

ΚΑΡΟΛΟΥ ΜΕΝΔΕΛΣΩΝΟΣ ΒΑΡΘΟΛΔΗ

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ
ΕΛΛΑΔΟΣ

ΑΠΟ ΤΗΣ ΕΝ ΕΤΕΙ 1833

ΑΛΩΣΕΩΣ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΥΠΟ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ

ΜΕΧΡΙ ΤΩΝ ΚΑΘ' ΗΜΑΣ ΥΨΟΝΩΝ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΘΕΙΣΑ ΕΚ ΤΟΥ ΓΕΡΜΑΝΙΚΟΥ

ΥΠΟ

ΑΓΓΕΛΟΥ ΒΛΑΧΟΥ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΑΠΟ ΤΗΣ ΑΛΩΣΕΩΣ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

ΥΠΟ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ

ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΕΝ ΝΑΒΑΡΙΝΩ ΝΑΥΜΑΧΙΑΣ

ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΟΡΦΗΝΑΑΣ
ΕΚΔΟΤΗΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

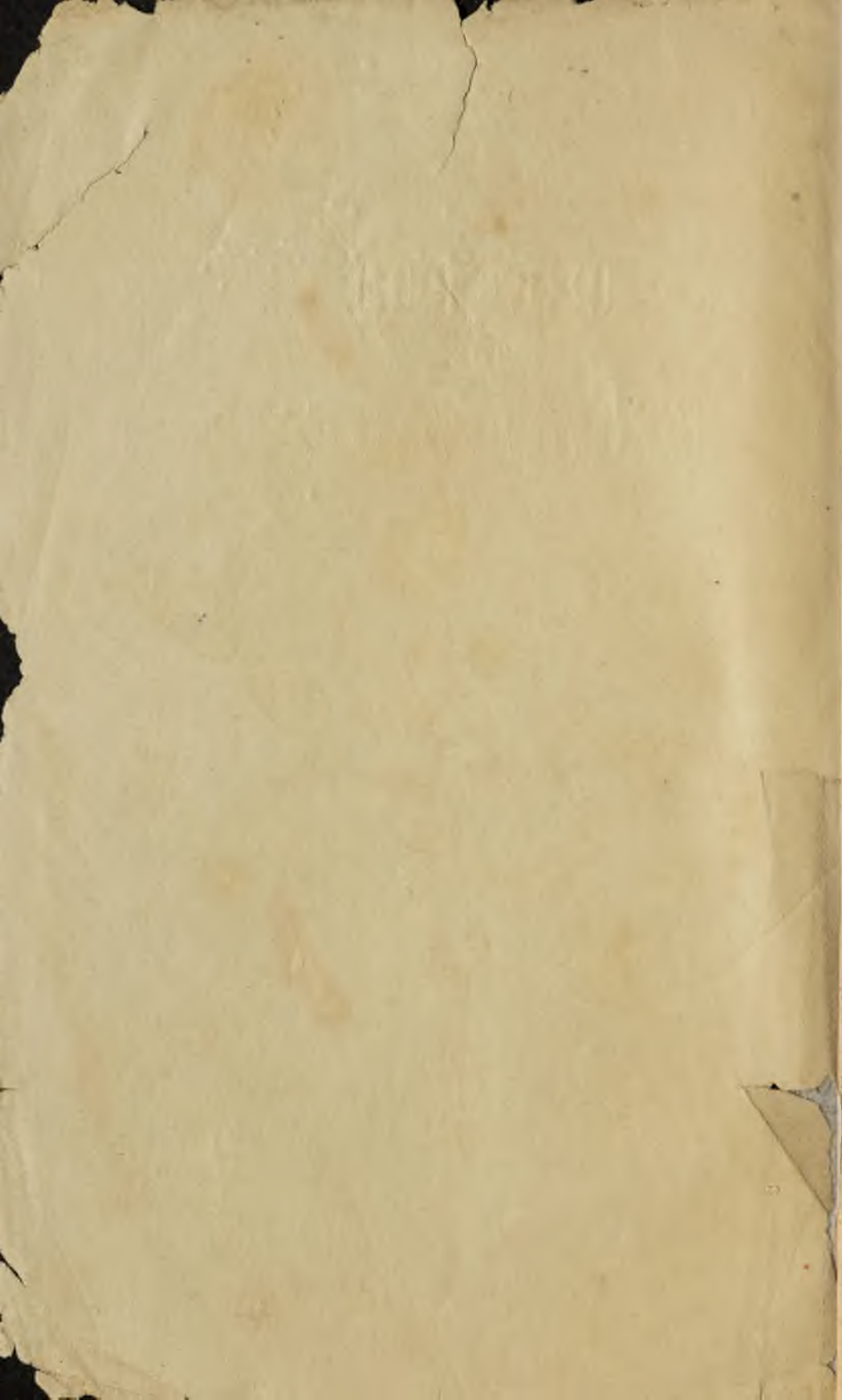
291 'Οδός 'Ερμού 291

ΕΝ ΚΩΝΣΤ/ΠΟΛΕΙ

27 'Οδός Γεωργαντζή 27

1873

28

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ
ΕΛΛΑΔΟΣ

ΚΑΡΔΟΥ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΟΣ ΕΑΡΘΟΥΔΗ

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΤΗΣ

ΕΒΛΑΔΟΣ

ΕΤΟΣ ΤΗΣ ΕΒΛΑΔΟΣ

ΕΤΟΣ ΤΗΣ ΕΒΛΑΔΟΣ ΕΤΟΣ ΤΗΣ ΕΒΛΑΔΟΣ

ΕΤΟΣ ΤΗΣ ΕΒΛΑΔΟΣ ΕΤΟΣ ΤΗΣ ΕΒΛΑΔΟΣ

ΕΤΟΣ ΤΗΣ ΕΒΛΑΔΟΣ ΕΤΟΣ ΤΗΣ ΕΒΛΑΔΟΣ

ΕΤΟΣ

ΕΤΟΣ ΤΗΣ ΕΒΛΑΔΟΣ

ΕΤΟΣ ΤΗΣ ΕΒΛΑΔΟΣ

ΕΤΟΣ ΤΗΣ ΕΒΛΑΔΟΣ ΕΤΟΣ ΤΗΣ ΕΒΛΑΔΟΣ

ΕΤΟΣ ΤΗΣ ΕΒΛΑΔΟΣ

ΕΤΟΣ ΤΗΣ ΕΒΛΑΔΟΣ ΕΤΟΣ ΤΗΣ ΕΒΛΑΔΟΣ

ΕΤΟΣ ΤΗΣ ΕΒΛΑΔΟΣ

ΑΘΗΝΗΣΙ, Τύποις 'Ανδρέου Κορομηλά.

ΕΤΟΣ ΤΗΣ ΕΒΛΑΔΟΣ ΕΤΟΣ ΤΗΣ ΕΒΛΑΔΟΣ

ΕΤΟΣ

ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΑ ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗ

Ο ΕΚΔΟΤΗΣ

СЪВЕЩАНИЕ

ВЪВЕДЕНИЕ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΤΟΥ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΟΥ

Ὅτε, πρὸ δύο ἤδη ἐτῶν, ἐπανηγύριζεν ἡ ἐλευθέρα Ἑλλὰς τὴν πεντηχονταετηρίδα τῆς ἐθνικῆς αὐτῆς ἀναγεννήσεως, λιτὸν ἐπὶ χλόης συμπόσιον συνήγαγε φαιδράν τινα τοῦ Ἀπριλίου ἡμέραν ἐγγὺς τῶν Ἀθηνῶν ἀδελφὰ τέχνα τῆς ἐλευθέρας καὶ δούλης πατρίδος. Οἱ μὲν τῶν σχολείων ἔτι τρόφιμοι καὶ ἀκμάζοντος νεανίαι—εὐέλπιδες τοῦ μέλλοντος οἰωνοί, οἱ δὲ ἄνδρες ὠριμοί—ἀκάματοι τοῦ παρόντος σταδιοδρόμοι, οἱ δὲ τέλος σεμνοὶ καὶ πολιότριχες γέροντες,—πολύτιμοι φαεινοῦ παρελθόντος ἀντιπρόσωποι, εἶχον πάντες δακρύοντας τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ παλλούσας τὰς καρδίας. Τῶν νέων τὸ δάκρυ ἦν θερμὸς εὐγνωμοσύνης φόρος πρὸς τοὺς παρακαθημένους πατέρας τῆς ἐλευθερίας αὐτῶν, καὶ τῶν γερόντων ὁ παλμὸς ἦτο θερμὴ ἔτι μνήμη ἀγῶνος μακροῦ καὶ αἵματηρᾶς τύρβης πολεμικῆς. Εἰς τῶν ἐλευθέρων τὰ ὄμματα ἐξήστραπτεν ἡ χαρὰ ὡς ἐνθάβρυνσις καὶ εὐσημος ἐπαγγελία πρὸς τοὺς δούλους αὐτῶν ἀδελφούς, τῶν δὲ ἀποκλήρων ἔτι τὸ χεῖ-

λος διέστελλε μειδιάμα γλυκείας ἔμπλεων μελαγχολίας καὶ παρηγόρου ἐλπίδος. Οἱ πρεσβῦται εἰς ὑποθήκην τῶν παίδων καὶ οἱ νέοι εἰς χρηστὸν τῶν γερόντων οἰωνόν, συνεκρότουν πάντες ὁμίλον πανηγυρικόν, χαίροντες ἀπὸ τοῦ παρελθόντος καὶ ἐλπίζοντες ἀπὸ τοῦ μέλλοντος. Μόνη τοῦ παρόντος ἡ εἰκὼν δὲν προσετίθει φωτεινὰς ἀκτῖνας εἰς τὴν εἰκόνα.

“Οτε τέλος ἤρξαντο αἱ προπόσεις, καὶ ὑψοῦντο ὑπὲρ τῆς φίλης πατρίδος τὰ κύπελλα, ἀναστὰς δειλὸς καὶ ὁ τὰς γραμμὰς ταύτας γράφων εἶπε τοιαῦτά τινα:

« Ἀνάμνησις γεγονότος μεγάλου, πανηγυρισμὸς ἐλευθέρου βίου πεντήκοντα ὄλων ἐτῶν, ἀληθὴς ἑορτὴ ἑορτῶν διὰ τὸ ἐν πολλοῖς τάλαιπωρηθὲν ἡμῶν ἔθνος, συνήγειρε, φίλοι, καὶ ἡμᾶς εἰς συμπόσιον λιτόν, ὅπερ ἀρτύουσιν ὅμως κάλλιον παντὸς ἐξητημένου καὶ τεχνητοῦ καρυκεύματος οἱ παλμοὶ θερμῶν καρδιῶν, αἱ μνεῖαι γεγονότων μεγάλων, πόθος ἱερὸς συντελέσεως τοῦ ἡμιέργου ἰδρύματος τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν παλιγγενεσίας, αἰσθήματα εὐγενῆ, ἐλπίδες μειδιῶσαι! . . .

Μνεῖαι, εἶπον, γεγονότων μεγάλων· πλὴν φεῦ! μνεῖαι μόνον.

Ἐλπίδες, εἶπον, μειδιῶσαι, . . ναί! ἀλλὰ μόνον ἐλπίδες!

Ἰδοῦ, λοιπόν, μετὰ πεντήκοντα ὄλων ἐνιαυτῶν ἐλεύθερον βίον, ποῦ ἐπήξαμεν τὸν ἄξονα τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν ὑπάρξεως: εἰς τὸ παρελθὸν ἡμῶν,—εἰς τὸ μέλλον ἡμῶν.

Ἀπόγονοι ἀνδρῶν μεγάλων, παῖδες ἡρώων, ὧν τὰ ὀνόματα ὡσεὶ μυθικῶν τινων ἡμιθέων καὶ τοὺς ἄθλους ὡς πλάσματα φαντασίας ἐξάλλου θέλουσιν ἴσως ἀναγράψει ποτὲ αἱ μέλλουσαι γενεαί, τί ἄλλο ἔχομεν νὰ ἀπαντήσωμεν εἰς τὰς ἱεράς αὐτῶν σκιάς, ὧν καὶ τὴν στιγμὴν ταύτην ἴσως περιῖπτανταί τινες περὶ ἡμᾶς, θεθλιμμένην ἔχουσαι τὴν μορφήν καὶ ἐρωτῶντα τὸν ὀφθαλμόν, τί ἄλλο ἔχομεν νὰ ἀπαντήσωμεν, ἂν μᾶς ἐρωτήσωσι, τί ἐπράξαμεν, τί πράττομεν, τί εἴμεθα, ἢ τοῦτο καὶ μόνον: εἴμεθα ἀπόγονοί σας, καὶ τι-

μῶμεν τὴν μνήμην ὑμῶν, καὶ πανηγυρίζομεν τὰ κατορθώματα ὑμῶν;

Εἵμεθα ἀπόγονοί σας· ζῶμεν ἐν τῇ ἀναμνήσει τῆς ἰδικῆς σας ζωῆς, θερμαινόμεθα εἰς τὸ θάλπος τοῦ ἰδικοῦ σας ἡλίου, πνέομεν τὴν αὔραν τῆς ἰδικῆς σας δόξης, κοσμοῦμεν ἐθελαρέσκως τὰ μέτωπα διὰ τῶν δαφνῶν ὅσας ἐδρέψατε, καὶ ἄδομεν τὰ πανηγυρίζοντά σας ἄσματα. Ἑορτάζομεν τὴν μνήμην ὑμῶν, καὶ πανηγυρίζομεν τὰ κατορθώματα ὑμῶν. Δανειζόμεθα ἡμεῖς, ὠχραὶ σελῆναι, τὸ φῶς ὑμῶν τῶν δυσάντων ἡλίων, καὶ κομπάζομεν ὅτι εἵμεθα υἱοὶ τοιούτων πατέρων.

Τὶ πράττομεν ὅμως ἡμεῖς, τὶ ἐργαζόμεθα, τὶ παρασκευάζομεν εἰς ἐκείνους, οἵτινες θέλουσιν ἀποκαλέσει ἡμᾶς πατέρας ἐν τῷ μέλλοντι; ὁποίους δημιουργοῦμεν προγόνους εἰς τοὺς ἀπογόνους ἡμῶν;

Ἄς μὴ ἀπαντήσω, φίλοι, εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο.

Εἶνε πανηγυρικὴ ἡ σήμερον ἑορτὴ· εἶνε χαρμόσυνος ἡ ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνάθροισις ἡμῶν, καὶ ἄχαρις συνδαιτυμῶν ἤθελεν εἶναι τοῦ παρόντος ἡ ὄψις. Σκιὰν μόνον βαρεῖαν ἤθελε ρίψει ἐπὶ τὰ ἑορτάσιμα ἡμῶν μέτωπα, καὶ παράχорδον καὶ ἄμουσον φθόγγον ἤθελε παρενθέσει τοῦ σήμερον ἡ φωνὴ εἰς τὴν πανηγυρικὴν τῆς ἡμέρας ἁρμονίαν. Ἄς μὴ τὴν ζητήσωμεν ἅς προσποιηθῶμεν ὅτι δὲν βλέπομεν, οὔτε τὴν ἰδιοτελεῇ πολιτικὴν, οὔτε τὴν αὐτόκλητον σοφίαν, οὔτε τὸ μαραινόμενον ἐμπόριον, οὔτε τὴν ἐν σπαργάνοις βιομηχανίαν ἡμῶν.

Μεταβῶμεν ἀπὸ τῶν ἀναμνήσεων εἰς τὰς ἐλπίδας, τραπῶμεν ἀπὸ τοῦ παρελθόντος εἰς τὸ μέλλον. Προσβλέποντες ὅμως αὐτὸ ἐν γλυκεῖᾳ ἐλπίδι καὶ θερμῇ προσδοκίᾳ, μὴ λησμονῶμεν τὸ βαθὺ ἐκεῖνο φιλοσοφικὸν ῥῆμα, ὅτι τὸ πᾶρὸν κυοφορεῖ τὸ μέλλον, ὅτι ἐκεῖνο μόνον φύεται τὸ ἔαρ, ὅτι σπαρῇ τὸν χειμῶνα, καὶ ὅτι, ἐὰν διὰ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, τὰ οὔτε σπείροντα οὔτε θερίζοντα, φύουσι χόρτον ἄσπαρτον οἱ ἄγροί, οἱ λαοὶ ὅμως καὶ τὰ ἔθνη θερίζουσι μόνον

ὅ,τι ἔσπειραν καὶ δρέπουσιν ὅ,τι ἐφύτευσαν. Ἐὰν δὲν ἔσπει-
 ρεν ὁ Καδούρ, δὲν ἐθέριζεν ἡ Ἰταλία· ἐὰν δὲν ἐφύτευεν ὁ Βί-
 σμαρκ ἀπὸ τοῦ 1861, δὲν ἔδρεπον οἱ πρῶσοι μετὰ δεκαετίαν·
 ἐὰν οἱ πατέρες τῶν πατέρων ἡμῶν δὲν καλλιέργουν ἐπὶ πολ-
 λὰς ἐτῶν δεκάδας τὸν σπóρον τῆς ἐλευθερίας, δὲν ἔκαρπουντο
 αὐτὸν οἱ πατέρες ἡμῶν τὸ 1821· ἂν ὁ Λουδοβίκος Ναπο-
 λέον—ἵνα καὶ σκιὰν θέσω παρὰ τὰ φῶτα—δὲν ἔσπειρεν ἐπὶ
 εἰκοσαετίαν τὴν ἐκθήλυσιν καὶ τὸν ἐκφραυλισμὸν ἐν Γαλλίᾳ,
 δὲν ἐθέριζεν, αὐτὸς μὲν τὴν ἐπαίσχυντον πτῶσιν του, ἡ δὲ
 Γαλλία τὰς φοβεράς τῶν τέκνων αὐτῆς ἐκατόμβας. Ἀτενί-
 ζωμεν λοιπὸν μετὰ παρηγόρου προσδοκίας εἰς τὸ μέλλον ἡμῶν·
 μὴ ἀρκώμεθα ὅμως εἰς εὐχὰς μόνον καὶ εἰς ἐλπίδας. Μὴ γοη-
 τευώμεθα ἐκ τοῦ ὥραίου ἀντικατοπτρίσματος, ὅπερ προτρέ-
 χων ὁ πόθος εἰκονίζει πρὸ τῶν ὁμμάτων ἡμῶν. Ἔργα-
 ζώμεθα! Laboremus! Ἀποσείσωμεν τὴν νάρκην ἣτις μᾶς
 κατέλαβεν! Ἀποπνίξωμεν ἕκαστος τὸν ἀτομικὸν αὐτοῦ ἐγωϊ-
 σμόν, τὸν γεννήσαντα τὴν φοβεράν ἡμῶν πρὸς τὰ κοινὰ
 ἀδιαφορίαν, καὶ ἐννοήσωμεν τέλος, ὅτι μόνον εὐπραγοῦντος
 τοῦ ὅλου εὐπραγοῦσι τὰ ἄτομα. Μὴ ἀπελπιζώμεθα δὲ ἐκ
 τῆς σημερινῆς ἡμῶν καταστάσεως. Ἡ ἄνω καὶ κάτω καὶ
 πρὸς οὐδένα σκοπὸν φερομένη πολιτικὴ ἡμῶν ἐνέργεια, ὁ ἀνερ-
 μάτιστος κοινωνικὸς ἡμῶν βίος, ἡ διανοητικὴ ἡμῶν ζύμωσις,
 ἐξ ἧς πολὺς μὲν ὁ τάραχος μικρὰ δὲ μέχρι τοῦδε ἡ παρα-
 γωγὴ, εἰσὶ φαινόμενα φυσικὰ καὶ ἀναγκαίως παρεπόμενα
 τοῖς σήμερον καιροῖς. Διαβιοῦμεν περίοδον μεταβατικὴν,
 διερχόμεθα ἐποχὴν παρασκευῆς καὶ δοκιμασίας. Μὴ ἀξιώμεν
 νὰ δρέψωμεν ἡμεῖς αὐτοὶ τὸν καρπὸν τῶν κόπων ἡμῶν,
 μὴδὲ δυσφορῶμεν ἀναλογιζόμενοι, ὅτι μετὰ μακρὰς ἐνιαυτῶν
 περιόδους θέλει βλαστήσει ὁ σήμερον ριφθῆσόμενος σπóρος.
 Ἄν ἡμεῖς ἐθερίσαμεν ὅ,τι ἄλλοι ἔσπειραν, πρέπει καὶ ἄλλοι
 νὰ θερίσωσιν ὅ,τι σπεύρωμεν ἡμεῖς. Ἡμᾶς ἔταξε σήμερον ὁ
 δάκτυλος τοῦ Θεοῦ σκαπανεῖς τῆς μελλούσης γεγενῆς—ἄς

προλεάνωμεν αὐτῇ τὴν ὁδὸν τῆς δόξης καὶ τῆς εὐημερίας· ἡμᾶς ἔθηκε σήμερον ἡ πρόνοια πρώτην βαθμίδα, ἐφ' ἣν θὰ πατήσωσιν ἀναγκαίως οἱ μεθ' ἡμᾶς, ὅπως ἀναβῶσιν ὅπου προώρισται νὰ ἀναβῇ ποτε ἡ Ἑλλάς.—ἄς παρασκευάσωμεν τὴν κρηπίδα ταύτην ἀσφαλῆ. Ἄς ἐργασθῶμεν λοιπόν, οὐχὶ διὰ τὸ παρόν, ἀλλὰ διὰ τὸ μέλλον. Εἶθε δέ, μετὰ πεντήκοντα πάλιν ἔτη, ὅταν συναθροισθῇ που καὶ ἐορτάσῃ τὴν ἐκατονταετηρίδα τῆς ἐλευθερίας ἡμῶν ἡ τότε γενεά, ἔχοι ἄλλο τι ν' ἀπαντήσῃ πρὸς τὰς σκιάς ἡμῶν ἢ ὅ,τι σήμερον ἀπαντῶμεν ἡμεῖς εἰς τὰς σκιάς τῶν προγόνων, τὰς ἐρωτῶσας τί πράττομεν. Εἶθε προπίωσιν ἐκεῖνοι τότε ὑπὲρ τοῦ παρόντος αὐτῶν, ὅπως προπίνω ἐγὼ σήμερον ὑπὲρ τοῦ αἰσίου ἡμῶν μέλλοντος! »

Τοιαῦτα εἶπε τότε ὁ γράφων, βαρύθυμος ἐπὶ τῇ σκοτεινῇ ὄψει, ἣν προσέφερεν αὐτῷ ἡ σύγχρονος πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ κατάστασις τῆς Ἑλλάδος. Ἄν δὲ σήμερον, μεθ' ἱκανὴν ἔκτοτε χρόνου παρέλευσιν, προέκειτο αὐτῷ νὰ διαγράψῃ τοῦ σήμερον τὴν εἰκόνα, ἀμφιβάλλει πολὺ, ἂν ἤθελεν ἐκλέξει ἐπὶ τούτῳ τὰ ἱλαρώτερα τῆς πυξίδος αὐτοῦ χρώματα.

Εἶνε ἀληθές, καὶ τούτου παταγωδέστατα ἔχομεν τὰ καθ' ἡμέραν μαρτύρια, ὅτι ὁ ὕλικὸς πλοῦτος συμφορεῖται ἀπὸ τινος μέχρι πλημμύρας ἐν Ἑλλάδι, ὅτι ἡ ὑπὲρ τῶν ἰδίων ἰδία ἐνέργεια ἐντείνεται μέχρι πυρετώδους παροξυσμοῦ, ὅτι οἱ ἀτομικοὶ ὑπὲρ πλουτισμοῦ ἀγῶνες ἀνεκλαδῶθησαν εἰς σύστημα ὅλον μεθοδικὸν καὶ ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν τελειούμενον. Τὰ κεφάλαια ἤρξαντο συνεταιριζόμενα, ἐπιχειρήσεις βιομηχανικαὶ ἀναδύουσι πανταχόθεν, ὥσπερ μύκητες μετὰ τὰς πρώτας μετοπωρινὰς βροχάς, ὁ μεταλλικὸς τῆς Ἑλλάδος πλοῦτος, ὑπαρκτός καὶ φανταστός, γίνεται γοητευτικὸν ἀντικείμενον ἐπαγωγῶν κερδοσκοπίας, ἰδανικοὶ σιδηρόδρομοι διατρέχουσι τὴν Ἑλλάδα, χρεώγραφα ἀνώνυμα κυκλοφοροῦσιν ἀντὶ μετρητῶν, καὶ χρηματιστήρια τέλος πάντων, ἀλλαχού μὲν κτίρια χωρὶς πε-

λατῶν, ἀλλαχοῦ δὲ πελάται χωρὶς κτιρίων, συγκαλοῦσιν εἰς χρηματιστικὴν, ἢ χρηματοφορικὴν μᾶλλον κατὰ Πλάτωνα, διατριβὴν τὸ εὖπιστον καὶ ἀθητές ἀλλὰ κέρδους ὅπως δὴποτε ὀρεγόμενον κοινὸν τῆς πρωτευούσης. Οὕτω δὲ μεταλλάσσει μὲν βαλάντια τὸ χρῆμα καὶ πλουτοῦσιν οὗτοι πτωχυομένων ἐκείνων, ἀγάλλονται δὲ οἱ αἰσιόδοξοι, χρυσοῦν αἰῶνα μαντευόμενοι τῇ πατρίδι.

Καὶ δὲν ἀρνεῖται μὲν ὁ γράφων, ὅτι διὰ τοῦ συνεταρισμοῦ τούτου καὶ τῆς ποικίλης τοῦ κινήτου πλούτου κυκλοφορίας αὐξάνει εἰς τέλος τὸ ποσὸν αὐτοῦ, καὶ ἀναπτύσσονται ἡ ἰδιωτικὴ τῶν ἀνθρώπων εὐημερία καὶ ἡ ὕλική αὐτῶν εὐεστώ. Πλὴν δὲν ὑπάρχει ἄρά γε φόβος, μὴ διὰ τῆς ὑπὲρ τῶν ἰδίων πυρετώδους δραστηριότητος ἀποπνιγῇ ἡ ὑπὲρ τῶν κοινῶν μέριμνα, καὶ ἐν τῇ χρηματιστικῇ αὐτῇ σταδιοδρομίᾳ λησμονηθῇ βαθμηδὸν ἡ πατρὶς, ψυχρανθῇ ἡ πρὸς αὐτὴν ἀγάπη, καὶ ἐν δευτέρᾳ πάντῃ μοίρα τεθῇ τὸ μεγαλεῖον αὐτῆς, καὶ ἡ πρόοδος καὶ ἡ δόξα; Ὁ φόβος αὐτὸς ὑπάρχει παρὰ τοῖς εὖ φρονοῦσι καὶ τοῖς ἀσμένως ἀπὸ τῆς ἱστορίας διδασκομένοις, δὲν εἶνε δέ, νομίζομεν, οὔτε ἄτοπος οὔτε ὑπερβολικός. Ὁ ἀτομικὸς πλοῦτος, ἡ πρὸς κτῆσιν αὐτοῦ ἐγωϊστικὴ ἐνέργεια, καὶ ὁ ἐπόμενος αὐτῷ πάντοτε σπάταλος καὶ χλιδῶν βίος, εἰσὶ κάκιστα κοινωνικὰ συμπτώματα· παραλύουσι συνήθως τὰ νεῦρα τοῦ ἔθνους, ἐξασθενοῦσι πάντοτε τὴν ῥώμην αὐτοῦ, ἀπομαραίνουνσι πολλάκις τὸν ἐθνισμόν, καὶ σθεννύουσι βαθμηδὸν ἐν ταῖς καρδίαις τῶν ἀνθρώπων τὸ ἱερὸν ἐκείνο αἶσθημα, δι' οὗ ἐμεγαλουργήσαν πάντοτε τὰ ἔθνη. Ἀρκεῖ τις μόνον, λησμονῶν τὰ παλαιὰ, νὰ ἀναμνησθῇ λίαν προσφάτων παραδειγμάτων, ἀρκεῖ νὰ στρέψῃ τὸ βλέμμα αὐτοῦ πρὸς τὴν Γαλλίαν, ἧς τὸν φοβερόν ὀλεθρον παρήγαγε κατὰ μέγα μέρος ἡ ἐν τῇ ὕλικῇ εὐημερίᾳ ἐκθήλυνσις τοῦ γαλλικοῦ λαοῦ, καὶ ἧς οὐδὲ καὶ συνεκινήθη τὸ βόρειον μέρος ἐκ τῆς εἰς ἀνατολὰς καὶ νότον

εἰσβολῆς τοῦ ξένου, ἵνα πεισθῇ ἀδιστακτικῶς, ὅτι ὁ φόβος ἐκεῖνος περὶ οὗ ἀνωτέρω ἔλεγεν ὁ γράφων, εἶνε φόβος βασιμος καὶ σπουδαῖος.

Μὴ κοιμώμεθα λοιπὸν ἐν σισύραις, μήτε πλέωμεν εἰς χρυσόν, μήτε ἀγαλλώμεθα ἐπὶ τῷ κατακλύζοντι ἡμᾶς μεταλλικῷ χειμάρρῳ. Ἐνόσω ἡ ὑλικὴ ἡμῶν κατ' ἄτομον εὐδαιμονία δὲν εἶνε συνέπεια τῆς γενικῆς τοῦ ἔθνους εὐημερίας, εἶνε εὐδαιμονία σαθρά, ἐπὶ ἄμμου ὠκοδομημένη, ἣν θέλει σαρώσει ἡ πρώτη ἰσχυρά πως ἀνέμου πνιγή. Ἀναμνησθῶμεν μᾶλλον τῶν πατέρων καὶ τῶν πάππων ἡμῶν, οἵτινες προήγαγον ἡμᾶς ἀπὸ δούλων εἰς ἐλευθέρους οὐχὶ χρηματιζόμενοι οὔτε πλουτοῦντες οἱ μὲν ἀπὸ τῶν δέ, ἀλλ' ἐπὶ πολλὰς ἐνιαυτῶν περιόδους πρὸς τὸ κοινῇ ἀγαθὸν κοπιῶντες, καὶ ὑπὲρ τοῦ πατρίου μεγαλείου προσενεγκόντες τέλος θυσίαν καὶ τὴν οὐσίαν αὐτῶν καὶ τὴν ζώην. Στομώσωμεν τὰς καρδίας ἡμῶν διὰ τῶν μεγάλων αὐτῶν παραδειγμάτων, καὶ τὸ πανταχόθεν καταρρέον ἐθνικὸν ἡμῶν οἰκοδόμημα καθορῶντες, ἐργασθῶμεν εἰς ἀναστήλωσιν αὐτοῦ. Πολλῶν ἔτι δυστυχῶς δεόμεθα, ἵνα συμπήξωμεν καὶ κρατύνωμεν τὴν ἐθνικὴν ἡμῶν ὑπαρξιν, πολλὰ ἔτι λείπονται ἡμῖν, ὅπως προβιάσωμεν τὴν ἡμετέραν πατρίδα εἰς τὴν περιωπὴν ἐκείνην, ἣν ὠνειρεύοντο βεβαίως οἱ τῆς ἐλευθερίας αὐτῆς προθανόντες.

Ἀπὸ τῶν σκέψεων τούτων ὠρμᾶτο τὸ πλεῖστον ὁ γράφων, ὅτε ἐπελάβετο νὰ μεταφέρῃ εἰς τὴν πάτριον γλῶσσαν τὸ κάλλιστον τῶν περὶ τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς ἱστορίας συγγραμμάτων τῆς ἐσπερίας. Φρονῶν δέ, ὅτι ὅσον καὶ ἂν πληθυνθῇ, οὐδέποτε ὅμως θέλει περισσεύσει ἡ τῶν πατρίων ἀγῶνων καὶ θυσιῶν διδασχὴ εἰς τὰ τέκνα αὐτῶν, καὶ ὅτι ἐν τοῖς σήμερον μάλιστα καιροῖς προϋργαίτατος ὑπάρχει ὁ ἐκ τῶν παρελθόντων παραδειγματισμὸς τοῦ παρόντος καὶ ἡ ἐξ ἐκείνων τοῦ μέλλοντος παρασκευή, ἅσμενος ἐδέξατο τὴν γενομένην αὐτῷ παρὰ τοῦ ἐκδότου Κ. Δημητρίου Ἀνδρέου Κορο-

μηλᾶ πρότασιν περὶ δημοσιεύσεως τῆς μεταφράσεως. Παρά-
 δίδους νῦν αὐτὴν εἰς τὸ κοινόν, καὶ εὐχόμενος καὶ ἐλπίζων
 γενναῖον τὸν ἐκ τῆς ἀναγνώσεως αὐτῆς καρπὸν, ἀναγκαῖον
 νομίζει νὰ εἰσηγηθῇ τοῖς ἀναγνώσταις αὐτοῦ ὀλίγα τινα
 περὶ τε τοῦ πρωτοτύπου καὶ τῆς μεταφράσεως.

Καὶ περὶ μὲν τοῦ πρωτοτύπου, πλὴν ὅσων ὁ συγγραφεὺς
 αὐτὸς προλογίζεται, ἀναγκαιότατον πρὸ πάντων εἶνε νὰ ρηθῇ,
 ὅτι ὁ Κ. Βαρθόλδης, συγγράφων περὶ νεοελληνικῆς ἱστορίας,
 δὲν ἐβάδισε τὴν ὑπὸ πάντων σχεδὸν τῶν προηγητῶν αὐτοῦ
 πεπατημένην τρίβον, ὧν οἱ μὲν ἀπ' ἁλλήλων ἀντιγράφοντες,
 οἱ δὲ ἓνα τινα τῶν πολλῶν Ἑλλήνων ὑπομνηματογράφων
 εἰς ὑπογραμμὸν τιθέμενοι, παρήγαγον πάντες σχεδὸν, τοῦ Γερ-
 βίνου ἴσως μόνου ἐν μέρει ἐξαιρουμένου, συγγραφὰς ὁμοίας καὶ
 ὁμοίων κατὰ τὸ πλεῖστον βριθούσας ἐλαττωμάτων. Κάτοχος
 τῆς σημερινῆς ἡμῶν γλώσσης ὁ Κ. Βαρθόλδης, καὶ ἀλη-
 θὲς αὐτοῦ σπούδασμα ποιησάμενος τὴν ἐμβριθὴ μελέτην
 τῆς περὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ νεωτέρας ἡμῶν φιλολογίας, συνή-
 γαγε πάντα τὰ περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος ὑφ' Ἑλλήνων
 γραφέντα μικρὰ ἢ μεγάλα, μᾶλλον ἢ ἥττον σπουδαῖα, καὶ
 ἐκ τῆς ἀφθόνου ταύτης συγκομιδῆς, ἐν ᾗ πολῦτιμον ἰδίως κα-
 τεῖχον θέσιν τῶν ἐπιζησάντων τοῦ μεγάλου ἀγῶνος ἐργατῶν
 τὰ ἀπομνημονεύματα, ἠνθολόγησε μετὰ πολλῆς ἐμβριθείας
 καὶ κριτικῆς βασάνου τὴν εἰς τὴν οἰκοδομὴν αὐτοῦ ἀναγκαίαν
 ὕλην. Οὕτω δὲ διακρίνει αὐτὸν πανταχοῦ σχεδὸν ἀκρίβεια
 καὶ ἀμεροληψία, ὅποιαν δὲν ἀπαντᾷ τις δυστυχῶς εἰς οὐδε-
 μίαν ἄλλην ὁμοίαν, ἐγχώριον ἢ ξένην, συγγραφὴν. Ἀληθὲς
 δὲ ἱστορικὸς καὶ οὐχὶ χρονογράφος, δὲν παραμένει λεπτομε-
 ρῶς διατρίβων περὶ τὰ ἀσημαντότερα καὶ δευτέρου λόγου
 ἄξια γεγονότα τοῦ μεγάλου ἀγῶνος, ἀλλὰ περιγράφει τοῦ-
 ναντίον ἐν πᾶσι λεπτολόγῳ ἀκριβεῖα τὰς μεγάλας καὶ σπου-
 δαίας αὐτοῦ φάσεις, καὶ ἐξ ἀνωτέρας περιωπῆς θεωρῶν τὸ
 πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ ἀνελίσσόμενον δράμα, καὶ πά-

σας τὰς βαθείας ἀφορμὰς τῶν ἐξωτερικῶν γεγονότων ἐρευ-
νῶν, φιλοσοφεῖ ἀληθῶς ἐπὶ τῆς ἱστορίας, καὶ παριστᾷ
εἰς τὰ ὅμματα τοῦ ἀναγνώστου αὐτοῦ πλήρη καὶ
ζωηρὰν τὴν εἰκόνα τοῦ καθ' ὅλου ἀγῶνος, δι' ἀληθῶν
γεγραμμένην καὶ πιστῶν χρωμάτων. Διαπνέει δὲ πᾶσαν
αὐτοῦ τὴν συγγραφὴν ἀληθῆς, οὐχὶ τυφλὸς ἀλλὰ πεφω-
τισμένος φιλελληνισμός, θρηνῶν ἐπὶ τοῖς ἀτυχήμασιν
ἡμῶν, ἐπιτιμῶν τὰ σφάλματα ἡμῶν καὶ τὰς παρεκτροπὰς,
καὶ φλογερὰν ὑψῶν τὴν φωνὴν κατὰ τῶν μισελλήνων ἡμῶν
κατηγόρων καὶ τῶν προώρων τοῦ ἑλληνισμοῦ νεκροσκόπων, ὧν
ἔβριθεν ἰδίως ὁ δυτικὸς κόσμος κατὰ τοὺς χρόνους τῆς πά-
λης ἡμῶν. Ὅτι ὅμως, πλὴν τῶν ἀνωτέρω, ἀποτελεῖ τὴν κυ-
ρίαν ἀξίαν τῆς συγγραφῆς τοῦ Κυρίου Βαρθόλδη, εἶνε ἡ ἀκρι-
βοῦς καὶ ἐπὶ τῇ βάσει νέων ὅλως διδομένων διερεύνησις τῶν
διπλωματικῶν διαπραγματεύσεων, ἃς ἐγέννησεν ὁ ἑλληνικὸς
ἄγων μετὰ τῶν ἀνακτοβουλιῶν τῶν μεγάλων δυνάμεων,
καὶ ἡ δι' ἀσφαλοῦς χειρὸς ἐξεικόνισις τῶν ποικίλων φάσεων,
ἃς ἔσχεν οὗτος καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν διάρκειαν καὶ μετὰ
ταῦτα. Εὐτυχήσας ὁ συγγραφεὺς νὰ ἀναδιφήσῃ διπλωματικὰ
ἔγγραφα ἀπρόσιτα τέως εἰς περιέργον ὄμμα, συνέλεξεν ἐξ αὐ-
τῶν πολυτίμους πληροφορίας διαφωτιζούσας πολλὰ μέρη,
σκοτεινὰ μέχρι τοῦ νῦν, τῆς διπλωματικῆς ἱστορίας τῆς Ἑλ-
ληνικῆς ἐπαναστάσεως, καὶ κατήρτισεν οὕτω πλήρη καὶ τε-
λείαν τὴν εἰκόνα τῶν ἐν τῇ δύσει γραφομένων τότε καὶ πραττο-
μένων ὑπὸ τῶν Εὐρωπαίων διπλωμάτων περὶ τῶν ἑλληνικῶν
πραγμάτων, πολὺ μὲν πληρεστέραν τῆς τοῦ Γερβίνου, πολὺ
δὲ ἀμεροληπτοτέραν τῆς τοῦ μισέλληρος Πρόκες. Ὁ ἀναγνώ-
στης τῆς ἱστορίας τοῦ Κ. Μενδελσῶνος ἔχει οὕτω νῦν ἀσφάλῃ
μῖτον διὰ τοῦ περιπλόκου λαβυρίνθου τῶν μακρῶν ἐκείνων καὶ
περιεργοτάτων διαπραγματεύσεων, καθ' ἃς οὐχ ἥττον σπου-
δαία τῆς ἐν Ἑλλάδι δι' ὅπλων καὶ πυρίτιδος, συνεχροτέτο
ἄλλη ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐν τῇ Δύσει μάχη διὰ χάρτου καὶ

μέλανος μεταξὺ τῆς μεγάλης πολιτικῆς τριανδρίας τῆς ἐπο-
χῆς, τοῦ Νέσσελρωδ, τοῦ Μέττερνιχ καὶ τοῦ Κάννιγγ. Ἴσως
ἡδυνατό τις νὰ ἐπιθυμήσῃ ἀλλοίαν τινα, τῆς σαφηνείας χάριν,
κατάταξιν τῆς διπλωματικῆς ταύτης ὕλης ἐν τῷ παραρτήματι·
ἴσως ἦν προτιμητέα ἡ δημοσίευσίς ὁλοκλήρου τοῦ κειμένου
τῶν ἀποκαλυπτομένων ἐγγράφων, ἂν ὑπῆρχεν αὕτη δυνατή, ἢ
καὶ συστηματικώτερα τις σύνταξις τῶν δημοσιευομένων ἀπο-
σπασμάτων καὶ περιλήψεων, ὅπως ἀποφύγῃ πολλαχοῦ ὁ ἀνα-
γνώστης τὸν ἱκανῶς σπουδαῖον κόπον τῆς διὰ σκέψεως καὶ ἐρ-
μηνείας συμπληρώσεως τῶν συνεπτυγμένων ἐννοιῶν. Ἀλλ' ἡ
ἔλλειψις αὕτη εἶνε λίαν ἀσήμαντος ἀπέναντι τῆς μεγάλης
ἀξίας τῶν δημοσιευομένων νέων πληροφοριῶν· προσεπάθησε
δὲ ἄλλως ὁ μεταφραστὴς νὰ καταστήσῃ αὐτὴν ἥττον ἐπαι-
σθητὴν, εὐρύνων ἐνιαχοῦ τὴν φράσιν καὶ κοπιῶν αὐτὸς χάριν
τῶν ἀναγνωστῶν του εἰς ἀνάπτυξιν τῶν ἀσαφῶν πολλαχοῦ,
ἐνεκεν τῆς ἀποφθεγματικῆς των συντομίας, φράσεων τοῦ
• πρωτοτύπου.

Περὶ δὲ τῆς μεταφράσεως ὀλίγα μόνον, ὀλίγιστα, νομί-
ζει ἀναγκαῖον νὰ ἐπιτάξῃ ὁ γράφων, ἐξηγῶν ἰδίως ἐνταῦθα,
εἰς γενικὴν ἀπάντησιν τῶν πολλαχόθεν γενομένων αὐτῷ ἐρω-
τήσεων, διατὶ δημοσιεύει ξηρὰν οὕτω τὴν μετάφρασιν αὐ-
τοῦ, χωρὶς σημειώσεων καὶ ὑποσελιδείων διανθισμάτων καὶ
σχολιαστικῆς σοφίας. Ὁ μεταφραστὴς ἐνόμισεν, ὅτι με-
ταφράζων εἰς τὴν πάτριον αὐτοῦ γλῶσσαν διακεκριμένον
γερμανὸν συγγραφέα, ὃν ἐξελέξατο πρὸς τοῦτο ὡς τὸν
κάλλιστον τοῦ ἐλληνικοῦ ἀγῶνος ἱστορικόν, ἔπρεπε νὰ με-
ταφράσῃ μόνον, οὐχὶ δὲ νὰ σχολιάσῃ, ἐπικρίνων, διορθῶν
καὶ ἀνασκευάζων τὰ πεπλημμελημένα τυχὸν τῷ συγγραφεῖ,
ἢ τῆς αὐστηρῶς πολλαχοῦ κρινομένης πατρίδος αὐτοῦ ὑπε-
ραπολογούμενος, ἢ εἰς εὐχερῇ, ποῦ μὲν θαυμασμοῦ ποῦ δὲ
σχετλιασμοῦ, ἐκρηγνύμενος ἐπιφωνήματα. Ἡδύνατο ἴσως
νὰ διορθώσῃ πολλαχοῦ ἐν ὑποσημειώσεσι μικράς τινας καὶ

πάντη ἀσημάντους ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ πλάνας τοῦ συγγραφέως, εὐεξηγήτους ἄλλως, καὶ προελθούσας τὸ πλεῖστον ἐκ παρεννοήσεως πρωτοτύπων ἑλληνικῶν ἐγγράφων ἢ συγχρόνων πατρῶν ἱστορικῶν, ἢ καὶ ἐκ παραδρομῆς ἐνιαχοῦ· ἐφρόνησεν ὁμῶς προτιμότερον, τὰς μὲν πάντη ἐλαφρὰς ἐξ αὐτῶν, ὧν ἡ πρόχειρος διόρθωσις οὐδόλως μετέβαλλε τοῦ συγγραφέως τὴν ἔννοιαν, νὰ ἐπανορθώσῃ ἡσύχως καὶ ἀθορύβως ἐν τῇ μεταφράσει, ἐκείνας δέ, ὅσας δὲν ἐπετρέπετο εἰς πιστὸν καὶ εὐσυνείδητον μεταφραστὴν νὰ μεταβάλῃ, νὰ ἀνακοινώσῃ ἰδίᾳ εἰς τὸν συγγραφέα, ὅπως γίνωσι παρ' αὐτοῦ αἱ διορθώσεις ἐν δευτέρᾳ τοῦ ἔργου του ἐκδόσει.

Πλὴν τούτου, ἀναγκαῖον νομίζει νὰ σημειώσῃ ἐνταῦτα ὁ γράφων, ὅτι προσεπάθησε, διὰ μακρῶν πολλάκις ἐρευνῶν καὶ πολλοῦ ἀγῶνος, νὰ παραθέσῃ ἐν πρωτοτύπῳ τὰ χωρὶς τινος ἀκριβοῦς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον παραπομπῆς ἀναφερόμενα ὑπὸ τοῦ συγγραφέως νεοελληνικὰ ἐπίσημα ἔγγραφα καὶ ἐπιστολάς, ἢ ἀποσπάσματα δημοτικῶν ἀσμάτων, ἢ περικοπὰς νεωτέρων Ἑλλήνων ἱστορικῶν καὶ ὑπομνηματογράφων, ἢ καὶ χωρία τέλος ἀρχαίων συγγραφῶν. Μόνον δὲ ὁσάκις μάτην ἐζήτησε τὰ πρωτότυπα, ὡς ἐν παραδείγματι, τὴν νεοελληνικὴν σάτυραν Ἀγγλο-Γάλλο-Ρῶσος, (ἐν Μεταφρ. σελ. 6) καὶ τὰ « Ἑλληνικὰ Χρονικά » (ἐν Μεταφρ. σελ. 524), ἠναγκάσθη ἄκων νὰ μεταφράσῃ ἐκ τῆς γερμανικῆς μεταφράσεως. Ἐλπίζει δέ, ὅτι δὲν θέλει καταλογισθῇ αὐτῷ τοῦτο ὡς ἀμάρτημα, ἀφοῦ δὲν ἠδυνήθη νὰ πράξῃ ἄλλως.

Ὡς πρὸς τὴν γλῶσσαν τέλος καὶ τὸ ὕφος τῆς μεταφράσεως, ἄκαιρον πάντῃ καὶ ἄσκοπον νομίζει τὸν λόγον ὁ μεταφραστὴς, οὔτε πρῶτον νῦν εἰς τὸ κοινὸν παρερχόμενος, καὶ γνωστὰς αὐτῷ ὑποτιθεῖς καὶ περὶ τούτων ἀρχάς του. Αὐτὸ τοῦτο, πλήρη τούτέστι καὶ παντελεῖ σιγὴν, φρονεῖ ἀναγκαῖον νὰ τηρήσῃ καὶ πρὸς τὰς παραφώνους καὶ ἐμπαθεῖς ὠρυγὰς τῶν ἁρρήτα καθυλακτησάντων τοῦ πρώτου

τεύχους τοῦ ἀνὰ χειρας πρώτου τόμου. Οὐαί καὶ εἰς τὸν ταῦτα γράφοντα, καὶ εἰς πάντα σεβόμενον ἑαυτὸν καὶ μικρὰν τῆς οἰαςδήποτε ἀξίας αὐτοῦ συναίσθησιν ἔχοντα ἄνθρωπον γραμμάτων, ἂν ὑπεχρεοῦντο νὰ καταβαίνωσιν εἰς τὴν ἀηδῆ τῆς ἀωνύμου λιβελλογραφίας κονίστραν, καὶ τάσσωνται ἀντιμέτωποι τῶν πηλάκων τῆς τῶν γραμμάτων πολιτείας.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 15 Μαΐου 1873.

A. Σ. Β.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΤΟΥ

ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΣ

Τὸ ἔργον τοῦτο εἶνε καρπὸς δεκαετοῦς ἐργασίας. Ἐν ἔτει 1860 παρωρμήθηεν ὑπὸ τοῦ Γερβίνου νὰ διατρίψω ἐπισταμένως περὶ τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν ἱστορίαν τῶν Νέων Ἑλλήνων. Ἡτύχησα ἔκτοτε νὰ ἐπισκεφθῶ τρίς τὴν Ἑλλάδα· δυστυχῶς ὁμως ὀλίγον ἐκάστοτε παρέμεινα, ἐνῶ ἀπαιτεῖται μακρὰ διαμονή, ὅπως ἀποκτήσῃ τις κύρος ἔχουσιν χρῆσιν περὶ τε τῆς χώρας καὶ τῶν ἀνθρώπων.

Ἄλλ' ὅτι ἐξ ἀντιλήψεως μοι λείπει, ἐλπίζω ὅτι δύναμαι νὰ ἀναπληρώσω ἐκ σπουδῆς, καὶ τολμῶ νὰ εἶπω, ὅτι κατέχω ἐντελῶς τὴν περὶ τοῦ ἐλληνικοῦ ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνος φιλολογίαν. Κατῳρθωσα δέ, τῇ συνδρομῇ Ἑλλήνων φίλων μου, νὰ παρακολουθήσω καὶ νὰ καρπώθω τὰ ἐν τῇ Ἀνατολῇ μέχρις ἐσχάτων ἐκδοθέντα συγγράμματα.

Μεταξὺ τῶν ὑπὸ Νέων Ἑλλήνων ἐκδοθέντων ἱστορικῶν συγγραμμάτων, μεγίστης ὑπολήψεως ἀπολαύει ἡ ὑπὸ τοῦ Σπυρίδωνος Τρικούπη, ἐν δευτέρᾳ ἐκδόσει τὸ 1862, δημοσιευθεῖσα τετράτομος «Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως». Ἄλλ' ὅσω τις μᾶλλον διατρίβει περὶ τὰς πηγάς, τοσούτῳ σαφέστερον καθορᾷ, ὅτι καὶ ὁ Τρικούπης ἀπολείπεται τοῦ θέματος αὐτοῦ ὅσον καὶ ὁ Φιλήμων. Αἱ παλαιότεραι ἐργασίαι καὶ σημειώσεις τοῦ Περρραιβοῦ, τοῦ Σούτσου, Ῥίζου τοῦ Νερουλοῦ, τοῦ Σπηλιάδου, τοῦ Φραντζῆ, τοῦ Φωτεινοῦ, τοῦ Θ. Κολοκοτρώνου καὶ τοῦ Γερμανοῦ οὐδαμῶς κατέστησαν ἄχρη-

στοι διὰ τοῦ ἔργου τοῦ Τρικούπη, ἀπὸ δὲ τῆς ἐκδόσεως τῆς α' Ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως » πλῆθος ὅλον ἀνεφάνη μονογραφῶν, ὧν σκοπὸς εἶνε ἡ ἀποκάλυψις καὶ διόρθωσις σφαλμάτων καὶ πλανῶν τοῦ Τρικούπη. Τοιαῦτα εἰσὶν ἐν παραδείγματι τὰ ἔργα τοῦ Φωτάκου, τοῦ Νικοδήμου, τοῦ Τσαμαδοῦ, τοῦ Κοτζιά, τοῦ Κουτσονίκου, τοῦ Ὁρλάνδου, τοῦ Γ. Κολοκοτρώνου.

Μεταξὺ τῶν ὑπὸ μὴ Ἑλλήνων γραφεισῶν ἱστοριῶν τοῦ ἑλληνικοῦ ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνος, τὴν πρώτην θέσιν κατέχουσι πάντοτε ὁ πεμπτος καὶ ἕκτος τόμος τῆς α' Ἱστορίας τοῦ δεκάτου ἐννάτου αἰῶνος » τοῦ Γερβίνου. Ἄν ἐξ πολλαχῶς ἐγὼ κατέληξα εἰς ἄλλα συμπεράσματα ἢ ὁ σεβασμὸς μου διδάσκαλος καὶ φίλος, ἐξηγήσεις τοῦτου εἶνε, ὅτι ὁ Γερβίνος συγγράφων ἐστηρίχθη ἰδίως ἐπὶ τοῦ Τρικούπη καὶ τοῦ Φιλήμονος.

Περὶ τῆς σχετικῆς ἀξίας τῆς ἑξατόμου α' Ἱστορίας τῆς ἀποστάσεως τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τοῦ τουρκικοῦ κράτους » ἦν ὁ βαρὼν Α. Πρόκες—Ὅστεν, ἀπὸ τοῦ 1848 περαιώσας, μόνον ἐν ἔτει 1867 ἡδυνήθη νὰ ἐκδώσῃ, ἐξεφράσθην ἤδη ἀλλαχοῦ (Ἱστορικὰ Χρονικὰ τοῦ Σύβελ, XVIII, 41.)

Ἐσχάτως ἐδημοσίευσεν ὁ Ἑρτσβεργ ἐν τῷ 87ῳ Μέρει τῆς α' Γερμανικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας τῶν Ἑρς καὶ Γρούβερ » (Λειψία, παρὰ τῷ Βροκχάους, 1869, Σελ. 107, ἐπ.) λελογισμένον καὶ σφῆρες ἐράνισμα ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Γερβίνου, τοῦ Πρόκες—Ὅστεν, καὶ ἄλλων προγενεστέρων γερμανῶν ἱστορικῶν, ἥτοι τοῦ Τσιγκάιζεν, τοῦ Τήρς, τοῦ Κλύβερ, τοῦ Ῥός, τοῦ Μάουβερ καὶ τοῦ Βράνδης.

Μακρὰ ἐν Ἀθيناῖς διαμονὴ καὶ βαθεῖα τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων γνωσις παρέχουσιν εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ ἀνταποκριτοῦ τοῦ Χρόνου Γ. Φίνλεϋ γραφεῖσιν α' Ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως » (Ἐν Λονδίῳ καὶ Ἐδιμβούργῳ, 1861) ἀξίαν, ἣν ἐλαττοῖ πάντως ἡ πρός τὸ ἀνεκδοτικόν, σαρκαστικόν καὶ παράδοξον κλίσις τοῦ συγγραφέως. Ὁ Φίνλεϋ ἔσχε κυρίως ὡς βᾶσιν τὸ ἐξαίρετον ἔργον τοῦ προηγουμένου αὐτοῦ Γόρζων « Περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως » (ἐν Λονδίῳ, 1832). Πλὴν δὲ τοῦ ἔργου τοῦ Φίνλεϋ, διατηροῦσι πάντοτε τὴν ἀξίαν αὐτῶν αἱ εἰδικαὶ τῶν πατριωτῶν του συγγραφαί, τοῦ Πάρις, τοῦ Χόμ, τοῦ Βλακιέρ καὶ τοῦ Στάνοπ. Μεταξὺ τῶν

περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος γραψάντων γάλλων καὶ ἰταλῶν ἐξέχουσιν ὁ Πελλιὼν, ὁ 'Ραφφενέλ, ὁ 'Ραιμπώ, ὁ Βουτιέ, ὁ Λούντσης καὶ ὁ 'Αρλιόττης. Τὸ ἱστορικὸν τοῦ Τσιαμπολιὼν σύγγραμμα εἶνε πάντῃ ἄχρηστον. Τὰ νεώτερα δὲ ῥωσικὰ ἔργα τοῦ Θεόκτιζωφ (Πετρούπ. 1863), τοῦ Παλαιολόγου καὶ τοῦ Σιβίνη (Πετρούπ. 1867) θέλουσιν ἰδίως μοι χρησιμεύσει εἰς τὸν δεύτερον τόμον.

Πλὴν τοῦ ἐντύπου τούτου ἠδυνήθην νὰ καρπωθῶ καὶ ἄφρονον ἀνέκδοτον ὕλικόν. Τὰ παραρτήματα περιέχουσιν ἀποσπάσματα τῆς ἀλληλογραφίας τοῦ βιενναίου ἀνακτοβουλίου μετὰ τῶν αὐτῶν τῆς Πετροπόλεως, τοῦ Λονδίνου, τῶν Παρισίων, τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ Βερολίνου, τοῦ Μονάχου καὶ τῆς Στουτγάρτης, ἀλληλογραφίας ἐξ ἧς δὲν ὠφελήθησαν ὁ Γερβίνος καὶ ὁ Πρόκες. Δι' αὐτῶν θέλει δυνῆθαι ὁ ἀναγνώστης νὰ ἐξελέγξῃ τὴν ἐκθεσιν τῶν διπλωματικῶν περιπετειῶν.

Ἐνῶ δὲ εἶχον διὰ τὸν πρῶτον τόμον (μέχρι τοῦ ἔτους 1828) τὴν πολῦτιμον συνδρομὴν τοῦ βιενναίου ὑπουργείου, μοι ἐπετράπη διὰ τὸν δεύτερον οὐ μόνον ἡ τῶν ὑπουργικῶν ἀρχείων τῆς Αὐστρίας ἀλλὰ καὶ ἡ τοῦ ἀρχείου τοῦ πρωσικοῦ κράτους χρῆσις. Δράττομαι δὲ τῆς εὐκαιρίας ταύτης, ὅπως εὐχαριστήσω ἀντὶ τούτου τοὺς κυρίους Ὑπουργοὺς ἀμφοτέρων τῶν κρατῶν.

Πλὴν αὐτῶν, τῶν διπλωματικῶν ἰδίως περιστάσεις ἀφορώντων ἐγγράφων, περιῆλθον εἰς χεῖράς μου πολλὰ ἀντίγραφα καὶ πρωτότυπα ἀνεκδότων ἔτι ἐπιστολῶν καὶ ἰδιωτικῶν ἀνακοινώσεων ἐξ Ἑλλάδος, ἃς ἐχρησιμοποίησα μετὰ πάσης δυνατῆς εὐλαβείας. Ἀντιρρήσεις καὶ ἐπανορθώσεις, ἐξ εἰδημόνων ὅμως καὶ αὐτοπτῶν μόνον προερχόμεναι, μετ' εὐγνωμοσύνης ἀποδέχομαι, ὡς εὐθὺς ἐνταῦθα δύναμαι νὰ διαβεβαιώσω ἀπὸ τοῦδε τὸν Κύριον Συνταγματάρχην *Ι. Ζυμβρακίη*ν ὅτι τὴν περὶ Κρήτης *Ἀπάντησιν* αὐτοῦ πρὸς τὸν *Μερδεσῶρα Βαρβόλδην* (ἐν Ἀθ. 1870) μετ' εὐχαριστήσεως καὶ μεγάλῃς ἡσυχίας ἀνέγνων.

Λείπεται μοι ἔτι ἡ ἐκπλήρωσις εὐαρέστου καθήκοντος, ἡ ἐκφρασις τούτῃστι τῆς εὐγνωμοσύνης μου πρὸς πάντας τοὺς δι' ἔργου ἢ λόγου ὑποστηρίξαντάς με κατὰ τὴν ἐργασίαν μου. Ἐξ αὐτῶν δὲ κατονομάζω μόνον τοὺς Κυρίους ἀρχιεπισκοποῦλακας Δρ. Βαίρ, Μυστικόν

Σύμβουλον ἐν Ἀϊδελβεργ, Δρ. Χάλμ, καθηγητὴν ἐν Μονάχῳ, Δρ.
Βέχ, Ἀρχιεπισύμβουλον ἐν Καρλσρούη, Δρ. Χόπφ, καθηγητὴν ἐν
Καίτιξβεργ, τὸν Κύριον Βένεκε ἐν Λονδίνῳ καὶ τὸν Κύριον Θ. Λιθα-
δὰν ἐν Τεργέστη.

Κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1870.

•Ο Συγγραφεύς.

ΠΙΝΑΞ

ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.

Πρόλογος τοῦ Μεταφραστοῦ.	σελ. 5.
Πρόλογος τοῦ Συγγραφέως.	” 6.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ.

Οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τὴν τουρκικὴν δεσποτείαν.	σελ. 1
Κατάκτησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων, σελ. 1. — Πολιτική Μωάμεθ τοῦ Β'. 3. — Οἱ τὰ γενόμενα ἀποδεχόμενοι Ἕλληνες, 5. — Φαναριῶται, 7. — Ὁ λαός, 9. — Τουρκικαὶ καταχρήσεις, 11. — Ἠθικά καὶ κοινωνικὰ τῶν Ἑλλήνων στηρίγματα, 13. — Ὁ Πατριάρχης, ἡ Σύνοδος, 15. — Σχέσεις μετὰ τῆς Ῥωσίας, 17. — Δημοκρατικὸν ἦθος τοῦ κλήρου, 19. — Μοναχικὸς ἴβρις, 21. — Σπουδαιότης τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας, 25. — Γέννησις τῆς κοινῆς γλώσσης. — Δημοτικὰ ᾄσματα, 27. — Ἐκκλησιαστικὸς χαρακτήρ τῆς φιλολογίας, 29. — Φιλολογικὴ σημασία τῆς οἰκογενείας Μαυροκορδάτου, 31. — Ἐπαναστατικὴ ἐποχὴ τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας, 33. — Ῥήγας, 35. — Κοραΐς, 37. — Κοραΐς καὶ Νεῖα Ἑλλάς, 39. — Ἐκσλαβισμός, 41. — Ἀποτυχία τῆς ἐκσλαβιστικῆς θεωρίας, 45. — Ἀφομοιωτικὴ δύναμις τῶν Ἑλλήνων, 47. — Δημοτικαὶ δόξαι, 51. — Ἡθὴ καὶ ἦθος τοῦ λαοῦ, 55. — Χαρακτήρ τοῦ λαοῦ, 63. — Κλέφται, 65. — Πειραταί. Πολεμικὴ τῶν κλεφτῶν, 67. — Κλεφτικὸς βίος, 71. — Ἡ ὑπὲρ τῶν ἰδίων ἐνέργεια τῶν Ἑλλήνων, 73. — Ἀποτελέσματα τῆς τουρκικῆς διοικήσεως, 75.	

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ.

Προπαρασκευαστικαὶ κινήσεις, καὶ ἐκρηξεις τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως.	σελ. 79
---	---------

Τουρκικὴ παρακμή, 81. — Ἐπέμβασις τῆς Ῥωσίας, 85. — Ἐκβάσεις τῆς ἐπαναστάσεως, 87. — Συνθήκη τοῦ Καϊναρτζι. Ἀνάπτυξις τῆς ἐμπορίας καὶ ναυτιλίας, 89. — Ῥωσοαυστριακὰ σχέδια διανομῆς, 91. — Ἐπίδρασις τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, 95. — τὸ Μασσαλιωτικὸν ᾄσμα ἐν Ἀνατολῇ, 99. — Κεντρώφuges δυνάμεις ἐν Τουρκίᾳ. Ἀλβανικά, 105. — Ἀλῆ Πασᾶς, 109. — Προαγωγή τοῦ Ἀλῆ, 111. — Σουλιάται, 119. — Πόλεμος τοῦ Ἀλῆ κατὰ τοῦ Σουλίου, 121. — Σχέσεις τοῦ Ἀλῆ πρὸς τοὺς Γάλλους, 125. — Νεὸς κατὰ τῶν Σουλιατῶν ἄγών, 131. — Σαμουήλ, 133.	
--	--

— Ἡ ἐν Σουλῳ καταστροφὴ, 137. — Ἀλῆς καὶ κλέφται, 139. — Εὐθύμιος Βλαχάβης, 144. — Ἀργυρόκαστρον, 145. — Ἐκδίκησις κατὰ τοῦ Γαρδικίου, 147. — Ἡ τραγωδία τῆς Πάργας, 151. — Ἀκμὴ τοῦ Ἀλῆ, 153. — Πολιτικὴ τοῦ Ἀλῆ, 157. — Σύγκρουσις τοῦ Ἀλῆ πρὸς τὴν Πύλιν, 161. — Σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τοὺς Ἕλληνας, 163. — Ἀπόστασις τοῦ Ἀλῆ, 167. — Διακήρυξις ἀνεξαρτησίας τῶν Σουλιωτῶν, 171. — Ἀρχὴ τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως, 173. — Τέλος τοῦ Ἀλῆ, 175. — Ἡ Ἑταιρεία, 179. — Ἑλληνο-σερβικὴ ὁμοσπονδία. Φόνος τοῦ Κάρα-Γεώργη καὶ τοῦ Γαλάτου, 185. — Διόδοσις τῆς ἑταιρείας, 187. — Καποδίστριας καὶ Ὑψηλάντης, 189. — Ἀποστολὴ τοῦ Ξάνθου καὶ τῶν Πελοποννησίων, 193. — Ἀποτέλεσμα τῆς ἀποστολῆς τοῦ Ξάνθου, 195. — Ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης ἀρχηγὸς τῆς Ἑταιρείας, 197. — Στρατιωτικὴ διοργάνωσις τῆς Ἑταιρείας. Ἐπαναστατικὰ σχέδια, 204. — Συνέντευξις ἐν Ἰσμαίλῳ, 203. — Εὐμετάβολον τοῦ Ὑψηλάντου, 205. — Ἀπόφραξις ἐκρήξεως ἐν ταῖς Ἡγεμονείαις. Ρουμουνικά, 207. — Διάδοσις τοῦ Προῦθου, 209. — Ὁ Ὑψηλάντης ἐν Ἰασίῳ. Ἑλλάς καὶ Ρουμουνία, 211.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ.

Τὸ εὐφρόσυνον τῆς Ἐπαναστάσεως ἔτος 1821. σελ. 213

Τὸ ἐν Λάϊβαχ Συνέδριον. Ἡ συνέντευξις τῆς 14 Μαρτίου, 215. — Ἀνατολικὴ πολιτικὴ τῆς Ρωσίας καὶ Αὐστρίας, 217. — Σύγκρουσις τῶν Ῥωσικῶν καὶ αὐστριακῶν συμφερόντων ἐν Ἀνατολῇ, 219. — Πολιτικὴ τοῦ Ὑψηλάντου πρὸς τοὺς Ρουμούνους. Ὁ ἱερὸς λόγος, 223. — Ὁ Ὑψηλάντης ἐν Βουκουρεστίῳ. Ἀπόστασις τοῦ Σάββα καὶ Θεοδώρου, 225. — Δίλημμα τοῦ Ὑψηλάντου, 227. — Πορεία πρὸς τὸ Τιργοβίστιον. Μίχη παρὰ τὸ Γαλάξιον, 229. — Μίχη περὰ τὸ Σκουλένιον. Καταστροφὴ τοῦ Θεοδώρου, 234. — Ἀποτυχὸν κίνημα καὶ ἤττα παρὰ τὸ Δραγατσάνιον, 231. — Φυγὴ τοῦ Ὑψηλάντου, 235. — Τέλος τοῦ Ὑψηλάντου, 239. — Τέλος τοῦ Γεωργάκη καὶ Φαρμάκη, 244. — Τέλος τῆς ἐπαναστάσεως ἐν ταῖς Ἡγεμονείαις, 243. — Ἡ ἐκρήξις ἐν τῇ κυρίῳς Ἑλλάδι, 245. — Οἱ πρόκριτοι τῆς Πελοποννήσου, 247. — Πετρόμπεης καὶ Κολοκοτρώνης, 249. — Κολοκοτρώνης, 251. — Ἀνυπόμονοι καὶ διατάζοντες, 255. — Ἀπάθεια τῶν Τούρκων, 257. — Αἱ πρῶται βιαιοπραγαί ἐν Καλαβρύτοις. Ὁ Σολιώτης, 259. — Ἐκρήξις τῆς ἐπαναστάσεως ἐν Καλαβρύτοις, 261. — Ὁ Γερμανὸς ἐν Πάτραις, 263. — Ἡττα τῶν Ἑλλήνων πρὸ τῆς Καρυταίνης, 265. — Ὁ Κολοκοτρώνης πρὸ τῆς εἰκόνης τῆς Παναγίας, 267. — Ὁ Μουστ. φᾶ Μπέης εἰς Τρίπολιν, 269. — Προσβολὴ τοῦ Βαλτετσίου, 271. — Ἡττα τοῦ Μουσταφᾶ Μπέη πρὸς τὸ Βαλτέτσι, 273. — Σπέτσει, 275. — Ψαρά. Δημοκρατικὸν κίνημα ἐν Ὑδρᾷ, 277. — Σάμος. Κρήτη, 279. — Ὁργανισμὸς τοῦ στόλου. Ἐκστρατεία εἰς Χίον, 281. — Ἡ Στερεά. Ὁ Διάκος, 283. — Μίχη παρὰ τὰς Θερμοπύλας.

285. — Ὁ Ὀδυσσεὺς ἐν τῷ Χανίῳ τῆς Γραβιάς, 287. — Ἡθός τοῦ Διόανου, 289. — Ἐκφοβιστικὸν σύστημα τοῦ Σουλτάνου Μαχμούτ, 291. — Ἀπαγχόνις τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Ε', 293. — Ἐρίδες μετὰ τοῦ Στρόγονωφ, 295. — Συνύπαρξις τῆς Πύλης ἐν Εὐρώπῃ. Τὸ ἀνατολικὸν πρόβλημα, 297. — Ἀπάνθρωπος διεξαγωγή τοῦ ἀγῶνος, 299. — Ἐπιτυχίαι τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, 301. — Πυρπόλῃσις τουρκικῆς φρεγάτας. Ἀλά, 303. — Προσωρινὴ Διοίκησις ἐν Ἑλλάδι. Πράξις τῶν Καλτετσῶν, 305. — Ἐλευσις τοῦ Δ. Ὑψηλάντου, 307. — Ἐρίδες μετὰ τῶν προκρίτων, 309. — Λάθη τοῦ Ὑψηλάντου. Πτώσις τῆς Μονεμβασίας καὶ τοῦ Ναβαρίνου, 311. — Τὰ ἐν τῇ Τριπόλει. Διαδήλωσις τῶν γυναικῶν, 313. — Διαπραγματεύσεις περὶ παραδόσεως, 315. — Ἀλωσις τῆς Τριπόλεως, 317. — Ἀκολασίαι τῶν Ἑλλήνων, 319. — Σχέδια Κολοκοτρώνου κατὰ Πατρῶν, 321. — Ματαίωσις τοῦ κατὰ τῶν Πατρῶν σχεδίου. Ἐφοδός κατὰ τοῦ Ναυπλίου, 323. — Παράδοσις τοῦ Ἀχροκορίνθου, 325.

BIBLION TETARTON.

Ἔτη δοκιμασίας 1822—1828. σελ. 329

Ἀντίθεσις μεταξὺ προκρίτων καὶ ὀπλαρχηγῶν. Συγκάσεις ἐθνουσινελεύσεως, 311. — Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος. Νέγρης, 333. — Συνταγματικαὶ προεργασίαι Μαυροκορδάτου καὶ Νέγρου, 335. — Διχοστασία μεταξὺ Μαυροκορδάτου καὶ Ὑψηλάντου, 337. — Ἡ πρώτη ἐν Ἐπιδαύρῳ ἐθνικὴ Συνέλευσις, 339. — Τὸ πολίτευμα τῆς Ἐπιδαύρου, 341. — Πολιτικὰ λάθη τῆς Συνελεύσεως. Σχέδια τοῦ Χουρσίτ, 343. — Κινήσεις τοῦ τουρκικοῦ στόλου. Σαμίων ἐκστρατεία, 345. — Ἡ ἐν Χίῳ καταστροφή, 347. — Ὁ ἑλληνικὸς στόλος, 349. — Μισούλης. 351. — Ἀνδραγάθημα τοῦ Κανάρη, 353. — Πολιορκία τῶν Πατρῶν. Ῥῆξις μεταξὺ Κολοκοτρώνου καὶ προκρίτων, 355. — Ἀνατολικὴ καὶ Δυτικὴ Ἑλλάς. Διάλυσις τῆς ὀθωμανικῆς ψευδοφυλίας, 357. — Στενοχωρία τοῦ Σουλίου, 359. — Ἀντιπερισπασμοὶ χάριν τῶν Σουλιωτῶν, 361. — Στρατόπεδον τῶν φιλελλήνων παρὰ τὸ Πέτα, 365. — Ἡττα παρὰ τὸ Πέτα, 373. — Συνέπειαι τῆς ἥττης. Τουρκικαὶ παρασκευαί, 375. — Ἐκστρατεία τοῦ Δράμαλη, 377. — Ἀφοβία τοῦ Ὑψηλάντου, καὶ Κολοκοτρώνου. Ὑπεράσπισις τῆς Λαρίσης, 381. — Μίχαι παρὰ τὸν Ἰναχον, 383. — Ἐποχώρησις τοῦ Δράμαλη, 385. — Οἱ Τοῦρκοι κατὰ τὰ Δερβένια, 387. — Ἡττα καὶ θάνατος τοῦ Δράμαλη, 389. — Ἀνδραγάθημα τοῦ Κανάρη παρὰ τὴν Τένεδον. Πτώσις τοῦ Ναυπλίου, 391. — Ἔργα κατὰ τὴν Ἀνατολικὴν καὶ Δυτικὴν Ἑλλάδα, 393. — Πρώτη πολιορκία τοῦ Μεσολογγίου, 395. — Μάχη παρὰ τὴν Ἀκράταν. Θάνατος τοῦ Χουρσίτ, 397. — Ἀποτελέσματα τῆς τουρκικῆς ἐκστρατείας. Ὑπόμνημα τοῦ Ἀνσιλιών, 399. — Μίτρα κατὰ τῶν εὐλῶν τῆς Στούτγارت καὶ τοῦ Μονάχου, 401. — Σύνοδος ἐν Ἀννοβέρῳ, 403. — Φιλοπύλεμοι διαθέσεις ἐν Πετιερούλει, 405. — Πολεμικὸν ἔθος τοῦ

Διδανίου. Ἀποστολὴ Τατίσεφ εἰς Βιέννην, 407. — Διπλωματικὴ μονομαχία μεταξὺ Μέττερνιχ καὶ Καποδιστρίου, 409. — Ἐπιδράσεις τῆς πτώσεως τοῦ Ἀλῆ Πασσᾶ ἐπὶ τῆς Πύλης, 414. — Αἱ Δυνάμεις ἐνδίδουσιν εἰς τὰ γεγονότα, 413. — Ἀποτελέσματα τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Στράγγφορντ. 415. — Ὁ Τσάρος ἐν Βιέννῃ, 417. — Σύνοδος ἐν Βερώνῃ. Ἀποβολὴ τῶν Ἑλλήνων ἀπεσταλμένων, 349. — Αὐτοκτονία τοῦ Καστλερλῆγ, 421. — Ὁρησκειτικὴ ἔποψις ἐν τῷ Ἀνατολικῷ ζητήματι, 423. — Αἰτιάσεις κατὰ τῶν τουρκικῶν ἐμπορικῶν ὀργανισμῶν, 455. — Σύνοδος ἐν Τσέρνοβιτζ. Ἡ εἰρηνοποίησις, 427. — Τὸ περὶ τοῦ μέλλοντος τῆς Ἑλλάδος ῥωσικὸν ὑπόμνημα, 429. — Ἑθνικὴ συνέλευσις ἐν Ἀστρεϊ, 431. — Χαρακτηρισμὸς τῶν πολεμικῶν ἐργασιῶν τοῦ 1823, 435. — Μάχαι κατὰ τὴν ἀνατολικὴν καὶ δυτικὴν Ἑλλάδα, 437. — Νίκη καὶ θάνατος τοῦ Μάρκου Μπότσαρη παρὰ τὸ Καρπενῆσι, 439. — Πολιορκία τοῦ Ἀνατολικοῦ. Ἀλωσις τοῦ Ἀκροκορίνθου. Ἀμμοδαία ἐξάντλησις, 444. — Ὁρησκειτικὸς χαρακτήρ τοῦ φιλελληνισμοῦ, 443.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ.

Ἡ κρίσις. σελ. 443

Ὁ Λόρδος Βύρων ἐν Ἑλλάδι, 447. — Θάνατος τοῦ Βύρωνος. 449. — Οἰκτρὰ κατὰστασις τῆς Ἑλλάδος, 451. — Ὁ πρῶτος ἐμφύλιος πόλεμος. Κυβέρνησις τοῦ Κουντουριώτου, 453. — Τὰ ἀγγλικά δάνεια, 455. — Ὁ Κωλέττης, 457. — Δεύτερος ἐμφύλιος πόλεμος. Κάθειρξις τοῦ Κολοκοτρώνου, 459. — Τέλος τοῦ Ὀδυσσεως, 461. — Ἀλλαγὴ τοῦ τουρκικοῦ πολεμικοῦ σχεδίου. Σύνδεσμος μετὰ τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ, 463. — Ὁ Μεχμέτ Ἀλῆς, 465. — Εἰρήνευσις τῆς Κρήτης, 469. — Ὑποταγὴ τῆς Κάσου, 473. — Καταστροφὴ τῶν Ψαρῶν, 475. — Ἡ Σάμος ἀπειλουμένη, 481. — Μάχαι ἐν τῷ στενῷ τῆς Σάμου, 483. — Μάχαι παρὰ τὸ Βουδρούμι, 485. — Νέος κατὰ τῆς Σάμου πλοῦς Μάχαι παρὰ τὴν Κρήτην, 487. — Ὁ Ἰβραὶμ ἐν Μαρμάρει καὶ Σούδα, 489. — Ἀπόδασις εἰς Ναβαρίνον. Μάχη παρὰ τὸ Κρεμμύδι, 491. — Μάχη παρὰ τὴν Σφακτηρίαν, 493. — Πτώσις τῶν φρουρίων τοῦ Ναβαρίνου. Κινήσεις τοῦ αἰγυπτιακοῦ στόλου. 495. — Μάχη παρὰ τὸ Μανιάκι, 497. — Θάνατος τοῦ Παπᾶ Φλέσα. Μάχαι παρὰ τὸ Ἀκίθον, 499. — Ὁ Ἰβραὶμ πρὸ τοῦ Ναυπλίου, 501. — Ἀποχώρησις τοῦ Ἰβραὶμ ἐνεκα στρατιωτικῶν λόγων. Μάχαι παρὰ τὴν Τρίπολιν, 503. — Δευτέρα πολιορκία τοῦ Μεσολογγίου. Ὁ Κιουταγῆς, 505. — Ἐμμενισις τοῦ τουρκικοῦ στόλου πρὸ τοῦ Μεσολογγίου, 507. — Ἐφοδος κατὰ τῶν προμαχόνων Φραγκλίνου καὶ Μπότσαρη, 509. — Στενοχωρία τοῦ Κιουταγῆ κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦ 1825—1826, 511. — Ναυμαχίαι πρὸ τοῦ Μεσολογγίου. Ἀποτυχία τοῦ Ἰβραὶμ, 517. — Ὑπεράσπισις τῆς νήσου Κλεισούδης, 519. — Τελευταῖαι στιγμαὶ τοῦ Μεσολογγίου, 524. — Ὑποδοχὴ τοῦ ῥωσικοῦ ὑπομνήματος τοῦ Ἰανουαρίου

1821, 531. — Αἱ ἐν Πετροπόλει συνδιασκέψεις κατὰ τὸ 1821, 533. — Σχέσεις τῆς βιενναίας αὐλῆς πρὸς τοὺς Ἕλληνας, 537. — Αἱ ἐν Πετροπόλει συνδιασκέψεις κατὰ τὸ 1821, 539. — Προτέγγις τῆς Αὐστρίας εἰς τὴν Γαλλίαν, 543. — Θάνατος τοῦ Τσάρου, 545. — Στρατιωτικὴ στάσις ἐν Πετροπόλει, 547. — Συνέπειαι διὰ τὴν ἀνατολικὴν πολιτικὴν, 553. — Ἀποστολὴ τοῦ ἀρχιδουκὸς Φερδινάνδου εἰς Πετρούπολιν, 557. — Προσέγγις μετὰξὺ Ἀγγλίας καὶ Ῥωσίας, 559. — Οὐέλλικτων καὶ αὐτοκράτωρ Νικόλαος, 563. — Τὸ πρωτόκολλον τοῦ Ἀπριλίου, 565. — Ἐπανάστασις ἐν Κωνσταντινουπόλει, 569. — Συνέπειαι τῆς ἐπαναστάσεως. Καταστροφὴ τῶν Γιανιτσάρων, 571. — Συνδιασκέψεις ἐν Ἀκκερμαν, 573. — Ἀποστολὴ τοῦ Ῥιθωπιέρ, 575. — Θεραπεία τῆς Ἀγγλίας καὶ Ῥωσίας πρὸς τὴν Γαλλίαν, 577. — Ἐπιδράσις τῆς Αὐστρίας ἐπὶ τὴν Πρωσίαν. Γένεσις τῆς Ἰουλιανῆς Συμβάσεως, 581. — Ἰουλιανὴ Σύμβασις, 583. — Διαβήματα πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς Ἰουλιανῆς Συμβάσεως. Ἀρνήσις τῆς Πύλης, 585. — Ἡ αὐστριακὴ μεσιτεία, 587. — Συζητήσεις ἐν Πιάδα. Ἡ νέα Κυβέρνησις τοῦ Ζαίμη καὶ ἡ διαρκὴς ἐπιτροπὴ, 591. — Φιλελληνικαὶ ἐνέργειαι ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ, 593. — Παυλούτσος. Σάμος. Ναυμαχία παρὰ τῇ Μιτυλήνῃ, 595. — Στρατεῖται τοῦ Ἰβραὶμ κατὰ τῆς Μάνης, 597. — Ὁ Κιουταγῆς ἐν τῇ Ἀττικῇ. Μάχη παρὰ τὸ Χαϊδάρι, 599. — Πολιορκία τῆς Ἀκροπόλεως, 601. — Χαρακτὴρ τοῦ Καραϊσκάκη, 603. — Σχέδιον τοῦ Καραϊσκάκη. Ἐπιτυχία αὐτοῦ, 607. — Ἡ ἐν Ἀραχώβῃ φονικὴ νύξ, 609. — Ἀνάβασις τοῦ Φαβιὲ εἰς τὴν Ἀκρόπολιν. Μάχη παρὰ τὸ Καματερόν, 611. — Γόρδων. Ἀἶδεκ, 613. — Τωῶρτς καὶ Κόχραν. Νέα μόρφωσις κομμάτων, 615. — Ἐνέργειαι ὑπὲρ Καποδιστρίου. Ἀγγλοφροσύνη τῆς Κυβερνήσεως, 617. — Ἐντονοὶ παραστάσεις τοῦ Κόχραν, 619. — Ἐθνικὴ Συνέλευσις ἐν Δαμαλά, 621. — Ἐνέργειαι τοῦ Κόχραν καὶ Τωῶρτς πρὸς λύσιν τῆς πολιορκίας τῆς Ἀκροπόλεως, 623. — Ἄλωσις τῶν τουρκικῶν προμαχώνων ἐν Πειραιεῖ, 625. — Παράδοσις τοῦ Ἀγίου Σπυρίδωνος, 627. — Ὁλεθρία ἐπιδράσις τοῦ Τωῶρτς καὶ Κόχραν, 629. — Θάνατος τοῦ Καραϊσκάκη, 631. — Ἀπόβασις εἰς Φάληρον. Μάχη παρὰ τὰς Ἀθῆνας, 633. — Ἐγκατάλειψις τῆς Μουνυχίας. Παράδοσις τῆς Ἀκροπόλεως, 637. — Συνέπειαι τῆς παραδόσεως 639. — Σύνταγμα τῆς Τροιζήνος, 641. — Ἐθνικὴ αὐτοῦ σημασία, 643. — Πλήρης ἀναρχία ἐν Ἑλλάδι. Διαμάχαι ἐν Ναυπλίῳ, 645. — Ἐργασίαι τοῦ Ἰβραὶμ καὶ τοῦ Κιουταγῆ, 649. — Ἀρχαὶ ὑποταγῆς ἐν Πελοποννήσῳ, 651. — Ἐνέργειαι τοῦ Κολοκοτρώνου, 653. — Μάχαι παρὰ τὴν Καυκαριὰν καὶ τὴν Δίβρην, 655. — Ἀποτυχία τοῦ Κόχραν πρὸ τῆς Ἀλεξανδρείας, 657. — Ἐξάπλωσις τῆς πειρατείας. Ἀποδοχὴ τῆς Ἰουλιανῆς Συμβάσεως παρὰ τῶν Ἑλλήνων, 659. — Τουρκοαιγυπτιακαὶ παρασκευαὶ κατὰ τῆς Ἰδρας, 661. — Διαπραγματεύσεις μετὰξὺ ναυάρχων καὶ Ἰβραὶμ. 663. — Ἐκμετάλλευσις τῶν πολιτικῶν περιστάσεων ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, 665. — Νίκη τοῦ Ἀσιγῆ παρὰ τὴν Ἀμ-

φισαν, 669. — Πρώτη διεθνής σύγκρουσις, 671. — "Ενωσις τῶν τριῶν συμμάχων στόλων, 673. — Εὐθύνη τοῦ Κόδριγκτον. 675. — Εἰσπλους τῶν στόλων εἰς Ναβαρίνον, 677. — Ναυμαχία τοῦ Ναβαρίνου 679. — Ἐντύψεις αὐτῆς ἐπὶ τὰ ἔθνη καὶ τὰς αὐλὰς, 685. — Ἐντύψεις αὐτῆς ἐν Ἀγγλίᾳ, 687. — Αἱ γερμανικαὶ Δυνάμεις. Τὸ Διδάνιον, 691. — Διαπραγματεύσεις τοῦ Διδανίου μετὰ τῶν τριῶν Πρέσβων, 693. — Διπλωματικὴ ῥῆξις, 695. — Ἀναχώρησις τῶν Πρέσβων. Ἐξαφίς τοῦ τουρκικοῦ φανατισμοῦ, 699. — Ἀποπομπὴ τῶν καθολικῶν Ἀρμενίων, 701. — Ἐπίδρασις τῆς ναυμαχίας τοῦ Ναβαρίνου ἐπὶ τοὺς Ἑλλήνας, 703. —

ΒΙΒΛΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ.

ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ

ΥΠΟ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΚΗΝ ΔΕΣΠΟΤΕΙΑΝ.

Ὅτε ἡ τῶν βορείων φύλων εἰσβολὴ συνεκύκα τὴν Εὐρώπην, εἰς Κωνσταντινούπολιν συνέδραμὸν τὰ περισωθέντα λείψανα ἑλληνικοῦ βίου, ἑλληνικῆς ἐπιστήμης καὶ πολιτισμοῦ. Ἐν Κωνσταντινουπόλει ἔσφυζε τότε ἡ καρδιά τῆς Ἑλλάδος.

Ἀλλὰ τὸ κέντρον τοῦτο τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ ἀπώλεσε τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος κατὰ τὸ ἔτος 1204, διασπαρχθὲν ὑπὸ τῆς λατινικῆς κατὰκτησεως. Ὁ ἑλληνικὸς βίος, ἐκλιπὼν ἐν τῷ συνόλῳ, ἀπέμεινε μόλις εἰς τὰ μέρη, οἱ ἡγεμόνες τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Τραπεζοῦντος ἀπεσπάρθησαν τοῦ κράτους, καὶ ὅπου πρότερον ἦνθιε ἡ εὐμορφος ἑλληνικὴ παράδοσις, ἐδέσποσεν ἡ Ἑνετία καὶ ἡ Γενούη. Τὸν παντελῆ ὅμως θάνατον τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐφάνη οἰωνίζομένη ἡ ὑπὸ τῶν Τούρκων κατάκτησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὰ 1453. Αἱματοσὺν πλημμυρὶς κατέκλυσε τὴν βασιλεύουσαν, ὁρμαῖοι ἔφυγον πανταχόσε οἱ ἡττηθέντες, καὶ τῆς θαλάσσης τὰ νῶτα ἐκάλυψαν πλοῖα καὶ ἄκατοι, φέρουσαι εἰς κρείττονας χώρας τὰς γυναῖκας, τὰ τέκνα καὶ τὴν περιουσίαν τῶν ἐλλήνων. Ἡ διασπορὰ ἐκείνη, λέγει σύγχρονος χρονογράφος, ἀνεμίμνησκε τὴν τῶν ἐβραίων μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Ἱερουσαλὴμ. Οἱ σύγχρονοι ἐνόμισαν ὅτι κατεστράφη ὁ ἑλληνισμός, ὁ δὲ γερμανὸς αὐτοκράτωρ Φρειδερίκος ὁ Γ'. ἔχυσε ποταμὸν δακρύων, ἅμα μαθὼν τὴν πτῶσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλ' οὔτε αὐτοῦ τὰ δάκρυα ἐξήγειραν τοῦ τάφου τὸν ἔσχατον τῶν Παλαιολόγων, οὔτε ὁ χριστιανικὸς τῆς δύσεως κόσμος ἐβράδυνε νὰ παρηγορηθῇ ἐπὶ τοῖς γενομένοις. Ἡ ὕλική εὐμάρεια καὶ ἡ ἐκ τῆς

ἀνακαλύψως τῆς Ἀμερικῆς ἀνάπτυξις τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς ναυτιλίας, ἤγαγον ταχέως εἰς λήθην τὴν πτώσιν τοῦ Βυζαντίου. Ἀντὶ ἀβεβαίου ἀπὸ τῆς δύσεως κέρδους, ἀντὶ τοῦ χρυσοῦ τῆς Περουβίας καὶ τοῦ Μεξικοῦ, κατέλιπεν ἡ Εὐρώπη εἰς τοὺς Τούρκους βαρβάρους τὴν κοιτίδα τοῦ ἰδίου αὐτῆς πολιτισμοῦ. Εἶνε δὲ παράδοξος ἀληθῶς συμβολὴ ἐν τῇ παγκοσμίῳ ἱστορίᾳ, ὅτι τρεῖς αἰῶνας βραδύτερον, ὅτε ἀπώλετο ἡ ἐν τῇ δύσει κατάρκτησις καὶ ἀπεσπάρθη τῆς Εὐρώπης ἡ Ἀμερικὴ, πρὸς τὴν Ἑλλάδα πάλιν ἐτράπησαν τὰ βλέμματα, καὶ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς παλαιᾶς πατρίδος τοῦ πολιτισμοῦ διελογίσατο ἡ Εὐρώπη.

Πεσοῦσης τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἔπεσε μετ' αὐτῆς καὶ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος· τὸναντίον μάλιστα, σωτηρίαν καὶ ἀνάστασιν παρέσχεύασεν αὐτῇ ἡ καταστροφὴ καὶ ὁ ὄλεθρος. Ἐν σιγῇ δὲ κατανύξει πρέπει νὰ δοξάσῃ τὴν ἀνεξερεύνητον τῆς προνοίας βουλὴν ὁ βαθὺ βλέπων παρατηρητῆς, ἀναλογιζόμενος ὅτι ἡ φαινομένη συμφορὰ ὑπῆρξεν ἀγαθοῦ σπέρματος ἐγκύμων. Ἄν μετὰ τὸ 1204 δὲν ἐπῆρχετο τὸ 1453, δὲν θὰ ἦσαν πλέον ἔθνος οἱ "Ελληνες. Διότι ὁ ἑλληνικὸς λαὸς, ὅστις ἐξ ἰδίας δυνάμεως δυσκόλως ἤθελε κατορθώσει ν' ἀποσείσῃ τὰς ἀλύσεις τῆς πρώτης ἐκείνης δυτικῆς δεσποτείας, ἡσθάνθη καὶ ἀνεῦρεν οὕτως εἰπεῖν ἑαυτὸν παλαιῶν κατὰ τῆς δευτέρας ἀνατολικῆς κυριαρχίας. Μετὰ τὴν τουρκικὴν κατάρκτησιν ἀνεῦρε τὴν πολιτικὴν καὶ πνευματικὴν αὐτοῦ ἐνότητα, ἣν ἐκινδύνευσεν ν' ἀπολέσῃ ἐσαεὶ μετὰ τὴν κατάρκτησιν τῶν λατίνων.

Οὕτω δὲ οἱ "Ελληνες οὔτε εἰς πολυάριθμα, ἀλληλόμαχα καὶ ἀποτόμως ἀπ' ἀλλήλων κεχωρισμένα στοιχεῖα κατεμερίσθησαν, οὔτε τιμαριωτισμὸν καὶ διάκρισιν κοινωνικῶν κλάσεων ἐγνώρισαν, οὔτε ὑπέστησαν ἐνὶ λόγῳ τὸ βάρος τῆς μεσαιωνικῆς ἀχλὺς, ὡς ὑπέστημεν ἡμεῖς αὐτὸ ἐν Γερμανίᾳ καὶ οἱ πέραν τοῦ Ῥήνου γείτονες ἡμῶν. Χάρις εἰς τοὺς Τούρκους, δὲν ὑπῆρξε μεσαιῶν ἐν Ἑλλάδι.

Ἡ κατὰ τὸ 1453 νίκη Μωάμεθ τοῦ Β'. συνέτεινε μᾶλλον εἰς ἔνωσιν τῶν ἐκ τῆς εἰσβολῆς τῶν ἐνετῶν καὶ γενουηνσίων διασπαρέντων Ἑλλήνων, καὶ συνέδεσε καὶ αὐτοὺς, ἔστω καὶ ὑπὸ κοινὴν δουλείαν. Μὴ κατανεμομένης πλέον τῆς δεσποτικῆς πιέσεως εἰς ὁμάδας ἀτόμων μήτε εἰς κλάσεις κοινωνικάς, ἀλλὰ βαρυνούσης ἐφ' ὁλοκλήρου τοῦ

ἔθνους, ἡσθάνθη αὐτὴν σύσσωμος ἡ Ἑλλάς, καὶ ἅμα ὡς ἀφύπνωσεν ἡ ἐθνικὴ συνείδησις, ἀφύπνωσεν εἰς ζωὴν καὶ ἡ πρὸς ἀντίδρασιν ἐθνικὴ δύναμις. Μόνον δὲ γενικὴν καὶ πᾶσαν κεφαλὴν ἐξίσου κάμπτον σύστημα βίας ἡδύνατο νὰ κεντρίσῃ εἰς ἀντίστασιν τοὺς δυναστευμένους.

Διὰ τοῦτο, ὅσον σκοτεινὴ καὶ ἂν παρίσταται ἡ μοῖρα τῶν ὑποδούλων κατὰ τοὺς μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως αἰῶνας, ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ πρέπει νὰ θεωρηθῇ πάντοτε ὡς ἡ πραγματοποιήσις τῆς παραδόξου βεβαίως ταύτης προτάσεως: ὅτι ἡ Τουρκία ἔσωσε τοὺς Ἑλληνας ὡς ἔθνος.

« Ἡ ἀράχνη » ἀνέκραξεν ὁ τοῦρκος κατακτητὴς Μωάμεθ ὁ Β'. εἰσελθὼν εἰς τὸ ἔρημον παλάτιον τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, « ἡ ἀράχνη ὕφανε τὸν ἴστον αὐτῆς εἰς τὰ ἀνάκτορα τῶν καισάρων, καὶ ἡ γλαῦξ μόνη κρῶζει ἀπὸ τοῦ πύργου τοῦ Ἐφρασιγιὰπ ».

Τί ἐσήμαινεν ἁρά γε, ὑπὸ τοῦ κραταιοῦ ἀνδρὸς λεγομένη, ἡ περὶ τοῦ προσκαίρου πάσης ἐπιγείου λαμπρότητος μελαγχολικὴ ἐκείνη ὑποθήκη; Μήπως ὑπώπτευσεν οὗτος, ὅτι καὶ αὐτοῦ τὸ ἔργον δὲν ἰδρύετο εἰς αἰῶνα, ὅτι καὶ τοῦ Ὀσμὰν ὁ οἶκος ἤθελε καταρρέυσαι, ὡς κατέρρευσεν τὸ Βυζάντιον, εἰς ερείπια καὶ σποδόν;

Ὅπως δὲ ἴσως δὲν δύναται τις νὰ παραγνώρισῃ, ὅτι ὁ Τοῦρκος δεσπότης, ἐμφρόνως τὰ μέλλοντα προβλέπων, ἔπραξε πᾶν δυνατόν, ὅπως στεγᾷσῃ ἀσφαλῶς τὸ οἰκοδόμημά του, καὶ καταστήσῃ μακροβιωτέραν τὴν κατάκτησιν.

Προσεπάθησε νὰ συνδιαλλάξῃ τοὺς ἡττηθέντας πρὸς τὰ γενόμενα, καὶ νὰ ἐξασθενώσῃ ἡ ὠχράνῃ ὅλως δι' ὑλικῶν ἀπολαύσεων τὴν μνήμην τοῦ μεγάλου αὐτῶν παρελθόντος. Παρεχώρησε πολλὰ εἰς τοὺς Ἑλληνας, αἵτινα ἡδύνατο ν' ἀποκουφίσωσι τὸν μοιραῖον αὐτῶν κληρον, καὶ νὰ τοῖς ἐμπνεύσωσι λήθην τῆς σκληρᾶς πραγματικότητος: πᾶσαι δ' αὐτοῦ αἱ θρησκευτικαὶ καὶ πολιτικαὶ παραχωρήσεις μαρτυροῦσι περὶ τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ ἐμφροσύνης. Οὕτως ἀφῆκεν αὐτοῖς τὸ θρησκευμα ἐλεύθερον, καὶ διετήρησε καὶ ἐπροστάτευσεν τὸν μέγα σημαίνοντα ἑλληνικὸν κληρον, ἀπὸ τοῦ πατριάρχου μέχρι τοῦ κανδηλανάπτου καὶ νεωκόρου.

Εἰς τοῦτο δὲν παρώτρυνε βεβαίως τὸν Τοῦρκον κατακτητὴν ἡ περὶ

τῆς ἐσωτερικῆς ἀληθείας τοῦ ἑλληνικοῦ θρησκευματος καὶ τῆς ἀξίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ πεποιθήσεις, ὡς ἰσχυρίζεται ὁ Μαλαξὸς, ἀλλὰ μᾶλλον ἀπτότερόν τι συμφέρον. Σκοπὸς καὶ μέλημα αὐτοῦ ὑπῆρξε νὰ συνδέσῃ τὴν ὑπακοὴν ὁλοκλήρου λαοῦ πρὸς τὸν ἐγωϊσμόν ἐνὸς μόνου προσώπου, καὶ ἤρκειτο ἀκούων τὸν Πατριάρχην, ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν τοῦ ὁποίου ἐχρέματο πάντοτε ἡ τουρκικὴ σπάθη, διδάσκοντα τοὺς "Ελληνας τὸ ἀρεστὸν ἐκείνο θέμα: «ἐλευθερία ἐν οὐρανῷ καὶ ὑποταγὴ ἐπὶ γῆς». Πρὸ παντός ὅμως εἶχε σαφῶς ἐννοήσῃ ὁ Μωάμεθ, ὅτι ἡ καλλίστη τοῦ Ἰσλάμ σύμμαχος, ἡ τὰς ταχείας αὐτοῦ νίκας κατὰ τοῦ βυζαντινοῦ κράτους κατορθώσασα, ἦν ἡ πρὸς τοὺς "Ελληνας ἀσυμπάθεια τῆς δύσεως. Τούτου δ' ἕνεκα προσεπάθησε νὰ διατηρήσῃ καὶ εὐρύνη μάλιστα εἰ δυνατόν εἰς ἀληθὲς χάσμα τὸ μεταξὺ τῆς δυτικῆς καὶ ἀνατολικῆς ἐκκλησίας σχίσμα· καὶ οὐ μόνον τὸ Πατριαρχεῖον καὶ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Σύνοδον, καὶ πάντα αὐτῶν τὰ δικαιώματα καὶ τὰς μεγάλας ἀξιώσεις συνετήρησεν, ἀλλ' ὠνόματε καὶ τὸν Γεννάδιον Πατριάρχην, ἄνδρα πρὸ μικροῦ μόλις διακριθέντα ἐν τῇ φλωρεντινῇ Συνόδῳ διὰ τῆς κατὰ τῆς δυτικῆς Ῥώμης ἀντιπολιτεύσεώς του, καὶ ἐκθύμως ὑπερμαχίσαντα τῆς ἀκάμπτου ἀνατολικορωμαϊκῆς ὀρθοδοξίας. Ἀφῆκε πρὸς τούτοις εἰς τοὺς "Ελληνας τὴν ἐκλογὴν καὶ τὴν χειροτονίαν τῶν κληρικῶν, καὶ οὐδὲ καὶ διελογίσατο νὰ καταστήσῃ ἀντικείμενον ἐλέγχου καὶ συζητήσεως τὰ διδάγματα τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας, ἅτινα κατεπολέμουν ἀπαύστως οἱ Λατίνοι.

Ὅπως δ' ἐπὶ τῶν θρησκευτικῶν, οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν πολιτικῶν τὴν αὐτὴν ἐπεδείξατο ἔμφρονα περίσκεψιν ὁ Μωάμεθ. Καὶ ἐφῆρμοζον μὲν πάντοτε οἱ τούρκοι τὸ θεμέλιον ἀξίωμα, «πᾶσα ἡ γῆ τῷ δεσπότην»: ὁ Σουλτάνος καταλαμβάνων τὰ ἀδέσποτα κτήματα, καὶ διανέμων αὐτὰ εἰς διακεκριμένους τούρκους πολεμιστάς, παρεχῶρει εἰς τοὺς νέους τούτους «τιμαριούχους» τὴν ἰσόβιον αὐτῶν κάρπωσιν, ὑποχρεῶν μόνον αὐτοὺς νὰ προσφέρωσιν ἐν ἀνάγκῃ τοῦ βραχίονός των τὴν ἀρρωγὴν εἰς τὸ κράτος. Πλὴν τῶν κτημάτων ὅμως, ἅτινα διενεμήθησαν εἰς τοὺς τούρκους τιμαριώτας, καὶ τῶν εἰς τὰ τουρκικὰ τεμένη ὡς «βακουφία» ἐκχωρηθέντων, σπουδαία γῆς ἔκτασις ἔμεινεν εἰς χεῖρας τῶν ἡττημένων. Ἡ ἀρπαγὴ δὲν ἐγένετο πλήρης· ἀλλὰ τὰ μικρότερα κτήματα ἀφέθησαν εἰς τοὺς ὑποδούλους, οἵτινες, ὑποχρεού-

μενοι μόνον εἰς τὴν εἰσφορὰν τοῦ πέμπτου τῶν προϊόντων αὐτῶν, ἠδύναντο καὶ νὰ κληροδοτῶσι τὴν κτηματικὴν αὐτῶν περιουσίαν εἰς υἱοὺς καὶ ἐγχόνους. Χωρὶα οὕτω καὶ κοινότητες ὅλαι ἔμειναν κτῆμα τῶν Ἑλλήνων.

Ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ταῖς νήσοις, ἐπὶ τῆς Στερεᾶς καὶ ἐν τῇ μεσημβρινῇ Ἠπείρῳ καὶ Μακεδονίᾳ διετηρήθη κατὰ τοὺς σκοτεινότερους τῆς τουρκικῆς δυναστείας χρόνους ἐλευθέρα τις χωρικὴ τάξις καὶ συνάμα τύπος τῆς ἐλευθέρως δημοτικῆς διοικήσεως. Δημοτικοὶ ἄρχοντες, δημογέροντες καλούμενοι καὶ προεστοί, ἐλευθέρως ὑπὸ τῆς πλειονοψηφίας τῶν κατοίκων ἐκλεγόμενοι, ἦσαν ἐπιτετραμμένοι τὰ τῶν τοπικῶν υποθέσεων, τῆς δημοτικῆς ἀστυνομίας, καὶ τῆς τῶν φόρων εἰσπράξεως. Οὕτως ἕκαστον τῆς Πελοποννήσου χωρίον ἐξέλεγε τὸν ἴδιον αὐτοῦ δημογέροντα, οἱ τῶν πόλεων κάτοικοι ἐξέλεγον τοὺς προεστοὺς, καὶ οἱ προεστοὶ τὸν προὔχοκτα τῆς ἐπαρχίας. Οἱ προὔχοντες ἤδρευον εἰς Τριπολιτσάν, ὅπου ἐξεπροσώπων τὰ συμφέροντα σύμπαντος τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ τοῦ Πασσαλικίου τοῦ Μωρέως. Ἀπὸ κοινού δὲ μετὰ τῶν προεστῶν καὶ τοῦ ἀνωτέρου κλήρου ἐξέλεγον τὸν *Βελλίχηρ*, πρόσωπον ἐμπιστοσύνης, ἀποστολὴν ἔχον νὰ διαπραγματεύηται ἐν Κωνσταντινουπόλει μετὰ τῶν τούρκων ὑπουργῶν, καὶ νὰ ἀνακοινῇ τὰ ἐκάστοτε γινόμενα εἰς τὸν διερμηνέα τῆς Πύλης. Τὸ ὄργανον δὲ τοῦτο τῶν ἐλληνικῶν πόθων καὶ ἀναγκῶν ἐθεωρεῖτο συγχρόνως ὡς πολιτικὸν προτεῖχισμα κατὰ τῆς αὐθαιρεσίας τοῦ Τούρκου πασσᾶ.

Πολλαχοῦ, ὅπου ἡ Πύλη συνησθάνετο ὅτι τῇ ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐπαρκεῖται εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ὑπερτάτης κυριαρχικῆς ἐποπτείας, ὡς ἐν Ἀγραῖσι καὶ κατὰ τὴν μεταξὺ Πηλίου καὶ Ὀλύμπου ὄρεινῃν χώρῳ, συνεκάλει εἰς στρατιωτικὰ σώματα τοὺς κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἡδὴ ἐποχὴν συνεστικῶς κατὰ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν φεράγων καὶ σέρβων Ἄρματωλοὺς, καὶ τοῖς ἐνεπιστεύετο τὴν ὑπεράσπισιν τῆς ἐπαρχίας κατ' ἐξωτερικῶν, πρὸ πάντων ὅμως κατ' ἐσωτερικῶν ἐχθρῶν, τὴν ἀσφάλειαν τῶν ὁδῶν καὶ τῶν στενοπόρων τὴν φρουρῇσιν. Οὕτω δὲ κατέλειπε τὴν ἀληθινὴν ἀρχὴν ἀντὶ χαλαρᾶς κυριαρχίας. Εἰς τὰς νήσους δὲ πάλιν τοῦ ἀρχιπελάγους παρεῖχε σειρὰν ὀλῆν προνομίων, καὶ ἤρκειτο ἀπαιτοῦσα ἐτήσιαν εἰσφορὰν πληρώματος ἢ χρημάτων

διὰ τοὺς στόλους της. Τοσοῦτον ἀνῶμαλος ἦν ὁ ἐν τοῖς κατὰ μέρος ἡ θέσις τῶν ὑποτεταγμένων, ὥστε ἄλλος ἦν ὁ ἐν Πελοποννήσῳ Ἕλλην, ἄλλος ὁ ἐπὶ τῶν ὀρέων τῶν Ἀγράφων καὶ τῶν Σφακιῶν, καὶ ἄλλος ὁ ἐν τῇ νήσῳ Χίῳ ἢ ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἐν γένει ὅμως ἀπήλανον οἱ Ἕλληνες ἀτελοῦς τινος καὶ εἰς στενοὺς κύκλους περιοριζομένης πολιτικῆς αὐθυπαρξίας, καὶ εἶχον σχετικῶς κρείττονα τὴν μοῖραν, ἢ οἱ κατὰ τὸν μεσαιῶνα ἐξ Ἰσπανίας καὶ Οὐγγαρίας εἰς Τουρκίαν μεταναστάντες Ἰουδαῖοι καὶ αἰρετικοί, ὁ δὲ Ἕλλην ῥαγιαῖς ἀπελάμβανε πολὺ πλεόν τοῦ προϊόντος τῆς ἐργασίας αὐτοῦ, ἢ πολλοὶ χριστιανοὶ χωρικοὶ σήμερον ἐν Πολωνίᾳ.

Οὕτως ὀλίγου δεῖν ἐγίνοντο ἀποδεκτὰ τὰ τετελεσμένα γεγονότα καὶ ἐπύρχeto πλήρης ἡ διαλλαγή πρὸς τὴν ἐκ τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως μεταβολήν. Τοσοῦτῳ δὲ μᾶλλον, ὅσῳ οὐδὲ παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἔλλειψαν οἱ καλούμενοι φρόνιμοι, οἱ μετὰ τῆς καθεστηκυίας κυβερνήσεως ἐξωτερικῶς συντασσόμενοι. Τοιοῦτοι ἦσαν ἐν πρώτοις οἱ ἀνώτεροι κληρικοί, οἱ οὐχὶ δι' εὐσεβείας καὶ μαθησεως ἀλλὰ διὰ σιμωνίας μᾶλλον καὶ δωροδοκίας τούρκου βεζύρου εἰς τὰς θέσεις αὐτῶν ἀναθάντες. Ἑλληνική τις σάτυρα « Ὁ Ἀγγλος, Γάλλος καὶ Ῥώσος » ἀφηγεῖται τὴν εἰς Ἑλλάδα ἔλευσιν τριῶν τοιούτων ξένων, καὶ ὅσα συνωμίλησαν μετὰ τῶν ἐντυχόντων αὐτοῖς Ἑλλήνων. Ὁ πρῶτος ὃν ἀπαντῶσιν εἶνε ἀρχιεπίσκοπος· ὅτε δὲ οἱ τρεῖς ξένοι λαλοῦσιν αὐτῷ περὶ τῆς οἰκτρᾶς καταστάσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ὁ ἀρχιερεὺς τοῖς ἀπαντᾷ μεθ' ἱκανῆς ἀπαθείας: « Ἀφότου φορῶ αὐτὸ τὸ ἔνδυμα, οὐδὲν παρετήρησα ἄφ' ὅσα κακὰ ἀναφέρετε. Ἀλλως δὲ, ἀφοῦ ἡ Ἑλλὰς ὑποφέρει χωρὶς νὰ παραπονῇται, ἢ μοῖρά της εἶνε δικαία τιμωρία, δι' ἧς πληρώνει τὰς ἀμαρτίας της. Ὁ λαὸς ἤρχισε τῶρα νὰ ὁμιλῇ περὶ ἐλευθερίας· ἐγὼ ὅμως εἶμαι εὐχαριστημένος, ὅταν ἄφθονος εἰσχομίζεται ἡ δεκάτη. » Χεῖρονα σχεδὸν ἀκούουσιν οἱ τρεῖς περιηγηταὶ παρὰ τινος Ἑλλήνος ἡγεμόνος· αὐτὶ θέλετε; » τοῖς ἀποκρίνεται ὁ ἀξιότιμος οὗτος, αὐταρυνῶ καὶ γυμνῶν τὸν λαόν, ἵνα ἀρέσω εἰς τὸ διβάνιον καὶ διατηρῶ τὴν κεφαλὴν μου. Ταῦτα δὲ λέγων φεύγει δρομαῖος, ἐπειγόμενος νὰ φθάσῃ ἐγκαίρως εἰς τὸν γυναικωνίτην του, ὅπου μία τῶν γυναικῶν αὐτοῦ πρόκειται νὰ δεχθῇ τὰς προσφορὰς τῶν κατοίκων τῆς ἐπαρχίας.

Ἀληθῶς δὲ, πλὴν τοῦ ἀνωτέρου κλήρου, οὗτινος τὸ ἐγωϊστικὸν συμφέρον ἦτο ν' ἀπολαύη τῆς εὐνοίας τοῦ διβανίου, εἶχε μορφωθῇ καὶ εἰδὸς τι ἀριστοκρατίας, ἥς τὰ μέλη ἐφαίνοντο λησμονοῦντα ἐν ἀβροδιαίτῳ εὐζωίᾳ τὸ τῆς ἀπατρίας δυστύχημα. Ἡ παλαιὰ βυζαντινὴ εὐγένεια εἶχεν ἐκλίπει, πλὴν ὀλίγων οἰκογενειῶν· διότι οἱ Σουλτάνοι ἐθεώρησαν πάντοτε ὡς ἀπλουστάτην μέθοδον πρὸς διατήρησιν τῆς ἡσυχίας ἐν Ἑλλάδι τὴν ἀποκεφάλισιν παντός Ἑλληνος ἀσκούντος πολιτικὴν ἐπιρρόην· οὕτω δὲ κατώρθωσαν νὰ ἐξολοθρεύσωσι τὰ λείψανα τῶν παλαιῶν βυζαντινῶν οἰκογενειῶν, ὅσα δὲν ἡδυνήθησαν νὰ ἐξαναγκάσωσιν εἰς ἐξωμοσίαν. Ἀφ' ἐτέρου ὅμως ἀνεφύη βαθμηδὸν καὶ ἠῤῥησεν ὑπὸ τὴν τουρκικὴν προστασίαν νέα ἑλληνικὴ ἀριστοκρατία διοικητικῶν ὑπαλλήλων καὶ δημοσίων εἰσπρακτόρων. Ἦσαν δὲ οὗτοι οἱ *Φαναριῶται* ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ οἱ *προὔχοντες* (κοτζαμπασίδες) ἐν τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι· ἄνθρωποι τοιαύτης πολιτικῆς καὶ ἠθικῆς φήμης, ὥστε συνήθως ἀπεκάλουν αὐτοὺς οἱ πατριῶταί των *χριστιανοὺς τούρκους*. Οἱ φαναριῶται ἐκαλοῦντο οὕτω ἐκ τῆς παρὰ τὸ πατριαρχεῖον Πύλης, ἣτις ὠνομάζετο *Πύλη τοῦ Φαναρίου* ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν. Ὑποποιοὶ δὲ πάντως κατηλέγχοντο αἱ περὶ βυζαντινῆς καταγωγῆς ἀξιώσεις τῶν *πριγκήπων* ἐκείνων καὶ *δουκῶν* τοῦ Φαναρίου, ἂν μικρὸν τις προὔχῃ εἰς τὰ σκότῃ τῶν αἰώνων· καθότι ὀλίγιστοι μὲν ἐξ αὐτῶν μόλις κατώρθουν νὰ ἀναγάγῃ τὴν πρώτην γενεαλογικὴν των ρίζαν εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς δεκάτης ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος, κατὰ τὸ πλεῖστον δὲ οἱ πρῶτοι ἰδρυταὶ τῆς ἀριστοκρατίας τοῦ Φαναρίου ἦσαν πράγματι ἔποικοι ἔμποροι καὶ ἰατροὶ ἐκ Χίου, ἢ πελοποννήσιοι ὀφοπῶλαι ἢ ἀπλῶς τήνιοι ὑπηρεταὶ καὶ μάγειροι. Ἐντούτοις κατώρθωσαν ταχέως οἱ φαναριῶται, μεταβαίνοντες εἰς τὴν ἐσπερίαν καὶ μετ' Εὐρωπαίων συγχρωτιζόμενοι, προσκτώμενοι γνώσεις καὶ μόρφωσιν εὐρωπαϊκὴν νὰ ἀποκτήσωσι θέσιν καὶ ὑπόληψιν καὶ μεταξὺ τῶν μουσουλμάνων αὐτῶν. Ἡ Τουρκία ἦτο ἡναγκασμένη νὰ διατελῇ εἰς σχέσεις μετὰ τῶν πεπολιτισμένων ἐθνῶν τῆς Εὐρώπης, καὶ νὰ συνομολογῇ συνθήκας μετὰ τινων ἐξ αὐτῶν (ὡς ἐν ἔτει 1543 μετὰ τῆς Γαλλίας), αἵτινες ἐθεωροῦντο μὲν πάντοτε ὡς δωρεά τις καὶ μεγάλου παροχῇ ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου γινομένη, ἀλλ' ἦσαν οὐδὲν ἥττον ἀληθὲς ῥήγμα εἰς τὴν προτέραν ἀποκλειστικότητα καὶ

αὐτάρχειαν τοῦ ὀθωμανικοῦ πολιτικοῦ βίου. Ἐνταῦθα παρῆλθον εἰς μέσον οἱ φαναριῶται, καὶ κατορθώσαντες νὰ γίνωσιν ἀπαραίτητοι εἰς τοὺς βαρεῖς τούρκους διὰ τῆς πνευματικῆς αὐτῶν ὑπεροχῆς καὶ δραστηριότητος, προήχθησαν εἰς ὑψηλὰς θέσεις καὶ κατέστησαν ὡς διερμηνεῖς καὶ πρέσβεις τῆς Πύλης οἱ μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς πεπολιτισμένης Εὐρώπης μεσῖται. Τότε δ' ἀπώλεσαν οἱ ἰταλοὶ τὴν ὑψηλὴν αὐτῶν θέσιν καὶ τὴν πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν αὐτῶν ὑπεροχὴν ἐν Ἀνατολῇ.

Ἄλλ' εἶχεν ὁμως καὶ Νεμέσεως δάκτυλος ὑφάνει τὰς μεταξὺ τῆς νεοφύτου ἑλληνικῆς ἀρια τοκρατίας καὶ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης σχέσεις. Οἱ δὲ φαναριῶται ἡδυνήθησαν νῦν νὰ ἐκδικηθῶσι πῶς τὴν δύσιν, ὅτι ἐγκατέλειπεν ἀβοήθητον τὸ Βυζάντιον ἐν ἔτει 1453, προτιμήσασα τοὺς θανασιμωτάτους ἐχθροὺς τῆς πεπολιτισμένης Εὐρώπης, τοὺς Ὀσμάνους. Οὕτω διὰ τῶν τεχνασμάτων τοῦ πρώτου διερμηνέως τῆς Πύλης, τοῦ φαναριώτου Παναγιωτάκη Νικουσίου, παρεκρούσθη ἡ ἐνετικὴ διπλωματία, καὶ εἰς τὴν διπλωματικὴν αὐτοῦ δεξιότητα μᾶλλον ἢ εἰς τὴν πολιορκητικὴν τέχνην τοῦ βεζύρου Ἀχμέτου ὀφείλεται ἡ παράδοσις τῆς Κρήτης. Εἰς τὴν ἐπιτηδεύσθη δὲ τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου ἐπεφυλάσσετο νὰ ὑπερακοντίσῃ τοὺς Αὐστριακοὺς διπλωμάτας ἐν Καρλοθισίῳ. Ὁ υἱὸς αὐτοῦ Νικόλαος κητύχησε ν' ἀναβῇ τὸν ἡγεμονικὸν θρόνον τοῦ ἐν Βλαχίᾳ Ὀσποδάρου, καὶ ν' ἀρχίσῃ οὕτω πρῶτος αὐτὸς τὴν σειρὰν τῶν ἐν ταῖς Ἡγεμονίαις φαναριωτῶν ἡγεμόνων. Καθόλου ὁμως εἰπεῖν, πλὴν τῶν Μαυροκορδάτων, Σούτσων καὶ Ὑψηλαντῶν, μάτην ἤθελέ τις ἀναζητήσῃ μεταξὺ τῶν νεοζύμων τούτων ἀντιπροσώπων τοῦ βυζαντισμοῦ τὰς μεγάλας τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδος ἀρετάς. Ἡ φαναριωτικὴ εὐγένεια ἐνθυμίζει μὲν τὸ Βυζάντιον ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὰς Ἀθήνας. Διετετρήθη παρ' αὐτῇ ἡ διανοητικὴ εὐστροφία καὶ ἡ πρὸς νοερὰς ἐργασίας κλίσις, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἡ ψυχικὴ δύναμις. Τὸ Φανάριον ἐστὲρ τοπαντελῶς χαρακτηρῶν, καὶ σπανίως ποὺ ἡδυνάτο τις ν' ἀνεύρῃ διακεκριμένον ἄνδρα. Ἐρπουσα πρὸς τοὺς ἀνωτέρους καὶ ἀλαζῶν πρὸς τοὺς κατωτέρους, εἰς εὐζωίαν καὶ ἐγῶιστικὴν ἀπόλαυσιν ἐφαίνετο ἀναλυθεῖσα πᾶσα ἡ νέα ἑλληνικὴ ἀριστοκρατία. Δὲν πρέπει ὁμως νὰ λησμονήσῃ ὁ θέλων νὰ ἐκτιμήσῃ ὀρθῶς τοὺς ἄνδρας ἐκείνους, ὅτι οὗτοι διὰ τῆς ὑψηλῆς θέ-

σεως ἦν μόνοι κατέκτησαν, ἐτίμησαν ἀπέναντι τῶν τούρκων τὴν πνευματικὴν τῶν Ἑλλήνων ὑπεροχὴν, οὗτοι ἀφύπνισαν τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα διὰ τῆς συστάσεως σχολείων καὶ γυμνασίων, καὶ οὗτοι τέλος, τὴν πολιτικὴν μεταβολὴν διὰ τῆς κοινωνικῆς καὶ πνευματικῆς προπαρασκευάσαντες, συνετέλεσαν, συνειδότες ἤ, μὴ, εἰς εὐδωσιν τοῦ ἐθνικοῦ ἔργου.

Καὶ εἶπε μὲν ἀληθές, ὅτι ἀπὸ βαθυτάτης σκοτίας ἀνέβλεπεν ὁ πολὺς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ὄμιλος πρὸς τὴν φωτεινὴν περιωπὴν, εἰς ἣν εἶχεν ἀναρρίχῃ ἡ φαναριωτικὴ εὐγένεια, οἱ προὔχοντες καὶ ὁ ἀνώτερος κλῆρος· ἀλλ' ἦν εὐτύχημα κατ' ἐκείνην τὴν περίστασιν ἡ σκοτία καὶ ἡ ταπεινωσις. Διότι ὅσον ταπεινότερον ἴστατό τις, τοσοῦτον ἀπώτερος ἦτο δι' αὐτὸν ὁ πειρασμὸς τοῦ νὰ προτιμῇ τῆς πατρίδος τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ὕλικὴν εὐημερίαν. Ὁ λαὸς ἠσθάνετο τὴν πίεσιν τῆς δουλείας τοσοῦτον βαρεῖαν καὶ πικράν, ὥστε ἀδύνατον ἦτο νὰ σαγηνευθῇ ὑπὸ τῆς κενῆς παρηγορίας, ὅτι πιθανὸν νὰ χειροτερεύσῃ ἡ θέσις του. Τὸ ἀδιάλλακτον δὲ τοῦτο τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὴν πραγματικότητα τῆς καταβαλούσης αὐτοὺς βίας, ἦν ὁ ἐν τῇ φύσει τοῦ λαοῦ κεκρυμμένος σκληρὸς πυρὴν, καθ' οὗ προσέκοπτε τὸ κατακτητικὸν τῆς τουρκίας σύστημα. Ἀπεδέχοντο μὲν τὰ ἐκχωρούμενα αὐτοῖς πολιτικὰ ἢ θρησκευτικὰ δικαιώματα, ἀλλ' οὐδεμίαν διὰ τοῦτο ἐγίνωσκον χάριν· ὑπέμενον διαμορφούμενοι εἰς κράτος ἐν κράτει, ἀλλ' ἔτρεφον πάντοτε ἐν τῇ διανοίᾳ αὐτῶν τὴν ἐπιφύλαξιν, ν' ἀσκήσωσι τὰς χορηγηθείσας αὐτοῖς προνομίας κατ' αὐτοῦ τοῦ χορηγοῦ ἐν πρώτῃ εὐνοίᾳ καὶ εὐκαιρίᾳ. Οὐδέποτε ἔπαυσαν διαμαρτυρούμενοι ἐν κρυπτῷ οἱ ὑπόδουλοι κατὰ τοῦ βαρύνοντος ἐπ' αὐτῶν ζυγοῦ. Ὁ δὲ ἑξομότης Κρής, ὁ μεγαλοφώνως μὲν εἰς τὸν Ἀλλάχ προσευχόμενος, ἐν τῷ μυχῷ δὲ τῆς καρδίας αὐτοῦ τὴν Θεομήτορα ἐπικαλούμενος καὶ εἰς Μωάμεθ βλασφημῶν, εἶνε ἡ τυπικὴ προσωποποιήσις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ κατὰ τοὺς σκοτεινότερους αἰῶνας τῆς δουλείας, τοὺς μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ἦτο δ' εὐκολον τὸ μισεῖν εἰς τοὺς Ἕλληνας· διότι ἡ τουρκικὴ κατάκτησις οὔτε ἡθικῶς οὔτε πολιτικῶς κατάρθωσε νὰ θεμελιωθῇ. Λαλοῦσι μὲν συνήθως ἐν τῷ νῦν αἰῶνι περὶ τοῦ δικαίου τῆς κατακτήσεως τῶν Τούρκων καὶ περὶ τῆς διὰ συνθηκῶν ἰδρυθείσης νομίμου αὐ-

τῶν κυριαρχίας· λησμονοῦσιν ὅμως οἱ οὕτω λαλοῦντες ὅτι οἱ κατὰ-κτησις εἶνε βία μόνον καὶ κακούργημα κατὰ μυριάδων διαπραχθέν, καὶ ὅτι τοιοῦτον κτηνῶδες γεγονός οὔτε συνθηκῶν σφραγίδες οὔτε αἰῶ-νων σκωρία ἀλλὰ μόνον ἠθικαὶ καὶ ἐθνικαὶ ἐγγυήσεις ἀγνίζουσι καὶ ἀγιάζουσιν. Ἡ τουρκικὴ κατὰκτησις ὅμως οὐδέποτε ἐγένετο δίκαιον, οὔτε μετῆλλαξε τὸν χαρακτήρα τῆς βίας, ἐξ ἧς ἐγεννήθη. Καὶ ἂν δ' ἐνίοτε διετυποῦτό που *νομίμως* ὁ τῶν ὁσμάνων δεσποτισμός, πρᾶγ-ματι ὅμως ἦν πίεσις καὶ οὐδὲν ἄλλο. Οἱ Τοῦρκοι διέμειναν ὅποιοι ἦσαν: «βάρβαροι κατεσκηνωμένοι ἐν Εὐρώπῃ». Ἀφοῦ ἐπ' αὐτῶν τῶν ἰδίων ἐθάρυνε κτηνῶδης αὐθαιρεσία, πῶς ἦτο δυνατόν νὰ δώσωσιν εἰς τοὺς ὑποτεταγμένους, οὓς ἡρέσκοντο θεωροῦντες ὡς *ῥαγιαδες*, τοὔτέστιν ἀγέλην κτηνῶν, τὴν ἐλευθερίαν, ἣν αὐτοὶ ἐστεροῦντο, καὶ ν' ἀναπληρώσωσιν αὐτοῖς τὴν ἀπολεσθεῖσαν πατρίδα!

Τὰ κακὰ τοῦ τουρκικοῦ συστήματος καθίσταντο ὁσημέραι ἐπαι-σθητότερα εἰς τοὺς ὑποδούλους. Ἐκαστον αὐτῶν ἀνεμίμνησκεν ὁ κε-φαλικὸς φόρος, ὅτι ἦτο δοῦλος ὑπέικων εἰς τὴν ἰδιοτροπίαν τοῦ ὁσμά-νου αὐθέντου του, ὅτι ἡ ζωὴ του ἦν ἀπηλλοτριωμένη καὶ ἀντὶ κερ-μάτων μόνον ἠδύνατο νὰ ἐξαγορασθῇ. Διότι ἡ παλαιὰ τοῦ Κορανίου νομοθεσία οὐδὲ ἀνθρώπινα καὶ δικαιώματα ἐπέτρεπεν εἰς τοὺς μὴ μωαμεθανούς, καὶ ἐπέτασσε μάλιστα τὸν ἐκ παντὸς βιαίου μέσου ἐξολοθρευμόν των. Θάνατον εἰς τοὺς ἀπίστους! ἐκίρυσσε τὸ εὐαγγέ-λιον τοῦ ἄραβος προφήτου. Κατανοηθέντος ὅμως τοῦ ἀδυνάτου τῆς ἐκτελέσεως, εὐθὺς ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων τοῦ ἰσλαμισμού, ἐφευρέθη ὁ κεφαλικὸς φόρος, δι' οὗ ἐξηγόραζον παρὰ τῆς κυβερνήσεως οἱ μὴ μωαμεθανοὶ τὴν ἐπὶ ἓν ἔτος ζωὴν των. Οὕτω δὲ ὤφειλεν ὁ Ἕλλην ῥα-γιᾶς νὰ πληρῶνῃ ἐτησίως διὰ σκληροῦ φόρου τὴν ἄδειαν τοῦ νὰ ζῇ καὶ νὰ λατρεύῃ τὸν θεὸν αὐτοῦ. Καὶ ἡγγυᾶτο μὲν αὐτῷ ἀντὶ τοῦ φόρου ἡ κυβερνήσις ἀσφάλειαν ζωῆς καὶ ἰδιοκτησίας· ποῖον ὅμως τὸ ἐκ τῆς τοιαύτης ἐγγυήσεως ὄφελος ἐν χώρᾳ, ὅπου ἡ αὐθαιρεσία ἦτο πανὼν καὶ ἡ ἰδιοτροπία νόμος, ὅπου καὶ αὕτῃ ἡ δεσπόζουσα φυλὴ ἐτέλει ἐν διαρκεί συνειδήσει τῆς ἐκ τῶν ἄνωθεν ἐξαρτήσεώς της καὶ τῆς περὶ πάντων ἀβεβαιότητος, ὅπου καὶ αὐτοὺς τοὺς πρώτους τοῦ κράτους ἄρχοντας ἠδύνατο νὰ πείσῃ ἐκάστην στιγμὴν τὸ μοιραῖον μετὰξινον σχοινίον περὶ τοῦ ἐπικήρου τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν, ὅπου καὶ

ὁ μέγας βεζύρης αὐτὸς ἀνεγίνωσκεν ἐν τῷ διορισμῷ του τὴν δυσοίω-
νον φράσιν: α" Ἀς-ἰδῶμεν καὶ σοῦ τὴν διαγωγὴν, ὅπου ἡ δουλεία ἦν
ἀνεγνωρισμένον καὶ προνομιούχον δίκαιον, ἡ δὲ περὶ τῆς τοῦ ἐδά-
φους ἰδιοκτησίας νομοθεσία ἀδιεξίτητον χάος, καὶ ἡ διαχειρήσεις αὐ-
τῆς ἐμπεπιστευμένη εἰς ὑπαλλήλους, ὧν τ' ἀξιώματα ἀντεστρατεύον-
το εἰς πᾶσαν λογικὴν, ἀφοῦ οὐδὲ τὰ παρ' αὐτῶν τῶν ἰδίων ὑπογε-
γραμμένα ἔγγραφα ἐσέδοντο; Εἰκὴ μόνον καὶ ἐκ συμπτώσεως ἐμε-
ρίμνα περὶ ζωῆς καὶ ἰδιοκτησίας τὸ κράτος. Ἄν νοήμων τις Σουλ-
τάνος ἢ βεζύρης ψυχοδόμει δημόσια κτίρια ἢ κατεσκευάζε δρόμους ἢ
ἤρχιζε τέμνων διώρυγας, ὁ διάδοχός του διέκοπτε τὰς ἐργασίας.
Οὕτως, ἐν παραδείγματι, ὁλόκληρον σύστημα ἐξαιρέτως διατεταγ-
μένων καὶ ἐπιμελῶς διατηρουμένων διωρύγων εἶχε καταστήσει τὴν
Βαβυλῶνα μέχρι τῆς ἀρχῆς τοῦ ΙΖ'. αἰῶνος ἀληθῶς ἀνθοῦντα κῆπον.
ἔκτοτε ὅμως διεφθάρησαν πάντα παραμεληθέντα, καὶ ἡ Βαβυλὼν εἶνε
σήμερον ἀμμόδης ἐρημία. Ἄσκοπος ἐν παντὶ ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις,
οὐδὲν ἐπρονόει κατὰ τῶν ἀπὸ τῶν στοιχείων κινδύνων, οὐδὲ ἐμερίμνα
περὶ τοῦ μέλλοντος. Προληπτικὴν ἀστυνομίαν δὲν ἠνείχετο ἡ περὶ τοῦ
μοιραίου φιλοσοφία τοῦ Κορανίου, καὶ πρὶν ἢ σκεφθῶσι καὶ οἱ ἄρ-
χοντες περὶ ἀποτροπῆς πυρκαϊῶν καὶ πλημμυρῶν, περὶ καθάρσεως
κατὰ τῆς πανώλους, αὐτοὶ οὗτοι ἀπεχομίζοντο οἰκτρὰ θύματα τοῦ
λοιμοῦ, τὸ δὲ πῦρ καὶ ἡ πλημμύρα ἐνέμοντο τὸ κράτος. Σήμερον ἔτι
ταλαιπωροῦνται παντοῖα ἀποπειρώμενοι πρὸς ἀποξήρανσιν ἔλους
τιγὸς ἐν Ἀλβανίᾳ, λυμαινομένου τὴν χώραν· διότι, ἐκτὸς τῆς Αἰγύ-
πτου, οὐδὲ εἰς ὑπάρχει ἐν Τουρκίᾳ ὑδραυλικός.

Πλὴν δὲ τῆς ἐλλείψεως τακτικῆς ἀστυνομίας, οὔτε δικαιοσύνης
ἀληθοῦς, κατὰ τὴν εὐρωπαϊκὴν τῆς λέξεως σημασίαν, ὑπῆρχε σκιά.
Οἱ τοῦρκοι ὑπάλληλοι, μορφώματα οἰκτροτάτων σχολείων, τῶν ὑπὸ
τ' ὄνομα *μενδρεσές* γνωστῶν, ὅπου διάγουσι πολλάκις δεκαπέντε
καὶ εἴκοσιν ἔτη—ἄγνωστον εἰς τί ἀσχολούμενοι—, διανέμουσι τὸν
καιρὸν αὐτῶν μεταξὺ τοῦ χαρεμίου, τῆς φιᾶλης καὶ τῶν πεσσῶν. Τὴν
πνευματικὴν αὐτῶν ψυχαγωγίαν ἀποτελοῦσιν ἡ ἀκρόασις φρικτῶδους
μουσικῆς καὶ ἡ θέα ἀσέμων ὁρχήσεων. Πλὴν δὲ τῆς ἀμέτρου αὐτῶν
ἀμαθίας, διέκρινε καὶ διακρίνει αὐτοὺς ἔτι ἀλαζονεῖα φοβερά, φι-
λοκέρδεια καὶ δωροδοκία. Μόνος ὁ ἔχων χρήματα εἰς δεκασμὸν ἡδύ-

νατὸ νὰ ἐλπίζῃ δικαιοσύνην παρὰ τοῦ τούρκου Καδῆ. Ἄλλ' ὁ ταλαίπωρος ῥαγιάς ἦν ἡδὴ ἐκ τῶν προτέρων καταδεδικασμένος. Καὶ δικασταὶ καὶ μάρτυρες ἦσαν ὧνιοι, τὸ δὲ σύστημα τῶν δώρων καὶ μπαξισίων, ἀπὸ Σουλεϊμάνου ἡδὴ τοῦ Α'. εἰσχωρήσαν μέχρι τῶν ἀνωτάτων ἀξιομάτων, εἶχε τοσοῦτον ἀποπνίξει καὶ τῶν μικρῶν καὶ τῶν μεγάλων τὴν ἡλικιότητα, ὥστε δίκαιον εἶχεν ὁ μέγας Φρειδερίκος λέγων περὶ τῶν τούρκων, ὅτι καὶ τὸν προφῆτην αὐτῶν ἠδύναντο νὰ πωλήσωσιν ἀντὶ χρημάτων. Καὶ ἂν δ' ἐνίστε κατῶρθον ὁ πλοῦσιος νὰ τύχῃ προστασίας δι' ἐπιρροῆς καὶ χρημάτων, τίς ὅμως ἐπροστάτευε τὸν πτωχὸν ῥαγιάν κατὰ τῶν αὐθαιρέτων φόρων καὶ τῶν παντοειδῶν καταχρήσεων τῶν αἰσχροκερδῶν τούρκων διοικητῶν; πῶς ἠδύνατο νὰ εὕρῃ δίκαιον ἐνώπιον μεροληπτικῆς καὶ ὠνίου δικαιοσύνης, ἥτις οὐδ' ἀπεδέχετο καὶ νομίμως τὴν μαρτυρίαν ῥαγιά κατὰ Μωαμεθανοῦ; Οὕτω δὲ ἀπηγορευμένα καὶ ἐν ἀμφιβολίᾳ ἦσαν δι' αὐτὸν πάντα, ὅσων ἀπολαύει σήμερον ἀνέτως καὶ ἀμερίμνως τὸ ἄτομον ἐν πεπολιτισμένῃ χώρᾳ: ὁ ἄνθρωπος ὃν ἀναπνέει, χωρὶς νὰ συλλογίζηται τοὺς ἐν ὑγρᾷ εἰρκτῇ τηχομένους· ὁ οἶκος, οὔτινος ἡ κτῆσις εἶνε χαρὰ τοῦ· ὁ θελκτικὸς οἰκογενειακὸς κύκλος, ὁ περιβάλλων αὐτὸν φιλοστόργως. Ὁ οἰκοδεσπότης προσέβλεπε ἐμφροντὶς καὶ ἀνησυχῶν τὴν προκοπὴν καὶ τὴν εὐλογίαν τοῦ οἴκου του, δυναμένου νὰ κεντρίσῃ τὴν ὀρεξίν τοῦρκου ἀγαθῶν, καὶ ἔτρεμε πρὸ τοῦ καλλίστου χάρματος τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ, ἀναλογιζόμενος ὅτι ὁ πέμπτος τῶν υἱῶν του ἀνῆκεν εἰς τὸν Σουλτάνον καὶ τὴν ὑπηρεσίαν τῶν Γιαντισάρων. Διότι οὗτος ἦτον ὁ φοβερώτατος τοῦ αἵματος φόρος, ὁ ἀπὸ τοῦ 1650 βαρύνων ἐπὶ τῶν ῥαγιάδων, οἵτινες ἀπεκλείοντο ἄλλως τῆς ὑπερασπίσεως τῆς χώρας καὶ τῶν στρατιωτικῶν τιμῶν. Ὁ τῷ Σουλτάνῳ διδόμενος οὕτω ἐθεωρεῖτο ὡς ἀπολωλώς, ὡς καὶ πράγματι ἀπεξένου αὐτὸν τῆς οἰκογενείας του ἢ ἐν τῷ ξενικῷ ἐκείνῳ τάγματι στρατεία καὶ ἢ βιαία ἐξώμοσις. Μυχίαν δὲ συγκίνησιν πέμπει νὰ αἰσθανθῇ τις μανθάνων, ὅτι Ἕλληνίδες μητέρες ἔσφαξαν τὰ ἴδια τέκνα πρὸ τῶν στρατολογικῶν ὀρδῶν τῶν τούρκων, ἵνα μὴ ἴδωσι τῆς γαστέρος αὐτῶν τοὺς καρποὺς κατασχύνοντας τὴν πατρίδα.

Οὕτω κατήντησαν οἱ Ἕλληνες νὰ καταρῶνται ὅ,τι συνήθως εὐχονται οἱ ἄνθρωποι. Ἄδωρον δῶρον καὶ ἀλγεινῆς μερίμνης πρόξενος

ἦτο διὰ τοὺς γονεῖς καὶ τῶν τέκνων ἡ ῥώμη καὶ τῶν θυγατέρων τὸ κάλλος. Διότι οὔτε ἡλικίαν οὔτε φύλον ἐσέβeto ἡ ἐπιθυμία τῶν ἰσχυρῶν, ἡ δὲ εἰς Κωνσταντινούπολιν ὁδὸς ἦτο μακρὰ καὶ πλειστάκις ὀλεθρία διὰ τὸν καταγγέλλοντα.

Ἐπρωτίμων λοιπὸν νὰ κρύπτωσιν ὅ,τι πολῦτιμον εἶχον. Αἱ γόνιμοι γαῖαι ἔκειντο ἀργαί, καὶ οἱ Ἕλληγες κάτοικοι ἀπεσύροντο ἀπὸ τῆς πλουσίας χώρας εἰς τὴν ἔρημον καὶ ἄγονον, ὅπου ὁ ἀφανὴς αὐτῶν βίος ἠδύνατο νὰ διαρύγῃ τοῦ δεσπότη τοῦ φθόνου. Τὸ ἐλληνικὸν ἐμπόριον ἔφθινε, ἃν δὲ που ἀνέθαλλεν, ἀνέθαλλε παρὰ τὴν θέλησιν τῆς κυβερνήσεως. Αἱ Ἀθηναίαι, αἱ Θηβαίαι, ἡ Κόρινθος κατέπιπτον ἐπὶ μᾶλλον εἰς ἀφάνειαν καὶ πτωχείαν· οὐδὲ ἔχοντο δ' ἐσώζετο πλέον τῆς ἀνθούσης ἄλλοτε μεταξουργίας, πορφυροβαφικῆς καὶ χρυσοποιικτικῆς, ἥτις κατέπληξεν ἄλλοτε κατὰ τὸν Ι' αἰῶνα τὸν ἐκ Τουδέλης ἰσπανὸν περιηγητὴν Βενιαμίν, ἣν ἥσκησαν τοσοῦτον ἐνδελεχῶς οἱ βυζαντινοὶ καὶ ἀπεκαρποῦντο ἐπικερδῶς οἱ ἐνετοὶ καὶ γενοῦνσι. Καὶ αὕτη ἡ παρὰ τοῦ Οὐρχάρδου τοσοῦτον φημιζομένη βαμβάκοκλωστικὴ τῶν Ἀμπελακίων ἐξέλιπε μετὰ βραχείαν ἀκμήν· τὰ δὲ μεταλλεῖα ἦτοι μαδεμοχώρια τῆς Χαλκιδικῆς ἡρημώθησαν ἐπίσης. Ἀγνοοῦσα τ' ἀξιώματα τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας, καὶ τὴν ὑπαρξιν ἔτι αὐτὴν τοιαύτης ἐπιστήμης, ἐφορολόγει ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις δεξιόθεν καὶ ἀριστερόθεν, οὐδὲν σκεπτομένη. Ὡς δὲ παράλογον φορολογικὸν σύστημα κατέστρεψε τὴν μεταξουργίαν, οὕτω προσέβαλεν ἀνιάτως τὴν κτηνοτροφίαν καὶ ἐξεμηδένισεν ἑκατομμυρίων ἀξίας ὁ ἐπὶ τοῦ ἁλματος φόρος, ἐνῶ ἡ ἄφρων διανομὴ τῆς κακῆς φορολογίας ἠφάνισε τὴν καπνοφυτεῖαν ἐν πολλαῖς ἐπαρχίαις. Ἐκ θρησκευτικῶν λόγων καὶ βία πάσης ἐνστάσεως τοῦ γερμανοῦ πρεσβευτοῦ, ἀπηγόρευεν εἰς τοὺς ὑπηκόους αὐτοῦ Σουλεϊμάν ὁ Α' τὴν ἀμπελοφυτεῖαν καὶ τοῦ οἴνου τὸ ἐμπόριον· πάραυτα δὲ ἐξεῖρρίζωσαν οἱ Ἕλληγες ὅσα εἶχον φυτεύσει κλίματα ἐπὶ τῶν πέριξ τῆς Κωνσταντινουπόλεως λόφων· τοσοῦτος ἦν ὁ φόβος τῆς ὀργῆς τοῦ δεσπότη. Οἱ βραγιάδες ἐγνώριζον, ὅτι ἡ ὑπαρξὶς αὐτῶν ἤρτητο ἀπὸ τῆς εὐμενείας καὶ ἡ εὐημερία αὐτῶν ἀπὸ τῆς ἰδιοτροπίας τῆς κρατούσης φυλῆς, καὶ ὅτι κρύφα μόνον ἐτόλμων ν' ἀπολαύσωσιν ὅ,τι πᾶσαν ὥραν ἠδύνατο νὰ τοὺς ἀρπάσῃ ἡ ξένη αὐθαιρεσία. Πρὸς τί νὰ ταμιεύωσι θησαυρὸν, ἵνα σπαταλήσῃ

αὐτὸν ἄλλος; Ἐπρωτίμων λοιπὸν νὰ φεύγωσιν εἰς τὰ ὄρη καὶ νὰ στε-
ρῶνται, ὄντες καὶ ἐλεύθεροι καὶ ἄνθρωποι.

Οὐδέποτε ἐντούτοις, κατὰ τοὺς χρόνους τῆς βαθυτάτης συμφορᾶς
καὶ τῆς πικροτάτης αὐτῶν δουλείας, ἐστερήθησαν οἱ Ἕλληνες φιλι-
κῆς παρηγορίας καὶ στηρίγματος. Παρέμενον ἔτι αὐτοῖς ἠθικαὶ καὶ
κοινωνικαὶ δυνάμεις, ἐφ' ὧν ἠδύνατο νὰ στηριχθῶσι καὶ νὰ ἐλπίσωσι.
Διειτηροῦντο ἔτι ἡ ἐλληνικὴ ἐκκλησία, ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα καὶ
μόρφωσις. Εἰς τὴν διατήρησιν δ' αὐτῶν ὀφείλεται πρὸ παντός ἡ
ἀναγέννησις καὶ ἀνάστασις τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους.

Ἡ ἐλληνικὴ ἐκκλησία ἔζωσε διὰ πνευματικῶν δεσμῶν τοὺς ὑπο-
δούλους, καὶ ἐπέχυσε παρηγορίαν εἰς τὰ δεινὰ τοῦ παρόντος διὰ τῆς
ἐπαγγελίας τῆς μελλούσης ἐν τῇ Παραδείσῳ εὐδαιμονίας. Ἐνισχύου-
σα τὸν πατριωτισμὸν, ὅσάκις οὗτος ἄπελπις ἐκινδύνευε νὰ ὑποκύψῃ
εἰς τὸ ἀφόρητον βᾶρος τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ, ἀπετέλει ἀόρατόν τινα
δύναμιν, ἀγρυπνοῦσαν ἐπὶ τοῦ πανταχόσε διεσπαρμένου λαοῦ καὶ
συνέχουσαν αὐτόν, ὅσάκις ὁ τῆς πολιτικῆς ἐνότητος δεσμὸς ἡγγίζε
νὰ χαλαρωθῇ καὶ ἐξασθενήσῃ.

Ὅ,τι δὲν ἠδύνατο οὔτε ἤθελε νὰ πράξῃ ἡ πολιτεία, τοῦτο ἔπρατ-
τεν ἡ ἐκκλησία. Οἱ ἐπίσκοποι ἔσκουν εἰδὸς τι πολιτικῆς καὶ θρη-
σκευτικῆς ἀστυνομίας, καὶ παρ' αὐτοῖς εὗρισκε συμβουλὴν καὶ προσ-
τάσιαν ὁ Ἕλλην ἐν πάσῃ αὐτοῦ βιωτικῇ ἀνάγκῃ, εἴτε περὶ ἀγορα-
πωλησίας ἐπρόκειτο, ἢ περὶ συντάξεως διαθήκης, εἴτε περὶ συστάσεως
ἐπιτροπείας, ἢ καὶ περὶ πειρατείας ἔτι καὶ ληστείας. Παρ' αὐτῶν
ἤλπιζε τὸν ἐπεικὴ τῆς διαφορᾶς αὐτοῦ συμβιβασμὸν, πρὶν ἢ, εἰς τὰ
ἔσχατα καταφεύγων, ὑποβάλῃ αὐτὴν εἰς τὴν ἀπόφασιν τοῦ τούρκου
καδὲ. Ἡ ἐπὶ πολιτικῶν ὑποθέσεων διαιτητικὴ ἐξουσία, ἥτις ἀπενέ-
μετο εἰς τὸν κληρὸν ὑπὸ τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου, παρέμεινε αὐτῷ
καὶ ὑπὸ τὴν τουρκικὴν δεσποτείαν. Τῇ ῥητῇ δὲ τοῦ Σουλτάνου ἀδεία
ὑπήγοντο εἰς αὐτόν πᾶσαι αἱ περὶ γάμου καὶ κληρονομίας δίκαι,
καθ' ἃς δὲν ἦσαν πλέον ἀπλοῖ διαιτηταὶ ἀλλὰ δικασταὶ ἀληθεῖς οἱ
ἐπίσκοποι, ὧν ἡ ἀπόφασις μόνον ἐνώπιον τῆς Συνόδου καὶ τοῦ πα-
τριάρχου ἐξεκαλεῖτο.

Οἱ Ἕλληνες ἐθεώρουν τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην τῆς Κων-
σταντινουπόλεως ὡς τὸν ὀρατὸν ἀρχηγὸν τῆς ἐκκλησίας, ὡς τὸν ἀν-

τιπρόσωπον τοῦ θεοῦ ἐπὶ γῆς· ἡ δὲ ὀρθόδοξος ἐκκλησία ἔτασεν αὐτὸν ὑπεράνω τῶν ἄλλων τριῶν ἀνεγνωρισμένων πατριαρχῶν τῶν Ἱεροσολύμων, τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ Ἀντιοχείας. Καὶ οἱ τοῦρκοι δ' αὐτοὶ τὸν ἀναγνωρίζουσιν ὡς *Πατρίκι-Ρούμ*, ὡς ἀρχηγὸν τῶν ὁπαδῶν τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησίας, τῆς μεγάλης ἐκείνης κοινότητος, ἣν ἐμφαίνουσι διὰ τοῦ ἐθνικοῦ ὀνόματος *Ρούμ*. Ὁ πατριάρχης ἔχει παρὰ τοῦρκοις τὸν βαθμὸν πασᾶ τρεῖς φέροντος ἱππούριδας. Ὁ δὲ Σουλτάνος ἐπιτρέπει αὐτῷ διὰ βερατίου πάντα τοῦ προὔχοντος τὰ δικαιώματα, καὶ ἰδίᾳ τὴν εἰσπραξίν τῶν παρ' Ἑλλήνων ὀφειλομένων εἰσφορῶν, εἴτα δὲ προσφέρει αὐτῷ καφτάνιον, λευκὸν ἵππον καὶ τὴν πατριαρχικὴν ῥάβδον ἀπολήγουσαν εἰς ἐλεφάντινον σφαιρίον.

Ἡ θέσις ὁμῶς τοῦ πατριάρχου καθόλου ἡδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς ἔκφρασις τῆς τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ θέσεως ὑπὸ τοὺς τούρκους. Ἦτο μὲν ἱκανὰ δικαιώματα ὑπὸ τοῦ νόμου περιβεβλημένη, πράγματι ὁμῶς ἐξήρτητο ὁ πατριάρχης ἀπὸ πάσης τοῦ διθανίου ἰδιοτροπίας, καὶ τὰ παρακεχωρημένα αὐτῷ προνόμια ἀνεκαλοῦντο εὐθὺς ὡς ἀπέβαινον δυσχερῆ εἰς τὴν κυβέρνησιν. Ἡ προτέρα αὐτοῦ ἀτέλεια μετέπεσεν ἐντὸς ὀλίγου εἰς εἰσφορὰν, ἥτοι τέλος καταβαλλόμενον ἅμα τῇ ἐγκαθιδρύσει αὐτοῦ, καὶ αὐξάνον πάντοτε ἀπὸ τοῦ Χυλοκοβαροῦς καὶ ἐντεῦθεν· οἱ ἀνεξαντλήτων δὲ δώρων καὶ προσφορῶν ἠναγκάζετο νὰ ἐξαγοράζῃ τὴν ἐλευθερίαν τῆς λατρείας καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως καὶ τὴν ἀσφάλειαν αὐτοῦ κατὰ τῶν χειρίστων παγίδων καὶ καταδιώξεων. Οἱ Τοῦρκοι ἐθεώρουν αὐτὸν οὐχὶ μόνον ὡς ἀρχηγὸν ἀλλὰ καὶ ὡς ἐγγυητὴν τῶν ῥαγιάδων· ἐπαύετο δὲ καὶ διωρίζετο κατὰ τὸ δοκοῦν, καὶ προσωπικῶς πολλάκις ὑβρίζετο καὶ προσεβάλλετο.

Ὁ λαὸς ἐν τούτοις προσέκειτο μετὰ παιδικῆς λατρείας εἰς τὸν πνευματικὸν αὐτοῦ ἀρχηγόν, καὶ ὡς χαρμύσυνον γεγονὸς ἐχαιρέτιζε τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάβασιν ἐκάστου πατριάρχου. Πανταχόθεν συνέρρεον αὐτῷ τὰ δῶρα, γλίσχρα μὲν πολλάκις, ἀλλὰ πάντοτε ἀπὸ προθύμου γνώμης. Οὕτως ἔστελλον αὐτῷ οἱ εὐλαβεῖς πιστοὶ ἐκ Χίου μὲν μαστίχην, ἐξ Ἀθηνῶν δ' ἐλαίας, μαλλία δὲ ἀπὸ τοῦ Ἀθωνος καὶ πολύτιμα ὑφάσματα ἀπὸ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ὁ πατριάρχης

ἤσκει πρὸς τοῦτοις ποινικὴν δικαιοδοσίαν ἐπὶ τοῦ ποιμνίου του· ἡδύνατο νὰ καταγινώσκη εἰρκτὴν, καὶ κάτεργα, καὶ θάνατον ἔτι. Ἐνῷ δὲ ὁ εἰς θάνατον καταδεδικασμένος χριστιανὸς ἡδύνατο νὰ σωθῇ δι' ἐξωμοσίας, ὁ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου καταδικασθεὶς δὲν ἀπῆλαυε τοῦ προνομίου ἐκείνου· τὸναντίον μάλιστα ἐπετρέπετο τῷ ἀρχηγῷ τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας νὰ σώσῃ χριστιανὸν καταδικασθέντα ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ νὰ μεταβάλλῃ τὴν ποινὴν αὐτοῦ εἰς ἰσόβια δεσμά. Σπουδαιότερα ὅμως καὶ ἀποτελεσματικώτερα τῶν ἐν ἀμφιθῶλῃ πολλάκις τιθεμένων δικαιωμάτων τούτων ἦσαν τὰ πνευματικὰ ὄπλα τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας. Ὑπέρτατος τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποινικῆς δικαιοσύνης νομεὺς, ἐδέσποζε διὰ τοῦ φόβου τοῦ πνευματικοῦ ἀφορισμοῦ.

Ὅτε, κατὰ τὸ 1567, οἱ ἐν Κρήτῃ Ἕλληγες χριστιανοὶ ἐκαχοποίησαν Ἰουδαίους τινὰς ἐμπόρους, ἀπέστειλεν αὐτοῖς ὁ Πατριάρχης σοβαρὰς καὶ ἐντόνους παραστάσεις, ἡπείλησεν ἀφορισμὸν κατὰ τῶν αὐτουργῶν, καὶ μετ' εὐχαριστήσεως ἀναγινώσκει τις σήμερον τὸ συμπέρασμα τῆς ἐπιστολῆς ἐκείνης, δυνάμενον νὰ ἐφαρμοσθῇ καὶ εἰς ἄλλην ἐποχὴν: — «Ἡ ἀδικία εἶνε πάντοτε ἀδικία, οὐδεὶς δὲ οὐδέποτε δύναται νὰ δικαιολογηθῇ διὰ τῆς προφάσεως, ὅτι ἀλλόθρησκον ἡδίκησεν. Ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς εἶπε διὰ τοῦ Εὐαγγελίου: μὴ ἀδικήτε μήτε κακουργήτε. Οὐδεμίαν διάκρισιν ἐποίησεν, οὔτε ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς εὐσεβεῖς νὰ βλάπτωσι τοὺς ἀσεβεῖς.»

Τὸ ὠραῖον καὶ σπάνιον αὐτὸ ἀνεξιθρησκίας παράγγελμα, ὑπὸ πνευματικοῦ ἄρχοντος λεγόμενον, ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ἐκκλησία ἐτήρησεν ἐν ζοφερᾷ δυστυχίᾳ ἐποχῇ τὴν συνείδησιν τῆς ὑψηλῆς αὐτῆς κλήσεως.

Οὕτω δὲ πράγματι κατῴρθησε νὰ γείνη ἡ εὐεργέτις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, νὰ ἐνώσῃ πνευματικῶς τοὺς τοπικῶς διεσπαρμένους καὶ νὰ ἐμπνεύσῃ αὐτοῖς ὁμοιον φρόνημα καὶ ὁμοίαν ἐλπίδα. Τὸν Πατριάρχην περιέβαλλε συμβούλιον πνευματικῶν ἀξιωματικῶν, μεγάλη Σύνοδος καλούμενον, καὶ παρ' αὐτοῦ προεδρευόμενον. Τὸ κατ' ἀρχὰς μὲν ἀπετέλουν αὐτὴν πάντες οἱ τοῦ κράτους ἀρχιεπίσκοποι· βραδύτερον ὅμως περιωρίσθη εἰς δώδεκα μόνον μέλη, ὧν ὀκτὼ, οἱ ἅγιοι γέροντες, ὤφειλον νὰ διαμένωσι πάντοτε ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἡ

Σύνοδος ἦν τὸ ὑπέρτατον τοῦ σύμπαντος κλήρου δικαστήριον καὶ τὸ ἐφετεῖον, εἰς ὃ ἐξεκαλοῦντο αἱ τῶν ἐπισκόπων καὶ ἀρχιεπισκόπων ἀποφάσεις. Αὕτῃ ἐξέλεγε καὶ ἐν ἀνάγκῃ ἔπαυε τὸν Πατριάρχην, διώριζε καὶ ἀνεκάλει τοὺς ἐπισκόπους καὶ ἀρχιεπισκόπους καὶ διεχειρίζετο τὴν ἐκκλησιαστικὴν περιουσίαν, κατατεθειμένην μὲν ἐν τῇ τραπέζῃ τῆς πρωτευούσης, ἀλλὰ λαμβανομένην ὅμως πολλάκις ὑπὸ τοῦ διβανίου εἰς καταναγκαστικὸν δάνειον. Ἐπελαμβάνετο δὲ καὶ ἰδιωτικῶν ὑποθέσεων, ἵνα προλάβῃ τὴν ὑπὸ τῶν τουρκικῶν δικαστηρίων διάλυσιν αὐτῶν.

Ἐπειδὴ δὲ ὀλίγην ἐνέπνεεν ἐμπιστοσύνην ἡ δαπανηρὰ καὶ αὐθαίρετος τῶν Τούρκων διαδικασία, φορολογουσα δέκα τοῖς ἑκατὸν ἀπὸ πάσης ἀστυκῆς ὑποθέσεως, καὶ ἥκιστα διστάζουσα ν' ἀναμιγνύῃ πανταχοῦ παρανόμως τὸ τῆς *Μουλτέκας* δίκαιον, ὑπεβάλλοντο αἱ πλεῖσται ἀστυκαὶ ὑποθέσεις εἰς τὸ πνευματικὸν δικαστήριον. Πολλάκις δὲ καὶ Τοῦρκοι καὶ Ἰουδαῖοι ἔτι προσήρχοντο ἐρίζοντες εἰς τὸ περὶ τὸν Πατριάρχην συνοδικὸν δικαστήριον, εἰς οὗ τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν ἀμεροληψίαν εἶχον μείζονα πεποίθησιν ἢ εἰς τὸν Μουφτὴν αὐτόν, τὸν ὑπέρτατον φύλακα τοῦ τουρκικοῦ νόμου.

Ὁ Πατριάρχης καὶ ἡ Σύνοδος ἐξέτεινον τὴν πνευματικὴν αὐτῶν δικαιοδοσίαν ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη, ἅτινα ἡσπάσθησαν κατὰ τὸν μεσαιῶνα τὸ σχίσμα τοῦ Φωτίου. Οὕτω δ' ἐπῆλθεν ἐνωρὶς ὁ μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Ῥώσων σύνδεσμος. Ἀφ' οὗ, τὸν ΙΓ'. αἰῶνα, ἀπηλλάγησαν οἱ Ῥῶσοι τοῦ εἰδωλολατρικοῦ ζυγοῦ τῶν Μογγόλων, συνεδέθη ὁ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν ὑπὸ τῶν Τούρκων πιεζομένων ὁμοδόξων τῶν ἐν τῇ μεσημβρίᾳ δεσμός. Ὅτε δὲ ὁ Πατριάρχης Ἱερμίας, φεύγων τοὺς Τούρκους τὸ 1588, ἔφθασεν εἰς Μόσχαν, ἐχειρότόνησε τὸν μητροπολίτην Ἰώβ πατριάρχην τῆς Μόσχας καὶ ἀρχηγὸν τῆς ἐν Ῥωσίᾳ ἑλληνικῆς ἐκκλησίας. Ἡ μὲν παλαιὰ Ῥώμη, ἐκῆρυσσε, κατέπεσε διὰ τῆς αἰρέσεως τοῦ Ἀπολιναρίου, ἡ δὲ νέα περιέπεσεν εἰς χεῖρας τῶν ἀπίστων Μωαμεθανῶν· τρίτῃ Ῥώμῃ ἔστω ἡ Μόσχα. Ἀντὶ τοῦ ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς ψευδοσοφίας ἐσκοτισμένου ψευδοθασιλέως τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας, πρῶτος οἰκουμενικὸς ἐπίσκοπος ἔστω ὁ Πατριάρχης τῆς Κωνσταντινουπόλεως, δεῦτερος ὁ Ἀλεξανδρείας, τρίτος ὁ Μόσχας, τέταρτος ὁ Ἀντιοχείας, πέμ-

πτος ὁ Ἱεροσολύμων.» Συγχρόνως δ' ἐπεφυλάξατο ὁ Ἱερεμίας τὴν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐκκλησιαστικὴν ἐπικύρωσιν παντὸς μέλλοντος Πατριάρχου Μόσχας· τοσούτῳ βαθέως ἦν ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἐκκλησίᾳ ἐρρίζωμένη ἡ ἀξίωσις ἀνωτάτης παγκοσμίου ἰσχύος.

Ἀλλὰ ταχέως ὅμως ἤρχισε χαλαρούμενος ὁ τῆς ὑποταγῆς δεσμός. Ὅπως ὁ Σουλτάνος οὕτω καὶ οἱ Τσάροι ἤμιστα ἦσαν διατεθειμένοι νὰ παραχωρήσωσιν οὐσιώδη δικαιώματα εἰς τὸν κληρον, πολλῶν δὲ ἤττον νὰ κύψωσιν ὑπὸ πατριάρχην ἔξωθεν ὀνομαζόμενον. Οὕτω δὲ ἐπηρέασαν τὴν ἐκλογὴν, καὶ ὁ Μέγας Πέτρος, ἀφείς ἀπὸ τοῦ 1702 κενὸν τὸν θρόνον, διώρισε τὸ 1721 ἀντὶ πατριάρχου διοικοῦσαν Σύνοδον, ἀπλοῦν τοῦ θελήματος αὐτοῦ ὄργανον. — Ἐγὼ εἶμαι ὁ πατριάρχης σας, ἀνέκραξε, πλήττων τὰ στήθη, πρὸς τοὺς ἐξαιτουμένους αὐτὸν τὴν ἀνίδρυσιν τῆς πατριαρχείας.

Πλειστάκις ὑπέστη τοιαῦτα ἡ ἑλληνικὴ ἐκκλησία ὑπὸ τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας· ἀλλ' ὅπως ἡ τῆς Ῥώμης αὐλή, οὐδέποτε ὑπεχώρησεν ἐντελῶς, ἐνδίδουσα εἰς τὴν πίεσιν στιγμιαίας ἀνάγκης ἢ ἐξωτερικῆς δυνάμεως. Περιεκόπτετο μὲν ἐνίοτε τὸ πατριαρχικὸν ἀξίωμα, ἀλλ' ἡ ἀξίωσις ὅμως ἡ πατριαρχικὴ διέμενε σῶα. Οἱ ἀρχιεπίσκοποι καὶ ἐπίσκοποι ἠναγκάσθησαν νὰ ἀνεχθῶσι τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων σπουδαίαν ἐλάττωσιν τοῦ ἀριθμοῦ αὐτῶν, ἀναβαίνοντος ἐπὶ βυζαντινῶν εἰς χιλίους ὀκτακοσίους, τὴν περικοπὴν τῶν ἐσόδων καὶ δικαιωμάτων αὐτῶν, καὶ τὴν κατ' ἀρχὰς μὲν μείωσιν τῶν ἀδεσπότην κτημάτων, ἅτινα τοῖς εἶχε παραχωρήσει Μωάμεθ ὁ Β', εἶτα δὲ ἀπὸ τοῦ 1770 τὴν παντελῆ αὐτῶν ὑπὸ τῆς Πύλης δήμευσιν καὶ ἐκχώρησιν εἰς τὰ ὀθωμανικὰ τεμένη. Οὕτως ἡ ἑλληνικὴ ἐκκλησία κατέστη πτωχὴ· ζωηροτάτην δ' εὐγνωμοσύνην καὶ τὴν ἀγαλλίασιν τῆς ὅλης συνόδου διήγειρε τὸ ἀργυροῦν ἐκεῖνο ὠρολόγιον, ὅπερ γερμανὸς τις σοφὸς τοῦ 15' αἰῶνος ἐπεμψε δῶρον εἰς Κωνσταντινούπολιν. Καί τοι ἀρκετὰ εἰσέπραττεν ὁ Πατριάρχης ἐκ τῶν κληρονομιῶν τῶν ἀρχιεπισκόπων καὶ ἐπισκόπων, ἐξ εὐλαβῶν ἀναθημάτων καὶ κληροδοτημάτων τῶν πιστῶν, τὰ χρέη τοῦ πατριαρχικοῦ ταμείου ἠῦξανον κατ' ἔτος. Τοὺς δ' ἐτησίους αὐτῶν τόκους ἐκάλυπτον οἱ ἀρχιεπίσκοποι καὶ ἐπίσκοποι ἐκδίδοντες χρεώγραφα, ἅτινα εὐκόλως ἐκυκλοφόρου ἐν Τουρκίᾳ δίκην χαρτονομίσματος. Κατὰ τὴν ἔκρηξιν τοῦ ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνος πλέον τοῦ

ἐνὸς ἑκατομμυρίου γροσίων τοιούτου χρέους ἐθάρυνεν ἐπὶ μόνων τῶν τῆς καθ' αὐτὸ Ἑλλάδος ἐπισκόπων. Καὶ εἶνε ἄξιον μελέτης τὸ γεγονός τοῦτο, δι' οὗ ὁ κλήρος συνεχωνεύθη μετὰ τοῦ λαοῦ, καὶ θρησκευτικαὶ τάσεις συνεδέθησαν μετὰ δημοκρατικῶν.

Ἐπίσης ὁ κατώτατος κλῆρος δι' οὐδεμιᾶς ἐγκοσμίου κτήσεως συνεδέετο μετὰ τῆς διατηρήσεως τῶν καθεστώτων. Μόναί του πρόσδοι ἦσαν αἱ ἐπεικεῖς τοῦ λαοῦ προσφοραί, διατιθεμένου φυσικά τινα προϊόντα, οἷον ἔλαιον, οἶνον καὶ σῖτον ὑπὲρ τῶν πνευματικῶν αὐτοῦ πατέρων, τῶν παπῶν, καὶ δι' εὐτελοῦς μόλις χρήματος ἀμείβοντος τὰς πνευματικὰς αὐτῶν ἱεροτελεστίας, τὰς λειτουργίας, τὰ εὐχέλαια, τοὺς ἐξορκισμούς καὶ τοὺς ἐτησίους ἀγιασμούς τῶν ὑδάτων. Ὀλίγα ἀπητουντο προσόντα, ἵνα χειροτονηθῇ τις παπᾶς· κατὰ τὴν καθήχησιν τοῦ Μογγιλᾶ ἤρκει ἱκανὴ γνῶσις τῆς λειτουργικῆς καὶ ἀγαθὴ καθαρὰ συνείδησις. Ὁ δὲ καὶ γραφὴν ἐπιστάμενος ἔφερε πάντοτε μελανοδοχεῖον εἰς τὴν ζώνην αὐτοῦ, εἰς ἔμβλημα τῆς ὑψηλῆς του αὐτῆς ἐπιστημονικῆς ἱκανότητος. Καὶ δὲν ἐτόλμων μὲν οὕτω οἱ ἱερεῖς νὰ ἐλπίσωσιν, ὅτι θ' ἀναβῶσιν εἰς ἀνωτέραν τινὰ βαθμίδα τῆς ἱεραρχικῆς κλίμακος· ἔμενον περιωρισμένοι ἐν μικρῷ κύκλῳ, ἔζων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δεισιδαίμονες καὶ ῥυπαροί, ἀτημέλητοι τὸ ἑξωτερικόν, μόνον αὐτῶν κόσμημα ἔχοντες τὸν πώγωνα καὶ τὴν ράβδον, λειτουργοῦντες τὴν κυριακὴν καὶ χειρωνακτοῦντες τὰς καθημερινάς. Ἀνῆκον ὁμως οὕτω εἰς τὸν λαόν, μετεῖχον τῶν ἔργων καὶ τῶν ψυχασγωγῶν αὐτοῦ, καὶ μετέδιδον αὐτῷ τὸν ἐστερημένον μὲν φωτὸς ἀλλὰ πλήρη θερμότητος ζῆλον, ὅστις τοὺς ἐξωογόνει, συνδεόμενοι στενότατα μετὰ τῆς κοινότητος διὰ τῶν δεσμῶν τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου. Διότι καὶ τότε ὅπως καὶ νῦν ὁ τῶν ἱερέων γάμος ἦν ἡ βάσις τῆς ἀγαθῆς παρὰ τῷ λαῷ θέσεως τοῦ ἐλληνικοῦ κλήρου. Τὴν πρωΐαν συνήγειρον οἱ ἱερεῖς τὴν κοινότητά των ἐν μικρῷ τινι ἀκόμψῳ παρεκκλησίῳ κειμένῳ ἐπὶ τινος λόφου παρὰ τὸ χωρίον, καὶ ἔμελπον ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν ἐνοριτῶν αὐτῶν τὸν εἰς τὴν Παναγίαν ὕμνον· τῆς προσευχῆς δὲ περατουμένης, συνεμερίζοντο πᾶσαν οἰκογενειακὴν ἐορτήν, τὴν φαιδρότητα τοῦ ποιμνίου αὐτῶν καὶ τοὺς χοροὺς, χωρὶς μελαγχολικὰ ἀσχητικῶ βίου παραγγέλματα νὰ καθιστῶσιν ἀμάρτημα αὐτῶν τὰς βιωτικὰς χαράς. Οὕτω φυσικῶς ἦν προωρισμένος ὁ κατώ-

τερος ἑλληνικὸς κληρὸς, ὡς ἐκ τῆς ἰσότητος τῆς θέσεως αὐτοῦ καὶ τῶν μέσων, τῶν ἀναγκῶν αὐτοῦ καὶ τῆς πτωχείας του, νὰ συνενσارκωθῇ μετὰ τῶν συμφερόντων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, νὰ συμπαθήσῃ εἰς τὰ δεινὰ του καὶ νὰ ὑποβάλῃ κατ' ἀρχὰς ἡρέμα καὶ κρύφα τὸ πνεῦμα τῆς ἀντιστάσεως κατὰ τοῦ κατεστηκότος, μέχρι οὗ τέλος ἐκκαῇ εἰς λάμπουσιν φλόγα.

Ἡ τῶν μοναχῶν θέσις ἦν, ἐννοεῖται, πολὺ διάφορος τῆς τῶν κατωτέρων κληρικῶν καὶ ἱερέων. Ὁ πατριωτισμὸς αὐτῶν ἐστερεῖτο τὸ κέντρον ἐξωτερικῆς ἀνάγκης, αἱ δὲ παράδοξοι τῶν Τούρκων θεωρεῖαι καθίστων τὸν βίον τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν λίαν εὐάρεστον. Διότι οἱ Τούρκοι τρέφουσιν ἰδιαίτερον σεβασμὸν πρὸς τοὺς παράφρονας καὶ μονομανεῖς, οἷαςδὴποτε ἐθνικότητος καὶ θρησκείας. Ὁ παράφρων θεωρεῖται παρ' αὐτοῖς ὡς ἀγαπητὸς τῷ θεῷ, καὶ ὁ μοναχὸς ὡς ἐξαιρέτως ἅγιος ἄνθρωπος, ὅσῃ δ' εὐλάβειαν ἔχουσι πρὸς τοὺς ἀπειραρίθμους αὐτῶν, εἴτε γελῶντας εἴτε θρηνοῦντας, δερδίσας, τόσαύτην ἔχουσι καὶ πρὸς τοὺς χριστιανοὺς μοναχοὺς καὶ μοναχάς. Οὕτω δὲ οἱ ἐπὶ τῶν Πριγκηπονήσων μοναχοὶ ἀπῆλαιον τοῦ δικαιώματος τῆς κωδωνοκρουσίας, ὅπερ οὐδέποτε παρεχωρήθη εἰς τοὺς ῥαγιάδες, καὶ πολυλάκις ἔφερον ὁ ἄνεμος τὸν ἀσυνήθη αὐτὸν ἤχον εἰς τὰς ἀκοὰς τῶν ἐκεῖ περιπατούντων ὁσμάνων. Οὕτως ἐπίσης μοναχαί, ὧν τὰ μοναστήρια εἶχον καταργηθῇ ἐπὶ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, ἔλαχον φιλικωτάτην ὑποστήριξιν καὶ δῶρα ἔτι παρὰ τοῦ Σουλτάνου. Ὑπὸ τὴν ἀνεξίθρησκον αὐτὴν διοίκησιν ἡῴησε φυσικῶς εἰς ἀπίστευτον βαθμὸν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν Τουρκίᾳ μοναχῶν. Μονάζουσι δὲ πάντες σχεδὸν κατὰ τὸν κανόνα τοῦ ἁγίου Βασιλείου, καὶ διαιροῦνται εἰς κοινοβίους, ζῶντας ἐν κοινῷ ἐν τῇ αὐτῇ μονῇ, εἰς ἰδιορρύθμους, ὧν ἕκαστος ζῇ κατὰ τὸ δοκοῦν, καὶ ὧν ἡ συμβίωσις, ὡς ἐν παραδείγματι ἡ τῶν τοῦ Ἀθωνος μοναχῶν, δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς τὴν κατὰ τὸ ἀγγλικὸν πολίτευμα συνταγματικὴν πολιτείαν, καὶ εἰς ἀσκητὰς καὶ ἐρημίτας, ζῶντας εἰς μεμονωμένους τόπους, εἰς ἐρήμους καὶ σπήλαια.

Τὰ ἑλληνικὰ μοναστήρια δὲν εἶνε πάντοτε ἄσυχον νοημοσύνης καὶ φώτων. Οἱ μοναχοὶ γεωργοῦσιν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, φυτεῦουσι καπνὸν καὶ ἀμπελοργοῦσιν, αἱ δὲ οἶναποθῇκαὶ των εἰσὶν αἱ ἐπαγω-

γόταται καὶ κάλλιστα πεπληρωμένοι τῆς ὅλης Ἑλλάδος. Ἀλλὰ καὶ ἅπας αὐτῶν ὁ βίος περιορίζεται εἰς ἀπλὴν καὶ ἐνδεδειγμένη οἰκονομίαν. Ἄμα περατοῦντες τὰ ἔργα των, ἀρκοῦνται ἐκπληροῦντες θρησκευτικούς τινας τύπους καὶ ἐξιλεοῦντες τὸν θεὸν καὶ τὴν μοῖραν διὰ φράσεων τινων, ἃς οὐδ' αὐτοὶ οἱ ἴδιοι ἐννοοῦσι. Πραγματοποιοῦσι δὲ οὕτω τὸ ἰδανικὸν πρακτικῆς τινος καὶ νηφαλίας βιωτικῆς σοφίας. Ὅπου ἄλλοτε ἀνέπτυε τὴν ἐλευθερωτάτην αὐτοῦ πτῆσιν ὁ ἀνθρώπινος νοῦς, κρατεῖ σκότος καὶ ψευδευλάβεια. Τί ἄρά γε ἤθελεν αἰσθανθῆ ἑλλην τις τῶν χρόνων τῆς ἀκαδημίας, προσβλέπων τὴν χυδαίαν αὐτὴν καὶ πτωχὴν τῷ πνεύματι διατριβὴν, καὶ ποίαν παράδοξον συγκίνησιν ἤθελε προξενήσῃ εἰς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, δι' ὃν τὸ νοεῖν ἦν ἡ μεγίστη τῶν βασάνων ἀλλὰ καὶ ἡ ὑψίστη τῶν ἀπολαύσεων, ἡ ἐγκρατὴς ἐκείνη ἠθικὴ τοῦ Προσεύχου καὶ ἐργάζου!

Ὅπου μονήρης τις νῆσος ὑπερκύπτει τῶν ὑδάτων, ὅπου βράχοι ἀπότομοι καὶ προβλήτες πυργοῦνται εἰς ὕψος, ἐκεῖ προσφέρεται ἐπαγωγὸν ἀποχώρημα εἰς τὸ ἐν μονῶσει μελετῶν πνεῦμα, τὸ μὴ τερπόμενον ἐν τῇ τύρβῃ καὶ τοῖς περισπασμοῖς τοῦ κόσμου. Ὡθεῖ δ' ἐκεῖσε προσέτι ἡ ἐν τοῖς κοινοῖς ἀβεβαιότητος καὶ ἀναρχίας, καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς κατὰ τῆς ἰδίας κυβερνήσεως, ὡς κατ' ἐπιδρομῆς ξένου ἐχθροῦ, προασπίσεως. Οὕτως οἰκοδομοῦνται τὰ μοναστήρια ἐφ' ὑψηλῶν ὄρεων, ὅπου ὀρθοῦνται ὡς ἀκροπόλεις, καὶ ὅπου ἰλιγγίῳν τις μόνον, διὰ βαθμίδων ἐν τῷ βράχῳ λελαξευμένων ἢ διὰ κινητῆς ἀναβάθρας δύναται ν' ἀναρρίχῃται, ἢ καὶ νὰ ἀνασυστῇ διὰ σχοινίου ὡς οἱ τὰ *Μετέωρα* ἐπισκεπτόμενοι. Ἀπὸ τοῦ ὕψους τοῦ ἀποτόμου βράχου βλέπει κάτω ὁ μονάζων τὰς τρικυμίας καὶ τὰ ναυάγια, ὡς ὁ ἐπὶ τοῦ βράχου τῆς νοτιωτάτης ἄκρας τῆς Εὐρώπης, τοῦ ἀκρωτηρίου Ταϊνάρου, ἐρημίτης προσβλέπει διαρκῶς ἀπὸ τοῦ μικροῦ του κελλίου τὸν βρόμον καὶ τὸν πάταγον ἁειταράχου θαλάσσης. Ἐπὶ τοῦ Ἀθῶνος ἀριθμοῦνται εἴκοσι μοναστήρια, τρισχίλιοι δὲ μοναχοὶ καὶ ἰσάριθμοι ἱερεῖς διάγουσιν ἐν αὐτοῖς θεωρητικὸν βίον (1).

Μακρὰν τῶν κοσμικῶν μεριμνῶν καὶ θορύβων, μακρὰν καὶ αὐτῆς τοῦ παρελθόντος τῆς μνήμης, οἱ τοῦ Ἀθῶνος μοναχοὶ ἀποτελοῦσιν

(1) Tozer, *Researches in Turkey*. London, 1869. I, σελ. 71.

ἀληθῶς παράδοξόν τι τάγμα, ἐγκαταλιπὼν τὴν κοινωνίαν καὶ ἐν τῇ φύσει μόνον ζῶν. Γεωργοῦσιν, ἀμπελουργοῦσι καὶ πλείουσι πρὸς ἀλίσιαν ἐπὶ μονοξύλων κατεσκευασμένων ἐξ ἐνὸς κορμοῦ δένδρου. Μεριμνῶντες δ' οὕτω περὶ τῆς σωματικῆς των σιτήσεως, ἀφροντιστοῦσιν ὅλως ἂν μένουσιν ἐπιδεεῖς διανοητικῆς τροφῆς. "Ὅτε ὁ Φαλμεράιερ, πανηγυρίζων ἔνθους τὴν γαλήνην τῆς ὀρεινῆς τοῦ "Αθωνος μοναξίας καὶ τὴν ὁροσερὰν σκιὰν τῶν δεσποζόντων τὴν μαρμαίρουσαν θάλασσαν ἀειθαλῶν δασῶν, ἐπεθύμει νὰ λησμονήσῃ ἐν μονήρῃ ἀσκητικῇ κελλίῳ τὰς λεπτολόγους σχολαστικὰς ἔριδας τοῦ πεπαιδευμένου γερμανικοῦ κόσμου καὶ τὴν αὐτάρκειαν τῆς βερολινείου φιλοσοφίας, ἐλησμόνῃ βεβαίως, ὅτι ἐν τῇ ἐρήμῳ τῶν δασῶν τοῦ "Αθωνος ἤθελε μεταλλάξῃ μόνον κακὸν ἀντὶ τῆς τύρβης τοῦ πεπαλιτισμένου ἡμῶν κόσμου. Διότι οὐδὲ τὰ ὕψη ἐκεῖνα, εἰς ᾧ γαλήνη μόνον φαίνεται κρατοῦσα, τελοῦσι πάντῃ ξένα τῶν γηγῆνων παθῶν. Οἱ γρόνθοι τῶν ἀδελφῶν ἦσαν τραχύτεροι καὶ ἰσχυρότεροι τῆς λογικῆς καὶ τῶν σπουδῶν των, καὶ πολλάκις συνεκρούοντο, οὐχὶ βεβαίως ἐν πρᾶτῃ, εἰς λύσιν οἰκιακῶν ἐρίδων. Πλὴν δὲ τῆς ῥώμης αὐτῶν καὶ τραχύτητος, ἦσαν περιωρισμένοι τὸν νοῦν καὶ βλᾶκες τὴν δεισιδαιμονίαν. Ἐνομίζετο γενικῶς, ὅτι ἡ ἱερωσύνη δὲν ἀπαιτεῖ παιδείαν, ἅτι ἔρκει ἡ διὰ τοῦ ἁγίου πνεύματος φώτισις, κατὰ τὸ λόγιον τοῦ ἀποστόλου: «Τὰ μωρὰ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ θεὸς, ἵνα τοὺς σοφοὺς καταισχύνῃ.» Καίτοι δὲ αἱ βιβλιοθήκαι τοῦ "Αθωνος εἰσὶν αἱ πολυτιμότεραι τῶν πλείστων ἑλληνικῶν μοναστηρίων, καίτοι αἱ τοιχογραφαίαι τοῦ ἐν ἁγίᾳ Λαύρᾳ ναοῦ τῆς Παναγίας ἐνθυμίζουσιν ἔτι σήμερον τὴν ἐσχάτην ἀκμὴν τῆς βυζαντινῆς τέχνης, ἡ ἐπιστημονικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ ἀσχόλησις τῶν μοναχῶν ἦν οὐδενὸς λόγου ἀξία. Τοσούτῳ παχυλοτέρα ὅμως ἔθαλλεν ἡ ψευδεulάθεια, προβαίνουσα μάλιστα μέχρι τοῦ γελοίου ἀποκλεισμοῦ παντὸς θήλεος ζώου, τῶν θαμάλων, τῶν νησῶν καὶ τῶν ὀρνίθων.

"Ὅτε τὸν μάρτιον τοῦ 1863 ἐπεσκέφθη τὸ εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Πεντελικοῦ κείμενον μοναστήριον τῆς Πεντέλης, ἡρώτησα τὸν φιλοξενήσαντα ἡμᾶς νεαρόν, ἀλλὰ σοβαρὸν καὶ νοήμονα τὴν ὄψιν, ἱερέα, ἂν εἶχον καὶ βιβλιοθήκην ἐν τῇ μονῇ. «Μάλιστα, ἀπεκρίθη, βιβλιothάρα διὰ νὰ ψάλλωμεν.» Καίτοι δ' ἡ ἀπάντησις αὕτη ἀπε-

ἑαυτοὺς πᾶσαν περαιτέρω ἔρευναν τῆς μαθήσεως τῶν εὐσεβῶν ἀνθρώπων, ἠρώτησα οὐχ ἥττον, διατί δὲν ἐξέτειναν οἱ μοναχοὶ τὸν κύκλον τῆς ἀναγνώσεως αὐτῶν πέραν τῶν βιβλιοθηκῶν ἐκείνων, ἀλλ' ἔκρουσα εὐθὺς, ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ μοι τὸ εἴπη, διότι ὁ Ἡγούμενος καὶ ὁ Σκευοφύλαξ ἦσαν οἱ μόνοι μεταξὺ δώδεκα μοναχῶν γνωρίζοντες ἀνάγνωσιν καὶ γραφήν.

Τούναντίον δὲ μοὶ περιέγραψεν οἰκοδομητικώτατα τὸν εὐδαίμονα βίον, ὃν ἤγον οἱ μοναχοὶ : πῶς ἡγείροντο τὴν αὐγὴν καὶ κατέβαινον εἰς τὸν κῆπον, ἵνα ἴδωσι θάλλοντα τὰ ἄνθη, τὰ νήρια καὶ τὰ ῥόδα, ἀκούσωσι τῶν πτηνῶν τὸ ᾄσμα καὶ ἀναπνεύσωσι τὴν δροσερὰν ὀρεινὴν αὐραν· πῶς προεγευμάτιζον, ἐκκλησιάζοντο, ἔψαλλον, ἐλειτούργουν καὶ ἐγευμάτιζον· πῶς κατέβαινον πάλιν εἰς τὸν κῆπον καὶ ἐψαλμῶδουν μέχρι τοῦ ἀποδείπνου, ὅτε κατεκλίνοντο μετὰ τῶν ὀρνιθῶν. Θεωρῶν τις, πρὸς τοῖς ἀνωτέρω, τὸ εὖσωμον καὶ περιστροφὴν ἀνάστημα τοῦ πνευματικοῦ ἐκείνου κηρῆνος, ἠδύνατο νὰ συμπεράνῃ ὅτι τὸ μὴδὲν πράττειν εἶνε ἐν τῶν γλυκυτέρων προνομίων τῶν θνητῶν ὑπὸ τὸν λαμπρὸν τῆς Ἀττικῆς οὐρανόν. Ὁ βίος τῶν μοναχῶν ἐκείνων εἶνε ἄφροντις καὶ φυτικὴ τις οὕτως εἰπεῖν ὑπαρξίς, ἰδιὸς τις ζωολογικὸς τύπος, θυγχεφαλαιούμενος εἰς εὐχὰς, γονυκλισίας καὶ μακαρίαν ἀμάθειαν.

Δὲν δύναται τις ν' ἀρνηθῇ, ὅτι ὑπάρχουσιν ἐντιμοὶ ἐξαιρέσεις· ἐν γένει ὅμως τὰ μοναστήρια ἦσαν καταφύγια θεωρητικῆς ὀκνηρίας μᾶλλον καὶ ἀνέτου πέψεως προηγούμενων κοσμικῶν ἀπολαύσεων, ἢ ἐπιμελητῆρια τέχνης καὶ ἐπιστήμης.

Ἀλλὰ καὶ οὕτως, ἤθελε πταίσει ἱστορικῶς ὁ ἀρνούμενος τὰς ὑπερσεσίας ὅσας προσήνεγκαν εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος κατὰ τῆς δουλείας τοὺς χρόνους ὃ τε ἀνώτερος καὶ κατώτερος κληρὸς. Δὲν πρέπει τις νὰ λησμονήσῃ, ὅτι διὰ τῆς τοῦ κλήρου συμμετοχῆς ἔλαβεν ἡ τοῦ 1821 ἀνάστασις τὸν σπουδαῖον αὐτῆς θρησκευτικὸν χαρακτήρα, τὸν διακρίνοντα αὐτὴν ἄλλων ἐπαναστάσεων, ὅτι ἱερεὺς πρῶτος ὕψωσεν ἐν Πάτραις τὴν σημαίαν τῆς ἀνεγέρσεως, ὅτι ἱερεῖς πρῶτοι πάντων ὑπέφεραν καὶ ἐπολέμησαν, καὶ ὅτι αὐτοὶ ἐκεῖνοι οἱ μοναχοί, οὔτινες ἐφαίνοντο βεθυθισμένοι εἰς τοῦ φυτικοῦ βίου τὴν νάρκην, ἀφύπνωσαν ἅμα ὡς ἐσήμανε τῆς ἀπελευθερώσεως ἡ ὥρα, καὶ ὥρμη-

σάν, ὡς ὁ Παπαὶ Φλέσσας, κατὰ τοῦ ἀπίστου ἐχθροῦ, τὸ ξίφος κρατοῦντες εἰς τὴν δεξιὰν καὶ τὸν σταυρὸν εἰς τὴν ἀριστεράν.

Ἄν τις ὅμως ἐτέροθεν ἀναλογισθῇ τὰς παντοειδεῖς τοῦ ἱερατείου καταχρήσεις, τὸν πάντῃ ἐκπεπτωκότα πνευματικὸν βίον εἰς ὃν ἡρέσκοντο, ἐννοεῖ ὅτι ὁ κληρὸς οὗτος δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ὁ μόνος τῆς ἐθνικῆς ἰδέας σηματοφόρος. Ἡ ἐλληνικὴ ὀρθόδοξος ἐκκλησία περιελάμβανε καὶ τὰ ἐθνικὰ στοιχεῖα τῶν Σέρβων, Βουλγάρων καὶ Σλάβων, παρ' ὧν ὀλίγα ἡδυνάτο τις νὰ προσδοκᾷ ὑπὲρ τῆς ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος. Αἱ δὲ μετὰ τῆς μυσσαρᾶς δύσεως, τῆς ῥωμαϊκοκαθολικῆς καὶ τῆς προτεσταντικῆς ἐκκλησίας ἐριδες ἦσαν διὰ τὸν ἐλληνικὸν κληρὸν πολὺ σπουδαιότεραι τῆς κατὰ τοῦ ἰσλάμ ἀντιδράσεως. Κατὰ τὸν ΙΗ'. μάλιστα αἰῶνα, ὡς πρότερον κατὰ τὸν ΙΕ', ἐφάνη σπουδαίως διατεθειμένος νὰ συνθηκολογήσῃ μετὰ τῶν Τούρκων, καὶ συντελέσῃ οὕτω εἰς τὴν συγχώνευσιν τοῦ ἐλληνικοῦ καὶ τουρκικοῦ πολιτισμοῦ, τῶν ἐλληνικῶν καὶ τουρκικῶν συμφερόντων. Ὁ Πατριάρχης Ἀνθιμος ἐξέδωκε τὸ 1798 πατρικὴν τινὰ παραίνεσιν, ἣτις κατεχύθη βεβαίως ὡς παγερὰ ψυχρολουσία ἐπὶ τὸν ἐνθουσιασμὸν τῶν Ἑλλήνων, καὶ δι' ἧς ἐξηγγέλλετο μετ' ἐμφάσεως, ὅτι ἡ θεία πρόνοια εἶχεν ἐκλέξει τὴν ὀθωμανικὴν δεσποτείαν ἀντὶ τῆς ἐν ὀρθοδοξίᾳ σαλευομένης βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, ὡς προτείχισμα κατὰ τῆς δυτικῆς αἱρέσεως.

Ταῦτα πρέπει τις πάντοτε ν' ἀναπολῇ, ἵνα ἐκτιμῇσῃ προσηκόντως τὴν ἐν τῇ ἐθνικῇ ἐνεργείᾳ πάντῃ αὐτοτελῇ σπουδαιότητα τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας.

Μεγάλως δὲ πλανᾶται ὁ τοὺς σπουδαιωτάτους τούτους παράγοντας τῆς ἐλληνικῆς παλιγγενεσίας μόνον ὡς ἐπομένους τῇ ἐκκλησίᾳ ἐνοῶν ἢ ἐν τοῖς κόλποις αὐτῆς ἐνεργοῦντας, καὶ παραδεχόμενος, κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὰς μεσαιωνικὰς ἡμῶν περιστάσεις, ὅτι ὁ πνευματικὸς βίος καὶ ὁ πολιτισμὸς εἶχον δεσμευθῇ ἐν τοῖς κελλίοις τῶν ἱερέων. Δὲν δύναται τις μὲν ν' ἀρνηθῇ, ὅτι ὑπῆρχέ τις ἐν αὐτοῖς μᾶθησις· ἀλλ' οὐδὲν ἄλλο ἦτον αὕτη ἢ ἡ μοναχικὴ ἐκείνη παιδεία, ἢ συνήθης συμπαρέδρος τῶν μᾶλλον περιωρισμένων περὶ τοῦ κόσμου ἰδεῶν. Τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν ἔστεργον οἱ μοναχοὶ, μόνον ὅπως ἐρίζωσι· οἱ αὐτῆς τὰς θεολογικάς τιν' ἐριδας, καὶ ὑπερασπίζωσι τὰς

λεπτολογωτάτας τῶν δοξασιῶν. Ἐν τούτῳ ἦσαν ἀνέκαθεν μεγάλοι. Ἄς ἀναμνησθῇ τις μόνον, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἱερεῖς δὲν κατέπαυσαν τὰς περὶ τοῦ ἁγίου φωτός τοῦ ὅρους Θαβώρ ἐριδὰς των, ἐνῷ ἐσείοντο τὰ τεῖχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ οἱ ἄπιστοι ἀγαρηνοὶ ἠπειλοῦν νὰ καταστρέψωσι τὴν ἑδραν τῆς ἀνατολικορωμαϊκῆς ὀρθοδοξίας. Οὕτω δὲ ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα ἦν εὐμεταχειρίστον μόνον ὄπλον διὰ τοὺς ὀρθοδόξους φύλακας τῆς Σιών, σπανιώτατα δὲ μόλις ἐγένετο παρὰ τῷ κλήρῳ ἀποδεκτὴ ὡς ἀγωγὸς ἐλευθέρων διανοημάτων.

Ὁ κατὰ τὰ 1553 ἐπισκεφθεὶς τὸν Ἀθῶνα περιηγητὴς Βελῶν εὔρε τοὺς μοναχοὺς ἐγκραταβιούοντας ἐν τῷ στενῷ καὶ σκοτεινῷ κύκλῳ τῶν μοναχικῶν ἰδεῶν καὶ διηγεῖται ὅτι, φόβῳ πνευματικῶν ποινῶν καὶ ἀφορισμοῦ, μόνον θεολογικὰ βιβλία ἀντέγραφον.

Κατὰ τῆς ἐν τῷ στόματι τοῦ λαοῦ διατηρουμένης κοινῆς γλώσσης ἐκράτει ἀπροσμάχητος πρόληψις ἐν τοῖς μοναστηρίοις. Ὡς ἀναφέρει δὲ ὁ Βιλλοαζών, προὔτιμα τὸ ἱερατεῖον τὴν δύσκαμπτον ἐκκλησιαστικὴν γλῶσσαν τῆς κοινῆς, διότι τοῖς ἦτο εὐκολώτερον νὰ κηρύσωσι πολλάκις ἀπὸ τοῦ ἁμβωνος ἐν ἐκείνῃ ἢ ἅπαξ μόνον ἐν ταύτῃ τῇ γλώσσῃ, καὶ διότι τοῖς ἤρκει νὰ ἐννοῶνται μόνον ὑπὸ δύο ἢ τριῶν. « Ἄν ὁ λαὸς θέλῃ νὰ ἀκούῃ τὸ κήρυγμα ἡμῶν » ἔλεγον, « ἅς ἀπειθυθῇ πρὸς τὸν πατριάρχην, ἵνα μᾶς ἐπιτρέψῃ νὰ κηρύσωμεν δι' ἄλλης γλώσσης ». Οὕτω δ' ἐνωρὶς ἤδη ἐπεδείξατο ὁ κλήρος δυσπιστίαν τινὰ κατὰ τῆς μορφώσεως καὶ τῆς γλώσσης τοῦ λαοῦ.

Οὐδὲν ἔθνος εἶνε τοσοῦτον τῆς εὐφωνίας δοῦλον ὡς τὸ ἐλληνικόν. Οἱ παλαιοὶ ἐθεώρουν τὴν κακὴν προφορὰν ὡς σημεῖον ἐλλιποῦς παιδείσεως, καὶ σήμερον δ' ἔτι προσβάλλεται ἐπαισθητῶς τὸ οὖς τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων ἐκ κακοήχου προφορᾶς. Ἡ λεπτότης δ' αὕτη τῶν φωνητικῶν ὀργάνων συνετέλεσεν, ὅπως διατηρήσῃ ὁ ἐλληνικὸς λαὸς τὸν γλωσσικὸν αὐτοῦ θησαυρὸν ἀπέναντι τῶν ξένων μετ' ἀμειλίχτου πεισμονῆς, προσκεκολλημένος εἰς αὐτὸν δυσσαπαλλάκτως καὶ ἀνεχόμενος οἰανδήποτε μᾶλλον ἄλλην ἐξωτερικὴν πίεσιν ἢ τὴν ὑποδούλωσιν τοῦ στόματος αὐτοῦ. Καὶ ὅτι μὲν ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς Μακεδονικῆς καὶ ῥωμαϊκῆς κατακτήσεως μέχρι τῆς τῶν ἀθάρων καὶ τούρκων ξένα στοιχεῖα ἐπηρέασαν τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν, οὐδεὶς δύναται ν' ἀρνήσῃ. Ἀλλ' ἡ ἐπήρεια αὕτη ἦν πολλὰ μικροτέρα ἢ ὅτι παρα-

δέχονται σήμερον οἱ κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῶν νεωτέρων γλωσσῶν κρίνοντες. Ἡ μεταξὺ τῆς νῦν ἰταλικῆς καὶ τῆς παλαιᾶς λατινικῆς γλώσσης σχέσις εἶνε πάντῃ ἀλλοία· διότι ἡ λατινικὴ ἐξέλιπε πράγματι ὡς ζῶσα γλῶσσα κατὰ τὸν 5'. αἰῶνα, καὶ δύναται μάλιστα νὰ ὀρισθῇ ἡ ἐποχὴ, ἀφ' ἧς, ἀπηχοῦσα κατ' ὀλίγον, ἐξηκολούθησεν ἐπιζῶσα μόλις μιζοβαρβάρως. Ἡ ἑλληνικὴ ὅμως γλῶσσα οὐδέποτε ἀπέθανε τοιοῦτον οἶον ἡ λατινικὴ θάνατον, καὶ διετέλεσε ζῶσα κατὰ τοὺς σκοτεινοτέρους χρόνους. Οἱ ὑπήκοοι τοῦ βυζαντινοῦ θρόνου, λέγει ὁ Γίββων, εἶχον ἔτι ἐν τῇ ἐσχάτῃ αὐτῶν δουλείᾳ καὶ βαθυτάτῃ καταπτώσει χρυσὴν τινα κλεῖδα, ἀνοίγουσαν αὐτοῖς τοὺς θησαυροὺς τοῦ ἀρχαίου κόσμου· τὴν μουσικὴν ἐκείνην καὶ γόνιμον γλῶσσαν, τὴν ἐμπνέουσιν ψυχὴν εἰς τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα καὶ περιβάλλουσιν σῶμα τὰ ἀφηρημένα φιλοσοφήματα. Καὶ πράγματι δὲ οὐδέποτε ἔπαυσε λαλουμένη ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐν Ἑλλάδι. Μικρὸν ἔτι πρὸ τῆς καταστροφῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐμαρτύρει ὁ πολλὰ ἔτη ἐν αὐτῇ ζήσας ἰταλὸς Φίλελφος, ὅτι λαλῶν τις μετὰ τῶν Ἑλλήνων ἀνεύρισκε τὴν γλῶσσαν τοῦ Ἀριστοφάνους καὶ Εὐριπίδου, τῶν Ἀθηναίων φιλοσόφων καὶ ἱστορικῶν, καὶ ὅτι τὸ ὕφος τοῦ γραπτοῦ αὐτῶν λόγου ἦν ἔτι καθαρώτερον καὶ δοκιμώτερον. «Οἱ ἐξ ὑπουργήματος ἢ γενετῆς ἐγγὺς τῆς αὐλῆς ἱστάμενοι διατηροῦσι, λέγει, ὅλην τὴν καθαρότητα καὶ χάριν τῆς γλώσσης, πάντα δ' αὐτῆς τὰ θέλγητρα καὶ πᾶσαν τὴν ἀφέλειαν εὐρίσκει τις παρὰ ταῖς διακεκριμέναις δεσποίαις, αἵτινες οὔτε μετὰ ξένων οὔτε μετὰ τῶν ἰδίων αὐτῶν συμπολιτῶν ἀναστρέφονται». Καὶ λυπεῖται μὲν ἄλλως ὁ Φίλελφος, ὅτι ἦν διεφθαρμένη ἡ τοῦ λαοῦ γλῶσσα, ὡς ἐπίσης διηγεῖται ὁ κατὰ τὰ ἔτη 1394—1427 ἐν τῇ ἀνατολῇ περιηγηθεὶς καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει διαμείνας Σιλτεθέργερ, ὅτι ὁσάκις λαϊκὸς τις ἀπῆντα καθ' ὁδὸν ἱερέα, ἀπεκαλύπτετο, προσεκύνει καὶ ἔλεγεν: *εὐλόγει μέγα, δέσποτα*, ὁ δὲ ἱερεὺς τιθέμενος τὴν χεῖρα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ ἀπεκρίνετο: *ὁ θεὸς εὐλογεῖτω σέναρ*. Ἐκ τούτου, ὅμως ὅτι ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἦν διεφθαρμένη καὶ δυσκόλως ἠδύνατο νὰ προφυλαχθῇ κατὰ τῆς ξένης ἐπηρείας ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει, δὲν πρέπει τις νὰ συμπεράνῃ, ὅτι εἶχε παύσει πλέον λαλουμένη ἡ ἑλληνικὴ, οὔτε ὅτι εἶχεν οὐσιωδῶς μεταβληθῇ ἡ γλῶσσα. Μήτοι ἡ παλαιὰ γλῶσσα δὲν εἶχε

τὴν δημώδη αὐτῆς διάλεκτον; Ἄλλως ἐλάλουν ἐν τῇ ἀγορᾷ καὶ τοῖς ἀγροῖς καὶ ἄλλως ἐν τῇ ἀκαδημίᾳ· ἀστειοτάτῃ δὲ φαίνεται ἡμῖν σήμερον ἐν ταῖς κωμῳδίαις τοῦ Ἀριστοφάνους ἡ σκυθικὴ βαρβαροφωνία καὶ ἡ ἰδιωτικὴ γλῶσσα τῶν χωρικῶν. Ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ἀττικῇ πολλάκις, ὅπως σήμερον εἰς τινὰ μέρη τῆς νοτιοδυτικῆς Γερμανίας, μετεχειρίζοντο τὴν ὀνομαστικὴν ἀντὶ τῆς αἰτιατικῆς, ἀλλαχού δὲ συνέχεον τὴν γενικὴν μετὰ τῆς δοτικῆς ἢ τὴν δοτικὴν μετὰ τῆς αἰτιατικῆς. Λαλῶν ποτε ὁ Χρυσόστομος ἐν Ἀντιοχείᾳ πρὸς τὸν λαόν, διεκόπη ὑπὸ τινος γυναικὸς, παρακαλούσης αὐτὸν νὰ διδάσκη δι' εὐνοητοτέρας γλώσσης τὰ πλήθη, καὶ ἠναγκάσθη ὁ τῆς ἐκκλησίας Δημοσθένης νὰ συγκαταβῇ εἰς κοινωτέραν διάλεκτον. Βαθυδὸν ἐξέλιπεν ἡ δοτικὴ καὶ ὁ δοῦκος, ἡ εὐκτικὴ καὶ τὸ ἀπαρέμφατον· ὁ μέλλων καὶ ὁ ὑπερσυντελικὸς περιεφράζοντο, καὶ τὸ τραχὺ τοῦ κοινοῦ ἀνθρώπου στόμα ἀνθίστατο ἐπὶ μᾶλλον εἰς τὰς γραμματικὰς λεπτότητας. Ἐσφαλμένοι τύποι κλίσεων, μὴ κλασικοὶ λέξεων σχηματισμοί, λέξεις ξενικαὶ παρεισέφρησαν κατ' ὀλίγον ὀλίγον, ὁ χρόνος τῶν φωνηέντων ἀπώλετο, καὶ ὁ τόνος ἀπέμεινε μόνῃ βάσει τοῦ ῥυθμοῦ. Πολὺ δὲ πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπαντῶσιν ὠρισμένα φιλολογικὰ ἔχνη τῆς σημερινῆς κοινῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ἐν τῷ χρονικῷ τοῦ Σίμωνος Σήθου τῆς ΙΑ'. καὶ τοῖς ποιήμασι τοῦ Πτωχοπρόδρομου τῆς ΙΒ'. ἑκατονταετηρίδος. Ὁ Πτωχοπρόδρομος ἄδει τῷ αὐτοκράτορι Μανουὴλ τῷ Κομνημῷ τὸν αἰώνιον τῶν πεπαιδευμένων ἔλεγον, καὶ ἀφηγεῖται θρηνῶν, πῶς δὲν ἴσχυσαν νὰ προφυλάξωσιν αὐτὸν ἡ μάθησις καὶ ἡ παιδεία κατὰ τῆς βαρυτάτης πτωχείας καὶ ἐνδεείας, μέχρις οὗ τέλος ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς τὸ μοναστήριον, ὅπως οὐδ' ἐκεῖ εὖρῃ ἀπαλλαγὴν τοῦ δεινοῦ. Ἀπεικονίζει δὲ ὑπὸ ζωηρότατον φῶς τὴν ἀβροδίαιταν τῶν ἡγουμένων κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰς παντοειδεῖς στερήσεις τῶν ταλαιπώρων μοναχῶν. Ἡ ποιητικὴ αὐτὴ ἐπὶ κλησις εἶνε ἐν τῶν ἀρχαιοτέρων φιλολογικῶν μνημείων τῆς σημερινῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ἄξιον δ' ἐν αὐτῷ περιβλήμα τῶν κοινοτάτων καὶ ταπεινοτάτων ἐννοιῶν εἶνε ἡ γλωσσικὴ διαφθορά. Ἐννοεῖται ὅμως, ὅτι ἡ κοινὴ ἀπλὴ διάλεκτος, ἐν ᾗ ἔγραψεν ὁ Πτωχοπρόδρομος καὶ ὁ Σίμων Σήθος, περιωρίσθη ἐπὶ μακρὸν εἰς τὰς κατωτέρας τοῦ λαοῦ τάξεις. Πολὺν χρόνον ἔζησεν ἐν τῷ σκότει ἡ κοινὴ

ἑλληνικὴ γλῶσσα, δειλὴ καὶ κεκρυμμένη ἀπὸ τῆς γλώσσης τῆς αὐλῆς, μέχρις οὗ καταστραφείσης τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ διασκορπισθέντων τῶν βυζαντινῶν πεπαιδευμένων, ἐξῆλθεν εἰς φῶς καὶ ἔμεινεν ἐντὸς ὀλίγου μόνη κυρία τοῦ πεδίου. Οὕτως ἐγεννήθη ἡ νέα ἐκ τῆς παλαιᾶς γλώσσης· οὕτως ἡ γλῶσσα ἀπετέλεσε τὸν δεσμὸν μεταξὺ τοῦ πρώην καὶ τοῦ νῦν. Δὲν ὑπάρχει μείζων μεταξὺ Ὀμήρου καὶ Ξενοφῶντος γλωσσικὴ διαφορὰ ἢ μεταξὺ Ξενοφῶντος καὶ πολλῶν σημερινῶν ἑλληνικῶν ἐφημερίδων. Ἄν δὲ παρήρχετο εἰς μέσον τῶν νῦν γάλλων ἢ γερμανῶν συγχρονός τις τοῦ Φροασσάρ ἢ τοῦ Βόλφραμ von Eshenbach, δυσκολώτερον ἤθελεν ἐννοήσῃ τοὺς συμπατριώτας αὐτοῦ, ἢ ὁ Δημοσθένης παριστάμενος ἐν μέσῳ τῶν σημερινῶν ἑλλήνων. Ἀφ' οὗτο ὁ λαὸς ἤρχισε προσέχων εἰς τὴν πάτριον αὐτοῦ γλῶσσαν, ἀναφαίνονται πάλιν ὡς ἐκ μνήμης αἱ παλαιαὶ φράσεις: «ὅταν ἐγέλα ἔπιπτον ῥόδα εἰς τὰ στήθη της» λέγουσιν εἰς χαρακτηρισμὸν φαιδρᾶς καλλονῆς· ἐπαίτης δέ τις, ἐρωτηθεὶς πόθεν εἶνε, ἀπήντησε διὰ τῆς κλασικῆς ταύτης φράσεως: Δὲν σὲ ἀρκεῖ ὅτι εἶμαι δυστυχῆς, ἀλλὰ θέλεις νὰ μάθῃς καὶ τὴν πατρίδα μου;

Πλὴν τῆς παλαιᾶς ἀπλότητος καὶ ἀφελείας, καταφαίνεται καὶ γνήσιον νεώτερον πάθος καὶ δύναμις ἀνένδοτος, ὅπου ἡ γλῶσσα, ὡς ἐν τοῖς δημοτικοῖς ἄσμασιν, ἀποπνέει τὴν εἰς ἀποτίναξιν τοῦ ξένου ζυγοῦ ὄρμην καὶ τὸ θανάσιμον κατὰ τῶν ἀπίστων μωαμεθανῶν μῖσος. Ὡς ἀφρίζοντα δὲ ὀρεινὰ ῥεῖθρα, ἀπὸ τῶν βράχων τῆς Οἴτης καὶ τοῦ Ὀλύμπου μᾶλλον ἢ ἀπὸ χείλους ἀνθρωπίνου φαίνονται ἐκπηγάσαντα τὰ κλέφτικα ἄσματα. Πάντα τὰ προϊόντα τῆς τεχνικῆς ποιήσεως ὑπερβάλλει ἡ νεοἑλληνικὴ δημοτικὴ ποίησις εἰς φυσικὴν δύναμιν καὶ βάθος αἰσθήματος· αὕτη δὲ ὑπῆρξεν ἡ ἐν χαλεποῖς καιροῖς τὰς παλαιὰς ἑλληνικὰς παραδόσεις διατηρήσασα, ἡ οὐδέποτε ἀφείσα σιγῶσαν τὴν κατὰ τῆς κρατούσης δουλείας διαμαρτύρησιν. Πολὺ βραδύτερον διεφάνησαν τὸ πατριωτικὸν αἶσθημα καὶ ὁ ἐθνικὸς χαρακτήρ ἐν τῇ λοιπῇ φιλολογίᾳ τῶν νεωτέρων ἑλλήνων. Οἱ τοῦ ΙΒ'. αἰῶνος συγγραφεῖς ἐφαίνοντο ἀποπεπλανημένοι ὅλως εἰς σχολαστικὰς ἔριδας, ὀνόματα δὲ οἷα τοῦ Σχολαρίου, τοῦ Βησσαρίωνος καὶ Γεωργίου τοῦ Τραπεζουντίου συνδέονται μόνον πρὸς κατορθώματα ὀρθοδόξου ζήλου καὶ πρὸς ξηρὰν γραμματσοφίαν. Ὑπῆρχον βεβαίως ἄνδρες διακεκριμένων

γνώσεων καὶ ἀκραιφνοῦς πατριωτισμοῦ μεταξὺ τῶν μετὰ τὴν ἄλωσιν φυγόντων τὴν Κωνσταντινούπολιν πεπαιδευμένων ἑλλήνων· ἀλλ' αἱ συγγραφαὶ αὐτῶν δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς προϊόντα ἐθνικῆς φιλολογίας. Καὶ αὕτη ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα μετέλλασεν ἐν τῇ ἁλλοδαπῇ, πάσχουσα ὑπὸ τὴν ἐπαφὴν ξένης τραχείας χειρὸς ὅ,τι τέλειόν τι λαξευτὸν καλλιτέχνημα, βλαπτόμενον ἐν τῇ μεταφορᾷ διὰ τῶν ψηλαφῆσεων ἀξέστων χειρῶν. Ὁ ἐν Ἑνετίᾳ περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΕ'. καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΣ'. αἰῶνος ζῶν ζακύνθιος Κορωνάιος, ὁ τὰ κατορθώματα τοῦ Μερκουρίου Μποῦα ὑμνήσας, δύνανται νὰ θεωρηθῇ ὡς τύπος σοφῆς τετεχνημένης ποιήσεως καὶ ῥωμαντικῆς αἰσθητικῆς διαφθορᾶς. Ὁ Πάρις καὶ ὁ Σολομῶν συνδέονται δι' ἐνὸς στίχου εἰς πανηγυρισμὸν μισθαρνοῦντος Ἑλλήνος· οἱ δὲ ὁμηρικοὶ ἥρωες καὶ οἱ μεσαιωνικοὶ *παλαδῖνοι* συμφύρονται ἐν πολυχρῶμῳ ποικιλίᾳ. «Ἡ δύσι κ' ἡ ἀνατολὴ καὶ ὅλος ὁ λεβάντες» καλοῦνται ν' ἀχροασθῶσι προσέχοντες τὴν ἀφήγησιν τῶν ἡρωϊκῶν τοῦ Μποῦα κατορθωμάτων. Ταῦτα οὔτε ἀρχαῖα εἶνε οὔτε ἐθνικῶς ἑλληνικά, ἐλέγχουσι δὲ καὶ κατ' οὐσίαν καὶ κατὰ μορφήν τὴν ἐπήρειαν τῆς δυτικῆς ἱπποτικῆς ποιήσεως. Κ' ἐν αὐτῇ δὲ τῇ Ἑλλάδι δὲν εἶχον ἀποσεῖσει ἔτι τὰς ἐκκλησιαστικὰς πέδας, καὶ οἱ λογογράφοι τοῦ ΙΣ'. αἰῶνος, Μάξιμος Μαργούνιος ὁ ἐκ Κρήτης, Γαβριὴλ Σεβῆρος καὶ Μάξιμος ὁ ἐκ Πελοποννήσου ἐξηκολούθουν τὴν αἰώνιον μετὰ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας διαμάχην, καὶ προσεπάθουν νὰ διακριθῶσι διὰ τοῦ κατὰ τῶν παπιστῶν ἀγρίου αὐτῶν ζήλου, ὃν ὅμως οὔτε νοημάτων σαφήνεια οὔτε καὶ ὕφους γλαφυρότης ὑπεστήριζε. Οὔτε ὑψηλοτέρων ὑποθέσεων μνήμη, οὔτε ἀναπόλησίς τις τοῦ ἀρχαίου κόσμου ὑπέφωσκέ που. Μόλις δὲ τὸν ΙΖ'. αἰῶνα ἐπῆλθεν ἐθνικὴ τις μετατροπὴ. Ὁ Κύριλλος Λούκαρις, ὁ ἕνεκεν τῆς ἐλευθερίας τῶν θεολογικῶν του φρονημάτων ὑπὸ τε τῶν ὀρθοδόξων καὶ ἰησουϊτῶν πικρῶς ἐλεγχόμενος καὶ πολεμούμενος οἰκουμενικὸς πατριάρχης, πρέπει νὰ διακριθῇ ὡς ὁ ἐξέχων πρωτάρχης νέας φιλολογικῆς τάσεως. Συνειδὼς τὴν μεγίστην σημασίαν τῆς κοινῆς γλώσσης, παρώτρυνεν εἰς μετάφρασιν τῆς ἁγίας γραφῆς, ὅπως καταστῇ αὕτη προσιτὴ τῷ λαῷ· οἱ δὲ κρατεροὶ καὶ σφοδροὶ ἁγῶνες, οὓς ἐν τῷ βίῳ αὐτοῦ ἠγωνίσαστο, ἐνεποίησαν εἰς τὰς συγγραφὰς αὐτοῦ ἄγνωστον τέως δύναιεν καὶ βαθύτητα. Ἡ ἰησουϊτικὴ τῆς

Ῥώμης φατρία προσεπάθει νὰ τὸν διαβάλλῃ παρὰ τῷ λαῷ μὲν ὡς ἀποκλίνοντα εἰς τὸν προτεσταντισμὸν, παρὰ τῇ Πύλῃ δὲ ὡς μουσικῶς μετὰ τῶν Φλωρεντινῶν συνεννοούμενον, καὶ τὸ πᾶν ἀνεκίνησεν ὅπως καταστρέψῃ τὸν εὐφυᾶ καὶ ἰσχύοντα ἄνδρα, ἀφοῦ μάλιστα κατεῖδεν ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ τὸν προσελκύσῃ. Δὲν ἤθελον νὰ τῷ συγχωρήσωσιν, ὅτι ἔγραψεν ὁμολογίαν πίστεως, ἵνα καταστήσῃ δυνατὴν τὴν μετὰ τῶν διαμαρτυρομένων συνεννόησιν, διότι αὐτὸ τοῦτο μόνον, ἀνεξιθρησκία καὶ ἐλευθέρᾳ καὶ πεφωτισμένῃ διάνοια ἐπὶ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου ἐθεωρεῖτο ὡς ἐπικινδυνότατον ἔγκλημα· οὕτε ἡ ὑπὸ τῆς ἀγγλικῆς καὶ ὀλλανδικῆς πρεσβείας ὑποστήριξις τοῦ Λουκάρεως, οὕτε ἡ εἰς τὸ ἐθνικὸν αἶσθημα τοῦ λαοῦ καὶ τὴν πλειονοψηφίαν τῶν ἀνεπτυγμένων ἀνδρῶν ἔκκλησις αὐτοῦ ἠδυνήθησαν νὰ προστατεύσωσιν αὐτὸν εἰς τέλος κατὰ τῶν ῥαδιοργάνων τῶν ἐναντίων του. Ἐξορία δὲ, καθαίρεσις καὶ ἐπικινδυνότατος θάνατος ὑπῆρξαν ὁ ἔσχατος κληρὸς τοῦ γενναίου ἐκείνου πνευματικοῦ μαχητοῦ. Ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα ὅμως, ὑπὲρ οὗ εἶχεν ἀγωνισθῇ, ἐστερεώθη μᾶλλον διὰ τοῦ μαρτυρίου του, καὶ τὰ διδάγματα αὐτοῦ ἔμειναν ἐπιδιδῶντα ἐπὶ τοὺς πολυαριθμοὺς αὐτοῦ μαθητὰς καὶ τοὺς ἐκλεκτοὺς τοῦ λαοῦ. Τὰ συγγράμματα τοῦ Κορυδαλλέως, τοῦ Κερυοφύλλῃ, τοῦ Ἀντωνίου Κοραῆ καὶ τοῦ Λέοντος Ἀλλατίου μαρτυροῦσιν, ὅτι ἤρχιζε πλέον βαρύνουσα μὲν ἡ ἀτελεύτητος θεολογικὴ διαμάχῃ ζωογονοῦσα δὲ καὶ φωτίζουσα τὰ πνεύματα ἡ τῆς λογικῆς, φυσικῆς, φιλολογίας καὶ φιλοσοφίας σπουδὴ, καίτοι παντοειδῶς διὰ σχολαστικῶν τύπων πεπεδημένη.

Πολυμαθείας φήμη καὶ φιλορθόδοξος ζήλος δὲν ἀντεστάθμιζον πλέον τὰς συμφορὰς καὶ τὴν δουλείαν τῆς πατρίδος. Οὕτω δὲ μᾶλλον παντὸς ἄλλου φαίνεται ἀλγῶν ἐπὶ τῇ πατρίδι μοῖρα ὁ Λέων Ἀλλατίος, καὶ ὠφελεῖται τῆς γεννήσεως τοῦ Δελφῖνος τῆς Γαλλίας, ὅπως ἐκλιπαρήσῃ ἐν τῇ Ἑλλάδι του τὴν βοήθειαν τοῦ καρδιναλίου Ῥισελιέ ὑπὲρ τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων ποδοπατουμένης Ἑλλάδος. Τὴν ἐν αὐτῇ ἔνθουν ἀπεικόνισιν τῆς παλαιᾶς ἑλληνικῆς λαμπρότητος συγκιρῶν ἄλυστος βαρυθυμία ἐπὶ τῇ παντελεῖ τῆς πατρίδος καταπτώσει καὶ τῇ περιβαλλούσῃ αὐτὴν βάρειά νυκτί. Ὁ ἐκ Κρήτης ἱατρὸς Ἀθανάσιος Σκληρὸς παρεδρεύει ἀξίως τῷ Ἀλλατίῳ, ὡς τῆς ἐλευθερίας στρα-

τώτης. Ἐνῶ μέχρις αὐτοῦ οἱ κρήτες ποιηταὶ ἀντέγραφον μόνον τὴν ῥωμαντικὴν τῆς ἐν τῇ ἐσπερίᾳ ἱπποσύνης καὶ ἤντλουν τὰς ὑποθέσεις των ἐκ τῶν παραδοξοτέρων ἐρωτολογημάτων, ὡς ὁ ἐκ Σιτίας Βικέντιος Κορνάρος ἐν τῷ Ἑρωτοκρίτῳ του, καὶ ὁ Γεώργιος Χορτάκης ἐν τῇ Ερωφίλῃ αὐτοῦ, ὁ Γεώργιος Σληρός ἐξελέξατο σοβαρώτερον πολὺ καὶ πατριωτικώτερον τὸ μέλος. Μετασχὼν τοῦ ἀπέλπιδος εἰκοσιπενταετοῦς ἀγῶνος, ὃν ἠγωνίσαντο κατὰ τοῦ Διβανίου οἱ Κρήτες, ἠτύχησε ν' ἀποθάνῃ κατὰ τὸ 1664 ὀγδοηκοντούτης πρεσβύτης, πρὶν ἢ παραστῇ μάρτυς τῆς ὑποδουλώσεως τῆς πατρίδος νήσου. Περιγράφει δὲ δι' εἰκοσιτεσσάρων, ὑπὸ τοῦ Σάθα ἐσχάτως δημοσιευθέντων, ἁσμάτων καὶ μετ' ἐνθουσιασμοῦ καὶ ζέσεως αὐτόπτου μάρτυρος τὴν ὑπεράσπισιν τῶν Ἑνετῶν, τὰς κατὰ γῆν καὶ θάλασσαν ποικίλας περιπετείας τοῦ ἀγῶνος, καὶ τοῦ Μοσενίγου τὰ κατορθώματα, οὗ διαμφισβητοῦσι τὴν ψυχὴν ὁ Ἀπόλλων καὶ ὁ Ζεὺς.

Περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΖ'. καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΗ'. αἰῶνος ἀναφαίνεται τὸ ὄνομα Μαυροκορδάτος ὡς σύμβολον τῆς πρώτης λαμπρᾶς ἀναπτέρωσεως τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας. Διακεκριμένος νοῦς φαίνεται ζωογονῶν ὅλην τὴν οἰκογένειαν, ἧς τὰ μέλη ἦσαν μὲν πάντα ἄνδρες τοῦ καλᾶμου, ἀλλὰ καὶ ῥέκται συνάμα. Ὁ σύνδεσμος δὲ οὗτος τοῦ γινώσκειν καὶ δύνασθαι, τῆς θεωρητικῆς μορφώσεως καὶ τῆς πρακτικῆς τριβῆς, ἀνεβίβασεν αὐτοὺς εἰς τὴν ἑξοχὸν θέσιν, ἣν κατέχουσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀναστάσεως τῆς Ἑλλάδος. Περὶ τοῦ Νικολάου Μαυροκορδάτου, τοῦ πρώτου ἐν ταῖς πηγαῖς μνημονευομένου, γνωστὸν μόνον εἶνε, ὅτι ἐγεννήθη τὸ 1599, ὅτι μετέβη ἐκ Χίου, ὅπου οἱ πρόγονοι αὐτοῦ κατεῖχον τὴν διακεκριμένην τοῦ βουλευτοῦ θέσιν, εἰς Κωνσταντινούπολιν, καὶ ὅτι ἐνυμφεύθη ἐκεῖ τὴν χήραν βλάχου τινὸς ἡγεμόνος Ῥοξάνδραν, τὸ γένος Σκαρλάτου (1). Πολὺ σπουδαιοτέρα ὑπῆρξεν ἡ ζωὴ καὶ ἡ ἐνέργεια τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἀλεξάνδρου. Σπουδάσας οὗτος ἐν Παδοῦῃ καὶ Βολωνίᾳ, καὶ ἐκδούς ἀξιόλογον δια-

(1) Mscr. Bibl. Imp. Par. (Nr. 87. Supp. Mscr. Grecs), μεταφρ. ὑπὸ Haase. *Lingua vulgari, sed paululum elata*: (Incipit Σκαρλάτος). Ἀνεκονιώθημι καλοκάγαθος ἐν ἀντιγράφῳ ὑπὸ τοῦ πρίγκηπος Μαυροκορδάτου ἐν Παρίσις. Κατ' αὐτὸ ἀβάσιμοι^α ποδεικνύονται οἱ ἰσχυρισμοὶ τοῦ Καντιμύρου, τοῦ Χάμμερ καὶ ἄλλων.

τριβὴν περὶ τῆς τοῦ αἵματος κυκλοφορίας, ὑπῆρξε κατόπιν καθηγητῆς τῆς φιλοσοφίας καὶ ἱατρικῆς ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ Μανολάκη ἰδρυθέντι αὐτόθι ἑλληνικῷ διδακτηρίῳ, ὅπερ, πλὴν τῆς ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τοῦ κλήρου διατελούσης Πατριαρχικῆς Σχολῆς, ἀπελάμβανε μεγίστης ὑπολήψεως παρὰ τῶν ῥαγιάδων. Τῇ συστάσει διασήμευ Τούρκου, τοῦ ἑτεροθαλοῦς ἀδελφοῦ τοῦ Βεζύρου, διωρίσθη δευτερος διερμηνεύς, εἶτα λογοθέτης, καὶ τέλος ἔλαβε παρὰ τοῦ Κυπριλὴ Ἀχμέτ Πασᾶ τὸ ἀξίωμα μεγάλου διερμηνέως, οὗ τινος εἰς μόνος Ἕλληνας πρὸ αὐτοῦ, ὁ Παναγιωτάκης ἐκεῖνος εἶχεν ἀξιώθῃ, καὶ ὅπερ διετήρησεν εἰκοσιν ὅλους πλήρεις περιπετειῶν ἐνιαυτούς. Ἡ ἐν Καρλοβισίῳ συνθήκη ἀνήγαγεν αὐτὸν εἰς τὸν κολοφῶνα τῆς δόξης, ἡ δὲ διπλωματικὴ αὐτοῦ δεξιότης τοιοῦτον ἔλαχε θρίαμβον, ὥστε μέγας ἐτιμήθη ὑπὸ τε τῶν Τούρκων καὶ τῶν Αὐστριακῶν, ἀναγνωρισθεὶς ἀληθεὶς εἰρηνοποιὸς παρ' ἀμφοτέρων τῶν διαμαχομένων μερῶν. Ὁ Λεοπόλδος ἀνεβίβασεν αὐτὸν, ἐν ἀγνοίᾳ τῶν Τούρκων, εἰς τὸ τοῦ πρίγκηπος ἀξίωμα, ὅπερ ἐν τούτοις ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἐτηρήθη μυστικὸν ἕνεκα οἰκογενειακῶν λόγων· ὑπὸ τῶν Τούρκων δὲ ὠνομάσθη *Με-χρεμί-Ἐσράρ*, τοῦτέστιν ὁ πᾶν μυστήριον εἰδώς. Καὶ δὲν διέφυγε μὲν καὶ αὐτὸς περὶ τὴν ὀψίαν τοῦ βίου του τὸ καχύποπτον τῶν Τούρκων ἀρχόντων, ἀλλ' ἔσχεν οὐδὲν ἥττον ποικίλας εὐκαιρίας κατὰ τὸ πρωτοφανῶς ἔνδοξον αὐτοῦ στάδιον εἰς παραμυθίαν τῆς τῶν πατριωτῶν αὐτοῦ δυσμοιρίας, εἰς προαγωγὴν τῆς πνευματικῆς αὐτῶν ἀναγεννήσεως διὰ λόγων καὶ ἔργων, διὰ συγγραφῶν καὶ ὑποστηρίξεως σχολείων, καὶ εἰς τὴν καλλίστην οὕτως εἰπεῖν χρῆσιν τοῦ πλούτου καὶ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ. Ἀπλῇ αὐτοῦ προηγορία ἔσωζεν ἀγχόνης καὶ ξίφους· εἰς τὰς θύρας αὐτοῦ συνωθοῦντο ἀδιακόπως οἱ χρεῖαν ἔχοντες, καὶ ἀληθῆ πατέρα ἐνόμιζεν αὐτὸν ὁ πιεζόμενος Ἕλληνας λαός. Αἱ πολυάριθμοι αὐτοῦ συγγραφαί, ἡ ῥητορικὴ του, ἡ γραμματικὴ του, ἡ ἰουδαϊκὴ καὶ ῥωμαϊκὴ αὐτοῦ ἱστορία, διέχυσαν τὴν πρώτην φωτεινὴν ἀκτῖνα, εἰς ἣν διετέλουν ἕως τότε σκοτίαν οἱ Φαναριῶται, καὶ ἔταμον τὴν πρὸς τὴν ἀληθινὴν ἐλευθερίαν τοῦ πνεύματος ὁδόν, τὴν ὁδὸν τῆς εἰς τὰ ἀρχαῖα ἐπιστροφῆς, τῆς ἐν τῇ νεοποιῷ αὐτῶν κρήνῃ ἀναθαπτίσεως τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Εἰργάσθη εἰς ἀνέγερσιν καὶ κάθαρσιν τῆς περιφρονουμένης

τέως ὑπὸ τῶν εὐγενῶν καὶ τοῦ κλήρου κοινῆς γλώσσης, καὶ ἐδῶρυσεν εἰς τὰ διὰ τῆς πρωτοβουλίας αὐτοῦ ἰδρυθέντα σχολεῖα τὰ ἔργα τῶν ἐλλήνων κλασικῶν. Ἐνῷ δὲ πρότερον ἢ τῆς νεολαίας διδασκαλία μόλις ἀνέπνεεν ἐν τοῖς μοναχικοῖς δεσμοῖς, καὶ εἶχε πάντως παραμεληθῇ ἡ ἐκπαίδευσις φόβῳ τῶν Τούρκων, ἀνώτερα δὲ σχολεῖα μόλις που μακρὰν τοῦ βλέμματος τῆς ἀρχῆς ἰδρύοντο ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν παιδαγωγεία, συνεστήθησαν τότε πανταχοῦ, ἐν Πάτρῳ, Ἰωαννίνοις, Λαρίσση, Θεσσαλονίκῃ, Τυρνάβῳ καὶ Ἀδριανουπόλει ἐλληνικὰ σχολεῖα κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οὕτω ἡ ἀναβίωσις τῆς παλαιᾶς γλώσσης καὶ διδασκαλίας οἰωνίζετο αἰσίως καὶ τὴν θριαμβικὴν τῆς ἐλευθέρας διανοίας ἀνάστασιν. Ἐνῷ δὲ ἐξ ἐνὸς μὲν ὁ τοῦ Ἀλεξάνδρου πρεσβύτερος υἱός, ὁ πρῶτος τὸν νοῦν καὶ σπουδαῖος τὴν παιδευσιν Νικόλαος Μαυροκορδάτος, ὁ πρῶτος Ἕλλην ὁσποδᾶρος τῆς Βλαχίας, ἐγένετο ὁ πρωτάρχης τοῦ ἐν ταῖς Ἡγεμονίαις πολιτισμοῦ, καὶ ἐσκόρπιζεν ἐν αὐταῖς τῆς παιδείας τὸ φῶς διὰ τῆς ἰδρύσεως τυπογραφικοῦ πιεστηρίου καὶ σχολῆς, ἐν ᾗ ἐδιδάσκοντο ἡ ἐλληνικὴ καὶ λατινικὴ γλῶσσα· ἐνῷ ἐξ ἐτέρου ὁ νεώτερος αὐτοῦ ἀδελφὸς Κωνσταντῖνος, ὡς ἀντιπρόσωπος νέων φιλανθρωπῶν ἰδεῶν, εἰργάζετο ὑπὲρ τῶν ὑλικῶν συμφερόντων τῆς χώρας, εἰσήγε τὴν καλλιέργειαν τοῦ ἀραβοσίτου καὶ ἔλυε τὰ δεσμὰ, ἅτινα προσήλουν ἕως τότε τὸν βλάχον χωρικὸν εἰς τὴν γῆν, σειρὰ ὅλη σπουδαίων συγγραφέων προῆλθεν ἐκ τοῦ σκότους αἰς φῶς, ἀφυπνισθεῖσα διὰ τοῦ παραδείγματος τῆς οἰκογενείας Μαυροκορδάτου. Σαμουήλ ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, Δωρόθεος ὁ Μυτιλήνης, ὁ Ἀθανάσιος Ὑψηλάντης, ὁ Ι. Ρίζος, ὁ Σ. Καρατζᾶς, ὁ Μάνος, ὁ Γ. Χαντζερῆς, ἀλλὰ πρὸ πάντων οἱ δύο Κερκυραῖοι, Εὐγένιος ὁ Βούλγαρις καὶ Θεοτόκης, ἐσήμαναν τὴν ἀκμὴν τῆς νέας ἐλληνικῆς φιλολογίας. Διελύθη οὕτω πλέον ὁ δεσμός τῆς εἰς τὴν ἐκκλησίαν ὑποταχῆς τῶν γραμμάτων, καὶ ἀντὶ ἀφηρημένων πνευματικῶν γνώσεων ἐκαλλιεργοῦντο μετὰ ζήλου αἱ θετικαὶ ἐπιστῆμαι καὶ ἡ φιλολογία. Καὶ τοι δὲ κληρικοὶ ὁ Βούλγαρις καὶ ὁ Θεοτόκης, ἐτάσσοντο οὐδὲν ἥττον ἀντίπαλοι τῆς ἐκκλησίας, καὶ οἱ σύγχρονοι γάλλοι λογογράφοι τῆς πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως ἐποχῆς, καὶ τὰ ἐλευθερόφρονα αὐτῶν διδάγματα καὶ συγγράμματα συνετάραξαν τὴν ἀρβύλωτιάν καὶ διέ-

σεισαν τὰς δεισιδαιμονίας τῶν κληρικῶν. Μετὰ τῆς πρὸς θρησκευτικὴν ἐλευθερίαν τάσεως συνεδέθη ταχέως ὁ τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας πόθος. Ἡ ἔθνικὴ διάνοια ἀρύπνωσε καὶ πάντες οἱ μεμορφωμένοι Ἕλληνες ἦσαν σύμφωνοι πρὸς τὸν σκοπὸν, εἰ καὶ μεγάλως διεφώνουν περὶ τὰ μέσα. Τινές, ὡς ὁ Βούλγαρις καὶ ὁ Θεοτόκης, ἀπὸ Ῥωσίας μόνον προσεδόκων σωτηρίαν· ἀκολουθοῦντες δὲ οἱ δύο οὗτοι τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας κορυφαῖοι τὴν ἐν Ἑπτανήσῳ κρατοῦσαν παράδοσιν, καὶ εἰς τὴν σαγήνην τῆς Β'. Αἰκατερίνης ἐνδίδοντες, εἰσῆλθον ἀμφοτέρω εἰς ῥωσικὴν ὑπηρεσίαν, καὶ ἀντημείφθησαν ταχέως διὰ λαμπρῶν ἀμεριμνομερίνης θέσεων. Ὁ Εὐγένιος συνέγραψεν ὑπόμνημα, ἐν ᾧ παρώτρυνε τὴν Τζαρίναν, ὡς *Τρόμος τῶν Τούρκων*, νὰ ἐπιστέψῃ τὸ νικητήριον αὐτῆς ἔργον ἐλευθεροῦσα τοὺς Ἕλληνας. Πλὴν τῆς ῥωσικῆς ὁμως, ἤρχισε περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΗ'. αἰῶνος καὶ ἡ γαλλικὴ ἐπήρεια γινομένη ἐπαισθητὴ ἐν τῇ ἑλληνικῇ φιλολογίᾳ. Αἱ ἐξέχουσαι τῶν φαναριωτικῶν οἰκογενειῶν μετεπέμποντο παιδαγωγοὺς ἐκ Γαλλίας, καὶ μετ' ἀγάπης μετέφραζον αἱ Ἕλληνες τὰ τοῦ Βολταίρου συγγράμματα, εὐγνωμονοῦντες συνάμα ὅτι ὁ πατριάρχης τοῦ Φερνὲ εἶχεν ἐνθέρμως ὑπερμαχήσει τῶν ἀγαπητῶν αὐτοῦ Ἑλλήνων παρὰ Φρειδερίκῳ τῷ Β'. καὶ τῇ Αἰκατερίνῃ, συμβουλευσας μάλιστα τὰς αὐτοκρατείας τῆς Ῥωσίας καὶ Αὐστρίας νὰ σύρῳσιν ἀπὸ τῶν ὧτων εἰς τὴν Ἀσίαν τὸν *χονδρὸν Μουσταφᾶν*, δηλ. τὸν Σουλτάνον. (Τὸ εὐαγγέλιον τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως εὔρε παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἀνοικτὰ καὶ εὐπίστα ὦτα, ποιητικά δὲ φύσεις, ὡς ὁ Ῥήγας, μόνον ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς τριχρώμου σημαίας ἠδύναντο νὰ νοήσωσι τὴν πολιτικὴν τῆς Ἑλλάδος ἀνάστασιν.

Γεννηθεὶς ἐν τῷ θессαλικῷ χωρίῳ Βελλεστίνῳ, ταῖς παρ' Ὀμήρῳ Φεραῖς, κατὰ τὸ ἔτος 1753, ἐπεδόθη ὁ Ῥήγας εἰς τὸ ἐμπόριον καὶ κατωκίσθη ἐν Βουκουρεστίῳ· ἀλλ' εἰς τὰ γράμματα μᾶλλον ἢ τοῦ ἐμπορίου τὰ ἔργα ἀπέβλεπεν ἀρχῇθεν. Οὕτω δὲ ἔγεινε μετ' ὀλίγον διδάσκαλος τῆς ἑλληνικῆς, λαθῶν κατόπιν καὶ ἐπίσημόν τινα θέσιν παρὰ τοῦ ὀσποδάρου Μ. Σούτσου. Ἡ τὴν ἑλληνικὴν φυλὴν χαρακτηρίζουσα φιλομάθεια καὶ οἰκτικῆς ἀντιλήψεως διέκρινον αὐτὸν ἐξαίρετως. Ἐγνώριζε δὲ τοὺς ἀρίστους γερμανοὺς καὶ ἰταλοὺς συγγραφεῖς, ἔγραφε μετ' ἴσης εὐκολίας τὴν πάτριον καὶ τὴν γαλλικὴν

καὶ ἐτιμᾶτο ἐπίσης ὡς μουσικὸς καὶ ὡς ποιητής. Ἀλλὰ δὲν ἀπέφυγε καὶ οὗτος τὰς συνεπείας ἀμεθόδου καὶ πολυποικίλου παιδεύσεως. Τὸ ἄωρον ἔτι πρὸς πτῆσιν πνεῦμα τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων ἀρέσκεται τεῖνον εἰς τὰς ἀπωτάτας ἄκρας καὶ τὰ ἐτερογενέστατα περιλαμβάνον. Ὡς δὲ σήμερον ἔτι ὑπάρχουσι παρ' αὐτοῖς ἄνθρωποι, ἐπιθυμοῦντες νὰ ἐμφορηθῶσι καὶ τῶν τεσσάρων Σχολῶν καὶ πέμπτῃς τινὸς ἔτι, εἰ δυνατόν, οὕτω καὶ ὁ Ῥήγας ἀφ' ἐνὸς μὲν ἔγραφε περὶ φυσικῆς φιλοσοφίας ἀφ' ἐτέρου δὲ περὶ τακτικῆς. Μετέφρασε τὸ *Σχολεῖον τῶν Ντελικάτωρ ἐραστῶν*, τὴν *Βοσκοπούλαν τῶν Ἀλπεων* τοῦ Μαρμοντέλ καὶ τὸν τέταρτον τόμον τοῦ Ἀναχάρσιδος τοῦ Βαρθελεμῆ. Πρὸς τούτοις δὲ ἡσχολεῖτο περὶ τὴν συγκριτικὴν τῆς Ἑλλάδος γεωγραφίαν καὶ ἐσχέδιασε χάρτην τῆς πατρίδος χώρας, περιλαμβάνοντα τὰ τε ἀρχαῖα καὶ νέα ὀνόματα. Περὶ οὕτως ἄλλοῖα καὶ ἐν μέρει ἀντίθετα ἀσχολούμενον, ἐκινδύνευε νὰ διασπασθῇ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἀνωφελῶς. Ὁ Ῥήγας ὅμως εὔρε στήριγμα καὶ ἀληθὲς τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ κέντρον ἐν τῷ ἐνθουσιασμῷ αὐτοῦ ὑπὲρ τοῦ μεγαλείου καὶ τῆς λαμπρότητος τῆς ἑλληνικῆς πατρίδος. Πᾶσα δὲ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ δύναμις, πᾶσα ὁρμὴ τῆς τολμηρᾶς καὶ εὐρείας αὐτοῦ φαντασίας πρὸς τὸν σκοπὸν ἐκείνον ἔτεινε μόνον. Ἐν Βιέννῃ ἐποίησε κατὰ τὸ 1796 τὰ λυρικά ἐκεῖνα ἄσματα, ἅτινα τοσοῦτον βαθέως συνεκίνησαν τοὺς Ἕλληνας. Ἐμπνευσις αὐτῶν ἦτο πατριωτικὸν ἄλγος ἐπὶ τῇ ταπεινώσει τῆς πατρίδος, ἐμπαθὴ δὲ καὶ βίαιον χαρακτῆρα προσέλαβον αἱ ποιήσεις ἐκεῖναι ἐκ τῶν ἀπὸ τῆς Γαλλίας εἰς τὸν κόσμον ὅλον διασπαρεισῶν φιλελευθέρων ἰδεῶν. Μετὰ κατὰ πληκτικῆς ταχύτητος διεδόθησαν τὰ ποιήματά του, φέροντα ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν τὴν φήμην τοῦ νέου Τυρταίου, ἡ δὲ νεότης ἔμελεπεν αὐτὰ εἰς τὰς πανηγύρεις, τὸν χειμῶνα μὲν παρὰ τὸ πῦρ τῆς ἐστίας, τὸ θέρος δὲ ὑπὸ τῶν πλατάνων τὴν σκιάν. Καὶ οἱ Τοῦρκοι αὐτοί, μὴ ἐννοοῦντες τῶν λέξεων τὴν ἔννοιαν, ἡρέσκοντο εἰς τοῦ μέλους αὐτῶν τὴν χάριν, καὶ ἤκουον αὐτὰ εὐχαρίστως μελπόμενα ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων μουσικῶν των, ἀχροαζόμενοι οὕτω, χωρὶς νὰ τὸ μαντεύωσι, τὸν ἴδιον αὐτῶν ἐπικήδειον. Πλὴν τοῦ *Δευτε παῖδες τῶν Ἑλλήνων*, τοῦ μασσαλιωτικοῦ τούτου ἄσματος τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, μεθίπτατο ἰδίως ἀπὸ στόματος εἰς στόμα τὸ εἰς τοὺς κλέ-

φτας καὶ τὰ παλληκάρια τῶν ὀρέων ἀποτεινόμενον θούριον: Ὡς πότε παλληκάρια, ἐν ᾧ ὁ ποιητὴς ζητεῖ νὰ ἐξάψῃ πανελλήνιον ἐνθουσιασμόν, ἐκρίζων τὰς παλαιὰς ἔχθρας κατὰ τῶν ἄλλων χριστιανικῶν φυλῶν. Ὅπως οἱ ῥιζοσπάσται (*sans-culottes*) τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως παρίσταντο ὡς ἱεροφάνται κοσμοπολιτικῆς θρησκείας κατὰ τῶν ἐστεμμένων τυράννων, οὕτως ὁ Ῥήγας, ἀποδύομενος δῆθεν τὸν ἐθνικὸν χιτῶνα, ἐκάλει πάντας τοὺς ὑπὸ τῶν Τούρκων πιεζομένους χριστιανούς, Σέρβους, Βουλγάρους καὶ Ἀλβανούς, νὰ συμμαχήσωσι μετὰ τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Τούρκων, ὅπως ἀνάψῃ οὕτω τῆς ἐλευθερίας ἡ πυρὰ ἀπὸ τῶν ὀρέων τῆς Βοσνίας μέχρι τῶν τῆς Ἀραβίας ἐρήμων:

«Στεριάς καὶ τοῦ πελάγους νὰ λάμψῃ ὁ σταυρὸς,
καὶ ἔς τὴν δικαιοσύνη νὰ σκύβῃ ὁ ἐχθρὸς.

Ὁ κόσμος νὰ γλυτώσῃ ἀπὸ γρικτὴν πληγὴν,
κ' ἐλεύθεροι νὰ ζῶμεν, ἀδελφια, εἰς τὴν γῆν».

Ὁ Ῥήγας δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς ἐπαναστατικῆς ἐποχῆς ἐν τῇ νεοελληνικῇ φιλολογίᾳ. Μετὰ θάνατον αὐτοῦ ἐπεκράτησε πάλιν κλασικὴ γαλήνη· ὁ Ζαμπέλιος ἔγραφε τὰ πατριωτικὰ αὐτοῦ δράματα: *Τιμολέοντα*, *Ῥήγας*, *Παλαιολόγον* κατὰ τὰ ξηρὰ καὶ παγετώδη πρότυπα τοῦ Ἀλφιέρου, ὁ δὲ Ῥίζος Νερουλὸς ἀπειμείτο ἐν τῇ Ἀσπασίᾳ καὶ τῇ Πολυξένῃ του τὴν ψυχρὰν καὶ περιτολογοῦσαν γαλλικὴν κλασικότητα, καί, ἐλαφρὰ ἄλλ' εὐτυχῆς ποιητικὴ φύσις, ὁ Ἀθανάσιος Χριστόπουλος ἐπεκροτεῖτο ὑπὸ τοῦ πλήθους, ἄδων τὰ πλήρη χάριτος ἐρωτικὰ καὶ βακχικὰ του ἄσματα, καὶ ἐπωνομάζετο ὁ Ἀνακρέων τῆς νέας Ἑλλάδος. Ἀλλ' εἶχεν ἤδη καταστῆ συνειδήσις τῆς σκεπτομένης τοῦ ἔθνους μερίδος, ὅτι οὔτε τῆς Γαλλίας οὔτε τῆς Ῥωσίας ἡ ὑποστήριξις ἠδύνατο νὰ ὠφελήσῃ, ὅτι ἡ ἀδιάκοπος τῶν πολιτικῶν φαντασιοκοπημάτων οἰσטרηλασία ἠθέλεε βραδύνει μόνον ἢ καὶ διακινδυνεύσει τὴν ἐλληνικὴν ἀναγέννησιν, καὶ ὅτι ἐν ἑαυτοῖς μόνοις ἔπρεπε νὰ ζητήσωσιν οἱ Ἕλληνες τὸ ἀνεπιδεές ξένης βοηθείας στήριγμα. Μετὰ διπλοῦ δὲ ζήλου ἐτράπησαν οὕτω εἰς σπουδὴν τῆς γλώσσης καὶ τῆς ἰδίας ἱστορίας. Ὁ Νεόφυτος Δούκας, ὁ Λάμπρος Φωτιάδης, ὁ Βαρδαλάχος ἐν Βουκουρεστίῳ, ὁ Δωρόθεος Πρώιος, ὁ Πλάτων, ὁ Στ. Δούκας (:), ὁ Κούμας ἐν τῇ

ὑπὸ Δημητρίου Μουρούζη ἐν Κουρουτζεσμὲ ἰδρυθείσῃ ἀνωτέρᾳ σχολῇ, ὁ Ψαλίδας, ὁ Χρησταρῆς ἐν Ἰωαννίνοις, ὁ Σακελλάριος, ὁ Κωνστ. Οἰκονόμος, ὁ Δανιὴλ Φιλιππίδης, πάντες οὗτοι ἡσχολοῦντο οὐχὶ τοσοῦταν εἰς ἀπομίμησιν τοῦ περὶ τὴν μορφὴν κάλλους καὶ τῆς περὶ τὸ ὕφος χάριτος τῶν ἀρχαίων κλασικῶν, ὅσον εἰς ἐπίγνωσιν καὶ οἰκείωσιν τῆς τῶν νοημάτων αὐτῶν βαθύτητος καὶ σοβαρότητος. Αἱ ἀρχαί, οἱ χαρακτῆρες καὶ τὰ ἥθη τῶν παλαιῶν ἔπρεπε νὰ θεῶσι κάτωτοπρον πρὸ τοῦ ἀνισταμένου γένους, καὶ ἀντὶ τοῦ Ἀνακρέοντος νὰ προταθῶσιν αὐτῷ ὁ Θουκυδίδης καὶ ὁ Δημοσθένης ὡς ἀειλαμπῇ πρότυπα ἑλληνικῶν φρονημάτων. Τοῦ τοιοῦτου φιλολογικοῦ πνεύματος ὁ μέγιστος καὶ ἀξιώτατος ἀντιπρόσωπος ὑπῆρξεν ὁ Ἀδαμάντιος Κοραΐς. Μετὰ τῆς χαρακτηριζούσης αὐτὸν μετριόφρονος φιλαλληθείας καὶ ὀξυτάτης παρατηρητικῆς δυνάμεως περιέγραψε μόνος τὸν πλήρη περιπετειῶν βίον αὐτοῦ (1), ἀφ' ἧς στιγμῆς νέος ἔτι κατέλειπε τὴν Σμύρνην, ἵνα εὕρῃ τύχην ἐπὶ ξένης, ὡς ἔμπορος καὶ κατόπιν ὡς σπουδαστὴς τῆς ἱατρικῆς, μέχρι τῆς ἐνδόξου τοῦ γήρως αὐτοῦ ἀκμῆς, ὅτε ἔζη ἐν Παρισίοις θαυμαζόμενος καὶ τιμώμενος ὑπὸ πάντων τῶν συμπατριωτῶν αὐτοῦ. Τὸ κατ' ἀρχὰς εἶχε γείνει γνωστὸς παρὰ τοῖς ὁμοτέχνοις διὰ τινων ἱατρικῶν συγγραμμάτων καὶ μεταφράσεων τοῦ Θεοφράστου καὶ Ἱπποκράτους, εἶτα δὲ παρώτρυνε τοὺς συμπατριώτας αὐτοῦ εἰς τὸν κατὰ τῶν Τούρκων ἀγῶνα διὰ τοῦ *Πολεμιστηρίου Σαλπίσματος*· ἰδίως ὅμως διὰ τῆς ἐπεξεργασίας τοῦ συγγράμματος τοῦ Βεκκαρίου περὶ *ἀδικημάτων καὶ ποινῶν* (1802) ἐξῆλθε τοῦ σκότους καὶ τῆς ἀσημότητος ὁ νέος καὶ ἐπιμελὴς ἐπιστήμων, τὸ δὲ ἐθνικὸν φρόνημα ὅπερ τὸν ἐνεψύχου ἐτίμησε καὶ ἀνύψωσεν αὐτὸν παρὰ τοῖς συμπατριώταις του. Ἐνθυμήθητε, ἔκραζε πρὸς τοὺς δούλους τῶν δούλων, τοὺς ὑπὸ τὸν τουρκικὸν ζυγὸν τρυχομένους συμπατριώτας αὐτοῦ, ὅτι ἔχετε ν' ἀντιπροσωπεύσετε τὸν Ὅμηρον καὶ τὸν Ἀριστοτέλη, τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Δημοσθένη, τὸν Θουκυδίδην καὶ Σοφοκλῆ, ὧν τὰ ἔργα συνετέλεσαν τὸ μεγαλεῖον τῆς Ἑλλάδος, ὧν ἐτιμήθη ζώντων τὸ ὄνομα καὶ ἀθάνατος ἔμεινεν ἡ μνήμη. Σήμερον εἴσθε οἱ διδάσκαλοι τῆς χώρας σας, ἀλλὰ ταχεῖα ἐγγίζει ἡ ὥρα,

(1) Βίος Ἀδελφάντιου Κοραΐ, συγγραφὴς παρὰ τοῦ ἰδίου. Παρ. 1820.

καθ' ἣν θὰ γείνεται τοῦτο. Ἐνώσατε τὰς περιουσίας καὶ τὰς δυνάμεις ὑμῶν ὑπὲρ τῆς πατρίδος, ἣτις ἐν τῇ παντελεῖ αὐτῆς καταπτώσει δὲν ἔχει κοινὸν χρῆμα πρὸς ἐκπαίδευσιν τῆς νεότητος, καὶ μὴ λησμονῆτε ὅτι κατὰ τὰς φαινοτάτας τῆς Ἑλλάδος ἡμέρας ἢ ἐκπαίδευσίς ἦτο δημόσιον καθήκον τῶν κυβερνώντων. . . Ἦλθε τέλος ἡ ἡμέρα, δι' ἣν μάτην ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ἐστέναζον οἱ ἀτυχεῖς ἡμῶν προπάτορες, καὶ περιττὸν εἶνε νὰ σᾶς εἰπῶ ἐγὼ, ὅτι χαράζει ἤδη δι' ἡμᾶς ἡ αὐγὴ τῆς ἐλευθερίας.— Δὲν ἤχῃσε δὲ μάτην ἡ ἐπίκλησις ἐκείνη τοῦ πατριωτισμοῦ καὶ τῆς εἰς θυσίας προθυμίας τῶν Ἑλλήνων. Νέα σχολεῖα καὶ βιβλιοθήκαι ἰδρύθησαν, ἐν Κυδωνίαις (1800), ἐν Χίῳ καὶ ἐν Πελοποννήσῳ ἔτι (1) ἔτυχον ἐπιμελοῦς καλλιεργείας τὰ δυτικὰ γράμματα, πλούσιοι δὲ ἔμποροι προσήνεγκον μεγαλοδύως τὰ κεφάλαια αὐτῶν εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ Κοραῆ. Οὕτω δὲ ὁ ἀκάματος ἐκεῖνος ἀνὴρ κατώρθωσε ν' ἀρχίσῃ τὸ 1805 τὴν ἐκδοσιν τοῦ μεγάλου αὐτοῦ ἐθνικοῦ ἔργου, τῆς ἐλ. ἐθνικῆς βιβλιοθήκης, ἐν ᾗ διὰ τε τῆς ἐκλογῆς τῶν συγγραφέων καὶ τῆς ἐξεργασίας τῶν κειμένων προσεπάθει κυρίως νὰ διατηρήσῃ τὸν ἐθνικὸν χαρακτήρα καὶ νὰ συνδέῃ πάντοτε τὸ πνευματικῶς κάλλιστον τοῦ παρελθόντος μετὰ τῶν συμφερόντων τοῦ παρόντος. "Ὅ,τι δὲ ἄλλως μόνον μεταξὺ σοφῶν ἐκτιμᾶται καὶ ἐπικροτεῖται, οἷον ἐκδόσεις Ἀριστοτελέους, Λυκούργου, Κέθητος κλ., καθίστατο ὑπὸ τὰς λεπτὰς καὶ ἐπιδεξιόους χεῖρας τοῦ Κοραῆ ἔργον δημοτικόν, πολύτιμον κτῆμα καὶ διανοητικὸν ἐφόδιον πρὸς τὴν ἀναγέννησιν τοῦ ἔθνους. Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι ἐθεωρεῖτο ὁ ὀρεσμός γλωσσικῶν διακρίσεων καὶ ὁ κανονισμὸς γραμματικῶν ἀμφισβητήσεων ὡς κοινὴ τῆς πολιτείας ὑπόθεσις καὶ ἀναγκαῖον μέλημα τῶν ἐπιτετραμμένων τὴν δημοσίαν εὐημερίαν τοιαύτην δὲ νομοθετικὴν ὑπηρεσίαν ὡς πρὸς τὴν γλῶσσαν προσήνεγκεν ὁ Κοραῆς εἰς τὴν νέαν Ἑλλάδα. Ἐνῷ ἐξ ἐνός οἱ φανατικοὶ πρόμαχοι τῆς κοινῆς γλώσσης, ὡς ὁ Καταρτζῆς, ὁ Φιλιππίδης καὶ ὁ Χριστόπουλος, ἤθελον νὰ γράφωσι τὴν νεοελληνικὴν ἀπαραλλάκτως ὡς ἐλαλεῖτο, ἐξ ἑτέρου δὲ ὁ Νεόφυτος Δούκας καὶ ἄλλοι ὁπαδοὶ τοῦ μακκαρονικαῦ

(1) Περὶ τῆς ἐν Δημητσάνῃ ἐλληνικῆς σχολῆς, τῆς κατὰ τὸ 1764 ἰδρυθείσης, βλέπε τὴν ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην ἐν Ἀθήναις τὸ 1847 δημοσιευθεῖσαν διατριβὴν (σελ. 14 κ.λ.).

ὕφους προσεπάθουν νὰ πλουτίσωσι τὴν νέαν γλῶσσαν διὰ παλαιῶν ἀχρήστων φράσεων καὶ λέξεων, ὁ Κοραῖς ἐσυμβούλευε νὰ γράφωσι γλῶσσαν ὀρθὴν καὶ εὐκατάληπτον ἀνταποκρινομένην ἐπίσης εἰς τῶν πεπαιδευμένων καὶ τοῦ λαοῦ τὰς ἀνάγκας. Ἠκολούθει δὲ οὕτω τὴν μέσσην ὁδόν, προσπαθῶν νὰ ἀποκαθάρῃ βαθμηδὸν τὴν κοινὴν γλῶσσαν, ἄνευ εἰσαγωγῆς ὁμῶς ἀρχαίων τύπων, πάντα ξένων εἰς τὸ στόμα τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀποβολῆς τῶν ξενικῶν λέξεων καὶ τῆς ἀντικαταστάσεως αὐτῶν δι' ἄλλων ἡντλημένων ἀπὸ τοῦ θησαυροῦ τῆς παλαιᾶς γλώσσης. Τοῦ συστήματος τούτου προεμάχησε σπουδαιολογῶν καὶ ἐμπαΐζων, καὶ ἔσχε τὴν εὐχαρίστησιν νὰ ἰδῇ ζῶν, ὅτι κατενίκησε τῶν εἰς τὰ ἄκρα τεινόντων. Αἱ γλωσσικαὶ αὐταὶ ἀναμορφώσεις, ὅσον ἄσχετοι καὶ ἂν φαίνωνται πρὸς τὸν πολιτικὸν βίον, οὐδόλως ὑπῆρξαν ἀδιάφοροι εἰς τὴν ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος. Διότι πᾶσα γνησίᾳ πνευματικὴ κτῆσις τοκοφορεῖ ὑπὲρ τῆς γενικῆς ἀναπτύξεως ἔθνους τινός, καὶ δὲν ἀπέβη μάταιον τὸ εἰς τοὺς πατριώτας αὐτοῦ πολλάκις ἐπαναληφθὲν παράγγελμα τοῦ Κοραῖ, ὅτι συμβαδίζει ἡ πολιτικὴ μετὰ τῆς πνευματικῆς τοῦ ἔθνους ἀναπτύξεως. Ὡς κατὰ τὸ 1801 ἤδη, ἐν τῇ διατριβῇ αὐτοῦ περὶ τῆς τότε καταστάσεως τοῦ πολιτισμοῦ ἐν Ἑλλάδι, κατεπολέμησε τὴν κρατοῦσαν γνώμην περὶ τῆς παντελοῦς καταπτώσεως τῶν Ἑλλήνων καὶ ἀπεκάλυψε τὴν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ΙΗ'. αἰῶνος πνευματικὴν καὶ ὕλικήν πρόοδον τοῦ ἔθνους, οὕτως εἰς αὐτὸν ἔτι ἐπεφυλάσσετο νὰ ἰδῇ ὠριμάζοντα τὸν πολιτικὸν καρπὸν τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἐκρηγνύμενον τὸν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνα, δι' ὃν ἔργῳ καὶ λόγῳ εἶχε πάντοτε ἐργασθῇ, καὶ ἐξ οὗ ἤρτηντο πάντα, ὡς ἔνθους ἀνέκραξε:—πατρίς, γυναῖκες καὶ παιδιὰ, ἀγεὼν τε πατρώων ἔθνη θῆκαί τε προγόγονο.

Ἡ ἑλληνικὴ νεότης, ἥτις εἶχε δράμει μακράν, ἵνα ἀντλήσῃ καὶ ἐπαναφέρῃ εἰς τὴν πάτριον χώραν τὴν μὀρφωσιν καὶ μάθησιν τῆς ζωσεως, ἡκροᾶτο ἄσμενος τῶν λόγων τοῦ σεβαστοῦ διδασκάλου, ἐθνικὸς δὲ τύπος, διευθυνόμενος ὑπὸ τῶν πρωτίστων μεταξὺ τῶν ὀργάνων Ἑλλήνων, ἀνεπτύχθη καὶ ὑπεστήριξε τὰς ἐνεργείας τοῦ Κοραῖ. Βίος ἐνεργὸς ὑπῆρχεν ἰδίως ἐν ταῖς παραδουναβίαις ἡγεμονίαις καὶ τῇ δι' ἐμπορικῶν συμφερόντων συνδεδεμένη μετὰ τῶν Ἑλλήνων Αὐστρία. Κατὰ τὸ 1810 ἱδρύσεν ὁ Ἰγνάτιος ἐν Βουκουρεστίῳ τὸν

Φιλολογικὸν Σὺλλογον, καὶ κατὰ τὸ 1811 ὁ Ἀνθιμος Γαζῆς ἐν Βιέννῃ τὸν *Λόγιον Ἑρμῆν*, περιοδικὸν σύγγραμμα ἀποτελοῦν τὸ πνευματικὸν κέντρον τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων, καὶ πραγματευόμενον πρὸ παντὸς μετὰ ζήλου τὸ περὶ σχολείων ζήτημα, ἐκ τῆς ὀρθῆς σκέψεως, ὅτι ἡ τοῦ λαοῦ μόρφωσις καὶ ἡ παιδείσις τῆς νεολαίας πρέπει νὰ ᾔηνε τὸ κυριώτατον μέλημα παντὸς γνησίου πατριώτου καὶ πολιτικοῦ ἀνδρός. Γεγωνυία καὶ κρατερὰ τῇ φωνῇ ἐξήγγελλον ὁ Γαζῆς καὶ οἱ ἐν Βιέννῃ φίλοι του Βογορίδης, Κανέλλος, Ἰωαννίδης καὶ ἄλλοι τὴν σωτήριον ἐπίδρασιν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως ἀνεκοίνουν δὲ εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα τὴν πρόοδον καὶ ὀπισθοδρόμησιν τῶν σχολείων, καὶ κατεπολέμουν ἡρέμα μὲν ἀλλὰ δραστηρίως πᾶσαν θρησκευτικὴν καὶ πολιτικὴν πίεσιν. Οὕτως ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις παρεσκευάσθη καὶ πνευματικῶς, ὁ δὲ Κοραῆς καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ συνεργαζόμενοι νέοι φίλοι του ὑπῆρξαν οἱ φιλολογικοὶ σκαπανεῖς τῆς ἐπαναστάσεως. Ἐγνώριζον ἐξ ἀρχῆς τί ἐζήτησαν· ἡ ἀπὸ τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ ἀπαλλαγὴ εἶχεν ἤδη τελεσθῇ ἐν τοῖς πνεύμασι, καὶ δικαίως θεωρεῖ ὁ Τρικούπης ὡς χαρακτηριστικώτατον διακριτικὸν τῆς ἑλληνικῆς ἀναστάσεως ἀπὸ τῶν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας πολέμων ἄλλων λαῶν, ὅτι ἡ ἀπελευθέρωσις ἦτο τὸ ἐξ ἀρχῆς ἐν συνειδήσει σκοπούμενον τέλος τοῦ ἀγῶνος, ἐνῷ ἐν Ἑλβετίᾳ, ἐν ταῖς Κάτω χώραις καὶ ἐν Ἀμερικῇ ἔτι βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον μόνον προέβησαν ἀπὸ τῆς ὑποταγῆς εἰς τὴν ἀπόστασιν καὶ ἀπὸ ταύτης εἰς τὴν πλήρη ἀνεξαρτησίαν.

Εἰς τὴν περίφροντιν ὅμως καὶ τυρβάζουσαν μελέτην γερμανοῦ σοφοῦ ἐπεφυλάσσετο ἡ ἀνακάλυψις ὅτι πᾶσα ἡ πρόδρομος καὶ συνοδὸς τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως πνευματικὴ κίνησις ἦν τετεχνημένη, καὶ ὅτι ὁ Κοραῆς καὶ οἱ Ἕλληνες λογογράφοι τοῦ ΙΗ'. καὶ ΙΘ'. αἰῶνος πτώμα μόνον εἶχον γαλθανίσει. Ἐν τούτῳ δὲ μόνῳ ἔκειτο ἡ δύναμις καὶ ἡ ἱστορικὴ σημασία τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας, ὅτι ἐπέστρεψεν εἰς τὴν παλαιὰν ἀφετηρίαν, *al segno*, ἵνα κατὰ Μακιαβέλλην εἴπωμεν, καὶ ἀντλήσασα ἀπὸ τῆς ἀειρρόου κρήνης τῶν παλαιῶν, ἀνήγειρεν οὕτω ἐκπεπτωκὸς γένος πρὸς τὰς ἀειλαμπεῖς τῶν προγόνων αὐτοῦ ἀρετάς. Ἄν ὅμως καταρρέυση ἡ προϋπόθεσις πάντων ἐκείνων τῶν ὠραίων αἰσθημάτων, ἃν οἱ σήμερον τῆς Ἑλλάδος κάτοικοι πᾶν ἄλλο ᾔηνε ἢ ἀπόγονοι τοῦ Περικλέους

καὶ τοῦ Ἑπαμινώνδα, μᾶλλον δὲ παρεφθαρμένη σλαβικὴ φυλὴ περι-
κοσμουμένη διὰ ξένων ἀναμνήσεων, τότε;—Πολὺ πρὸ τῆς ἐπαναστά-
σεως ἤδη περιηγηταὶ τινες εἶχον ἀρνηθῆ σχεδὸν τὸν μεταξὺ τῶν πα-
λαιῶν καὶ νέων Ἑλλήνων σύνδεσμον. « Ἡ Ἑλλάς, γράφει ὁ Βαρθόλδης
κατὰ τὸ 1804, μοι φαίνεται ὡς περικαλλὲς ἄλλοτε δάσος, πλήρες γη-
ραιῶν καὶ σπανιωτάτων δένδρων· ἀλλὰ τὰ δένδρα ταῦτα πάντα κατε-
κόπησαν εἰς ἔδαφος, καὶ οὐδεμία πλέον ὑπάρχει ἐλπίς νὰ τεθῶσι νεα-
ρὰ στελέχη ἐπὶ τῶν παλαιῶν κορμῶν· δυσχεραίνουσι δὲ μᾶλλον τὴν
νέαν καλλιέργειαν τὰ φαῦλα ἐκεῖνα πρέμνα, καὶ τοι εἶνε εὐκολώτα-
τον νὰ τὰ ἐκριζώσῃ τις καὶ ἀποκομίζων αὐτὰ νὰ ἐπιληφθῇ νέας δα-
σοφυτείας ».

Πέντε καὶ εἴκοσιν ἔτι βραδύτερον προσεπάθησαν νὰ στηρίξωσιν
ἐπιστημονικῶς τοὺς μεμονωμένους ἐκείνους δισταγμοὺς, οὐδεὶς δὲ
ἐξεφράσθη ὀριστικώτερον καὶ μᾶλλον ἀδυσωπήτως κατὰ τῆς συνε-
χείας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, οὐδεὶς ἐξήγγειλε κατηγορικωτέραν ἐτυ-
μηγορίαν κατὰ τῶν τάσεων τοῦ Κοραῆ καὶ τῆς νέας Ἑλλάδος, ἢ ὁ
ἐκ Τυρόλου διατριβογράφος (Fragmentist) I. Φ. Φαλλμεράυερ. « Ἐν-
θους συμπάθεια, ἀνέκραζεν ἐν μέσῳ τῶν περὶ τὴν ἔκθλιψιν καὶ
κρᾶσιν τυρβαζόντων σοφῶν, ἐν μέσῳ τῆς εἰς τὰ ὀνόματα τῶν Πλα-
ταιῶν καὶ τοῦ Μαραθῶνος ἐξάλλου γινομένης νεότητος, — ἐσπατα-
λήθη ὑπὲρ διεφθαρμένης φυλῆς, ὑπὲρ τῶν ἀπογόνων τῶν σλα-
βικῶν ἐκείνων τεράτων, τῶν ἐπιδραμόντων τὸ βυζαντινὸν κράτος
κατὰ τὸν πέμπτον, ἕκτον καὶ τοὺς ἐπομένους αἰῶνας καὶ ἐκριζω-
σάντων αὐτόπρεμνον τὴν ἑλληνικὴν ἐθνικότητα. . . Οὐδὲ σταγὼν
μία παλαιοῦ ἑλληνικοῦ αἵματος ῥέει ἀμιγῆς σήμερον διὰ τῶν φλε-
βῶν τῶν νῦν Ἑλλήνων». « Ὅσῳ θρασυτέρα καὶ αὐταρκεσττέρα προ-
θαίνει εἰς μέσον ἢ σκέψις, ὅσῳ τολμηρότερον ἀντεπεξέρχεται κατὰ
τῆς κρατούσης τυφλῆς πίστεως καὶ τῆς ἐκ τῶν παραδεδομένων πε-
ποιθήσεων προκαταλήψεως, τοσοῦτῳ μείζονα προξενεῖ ἐντύπωσιν,
τοσοῦτῳ ταχύτερον διαδίδεται. Πλὴν δὲ τούτου, φυσικὸν ἦτο νὰ δια-
δεχθῇ νάρκη καὶ χαλάρωσις τὸν συμπαθῆ ἐκείνον ἐνθουσιασμόν,
ὃν ἡσθάνθη τὸ κατ' ἀρχὰς ἡ Εὐρώπη ἐπὶ τῇ ἀναγεννήσει τῶν Ἑλ-
λήνων. Οὕτως ἤρχισαν οἱ ἐν τῇ δύσει νὰ αἰσχύωνται ἐπὶ τῇ νεα-
νικῇ αὐτῶν παραφορᾷ, καὶ ἡ κοινὴ γνώμη, τὸ μὲν πρῶτον πλήρης

ἀπογοητεύσεως καὶ ἀδιαφορίας, εἴτα δὲ καὶ ἐχθρὰ ἄντικρυς πρὸς τὴν πρώτην αὐτῆς λατρίαν, ὡμοιάζεν ἐντὸς ὀλίγου πρὸς τὸν ἄγριον ἐκείνον τὸν λιθοβολοῦντα τὸ εἶδωλον αὐτοῦ, ἐνώπιον τοῦ ὁποίου πρὸ μικροῦ ἐγονυπέτει. Εἰς τὴν δυσθυμίαν ταύτην ἐπὶ ταῖς νεανικαῖς παραφοραῖς τοῦ αἵωνος, εἰς τὴν πρὸς τὰ ἑλληνικὰ πράγματα ἀπαρέσκειαν ἐκείνην περιέβαλεν ὁ Φαλλμεράϋερ τὴν προσήκουσαν ἔκφρασιν, καὶ διεφώτισεν ἅμα ἐπιστημονικῶς τὸν ἀνανήφοντα φιλελληνισμόν διὰ τῆς περὶ σλάβων θεωρίας του. Ἀποφθεγματικῶς λεγόμενον ἠκούετο πανταχόθεν: «δὲν ὑπάρχουσι πλέον Ἕλληνες ἐν Ἑλλάδι.» Καὶ ἤτο βεβαίως πολὺ εὐκολωτέρα ἢ διὰ τοῦ αἰσθήματος καταπολέμησις τῆς ἀπέλπιδος ἐκείνης γνώμης, πολὺ προχειρότερος ὁ ὑπὲρ τῆς διαρκείας τοῦ αἰδιωτάτου τῶν λαῶν ἐνθουσιασμός, ἢ ἡ διὰ σοβαρῶν καὶ σπουδαίων λόγων ἀνασκευὴ θεωρίας, ἥτις σήμερον ἔτι σαγηνεύει τοὺς φιλοσκόμμονας καὶ τοὺς ἀποφθεγματικῶς λύοντας τὰ σπουδαιότατα τῶν ζητημάτων. Ἄλλως δὲ οἷα δῆποτε καὶ ἂν προσδοκᾷ ὁ εἰς Πειραιᾶ ἀποθιβαζόμενος καὶ τὴν παλαιὰν Ἑλλάδα πανταχόθεν ἰχνηλατῶν περιηγητής, σκληρὰν πάντως θέλει ὑποστῆ τὴν ἀπογοήτευσιν· πᾶσα ἐντύπωσις ἀπαντῶσα αὐτῷ φαίνεται ὥσει ἐπίτηδες ἐρχομένη, ἵνα καταδείξῃ μείζονα τὴν μεταξὺ τοῦ πάλαι καὶ τοῦ νῦν ἀπόστασιν. Ἡ πραγματικότης θέλει τῷ φανῇ παρωδία τῶν ἀναμνήσεων του, καὶ ὁ νέος ἑλληνισμός αὐτῆς γελοιογραφία τοῦ παλαιοῦ· ἀπὸ ψυχῆς δὲ θέλει συμερισθῇ τοὺς μισελληνικοὺς δισταγμοὺς τοῦ Φαλλμεράϋερ, ἔστω καὶ ἐξ ἀγανακτήσεως ὅτι ἀπαντᾷ ζαχαροπλάστην ὀνομαζόμενον Σόλωνα καὶ καφφεπώλην Ἐπαμινώndan ἢ Περικλῆ.

Καὶ ὅμως ἡ τοῦ Φαλλμεράϋερ θεωρία οὐδὲν ἄλλο εἶνε ἢ εὐφυῆς ὑπόθεσις· ὅσα δὲ αὐστηρότερον καὶ βαθύτερον ἐρευνᾶται σήμερον ὁ βυζαντινὸς μεσαιὼν, τοσούτῳ ὀριστικώτερον μαρτυρεῖται, ὅτι οὐδὲ λόγος δύναται νὰ γείνῃ περὶ παντελοῦς καταστροφῆς τῆς ἑλληνικῆς ἐθνικότητος. Εἰς τὸν Χόφφ ιδίως, τὸν ἐπὶ τὰ ἔχνη τοῦ Δουκαγγίου καὶ τοῦ Βυσῶν βαδίσαντα ἐν Γερμανίᾳ, τὸν πάντων οἰκειότατον πρὸς τὰ βυζαντινὰ πράγματα, ὀφείλεται ἡ δι' ἐπισήμων μαρτυριῶν πλήρης ἀνασκευὴ τῆς περὶ ἐκσλαβισμού τῆς Ἑλλάδος θεωρίας. Ἄν τις πράγματι ἀποφασίσῃ νὰ ἐξονυχίσῃ πᾶσαν τὴν ὑπὸ τοῦ Φαλλμεράϋερ εἰς

θεμελίωσιν τῆς δοξασίας του ἐπιφερομένην σοφὴν συσκευὴν, θέλει καταπλαγῇ πρὸς τὸ ἀθάσιμον καὶ τὴν κενότητα τῶν ἐπιχειρημάτων, ἅτινα παρατίθενται τῷ ἀμυήτῳ ὡς ἀνυπόστατος ἀλήθεια. Ὁ Φαλλμεράϋερ λαλεῖ περὶ ἐρμώσεως καὶ καταστροφῆς ἀνθίζων ῥητορικῶς τὴν λέξιν, ὡς εἰθίζετο ἀπὸ Πλουτάρχου μέχρι τῶν ἐσχάτων βυζαντινῶν, καὶ ἵνα μή τις διστάσῃ περὶ τῆς εἰλικρινείας του, οὔτε εὐκαίρων τιγῶν ἐπιφωνημάτων: ὦ! καὶ ἄχ! φεῖδεται, οὔτε ἄλλων ὁμοίων ἐκφράσεων ἀμφιβόλου συμπαθείας ἐπὶ τῷ δῆθεν ἐξολοθρευμῇ τῶν Ἑλλήνων. Παράδοξον μόνον εἶνε, ὅτι δὲν ἀρκεῖται εἰς ἓνα ἐξολοθρευμὸν, ἀλλ' ἕκαστον αἰῶνα ἐπιφέρει καὶ νέον ὄλεθρον κατὰ κεφαλῆς τοῦ ταλαιπώρου γένους. Ἄν δέ τις ἐγγύτερον ἔτι ἐρευνήσῃ τὰ σχετικὰ ἔγγραφα μαρτύρια, βλέπει ὅτι ὁ Φαλλμεράϋερ ἐν τῷ ἑλληνοφόνῳ αὐτοῦ ζήλῳ ἐρμηνεύει αὐθαιρέτως τὰ κείμενα, παραπαλεῖ οἰκτρῶς φιλολογικῶς τε καὶ διπλωματικῶς, καὶ ἀπατᾷ αὐτὸς ἑαυτὸν διὰ χονδροειδεστάτων νοθειῶν. Οὕτω κατ' αὐτὸν οἱ παλαιοὶ Ἑλληνες κάτοικοι ἐξηφανίσθησαν κατὰ τὸν 5'. αἰῶνα διὰ τῶν Ἀβάρων (ὅχι λοιπὸν διὰ τῶν Σλάβων! διότι οἱ Ἀβαροὶ εἶνε σκανδιναυικὴ φυλὴ)· ὁ Σύρος Εὐάγριος ὅμως, δὴν ἐπιμαρτυρόμενος ἰσχυρίζεται τὴν καταστροφὴν ταύτην, καταφωρᾷται τοσοῦτον ἀμαθὴς γεωγραφικῶς, ὥστε ἐν τῇ περὶ τῆς καταστροφῆς ἐκείνης διηγήσει αὐτοῦ συγγέει τὴν Ἑλλάδα μετὰ τῶν δύο πόλεων Σιγγιδόρος καὶ Ἀρχιάλου, ὡσανεὶ ἦτο ἡ Ἑλλὰς παραδουνάβιος τις χώρα πρὸς βορρᾶν κειμένη τῆς τοῦ Αἴμου χερσονήσου. Πόσον ὀλίγην σημασίαν ἔχουσιν αἱ κεναὶ τοῦ Εὐαγρίου φράσεις, καταφαίνεται ἐκ τούτου καὶ μόνου, ὅτι οἱ Ἑλληνες μετὰ τὴν δῆθεν καταστροφὴν ἐκείνην παρέσχον ἐπαρκέστατα δείγματα τῆς ἐθνικῆς αὐτῶν ῥώμης. Οἱ Ἑλληνες ἰδίᾳ, οἱ κάτοικοι δηλαδὴ τῆς κυρίως Ἑλλάδος καὶ τῶν νήσων, ἠγέρθησαν βραδύτερον ὑπὸ τὸν Ἀγαλλιανὸν εἰς φοβερὰν ἐπανάστασιν κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος Λέοντος καὶ ἠπειλήσαν τὸν τε θρόνον αὐτοῦ καὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὁ κατὰ τὸν Η'. αἰῶνα, ὑπὸ Κωνσταντῖνον τὸν Κοπρώνυμον, συμβᾶς δῆθεν ἑκσλαβισμός τῆς Ἑλλάδος βραχύτατον μόνον χρόνον πρέπει νὰ ὑποτεθῇ διαρκέσας, ἀφοῦ αὐτὸς οὗτος ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος ὁ Κοπρώνυμος προσεκαλέσατο, κατὰ τὸ ἔτος 755, ἀποίκους ἐξ Ἑλλάδος εἰς τὴν πρωτεύουσάν. Οἱ ἐκείθεν δ' ἐπίσης εἰς τὸ Βυζάντιον μετακαλλοῦ-

μενοι ἐπιτήδαιοι ὑδραυλικοὶ καὶ τῆς λιθοκόλλας κατεργασταὶ δυσκόλως δύνανται νὰ ὑποτεθῶσι Σλάβοι! Εἶνε βεβαίως ἀναντιρρήτον, ὅτε Ἄβαροι καὶ Σλάβοι ἐπωφελήθησαν τὴν στρατιωτικὴν ἀδυναμίαν τοῦ βυζαντινοῦ κράτους καὶ τὸ ἀνυπεράσπιστον τῶν Ἑλλήνων ὁρίων, ὅπως πολλάκις εἰσβάλωσιν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ καταλάβωσι μάλιστα τὴν πεδινὴν χώραν· ἀλλ' ἡ μερικὴ αὕτη κατάληψις δὲν ἀποδεικνύει τὴν γενικὴν τῆς ὅλης χώρας, οὔτε πολὺ ὀλιγώτερον τὴν παντελῆ ἐξαφάνισιν τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ. Ἐξαφάνισις ὀλοκλήρου λαοῦ δὲν εἶνε τοσοῦτον εὐκόλος καὶ ταχεῖα. Ἄν δέ τις πιστεύσῃ μέχρι κεραίας τὰ περὶ τῆς γοτθικῆς καὶ λογγοβαρδικῆς εἰσβολῆς ὑπὸ τῶν χρονολογῶν παραδιδόμενα, οὐδ' ἐν Ἰταλίᾳ σήμερον ὑπολείπεται πλέον ἔχνος τῶν ἀρχαίων κατοίκων. Ἐπίσης βασιζόμενός τις εἰς τὸ 17^{ον} κεφάλαιον τοῦ β'. βιβλίου τῶν Βασιλειῶν ἤθελε πιστεύσει, ὅτι ὁ ἰουδαϊκὸς πληθυσμὸς τῆς Γαλιλαίας ἠφάνισθη παντελῶς, καὶ ὅμως ἀπαντᾷται κατόπιν ἐν Γαλιλαίᾳ πολυάριθμος, ἀναντιρρήτως ἐβραϊκὴ, φυλὴ. Τίς δὲ θέλει ἰσχυρισθῇ, ὅτι ὁ παλαιὸς γερμανικὸς πληθυσμὸς ἐξέλιπεν ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς Μαρκίαις (Marken), καὶ ὅτι ἡ δεσποτεία τῶν Σλάβων εἶχεν ἀποπνίξει ἐν τῇ δυτικῇ Πρωσίᾳ τὸ γερμανικὸν πνεῦμα, ὅτε ἡ πολιτικὴ Φρειδερίκου τοῦ Μεγάλου ἀπέδωκεν ἡμῖν τὰς ἀποξενωθείσας τῆς Γερμανίας ἐπαρχίας ἐκεῖνας;

Οὕτω καὶ οἱ Ἕλληνες οὔτε ὑπὸ τῶν Ἀβάρων καὶ Σλάβων, οὔτε ὑπὸ τῶν Οὐζίων (Uzen) καὶ Βουλγάρων οὔτε ὑπὸ τῶν Λατίνων ἐξηφανίσθησαν. Ἡ συμφορὰ αὐτῶν δὲν ἦτον ὄλεθρος. Ὅτι ὑπέστησαν φοβεράς καὶ βαρεῖας περιπετείας, ὅτι ἡ χώρα αὐτῶν ἔμεινεν ἔρημος καὶ λειψανδροῦσα κατὰ τὰς μεσαιωνικὰς ἀναστατώσεις τῶν λαῶν, εἶνε γεγονός, ὅπερ πᾶς φίλος τῶν Ἑλλήνων ὀφείλει νὰ ὁμολογήσῃ, ἀλλὰ καὶ τοσοῦτον πασίγνωστον συνάμα, ὥστε δὲν ἀνεμένετο ἡ παρὰ τοῦ Φαλλμεράιερ ἀνακάλυψις του. Καὶ ὅμως πᾶσα ἡ ἀξία καὶ ἡ ὀρθότης τῶν δοξασιῶν τοῦ ἀνδρὸς περιορίζεται εἰς τὸ γεγονὸς ἐκεῖνο μόνον, τὸ ὑπ' οὐδενὸς ἔτι σπουδαίως ἀμφισβητηθέν. Ἀλλ' ἅμα ὡς ἠθέλησεν ὁ σοφὸς διατριβογράφος ἐκ τοῦ γεγονότος ἐκεῖνου νὰ συναγάγῃ συμπεράσματα, καὶ ἀντὶ ἀπλῶν εἰσβολῶν βαρβάρων νὰ λαλήσῃ περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Σλάβων ἀπορρόφησης τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς ἐκσλαβίσεως τῆς Ἑλλάδος, ἡ ἀνθηρὰ του φαντασία παρήγαγεν αὐτὸν

εἰς ἀστειότατα ἐξολισθήματα, καὶ ἡ πολυμάθειά του ὑπέστη τοῦ Ἀδὸν Κιχώτου τὰς ἡττας, ἀφ' ὧν οὐδέποτε πλέον ἀνηγέρθη. Ἵνα καθολικεύσῃ τὴν μερικὴν ἐν τῷ Μωρέα καταστροφὴν τοῦ ἐλληνικοῦ πληθυσμοῦ, ἐπεκαλέσατο τὸ χρονικὸν τῆς Μονεμβασίας, ὅπερ καίτοι βρεῖθον παραλογισμῶν καὶ ἀντιφάσεων, ἀποδεικνύει ὁῦθεν τὴν κατὰ τὸν Η'. καὶ Θ'. αἰῶνα ἐξαφάνισιν τῶν Ἑλλήνων· ἐνῷ κατεδείχθη πλέον τὸ χρονικὸν ἐκεῖνο ὑπὸ ἀρμοδιωτάτων ἀνδρῶν ὡς κριτικὸν συνονθύλευμα τῆς ΙΣ'. ἑκατονταετηρίδος.

Ἔτι ἀτυχεστέρα εἰσὶ τὰ κατὰ τὴν ἐρήμωσιν τῆς Ἀττικῆς, ὅπου ἡ ἐκσλαβιστικὴ θεωρία ἤγαγε τὸν συγγραφεὰ εἰς φοβερὸν φαναρισμὸν καὶ ἐξευτελισμὸν. Ὁ Ἑλλήν συλλογεὺς Πιττάκης ἐπέδειξε κατὰ τὸ 1833 τῷ γερμανῷ σοφῷ, οὗτινος ἐγνώριζε τὸν πρὸς μεσαιωνικὰ ἔγγραφα ἔρωτα, τεσσαρα φύλλα ἐνετικοῦ χάρτου, ἅτινα ἔλεγεν ὅτι εἶχεν εὑρεῖ παρὰ τῷ μητροπολιτικῷ ναῷ πῶν Ἀθηνῶν. Ὁ Φαλλμεράυερ ἐβάπτισεν αὐτὰ ὑπὸ τὸ ἡχηρὸν ὄνομα ἀναργύρειον μοναχικὸν χρονικόν», ὅπως ὑπὸ τὴν σεβασμίαν μεσαιωνικὴν χροιάν τοῦ ὀνόματος καλύψῃ τὸ ὑποπτον τοῦ περιεχομένου. Ἐκ τοῦ ἀναργυρείου τούτου εὐρήματος ἐξήγαγεν ὁ Φαλλμεράυερ νέαν κύρωσιν τῆς προσφυλοῦς αὐτοῦ γνώμης· καὶ πῶς ἦν ἄλλως γενέσθαι, ἀφοῦ ἐν τῷ χρονικῷ ἐκείνῳ ἀνεγινώσκετο ἐπὶ κιτρινισμένου ἐνετικοῦ χάρτου, ὅτι αἱ Ἀθῆναι ἦσαν ἀπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ λείψανδρος ἐρημία ἐπὶ τέσσαρας ὅλους αἰῶνας, ὅτι οἱ κάτοικοί τῆς ἔφυγον εἰς Σαλαμίνα, αἱ οἰκίαι τῆς κατέρρευσαν καὶ πυκναὶ λόχμαι ἐλαιῶν ἐπλήρωσαν τὰς ὁδοὺς; Πλὴν δὲ τούτου, ἐκάστην στιγμὴν ἐπέτρεχον τὰς Ἀθήνας λησταί, Φουσταὶ καλούμενοι — ὅθεν ἀναντιρρήτως Σλάβοι — καὶ ληστεύοντες τοὺς ὀλίγους ἀπομείναντας Ἑλληνας ἔφευγον πάλιν εἰς τὰ ὄρη. Φοβερὰ καὶ ἀπαισία εἰκὼν, ὡς βλέπει τις, ἐν ἣ μόνον τὰ *σλαβικὰ τέρατα* διακρίνονται προφανέστερον, καὶ εἰς ἣν ἔπεται ἀμέσως τὸ ἀναπόδραστον τοῦ Φαλλμεράυερ συμπέρασμα. «Κατὰ ταῦτα πάντα — λέγει — τὴν τελείαν ἐξαφάνισιν τῆς παλαιᾶς ἐλληνικῆς φυλῆς ἀπὸ τοῦ ἐδάφους τῆς Ἑλλάδος ἐκεῖνοι μόνον οἱ πεπαιδευμένοι δύνανται ἔτι ν' ἀρνηθῶσιν, ὅσοι συμβουλευόνται τὰς προλήψεις τῆς νεότητος αὐτῶν μᾶλλον ἢ τὴν πορείαν τῆς παγκοσμίου ἱστορίας. Τὸ κατ' ἐμὲ ἐσχημάτισα τὴν γνώμην, καὶ δὲν διστάζω νὰ τὸ ὁμολογήσω, ὅτι ὁ

θεὸς ἐξελέξατο ὡς ἴδιον τῆς ὀργῆς αὐτοῦ θυμὰ τὸν ἐλληνικὸν λαόν, ἵνα, τιμωρῶν αὐτὸν πάσας τὰς τιμωρίας του, δείξῃ εἰς τὸ ἀνθρώπινον γένος ὅτι ἐνώπιον αὐτοῦ εἶνε ἴσοι οἱ τε μεγάλοι καὶ ταπεινοί.

Ὁ πρωτάρχης τῆς ἐκσλαβιστικῆς θεωρίας ἠδύνατο κάλλιστα νὰ οἰκονομήσῃ καὶ τὴν ἐτυμολογίαν του καὶ τὰς συνοδευούσας αὐτὴν παθητικὰς ἐκφράσεις. Πολλάκις δὲ βεβαίως βραδύτερον θὰ κατηράσθῃ ἐν τῷ κρυπτῷ καὶ τὸ ἀναργύρειον εὑρημα καὶ τὸν συνεργὸν αὐτοῦ συλλογέα. Καθότι πρῶτον μὲν ἀπεδείχθη, ὅτι οἱ λησταὶ δὲν ἦσαν Σλάβοι ἀλλ' Ἀλβανοί, ὡς ἐλέγχει καὶ ἡ Ἀλβανικὴ λέξις *Φουσταί*. Εἴτα δὲ αἱ πυκναὶ λόχμαι ἐλαιῶν ἐφάνησαν λίαν ὑποπτοὶ εἰς τοὺς περιηγηθέντας ἐν Ἑλλάδι, καὶ ἰδόντας μὲν ἐλαιῶνας, ἀλλ' οὐδαμοῦ ἀπαντήσαντας συμπεπλεγμένα εἰς πυκνὰς λόχμας τὰ ὁζώδη πρέμνα τῶν ἐλαιῶν. Καὶ ἂν δέ τις συγχωρήσῃ εἰς τὸν Φαλλμεράυερ τὴν ἐλευθερίαν τῆς μεταφράσεως, ἀλλ' οὐδεμία ὅμως ποιητικὴ ἄδεια δύναται νὰ τὸν δικαιολογήσῃ, ὅτι μετέβαλε τρία ἔτη εἰς τέσσαρας αἰῶνας. Καὶ ὅμως τοῦτο ἔπραξεν! Ἐν τῷ πρωτοτύπῳ τοῦ ἀναργυρείου ἐκείνου χειρογράφου φαίνονται καθαρῶτα αἱ λέξεις: *τρεῖς σχεδὸν χρόνους*, ἃς ὁ μέγας τῶν Ἑλλήνων ἐχθρὸς διὰ τολμηρὰς καθολικεύσεως μετεποίησεν εἰς τετρακοσίους σχεδὸν χρόνους. Τοῦτο καὶ μόνον ἀρκεῖ εἰς παντελεῖ ἐκμηδένισιν τῆς περὶ τῶν μεσαιωνικῶν συμφορῶν τῶν Ἀθηνῶν διηγήσεως. Τὰ ἐν τῷ ἀναργυρείῳ χρονικῷ ἱστορούμενα ἀναφέρονται εἰς τὴν κατὰ τὸ ἔτος 1688 πολιορκίαν τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν, καθ' ἣν οἱ κάτοικοι αὐτῶν ἔφυγον βεβαίως οὐ μόνον εἰς Σαλαμῖνα ἀλλὰ καὶ εἰς Αἴγινα, Κόρινθον, Ναύπλιον καὶ Κεφαλληνίαν. Τὸ φοβερώτατον ὅμως πάντων, τὸ θανάσιμον καθίστων τὴν ἥτταν τοῦ Φαλλμεράυερ, εἶνε, ὅτι ἐκ τε τοῦ περιεχομένου τοῦ ἐγγράφου καὶ τῆς ἐξομολογήσεως τῆς ἀγαθῆς τοῦ Πιττάκη ψυχῆς προκύπτει, ὅτι ὁ πρωτουργὸς τῆς ἐκσλαβιστικῆς θεωρίας διεβουκολήθη κομικῶτα, ὅτι τὸ ἀναργύρειον χρονικὸν δὲν χρονολογεῖται ἀπὸ τοῦ Μεσαιῶνος ἀλλ' ἀπὸ τῆς 10'. ἑκατονταετηρίδος, καὶ ὅτι ἐγγράφῃ παρὰ τοῦ Πιττάκη αὐτοῦ ἐπὶ παλαιῶν φύλλων ἐνσήμεν ἐνετικῷ χάρτου, συνερανισθὲν ἐκ χρονικοῦ τινος τοῦ 11'. αἰῶνος οὐδεμίαν ἔχοντος ἀξίαν. Τοιαύτας νοθείας πρέπει τις πάντοτε νὰ φοβῆται ἐν τῇ ἀνατολῇ!

Ἦτο ἀναγκαῖον νὰ διατρίψωμεν λεπτομερέστερον περὶ τὴν ἐντελῆ ταύτην ἀποτυχίαν τῆς ἐκσλαβιστικῆς θεωρίας, διότι ἡ ἐπιστημονικὴ θάσις τῆς τοῦ Φαλλμεράιερ ὑποθέσεως θεωρεῖται γενικῶς ἐν Γερμανίᾳ ἀσφαλεστέρα ἢ ὅ,τι εἶνε, ἀφοῦ καὶ ὁ Γερβίνος αὐτὸς λαλεῖ περὶ ἐρημώσεως τῶν Ἀθηνῶν αἰῶνας διαρκεσάσης. Οὐδεὶς γνωρίζων τὸν βυζαντινὸν μεσαιῶνα θέλει ἀρνηθῆ τὰς ἐπιδρομὰς καὶ δηώσεις τῶν Σλάβων· μεμονωμένα δέ τινα σλαβικὰ ὀνόματα — ὁ Λῆχ ἀναφέρει ἐν σλαβικὸν μεταξὺ τεσσαράκοντα ἐλληνικῶν ὀνομάτων — ὑποδεικνύουσιν, ὅτι καὶ ἐγκατέστησαν Σλάβοι ἐν τῇ χώρᾳ· ἀλλ' αἱ μεμονωμένοι αὐταὶ σλαβικαὶ ἀποικήσεις οὐδεμίαν ἐκσλάβισιν ἀποδεικνύουσι! Τοπικῶς δὲ μᾶλλον ἢ χρονολογικῶς, πρέπει νὰ περιορισθῇ πολὺ ἡ σπουδαιότης τοῦ σλαβικοῦ στοιχείου. Ὁ Χόπφ παρατηρεῖ πολὺ ὀρθῶς, ὅτι ὁ σλαβικὸς λαὸς, ὅπουδῆποτε ἐγκατέστη, ἀπερρόφησε πάντα τὰ ἄλλα στοιχεῖα, ὅσάκις ταῦτα δὲν ἦσαν ὑπέρτερα τὸν ἀριθμὸν. Οὕτως οἱ τουράνιοι βούλγαροι, οὕτως αἱ νορμαννικαὶ φυλαὶ ἐξεσλαβίσθησαν παντελῶς, καὶ τοὶ αὐταὶ ὑπερεῖχον μάλιστα κατὰ τὸν πολιτισμὸν τῶν Σλάβων τῆς Ῥωσσίας. Ἐν Ἑλλάδι ὅμως ἐγένετο ὅλως τὸναντίον· καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου, ὅτι οἱ εἰσβαλόντες Σλάβοι δὲν κατώρθωσαν τὸν ἐκσλαβισμὸν τῶν Ἑλλήνων, δύναται τις ἐπίσης νὰ συμπεράνῃ ὅτι ἐκεῖνοι μὲν ἦσαν ὀλίγοι καὶ διεσπαρμένοι, οἱ Ἕλληνες δὲ τὸναντίον ἀριθμητικῶς καὶ πνευματικῶς ὑπέρτεροι. Ὑπελείπετο πάντοτε ἱκανὴ μερὶς τῶν παλαιῶν ἐλλήνων κατοίκων· ἰδίᾳ δὲ εἰς τὰς στρατιωτικῶς ἢ πολιτικῶς καὶ ἐμπορικῶς σπουδαίας χώρας, ἐπὶ ὑψηλῶν κορυφῶν, ὡς ἐπὶ τοῦ Ταυγέτου, τοῦ Παρνασοῦ καὶ τοῦ Πηλίου, εἰς παραλίους πόλεις, ὡς ἐν Μονεμβασίᾳ, ἐπὶ τῶν νήσων, ὡς ἐν Τήνῃ καὶ Νάξῳ, ἀλλὰ πρὸ παντὸς ἐν Κρήτῃ διετηρήθη ἀμιγῆς ὁ ἐλληνισμὸς, καὶ ἀντέστη εἰς πάσας τὰς καταστροφὰς τοῦ ἀβαρικοῦ καὶ σλαβικοῦ κατακλυσμοῦ.

Ἐκ τῶν χωρῶν δ' ἐκεῖνων, ἃς ἀφῆκεν ἀβλαβεῖς ἢ τῶν βορείων φυλῶν εἰσβολή, ἐπῆλθε κατὰ τὸν Θ'. καὶ Ι'. αἰῶνα ἡ ἐθνικὴ τῶν Σλάβων ἐξαλλοίωσις καὶ ἡ διὰ τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος ὑποδούλωσις τῶν ξένων εἰσβολέων. Αἱ μεμονωμένοι σλαβικαὶ ἀποικίαι τοσοῦτον ἐντὸς ὀλίγου συνεχωνεύθησαν μετὰ τῶν παλαιῶν κατοίκων, ὥστε ἀπώλεσαν καὶ τὴν μνήμην καὶ τὸ αἶσθημα αὐτῶν τὸ ἐθνικόν, καὶ

τὸν χαρακτῆρα καὶ τὰ ἦθη καὶ τὴν γλῶσσαν, ὁ δὲ ἑλληνισμός κατέδειξε καὶ πάλιν ὡς ἐν τῇ ἀρχαιότητι τὴν θαυμασίαν αὐτοῦ ἐπὶ τῶν βαρβάρων ἀφομοιωτικὴν δύναμιν. Τί ἄλλο ἦσαν οἱ "Ελληνες κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἱστορικοῦ αὐτῶν βίου ἢ ἀραιότατον ἀνθρώπινον σπέρμα ἐρρίμενον ἐπὶ εὐρέως βαρβάρου ἐδάφους; "Αλλ' ἀπὸ τῶν νήσων, τῶν παραλίων καὶ τῶν ὀρέων, ὅπου ἦσαν ἐγκαταστημένοι, ἐπέδρων οἱ "Ελληνες ἐκεῖνοι ἐπὶ τοὺς βαρβάρους αὐτῶν γείτονας διὰ τῆς ἰσχύος τῆς νοημοσύνης αὐτῶν καὶ τοῦ πρακτικοῦ αὐτῶν ἐμφύτου. Βραδέως ἄλλ' ἀκατασχέτως, ὡς λεπτὴ ἑαρινὴ βροχὴ εἰς τὴν γῆν, εἰσεχώρει τὸ ἑλληνικὸν πολιτιστικὸν στοιχεῖον εἰς τὸν ἀδρανῆ ὄγκον τοῦ βαρβάρου ἐκείνου στρώματος. Οὐχὶ διὰ τῆς ἐκτάσεως τῆς χώρας ἦν ὥκουν οἱ "Ελληνες, οὔτε διὰ τοῦ ἀριθμοῦ αὐτῶν, ἀλλὰ διὰ τοῦ πνεύματος μόνον — καὶ ὁ λόγος οὗτος τοῦ Ἰσοκράτους μένει εἰς αἰῶνα ἀληθής — κατέστη ἡ "Ελλάς μητρόπολις τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου.

Ἡ ὑπὸ τοῦ Φαλλμεράιερ μονομερῶς ἐξογκωθεῖσα γνώμη, ὅτι τὸ ἑλληνικὸν αἷμα δὲν ἔμεινεν ἀμιγές, οὐδὲν περιέχει κατὰ βάθος τὸ δυνάμενον νὰ προσβάλῃ τὴν ἑλληνικὴν ὑπερηφάνειαν καὶ νὰ δικαιολογήσῃ τὴν πατριωτικὴν ἐκείνην ὀργήν, ἥτις καὶ δραματικῶς πως ἐξεφράσθη κατὰ τοῦ φοβεροῦ διατριβογράφου, ὅτε οὗτος ἐπεσκέψατο τὰς Ἀθήνας. Μήτοι τὰ χεῖριστα τῶν ἐθνῶν πάσχουσιν ἐπιμιξίας ξένων στοιχείων καὶ νοθείας τοῦ αἵματος αὐτῶν; "Αλλως δὲ καὶ πρὸ πάντων τὸ ζήτημα εἶνε, ἂν ὑπερενίκησε τὸ παλαιὸν στοιχεῖον, ἂν εἶχεν ἐν ἑαυτῷ τὴν δύναμιν νὰ ἀφομοιώσῃ καὶ ὑποτάξῃ τὰ ξένα ἐκεῖνα συστατικά; Ναι, ἐπεκράτησε καὶ ἐνίκησε. "Αν δὲ λαλοῦσιν ἐν τῇ ἀρχαιότητι περὶ ἐξελληνισμοῦ τῶν βαρβάρων, δικαιότατα δύναται τις σήμερον νὰ λαλήσῃ περὶ ἐξελληνισμοῦ τῶν Σλάβων, Τούρκων καὶ Ἀλβανῶν, καὶ νὰ παραδεχθῇ κατ' ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις τὴν ὑπὸ τοῦ πνεύματος νίκην τῆς ὕλης, τῆς ὑπὸ τῆς Δύσεως νίκην τῆς Ἀνατολῆς. Ὁ ζωηρὸς ἐκείνος καὶ θερμὸς τὸ αἷμα λαός, ὁ εἰς φοβεράν ἀγανακτήσεως κραυγὴν ἐκραγεῖς, ὅτε εἶδεν ἐν μέσῳ αὐτοῦ τὸν *εθνικόν του ἐχθρόν*, τὸν κηρύσσοντα τὴν ἑλληνικὴν αὐτοῦ νοθεΐαν, δὲν ἦτο Σλάβων γένος, οὔτε ἐνθουσία ὑπὲρ φανταστοῦ μόνον παρελθόντος. Ὁ Περικλῆς καὶ ὁ Ἐπαμινώνδας δὲν ἦσαν δι' αὐτὸν

δνόματα ἱστορικῷ μόνον ἐνδιαφέροντος· δὲν ἦσαν δι' αὐτὸν ὅ,τι ὁ Ἀκαμίρης καὶ ὁ Ἀρδάγαστος. Ὁ Κοραῆς καὶ οἱ λογογράφοι τοῦ ΙΗ'. αἰῶνος δὲν εἶχον γαλθανίσει πτώμα.

Ἡ ἀφομοιωτικὴ δύναμις, ἣν ἐλέγχει ὁ νεώτερος ἑλληνισμός, εἶνε τὸ κάλλιστον αὐτοῦ γενεαλογικὸν μαρτύριον, τὸ ἀποπνίγον οἰονδήποτε δισταγμὸν περὶ τῆς γνησίας καταγωγῆς τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων. Καὶ σήμερον δ' ἔτι διαρκεῖ ἡ ἐκπολιτιστικὴ ἐνέργεια, ἥς μεμονωμένα φαινόμενα παρετήρησαν ξένοι παρατηρηταί, ὡς ὁ Γέλλ, ὁ Βαρθόλδης, ὁ Φαλλμεράϋερ, χωρὶς νὰ ἐννοήσωσι τὴν βαθυτέραν αὐτῶν σχέσιν. Ἡ ἥρεμος ἰσχὺς τοῦ ἑλληνικοῦ νοός καὶ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ὑποτάσσει ἔτι σήμερον τὸ εἰς τὴν Ἑλλάδα εἰσβαλὸν βάρβαρον ἄλθανικὸν στοιχεῖον, καὶ πρὸ τῶν φθόγων τοῦ Ἰσοκράτους καὶ Δημοσθένους ἐκλείπει ὁσημέραι τὸ μονότονον Σκληπί. Πᾶς τις ἐρχόμενος εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀντιλαμβάνεται προφανῶς τῆς μεταξὺ τῶν δύο φύλων, ἑλληνικοῦ καὶ ἄλθανικοῦ, διαφορᾶς. Κατάδηλος παρίσταται ἡμῖν ὁ Ἀλθανός, πλαταμώδης τὴν ὄψιν καὶ ἀγροῖκος τὸ βλέμμα, μέγα καὶ ἀδροχειλὲς ἔχων τὸ στόμα, εὐρεῖς τοὺς ὦμους καὶ χονδρὴν τὴν πυγμὴν, φέρων δὲ ἀψευδέστατον ἐπὶ τοῦ μετώπου του τὸν τύπον τῆς ἐγκαρτερήσεως εἰς φυσικοὺς κόπους, τῆς σωματικῆς ῥώμης καὶ τῆς πνευματικῆς στασιμότητος. Τούναντίον δὲ μακρόθεν ἤδη ἀναγνωρίζει τις τοὺς καθαυτοὺς Ἑλλήνας ἐκ τοῦ ἥθους μόνου καὶ τοῦ ὑπερῆφάνου ἀσφαλοῦς των βήματος ὡς τοὺς ἐκ γενετῆς κυρίους καὶ δεσπότας τῆς χώρας. Τὸ ἀνάστημά των εἶνε ῥαδινόν, καὶ ἐκάστη αὐτῶν κίνησις ἐλαφρὰ καὶ μεμετρημένη· ἔχουσι κοίλους τοὺς κροτάφους, εἰσὶ νευρώδεις μᾶλλον ἢ μυώδεις, καὶ πνευματικῶς μᾶλλον ἢ κατὰ τὴν σωματικὴν ῥώμην ὑπέροχοι· ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτῶν ἀκτινοβολεῖ τόλμη καὶ πανουργία, ζωὴ δὲ καὶ κίνησις λάμπουσιν ἐπὶ τοῦ λεπτοῦ αὐτῶν στόματος. Ἀπλῶς εἰπεῖν, πάντα παρ' αὐτοῖς ἐλέγχρουσι τὴν διανοητικὴν ἀριστοκρατίαν καὶ τὴν περὶ τὰς πνευματικὰς ἀπολαύσεις εὐχάριστον διατριβήν. Ἄν δὲ τέλος ἐπισκεφθῇ τις τὰ μέρη, ὅπου κατ'αρώτατος καὶ ἀμιγέστατος διετηρήθη ὁ παλαιὸς ἑλληνικὸς τύπος, τὰς ἀκρωρείας ἢ τὰς νήσους, ὡς τὴν Νάξον καὶ τὴν Κρήτην, εὐρίσκει καὶ σήμερον ἔτι ἄνδρας καὶ γυναῖκας, οἵτινες ἠδύναντο νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς πρότυπα εἰς τὸν Φαίδραν

Ἡ εἰς τὰς νηρηΐδας πίστις εἶνε καὶ σήμερον ἔτι καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα, ἐπὶ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου καὶ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ διαδομένη. Αἱ ὑγραὶ καὶ ἀκμάζουσιν τοῦ Νηρέως θυγατέρες ἀναδύουσιν ἀπὸ τοῦ βυθοῦ μὲ κυμαίνουσιν κόμην, ἐστεμμέναι μαργαρίτας καὶ κοράλλια, καὶ σαγηνεύουσι τοὺς νέους πρὸς τὸν ὑγρὸν τοῦ κυανοῦ πόντου κόλπον· περιδεῆς δ' ἀπαγγέλλει ἡ ἑλληνὶς μήτηρ τὴν μαγικὴν εὐλογίαν ἐπὶ τοῦ τέκνου τῆς, καὶ περιβάλλει αὐτὸ περίπτον, ἵνα μὴ προσεγγίσῃ εἰς πηγὴν, καὶ καθελκυσθὲν φονευθῇ ὑπὸ τῶν νυμφῶν. Ἐκ τούτων βλέπει τις, πόσον ἄκαιρον εἶνε σήμερον τὸ κατὰ τῆς Ἑλλάδος παράπονον τοῦ γερμανοῦ ἡμῶν ποιητοῦ, ὅτι ἡ φύσις αὐτῆς ἡρημώθη θεῶν. Ἀλλὰ καὶ ἡ μυθοπλαστικὴ δύναμις ζῇ ἔτι παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ, καὶ τὸ θαυμαστὸν ἔμεινε παρ' αὐτῷ ὡς τὸ προσφιλέστατον τῆς πίστεως γέννημα. Μετέπεσε βεβαίως πολλάκις ἐν τῇ περιόδῳ τῶν χρόνων ἡ πίστις εἰς δεισιδαιμονίαν, διότι ὁ ἀγαθὸς ζῆλος τῶν χριστιανικῶν ἱεραποστόλων ἐξεμεταλλεύθη τοὺς μυστικούς αὐτοὺς παράγοντας τῆς δημοτικῆς συνειδήσεως, καὶ διέμorfωσε τοὺς παλαιοὺς μύθους πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς εὐλαβοῦς τοῦ πίστεως. Ἀπεγύμνωσε τὰς Νηρηΐδας τοῦ παλαιοῦ αὐτῶν χαρίεντος καὶ εὐμενοῦς ἥθους, καὶ μετέβαλεν αὐτὰς εἰς κακοποιοὺς δαίμονας καὶ μαγίσσας· τὸν Ποσειδῶνα μετεποίησεν εἰς ἅγιον Νικόλαον καὶ τὴν Ἀθηνᾶν εἰς Παναγίαν· δὲν κατῴρθωσεν ὅμως νὰ καταστρέψῃ καὶ τὴν βάσιν, καὶ διὰ τοῦ πέπλου, ὃν περιέβαλεν αὐτὰς ὁ μεσαιὼν καὶ ἡ ἐκκλησία, διαφαίνονται οὐχ ἥττον εὐδιάγνωστοι αἱ μορφαὶ τοῦ παλαιοῦ μύθου. Ἡ Λάμια, ἡ Ἑμπουσα, ἡ Γελλῶ, πᾶσαι ἐκεῖναι αἱ φοβεραὶ μορφαὶ τῆς παλαιᾶς μυθολογίας ζῶσιν ἔτι ἐν τῇ πίστει τοῦ λαοῦ, τὸ δὲ παραμύθιον τοῦ νέου ἑλλήνος εἶνε γνήσιον τέκνον τοῦ παλαιοῦ μύθου. Οὕτω διηγεῖται ἔτι ὁ λαὸς τὰ κατὰ τὴν ὥραιαν βασιλόπαιδα, ἥτις μετεμορφώθη εἰς τὸν γλυκὺν τοῦ δάσους ἀοιδόν, τὴν Φιλομήλαν, ἵνα διαφύγῃ ἔχθραν καὶ παγίδας· εἶνε δ' οὗτος ὁ μῦθος τῆς ἀηδόνης καὶ χελιδόνος. Ἄς ἐξετάσῃ τις τοὺς χωρικοὺς ἐν Λακωνίᾳ, ἐν τῇ κοιλάδι ἐκείνῃ, ὅπου κυλῖει ὁ Εὐρώτας ὑπὸ τὰς δρῦς καὶ τὰ νήρια τὰ ἀφρίζοντα ρεῖθρά του. Θέλουσι τῷ δείξει τὴν νεφελοσπεφῇ κορυφὴν τοῦ Πενταδακτύλου. Ἐκεῖ ἐπάνω, ὑπεράνω τῶν συννέφων, χορεύουσι τρεῖς μαγευτικαὶ νεάνιδες, ἄψογοι τὸ ἀνάστημα

καὶ τὸ κάλλος, πλὴν μόνον ὅτι οἱ πόδες των εἶνε πόδες χηνῶν καὶ παραμορφοῦσι τὴν καλλονὴν των. Αἱ κόραι αὐταὶ εἶνε αἱ Νηρηίδες, αἵτινες τὸν παρατόλμως ἢ ἐξ ἀγνοίας πατοῦντα τὸ ἱερόν των ἔδαφος κατ' ἀρχὰς μὲν ὑποδέχονται ἐν θωπείαις καὶ ἐναγκαλίζονται· ἀλλὰ ταχέως ὅμως τὰ θωπεύματά των φέρουσι τὸν ὄλεθρον αὐτοῦ, διότι τὸν κατακρημνίζουσι πάραυτα ἀπὸ τοῦ ὑψηλοῦ καὶ σκοτοδίνην προξενούντος βράχου των, ἢ τὸν διασπαράττουσιν ὡς ἄλλοτε αἱ βακχίδες τὸν ψάλτην Ὀρφέα.

Πολλοὶ ἐπισκεφθέντες τὴν Ἀκρόπολιν, ἰδόντες καὶ θαυμάσαντες τὸ ἐπίχαρι τοῦ Ἐρεχθίου κάλλος καὶ ἰδίως τὰς θαυμαστάς ἐκεῖνας Καρυάτιδας, ἀνεπόλησαν βεβαίως τὴν εὐμορφον καὶ τοσοῦτῳ χαρᾷ κτηριστικὴν διήγησιν, ἣν ἔπλασεν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς, ὅτε ὁ βρετανὸς ληστής Λόρδος Ἑλγιν ἐξέθραυσεν ἐν τῶν θείων ἐκείνων ἀγαλμάτων, καὶ τὸ μετεκόμισεν ἀπὸ τῆς φωτεινῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν ὑγρὰν καὶ ὀμιχλώδη τῆς Ἀγγλίας γῆν. Τὴν ἐσπέραν τῆς πρώτης ἡμέρας, καθ' ἣν αἱ ἀπομείναςαι κόραι ἀπώλεσαν τὴν ἀδελφὴν αὐτῶν, ἐπλήρωσαν τὸν ἀέρα — διηγεῖτο ὁ λαὸς — στεναγμῶν καὶ θρήνων· καὶ δὲν ἐκώφευσεν ἡ ἀρπαγεῖσα ἀδελφή, ἀλλ' ἀπεκρίθη, καὶ ἀπὸ τῆς πόλεως κάτω, ὅπου εἶχε μετακομισθῇ, ἔφερεν ἐπάνω εἰς τὴν ἀκρόπολιν ὁ ἄνεμος τοῦ θρήνου αὐτῆς τοὺς φθόγγους. Ἀναμφήριστον παλαιὰν χροιάν φέρουσι τοιοῦτοι πλήρεις ἐννοίας μῦθοι, καὶ ἀποδείκνυσιν ὅτι ἡ φαντασία ἡ ἑλληνικὴ δημιουργεῖ καὶ σήμερον ὅπως πάλαι.

Ἀλλὰ καὶ ἡ ψυχὴ οὕτως εἰπεῖν τῆς χώρας ἐπιδρᾷ οὕτως ἐπὶ τοὺς κατοίκους. Οὐδαμοῦ εἶνε τοσοῦτον εὐνόητος καὶ εὐεξήγητος ὡς ἐν Ἑλλάδι ἡ ἐξιδανίκευσις τῆς φύσεως καὶ ἡ ζωογόνησις τοῦ κατ' ἐπιφάνειαν νεκροῦ.

Τίς, διατρίβων τὸ ἔαρ ἐπὶ τῆς θείας ἐκείνης χώρας, δὲν ἡσθάνθη εὐρυνόμενα τὰ στήθη του καὶ γεννώμενον ἐν αὐτῷ τὸν πόθον νὰ πλεύσῃ μακρὰν, μακρὰν, διὰ τῆς θαλάσσης ἐκείνης τοῦ φωτὸς καὶ τῆς διαυγείας, τῆς περιβαλλούσης τὸ τοπεῖον; Ἐλαφρὸν νεφελῶδες φῶς λούει τὰ ὄρη καὶ τὰ πεδία, ὁροσῶδες ἄρωμα θύμου φέρεי ὁ ζέφυρος ἀπὸ τοῦ Ὑμητοῦ εἰς τὴν κοιλάδα, καὶ αἱ μέλισσαι βομβοῦσι περὶ τοὺς ἀσφοδέλους. Οἰκοῦται τῆς ἐλαίας ὁ καρπὸς, ὡς ἂν προσεμειδία ἔτι ἡ Παλλὰς, καὶ ἡρέμα συμψιθυρίζουσιν αἱ πετελεῖαι μετὰ των πλατάνων.

Ὁ αἰθὴρ εἶνε τόσῳ καθαρὸς καὶ διαυγής, ὥστε νομίζει τις ὅτι ἀρκεῖ νὰ ἐκτείνῃ μόνον τὴν χεῖρα ἵνα ψαύσῃ τὰς ἀπωτάτας τῶν ὄρεων κορυφάς· διαβιβάζει δὲ τοσοῦτον πιστῶς τὸν ἤχον, ὥστε δύναται τις νὰ ἀκούσῃ τοὺς κώδωνας τῶν ὥρας ὅλας μακρὰν παρερχομένων ποιμνίων καὶ τὴν κραυγὴν τοῦ ἀνιπταμένου καὶ ἀφανιζομένου εἰς τὸ ἄπειρον αἰτοῦ.

Παντελὴς μόνον ἄγνοια τῆς ἀρχαιότητος δύναται ν' ἀρνηθῇ τὴν πρὸς τὸ κάλλος τῆς φύσεως εὐαισθησίαν τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων· δικαίως δὲ παρετήρησεν ἐν τῷ *Κόσμῳ* αὐτοῦ ὁ Οὐμβολδ, ὅτι καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἠσθάνοντο πόσον ἡδὺς ἦτο ὁ ἐν τῇ χώρᾳ ἐκείνῃ βίος. Οἱ ποιηταὶ αὐτῶν ἔφαλλον τὴν *ἀκτὶνα τοῦ ἡλίου* ὡς *ακάλλιστον γάος* καὶ ὕμνουν τὴν ἀστροφεγγῇ τοῦ οὐρανοῦ λαμπρότητα καὶ τὴν σελήνην, τὸ τῆς ἀνυκτὸς ἀφεγγές ὄμμα». Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ σκώπτῃς Ἀριστοφάνης περιέγραφε μετὰ συγκινήσεως τὰ θέλητρα τῆς ἀνανεαζούσης φύσεως, καὶ ἤκουεν ἄσμενος καὶ ἠσθάνετο τὰ ἄσματα, δι' ὧν ἡ εὐχαρίς τῶν ἀθηναϊκῶν ὁδῶν νεότης ἐχαιρέτιζε τοὺς ἀγγέλους τοῦ ἔαρος, τὸν πρῶτον ἰκτῖνον καὶ τὴν πρῶτην χελιδόνα. Τὰ παιδία τότε κρατοῦντα χελιδόνας μετέβαινον ἀπὸ οἰκίας εἰς οἰκίαν καὶ ἀπῆτουν δῶρα θρασέως καὶ αὐθαδῶς. Καὶ σήμερον δὲ τῶν ὁδῶν τὰ μειράκια περιτρέχουσι τὰς ὁδοὺς τὴν α'. μαρτίου, συνάγοντα τὸν φόρον τῆς χαρᾶς ἐπὶ τῇ ἀφυπνώσει τῆς φύσεως, στρέφοντα πέριξ κυλίνδρου ξυλίνην χελιδόνα καὶ ἄδοντα τὸ χελιδόνειον ἄσμα των.

Οὕτω καὶ ἐν τῷ στόματι τοῦ λαοῦ διετηρήθη ὁ παλαιὸς καιρὸς, καὶ ἀρκεῖ μόνον νὰ συνοδεύσωμεν τοὺς σημερινοὺς Ἕλληνας διὰ τοῦ βίου αὐτῶν, διὰ τῆς χαρᾶς αὐτῶν καὶ τῆς λύπης, ἵνα ἀπαντήσωμεν πανταχοῦ τὰς αὐτὰς ἀναλογίας.

Τὸ λίκνον ἤδη τοῦ βρέφους φωτίζει ἀκτὶς ἱστορικῆς λαμπρότητος, καὶ ἡ τιτθὴ, πλὴν ἀνθέων καὶ γλυκυσμάτων, ἐπαγγέλλεται καὶ δάφνας εἰς τὸν ὑπνώττοντα παῖδα, πρὸ παντὸς δὲ τὴν πόλιν τοῦ αἰωνίου ἑλληνικοῦ πόθου, τὴν Κωνσταντινούπολιν. Τὰ κατὰ τὴν γέννησιν ἔθιμα, τὰ τοῦ βαπτίσματος, τὰ τῆς ἀνατροφῆς, τὰ τῆς συναναστροφῆς τῶν φύλων, πάντα ἀναμιμνήσκουσι τὰ παλαιά.

Ἐπειδὴ αἱ παρθένοι οἰκουροῦσι πάντοτε, ἡ μνηστεία γίνεται ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ διὰ προξενητῶν. Ἢ δὲ κοσκινομάντις διατηρεῖ καὶ σή-

μερον ἔτι μεταξὺ ἐραστῶν τὴν παλαιὰν αὐτῆς θέσιν, καὶ ὁ λαὸς λέγει περὶ αὐτῆς ὅτι *ρίπτει τὰ κουκιά*, διότι κυάμους ἀληθῶς ἐξάγει ἐκ τοῦ κοσκίνου τῆς μαντευομένη. Ὅσάκις νέος καὶ νεᾶνις εὐρίσκωσιν εὐκαιρίαν νὰ βλέπωσιν, ὁ δὲ νέος θέλῃ νὰ δηλώσῃ εἰς τὴν ἐκλεκτὴν αὐτοῦ τὰ αἰσθήματά του, ὁμολογεῖ τὸν ἔρωτα αὐτοῦ καὶ προτείνει συνάμα τὸν γάμον, *ρίπτων αὐτῇ μῆλον ἢ ἄνθος*. Τὴν πρὸ τοῦ γάμου κυριακὴν στέλλει ὁ μνηστὴρ εἰς τὴν μνηστὴν αὐτοῦ τὸν τῆς μνηστείας πλακοῦντα διὰ μεираκίου, οὗτινος πρέπει νὰ ζῶσιν ἀμφοτέροι οἱ γονεῖς. Ἀναμιμνήσκειται τις ἄκων τῶν παρὰ τοῖς παλαιοῖς κομιστῶν τῶν προγαμίων δώρων, καὶ τῶν καλούντων μεираκίων, ἅτινα ἐστεμμένα ἀκάνθας καὶ κισσὸν κατὰ τὸ γαμικὸν συμπόσιον, περιέφερον λίχνον πλήρες ἄρτου, φωνοῦντα: «*ἔφυγον κακόν, εὔρον ἄμεινον*. » Κατὰ τὴν εἰθιζομένην πανηγυρικὴν σφαγὴν τὸ πρὸ τοῦ γάμου σάββατον, ὁ γαμβρὸς σφάττει τὸ πρῶτον θῦμα, κρατῶν αὐτὸ πρὸς ἀνατολὰς ἐστραμμένον· ἐκ τοῦ τρόπου δὲ τῆς ῥύσεως τοῦ αἵματος τοῦ ζώου, τῆς εὐθείας ἢ κεκλασμένης αὐτῆς ἀκτῖνος, προφητεύεται ἡ μοῖρα τοῦ ἐπικειμένου γάμου. Οὕτω διετηρήθη καὶ παρὰ τῷ σημερινῷ λαῷ λείψανόν τι τῆς μεγάλης θυσίας, ἣν ἔθουον πρὸ τοῦ γάμου οἱ παλαιοὶ τοῖς γαμηλίοις θεοῖς.

Καὶ τὸ *νυμφικὸν λουτρὸν*, ἡ τελετὴ, εἰς ἣν ἐξ ἀμνημονεύτων χρόνων ἐν Ἀθήναις ἐχορήγει τὸ ὕδωρ τῆς ἡ Καλλιρρόης, διετηρήθη κατ' ἀναλόγους τύπους. Καὶ κατ' αὐτὸ πρέπει νὰ κομίσῃ τὸ ὕδωρ υἱὸς ζώντων γονέων. Γυναῖκες λούουσι τὴν κεφαλὴν τοῦ γαμβροῦ καὶ κτενίζουσι τὴν κόμην του, ὁ δὲ νυμφαγωγὸς εὐτρεπίζει αὐτοῦ τὸν πῶγωνα, ἐνῷ ἐπάδουσιν αὐτῷ ἐπικαίρως, ὅτι ἀφίνει πλέον τὸν ἄγαμον βίον καὶ ἐμβαίνει εἰς τὸν κόσμον. Συγχρόνως κτενίζουσι καὶ πλέκουσιν αἱ φίλαι τὴν κόμην τῆς νύμφης, ἄδουσαι ἄσμα ἀποχαιρτισμοῦ πρὸς τὴν πατρίδα αὐτῆς καὶ τὴν μητέρα.

Ἐν Κρήτῃ ἀναρτῶσιν αἱ φίλαι ἀπὸ τοῦ στύλου τῆς κλίνης τρεῖς στεφάνους, ἓνα ἀκάνθινον, ἄλλον ἐκ μυρσίνης καὶ τρίτον ἐξ ἄνθων πορτοκαλλέας· καὶ αἱ μὲν ἄκανθαι σημαίνουσι μακρὸν βίον καὶ καρτερίαν πρὸς τὰς μερίμνας τοῦ συζυγικοῦ βίου, ἡ δὲ μυρσίνη καὶ ἡ πορτοκαλλέα τρυφερὸν καὶ διαρκῆ τὸν ἔρωτα τῶν μελλονύμφων, ὡς τὰ ἀειθαλῆ αὐτῶν φύλλα. Ὅτε δὲ τὴν ἐπομένην ἡμέραν

ὁ νυμφίος παραλαμβάνει ἐν πανηγυρικῇ πομπῇ τὴν νύμφην, ἵνα ὀδηγήσῃ αὐτὴν εἰς στέφιν, αὕτη ἀνθίσταται μὲν τὸ κατ' ἀρχὰς δακρύουσα νὰ παρακολουθήσῃ τὴν πομπήν· εἶτα δὲ πρὸς τοὺς λόγους τοῦ νυμφαγωγοῦ· «"Ἄστε τὴν γιὰτὶ κλαίει», ἀπαντᾷ ἁπάρτε με, κι' ἄς κλαίω». "Ἦθελεν εἶναι πλάνη ὁμῶς, νὰ ἐκληφθῇ τοῦτο ὡς ἰδιάζον εἰς τὴν ἀρχαιότητα καὶ εἰς τὴν νέαν Ἑλλάδα μόνον, διότι τοιοῦτόν τι ἀπαντᾶται παρὰ παντὶ λαῷ, ὅπου ὑπάρχει ἡ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ καρδίᾳ σύγκρουσις μεταξὺ αἰσθήματος καὶ μακρᾶς συνηθείας. Περύεργον μόνον εἶνε, ὅτι τὰ τῆς τελετῆς τοῦ γάμου διετηρηθῆσαν μέχρι τῶν λεπτομερεστάτων τύπων, μέχρι καὶ αὐτῆς τῆς συμβολικῆς βρογχῆς τραγημάτων καὶ καρύων, δι' ὧν ῥαίνουσι τοὺς νεονύμφους οἱ συγγενεῖς καὶ φίλοι, μέχρι τοῦ πυρόχρου καὶ χρυσοπαρύφου πέπλου τῆς νύμφης, καὶ τοῦ ἐκ κλήματος ἀμπέλου στεφάνου, ὃν φέρει περὶ τὴν κεφαλὴν ὁ νυμφίος, ὡς βλέπομεν αὐτὸν εἰκονιζόμενον ἐν τῷ Ἀλδοβρανδινείῳ γάμῳ. Κατὰ τὴν στέφιν γονυπετεῖ ὁ νυμφίος, πρὸς ἀποφυγὴν παντὸς κακοῦ, ἐπὶ τοῦ ἐκτεινομένου πρὸ αὐτοῦ μακροῦ κρασπέδου ἢ ἐπὶ τῆς ἐσθῆτος αὐτῆς τῆς νύμφης, μετὰ δὲ τὴν ὑπὸ τοῦ ἱερέως εὐλογίαν μεταλλάσσονται οἱ δακτύλιοι, μέχρις οὗ μείνῃ ὁ χρυσοῦς μὲν εἰς τὸν νυμφίον ὁ ἀργυροῦς δὲ εἰς τὴν νύμφην. Ἐν Ἠλείᾳ ἡ τῆς νύμφης μήτηρ ῥαπίζει ἰσχυρῶς τὸν γαμβρόν αὐτῆς ἔξερχόμενον τῆς ἐκκλησίας, ἵνα τὴν ἐνθυμῆται καὶ ἐν τῷ μέλλοντι. Ἡ ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας δὲ εἰς τὴν οἰκίαν ἐπιστροφή γίνεται πολλαχοῦ διὰ νυκτὸς ἐν λαμπαδηφορίᾳ, ὀρχήσῃ καὶ μουσικῇ, ἐπαναλαμβανομένης οὕτω καὶ σήμερον τῆς ἐπὶ τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀχιλλέως παριστανομένης σκηνῆς.

"Ἄμα ὡς ἡ πομπὴ φθάσῃ εἰς τὸν οἶκον τοῦ γαμβροῦ, παρθένος τις παρίσταται εἰς τὸν οὐδὸν τῆς θύρας πρὸς ὑποδοχὴν τῆς νύμφης, καὶ προσφέρει αὐτῇ μέλι καὶ κάρυα μετὰ σησάμου μεμιγμένα, ὡς σύμβολον τῆς καθαρότητος, τῆς φιλοπονίας καὶ γονιμότητος. Ὁμοίαν ἔννοιαν ἔχει τὸ παλαιὸν ὑπὸ τοῦ Σόλωνος κυρωθὲν ἀττικὸν ἔθιμον, καθ' ὃ οἱ σύζυγοι ὤφειλον νὰ φάγωσι κυδώνιον μῆλον πρὸ τοῦ γάμου. Ἐν Κρήτῃ ἐμβάπτει ἡ νύμφη τὸν μικρὸν δάκτυλον τῆς δεξιᾶς αὐτῆς χειρὸς εἰς τὸ μελιτοδόχον ἐκεῖνο ἀργεῖον καὶ σημεῖοι δι' αὐτοῦ τρεῖς σταυροὺς ἐπὶ τῆς θύρας· συγχρόνως δὲ οἱ παράνυμφα

σύρουσι τὰ ἐγχειρίδια τῶν καὶ χαράττουσι δι' αὐτῶν τὸ ἀνώφλιον τῆς θύρας, οἷον εἰς ὁρμίζοντες πᾶν κακὸν ἀπὸ τῆς οἰκίας· ἡ αὕτη τῶν παλαιῶν δεισιδαιμονία, οἵτινες ἐπέγραφον εἰς τὴν αὐλειον θύραν τοῦ γαμβροῦ τὰς λέξεις: *αμῆδεν εἰσέλτω κακόν!*» (οὗτο οὖν κύριος τῆς οἰκίας ποῦ εἰσέλθοι;» ἠρώτησέ ποτε ὁ κυνικός Διογένης). Εἰσερχομένης δὲ τῆς νεαρᾶς γυναικὸς εἰς τὴν οἰκίαν, δίδεται αὐτῇ ῥοῖδιον, ὑπερ θραυεῖ ἐκείνη σκορπίζουσα κατὰ γῆς τοὺς ἐρυθροὺς αὐτοῦ κόκκους, ἵνα πληρωθῇ δῆθεν ἡ οἰκία τοσούτων ἀγαθῶν, ὅσοι κόκκοι ἐσπάρησαν εἰς τὸ ἔδαφος. Τίς, πλὴν τούτων, δὲν ἀναγνωρίζει σήμερον ἐν τοῖς ἄσμασι, δι' ὧν τὴν ἐπαύριον τοῦ γάμου πρωΐαν ἀφυπνίζουσι τοὺς νεονύμφους οἱ φίλοι καὶ αἱ φίλαι, τὸ πνεῦμα τῶν λιγυρόλπων ἐκείνων ὑμεναίων, ὡς παρέδωκεν ἡμῖν αὐτοὺς ὁ Θεόκριτος;

Τὴν τρίτην μετὰ τὸν γάμον ἡμέραν ἄγουσι τὴν νεόνυμφον εἰς τὴν πηγὴν, ὅθεν μέλλει νὰ ὑδρεύηται· αὕτη δὲ προσαγορεύει πανηγυρικῶς τὴν πηγὴν, πίνει διὰ τοῦ κοίλου τῆς χειρὸς τῆς, καὶ ἄρχεται τότε κύκλιος χορὸς ἐν ὑπαίθρῳ, μέχρις οὗ τέλος μειράκιόν τι πάλιν, οὗτινος ζῶσιν ἀμφοτέροι· οἱ γονεῖς, ἀντλεῖ δι' ἐπίτηδες ἀγγείου ὕδωρ, καὶ φέρει τὸ ἡγιασμένον ῥευστὸν, χωρὶς νὰ λαλήσῃ λέξιν, εἰς τὴν οἰκίαν τῶν νεονύμφων. Καὶ ταῦτα πάντα ἀναμιμνήσκουσι πανάρχαια ἔθιμα. Πᾶς τῆς ἀρχαιότητος φίλος γνωρίζει, ὅτι ὁ χορὸς ἦν ἡ συνήθης ἔκφρασις χαρᾶς καὶ ἐν τῇ παλαιᾷ Ἑλλάδι, καὶ οὐδέποτε ἔλειπεν ἀπὸ τῶν ἐορτασίων τελετῶν.

Ἡ πρὸς χορὸν διάθεσις φαίνεται συγγεννηθεῖσα μετὰ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἀναπολοῦμεν δ' ἔτι τὰ παραδεδομένα ἡμῖν ἐκ τῆς ἀρχαιότητος περὶ Ἰπποκλείδου τοῦ μνηστῆρος τῆς βασιλόπαιδος Ἀγαρίστης. α' Ἀπορχήτω τὸν γάμον» ἐφώνησεν ὁ τῆς Ἀγαρίστης πατὴρ Κλεισθένης πρὸς τὸν πεποιοῦντα εἰς τὴν νίκην τοῦ Ἀθηναῖον, ὅτε οὗτος, καθ' ἣν ἡμέραν ἐπρόκειτο ν' ἀποφασισθῇ ὁ γάμος, ἐπεδείξατο τὴν ἀλαζονείαν αὐτοῦ διὰ φαιδρῶν ὀρχήσεων. Εἰς ἀντίζηλον ἐδόθη τότε τῆς Ἀγαρίστης ἡ χεὶρ, καὶ ὁ Ἰπποκλείδης παρηγορήθη διὰ τοῦ παροιμιακῶς ἔκτοτε λεγομένου ἐπὶ ἀμερίμνου καὶ ἐλαφρόνου αὐταρκειᾶς: οὐ γροῦντις Ἰπποκλειδῇ. Ἀναμνησθῶμεν δ' ἐπίσης, πῶς τὸ σπουδαῖον τῆς παλαιᾶς θρησκείας ἀσμένως συνεδέετο μετὰ τοῦ φαιδρῶν, πῶς οἱ ἁγάντατοι αὐτοὶ, τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς ἡγουμένου, συγκατέβαινον

εἰς τῶν θνητῶν τὰς χοροστασίας. Οὕτως ἐνανθρωποῦντες παρίστανται οὔτε θεοὶ καὶ οἱ ἥρωες ἐν τῇ Γραφῇ τῆς ἑλληνικῆς θρησκείας, ἐν Ὀμήρῳ. Καὶ σήμερον δ' ἐπίσης καταφαίνονται ὑπὸ ὁμοίους τύπους παρὰ τῷ λαῷ ἢ πρὸς ὄρχησιν διάθεσις καὶ τὸ ὑπέρφρον ἦθος. Ἐπὶ τοῦ πλοίου, ἐν μέσῳ τῆς χειμαζομένης θαλάσσης, ὅτε ὁ Ποσειδὼν προβάλλει ἀπειλητικὴν τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ ὑπὲρ τὰ κύματα καὶ ἀκοντίζει τὴν ἀφορίζουσαν θάλασσαν ὑπὲρ τὰ κράσπεδα τῆς νηὸς, οἱ Ἕλληνες ναῦται ὀρχοῦνται ἐν ἡρέμῳ κινήσει περὶ τὸν ἰσθδν, ἐμπρὸς καὶ ὀπίσω, ἐκτείνοντες τὰς χεῖρας καὶ ψάλλοντες, οἰονεὶ ἀποκροτοῦντες τὸν θυμὸν τῶν στοιχείων καὶ τὴν ὀργὴν τοῦ θεοῦ τῆς θαλάσσης. Οὕτως ὀρχοῦντο καταβαίνουσαι τοὺς βράχους τοῦ Ἀχέρονος αἱ Σουλιώτιδες, οὕτως ἐχόρευσεν ὁ Ὀδυσσεὺς εἰς τὸ χάνι τῆς Γραβιάς, περικυκλούμενος ὑπὸ τῶν τουρκικῶν ὀρδῶν, καὶ ἠκολούθουν αὐτῷ οἱ ἑταῖροι ἐμπαίζοντες καὶ γελῶντες τὸν θάνατον. Καὶ ἡ πυρρίχη δὲ τῶν παλαιῶν διεσώθη πολλαχού, ὡς π. χ. ἐν Κρήτῃ. Δύο ἄνδρες, φέροντες ἐγχειρίδια, προβαίνουνσι κατ' ἀλλήλων ἐν μεμετρημένῳ βήματι καὶ πάλλουσι τὰ ὄπλα των, νομίζει δέ τις, βλέπων τὰς ἀγρίας αὐτῶν κινήσεις, ὅτι εὐρίσκεται ἐν Λακεδαιμόνι κατὰ τοὺς παλαιούς χρόνους. Τίς ὅμως δύναται νὰ περιγράψῃ ἐπαρκῶς τὴν χάριν τοῦ σιρτοῦ, ὃν ὀρχοῦνται αἱ νεάνιδες ἐπὶ ἰσθεφούς λειμῶνος ἢ παρὰ τὸν αἰγιαλὸν, κρατούμεναι τῶν χειρῶν, καὶ ἐλίσσουσαι ἢ ἀνελίσσουσαι χαριεστάτην κινήτην ἄλυσιν; Ἐνῷ παρ' ἡμῖν τὰ ζεύγη διέρχονται τὸ ἐν παρὰ τὸ ἄλλο, τὸ θέλγητρον τοῦ χοροῦ ἐκείνου εἶνε, ὅτι ἕκαστος ἐν ἀλληλούχῳ σειρᾷ παρακολουθεῖ ψάλλον καὶ χειρονομῶν τὸν χοροστατοῦντα. Πολλάκις ἡ χορηγίς φέρει ταχὺ τὸ βῆμα εἰς τὴν ἀκτὴν, πρὸς τὰ ὑποχωροῦντα κύματα, ἔπονται δ' αὐτῇ ἀτρόμητοι αἱ λοιπαί, προτιμῶσαι νὰ βραχῶσι μᾶλλον ὑπὸ τοῦ ἀλμυροῦ ὕδατος ἢ νὰ λύσωσι τὴν ζῶσαν ἐκείνην ἄλυσιν. Ἐγγὺς δὲ τῶν ὀρχουμένων, ἐπὶ τῶν παρὰ τὸν αἰγιαλὸν ὑψωμάτων, κάθηνται οἱ γέροντες, *δίλην τεττίγων*, οἰονεὶ ἔκκαϊοντες τὸν ἔσχατον σπινθῆρα τῆς βιωτικῆς αὐτῶν φλογὸς ὑπὸ τὴν ὀροσώδη τῆς νεότητος πνοήν. Οὕτως ἀναζῶσι πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν αἱ εἰκόνες τῆς παλαιᾶς ποιήσεως, ὡς ἡ παρ' Εὐριπίδῃ ἐορτάσιμος τελετὴ, ἡ συναγαγοῦσα θεοὺς καὶ ἀνθρώπους ἐν τοῖς γάμοις τοῦ Πηλέως. Τὴν μουσικὴν ὅμως, τὴν συνοδεύουσαν σή-

μερον τὴν ὄρχησιν, ἡδύνατό τις εὐχαρίστως νὰ στερηθῇ. Καθότι καὶ οἱ σημερινοὶ Ἕλληνες οὐδεμίαν ἔχουσιν ἁρμονίας ιδέαν· ἄδουσι δὲ τὰς ἀπλουστάτας αὐτῶν μελωδίας μετὰ πολλοῦ μὲν ζήλου, ἀλλὰ πολλάκις παραφώνως καὶ πάντοτε ἐρρίνως. Τὰ πρὸς τὸν συρτὸν ἁδόμενα ἄσματα ἔχουσι βαρύθυμον τὸ μέλος καὶ οὐδαμῶς ἀνάλογον πρὸς τὴν διάθεσιν τοῦ καθ' ἡμᾶς χοροῦ. «Τί σοῦ κάμα καὶ μὲ βρίξεις Διαμαντοῦλά μου» ἔφαλλον ἐρρίνως ἐν Πατησίοις, ὀρχούμενοι τὸν συρτόν.

Εὐκόλως δὲ μαντεύει τις, ὅτι καὶ ἡ σοβαρὰ τοῦ βίου ὄψις φέρει προφανῆ, ὡς ἡ χαρὰ, τὸν μεταξὺ τοῦ πάλαι καὶ τοῦ νῦν σύνδεσμον. Τὸ ἀσθενὲς ἀλλὰ τοσοῦτω ἀνθρώπινον ἐκεῖνο δέος, τὸ μὴ τολμῶν νὰ ὀνομάσῃ αὐταῖς λέξεσι τὸ ἐν τῇ φύσει, ἐν τῇ νόσῳ καὶ τῷ θανάτῳ φοβερόν, καὶ νομιῶν ὅτι τοιοῦτοτρόπως τὸ διαφεύγει, τὸ καλοῦν Εὐμενίδας τὰς Ἑρινῦς, καὶ λέγον *εὐλογίαν* ἐπὶ νόσου, καὶ *ἐκλείσει τὰ μάτια* ἀντί: ἀπέθανε, παρίσταται ὁμοιον καὶ ἐν τῇ νεωτέρᾳ Ἑλλάδι. Ἡ δημοτικὴ ποίησις εἶνε πιστὸν κάτοπτρον τῶν λυπηρῶν συναισθημάτων, ἅτινα γεννᾷ παρὰ τῷ λαῷ ἡ ἀπόδοδος τοῦ θέρους, ἡ ἀρχὴ τοῦ χειμῶνος, καὶ ἡ θεὰ τῆς ἀπομαραιομένης ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως. Αἱ τρεῖς ἀρχαῖαι μοῖραι μετεβλήθησαν εἰς τρεῖς γυναῖκας διατρεχούσας κοινῇ τὰς πόλεις πρὸς ἐρήμωσιν· ἡ πρώτη αὐτῶν φέρει σπεῖραμα χάρτου, ἡ δευτέρα ψαλίδα καὶ ἡ τρίτη σάρωθρον. Καὶ ἡ μὲν πρώτη γράφει τὸ ὄνομα τοῦ μορσίμου ἀνδρὸς, αἱ δὲ ἄλλαι ἀπαλείφουσιν αὐτὸ ἐκ τῆς βίβλου τῆς ζωῆς. Ἐν στιγμῇ σφοδροῦ πάθους δράττει ὡς καὶ σήμερον ὁ Ἕλλην τὴν γῆν, ὡς οἱ ἀρχαῖοί ποτε δι' ὁμοίων χειρονομιῶν ἐξώρχιζον τὰς Ἑρινῦς. Τὴν πανῶλη, ἣν εἰκόνιζον οἱ παλαιοὶ ὡς πενθηφοροῦσαν γραῖαν, καλεῖ σήμερον ὁ λαὸς τυφλὴν γραῖαν γυναῖκα, φονεύουσιν πᾶν ὅ,τι ἐγγίση, καὶ διηγεῖται περὶ αὐτῆς, ζωογονῶν πάντοτε καὶ προσωποποιῶν, ὅτι ἡ μοχθηρὰ γραῦς, ψαύουσα τοὺς ἐξωτερικοὺς μόνον τοίχους τῶν οἰκιῶν, δὲν δύναται νὰ φθάσῃ τοὺς ἐπιμελῶς ἐγκλειομένους ἔνδον τῆς οἰκίας.

Καὶ τὸ ἔσχατον ἄφυκτον τέλος θεωρεῖται σήμερον ὡς καὶ ἄλλοτε, παραμένει δ' ἐν τῷ λαῷ ἡ παλαιὰ δόξα, ὅτι ὁ θάνατος δὲν εἶνε φοβερὸς σκελετὸς, ἀλλὰ φίλιος δαίμων, οὔτινος τὸ φίλημα λαμβάνει τὴν πνοὴν ἀπὸ τῶν χειλέων. Τὰ κάλλιστα τῶν ἐνδυμάτων αὐτοῦ περιβεβλημένος, λευχείμων καὶ τὰς χεῖρας ἐσταυρωμένας ἔχων ἐπὶ

τοῦ στήθους, κεῖται ὁ νεκρὸς ἐστραμμένος πρὸς τὴν ἐξώθυραν, εἰς ἔνδειξιν ὅτι καταλείπει ἑσσεῖ τὴν οἰκίαν. Πλέγματα ἐξ ἀνθέων καὶ ταινίας, ἀλλὰ πρὸ πάντων στέφανοι κισσοῦ περιβάλλουσιν αὐτόν. Μεγαλοπρεπὴς δὲ κηδεία νομίζεται καὶ σήμερον ὡς ἄλλοτε ὁ ἐπιζήλotaτος τοῦ θανόντος κληρὸς καὶ τὸ ἱερώτατον τῶν ἐπιζώντων χρέος. Ὅθεν ἑλληνικώτατα, καὶ τοι ξένα πρὸς τὰς νέας ἐννοίας, εἶνε τὰ αἰσθήματα, ἅτινα ἐμψυχούσι τὴν Ἀντιγόνην, τὴν φιλαδελφοτάτην ψυχὴν, διακινδυνεύσασαν τὰ προσφιλέστατα εἰς γυναικα, μόνον ὅπως κηδεύσῃ τὸν ἀγαπητόν της ἀδελφόν.

Παρευρισχόμενοι δὲ σήμερον εἰς ἑλληνικὴν κηδείαν, νομίζομεν ὅτι ἀναβλέπομεν ὁμοίαν τινὰ σκηνὴν πρὸς τὰς ἐπὶ ἀρχαίων ἀγχείων εἰκονιζόμενας.

Τῆς πενθίμου πομπῆς ἡγοῦνται αἱ μυρολογίστριαι, πλήττουσαι τὸ στήθος καὶ σπαράττουσαι τὴν κόμην ἐν ἤθει βιασιότατου ἄλγους. Καὶ σιγᾷ μὲν τὸ μυρολόγιον αὐτῶν κατὰ τὴν ἐπὶ τοῦ τάφου θρησκευτικὴν τελετὴν, ἀλλὰ ῥήγνυται πάλιν σαραξικάρδιον μετὰ τὸ ἔσχατον φίλημα, ἀφοῦ οἱ παρόντες ἀσπασθῶσι τελευταῖον τὸν θανόντα. Ἀ' Ὁρῶντές με ἄφωνον καὶ ἄπνουν προκείμενον, λέγει ἐν τοιοῦτον μυρολόγιον, «κλαύσατε πάντες ἐπ' ἐμοί, ἀδελφοί καὶ φίλοι, συγγενεῖς καὶ γνωστοί· τὴν γὰρ χθὲς ἡμέραν μεθ' ἡμῶν ἐλάλουν, καὶ ἄφνω ἐπῆλθέ μοι ἡ φοβερά ὥρα τοῦ θανάτου. Ἀλλὰ δεῦτε πάντες οἱ ποθοῦμενοί με καὶ ἀσπάσασθέ με τὸν τελευταῖον ἀσπασμόν· οὐκ' ἔτι γὰρ μεθ' ὑμῶν πορεύσωμαι ἢ συλλαλήσω τοῦ λοιποῦ· εἰς κριτὴν γὰρ ἀπέρχομαι, ἔνθα προσωποληψία οὐκ ἔστι· δοῦλοι γὰρ καὶ δεσπόται ὁμοῦ παρίστανται, βασιλεὺς καὶ στρατιώτης, πλούσιος καὶ πέννης, ἐν ἀξιώματι ἴσῳ· ἕκαστος γὰρ ἐκ τῶν ἰδίων ἔργων ἢ δοξασθήσεται ἢ αἰσχυνθήσεται». Μετὰ τὴν ταφὴν ἐπιστρέφουσιν οἱ τῆς νεκρικῆς πομπῆς εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ θανόντος, καὶ οἰονεῖ τελευταῖοι αὐτοῦ ξενοὶ ἀθῆνται περὶ τὸ νεκρικὸν δεῖπνον. Τὸ ἔθιμον δὲ τοῦ ν' ἀποθέτωσιν εἰς τὸν τάφον ἐδέσματα, πλακοῦντας καὶ καρπούς τὴν τρίτην, ἐννάτην καὶ τεσσαρακοστὴν ἡμέραν, ὡς καὶ τὸν τρίτον, ἕκτον καὶ ἑννατον μῆνα μετὰ τὸν θάνατον, ἐνθυμίζει τὴν παιδικὴν τῶν παλαιῶν ὁδόν, οἷτινες παρέθετον ἀληθὲς δεῖπνον τῷ νεκρῷ κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας, καὶ ἐξήτουν νὰ τιμήσωσι τὴν μνήμην αὐτοῦ φέροντες φίλια ἀναθή-

ματα εἰς τὸν τάφον τοῦ καὶ σπένδοντες ἐπ' αὐτὸν μέλανα οἶνον. Ἡ φυσιολατρεία τοῦ λαοῦ φαίνεται πιστεύουσα εἰς στενότερόν τινα σύνδεσμον μεταξύ τοῦ θανόντος καὶ τῆς γῆς ἣν κατέλιπε, κατὰ τὰς μυστηριώδεις ἐκείνας τεσσαράκοντα ἡμέρας· καθότι τεσσαράκοντα ἡμέρας τηρεῖται ἄσθεστον φῶς ἐν τῇ γωνίᾳ τοῦ νεκρικοῦ θαλάμου, καὶ ἐπὶ τεσσαράκοντα ὅλας ἡμέρας ἀποτίθεται ἀγγεῖον πλήρες ὕδατος διὰ τὸν θανόντα ἐπὶ τοῦ τάφου του. Ὁ λαὸς πιστεύει, ὅτι ἡ ψυχὴ τοῦ τελευτήσαντος ἐπιστρέφει ἐν μορφῇ μελίσσης ἵνα πῖνῃ ἀπὸ τοῦ ὕδατος. Πολλάκις δ' ἀπαντᾶται ἐπὶ τοῦ μνήματος ἀνάμνησίς τις τῆς προσφιλοῦς τοῦ θανόντος ἀσχολίας, δείγμα τοῦ ἔργου αὐτοῦ· οὕτως ὁ Ὀδυσσεὺς ἔθηκε κώπην ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Ἑλπήνορος, οὕτως ὁ Σπράττ εἶδεν ἐν Θεναιῖς ἐπὶ τῆς ἐπιτυμβίας πλακὸς κομμωτοῦ ἀπεικονιζόμενον κτένα καὶ μυροθήκην. Τάρταρος ἄφωτος καὶ ἄνυδρος, σκοτεινὴ χώρα πυκνὸν περιβεβλημένη πάγον, ἀπλῶς εἰπεῖν ἐνδιαίτημα φοβερόν διὰ τὴν φαντασίαν τοῦ μεσημβρινοῦ λαοῦ, δέχεται τὰς ψυχὰς τῶν θανόντων. Πρὸ παντὸς δὲ ἐτήρησεν ἡ φαντασία τοῦ λαοῦ τὴν μορφήν τοῦ Χάρωνος, τοῦ κακώτρου ἐκείνου πορθμεῦς τοῦ Ἄδου. Καὶ σήμερον ἐτι δίδουσι τῷ θανόντι μικρόν τι κέρμα, ὁβολόν, ὡς πορθμεῖα, ἵνα μὴ ἀρνηθῇ ἄλλως ὁ πορθμεὺς τὴν διὰ τῶν στυγίων ὑδάτων διεκπεραίωσιν. Καὶ αὐτὸς ὁ στρυφνὸς γέρον Χάρων διατελεῖ ἐν τῇ φαντασίᾳ τῶν νεωτέρων ἐλλήνων ὡς προσωποποιήσις ταχέος καὶ ἀπροσδοκήτου θανάτου. Ὑπὸ μορφήν πτηνοῦ ἢ λύκου ἐνεδρεύει τοὺς ἀχμάζοντας καὶ μέγα φρονοῦντας θνητοὺς, ἐπιπίπτει κατ' αὐτῶν, συμπλέκεται εἰς πάλην, καὶ σφοδρὸς συγκροτεῖται πολλάκις ὁ ἀγὼν· ἀλλ' ἅμα ὡς ἐπέλθῃ ἡ ἐσπέρα ὑπερτερεῖ ὁ Χάρων, δράττεται τοῦ θύματός του ἀπὸ τῆς κόμης καὶ τὸ ἀποκομίζει, διότι

αὐτὸς εἶπε ποιερός, ἑπιθήδειος πρωτοκλέφτης,
ξέρει κλεφτοπατήματα, ποθήρῃαις γυναικῶν»!

Εἶτα δ' ἐλαύνει ἔφιππος μετὰ τῆς εἰς τὸν ὀλεθρον ἀγομένης συνοδείας τοῦ ὑπὲρ τὰ ὄρη, ἅτινα μελανοῦνται ἅμα τῇ προσεγγίσει αὐτοῦ· οἱ νέοι προηγούνται, οἱ γέροντες ἔπονται, καὶ τὰ παιδία εἰσὶ προσδεδεμένα εἰς τὸ ἐρίππιόν του. Χαρακτηριστικωτάτη δὲ εἶνε διὰ τε τὴν νέαν καὶ τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ἡ δυσθυμία, μεθ' ἧς ἀκο-

λουθοῦσι τὸν Χάρωνα εἰς "Αἶδου οἱ αἰχμάλωτοί του, καὶ τὸ πλήρες πόθου βλέμμα αὐτῶν πρὸς τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς καὶ τοὺς φωτεινοὺς τῆς πατρίδος λειμῶνας. Ὁ ὀνομαστός ἀρχηγὸς τῶν κλεφτῶν Δῆμος μίαν μόνην χάριν ζητεῖ θνήσκων παρὰ τῶν συντρόφων αὐτοῦ: ἔν ἀνοικτὸν παράθυρον εἰς τὸν τάφον του, ἵνα ἴδῃ ἔτι ἅπαξ δι' αὐτοῦ τὴν λαμπρότητα τῆς ἀνοίξεως, καὶ ἀκούσῃ τὸ ἀγγέλλον αὐτὴν ἄσμα τῶν χελιδόνων.

«Τάχα δὲν ἤμαστάρε νηοί,
φωνοῦσιν αἱ τῶν νεκρῶν ψυχαὶ ἐν "Αἶδου

δὲν ἤμαστ' παλληκάρια;

τάχα δὲν ταξειδέψαμε μὲ ψυριανὰ καράβια;»

Οὕτω δυσκόλως ἀποσπᾶται ὁ "Ελλην τῶν ἐν τῇ ζωῇ προσφιλῶν αὐτῷ ἀντικειμένων, καὶ οὐδεμία ἐπαγγελία λαμπροῦ μέλλοντος, οὐδεμία προσδοκία παραδεισείων τέρψεων ἐν οὐρανῷ δύναται νὰ ἐξαλείψῃ τῆς μνήμης του τὰς γηίνους ἀπολαύσεις. Ὅτε ὁ Ὀδυσσεὺς μακαρίζει ἐν "Αἶδου τὸν Ἀχιλλεῖα, ὅτι καὶ ἐκεῖ ἄρχει τῶν πνευμάτων, ἀπαντᾷ περιαλγῶς παραπονουμένη ἡ τοῦ Πηλεΐδου σκιά:

α βουλομένη κ' ἐπάρουρος ἐὼν θητενέμεν ἄλλω
ἀνδρὶ παρ' ἀκλήρῳ, ᾧ μὴ βίοτος πολὺς εἴη
ἢ πᾶσιν ρεχέεσσι καταφθιμένοισιν ἀνάσσειν».

Αὕτη εἶνε ἡ κλεῖς πρὸς κατανόησιν τοῦ ἐλληνισμοῦ, τῆς φαιδρᾶς ἐκείνης αἰσθητικότητος, τῆς ἐνασμενιζούσης εἰς φῶς καὶ ζωὴν, καὶ ἦν μόνος ὁ ζήσας ὑπὸ τὸν φωτεινὸν τῆς ἀπτικής οὐρανὸν δύναται νὰ ἐκτιμήσῃ ὀρθῶς. Τί θαυμαστὸν, ὅτι ὅμοιαι περιστάσεις ὅμοια παρήγαγον, ὅτι ὁ χαρακτήρ τῶν νέων ἐλλήνων διεμορφώθη οἷος ὁ τῶν προγόνων αὐτῶν;

Τὸ εὐρὺ κατώτερον στρῶμα, τὸ ἀποτελοῦν τὴν βάσιν τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ, εἶνε λαὸς εὐπλαστός, ἐνεργὸς πνευματικῶς, εὐκίνητος, ἀλλὰ νήφων καὶ διαυγῆς τὴν διάνοιαν. Νοῦς μᾶλλον καὶ ὑπολογισμὸς ἢ θερμότης, ζωηρότης καὶ ἀντιληπτικότης μᾶλλον ἢ βαθύνοια χαρακτηρίζουσιν αὐτόν. Οὔτε τὰ παραδεδομένα σεβόμενοι, οὔτε τὰ παρελθόντα ἐκτιμῶντες, τὸ κέρδος μόνον τῆς στιγμῆς φαίνονται συλ-

λογιζόμενοι. Ἡ ἀγχίστροφος αὐτῶν ἰδιοσυγκρασία, ἡ ζωηρὰ φαντασία των καὶ ἡ ἀδιάσειστος αὐτῶν αὐτάρκεια μεταπίπτουσιν εἰς προσωπικὴν ματαιότητα καὶ κενοδοξίαν.

Φαινόμενον ὅμως μεγάλη ὑποσχόμενον καὶ τὰς πλείστας παρέχον ἐλπίδας εἰς τὸν ἐπὶ τὸ μέλλον τοῦ λαοῦ αὐτοῦ πεποιθότα, εἶνε ἡ ἄπαυστος γνώσεων δίψα καὶ φιλομάθεια τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων. Ἐν τοῖς ἀπωτάτοις χωρίοις ἀπαντᾷ τις ὅμιλον παιδίων, καθημένων πρὸ τῆς θύρας τοῦ διδασκάλου, ἅτινα, οὔτε εἰς τὸν ὥραιον ἥλιον προσέχοντα οὔτε ὑπὸ τοῦ παρερχομένου ξένου ἀντιπερισπώμενα, κύπτουσιν ἐπὶ τοῦ βιβλίου των καὶ συνδιδάσκονται μετὰ ζήλου δι' ἐρωταποκρίσεων. Ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ἀνατολὴν ταμιεύουσιν ἐπιμελῶς οἱ ὑπὸ τὸν τουρκικὸν ζυγὸν τελοῦντες πτωχοὶ ῥαγιάδες ἕκαστον αὐτῶν γρόσιον, ἵνα δυνήθῃσι νὰ στείλῃσι τοὺς υἱοὺς αὐτῶν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν. Συναισθάνονται, ὅτι αὐτοὶ εἶνε ἡ ζωοποιὸς πνευματικὴ ζύμη· καὶ εἶνε τῇ ἀληθείᾳ ἡ ψυχὴ τῆς Ἀνατολῆς, καὶ τοι δὲν ἠδυνήθησαν ἔτι νὰ περιβάλῃσι σῶμα τὴν ψυχὴν αὐτήν.

Ἡ διὰ πάσης κοινωνικῆς κλάσεως ἐν Ἑλλάδι διήκουσα φιλομαθὴς δίψα ἔχει ἰσχυρὸν αὐτῆς σύμμαχον τὴν ἰσότητα, ἥτις ὑπάρχει πράγματι ἐν Ἑλλάδι. Ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἤδη ὀλίγον ἐσήμαινεν ἡ διαφορά τῆς κοινωνικῆς τάξεως, καὶ αὐτὸς ὁ ἀριστοκρατικώτατος Περικλῆς ἠναγκάζετο πολλάκις νὰ συγκαταβαίῃ θηρεύων τὴν εὐνοίαν τοῦ ἐσχάτου τῶν προαστείων κατοίκου.

Ἡ δημοκρατικὴ αὕτη χοροὶ ἐπικρατεῖ καὶ σήμερον· οὐδεμία δ' ὑπάρχει διακεκριμένη εὐγένεια, περιβεβλημένη προνομίας καὶ μεγάλας ἔχουσα κτήσεις, ὥς παρ' ἡμῖν. Ἀλλὰ καὶ τῆς ἀξίας τὴν ἀριστοκρατίαν δὲν ἀνέχεται ὁ Ἕλληνας, ὥς δὲν ἀνέχεται τὴν ἀριστοκρατίαν τοῦ γένους. Πόθεν δ' ἄλλως ἠδύναντο ν' ἀρυσθῶσιν οἱ Ἕλληνες σέβας πρὸς τὴν ἀριστοκρατίαν αὐτῶν; Οὐδέποτε ἔσχον μεσαιῶνα κατὰ τὰς ἡμετέρας ἐννοίας, οὔτε ἱποτικὰ φρούρια, οὔτε σωματεῖα, οὔτε κληρονομικὰ κατὰ τὰς μεσαιωνικὰς ἐννοίας δικαιώματα. Οἱ ῥαβδισμοὶ τῶν Τούρκων μόνον ἦσαν πάνποτε ὑπὲρ τὰς κεφαλὰς των· πρὸ αὐτῶν ἔτρεμον ὑψηλοὶ καὶ ταπεινοί, φαναριῶται, προὔχοντες καὶ λαὸς, καὶ δι' αὐτῶν ἰσοπεδοῦντο πάντες.

Τούτου δὲ ὑπῆρξαν σπουδαιόταται αἱ συνέπειαι. "Οστις δὲν ἔχει

νὰ φοβῆται τοὺς ἄλλους, καὶ βλέπων πρὸ αὐτοῦ ἀνοικτὴν τὴν εἰς τὸν σκοπὸν τοῦ ἀστυκοῦ βίου ἄγουσαν, ἀπαντᾷ ἐνώπιόν του τὸ κράτος μόνον οὐχὶ δὲ τάξιν ὅλην προνομιούχων, παρακλυύουσιν καὶ πιέζουσιν αὐτὸν, θὰ προτιμῆσθαι θεβαίως νὰ ἐπιδιώξῃ τὸν σκοπὸν ἐκεῖνον ὅλαις δυνάμεσι καὶ νὰ θυσιάσῃ πολλάκις τὴν ἰδίαν ὑπὲρ τῆς κοινῆς εὐημερίας. Παραδείγματα τοῦ ζῶντος τούτου πατριωτισμοῦ, ἄξια τῶν ὥραιότητων τῆς ἀρχαιότητος παραδόσεων, ἔχει πολλὰ νὰ ἐπιδείξῃ ὁ ἑλληνικὸς ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγών. Πλὴν τοῦ Βαρθάκη, Κουντουριώτου, Ὑψηλάντου καὶ Μαυροκορδάτου, πλείστοι ἀνώνυμοι σχεδὸν "Ελληνες ἔμποροι καὶ ὀψοπῶλαι κατέθηκαν ἄσμενοι τὴν περιουσίαν αὐτῶν ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τῆς πατρίδος καὶ προσεκτῆσαντο δικαιώματα ἐπὶ τῆς ἐθνικῆς εὐγνωμοσύνης.

Οὕτω δ' ἐν Ἑλλάδι συμβαδίζουσιν ἀγάπη τῆς κοινῆς καὶ ἀγάπη τῆς ἰδίας πατρίδος, πατριωτισμὸς καὶ ἐνέργεια ὑπὲρ τῶν ἰδίων. Πρέπει δὲ νὰ ᾔνέ τις κωφὸς καὶ τυφλὸς, ἵνα παραγνώρισθαι τὴν σημασίαν τοῦ φαινομένου τούτου ἐν Ἑλλάδι. Ἡμεῖς οἱ μακρὰν ἰστάμενοι καὶ ἐπιζῶντες νομίζομεν πολλάκις, ὅτι ὁ παλαιὸς ἑλληνισμὸς συνεκεντροῦτο εἰς μίαν μόνην πόλιν, τὰς Ἀθήνας. Οὐδέποτε ὅμως θέλει τις ἐννοήσῃ τὴν παλαιὰν ἑλληνικὴν ἱστορίαν, ἂν δὲν ἐκτιμῆσθαι προσηκόντως τὰ κλάσματα τοῦ πνευματικοῦ βίου καὶ τὴν ἐκπολιτιστικὴν συμβολήν, ἣν ἐκάστη τῶν πολυαριθμῶν ἑλληνικῶν κοινοτήτων, ὡς ἡ Σικυών, τὸ Ἄργος, αἱ Θῆβαι, ἡ Κόρινθος, συνεισένεγκον εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἀνάπτυξιν. Κατὰ τὴν μεγίστην τοῦλάχιστον τῆς Ἑλλάδος ἀκμὴν οὐ μόνον δὲν ἔβλαψε τὸν πατριωτισμὸν ἡ ἀτομικὴ παρ' ἀλλήλοις συνύπαρξις πολλῶν μικρῶν κρατῶν, ἀλλὰ τούναντίον προήγαγεν αὐτὸν μᾶλλον καὶ ἐκέντρισεν εἰς ἐνάμιλλον ἀπὸ κοινοῦ ἐνέργειαν.

Ἡ ἀτομικότης εἶνε καὶ σήμερον τὸ προέχον χαρακτηριστικὸν τοῦ τόπου καὶ τῶν κατοίκων αὐτοῦ, ἐξ αὐτῆς δὲ γεννᾶται ἄπειρος ποικιλία καὶ πληθὺς ἀντιθέσεων, ἃς δυσκόλως δύναται τις νὰ ἐπανεύρῃ παρ' ἀλλήλαις ἐπὶ τόσον μικρᾷ χώρᾳ. Ἐνῶ ἐν τῇ κορινθιακῇ κόλπῳ θάλλουσιν ἡ μυρσίνη καὶ ἡ ῥοδοδάφνη, οἱ λειμῶνες τῆς Ἀρκαδίας καλύπτονται πολλάκις ὑπὸ χιόνων ἔτι καὶ πάγων. Ἀρκεῖ δὲ βραχὺς πλοῦς ἢ ὀλίγων ὥρων ἐκδρομὴ διὰ τῶν ὄρεων, ἵνα μεταβῇ τις εἰς ὅλως νέας χώρας.

Οὕτω δὲ διάφοροι, ὡς τὸ κλῖμα καὶ τὸ ἔδαφος, φαίνονται καὶ αἱ διαθέσεις καὶ τὸ πνεῦμα τῶν κατοίκων. Ἐνθυμούμεθα δύο μοναχοὺς ἐκ τῆς μονῆς τῆς Πεντέλης, ὧν ὁ ἓν τοῦ προσώπου χαρακτήρες καὶ ἡ ὅλη ἐμφάνεια παρίστανον τοιαύτην τινὰ διαφοράν· ἀψύπνωσε δὲ πάραυτα ἐν ἡμῖν ἡ ἀνάμνησις τοῦ φοβεροῦ ἀγῶνος, ἐν ᾧ συγκεφαλαιοῦται οὕτως εἰπεῖν ἡ παλαιὰ ἑλληνικὴ ἱστορία, ἅτε ὁ εἰς ἐξ αὐτῶν, αὐστηρὸς καὶ τραχὺς τὴν ὄψιν, εἶπε μετὰ βαρύτητος· «Εἶμαι Σπαρτιάτης», ἐνῶ ὁ συνάδελφος αὐτοῦ, προσηνέστερος ἀλλὰ καὶ λεπτὸς τὸ ἦθος καὶ πνευματώδης τὴν ὄψιν, ζῶσα δ' ἐκείνου ἀντίθεσις, ἐδήλου ὅτι κατήγετο ἐκ τοῦ ἀττικοῦ χωρίου Καλιενδέρει.

Οὐδεὶς βεβαίως δύναται ν' ἀρνήσῃ, ὅτι ἡ βαθύτατα ἐντετυπωμένη αὕτη ἀτομικότης ἔχει καὶ τὴν σκοτεινὴν αὐτῆς ὄψιν, καὶ ὅτι ἀπεκώλυσε τὸν διὰ μικροτοπικῶν συμφερόντων καὶ φατριῶν διηρημένον οὕτω λαὸν νὰ φθάσῃ εἰς πλήρη σύνταξιν ἐθνικῆς ὑπάρξεως. Ὡς παρὰ τοῖς ἀτόμοις οὕτω καὶ παρὰ τοῖς ἔθνεσι τὰ κακὰ συμβαδίζουσι μετὰ τῶν καλῶν. Ἡ διατετμημένη καὶ διερρήγμενη φυσικῶς χώρα, ἥτις ἀφ' ἐνὸς προήγαγε τοσοῦτον ἀφθόνως τὸν πολιτισμὸν καὶ εἰς τοιαύτην παρέστησεν ἀκμὴν τὰς τέχνας καὶ ἐπιστήμας, ὑπέθαλψεν ἐξ ἑτέρου ἀπ' αἰῶνων ἐσωτερικὰς διχονοίας, ἐμφυλίους πολέμους καὶ ληστρικὸν βίον. Εἰς δόξης δὲ μάλιστα τίτλον ἀνήχθη ὁ φατριασμός καὶ ἡ ληστεία. Καὶ ἐνταῦθα ἀπαντῶμεν πάλιν τὰς ἀμέσους συνεπειὰς τῆς τουρκικῆς διοικήσεως· διότι ἐν καιρῷ τῆς τουρκικῆς δεσποτείας ἡ ληστεία ἐθεωρεῖτο ὡς φυσικὴ ἔκφρασις τῆς ἐλευθερίου τάσεως τῶν Ἑλλήνων. Ὅπου ὁ νόμος δὲν ἐφρούρει πλέον τὸ πρόσωπον καὶ τὴν ἰδιοκτησίαν, ἐξελέγετο κάλλιστος αὐτῶν φρουρὸς ἡ κατὰ τοῦ νόμου ἀντίστασις, καὶ ὅστις δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ φέρῃ τὸν ζυγὸν, ὅστις ἠσθάνετο σφύζουσαν ἐν ἑαυτῷ γενναίαν καρδίαν, ἔσπειυδεν εἰς τὰ ὄρη, καὶ ὁ δούλος μετεβάλλετο εἰς ἐπίφοβον ἐχθρόν. Ὅ,τι δ' ἀλλαχοῦ καλεῖται ἔγκλημα, ἐθεωρεῖτο ἐκεῖ ὡς καθήκον, καὶ ἡ φήμη τῆς ὑπερασπίσεως τῆς πίστεως καὶ τῆς πατρίδος ἐδόξαζον τὴν κλῆσιν τοῦ κλέφτου. Πλήρης μίσους καὶ περιφρονήσεως ἔβλεπε τοὺς Τούρκους ὁ κλέφτης, ὡς καὶ τοὺς ἰδίους αὐτοῦ πατριώτας, τοὺς ὑπὸ τὸν τουρκικὸν ζυγὸν κάμπτοντας τὸν αὐχένα. Πόλεις αὐτοῦ ἦσαν ἐρημιαί· καὶ βράχων κορυφαί· ἔζη ἐν τῇ ἀγρία ἐρήμῳ καὶ κατῴκει λύ-

κων φωλεὰς μᾶλλον ἢ τὴν πεδιάδα, ὅπου ἔζη ὁ *Τούρκος* καὶ ὁ *δοῦλος*, ἀπὴντα δὲ, ὅσας ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις τὸν προσεκάλει νὰ προσκυνήσῃ, διὰ τοῦ δημοτικοῦ ᾄσματος:

«Πασᾶ μου ἔχω τὸ σπαθί, βεζύρη τὸ τουφέκι·

Κάλλιο γὰρ ζῶ μὲ τὰ θεριά, παρὰ γὰρ ζῶ μὲ Τούρκους».

Ἐν τῷ ᾄσματι «ὁ ἀνυπότακτος κλέφτης» εἰκονίζεται ὅλον τὸ πάθος τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν ἀπίστων δυναστῶν αὐτῶν, ἀλλὰ συνάμα καὶ ἡ ἀγρία ἀντίστασις τοῦ τέκνου τῆς φύσεως κατὰ τῶν τεχνῶν τῆς εἰρήνης καὶ τοῦ περιωρισμένου ἐν γένει ἀστυκοῦ βίου. Ἡ ἀνατροφή καὶ παιδείεις τῶν κλεφτῶν ἦσαν πάντῃ ἀνάξια λόγου· πᾶσα δ' αὐτῶν ἡ μάθησις συνεποσοῦτο εἰς τὰς παλαιὰς παραλογὰς καὶ τὰ πολεμικὰ ᾄσματα, ἅτινα ἐπανηγύριζον τὴν ἀνδρείαν καὶ τὰς νίκας τῶν προγόνων αὐτῶν, ἀπὸ τοῦ ἐνδόξου ἀγῶνος τοῦ Σκενδέρμπεη κατὰ τῆς ἡμισελήνου μέχρι τῆς ἡρωϊκῆς ἀντιστάσεως τοῦ Σουλίου κατὰ τοῦ Ἀλῆ-Πασᾶ καὶ αὐτοῦ τοῦ ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνος. Καὶ κατ' αὐτὰ τὰ παίγνια διεμερίζοντο οἱ παῖδες εἰς κλέφτας καὶ Τούρκους. Ὁ ζῆλος δὲ μεθ' οὗ ἠσκοῦντο σωματικῶς ἀναμιμνήσκει τὴν παλαιὰν παλαιστράν ἐν Λακεδαίμονι καὶ Ὀλυμπίᾳ. Ὅσας κατὰ τὸν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνα οἱ στρατιῶται τοῦ παλαιοῦ πρωτοκλέφτου Κολοκοτρώνη διέκοπτον τὴν πορείαν αὐτῶν, ὅπως ἀναλάβωσι δυνάμεις διὰ λιτῆς τροφῆς καὶ πόσεως, ἐπεδίδοντο εἰς πάλην, ἄλμα καὶ δισκοβολίαν, ὡς εἰ ἀνέμενεν αὐτοὺς ὁ τῆς ἐλαίας θαλός, ὅπως ἐν τῇ ἀρχαιότητι. Ἡ σωματικὴ δεξιότης τῶν κλεφτῶν ἔφθανεν εἰς βαθμὸν ἀπίστευτον. Οὕτως ἐλέγετο περὶ τινος διασήμευ αὐτῶν ἀρχηγοῦ, ὅτι ἐπήδησεν ὑπὲρ ἑπτὰ πλησίον ἀλλήλων ἱσταμένους ἱππους, καὶ ὅτι ἔφθανε τρέχων τοὺς ταχυτάτους κέλῃτας. Ὅτε ἔτρεχε, λέγει τὸ ᾄσμα, ἤγγιζον οἱ πόδες του τὰ ὠτά του. Ὁ ἥρως τοῦ κατὰ τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα ἀγῶνος Ὀδυσσεὺς ὀλίγον ἡλαττοῦτο τοῦ μυθικοῦ αὐτοῦ ὁμηρικοῦ προπάτορος κατὰ τὴν ταχύτητα καὶ τὴν εὐλυγισίαν. Ἀνυπέρβλητος δὲ ἦν ἡ εὐστοχία τοῦ ὀφθαλμοῦ αὐτῶν. Διὰ τῶν κάκιστα κατεσκευασμένων παλαιῶν αὐτῶν ὅπλων ἐπετύγχανον οἱ κλέφται δακτυλίδιον εἰς διακοσίων βημάτων ἀπόστασιν, καὶ ἐν αὐτῷ δὲ τῷ σκότει οὐδέποτε ἀπετύγχανον τοῦ σκοποῦ. Ἄμα ὡς ἤστραπτε τὸ

ἐχθρικὸν πυροβόλον, ὁ κλέφτης ἐσκόπευεν ἀσφαλῶς. Ὡς πρὸς τὴν ἐγκαρτέρησιν σωματικῶν στερήσεων ἠδύναντο ἐπίσης οἱ κλέφται νὰ καταισχύνωσιν ἀρχαῖον στωϊκόν. Τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας ἐμάχετο ὁ Νικοτζάρας καὶ οἱ ἐταῖροι αὐτοῦ ἐπὶ τῆς κατὰ τὸ Πράβι γεφύρας, καὶ μόνη αὐτῶν τροφή καὶ μόνη αὐτῶν πόσις ἦν ἡ χιῶν τῶν ὀρέων. Ὡς δὲ οἱ πειραταί τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου ἔζων αὐτάρχεις μῆνας ὅλους ἀπὸ διπύρου, χρομμύων καὶ ὀστρέων, οὕτω διήνυσον οἱ κλέφται τῶν ὀρέων τὰς ἐπιπονωτάτας πορείας, ὀλίγας μόνον ἐλαίας καὶ τεμάχιον αἰγείου τυροῦ φέροντες ἐν τῷ σάκκῳ των. *Ὁπου ὁ γαῖδαρος πειρᾷ*, λέγει ἡ παροιμία, *βρίσκει ὁ Ἕλλην τὰ χορτάση*. Οὕτω κατὰ τὸν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνα δὲν παρέστη ἀνάγκη μεγάλων προμηθειῶν διὰ τὸν ἐλληνικὸν στρατὸν, ὁ δὲ στρατηγὸς Κολοκοτρώνης ἦν ἀπηλλαγμένος σχεδὸν τῆς ναπολεοντείου μερίμνης περὶ διατροφῆς τῶν στρατιωτῶν αὐτοῦ. Ἀλλ' εἶχεν ὅμως ἀντὶ τούτου ἀπείρους ἀφορμὰς δυσαρεσκείας ἐπὶ τῇ συνήθει κατὰ τὰ κλεφτικὰ στρατόπεδα ἰδιογνωμοσύνη καὶ ἐλλείψει πάσης πειθαρχίας. Ὡς πρὸς τοῦτο δὲ οἱ Ἕλληνες ναυτικοὶ ἠδύναντο νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς παράδειγμα μιμήσεως ἄξιον εἰς τὰ παλληκάρια τῶν ὀρέων. Ἡ ταχύτης καὶ ἡ δεξιότης τῶν ἐλλήνων ναυτῶν εἶν' ἐπίσης ὡς ἡ τῶν κλεφτῶν ἀξιοθαύμαστος. Συστέλλοντες ἢ ἀναπετανύοντες τὰ ἱστία, συμπεριστρέφονται καὶ συμπεριελίσσονται περὶ τὰς κεραίαις, χορεύουσιν εἰς τὸ ἄκρον τοῦ ἱστοῦ χωρὶς νὰ πίπτωσι καὶ ἀρέσκονται εἰς ἀποτόλμους καὶ ἐπικινδύνους καταδύσεις. Πλὴν τούτου ὅμως κρατεῖ παρ' αὐτοῖς παραδειγματικὴ τάξις καὶ ἀκρίβεια, καὶ πρὸς τὸ σύριγμα ἢ τὴν πρόσκλησιν τοῦ πηδαλιούχου ἵπτανται πάντες εὐθὺς πρὸς τὸ μέρος, ὅπου ὑπάρχει ἀνάγκη· δύναται δὲ ὡς πρὸς τοῦτο νὰ καταισχύνῃ τοὺς κλέφτας ἢ ἐξαίρετος αὐτῶν πειθαρχία. Εἶνε βάσανος ἡ διοίκησις ἐλληνικοῦ στρατοῦ, ἔλεγε στενάζων ὁ Κολοκοτρώνης· ἄς μοὶ δώσῃ ὁ Οὐέλλιγκτων τεσσαράκοντα χιλιάδας τῶν στρατιωτῶν του, καὶ ὑπόσχομαι νὰ τοὺς συγκρατήσω· ἂν ὅμως τῷ δώσω ἐγὼ πεντακοσίους μόνον Ἕλληνας, οὐδὲ μίαν ὥραν θὰ κατορθώσῃ νὰ τοὺς διοικήσῃ. Ἡ πολεμικὴ τῶν κλεφτῶν ἦτο βεβαίως φοβερὰ διάφορος τῆς τακτικῆς τῶν εὐρωπαϊκῶς ἡσκημένων στρατῶν· πρῶσοι δὲ ἀξιωματικοί, ἐλθόντες εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Κολοκοτρώνη, δὲν εὗρισκον λέξεις ἱκα-

νάς νὰ ἐκφράσωσι τὴν ἀγανάκτησιν αὐτῶν κατὰ τοῦ κλεπτικοῦ ἀληθῶς ἐκείνου κλεπτικοῦ συρφετοῦ. Ὅτε προσήγγιζεν ὁ ἐχθρὸς διεσπείροντο πανταχόσε οἱ κλέφται, καὶ ἕκαστος αὐτῶν ἀνεξήτει κρύπτην τινὰ, θάμνον, ἢ τόπον ἐνέδρας, ὅθεν νὰ πυροβολήσῃ κατὰ τῶν Τούρκων. Ἄ δ' ἔμενον πολλοὶ ἐπὶ τὸ αὐτὸ, κατεσχεύαζον *ταμπούρια*, τούτέστιν ἡμισελήνοειδῆ ὀχυρώματα, ὅπισθεν τῶν ὁποίων ἐκρύπτοντο, ἵνα χαιρετίσωσι τὸν ἐγγίζοντα ἐχθρὸν δι' αἰφνιδίου πυροβολισμοῦ. Εὐρωπαϊκῶς πεπαιδευμένοι ἀξιωματικοὶ κατήλεγξαν πολλάκις τὴν δειλίαν τῶν κλεφτῶν, μὴ ἀναλογισθέντες ὅτι καὶ ἐν τούτῳ ἐπιναλαμβάνεται παλαιὸν φαινόμενον. Ὁ Ἕλλην δὲν ἐπεθύμει νὰ θυσιάζηται ἀνωφελῶς, καὶ προὔτιμα νὰ μένῃ ἐν φρονίμῳ ἀμύνῃ, ἐπωφελούμενος τὰ πλεονεκτήματα τοῦ ἐδάφους· ὡσάκις δὲ μόνον ἡ ἀνάγκη τῶν περιστάσεων ἀπέκλειε τὴν ἐκλογὴν, ὡς ἐν Μαραθῶνι, ἐν Θερμοπύλαις καὶ Σαλαμῖνι, ἐπετίθετο μετὰ μεγίστης τοῦ θανάτου περιφρονήσεως. Οὕτω δὲ καὶ ἐν τῇ νέᾳ Ἑλλάδι ἐθεώρουν ὡς ὕβριν οἱ Σουλιῶται πᾶσαν πληγὴν, ἣν ἐλάμβανέ τις ἀνωφελῶς. Ὁ ἐλληνικὸς ἡρωϊσμός εἶνε ὁ ἐν τῷ χάλικι κεκρυμμένος σπινθὴρ, ὁ ὑπνώττων ἐφ' ὅσον ἐξωτερικὴ τις δύναμις δὲν τὸν ἀφυπνίζει. Ὅσάκις ὁμως ἐπρόκειτο περὶ τῶν πάντων, ὡσάκις τὰ πράγματα ἴσταντο ἐπὶ ξυροῦ ἀκμῆς, ἔδειξαν καὶ οἱ κλέφται, ὅτι ἠδύναντο νὰ ἀντικρύσωσι γελῶντες τὸν θάνατον. Ὁ εἰς τουρκικὴν αἰχμαλωσίαν ἐμπίπτων κλέφτης ἐγνώριζεν, ὅτι ἀνέμενεν αὐτὸν σκληρὸς ἀκρωτηριασμός καὶ ἀνασκολόπισις, καὶ ὅτι οὐδ' αὐτὸ τὸ ἄψυχον σῶμά του ἤθελε διαφύγει τὴν ὕβριν. Διὰ τοῦτο ὁ μέγιστος αὐτῶν φόβος ἦτο νὰ πέσωσι ζῶντες εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων, καὶ συχνάκις ἠκούετο ἡ παρὰ πότον εὐχὴ τῶν κλεφτῶν: *καλὸ μολύβι!* Κάλλιον θάνατος χωρὶς ἐντροπὴν παρὰ ἐντροπὴν χωρὶς θάνατον, ἦν τὸ ἀξίωμά των, καὶ ὁ ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης τάφος ὁ μόνος τῆς ὑπερηφανίας αὐτῶν πόθος· τὸ δὲ σπαρτιατικὸν ῥητόν: *ἢ τὰν ἢ ἐπὶ τὰν* ἀπετέλει καὶ τῶν μανιατῶν τὸ πολεμικὸν σύνθημα. Ἐὰν δὲ ποτε ἔφερεν ἡ τύχη νὰ αἰχμαλωτισθῇ κλέφτης ὑπὸ τῶν Τούρκων, εὐκολώτερον ἦτο νὰ καταθραύσωσι τὸ σῶμά του μᾶλλον ἢ νὰ κάμψωσι τὸ φρόνημά του. Ὁ πρωτοκλέφτης Κατσαντώνης καὶ ὁ νεώτερος αὐτοῦ ἀδελφὸς Γεώργιος, πεσόντες ἐκ προδοσίας εἰς χεῖρας τοῦ θανασίμου αὐτῶν ἐχθροῦ Ἀλῆ Πασᾶ, κατεδικά-

σθησαν εἰς τὴν διὰ σφύρας κατάθραυσιν ἑνὸς ἐκάστου τῶν μελῶν αὐτῶν. Ὁ πρεσβύτερος ἀδελφός, ἐξησθενημένος ἐκ πυρετοῦ καὶ εὐλογίας, καὶ μὴ δυνάμενος νὰ ὑποστῇ τὸ μαρτύριον, ἀφῆκεν ἀσθενεῖς τινας στόνους, ὅτε ὁ βαρὺς σίδηρος κατέπεσεν ἐπὶ τῶν γονάτων του· τότε ἐστράφη ἔκπληκτος ὁ Γεώργιος πρὸς αὐτὸν καὶ ἀνέκραξε: «Πῶς, Κατσαντώνη; φωνάζεις ὡς γυνή; Εἶτα ἦλθε καὶ αὐτοῦ ἡ σειρά, καὶ παρέμεινεν ἀτάραχος, χωρὶς οὐδὲ στεναγμός, οὔτε βλέμμα οὔτε φθόγγος εἰς νὰ μαρτυρήσῃ τὸ ἄλγος του, μέχρις οὗ κατεσυντρίβῃ αὐτοῦ ἕκαστον μέλος ἀπὸ τῶν ἰσχύων μέχρι τοῦ ποδός. Αἱ ὠμότητες αὐταὶ τῶν ἐχθρῶν πρὸς πάντοτε ὅμοια παρὰ τῶν κλεφτῶν ἀντίποινα. Ἦτο δὲ φυσικώτατον, ὅτι ἄνθρωποι διωκόμενοι ὡς λύκοι καὶ βιοῦντες ἐν διαρκεῖ πάλῃ κατὰ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῆς φύσεως, εἶχον ἀποταχθῇ πρὸς οἰονδηποτε τρυφερὸν αἶσθημα καὶ ἡμιλλῶντο ἐν βαρβαρότητι πρὸς τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν. Οὐδέποτε ἐφείδοντο τῶν τούρκων αἰχμαλώτων, πλειστάκις ὅμως παρῆχον αὐτοῖς τὸ εὐεργέτημα ταχείας θανάτου, διὰ σπάθης ἢ σφαίρας. Οὐχ ἤττον ἐπεδείκνυον ἐνίοτε ἱπποτικὴν εὐγένειαν πρὸς τὰς γυναῖκας, αἵτινες ἐνέπιπτον εἰς χεῖράς των· ἀρχηγὸς δὲ θελήσας ποτὲ νὰ προσβάλῃ αἰχμαλώτον ὀθωμανίδα ἐφονεύθη ὑπὸ τῶν ἰδίων αὐτοῦ παλληκαριῶν.

Ἡ κλεφτουριά ἦν ἐθνικὸς θεσμός, οὔτε ἦσαν κοινοὶ ἐξ ἐπαγγέλματος λησταὶ οἱ κλέφται· ἤσκουν τούναντίον ἐξ ἀνάγκης καὶ μετὰ διακρίσεως τὸ ἔργον αὐτῶν. Οἱ τοῦ Πίνδου κλέφται εἶχον συνηθῶς ἐν τῇ συμμορίᾳ αὐτῶν καὶ μοναχὸν τινα, διαμένοντα ἐν κοίλῃ στελέχει δρυός. Ὅσάκις δὲ ἡχμαλώτιζόν τινα, ἔφερον αὐτὸν πρὸ τοῦ παραδόξου ἐκείνου μαντείου, καὶ ὁ ἀρχηγὸς ἠρώτα: Εἰπέ, ἅγία δρὺς, τὴν ὁποίαν ἐσέβοντο οἱ πατέρες μας, τί νὰ κάμωμεν τὸν αἰχμαλώτον μας;

Εἶνε χριστιανός, ἀπῆντα τὸ μαντεῖον, ἢ ἄπιστος σκύλλος;

Γνωρίζεις, ἅγιον δένδρον, ὅτι εἶνε χριστιανός.

Τότε ἃς ἀπέλθῃ χαίρων ὁ ἀδελφός μας, ἀφοῦ λάβῃ τὸν ἀσπασμὸν τῆς ἀδελφικῆς περιπτύξεως καὶ ἀγιάσῃ τὸ βαλάντιον αὐτοῦ, ἀνακουφίζων τὰς ἀνάγκας τῶν πτωχῶν αὐτοῦ ἀδελφῶν.

Ἄν ὅμως ὁ συλληφθεὶς ἦν μουσουλμάνος, ἢ βραχεῖα ἀπάντησις ἦτο: Κρεμάσατε τὸν ἄπιστον ἀπὸ τῶν ἁγίων μου κλάδων καὶ δημεύ-

σατε ὅτι ἔχει, πρὸς ὄφελος τῆς ἀληθινῆς ἐκκλησίας καὶ τῶν πιστῶν αὐτῆς τέκνων.

Οὕτως εἶχον οἱ κλέφται τὴν θρησκευτικὴν τῶν πράξεων αὐτῶν κύρωσιν· διότι ἡ ὀρθόδοξος ἐκκλησία προθύμως ἐσυγχώρει τὰς ἐν ὀνόματι θεοῦ καὶ πατρίδος διαπραχθείσας βιαιοπραγίας, καὶ ἐνθέρμως προσηύχετο ὁ κλέφτης ἐνώπιον τῆς *Παραγίας κλεφτρίας*, τῆς προστατευούσης τὴν κατὰ γῆν καὶ θάλασσαν ἀρπαγὴν θεομήτορος.

Ἴδιον ποιητικὸν θέλημα περιβάλλει τὸν ἐπὶ τῶν ὁρέων ἄγριον βίον. «Ἐπὶ τῶν ὁρέων εἶνε ἐλευθερία, λέγει τὸ ἄσμα, καὶ τὸν καθαρόν τῶν κορυφῶν τῶν ἀέρα δὲν μιάινει τῶν τάφρων ἡ πνοή».

Ἄς συνοδεύσωμεν ἐπὶ στιγμὴν τὸν ὁδοιπόρον, ὅστις πλανώμενος διὰ τῆς ἀγρίας ὀρεινῆς χώρας τῆς Ἀκαρνανίας καὶ Αἰτωλίας, καὶ ἄλλοτε μὲν εἰς χειμάρρου κοίτην ἀναρριχώμενος, ἄλλοτε δὲ ἐπὶ ἀγρίας καὶ ἀποτόμου χαράδρας κατολισθαίνων, ποθεῖ τέλος ἀνάπαυσιν καὶ στέγην, ἐξηντλημένος ἐκ τοῦ καμάτου τῆς ἡμέρας. Βλέπει τότε φέγγον μακρόθεν διὰ τῆς νυκτὸς τὸ φῶς ποιμνιοστασίου, καὶ χαιρετίζει αὐτὸν συγχρόνως ὁ θόρυβος τῶν κλασικῶν *γηγενῶν* κατοίκων τῶν μερῶν ἐκείνων. Ἐγγύτερον ὅμως ὁρμῶσι κατ' αὐτοῦ ἀγρίως ὑλακτοῦντες φοβεροὶ μολοσσοί, καθ' ὧν δὲν δύναται ἄλλως νὰ ὑπερασπισθῇ ἢ λιθοβολῶν, ὡς ἄλλοτε ὁ Εὐμαιος, καὶ διασκορπίζων οὕτω τοὺς ἀπαύστως ὑλακτοῦντας· τότε προβαίνει ἐκ τῆς χαμηλῆς θύρας ὁ κύριος τῆς μάδρας, ὁ *δῖος* *συβώτης*, καὶ ὑποδέχεται τὸν ξένον μετ' ἀληθῶς ὀμηρικῆς φιλοξενίας. Ἐνδον περίξ πυρᾶς κάθεται ὁμιλος παλληκαρίων, ἄγριοι καὶ θρασεῖς τὸ βλέμμα ὀπλοφόροι, φωτεινὴ δὲ τῆς φλογὸς μαρμαρυγὴ καταστράπτει τὰς γραφικὰς αὐτῶν ἐνδυμασίας, τὰ πορφυρὰ φέσια, τὰ ἐν τῇ χρυσοκεντήτῳ ζώνῃ ἀκτινοβολοῦντα ὅπλα καὶ τὰς πολυπτύχους αὐτῶν φουστανέλλας. Τὸν εἰσερχόμενον ὑποδέχεται φαιδρὸς καὶ μεγαλόφωνος χαιρετισμὸς, οἰονεὶ πρόσκλησις εἰς τέρψιν καὶ χαράν· τὸν καλοῦσι δὲ εἰς τὸ παρὰ τὴν πυρὰν ἡτοιμασμένον δεῖπνον καὶ συμμερίζονται μετ' αὐτοῦ τὰ κάλλιστα τεμάχια τοῦ περὶ τὸν ὀβελὸν ἐψημένου ἀρνίου. Τότε, ὡς ἐμαντεύοντο ἄλλοτε ὁ Κάλχας καὶ ὁ Τειρεσίας ἐκ τῶν σπλάγχχνων τοῦ θύματος, προσέρχεται εἰς τὴν πυρὰν γέρων σοβαρὸς τὴν ὄψιν, παρατηρεῖ τὴν ὠμοπλάτην τοῦ ζώου καὶ προλέγει εἰς τοὺς κλέφτας εὐτυχίαν

καὶ καλὴν λείαν ἐπὶ τῇ προσεχεῖ αὐτῶν ἐπιχειρήσει. Διὰ τῶν ἀστραγάλων δὲ τοῦ ἀρνίου παίζουσι τὰ παιδία τὸ παίγνιον, ὅπερ ὑπῆρξέ ποτε τοσοῦτον ὀλέθριον εἰς τὸν Πάτροκλον. Μετὰ τοῦτο σπεύδει ὁ οἰκοδεσπότης νὰ φέρῃ τὸν οἶνον ἐκ τινος γωνίας, ὅπου, ἐλλείψει ὑπογείου, φυλάττουσιν αὐτὸν ἐντὸς ἀσκῶν, ῥίπτοντες ἐν αὐτοῖς ῥητίνην, ἵνα διατηρῇται. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι, ἂν ὁ ἐν τοῖς αἰγείοις ἀσκόις οἶνος, ὃν ἔλαβεν ὁ Ὀδυσσεὺς δῶρον παρὰ τοῦ Μάρωνος, υἱοῦ τοῦ Εὐάνθους, εἶχεν ὁμοίαν γεῦσιν πρὸς τὸν σημερινὸν ῥητινίτην, οὐδεμίαν δι' αὐτὸν θὰ ἡσθάνετο ὀρεξιν οἶνογνώμων τις τοῦ Παλατινάτου, οὔτε θὰ ἐξήγει τὴν γεῦσιν τοῦ Κύκλωπος Πολυφήμου, ὅστις τοσοῦτον ἐμαίνετο διὰ τοιοῦτο ποτόν. Ἀλλὰ δὲν πρέπει τις ἐπίσης νὰ προσδοκᾷ παρὰ τῶν υἱῶν ἐκείνων τῶν ὀρέων τὰς λεπτοτεχνίας τῆς εὐρωπαϊκῆς πολυτελείας· καίτοι δὲ παρὰ τῷ πικρῷ ἐκείνῳ ποτῷ καὶ τῷ λιτῷ δειπνῷ, ὅπερ καρυκεύουσι τὸ πολὺ ὀλίγαι ἐλαῖαι καὶ τεμάχιον αἰγείου τυροῦ, ἐνθυμεῖται τις πάντοτε μετὰ πόθου τὰς ἀνέσεις τῆς γηραιᾶς Εὐρώπης, καὶ οὐδεμίαν αἰσθάνεται διάθεσιν νὰ διανύσῃ τὸν βίον αὐτοῦ ἐν τῇ πρωτογόνῳ ἐκείνῃ ἀπλότῃ, ἡμεῖς οὐχ ἤττον διηγάγομεν ἀνεπιλήστους καὶ πλήρεις ἀναμνήσεων ὥρας ἐν μέσῳ τῶν τέκνων ἐκείνων τῆς φύσεως. Ὅτε δὲ τέλος, εἰς διατριβὴν τοῦ δειπνου, ἀντηχοῦσιν ἀλληλοδιαδόχως πολεμικὰ καὶ ἔρωτικά ᾄσματα, ἀφυπνίζοντα τὴν μνήμην τολμηροῦ τινος κατορθώματος, ἢ ὥραιας καρδίας μὴ δυνηθείσης ν' ἀντιστῇ εἰς τὴν ἀνδρείαν καὶ τὴν δόξαν, αἰσθάνεται τις ἑαυτὸν μεταφερόμενον εἰς τοὺς καιροὺς καθ' οὓς ὁ τυφλὸς ἀοιδὸς ἔψαλλε τὸν δεκαετῇ ἀγῶνα, τὸν ἀποστείλαντα εἰς τὸν τάφον τοσοῦτους γενναίους χάριν τῶν ὠραιότερων ὀφθαλμῶν τῆς Ἑλλάδος.

Καὶ αὐτὸς ὁ Καποδίστριας, ἀπαθὴς καὶ νοήμων παρατηρητὴς, δὲν ἡδυνήθη νὰ παραγνωρίσῃ τὸ θέλγητρον τοῦ ὀρεινοῦ αὐτοῦ βίου. Ἐν ταῖς ἀπὸ τοῦ θέρους τοῦ 1807 χρονολογουμέναις ἐπιστολαῖς αὐτοῦ πρὸς τὴν ἰόνιον γερουσίαν περιγράφει πλήρως ἐνθουσιασμοῦ τὴν μετὰ τῶν κλεφτῶν συνάντησιν αὐτοῦ, καὶ τὰς ὑπὸ τῶν ἡλιοκαῶν ἐκείνων ἀνδρῶν, τοῦ Βότσαρη καὶ τοῦ Κατσαντώνη, ἀφηγήσεις τῶν κατὰ τῶν Τούρκων κατορθωμάτων των, καὶ διηγεῖται πῶς ἐν τοιοῦτῳ τινι ὁμηρικῷ δειπνῷ μετετράπη ἡ ἡμέρα εἰς νύκτα ἐν μουσικῇ, ᾄσματι καὶ

χωρῶ. Τὸ δὲ τοῦ ἰονίου πολιτικοῦ βλέμμα εἶχεν ἔκτοτε ἀναγνωρίσει τοὺς κλέφτας ὡς σπουδαῖον ὄργανον τῆς ἐθνικῆς ἐπιχειρήσεως. Καὶ ἀληθῶς οὗτοι διετήρουν ἔτι φλέγοντα σπινθῆρά τινα τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος, οὗτοι ἦσαν τὸ μόνον ὑγιὲς λείψανον ἐν μέσῳ σήψεως καὶ παρακμῆς, οὗτοι ἀπετέλεσαν τὸ ἰσχυρὸν σπέρμα, τὸ ζωογονῆσαν παρηκμακὸς σῶμα, καὶ περιέβαλον τὸν κατὰ τῶν καθεστώτων ἀγῶνα διὰ τῆς λάμψεως ἱπποτικῆς τινος ῥωμαντικότητος. Μάταιαι ὑπῆρξαν πᾶσαι τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως αἱ προσπάθειαι πρὸς ἐξάλειψιν τῶν κλεφτῶν· ἀνίσχυρος δὲ προσέβλεπεν ἡ Πύλη τοὺς θρασεῖς υἱοὺς τῶν ὀρέων ἐπιτρέχοντας τακτικῶς σχεδὸν καὶ ληϊζομένους τὴν πεδιάδα, εἰσπράττοντας δὲ παρὰ τῶν κατοίκων αὐτῆς εἰδὸς τι φόρου ὡς *lougèn tṓn pa.l.l.hkharíwv*, καὶ ἐνσπεύροντας τῶν τρόμον εἰς Τούρκους ἐπίσης καὶ ῥαγιαδες. Φόβῳ τῶν κλεφτῶν κατέφυγε τέλος ἡ κυβέρνησις εἰς μέτρον χαρακτηρίζον ἀψευδέστατα τὰ τουρκικὰ πράγματα. Προσεῖλκυσε διὰ δωροδοκίας τινὰς τῶν ἐπιφοβωτάτων κλεφτῶν, καὶ ἀνέθηκεν αὐτοῖς τὴν διατήρησιν τῆς ἡσυχίας καὶ τὴν ἀστυνομίαν τῆς ἐπαρχίας των, καθιστῶσα οὕτω τὴν παρανομίαν ὑπερέτιδα τοῦ νόμου καὶ φύλακας τῆς τάξεως τοὺς πολεμίους αὐτῆς. Οὕτω παρήχθη ἀνάλογος τῶν ἐν τοῖς σκωτικαῖς ὀροπεδίοις ἀνεξαρτητῶν λόγων ἄτακτός τις στρατεία, οἱ *ἡμεροὶ κλέφται*, διοικούμενοι παρ' Ἑλλήνων, μισθοῦμενοι δὲ καὶ ὑποστηριζόμενοι ὑπὸ τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως. Διέτριβον δὲ κυρίως ἐπὶ τῶν ὀρέων τῆς Στερεᾶς, ἐπὶ τῶν Ἀγράφων, τῆς Ὀσσης καὶ τοῦ Ὀλύμπου· ἐν Πελοποννήσῳ δὲν κατώρθωσε νὰ ῥιζώσῃ ὁ θεσμὸς οὗτος. "Ὅστις τῶν ἀρχηγῶν τῶν κλεφτῶν ἠδύνατο νὰ ἐπιδείξῃ ἐπίσημον γένος, ἢ διηγωνίζετο πρὸς ὀθωμανοὺς καὶ κατεδῆλου πρὸ τῆς κυβερνήσεως τὴν ῥώμην αὐτοῦ καὶ δεξιότητα, ἐλάμβανεν ἐπισήμως παρὰ τοῦ Καδὴ τὸν *Μουρσελέν*, βαθμὸν δηλαδὴ λοχαγοῦ, καὶ προσελαμβάνετο εἰς τὴν δημόσιον ὑπηρεσίαν· ὡς ὑπέρτατος ἐπιτηρητὴς τῶν ἰδίων αὐτοῦ πατριωτῶν. Τοῦ λοιποῦ ἐκαλεῖτο *Ἀρματωλὸς* ἢ *Πανδοῦρος*, οἱ δὲ Τούρκοι ἐφώνουν αὐτῶν: *Καπετάνιε εἶσαι ὁ δικός μας!* Τοὺς στρατιώτας αὐτοῦ κατένεμεν εἰς πολλὰ ἀποσπάσματα, διοικούμενα ὑπὸ ἀξιωματικοῦ καλουμένου *Κολταῆ*, καὶ διατρεφόμενα ὑπὸ τῆς ἐπαρχίας· αὐτὸς δὲ ἐκράτει παρ' ἑαυτῷ πυρὴν ἢ τινα στρατιωτῶν, μεθ' οὗ ἤγονοντο ἐν ἀνάγκῃ

τὰ μεμονωμένα ἐκεῖνα ἀποσπάσματα. Οὐδέποτε ὁμως ἐξηλείφθη παντελῶς ἡ μεταξὺ τοιούτου ἐξημερωθέντος πρωτοκλέφτου καὶ τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν δυσπιστία, διότι ἐν πάσῃ στιγμῇ ἦν ἔτοιμος ἐκεῖνος νὰ γείνη πάλιν κλέφτης, ἀποσείων τῆς νομιμότητος τὸν ζυγὸν, καὶ οὐδεμιᾶς ἡμέλει εὐκαιρίας, ὅπως ὑποβοηθῇ μυστικῶς τοὺς παλαιούς του φίλους. Οὕτω δὲ μετ' ὀλίγον κατήντησε μηδὲ κατ' ὄνομα πλέον νὰ διακρίνωνται οἱ ὑπὸ τῶν Τούρκων διοριζόμενοι καὶ μισθοδοτούμενοι ἐχθροὶ των καὶ οἱ κατ' αὐτὸ παλαιοὶ των ἐχθροί. Ὑπερχφάνως ἀπεκάλουν ἑαυτοὺς *κλέφτας* ἀμφοτέρω, καὶ εἰς δόξης τίτλον ἀπέβη τὸ ὄνομα, ὅπερ ἐν τῷ στόματι τῶν Τούρκων καὶ τῶν περιτρόμων κατοίκων τῆς χώρας ἐνέφαινε φρίκην καὶ φόβον, ὅπως ἄλλοτε ἡ ἐπὶ κλησὶς *gueux* εἶχε καταντήσῃ προσφιλὴς εἰς τοὺς δι' αὐτῆς ὀνομαζομένους. Ὅτε δὲ μόνον, ἀποτιναχθέντος τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ, ἐξέλιπε καὶ ἡ τὴν ὑπαρξίν τῶν κλεφτῶν δικαιολογοῦσα ἀνάγκη, τότε κατεφάνη, πόσον βαθέως εἶχε ριζώσει ὁ κλεφτικὸς βίος ἐν τῇ ἡθῇ καὶ τῇ διαθέσει τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ. Καὶ αὕτη ἡ ἐλληνικὴ κυβέρνησις μάτην προσεπάθησε νὰ διακρίνῃ τοὺς ἡμέρους τῶν ἀγρίων κλεφτῶν· μόνον δὲ διὰ τῆς μεγίστης αὐστηρότητος κατὰ τῶν ληστῶν καὶ λησταποδόχων καὶ διὰ τῆς αὐξούσης ὁλονὲν μορφώσεως τῶν κατοίκων θέλει κατορθωθῇ ἡ ἐκρίζωσις τοῦ ὑπάρχοντος ἔτι κακοῦ καὶ ἡ ἐπάνοδος εἰς τὴν εὐθειαν τοῦ ἀποπεπλανημένου πατριωτισμοῦ τῶν ὀρεσιβίων ἐκεῖνων ἡρώων.

Ἄλλ' ἡ πρὸς τὴν ληστρικὴν αὐτοδικίαν κλίσις δὲν εἶνε τὸ μόνον ἐν τῇ νέᾳ Ἑλλάδι ἀναζῶν ἐλάττωμα τῆς παλαιᾶς. Ἡ ἀπείθεια, τὸ ἀνυπότακτον, καὶ τὸ θανάσιμον δημοκρατικὸν ἀμάρτημα, ὁ φύβος, βρῦουσι ἔτι καὶ σήμερον ὡς τὸ πάλαι.

Ὡς ἐκ τοῦ καταμερισμοῦ, εἰς ὃν διασπῶσι τοὺς Ἑλληνας τὰ ἀτομικὰ συμφέροντα καὶ ἡ ὑπὲρ τῶν ἰδίων ἐνέργεια, ἀνικανοῦσιν οὗτοι ν' ἀποδώσωσι δικαιοσύνην εἰς τοὺς ἐν μέσῳ αὐτῶν ἀναδεικνυομένους μεγάλους ἄνδρας. Ἡ ἐλληνικὴ ἐπανάστασις ἐχρίσθη ἀληθῶς διὰ δημοκρατικοῦ ἐλαίου. Παροδικῶς δὲ μόνον κατώρθωσαν ὀνόματά τινα, ὡς τὸ τοῦ Ὑψηλάντου, Μαυροκορδάτου, Καποδιστρίου, νὰ δεσμεύσωσι τὸν γενικὸν θαυμασμόν καὶ νὰ ὑπερκύψωσι τοῦ πλήθους· ταχέως ὁμως κατετρίβησαν, μεταπεσόντα εἰς ἀφάνειαν καὶ λήθην. Οἱ Ἑλ-

λῆνες δὲν ἀνέχονται νὰ ὑψωθῇ ἐν μέσῳ αὐτῶν Ναπολέων τις ἢ Βολιβάρ. "Ἦθελε δὲ εἶσθαι ἄδικον νὰ ἀποδοθῇ ἡ αἰτία τοῦ σημαντικοῦ τούτου φαινομένου εἰς τὴν ἀνικανότητα ἢ ἀπειρίαν τῶν ἐξόχων ἐκείνων ἀνδρῶν μᾶλλον ἢ εἰς τὸν καχύποπτον πατριωτισμὸν, ὅστις ἐν δημοκρατίᾳ νομίζεται καθῆκον τοῦ πολίτου. "Ἄν τὸ χαιρέκακον αὐτὸ μῖσος τῆς μετριότητος κατὰ τῆς ἀξίας δὲν εἶχεν ἤδη εὖρει ἐν τῇ ἀρχαιότητι τῆς ἐκφράσεως αὐτοῦ τὸν τύπον, βεβαίως οἱ νέοι Ἕλληνες ἤθελον ἐπινοήσῃ τὸν ἐξοστρακισμὸν, διότι καὶ αὐτοὶ θὰ ἦσαν ἱκανοὶ νὰ ἐξορίσωσιν ἄλλον Θεμιστοκλῆ ἢ νὰ ποτίσωσι νέον τινὰ Σωκράτην τὸ κώνειον. Οὐδαμοῦ ὑποτιμῶνται τοσοῦτον ὥς ἐν Ἑλλάδι ἡ ἀξία καὶ ἡ μεγαλοφυΐα. Εἶνε δὲ τοῦτο φυσικὴ ἑλλειψις τοῦ μικροπολιτισμοῦ, καθ' ὃν ἔχων τις ἅπτα οὕτως εἰπεῖν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν του τὰ πράγματα καὶ τὰ πρόσωπα, ἰδὼν αὐτὰ αὐξηθέντα μετὰ τῶν ἐλαττωμάτων καὶ τῶν ἀδυναμιῶν αὐτῶν, προσπαθεῖ νὰ δείξῃ ὅτι βλέπει τὰς ἐλλείψεις των, μὴ δυνάμενος νὰ ἐννοήσῃ ποῦ κεῖται τὸ μεγαλεῖόν των.

"Ἄς ὀνομάσῃ τις σήμερον ἐν Ἑλλάδι μέγαν τινὰ ἄνδρα, ἃς ἐρωτήσῃ τὸ ὄνομα ἀνδρὸς σημαίνοντος. "Ἄν δὲν ἀκούσῃ εἰς ἀπάντησιν: «εἶνε ληστής», θὰ ἀκούσῃ τοῦλάχιστον: «εἶνε τέρας, ζῶν ἀπὸ τῶν ἰδρώτων τοῦ πτωχοῦ», ἢ «ἀπατεῶν κλέπτων τὰ δημόσια χρήματα.» "Ἡ τελευταία δ' αὕτη μομφὴ ἀνακαλεῖ παλαιὸν καὶ βαθέως ἐρριζωμένον ἐθνικὸν ἐλάττωμα. "Ο Πολύβιος αὐτὸς παραπονεῖται, ὅτι οὐδεὶς "Ἑλλην ἔχει τὴν ἀρετὴν νὰ φυλάξῃ πιστῶς δημόσια χρήματα ἐμπειπιστευμένα αὐτῷ. "Ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις παρέχει σειρὰν ὅλην λυπηρῶν παραδειγμάτων, καθ' ἣν τὰ ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ καλοῦ ὠρισμένα χρήματα μετέπιπτον εἰς τὰ βαλάντια τῶν προϋχόντων καὶ τῶν κλεφτῶν. Σήμερον δὲ παροιμία συνήθης ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀποτρέπει τὰς μετ' Ἑλλήνων συναλλαγάς. "Ἡ πρὸς τὸ κερδαίνειν ἰδιαίτερα ἐπιτηδεϊότης καὶ τὸ ἐμπορικὸν τῶν Ἑλλήνων ἔμφυτον συγγέει παρ' αὐτοῖς τὴν ἰδίαν τοῦ ἐμοῦ καὶ σοῦ· ὁ δὲ Ἑρμῆς εἶνε πάντοτε ὁ "Ἑλλην θεὸς τῶν ἐμπορῶν καὶ τῶν κλεπτῶν. Πᾶν μέσον θεωρεῖται παρ' αὐτοῖς καλὸν εἰς πλουτισμὸν, μόνῃ δὲ ἡ ἀδεξιότης καὶ ἡ ἀποτυχία ἐλέγχονται· ὁ εὐφυῆς θαυμάζεται, ὁ δὲ φωραθεὶς ἐρυθριᾷ μόνον διότι δὲν κατῴρθωσε νὰ διαφύγῃ. "Ἡθικὴ ἀκριβολογία νομίζεται ἀνοησία, καὶ οὐδαμοῦ οἰκτείρεται ὀλιγώτερον ἢ ἐν Ἑλλάδι ἡ ἀτυχὲς τιμιότης.

«Μόνον ἐπ' ἀγορᾶς (εἶπε ποιητής τις) κρατεῖ ἔτι ἡ παλαιὰ κληρονομική πανουργία· ἐκεῖ μόνον δύναταί τις ἔτι νὰ θαυμάσῃ τὸ λεπτὸν ἐλληνικὸν πνεῦμα». Ὁ διὰ τῶν *Σφηκῶν* καὶ τῶν *Ἰππέων* αὐτοῦ τὸ φιλόδοικον τῶν πατριωτῶν του μαστίσας Ἀριστοφάνης ἤθελεν ἀνεύρει καὶ σήμερον τὸ αὐτὸ φαινόμενον. Ἐπὶ τουρκοκρατίας συνέτρωγον δύο φίλοι ἄδοντες, ὅτε ἠκούσθη αἴφνης ἀπὸ τοῦ φυλλώματος τῆς ἀηδόνος τὸ ἄσμα. «Ἰδὲ πῶς συνεκίνησε τὸ ἄσμα μου τὴν ἀηδόνα,» εἶπεν ὁ εἰς τῶν Ἑλλήνων. «ἡ φωνή μου τὴν ἐνθουσίασεν!» — «Ὁχι,» ὑπέλαθεν ὁ ἕτερος, ἡ ἰδική μου φωνὴ τὴν ἐνέπνευσεν». Ἐγεννήθη δίκη, καὶ ἤλθον ἀμφοτέροι προὐ τοῦ Καδῆ, ἵνα τὸν ἐρωτήσωσι τίνοος χάριν ἔψαλεν ἡ ἀηδὼν. Οὗτος ὅμως ἀκούσας αὐτοὺς ἡσύχως καὶ θωπεύσας τὸν πώγωνά του, κατεδίκασεν ἀμφοτέρους εἰς πρόστιμον ἕνεκα τῆς ἐριδος αὐτῶν. «Τώρα δὲ σᾶς λέγω, προσέθηκε, διὰ ποῖον ἔψαλεν ἡ ἀηδὼν· ἔψαλε δι' ἐμὲ, ἄπιστοι! πηγαίνετε καὶ φιλιώθητε».

Ἐριστικὸς καὶ φιλαίτιος, ἀνήσυχος καὶ φιλομετάβολος, φθονερός καὶ ἡκιστα εὐλαβῆ ἔχων τὴν συνείδησιν, ὁμοιάζει ὁ σημερινὸς λαὸς πρὸς τὸν ἀρχαῖον *δῆμον*, τὸν προκαλοῦντα τὰ σκώμματα τῆς κωμωδίας καὶ τὴν ἀπελπισίαν τῶν σοβαρῶν πατριωτῶν. Δὲν πρέπει τις λοιπὸν ν' ἀναζητήσῃ ἐν τῷ Ἀχιλλεῖ ἄλλ' ἐν τῷ Ὀδυσσεὶ μᾶλλον τὸν τύπον τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ. Ἄν ὁ πολυπλαγκτός ἐκεῖνος ἥρως παρήρχετο πάλιν εἰς μέσον τῶν ἐν τῇ ὁδῷ Αἰόλου σημερινῶν Ἀθηναίων, ἤθελεν αἰσθανθῇ πάραυτα, ὅτι εὐρίσκεται ἐν μέσῳ πατρίου ἀτμοσφαίρας, καὶ ἤθελε βεβαίως ὀνομάσει γνήσια τέκνα του τὸ λογιστικὸν καὶ πανοῦργον ἐκεῖνο γένος. Καὶ αὐτοὶ ἀγαπῶσι πρῶτον πάντων ἑαυτοὺς καὶ εἶτα τὴν περιουσίαν τοῦ ἄλλου. Εἰδῶλα αὐτῶν εἰσὶ δύνამεις καὶ χρυσός, οὐδὲν δὲ μέσον περιφρονοῦσι δυνάμενον νὰ προαγάγῃ αὐτούς. Ἀφίνουσι τοὺς μέγα φρονοῦντας βαρβάρους τοῦ βορρᾶ νὰ πράττωσι τὸ ἀγαθὸν χάριν τοῦ ἀγαθοῦ. Ἀλλ' αὐτοὶ καὶ μανθάνοντες καὶ ἐργαζόμενοι, χάριν τῶν δραχμῶν μόνον μανθάνουσι καὶ τῶν δραχμῶν χάριν ἐργάζονται. Ὁ Ὀδυσσεὺς ἐκεῖνος, ὁ τῶν Φαίακων τὰ δῶρα πρὸ παντὸς μετρῶν κατὰ τὴν εἰς Ἰθάκην ἐπιστροφὴν αὐτοῦ, ὅπως ἴδῃ ἂν εἶνε πλήρη, ὁ συμβουλεύων τοὺς μνηστήρας, πρὶν ἢ φονεῦσθαι αὐτοὺς, νὰ δώσωσι πλοῦσια δῶρα εἰς τὴν σύζυγόν του, ὁ ἐκ νεότητός του τὰ δόλια ἔπη ἀγαπήσας ἥρως, ὁ ψευδῶ-

μενος φίλους καὶ ἐχθρούς, τὸν ἴδιον αὐτοῦ υἱὸν καὶ τὴν σύζυγον, καὶ τοὺς θεοὺς αὐτοὺς ἐπιζητῶν ν' ἀπατήσῃ, φέρει χαρακτηῆρας δυναμένους ν' ἀντιγραφῶσι καὶ ἀπὸ τοῦ σημερινοῦ "Ελληνος.

Ἀλλὰ σπανιώτατα ἀναπολοῦμεν αὐτούς, τὴν ἀρχαιότητα ἀναπολοῦντες. Βλέπομεν πάντοτε τοὺς ἐλαιῶνας τῆς Ἀκαδημίας καὶ λησμονοῦμεν τὴν Ἀγορὰν καὶ τὸν Πειραιᾶ. Βλέπομεν τὸν λαὸν ἀκροώμενον ἔνθουν ἐν τῷ θεάτρῳ τῆς διδασκαλίας ἀθανάτων ἀριστουργημάτων, καὶ λησμονοῦμεν ὅτι ἐθεώρει σκόροδα μασσῶν. Ὀνειρευόμεθα ἔθνος ἡμιθέων, καὶ δὲν θέλομεν νὰ ἐννοήσωμεν, ὅτι οἱ παλαιοὶ Ἕλληνες ἦσαν θερμῆ, σκληρὰ καὶ λογιστικὴ φυλὴ, καὶ ὅτι, ἂν τοὺς ἀπηντῶμεν σήμερον, τοσοῦτον ἴσως ὀλίγον ἠθέλομεν εὐχαριστηθῇ, ὅσον ἂν ἐβλέπομεν, ἐλαύνοντες τὴν εἰς τὸ Πεντελικὸν ἄγουσαν, ἀστράπτον αἴφνης διὰ τῶν θάμνων ὀπισθεν καμπῆς τινος τοῦ δρόμου τὸ πυροθόλον κλέφτου, καὶ διελύε πάσας ἡμῶν τὰς ὑψηλὰς καὶ κλασικὰς ἀναμνήσεις τὸ γεγανὸς αὐτοῦ: *Στάσου!*

"Οτε ἡ Εὐρώπη, κατὰ τὴν τρίτην δεκαετηρίδα τοῦ αἰῶνος ὠνείρωτε τὸ νεανικὸν αὐτῆς φιλελληνικὸν ὄνειρον, ἔσπευσαν νέοι καὶ ἄνδρες πλήρεις ἐνθουσιασμοῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ ἐνόμιζον ὅτι εἰς ἕκαστον αὐτῶν βῆμα ἤθελον ἀπαντήσῃ τῶν μαραθωνομάχων τὰς μορφάς. Ἀλλὰ ταχέως εἶδον, ὅτι ἐν Ἑλλάδι ἰσχνὸν μόλις ἐφόδιον εἶνε ὁ ἐνθουσιασμός, καὶ ὅτι πτωχεῖα μόνον, ἐλεεινότης καὶ νόσος ἀπετέλουν τὸν προσδοκώμενον Ὀλυμπον.

Ἡμεῖς ὅμως νομίζομεν, ὅτι ἡ ταχεῖα ἐκείνη καὶ πικρὰ ἀπογοήτευσις ἦν εὐτύχημα. Διότι εἶνε καλὴ πάντοτε ἡ ἀπὸ φανταστικῶν καὶ περικόσμων ἰνδαλμάτων, ἔστω καὶ τραχεῖα καὶ ἀπότομος ἐπαναγωγὴ τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν πραγματικότητα. *Ἐν τούτῳ δὲ ἰδίως ἐγκτεται ἡ ἀξία τῆς βαθείας τῶν ἐλληνικῶν πραγμάτων γνώσεως, ὅτι προσηλάττει ἡμᾶς οὐ μόνον τῆς τοῦ παρελθόντος ἐξειδικευμένης ἀλλὰ καὶ τῆς ἐπὶ τῇ σημερινῇ Ἑλλάδι ἀπελπισίας.*

Τὸ γλυκερὸν ἔαρ, ὅπερ ἐώρασεν ἡ ἀνθρωπότης ἐν τῇ παλαιᾷ Ἑλλάδι, ἐσθέσθη βεβαίως καὶ ζῇ μόνον ἐν τοῖς πόθοις ξένων βορείων ποιητῶν. Ἐρμῆς μένει ἡ Ἀκαδημία, οὔτε μελετᾷ πλέον ἐκεῖ ὁ Πλάτων τὰ ὕψιστα αἰνίγματα τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως. Δὲν ἐξαγγέλλει πλέον σήμερον ἡ Διοτίμα, ὅτι ὁ ἀνθρωπος μόνον μετὰ τὴν θεωρίαν

τοῦ ἀρχικῶς καλοῦ δύναται νὰ ζήσῃ ἀληθῶς. Καὶ αὐτὸς ὁ τὴν σμί-
λην τοῦ Σκόπα καὶ τὴν γραφίδα τοῦ Ἀπελλοῦ ἐμψυχῶν ἄλλοτε θεῖος
σπινθὴρ ἀπεσθῆσθῃ. Ἡ πρὸς καλλιτεχνικὴν παραγωγὴν δύναμις, ἡ
πρωτοτυπία τοῦ διανοεῖσθαι, φαίνονται ἐκλιπούσαι ἐκ τῆς χώρας ἐκεί-
νης, ὅπου εἶχον ἄλλοτε τὴν κοιτίδα αὐτῶν. Ἀντὶ δὲ λαοῦ καλλιτε-
χνῶν καὶ φιλοσόφων ἔχομεν σήμερον ἐνώπιον ἡμῶν λαὸν ἐμπόρων
καὶ ναυτικῶν. Τὸ τὰς περιφανεῖς μάχας τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ
συγκροτήσαν ἄλλοτε πνεῦμα πνέει σήμερον μεταξὺ τῶν ὀρεσιβίων
ληστῶν ἢ ἐν τοῖς λογιστηρίοις τῶν ἐμπορικῶν οἰκῶν τῆς Σμύρνης
καὶ τῆς Ὁδησσοῦ, ὑπηρετοῦν τῇ ναυτικῇ καὶ τῇ κερδοσκοπίᾳ.

Ἐκπληξιν ὅμως ἡ λύπην πρέπει νὰ προσενήσῃ ἡ μεταβολὴ αὐτῆς;
Δὲν ἠδύναντο ἄρά γε οἱ ἀπὸ τοῦ Περικλέους καὶ Ἐπαμεινώνδου διαφρέυ-
σαντες αἰῶνες νὰ ἐπιφέρωσιν ἔτι χειρόν ἀποτέλεσμα, παντελῇ ἴσως
ὄλεθρον; Ἀγαθὴ τις πρόνοια ἐμερίμνησεν, ὅπως μὴ οὕτω γένηται, καὶ
ἀντὶ ἐντελοῦς καταστροφῆς ἐπέλθῃ μᾶλλον βραδεῖά τις ἀνάπτυξις,
ἥς τὴν πορείαν παρεκώλυσαν στοιχειώδη φυσικὰ συμβεβηκότα καὶ πο-
λιτικὴ πίεσις. Ἡ φυσικὴ μίξις τοῦ αἵματος δὲν ἐπῆνευχε πνευ-
ματικὴν παραφθοράν, καὶ ἡ ἐθνικότης διετηρήθη ἰδιοτρόπως βίᾳ
πάσης καταστροφῆς.

Νομίζει τις ὅτι βλέπει ξένα παραμεμορφωμένα πρόσωπα, ἀλλὰ
διὰ τοῦ ἀσχήμου ὅμως προσωπεῖου διαφαίνει ζωηρὸν καὶ εὐδιάγνωστον
τὸ πῦρ τῶν ἀρχαίων ὀφθαλμῶν. Ἀντὶ λοιπὸν νὰ θρηνῶμεν τὴν ἔκπτωσιν
τῶν νέων Ἑλλήνων, ἔχομεν τούναντίον πάντα λόγον νὰ ἐκπληττώ-
μεθα πρὸ τῆς ἀδιαφθόρου ζωτικότητος τῆς ἐθνικῆς αὐτῶν ῥίζης, καὶ
νὰ θαυμάζωμεν μάλιστα, ὅτι δὲν κατέπεσαν ἔτι βαθύτερον ἠθικῶς
καὶ πολιτικῶς. Πῶς ἦτο δυνατόν νὰ βελτιωθῇ ὁ Ἕλληνας; Σπανίως
δύναται ὁ χθὲς καταλιπὼν τὴν εἰρκτὴν δοῦλος νὰ ὑποστῇ εὐθὺς σή-
μερον τὴν πλήρη λάμψιν τοῦ ἡλιακοῦ φωτός. Καὶ βεβαίως ἡ λατινικὴ
καὶ τουρκικὴ δεσποτεία δὲν ἦτο ἡ κατάλληλος σχολή, ὅπως παιδεύ-
σῃ τοὺς δυναστευομένους ἐν εὐγενείᾳ φρονήματος, φιλαλληθείᾳ καὶ
ταῖς λοιπαῖς ἀρεταῖς τοῦ νέου πολιτισμοῦ καὶ τῶν νέων ἡθῶν. Ἄς
ἀκούσωμεν τοὺς ἐξῆς λόγους δημοτικοῦ τινος ἄσματος ἐκ τῆς ἐπο-
χῆς τῆς τουρκοκρατίας. αὖ Ὅπως ἐν οὐρανῷ οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς θαλάσ-
σης παραλλάσσουν ἐν ἀπείρῳ ποικιλίᾳ τὰ χρώματα· ἂν θέλῃς νὰ

ζήσης ἥσυχος ἐπὶ τῆς γῆς, ἄκουσον τὴν καλὴν αὐτὴν συμβουλήν. Παραδέχου πρόθυμος πάντοτε τὴν ξένην γνώμην καὶ μήποτε νομίσῃς ὅτι εἶνε ἀμάρτημα νὰ ὀνομάσῃς τὴν ἡμέραν νύκτα. Σιώπα, ὅσάκις συμφέρει, τὴν ἰδίαν σου γνώμην, καὶ ὁμολόγησον εἰς τὸν ἐρωτῶντα ὅτι τὸ μέλι εἶνε πικρὸν ὡς δηλητήριο. Αὐτὸ εἶνε ἐν τῶν ἀσφαλεστέρων πρὸς εὐδαιμονίαν μέσων. Ἀλλ' ὅστις μισεῖ τὸ ψεῦδος καὶ τὴν ἀπάτην, ὅστις θέλει νὰ στηρίξῃ τὴν ἀλήθειαν, ἅς ἀκούσῃ τὴν φρονίμην μου αὐτὴν συμβουλήν: ἅς σκάψῃ τὸν λάκον του καὶ ἅς ῥάψῃ τὸ σάβανόν του· οὐδέποτε θὰ εὕρῃ ἥσυχίαν».

Τὴν ἡθικὴν ταύτην ἐδιδάχθησαν οἱ Ἕλληνες ἐν τῇ μακρᾷ τῆς δουλείας νυκτί, ἀπὸ τῆς πρώτης κατακτήσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ.

ΠΡΟΠΑΡΑΣΚΕΥΑΣΤΙΚΑΙ ΚΙΝΗΣΕΙΣ

ΚΑΙ ΕΚΡΗΞΙΣ

ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ.

Εὐχχος φράσις εἶνε, ὅτι λαός τις κατέκτησε τὴν ἐλευθερίαν του ἐξ οἰκείας δυνάμεως. Ἄλλ' ἡ βαθεῖα ἱστορικὴ ἔρευνα δὲν ἐπικυροῖ συνήθως ὅ,τι κηρύσσουν οἱ ἐν ὑπαίθρῳ ῥήτορες καὶ οἱ ἐνθουσιῶντες πανηγυρισταί· διακρίνει δὲ μᾶλλον τὸυναντίον αὐστηρῶς ἐν τῇ γενετικῇ ἱστορίᾳ παντός ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνος μεταξὺ πεπρωμένου καὶ ἐκουσίας ἐνεργείας, μεταξὺ ξένης ἐπιδράσεως καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἰδίας ἐθνικῆς δυνάμεως. Οὕτω δὲ ὁ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἐλληνικὸς ἀγὼν δὲν παρίσταται ἡμῖν ὡς ῥεῦμα, ἀναβλύσαν αἰφνης ἰσχυρόν καὶ διαυγὲς ἀπὸ τοῦ ἐδάφους, ἀλλὰ μᾶλλον ὡς κρυστάλλινον ῥεῖθρον βαθμηδὸν μόλις ἀποχωρισθὲν ἐκ θολῶν ἐλείων ὑδάτων.

Καὶ εἰς τοὺς Ἑλληνας ἐψάλη ἐκ φιλελληνικῆς ὑπερβολῆς ὁ αἶνος, ὅτι εἰς ἑαυτοὺς μόνους ὀφείλουσι τὴν πολιτικὴν αὐτῶν ἀνεξαρτησίαν. Ἄλλ' ὁ αἶνος εἶνε ψευδής, κηρύσσων ὡς γεγονὸς τὸ μὴ ἀποδεδειγμένον. Ἰκανὸν ἦτο διὰ τοὺς Ἑλληνας τὸ ν' ἀπαλλαγῶσι τῶν κακῶν συνεπειῶν τῆς ξένης δυναστείας καὶ νὰ φανῶσι μόνον ἄξιοι ὅπως ἀποτελέσωσιν ἔθνος. Τοῦτο δὲ εἶνε τὸ ἄξιον λόγου κατόρθωμα αὐτῶν· ὅτι διετηρήθησαν· δὲν κατώρθωσαν ὅμως διὰ τοῦτο καὶ νὰ ἐπενέγκωσι μόνοι ἐξ ἰδίας δυνάμεως τὴν μεγάλην πολιτικὴν μεταβολήν, ἣτις διέσεισε κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος ὅλην τὴν τοῦ Αἴμου χερσόνησον. Ἐβοήθησαν δ' αὐτοὺς μᾶλλον ἔκτακτοι περιστάσεις.

Ὅτε ὁ λόρδος Βύρων ἐγνώρισε τὸ πρῶτον τοὺς νέους Ἑλληνας, ἐσημείωσε τὰ ἐξῆς: «Οἱ Ἑλληνες οὐδέποτε θέλουσι γίνεαι ἀνεξάρτητοι· οὐδέποτε θ' ἀπολαύσωσιν ἐλευθερίας, οὔτε πρέπει τις νὰ εὐχῇ-

ται τοῦτο! δύνανται ἐντούτοις νὰ μένωσιν ὑποτελεῖς, χωρὶς νὰ ᾔνε δοῦλοι. Σήμερον ὑποφέρουσιν, ὡς οἱ ἐν Ἰρλανδίᾳ καθολικοὶ, οἱ Ἰουδαῖοι καὶ ἄλλοι ταλαιπωρούμενοι σχισματικοί, πάντα τὰ ἠθικά καὶ φυσικά δεινὰ, εἰς ὅσα ὑπόκειται ἡ ἀνθρωπότης. Ὁ βίος αὐτῶν εἶνε πάλῃ κατὰ τῆς ἀληθείας· εἰσὶ δ' ἐξ ἀνάγκης διεφθαρμένοι. Ἡ ἀγαθότης εἶνε δι' αὐτοὺς τοσοῦτον ἀσυνήθης, ὥστε ἂν τυχόν τις τοῖς ἐπιδείξῃ προσήνειαν, ἀπαντῶσι διὰ δυσπιστίας, ὡς ὁ πολλάκις δαρεὶς κύων ζητεῖ νὰ δαγκάσῃ τὴν εἰς θωπείαν ἐκτεινομένην χεῖρα». Ὅτε δὲ διέτριβεν ἐν Ἀθήναις τὸν χειμῶνα τοῦ 1810—1811, τῷ διεβεβαίουν πανταχόθεν, ὅτι οἱ Ἕλληνες δὲν ἦσαν ἄξιοι ἐλευθερώσεως, καὶ ὁ Γάλλος Ρῶκ ἐφρόνει ὅτι μέγα τι ἔλεγε διὰ τοῦ περιφρονητικοῦ ἐκεῖνου ἀποφθέγματος του: «οἱ Ἕλληνες εἶνε πάντοτε τὸ αὐτὸ σχολόγιον ὡς ἐπὶ Θεμιστοκλέους».

Καὶ τοι δὲ ἦσαν λίαν αὐστηραὶ τοιαῦται ἴσως κρίσεις, καὶ τοι διέφευσεν ὁ χρόνος τοὺς περὶ δυνατῆς ἀναβιώσεως τῶν Ἑλλήνων δισταγμοὺς, ἀλλὰ κατέδειξεν οὐχ ἦπτον πυκνὰ τὰ ἔχγη τοῦ δουλικοῦ φρονήματος καὶ τῆς τῶν ἡθῶν διαφθορᾶς, ἣν ἐγκεντρίζει συνήθως ξενικὴ δεσποτεία. Δύναται τις ἐπομένως νὰ πιστεύσῃ, ὅτι ὁ δαιρόμενος δοῦλος εὔρεν ἐν ἑαυτῷ μόνῳ τὴν ἠθικὴν καὶ φυσικὴν δύναμιν, ὅπως διὰ μιᾶς μόνης ὁρμῆς ἀποθραύσῃ τὰς ἀλύσεις του; Δύσκολον, νομίζομεν· τουναντίον δὲ, ἐξ ἐπισταμένης ἱστορικῆς ἐρεύνης καταδείκνυται, ὅτι ὁ δοῦλος πλέον ἢ ἅπαξ διέσεισε τὰ δεσμά του, χωρὶς νὰ κατορθώσῃ τὴν ἀπελευθέρωσιν αὐτοῦ, καὶ πολλάκις δεξιόθεν καὶ ἀριστερόθεν, ἐκ βορρᾶ καὶ δυσμῶν ἔκραξε βοήθειαν, ἀλλὰ μόνον ἐκ τῆς ἀμελείας καὶ τῆς ἀδυναμίας τοῦ δεσμοφύλακος αὐτοῦ ἀνεκουφίσθη. Οἱ Ἕλληνες ὀφείλουσι τὴν ἐλευθερίαν αὐτῶν πρὸ παντὸς εἰς τὴν ἀσθένειαν καὶ τὴν ἀναισθησίαν τῶν δεσποτῶν αὐτῶν· διότι καθόσον ἐξέπιπτεν ἡ τουρκικὴ διοίκησις, κατὰ τοσοῦτον ἐπετείνετο παρὰ τοῖς ὑποδούλοις Ἕλλησιν ἡ προσδοκία καὶ ὁ πόθος τῆς ἐλευθερίας. Οὕτω δὲ πρῶτον ἡμῶν ἀσχόλημα ἔσται ν' ἀφηγηθῶμεν τὰ τῆς τουρκικῆς παρραχμῆς, καὶ νὰ καταδείξωμεν ὁποίας εὐκαιρίας παρέσχεεν αὕτη εἰς τὴν αὐστριακὴν, τὴν ρωσικὴν, τὴν γαλλικὴν, καὶ τέλος τὴν τῶν ραγιαδῶν φιλοδοξίαν.

Ταχὺτάτα ἤρχισε παραλύουσα ἡ δύναμις, ἥτις εἶχε ζωογονήσει

κατ' ἀρχάς τὸ σῶμα τοῦ τουρκικοῦ κράτους. Στρατιωτικὸς ὄργανισμὸς μὴ διοικῶν, ἀλλὰ ποδοπατῶν τοὺς ὑποτεταγμένους, καὶ ἔκρυθμος πραγμάτων κατὰστασις ἐπὶ τοῦ ξίφους στηριζομένη, τόσῳ μόνον ἡδύναντο νὰ διαρκέσωσιν, ὅσῳ κατεῖχε τὸν τοῦ Ὀσμάνου θρόνον σειρὰ κρατερῶν ἡγεμόνων, ἐχόντων ἐπίσης νευρώδη τὸν βραχίονα καὶ ἰσχυρὰν τὴν βουλὴν καὶ τὴν ἀπόφασιν. Ἀλλὰ ἀπὸ τοῦ ΙΓ'. ἤδη αἰῶνος, τῶν ἐνδοξοτάτων τῆς τουρκικῆς ἱστορίας χρόνων, ἤρχισεν ἐκλυομένη ἡ θεμελιουσα καὶ συντηροῦσα τὸ κράτος ἰσχὺς.

Ὑπὸ Σουλεϊμάν τὸν Α'. εἶχε περιέλθει ἡ τουρκικὴ αὐτοκρατορία ἐσωτερικῶς μὲν εἰς τὴν μεγίστην συγκέντρωσιν ἐξωτερικῶς δὲ εἰς τὴν εὐρυτάτην αὐτῆς τοπικὴν ἐπέκτασιν. Ὡς ἀναπολήσῃ τις ὁποῖος κίνδυνος ἐφάνη ἀπειλῶν ἐν Εὐρώπῃ τὰ καθεστῶτα καὶ παλαιά, ὅτε κατωρθώθη ἡ μόνη ἐκείνη συνθήκη μεταξὺ τοῦ Σουλτάνου Σουλεϊμάν, τοῦ Πάπα Παύλου τοῦ Γ', τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Φραγκίσκου καὶ τῶν γερμανῶν διαμαρτυρομένων. Ἀλλὰ παροδικῶς μόνον κατῴρθωσεν ἡ τῶν Ὀσμανῶν ἐμφάνισις νὰ θέσῃ ἐν ἀμφιβόλῳ τὸν ὑπάρχοντα τέως σύνδεσμον τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν. Διότι ἀκριβῶς ἐν τῇ ἀκμῇ ἐκείνῃ διείδε τὸ βαθὺ τῶν πολιτικῶν καὶ τῶν ἱστορικῶν βλέμμα τὸ σπέρμα τῆς διαλύσεως καὶ τῆς παρακμῆς. Ἐν τούτῳ δὲ συμφωνοῦσι πληρέστατα αἱ ἐκθέσεις τῶν ἐνετῶν διοικητῶν πρὸς τὴν κεντρικὴν κυβέρνησιν, καὶ αὐτῶν τῶν τούρκων ἱστοριογράφων αἱ γνῶμαι. Ἐνῷ πρότερον οἱ Σουλτάνοι παρίσταντο αὐτοπροσώπως ἐν τῷ Συμβουλίῳ τοῦ κράτους, ὁ Σουλεϊμάν σπανίως ἤρχετο εἰς τὰς συνεδριάσεις αὐτοῦ, ἢ παρίστατο τὸ πολὺ ὄπισθεν παραπασμάτος τινος παραθύρου. Παρεῖχε δὲ οὕτω τὸ πρῶτον ὀλέθριον παράδειγμα ἀνατολικῆς ἀποχῆς ἀπὸ τῶν δημοσίων, ὅπερ ἀσμένως ἐμελλον νὰ μιμηθῶσιν οἱ ἐν ταῖς ἡδοναῖς τοῦ χαρεμίου ἐκνευρισμένοι ἐπίγονοι. Ἀπὸ τοῦ Σουλεϊμάν δ' ἐπίσης χρονολογεῖται ἡ κινδυνώδης σύγχυσις τῶν αὐλικῶν καὶ πολιτικῶν προσώπων. Οἱ Βεζύραι προήγοντο τέως ἀπὸ τῶν ὑψίστων θέσεων τῆς εὐγενείας εἰς τὸ ἀξίωμα ἐκεῖνο· ἀλλ' ὁ Σουλεϊμάν κατέλυσε τὰ κρατοῦντα, ὀνομάσας μέγαν βεζύρην τὸν ἀρχιερακοτρόφον αὐτοῦ, καὶ ἀνοίξας οὕτω εὐρὺ τὸ στάδιον εἰς τὰς ῥαδιουργίας τῶν γυναικῶν, τῶν εὐνοουμένων καὶ

τῶν εὐνούχων. Συγχρόνως δὲ εἰσέβαλε τὸ ὠνητὸν τῶν ἀνωτάτων ὑπαλλήλων, θέσεις διοικητῶν ἐπωλοῦντο καθ' ὠρισμένον τιμολόγιον, καὶ βασιλικὰ καὶ δημόσια κτήματα ἐξεμισθοῦντο εἰς ἰουδαίους. Τὸ παροιμιακὸν λόγιον: αὐτὸ ταμεῖον τοῦ Παδισάχ εἶνε θάλασσα, καὶ ὅστις δὲν πίνει ἐξ αὐτῆς εἶνε χοῖρος ἐγένετο πανταχοῦ ἀποδεκτόν, καὶ ἀφελέστατα ἐκολάζετο ἡ γενικὴ ὠνησιμότης διὰ τῶν ὠραίων αὐτῶν λόγων: «Ὁ Ἰσλάμ εἶνε φιλελεήμων». Ὁ τοῦ Σουλεϊμάν εὐνοούμενος Ῥουστέμ ἐτόλμησε μάλιστα νὰ μετατρέψῃ εἰς βακούφια, τοὔτέστιν εἰς ἀναπαλλοτρίωτα κληρονομικὰ κτήματα τὰ εἰς ἀπλήν αὐτοῦ χρῆσιν παρακεχωρημένα, καὶ συναπῆρτισεν οὕτω, εἰς ζημίαν τῶν κοινῶν, ἐτήσιον εἰσόδημα 10 ἑκατομμυρίων. Αὐξάνοντος δὲ τοῦ πλούτου, ἠῤῥξανεν ἀνελόγως καὶ ἡ πολυτέλεια. Στρατὸς ὀλόκληρος δούλων συνετηρεῖτο, μόνον πρὸς ἐπίδειξιν· αἱ ἀπώταται χῶραι ἡρευνῶντο εἰς προμήθειαν ἐπιτραπεζίων ὄψων, καὶ ἐφορολογεῖτο ἡ Γεωργία καὶ ὁ Καύκασος, ὅπως εὐρεθῶσι δούλαι διὰ τὰ χαρέμια. Ἐντὸς ὀλίγου περιεφρονεῖτο, ὡς παρατηρεῖ δυσθύμως ὁ τοῦρκος ἱστοριογράφος Κοτσίμπης, ὁ ἀπλοῦς τῶν προγόνων ἱματισμὸς, καὶ πάντες προσεπάθουν νὰ ἔχωσι τρεῖς μηλωτὰς, μίαν διὰ τὸν οἶκον, ἑτέραν δι' ἡμιεπισήμους τελετάς, καὶ τρίτην ἐπίσημον διὰ τὴν αὐλήν. Ἴσως νομίσωσι πολλοὶ ἀσήμαντα τὰ συμπτώματα ταῦτα· ἀλλ' ἔχουσιν ὅμως σημασίαν ὡς ἐκ τῆς γενικῆς αὐτῶν ἀφορμῆς, τῆς ἀρχομένης ἤδη ἀποσυνθέσεως, καὶ ἀποδεικνύουσιν ὅτι οἱ τοῦ Ὁσμάνου ἀπόγονοι ὑπέκυψαν εἰς τὴν ἀναγκαίαν ἐπήρειαν τῶν παραδόσεων καὶ τῆς φυσικῆς συστάσεως τῶν κατακτηθεισῶν χωρῶν. Μήτοι δὲν ἀποσυντίθεται ὀλόκληρος ὁργανισμὸς ἀπαιτῶν τὴν ἔντασιν ὅλων αὐτοῦ τῶν δυνάμεων, ὡς αἰκὶς ἐν μόνον ἐλατήριον παραλύσῃ; Αἱ κατὰ τὸ ἔτος 1592 ἐκθίσεις τοῦ ἐνετοῦ πρεσβευτοῦ Λαυρεντίου Βερνάρδου ὀνομάζουσι αὐτὴν θρησκείαν, τὴν φειδῶ καὶ τὴν εὐπείθειαν ὡς τοὺς τρεῖς στῦλους τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας. Νῦν ὅμως ἐκλονίσθησαν οἱ τρεῖς οὗτοι στῦλοι· θρησκευτικαὶ αἱρέσεις παρήλθον εἰς μέσον, καὶ ἡ εἰς τὸ πεπρωμένον πίστις, ἥτις ἐνέπνεεν εἰς τοὺς Τούρκους ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης τὴν περιφρόνησιν καὶ τὴν ἀγρίαν μάλιστα ἐπιθυμίαν τοῦ θανάτου, ἄρχεται ὑποσειομένη. Προδηλότατα δὲ κατεδείχθη τοῦτο ἐπὶ τοῦ τελευταίου λοιμοῦ. Ἡ παλαιὰ ἀπλότης καὶ νηφαλιότης τοῦ τουρ-

κικοῦ βίου ἐκλείπει ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ· τὴν ἀπόλυτον δὲ πειθαρχίαν ἀντικατέστησεν ὁ φθόνος τῶν ἀνωτάτων τοῦ κράτους ἀρχόντων, καὶ τὸ πρόσωπον τοῦ Σουλτάνου ἄρχεται περιφρονούμενον. Ἐκ τούτων δύναται τις λογικῶς νὰ συμπεράνη, ὅτι, ὅπως διὰ τῆς αὐθεντείας καὶ τῆς διαρκoῦς παρουσίας τοῦ Σουλτάνου ἐπὶ σπουδαίων ὑποθέσεων, διὰ τῆς γενικῆς συμπράξεως καὶ τῆς ἐλπίδος ἀμοιβῶν καὶ τιμῶν, κατώρθωσε τοσαύτας θαυμασίας προόδους ἐν βραχεῖ χρόνῳ τὸ τουρκικὸν κράτος, οὕτω φαίνεται ἤδη ἀρξαμένη ἡ παρακμὴ αὐτοῦ. »

Οὕτω καὶ ἐξωτερικῶς κατὰδηλα ἐγένοντο τὰ συμπτώματα τῆς ἐκπτώσεως τῆς τουρκικῆς δυνάμεως. Ὁ καιρὸς ἐκεῖνος τῆς ἐπὶ τὸν κόσμον ὅλον ἐπιδράσεως, καθ' ὃν εἰς χεῖρας τῶν Σουλτάνων ἀπέκειτο νὰ μεταβάλῃσιν ὁλόκληρον τὸ σύστημα τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν κατέστη τάχιστα μῦθος. Ἀντήχει μὲν ἔτι τὸ ἐσπέρας ἐν πολλοῖς εἰρηνικοῖς γερμανικοῖς χωρίοις τὸ τουρκικὸν σῆμαντρον, καὶ ἀνεμίμνησκεν εἰς τοὺς προγόνους ἡμῶν τὴν ἐποχὴν τῶν ὑπὸ τοὺς Τούρκους δεινῶν ἀνεφέρετο ἔτι αὐτὸς ὁ δόλος, ἡ πανουργία καὶ ἡ ὀργή, τῶν Τούρκων ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς ἡμῶν ἄσμασιν ὡς τὸ φοβερώτατον κακὸν μετὰ τὸν Σατανᾶν· καὶ ἐσώζετο ἔτι ἡ παλαιὰ ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν ἀπάντων προσευχή: αὐτὸ τῶν ἐχθρῶν σου Τούρκων, ἀπὸ βλασφημίας, φόνου καὶ ἀκολασίας κραταιῶς σκέπε ἡμᾶς ». Ἀλλ' εἶχεν ἐκλίπει πλέον ὁ κίνδυνος καὶ ὁ φόβος, καὶ δὲν ἐμνημονεύοντο πλέον οἱ ἀνατολικοὶ ἡμῶν γείτονες, εἰμὴ μόνον, κατὰ παράδοξον τῶν χρόνων τροπὴν, ὅπως ἀνακαινισθῇ ἡ τῶν σταυροφόρων παράδοσις καὶ ἀποδοθῶσιν εἰς τοὺς «ἐν τῇ Εὐρώπῃ κατεσκηνωμένους βαρβάρους» αἱματηρὰ τὰ ἀντίποινα τῆς κατακτητικῆς καὶ ἐκπορθητικῆς αὐτῶν πολιτικῆς. Ἐν περιόδῳ ἐκκλησιαστικῆς ἀναστατώσεως καὶ βαρβαρῶν θρησκευτικῶν ἀντιθέσεων, ἀξιοπρεπέστατον αὐτῆς μέλημα ἐνόμιζεν ἡ πολιτικὴ νὰ καταστήσῃ πάλιν χριστιανὴν τὴν Εὐρώπην· ὁ δὲ ἐξ αὐτῆς διωγμὸς τῶν Τούρκων ἦν τὸ προσφιλέστατον τῶν ἐξόχων πολιτικῶν διανόημα, οὐτινος τὸ δυνατόν καὶ τὸ ἐπίπονον ὑπελογίζοντο μέχρι τῶν ἐσχάτων χρηματικῶν καὶ χρονικῶν λεπτομερειῶν. Ὅτι ἐφάντασθη τὸν 16. αἰῶνα ὁ Ποδηβράδ καὶ τὸν 17. Κάρολος ὁ 6., τοῦτο ἐγένετο κατὰ τὸν 12. αἰῶνα ὠρίμως ἐσκεμμένον σχέ-

διον τοῦ Βαλλενσταϊν καὶ τοῦ πρίγκηπος Εὐγενίου. Ἄν δὲ προσωπικαὶ μέριμναι καὶ συμφέροντα ἀπεκώλυσαν τὸν Βαλλενσταϊν τῆς ἐκτελέσεως τοιούτων σταυροφορικῶν σχεδίων, καίτοι ἐπίστευεν ὅτι διὰ τῆς σχετικῶς ἐλαχίστης κοσότητος ὁκτὼ ἑκατομμυρίων ἠδύνατο νὰ φθάσῃ ἐντὸς ὀλίγων ἐτῶν εἰς Κωνσταντινούπολιν, καὶ διὰ τῆς ἀνδρείας τῶν μισθοφόρων αὐτοῦ νὰ κατισχύσῃ τῆς ἀτάκτου ὁσμανικῆς πολεμικῆς, εἰς τὸν μέγιστον ὅμως πολιτικὸν καὶ στρατηγικὸν ἄνδρα τῆς νεωτέρας Αὐστρίας ἀπέκειτο νὰ φέρῃ ἐγγύτατα τῆς πραγματοποιήσεως αὐτῶν τοὺς διαλογισμοὺς τοῦ Βαλλενσταϊν, κλονίζων τὴν ἐπιθετικὴν στρατιωτικὴν δύναμιν τῶν Ὀσμάνων, καὶ διαλύων ἐπὶ τῶν πεδίων τῆς Ζένης, τοῦ Πετερβαρδάιν καὶ τοῦ Βελιγραδίου τὸν περιβάλλοντα τοὺς σπαχίδας καὶ τοὺς γιαντισάρους φωτεινὸν τοῦ ἀγῆτῆτος στέφανου. Ἄν δὲ εἶχον τέως οἱ Ὀσμάνοι πλέον ἢ ἅπαξ ἀπειλήσει τὴν δύσιν καὶ αὐτὴν τῆς Αὐστρίας τὴν πρωτεύουσαν, ἠναγκάσθησαν νῦν νὰ σκεφθῶσι περὶ τῆς ἰδίας ἑαυτῶν ἀμύνης, καὶ περὶ προσεχοῦς ἴσως ὑπερασπίσεως αὐτῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἦτο τότε ἡ ἔνδοξος περίοδος τῆς αὐστριακῆς ἱστορίας, καθ' ἣν, προφέγγοντος τοῦ ξίφους τοῦ εὐγενοῦς ἱππότου πρίγκηπος Εὐγενίου, ἠνοίχθη εἰς τὸν οἶκον τῆς Αὐστρίας ἡ ὁδὸς τῆς νίκης καὶ τῆς δόξης. Ἀλλ' ὁ σκοπὸς τοῦ Βαλλενσταϊν καὶ τοῦ πρίγκηπος Εὐγενίου ἦν λίαν μέγας διὰ τοὺς ἐπιγόνους αὐτῶν, οὔτε ἐπέπρωτο εἰς τὴν αὐστριακὴν πολιτικὴν νὰ θερίσῃ τοὺς καρποὺς τῶν κατὰ τῶν Τούρκων νικῶν ἐκείνων. Ἀντὶ κρατερᾶς ἐπιθέσεως καὶ ἐκτελέσεως τοῦ σχεδίου τοῦ Βαλλενσταϊν, ἠρκέσθησαν εἰς τὴν δόξαν ἐπιτυχοῦς ἀμύνης, καὶ ἠνέχθησαν μάλιστα περιερχόμενα πάλιν εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΖ' καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΗ' αἰῶνος τὰ ἔσχατα προτειχίσματα τῆς ἐλληνικῆς ἐθνικότητος, τὴν Κρήτην καὶ τὸν Μωρέαν. Οὕτω δ' ἐξέφυγε τῶν χειρῶν τῆς Αὐστρίας τὸ θετικὸν μέρος τῆς κατὰ τὴν Ἀνατολὴν ἀποστολῆς αὐτῆς. Διότι ἅμα τῷ ΙΗ' αἰῶνι παρενέβη βαρεῖα ἡ Ῥωσία εἰς τὴν ἀνατολικὴν διαμάχην, καὶ ἤρξατο ἀσκοῦσα τὸ θρησκευτικὸν καὶ ἐθνικὸν αὐτῆς γόητρον ἐπὶ τῶν ὑποδούλων χριστιανῶν τῆς τοῦ Αἴμου χερσονήσου. Κατὰ τὸν μεταξὺ Σουηδίας καὶ Ῥωσίας πόλεμον εἶχε καταδειχθῇ προδήλως ἡ ἀσθένεια καὶ τὸ καταρρέον τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως· ὁ δὲ Πέτρος ὁ μέγας ἦν τὸ κατάλληλον πρό-

σωπον, ὅπως καταστήσῃ τὴν τουρκικὴν αὐτονομίαν ὑπηρετικὴν τῶν σχεδίων τῆς μεγάλα σκοπούσης Ῥωσικῆς φιλοδοξίας. Πλούσια δῶρα μετεφέροντο ἀπὸ τῆς Μόσχας εἰς τὰ ἑλληνικὰ μοναστήρια, καὶ ἡ ἐπίδρασις τοῦ Ῥωσικοῦ χρυσοῦ ἐφαίνετο ἐπὶ τε τοῦ Ἀθωνοῦ καὶ ἐν τῇ Συνόδῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὅτε ὁ τσάρος ἐξεστράτευσε κατὰ τῆς Τουρκίας, διέταξε νὰ ἀναρτηθῇ ἐν τῷ μητροπολιτικῷ ναῷ τῆς Μόσχας σταυροφόρος σημαία μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς: *ἐν τούτῳ νίκα*. Πεποιθὼς εἰς τὴν κατὰ τῶν ἀπίστων νίκην, ἐπεθύμει νὰ ταφῇ ἐν Κωνσταντινουπόλει. Δὲν ἀπήγγειλε δὲ μάτην ἐν Ῥίγα, ὅτι αἱ τέχναι καὶ αἱ ἐπιστῆμαι διεδόθησάν ποτε ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ θέλουσι περιπλανηθῇ, ὡς κυκλοφορεῖ τὸ ἀνθρώπινον αἷμα, καί, ὡς φρονεῖ, θέλουσι διαμεῖναι ἐν Ῥωσίᾳ αἰῶνάς τινας, ἐπανακάμπουσai πάλιν εἰς τὴν παλαιὰν αὐτῶν πατρίδα. Καί τοι δὲ ὁ Πέτρος δὲν ὑπέδειξεν ἐν διαθήκῃ εἰς τοὺς διαδόχους αὐτοῦ τὴν εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἄγουσαν, οὐχ ἡττον ἐσήμανεν αὐτοῖς διὰ τῶν πράξεων καὶ τοῦ παραδείγματός του, ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐκμεταλλευθῶσι τὴν παρακμὴν τῶν Τούρκων καὶ τὰς ἐθνικὰς τῶν Ἑλλήνων ἐλπίδας. Τοιαῦτα διαλογιζόμενος ὁ κόμης Μύννιχ ἀνεστάτωσε συστηματικῶς τοὺς Ἑλληνας χριστιανούς τῆς Ἀνατολῆς, ὑπὸ τὴν αὐτοκράτειραν Ἀνναν, κατὰ τὸν πόλεμον τοῦ 1736—1739· τοιαῦτα δὲ διαλογιζομένην ἀπαντῶμεν πρὸ πάντων τὴν Σεμίραμιν τοῦ Βορρᾶ, Αἰκατερίνην τὴν Β΄, ἀληθινὴν τοῦ πνεύματος τοῦ Πέτρου κληρονόμον.

Οἱ διὰ τοῦ φόνου τοῦ συζύγου αὐτῆς περιποιήσαντες τὸ στέμμα εἰς τὴν τσαρίναν εὐνοούμενοι ἐδίψων λάμπριν νέων ἐγκυρημάτων, καὶ ἡ Αἰκατερίνα δ' αὐτὴ ἐπεθύμει νὰ καλύψῃ διὰ δόξης τὸ ἔγκλημα τῆς εἰς τὸν θρόνον ἀναβάσεώς της. Παρὰ τοὺς Ὀρλόφφ ἐνεφανίσθη τότε καὶ ὁ Ἑλλὴν Παπαδόπουλος· πλήρης πυρὸς καὶ πλούσιος ὑποσχέσεων καὶ ωραίων λόγων, ὡς πάντες οἱ ὁμογενεῖς αὐτοῦ, παρέστησε λάμπουσιν πρὸ τῶν ὁμμάτων τῶν Ῥώσων τὴν ἐλπίδα τῆς ἀνεγέρσεως τῆς Ἑλλάδος, ἐνδεικνύων ὅτι ἦσαν μὲν τὰ σώματα ἄλλ' ὄχι καὶ αἱ ψυχαὶ τῶν Ἑλλήνων ὑποτεταγμέναι εἰς τὸν Ἰσλάμ.

Πράγματι δὲ βία μόνον καὶ τρόμος συνεκράτουν τὸν λαόν, ὅστις ἄπληστος ἀπεδέχετο πᾶσαν ἀκτῖνα ἐλπίδος ξένης σωτηρίας. Ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 12'. καὶ τῶν ἀρχῶν τῆς 1Η'. ἑκατονταετηρίδος εἶχεν

ἐκλίπει ἡ ἐνετικὴ σημαία ἀπὸ τῶν ἁκτῶν τῆς Κρήτης καὶ τοῦ Μωρέως. Εὐπίστοι λοιπὸν καὶ πλήρεις ἐλπίδος προσέβλεπον οἱ ὑπόδουλοι πρὸς τὴν ἀγίαν Ῥωσίαν, μετ' ἧς πρὸ αἰώνων ἦδη εὐρίσκοντο εἰς στενάς σχέσεις. Παρὰ τῷ λαῷ ἦν ἔτι ζῶσα ἡ παλαιὰ τοῦ Ἀγαθαγγέλου προφητεία: ξανθὸν γένος, ὀνομαζόμενον Ῥῶα, ἔμελλον νὰ κατέλθωσιν ἀπὸ τῆς ἄρκτου, καταλύοντες τὴν κυριαρχίαν τῶν Τούρκων καὶ ὑψοῦντες τὸν σταυρὸν ὑπὲρ τὴν ἡμισέληνον. "Οτε ὁ Τσάνδλερ περιηγήθη τὴν Πελοπόννησον ἐν ἔτει 1767, ἤκουσε πανταχόθεν λεγόμενον, ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἔμελλε νῦν νὰ ἐλευθερωθῇ ὑπὸ τῶν Ῥώσων· ὅτι ἄκτινοβόλος σταυρὸς ἐπεφάνη εἰς τὸν θόλον τῆς Ἀγίας Σοφίας, καὶ μάτην προσεπάθησαν οἱ Τούρκοι νὰ ἀποδιώξωσι τὸ θαυμάσιον σημεῖον. Ἐν Μοντενέγραφ ἐφάνη περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους φανατικὸς τις μοναχὸς Στέφανος, λέγων ἑαυτὸν Πέτρον Γ', καὶ καλῶν τοὺς χωρικοὺς εἰς πόλεμον πίστεως κατὰ τῶν Τούρκων. Καὶ ὁ Παπαδόπουλος δ' αὐτὸς διέσπειρεν ὠραιότατα λόγια εἰς τοὺς ὀρεινοὺς τῆς Μάνης κατοίκους, καὶ μὴ δυνηθεὶς νὰ κατορθώσῃ τι παρ' αὐτοῖς, ἔλαβε καὶ τὴν ὑπόσχεσιν παρὰ τοῦ μεσσηνίου Καπετὰν Βενάκη, ὅτι εἰς πρώτην τῶν Ῥώσων ἐμφάνισιν 100,000 Ἑλλήνων ἤθελον εὐρεθῇ ἑνοπιοί. Τόσον ὀλίγον ἐγνώριζεν ὁ τυχοδιώκτης ἐκεῖνος τὴν ἰδίαν αὐτοῦ πατρίδα· δυστυχῶς δὲ ἡ ἀγυρτία καὶ ἡ ἀπειρία αὐτῇ ἔμελλον νὰ ἐπαναληφθῶσιν ὀλεθρίως κατὰ τοὺς ἀγῶνας τοῦ 1821. Οἱ ὑψηλοὶ τοῦ Παπαδοπούλου προστάται, οἱ Ὀρλλόφ, εἶχον μεταβῆ ἐν τούτοις εἰς Ἑνετίαν, ὅθεν κατεπλημύριζον τὴν τοῦ Αἴμου χερσόνησον διὰ προκηρύξεων καὶ χρυσῶν μεταλλίων, φερόντων τὴν εἰκόνα τῆς Αἰκατερίνης. Ἀνεκινήθησαν δὲ ἤτε Στερεὰ καὶ αἱ νῆσοι, ὅτε ὁ ἐν τῇ Βαλτικῇ ἐξοπλισθεὶς ῥωσικὸς στόλος ὑπὸ τὸν ναύαρχον Σπίριττοφ διέβη τὰ Γάδαιρα καὶ ἐφάνη εἰς τὰς ἐλληνικὰς θαλάσσας, ἐνῷ κήρυγμα τοῦ Ἀλεξίου Ὀρλλόφ ἐκάλει πάντας τοὺς Ἑλληνας ὁμοπίστους εἰς ἐλευθερίαν καὶ υπεράσπισιν τῆς πίστεως.

Τὸ Διδάκνιον ἐβαυκαλᾶτο τέως ἐν ἀπατηλῇ ἀσφαλείᾳ, καὶ κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦ 1769—1770 εἶχεν ἤδη καταγελάσει τὰς νοουητέσεις τοῦ Γάλλου πρεσβευτοῦ, ἀδύνατον κηρύξαν τὴν ἐν τῇ Μεσογείᾳ ἐμφάνισιν τῶν Ῥώσων. Εἰς καταισχύνην μάλιστα τοῦ ξένου διπλωμάτου ἔφερε τότε ἐν τῇ συνεδριάσει τοῦρκὸς τις γραμματεὺς τοῦ κρά-

τους τὸν περιβύχτον ἐκεῖνον γεωγραφικὸν χάρτην, ἐφ' οὗ εὐρίσκετο μὲν ὁ Εὐξείνιος, ἡ Μεσόγειος καὶ ὁ Ἀτλαντικός, ἀλλ' οὐδὲ ἵχνος ἐφαίνετο πορθμοῦ τινος κατὰ τὰ Γάδαιρα, διότι ὁ χαρτογράφος δερβίσης εἶχεν ἐνώσει στερεώτατα τὴν Εὐρώπην μετὰ τῆς Ἀφρικῆς, κατασκευάσας ἐξ αὐτῆς μίαν μόνην ταινίαν γῆς, πέραν τῆς ὁποίας ἐφαίνετο ὁ Ἀτλαντικός ὡς μικρόν τι μόνον ἔλος. Ἀλλ' ὅτε ὅμως μετὰ δύο μῆνας ἀπεβιδάσθησαν οἱ Ῥῶσοι πράγματι εἰς Πελοπόννησον, οὐδὲν ἐλείπετο ἄλλο εἰς τὴν σοφίαν τοῦ Διβανίου, ἢ νὰ καλέσῃ μὲν τὸ πρᾶγμα θαῦμα καὶ μαγείαν, νὰ λάβῃ ὅμως ἐντούτοις δραστήρια μέτρα κατὰ τῶν γενομένων. Αὐστηρόταται διαταγαὶ ἐξεδόθησαν κατὰ τῆς ὀπλοφορίας τῶν ῥαγιάδων· ἀπηγορεύθησαν δὲ αἱ δημόσιαι προσευχαὶ τῶν χριστιανῶν, καὶ αἱ ἐκκλησίαι αὐτῶν ἐκλείσθησαν. Προσεκλήθη συνάμα εἰς βοήθειαν ἡ πολεμικωτάτη στρατεία τῆς τοῦ Αἴμου χερσονήσου καὶ ἁλβανικαὶ ὀρδοὶ κατέκλυσαν διαταγῇ τοῦ Σουλτάνου τὴν Ἑλλάδα. Οὔτε ὁ ἀσθενὴς, διὰ ῥωσικοῦ χρυσοῦ τετραμμένος, ἐνθουσιασμὸς τῶν κατοίκων τοῦ Μωρέως, οὔτε ἡ ἐπικουρικὴ στρατεία τῶν Ὀρλόφφ κατῴρθωσαν νὰ ἀντιστῶσι νικηφόροι εἰς τὴν ὁρμὴν τῶν ἐπιφθῶν ἐκείνων ὀρδῶν. Ὁ Θεόδωρος Ὀρλόφφ, ἀποβιδάσθεις τὴν 17 Φεβρουαρίου εἰς Οἶτυλον, ἔσπευσε νὰ σχηματίσῃ δύο σώματα ἐκ Πελοποννησίων καὶ Μανιατῶν, ἅτινα ὀρκίσας ὑπὲρ τῆς Τσαρίνης, ἐκάλεσε δυτικὴν καὶ σπαρτιατικὴν λεγεῶνα. Ἀλλ' ἐξήντλησε τὸ μικρὸν αὐτοῦ σῶμα πολιορκῶν τὴν Κορώνην καὶ, ὅτε ἔτι ἠνώθη μετ' αὐτοῦ ὁ Ἀλέξιος, δὲν κατῴρθωσαν οἱ Ῥῶσοι νὰ ἀντιστῶσιν ἀποτελεσματικῶς εἰς τοὺς τούρκους. Ἐφάνη μὲν τὸν Μάϊον τοῦ 1770 δευτέρα ῥωσικὴ μοῖρα εἰς τὴν Μεσόγειον ὑπὸ τὸν Ἐλφιστών, καὶ ὑπέστη τότε ὁ τουρκικὸς στόλος τὴν φοβεράν ἐκείνην ἥτταν παρὰ τὸν Τσεσμέν, ἣτις ἐπέζησεν ἐν τῇ μνήμῃ καὶ ταῖς ἁσμασι τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ ὡς χαρμόσυνος ἐλευθερίας πυρσός· ἀλλὰ ὁ κατὰ τὸν Μωρέαν πόλεμος ἔσχε τὸ ἀτυχέστατον τέλος, ὅπερ δύναται τις νὰ φαντασθῇ. Μυρία ὑπέστη ἡ χερσονήσος ὑπὸ τὰς λεηλασίας τῶν Ἀλβανῶν· τὰ τάγματα τοῦ Θεοδώρου Ὀρλόφφ ἐξηνεμώθησαν ὡς κόνις, ὁ δὲ Ἀλέξιος Ὀρλόφφ ἐφυγεν ἡττημένος εἰς Ναβαρίνον, θῆεν ἀπὸ τῶν τειχῶν τοῦ ἔβλεπεν ἐγκαρτερῶν τὸ χυνόμενον αἷμα τῶν ἀτυχῶν του συμμάχων. Οἰκτρῶς κατέπεσαν οὕτω εἰς σποδὸν τὰ μεγάλα ἐλευθερωτικὰ σχέ-

δια τῶν δύο ῥώσων, καὶ ἐν ταῖς καρδίαις τῶν ἀπατηθέντων καὶ δυστυχῶν Ἑλλήνων ὑπελείφθη τὸ μέλαν τῆς δυσπιστίας σπέρμα πρὸς τοὺς βορείους αὐτῶν ἐλευθερωτάς. Ἐν τῷ Διβανίῳ ἀνεφύη τότε ἡ σκέψις, νὰ ἐξολοθρεύσωσιν ἐντελῶς τοὺς Ἑλληνας διὰ τῶν Ἀλβανῶν. Ἐνεκα δὲ τοῦ χαρατσιῶν μόνον ἀπέστη τῆς ἐκτελέσεως τοῦ αἵματηροῦ αὐτοῦ σχεδίου ὁ ἀρχηγὸς Χασσάν. Ἀπεφάσισε δὲ νὰ ἐξαναγκάσῃ εἰς αὐστηροτέραν πειθαρχίαν τοὺς Ἀλβανούς, ὧν τὸ ὑπερφίαλον ἐβάρυνεν ἐπίσης ἐπὶ τε τῶν νικητῶν καὶ τῶν ἡττημένων, καὶ πληξῆς κατὰ κεφαλῆς παρὰ τὴν Τρίπολιν τὴν σπεῖραν τῶν δυστυποτάκτων μισθαρῶν διέλυσεν αὐτούς. Τότε εἴπερ ποτὲ καὶ ἄλλοτε ἀνέπτυξεν ὁ ἑλληνικὸς κληρὸς τὴν σωτήριον αὐτοῦ ἐνέργειαν ἐν μέσῳ τῆς γενικῆς ἀθλιότητος. Οἱ εἰς τὸν ῥωσοτουρκικὸν πόλεμον καὶ τὴν τῶν Ἀλβανῶν καταστροφὴν ἐπιζήσαντες χωρικοὶ ἐστέναζον ὑπὸ ἀφόρητα βάρη, ὀφείλοντες νὰ ἐργάζωνται ἀντὶ τῶν ἐν τῷ πολέμῳ πεσόντων, καὶ νὰ πληρώνωσιν ἀντ' ἐκείνων φόρους· τότε προσεβόηθησαν αἱ μοναί, καὶ οἱ μοναχοὶ παρέσχον τὰς χεῖρας αὐτῶν εἰς γεωργίαν τῆς χώρας. Ὑπόλγησαν καὶ πάλιν τὴν αὐλακα τοῦ ἀρότου, καὶ ἐνεψύχωσαν τοὺς ἐργάτας δι' ἐνθαρρύνσεως καὶ παραδείγματος. Ἐπαθον δὲ καὶ αὐτοὶ ἐκ τῆς ἐπελθούσης γενικῆς δυσπιστίας τῆς Πύλης κατὰ παντὸς ἑλληνικοῦ, ἀφαιρεθέντες τὰ κτήματα πάντα, ὅσα εἶχε παραχωρήσει αὐτοῖς Μωάμεθ ὁ Β'. καὶ ἰδόντες αὐτὰ περιερχόμενα εἰς τὰ τουρκικὰ τεμένη. Εὐμενεστέρα τῆς τῶν κατοίκων τῆς Στερεᾶς ἦν ἡ μοῖρα τῶν νησιωτῶν, διότι ἡ Πύλη, ἀσθενὴς ὅλως κατὰ θάλασσαν, δὲν ἴσχυε νὰ τιμωρήσῃ αὐτοὺς ἐπαισθητῶς διὰ τὰς ῥωσικὰς αὐτῶν συμπαθείας, καὶ διότι, ἄλλως, ἡ κατὰ τὸ 1774 ἐν Κουτζούκ Καϊναρτζὶ συνομολογήθεισα συνθήκη εἰς τοὺς κατοίκους τοῦ Αἰγαίου πελάγους ἰδίως ἀπέβη ὠφέλιμος. Ἡ συνθήκη ἐκείνη, «ἀριστοῦργημα ῥωσικῆς ἐπιδεξιότητος καὶ τουρκικῆς ἀνοησίας» ἀποτελεῖ σημεῖον ὀριστικῆς τροπῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος, πολὺ σπουδαιότερον τῆς πρὸ 75 ἐτῶν συνομολογηθείσης μετὰ τῆς Αὐστρίας ἐν Καρλοβιτζίῳ, ἥτις, κατὰ τοὺς λόγους τοῦ Χάμμερ, «πρωτον τότε ἐδήλωσεν εἰς τὸν κόσμον τὴν παρακμὴν τοῦ ὁσμανικοῦ κράτους». Καθότι, ἂν τότε ἐγκατέλιπε μόνον ἡ Πύλη ἀπέναντι τῆς Αὐστρίας τὴν ἐπιθετικὴν αὐτῆς θέσιν, χωρὶς νὰ ἀπειληθῇ ὅμως μήτε

νὰ παραβλαβῇ ἐπαισθητῶς ἐν τῇ ἀκεραιότητι αὐτῆς, ἡ Ῥωσία ἐκέρδαινε νῦν σπουδαιστάτην λαβὴν εἰς διαρκῆ αὐτῆς ἀνάμειξιν καὶ ἀπειλὴν τοῦ ἐν τῇ Εὐρωπαϊκῇ Τουρκίᾳ καθεστῶτος. Ἡ ἀδυναμία τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους ἐκυρώθη ὡσαύτως ἐπισήμως ἐν Κουτζούκ-Καϊναρτζί, ἡ δὲ Ῥωσία, στηριζομένη ἐπὶ τῶν ἄρθρων 7, 16 καὶ 17 τῆς Συνθήκης διεξεδίκει τὸ τῆς προστασίας δικαίωμα ἐπὶ τῶν ὑπὸ τὸ τουρκικὸν σκῆπτρον ζώντων χριστιανῶν. Καὶ εἶχε μὲν γενικῶς ὑποσχεθῇ ὁ Σουλτάνος τὴν προστασίαν τῆς χριστιανικῆς θρησκείας καὶ τῶν ἐκκλησιῶν αὐτῆς (ἄρθρ. 7)· εἶχεν ἰδίως ἀσφαλίσαι ἀμνηστείαν εἰς τοὺς κατοίκους τῶν Ἑγεμονειῶν, ἀπόδοσιν τῶν κτημάτων αὐτῶν, ἀποκατάστασιν τοῦ *Status quo ante bellum*, ἐλευθέραν λατρείαν καὶ ἐπιεικῆ φορολογίαν, καὶ εἶχε τέλος ἐπιτρέψει εἰς τὸν πρεσβευτὴν τῆς Ῥωσίας νὰ μεσιτεύῃ παρ' αὐτῷ ὑπὲρ τῶν Ἑγεμονειῶν καὶ ν' ἀκούηται μετὰ τῆς προστηκούσης τιμῆς» (ἄρθρ. 16)· τέλος δὲ εἶχεν ὑποσχεθῇ εἰς τὰς ὑπὸ τῆς Ῥωσίας ἐπιστραφείσας εἰς τὴν Πύλην νήσους τοῦ Αἰγαίου ἀμνηστείαν καὶ αἰωνίαν λήθην πάντων τῶν πραγματικῶν καὶ ὑποτιθεμένων ἐγκλημάτων καὶ ζημιῶν, ὡς ἐπίσης παντελῇ ἀποχὴν ἀπὸ πάσης πίεσεως τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ἐλευθερίαν ἀνεγέρσεως ἀνοικοδομῆς καὶ ἐπισκευῆς ἐκκλησιῶν, ἀτέλειαν διὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ῥωσικοῦ πολέμου καὶ ἐπὶ δύο ἔτι ἑνιαυτοὺς, καὶ πλήρη ἐλευθερίαν μεταναστεύσεως ἐπὶ ἓν ἔτος (ἄρθρ. 17). Ἄλλ' ὅσον καὶ ἂν ἦσαν οὕτω περιωρισμένοι καὶ ἀσήμαντοι οἱ τῆς συνθήκης ὅροι, δὲν ὑπῆρξε δύσκολον εἰς τὴν ἐπεμβάσειν ὀρεγομένην Ῥωσίαν, ἐν τῇ κρατούσῃ τότε παρὰ τῇ εὐρωπαϊκῇ διπλωματίᾳ παντελεῖ ἀγνοία τῶν ἀνατολικῶν πραγμάτων καὶ ἐν τῇ εὐλαβεῖ ἀφοσιώσει τῶν ἐλληνοκαθολικῶν βασιλέων, νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν ἔννοιαν τῶν ὅρων ἐκεῖνων, καὶ νὰ θεωρῇ ἐκάστην ἀδικίαν γινομένην ὑπὸ τῶν Τούρκων κατὰ τῶν βασιλέων ὡς ἀφορμὴν διπλωματικῶν παραστάσεων ἐπὶ παραβάσει τῆς Συνθήκης. Ταχύτατα δὲ ἤρχιτε μεταμελόμενον τὸ Διδάνιον ἐπὶ ταῖς γενομέναις εἰς τὴν ῥωσικὴν διπλωματίαν παραχωρήσεσι. Καίτοι δὲ μέρος τῆς Ἑλλάδος εἶχεν ἔτι χαινούσας τὰς ἐκ τοῦ ῥωσικοῦ πολέμου πληγὰς, κατεφαίνετο ἤδη πόσον ἐπιδεξιῶς ἐξεμεταλλεύετο ὑπὲρ ἑαυτοῦ ὁ ἐλληνικὸς λαὸς τὴν ἔννοιαν τῆς συνθήκης.

Ἀπὸ τῆς εἰρήνης τοῦ Καϊναρτζὶ ἀνεπτύχθη σπουδαίως ἡ ἑλληνικὴ ναυτιλία καὶ ἐμπορία· οἱ τοῦ Αἰγαίου κάτοικοι ἤρχισαν γινόμενοι, ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς ῥωσικῆς σημαίας, οἱ μεσῖται τῶν ἐμπορικῶν τῆς Τουρκίας συναλλαγῶν, καὶ τὰ μικρὰ ἑλληνικὰ πλοῖα, φέροντα ῥωσικὸν βεράτιον ἔπλεον ἀπὸ Χερσῶνος μέχρι Γαδεΐρων. Ἡ ἐξαγωγή τῶν ῥωσικῶν σιτηρῶν περιῆλθε ταχέως ἀποκλειστικῶς σχεδὸν εἰς ἑλληνικὰς χεῖρας, καὶ ἑλληνικαὶ ἐμπορικαὶ ἀποικίαι ἠνθήσαν ἐντὸς ὀλίγου, ὡς ἐν τῇ ἀρχαιότητι, ἐπὶ τῶν παραλίων τοῦ Εὐξείνου καὶ τοῦ Αἰγαίου. Οὕτω τὴν ἀκμὴν τῆς Ὀδησσοῦ ἔθεμελίωσαν ἑλληνικὴ δραστηριότης καὶ φιλοπονία· ἐπικίνδυνοι δὲ ἀνταγωνισταὶ κατέστησαν οἱ Ἕλληνες τῶν Ἀγγλῶν, οἵτινες ἀποκλειστικῶς σχεδὸν μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐξεμεταλλεύοντο πρὸς ἐμπορικὸν κέρδος τὴν ὀθωμανικὴν ἀδράνειαν καὶ ἀδιαφορίαν, ἀτελῶς ἢ εὐθηνότατα ἐξάγοντες καὶ ἀκριβότατα εἰσάγοντες. Ἐν Ἰταλίᾳ καὶ Ἰσπανίᾳ, ἐν τῇ Γαλλίᾳ αὐτῇ καὶ τῇ Ἀγγλίᾳ ἔτι, ἤρχισαν Ἕλληνες ὀρίζοντες τὰς τιμὰς τῶν σιτηρῶν, καὶ τὰ πλοῖα αὐτῶν ἐτόλμων ἡδὴ καὶ τὴν πέραν τῶν Γαδεΐρων ὁδὸν τοῦ Ἀτλαντικοῦ. Ὁ ἀπὸ τῶν πειρατῶν δὲ τῆς Βαρβαρίας καὶ Ἀλγερίας κίνδυνος κατέστησε τὴν ἐμπορίαν πολεμικὴν καὶ ἠνάγκαζε τοὺς Ἕλληνας ἐμπόρους νὰ ᾔηνε προνοητικοί, καὶ νὰ ναυπηγῶσι μεγάλᾳ καλῶς ἐξοπλισμένα πλοῖα. Οὐδὲν δραστηριώτερον καὶ ἀκαματότερον τῆς ἑλληνικῆς ναυτιλίας. Ἐπὶ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου ὠθεῖ τὰ τέκνα τῆς ἡ μήτηρ πρὸς τὴν θάλασσαν ἀπὸ τῆς νηπιακῆς τῶν ἡδὴ ἡλικίας καὶ διδάσκει αὐτὰ νὰ κολυμβῶσιν, ὡς ἡ νῆσσα τὰ νεότητιά της. Εἴτα παραλαμβάνει ὁ πατὴρ τὸν υἱὸν εἰς τὸ πλοῖον· κρατεῖ αὐτὸν εἰς τὰς ἀγκάλας τοῦ ἰστάμενος παρὰ τὸν ἰστόν, τῷ δεικνύει τὸ στάδιον τοῦ βίου του, τὸν εὐρὺν μέλανα πόντον, καὶ γνωρίζει αὐτῷ πᾶσαν νῆσον καὶ πᾶσαν πέτραν. Δίδει τὸ παράδειγμα ὁ γέρον τοῦ θάρρους, τῆς ἀταραξίας καὶ τῆς ἐν τῇ τρικυμίᾳ χαρᾶς. Αὐταρέσκως δὲ ἐξομοιεῖ ἑαυτὸν διὰ τῶν φαιδρῶν τοῦ ναυτικῶν ἁσμάτων πρὸς τὸν δελφῖνα, τὸν ἀλλόμενον ὑπὲρ τὰ κύματα, καὶ ἄσμα καὶ χορὸς φαιδρύνουσι τὸν πλοῦν. Ἄλλως δὲ ὁ Ἕλλην ναύτης δὲν αἰσθάνεται ἀνάγκας, καὶ εἰς τὴν νηφαλιότητα καὶ λιτότητα αὐτοῦ ὀφείλονται κατὰ μέγα μέρος αἱ μικραὶ δαπάναι καὶ τὰ μεγάλα κέρδη τῶν ἑλληνικῶν θαλασσίων ἀποστολῶν, καθ' ἃς κεντρίζει

συνήθως τὸν ζηλὸν τοῦ καὶ ἡ προσδοκία τῆς εἰς τὸ κέρδος συμμετοχῆς. Οὕτως ἐμορφοῦτο ζωηρά τις καὶ ἀκμαία, γενναία καὶ εὐπορος κλάσις ἀνδρῶν· δὲν δύναται τις δὲ ν' ἀρνηθῇ, ὅτι ἡ τῆς ὕλικῆς κτῆσεως χαρὰ ἐξήγειρε νέας πνευματικὰς καὶ πολιτικὰς ἀνάγκας. Ἦτο δυνατόν οἱ τὴν δύσιν καὶ τὸν πολιτισμὸν αὐτῆς γνωρίσαντες Ἕλληνες νὰ μὴ κατίδωσιν ἐπιστρέφοντες τὴν ἀπελπιστικὴν στασιμότητα τοῦ ὀθωμανικοῦ συστήματος; Ἦτο δυνατόν οἱ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν σπεύδοντες πρὸς ἱατρικὰς ἢ ἐμπορικὰς σπουδὰς υἱοὶ τῶν εὐπόρων νὰ μὴ αἰσθανθῶσιν ἐν ἑαυτοῖς σπινθήρα αὐτοσυνειδήσεως, νὰ μὴ αἰσχυρθῶσιν ἐπὶ τῇ κοινωνικῇ καὶ πολιτικῇ ταπεινώσει τῶν ὁμοεθνῶν αὐτῶν; Ἡ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΗ'. αἰῶνος ἀρχομένη ἡδὴ ἐθνικὴ τάσις τῆς ἐλληνικῆς φιλολογίας, ἡ ἱδρυσις πολυαριθμῶν σχολείων καὶ ἡ τῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν προαγωγή συνδέεται στενότατα μετὰ τῆς μεταβολῆς, ἣν ἐπήνεγκεν ἡ τοῦ Καϊναρτζὶ συνθήκη. Ὅσῳ εὐπορώτερος ἐγένετο ὁ ἐλληνικὸς λαός, ὅσῳ μᾶλλον ἐμορφοῦτο καὶ ὑπερέβαλλε πνευματικῶς καὶ ὕλικῶς τοὺς τούρκους αὐτοῦ δεσπότης, τοσούτῳ ἐπαισθητοτέρα καθίστατο αὐτῷ ἡ ἀφόρητος τοῦ καθεστώτος πίεσις καὶ ἡ ἀνάγκη ἐπαναστάσεως. Ἦθελέ τις ὅμως πλανηθῇ παραδεχόμενος, ὡς ἀρέσκονται ἰσχυρίζόμενοι Ἕλληνες τινες συγγραφεῖς, ὅτι κυρία καὶ μόνη ἀφορμὴ τοῦ ἐλληνικοῦ κινήματος ἐγένετο τὸ νέον ἐκεῖνο ρεῦμα τοῦ κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ βίου τῶν Ἑλλήνων. Ὑπῆρχε βεβαίως καὶ ἀνεκλαδοῦτο μείζων κατ' ἔτος ἡ μεταξὺ δεσποτῶν καὶ δούλων, Τούρκων καὶ Ἑλλήνων ἀντίθεσις, ἡ μεταξὺ ἀπαθούς καὶ εἰς τὸ πεπρωμένον ἀναπαυομένης ἀδρανείας ἀφ' ἑνὸς καὶ πνευματικῆς δραστηριότητος ἀφ' ἑτέρου διαφορά· ἀλλ' ἦτο μακροῦ χρόνου ἔργον ἡ ἀπὸ τῆς ἀντιθέσεως ἐκείνης εἰς πολιτικὴν τινα πρᾶξιν μετάβασις. Οὕτω δὲ μόνον μετὰ νέας συγχρούσεις μεταξὺ Διθανίου καὶ τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων καὶ μετὰ τὴν ἐσωτερικὴν τέλος ἀποσύνθεσιν τῆς Τουρκίας, ἔμελλε νὰ ἐπέλθῃ τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἡ ἔκρηξις.

Ἡ Τσαρίνα ἐτήρει πάντοτε ἐν τῷ νῷ τὸ ἐλληνικὸν σχέδιον, οὔτε εἶχον ἀποβῇ μάταια ὅσα παρήνει αὐτῇ ὁ Βολταῖρος, τὸ μαντεῖον τοῦ τότε αἰῶνος, πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῶν προσφιλῶν Ἑλλήνων. «Κτυπήσατε τοὺς Τούρκους ἐν ὀνόματι τοῦ θεοῦ καὶ εἰς τὸ πείσμα

τοῦ ἐν Πολωνίᾳ Ἐξάρχου τοῦ Πάπα, ὅστις διάκειται πρὸς αὐτοὺς τοσοῦτον φιλικῶς· θριαμβεύσατε συγχρόνως κατὰ τοῦ ἁγίου Πατρὸς καὶ τοῦ Μουφτῆ! θὰ ᾔνε ὥραϊον θέαμα νὰ ἴδῃ τις δύο αὐτοκρατείας συρούσας ἀπὸ τῶν ὧτων εἰς τὴν Ἀσίαν τὸν Μουσταφᾶν».

Σπουδαιότερον ὅμως τῶν εὐφυολόγων προτροπῶν τοῦ γάλλου ποιητοῦ ἐξώτρυνον τὰ συμφέροντα τῆς γαλλικῆς πολιτικῆς καὶ τὰ βίαια πάθη τοῦ νέου εὐνοοιμένου Ποτέμκην. Τὸ ζήτημα δὲ ἦτο νὰ δοθῇ ὠφέλιμον ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀσχάλημα εἰς τὴν ἀνήσυχον φιλοδοξίαν τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωσήφ τοῦ Β', καὶ νὰ καταστῇ ἡ Αὐστρία ὑπηρετικὴ τῶν ῥωσικῶν σχεδίων. Ἡ Αἰκατερίνα διελογίσατο ν' ἀνορθώσῃ διὰ τὸν ἔγγονον αὐτῆς Κωνσταντῖνον τὸν αὐτοκρατορικὸν τοῦ Βυζαντίου θρόνον, καὶ νὰ ιδρύσῃ ἐν ταῖς Ἡγεμονείαις δακικὸν βασίλειον διὰ τὸν Ποτέμκην. Ὡς δὲ ἐν τῇ πολωνικῇ ζητήματι εἶχε προσπαθήσει νὰ ὠφελῇ παρακρουομένη τὴν Πρωσίαν, οὕτως ἐσκέπτετο νῦν νὰ ἐκτελέσῃ τὸ ἀνατολικὸν αὐτῆς σχέδιον τῇ βοθείᾳ καὶ δαπάνῃ τῆς Αὐστρίας. Ἀλλ' ὅπως ὁ μέγας Φρειδερίκος οὕτω καὶ Ἰωσήφ ὁ Β' δὲν ἀπεδέξατο ἄνευ ὄρων τὰς ῥωσικὰς προτάσεις. Εἶνε δὲ λίαν ἐνδιαφέρουσα ἔρευνα ἡ ἐν τῇ δημοσιευθείσῃ ὑπὸ τοῦ Ἄρνετ ἀλληλογραφίᾳ Ἰωσήφ τοῦ Β' καὶ Αἰκατερίνης σπουδὴ τῆς γενέσεως καὶ ὀριμάνσεως τῆς ῥωσοαυστριακῆς συμμαχίας. Πεισματώδης πάλιν ἰσχυροῦ ἐγωΐσμου κρύπτεται ὀπισθεν τοῦ θυμιάματος ὥραϊων λόγων καὶ θωπευμάτων ἀμοιβαίας ματαιιότητος, καθαρὸν δὲ καὶ διαυγὲς φῶς καταλάμπει τὰς μορφὰς τοῦ Ἰωσήφ καὶ τῆς Αὐτοκρατείας. Τέλος ἐν εἵδει ἰδιαιτέρας ἐμπιστευτικῆς ἐπιστολῆς κατορθοῦται τὸ 1781 ἡ μεταξὺ τῶν δύο αὐτοκρατορικῶν αὐλῶν συμμαχία, κληρὸς διαμερισμοῦ βάλλεται ἐπὶ τὴν Τουρκίαν, ὁ δὲ Ἰωσήφ συναινεί τὴν ἀνόρθωσιν τῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας, καὶ ἀπαιτεῖ ὑπὲρ τῆς Αὐστρίας τὴν Σερβίαν, Βοσνίαν καὶ Ἑνετίαν. Δὲν ἀρκεῖ ὅμως ἀνθρώπου βίος εἰς ἐκτέλεσιν τοσοῦτω μεγάλων ἀνατρεπτικῶν σχεδίων· καὶ οὔτε ὁ Ἰωσήφ οὔτε ἡ Αἰκατερίνα ἔμελλον νὰ ἴδωσι τὴν νέαν τῆς Ἀνατολῆς διαμόρφωσιν, ἣν εἶχον διανοηθῇ. Ἀμφοτέρους ἔμελλε νὰ ταράξῃ αἰφνης καὶ νὰ ἀποτρέψῃ τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος ἢ τῆς δύσεως ἀναμόρφωσις, ἥπαξ δὲ ἔτι νὰ καταδειχθῇ, ὅτι ὁ δημιουργὸν ἑαυτὸν ὑπολαμβάνων ἄνθρωπος οὐδὲν ἄλλο εἶνε ἢ ἀπλοῦν μύστρον. Πόσον εὐ-

νοϊκή ἐφαίνετο ἡ κατάστασις τοῦ κόσμου περὶ τὰ τέλη τῆς ἐννάτης δεκαετηρίδος τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ὅτε οἱ δύο σύμμαχοι μετέβησαν ἀπὸ τῶν λόγων εἰς τὰ ἔργα, καὶ ἐξερράγη ὁ κατὰ τῆς Τουρκίας πόλεμος! Ὁ φρουρὸς τῆς εὐρωπαϊκῆς ἰσορροπίας Φρειδερίκος ὁ μέγας δὲν ὑπῆρχε πλέον· ἡ Ἀγγλία ἦν ἐξησθενημένη ἐκ τοῦ ἀμερικανικοῦ πολέμου, ἡ δὲ Γαλλία ἠδύνατο νὰ δελεασθῇ διὰ τῆς παραχωρήσεως τῆς Αἰγύπτου, καὶ πρὸς τοῦτο ἱκανὴν ἐφαίνετο παρέχουσα ἐγγύησιν ἡ μετὰ τῆς Αὐστρίας δυναστικὴ αὐτῆς κηδεστεία. Ὅποιαν πεποίθησιν ἐνέφαιεν ἡ ἐπιστολὴ ἐκείνη, ἣν ἔγραφεν ὁ Ἰωσήφ ἐκ Σεμλίνου τὴν 6 Ἰουλίου 1788 πρὸς τὸν γάλλον πρεσβευτὴν κόμητα Μομμορέν: «Ἐπέστη ὁ χρόνος, καθ' ὃν ἐμφανιζόμενος ὡς ἐκδικητῆς τῆς ἀνθρωπότητος, ἀναλαμβάνω νὰ ἀποζημιώσω τὴν Εὐρώπην δι' ὅσα ἔπαθεν ἄλλοτε δεινὰ ὑπὸ τῶν Τούρκων καννιβάλων, καὶ καθ' ὃν ἐλπίζω νὰ ἀποκαθάρω τὸν κόσμον φυλῆς βαρβάρων, ἥτις τοσοῦτον χρόνον ἦτο ἡ μάστιξ αὐτοῦ». Συγκινεῖ δὲ μελαγχολικῶς ἡ παρὰ τοὺς ἀλαζόνας ταύτους λόγους ἀνάγνωσις τῆς ἄλλης ἐκείνης ἐπιστολῆς, ἣν ἐκ βαθείας τετρωμένης καρδίας ἔγραφεν ὁ θνήσκων αὐτοκράτωρ πρὸς τὴν ἀρκτῶν αὐτοῦ σύμμαχον, ὅτε εἶδε καταρρέουσαν πᾶσαν αὐτοῦ ἐλπίδα.

Πράγματι δὲ τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος ἡ λύσις εἶχεν ἀποβῇ καὶ στρατιωτικῶς καὶ πολιτικῶς ἀνωτέρα τῶν δυνάμεων τῶν δύο αὐτοκρατορικῶν συμμάχων. Στρατιωτικῶς μὲν, διότι ἡ τραχύτης τῶν Τούρκων, τὸ μάχιμον καὶ ὁ φανατισμὸς τοῦ λαοῦ κατεδείχθησαν ὅπως δῆποτε ἄξιοι λόγου φυσικοὶ σύμμαχοι τοῦ Διβανίου, καὶ πρόδηλον ἀπέβη τὸ ἀνεπαρκὲς τῶν Ῥωσοαυστριακῶν ἐξοπλισμῶν. Πολιτικῶς δέ, διότι αἱ δύο αὐτοκρατορικαὶ αὐλαὶ εὐρέθησαν ἐντὸς ὀλίγου ἀντιμέτωποι τῆς τριπλῆς συμμαχίας Ἀγγλίας, Ὀλλανδίας καὶ Πρωσίας, καὶ εἶδον ματαιουμένους διὰ τῆς ἐκρήξεως τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως πάντας αὐτῶν τοὺς ὑπολογισμοὺς περὶ ἐνδεχομένης βοήθειας ἐκ μέρους τῆς Γαλλίας καὶ τῆς δι' αὐτῆς συγκρατήσεως τῆς Ἀγγλίας. Κατεφάνη τότε, ὅτι εἶχον νὰ πολεμήσωσι κατὰ νέων μὴ ὑπολογισθειῶν δυνάμεων, καὶ ὅτι ἀντὶ τῆς Ἀνατολῆς πρὸς τὴν Δύσιν ἔπρεπε νὰ τραπῇ πᾶσα αὐτῶν ἡ παρασκευή. Εἴπερ που καὶ ἀλλαχοῦ, ἐνταῦθα ἰδίως εἶνε εὐκαιρον νὰ ἀναγνωρισθῇ ἡ εὐρωπαϊκὴ σημασία

καὶ ἡ εὐρεΐα τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως ἐπιδράσις. *Ἄν* ἡ τῶν *Τούρκων ἐν Εὐρώπῃ κυριαρχία ἐκραταιώθη διὰ τῆς θρησκευτικῆς ἀναμορφώσεως καὶ τοῦ σχίσματος τῆς κατὰ τὴν Δύσιν χριστιανωσύνης, διεσείσθη ὁμως πρόδρομος διὰ τῆς ἐπαναστάσεως. Ἐνῷ ἡ Αὐστρία καὶ ἡ Ῥωσία κατ' ἀρχὰς μὲν μεμονωμένοι εἶτα δὲ συμμαχοῦσαι ἐπεδίωξαν τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου τοῦ Βαλλενστάϊν καὶ τοῦ πρίγκηπος Εὐγενίου, καὶ προσέβαλον καὶ ἐπολέμησαν τὸ ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ Τουρκίᾳ καθεστῶς, ἡ Γαλλία νῦν, ἄκουσα βεβαίως κατὰ τὸ ἥμισυ, ἀνέλαβε τὸ ἔργον ἐκείνων καὶ ἡ ἥρεμος ἀλλὰ μοιραία δύναμις τῶν γαλλικῶν ἰδεῶν ἤρχισεν ὑπονομεύουσα τὴν ἀνατολήν. Ἡ Ῥωσικὴ καὶ αὐστριακὴ διπλωματία δὲν ἐγκατέλιπον βεβαίως τὸ *ἐλληνικὸν σχέδιον* εὐθὺς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰωσήφ καὶ τὴν ἔκρηξιν τῆς ἐπαναστάσεως. Ἡ εἰς τὴν μεταξὺ Ῥωσίας καὶ Αὐστρίας συνομολογηθεῖσαν τὸ 1795 συνθήκην περὶ διανομῆς τῆς Πολωνίας προσηρητημένη μυστικὴ δῆλωσις καταδεικνύει, ὅτι ἐσκοπεῖτο πάντοτε, καὶ τοι παντελῶς μεταβληθείσης τῆς γενικῆς τῶν πραγμάτων καταστάσεως, ἡ περαιτέρω ἀνάπτυξις τοῦ σχεδίου τοῦ 1781, καὶ ὅτι ἡ Αὐστρία ἦν ἐτοιμῇ, ἀντὶ ἐνετικῶν, βοσνιακῶν καὶ σερβικῶν προσαυξήσεων, νὰ ὑποστηρίξῃ τὰς πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν Ῥωσικὰς ὀρέξεις. Ἀλλ' αἱ μυστικαὶ αὗται διπλωματικαὶ συμφωνίαι ἔμειναν μόνον ἐπὶ τοῦ χάρτου, καὶ πρέπει τις νὰ ὁμολογήσῃ, τὰ γεγονότα ἐξετάζων, ὅτι τὴν τουρκικὴν ἀποσύνθεσιν προήγαγε δραστηριώτατα τοῦ λοιποῦ ἡ γαλλικὴ ἐπήρεια, καὶ ὅτι αἱ δυτικαὶ ἰδέαι καὶ τὸ κλέος τῶν ἐπαναστατικῶν ἀνδραγαθημάτων ἐπενήργησαν ἰσχυρότερον καὶ αὐτῶν τῶν προφητειῶν τοῦ Ἀγαθαγγέλου ἐπὶ τοὺς συνταρασσομένους ῥαγιαδες.*

Δὲν εἶχον ἤδη σκληρῶς ἀπατηθῇ οἱ κατὰ τὸ 1790 ὡς κατὰ τὸ 1770 ἐπὶ τὸν βόρειον ἀστέρα καὶ τὴν Ῥωσικὴν βοήθειαν ἐλπίσαντες Ἕλληνες; Δὲν μετενόησαν ταχέως καὶ πικρῶς ἐπὶ τῇ εὐπιστίᾳ αὐτῶν καὶ ἐλαφρονοίᾳ, ὅτε καὶ δεύτερον, συνεπέα τοῦ Ῥωσοαυστριακοῦ πολέμου, ἔπαλον βιαιότερον αἱ καρδίαι των, ὅτε ἐφάνησαν πάλιν ἐν μέσῳ αὐτῶν πράκτορες μυρία ἐπαγγελλόμενοι καὶ διὰ χρυσοῦ καὶ ἐλευθερίας τοὺς εὐπίστους σαγηνεύοντες; Ὁ διὰ Ῥωσικῶν παραγγελιῶν καὶ Ῥωσικῶν μέσων τοὺς κατοίκους τῆς δυτικῆς Ἑλλά-

δος εἰς ἐπανάστασιν ὑποκινήσας κατὰ τὸ 1788 μυκόνιος Ψαρός κατ' οὐδὲν ἐπὶ τὰ κρείττω διέφερε τοῦ τυχοδιώκτου ἐκείνου Παππαδοπούλου, τοῦ παραγαγόντος εἰς ὁδὸν ὀλέθρου τοὺς εἰς αὐτὸν πρὸ εἰκοσιν ἐτῶν πιστεύσαντας. Διέθεσε πρὸς ἴδιον ὄφελος τὰ ῥωσικὰ χρήματα, καὶ κατηγορήθη ὅτι ἐστέρησεν ὅπλα καὶ σιτηρέσιον τοὺς μαχητὰς ὅπως χρηματίζονται ἀπὸ τῶν ἀναγκῶν τῆς πατρίδος. Προσηνέχθησαν μὲν καὶ τίμιοι καὶ γενναῖοι ἄνδρες, ὡς ὁ Λάμπρος Κατσόνης καὶ ὁ Ἀνδρουτσος, ὡς ὄργανα τῆς ῥωσικῆς φιλοδοξίας· ἀλλ' εἶδον ἑαυτοὺς ταχέως ἐγκαταλειπομένους ὑπὸ τῶν ξένων ὑποκινήτων, καὶ τὰ ῥωσικὰ ἐπικουρικὰ στρατεύματα μόνον ἐπὶ τοῦ χάρτου ἐφέροντο. Ὅτε ὁ Λάμπρος ἐξέπλευσε τὸ 1790 ἐκ Τεργέστης μετὰ μικροῦ τινος στόλου, ἐξοπλισθέντος δι' ἐκουσίων τῶν Ἑλλήνων συνεισφορῶν καὶ ῥωσικὴν φέροντος σημαίαν, καὶ ἤρχισε περιπλέων τὸ Αἰγαῖον, συνεταράχθη τὸ ἄλλως τοσοῦτον ἄδρανές Διβάνιον, καὶ μέρος τοῦ ἐν τῷ Εὐξείνῳ τουρκικοῦ στόλου διετάχθη νὰ πλεύσῃ κατὰ τοῦ καταδρομέως. Οὗτος προσέβαλε τότε τὴν Κέα, ἐκυρίευσεν αὐτήν, καὶ κατέστησεν ἐκεῖ τὸν κύριον αὐτοῦ σταθμόν, ὅπου στηριζόμενος ἐπέτρεχε τὸ Αἰγαῖον. Προσβληθεὶς ὅμως παρὰ τὴν Κέα ὑπὸ ἐπτὰ ἀλγερίων πειρατῶν, ἐνωθέντων μετὰ τοῦ τουρκικοῦ στόλου, καὶ μὴ δυνηθεὶς ν' ἀντιστῇ εἰς τὸν ἀριθμόν καὶ τὸ ὑπερβάλλον πυροβολικὸν τῶν ἐχθρικών πλοίων, διέφυγε μετ' ἀπελπιν ἀγῶνα ὁ τολμηρὸς καταδρομεὺς ἐπὶ ἀκαταστρώτου σκάφους μετὰ δύο μόνον συντρόφων, ἐνῷ κατεβυθίσθη ὑπὸ τῶν πειρατῶν ὅλος ὁ λοιπὸς αὐτοῦ στόλος. Κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην στιγμὴν ἠρνήθησαν αὐτῷ οἰανδῆποτε βοήθειαν οἱ ῥῶσοι ἀπόστολοι, καὶ ὁ Λάμπρος περιήλθεν εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ φέρεται, ὡς πλάνης καὶ αὐτόνομος ἱππότης, ἀπὸ νήσου εἰς νήσον, ἀργυρολογῶν εἰρηνικοὺς νησιώτας καὶ καταισχύνων διὰ πειρατείας τὸ ἐθνικὸν ἔργον. Καταστραφέντος δὲ τὸ 1793 τοῦ πλοίου του, κατέφυγεν εἰς Ἀλβανίαν καὶ ἠρκέσθη λαβὼν θέσιν ἐν τῷ ῥωσικῷ στρατῷ. Εὐτελὴς πάντως ἀμοιβή! Καὶ ὁ κλέφτης Ἀνδρουτσος, ὁ τοῦ Ὀδυσσεὺς πατήρ, ἐγκατελείφθη ἐπὶ τῆς ξηρᾶς ὑπὸ τοῦ ῥωσικοῦ ἐπικουρικοῦ στρατοῦ καὶ μόνον διὰ τολμηρᾶς ὑποχωρήσεως κατώρθωσε νὰ σωθῇ. Ἀλλὰ τὰ κατορθώματα ὅμως τῶν δύο ἀνδρῶν, καίτοι κλέπτου καὶ πειρατοῦ κατορθώματα, ἐπέζησαν ἐν τῇ μνήμῃ

τοῦ λαοῦ τοσούτῳ ἐνδοξότερα, ὅσῳ αἰσχροτέρα ὑπῆρξεν ἡ ὑπὸ τῆς Ῥωσίας προδοσία αὐτῶν. Ἡ ἐν Ἰασίῳ εἰρήνη καὶ ἡ ἀδιαφορία μεθ' ἧς ἡ Αἰκατερίνα ἐγκατέλιπε τοὺς Ἑλλήνας συμμάχους τῆς, ἅμα ὡς ἀπῆλθισεν τοῦτο ἡ εὐρωπαϊκὴ πολιτικὴ, καὶ ἠρκέσθη μόνον ἀπαιτήσασα ὑπὲρ αὐτῶν κενὰ τινα καὶ ἔωλα, οὐδέποτε πραγματοποιηθέντα, ὡς ἠδύνατό τις νὰ προσδοκᾷ τοῦτο παρὰ τῶν Τούρκων, ἀπεψύχραναν ἐντελῶς τὰς λειπομένας ἔτι παρὰ τοῖς Ἑλλήσι, μετὰ τὴν ἀπιστίαν ἐκείνην τοῦ 1770, ῥωσικὰς συμπαθείας. Ἀντὶ τῆς ῥωσικῆς ἐκράτησε τότε ἡ γαλλικὴ ἐπιρροή.

Ὅσῳ θαυμασιώτερα ἡγγέλλοντο τὰ ἀπὸ τῆς Δύσεως, τοσούτῳ ἀπληστότερον οἱ Ἑλληνες ἠτένιζον ἐκεῖσε τὰ βλέμματα. Ἀνωμολόγησε δὲ ὁ Κολοκοτρῶνης βραδύτερον, ὅτι ἡ γαλλικὴ ἐπανάστασις ἤνοιξεν αὐτοῦ τοὺς ὀφθαλμούς, σημαίνουσα, ὡς ἡ σάλπιγξ τῆς ἐσχάτης κρίσεως, ὅτι ἡγγίζεν ἡ τῆς ἐλευθερίας ἡμέρα. Ἀληθῶς δὲ ἡ δῆλωση τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου, τὸ νέον ἐκείνο εὐαγγέλιον τῆς ἐλευθερίας τῶν λαῶν, ὅπερ ἐκήρυξεν ἡ Συντακτικὴ Συνέλευσις κατὰ τὸ 1789, ἀπηυθύνετο καὶ πρὸς τοὺς Ἑλλήνας ὑποδούλους· ἀπὸ δὲ τῆς τελευταίας δεκαετηρίδος τοῦ ΙΗ'. αἰῶνος ἐγένοντο ζωηρότεραι αἱ σχέσεις αὐτῶν μετὰ τῆς Γαλλίας. Ἡ σιτοδεία, ἣν προὐκάλεσεν ὁ κατὰ τὴν τρομοκρατίαν ὀρισμὸς ἀνωτάτης τῶν σιτηρῶν τιμῆς, εἴλκυσεν εἰς τοὺς γαλλικοὺς λιμένας τὰ εὐθηνὰ σιτηρὰ τῆς μεσημβρινῆς Ῥωσίας, οἱ δὲ Ἑλληνες, διαμετακομισταὶ αὐτῶν γινόμενοι, ἀπέφερον μεθ' ἑαυτῶν εἰς τὴν πατρίδα των γαλλικὸν πολιτισμὸν καὶ γαλλικὰ ἥθη, ἀνταλλάσσοντες σῖτον καὶ πυρὸν ἀντὶ τῶν ἐννοιῶν καὶ ἀξιωμάτων τῆς νέας γαλλικῆς ἐλευθερίας. Ἡ ἐπανάστασις ἦν γεγονός, οὗ τὴν πρακτικὴν ἐφαρμογὴν ἐπὶ τῶν ἀνατολικῶν πραγμάτων ἐπεθύμουν πᾶσαι τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ αἱ κλάσεις, ὁ ἱερεὺς καὶ ὁ ἔμπορος, ὁ ποιμὴν καὶ ὁ ναύτης καὶ αὐτὸς ἔτι ὁ πλούσιος φαναριώτης πρίγκηψ, ὁ ἐντὸς τοῦ παλλατίου τοῦ ὑπὸ ῥαβδισμῶν καὶ πνιγμοῦ ἀπειλούμενος. Ἐν ταῖς ὁδοῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως παρετήρησαν τότε ξένοι ταραχὰς τινας, καθ' ἃς Τοῦρκοι ἐδάρησαν παρ' Ἑλλήνων ἀτιμωρητί. Ἰδίως ὅμως ἐκορυφώθη ὁ ἀναθρασμὸς κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς κατὰ τῆς Αἰγύπτου γαλλικῆς ἐκστρατείας. Ἦσαν μὲν ἀντιπαθεῖς εἰς τὸ καισαρικὸν τοῦ Βοναπάρτου ἔμφυτον ὅτε χαρακτήρ καὶ ὁ πολιτικὸς ὁρ-

γανισμὸς τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἀπῆρεσκον αὐτῷ ἐπίσης ἢ τε ποικιλόμορφος καὶ δαψιλῆς ἀτομικὴ ἀνάπτυξις τοῦ βίου, καὶ τὸ ἄτακτον αὐτῶν καὶ ἀπαιδαγώγητον. Ἀλλὰ καθ' ὃν χρόνον διανοεῖτο τὴν λαμπρὰν ἐκείνην καὶ παράβολον εἰς Αἴγυπτον στρατείαν, εὐχρηστοὶ ἦσαν αὐτῷ οἱ Ἕλληνες ὡς μέσον, ὡς ἀναζυμωτικὸν τῆς Ἀνατολῆς φύρμα· ἐθώπευσε λοιπὸν τὰς ἐθνικὰς αὐτῶν ἐλπίδας, ὡς εἶχε θωπεύσει τὰς τῶν Πολωνῶν, καὶ τοὶ δὲν συνεμερίζετο αὐτάς, οὔτε τὴν πραγματοποίησιν αὐτῶν σπουδαίως διελογίζετο. Γαλλικὸς χρυσὸς καὶ γαλλικαὶ ἐπαγγελίαι διεδέχθησαν τότε τὰ ῥωσικὰ διαβουκολήματα. Ἐν Ἡελοποννήσῳ παρέστησαν δύο κορσικανοί, μανιᾶται τὸ γένος, Δῆμος καὶ Νικολὸς Στεφανόπουλοι καλούμενοι, ὠραιστάτας φράσεις περὶ Ἀθηνῶν καὶ Λακεδαιμόνος ἀπαγγέλλοντες, καὶ τοὺς Γάλλους ἀντὶ τῶν Ῥώσων κηρύσσοντες ὡς ἐλευθερωτὰς τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ παρουσία τοῦ μόνου ἤρκει, ἔγραφον εἰς τὸν γάλλον ἀρχιστράτηγον, ὅπως ἐκταῖωσι μέχρι Βοσπόρου τὰ ὅρια τῆς γαλλοελληνικῆς ἐλευθερίας.

Ὅτε ἤρχισεν ἡ αἰγυπτιακὴ στρατεία, ὁ Κολοκοτρῶνης ἔβλεπεν ἐν ἐκστάσει τὸν Βοναπάρτην ὡς θεὸν τοῦ πολέμου, ὁ δὲ Μπέης τῆς Μάνης συνέχαιρε τῷ Κορσικανῷ ἐπὶ ταῖς νίκαις αὐτοῦ. Αὐτὸς ὁ γάλλος κατακτητὴς ἐλάλει ἀπροκαλύπτως ἐνώπιον τοῦ Σαιν-Ζαν-δ' Ἀκρ περὶ ἀνατροπῆς τῆς Τουρκίας καὶ ἰδρύσεως νέας Αὐστρίας. Ἀλλὰ καὶ νῦν μακρὰ ἦτο ἡ μεταξὺ λόγων καὶ πραγμάτων ἀπόστασις, καὶ ἡ ἐξέγερσις τοῦ Ῥήγα ἀπέδειξεν, ὅτι ἡ τῆς ἐλευθερίας ἡμέρα δὲν εἶχε προσεγγίσει ὅσῳ ἐφαντάζοντο πολλοὶ τολμηροὶ Ἕλληνες ὀπλαρχηγοί. Ἡ φλογερὰ τοῦ Ῥήγα ψυχὴ εἶχεν ἤδη ἐνωρὶς διαλογισθῇ τὴν ἔνωσιν πάντων τῶν Ἑλλήνων εἰς μεγάλην τινὰ ἐλληνικὴν συμμαχίαν κατὰ τῶν Τούρκων. Ἀνεκοίνωσε δὲ οὗτος ἐν πρώτοις τὸν διαλογισμὸν αὐτοῦ εἰς τινὰς ἐν Βουκουρεστίῳ ἐμπίστους αὐτοῦ φίλους, οἵτινες προσεῖχον πάντοτε εἰς τοὺς λόγους αὐτοῦ καὶ ἦσαν διατεθειμένοι νὰ θυσιάσωσι τὰ πάντα ὑπὲρ τοῦ καλοῦ ἔργου. Ἐκεῖ ἐμορφώθη ὁ πυρὴν τῆς μυστικῆς πολιτικῆς ἐταιρίας, ἣτις ἔμελλε νὰ θραύσῃ τὰς τυραννικὰς ἀλύσεις. Ταχέως συνετάχθησαν μετὰ τοῦ ἐνθουσιώδους Θεσσαλοῦ οἱ μαῖλλον σημαίνοντες ἄνδρες τοῦ ἔθνους, καὶ οἱ ἐξοχώτεροι κληρικοὶ καὶ κοσμικοί, πλοῦσιοι ἔμποροι καὶ γενναῖοι καπετάνιοι ἐγένοντο

μέλη τῆς Ἑταιρίας τοῦ Ῥήγα. Ἐν Βιέννῃ δέ, συνεπῶς πρὸς τῆς ἡμέρας τὸ ρεῦμα, προσέλαβεν ἐντὸς ὀλίγου ἡ ἑταιρία αὕτη γαλλικὴν χροιάν. Οἱ ἑταιρισταὶ συγκατέλεγον μεταξὺ αὐτῶν καὶ τὸν Βοναπάρτην, οἱ δὲ ἀπόστολοι τῶν διέδιδον, ὅτι ἦτο Ἕλλην τὸ γένος, ἐκ Πελοποννήσου καταγόμενος, ὡς ἐνέφαινε προδήλως καὶ τὸ ὄνομα Βοναπάρτης ἦτοι Καλλιμέρης. Ὁ ἐν Βιέννῃ γάλλος πρεσβευτὴς Βερναδότης, ὁ προθύμως δραττόμενος πάσης πρὸς ταραχὴν καὶ θόρυβον ἀφορμῆς, ἤρχισε προσωπικᾶς μετὰ τοῦ Ῥήγα διαπραγματεύσεις, τὸ ἰσχυρὸν δ' ἐκείνο στήριγμα ἐν τῇ δύσει ἐνέπνευσεν εἰς τοὺς ἑταιριστάς ἐπιθυμίαν πολέμου καὶ αὐτάρκειαν, αἵτινες προέβαινον μέχρι θράσους. Παταγωδῶς συνεζήτουν ἐν τοῖς καφενείοις τῆς Βιέννης περὶ τῆς πτώσεως τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας, καὶ ἡ ὑποπτος αὐτῶν διαγωγὴ εἴλκυσε ἐντὸς ὀλίγου τὴν προσοχὴν τῆς αὐστριακῆς ἀστυνομίας. Ἡ Αὐστρία εἶνε καχύποπτος πάντοτε πρὸς πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ προκαλέσῃ κινήσεις καὶ ταραχὰς κατὰ τὰ ἀνατολικά αὐτῆς σύνορα. Ἄν δέ τις ἀναλογισθῇ τὴν ὁμοιότητα τῆς ἐσωτερικῆς καταστάσεως μεταξὺ τῆς βιενναίας αὐλῆς καὶ τῆς Πύλης, καὶ τὴν ἐκ τούτου κοινότητα τῶν συμφερόντων αὐτῶν, εὐκόλως θέλει ἐννοήσῃ, ὅτι ἡ τοῦ Τουγοῦτ πολιτικὴ προσεπάθει πρὸ πάντων νὰ διατηρήσῃ τὸ ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἴμου καθεστῶς. Ἄλλως, μετὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν μεταξὺ τῆς αὐτοκρατορίας καὶ τῆς γαλλικῆς δημοκρατίας μυστικὴν ἔχθραν, δὲν ἠδύνατο νὰ ᾔνε συστατικὸν τῆς τοῦ Ῥήγα ἑταιρίας ἡ γαλλικὴ αὐτῆς ἀπόχρωσις.

Ὁ Ῥήγας μετέβη τὸ φθινόπωρον τοῦ 1798 εἰς Τεργέστην, ἵνα ἡ πλησιέστερον εἰς τὴν μέλλουσαν τοῦ δράματος σκηνήν, καὶ δρέψῃ τοὺς καρπούς, οὓς ἔμελλε νὰ ὠριμάσῃ ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων ἡ ἀνατολικὴ τοῦ Βοναπάρτου στρατεία. Εἶχε δὲ προαποστείλει εἰς τὸν φίλον αὐτοῦ Κορωνιὸν δώδεκα κιβώτια πλήρη ποιημάτων καὶ φάκελλον ἐπιστολῶν πρὸς τὸν Βοναπάρτην. Ἀπόντος ὅμως τοῦ Κορωνιοῦ ἠγοίχθησαν τ' ἀποστελλόμενα ὑπὸ τοῦ συνεταίρου του Διμητρίου Οἰκονόμου, ὅστις ἔσπευσε ν' ἀνακοινώσῃ τὸ περιεχόμενον αὐτῶν εἰς τὸν αὐστριακὸν διοικητὴν. Πλὴν δὲ τούτου, καὶ ἀφίχθεις ὁ Ῥήγας εἰς Τεργέστην ἐξετέθη ἐντελῶς διὰ τῆς ἀπρονοησίας αὐτοῦ εἰς τοὺς ἐναντίους του. Κατέλυσε μετὰ τοῦ φίλου του Περρραιβοῦ εἰς ξενοδοχεῖόν τι

ἐπὶ τῆς προκυμαίας, ἐδήλωσεν ἑαυτὸν ὡς ἀρχιστράτηγον τῶν Ἑλλήνων, καὶ περιήρχετο τὰς ὁδοὺς φέρων τὸν ἐθνικὸν ἐλληνικὸν ἱματισμὸν καὶ ἀρχαῖον κράνος ἐπὶ κεφαλῆς. Ἄλλ' ἡ ἀστυνομία τὸν παρηκολούθει, καὶ συλλαβοῦσα νυκτὸς καθεῖρξεν αὐτὸν εἰς φυλακὴν, ὅθεν ἔμελλε νὰ μεταχθῇ μετὰ τοῦ Κορωνιοῦ καὶ ἄλλων ἐταιριστῶν εἰς Βιέννην, ἵνα ὑποβληθῇ εἰς ἀνάκρισιν. Ὁ Ῥήγας εἶδεν εὐθύς, ὅτι δὲν ὑπῆρχε δι' αὐτὸν σωτηρία, καὶ συλλογισθεὶς τὸ ἐθνικὸν ἔργον, ὃ μία μόνη ἄκαιρος λέξις ἠδύνατο νὰ διακινδυνεύσῃ, ἀπεπειράθη ἐν εὐγενεῖ ὀρμῇ νὰ αὐτοκτονήσῃ, τρεῖς ἐμπήξας τὸ ἐγγχειρίδιον εἰς τὸ σῶμά του. Ἀλλὰ τῷ ἀπέσπασαν τὰ ὄπλα, καὶ αἱ πληγαὶ του, μὴ οὔσαι θανατηφόροι, ἐθεραπεύθησαν τυχρῶς ἰατρικῇ βοήθειᾳ. Οὕτω μετέχθη εἰς Βιέννην, ὑπέστη ἀνάκρισιν, καὶ παρεδόθη τέλος ὑπὸ τῆς αὐστριακῆς κυβερνήσεως, ἐπιθυμούσης νὰ ἀσφαλίσῃ ἑαυτῇ τὴν φιλικὴν διάθεσιν τοῦ τούρκου γείτονός της, εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ Πασᾶ τοῦ Βελιγραδίου μετὰ πέντε ἄλλων ἐταιριστῶν. Ὁ πασᾶς ὅμως δὲν ἠδύνατο νὰ πέμψῃ τὸν δεσμώτην εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὡς ἴσως ἐπεθύμει, διότι καὶ ὁ ἐκεῖσε ὁρόμος δὲν ἦτο ἀσφαλής, καὶ ὁ Πασθάν-Ὀγλού, πασᾶς τοῦ Βιδινίου καὶ φίλος τοῦ Ῥήγα, ἐδέσποζε τοῦ Δουναβέως καὶ τῶν διὰ τοῦ Αἴμου στενοποριῶν. Πᾶσα προσπάθεια κατεβλήθη, ἵνα σωθῇ ὁ δεσμώτης· πράκτωρ τις τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου προσεπάθησε νὰ δωροδοκῇ τὸ Διδάνιον, ὃ δὲ Ἀλῆς, ὁ τῶν Ἰωαννίνων πασᾶς, ἔστειλεν ἐπίτηδες δρομέα εἰς Βελιγράδιον, ἵνα μεσιτεῦσῃ ὑπὲρ τοῦ Ῥήγα, ὑποσχεθεὶς νὰ ἐνεργήσῃ ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ παρὰ τῷ Σουλτάνῳ. Αἱ ἀπόπειραι ὅμως αὗται ἐξώτρυναν μόνον τὸν πασᾶν, ὅπως ἐπισπεύσῃ τὸ τέλος τῶν δεσμωτῶν. Ἀπῆντησεν εἰρωνικῶς εἰς τὸν ἐπίφοβον τῶν Ἰωαννίνων Ἀλῆν, ὅτι ἄσμενος ἤθελεν ἐκπληρώσει τὴν παράκλησιν αὐτοῦ, ἂν ἔζων ἔτι οἱ αἰχμάλωτοι· συνάμα δὲ καλέσας ἕκαστον αὐτῶν ἐκ τῆς εἰρκτῆς, τοῖς ἀνεκοίνωσε τὴν ψευδῇ παρηγορίαν, ὅτι ἔμελλον νὰ μετενεχθῶσι διὰ πλοίου εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἀντὶ τούτου ὅμως τοὺς ἐπνίξαν εἰς τὸν Δούναβιν. Ὅτε δὲ τέλος ἦλθε καὶ τοῦ Ῥήγα ἡ σειρά, ἀνέπτυξε κατὰ τὴν ἐσχάτην αὐτοῦ στιγμὴν ἅπαν τὸ μεγαλεῖον καὶ πᾶσαν τὴν ἀγριότητα τέκνου τῆς φύσεως, διέσπασε τὰ δεσμά, ἅτινα ἤθελον νὰ περιβάλλωσιν αὐτόν, καὶ ἔρριψε χαμαὶ δι' ἐνὸς γρόνθου τὸν πρῶτον πλη-

σιάσαντα αὐτῷ φρουρόν. Ὁ πασᾶς διέταξε τότε νὰ τὸν τουφεκίσωσι, καὶ δύο Τοῦρκοι ἐσκόπευσαν κατ' αὐτοῦ. «Οὕτως ἀποθνήσκουσι τὰ παλληκάρια!» ἀνέκραξεν ὁ Ῥήγας, πρὶν ἢ διαπεράσωσιν αἱ σφαῖραι τὸ στήθος του· αἰκανὸν σπóρον ἔσπειρα, καὶ θὰ ἔλθῃ ἡ ὥρα κατ' ἣν τὸ ἔθνος μου θὰ θερίσῃ τοὺς γλυκεῖς του καρπούς».

Θανόντος τοῦ Ῥήγα, κατεπνίγη ἐπὶ στιγμὴν τὸ κίνημα, οὕτινος ἦν ἐκεῖνος πρωτουργός· ἡ Ἑταιρεία διεσκορπίσθη, καὶ τὸ ὄνομα μόνον καὶ ἡ μνήμη αὐτῆς παρέμειναν. Ἀλλ' εἶχε δοθῇ ὅπως δῆποτε σπουδαία διὰ τὸ μέλλον ὤθησις, καὶ ἦν σημαντικώτατον γεγονός· ἢ εἰς ἓνα πολιτικὸν δεσμόν συνένωσις πάντων τῶν ἐλλήνων ῥαγιάδων κατὰ τοῦ Διβανίου. Ὁ Ῥήγας εἶχεν ἀποταθῇ μυστικῶς εἰς πάσας τὰς ὑποδούλους φυλάς τῆς τοῦ Αἴμου χερσονήσου, καὶ εἰς αὐτὰ ἔτι τὰ μεταξὺ τῶν Τούρκων φιλελεύθερα στοιχεῖα, κατορθώσας νὰ προσελκύσῃ εἰς τὸν μυστικὸν αὐτοῦ δεσμόν πάντας τοὺς δυσηρεστημένους καὶ αὐτοκεφάλους ἄνδρας, ὡς τὸν φοβερόν Ἀλῆν, Πασᾶν τῶν Ἰωαννίνων, καὶ τὸν τολμηρὸν σφετεριστὴν Πασᾶν-Ὀγλού, ὅστις ἠδύνατο ἐν Βιδινίῳ ν' ἀντιταχθῇ κατὰ πάσης τῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως τοῦ Διβανίου. Εἶνε δὲ παράδοξον σύμπτωμα, ἐλέγχον τὴν νεομομένην τότε τὴν χερσόνησον τοῦ Αἴμου ταραχὴν, ὅτι ὑπῆρξε δυνατὴ ἔνωσις Τούρκων καὶ Ἑλλήνων εἰς ἀνατροπὴν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει καθεστῶτος. Καὶ αὕτη δὲ ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις δὲν εἶχε διαφύγει τὴν κρατοῦσαν ἀναμορφωτικὴν ἐπιδημίαν, ἥτις εἶχε καταλάβει κατὰ τὸν ΙΗ'. αἰῶνα πάντας τῆς Εὐρώπης τοὺς φιλοσόφους, πολιτικούς ἄνδρας καὶ ἡγεμόνας. Ὅπως ὅμως ἐν τῇ πεπολιτισμένη ἑσπερίᾳ τὰς ἄνωθεν ἐπιχειρουμένας μεταρρυθμίσεις ἔπνιγε κάτωθεν τὸ πολιτικὸν ρεῦμα, ἀποκρινόμενον διὰ τοῦ μασσαλιωτικοῦ ἐμβατηρίου καὶ τῆς λαιμηρόμου, οὕτω καὶ αἱ ἐν τῷ ὀθωμανικῷ κράτει γενόμεναι, ἀπὸ ἀγαθῆς μὲν γνώμης, ἀλλ' εἰκῇ καὶ ἐσπευσμένως, ἀπόπειραι πρὸς διόρθωσιν τῶν κοινῶν οὐδὲν ἄλλο ἔσχον ἀποτέλεσμα ἢ τὴν ἀρῦπνισιν τῶν κοιμωμένων δυνάμεων τῶν ὑποδούλων φυλῶν καὶ τὴν ἐπιτάχυνσιν τῆς παρακμῆς τῆς δεσποζούσης ἐθνικότητος.

Ἐννοεῖται δὲ πύσον εὐκόλως ἠδύνατο νὰ ριζώσωσιν αἱ παραλογώταται τῶν ἰδεῶν παρὰ τῷ τουρκικῷ πληθυσμῷ τῆς ἀνατολῆς, ὅπου ἔλλειπε μὲν ἀφ' ἑνὸς βελύτης γνώσεων, ἐσφρίγα δὲ ἀφ' ἑτέρου ἡ φαν-

τασία, ὅπου οἰονδήποτε βακχειογενὲς ἀποκύημα τῆς ἀνθρωπίνης πα-
 ραφροσύνης εὗρισκεν ἀντιπροσώπους καὶ μιμητὰς μεταξὺ τῶν ἀπεί-
 ρων θρησκευτικῶν αἱρέσεων, μεταξὺ τῶν χορευόντων, γελόντων ἢ
 θρηγούντων δερβισῶν. Δὲν ἔλειψαν ἐπομένως σχέδια θρησκευτικῆς
 ἀνατροπῆς, μᾶλλον ἢ ἤττον παράτολμα· ἐπρόκειτο δὲ νὰ ὑποταχθῇ
 ἡ τοῦ Ἰσλάμ εἰς ἄλλην φυσικὴν θρησκείαν, καὶ τὸ ἐπὶ μακρὸν πιε-
 ζόμενον ἀνθρώπινον λογικὸν κατεξάνιστατο κατὰ τῆς ἀκάμπτου θρη-
 σκευτικοπολιτικῆς ὀρθοδοξίας τοῦ Προφήτου. Περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΗ'.
 αἰῶνος ἐπέδωκεν εἰς τὸν Σουλτάνον ὁ τοῦ Καίρου πασᾶς Ἀλῆς Βὲν
 Ἀβδαλλάχ σχέδιον ῥιζικῆς ἀναμορφώσεως, δι' οὗ προέτεινε ἐντελῇ
 κατάλυσιν πάσης θετικῆς θρησκείας, ἀπόσεισιν τῆς πνευματικῆς αὐ-
 θεντείας, κατάργησιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ κοσμικῶν κληρονομι-
 κῶν ἀξιοματίων καὶ τῆς τῶν οὐλεμάδων ἱεραρχίας, ὑπεδείκνυε δὲ εἰς
 μίμησιν τὸ παράδειγμα προτεσταντῶν χριστιανῶν ἡγεμόνων, αἵτινες
 εἶχον ἀποτινάξει ἐπίσης τὸν ζυγὸν τοῦ ἐν Ῥώμῃ Μουφτῆ. Τοῦτο,
 ἔλεγεν, εἶνε εὐκόλον εἰς σοφὸν καὶ ἰσχυρὸν μονάρχην, ἀφοῦ πτωχὸς
 καὶ φιλόδοξος Ἰουδαῖος εἶχεν ἰδρύσει τὸν χριστιανισμόν, πανοῦργος
 δὲ ἔμπορος τοῦ Ἰσλάμ τὴν θρησκείαν. Ἐπειδὴ δὲ τὸ νεωτεριστικὸν
 πνεῦμα καὶ ἡ ἐλευθεροφροσύνη ἐρρίζουν ὀλονὲν βαθύτερον παρὰ ταῖς
 ὀθωμανοῖς, καὶ ἡ γαλλικὴ ἐπανάστασις μεθ' ὅλων τῶν ἀπαιτήσεων
 τῶν νέων καιρῶν ἔκρουον ἐπιτακτικῶς τὰς θύρας τοῦ Διβανίου, ἐπε-
 χεῖρσεν Σελὶμ ὁ Γ'. νὰ προβῇ εἰς ἐντελῇ ἐξευρωπαϊσμόν τῆς Τουρ-
 κίας. Μικρὸν μετὰ τὴν ἐν Ἰασίῳ εἰρήνην ἤρχισεν ἀναμορφῶν τὸ Δι-
 βάνιον καὶ αὐξάνων ἐπαισθητῶς τὸν τε ἀριθμὸν καὶ τὴν δικαιοδοσίαν
 τῶν μελῶν αὐτοῦ. Οὕτω δὲ ἀπὸ ἀπλοῦ συμβουλευτικοῦ σώματος
 ἀνυψώθη τὸ Διβάνιον εἰς νομοθετικὴν καὶ συντακτικὴν συνέλευσιν,
 ἥτις ἐπεχείρησεν εὐρείας οἰκονομικὰς καὶ στρατιωτικὰς μεταρρυθμί-
 σεις, περιλαμβανομένας εἰς τὰς κατὰ τὸ πρότυπον τῶν ἀναμορφώ-
 σεων τοῦ Μωάμεθ Κυπριλῆ γενομένας «νέας διατάξεις» Σελὶμ τοῦ
 Γ'. Δι' αὐτῶν ἰδρύθη στρατιωτικὸν ταμεῖον, ὑπὲρ οὗ διετέθησαν τὰ τε
 μικρὰ καὶ μεγάλα φέουδα, ὧν οἱ κάτοχοι εἶχον παραμελήσει τὴν
 δουλοπαροικικὴν αὐτῶν ὑπηρεσίαν, αἱ ἰσόβιοι ἐκμισθώσεις τῆς δεκά-
 τῆς, τὰ τελώνια τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὸ μίσθωμα τοῦ κα-
 πνοῦ· οὕτω δὲ συνεποσώθη ἐτήσιον εἰσόδημα 75 ἑκατομμυρίων γρο-

σίων. Τοιαῦτα ἔχων βοηθήματα Σελίμ ὁ Γ'. διελογίσατο νὰ προβῇ εἰς ῥιζικὴν θεραπείαν τῶν τουρκικῶν πραγμάτων, συντρίβων τὸ κράτος καὶ τὴν βίαν τῶν τοῦ Ἰσλαμισμού πραιτωριανῶν γιαννιτσάρων καὶ μεταμορφῶν στρατιωτικῶς τὴν τουρκίαν εἰς εὐρωπαϊκὸν κράτος.

Ὁ ἰδρυτὴς τῆς ἀγρίας ἐκείνης στρατιᾶς στρατοδίκης Καρα-Χαλήλ Ἰζενδερελῆς σκοποὺν προσέθετο νὰ δημιουργήσῃ ἀντίρροπὸν τι κατὰ τοῦ θράσους καὶ τῶν παρεκτροπῶν τοῦ πρώτου μονίμου στρατοῦ, καὶ συνεβούλευσε διὰ τοῦτο εἰς τὸν Σουλτάνον Οὐρχὰν τὴν μόρφωσιν νέας στρατιᾶς ἐκ χριστιανοπαίδων, ἅτινα ἐκδιαζόμενα εἰς τὸ ὠθωμανικὸν δόγμα, περιβαλλόμενα ἀρθόνους ὑλικὰς προνομίας καὶ τὴν θρησκευτικὴν κύρωσιν, ἐμὲλλον νὰ ἀποτελέσωσι, διὰ τῆς κατατάξεως αὐτῶν εἰς τὸ νέον τουρκικὸν τάγμα τῶν Βεκτασή, πολεμικὴν τινα μοναχικὴν τάξιν, παρέχουσιν εἰς τὸν Ἰσλαμισμόν ὅποιās αἱ χριστιανικαὶ ἱπποτικαὶ τάξεις εἰς τὴν παπυσύνην ὑπηρεσίας. Βέβαιον δὲ εἶνε, ὅτι ὁ θρησκευτικὸς τῶν γιαννιτσάρων χαρακτήρ ἐνέπνευσεν αὐτοῖς τὸ κατ' ἀρχὰς τὸν ἄγριον ἐκείνον κατὰ τῶν ἀπίστων φανατισμόν, καὶ ἐξυπνιρέτησε κάλλιστα τοὺς σκοποὺς τοῦ ἰδρυτοῦ, ὡς καὶ ἡ λαμπρὰ αὐτῶν ὑλικὴ θεραπεία, ἡ δηλουμένη διὰ τοῦ ὀνόματος καὶ τῶν ἐμβλημάτων τοῦ τάγματος αὐτῶν, τῶν ξυλίνων δηλαδὴ ἐκείνων κοχλιαρίων, ἅτινα ἔφερον οἱ στρατιῶται προσηρητῆμένα εἰς τοὺς πέλους των. Ἀλλ' ὅπως ἐν τοῖς χριστιανικοῖς ἱπποτικοῖς τάγμασιν, οὕτω καὶ ἐν αὐτοῖς ἐχαλάρωσεν ὁ χρόνος τὸ ἀρχικὸν πνεῦμα καὶ τὴν αὐστηρότητα τῶν θεσμῶν. Σειρὰ ὅλη βιαιοπραγιῶν, ἀκολασιῶν καὶ καταχρήσεων χαρακτηρίζει τὰς σχέσεις τῶν γιαννιτζάρων πρὸς τὴν τουρκικὴν αὐλήν· μάτην δὲ προσεπάθησεν ὁ μὲν Β'. Βαγιαζήτ νὰ τοὺς πολεμήσῃ ὁ δὲ Β'. Ὁσμὰν νὰ ἀντικαταστήσῃ αὐτοὺς δι' Αἰγυπτίων καὶ Σύρων μισθοφόρων. Ἀλλὰ Μουράτης ὁ Δ'. προσέβαλε κατὰ ῥίξης τὸ σῶμα, καταργήσας τὴν τῶν παίδων στρατολογικὴν φορολογίαν, καὶ ἀναγκάσας οὕτω τοὺς γιαννιτσάρους νὰ στρατολογῶνται ἐξ ἑαυτῶν τῶν ἰδίων, ἀντιτάξας δὲ αὐτοῖς τοὺς Ἀλβανούς ὡς πυρῆνα νέας στρατιᾶς. Ὁ Ἀλβανὸς Μωχαμέτ Κυπριλῆς, ὁ νεόδοξος ἐκεῖνος πολιτικός, ὁ ἀπὸ τῶν κατωτάτων βαθμίδων εἰς τοῦ μεγάλου Βεζύρου τὸ ἀξίωμα ἀναρρίχῃθεις, καὶ πεπραιοισμένος πᾶσαν τὴν πείραν ἀνδρὸς παλαίσαντος κατὰ τῆς δυσμενείας τῆς τύχης, ἐβάδισεν εὐθαρ-

σῶς τὴν παρὰ Μουράτου τοῦ Δ'. ταμεῖσαν ὁδόν, ἐτήρησεν αὐστηρότατα πάσας αὐτοῦ τὰς διατάξεις καὶ προσεκτῆσατο διὰ τοῦτο τὴν ἰδιαιτάτην τῶν γιαννιτσάρων ὀργὴν καὶ δυσμένειαν. Ἀφ' οὗτου ὑπεχρεώθησαν νὰ στρατολογῶνται ἐξ ἑαυτῶν τῶν ἰδίων, διεμορφώθησαν εὐθὺς εἰς γενικὸν τινα ἀριστοκρατικὸν κύκλον, ἀξιοῦντα μὲν νὰ περιβληθῇ πάντα τῶν ἄλλων τάξεων τὰ προνόμια, οὐδὲν δὲ θέλοντα νὰ πράξῃ ὑπὲρ τοῦ Κράτους. Κατεγράφησαν εἰς τὰς συντεχνίας καὶ ἤρχισαν ἀσκοῦντες παντοειδῆ ἔντιμα καὶ ἄτιμα ἐπιτηδεύματα. Τυχόντες δὲ ἀτελείας διὰ τὰ παρ' αὐτῶν εἰσαγόμενα, ἐπεχείρησαν ἐμπόριον, καὶ συνήνωσαν οὕτω τὰ πλεονεκτήματα τοῦ ἐμπορίου μετὰ τῶν δικαιωμάτων τοῦ στρατιώτου. Καὶ διετήρησαν μὲν τὴν ὕβριν καὶ τὴν πλεονεξίαν, ἀπώλεσαν ὅμως τὴν ἀνδρείαν καὶ τὸν ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης ἄγριον ἐνθουσιασμόν, καὶ ἡ ταχύπους αὐτῶν πρὸ τῶν ἐχθρῶν φυγὴ ἀπέβη ἐντὸς ὀλίγου τοσοῦτον παροιμιώδης, ὅσον καὶ τὸ μένος αὐτῶν εἰς τὸ κόπτειν καὶ καίειν καὶ λεηλατεῖν τὴν ἐχθρικὴν χώραν. Ἐν τῇ μάχῃ τοῦ Καρτάλ ἐτράπη εἰς φυγὴν ὁλόκληρος ἡ στρατιά, μόνον ἐπὶ τῇ φήμῃ ὅτι περιέβαλλον αὐτὴν οἱ Ῥῶσοι, καὶ ἐπιπεσοῦσα εἰς τὸ παρὰ τὸν Δούναβιν σχήνωμα τοῦ μεγάλου βεζύρου διήρπασεν ἐντελῶς καὶ αὐτὸ καὶ τὰ στρατιωτικὰ χρήματα. Καί τοι ὅμως εἶχον ἀποτύχει σχεδὸν πᾶσαι αἱ ἀναμορφωτικαὶ τῶν προκατόχων αὐτοῦ ἀπόπειραι, προέβη ἄτρομος Σελίμ ὁ Γ'· κατὰ τῆς ἱστορικῆς ταύτης μάστιγος. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ὠργάνισε μικρὸν τι σῶμα τακτικοῦ στρατοῦ ἐπὶ προφάσει φρουρήσεως τῶν ὑδραγωγείων τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τῶν Ῥώσων, καὶ βαθμηδὸν ἀνεβίβασεν αὐτὸ εἰς 12,000 ἀνδρῶν· διέταξε δὲ ν' ἀσκῶνται εὐρωπαϊκῶς οἱ νέοι στρατιῶται μακρὰν τῆς πρωτευούσης, ἵνα μὴ ἐμβάλῃ εἰς πειρασμόν τὸν φανατισμόν τῶν εἰς τὰ παλαιὰ προσκειμένων πιστῶν τούρκων. Εἵτα δὲ ἀπετάθη πρὸς τὸν πρῶσον στρατηγὸν Κνόβελσδορφ, καὶ ἐζήτησε τὴν συμβουλὴν του, λέγων, ὅτι ἡ πρωσικὴ μοναρχία ἦν τὸ κάλλιστα διοικούμενον κράτος τῆς Εὐρώπης. Ὁ Κνόβελσδορφ συγκατετέθη καὶ συνέταξε σχέδιον μεταρρυθμίσεως, καθ' ὃ ἐμελλον νὰ συστηθῶσι 28 συντάγματα ὡς τὰ πρωσικὰ καὶ κατὰ τὸν πρωσικὸν κανονισμόν ἀσκούμενα· τὰ δὲ στελέχη αὐτῶν ἐμελλον νὰ πληρωθῶσιν ἐκ τοῦ ὑπάρχοντος ἤδη νέου στρατοῦ. Τὰ 25 αὐτὰ συντάγματα

ἤθελον τοποθετηθῇ ὡς διαρκῆς μεθόριος φρουρὰ ἀπὸ τοῦ Αἴμου μέχρι Σιλιστρίας, καθ' ὅλην δὲ τὴν γραμμὴν ἐκείνην ἔμελλον νὰ οἰκοδομηθῶσι στρατῶνες, καὶ νὰ ἐγκαταλειφθῇ τοῖς στρατιώταις ἡ ἐκεῖ ἀδόεσπος χώρα. Οὕτω δὲ ἰδρύετο ἀξία λόγου στρατιωτικὴ ἀποικία, δυναμένη νὰ ἐπιβάλῃ ἐντελῶς εἰς τὴν χώραν τῇ βοήθειᾳ ὀλίγων φρουρίων ἐπὶ τοῦ Αἴμου, καὶ ὠφελοῦσα συνάμα σπουδαίως τὸ στρατιωτικὸν ταμεῖον. Βαθμηδὸν δὲ ἠδύνατο νὰ συστηθῶσιν ἔτι ἄλλα 25 συντάγματα, καὶ βραδύτερον νὰ ἰδρυθῶσι τοιαῦτα στρατιωτικαὶ ἀποικίαι καὶ εἰς ἄλλας ἐπαρχίας. Πλὴν εὐκόλως ἐννοεῖται, ὅτι τοιαῦτα σχέδια ἔπρεπε νὰ ἀποτύχωσιν ἐν αὐτῇ τῇ ἀρχῇ των. Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀναθρασμὸς μόνον διὰ τῆς βίας ἠδύνατο νὰ κατασταλῇ· ὁ τῆς γαλλικῆς δημοκρατίας πρεσβευτῆς πολίτης Δεκρόδ ἐξετέλει ἐν μέσῃ τῇ Κωνσταντινουπόλει, πρὸς μεγίστην τοῦ τουρκικοῦ ὄχλου ἀγαλλίασιν, ἀπομιμήσεις τῶν παρισινῶν σκηνῶν, δένδρα ἐλευθερίας ἰδρύοντο, καὶ ὁ συρφετὸς τῆς τουρκικῆς πρωτευούσης ὤρχετο πρὸς τοὺς ἥχους τοῦ *Ca ira* καὶ τῆς Καρμανιόλης. Φαίνεται δὲ ὅτι καὶ ὁ Σουλτάνος Σελὶμ μετ' εὐχαριστήσεως προσέβλεπε τὸ ἄγριον ἐκεῖνο θέαμα, μὴ ἐννοῶν ὅτι διεκύβευε τὸ ἀπὸ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ ὄφελος εὐνοῶν τὰ ἀκολαγήματα αὐτοῦ. Ὁ δυτικὸς πολιτισμὸς δὲν εἶνε μόνον φωτίζουσα φλὸς ἀλλὰ καὶ καταθιβρῶσκον πῦρ, καταστρέφον ὅσας ἐρχεται εἰς ἄμεσον συνάφειαν πρὸς ἀπολίτευτα στοιχεῖα. Εἰ δὲ που ἀλλαχού, ἐν Τουρκίᾳ ἰδίως ἦν ἄκαιρος ὁ πανηγυρισμὸς Κρονίων τοῦ Λογικοῦ. Ἡ τρίχρους προσηρτημένη εἰς τὴν κίδαριν, καὶ τὸ κολόβιον τοῦ παρισινοῦ σὺλλόγου τῶν Ἰακωβίνων περιβάλλον τὸν ἄλλως τοσοῦτον ἀνειμμένον Μοσλήμ, ἦσαν ἀναμφήριστοι οἰωνοὶ ἐγγιζούσης καταστροφῆς. Ἐμελλε δὲ νὰ γείνῃ κατὰδῆλον ἐν ἀνατολαῖς καὶ δυσμαῖς, ὅτι δὲν πρέπει τις νὰ παίξῃ μετὰ τῶν ἐπαναστάσεων, καὶ ὅτι ὁ καλῶν αὐτὰς καταπίνεται πρῶτος ὑπὸ τοῦ ρεύματος. Μάτην ἐξέδωκεν ὁ Σελὶμ σουλτανικὴν διαταγὴν, τιμωροῦσαν διὰ θανάτου ὡς προδότας πάντας τοὺς κακὰ μαντευομένους ἀστρολόγους. Τὸ κακὸν ὑπῆρχεν ἤδη, καὶ πεπρωμένον ἦτο εἰς τὸν πεφωτισμένον ἐν Τουρκίᾳ δεσποτισμὸν νὰ καταστραφῇ καὶ χρεωκοπήσῃ χάριν τῶν πιεζομένων ραγιαδῶν. Σελὶμ ὁ Γ' κατεβλήθη τὸ 1807 ὑπὸ τὰς ἡνωμένας ду-

νάμεις τῶν παλαιοτούρκων, τῶν οὐλεμάδων καὶ τῶν Γιαννιτσάρων. Καὶ ἐξεδίκησε μὲν αὐτὸν ὁ Μαχμουτ κατὰ τῶν ἐσωτερικῶν ἐκείνων ἔχθρῶν, ἀλλ' ἐπήνεγκεν οὕτω ταχύτεραν τὴν κατάπτωσιν τοῦ γεγενη-
ρακὸτος σώματος τοῦ τουρκικοῦ κράτους, καὶ τὴν ἐπίδοσιν νέων ἀκ-
μαιοτέρων στοιχείων. Τότε ἀνεπτύχθησαν πᾶσαι αἱ κεντρόφυγες ду-
νάμεις, ὅσας εἶχον προαγάγει αἱ ἀποτυχοῦσαι ἀναμορφωτικαὶ ἀπό-
πειραι τοῦ Σελίμ καὶ ἡ διαρκὴς τῶν ξένων ἐπέμβασις, καὶ κατεδεί-
χθη πόσον ἀσθενῆ ἔχει τὴν βάσιν καὶ αὐτὴ ἡ κραταιοτάτη στρατο-
κρατία, ἅμα ὡς ἐκλίπωσιν αἱ προκαλέσασαι αὐτὴν ἐξαιρετικαὶ περι-
στάσεις. Κατάδηλον δ' ἐγένετο, ὅτι τὰ κρείττονα καὶ ζωτικώτερα
στοιχεῖα δὲν εὐρίσκοντο πλέον ἐν τῷ κέντρῳ ἀλλ' ἐν μεμονωμένοις
σημείοις τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους, καὶ πανταχοῦ ἰσχυρότερος ἀπέβαι-
νεν ὁ πειρασμὸς τοῦ νὰ ἀποκηρυχθῇ κυβέρνησις, ἥς πρόδηλος πλέον
καθίστατο ἡ ἀδυναμία, καὶ νὰ ἰδρυθῇ ἀντ' αὐτῆς ἀνεξάρτητος ἀλλὰ
βιώσιμος κατὰ μέρος ὕπαρξις.

Οὕτως ὑπερέκυψαν τότε τολμηροὶ τυχάρπαστοι, ἐκμεταλλευόμενοι
ὑπὲρ τῶν σχεδίων τῆς ἰδίας φιλοδοξίας τὴν τῆς Πύλης ἀδυναμίαν,
καὶ σφετερισταὶ οἷος ὁ τοῦ Βιδινίου πασᾶς Πασβὰν Ὁγλού, ὁ τῆς
Αἰγύπτου δεσπότης Μεχμέτ Ἀλῆς, καὶ ὁ Ἀλῆ Πασᾶς τῶν Ἰωαν-
νίνων, καταφαίνουσι σαφῶς ὅποια ἦν ἡ τοῦ ὅλου ἀσθένεια καὶ ἡ τῶν
μερῶν ἰσχὺς. Ἦσαν οὗτοι φύσεις, ὁποίας γεννᾷ τὸ χάος πολυταρά-
χων καιρῶν, πλήρεις δαιμονίας δυνάμεως, ἀκάμπτου συνεπειᾶς καὶ
ἀδυσωπῆτος ὠμότητος. Ὁ μᾶλλον ὅμως ἐξ αὐτῶν ἀναμιμνήσκων
τὸν τύραννον τοῦ Μακριαβέλλη κατὰ τε τοὺς σκοποὺς καὶ τὰ μέσα εἶνε
ὁ Ἀλῆ Πασᾶς. Ἴσως ὀλίγον ἐνδιαφέρει τοιαύτη τις μορφή τὸν ἀγα-
πῶντα τὸν ἥρεμον ἐν εἰρήνῃ βίον καὶ τὴν εἰδυλῆσιν τῆς ἱστορίας
ἐποψιν· διὰ τὸν βαθύτερον ὅμως σκεπτόμενον πολιτικὸν θέλει εἶσθαι
πάντοτε ἀτενοῦς μελέτης ἀντικείμενον. Διότι ὁ τύραννος οὗτος τῶν
Ἰωαννίνων ἦν ὁ ὀπλίσας τὰς χεῖρας τῶν ἐκ τῆς δουλείας μόλις
ἀνεγειρομένων Ἑλλήνων, καίτοι πρὸς ὄφελος τῆς ἰδίας αὐτοῦ τυ-
ραννίδος εἰργάζετο, καὶ ὁ προαγαγὼν μέχρις ἐκρήξεως τὴν ἐλληνικὴν
ἐπανάστασιν. *Ἡ κατὰ τοῦ Σουλτάνου στάσις αὐτοῦ καὶ ὁ μυστι-
κὸς ἐθνικὸς τῶν Ἑλλήνων δεσμός, ἡ Ἐταιρεία, παρεσκεύασαν ἀμέ-
σως τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821.*

Ὁ Ἄλῃς ἐγεννήθη ἐν τόπῳ, ὅστις, καὶ περ διὰ στενοῦ θαλασσίου πόρου ἀπὸ τῆς Ἰταλίας χωριζόμενος, εἶνε ἀγνωστότερος σχεδὸν εἰς ἡμᾶς ἢ πολλὰ τῆς Ἀμερικῆς τοπεΐα. Παρὰ τὰς τελευταίας τοῦ Πίνδου κρημνωρείας, ἐν ταῖς χώραις ἃς ἐθεώρουν οἱ παλαιοὶ Ἑλληνας ὡς τὴν ἐσχάτην τῆς γῆς γωνίαν καὶ τὸ κράτος αἰωνίου σκοτίας, οἱ καὶ λαὸς κλῆσιν ἔχων τὴν μάχην καὶ τὰ ὄπλα, καὶ δόξαν αὐτοῦ θεωρῶν τὴν ἀποφυγὴν παντὸς εἰρηνικοῦ καὶ βιωτικοῦ ἔργου, λαὸς μαχητῶν καὶ ἀγρίων, — οἱ Ἀλβανοί. Ἀπόγονοι τῆς ἀριανῆς ἐκείνης φυλῆς, ἥτις κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους κατέλαβεν, ἀπὸ βορρᾶ καταβᾶσα, τὴν τοῦ Αἴμου χερσόνησον καὶ ἀπετέλεσε κοινὴν τινα ἐθνικότητα ὑπὸ τὰ διάφορα ὀνόματα: Ἰλλυριοί, Ἡπειρώται, Σκηπητάραι, εἶχον ἀνέκαθεν οἱ Ἀλβανοὶ πολυειδεῖς μετὰ τῶν γειτόνων Ἑλλήνων τὰς σχέσεις. Μετόκησαν δὲ πρὸ καὶ διαρκούσης τῆς τουρκικῆς δεσποτείας εἰς Ἑλλάδα, καὶ ἱκανὸν μέρος τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ σημερινοῦ βασιλείου εἶνε ἁλβανικῆς καταγωγῆς. Ἐν Ἀττικῇ καὶ Μεγαρίδι, ἐν Καρύστῳ καὶ Βοιωτίᾳ, ἐπὶ τῶν νήσων Σαλαμῖνος, Ὑδρας καὶ Σπετσῶν, ἐν Κορίνθῳ καὶ ἐν Ἀργολίδι, κατὰ τὸ βόρειον μέρος τῆς Ἀρχαδίας καὶ τὸ ἀνατολικὸν τῆς Ἀχαΐας, ἐν Λακωνίᾳ παρὰ τὴν Μονεμβασίαν, εἰς Βάτικα, Δάλα καὶ Καρύταιναν, μετὰ τὴν Ναβαρίνου καὶ Κορώνης ἀπαντᾷ τις ἔχνη ἁλβανικῆς ἐγκαταστάσεως. Τὸ γεγονός δὲ τοῦτο πολλὰκις παρεμόρφωσεν ὁ Φαλλμεράιερ καὶ οἱ ὀπαδοί του, θεωρήσαντες αὐτὸ ὡς ἐπικυροῦν τὴν ἐκσλαβιστικὴν αὐτῶν θεωρίαν. Ἄλλ' ὅταν καὶ σήμερον ἔτι ἀκούῃ τις ἁλβανικοὺς φθόγγους ἐν ταῖς ὁδοῖς τῶν Ἀθηνῶν, καὶ παρ' αὐτῶν ἔτι τῶν ὑπὸ τὰς στήλας τοῦ ναοῦ τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς παίζοντων παιδῶν, οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν πρέπει νὰ ἀμφιβάλῃ, ὅτι τὸ εἰς τὴν Ἑλλάδα παρεισδύσαν ἁλβανικὸν στοιχεῖον πέπτρωται ἀναποφεύκτως νὰ ἐξελληνισθῇ. Ὡς ἄλλοτε ποτε κατενικῆθη καὶ ἐχωνεύθη πνευματικῶς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων μέρος τῶν Πελασγῶν, οὕτω καὶ σήμερον ἐν Ἑλλάδι ὑποτάσσονται καὶ ἐξελληνίζονται οἱ Ἀλβανοὶ ὑπὸ τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης. Ἄλλως ὅμως ἔχουσι τὰ κατὰ τὴν ἁλβανικὴν φυλὴν ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῆς πατρίδι. Βίᾳ τῶν ἐπιδραμόντων μεσαιωνικῶν φύλων διετηρήθη ἐπιμονώτατα ἡ ἐθνικότης αὐτῶν. Μεταβαίνει μὲν κατ' ἔτος εἰς τὴν ξένην μέρος τοῦ λαοῦ, ἀλλ' οὐ-

δὲν ἀποφέρει μεθ' ἑαυτοῦ εἰς Ἀλβανίαν ἐξ ὧσων ἐκεῖ εἶδεν ἢ ἤκουσε· καὶ τοι δὲ διάγει πολεμικὸν πλάνητα βίον ὁ Ἀλβανός, πρόσκειται οὐδὲν ἦττον ἄκαμπτος καὶ ἀμετάτρεπτος εἰς τὴν πάτριον γῆν καὶ τὰ πάτρια ἦθη. Φαίνεται γνωρίζων τὴν ξένην γῆν μόνον ὅπως θαυμάζη ὡς ὠραιότεραν καὶ ἀγαπᾷ περιπαθέστερον τὴν γενέθλιον χώραν, τὴν γωνίαν ἐκείνην γῆς, τὴν ἀποκεκλεισμένην πάσης κόσμικῆς συναφείας. Οὐδὲν ἰσχύει ἐπ' αὐτοῦ ὁ ξένος τόπος. Οὕτω δὲ ἐξηγεῖται, ὅτι ἡ Ἀλβανία εἶνε καὶ σήμερον ἐτι τὸ τὰ πλεῖστα στοιχεῖα μεσαιωνικῆς βαρβαρότητος διατηροῦν μέρος τῆς Τουρκίας, τὸ μὴ ἀποβάλων ἐτι ἐν τῷ κοινωνικῷ βίῳ τὰς ιδέας τοῦ τῶν χειρῶν νόμου, τῆς τοῦ φόνου δίκης καὶ τοῦ φυλετικοῦ συνδέσμου. Ὁ διανοητικὸς τοῦ λαοῦ κόσμος περικλείεται ἐν τῷ στενῷ κύκλῳ περιωρισμένου οἰκιακοῦ βίου, καὶ πᾶσα τῆς ἀγάπης αὐτοῦ ἡ δύναμις συγκεντροῦται εἰς τὴν οἰκογένειαν καὶ εἰς τὸ γένος, οὗτινος ἡ διάρχεια σημαίνεται διὰ τῆς τοπικῆς παροιμίας: *τὸ αἷμα νερὸ δὲν γίνεται*. Τὸ ἀνένδοτον μεθ' οὗ ὁ Ἀλβανός καὶ ἐν μέσῃ εἰρήνῃ πρόσκειται εἰς τὰ πολεμικὰ αὐτοῦ ἦθη, ἀπεκάλυψε μέχρι τοῦδε πᾶσαν κοινωνικὴν ἀνάπτυξιν. Ὅσακις δὲν ὑπῆρχεν ἑξωτερικὸς ἐχθρὸς, καθ' οὗ νὰ πολεμήσωσι, κατεκόπτοντο μεταξὺ τῶν αἱ πολυάριθμοι *Ψάραι* ἢ τὰ κατ' ἰδίαν γένη, εἰς ἃ διαιροῦνται οἱ Ἀλβανοί. « Χοῦμ Φίς ; » ἦτοι: εἰς ποῖον γένος ἀνήκεις; εἶνε ἡ συνήθης ἐρώτησις, ἣν ἀπευθύνουσι πρὸς ἀλλήλους συναντώμενοι δύο διαφόρου γένους Ἀλβανοί, κρατοῦντες συγχρόνως τὸν δάκτυλον εἰς τὸν λύκον τοῦ πυροβόλου, διότι πιθανώτατον εἶνε νὰ ὑπάρχη *Τσέτα*, ἦτοι παλαιὰ ἔρις, μεταξὺ τῶν δύο γενῶν, καὶ νὰ ὀφείλῃ κεφαλὴν τὸ ἐν εἰς τὸ ἄλλο γένος. Ἡ φόνου δίκη εἶνε ἐν Ἀλβανίᾳ, ὡς ἐν τῇ Κορσικῇ καὶ ἐν Μάνῃ, ἱερὸν καὶ μετὰ τῆς θρησκείας στενῶς συνδεδεμένον ἔθος, καὶ πᾶσα τῶν λαῶν τούτων ἡ ἠθικὴ θεμελιούται ἐπὶ τοῦ φοβεροῦ ἀξιώματος, ὅτι ὅστις δὲν ἐκδικεῖται, δὲν δικαιολογεῖται. Ὁ προσγινομένην ἀδικίαν συγχωρῶν δικαιοῖ, κατὰ τὰς ἀλβανικὰς ἐννοίας, τὴν ξένην βιαιοπραγίαν. Ὁ φόνος εἶνε παρ' αὐτοῖς ἀντικείμενον τακτικῆς συναλλαγῆς καὶ κληρονομικῆς διαθέσεως, ἐπ' αὐτῆς δὲ τῆς τοῦ θανάτου κλίνης ἀριθμεῖ ὁ οἰκογενειάρχης τὰς πεπτωκυίας τοῦ γένους του κεφαλὰς καὶ παραδίδει εὐλαβῶς τῆς ἐκδικήσεως τὴν παρακαταθήκην εἰς τὰς καρδίας τῶν υἱῶν αὐτοῦ.

Ὡς ποτε οἱ Ἕλληνες διεκρίνοντο εἰς δύο κεχωρισμένας ομάδας, εἰς ὧν ὅμως τὰς φλέβας ἔρρεεν ἐπίσης τὸ αὐτὸ θερμὸν καὶ εὐκίνητον αἷμα, οὕτω διαιροῦνται οἱ Ἀλβανοὶ ἀπὸ παναρχαίων χρόνων εἰς δύο κύρια γένη, καὶ ὅ,τι ἐπὶ Στράβωνος ἦσαν οἱ Ἡπειρώται καὶ οἱ Ἰλλυριοὶ τοῦτο εἶνε σήμερον οἱ Γέγοι κατὰ τὴν βόρειον καὶ μέσσην Ἀλβανίαν καὶ οἱ Τόσκοι κατὰ τὴν μεσημβρινήν. Τὰ δύο ταῦτα γένη, ὧν ἡ διάλεκτος διακρίνεται ὥς ἡ καθαρεύουσα (*hoch*) καὶ ἡ χυδῆν (*platt*) γερμανικὴ γλῶσσα, χωρίζει πατροπαράδοτος διάστασις, ἥτις ἐγέννησε πολλάκις αἱματηρὰς συγκρούσεις ἐν τοῖς τουρκικοῖς στρατοπέδοις, ἐν οἷς ἐμάχοντο παρ' ἀλλήλοις στρατιῶται ἐξ ἑκατέρου γένους. Θρησκευτικὴ δὲ διαφορὰ εὐρύνει ἔτι μᾶλλον τὸ μεταξὺ αὐτῶν χάσμα· διότι ἐνῷ τῶν Γέγων μέρος μὲν εἶνε ὀρθόδοξοι Τούρκοι, μέρος δὲ ὅπαδοι τοῦ ῥωμαϊκοῦ καθολικοῦ δόγματος, τῶν Τόσκων οἱ μὲν πρεσβεύουσι τὴν τοῦ Ἀλῆ αἵρεσιν *Σχιάρ*, οἱ δέ, χριστιανοὶ ὄντες, ἀσπάζονται τὴν ἐλληνικὴν θρησκείαν. Ἐκ μέσου τῶν Γέγων ἐξῆλθε τὸν ΙΕ'. αἰῶνα ὁ ἡρωϊκῶς κατὰ τοῦ Ἰσλάμ προμαχήσας, ὁ ἐν τεσσαράκοντα μάχαις νικητὴς Σκανδερβέγ ἤτοι Γεώργιος Καστριώτης, ὁ ψαλλόμενος ἔτι ἐν ταῖς ἀλβανικαῖς παραλογαῖς ὥς ὁ δράκων τῆς Ἀλβανίας. Ἐκ τῶν Τόσκων δὲ προῆλθεν ὁ νέος Ἀλβανὸς δεσπότης, ὁ ἀνατραφείς ὥς ὁ Σκανδερβέγ ἐν τῇ σχολῇ τοῦ τῶν χειρῶν νόμου καὶ τῆς ἀποκτηνώσεως, καὶ τοὺς θριάμβους αὐτοῦ ὀφείλων εἰς τὴν οὐδὲν εὐλαβουμένην ὀρμὴν, δι' ἧς κατώρθωσε νὰ ἐκμεταλλευθῇ τὴν περικυκλοῦσαν αὐτὸν βαρβαρότητα καὶ νὰ καταστῇ ὁ ἀντιπρόσωπος τῶν θρησκευτικῶν καὶ πολιτικῶν ἰδεῶν τοῦ λαοῦ αὐτοῦ. Τότε μόνον θέλει τίς ἀναγνωρίσει τὴν σημασίαν τοῦ Ἀλῆ, ὅταν ἐκτιμήσῃ τὰς δεδομένας ἀλβανικὰς περιστάσεις, τὴν ἀντίθεσιν μεταξὺ Γέγων καὶ Τόσκων καὶ τὴν σχέσιν τῶν Ἀλβανῶν πρὸς τοὺς Ἕλληνας. Οἱ ῥωσοτουρκοὶ πόλεμοι εἶχον γνωρίσει εἰς τοὺς Ἕλληνας τὴν στρατιωτικὴν ἰσχὺν τῶν Ἀλβανῶν· ἀπὸ τοῦ 1770 δὲ ἤδη ἦσαν δι' αὐτοὺς οἱ ὀρεινοὶ τῆς Ἀλβανίας κάτοικοι ἀντικείμενον πολὺ μείζονος τρόμου καὶ αὐτῶν τῶν Τούρκων. Δὲν μετεχειρίζετο βεβαίως ἄσμενον τὸ Διῶνιον τὴν ληστροικὴν ἐκείνην στρατιάν· ἀλλ' ἡ παρακμὴ τῆς στρατιωτικῆς τῶν Τούρκων ἰκανότητος εἶχε σπουδαίως αὐξήσῃ τὴν ζήτησιν ἀλβανῶν μισθοφόρων, καὶ καθ' ἣν ἐποχὴν προῆλθεν εἰς μέσον ὁ Ἀλῆς, πάντες

οί τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας πασσάδες προσεπάθουν ν' αὐξήσωσι τὸν ἀριθμὸν τῆς Ἀλθινικῆς των φρουρᾶς. Ἡ οἰκογένεια τῶν Μουτσοῖσα-τῶν, εἰς ἣν ἀνήκεν ὁ Ἀλῆς, ἀνῆγε τὴν πρώτην αὐτῆς ἀρχὴν εἰς τοῦρκὸν τινα Μουτσοχοῦσον, μετοικήσαντα ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας (1). Ὁ τοῦ Μουτσοχοῦσου ἀπόγονος Μουκτάρ-Βέης ἐθεωρεῖτο ὡς εἰς τῶν ἐξοχωτέρων πολεμιστῶν τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, ἔπесε δὲ μαχόμενος κατὰ τοῦ Σουλερμποῦργ ἐν τῇ πολιορκίᾳ τῆς Κερκύρας τὸ 1716. Εἰς ἀμοιβὴν τῆς ἀνδρίας τοῦ πατρὸς ἀπένειμε τὸ Διδάνιον εἰς τὸν νέον τοῦ Μουκτάρ υἱὸν Βελῆν τὸ ἀξίωμα Πασσᾶ δύο φέροντος ἵππουρίδας καὶ τὸ πασσαλίκιον τοῦ Δελθίνου. Οἱ πόλεμοι δὲ τοῦ Βελῆ τούτου κατὰ τῶν κλεφτῶν τῶν ἐλληνικῶν ὁρέων ζῶσιν ἔτι ἐν τῇ μνήμῃ τοῦ λαοῦ· πρὸ πάντων δ' ἐξυμνεῖ τὸ δημοτικὸν ᾄσμα τὴν κατὰ τὸ Κε-ράεσσοβον νίκην τοῦ πρωτοπαλληκαρίου Γιάννη Μπουκουβάλα.

« *Κόρη ξανθὴ ἐχούϊαξεν ἀπὸ τὸ παραθύρι »*

πρὸς τὸν κατὰ τοῦ πασσᾶ μαχόμενον ἀνδρεῖον:

« *Πάψε Γιάννη τὸν πόλεμο, πάψε καὶ τὰ τουγέκια·*

γὰ κατακάτη ὁ κορνιαχτός, γὰ σηκωθ' ἡ ἀντάρα,

γὰ μετρηθῇ τ' ἀσκέρι σου γὰ ἰδοῦμε πόσοι λείπουν.

Μετρηοῦντ' οἱ Τοῦρκοι τρεῖς φοραῖς, καὶ λείπουν πεντακόσιοι.

Μετρηοῦνται τὰ κλεφτόπουλα καὶ λείπουν τρεῖς λεβέντες.

Ὅρας ἐπῆγε 'ς τὸ νερό, κι' ἄλλος ψωμί γὰ φέρη,

κι' ὁ τρίτος ὁ καλλίτερος στέκεται 'ς τὸ τουφέκι».

Ἀλλ' ὁ Βελῆς δὲν κατῴρῃσε νὰ διατηρήσῃ ἐπὶ μακρόν τὸ ἀπονε-μῆν αὐτῷ ἀξίωμα, καὶ ἔπесε διὰ τῶν ραδιουργιῶν ἀσυνειδήτων ἀντιπάλων. Ἐξωσθεὶς τοῦ οἴκου του, διωχθεὶς τοῦ κληρονομικοῦ πατρικοῦ του κτήματος Τεπελενίου, ἀπέθανε πέντε καὶ τεσσαρα-κοντούτης, κύπτων ὑπὸ τὴν θλίψιν καὶ τὴν ἔνδειαν, καὶ καταλείπων ἀβοήθητα καὶ ἀπροστάτευτα τὰ τέκνα αὐτοῦ Ἀλῆν καὶ Χαϊνίτσαν καὶ τὴν σύζυγον αὐτοῦ Χάμκων.

(1) Ἱστορία τοῦ Ἀλῆ Πασσᾶ τοῦ Μουτσοῖσάτη, ὑπὸ Δ. Κουτσονίκα. Ἀθ. 1863—
Βλέπε καὶ τὸ ἄρθρον (τοῦ συγγραφέως): Ἀλῆ πασᾶς, ἐν τῷ Ἱστορικῷ Ἐγκολ-
πίῳ, 1867, σελ. 95.

Ὁ Ἀλῆς ἐγεννήθη τὸ 1741 ἐν Τεπελενίῳ. Τὸ μικρὸν αὐτὸ χωρίον κεῖται παρὰ τὴν Βογοιούσσαν, τὸν ποταμὸν τῶν στεναγμῶν, περιβαλλόμενον ὑπὸ ὕψηλῶν καὶ ἀπτόμων τιτανούχων ὀρέων. Εἶνε δὲ καὶ ἡ φύσις αὐτὴ κατὰ τὸ μέρος ἐκεῖνο τῆς Ἀλβανίας ἀγρία καὶ ἀπαισία ὡς οἱ ἄνθρωποι. Ἡ φάραγξ τοῦ Τεπελενίου εἶνε διαρκῆς διατριβὴ ἀνέμων καὶ καταιγίδων, οὐδὲν δὲ δένδρον οὔτε θάμνος προκύπτει ἐπὶ τῶν βραχυδῶν τῆς Βογοιούσσης κλιτύων. Ἐν μέσῳ τοιαύτης φύσεως ἠῦξεν ὁ Ἀλῆς, ἄγριον ἀλλὰ ῥωμαλέον τέκνον τῶν ὀρέων καὶ τῆς ἐρημίας, καὶ νέον ἔτι ἐφάνη προκαλοῦσα αὐτὸν οὕτως εἰπεῖν ἡ μάϊρα εἰς ἐκδίκησιν τῆς εἰς τὴν οἰκογένειαν αὐτοῦ προστριβείσης σκληρᾶς ὕβρεως, τοῦ διωγμοῦ καὶ τῆς ἐξώσεως τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. Ἀπὸ παιδὸς ἐμαρτύρει ἐναργῆ τὴν διάνοιαν καὶ ζωηρὸν τὸ πνεῦμα, ἀποτελῶν ἐμφαντικωτάτην ἀντίθεσιν πρὸς τὸ ἥρεμον ἥθος τῶν τούρκων αὐτοῦ ὁμηλικῶν. «Τὸ ἀνήσυχον αὐτοῦ πνεῦμα», διηγεῖται ὁ Ἱερώνυμος Δὲ λὰ Λάνς, ἀκατεδηλώτῃ ἅμα τῇ ἐξόδῳ αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ γυναικωνίτου· διότι παρετηρεῖτο συνήθως ἐπ' αὐτοῦ προπέτεια καὶ δραστηριότης ξέναι πάντῃ εἰς τοὺς φύσει ὑπερηφάνους καὶ σοβαροὺς τούρκους. Ὅσάκις ἠδύνατο νὰ ἐκφύγῃ τοῦ πατρικοῦ οἴκου, ἔσπευδεν εἰς τὰ ὄρη, καὶ ἐπλανᾶτο ἐν μέσῳ χιόνων καὶ δρυμῶν· μάτην δὲ προσεπάθει νὰ ὑποτάξῃ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ὁ πατήρ του. Σκληροτράχηλος καὶ δυσμαθής, ἐξέφευγε τῶν χειρῶν τοῦ διδασκάλου του, καὶ ἐκακοποιεῖ μάλιστα αὐτόν, ὅσάκις ἦτο βέβαιος ὅτι δὲν ἤθελε τιμωρηθῇ». Τὸ λυπηρὸν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ τέλος ἐπέδρασε βαθέως ἐπὶ τῆς ψυχῆς τοῦ Ἀλῆ· τὰ πρῶτα δὲ τῆς πείρας αὐτοῦ μαθήματα συνετέλεσαν εἰς κραταίωσιν τῶν ἐντυπώσεων ἐκείνων. Τὸ 1782 ἐτάχθη εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Πασσᾶ Κούρτ τοῦ Βερατίου, δεσπόζοντος τῆς μέσης καὶ κάτω Ἀλβανίας. Τοσοῦτον δὲ εὐηρέστησεν εἰς τὸν Κούρτ ὁ ἱταμός, στωμύλος καὶ πνευματώδης νέος, ὥστε ἐμνήστευσεν αὐτῷ τὴν ἰδίαν θυγατέρα. Ἀλλ' αἱ ῥαδιουργίαι ἰσχυρῶν ἀντιπάλων, προσπαθησάντων νὰ δυσφημήσωσι τὸν τε χαρακτῆρα καὶ τὸ γένος τοῦ Ἀλῆ, κατῴρθωσαν νὰ διαλύσῃ ὁ Κούρτ τὴν μνηστείαν, καὶ νὰ δώσῃ τὴν θυγατέρα του εἰς τὸν Ἰβραήμ Βέην, πλούσιον νυμφίον ἐκ τοῦ γένους τῶν Σιναν-πασσαλίδων. Τότε ἐδραπέτευσεν ὁ Ἀλῆς χρυφίως ἐκ τοῦ Βερατίου, καὶ κατέστη μετ' ὀλίγον ἀρχηγὸς συμμορίας τυχοδιωκτῶν, ὁποίους

συνάγει συνήθως ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐν Ἀλβανίᾳ ὄρεξις ἀρπαγῆς καὶ λείας ἐπιθυμία. Ἰκκολούθησαν δ' αὐτῷ εἰς τὴν τοιαύτην στρατείαν ἡ μήτηρ καὶ ἡ ἀδελφή.

Ἡ Χάμκω ἦτο γυνὴ ἐκτάκτου εὐτολμίας καὶ φιλοδοξίας ἀπεράντου. Ὅλη αὐτῆς ἡ ἐμφάνεια καὶ τὸ ἦθος ἐμαρτύρουν σκληρόν τι καὶ ἀνδρωδές, ἐφαίνετο δὲ συναισθανομένη, ὅτι ἦτο ἄλλη τις Ὀλυμπιάς. Ἀποβαλοῦσα τότε τὴν καλύπτραν καὶ τὴν ἡλακάτην, ἔδραξε τὰ ὅπλα ἵνα πολεμήσῃ ὑπὲρ τῶν συμφερόντων τοῦ υἱοῦ αὐτῆς. Παρὰ τὸ Ζαγόρι συνεπλάκη ὁ Ἀλῆς μετὰ τοῦ στρατοῦ τοῦ Κούρτ, ἀλλ' ἡ μάχη ἔμεινεν ἄνευ ἀποτελέσματος, διότι οἱ Ἀλβανοὶ ἐπεθύμουν ἐκατέρωθεν νὰ παραταθῇ εἰς μῆκος ὁ προσοδοφόρος δι' αὐτοὺς πόλεμος. Ἐντὸς ὀλίγου ὅμως ἤρχισαν ἐξαντλούμενοι οἱ πόροι τοῦ Ἀλῆ· καταλήφθεις δὲ ὑπὸ τῶν συντρόφων του, συνελήφθη τέλος αἰχμάλωτος, μετὰ τῆς μητρὸς καὶ τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ, ὑπὸ τῶν κατοίκων τοῦ Χορμόβου καὶ τοῦ Γαρδικίου. Ἡ Χάμκω καὶ ἡ Χαϊνίτσα ὑπέστησαν τότε τὰς δεινοτάτας κακοπραγίας, ὅσα λεπτολογοῦσα μοχθηρία δύναται νὰ τεχνηθῇ κατὰ γυναικῶν. Ῥιφθεῖσαι εἰς ὑγρὰν εἰρκτήν, δὲν ἐξήγοντο αὐτῆς εἰμὴ μόνον ὅπως παραδοθῶσιν εἰς τὴν κτηνωδίαν τῶν προκριτωτέρων τούρκων τοῦ Γαρδικίου καὶ τοῦ Χορμόβου. Τὰ παθήματα τῶν δύο γυναικῶν ἐκίνησαν εἰς οἶκτον πολλὰς καρδίας· διαπραγματεύσεις πρὸς ἐξαγορὰν αὐτῶν ἐγένοντο, Ἑλλήν δέ τις τέλος προσήνεγκε τὸ ἀναγκαιοῦν ποσόν, καὶ ἀντὶ 22,800 γροσίων ἀπέλυσαν οἱ Γαρδικιώται τοὺς αἰχμαλώτους αὐτῶν. Ἐννοεῖται ὅτι αἱ βαρέως τὰ γενόμενα φέρουσαι γυναῖκες ὑπέκαυσαν εὐθὺς παρὰ τῷ Ἀλῆ τὸν πόθον αἱματηρᾶς ἐκδικήσεως. Ἡ μήτηρ του ἐξώρκισεν αὐτὸν νὰ μὴ ἡσυχάσῃ, πρὶν ἢ ἄρδην ἐξεδαφισθῇ τὸ Γαρδικίον· ἡ δὲ Χαϊνίτσα ἰκέτευεν αὐτὸν νὰ ἀποπλύνῃ τὸ προσγεγόμενον εἰς τὸ ὄνομα τῆς οἰκογενείας του αἵσχος. «Τότε μόνον θ' ἀποθάνω ἡσυχος», ἔλεγε συχνάκις, «ὅταν γεμίσω τὸ προσκεφάλαιόν μου μὲ τὰς κόμας τῶν γυναικῶν τοῦ Γαρδικίου».

Καὶ ὁ Ἀλῆς δὲ αὐτὸς κατηγανάκτησεν ἐπὶ τῇ γενομένῃ εἰς τοὺς οἰκειοτάτους αὐτοῦ καταισχύνῃ. Ἐννόησεν ὅμως, ὅτι οἱ ἐχθροὶ του ἦσαν ἔτι πολὺ ἰσχυροὶ καὶ ὅτι μόνον βαθμηδὸν καὶ ἐκ πλαγίου ἡδύνατο νὰ τοὺς προσβάλῃ. Ἐπὶ μακρὰ ἔτη κατῴρθησε νὰ ὑποκρίνηται,

χωνεύων τὸ αἶσχος, ἀλλὰ τὰ ἔτη δὲν ἐπράυνον τὴν ὀργὴν αὐτοῦ. Ἡ ἐκδίκησις ἦν δι' αὐτὸν ὄψον, ὅπερ ἔπρεπε νὰ φάγῃ κρίον. Ἰνα φθάσῃ εἰς τὸν σκοπὸν αὐτοῦ καὶ δυνηθῇ νὰ τιμωρήσῃ τοὺς ἐχθρούς του, εἶχεν ὁ Ἀλῆς πρὸ πάντων ἀνάγκην δυνάμεως, καὶ εἰς αὐτῆς τὴν ἀπόκτησιν ἔσπευδεν ἐκθύμως· ἐκεῖ δὲ ἔτεινον καὶ πᾶσαι τῆς μητρὸς αὐτοῦ αἱ μακιαβέλειοι συμβουλαί, ἥτις ἔλεγε καὶ ἐπανέλεγεν αὐτῷ πάντοτε ὅτι ἡ ἐπιτυχία δικαιολογεῖ πάντα. «Υἱέ μου, ἔλεγεν αὐτῷ, ὅστις δὲν γνωρίζει νὰ φυλάξῃ τὴν κληρονομίαν αὐτοῦ, εἶνε ἄξιός νὰ τὴν στερηθῇ. Συλλογίσου, ὅτι ἡ τῶν ἄλλων ιδιοκτησία ἀνήκει εἰς αὐτοὺς μόνον διότι εἶνε ἰσχυρότεροι, καὶ ὅτι γίνεται ἰδική σου, ἅμα κατορθώσης νὰ τοὺς τὴν ἀρπάσῃ». Συνησθάνετο δὲ καὶ ὁ Ἀλῆς αὐτός, πόσον βαθέως εἶχον ἐντυπωθῇ εἰς αὐτὸν τὰ φοβερά ἐκεῖνα τῆς μητρὸς του ἀξιώματα. «Ὅτε ἀπέθανεν ὁ πατήρ μου» διηγεῖτο βραδύτερον εἰς τὸν Γάλλον Πουκβίλ, «μοῦ ἀφῆκε μόνον μίαν τρύπαν καὶ ὀλίγα στρέμματα γῆς. Ἡ φαντασία μου ἀναρρίπιζομένη ὑπὸ τῶν συμβουλῶν τῆς γυναικὸς, ἥτις μοῦ ἔδωκε δις τὴν ζωὴν, διότι μὲ ἔκαμε καὶ ἄνθρωπον καὶ βεζύρην, μοῦ ἀπεκάλυψε τὸ μυστήριον τοῦ προορισμοῦ μου. Δὲν ὠνειρευόμην ἄλλο ἢ δύναμιν, θησαυρούς, παλάτια, καὶ ἐν ἐνὶ λόγῳ ὅσα ἐπραγματοποίησεν ὁ χρόνος, καὶ ὅσα ἀκόμη μοῦ ὑπόσχεται, διότι τὸ σημεῖον ὅπου ἔφθασα δὲν εἶνε ἀκόμη ὁ σκοπὸς τῶν ἐλπίδων μου». Ἡ πρώτη ὁμως αὐτοῦ ἀπόπειρα εἰς πραγματοποίησιν τῶν φιλοδόξων σχεδίων τῆς Χάμκως ἀπέτυχε. Ἀρχηγῶν ληστρικῆς συμμορίας καὶ εἰσβαλὼν εἰς τὸ Χόρμοβον ἀπεκρούσθη καὶ ἔδωκε πρῶτος τῆς φυγῆς τὸ παράδειγμα εἰς τοὺς ὁπαδούς του. Ἡ Χάμκω ἐξερράγη εἰς βλασφημίας, ἰδοῦσα αὐτὸν οὕτως ἐπιστρέφοντα, καὶ τείνουσα πρὸς αὐτὸν τὴν ἡλακάνην, ἣν εἶχεν ἀναλάβει μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν αὐτῆς, τῷ προσεφώνησε ταῦτα: «Πήγαινε δειλὲ νὰ νήθῃς μὲ τὰς γυναῖκας τοῦ χαρεμίου, διότι αὐτὸ τὸ ἔργον σοῦ ἀρμόζει κάλλιον παρὰ τὰ ὅπλα». καὶ αἱ μετὰ ταύτην δὲ ἐπιχειρήσεις τοῦ Ἀλῆ, περιφερομένου δίχην πλάνητος ἱππότου εἰς Εὐβοίαν καὶ Θεσσαλίαν, ἀρπάζοντος αἴγας καὶ πρόβατα καὶ ληστεύοντος τοὺς ἑλληνας ῥαγιάδες, οὐδόλως ἀπέβησαν εἰς ὄφελός του.

Ὁ Ἀλῆς ἠρέσκετο, ὡς συνειθίζουσιν οἱ ὀφίδοξοι, ἐπανερχόμενος ἀπὸ τῆς βραδυτέρας τοῦ εὐτυχίας εἰς τὰς ἀφανεῖς τοῦ σταδίου του

ἀρχάς, ἵνα καταδεικνύη συγχρόνως τοὺς ἀγῶνας καὶ τὰς προσπαθείας, δι' ὧν εἶχε κατορθώσει νὰ ὑψωθῇ. Ἡ διήγησις δὲ αὐτοῦ, ὅτι ἐπλανήθη εἰς τὰ ὄρη ἔχων 60 μόνον παράδες, ὅτι ἐπώλησε καὶ αὐτό του τὸ ξίφος, καὶ ὅτι ἐν τῇ ἐσχάτῃ του ἀπορία εὔρε θησαυρόν, τῷ ἐχρησίμειε, καὶ τοι πολὺ ἀπεῖχε τῆς βεβαιότητος, ὅπως αὐξάνῃ τὴν περιβάλλουσαν τὸ πρόσωπόν του μυστηριώδη λάμπιν. Καὶ αὐτὸς δὲ οὗτος βραδύτερον τὴν ὠνόμαζε μῦθον, ἐπινοηθέντα ὑπὸ ψευδολόγου τινὸς διδασκάλου Βαλλίδα, προσέθετεν ὅμως, ὅτι καλὸν εἶνε νὰ πιστεύηται θαύματος μετέχουσα ἢ εὐτυχία του. «Ἀχ!» ἔλεγε στενάζων εἰς τὸν Πουκβίλ· «νὰ μὴν ἔλθω προτῆτερα εἰς τὸν κόσμον! μετὴν βοήθειαν ὀλίγων τρελλῶν θὰ ἐγινόμην προφήτης».

Τὴν πρώτην βελτίωσιν τῆς καταστάσεως αὐτοῦ κατώρθωσεν ὁ Ἀλῆς δι' ἐπωφελοῦς συνοικεσίου, ὅπερ συνῆψε μετὰ τῆς Ἑμινέζ, θυγατρὸς τοῦ Πασσᾶ τοῦ Δελβίνου. Εἶτα ἤρχισε σπουδαίως σκεπτόμενος νὰ δημιουργήσῃ ἑαυτῷ ἰδίαν δύναμιν, καὶ νὰ κρατήσῃ οὕτω τοῦ Τεπελενίου, τῆς γενεθλίου αὐτοῦ πόλεως. Εἰς τοῦτο δὲ προέβη μετὰ τῆς περισκέψεως ἐκείνης καὶ τῆς γαλεώδους πανουργίας, ἥτις χαρακτῆρίζει πάσας αὐτοῦ τὰς ἐπιχειρήσεις. «Ἡσθάνομην», διηγείτο εἰς τὸν Πουκβίλ, «τὴν ἀνάγκην νὰ ριζώσω ἀσφαλῶς εἰς τὸν τόπον μου, ὅπου εἶχον πιστοὺς ὁπαδοὺς καὶ φοβεροὺς ἐχθροὺς· τοὺς τελευταίους τούτους ἔπρεπε νὰ ἐξοτρύνω ἐκ παντὸς μέσου εἰς παράπτωμά τι, ἵνα τοὺς καταστρέψω ἀθρόους· οὕτω δὲ διενοήθην τὸ ἐξῆς:— Ἐσυνείθιζον, μετὰ τὰς θηρευτικὰς μου ἐκδρομὰς νὰ ἀναπαύωμαι ὑπὸ τὴν σκιὰν δάσους τινὸς παρὰ τὴν Βεῦτζαν, καὶ νὰ κοιμῶμαι ἐκεῖ τὴν μεσημβρίαν. Ἐστειλα λοιπὸν ἕνα τῶν ἐμπίστων μου πρὸς ἐκείνους οἵτινες μὲ ἐμίσουν, καὶ τοῖς ἐπρότεινα δι' αὐτοῦ νὰ μὲ φονεύσωσιν· ἐγὼ δὲ μετέβην ἐν σπουδῇ πρὸ τῶν ἐχθρῶν μου εἰς τὸν τόπον τῆς ἐντεύξεως, καὶ ἔδωσα ὑπὸ τὸ φύλλωμα τῶν δένδρων μίαν αἶγα, ἣν φιμώσας ἐκάλυψα διὰ τοῦ μαγδύου μου. Εἶτα διὰ πλαγίων δρόμων ἐπέστρεψα μετημφισμένος εἰς τὸ σεράγιόν μου, καθ' ἣν στιγμὴν ἐπυροβόλουν καὶ μὲ ἐφόνευον. Μέρος τῶν ἀνθρώπων μου ἐνεφανίσθη τότε, ἅμα ἀκουσθέντος τοῦ κρότου, καὶ τοῦτο κατὰ παραγγελίαν μου, ἵνα μὴ δυνηθῶσιν οἱ ἐχθροί μου νὰ πλησιάσωσι καὶ ἀνακαλύψωσι τὴν ἀληθειαν. Ἐπέστρεψαν οὕτω οἱ δῆθεν φονεῖς μου εἰς Τεπελενιον, ἀγα-

φωνοῦντες: — ὁ Ἀλῆς δὲν ὑπάρχει πλέον, τὸν ἐξεφορτώθημεν! — Ἡ εἰδῆσις εἰσεχώρησεν εἰς τὸν γυναικωνίτην, καὶ ἐγὼ ἤκουον συνάμα τοὺς θρήνους τῆς μητρός μου καὶ τὰς κραυγὰς τῶν ἐχθρῶν μου. Ἀφῆκα ὅμως νὰ κορυφωθῇ τὸ σκάνδαλον, καὶ ἀνέμεινα νὰ τοὺς μεθύσῃ ἐντελῶς ὁ οἶνος καὶ ἡ χαρά. Τότε δέ, σημείου δοθέντος, ἐπέπεσον κατ' αὐτῶν μετὰ τῶν ὀπαδῶν μου. Τὸ δίκαιον ἦτο ὑπὲρ ἐμοῦ, καὶ πρὶν ἐξημερώσῃ τοὺς κατέστρεψα πάντας, καὶ διένειμα τὰ κτήματα καὶ τὰς οἰκίας των εἰς τοὺς ἀνθρώπους μου. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἠδυνάμην νὰ εἴπω ὅτι τὸ Τεπελένιον ἦτο ἰδικόν μου».

Ἰδρύσας οὕτω ἰδίαν δύναμιν ὁ Ἀλῆς, προέβη βαθμηδὸν περαιτέρω ἐν τῇ ὁδῷ τῆς βίας καὶ τῆς διαφθορᾶς. Ἀπλοῦς ἔτι στασιώτης ὢν, ἐγλίχετο ὅμως μεζονος ὁδῆς· τὰ τεταραγμένα ἐν Ἀλθανία πράγματα καὶ αἱ ἀτελεῦττοι συγκρούσεις καὶ ῥαδιουργίαι παρέσχον τὴν καλλίστην εὐκαιρίαν εἰς πονηρὸν καὶ οὐδὲν εὐλαβούμενον πνεῦμα ὅπως ἀναβῇ ἀπὸ βαθμίδος εἰς βαθμίδα. Πρώτη δὲ αὐτοῦ λεία ὑπῆρξε τὸ πασσαλίκιον τοῦ Δελθίνου. Ὁ πενθερὸς αὐτοῦ πασσᾶς τοῦ Δελθίνου, ἀναμιχθεὶς εἰς τὰς ῥωσομαυροβουνιακὰς περιπλοκάς τοῦ 1767 εἶχεν ἀποκεφαλίσθῃ ἐν Βιτωλίοις. Διάδοχος αὐτοῦ ὑπῆρξεν ὁ ἐξ Ἀργυροκάστρου Ἀλῆ Πασσᾶς, μεθ' οὗ ὁ Ἀλῆς εἶχε νυμφεύσει τὴν ἀδελφὴν αὐτοῦ Χαϊνίτσαν, ἐλπίζων νὰ φθάσῃ ταχύτερον διὰ τοῦ μέσου τούτου εἰς τὸν σκοπὸν του. Ταχέως ὅμως εἶδε σφαλλομένην τὴν ἐλπίδα αὐτοῦ· διότι μετὰ τὸν βίαιον τοῦ γαμβροῦ του θάνατον διωρίσθη ὑπὸ τῆς Πύλης οὐχὶ αὐτὸς ἀλλ' ὁ Σελὶμ Βὲν Κόκας εἰς τὴν θέσιν Σαντζάκ τοῦ Δελθίνου μὲ δύο ἱπποῦριδας. Ἀλλ' ὁ Σελὶμ παρέσχε ταχέως λαβὴν εἰς πτῶσιν αὐτοῦ. Καταλιπὼν τὸ σύστημα τῶν προκατόχων του, οἵτινες ἤριζον ἀδιακόπως πρὸς τοὺς Ἑνετοὺς, διετέλει εἰς ἀρίστως συνεννοήσεις μετὰ τῶν διοικητῶν τῆς Κερκύρας· ἐξήγειρε δὲ ἀναγκαίως διὰ τῆς τοιαύτης του πολιτικῆς τὴν δυσπιστίαν τοῦ Διθανίου, καὶ ὁ Ἀλῆς, ἄσμενος τοῦ κατασκόπου τὸ ἔργον ἀναλαμβάνων, παρηγγέλθη νὰ ἐπιτηρῇ τὸν Σελὶμ. Ἐπραξε δὲ τοῦτο, καὶ μεταθὰς παρὰ τῷ Σελὶμ ἐφιλοξενήθη παρ' αὐτοῦ καὶ κατῴρθωσε διὰ θωπευμάτων νὰ κερδίσῃ τὴν εὐνοίαν του.

Ταχέως ἐδόθη αὐτῷ εὐκαιρία νὰ καταστρέψῃ τὸν Πασσᾶν. Ὁ Σελὶμ εἶχε πωλήσει εἰς τοὺς Ἑνετοὺς ὁδὸς τι παρὰ τὴν λίμνην Πελόδα.

Κατήγγειλε λοιπὸν αὐτὸν ὁ Ἀλῆς ὡς ἐκποιήσαντα μέρος τῆς δεσπο-
 τικῆς γῆς, καὶ ὡς μέλλοντα ἴσως νὰ παραδώσῃ εἰς τῶν ἀπίστων
 τὰς χεῖρας ὅλην τοῦ Δελβίνου τὴν ἐπαρχίαν, ἂν δὲν ἐλαμβάνετο πρό-
 νοια. «Λυποῦμαι» προσέθηκεν, ἀποκαλύπτων τοὺς σφετερισμοὺς τοῦ
 εὐεργέτου μου Σελίμ, ἀλλὰ τὸ συμφέρον τοῦ Σουλτάνου, τοῦ Κυρίου
 μου, μὲ παρώτρυνεν εἰς τὴν ἀποκάλυψιν ταύτην, ἣτις ἐνδιαφέρει ἐπί-
 σης τὴν θρησκείαν καὶ τὸ κράτος». Χωρὶς νὰ διατάξῃ περαιτέρω
 τινα ἔρευναν, ἔπεμψε τὸ Διβάνιον διαταγὴν θανάτου κατὰ τοῦ Σελίμ,
 καὶ ἐνετείλατο εἰς τὸν Ἀλῆν τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῆς. Ὁ γέρων πασσᾶς
 Σελίμ οὐδόλως ὑπώπτευν ὁποῖαν ἔχιδναν ἔτρεφεν εἰς τοὺς κόλπους
 του· ὁ δὲ Ἀλῆς, παρὰ πάντα ἱερὸν τῆς ξενίας νόμον, παρεσκεύασε
 πῦν θάνατον τοῦ φιλοξενήσαντος αὐτὸν ἀνδρός. Καθ' ἐκάστην μετέ-
 θαινε παρὰ τῷ ξένῳ αὐτοῦ καὶ ἐθεράπευν αὐτὸν κατὰ τὰ ἥθη τοῦ
 τόπου· ἀλλ' ἡμέραν τινά, προφασισθεὶς ἀδιαθεσίαν, παρεκάλεσε τὸν
 Σελίμ νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν οἰκίαν του, ἵνα ἀκούσῃ σπουδαίαν τινα ἀνα-
 κοίνωσιν. Ὁ Σελίμ ἀπεδέξατο τὴν πρόσκλησιν καὶ ἦλθεν· ἀλλ' ὁ
 Ἀλῆς εἶχε κεκρυμμένους μισθωτοὺς ληστὰς ἐντὸς ἐντοιχίου σκευο-
 θήκης, οἵτινες, ἅμα ὡς οὗτος ἀφῆκε νὰ πέσῃ χαμαὶ τὸ κύπελλον τοῦ
 καφέ, ἐξώρμησαν πρὸς τὸ δοθὲν σημεῖον, καὶ ἐπλήγωσαν θανασίμως
 τὸν Σελίμ. Ἐξέπνευσε δὲ ὀδυνηρῶς ἐλέγχων τὸν προδόντα αὐτὸν
 Ἀλῆν. «Σὺ, υἱέ μου, τῷ εἶπε, μοῦ ἀφαιρεῖς τὴν ζωήν; — Μὴ μὲ
 ἀναμιξῆς, Κύριε, μετὰ τῶν πονηρῶν». Ἡ σωματοφυλακὴ αὐτοῦ ἔδρα-
 με πρὸς τὸν θόρυβον, ἀλλ' εὔρε τὸν Ἀλῆν ἐν μέσῳ τῶν φονέων,
 ἀνεπτυγμένον κρατοῦντα τὸ φερμάνιον καὶ κράζοντα ἀπειλητικῶς·
 «Ἐφόνευσα τὸν προδότην κατὰ διαταγὴν τοῦ ἐνδόξου μας Παδισσᾶ.
 Ἴδου τὸ αὐτοκρατορικὸν φερμάνιον!» Ταῦτα ἀκούσαντες, καὶ βλέ-
 ποντες τὸ ἔγγραφον, προσέκλιναν οἱ Ὀσμανλῆδες ἐνεοὶ ἐκ τοῦ
 τρόμου, ἐνῷ ἀπεκόπτετο ἡ τοῦ Σελίμ κεφαλὴ ἀπὸ τοῦ αἱμάσσοντος
 κορμοῦ. Χάτζας τις συνέταξε τὸ *Φαταχέτ*, καὶ τὸ κακούργημα ἐκη-
 ρύχθη νόμιμον ἐν ὀνόματι τοῦ θεοῦ τοῦ ἐλέους καὶ τῆς χάριτος. Ὁ δὲ
 Ἀλῆς ἔλαβεν ὡς ἀμοιβὴν τὸν τίτλον Τοποτηρητοῦ τοῦ νέου Δερ-
 βέν-Πασσᾶ τῆς Θεσσαλίας. Ὁφελήθη ἐκ τῆς ὑποδεεστέρας ταύτης θέ-
 σεως, ἵνα συναγάγῃ πλοῦτον, καὶ ἔχων τὴν ἐντολὴν νὰ καθάρῃ τὸν
 τόπον ἀπὸ τῶν ληστῶν, κατώρθωσε νὰ νομιμοποιήσῃ τὴν ληστείαν,

διανέμων εἰς τοὺς κλέφτας ληστρικὰ διπλώματα. Οὕτω δὲ ἡ ληστεία τοσοῦτον ἐκορυφώθη, ὥστε ἡ συγκοινωνία κατέστη δύσκολος καὶ πολυ-
 λαχοῦ τῆς χώρας ἀπέβη ἀδύνατος ἡ ὁδοιπορία. Κατὰ τὴν περίστα-
 σιν ταύτην συνέβη γεγονόσι τι καταφαῖνον τὴν ῥιζικῶς διεφθαρμένην
 τουρκικὴν πολιτικὴν. Ὁ μὲν Δερβὲν Πασσᾶς ἀνακληθεὶς εἰς Κωνσταν-
 τινούπολιν ἀπέτισε διὰ τῆς κεφαλῆς του τοῦ τοποτηρητοῦ αὐτοῦ τὰς
 κακουργίας· ὁ Ἄλῃς ὅμως, ἀντὶ νὰ μεταβῇ ὁ ἴδιος, ἀπέστειλεν εἰς
 Κωνσταντινούπολιν μέρος τῶν διὰ τῆς αἰσχρᾶς ἐκείνης ἐμπορίας
 κερδθέντων χρημάτων, καὶ κατῴρωθεν, ὥς εἶχον τότε ἐν τῷ Δι-
 θανίῳ τὰ πράγματα, νὰ ἀπαλλαγῇ τῶν συνεπειῶν τῆς ἀρπαγῆς του
 διὰ τοῦ ἐξ αὐτῆς κέρδους. «Τὸ νερὸν κοιμᾶται, ἀλλ' ἡ ἰδιοτέλεια οὐκ
 κοιμᾶται» ἔλεγε πολλάκις, αὐταρέσκως ἀναμιμνησκόμενος τῆς ἐν
 Κωνσταντινουπόλει ἐπιτυχίας. Ἡ στρατιωτικὴ αὐτοῦ φήμη εἶχε το-
 σοῦτον αὐξήσει, ὥστε τὸ 1787, ἐκραγέντος τοῦ μεταξὺ Τουρκίας καὶ
 τῶν δύο αὐτοκρατοριῶν πολέμου, ἀνετέθη αὐτῷ σπουδαία ἀρχηγία
 ὑπὸ τὸν μέγα Βεζύρη Γιουσούφ. Συνεπεία δὲ τῶν ἐν τῇ ἐκστρατείᾳ
 ταύτῃ ὑπηρεσιῶν του ἀπένειμεν αὐτῷ ἡ Πύλη τὸ πασσαλίχιον τῶν
 Τρικκάλων, δύο ἱππούριδας καὶ τὸν τίτλον Δερβεντζή Πασσᾶ, ἥτοι
 ἀνωτάτου ἐπόπτου τῶν ὁδῶν τῆς Ῥούμελης. Ἐν δὲ τῶν κυρίων
 καθ' ἑκόντων τοῦ νέου αὐτοῦ ἀξιώματος ἦν ἡ ἐξασφάλισις τῆς ἀπὸ
 Ἰωαννίνων εἰς Κωνσταντινούπολιν ὁδοῦ καὶ ἡ ἀπὸ τῆς κοιλάδος
 τοῦ Πηγιοῦ ἐξάλειψις τῆς ληστείας. Τῆς εὐκαιρίας ταύτης ἐπωφε-
 ληθεὶς ὁ Ἄλῃς, διετήρει ἀπροκαλύπτως ἴδιον μισθοφόρων σῶμα, ἧπερ
 ἠύξησε μέχρι 4000 ἀνδρῶν, καὶ ταχύτατα κατέδειξε, τῶν στρατιω-
 τῶν του αὐτῶν ἡγούμενος, τί ἡδύνατό τις νὰ προσδοκᾷ παρ' αὐτοῦ.
 Προσέβαλε τοὺς ληστὰς ὅπου τῆς πεδιάδος τοὺς ἀπήντησε, καὶ δια-
 σκορπίσας ἐδίωξεν αὐτοὺς εἰς τὰ ὄρη. Τοιοῦτον δὲ τὸ ὄνομά του ἐνέ-
 πνευσε τρόμον, ὥστε τάξις καὶ ἀσφάλεια ἐκράτησαν πάλιν ἀπὸ τοῦ
 Πίνδου μέχρι τῶν Θερμοπυλῶν. Οὕτω δὲ ἐξασφάλισεν ἑαυτῷ οὐ μόνον
 τὴν φήμην δραστηρίου καὶ δεξιῷ διοικητικοῦ ὑπαλλήλου, ἀλλὰ
 καὶ τὰ μέσα δι' ὧν ἡδύνατο νὰ καταστῇ ἐπικίνδυνος εἰς τὴν Πύλην.
 Τότε διελογίσατο νὰ καταλάβῃ τὸ πασσαλίχιον τῶν Ἰωαννίνων, δι'
 οὗ ἐγκαθιστώμενος ἐν μέσῳ τῆς Ἠπείρου ἡδύνατο νὰ δεσπόζῃ πά-
 σης τῆς Ἀλβανίας. Ἡ μήτηρ αὐτοῦ Χάμκω εἶχεν ἐντούτοις ἀποθά-

νει, καὶ ἡ ἐσχάτη αὐτῆς θέλησις ἐπέτασεν εἰς αὐτὸν καὶ τὴν ἀδελφὴν του ἐκδίκεσιν κατὰ τῶν κατοίκων τοῦ Χορμόβου καὶ Γαρδικίου. Ἰκανὸς καὶ τοῦτο λόγος, ὅπως κεντρισθῇ ἔτι μᾶλλον ἢ πρὸς τὸ πασσαλίχιον τῶν Ἰωαννίνων ὀρεῖς αὐτοῦ. Τὰ σιτηρὰ τῆς γονίμου Θεσσαλίας ἦσαν ὅρος ὑπάρξεως διὰ τὴν πόλιν τῶν Ἰωαννίνων, ὁ δὲ Ἀλῆς, ὡς πασσᾶς τῶν Τρικχάλων, ἐδέσποζε τῆς ἀπὸ Ἠπειροῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐμπορικῆς οἰοῦ, ἰδίᾳ δὲ τῆς μεταξὺ Θεσσαλίας καὶ Ἰωαννίνων συγκοινωνίας.

Ἀπὸ τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως εἶχον διατηρήσει οἱ τῶν Ἰωαννίνων κάτοικοι εἰδὸς τι ἡμιελευθερίας ὑπὸ τοὺς πασσάδες αὐτῶν, ὧν προεκάλουν τὴν ἀνάκλησιν ὡς ἠθελον. Τὸ ἔτος δὲ 1716 ὑπέκυψαν κατὰ πρῶτον εἰς τὸν κεφαλικὸν φόρον, καὶ τὸ 1740 εἰς τὴν ἐξουσίαν πασσᾶ δύο φέροντος ἱππούριδας, ὅστις ἐξήρτητο προτοῦ ἀπὸ τοῦ Βεζύρου τῶν Τρικχάλων. Εἰς ταῦτα ἐθεμελίωσεν ὁ Ἀλῆς πάσας αὐτοῦ τὰς ἀξιώσεις. Ἐμόρφωσεν ἰδίαν φατρίαν μεταξὺ τῶν ἐν Ἰωαννίνοις Ἑλλήνων, καὶ διετῆρει ἐν αὐτοῖς πράκτορας, ὑπεκκαίοντας τὴν μεταξὺ τῶν ἐκεῖ μπεῆδων διχόνοιαν. Ὅτε δὲ ὁ θάνατος τοῦ τῶς πασσᾶ ὑπῆρξεν ἡ ἀφετηρία βιαίων ἐμφυλίων συγκρούσεων μεταξὺ τῶν φιλοδόξων, καὶ φόνοι ἐγένοντο ἐν πλήρει μεσημβρίᾳ, καὶ ἔκλεισεν ἡ ἀγορά, εὐκαιρὸν νομίσας τὴν στιγμήν ὁ Ἀλῆς, συνήγαγε στρατὸν καὶ ὑπερβάς τὸν Πίνδον ἐπεφάνη τὸ φθινόπωρον τοῦ 1788 πρὸ τῶν Ἰωαννίνων. Ἀλλ' ἅμα τῇ ἐμφανίσει αὐτοῦ ἐλησμόνησαν τὰς ἐριδὰς τῶν οἱ διεστηχύτες μπεῆδες, καὶ συναθροίσαντες τὰς πολεμικὰς αὐτῶν δυνάμεις συνεπλάκησαν μετ' αὐτοῦ κατὰ τὴν ὑπερθεὶς τῆς λίμνης χώραν· ἀλλ' ἡττηθέντες ἀπεκρούσθησαν εἰς τὴν πόλιν, καὶ ὁ Ἀλῆς προὔχωρησε μέχρι τῶν τειχῶν τῶν Ἰωαννίνων. Μὴ ἔχων ὅμως ἱκανὸν στρατὸν, ἵνα τολμήσῃ ἐφοδόν, ἤρχισε παρακαλῶν τοὺς κατοίκους καὶ πολλὰ αὐτοῖς ὑποσχόμενος, καὶ κατέπεισε πολλοὺς τῶν ὁπαδῶν αὐτοῦ νὰ πέμψωσι πρεσβείαν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐξαιτούμενοι τὸν διορισμὸν αὐτοῦ ὡς Πασσᾶ. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ ἔκθασις τῆς ἀποστολῆς δὲν ἀνταπεκρίθη εἰς τὰς προσδοκίας του· διότι ἡ Πύλη ἀπέπεμψε τοὺς πρέσβεις, διατάσσουσα νὰ διαλύσῃ ὁ Ἀλῆς τὸν στρατὸν αὐτοῦ καὶ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Τρίκκαλα, ὅπου ἦν ἡ διακαιοδοσία του. Ὁ Ἀλῆς ὅμως μανθάνει παρὰ πιστοῦ τινος ὑπηρετοῦ,

προδραμόντος, ὅτι ἡ πρεσβεία του ἀπέτυχε, καὶ ἀποφασίζει νὰ τολμήσῃ πολιτικόν τι πραξικόπημα, ἐξ ἐκείνων ἅτινα ἐπιτυχάνουσι πάντοτε ἀπέναντι ἀσθενοῦς κυβερνήσεως. Συνεγνοεῖται δὲ πρὸς τοῦτο μετὰ τοῦ ὑπέρτου καὶ τῶν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐπιστροφόντων. Κατὰ τὰ εἰθισμένα οἱ μπέηδες τῶν Ἰωαννίνων ἐξέρχονται εἰς προὔπαντησιν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ φερμανίου καὶ προσκυνοῦσι πλήρεις σεβασμοῦ, φέροντες αὐτὸ ἕκαστος εἰς τὸ μέτωπον εἰς ἔνδειξιν ὑποταγῆς. Ἀναγινώσκειται τότε ἡ διαταγή, καὶ πάντες ἀκούουσι μετ' ἐκπλήξεως, ὅτι ὁ Ἀλῆς διορίζεται πασσᾶς τῶν Ἰωαννίνων καὶ διατάσσονται πάντες νὰ ἀναγνωρίσωσιν εὐθὺς τὸ ἀξίωμα του. Κεραυνὸς ὑπῆρξε τοῦτο διὰ τοὺς μπέηδες· καὶ ἀντιτάσσονται μὲν τινες, ὑποψιθυρίζοντες ὅτι εἶνε πλαστὸν τὸ φερμάνιον, ἀλλ' οἱ πλεῖστοι προσπαθοῦσι νὰ ἐλκύσωσι διὰ ταχειᾶς ὑποταγῆς τὴν εὐνοίαν τοῦ ἀνδρός, εἰς ὃν προβλέπουσιν ὅτι θὰ περιέλθῃ τὸ πασσαλίχιον. Οἱ ὁπαδοὶ αὐτοῦ γίνονται δραστηριώτεροι, ὁ δὲ Ἀλῆς ὠφελούμενος τῆς ταραχῆς, εἰσέρχεται θριαμβευτικῶς τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1788 εἰς τὴν πόλιν, καθιστᾷ ἰσχυρὰν φρουρὰν εἰς τὴν δεσπόζουσαν αὐτῆς ἀκρόπολιν, ἀνταμεῖβει τοὺς φίλους του, καὶ ἀποστέλλει εἰς Κωνσταντινούπολιν νέαν πολυαριθμοτέραν πρεσβείαν, ἥτις πλούσια φέρουσα δῶρα, τὰ ἐνεργητικώτατα εἰς ἐπιτυχίαν τῶν σκοπῶν του μέσα, κατορθοὶ διὰ δωροδοκίας τῶν μελῶν τοῦ Διθανίου τὴν ἀναγνώρισιν τῶν τετελεσμένων γεγονότων. Ὁ λαὸς τῶν Ἰωαννίνων ηὐχαριστήθη ἐκ τῶν γενομένων, καὶ ἄσμενος εἶδεν ἑαυτὸν μεταβάντα ἀπὸ τῆς δεσποτικῆς πιέσεως μικρᾶς ὀλιγαρχίας εἰς τὸ κράτος ἐνὸς μόνου ἀνδρός, θέντος τέρμα εἰς ἀτελευτήτους ἐμφυλίους διχονοίας. Κερδήσας ὁ Ἀλῆς δι' ὁμοίων μέσων τὸ πασσαλίχιον τῆς Ἀρτης, καὶ ὑποτάξας τὴν Ἀκαρνανίαν, ἠδύνατο νῦν ἐν ἀνέσει νὰ σκεφθῇ τὴν κατὰ τοῦ Χορμύθου ἐκδίκησιν αὐτοῦ. Οὕτω δέ, κύριος διὰ δόλου τῆς πόλεως γενόμενος, κατέβαλεν αὐτὴν ἄρδην εἰς ἔδαφος, καὶ ὅσους δὲν ἔσωσεν ἢ φυγῇ διήλασεν ἐν στόματι μαχαίρας. Αἰχμάλωτός τις δέ, κατηγορούμενος ὅτι εἶχε βιάσει τὴν Χάμκων, ἐτέθη ἐπάνω ἐσχάρας, ἐστρεβλώθη δι' ἐμπύρων λαβίδων καὶ ἐψήθη διὰ βραδέος πυρός. Ἡ προσοχὴ τοῦ Ἀλῆ ἐστράφη τότε εἰς τὴν Ἀλβανίαν, ἥς ἡ πλουσία καὶ γόνιμος χώρα ἐτέλει πάντοτε ὑπὸ τὸν πασσᾶν τοῦ Βερατίου, τὸν

εὐνοηθέντα ἐκεῖνον μνηστῆρα, ὅστις εἶχε κερδήσει διὰ τοῦ πλούτου καὶ τῆς σημασίας αὐτοῦ τὴν μνηστῆν τοῦ Ἀλῆ. Ἦτον ἐπικίνδυνον ὅμως νὰ προσβάλῃ αὐτὸν καὶ νὰ ἀρπάσῃ τὴν χώραν τοῦ ὑπὸ τὰ ὅμματα τῆς Πύλης.

Καὶ ὁ Ἰβραῆμ εἶχε προσοχθήσει σπουδαίως κατὰ τῶν ἀνεξαρτήτων λαῶν τῆς μεσημβρινῆς Ἀλβανίας καὶ ἰδίως κατὰ τῶν Σουλιωτῶν. Ὅθεν αἱ προσπάθειαι τοῦ Ἀλῆ εἰς τοῦτο πρὸ παντός ἐτράπησαν, εἰς τὴν κατάλυσιν τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν μικρῶν ἁλβανικῶν κοινοτήτων.

Οἱ Σουλιῶται εἰσὶν ἀπόγονοι ἁλβανῶν χριστιανῶν, ἐκ τοῦ γένους τῶν Τσαμῶν, οἵτινες φυγόντες τοὺς Τούρκους κατὰ τὸν ΙΖ'. αἰῶνα εἰς τὰ ἄγρια κασσιοπαῖα ὄρη, ἐγκατέστησαν ἐκεῖ ἐπὶ φαειρῶν κορυφῶν, ὡς ἐν φυσικῇ τινι γυποφωλεᾷ, ὑπεράνω τῶν χαραδρῶν τοῦ Ἀχέροντος. Τὰ ρεῖθρον ἀπὸ χιλιετηρίδων ἤδη ἤνοιξεν ἑαυτῷ ῥῆγμα διὰ τῶν γιγαντιαίων βράχων. Ἡ δὲ ἀπὸ τῆς κοιλάδος εἰς τὴν ἀκρώρειαν τοῦ Σουλίου ἀνελίσσομένη ἀτραπὸς εἶνε τοσοῦτῳ στενῇ, ὥστε ὁ ὁδοιπὸρος ἄλλοτε μὲν ἀναγκάζεται νὰ βαδίζῃ ἐπὶ τῆς κοίτης τοῦ ἀφρίζοντος ρεύματος, ἄλλοτε δὲ ν' ἀναρρίχῃται πρὸς τὴν ὄφρυν βράχου, ὅθεν αἶγες μόνον διαβαίνουσι. Κατὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ Ἀχέροντος, παρὰ τὴν Κλείσουραν, ἔκειντο τὰ πρῶτα χωρία, Ἀβαρικόν, Κιάφα καὶ Σαμονέδα, εἰς ἀπόστασιν δὲ βολῆς ἢ ἔδρα τῆς κοινότητος, ὀνομαζομένη *Κακοσοῦλι*. Ἐγγὺς τῆς θέσεως ὅπου ἡ ὀρεινὴ ἀτραπὸς καταλείπει τὸν Ἀχέροντα, καὶ ἀνέρχεται διὰ τῶν κρημνῶν μεταξὺ Κιάφας καὶ Κακοσουλίου, ἐπικρέμαται τῆς τρίβου μεμονωμένος τις βράχος, Κούγγι ὀνομαζόμενος, ἐφ' οὗ ἔκειτο τὸ παρὰ τοῦ μοναχοῦ Σαμουὴλ ἐγερθὲν φρούριον τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς. Ἐκεῖ συμβάλλει εἰς τὸν Ἀχέροντα ῥύαξ ἀπὸ τοῦ δάσους καταλειβόμενος· τὸ δὲ ρεῖθρον χυνόμενον διὰ τῆς στενοπριάς τοῦ Γλυκέος εἰς τὴν τῆς Παραμυθίας πεδιάδα, παραλαμβάνει τὸν Κωκυτόν, διαρρέει τὴν Ἀχερουσίαν καὶ ἐκβάλλει εἰς τὸ Ἴόνιον Πέλαγος, παρὰ τὸν παλαιὸν λιμένα τῶν Γλυκέων Ὑδάτων, τὸν σημερινὸν λιμένα τοῦ Φαναρίου. Τὸ κατὰ τὰς ἐκβολὰς αὐτοῦ τέναγος εἶνε τοσοῦτον νοσῶδες, ὥστε οἱ παλαιοὶ ὑπεδείκνυν αὐτὸ ὡς τὴν συντομωτάτην εἰς Ἄδου ὁδόν.

Πολὺ πλέον τῆς φύσεως καὶ τῆς τέχνης προὔτεινεν τὸ Σοῦλι τὸ

φρόνημα και ό ήρωϊσμός τών κατοίκων αυτού. Πάντα παρά τοίς άγρίοις εκείνοις και ρωμαλέοις υίοις τών όρέων ήσαν εις προσβολήν και άμυναν διατεθειμένα. Ωνόμαζον έαυτούς αυταρέσκως «*συμμαχίαν πολεμιστών*», περιεφρόνουν τό έμπορίον και τās τέχνας, κτηνοτροφία δέ μόνον και άρπαγή έθεωρούντο παρ' αύτοίς ώς άξιον άνδρός ασχόλημα. Από δεκαετούς παιδός ήρχιζεν ό Σουλιώτης ασκούμενος εις τά όπλα, και ουδέποτε έχωρίζετο αύτών. Είτε ποιμαίνων τήν άγέλην αυτού εις τόν λειμώνα, είτε πρό τών ίερών εικώνων γονυπετών, είχε πάντοτε τό πυροβόλον επ' ώμου, τήν σπάθην εις τό πλευρόν και τό έγχειρίδιον εις τήν ζώνην. Ό βίος αυτού ήν διαρκής άγών πλήρης περιπετειών και στερήσεων και αύται δ' αί γυναίκες έν ανάγκη απέβαλλον τήν άτρακτον και τήν ήλακάτην και έδραττον τά όπλα.

Έκαστον χωρίον διηρείτο εις φάρας ή συνδέσμους οικογενειών, ών προϊστατο εις πρωτόγερος. Αντί νόμων γραπτών έκράτει παρ' αύτοίς τό δια του χρόνου κεκυρωμένον παλαιόν έθος· κατά δέ τās δυσκόλους περιστάσεις του δημοσίου βίου συνεκροτείτο συμβούλιον εκ τών προϊσταμένων τών τεσσάρων κυρίων χωρίων. Τό όλον του πληθυσμού ύπελογίζετο κατά τό 1730 εις έκατόν μόνον οικογενείας, απολαυνούσας του δικαίωματος του όπλοφορείν· κατά δέ τήν προτελευταίαν δεκαετηρίδα του ΙΗ'. αιώνος συνέκειτο ό αξιόμαχος πληθυσμός εκ χιλίων άρχικων οικιστών και 1500 έποίκων, κατοικούντων τās έπτά άλλας κοινότητας (τό *έπταχώριον*), αίτινες είχαν καθιδρυθή περι τόν πυρήνα τών τεσσάρων ιδίως σουλιωτικων δήμων.

Οί Σουλιώται παρελάμβανον έκαστον γενναϊόν και ένεργητικόν νέον χριστιανόν εκ τής φυλής τών Τσαμών, και επέτρεπον αύτῳ, άν διεκρίνετο έν τή μάχην, νά νυμφευθή σουλιώτιδα κόρην. Αύξανοντες δέ ούτω εις αριθμόν και δύναμιν, κατέστησαν ό τρόμος τών γειτονεουσών τουρκικων κοινοτήτων *Μαργαρίτι* και *Παραμύθια*, πρὸς ας άδιακόπως έμάχοντο· εύρισκον δέ πάντοτε φιλικόν στήριγμα παρά τοίς ένετοίς διοικηταίς τής Πάργας και τής Πρεβέζης. Πολλάκις άνεμιγνύνοντο και εις τήν ύψηλήν πολιτικήν· ούτω δέ μετέσχον τών δια ρωσικῆς ραδιουργίας έξυφανθέντων κινημάτων του 1770 και 1790. Τόν Άπρίλιον του 1790 μετέβη σουλιωτική

πρεσβεία εἰς Πετρούπολιν καὶ ἐπέδωκεν εἰς τὴν Τσαρίναν ὑπόμνημα, δι' οὗ σκληρῶς κατεκρίνετο ἡ διαγωγή τοῦ μυκονίου Ψαροῦ, καὶ ὑπεδεικνύοντο αἱ ὀλέθριαι συνέπειαι, ἃς ἡ φαυλότης αὐτοῦ ἤθελεν ἔχει μεταξύ τῶν φενακισθέντων ῥαγιαδῶν. «Δὲν θέλομεν» ἔλεγον οἱ Σουλιῶται αὐτοὺς θησαυροὺς τῆς Τσαρίνας, ἀλλὰ πυρίτιδα μόνον διὰ τὰς σφαίρας μας». Κατέθηκαν δὲ «τὸ στέμμα τοῦ παλαιοῦ των βασιλείου εἰς τοὺς πόδας τῆς Αἰκατερίνης, καὶ παρεκάλουν αὐτὴν νὰ τοῖς δώσῃ ἡγεμόνα, ἀφοῦ εἶχεν ἐκλίπει πλέον τὸ ἴδιον αὐτῶν βασιλικὸν γένος». Ἡ Αἰκατερίνα ὑπεδέχθη αὐτοὺς εὐμενέστατα καὶ εἰσακούσασα πάσης αὐτῶν αἰτήσεως ὑπεσχέθη ταχεῖαν τὴν βοήθειαν. Εἰσαγαγοῦσα μετὰ ταῦτα τοὺς ἀπεσταλμένους εἰς τὰ δώματα τοῦ Κωνσταντίνου, κατεχάρη ἀκνύσασα τὸν ἔγγονον αὐτῆς προσαγορευόμενον παρὰ τῶν Σουλιωτῶν «*βασιλέα τῆς Ἑλλάδος*». Οἱ Σουλιῶται συνέταξαν πολεμικὸν σχέδιον, καθ' ὃ ἑλληνορωσικὸς μὲν στρατὸς ἔμελλε νὰ εἰσβάλῃ εἰς Μακεδονίαν, ἕτερος δὲ νὰ ἐξορμίσῃ ἐκ τῆς Πελοποννήσου, νὰ ἐνωθῇ μετὰ τοῦ Λάμπρου παρὰ τὴν Εὐβοίαν, καὶ διαβαίνων τὴν Λεβάδειαν νὰ συσσωματωθῇ μετὰ τοῦ πρώτου πρὸ τῆς Θεσσαλονίκης. Ὅτε ὅμως αἱ αὐτοκρατορικαὶ ἐπαγγελίαι ἀπεδείχθησαν σάπωνος φυσαλίδες, ὅτε καταλειφθεὶς ὑπὸ τῶν Ῥώσων ἡττήθη ὁ Λάμπρος, καὶ ὁ ἑλληνικὸς ἀγὼν ἐθυσιάσθη διὰ τῆς ἐν Ἰασίῳ εἰρήνης, τότε βεβαίως πικρὸν μετεμελήθη ὁ παρὰ τὸν Ἀχέροντα μικρὸς ὀρεινὸς λαός, ὅτι ἀνεμίχθη εἰς τὴν μεγάλην πολιτικὴν. Τὴν μετὰ τῶν Ῥώσων ὅμως συμμαχίαν τῶν Σουλιωτῶν ἐπωφελήθη ὁ Ἀλῆς, ἵνα παραστήσῃ εἰς τὸ Διβάνιον τὸ Σοῦλι ὡς φωλεὰν προδοσίας καὶ ἀρπαγῆς, καὶ λάβῃ παρ' αὐτοῦ σουλτανικὸν φερμάνιον πρὸς καταπολέμησιν τῶν Σουλιωτῶν. Ἀλλ' ἡ πρώτη αὐτοῦ προσβολὴ κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 1790 ἀπέτυχεν ἐντελῶς. Οἱ Ἀλβανοὶ του δὲν ἀπετόλμησαν νὰ εἰσδύσωσιν εἰς τὴν ἀγρίαν ὀρεινὴν χώραν, καὶ διεσκορπίσθησαν ληϊζόμενοι τὴν τῆς Παραμυθίας πεδιάδα, ὅτε αἶφνης ἐξώρμησαν οἱ Σουλιῶται τῆς φυσικῆς αὐτῶν ἀκροπόλεως, κατέκοψαν τοὺς ἐξ ἀπροσδοκίτου προσβληθέντας ἐχθροὺς, κατεδίωξαν αὐτοὺς μέχρις Ἰωαννίνων καὶ κατηρήμωσαν ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον τὴν τουρκικὴν χώραν. Πάντα ἀγῶνα κατέβαλεν ὁ Ἀλῆς, ὅπως ἐκδικήσῃ τὴν ὕβριν τῆς ἡττης ἐκείνης, καὶ εἰρήνης ἔτι προτάσεις ἀπέστειλεν εἰς τὸν ἀντίζη-

λον αὐτοῦ Ἰβραῖμ, ἵνα ἐμποδίσῃ οὕτω τὴν εἰς τοὺς Σουλιώτας μυστικὴν συνδρομήν. Ἐξενίκησε δὲ ἀληθῶς ἡ ἀλληλεγγύη τῶν μουσουλμανικῶν συμφερόντων. Τὸ κοινὸν κατὰ παντός χριστιανικοῦ μῆσος ἐπέδρασε τοσοῦτον ἰσχυρῶς, ὥστε ὁ Ἰβραῖμ ἐγκατέλιπε τοὺς Σουλιώτας καὶ συνδιηλλάγη μετὰ τοῦ Ἀλῆ. Συγκατένευσε νὰ νυμφεύσῃ τὴν νεωτάτην αὐτοῦ θυγατέρα μετὰ τοῦ Βελῆ-Μπέη, δευτέρου υἱοῦ τοῦ Ἀλῆ, καὶ ἔπραξε τὸ λάθος νὰ στείλῃ εἰς τὸν Ἀλῆν ἐπικουρικὸν σῶμα κατὰ τῶν Σουλιωτῶν. Συναθροίσας τότε οὗτος πάντας τοὺς ἐχθροὺς ὅσους ἐκ τῶν ἀρπαγῶν αὐτῶν εἶχον ἀποκτήσῃ οἱ Σουλιῶται, ἐστράτευσεν ἐξ Ἰωαννίνων τὴν 1 Ἰουλίου 1792 μετὰ δεκασχιλίων στρατιωτῶν. Ἴνα δὲ διαβοηκολήσῃ τοὺς Σουλιώτας, ἀπέφυγε κατὰ τὸ φαινόμενον πᾶσαν ἐπίθεσιν, προφασιζόμενος ὡς ἀφορμὴν τῆς στρατείας αὐτοῦ τὴν τιμώρησιν τῶν ἀνησύχων κατοίκων τοῦ Ἀργυροκάστρου, ἀρνηθέντων πρὸ μικροῦ νὰ δεχθῶσι μπέην τινά, ὃν εἶχεν ἀποστείλῃ πρὸς αὐτοὺς. Ἐγράψε λοιπὸν πρὸς τοὺς δύο Σουλιώτας ὀπλαρχηγοὺς Μπότσαρην καὶ Τσαβέλλαν, λέγων εἰς αὐτοὺς ὅτι «τοὺς χαιρετᾷ καὶ τοὺς φιλεῖ τὰ μάτια», πανηγυρίζων τὴν ἀνδρίαν αὐτῶν καὶ ἐξαιτούμενος τὴν σύμπραξίν των. Καὶ ὁ μὲν φρόνιμος Μπότσαρς δὲν ἐνέπεσεν εἰς τὴν παγίδα· ἀλλ' ὁ Τσαβέλλας ἐσαγηνέυθη καὶ προσῆλθεν εἰς τὸν Ἀλῆν μετὰ μικροῦ σώματος ἐβδόμηκοντα ἐπιλέκτων. Ὁ Πασσᾶς ἐφάνη πραγματικῶς παρασκευαζόμενος νὰ στρατεύσῃ κατὰ τοῦ Ἀργυροκάστρου. Μετὰ βραχεῖαν ὥμως ἐκεῖσε πορείαν διέταξε νὰ σταθῶσιν, ἵνα στρατοπεδεύσωσι. Εὐθύς δὲ ὡς ἀπέβαλον οἱ Σουλιῶται τὰ ὅπλα των, ἵνα ἀρχίσωσι τὰς πολεμικὰς αὐτῶν ἀσκήσεις, δρόμον καὶ ἄλμα, περιζώννει αὐτοὺς ὁ Ἀλῆς, δεσμεύει δι' ἀλύσεων, καὶ ἀπάγει οὕτω εἰς Ἰωάννινα. Δύο ἐξ αὐτῶν πίπτουσι μετ' ἀπεγνωσμένην ἄμυναν, τρίτος δέ τις κατορθοῖ νὰ διαφύγῃ, καὶ διαπλεύσας ὑπὸ χάλαζαν σφαιρῶν τὸν Καλαμᾶν φέρει τῆς προδοσίας τὸ ἄγγελμα εἰς τοὺς συμπατριώτας αὐτοῦ. Οὕτω δὲ εὗρεν ὁ Πασσᾶς, ὅτε πράγματι ἐστράτευσε κατὰ τοῦ Σουλίου, πάντα ἑτοιμα εἰς ὑποδοχὴν αὐτοῦ. Ἀπελπισθεὶς νὰ κυριεύσῃ αὐτὸ διὰ τῆς βίας, κατέφυγε καὶ πάλιν εἰς στρατήγημα. Διέταξε νὰ φέρωσιν ἐνώπιον αὐτοῦ τὸν Τσαβέλλαν, καὶ ἐπρότεινεν αὐτῷ λαμπρὰς ἀμοιβάς, ἐὰν συγκατένευε νὰ τὸν βοηθήσῃ εἰς τὴν κατὰ-

κτησιν τοῦ Σουλίου, μεταξὺ δὲ ἄλλων καὶ νὰ διορίσῃ αὐτὸν διοικητὴν τῆς Ἀλθανίας, ἀπειλῶν, ἐν περιπτώσει ἀρνήσεως, νὰ ψήσῃ αὐτὸν ζῶντα. Ὁ Τσαβέλλας ἀπήντησεν, ὅτι μεμονωμένος αὐτὸς ἀρχηγός, δὲν ἠδύνατο νὰ ἐκτελέσῃ τὰ ζητούμενα, ὑπέσχετο ὅμως, ἂν τῷ ἐπετρέπετο νὰ ἐπιστρέφῃ εἰς τοὺς συμπατριώτας του, νὰ πράξῃ πᾶν ὅ,τι ὁ Ἀλῆς ἀπῆτει. Ὁ Πασσᾶς συγκατένευσεν εἰς τὰ προτεινόμενα, ὑπὸ τὸν ὅρον ὅμως νὰ κρατήσῃ ὡς ὄμηρον τὸν δωδεκαετῆ τοῦ Τσαβέλλας υἱὸν Φῶτον.

Οὕτως ἀπελύθη καὶ ἐπέστρεφεν εἰς τὸ Σοῦλι ὁ Τσαβέλλας. Συγκαλέσας εὐθὺς τοὺς ἀρχηγούς, ἐξέβηκεν αὐτοῖς τὰ σχέδια τοῦ Πασσᾶ καὶ τοὺς παρώτρυνε ν' ἀντιστῶσιν ἀνενδότως, χωρὶς νὰ συλλογισθῶσι τὴν οἰκογένειάν του. Ἄμα δ' ὡς ἐπεραιώθησαν αἱ ἀμυντικαὶ προπαρασκευαί, ἔγραψεν εἰς τὸν Πασσᾶν:

« Χαίρομαι ὅπου ἐγέλασα ἓνα δόλιον· εἴμ' ἐδῶ νὰ διαφεντεύσω τὴν
 » πατρίδα μου, ἐναντίον εἰς ἓνα κλέφτην σὰν κ' ἐσένα. Ὁ υἱός μου
 » θέλει ἀποθάνει, ἐγὼ ὅμως ἀπελπίστως θέλω τὸν ἐκδικήσω, πρὶν
 » ἀποθάνω· κάποιοι Τοῦρκοι σὰν κ' ἐσένα θὰ ποῦν πῶς εἶμαι ἄσπλαγ-
 » χνος πατέρας, μὲ τὸ νὰ θυσιάσω τὸν υἱόν μου διὰ τὸν ἰδικόν μου
 » λυτρωμόν. Ἀποκρίνομαι, ὅτι ἂν ἐσὺ πάρῃς τὸ βουνόν, θέλεις σκο-
 » τώσῃ καὶ τὸν υἱόν μου μὲ τὸ ἐπίλοιπον τῆς φαιμέλιας μου καὶ
 » τοὺς συμπατριώτας μου· τότε δὲν θὰ μπορέσω νὰ ἐκδικήσω τὸν
 » θάνατόν τους· ἀμὴ ἂν νικήσωμεν, θέλει ἔχω καὶ ἄλλα παιδιὰ,
 » ἢ γυναῖκα μου εἶναι νέα· ἐὰν ὁ υἱός μου, νέος καθὼς εἶναι, δὲν μένει
 » εὐχарιστημένος ν' ἀποθάνῃ διὰ τὴν πατρίδα του, αὐτὸς δὲν εἶναι
 » ἄξιος νὰ ζήσῃ καὶ νὰ γνωρίζεται ὡς υἱός μου· ἔτζι. Προχώρησε
 » λοιπὸν ἄπιστε· εἶμαι ἀνυπόμονος νὰ ἐκδικηθῶ, νὰ πῶ τὸ αἷμά σου.

» Ἐγὼ ὁ ὠμοσμένος ἐχθρός σου

ΚΑΠΕΤΑΝ ΛΑΜΠΡΟΣ ΤΣΑΒΕΛΛΑΣ.

Δικαίως ὀνομάζει ὁ Νήβουρ θουκυδίδειον τὴν περὶ τῶν γεγονότων τούτων ἔκθεσιν τοῦ Περῤῥαίου. Ἐδῶ βλέπει τις ἔτι τὸ παλαιὸν φρόνημα καὶ τὴν μεγάλθυμον ὑπὲρ τῆς πατρίδος αὐταπάρνησιν, ἀξίαν νὰ προταθῇ ὡς παράδειγμα εἰς τὴν σημερινὴν ἀβρὰν καὶ εὐπαθεῖ γενεάν· ἐδῶ ἀπαντᾷ τις μείζονα τῶν τοῦ Γουλιέλμου Τέλλου, — ἂν δύναται νὰ παραβληθῇ ἡ ἱστορία πρὸς τὸν μῦθον. Ὁ Φῶτος ἤχθη

πρὸ τοῦ Βελῆ, υἱοῦ τοῦ Ἀλῆ, ὅστις τῷ ἀνεκοίνωσεν, ὅτι κατὰ διαταγὴν τοῦ Πασσᾶ ἔμελλε νὰ τὸν ψήσῃ ζῶντα. «Δὲν σὲ φοβοῦμαι», ἀπήντησεν ὁ παῖς, «ὁ πατήρ μου θὰ μ' ἐκδικήσῃ». Τοιοῦτος ἡρωϊσμός ἐν τοσοῦτῳ νεαρᾷ ψυχῇ ἔτυψε βαθύτατα τὸν Ἀλῆ Πασσᾶν· οὕτω δ' ἐφείσθη τῆς ζωῆς τοῦ Φώτου, ὅστις ἐλευθερωθεὶς μετὰ τὸν πόλεμον, ἠξήθη ἑξοχος τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας πολέμου ἥρωος. Ἀγανακτῶν ὅμως ἐπὶ τῷ δόλῳ ὁ Πασσᾶς, παρεσκεύασε νῦν φοβερὰν κατὰ τοῦ Σουλίου προσβολήν, ὀπλίσας νέον ἐπὶ τούτῳ στρατόν, καὶ ὑποσχεθεὶς 500 γρόσια εἰς ὃν τινα τῶν μαχητῶν ἤθελεν ἀναβῆναι ἐξ ἐφόδου εἰς τὴν ἀκρόπολιν τοῦ Σουλίου· οὕτω δὲ τὴν 20 Ἰουλίου 1792 εἰσῆλθεν ἡ στρατιὰ αὐτοῦ εἰς τὴν χαράδραν τοῦ Ἀχέροντος, καὶ προὔχωρησε πολὺ πλέον ἢ ἄλλοτε. Ὁ τῶν Σουλιωτῶν ἀρχηγὼν Μπότζαρης ἀφῆκε τὸν ἐχθρόν, μετὰ μικρὰν προσπεποιημένην συμπλοκὴν, νὰ προχωρήσῃ μέχρι τοῦ τρίτου Πύργου, ὅστις προὔστατευε τὸ στενὸν τῆς Κλεισούρας. Τότε ὅμως ἐδόθη τὸ σημεῖον τῆς γενικῆς προσβολῆς, καὶ τετρακόσιοι ἄνδρες ὑπὸ τὸν υἱὸν τοῦ Μπότζαρη ἐπέπεσον ἐξ ἐνέδρας κατὰ τῶν προσβαλόντων. Ὁ Τσαβέλλας ἐπέδραμεν ἐκδικήσιν πνέων, ἡ δὲ σύζυγός του Μόσχω, βοηθουμένη ὑπὸ τῶν γυναικῶν τοῦ γένους τῆς, κατεκύλιεν ἀπὸ τοῦ ὕψους λίθους, συννηθροισμένους ἐκεῖ πρὸς τοιαύτην ἀνάγκην. Συγχρόνως δὲ ἐξοδος τῆς φρουρᾶς τοῦ Τίχου ἀπέκοψεν εἰς τοὺς Ἀλθανοὺς τὴν ὀπισθοχώρησιν. Ἡ συμπλοκὴ ἐγένετο τότε γενικὴ, καὶ ἐκ τῶν 2000 μισθοφόρων τοῦ Πασσᾶ μόλις 140 ἐσώθησαν, ἐνῶ εἰς 100 περίπου ἀνέβη ἡ τῶν Σουλιωτῶν ἀπώλεια. Πυραμίδα ἀνήγειραν οἱ Σουλιῶται ἐκ τῶν ἀποκοπεισῶν κεφαλῶν τῶν Μουσουλμάνων, τὰ δὲ πτώματα αὐτῶν ἔρριψαν εἰς τὸν Ἀχέροντα. Ὁ Ἀλῆς, ὅστις εἶχε θεωρήσει τὴν μάχην ἀπὸ παρακειμένου λόφου, ἔφυγεν εἰς Ἰωάννινα τρίζων ἐκ λύσσης τοὺς ὁδόντας, διέταξεν, ἵνα κρύψῃ τὸ αἷσχος του, νὰ μείνῃσι κλειστὰ τὰ παράθυρα κατὰ τὴν εἵσοδον αὐτοῦ, καὶ ἔμεινεν ἐπὶ δεκαπέντε ἡμέρας τεθαμμένος ἐν τῇ μονῳσί τοῦ παλατίου του. Οἱ στρατιῶται αὐτοῦ, κατὰχοποι καὶ περίτρομοι, ἐπέστρεψαν διεσχορπισμένοι, οἱ δὲ Σουλιῶται κατεδίωξαν αὐτοὺς μέχρι τῶν προαστείων τῶν Ἰωαννίνων, ὅπου ὁ ἐπίσκοπος ἐπρότεινεν αὐτοῖς εἰρήνην ἐξ ὀνόματος τοῦ Ἀλῆ. Κατὰ τοὺς ὅρους αὐτῆς ὤφειλεν ὁ Ἀλῆς νὰ παραχωρήσῃ τοῖς

Σουλιώταις πᾶσαν τὴν μέχρι Δερβισιάνης, ἑξ μίλια μακρὰν τῶν Ἰωαννίνων, χώραν νὰ ἀποδώσῃ τοὺς αἰχμαλώτους, καὶ νὰ πληρώσῃ 1000 γροσίων λύτρα δι' ἕκαστον τῶν τούρκων αἰχμαλώτων. Ἐννοεῖται, ὅτι δὲν ἐτήρησε τὰ ἄρθρα τῆς συνθήκης. Ἀλλ' αἱ ἐπελθοῦσαι ἐν τῇ Τουρκίᾳ μεγάλαι ἀνατροπαὶ ἐμπόδισαν αὐτὸν νὰ ἐπιχειρήσῃ νέαν κατὰ τοῦ Σουλίου προσβολήν. Ἐποιήσατο οὕτω τὴν ἀνάγκην φιλοτιμίαν, καὶ τὴν τέχνην αὐτὴν ἐγνώριζε κάλλιστα. Ἦρχισε δὲ φροντίζων περὶ τῶν οἰκονομικῶν του, ἐσώρρευσε ὅσα περισσότερα ἠδύνατο χρήματα, καὶ κατεβάρυνε διὰ φόρων τοὺς Ἀλβανούς. Ὅτε δὲ ὁ Καραμустаφᾶς τῆς Σκόδρας ἐκηρύχθη *φιρμαν.λῆς*, προσηνέχθη ὁ Ἀλῆς, ὡς πιστὸς τῆς Πύλης ὑπῆκοος, εἰς καταπολέμησιν τοῦ προγεγεραμένου, καὶ ἀπεκόμισε καλλίστην ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ λείαν, τὴν Ὀχρίδα, τὸν σπουδαιότατον μεταξὺ Κωνσταντινουπόλεως καὶ μέσης Ἀλβανίας δεσμόν. Ἐννόησε δὲ ἐπίσης κάλλιστα νὰ ὠφελῇ ἐκ τῶν ἐπὶ Σελίμ ταραχῶν καὶ τοῦ ἀναθρασμοῦ ὃν εἶχε προκαλέσει ἡ γαλλικὴ ἐπανάστασις ἐν τῇ ἀκατασκεύῳ Τουρκίᾳ. Ἡ ἐν Καμποφορμίῳ εἰρήνην παρέσχεν εἰς τοὺς Γάλλους τὰς Ἰονίους νήσους, καὶ τὴν 5 Ἰουλίου 1797 ὑψωσεν ὁ στρατηγὸς Ζεντίλης τὴν τρίχρουν σημαίαν ἐπὶ τῶν τειχῶν τῆς Κερκύρας. Οὕτω ἠνοιγετο νῦν εὐρὺ στάδιον εἰς τὰς ῥαδιουργίας τοῦ Ἀλῆ. Ἡ ἐνετικὴ δημοκρατία, διὰ τῶν ὀπλων ἣ διὰ τοῦ δόλου, εἶχε τέως ἀπομακρύνει τῆς θαλάσσης τοὺς πασσάδες τῆς Στερεᾶς, οὐδεμίᾳ δὲ τουρκικῇ σημαίᾳ εἶχε διέλθει τὸ στενὸν τῆς Κερκύρας ἀπὸ τῆς κατὰ τὴν Ναύπακτον ναυμαχίας, καὶ ζηλοτύπως ἐφρούρουν οἱ Δόγαι τὴν ἐλευθερίαν τῆς Ἀδριατικῆς θαλάσσης. Ἡ δημοκρατία εἶχε λάβει προσέτι φερμάνιον παρὰ τῆς Πύλης, καθ' ὃ οὐδὲν φρούριον ἠδύνατο νὰ οἰκοδομηθῇ ἐπὶ τῆς ἡπειρωτικῆς ἀκτῆς, εἰς ἀπόστασιν ἐνὸς μιλίου ἀπὸ τῆς θαλάσσης· οὕτω ἔκειτο ἀνυπεράσπιστον τὸ ἐν Σαλαγόρᾳ τελωνεῖον τοῦ Ἀλῆ. Τούτου ἔνεκεν αἱ προσπάθειαι αὐτοῦ ἐτράπησαν πρὸ παντὸς εἰς ἀποκτησιν τῆς εὐνοίας τοῦ νέου γάλλου κυριάρχου· ἐκ τῶν ὁδηγῶν δὲ τοῦ Ναπολέοντος πρὸς τὸν γάλλον διοικητὴν Κερκύρας βλέπομεν, ὅτι τοῦτο καθίστατο εὐκόλον εἰς αὐτόν. Ἀ' Ἐμποδιζόντες τὸν Ἀλῆν, πολῖτα στρατηγέ», ἔγραφεν ὁ Ναπολέων τὴν 10 Νοεμβρίου 1797, ἀνὰ ταράξῃ τὰς ἡμετέρας κτήσεις, πρέπει τὸ καθ'

ὑμᾶς, νὰ διάκεισθε αὐτῷ εὐνοϊκῶς. Συμφέρει εἰς τὴν Δημοκρατίαν νὰ ἐνισχυθῇ ὁ Πασσᾶς οὗτος, νὰ καταβάλῃ τοὺς ἀντιζήλους του, καὶ νὰ καταστῇ τοσοῦτον σημαίνων ἡγεμῶν, ὥστε νὰ ἀποβῇ χρήσιμος εἰς τὴν Δημοκρατίαν. Αἱ κτήσεις ἡμῶν εἶνε τοσοῦτον ἐγγὺς αὐτοῦ, ὥστε δὲν εἶνε δυνατόν νὰ παύσῃ ἐνδιαφέρουσα αὐτὸν ἢ ἡμετέρα φίλια. Στείλατε πρὸς αὐτὸν ἀξιωματικούς τοῦ μηχανικοῦ καὶ τῶν ἐπιτελῶν, ἵνα ἀποκτήσωσι γενικὴν τινα γνῶσιν τῆς θέσεως, τῶν κατοίκων καὶ τῶν ἐθίμων τῆς Ἀλβανίας. Διατάξατε γεωγραφικὰς καὶ τοπογραφικὰς περιγραφὰς πάσης τῆς τοσοῦτον σπουδαίας νῦν δι' ἡμᾶς χώρας, ἀπὸ Ἀλβανίας μέχρι Μωρέως, καὶ προσπαθήσατε νὰ διατελῇτε ἐν γνῶσει πασῶν τῶν ῥαδιοργισμῶν, αἵτινες νέμονται τοὺς λαοὺς αὐτοὺς. Εἶνε ἀνάγκη, πολῖτα στρατηγέ, νὰ θωπεύσῃτε πάντα τὰ περὶ τὴν Πρέβεζαν κατοικοῦντα φύλα, ἵως ἐπίσης καὶ πάντα τὰ εἰς τὰς ἡμετέρας κτήσεις ὅμορα, ἅτινα φαίνονται ἤδη τοσοῦτον καλῶς ὑπὲρ ἡμῶν διατεθειμένα». Ὁ Ἀλῆς ἐφάνη εὐχαριστηθεὶς ἐκ τῶν νέων αὐτοῦ κατὰ τὴν Ἐπτάνησον γειτόνων. Ὑπεδέξατο ἐν μεγίσταις τιμαῖς τὸν τοῦ Ζεντίλη ἀπεσταλμένον Ῥόζαν, οὗτινος ταχέως διεῖδε τὰς ἀδυναμίας, ἀφῆκε νὰ τῷ προσαρτήσῃ μόνος τὴν τρίχρουν ταινίαν, καὶ ἐνύμφευσεν αὐτῷ τὴν Ἑλληνίδα Ζωίτσαν, τὴν ὠραιότατην τῆς Ἠπείρου κόρην, τελέσας τοὺς γάμους αὐτῶν ἐν αὐτῷ τῷ παλατίῳ του. Συνάμα δὲ ἡνυχάρισται ὁ Πασσᾶς τὴν καρδίαν τῶν νέων αὐτοῦ γάλλων φίλων, διαβεβαιῶν αὐτοῖς ἐκθύμως τὴν πολιτικὴν του ὁμοφροσύνην, καὶ ἰσχυρίζόμενος πρὸς τὸν γάλλον διοικητὴν τῆς Πρεβέζης, ὅτι εἶνε πιστὸς ὁπαδὸς τῆς τῶν Ἰακωβίνων θρησκείας, καὶ ἀπαιτεῖ θερμῶς νὰ μνηθῇ τὴν λατρείαν τῆς Καρμανιόλης. Μόνον πολιτικὸς ἀρχάριος ἡδύνατο νὰ σαγηνευθῇ ἐκ τῆς φαινομένης εἰλικρινείας καὶ ἀφελείας τοῦ τυράννου. Διὰ τὸν Ἀλῆν αἱ τοῦ 1789 ἰδέαι ἦσαν μέσον μόνον αὐξήσεως τῆς ἰσχύος του, ἐφ' ᾧ ἐμειδία ὁ ἴδιος ὁσάκις δὲν τῷ ἦτο πλέον χρήσιμον. Οὕτω λαβὼν παρὰ τοῦ Ζεντίλη τὴν ἄδειαν τοῦ νὰ διαβῇ τὸν πορθμὸν τῆς Κερκύρας, παρεσκεύασε ταχέως καὶ κρύφα στόλον ἐν τῷ κόλπῳ τῆς Ἀρτης, ἡγκυροβόλησε τὴν παραμονὴν τοῦ Πάσχα εἰς τὸν ὅρμον τοῦ Λουκόβου, ἐπέπεσε διὰ τῶν Ἀλβανῶν αὐτοῦ τὸ μεσονύκτιον, διαρκούσης τῆς λειτουργίας τοῦ Πάσχα, κατὰ τῶν χρι-

στιανικῶν χωρίων Ἁγιος Βασίλειος καὶ Νυφίτσα, ἅτινα ἀπὸ μακροῦ ἤδη ἐπωφθαλμία, ἐδῆωσε τὰς ἐκκλησίας, ἀπετέφρωσε τὰς οἰκίας, ἐφόνευσε τοὺς κατοίκους, καὶ ἀνήγειρε φρούριον ἐν τῷ μοναστηρίῳ τοῦ ἁγίου Βασιλείου, δι' οὗ ἐδέσποσε τοῦ πορθμοῦ τῆς Κερκύρας. Οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει πράκτορες αὐτοῦ δὲν ἡμέλησαν νὰ παραστήσωσιν εὐνοϊκῶς δι' αὐτὸν τὸ πραξικόπημα, ἡ δὲ Πύλη εὐρέθη ἡναγκασμένη νὰ ἀνταμείψῃ τὰ κατὰ τῶν ἀπίστων ἀνδραγαθήματα αὐτοῦ διὰ τῆς ἀπονομῆς τοῦ τίτλου «Ἀρσλάν».

Κατέκτησε δ' ἐντελῶς τὴν εὐνοίαν τοῦ Διβανίου, προτείνας νὰ ἐνωθῇ, ἀρχηγῶν ἀλβανικοῦ ἐπικουρικοῦ σώματος, μετὰ τοῦ μεγάλου βεζύρου Χουσεῖν καὶ νὰ στρατεύσῃ ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν σουλτανικῶν στρατευμάτων κατὰ τοῦ ἀποστάτου Πασβάν-Ὀγλού. Τεσσαράκοντα πασσάδες, ἐξ Εὐρώπης καὶ Ἀσίας, συνήχθησαν οὕτω ὑπὸ τὰ τείχη τοῦ Βιδινίου, καὶ πρῶτον τότε ἔσχεν ὑπὸ τὰς διαταγὰς αὐτοῦ ὁ Σουλτάνος οὕτως εὐσταλῇ στρατόν. Ὁ Ἀλῆς ἦλθε μετὰ 8,000 ἐπιλέκτων καὶ ταχέως ἐπέβαλε σέβας εἰς τε φίλους καὶ ἐχθρούς. Ἄν δὲ δὲν ἐγνώριζεν ἤδη ἀπὸ πολλοῦ τὰ τουρκικὰ πράγματα, ἐν πάσῃ αὐτῶν τῇ σαπρίᾳ, ἡ ἐκστρατεία ἐκείνη ἤθελεν ἀνοίξῃ αὐτοῦ τοὺς ὀφθαλμούς, διδάσκουσα αὐτόν, ὅτι οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ εἶνε εὐκολώτερον εἰς τὰ μέρη ν' ἀποσπασθῶσι τοῦ ὅλου ἢ ἐν Τουρκίᾳ, καὶ οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ δύναται νὰ ἐλπίσῃ μεῖζον τὸ ἰσχυρὸν αὐτοκέφαλον.

Διχόνοια καὶ στάσις ἐξερράγησαν ἐν τῷ τουρκικῷ στρατοπέδῳ. Ὁ Πασβάν-Ὀγλού εἶχεν ὑπὲρ ἑαυτοῦ, ὡς ἀντιπρόσωπος τῶν παλαιοτουρκικῶν συμφερόντων, τὰς συμπαθείας τοῦ πλείστου μέρους τῶν παλιορχητῶν· ἡ δὲ εἵδησις τῆς εἰς Αἴγυπτον γαλλικῆς στρατείας ἤυξησε τὴν ἐν τῷ τουρκικῷ στρατῷ ἀβουλίαν. Ὁ προβλέπων τὴν μετὰξὺ Γαλλίας καὶ Πύλης ῥῆξιν Ἀλῆς ἐπέδειξε τότε εἰς τὸν μέγαν βεζύρην ἐπιστολὰς τοῦ υἱοῦ του Μουκτάρ, ἀγγελλούσας σπουδαῖον ἀναβρασμὸν μετὰξὺ τῶν Ἑλλήνων καὶ κίνδυνον ἐπαναστάσεως ὑπὸ τῶν Γάλλων ὑπεκχαιομένης. «Οἱ χωρικοί», ἔγραφεν ὁ Μουκτάρ, «ἀρχίζουσι νὰ ψάλλωσιν ἐν ἄσμᾳ μεταφρασθὲν εἰς τὸ ἐλληνικὸν ὑπὸ τοῦ Ῥήγα καὶ ὀνομαζόμενον Μασσαλιωτικόν». Ἐπὶ τοῖς ἀγγέλεμασι τούτοις ἔλαβεν ὁ Ἀλῆς παρὰ τοῦ Τούρκου ἀρχιστρατήγου τὴν ἀδείαν νὰ ἐπανακάμψῃ εἰς Ἰωάννινα.

Κατὰ τὸ φαινόμενον διέκειτο ἔτι φιλικῶς πρὸς τοὺς Γάλλους. Ἐκ Μελίτης εἶχεν ἀποστείλει πρὸς αὐτὸν ὁ Ναπολέων ἓνα τῶν ἀξιωματικῶν του, τὸν Λαβαλέτ, ἀνακοινῶν αὐτῷ, ὅτι ἤθελεν ἀνταμειφθῆ καὶ προαχθῆ ἀναλόγως τῶν ὑπηρεσιῶν, ἃς ἤθελε παράσχει εἰς τοὺς Γάλλους, ἀναλόγως τῆς ἀνδρείας καὶ τῆς γενναιότητος αὐτοῦ. «Ἐντιμότητε φίλε μου», ἔγραφεν αὐτῷ ὁ γάλλος στρατηγὸς τὴν 17 Ἰουνίου 1798, «ἀφοῦ σᾶς προσφέρω τὰς εὐχάς μου ὑπὲρ ὑγείας καὶ εὐζωΐας σας, λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ σᾶς πληροφορήσω, ὅτι γνωρίζω πρὸ πολλοῦ τὴν ὑμετέραν συμπάθειαν ὑπὲρ τῆς γαλλικῆς δημοκρατίας. Τοῦτο μοὶ ἐνέπνευσε τὴν ἐπιθυμίαν νὰ εὗρω τρόπον, ὅπως σᾶς ἐκφράσω τὴν ὑπόληψίν μου. Νομίζων δὲ τὴν περίστασιν εὐκαιρον, ἔσπευσα νὰ σᾶς γράψω τὴν φιλικὴν ταύτην ἐπιστολὴν καὶ ἐπεφόρτισα ἓνα τῶν ὑπασπιστῶν μου νὰ φέρῃ καὶ ἐγχειρίσῃ αὐτὴν εἰς ὑμᾶς. Ἐπεφόρτισα αὐτὸν συνάμα νὰ σᾶς κάμῃ προτάσεις τιὰς ἐκ μέρους μου, καὶ ἐπειδὴ δὲν ἐννοεῖ τὴν γλῶσσάν σας, ἐκλέξατε, παρακαλῶ, πιστὸν καὶ ἀσφαλῆ διερμηνέα δι' ὅσα θέλει συνομιλήσει μεθ' ὑμῶν. Σᾶς παρακαλῶ νὰ πιστεύσητε εἰς ὅσα θέλει σᾶς εἶπει ἐξ ἐμοῦ, καὶ νὰ μοὶ τὸν ἀποστείλῃτε ταχέως μετ' ἀπαντήσεως γεγραμμένης τουρκιστί διὰ τῆς ἰδίας ὑμῶν χειρός». Ὁ Ἀλῆς ὑπεκρίθη ἐπὶ τινα χρόνον, ὅτι κατεγοητεύθη ἐκ τῶν ἐπαγγελιῶν τοῦ γάλλου στρατηγοῦ· διεκοίνωσε δὲ εἰς τὰς ἐν Κερκύρᾳ γαλλικὰς ἀρχάς, ἅμα ἐπανακάμψας ἐκ Βιδινίου, ὅτι ἦν διατεθειμένος νὰ τηρήσῃ αὐστηροτάτην οὐδετερότητα. Παρεσκεύασεν ἐν Φιλάταις λαμπρὰν ἑορτὴν εἰς τιμὴν τοῦ ὑπασπιστοῦ Ῥόζα, ἀλλ' ἐν μέσῳ τῶν φιλικῶν τοῦ Ἀλῆ διαβεβαιώσεων συνελήφθη ὁ ἀνύπτοτος τῇ διαταγῇ αὐτοῦ καὶ ἀλυσιδετος μετήχθη εἰς Ἰωάννινα. Ἐκεῖ δι' ἀμοιβῶν καὶ βασάνων ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ ὁμολογήσῃ λεπτομερῶς τὰ περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν γάλλων στρατιωτῶν, καὶ ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι ἦτο κατὰσκοπος, ἀπέστειλεν αὐτὸν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τότε ἀποβαλὼν τὸ προσωπεῖον ἐσπράτευσε τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1798 κατὰ τῆς Πρεβέζης, ὑπερασπιζομένης ὑπὸ 400 μόνον κατοίκων καὶ 300 Γάλλων. Ὁ τῆς Ἀρτης ἀρχιεπίσκοπος Ἰγνάτιος εἶχεν ἤδη σπείρει, πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ Ἀλῆ, τὴν διχόνοιαν μεταξὺ τῶν ὑπερασπιστῶν, καὶ ὅτε ὁ Ἀλῆς τὴν νύκτα τῆς 23 Ὀκτωβρίου προσέβαλε τὴν πόλιν

διὰ πεντακισχιλίων Ἀλβανῶν, ἐγκατέλιπον οἱ κάτοικοι ἀβοηθήτους τοὺς τέως συμμάχους των. Οἱ Γάλλοι μετ' ἡρωϊκωτάτην ἄμυναν ἠναγκάσθησαν τέλος νὰ ἐνδῶσωσιν εἰς τὸ ὑπερβάλλον τοῦ ἀριθμοῦ καὶ νὰ συνθηκολογήσωσιν. Ἡ πόλις παρεδόθη ἐπὶ ὅσῳ ἡμέρας εἰς ἐξήωσιν καὶ ἐρήμωσιν, οἱ δὲ κάτοικοι σκληρῶς τὴν προδοσίαν αὐτῶν ἀποτίσαντες, κατεκόπησαν ἀνυπεράσπιστοι, καὶ 200 ἔτι φυγάδες, δραμόντες εἰς Βόνιτσαν καὶ πεισθέντες ὑπὸ τοῦ Ἰγνατίου νὰ ἐπιστρέψωσι, κατεσφάγησαν ἐν πάσῃ ἀπαθείᾳ.

Ἡ ἐν Πρεβέζῃ σφαγὴ ἐφείλκυσε τὴν γενικὴν προσοχὴν ἐπὶ τὸν Πασσᾶν τῶν Ἰωαννίνων. Ἡ Πύλη τῷ ἀπένειμε καὶ τρίτην ἱππουριν, ὁ δὲ ναύαρχος Νέλσων συνεχάρη αὐτῷ ἐπὶ τῇ νίκῃ του. Ἀλλ' ἡ τῆς Πρεβέζης ἄλωσις ἦν διὰ τὴν φιλοδοξίαν τοῦ Ἀλῆ τὸ πρῶτον μόνον βήμα πρὸς μείζονας ἐπιχειρήσεις. Κατέλαβε τὴν Βόνιτσαν, ὑπεστήριξε τοὺς Ῥώσους καὶ Τούρκους κατὰ τὴν πυλαιορκίαν τῆς Κερκύρας, καὶ προσεπάθησε νὰ πατήσῃ ὁ ἴδιος τὸν πόδα ἐπὶ τῶν Ἰονίων νήσων. Ἀπέτυχεν ὅμως ἀποπειραθεὶς νὰ διαβῇ τὸν πορθμὸν τῆς Λευκάδος παρὰ τὴν Πλάγιαν καὶ νὰ κρατήσῃ τῆς νήσου, διότι ἐγκαίρως ἐπῆλθε ῥωσικὸς στόλος, ἐπίσης δὲ ἐματαιώθη ὑπὸ τοῦ ῥώσου ναυάρχου Ὁκζακωφ ἡ μελετωμένη παρ' αὐτοῦ κατὰ τῆς Πράγας ἐπιδρομὴ. Ἠναγκάσθη οὕτως ὁ Ἀλῆς νὰ ἀρκεσθῇ εἰς τὴν κατὰληψιν τῆς Γεμενίτσας καὶ τοῦ Βουτριντοῦ, ἡ δὲ συνθήκη τοῦ Μαρτίου τοῦ 1800, ἀσφαλίσασα τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἰονίου δημοκρατίας ὑπὸ τὴν ῥωσοτουρκικὴν προστασίαν, ἔθετο τέρμα εἰς τὰς πρὸς δυσμὰς προόδους του. Ἀλλὰ τοσούτῳ βαθυτέρον ἐρρίζωσε τότε ἐν αὐτῷ ἡ ἀπόφασις τοῦ νὰ ὑποτάξῃ τὸν ἐντὸς τοῦ κράτους του ἐπικινδυνότατον ἐχθρόν, τοὺς Σουλιώτας, πρὶν ἢ προβῇ εἰς ἄλλας ἐπιχειρήσεις.

Ἐξέκαυσε τὸν θρησκευτικὸν φανατισμὸν τῶν Ἀλβανῶν του, παραστήσας αὐτοῖς, ὅτι ἡ τουρκικὴ μὲν ἰσχὺς παρήκμασεν, ἡ τῆς Ἀλβανίας ὅμως δύναμις θέλει ἀνυψωθῇ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων ἐκείνης, καὶ ὅτι ἐπομένως καθῆκον αὐτῶν εἶνε νὰ ἐξολοθρεύσωσι τοὺς ἐχθροὺς τῆς πίστεώς των. Ἐν τῷ κοινῷ κατὰ τῶν *γκιαούριδων* μίσει ἐγνώριζε κάλλιστα ὁ Ἀλῆς ὅτι συνηντῶντο καὶ προσήγγιζον τὰ ἄλλως τοσοῦτον διεστῶτα στοιχεῖα τῶν Σουνιτῶν καὶ Σχιϊτῶν. Διεβεβαίουν δὲ τοὺς ὑπὸ τῶν Δεσβισῶν καὶ Σεΐκων ἠλεκτρισμένους Ἀλβανούς, ὅτι

οὐδόλως ὠρέγετο τῶν ἐπιγείων ἀγαθῶν τῶν χριστιανῶν καὶ ἠρκεῖτο μόνον εἰς τὴν ἀνταμοιβήν, ἣς ἤθελε τύχει ἐν τῷ ἄλλῳ κόσμῳ ἀνθ' ὧσων ἔπραξεν ἐπὶ γῆς καλῶν. Ἄν ἐνίκα, ἤθελεν, ἔλεγε, νὰ γείνη *χατζής*, νὰ κατοικήσῃ *τεκέτ*, καὶ νὰ ζήσῃ καὶ ν' ἀποθάνῃ ὡς δερβίσης· δὲν ἠδύνατο ὅμως νὰ ἡσυχάσῃ, ἐνόσφ' ὑπῆρχον χριστιανοὶ ἐπὶ τῆς γῆς. Ὡμοσε δὲ εἰς τὸ Κοράνιον, ὅτι δὲν ἤθελε καταθέσει τὰ ὄπλα, πρὶν ἢ καταστήσῃ ῥαγιάδες τοὺς Σουλιώτας, καὶ οἱ ἐπισημύτατοι τῶν Ἀλβανῶν ὀπλαρχηγῶν ἐμιμήθησαν αὐτόν.

Συναγαγὼν στρατὸν δεκακισχιλίων ἀνδρῶν, διέδωκε σκοπίμως τὴν ψευδῇ φήμην, ὅτι ἐπρόκειτο δῆθεν ν' ἀποσπασθῇ τῶν Ῥώσων ἡ Κέρκυρα καὶ νὰ διωχθῶσιν οἱ Γάλλοι ἐκ τῆς Αἰγύπτου. Οὕτω δέ, βαυκαλήσας τοὺς Σουλιώτας ἐν ἀπατηλῇ ἀσφαλείᾳ, ἐστράφη αἰφνης κατὰ τοῦ Σουλίου τὸν Ἰούνιον τοῦ 1800, δωροδοκῆσας πρότερον διὰ 25,000 γροσιῶν τῶν ἀρχηγῶν τῶν Σουλιωτῶν Γ. Μπότσαρην, ὅπως ἀποκοιμίσῃ τοὺς πατριώτας του καὶ κατορθώσῃ νὰ περιέλθωσιν εἰς χεῖρας αὐτοῦ τὰ πολεμεφῶδια τοῦ γένους του. Καὶ κατελήφθησαν μὲν ἀπροσδοκῆτως οἱ Σουλιῶται, ἀλλὰ δὲν ἀπώλεσαν τὸ θάρρος αὐτῶν. Ἀρχηγός των ἦν ὁ Φῶτος ἐκεῖνος, οὔτινος τὸ ἀνδρικὸν θάρρος εἶχεν ἐνωρίς ἤδη καταδειχθῇ ἐν ὥρᾳ κρισίμῃ, ὅσως, ὡς ὁ Ἀννίβας, παῖς ἔτι εἶχεν ὁμόσει ὄρκον αἰωνίας ἔχθρας κατὰ τῶν πολεμίων τῆς πατρίδος του, καὶ τοσοῦτον διεκρίθη ὡς ἀνὴρ διὰ τῆς γενναιότητος καὶ τοῦ ἀνδροπρεποῦς του ἡθους, ὥστε οἱ πατριῶταί του κατήντησε νὰ ὀρκίζωνται εἰς τὸ σπαθί τοῦ *Τσαβέλλια*.

Ἀφοῦ αἱ πρῶται τοῦ Ἀλῆ προσβολαὶ ἀπεκρούσθησαν, ἀπεφάσισεν οὗτος νὰ μεταβάλλῃ τὴν πολιορκίαν εἰς ἀποκλεισμόν, καὶ διέταξε τὴν κατασκευὴν ὠχυρωμένων πύργων κατὰ τὰς διεξόδους τῶν στενοποριῶν· μίλια δὲ ὅλα περὶ τὰς ἔχθρας τοῦ Ἀχέροντος κατηρημώθη ἡ χώρα, ἵνα καταστῇ ἀδύνατος ἡ προνομὴ εἰς τοὺς πολιορκουμένους. Προσεκλήθησαν ἐπίσης οἱ γείτονες πασσάδες νὰ ἐνισχύσωσι τὸν ἀποκλεισμόν τοῦ Σουλίου, καὶ ὁ πρῶν ἀντίζηλος τοῦ Ἀλῆ Ἰβραῖμ τοῦ Βερατίου ἐπῆλθεν ἄγων 2,000 ἐπικούρων. Προσέβαλε δὲ οὗτος, ἵνα φέρῃ ἀντιπερισπασμόν καὶ ἀπασχολήσῃ μέρος τῶν Σουλιωτῶν, τὸ Κουρίλον, ὄχυράν θέσιν τέσσαρα μίλλια ἀπέχουσαν τῆς Κιάρας. Ἀλλ' ὁ Τσαβέλλας ἔσπευσεν εἰς τὸ ἀπειλούμενον μέ-

ρος, καὶ οἱ Σουλιῶται μετὰ πεισματῶδῃ ἀγῶνα προὔχωρῃσαν νικηταί· τότε ἐπληγῶν ὁ Τσαβέλλας ἐξ ἐνέδρας καὶ ἔπεσε χαμαί, οἱ δὲ Τοῦρκοι νομίσαντες ὅτι ἐφονεύθη, συνηθροίσθησαν εἰς νέαν ἔφοδον. Μέχρι δύσεως τοῦ ἡλίου διήρκεσεν ἀμφίρροπος ἡ μάχη, ὁ δὲ τραυματίας ἀρχηγὸς ἐξώρκισε τοὺς συντρόφους τοῦ νὰ τοῦ ἀποκόψωσι τὴν κεφαλὴν, μὴ ἀνεχόμενος νὰ ἀποκομισθῇ αὕτη ὡς τρόπαιον ὑπὸ τοῦ Βεζύρου. Τέλος ἐχώρισεν ἡ νύξ τοὺς μαχομένους καὶ οἱ ἀποκεκμηκότες Σουλιῶται ἐπανεφέρον τὸν ἀρχηγὸν αὐτῶν αἱμάσσοντα καὶ ἀσθμαίνοντα εἰς Κιάφαν.

Ὁ χειμὼν ἤγγιζε καὶ ἡ ἀκρόρεια τοῦ Σουλίου ἦν ἔτι ἀνυπότακτος. Τὸ τουρκικὸν στρατόπεδον ἐμάστιζε πεῖνα καὶ νόσος, μόλις δὲ συνεκράτει τοὺς Ἀλβανοὺς ὑπὸ τὰς σημαίας ἡ θρησκευτικὴ ὑποχρέωσις, ἣν εἶχον ἀναλάβει στρατεύσαντες. Ἀπὸ τῶν συμμάχων αὐτοῦ ἐπίσης οὐδὲν ἠδύνατο πλέον νὰ προσδοκᾷ ὁ Ἀλῆς, καθότι καὶ μεταξὺ αὐτῶν ἐφαίνοντο σπουδαῖα στασιαστικὰ συμπτώματα. Οἱ μπέηδες τῆς Παραμυθίας καὶ τοῦ Μαργαριτίου ἤρξαντο συμπαθοῦντες πρὸς τοὺς ἡρωϊκοὺς τῶν ὀρέων κατοίκους, ὧν ἡ καταστροφὴ θ' ἀπέβαινεν ἴσως ὀλεθρία εἰς πάσας τὰς ἀνεξαρτήτους τῆς Ἀλβανίας φυλάς. Ὁ Ἀλῆς εὐρέθη οὕτως ἠναγκασμένος νὰ στείλῃ προτάσεις εἰς ῤρήνης, ἃς ἀπεδέξαντο οἱ Σουλιῶται, τρυχόμενοι καὶ αὐτοὶ τὰ μέγιστα ὑπὸ τῆς ἀνάγκης, καὶ ἀπέστειλαν 24 ὁμήρους εἰς Ἰωάννινα. Ἄμα ὡς εἶδεν ὅμως ὁ Ἀλῆς τοσούτῳ μέγαν ἀριθμὸν τῶν φοβερῶν τοῦ ἀντιπάλων περιπεσόντας εἰς χεῖράς του, κατενίκησεν ὁ πόθος τῆς ἐκδικήσεως τὴν φρόνησιν αὐτοῦ. Ἡρπασε τὰ ὅπλα τῶν Σουλιωτῶν, ἅτινα εἶχον ἀναρτήσῃ οὗτοι, ἅμα ἐλθόντες, εἰς τὰς παραστάδας τῆς θύρας τοῦ ναοῦ, ἔρριψε τοὺς ὁμήρους εἰς τὴν φυλακὴν καὶ ἐμήνυσεν εἰς Σοῦλι, ὅτι ἠθελε τοὺς φονεύσει πάντας, ἂν οἱ Σουλιῶται δὲν ὑπετάσσοντο. Ἡ τοιαύτη ὅμως διαγωγὴ του ἠῤῥῆξε τὴν ἀγανάκτησιν τῶν ἡρωϊκῶν τοῦ ἐχθρῶν, οἵτινες τῷ ἀπηντήσαν, ὅτι ἐπρωτίμων νὰ ἀπολεσθῶσι πάντες ἐπὶ τῶν ὀρέων των, ἢ νὰ παραδοθῶσιν εἰς τέρας οἷον ὁ Ἀλῆς.

Ἐπίσης δὲ ἀπέτυχον καὶ αἱ πρὸς τινες τῶν ἐξοχωτέρων ὀπλαρχηγῶν ἀπόπειραι δωροδοκίας τοῦ Ἀλῆ. Ὁ Τσημας Ζέρβας, εἰς ὃν προσήνεγκεν ὀκτακῆσια πουνγκία καὶ τὰς ὑψίστας ἐν Ἰωαν-

νίνοις τιμάς, ἀντὶ τῆς προδοσίας τῶν πατριωτῶν αὐτοῦ, ἐπέσται-
λεν αὐτῷ:

» Βεζύρη Ἀλῆ Πασᾶ,

« Σ' εὐχαριστῶ πολὺ γιὰ τὴν ἀγάπην ποῦ ἔχεις γιὰτ' ἐμένα·
μόν' τὰ πουγκιά σου ποῦ μοῦ γράφεις μὲ τὸ Μπέτσο νὰ μοῦ τὰ
στείλῃς, νὰ μὴ μοῦ τὰ στείλῃς, γιατί δὲν ξέρω νὰ τὰ μετρήσω καὶ
δὲν ξέρω τί νὰ τὰ κάνω· μόν' καὶ ἂν ἤξερα, πάλιν δὲν ἤμουν εὐχα-
ριστημένος νὰ σοῦ δίνω οὔτε ἓνα λιθάρι ἀπὸ τοὺς βράχους τῆς πα-
τρίδος μου, καὶ ὅχι νὰ φύγω ἀπὸ τὸ Σοῦλι διὰ τὰ πουγκιά σου, κα-
θὼς ὁποῦ φαντάζεσαι. Τιμαὶς καὶ δόξαις ποῦ μοῦ ὑπόσχεσαι νὰ μοῦ
δίνῃς δὲν μοῦ χρειάζονται, γιατί εἰς ἐμένα πλοῦτος δόξαις καὶ τιμαῖς
εἶνε τὰ ἄρματα μου, ὅπου μὲ ἐκείνα φυλάω τὴν πατρίδα μου, τὴν
ἐλευθερίαν μου καὶ τὰ παιδιὰ μου, καὶ τιμῶ καὶ τ' ὄνομα τοῦ Σου-
λιώτου καὶ ἀποθανατίζω καὶ τὸ ἰδικόν μου ὄνομα.

ΤΣΗΝΑΣ ΖΕΡΒΑΣ ».

Τὸ ἀνένδοτον τῶν Σουλιωτῶν ἡῤῥησε τὴν παρ' αὐτοῖς τοῖς ἐχθροῖς
των φήμην αὐτῶν. Μετὰ πολιορκίαν δὲ δέκα καὶ ὀκτὼ μηνῶν προσε-
μεϊδίασεν αὐτοῖς τέλος ἀκτὶς ἀναψυχῆς καὶ ἐλπίδος. Περὶ τὰ τέλη
τοῦ ἔτους 1801 ἀπέστησαν τοῦ Ἀλῆ οἱ πλεῖστοι τῶν τῆς Ἠπειροῦ
μπέδων, ἡγουμένου τοῦ ἐν Βερατίῳ Ἰβραῖμ καὶ τοῦ ἐν Δελβίνῳ
Μουσταφᾶ, ἐπρομήθευσαν εἰς τοὺς πολιορκουμένους τροφὰς καὶ πολε-
μεφόδια, καὶ συνέθεντο μάλιστα μετ' αὐτῶν συμμαχίαν καὶ ἐπιμα-
χίαν. Οἱ ἐξ Αἰτωλίας ἄρματωλοι ὑπὸ τὸν Παλαιόπουλον καὶ τὸν πα-
τριωτικώτατον Βλαχάδαν συνεμάχησαν μετ' αὐτῶν, καὶ ἐκ τῆς Μεσ-
σηνίας ἔσπευσεν εἰς βοήθειάν των ὁ Κολοκυτρώνης. Ἡ δύναμις οὕτω
τοῦ Βεζύρου τῶν Ἰωαννίνων ἐφαίνετο πρόρριζος σειομένη· ἀλλ' ὁ
Ἀλῆς ἐγνώριζε τοὺς ἐχθρούς του. Ἐφαίνετο μὲν ἥσυχος, ἀλλ' ἐν
τῷ κρυπτῷ ἀνέπτυσσε καταπληκτικὴν δραστηριότητα εἰς ἀποτροπὴν
τῆς καταιγίδος· οἱ πράκτορες αὐτοῦ ἐξύφαναν ἐν Βερατίῳ ἐπανάστα-
σιν, ἥτις ἡνάγκασε τὸν Ἰβραῖμ νὰ ἐπανακάμψῃ ἐν σπουδῇ, εἰς Πα-
ραμυθίαν δὲ καὶ Τζαμουρί ἐσπείρε διὰ τοῦ χρυσοῦ τὴν διχόνοιαν,
καὶ ὁ ἐπιτετραμμένος τὴν φρούρησιν τοῦ φρουρίου Δελβίνου ἀξιωμα-

τικὸς ἐπρόδωκε τὸν κύριον αὐτοῦ Μουσταφᾶν καὶ παρέδωκεν εἰς τὸν Πασσᾶν τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1802 τὸ φρούριον, ἐν ᾧ εὐρίσκοντο ἑξ Σουλιῶται ὄμηροι. Ὁ Ἀλῆς ἐφόνευσεν εὐθὺς τέσσαρας τῶν αἰχμαλώτων, φεισθεὶς μόνον τοῦ υἱοῦ τοῦ Δήμου Δράκου καὶ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Τσαβέλλα, χάριν τῶν συγγενῶν αὐτῶν. Τοῦτο μαθὼν ὁ Τσαβέλλας ἐτέλεσε μνημόσυνον ὑπὲρ τῶν ἑξ αἰχμαλώτων, λέγων: «ὁ πίπτων εἰς χεῖρας τοῦ Ἀλῆ εἶνε νεκρὸς δι' ἐμέ».

Ἡ δραστηρία ἐνέργεια τοῦ Ἀλῆ ἐπνίξεν οὕτως ἐν σπέρματι τὴν εἰς ὑποστήριξιν τοῦ Σουλίου ἐχθρικήν του συμμαχίαν. Ὁ ἀποκλεισμός ἐπανελήφθη μετὰ μείζονος ζήλου, καὶ τὰ δεινὰ πάντα τῆς πείνης καὶ στερήσεως ἐνέσκηψαν κατὰ τῶν πολιορκουμένων. Καί τοι δὲ αὐτοὶ εἶχον ἀποστείλει τὸ πλεῖστον τῶν ἀμάχων, τῶν γυναικῶν καὶ τῶν παιδίων, εἰς Πάργαν καὶ τὰς Ἰονίους νήσους, ἔλειψαν οὐχ ἥττον ταχέως αἱ ἀποτεταμιευμένοι ζωοτροφίαι. Οἱ πολιορκηταὶ εἶχον κατειλημμένας τὰς πηγάς, καὶ οἱ ἀποκεκλεισμένοι ἠναγκάζοντο νὰ ἀναρτῶσιν ἀπὸ τῶν τειχῶν τῆς ἀκροπόλεως μακρὰ σχοινία φέροντα εἰς τὸ ἄκρον σπόγγους ἀποβυζάνοντας τὰς ἐν ταῖς ῥωγμαῖς τῶν βράχων ἀπομενούσας ὀλίγας σταγόνας ὕδατος. Ἐβράζον δράκα ἀλεύρου μετὰ χόρτου καὶ ῥιζῶν, ἵνα συντηρήσωσι τὰς ἀποφθινούσας δυνάμεις των· ἐκτεθειμένοι δὲ εἰς τὸ ψῦχος, τὴν χιόνα καὶ τὴν βροχήν, ἡμιθανεῖς σχεδόν, βαθεῖς ἔχοντες τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ ἀπομαραμμένας τὰς ὀφείας, ἐφαίνοντο οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι ὥσεί κινούμενα πτώματα, καὶ πρὸς ἄλληλα ἔτι δυσγνώριστα. Πλὴν βίβ πάσης στερήσεως, διηγεῖται ὁ Περῆραιβός, παρέμενεν ἄκαμπτον τὸ φρόνημα αὐτῶν, καὶ τὸ μῖσός των κατὰ τῶν τυράννων ἐφαίνετο ἐνισχυόμενον, ἐνῶ κατεβάλλοντο ἐκ τῆς ἀδυναμίας τὰ σώματά των· καὶ αὐταὶ δὲ αἱ γυναῖκες, προσβλέποντες ἐν ὀδύνῃ τὰς μορφὰς τῶν φθινόντων συζύγων των, ἐψιθύριζον: «Θάνατον ἄλλ' ὄχι ὑποταγήν». Ἐν αὐτῇ τῇ ἐσχάτῃ ἀμηχανίᾳ παρέμενεν ἔτι ἡ ζωηρότης καὶ ἡ φαιδρότης τοῦ ἐθνικοῦ πνεύματος. Ὅτε ὁ Ἀλῆς ἐπεκήρυξέ 500 γρόσια διὰ πᾶσαν κεφαλὴν Σουλιώτου, οἱ Σουλιῶται ἀρχηγοὶ ἐπεκήρυξαν 10 φυσέκια διὰ πᾶσαν Τούρκου κεφαλὴν. Ἀποπλανηθέντος δὲ ποτε ἐνός αὐτῶν ὄνου καὶ ἐμπεσόντος εἰς χεῖρας τῶν πολιορκητῶν, ἔστειλαν καὶ τὸν ἐζήτησαν, ὑποσχεθέντες νὰ ἀποδώσωσι τὸ ἰσχύϊόν του· οἱ Τούρκοι

συγκατένευσαν καὶ οἱ Σουλιῶται ἀπέστειλαν αὐτοῖς Τοῦρκον αἰχμάλωτον πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν συλληφθέντα, λέγοντες ὅτι πέμπουσιν ἴσον ἀντὶ ἴσου.

Ὅπως συνήθως ἐν ἐκτάκτοις καιροῖς αἱ τε δυνάμεις καὶ αἱ ἐνέργειαι τῶν ἀνθρώπων ὑπερβάλλουσι τὸ σύννηθες, οὕτω καὶ κατὰ τὸν γιγάντειον ἐκεῖνον, ἄγριον καὶ ἄπελπιν τῶν Σουλιωτῶν ἀγῶνα ἐπεφάνη μορφή τις, περιβαλλομένη ἐν πᾶσι τὸν χαρακτήρα τοῦ θαυμαστοῦ καὶ ὑπερανθρώπου: ὁ βασιλειανὸς μοναχὸς Σαμουήλ, τολμηρὸς καὶ δραστήριος θεόληπτος, θέμενος σκοπὸν τοῦ βίου του τὴν ἀναζωπύρωσιν τῆς Σουλιωτικῆς ἀντιστάσεως καὶ τὸν κατὰ τοῦ Ἀλῆ ἀγῶνα. Ὡνόμαζεν ἑαυτὸν *δευτέραν παρουσίαν* καὶ διὰ κηρύγματος φοβεροῦ καὶ θάνατον πνέοντος παρώτρυνε τὸν λαὸν εἰς τὴν ὁδὸν ἐκείνην, καθ' ἣν αὐτὸς θάνατος καὶ ἡ φύσις ἤθελον ἐπανίδει ἐκπληκτοὶ τὸν ἄνθρωπον περιβεβλημένον αἰδίου δόξαν. Ὁ λαὸς ἐθεώρει αὐτὸν ὡς ἀπεσταλμένον παρὰ θεοῦ. Οὕτω διέταξεν ὁ Σαμουήλ τὴν κατασκευὴν ὄχυρων καὶ τὴν οἰκοδομὴν νέου φρουρίου ἐν Ἀγίᾳ Παρασκευῇ μετὰ τοῦ Σουλίου καὶ Κιάφας, ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς καταφύγιον ἐν ἀνάγκῃ. Πολλάκις ἠφάνιζετο, μεταβαίνων εἰς πλησιοχώρους ἀγορὰς καὶ προμηθευόμενος ζωοτροφίας ἀντὶ κομβολογίων, ἀγίων λειψάνων καὶ εἰκόνων, ἐπιστρέφων. δέ, ἵστατο πάντοτε κατὰ τὰς προφυλακάς, καὶ ὅπου ὁ κίνδυνος ἦτο μείζων.

ὑπὸ τὸν μυστηριώδη αὐτὸν μοναχὸν ἐστράφη ἔτι ἅπαξ ἡ μοῖρα ὑπὲρ τῶν γενναίων ὑπερασπιστῶν τοῦ Σουλίου. Ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ὅπου εἶχον ἐλκύσει τὴν προσοχὴν τὰ ἐν Θεσπρωτίᾳ συμβαίνοντα, διετάχθη ὁ Ἀλῆς νὰ κατορθώσῃ συμβιβασμὸν μετὰ τῶν πολεμιῶν του, καὶ ἐπρότεινεν οὕτως αὐτοῖς διὰ τοῦ Κ. Μπότσαρη τὴν εἰρήνην, ἐπὶ τῷ ὄρφι τῆς ἐξορίας τοῦ Φώτου Τσαβέλλα. Ἐπειδὴ δὲ τὸ νέον τοῦ μοναχοῦ ἄστρον εἶχεν ἐπισκοτίσει τὰ κατορθώματα τοῦ Φώτου, εὐδιάθετοι εὐρέθησαν οἱ Σουλιῶται εἰς θυσίαν τοῦ γενναίου αὐτῶν ἀρχηγοῦ. Οἱ πρεσβύτεροι τοῦ γένους ἐξώρκισαν αὐτὸν ἐν μυστικῇ συμβουλίᾳ νὰ ὑποτάξῃ τοὺς προσωπικοὺς αὐτοῦ πόθους εἰς τὸ κοινὸν καλὸν καὶ νὰ φύγῃ τὰ ὄρη των. Μάτην ὑπέδειξεν αὐτοῖς ὁ Φῶτος τοὺς ἀπὸ τοῦ Ἀλῆ κινδύνους. ἔμειναν ἀμετάπειστοι. Τότε, μαντευσάμενος αὐτοῖς βαρεῖαν τὴν μέλλουσαν αὐτῶν συμφορὰν, τοὺς ἀπε-

χαιρέτισεν, ἔκαυσε τὸν πατρικὸν τοῦ οἴκον, ἵνα μὴ βεβηλώσωσιν αὐτὸν οἱ ἐχθροί, καὶ κατέλιπε τὰ πάτρια ὅρη μετ' ὀλίγων πιστῶν τοῦ ὁπαδῶν. Κατορθώσας οὕτω τὸν σκοπὸν αὐτοῦ ὁ Ἀλῆς, διέκοψε πάραυτα τὰς μετὰ τῶν Σουλιωτῶν διαπραγματεύσεις, ἐπρότεινε δὲ τοῦναντίον τὰς λαμπροτάτας τῶν προσφορῶν εἰς τὸν Φῶτον, προσείλκυσεν αὐτὸν εἰς Ἰωάννινα καὶ ἐβίαζεν αὐτὸν νὰ προδώσῃ τοὺς πατριώτας του. Μάτην παρίστα εἰς αὐτὸν ὁ Φῶτος, ὅτι εἰς μόνος ἄνθρωπος αὐτὸς καὶ νωπὸν ἔτι θυμὰ τῆς εὐτραπέλου εὐνοίας τοῦ λαοῦ, οὐδόλως ἤθελε δυνηθῆ νὰ ἐπιδράσῃ ἀποτελεσματικῶς ἐπὶ τῶν πατριωτῶν του· ἠναγκάσθη τέλος νὰ ἀναλάβῃ τὴν παρὰ τοῦ Ἀλῆ ζητουμένην μεσιτείαν. Ὑπεσχέθη νὰ προσπαθήσῃ νὰ πείσῃ τοὺς συμπατριώτας αὐτοῦ, ὅπως δεχθῶσι τοὺς βαρυτάτους τῶν ὅρων, ἅλλως, ἂν οὐδὲν κατῴρθου, νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Ἰωάννινα. Δραμῶν οὕτω εἰς Κιάφαν, ἔσπευσε πρὸ πάντων ν' ἀποκαλύψῃ τὸν δόλον τοῦ Ἀλῆ, καὶ νὰ ἐξορκίσῃ τοὺς ὁμοφύλους αὐτοῦ νὰ μὴ κάμωσιν εἰρήνην μετ' αὐτοῦ, εἰμὴ μόνον ἂν λάθωσιν ἀσφαλῆ περὶ τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ Σουλίου ἐγγύησιν. Μάτην ἰκέτευσαν αὐτὸν οἱ μετανοοῦντες φίλοι του νὰ μείνῃ καὶ νὰ ἀρχηγῇ αὐτῶν, ὡς ἄλλοτε· ἤκουσε μὲν ἐπὶ τινὰς στιγμὰς μετὰ μυχίου πόθου τὰς παραστάσεις των, ἀλλ' ἡ τιμὴ αὐτοῦ ἦν δεδομένη ἐνέχυρον εἰς τὸν Πασσᾶν· νέος Ῥήγουλος, ἀπεσπᾶσθη τῶν πατριωτῶν του καὶ ἐπανεκάμφεν εἰς Ἰωάννινα, ὅπου ὁ ἐξωργισμένος Πασσᾶς ἔρριψεν αὐτὸν εἰς τὰ δεσμὰ.

Τρία ἤδη ἔτη διήρκει ὁ ἄνισος ἀγὼν μεταξὺ Ἀλῆ καὶ τῶν Σουλιωτῶν, κατὰ τὸ θέρος δὲ τοῦ 1803 ἐκέρδησαν ἔτι οἱ πολιορκούμενοι λαμπρὰν νίκην ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Σαμουήλ, ἀνατινάξαντες εἰς τὸν ἀέρα ἓν τῶν νεοδημάτων ἀλβανικῶν φρουρίων παρὰ τὴν Βίλλαν. Ὁ Ἀλῆς ἐγένετο ματιώδης ἐπὶ ταῖς ἐπιτυχίαις τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ· τὴν γυναῖκα αὐτοῦ Ἐμινέν, εἰποῦσαν μίαν λέξιν εἰς ὑπεράσπισιν τῶν Σουλιωτῶν, ἐκακοποίησεν οὕτω, ὥστε ἀπέθανεν αὕτη ἐκ τοῦ τρόμου, ὕβρισε δὲ ὡς ἐκτεθηλυμένους τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ, διότι δὲν ἠδύναντο νὰ καταβάλωσι τὴν ἀντίστασιν τοσοῦτον μικροῦ στίφους. Τέλος ὅμως κατῴρθωσεν ὁ χρυσὸς αὐτοῦ ὅτι δὲν εἶχον κατορθώσει τὰ ὅπλα του. Εὐρέθη εἰς Ἰούδας μεταξὺ τῶν πολιορκουμένων, ὁ Πίλιος Γούσης, ἀνὴρ κατ' οὐ ἐβάρυνεν ἡ τῆς δειλίας μομφή, διότι ἐν

συμπλοκῇ ποτε εἶχε τραπῇ εἰς φυγὴν. Τούτου ἔνεκεν ἦν ἀποκεκλεισμένος τῆς κοινωνίας κατὰ τὰ σουλιωτικὰ ἔθιμα, ἡ δὲ σύζυγός του τελευταία μόλις, μετὰ πάσας τὰς ἄλλας Σουλιώτιδας, ἠδύνατο νὰ ὑδρεύηται ἀπὸ τῆς κοινῆς κρήνης, εἰς ἣν ἐτάσσοντο αἱ γυναῖκες κατὰ λόγον τῆς τῶν συζύγων των ἀνδρίας. Οὕτως ὁ Πίλιος ἐμελέτα ἐκδίκησιν, καὶ ἀπὸ τῆς λήθης τοῦ καθήκοντος ἐν μόνον τῷ ἐλείπετο βῆμα μέχρι τῆς προδοσίας τῆς πατρίδος. Ἀντὶ τῆς ὑποσχέσεως 10 πούγγιων ὠδήγησε διὰ στενωπῶν εἰς τὸ Σοῦλι διακροσίους Τούρκους τὴν νύκτα τῆς 25 πρὸς τὴν 26 Σεπτεμβρίου τοῦ 1803, καὶ ἔκρυψεν αὐτοὺς ἐν τῇ οἰκίᾳ του. Ὅτε δὲ τὴν πρωΐαν τῆς 26 ὁ τοῦ Ἀλῆ υἱὸς Βελῆς διέταξε πανταχόθεν ἔφοδον, ἐξώρμησαν οἱ κεκρυμμένοι καὶ προσέβαλον ἐκ τῶν νώτων τοὺς εὐαρίθμους ὑπερασπιστάς. Μετὰ βραχὺν πεισματῶδη ἀγῶνα ἠναγκάσθησαν οἱ Σουλιῶται νὰ ὑποχωρήσωσι καὶ νὰ ἀποσυρθῶσιν εἰς τὴν ἀγίαν Παρασκευήν, ὅπου ὁ μοναχὸς Σαμουὴλ εἶχεν ἤδη ἀναπτύξει τὴν σημαίαν τοῦ σταυροῦ καὶ προπαρασκευάσει τὰ τοῦ ἔσχατου ἀπέλπιδος ἀγῶνος. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ἀλῆς δὲν ἤθελε νὰ ἐξωθήσῃ τοὺς πολιορκουμένους εἰς τὰ ἔσχατα, ἀπέλυσεν τῆς εἰρκτικῆς τὸν Τσαβέλλαν, ὑπὸ τὸν ὄρον τοῦ νὰ παρακινήσῃ τοὺς πατριώτας του εἰς ἐκούσίαν παράδοσιν τῶν ὅπλων καὶ μετανάστευσιν.

Ἀλλ' ὁ Τσαβέλλας ὠφελούμενος ἐκ τῆς δωρηθείσης αὐτῷ ἐλευθερίας, ἔδραμεν εἰς Πάργαν, ὅπως συμφωνήσῃ μετὰ τῶν Παργίων νὰ παράσχωσιν ἄσυλον εἰς τὰ γυναικόπαιδα τῆς πατρίδος του. Ἦθελε δὲ οὕτω, παρὰ κρουόμενος τὸν τύραννον, ν' ἀναλάβῃ ἐκ νέου τὸν ἀγῶνα, ἀσφαλίζων πρότερον τοὺς ἀμάχους. Ἀλλ' ἡ μετὰ τῶν Παργίων διαπραγματεύσις ἐχρόνισε, καὶ πρὶν ἢ ἔλθῃ ἀπάντησις ἐκ Κερκύρας, ὅπου παρέπεμψαν τὸν Τσαβέλλαν οἱ Πάργιοι, ὁ καιρὸς παρῆλθε καὶ τὸ σχέδιον αὐτοῦ ἐπροδόθη εἰς τὸν Βελῆν καὶ τὸν Ἀλῆν. Οὕτως οὐδὲν ἄλλο τῷ ὑπελείπετο πλέον ἢ νὰ ἐπανεέλθῃ εἰς ἀγίαν Παρασκευήν, ὅπως ὑπερασπίσῃ μετὰ τοῦ μοναχοῦ τὸ ἔσχατον ἐπὶ τῶν ὁρέων ἐλεύθερον καταφύγιον. Ἐκεῖ ἠγωνίσθησαν οἱ γενναῖοι μέχρις οὗ κατέστη ἀδύνατος πᾶσα ἀντίστασις, ὁ δὲ τῶν ἐχθρῶν ἀρχηγὸς Βελῆς, κατάπληκτος πρὸς τὸν ἡρωισμόν αὐτῶν, ἀπεδέξατο τὴν ἐπὶ συνθηκολογίᾳ παράδοσιν των. Τὴν 12 Δεκεμβρίου 1803 κατέλιπον

οὐ Σουλιῶται τὴν πατρίδα των, καὶ ὁ μὲν κύριος ὄμιλος ὑπὸ τὸν Τσαβέλλαν, τὸν Δράκον καὶ τὸν Ζέρβαν ἐτράπησαν πρὸς τὴν Πάργαν, ἕτερος δὲ ὑπὸ τὸν Κουτσουνίκαν καὶ τὸν Βότσαρην πρὸς τὸ Ζάλογκον, καὶ τρίτος πρὸς τὴν Ῥενιάσαν.

Ἐν ἁγία Παρασκευῇ ἀπελείφθη ὁ μοναχὸς Σαμουήλ μετὰ πέντε συναγωνιστῶν, ὅπως καθομολογήσῃ τὴν συνθήκην καὶ παραλάβῃ τὴν χρηματικὴν ποσότητα, ἣν εἶχεν ὑποσχεθῆ ὁ ἐχθρὸς διὰ τὰ εὐρισκόμενα ἔτι ἐν ἁγία Παρασκευῇ πολεμεφόδια. Παρίσταντο δὲ πρὸς τοῦτο δύο Τούρκοι καὶ εἰς γραμματεὺς τοῦ Ἀλῆ. « Καὶ τώρα », εἶπεν εἰς τὸν Σαμουήλ ὁ γραμματεὺς, ἀποπληρώσας τὰ χρήματα, ποίαν τιμωρίαν, καλόγηρε, νομίζεις ὅτι θὰ σοῦ ἐπιβάλῃ ὁ Βεζύρης, ἀφοῦ παρεδόθης τόσον ἀφρόνως εἰς τὰς χεῖράς του »; « Καμμίαν », ἀπήντησεν ὁ Σαμουήλ, « δυναμένην νὰ τρομάξῃ ἄνθρωπον, ὅστις ἐμίσησε τὴν ζωὴν καὶ περιεφρόνησε τὸν θάνατον ». Συνάμα δὲ ἀνέπῃδῃσεν, ἐκένωσε τὸ πιστόλιόν του ἐπὶ τὴν πυριτοθήκην ἐφ' ἧς ἐκάθητο, φοβερά ἠκούσθη ἔκρηξις, καὶ μοναχὸς καὶ Τούρκοι ἐτάφησαν ὑπὸ τὰ ἐρείπια τῆς ἁγίας Παρασκευῆς. Εἷς μόνος Ἕλλην, ἰστάμενος κατὰ τὰς διαπραγματεύσεις παρὰ τὴν θύραν, ἐσώθη· οὐδὲ ἔχνος δὲ ἀνευρέθη τοῦ σώματος τοῦ ἥρωος μοναχοῦ.

Ἡ ἐσχάτη τοῦ Σαμουήλ ἡρωϊκὴ πρᾶξις ἐχρησίμευσεν εἰς τὸν Ἀλῆν ὡς πρόφασις, ὅπως θεωρήσῃ ὡς ἄκυρον τὴν μετὰ τῶν Σουλιωτῶν συνθήκην. Ἐν σπουδῇ κατεδίωξε τοὺς φεύγοντας, καὶ μόνον ὁ Τσαβέλλας, ὅστις εἶχεν ἐπισπεύσει τὴν πορείαν αὐτοῦ, ὑποπτευόμενος τὰ μέλλοντα, κατώρῃωσε νὰ φθάσῃ εἰς Πάργαν χωρὶς μεγάλης ἀπωλείας. Τὸ δεύτερον σῶμα τῶν Σουλιωτῶν, ὅπερ εἶχε τραπῇ πρὸς τὸ Ζάλογκον, ἐπίστευεν ὅτι ἦν ἡσφαλισμένον ἐκ τῆς ὀχυρότητος τῆς θέσεως, διότι καὶ τὸ Ζάλογκον ἔκειτο, ὡς τὸ Σοῦλι, ἐπὶ ὑψηλοῦ βράχου ὑπὲρ τὸν Ἀχέροντα, καὶ ἦν μόνον ἐκ στενῆς τινος ἀτραποῦ προσιτόν. Ἐπὶ δύο ὅλας ἡμέρας ἀπέκρουσαν οἱ Σουλιῶται ἐν τῇ ἐπιτηδεΐᾳ ἐκείνῃ θέσει τὰς προσβολὰς τῶν Τούρκων· ἀλλ' αὐτῶν μὲν ἐξέλιπον ταχέως αἱ τροφαὶ καὶ τὰ πολεμεφόδια, ὁ δὲ ἐχθρὸς κατώρθησε νὰ καταλάβῃ τὴν πηγὴν ὅθεν ὕδρευόντο. Πρῶται αἱ γυναῖκες κατείδον τὸ ἄπελπι τῶν πραγμάτων, ἐξήκοντα δὲ αὐτῶν, λαβοῦσαι τὰ τέχνα των εἰς τὰς ἀγκάλας, ἔδραμον ἐπὶ τινα προεξέχοντα βρά-

χον, κρεμάμενον ἐκ τοῦ ὕψους τοῦ αἰθέρος ἐπὶ τοῦ Ἀχέροντος· βαθὺς ὑπ' αὐτὰς ἔρρεεν ἀφρίζων ὁ ποταμός, ἀλλὰ τοσοῦτον βαθέως, ὥστε μόλις ἤκούετο τοῦ βεύματος ὁ ῥόχθος. Ἐκεῖ συνεβουλευθήσαν ἐπὶ μικρόν, ἡσπάσθησαν τὸ τελευταῖον τὰ τέκνα τῶν καὶ τὰ ἐσφενδόνισαν εἰς τὴν ἄβυσσον· εἶτα λαθόμεναι τῶν χειρῶν ἤρχισαν χορεύουσαι τὸν συρτόν, καὶ ἄδουσαι ἐπήδησαν ἐκ τοῦ φοβεροῦ ὕψους εἰς τὸ βάραθρον ἢ μίᾱ μετὰ τὴν ἄλλην κατὰ σειράν. Οἱ ἐν Ζαλόγκῳ ὑπολειφθέντες προσεπάθησαν νὰ σωθῶσι διὰ νυκτερινῆς ἐξόδου, ἀλλ' ὁ ἐχθρὸς ἠγρύπνει καὶ κατέβαλεν αὐτοὺς μετὰ τελειωτικὸν ἀγῶνα. Ἐκατὸν πεντήκοντα μόλις ἐξ ὀκτακοσίων ἔφθασαν εἰς τὴν φιλικὴν Πάργαν.

Ἀπὸ τοῦ Ζαλόγκου ἐτράπη ὁ Ἀλῆς κατὰ τῆς Ῥενιάσας, ὅπου εἶχον καταφύγει αἱ γυναῖκες καὶ τὰ παιδιά 20 σουλιωτικῶν οἰκογενειῶν. Καὶ τὰ ἄμαχα δ' ἐκεῖνα ὄντα ἐγένοντο θῦμα τῶν ἐπὶ τῇ ἀντιστάσει τοῦ Σουλίου καταγανακτούντων Ἀλθανῶν στρατιωτῶν· ἡ τοῦ Σουλιώτου Βότζη χήρα Δέσπω ἐκλείσθη ἀμύνομένη μετὰ τῶν θυγατέρων καὶ ἐγγονῶν τῆς ἐν τῷ Πύργῳ Κουλά, καὶ μὴ θέλουσαι νὰ πέσωσι ζῶσαι εἰς χεῖρας τῶν μισητῶν ἐχθρῶν ἀνετίναξαν ἑαυτὰς πάσας εἰς τὸν ἀέρα. Οἱ δὲ τελευταῖοι χίλιοι Σουλιῶται, οἵτινες εἶχον ἀποσυρθῆ ὑπὸ τὸν Κ. Βότσαρην εἰς τὸ μοναστήριον Σέλτσον, ἀντιστάντες κρατερῶς ἀπὸ τοῦ Ἰανουαρίου μέχρι τοῦ Ἀπριλίου 1804 κατὰ τοῦ ὑπαρχιγοῦ τοῦ Ἀλῆ, ὑπέκυψαν τέλος μετὰ αἵματηρὸν ἀγῶνα εἰς τὸ ὑπερβάλλον τῆς δυνάμεως, καὶ τεσσαράκοντα πέντε μόλις διεξέφυγον μαχόμενοι ὑπὸ τὸν Βότσαρην εἰς Πάργαν, οἱ δὲ ἄλλοι ἔπεσον ὑπὸ τὸ ξίφος τοῦ ἐχθροῦ ἢ ἐρρίφθησαν εἰς τὰ κύματα τοῦ Ἀχελφίου.

Ὁ κατὰ τοῦ Σουλίου ἐξολοθρευτικὸς πόλεμος τοῦ Ἀλῆ περιέβαλεν αὐτὸν νέαν παρὰ τοῖς μουσουλμάνοις φήμην. Ὁ Σουλτάνος Σελίμ ὠνόμασεν αὐτὸν *Ρουμελί Βαλεσί*, καὶ ἀνέθετο αὐτῷ τὸ σπουδαῖον ἔργον τοῦ καθαρισμοῦ τῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης ἀπὸ τῶν *Κιρσαλίδων*, ἥτοι τῶν ληστρικῶν συμμοριῶν, οἵτινες περιεπλανῶντο μέχρι Φιλιππουπόλεως καὶ Πελαγονίας καὶ παρεκώλυον πανταχοῦ τὴν συγκοινωνίαν. Τὸ ἔαρ τοῦ 1804 ἐστράτευσεν ὁ Ἀλῆς μετὰ 10,000 Ἀλθανῶν εἰς Βιτώλια, ἐξεδίωξε τοὺς ληστὰς ἐκ τῶν κατα-

γωγίων των, καὶ ἀπῆλause τῆς εὐχαριστήσεως τοῦ νὰ ἴδῃ συνηγμένους ὑπὸ τὰς σημαίας αὐτοῦ τὰς συμβολὰς τοῦ Δελβίνου καὶ τῆς Σκόδρας, τοὺς спаχίδας τῆς Θεσσαλίας, τὰ δύο τρίτα τῶν πασσάδων τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας. Ὀγδοήκοντα χιλιάδας μαχητῶν ἄγων, ἐνεφανίσθη οὕτω πρὸ τῶν θυρῶν τῆς Φιλιππουπόλεως, ἐτιμώρησε παραδειγματικῶς τοὺς συλληφθέντας Κιρσαλίδας, καὶ ἀπεκεφάλισε τοὺς ὑποθάψαντας τὴν ληστεϊαν πασσάδες τοῦ Νασκούπ καὶ Σμοκοβόου. Στάσις ὅμως χαλκευθεῖσα ἐν τῇ στρατῷ αὐτοῦ ὑπὸ τῶν ἐν τῇ Διβχνίφ ἐχθρῶν του ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ ὑπερβῇ πάλιν τὸν Ἀξιόν, καὶ οὕτως ἐπανεκάμφε, πλούσια κομίζων λάφυρα, εἰς Ἰωάννινα. Καίτοι δὲ εἶχεν ἱκανὰς ἀφορμὰς παραπόνων κατὰ τῆς Πύλης, ἥτις ἐν πάσῃ σπουδῇ εἶχεν ὀνομάσει βεζύρην τῆς Ρούμελης ἕνα τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ, τὸν τῆς Σκόδρας βεζύρην, ὑπεκρίνατο ὅμως βαθύτατον εἰς τὸ φαινόμενον σεβασμόν· διότι ἡ φρόνησις ὑπηγόρευεν αὐτῷ νὰ προσποιηθῇ ἐπὶ τινα χρόνον τὸν πιστὸν τοῦ Διβανίου θεράποντα. Ὡς τοιοῦτος δὲ ἀντεπεξῆλθε κατὰ τῶν ἐπιχειρήσεων τῶν ἐλλήνων κλεφτῶν, οἵτινες εἶχον ὀργανισθῇ τακτικώτερον κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1805.

Ὁ Ἀλῆς οὐδένα βεβαίως εἶχε λόγον ἵνα συμπαθῇ εἰς τὰς ἐθνικὰς τῶν κλεφτῶν τάσεις, οὔτε συνεφώνουν πρὸς τὰ πολιτικὰ αὐτοῦ σχέδια αἱ περὶ ἀνεξαρτησίας ἰδέαι τῶν Ἑλλήνων. Ἦθελε μὲν νὰ ἀναζωογονησῇ τὰς περὶ Πύρρου καὶ Σκάνδερβεγ παραδόσεις, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὴν μνειάν τοῦ Περικλέους καὶ Ἐπαμεινώνδου. Οὕτω δὲ καὶ προσεπάθησεν ἐπὶ μακρὸν χρόνον νὰ τηρήσῃ ἰσχυρὸν ἀπέναντι τῶν Ἑλλήνων τὸ κράτος τοῦ Σουλτάνου. Τὸ τοῦ Σουλίου παράδειγμα κατεδείκνυε κάλλιστα, πόσον ὀλίγον διανοεῖτο νὰ σεβασθῇ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν μικρῶν ὀρεινῶν καὶ κλεφτικῶν κοινοτήτων· κατὰ τὰς ἀρχὰς δὲ ἤδη τοῦ αἰῶνος ἐφθείροντο αἱ κάλλιστα τῶν Ἑλλήνων δυνάμεις, πολεμοῦσαι κατὰ τοῦ ἡπειρωτικοῦ τυράννου. Τὸ ὑπὸ τῶν κλεφτῶν ἐν Καρπενησίῳ κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1805 συγκροτηθὲν πολεμικὸν συμβούλιον δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ πρώτη ἀφρηγία συστηματικῆς ἀντιστάσεως κατὰ τοῦ Ἀλῆ καὶ τῶν Τούρκων. Συνεπεία δὲ τῶν ἐν αὐτῷ συμφωνηθέντων, εἰς τῶν διασχιζομένων πρωτοκλεφτῶν, ὁ Νικοτσάρας, ἡγούμενος στίφους ἐκλεκτῶν κλεφτῶν, ἐκίνησε τὸν χειμῶνα τοῦ 1805 πρὸς βορρᾶν, ἵνα παράσχη βοήθειαν

εἰς τοὺς Σέρβους καὶ τὸν ἀρχηγὸν αὐτῶν, τὸν μέλανα Γεώργιον, μαχομένους κατὰ τῶν Τούρκων. Ἀφικόμενος εὐτυχῶς παρὰ τὸν Στρυμόνα, ἡτοιμάζετο νὰ διαβῇ τὴν παρὰ τὸ Πράβι ξυλίνην γέφυραν, ὅτε προσεβλήθη ὑπὸ 3,000 Τούρκων ἀποσταλέντων ἐκεῖσε ὑπὸ τοῦ Ἀλῆ, ἵνα ἀποκόψωσι τὴν ὁδὸν εἰς τοὺς κλέφτας. Οὔτε νὰ προχωρήσῃ οὔτε νὰ ὀπισθοδρομήσῃ ἠδύνατο, ἡ δὲ ζωὴ τῶν τριακοσίων αὐτοῦ πολεμιστῶν ἤρτητο ἀπὸ τῆς αἰχμῆς τοῦ γιαταγανίου των. Ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ἡγωνίσθησαν τὸν ἄνισον ἀγῶνα, μέχρις οὗ ἐξηντλήθησαν παντελῶς τὰ πολεμεφθόδιά των. Ἐκτεθειμένοι εἰς τὸ ἀδιάκοπον πῦρ τοῦ ἐχθροῦ, ἔτρωγον καὶ ἔπινον τὴν χιόνα τῶν ὀρέων, οὐδὲν δὲ ἄλλο τοῖς ὑπελείπετο πλέον, ἢ νὰ διαρρήξωσι ξιφῆρεις τὰς τάξεις τοῦ ἐχθροῦ. Ἀμα τῇ ἀνατολῇ τῆς τετάρτης ἡμέρας διέταξεν ὁ Νικοτσάρας τὴν ἐφοδὸν (τὸ γιουρῶσι), οἱ δὲ κλέφται, ἀποβαλόντες τὰ πυροβόλα των, ἔσυραν τὰ ξίφη καὶ ὤρμησαν ἀπέλπιδες ἐπὶ τὸν ποταμόν. Καταπλαγέντες ἐκ τῆς ὀρμῆς αὐτῶν, ὑπεχώρησαν οἱ Τούρκοι καὶ ἀφῆκαν ἐπὶ στιγμὴν ἐλευθέραν τὴν διάβασιν· ἀλλὰ καὶ ἡ στιγμὴ ἐκείνη μόνη ἤρκει. Οἱ Ἕλληνες ὑπερέβησαν ἐν σπουδῇ τὸν ποταμόν, ἀπέσπασαν τὰς ἀλύσεις ὅθεν ἤρτητο πρὸς βορρᾶν ἡ γέφυρα, καὶ κατακρημνίσαντες αὐτὴν εἰς τὸν Στρυμόνα, ἐτράπησαν πρὸς ἄρκτον ἀλαλάζοντες τὸν θρίαμβον αὐτῶν. Εἰς μάτην ὁμως ἀπέβη ὁ ἡρωϊσμός των, διότι κατὰ τὴν Ῥοδόπην ἀπέκοψε πάλιν αὐτοῖς τὸν δρόμον νέον ἰσχυρὸν τουρκικὸν σῶμα, καὶ χαίρων κατῴρθωσεν ὁ Νικοτσάρας μετὰ κινδυνωδεστάτην ὑποχώρησιν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν πατρίδα του Ἀλασσάναν. Μακρόθεν ἀπὸ τοῦ Σαιν-Κλου ἐπήνεσεν ὁ Ναπολέων τὴν πολιτικὴν τοῦ ἡπειρώτου συμμάχου του: « Πρέπει νὰ καταβληθῇ προσπάθεια », ἔγραφε διὰ τοῦ Ταλλεϋράνδου πρὸς τὸν Ἀλῆν, ὡς πως δαμασθῶσιν οἱ Σέρβοι καὶ συγκρατῶνται κατεσταλμένοι οἱ Ἕλληνες, οἵτινες εἶνε ὁ ἀληθὴς ἐπικουρικός στρατὸς τῆς Ῥωσίας».

Εὐλόγως δὲ προσεδόκῃ ὁ Ἀλῆς καὶ τὴν παρὰ τῆς Πύλης ἐκτίμησιν τοῦ ζήλου του. Ὁ κατὰ τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1806 μεταξὺ Ῥωσίας καὶ Τουρκίας ἐκραγείς πόλεμος ἠῤῥησεν ἔτι τὴν ἀσίαν τῆς πίστεως αὐτοῦ· τῇ συστάσει δὲ τῆς γαλλικῆς πρεσβείας ἐδόθησαν εἰς τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ Βελῆν καὶ Μουκτάρην τὰ πασσαλίκια τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Ναυπάκτου· καὶ ἠνέχθη αὐτὸν ἡ Πύλη διώξαντα τὴν

τουρκικὴν φρουρὰν ἐκ τῆς Πρεβέζης, καταλαθόντα διὰ τοῦ στρατοῦ του τὴν πόλιν, καὶ σπουδαίως παρασκευαζόμενον εἰς κατάληψιν τῶν Ἰονίων νήσων. Τὸ θέρος τοῦ 1806 ὀλίγου δεῖν ἐκράτει τῆς Λευκάδος, ἂν μὴ προσεκάλει ἡ Ἰόνιος Γερουσία εἰς βοήθειαν τοὺς κλέφτας τῆς Στερεᾶς· ὁ Καποδίστριας, ὡς νεαρὸς τότε γραμματεὺς τοῦ κράτους, διεπραγματεύθη μετὰ τοῦ Βότσαρη καὶ Κατσαντώνη, καὶ διὰ τῆς ἡνωμένης ἐνεργείας τῶν Ἰονίων καὶ τῶν κλεφτῶν κατωρθώθη ἡ αἰσία ἀποτροπὴ τοῦ ἐπικειμένου κινδύνου. Ἡ ἐν Τιλσίτ εἰρήνη ἀπέδειξε φρουδὰ τὰ περὶ λείας σχέδια τοῦ χώρας ὀρεγομένου τυράννου τῆς Ἠπείρου· οὐδεὶς ὑπῆρχε τόπος πρὸς ἴδρυσιν ἡπειρωτικοῦ βασιλείου ἐν τῷ περὶ διανομῆς τοῦ κόσμου σχεδίῳ, ὅπερ συνέταξαν τότε καὶ ἐκύρωσαν κατόπιν ἐν Ἐρφεύρτῃ ὁ Ἀλέξανδρος καὶ ὁ Ναπολέων, μάτην δὲ παρεκάλει ὁ Ἀλῆς διὰ τῶν πρακτόρων του νὰ δεχθῇ αὐτὸν ὁ Ναπολέων ὡς ὑποτελῆ τῆς γαλλικῆς αὐτοκρατορίας, καὶ νὰ τῷ παραχωρήσῃ τὰς Ἰονίους νήσους ὡς κληρονομικὴν ἡγεμονείαν. Ὁ Γάλλος αὐτοκράτωρ ἐμήνυσεν αὐτῷ ξηρῶς εἰς ἀπάντησιν, ὅτι οὐδὲν πλεον ἤθελε νὰ ἀκούσῃ περὶ αὐτοῦ, καὶ ὅτι, ἂν ἐτόλμα νὰ καταπατήσῃ ἐν τῷ μέλλοντι τὰς μεταξὺ Γαλλίας καὶ τῆς Πύλης συμβάσεις (*capitulations*), ἤθελε τιμωρήσῃ αὐτὸν διὰ τοῦ Σουλτάνου. Ὁ Ἀλῆς προσεκχλέσατο τὸν πρόξενον Πουκβίλ, καὶ προσπαθήσας νὰ κρύψῃ τὴν δυσαρέσκειάν του, — « Ὁ Βοναπάρτης » εἶπεν αὐτῷ, « εἶνε ὠργισμένος κατ' ἐμοῦ, ἀλλὰ σὲ παρακαλῶ νὰ γράψῃς εἰς τὸν ὑπουργόν του, ὅτι ἂν ὁ μέγας αὐτὸς ἀνὴρ μὲ διώξῃ διὰ τῆς θύρας, θὰ ἐπιστρέψω πάλιν διὰ τοῦ παραθύρου, διότι θέλω ν' ἀποθάνω ὑπὸ τῆς ἐπὶ τῆς θύρας σου ».

Σφαλεῖς τῶν περὶ τῶν Ἰονίων νήσων ἐλπίδων του, κατέβαλεν ἔτι μείζονας προσπάθειάς ὁ Ἀλῆς εἰς ἐπέκτασιν καὶ κραταίωσιν τῆς κατὰ τὴν Στερεὰν ἀρχῆς αὐτοῦ. Τὸν πολεμικὸν τῶν κλεφτῶν πόθον εἶχεν ἰσχυρῶς ἀναρρίπισει ὁ ῥωσοτουρκικὸς πόλεμος· εἶνε δὲ κατόρθωμα τοῦ Θεσσαλοῦ Εὐθυμίου Βλαχάβα, ὅτι ἐνεχάραξε βαθέως εἰς τὸν νοῦν τῶν Ἑλλήνων τὴν ἰδέαν κλεφτικῆς ἀντιστάσεως κατὰ τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, καὶ ἔθηκε σαφῆ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν τὸν ἐθνικὸν τῆς ἀπελευθερώσεως σκοπὸν. Προωρισμένος οὗτος εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸν στάσιον, ἔφυγε τὸ μοναστήριον κατὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς

του καὶ κατετάχθη μεταξύ τῶν κλεφτῶν· ὅσον δὲ φλέγων ὁ πατριωτισμὸς αὐτοῦ, τοσοῦτον ἀδιάλλακτον ἦτο τὸ κατὰ τοῦ ἡπειρώτου τυράννου μίσός σου. "Ὅτε οἱ πλείστοι τῶν μετασχόντων τῆς ἐν Καρπενησίῳ συνελεύσεως διηλλάγησαν πρὸς τὸν Ἀλῆν, ἀπεσύρθη κεχωλωμένος εἰς τὴν ἐρημίαν, οὐδεμίαν ἀναγνωρίζων εἰρηνὴν καὶ διαλλαγὴν μεταξύ Ἑλλήνων καὶ τοῦ τυράννου, καὶ τὸ θέρος τοῦ 1807 ὑψωσε τὴν σημαίαν τῆς ἐλευθερίας ἐπὶ τῶν κορυφῶν τοῦ Ὀλύμπου. Εἶχε δὲ συνεννοήσεις ἐν τῇ ἀρκτῳᾷ Ἑλλάδι καὶ ἐν αὐτῇ ἔτι τῇ τουρκικῇ πρωτεύουσῃ, ὅπου ηᾗριζεν ἡδὴ ὑποβλεπομένη ἡ αὐξήσις τῆς τοῦ Ἀλῆ δυνάμεως καὶ τὰ αὐθόρμητα αὐτοῦ ἱπποτικά κατορθώματα κατὰ τῶν Ἑλλήνων. Οὕτως ηᾗρισεν ἕκτοτε ἡ ἐξ ἀντιθέτου ἐκείνῃ πάλῃ, ἥτις τοσοῦτον ἔμελλε νὰ βοηθήσῃ κατόπιν τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν καὶ νὰ περισπάσῃ τὰς δυνάμεις τοῦ Διβανίου. Ὁ Βλαχάβας εἶχεν ὀρίσει τοὺς ἀνατολικοὺς πρόποδας τοῦ Πίνδου ὡς ἐντευκτήριον τῶν ὁπαδῶν αὐτοῦ· ἐκεῖθεν δ' ἔμελλον νὰ ὀρμήσωσι πρῶτον κατὰ τῆς μεσημβρινῆς Θεσσαλίας καὶ νὰ προχωρήσωσιν ἔπειτα κατὰ τῶν Ἰωαννίνων, ἅμα ὡς ἠθελον συγκεντρώσει ἱκανὸν ἀριθμὸν στρατιωτῶν, ἐνῷ οἱ ἀδελφοὶ τοῦ Βλαχάβα ἠθελον ἐπιφέρει τὸν πρῶτον κτύπον κατάλαμβάνοντες τὸ Καστρί, τὴν κλεῖδα τῶν στενοποριῶν τοῦ Πίνδου. Ἀλλ' ὁ ἄγρυπνος τοῦ Ἀλῆ ὀφθαλμὸς εἶχε παρακολουθήσει τὰς κινήσεις τῶν ἐναντίων του, καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Μουκτάρ κατεῖχεν ἡδὴ μετὰ 400 Ἀλβανῶν τὴν σπουδαίαν θέσιν, ὅτε ἔφθασεν ὁ Δημήτριος Βλαχάβας. Οἱ Ἕλληνες τὸ μὲν πρῶτον ἀπεκρούσθησαν, εἶτα δὲ περιζωσθέντες κατεκόπησαν. Οὕτως ἐξηνεμήθησαν αἱ ἐλπίδες τοῦ Βλαχάβα· ἀφοῦ δ' ἐπὶ τινά χρόνον ἐδοκίμασε τὴν τύχην αὐτοῦ πειρατεύων, παραπεισθεὶς ἐσυνθηκολόγησε μετὰ τοῦ Ἀλῆ ἐπὶ ἀσφαλείᾳ τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἰδιοκτησίας αὐτοῦ, καὶ παρεδόθη ἀνυπεράσπιστος εἰς χεῖρας τοῦ ἐχθροῦ του. Ἀλλ' ἡ συνθήκη ἦν μία τῶν συνήθων τοῦ Ἀλῆ παγίδων. Ὁ Βλαχάβας ἐστρεβλώθη πρῶτον, ἵνα προδώσῃ τὰ ὀνόματα τῶν συνεταίρων του, καὶ κατεδικάσθῃ τέλος εἰς θάνατον. «Ἐν Ἰωαννίνοις,» διηγεῖται ὁ Πουκβίλ, «προσδεδεμένον εἰς πάλον ἐν μέσῳ τῆς αὐλῆς τοῦ σεραγίου ἐπαγεῖδον τὸν Εὐθύμιον Βλαχάβαν, ὃν εἶχον ἀπαντήσῃ ἄλλοτε ἐπὶ τοῦ Πίνδου μετὰ τῶν στρατιωτῶν του. Αἱ ἀκτῖνες καυστικῷ ἡλίου

ἔπιπτον ἐπὶ τὴν περιφρονοῦσαν τὸν θάνατον χαλκόχρουν αὐτοῦ κεφαλὴν, καὶ ἄφθονος ἰδρῶς διέρρηε τὸν δασύν αὐτοῦ πώγωνα· ἐγνώριζε τὴν μοῖράν του, καὶ ἡρεμώτερος τοῦ τυράννου, ὅστις ἐγλίχετο τοῦ αἵματός του, ἀνέτεινε πρὸς ἐμὲ τὸ αἶθριον ὄμμα του, ὥσεί μάρτυρα καλῶν με τῆς ἐσχάτης αὐτοῦ στιγμῆς. Εἶδε δ' αὐτὴν ἐγγίζουσαν γαλήνιος ὡς ὁ δίκαιος, ὑπέστη χωρὶς φρίκης καὶ χωρὶς οἰμωγῆς τὰς πληγὰς τῶν διμίων, καὶ τὰ διὰ τῶν ὁδῶν τῶν Ἰωαννίνων συρόμενα μέλη του ἔδειξαν εἰς τοὺς περιτρόμους Ἑλληνας τὰ λείψανα τοῦ ἐσχάτου τῶν ὀπλارχηγῶν τῆς Θεσσαλίας ».

Ἡ τοῦ Ἀλῆ νίκη ὑπῆρξε βαρὺ κατὰ τοῦ ἐθνικοῦ ἔργου κτύπημα. Ξένοι καλῶς τὰ πράγματα γνωρίζοντες, ὡς ὁ Δούγλας, εἶδον τότε τὸν μέγιστον τῆς Ἑλλάδος κίνδυνον ἀπὸ τοῦ Ἀλῆ Πασσᾶ μᾶλλον ἢ ἀπὸ τῆς Τουρκίας, καὶ ἐνόμισαν, ὅτι ἡ τῆς Ἀλβανίας ἀναγέννησις ἤθελε παρακωλύσει τὴν τῆς Ἑλλάδος. Καθ' ὅλα τὰ φαινόμενα ὁ Ἀλῆς ἔμελλε νὰ ἰδρύσῃ στερεὸν καὶ ἐνιαῖον στρατιωτικὸν κράτος ἀντὶ τοῦ καταπίπτοντος πανταχόθεν τουρκικοῦ ἀθροίσματος κρατῶν. Τὸ θέρος τοῦ 1809 συνεφώνησεν οὗτος μετὰ τῶν ἄγγλων αὐτοῦ φίλων κοινὴν ἐνέργειαν κατὰ τοῦ Ἰβραῖμ τοῦ Βερατίου καὶ τῶν Ἰονίων νήσων. Ἀπὸ 40 ἡδὴ ἐτῶν ἐπλήρου τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ὁ λογισμὸς τῆς κατὰ τοῦ Ἰβραῖμ ἐκδικήσεως· καὶ ὑπεκρίνατο μὲν τοσοῦτον, ὥστε καὶ ἐζήτησε καὶ ἔλαχε τὴν χεῖρα τῶν θυγατέρων τοῦ Ἰβραῖμ διὰ τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ, δὲν εἶχεν ὅμως λησμονήσει, ὅτι ἐκεῖνος ὑπῆρξέ ποτε ὁ προτιμηθεὶς μνηστήρ, ὑποσκελίσας αὐτὸν τὸν καταφρονηθέντα *Μάπην*. Οὔτε εἰς τῶν υἱῶν αὐτοῦ τὰς παραστάσεις, οὔτε εἰς τῆς Πύλης τὰς ἀπειλὰς προσέχων, ἐπολιόρχησεν αὐτὸν ἐν Βερατίῳ διὰ τοῦ ἄλθανοῦ μισθοφόρου Ὁμέρ Βριώνη, ὃν θέλομεν ἔτι πολλάκις ἀπαντήσῃ κατὰ τὴν ἐπανάστασιν· ἡ δὲ φοβερὰ τῶν πυραύλων τοῦ Κογκρέβ ἐνέργεια, ἣς εἶχε λάβει ὁ Ἀλῆς παρὰ τῶν Ἀγγλων, ἠνάγκασαν τὸν Ἰβραῖμ εἰς συνθηκολογίαν. Ἐσπευσε τότε ἐκείσε ὁ Ἀλῆς, ἐπὶ προφάσει μεσιτεύσεως μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Ὁμέρ, ἠνάγκασεν οὕτω τὸν γέροντα νὰ ἀποσυρθῇ εἰς Αὐλῶνα, καὶ ἀντικατέστησεν αὐτὸν διὰ τοῦ Ὁμέρ. Ὅτε δὲ ἦλθεν ἄγγελος ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ἀπειλητικὸν κομίζων φερμάνιον, ὑπεκρίθη πανούργως συγκινητικωτάτην τινὰ σκηνήν. Φιλήσας τὸ φερμάνιον, ἔθηκεν αὐτὸ ἐπὶ τῆς

κεφαλῆς του καὶ ἔχυσε δάκρυα ὅτε ἀνεγνώσθη. Οἱ ἐχθροὶ τοῦ Σουλτάνου, ἰσχυρίζετο, προέδωσαν εἰς τοσοῦτον κακίας, ὥστε νὰ πολιορκήσωσι τὸν Ἰβραῖμ· αὐτὸς δὲ τότε σπεύσας εἰς βοηθειάν του, διέλυσε τὴν πολιορκίαν καὶ μετῆγαγεν ἀσφαλῆ τὸν Ἰβραῖμ εἰς Αὐλῶνα.

Τοῦτο διεβεβαίωσαν ἐξ ἑαυτῶν καὶ ἐν ἰδίᾳ ἐκθέσει πάντες οἱ προὔχοντες τῆς χώρας, παριστῶντες εἰς τὸν Σουλτάνον, ὅτι ὁ Ἰβραῖμ εἶχε διανοηθῆ προδοσίαν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Γάλλων, ὅτι διὰ τοῦτο αὐτοὶ τὸν ἐπολιόρκησαν, ἀλλ' ὅτι ὁ Ἀλῆς λυτρώσας αὐτὸν ἐκ τῶν χειρῶν των, τὸν μετῆγαγεν εἰς Αὐλῶνα. Ἡ Πύλη εἶδεν ὅτι ἐπρόκειτο πλέον περὶ τετελεσμένου γεγονότος, καὶ τῇ βοθείᾳ τοῦ χρυσοῦ τοῦ Ἀλῆ ἐσιώπησε.

Δὲν ἦσαν ὅμως καὶ οἱ Γάλλοι διατεθειμένοι νὰ μείνωσι τοσοῦτον ἥσυχοι ἀπέναντι τῶν αὐθαιρεσιῶν τοῦ Ἀλῆ. Ἐνῷ δὲ ὁ βεζύρης συνεμάχει μετὰ τῶν Ἀγγλων, οἱ γάλλοι στρατηγοὶ διέγραφαν σχέδιον ἐνεργείας, ἐπικυρωθὲν ὑπὸ τῆς Πύλης, καὶ ὃ ὁ Ἀλῆς ἔμελλε νὰ προσβληθῇ συγχρόνως ἐκ Κερκύρας καὶ ἐκ τῶν δαλματικῶν μεθορίων διὰ τοῦ Μαρμόν. Ἀλλ' ἡ ἀπὸ τῆς Πορτογαλλίας ὑποχώρησις τοῦ Μασσένα καὶ τὰ ἐν Ἰσπανίᾳ ἀτυχήματα παρεκίνησαν τὸν Ναπολέοντα νὰ ἀνακαλέσῃ πρὸς ἐνίσχυσιν εἰς δυσμὰς τὸν στρατὸν τοῦ Μαρμόν.

Τὸν καυχύποπτον τῆς Ἡπείρου δυνάστην δὲν εἶχον διαφύγει τὰ κινήματα τῶν ἐναντίων καὶ τὰ κατ' αὐτοῦ χαλκεύμενα σχέδια, ὃ δὲ ταλαίπωρος Ἰβραῖμ ἔμελλε νὰ ἐκτίσῃ τὴν ὀργὴν αὐτοῦ. Ὁ στρατὸς τοῦ Ἀλῆ ἐπέπεσε κατ' αὐτοῦ ἐν τῷ ἐσχάτῳ αὐτοῦ ἀσύλῳ κατὰ τὴν Αὐλῶνα, κατεδίωξεν αὐτὸν μέχρι τῶν ὁρέων τῆς Λιαπουριᾶς, καὶ συλλαβὼν τὸν ἔσυρεν εἰς Ἰωάννινα, ὅπου διέμεινε δέσμιος μέχρι τέλους τοῦ βίου του. Βεζύρης βεζύρου δεσμώτης — ἦτο ἀνήκουστον ἐν τοῖς χρονικοῖς τοῦ τουρκικοῦ κράτους! Ἀλλ' ὁ Ἀλῆς ἐπράυνε διὰ δῶρων τὴν ὀργὴν τοῦ Διβανίου, ἡ δὲ δύναμις αὐτοῦ εἶχεν ἤδη καταστῆ τοσοῦτον φοβερά, ὥστε ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐθεωρήθη καλὸν νὰ δεχθῶσιν εὐγνώμονως τὰ δῶρα καὶ νὰ ἀναβάλωσι τὴν τιμωρίαν του.

Πάντες οἱ τῆς Ἀλβανίας Πασσάδες καὶ πάντες οἱ τῶν Ἑλλήνων κλεφτῶν ἀρχηγοὶ ὑπετάσσοντο νῦν εἰς τὸν Σατράπην.

Ἐμενον δ' ἔτι ἀνυπότακτοι ὁ Μουσταφᾶ Πασσᾶς τοῦ Δελβίνου, αἱ πόλεις Ἀργυρόκαστρον καὶ Γαρδίκι, καὶ οἱ συνταχθέντες αὐτοῖς λιάπιδες ἀρχηγοί. Ὁ Ἀλῆς ἐκυρίευσεν τὸ Δέλβινον, συνέλαβεν αἰχμαλώτους δύο υἱοὺς τοῦ Μουσταφᾶ, καὶ ἠνάγκασεν αὐτὸν τοῦτον νὰ καταφύγῃ εἰς Γαρδίκι. Τότε δὲ ἐτράπη κατὰ τοῦ Ἀργυροκάστρου, ὅπερ ἐφαίνετο ἀσφαλές ὡς ἐκ τῆς φυσικῆς του θέσεως, διότι αἱ οἰκίαι του, κείμεναι ὑψηλὰ ὑπὲρ τὴν κοιλάδα μεμονωμένοι ἐπὶ τῶν κρημνῶν καὶ τῶν προεξοχῶν τῶν ὀρέων, ἠδύναντο νὰ θεωρηθῶσιν ὡς τοσαῦτα φρούρια. Τὸ Ἀργυρόκαστρον ἦν τύπος ἁλθανικῆς πόλεως. Ἰδιωτικαὶ συγκρούσεις οὐδέποτε ἔλειπον, γενικὴ δὲ εἰρήνη ἦν ἐξαίρεσις, καὶ σπανίως παρήρχετο ἡμέρα χωρὶς πολέμου δύο ἐχθρικῶν οἴκων. Πολλὰκις ὅμως ἡ πολεμικὴ λύσσα κατελάμβανεν ὅλην τὴν πόλιν, καὶ ὅσάκις ἀπῆτουν τὰ ἐξωτερικὰ αὐτῆς συμφέροντα κατέπαυον αἱ ἰδιωτικαὶ ἔριδες, ἵνα ἀρχίσωσι πάλιν μετὰ τὸ πέρας τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀγῶνος.

Οὕτως ἠνώθησαν πᾶσαι αἱ μερίδες, ὅτε ὁ Ἀλῆς, ἁλώσας τὸ Δέλβινον, ἐκίνησεν ἐν ἔτει 1812 κατὰ τοῦ Ἀργυροκάστρου. Ἀπὸ πολλοῦ ἤδη χρόνου εἶχεν οἰκοδομήσει ἐν τῇ πεδιάδι, ἐπὶ τινος ἀπέναντι τοῦ Ἀργυροκάστρου εὐρισκομένου λόφου, μικρόν τι φρούριον, οὗτινος ἡ φρουρὰ προώριστο νὰ παρενοχλῇ τὴν πόλιν, παρακωλύουσα τὴν ἐκ τῆς κοιλάδος σιταγωγίαν, ἀπάγουσα τὰ βοσκήματα, καὶ παρεμποδίζουσα τὴν γεωργίαν. Οὐχ ἤττον, ὅσάκις ὁ Ἀλῆς διήρχετο τὴν κοιλάδα, ἐκανονοβόλουν ἐν τῇ πόλει εἰς χαιρετισμὸν τοῦ σουλτανικοῦ Βαλῆ, καὶ πολλοὶ καστρίται κατετάχθησαν εἰς τὸν στρατὸν αὐτοῦ.

Ἐκ τῆς τελευταίας ταύτης περιστάσεως ὠφελήθη ὁ Ἀλῆς, ἵνα γείνῃ κύριος τῆς πόλεως. Ὅτε δὲ τῷ ἐφάνη ἔλθοῦσα ἡ εὐκαιρος στιγμή, διέταξε διπλὴν στρατολογίαν, ἐπὶ προφάσει μακρὰν ἀπεχούσης ἐπιχειρήσεως, καὶ διελάλησε μετὰ πάσης πομπῆς τὸ κήρυγμα ἐν Ἀργυροκάστρῳ. Ἀφθονοὶ προσέδραμον οἱ ἐκ τῆς πόλεως, καὶ οὕτω κατῴρθωσεν νὰ καταλάβῃ αὐτὴν χωρὶς δυσκολίας, διότι οἱ ἀπολειφθέντες συνησθάνθησαν ὅτι δὲν εἶχον τὴν δύναμιν νὰ ἀντιστῶσι.

Καταλαβὼν ἅπαξ τὴν πόλιν, προσεπάθησεν ὁ Ἀλῆς καὶ νὰ ἐδραιωθῇ ἐν αὐτῇ κατὰ τὸν συνήθη αὐτῷ τρόπον. Πλεῖστοι τῶν μᾶλλον σημαινουσῶν οἰκογενειῶν ἐξωρίσθησαν μακρὰν, ἀναγκασθεῖσαι νὰ ἁλ-

λάξωσι τὰ κτήματά των ἀντὶ ἄλλων μικροτέρας ἀξίας. Ἐπὶ τινος δὲ ὑψώματος, χωρίζοντος ἀπ' ἀλλήλων τὰ δύο ἡμίση τῆς πόλεως, φκοδόμησεν ὁ Ἀλῆς ἀκρόπολιν ἐνετικοῦ ῥυθμοῦ καὶ γοργύρας ὑπ' αὐτῇ. Ἀλλ' ἡ οἰκοδομὴ ἐγένετο τοσοῦτον ἐσπευσμένως καὶ ἀμελῶς, ὥστε καὶ τὸ ἔργον τοῦ αὐτοῦ ἔσχε τὴν μοῖραν τῶν ἄλλων αὐτοῦ κτισμάτων, καταπεσὸν ταχέως εἰς ἐρείπια. Ἀντὶ ἐσωτερικοῦ συνδέσμου τῶν ἀποτελούντων τὰς ἐξωτερικὰς ἐπιφανείας τοῦ τοίχου λίθων, ἐκτίζετο ὡς αὐτοτελὴς τοίχος ἑκατέρᾳ ἐξωτερικῇ πλευρᾷ, τιθεμένων ἐπαλλήλων τῶν πρὸς τοῦτο λίθων καὶ συμπληρουμένου διὰ λιθαρίων τοῦ μεταξὺ κενοῦ, χωρὶς ποσῶς νὰ ἐξετάζηται ἂν τὸ συνδέον αὐτὰ ᾗν τίτανος ἢ χύματος ἀπλοῦ πηλός. Ἵνα καταστήσωσι δὲ στερεοὺς τοὺς τοιοῦτους τοίχους, κατέφευγον οἱ οἰκοδόμοι εἰς τὸ ξύλον, καὶ ἐκτίζον συνήθως ἐν ἑκατέρᾳ τοῦ τοίχου πλευρᾷ, εἰς ἀπόστασιν τριῶν ἢ τεσσάρων ποδῶν, διήκουσαν σειρὰν λεπτῶν δοκῶν, ἃς συνέδεον δι' ἐγκαρσίων ξύλων· αἱ ξύλιναι δ' αὗται κλίμακες ἀπετέλουν τὸν σκελετὸν τῶν λιθίνων τοίχων. Συχνότατα κατέπιπτε βραδύτερον ἢ μία τῶν πλευρῶν αὐτῶν, ἐνῷ ἴστατο ἡ ἄλλη, ἢ ἔμενε μὲν ἡ μία ὁμαλὴ τὴν ἐπιφάνειαν, ἐξωγκοῦτο δὲ ἡ ἑτέρα.

Τοσοῦτον δὲ ἐπέσπευσεν ὁ Ἀλῆς τὴν οἰκοδομὴν τοῦ φρουρίου τοῦ Ἀργυροκάστρου, ὥστε ἐντὸς ἐνὸς καὶ ἡμίσεος ἔτους ἐπεραιώθη καὶ αὐτὸ καὶ μέγα τι σεράγιον μετὰ τῶν ἀναγκαιούντων αὐτῷ παραρτημάτων. Σπασμωδικὴ τις σπουδὴ ἐφαίνετο κεντρίζουσα τὸν γηράσκοντα τύραννον, ὡσανεὶ ἐφοβεῖτο, ὅτι δὲν τῷ ἦτο ἐπιτετραμμένον νὰ δημιουργήσῃ διαρκές τι, καὶ ὅτι δὲν ἤθελε δυνηθῇ νὰ ἀποπερατώσῃ τὰ ἐπιχειρηθέντα. Εὐκαιρὸς ἦτο νῦν ἡ στιγμή εἰς ἐκτέλεσιν τῆς ἐπὶ μακρὸν ἀναβληθείσης ἐκδικήσεως κατὰ τοῦ Γαρδικίου. Ἦν δὲ καὶ τοῦτο φύσει ὀχυρόν, κείμενον ἐπὶ κωνοειδοῦς ὄρους, καὶ ἀποτελούμενον ἐς οἰκιῶν στερεῶς φκοδομημένων καὶ ὠχυρωμένων δι' ἐπάλλξεων καὶ τοξοτιδῶν· ἐπρόκειτο λοιπὸν νὰ πολιορκηθῶσι τοσαῦτα μικρὰ καὶ καλῶς ἐφωδιασμένα φρούρια. Πλὴν τοῦ Μουσταφᾶ, εὐρίσκετο ἐν Γαρδικίῳ καὶ μυστικὸς τις πρεσβευτής, ἀπεσταλμένος ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἵνα ὑπεκκαύσῃ τοὺς κατοίκους εἰς ἀντίστασιν· τὸν Ἀλῆν δ' ἐκέντριζεν ἄφ' ἑτέρου ἢ ἐν τῷ κατὰ τὸ Λιμπόχοβον σεραγίῳ τῆς πενθοῦσα τὸν θάνατον τοῦ υἱοῦ αὐτῆς Χακινίτσα. Ἡ πολιορκία ὁμῶς παρετείνετο,

οἱ δὲ Γαρδικιωταί, εἰθισμένοι εἰς ἀγροτικάς ἀσχολίας καὶ τὴν ἐπὶ τῶν ὁρέων ἐλευθέραν κτηνοτροφίαν, ἐστενοχωροῦντο τὰ μέγιστα, καὶ συμπτώματα ἀθυμίας ἤρξαντο φαινόμενα. Ὅτε δὲ ὁ Ἀθανάσιος Βά-
γιας, εἰς τῶν ἱκανωτάτων τοῦ Ἀλῆ ἀξιωματικῶν, ἐκυρίευσεν ἐξ ἐπι-
δρομῆς τὴν στρατηγικῶς σπουδαιοτάτην ἑπαυλιν, ἣτις ἐδέσποζε με-
γίστου μέρους τῆς πόλεως, οἱ Γαρδικιωταὶ ἀπεσύρθησαν εἰς ἄλλο
αὐτῆς μέρος ἀπρόσβλητον ἔτι ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ, καὶ ὑπέγραψαν πρω-
τόκολλον ὑποταγῆς. Ἐβδομήκοντα δὲ καὶ δύο ὄμηροι, ἐν οἷς καὶ ὁ
Μουσταφᾶ Πασσᾶς, μετήχθησαν ὑπὸ συνοδείαν εἰς Ἰωάννινα. Ὁ
δρόμος αὐτῶν ἦν ἀνθοστόλιστος, εἰς Ἰωάννινα δὲ ἐγένοντο δεκτοὶ ἐν
ἡχοῖς ὀργάνων καὶ ἀλαλαγμοῖς χαρᾶς. Ὁ ἀναμένων αὐτοὺς Ἀλῆς
ἐξῆλθεν εἰς προὑπάντησίν των, ἀνήγειρεν αὐτοὺς προσπεσόντας, καὶ
ὀλίγας μόνον λέξεις ἀσθενοῦς ἐλέγχου τοῖς ἀπέτεινεν, ὅπως ἀποκοι-
μίσῃ αὐτοὺς ἐν ἀπατηλῇ ἀσφαλείᾳ, ὥς συνήθως ἐπανούργει. Τὴν
νύκτα τῆς 6 πρὸς τὴν 7 Μαρτίου 1812 ἐπέπεσον τῇ διαταγῇ αὐ-
τοῦ δολοφόνοι κατὰ τῶν ὁμήρων, ἀλλ' οὗτοι συσσωματωθέντες ἐπυ-
ροβόλησαν κατ' αὐτῶν καὶ τοὺς ἔτρεψαν εἰς φυγὴν. Ἀμα τῇ ἡμέ-
ρᾳ ὁ Ἀλῆς ἀπήτησεν αὐτοὺς τὰ ὅπλα των, καὶ ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι εἴ-
χον ἀποπειραθῆναι νὰ ἀποδράσωσι, μετήγαγεν αὐτοὺς εἰς τὰς εἰρκτὰς
τοῦ μοναστηρίου τοῦ Σωτῆρος, ἐν μέσῳ τῆς λίμνης. « Υἱέ μου » εἶπε
δακρυρρόων εἰς τὸν Πουκχίλ, « τὸ πεπρωμένον ἐπληρώθη· οἱ ἐχθροί
μου, ἂν καὶ ἀπεπειράθησαν ἐσχάτως νὰ δραπετεύσωσι, δὲν κατώρ-
θωσαν νὰ κλονίσωσι τὴν ἐπιείκειάν μου· τοὺς ἔχω εἰς τὴν ἐξουσίαν
μου, ἀλλὰ δὲν θὰ τοὺς καταστρέψω. Πίστευσόν με, ἀγαπητέ μου
Πρόξενε, καὶ λησμόνησον τὰς κατ' ἐμοῦ προλήψεις σου. Δὲν θὰ σὲ
παρακαλέσω πλέον, θὰ σὲ ἀναγκάσω νὰ μὲ ἀγαπήσῃς, διότι ἀπε-
φάσισα νὰ ἀκολουθήσω ἄλλην πορείαν τοῦ λοιποῦ. Ἐχω εἰς τὴν
διάθεσίν μου τοὺς ἐχθρούς μου, καὶ θὰ τοὺς ταπεινώσω δι' εὐεργε-
τημάτων. Τὸ Γαρδίκι θέλω νὰ γείνη τὸ ἄνθος τῆς Ἀλθανίας, καὶ
εἰς τὸ Ἀργυρόκαστρον ἔχω σκοπὸν νὰ ζήσω τὰς ἡμέρας τῶν γηρα-
τειῶν μου. Αὐτὰ εἶνε τὰ σχέδιά μου, καὶ ἂν ἡδυνάμην νὰ ἀποκτή-
σω τὴν Πάργαν, θὰ ἐπληροῦντο ὅλαι μου αἱ ἐπιθυμίαι. Δὲν τολμῶ
νὰ σὲ παρακαλέσω, υἱέ μου, νὰ μὲ συνοδεύσῃς εἰς τὴν ὁδοιπορίαν
τὴν ὁποίαν σκοπεύω, διότι ὁ κακρὸς εἶνε κακός. Γράψε ὅλα ὅσα ἤκου-

σες εἰς τὸν πρεσβευτὴν σου, διότι οἱ ἔχθροί μου θὰ μὲ συκοφαντήσωσιν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ καλὸν θὰ ᾔηνε νὰ τοὺς προλάβῃ ἡ ἀλήθεια ».

Ὁ Πρόξενος ὁμοῦς δὲν ἠπατήθη ἐκ τῶν εὐήχων ἐκείνων διαβεβαιώσεων. Συνδιαλεξάμενος ὁ Ἀλῆς μετὰ τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ ἐν Διμποχόβω, ἔσπευσεν εἰς Γαρδίκι ἵνα ἐκτελέσῃ τοὺς μεγαθύμους αὐτοῦ σκοπούς. Καταστήσας δὲ τὸ δικαστήριόν του ἐν τῷ φρουρίῳ Χένδρια, ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ Καλύδνου, ἐπηγγείλατο διὰ κηρύκων εἰς τοὺς Γαρδικιώτας γενικὴν ἀμνηστειάν, καὶ προσεκάλεσε πάντας τοὺς ὑπὲρ τὰ δέκα ἔτη γεγονότας ἄρρενας κατοίκους νὰ μεταβῶσιν εἰς Χένδριαν, ἵνα ἀκούσωσιν ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ τοῦ Βεζύρου τὸ ἄγγελμα τῆς νέας αὐτῶν εὐτυχίας. Πλὴν βία τῶν ὠραίων αὐτῶν λόγων ἢ πόλις κατεθορυβήθη. Τὰ τεμένη ἐπληρώθησαν γερόντων καὶ νέων, ἐπικαλουμένων τὸν θεὸν καὶ τὸν προφήτην, αἱ δὲ γυναῖκες ἐθρήνουν καὶ ἀπεχαιρέτιζον ἀλγεινῶς τοὺς συζύγους των.

Ὅτε οἱ Γαρδικιώται, ἐλθόντες εἰς Χένδριαν ἐρρίφθησαν εἰς τοὺς πόδας τοῦ τυράννου, ἐφάνη οὗτος συγκινηθεὶς, οἱ ὀφθαλμοὶ του ἐδάκρυσαν, καὶ καθησυχάσας τοὺς ἱκέτας ὠνόμασεν αὐτοὺς προσφιλεῖ τέκνα του· προσεκάλεσε δ' αὐτοὺς ἐπὶ τέλους νὰ μεταβῶσιν εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ παρακειμένου χαλίου Βαλιάρα, ὅπου ἤθελεν ἀποφασίσει ὀριστικῶς περὶ τῆς τύχης των. Ἐκεῖ ὠδήγησαν τοὺς Γαρδικιώτας ἕνα μετὰ τὸν ἄλλον οἱ φρουροὶ του, καὶ ἐντὸς τοῦ περιφράκτου ἐκείνου χώρου ἐσώρευσε ὁ Ἀλῆς 666 αἰχμαλώτους, ἀφ' οὗ πρῶτον, ἐπιθεωρήσας τὸ μέρος, ἐπέστη ὅτι οὐδεμία ὑπῆρχεν ἔξοδος. Τότε δὲ ἡγούμενος τῶν στρατιωτῶν του παρῆλθε πρὸ τῆς μάνδρας, ἤρπασε τὴν καραβίναν ἐνός τῶν στρατιωτῶν, καὶ ἀνέκραξε διὰ βροντώδους φωνῆς: *Βράς! (Φορεύσατε!)* Ἀλλ' οἱ μωαμεθανοὶ ἔμειναν ἀκίνητοι· ὑπόκωφός τις μάλιστα γογγυσμὸς διέδραμε τὰς τάξεις των, καὶ ἐδήλωσαν, ὅτι δὲν ἤθελον νὰ βιάσῃ τὰς χεῖράς των εἰς αἷμα ὁμοπίστων. Καὶ αὐτὸ δὲ τὸ μέλαν σῶμα τῶν Μιρδιτῶν ἠρνήθη νὰ ἐκτελέσῃ τὴν διαταγὴν αὐτοῦ κατ' ἀόπλων, καὶ ἀπήτησε ν' ἀποδοθῶσιν εἰς τοὺς Γαρδικιώτας τὰ ὅπλα των, ὅπως οὕτω πολεμήσωσι κατ' αὐτῶν ἐκ τοῦ ἴσου. Ὁ Ἀλῆς ἀφρίζων ἐκ λύσσης, ἤρχιζε φοβού-

μενος, ὅτι ἤθελεν ἀναγκασθῆναι νὰ παραιτηθῇ τῆς ἐκδικήσεώς του, ὅτε ὁ Ἕλλην Ἀθανάσιος Βάγιας προσήνεγκεν ἑαυτὸν ὡς ὄργανον ἐκτελέσεως καὶ ὥρμησε μετὰ τῶν ἑλλήνων στρατιωτῶν κατὰ τῶν τειχῶν τοῦ χανίου. Αἶφνης βλέπουσιν οἱ ἀτυχεῖς αἰχμάλωτοι ἐγειρόμενον στῆφος ὅλον ἐνόπλων ἐπὶ τῶν τοίχων τῆς αὐλῆς, οἵτινες σκοπεύουσι κατ' αὐτῶν καὶ πυροβολοῦσιν, ἅμα ὡς ἔδωκεν ὁ Ἀλῆς τὸ σύνθημα πάλλων εἰς χεῖρας τὸν πέλεκυν, ἐνῶ ἄλλοι τῶν στρατιωτῶν γेमίζουσιν ὑπὸ τοὺς τοίχους καὶ δίδουσι τὰ πυροβόλα εἰς τοὺς ἄνω ἱσταμένους, ὅπως διατηρῆται οὕτω ἀδιάκοπον τὸ πῦρ.

Οἱ περικεκλεισμένοι προσπαθοῦσιν οἰμώζοντες νὰ κρυβῶσιν ὁ εἰς ὀπίσω τοῦ ἄλλου, δράττουσι λίθους ἵνα πωλήσωσιν ἀκριβὰ τὴν ζωὴν των καὶ πληγώνουσι μάλιστα καὶ τινες τῶν φονέων· ἀλλὰ κατ' ὀλίγον ἀπηχεῖ ὁ θόρυβος καὶ καταπίπτει ἡ ἀντίστασις, σιγὴ δὲ κοιμητηρίου ἀπλοῦται ὑπὲρ τὴν αὐλὴν, ὅπου ἑπτακόσια περίπου πτώματα μαρτυροῦσι τὴν φοβεράν τοῦ Ἀλῆ ἐκδίκησιν. Ἀφέθησαν δὲ ἅταφα τὰ πτώματα ἐκεῖνα, ἡ θύρα ἐτειχίσθη καὶ ἐπ' αὐτῆς ἐτέθη ἡ ἐξῆς ἐπιγραφή: « Οὕτω νὰ ἀπολεσθῶσιν ὅλοι οἱ ἐχθροὶ τοῦ Ἀλῆ ».

Τὴν αὐτὴν ἐπίσης ἡμέραν ἐφόνευσεν ὁ Ἀλῆς καὶ τοὺς ἐν τῷ μοναστηρίῳ τοῦ Σωτῆρος κρατουμένους ὁμήρους. Αἱ γυναῖκες καὶ αἱ νεάνιδες ἔπαθον τὰ αἰσχίστα, παραδοθεῖσαι εἰς τὴν βαρβαρότητα τῶν στρατιωτῶν, καὶ συρθεῖσαι πρὸ τῆς Χαϊνίτσης, ἥτις ἀπέκοψεν αὐτῶν, ὑβρίζουσα καὶ κακοποιοῦσα, τὰς κόμας, ἵνα πληρώσῃ τὰ προσκεφάλαια τῶν ἀνακλίντρων τῆς. Εἶτα δὲ δημοσίᾳ ἐκηρύχθη, ὅτι εἰς οὐδένα ἐπετρέπετο νὰ παράσχη ξενίαν εἰς τὰς γυναῖκας καὶ τὰς κόρας τοῦ Γαρδικίου, αἵτινες ἔμελλον νὰ διωχθῶσιν εἰς τοὺς ὄρους, ἔρμαια τῶν ὀρνέων καὶ τῆς πείνης. Ἔχει τραγικὸν τὸν χαρακτῆρα ἡ φοβερά αὕτη ἀνταπόδοσις, καὶ ἀορίστως πως ἀναμιμνήσκει ἡ τῆς Χαϊνίτσης μορφή τὴν Κριμχίλδην τοῦ βορείου ἡμῶν μύθου.

Μίᾳς μόνον φιλικῆς οἰκογενείας ἐφείσθη ὁ Ἀλῆς· ἀπηγόρευεν ὅμως τὴν οἰκοδομὴν καὶ ἐνὸς μόνου οἴκου κατὰ τὸ μέρος ἐκεῖνο, διαρκούσης τῆς δυναστείας του. Σήμερον ἐξηλείφθησαν τὰ ἔχνη τῆς ἐκδικήσεως, καὶ ὁ τόπος ἐκεῖνος ὃν ἡρῆμωσεν ἡ κατάρρα δύο αἰμοχαρῶν ἀδελφῶν, ἀναβάλλει πάλιν ὑπὸ τοὺς ἀπογόνους τῆς διαφυγούσης ἐκείνης οἰκογενείας καὶ νέους ἄλλους ἐπείκους· ἀπόδειξις καὶ τοῦτο, ὅτι τὸ

γενικὸν ρεύμα τῆς ζωῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος εἶνε ἰσχυρότερον τῆς πρὸς καταστροφὴν ὁρμῆς τῶν ἀτόμων.

Ἄλλ' οὐδ' ἡ φοβερὰ ἐκείνη μοῖρα, ἡ κατὰ μουσουλμανικῆς πόλεως ἐνσκήψασα, ἔσχυσε νὰ κεντρίσῃ εἰς ἐνέργειαν τὸ Διβάνιον· τοῦναντίον δὲ μάλιστα, γενομένης τῆς μετὰ τῆς Ῥωσίας εἰρήνης ἐν Βουκουρεστίῳ τὸ 1812, καὶ ὠχρίωντος ἤδη τοῦ ἄστρου τοῦ Ναπολέοντος, διετέθη μᾶλλον ὑπὸ τῶν ἀγγλικῶν παραστάσεων ἡ Κυβέρνησις ὑπὲρ τοῦ τυράννου. Ὁ Ἀλῆς κατὰ τὸ λέγειν τοῦ Οὔγ, εἶχε τοσοῦτον φανῇ χρήσιμος εἰς τοὺς Ἀγγλοὺς ἐν τῇ ἀνάγκῃ αὐτῶν, ὥστε δὲν ἠδύνατο νὰ τὸν λησμονήσωσιν ἐν τῇ εὐτυχίᾳ των. Ἐκ τῆς εὐνοίας δὲ ταύτης τῶν Ἀγγλῶν ἔμελλε νὰ κερδήσῃ ὁ Ἀλῆς τὸ τελευταῖον σημεῖον, ὅπερ ἐλείπετο ἔτι αὐτῷ εἰς κατάκτησιν ἐπὶ τῆς ἡπειρωτικῆς χώρας, τὴν Πάργαν. Ἡ Πάργα κεῖται ἐπὶ βραχώδους χερσονήσου, περιρρέομένη ἐκ τριῶν μερῶν ὑπὸ τῆς θαλάσσης, εἰς ἶσον περίπου ὕψος πρὸς τὸ Λευκὸν ἀκρωτήριο, τὴν νοτιωτάτην ἄκραν τῆς Κερκύρας. Χλοερῶτατοι κῆποι περιέβαλλον αὐτὴν πρὸς τὴν ξηρὰν καὶ ὀπωροφόρα δένδρα, συκαῖ, μανδαρινέαι καὶ λεμονέαι ἐπλήρουν τὰ περίχωρα τῆς πόλεως μέχρι τῶν ὁρέων τῆς Θεσπρωτίας. Οἱ κάτοικοι αὐτῆς οὐδέποτε εἶχον κύψει ὑπὸ τὴν ἡμισέληνον· ταχθέντες τὸ 1401 ὑπὸ τὴν ἐνετικὴν προστασίαν, εἶχον ἀποκρούσει πάντοτε, ἐπίσης ἀνδρείως ὡς οἱ Σουλῳται, πάσας τὰς προσβολὰς τῶν Τούρκων καὶ τῶν γειτόνων πασσάδων. Ὁ Ἀλῆς ἐπρότεινεν εἰς τοὺς ἐν Κερκύρᾳ γάλλους στρατηγούς ὑπὸ τὰς διαφορωτάτας τῶν προφάσεων, νὰ τῷ παραδώσωσι τὴν Πάργαν, ἥτις ἀπὸ τῆς ὑποταγῆς τοῦ Σουλίου ἦν τὸ κυριώτατον τῶν ἐπιθυμιῶν αὐτοῦ κέντρον. Ἀλλὰ ῥηταὶ ὁμως τοῦ Ναπολέοντος διαταγαὶ ἀπηγόρευσαν ἐκείνοις νὰ τείνωσι τὸ οὖς εἰς τοιαύτας προτάσεις. Πραξικόπημά τι δέ, ὅπερ ἀπεπειράθη ὁ Ἀλῆς κατὰ τοῦ φρουρίου τὸ 1814 ἀπέτυχε, διότι οἱ Πάργιοι καὶ οἱ Γάλλοι ἦσαν παρεσκευασμένοι καὶ ἀπέκρουσαν τοὺς προσβαλόντας μὲ αἵμασσούσας κεφαλὰς. Μαθὼν τὰ γενόμενα ὁ Ἀλῆς ἐκυλίσθη τεταραγμένος καὶ λυσσῶν ἐπὶ τοῦ σοφᾶ του, καὶ ἐξώρκισε τὸν Ἀγγλὸν πρόξενον Φορέστην νὰ ὑποστηρίξῃ αὐτὸν ἐν νέᾳ προσβολῇ διὰ βρετανικοῦ στρατοῦ, λέγων ὅτι ἤθελεν ἐξολοθρεῦσει ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει πάντας τῆς χώρας τοὺς κατοίκους.

Ἄλλ' ὁ Φορέστης ὁμως ἐνήργησεν ὡς τίμιος ἄνθρωπος καὶ συνεφώνησε μετὰ τοῦ ἄγγλου στρατηγοῦ Κάμπελ, ὅπως κενουμένης τῆς Πάργας ὑπὸ τῶν Γάλλων καταληφθῇ αὕτη ὑπὸ τῶν Ἀγγλων στρατιωτικῶς καὶ διαμείνῃ πολιτικῶς ἀνεξάρτητος.

Ἐπειδὴ δὲ μικρὸν μετὰ ταῦτα ἐτράπησαν ἐντελῶς κατὰ τοῦ Ναπολέοντος τὰ πράγματα, παρέδωκαν οἱ Πάργιοι ἐξ ἑαυτῶν τὴν πόλιν των εἰς τοὺς Ἀγγλους, καὶ τοὺς ἐβοήθησαν ὅπως ἐπιπέσωσιν αἰφνης καὶ καταβάλωσι τὴν γαλλικὴν φρουράν. Τρία ὅλα ἔτη διετέλεσεν οὕτω ἡ Πάργα ὑπὸ τὴν ἀγγλικὴν προστασίαν, καὶ γενικῶς ἔθεωρεῖτο ὡς ἀνήκουσα εἰς τὴν ἰόνιον πολιτείαν. Δὲν ἐμνημόνευον μὲν ῥητῶς τῆς Πάργας αἱ συνθήκαι, ἀλλ' οὐχ ἥττον, καὶ ἂν ἔτι δὲν ἐθεώρει τις ὑπὸ τὴν ἐποψὴν τοῦ δικαίου τὸ ζήτημα, καὶ ἂν ἐλθισμὸν εἴη, ὅτι ἡ Πάργα ὑπῆρξε μὲν ἐνετικὴ ἀλλ' οὐδέποτε τουρκικὴ, ἔπρεπε τις ὁμως δικαίως πάντοτε νὰ προσδοκᾷ, ὅτι ἡ Ἀγγλία, ὡς χριστιανικὴ δύναμις, εἰς ἑαυτὴν ἐπεφύλαξε τὸ δικαίωμα τῆς προστασίας τῆς Πάργας. Ποῖον ὁμως βάρος ἠδύναντο νὰ ἔχωσι τὸ δίκαιον καὶ τὸ καθήκον ἐν τῇ πλάστιγγι πολιτικῆς ρυθμιζομένης πρὸς τὰς ἐγῴστικὰς ἀπαιτήσεις τῶν τοπικωτάτων συμφερόντων; Τὰ κατὰ τὴν πώλησιν τῆς Πάργας, χρυθέντα ἐπὶ μακρὸν ἐν μυστηριώδει σκοτίᾳ, κεῖνται ἤδη σαφῆ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν. Ὁ χρυσὸς τοῦ Ἀλῆ ἦν τὸ ἐλατήριον, περὶ ὃ ἐστράφη πᾶσα ἡ βδελυρὰ ἐκείνη ἐμπορία. Ὁ Ἀλῆς κατώρθωσε νὰ συναινέσῃ ἡ Πύλη εἰς τὴν ἐπὶ τῆς ἰονίου ἐπταρχίας ἀγγλικὴν προστασίαν, ἐπὶ τῷ ὄρφ τῆς εἰς αὐτὴν παραδόσεως τῆς Πάργας· διὰ μυστικῆς δὲ συνθήκης συνεφωνήθη, ὅτι ἡ Πύλη ἤθελε παραχωρήσει αὐτὴν εἰς τὸν πιστόν της ὑποτελῆ Ἀλῆν. Οἱ Ἀγγλοι, οἱ τὸ ἀπτόν κέρδος καὶ τὴν δύναμιν τοῦ χρυσοῦ ἀνέκαθεν θεραπεύσαντες, τοῦτο μόνον ἠρέκθησαν νὰ συμφωνήσωσι μετὰ τοῦ Ἀλῆ εἰς ὄφελος τῶν Παργίων, ὅτι ἤθελε δοθῇ αὐτοῖς χρηματικὴ τις ἀποζημίωσις ἀντὶ τῆς ἀπολεσθείσης πατρίδος. Καὶ οἱ μὲν ἄγγλοι πραγματογνώμονες ἐξετίμησαν τὴν ὑλικὴν τῆς Πάργας ἀξίαν εἰς 500,000 λιρῶν στερλινῶν, οἱ δὲ τοῦ Ἀλῆ μεσῖται εἰς 50,000 μόνον, καὶ μετὰ πολλὰς τέλους καπηλικὰς διαπραγματεύσεις, ὡς παρὰ τοῖς μικροπώλαις εἴθισται, συνεφωνήθη ἀμφοτέρωθεν ὡς ἀρκοῦσα ἡ ποσότης τῶν 150,000 λιρῶν, χωρὶς παντάπασι καὶ

ἐρωτηθῶσιν οἱ Πάργιοι, καὶ ὠρίσθη ἡ 10^η Μαΐου 1819 ὡς ἡμέρα ἐκκενώσεως τῆς πόλεως.

» *Τρία πουλιά 'π' τὴν Πρέβεζα* »

λέγει τὸ δημοτικὸν ᾠσμα,

« *διαθήκαρε ε' τὴν Πάργα.*

Τὸν κυττάει τὴν ξενιτείᾳ, τ' ἄλλο τὸν "Αἰ Γιαννάκη,

τὸ τρίτο τὸ κατάμυρο μυριολογáει καὶ λέγει:

Πάργα Τουρκιὰ σὲ πλάκωσε, Τουρκιὰ σὲ τριγυρίζει·

δὲν ἔρχεται γιὰ πόλεμο, μὲ προδοσιὰ σὲ πέρνει.

Βεζύρης δὲν σὲ 'ρίκησε μὲ τὰ πολλὰ τ' ἀσκέρα·

ἐφευγὰν Τούρκοι 'σὰν λαγοὶ τὸ παργινὸ τουφέκι,

κ' οἱ λιάπιδες δὲν ἤθελαν ν' ἄρθουν νὰ πολεμήσουν.

Εἶχες λεβέντες 'σὰν θεριά, γυναῖκες ἀντρεωμέραι,

π' ὠτρυνγὰν βόλια γιὰ ψωμί, μπαρουτι γιὰ προσφάγι.

Τ' ἄσπρα πουλῆσαν τὸ Χριστό, τ' ἄσπρα πουλοῦν κ' ἐσένα.

Τὸ ᾠσμα περιγράφει τὸ ἦθος τοῦ λαοῦ, ὅτε ἠγγέλθη ἡ προσέγγισις τῶν στρατῶν τοῦ Ἀλῆ, οἵτινες προὔχωρουν περιζωννύοντες πανταχόθεν τὴν πόλιν. Ἀληθῶς δὲ ἦν ἄπελπις ἡ θέσις τῶν Παργίων, καὶ γονυπετοῦντες οἱ δυστυχεῖς πρὸ τῶν εἰκόνων τῶν ἁγίων, πρὸ τῆς Παναγίας, πρὸ τοῦ ἁγίου Νικολάου, ἐπεκαλοῦντο ἀντίληψιν. Ἐξαγαγόντες δὲ τὰ ὀστέα τῶν προγόνων αὐτῶν ἐκ τῶν τάφων, ὅπου ἀνεπαύοντο τέως ἐν ἐλευθέρᾳ γῇ, ἐγείρουσιν ἐν μέσῃ τῇ ἀγορᾷ πυρὰν ἐξ ἔλαιων, ἵνα τὰ καύσωσι, καὶ ἀποφασίζουσιν ἐκμανῶς νὰ φονεύσωσι τὰς ἰδίας ἐαυτῶν γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα, ἅμα ὡς ἤθελον πατήσῃ τὴν πόλιν οἱ Τούρκοι, καὶ νὰ πέσωσι τέλος ἀγωνιζόμενοι τὸν ἔσχατον κατ' αὐτῶν ἀγῶνα. Ἀγγλος τις ἀξιωματικὸς σπεύδει τότε εἰς Κέρκυραν, ἀγγέλλων εἰς τὸν διοικητὴν Μαίτλανδ, ὅτι ἂν δὲν ἀνασταλῇ ἡ πορεία τοῦ Ἀλῆ, ἤθελεν ἀνανεωθῇ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῆς χριστιανικῆς Εὐρώπης τὸ θέαμα τῆς Ζακάνθης. Ὁ Μαίτλανδ ἀποστέλλει εἰς Πάργαν τὸν φιλόφθονον καὶ γενικῶς ἀγαπώμενον στρατηγὸν Ἀδάμ, οὗτινος αἱ σοβαραὶ μὲν παραστάσεις ἐπιτυχᾶν οὐσι νὰ ἀναστείλωσι τὴν ἐπὶ τὰ πρόσω πορείαν τοῦ στρατεύματος

τοῦ Ἀλῆ, αἱ ἥπια δὲ παραινέσεις κατορθοῦσι νὰ ἀποτρέψωσι τοὺς Παργίους τῆς ἐσχάτης αὐτῶν ἀποφάσεως, καὶ νὰ πείσωσιν αὐτοὺς ὅπως ἀποπλεύσωσιν εἰς Κέρκυραν. Οὕτω δέ, βλέποντες τὰς καταβιβρωσκούσας τὰ ὁστὰ τῶν πατέρων αὐτῶν φλόγας, κατέλιπον οἱ δυστυχεῖς τὴν πατρίδα αὐτῶν, ἵνα ζητήσωσιν ἄσυλον ἐπὶ τῶν Ἰονίων νήσων. Εὐθὺς κατόπιν αὐτῶν εἰσέβαλον εἰς Πάργαν οἱ Ἀλβανοί, αἱ ἐκκλησίαι μετεβλήθησαν εἰς τουρκικὰ τεμένη, καὶ σμῆνος ὅλον σχιῖτῶν Δερβισῶν ἐγκατέστη ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Ἀλῆ ἐν τῷ ἀνθρωπῷ ἐκείνῳ καὶ περικαλλεῖ κήπῳ τῆς φύσεως. Οὕτω κατέπεσε καὶ τὸ ἔσχατον προπύργιον χριστιανικῆς ἐλευθερίας ἐπὶ τῆς Στερεᾶς. Τὸ τῆς ἀποζημιώσεως ποσόν, ὅπερ ὤφειλεν εἰς τοὺς Ἀγγλους, εἰσέπραξε τάχιστα ὁ Ἀλῆς δι' ἐκτάκτων φόρων, οὓς ἐπέβαλεν ἐφ' ὅλων τῶν κατοίκων τῶν ὑπ' αὐτὸν χωρῶν, καὶ αὐτῶν ἔτι τῶν στρατιωτῶν καὶ τοῦ ἰδίου του ὑπηρετικοῦ.

Ἀληθῶς δὲ εὐρίσκετο τότε, μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Πάργας, εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς ἰσχύος αὐτοῦ. Εἶχε κράτος ἐκτεινόμενον ἀπὸ τῆς μιᾶς εἰς τὴν ἄλλην θάλασσαν δι' ὅλης τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου, ἐπλούτει χρημάτων καὶ στρατοῦ πολὺ πλεον τοῦ Διβανίου, καὶ τὸ παρ' αὐτοῦ ὑπογεγραμμένον διαβατήριον ἦν πολὺ σεβαστότερον σουλτανικοῦ φερμανίου. Ἡ πρωτεύουσα αὐτοῦ Ἰωάννινα διέλαμπεν ἐκ τοῦ πλούτου καὶ τῆς μορφώσεως τῶν κατοίκων τῆς, εἶχεν ἐξαίρετα σχολεῖα, καὶ ἀπετέλει τὸ κέντρον πάντων τῶν ἐχόντων ἀξιώσεις νοημοσύνης καὶ ἀβροτέρου βίου. Παιδευμένοι δὲ κόλακες ἐκ παντὸς ἔθνους συνήρχοντο εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Ἀλῆ, αἰρωντες μέχρι οὐρανοῦ τὸ ὄνομα αὐτοῦ καὶ τὰ κατορθώματα. Γαλλικὰ καὶ ἑλληνικὰ συγγράμματα προσεφωνοῦντο εἰς τὸν « ἐνάρετον καὶ μεγάλθυμον ἡγεμόνα », καὶ ἐν Βιέννῃ ἐτυπώθη καὶ ποιήμα εἰς τιμὴν αὐτοῦ. Οἱ τὴν ἀνατολὴν ἐπισκεπτόμενοι Ἀγγλοι, ὡς ὁ Βύρων, ὁ Ὁθάουζ, ὁ Οὐγ, ὁ Δούγλας, ὁ Βόρθ καὶ ἄλλοι δὲν ἡμέλουν νὰ προσφέρωσι τὰ σεβάσματά των εἰς τὸν μέγαρ Πασσᾶν τῆς Ἡπείρου. Παρέβαλλον αὐτὸν πρὸς τοὺς θαυμαστοτέρους τῆς ἀρχαιότητος ἄνδρας, καὶ ἀπεκάλουν αὐτὸν *ἀναστάρτα Πυρρόν*. Ἦκουε δ' οὗτος προσηνῶς τῶν κολακευμάτων, καὶ ἐλάλει αὐταρέσχως περὶ τοῦ διασῆμου προπάτορος τοῦ *Μπούρρου*, ὅστις εἶχε νικήσει τοὺς

Ῥωμαίους. Πράγματι ὅμως καὶ ὡς ἀληθὴς τύραννος ὁ Ἀλῆς περιεφρόνει βαθύτατα τὴν κοινὴν γνώμην· ἐπιστήμην δὲ καὶ πεπαιδευμένους ἐθεώρει ὡς εὐάρεστον μόνον πολυτέλειαν καὶ ὡς χρήσιμα τῆς ἰσχύος ὄργανα. Μετ' ἰδιαζούσης εὐχαριστήσεως ἐπεδείκνυε τὴν εἰς τὴν πραγματικότητα μόνην πίστιν αὐτοῦ καὶ τὴν ὑπὲρ τοὺς καλαμαράδας ὑπεροχὴν του, καὶ ἠρέσκετο τάσσων ἴσας τῶν πεπαιδευμένων τὰς ιδέας καὶ τὴν τυφλὴν εἰς τὰ παραδεδομένα πίστιν τοῦ λαοῦ. Ὅδοιποροῦντές ποτε αὐτὸς καὶ ὁ Πουκβίλ εἰς τὰ ὄρη τῆς Τσαμουριάς, ἔφθασαν εἰς τὴν λίμνην Τσεροβίαν, περὶ ἧς οἱ Ἕλληνες διηγοῦντο θαυμάσια, οἷον, ὅτι δὲν ἔχει πυθμένα καὶ ὅτι καταπίνει πᾶν τὸ εἰς αὐτὴν ῥιπτόμενον. Γελῶν ἔδειξε τὸ ὕδωρ ὁ Ἀλῆς, προσθεὶς ὅτι πολλάκις ἄλλοτε περιέπλευσε τὴν λίμνην ἐν ἀκατίῳ. « Πρὸξενε, » εἶπεν εἰς τὸν Πουκβίλ, « ἂν ἡ λίμνη καταπίνει, ὅτι τῆς ῥίπτουν, τὸ πολὺ πολὺ θὰ καταπίνει μόνον λίθους. Δὲν εἶνε δὲ καὶ χωρὶς πυθμένα, διότι ἐγὼ ἐμέτρησα διὰ τῆς βολίδος τὸ βάθος τῆς, τὸ ὅποιον εἶνε 30 — 40 ὀργυιῶν εἰς τὴν ὄχθην καὶ 120 ὀργυιῶν εἰς τὸ μέσον ». Εἰπόντος δὲ τοῦ Πουκβίλ, ὅτι κατὰ τοὺς ἰσχυρισμούς καθηγητοῦ τινος ἐν τῷ γυμνασίῳ τῶν Ἰωαννίνων ἡ λίμνη διαρρέει κάτωθεν ὑπὸ τὴν γῆν, διερῥάγη ὁ Ἀλῆς εἰς ἄσθεστον γέλωτα. « Αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι », εἶπε, « δὲν βλέπουσι τίποτε φυσικῶς. Ὁ καθηγητὴς αὐτὸς ἔμεινεν ἐδῶ πολὺν καιρὸν, ἀλλ' ἀντὶ νὰ ἐξετάσῃ τὰ πράγματα, ἐπρωτίμα νὰ ἐπαναλαμβάνῃ τὰ παραμύθια τὰ ὅποια εὗρισκεν εἰς τὰ βιβλία· τοιοῦτοι εἶνε αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι. Καὶ αὐτὸς ἐκεῖ, ἐξηκολούθησεν ὁ Ἀλῆς δεικνύων τὸν ὑπασπιστὴν του, εἶνε ἀπ' ἐκείνους, οἵτινες ἀναγινώσκουν εἰς τὰ σύννεφα. Φαντασθῆτε, ὅτι διίσχυρίζεται, ὅτι ἡ πανώλης σύγκειται ἀπὸ πολλὰ πολλὰ μικρὰ ζωῦφα, τὰ ὅποια ἢμπορεῖ τις νὰ ἴδῃ μὲ δυνατόν φακόν ».

Ἵνα δ' ἐμπαίξῃ ἔτι μᾶλλον τὴν περιωρισμένην διάνοιαν τῶν περὶ αὐτόν, διέταξεν ὁ Πασσᾶς νὰ φέρωσιν οἶνον, καὶ ὑπεκρίθη μεγίστην δυσαρέσκειαν, ὅτε ὁ ὑπασπιστὴς του ἀνέμνησεν αὐτῷ τὸ παράγγελμα τοῦ Προφήτου. « Σιώπα » ἐφώνησεν αὐτῷ ἀπειλητικῶς, « εἰς τὸν τόπον μου εἴμ' ἐγὼ προφῆτης, καὶ ἂν θελήσω σὲ κάμνω καὶ τὸ γνωρίζεις πολὺ γρήγορα ». Ἦν δὲ τότε ἀκριθῶς ἐν τῷ προαυλίῳ τοῦ ἐν Ἰωαννίνοις παλατίου ἐκτεθειμένη ἡμίσειαι δωδεκάς κεφαλῶν, αἵτι-

νες ἔμελλον νὰ σταλῶσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν, καὶ ὁ ὑπασπιστὴς ἔσπευσε νὰ ὑπακούσῃ, φοβούμενος μὴ αὐξήσῃ ἄκων τὸν ἀριθμὸν των. Ἡ χαρακτηριστικωτάτη αὕτη περιφρόνησις τοῦ Πασσᾶ πρὸς τὴν θρησκείαν αὐτοῦ καὶ τὰ παραδεδομένα ἄγει ἡμᾶς εἰς τὴν περίεργον τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ φάσιν, ἥς ἄνευ ἡ γνώσις τοῦ Ἀλῆ ἤθελε μένει ψυχολογικὸν αἰνιγμα. Πρέπει δέ τις νὰ ἔχῃ πάντοτε πρὸ ὀφθαλμῶν τὰ περὶ θρησκευτικῆς ἐλευθερίας ἀξιώματα τῶν Τούρκων, καὶ νὰ ἐνθυμῆται, ὅτι ὁ πρεσβύτερος τοῦ Ἀλῆ υἱὸς Μουκτάρ ἐπρέσθευεν ἀναφανδὸν τὴν αἵρεσιν τῶν Σχιϊτῶν, καὶ ὅτι ὁ Πασσᾶς αὐτὸς ἐθεωρεῖτο ὡς μυστικός της ὁπαδός.

Ἡ περὶ ὀργανισμοῦ τῆς πολιτείας λίαν χαλαρὰ ἔννοια τῶν Σχιϊτῶν συνεφώνει πληρέστατα πρὸς τὰς ιδέας τοῦ Ἀλῆ, ἅμα προκειμένης ἀνατροπῆς τῶν ἐν τῷ τουρκικῷ κράτει καθεστώτων. Ἐνῶ δὲ τὸ συντηρητικὸν καὶ ὀρθόδοξον οὕτως εἰπεῖν δόγμα ἐκήρυσσε τὴν ἀνάγκην καὶ τὴν ἐκ θεοῦ καθίδρυσιν τῆς ἀρχῆς, καὶ ἐπέτασσε τὴν ἀπόλυτον ὑπακοὴν εἰς τὸν ὑπέρτατον τοῦ κράτους ἄρχοντα, ἡ ἐλευθερωτέρα τῆς Σχιᾶς θεωρία παρεῖχεν ἐξαίρετον ἔρεισμα εἰς τοὺς πόθους στασιωτικῆς φιλοδοξίας. Ἐκ τῆς ἐπιδράσεως ταύτης τῶν σχιϊτικῶν ιδεῶν ἐξηγεῖται ἐπίσης, διατὶ ὁ Ἀλῆς, ὁ περιπαίζων ἐξ ἐνὸς τὴν πίστιν καὶ τὰ θρησκευτικὰ ἔθιμα τοῦ λαοῦ του καὶ μειδιῶν πρὸς τὴν μικρολογουσαν ὀρθόδοξον εὐλάβειαν, ἔκυπτεν ἐξ ἐτέρου ἐνώπιον αὐτῶν, καὶ εἶρπε χαμαὶ πρὸ τῶν δερβισῶν.

Ὁ ἀλαζὼν δεσπότης ἐξετέλει πᾶν ὅ,τι τοῦ ἐζήτουν τὰ ῥυπαρὰ ἐκεῖνα καθάρματα, ἔφερεν αὐτοῖς ἐπὶ τῇ αἰτήσει των καπνοσύριγγα καὶ καφέν, καὶ ἠνείχετο αὐτοὺς δραττομένους ἐν μέσῃ τῇ ὁδῷ τῶν χαλινῶν τοῦ ἵππου του, ἀποτείνοντας αὐτῷ προσβλητικὰς ἀποστροφὰς καὶ ἐπιτιμήσεις, ὑβρίζοντας αὐτὸν ἄθεον καὶ ἄπιστον χοῖρον, καὶ ῥίπτοντας ἔτι λίθους καὶ βώλους γῆς κατ' αὐτοῦ. Ἦν δὲ καὶ ἀνταπόδοσίς τις τῆς ἄλλης τοῦ Πασσᾶ τυραννικῆς πίεσεως ἡ δεσποτεία αὕτη, ἣν ἤσκει ἐπ' αὐτοῦ τὸ φαῦλον ἐκεῖνο γένος. Ἐπιβάλλων αὐτὸς χεῖρα ἐν τῇ ἀλαζονείᾳ του ἐπὶ τῶν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως εἰς Ἰωάννινα στελλομένων οὐλεμάδων, ἐτιμωρεῖτο διὰ τῆς ἀλαζονείας μεθ' ἧς προσεφέροντο πρὸς αὐτὸν οἱ πνευματικοὶ τοῦ ποινήτορες.

Οὕτω δὲ ἡ δεισιδαιμονία, ἣν ἐνέπαιζε παρὰ τοῖς ἄλλοις καὶ ἔκαυχᾶτο ὅτι εἶχε κατανικήσει, ἐπανήρχετο εἰς αὐτὸν διὰ τῆς ἄλλης ἐκείνης θύρας. Νεανίας ἔτι εἶχε πωλήσει τὰ ἐνδύματά του, ἵνα βοηθήσῃ πτωχόν τινα ἐπαιτοῦντα δερβίσην ἐκ Μαρόκου· ἐφόρει δὲ ὡς φυλακτὸν περὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ τὸν τεθραυσμένον δακτύλιον, ὃν ἐκεῖνος τῷ εἶχε δωρήσει εὐγνωμονῶν, καὶ εἰς αὐτὸν ἀπέδιδε τὰς ἐπιτυχίας τοῦ σταδίου του. Ἐπίστευσεν εἰς τὸν φιλοσοφικὸν λίθιν, καὶ ἰσχυρίζετο ἀδιστάκτως, ὅτι ἤθελε γείνειν ἑκατὸν καὶ πεντηκοντούτης καὶ κύριός ποτε τῆς Κερκύρας, διότι εἶχε προφητεύσει αὐτῷ τοῦτο πέрсης τις Δερβίσης. Δυσκόλως βεβαίως συνεβιάζετο τοιαύτη πίστις πρὸς τὸν φόβον ὃν εἶχε τῶν καταιγίδων καὶ τῆς πανώλους, ἀλλ' ὀλίγον τῷ ἔμελλε περὶ τῆς ἐσωτερικῆς συνοχῆς τῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν. Ἡ ἰδιάζουσα αὐτοῦ πρὸς τὸ οἰκοδομεῖν ὄρεξις ἀφορμὴν εἶχεν, ὅτι δερβίσης τις τῷ εἶχε ποτε συμβουλεύσει νὰ οἰκοδομῇ πάντοτε, διότι ἐκ τῆς ἀδιακόπου οἰκοδομίας ἡρηττο ἡ ἀσφάλεια τῆς ζωῆς του. Ὅτε δὲ ὁ Ἰβραῖμ Μανσοῦρ τὸν ἠρώτησεν, ὅποια σχέσις ὑπάρχει μεταξὺ τοίχου καὶ τῆς ζωῆς ἀνθρώπου, καὶ παρέστησεν αὐτῷ ὅτι δὲν εἶχεν ἀνάγκην νὰ οἰκοδομῇ, ἀφοῦ ἡ ἄλλη ἐκείνη προφητεία τῷ εἶχεν ἀσφαλίσει ζωὴν ἑκατὸν πεντήκοντα ἐτῶν, ἀπήντησεν ὁ Ἀλῆς: «Καὶ οἱ δύο Σείκαι ἡμπορεῖ νὰ ἔχωσι δίκαιον· εἶνε δὲ εὐρωπαϊκὴ ἐπιμονὴ νὰ μὴ πιστεύηται ὅ,τι λέγουσιν ἄνθρωποι, τῶν ὁποίων δὲν εἴμεθα ἄξιοι ὑπηρεταί. Δὲν γίνεται τάχα νὰ ἦμαι προωρισμένος νὰ ζήσω 150 ἔτη, καὶ νὰ οἰκοδομῶ καθ' ὅλον αὐτὸ τὸ διάστημα; » Ὡργίσθη δὲ ἀληθῶς, διότι ὁ Ἰβραῖμ δὲν ἐπέθετο, ὅτι ὁ θεὸς ἠδύνατο νὰ κάμῃ χάριν αὐτοῦ θαῦμα καὶ ἐξαίρεσιν τῶν κανόνων τῆς φύσεως, ὅπως χάριν τοῦ Μωάμεθ καὶ ἄλλων ὀνομαστῶν ἀνθρώπων: « Ἄν καὶ δὲν ἦμαι προφήτης », εἶπεν, « εἶμαι ὅμως ἄνθρωπος προωρισμένος νὰ ἴσταμαι ὑπεράνω τῶν ἄλλων, καὶ ὁ θεὸς ἐπομένως κάμνει δι' ἐμὲ ὅ,τι δὲν ἤθελε κάμει δι' ἄλλους. » Παρατηρήσαντος δὲ τοῦ Ἰβραῖμ, ὅτι, ἀφοῦ ἐξάπαντος ἤθελε νὰ ἀκολουθήσῃ τὰς παραγγελίας τῶν δερβισῶν καὶ νὰ οἰκοδομῇ, καλὸν θὰ ἦτο νὰ κατεσκευάζεν, ἀντὶ πολυτελῶν οἰκοδομημάτων, νοσοκομεῖα μᾶλλον καὶ καλὰ καταλύματα διὰ πτωχοὺς ὁδοιπόρους, ἀπεκάλυψεν ὁ Ἀλῆς τὸν ἀληθῆ δεσποτικὸν τύπον, ὅφ' οὗ κατείχετο. Τοιαῦτα φιλανθρωπικά κα-

ταστήματα, ἀπήντησε, δύναται νὰ ιδρύσῃ ἕκαστος ἰδιώτης, ἄνθρωπος ὅμως ὡς αὐτὸς ὀφείλει νὰ καταλίπῃ τὰ σημεῖα τῆς ἰσχύος αὐτοῦ εἰς τὰς μελλούσας γενεάς. Ἀλλως δὲ δὲν ἤθελε νὰ φανῇ θωπεύων τὴν κοινὴν γνώμην, καὶ ἐπεθυμει νὰ τὸν φοβῶνται μᾶλλον ἢ νὰ τὸν ἀγαπῶσιν.

Ἡ ἀλαζονεία καὶ ἡ πανουργία τοῦ Ἀλῆ οὐδέποτε ἐξεδηλώθησαν χαρακτηριστικώτερον, ἢ ὅτε κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1819 ἠγγέλθη αὐτῷ, ὅτι ὁ κεραυνὸς ἐνέσκηψεν εἰς τὸ ἐν Τεπελενίῳ παλάτιόν του καὶ ἀπετέφρωσεν αὐτό. Δραμῶν ἐκεῖσε πάραυτα, καὶ πεισθεὶς ὅτι εἶχον μείνει ἀβλαβεῖς αἱ ἀποθήκαι, ἐν αἷς ἐφυλάσσοντο οἱ θησαυροὶ αὐτοῦ καὶ τὰ κειμήλια, ἐκήρυξεν εἰς ὅλον αὐτοῦ τὸ κράτος, ὅτι δὲν εἶχε πλέον στέγην ἐν τῇ γενεθλίᾳ του χώρα, ὅφ' ἦν νὰ ἀναπαύσῃ τὴν κεφαλὴν του, προσεκάλει δὲ πάντας τοὺς ἀγαπῶντας αὐτὸν νὰ ἀποδείξωσι διὰ πραγμάτων τὴν ἀγάπην των καὶ νὰ τὸν βοηθήσωσιν, ὀρίζων συνάμα καὶ τακτὴν ἡμέραν, καθ' ἣν ἤθελε δεχθῇ τὰς προσφοράς των. Οὕτω συνέρρουσαν κατὰ τὴν ὀρισμένην προθεσμίαν πλεῖστοι ὅσοι ἐξ Ἀλβανίας εἰς Τεπελενίον, ὅπου κατὰ τὴν αὔλειον τοῦ καέντος παλατίου θύραν εἶδον ἑκπληκτοὶ τὸν Πασσᾶν τῶν Ἰωαννίνων καθήμενον χαμαὶ σταυροποδητὶ ἐπὶ μικροῦ τάπητος, ἀσκεπῇ τὴν κεφαλὴν καὶ ὡς ἐπαίτην ἐνδεδυμένον. Ἐκάπνιζεν ἀπὸ μικρᾶς τινος ῥυπαρᾶς καπνοσύριγγος καὶ ἐκράτει ἀνὰ χεῖρας τὸν ἐρυθρὸν ἄλβανικὸν του σκούφον, ἵνα δέχηται ἐν αὐτῷ τὰ ἐλέη τῶν ὑπηκόων του. Οἱ ἔμπιστοι αὐτοῦ εἶχον ἤδη λάβει κρυφίως σπουδαίας χρηματικὰς ποσότητας, ἃς προσέφερον νῦν ὡς ἐκούσια δῶρα, ἵνα κεντρίσωσι τὸν ζῆλον τῶν πλουσιωτέρων. Καθ' ἣν δὲ περίπτωσιν εἰσφορὰ τις ὑπελείπετο τῶν προσδοκιῶν τοῦ Ἀλῆ, παρέβαλλεν αὐτὴν οὗτος πρὸς τοὺς ἐράνους τῶν ἐκ τοῦ ὑστερήματός των προθυμουμένων νὰ ἐπιδείξωσι τὴν ἀφοσίωσιν αὐτῶν. « Λάβετε ὀπίσω τὰ χρήματά σας », ἔλεγε μελαγχολικῶς κάμπτων τὴν φωνήν, « κρατήσατέ τα διὰ σᾶς· τί θὰ ὠφελήσῃ τὸ μικρὸν αὐτὸ πρᾶγμα τὸν Ἀλῆν, κατὰ τοῦ ὁποίου ἔπεσεν ἡ ὀργὴ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ὅστις δὲν ἔχει πλέον ποῦ νὰ κλίνη τὴν γηραιάν του κεφαλὴν καὶ τὸν λευκὸν του πώγωννα! Ἄν ὅμως ὁ θεὸς οἶδει καὶ ἀφαιρεῖ, ἀποδίδει πάλιν ἐπίσης, καὶ τότε ἡξεύρω πῶς θὰ διακρίνω τοὺς φίλους μου καὶ τοὺς ἐχθροὺς μου ».

Οἱ λόγοι οὗτοι ἀποτέλεσμα ἔσχον νὰ διπλασιασθῶσι, τριπλασιασθῶσιν αἱ εἰσφοραί, καὶ ὁ Ἀλῆς ἔλαβε διὰ τῆς κωμφοδίας ταύτης πολὺ πλείονα ὅσων εἶχεν ἀνάγκην πρὸς ἀνοικοδόμησιν τοῦ παλατίου του. Ἡ ἀφήγησις δὲ αὕτη τῆς παραδόξου ἐκείνης φορολογίας καταδεικνύει, πόσον βαθέως ἦν ἐρρίζωμένος παρὰ τῷ λαῷ ὁ φόβος τῆς δυνάμεως τοῦ Ἀλῆ καὶ ἡ ἀνάμνησις τῆς ἀκορέστου φιλεκδικίας του. Δύναταί τις ὅμως ἀληθῶς νὰ ἀμφιβάλλῃ, ἂν ἐν τῇ ἀγρίᾳ ἐκείνῃ καὶ πρωτογόνῃ καταστάσει τῆς χώρας δὲν ἦτον εὐεργέτημα ὁ σιδηροῦς βραχίων καὶ εὐλογία ἡ τυραννία. Ἀπανθρώπως ἐπέβαλλε χεῖρα ὁ Ἀλῆς εἰς τὰ τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τὰ οἰκογενειακὰ δικαιώματα τῶν ὑπηκόων αὐτοῦ· οὐδεμίαν ἐπέτρεπε πώλησιν γαιῶν, χωρὶς νὰ ἀπαιτήσῃ τὸ ἐν δέκατον τοῦ τιμήματος διὰ τὸ ἴδιον αὐτοῦ ταμεῖον· παρίστατο ὡς γενικὸς κληρονόμος τῶν μὴ καταλειπόντων ἄρρενας ἀπογόνους· ἠνάγκαζε τοὺς ὑπηκόους του νὰ λαμβάνωσι παλαιὸν σῖτον ἐκ τῶν ἀποθηκῶν αὐτοῦ, καὶ νὰ τῷ φέρωσιν ἄντ' αὐτοῦ νέον, καὶ εἰσέπραττε πλὴν τῆς εἰς τὸν Σουλτάνον ὀφειλομένης δεκάτης τὸ διπλοῦν ἔτι παρὰ τῶν γεωργῶν. Ἐθασάνιζε δὲ τοσοῦτον τοὺς ἰδιοκτῆτας, ὥστε χαίροντες οὗτοι ἔβλεπον ἐπὶ τέλους τὰς ἀγροτικὰς αὐτῶν κτήσεις μεταβαλλομένας εἰς *τσιφλίκια*. Ἐπενέβαιναν ἐπίσης εἰς τὰς μυχιαιτάτας οἰκογενειακὰς σχέσεις, καὶ οὐ μόνον πᾶς γάμος ἔκρηξε τὴν ἐπικύρωσιν αὐτοῦ, ἀλλ' ἠνάγκαζε πολλάκις εἰς γάμον καὶ τοὺς ἥκιστα αὐτοῦ ὀρεγομένους. Τὰ ἐλαφρότατα κατὰ τῆς σεμνότητος παραπτώματα ἐτιμῶρει διὰ τῶν φοβερωτάτων ποινῶν, αὐτὸς δὲ ὁ ἴδιος ἔπραττεν ὡς ἂν εἶχεν ἀπεριόριστον τὴν πρὸς ἀπόλαυσιν ἐλευθερίαν. Ἡ φρικώδης μοῖρα τῆς ἐλληνίδος Εὐφροσύνης, ἐρωμένης τοῦ Μουκτάρ Πασσᾶ, ἥτις μετὰ 16 ἄλλων ὁμηλικίων τῆς ἐπνίγη εἰς τὴν λίμνην τῶν Ἰωαννίνων, διατελεῖ ἔτι ζῶσα ἐν τοῖς δημοτικαῖς ἄσμασι καὶ ἐν τῇ μνήμῃ τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ. Ἐφριττον δ' ἄλλῃθῶς οἱ πρῶτον εἰς Ἰωάννινα ἀφικνούμενοι εὐρωπαῖοι περιηγηταί, ὅσας ἐβλεπον αἶφνης εἰς ὁδοῦ γωνίαν κρεμάμενον ἀνθρώπινον βραχίονα ἢ κεφαλὴν. Μόνον ὅμως διὰ τῆς ἐντελῶς ἀφηρημένης ἱστορικῆς σκέψεως δύναταί τις νὰ ἀναγνωρίσῃ, ὅτι ἐν τῷ κακῷ ἐκείνῳ περιεῖχeto τὸ σπέρμα τοῦ ἀγαθοῦ. « Δὲν γνωρίζεις τοὺς Ἀλθανοὺς καὶ τοὺς Ἑλληνας », ἔλεγεν ὁ Ἀλῆς πρὸς τὸν Ἰβράῒμ· « ἐνῷ κρε-

μῶ τὸν ἕνα ἀδελφὸν εἰς μίαν πλάτανον, κλέπτει ὁ ἄλλος ἀδελφὸς τοὺς ἀνθρώπους ὑποκάτω τοῦ δένδρου. Ἄν καύσω κανένα, ὁ υἱὸς κλέπτει τὴν κόνιν τοῦ πατρός του, ἵνα τὴν πωλῇ. Εἶνε προωρισμένοι νὰ δεσπόζωνται παρ' ἐμοῦ, καὶ ἐγὼ μόνος εἶμαι εἰς θέσιν νὰ τοὺς συγκρατῶ διὰ τοῦ φόβου ». Βαθὺ πάντως νόημα ἔχουσιν οἱ λόγοι οὗτοι. Μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνος ἐκράτει τὸ δίκαιον τῆς βίας ἐν Ἀλβανίᾳ, καὶ τὸ ἥμισυ τῶν κατοίκων αὐτῆς ἔζη πρὸς ζημίαν τοῦ ἄλλου ἡμίσεος. Φορολογία μὲν καὶ καταπίσεις ἦσαν τὸ βιοποριστικὸν ἐπιτήδευμα τῶν προϋχόντων, ληστεία δὲ καὶ ζωοκλοπία ἔτρεφον τοὺς ὑποδεεστέρους, καὶ ἐλεεινὸς πάντῃ ἦν ὁ κληρὸς τοῦ εἰρηνικοῦ χριστιανοῦ χωρικοῦ. Μέγα μέρος τῶν μαχίμων ἀνδρῶν ἐξενίτευον, καὶ ἀπεκόμιζον παλινοστοῦντες, πλὴν τῆς λείας, τὸ τραχὺ τοῦ μισθοφόρου φρόνημα. Ὁ Ἀλῆ Πασσᾶς ὅμως ἐπήνεγκε πλήρη τὴν ἀπὸ τοῦ μεσαιῶνος καὶ τοῦ τιμαριωτισμοῦ ρῆξιν, καὶ ἤνοιξε τὴν ὁδὸν εἰς τὸν πολιτισμόν, ὑπὸ τὴν μορφὴν τῆς νεωτέρας ἀπολυτοκρατίας. Καταλύσας τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν διαφόρων ἀρχηγῶν καὶ ἐπαρχιῶν, κατέστρεψε τὰς κληρονομικὰς δυναστείας. « Οὐδεὶς δημαγωγός », διηγεῖται ὁ Πουκβίλ, « ἠδύνατο νὰ δημηγορήσῃ σφοδρότερον κατὰ τῆς τιμαριωτικῆς εὐγενείας καὶ τῶν προνομιῶν αὐτῆς ». Ἀναμιμνήσκειται δὲ τις ἄκων τοῦ ἀγῶνος, ὃν ὑπέστη ἐν Εὐρώπῃ περὶ τὰ τέλη τοῦ μεσαιῶνος τὸ μοναρχικὸν στοιχεῖον κατὰ τοῦ ἀριστοκρατικοῦ. Ὁ Ἀλῆς ἐπολέμησε τοὺς ληστρικοὺς ἱπποτάς ὡς καὶ τοὺς ληστὰς διὰ τῶν ιδίων αὐτῶν ὅπλων, ἡ δὲ ἀποτελεσματικὴ αὐτοῦ αὐστηρότης κατέστρεψε τὴν μάστιγα ἐκείνην, καὶ αἱ ὁδοὶ κατέστησαν ἐπ' αὐτοῦ τοσοῦτον ἀσφαλεῖς, ὥστε ἠδύνατό τις τυφλοῖς ὀφθαλμοῖς νὰ διατρέξῃ τὴν χώραν ὅλην, ὡς ἐσήμαινε μιμικῶς ὁ σιωπηρὸς Ἀλβανός, καταβιβάζων τὸν σκουφὸν του ἐπὶ τοὺς ὀφθαλμούς. Οἱ ῥαγιαδες εὗρισκον παρ' αὐτῷ ἀμερόληπτον δικαιοσύνην, καὶ ἐκτὸς μόνῃς τῆς ὑπὲρ τοῦ δεσπότη ἐξαιρέσεως ἰσότης πλήρης ἐκράτει πρὸ τοῦ νόμου. Οὕτω δὲ ἐπήνεγκεν ὁ Ἀλῆς πλήρη μεταβολὴν καὶ εἰς τὰς οἰκονομικὰς καὶ ἐμπορικὰς περιστάσεις τῆς χώρας· διότι, ἐνῷ πρότερον ἐκράτει ἡ κατὰ γῆν ἐμπορία καὶ οἱ ἀλβανοὶ ἔμποροι προὔμνηθύνοντο ἐκ τῶν τεχνουργειῶν τοῦ Τυρνόδου καὶ τῶν Ἀμπελακίων, καὶ ἐκ τῶν ἀγορῶν τῶν Σερρῶν, τῆς Θεσσα-

λονίκης καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὸ δὲ διὰ θαλάσσης ἐμπόριον ἦν ἀποκλειστικὸς τῶν γάλλων κληρὸς, διὰ τοῦ Ἀλῆ ἠνοίχθη ἡ πρὸς τὰς ἀκτὰς καὶ τὰς ἰονίους νήσους ὁδός, ἤρχισεν ἀπὸ τῆς εἰρήνης τοῦ 1815 ἡ μετὰ τῆς Ἀγγλίας καὶ Αὐστρίας συναλλαγή, καὶ ἀπεκλείσθη τῆς ἀγορᾶς ἡ Γαλλία.

Τοιαύτη ὅμως μεταβολὴ δὲν ἦτο κατορθωτὴ διὰ τοῦ μέσου τῆς εἰρηνικῆς πειθοῦς, καὶ μόνον διὰ τῆς βίας ἡδύνατο λαὸς ὡς ὁ ἄλβανικὸς νὰ ἐννοήσῃ τὰ εὐεργετήματα τοῦ πολιτισμοῦ. Καὶ ἐν Ἀλβανίᾳ καὶ ἐν Ἑλλάδι ὁ πεφωτισμένος δεσποτισμὸς ἔμελλε νὰ κατορθώσῃ τὴν ἀπὸ τοῦ μεσαιῶνος εἰς τοὺς νέους χρόνους μετάβασιν. Ἡ προπαρασκευαστικὴ δ' αὕτη ἐκπολιτιστικὴ ἐνέργεια τοῦ Ἀλῆ ἐπεσχίασε τὴν πολιτικὴν καὶ στρατιωτικὴν αὐτοῦ σημασίαν. Ἡ ἰδέα τῆς ἰδρύσεως μεγάλου ἁλβανικοῦ βασιλείου, ἐκτεινομένου καθ' ὅλην τὴν μεσημβρίαν τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου, ἰδέα κινδυνωδεστάτη διὰ τὰς φιλελευθέρους τάσεις τῶν Ἑλλήνων, ὅπως ἐφρόνουν περιγηγῆται καλῶς τὰ πράγματα γνωρίζοντες, οἷον ὁ Δούγλας, συναπέθανε μετὰ τοῦ Ἀλῆ, ἐν ᾧ αἱ ἐμπορικοπολιτικαὶ καὶ ἐκπολιτιστικαὶ αὐτοῦ δημιουργίαι, περὶ ὧν ὀλίγον ἐμερίμνησεν καὶ ὧν πολλὰς δὲν ἠθέλησε μάλιστα, ὡς αἱ ὁδοὶ καὶ τὰ ὑδραγωγεῖά του, τὰ γυμνάσια αὐτοῦ καὶ σχολεῖα, ἔζησαν μετ' αὐτόν. Ἵνα καταλίπῃ ἴδιον ἁλβανικὸν βασίλειον, πολιτικὸν τι τοῦτέστι δημιούργημα, ἔπρεπεν ὁ Ἀλῆς νὰ συλλάβῃ μεγάλην τινα ἐθνικὴν ἰδέαν, καὶ νὰ ἐργασθῇ εἰς πραγματοποίησιν αὐτῆς. Ἡ τῆς Σχιᾶς ἰδέα δὲν ἐπῆρκει· τὸ ἁλβανικὸν φύλον δὲν ἦτον ἡ ζωτικὴ ζύμη, δι' ἧς ἡδύνατο νὰ ἀναδιοργανισθῇ τὸ τουρκικὸν κράτος, οὔτε ὁ Ἀλῆς ἦν ὁ ἱκανὸς μεγάλῃς ἐθνικῆς ἰδέας ἀντιπρόσωπος. Οὐδὲν εἶχε σύστημα νοημάτων ἐν τῇ κεφαλῇ αὐτοῦ, καὶ πᾶσαί του αἱ πράξεις ἔφερον τὸν τύπον στιγμιαίας ἐμπνεύσεως καὶ ὑποκειμενικῆς αὐθαιρεσίας. Ὅπως ἰδρύσῃ ἴδιον ἁλβανικὸν βασίλειον, δυνάμενον νὰ περιφρονήσῃ πάσας τῶν ἐπερχομένων χρόνων τὰς καταγίδας, ὡς τὸ κράτος τοῦ Μεχμέτ-Ἀλῆ, ἔπρεπε νὰ χαλινώσῃ ὁ Ἀλῆς τὰς ἰδίας αὐτοῦ πρῶτον φρενοτροπίας καὶ τὴν ζηλοτυπίαν αὐτοῦ, ἔπρεπε νὰ δαμάσῃ ἐν ἀνάγκῃ τὴν ἀγρίαν αὐτοῦ φύσιν, καὶ νὰ ἀσκῇ τὴν βίαν καὶ τὴν σκληρότητα αὐτὴν ἔτι ὡς ὁ τῆς Αἰγύπτου ὀυνάστης. Ἡ ὑπόκρισις ὅμως ἐκείνη, καθ' ἣν ὁ Ἀλῆς

ἐγένετο τοῖς πᾶσι τὰ πάντα, Ἰακωβῖνος τοῖς Γάλλοις, ὀρθοδοξότατος τοῖς Τούρκοις καὶ τοῖς Ἑλλησι φιλόχριστος, ὁ δόλος ἐκεῖνος μεθ' οὗ τοὺς οἰκειοτάτους αὐτῷ μᾶλλον καὶ εὐνουστάτους προσέβαλλε καὶ κατέστρεφεν, ἡ φιλαργυρία ἐκείνη ἢ καὶ κατὰ τὴν ἐσχάτην αὐτὴν ἀνάγκην δυσκόλως μόλις ἐνδίδουσα, τὸ σύστημα τέλος ἐκεῖνο τῆς μισανθρωπίας καὶ δυσπιστίας, εἰς ὃ τοσοῦτον ἐνησμένιζε· ταῦτα πάντα οὐδεμίαν παρεῖχον εὐκαιρίαν εἰς σοδάραν τινα καὶ διαρκῆ ἐθνικὴν ἰδέαν, ἐτράπησαν ἐπὶ τέλους κατ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου καὶ ἀπεμόνωσαν αὐτὸν κατ' ἔτος ἐπὶ μᾶλλον. Εἶχε δέσει, ὥς ἔλεγεν ὁ ἱατρός αὐτοῦ Μεταξᾶς, βραχύτερον ἢ μακρότερον σχοινίον περὶ τὸν τράχηλον ἐκάστου. Διὰ τοῦτο ὅμως καὶ πάντες οἱ συγχρώμενοι αὐτῷ ἔτρεφον ὁμοίαν πρὸς αὐτὸν δυσπιστίαν, καὶ οὐδὲ τῶν υἱῶν οὔτε τῶν ἐγγυτάτων αὐτοῦ συγγενῶν εἶχεν ἀσφαλῆ τὴν πίστιν. Ἄν, τὸ συμφέρον αὐτοῦ ἐννοῶν, ἀνταπέδιδε πρόθυμον φιλίαν καὶ προστασίαν εἰς τοὺς προσφερομένους αὐτῷ, ἤθελεν ἀθροίσει περὶ ἑαυτὸν πολυπληθῆ ὄμιλον πιστῶν, καὶ τὸ ἀνθρώπινον ἐκεῖνο προτείχισμα ἤθελε τέλος προστατεύσει αὐτὸν κάλλιον κατὰ τοῦ Σουλτάνου ἢ τὰ στερρὰ τεῖχη τῆς παρὰ τὰ Ἰωάννινα ἀκροπόλεως του καὶ ἡ περιβρέχουσα αὐτὰ βαθεῖα λίμνη. Προησθάνετο δὲ καὶ αὐτὸς ἐπικειμένην καταστροφὴν, οὔτε ἐπλανᾶτο περὶ τοῦ προσκαίρου τῶν ἔργων του καὶ τοῦ ἐφημέρου τῶν μεγαλείων αὐτοῦ. « Ὁ βεζύρης », ἔλεγεν εἰς τοὺς υἱοὺς του, « εἶνε ἄνθρωπος ἐνδεδωμένος πολῦτιμον μηλωτὴν καὶ καθήμενος ἐπὶ πυριτοθήκης, τὴν ὁποίαν εἰς μόνος σπινθὴρ δύναται νὰ τινάξῃ εἰς τὸν αέρα ». Ὅτε δὲ ἀκριβῶς εὐρίσκετο εἰς τὸ ζενίθ τῆς ἰσχύος αὐτοῦ, ἔμελλε νὰ καταδειχθῇ, ὅτι ἡ ἰσχὺς ἐκείνη ἦν ὑπεσκαμμένη, καὶ ὅτι δόλιος καὶ ἐγωῖστής τύραννος ἐγκαταλείπεται τέλος καὶ προδίδεται ὑπὸ πάντων.

Συνεδέθη δὲ παραδόξως ἡ καταστροφὴ πρὸς τὰς μνημονευθείσας ἤδη θρησκευτικὰς ἀντιθέσεις. Ὁ Ἰσμαὴλ Παχὸ Μπεης, καὶ περ συγγενῆς τοῦ Ἀλῆ καὶ διωρισμένος παρ' αὐτοῦ Σηλικτάρης παρὰ τῷ δευτέρῳ υἱῷ του Βελῆ, τοποτηρητῇ τοῦ Μωρέως, ἦν αὐστηρότατος παλαιότουρκος καὶ φανατικὸς τῆς Σούννας ὁπαδός. Ὅτε δὲ ἡ κακὴ διοίκησις τοῦ Βελῆ ἐν τῇ Πελοποννήσῳ καὶ τὰ παράπονα τῶν κατοίκων προῦκάλεσαν τὴν κατὰ τὸ 1812 ἐπέμβασιν τοῦ Διθανίου, διατάξαντος τὸν Βελῆν νὰ ἀπέλθῃ εἰς Τρίκκαλα, ὁ Ἀλῆς,

ὅστις εἶχεν ἤδη μάθει πρότερον τὰ παράπονα τῶν Πελοποννησίων, ἐμήνυσεν εἰς τὸν υἱὸν αὐτοῦ νὰ μὴ ὑπακούσῃ εἰς τὸν Σουλτάνον ἀλλὰ νὰ βραδύνη ὑπὸ διαφόρους προφάσεις τὴν ἐκ τῆς Πελοποννήσου ἀναχώρησίν του. Ἔλεγε δέ, ὅτι ἤθελε κατορθώσει τὴν ἀνάκλησιν τοῦ φερμανίου, καὶ ὅτι εἶχεν ἐτοίμους νὰ τῷ στείλῃ εἰς βοήθειαν 10,000 Ἀλβανούς. Ὅμοια ἐμήνυσεν καὶ εἰς τὸν Παχό-Μπεην, προσθεὶς ὅτι ἤθελε θεωρήσει ὡς ἔγκλημα πᾶσαν ὑποχώρησιν· οὗτος ὅμως ἦν πιστὸς ὁπαδὸς τῆς ὀρθοδόξου ὁθωμανικῆς πίστεως, καθ' ἣν ἡ ἡγεμονεία πηγάζει ἐκ θεοῦ, καὶ οἱ ὑπῆκοι ὀφείλουσιν ἀπόλυτον ὑποταγὴν εἰς τὸν ἡγεμόνα των. Παρέστησε δὲ εἰς τὸν Βελῆν, ὅτι ὁ πατὴρ του ἤθελε νὰ γείνῃ ἀποστάτης καὶ νὰ παραστῇ ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ Προφήτου· ὅτι ἡ ἐμπιπτός τοῦ Ἀλῆ παραφροσύνῃς εἶνε ἀποτέλεσμα τοῦ ἐξασθενήσαντος τὰς διανοητικὰς του δυνάμεις γήρωσ, καὶ ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ ἐμπέσωσιν εἰς τοιαύτην παραφροσύνην, ἵνα μὴ κατασκήψῃ ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν ἡ ὀργὴ τοῦ Σουλτάνου, « ἀφ' ἧς οὐδεὶς τόπος ἡδύνατο νὰ τοὺς κρύψῃ ». Ὁ Σουλτάνος, προσέθετεν ὁ Παχό-Μπεης, ἀπήλλαξε τὸν Βελῆν τῆς διοικήσεως τῆς Πελοποννήσου ἐξ εὐνουστάτης γνώμης, καὶ τῷ ἔδωκεν ἀντ' αὐτῆς ἄλλην πλουσιωτέραν ἐγγὺς τῆς πατρίδος του· ἂν δὲ καὶ αὕτη δὲν τῷ ἤρεσκεν, ἤθελε κατορθώσει ἐκεῖνος διὰ τῆς παρὰ τῷ Διβανίῳ ἐπιβρόχης του νὰ τῷ δοθῇ ἄλλη τις ἐπαρχία.

Αἱ σουννιτικαὶ αὗται παραστάσεις ὑπερίσχυσαν ἐν τῷ πνεύματι τοῦ Βελῆ. Ὑπήκουτε λοιπὸν εἰς τὸν Σουλτάνον, καὶ ἐπειδὴ ὁ νέος πασσᾶς τοῦ Μωρέως ἦν ἤδη ἐν Ναυπλίῳ, μετέβη εἰς Λάρισσαν. Τὰ γενόμενα ὅμως δὲν ἡδύναντο νὰ μείνωσι μακρὸν χρόνον ἄγνωστα εἰς τὸν Ἀλῆν, ὅστις μαθὼν, ὅτι ἡ αἵρετικὴ του φιλοδοξία εἶχε καταισχυνηθῇ ὑπὸ τῆς ὀρθοδοξίας τοῦ Παχό-Μπεη, ἐξεμάνη κατ' αὐτοῦ. Ἐν αὐτῇ τῇ αὐλῇ τοῦ υἱοῦ του, ἐν Λαρίσσει, ἐπέπεσον οἱ δολοφόνοι του κατ' αὐτοῦ, ὁ δὲ Πάχος μόνον διὰ τῆς ἐτοιμότητος τοῦ πνεύματός του διέφυγε τὸν θάνατον, κρυβείς ὑπὸ τὴν κοιλίαν τοῦ ἵππου του καθ' ἣν στιγμὴν οἱ φονεῖς ἐπυροβόλησαν κατ' αὐτοῦ. Καὶ ἐν Καρύστῳ δὲ ἔτι παρὰ τῷ Ὁμέρ-Μπεη, καὶ ἐν Θράκῃ παρὰ τῷ Δερμάλη-Μωχαμέτ-Μπεη δὲν εὔρεν ἄσυλον ὁ Πάχος κατὰ τῶν παγίδων τοῦ ἐχθροῦ του. Τέλος κατάρθωσε νὰ εὕρῃ ἀσφαλὲς κατα-

φύγιον ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅπου ἐγένετο τὸ ὄργανον πάντων τῶν κατὰ τῆς διοικήσεως τοῦ Ἀλῆ ἢ τῶν υἱῶν αὐτοῦ δυσηρεστημένων. Ἡδυνήθη δέ, παριστῶν ἑαυτὸν ὡς θῦμα τῆς τυραννίας, νὰ κερδήσῃ διὰ κολακειῶν τὴν εὐνοίαν τοῦ Σουλτάνου καὶ νὰ διορισθῇ Καπουτζί-μπασσης ἥτοι θαλαμηπόλος τοῦ Διθανίου.

Ὁ Ἀλῆς ἐγένετο περίφροντις, μαθὼν τὴν ἀνύψωσιν τοῦ θανασίμου αὐτοῦ ἐχθροῦ. Ἐνόμισεν ὅμως, ὅτι ἡδύνατο ἔτι νὰ πτοήσῃ τὸν Σουλτάνον, καὶ ἀποφασίσας τόλμημά τι ἐξ ἐκείνων ὧν ἡ ἐπιτυχία εἶχεν ἀνταποκριθῆ τέως εἰς τὰς προσδοκίας αὐτοῦ, ἔστειλεν εἰς Κωνσταντινούπολιν δύο ἀλθανοὺς ληστές, μετὰ τῆς παραγγελίας νὰ φονεύσωσι τὸν Παχό-Μπεην. Ἐρωτήσαντες οὗτοι καὶ μαθόντες τὴν κατοικίαν του, μετέβησαν ἐκεῖσε ἔφιπποι, ἵνα τὸν ἐνεδρεύσωσιν. Ὅτε δὲ μετ' ὀλίγον τὸν εἶδον ἰστάμενον ἐν τινι ἀνωγέρῳ, οὔτινος εὐρὺ παράθυρον ἔβλεπεν εἰς τὴν ὁδόν, προὔχώρησαν ἐγγὺς πρὸς τὴν θυρίδα καὶ ἐπυροβόλησαν κατ' αὐτοῦ, ἀλλ' ὁ Παχό-Μπεης ἔπτηξε χαμαί, καὶ αἱ σφαῖραι παρῆλθον ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ. Οἱ λησταὶ τότε ἤλασαν δρομαῖοι πρὸς τὴν Μακεδονίαν, ἀλλὰ φιρμάνιον καὶ δρομεῖς παρηκολούθησαν αὐτοὺς ἐν σπουδῇ, καὶ εἰς μὲν αὐτῶν κατώρθωσε νὰ διαφύγῃ ἀβλαβῆς εἰς Ἰωάννινα, ὁ ἕτερος ὅμως συλληφθεὶς παρὰ τὴν Ἀδριανούπολιν ὠμολόγησε στρεβλωθεὶς, ὅτι ἐξετέλει διαταγὰς τοῦ Ἀλῆ. Πάντες οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ ἠνώθησαν τότε, ὅπως παραστήσωσι τὴν δολοφόνον ἀπόπειραν ὡς ἔγκλημα κατ' αὐτοῦ τοῦ Σουλτάνου. Ποίων κακουργημάτων δὲν ἦτον ἔτι ἄρά γε ἱκανὸς ὁ Ἀλῆς, τολμήσας νὰ καταδιώξῃ φυγάδα δραμόντα ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς τοῦ Σουλτάνου εὐνοίας! Οὕτως ἀπεφασίσθη πράγματι ἡ ἐξόντωσις τοῦ Ἀλῆ καὶ ἡ τοῦ Παχό-Μπεη ἐγκατάστασις εἰς τὸ πασσαλίκιον τῶν Ἰωαννίνων· ταχέως δὲ παρέστη ἡ ἐκ τῶν ἔξω ἀφορμῇ εἰς ἐκτέλεσιν τῆς ἀποφάσεως.

Ἐνταῦθα συμπίπτουσι πάντες οἱ τὴν ἀνύψωσιν τοῦ Ἀλῆ μετὰ τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως συνδέοντες міτοι. Βαρεῖα καὶ πνιγρὰ ἦν τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἡ ἀτμοσφαῖρα κατὰ τὴν τοῦ Αἵμου χερσόνησον, οἰωνίζομένη μεγάλην τινὰ καταιγίδα καὶ ἀναστάτωσιν πάντων τῶν ταραχῶδων πολιτικῶν στοιχείων. Τὰ ὑπόδοϋλα γένη τῶν ραγιάδων, οἱ Σέρβοι, ἀλλὰ πρὸ παντός οἱ Ἕλληνες συνεκινεῦντο· ὁ δὲ

Ἀλῆς ἐγνώριζεν, ὅτι οἱ Ἕλληνες *καπετάνιοι* καὶ προὔχοντες δι-
τηρουν μυστικάς πρὸς ἀλλήλους καὶ πρὸς τὸ ἐξωτερικὸν σχέσεις·
ἀπεφάσισε λοιπὸν νὰ φανῇ πιστὸς μωσλῆμ, καὶ ὅσον ἦτο τοῦτο δυ-
νατὸν εἰς τὴν προηγουμένην γνωστὴν αὐτοῦ θρησκευτικὴν ἐλευθερο-
φροσύνην, παρέστησε τὸ πρᾶγμα εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὑπὸ
τὴν θρησκευτικὴν αὐτοῦ ἑποψίαν, καὶ κατέδωκε τὸν ἀπὸ τῶν *τρελ-
λῶν ἑλλήνων* ἀπειλοῦντα τὸν ἰσλαμισμόν κίνδυνον.

Ἄμα ληφθείσης τῆς καταγγελίας τοῦ Ἀλῆ, συνεκλήθη ὑπουργι-
κὸν συμβούλιον, οὗτινος μετέσχεν ὁ μέγας Βεζύρης καὶ πάντες οἱ
ἀνώτατοι τῆς Πύλης λειτουργοί. Οἱ ἐναντίοι τοῦ Ἀλῆ ἰσχυρίσθησαν
ὁμοφώνως, ὅτι πάντα ἐκεῖνα ἦσαν ῥαδιουργίαι τοῦ φιλοδόξου Ἀλῆ,
ὑφαινόμεναι κατὰ τῶν πιστῶν ὑπηκόων τῆς Πύλης, καὶ ὅτι ἔπρεπε
νὰ ἀπαγορευθῇ αὐτῷ πᾶσα κατὰ τῶν Ἑλλήνων ἐχθροπραξία, ἥτις
ἤθελε τοὺς ἐρεθίσει μόνον ἀνωφελῶς. Ἡ γνώμη αὕτη κατίσχυσεν· ἡ
καταγγελία τοῦ Ἀλῆ ἐκηρύχθη ἀπάτη καὶ δόλος, καὶ παρασκευαί
ἐγένοντο, ὅπως ληφθῶσι σπουδαῖα κατ' αὐτοῦ μέτρα. Ὁ τύραννος ἀπὸ
πολλοῦ ἤδη εἶχε σκεφθῇ, ὅτι δυνατὸν ἦτο νὰ περιέλθῃ εἰς στάσιν,
καὶ κατὰ τὴν στιγμήν τοῦ κινδύνου ἀνέπτυξε πάντα τὰ τεχνήματα
τοῦ ἀσυνειδήτου καὶ βιαίου αὐτοῦ πνεύματος. Ἦγαγεν εἰς μέσον
τὰς θρησκευτικὰς ἀντιθέσεις καὶ πάντα τὰ πάθη, ὧν μοιραία σκη-
νὴ φαίνεται ἀνέκαθεν ὠρισμένη ἡ Ἀνατολή. Ἐπηγγέλατο τὰ βέλ-
τιστα εἰς τοὺς σχιῖτας καὶ τοὺς ἐλευθεριάζοντας θρησκευτικῶς Ἰσλαμί-
τας, ὑπεσχέθη δὲ χρυσᾶ ὄρη καὶ ἐθνικὴν ἀνεξαρτησίαν εἰς τοὺς Ἑλ-
ληνας. Ἠρξάτο διαπραγματευόμενος μετὰ τῶν Σέρβων καὶ Μαυροβου-
νίων, καὶ συνέδεσε σχέσεις συνεννόσεως καὶ συνωμοσίας μετὰ πάν-
των τῶν δυσηρεστημένων. Ὅτε δὲ ἀπεπειράθη καὶ ἡ Πύλη νὰ κερ-
δήσῃ τοὺς Ἕλληνας ὀπλαρχηγούς, ὁ Ἀλῆς συλλαβὼν ἐφόνευσε τοὺς
σουλτανικοὺς ἀπεσταλμένους. Στραφεὶς μετὰ πάσης γλυκείας θω-
πείας πρὸς τοὺς καταδιωκομένους τέως παρ' αὐτοῦ κλέφτας, ἐπινεν
ἐνώπιον τῶν Ἑλλήνων εἰς ὑγείαν τῆς Παναγίας μητρὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ
ὑπέσχετο αὐτοῖς νὰ γείνῃ χριστιανός, ἐνῷ πρὸ τῶν σχιῖτῶν Δερβι-
σῶν ἐλάλει ἐνθους ὑπὲρ τοῦ Ἀλῆ καὶ τῶν ἀπογόνων τῆς Φατιμέ.
Τὸν Μάϊον τοῦ 1820 συνεχάλεσεν εἰς εἰδὸς τι γενικοῦ συμβουλίου
ἐν Ἰωαννίνοις τοὺς ἰσχυροτάτους τῶν τούρκων καὶ χριστιανῶν ὀπλαρ-

χηγῶν τῆς Ἀλβανίας, καὶ παρέστησεν αὐτοῖς, ὅτι ἦτον εὐκολον νὰ νικήσῃ τῇ βοηθείᾳ αὐτῶν τοὺς στρατοὺς τοῦ Σουλτάνου καὶ νὰ ὑπαγορεύσῃ τὴν εἰρήνην πρὸ τῶν πυλῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἄν ὅμως τοῦναντίον ἄφινον αὐτὸν νὰ ἡττηθῇ, ἡ αὐτὴ μοῖρα ἤθελεν ἐπέλθει βραδύτερον καὶ κατὰ τῶν ἀσθενεστέρων, καὶ ἡ Ἀλβανία ἤθελεν οὕτως ἀπολέσει ἐσαεὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς· ἦσαν ἐπομένως ἐλεύθεροι νὰ ἐκλέξωσιν ἢ τὸν ἔντιμον ὑπὸ τὰς σημαίας αὐτοῦ ἀγῶνα ἢ τὴν αἰσχρὰν κατόπιν αὐτοῦ καταστροφὴν. Ὁ Ἀλῆς ἐγνώριζε τοὺς Ἀλβανούς του· μὴ στερούμενος δὲ καὶ τῶν μέσων, ἅτινα ἠδύναντο νὰ ἐπιδράσωσιν ἐπὶ τὰς ἀγρίας ἐκείνας καὶ φιλοκερδεῖς φύσεις, ὑπέσχεθη αὐτοῖς νὰ διαμοιρασθῇ μετ' αὐτῶν τοὺς θησαυροὺς του, διότι ἡ πατρίς καὶ ἡ ἐλευθερία, ἔλεγε, ἦσαν τιμιώτεραι ὅλου τοῦ χρυσίου τοῦ κόσμου. Ὅτε δὲ μάλιστα ὁ τύραννος, εἰς κύρωσιν τῶν σοφῶν αὐτοῦ λόγων, ἔφερε καὶ ἠνοιξεν ἐν μέσῳ τῆς συνελεύσεως μικρὸν πύθον πλήρη ἐνετικῶν φλωρίων, διαθεβαιώσεις ὑποταγῆς καὶ ἀλλαγαμοὶ χαρᾶς ἀντήχησαν καθ' ὅλην τὴν αἵθουσαν: « Ζήτω ὁ Ἀλῆ Πασσᾶς, ὁ ἀνιδρυτὴς τῆς ἀλβανικῆς ἐλευθερίας ». Ἐννοεῖται δὲ ὅτι δὲν ἠδύνατό τις νὰ προσδοκᾷ εὐρύτερον ὀρίζοντα πολιτικοῦ νοός παρὰ τοῖς υἱοῖς ἐκείνοις τῆς φύσεως ἢ τὸν στενότερον κύκλον τῶν ἀπτῶν συμφερόντων. Εἵμαρται πάντοτε εἰς τοὺς τυράννους νὰ κηρύττωσι πολὺ ἄργά τὴν ἐλευθερίαν, καὶ ὁ τῆς αὐθαιρεσίας τὸ παράδειγμα εἰς τὸν λαὸν ἐκείνον παρασχὼν Ἀλῆς δὲν ἐδικαιούτο νῦν νὰ παραπονεθῇ, ὅτι οἱ Ἀλβανοὶ ἐνόουν τὸ πρωτάρχουστον δίδαγμα ὅσον καὶ ὅπως ἀντελαμβάνετο ἐκάστου ἡ διάνοια. Ἡ ἀλήθεια δὲ αὕτη κατεφάνη προδηλοτάτῃ, ὅτε ὁ Ἀλῆς, ἐπὶ τῆς αὐτῆς βαδίζων ὁδοῦ, καὶ ὑποχρινόμενος ὅτι συμμερίζεται τὰς κρατούσας ιδέας τοῦ αἰῶνος, διεκήρυξεν ὅτι ἔμελλε νὰ δώσῃ σύνταγμα εἰς τοὺς Ἑπαιώτας.

« Σύνταγμα; » ἠρωτῶντο ἔκθαμβοι οἱ τοῦρκοι· « καὶ δὲν ἔχομεν τὸ Ἀλκοράνιόν μας; τί σημαίνει αὐτό; Δὲν θὰ θέλει βέβαια ὁ ἄθλιος νὰ ἀνατρέψῃ τοὺς ἀγίους νόμους τοῦ Προφήτου; » Οἱ Ἀλβανοὶ στρατιωτικοὶ συνδιελέγοντο, ἂν τὸ σύνταγμα ἔμελλε νὰ αὐξήσῃ τοὺς μισθοὺς των, μόνον δὲ οἱ Ἑλληνες ἐχάρησαν καὶ ἀνέκραξαν γελῶντες: « Ἀς μᾶς δοθῇ καὶ σύνταγμα! ἡμποροῦμεν νὰ τὸ μεταχειρισθῶμεν ». Ὁ Ἀλῆς ἔστειλεν ἀληθῶς πράκτορά του τινὰ Κολοβὸν εἰς

Κέρκυραν, παραγγείλας αὐτῷ νὰ συναθροίσῃ ἐκεῖ τὰ ἀναγκαῖα εἰς συνταγματικὸν ὀργανισμὸν στοιχεῖα· δὲν ἐδυσκολεύθη δὲ οὗτος νὰ κατορθώσῃ τὴν σύνταξιν σχεδίου τινὸς κατὰ τὰ συνήθη συνταγματικά πρότυπα, διότι εἰς τοὺς Κερκυραίους εἶχον δωροφορήσει ἐν μικρῷ χρονικῷ διαστήματι ποικίλα συντάγματα οἱ δεσπόται αὐτῶν. Ἐπιστρέφων ὅμως, ἔπεσεν ὁ μεσίτης εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων, καὶ τῶν πραγμάτων ἡ θέσις μετεβλήθη τοσοῦτον ταχέως, ὥστε οὐχὶ πλέον διὰ συνταγματικῶν τύπων ἀλλὰ διὰ τῶν ὀπλων ἐπρόκειτο νὰ ἀποφασισθῶσι τὰ πάντα. Πᾶσα ἡ τοῦ Αἷμου χερσονήσος ἐτέλει ἐν τρικυμιώδει ταραχῇ, καὶ τὰ κύματα ἔμελλον νὰ θραυσθῶσι κατὰ κεφαλῆς τοῦ προκαλέσαντος αὐτά. Τὸν Μάϊον τοῦ 1820 ἐφάνη τέλος τὸ ἀπὸ πολλοῦ προσδοκώμενον Χάττι-Σερίφ, κηρύσσον τὸν Ἀλῆν ἔνοχον ἐσχάτης προδοσίας καὶ φερμανλῆν, ἥτοι προγεγραμμένον ἐχθρὸν τοῦ κράτους, ἂν ἐντὸς 40 ἡμερῶν δὲν ἐνεφανίζετο εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἵνα δικαιολογηθῇ «πρὸ τῆς χρυσῆς φλιάς τῆς πύλης τῆς εὐτυχίας». Ὁ Ἀλῆς ἐγνώριζε τί ἐσήμαινεν ἡ δυσοίω-νος τοῦ Χάττι-Σερίφ φράσις, καὶ οὐδεμίαν εἶχε διάθεσιν νὰ παραδοθῇ δεδεμένος εἰς χεῖρας τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ.

Ἄμα λαβὼν τὸ ἄγγελμα, ἀνέκραξεν: «Ἄ! ὁ υἱὸς τῆς αἰχμαλώ-του δούλης θέλει τὴν ζωὴν μου· ἀλλὰ ἐλπίζω εἰς τὸν θεόν, ὅτι με-ταξὺ ἐμοῦ καὶ αὐτοῦ θὰ τεθῇ ἐν Ἀδριανουπόλει τὸ ὄριον». Ἡ πολιτικὴ τῶν μεγάλων δυνάμεων εἶχε δειχθῇ ἕως τότε τοσοῦτον εὐ-νους πρὸς αὐτόν, ὥστε ἤλπισεν ὁ Ἀλῆς ἐπέμβασίν τινα ὑπὲρ αὐτοῦ. Ἀπηυθύνθη δὲ πρὸς τοὺς παλαιούς του φίλους, τοὺς Ἀγγλοὺς, οἵ-τινες πρὸ μικροῦ ἔτι εἶχον παραδώσει αὐτῷ τοσοῦτον προθύμως τὴν Πάργαν, καὶ ἤλπισεν ἀδιστάκτως, ὅτι ἡδύνατο νὰ ἔχῃ τὴν ὑποστή-ριξιν αὐτῶν. Ἀλλ' οἱ Βρετανοὶ ἐφάνησαν διδάσκαλοί του ἐν τῇ τέ-χνῃ τῆς ἰδιοτελείας καὶ τῆς ἀπιστίας, καὶ ἀπήντησαν εἰς τὴν περὶ ὑποστηρίξεως αἴτησιν αὐτοῦ τὴν ἥμιστα παρήγορον ἀπάντησιν, ὅτι δέ-χονται μὲν νὰ φυλάξωσι τοὺς θησαυροὺς του, ἔχουσιν ὅμως ἄλλως τὴν ἀρχὴν νὰ μὴ ἀναμιγνύωνται εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τῆς Τουρκίας. Ἐτράπη τότε ἀμηχανῶν ὁ γέρων τύραννος πρὸς τὴν Ῥωσίαν, ἣν τοσοῦτον τέως ἐμίσει, καὶ καλέσας παρ' ἑαυτῷ τὸν Ἕλληνα Παπαρ-ρήγόπουλον, φίλον τοῦ ἐν Πάτραις Ῥώσου προξένου, ἔδωκεν αὐτῷ

ἐντολὰς πρὸς τοὺς ῥώσους ὑπουργοὺς Καποδίστριαν καὶ Νεσσελρώδ, προτείνων νὰ χορηγήσῃ τετρακισμυρίων ἀνδρῶν ἐπικουρικὸν σῶμα, καθ' ἣν περίπτωσιν ἡ Ῥωσία ἐκήρυττε τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Πύλης. Ἐκ παραδόξου δε συμπτώσεως ὁ αὐτὸς ἐκεῖνος Ἕλληγν ἐμελλε νὰ σταλῇ εἰς Πετρούπολιν παρὰ τῶν πατριωτῶν αὐτοῦ, ὅπως ἐξετάσῃ ὁποῖαν τινὰ βοήθειαν ἠδύνατο νὰ προσδοκᾷ ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις ἀπὸ τῆς Ῥωσίας. Διὰ τοῦτο κατ' ἀρχὰς μὲν δὲν ἤθελε νὰ ἀποδεχθῇ τὴν πρότασιν τοῦ Ἀλῆ· ἀλλὰ κατεπείσθη τέλος ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Πατρῶν Γερμανοῦ νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἀποστολὴν, καὶ ἀνεχώρησεν ὡς ἀπεσταλμένος τοῦ τε ἡπειρώτου τυράννου καὶ τῆς ἑλληνικῆς συνάμα ἐλευθερίας. Μυστηριωδῶς καὶ στενότατα συνυφάνθησαν οὕτω αἱ σχέσεις τοῦ Ἀλῆ πρὸς τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος. Ὅτε πρότερον ὁ Ἀλῆς ἤκουεν ἀναγινωσκομένους αὐτῷ τοὺς βίους τοῦ Πλουτάρχου, ἔλεγεν εἰς τὸν γραμματικὸν αὐτοῦ: α Ὅταν συλλογίζεσθε ὅτι εἴχετε τοιούτους προγόνους, *παιδιά μου*, θὰ αἰσθάνεσθε βέβαια τὸν ἑαυτὸν σας πολὺ δυστυχῇ. Καύσατε τὰ βιβλία σας!» Πόσον παραδόξως μετηλλάγησαν νῦν καὶ πράγματα καὶ πρόσωπα! Ὁ Ἀλῆς ἐμελλε νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὰς παρ' αὐτῷ ἀνορθουμένας νεαρὰς δυνάμεις, νὰ γείνῃ ὄργανον ἐθνικοῦ σκοποῦ, καὶ ἡ τυραννία τοῦ νεωτέρου Πύρρου ἐκ θείας ἀληθῶς μοίρας νὰ καταστῇ ἡ μήτηρ τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας.

Ὁ κατὰ τοῦ Διβανίου ἀντιταχθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἀλῆ στρατὸς συνέκειτο κατὰ μέγα μέρος ἐξ Ἑλλήνων, μεταξὺ δ' αὐτῶν ἦσαν καὶ οἱ μετὰ ταῦτα ἥρωες τοῦ ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνος, ὁ Διάκος, ὁ Ὀδυσσεύς, ὁ Καραϊσκάκης καὶ ὁ Μάρκος Βότσαρης. Διὰ τὸν Ἀλῆν ἦτο βεβαίως ἡ ἔνωσις αὕτη τοσοῦτον ὀλεθρία, ὅσον ὠφέλιμος ὑπῆρξεν εἰς τοὺς Ἕλληνας. Ἐσφαλε δὲ οὗτος ἐπιχειρήσας δι' ἀνεπαρκῶν καὶ ἐπισφαλῶν δυνάμεων τὴν ἐκτέλεσιν στρατηγικοῦ σχεδίου, ὅπερ εἶχον συμβουλευσεὶ αὐτῷ ποτε τολμηροὶ τινες Ἀγγλοι ἀξιωματικοί, ὑπερτιμῶντες τοὺς πόρους αὐτοῦ. Προαπέστειλε τὸν Ὁμέρ Βριώνην μετὰ 15,000 ἀνδρῶν κατὰ τῆς Λαρίσσης διὰ τῆς στενοπορίας τοῦ Μετσόδου, ἕτερον δὲ σῶμα ἐπιλέκτων ὑπὸ τὸν Σηλικτάρην εἰσέβαλεν εἰς Μακεδονίαν, ἵνα τραπῇ καὶ αὐτὸ κατὰ τῆς Λαρίσσης. Τὸ κύριον δὲ σῶμα τοῦ στρατοῦ ὑπὸ τὸν Βασιάρην ἔστειλεν εἰς Βεράτιον,

ὅπως στρατολογήσῃ ἐκεῖ, ἀνακάμψῃ ἔπειτα δεξιᾷ καὶ διευθυνθῇ πρὸς τὸ γενικὸν ἐντευκτήριον, τὴν Λάρισσαν, ὅθεν πᾶσαι ὁμοῦ αἱ ἐπαναστατικαὶ δυνάμεις ἔμελλον νὰ προχωρήσωσι κατὰ τῆς Ἀδριανουπόλεως.

Νῦν ὅμως κατεφάνη, πόσον ταχέως ἐγκαταλείπεται ὁ τύραννος ἐν ὥρᾳ ἀνάγκης. Οἱ ἀρχηγοί, ὧν ἀσφαλεστάτην ἐλογίζετο τὴν δραστηριότητα ὁ Ἀλῆς κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου του, εἶχον συνομόσει κρυφίως κατ' αὐτοῦ, καὶ διεπραγματεύοντο πρὸς τοὺς τούρκους. Ὁ Ὁμέρ Βριώνης ἐπρότεινεν εἰς τὸν Παχὸ Μπεην καὶ τὸν Δράμαλιν νὰ ἐπιτέσωσιν ἀπὸ κοινοῦ κατὰ τῆς Θεσσαλίας, καὶ ἐπειδὴ ἐκεῖνοι δὲν ἐνεπιστεύοντο εἰς αὐτόν, ἀπεσύρθη ὁ ἴδιος τῆς Θεσσαλίας, καὶ ἐμήνυσεν εἰς τὸν Ἀλῆν, ὅτι ἰσχυρὰ τουρκικὰ στρατεύματα προῦχώρουν κατ' αὐτοῦ, καὶ ἡναγκάζετο νὰ ὑποχωρήσῃ ἐνώπιον τοῦ πολυαριθμοῦ τουρκικοῦ ἱππικοῦ. Ὁ Σηλιχτάρης ἀπέστη ἀναφανδὸν τοῦ τυράννου καὶ ἐξέδωκεν ἐπαναστατικὸν κατ' αὐτοῦ κήρυγμα· ὁ δὲ Βασιάρης ἔμενεν ἄπρακτος ἐν Βερατίῳ, διεπραγματεύετο πρὸς τὸν Βεζύρην τῆς Σκόδρας, καὶ κατέπεισε τὸν υἱὸν τοῦ Ἀλῆ Μουκτάρ νὰ ἐγκαταλίπῃ τὸν πατέρα του καὶ νὰ παραδοθῇ εἰς τὸν Βεζύρην. Καὶ τοῦ Βελῆ δέ, τοῦ ἄλλου υἱοῦ τοῦ Ἀλῆ, ἡ πίστις ἐκλονεῖτο, καὶ ὅτε ἡ ἀριστερὰ πτέρυξ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ εἰσέβαλεν ὑπὸ τὸν Πελεθάν εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα διὰ τῶν Θερμοπυλῶν, καὶ ἀποκρούσασα τὸν Ὀδυσσεά κατέλαβε τὴν Αἰτωλίαν καὶ Ἀκαρνανίαν, ἐνῷ συνάμα τουρκικὸς στόλος ἐπεφάνετο πρὸ τῆς Πρεβέζης, παρέδωκεν ὁ Βελῆς ἑαυτὸν τε καὶ τὸν γυναικωνίτην του, τοὺς θησαυροὺς αὐτοῦ καὶ τὰ πολεμεφόδια καὶ τὴν πόλιν ὀλόκληρον. Ἀμφότεροι δὲ οἱ τοῦ φερμανλῆ υἱοὶ μετήχθησαν ὑπὸ ἀσφαλῆ φρουρὰν εἰς τὴν Ἀνατολήν. « Ἀθλιε Ἀλῆ, » ἀνέκραξε περιαλγῶς καὶ δικαίως ὁ βεζύρης, « ὄρνιθας ἀνέθρεψες! » Ἐν δυσπιστίᾳ καὶ μισανθρωπίᾳ αὐξηθεὶς, οὐδαμοῦ πλέον εὔρισκεν ὁ Ἀλῆς ἀσφαλὲς στήριγμα. Οἱ τέως πρωταγωνισταὶ τοῦ θρησκευτικοπολιτικοῦ του σχεδίου δερβίσαι ἐγένοντο ὄργανα τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ· οἱ δὲ ὑπὸ τὸν Ὁμέρ συνωμόται παρέστησαν αὐτῷ διὰ τοῦ δερβίσου Χασσάν, ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐνθαρρύνῃ αὐτοπροσώπως τοὺς στρατιώτας, καὶ ἐσαγήνευσαν αὐτὸν οὕτω εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Ὁμέρ. Ἐκεῖ δὲ ὑπεκίνησαν ἔριδας κατὰ τὴν διανομὴν τοῦ μισθοῦ, σκοποῦντες νὰ συλλάβωσι τὸν τύ-

ραννον ἐν τῇ ταραχῇ. Ἀλλ' ὁ Ἀλῆς διέφυγε χάρις εἰς τὴν ταχύτητα τοῦ ἵππου του, καὶ κατώρθωσεν, ὑπ' ὀλίγων σωματοφυλάκων παρακολουθούμενος, νὰ φθάσῃ εἰς τὸ φρούριον τῶν Ἰωαννίνων, ὅπου κλεισθεὶς πάραυτα παρεσκευάσθη εἰς ἐπίμονον ἄμυναν. Εἶχεν ἀφθότους προμηθείας καὶ πολεμεφόδια καὶ φρουρὰν ἐξακισχιλίων ἀνδρῶν, ἐνῶ ὠπλισμένος στολίσκος ἐπὶ τῆς λίμνης ἠσφάλιζε τὴν μετὰ τῶν βορείων ὁρέων συγκοινωνίαν. Καί τοι δὲ διὰ προδοσίας καὶ ἀποστάσεως ἐξησθενημένος, ἦτον ὅμως πάντοτε φοβερὸς ἐχθρὸς ὁ Ἀλῆς. Ὁ τουρκικὸς στρατὸς προὔχρει βραδέως· ἐστερεῖτο δὲ βαρέος πολιορκητικοῦ πυροβολικοῦ, καὶ ἡ σιταγωγία τῷ ἦτο δύσκολος. Οὕτω μάταιος ἀπέβη ὁ κατὰ τὰς ἀρχὰς Ὀκτωβρίου ἐπιχειρηθεὶς ὑπὸ τοῦ Παχό-Μπεη πυροβολισμὸς τοῦ φρουρίου τοῦ Ἀλῆ. Τοσοῦτ' ὀλιγώτερον ἦτο πιθανὰν ταχὺ τοῦ ἀγῶνος πέρας, ὅσ' οἱ ὑπὸ τὴν τουρκικὴν σημαίαν συνηθροισμένοι ἄλβανοὶ μισθοφόροι εὗρισκον τὸ συμφέρον αὐτῶν ἐν τῇ παρατάσει τῶν ἐχθροπραξιῶν. Τότε ἐνθυμήθησαν ἐν Κωνσταντινουπόλει τοὺς ἀνδρείους ἐκείνους Σουλιώτας, οἵτινες ἐπὶ μακρὰ ἔτη εἶχον ἀντιστῆ εἰς τὸν Βεζύρην τῶν Ἰωαννίνων, καὶ ἤλπισαν ὅτι θὰ συγκατετίθεντο ἴσως οὗτοι νὰ γίνωσι πρόθυμα ὄργανα τῆς κυβερνητικῆς πολιτικῆς τοῦ Μαχμούτ.

Ὁ Σουλτάνος ἔδωκεν ἐντολὴν εἰς τὸν Παχό-Μπεην νὰ διαπραγματευθῇ πρὸς τοὺς ἀρχαίους τούτους ἐχθροὺς τοῦ Ἀλῆ, καὶ νὰ ἀποδώσῃ αὐτοῖς τὸ Σοῦλι. Εἶνε δὲ τοῦτο γεγονὸς μεγίστης σημασίας καὶ σπουδαίων συνεπειῶν. Δεκαεπτὰ ἤδη ἔτη τρώγοντες οἱ Σουλιῶται ἐπὶ τῶν Ἰονίων νήσων τῆς ἐξορίας τὸν ἄρτον, καὶ αἰσθανόμενοι ὀγκουμένην τὴν καρδίαν αὐτῶν ἐκ τοῦ πόθου τῶν πατρίων ὁρέων, ἅτινα ἔβλεπον καθ' ἡμέραν μακρὰν εἰς τὸ βάθος τοῦ κυανοῦ ὀρίζοντος, ἀπεδέξαντο μετὰ χαρᾶς τὰς τουρκικὰς προτάσεις, διέβησαν τὸ στενὸν τῆς Κερκύρας καὶ ἐφάνησαν εἰς τὸ πρὸ τῶν Ἰωαννίνων στρατόπεδον. Ἀλλ' ἐντὸς ὀλίγου ἔλαβον ἀφορμὴν νὰ σκεφθῶσιν, ἂν ἦτο φρόνιμον νὰ φανῶσι πλέον τοῦ δέοντος τίμιοι πρὸς τὸν Σουλτάνον. Ὁ τοῦρκος ἀρχιστράτηγος οὐδαμῶς ἐφαίνετο διατεθειμένος νὰ ἐπαναγάγῃ αὐτοὺς εἰς τὴν ἀρχαίαν αὐτῶν ἀκρόπολιν Κιάφαν, τούναντίον δὲ ἦτο πάντοτε πρόθυμος νὰ ἐπιδεικνύῃ αὐτοῖς τὰς κινδυνώδεστάτας θέσεις ἀπέναντι τῶν στρατευμάτων τοῦ Ἀλῆ. Ἀπλῶς

δ' εἶπεῖν κληρὸς τῶν Σουλιωτῶν ἦτο νὰ ἐκτελέσωσι μὲν τὰ ἐκ τῆς τουρκικῆς συμμαχίας καθήκοντά των, νὰ σφαλῶσι δὲ ἴσως, ἐν περιπτώσει ἥττης τοῦ Ἀλῆ, τῶν εἰς αὐτοὺς παραχωρηθέντων δικαίων. Προσέβαλλεν αὐτοὺς ἄλλως καὶ ἡ ἀλαζὼν τοῦ Παχό-Μπεη διαγωγὴ, ἀποδίδοντας τὰς τέως ἐπιτυχίας εἰς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ φρόνισιν καὶ ἀνδρείαν, καὶ ὅτε μὲν δυσπιστοῦντος πρὸς τοὺς νέους ἐπικούρους, ὅτε δὲ καὶ περιφρονοῦντος αὐτοὺς. "Ὅτε δὲ ὁ Ἀλῆς, ὠφελούμενος ἐκ τῶν τοιούτων τοῦ ἐχθροῦ του σφαλμάτων, ἤρξατο θωπεύων τοὺς Σουλιώτας, καὶ καλῶν αὐτοὺς νὰ ἐπανέλθωσιν « εἰς τὸν πατέρα καὶ εὐεργέτην των », ἀφοῦ ἔβλεπον ἤδη ἐκ τῆς γενομένης αὐτοῖς περιφρονησεως, πόσον ἦτο ἐναντία τῶν συμφερόντων αὐτῶν ἡ μετὰ τῶν Τούρκων συμμαχία, ἤρχισαν οὗτοι ἀπὸ τῶν προφυλακῶν τῆς Ῥαφίστης, ἣν εἶχον καταλάβει, συνεννοούμενοι μυστικώτατα μετὰ τοῦ πολιορκουμένου. Ὁ Μάρκος Βότσαρης διεπορθεύθη νυκτὸς διὰ τῆς λίμνης εἰς τὸ παρυδάτιον τῆς Λιθαρίτσης φρούριον, καὶ ἐγένετο δεκτὸς παρὰ τῷ Ἀλῆ ἐν τρυφεραῖς θωπείαις καὶ χρυσοῖς λόγοις. « Τώρα εἶσαι ὁ ἀγαπῆτός μου υἱὸς » τῷ εἶπεν ὁ γέρων τύραννος, α ἀφοῦ ὁ ἐχθρός μου μ' ἐστέρησε τοὺς ἰδίους μου υἱούς ».

« Οἱ υἱοί σου, οἱ φίλοι σου, » ἀπήντησεν ὁ Βότσαρης, « ὁ κόσμος ὅλος σὲ ἡρνήθη, καὶ μόνον ἡμεῖς οἱ Σουλιῶται, τοὺς ὁποίους κατεδίωξες μέχρι θανάτου, τείνομεν βοήθον χεῖρα εἰς τὴν ἀπελπιστικὴν σου θέσιν, καὶ ἐλπίζομεν ὅτι τώρα τοῦλάχιστον θὰ ἐκτιμήσῃς καὶ σὺ τὰς περιστάσεις καὶ θὰ μείνῃς πιστὸς εἰς τὰς συμφωνίας μας ».

Ὁ Ἀλῆς ἐδικαιολόγησε τὰς προτέρας τοῦ ἀπιστίας καὶ καταδιώξεις, προφασιζόμενος τὰς διαταγὰς τοῦ Διβανίου, καὶ ὁ Βότσαρης ἐφάνη ἀρκεσθεὶς εἰς τὴν δικαιολογίαν ταύτην. Ἀποσιωπήσας δὲ φρονίμως τὸ σχέδιον τῆς ἑλληνικῆς ἐθνεγερσίας, ὅπερ ἦν μεμνημένος, ὑπεσχέθη τὸνναντίον εἰς τὸν κατεστενοχωρημένον τύραννον, ὅτι οἱ Ἕλληνες τῆς Στερεᾶς καὶ τῆς Πελοποννήσου ἤθελον ἐγερθῆ κατὰ τῶν Τούρκων, ἵνα ἐπανέλθωσιν ὑπὸ τὴν πατρικὴν τοῦ Ἀλῆ διοίκησιν, ἐνῷ οἱ Σουλιῶται ἐσκόπουν, ἔλεγε, νὰ προσβάλωσιν εὐθὺς τοὺς τούρκους καὶ νὰ ἀνακουφίσωσιν οὕτω διὰ τοῦ ἀντιπερισπασμοῦ ἐκείνου τοὺς ἐν Ἰωαννίνοις πολιορκουμένους. Οἱ πονηροὶ Ἕλληνες ἀνταπέδιδον νῦν εἰς τὸν βεζύρη τῶν Ἰωαννίνων ὅσα εἶχον πάθει

παρ' αὐτοῦ ἀπὸ δύο ἡδὴ αἰώνων. Κατέστησαν αὐτὸν ὄργανόν των, καὶ αἱ τοῦ Ἀλῆ ραδιουργίαι ἦσαν ὁ στερεότυπος τῶν πράξεών των πέπλος, ὅφ' ὃν τὸ πρόσχημα ξένων ὑποκινήσεων ἐκάλυπτε τὸ αὐτοτελὲς τῶν ἰδίων αὐτῶν ἐνεργειῶν.

Ὁ Βότσαρης συνωμολόγησεν ἀληθῆ συνθήκην μετὰ τοῦ Ἀλῆ, καὶ ὁμηροὶ ἐδόθησαν ἐκατέρωθεν. Τὴν 6 δὲ Δεκεμβρίου 1820 (π. ἔ.), ἔνδοξον καὶ ἀξιωματημόνευσον ἡμέραν διὰ τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος, ὡς παρατηρεῖ ὁ Κουτσονίκας, ἐγκατέλιπον οἱ Σουλιῶται, τριακόσιοι τὸν ἀριθμόν, τὸ τουρκικὸν στρατόπεδον, ὅπως ἀνακτήσωσι τὴν πατρίδα των, καὶ δώσωσι τὸ σύνθημα εἰς ἀνάστασιν τῆς ὅλης Ἑλλάδος (1). Διὰ πανούργου δὲ πραξικοπήματος κατέλαβον τὸν ὄχυρόν ἐν Βαριάδαις *πύργον*, ὃν κατέστησαν πρόχειρον τῶν ἐνεργειῶν αὐτῶν κέντρον. Ἐσχημάτισαν προσωρινὴν τοπικὴν διοίκησιν, καὶ ἐκάστη φάρα ἐξέλεξε κατὰ τὸ ἀρχαῖον ἔθος τὸν ἀρχηγόν της, ὁ δὲ λαὸς τῶν χωριῶν προσεκλήθη νὰ ταχθῇ ὑπὸ τὰς διαταγὰς αὐτῆς καὶ νὰ ὀπλισθῇ κατὰ τοῦ Σουλτάνου. Θαυμασμὸς καὶ φόβος κατέλαβε τοὺς περριοίκους, μὴ ἐννοοῦντας τὴν ἡρωϊκὴν τῶν Σουλιωτῶν ἀπόφασιν, στίφη δὲ χωρικῶν προσέδραμον, ἵνα ἀποτρέψωσι τοὺς ἐπαναστάτας τῆς παράφρονος αὐτῶν ἀποφάσεως. Τί ἤθελε κατορθώσει, ἔλεγον, μία δρᾶξ ἀνδρῶν κατὰ τῆς δυνάμεως τοῦ Σουλτάνου; Ὁ χρημνίσας κατὰ

(1) Πεῤῥαῖου, Ἀπ. Πολεμικά, σ. 40.—Α. Κουτσονίκα, Γενικὴ ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, Ἀθ. 1869, Α'. σελ. 187, Β'. σελ. 131, ἐπ. Εἶνε πᾶγμα, ὅτι ἡ ἐλληνικὴ ἐπανάστασις δὲν ἐξερράγη τὸ ἔαρ τοῦ 1821, ὡς μέχρι τοῦδε ἐπιστεύετο, ἀλλὰ τὸν Δεκέμβριον ἡδὴ τοῦ 1820. Τὸ ἄξιον λόγου τοῦτο γεγονός προσπαθεῖ ὁ Φίνλεϋ νὰ ἐπισκιάσῃ, ἰσχυριζόμενος ὅτι οἱ Σουλιῶται, ἀνακτῶντες τὴν πατρίδα αὐτῶν, οὐδὲν περὶ ἐλληνικῆς ἐθνεγερεσίας ἐγίνωσκον (History of greek revolution, 1861, σελ. 163). Πλανᾶται ὁμως. Ὁ Βότσαρης καὶ οἱ ἀρχηγοὶ τῶν Σουλιωτῶν ἐγνώριζον τὸ μυστικὸν τῆς Ἐταιρίας, καὶ οἱ Σουλιῶται δὲ αὐτοί, καὶ ἀλβανικῆς καταγωγῆς ἂν ὑποθεθῶσιν, ᾗσθάνοντο ἑαυτοὺς Ἕλληνας πλέον, διότι καὶ οἱ βάρβαροι αὐτοὶ εἶχον ἐξελληνισθῇ. Αἱ παρὰ τοῦ Κουτσονίκα ἐκτιθέμεναι λεπτομέρειαι περὶ τῆς ἀπέναντι τοῦ Σουλτάνου διαγωγῆς τῶν Σουλιωτῶν ἀποδεικνύουσιν ἄλλως ἀναμφερήτως, ὅτι οἱ Σουλιῶται δὲν ἦσαν ὄργανα, ἀνευ συνειδήσεως, ἐλληνικῆς πολιτικῆς, ὡς ὁ Φίνλεϋ φαίνεται παραδεχόμενος, ἀλλ' ἐγνώριζον κάλλιστα τί ἔπραττον, ὑψώσαντες ἐπὶ τῆς Κιάφας τὴν σημαίαν τῆς ἐλευθερίας. Πρβλ. τὸ ἄρθρον (τοῦ συγγραφέως) «Ἑλληνικὴ ἱστοριογραφία» ἐν τοῖς Χρονικοῖς τῆς Ἀἰδέλθεργης, 1866, ἀρ. 26 καὶ 27, Σελ. 413, ἐπ.

γῆς τὸν τύραννον τῶν Ἰωαννίνων Μαχμοὺτ ἤθελε τρομάξει τὴν ἐπανάστασιν τῶν Σουλιωτῶν, καὶ δὲν ἤθελε μᾶλλον κατασυντρίψει αὐτούς; Ἀλλ' οἱ Σουλιῶται ἔμειναν ἀδιάσειστοι.

Ὅτε τὸ ἄγγελμα τῶν γενομένων διεδόθη ἐν τῷ πρὸ τῶν Ἰωαννίνων τουρκικῷ στρατοπέδῳ, κατεπλάγησαν οἱ Ἀλβανεῖ, οἵτινες ἐγνώριζον τὴν ἀνδρείαν τῶν ἐκ τοῦ Σουλίου συστρατιωτῶν αὐτῶν. Μὴ συμμεριζόμενοι δὲ τὸν γέλωτα καὶ τὴν χλεύην τῶν Τούρκων, ἔτρεχον ἀπὸ σκηνῆς εἰς σκηνήν, ἵνα πείσωσι τοὺς πασσάδες νὰ μὴ ὑποτιμῇσωσι τοὺς ἐχθροὺς ἐκείνους, ὧν ἐγέλων τὴν φυγὴν. Τὰ ἐπιγεγόμενα ἐδικαιολόγησαν τοὺς φόβους των.

Οἱ Σουλιῶται κατώρθωσαν νὰ ἀνακτήσωσιν ἐξ ἐφόδου τὴν παλαιὰν αὐτῶν πατρίδα, τὸ Σοῦλι, καὶ διὰ δόλου τὴν Κιάφαν. Διώρισάν δὲ πάραυτα προσωρινὴν ὀκταμελῆ κυβέρνησιν, ὑπ' ἀρχηγὸν τὸν Νότην Μπότσαρην, ἀφέντες εἰς τὸν Μάρκον τὴν διεύθυνσιν τῆς πολεμικῆς ἀμύνης. Ἐπεμψαν ἀπεσταλμένους εἰς Πίσαν πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Ἀρτης Ἰγνάτιον, ἵνα ζητήσωσι τὴν εὐλογίαν τοῦ ἐνθέρμου ἐκείνου φίλου τῶν Ἑλλήνων, ὡς ἐπίσης τροφᾶς καὶ πολεμικοφῶδια, καὶ διετέλουν εἰς μυστικὰς σχέσεις μετὰ τῶν τολμηροτάτων ὀπαδῶν τῆς ἐθνικῆς μερίδος ἐπὶ τῶν Ἰονίων νήσων. Ἀπὸ τῶν ἐπάλξεων δὲ τῶν πατρίων ὁρέων, ἀπὸ τῆς ἀκροπόλεως ἐκείνης τῆς ἐλευθερίας ἔβλεπον ἀτρόμητοι τὸν ἐχθρὸν αὐτῶν συναγείροντα στρατοὺς ἐπὶ τοῦ μεταξὺ Ἰωαννίνων, Ἀρτης καὶ Πρεβέζης ἡμικυκλίου, καὶ περικλείοντα ἐπὶ μᾶλλον πανταχόθεν τὸ Σοῦλι. Αὐστηρόταται διαταγαὶ εἶχον φθάσει ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ὅπου ἀνεμένετο ἐντὸς βραχυτάτης προθεσμίας τὸ ἄγγελμα τῆς παντελοῦς τῶν ἀπίστων ἀποστατῶν καταστροφῆς.

Κατὰ τὰς πρώτας ἀμέσως μάχας ἐβαπτίσθησαν οἱ Σουλιῶται τὸ αἱματηρὸν βάπτισμα τῆς ἐλληνικῆς ἐλευθερίας. Ὁ δὲ Ἀλῆ Πασσᾶς, ὅστις πολλάκις διὰ τοῦ τηλεσκοπίου παρετήρει ἀπὸ τοῦ ἐν τῇ λίμνῃ φρουρίου του, πῶς οἱ Τούρκοι, διωκόμενοι ὑπὸ τῶν Σουλιωτῶν, ἔτρεχον προτροπάδην νὰ φθάσωσι τὸ ἀσφαλὲς τοῦ στρατοπέδου των καταφύγιον, ἔλαβε νέον θάρρος, καὶ ἀπεφάσισε νὰ τολμήσῃ γενικὴν ἐξοδον, ἣν νὰ ὑποστηρίξωσιν ἄφ' ἐνὸς μὲν οἱ Σουλιῶται ἄφ' ἑτέρου δὲ οἱ ἐν τῷ τουρκικῷ στρατοπέδῳ Ἀλβανοί. Ἐγρα-

ψεν ἐπιστολὴν πλήρη θωπειῶν πρὸς τὰ ἀγαπητά του τέκνα, τοὺς Σουλιώτας, καὶ παρεκάλεσεν αὐτούς, ἅμα ὡς ἤθελεν ἀγγεῖλει τὴν ἔξοδον διὰ πυραύλων, νὰ ἐπιπέσωσιν ἀπὸ τῶν ὀρέων των κατὰ τῶν Τούρκων.

Οὕτω δὲ παρὰ τοῖς Σουλιώταις ἔκειτο νῦν ἡ μοῖρα τῆς πολιορκίας, καὶ περὶ τῶν δυσκολωτάτων ἀληθῶς πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ζητημάτων ἐπρόκειτο ἐν τῷ πολεμικῷ συμβουλίῳ, ὅπερ οὗτοι συνεκάλεσαν. Ἔπρεπε νὰ σώσωσι τὸν παλαιὸν ἐχθρόν, τὸν ἐν ἀνάγκῃ φίλον γενόμενον, ἢ ἔπρεπε μᾶλλον νὰ καταλίπωσιν αὐτὸν εἰς τὴν μοῖράν του, καὶ νὰ μὴ μιάνωσι τὸν ἐθνικὸν ἀγῶνα διὰ τοῦ ῥύπου τῆς τοῦ τυράννου συμμαχίας; Τὸ ὑγιὲς τοῦ λαοῦ ἔμφυτον κατίσχυσεν. Ἐσυλλογίσθησαν, ὅτι κεναὶ ἦσαν μόνον αἱ ὑποσχέσεις τοῦ γέροντος ἀμαρτωλοῦ, ὃν ἔκαμπε νῦν βαρεῖα ἡ χεὶρ τῆς νεμέσεως, καὶ ὅτι ὁ Ἀλῆς ἤθελε μόνον ὠφεληθῇ ἐκ τῆς σωτηρίας του, ἵνα ἐξαγοράσῃ τὴν παντελῆ αὐτοῦ παρὰ τοῦ Σουλτάνου ἀμνηστειάν, πολεμῶν ἔτι μᾶλλον ἐκθύμως τὸν ἐθνικὸν ἐλληνικὸν ἀγῶνα. Ἀπεφάσισαν λοιπὸν νὰ τὸν ἐγκαταλίπωσιν ἀβοήθητον, καὶ τοσοῦτῃ σπουδαιοτέρα ἦν ἡ τοιαύτη των ἀπόφασις, ὅσῃ δι' αὐτῆς οὐ μόνον τοῦ Ἀλῆ ἀλλὰ καὶ τοῦ Σουλίου ἀπεφασίζετο ἡ τύχη, καὶ ἔμελλε νὰ θυσιασθῇ ἡ ἰδίᾳ αὐτῶν πατρίς πρὸς γενικὴν τῆς Ἑλλάδος σωτηρίαν. Ἀπήντησαν λοιπὸν ζητοῦντες ἀναβολήν, ἀλλ' ἐξαπέστειλαν τὸν κομιστὴν τῆς ἐπιστολῆς εἰς Ἰωάννινα, ἀφοῦ εἶχε πλέον παρέλθει ἡ ὥρισμένη τῆς ἐξόδου ἡμέρα.

Πλήρης πέποιθήσεως ἐπεχείρησεν ὁ Ἀλῆς τὴν 16 Ἰανουαρίου (π. ἔ.) τὴν μεγάλην αὐτοῦ ἔξοδον· ἀλλ' ὁ ἐκ τῶν νώτων τῶν Τούρκων προσδοκώμενος ἀντιπερισπασμὸς ἀπελείφθη, καὶ αἰμάσσοντες τὰς κεφαλὰς ἀπεκρούσθησαν οἱ πολιορκούμενοι. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης παρητήθη πάσης ἐπιθέσεως ὁ Ἀλῆς, βλέπων αὐτὸν γυμνὸν πάσης βοηθείας, ἀραιουμένας τῶν πιστῶν αὐτοῦ τὰς τάξεις, καὶ ἀντιμέτωπον ἔχων ἐνώπιόν του τὸ τέλος του. Ὁ Σουλτάνος, ἀποφασίσας νὰ ἀπαλλαγῇ διὰ πάσης θυσίας τοῦ ἀποστάτου αὐτοῦ ὑπηκόου, ἀπέλυσε τῆς ἀρχηγίας τὸν καυχηματίαν καὶ ἀνίκανον Παχόμπεην, καὶ ἀνέθηκε τὴν ἐξακολούθησιν τοῦ πολέμου εἰς τὸν Πασσᾶν τῆς Πελοποννήσου Χουρσίτ, παλαιὸν στρατιώτην ἐν Αἰγύπτῳ δεδοκιμασμένον. Μόλις ὅμως ἀφικόμενος ὁ Χουρσίτ εἰς τὸ πρὸ τῶν

Ἰωαννίνων στρατόπεδον καὶ ἀρξάμενος ἐντονώτερον τῶν πολιορκητικῶν ἔργων, λαμβάνει τὸ ἄγγελμα, ὅτι τὸ ἴδιον αὐτοῦ πασσαλίχιον, ἡ Πελοπόννησος, εὐρίσκεται ἐν πλήρει ἐπαναστάσει, ὅτι ἀπειλοῦνται αἱ γυναῖκες καὶ οἱ θησαυροὶ αὐτοῦ ἐν Τριπόλει, καὶ ὅτι ἐξερράγη ἡ γενικὴ ἐλληνικὴ ἐπανάστασις. Ἀλλ' ὁ κτύπος οὗτος, ὁ ἀτομικῶς κατ' αὐτοῦ ἐπελθὼν, δὲν ἀπέτρεψε τὸν γενναῖον παλαιὸν στρατιώτην τοῦ κυρίου αὐτοῦ ἔργου, τῆς πολιορκίας τοῦ Ἀλῆ, καὶ ἡ ἔκρηξις τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως οὔτε ἡλευθέρωσεν οὔτε ἀνεκούφισεν οὕτω τὸν πιεζόμενον ἡπειρώτην τύραννον.

Ὁ Ἀλῆς ὠφέλησε τοὺς Ἑλληνας, χωρὶς νὰ ἀνταποδώσωσιν αὐτῷ ἐκεῖνοι ὄφελος οἰονδήποτε· τοῦναντίον δὲ ἐνέτεινε πάσας αὐτῆς τὰς δυνάμεις ἡ Πύλη, ἵνα καταστρέψῃ τὸν ἐπικίνδυνον ὑποτελῆ, εἰς οὗ τὰς ὑποκινήσεις ἀπέδιδεν ἐσφαλμένως τὴν ἐλληνικὴν ἐπανάστασιν.

Ἡδύνατο δὲ ἀληθῶς οἱ Ἕλληνες νὰ ἐλευθερώσωσι τὸν παλαιὸν των πολέμιον, ἀνταμείβοντες ὅ,τι ἄκων εἶχε πράξει ἐκεῖνος ὑπὲρ τοῦ ἐλληνικοῦ ἀγῶνος. Κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1821 οἱ Σουλιῶται ἐφάνησαν ἐνεργητικώτατοι κατὰ τὰ νῶτα τοῦ πολιορκητικοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, ἐμποδίζοντες τὴν ἐξ Ἀρτης σιταγωγίαν τοῦ Χουρσίτ, ἐκπορθήσαντες τὴν στενοπορίαν τῶν Πέντε Πηγαδιῶν, καὶ ἐπιχειρήσαντες ἔτι τὸν Νοέμβριον τοῦ 1821 ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν λοιπῶν Ἀλθανῶν τοῦ Ἀλῆ Πασσᾶ πραξικόπημά τι κατὰ τῆς Ἀρτης, ἧς μέρος ἔκαυσαν καὶ ἐλεηλάτησαν. Ἀλλ' ἐν πάσαις αὐτῶν ταῖς ἐκστρατεῖαις κατεφαίνετο, ὅτι ἐσκόπουν εἰς τὸ ἴδιον μᾶλλον ὄφελος ἢ εἰς τὴν σωτηρίαν τοῦ παλαιοῦ των ἐχθροῦ. Περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτος 1821 ὑπέβαλον εἰς τὸν Μαυροκορδάτον διὰ τοῦ Ἀλθανοῦ Ταχίρ Ἀμπᾶς πολεμικόν τι σχέδιον, καθ' ὃ ἰσχυρὸς ἐλληνικὸς στρατὸς ἐμελλε νὰ εἰσβάλῃ εἰς Ἡπειρον, νὰ λύσῃ μετὰ τῶν Ἀλθανῶν τοῦ Ἀλῆ Πασσᾶ τὴν πολιορκίαν τῶν Ἰωαννίνων, καὶ συλλαβὼν τὸν τύραννον νὰ ἀπαγάγῃ αὐτὸν εἰς ἀσφαλὲς ἐν Πελοποννήσῳ μέρος. Εἴτα δὲ διελογίζοντο νὰ εἰσβάλωσιν εἰς Θεσσαλίαν, φέροντες τὸν πόλεμον εἰς τὴν καρδίαν αὐτῇ τῆς Τουρκίας.

Τὸ σχέδιον αὐτὸ εἶχε τοῦτο τὸ πλεονέκτημα, ὅτι καθίστα ἀδύνατον τὴν διὰ τῆς πολεμικῆς τοῦ Ἀλῆ πείρας ὑποστήριξιν τοῦ Σουλτάνου, καὶ διὰ τῆς συλλήψεως τοῦ Ἀλῆ ἀπεκρούετο ἡ κατὰ τῆς σω-

τηρίας αὐτοῦ δυναμένη νὰ ἐγερθῇ ἐξ ἔθνικῆς ἐπόψεως κυρία ἔνστασις. Ἀπέτυχεν ὅμως ἡ ἐκτέλεσις αὐτοῦ ἐκ τῆς ἀδρανείας τῶν πελοποννησίων, καὶ ἐκ τούτου ἰδίως, ὅτι ὁ Ταχίρ ἐπιστρέψας ἀκώλυτος εἰς Ἀλβανίαν ἐξέθιγκεν ἀκριβῶς ὅ,τι εἶχεν ἀκούσει καὶ ἰδεῖ ἐν Ἑλλάδι. Ἐκ τῶν πληροφοριῶν δ' αὐτοῦ κατενόησαν οἱ Ἀλβανοί, ὅτι δὲν ἐπρόκειτο περὶ ἀντιπερισπασμοῦ ὠφελούντος τὸν Ἀλῆν, ἀλλὰ περὶ αὐτοτελοῦς μᾶλλον ἐλληνικοῦ κινήματος, ὑπὲρ οὗ ἐλαχίστην εἶχον διάθεσιν νὰ προσφέρωσι τὴν χεῖρα αὐτῶν καὶ τὸ ξίφος. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἐλύθη ὁ μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Ἀλβανῶν σύνδεσμος, ὅστις, παρὰδοξος καθ' ἑαυτόν, εἶχε κατὰ μέγα μέρος γεννηθῇ ἐκ τῆς ἰδιοτροπίας ἡπειρωτικῆς περιπλοκῆς.

Ὁ Ἀλῆς ὅμως, ὁ τοὺς ἄλλους τέως ὡς μέσα μεταχειρισθείς, κατέμαθε νῦν, πόσον πικρὸν εἶνε νὰ χρησιμεύῃ τις ὡς μέσον ξένων σκοπῶν. Οἱ Ἑλληνες εἶχον ἀπατήσῃ αὐτόν, καὶ ἡ θανάσιμός του ἀγωνία ἐβόηθει μόνον τὴν ἐπανάστασιν ἐκείνων. Μακρότερός τις βομβαρδισμὸς κατέβαλεν ἐντελῶς τὸ θάρρος τῶν πολιορκουμένων, αἱ ἀποθήκαι τοῦ Ἀλῆ ἐπυρπολήθησαν, καὶ πάντα ἦσαν ἔτοιμα εἰς τὴν ἐσχάτην ἑφοδόν, ὅτε τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1821 ἡ πρᾶδοσία τοῦ Χαρή Γιάσκα παρέδωκεν εἰς τοὺς πολιορκητὰς τὸ φρούριον τῆς Λιθαρίτσας. Ὁ Ἀλῆς κατέφυγεν, ὡς εἰς ἔσχατον ἄσυλον, εἰς τὴν ἀκρόπολιν τοῦ Ἰτσαλέ, ὅπου ἀπέκειντο οἱ θησαυροὶ του, τὸ χαρέμιον καὶ ἡ πυριτοθήκη. Ἐδίστασε δέ, ἂν ἔπρεπε νὰ ἀνατιναχθῇ εἰς τὸν ἀέρα, ἢ νὰ ἐμπιστευθῇ εἰς τὰς διαβεβαιώσεις τοῦ Χουρσίτ, ὅστις ἐμήνυσεν αὐτῷ νὰ μὴ ἔχῃ τινὰ φόβον, διότι ὁ μὲν Σουλτάνος διέταξε νὰ προσενεχθῶσιν εἰς τὸν αἰχμάλωτον ἀναλόγως τῆς θέσεώς του, αὐτὸς δὲ οὗτος εἶχε γράψῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν αἰτούμενος ἀμνηστείαν ὑπὲρ τοῦ Ἀλῆ.

Ἡ ἀπελπισία ἐκείνη, ἡ ἐπίτονος ἐκείνη φιλοζωΐα, ἡ ἀντεχομένη τῆς ἐσχάτης σωτηρίου σανίδος, μὴ ἐξετάζουσα ἂν αὕτη θέλει παρατείνει μόνον τὴν ἀγωνίαν τοῦ θανάτου, παρήγαγε τὸν Ἀλῆν εἰς ἀποδοχὴν τῶν προτάσεων τοῦ ἐχθροῦ του. Ἀπήτησε δὲ μόνον καὶ ἄλλην νέαν διαβεβαίωσιν τοῦ Χουρσίτ, ὅτι ἤθελε τῷ ἐπιτραπῇ νὰ μεταβῇ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἵνα συνομιλήσῃ μετὰ τοῦ Σουλτάνου, εὐχαριστούμενος κατόπιν νὰ ἀποκεφαλίσθῃ. Ἐτρεφεν

ἔσως τὴν ἐλπίδα νὰ τύχῃ συγγνώμης, ἀποκαλύπτων σπουδαῖα περὶ τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Οὕτω δὲ ἐξελθὼν τῆς τελευταίας αὐτοῦ τρώγλης, προσειλκύσθη ὑπὸ τοῦ Χουρσίτ εἰς τὸ Μοναστήριον τοῦ Παντελεήμονος ἐπὶ νήσου τινὸς τῆς λίμνης τῶν Ἰωαννίνων, καὶ ἦτον ἡγχαριστημένος, ὅτι τὰ μὲν ἐν τῷ φρουρίῳ αὐτοῦ ἔμελλον νὰ διατηρηθῶσι κατὰ τὴν ἀπουσίαν του οἷα καὶ πρίν, ἡ δὲ καίουσα θρυαλλίς τῆς πυριτοθήκης νὰ μένῃ εἰς χεῖρας τοῦ δεδοκιμασμένου αὐτοῦ ὑπηρετοῦ, ἀναπῆρου τινος τσάμη ἀξιωματικοῦ. Εἶχε δὲ αὐστηρότατα διατάξει τὸν ἔμπιστον αὐτοῦ ἐκεῖνον, νὰ μὴ ἐπιτρέψῃ τὴν εἴσοδον τούρκων στρατιωτῶν εἰς τὴν ἀκρόπολιν, εἰμὴ ἐπὶ μυστικῷ συνθήματι, ὅπερ εἶχε συμφωνήσῃ μετ' αὐτοῦ· ἄλλως νὰ ἀνατινάξῃ τὴν ἀκρόπολιν εἰς τὸν ἀέρα.

Ὁ Χουρσίτ ἀπέδωκεν ἐπὶ τῆς νήσου τὰς μεγίστας τῶν τιμῶν εἰς τὸν αἰχμάλωτον Πασσᾶν· διεβουκόλει δ' αὐτὸν λέγων, ὅτι εἶχε γράψῃ ἐπτάκις εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἵνα λάβῃ τὴν ἄδειαν τῆς ἐκεῖσε μεταβάσεώς του, πράγματι ὅμως ἐσκόπει καὶ κατεγίνετο νὰ ἐξιχνιάσῃ τὰ μεταξὺ Ἀλῆ καὶ τοῦ Τσάμη συμπεφωνημένα. Διὰ δωροδοκίας δὲ κατώρθωσε νὰ μάθῃ, ὅτι τὸ μυστικὸν ἦτον ὀρμιὰ τις κοραλλίων, ἣν ἔφερε πάντοτε ὁ Ἀλῆς, καὶ ἥς ἡ ἐγχείρισις εἰς τὸν Τσάμην ἤθελε δηλώσει, ὅτι τὰ πάντα εἶχον καλῶς, καὶ ὅτι ἡδύνατο ἐπομένως νὰ καταλίπῃ τὴν ἀκρόπολιν. Διπλαῖ ἐγένοντο τότε αἱ πρὸς τὸν Ἀλῆν διαβεβαιώσεις εἰλικρινοῦς συμπαθείας, καὶ πιθανωτάτῃ παριστᾶτο αὐτῷ ἡ ταχεῖα ὑπὲρ αὐτοῦ ἀπόφασις τοῦ Διβανίου. Ἡμέραν τινὰ ὅμως ἐφάνη, ὅτι ἡ ὀρμιὰ τῶν κοραλλίων ἔλειπε, καὶ ἀπαίσια ὑπώπτευσεν ὁ Ἀλῆς, ὅτε μεθ' ὅλας τὰς ἐρεῦνας δὲν κατωρθώθη νὰ ἀνευρεθῇ. Μετ' ὀλίγον παρέστη ὁ ἀνάπηρος Τσάμης, καὶ πρὸς τὸν ἐρωτήσαντα αὐτὸν κατάπληκτον Ἀλῆν, τίνος ἔνεκεν εἶχε καταλίπει τὴν ἐμπιστευθεῖσαν αὐτῷ θέσιν, ἐπέδειξε τὴν ὀλεθρίαν ὀρμιάν. « Ἀλλοίμονον! » ἀνέκραξεν ὁ Ἀλῆς, « μὲ κατεδολιεύθησαν οἱ προδόται ». Ὁ ἐν τῷ μεταξὺ ὡς διάδοχος τοῦ Χουρσίτ διορισθεὶς πασσᾶς τῆς Πελοποννήσου Μεχμέτ, ὑπασπιστὴς τοῦ τούρκου ἀρχιστρατήγου, ἐπεσκέπτετο καθ' ἐκάστην τὸν Ἀλῆν, χωρὶς ὅμως νὰ γείνῃ ποτὲ μεταξὺ αὐτῶν λόγος περὶ τῆς τῶν κοραλλίων ὀρμιᾶς καὶ τῆς παραδόσεως τῆς Ἀκροπόλεως. Ἐνίσχυεν ὅμως ἀδια-

κόπως τὰς φρουράς, μέχρις οὗ συνεκεντρώθη ἐπὶ τὴν νῆσον ἀρκούσα στρατιωτικὴ δύναμις, δυναμένη νὰ καταβάλῃ ἀντίστασιν τινα τυχόν τῶν ὑπολειπομένων ὑπηρετῶν τοῦ Ἀλῆ. Τὴν 5 Φεβρουαρίου ἐγένετο ἡ τελευταία τῶν δύο βεζυρῶν συνέντευξις, ὁ δὲ Μεχμέτ ἐξηκολούθησεν ἀπατῶν τὸν προδοθέντα γέροντα δι' αἰμύλων ὑποσχέσεων αὐτοκρατορικῆς εὐνοίας. Ἀναχωροῦντα προέπεμψεν αὐτὸν ὁ Ἀλῆς κατὰ τὰ νενομισμένα μέχρι τῆς θύρας, καὶ προσέκλινε βαθύτατα· ὁ δὲ Μεχμέτ, ὅστις κατεσκόπει τὴν στιγμὴν, καθ' ἣν ἀλλαχοῦ ἐστρέφετο τὸ ἄγρυπνον τοῦ γέροντος ὄμμα, ἔσυρε τὸ χαρτζιάριον τοῦ καὶ τὸ ἐνέπηξεν εἰς τὴν καρδίαν τοῦ ἀποστάτου. Εἶτα δὲ ἥρεμος κατέβη πρὸς τοὺς στρατιώτας του καὶ ἀνήγγειλεν αὐτοῖς: «Ὁ Ἀλῆς τοῦ Τεπελενίου ἀπέθανε». Μικρά τις στάσις τῶν Ἀλβανῶν κατεστάλη ταχέως δι' ἐπαγγελίας αὐξήσεως τοῦ μισθοῦ, καὶ Ἀλβανοὶ ἅμα καὶ Τοῦρκοι ἀνέκραξαν ἐν ἀγαλλιάσει: α' Ἀπέθανεν ὁ σκύλος Καρὰ Ἀλῆς. Ζήτω ὁ Σουλτάνος Μαχμούτ καὶ ὁ ἀρχιστράτηγος Χουρσίτ!»

Τὴν 23 Φεβρουαρίου ἤνεγκεν ὁ τοῦ Χουρσίτ ὑπασπιστὴς εἰς Κωνσταντινούπολιν, τὴν κεφαλὴν τοῦ ἀποστάτου, ἐκτεθεῖσαν πρὸ τῆς μεμάλης τοῦ σεραγίου πύλης. Μετ' ὀλίγας δ' ἑβδομάδας ἐτίθεντο παρ' αὐτὴν ἐν τῷ αὐτῷ σηκῷ αἱ κεφαλαὶ τεσσάρων ἄλλων πασσάδων, τῶν τοῦ Ἀλῆ υἱῶν, Μουκτάρ, Βελῆ καὶ Σαλίκ, καὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Βελῆ Μαχμούτ, οὓς δὲν ἴσχυσε νὰ προστατεύσῃ ἡ ἐκουσία αὐτῶν ὑποταγὴ καὶ ἡ προδοσία των. Πατὴρ, υἱοὶ καὶ ἑγγονος ἐτάφησαν πρὸ τῆς Πύλης τῆς Σελιορίας, πομπῶδης δ' ἐπιγραφὴ αἰνεῖ τὸν Ἀλλάχ καὶ διδάσκει ἀνατολικὴν εὐλάβειαν τὸν ἐπὶ τοὺς πέντε ἐκείνους μαρμαρίνους τύμβους ἀτενίζοντα ὁδοιπόρον.

Οὕτω κατέλυσε τὸ ζῆν ὁ ἄνθρωπος, ὁ ἐξαγαγὼν τὴν Ἀλβανίαν ἐκ τοῦ μεσαιῶνος εἰς τοὺς νέους χρόνους, καὶ περάνας διὰ σιδηρᾶς χειρὸς τὴν ἐποχὴν τῆς χειροκρατίας καὶ τοῦ φεουδαλισμοῦ. Ἡ πρὸς ἱδρύσιν ἡπειρωτικοῦ βασιλείου ἐπὶ ἐλευθέρων θρησκευτικῶν ἀρχῶν ἀπόπειρά του ἀπέτυχεν, ἵνα δείξῃ λάμπουσαν ἔτι φαινότερον τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἄλλου ἐκείνου ἐθνικοῦ κινήματος, ὅπερ τοσοῦτον μυστηριωδῶς συνεδέθη μετὰ τοῦ βίου τοῦ Ἀλῆ Πασσᾶ. Ἐπὶ τῶν συντριμμάτων τῆς ἀλβανικῆς τυραννίας ἀνέστη νικηφόρος ἡ ἐλληνικὴ ἐλευθερία.

Αἱ σχέσεις τοῦ Ἀλῆ πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν ἄγουσιν ἡμᾶς εἰς τὴν μυστικὴν πολιτικὴν Ἑταιρίαν, ἥτις περὶ τὰ τέλη τῆς δευτέρας δεκαετηρίδος τοῦ καθ' ἡμᾶς αἰῶνος εἶχεν ὑπονομεύσει ἅπασαν τὴν Τουρκίαν. Ἡ τοῦ Ἀλῆ ἀποστασία καὶ ἡ Ἑταιρία παρεσκεύασαν ἀμέσως τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν. Οὐδεμία δὲ δύναται νὰ ὑπάρχῃ πλέον σήμερον ἀμφιβολία περὶ τῆς γενέσεως τῆς Ἑταιρίας (1).

Ἐν Ἀθήναις εἶχε σχηματισθῇ κατὰ τὰ 1812 ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν παροίκων ἀλλοδαπῶν ἑταιρία τις, κληθεῖσα « Ἑταιρία τῶν Φιλομούσων ». Ἀφ' ἧς ὁ Λόρδος Ἑλγιν εἶχεν ἀποκομίσει ὀλόκληρον φορτίον ἀρχαιοτήτων, πάντες ἡσθάνοντο τὴν ἀνάγκην τῆς περὶ τῶν ἀρχαίων θησαυρῶν μερίμνης. Σκοπὸς ἐπομένως τῆς τῶν φιλομούσων Ἑταιρίας ἦν ἡ τῶν ἀρχαιοτήτων διατήρησις, ἡ ἱδρύσις Μουσείου, ἡ σύστασις βιβλιοθήκης καὶ σχολείων. Ἠλπίζετο δὲ δι' αὐτῆς καὶ ἡ βαθμιαία δι' εἰρηνικῶν μέσων βελτίωσις τῆς ἐξωτερικῆς καταστάσεως τῆς Ἑλλάδος. Ἡ ἑταιρία αὕτη ἦν ἡ ἀληθὴς ἔκφρασις τῆς ἡρέμου ἐκείνης καὶ διαμέσου πολιτικῆς, ἥτις ἰδιάζει εἰς τὰς πεπαιδευμένας καὶ ἀνεπτυγμένας κλάσεις. Οἱ ἀποτελοῦντες αὐτὴν, συντηρητικώτατοι τὸ φρόνημα, ἀνέθηκαν τὰς ἐλπίδας αὐτῶν πάσας εἰς τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν νομίμως καθεστώτων, τοὺς ἡγεμόνας καὶ τὴν ἐν Βιέννῃ σύνοδον. Ἀποθαθέντες εἰς τὸν Κόμητα Καποδίστριαν, τὸν Ἑλληνα ἐκείνον, ὅστις ἀπῆλθε τῆς μεγίστης τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου ἐμπιστοσύνης, ὠνόμασαν αὐτὸν πρόεδρον τῆς Ἑταιρίας, οὗτος δὲ προσεπάθησε νὰ περιποιήσῃ αὐτῇ τὴν εὐνοίαν τῶν ἐν Βιέννῃ συνηγμένων ἡγεμόνων. Τὸ Συνέδριον, κενώσαν ἤδη τότε μέχρι πυθμένος τὴν κύλικα τῶν ἡδονῶν καὶ τῶν ἀπολαύσεων, καὶ χασμώμενον ἐν τοῖς κόλποις τῆς τρυφῆς, εὐάρεστον ἐνόμισε ποικιλίαν νὰ περιβληθῇ πως τὴν αἴγλην τῆς περὶ τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα σπουδῆς, ἐν μέσῳ ἐορτασίμων διασκεδάσεων καὶ χορῶν, πλαστικῶν εἰκόνων καὶ θεατρικῶν ἐν αἰθούσαις παραστάσεων. Ὑπουργοί, πρίγκηπες καὶ ἡγεμόνες ἐπροθυμοῦντο νὰ φέρωσι τὸν ἀποτελοῦντα τὸ ἐξωτερικὸν

(1) Βλέπε τὸ ἄρθρον (τοῦ συγγραφέως) « Ἡ Ἑταιρία » ἐν τῇ Zeitschrift τοῦ Sybel, xvi, 294, ἐπ. 1866.

σύμβολον τῆς τῶν Φιλομούσων ἑταιρίας χρυσοῦν ἢ χαλκοῦν δακτύλιον, ὁ δὲ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος καὶ οἱ ἡγεμονόπαιδες διάδοχοι τῆς Βαυαρίας καὶ Βυρτεμβέργης ἐγένοντο μέλη τῆς ἑταιρίας καὶ προσήνεγκον χρηματικὰς συνδρομὰς.

Ἐξετάζοντες τὴν ἑταιρίαν ταύτην, τὸν ἄκακον ἐκείνον σύλλογον πεπαιδευμένων, ὅστις ἐθάλπετο εἰς τὰς ἀκτίνας τῆς αὐλικῆς εὐνοίας, καὶ οὕτινος τὰ μέλη, κατ' ἀρχὰς μὲν ἐν Βιέννῃ εἶτα δὲ ἐν Μονάχῳ συνεδριάζοντα, ἐνθουσίῳ ὑπὲρ τῆς ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος, βλέπομεν προδῆλως, ὅτι οὔτε τὰ μέσα, οὔτε οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι ἦσαν ἱκανοὶ εἰς ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος. Ἐλευθερωταὶ αὐτῆς ὑπῆρξαν οὐχὶ σοφοί, ἀνατραφέντες παρὰ τῇ ἐστίᾳ τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος, ἀλλ' ἄνδρες ἐξ ἀκοῆς μόνον τὴν ἀρχαιότητα γνωρίζοντες καὶ μόλις ἀναγινώσκοντες καὶ γράφοντες· οὐχὶ φρόνιμοι καὶ εὐποροὶ Μαικήναι, ἀλλ' ἄνθρωποι ἀπὸ εὐτελοῦς μόλις ἐργασίας, ἀπὸ ταριχείας ὀρτύγων καὶ συλλογῆς ἐλαίων ἀποζῶντες· ἄνδρες οὐχὶ τοῦ καλῆμου καὶ τῆς σκέψεως, ἀλλὰ τῆς πράξεως· ἄλλως δέ, τὴν μοῖραν λαοῦ τινος ἀποφασίζει πάντοτ' ἐπὶ τέλους τὸ μάχιμον αὐτοῦ καὶ βραχίων ἰσχυρὸς καὶ νευρώδης. Ἡ ἀντίθεσις αὕτη καταφαίνεται ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀναπτύξεως τῆς Ἑταιρίας. Μόνον ἄγνοια τῶν γηγενῶν πηγῶν καὶ ἀπερίσκεπτος ξένων δοξασιῶν ἐπανάληψις δύνανται νὰ παραγάγωσιν εἰς ἐξομοίωσιν τῆς τῶν Φιλομούσων ἑταιρίας πρὸς τὰς μυστικὰς ἑταιρίας τῆς Ἰσπανίας καὶ Ἰταλίας, ἢ πρὸς τὴν πολιτικὴν ἑταιρίαν τοῦ Ῥήγα, καὶ νὰ ἀποδώσωσιν αὐτῇ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς ἐλληνικῆς ἐθνικότητος.

Μετὰ δύο τούναντίον ἔτη ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τῆς τῶν Φιλομούσων ἑταιρίας συνεστήθη σύλλογός τις καθαρῶς πολιτικός, εἰς ἔργα σκοπῶν καὶ εὐθαρσῇ ἐπιδιώκων ἐνέργειαν, ἡ *Ἑταιρία τῶν Φιλικῶν*, ἔχουσα πρὸς τὴν τῶν Φιλομούσων ἑταιρίαν ὡς τὸ ξίφος πρὸς τὸν κάλαμον. Ἐμορφώθη δὲ—καὶ τοῦτο εἶνε χαρακτηριστικώτατον—ἐπὶ ῥωσικοῦ ἐδάφους. Ἐν Ὁδησσῷ, τῷ σπουδαίῳ στάτῳ ἐμπορείῳ τῆς μεσημβρινῆς Ῥωσίας, ὅπου ἀνέκαθεν συνεχρωτίζοντο καὶ συνεδέοντο ῥωσικὰ καὶ ἐλληνικὰ συμφέροντα, ἀξιότιμός τις ἀλλ' ἄσημος καὶ ἀπαίδευτος Ἕλλην ἔμπορος Σκουφᾶς ἐξ Ἀρτῆς συναπετέλεσε μετ' ἄλλων δύο ἀσήμεων ἐπίσης ἐντίμων ἀνδρῶν, τοῦ Ἀθανασίου Τσακάλωφ καὶ

τοῦ ἐλευθέρου τέκτονος Ἑμ. Ξάνθου ἐκ Πάτμου, ἑταιρίαν, πολιτικὸν ἔχουσαν ἀρχῇθεν τὸν σκοπὸν αὐτῆς.

Ὁ Τσακάλωφ ἦν ἤδη πρότερον ἐν Παρισίοις ἐξωκειωμένος πρὸς τοιαύτας σκέψεις. Ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Ὑπουργοῦ Γκουφφιᾶ εἶχε συστήσει μετ' ἄλλων νέων Ἑλλήνων σύλλογόν τινα πρὸς φωτισμὸν τῆς ἑλληνικῆς νεότητος, κρύπτοντα τὰς πολιτικὰς αὐτοῦ τάσεις ὑπὸ τὴν ἀλλόκοτον ὀνομασίαν: *Ἑλληνογλωσσορ Ξενοδοχεῖον*. (1)

Συναντηθέντες ἐν Ὁδησσῷ οἱ τρεῖς ὁμόφρονες ἄνδρες, κατεμέμφθησαν μετὰ βίας καὶ ἀγανακτήσεως τῆς ἀδιαφορίας τοῦ βιενναίου συνεδρίου, ἀποφυγόντος ἐπιμελῶς τὸ ἀνατολικὸν ζήτημα, ἀντὶ νὰ ὀργανίσῃ νέαν κατὰ τῶν Τούρκων σταυροφορίαν, καὶ ἀπεφάσισαν νὰ δειξωσιν εἰς τοὺς ἐν Βιέννῃ ἰσχυροὺς, τοὺς θεωροῦντας τὴν Ἑλλάδα ὡς ἀπλοῦν γεωγραφικὸν σημεῖον, ὅτι ὑπῆρχε πράγματι ἑλληνικὸς λαός. Πόσον μεγαλοπρεπῶς ἤθελε μειδιάσει ὁ πρίγγιψ Μέττερνιχ, ὁ ὑπὸ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ τὸ ῥητόν: *Χωρὶς πάθους* (*Nur kein Pathos*) γράφας ἀνὴρ, ἃν ἤκουεν ὅτι τρεῖς θερμοκέφαλοι νεανίαὶ συνώμοσαν ἐν ταῖς ἐσχατιαῖς τῆς ἀνατολῆς, ὅπως ἀνατρέψωσι τὸ ἐν Παρισίοις καὶ Βιέννῃ θεμελιωθὲν ὑπ' αὐτοῦ οἰκοδόμημα τῆς εὐρωπαϊκῆς πολιτείας! Καὶ ὅμως τὰς παρατόλμους ἐνεργείας τῶν ἀφανῶν ἐκείνων ἀνδρῶν ἔμελλε νὰ στέφῃ δι' ἐπιτυχίας ἢ τῶν ἐτῶν παρέλευσις! Ὁ Σκουφᾶς καὶ οἱ φίλοι του ἀπεφάσισαν νὰ κατορθώσωσι μόνοι, ὅτι μάτην ἀπὸ μακροῦ χρόνου προσεδοκάτο παρὰ τῆς φιλανθρωπίας τῶν εὐρωπαίων ἡγεμόνων. Ἡ ἑταιρία αὐτῶν ἐσκόπει ἔνοπλον κοινοπραξίαν τῶν Ἑλλήνων πρὸς ἀνύψωσιν τοῦ σταυροῦ ὑπὲρ τὴν ἡμισέληνον, ἀπόλυτον δὲ μυστικότητά ἐπέτασσον τὰ πικρὰ τοῦ Ῥήγα καὶ τοῦ Εὐθυμίου παθήματα. Ὡς πρὸς τοὺς ἐξωτερικοὺς τύπους, τὸν μὲν Τσακάλωφ ἐβοήθησαν αἱ παρισιαναὶ αὐτοῦ ἀναμνήσεις, τὸν δὲ Ξάνθου αἱ τῶν ἐλευθέρων τεκτόνων· τὰ τῆς ἑταιρίας μέλη διηρέθησαν εἰς ἑπτὰ βαθμούς, βλάμιδες (ἀδελφοποιητοὺς), συστημένους, ἱερεῖς, ποιμένας,

(1) Δοκίμιον περὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως παρὰ Ι. Φιλήμονος, ἘΑΒ: 1861. Τόμ. Δ'. σελ. 8'. Περὶ τῶν σχετικῶν συγγραμμάτων καὶ ιδίως τῶν τοῦ Ξάνθου, Σκυλίτση, Ὁμηρίδου, Καλεβρᾶ, καὶ ἄλλων παράβαλε τὴν ἀνωτέρω παρτεθειάν διατριβήν: « Ἡ Ἑταιρία ».

ἀρχιποιμέντας, ἀγιερωμένους καὶ ἀρχηγούς τῶν ἀφιερωμένων· τούτων δὲ οἱ δύο τελευταῖοι εἶχον στρατιωτικὸν χαρακτῆρα, καὶ ἦσαν διὰ τὸν πόλεμον ὠρισμένοι. Κατὰ τε τὴν μύησιν καὶ προπαρασκευὴν εἰς πάντας τοὺς εἰρημένους βαθμοὺς ὑπηγορεύετο πρῶτιστον πάντων ἡ ἐνέργεια καὶ ὁ κατὰ τοῦ ἐχθροῦ πόλεμος. Οἱ κατηχούμενοι ἐγονυπέτουν νυκτὸς ἐν κοιτῶνι, καὶ ὑπὸ μυστηριώδεις τύπους ὠρχίζοντο ὑπὸ ἱερέως ἐνώπιον τῆς εἰκόνης τῆς ἀναστάσεως πίστιν, ἐπιμονὴν, σιγὴν καὶ ὑπακοὴν ἀπόλυτον. Καίτοι δὲ τὰ μέλη διεκρίνοντο, ὡς προσεβρέθη εἰς βαθμούς, οὐδὲν σχεδὸν νέον ἐμάνθανέ τις μεταβαίνων ἀπὸ τοῦ ἐνὸς εἰς τὸν ἄλλον· ἐπισημότητος δὲ μᾶλλον καὶ μεγαλοπρεπείας σκοπὸς ἢ ἐσωτερικὴ ἀνάγκη ἐδικαιολόγει τὴν ἱεραρχικὴν ἐκείνην βαθμολογίαν, καὶ οἱ τῶν ἀνωτέρω τάξεων δὲν ἦσαν πολὺ σοφώτεροι τῶν ἐν ταῖς κατωτέραις εὐρισκομένων. Ὁ μὲν βλάμης κατηχεῖτο παραγγελλόμενος νὰ ἔχῃ ἑτοιμον τὸ ὄπλον του καὶ 50 φυσέκια ἐν τῇ φυσεκοθήκῃ του, ὅπως μεταχειριθῇ αὐτὰ ἅμα λαμβάνων ἀνωτέραν διαταγὴν· ὁ δὲ συστημένος ἔχουεν ἐν τῇ μυστικῇ αὐτοῦ κατηχήσει: Μάχου ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος, μίσει καὶ ἐξολόθρευε τοὺς ἐχθροὺς τῆς πίστεως, τοῦ ἔθνους καὶ τῆς πατρίδος! ὁ δὲ ἱερεὺς ἐμάνθανεν, ὅτι σκοπὸς τῆς ἐταιρίας ἦτον ἡ ἐλευθερία τοῦ ἔθνους του, καὶ τ' αὐτὰ ἐδιδάσκοντο εἰς τὰ μέλη τῶν ἀνωτέρων τάξεων. Ὅτε ὅμως ἐμυεῖτο ὁ ἀρχηγὸς τῶν ἀφιερωμένων, ὁ κατηχητὴς ἐνεχείριζεν αὐτῷ ξίφος, λέγων: α Σοὶ τὸ δίδει ἡ πατρίς σου, ἵνα τὸ μεταχειρισθῇς ὑπηρετῶν αὐτήν». Πολυαριθμοτάτῃ ἦν ἡ τάξις τῶν ἱερέων, οἵτινες ἠδύναντο νὰ εἰσάγωσι νέους ἀδελφούς καὶ νὰ ἀπονέμωσιν αὐτοῖς ἐπίσης τὸν τοῦ ἱερέως βαθμόν. Ἐπειδὴ δὲ οἱ νέοι κατηχούμενοι ὥφειλον νὰ καταβάλλωσι καὶ χρηματικόν τι ποσὸν εἰς τοὺς μυσταγωγούς αὐτῶν, πολλοὶ ἐξέλεγον τὸν τοῦ ἱερέως βαθμόν καὶ ἐξεμεταλλεύοντο αὐτὸν εἰς ἀργυρολογίαν. Παραδόξως πῶς ἀνεμινγνύοντο ἔννοιαί τοῦ παλαιοῦ καὶ νέου κόσμου, ὅτε ὁ ἱερεὺς ὀρκίζων τοὺς κατηχουμένους ἐπὶ τοῦ Εὐαγγελίου, διεθεβαίου αὐτοῖς, ὅτι τοὺς παρεδέχετο δυνάμει τῆς ἐξουσίας ἣν ἔδωκαν αὐτῷ οἱ τῶν Ἐλευσινίων μεγάλοι ἱερεῖς. Τὴν διανοητικὴν δὲ μόρφωσιν τῶν ἱδρυτῶν τῆς τῶν φιλικῶν ἐταιρίας κατήλεγχεν ἡ συνήθης πρὸς τοὺς κατηχουμένους ἐρώτησις: α ἂν ἐγνώριζον ἀκοιτολόγητόν τινα ἐφεύρεσι; ». διότι οἱ ἐταῖροι ἐπί-

στευον εἰς τὸν φιλοσοφικὸν λίθον καὶ προσεπάθουν νὰ μεταβάλλω-
σιν εὐτελεῖ μέταλλα εἰς πολυτίμους λίθους.

Οἱ ἐξωτερικοὶ οὗτοι τύποι προὔκალεσαν παντοειδεῖς ἀποδοκιμα-
σίας. Ὁ Τρικούπης ἀποκαλεῖ τὸν ὀργανισμόν τῆς ἐταιρίας ἀσύνητον
καὶ ἀνεπιτήδειον, ὁ δὲ Γερβῖνος ἀνόητον. Λησμονοῦσιν ὅμως οἱ κα-
ταφερόμενοι, ὅτι τοιαῦτα θαυμάσια, συναποτελοῦντα τὸ ἐξωτερικὸν
τῆς ἐταιρίας ἱκρίωμα, οὐδέποτε λείπουν, καὶ ὅτι τὰ πλήρη συνήθως
ἐλκύονται διὰ τοῦ παραδόξου, τοῦ ποικίλου καὶ τοῦ μυστηριώδους.
Ὅσονδῆποτε δὲ καὶ ἂν κατηγορηθῇ τῶν ἐταίρων ἀμάθεια καὶ ἀναί-
δεια, εἶνε ὅμως πάντοτε βέβαιον, ὅτι οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι ἤξευρον τοῦ-
λάχιστον ποῦ ἔτεινον, καὶ ἐζήτουν νὰ ἐλευθερώσωσι τὴν πατρίδα τῶν
ἀπ' εὐθείας, καὶ οὐχὶ διὰ περιδρόμων, διὰ ῥητορειῶν καὶ συγγραμ-
μάτων. Τί ἤθελε γείνειν ἡ ἐπανάστασις, ἂν, ἵνα κατὰ Φιλήμονα εἴ-
πωμεν, ἀντὶ ἀνθρώπων τοῦ λαοῦ εἶχον ἀρχίσει τὸ ἐθνικὸν ἔργον ἄν-
δρες ἐπιφανεῖς, ἔμποροι πλούσιοι, καὶ τὸ γένος αὐτῶν εἰς τὸν Δία
Ἄμμωνα ἀνάγοντες;

Διὰ τοῦτο δέ, ὅσον ὀλίγον καὶ ἂν παραδεχθῇ τις τὴν ἐταιρίαν μόνην
ὡς δοῦσαν τὴν ὠθησιν εἰς τὸν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἐλληνικὸν ἀγῶνα,
ὅσον ὀλίγον καὶ ἂν ἐγκωμιάσῃ τις τὰς μυστικὰς ἐταιρίας ὡς τὰ μό-
να δεδοκιμασμένα φάρμακα, ὅσάκις ἡ μεταξὺ τῶν ἀξιώσεων καὶ τῶν
δικαιωμάτων τῶν ἐθνῶν ἀντίθεσις κορυφοῦται εἰς τὸ ἀφόρητον, πρέ-
πει τις ὅμως πάντοτε νὰ ἀναγνωρίσῃ, ὅτι ἡ τῶν Φιλικῶν ἐταιρία
προσῆνεγκε σπουδαιοτάτας ὑπηρεσίας, ὅτι παρηγκώνιεν ἐντελῶ
τὴν ἐκ πεπαιδευμένων καὶ αὐλικῶν ἐταιρίαν τῶν Φιλομούσων, καί·
ταχεῖα αὐτῆς ὁρᾶσις κατέκλυσε τὴν μονομερῆ ἐκείνης καὶ βραδεῖα
παλιγγενέσιον ἐνέργειαν. Δὲν περιεφρονεῖτο ὅμως ἡ συμμαχία τῆς
προτέρας ἐκείνης ἀκίκου ἐταιρίας· διεδίδετο μάλιστα, ὅτι τὰ αὐτὰ
μέλη εἰργάζοντο ἐν ἀμφοτέραις, καὶ ὅτι οἱ φιλόμουσοι τὰ αὐτὰ κρυ-
φίως ἐπεδίωκον ὅσα καὶ οἱ φιλικοί· ἡ δὲ νέα ἐταιρία ἠΐξησεν ὑπὸ
τὴν σκιὰν τῆς τῶν φιλομούσων ὥσει παράσιτον φυτόν, κατὰ τὴν πε-
ριφρονητικὴν τοῦ Τρικούπη παρατήρησιν. Καὶ ὁ Γερβῖνος δὲ κατα-
κρίνει τὸ πνεῦμα τοῦ ψεύδους καὶ τῆς ἀπάτης, ὅπερ ἀρχῆθεν διῆκε
δι' ὅλων τῶν ἐνεργειῶν τῆς ἐταιρίας. Δὲν δύναται τις ὅμως νὰ προσ-
δοκᾷ παρ' ἐπαναστατικῷ πολεμικοῦ συλλόγου τὸ ἐν παντὶ αὐτοῦ

διαθήματι ἁμωμον καὶ τὴν μέχρις ἐλαχίστου εὐλάβειαν τῶν νομίμων. Διότι οὐδὲν ἦτο τότε διὰ νομίμων μέσων κατορθωτόν, ἀναγκαῖον δὲ ὅπλον τῶν δυναστευομένων ἐγένετο τὸ ψεῦδος καὶ ὁ δόλος. Χωρὶς τινος δισταγμοῦ καὶ μόνον πρὸς ἀνύψωσιν τῆς ὑπολήψεώς της, ἐκόμπαζεν ἡ ἑταιρία ὡς ἔχουσα σχέσεις μετὰ τῆς Ῥωσίας, μετὰ σοβαρωτάτου δὲ ἤθους ὑπεδείκνυτο εἰς τὸ σκοτεινὸν καὶ μεμακρυσμένον βάθος ἢ τὸ ὅλον κινουσα Ἀρχή, καὶ εὐκολώτατον ἦτο νὰ ἀναγνωρίσῃ τις, ὀλίγην ἔχων ὀξυδέρκειαν, ὅτι ὡς τοιαύτη ἀρχὴ καὶ ἀνωτάτη κυβέρνησις ἐθεωρεῖτο ὁ Τσάρος. Καί τοι δὲ πολλάκις ἡ Ἑλλὰς εἶχε γαίνει ἀπάτης θῦμα κατὰ τὰς προγενεστέρας αὐτῆς ἐπαναστάσεις, δὲν εἶχεν ἐντούτοις ἀποκάμει ἔτι ὁ θερμὸς τὸ αἷμα λαὸς νὰ πιστεύῃ εἰς τὴν προφητείαν τοῦ Ἀγαθαγγέλου, καὶ νὰ ἐλπίζῃ σωτηρίαν « παρὰ τοῦ ξανθοῦ γένους τοῦ βορρᾶ ». Ὑπὸ τοιαύτην ἔννοιαν ἡρμηνεύθη καὶ ἡ σύμπτωσις, ὅτι ἡ ἑταιρία τῶν φιλικῶν εἶχε γεννηθῇ ἐπὶ ῥωσικοῦ ἐδάφους, ἡ δὲ πρόθυμος ὑποστήριξις τῶν ῥώσων προξένων ἐφαίνετο ἀσφαλῆς ἐγγύησις τῆς ἐλληνοφροσύνης τῆς ῥωσικῆς αὐλῆς, καὶ τὰ τῆς ἑταιρίας μέλη κατεδείκνυντο οὕτω πανούργοι πολιτικοί, ἐντριβεῖς εἰς λογιστικούς ὑπολογισμούς καὶ εἰς ἐπικερδῆ ἐκμετάλλευσιν τῶν ἀνθρωπίνων ὄνειροπολημάτων καὶ πόθων. Διὰ τὴν νὰ μεμφθῇ τις αὐτῶν, ὅτι ὠφελήθησαν ἐκ τῆς ὑπαρχούσης εὐκαιρίας ; Ὁ Τρικούπης ἐκφράζεται μάλιστα, ὅτι ἡ ἑταιρία τῶν φιλικῶν χωρὶς τοῦ στρατηγήματος τῆς ῥωσικῆς συνδρομῆς ἤθελε μείνει ὅ,τι ἦτον : οὐδέν. Ἀληθῶς δὲ τὰ κατ' αὐτὴν δὲν ἦσαν τὸ κατ' ἀρχὰς λίαν εὐάρεστα, ἅν τις ἐξήταζε τὴν κατὰ βάθος ὑπόστασιν τῶν ἐλπίδων καὶ ἐπαγγελιῶν τῶν φιλικῶν.

Ὁ σύλλογος δὲν ἀπέβλεπεν ἀρχῇθεν εἰς εὐρεῖαν διάδοσιν· ὀλίγα δὲ μόνον πρόσωπα προσελήφθησαν εἰς τὴν διοίκησιν αὐτῆς, καὶ εἰς τοὺς ἰδρυτὰς αὐτῆς κατετάχθησαν, μέχρι μὲν τοῦ 1819 ὁ Γαλάτης, ὁ Κομιζόπουλος, ὁ Α. Σέκερης καὶ ὁ Κ. Γαζής, βραδύτερον δὲ ὁ Λεβέντης, ὁ Δικαῖος, ὁ Ἰγνάτιος καὶ ὁ Μαυροκορδάτος, καὶ τέλος ὁ Πατσιμάδης καὶ ὁ Ὑψηλάντης, οὕτως ὥστε ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν δὲν ὑπερέβη τοὺς δεκαπέντε.

Ἀπροσδόκητα ἐν τούτοις συμβάντα ἠπείλησαν νὰ ἀποπνίξωσι τὴν ἑταιρίαν ἐν αὐτῇ της τῇ σπέρματι. Νέος τις ἐξ Ἰθάκης, Νικόλαος

Γαλάτης, διακρινόμενος ἐπὶ θρασύτητι καὶ αὐταρκεῖα μᾶλλον ἢ περισκεφεί, κατηχῆθη τὸ 1816 ὑπὸ τοῦ Σκουφᾶ καὶ ὠνομάσθη μέλος τῆς Ἀρχῆς. Ἡ πολιτικὴ θέσις καὶ σημασία εἰς ἣν αἴφνης ἀνέβη ἐτύφωσαν τὸν θερμοκέφαλον νεανίαν, καὶ μετὰ φορτικότητος καὶ παραφορᾶς, μετὰ παρακλήσεων καὶ δακρύων προσεπάθει νὰ κερδήσῃ προσηλύτους ὑπὲρ τῆς ἐταιρίας· οὐδὲ πρὸ τῆς ἀγυρτίας ἀνεκόπη, ἥτις ἔμελλε νὰ βλάβῃ καὶ αὐτὸν καὶ τὴν ὑπόθεσιν ὑπὲρ ἧς εἰργάζετο, καὶ ἐνεφανέσθη εἰς Μόσχαν καὶ Πετροῦπολιν ὡς Κόμης καὶ ἀντιπρόσωπος τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ.

Διελάλει ὅπου ἡδύνατο τὴν μετὰ τοῦ Καποδιστρίου ἰόνιον αὐτοῦ ὁμοφυλίαν καὶ διῆγεν ἐν γένει τοσοῦτον παραδόξως, ὥστε ἡ ῥωσικὴ ἀστυνομία συνέλαβεν αὐτὸν καὶ μετ' αὐτοῦ δύο ἄλλους ἐταίρους ἐνοχοποιηθέντας διὰ τῆς ἀπρονοησίας του, καὶ μετήγαγεν αὐτοὺς εἰς τὰς φυλακὰς τῆς πόλεως. Ὁ ἀστυνόμος Γόργολης κατέσχε τὰ ἔγγραφα του, εὑρεν ἐν αὐτοῖς ἀποκαλυπτόμενον ὅλον τῆς ἐταιρίας τὸ μυστήριον, καὶ ἔγραψε πάραυτα εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξανδρον. Οὗτος εὐρέθη ἐν μεγίστῃ ἀμηχανίᾳ, καὶ ταλαντευόμενος μεταξὺ φιλελληνισμοῦ καὶ φόβου τῶν ἐπαναστάσεων, συνεβουλεύθη τὸν ὑπουργὸν αὐτοῦ Καποδίστριαν. Ὁ ἐπιτήδειος δὲ οὗτος διπλωμάτης κατῴρθησεν οὐ μόνον ν' ἀπομακρύνῃ ἀφ' αὐτοῦ πᾶσαν ὑποψίαν συνενοχῆς, ἀλλὰ καὶ νὰ τρέψῃ τὸ φρόνημα τοῦ αὐτοκράτορος ὑπὲρ τοῦ ἐλαφρόνου νεαροῦ συνωμότη. Ὁ Περραιβὸς καὶ ὁ Ἀργυρόπουλος ἀπελύθησαν, ἀποζημιωθέντες καὶ χρηματικῶς, ὁ δὲ Γαλάτης ἀπεπέμφθη εἰς Μολδαυίαν. Ἐλθὼν εἰς Ἰάσιον, προσεκλήθη παρὰ τοῦ ῥώσου προξένου Πίνη, ὅστις κατέβαλεν αὐτῷ πενταχόσια τάλληρα, ὥσθι ἀποζημιώσιν τῶν παθημάτων του. Συνωδεύθη δὲ τὸ δῶρον ὑπὸ τῆς ἐμφαντικῆς ἐπεξηγήσεως, ὅτι χορηγεῖται προστασία εἰς τὸν νέον, ἵνα μὴ πάθῃ οὗτος ὑπὸ τῶν Τούρκων, ὡς ἀνήκων εἰς ἐταιρίαν ἐπιζητουσαν τὴν ἀπόσεισιν τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ. Τοιαύτη διαγωγὴ ἀνταπεκρίνετο πληρέστατα εἰς τὴν ἀμφίτροπον ἐκείνην πολιτικὴν, ἥτις ἀπετροπιάζετο μὲν τὰ ἀποφασιστικὰ μέτρα, καὶ ἀπηρενεῖτο πρὸς τὸ θεαθῆναι καὶ ἐτιμῶρει μάλιστα τοὺς ἐνεργοὺς ἄνδρας, κρυφίως δὲ διετέλει συμπαθὴς εἰς τὴν συνωμοσίαν καὶ ἐχորήγει αὐτῇ ἐν παρὰβύστω χλοπίαν συνδρομήν. « Ὑπομονή! », ἀνέκραξεν ἐπιδεικτι-

κῶς ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος, ὅτε ὁ Καποδίστριας ἢ ὁ Ἐψηλάντης ἐκέντριζον αὐτὸν νὰ καταλάβῃ τὴν κλεῖδα τοῦ οἴκου του, τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ νὰ διώξῃ τοὺς Τούρκους ἐκ τῆς Εὐρώπης· δὲν ἐσυλλογίζετο ὅμως, ὅτι τὸ ἀτελὲς ἐκείνο νεῦμα αὐτοκρατορικοῦ χεῖλους ἤθελον ἐρμηνεύσει ὡς ἐντελὴ ὑπόσχεσιν οἱ Ἕλληνες. Ὁ Γαλάτης, ὅστις εἶχε φοβηθῇ μὴ φυλακισθῇ ἐκ νέου εἰς Ἰάσιον, κατεπλάγῃ ἐκ χαρᾶς, ὅτε εἶδεν ἑαυτὸν ἐπισήμως οὕτως εἰπεῖν ἀναγνωρίζομενον, καὶ ἐξηκολούθησε τὸ ἔργον τοῦ προσηλυτισμοῦ μετὰ ζωηροτάτου ζήλου.

Προσείλκυσε οὕτω τὸν διερμηνέα Γεώργιον Λεβέντην, ἄνδρα περισκεμμένον, φιλόπατριν καὶ δραστήριον, ὅστις ἐγνώριζε νὰ μεταβάλῃ εἰς ἑλληνικὸν χρυσὸν τὸ μέταλλον τῆς ῥωσικῆς ἐπιρροῆς. Οὗτος διελογίσθη τὸ 1817 νὰ παρασκευάσῃ ἀνάστασιν τῶν Σέρβων συγχρόνως πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν· πρὸς τοῦτο δὲ ἐβόλιδοσκόπησε τὰ φρονήματα τοῦ διασῆμου σέρβου πολεμάρχου, τοῦ γίγαντος Καρα-Γεώργη. Συνήρχοντα ἀμφότεροι νυκτὸς ἐν Γαλατᾷ παρὰ τὸ Ἰάσιον, παρόντος καὶ τοῦ Γαλάτη, «ὡς ἀνεψιοῦ τοῦ Καποδιστρίου καὶ ἱππότη τοῦ τάγματος τῆς ἀγίας Ἀννης,» ὁ δὲ Λεβέντης μύησας τὸν Σέρβον τᾷ τῆς Ἑταιρίας, ὥρτισεν αὐτὸν καὶ τῷ συνεβούλευσε νὰ μεταβῇ εἰς Σερβίαν, νὰ καταλάβῃ τὴν κυβέρνησιν, καὶ καθ' ἣν περίπτωσιν ἡ Πύλη, ἐκ φόβου ῥωσικῶν ῥαδιουργιῶν, ἤθελε προσφέρει αὐτῷ τὴν ἀρχήν, νὰ τὴν δεχθῇ, ἵνα ὑπηρετήσῃ κάλλιον ἐξ ἀνωτέρας περιωπῆς τὸν ἑλληνικὸν ἀγῶνα. Ὁ Καρα-Γεώργης συγκατένευσε εἰς πάντα, καὶ ῥωσικὸν διαβατήριον φέρων ἀνεχώρησε δρομαῖος διὰ τῆς Βουκοβίνης, τοῦ Σηβενδύργεν καὶ τοῦ Βανάτου εἰς Σεμένδριαν, ὅπου εὔρε φιλικὴν δεξίωσιν παρὰ τῷ Βαίτσα, φίλῳ τῶν μελῶν τῆς ἐταιρίας. Ἀλλὰ τὰ κινήματά του δὲν εἶχον διαφύγει τὸ κατάσκοπον τῆς αὐστριακῆς ἀστυνομίας ὄμμα, καὶ ὁ Πασσᾶς τοῦ Βελιγραδίου, εἰδοποιηθεὶς, ἀπήτησε παρὰ τοῦ Μιλόσχη τὴν σύλληψιν τοῦ ἐπιφόβου ἐχθροῦ· οὗτος δὲ ἀποστείλας νυκτὸς στρατιωτικὸν ἀπόσπασμα εἰς Σεμένδριαν, ἠνάγκασε δι' ἀπειλῆς θανάτου τὸν Βαίτσαν νὰ φονεύσῃ τὸν ξένον αὐτοῦ.

Οὕτως ἐματαιώθη ὁ προεσχεδιασμένος ἑλληνοσερβικὸς συνδυασμός. Ὁ θάνατος τοσοῦτον ἱκανοῦ καὶ δυσαναπληρώτου ἀνδρός, ὡς

ὁ μέλας Γεώργιος κατέπληξε τὴν Ἑταιρίαν, μάταιαι δ' ἐπίσης ἀπέβησαν καὶ πᾶσαι περαιτέρω προσπάθειαι εἰς ἐπίτευξιν σερβικῆς συνδρομῆς. Ὁ Μιλόσσης δὲν ἠθέλησε νὰ ἀναλάβῃ οὐδεμίαν ῥητὴν ὑποχρέωσιν, μόλις δὲ κατωρθώθη νὰ ὑποχρεωθῇ διὰ σκολιῶν περιφράσεων, ὅτι ἤθελε συμφωνήσῃ πρὸς τὴν φορὰν τῶν πραγμάτων. Ἦρχισαν λοιπὸν βλέποντες οἱ ἑταῖροι, ὅτι οὐδὲν ἔπρεπε νὰ προσδοκῶσιν ἀπὸ τῆς Σερβίας, καὶ ὅτι ἔπρεπε νὰ προσεγγίσωσιν εἰς τὸν ἰδίως ἐλληνικὸν κόσμον.

Ὁ ἰδρυτὴς τῆς ἑταιρίας Σκουφᾶς συνέλαβε τὸ τολμηρὸν σχέδιον νὰ προσβάλῃ τὸν ἐχθρὸν εἰς αὐτὴν τοῦ τὴν καρδίαν. Κατόκησε λοιπὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει, καὶ ἐκεῖθεν ἐκυβέρνηα τὰ τοῦ ἑταιρικοῦ προσηλυτισμοῦ ἀπὸ τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 1818. Ἀλλ' ὁ πρόωρος αὐτοῦ θάνατος ἐν Ἰουλίῳ τοῦ αὐτοῦ ἔτους ὑπῆρξε μέγα διὰ τὴν Ἑταιρίαν δυστύχημα.

Συγχρόνως ἤρξαντο νὰ παρατηρῶνται ὑπόπτως αἱ ἀνοησίαι τοῦ Γαλάτου. Δι' ἀδιακόπων χρηματικῶν αἰτήσεων καθίστατο φορτικώτατος εἰς τὴν Ἑταιρίαν, ἥτις ἄλλως ὑπώπτευεν, ὅτι ἐλατῆριον αὐτῶν ἦτο πλὴν τοῦ κοινοῦ καλοῦ καὶ τὸ ἴδιον τοῦ αἰτοῦντος ὄφελος. Προσεκάλεσαν λοιπὸν αὐτὸν διὰ τοῦ φίλου του Πεντεδέκα ἐκ τῶν Ἠγεμονειῶν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἀλλ' ὅτε εἶδον ὅτι καὶ ἐν τῇ ἑδρᾷ αὐτῇ τῆς ἑταιρίας καθίστατο ὀχληρὸς, καὶ ἠπεῖλει θρασέως, καὶ ἐπεδείκνυν ἐπίτηδες τὰς σχέσεις αὐτοῦ μετὰ τοῦ Ὑπουργοῦ Χαλέτ-Εφφέντη, τοῦ Νισσαντζή καὶ εὐνοουμένου τοῦ Μαχμούτ, ἀπεφάσισεν ὀριστικῶς ἡ ἑταιρία νὰ ἀπαλλαγῇ τοῦ ἀμφιβόλου ἑταίρου. Διετάχθη λοιπὸν ὁ Γαλάτης περὶ τὰ τέλη τοῦ 1816 νὰ περιέλθῃ τὴν Πελοπόννησον, ἐδόθησαν δὲ αὐτῷ ὡς συνοδοὶ ἑταῖροι, ὧν ἦτο ἀσφαλὴς ἡ πίστις. Ἐνῶ δὲ μεσημβρίαν τινα ἐσκήνουν παρὰ τὴν Ἑρμιόνην οἱ ὁδοιπόροι, καὶ ὁ Γαλάτης ἐξηπλωμένος ῥαθύμως ὑπὸ τὴν σκιὰν σφενδάμνου ἔψαλλε πατριωτικὸν τι ᾄσμα, ἐπλησίασεν εἰς αὐτὸν ἐκ τῶν νώτων εἰς τῶν ἑταίρων καὶ ἐκένωσε κατ' αὐτοῦ ἐκ τοῦ συστάδην τὸ πιστόλιόν του. « τί σᾶς ἔκαμα » ἐκφωνήσας μόνον, ἐξέπνευσεν ὁ Γαλάτης· οἱ δὲ φονεῖς, παράδοξον θηριωδίαι καὶ αἰσθηματικότητος κράμα ἔχοντες ἐν τῇ ψυχῇ, ἐνεχάραξαν τοὺς ἐσχάτους τοῦ θύματος αὐτῶν λόγους εἰς τὸν φλοιὸν τῆς σφενδάμου, καὶ συνεκάλυψαν ἴσως

ὑπὸ τὸ πατριωτικόν των φρόνημα τὴν ἐπὶ τοῖς γενομένοις μετάνοιαν. Ἐκ τούτου δὲ βλέπει τις ἐμφαντικώτατα, ὅσον καὶ ἂν καταδικάσῃ ἄλλως τὸν νόνον ὡς μέσον πολιτικῶν σκοπῶν, ὅποιαν φοβερὰν ἀποφασιστικότητα εἶχεν ἀποκτήσει ἡ Ἑταιρία. Ἡ ταχεῖα καταστροφή των ἀχρήστων καὶ ὑπόπτων στοιχείων ἀποδεικνύει κάλλιστα, ὅτι ἡ θέλησις τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων εἶχε στομωθῇ ἐν τῇ πιέσει τῆς ἀνάγκης.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σκουφᾶ διέμεινεν ἡ Κωνσταντινούπολις ἔδρα τῆς Ἑταιρίας, χάρις εἰς τὴν τυφλότητα τῆς τουρκικῆς ἀστυνομίας· ἐν τῇ οἰκίᾳ δὲ τοῦ Ξάνθου ἐξηκολούθησαν αἱ συνεδριάσεις τῆς Ἀρχῆς, καὶ ἐκεῖθεν ἤρχισε συστηματικῶς ἐνεργούμενος ὁ προσηλυτισμός.

Ἐν πάσαις ταῖς ἐπαρχίαις τῆς Τουρκίας καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἰδρύθησαν ἐφορεῖαι, ὧν τὰ μέλη ἐξελέγοντο ὑπὸ τῶν ἐταίρων διὰ σχετικῆς πλειονοψηφίας. Ἐκάστη δὲ ἐφορεία εἶχεν ἴδιον ταμεῖον καὶ πληρεξουσιότητα νὰ ἐνεργῇ ἐν τῷ ἰδίῳ αὐτῆς κύκλῳ, λαμβάνουσα ὅσα μέτρα ἀπήτει ὁ ἐθνικός τῆς Ἑταιρίας σκοπός. Ὁφείλεν ὅμως νὰ διατελῇ ἐν ἀμέσῳ ἀνταποκρίσει μετὰ τῆς διευθυνούσης Ἀρχῆς, ἀφ' ἧς ἤρτητο ἡ ὀριστικὴ λύσις τῶν σπουδαιότερων ζητημάτων. Ἀπεσταλμένοι δέ, ὧν δι' ἀριθμητικῶν διδομένων δύναται νὰ καταδειχθῇ ἡ δραστηριότης, ἀνεχώρουν καὶ ἤρχοντο πανταχόθεν. Ὁ Α. Γαζῆς ἀέλαθε νὰ ὑπονομεύσῃ τὴν Στερεὰν ἀπὸ τοῦ Πηλίου, καὶ ἔγραφε τὴν 9 Ἰουλίου 1818 πρὸς τὸν Ξάνθον εἰς Κωνσταντινούπολιν: « Μὴ παραμελήσετε νὰ μᾶς συνδράμετε κατὰ τὴν ἰδρύσειν τοῦ σχολείου μας ». Εἰς Ὑδραν καὶ Πελοπόννησον ἐπέμφθησαν Ἕλληνες πολεμικοὶ ἄνδρες, ἐπιστρέφοντες ἀκριβῶς ἐκ τῆς Ῥωσίας, ὅπου εἶχον ἀμειφθῇ διὰ τὰς κατὰ τῶν Τούρκων ὑπηρεσίας των. Ὑπερεῖχε δὲ μεταξὺ αὐτῶν ὁ Περραιβός, ἐργαζόμενος ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Ἰουλίου 1818 ἐν Πελοποννήσῳ, ὅπου ὑπεστήριξεν αὐτὸν ἐκθύμως ὁ Ἀναγνωσταρᾶς καὶ βραδύτερον ὁ ἀρχιμανδρίτης Δικαῖος (Παπαφλέσσας). Ἀνάγκη πρὸ παντός ἦτο νὰ κερδηθῇ τὸ στρατηγικῶς σπουδαιότατον τῆς χερσονήσου μέρος, ἡ Μάνη. Εἰς τῶν ἐξοχωτέρων αὐτῆς ὀπλαρχηγῶν, ὁ Μαυρομιχάλης, ἦν ἥδη μεμυημένος τὰ τῆς Ἑταιρίας, καὶ ἄσμενος ἐδέξατο τὸν Περραιβόν. Ἀλλ' ὁ τῶν Μανιατῶν Μπέης ἀνῆκεν εἰς ἐκείνους, οἵτινες δὲν ἀρκοῦνται μόνον εἰς

ιδέας, ἀλλὰ θέλουσι νὰ ἐννοήσωσι καὶ ἀπτότερον ὑπὲρ τίνος πρόκειται νὰ ἐνθουσιασθῶσιν. Ἐγραψε λοιπὸν τὴν 2 Φεβρουαρίου 1819 ἀφελεστάτην ἐπιστολὴν πρὸς τὴν διευθύνουσαν Ἀρχήν, ἐν ᾗ ἐπροειμιάζετο μὲν, ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Σπαρτιᾶται δὲν ἡσχύνοντο ἐπὶ τῇ πενίᾳ των, καὶ ὅτι οἱ ἀπόγονοι αὐτῶν εἶχον κληρονομήσει τὴν πενίαν ἐκείνων ἐπὶ τῆς πετρώδους καὶ ἀγόνου γωνίας των, κατέληγε δὲ ζητῶν νὰ τῷ σταίλωσι 500,000 γροσίων. Ἡ διευθύνουσα ἀρχή, μὴ οὔσα εἰς θέσιν νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν κατηγορικὴν ἐκείνην ἀπαίτησιν, ἀπεφάσισε νὰ χρησιμοποιήσῃ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐπιβρῶν εἰς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ της, καὶ ἔπεισε τούτου ἕνεκα τὸν μεμυημένον τὰ τῆς Ἐταιρίας Πατριάρχην Γρηγόριον νὰ γράψῃ τὴν 30 Ἰουλίου 1819 πρὸς τὸν Μαυρομιχάλην, ἐπαινῶν τὸν εἰς Ἱδρυσιν ἑλληνικοῦ Μουσείου ζῆλον αὐτοῦ καὶ ὑποσχόμενος αὐτῷ τὴν προστασίαν τῆς ἐκκλησίας. Τοῦτο ἔσχε τούλάχιστον τὸ εὐάρεστον ἀποτέλεσμα νὰ ἐμπνεύσῃ εἰς τὸν Μαυρομιχάλην σέβας πρὸς ἑταιρίαν, ἥς τοὺς σκοποὺς ἐφαίνετο εὐνοῶν ὁ ἀρχηγὸς τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας. Κατῶρθωσε δὲ ὁ Περβαίβος νὰ πείσῃ αὐτόν, ὅπως συνδιαλλαγῇ πρὸς τὰς ἰσχυροτάτας ἀντιπάλους οἰκογενείας τῆς Λακωνικῆς, τοὺς Γρηγοριάνους τούτέστι καὶ Τρουπάκιδας. Οὕτως αἱ τρεῖς οἰκογένειαι ἠνώθησαν διὰ συνθήκης, ὅπως ὧσιν ἑτοιμαί εἰς τὴν πρόσκλησιν τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ γένους των, καὶ ἐντὸς ὀλίγου συνετάχθη αὐτοῖς πᾶσα ἡ Λακωνία, ὑπὸ τὴν αὐτὴν πρόφασιν τῆς ἰδρύσεως ἑλληνικοῦ Μουσείου. Ὁρκίσθησαν δὲ τὴν 15 Ὀκτωβρίου τοῦ 1819 νὰ ὑπερασπισθῶσι τὸ *Schoolion*, δηλαδὴ τὴν πατρίδα, διὰ τοῦ ἰδίου αὐτῶν αἵματος. Ὁ Περβαίβος ἔγραψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν περὶ τοῦ μεγάλου τούτου γεγονότος, καὶ ἐξέφρασε τὴν πεποίθησιν αὐτοῦ, ὅτι ἡδύνατο ἐντὸς ὀλίγου νὰ κηρυχθῇ ἡ ἐπανάστασις. Ἐξ εὐγνώμοσύνης ὠνόμασαν αὐτόν οἱ Λάκωνες ἐπίτιμον πολίτην. Καίτοι δὲ ἡ τουρκικὴ Κυβέρνησις εἶχε προγράψῃ αὐτόν, κηρύξασα πενταχοσίων γροσίων ἀμοιβὴν ἐπὶ τῇ κεφαλῇ του, ἐξηκολούθει οὐχ ἤττον ἐκπληρῶν τὴν ἀποστολὴν αὐτοῦ. Καὶ ἐν Μεσσηνίᾳ δὲ διήλλαξε τὰς ἐριζούσας οἰκογενείας ἐπ' ἀγαθῷ τῆς κοινῆς πατρίδος, καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1820 ἡ ἑταιρία ἦν διαδεδομένη εἰς πάσας τὰς κοινωνικὰς κλάσεις ἐν Πελοποννήσῳ. Ἐπὶ τῶν Κυκλάδων καὶ τῶν Σποράδων, εἰς τὰ παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, κατὰ τὰς Ἰονίους νήσους,

καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ἱερουσαλὴμ ἤρχισαν οἱ ἀπόστολοι αὐτῆς ἐνεργοῦν-
τες ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 1818. Τακτικώτερον δὲ καὶ ζωηρότερον
ἐκεῖθεν ἢ ἀπὸ τῆς Στερεᾶς συνεκινῶνουν οἱ Ἑταῖροι μετὰ τῆς Κων-
σταντινουπόλεως.

Ἐν τῇ κοιτίδι τῆς Ἑταιρίας, τῇ μεσημβρινῇ Ῥωσίᾳ, ἠῤῥξαν
διαρκῶς οἱ ὁπαδοὶ αὐτῆς, ἐν Κιέβῳ δὲ προσηταιρίσατο κατὰ τὰς
ἀρχὰς τοῦ 1818 ὁ Γ. Κατακάζης τὸν Νικόλαον Ὑψηλάντην. Μετὰ
σπουδῆς ἠρώτησε τὸ νέον μέλος, τίς ἦτο ἡ τοῦ ὅλου διοικήσις.
« Μὴν ἦσαι περιέργος· τοιαύτην περιέργειαν ἀπαγορεύει ἡ κατήχη-
σις ». « Αἶ » ! οἱ κανόνες αὐτοὶ ἔχουσι καὶ τὰς ἐξαιρέσεις των ». « Βεθαίως », ἀπήντησεν ὁ Κατακάζης « ἀλλ' οὐδ' ἐγὼ γνωρίζω τί-
ποτε περισσότερον, διότι καὶ ὁ διδάσκαλός μου δὲν ἐγνώριζεν ἢ
προσεποιεῖτο ὅτι δὲν ἐγνώριζε περισσότερον ». Ὁ Νικόλαος Ὑψη-
λάντης κατήχησε μετὰ ταῦτα τοὺς ἀδελφούς αὐτοῦ Γεώργιον καὶ
Δημήτριον.

Ἀλλ' ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης δὲν ἤθελε νὰ γείνη μέλος, πρὶν
ἢ μάθῃ τὰ τῆς διευθύνσεως τῆς Ἑταιρίας· μάταιαι δὲ ἀπέβησαν αἱ
πρὸς τοῦτο ἔρευναι τῶν ἀδελφῶν. Ὁ Νικόλαος μετέβη εἰς Ὁδησ-
σόν, ὅπου ἦγον τὰ πρῶτα τῆς Ἑταιρίας ἔχνη, ἀλλὰ ἡ Ἀρχὴ ἔμενε
πάντοτε κεκρυμμένον δι' αὐτὸν μυστήριον. Δὲν ὤκνησεν ὅμως ἐνερ-
γῶν καὶ αὐτὸς μετὰ πολλοῦ ζήλου τὸν προσηλυτισμόν, καὶ ἐπὶ τῇ
ὑποκινήσει αὐτοῦ ἐγένοντο μέλη τῆς Ἑταιρίας κατὰ μὲν τὸ ἔαρ τοῦ
1819 ὁ I Ῥίζος Νερουλός, κατὰ τὰς ἀρχὰς δὲ τοῦ 1820 ὁ Γ. Μά-
νος καὶ Γρηγόριος Σοῦτσος, ὁ τοῦ ἡγεμονεύοντος ἀνεψιός. Πλὴν βίᾳ
τῶν σημαίνοντων τούτων ὀνομάτων καὶ τῆς διαδόσεως καὶ τῆς ἐπι-
τυχίας τῆς ἐταιρίας, εἶχε καταλάβει τοὺς ἀρχηγούς αὐτῆς ἀνη-
συχία τις καὶ τὸ ἀλγεινὸν συναίσθημα ὅτι ἔτεινον νὰ σπαταλή-
σωσιν εἰς μάτην τὰς καλλίστας καὶ σπουδαιότητας τῶν δυνάμεων
αὐτῶν. Ἡσθάνοντο τὴν ἰδίαν αὐτῶν οὐδαμινότητα, καὶ ὅσῳ μᾶλλον
ἢ τῶν Ἑλλήνων ἀνυπομονησίᾳ ἐπεζήτει βεβαιότητα περὶ τῆς ἀνω-
τάτης ἀρχῆς καὶ τῶν μυστικῶν μετὰ τῆς Ῥωσίας σχέσεων, τοσοῦ-
τῳ ἔβλεπον οἱ τὴν ἐταιρίαν διευθύνοντες, ὅτι ἔπρεπεν ἢ νὰ ἀπο-
καλύψωσι τὴν ἀγυρτεῖαν αὐτῶν καὶ νὰ κατασχυρθῶσιν ἐνώπιον
ὅλου τοῦ κόσμου, ἢ νὰ ἀναγάγῃσι τὰς γενομένας τέως ἐνεργείας εἰς

ὕψηλὴν τινα καὶ μεγάλης σημασίας ἀφετηρίαν, ὅπως ἀσφαλισθῶσιν ἀπὸ πάσης εὐθύνης καὶ μομφῆς· τοῦτο δὲ ὑπῆρξεν ἀφορμὴ σπουδαιοτάτης τροπῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἐταιρίας. Ὅτι τέως ἦν τύχης μᾶλλον ἔργον ἀπέβη σχέδιον, καὶ ἡ ῥωσικὴ τοῦ ὅλου ἀπόχρωσις κατεφάνη ἀπροκάλυπτος. Ἀπεφασίσθη νὰ ἀρθῇ ὁ τὴν Ἀρχὴν καλύπτων πέπλος, καὶ νὰ στηθῇ σπουδαῖόν τι πρόσωπον εἰς κεφαλὴν τῆς ἐταιρίας, οὔτινος τὰ πλεονεκτήματα νὰ φιμώσωσι πᾶσαν δυσπιστίαν. Ἐν ὧρα ὅμως ἀνάγκης εἶνε εὐκολώτερον νὰ ῥηθῇ ἢ νὰ εὐρεθῇ τὸ ἀπαιτούμενον· ἐνῷ δὲ οἱ ἐταῖροι περιέβλεπον ἐταστικῶς ἐν τῷ ἰδίῳ αὐτῶν κύκλῳ, πολλοὶ μὲν εὐρίσκοντο μνηστῆρες, ἀλλ' οὐδεὶς ὁμοφώνως ἐπικροτούμενος. Ἐρρέθησαν μὲν τὰ ὀνόματα τοῦ πρίγκηπος Καραντζᾶ, τοῦ Κωνσταντίνου Μουρούζη καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου, ἀλλ' οἱ εὐγενεῖς ἐκεῖνοι φαναριῶται δὲν ἀπῆλθον εὐρείας δημοτικότητος, τὰ ὀνόματα αὐτῶν δὲν ἠδύναντο νὰ ἐξηλεκτρίσωσι τὰ πλήθη, καὶ φόβος τοῦναντίον ὑπῆρχε μὴ διερεθισθῇ πάλιν ἡ βαθέως ἐρριζωμένη κατὰ παντὸς φαναριωτικῷ δυσπιστία. Οὕτως ἐτράπησαν αὐτομάτως τὰ βλέμματα εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν· διότι συνήθως οἱ ἄνθρωποι περιβάλλουσιν ἄσμενοι τὴν αἴγλην τοῦ λαμπροῦ καὶ ἀξιεράστου τοὺς μακρὰν ἀπόντας. Δύο δὲ ἦσαν οἱ ἄνδρες, πρὸς οὓς ἀπὸ ἐτῶν ἡδὴ ἠτένιζεν ὑπερήφανος ἡ Ἑλλάς, ὡς τιμήσαντας μεγάλως τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ· ὁ μὲν ἔμφρων καὶ δεξιώτατος διπλωμάτης, ὁ δὲ γενναῖος καὶ φιλόπατρις στρατιωτικὸς· ὁ κόμης Ἰωάννης Καποδίστριας καὶ ὁ πρίγκηψ Ἀλέξανδρος Γψηλάντης.

Τὸ λαμπρὸν καὶ ἐξαιρετικὸν στάδιον, ὅπερ εἶχε διατρέξει ὁ κόμης Καποδίστριας, ἀπὸ ἀπλοῦ ἰονίου γραμματέως τοῦ κράτους μέχρις εὐνοουμένου καὶ ὑπουργοῦ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου, ἐθάμβου βεβαίως τοὺς πλείστους· ἀλλ' ἀκριβῶς ἡ ταχεῖα ἐν διπλωματικῷ σταδίῳ προαγωγὴ τοῦ ἀνδρὸς διήγειρε καὶ σπουδαίους περὶ αὐτοῦ δισταγμούς. Διότι ἡ διπλωματικὴ ἀσχόλησις ἀπειλεῖ συνήθως νὰ καταφάγη τὸν ἔσω ἄνθρωπον, νὰ ἀποπνίξῃ πᾶν τὸ ἄγνόν ἐνθουσιασμοῦ αἰσθημα, καὶ εἰσπνέουσα καθ' ἡμέραν τὴν ὑπόκρισιν καὶ τὸ ψεῦδος, νὰ παραγάγῃ τὴν μυωποῦσαν ἐκείνην φρόνησιν, ἧς τὰ ἀξιώματα ἀντιστρατεύονται εἰς τὸ δίκαιον καὶ τὴν ἠθικὴν. Ἀνὴρ ἐμφανιζόμενος μόνον εἰς τὸ δημόσιον ὅπως κρύπτῃ τὴν ἀλήθειαν, ἀξίων ὅτι ἐννοεῖ

ὅταν δὲν γνωρίζῃ, καὶ προσποιούμενος ἄγνοιαν ὁσάκις γνωρίζῃ κάλλιστα, σκεπτόμενος δὲ πάντοτε νὰ δεικνύεται ἄλλως ἢ ὡς αἰσθάνεται, καὶ ἔργον μὲν αὐτοῦ ἔχων τὴν ἐκμετάλλευσιν τῆς εὐπιστίας, ἡθικὴν δὲ ὑποθήκην τὴν διὰ τῶν μικρῶν μέσων ἐπιτυχίαν, τοιοῦτος ἀνὴρ δὲν ἐφαίνετο κατάλληλος νὰ γίνῃ ἀρχηγὸς δημοτικῆς ἐταιρίας καὶ κεφαλὴ ἐθνικῆς μερίδος. Οὐχ ἥττον ἐκλινεν ὑπὲρ αὐτοῦ ἡ πλειονοψηφία τῶν ἐταίρων, καὶ πρότασις ἐγένετο νὰ ἐξετασθῇ διὰ τοῦ ἐν Πίσᾳ ἐπισκόπου Ἰγνατίου ἂν ἀπεδέχετο τὴν τοιαύτην κλήσιν. Ἀσθενὴς μὲν οὖν μειονοψηφία ἦν ὑπὲρ τοῦ Ὑψηλάντου, λόγῳ ὅτι «τὸ ξίφος μόνον ἄγει εἰς τὸν σκοπόν, καὶ ἡ Ἑλλὰς ἐπομένως εἶχεν ἀνάγκην στρατιωτικοῦ ἄλλ' ὅχι πολιτικοῦ ἀνδρός». Πρέπει δὲ τις νὰ ὁμολογήσῃ, ὅτι ἡ γνώμη αὕτη συνεφώνει κάλλιον πρὸς τὰς ἀρχάς, καθ' ἃς εἶχε μορφωθῇ ἡ ἐταιρία, ἢ ἡ γνώμη τῆς πλειονοψηφίας. Τοῦτο κατιδὼν ὁ τῆς ἐταιρίας ἰδρυτὴς Ξάνθος, καὶ συναισθανόμενος συνάμα, πόσον ἀναγκαῖον ἦτο νὰ μὴ προσβληθῇ ἡ μειονοψηφία, ὅπως ἀποτραπῇ πᾶς ῥήξεως κίνδυνος, ἐπρότεινε μέσῃν τινα ἐδὼν, ὑποστηρίξας ὅτι καὶ διπλωμάτου ἐπίσης καὶ στρατιωτικοῦ ὑπῆρχεν ἀνάγκη· διὰ τοῦτο δέ, εἶπεν, αὐτὸς ἤθελε μεταβῇ εἰς Πετροῦπολιν, ἵνα χρούσῃ τὴν θύραν, καὶ ὅστις τῶν οὕτω ἤθελε τῷ ἀνοίξει, ὁ Καποδίστριας ἢ ὁ Ὑψηλάντης, εἰς ἐκεῖνον ἤθελε δώσῃ τοὺς λογαριασμοὺς καὶ τὰ πρακτικὰ τῆς ἐταιρίας, καὶ τὸν τίτλον ἀπολύτου αὐτῆς ἀρχηγοῦ. Ἦν δὲ τοῦτο πλαγία τις παραδοχὴ τῆς ἀπαιτήσεως τῆς πλειονοψηφίας, καθότι κατὰ βάλος ἦν βέβαιον καὶ σύμφωνον πρὸς τὸ ἀξίωμα ἐκατέρου, ὅτι εἰς τὸν Καποδίστριαν πρῶτον ἤθελον ἀποταθῇ, ὡς ἐξάγεται τοῦλάχιστον ἐκ τῆς κατὰ τὴν 22 Σεπτεμβρίου 1818 γενομένης μεταξὺ τῶν μελῶν συνθήκης, ἐχούσης οὕτω:

«Οἱ ὑπογράφωντες, κινοῦντες ὅλην τὴν μηχανὴν τῆς φιλικῆς » Ἑταιρίας, καὶ μέλλοντες νὰ χωρισθῶσι, καθὼς συμφώνως τοὺς » ἐφάνη εὐλογον, λαμβάνων καθεὶς ἐτέραν διεύθυνσιν διὰ τὰς ὑποθέ- » σεις τῆς ἰδίας, κρίνουσι καὶ ἀποφασίζουσι τὰ ἀκόλουθα, τὰ ὅποια » θέλει τοὺς χρησιμεύσουσι κανόνες τῶν ἰδίων των πράξεων καὶ τῶν » σχέσεών των μὲ τοὺς ἄλλους.

«α^ο. Οὐδεὶς ἀπὸ τοὺς κινοῦντας εἰς τὸ ἐξῆς δὲν θέλει ἐνεργεῖ » ἢ πράττει πρὸς ἰδιαιτέρον τέλος· ἀλλ' ὅλαι αἱ πράξεις του θέλουν

» εἶναι ὅλως διόλου διὰ τὴν Ἑταιρίαν. Εἰς αὐτὴν τὴν ὑποχρέωσιν
 » ὑπόκεινται καὶ οἱ ἀπόντες γνωρίζοντες καὶ λαμβάνοντες μέρος
 » ὅπως οὖν εἰς τὴν κίνησιν κατὰ τὸ παρόν. Πλὴν πρὸς τελείωσιν καὶ
 » παῦσιν τῶν μερικῶν ὑποθέσεών των οἶδεταί διορία τῶν μὲν Ἀν-
 » τωνίου Κομιζόπουλου καὶ Ἀθανασίου Σέκερη μῆνας ἕξ, τοῦ δὲ Ἀν-
 » θίμου Γαζῆ μῆνας τρεῖς ἀπὸ τὴν σήμερον, οἱ ὅποιοι ἀνίσως δὲν
 » κάμωσι κατὰ ταύτην τὴν ἀπόφασιν θέλει θεωροῦνται εἰς τὸ ἐξῆς
 » ὡς ἀπλᾶ μόνα μέλη· μόνον τοῦ Παναγιώτη Σέκερη, ἐπειδὴ καὶ ἡ
 » παρουσία του εἶναι καλὴ εἰς Κωνσταντινουπόλιν, συγχωρεῖται νὰ
 » ἐξακολουθῇ τὸ ἐμπόριόν του ὅπως ὁ ἴδιος τὸ κρίνει εὐλογον.

» 6^{ον}. Ὑποχρεοῦνται οἱ κινούμεντες νὰ εἰδοποιοῦνται ἀναμεταξύ των
 » διὰ τὰς πράξεις των, διαλέτοντες ἐκ συμφώνου διὰ τὰ χρήματα
 » τῆς Ἑταιρίας πρὸς ὠφέλειαν αὐτῆς, καθὼς καὶ διὰ τὰ γράμματα
 » χωρὶς νὰ ἔχῃ οὐδεὶς τὸ δικαίωμα νὰ τὰ κατακρατῇ ἢ νὰ τὰ με-
 » ταχειρίζεται κατ' ἀρέσκειάν του.

» 7^{ον}. Οὐδεὶς δὲν θέλει φανερῶσει τὴν κινήτικὴν Ἀρχὴν μήτε κα-
 » νένα ἀπὸ τοὺς κινούντας, μήτε τὸν ἑαυτὸν του ὡς κινούντα, μήτε
 » ὅτι ἤξευρε τι περὶ τῆς ἀρχῆς· δὲν θέλει δεχθῇ ἢ κάμει συνθήκην
 » μὲ ἄλλοθενεῖς· δὲν θέλει ἐπιχειρισθῇ τι σχετικὸν ἀποστασίας γε-
 » νικῆς ἢ μερικῆς χωρὶς τὴν συναίνεσιν καὶ τῶν ἄλλων κινούντων
 » ἀδελφῶν· εἰς περιστάσιν διαφωνίας αἱ περισσότεραι γινῶμαι ὑπερι-
 » σχύουσιν.

» Γίνεται ἐξαίρεσις ὡς πρὸς τὴν φανέρωσιν μόνον τῆς κινήτης
 » Ἀρχῆς τοῦ Ἐμμανουὴλ Ξάνθου, ὑπάγοντος εἰς ἀντάμωσιν τοῦ κό-
 » μητος Ἰωάννη, ἔχων τὴν ἄδειαν νὰ φανερῶσιν τὴν ἀρχὴν εἰς αὐ-
 » τὸν μόνον, ὅστις ἐμβαίνειν εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν κινούντων θέλει
 » ὑπογράψῃ τοῦτο τὸ ὑποχρεωτικόν, ὑποχρεούμενος ὅμως ὁ Ξάνθος
 » νὰ δώσῃ εὐθὺς εἰδῶσιν εἰς τὰ πλεῖστα μέλη τῶν κινούντων ὅλων
 » τῶν σχέσεών του καὶ ἀναφορῶν του μὲ τὸν Κόμητα.

» Ἐν Κωνσταντινουπόλει, τῇ 22 Σεπτεμβρίου 1818.

» ΑΝΘΙΜΟΣ ΓΑΖΗΣ.

» ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΞΑΝΘΟΣ.

» ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Ν. ΤΖΑΚΑΛΩΦ.

» ΠΑΝΑΓ. Α. ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ.

» ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΣΕΚΕΡΗΣ.

» ΝΙΚΟΛΑΟΣ Ν. ΠΑΤΖΙΜΑΔΗΣ.

» ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΛΕΒΕΝΤΗΣ.

» ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΚΟΜΙΖΟΠΟΥΛΟΣ ».

Ἐκ τοῦ σπουδαιοτάτου τοῦ ἐγγράφου βλέπομεν ὅτι ὁκτὼ μόνον μέλη συναπετέλουν τὴν διοίκησιν τῆς Ἑταιρίας, καὶ ὅτι ἐκρύπτετο ἐπιμελῶς ἐν τῷ σκότει τὸ μυστήριον τῆς κυβερνητικῆς μηχανῆς. Ἐν μόνον μέλος τῆς διοικήσεως, ὁ ἔμπορος Σέκερης, ἔμελλε νὰ μείνῃ ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ὁ Ἀναγνωστόπουλος ἀπῆλθεν εἰς τὰς Ἡγεμονείας, ὅπου πολὺ φυσικῶς περιῆλθεν εἰς διαφωνίας πρὸς τοὺς προΐσταμένους τῆς ἐκεῖ ἑταιρίας· παραλαβὼν δὲ εἰς τὴν διοίκησιν τὸν φιλόδοξον καὶ ἐμπαθεῖ ἄρχιμανδρίτην Δικαῖον (Παπαῖ-Φλέσσαν), συνέτεινεν ἀναντιρρήτως τὰ μέγιστα ὅπως ἐκφανθῶσιν ῥίζοσπαστικώτερον αἱ τάσεις τῆς Ἑταιρίας. Ὁ Τσακάλωφ μετέβη εἰς Πίσαν, ὅπως συμπαραλάβῃ εἰς τὴν διοίκησιν τὸν ἀρχιεπίσκοπον Ἰγνάτιον καὶ τὸν Ἀλέξανδρον Μαυροκορδάτον· ὁ δὲ Ξάνθος αὐτὸς ἀπῆλθε μὲν πρῶτον εἰς τὸ Πήλιον, ἵνα συνδιαλεχθῇ μετὰ τοῦ Α. Γαζῆ καὶ καταθέσῃ παρ' αὐτῷ ἀσφαλῶς τὰ ἔγγραφα τῆς Ἑταιρίας, εἶτα δὲ ἐπανελθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐπεχείρησε τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1819 τὴν τῆς ἀποστολῆς του ὁδοιπορίαν, καὶ μετέβη διὰ Βουκουρεστίου καὶ Κιέβου εἰς Μόσχαν. Ἐκεῖ ἡσχολήθη περὶ τὴν ἰδρύσιν ἐθνικῆς τραπέζης, ἣτις ἔχουσα κεφάλαιον ἐνὸς ἑκατομμυρίου ρουβλίων ἀποφερόντων τόκον $6\frac{1}{10}$, ἤθελε χρησιμεύσει εἰς τοὺς πολεμικοὺς τῆς Ἑταιρίας σκοποὺς· ἀλλ' ἡ ἐπιχείρησις αὕτη δὲν προέκοψεν. Ἔτος σχεδὸν ὁλόκληρον διήγαγε περιηγούμενος ὁ Ξάνθος, κατὰ δὲ τὴν ἀπουσίαν αὐτοῦ ἐκινδύνευσαν νὰ παραλύσωσιν ὅλως τὰ τῆς Ἑταιρίας. Ἡ μυστικότης δὲν ἐτηρεῖτο ὅσον αὐστηρῶς ἀπῆτει ἡ συνθηκὴ τῆς 22 Σεπτεμβρίου· μόνον δὲ ἡ ἀπίστευτος τῶν Τούρκων ἀπάθεια καὶ ῥαθυμία ἠδύνατο νὰ θεωρῇ ἀναξίας προσοχῆς τὰς πανταχόθεν, παρὰ τε τῶν φίλων καὶ τῶν ἐχθρῶν, παρὰ τῶν Ἀγγλῶν συμμάχων των καὶ τοῦ Ἀλῆ Πασσᾶ γινομένης αὐτοῖς καταγγελίας. Συνάμα δ' ἐπροδίδετο καὶ ἡ πυρετώδης τῶν Ἑλλήνων ἀνυπομονησία, διότι πανταχόθεν συνωθοῦντο οὗτοι πρὸς τὸ κέντρον τῆς Ἑταιρίας, ἀπαιτοῦντες βεβαιότητα περὶ τῆς διοικητικῆς ἀρχῆς καὶ τῆς ῥωσικῆς βοηθείας. Ὁ Πετρόμπεης εἶχεν ἤδη ἀποστείλει τὸν Καμαρινὸν πρὸς τὸν Καποδίστριαν, ζητῶν χρηματικὴν τοῦ πατριωτισμοῦ αὐτοῦ ὑποστήριξιν. Οἱ δὲ πολιτικοὶ καὶ ἐκκλησιαστικοὶ προὔχοντες τῶν Πελοποννησίων συνεκρότησαν περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1820 συμβούλιον ἐν

νοὺς εὐθύνῃν καὶ ἐξώρκιζε τὸν Βαρδαλάχον νὰ ἀποτρέψῃ λόγῳ καὶ ἔργῳ τοὺς Ἑλληνας τῆς εἰς τὸν ὄλεθρον αὐτῶν φορᾶς. Ὅμοια ἀπῆν-
τησε καὶ εἰς τὸν νεαρὸν διπλωμάτην Νέγγρην, ζητοῦντα ἐπίσης πλη-
ροφορίας περὶ τοῦ κινουῦντος τὸ ὅλον « ῥωσικοῦ δακτύλου ». Ἀληθῶς
δὲ ἐτρόμαξεν ὁ Καποδίστριας τὴν ἐν τῇ κινήσει τῆς ἐταιρίας ἐκδηλου-
μένην ὀρμὴν. Διὰ τῆς πολιτικῆς του ὀξυδερκείας ἔθλεπεν ὅτι ἡ ἐπὶ
τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου σεσσωρευμένη εὐφλεκτος ὕλη ἔναυσμα
μόνον ἔχρηξεν, ὅπως ἀναδώσῃ οὐρανομήκεις γλώσσας φλογῶν· οὐδε-
μίαν ὅμως συνησθάνετο αὐτὸς κλῆσιν, ὅπως ἀνάψῃ τὸ πῦρ καὶ ἐπι-
σύρῃ ἀνυπολογίστους συμφορὰς ἐπὶ τοῦ ἔθνους του. Διὰ τοῦτο, ὅτε
ἐνεφανίσθησαν εἰς Πετρούπολιν οἱ ἀπόστολοι τῶν Πελοποννησίων
καὶ τοῦ Ἀλῆ, ὁ Καμαρινὸς καὶ ὁ Παπαῤῥηγόπουλος, καὶ διὰ φορτικῶν
λόγων ἐζήτηουν ἐξηγήσεις περὶ τῆς ῥωσικῆς πολιτικῆς καὶ χρήματα,
πρὸ πάντων χρήματα, εἰς ὑποστήριξιν ἐπαναστάσεως, ἠῤῥησεν ἔτι
μᾶλλον ἡ ἀντιπάθεια τοῦ κόμητος κατὰ πάσης πρωτοβουλίας ἐν
τῷ μεγάλῳ ἔργῳ τῆς ἀπελευθερώσεως. Εἰς τὴν λεπτὴν αὐτοῦ δι-
πλωματικὴν φύσιν καὶ τὸ ἀριστοκρατικὸν αὐτοῦ ἀκοινώνητον δὲν ἤρε-
σκεν ἡ μετὰ τῶν δημοτικῶν ἐκείνων στοιχείων συνεπαφὴ καὶ συγ-
χρώτισις· μέλημά του δὲ ἦτο νὰ μὴ γείνῃ καὶ πάλιν ἐπισφαλὴς ἡ
παρὰ τῷ αὐτοκράτορι θέσις αὐτοῦ, ὡς πρὸ μικροῦ διὰ τῆς συναντή-
σεως αὐτοῦ καὶ τοῦ Γαλάτου. Οὕτω προσέσχεν ἰδίως ὁ Καποδί-
στριας νὰ μὴ ἐκτεθῇ ἀπέναντι τῶν τολμηρῶν ἐκείνων ἀπεσταλμέ-
νων, οὔτε παρετράπη ἀπὸ τοῦ ἐφεκτικοῦ καὶ ἀρνητικοῦ του ἡθους.

Ἄλλ' ἡ ἐπίσχεσις καὶ ὁ διस्ताγμὸς ἦσαν ἀδύνατοι πλέον, ὅτε ὁ
γενικὸς τῆς ἐταιρίας ἀπεσταλμένος Ξάνθος ἦλθεν εἰς Πετρούπολιν,
καὶ ἔθηκεν οὕτως εἰπεῖν τὸ πιστόλιον ἐπὶ τὸ στήθος τοῦ κόμητος.
Ὁ ἐλαφρόνους ὀδοιπὸρος, ἐπὶ ἔτος ὀλόκληρον περιηγούμενος χάριν
ἰδίων καὶ κοινῶν τῆς ἐταιρίας ὑποθέσεων, ἔφθασεν εἰς τὸ τέρμα τῆς
ὀδοιπορίας αὐτοῦ τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1820, ἐν ὥρᾳ ἀκαιροτάτῃ. Ὁ
αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος ἦν ἐχθρικώτατα κατὰ πάσης προόδου δια-
τεθειμένος, καὶ αἱ ἀπὸ τῆς μεσημβρινῆς Εὐρώπης εἰδήσεις ἐνέπνεον
αὐτῷ βαθυτάτην δυσθυμίαν. Ἡ ἐν Γαδεύροις ἐκραγεῖσα στρατιωτικὴ
στάσις μετὰ τῶν εἰς Ἀμερικὴν στελλομένων ταγμάτων εἶχε κα-
τισχύσει, ὁ δὲ βασιλεὺς Φερδινάνδος ὁ Ζ' εἶχεν ἀναγκασθῇ νὰ

ἀποδώσῃ πάλιν τοῖς ὑπηκόοις αὐτοῦ τὸ σύνταγμα τοῦ 1812 καὶ νὰ ὁμώσῃ τὴν τήρησιν αὐτοῦ. Ἀλλ' αἱ ἀνατολικαὶ δυνάμεις ἐθεώρησαν τὴν ἐκδίωξιν ταύτην τοῦ ἰσπανοῦ μονάρχου ὡς ὀλέθριον προηγουμένου καὶ θρίαμβον τῆς δημαγωγίας, ἀνησύχησαν περὶ τῶν ἰδίων αὐτοῦ ἡγεμονικῶν προνομίων καὶ διελογίσθησαν πῶς νὰ πολεμήσωσι τὴν ἐπανάστασιν. Διὰ τοῦτο δὲ καθ' ἣν στιγμήν ἐπρόκειτο σκέψις πῶς νὰ τεθῇ φραγμός τις κατὰ τοῦ ρεύματος τῶν λαῶν τῆς μεσημβρίας, καὶ νὰ ἀνανεωθῶσι πως αἱ δάφναι τῆς Ἀγίας Συμμαχίας, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ προσαγορευθῇ ἀσμένως ἐν τῇ ῥωσικῇ αὐλῇ ὁ ἀπεσταλμένος μυστικῆς ἐλληνικῆς ἐταιρίας. Δυσηρεστημένος ἤδη αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν ὁ Κόμης Καποδίστριας ἐκ τῆς ἱταμότητος τῶν προτέρων ἐρωτήσεων, κατεγίνετο νῦν εἰς ἀποτροπὴν τῶν μεγάλων εὐρωπαϊκῶν καταγίδων καὶ διατήρησιν συγχρόνως τῆς ἰδίας αὐτοῦ ὑψηλῆς θέσεως.

Ὁ Ξάνθος προσῆλθεν αὐτῷ φέρων συστατικὴν ἐπιστολὴν τοῦ Ἀνθίμου Γαζῆ, λέγουσαν: Ἐνθυμήθητι, Κύριε Κόμη, ὅσα ἐλάλησαμεν ἐν Βιέννῃ περὶ τῆς ἐλευθερίας καταστάσεως τοῦ ἔθνους μας, καὶ τοὺς ὑμετέρους λόγους: *Δὲν εὐρίσκεται μεταξὺ σας εἰς μόνος Θρασύβουλος;* ἰδέτε πόσοι Θρασύβουλοι τώρα σᾶς προσφέρονται! Οὐδεμία ἐν τούτοις ἐδόθη προσοχὴ εἰς τὸν ὑπαινιγμὸν τοῦτον τῶν μεγάλων τῆς ἀρχαιότητος μορφῶν.

Ἀλλ' ὁ Ξάνθος προσέκειτο ἔτι μᾶλλον, λέγων ὅτι ἡ ἐπανάστασις ἦν ἀναπόφευκτος, καὶ ὅτι ὁ Καποδίστριας δὲν ἔπρεπε νὰ μείνῃ ἀδιάφορος, στερεῶν τοὺς Ἕλληνας τὴν ἐλπίδα τοιαύτης ὑψηλῆς ἀρχηγίας. Οὕτως ὁ Κόμης ἠναγκάσθη νὰ ἐκδηλώσῃ τὸ φρόνημά του. Καὶ ἀπεποιήθη μὲν ὀριστικῶς τὴν προσφερομένην αὐτῷ διεύθυνσιν, καθωμολόγησεν ὅμως τὴν θεμέλιον τῆς ἐταιρίας ἰδέαν, καὶ εἶπεν ἐπὶ τέλους τῷ Ξάνθῳ: « Ἄν ἐγὼ τώρα δὲν δύναμαι, δύνανται ὅμως οἱ προϊστάμενοί τῆς ἐταιρίας, μανθάνοντες τοῦτο, νὰ λάβωσιν ἄλλα μέτρα, καὶ ἱκετεύω τὸν θεὸν νὰ τοὺς βοηθήσῃ εἰς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ αὐτῶν ».

Ὁ Ξάνθος ἐνόησεν, ὅτι οὐδὲν ἄλλο ἦτο δυνατόν νὰ ἐπιτευχθῇ παρὰ τῶν διπλωματῶν ἢ περιστροφῶς τις συμπαθείας ἑκφρασις. Ἐπέστρεψε λοιπὸν εἰς Μόσχαν, καὶ ἔτρεψε τὰς ἐλπίδας του πάσας πρὸς

τὸν στρατιώτην, οὕτινος ἦτο δυνατόν εὐκολώτερον νὰ ἀναρρίπισθῇ ἢ φαντασίᾳ καὶ ταχύτερον νὰ κεντρισθῇ ὁ πατριωτισμός. Ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης κατήγετο ἐκ μιᾶς τῶν μᾶλλον διακεκριμένων καὶ ἀρχαιοτέρων φαναριωτικῶν οἰκογενειῶν, παραγούσης μὲν τὸ ὄνομα ἐκ τοῦ παρὰ τὴν Τραπεζοῦντα χωρίου Ὑψηλή, ἐναβρυνομένης δὲ ὅτι ἔρρεεν αὐτοκρατορικὸν αἷμα διὰ τῶν φλεβῶν αὐτῆς, ἀφοῦ ὁ Κωνσταντῖνος Ὑψηλάντης εἶχε νυμφευθῇ τὸ ἔτος 1390 τὴν θυγατέρα τοῦ αὐτοκράτορος Ἐμμανουὴλ τοῦ Γ'. Διὰ φρονήσεως καὶ δεξιότητος ἀνῆλθε τὴν 9 Αὐγούστου 1774 ὁ τοῦ Ἀγᾶ Ἰωάννου Ὑψηλάντου υἱὸς Ἀλέξανδρος εἰς τὸ ἀξίωμα διερμηνεύς τῆς Πύλης· γενόμενος δὲ μετ' ὀλίγον ἡγεμὼν τῆς Βλαχίας, κατώρθωσε διὰ τῆς νοήμονος αὐτοῦ διοικήσεως νὰ αὐξήσῃ τοὺς πόρους τῆς τέως παρρημελημένης χώρας, νὰ μορφώσῃ μόνιμον στρατόν, ἐξ Ἑλλήνων τὸ πλεῖστον ἀποτελούμενον, καὶ νὰ ἐξομαλύνῃ τὸ ἔδαφος πρὸς τὴν ἐθνικὴν ἑνωσιν· ὁγδοηκοντούτης δὲ γέρων ὑπέστη τὸν διὰ χειρὸς τοῦ δημίου θάνατον. Ὁ υἱὸς αὐτοῦ Κωνσταντῖνος, διερμηνεὺς ἐπίσης τῆς Πύλης γενόμενος, ἐνεπλάκῃ εἰς τὴν μεγάλην εὐρωπαϊκὴν πολιτικὴν. Ἀφωσιωμένος δὲ ὢν εἰς τὴν ῥωσικὴν αὐλὴν, καὶ τὰ σχέδια τῆς ἐν ἀνατολῇ γαλλικῆς διπλωματίας ἐκλύμω· ἀντιπολιτευόμενος, ἐτιμήθη διὰ τῆς ἰδιαιτάτης βιαίας ἔχθρας τοῦ Ναπολέοντος, καὶ ἠναγκάσθη νὰ καταλίπῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ νὰ ἀποσυρθῇ εἰς Κίεβον. Ἐκ τῶν πέντε αὐτοῦ υἱῶν Ἀλέξανδρος ὁ πρεσβύτερος εἶχεν ἐνωρὶς ἤδη ταχθῇ ἐν τῇ στρατιωτικῇ ὑπηρεσίᾳ τῆς Ῥωσίας, καὶ διεκρίθη ἐν τοῖς κατὰ τοῦ Ναπολέοντος πολέμοις. Ἀπολέσας παρὰ τὴν Δρέσδην τὴν δεξιὰν χεῖρα ἐκ βολῆς μυδραλίου, προὔβιδάσθη παρὰ τὸ Κούλμ εἰς ταγματάρχην. Ὅτε δὲ ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος τὸν ἠρώτησεν, ἂν ἦτο ὑψίστην ἐκ τοῦ προβιβασμοῦ του, ἀπήντησεν ἥκιστα μετριοφρόνως, ὅτι ἦτον ἄξιος καὶ ἤλπιζε νὰ τύχῃ καλλιτέρας ἀμοιβῆς. Ὁ Τσάρος ἐθώρῃσε τὴν τόλμην τοῦ ἀνδρὸς ὡς παρρησίαν, καὶ ἤρξατο ἔκτοτε εὐνοῶν αὐτόν. Ἐν τῇ πολιτικῇ ὅμως ἐξετίμα πολὺ μᾶλλον τὴν κρίσιν τοῦ Καποδιστρίου, καὶ ὅσάκις ὁ Ὑψηλάντης ὑπηνήσσετο αὐτῷ τὸ ἀνατολικὸν ζήτημα καὶ τὴν κατάστασιν τῆς Ἑλλάδος, ἀπῆντα μὲν συμπαθὲς καὶ εὖνους ὁ αὐτοκράτωρ, ἀλλ' ὑπεκφεύγων πάντοτε. Ἦν δὲ βεβαίως λίαν δεδικοιολογημένη ἡ πρὸς τὴν

πολιτικὴν ἱκανότητα τοῦ πρίγκηπος δυσπιστία. Ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης ἦν γενναῖος στρατιώτης, ἐκπληρῶν τὸ καθήκον αὐτοῦ ἐν τῇ συμπλοκῇ τῆς μάχης, ὅπου οὐδέποτε ἀνέτασσετο. Ἀλλ' ἦτον εἰθισμένος ὡς στρατιώτης νὰ λαμβάνῃ διαταγὰς καὶ ὁδηγίας, καὶ ἱλιγγία ἢ κεφαλὴ τοῦ ἐν τῇ αὐτοβουλίᾳ· ἐστερεῖτο δὲ τὴν ἀπαραίτητον εἰς πολιτικὸν ἄνδρα ἐνεργὸν θέλησιν καὶ τὴν μετὰ συνειδήσεως συνέπειαν πρὸς τὰ ἴδια ἔργα καὶ φρονήματα. Εἶχεν ἐνθουσιασμόν ἄλλ' οὐχὶ διαύγειαν κρίσεως· τὸ δὲ χεῖρον, ἔλειπεν αὐτῷ ἡ ἀναγκασία ἡρεμία πνεύματος καὶ περίσκεψις, ὅπως περιφρονῇ ἐν μεγάλῃ τινὶ πολιτικῇ κρίσει τὰ μέσα τῆς ὑποκρισίας καὶ τῆς ἀγυρτείας.

Ὅτε λοιπὸν ὁ Ξάνθος κατ' ἀρχὰς μὲν ἐβολιδосκόπησε τὸν πρίγκηπα διὰ τοῦ Μάνου, εἶτα δὲ ἰδὼν ἀγαθὴν τὴν γῆν, παρέστη πρὸ αὐτοῦ καὶ προσωπικῶς, φέρων τὰς ἐξ ὀνόματος τῆς ἐταιρίας προτάσεις του, συνεκινήθη ζωηρῶς ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης. Καθότι ἡ ἐταιρία, ἀγνώστου οὔσης τῆς ἰσχύος καὶ κεχυμμένης τῆς ἐνεργείας αὐτῆς, ἐθεωρεῖτο ἐν τῷ ἐξωτερικῷ ὡς τι μεῖζον τοῦ ἀληθοῦς, καὶ ὁ πρίγκηψ εὐλόγως ὑπέθεσεν, ὅτι διεύθυνσις ἰσχυρὰ καὶ ἐνιαία ἔλειπε μόνον, ὅπως ἐκ τῶν ὑπαρχόντων μέσων παραχθῶσι μεγάλα ἀποτελέσματα. Ἐννοεῖται, ὅτι διεκυβεύοντο οὕτω προσωπικὰ συμφέροντα, διότι ἡ τοῦ Ὑψηλάντου οἰκογένεια εἶχε σπουδαίας περὶ ἀποζημιώσεων ἀπαιτήσεις κατὰ τῆς Πύλης, ἔνεκα τῶν ἐν ταῖς Ἡγεμονείαις δημευθέντων κτημάτων αὐτῆς, καὶ εἰς τὸν πρίγκηπα αὐτὸν μόνον ὠφείλοντο δύο ἑκατομμύρια φράγκων. Ἐγνώριζε δὲ οὗτος, ὅτι ἡ Ῥωσία εἶχε μεσιτεῦσαι ὑπὲρ αὐτοῦ παρὰ τῷ Διβανίῳ, καὶ συνησθάνετο ὅτι ἐθυσίαζε τὰ πάντα, ἀναλαμβάνων τοσοῦτον ἀκροσφαλὴ ἐπιχείρησιν χωρὶς τῆς συναινέσεως τῆς Ῥωσίας. Κατίσχυσεν ὅμως ἡ φιλοδοξία καὶ ὁ πατριωτισμός, καὶ ὁ Ὑψηλάντης ἐδήλωσεν, ὅτι ἦτο ἐτοιμὸς νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἀρχηγίαν τῆς Ἑταιρίας.

Οἰκουρῶν ἔνεκεν ἀδιαθεσίας, προσεκαλέσατο τὸν κόμητα Καποδίστριαν καὶ διηγήθη αὐτῷ τὰ γινόμενα. Ὅτε δὲ ὁ φίλος αὐτοῦ διπλωμάτης, οὐ μόνον οὐδεμίαν ἐνστασιν ἤγειρεν, ἀλλὰ καὶ ἐκράτυνε μᾶλλον τὴν πρόθεσιν αὐτοῦ, ἠὔξησεν ἡ τοῦ Ὑψηλάντου περὶ αἰσίας ἐκθάσεως πίστις, καὶ ἠρώτησεν ἀπροκαλύπτως, ἂν ὑπῆρχεν ἐλπίς ὕλικῆς ὑποστηρίξεως ἀπὸ τῆς Ῥωσίας. « Ἀρκεῖ ἡ ἐμφάνισις ὀλίγων

χιλιάδων ἐπαναστατῶν ἐν Ἑλλάδι, ἵνα βοηθήσῃ τὸ κατὰ δύναμιν ἡ Ῥωσία». — « Δὲν ἐπεθύμησα περισσότερον, » ἀπήντησεν ὁ Ὑψηλάντης, « ἀναλαβὼν τὴν ἀρχηγίαν, καὶ θὰ λαλήσω μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος περὶ τοῦ σκοποῦ μου ». Τότε κατεφάνη, ὅτι ὁ Καποδίστριας δὲν ἦτο ἄνθρωπος τῆς εὐθείας καὶ ἀναπεπταμένης οἰοῦ· ἀπέτρεψεν ὀριστικώτατα τὸν φίλον αὐτοῦ νὰ ζητήσῃ ἐξηγήσεις παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος, ὅστις, ἔλεγεν, ἦν κακῶς διατεθειμένος ἐκ τῶν προτέρων αἰτημάτων τῶν Ἑλλήνων, καὶ τοσοῦτον προκατελημμενός κατὰ τοῦ πολέμου, ὥστε δὲν ἤθελε καὶ τὸν ἀκούσει. Ἐπιμένοντα ὅμως τὸν Ὑψηλάντην καθυσύχασε τέλος ὁ περιεσκεμμένος διπλωμάτης, προτρέψας αὐτὸν νὰ γράψῃ ὑπόμνημα περὶ τῆς καταστάσεως τῶν πραγμάτων, καὶ ὑποσχεθεὶς νὰ ὑποβάλῃ αὐτὸ ἐν εὐκαιρῇ στιγμῇ εἰς τὸν αὐτοκράτορα. Ὁ Ὑψηλάντης ἐργασθεὶς μετὰ τοῦ Μάνου δι' ὅλης τῆς νυκτός, ἔστειλε τὸ ζητηθὲν ὑπόμνημα εὐθὺς τὴν ἐπαύριον· ἀλλ' ὁ Καποδίστριας, παρακαλέσας νὰ τῷ δοθῇ ὀκταήμερος ἀναβολή, ἐδήλωσεν, ὅμα ληξάσης τῆς προθεσμίας, ὅτι ἦτον ἀδύνατον νὰ ὑποβάλῃ τοιαύτας προτάσεις εἰς τὸν αὐτοκράτορα, διότι ὁ Ἀλέξανδρος ἀπεστρέφετο πάντα κατὰ τῆς Τουρκίας πόλεμον καὶ πᾶσαν μετὰ τῆς Ἀγγλίας περιπλοκὴν. Οὐχ ἦττον ὅμως οὐδὲ τὰς προτέρας αὐτοῦ διαθεβαιώσεις ἀνεκάλεσεν ὁ ῥώσος ὑπουργός, οὔτε ἀπεδοκίμασε τὸν Ὑψηλάντην σκοποῦντα νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἀρχηγίαν τῆς Ἑταιρίας· εὐλόγως δὲ ἐπίστευσεν οὕτω ὁ ἐξηπατημένος πολεμιστής, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἐπεθύμει τετελεσμένα γεγονότα, καὶ ὅτι ἔνεκεν ἐπισήμων λόγων μόνον δὲν ἐνεθάρρουνεν ἐπιχειρήσιν, ἣν κρυφίως ἠνόει. Ὁ Καποδίστριας ἔπεισεν αὐτὸν ἐπίσης νὰ μὴ καταλίπῃ τὴν ῥωσικὴν ὑπηρεσίαν, ὅπως τὸ κατ' ἀρχάς, ὁρθῶς φρονῶν, ἐσκόπει ὁ Ὑψηλάντης. Οὕτω δὲ πάντα διετέθησαν οὕτως, ὥστε νὰ διατηρηθῇ πιστευομένη ἡ μετὰ τῆς ῥωσίας συνεννόησις, καὶ ὁ Ὑψηλάντης ἐγένετο θῦμα ἰδίας εὐπιστίας καὶ ξένης ὑποκρίσεως. Νεαράν ἐμφορηθεὶς ἐλπίδα, ἀνήγγειλε νῦν εἰς τοὺς κινουντας τὴν Ἑταιρίαν, ὅτι ἀνέλαβε τὴν ἀρχηγίαν αὐτῆς, καὶ ἔμελλε νὰ ἀποδώσῃ εὐθύνas τῶν πράξεών του εἰς τὸν λαόν μετὰ τὴν ἐπανάστασιν. Ὁ Ξάνθος δὲν ἐδίστασε πλέον, ἐναντίον τῆς συνθήκης τῆς 22 Σεπτεμβρίου 1818 (ἣτις ἀπέβλεπεν εἰς τὸν Καποδίστριαν), νὰ ἀποδεχθῇ

ὑπὸ ἰδίαν εὐθύνην τὰς προτάσεις τοῦ Ὑψηλάντου, καὶ νὰ ἐγχειρίσῃ αὐτῷ τὸ δίπλωμά του ὡς μέλους τῆς Ἀρχῆς, ὡς καὶ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἀλληλογραφίαν καὶ τοὺς λογαριασμούς, ἐν οἷς καὶ τὴν κατάστασιν τῶν ἐξόδων μέχρις 19 Φεβρουαρίου 1819 (ἀναβαινόντων εἰς τὸ ποσὸν τῶν 121,630 γροσίων!). Ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης ἔλαβε τὸ ἐπώνυμον: *Εὐεργετικός*, ὅπως ὁ Καποδίστριας ἐπωνομάζετο *Καλός*, τὴν 12 δὲ Ἀπριλίου 1820 ὠνομάσθη ὁ Εὐεργετικός Γενικός ἐπίτροπος τῆς Ἀρχῆς. Σπουδαιοτάτῃ ἦν ἡ στιγμιαία ἐπιτυχία τοῦ γεγονότος τούτου· καθότι πάραυτα κατεδηλώθη ἡ ἐνέργεια μᾶς κυβερνώσης χειρός. Πανταχόσε ἐπεδείκνυν ὁ Ὑψηλάντης τὸν διορισμὸν αὐτοῦ εἰς Γενικὸν ἐπίτροπον, ἀπήτει συνεισφοράς καὶ χρήματα καὶ ὅπλα, καὶ παρώτρυνε τοὺς «ἀπογόνους τοῦ Μιλτιάδου καὶ Λεωνίδα» νὰ ἦνε ἑτοιμοὶ εἰς τὸν ἀγῶνα· πανταχοῦ δὲ ἀπήντων ἔνθουν ὑποδοχὴν τὰ κηρύγματά του. Ὁ τῆς Μολδαβίας ἡγεμὼν Μιχαὴλ Σούτσος ὑπεσχέθη μυστικώτατα τὴν σύμπραξιν αὐτοῦ, καὶ ἀπέστειλε δῶρον 1000 φλωρία «διὰ τὸ σχολεῖον τῆς Χίου». Ὁ γραμματεὺς αὐτοῦ Ῥίζος ἐν ἐνθουσιῳδῇ τινι διαχύσει, χρονολογουμένη ἀπὸ 8 Νοεμβρίου τοῦ 1820, ἐξωμοίαζε τὸν Ὑψηλάντην κατὰ μὲν τὸ πνεῦμα πρὸς τὸν Θρασύβουλον καὶ τὸν Πελοπίδαν, ὠνόμαζε δὲ αὐτὸν Ἀχιλλέα τὸ ἀνάστημα, καὶ ἐξώρκιζεν αὐτὸν «νὰ δεῖξῃ τὴν ὁδὸν τῆς προγονικῆς δόξης μὲ γυμνὸν καὶ τεταμένον τὸ ξίφος». Ἐν Κωνσταντινουπόλει περιήχθη θριαμβευτικῶς ἡ πρώτη τοῦ πρίγκηπος ἐπιστολὴ ἀπὸ οἰκίας εἰς οἰκίαν, καὶ ἐφυλάχθησαν μικρὰ αὐτῆς τεμάχια ὡς ἅγια λείψανα. Καὶ αὐτὸς ὁ γέρων Κολοκοτρώνης, ἥμιστα ἐνθουσιώδης φύσις, περιῆλθεν εἰς ἔκστασιν ὅτε ἔλαβεν ἐπιστολὴν τοῦ Γενικοῦ ἐφόρου, λέγουσαν ὅτι «ὁ ζῆλος καὶ ἡ γενναιότης τοῦ ἦσαν ἀρετὰ γνωστὰ ἐκεῖ ὅπου πρέπει».

«Οὐρανὸς καὶ γῆ», διηγεῖται οὗτος βραδύτερον, «ἐφαίνοντο ὅτι ἀντελάλουν τὸ ἔργον ἐκεῖνο· ἡ σάλπιγξ τῆς πατρίδος ἐσήμαινε, καὶ μὲ γράμματα πυρὸς ἔγραψεν εἰς τὴν καρδίαν μου τὸ ὄνομα τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου».

Μετὰ τῆς ἐνιαίας δὲ διοικήσεως ἐπῆλθε καὶ στενοτέρα σύσφιγξις τῶν ἐσωτερικῶν τῆς ἐταιρίας δεσμῶν καὶ κραταιότερα αὐτῆς διοργανώσεις. Ὁ Ὑψηλάντης ἐνόησεν, ὅτι ὁ βαρὺς τῆς ἐταιρίας ὀργανισμὸς

ὀλίγα ἡδύνατο νὰ κατορθώσῃ ἐν καιροῖς κρισίμοις· ὅθεν κατήργησε τοὺς δύο βαθμοὺς τῶν *βλάμιδων* καὶ τῶν *συστημένων*, καὶ προσεπάθησε νὰ ἐμποδίσῃ τὸν περαιτέρω προσηλυτισμὸν τῶν κατωτέρων κλάσεων, καθότι εὐκόλως καθίσταντο αὗται ταραχοποιὰ ὄργανα ὀλίγων ἀνυπομόνων, καὶ οὕτω πάντα ἡδύνατο νὰ διακυβευθῶσι διὰ προώρου ἐκρήξεως.

Πρῶτον βαθμὸν ὥρισε τὸν τοῦ ἱερέως, καὶ δεύτερον τὸν τοῦ ποιμένου· ἀπῆλθε δὲ αὐστηρὰν δοκιμασίαν πίστεως, ὡς ὅρον ἀπονομῆς τοῦ πρώτου βαθμοῦ, καὶ τὸν δεύτερον προώρισεν ἰδίως εἰς τὰ μέλη τοῦ ἀνωτέρου κλήρου. Πρὸς τούτοις κατήργησε τὸν βαθμὸν τῶν ἀρχιποιμένων, καὶ ἀντὶ τῶν ἀφιερωμένων ἔταξε στρατιωτικούς ὑπαλλήλους. Ὁμνύοντες δὲ οὗτοι ἐνώπιον αὐτοῦ πίστιν καὶ ὑποταγήν, ἐχειροτονοῦντο ἐπαναλαμβανομένης τῆς λέξεως *ἄξιος*, καὶ περιεζώνοντο ξίφος. Ὁ Νικόλαος καὶ Γεώργιος Ὑψηλάνται εἰσῆχθησαν πρῶτοι, κατόπιν δὲ αὐτῶν ὁ Γεώργιος Καντακουζηνὸς τὸν Αὐγούστον τοῦ 1820 καὶ ὁ Πεῤῥαιθός. Στρατιωτικὸς ὀργανισμὸς ἐκ 15 ἄρθρων ἐπέταξεν αὐστηροτάτην πειθαρχίαν εἰς τὰ μέλη τῆς Ἑταιρίας, καὶ οἱ μὲν στρατιωτικοὶ ὤφειλον νὰ ὁμολογῶσι πίστιν εἰς τὴν πατρίδα, αἱ δὲ κατώτεραι κλάσεις ἀπόλυτον ὑποταγήν εἰς τὰς ἀνωτέρας. Οὕτω τὰ τῆς ἑταιρίας διεμορφώθησαν ἐπὶ τὸ στρατιωτικώτερον καὶ ἀριστοκρατικώτερον. Τὸ σύστημα τῶν Ἐφορειῶν ἐνέκρινε πληρέστατα ὁ γενικὸς ἔφορος, ἐπέβαλε δὲ εἰς ἐκάστην αὐτῶν δι' ὁδηγίων αὐστηρὰν ἐπιτήρησιν τῶν μελῶν καὶ ἀκριβῆ ἐκπλήρωσιν τῶν ἑταιρικῶν καθηκόντων· ἐκάνονισε τὰς συνεισφοράς, ἐκδίδων ἐξοφλήσεις ἐν ὀνόματι τῆς πατρίδος, καὶ ἐνήργησεν ὥστε αἱ κεντρικαὶ ἐφορεῖαι νὰ περιλάβωσι μεταξὺ τῶν μελῶν αὐτῶν ῥώσους προξένους καὶ προξενικούς πράκτορας. Ἡ παρὰ τοῦ ῥωσόφρονος Φιλλήμονος ὁμολογία τούτου ἔχει μεγάλην τὴν πολιτικὴν σημασίαν. Αἱ ἐκ Πετροῦπόλεως χρονολογούμεναι ἐπιστολαὶ τοῦ γενικοῦ ἐφόρου παρήγαγον τὸ ἀποτέλεσμα αὐτῶν, καὶ ὃ τε τόπος καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἀνδρὸς συνετέλεσαν ἐπίσης νὰ καταστήσωσι βεβαιότητα τὴν ἐν πάσῃ ἑλληνικῇ καρδίᾳ ἀπὸ τῆς προφητείας τοῦ Ἀγαθαγγέλου ὑπνώττουσαν ἐλπίδα ῥωσικῆς ὑποστηρίξεως. Μυστικὴ τριάς ἀληθῶς: Ἀρχή, Ὑψηλάντης, Πετροῦπολις, καὶ πέραν αὐτῆς οὐδὲν διελογίζετο οὔτε ἐξήταξεν ὁ Ἑλληγ. Ἐντὸς

ὀλίγου δὲ τοσοῦτον ἐκορυφώθη ὁ ἀναθρασμός, ὥστε ὁ Ὑψηλάντης δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ μένῃ μακρὰν καὶ νὰ διευθύνῃ ἐκ Πετροπόλεως τοὺς μίτους τοῦ ὅλου κινήματος.

«Ὅτε ἐξεῤῥάγη ἡ ἐπανάστασις ἐν Πεδεμοντίῳ καὶ Νεαπόλει,» ἔλεγε βραδύτερον, «μοὶ ἀπέβη ἀδύνατον νὰ ἀναστείλω τὴν ἅπαξ δοθείσαν ὥτησιν, ὅσον διάφορα καὶ ἂν ἦσαν τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτῆς τῶν κεντρισάντων εἰς ἐπανάστασιν τὰ ἀνήσυχα πνεύματα τῶν δύο ἐκείνων χωρῶν».

Καὶ ἦτο μὲν, ἐννοεῖται, δύσκολον εἰς τὸν πρίγκηπα νὰ χωρισθῇ ἀπὸ τοῦ εὐεργέτου αὐτοῦ, τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου, χωρὶς νὰ βεβαιωθῇ περὶ τῶν ῥωσικῶν προθέσεων. Ἀλλ' ὁ Καποδίστριας διέλυσε πάντα αὐτοῦ δισταγμόν, ἐπιδοκιμάσας τὰ σχέδια τῶν ἐταίρων καὶ συμβουλεύσας ταχεῖαν τὴν ἔκρηξιν. Οὕτως ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης ἔλαβεν ἀπεριόριστον ἄδειαν, ὅπως μεταβῇ εἰς τὰ λουτρά, καὶ ἀπῆλθε περὶ τὰ τέλη Ἰουλίου τοῦ 1820, συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ Ξάνθου, τοῦ Μάνου καὶ τοῦ Ἡπίτου, εἰς Μόσχαν, ὅπου ἐγένετο ἐνθουσιωδῶς δεκτὸς ὑπὸ τῶν συμπατριωτῶν αὐτοῦ.

Ἐν Κιέβῳ ἀπεχαιρέτισε τὴν μητέρα του Ἐλισάβετ, ἥτις, ἄλλη Ἐκάβη, δὲν ἠδυνήθη νὰ καταστείλῃ ἀπαίσιόν τι ἀλγεινὸν προαίσθημα, βλέπουσα τὰ τέκνα τῆς ἐπιχειροῦντα τὰ ἔσχατα. Ἡδὴ κατεφαίνοντο οἱ πρόδρομοι τῆς καταιγίδος, καὶ περὶ τὸν πρίγκηπα συνωθοῦντο ἄνθρωποι θρασεῖς καὶ τυχοδιῶκται, προτείνοντες σχέδια τολμηρότερα καὶ ἀγριώτερα τὰ μὲν τῶν δέ. Ἄλλοι μὲν ἤθελον νὰ ἐπιπέσωσι κατὰ τοῦ φρουρίου τῆς Ἰβραΐλας, ἄλλοι δὲ ἐζήτουν νὰ ἰδρυθῇ ἐμπορικὴ τράπεζα ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἥτις δι' ἀπάτης ἠθελεν ἀποσπᾶσαι ἑκατοντάδας τινὰς χιλιάδων γροσίων παρὰ τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ. Σχέδια ἐνεργείας διάφορα προὔτεινοντο, καθ' ἃ ὁλόκληρος ἡ εὐρωπαϊκὴ Τουρκία ἔμελλε νὰ ἀναστατωθῇ. Τινὲς μάλιστα τῶν κατιλινιακῶν ἐκείνων ἐμπορικῶν ὑπαλλήλων, ὡς τοὺς ἀποκαλεῖ ὁ Φίνλεϋ, εἶχον λεπτομερὲς σχέδιον, καθ' ὃ νὰ ἐνσκήψωσι κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, νὰ καύσωσι τὸν τουρκικὸν στόλον καὶ νὰ συλλάβωσι τὸν Σουλτάνον. Ὁ δὲ Ὑψηλάντης εἶχε τὴν ἀπερισκεψίαν νὰ τείνῃ ἐπὶ μικρὸν τὸ οὖς εἰς τὰς ἀγρυπτικὰς ἐκείνας ἀλλὰ θαμβούσας φαντασμαγορίας. Ἐπέβαλεν, ἐνώπιον τῆς ἐγγιζούσης κρίσεως, νέον ὄρκον

εἰς τὰ ἑσυχώτερα τῶν μελῶν τῆς ἐταιρίας, ὅτι ἀρρωσιοῦντο τοῦ λοιποῦ μέχρι τῆς ἐσχάτης των ἀναπνοῆς εἰς τὴν πατρίδα, ὥρκισεν ἐπίσης τοὺς ἱόντας ναυτικούς, οἵτινες εἶχον προσηλυτισθῇ εἰς ἐκτέλεσιν τῶν κατὰ τοῦ τουρκικοῦ στόλου μελετωμένων, καὶ οὐδ' ἀπεθαρρύνθη καὶ ὑπὸ τῶν σοβαρῶν ἀποτροπῶν τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐφόρων.

Ἰνα ἡ δὲ ἐγγύτερος εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ δράματος καὶ διατελῇ ἐν διαρκεί μετὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀνταποκρίσει, μετέβη εἰς Ὀδησσόν, ὅπου ἐγένετο φιλικώτατα δεκτὸς ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Καντακουζηνοῦ. Ἐκεῖ ὅμως ἀπήντησε πρὸ αὐτοῦ τὸ λογιστικὸν περιδεὲς φρόνημα τοῦ εὐπόρου ἐμπορικοῦ πληθυσμοῦ, οἱ δὲ πλούσιοι Ἕλληνες τραπεζίται, οἱ ἐλεεινοὶ ἐκεῖνοι φιλάργυροι, ὡς τοὺς ὠνόμαζεν, ἤγειραν ποικίλας δυσκολίας, ἐμεγέθυναν τὸν κίνδυνον, καὶ ἐδίσταζον νὰ θυσιάσωσιν ὅ,τι ὁ κοινότατος τῶν ἀνθρώπων ἠθέλε θυσιάσει χαίρων. Ὁ Ὑψηλάντης εὐρέθη οὕτως ἡναγκασμένος νὰ προσδράμῃ εἰς ἰδιωτικὰ δάνεια, ἵνα θεραπεύσῃ τὰς μᾶλλον κατεπειγούσας ἀνάγκας· ἀλλ' ὅσῳ γλισχρότερα ἦσαν τὰ μέσα, τοσοῦτῳ μᾶλλον σφριγῶσα ἤξανεν ἡ εἰς ἑαυτὸν πεποίθησις τοῦ ἀνδρός. Ἐξηκολούθει μετὰ καταπληκτικῆς γαλήνης διατάττων φανταστικὰ στρατεύματα, ἀεροβατῶν καὶ ἀναπλάττων ἐπιτυχίας καὶ νίκας. Τὴν 30 Ἰουλίου εἶχεν ἤδη διορίσει ἐκ Κιέθου τὸν Γεωργάκην Ὀλύμπιον ἀρχιστράτηγον τοῦ κατὰ τὸν Δούναβιν στρατοῦ· τὴν 26 δὲ Αὐγούστου δώρισεν ἐξ Ὀδησσοῦ τὸν Πεῤῥαιθὸν ἀρχιστράτηγον τοῦ ἡπειρωτικοῦ στρατοῦ. Δυσχερὲς ἀληθῶς ἀποβαίνει νὰ εὔρῃ τις τὸ μεταξὺ ἀπατώντων καὶ ἀπατωμένων ὄριον. Ἡ ἀγυρτεία μάλιστα ἐπέδρασεν ἀποτελεσματικῶς ἐπὶ τοῦ πολεμικοῦ σχεδίου. Ὁ Πρίγκηψ ἔκλινε νὰ ἐπιχειρήσῃ ἀπόβασιν εἰς τὴν Πελοπόννησον, καὶ νὰ ἀρχίσῃ οὕτω ἀπὸ τῆς μεσημβρίας τὸν πόλεμον, διότι ἡ Πελοπόννησος παριστάνετο αὐτῷ ὡς ἔνοπλον στρατόπεδον, καὶ ὁ μὲν τῶν Τούρκων ἀριθμὸς ἀνεβιβάζετο εἰς 100,000, ὁ δὲ τῶν Ἑλλήνων εἰς 150,000. Ἦθελε δὲ νὰ μεταβῇ κρυφίως εἰς Τεργέστην, καὶ νὰ περαιωθῇ ἐκεῖθεν εἰς Μάνην ἐπὶ ἑλληνικοῦ πλοίου, ὅπως στήσῃ ἐκεῖ τὴν σημαίαν τῆς ἐλευθερίας τὴν 25 Μαρτίου. Ὁ τῶν Πελοποννησίων ὅμως καὶ τοῦ Ἀλῆ Πασσᾶ ἀπεσταλμένος Παπαρῶν-γόπουλος, μὴ συναντήσας τὸν πρίγκηπα εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐμφανισθεὶς νῦν πρὸ αὐτοῦ ἐν Ὀδησσῷ, παρέστησε τὰς κατὰ τὴν

μεσημβρίαν στρατιωτικὰς δυνάμεις τοσοῦτον μικράς, ὥστε ἐκλονίσθη ἡ ἀπόφασις τοῦ Ὑψηλάντου. Ἦσαν μὲν ἀκριβεῖς περίπου οἱ ῥηθέντες ἀριθμοί, ἀλλ' αἱ 100,000 Τούρκων ἦσαν ὠπλισμένοι καὶ πειθαρχοῦντες, ἐνῶ ἐκ τῶν χριστιανῶν Πελοποννησίων οἱ ἡμίσεις μόνον ἦσαν ἀξιόμαχοι, καὶ ἐξ αὐτῶν πάλιν τὸ ἐν τρίτον μόλις ὠπλισμένοι. Ἐπίστωσε δὲ τοὺς ἰσχυρισμοὺς αὐτοῦ ὁ Παπαρῥηγόπουλος, ἐπιδείξας τὸν ἄγραφον ἐκεῖνον καὶ ὑπογεγραμμένον χάρτην, ὃν εἶχον δώσει αὐτῷ οἱ Πελοποννήσιοι προὔχοντες. Παρατηρήθη πρὸς τούτοις ὅτι, ἂν ἡ ἐπανάστασις ἐξερρήγνυτο πρῶτον ἐν ταῖς παραδουναβίοις ἡγεμονείαις, ἡ Πύλη ἀνησυχοῦσα περὶ τῆς Σερβίας καὶ Βουλγαρίας, ἤθελε συγκεντρώσει τὸν στρατὸν αὐτῆς πάντα παρὰ τὸν Δούναβιν, καὶ οὕτως ἡ Ἑλλὰς ἔμενεν ἐλευθέρα· ἐνῶ ἄλλως, ἂν ἐξηγείρετο πρώτη ἡ Πελοπόννησος, οἱ Τούρκοι ἤθελον συναγάγει ἐκεῖσε πᾶσαν αὐτῶν τὴν δύναμιν καὶ ἀποπνίξει οὕτω τὴν ἐπανάστασιν ἐν αὐτῇ τῇ ἐστίᾳ τῆς. Πρὸς τὰς σκέψεις δὲ ταύτας συνεφώνει καὶ στρατηγικόν τι σχέδιον, ὃπερ εἶχε συντάξει τὴν 25 Σεπτεμβρίου 1820 ἐν Βουκουρεστίῳ ὁ Πάτριος Σάββας, ἀνὴρ γεγηρακὸς ἐν ταῖς κατὰ τῶν Τούρκων πολέμοις, φιλόδοξος δέ, τολμηρὸς καὶ πανοῦργος μισθοφόρων ἀρχηγός. Οὗτος ἤθελε νὰ κινήσῃ πρῶτον τοὺς Σέρβους, εἴτα τοὺς Βοσνίους καὶ τοὺς Μαυροβουνίους, νὰ ἐμπνεύσῃ δὲ εἰς τοὺς Τούρκους τὸν φόβον τῆς ῥωσικῆς ἐπεμβάσεως, καὶ ἐπὶ τέλους νὰ προκαλέσῃ διὰ ῥωσικῶν ἐνεργειῶν καὶ περσο-τουρκικόν τινα πόλεμον, ὅστις ἤθελε παραλύσει ἐντελῶς τὰς δυνάμεις τοῦ Διβανίου.

Οὕτω πάντα κατέληγον εἰς τὸ δίλημμα: ἐκ μεσημβρίας ἔπρεπε νὰ ἀρχίσῃ ὁ πόλεμος, στηριζόμενος εἰς καθαρῶς ἑλληνικὰς δυνάμεις, ἢ ἐκ τῆς ἄρκτου, εἰς ῥωσικὴν συνδρομὴν πεποιθώς; Πρὸς λύσιν τοῦ σπουδαίου τούτου ζητήματος παρεσκεύασεν ὁ Ὑψηλάντης συνέντευξιν τῶν διασημοτέρων μελῶν τῆς ἐταιρίας, γενομένην τὴν 4. ὁκτωβρίου τοῦ 1820 ἐν τῷ νεκροταφείῳ τοῦ Ἰσμαηλίου.

Ἐν αὐτῷ ἐδιχάσθησαν ἀποτόμως αἱ περὶ Πελοποννήσου γνώμαι. Ὁ ἀρχιμανδρίτης Δικαῖος ὑπέβαλε γενικὴν ἔκθεσιν τῶν Πελοποννησίων, καθ' ἣν καὶ ὅπλα καὶ πολεμεφόδια καὶ ἄνδρες ἦσαν ἑτοιμοὶ καὶ μόνον ἡ τοῦ Ὑψηλάντου ἐμφάνισις ἀνεμένετο, ἵνα γείνη ἡ ἔκρηξις. Παρατηρήθη ὅμως αὐτῷ, ὅτι ὅτεν ἦτο πλέον δυνατὸν νὰ ἀγωνίζῃ κα-

λῶς τὰ τῆς Πελοποννήσου, διότι εἶχε καταλίπει πρὸ ἐτῶν τὴν χώραν· προσέτι δὲ ὑπῆρχε βάσιμος ὑποψία περὶ τῆς μὴ γνησιότητος τῶν ἐγγράφων, ἅτινα ὑπέβαλεν εἰς τὴν Συνέλευσιν ὁ πᾶν ἄλλο ἢ ἀσφαλὲς ἐκεῖνος ἀνὴρ, ὁ ἥκιστα εὐλαβῶς περὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν μέσων τοῦ ἀκριβολογῶν. Ὁ ἐκ προσφάτου ἀντιλήψεως γνωρίζων τὴν Πελοπόννησον Περῆραιθὸς ἀντέλεξε ζωηρότατα, ἰσχυρισθεὶς ὅτι τὸ ἐτοιμοπόλεμον τῶν μερῶν ἐκείνων εὐρίσκετο ἐν τῇ φαντασίᾳ μόνον ὀλίγων θερμοκεφάλων νεανίσκων, οἵτινες ἤθελον γείνειν ὀλέθρου αἰτία. Ἀλλ' ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης ἔκλινε φυσικῶ τῷ λόγῳ πρὸς τὴν γνώμην τοῦ Δικαίου, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ διὰ τῆς ἐν Πελοποννήσῳ ἐνάρξεως τῆς ἐπαναστάσεως ἐξετίθετο ὀλιγώτερον ἢ Ῥωσία. Δὲν ἠδύνατο δὲ νὰ περιμένῃ μακρότερον, καὶ τὴν ἀνυπομονησίαν αὐτοῦ εἶχεν ἤδη ἐκφράσει χαρακτηριστικώτατα, γράφων τὴν 9 Σεπτεμβρίου πρὸς τὸν Ξάνθον: «ἄρχισαν νὰ ὀμιλοῦν πολλὰ καὶ δὲν εἶναι καλόν· χρειάζεται βία, εἰδὲ μὴ ὅλα πηγαίνουν εἰς τὸν διάβολον». Καὶ ἡ ἐν Ἰσμαηλίῳ δὲ συνέλευσις ἔκρινεν ἀναξίαν προσοχῆς τὴν διστάζουσαν τοῦ Περῆραιθου περισκεψιν, καὶ παρεσύρθη ὑπὸ τοῦ βιαίου πάθους τοῦ Δικαίου. Οὕτως ἀπεφαίσθη νὰ ἐκραγῇ πάραυτα ὁ πόλεμος ἐν Πελοποννήσῳ, καὶ γράμματα καὶ ἀπεσταλμένοι ἀνεχώρησαν πανταχόσε. Ὁ μὲν Δικαῖος ἔδραμεν εἰς Ὑδραν, ὁ δὲ Περῆραιθὸς εἰς Λακωνίαν, ἵνα προπαρασκευάσωσι τὴν ὑποδοχὴν τοῦ γενικοῦ Ἐφόρου. Ἀληθῶς δέ, ἂν ἐβαδίζετο ἀδισταχτῶς ἡ ἅπαξ ταμεῖσα ὁδός, δὲν προηγγέλλετο δυσάρεστον εἰς τὴν ἐταιρίαν τὸ μέλλον.

Ἀλλὰ τὸ εὐμετάβολον τῆς γνώμης τοῦ ἀρχηγοῦ ἐξεμηδένισε πάλιν τὰ ἐν τάχει ἀποφασισθέντα. Μόλις ἀφικόμενος εἰς Κισινόβιον παρὰ τῷ γαμβρῷ αὐτοῦ Κατακάζῃ, μετέβαλε σχέδιον ὁ Ὑψηλάντης. Ἡ μοῖρα τοῦ Ῥήγα ἐπεφαίνετο αὐτῷ ἀπειλητικῇ, καὶ ἐφοβεῖτο μὴ διερχόμενος ἐκ Τεργέστης συλληφθῇ ὑπὸ τῆς αὐστριακῆς ἀστυνομίας. Ἀπεφάσισε δέ, ἀντιθέτως ὅλως πρὸς τὰ ἐν Ἰσμαηλίῳ ἀποφασισθέντα νὰ κινήσῃ ἀπὸ τῶν Ἡγεμονειῶν τὴν ἐπανάστασιν. Τοσούτῳ δὲ προσφορώτερον ἐφαίνετο αὐτῷ νὰ ἀρχηγήσῃ τοῦ ἀπὸ τοῦ βορρᾶ κινήματος, ὅσῳ ἡ μεταξὺ τοῦ ἡγεμόνος Μιλόσχη καὶ τοῦ Διβανίου διαστασις παρεῖχεν ἐλπίδας καὶ σερβικῆς ὑποστηρίξεως. Αἱ μεταξὺ Ῥω-

σίας καὶ τῆς Πύλης συνθῆκαι ἀπηγόρευον αὐταῖς νὰ εἰσαγάγωσι στρατὸν εἰς τὰς Ἡγεμονείας μονομερῶς ἑκατέρα καὶ χωρὶς προηγουμένης συνεννοήσεως. Ἄν λοιπὸν καὶ ἡ Τουρκία συνεπέειχε τῆς ἐξεγέρσεως τοῦ Ὑψηλάντου ἔστειλε στρατὸν κατὰ τοῦ Βουκουρεστίου, ὃ πρίγκηψ προσεδόκα ῥωσικὴν ὑπὲρ αὐτοῦ ἐπέμβασιν, συμφώνως πρὸς τὰς συνθήκας. Οὕτω μόνον ἐξηγεῖται ἡ καταλαβοῦσα αὐτὸν παντελής τύφλωσις, ὡς καὶ ἡ πολυσήμαντος τῆς προκηρύξεως αὐτοῦ φράσις, δι' ἧς ἀπροκλύπτως ἐξήγγελλε τὴν ῥωσικὴν συνέργειαν: «Μάθετε ὅτι μεγάλη δύναμις μᾶς ὑποστηρίζει». Ὄρισε τὴν 14 Νοεμβρίου ὡς ἡμέραν ἐνάρξεως τῶν ἐχθροπραξιῶν, καὶ τὴν 24 Ὀκτωβρίου διώρισε τοὺς μὲν Σάββαν καὶ Γ. Ὀλύμπιον ἀρχιστρατήγους, τὸν δὲ Καραθίαν στρατηγόν. Ἐγράψε δὲ καὶ πάλιν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐλέγχων τὴν βραδεῖαν τῶν διαταγῶν αὐτοῦ ἐκτέλεσιν. Οἱ ἔφοροι περιτλήθον εἰς ἀπελπισίαν, γνωρίζοντες αὐτοὶ κάλλιον παντὸς ἄλλου, πόσον ἀδύνατον ἦτο νὰ παρακολουθήσωσι τὴν τολμηρὰν πτῆσιν τῆς ἐταιρικῆς φαντασίας, νὰ ἐκπορθήσωσι δηλ. ἐν ταραχῶδει νυκτὶ τὸν στόλον, τὸν ναύσταθμον καὶ τὴν πρωτεύουσαν ὀλόκληρον, καὶ νὰ ἐξαναγκάσωσι τὸν Σουλτάνον νὰ φύγῃ, νὰ παραδοθῇ ἢ νὰ καύσῃ αὐτὸς ἑαυτόν. Διεκήρυξαν δὲ, ὅτι ἔπρεπε νὰ γείνη γενικὸν τὸ κίνημα, καὶ ὅτι αὐτοὶ δὲν ἠδύναντο νὰ προηγηθῶσιν, ὡς παραμελήσαντες τὴν εὐκαιρον εἰς ἐκτέλεσιν τῶν σχεδίων ἐκείνων στιγμήν.

Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἐν ταῖς Ἡγεμονείαις δὲν ἦσαν πάντα καλῶς διατεταγμένα, καὶ ὁ μὲν Σάββας καὶ ὁ Ὀλύμπιος εἶχον διχονοήσει, ὃ δὲ Μιλόσχης οὐδὲν ἐφαίνετο σοβαρῶς προτιθέμενος καὶ ἐθεώρει μᾶλλον τὴν ἐταιρίαν ὡς εὐχρηστον εἰς Σερβικοὺς σκοποὺς ὄργανον, ἀνέβαλεν ὁ Ὑψηλάντης εἰς τὸ μετέπειτα τὴν ἡμέραν τῆς ἐκρήξεως. Ἐμείνεν ὅμως ἀδιάσειστος ἡ ὀλεθρία ἀπόφασις τῆς ἐκ τοῦ βορρᾶ ἐνάρξεως. Οἱ τῆς ἐταιρίας πράκτορες κατῴρθωσαν νὰ ὑπονομεύσωσιν ἐντελῶς τὰς Ἡγεμονείας, καὶ νὰ μεγαλοποιήσωσιν ἔτι μᾶλλον τὴν πίεσιν καὶ τὴν ἐλλεινότητα, ὑφ' ἧς διετέλει ἡ χώρα. Αἱ Ἡγεμονεῖαι ἦσαν αἱ σιταποθῆκαι τῆς πρωτεύουσας. Ὅπως δ' ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ῥώμῃ, οὕτω καὶ ὑπὸ τοὺς τούρκους δεσπότας τὰ τῶν ἐπαρχιῶν προϊόντα ὑπεβάλλοντο εἰς μονοπώλιον χάριν τῶν κατοίκων τῆς πρω-

τευούσης, καὶ οἱ ἡγεμόνες, πλὴν τῆς ἐπιβαλλούσης αὐτοῖς δεκάτης τῆς ἀκαθαρίστου ἐγγείου προσόδου, εἶχον ἐπίσης δικαίωμα προτιμήσεως κατὰ τὴν ἀγορὰν τῶν σιτηρῶν καὶ τῶν ποιμνίων, ὅπερ ἔδιδε χώραν εἰς παντοειδεῖς καταχρήσεις καὶ καταπιέσεις τοῦ χωρικοῦ πλθυσμοῦ. Οἱ μισητοὶ οὗτοι ἐγίνοντο συνήθως αὐτοὶ σιτέμποροι καὶ κτηνέμποροι, καὶ ἐκέρδαινον ἐν βραχεὶ μεγάλας χρηματικὰς ποσότητας, παρακρουόμενοι τὰ μονοπώλια ὧν ἐφρούρουν τὴν ἀκριβὴ τήρησιν ἐναντίον τῶν ἄλλων. Καὶ τῶν τότε δὲ ἡγεμόνων Μιχαήλ καὶ Ἀλεξάνδρου Σούτσων κατηγορεῖτο, ὅτι ἐπλούτουν ἀπὸ τῶν κοινῶν, καὶ αὐτοὶ οἱ *βογιάροι* ἐγόγγυζον, καὶ ὁ λαὸς κατεμέμεφετο αὐτῶν πικρῶς.

Οἱ ἐταῖροι ἀπεφάσισαν νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τῆς δυσαρεσκείας τῶν Ῥουμούνων. Ἀναμιγνύμενοι ὁμῶς οὕτω εἰς τὰ τοπικὰ τῆς Ῥουμουνίας, διέτρεχον συγχρόνως τὸν κίνδυνον νὰ παραστῶσι πολέμιοι τῶν ἰδίων των φίλων Σούτσων, καὶ νὰ ἀναγκασθῶσι νὰ ἀπαρνηθῶσιν αὐτούς. Διχόνοιαί ἐγεννήθησαν μεταξὺ Ὑψηλάντου καὶ Μιχαήλ Σούτσου, ὅστις ἐν τῇ ἐσχάτῃ στιγμῇ ἔπαυσε πεπειθῶς εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς Ἑταιρίας, καὶ συνεπείᾳ τῆς ἀσθενείας τοῦ Ἀλεξάνδρου Σούτσου ἤρχισεν ἐποφθαλμιῶν τὴν ἡγεμονεῖαν τῆς Βλαχίας.

Ἐν τινι κατὰ τὸ Σκουλένι συνεντεύξει ὁ τοῦ Μιχαήλ Σούτσου ἀντιπρόσωπος Ῥίζος ἐμέφθη τῆς διαγωγῆς τῶν ἐταίρων· ἀλλ' ὁ Νικόλαος Ὑψηλάντης καὶ ὁ Γεώργιος Καντακοζηνὸς ἐξήνεγκον βασίμους ἀντιμομφάς, ἀπήτησαν ἀνυπέρθετον τοῦ στρατοῦ διοργάνωσιν, καὶ ἀπέκρουσαν τὰς προτάσεις τοῦ ἡγεμόνος, τὰς σκοπούσας τὸν προσεταιρισμὸν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀδελφοῦ του καὶ τὴν ἀπόκτησιν οὕτω ὀργάνου δυναμένου νὰ πληροφορῇ τὴν ἐταιρίαν περὶ τῶν σχεδίων τῆς Πύλης.

Μήπως δὲ ἦσαν τι ἄλλο αἱ προτάσεις ἐκεῖναι, ἢ προφάσεις μόνον χρονοτριβῆς; Οἱ συνελθόντες ἐχωρίσθησαν οὕτω ψυχροὶ καὶ δυσηρεστημένοι. Μόνον δὲ ὁ θάνατος τοῦ τῆς Βλαχίας ἡγεμόνος, ἐπελθὼν τὴν Α'. Φεβρουαρίου 1821, συνέδεσε πάλιν τὰς διαπραγματεύσεις, καὶ ἡ ἐν Βουκουρεστίῳ Ἑφορεία ἤρξατο ἐνεργοῦσα, ὅπως ἐκμεταλλεῖται πρὸς τὸ συμφέρον τῆς ἐταιρίας τὸν μέχρι τοῦ διορισμοῦ νέου ἡγεμόνος διάμεσον χρόνον. Προσεταιρισσαμένη τὸν Θεόδωρον Βλαδιμηρέσκον, ὅστις εἶχε διακριτὴν ἐν ῥωσικῇ ὑπηρεσίᾳ, λαβὼν καὶ τοῦ

Βλαδίμηρου τὸ παράσημον, ἔπεισεν αὐτὸν νὰ ἀρχίσῃ ἀπὸ στρατιωτικῆς τινος στάσεως ἐν τῇ μικρᾷ Βλαχίᾳ. Ὁ Θεόδωρος ἦτο δύσπιστος, πανοῦργος καὶ ὠμὸς Ῥουμουῖνος, ἐπίσης τοὺς Τούρκους ἐχθαίρων καὶ τοὺς Ἑλληνας, οὓς ἐθεώρει ὡς ὄργανα μόνον τουρκικὰ εἰς ὑποδούλωσιν τῆς στενοτέρας αὐτοῦ Ῥουμουνικῆς πατρίδος. Οὐχ ἤπτον συνετάχθῃ τῇ ἐταιρίᾳ, διότι τῷ ἤρεσκεν ἡ ῥωσορθόδοξος αὐτῆς ἀπόχρωσις, καὶ ἠλπίζεν ὅτι ἡ ἐταιρία ἤθελεν ὑποθάλψαι Ῥουμουνικὴν τινα στρατιωτικὴν στάσιν· τὰ μέλη δὲ τῆς ἐταιρίας ἔπραττον πᾶν τὸ ἐπ' αὐτοῖς, ὅπως κρατύνωσι τὴν τοιαύτην αὐτοῦ πλάνην. Ὁ Γ. Ὀλύμπιος κατῴρθησε, κολακεύων τὴν φιλαρχίαν αὐτοῦ, νὰ ἐνεργῇ οὗτος πρὸς τοὺς σκοποὺς τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως, ὑπὸ τὸ πρόσχημα Ῥουμουνικοῦ, ἐναντίου μάλιστα εἰς τοὺς Ἑλληνας, κινήματος, καὶ κατέπεισεν αὐτὸν νὰ καλέσῃ εἰς τὰ ὄπλα κατὰ τῶν Φαναριωτῶν τοὺς ἐκ τῆς μικρᾶς Βλαχίας συμπατριώτας του.

Μετ' ὀλίγων πιστῶν ὁπαδῶν κατέλαβεν ὁ Θεόδωρος τὴν πόλιν Τσερνέτσι, παρὰ τὰ ἐρείπια τῆς γεφύρας τοῦ Τραϊανου, καὶ διέδωκεν ὅτι ἤρχετο ὡς πιστὸς τῆς Πύλης ὑπὴκοος, ἵνα καταλύσῃ τὰς καταχρήσεις καὶ καταπιέσεις τῶν ὀσποδάρων.

Τοῦτο βεβαίως δὲν συνεφώνει πολὺ πρὸς τὸ πρόγραμμα τῆς ἐταιρίας. Ἀλλ' οἱ ἐταῖροι ἐπεθύμουν νὰ προκαλέσωσιν οἰονόηποτε τετελεσμένον γεγονός, ἐξ οὗ νὰ δημιουργηθῇ πολιτικὸν κεφάλαιον ὑπὲρ τῆς ἐπαναστάσεως, καὶ ἤθελον νὰ γείνῃ ἀρχὴ μόνον, ἔστω καὶ θορύβου καὶ συγχύσεως ἀρχή. Οὕτω δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ ἐπιμένῃ ὁ τῆς Μολδαυίας ἡγεμὼν εἰς τὴν ἐγώιστικὴν αὐτοῦ περίσκεψιν, καὶ ὁ Ὑψηλάντης προέβαλεν αὐτῷ ῥητὰς ἀπαιτήσεις, ἃς πιεζόμενος ὑπὸ τῆς ἀνάγκης ὁ ἀσθενὴς ἐκεῖνος ἀνὴρ, ἐξεπλήρωσεν ὅπως ἠδύνατο. Διῶρισε τοὺς ζητουμένους ὑπὸ τοῦ Ὑψηλάντου στρατιωτικοὺς διοικητὰς εἰς Πακόσιον, Κιάτραν καὶ Σουτσάβαν, ἐφρόντισε περὶ ἐφοδίων καὶ ζωοτροφιῶν, προσήνεγκεν 135,000 γροσίων καὶ ὑπεσχέθη νὰ χορηγήσῃ εἰς τὸν Ὑψηλάντην καὶ ἑτέρας 150,000. «Δὲν εἶμαι», ἔγραφεν εἰς τὸν πρίγκηπα, «τόσον ἀνόητος καὶ οὐτιδανός, ὥστε νὰ ἐμπορευθῶ πρὸς τὴν πατρίδα τὸν ζήλόν μου· οὔτε θέλω οὔτε ζητῶ ἄλλην ἀμοιβὴν ἢ τὴν εὐτυχίαν τῆς ἀγαθῆς μου πατρίδος. Εἴθε νὰ εἶδω τὴν παλιγγενεσίαν της, καὶ νὰ ἤμαι ὁ ἑσχατος αὐτῆς πολίτης».

Οὐχὶ τοσοῦτον εὐνοϊκὰ ἦσαν τὰ κατὰ τὴν Σερβίαν, ἥς τὴν σύμ-
πραξιν παρίστανεν ὡς ἀναπόφευκτον ὁ Σάββας, ὅστις ἄλλως μόνον
ἀπὸ τῆς ἐξωτερικῆς ὑποστηρίξεως ἀνέμενε σωτηρίαν. Ὁ Ὑψηλάντης,
γράφων ἀπὸ 7 Ἰανουαρίου 1821 εἰς τὸν Μιλόσχην, ἀπέδιδεν αὐτῷ
τὸν τίτλον νομίμου ἡγεμόνος τῆς Σερβίας, ἐπισυνάπτων εἰς τὴν ἐπι-
στολὴν αὐτοῦ καὶ σχέδιον συνθήκης, καθ' ἃ ἡ Ἑλλὰς καὶ ἡ Σερβία
ἐμελλον νὰ συνδεθῶσιν ἐν τῷ μέλλοντι δι' ὁμοσπονδιακοῦ συνδέ-
σμου. Ἀλλ' ὁ Μιλόσχης δὲν παρετράπη τῶν κυρίως σερβικῶν αὐτοῦ
προσπαθειῶν διὰ τῶν ἐπαγγελιῶν τῆς ἐταιρίας· οὕτω δὲ παρὰ τῆς
Σερβίας ἡδύνατο μὲν νὰ προσδοκᾶται συμπαθείας ἔρανος, ἀλλὰ πρᾶγ-
ματικὴ ὅμως βοήθεια μόνον ἐπὶ τῷ ὄρω ὑλικῆς προαγωγῆς τῶν σερ-
βικῶν συμφερόντων.

Ἡ τελευταία πρὸς ἐξέγερσιν προθεσμία εἶχεν ἤδη προσεγγίσει,
φόβος δὲ ὑπῆρχε μὴ διέφευγον οἱ χαλινοὶ τὰς χεῖρας τοῦ Ὑψηλάν-
του, ἂν ἐβράδυνεν ἔτι καὶ παρημέλει τῆς εὐκαιρίας. Ἡ ἐταιρία ἡπει-
λεῖτο πανταχόθεν, ἂν δὲν παρήρχετο τέλος εἰς μέσον πολιτικὴν πε-
ριβεβλημένη δύναμιν· διότι τὰ τολμηρὰ αὐτῆς σχέδια ἦσαν ἀποκε-
καλυμμένα, καὶ αὐτὸς δὲ ὁ ὑπνῆλός τῆς ὀθωμανικῆς διοικήσεως νοῦς
εἶχεν ἀνανήψει ὑπὸ τῶν ἐπανελημμένων καταγγελιῶν.

Μεταξὺ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει Φιλικῶν ὑπῆρχεν Ἰούδας τις
ἰσκαριώτης, Ἀσημάκης καλούμενος, ὅστις ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Εὐ-
σταθίου Γαλάτου, τοῦ ἐκδίκησιν ποθοῦντος ἀδελφοῦ τοῦ παρὰ τὴν
Ἐρμιόνην δολοφονηθέντος ἐταίρου, κατήγγειλε λεπτομερῶς τὰ γινώ-
μενα εἰς τὴν τουρκικὴν ἀστυνομίαν. Ἐν Ἰασίῳ ἔλεγον καὶ τῶν τριδ-
δων τὰ παιδία, ὅτι ὁ ἡγεμὼν προδίδει τὸ Διβάνιον. Ὁ δὲ τελευταῖος
πρὸς τὸν Μιλόσχην ἀπεσταλμένος Ἀριστείδης Παπᾶς, συλληφθεὶς
μετηνέχθη εἰς Βιδίνιον· εὗρεν ὅμως καθ' ὁδὸν εὐκαιρίαν νὰ κατα-
στρέψῃ τὰ ἔγγραφα του, καὶ νὰ κρημνισθῇ ἀπὸ τῶν βράχων παρὰ
τὸ Φετισλάμ. Ὑποσπιστής τις τοῦ Ὑψηλάντου, ὁ Ὑπατρος, σπεύ-
δων πρὸς τὸν Ἀλῆ Πασᾶν εἰς Ἰωάννινα, προσεβλήθη αἵφνης ἐν
Μακεδονίᾳ καὶ ἐδολοφονήθη. Ὅτε δὲ ὁ εἰς Πετροῦπολιν ἀπεσταλμέ-
νος Καμαρινὸς ἐπανήλθε καὶ ἤρξατο ἀποκαλύπτων τὴν περὶ ῥωσι-
κῆς συνδρομῆς ἀπάτην, ἠναγκάσθησαν οἱ ἐταῖροι νὰ τὸν φονεύσω-
σιν, ἵνα μὴ ἀποπνίξῃ ἢ γνῶσις τῆς ἀληθείας τὴν ἀναπτέρωσιν τοῦ

ἐπαναστατικοῦ πνεύματος. Οὕτω προδοσία καὶ βία ἐσωρεύοντο ταχέως ἐπάλληλοι, καὶ ἡ λύσις τοῦ δράματος ἀπέβαινεν ἄφευκτος. Πρὸ παντὸς ὅμως ἦν ἀνάγκη νὰ ἀναμιχθῶσιν οἱ Ἕλληνες εἰς τὸν μετὰξὺ Σουλτάνου καὶ Ἀλῆ-Πασσᾶ ἐκραγόντα φοβερόν ἀγῶνα καὶ νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τῆς στιγμῆς, καθ' ἣν ὁ κύριος τῆς Πύλης στρατὸς ἀπησχολεῖτο διὰ τῆς πολιορκίας τῶν Ἰωαννίνων.

Ἐκ τούτου εἶχον ἤδη προέλθει σημαντικώτατα ὑπὲρ τοῦ ἐλληνικοῦ ἀγῶνος ἀποτελέσματα. Ἡ σημαία τῆς ἐλευθερίας ἠνεμοῦτο ἤδη ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως Κιάφας, ἡ δὲ πάσης ἀστυκῆς καὶ πολιτικῆς σχέσεως συντάραξις, ἣν εἶχε παραγάγει ἡ πτώσις τοῦ ἰσχυροῦ τούρκου ὑποτελοῦς, ἔφερεν ἤδη τοὺς καρπούς αὐτῆς. Ὑπάλληλαι διωρισμένοι ὑπὸ τοῦ Ἀλῆ ἐπαύοντο ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου, ἔνθεν μὲν ἀπὸ σκοποῦ, ἔνθεν δὲ ἐξ ἀνοχῆς ὑπεσκάπτοντο ἐντελῶς τὰ καθεστῶτα, καὶ εἰς τὴν βίαν τέλος καὶ τὸ ξίφος ἐγίνετο ἡ ἐσχάτη προσφυγή. Πλὴν ἄλλ' ὅμως δὲν κηρύσσεται ἀτιμωρητεῖ τὸ εὐαγγέλιον τῆς χειροδικίας καὶ τοῦ πάντα δικαιολογοῦντος θριάμβου· ἐκ τῆς συγκρούσεως δὲ τῶν δύο ἀντιμάχων δυνάμεων, αἵτινες ἦσαν τέως ἠνωμένοι εἰς καταπίεσιν ἄλλης, αὕτη μόνη ἡ τῶν ῥαγιαδῶν δυναστευομένη ὁμὰς ἀπέλαβε τὸ ἀληθὲς κέρδος.

Ὁ Ὑψηλάντης ἐνόμισεν, ὅτι οὐδὲ στιγμὴν πλέον ἔπρεπε νὰ βραδύνη, καὶ τὴν νύκτα τῆς 6 Μαρτίου 1821 κατέλιπε τὸ Κισνόβιοι, συνοδευόμενος ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ Νικολάου καὶ Γεωργίου, τοῦ ῥώσου συνταγματάρχου Καντακουζηνοῦ, τοῦ Πολωνοῦ Γαρνόφσκη καὶ τοῦ γραμματέως του Μάνου. Τὴν πρωΐαν τῆς 7 ἔφθασεν εἰς Σκουλένιον, διέβη τὸν πεπηγότα Προῦθον καὶ ἀφίκετο περὶ τὴν ἐσπέραν εἰς Ἰάσιον, ὅπου κατέλυσεν ἐν τῷ βρίθοντι συνωμοτῶν καὶ στρατιωτῶν μεγάρῳ τοῦ Καντακουζηνοῦ. Ἡ κατ' ἀρχὰς δὲ διαγωγὴ αὐτοῦ, τείνουσα μᾶλλον νὰ ἐξεγείρῃ αἰσθήματα καὶ νὰ συγκινήσῃ, ἤκιστα ἐμαρτύρει νήφουσαν ἐκτίμησιν τῆς ἐπικρατούσης πολιτικῆς καταστάσεως. Ὁ Ὑψηλάντης ἐναγκαλισάμενος τοὺς παρόντας ἐταίρους, ἔδωκεν αὐτοῖς τὸν ἀδελφικὸν ἀσπασμόν, λέγων: « ἔρχομαι νὰ ἀποθάνω μαζί σας ». Ἴσως ὅμως ἤθελε πράξει κάλλιον φειδόμενος τοιούτων παθητικῶν φράσεων, καθότι ἐν ἀρχῇ μεγάλης πολιτικῆς ἀνατροπῆς αἱ καρδίαι θέλουσι λόγους ἐνθαρρύνσεως καὶ παρηγορίας

μᾶλλον, καὶ εἶνε λίαν ἔτι πρόωρος ἡ ὁσμὴ τοῦ κοιμητηρίου. Τὴν πρωΐαν τῆς 8 Μαρτίου ἀνεγινώσκετο εἰς ὅλας τὰς γωνίας τῶν ὁδῶν τοῦ Ἰασίου προκήρυξις εἰς τοὺς Ἑλληνας τοιαύτη: « Ἑλληνες! Πρὸ πολλοῦ οἱ λαοὶ τῆς Εὐρώπης πολεμοῦντες ὑπὲρ τῶν ἰδίων δικαιωμάτων καὶ ἐλευθερίας αὐτῶν μᾶς ἐπροσχάλουν εἰς μίμησιν. Αὐτοί, καίτοι ὅπως οὖν ἐλεύθεροι, ἐπροσπάθησαν ὅλαις δυνάμεσι νὰ αὐξήσωσι τὴν ἐλευθερίαν καὶ δι' αὐτῆς πᾶσαν αὐτῶν τὴν εὐδαιμονίαν. Οἱ ἀδελφοί μας καὶ φίλοι εἶνε πανταχοῦ ἑτοιμοί. Οἱ Σέρβοι, οἱ Σουλιῶται καὶ ἄλλοι ἢ Ἡπειρος ὀπλοφοροῦντες μᾶς περιμένουσι. . . Ἡ Εὐρώπη προσηλόνουσα τοὺς ὀφθαλμούς της εἰς ἡμᾶς, ἀπορεῖ διὰ τὴν ἀκινήσιν μας. Ἄς ἀντηγήσωσι λοιπὸν ὅλα τὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τὸν ἦχον τῆς πολεμικῆς μας σάλπιγγος, καὶ αἱ κοιλάδες ἀπὸ τὴν τρομερὰν κλαγγὴν τῶν ἀρμάτων μας. Ἡ Εὐρώπη θέλει θαυμάσει τὰς ἀνδραγαθίας μας, οἱ δὲ τύραννοι ἡμῶν, τρέμοντες καὶ ὠχροὶ θέλουσι φύγει ἀπέμπροσθέν μας. Οἱ φωτισμένοι λαοὶ τῆς Εὐρώπης ἐνασχολοῦνται εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἰδίας εὐδαιμονίας, καὶ πλήρεις εὐγνωμοσύνης διὰ τὰς πρὸς αὐτοὺς τῶν προσγόνων μας εὐεργεσίας, ἐπιθυμοῦσι τὴν ἐλευθερίαν τῆς Ἑλλάδος. . . Κινηθῆτε, ὦ φίλοι, καὶ θέλετε ἰδεῖ μίαν κραταιὰν δύναμιν νὰ ὑπερασπισθῇ τὰ δίκαιά μας. . . Ποία ἐλληνικὴ ψυχὴ θέλει ἀδιαφορήσει εἰς τὴν πρόσκλησιν τῆς πατρίδος; . . Ἄν ἀπὸ ἀξιόμεμπτον ἀβελτηρίαν ἀδιαφορήσωμεν, ὁ τύραννος, γενόμενος ἀγριώτερος θέλει πολλαπλασιάσει τὰς δυνάμεις, καὶ θέλομεν καταντῆσει τὸ δυστυχέστερον τῶν ἐθνῶν. Στρέψατε τοὺς ὀφθαλμούς σας, ὦ συμπατριῶται, καὶ ἴδετε τὴν ἐλεεινὴν μας κατάστασιν! Ἴδετε ἐδῶ τοὺς ναοὺς καταπατημένους, ἐκεῖ τὰ τέκνα μας ἀρπαζόμενα διὰ χρῆσιν ἀναιδεστάτην τῆς ἀσελγοῦς φιληδονίας τῶν βαρβάρων τυράννων μας, τοὺς οἴκους μας γεγυμνωμένους, τοὺς ἀγροὺς μας λεηλατισμένους καὶ ἡμᾶς αὐτοὺς ἐλεεινὰ ἀνδράποδα. . . Εἰς τὴν Ῥώμην ἕνας τοῦ Καίσαρος φίλος, σείων τὴν αἵματωμένην χλαμύδα τοῦ τυράννου, ἐγείρει τὸν λαόν. Τί θέλετε κάμει σεῖς, ὦ Ἑλληνες, πρὸς τοὺς ὁποίους ἡ πατρίς γυμνὴ δεικνύει τὰς πληγὰς της; . . Ἄς συγχροτήσωμεν μάχην μεταξὺ τοῦ Μαραθῶνος καὶ τῶν Θερμοπυλῶν! Ἄς πολεμήσωμεν εἰς τοὺς τάφους τῶν πατέρων μας, οἱ ὅποιοι, διὰ νὰ μᾶς ἀφήσουν ἐλευθέρους, ἐπολέμη-

σαν καὶ ἀπέθανον ἐκεῖ. . . Τῶν βαρβάρων Περσῶν. . . τοὺς βαρβαροτέρους καὶ ἀνανδροτέρους ἀπογόνους πρόκειται εἰς ἡμᾶς σήμερον μὲ πολλὰ μικρὸν κόπον νὰ ἐξαφανίσωμεν ἐξ ὀλοκλήρου ».

Ἐπίσης πεφυσημένη ἦτο προκήρυξις τις, ἣν ὁ γενικός τῆς εταιρίας Ἐφορος ἀπηύθυνε πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς Μολδαυίας καὶ τῆς Βλαχίας, ἥ, ὡς πομπωδῶς ἔλεγε, πρὸς τοὺς « Δάκας ».

Σείων τὴν κεφαλὴν βεβαίως θὰ ἤκουσεν ὁ ρουμῶνος χωρικός τὸ θαυμάσιον ἄγγελμα, καὶ πικρὰ χλεῦθ θὰ ἐφάνη εἰς τοὺς πλείστους, ὅτι ἔλλην πρίγκηψ, ὑπὸ φαναριωτῶν περικυκλούμενος, παρέστη ἐν ταῖς Ἡγεμονείαις ὡς ἄγγελος ἐλευθερίας. Ἀλλὰ καὶ οἱ Ἕλληνες αὐτοὶ δὲν εἶχον ἀφορμὴν νὰ χαρῶσιν ἐπὶ τῇ ἐνάρξει τῆς ἐπαναστάσεως αὐτῶν ἐπὶ ξένης γῆς. Ὅ,τι εἶχεν ἀρχίσει ἐν Σουλίῳ καὶ ἐξηκολούθει ἐν Πελοποννήσῳ μαρτυρεῖ τὴν αὐτοτελὴ ζωὴν, ἥτις ἐνεψύχου ἀρχήθεν τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος. Ἦν δὲ πράγματι ὀλέθριον λάθος ἡ ὑπὲρ τῆς ἐλληνικῆς ἐλευθερίας πρόσκλησις εἰς τὰ ὅπλα λαοῦ, ὅστις οὐδὲν ἤθελε νὰ ἀκούσῃ περὶ Ἑλλάδος· καὶ ἔνεκα τούτου ἀκριβῶς εἶνε σημαντικώτατον, ὅτι ἡ βόρειος αὕτη ἐξέγερσις ἀπέτυχεν οἰκτρῶς, ἐνῷ οἱ ἔθνικοι κατὰ τὴν μεσημβρίαν ἀγῶνες ἤγαγον εἰς τὴν ἐθνικὴν ἀνεξαρτησίαν.

Ὡς ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς εταιρίας διεχωρίσθη ἡ δραστικὴ δύναμις καὶ ἡ πατριωτικὴ τόλμη ἀπὸ τοῦ δισταγμοῦ καὶ τῆς πρὸς τὸ πράττειν δειλίας, οὕτως ἀπεχωρίσθησαν ἐπίσης κατὰ τὸν μέγαν τῶν γεγονότων ροῦν τὰ καθαρῶς ἐθνικὰ καὶ τὰ παρείσακτα ξένα στοιχεῖα. Ἀληθῶς! ἡ θεία πρόνοια αὕτῃ ἐνεχάραξεν ἐπὶ τῆς πύλης τοῦ νέου ἐλληνικοῦ δημοσίου βίου τὴν παραίνεσιν ἐκείνην, ἣν πρὸ χιλιετηρίδων ἤδη παρήνει τοῖς Ἀθηναίοις ὁ Δημοσθένης, λέγων: « ὑμῶν αὐτῶν ἔστε ».

BIBLION TRITON.

ΤΟ ΕΥΦΡΟΣΥΝΟΝ

ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ ΕΤΟΣ

1821.

Ἐκ τῆς φορᾶς τῶν πραγμάτων, ἣν ἀπεκαλύψαμεν, οὐδὲν ἐγνώρι-
ζεν οὔτε ὑπώπτευν ὁ σύγχρονος κόσμος· εἶνε δὲ τοῦτο εὐεξήγητον,
ἅπου καὶ σήμερον ἔτι διέμεινεν ἐν τῷ σκότει ὁ βαθυτέρος τῶν γεγο-
νότων σύνδεσμος. Ὁ κόσμος ἡγνόει, ὅτι κατὰ τὸν Δεκέμβριον ἡδὴ
τοῦ 1820 ἐκυμαίνετο ἡ σημαία τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας ἐπὶ τῆς
ἄκροπόλεως Κιάφας, καὶ ὅτι ἡ ἀνάστασις τῶν Σουλιωτῶν ἦν ὁ πρό-
δρομος τῆς καταιγίδος κονιορτός. Ἐλάλουν μὲν περὶ τῆς ἀποστασίας
τοῦ Ἀλῆ-Πασσᾶ, ἀλλ' ὀλίγιστοι ὑπώπτευν, ὅτι ὁ ἔσχατος θανάσι-
μος ἀγὼν τοῦ ἡπειρώτου τυράννου ἐσήμαινε τὴν ἐλευθέρωσιν τῆς
Ἑλλάδος.

Ὅτε τὸ ἄγγελμα τῆς ἐγέρσεως τοῦ Ὑψηλάντου ἔφθασεν εἰς Δαί-
βαχ, ὅπου οἱ τῆς Εὐρώπης ἡγεμόνες καὶ διπλωμάται συμπαρακά-
θηντο δικάζοντες τὴν νεαπολιτικὴν ἐπανάστασιν, ὀλίγη τὸ κατ' ἄρ-
χὰς ἀπεδόθη σημασία εἰς τὸν ἀνατολικὸν ἐκεῖνον ἀντιπερισπασμόν.
«Αἱ ταραχαὶ τῆς Βλαχίας δὲν μὲ ταραττουσιν» ἔγραφεν ὁ Γέντζ
τὴν 12 Μαρτίου 1821. «Ἐν ἄλλοις καιροῖς οὐδεμιᾶς προσοχῆς ἤθε-
λον ἀξιώσῃ αὐτάς, σήμερον ὁμως οἰονδήποτε στασιαστικὸν κίνημα ἔχει
σοβαράν πως τὴν ὄψιν. Ἐπειδὴ ἐντούτοις ἡ Πύλη διώρισεν εὐθὺς τὸν
Καλλιμάχην ἡγεμόνα τῆς Βλαχίας, καὶ θέλει ἀποστείλῃ αὐτόν, ὡς
ἐλπίζω, χωρὶς ἀναβολῆς, πιστεύω ὅτι τὸ κακὸν δὲν θέλει λάβει μεί-
ζονας διαστάσεις. Ἄν ᾗτο ἐπανάστασις τῶν βογιάρων κατὰ τοῦ
ἡγεμόνος καὶ κατὰ τῆς Πύλης, ἤθελον ἐκλάβῃ τὸ πρᾶγμα πολὺ σπου-

δαιότερον· εἶνε ὁμως ἐπανάστασις τοῦ χειρίστου συρφετοῦ κατὰ τῶν βογιάρων, ἐπομένως καὶ κατὰ τῶν ἡγεμόνων καὶ κατὰ τῆς Πύλης, καί τοι ὑποκρίνεται πρὸς αὐτὴν ὁ συρφετὸς ἐκεῖνος σέβας μόνον καὶ ὑπακοήν. "Ο,τι ῥηθῇ πιθανῶς ἐν Βιέννῃ περὶ τῶν μυστικῶν αἰτίων τοῦ γεγονότος τούτου, εἶνε ἐντελῶς ἀθάσιμον, ὡς δύναμαι θετικῶς νὰ σᾶς βεβαιώσω. Αἱ δύο γειτνιάζουσαι αὐλαὶ βλέπουσι τὸ πρᾶγμα ἐκ τῆς αὐτῆς ὁλως ἐπόψεως, καὶ ἐξηγήθησαν περὶ τούτου πρὸς ἀλλήλας ἐμπιστευτικώτατα, εἰλικρινέστατα καὶ εὐγενέστατα » (1). 'Ο δὲ κόμης Νέσσελρωδ, ὅπως ἐξασθενήσῃ τὴν περὶ ῥωσικῆς συνενοχῆς ὑποψίαν, καὶ βεβαιώσῃ τὴν ὑπὸ τοῦ Γέντζ φημιζομένην ἁρμονίαν τῶν μεγάλων ἀνακτοβουλίων, εὐθὺς μετὰ τὸ ἄγγελμα τῶν ἐν Βλαχίᾳ ταραχῶν ἐπέστειλεν ἑγγραφον πρὸς τὸν ἐν Βουκουρεστίῳ γενικὸν Πρόξενον, ἐν ᾧ, ἐξαίρων τὴν ὀλεθρίαν συγγένειαν τῆς ἐπαναστάσεως πρὸς τὴν ἰσπανικὴν καὶ νεαπολιτικὴν, παρίστα αὐτὴν ὡς « ἔργον ὁμάδος τινὸς ἐπιόρκων στρατιωτῶν, ἥτις ἀνοίγουσα τὴν θύραν εἰς τὰς ταραχὰς ἐν Μαδρίτῃ καὶ ἐν Βλαχίᾳ, ἐν Δισβῶνι καὶ ἐν Νεαπόλει, ἐτόλμα τὰ πάντα, ἵνα πάντα καταστρέψῃ ». 'Ισως ἐπιστεύθῃ ἐν Αἰῖδαχ, ὅτι ἤρκει τοιαύτη τις ἔντονος διακοίνωσις, πρὸς ἀπόσβεσιν τοῦ ὄρημητικοῦ ἐκείνου ἀλλὰ βραχυχρονίου πυρός, ὅπερ ἀνεδίδεδο ἀπὸ δυσμῶν εἰς ἀνατολάς. Σοβαρώτερον ὁμως συνωφρυνθήσαν τὰ μέτωπα, ὅτε, συγχρόνως πρὸς τὸ ἄγγελμα τῆς ἐν Πεδεμοντίῳ ἐκρήξεως τῆς ἐπαναστάσεως, ἔφθασαν λεπτομερέστεραι εἰδήσεις περὶ τῆς ἐκτάσεως καὶ τοῦ σπουδαίου τῆς ἑλληνικῆς ἐξεγέρσεως, καὶ ἐπιστολαὶ συνάμα τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου καὶ τοῦ Μιχαήλ Σούτσου πρὸς τὸν Τσάρον, ἐξ ὧν κατεφαίνετο ὅτι ὀλόκληρος ἡ τοῦ Αἴμου χερσόνησος διετέλει ἐν ἀναθρασμῷ. « Πᾶσαι αἱ εὐγενεῖς τῶν ἐθνῶν ὁρμαί, » ἔγραφεν ὁ Ὑψηλάντης ἐξ Ἰασίου τὴν 8 Μαρτίου, « πηγάζουσιν ἀπὸ θεοῦ, καὶ ἀναμφιβόλως ἐκ θείας ἐμπνεύσεως ἐγείρονται σήμερον οἱ Ἕλληνες ἄθροισι, ὅπως ἀποσείσωσι τὸν βδελυρὸν ζυγόν, ὅστις βαρύνει ἐπ' αὐτῶν ἀπὸ τεσσάρων ἡδὴ αἰώνων. Πλέον ἢ διακόσiai ἀναφοραὶ, φέρουσαι ὑπὲρ τὰς 600,000 ὀνομάτων προϋχόντων πάσης τάξεως καὶ ἐπαρχίας τῆς Ἑλλάδος μὲ καλοῦσιν εἰς τὴν ἀρ-

(1) Βλ. Μενδελσῶνος Βαρθόλδου, Ἐπιστολαὶ τοῦ Γέντζ πρὸς τὸν Πιλάτ. II. σελ. 40.

χηγίαν, ἵνα νικήσω ἢ ἀποθάνω μετ' αὐτῶν. Τὴν στιγμὴν ταύτην νικῶσιν οἱ ὀπλαρχηγοὶ τῆς Ἡπείρου τοὺς στρατοὺς τοῦ Σουλτάνου, οἱ Σουλιῶται καὶ οἱ Πάργιοι ἐπιστρέφουσιν εἰς τὴν πατρίδα τῶν, κηρύττοντες ἑαυτοὺς ἐλευθέρους, καὶ τὰ ὄρη τῆς Ἑλλάδος πάντα ἐκάλυψαν φοβεροὶ τῆς ἐλευθερίας πρόμαχοι. Ἡ Πελοπόννησος καὶ τὸ Αἰγαῖον κινοῦνται, ἡ Κρήτη ἀνίσταται, ἡ Σερβία, ἡ Βουλγαρία, ἡ Θράκη καὶ ἡ Μακεδονία σπεύδουσιν εἰς τὰ ὄπλα, ἡ Βλαχία καὶ ἡ Μολδαυία ἀποτινάσσουσι τὸν ζυγόν, καὶ οἱ περίτρομοι τοῦρκοι ἴστανται ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ ἡφαιστείου, ὅπερ εἶνε ἔτοιμον νὰ τοὺς καταπῇ». Συνάμα δὲ παρεκάλει ὁ πρίγκηψ Σούτσος τὸν Τσάρον νὰ διατάξῃ ῥωσικὸν στρατὸν νὰ εἰσέλθῃ εἰς Μολδαυίαν, ἵνα γείνῃ οὕτως ὁ σωτὴρ τῆς χώρας. Διότι, μέλλοντος τοῦ Ὑψηλάντου νὰ προχωρήσῃ ἀνυπερθέτως εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἤθελεν ἐκτεθῇ ἀνυπεράσπιστος ἡ Μολδαυία εἰς τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων καταστροφὴν. Αἱ ἐπιστολαὶ αὗται παρήγαγον μεγίστην ἐν Λαϊβαχ ἐντύπωσιν, ἄλλην ὅμως, ἐννοεῖται, παρ' ἣν οἱ γράφοντες προσεδόκων. Πᾶσαι αἱ δυνάμεις τῆς ἀντιδραστικῆς μερίδος ἀφυπνίσθησαν, ὁ δὲ Γέντζ ἠσθάνθη ἑαυτὸν ἰσχυρότερον παρὰ ποτε, ὅτε ἔφθασαν αἱ καταπληκτικαὶ εἰδήσεις, καὶ ἐλησμόνησεν ἐνώπιον τοῦ τὸ γενικὸν ἀπειλοῦντος κινδύνου τὴν προσωπικὴν ζημίαν, ἣν ὑφίστατο ἐκ τῆς στεριεύσεως τῶν πηγῶν τοῦ βλαχικοῦ χρυσίου. Πρὸ πάντων ἔπρεπε νὰ συγκρατήσῃ τὸν Τσάρον. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος, ὅστις οὐδὲν ἐκ τῶν ἐνεργειῶν τῶν πρακτόρων αὐτοῦ ἐγνώριζε, καὶ δυσκόλως ἠδύνατο νὰ ὑποθέσῃ, ὅτι ὁ ἐγγύτατος αὐτῷ καὶ οἰκειότατος ἔμπιστος εὐνοούμενος, ὁ κόμης Καποδίστριας, ἦν ἀναμεμιγμένος εἰς τὰ γενόμενα καὶ εἶχε σαγηνεύσει τὸν Ὑψηλάντην δι' ὑποσχέσεων ῥωσικῆς συνδρομῆς, δὲν ἠδύνατο νὰ ἀπαρνηθῇ χάριν τοῦ ἐλληνικοῦ ἀγῶνος τὰς ἀντεπαναστατικὰς ἀρχάς, ἃς πρὸ μικροῦ ἔτι εἶχεν ἐπισήμως ἀναγνώρισει ἐν τῷ ἐλληνικῷ ζητήματι, καὶ πλέον ἢ ποτε ἀδιστάκτως ἐτράπη τὴν ὁδὸν τῆς μεττερνιχείου πολιτικῆς. Τὴν 14 Μαρτίου μετὰ τῆς 7^{ης} καὶ 8^{ης} ὥρας ἐγένετο ἐν Λαϊβαχ ἡ συνέντευξις ἐκείνη παρὰ τῷ αὐτοκράτορι Φραγκίσκῳ, ἣν ὁ Γέντζ ἀποκαλεῖ « ἐν τῶν μεγίστων καὶ σπουδαιωτάτων γεγονότων τοῦ καιροῦ ». Οὐδεὶς ἄλλος παρὴν ἐν τῇ συνεγτεύξει, πλὴν τοῦ Μέττερνιχ, τοῦ Βέρνστορφ

καὶ τῶν δύο αὐτοκρατόρων. Ὁ Τσάρος διεβεβαίωσεν ἐπισημότατα ὅτι διέμενε πιστὸς εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς ἀγίας συμμαχίας, καὶ ὅτι ἦν ἐχθρὸς κατ' ἀρχὴν τῆς ἐπαναστάσεως, καὶ ὑπεσχέθη εἰς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Αὐστρίας ἐπικουρικὸν σῶμα 95,000 ῥώσων. Ἐλάλησε δὲ μετὰ τοσούτου ζήλου, ὥστε ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωσήφ καὶ οἱ δύο ὑπουργοὶ συνεκινήθησαν βαθύτατα, ὅτε δὲ ἐκεῖνος ἠγέρθη καὶ οἱ ἄλλοι τῷ ἐξέφραζον ζωηρότατα τὸν θαυμασμόν ὃν ἡσθάνοντο, ἀπήντησεν ἐκ βάθους ψυχῆς: «Ὁχι εἰς ἐμέ, Κύριοι, ἀλλ' εἰς τὸν θεὸν πρέπει νὰ ἀπευθύνητε τοὺς λόγους σας· ἂν σώσωμεν τὴν Εὐρώπην, αὐτοῦ τὸ θέλημα θέλει γίνεαι». Εἰς τὸ ὕψος ἐκεῖνο τοῦ μυστικισμοῦ καὶ τῆς ἐξ ἀποκαλύψεως πολιτικῆς ἰστάμενος ὁ Τσάρος, ἦν ἀπρόσιτος βεβαίως εἰς τὰς εἰσηγήσεις τῶν μυστικῶν φίλων τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως, καὶ οὐδέποτε ἠδύνατο ἀκαιρότερον νὰ πιστεύσῃ ὁ Ὑψηλάντης ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἠθελεν ἀναλάβει τὸ ἔργον ὑπερμάχου τοῦ σταυροῦ κατὰ τοῦ Ἰσλάμ καὶ σωτῆρος τῆς Ἑλλάδος. «Ἀπέναντι τοῦ Ὑψηλάντου», ἔγραφε θριαμβευτικῶς ὁ Γέντζ, «καταφαίνεται ὁ αὐτοκράτωρ ἐν πάσῃ αὐτοῦ τῇ δόξῃ, καὶ θέλει δώσει πάλιν εἰς τοὺς ἐξ ὑπαγίου πολιτικούς ἐν καλὸν μάθημα, ὅπερ θέλει καταπλήξῃ αὐτοὺς ὅσον καὶ ἡ φαυλότης τῶν παρθενοπαίων φίλων των». Πράγματι δὲ ἡ ἐξέγερσις τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου ἀπεδοκιμάσθη ὀριστικῶτα ὑπὸ τῆς Ῥωσίας. Ὁ πρίγκηψ διεγράφη ἐκ τῶν καταλόγων τοῦ Ῥωσικοῦ στρατοῦ· εἰς τὸν διοικητὴν τοῦ παρὰ τὸν Προῦλον ἐπιτηρητικοῦ σώματος ἐδόθη ἡ ῥητὴ διαταγὴ, νὰ μὴ ἀναμιχθῇ ὑφ' οἰανδήποτε πρόφασιν, εἴτε ἐμμέσως εἴτε ἀμέσως, εἰς τὰς ταραχὰς τῶν Ἡγεμονειῶν, καὶ διὰ τοῦ βαρῶνος Στρογανῶφ ἐδηλώθη εἰς τὸ Διδάκνιον, ὅτι ἡ πολιτικὴ τῆς Ῥωσίας εἶνε πάντῃ ξένῃ τῶν σκευωριῶν, αἵτινες τείνουσιν εἰς διατάραξιν τῆς ἡσυχίας ἐν τουρκικαῖς ἐπαρχίαις. Αὐτὸν τὸν κόμητα Καποδίστριαν ἔλαχεν ὁ σκληρὸς κλῆρος τῆς συντάξεως τῆς πρὸς τὸν Ὑψηλάντην ἀποκηρυκτικῆς ἐπιστολῆς τοῦ Τσάρου. Ἄν δὲ ἡ περὶ τοὺς διπλωματικούς δόλους καὶ τὰ ψεύδη διατριβὴ δὲν εἶχεν ἀποπνίξει ἐντελῶς ἐν τῷ στήθει τοῦ Ἰονίου τὸ αἶσθημα τῆς τιμῆς καὶ τῆς πίστεως, ἔσπαιρε βεβαίως ἡ καρδία του, ἐπιστέλλοντος πρὸς τὸν φίλον ἐκεῖνον, ὃν κρυφίως εἶχεν ἐνθαρρύνει, διδάγματα περὶ τῆς «ἀνοίας, ἥτις παράγει τοὺς ἀνθρώπους τοῦ κατ'

ἡμᾶς αἰῶνος εἰς τὴν ἐν τῇ λήθῃ τῶν κυριωτάτων αὐτῶν καθηκόντων ἀναζητήσιν τοῦ ἀγαθοῦ ἐκείνου, ὅπερ μόνον ἡ ἀκριβὴς ἐκπλήρωσις τῶν θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν ἀξιωματῶν ἐπαγγέλλεται ».

« Εἶνε βεβαίως ἐν τῇ φύσει τοῦ ἀνθρώπου, » λέγει ἡ ἀπὸ 26 Μαρτίου 1821 αὐτοκρατορικὴ ἀπάντησις πρὸς τὸν Ὑψηλάντην, « νὰ ζητῇ βελτίωσιν τῆς καταστάσεώς του, καὶ πολλὰ ἀναμφιβόλως ἐμπνέουσιν εἰς τοὺς Ἕλληνας τὴν ἐπιθυμίαν νὰ μὴ μείνωσι πάντοτε ξένοι τῆς ἰδίας αὐτῶν τύχης· ἀλλὰ δύνανται ἄρά γε νὰ ἐπιτύχωσι τοῦ σκοποῦ των δι' ἐπαναστάσεως καὶ ἐμφυλίου πολέμου ; . . . Οὐδεμίᾳ ἔμμεσος ἢ ἄμεσος βοήθεια δύναται νὰ δοθῇ αὐτοῖς παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος, διότι ἤθελεν εἶναι ἀνάξιον αὐτοῦ νὰ ὑπονομεύσῃ τὰ θεμέλια τοῦ τουρκικοῦ κράτους διὰ τῆς ἐπονειδίστου καὶ ἐνόχου ἐνεργείας μυστικῆς ἐταιρίας. . . Ὁφελήθητε ἐκ τῆς σωτηρίου ταύτης παραινέσεως, ἐπανορθώσατε τὸ κακόν, ὅπερ ἐπροξενήσατε, καὶ προλάβετε τὰ δυστυχήματα, ὅσα ἐπισύρετε ἐπὶ τὴν ὠραίαν καὶ ἀτυχὴ ἡμῶν πατρίδα ». Ὁ ὧς Νέσσελρωδ προσέθηκεν εἰς τὴν αὐτοκρατορικὴν διαταγὴν, ὅτι ὁ Ὑψηλάντης ὤφειλε νὰ μὴ προχωρήσῃ περαιτέρω, ἀλλὰ τούναντίον νὰ ἀπολύσῃ, εἰ δυνατόν, ὅσους ταισιάζονται εἶχεν ἀποπλανήσει, καὶ ἂν τυχὸν εἶχε δικαίως κατὰ τῆς Πύλης ἀπαιτήσεις, νὰ ὑποβάλῃ αὐτὰς διὰ τοῦ βαρῶνος Στρογανώφ, ὅστις εἶχε λάβει τὰς δεούσας περὶ τούτου ὁδηγίας. Τὸ ἥπιον ἦθος, ὅπερ ἡσμένιζεν ὁ Τσάρος, καὶ ἡ τῆς οἰκογενείας καὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ Ὑψηλάντου ἀνασχοπὴ, ἣν ἐπεδείκνυε πάντοτε, δὲν ἀνέστειλαν ἐν τούτοις τὴν ὑπὸ τῆς Ῥωσίας πραγματικὴν ἀποκλήρυξιν τῆς ἐπιχειρήσεως τῆς ἐταιρίας, καὶ εὐλογος ἦτο ἡ τοῦ Γέντζ ἀγαλλίασις, γράφοντος: « Οὐδὲν πλέον ἄλλο αἶσθημα ἔχω ἐν ἐμοὶ ἢ τὸ τῆς ἀναμενούσης ἡμᾶς ἐντελοῦς νίκης, οὐχὶ μόνον κατὰ τῆς Νεαπόλεως, ἀλλὰ κατ' ὅλου τοῦ ἔθρου. Ὅτε σήμερον ἀνέγνω τὴν πρὸς τὸν Ὑψηλάντην ἀπάντησιν τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου, — ἔγγραφον ἀθάνατον, διαλύον μυριάδας ὅλας ἐλεεινῶν ὑπονοιῶν καὶ φόβων — εἶπον κατ' ἐμὲ βαθύτατα συγκεκινημένοι: ὁ Θεὸς μάχεται ὑπὲρ ἡμῶν καὶ μεθ' ἡμῶν! Τὰ ἐδῶ συμβαίνοντα εἶνε θαῦμα, ὅπερ ὑμεῖς τοῦλάχιστον δὲν θέλετε παραγνώρισεῖ ».

Ὁ Γέντζ ἀνεγνώριζε τὰς σπουδαίας συνεπειάς, ἃς ἠδύναντο νὰ ἔχωσιν αἱ ἀνατολικαὶ περιπλοκαὶ ὡς πρὸς τὰς σχέσεις ἀκριβῶς με-

ταξὺ Αὐστρίας καὶ Ῥωσίας· ὁμολογεῖ δὲ εἰς τὸν ἔμπιστον αὐτοῦ Πιλάτ, ὅτι πολλὰ τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ γενομένων δικαιολογοῦσι τὴν ὑποψίαν του, ὅτι δόλια μηχανᾶται ἡ Ῥωσία· αὐτὸς ὁμως, γράφει, εἶνε « εἰς τῶν ἕξ ἢ ἑπτὰ ἀνθρώπων, οἵτινες γνωρίζουσι τὸ μυστήριον τοῦ βίου τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἐνῷ ἑκατομμύρια ὅλα διατελοῦσιν ἐν βαθυτάτῃ σκοτίᾳ », καὶ τοῦτο ἐνθαρρύνει καὶ φαιδρύνει συνάμα τὰς περὶ τοῦ μέλλοντος ἐλπίδας αὐτοῦ. Τὸ μυστήριον ἐκεῖνο εἶνε εὐνόητον σήμερον· ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ Ἀλεξάνδρου ὑπερίσχυεν ὁ φόβος τῶν ἐπαναστάσεων τῆς πρὸς τοὺς Ἑλλήνας ἀγάπης. Ἐνόσω δὲ διήρκεσεν ἡ ἐν Λαϊβαχ σύνοδος, πᾶσαν αὐτῶν τὴν προσπάθειαν κατέβαλον οἱ αὐστριακοὶ πολιτικοί, ὅπως ἐκρίζωσωσι τὰς κρυφίας ἐλληνικὰς συμπαθείας τοῦ Τσάρου, πολεμήσωσι τὴν ἐπιρροὴν τοῦ εὐνοουμένου ἑλληνος ὑπουργοῦ Καποδιστρίου, καὶ παραστήσωσι τὰ φυσικὰ γεγονότα τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως ὡς τεχνητὸν προῖον πολιτικῶν φαντασιατικῶν ἐνεργειῶν. Ὀλίγας πρὸ τῆς διαλύσεως τῆς συνόδου ἡμέρας, τὴν 7 Μαΐου 1821, συμπεριέλαβεν ὁ Μέττερνιχ τὰς τοῦ Τσάρου καὶ τοῦ αὐτοκράτορος Φραγκίσκου σκέψεις καὶ φράσεις ἐν « ὑπομνήματι περὶ τῶν ἐλληνικῶν πραγμάτων », ἐν ᾧ ὀριστικώτατα δηλοῦται, ὅτι ἡ ἐλληνικὴ ἐπανάστασις δὲν προήλθεν ἐξ ἐθνικῆς ἐνεργείας, οὔτε πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς συνέπεια τῆς τουρκικῆς καταπιέσεως, ἀλλ' εἶνε ἄμεσον προῖον σχεδίου ἐκ μακροῦ χρόνου παρεσκευασμένου κατὰ τοῦ φοβεροῦ εἰς τοὺς ἀνατροπεῖς συνδέσμου, ὃν εἶχον συνάψει οἱ μονάρχαι τῆς Ῥωσίας καὶ Αὐστρίας ἐπὶ σκοπῷ συστηματικῆς συντηρήσεως καὶ ἀνορθώσεως. « Πῶς εἶνε δὲ ἐν γένει δυνατόν, γράφει, νὰ ἐκινήθῃ ἡ ἐλληνικὴ ἐπανάστασις πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους, ἀφοῦ τὸ ἔθνος αὐτὸ ἐξέπεσε κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας εἰς τὰς ἐσχάτας βαθμίδας τῆς ἐθνικῆς παραφθορᾶς ; *Οὐχί· εἶρε δὲ διχονοίας, ριπτομένη μεταξὺ Αὐστρίας καὶ Ῥωσίας*, καὶ μέσον, ὅπως συνδουλισθῇ μὲν ἡ ἀντιδυναστικὴ πυρκαϊά, περιέλθῃ δὲ ὁ ἰσχυρότατος τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας ἀρχηγὸς εἰς δύσκολον πρὸς τοὺς ὁμοπίστους αὐτοῦ θέσιν, καὶ ἐρεθισθῇ τὸ ῥωσικὸν ἔθνος κατὰ τῆς πολιτικῆς τοῦ ἡγεμόνος του· μέσον τέλος, ὅπως ἀναγκασθῇ οὗτος νὰ ἀποτρέψῃ τὰ βλήματα αὐτοῦ ἐκ τῆς Δύσεως καὶ ἀτενίσῃ αὐτὰ ἐντελῶς πρὸς τὴν Ἀνατολήν ». Ἐκ τοῦ μέχρι σή-

μερον ἀγνώστου τούτου ὑπομνήματος συνάγεται εὐκόλως τὸ σύστημα, ὅπερ ἠκολούθησε τοῦ λοιποῦ τὸ αὐστριακὸν ἀνακτοβούλιον ἐν παντὶ ζητήματι ἀφορῶντι τὴν Ἑλλάδα, καὶ ἡ πολιτικὴ ἦν ἡσπασατο πάντοτε ὁ Μέττερνιχ μετὰ σπανίας δογματικῆς ἐπιμονῆς (1). Τὸ αὐτὸ πνεῦμα κατεφαίνετο καὶ ἐν τῇ « διακηρύξει τῶν συμμάχων Δυνάμεων », καὶ ἐν τῇ ἀπὸ 12 Μαΐου 1821 αὐστριακῇ ἐγκυκλίφ. Κατ' αὐτὴν δὲ τὴν τελευταίαν ἐν Λαϊδαχ συνδιάλεξιν τοῦ αὐστριακοῦ κυβερνήτου καὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου ἀπεφασίσθη, μηδέποτε νὰ παρεκκλίνωσι τῶν ἐν τῷ ὑπομνήματι ἐκείνῳ « περὶ τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων » τεθειμένων ἀρχῶν. Καθ' ἣν δὲ περίπτωσιν ἤθελεν ἐπικρατήσει ἡ ἀναρχία ἐν Τουρκίᾳ καὶ ἀπειλήσει οὕτω τὴν ἡσυχίαν τῶν δύο κρατῶν, ἔμελλε νὰ προκληθῇ ἄμεσος συνεννόησις τῶν μεγάλων εὐρωπαϊκῶν αὐλῶν περὶ παντὸς ληπτέου μέτρου.

Ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις ἐφαίνετο εἰς τοὺς αὐστριακοὺς διπλωμάτας διττῶς ἀπαίσιον γεγονός, τὸ μὲν ὡς οἰωνὸς νίκης τῆς ἐπαναστάσεως ἐν Εὐρώπῃ, τὸ δὲ ὡς οἰωνὸς ἐπίσης τῆς κατὰ τὴν Ἀνατολὴν ἐπικρατήσεως τῆς Ῥωσίας, καθότι οἱ Ἕλληνες ἐθεωροῦντο ὡς εὐχερῇ ὄργανα τῆς ἀπὸ βορρᾶ φιλοδοξίας. Ἀντὶ νὰ ἐπισκοπήσωσιν ἐκ μιᾶς ἀνωτέρας περιωπῆς τὰς δύο ἐκείνας πιθανότητας, καὶ μηδενίσωσιν αὐτάς διὰ τολμηρᾶς πολιτικῆς πρωτοβουλίας, συνέπλεξαν αὐτὰς στενῶς πρὸς ἀλλήλας. Ἀπέναντι τοῦ Τσάρου εἶχον πάντοτε διὰ στόματος τὴν ἀλληλεγγύην τῶν μοναρχικῶν συμφερόντων, καὶ ἐπίστευον ὅτι εἶχον δεσμεύσει αὐτόν, παριστῶντες τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν ὡς τόλμημα κατὰ τῆς ἡσυχίας τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς ῥωσο-αυστριακῆς συμμαχίας. Ἀλλ' ἤθελε μείνει ἄρά γε ἐπὶ μακρότερον δεδεμένος ὁ Τσάρος, καὶ ἤθελε τηρηθῇ παρὰ τῆς Ῥωσίας τὸ *Οὐδέποτε* ἐκεῖνο; Ἐννοεῖται, ὅτι ὁ Μέττερνιχ καὶ ὁ Γέντς κατελαμβάνοντα ἐνίοτε ὑπὸ τινος εἵδους ἀπειλίσιας, βλέποντες τὴν κατὰ τὴν τρίτην δεκαετηρίδα τοῦ αἰῶνος ἀνάπτυξιν τῶν πολιτικῶν γεγονότων. Διότι ἀφύπνιζον μὲν οὗτοι τὸν πρὸς τὰς ἐπαναστάσεις φόβον τοῦ Τσάρου, ἀλλ' ἡ κρυφία πρὸς τοὺς Ἕλληνας ἀγάπη τοῦ ἡδύ-

(1) Βλ. τὰ παραρτήματα. Πρβλ. καὶ τὸ ἄρθρ. (τοῦ συγγραφέως): « Ἡ ἀνατολικὴ πολιτικὴ τοῦ πρίγκηπος Μέττερνιχ », ἐν τῇ *Zeitschrift* τοῦ Sybel, τοῦ 1867, Σελ. 53, ἐπ.

νατο ἴσως πάλιν νὰ ταραῖξη τοὺς κύκλους των· ἐφαίνετο μὲν ἐπὶ τινα χρόνον ἡ ῥωσικὴ πολιτικὴ ἀσπαζομένη τῆς νομιμότητος τὰς ἀρχάς, ἀλλὰ ταχέως ἠδύναντο πάλιν νὰ ἐπικρατήσωσι τὰ ἐν τῇ Ἀνατολῇ συμφέροντα. Μόλις ἐξελθὼν τοῦ μεττερνιχείου σχολείου, ἠδύνατο πάλιν ὁ Τσάρος νὰ τείνῃ τὸ οὖς εἰς τὰ αἵρετικὰ διδάγματα, ὅσα πρὸς τὸ συμφέρον δῆθεν τῆς Ῥωσίας ἐδίδασκεν ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων ὁ Καποδίστριας. Ἄν λοιπὸν ὑπεστηρίζετο ὑπὸ τῆς Αὐστρίας τὸ Δι-
 θάνιον, οἱ Ἕλληνες ὠθοῦντο ἀναποδράστως εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς Ῥωσίας, καὶ καθίστατο ἀδύνατος εἰς τὸν Τσάρον ἡ ἐκ λόγων νομιμότητος λήθη τῶν ἐντολῶν τῆς φιλανθρωπίας καὶ τῆς θρησκείας.

Μία μόνη ὑπῆρχε τοῦ διλήμματος ἐξόδος: νὰ ὑποστηρίξωσι τοὺς ἐθνικοὺς πόθους τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἀπελευθερῶντες αὐτοὺς νὰ τοὺς καταστήσωσιν ἰσχυροὺς, ὅπως ἀντιστῶσιν εἰς τὰ σαγηνεύματα τῆς ῥωσικῆς φιλοδοξίας. Ὁ πρίγκηψ Μέττερνιχ ἤλπιζεν, ὡς εἶδομεν, κοινὴν εὐρωπαϊκὴν ἐνέργειαν, καθ' ἣν περίπτωσιν ἐκορυפוῦτο ἐν Τουρκίᾳ ἡ ἀναρχία. Τοιαύτη ὅμως κοινὴ ἐνέργεια, ἥτοι συμμετοχὴ τῆς Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας εἰς τὴν εἰρηνοποίησιν τῆς Ἀνατολῆς, ἦτο δυνατὴ μόνον ἐὰν ἀπεπύετο ἡ τῆς νομιμότητος ἀρχὴ καὶ ἡ ὑπεράσπισις τοῦ τουρκικοῦ δικαίου, ἐλαμβάνετο δὲ ὡς ὁδηγὸς ἡ ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων ἐξημμένη κοινὴ γνώμη. Οἱ διὰ τοῦ ὑπὲρ ἐλευθερίας πολέμου ἰσχυρῶς ἀναρρίπισθέντες πόθοι τῶν λαῶν ἀνάγκη ἦτο νὰ τραπῶσι πρὸς τὴν Ἀνατολήν, ἐκεῖ δηλαδή, ὅπου καὶ τὰ σπουδαιότατα τῆς Αὐστρίας συμφέροντα ἠδύναντο νὰ προστατευθῶσι καὶ ἡ στρατιωτικὴ αὐτῆς δύναμις νὰ διατελῇ ἐν διαρκείᾳ ἀσκήσει. Ἐκεῖ, οὐ μόνον ἤθελε διαμφισβητηθῇ κατὰ τοῦ ἀπὸ βορρᾶ μηνστήρος ἡ λαμπροτάτη κληρονομία, ἥτις ἐκέντρισε ποτε ἐθνικὴν φιλοδοξίαν, ἀλλ' ἤθελεν ἀπασχοληθῇ συνάμα ἡ ἐθνικὴ φαντασία, καὶ ἰδέαι δόξης, ἰσχύος καὶ μεγαλείου ἤθελον γοητεύσει τὰ πνεύματα. Τοῦτο ὑπελείπετο εἰς ἐκτέλεσιν μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Ναπολέοντος. Ὁ αἰὼν ἡμῶν σήμερον κατέστη σκεπτικὸς καὶ κατὰχορος, περιφρονητικῶς δὲ προσβλέπει τὰ ὄνειρα τῆς νεότητός του καὶ τὸν φιλελληνικὸν αὐτοῦ ποτε ἐνθουσιασμόν. Ἀλλ' ὅπως δῆποτε καὶ ἂν κρίνῃ τις περὶ τῶν αἰσθημάτων ἐκείνων τῆς αὐταπαρνήσεως, ἅτινα ἐνεψύχουν τὴν τότε νεολαίαν, ἀδιάφορον τὰ αἰσθήματα ὑπῆρχον. Πάντῃ δὲ ἄλλως, ἢ οἱ ἐν Λαί-

βαχ διπλωμάται, συνεκινήθησαν τὰ ἔθνη ἐκ τοῦ ἀκούσματος τῆς ἐλληλικῆς ἐπαναστάσεως, καὶ ὅ,τι προϋξένησε βαρεῖαν μέριμναν εἰς ἐκείνους, εἰς τούτους ἐγέννησε περιχαρῇ ἐνθουσιασμόν. Ἡ Σαλαμίς καὶ ὁ Μαραθὼν ἦσαν εἰς ὅλων τὰ στόματα. « Τί θὰ ἦσο Ἑλλάς ἄνευ ἐλευθερίας, καὶ ἄνευ σοῦ τί θὰ ἦτο ὁ κόσμος ; » ἔψαλλεν ὁ γερμανὸς ποιητής. Ἀπὸ τῆς ἀκαδημαϊκῆς καθέδρας οἱ ἄνδρες τῆς ἐπιστήμης καὶ ἀπὸ τοῦ ἁμῶνος ἱεροκήρυκες πλήρεις θρησκευτικοῦ ἐνθουσιασμοῦ ἐξώτρυνον εἰς τὸν κατὰ τῆς ἡμισελήνου ἁγῶνα. « Ἄν τὰς ἡμέρας ἐκείνας ἐκκρύσσετο νέα σταυροφορία, » ὁμολογεῖ ὁ συντηρητικὸς αὐτὸς καὶ περιεσκεμμένος Πρόξες. Ὅσπεν, « ἤθελον ἀνανεωθῇ οἱ καιροὶ Πέτρου τοῦ Ἐρμηίτου ».

Γνώρισμα ἔμφρονος πολιτικοῦ εἶνε ἡ ἰκανότης εἰς χρησιμοποίησιν τῶν ξένων ἰνδαλμάτων καὶ ἡ ἐπωφελὴς ἐκμετάλλευσις τῶν πολιτικῶν παραφορῶν καὶ τῶν ἐνθουσιωδῶν ὀνείρων τῶν ἀνθρώπων, χωρὶς ἐκεῖνος νὰ τὰ συμμερίζηται. Οὕτως ὠφελήθησαν οἱ πάππαι ἀπὸ τῆς ἱπποτικῆς εὐσεβείας τοῦ μεσαιῶνος καὶ ἀπὸ τῶν σταυροφοριῶν· οὕτως ἐχρησιμοποιήθησαν ἐσχάτως αἱ ἐθνικαὶ ἰδέαι. Ὁ Μέττερνιχ ὅμως προϋτίμησε νὰ προσβλέπῃ ἀπὸ τῆς μονήρους σκοπιᾶς τῆς ἀνωτέρας διακαιολογικῆς ἐπόψεως τὰς πλάνας καὶ τὰ πάθη τῆς Εὐρώπης, καὶ νὰ μειδιᾷ ἐν μεγαλοπρεπεῖ εἰρωνείᾳ πρὸς τὰ ὄνειρα τῶν πολιτικῶν φανατικῶν καὶ τὰς παραφοράς τῶν φιλελλήνων, ὀχυρούμενος ὀπισθεν τῆς πολιτικῆς τῆς προσδοκίας καὶ τῆς πρὸς τὸν ῥοῦν τῶν γεγονότων ἀδιαφορίας, πολιτικῆς, ἥτις κατὰ βάθος ὑπηρετεῖ μόνον τὰ ῥωσικὰ συμφέροντα. Καί τοι δὲ τὸ ὑπόμνημα τῆς 27 Μαΐου εἶχον διαφεύσει τὰ γεγονότα, οὐχ ἤττον ὁ Μέττερνιχ ἐθεώρει πάντοτε τὴν ἐλληνικὴν ἐπανάστασιν ὡς κρίκον τῆς μεγάλης ἀλύσεως τῶν ἀνταρσιῶν καὶ τῶν στρατιωτικῶν συνωμοσιῶν, αἵτινες εἶχον κλονίσει τὴν Εὐρώπην μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ Ναπολέοντος, καὶ οἱ ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας μαχόμενοι Ἕλληνες ἦσαν δι' αὐτὸν ἐπίσης ἀξιόποινον γένος ὡς οἱ Καρβονάροι καὶ αἱ τῶν σπουδαστῶν μυστικαὶ πολιτικαὶ ἐταιρίαι. Ἐπιμένων οὕτω ἐν τῇ ἀπομονώσει τῶν ἀφηρημένων ἀρχῶν, ἐξετίθετο εἰς διπλοῦν κίνδυνον ὁ Μέττερνιχ· προσέκρουε κατὰ τῆς κοινῆς γνώμης τῆς Εὐρώπης, καὶ παρесеύαζε τὸ διπλωματικὸν σχῆμα μετὰ τῶν μεγάλων δυνάμεων, αἵτινες δὲν κατῴρθουν νὰ συμφωνή-

σωσι περὶ κοινῆς τινος ἐνεργείας ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Ὁ Τσάρος ἠδύνατο νὰ δεσμευθῇ οὐχὶ διὰ τῶν ἀξιωματῶν τοῦ ὑπομνήματος ἐκείνου, ἀλλὰ διὰ κοινῆς ἐνεργείας τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων· ἐκλιπουσῶν ὁμῶς τῶν εἰς τοιαύτην τινὰ ἐνέργειαν ἀναγκαίων προϋποθέσεων, ἐδόθη αὐτῷ ἡ ποθητὴ εὐκαιρία ὅπως παρεμβῇ μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Τούρκων στηριζόμενος ἐπὶ τῆς κοινῆς γνώμης τῆς Εὐρώπης, καὶ ἐπαναφέρῃ τὴν ῥωσικὴν ἐπὶ ἐπίσχυσιν ἐν τῇ Ἀνατολῇ.

Ἄν πράγματι ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ ἀντίγραφον ἰσπανικῶν καὶ ἰταλικῶν στρατιωτικῶν στάσεων, καὶ περιωρίζετο εἰς τὰς ἡγεμονείας μόνον καὶ εἰς πρόσωπα οἷα ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης καὶ ὁ Βλαδιμηρέσκος, ἤθελεν ἀρκέσει βεβαίως τὸ ἀπὸ τοῦ Λαΐδαχ ἀνάθημα, ἵνα τὴν καταπνίξῃ. Τὰ ἐν Ἰασίῳ δὲ καὶ Βουκουρεστίῳ γενόμενα δὲν ἦσαν πρόσφορα ὅπως ἀνυψώσωσι τὸν πρὸς τοὺς προμάχους τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας σεβασμόν.

Ἡ εἰς Ἰάσιον ἐμφάνισις τοῦ Ὑψηλάντου δὲν περιεποίησεν αὐτῷ τὴν κοινὴν συμπάθειαν. Ἦθελε δὲ πράξει οὗτος πολὺ φρονιμώτερον, ἂν καθίστατο τὸ στραταρχεῖον αὐτοῦ ἐν Ἰβραΐλᾳ, καὶ ἐγείρων ἐκεῖ ὀχυρωμένον στρατόπεδον, συνεκέντρον εἰς μίαν χεῖρα τὴν τε πολιτικὴν καὶ στρατιωτικὴν διοίκησιν ἀμφοτέρων τῶν ἡγεμονειῶν. Στηριζόμενος ἐπὶ τῆς Ἰβραΐλας, ἔπρεπε νὰ προσβάλῃ ταχέως καὶ νὰ σκορπίσῃ τὰς ἐν Δοβρούτζῃ ἀσθενεῖς τουρκικὰς δυνάμεις, νὰ καταλάβῃ τὰ ὑπὸ τὸ Γαλάζιον φρούρια, καὶ νὰ δεσπόσῃ οὕτω τοῦ Δουνάβεως ἀπὸ τῆς Ὀρσοβας μέχρι τῆς θαλάσσης. Ἀναγκαῖον ἐπίσης ἦτο νὰ κερδηθῇ ὁ λαὸς τῆς Ρουμουνίας, νὰ δοθῶσιν αὐτῷ ἀσφάλειαι κατὰ τῆς πίεσεως τῶν βογιάρων, οἵτινες κατέτρυχον τέως αὐτόν, καὶ νὰ εἰσαχθῇ δικαία καὶ ἴση τῶν φόρων διανομή. Ἀλλ' ὁ Ὑψηλάντης δὲν ἐνόησεν οὔτε τῆς πολιτικῆς οὔτε τῆς στρατιωτικῆς αὐτοῦ ἀποστολῆς τὴν ἐκπλήρωσιν. Μῆδὲ τὴν διοίκησιν ἐσκέφθη νὰ συγκεντρώσῃ, μήτε τὸν στρατὸν νὰ συναγείρῃ ἐντὸς ὠχυρωμένου στρατοπέδου καὶ νὰ καταστήσῃ ἀποθήκας. Ἐσυλλογίσθη μόνον νὰ διοικήσῃ τὰς ἡγεμονείας ὡς ῥωσικὴν τινα παρακαταθήκην, καὶ νὰ ἀναμείνῃ μέχρις οὗ ὁ βραχίων τοῦ Τσάρου ἤθελεν ἀναβιδάσει αὐτόν εἰς τὸν θρόνον τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου. Παρῆλθε δὲ εἰς μέσον μετὰ τοσοῦτου βρίθους, ὡς ἂν εἶχεν ἤδη περὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ τὸ βυζαντινὸν στέμμα.

Πρὸς τοὺς βογιάρους προσεφέρετο ὡς ἐὰν ἦσαν θαλαμηπόλοι, καὶ ὥρας ὀλοκλήρους ὤφειλον οὗτοι νὰ τὸν ἀναμένωσιν εἰς τοὺς ἀντιθαλάμους. Ἐξεφράζετο δέ, ὅτι σκοπὸν εἶχε νὰ καταργήσῃ τὰ προνόμια τῶν βογιάρων, καὶ νὰ εἰσαγάγῃ ἰσότητα δικαίων εἰς τὰς διαφόρους κοινωνικὰς κλάσεις· τοῦτο ἤθελεν εἶναι ἡ φυσικὴ συνέπεια τῶν πρὸς τὴν ἀριστοκρατίαν τοῦ τόπου περιφρονητικῶν αὐτοῦ τρόπων. Ἀποπύσας ὁμως πάλιν, συνεπεία παραστάσεων Ῥίζου τοῦ Νερουλοῦ, τὰς δημοκρατικὰς ταύτας ἰδέας, οὐδὲν ἄλλο κατώρθωσεν ἢ νὰ δυσαρεστήσῃ μόνον τοὺς βογιάρους, χωρὶς νὰ εὐχαριστήσῃ διὰ τοῦτου τὸν λαόν.

Καθ' ὅσον διέτριψεν ἀνωφελῶς ἐν Ἰασίῳ οὐδ' ἓνα διακεκριμένον Ῥουμουνον προσεῖλκυσε. Ὡσεὶ δὲ καταγαγὼν ἤδη τὴν κατὰ τῶν Τούρκων νίκην καὶ οὐδὲν πλέον ἄλλο ἔχων πρακτέον, διένεμεν ὁ Ὑψηλάντης στρατιωτικὰς καὶ πολιτικὰς θέσεις εἰς τὸ συνωθούμενον περὶ αὐτὸν σμῆνος συγγενῶν καὶ κολάκων. Ἠγέται ὀλίγων ἑκατοντάδων τυχοδιωκτῶν ἐδημιουργήθησαν στρατηγοί· τὸν δὲ πρίγκηπα Καντακουζηνόν, τὸν Δούκαν, καὶ τοὺς ἰδίους αὐτοῦ ἀδελφοὺς ἔθηκεν εἰς κεφαλὴν τοῦ ἐπιτελείου ἀμφοτέρων τῶν ἰδανικῶν αὐτοῦ στρατῶν καὶ τῶν λειψανδρούντων ταγμάτων του. Ἀποκρούων δὲ καὶ παραβλέπων τοὺς ἱκανωτάτους καὶ μᾶλλον σημαίνοντας ἄνδρας τοῦ τόπου, ὡς τὸν Γεωργάκην, τὸν Φαρμάκην, τὸν Σάβθαν καὶ τὸν Θεόδωρον Βλαδιμηρέσκον, τὰ στοιχεῖα δηλ. ἐκεῖνα, δι' ὧν μόνον ἡδύνατο νὰ διεξαχθῇ δραστηρίως καὶ ἀποτελεσματικῶς ἐπανάστασις, ἡνύνει καὶ ἀντήμειβε χαμερπεῖς παρασίτους, ὡς τὸν Βασίλειον ἐκεῖνον Καραβίαν, ὅστις, ἡγούμενος μικροῦ στίφους ἀρναουτῶν μισθοφόρων, εἶχεν ἐπιπεσὼν κατακόψει τὴν τουρκικὴν φρουρὰν τοῦ Γαλαζίου, λεηλατήσει τὸ Γαλάζιον αὐτό, βεβηλώσει ναοὺς καὶ διαπράξει παντὸς εἶδους αἵσχην, εἰς ἐγκαινισμὸν τῆς νέας ἐπαναστατικῆς ἐποχῆς. Ὅτε δὲ τοιοῦτοι ἀπόβλητοι εὕρισκον χάριν παρὰ τῷ Ὑψηλάντῃ, οὐδὲν παράδοξον ὅτι ἔκλεισε τοὺς ὀφθαλμούς, ὅτε ὁ συρφετὸς τοῦ Ἰασίου, μαθὼν τὰς ἐν Γαλαζίῳ γενομένας μιαιρότητας, ἐπέπεσε κατὰ τῆς ἀόπλου τουρκικῆς φρουρᾶς καὶ τῶν εἰρηνικῶν τούρκων ἐμπόρων, καὶ κατέσφαξεν αὐτοὺς ἀπαθέστατα. Αἱ ἐν Ἰασίῳ καὶ Γαλαζίῳ σκηναὶ ἐπανελήφθησαν πανταχοῦ ὅπου ὁ τουρκικὸς πληθυσμὸς διετέλει ἀνυπεράσπιστος ἀπέναντι τῶν ἀτάκτων ἄλβανων καὶ ἐλλήνων στρα-

τιωτῶν, ὧν ἡ ἀρπακτικότητα καὶ ἡ κακουργία περιεβάλλοντο τὸ ἐν-
 δυμα τοῦ πατριωτισμοῦ. Ὁ Ὑψηλάντης εἶχεν εὖρει κενὸν τὸ ἐν
 Ἰασίῳ ταμεῖον τῆς Ἑταιρίας· μὴ γνωρίζων δὲ πόθεν νὰ προμηθευ-
 θῇ τὰ εἰς τὴν μεγάλην ἐπιχείρησιν ἀναγκαῖα χρηματικὰ μέσα, ἐσα-
 γηνεύθη ὑπὸ τοῦ παραδείγματος τοῦ Καραβία. Οὕτω δὲ ἤρξατο τῆς
 διοικήσεως αὐτοῦ συλλαβὼν πλούσιόν τινα τραπεζίτην, ὃν κατηγό-
 ρησεν ὡς ἐχθρικῶς πρὸς τὴν ἐπανάστασιν διακείμενον, καὶ ὁ Παῦ-
 λος Ἀνδρέας ὑπῆρξεν εὐτυχής, κατορθώσας νὰ ἐξαγοράσῃ τὴν ἐλευθε-
 ρίαν τοῦ ἀντι 60,000 φλωρίων. Ἡ εὐκολος αὕτη μέθοδος καταναγ-
 καστικοῦ δανείου κατεθορύβησε τοὺς εὐπόρους Ῥουμούνους, οἵτινες
 ἤρξαντο μεταναστεύοντες εἰς Ῥωσίαν καὶ Αὐστροίαν. Ἡ νεωτεριστι-
 κή δὲ αὕτη τῶν Ἑταίρων ἐλευθερία τόσον ὀλίγον ἐφαίνετο εἰς τοὺς
 πλείστους ἐπιθυμητή, ὥστε ἐπόθησαν τὴν ταχεῖαν τῶν Τούρκων ἐπά-
 νοδον. Τέλος ἀπεφάσισεν ὁ ἐλευθερωτὴς νὰ καταλίπῃ τὸ ἐν Ἰα-
 σίῳ στραταρχεῖον αὐτοῦ καὶ τὴν Μολδαυίαν. Ἀπέδωκε πάλιν τὴν
 κυριαρχίαν τῆς χώρας εἰς χεῖρας τοῦ ἡγεμόνος Σούτσου, καὶ ἐκίνη-
 σε πρὸς τὴν Βλαχίαν μετὰ μικροῦ σώματος δισχιλίων ἀνδρῶν, οἵ-
 τινες πανταχοῦ διεσαλπίζοντο ὡς στρατὸς δέκα χιλιάδων. Ἀπὸ τῶν
 ὀρίων τῶν δύο ἡγεμονειῶν, τοῦ Φωξανίου, ἐξέδωκε πομπῶδες κήρυγ-
 μα πρὸς τοὺς Δάκας, σκοποῦν νὰ διαλύσῃ τὴν πρὸς τοὺς Ἑλληνας
 δυσπιστίαν τῶν κατοίκων, καὶ νὰ κεντρίσῃ αὐτοὺς εἰς κοινὴν κατὰ
 τῶν Τούρκων ἐξέγερσιν. Ξένος ὅμως ἔλθων, ξένος καὶ παρέμεινεν ὁ
 πρίγκηψ πρὸς τὸν μολδαυικὸν καὶ βλαχικὸν λαόν. Εἰρήσθω μόνον, ὅτι
 καὶ εἰς αὐτὸ τὸ στρατόπεδον οἱ ἀδελφοί του καὶ οἱ ἡγεμονικὸν ἀξίω-
 μα ἔχοντες εἰσῆρχοντο δι' ἰδιαιτέρας κλίμακος, καὶ ὅτι πανταχόθεν
 προέφαιναν ἡ βυζαντινὴ ἀλαζονεία. Ἐν Φωξανίῳ ἐνισχύθη ὁ τοῦ
 Ὑψηλάντου στρατὸς διὰ προσελεύσεων τοῦ Καραβία καὶ Ἀναστασίου
 τοῦ ἐξ Ἀργυροκάστρου, ἐμορφώθη δ' ἐκεῖ, κατὰ τὸ ἀρχαῖον θηβαϊκὸν
 παράδειγμα, ἱερός λόχος, οὔτινος τὰ μέλη, στολὴν φέροντα μελα-
 νὴν καὶ τὸ ἔμβλημα νεκρικῆς κεφαλῆς ἐπὶ τοῦ πύλου των, ὡμολό-
 γησαν τὴν ἀδιάσειστον ἀπόφασιν τοῦ νὰ νικῇσωσιν ἢ ν' ἀποθάνωσι.
 Πεντακόσιοι νέοι τῶν εὐγενεστάτων καὶ πλουσιωτάτων οἰκογενειῶν,
 ὧν οἱ πλείστοι βεβαίως λίαν ἀβορφεῖς διὰ τὰς τालαιπωρίας τῆς ἐκ-
 στρατείας, πάντες ὅμως θερμότατον ἐμπεφορημένοι ἐνθουσιασμόν ὑπὲρ

τοῦ πατρίου ἀγῶνος, κατετάχθησαν εἰς τὸ ἐκδικητήριον ἐκεῖνο σῶμα, ὅπερ ἔμελλε νὰ διακριθῇ τάχιστα διὰ τῆς πειθαρχίας καὶ τῆς γενναιότητός του τοῦ λοιποῦ στρατοῦ τοῦ Ὑψηλάντου, καὶ νὰ αποτελέσῃ τὸν ἀληθῶς πατριωτικὸν πυρῆνα τῆς ἐπιχειρήσεως αὐτοῦ. Ἀντὶ ὅμως νὰ ζωογονήσῃ τὸν ζῆλον τῶν νέων ἐκείνων διὰ τολμηρῶν ἔργων, ἐφαίνετο τὸυναντίον ἀσχολούμενος ὁ ἀρχιστράτηγος νὰ ἀποψυχράνῃ αὐτὸν δι' ἀναβολῶν καὶ βραδείας πορείας. Μετὰ τὸν μακρὸν ἐν Φωξανίῳ σταθμὸν ἐπῆλθε μακρότερος ἔτι ἐν Πλογεστίῳ. Ἦρξατο δὲ ὁ Ὑψηλάντης ὑποπτευόμενος τὸ ἥθος τοῦ Σάββα καὶ τοῦ Βλαδιμηρέσκου καὶ τὰς διαθέσεις τῆς ρουμουνικῆς κυβερνήσεως, καὶ λογιζόμενος μετὰ περισκέψεως τὴν πολιτικὴν τῶν μεγάλων δυνάμεων, καὶ τὴν πιθανότητα ὑποχωρήσεώς τινος πρὸς τὴν Αὐστρίαν. Οὕτω μετὰ βραδείας ἡμεροδρομίας ἔφθασε τὴν 7 Ἀπριλίου εἰς Καλαντίναν, τέσσαρας ὅλας ἐβδομάδας μετὰ τὴν διάθασιν τοῦ Προύθου, τὴν 9^{ην} δὲ εἰσῆλθεν εἰς Βουκουρέστιον. Οἱ κάτοικοι τῆς πρωτεύουσας διετέλουν τέως ἀνήσυχοι πρὸ τῶν ἀχαλινώτων ὀρώων τοῦ Θεοδώρου Βλαδιμηρέσκου, ἐστρατοπεδευμένου ἐγγὺς τῆς πόλεως, ἐν τῇ μοναστηρίῳ Κοτρατζάνι, μετὰ τῶν τρισχιλίων αὐτοῦ πανδοῦρων· διότι ἐγνώριζον κάλλιστα, ὅτι οὐδεμίαν ἡδύναντο νὰ ἔχωσι πεποιθήσιν ἐπὶ τῆς ἀγαθῆς θελήσεως τοῦ Σάββα καὶ τῶν χιλίων ἀνδρῶν τῆς φρουρᾶς του. Ὁ μητροπολίτης δὲ καὶ οἱ ἀπομεινάντες βογιάροι ἤλπιζον ὅτι ἤθελον εὕρῃ παρὰ τῷ Ὑψηλάντῃ τὴν ἰθύνουσαν καὶ διακοσμοῦσαν ἐκείνην δύναμιν, εἰς ἣν ἐτοίμως ἤθελον ὑποταχθῇ τὰ λυμαινόμενα τέως τὴν ἐπανάστασιν ἀναρχικὰ στοιχεῖα. Ὁ Γεωργάκης ἐτάχθη πάραυτα ὑπὸ τὰς διαταγὰς αὐτοῦ, ἅμα ἐμφανισθέντος· προσεκτῆσατο δὲ οὕτω ὁ πρίγκηψ γενναῖον, ἔμπειρον καὶ πιστὸν βοηθόν. Ὁ Σάββας ὅμως καὶ ὁ Βλαδιμηρέσκος πᾶν ἄλλο διελογίζοντο ἢ νὰ προσέλθωσιν, οὐδὲ ἦτο δυνατόν αἱ ἀλαζόνες καὶ αὐτάρχεις ἐκεῖναι φύσεις, μετὰ τὰς ἐπελθούσας ἤδη πολιτικὰς καὶ ἐθνικὰς ἐπιτυχίας τοῦ Ὑψηλάντου, νὰ ταχθῶσι ταπεινούμεναι ὑπ' αὐτόν. Ὁ Θεόδωρος εἶχεν ἤδη δηλώσει εἰς τοὺς κατοίκους τοῦ Βουκουρεστίου διὰ κηρύγματος τῆς 29 Μαρτίου, ὅτι εἶχεν αἰσθήματα φιλοπάτριδος ρουμούνου, οὐδεμίαν δὲ διάθεσιν νὰ παραχωρήσῃ ἔστω καὶ τὸ ἐλάχιστον εἰς τοὺς Ἑλληνας ἢ τοὺς Φαναριώτας. Περὶ

τοῦ Σάββα δὲ ἐλέγετο, ὅτι εἰργάζετο κρυφίως εἰς παλινόρθωσιν τῶν Τούρκων, καὶ πολὺ φυσικὸν ἦτο, ἀναπεταννύοντος τοῦ Θεοδώρου τὴν κυανόλευκον βλαχικὴν σημαίαν, νὰ ἀναπετάσῃ καὶ ἐκεῖνος ὅ,τι τάχιστα ἔτι μεῖζον λάβαρον. Ἀμφότεροι διεβουκόλουν τὰς ὑπὲρ τοῦ ἰδίου συμφέροντος τάσεις τῶν Ῥουμούνων, καὶ δυσπιστοῦντες πρὸς τὸν Ὑψηλάντην, ἐδυσπίστουν καὶ πρὸς ἑαυτοὺς τοὺς ἰδίους. Οὕτως ἡ δαχικὴ ἐπανάστασις ἤρξατο ὑπὸ δυσμενεστάτους οἰωνούς. Ὁ Ὑψηλάντης αὐτὸς ἐθεώρησεν ὡς κατεπεῖγον νὰ μισθώσῃ θιάσον κωμωδῶν, καὶ νὰ ἰδρύσῃ θέατρον· ἡ δὲ ἀπὸ τῆς μονῆς Μاريγένης λαφυραγωγία παρέσχε τὰ ἀναγκαῖα χρηματικὰ μέσα εἰς τὰς θεατρικὰς αὐτοῦ ψυχαγωγίας. Καθ' ἐκάστην ἐξήρχετο φορῶν στολὴν ῥώσου στρατηγοῦ· ἐξέδιδε δὲ διαταγὰς, ὅπως παρασκευασθῶσι καταλύματα διὰ ῥωσικὸν σῶμα, ὅπερ, ὡς ἔλεγεν, ἔμελλε νὰ τεθῇ ὑπὸ τὰς διαταγὰς αὐτοῦ, καὶ πολυάριθμον ἐπιτελεῖον ἀξιωματικῶν, φερόντων πλουσίας φανταστικὰς στολὰς, ἔτρεχον ἀπὸ πρωῒας μέχρι νυκτὸς διὰ τῶν ὁδῶν τοῦ Βουκουρεστίου, σπουδαῖα δῆθεν ἐμπεπιστευμένοι, καὶ οὐδὲν ἀληθῶς πράττοντες. Διαταγαὶ αὐθαιρέτου σιτολογίας καὶ ἀργυρολογίας ἐπεδίδοντο ὑπὸ τῶν γραμματέων εἰς τοὺς πλουσίους, παρ' ὧν ἦτο ἔτι δυνατόν νὰ εἰσπραχθῇ τι διὰ τῆς βίας· οἱ στρατιῶται ἔζων δαπάνη τῶν πολιτῶν καὶ χωρικῶν, πᾶσα πειθαρχία εἶχεν ἐκλείπει, μόνος δὲ ὁ ἱερός λόχος διετέλει ἔτι ἐν τάξει καὶ πειθαρχῶν. Ἐν τῇ οἰκτρᾷ ἐκείνῃ καταστάσει ἐπῆλθε κατὰ τοῦ πρίγκηπος Ὑψηλάντου ἡ προγραφὴ τοῦ ἐν Δαΐβαχ συνεδρίου καὶ τὸ ἀνάθεμα τῆς ἐκκλησίας. Εἰς τὴν πολιτικὴν προσετέθη καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀποδοκιμασία τῆς ἐπιχειρήσεως· ὁ Πατριάρχης ἀνεθεμάτισε τὴν Ἑταιρίαν, καὶ κατηράσθη τὸν Ὑψηλάντην καὶ τὸν ἀγῶνα αὐτοῦ. Ὁλεθρία ὑπῆρξεν ἡ ἐκ τούτου ἐντύπωσις. Ἡ μεταξὺ Ῥουμούνων καὶ ἐλλήνων ἐθνικὴ ἀντίθεσις ἀνεφάνη ἔτι ἀποτομωτέρα, ὁ δὲ Θεόδωρος καὶ ὁ Σάββας παρέστησαν ἀναφανδὸν ὡς ὄργανα Ῥουμουνικῆς ἀντιπολιτεύσεως. Ἡ παρὰ τοῦ Ὑψηλάντου ἀντιποιήσις τῆς ἀρχηγίας ἐφαίνετο αὐτοῖς, μετὰ τὴν παντελεῖ διάλυσιν τοῦ περιβάλλοντος αὐτὸν ἐκκλησιαστικοῦ καὶ πολιτικοῦ γοήτρου, ὡς ὀνείρου μετέχουσα ἀξιώσις, ὁ δὲ Σάββας διεκήρυξε καθαρῶς διὰ τοῦ Λασάνη, ὅτι ἡ ἐπανάστασις ἦν παραφροσύνη χωρὶς Ῥωσικῆς βοήθειας.

Ὁ Ὑψηλάντης προσεπάθησε νὰ ἐξασθενήσῃ τὴν φορὰν τοῦ ἐπελθόντος κατ' αὐτοῦ διπλοῦ κτύπου, παριστῶν τότε ἀνάθεμα τῆς ἐκκλησίας καὶ τὴν ὑπὸ τῆς διπλωματίας προγραφὴν ὡς ἀπλοῦν τύπον, ὅν' ὄν ἐκαλύπτετο πρὸς στιγμὴν ἡ κρυφία συμπάθεια τοῦ Τσάρου καὶ τοῦ Πατριάρχου· ἀπετόλμα δὲ διαβεβαιῶν, ὅτι ἀπηρνήσατο μὲν αὐτὸν ὁ Τσάρος, πολιτικῶν λόγων ἕνεκα, ἀπέναντι τῆς Εὐρώπης, ἀλλὰ παρήγγειλεν ὅμως αὐτῷ κρυφίως διὰ τοῦ Καποδιστρίου, νὰ μὴ καταθέσωσιν οἱ περὶ τὴν ἑταιρίαν τὰ ὄπλα, πρὶν ἢ μάθωσι τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων γενομένων πρὸς τὴν Πύλην ῥωσικῶν διαβημάτων. Ἐπεμαρτύρετο ἰδιαιτέρας πρὸς αὐτὸν ἀνακοινώσεις τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου· ἀπηύθυνεν ἐξ ὀνόματος τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους σειρὰν ὅλην προτάσεων πρὸς τὸν βαρῶνα Στρόγωνωφ καὶ τὸν Τσάρον, αἰτῶν αὐτονομίαν τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἐδήλου, ὅτι δὲν ἤθελε καταθέσει τὰ ὄπλα, πρὶν ἢ γείνωσιν ἀποδεκταὶ αἱ προτάσεις του ἐκεῖναι· ἀπλῶς δ' εἶπεῖν ἐξηκολούθει ὑποκρινόμενος τὸ αὐτὸ ἐκεῖνο πρόσωπον, ὅπερ, παρ' ἄλλων καὶ παρ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου ἀπατῶμενος, εἶχεν ἀρχῇθεν ὑποδυθῇ. Πάντες ὅμως πλέον ἀπεδέχοντο τοὺς ἰσχυρισμοὺς αὐτοῦ ὡς ἔσχατον ἀπέλπιδος καταφύγιον, καὶ ὅτε κληρὸς καὶ οἱ εὐγενεῖς ἀπεστρεψαν περίφοβοι τὸ πρόσωπον ἀπὸ τοῦ προγεγραμμένου καὶ ἀφωρισμένου· ὁ δὲ λαός, ὅστις ἀρχῇθεν εἶχε θεωρήσει ὡς χλεῦν τὴν ἐμφάνισιν φαναριωτῶν πριγκήπων ὡς προμάχων ἐλευθερίας, ἐτράπη πάλιν εὖνους καὶ ἐλπίζων πρὸς τὸν Σάββαν καὶ τὸν Θεόδωρον. Οὕτως ἡδύνατο πλέον νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀποτυχὸν τὸ ἑταιρικὸν ἐν ταῖς ἡγεμονείαις πραξικόπημα. Ὁ Ὑψηλάντης, βραδύνας ἐπὶ μακρόν, καὶ ἐπὶ προσδοκίᾳ τῶν μελλόντων ἱκανὸν ἤδη χρόνον ὑποκριθεὶς τὸν ἐλέφ τῆς Ῥωσίας πρίγκηπα, ὥφειλε νῦν νὰ ἀποφασίσῃ τι ὀριστικῶς, πρὶν ἢ ἡ ἐπικίνδυνος ἐντύπωσις τῆς ῥωσικῆς ἀποδοκιμασίας ἀπεξένου αὐτοῦ καὶ τοὺς ὑπολειπομένους ἔτι πιστοὺς του. Εὐρίσκετο πρὸ τοῦ διλήμματος: ἢ νὰ κύψῃ ταπεινῶς ὑπὸ τὸ βάρος τῆς ατυχίας του, ἢ διὰ νέου τολμήματος νὰ προσελκύσῃ πάλιν τὴν τύχην καί, ἐν νέᾳ ἀποτυχίᾳ, νὰ καταστραφῇ ἐνδόξως· ἔπρεπεν, ἢ νὰ καταθέσῃ τὰ ὄπλα καὶ νὰ παραδώσῃ ἑαυτὸν καὶ τοὺς ἀποπλανηθέντας ἑταίρους του εἰς τὸν ἔλεον τῶν εὐρωπαϊκῶν αὐλῶν, ὡς ἐπισήμως εἶχε συμβουλευσεὶ ὁ Καποδίστριας, ἢ — καὶ ἡ ἀπόφασις αὕτη ἡνάγα-

καζε καὶ αὐτούς του τοὺς ἐναντίους νὰ φρονήσωσι περὶ αὐτοῦ μεγάλα — ταχέως καὶ τολμηρῶς ἀνακάμπτων, νὰ διαβῇ τὸν Δούναβιν παρὰ τὸ Ῥουτσούκιον ἢ τὴν Σίστοβαν, νὰ διέλθῃ τὴν Βουλγαρίαν, καὶ προχωρῶν διὰ τῶν ὁρέων νὰ φθάσῃ εἰς τὴν Ἑπειρον, ὅπου καθαιρῶν τὸν ἐν Ἰωαννίνοις πολιορκούμενον Ἀλῆ-Πασσᾶν, ἠδύνατο νὰ τείνῃ τὴν χεῖρα εἰς τοὺς Σουλιώτας, καὶ ἡνωμένους μετ' αὐτῶν νὰ καταστήσῃ νικηφόρον τὴν ἐπανάστασιν. Ἀλλ' ὁ πρίγκηψ δὲν ἤτο ὁ ἱκανὸς εἰς ἐκτέλεσιν τοιοῦτου τολμηροῦ καὶ μεγαλοφυοῦς σχεδίου ἀνὴρ. Μικρολόγοι δισταγμοὶ ἀπέτρεψαν τὴν μετὰ τοῦ τούρκου ἀντάρτου Ἀλῆ καὶ τῶν Σουλιωτῶν ἔνωσιν, καὶ ἀπερισκεψίαν μεγάλην ἐθεώρησεν ὁ Ὑψηλάντης νὰ ἀφήσῃ ὀπισθὲν του τὸν ἀβέβαιον καὶ ἐχθρικὸν μάλιστα πληθυσμὸν τῶν ἡγεμονειῶν. Ὅτε δὲ ὁ Θεοδῶρος Βλαδιμηρέσκος, ἐλθὼν ἐν τῷ μεταξύ εἰς τὸ ἐταιρικὸν στρατόπεδον, καὶ εὐπειθεστάτον κατὰ τὸ φαινόμενον παρέχων ἑαυτόν, ἐλάλησε μετὰ πολλῆς ζέσεως ὑπὲρ τοῦ σχεδίου ἐκείνου καὶ διεβεβαίοντο, ὅτι ὁ πρίγκηψ ἠδύνατο νὰ προσδοκᾷ ἀσφαλῆ τὴν ἀπὸ τῆς Βουλγαρίας βοήθειαν, ὁ Ὑψηλάντης ἦν ἐνδομύχως πεπεισμένος, ὅτι τῷ παρεσκευάζον παρίδᾳ καὶ ὅτι ἤθελον μόνον νὰ τὸν διώξωσιν εὐσχημῶς ἐκ τῶν Ἠγεμονειῶν. Ἐξέλαβε δὲ ὡς φωνὴν τῆς φρονήσεως τὴν κατὰ τοῦ τολμηροῦ σχεδίου ἐνδόμυχον αὐτοῦ ἀποστροφὴν. Ἐγκαταλείπων ἐν τούτοις τὸ σχέδιον τῆς εἰς μεσημβρίαν πολεμικῆς πορείας, οὐδεμίαν ἄλλην εἶχε λογικωτέραν διέξοδον ἢ ταχεῖαν ὑποταγήν. ἀπέμεινε δὲ αὐτῷ ἀναγκαῖον μέλημα ἡ ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Σάββα καὶ τοῦ Θεοδώρου ἀποκατάστασις τῆς τάξεως καὶ ἡ ἐξασφάλισις γενικῆς ἀμνηστίας. Διότι ἀναμφηρίστως πλέον εἶχον καταδείξει τὰ γεγονότα, ὅτι ἡ Ῥουμουνία δὲν ἤτο πρόσφορον εἰς τὴν ἐταιρικὴν ἐπιχειρητικὴν ἔδραφος. Μὴ θέλων λοιπὸν ὁ Ὑψηλάντης τὴν τόλμην, κατ' ἀνάγκην ἔπρεπε νὰ συγκαταβῇ εἰς τὴν ταπείνωσιν. Νῦν ὁμως κατεφάνη, ὅτι ἡ μεταξύ τῶν ἐπισήμων διακσινώσεων τοῦ Τσάρου καὶ τῶν ἐμπιστευτικῶν προσωπικῶν αὐτοῦ ἐκφράσεων ἀντίφασις εἶχε λυπηρῶς ἐπιδράσει εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ Ὑψηλάντου, καὶ ὅτι αἱ ἀμυδραὶ αὐτοῦ ἐλπίδες περὶ προσωπικῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου συμπαθείας, ἃς οὐδὲ τοῦ Καποδιστρίου ἡ ἐπιστολὴ εἶχε κατορθώσει νὰ ἐξαλείψῃ, εἶχον ἀφαιρέσει αὐτοῦ τὴν δύναμιν πρὸς οἰανδήποτε ὠρισμένην ἀπόφασιν. Ὁ

Ἵψηλάντης ἐνόμιζεν ὅτι εἶχε μὲν πταίσει κατὰ τὸ γράμμα, κατὰ τὸ πρᾶγμα ὅμως εἶχε παράσχει ἀληθῆ ὑπηρεσίαν πρὸς τὸν Τσάρον, καὶ ἤλπιζεν ἴσως ἔτι ἐνδομύχως λαμπράν τινα ἀμοιβήν, τροπὴν αἰφνίδιον, εὐγνωμοσύνην καὶ βοήθειαν ἀπὸ τῆς Ῥωσίας. Τούτου ἕνεκα δὲν ἤθελεν ἔτι νὰ ἀναγνωρίσῃ ἑαυτὸν πταίστην καὶ ἁμαρτωλόν. Ἄκαιρος καὶ πρόωρος τῷ ἐφαίνετο ἡ ὑποταγή, καὶ προσεπάθηνεν ἔτι νὰ μείνῃ ἐμπόλεμος, μικρὰν καὶ ἄτακτον ἔχων στρατιωτικὴν δύναμιν, καὶ γυμνὸς πάντῃ πυροβολικοῦ. Οὕτω δὲ ἐκίνησεν ἐκ Καλεντίνης τὴν 13 Ἀπριλίου. Ἀντὶ ὅμως νὰ σπεύσῃ πρὸς τὸν Δούναβιν, καὶ νὰ προστατεύσῃ τὴν διάβασιν αὐτοῦ καὶ τὸ Βουκουρέστιον, ἐτράπη βορείως πρὸς τὸ Τιργεβίστιον, καὶ τάξας τὸν στρατὸν αὐτοῦ εἰς τοὺς πρόποδας τῶν Καρπαθίων, ἀνέπτυξεν αὐτὸν εἰς τοσοῦτον εὐρείαν ζώνην, ὥστε ἡ ἐλαχίστη στρατιωτικὴ δύναμις τῶν Τούρκων ἤθελεν ἀρκέσει εἰς προσβολὴν καὶ καταστροφὴν τῶν κατὰ μέρος σωμάτων. Σκοπὸς αὐτοῦ ἦτο νὰ διαβῇ εἰς αὐστριακὴν γῆν, ἂν οἱ Τούρκοι σπουδαίως τὸν προσέβαλλον, καὶ ἤλπιζε νὰ κατορθώσῃ τῇ μεσιτεΐᾳ τοῦ Στρόγονωφ ἀνενόχλητον ὑποχώρησιν δι' ἑαυτὸν καὶ τοὺς ὁπαδούς του. Ἐπειδὴ δὲ ἡ Ῥωσικὴ κυβέρνησις εἶχεν ἐπιτρέψει τὴν εἰς τὰς Ἡγεμονείας εἰσοδὸν τουρκικοῦ στρατοῦ πρὸς καταστολὴν τῆς ἐπαναστάσεως, ἔπρεπε νὰ προσδοκᾷ ταχεῖαν σύγκρουσιν ὁ Ἵψηλάντης. Ἀναλαβὼν λοιπὸν ἥθος ἀνθρώπου ἐτοίμου εἰς ἀπεγνωσμένην ἀντίστασιν, διέταξε τὸν στρατὸν του νὰ περιχαρακωθῇ, ἤρξατο ἀσκῶν τὸν ἱερὸν λόχον εἰς λογχομαχίαν, καὶ δὲν παρημέλει νὰ ἐκδίδῃ εὐκαιρίας τυχεύσης νέαν τινά, ποικίλλουσαν πάντοτε, παράφρασιν τοῦ παλαιοῦ μύθου περὶ Ῥωσικῆς βοηθείας, ἀφοῦ οἱ θερμοὶ τὸ αἷμα μεσημβρινοὶ ἔτεινον πάντοτε ἅπληστοι τὸ οὖς, καίτοι ἐπισημότατα εἶχε διαλυθῇ αὐτῶν ἡ πλάνη.

Τὸ σοβαρὸν τῶν πραγμάτων ἀπεκαλύφθη, ὅτε τὰ τουρκικὰ στρατεύματα ἐκ τριῶν διαφόρων μερῶν εἰσῆλθασαν εἰς τὰς Ἡγεμονείας. Ἀριστερόθεν προῦχώρει ὁ πασσᾶς τοῦ Βιδινίου πρὸς τὴν μικρὰν Βλαχίαν, τὸ κέντρον κατεῖχεν ὁ πασσᾶς τῆς Σιλιστρίας, κινούμενος κατὰ τοῦ Βουκουρεστίου, ὁ δὲ Ἰουσούφ, πασσᾶς τῆς Ἰβραΐλας ἐστράτευε δεξιᾷ, ὅπως ἀνακτήσῃ τὸ διὰ τῆς αἰφνιδίας προσβολῆς τοῦ Καραβιά ἀπολεσθὲν Γαλάζιον. Ἐνώπιον δὲ τούτου ἐγένετο τὴν 13

Μαΐου ἡ πρώτη αἵματηρὰ συμπλοκή. Οἱ ἐπαναστάται, 700 περίπου τὸν ἀριθμόν, κατεῖχον τρία παλαιὰ χαρακώματα, κατεσκευασμένα ἐπὶ τῆς εἰς Ἰβραΐλαν ὁδοῦ κατὰ τὸν τελευταῖον ῥωσικὸν πόλεμον, εἶχον δὲ εἰς τὴν διάθεσιν αὐτῶν καὶ δύο τηλεβόλα. Ἡ θέσις αὐτῶν ἦν τοσοῦτον ἐπιτηδεῖως ἐκλελεγμένη ὑπὸ τοῦ ἀνδρείου αὐτῶν ἀρχηγοῦ Ἀθανασίου τοῦ Καρπενησιώτου, ὥστε ἠδύναντο νὰ ἐλπίζωσι μακρὰν ἀντίστασιν κατὰ τῆς πενταπλασίως ὑπερτέρας τουρκικῆς δυνάμεως. Τὸ πλεῖστον ὅμως τῶν ὑπερασπιστῶν ἦσαν συρφετός, ἐν τάχει στρατολογηθέντες καὶ ὀπλισθέντες· ἦσαν ναῦται τῶν ἐν τῷ λιμένι εὐρεθέντων πλοίων, καὶ λησταὶ καὶ φονεῖς, ἀσχῆσαντες μὲν τὸ ἀπόβλητον ἐπάγγελμά των ὑπὸ τὸν Καραβιᾶν, ἐλαχίστην ὅμως αἰσθανόμενοι ὄρεξιν ὅπως θυσιασθῶσιν ὑπὲρ ξένου ἀγῶνος. Ἄμα παρσκευασθέντων τῶν Τούρκων εἰς προσβολήν, διελύθη ὡς κόνις τὸ πολὺ τοῦ στρατοῦ, καὶ ἀφῆκε τὴν δόξαν τοῦ θανάτου εἰς τὸν λοχαγὸν Ἀθανάσιον καὶ τοὺς ὀλίγους ὑπολειφθέντας Ἑλλήνας. Τότε ἤρξατο ὁ ἄνισος ἀγών. Τὸ ἰσχυρότατον τῶν τριῶν ὀχυρωμάτων ὑπερήσπισε γενναίως ἐφ' ὅλην τὴν ἡμέραν ἡ μικρὰ τῶν Ἑλλήνων ὁμάς· αἱ προσβολαὶ τοῦ τουρκικοῦ ἱππικοῦ ἀπεκρούσθησαν, καὶ τὰ δύο τηλεβόλα τῶν ὑπερασπιστῶν προὔξενησαν σπουδαίαν βλάβην εἰς τοὺς προσβολεῖς. Ὅτε δέ, ἐπελθούσης τῆς νυκτός, ἐκόπασεν ἡ μάχη, οἱ Ἑλληνες ἐπενόησαν στρατήγημά τι, ὅπως διαφύγωσιν ἀπατῶντες τοὺς εὐήθεις ἐναντίους. Ἐβρίψαν τοὺς ἐπενδύτας αὐτῶν ἐπὶ τῶν προχωμάτων, οἱ δὲ Τούρκοι ἐκλαμβάνοντες ἐν τῷ σκότει τὰ ἐνδύματα ὡς ἀνθρώπους, ἐπυροβόλουν κατ' αὐτῶν· συνάμα δὲ εἶχον οἱ πανοῦργοι Ἑλληνες τοιουτοτρόπως γεμίσει τὰ τηλεβόλα των, ὥστε, μόλις φυγόντων αὐτῶν, ἔμελλον νὰ πυροβολήσωσι τὸ ἐν μετὰ τὸ ἄλλο, ἀποτρέποντα οὕτως ἀπὸ τῶν φευγόντων τὴν προσοχὴν τῶν Τούρκων. Πραγματικῶς δὲ κατῴρθησαν οἱ Ἑλληνες νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τοῦ ἐπελθόντος θορύβου καὶ νὰ διαφύγωσιν εἰς μικράν τινα χερσόνησον, κειμένην παρὰ τὴν εἰς τὸν Δούναβιν εἰσβολὴν τοῦ Προῦθου. Οὕτω τὸ Γαλάζιον ἔμενεν ἀνοικτὸν εἰς τὸν Πασσᾶν τῆς Ἰβραΐλας. Τὴν 14 Μαΐου εἰσώρμησαν οἱ Τούρκοι εἰς τὴν ἀνυπεράσπιστον πόλιν καὶ ἐξεδίκησαν τὰς σφαγὰς τοῦ Καραβιᾶ· ἐξακόσιοι κάτοικοι ἐφονεύθησαν, μετὰ τριημέρους δὲ σφαγὰς καὶ λεηλασίας ἐπανέκαμψεν ὁ Πασσᾶς εἰς

Ἰβραίλαν, ἄφθονα ἀποκομίζων λάφυρα. Τὰ γεγονότα ταῦτα παρέσχον εἰς τοὺς Τούρκους τὴν κατοχὴν τῆς Μολδαυίας.

Ὁ πρίγκηψ Μιχαήλ Σουῦτσος, ἅμα ὡς ἐτράπησαν δυσαρέστως τὰ πράγματα, κατέφυγεν εἰς Βεσσαραβίαν. Ἐν Ἰασίῳ ἐκράτει ταραχὴ μόνον καὶ θόρυβος· ὁ δὲ ἀνίκανος καὶ ἀλαζών πρίγκηψ Καντακουζηνός, ὃν ὁ Ὑψηλάντης εἶχεν ἀποστείλει εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς Μολδαυίας, πρὶν ἢ ἔτι μάθῃ τὴν ἀπώλειαν τοῦ Γαλαζίου, ὀλίγας μόνον ἡμέρας κατώρθωσε νὰ μείνῃ ἐν αὐτῷ. Ὅτε περὶ τὰ μέσα Ἰουνίου προσήγγισαν οἱ Τούρκοι, διέβη τὸν Προῦθον, προφασιζόμενος ὅτι ἤθελε νὰ ἴδῃ ἔτι ἅπαξ τὴν μητέρα του, καὶ συνεβούλευσεν ἐπιμόνων τὸν Ἀθανάσιον καὶ τοὺς λοιποὺς Ἕλληνας ἀρχηγοὺς νὰ φύγωσιν εἰς Βεσσαραβίαν. Οὗτοι ὅμως ἤλεγξαν αὐτὸν ὡς ἄθλιον καὶ δειλόν, ἐδήλωσαν ὅτι εἶχον ὀρκισθῆ νὰ ἀγωνισθῶσι τὸν ἑλληνικὸν ἀγῶνα μέχρις ἐσχάτων, καὶ δειπνήσαντες συνωμολόγησαν νὰ πέσωσιν ἐνδόξως ἢ νὰ νικήσωσι. Τετρακοσίους μόνον ἄνδρας καὶ 8 τηλεβόλα ἔχοντες, ἀντέστησαν ἐπὶ ὀκτῶ ὥρας ἐν Σκουλενίῳ, ὅπισθεν ἀσθενοῦς ὀχυρώματος κατασκευασθέντος προχείρως ἐκ κορμῶν δένδρων, κατὰ τοῦ ὑπερβάλλοντος ἐχθροῦ, καὶ περιέβαλον οὕτω διὰ τῆς ἡρωϊκῆς αὐτῶν ἀντιστάσεως ἐσχάτην τινα δύοντος ἡλίου αἴγλην τὴν μολδαυικὴν ἐπανάστασιν. Ἐπὶ τῆς ἄλλης ὄχθης τοῦ Προῦθου ἴσταντο παρατεταγμένα εἰς μάχην ῥωσικὰ στρατεύματα, καὶ θεωροῦντα τὸν ἡρωϊκὸν ἐκεῖνον ἀγῶνα, παταγῶδεις ἐξέπεμψαν ἀνευφημίας ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτῶν. Εἶχον δὲ μηνύσει εἰς τοὺς Τούρκους οἱ ῥῶσοι στρατηγοί, ὅτι μία μόνη ἂν ἔπιπτε σφαῖρα ἐπὶ τοῦ ῥωσικοῦ ἐδάφους, ἤθελον ἀναλάβει αὐτοὶ τὸν ἀγῶνα. Ἀλλ' οἱ Τούρκοι εἶχον τοιοῦτοτρόπως τοποθετήσῃ τὸ πυροβολικὸν αὐτῶν, ὥστε ἠδύναντο νὰ καταπυροβολῶσι πλαγίως τοὺς Ἕλληνας, χωρὶς νὰ ὑπερβαίνουσιν αἱ σφαῖραι τὸν ποταμόν. Ὁ Ἀθανάσιος ἔπεσεν ὡς ἥρως. Χίλιοι περίπου Τούρκοι ἐφονεύθησαν, τριακόσιοι δὲ Ἕλληνες εὗρον τὸν θάνατον ἐν τῇ μάχῃ ἢ ἐν τῷ ῥεύματι τοῦ Προῦθου· οἱ λοιποὶ ἐσώθησαν εἰς τὴν ἀντίπεραν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ. Δέκα χιλιάδας τοιούτων μαχητῶν ἔχων ὁ Ὑψηλάντης, εἶπεν ὁ τοποτηρητῆς τῆς Βεσσαραβίας, δύναται εὐκόλως νὰ ἀντιπαραταχθῇ κατὰ τετραπλασίου τουρκικοῦ στρατοῦ.

Ἐνῶ οὕτως ἐκέρδαινον τὴν Μολδαυίαν οἱ Τούρκοι, ὁ πασσᾶς τῆς Σιλιστρίας δὲν ἔμενεν ἀργός. Χωρὶς σπουδαίας ἀντιστάσεως εἶχον προχωρήσει τὰ στρατεύματά του μέχρι Βουκουρεστίου, τὴν 29 δὲ Μαΐου εἰσῆρχετο ὁ ἴδιος εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς Βλαχίας. Πανταχόθεν συνενεφεῦτο ἡ καταιγὶς ἐπὶ τὴν κεφαλὴν τοῦ Ὑψηλάντου, ὅστις ἄβουλος πάντοτε καὶ διστάζων, κηρύγματα γράφων καὶ σκευωρῶν, ἔμενεν ἐν Τιργοβίστιῳ. Καὶ αὐτὸς ἔτι ὁ ὑπὲρ τῆς ὑψηλαντικῆς οἰκογενείας συγγράφας Φιλήμων ὁμολογεῖ (1), ὅτι τὰ πράγματα διετέλουν ἐκεῖ ἐν ἐλεεινῇ καταστάσει. Ἡ διάρρηξις ἤρξατο καὶ ἐν τῷ ἱερῷ λόχῳ· ἡ φυγὴ τοῦ ἱατροῦ τοῦ Ὑψηλάντου Ἐπαμεινώνδα Μαυρανάτου παρήγαγε τὴν χειρίστην ἐντύπωσιν· ἡ δὲ μετὰξὺ Σάββα καὶ Θεοδώρου διχόνοια ἐξηκολούθει. Καταλιπὼν ἐτοίμως τὸ Βουκουρέστιον πρὸ τῶν Τούρκων ὁ Σάββας, εἶχε παρακολουθήσει τὸν Ὑψηλάντην, ὃν ἐσχόπει νὰ συλλάβῃ ἅμα δοθείσης εὐκαιρίας, καὶ νὰ παραδώσῃ εἰς τὸν Πασσᾶν τοῦ Γιουργέβου. Ὁ δὲ Θεόδωρος ἡτοιμάσθη νὰ βαδίσῃ πρὸς τὴν μικρὰν Βλαχίαν, ὅπου ἤλπιζε νὰ μείνῃ μέχρις οὗ ἀπέληγον εἰς εὐάρεστον ἀποτέλεσμα αἱ μετὰ τῶν Τούρκων διαπραγματεύσεις του. Προσηνέχθη δ' ἐπίσης εἰς τὸν Καρά-Ἀχμέτ, κεχαγιάν τοῦ Πασσᾶ τῆς Σιλιστρίας, ὅπως θανατώσῃ διὰ δολοφόνων τὸν Ὑψηλάντην καὶ τὸν Γεωργάκην. Οὕτως, ὑπὸ τῆς ἀμύνης ἀναγκαζόμενος, ἐτόλμησεν ὁ Ὀλύμπιος νὰ μεταβῇ ἔφιππος εἰς τὸ ἐν Γαλαζίῳ στρατόπεδον τοῦ Βλαδιμηρέσκου, νὰ ἀφαιρέσῃ αὐτοῦ τὸ ξίφος, ἐνώπιον τῶν δυσηρεστημένων ἄλλως διὰ τὰς μετὰ τῶν τούρκων διαπραγματεύσεις ἀξιωματικῶν του, καὶ νὰ συλλάβῃ αὐτὸν ὡς προδότην. Προσεπάθησε μὲν ὁ συλληφθεὶς, ὅτε ἤχθη ἐνώπιον τοῦ Ὑψηλάντου εἰς Τιργοβίστιον, νὰ δικαιολογηθῇ, λέγων ὅτι συνεννοεῖτο μετὰ τῶν Τούρκων μόνον ὅπως ἀντιπράξῃ εἰς τὰς σκευωρίας τοῦ Σάββα· ἀλλ' ὁ Ὑψηλάντης, ἀπόφασιν ἔχων νὰ ἀπαλλαγῇ τοῦ ἐπικινδύνου καὶ ὅλως ἀπίστου ἀνδρός, οὐδεμίαν ἔδωκε προσοχὴν εἰς τὰς δικαιολογίας του, καὶ διέταξε τὴν θανάτωσιν αὐτοῦ, χωρὶς τινος στρατιωτικῆς οἴκης καὶ ἀποφάσεως. Τὸν στρατὸν τοῦ Βλαδιμηρέσκου, τετραχισχίλιους ἄνδρας μετὰ τεσσάρων τηλεβόλων, ἔτα-

(1) Δοκίμ. Ἱστορ. Τόμ. Β', σελ. 148.

ξεν ὁ Ὑψηλάντης ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ σέρβου Χατζῆ Πρόδα καὶ τοῦ βλάχου Μακεδόνσκου, καὶ παρήγγειλεν αὐτοῖς αὐστηρῶς νὰ καταλάβωσι τὸ στρατηγικῶς σπουδαῖον χωρίον Δραγατσάνιον, ἀποφασίσας πρὸς τούτοις νὰ παραιτήσῃ τὴν τέως καταμεμερισμένην ἐνέργειαν καὶ νὰ συγκεντρωθῇ ἐν τῇ μικρᾷ Βλαχίᾳ. Ὁ Δούκας καὶ ὁ Σάββας διετάχθησαν νὰ βαδίσωσι πρὸς τὸ Τιργοβίστιον, ὅθεν ἐσκόπει ὁ πρίγκιψ μετὰ πάσης αὐτοῦ τῆς δυνάμεως νὰ συνενωθῇ μετὰ τοῦ στρατοῦ τοῦ Βλαδιμηρέσκου, καὶ νὰ καταλάβῃ ἐν Δραγατσάνιῳ ἀσφαλῆ πρὸς ὑποχώρησιν θέσιν. Ἀλλ' ὁ μὲν Δούκας μόλις μετὰ μακρὰν βραδύτητα ἐφάνη, ὁ δὲ Σάββας οὐδόλως παρέστη· τὴν τύχην τοῦ Βλαδιμηρέσκου ἀναπολῶν, προὔτιμησεν ὁ πονηρὸς βλάχος νὰ αὐτομολήσῃ ἀναφανδὸν μετὰ τοῦ στρατοῦ του πρὸς τοὺς πολεμίους.

Ἡ προφυλακὴ τῶν ἀπὸ τοῦ Βουκουρεστίου προχωρούντων Τούρκων δὲν ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Ὑψηλάντην νὰ ἐκτελέσῃ ἐν ἡσυχίᾳ τὰς στρατηγικὰς του κινήσεις· τὴν 8 Ἰουνίου ἀπαντήσασα παρὰ τὸ μοναστήριον Νοσέττον ἑλληνικόν τι ἀπόσπασμα ὑπὸ Ἀναστάσιον τὸν Ἀργυροκαστρίτην, περιεκύκλωσεν αὐτὸ στενότατα. Ἑλληνικὸν δὲ σῶμα ὑπὸ τὸν Δούκαν, σταλὲν εἰς βοήθειαν ἐκ Τιργοβιστίου, ἐτράπη εἰς φυγὴν, τοῦ ἀρχηγοῦ του ἡγουμένου. Ἡ θέσις τοῦ Νοσέττου δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ κρατηθῇ, αἱ μέγισται δὲ τῶν παραδοξολογιῶν διεδίδοντο ὑπὸ τῶν φυγάδων εἰς δικαιολόγησιν τῆς δειλίας αὐτῶν· οὕτως ἀταξία καὶ κατάπληξις καὶ τέλος ἐντελὴς πανικὸς φόβος κατέλαβον τὸ ἐν Τιργοβιστίῳ στραταρχεῖον. Τὸ στρατόπεδον ἐγκατελείφθη μετὰ τῶν ἐφοδίων αὐτοῦ καὶ τῶν σκευῶν, καὶ μετὰ σπουδαίαν ἀπώλειαν ἀποσκευῶν καὶ ἀνδρῶν κατάρθρωσεν ὁ Ὑψηλάντης, διαβάς τὸν πλημμυροῦντα ποταμὸν τῆς Δουμποβίτσης, νὰ φθάσῃ εἰς Κιμπολουγγι καὶ ἐκεῖθεν εἰς Πιτέστιον. Αὐτόθι ἐχορήγησεν ἄδειαν εἰς τὸν αἵτιον τῆς πτώσεως τοῦ Νοσέττου Δούκαν «ἐνεκα σωματικῆς του ἀσθενείας, » ἵνα μεταβῇ εἰς Σηβενθούργην (Τρανσυλθανίαν), αὐτὸς δὲ προσήγγιζεν ὁλονὲν εἰς τὰ αὐστριακὰ σύνορα, ὡσανεὶ ἀπὸ τοῦδε ζητῶν ἄσυλον καταφυγῆς. Τὴν 13 Ἰουνίου διαβάς τὸν Ἀλού-ταν μετέβη εἰς Ῥίμνικον, ἐνῷ οἱ Τούρκοι κατελάμβανον τὸ Τιργοβίστιον. Ἐκεῖ προσῆλθεν αὐτοῖς ὁ Σάββας, ὅστις ὅμως ἔμελλε τάχιστα νὰ διδαχθῇ, ὅτι ἀγαπᾶται μὲν ἡ προδοσία ἀλλὰ τιμωρεῖται ὁ

προδότης. Ὁ τοῦρκος ἀρχηγὸς Καρὰ-Ἀχμέτ ἐθεώρησε τὴν ἐπανάστασιν ὡς περατωθεῖσαν, καὶ ἐπιστρέψας μετὰ τοῦ Σάββα εἰς Βουκουρέστιον, ἐπεφόρτισεν ὑπαρχηγόν τινα νὰ καταδιώξῃ καὶ σκορπίσῃ τὸν παραλελυμένον ἐπαναστατικὸν στρατόν.

Ἄλλ' ὁ πανικός τοῦ Νοσέττου δὲν ἦτον ἔτι τὸ πέρας. Ἡ σκηνὴ τοῦ πολέμου εἶχε περιορισθῇ μόνον ἐν τῇ μικρᾷ Βλαχίᾳ, κατὰ τὸ ἀρχικὸν σχέδιον τοῦ Ὑψηλάντου καὶ τοῦ Βλαδιμηρέσκου. Οἱ Τοῦρκοι, κατέχοντες ἤδη τὴν Κραϊόβαν, ἀπέστειλαν ἱππικὸν ἀπόσπασμα μέγχι Δραγατσανίου, καὶ ὠχυρώθησαν, δισχίλιοι τὸν ἀριθμόν, ἐν τῷ χωρίῳ, ὅπερ παρὰ τὰς διαταγὰς τοῦ Ὑψηλάντου, δὲν εἶχε καταληφθῇ ἐγκαίρως ὑπὸ τῶν πανδούρων. Μεθ' ὅλας αὐτοῦ τὰς ἀπωλείας διέθετεν ἔτι ὁ Ὑψηλάντης ἐν Ῥιμνίκῳ 7500 ἄνδρας καὶ τέσσαρα τηλεβόλα. Ὁ δὲ Γεωργάκης ἐνόμιζε κατάλληλον τὴν στιγμήν, ὅπως ἀναζωπυρήσῃ τὸ καταπεπτωκὸς θάρρος τοῦ στρατοῦ καὶ τολμήσῃ ἐπίθεσιν κατὰ τοῦ Δραγατσανίου. Καθαρῶς καὶ περιεσκεμμένως εἶχε διατάξει τὰ τοῦ κινήματος, ὅπως περικυκλώσῃ τοὺς ὑποδεεστέρους κατὰ τὸν ἀριθμὸν πολεμίους· τὴν 19 δὲ Ἰουνίου 1821 ἴσταντο συγκεντρωμένοι ἐπὶ τῶν περὶ τὸ Δραγατσανίον ὑψωμάτων πεντακισχίλιοι ἐπαναστάται, καὶ ἄνευ ἀπροσδοκῆτου γεγονότος ἀπώλλυτο ἡ τουρκικὴ προφυλακὴ· διότι ὁ Γεωργάκης εἶχε προνοῶν καταλάβει τὴν ὁδὸν τῆς Κραϊόβης καὶ ἀποκόψει οὕτω τὴν ὑποχώρησιν τοῦ ἐχθροῦ.

Τὸ σῶμα τοῦ Ὑψηλάντου διετέλει ἔτι ἐν πορείᾳ, καὶ ἀποκωλυθὲν ὑπὸ τῶν βροχῶν εὐρίσκετο πλέον τῶν τριῶν ὥρων μακρὰν τοῦ πεδίου τῆς μάχης. Εὐθὺς ὅμως ὡς ἐξεκίνησε, συνέλαβε τὸ σχέδιον ὁ Γεωργάκης νὰ προβῇ εἰς τὴν γενικὴν ἔφοδον, καὶ οἱ ἀπεσταλμένοι αὐτοῦ ἐξώρριζον τὸν πρίγκηπα νὰ σπεύσῃ, ἵνα ἀσφαλίσῃ τὴν νίκην τῆς ἡμέρας. Τὼς Τούρκους δὲν εἶχε διαλάβει ὁ κίνδυνος, ἐν ᾧ διετέλουν· περὶ τὴν μεσημβρίαν δὲ ἀπεπειράθησαν νὰ ἐξέλθωσι τοῦ χωρίου, καὶ νὰ καταλάβωσι πλησιόχωρόν τι πρὸ αὐτοῦ ὕψωμα, ἀλλ' ἀπέτυχον, ἀποκρουσθέντες ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων. Τότε ἐνέπρησαν τὸ χωρίον, ὅπως δυνηθῶσι νὰ κατορθώσωσι τὴν ὑποχώρησιν αὐτῶν ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν φλογῶν. Τὴν στιγμήν δὲ ταύτην ἐθεώρησεν ἀρμοδίαν ὅπως ὄρεψῃ ἀδαπάνους δάφνας ὁ ἐμπρηστής τοῦ Γαλαζίου Καραβιάς, ὃν

ὁ Ὑψηλάντης εἶχε διορίσει συνταγματάρχην τοῦ ἐλληνικοῦ ἱππικοῦ. Ὁ ἐμπρησμὸς τοῦ χωρίου ἐφάνη εἰς τὴν ἀκρισίαν αὐτοῦ ἐνδειξίς τῆς τουρκικῆς φυγῆς καὶ ἥττης. Φθονῶν δὲ τὸν Γεωργάκην, ἀπεφάσισε νὰ ἀρπάσῃ αὐτοῦ τὴν τιμὴν τῆς εὐκόλου νίκης, καὶ ἐναντίον τῶν πρὸς αὐτῶν ῥητῶν διαταγῶν, νὰ τολμήσῃ μετὰ τῶν 500 αὐτοῦ ἱππέων ἔφοδον κατὰ τοῦ Δραγατσανίου. Παραπείσας τὸν ἄπειρον τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀδελφὸν Νικόλαον Ὑψηλάντην νὰ ὑποστηρίξῃ τὸ ἄφρον του κίνημα διὰ τοῦ ἱεροῦ λόχου καὶ τοῦ πυροβολικοῦ, διέβη, τῶν ἱππέων αὐτοῦ ἡγούμενος, τὴν εἰς τὸ χωρίον ἄγουσαν γέφυραν, φλεγμαίνουσαν ἔχων τὴν κεφαλὴν, καὶ χωρὶς νὰ ἀναγγείλῃ τὴν πρᾶξιν αὐτοῦ εἰς τὸν ἀρχηγόν. Οἱ τουῖρκοι, διατελοῦντες ἤδη ἄλλως ἀφ' ἑαυτῶν ἐν ὀπισθοδρομικῇ κινήσει, ἐνέδωκαν τὸ κατ' ἀρχάς, φοβηθέντες ἀρχὴν γενικῆς προσβολῆς τοῦ ἐχθροῦ. Παρατηρήσαντες ὅμως, ὅτι τὸ εἰς ἀπείρους χεῖρας ἐμπεπιστευμένον ἐλληνικὸν πυροβολικὸν οὐδεμίαν τοῖς ἐπροξένει ζημίαν, καὶ ὅτι μόνος ὁ Καραβιάς καὶ ὁ ἱερὸς λόχος προῦχώρουν, μὴ ὑποστηριζόμενοι ὑπὸ τῶν λοιπῶν σωμάτων, ἀνέλαβον θάρρος, καὶ συνταχθέντες ἔτρεψαν μὲν τὸ πρῶτον εἰς παράφορον καὶ ἄτακτον φυγὴν τοὺς ὀρμητικῶς προελαύνοντας ἱππεῖς, εἶτα δὲ ἐτράπησαν κατὰ τοῦ ἱεροῦ λόχου. Ἀθροὶ καὶ λεπτοφυεῖς νεανίαι, ἀπὸ ὀλίγων μόλις ἐβδομάδων ὀπλοφοροῦντες καὶ διὰ τῆς προθυμίας αὐτῶν καὶ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ θέλοντες νὰ ἀναπληρῶσιν τὴν πεῖραν τοῦ πολέμου, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀντιστῶσιν οἱ ἱερολοχῖται εἰς τοὺς ἡλιοκαεῖς τούρκους σπαχῆδες, καὶ ἔπεσον «ὡς εὐθαλεῖς κλάδοι ὑπὸ τὴν κοπτερὰν ἀξίνην στιβαροῦ ξυλοκόπου» κατὰ τὴν φράσιν τοῦ Τρικούπη (1). Ἀλλ' ἔδειξαν τουλάχιστον, ὅτι δὲν ἐστεροῦντο ἡρωϊκὴν τόλμην καὶ γενναιότητα πρὸς τὸν θάνατον. Πεντακόσιοι τὸν ἀριθμόν, ἐρρίφθησαν πυκνῶς συντεταγμένοι κατὰ ἐφορμῶντος πολυαρίθμου ἐχθροῦ, καὶ ἔπεσον κατὰ σειρὰν ἐν τῷ κρατερῷ ἀγῶνι, συνειδότες ὅτι ἀπέπλυνον καὶ διὰ τοῦ ἡρωϊκοῦ αὐτῶν θανάτου τὸ ὄνειδος τῶν τελευταίων ἡμερῶν. Μετὰ τοῦ ἱεροῦ λόχου κατεστράφη ὁ πυρὴν, ἡ πιστὴ καὶ ἀληθῶς ὑπὲρ τοῦ πατρίου ἀγῶνος ἐνθουσιῶσα μερίς τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοῦ. Φόβος καὶ τρόμος κατέλαβεν

(1) Τομ. Α'. σελ. 125.

τοὺς λοιπούς, καὶ πάντες ἐτράπησαν εἰς φυγὴν. Ὁ Γεωργάκης δραμῶν εἰς τὸν τόπον τοῦ κινδύνου, ἅμα κροτήσαντος τοῦ πρώτου τηλεβόλου, ἐπρόφθασε νὰ ἀρπάσῃ τὴν σημαίαν τοῦ ἱεροῦ λόχου, νὰ ἀπαλλάξῃ δύο αὐτοῦ τηλεβόλα, καὶ σώζων τοὺς ὑπολειφθέντας ἑκατὸν περίπου ἄνδρας, νὰ σχηματίσῃ ἐπιφυλακὴν τινα, ὑφ' ἧς προστατευόμενον τὸ ρεῦμα τῶν φευγόντων Ἑλλήνων ὥρμησε πρὸς τὸ Κλαουσενβούργ καὶ τὸ Ῥίμνικον. Τὸ σῶμα τοῦ Ὑψηλάντου συμπαρεσύρθη εἰς τὴν γενικὴν ταραχὴν καὶ ἀποσύνθεσιν, τὸ δὲ βλαχικὸν σῶμα, ὅπερ ἐμελλε νὰ ἀποκόψῃ τὴν εἰς Κραϊόβαν ὑποχώρησιν τῶν Τούρκων, διελύθη ὡς κονιορτός. Οἱ Τούρκοι, πρὸ μικροῦ μόλις ὑπὸ τοῦ ὀλέθρου ἀπειλούμενοι, κατεπλάγησαν καὶ αὐτοὶ ἐκ τῶν γενομένων, καὶ δὲν ἠδύναντο νὰ πιστεύσωσιν, ὅτι ἀπλοῦς προφυλακῶν ἀκροβολισμός εἶχεν ἀποβῇ εἰς ὀριστικὴν νίκην. Ἀλλ' ὅμως ἦτον ἀλήθεια· τὸ τῆς ἐταιρίας δράμα εἶχε τελειώσει πλέον. Ὁ Ὑψηλάντης εἶχει καταφύγει εἰς Κόσιαν, ἐγγύτατα τῶν αὐστριακῶν συνόρων, ὅθεν ἤρξατο διαπραγματεύσεων μετὰ τῶν αὐστριακῶν, ἵνα ἐπιτραπῇ εἰς αὐτὸν καὶ τοὺς ἀδελφούς του ἡ διάβασις τῶν ὁρίων. Ἀλγεινὰς ἐκεῖ διήγαγεν ἡμέρας· πλὴν δὲ τῆς λύπης καὶ τοῦ πένθους ἐπὶ τοῖς γενομένοις, ἐβασάνιζον αὐτὸν καὶ βάσιμοι φόβοι περὶ τῆς ἰδίας του ζωῆς. Ἀγριαὶ καὶ ταραχώδεις σκηναὶ συνέβαινον πρὸ τῶν παραθύρων του, ὡσάκις παρήρχοντο πρὸ αὐτῶν φυγάδες ὄμιλοι καταστραφέντων σωμάτων· πᾶσα δὲ ἡ εὐθύνη τοῦ γενομένου κακοῦ ἀπεδίδοτο, ὡς συνήθως, εἰς τὸν ἀρχηγόν, καὶ ὁ Ὑψηλάντης ἤκουε λεγόμενον περὶ αὐτόν, ὅτι ἔπρεπε νὰ κρατηθῇ ὡς ὄμηρος, καὶ νὰ παραδοθῇ εἰς τοὺς Τούρκους, εἰς ἀπόληψιν τῆς ἐπικεκηρυγμένης διὰ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ ἀμοιβῆς. Ἡμέρας δὲ καὶ νυκτὸς ἠγρύπνουν παρ' αὐτῷ πιστοί, ἵνα προλάβωσι δολοφόνον ἐπίθεσιν. Πάσης πειθαρχίας δεσμός καὶ πᾶς χαλινὸς αἰδοῦς εἶχε τοσοῦτον παραλύσει, ὥστε οἱ ἑταῖροι αὐτοὶ προσέβαλον, ἐλήστευον καὶ ἐφόνευον ἀλλήλους· αἷσχιστος δὲ συρφετὸς εἶχε καταστήσει κινδυνώδεις τὰς εἰς Τρανσυλθανίαν ἀγούσας στενοπορίας. Κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην τῶν πραγμάτων κατάστασιν ὁ Γεωργάκης πάλιν ὑπῆρξε τὸ πιστότατον καὶ κάλλιστον τοῦ πρίγκηπος στήριγμα. Καί τοι δ' ἐπρωτίμα ἴσως ὁ γενναῖος πολεμιστῆς νὰ ἴδῃ μένοντα τὸν Ὑψηλάντην, ἐπροθυμῆθη οὐχ ἥττον νὰ

προστατεύση τὴν φυγὴν αὐτοῦ, ἀπεμάκρυνε δὲ καὶ τοὺς κινδυνώδεις συνωμότες, οἵτινες εἰκάζετο ὅτι ἤθελον ἐνεδρεῦσαι τὸν πρίγκηπα. Ἀποχαιρετίσας δ' αὐτὸς συγκεκινημένος καὶ περιαλγῆς τὸν Ὑψηλάντην, ἀπῆλθε πρὸς τὸν ὁμόφρονα αὐτῷ Φαρμάκην εἰς Ἀρζέσιον, διότι ἀμφότεροι ἐπέμενον νὰ πολεμήσωσι μέχρι ἐσχάτων, πιστοὶ εἰς τὸν ὄρκον αὐτῶν. Ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ἤρχισε πάλιν ὁ πρίγκηψ τὰ παλαιὰ αὐτοῦ τεχνάσματα, ἵνα καθησυχάσῃ τοὺς περὶ αὐτὸν ἡρετισμένους. Διέδωκε ψευδεῖς εἰδήσεις καὶ ἐπιστολάς, ὅτι ἤθθεν ὁ αὐτοκράτωρ Φραγκίσκος εἶχε κηρύξει τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Πύλης, ὅτι οἱ αὐστριακοὶ ἤθελον εἰσβάλει εἰς τὰς Ἡγεμονείας, καὶ ὅτι αὐτὸς ὁ ἴδιος εἶχε προσκληθῇ εἰς συνέντευξιν μετὰ τοῦ αὐστριακοῦ διοικητοῦ. Ἵνα δὲ μᾶλλον πιστευθῇ, παρεσκεύασε πανηγυρικὴν χαρᾶς διαδήλωσιν, διέταξε πυροβολισμούς, ἐφωταγώγησε τὴν μονήν, καὶ προέπιεν ὑπὲρ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Αὐστρίας, τοῦ ἐν τῇ ἀνάγκῃ σωτῆρος. Ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ ψευδοῦς ἐκείνου πατάγου κατῴρθωσε νὰ διαβῇ μετὰ τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ καὶ τινων ἐμπίστων τὰ σύνορα τὴν 26 Ἰουνίου, καὶ ὀνομάσας ἑαυτὸν εἰς τὰς αὐστριακὰς ἀρχὰς Ἀλέξανδρον Κομνηνὸν, μετέβη μετὰ τῆς συνοδείας αὐτοῦ εἰς Ἀράδην. Κατώτεροι δὲ ὑπάλληλοι εἶχον ἐμπνεύσει αὐτῷ τὴν ἀπατηλὴν ἐλπίδα, ὅτι ἤθελε τύχει αὐστριακοῦ διαβατηρίου, δι' οὗ νὰ ἀπέλθῃ ἐλευθέρως εἰς Ἀμβουργον καὶ Ἀμερικὴν. Ἐξ Ἀράδης ἐπεχείρησε νὰ δικαιολογήσῃ τὸν τρόπον καθ' ὃν εἶχεν ἐγκαταλείψει τοὺς συμμαχητὰς αὐτοῦ καὶ ἐν πομπῳδεὶ ἡμερησίᾳ διαταγῇ νὰ ἐπιρρίψῃ τὴν εὐθύνην τῆς ὅλης ἀποτυχίας εἰς τὸν Καραβιᾶν, τὸν Σάβθαν καὶ τοὺς λοιποὺς δειλοὺς καὶ ἀθλόους. Ἡ προκήρυξις ἐκείνη τοῦ Ὑψηλάντου, ἐν ἣ ἐν γνώσει ἐσημειώθη ψευδῶς τὸ Ῥίμνικον ἀντὶ τῆς Ἀράδης ὡς τόπος ἐκδόσεως, εἶνε ἔγγραφον χαρακτηρίζον κάλλιστα τὸν τε ἄνδρα καὶ τὴν ὄλην αὐτοῦ ἐπιχείρησιν. Οἱ ὑπερασπισταὶ αὐτοῦ τὴν ἀποκαλοῦσι καθαρὰν ἔκφρασιν ἀπελπισίας καὶ πικρίας (1), καὶ λέγουσιν, ὅτι ἕνεκα τῶν παγίδων καὶ καταδιώξεων, εἰς ἃς ἦν ἐκτεθειμένος, μόλις ἐν Ἀράδῃ ἠδυνήθη νὰ δημοσιεύσῃ αὐτὴν. « Στρατιῶται ! », λέγει ἐν αὐτῇ ὁ Ὑψηλάντης· « ὅχι, δὲν μολύνω

(1) Πρὸς Φιλῆμ. Τομ. Β'. σελ. 185, ἐπ.

πλέον τὸ ἱερόν, τὸ τίμιον τοῦτο ὄνομα εἰς τὰ ὑποκείμενά σας. "Ανανδροὶ ἀγέλαι λαῶν! αἱ προδοσίαι σας, αἱ ἐπιβουλαὶ σας μὲ βιάζουσι νὰ σᾶς ἀποχωρισθῶ. Εἰς τὸ ἐξῆς κάθε δεσμός μεταξὺ ὑμῶν καὶ ἐμοῦ κόπτεται. Βαθειὰ μόνον θὰ φέρω εἰς τὴν ψυχὴν μου τὴν ἐντροπὴν, ὅτι σᾶς ἐδιοικοῦσα. Ἐπατήσατε τοὺς ὅρκους σας· ἐπροδώσατε θεὸν καὶ πατρίδα· ἐπροδώσατε καὶ ἐμὲ εἰς τὴν στιγμὴν, καθ' ἣν ἤλπιζα ἢ νὰ νικήσω ἢ νὰ συναποθάνω μαζύ σας ἐνδόξως. Σᾶς ἀποχωρίζομαι λοιπόν! Τρέξετε εἰς τοὺς Τούρκους, τοὺς μόνους ἀξίους φίλους τῶν φρονημάτων σας· ἐξέλθετε ἀπὸ τὰ δάση, καταβῆτε ἀπὸ τὰ βουνά, τὰ ἄστυλα τῆς ἀνανδρίας σας, τρέξατε εἰς τοὺς Τούρκους καὶ καταφιλήσατε τὰς χεῖράς των, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἀκόμη στάζει τὸ ἱερόν αἷμα τῶν κατασφαγέντων ἀπανθρώπως κορυφαίων τῆς θρησκείας Πατριαρχῶν, ἀρχιερέων καὶ μυρίων ἄλλων ἀθῶων ἀδελφῶν σας. Ναί! τρέξετε, ἀγοράσετε τὴν σκλαβίαν σας μὲ τὴν ζωὴν σας καὶ μὲ τὴν τιμὴν τῶν γυναικῶν καὶ παιδιῶν σας. Σεῖς δὲ σκιαὶ τῶν γνησίων Ἑλλήνων ἐκ τοῦ ἱεροῦ λόχου, ὅσοι προδοθέντες ἐπέσατε θύματα διὰ τὴν εὐδαιμονίαν τῆς πατρίδος, δεχθῆτε δι' ἐμοῦ τὰς εὐχαριστίας τῶν ὁμογενῶν σας. Ὀλίγος καιρὸς καὶ στήλη θὰ ἀνεγερθῇ νὰ διαιωνίσῃ τὰ ὀνόματά σας. Μὲ χαρακτῆρας φλογεροὺς εἶναι ἐγκεχαραγμένα εἰς τὰ φίλτρα τῆς καρδίας μου τὰ ὀνόματα ἐκείνων, ὅσοι μέχρι τέλους μ' ἔδειξαν πίστιν καὶ εἰλικρίνειαν. Ἡ ἐνθύμησις των θὰ εἶναι πάντοτε τὸ μόνον ὁροσιστικὸν ποτὸν τῆς ψυχῆς μου. Παραδίδω δὲ εἰς τὴν ἀπέχθειαν τῆς ἀνθρωπότητος, εἰς τὴν δίκην τῶν νόμων καὶ εἰς τὴν κατάραν τῶν ὁμογενῶν τὸν ἐπίορκον καὶ προδότην Σάββαν, τοὺς λειποτάκτας καὶ πρωταιτίους τῆς κοινῆς λειποταξίας καὶ φυγῆς Δούκαν Κωνσταντίνου, Βασίλειον Μπαρλᾶν, Γεώργιον Μάνου φαναριώτην, Γρηγόριον Σοῦτσον φαναριώτην καὶ τὸν φαυλόβιον Νικόλαον Σκουφον » (ὁ Φιλήμων ἰσχυρίζεται, ὅτι τὰ ὀνόματα τῶν τριῶν τελευταίων ἐτέθησαν ἐν τῇ ἡμερησίᾳ διαταγῇ ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ Ὑψηλάντου). « Καθαίρω δὲ καὶ τὸν Βασίλειον Καραβιᾶν ἀπὸ τὴν τάξιν τῶν συστρατιωτῶν μου, διὰ τὴν ἀπειθειάν του καὶ τὸ ἀπρεπὲς πολίτευμά του ».

Ἐκάλυψεν ἄραγε ὁ πάταγος τῶν ἡχηρῶν τούτων φράσεων τὴν κυμαίνουσαν τὰ στήθη τοῦ Ὑψηλάντου ταραχὴν; Ὡς τίμιος ἀνὴρ

ἔπρεπε νὰ συλλογισθῇ ὅτι δὲν τῷ ἐπετρέπετο νὰ κηρύξῃ ἀποπομπαίους τράγους τοὺς ἐν τῇ ἀτυχίᾳ συντρόφους αὐτοῦ, καὶ ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ παντελὴς διάλυσις καὶ ἀποσύνθεσις τοῦ στρατοῦ, καὶ ἡ ἀπειλὴ τῆς προσωπικῆς αὐτοῦ ἀσφαλείας ἐν Ῥιμνίκῳ καὶ ἐν Κόζια, δὲν ἦσαν ἱκανὴ αὐτοῦ δικαιολόγησις. Ἀπέτισεν ὅμως βαρέως — βαρύτερον σχεδὸν παρ' ὅσον ἦτο ἄξιος — τὴν ἀστασίαν αὐτοῦ καὶ ἀπιστίαν.

Ὁ Ὑψηλάντης ἠγνώνει, ὅτι αἱ μεταξὺ Αὐστρίας καὶ Τουρκίας ὑπάρχουσαι συνθήκαι τότε μόνον ἐπέτρεπον τὴν ἀποδοχὴν τῶν φυγάδων, ὡσάκισ οὗτοι καθίσταντο ἀβλαβεῖς· δεινὴ δὲ ὑπῆρξεν ἡ ἔκπληξις αὐτοῦ, ὅτε ὁ διοικητὴς τῆς Ἀράδης ἀνεκοίνωσεν αὐτῷ, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Φραγκίσκος τῷ παρεῖχεν ἄσυλον μόνον καθ' ἣν περίπτωσιν ὁ Ὑψηλάντης ἀνελάμβανεν ἐγγράφως καὶ ἐπὶ λόγῳ τιμῆς τὴν ὑποχρέωσιν νὰ μὴ ἀποπειραθῇ νὰ δραπετεύσῃ, ἐν ἐναντίᾳ δὲ περιπτώσει ἤθελε παραδοθῇ εἰς τοὺς Τούρκους. Ὁ πρίγκηψ ἦτο οὕτω πολιτικὸς αἰχμάλωτος. Ἦναγκάσθη νὰ χωρισθῇ ἀπὸ τῆς ἀκολουθίας του καὶ νὰ ἀντικαταστήσῃ τὸ μεγαλοῤῥῆμον ὄνομα *Komnenos* διὰ τοῦ μετριοφρονεστέρου *Schönwarth*, ἵνα μὴδὲ ὁ φύλαξ του αὐτὸς μάθῃ τίς ἦτο. Ὡς κοινὸν κακοῦργον συνώδευσαν αὐτὸν μέχρι τοῦ φρουρίου Μούγκατζ, καὶ ἔδωκαν αὐτῷ εἰς κατοικίαν ἐλεεινὴν τινα τρώγλην. « Ἐπαθεν ἐκεῖ » λέγει ὁ Τρικούπης, « ὅσα δεινὸν καὶ λέγειν ». Ἐπὶ μακρὰ ἔτη διετέλεσεν ἀπομεμονωμένος ἐν τῇ εἰρκτῇ, μόλις δὲ ὅτε τὰ δεινὰ τῆς αἰχμαλωσίας καὶ τὸ δηλητήριο τῆς ἐλώδους ἀτμοσφαίρας εἶχον ὑπονομεύσει πλέον διὰ παντός τὴν ὑγίαν αὐτοῦ, ἠδυνήθη νὰ μεταλλάξῃ τὴν πρώτην αὐτοῦ εἰρκτὴν ἀντὶ ἄλλης σχετικῶς ἀνετωτέρας, τὸ Μούγκατζ δηλαδὴ ἀντὶ τῆς Θειρεσιουπόλεως. Ἐπέζησεν ὅπως ἴδῃ τοὺς ὁπαδοὺς αὐτοῦ καταδιωκομένους καὶ φονευομένους, καὶ τὴν οἰκογένειάν του περιπίπτουσαν εἰς ἔνδειαν ἐκ τῆς στερήσεως τῶν τουρκικῶν ἀποζημιώσεων· ὡσάκισ δὲ προσεπάθει, τὰ γενικὰ ἀναπολῶν, νὰ λησμονήσῃ τὴν ἰδίαν ἀτυχίαν, ὡσάκισ ὡς μακρὰ τις μυστηριώδης φωνὴ ἔφθανεν εἰς τὸ οὖς του ἀπὸ τῆς μεσημβρίας τὸ ἄγγελμα τῶν κατορθωμάτων καὶ νικῶν τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ, βαθύτατον ἠσθάνετο ἄλγος, βλέπων ὅτι ἦτο αἰχμάλωτος καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ συντελέσῃ εἰς ἀποτελέσιν τοῦ ἀρξαμένου ἤδη ἔργου. Ἦν λεπτοφυὴς τὸ σῶμα καὶ ἀσθενικὸς τὴν ὑγίαν· λύπη δὲ καὶ

μελαγχολία ἡῤῃσαν ἔτι τὰ σωματικά του δεινά· καὶ ὅτε μετὰ ἐξαετῇ κάθειρξιν ἡλευθερώθη τῇ μεσιτείᾳ τοῦ αὐτοκράτορος Νικολάου, ἀπέθανεν ἐν Βιέννῃ τὸν Αὐγούστον τοῦ 1828 ἐξ ἀνευρύσματος τῆς καρδίας. Ἡ πικρὰ αὐτοῦ μοῖρα ἐξιλέωσε πολλοὺς τῶν προτέρων αὐτοῦ ἐχθρῶν, καὶ περιεποίησεν αὐτῷ μάλιστα τὴν παλαιὰν τῆς κοινῆς γνώμης εὐνοιαν. Ἡ ποίησις περιέβαλε τὴν φωτεινὴν αὐτῆς αἵγλην τὸν δεσμώτην τοῦ Μούγκατζ, καὶ εὐγνώμων λαὸς θεωρεῖ αὐτὸν ὡς τὸν μάρτυρα τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας. Τὸ αἰμύλον τοῦ ἥθους, ἡ περὶ τοὺς τρόπους ἀθρότης καὶ ἡ γενναιοψυχία δὲν ἀποτελοῦσι βεβαίως τὸν ἥρωα· ὁ δὲ ἱστορικὸς δὲν δύναται νὰ ἀποσιωπήσῃ τὰς πλάνας καὶ τὰ λάθη τοῦ Ὑψηλάντου, οὔτε νὰ ἀρνηθῇ ὅτι ἄωρα καὶ συγκεχυμένα εἶχεν ἐν τῷ νῷ αὐτοῦ, διανοηθεὶς νὰ ἀρχίσῃ τὸν ἀγῶνα ἀπὸ τῶν ἡγεμονειῶν, χωρὶς νὰ πράξῃ τι ὑπὲρ τοῦ ρουμουνικοῦ λαοῦ, καὶ ἐνεργήσας καθόλου ὅπως ἐνήργησε. Οὐχ ἤττον ὅμως πρέπει τις ἄσμενος νὰ ὁμολογήσῃ, ὅτι ἐν τῇ καταστροφῇ τοῦ δράματος ὑπάρχει τι τὸ ἐξίλεοῦν καὶ μαλάσσει τοὺς κριτὰς αὐτοῦ.

Μετὰ τὴν φυγὴν τοῦ Ὑψηλάντου ἡδύνατο πράγματι νὰ θεωρηθῇ ὡς καταπνιγεῖσα ἡ ἐπανάστασις· τιμῆς δὲ μόνον ἔνεκεν ἐμάχοντο ἔτι τὰ λείψανα τῶν πιστῶν αὐτοῦ. Οἱ τοῦρκοι, προθύμως ὑπὸ τῶν κατοίκων ὑποστηριζόμενοι, κατῴρθωσαν νὰ ἐξαφανίσωσι ταχύτερον παρ' ὅ,τι ἐσυνείθιζον τὰ διεσκορπισμένα συντρίμματα τοῦ σώματος τοῦ Ὑψηλάντου. Ὅστις τῶν ἀργηγῶν τοῦ ἐταιρικοῦ κινήματος παρεδίδετο, ἀφιέμενος εἰς τὴν πίστιν αὐτῶν, ἐφονεύετο διὰ χειρὸς τοῦ δημίου· οὔτ' αὐτὸν δὲ τὸν προδότην Σάββαν ἔσωσεν ὁ μέγας ζῆλος ὃν ἀνέπτυξεν ἀπέναντι παλαιῶν ἐκ τῆς ἐταιρίας φίλων του. Ὁ Καρὰ-Ἀχμέτ διέταξε καὶ ἐφόνευσαν αὐτὸν ἐν Βουκουρεστίῳ μεθ' ὧν αὐτοῦ τῶν ἀξιωματικῶν καὶ στρατιωτῶν, καὶ ἔστειλε τὰς κεφαλὰς εἰς Κωνσταντινούπολιν· ἐγένετο δὲ ἡ τοσοῦτων ἀνθρώπων διὰ μιᾶς σφαγὴ εἰς σωτήριον παραδειγματισμὸν τῶν κατοίκων τῆς Βλαχίας. Οἱ ὑπολειπόμενοι γενναιότατοι καὶ πιστότατοι τῶν ἐπαναστατῶν ἀρχηγοὶ Γεωργάκης καὶ Φαρμάκης, ἀπόφασιν ἔχοντες νὰ μὴ ἐμπιστευθῶσι τὴν ζωὴν αὐτῶν εἰς τὴν αὐστριακὴν προστασίαν μήτε εἰς τὸν τουρκικὸν οἶκτον, ἐτράπησαν πρὸς τὰ μεθόρια τρανσυλθανικὰ ὄρη, σκοποῦντες νὰ εἰσελθῶσιν εἰς τὴν ῥωσικὴν χώραν, ὅθεν εὐκό-

λως ἠδύναντο νὰ διαφύγωσιν εἰς τὴν ἰδίως Ἑλλάδα. Ὁ Γεωργάκης ἀσθενὴς ὢν, ἐκομίζετο ἐπὶ φορείου· κατὰ τὴν κοπιώδη δὲ καὶ ἐπικίνδυνον πορείαν περιεστάλη ὁ τῶν συνοδῶν αὐτοῦ ἀριθμὸς εἰς τριακοσίους πεντήκοντα μόνον. Οἱ χωρικοὶ ἐπρόδωκαν ἕκαστον τῶν κινήματων αὐτοῦ εἰς τοὺς καταδιώκτας τούρκους, καὶ πρὶν ἢ φθάσῃ εἰς τὰ μολδαυικὰ σύνορα ἦν ἤδη πανταχόθεν περικυκλωμένος. Εἰσελθὼν δὲ πρὸς τούτοις ἀπερὶσκέπτως εἰς ἀτραπὸν ἀδιεξίτητον, ὠχύρωσε τὸ μοναστήριον τοῦ Σέκκου, κείμενον ἐντὸς βαθυτάτης καὶ στενῆς χαράδρας, καὶ μίαν μόνην ἔχον ἐξοδον. Ἐκεῖ ἀπέκρουσεν ἐπιτυχῶς τὴν 17 Σεπτεμβρίου τὴν πρώτην προσβολὴν τῆς τουρκικῆς προφυλακῆς, καὶ τὸ θάρρος αὐτοῦ ἠῤῥησε. Φαίνεται δέ, ὅτι καὶ δολία τις ἐπιστολὴ τοῦ ἐπισκόπου Ῥωμάνου, παρακαλοῦντος νὰ μὴ ἐγκαταλείψωσιν ἔρμαιοι εἰς τοὺς Τούρκους τὰ κειμήλια τοῦ μοναστηρίου, ἐκράτυνε τὴν ὀλεθρίαν ἀπόφασιν τοῦ Φαρμάκη, ὅπως παραμείνῃ ἐν τῇ μονῇ.

Μετ' ὀλίγον, τὴν 30 Σεπτεμβρίου, ἐπεφάνησαν 4,000 Τοῦρκοι ἐκ τῶν γάτων τοῦ μοναστηρίου καὶ τῶν ὑπερασπιστῶν. Εἶχον δὲ τοιοῦτοτρόπως ὀδηγηθῇ δι' ἀγνώστων τέως πόρων ὑπὸ *ἐγχωρίων ἐφιαλτῶν*, τοὔτεστι ρουμούνων χωρικῶν, ὥστε ἀπέκοψαν πάντῃ τὰς ἀμυντικὰς γραμμάς, καὶ ἀπεχώρισαν τῶν λοιπῶν τοὺς κατὰ τὴν εἴσοδον τῆς χαράδρας τεταγμένους Ἑλληνας.

« Πολλὴ μαυρίλα πλάκωσε, »

λέγει τὸ δημοτικὸν ᾄσμα,

« καὶ τὰ βουρὰ μαυρίζουν·

Μῆνα βοήθεια ἔρχεται; μῆνα συντρόφοι γτάρουν;

Οὔτε βοήθεια ἔρχεται, οὔτε συντρόφοι γτάρουν·

Μόρε τουρκιὰ μᾶς ᾠλάκωσε, χιλιάδες δεκαπέντε ».

Ἐνῷ δὲ ὁ Φαρμάκης ἐρρίφθη ἐντὸς τοῦ κυρίου οἰκοδομήματος τῆς μονῆς, ἠναγκάσθη ὁ Γεωργάκης νὰ καταφύγῃ μετὰ ἑνδεκα μόνον ὁπαδῶν αὐτοῦ εἰς τὸ κωδωνοστάσιον. Ἐκεῖ ἀπώλετο. Οἱ Τοῦρκοι ἔβαλον πάραυτα πῦρ εἰς τὰ παρακείμενα ξύλινα παραπήγματα, ἀλλ' ὁ ἀτρόμητος ἀρχηγὸς ἀνέκραξε πρὸς τοὺς συντρόφους του: « Ἐγὼ θὰ καὼ ἐδῶ· σεῖς φύγετε, ἂν θέλετε· σᾶς ἀνοίγω μόνος μου τὴν θύραν »· καὶ ἀνοίξας ἀληθῶς τὴν θύραν τοῦ κωδωνοστασίου, ἔβαλε πῦρ εἰς

πολλὰ παρελθόντα λάθη, δύναται τις οὐχ ἥττον νὰ ἀποφανθῇ ἀπταιστως, ὅτι τὸ τέλος αὐτὸ τῆς κατὰ τὴν ἄρκτον ἐπαναστάσεως προήγαγε τὸ μέγα ὑπὲρ ἐλευθερίας ἐλληνικὸν κίνημα. Κάλλιον δὲ ἴσως διὰ τῶν παθημάτων ἢ διὰ τῶν ἔργων αὐτῶν ὑπηρετήσαν οἱ Ἑταῖροι τὸν ἐθνικὸν ἀγῶνα. Οὕτε τὸ ἐν Μούγκατζ μαρτύριον ἀπέμεινεν ἄγονον, οὔτε εἰς μάτην ἔρρευσεν τὸ αἷμα τῶν ἡρώων τοῦ Σκουλενίου, Δραγατσανίου καὶ Σέγκου.

Λυπηρῶν τινων γεγονότων, ὡς αἱ σφαγαὶ τοῦ Γαλαζίου καὶ Ἰασίου, εἶχεν ἐξασθενήσῃ ἡ μνήμη, καὶ ἡ κοινὴ γνώμη τὰ ἐλθισμόνησεν. Ὁ κόσμος ἔβλεπε μόνον τὰς σκιάς τοῦ Λεωνίδου καὶ τῶν τριακοσίων αὐτοῦ, ὅπου ὁ Φρειδερίκος Γέντζ εἶχεν ἴδει ἀκόλαστον μόνον συρφετόν. Οὕτω δὲ τὰς κατὰ τῆς ἐπιχειρήσεως αὐτῶν προσαπτομένας μομφὰς ἐξήλειψαν οἱ Ἑταῖροι διὰ τοῦ ὀλέθρου των, καὶ φωταυγὴ αἶγλην περιέβαλεν αὐτόν ὁ γενικὸς τῆς Εὐρώπης ἔλεος. Ἀλλὰ τὸ δημόσιον φρόνημα ἦν δύναμις, ἣν ὤφειλε καὶ αὐτὸς ὁ τῆς Ῥωσίας αὐτοκράτωρ νὰ σέβηται, ὅσakis ἐπρόκειτο περὶ τῆς μοῖρας τῶν ὁμοδόξων αὐτῷ ὑποδούλων. Εἶχε μὲν ἐπισήμως ἀποδοκιμάσει τὸν Ὑψηλάντην ὁ Τσάρος, ἀλλ' αἱ μύχαι αὐτοῦ συμπάθειαι εἶχον ἀθωώσει τὸν *εὐγενῆ ρεαρίαν*, ὡς ἀπεκάλει αὐτόν· μὴ θελήσας δὲ νὰ ὑποστηρίξῃ ἀναφανδὸν τὴν ἐπανάστασιν, δὲν ἤθελεν ἐπίσης νὰ ἀφήσῃ αὐτὴν κατασυντριβομένην ὑπὸ τῶν Τούρκων, οὔτε θέλημα αὐτοῦ ἦσαν αἱ κατὰ τῶν ἡττημένων ὁμότητες αὐτῶν καὶ τὰ ἐν ταῖς Ἡγεμονείαις αἰσχρῇ τῆς τουρκικῆς ἀντιδράσεως. Οὕτω δὲ κατὰ παράδοξον ἀληθῶς μοῖραν ἔμελλον οἱ Ἑταῖροι νὰ ἐπιτύχωσι τοῦ κυρίου σκοποῦ τῆς ἐπιχειρήσεως αὐτῶν, τῆς Ῥωσικῆς δηλαδὴ συνδρομῆς, μετὰ τὴν παντελεῖα τῆς ἐπιχειρήσεως ἐκείνης ἀποτυχίαν. Ἐκ τῆς τουρκικῆς τῶν ἡγεμονειῶν κατοχῆς ἀνεφύη μετὰξὺ τοῦ ἀνακτοβουλίου τῆς Πετροπόλεως καὶ τοῦ Διθανίου σειρὰ ὅλη πολιτικῶν περιπλοκῶν καὶ δυσαρεσκειῶν, αἵτινες ἔμελλον νὰ καταλήξωσι τέλος εἰς τὴν ἀναφανδὸν ῥῆξιν. Ὁ δὲ Ὑψηλάντης ἔμελλε νὰ ἐπιζήσῃ εἰς τὴν ἔκθασιν τῆς διπλωματικῆς ἐκείνης πάλης, καὶ νὰ ἴδῃ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν αὐτοῦ τὸν Ῥωσοτουρκικὸν πόλεμον· ἀλλ' ἐπέπρωτο ἔτι αὐτῷ νὰ ἴδῃ, πῶς δι' ἄλλης φυσικῆς ὁλως δυνάμεως ἐξεργάγῃ ἐν τῇ μεσηδρίᾳ ἡ ἐπανάστασις, ἣν ἐκεῖνος εἶχεν ἐξεγείρει ἐν ἄρκτῳ διὰ

τεχνητῶν μέσων. Εἰς τὴν ἰδίως Ἑλλάδα ἐπεφυλάσσετο νῦν νὰ δείξῃ, ὅτι ἡδύνατο καὶ αὐτὴ νὰ καλέσῃ εἰς τὰ ὅπλα ἄνδρας ὡς τὸν Γεωργάκην καὶ Ἀθανάσιον, καὶ νὰ νικήσῃ χωρὶς ξένης ἐπεμβάσεως.

Ἡ ἀφελὴς ἱστοριογραφία παρατηρεῖ πάντοτε, ὅτι ἡ προσέγγισις ἀσυνήθων καὶ ταραχωδῶν καιρῶν προμηνύεται διὰ θαυμασίων φυσικῶν γεγονότων. Τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1820 φοβερός σεισμός ἐκλόνησε σύμπασαν τὴν Πελοπόννησον· πηγαὶ ζέοντος ὕδατος ἀνέβρυσαν αἴφνης ἀπὸ τοῦ ἐδάφους, βράχοι καὶ λίμναι ἐξηφανίσθησαν, κατὰ δὲ τὸν ἀλκυόνειον κόλπον ἀπέλιπεν ἡ θάλασσα τὴν ἀκτὴν αὐτῆς, καὶ μετ' ὀλίγον πάλιν ἐπανῆλθον τὰ ὕδατα, καὶ φοβερός σίφων ἠπέιλησε διὰ πλημμύρας τὴν Ἀχαΐαν. "Ὅσον δὲ καὶ ἂν ἀρνήται ὁ πεπαιδευμένος τὴν μεταξύ τοιούτων φυσικῶν ἀνατροπῶν καὶ τῶν κλονισμῶν τοῦ πολιτικοῦ βίου ἀναγκαίαν σχέσιν, ὁ ἀπαιδευτος ὁμῶς καὶ πρωτόγονος ἄνθρωπος παραδέχεται αὐτὴν καὶ μεγάλην τῇ ἀποδίδει σημασίαν. Οὕτω δὲ τὸ συναίσθημα, ὅτι μεγάλη ἐπίκειται κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ ἀνατροπὴ, κατέλαβε σύμπαντα τὸν τε χριστιανικὸν καὶ τουρκικὸν πληθυσμὸν τῆς Πελοποννήσου, καὶ εὐχερὲς εἶχον ἔργον οἱ ἀπόστολοι τῆς Ἑταιρίας, καταδεικνύοντες τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ, ὅπερ δι' ἐκτάκτων φυσικῶν φαινομένων καὶ θαυμάτων παρήγει τοὺς Ἑλλήνας νὰ ἐξεγερθῶσι κατὰ τῶν ἀπίστων, καὶ νὰ ὠφεληθῶσι πρὸς τὸν ἀγῶνα αὐτῶν ἐκ τῆς εὐνοίας τῶν περιστάσεων. Ἡ Πελοπόννησος, ἀποκεκλεισμένη ὡς νῆσος, ὄχυρὰ ἔχουσα ὄρη καὶ ἰσχυρὰ εἰς ἄμυναν, ἦν ἡ φυσικὴ ἀφετηρία ἐθνικοῦ κινήματος. Οἱ κάτοικοι αὐτῆς εἶχον ἐμπιστοσύνην εἰς τοὺς ἀρχηγοὺς καὶ τοὺς προκρίτους αὐτῶν, αἱ δὲ ἀναμνήσεις τοῦ 1770 εἶχον ἐξαλειφθῇ, ἢ ἀνταποδόσεως πόθους ἤγειρον μόνον. Ἀφοῦ δὲ τὰ πραγματικὰ πρὸς βορρᾶν γεγονότα, ἡ ἐπανάστασις τοῦ Ἀλῆ καὶ τῶν Σουλιωτῶν, εἶχον ἰσχυρῶς ἐπιδράσει ἐπὶ τὸν λαόν, προσετέθησαν ἐντὸς ὀλίγου καὶ αἱ ταραχωδέσταται φῆμαι καὶ τὰ ποικιλότατα τῆς φαντασίας πειρίγματα πρὸς ἔξαψιν τῶν παθῶν. Περὶ τὰ τέλη τοῦ 1820 ἐπεφάνη ὡς ἀπόστολος τοῦ Ὑψηλάντου ὁ δραστηριώτατος ἐκείνος τῆς ἑταιρίας ἀπόστολος, ὁ τολμηρότατος καὶ ἀτρομητότατος τῶν συνωμοτῶν ἀρχιμανδρίτης Δικαῖος (1), συνήθως Παπᾶ Φλέσας καλούμενος, ὅστις πρὸ μικροῦ ἔτι

(1) Βίος Παπᾶ Φλέσα, ὑπὸ Φωτάκου, ἐκδ. ὑπὸ Καλλκαῆ, Ἀθ. 1868 σελ. 12 καὶ ἐπ.

εἶχε συνεργήσει τοσοῦτον ἀποτελεσματικῶς ἐν τῇ κατὰ τὸ Ἰσμαῖ-
λιον συνεντεύξει. Ἐλθὼν διὰ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Κυδωνιῶν
εἰς Ἰδραν καὶ Πελοπόννησον, ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ πυρίτιδα, πολεμε-
φόδια καὶ ἄγριον πολέμου πόθον, ἡσυχολήθη δὲ ἰδίᾳ εἰς τὸ νὰ ἐρε-
θίσῃ διὰ ἐξάλλου μυθολογίας τὴν φαντασίαν τῶν χωρικῶν, καὶ κεν-
τρίσῃ οὕτω τὴν ἀνυπομονησίαν αὐτῶν. Διηγεῖτο εἰς τὸ ἀπλήστως
ἀκροώμενον πλῆθος, ὅτι ῥωσικὸς στρατὸς ἐβάδιζεν ἤδη εἰς ἀπελευ-
θέρωσιν τῆς Ἑλλάδος, ἰδιαίτερος δὲ προσέθετεν ἐμπιστευτικώτερον,
ὅτι ἔμελλε νὰ δολοφονηθῇ ὁ Σουλτάνος καὶ νὰ πυρποληθῇ ἡ Κων-
σταντινούπολις. Ὅστις δὲ ἐτόλμα νὰ ἀμφιβάλλῃ ἢ νὰ θεωρῇ τὴν στιγ-
μὴν ὡς ἀκατάλληλον εἰς ἔκρηξιν τῆς ἐπαναστάσεως, ἐνομιζέτο προ-
δότης ὑπὸ τοῦ ἐξημμένου ἱερέως. Θαῦμα ἦθελεν εἶναι, ἂν ἡ ὁμὰς τοῦ
ἐλληνικοῦ πληθυσμοῦ ἀντίστατο εἰς τοὺς καθ' ἡμέραν καὶ καθ' ὧραν
μάλιστα προσγινομένους αὐτῷ ἐπαναστατικούς πειρασμούς. Οἱ ἐπί-
σκοποι καὶ ἀρχιεπίσκοποι ἐξητοῦντο ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος τὴν προστα-
σίαν τοῦ Ὑψίστου ὑπὲρ τοῦ ἐπικειμένου ἀγῶνος, ὁ δὲ πλήρης ζήλου
Ἀνθιμος ὁ Ἐλούς δὲν ἐλησμόνει νὰ μνημονεῖν ἐν τῇ κυριακῇ αὐ-
τοῦ λειτουργίᾳ τοῦ Ὑψηλάντου καὶ τῶν στρατιωτῶν τοῦ σταυροῦ,
οὔτινες ἔμελλον νὰ κατανικήσωσι τοὺς ἀπογόνους τῆς Ἀγαρ. « Δεῦρο
μητὲρ Χριστοῦ, » ἔλεγεν ἡ πρὸς τὴν Παναγίαν δέησις, « πρὸς ἡμᾶς
σοῦ δεομένους συμπαθοῦς ἐπισκέψεως, καὶ ρύσαι κακουμένους τυ-
ραννικαῖς ἀπειλαῖς καὶ δεινῇ μανίᾳ τῶν ἀγαρηνῶν, δι' οὓς ὡς αἰχ-
μάλωτοι καὶ γυμνοὶ διωκόμεθα, τόπον ἐκ τόπου συνεχῶς διαμεί-
βοντες καὶ πλανώμενοι ἐν σπηλαίοις καὶ ὄρεσι ». (1)

Νύκτας ὅλας εἰργάζοντο χαλκεῖς, σιδηρουργοὶ καὶ ξυλουργοί, πρὸς
παρασκευὴν ὅπλων καὶ πολεμεφοδίων. Οὐδ' εἰς τὰς ἰδίᾳς συζύγους
ἐπετρέπετο νὰ ἀνακοινωθῇ τι, ἣν δὲ αὐστηρότατα ἀπηγορευμένη
πᾶσα ὁμιλία καὶ πᾶς λόγος περὶ τῆς γινομένης ἐργασίας καὶ τοῦ
σκοποῦ αὐτῆς. Ἐκαστος Ἑλλήν εἰργάζετο ἀδιαλείπτως κατ' οἶκον,
ἐτοιμάζων τὰ ὅπλα αὐτοῦ, καθαρίζων τὰς πιστόλας του καὶ ἀσκού-

(1) Ἡ ἐμὴ ἐκθεσις τῆς ἐκρήξεως τῆς ἐπαναστάσεως ἐν Πελοποννήσῳ ἀποκλίνει
ἐν πολλοῖς τοῦ Τρικούπη, ὃν παρηκολούθησε καὶ ὁ Γερβίνος. Δὲν βασίζομαι ἐπίστας
ἐπὶ τοῦ Φιλήμονος, στερουμένου κριτικῆς ἱκανότητος, ἀλλὰ μᾶλλον ἐπὶ τῶν ἀξιο-
πίστων πληροφοριῶν τῶν αὐτοπτῶν, οἷος ὁ Φωτάκος καὶ ὁ Κολοκοτρώνης, καὶ ἐπὶ

μενος κατὰ τὸ δυνατόν ἐν τῇ δωματίῳ. Οἱ συνωμόται ἀνεγνωρίζοντο δι' ὠρισμένων σημείων καὶ συνθημάτων, καὶ μόνη ἡ εἰς τὴν ἐρώτησιν: «Εἰπέ μου, τί ἀγαπῶ καὶ πιστεύω» ἀπάντησις: «τὴν ἀδρατον ἀρχὴν» ἐνέπνεεν ἀμοιβαίαν ἐμπιστοσύνην. Ὅστις δὲ μὴ γνωρίζων τὸ νεμομισμένον σημεῖον ἀπεπειρᾶτο νὰ παρεισδύσῃ εἰς τὴν ἐμπιστοσύνην τῶν συνωμοτῶν, ἐνεπαίζετο μόνον καὶ διεβουχολεῖτο, ὥς ὁ πρὸς τὸν Ἄνθιμον ἀποσταλεὶς κατάσκοπος ἐκεῖνος, ὅστις οὐδὲν ἄλλο ἤκουσε παρ' αὐτοῦ ἢ ταπεινοτάτης ὑπακοῆς διαβεβαιώσεις, καὶ ἀνεκοίνωσεν αὐτὰ πιστῶς εἰς τοὺς ἀποστείλαντας. Ἀπέναντι τῶν Τούρκων ἀπεδίδεδο πᾶσα ὕποπτος πρᾶξις εἰς τὸν Ἀλῆ-Πασσᾶν καὶ τοὺς φίλους του, καὶ ὅσας τις κατελαμβάνετο ἐπ' αὐτοφώρῳ ἀγοράζων πυρίτιδα ἢ πυροβολῶν, διηγεῖτο ψευδόμενος μῦθόν τινα, ὅτι οἱ λύκοι δῆθεν καὶ οἱ θῶες ἦσαν πολὺ κακοὶ τὸν χειμῶνα ἐκεῖνον, καὶ ὅτι ἔπρεπε νὰ προφυλαχθῶσιν αἱ ποίμναι. Οἱ ποιμένες, ἵνα καταστήσωσι πιστευτοὺς τοὺς τοιούτους μύθους, ἤγειρον φωνὰς καὶ θόρυβον τὴν νύκτα ἐντὸς τῶν δασῶν, καὶ πυροβολοῦντες ἔκραζον: ὁ λύκος, ὁ λύκος! Πολλοὶ δὲ τοῦρκοι ἀγάδες, ἔχοντες ποίμνας κοινὰς μεθ' Ἑλλήνων, ἔδιδον εὐπίστως εἰς τοὺς συνωμότας πυρίτιδα καὶ σφαίρας διὰ τοὺς λύκους, καὶ ἐξήγουν ἀπαθῶς εἰς τοὺς χωρικοὺς τῶν τὸ πάντῃ ἀσήμεαντον τοῦ τελευταίου κινήματος τῶν γκαιοῦριδων. Σπουδαίως ἐπίσης συνετέλεσεν εἰς τὴν παρασκευὴν τοῦ ἀγῶνος, ὅτι οἱ μὴ καταγινόμενοι εἰς τὴν ἐμπορίαν Τούρκοι εἶχον ἀφήσει ἐλευθέραν εἰς τοὺς Ἑλλήνας τὴν μεταφορὰν καὶ πώλησιν τῆς πυρίτιδος. Εἶνε δὲ χαρακτηριστικώτατον σημεῖον τῆς διοικητικῆς περινοίας τῶν Τούρκων, ὅτι ἄφινον εἰς χεῖρας τῶν περιφρουρουμένων ῥαγιαδῶν τὰ φοβερώτατα πρὸς βλάβην μέσα. Οὕτω κατήντησε τότε καὶ τὸ τῆς πυρίτιδος ἐμπόριον ἐπαναστατικόν, καὶ ὅτε οἱ Τούρκοι κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους 1821 κατέστρεψαν τὰ παρὰ τὴν Δημιτσάναν πυριτιδοποιεῖα, οἱ δὲ συνωμόται εἶχον ἀνάγκην πολεμοφοδίων, προθύμως καὶ μετὰ χαρᾶς εἰσήνεγκον οἷ τε ἐγγὺς καὶ μακρὰν ἑλληνες ἔμποροι. Ἦσαν ὅμως καὶ πάντα εἰς ἀγῶνα παρσκευα-

τῶν ἀρχαιοτέρων ἀφηγήσεων τοῦ Φραντζῆ καὶ Σπηλιόδου. Τὸ κείμενον τῆς εὐχῆς βλέπε παρὰ Φωτιάκῳ (Ἀπομνημονεύματα περὶ τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως, Ἀθ. 1858, σελ. 8 καὶ ἐπ.).

σμένα; ἦν ὁ λαὸς ἑτοιμος; ὑπῆρχεν ὁ μέλλων νὰ διευθύνῃ; Οἱ Πελοποννήσιοι δὲν ἐστεροῦντο πεπειραμένων καὶ σημαίνοντων προκρίτων· ἀλλ' ὀλίγιστοι αὐτῶν εἶχον διάθεσιν νὰ μεταλλάξωσι τὸν ἀνετον αὐτῶν βίον ἀντὶ τῶν κινδύνων ἐπαναστατικῆς ζωῆς, καὶ νὰ ἀναλάβωσι τὴν πρωτοβουλίαν τοσοῦτον ἀνυπολογίστου ἐπιχειρήσεως.

Ἐν τῇ ἀρκτῷα Πελοποννήσῳ τριῶν στενῶν φίλων τὰ ὀνόματα ἐλέγοντο μεθ' ὑπερφραείας· τὸ τοῦ προκρίτου Λόντου ἐξ Αἰγίου, τὸ τοῦ Α. Ζαΐμῃ ἐκ Καλαβρύτων καὶ τὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Πατρῶν Γερμανοῦ. Μεμνημένοι καὶ οἱ τρεῖς τὰ τῆς Ἑταιρίας, ἐθεωροῦντο ὡς ἄνδρες τῆς τάξεως καὶ τῆς μετὰ περισκέψεως προόδου· μόνον δὲ μετὰ τὴν ἀνάρρησιν τοῦ κύβου καὶ τὴν ἔναρξιν τοῦ ἀγῶνος ἀπέβη βεβαία ἡ συνεργασία καὶ ἡ αὐταπάρνησις αὐτῶν.

Ὁ Λόντος εἶχε διαγάγει ἄτακτον καὶ ἐκλελυμένην νεότητα. Ὁ γνωρίσας δὲ αὐτόν· κατὰ τὰ 1810 λόρδος Βύρων διηγεῖται περὶ αὐτοῦ χαρακτηριστικώτατόν τι ἀνέκδοτον. Δειπνῶν ποτε μετὰ τῶν προκρίτων τοῦ Αἰγίου, ἀνεπήδησεν αἴφνης ὁ Λόντος, ὅστις εἶχεν ὄψιν καὶ μορφήν πιθήκου, ἐπὶ παλαιάν τινα καὶ κλονουμένην τράπεζαν, καὶ ἤρξατο ἄδων περιπαθῶς καὶ ἐρρίνως τὸν εἰς τὴν ἐλευθερίαν ὕμνον τοῦ Ῥήγα. Νέος τις καδῆς παρήρχετο πρὸ τῆς οἰκίας καὶ ἠρώτησε τὸ αἷτιον τοῦ θορύβου. « Ἄχ! » ἀπήντησεν ἐγχώριός τις τοῦρκος, « εἶνε τὸ ἀρχοντόπουλον ὁ Λόντος, ὅστις ἐμέθυσε καὶ ψάλλει ὕμνους εἰς τὴν νέαν Παναγίαν τῶν Ἑλλήνων, τὴν ὁποίαν ὀνομάζουν αὐτοὶ ἐλευθερίαν ». Ὁ ἐπιστήθιος τοῦ Λόντου φίλος Ζαΐμης εἶχε τὸ ἥρεμον καὶ ἐμβριθὲς τοῦ ἐκ γενετῆς ἀριστοκράτου, ὁ δὲ Γερμανὸς τὴν ἀλαζονείαν καὶ τὴν ὑπέρφρονα φιλοδοξίαν τοῦ ἀνωτέρου κληρικοῦ (1). Ὡς στρατιωτικὸν ἐπαναστάσεως ἔρεισμα ἐθεωροῦντο οὐχὶ τὰ πρὸς βορρᾶν ἀλλὰ τὰ πρὸς νότον ἰδίως τῆς χερσονήσου· αἱ διαθέσεις τῶν Μανιατῶν εἶχον καὶ κατὰ τὸ 1821, ὡς κατὰ τὰ 1770, σπουδαιότητα σημασίαν ὡς πρὸς τὴν ῥοπὴν τῆς πλάστιγγος. Οἱ κάτοικοι τῶν ἀγρίων τοῦ Ταυγέτου κορυφῶν ἀπῆλθον τῆς αὐτῆς πολεμικῆς

(1) Ὁ νέος αὐτοῦ βιογράφος Γούδας (Βίοι Παράλληλοι, τομ. Α'. σελ. 82) θεωρεῖ ὡς οἰωνὸν προμηνύοντα τὸν μέλλοντα ἥρωα τῆς ἐλευθερίας, ὅτι ὁ Γερμανὸς παῖς ἐτι ὦν ἐφόνευσεν ὄψιν.

φήμης, ἥς οἱ κάτοικοι τῶν ἀκρωρειῶν τοῦ Σουλίου καὶ τῆς Κιάφας· ἀφοῦ δὲ τὸ Σοῦλι εἶχεν ἀνάψει τὴν πρώτην τῆς ἐπαναστάσεως πυρὰν, ἠλπίζετο ὅτι δὲν ἤθελεν ὑπολειφθῆ ἡ Μάνη.

Δὲν ἐκαυχῶντο εἰκῇ οἱ Μανιάται ἐπὶ τῇ λακωνικῇ αὐτῶν καταγωγῇ. Καὶ σήμερον ἔτι δεικνύουσιν ἐπὶ τῶν τραχέων τοῦ Ταινάρου βράχων τὸν *Πύργον*, ὅπου ἀπέθανε, λέγουσιν, ὁ προπάτωρ αὐτῶν *Κύρ Λυκοῦργος*, ἱκανὴν δὲ μερίδα ἐκληρονόμησαν τῆς σπαρτιατικῆς τραχύτητος καὶ τῆς μισανθρώπου αὐστηρότητος τῶν λυκουργείων ἡθῶν. Ὅσάκις οἱ ἄνδρες τοῦ Οἰτύλου μείνωσι μίαν ἐβδομάδα χωρὶς λείας, πενθοῦσιν οἱ κάτοικοι πάντες καὶ προσεύχονται, ὥσεί ἐγκαταλελειμμένοι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Τίτλος δόξης εἶνε παρ' αὐτοῖς ἡ εὐτυχὴς κλοπὴ καὶ ἡ ἀτιμώρητος ἀρπαγὴ, ἐκδίκησις δὲ καὶ φόνος θεωρεῖται, ὡς ἐν Ἀλβανίᾳ καὶ Κορσικῇ, τὸ ἀνώτατον κοινωνικὸν καθήκον. Ὁ νυμφευόμενος γυναῖκα, ἥς ἡ οἰκογένεια ἔχει φόνον νὰ ἐκδικήσῃ, ἀναλαμβάνει ἐπίσης τῆς ἐκδίκησεως τὸ βάρος. Ὁ φόνος φαίνεται παρὰ τοῖς Μανιάταις, ὡς νόμιμόν τι καὶ δικαστικῶς ἀπαιτητόν· ὁ ἐρωτώμενος δὲ ἐξ αὐτῶν, ποῖα εἶνε τὰ καθήκοντα τοῦ Μανιάτου, ἀπαντᾷ: « Σέβας πρὸς τοὺς γέροντας καὶ τὰς γυναῖκας, περίθαλψις τῶν γονέων, σκέψις πρὸ τῆς ὑποσχέσεως καὶ πίστις περὶ τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῆς, ἐκδίκησις τῶν προσβολῶν καὶ ἀγάπη τῆς ἐλευθερίας μέχρι θανάτου ».

Ἀσκούμενος δὲ ἀπαύστως εἰς τὸν μικροπόλεμον, καὶ εἰθιζόμενος καθ' ἡμέραν εἰς ἀρπαγὰς καὶ φόνους, εἶχε κατορθώσει ὁ λαὸς οὗτος νὰ καταστῇ ἐπίφοβος πανταχοῦ.

Εἰς τὰς θειόχρους χρημνωρείας τοῦ Ταυγέτου φαίνονται καὶ σήμερον ἔτι εἰς τὸν παραπλέοντα ὥσεί ἐσπαρμένοι μικροὶ διώροφοι πυργίσκοι. Ἐντὸς δὲ τῶν πύργων ἢ φρουρίων αὐτῶν ἀντέστησαν πάντοτε οἱ μανιάται κατὰ τῶν ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν αὐτῶν ἐχθρῶν. Ἀπὸ τοῦ ἄκρου τῆς σπάθης των ἔδωκαν πάντοτε τοὺς φόρους αὐτῶν εἰς τοὺς Τούρκους.

Κατὰ τὴν ἐν ἔτει 1770 πολιορκίαν τοῦ Μελιπύργου τουρκικὴ βόμβα διεσφράγη πρὸ τοῦ πύργου καὶ ἐφόνευσε πάντας τοὺς ὑπερασπιστὰς αὐτοῦ, πλὴν δύο, τοῦ γέροντος Ἰωάννου καὶ τοῦ παιδὸς Πέτρου Μαυρομιχάλη. Ὁ οὕτως ἐκ θαύματος σωθεὶς παῖς, ἀνδρωθεὶς,

κατέλαβεν ἐν Μάνῃ τὸ ἔαρ τοῦ 1821 ἐξέχουσιν, μοναρχικὴν σχεδὸν θέσιν. Αὐτὸν ἐθεώρουν πολλοὶ ὡς τὴν μέλλουσαν τῆς ἐπαναστάσεως κεφαλὴν, τὰ δὲ πλούτη αὐτοῦ καὶ οἱ πολυάριθμοι οἰκογενειακοὶ του δεσμοὶ παρίστων αὐτὸν ὡς τὸν φυσικὸν ἀνώτατον ἀρχηγόν.

Ἡ ἀλαζονεία αὐτοῦ ἐφαίνετο ἀπαιτούσα τοιοῦτον ἀξίωμα. « Τολμᾷς, χθεσινὲ ἄνθρωπε, νὰ μετρηθῇς μαζὺ μου, οὔτινος τὸ ὄνομα εἶνε τόσον παλαιόν, ὅσον αἱ πέντε κορυφαὶ τοῦ Ταύγέτου, » διὰ τοιούτων ἐκφράσεων κατεδηλοῦτο ἡ οἰκογενειακὴ τοῦ Πετρόμπεη ἀλαζονεία. Δὲν ἦτο ὅμως ὁ ἀγέρωχος αὐτὸς ἀνὴρ ἱκανὸς πρὸς τὴν ὑπερτάτην διεύθυνσιν βιαίου πολιτικοῦ κινήματος. Εἶχε κενοδοξίαν μᾶλλον ἢ φιλοδοξίαν. Ἀμετρος ἦν ἡ χαρὰ αὐτοῦ ἐπὶ τῇ μικρότητι καὶ καλλονῇ τῆς χειρὸς του, ἃς ἐθεώρει ὡς γνώρισμα παλαιοῦ καὶ ἐπιφανοῦς γένους· τὴν ἰσχὺν δὲ ἐξετίμα μόνον ὡς μέσον ἐπιδείξεως καὶ παραστάσεως. Διάπυρος αὐτοῦ πόθος ἦτο νὰ δίδῃ ἡγεμονικὰ χαρίσματα εἰς τοὺς ὀπαδοὺς του, καὶ νὰ ἐξαλείψῃ τὴν πτωχείαν τῶν μανιατῶν αὐτοῦ. Φιλήδονος καὶ ἄσωτος, ἡγάπα τὰ χρήματα, διότι ἐσπατάλα αὐτὰ ἐν πάσῃ περιστάσει· τακτικὴ δὲ πραγμάτων κατάστασις, ξηραίνουσα τῆς λαφυραγωγίας τὴν πηγὴν, ἤθελεν εἶναι ἀφόρητος δι' αὐτόν. Ἀνατολίτης καθ' ὅλα, καὶ κατ' αὐτὴν ἔτι τὴν μεγαλοπρεπεῖ ἑξωτερικὴν του παράστασιν, δὲν ἐπελαμβάνετο ὁ Μαυρομιχάλης ἐπιχειρήσεως, ἥς δὲν ἐπίστευεν ἀσφαλὴ τὴν ἐπιτυχίαν· αἱ περιδεεῖς δὲ καὶ τὸ ἴδιον αὐτοῦ συμφέρον ἀφορῶσαι ἐρωτήσεις του πρὸς τοὺς ἀρχηγούς τῆς ἐταιρίας κατεδείκνυσαν τὴν περὶ τῆς ἐπιτυχίας τῆς ἐπαναστάσεως δυσπιστίαν αὐτοῦ. Ὡς οἱ πρὸς βορρᾶν ὀπλαρχηγοί, οὕτω καὶ ὁ Πετρόμπεης ἔχρηζε ξένην ὠθησιν, ἵνα ἀποφασίσῃ νὰ καταβῇ εἰς τὸν ἀγῶνα. Τὸν Ἰανουάριον ὅμως τοῦ 1821 παρέστη ἐν Μάνῃ ἀνὴρ τις, ἐξ ἄλλου φυράματος ἢ ὁ Πετρόμπεης κατεσκευασμένος, καὶ οἰονεὶ πεπλασμένος εἰς διεύθυνσιν τοῦ ἐπικειμένου ἀγῶνος· ὁ Κολοκοτρῶνης.

Καθ' ὅσον ἐνθυμοῦντο οἱ ἄνθρωποι, οὐδεὶς ἐκ τοῦ γένους τοῦ Κολοκοτρῶνη εἶχεν ἀποθάνει ἐκ φυσικοῦ θανάτου. Ἐπῆρε ταῖς ἀμαρτίαις τοῦ Κολοκοτρῶνη ἔλεγεν ὁ λαός, ταυτίζων τὸ γένος τοῦ Κολοκοτρῶνη καὶ τὴν τοῦ αἵματος ἐκδίκησιν καὶ τὴν ἀμαρτίαν. Καθ' ὃν χρόνον ὁ Πετρόμπεης διέφυγε διὰ τοῦ θαύματος ἐκείνου τὸν θάνατον,

ἐν μέσῳ τῶν τρόμων τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1770, ἐγεννᾶτο ὁ Κολοκοτρώνης. Εἰς τὸν υἱὸν αὐτοῦ Κωνσταντῖνον διηγεῖτο βραδύτερον ὁ ἴδιος, ὅτι ἡ μήτηρ αὐτοῦ τὸν ἐγέννησε τὴν 3 Ἀπριλίου (π. ἔ) 1770 ἐπὶ τινος ὄρους καὶ ὑποκάτω δένδρου, διότι «ὅλος ὁ κόσμος» εἶχε φύγει εἰς τὰ βουνὰ πρὸ τῶν Τούρκων· ὅτι ἡ οἰκογένειά του κατήγετο ἐκ Λεονταρίου, ὅτι ὁ πατήρ του Γιάννης φονεύσας 700 ἀπίστους καὶ μετασχὼν τῆς ἐπαναστάσεως, εἶχε σαγηνευθῇ ὑπὸ τῶν Τούρκων εἰς τὸ Νησί, ὅπου τὸ μὲν πρῶτον ἀπέκοψαν αὐτοῦ πόδας καὶ χεῖρας, εἶτα δὲ τὸν ἀπηγχόνισαν. Ὁ Θεόδωρος ὁμως ἠνδρώθη ἵνα ἐκδικήσῃ τὸν πατέρα. (1)

Παρ' αὐτῷ συνηγοῦτο ἡ ἀγριότης καὶ τὸ ἀτίθασσον τοῦ γένους μετὰ καταπληκτικῆς πανουργίας καὶ πείρας τῶν ἀνθρωπίνων. Πολλοὶ δὲ ξένοι περιηγηταί, ὡς ὁ γάλλος Βουτιέ, ἐν τῇ ἐκφράσει μόνῃ τῆς φυσιογνωμίας του κατέβλεπον τὸν σύνδεσμον τῆς ἰσχύος καὶ τῆς πονηρίας. Ἐπέβαλλε δὲ καὶ εἰς αὐτὸν τὸν ἀδιάλλακτον ἐχθρὸν τῶν Ἑλλήνων, τὸν πρῶσσον ὑπολοχαχὸν Λέσσειν. Ἡ μεγάλη, μακρὰ καὶ πυκνὴν μέλαιναν κόμην περιβεβλημένη κεφαλὴ του, ἦν ἔσκεπε πάντοτε ἀρχαῖον κράνος, ἡ μελαψὴ βοημικὴ χροιά τοῦ δέρματος αὐτοῦ, οἱ μικροὶ καὶ πῶς παραβλῶπες ὀφθαλμοὶ του, τὸ ἄτρομον καὶ σκοτεινόν του βλέμμα, ὑπὸ πυκνάς καλυπτόμενον ὄφρῦς, τὸ εὐρὺ καὶ βαρὺ αὐτοῦ μέτωπον, ὁ ὑπὸ τὴν ἱερακωτὴν του ῥίνα δασὺς αὐτοῦ μύσταξ, τὸ εὐρὺ του στόμα, ἐξ οὗ μέγας τις ὁδὸς προεῖχε μέχρι τοῦ ἀδρῶ καὶ παχέος ἀνωτέρου χεῖλους, πρὸς τούτοις δὲ πᾶσιν ἡ βροντώδης ὡς κεραυνὸς φωνὴ του, ἥτις ὅτε μὲν ἐξερρήγγυτο εἰς ἔκφρασιν παθῶν ὅτε δὲ εἰς ἔκχυσιν παταγῶδους εὐθυμίας· ταῦτα πάντα συναπετέλουν μορφήν, ἥς δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπινοήσῃ καλλιτέραν ὁ ζωγράφος, ἵνα παραστήσῃ τοῦ ληστάρχου τὸν τύπον. Ὅπωςδὴποτε δὲ καὶ ἂν κρίνῃ τις τὴν ἐμφάνισιν τοῦ γνησίου τούτου κλέφτου, εἶνε βέβαιον πάντοτε, ὅτι ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος ἐδέσποσε τῶν πραγμάτων, ἤσκησεν

(1) Πρβλ. τὸν διάλογον μεταξὺ πατρὸς καὶ υἱοῦ παρὰ Φιλῆμ. Τόμ. Γ'. σελ. 412, ἐπ., ὡς ἐπίσης καὶ τὴν χαρακτηριστικωτάτην αὐτοβιογραφίαν τοῦ Κολοκοτρώνη, ὑπαγορευθεῖσαν παρ' αὐτοῦ εἰς ὕψος ἱκανῶς μιζοθάρβαρον εἰς τὸν ζακύνθιον Τερτσέτην, καὶ ἐπιγραφομένην: «Διήγησις συμβάντων τῆς ἑλλ. φυλῆς ἀπὸ τῶ 1770 ἕως τὰ 1836» (ἐν Ἀθήναις, 1846).

ἀκαταλόγιστον ἐπὶ τοῦ λαοῦ ἐπιρρόην, καὶ μετέδωκεν αὐτῷ τὴν ἐμψυχούσαν τὰ ἰδιά του στήθη πεποίθησιν καὶ γενναιότητα πρὸς τὴν νίκην. Τὸ ἐξωτερικὸν τοῦ Ῥινάλδου Ῥιναλδίνη περιέβαλλεν ἥρωα, ἀσυνήθην ἔχοντα πίστιν εἰς ἑαυτὸν καὶ εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦ ἔθνους του.

“Οτε ποτέ” τις τῶν εὐρωπαϊκῶς ἀνατεθραμμένων συμπατριωτῶν του ἔγραψε διαρκούσης τῆς ἐπαναστάσεως ἐν ἐπιστολῇ τινι τὴν ἀφελῇ ταύτῃ φράσιν: « ἢ νὰ ἐλευθερωθῶμεν, ἢ νὰ καταστραφῇτε, » εἰς θεωρυδῶδη μόνον γέλωτα ἐξερράγη ὁ Κολοκοτρώνης, συνειδῶς κάλλιστα, ὅτι αὐτὸς μὲν ἔμελλε νὰ πράξῃ καὶ νὰ πολεμήσῃ, ἄλλοι δὲ νὰ φλυαρῶσι μόνον καὶ νὰ κἀθηνται ἀνέτως παρὰ τὴν ἐστίαν. Καί τοι μὴ ἀναγινώσκων μήτε γράφων, εἶχεν ἀποκτήσει ἐκ παραδόσεως θαυμαστὴν γνῶσιν τῆς ἀρχαίας ἱστορίας τοῦ ἔθνους του, καὶ ἡ ἀνάμνησις τῶν ἀνδραγαθημάτων τῶν μαραθωνομάχων ἐκραταίῳ αὐτὸν πολυλάκις ἐν ἀνάγκῃ καὶ κινδύνῳ. Πάσας τῆς μοίρας διαβιώσας τὰς περιπετείας, ἐχθρὸς φοβερὸς καὶ οὐχὶ πάντοτε ἀσφαλὴς φίλος, εἶχεν ἀποκτήσει τότε μῖσος τῶν Τούρκων καὶ τῶν κλεφτῶν τὸ σέβας· τὸ δὲ ὄνομά του εἶχε καταστῇ τὸ σύμβολον τοῦ ἀδιαλλάκτου καὶ ἀπαύστου ἀγῶνος κατὰ τῆς ἡμισελήνου.

“Οτε οἱ στρατιωτικοὶ νεόφυτοι, οἱ μὴ ὑποστάντες ἔτι τὸ πῦρ τοῦ πολέμου, συνεταράχθησαν ἐν τῇ μάχῃ τοῦ Βαλτετσίου, καὶ ἔτρεμον πρὸ τῶν πρώτων πτωμάτων, ἐφίλησεν αὐτὰ ὁ Κολοκοτρώνης καὶ ἐφώνησε πρὸς τοὺς περιίσταμένους: « εἶνε ἅγιοι, καὶ θὰ ὑπάγουν ὡς μάρτυρες εἰς τὸν Παράδεισον ». Συνείθιζε δὲ νὰ λέγῃ, ὅτι ὁ Θεὸς αὐτὸς ὑπέγραψε τὴν ἐλευθερίαν τῆς Ἑλλάδος, καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ ἀνακαλέσῃ τὴν ὑπογραφὴν αὐτοῦ. ”Ἦδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1806 εἶχεν ὀρκισθῇ νὰ ἀνοικοδομήσῃ μοναστήριον καταστραφέν ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἃν ἡ Θεομήτωρ παρεῖχε τὴν βοήθειαν καὶ τὴν εὐλογίαν αὐτῆς εἰς τὸν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνα. Ἐκ τῆς ματαιώσεως δὲ τῶν πολλῶν ἀνθρῶν ἐλπίδων, ὅσας οἱ τε πατριῶταί του καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος εἶχον ἐλπίσει ἐπὶ ξένῃ εἴτε γαλλικῇ εἴτε ῥωσικῇ συνδρομῇ, ἐδιδάχθη ὁ Κολοκοτρώνης, ὅτι μόνοι ὤφειλον νὰ πράξωσιν οἱ Ἕλληνες, ὅ,τι ἤθελον νὰ πράξωσιν ὑπὲρ ἑαυτῶν. Διωχθεὶς τοῦ οἴκου του, ἐξωσθεὶς ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐκ τῆς Πελοποννήσου, ἠναγκάσθη νὰ ζητήσῃ ἄσυλον εἰς τὰς Ἰονίους νήσους, καὶ νὰ λάβῃ ἀγγλικὴν ὑπηρεσίαν

κατὰ τὸ ἔτος 1810· ἡγωνίσθη δὲ ὡς ἰόνιος λοχαγὸς παρὰ τὴν Λευκάδα, καὶ ἀνῆλθε μέχρι τοῦ βαθμοῦ τοῦ ταγματάρχου ἐν τῷ ἀγγλικῷ στρατῷ. Ὡς παρατηρεῖ ὅμως μεμφόμενος ὁ Φίνλεϋ, οὔτε πρὸς τὴν βρετανικὴν πολιτικὴν συνεπάθει, καὶ ὀλιγώτερον ἔτι ἐνδιεφέρετο περὶ τῶν Ἀγγλων ἢ περὶ τῶν λοιπῶν εὐρωπαίων.

Οὕτω δὲ παρέστη ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ ἀξιώματος: *Grecia fara da se* (ἡ Ἑλλάς θέλει ἐνεργῆσαι μόνη), τοῦ μόνου ὀρθοῦ προγράμματος, ὅπερ ἠδύναντο νὰ ἀκολουθήσωσιν οἱ Ἕλληνες ἐν τῷ ἀγῶνι αὐτῶν· καὶ ἂν ἐτήρει αὐτὸ ἀπαραβάτως ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους τοῦ σταδίου του, ἤθελε καταστή τὸ ἐξοχώτατον τοῦ ὅλου κινήματος πρόσωπον. Βραδύτερον ὅμως ἀπηνήθη τὴν ἀνεξάρτητον ἐκείνην θέσιν του, καὶ διὰ τῶν πρὸς τὴν Ῥωσίαν συμπαθειῶν αὐτοῦ ἀπώλεσεν ἐν μέρει τὴν δημοτικότητα, ἥτις εἶχε περιβάλει τὴν μορφήν αὐτοῦ. Μόνον ἡ πεποιθήσις αὐτοῦ περὶ τῆς εὐτυχοῦς ἐκβάσεως τοῦ ἀγῶνος καὶ τῆς τελικῆς ἡττῆς τῶν Τούρκων διέμεινε πάντοτε ἀκλόνητος, βία πάσης ἀπογοητεύσεως· εἶνε δέ τι σπουδαῖον πάντοτε σταθερὰ καὶ ἀπλάνητος θέλησις ἐν μέσῳ ταλαντευομένων καὶ ἐναραχῶδαι ζυμῶσαι διατελούντων στοιχείων.

Βίαιος μέχρι παραφορᾶς, καὶ τοι βεβαίῳ ὅτι εἶχε ῥίψει εἰς τὴν θάλασσαν πᾶν αὐτοῦ πάθος, ἀδιάφορος πρὸς τὴν ξένην οὐδέποτε δὲ πρὸς τὴν ἰδίαν φήμην, εἶχε διαυγὲς καὶ πρακτικὸν τὸ βλέμμα, ὑγιᾶ καὶ φυσικὴν τὴν ἀστειότητα, καὶ ἐγνώριζεν εἰς μέγιστον βαθμὸν τὴν τέχνην τῆς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους συμπεριφορᾶς. Ἦξευρε πῶς νὰ μεταχειρισθῇ καὶ νὰ κερδήσῃ διὰ τῶν ἀδυναμιῶν αὐτῶν οὐ μόνον τοὺς τραχεῖς καὶ ἀπλοῦς υἱοὺς τῶν ὀρέων μεθ' ὧν ἀνεστρέφετο, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἄθροους τὸ ἦθος εὐρωπαίους, οἵτινες συνήντων αὐτῷ. Καὶ πρὸ τούτων μὲν ὑπεκρίνετο τὸ διψῶν πολιτισμοῦ τέκνον τῆς ἐρήμου, προσεῖχε τὸ οὖς εἰς τὰς συμβουλάς των, καὶ προσεποιεῖτο εὐπείθειαν καὶ εὐγνωμοσύνην· πρὸ ἐκείνων δὲ ἦν ὁ ἀνεπίπλαστος καὶ ἄτεχνος υἱὸς τῆς φύσεως, ὁ ἀρεσκόμενος ἰδίως νὰ ἀκούῃ καὶ νὰ συμψάλλῃ κλέφτικα ἄσματα, ὁ ἐκτιμῶν τὴν εὐθύτητα καὶ ἀπλότητα, ἀπόστρεφόμενος δὲ τοὺς περιδρόμους καὶ τὰς περιπλοκάς, ἥτοι τὰ πλακάκια ὡς ἔλεγε περιφρονητικῶς, καὶ καταφρονῶν τὰς ἐνδυμασίας τοῦ συρμοῦ, τὴν ἐξωτερικὴν ἐπίδειξιν, τὴν ἐθιμοτυπίαν καὶ τοὺς τί-

τλους. — Μὲ ὠνόμαζον, λέγει ἐν τῇ αὐτοβιογραφίᾳ του, εὐγενέστατον, ὑψηλότατον καὶ παναγιώτατον· ἀλλὰ δὲν μετεβλήθην διὰ τοῦτο· ἔμεινα ὁ ἴδιος.

Ἐχων φυσικὴν εὐροίαν λόγου, κατῴρθωνε πάντοτε νὰ κινῇ τοὺς κλέφτας αὐτοῦ ἀκροατὰς διὰ χονδρὰς δημῶδους ἀστειολογίας, διὰ παραβολῶν καὶ παροιμιῶν, ἀρτύων καὶ που τὴν φράσιν διὰ κομποῤῥη-
μοσύνης καὶ στρατιωτικῶν βλασφημιῶν· ἦν δ' εὐεξήγητον τοῦτο, διότι ὁ Γέρος, ὡς ἀπεκάλουν αὐτὸν οἱ στρατιῶταί του, συνεδέετο διὰ μυρίων μίτων πίστεως καὶ δεισιδαιμονίας, ἀγάπης καὶ μίσους, αἰσθή-
ματος καὶ ἀγριότητος, μετὰ τῶν τέκνων ἐκείνων τῆς φύσεως.

Ἀφοῦ διέτασσε πρὸ τῆς μάχης τοὺς στρατιῶτας αὐτοῦ εἰς τὰς θέσεις των, ἐκάθητο αἶφνης ἐπὶ τινος βράχου, καὶ κλίνων τὴν κεφα-
λὴν ὑπεκρίνετο τὸν κοιμώμενον· εἴτα δὲ οἴονει ἐξυπνῶν, ἔτριβε τοὺς ὀφθαλμούς, ἐχασμᾶτο καὶ ἤρχιζε διηγούμενος, ὅτι εἶχεν ἴδει καθ' ὕπνου γυναικὰ λαμπρῶς ἐνδεδυμένην, ἥτις τῷ ἀνήγγειλε τὴν ἔλευσιν τῆς *Παναγίας*. Τοῦτο ἐθεωρεῖτο ὡς ἀγαθὸς οἰωνός. Ἀλλοτε πάλιν διηγεῖτο, ὅτι ἐπεφάνη ἡ *Τύχη*, καὶ τῷ ἀπηγόρευσε τὴν μά-
χην. Οὕτω δὲ ἡ εὐλαβὴς πλάνη ὑπηρέτει τὸν ἅγιον σκοπόν.

Ἡ ἐμφάνις τοῦ ἀνδρὸς τούτου ἐν καιρῷ μεγίστου ἐρεθισμοῦ καὶ ταραχῆς ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς πρόδρομος ἐπερχομένης καταγι-
δος. Ὅτε δὲ ἠκούσθη δι' ὅλης τῆς Πελοποννήσου τὸ ἄγγελμα, ὅτι ὁ γέρων Κολοκοτρῶνης εἶνε ἐν Μάνη, τρόμος κατέλαθεν ἐχθροὺς καὶ φίλους. Ἡ τουρκικὴ Κυβέρνησις προσεκάλεσε πάραυτα τὸν Πέτρον Μαυρομιχάλην νὰ συλλάβῃ καὶ παραδώσῃ αὐτῇ τὸν ἐπικίνδυνον τα-
ραξίαν. Ἀλλὰ καὶ ἂν εἶχε τὴν ἀδυναμίαν νὰ ἐνδώσῃ ὁ Πετρόμπεης, δὲν ἤθελε δυνηθῇ πλέον νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν ἐπιθυμίαν τῶν Τούρκων. Διότι ὁ Κολοκοτρῶνης, εὐθύς μετὰ τὴν ἀπόδασιν αὐτοῦ, ἔτυχεν ὑπο-
δοχῆς καὶ προστασίας παρὰ τῶν Μουρτσίνων, τῆς ἀντιζήλου τῶν Μαυρομιχαλῶν οἰκογενείας τῶν Τρουπακίδων, συνηγέρθησαν δὲ περὶ αὐτὸν πολλοὶ του συμμαχηταί, κλέφται αὐλῶν ἀνάμεστοι, ὡς ὁ Ἀνα-
γνωσταρᾶς, ἱερεῖς ποθοῦντες πόλεμον, ὡς ὁ Παπᾶ Φλέσας, γεν-
ναῖοι νεανίαι, ὡς ὁ Νικήτας, καὶ ἐν ἀγαλλιάσει ὑπεδέχετο αὐτὸν ὡς σωτῆρα ὁ λαός, ὅπου ἂν ἐφαίνετο.

Οἱ πελοποννήσιοι πατριῶται διηρέθησαν τότε εἰς δύο μερίδας,

ἀπαρλλάκτως ὡς συνέβη, καθ' ἃ εἶδομεν, ἐν τῇ Ἑταιρίᾳ. Οἱ μὲν ἀνελογίζοντο τι ἡδύνατο νὰ ἀπολεσθῇ διὰ τῆς ἐπαναστάσεως, καὶ ἀποδοκιμάζοντες ἀπερίσκεπτον τόλμημα, ὅπερ ἤθελε χειροτερεύσει μόνον τὴν θέσιν τῶν βασιλέων, ὡς καλλίστην πολιτικὴν ἐθεώρουν τὴν προσδοκίαν καὶ τὴν ἀναβολήν· οἱ δὲ, σκεπτόμενοι μόνον τι ἡδύνατο νὰ κερδηθῇ διὰ τῆς τῶν καθεστώτων ἀνατροπῆς, ἀπεκάλουν δειλίαν καὶ προδοσίαν τὴν βραδύτητα, καὶ ἐν τῇ φοβερᾷ ἐκείνῃ συγχύσει τῶν τουρκικῶν πραγμάτων, ἐθεώρουν τὴν ἐγγυτάτην στιγμὴν ὡς ἐπικαιροτάτην εἰς ἀναπέτασιν τῆς ἐπαναστατικῆς σημαίας. Καὶ πρὸς ἐκείνους μὲν ἀπέκλινον ἐν γένει οἱ πλούσιοι, οἱ ἐπιφανεῖς καὶ οἱ πεπαιδευμένοι, πρὸς τούτους δὲ οἱ πτωχότεροι μᾶλλον καὶ ἁμαθέστεροι τῶν πατριωτικῶν ἀρχηγῶν· ἐκεῖ ἐτάσσετο ὁ Πετρόμπεης καὶ ἡ τοῦ βορῶα τριανδρία, ὁ Λόντος, ὁ Ζαΐμης, ὁ Γερμανός· ἐδῶ δὲ ὁ Κολοκοτρώνης καὶ ὁ Παπᾶ Φλέσας. Δὲν ἐβράδυνε δὲ νὰ ἐπέλθῃ ἡ μεταξὺ τῶν δύο μερίδων σύγκρουσις. Κατὰ τὰς ἀρχὰς Φεβρουαρίου (1) συνήλθον εἰς συμβούλιον οἱ μᾶλλον σημαίνοντες πρόκριται καὶ οἱ ἐπίσκοποι τῆς χώρας ἐν τῇ μονῇ τοῦ ἁγίου Γεωργίου παρὰ τὸ Αἴγιον. Ἀπετάθησαν δὲ εἰς τὸν Παπᾶ Φλέσαν πολλαὶ ἐρωτήσεις περὶ τῆς Ἑταιρίας, περὶ τῆς ὑποστηρίξεως ξένης δυνάμεως, καὶ τῶν ἐν Εὐρώπῃ διεσπαρμένων ὁμοεθνῶν, τούτέστι περὶ τῆς βοηθείας τοῦ ῥωσικοῦ ἀνακτοβουλίου, περὶ Καποδιστρίου καὶ Ὑψηλάντου, ἐρωτήσεις εἰς ἃς ἀδιστακτικῶς καὶ ἰταμῶς ἀπήντησεν ὁ οὐχὶ λίαν εὐσυνείδητος ἀνὴρ. Διεκήρυξεν ἐξ ὀνόματος τῶν ῥιζοσπαστῶν, ὅτι ἡ 6 ἀπριλίου ἦν ἡ ἐσχάτη πρὸς ἔκρηξιν προθεσμία, καὶ ὅτι πᾶσα βραδύτης ἤθελεν εἶναι ὀλεθρία. Ὅτε δὲ τῇ συνεβούλευσαν περισκεψιν, κατεγέλασε τοὺς φόβους τῆς συνελεύσεως, διεβεβαίωσεν, ὅτι ὡς ἐντολοδόχος τῆς ἀρχῆς ἤθελε μισθῶσαι αὐτὸς 1000 Μανιά-

(1) Οὐχὶ τὸν Ἰανουάριον, ὡς λέγει ὁ Πρόεδρος ἐν τῇ « Ἱστορίᾳ τῆς ἀποστάσεως τῶν Ἑλλήνων » (Βιέννη, 1867). Παράβαλε τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Χαραλάμπου, τῆς 29 Ἰανουαρίου (ἔ. π.), παρὰ τῷ Ι. Κολοκοτρώνῃ (Ἑλλ. Ἀπομνημονεύματα, Ἀθ. 1856, σελ. 3), καὶ τὰς περιεργότατας λεπτομερείας περὶ τῆς μεταξὺ τῶν ἀνυπομόνων καὶ τῶν δισταζόντων συγκρούσεως, ἐν τῇ Βιογραφίᾳ τοῦ Παπᾶ Φλέσα (σελ. 18, ἐπ.), ἐξ ὧν καταφαίνεται, ὅτι οἱ ὁκνοῦντες πρόκριτοι ἐφοβοῦντο μὴ ἀπολέσῃσιν συνεπεῖρξιν ἐπαναστάσεως τὰς προνομίας καὶ τὰ δικαιώματα αὐτῶν.

τας καὶ κηρύξει τὴν ἐπανάστασιν, καὶ ἀπλῶς εἰπεῖν τοσοῦτον ἐδεί-
 νου τὸ πρᾶγμα, ὥστε οἱ ἐναντίοι αὐτοῦ ἐσκέφθησαν νὰ ἐγκλείσωσιν
 αὐτὸν ἐν τῇ μονῇ τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου, ἵνα τὸν καταστήσωσιν
 ἀβλαβή. Οὐδεὶς ὅμως ἐτόλμησε νὰ ἐπιβάλῃ χεῖρα κατὰ τοῦ τολμη-
 ροῦ ἱερέως, ὅστις μετεχειρίζεν ἐπίσης καλῶς τὸ ξίφος καὶ τὸν σταυ-
 ρόν, καὶ πάντες ἐχάρησαν, ὅτε μόνος αὐτός, ὠργισμένος κατὰ τῶν
 καλλιλογούντων καὶ δισταζόντων, ἀπεχώρησε καὶ ἐκλείσθη ἐν τῷ
 μοναστηρίῳ Ῥέτσικα. Ἀπερρίφθη τότε ἡ προθεσμία τῆς 6 Ἀπριλίου,
 ἣν ἐκεῖνος εἶχε προτείνει, ὡς πρόωρος, καὶ ἀπεφασίσθη νὰ ἐκπεμ-
 φθῶσιν ἀπεσταλμένοι πρὸς τὸν ἐν Πίσῃ ἀρχιεπίσκοπον Ἰγνάτιον καὶ
 εἰς τὰς νήσους Ὑδρας καὶ Σπετσῶν, ὅπως ἀποκτηθῇ βεβαιότης περὶ
 τῆς ὑπάρξεως ἢ μὴ πολιτικοῦ τινος καὶ στρατιωτικοῦ στηρίγματος
 τῆς ἐπικειμένης ἐπαναστάσεως, καὶ νὰ ἀναβληθῇ πᾶσα ἀπόφασις
 μέχρι τῆς ἐπιστροφῆς καὶ ἀπαντήσεως αὐτῶν.

Ἀπίστευτον φαίνεται, ἀλλ' ὅμως οὕτως ἔχει τὸ πρᾶγμα. Ἀντὶ
 νὰ ἐντείνωσι πάσας αὐτῶν τὰς δυνάμεις οἱ Τοῦρκοι πρὸς ἀπεγνω-
 σμένον ἀλλ' ὀριστικὸν ἀγῶνα, προσέβλεπον ἀδιάφοροι τὴν μεταξὺ
 τῶν βαγιάδων καταφαινομένην κίνησιν. Δὲν ἐσυλλογίζοντο οὔτε τὰ
 φρούριά των νὰ ἐπισκευάσωσιν, οὔτε τὰς ἐν αὐτοῖς δεξαμενὰς νὰ
 πληρώσωσιν ὕδατος, οὔτε ἀποθήκας πολεμοφοδίων νὰ κατασκευά-
 σωσιν. Εἶχε μὲν αὐστηροτάτας ἐκ Κωνσταντινουπόλεως διαταγὰς ὁ
 τῆς Πελοποννήσου Πασσᾶς Χουρσίτ, ὅπως ἐπιτηρῇ τὰ ὑπὸ τῶν
 Ἑλλήνων τεκταινόμενα καὶ τὰς σκευωρίας τῶν προξενικῶν τῆς Ῥω-
 σίας πρακτόρων· ἐπληροφόρει ὅμως τὴν Κυβέρνησιν αὐτοῦ, ὅτι οὐδε-
 μία πρὸς ἐπαγρύπνησιν ὑπῆρχεν ἀφορμή, οὔτε ἐπέκειτο κίνδυνός τις
 διαταράξεως τῆς ἡσυχίας, ἀπέδιδε δὲ τὸν κρατοῦντα ἐρεθισμὸν εἰς
 τὰς βῆρυγας τοῦ Ἀλῆ Πασσᾶ. Ἐκ τούτου ἐνόμισεν ὁ Σουλτάνος,
 ὅτι ὤφειλε νὰ ἀσχολήσῃ τὴν ἰκανότητά καὶ πολεμικὴν πεῖραν τοῦ
 Ἀλῆ ἐπὶ πεδίου κινδυνωδεστέρου τῆς Πελοποννήσου, καὶ ἀνέθηκεν
 αὐτῷ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ πολιορκητικοῦ στρατοῦ τῶν Ἰωαννίνων· νεώ-
 τερος δὲ τις ὑπάλληλος ἔμελλε νὰ ἀναλάβῃ ἐν τῇ ἀπουσίᾳ τοῦ
 Πασσᾶ τὴν διοίκησιν τῆς Πελοποννήσου. Οὕτως ἀφ' ἑαυτῆς ἡ τουρ-
 κικὴ Κυβέρνησις ἐστερήθη κατὰ τὴν κρίσιμον ὥραν τὸν ἄνδρα, οὔτι-
 νος ὁ σιδηροῦς βραχίον ἠδύνατο νὰ κατασυντρίψῃ τὴν ἐπανάστασιν.

Καθ' ὃν χρόνον ὁ προάγγελος τῆς καταιγίδος ὄρνις Κολοκοτρώνης ἐπεφαίνετο εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Μάνης τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1821, κατέλειπεν ὁ Χουρσίτ τὴν Τρίπολιν, μεταβαίνων εἰς Ἡπειρον, ὅπως διευθύνῃ τὰς κατὰ τοῦ Ἀλῆ Πασσᾶ πολεμικὰς ἐργασίας. Ἀφῆκε δὲ ἐν Τριπόλει ὡς Καϊμακάμην τὸν Σαλίχ Ἀγᾶν, νέον τετυρωμένον καὶ ἀνίκανον. Οὗτος ἐνόμισεν, ὅτι ἀπέναντι τῆς ἐπικειμένης κρίσεως ἔπρεπε νὰ ὀπωσθήποτε νὰ πράξῃ τί, καὶ συνεκάλεσε περὶ τὰ τέλη Φεβρουαρίου τοὺς ἔλληνας ἐπισκόπους καὶ προκρίτους εἰς συνέλευσιν ἐν Τριπόλει, προφασιζόμενος ὅτι ἐπεθύμει νὰ γείνῃ σκέψις περὶ τῶν ληπτέων μέτρων κατὰ τῶν διαταραττουσῶν τὴν κοινὴν ἡσυχίαν σκευωριῶν τοῦ Ἀλῆ. Εὐνόητος ὅμως ἦτο ὁ σκοπὸς αὐτοῦ. Ὁ Τούρκος ἤθελε νὰ ἀποκτήσῃ ὅμηρόν τι, ἀσφαλίζον αὐτῷ τὴν ὑποταγὴν τῆς χώρας, καὶ ἐπίστευεν ὅτι γινόμενος ἅπαξ κύριος τῶν ἀρχηγῶν, εὐκόλως ἠδύνατο ἔπειτα νὰ ἀφοπλίσῃ καὶ χαλινώσῃ τὸν ἀνηγεμόνευτον λαόν. Κατ' αὐτὴν δὲ τὴν δοκιμασίαν ἐφάνη πόσον ὀλίγον ἦν μέχρι τοῦδε ἐσχεδιασμένον καὶ περιεσκεμμένον τὸ πελοποννησιακὸν κίνημα, καὶ ποίαν εἶχε προξενήσει ταραχὴν ἡ ἀπὸ τῆς ἐν Αἰγίῳ συνεντεύξεως ἐπελθοῦσα ῥῆξις μεταξὺ τῶν ἀνυπομόνων καὶ τῶν ὀκνούντων. Διότι, ἐνῶ πολλοὶ τῶν προσκληθέντων ὁμήρων δὲν ἐγεφανίσθησαν, προφασισθέντες ἀσθένειαν ἢ ἄλλα κωλύματα, ἡ πλειονοψηφία ἀπεφάσισε νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὴν πρόσκλησιν καὶ νὰ ἀποπειραθῇ, ὅπως διὰ φαινομένης εὐπειθείας διαβουκολήσῃ τοὺς δυσπίστους ἐχθρούς. Ἐννέα ἐπίσκοποι καὶ δώδεκα πρόκριτοι, ἐν οἷς ὁ ἐκ Καρυταίνης Δεληγιάννης, ὁ Νοταρᾶς ἐκ Κορίνθου, καὶ ὁ Περρούκας ἐξ Ἀργους, προσῆλθον εἰς τὸ ἄντρον τοῦ ἐχθροῦ· καὶ αὐτὸς δὲ ὁ προσωπικῶς ἀποφυγὼν τὴν πρόσκλησιν Πέτρος Μαυρομιχάλης ἔπειψε τὸν υἱὸν αὐτοῦ Ἀναστάσιον. Οὕτω τὸ ἐλληνικὸν κίνημα ἔτεινε νὰ καταστρέψῃ αὐτὸ ἑαυτό.

Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Λόντος καὶ ὁ τῶν Πατρῶν ἀρχιεπίσκοπος Γερμανὸς ἐκίνησαν μεταβαίνοντες ἐκεῖσε. Ἀλλ' ἐν Καλαβρύτοις ἔμειναν πάλιν ἀμφιγνοῦντες, διότι φιλικὴ φωνὴ ἀπέτρεψεν αὐτοὺς σπουδαίως τοῦ σκοποῦμένου. Ἐκεῖ συνήντησαν καὶ ἄλλους ἐπισκόπους καὶ προκρίτους, οἵτινες ἐπίσης πολὺ ὀλίγον ἦσαν διατεθειμένοι νὰ ριφθῶσιν εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων, καὶ συναπεφάσισαν μετ' αὐτῶν νὰ

μὴ ὑπακούσωσιν εἰς τὴν πρόσκλησιν. Ἵνα δὲ μὴ ἐκτεθῶσι κατ' ἐλάχιστον, ἐπενόησαν πανούργημά τι ἐλληνικώτατον. Συνέταξαν ἐπιστολὴν ἐξ ὀνόματος δῆθεν τούρκου τινος φίλου αὐτῶν, ἐν Τριπόλει διαμένοντος, ἀποτρέπουσαν αὐτοὺς τῆς περαιτέρω ὁδοιπορίας, προφητεύουσαν τὸν θάνατον εἰς τοὺς εἰς Τρίπολιν μεταβαίνοντας, καὶ ἀγγέλλουσαν, ὅτι ὁ Καϊμακάμης ἀπόφασιν ἔχει νὰ παράσχη ἐκφοβιστικὸν παράδειγμα εἰς τὸν λαόν, ἀποκεφαλίζων τοὺς μᾶλλον σημαίνοντας τῶν Ἑλλήνων. Τῆς ἐπιστολῆς ταύτης κομιστὴς προαπεστάλη εἰς Τρίπολιν ὁρομεὺς τις, καὶ μετὰ τοῦτο ἐπανελήφθη ἡσύχως ἢ ἐκεῖσε πορεία. Ὅτε δὲ οἱ ὁδοιπόροι κατέβησαν εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Λάδωνος, ἔδραμεν ἀσθμαίνων εἰς ὑπάντησιν αὐτῶν ὁ ἀπεσταλμένος ἐκεῖνος, κομίζων τὸ προσυμπεφωνημένον ἄγγελμα, ὅπερ ἤκουσαν οἱ ὁδοιπόροι μετ' ἀγανακτήσεως κάλλιστα προσπεποιημένης· ἀνέκαμψαν δέ, ἐννοεῖται, τὴν ὁδὸν αὐτῶν, πικρῶς τῆς ἀπιστίας τῶν Τούρκων καταμεμφόμενοι. Οἱ Τοῦρκοι κατεταράχθησαν ἐκ τῆς ἀπουσίας τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων, ὧν ἰδίως ἔμελεν αὐτοῖς ἡ παρουσία, καὶ μάτην κατεπόνουν τὴν κεφαλὴν αὐτῶν, ἵνα μαντεύσωσι τὸν γράψαντα τὴν ἀποτρεπτικὴν ἐπιστολήν· ἐμήνυσαν δὲ εἰς τοὺς ἐπινοητὰς τοῦ στρατηγήματος, οἵτινες ἐν τούτοις εἶχον συνέλθει εἰς συμβούλιον ἐν τῇ μονῇ τῆς Ἀγίας Λαύρας, ὅτι πάντα ἦσαν ψεῦδη, καὶ παρεκάλουν αὐτοὺς νὰ ἔλθωσιν ἀτάραχοι εἰς Τρίπολιν. Ἀλλ' οὗτοι ἐπέμενον ἀρνούμενοι καὶ καταμεμφόμενοι αὐτῶν· ἐπειδὴ δὲ ἐφοβοῦντο μὴ συλληφθῶσιν ἐν σώματι, ἀπῆλθον ἕκαστος εἰς τὴν ἰδίαν πατρίδα, ὅπως συναγάγωσιν ὅπλοφόρους καὶ δυνηθῶσι νὰ ὑπερασπίσωσιν ἑαυτοὺς ἐν ἀνάγκῃ.

Οὕτω παρέσυρεν ἡ φορὰ τοῦ κινήματος καὶ τοὺς ἄνδρας ἐκείνους τῆς μεμετρημένης καὶ περιεσκεμμένης προόδου, οἵτινες πρὸ μικροῦ ἔτι εἶχον κηρύξει ἐν Αἰγίῳ τὴν προσδοκίαν ὡς καλλίστην πολιτικὴν· οὐδεμίαν δὲ πλέον ἐπεδέχετο ἀναβολὴν ἢ ἀνυπομονησίαν καὶ τὸ φιλοπόλεμον τῆς ριζοσπαστικῆς μερίδος. Ληστρικαὶ ἐπιδρομαὶ καὶ μεμονωμένοι φόνοι, προαγγέλλοντες κατὰ τὰ τέλη Μαρτίου τὴν ἐκρηγνῆναι τῆς ἑπαναστάσεως, ὑπῆρξαν οἱ ἐπὶ τὴν σεσωρευμένην εὐφλεκτον ὕλην πεσόντες σπινθῆρες. Ὁ δὲ ἀκχτάσχετος Παπᾶ Φλέσας, ἀνησυχῶν πάντοτε, μὴ ἡ μετρίχ μερίς βραδύνη ἔτι μᾶλλον καὶ

ἐξακολουθῇ ἀνωφελῶς διασκεπτομένη, κατέπεισε γενναῖόν τινα καὶ πολυηρόν φίλον του, τὸν Ν. Σολιώτην, νὰ ἀρχίσῃ αὐτὸς διὰ τινος βιαιοπραγίας (1). Ὁ ἀνδρεῖος κλέφτης, ἐνεδρεύσας μετὰ τινων ἄλλων παραβόλων ἐταίρων αὐτοῦ κατὰ τὰς πύλας τοῦ Ἀγριδίου, ἐπέπαισε κατὰ 8 παρερχομένων τούρκων εἰσπρακτόρων καὶ ἐφόνευσεν αὐτούς. Ἡ πατριωτικὴ δὲ αὕτη ἀρχὴ τοσοῦτον ἐπεδοκιμάσθη ὑπὸ τοῦ λαοῦ, ὥστε τὸ σῶμα τοῦ Σολιώτου ἠΰξησεν εἰς 300 ἄνδρας. Μετὰ τρεῖς ἡμέρας προσέβαλεν ἐγγὺς τοῦ Βερσοβᾶ ἀπόσπασμα 60 Ἀλβανῶν πορευομένων εἰς Τρίπολιν, καὶ ἠνάγκασεν αὐτοὺς εἰς παράδοσιν μετὰ βραχείαν ἀλλὰ πεισματῶδη ἀντίστασιν. Ὁ Σολιώτης ἐφημίσθη βραδύτερον ὡς ὁ πρῶτος κατὰ τὴν ἐπανάστασιν χύσας τουρκικὸν αἷμα Ἑλλήν. Συγχρόνως δὲ σχεδὸν ἀπεφάσισεν ὁ Ἀσημάκης Ζαΐμης νὰ διασπάσῃ διὰ τετελεσμένων γεγονότων τὴν ὀκνοῦσαν τακτικὴν τῶν φίλων αὐτοῦ, καὶ νὰ δώσῃ τὸ σύνθημα τῶν πρώτων ἐν Καλαβρύτοις βιαιοπραγιῶν. Ὁ « κύρ Ζαΐμης » ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς ὁ τύπος τῆς ἀριστοκρατικῆς ἀρχοντείας. Γαλανοὺς ἔχων ὀφθαλμοὺς καὶ ὠχρὸν τὸ πρόσωπον, προῶρως πολιὰν τὴν κόμην καὶ πλήρη ἐκφράσεως ἀλλὰ καὶ ἥρεμον πάντοτε φυσιογνωμίαν, εὐθυτενὲς δὲ τὸ ἀνάστημα, παρίστατο ἀληθῶς ἐπιβάλλουσα μορφή ὁ Ζαΐμης, ἡ *Πυθία ἐκείνη τῶν Καλαβρύτων*, εἰς ὃν ἐχθροὶ καὶ φίλοι ἀπέτινον φόρον σεβασμοῦ. Ἀνήκουστος ἦτο παρὰ τοῖς ζωηροῖς καὶ πολυλόγοις Ἑλλήσι τοιαύτη ὁποία ἡ τοῦ Ζαΐμη σιγηλότης· παρὰ τῶν Τούρκων δὲ βεβαίως εἶχεν οὗτος διδαχθῇ νὰ καπνίζῃ ἐν ὀμηγύρει ὥρας ὅλας τὴν καπνοσύριγγα, χωρὶς νὰ ὀμιλῇ λέξιν. Ὑπὸ τὴν σιγὴν ὅμως τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου ἐκρύπτετο σπανία ἐνεργητικότης καὶ ἰσχύς θελήσεως. Οὕτω τὴν 27 Μαρτίου 1821 ἐδείπνει ἐν Κυναίθῃ σιωπηλὸς καὶ σοβαρὸς, ὡς συνήθως, μετὰ τοῦ ὁμωνύμου φίλου του Ἀσημάκη Φωτίλα. Ἐνῶ δὲ ἔπινον εἰς ὑγείαν τῆς Πατρίδος καὶ ὄλεθρον τῶν Τούρκων, ὁ Ζαΐμης, ποιῶν τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ, στρέφεται πρὸς τὸν παριστάμενον κλέφτην Χονδρογιάννην, διατελοῦντα ἐν τῇ ὑπη-

(1) Ἐπράξε δὲ τοῦτο, ὡς ἀφελῶς ὁμολογεῖ ὁ Φωτάκος (Βίος τοῦ Παπᾶ Φλέσα. σελ. 22) « διὰ νὰ ἐνοχοποιηθῇ ὁλόκληρος ἡ ἐπαρχία τῶν Καλαβρύτων, καὶ οὕτω νὰ κοποῦν αἱ σχέσεις τῶν Τούρκων καὶ τῶν Ἑλλήνων ».

ρεσία του, καὶ τῷ λέγει: *βάρει!* ὁ Χονδρογιάννης δὲν ἀναμένει νὰ τῷ ἐπαναληφθῇ ἡ λέξις· μαθὼν δέ, ὅτι ὁ κολλυβιστὴς Ταμπακόπουλος ἐπρόκειτο νὰ μεταβῇ προσεχῶς εἰς Τρίπολιν, φέρων χρήματα καὶ ὁμολογὰ ὀφειλετῶν του τινῶν ἐκ Καλαθρύτων (1), συνοδεύμενος δὲ ὑπὸ τουρκικοῦ ἀποσπάσματος διοικουμένου ὑπὸ τινος Λαλιώτου Σεΐδου, ἐθεώρησεν ὡς πατριωτικὸν αὐτοῦ καθήκον νὰ ἐλαφρύνῃ καὶ τὸν τοκιστὴν. Μετέβη λοιπὸν ὁ Χονδρογιάννης μετὰ τινων φίλων του κλεφτῶν εἰς Καστάνα τὴν 30 Μαρτίου, καὶ ἔστησεν ἐνέδραν κατὰ τοῦ Ταμπακοπούλου· οὗτος ὅμως, εἰδοποιηθεὶς ἐν τῷ μεταξῷ, προεξέπεμψε μὲν ἐκεῖσε τὸν ὑπηρέτην του μετὰ τῆς ἀποσκευῆς αὐτοῦ, ἠλλαξεν ὅμως αὐτὸς δρόμον καὶ ἀφίκετο ἐγκαίρως εἰς ἀσφαλὲς μετὰ τοῦ Σεΐδου καὶ τῶν τούρκων αὐτοῦ συνοδῶν. Οὕτω δὲ οἱ κλέφται ἠναγκάσθησαν νὰ ἀρκεσθῶσιν εἰς τὴν συλληθεῖσαν ἀποσκευὴν. Ἡ φήμη ἐμεγέθυνε τὰ γενόμενα, καὶ πανταχοῦ ἐλέγετο, ὅτι οἱ κλέφται τοῦ Ζαΐμη εἶχον ἐπιτεθῇ κατ' αὐτοῦ τοῦ κολλυβιστοῦ καὶ τοῦ Σεΐδου· ἐπειδὴ δὲ συγχρόνως εἶχον γείνει καὶ ἄλλαι τινὲς εὐτυχέστεραι ληστρικά ἐπιθέσεις, φονευθέντων καὶ τινων ὑπηρετῶν τοῦ τούρκου διοικητοῦ τῶν Καλαθρύτων Ἀρναούτογλου, ἐξέστη σχεδὸν τῶν φρενῶν ὁ ἀνίκανος καὶ μέθυρος ἐκεῖνος ἀνὴρ, ὁ ἰσχυριζόμενος τέως, ὅτι πάντα ἦσαν ἀπάτη καὶ ψεῦδος, καὶ ὅτι οἱ Ἕλληνες ἤθελον μείνει ἐντελῶς ἥσυχοι, ἀνέκαμψε ταχέως ἀπὸ τῆς ὁδοιπορίας, ἣν εἶχεν ἐπιχειρήσει διὰ τῆς Δάρας εἰς Τρίπολιν, μετήγαγε τὰ γυναικόπαιδα καὶ τὰ κινητὰ πράγματα τῶν Τούρκων εἰς τοὺς τρεῖς ὄχυρους Πύργους τῶν Καλαθρύτων, καὶ ὠχυρώθη ὥσανεὶ εἶχεν ἤδη ἐκραγῇ ἡ ἐπανάστασις. Ἡ ἔκφρων κατάπληξις τῶν Τούρκων ἀνερρίπισε τὸ θάρρος τῶν ἐν Καλαθρύτοις Ἑλλήνων, οἵτινες συναθροισθέντες εἰς ἐξακοσίους πρὸ τῶν Πύργων, πολιορκήσαν αὐτοὺς ὅπως ἠδύναντο, καὶ ἠνάγκασαν μετὰ 5 ἡμέρας εἰς συνθηκολογίαν τὸν Ἀρναούτην. Τότε διέσπασεν ἡ φυσικὴ δύναμις τοῦ ἐθνικοῦ κινήματος τὰ ἐγειρόμενα πρὸ αὐτῆς ἐμπόδια τῆς βραδύτητος καὶ τῆς ἀναβολῆς· τὴν 2 δὲ Ἀπριλίου ἅπας ὁ χριστιανικὸς τῆς Πελοποννησοῦ πληθυσμὸς ἦν ἐνο-

(1) Τὴν γνῶσιν τοῦ γεγονότος τούτου, σπουδαιστάτου εἰς χαρακτηρισμὸν τῆς ἀρχῆς τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως, ὀφείλω εἰς τὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ Φωτάκου.

πλος, καὶ μετὰ τοσαύτης ἐμπαθείας ἐπέπεσε κατὰ τῶν διεσκορπισμένων ἀπροφυλάκτων τούρκων, ὥς ἂν ἐπρόκειτο αἰῶνες ὅλοι νὰ ἐκδικηθῶσιν ἐν μιᾷ μόνῃ στιγμῇ. Οὐτε φύλου οὔτε ἡλικίας διάκρισις ἐγένετο, καὶ εἰς 15,000 ὑπολογίζονται οἱ ἀπὸ τέλους Μαρτίου μέχρι τῆς Κυριακῆς τοῦ Πάσχα τοῦ 1821 (22 Ἀπριλίου) φονευθέντες Τούρκοι. Ὁ ἄγγλος Φίνλεϋ συνήντησεν ἐν Πελοποννήσῳ γέροντά τινα, ὅστις ἔδειξεν αὐτῷ σωρὸν χώματος, λέγων: « ἐκεῖ εἶνε ὁ πύργος τοῦ τούρκου ἀγᾶ· ἐκεῖ ἐφονεύσαμεν αὐτόν, τὸ χαρέμι του καὶ τοὺς δούλους του ». Εἶτα δὲ παρῆλθεν ἡσυχος ὁ γέρον, ὥσῃ φυσικώτατα πράγματα εἰπὼν, καὶ ἡρωτρίωσε τὸν ἄλλοτε εἰς τὸν τούρκον ἀγᾶ ἀνήκοντα ἀγρόν. Οὐδὲ ἦτο δυνατόν νὰ ἐλέγχῃ αὐτόν ἡ συνείδησις ἐπὶ ταῖς γενομένοις. « Μὴ τρέμε τὸν ἐλεύθερον, » λέγει ὠραιότατα ὁ Σχίλλερ, ἀλλὰ τὸν δοῦλον τρέμε, ὅταν θραύῃ τὰς ἀλύσεις του » εὐχερέστατα δὲ ἄλλως ἐξηγεῖται ἡ κατὰ πνίξις παντὸς ἀνθρωπίνου αἰσθήματος καὶ ἡ εἰς διαθρωπικὸν δηλητήριο μετατροπὴ τοῦ ἡπιωτάτου φρονήματος παρὰ λαῷ, ὅστις τοσαῦτα φοβερά ὑπέστη ὥς οἱ Ἕλληγες.

« Μὴ μείνῃ Τούρκος ἔς τὸ Μωρηά, μηδὲ ἔς τὸν κόσμον ὅλον »

ἦν τὸ ἀνὰ πᾶν στόμα φερόμενον τότε σύνθημα τῶν Ἑλλήνων.

Τότε ἐνόμισε καὶ ὁ Πετρόμπεης, ὅτι δὲν ἔπρεπε πλέον νὰ διστάσῃ. Οἱ Μανιάται τοῦ κατέβησαν τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ Ταυγέτου, ἠνώθησαν μετὰ τῶν σωμάτων τοῦ Μουρτσίνου, τοῦ Κολοκοτρώνη, τοῦ Παπαῦ Φλέσα καὶ τοῦ Ἀναγνωσταρά, καὶ ἠπείλυσαν τὰς Καλάμας, τὴν πρωτεύουσαν τῆς Μεσσηνίας. Νίκη ἢ θάνατος, ἦν τὸ σύνθημα αὐτῶν, ἐπὶ δὲ τῶν σημαίων τῶν Μανιατῶν ἐφέρετο τὸ παλαιὸν σπαρτιατικὸν ῥητόν: *Ἡ τὰν ἢ ἐπὶ τὰν*. Ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Κολοκοτρώνη Νικήτας καὶ ὁ Παπαῦ Φλέσας προσέβαλον τὴν 2 Ἀπριλίου καὶ ἐφόνευσαν ἐπιφανῆ τινα Τούρκον ἐκ Καλαμῶν, τὸν Μουράτ, φεύγοντα σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις εἰς Τρίπολιν· ἡ οἰκογένεια δὲ τοῦ φονευθέντος ἐδιώχθη ὀπίσω εἰς Καλάμας. Τὴν 3 Ἀπριλίου τὴν πρωτὴν πλείους τῶν δισχιλίῳ Ἑλλήνων πολιώρκησαν τὴν πόλιν, ἥτις τὴν 4 παρεδόθη. Καίτοι δὲ εἶχεν ἀσφαλισθῇ τοῖς Τούρκοις ἡ τιμὴ καὶ ζωὴ αὐτῶν, οἱ μὲν διενεμήθησαν ὥς δοῦλοι, οἱ δὲ ἐφονεύθησαν· αὐτοὺς

ἔφαγε τὸ φεγγάρι, » λέγει ὁ Φραντζῆς δι' ἀφελοῦς παροιμιακῆς ἐκφράσεως. Τὴν ἐπομένην ἡμέραν ἐτελέσθη λειτουργία ἐκκλησιαστικῇ, εἰς πανηγυρισμὸν τῆς νίκης τῶν ἐλλληνικῶν ὀπλων, εἰκοσιπέντε δὲ ἱερεῖς καὶ πεντακισχίλιοι περὶ αὐτοὺς ἔνοπλοι ὕψωσαν χεῖρας καὶ καρδίας πρὸς τὸν Θεὸν παρὰ τὸν παραρρέοντα τὰς Καλάμας χείμαρρον, καὶ οἷονεὶ προαισθήματός τινος φοικίας διέδραμε τοὺς παρισταμένους, ὅτι νέα λαμπρὰ ἡμέρα διηύγαζεν ἐπὶ τῆς πατρίδος. Ὁ Πετρόμπεης ἐσχημάτισε μετ' ἄλλων ἐξεχόντων προκρίτων τοπικὸν τι συμβούλιον, τὴν *μεσσηνιακὴν Γερουσίαν*, καὶ ἐξέδωκε τὴν 9 Ἀπριλίου διακήρυξιν πρὸς τοὺς εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς, λέγων ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶχον ἀπόφασιν νὰ ἀποσείσωσι τὸν τουρκικὸν ζυγόν, καὶ ἐπεκαλοῦντο τὴν βοήθειαν τῆς εὐρωπαϊκῆς φιλάνθρωπίας, εἰς ἀνταμοιβὴν τῶν ἐκδουλεύσεων, ὅσας οἱ προπάτορες αὐτῶν εἶχον προσφέρει εἰς τὸν εὐρωπαϊκὸν πολιτισμὸν.

Τὴν αὐτὴν ἡμέραν, 4 Ἀπριλίου, καθ' ἣν ὁ Πετρόμπεης εἰσήλασε θριαμβευτικῶς εἰς Καλάμας, ἐξηγέρθη καὶ ἡ πρὸς ἄρκτον πλουσιωτάτῃ καὶ ἀκμαιοτάτῃ ἐμπορικῇ πόλιν, αἱ Πάτραι (1). Ἡ τῶν Καλαβρύτων ἀναστάσις εἶχε προξενήσει ἐν Πάτραις γενικὴν τῶν Τούρκων κατάπληξιν, οἵτινες μετεκόμισαν τὰς οἰκογενεῖας αὐτῶν καὶ τὴν κινητὴν των περιουσίαν εἰς τὴν παλαιὰν Ἀκρόπολιν, ἥτις, ἐννοεῖται, ἐπὶ ταπεινοῦ τινος λόφου ὑπερθεῖν τῆς πόλεως κειμένη, καὶ ἀσθενέστατα μεσαιωνικὰ ἔχουσα ὀχυρώματα, ὀλίγην προστασίαν ἤθελε παράσχει ἐν περιπτώσει σπουδαιοτέρων γεγονότων. Ἡ πόλις αὐτὴ ἦν σκηνὴ φοβερᾶς ἀναρχίας. Ἀγορὰ καὶ ἐργαστήρια ἦσαν κεκλεισμένα· οἱ πρόξενοι κατέλιπον τὰς οἰκίας αὐτῶν καὶ ἐζήτησαν ἀσφάλειαν ἐπὶ τῶν πολεμικῶν πλοίων· μέθυσοι δὲ ἄλθανοι μισθο-

(1) Ὁ Τριχοῦπης παριστᾷ ἐσφαλμένως τὴν πολιορκίαν καὶ ἄλωσιν τῶν Καλαμῶν ὡς συνέπειαν τῶν ἐν Πάτραις γενομένων: « Πρώτῃ ἡ Μάνη, λέγει, μαθοῦσα τὰ συμβάντα τῶν Πατρῶν, κ.λ. » (σελ. 83). Αἱ Καλάμαι ἦσαν ἤδη πολιορκημέναι τὴν 3, καὶ ἡλώθησαν τὴν 4, ὅτε ἤρχιζον αἱ ἐν Πάτραις ταραχαί. Πῶς ἦτο δυνατόν νὰ μάθωσι τὴν 4 ὁ Πετρόμπεης καὶ οἱ περὶ αὐτὸν τὴν ἐξέγερσιν τῶν Πατρῶν; Ὁ Φωτάκος ἔχει δίκαιον παρατηρῶν, ὅτι ἀφορμὴ τῆς πλάνης ὑπῆρξε χωρίον τι τῶν ἀπομνημονευμάτων τοῦ ἀρχιεπισκόπου Γερμανοῦ, ἀντιγραφὴν ὑπὸ τοῦ Τριχοῦπῃ. Πρβλ. Γερμανοῦ Π. Πατρῶν, Ὑπομν. κ. λ. ἄθ. 1837, σελ. 16.

φόροι ἀπὸ τοῦ Ῥίου ἐπεδίδοντο εἰς παντοσιδεῖς ἀκολασίας, καίοντες τὰ βακοπωλεῖα, ὅπου πρὸ μικροῦ ἐμέθυον, φονεύοντες τὸν βακοπώλην, καὶ συμπλεκόμενοι μετὰ μελῶν τῆς Ἑταιρίας καὶ Ἰονίων. Ἀπὸ τῆς ἀκροπόλεως δὲ ἤρξαντο οἱ Τούρκοι πυροβολοῦντες καὶ καίοντες τὴν πόλιν. Ταῦτα μαθόντες συνηγέρθησαν οἱ τῶν περιχώρων χωρικοί, καὶ οἱ διστάζοντες πρότερον Γερμανὸς καὶ Λόντος κατέστησαν ἡγέται τοῦ κινήματος. Ὑπὸ τὰς ἐνθουσιώδεις δὲ ἐπιφωνήσεις τοῦ πλήθους: «Ζήτω ἡ ἐλευθερία! ζήτωσαν οἱ ἀρχηγοί! καὶ εἰς τὴν Πόλιν νὰ δώσῃ ὁ Θεός!» εἰσῆλθον εἰς Πάτρας, κατέλαβον τὸ δυτικὸν αὐτῆς μέρος, ὅπου διέμενον οἱ Ἑπανήσιοι, καὶ τὴν 4 Ἀπριλίου, ἡμέραν καθ' ἣν σήμερον ἐτι ἐορτάζεται ἡ ἐπετηρὶς τῆς ἐλληνικῆς ἐπανάστασεως (1), ἔστηγεν ὁ Γερμανὸς τὴν σημαίαν τοῦ σταυροῦ ἐν τῇ πλατείᾳ τοῦ Ἀγίου Γεωργίου, ἀπήγγειλε συγχώρησιν εἰς πάντας τοὺς ἐξομολογηθέντας, καὶ διένειμε τὸν ἄρτον τῆς ζωῆς ἐπὶ βωμοῦ ἐκ χορτοπλίνθων κατεσκευασμένου καὶ σκιαζομένου ὑπὸ δαφνῶν. Εἶτα κατήγγησε διὰ τὰς προσεχεῖς ἡμέρας τὴν νηστείαν, διότι, ἀπειλουμένης τῆς θρησκείας καὶ τῆς ζωῆς, ὤφειλον πάντες νὰ ἀποκτήσωσι δυνάμεις πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς πατρίδος καὶ τῆς ἐκκλησίας. Ὁμοθυμῶς, ἔλεγε διακήρυξις τις πρὸς τοὺς εὐρωπαϊκοὺς προξένους, ἐξηγέρθημεν καὶ ἀπεφασίσσαμεν νὰ νικήσωμεν ἢ νὰ ἀποθάνωμεν· εἴμεθα δὲ πεπεισμένοι, ὅτι λαοὶ καὶ ἡγεμόνες ἀναγνωρίζουσι τὸ δίκαιον τοῦ ἡμετέρου ἀγῶνος καὶ θέλουσι μᾶς συνδράμει, ἀναμιμνησκόμενοι πόσα ἔπραξαν ὑπὲρ τῆς ἀνθρωπότητος οἱ ἡμέτεροι προπάτορες.

Ἐπισκοπῶν τις τὰ κατὰ τὸ βραχὺ διάστημα μεταξύ τέλους Μαρτίου καὶ ἀρχῶν Ἀπριλίου γενόμενα, πρέπει νὰ ὁμολογήσῃ, ὅτι οὐδέποτε ἄλλοτε ἐπιχείρησις παρεσκευασμένη μὲν καθόλου, λεπτομερῶς ὅμως οὔτε ἐσχεδιασμένη οὔτε σαφῶς περιεσκευεμένη, καὶ τουναντίον μάλιστα δι' ἀναβολῶν καὶ διχονοιῶν πολλὰχῶς παρεμποδισθεῖσα, ἐξετελέσθη μετὰ τοσαύτης ταχύτητος, ἐτοιμότητος καὶ ὁμοφωνίας, ὥς ἡ προσβολὴ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ Τούρκων ὑπὸ τῶν μέχρι τοῦδε δούλων αὐτῶν. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πάπα Κλήμεν-

(1) Σημειωτέον ὅτι αἱ ἡμερομηνίαι τοῦ συγγραφέως εἰσὶ κατὰ τὸ νέον ἡμερολόγιον. Σ. τ. Μ.

τος τοῦ Η'. περὶ τῆς ἀποστολῆς τοῦ Βλοά, οὐδεμία πλέον δύναται νὰ ὑπάρχῃ ἀμφιβολία, ὅτι ἡ σφαγὴ τῶν Οὐγενόττων ὑπὸ Καρόλου τοῦ Θ'. καὶ τῆς μητρὸς αὐτοῦ ἦν ἀπὸ μακροῦ μεμετρημένη καὶ ὠρίμως παρεσκευασμένη· καὶ ὅμως πόσον βραδέα, ἀθέβαια καὶ προσκόπτοντα ἦσαν τὰ μέτρα, ἅτινα ἐλήφθησαν πρὸς τὴν δι' ὅλης τῆς Γαλλίας ἐκτέλεσιν τοῦ φονικοῦ σχεδίου. Τοιαύτη ἡ δαιμονία ὑπεροχὴ τῆς ἐθνικῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἐκδικήσεως τῶν ὑπὸ μακρὸν ζυγὸν ἀποκτηνώσεως διατελούντων λαῶν ὑπὲρ τὴν ἐκδίκησιν ἢ τὴν δικαιοσύνην τῶν βασιλέων. Οἱ Τούρκοι παρέλυσαν σχεδὸν ἐκ τοῦ κατενεχθέντος αὐτοῖς κτύπου. Οὐδ' ἐσυλλογίσθησαν νὰ ἀντιστῶσιν ἐπὶ ἀνοικτοῦ πεδίου μάχης, ἀλλ' ἐμερίμνησαν μόνον, πῶς νὰ σώσωσιν ἐκ τῆς λύσεως τῶν διαρρήξαντων τὰ δεσμὰ των βαγιάδων τὴν ζωὴν αὐτῶν, τὰς συζύγους καὶ τὰ τέκνα των. Ἐκ παντὸς μέρους τῆς χερσονήσου ἐκίνησαν μακραὶ συνοδαὶ μωαμεθανῶν, πορευομένων εἰς τὸ κέντρον τῆς Πελοποννήσου, τὴν Τρίπολιν, ἢ εἰς τὰ φρούρια τῶν παραλίων, ὅπου ἐνόμιζον ὅτι ἤθελον εὖρει ἀσφάλειαν. Οἱ δὲ τοῦ Αἰγίου Τούρκοι ἐν τῷ τρόμῳ αὐτῶν ἔφυγον διαβάντες τὸν κορινθιακὸν κόλπον. Ὁ πλούσιος τούρκος τῆς Κορίνθου διοικητὴς Κιαμήλ-μπεης εὐρίσκετο ἀκριβῶς τότε ἐν Τριπόλει, ἡ δὲ μήτηρ αὐτοῦ, παραλαβοῦσα τοὺς θησαυροὺς του, ἠσφαλίσθη ἐν τῷ Ἀκροκορίνθῳ μετὰ τινος Ἑλλήνου ὁμήρου, Νοταρᾶ. Ἀπὸ τοῦ Ἀργους ἔφευγον οἱ Τούρκοι εἰς Ναύπλιον, καὶ ἀπὸ τῆς Ἀρκαδίας πρὸς βορρᾶν ἢ πρὸς τὸ Ναβαρῖνον. Ἡ φήμῃ μόνῃ, ὅτι ἐπῆρχετο εὐρωπαϊκὸς στρατὸς εἰς βοήθειαν τῶν ἐπαναστατῶν, ἄσκοποι τινες πυροβολισμοὶ ἀπὸ ἐλληνικῶν πλοίων ἐκ τοῦ ὅρμου τοῦ Μαραθοννησίου, ἡ κραυγὴ « Μοσκοβιά καὶ Φραγκιά », ἦν ἐξέπεμπον ἐν τῇ ἀλαζονείᾳ αὐτῶν οἱ Ἕλληνες, τοσοῦτος κενὸς θόρυβος ἤρκεσεν, ἵνα παρακινήσῃ εἰς ταχέαν συσκευὴν καὶ φυγὴν πρὸς τὴν Τρίπολιν τοὺς ἄλλως πολεμικοὺς καὶ γενναίους Ἀλβανοὺς τῆς Λακωνίας, τοὺς *Βαρδουνιώτας*. Οἱ ἐν Μισθῇ Τούρκοι ἠνώθησαν μετ' αὐτῶν καὶ ἐφθασαν αἰσίως εἰς τὸ ἀσφαλίζον αὐτοὺς ἄσυλον.

Δὲν ἐξετέλεσαν ὅμως πάντοτε ἀδιατάρακτοι τοὺς σκοποὺς αὐτῶν οἱ φυγάδες. Ὁ Κολοκοτρώνης, ὅστις μετὰ τὴν ἄλωσιν τῶν Καλαμῶν εἶχε χωρισθῇ μετὰ τριακοσίων ἀνδρῶν ἀπὸ τοῦ Πετρόμπεη, τραπεῖς ἀμέσως πρὸς τὴν Καρύταιναν, περιεκύκλωσε τοὺς ἐκεῖ Τούρ-

κους ἐπὶ τοῦ βραχώδους αὐτῶν κώνου, καὶ ἀπέκοψε τὴν μετὰ τῆς Τριπόλεως συκοινωνίαν. Προσβαλὼν δὲ κατὰ τὸ στενὸν τοῦ Ἀγίου Ἀθανασίου τουρκικόν τι ἀπόσπασμα ἐκ Φαναρίου καὶ Τσάχας, ὅπερ ἤθελε νὰ τείνῃ τὴν χεῖρα εἰς τοὺς ἐν Καρυταίνῃ ἀποκεκλεισμένους, κατέστρεφεν αὐτό. Οἱ διαφυγόντες τὸ ξίφος τῶν Ἑλλήνων εὗρον κατὰ τὸ πλεῖστον τὸν ὄλεθρον αὐτῶν ἐν τῷ ρείθρῳ τοῦ ποταμοῦ Ρουφιᾶ, ὀλίγοι δὲ διεσώθησαν εἰς Καρύταιναν. Ὅπως δὲ τὸ ὄνομα τοῦ Βαλλενσταῖν καὶ ἡ ἄφθονον λείαν καὶ χρυσὸν ἐπαγγελομένη φήμη του ἐπέδρασαν ἐπὶ τοῦ φιλοπολέμου πνεύματος τῆς ΙΖ'. ἑκατονταετηρίδος, οὕτω καὶ νῦν ἐπὶ τῆς μικροτέρας ἑλληνικῆς πολεμικῆς σκηνῆς προσείλκυσε τοῦ Κολοκοτρῶνῃ τὸ ὄνομα στίφη ὁλόκληρα τολμηρῶν τυχοδιωκτῶν, καὶ μετὰ τὴν πρώτην ἐκείνην ἐπιτυχίαν ἠΐξησεν ὁ ἀριθμὸς τοῦ πρὸ τῆς Καρυταίνης ἑλληνικοῦ πολιορκητικοῦ σώματος εἰς 6,000 ἄνδρας. Κρίμα μόνον, ὅτι ὁ Κολοκοτρῶνῃς δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ἐπ' αὐτοὺς ὁποῖαν πεποίθησιν εἶχεν ὁ Βαλλενσταῖν ἐπὶ τοὺς μισθοφόρους του. Ὁ πρῶτος αὐτὸς μόνιμος στρατὸς, ὃν εἶχον οἱ Ἕλληνες ἐπὶ ἀνοικτοῦ πεδίου, παράδοξον ἀλλθῶς παρίστα τὴν ὄψιν. Οἱ πλεῖστοι τῆς πατρίδος πρόμαχοι ἦσαν πάντῃ ἄοπλοι· τινὲς ἐξ αὐτῶν ἔφερον μαχαίρας, ἄλλοι σφενδόνας, καὶ ἄλλοι ῥάβδους ἀλωνιστικάς, αἱ δὲ σημαῖαι τῶν ἦσαν κατεσκευασμένοι ἐκ τῶν περιζωμάτων τῶν γυναικῶν. Ἡ τροφοδοσία ἐνηργεῖτο ἀπλούστατα ὑπὸ τῶν γυναικῶν τῶν περιχώρων, περὶ πειθαρχίας δὲ οὐδὲ λόγος ἠδύνατο νὰ γείνῃ.

Ὁ Κολοκοτρῶνῃς ἔμελλε τάχιστα νὰ διδαχθῇ, πόσον ὀλίγα ἠδύνατο νὰ ἐλπίσῃ ἀπὸ τοῦ συρφετοῦ ἐκείνου. Ἐπὶ στιγμὴν μόνον ἔμειναν τεθορυβημένοι καὶ πεφοβισμένοι οἱ Τούρκοι, καὶ ἐπὶ στιγμὴν μόνον ἐπίστευσεν ἡ τὸ πεπρωμένον λατρεύουσα ἀπάθειά των, ὅτι ὤφειλε νὰ ὑποταχθῇ εἰς ἀναπόφευκτον μοῖραν. Ἀμὰ συνελθόντες ὁμῶς καὶ ἀναμετρήσαντες ἡσύχως ἀπέναντι τῆς ἐπαναστάσεως τὰς ὑπαρχούσας ἐτι στρατιωτικὰς αὐτῶν δυνάμεις, ἀνέλαβον θάρρος καὶ γενναϊότητα. Ὁ διοικητὴς τῆς Καρυταίνης κατώρθωσε νὰ μηνύσῃ εἰς Τρίπολιν τὴν δυσχερῆ αὐτοῦ θέσιν διὰ Τούρκων μετημφισμένων εἰς χωρικούς, καὶ ἀπεφασίσθη νὰ σταλῇ πάραυτα εἰς διάλυσιν τῆς τῶν φρουρῶν πολιορκία· στρατὸς ἐκ 2,700 ἀνδρῶν, συγκεῖμενος τὸ

πλεῖστον ἐκ τῶν πρὸ μικροῦ ἀφιχθέντων Βαρδουνιωτῶν. Ἀφρων ἀμεριμνησία εἶχεν ἀποκοιμῖσαι τοὺς Ἕλληνας, οἵτινες προσεδόκων ἀσφαλῶς ὅτι αὐριοι μεθαύριοι ἔμελλε νὰ παραδοθῇ ἡ Καρύταινα. « Δὲν ἔχετε ἐλπίδα σωτηρίας » ἐμήνυσεν ὁ Δεληγιάννης εἰς τοὺς Τούρκους, « διότι οἱ Ἕλληνες ὅλου τοῦ τουρκικοῦ κράτους ἐξηγέρθησαν, ὁ Σουλτάνος συνελήφθη, καὶ τὸ Ναύπλιον ἐκυριεύθη ». Ἡ ἐλληνικὴ φαντασία ἔσπευδε πολὺ.

Τὴν 12 Ἀπριλίου περὶ τὴν μεσημβρίαν ἀνήγγειλαν τοῖς πολιορκουμένοις τὴν προσέγγισιν ἐπικουρίας αἱ φλόγες τοῦ παρὰ τῶν Βαρδουνιωτῶν πυρποληθέντος χωρίου Σάλεσι, κειμένου πρὸς ἀνατολὰς τῆς Καρυταίνης εἰς τριῶν ὥρῶν ἀπόστασιν. Οἱ Ἕλληνες εἶδον κατ' ἀρχὰς τὸν καπνὸν μόνον· ὁ δὲ Κολοκοτρώνης, ἀρπάσας σημαίαν καὶ πηδῆσας ἐπὶ τὸν ἵππον του, ἦν ἑτοιμος νὰ σπεύσῃ πρὸς τὸ ὄρος τοῦ Φλωρίου, ὅθεν δύναται τις νὰ ἐπισκοπήσῃ ὅλην τὴν κοιλάδα τοῦ Ξερίλα καὶ τοῦ Ρουφιᾶ, ὅπως ἀγγεῖλῃ οὕτω διὰ τῆς σημαίας τὴν τυχὸν προσέγγισιν τῶν Τούρκων εἰς τοὺς Ἕλληνας, καὶ συνελθόντες οὗτοι ἀντιταχθῶσι κατὰ τῆς ἐπικειμένης διπλῆς προσβολῆς. Μόλις ὅμως εἶχε προχωρήσει ὀλίγα βήματα, μόλις ἤρχιζον συντασσόμενοι οἱ Ἕλληνες, ὅτε αἰφνης ἐνώπιον αὐτῶν καὶ ἐκ πλαγίου ἐπεφάνησαν τὰ τουρκικὰ τάγματα, μόνη δὲ ἡ ἐμφάνισις αὐτῶν προὐκάλεσε πανικὸν μεταξὺ τῶν πολιορκούντων. « Ἀμέσως ἐσκορπίσθημεν » λέγει ὁ αὐτόπτης Φωτάκος (1), « καὶ οἱ κλεισμένοι ἐβγήκαν ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴν πύρταν τοῦ φρουρίου, καὶ τότε ἐὰν ἐμέναμεν ἠθέλαμεν εὐρεθῇ εἰς τὴν μέσσην δύο φωτιῶν ». Ἀληθῶς δὲ μετὰ τοσαύτης ταχύτητος ἐξηνεμώθη ὁ ἐλληνικὸς στρατός, ὥστε οἱ Τούρκοι ἀμαχητὶ σχεδὸν κατώρθωσαν νὰ συνενωθῶσιν. Οἱ ἐν τοῖς φρουρίοις στρατιῶται καὶ οἱ Βαρδουνιώται ἐτράπησαν εἰς Τρίπολιν, φέροντες τρόπαια καὶ πλούσια λάφυρα, ἐνῶ οἱ διασκορπισθέντες Ἕλληνες ἐκρύβησαν εἰς τὰς τρώγλας καὶ τοὺς μυχούς τῶν ὀρέων, καταλιπόντες τοὺς ἰδίους αὐτῶν ἀρχηγούς. Πλήρη ἀγανακτήσεως καὶ περιφρονήσεως ἔχων τὴν καρδίαν αὐτοῦ ἐπὶ τῇ αἰσχρᾷ τῶν στρατιωτῶν του φυγῇ, ἔφυγεν ὁ Κολοκοτρώνης εἰς Χρυσοβίτσι (2), ὅπου συνήχθησαν οἱ

(1) Ἀπομνημον. σελ. 31.

(2) Δὲν ἦτο δυνατόν ν' ἀπολέσῃ τὸ πυρεθόλον του, ὡς λέγουσιν ὁ Τρικούπης καὶ ὁ

πλεῖστοι τῶν Ἑλλήνων ὀπλαρχηγῶν, χωρίς, ἐννοεῖται, τῶν στρατιωτῶν αὐτῶν. Ἐκεῖ διεδραματίσθη ἡ σκιανὴ ἐκείνη, ἥτις τοσοῦτον χαρακτηρίζει τὸ ὑπέροχον τοῦ στρατηγικοῦ βλέμματος καὶ τὴν ἄκαμπτον πεποίθησιν τοῦ πρωτοκλέφτου. Οἱ λοιποὶ ὀπλαρχηγοί, καὶ αὐτὸς ὁ ἄλλως ἀτρόμητος Παπαῖ Φλέσας, ἦσαν γνώμης νὰ ὑποχωρήσωσι πρὸς τὴν Μεσσηνίαν· οὕτω δὲ ἐγκατέλειπον τὴν ἐπιθετικὴν αὐτῶν θέσιν οἱ Ἕλληνες. Ὁ Κολοκοτρώνης ὅμως ἐδήλωσεν, ὅτι ἤθελε νὰ μείνῃ ἐπὶ τῶν ὁρέων, ἅτινα ἦσαν πατρὶς αὐτοῦ· διότι ἔβλεπε μακρότερον ἢ οἱ φίλοι του, καὶ κατενόει ὅτι ἡ πολιορκία τῆς Τριπόλεως ἤθελεν εἶναι πάντοτε ὁ τελικὸς σκοπὸς τῶν στρατιωτικῶν κινήσεων τῶν Ἑλλήνων, καὶ ὅτι κάλλιστον αὐτῶν ἔρεισμα παρεῖχον τὰ ὄρη τῆς Καρυταίνης. Ὅπωςδὴποτε δὲ προὔτιμα νὰ γείνῃ βορὰ τῶν ὀρνέων, νὰ ἀποθάνῃ μᾶλλον, ἢ νὰ μείνῃ νεκρόζως καὶ ἄθλιος δοῦλος. « Δὲν πηγαίνω », εἶπεν εἰς τοὺς συντρόφους του, προτρέποντας αὐτὸν νὰ συναπέλθῃ εἰς Μεσσηνίαν· « θὰ μείνω νὰ μὲ φᾶν τὰ πουλιὰ τοῦ τόπου μου ». — « Κἀθίσε, » εἶπε τότε ὁ Παπαῖ Φλέσας πρὸς τινὰ Μανιάτην, « καὶ κάμε τοῦ συντροφιάν ὅσον νὰ εὔρῃ τοὺς συγγενεῖς του, διὰ νὰ μὴ τὸν φάγῃ κανένας λύκος ». Οὕτως ἐγκατέλειπον αὐτὸν οἱ φίλοι του· ἐπιγενομένης δὲ νυκτός, εἰσῆλθε μόνος ὁ Κολοκοτρώνης εἰς τὴν κατὰ τὴν εἴσοδον τοῦ χωρίου κειμένην μικρὰν ἐκκλησίαν τῆς Παναγίας, ἔκαμε τὸν σταυρόν του καὶ προσηυχήθη ἐκ βάθους τῆς καρδίας αὐτοῦ ὑπὲρ ἀπελευθερώσεως τῆς πατρίδος του. Ἀΐφνης τῷ ἐφάνη ὡς ἂν ἤκουσεν αὐτὸν ἡ Παναγία, ὡς ἂν θεία τις ἀποκάλυψις ἐστέλλετο αὐτῷ ἐκ Θεοῦ, διετῆρσε δὲ μέχρι θανάτου βαθύτατα εἰς τὴν μνήμην αὐτοῦ ἐγκεχαραγμένην τὴν εὐαγγελιστήριον ἐκείνην στιγμὴν. Ἐνισχυθεὶς ἀνηγέρθη, ἤλασε πρὸς τὴν Μάνην, καὶ ἀπαντήσας κατ' ὁδὸν τὸν ἐξάδελφον αὐτοῦ Ἀντώνιον μετὰ τινων στρατιωτῶν, συνήγειρε πάλιν ἐντὸς τριῶν ἡμερῶν τριακοσίους ἄνδρας. Καταστήσας δὲ στρατόπεδον καὶ ὀχυρωθεὶς, ἐδήλωσε τοῖς στρατιώταις αὐτοῦ, ὅτι ἔμελλε νὰ μορφώσῃ ἱερὸν λόχον, προσεπάθησε νὰ ὀργανίσῃ αὐτοὺς συμπαγέστερον, καὶ διένειμεν ἱκανοὺς

ἀξιωματικῶν βαθμοὺς εἰς τοὺς ἰκανωτέρους. Ἀλλὰ καὶ τότε πάλιν, μόλις ἐπιφανέντων τὴν 17 Ἀπριλίου τῶν ἐκ Τριπόλεως Τούρκων, διεσχορπίσθη σύμπας ὁ στρατός. « Μᾶς ἔμειναν μόνον τὰ διπλώματα » λέγει ὁ Φωτάκος μετ' ἐμπαικτικοῦ τινος στεναγμοῦ. « Ὁ Κολοκοτρώνης μᾶς ἐφώναζε: σταθῆτε γὰρ πολεμήσωμεν· ποῦ πᾶτε; ἀλλὰ τίποτε δὲν ἠμπόρεσε νὰ κάμῃ ». Ὁ ἀκάματος ἀρχηγὸς θὰ ἡυχαριστήθῃ βεβαίως, κατορθώσας πάλιν μετ' ὀλίγας ἡμέρας νὰ συγκεντρώσῃ μικρόν τι στίφος ἐνόπλων παρὰ τὸ Πάπαρι, ὁρεινὸν χωρίον κείμενον εἰς τριῶν ὥρῶν ἀπόστασιν πρὸς μεσημβρίαν τῆς Τριπόλεως, καὶ βλέπων ἐνούμενον μετ' αὐτοῦ τὸν Μαυρομιχάλην καὶ ἐτελοντάς τινας ἀπὸ Ζακύνθου. Ἀκλόνητος πάντοτε καὶ τοι σφαλεῖς τῶν προσδοκιῶν αὐτοῦ, ἐφρόνει ἀναγκαίαν ὁ Κολοκοτρώνης τὴν κατὰ τῆς Τριπόλεως ἐπίθεσιν, καὶ νίκην διετέλει ὄνειρευόμενος ἐν μέσῳ φυγῆς καὶ λειποταξίας· ἂν δύναται τις δὲ νὰ παραβάλῃ μικρὰ πρὸς μεγάλα, τοσοῦτον ὀλίγον κατέβαλον αὐτὸν αἱ ἥτται τῆς Καρυταίνης καὶ τῆς Πιάνας, ὅσον τὸν γηραιὸν Βλῦχερ ἢ ἥττα τοῦ Λινῦ. Συνελθόντες εἰς συμβούλιον ἐν τῇ χωρίῳ Πάπαρι οἱ ἐξοχώτατοι τῶν τῆς ἐπαναστάσεως ὀπλαρχηγῶν, ἀπεφάσισαν ὁμοφώνως νὰ διορίσωσι τὸν Πέτρον Μαυρομιχάλην ἀρχιστράτηγον τῆς ὅλης χερσονήσου, καὶ νὰ ἀναθέσωσιν αὐτῷ ἰδίως τὰ τῆς στρατολογίας καὶ τροφοδοσίας, νὰ παραδεχθῶσι δὲ ἄλλως τὸ ἐπιθετικὸν σχέδιον τοῦ Κολοκοτρώνη. Κατ' αὐτὸ ἔμελλε νὰ στηθῇ εὐρὺ πολιορκίας ἡμικύκλιον περὶ τὴν Τρίπολιν, νὰ κυκλωθῇ δὲ ἡ πόλις καὶ ἀπὸ τῶν περιβαλλόντων τὸ ὀροπέδιον ὁρέων· εἴτα νὰ σφιγθῇ ὁλονὲν στενότερον ἢ ὀλεθρία ζώνη περὶ τὴν πόλιν, μέχρις οὗ καταστῇ ἀναπόδραστος ἢ καταστροφή. Ὡς συνεφωνήθη, οὕτω καὶ ἐγένετο. Πρὸς δυσμᾶς, βορρᾶν καὶ μεσημβρίαν τῆς πόλεως συνηθροίσθησαν ἐγγὺς ἀλλήλων, ἵνα δύνανται ἐν ἀνάγκῃ νὰ βοηθῶνται ἀμοιβαίως, νέα ἑλληνικὰ σώματα, καὶ κατέλαβον τὰς εἰς τὸ ὀροπέδιον τῆς Τριπόλεως φερούσας ἀπὸ τῶν ὁρέων παρόδους· ὁ Κολοκοτρώνης δὲ αὐτὸς ἐτάχθη μεσημβρινοδυτικῶς τῆς πόλεως παρὰ τὸ Βαλτέτσι, ἐπὶ τῶν κορυφῶν τοῦ Μαινάλου, ὅθεν ἡδύνατο νὰ ἐπισκοπῇ ὡς ἀετὸς τὴν λείαν αὐτοῦ. Ἦν δὲ καὶ διὰ τοῦτο ἔτι μᾶλλον καλῶς ἐκλελεγμένον τὸ σημεῖον ἐκεῖνο, καθότι ἐδέσποζε τῶν κοιλάδων τῆς τε Μάνης καὶ τῆς Μεσσηνίας, τῶν χωρῶν δηλαδὴ ἐκείνων, ὅθεν ἤρ-

χοντο νέα σώματα, καὶ πρὸς ἃς ἔπρεπε νὰ τηρῆται ἀνοικτὸς πάντοτε ὁ τῆς ὑποχωρήσεως δρόμος ἐν ἀποτυχίᾳ. Ἀριστερόθεν παρὰ τὴν Πιάναν καὶ τὴν Ἀλωνίσταιναν ἐτάχθησαν ὁ Πλαπούτας καὶ ὁ Κ. Δεληγιάννης· πρὸς δυσμὰς αὐτῶν εἰς Βέρβαινα ὁ Ν. Δεληγιάννης· πρὸς βορρᾶν δὲ ἐτοποθετήθη ὁ Χαραλάμπης μετὰ τῶν Καλαβρυτινῶν παρὰ τὸ Λεβίδι. Παλαιᾶς καὶ νέας πείρας διδάγματα κατέδειξαν, ὅτι ἡ Τρίπολις δὲν δύναται νὰ ἀντιστῇ ἐπὶ μακρὸν κατὰ τῶν κατοίκων τῶν περικειμένων ὁρέων. Οἰκοδομηθεῖσα ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῶν τριῶν ἀρχαίων πόλεων Τεγέας, Μαντινείας καὶ Παλλαντίου, κεῖται ἡ Τρίπολις ἐπὶ ἀγρίου καὶ ἀδένδρου ὁροπεδίου, ὅπερ περικλειόμενον ὑπὸ ὑψηλῶν ὁρέων, διὰ στενῶν μόνον πόρων συνδέεται μετὰ τῆς ἀκτῆς καὶ τῶν λοιπῶν τῆς χερσονήσου μερῶν. Χαλεπὸν καὶ νοσῶδες ἔχουσα τὸ κλῖμα, ἱκανὰ ἔλη ἄλλ' οὐχὶ καὶ στάσιμα ὕδατα, καλύπτεται πολλάκις τὸν χειμῶνα καὶ τὸ ἔαρ μέχρι τῆς ὁροφῆς τῶν οἰκιῶν ὑπὸ τῆς ἄλλως τοσοῦτον ἀγνώστου εἰς τοὺς Ἑλληνας χιόνος. Ἡ θέσις τῶν ἐν τῇ ἐλεεινῇ ἐκείνῃ τρώγλῃ ἀποκεκλεισμένων Τούρκων ἦν αὐτῇ καθ' αὐτὴν δυσχερεστάτη· ἐδεινώθη δ' ἔτι μᾶλλον ἐκ τῆς ἀσυνήθους συσσωρεύσεως ἀνθρώπων, ἣν προὔκαλεσεν ἡ ἐπανάστασις, καὶ ἐκ τῆς ἐλλείψεως τῶν ἐπιτηδείων, ἣν τάχιστα κατέστησεν ἀφόρητον ἡ ἐπὶ τοῦ πεπρωμένου ἀναπαυομένη τουρκικὴ ἀπάθεια. Διέθετον μὲν πάντοτε οἱ Τούρκοι σπουδαίας στρατιωτικὰς δυνάμεις, καὶ εἶχε πάντοτε μέχρι τοῦδε καταδειχθῇ ἐπὶ ἀνοικτοῦ πεδίου ἡ ὑπὲρ τὰ χωρικὰ στίφη τοῦ Κολοκοτρώνη ὑπεροχὴ τῶν ἀλβανῶν μισθοφόρων· ἀλλ' ὑπῆρχε φόβος, ὅτι οἱ Ἕλληνες θὰ ἐσυνειθίζον βαθμηδὸν εἰς τὴν κατὰ τῶν φοβερῶν σπαχῆδων καὶ γιαννιτσάρων ἀντίστασιν, καὶ ὅτι οἱ λειποτάκται τῆς χθὲς θὰ ἀνθίσταντο ἴσως σήμερον μετὰ γενναιότητος, εὐνοϊκωτέραν ἔχοντες θέσιν. Προσέβαλλον μὲν οἱ Τούρκοι πανταχόσε ἐκ τῆς κεντρικῆς αὐτῶν θέσεως τοὺς ἐπερχομένους ἐπαναστάτας, καὶ διεσκόρπιζον ἐνιαχοῦ σώματά τινα τῶν κακῶς ὠπλισμένων χωρικῶν, πολλάκις ὁμως ἀπῆντων καὶ κρατερὰν ἀντίστασιν, ὡς παρὰ τὸ Λεβίδι, εἰς οὗ τὰς οἰκίας 60 ἄνδρες ὑπὸ τὸν Πετμεζᾶν ἀντέστησαν ἐπὶ ἑπτὰ ὅλας ὥρας καθ' ὁλοκλήρου τουρκικοῦ σώματος. Τὴν δ' Μαΐου κατῴρθωσαν οἱ Τούρκοι νὰ ἐκθιάσωσι τὴν θέσιν τοῦ Βαλτετσίου, καὶ νὰ σκορπίσωσι πάλιν

τοιουτοτρόπως τοὺς Ἑλληνας, ὥστε 10 μόνον ἄνδρες ἔμειναν παρὰ τῷ Κολοκοτρώνῃ. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγας πάλιν ἡμέρας συνήθροισεν ὁ ἀκάματος ὄπλαρχηγὸς τοὺς στρατιώτας αὐτοῦ, καὶ οὕτως ὠχυρώθησαν ἐκ νέου οἱ Ἕλληνες ἐν τοῖς χωρίοις Χρυσοβίτσι καὶ Βαλτέτσι ὀπισθεν τῶν ταμπουριῶν αὐτῶν ἔτι ἀσφαλέστερον ἢ πρότερον.

Οὕτως ἡδυνάτο τις ἔκτοτε νὰ προῖδῃ, ὅτι ἡ ἐπιτυχία ἤθελε τέλος στέφει τὸ πολεμικὸν τοῦ Κολοκοτρώνη σχέδιον. Ἀπὸ βορρᾶ, μεσημβρίας καὶ δυσμῶν εἶχεν ἀποκοπῇ εἰς τοὺς Τούρκους ἡ σιταγωγία· μόνον δὲ ἐξ ἀνατολῶν ἡδύνατο νὰ προμηθευθῇ τροφὰς ἡ Τρίπολις διὰ τῶν ἀργολικῶν πόρων, καὶ νὰ διατελῇ εἰς συγκοινωνίαν μετὰ τῆς ἀκτῆς. Ἐκεῖθεν δὲ προσῆλθε τοῖς ἀπειλουμένοις καὶ ἰσχυρὰ βοήθεια κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Μαΐου. Φοβούμενος ὁ Χουρσίτ Πασσᾶς περὶ τῆς ἐν Τριπόλει διαμενούσης οἰκογενείας αὐτοῦ καὶ τῶν ἐκεῖ φυλασσομένων θησαυρῶν του, ἀπέσπασεν ἐκ τοῦ στρατοπέδου τῶν Ἰωαννίνων ἰσχυρὸν ἄλθανικὸν σῶμα ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Μουσταφᾶ Μπέη, καὶ ἔδωκεν εἰς τὸν τολμηρὸν καὶ γενναῖον ἐκείνον ὑποστράτηγον τὴν ἐντολὴν νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν τῆς Τριπόλεως. Ὁ Μουσταφᾶς ἤλασε πρῶτον εἰς Πάτρας, ὅπου εἶχεν ἤδη ταχέως ἀπηχῆσει ὁ πρῶτος τῆς ἐλευθερίας ἀλαλαγμὸς καὶ ἡ ἐπαναστατικὴ κατὰ τὸ Πάσχα ἀγαλλίασις τῶν Ἑλλήνων. Ὁ τῆς Εὐβοίας Πασσᾶς Ἰουσοῦφ, ἅμα μαθὼν τὴν δεινὴν θέσιν τῶν ἐν τῇ ἀκροπόλει ἀποκεκλεισμένων ὁμοπίστων αὐτοῦ, ἔλυσε σπεύσας τὴν πολιορκίαν, διεσκόρπισε τοὺς ὑπὸ τὸν Λόντον καὶ τὸν Γερμανὸν χωρικοὺς, καὶ παραδούς τὴν πόλιν αὐτὴν εἰς λεηλασίαν ἀπὸ τῆς 15 μέχρι τῆς 20 Ἀπριλίου, μετέβαλεν αὐτὴν εἰς σωρὸν ἐρειπίων. Ὁ Μουσταφᾶ Μπέης ἐπομένως οὐδὲν πλέον εὔρε πρακτέον ἐν Πάτραις· προχωρήσας δὲ ἐπὶ τῆς μεσημβρινῆς ἀκτῆς τοῦ κορινθιακοῦ κόλπου, ἔκαυσε τὸ Αἶγιον, διέλυσε τὸ ὑπὸ τὸν Παπᾶ Φλέσαν πρὸ τοῦ Ἀκροκορίνθου εὕρισκόμενον πολιορκητικὸν σῶμα, καὶ εἰσχωρήσας διὰ τῶν Δερβενίων πρὸς τὸ Ἄργος, ἔλυσε τὴν πολιορκίαν τοῦ Ναυπλίου· οὕτω δὲ ἦσαν ἀναπεπταμένοι πρὸ αὐτοῦ οἱ ἐκ δυσμῶν τῆς Τριπόλεως πόροι ὑπὲρ τὸ ὄρος Κτενιάν, καὶ τὴν 12 Μαΐου εἰσῆλθε νικηφόρος εἰς Τρίπολιν. Ἡ ἐμφάνισις αὐτοῦ, καθ' ἣ Ἕλληνες αὐτοὶ ὁμολογοῦσι, παρέλυσε τὰ

μέγιστα τὸ θάρρος τῶν ἐπαναστατῶν (1) Ὁ Μουσταφᾶς ἀπεφάσισε νὰ ὠφελῇ ἐκ τῆς εὐνοϊκῆς στιγμῆς, ἐπιχειρῶν γενικὴν προσβολὴν κατὰ πᾶν ἐν Βαλτετσίῳ τεταγμένων Ἑλλήνων. Τὴν 25 δὲ Μαΐου ἀνήγγειλαν διὰ σημείων οἱ ἐπὶ τῶν ἀκρωρειῶν τεταγμένοι Ἕλληνες σκοποί, ὅτι οἱ Τούρκοι ἐβάδιζον πρὸς τὸ Βαλτέτσι. Προσῆγγιζον οὗτοι εἰς πέντε σώματα διηρημένοι, ὧν τὴν ὀλικὴν δύναμιν ἀναριθμοῦσιν ὁ Ι. Κολοκοτρώνης, ὁ Φωτάκος καὶ ὁ Γόρδων εἰς 13,000 περίπου, ἐνῶ ὁ Φίνλεϋ ἀναφέρει 5,000 μόνον Τούρκους καὶ 3,000 Ἕλληνας. Ἐπειδὴ ὅμως πᾶσα ἡ τῆς Τριπόλεως φρουρὰ μετεῖχε τῆς ἐξόδου ταύτης, ὁ ἀριθμὸς 5,000 εἶνε βεβαίως πολὺ μικρὸς. Τὸ στρατηγεῖον τοῦ Κολοκοτρώνη εὐρίσκετο τότε εἰς Χρυσοβίτσι, ὅθεν συνείθιζεν οὗτος νὰ μεταβαίνει ἡμέραν παρ' ἡμέραν εἰς τὸ 2 1/2 ὥρας ἀπέχον Βαλτέτσι, ὅπως ἐνθαρρύνῃ δι' ἐντόνων προσλαλιῶν τοὺς ἐκεῖ εὐρίσκομένους στρατιώτας, καὶ τιμωρῇ εἰς παραδειγματισμὸν τοὺς κοιμωμένους τυχόν φρουροὺς, τοὺς λειποτάκτας ἢ προδότας. Ἦσαν δὲ ἐν Βαλτετσίῳ χίλιοι ἄνδρες, οὔτινες, ὅπου τὸ ἔδαφος ᾗ ἐπιτήδειον εἰς ἄμυναν, εἶχον ἀνεγείρει διὰ λίθων καὶ κορμῶν δένδρων τέσσαρα ἐκ τῶν ἡμισεληνοειδῶν ἐκείνων ὀχυρωμάτων, ἅτινα καλοῦσι ταμπούρια οἱ Ἕλληνες. Ὁ ναὸς τοῦ χωρίου ἐχρησίμευεν αὐτοῖς ὡς ἀποθήκη τροφῶν καὶ πολεμεφοδίων, ὑπεράνω δ' αὐτῆς ἀμέσως ἔκειτο τὸ τέταρτον ἑλληνικὸν ὀχύρωμα. Ὁ Μουσταφᾶς κατεῖδεν ἅμα προσεγγίσας, ὅτι τὸ ἱππικὸν αὐτοῦ οὐδὲν ἡδύνατο νὰ κατορθώσῃ κατὰ τοιαύτης θέσεως, καὶ προαπέστειλε διὰ τοῦτο ὑπὸ τὸν Βαρδουνιώτην Ῥουμπῆν τὸ ἡσκημένον εἰς τὸν ὀρεινὸν πόλεμον ἄλθανικὸν πεζικόν. Οἱ Ἀλθανοὶ ἀνεῤῥιχήθησαν εἰς τοὺς ὑπὸ τῶν ἑλληνικῶν ταμπουρίων ἐπιστεφομένους βράχους, ἀλλ' οἱ Ἕλληνες, Μανιάται τὸ πλεῖστον ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τῶν Ἡλ. καὶ Κυρ. Μαυρομιχαλῶν, ἀντέστησαν, καὶ τοσοῦτον ἐπιτυχῶς κατεπυροβόλησαν ὅπισθεν τῶν λιθίνων αὐτῶν ὀχυρωμάτων, ὥστε οἱ προσβολεῖς ὑπεχώρησαν ἐν ἀταξίᾳ. Ὁ Ῥουμπῆς ἐξαπέστειλε καὶ ἄλλα ἐκλεκτὰ σώματα, τὸ ἐν κατοπιν τοῦ ἄλλου, ἀλλ' οὐδὲν κατώρθωσε νὰ προσεγγίσῃ τοσοῦτον, ὥστε νὰ πρα-

(1) « Ἡ βοήθεια αὕτη μᾶς ἀπέλιπεν ὅλους· τὸ αἷμά μας ἔφυγε καὶ μᾶς ἔβλε-
πες ὅλους κερωμένους ». Φωτάκου Ἀπομ. σελ. 53.

βῆ εἰς ἔφοδον. Πεισθέντες οὕτως οἱ Ἕλληνες, ὅτι οἱ Ἀλβανοὶ δὲν ἦσαν ἀνυπόστατοι, ἐπυροβόλουν ἔτι ἰσχυρότερον καὶ παρέσχον δείγματα σπανίας ἀφοβίας. Ὁ Κολοκοτρώνης, ἅμα κατανοήσας τὴν πρόθεσιν τοῦ ἐχθροῦ, ἔσπευσε πάραυτα εἰς ἐπικουρίαν ἀπὸ τοῦ Χρυσοβιτισίου μετὰ ἐπτακοσίων ἀνδρῶν. Καθ' ὁδὸν λαγωοὶ τινες παρέδραμον πρὸ τῶν στρατιωτῶν ἦν δὲ τοῦτο κακὸς οἰωνὸς διὰ τὴν δεισιδαίμονα αὐτῶν διάνοιαν· ἀλλ' ὁ πρωτοκλέφτης ὁμως δὲν ἐταράχθη, καὶ ἀνέκραξεν ἐτοίμως: «Καλὸν σημεῖον στρατιῶται· τοιουτοτρόπως θὰ πιάσωμεν καὶ τοὺς Τούρκους ζωντανούς· ψήσατε τοὺς λαγούς, θέλω καὶ ἐγὼ νὰ φάγω ἀπὸ τὸ κρέας των». Τρεῖς ἡδὲ ὥρας διήρκει ἡ ἐν Βαλτετσίῳ μάχη, ὅτε ἐφάνη ἀπὸ βορρᾶ τὸ ἐπικουρικὸν σῶμα τοῦ Κολοκοτρώνη εἰς τὰ πλάγια τοῦ ἐχθροῦ. Δραμὼν οὗτος εἰς τὴν κορυφὴν βράχου, καλουμένου σήμερον ἔτι «βουνὸν τοῦ Κολοκοτρώνη» ἐβόησε διὰ τῆς στεντορείου αὐτοῦ φωνῆς πρὸς τοὺς ἐν Βαλτετσίῳ μαχομένους, ὅτι εὕρίσκεται ἐκεῖ μετὰ 10,000 ἀνδρῶν, καὶ ὅτι ἐπήρχετο εἰς βοήθειαν ὁ Πετρόμπεης μετ' ὅλων αὐτοῦ τῶν Μανιατῶν. Καὶ δὲν ἐταράχθησαν μὲν οἱ Τούρκοι ἐκ τῆς ἐμφανίσεώς του, οὔτε ἀπετράπησαν τῆς κατὰ τοῦ Βαλτετσίου προσβολῆς αὐτῶν· ἀλλ' ὅτε καὶ ὁ Πλαπούτας, ὅστις ἀπατηθεὶς διὰ ψευδῶν σημείων εἶχε πλανηθῆ ἱκανὸν διάστημα ἀπὸ τῆς Πιάνας, ἐπέπεσε κατὰ τῶν προσβολῶν ἐκ πλαγίου μετ' ὀκτακοσίων ἀνδρῶν, ἤρχισεν ἐξασθενοῦσα ἡ τουρκικὴ προσβολή. Τότε προσήγγισεν αὐτὸς ὁ Μουσταφᾶς εἰς τὴν φοβεράν τοῦ Βαλτετσίου θέσιν καὶ ἤρξατο πυροβολῶν διὰ τῶν δύο αὐτοῦ τηλεβόλων κατὰ τῶν ἐλληνικῶν ὀχυρωμάτων· ἀλλ' οὐδὲν ταῦτα κατώρθωσαν ἔνεκα τῆς ἀδεξιότητος τῶν πυροβολιστῶν καὶ τῆς δυσχερείας τοῦ ἐδάφους· ὁ δὲ τοῦρκος στρατηγὸς κατενόησεν, ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ καταπυροβολήσῃ οὔτε νὰ κρημνίσῃ βράχους, καὶ ὅτι οἱ καταφρονούμενοι Ἕλληνες ἦσαν ἀκατάβλητος ἐχθρὸς ὀπισθεν τῶν λιθίνων αὐτῶν ὀχυρωμάτων. Ἐξηκολούθησε μὲν τὸν πρὸ τοῦ Βαλτετσίου ἀγῶνα, ἀλλ' ἠναγκάσθη νὰ καλέσῃ εἰς τὴν μάχην καὶ τοὺς ἐπιτάκτους του, ὡς καὶ ἐπιτηρητικὸν τι σῶμα, ὅπερ εἶχε τοποθετήσῃ κατὰ τῶν ἐν Βερβένοις εὕρισκομένων Ἑλλήνων. Ὅτε ἐπῆλθεν ἡ νύξ, ἦν ἡδύνατος ὅτι κατεῖχε τὰς θέσεις αὐτοῦ, καὶ ἠλπίζεν ὅτι οἱ Ἕλληνες ἤθελον ἴσως ἐκουσίως κενώσει τὸ Βαλτέτσι. Τοιαύτην ὁμως

ἄνδρον παραίτησιν δὲν διελογίζετο ὁ Κολοκοτρώνης. Αὐξηθέντος διαρκούσης τῆς νυκτὸς τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ὑπερασπιστῶν τοῦ Βαλτεσίου διὰ προσελεύσεων ἐκ Βερβένων, ἀνέλαβον οὗτοι τὴν μάχην τῆς πρωΐαν, καὶ οἱ χθρὲς ἀμυνόμενοι μετεβλήθησαν σήμερον εἰς προσβάλλοντας. Ἐντὸς ὀλίγου τοσοῦτον ἐστενοχωρήθη πανταχόθεν τὸ προκεχωρημένον σῶμα τοῦ Ῥουμπῆ, ὥστε δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀντιστῇ ἐπὶ πλεόν· αἱ τάξεις αὐτοῦ διεσπάρσθησαν, καὶ προτροπάδην ὥρμησαν φεύγοντες οἱ Ἀθηναῖοι πρὸς τὴν ἔξοδον τῆς κοιλάδος, ὀπισθοχωροῦντες πρὸς τὴν πεδιάδα τῆς Τριπόλεως, ἵνα συμπαρασύρῃσι καὶ τοῦ Μουσταφᾶ τὰς ἤδη κλονουμένας τάξεις. Ὁ Κολοκοτρώνης ὅμως εἶχε προῖδει τὴν τοιαύτην τροπὴν, καὶ διέταξεν οὕτως τὰ πράγματα, ὥστε καὶ ἀποσκευαὶ καὶ σιταγωγὰ ὑποζύγια καὶ τηλεβόλα ἀπεχωρίσθησαν καὶ διηρπάχθησαν. Εἰς ἀκράτητον φυγὴν μετεβλήθη ἐντὸς ὀλίγου ἡ ὑποχώρησις τοῦ σώματος τοῦ Μουσταφᾶ· αὐτὸς οὗτος ἀπώλεσε τὸν ἵππον του, πολλοὶ δὲ τῶν φευγόντων ἔρριπτον χαμαὶ τὰ ἐκ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου ἀπαστράπτοντα πλούσια ὄπλα των, ὅπως ἀναχαίτισωσι τὴν ὁρμὴν τῆς ἑλληνικῆς καταδιώξεως. Ἐντούτοις ἡγεῖραν οἱ Ἕλληνες ἐν Βαλτεσίῳ τρόπαιον ἐκ τετρακοσίων τουρκικῶν κεφαλῶν, αἱ ἀπώλειαι δ' αὐτῶν ὑπῆρξαν ἀσήμενοι, ἀναλόγως τῆς εἰκροσαύρου μάχης. Ἴσως ὁ Τρικούπης, ἀναδιβάζων εἰς 600 τοὺς πεσόντας καὶ πληγωθέντας Τούρκους, καὶ τέσσαρας μόνον Ἕλληνας νεκροὺς μετὰ 17 πληγωθέντων ὁμολογῶν, ἡλάττωσε κάπως τοὺς ἀριθμοὺς τούτους ἐν τῇ πατριωτικῇ αὐτοῦ ζήλῳ· ἀλλ' ὅπως δῆποτε, ἐπειδὴ καὶ ἡ διάθεσις τοῦ ἐδάφους ἐβοήθησε σπουδαίως τοὺς Ἕλληνας, δὲν ὑπερέβη βεβαίως τοὺς 150 ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀπομάχων αὐτῶν. Ἡ ἐν Βαλτεσίῳ μάχη, ἥτις ἀποκαλεῖται πομπωδῶς ἡ πρώτη τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας πολέμου, ἐνῶ κατὰ βάθος οὐδὲν ἄλλο εἶνε ἢ σειρὰ τις μεμονωμένων συμπλοκῶν, κατὰ τοσοῦτον μόνον ἔχει σπουδαιότητα, καθ' ὅσον ἐνέπνευσεν εἰς τοὺς Ἕλληνας πίστιν εἰς ἑαυτούς, καὶ διέλυσεν ἐντελῶς τὸν ἀπὸ τῶν πρῶτην κυρίων των φόβον. Οἱ Ἕλληνες ἤρχισαν ἤδη ἔρωτῶντες, ὡς διηγεῖται ὁ Φωτᾶκος: «Ποῦ εἶνε οἱ Τούρκοι;» ἐνῶ πρότερον ἔφευγον ἀμ' ἀκούοντες: «οἱ Τούρκοι ἔρχονται». Μετὰ μίαν ἐβδομάδα ἀπὸ τῆς μάχης τοῦ Βαλτεσίου προσεπάθησεν ὁ τούρκος στρατηγὸς νὰ ἀποπλύνῃ τὴν προσ-

γενομένην ἦτταν διὰ προσβολῆς τῶν ἐν Βερβένοις τεταγμένων Ἑλλήνων· ἀλλ' ὁ Νικήτας μετὰ διακοσίων μόλις Ἑλλήνων ἀντέστη ἐν τῷ χωρίῳ Δολιανὰ εἰς δεκαπλασίαν καὶ ἔτι μείζονα τουρκικὴν δύναμιν, ἀντέσχευ ἐπὶ 11 ὅλας ὥρας κεκλεισμένος ἐν ταῖς οἰκίαις τοῦ χωρίου, καὶ ἔτρεψε τέλος εἰς αἰσχυρὰν φυγὴν τὸν ἐχθρόν, ἅμα προσελθούσης ἐπικουρίας ἐκ Βερβένων. Τότε δὲ ἠξιώθη, τοῦ ἡρωϊσμοῦ αὐτοῦ ἔνεκεν, τοῦ ἐπωνύμου *Τουρκοφάγος*. Οὕτω κατεστράφη τὸ περὶ ἀηττήτου γόητρον τῶν Τούρκων. Ἀλαζόνες ἐπὶ ταῖς νίκαις αὐτῶν οἱ Ἀθηναῖοι, ὠρχοῦντο φαῖδροι διὰ τῶν ὁδῶν τῆς Τριπόλεως, πρὶν ἢ στρατεύσωσι κατὰ τοῦ Βαλτετσίου· ἤδη ὅμως, ἐννοεῖται, τὸ ἀγέρωχον αὐτῶν εἶχε πολὺ καταπέσει ἐκ τῶν ἀλλεπαλλήλων κτύπων, οὓς ταχέως ὑπέστησαν. Οἱ Ἕλληνες ἤρξαντο περιβάλλοντες τὴν Τρίπολιν ὁλονὲν στενότερον, ἡγεῖραν *ταμπούρια* ἐπὶ τῶν βράχων τῶν Τρικόρφων, εἰς ἀπόστασιν βολῆς πυροβόλου μόνον πρὸς δυσμὰς τῆς πόλεως, καὶ ἡγγίζεν ἡ κρίσις, πρὸς ἣν εἰργάζετο σαφῶς καὶ ἀδιακόπως ὁ Κολοκοτρώνης.

Ἐν τῷ μεταξύ τούτῳ ἦλθεν εἰς τὴν ἐπανάστασιν βοήθεια ἐκείθεν, ὅθεν ἦτο μὲν πάντοτε ἐπιθυμητὴ, ἥκιστα ὅμως ἴσως προσεδοκᾶτο, — ἀπὸ τῶν κατοίκων τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου. Ἡ δειλία ἐθεωρεῖτο ὡς κύριον χαρακτηριστικὸν τῶν νησιωτῶν ἐκείνων, οἱ δὲ Τούρκοι ἐπὶ νόμαζον αὐτοὺς ἐμπαικτικῶς λαγωὺς, διότι ἔφευγον ὡς τὰ εὐπτήματα ἐκεῖνα τετράποδα εἰς τὰ ὄρη, ἅμα φαινομένων τῶν τούρκων εἰσπρακτόρων εἰς ἀπαίτησιν τῆς ἐτησίας εἰσφορᾶς. Ἀλλ' οἱ λαγωοὶ οὗτοι ἔμελλον νῦν νὰ μεταβληθῶσιν εἰς ἀτρομήτους καὶ φοβεροὺς ἐχθροὺς τῶν Τούρκων. Παλαιὸς τις Ἕλλην ἤθελε τὰ μέγιστα ἐκπλαγῆ, ἃν τὸ μαντεῖον ἀπεκάλυπτεν αὐτῷ τὰ ὀνόματα τῶν νήσων, αἵτινες ἔμελλον νὰ προστατεύσωσιν ποτε διὰ τῶν στόλων αὐτῶν τὴν ἐλευθερίαν τῆς Ἑλλάδος. Καὶ ὅμως ἡ φωτεινὴ αἴγλη, ἥτις κατὰ τοὺς περσικοὺς πολέμους περιέβαλε τὰς Ἀθήνας καὶ τὰς Πλαταιάς, ἔμελλε νὰ κοσμήσῃ μετὰ δύο χιλιετηρίδας τοὺς ἐρήμους καὶ φαλακροὺς βράχους τῆς Ψυρίας, τῆς Τιπαρήνου καὶ τῆς Ὑδρέας· εἰς τὰς τρεῖς δὲ νήσους τῶν Ψαρῶν, τῶν Σπετσῶν καὶ τῆς Ὑδρας ἀνήκει ἡ τιμὴ, ὅτι ἐκέρδησαν τὸν κατὰ θάλασσαν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνα. Περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΗ'. αἰῶνος αἱ ἄσημοι τέως ἐκεῖναι νῆσοι εἶχον ἀποκτήσει

πολὺν πλοῦτον διὰ τῆς σιτεμπορίας, ὠφεληθεῖσαι ἐπιτηδεύεις ἐκ τῶν κεχορηγημένων αὐταῖς ὑπὲρ τῆς Πύλης ἐμπορικῶν προνομίων καὶ τοῦ ἀποκλεισμοῦ τῶν ἡπειρωτικῶν λιμένων κατὰ τοὺς γαλλικοὺς πολέμους. Τὴν δραστηριότητα δὲ καὶ τὸν ζῆλον τοῦ πληρώματος ἐκέντριζε καὶ προσωπικὸν συμφέρον εἰς εὐτυχίαν τοῦ πλοῦ καὶ τῆς ἐπιχειρήσεως· διότι ἀπὸ τοῦ πλοιάρχου μέχρι τοῦ ναύτου παιδὸς πάντες μετεῖχον ἀναλόγως τοῦ κέρδους. Συνέπεια τούτου ἦτο, ὅτι πάντες ἐνδιεφέροντο ὑπὲρ ταχείας καὶ ἀσφαλοῦς θαλασσοπορίας, ὅτι τὰ πλοῖα τῶν νησιωτῶν ἦσαν τὰ ταχύτατα καὶ τὰ μεῖζον ἀποφέροντα κέρδος πάντων τῶν διαπλεόντων τὴν Μεσόγειον. Τὸ ἐμπορικὸν ναυτικὸν τῶν τριῶν νήσων ἠρίθμει κατὰ τὸ 1821 τριακόσια πλοῖα ἀπὸ 60 μέχρι τετρακοσίων τόνων, καὶ πλήρωμα 12,000 περὶπου ναυτῶν. Οὕτω δὲ πάντα λόγον εἶχον οἱ νησιῶται, ὅπως ὥσιν πύχαραιστημένοι ἐκ τῶν καθεστώτων, καὶ εὐλογῶσι τὸν Θεόν, ὅστις εἶχε δωρήσει αὐτοῖς τοσοῦτον ἀπαθῆ καὶ ἀνώδυνον διοίκησιν ὡς ἡ τουρκικὴ. "Ηκιστα ἡσθάνοντο οὗτοι τὴν ἐπὶ τῶν βαγιαδῶν βαρύνουσαν πίεσιν, οὐδόλως σχεδὸν ἔζων Μωαμεθανοὶ μεταξὺ αὐτῶν, μόνη δὲ ἡ ὑποχρέωσις τῆς ἐτησίας χορηγίας ἀριθμοῦ τινος ναυτῶν διὰ τὸν τουρκικὸν στόλον ἢ μετρίας τινὸς χρηματικῆς εἰσφορᾶς ἀνεμίμνησκεν αὐτοῖς τὴν ὑπάρχουσαν μὲν δικαίᾳ πράγματι ὅμως μόλις ἐπαισθητὴν ὑποτελῆ αὐτῶν θέσιν. "Οτι δέ, βίᾳ πάντων τούτων, ἡγέρθησαν πάντες ὡς εἰς ἀνὴρ πρὸς τὸ φῶνημα τῆς ἐλευθερίας καὶ ἐθυσίασαν τὰ μέγιστα ὑπὲρ τοῦ πατρίου ἀγῶνος, λόγος κύριος εἶνε ἡ παρὰ τοῖς νησιώταις ἐκείνοις κραταίωσις τοῦ συναισθήματος τῆς πολιτικῆς καὶ ἐθνικῆς αὐτῶν κοινότητος. Ἀπὸ τοῦ 1820 εἶχε σπεῖρει μεταξὺ αὐτῶν ἡ ἑταιρία. Πλὴν δὲ τούτου ἐπενήργησαν βεβαίως καὶ ἠθικὰ καὶ κοινωνικὰ κακά, ἅτινα ἐνέπνευσαν τὸν πόθον τῆς μεταβολῆς εἰς τὴν ἀνήσυχον καὶ πτωχοτέραν μερίδα τῶν κατοίκων. Ἀπὸ τοῦ τέλους τῶν ναπολεοντείων πολέμων καὶ τῆς εἰρήνης εἶχε λείψει αὐτοῖς ἀσχολία καὶ εὐκαιρία πρὸς ταχὺ καὶ ἄφρονον κέρδος· εἶδος τι κοινωνικῆς δυσφορίας ἐπεκράτει, ἐν ᾧ ὕδρα ἐγόγγυζε κρύφα ὁ ἄεργος ὄχλος κατὰ τῶν δώδεκα πλουσιῶν φορτωτῶν καὶ ἰδιοκτητῶν πλοίων, εἰς ὧν τὰς χεῖρας ἀπέκειτο ἡ διοίκησις, ἔτι δὲ μεῖζον ἐχορυφοῦτο ἡ δυσαρέσκεια ἐν Σπέτσαις, ὅπου πλούσιοι καὶ πτωχοί,

φορτωταὶ καὶ ναῦται συνεφώνουν, ὅτι δὲν ἤδύνατο πλέον νὰ ἐξακολουθήσῃ ἡ τοιαύτη τῶν πραγμάτων κατάστασις.

Κατὰ τὴν ἐν Αἰγίῳ συνέλευσιν αὐτῶν εἶχον ἤδη ἀποφασίσει οἱ Πελοποννήσιοι, ἀναγνωρίζοντες τὴν σπουδαιότητα ναυτικοῦ τινος ἀντιπερισπασμοῦ, νὰ ἀπευθυνθῶσι πρὸς τοὺς Σπετσιώτας, καὶ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἐπαναστάσεως προσεπάθουν δι' ἐπιστολῶν καὶ πρεσβευτῶν νὰ πείσωσιν αὐτούς, ὅπως μετὰσχωσι τοῦ ἐνδόξου κατὰ τοῦ τυράννου ἀγῶνος (1). διηγούμενοι δὲ πομπωδῶς περὶ τῶν ἰδίων αὐτῶν θριάμβων, παρῆχον ἀφειδῶς τοῖς Σπετσιώταις τὰς καλλίστας τῶν ὑποσχέσεων, ἃν οὗτοι ἐπῆρχοντο βοηθοῦντες διὰ τοῦ στόλου αὐτῶν. «Τὰ κάστρη καὶ Τριπολιτσὰ εὐρίσκονται πολιορκημένα, » λέγει ἐπιστολῇ τις πρὸς τοὺς προεστῶτας τῶν Σπετσῶν, ἀπὸ 2 Ἀπριλίου, «πλὴν ὅλοι οἱ χριστιανοὶ εὐρίσκονται εἰς λύπην καὶ ἀπελπίσιν, βλέποντες ὅπου ἕως τώρα ἡ εὐγενία σας νὰ μὴν κάμετε τὸ παραμικρὸν κίνημα, ἐνῷ ὅλη ἡ ἐλπίς ἦτον εἰς τὴν γενναιότητα καὶ μεγαλοψυχίαν τῶν ὑδροσπετσιωτῶν. . . » Ἄν δὲν ταχύνετε τὸν ἐρχομόν σας, καὶ πηγαίνει τὸ πρᾶγμα εἰς μάκρος, ἡμπορεῖ νὰ μᾶς λείψῃ καὶ ἡμᾶς τὸ θάρρος, καὶ πλέον νεκρόναι τὸ πρᾶγμα, καὶ φαίνεται ὅτι εἰσθε οἱ αἵτιοι ὅλου τοῦ Γένους, καὶ ὄψεσθε ». Ἦν ὅμως ἄδικος ὁ περὶ τῶν πατριωτικῶν διαθέσεων τῶν Σπετσιωτῶν δισταγμός. Ὁ λοχαγὸς Γ. Πάνος εἶχεν ἤδη ἐντολῇ τοῦ Παπᾶ Φλέσσα ἐργασθῇ μετ' ἐπιτυχίας παρὰ τοῖς πατριώταις αὐτοῦ, καὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς Ἀπριλίου ἐγένετο ἐπὶ τῆς νήσου συνέλευσις, ἐν ᾗ ἀπεφασίσθη νὰ βοηθηθῶσιν ἰσχυρῶς οἱ Πελοποννήσιοι. Ἡ σημαία τῆς ἐλευθερίας ἀνεπετάσθη, βαθὺ κυανοῦν ἔχουσα τὸ χρῶμα καὶ τὸν σταυρὸν ὑψηλὰ

(1) Τὰ Σπετσιωτικὰ, ὑπὸ Ἀναργύρου Ἀνδρέου Χ. Ἀναργύρου, τομ. Α'. Ἀθ. 1861, σελ. 153, ἐπ. (ἐξηγμένα ἐκ τῶν ἀρχείων τῆς νήσου Σπετσῶν, περιέχουσι πᾶσαν τὴν μεταξὺ Σπετσιωτῶν καὶ Πελοποννησίων ἀλληλογραφίαν, καὶ καταδεικνύουσι πολλὰ τοῦ Τρικοῦπτι σφάλματα). Ἡ παλαιότερα « Συνοπτικὴ ἱστορία τῶν τριῶν ναυτικῶν νήσων Ἰδρας, Σπετσῶν καὶ Ψαρῶν, ὑπὸ Ὁμηρίδου, Ναύπλ. 1831 » κατέστη περιττὴ διὰ τοῦ ἀξιολόγου συγγράμματος τοῦ Α. Ὁρλάνδου: « Ναυτικὰ ἔτοι ἱστορία τῶν ὑπὸ τῶν τριῶν ναυτικῶν νήσων πεπραγμένων, Τομ. Α'. καὶ Β'. ἐν Ἀθ. 1869 », ὅπερ ὅμως ἀφορᾷ ἰδίως εἰς τὰ τῶν Σπετσῶν. Εἰς ἐπιστολιμαίαις πληροφορίας ἐκ Σπετσῶν (ὑπὸ τοῦ Γ. Δ. Μαθηοῦ) ὀφείλω πολυτίμους λεπτομερείας περὶ τῆς πατριωτικῆς ἐνεργείας τοῦ Γ. Πάνου.

φέρουσα ὑπὲρ τὴν ἡμισέληνον, ἐξωπλίσθησαν δὲ καὶ ἐπληρώθησαν πεντήκοντα δύο πλοῖα διὰ τὸν ἱερὸν ἀγῶνα. Μία τῶν πρώτων ἔπλευσεν ἡ Ἀμαζών Βουβουλίνα εἰς τὸν ἀργολικὸν κόλπον, καὶ ἀπέκλεισε τὸ Ναύπλιον· ἄλλα δὲ σπετσιωτικὰ πλοῖα ἀπέκλειον τὴν Μονεμβασίαν, περιέπλεον τὴν πελοποννησιακὴν ἀκτὴν, καὶ συνελάμβανον παρὰ τὴν Μῆλον δύο τουρκικὰ πολεμικὰ πλοῖα, — τὴν πρώτην κατὰ θάλασσαν ἑλληνικὴν λείαν — ἐνῶ ἄλλα ἐπίσης ἔφερον ἀνὰ τὸ Αἰγαῖον τὸ ἄγγελμα τῆς ἐλευθερίας καὶ τὸ ἐγερτήριον εἰς ἐπανάστασιν κήρυγμα. — Δόξα εἰς ὑμᾶς, ἀδελφοί, ἔγραφον οἱ Πελοποννήσιοι πρὸς τοὺς Σπετσιώτας, ὅτι ἐξεγέρθητε πρώτοι. Πρῶτοι κατὰ τὴν προσβολὴν τοῦ ἐχθροῦ, πρώτοι ἐν τῇ ἱστορίᾳ, πρώτοι ἐν τῇ ἀθανασίᾳ.

Καί τοι τὰ Ψαρά, κείμενα ἐγγὺς τῆς Ἀσιατικῆς ἀκτῆς, ἦσαν τὰ μάλιστα ἐκτεθειμένα εἰς τουρκικὴν προσβολήν, οὐχ ἥττον ὁμοφώνως ἐξεδήλουν οἱ ζωηροὶ καὶ νοήμονες κάτοικοι τῆς νήσου τὴν διάθεσιν αὐτῶν ὅπως συμμετάσχωσι τοῦ ἀγῶνος (1). Τὸ ἰσχυρῶς πνέον ρεῦμα δημοσίου καὶ ἐλευθέρου βίου, πολίτευμα ἐπιτρέπον εἰς ἕκαστον πολίτην καὶ ἀπλοῦν ἔτι ναύτην νὰ παρίσταται εἰς τὴν συνέλευσιν τοῦ λαοῦ καὶ νὰ ἐκλέγῃ μόνος τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ, ἀπλῶς δ' εἰπεῖν πάντες οἱ τῆς δημοκρατίας παράγοντες ἦσαν δραστηριώτατα κινήσεως ἐλατήρια ἐπὶ τῆς νήσου. Κατὰ τὸν Μάρτιον ἤδη, ἅμα ἀκουσθείσης τῆς ἐξεγέρσεως τοῦ Ὑψηλάντου, εἶχον ἀπόφασιν οἱ Ψαριανοὶ νὰ ἐπαναστῶσιν· κατανοήσαντες ὅμως ὅτι μικρὰ θὰ κατῴρθουν μόνοι, ἔκριναν φρονιμώτερον νὰ συνεννοηθῶσι πρότερον μετὰ τῶν ἄλλων δύο ἀδελφῶν νήσων, καὶ ἠρκέσθησαν παρασκευάζοντες ἐν τού-

(1) Περὶ τῆς εἰς τὴν ἐπανάστασιν συμμετοχῆς τῶν Ψαρῶν καὶ τῶν ἔργων αὐτῶν ἐγεννήθη ἐσχάτως ὁλόκληρος φιλολογία, ἥτις ἀναίρει πολλὰ οὐσιώδη τῶν ὑπὸ τοῦ Τρικούπη καὶ Φιλίημονος ἐκτεθειμένων: — Ἐπανόρθωσις τῶν ἐν τῇ τοῦ Σ. Τρικούπη Ἱστορίᾳ περὶ τῶν ψαριανῶν πραγμάτων ἱστορουμένων, ὑπὸ Κ. Κοτσιᾶ, Ἀθ. 1837. — Ἀνασκευὴ τῶν παρὰ τοῦ Κοτσιᾶ ἱστορουμένων περὶ τῶν ψαριανῶν πραγμάτων, ὑπὸ Δ. Τσαμαδοῦ, 1837. — Ἀνασκευὴ τῆς Ἀνασκευῆς ὑπὸ Κοτσιᾶ, Ἀθ. 1838. — Πρὸς τούτοις δὲ δίτομος πραγματεία, λίαν τοπικὸν φέρουσα χαρακτῆρα: Ὑπόμνημα περὶ τῆς νήσου Ψαρῶν, ὑπὸ Κ. Νικοδήμου, Ἀθ. 1862. καί: Ἀπάντησις πρὸς τὴν τοῦ Κ. Νικοδήμου ἀπάντησιν (καταχωρισθεῖσαν ἐν τῇ Αὐγῇ), ὑπὸ Ν. Κοτσιᾶ. Ἀθ. 1862.

τοῖς δυνάμεις. Τὴν 23 Ἀπριλίου, ἡμέραν τοῦ Πάσχα, ἐφάνη πρὸ τῆς νήσου σπετσιωτικὸν πλοῖον, φέρον τὴν σημαίαν τῆς ἐλευθερίας καὶ ἀγγέλλον ὅτι αἱ Σπέτσαι ἐπανεστήσαν. Ὁ λαὸς συνήλθε πάραυτα ἐν τῷ καταστήματι τοῦ κοινοῦ συμβουλίου, ἔσχισε τὴν τουρκικὴν σημαίαν, κατέστρεψε τὰ ἐμβλήματα τῆς αὐτοκρατορικῆς κυβερνήσεως, καὶ ἀπεφάσισε νὰ μιμηθῇ τὸ παράδειγμα τῶν Σπετσιωτῶν. Ἐκτοτε δὲ εἰς τὸν τοῦ Πάσχα χαιρετισμόν: « Χριστὸς ἀνέστη » ἀπήντων οἱ Ψαριανοί: « καὶ ἡ Ἑλλὰς ἀνέστη » Κατέστησαν δὲ πάραυτα αἱ τῆς νήσου κάτοικοι ὁ τρόμος τῶν Τούρκων καθ' ὅλα τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας, καὶ παρέσχον εὐθὺς ἐν ἀρχῇ ἔξοχον ὑπηρεσίαν εἰς τὸν ἑλληνικὸν ἀγῶνα, συλλαβόντες διὰ τῶν μικρῶν καὶ εἰς ἀποκρουσιν μόνον τῶν πειρατῶν ὠπλισμένων πλοίων των τέσσαρα μεγάλα τουρκικὰ φορτηγὰ, ἅτινα ἔμελλον νὰ μεταφέρωσι στρατὸν καὶ τροφὰς εἰς Ναύπλιον. Διαπλέοντες ἀπὸ Ῥόδου εἰς Τένεδον, συνέλαβον ὅσα ἀπήντησαν τουρκικὰ πλοῖα, καὶ παρέλυσαν οὕτω τὰς προσπάθειας τῶν ἐχθρῶν, οἵτινες προὔτιθεντο νὰ ἐκστρατεύσωσιν ἀπὸ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας εἰς ἐλευθέρωσιν τῶν πολιορκουμένων φρουρίων τῶν πελοποννησιακῶν παραλίων. Ἐνῶ δὲ αἱ Σπέτσαι καὶ τὰ Ψαρὰ ἡσπάζθησαν οὕτω εὐθὺς καὶ ἀδιστακτως τὸν ἐθνικὸν ἀγῶνα, ἐν Ὑδρᾷ ἐπανελαμβάνοντο τὰ ἐν τοῖς κόλποις τῆς Ἑταιρίας διαδραματισθέντα, ἡ πάλῃ δηλαδὴ μεταξὺ ἐσκεμμένης καὶ δισταζούσης μερίδος καὶ ἐτέρας ἀνυπομόνου τούναντίον καὶ εἰς ἔργα σπευδούσης. Οἱ « οἰκακυραῖοι », οἱ πλούσιοι φορτωταὶ ἀνελογίζοντο τί διεκυβεύετο, παραχωρουμένων τῶν πλοίων αὐτῶν εἰς κινδυνώδεις καὶ οὐδὲν ἀποφερούσας ἐπιχειρήσεις. Ἡ ἔμφυτος ὁμως τοῦ πλήθους ὁρμὴ ἀπῆλθει ἄμεσον ἀπόφασιν· εἰς τοὺς πεινῶντας καὶ δυσηρεστημένους παρίστατο ἐπιθυμητὴ πᾶσα μεταβολή, τολμηροὶ δὲ δημαγωγοὶ ἐγίνοντο ὅργανα τῆς δυσαρεσκείας τοῦ λαοῦ, καὶ τέλος διέσπασεν ἡ δημοκρατικὴ ἀνυπομονησία τοὺς ἐνδοιασμοὺς καὶ τὴν περίσκεψιν τῆς ἀριστοκρατικῆς μερίδος. Ἀργὸς τις πλοίαρχος, ὁ Οἰκονόμος συνεκάλεσε συνέλευσιν τοῦ λαοῦ, καὶ προέτρεψε τοὺς ναύτας νὰ ὀπλίσωσι πάραυτα πάντα τὰ ἐν τῷ λιμένι εὕρισκόμενα πλοῖα, καὶ νὰ κηρύξωσι τὴν ἐπανάστασιν· οἱ πρόκριτοι ἐδειλίασαν, καὶ τὴν 28 Ἀπριλίου παρηκολούθησεν ἡ Ὑδρα τὸ κίνημα τῶν ἀδελφῶν νήσων. Ἐξη-

λείφθησαν τότε αἱ διαφοραὶ τῶν κοινωνικῶν κλάσεων, αἵτινες ἐν Ὑδρᾷ ἦσαν ἀποτομώταται, καὶ ἐνώπιον τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ καὶ τοῦ πατριωτικοῦ καθήκοντος συνδιηλλάγησαν ὁ ἐνδοιασμός καὶ ἡ ἀνυπομονησία, ἡ πτωχεία καὶ ὁ πλοῦτος, οἱ πρόκριτοι καὶ ὁ λαός. Καί τοι δὲ οἱ ἀριστοκράται καὶ οἱ πλούσιοι ὑπήκουον εἰς τὴν πίεσιν μᾶλλον τῆς στιγμῆς ἢ εἰς ἰδίαν ἐλευθέραν ὁρμήν, καὶ μετέχοντες τῆς ἐπαναστάσεως ἐσχόπουν μόνον νὰ ὑψώσωσιν ἑαυτοὺς ἀπέναντι τοῦ λαοῦ, πρέπει τις ὅμως νὰ ὁμολογήσῃ, ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ θεραπεύσωσιν εὐγενέστερον τὸν ἐγωϊσμόν αὐτῶν. — Τριάκοντα ἤδη ἔτη, ἔλεγεν ὁ πλούσιος ἔμπορος Λ. Κουντουριώτης, συνάζω μετὰ κόπου θησαυρούς, καὶ θὰ νομισθῶ εὐτυχής, δυνάμενος νὰ προσφέρω αὐτοὺς σήμερον εἰς ἀπελευθέρωσιν τῆς πατρίδος. Εἶμαι πεπεισμένος, ὅτι πάντες οἱ πλούσιοι Ὑδραῖοι συμμερίζονται τὰ αἰσθήματά μου· ἂν ὅμως διστάζωσι νὰ θυσιάσωσι χρήματα, μὴ ἀνησυχῆτε· καὶ μόνος ἐγὼ εἶμαι εἰς θέσιν νὰ ἐπαρκέσω εἰς ὅλην τὴν ναυτικὴν ἐπανάστασιν. — Ἡ ἐπανάστασις δὲ ἀληθῶς ἀπῆρτησε τὴν ἀκριβὴ τῆς ἐπαγγελίας ἐκείνης ἐκπλήρωσιν, καὶ διὰ τῆς εὐημερίας τοῦ οἴκου τοῦ ἐπλήρωσεν ὁ ἀνὴρ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος.

Τὴν ὑπὸ τῶν Σπετσῶν, τῶν Ψαρῶν καὶ τῆς Ὑδρας δοθεῖσαν ὥθησιν παρηκολούθησαν ἐντὸς ὀλίγου αἱ λοιπαὶ τοῦ Αἰγαίου νῆσοι. Ἐν Θήρᾳ μόνον, Ἀνδρῶ καὶ Τήνῳ ἀπεποιήθησαν οἱ καθολικοὶ κάτοικοι νὰ συμπράξωσι μετὰ τῶν ἀνατολικῶν θρησκευμάτων ἀδελφῶν των, καὶ προὔτιμήσαν νὰ πληρῶνωσι μᾶλλον διπλοῦς φόρους, εἰς τε τοὺς Τούρκους καὶ τὸν ἐλληνικὸν στόλον, ἢ νὰ κατανικήσωσι τὸν φανατισμόν αὐτῶν καὶ τὴν θρησκευτικὴν των ἀποκλειστικότητα. Τοῦναντίον δὲ περὶ τὰ τέλη Ἀπριλίου κατὰ τὴν Κυριακὴν τοῦ Θωμᾶ ἡγέρθη ἡ σπουδαία νῆσος Σάμος, καὶ ἄλλαι προσέτι νῆσοι, ἀφθόνους ἔχουσαι τοὺς μωαμεθανοὺς κατοίκους, ὡς ἡ Ῥόδος, ἡ Κύπρος, καὶ ἰδίως ἡ Κρήτη, ἥς ὁ τουρκικὸς πληθυσμὸς ἦν γνωστὸς καὶ ἐπίφοβος ἕνεκα τῆς ἀγριότητος αὐτοῦ (1). Τὰ μέσα τῶν ἐπαναστατῶν ἦσαν πάντῃ

(1) Περὶ Σάμ. βλ. « Ἱστορία τῆς Σάμου ὑπὸ Γ. Δημητριάδου, ἐν Χαλκίδι, 1866. σελ. 25, ἐπ. — Περὶ τῆς κρητικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 τὸ ἄρθρον (τοῦ συγγραφέως) ἐν τῷ περιοδικῷ: « Οἱ καθ' ἡμᾶς Καιροὶ » (Unsere Zeit), τῆς Α'. Ἀπρίλ. 1869, ὅπερ βασίζεται ἰδίως ἐπὶ τῶν Ἀπομνημονευμάτων τοῦ Κριτςβουλίδου καὶ τοῦ Johan-

ἀσήμεντα. Ἡ εἰς διάθεσιν τῶν Κρητῶν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἀγῶνος εὐρισκομένη ποσότης πυρίτιδος ἀνῆρχετο εἰς 360 μόνον ὀκάδας, ὃ δὲ ἀριθμὸς τῶν ὅπλων δὲν ὑπερέβαινε τὰ 1200, ὧν 800 ἀνήκον εἰς τοὺς Σφακιώτας, τοὺς μαχίμους κατοίκους τῶν δυτικῶν ὁρέων. Ἡ γλισχρότης αὕτη τῶν πολεμεφοδίων ἐπέβαλλε βεβαίως ἐνδοιασμόν καὶ περίσχεψιν, καὶ ἄδικοι πάντως εἰσὶν αἱ κατὰ τῶν Κρητῶν μομφαὶ τοῦ Τρικούπη ἐπὶ ἐλλείψει πατριωτικοῦ ἐνθουσιασμοῦ. Τὴν ὑπομονὴν ὅμως τῶν χριστιανῶν κατοίκων τῆς νήσου εἶχεν ἐξαντλήσει πλέον ἢ ἄφρων καὶ αὐθαίρετος διοίκησις τῶν τριῶν αὐτῆς πασσάδων, καὶ ἀπεφάσισαν νὰ ἀποσείσωσι τὸν τουρκικὸν ζυγὸν ἢ νὰ ἀποθάνωσιν. Ἡ ἐπανάστασις ἤρξατο ἐκ τῶν Χανίων, οἱ Σφακιῶται συνετάχθησαν αὐτῇ, καὶ ἐντὸς ὀλίγου τὸ πολεμικὸν ρεῦμα διέδραμε τὴν ὅλην νήσον. Στίφη ἐπαναστατῶν προὔχουρον μέχρι τῶν τευχῶν αὐτῶν τῶν πρωτευουσῶν Χανίων καὶ Ῥεθύμνου, αἵτινες ἕνεκα τῆς γειτονείας τῶν ὁρέων ἦσαν μᾶλλον ἐκτεθειμένοι. Αἱ τρεῖς ἡγεμονίδες νῆσοι ἠθέλον πράξει κάλλιστα, ἂν ἐπὶ τὴν Κρήτην ἰδίως προσέχουσαι τὸ βλέμμα, ἐβοήθουν τοὺς ἐπαναστάτας διὰ πολεμεφοδίων καὶ ὅπλων, καὶ ἠνάγκαζον διὰ στενοῦ ἀποκλεισμοῦ εἰς παράδοσιν τὰ τρία πρὸς βορρᾶν τῆς νήσου παράλια φρούρια. Μόλις ὅμως μετὰ φοβερά αὐτυχήματα ἔμελλον νὰ διδαχθῶσιν οἱ Ἕλληνες ὅποیان σπουδαιότητα ἔχει διὰ τὴν πατρίδα αὐτῶν ἡ Κρήτη καὶ ἡ κατοχὴ τῶν λιμένων τῆς Σούδας καὶ τῶν Χανίων. Ἀλλ' ἐπίσης δὲν πρέπει τις νὰ λησμονήσῃ, θέλων νὰ κρίνῃ ἐπιεικῶς, ὅτι καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς νήσοις Ὑδρας, Ψαρῶν καὶ Σπετσῶν ἡ ἐπανάστασις ἦν ἔργον αἰφνίδιον τῆς στιγμῆς, καὶ ὅτι καὶ ἐκεῖ ἔλειπον τὰ ἀναγκαῖα. Οἱ νησιῶται ἠναγκάσθησαν νὰ ἀποστείλωσι πρῶτον πολλὰ τῶν πλοίων αὐτῶν εἰς τοὺς λιμένας τῆς Μεσογείου, ἵνα προμηθευθῶσι πολεμεφοδία καὶ ὑλικόν, ἐστεροῦντο δὲ καὶ ἐνιαίας διευθύνσεως. Ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ Τρικούπη, ὅτι ὁ ἐξ Ὑδρας Τομπάζης ἐξελέχθη ἀρχιναύαρχος τοῦ ἠνωμένου στόλου εἶνε πάντῃ ἀβάσιμος. Ἐκ καθαρᾶς ἑλληνικῆς ζηλοτυπίας καὶ ἀλαζονείας ἐπὶ τοῖς ἰδίοις δικαιώμασι δὲν ἦτο δυνατόν

nidis, Narrative of the Cretan War of Independance, London, 1865. — Ἐπίσης πρβλ. «Κρήτη καὶ ἡ κατὰ τῶν Τούρκων ἐπανάστασις» ἐν τοῖς χρονικοῖς τῆς Ἀἰδελεόεργης, 1868, σελ. 161, ἐπ.

νὰ ἀνεχθῶσιν ὑποδεστέραν θέσιν αἱ Σπέτσαι καὶ τὰ Ψαρά. Ἀπεναντίας δὲ συνεφώνησαν ὅπως ὀργανισθῇ ἀπὸ κοινοῦ καταδρομικόν τι σύστημα. Ἐξέδωκαν καταδρομικὰς ἀδείας, συντεταγμένας ἐν ὄνῳματι τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος τῆς ἐλευθερίας, ἐκάνονισαν τὴν διανομὴν τῶν λειῶν, καὶ ὥρισαν, ὅτι ἐν μέρει αὐτῶν ἐκαστοτε ἔπρεπε νὰ κατατίθεται εἰς τὸ κοινὸν ταμεῖον· διὰ τὰς ὁμῶς, ἧς ἡ ἐκτέλεσις προσέκοψε τὰ μέγιστα κατὰ τῶν διαθέσεων τοῦ θερμοῦ τὸ αἷμα καὶ λείας ὀρεγομένου λαοῦ. Δι' ὠραιολάτων φράσεων ἀνεγράφησαν τὰ δικαιώματα τῶν οὐδετέρων: « Ἐμπορικὰ πλοῖα ξένων ἐθνῶν », ἔλεγον αἱ ὁδηγίαι τοῦ Τομπάζη, « τότε μόνον πρέπει νὰ ἐξετάζωνται, ὡςάκις εἶνε ναυλωμένα ὑπὸ τῆς τουρκικῆς Κυβερνήσεως καὶ φέρουσι πολεμεφόδια καὶ τουρκικὰ στρατεύματα. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει πρέπει νὰ ἐμποδίζεται ὁ πλοῦς των, καὶ νὰ κατὰσχωνται τὰ φορτία των, νὰ πληρώνωνται δὲ εἰς τοὺς πλοιάρχους οἱ διὰ τοῦ συμβολαίου συμπεφωνημένοι ναῦλοι ». Οὕτω τοῦλάχιστον κατεφαίνετο ἡ πρόθεσις εἰς σεβασμὸν τῶν διεθνῶς νομομισμένων, καὶ τοι ἡδύνατό τις νὰ προΐδῃ τὸ δυσεκπλήρωτον αὐτῆς ἐν τῇ πράξει. Ἡ πρώτη μεγάλη ναυτικὴ ἐκστρατεία, ἣν ἐπεχείρησαν ἀπὸ κοινοῦ αἱ τρεῖς νῆσοι, ὑπελείφθη ἐννοεῖται τῶν μεγάλων προσδοκιῶν τῶν Ἑλλήνων. Καὶ τοι ἡδύνατο νὰ τραπῶσι πρὸς τὴν Κρήτην ἢ πρὸς τὴν Ἠπειρον, ὅπως ἐπιφέρωσιν ἐκεῖ ἀντιπερισπασμὸν τινα εἰς ὄφελος τοῦ Ἀλῆ-Πασσᾶ, ἀπεφάσισαν ἐπὶ τῇ προτάσει λογιῶν τινος, ἀγαθὴν μὲν ἔχοντος ἀλλ' ἄπρακτον πάντῃ τὴν γνώμην, τοῦ χίου Νεοφύτου Βάμβα, νὰ πλεύσῃ πρὸς βορρᾶν, ἀρχόμενοι τῆς ἐκστρατείας αὐτῶν ἀπὸ τῆς ἐλευθερώσεως τῆς Χίου. Τοιαύτη ἀπελευθερώσις ἦν ἀκαιροτάτη εἰς τοὺς ἡπίους καὶ εἰρηνικοὺς κατοίκους τῆς Χίου, οἵτινες, ἄλλως, γείτονες τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ὄντες εἶχον τὰ χεῖριστα νὰ φοβῶνται ἀπὸ τῶν Τούρκων· ἀλλ' οἱ ἐλευθερωταὶ ὀλίγον ἐσκέφθησαν, ὡς συνήθως, περὶ τῶν ἐλευθερωτῶν, καὶ οὕτως ἐπεφάνησαν πρὸ τῆς Χίου κατὰ τὰς ἀρχὰς Μαΐου οἱ στόλοι τῶν τριῶν νήσων, καὶ προῦκάλεσαν τοὺς κατοίκους εἰς ἐπανάστασιν δι' ἐγγράφων καὶ ἐντύπων προκηρύξεων. Εἰς τοσοῦτον μόνον ὁμῶς περιωρίσθη ἡ ἐνέργεια αὐτῶν· ἐπειδὴ δὲ οἱ Χῖοι δὲν ἤθελον νὰ κινηθῶσιν, ἐθεωρήθη ἡ ἐπιχείρησις ὡς ἀποτυχοῦσα, καὶ οἱ στόλοι διαλυθέντες ἐπανε-

καμψαν οἰκαδε· τουρκικά τινα ἐμπορικὰ πλοῖα κατήχθησαν ὡς νῆμιμος λεία, ἀλλὰ τοσαύτη ἠγέρθη φοβερὰ περὶ διανομῆς τῆς λείας ἔρις, ὥστε ἐπικράνη ἡ ἐπὶ τῇ ἐπιτυχίᾳ χαρά· καὶ ὅτε ὁ Οἰκονόμος προσεπάθησεν ἐν Ὑδρᾷ νὰ ἐπιβάλῃ τὸν πρὸ μικροῦ συντεταγμένον κανονισμόν, ἀπαιτῶν ἐν μέρος τῆς λείας ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ ταμείου, ἀντέστη ὁ ὄχλος εἰς τὸν πρότερον αὐτοῦ ἡγέτην, οἱ ἀριστοκράται συνεδαύλισαν τὸν ἐρεθισμόν, σκηναὶ ταραχώδεις ἐπῆλθον, καὶ ὁ Οἰκονόμος ἀναγκασθεὶς νὰ φύγῃ εἰς Κρανίδιον, συνελήφθη ἐν μοναστηρίῳ τινὶ παρὰ τὴν λίμνην τοῦ Φενεοῦ, καὶ ἀποπειραθεὶς βραδύτερον νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Ὑδραν, ἐφονεύθη καθ' ὁδὸν παρὰ τὸ Ἄργος διαταγῇ τῶν ἐναντίων του.

Παραβλέπων τις τὰς ἀκολασίας ταύτας, αἵτινες ἐκηλίδουν τὸν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνα, δὲν δύναται νὰ ἀρνηθῇ, ὅτι ἡ ἐξέγερσις τῶν νήσων ὑπῆρξε σπουδαιοτάτη διὰ τὴν ἐπανάστασιν. Ἡ θάλασσα ἦν τὸ στοιχεῖον ἐφ' οὗ ἡδύναντο νὰ ἀγωνισθῶσιν ἐπὶ μακρόν οἱ Ἕλληνες, καὶ τὰ αἰξυλίνα τεῖχη ν' ἐμελλον νὰ ἀποβῶσι πάλιν, ὡς ἐπὶ τῶν περσικῶν, τὸ σωτήριον ἐθνικὸν μέσον. Μεταβληθέντα εἰς καταδρομικὰ τὰ ἐμπορικὰ τῶν νησιωτῶν πλοῖα, ἐχρησίμευον εἰς ἐπέκτασιν τοῦ ἐπαναστατικοῦ προσηλυτισμοῦ ὅπου ἂν κατῴκουν Ἕλληνες, εἰς ἀναρρίπουσιν τοῦ θάρρους τῶν τρυχομένων, καὶ εἰς κραταίωσιν τῶν νωθρῶν καὶ ὀκνούντων. Οὕτω μετήνεγκον τὴν ἐπανάστασιν εἰς Εὐβοίαν καὶ ἐκεῖθεν μακρότερον ἔτι εἰς τὸ Πήλιον, ὅπερ ὑπῆρξε σπουδαιοτάτη στρατηγικὴ θέσις διὰ τοὺς ἐπαναστάτας, ἔνεκεν τῆς εὐκόλου αὐτοῦ συγκοινωνίας πρὸς τὴν θάλασσαν καὶ τῆς ἐξαιρέτου ὑποχωρητικῆς γραμμῆς πρὸς τὸ Τίσαιον ἀκρωτήριο. Ἐκεῖθεν διεδόθη ἡ φλόξ τῆς ἐπαναστάσεως εἰς Μακεδονίαν, ὅπου εἶχεν ἤδη κορυφώσει τὸν ἐρεθισμόν ἡ φήμη, ὅτι ὁ Ὑψηλάντης εἶχε καταγάγει τελικὰς νίκας καὶ εὐρίσκετο πρὸ τῶν θυρῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Δὲν ἔλειπον δὲ καὶ θρησκευτικαὶ ἐξοτρύνσεις. Οἱ ἅγιοι τοῦ Ἁθω μοναχοί, ἰδόντες ἀκτινοβόλον σταυρὸν ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὄρους τῶν, ἐρίσαντες δὲ καὶ πρὸς τὸν Μπέην τῆς Θεσσαλονίκης, ὅστις ἤθελε νὰ ἐπιβάλῃ αὐτοῖς φρουράν, ἡσπάσθησαν μετὰ διπλοῦ ζήλου τὴν ἐπανάστασιν. Στρατεύματα δὲ ἀποσταλέντα ἐκ Θεσσαλονίκης κατὰ Ἁθω οὐδὲν κατῴρθωσαν, προσχρούσαντα κατὰ τῆς μοναχικῆς ἀν-

δρεῖας καὶ τακτικῆς. Καὶ ἡ μὲν τῆς Μακεδονίας πεδινὴ χώρα ἐκενὼθη βεβαίως πρὸ τοῦ τουρκικοῦ ἱππικοῦ· ἀλλὰ κατὰ τοῦ ἰσχυρῶς ὠχυρωμένου ἰσθμοῦ τῆς Παλλήνης συνετρίβη ἡ ὁρμὴ τοῦ ἐχθροῦ, καὶ δι' ὅλης τῆς σπουδαίως ὑπερτερούσης δυνάμεως αὐτοῦ δὲν κατῴρθωσε νὰ ἐκβάλῃ τοὺς μοναχοὺς τοῦ ἀσφαλίζοντος αὐτοὺς προμαχώνος.

Βραδύτατα ἀναντιρρήτως ἐκινεῖτο ἡ ἐπανάστασις ἐπὶ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, καίτοι οἱ κάτοικοι αὐτῆς ἔπασχον τὰ δεινότερα πάντων ὑπὸ τὸν τουρκικὸν ζυγόν. Ἄλλ' οἱ στερεοελλαδίται ὅπλαρχηγοὶ ἀπέβλεπον πάντες εἰς Ἰωάννινα, ὥσπερ ἀναμένοντες νὰ ἀποφασίσῃ καὶ τῆς Ἑλλάδος τὴν τύχην ἡ τύχη τοῦ Ἀλῆ Πασσᾶ. Πολλοὶ ἐφοβοῦντο, ὅτι ἤθελον ἀπολέσει διὰ τῆς ἐπαναστάσεως τὰ ἀνεγνωρισμένα αὐτοῖς ὑπὸ τῶν Τούρκων στρατιωτικὰ προνόμια, καὶ ὁ ἐγωῖσμός καθίστα αὐτοὺς χλιαροὺς καὶ δυσπίστους. Οὕτως ἐπεῖχεν ὅλως τὸ δυτικὸν ἰδίως μέρος τῆς Στερεᾶς· ἡ δὲ Αἰτωλία καὶ ἡ Ἀκαρνανία, καίτοι στρατιωτικῶς κάλλιστα ἐσταλμένα, οὐδόλως ἐκινοῦντο, καὶ τὸν Ἰούνιον μόλις, μετὰ τὴν ἐμφάνισιν ὑδραϊκῶν πλοίων, ἀνεπέτασαν τὴν σημαίαν τῆς ἐλευθερίας τὸ Μεσολόγγιον καὶ τὸ Ἀνατολικόν. Πρὸς ἀνατολὰς εἶχον ζωηρότερον τὰ πράγματα. Ὁ Πανουριᾶς, ἀρματωλὸς ἀνατραφεὶς ἐν τῇ στρατιωτικῇ σχολῇ τοῦ Ἀλῆ Πασσᾶ, καὶ ὅτε μὲν ὡς ἡπιοις ὅτε δὲ ὡς ἄγριος κλέφτης ἀποκτῆσας ὄνομα καὶ ἐπιρροήν, ἀνέλαβε τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος ἐν Ἀμφίσσῃ. Ἐγκάθετός τις ἄγγελος, ἐλθὼν ἀσθμαίνων ἀπὸ τοῦ Γαλαξειδίου, ἀνήγγειλεν, ὅτι ῥωσικὰ πλοῖα ἦσαν ἐκεῖ ἡχυροβολημένα. « Τί βραδύνουμεν ἀκόμη; » ἀνέκραξαν ὁμοφώνως μεμνημένοι καὶ μὴ· ὁ δὲ Πανουριᾶς συγκαλεσάμενος τοὺς προεστώτας τῆς πόλεως, ἔπεισεν αὐτοὺς νὰ κηρύξωσι τὴν ἐπανάστασιν, καὶ ἠνάγκασε τοὺς Τούρκους νὰ ἀποσυρθῶσιν εἰς τὴν Ἀκρόπολιν. Ἐκεῖ περιέζωσεν αὐτοὺς καὶ τοῖς ἀπέκοψε τὸ ὕδωρ· τὴν 22 δὲ Ἀπριλίου ἠναγκάσθησαν οὗτοι νὰ παραδοθῶσι. « Ποιὸς εἶνε ὁ ἀφέντης σας, νὰ προσκυνήσωμεν; » ἠρώτησαν· — « ἐγὼ εἶμαι ὁ ἀφέντης σας, ἀπήντησεν ὁ Πανουριᾶς, καὶ ᾗς ἐμένα θὰ προσκυνήσετε ». Δὲν ἐτηρήθησαν ὅμως αἱ συνθήκαι, καὶ τὸ πλεῖστον τῶν αἰχμαλώτων κατεκόπησαν· σκληρὰ ἐκδικήσεως πράξεις, ἣν ὁ Φιλήμων δικαιολογεῖ λέγων, ὅτι ἂν ἀφί-

νοντο ζῶντες οἱ αἰχμάλωτοι, ἤθελον χρησιμεύσει ὡς ὁδηγοὶ εἰς τοὺς βραδύτερον ἔξωθεν ἐρχομένους Τούρκους.

Μαθοῦσα τὰ ἐν Ἀμφίσσῃ γενόμενα, ἡγέρθη ἡ πλουσία καὶ πολυάνθρωπος Λεβαδία, ἡγεῖτο δ' ἐν αὐτῇ τοῦ κινήματος ἡ εὐγενὴς τοῦ Διάκου μορφή. Ῥωμαλέος καὶ εὐμορφος χωρικός μεῖραξ ἐκ Μουσούνιτσης, ἦν ἀρχῇθεν προσωρισμένος ὁ Διάκος εἰς τὸ ἱερατικὸν στάδιον, καὶ ἐκλείσθη ὑπὸ τῶν συγγενῶν αὐτοῦ ἐν μοναστηρίῳ· ἀλλ' ὁ ἀῆρ τῶν ὀρέων ὑπῆρξε πάντοτε θελκτικώτερος δι' αὐτόν τοῦ εὐχολογίου καὶ τῶν λιτανειῶν, καὶ ὅτε τὸ λάγνον βλέμμα τούρκου βοεβόδα ἔπεσεν ἐπ' αὐτόν, ἔφυγε τὴν παγίδα ταχθεὶς εἰς τοὺς κλέφτας, ἔλαβεν ὑπηρεσίαν παρὰ τῷ Ἀλῇ Πασσᾷ, καὶ κατὰ τὸν τελευταῖον πόλεμον κατὰ τῆς Πύλης εἶχεν ἐπιφορτισθῇ ὡς ὑπασπιστῆς τοῦ πρωτοκλέφτου Ὀδυσσεῶς τὴν ὑπεράσπισιν τῆς Τριόδου καὶ τῶν μεταξὺ Δελφῶν καὶ Ἀμφίσσης ὁδῶν. Ὁ Ὀδυσσεὺς αὐτὸς ἔφυγεν, ἅμα προσεγγισάντων τῶν σουλτανικῶν στρατευμάτων εἰς τὰς ἰονίους νήσους, οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Ἀλῆ διεσκορπίσθησαν, ὁ δὲ Διάκος ἔμεινεν ὡς ἰδιώτης ἐν Λεβαδίᾳ· μεμνημένος ὅμως τὰ τῆς Ἑταιρίας, ἐδράξατο τῆς πρώτης εὐκαιρίας πρὸς ἐξέγερσιν. Διαβεβαιώσας δέ, ὅτι θαυματουργός τις εἰκὼν τῆς Παναγίας ἐν τῷ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἤδη ὀνομαστῷ ἄντρῳ τοῦ Τροφωνίου εἶχε προτρέψει αὐτόν εἰς ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος, ἀνέφλεξε τὰς εὐπροσίτους εἰς τὸ θαυμαστὸν ψυχὰς τῶν συμπατριωτῶν αὐτοῦ. Τὴν 25 Ἀπριλίου ἠναγκάσθησαν οἱ εἰς τὸ φρούριον τῆς Λεβαδίας καταφυγόντες μωαμεθανοὶ νὰ παραδοθῶσι, καὶ ἐντὸς ὀλίγου ἵστατο ἔνοπλος ὁλόκληρος ἡ ἀνατολικὴ Ἑλλάς. Ὁ Διάκος ἠνώθη μετὰ τῶν σωμάτων τοῦ Πανουριᾶ καὶ τοῦ ὀπλαρχηγοῦ Δυοβουνιώτου, καὶ οὕτω προέβησαν καὶ οἱ τρεῖς μετὰ χιλίων περίπου ἐνόπλων πρὸς τὴν γέφυραν τοῦ Σπερχειοῦ, ἀπέναντι τῆς Λαμίας. Αὐτόθι ὅμως κατεδαπάνησαν εἰς μάτην ὀκτὼ πολυτίμους ἡμέρας εἰς διαπραγματεύσεις, ὅπως καταπείσωσιν εἰς σύμπραξιν τὸν ὀπλαρχηγὸν τοῦ Πατρατζικίου, τὸν στερούμενον πατριωτισμοῦ καὶ ὀκνοῦντα Κοντογιάννην. Ὅτε δὲ τέλος οὗτος ἀπεφάσισεν ἀναγκασθεὶς, καὶ ἀπὸ κοινοῦ μετ' αὐτῶν ἐπέδραμε καὶ ἐπυρπόλησε τὸ Πατρατζίκιον, καὶ περιήγαγεν εἰς ἀμυχανίαν τὴν ἀλβανικὴν αὐτοῦ φρουράν, ἐπῆλθε τουρκικὴ βοήθεια. Τὴν νύκτα τῆς 30 Ἀπρι-

λίου πρὸς τὴν Α'. Μαΐου ἀνήγγειλαν πολυάριθμοι φυλακῶν πυρὰ τὴν προσέγγισιν 9,000 περίπου Τούρκων, οὓς εἶχεν ἀποστείλει ὁ Χουρσίτ Πασσᾶς ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Ὁμέρ Βριώνη καὶ τοῦ Μεχμέτ Κιοσέ, ἵνα καταβάλωσι τὴν ὀπισθεν αὐτοῦ ἐκραγεῖσαν κατὰ τὴν ἀνατολικήν. Ἑλλάδα ἐπανάστασιν. Ἐπειδὴ δὲ οὕτω καθίστατο ἀδύνατος πλέον ἢ πρὸς τὴν Λαμίαν προχώρησις τῶν Ἑλλήνων, κατέλιπον οὗτοι τὰ ἡμίκαυστον Πατρατζίκιον, ἵνα μὴ ἀποκοπῶσιν ὑπὸ τοῦ τουρκικοῦ ἱππικοῦ, καὶ ἀπεσύρθησαν εἰς τὰ πλευρὰ τοῦ ὄρους πρὸς ἀνατολάς. Τὸ πολεμικὸν αὐτῶν συμβούλιον ἀπεφάσισε νὰ καταληφθῶσιν αἱ Θερμοπύλαι καὶ ἡ πρὸς τὴν Φωκίδα ὁδός· ὁ δὲ Διάκος ἔμελλε νὰ φρουρήσῃ τὴν γέφυραν τοῦ Σπερχειοῦ καὶ τὸν δι' αὐτῆς πόρον. Ἄλλ' ὁ δραστήριος Ὁμέρ Βριώνης δὲν ἀφῆκεν εἰς τοὺς Ἕλληνας καιρὸν ὅπως συναθροισθῶσι καὶ ὀχυρωθῶσιν· ἐπιπεσὼν δὲ τὴν 4 Μαΐου κατὰ τοῦ Δυοβουνιώτου καὶ Πανουριᾶ, οἵτινες ἔμελλον νὰ προστατεύσωσι τὸν Διάκον ἐκ πλαγίου, ἐσκόρπισεν αὐτοὺς ἀλληλοδιαδόχως ὑπὸ τὴν ἀνυπόστατον τῶν Ἀλθανῶν αὐτοῦ ὁρμήν. Τὰ παλληκάρια, λέγει τὸ δημοτικὸν ᾠσμα « ὁ Θάνατος τοῦ Διάκου »

α φοβηθήκατε καὶ σκόρπισαν ἔς τοὺς λόγχους ».

Ὁ Διάκος εἶδεν οὕτως ἐντὸς ὀλίγου ἑαυτὸν ἐγκαταλελειμμένον ὑπὸ τοῦ πλείστου τῶν στρατιωτῶν αὐτοῦ, καὶ τεσσαράκοντα μόλις τῶν συντρόφων του ἀντεῖχον ἔτι, ὥσανεὶ ἡ ἀνάμνησις δισχιλιετοῦς δόξης ἐνέπνεεν αὐτοῖς τὴν ἀπόφασιν νὰ ἀποθάνωσι καλλιῶδες θάνατον ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ἐκείνου, τοῦ ἡγιασμένου ὑπὸ τοῦ Λεωνίδου. Ὅτε προσηνέχθη τῷ Διάκῳ ἵππος, οὕτινος ἡ ὠκυποδία ἡδύνατο νὰ τὸν σώσῃ: « Δὲν φεύγει ὁ Διάκος, » ἀπήντησεν, « οὔτε ἀφίνει τοὺς συντρόφους του ». Στενότερον πάντοτε περισφίγγουσιν οἱ Ἀλθανοὶ τοῦ Ὁμέρ τὸ μικρὸν στίφος, ὅπερ μειοῦται τέλος εἰς δέκα μόνον μαχητάς, ἀγωνιζομένους ὡς ἐν ἀπογνώσει. Εἰς δὲ τῶν τελευταίων πίπτει ὁ Διάκος, τρωθεὶς βαρέως κατὰ τὸν δεξιὸν ὤμον. Σύρουσιν αὐτὸν αἰμάσσοντα καὶ σχεδὸν λειπόψυχον πρὸς τὸν τοῦρκον στρατηγόν· ἀλαζῶν δὲ ὁ ἥρωας ἀποβάλλει τὴν χάριν τοῦ Ὁμέρ καὶ τὴν προσφορὰν τουρκικῆς ὑπηρεσίας, καὶ εἰς τὰς ἀπειλὰς τῶν ἐχθρῶν ἀπαντᾷ: « ἡ Ἑλλὰς ἔχει πολλοὺς Διάκους ». Παρίσταται ὁμως ἀνάγκη, ὡς εἶπεν ὁ

Μεχμέτ Κιοσές, νὰ ἐμπνευσθῇ τρόμος (ἱμπρέτι) εἰς τοὺς ἀπίστους, καὶ ἀγγέλλεται διὰ τοῦτο εἰς τὸν Διάκον ὅτι μέλλει νὰ ἀνασκολοπισθῇ. Ποινὴ, ἣτις εἶχε καταστῇ συνήθης παρὰ τοῖς Τούρκοις, ἀφ' ὅτου Μωάμεθ ὁ Β'. ἐδανείσθη θαυμάσας αὐτὴν παρὰ τοῦ μεγάλου ἀνασκολοπιστοῦ τυράννου τῆς Βλαχίας, τοῦ Βύτεριχ Βλάδ. Ἄλλ' ὁ Διάκος ἔμεινεν ἀκλόνητος. Ὅτε δὲ ἐσύρθη εἰς τὸν τόπον τῆς ἐκτελέσεως, ἔστρεψε τὸ βλέμμα πρὸς τοὺς ἐν ἑαρινῇ στολῇ κατανθεις λειμῶνας καὶ εἶπε τὸ δίστιχον:

« Για δὲς καιρὸ ποῦ διάλεξεν ὁ χάρος νὰ μὲ πάρῃ,
 » τόρα π' ἀνθίζουσιν τὰ κλαριά καὶ βγάν' ἡ γῆ χορτάρι ».

Μάτην παρεκάλεσε τοὺς περιισταμένους Ἀλβανούς νὰ φονεύσωσιν αὐτὸν ἐντίμως ὡς στρατιώτην διὰ πυροβολισμοῦ· ἡ ὀρισθεῖσα ποινὴ ἐξετελέσθη, ἐν ἰσχυρῇ δὲ καὶ καρτερίᾳ ὑπέστη τὸ μαρτύριον ὁ πέντε καὶ τριακοντούτης ἥρως. Μετ' ὀλίγας ὁμως ἡμέρας ἐκαρποφόρησε τὸ αἷμα τοῦ Διακίου καὶ τῶν ἐταίρων αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς νεαρᾶς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας.

Ὁ Ὅμῆρ Βριώνης ἐσκόπει νὰ προχωρήσῃ μεσημβρινῶς πρὸς τὴν Ἀμφισσαν καὶ πρὸς τὸν κόλπον τοῦ Γαλαξειδίου· οὐδὲν δὲ παρεκώλυε πλέον μετὰ τὴν μάχην τῶν Θερμοπυλῶν τὴν εἰς τὴν Φωκίδα εἰσόδον. Ἵνα φθάσωσιν ὁμως οἱ Τούρκοι εἰς Ἀμφισσαν ἐκ τῆς κοιλάδος τοῦ ποταμοῦ Ἀποστόλια ἔπρεπε νὰ διαβῶσι διὰ τῆς χαράδρας τῆς Ἀμπλενης, ἥς τὴν ἀρκτικὴν ἔξοδον κατεῖχε τὸ ἐκ πλίνθων ὠκοδομημένον χάνι τῆς Γραβιάς, κείμενον ἐπὶ τινος τῶν φύσει ὀχυρῶν ἐκείνων θέσεων, ὁποίας μόνον ἐν Ἑλλάδι ἀπαντᾷ τις, καὶ περιβαλλόμενον ὑπὸ ἀποτόμων καὶ ἀπροσίτων βράχων. Ἐκεῖ ἠνώθη ὁ πεπειραμένος τοῦ Διακίου φίλος Ὀδυσσεὺς μετὰ τῶν διασκορπισθέντων, κατόπιν τῆς ἐν Θερμοπύλαις μάχης, ἑλληνικῶν σωμάτων, καὶ συναθροίσας αὐτὰ ἀπεφάσισε νὰ παρακωλύσῃ τὴν εἰς τὰ πρόσω διάβασιν τῶν Τούρκων. Γεννηθεὶς τὸ 1788 ἐν Ἰθάκῃ, καὶ υἱὸς τοῦ φίλου τοῦ Ἀλῆ Πασσᾶ πρωτοκλέφτου Ἀνδρούτσου, εἶχε γνωρίσει ἀλλάιστα ὁ Ὀδυσσεὺς ἐν βίῃ πλήρει κινδύνων καὶ περιπετειῶν, τὸν ἐχθρόν, ὃν ἐπρόκειτο νὰ πολεμήσῃ εἰς τὸ πεδῖον τοῦ ἀγῶνος. Ἵνα προαχθῇ καὶ ἔχῃ ἐν ἀνάγκῃ προστασίαν, εἰσῆλθε νέος ἔτι εἰς τὸ τάγμα τῶν Βεχτασίδων Δερβισῶν, ἀπέκτησε διὰ τῆς τόλμης καὶ

τῆς πνευματικῆς αὐτοῦ ἐτοιμότητος τὴν πατρικὴν στοργὴν τοῦ μὴ σπαταλῶντος εὐκόλως τὴν εὐνοίαν Ἀλῆ Πασσᾶ, καὶ διήνυσεν ἅπασαν τὴν σχολὴν τῆς φιλαυτίας καὶ τοῦ δεσποτισμοῦ ἐν τῇ αὐλῇ τῶν Ἰωαννίνων. Δὲν εἶνε δὲ παράδοξον, ὅτι ὁ εἰκοσιοκταέτης τοῦρκος Δερβίσης ἐτάχθη τὸ 1816 εἰς τὴν ἑταιρίαν τῶν Φιλικῶν, ὅταν τις ἀναλογισθῇ πόσον χαλαρὸν ἦτο τὸ ἐν Ἰωαννίνοις κρατοῦν θρησκευτικὸν αἶσθημα, καὶ πόσον ἐπενήργει ἐπ' αὐτοῦ ἡ Σχιά. Ὁ Ὀδυσσεὺς ἦν ἐκ τῶν φρονίμων ἐκείνων, οἵτινες προθύμως εἰσδέχονται τὰς ἐλπίδας καὶ ὠφελοῦνται ἐκ τῶν πλεονεκτημάτων πάσης θρησκείας. Ὡραῖος ἀνὴρ, μέτριος τὸ ἀνάστημα καὶ ῥωμαλέος τὴν ἀναβολήν, ξανθόκομος, εὐρυμέτωπος, καὶ ὑπὸ δασείας ὀφρὺς σκιάζων τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ, ἦν βραδὺς εἰς τὸ λέγειν καὶ ταχὺς εἰς τὸ πράττειν. Θαυμάζων ἐλάλει ὁ λαὸς περὶ τῆς ὠκυποδίας αὐτοῦ· ἡ κλεφτικὴ δ' αὐτῇ ἀρετῇ ἀνεμίμνησκε τὰς ὀμηρικὰς μορφὰς Αἴαντος τοῦ Οἰλέως ἢ τοῦ ὁμωνύμου ἥρωος τῆς Ὀδυσσεΐας, οὔτινος, φρονίμως σκεπτόμενος, ἐκαυχᾶτο ὅτι ἦν ἀπόγονος ὁ νέος Ὀδυσσεύς. Ἀκούσας τὴν ἐξέγερσιν τῆς Πελοποννήσου, κατέλιπεν οὗτος τὰς ἰονίους νήσους, ἐπεραιώθη μετῆμφισμένος ἐπὶ ἐμπορικῷ πλοίου εἰς Πάτρας, καὶ ἀφίκετο ἐγκαίρως εἰς Ἀμφισσαν, ὅπως μάθῃ τὴν ἤτταν τῶν Θερμοπυλῶν. Στερούμενος τὴν ζέσιν καὶ τὸν ἐνθουσιασμόν τοῦ Διάκου, ὑπερέβαλλε τὸν παλαιὸν αὐτοῦ σύνοπλον κατὰ τὴν πολεμικὴν πείραν καὶ τὸ στρατηγικὸν βλέμμα. Οὕτω δὲ κατεῖδε πάραυτα τὴν στρατιωτικὴν σπουδαιότητα τοῦ Χανίου τῆς Γραβιάς· καὶ ὅτε τὸ μέτωπον τοῦ πλησιάζοντος τουρκικοῦ στρατοῦ ἐφάνη κατὰ τὴν εἴσοδον τῆς χαράδρας, ἀνέκραξεν: « Αἱ! παιδιὰ, ὅποιος θέλει νὰ μ' ἀκολουθήσῃ, ἄς πιασθῇ ἕως τὸ χορό ». Μεταξὺ 1300 Ἑλλήνων εὐρέθησαν 120 γενναῖοι ἄνδρες ὑπακούσαντες εἰς τὸ φώνημά του· ἄγοντος δ' ἐκείνου τὸν χορόν, εἰσῆλθον κατόπιν αὐτοῦ ὀρχούμενοι εἰς τὸ χάνιον, ὡς ἂν ὠδήγει αὐτοὺς εἰς πανήγυριν. Ὁ Ὁμέρ εἶχε γράψει εὐθὺς μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Διάκου εἰς τὸν τολμηρὸν ἀρχηγόν, οὔτινος τὸ ὄνομα καὶ παρὰ τοῖς Τούρκοις αὐτοῖς ἦτο γνωστὸν καὶ φοβερόν, προσφέρων αὐτῷ ἀντὶ ὑποταγῆς τὴν ὀπλαρχηγίαν πάσης τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος. Ἐνόμιζε δὲ νῦν, ὅτι τὸ δέλεαρ εἶχεν ἐνεργήσει, καὶ ὅτι οἱ Ἕλληνες ἤθελον ἔλθαι εἰς διαπραγματεύσεις. Ταχέως ὁμως ἐπεί-

σθη περὶ τοῦ ἐναντίου, ὅτε ὁ Ὀδυσσεὺς τὸν προηγούμενον τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ Δερβίσην πρῶτον μὲν ἐχαιρέτισε φιλικῶς ἀλθανιστί, εἶτα δέ, ἅμα πλησιάσαντα εἰς ἀσφαλῆ ἀπόστασιν πυροβολήσας ἐφόβησε. Λυσσῶντες ἀπεπειράθησαν οἱ Ἀλβανοὶ νὰ ἐκδικήσωσι τὸν θάνατον τοῦ ἁγίου ἀνδρός. Καλύψαντες διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν, ἵνα μὴ βλέπωσι τὸ πῦρ τῶν ἐχθρῶν, ὥρμησαν μέχρι τῆς θύρας τοῦ πανδοχείου, ἵνα διαρρήξωσιν αὐτὴν διὰ πελέκεων. Ἀλλ' ἡ εὐθυβολία τῶν ὑπερασπιστῶν τρεῖς ἀπέκρουσεν αὐτοὺς ἐν ἀταξίᾳ, πολλαὶ δὲ ἑκατοντάδες καὶ πάντες αὐτῶν οἱ σημαιοφόροι ἐφονεύθησαν. Στερούμενος πυροβολικοῦ, ὅπως κρημνίσῃ τοὺς τοίχους τοῦ μικροῦ φρουρίου, διέταξεν ὁ Ὁμέρ περὶ τὴν ἐσπέραν νὰ πολιορκηθῇ τὸ πανδοχεῖον, καὶ ἔπεμψεν εἰς Λαμίαν, ἵνα κομίσῃ ἐκεῖθεν τηλεβόλα. Δύο ὥρας ὅμως πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου ἐξέφυγον οἱ ὑπερασπισταὶ τοῦ χανίου διὰ τῆς ἀνατολικῆς αὐτοῦ θύρας, διολισθήσαντες ἡσύχως ἐπὶ τῶν πτωμάτων τῶν ἐν τῇ μάχῃ πεσόντων. Μία δρᾶξ ἀνδρῶν ἐκράτησεν οὕτω ἡμέραν ὀλόκληρον ἅπαντα τὸν τουρκικὸν στρατόν, ἡ περιϋμνητος δ' αὕτη ὑπεράσπισις τοῦ Χανίου τῆς Γραβιάς ἀπέπλυνε τὴν ἐν Θερμοπύλαις ἥτταν. Τοσούτῃ κατεβλήθησαν ἐκ τούτου οἱ Τούρκοι, ὥστε δὲν ἀπετόλμησαν πλέον, καί περ κενωθέντος τοῦ πανδοχείου, νὰ προχωρήσωσι πρὸς τὴν Ἀμφισσαν, ἀλλὰ καταβάντες ἀριστερᾷ τὴν ἀναπεπταμένην κοιλάδα τοῦ Κηφισσοῦ, ἤλωσαν τὴν Λεβαδίαν, καὶ προῦχώρησαν διὰ τῶν Θηβῶν πρὸς τὴν Χαλκίδα, ὅθεν μάτην προσεπάθει ὁ Ὁμέρ Βριώνης νὰ κυριεύσῃ τὴν ὀχυρὰν θέσιν τῶν ἐν Εὐβοίᾳ ἐπαναστατῶν, τὰ Βρυσάκια, μόλις βῆμα πρὸς βῆμα προχωρῶν.

Καὶ ἡ Ἀττικὴ δὲ ἐξηγέρθη κατὰ τὰς ἀρχὰς Μαΐου, καὶ οἱ νέοι ἀντιπρόσωποι τῶν παλαιῶν Ἀχαρνῶν, οἱ χωρικοὶ τοῦ Μενιδίου καὶ τῆς Χασιάς, ὑπεραναβάντες τὴν νύκτα τῆς 6 Μαΐου τὰ ἀνατολικά τεῖχῃ τῶν Ἀθηνῶν, ἐπέπεσον κατὰ τῶν Τούρκων, οἵτινες μόλις ἐπρόφθασαν νὰ καταφύγωσιν εἰς τὴν Ἀκρόπολιν. Ἐκεῖ πολιορκήθησαν πάραυτα στενότατα, κατετρυχήθησαν φοβερῶς ὑπὸ τῆς ἐλλείψεως ὕδατος καὶ τῆς πείνης, καὶ μόλις τὴν Α'. Αὐγούστου τοῦ 1821 κατῴρθωσεν ὁ Ὁμέρ Βριώνης νὰ λύσῃ ἐκ Χαλκίδος τὴν πολιορκίαν.

Οὕτω βραδέως μὲν ἀλλ' ἐπὶ τὰ πρόσω πάντοτε ἐχώρει ἡ ἐπανά-

στασις ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι, τῇ Μακεδονίᾳ καὶ τῇ Θεσσαλίᾳ. Κατὰ τὰς νήσους ἦν πανταχοῦ νικηφόρος, κατέκλυζον δὲ τὰ κύματα τῆς ὀλόκληρον τὴν Πελοπόννησον, καὶ μόνον κατὰ τὰς ἐσχάτας παραλίους πόλεις προσέκοπτεν ἔτι, οἷον ἐν Πάτραις, Μεσσήνῃ, Κορώνῃ, Κορίνθῳ, Ναυπλίῳ, καὶ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ πρὸ τῆς ὀρεινῆς ἀκροπόλεως τοῦ Λάλα καὶ πρὸ τῆς Τριπόλεως. Μετὰ δυνάμεως καὶ ταχύτητος φυσικῶν γεγονότων εἶχον ἐπέλθει ἀλλεπάλληλα τὰ συμβεβηκότα, ὑπερβαλόντα καὶ ματαιώσαντα πᾶν φρονήσεως σχέδιον καὶ πᾶσαν νηφάλιον περίσκεψιν. Ἡ ὑπέρβασις αὐτῇ τῶν συνήθων ἀνθρωπίνων λογισμῶν καὶ ἡ φυσικὴ ὁρμὴ, ἡ ἐκδηλουμένη ἐν τῷ ἐλληνικῷ κινήματι, παρήγαγον καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς πολεμίοις τοῦ ἀγῶνος καταπληκτικὴν ἐντύπωσιν. Βαρὺς τρόμος συνέσχε τὴν Πύλῃν κατὰ τὰς πρώτας στιγμὰς. Καί τοι δὲ καλοὶ φίλοι εἶχον καταστήσει αὐτὴν προσεκτικὴν, καὶ τοι εἰς τὰς ἐνδείξεις τοῦ Ἀλῆ καὶ τοῦ πρέσβεως τῆς Ἀγγλίας προστετέθησαν αἱ διὰ τοῦ ἐξάρχου von Lützow ἐγκαίρως διαδιεσθεῖσαι ὑπὸ τοῦ φιλικοῦ αὐστριακοῦ ἀνακτοβουλίου συμβουλαί, ἡ ἀπάθεια τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως καὶ ἡ οἴησις αὐτῆς ἐπὶ τῇ σουλτανικῇ ἀναμαρτησίᾳ ἦν τοσαύτη, ὥστε οὐδὲ νὰ φανῇ ἄν ἤθελεν ἀνησυχοῦσα. Τὴν εἰς τὴν ἐπανάστασιν ὑποποτον συνενοχὴν τῆς Ῥωσίας ἐγνώριζε κάλλιστα ἡ Πύλη, διότι εἶχε συλλάβει τὴν πρὸς τὸν Ὑψηλάντην ἐπιστολὴν ἐκείνην τοῦ Καποδιστρίου, ἐν ᾗ ἐλέγετο, ὅτι ὁ Ὑψηλάντης δὲν ἔπρεπε νὰ ἀνησυχῇ μὴ μείνῃ ἀβοήθητος, ὅτι ἰσχυρὰ συνδρομὴ ἤθελε τῷ δοθῇ, καὶ ὅτι πάντες οἱ Ἕλληνες τοῦ Ῥωσικοῦ καὶ τουρκικοῦ κράτους καὶ αὐτῶν τῶν ἰονίων νήσων ἦσαν ἔτοιμοι νὰ δράξωσι τὰ ὅπλα εἰς πρῶτον σημείον, ὅπως ἀγωνισθῶσιν ὑπὲρ ἀνακτήσεως τῆς πατρίδος καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτῶν. Οὐχ ἔττον καὶ μετὰ τὸ ἄγγελμα τῆς ἐν ταῖς Ἡγεμονεαῖς ἐπαναστάσεως ἐφάνη ἡ Πύλη ἀρκεσθεῖσα εἰς τὰς ἀρνήσεις καὶ ἐξηγήσεις τοῦ Ῥώσου πρεσβευτοῦ βαρῶνος Στρόγονωφ. Καὶ ἀπήτησε μὲν, κατὰ τὸ ῥῆμα τῆς συνθήκης τοῦ Κουτζούκ Καϊναρτζή, τὴν παράδοσιν τῶν ἐλλείνων φυγάδων, οἵτινες εἶχον τύχει ἀσύλου καὶ προστασίας ἐπὶ Ῥωσικοῦ ἐδάφους· ἀλλ' ἐφάνη ἐν τούτοις ἡ ὑχαρυστημένη, ὅτε ὁ Στρόγονωφ παρετήρησεν, ὑπεκρέυγων τὸ ζήτημα, ὅτι οὐδὲν ἤθελεν ἔχει ἀποτέλεσμα ἡ εἰς τὴν αἵτησιν ἐκείνην τῆς

Πύλης συγκατάνευσις τῆς Ῥωσίας, ἂν δὲν ἀπητηίτο τὸ αὐτὸ καὶ παρὰ τῆς Αὐστρίας· ὅτι ὅμως ἀπέναντι τοῦ κράτους ἐκείνου δὲν ἐδικαιούτο νὰ ἀπαιτήσῃ τοῦτο ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις, ἀφοῦ παρείχεν ἄσυλόν ἐπὶ τοῦ βοσνιακοῦ ἐδάφους εἰς πάντας τοὺς αὐστριακοὺς λειποτάκτας. Ὁ Στρόγονωφ δὲν παρέλειψεν ἐπίσης νὰ παραστήσῃ τὰ ἐν Λαϊβαχ ἀποφασισθέντα ὡς ἱκανὴν ἀπόδειξιν τῶν φιλικῶν γεινναικῶν διαθέσεων τοῦ ἡγεμόνος αὐτοῦ. Τὰ πράγματα ὅμως ἔκραζον γεγωνός, καὶ πάντες ἐφώνουν· « Ἡ Ῥωσία εἶνε ἀναμειγμένη »· ὥστε ἡ Πύλη δὲν ἠδύνατο νὰ ἐμμείνῃ ἄχρι τέλους εἰς τὴν σεμνὴν αὐτῆς γαλήνην καὶ τὴν ἀφελή της εὐπιστίαν, τὸ δὲ ἄγγελμα τῆς ἐν Πελοποννήσῳ ἐπαναστάσεως ἐδικαίου τοὺς τὰ χεῖριστα φοβουμένους. Ἀνάγκη νῦν παρίστατο νὰ ἐνταθῶσι πᾶσαι αἱ τουρκικαὶ δυνάμεις κατὰ τῆς φοβερᾶς ἀποστασίας, καὶ νὰ πληγῇ καιρίως κατὰ τε ξηρὰν καὶ θάλασσαν ἡ ἐν μεσημβρίᾳ φωλεὰ τῆς ἐπαναστάσεως. Ἄν δὲ ἡ Πύλη ἐτίμα ὀρθῶς τὴν σπουδαιότητα τῶν γενομένων, δὲν ἀπετροπιάζετο βεβαίως οὐδ' αὐτὴν τὴν μετὰ τοῦ αἰμοσταγοῦς τυράννου τῶν Ἰωαννίνων συμφιλίωσιν· καὶ πιθανώτατον ἄλλως ἦτο, ὅτι ὁ ἀμνηχανῶν ἀποστάτης μετὰ χαρᾶς ἤθελε δράξῃ προτεινομένην τοῦ Σουλτάνου τὴν χεῖρα. Εὐθύς δὲ ὡς ὁ πρὸ τῶν Ἰωαννίνων τουρκικὸς στρατὸς ἀπηλλάσσετο καὶ ἐρόοπτετο ἡνωμένος μετὰ τοῦ Ἀλῆ κατὰ τῆς Ἑλλάδος, ἡ ἐπανάστασις, ἀνθρωπίνως ὑπολογιζομένων τῶν πραγμάτων, ἦν κατεστραμμένη, καὶ ματαία σπατάλη ἀπέβαινεν ἅπας ὁ τῆς ἡρωϊσμὸς καὶ πᾶσαι τῶν Ἑλλήνων αἱ θυσίαι. Κατὰ τοιαύτας ὅμως ἐπικινδύνους κρίσεις σώζονται συνήθως τὰ ἔθνη διὰ τῶν σφαλμάτων τῶν ἐναντίων αὐτῶν. Ἡ Πύλη εἶχε τοσοῦτον ἐκπλαγῇ καὶ παραλύσει ἐκ τοῦ ἀπροσδοκῆτου καὶ βιαίου τῆς ἐπαναστάσεως, ὥστε δὲν ἠδύνατο νὰ σχεφθῇ περὶ ἀποτελεσματικῆς ἀντιδράσεως· τούναντίον δὲ ἐξέχυσε τὴν χολὴν αὐτῆς κατὰ τῶν ἡμιστὰ κινδυνωδῶν ἐχθρῶν της, τῶν ἀκάκων ἐλλήνων κατοίκων τῆς πρωτευούσης καὶ τῶν ἐπαρχιῶν. Καὶ εἶχον μὲν ἐγκαίρως καταλίπει τὸ τουρκικὸν ἔδαφος πολλοὶ τῶν σημαίνουσῶν ἐλληνικῶν οἰκογενειῶν, προαισθανόμεναι τὰ μέλλοντα· ὑπελείποντο ὅμως πάντοτε ἱκανὰ θύματα, καθ' ὧν ἠδύνατο νὰ χορευθῇ ἡ τουρκικὴ ἐκδίκησις. Φυλακίσαις, κατ' οἶκον ἐρευγαῖ· καὶ μεμονωμέναι θανατικαὶ ἐκτελέσεις ἐγένοντο, ἅμα ἀφ' ἑαυτῶν.

σης τῆς εἰδήσεως περὶ τῆς προσβολῆς τοῦ Γαλαζίου ὑπὸ τοῦ Καρα-
 θιᾶ, ὁ δὲ μέγας Βεζύρης ὑπεσχέθη πανδήμως εἰς τὸν ἐκδίκησιν ζη-
 τοῦντα καὶ περὶ τὰ αὐτοκρατορικὰ μέγαρα συναγερθέντα ὄχλον, ὅτι ἡ
 « εὐσεβὴς αὐτῶν λύσσα » ἔμελλε νὰ ἱκανοποιηθῇ. Μετὰ τὴν 9 ὅμως
 Ἀπριλίου ἤρξατο συστηματικὴ καταδίωξις τῶν χριστιανῶν, ἥς ὁμοί-
 α δὲν ἐμνημονεύετο ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Α'. Σελήμ καὶ τοῦ Ἰβραήμ.
 Οἱ τοῦρκοι σπουδασταὶ τοῦ δικαίου κατέλιπον ἀήροοι τὰ ἐκπαιδευ-
 τήριά των, τοὺς καλουμένους *Μεδρεσσέδες*, καὶ κυκλώσαντες ἐν
 ἀλαλαγμοῖς οἱ *σοφτάδες* οὗτοι τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ζωοδόχου πηγῆς,
 εἰσέβαλον ἐντὸς αὐτῆς, κατέστρεψαν πᾶν τὸ προστυχὸν καὶ ἐπυρ-
 πόλησαν τέλος τὸν ναὸν τῶν γκιαούριδων. Ἡ αἰμοδιψὴς στρατιὰ
 τῶν Λαζῶν διεκρίθη ἰδίως κατὰ τὴν βεβήλωσιν τῶν ἐκκλησιῶν καὶ
 παρεκκλησίων. Ἀπέσπων τὰ θύματα αὐτῶν ἀπὸ τῆς ἀγίας τραπέζης
 καὶ ὠθουν αὐτὰ μετ' ἰδιαιτέρας ἡδονῆς πρὸς τὸν θάνατον. Τὸ ὅλως ἔκ-
 νομον τῶν τουρκικῶν πραγμάτων κατεφάνη καὶ πάλιν εἰδεχθέστατον,
 οὐδ' αὐτὴ δὲ ἡ προστασία τῶν εὐρωπαϊκῶν πρεσβειῶν καὶ προξενείων
 ἦν σεβαστή, καὶ ἡ Λαϊδὴ Στράγγφορδ ὑβρίσθη δι' ἔργων ὑπὸ τουρκικοῦ
 τινος γυναιίου, μεταβαίνουσα εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Ὅσακις δὲ οἱ πρέ-
 σβεις ἀπηύθυνον σοβαρὰς παραστάσεις εἰς τὸ Διθάνιον, ἄσμενον
 ἐκεῖνο ἐξωμολογεῖτο τὴν ἀδυναμίαν αὐτοῦ ἀπέναντι τῆς μανίας τοῦ
 ὄχλου καὶ τῶν παρορμήσεων τῆς ἱερᾶς ἐκείνης πρὸς ἐκδίκησιν δίψης.

Ὁ αὐστριακὸς Ἐξάρχος γράφει, ὅτι ὁ Σουλτάνος αὐτὸς ἐζήτη-
 κραυγάζων ἐκδίκησιν. Ὁ Μαχμούτ ἦν τοῦρκος δεσπότης καθ' ὅλην τὴν
 σημασίαν τῆς λέξεως· ἐθεώρει ἑαυτὸν ὡς ἀπόσπασμα τῆς θείας προ-
 νοίας, κεκλημένον ὅπως ἐπιβάλῃ τὴν βαρυτάτην κατὰ τῶν ἐπανα-
 στατῶν τιμωρίαν· πᾶν δὲ ἀνθρώπινον αἶσθημα καὶ πᾶς λόγος πολι-
 τικῆς εὐκαιρίας ἐξέλιπε πρὸ τῆς φωνῆς τοῦ πάθους. Ὁ διερμηνεὺς τῆς
 Πύλης Μουρούζης ἀπεκεφαλίσθη ἐνώπιον τοῦ Μαχμούτ ὑπὸ τὴν με-
 γάλην πύλιν τῶν ἀνακτόρων. Ἀνερρίπτει δὲ μόνον τὴν φλόγα ὁ
 βαρὺν Στρόγονωφ, ἀνακινώσας εἰς τὸ Διθάνιον τὴν ἐπίσημον ῥω-
 σικὴν ἀποδοκιμασίαν τῆς κατὰ τὰς Ἡγεμονείας ἐπαναστάσεως, τὸ
 ἀπολύον τὸν Ὑψηλάντην ἐγγραφον τοῦ Αὐτοκράτορος, καὶ τὰς περὶ
 ἀνακωχῆς προτάσεις τοῦ Ὑψηλάντου. Ὁ Σουλτάνος ἀπέκρουσε μετ'
 ἀγανακτήσεως τὴν ἰδέαν οἵασις ὦποτε, ἔστω καὶ ἐμμέσου, διαπραχ-

ματεύσεως πρὸς τὸν Ὑψηλάντην, καὶ ἐξέφρασε τὴν ἀπορίαν αὐτοῦ, ὅτι ἡ ῥωσικὴ αὐλὴ ἀπέτεινε τὸν λόγον εἰς τὸν κακοῦργον καὶ προδότην ἐκαῖνον. Ὁ Στρόγονωφ ἐσυμβούλευσε τὴν Πύλην νὰ μὴ περιαγάγῃ εἰς ἀπελπισίαν τοὺς ἀποστάτας, καὶ νὰ ἀφήσῃ αὐτοῖς ἀναπεπταμένην τὴν θύραν τῆς φυγῆς· ἀλλ' αἱ συμβουλαὶ αὐτοῦ ἡῤῥησαν μόνον τὴν ὀργὴν καὶ τὴν δυσπιστίαν τῶν Τούρκων, ὁ δὲ Σουλτάνος παρεσκευάσθη εἰς ἔργον φοβεροῦ παραδειγματισμοῦ κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν καὶ τῶν κρυφίως ὑποθαλπόντων καὶ εὐνοούντων αὐτούς. Πολλάκις τέως εἶχεν ὑποστῇ ὁ Ἕλλην Πατριάρχης τὰς εὐτραπέλους ἰδιοτροπίας τῆς τουρκικῆς διοικήσεως· πολλάκις εἶχεν ἀποτίσει τὴν ὀργὴν τοῦ Σουλτάνου. Οὐδέποτε ὅμως ὑπῆρξε δυσχερεστέρα καὶ κινδυνωδεστέρα ἢ θέσις τοῦ ἀρχιεποῦ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας ἢ κατὰ τὸ 1821. Τὸν πατριαρχικὸν θρόνον κατεῖχεν ὁ Γεώργιος Ἀγγελόπουλος, ἐπικαλούμενος Γρηγόριος ὁ Ε', ὅστις ἐκ τῆς ἀρκαδικῆς κωμοπόλεως Δημητσάνης καταγόμενος, εἶχε διακριθῇ διὰ τοῦ ζήλου, τῆς ἐπιμελείας καὶ τῆς αὐστηρότητος τῶν ἡθῶν, ἀνελθὼν ἐκ τοῦ μηδενὸς εἰς τὸ ἀνώτατον ἐκκλησιαστικὸν ἀξίωμα (1). Ἐκλεχθεὶς τὸ 1784 μητροπολίτης Σμύρνης καὶ τὸ 1798 Πατριάρχης, εἶχεν ἐξορισθῇ δις εἰς τὸν Ἀθῶνα, τὸ ἔτος 1800 καὶ τὸ 1808, μέχρις οὗ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1819 ἐπανῆλθε τρίτον καὶ τελευταῖον εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον. Σεβασμιώτατος ἠθικῶς καὶ προσωπικῶς ἐράσμιος ὁ Γρηγόριος, ὡραῖος καὶ ἑλκυστικὸς τὴν μορφήν, ὁμοιάζων δὲ τὸ ἐξωτερικὸν πρὸς τὸ γραφικὸν ἰδεῶδες τῆς τοῦ Χριστοῦ κεφαλῆς, ὅπερ συχνάκις ἀπαντᾷ τις παρὰ τοῖς κληρικοῖς τῆς Ἀνατολῆς, ἦν μαλακὸς μᾶλλον καὶ ἡπιος ἢ εὐσταθὴς τὸν χαρακτήρα, καὶ πάντα, ἀναλόγως τῶν περιστάσεων, ἠδύναντο νὰ πράξῃ πρὸς ἀπόκτισιν τῆς εὐνοίας τῆς τουρκικῆς Κυβερνήσεως. Ὅπως δὲ κατὰ τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1807, ὅτε οἱ Ἀγγλοὶ ἠπειλοῦν τὴν Κωνσταντινούπολιν, μετέσχε μετὰ τοσοῦτου ζήλου τῶν ὀχυρωματικῶν ἐργασιῶν, ὁρτύτων ἰδίαις χερσίν, ὥστε ἐπέσυρε καὶ αὐτοῦ τοῦ Σουλτάνου τὴν εὐμενῆ προσοχὴν, οὕτω καὶ νῦν ἀνεθεμάτισε διαταγῇ τῆς Πύλης τὸν Ἀλέξανδρον Ὑψηλάντην, τὸν Σοῦτσον καὶ τοὺς ἄλλους Ἕλληνας ἀποστάτας, ἕνα παρὰσχῃ

(1) Πρβλ. τὰ κατὰ τὸν αἰοῖδιμον πρωταθλητὴν Γρηγόριον τὸν Ε'. Ἀθ. 1865. Ἀξία λόγου ἀλλὰ πανηγυρικὴ πως μονογραφία.

δειγμα τῆς ἀγαθῆς αὐτοῦ θελήσεως καὶ νομιμοφροσύνης. Ἦν ὁμως ἐπίσης γνωστόν, ὅτι συνεπάθει ἐκ βάθους ψυχῆς πρὸς τὴν ἐπανάστασιν καὶ τοὺς ἀναθεματισθέντας, ὅτι εἶχε δώσει συστατικὰς ἐπιστολάς εἰς τοὺς Φιλικούς καὶ πολλὰς κρύφα φιλικὰς του νουθεσίας. Τοιαύτη ἀντίφασις δύσκολον εἶνε νὰ μείνῃ ἀτιμώρητος ἐν ταραχῶδει καιρῷ καὶ ἐν ἀξιώματι τοσοῦτον ἐκτεθειμένῳ. Ὅτι κατὰ βάθος ἦν ἀδυναμία μόνον καὶ ἀνθρώπινος συμπάθεια, ἐφάνη εἰς τοὺς τούρκους ἄρχοντας πανουργοτάτῃ ἐλληνικῇ διπροσωπίᾳ, καὶ τὸ Διθάνιον ἐθεώρησεν ὡς ἀναμφισβήτητον πλέον τὴν συνηγορίαν τοῦ πελοποννησίου Γρηγορίου, ἅμα ἀγγελλείσης τῆς ἐν Πελοποννήσῳ ἐπαναστάσεως. Ἡ μοῖρα αὐτοῦ ἀπεφασίσθη. Ὁ Γρηγόριος ἀνελύθη εἰς δάκρυα, ὅτε ἠναγκάσθη νὰ παραδώσῃ ὡς ὁμήρους εἰς τὴν Πύλῃν τοὺς τρεῖς ἀρχιεπισκόπους Θεσσαλονίκης, Ἀδριανουπόλεως καὶ Τυρνόβου, στενάζων δὲ ἠρώτησε τοὺς φίλους αὐτοῦ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μουρούζη: ποῖος θάνατος, ὁ δι' ἀποκεφαλισμοῦ ἢ ὁ δι' ἀπαγχονίσεως, ἦν ὁ γλυκύτερος. Ἐγνώριζε καὶ ἀνέμενεν αὐτόν, δειλία δὲ ἴσως καὶ τρόμος συνέσχον τὸν ἥπιον καὶ ἐγκαρτεροῦντα ποιμενάρχην· ὅτε ὁμως προσήγγισεν ἡ κρίσιμος ὥρα, ὅτε τὴν 22 Ἀπριλίου, εὐθὺς μετὰ τὴν λειτουργίαν τοῦ Πάσχα, συνέλαβον αὐτόν οἱ δῆμιοι καὶ ἔσυραν πρὸς τὸν ἐν Φαναρίῳ τόπον τῆς ἐκτελέσεως, ὅπου χιλιάδες αἰμοδιψῶν ὀθωμανῶν ἀνέμενον τὸ θῦμα, ἀπέθανεν ὡς Χριστιανὸς καὶ ὡς ἥρωας. Περιῦθρίσθη πρῶτον διὰ λακτισμάτων ὁ σεβάσμιος γέρων, καὶ ὅτε τέλος ἠγγέλθη, ὅτι ἡ περίτρομος σύνοδος, δακρύουσα καὶ ὀδυρομένη, ἐξελέξατο νέον Πατριάρχην κατὰ σουλτανικὴν διαταγὴν, ἀπηγγονίσθη κατὰ τὴν μεσαιᾶν θύραν τῆς τοῦ Φαναρίου ἐκκλησίας. Αἶσχος τῇ ἀληθείᾳ δι' ὅλον τὸν χριστιανικὸν κόσμον! Ὁ τὰ τῆς ἐκτελέσεως ἐπιτετραμμένος ἀξιοματικὸς τῶν γιαννιτσάρων ἀπέθηκεν ἐν τεμάχιον χαρτίου ἐπὶ τοῦ σπαίροντος ἔτι πτώματος· ἦν δὲ τοῦτο ὁ *φρεφᾶς*, ἡ νομικῶς ἡτιολογημένη τουρκικὴ θανατικὴ ἀπόφασις, ἐν ᾗ ἐλέγετο, ὅτι ὁ Γρηγόριος ἦν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα κρύβριος συνωμότης, ὅτι ἡ Πύλη ἐκ πολλῶν αἰτίων θεωρεῖ αὐτὴν πεπεισμένην περὶ τῆς εἰς τὴν συνωμοσίαν μετοχῆς αὐτοῦ, καὶ ὅτι πατὴρ αὐτοῦ ἦν ἡ Πελοπόννησος, ὅπου ἐξερράγη νῦν ἡ ἐπανάστασις». Μικρὸν μετὰ τὴν ἐκτέλεσιν μετέβη εἰς τὸν τόπον αὐτῆς ὁ Μέγας Βεζύρης, καί-

σας δὲ ἐπὶ σκάμνου, ἐκάπνισε τὴν καπνοσύριγγά του καὶ ἐθεώρησε σύννους ἐπὶ τινας στιγμὰς τὸ πτώμα. Λέγεται δέ, ὅτι καὶ ὁ Σουλτάνος αὐτὸς ἀνεμίχθη μετημφιεσμένος εἰς τοὺς θεατάς. Τουρκικὰ γραῖδια περιῦριζον τὸν νεκρόν· οἱ Ἕλληνες ἔμενον φρονίμως μακρὰν τοῦ θεάματος· οἱ δὲ καθολικοὶ τοῦ Γαλατᾶ ἠλάλαζον καὶ ἔφαλλον δοξολογίας. Ἀφ' οὗ τὸ σῶμα τοῦ νεκροῦ ποιμενάρχου ἔμεινεν ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ἐκτεθειμένον, παρεδόθη τοῖς Ἰουδαίοις, οἵτινες ἀνακράζοντες: « τοιουτοτρόπως τιμωροῦνται οἱ ἀποστατοῦντες κατὰ τοῦ Σουλτάνου! » ἔσυραν αὐτὸ διὰ τῶν ὁδῶν καὶ τὸ ἔρριψαν τέλος εἰς τὴν θάλασσαν. Ἐκ παραδόξου συμπτώσεως, ἡ ἐκ θαύματος, ὡς λέγουσιν οἱ πιστοί, προσέπλευσε τὸ πτώμα εἰς ἑλληνικόν τι πλοῖον διευθυνόμενον εἰς Ὁδησσόν· ὁ δὲ πλοίαρχος ἀναγνώρισας αὐτὸ, συμπάρελαβεν εἰς Ὁδησσόν, ὅπου ἐκηδεύθη ἐπισήμως διαταγῇ τοῦ Τσάρου.

Ἄλλ' οὐδ' ὁ φόνος αὐτὸς τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἐκκλησίας, οὔτε ἡ ἐπελθοῦσα μετ' αὐτὸν θανάτωσις πολυαρίθμων ἀνωτέρων καὶ κατωτέρων κληρικῶν, οὔτε ἡ ἐπιγενομένη ὑπουργικὴ μεταβολὴ συμφώνως πρὸς τὰς παλαιοτουρκικὰς φανατικὰς ἰδέας καὶ τὸ ἐκδοθὲν πρὸς πάντας τοὺς πιστοὺς κήρυγμα, δι' οὗ προσεκαλοῦντο οὗτοι νὰ ἐγερωθῶσι καὶ ὀπλισθῶσιν ὑπὲρ τῆς πίστεως καὶ τῆς αὐτοκρατορίας των, παρήγαγον τοὺς προσδοκωμένους ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου Μαχμούτ καὶ τῶν ἐμβριθῶν πολιτικῶν τοῦ Διθανίου καρπούς, καὶ ὄργην μόνον ἐξήγειραν ἀντὶ τρόμου. Μέγα δὲ λάθος ὑπῆρξεν ἡ ἐγκατάλειψις τῆς παλαιᾶς ἐκεῖνης πολιτικῆς τοῦ Σουλτάνου Μωάμεθ τοῦ Β'. τοῦ Κατακτητοῦ, ἥτις ἀνυψώσασα τὸν ἀνατολικὸν κληρὸν εἶχεν ἐκμεταλλευσθὴ τὴν διαίρεσιν τῶν χριστιανικῶν θρησκευτικῶν μερίδων! Νῦν ἀπεδόθη εἰς τὸν γεννώμενον ἀγῶνα ὁ χαρακτήρ θρησκευτικοῦ πολέμου, καὶ ἐξ ἐνός μὲν προεκλήθη ἡ ἀγανάκτησις τῶν Ἑλλήνων, ἐξ ἐτέρου δὲ ἡ ὁμόφωνος καταδίκη τῆς πεπολιτισμένης Εὐρώπης. Ὁ Σουλτάνος ἵστατο ἀπέναντι τῆς κοινῆς γνώμης ὡς δῆμιος ἐπὶ ἰκριώματος. Ὁ αὐτοκράτωρ Φραγκίσκος κατεθρομβήθη, ὡς ἂν εἶχε πρᾶχθῃ τὸ ἔγκλημα κατὰ τοῦ Πάπα αὐτοῦ· καὶ αὐτὸς δὲ ὁ πρίγκηψ Μίττερνιχ ἐξέφρασε τὴν ἀποδοκιμασίαν αὐτοῦ διὰ τῆς περιεσκεμμένης διπλωματικῆς περιφράσεως, ὅτι ἡ Πύλη ἐκλαμβάνει ὡς ἰσχύον τὸν ἄσκοπον

μόνον ἐκ τοῦ σκανδάλου πάταγον. Ὁλεθριώτατα ὁμως ἐπέδρασεν ἡ κακουργία ἐν Ῥωσίᾳ, ὅπου ἡρέθισε τά τε ἔθνικα καὶ θρησκευτικὰ πάθη τοῦ λαοῦ καὶ κατέπνιξε πᾶσαν ψυχρὰν τοῦ Τσάρου σκέψιν.

Ὁ ἐν Κωσταντινουπόλει ῥώσος πρεσβευτὴς προσεπάθησε νὰ κινήσῃ καὶ τοὺς ἄλλους εὐρωπαϊοὺς διπλωμάτας εἰς κοινόν τι διάβημα, καὶ ὁμόγραφον διαμαρτύρησιν κατὰ τοῦ γενομένου ἐγκλήματος. Ἀποτυχούσης ὁμως τῆς προτάσεως αὐτοῦ συνεπεία τῶν ἀντενεργειῶν τοῦ λόρδου Στράγγφορδ, ἤρξατο λέγων, ὅτι δὲν ἦτο ἀσφαλὴς ἐν μέσῳ τῶν καλ' ἡμέραν αὐξανουσῶν τουρκικῶν βιαιοπραγιῶν, καὶ ὅτι ἡναγκάζετο νὰ παρακαλέσῃ τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ, ὥπως τῷ ἀποστείλῃ ἐν πολεμικὸν πλοῖον. Ἄλλ' ἡ Πύλη ἀνταπέδωκε τὸ ῥάπισμα, διατάξασα τὴν αὐστηροτάτην ἔρευναν πάντων τῶν ῥωσικῶν ἐμπορικῶν πλοίων, καὶ φυλακίσασα τὴν 7 Μαΐου τὸν κυβερνήτην τοῦ ἀποσταλέντος ὑπὸ τοῦ Τσάρου μικροῦ πολεμικοῦ πλοίου. Ἐφυλακίσθη δ' ἐπίσης εἰς τῶν προστατευομένων τοῦ Στρόγονωφ, ὁ τραπεζίτης τῆς ῥωσικῆς πρεσβείας Ἑλλὴν Δανέζης. Μάτην ἀνελύετο εἰς παρακλήσεις καὶ αἰτιάσεις ὁ Στρόγονωφ· ἡ μεταξὺ τῶν πρεσβειῶν τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων ἐπικρατοῦσα διαφωνία, καὶ ἰδίως ἡ μεταξὺ τοῦ ἄγγλου πρεσβευτοῦ λόρδου Στράγγφορδ καὶ τοῦ τῆς Ῥωσίας διάστας ἐπέτεινε τὴν ὑπερφροσύνην καὶ τὸ σκληροτράχηλον τῆς Πύλης. Πλὴν δὲ τούτων αἱ ἐν ταῖς Ἡγεμονείαις περιπλοκαὶ παρῆχον ἀδιακόπως νέαν ἀφορμὴν διπλωματικῶν ἐρίδων.

Ἡ Πύλη ἀνέβαλλε τὸν διορισμὸν Ἡγεμόνων καὶ ἐδῆλωσεν, ὅτι ἤθελεν ἀφήσει τὴν κατὰ τὰς ἐπαρχίας ἐκείνας πολιτικὴν ἀρχὴν ἐμπεπιστευμένην εἰς τοὺς στρατιωτικοὺς διοικητάς, τοὺς καταβαλόντας τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Ἰψηλάντου πασσάδες, μέχρις οὗ παρεδίδοντο οἱ εἰς Ῥωσίαν καταφυγόντες Ἑλληγες. Ἡ ἀπαίτησις αὕτη ἦν σύμφωνος πρὸς τὰς συνθήκας, ἀλλὰ τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῆς καὶ ὁ Μέττερνιχ αὐτὸς ἐθεώρει ἀδύνατον, λέγων, ὅτι τὸ ἀδύνατον ἀντίκειται ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ πρὸς τὸ ἐκ συνθήκης νόμιμον (*une impossibilité se trouve opposée là à un droit résultant des traités*). Ὁ Στρόγονωφ διεμαρτυρήθη διὰ βιαιοστάτων φράσεων κατὰ τῶν τουρκικῶν ἀξιώσεων, καὶ τοσοῦτον ἐκατέρωθεν προέβησαν τὰ πράγματα, ὥστε ἡ Πύλη ὑπέδειξε τὴν ἀνάκλησιν τοῦ ταραξίου καὶ

φιλονείκου διπλωμάτου ὡς τὴν μόνην εἰρηνικὴν θεραπείαν. Δύο μὲν νάρχαι, εἶπεν ὁ ἐπὶ τῶν Ἑξωτερικῶν τοῦρκος Ἐπουργάς, δύνανται εὐκολώτερον καὶ συνεννοηθῶσιν· οὐδέποτε ὅμως πρέπει καὶ τρίτος τις νὰ τολμᾷ νὰ ἐπιβάλῃ αὐτοῖς τὸν νόμον ἐν ἰδιοτροπίᾳ, περιφρονήσει καὶ ἀναιδεῖα μάλιστα. Ἄν ὅμως ἡ Πύλη ἐπεθύμει νὰ ἀπαλλαγῇ τοῦ ῥώσου πρεσβευτοῦ, ἔπρεπε πάντως νὰ χωρίσῃ τὸ προσωπικὸν αὐτὰ ζήτημα τῶν γενικῶν μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς Ῥωσίας διαφορῶν. Ἄλλ' ἀντὶ τούτου ἤρξατο λαμβάνουσα μέτρα, ἅτινα ἐφαίνοντα τείνοντα ἀκριβῶς εἰς βλάβην τῶν ῥωσικῶν συμφερόντων. Ἀπηγόρευσε τὴν ἀπὸ τοῦ Εὐξείνου διὰ τῆς Προποντίδος διαπομπὴν σιτηρῶν· ἀντεποιήσατο δικαιώματος προαγορᾶς ἐπὶ τῶν φορτίων πάντων τῶν ἐκ Ῥωσίας καταπλεόντων σιταγωγῶν, λόγῳ μὲν προμηθείας τῆς πρωτευούσης, πράγματι δὲ ἵνα βλάβῃ ἐπαισθητῶς τὸ ῥωσικὸν ἐμπόριον. Μάτην ἡτιάτο ὁ Στρόγονωφ τὰ παρεμβαλλόμενα εἰς τὴν ἐμπορίαν ἐμποδία ταῦτα, μάτην ἐπεκαλεῖτο ὑπὲρ τῶν ἐπὶ μὴ ῥωσικῶν πλοίων ῥωσικῶν σιτηρῶν τὸ ἀξίωμα, ὅτι ἡ σημαία καλύπτει τὸ ἐμπόρευμα. Ὁ Ἐπουργός τῶν ἑξωτερικῶν ἠπέιλησεν εἰς ἀπάντησιν, ὅτι οἱ τοῦ Βοσπόρου πυροβολισταὶ ἤθελον πυροβολήσῃ κατὰ τῶν ῥωσικῶν ταχυδρομικῶν πλοίων, καὶ τέλος πάντων ὁ Στρόγονωφ ἠναγκάσθη νὰ λαλήσῃ σοβαρωτέραν γλῶσσαν, ἐπισείων τὴν ῥῆξιν τῶν διπλωματικῶν σχέσεων.

Τῇ συμβουλῇ τοῦ φιλικῶς πρὸς τοὺς Τούρκους διαχειμένου ἁγγλου πρεσβευτοῦ, ἀπεφάσισε τότε τὸ Διθάνιον νὰ ἐπιστείλῃ ἐμπιστευτικὴν διακοίνωσιν πρὸς τὸν Τσάρον, ἵνα ἀπαλλαγῇ τοῦ Στρόγονωφ. Ὁ Μέγας βεζύρης συνέταξε τὴν 26 Ἰουνίου ἔγγραφον, ἅπερ ἔμελλε νὰ διαβιβασθῇ διὰ τοῦ Μέττερνιχ πρὸς τὸν Τσάρον, καὶ συνεκεφαλαίωσεν ἐν αὐτῷ πάσας τὰς κατὰ τοῦ πρεσβευτοῦ αἰτιάσεις, ὅστις εἶχε καταχρασθῇ τὰς πρεσβευτικὰς του προνομίας, ἵνα ὑποσχάσῃ τὰ ἐν τῷ τουρκικῷ κράτει καθεστῶτα. Κατ' ἀρχὰς μὲν, ἔλεγε τὸ ἔγγραφον, ἡ διαγωγή τοῦ Στρόγονωφ ἦν καλὴ· βραδύτερον ὅμως μετεβλήθη τοὺς τρόπους ὁ ἀνὴρ καὶ συνετάχθη τοῖς ἀποστάταις· οὕτω δὲ ἀπῆλθε τὴν ἀκώλυτον ἀποχώρησιν τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου, καὶ ἡρνήθη τὴν παράδοσιν τῶν ἐκ τῶν Ἡγεμονειῶν φυγάδων, καίτοι παρίσταται αὕτη ἀναπόφευκτος κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ αὐστριακοῦ

Ἐξάρχου. Ἡ Πύλη, ἐξηκολούθει λέγων ὁ Μέγας Βεζύργς, εἶχε κυρίως τὸ δικαίωμα συνεπείᾳ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Ὑψηλάντου νὰ ἐξολοθρεύσῃ ὅλον τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος· ἐξέλεξεν ὅμως ἐν τῷ ἐλέῳ αὐτῆς μόνον τὸν Πατριάρχην, ὅστις ἀναντιρρήτως ἦν ἐμπεπλεγμένος εἰς τὰς πελοποννησιακὰς ταραχάς· ἐμιμήθη δὲ κατὰ τοῦτο τὸν Τσάρον τῆς Ῥωσίας Πέτρον, ὅστις κατὰ τὰ 1715 ἐθανάτωσε τὸν ῥώσον Πατριάρχην. Ἡ ἐν ταῖς διπλωματικαῖς ἀνακοινώσεσι τῆς Πύλης καταδηλουμένη μοχθηρία καὶ πώρωσις δὲν ἦτο κατάλληλος ὅπως κολάσῃ τὴν ἐκ τῆς ἀπαγχονίσεως τοῦ Πατριάρχου ἐντύπωσιν. Ὁ Τσάρος ὡμολόγησε πρὸ τοῦ Λεβτσέλτερν καὶ τοῦ Βαγώ, ὅτι ἤθελε τὴν εἰρήνην, ἀλλ' ὅτι ἡ κοινὴ γνώμη τῆς χώρας του ἐξεδηλοῦτο τοσοῦτον βιαία κατὰ τῆς Πύλης, ὥστε δὲν ἠδύνατο νὰ μείνῃ ἀπλοῦς θεατῆς, καὶ ἐπάλειεν οὕτω μεταξὺ τῶν ἀρχῶν τοῦ Λαῖβαχ καὶ ἰσχυροτάτων πρὸς ῥῆξιν παροξυσμῶν. Τὴν ἐνδόμυχον ταύτην παρὰ τῷ Τσάρῳ πάλιν ἐξεμεταλλεύθη ἐπιτηδείως ἡ ῥωσικὴ φιλοπόλεμος μερίς καὶ ὁ Καποδίστριας. Ὁ ἰόνιος εὐνοούμενος κατάρθρωσε νὰ ἀποφασίσῃ ὁ Αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος τὴν ἀποστολὴν τελεσιγράφου πρὸς τὴν Πύλην· οὕτω δέ, ἐνῷ ἐστέλλοντο αἱ ἀπὸ Τουρκίας αἰτιάσεις κατὰ τοῦ Στρόγονωφ, ἐξεπέμπετο συγχρόνως ῥωσικὴ διακοίνωσις ὑπὸ τοῦ Καποδιστρίου γεγραμμένη, ἣτις περιέβαλλεν ἐπιδεξίως εἰς τὰς ῥωσοτουρκικὰς διενέξεις τὴν ὅψιν γενικωτέρου ἀνθρωπίνου καὶ εὐρωπαϊκοῦ συμφέροντος. Ἡ Πύλη, λέγει ὁ Καποδίστριας ἐν τῷ περιέρῳ ἐκείνῳ ἐγγράφῳ, τῷ ἐπιδοθέντι εἰς τὸν Ῥεῖσιν τὴν 18 Ἰουλίου, παρεξέτράπη πολλάκις εἰς ἀξιοθρηνήτους ἀκολασίας, οὐδέποτε ὅμως προφανέστερον ἢ νῦν ἐκήρυξε πόλεμον ἐξολοθρευμοῦ κατὰ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Οἱ πνευματικοὶ καὶ κοσμικοὶ ἀρχηγοὶ τῶν Ἑλλήνων ἐθανατώθησαν, πτώματα ἐθεβηλώθησαν, οἰκογένειαι ὅλαι ἐξωλοθρεύθησαν, ναοὶ κατεμιάνθησαν καὶ τὰ ἱερὰ αὐτὰ σύμβολα καθυβρίσθησαν. Ὑπὸ τοιαύτας περιστάσεις, τότε μόνον δύναται ἡ Πύλη νὰ παρατείνῃ τὴν παρὰ τὰ χριστιανικὰ κράτη τῆς Εὐρώπης συνύπαρξιν αὐτῆς, ὅταν ὑποσχεθῇ ἀνιδρῶσιν τῶν ἐλληνικῶν ἐκκλησιῶν, ἐγγυήσεις ὑπὲρ τοῦ ἀπαραιτήτου τῆς χριστιανικῆς λατρείας, καὶ ἔμφρονα διάκρισιν μεταξὺ ἐνόχων καὶ ἀθώων. Ἡ Ῥωσία, ἐξακολουθεῖ ἡ διακοίνωσις, λαλεῖ ἐν ὀνόματι τῆς Εὐρώπης· ἂν δὲ τὰ

μέχρι τοῦδε γεγόμενα ἦσαν ἀποτέλεσμα συστηματικῆς φανατικῆς ἐνεργείας, ἐξαναγκασάσης τὴν Πύλην, ἃς τὰ ἀποδοκιμάσῃ αὕτη. Ἀρνούμενη ὅμως τοῦτο, καθίσταται ἀναφανδὸν ἐχθρὰ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, καὶ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὁ πρεσβευτὴς θέλει κατὰλίπει τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Ἡ ἀπαισία ἐκείνη ἔννοια περὶ τῆς συνυπάρξεως τῆς Πύλης ἐπανελαμβάνετο καὶ ἐν ἐπιστολῇ τοῦ Τσάρου πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα τῆς Αὐστρίας, ἐν ᾗ ὁ Ἀλέξανδρος ἐδήλου, ὅτι τὸ κατὰ τῶν Χριστιανῶν ἐξολοθρευτικὸν σύστημα τῆς Πύλης καθίστα ἀδύνατον τὴν μετὰ τῶν χριστιανικῶν Κυβερνήσεων περαιτέρω αὐτῆς συνύπαρξιν.

Πολὺ βάρος εἶχε τὸ πτερόεν ἐκεῖνο ἔπος, ὅπερ ἔρριπτεν οὕτω εἰς τὸν κόσμον πρὸς λύσιν τὸ πρόβλημα τῆς περαιτέρω ὑπάρξεως τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας καὶ τὸ ζήτημα τῆς ἀντικαταστάσεως αὐτῆς. Οὐδαμοῦ συνησθάνθησαν βαθύτερον καὶ ἀνεγνώρισαν σαφέστερον τοῦτο ἢ ἐν Βιέννῃ. Ὁ αὐστριακὸς πρωθυπουργὸς προσεπάθησε νὰ παρέμβῃ μετὰ τῶν ἐριζόντων, καὶ πραῦνων ἀμφοτέρους νὰ προλάβῃ τὴν ῥῆξιν τῆς εὐρωπαϊκῆς εἰρήνης. Μέλημα δ' αὐτοῦ κυρίως ὑπῆρχε « νὰ κρατῇ τὴν θέσιν τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου ἀπέναντι τοῦ φιλοπολέμου ῥωσικοῦ ἀνακτοβουλίου », καὶ νὰ κρατήσῃ προσηλωμένον τὸν Τσάρον εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ Λαΐδαχ. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Πύλιν συνάμα παρήνει μετριότητα, καὶ ἐπανελάμβανε διὰ παντοίων φράσεων τὴν ἔννοιαν, ὅτι ὤφειλεν ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις νὰ χαράξῃ γραμμὴν μετὰ τῶν παρελθόντος καὶ παρόντος, καὶ νὰ συνενώσῃ τὴν αὐστηρότητα καὶ τὴν ἐπιείκειαν. Ὁ αὐστριακὸς ἑξάρχος παρίστα εἰς τὴν Πύλιν, ὅτι διὰ τραχέων καὶ σκληρῶν μέτρων παρείχε μόνον ὅπλα εἰς τοὺς ἐναντίους αὐτῆς, καὶ ὅτι, ἄλλως, ἡ ἐλληνικὴ ἐπανάστασις, ὡς ἔργον ψεύδους, ἤθελεν ἀφ' ἐαυτῆς καταπέσει. Καὶ αἱ ἄλλαι δυνάμεις, τῆς Ἀγγλίας ἡγουμένης, μετέσχον τῶν εἰρηνικῶν προσπαθειῶν τῆς βιενναίας αὐλῆς, καὶ ἐξενοχώρησαν τὸν βαρῶνα Στρόγωνωφ, ὅπως παρατείνῃ τὴν ὀκταήμερον προθεσίαν, ἣν εἶχε τάξει εἰς τὸ Διδάβιον πρὸς ἀπάντησιν εἰς τὸ ῥωσικὸν τελεσίγραφον. Παρ' οὐδετέρου ὅμως τῶν ἐριζόντων ἠκούσθησαν οἱ μεσίται. Ὁ Στρόγωνωφ ἐφάνη ἀκαμπτότερος παρά ποτε, καὶ ἀπῆτησεν ἐντὸς 8 ἡμερῶν ὀριστικὴν ἀπόφασιν, ἀπειλῶν ἄλλως ἄμεσον ἀναχώρησιν, καὶ ἀρ-

χίσας μάλιστα νὰ συσχευάζεται. Ἐν τῷ Διβανίῳ ἐθεωρήθη φρόνιμον νὰ φανῶσιν ἀνένδοτοι, ἵνα μὴ αὐξήσῃ τὰς ἀπαιτήσεις αὐτῆς ἡ Ῥωσία. «Ὁλος ὁ κόσμος, εἶπεν ὁ Ῥεΐσης μετὰ πικρίας, συμβουλευέε μετριοπάθειαν εἰς ἡμᾶς, οὐδεὶς ὅμως συμβουλευεῖ τοιαύτην εἰς τὸν ῥῶσον πρεσβευτήν, οὔτινος αἱ διακοινώσεις εἰσὶν αἱ ἀναιδέσσταται ὅσων ἐγράφησαν. Ἄν συρθῶμεν γονυπετεῖς μέχρι τοῦ Βουγιούκ-Δερέ, ἵνα ζητήσωμεν συγχώρησιν, ὁ Στρόγονωφ θὰ ἀπαιτήσῃ βεβαίως νὰ σταθῶμεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς. Ὁ Σουλτάνος θὰ προτιμήσῃ νὰ ταφῇ ὑπὸ τὰ ἐρείπια τοῦ *σεραγίου* του, ἢ νὰ ἐξαρτήσῃ τὴν ἐν Εὐρώπῃ ὑπαρξίν αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ἐλέου τῆς Ῥωσίας, ἥτις πρόφασις μόνον ζητεῖ πρὸς τὸν ἀπὸ τῆς πτώσεως τοῦ Ναπολέοντος ἀδικώτατον τῶν πολέμων». — Σύμφωνος πρὸς τὰς ἐκφράσεις ταύτας ὑπῆρξεν ἡ διαγωγή τοῦ Διβανίου. Ὡς μόνη ἀπάντησις ἰδεδόθησαν τῷ Στρόγονωφ τὴν 26 Ἰουλίου ὀλίγαι τινὲς ξηραὶ καὶ ἀμφίβολοι φράσεις, ἀνεβλήθη δὲ ἡ ζητουμένη παρ' αὐτοῦ ἔγγραφος ἀποκρισις. Ὁ Στρόγονωφ ἀπήτησε τὴν 27 τὸ πρῶτ' ἐκ τῶν διαβατηρίων του, ἡρνήθη νὰ δεχθῇ τὴν ὑπὸ τοῦ Ῥεΐσης ἐν τάχει κομισθεῖσαν ἔγγραφον ἀπάντησιν, λέγων, ὅτι ἦτο πολὺ ἀργὰ πλέον, καὶ ἀνεχώρησεν. Ἀλλὰ καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς τουρκικῆς διακοινώσεως δὲν ἤθελε βεβαίως εὐχαριστήσῃ τὸν ῥῶσον πρεσβευτήν, οὔτε ἐμποδίσαι τὴν ἀναχώρησιν αὐτοῦ. Ἡ Πύλη ἡτιᾶτο ἐν αὐτῷ τῶν πολεμικῶν προθέσεων τοῦ Στρόγονωφ καὶ τῆς ἀχαριστίας τῶν Ἑλλήνων, ἀπελογεῖτο τὴν προσαπτομένην αὐτῇ κατηγορίαν ἐπὶ παραβιάσει τῶν συνθηκῶν, καὶ ἀπῆντα εἰς τὴν δυσοίωνον ἐκείνην φράσιν περὶ τῆς «ἐν Εὐρώπῃ συνυπάρξεως αὐτῆς» δι' ὅλου τοῦ μεγαλοπρεποῦς ἀνατολικοῦ σουλτανικοῦ ἀξιώματος: «ἀπὸ 1200 ἡδὴ ἐτῶν ἐπέλαμψεν εἰς τὸν ὀρίζοντα ὡς ἡὺς ὥραιας ἡμέρας ἡ μωαμεθανικὴ ἰσχὺς, δυνάμει τῆς θελήσεως τοῦ Ὑψίστου, καὶ τῇ βοηθείᾳ τῆς θείας χάριτος καὶ τῶν διαπρεπῶν θαυμάτων τοῦ Προφήτου ἐκορυφώθη — δόξα τῷ Θεῷ — ἐκ τοῦ μηδενός».

Ἡ ἀναχώρησις τοῦ Στρόγονωφ ἐθεωρήθη παρὰ τῶν φιλοπολέμων ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Τουρκίας ὡς ἀσφαλὲς τῆς ῥήξεως προμήνυμα. Ὁ τουρκικὸς φανατισμὸς ἦν ἀχαλίνωτος πλέον· καὶ εἰς περιφρόνησιν οὕτως εἰπεῖν τῶν πρὸς ἐπέμβασιν ῥωσικῶν προσπαθειῶν καὶ τῶν ἐν ὀνόματι τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας γενο-

μένων ὑπὸ τοῦ Τσάρου παραστάσεων, ἀδέσμευτος πλέον καὶ φοβερά ἀνεπτύχθη καθ' ἅπαν τὸ ὀθωμανικὸν κράτος ἡ λύσσα τοῦ λαοῦ. Αἱ φρικώδεις τῆς Κωνσταντινουπόλεως σκηναὶ ἐπανελήφθησαν ἐν Ἀδριανουπόλει· ἐπὶ τὰς εὐπόρους δὲ καὶ ἀχμαῖας πόλεις τῶν παραλίων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τὴν Σμύρνην καὶ τὰς Κυδωνίας, ὥρμησε σμῆνος ὄλον φανατικῶν ὀσμάνων, ληϊζόμενοι οἰονεὶ χώραν ἐχθρικήν. Ἐκ τῶν ἄνω ἡρεθίζετο ὁ ὄχλος κατὰ τῶν βαγιαδῶν διὰ τῆς κραυγῆς: «Θάνατος εἰς τοὺς ἀπίστους! » Αἱ οἰκίαι τῶν Ἑλλήνων ἐληστεύοντο καὶ αἱ τῶν Φράγκων αὐταὶ ἠπειλοῦντο. Αἱ ἀγριώταται ὀρέξεις τῆς ἀνατολικῆς φύσεως ἐπληροῦντο· ὅσοι δὲ τῶν χριστιανῶν ἔσπεροντο περιουσίαν καὶ ζωὴν, ἠδύνατο νὰ λογισθῶσιν εὐδαίμονες ἀπέναντι τῶν δυσμοίρων, οἵτινες ἠρπάζοντο τὸ ἀναντικατάστατον καὶ ἀνεκποίητον αὐτῶν ἀγαθόν, τὴν τιμὴν. Οὕτως ὁ φαναριώτης παῖς ἐκφωνεῖ, κατὰ τὸν ποιητὴν: « Τὸν πατέρα μου καὶ τὴν μητέρα μου ἔρριψαν εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ τὰ ἅγια αὐτῶν πτώματα ἔσυραν διὰ τῶν ὁδῶν· τὴν ὥραιάν μου ἀδελφὴν ἐδίωξαν τοῦ οἴκου καὶ ἐπώλησαν ὡς θεραπαινίδα ἐν τῇ ἀγορᾷ. "Όταν ἀκούω θροοῦν τὸ κῦμα, νομίζω ὅτι μὲ καλεῖ ὁ θροῦς αὐτοῦ. Ναί! μὲ καλοῦσιν οἱ γονεῖς μου ἐκ τοῦ βαθέος καὶ εὐρυχώρου των τάφου· ἐκδίκησιν κράζουσιν ἐκεῖνοι, καὶ ἐγὼ ῥίπτω Τούρκων κεφαλὰς εἰς τὸν πόντον, μέχρις οὗ χορτασθῇ ἡ ἐκδίκησις, μέχρις οὗ ἡσυχάσῃ τὸ ἄγριον κῦμα ».

Οὕτως ἀντεξάνεστη πάθος κατὰ πάθος, ὁ ἔμφυτος εἰς τὸν ἄνθρωπον πόθος ἐκδίκησεως ἀνερρίπισθη, καὶ τὰ φοβερά ἀντίποινα τῶν δυναστευομένων καὶ διωκομένων ἔδωκαν εἰς τὴν ἐπανάστασιν τὸν χαρακτῆρα φυλετικοῦ ἀγῶνος, μὴ καταπαύοντος πρὶν ἢ μία τῶν φυλῶν καταστραφῇ ἢ ἀποχωρισθῶσιν αὐταὶ διὰ παντός.

Μάρτυς δυστυχῶς ἀξιοπίστος, ὁ Φωτάκος, διηγεῖται φρικώδεις λεπτομερείας περὶ τῶν ὁμοτήτων, ὧν ἐγένοντο ἔνοχοι οἱ Ἕλληνες κατὰ τούρκων αἰχμαλώτων λειποτακτῶν καὶ γυναικῶν ἔτι. Ὁ Ἀκαρναν Λάπας, καυχώμενος ὅτι ἠδύνατο νὰ σπαράξῃ διὰ τῶν ὁδόντων τοὺς Τούρκους, ἀπέσπασε πρόρριζον τὴν γλῶσσαν λειποτάκτου τινός, ὥστε ὁ ἄθλιος οὗτος, ὃν ἠθελον ἀπλῶς νὰ καταστήσωσιν ἀνάπηρον καὶ νὰ στείλωσι κομιστὴν ἐπιστολῆς πρὸς τοὺς ἐν Τριπόλει συμπατριώτας του, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ἐντολὴν ταύτην,

ἀλλ' ἀπέθανεν ὁδυνηρῶς. Ἄλλων αἰχμαλώτων ἀπέκοπτον τὰς κεφαλὰς, ἐπήγγυνον φύλλα δάφνης εἰς τὸ στόμα, τὴν ρίνα καὶ τὰ ὠτά των καὶ περιῆγον αὐτὰς ἐπὶ ράβδων ἐν θριάμβῳ (1). Ὁ ἑλληνικὸς στόλος ἀπέστειλεν 180 αἰχμαλώτους συλληφθέντας ἐπὶ τουρκικῶν πλοίων εἰς Νάξον, ὅπου τὸ κατ' ἀρχὰς μὲν περιεποιήθησαν αὐτοὺς καλῶς ὡς δούλους, διέταξαν αὐτοὺς νὰ ἀροτριῶσι τὴν γῆν καὶ νὰ ἐργάζωνται, εἰτα ὁμως παρέσυραν τὸν ἕνα μετὰ τὸν ἄλλον καὶ τοὺς ἐφόνευσαν πάντας. Ἀντὶ τούτων τουρκικὸς στόλος παραπλέων τὴν Σαμοθράκην ἀπήγαγεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐβδομήκοντα εἰρηνικοὺς κατοίκους τῆς νήσου, οἵτινες ἀπηγχονίσθησαν ἐκεῖ διὰ μόνον τὸν λόγον, ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶχον ἀποβιβάσθῃ προηγουμένως εἰς τὴν νῆσον χάριν προμηθείας τῶν ἀναγκαίων. Οὕτως ἐκορυφώτο ἐκατέρωθεν τὸ μῖσος καὶ τὸ πείσμα διὰ τῶν περιπετειῶν τοῦ ἀγῶνος.

Ὅτε ὁ εἰς καταστολὴν τῆς ἐπαναστάσεως ἐκπεμφθεὶς τουρκικὸς στόλος, συγκείμενος ἐξ ἑνὸς πλοίου τῆς γραμμῆς, τριῶν φρεγατῶν καὶ τριῶν κορβετῶν, ἐξέπλευσε τὴν 3 Ἰουνίου ἐκ τοῦ Ἑλλησπόντου, οἱ τολμηροὶ ναυτικοὶ τῶν Ψαρῶν ἠγγείλαν τὸν ἐχθρὸν καὶ συνεκάλεσαν διὰ ταχύπλου τοὺς στόλους τῶν ἀδελφῶν νήσων Ἰδρας καὶ Σπετσῶν, οἵτινες ταχέως ἐπῆλθον, καὶ οὕτω τὴν 4 Ἰουνίου ἐξέπλευσε πρὸς βορρᾶν ὁ ἠνωμένος ἑλληνικὸς στόλος, ἀποτελούμενος ἐκ πεντήκοντα μεγάλων καὶ δεκαπέντε μικροτέρων πλοίων (2), εἰς ἀπάντησιν τοῦ ἐχθροῦ. Τὴν ἐπομένην ἡμέραν εἶδε κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν ἄκραν τῆς Μυτιλήνης μίαν φρεγάταν 84 τηλεβόλων, ἥτις

(1) Περιήγησις γεμανοῦ ἀξιωματικοῦ τοῦ πυροβολικοῦ ἐν Ἑλλάδι, V. Mauvillon. Essen, 1824. Σελ. 13. 28.

(2) Βίος Δ. Παπανικολῆ, ὑπὸ Παπασλιώτου. Ἐν Ἐρμούπολει, 1865. Σελ. 8. ἐπ. Προσέτι: Ν. Σπηλιάδου Ἱστορία, Τόμ. Α'. σελ. 376. Ἐκ τούτων καὶ τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων πολυαρίθμων ἐριστικῶν συγγραμμάτων περὶ τῆς μετοχῆς τῶν Ψαρῶν εἰς τὸν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνα διαφωτίζονται ἐντελῶς τὰ ἐν Ἑρέσῳ, καὶ ἀποδεικνύεται ὅτι τὸ ὑπὸ τοῦ Τρικούπη, τοῦ Φίνλεϋ καὶ ἄλλων ἀναφερόμενον ἀνώνυμον πρόσωπον τοῦ ἄγγλου πλοιάρχου, ὅστις δῆθεν συνεβούλευσε πρῶτος τὴν χρῆσιν τῶν πυρπολικῶν, εἶνε ὅλως ἰδανικόν. Ἡ λέξις Πατατοῦκος εἶνε ἐμπαικτικὴ προσωπία, ἣν ἀποδίδουσιν οἱ Ἕλληνες εἰς τὰ βόρεια ἐμπορικὰ πλοῖα, τὰ ἔχοντα βαρεῖς τοὺς ἰστούς, μικροὺς τοὺς ἀρτέμονας καὶ ὀλίγους ναύτας. Οὐχὶ ὁ Ἰωάννης Πατατοῦκος, ὡς ᾔδυνάτο τις νὰ ὑποθέσῃ, κατὰ τὸν Γερβίνον, ἀλλὰ ὁ Παπανικολῆς εἶνε ὁ ἥρωας τῆς Ἑρέσου.

εἶχεν ἀποχωρισθῇ τοῦ λοιποῦ τουρκικοῦ στόλου, καὶ ἡτοιμάζετο νὰ πλεύσῃ πρὸς τὴν Χίον, κατέφυγε δὲ εἰς τὸν λιμένα τῆς Ἐρέσου, ζήτουσα ἄσυλον, ἅμα παρατηρήσασα τοὺς Ἑλληνας πλέοντας πρὸς αὐτήν. Πλήρη πολεμικοῦ πόθου προσήγγισαν εἰς αὐτὴν τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα, ἀλλ' αἰφνίδιος πυροβολισμὸς ἠνάγκασεν αὐτὰ νὰ ὀπισθοδρομήσωσι. Τὴν ἐσπέραν τῆς 5, γενομένου συμβουλίου τῶν ἐλλήνων κυβερνητῶν ἐπὶ τῆς ὑδραϊκῆς ναυαρχίδος, ἀπεφασίσθη μετὰ πολλὰς λογομαχίας νὰ γείνη ἀπόπειρα πυρπολίσεως τοῦ ἐχθρικοῦ πλοίου. Οἱ Ψαριανοί, ἀναλογισθέντες τὸ ἐνδεχόμενον τοιαύτης ἀνάγκης, εἶχον ἤδη μεταβάλλει εἰς πυρπολικά δύο παλαιὰ βραδυκίνητα πλοῖα, τὰ τοῦ Γιαννίτση καὶ Καλαφάτη· ἀλλ' ἐπειδὴ τὰ πυρπολικά ταῦτα ἔλειπον, προετράπη καὶ ἐπέισθη ὁ ἐξ Ὑδρας Ι. Θεοδόσης νὰ παραχωρήσῃ πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν τὸ πλοῖόν του ἀντὶ χρηματικῆς ἀποζημιώσεως. Διδάσκαλός τις τῆς ναυτικῆς ἐκ Ψαρῶν, Ἰωάννης Πάργιος, ἐπονομαζόμενος Πατατοῦχος καὶ γραμματεῦς παρὰ τῷ ψαριανῷ ναυάρχῳ Ἀποστόλῃ, ἀνέλαβε νὰ μεταβάλῃ εἰς πυρπολικὸν τὸ πλοῖον τοῦ Θεοδόση, κατὰ τὴν ἐν τῇ νήσῳ τῶν Ψαρῶν συνήθη μέθοδον. Συνίστατο δ' αὕτη ἀπλούστατα εἰς τὴν κατὰ τὸ πρόσθιον καὶ τὰ πλάγια μέρη τοῦ πλοίου τοποθέτησιν τεσσάρων κιβωτίων πεπληρωμένων πυρίτιδος, θείου, πίσεως καὶ ἀχύρων, καὶ τὸν πρὸς ἄλληλα σύνδεσμον αὐτῶν διὰ πυρεντέρου. Ἄμα προσεγγίζοντες εἰς τὸ ἐχθρικὸν πλοῖον, ἔρριπτον κατ' αὐτοῦ τετρασκελῆ ἀρπάγην, καὶ προσεκολλῶντο εἰς αὐτὸ στερεῶς· ἀνάπτοντες δὲ τὸ πυρπολικὸν ἐκ τῶν ἐν τῷ ὀπισθίῳ μέρει κατεσκευασμένων ὀπῶν, οὐδὲν εἶχον πλέον ἄλλο νὰ πράξωσιν, ἢ νὰ φύγωσι ταχέως ἐπὶ λέμβου, ἐνῷ συνετάραττε καὶ κατεθορύβει τὸν ἐχθρὸν τὸ ἀναδιδόμενον πῦρ. Ἡ πρώτη ἀπόπειρα, ἣν ἐπεχείρησε τὴν πρωΐαν τῆς 6 Ἰουνίου ὁ ὑδραῖος Θεοχάρης διὰ τοῦ ὑπὸ τοῦ Πατατούχου παρασκευασθέντος πυρπολικοῦ, ἀπέτυχεν· οἱ Τούρκοι ἠγρύπνουν, καὶ τὸ πυρπολικὸν κατεκάη ἀνωφελῶς. Παρεσκευάσθη μὲν νέον, ἀλλ' οὐδεὶς ἦν διατεθειμένος νὰ τὸ διευθύνῃ, ἀφοῦ τὸ πρᾶγμα εἶχεν ἤδη προδοθῇ εἰς τοὺς Τούρκους, καὶ ἐπέκειτο ἄλλως ὁ ἀπὸ τῆς ἀκτῆς πυροβολισμὸς τῶν ὑπὸ τῆς φρεγάτας κληθέντων εἰς βοήθειαν τούρκων στρατιωτῶν τῆς χώρας. Τότε παρῆλθεν εἰς μέσον συγγενῆς τις τοῦ ψαριανοῦ ναυάρχου, ὁ τριακον-

τούτης, γεγυμνασμένος ἤδη ἐκ τῶν κατὰ τῶν ἀλγερινῶν πειρατῶν ἀγώνων καὶ ἀτρόμητος Παπανικολῆς ἐκ Ψαρῶν, καὶ ἀνεφώνησε: «Ζητεῖτε πηδαλιούχον· ἐγὼ πηγαίνω». Ἐξέλεξεν ἓνα καὶ εἴκοσι γενναίους ἄνδρας εἰς πλήρωμα τοῦ πυρπολικοῦ· ἀλλ' ἐναντίος ἄνεμος ἀπεκώλυσε τῆς ἐπιχειρήσεως τοὺς τολμηροὺς ναύτας. Τὴν 7 Ἰουνίου ἔφθασε καὶ τὸ πυρπολικὸν τοῦ Καλαφάτη ἐκ Ψαρῶν, τὴν δὲ 8 τὴν πρῶτην περὶ τὴν ἐνάτην ὥραν, κοπάσαντος τοῦ ἀνέμου, ἐκίνησαν ἀμφοτέρω τὰ μικρὰ σκάφη κατὰ τοῦ τουρκικοῦ κολοσσοῦ, ἐν μέσῳ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ τῶν ἀπνευστῶν θεωμένων Ἑλλήνων. Καί τοι σφοδρῶς πυροβολούμενα ἀπὸ τῆς ἀκτῆς καὶ ἀπὸ τῆς φρεγάτας, προσεκολλήθησαν τὸ μὲν πυρπολικὸν τοῦ Καλαφάτη εἰς τὸ μέσον, τὸ δὲ τοῦ Παπανικολῆ εἰς τὰ ἔμπροσθεν τοῦ ἐχθρικοῦ πλοίου· ἀλλ' ἐκεῖνο οὐδεμίαν ἐπήνεγκε βλάβην, ἐνῷ τοῦτο κατῴρῳσε νὰ ἀναφλέξῃ τὸ ἐμπρόσθιον ἱστίον τῆς φρεγάτας. Ὁ Παπανικολῆς κατῴρῳσε νὰ διαφύγῃ μετὰ τῶν ἐταίρων αὐτοῦ ὑπὸ τὰς καταπιπτούσας δοκοὺς καὶ κεραίας, μάτην δὲ προσεπάθησαν οἱ Τούρκοι νὰ ἀπωθήσωσι τὸ ὀλέθριον πλοῖον· αἱ φλόγες ἀνέθορον πανταχόθεν, τὰ τηλεβόλα πυρακτούμενα ἐπυροδολοῦν ἄφ' ἑαυτῶν, τέλος δὲ ἀνῆφθη καὶ ἡ πυριταποθήκη καὶ τὸ πλοῖον ἐτινάχθη εἰς τὸν ἀέρα, ὥστε ἐκ τῶν 1100 ἀνδρῶν τοῦ πληρώματός του ὀκτῶ μόνοι διέφυγον τὴν καταστροφὴν. Οἱ Ἕλληνες ἡνίχαιστησαν τῷ Θεῷ ἐπὶ τῇ λαμπρᾷ νίκῃ, ἐν τῇ νήσῳ τῶν Ψαρῶν ἐτελέσθη πανηγυρικὴ δοξολογία, καὶ ὁ Παπανικολῆς ἦν ὁ ἥρως τῆς ἡμέρας· ἀπέφευγεν ὅμως αὐτός, συμφώνως πρὸς τὴν φυσικὴν αὐτοῦ ναυτικὴν μετριοφροσύνην, τοὺς ἐπιδεικτικοὺς ἐκείνους πανηγυρισμούς. Ἐκ τοῦ προχείρου συνετέθη δημοτικὸν ᾠσμα, ἐξυμνοῦν τὴν Μιτυλήνην, ὡς ἰδοῦσαν τὸ πρῶτον θαῦμα τῶν Ἑλλήνων, τὴν πυρπόλῃσιν καὶ ἤτταν τοῦ Τούρκου. Ἡ ἐπὶ τοῦ τουρκικοῦ δὲ στόλου κατάπληξις ὑπῆρξε τοσαύτη, ὥστε ἀδόξως ἐπανέκαμψε πάλιν αὐτός εἰς Ἑλλάσποντον· ὁ δὲ τουρκικὸς ὄχλος ἐξεδικήσατο τὴν ἤτταν κατὰ τὸ εἰωθὸς αὐτῷ, διαπράξας ἐκ νέου τὰς φοβερωτάτας ὠμότητας ἐν ταῖς πόλεσι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας Κυδωνίαις καὶ Σμύρνῃ.

Ἡ ὑπεροχὴ τῶν Ἑλλήνων κατὰ θάλασσαν ἐδείχθη οὕτω προδήλως. Τὰ *delphinia* αὐτῶν, τὰ πολεμικὰ πλοῖα τῶν τριῶν νήσων, διετέλουν ἐν ἀπαύστῳ ἐνεργείᾳ, ἐδέεσποζον ἤδη ἀφιλονεικίῳ τοῦ

Αἰγαίου, τῆς εὐρωπαϊκῆς καὶ μικρασιατικῆς παραλίας τῆς Τουρκίας, καὶ κατέστησαν ἀποτελεσματικώτατον μὲν τὸν ἀποκλεισμόν τῶν παραλίων φρουρίων τῆς Πελοποννήσου, ἀκροσφαλεστάτην δὲ τὴν θέσιν τῶν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τῆς χώρας πολεμούντων Τούρκων.

Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, δὲν ἤδυνато νὰ μείνῃ ἐπὶ μακρὸν ἀμφίβολος ἡ τύχη τῆς Πελοποννήσου. Τὸ μόνον ἀσφαλὲς σημεῖον ὅπερ πλὴν τῆς Τριπόλεως κατεῖχον ἔτι οἱ Τούρκοι ἦν τὸ Λάλα. Ἐκεῖ ὑπὲρ τὴν κοιλάδα τοῦ Ἀλφειοῦ καὶ ἐπὶ τοῦ ὄρους Φολῆς ἀντετάσσετο εἰς τὴν ἐπανάστασιν ἀλβανικὴ τις στρατιωτικὴ ἀποικία. Πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως ἤδη τρέμος τῶν περιχώρων, ἀγρία καὶ μάχιμος φυλὴ, ἥς τὴν ἀνδρείαν καὶ αὐτὸς ὁ τοῦ Ἀλῆ Πασσᾶ υἱὸς Βελῆς εἶχε σεβασθῇ, δὲν ἐφοβήθησαν οἱ Λαλιῶται ἐκ τῆς ἐκρήξεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος, ἀλλὰ τούναντίον ἐπεχείρησαν ἐπιδρομὰς πρὸς πάσας τὰς διευθύνσεις, καὶ κατέβαλον πᾶσαν προσπάθειαν, ἵνα παρακωλύσωσι τὴν πρόοδον τῆς ἐπαναστάσεως. Μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ Κολοκοτρώνου ὑφίστατο ἱπποτικὸς τις δεσμὸς ἀμοιβαίας ὑπολήψεως καὶ σεβασμοῦ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1808 ἤδη, ὅτε ὁ Ἕλλην πρωτοκλέφτης εἶχε βοηθήσει τοὺς Λαλιώτας τοῦ Ἀλῆ Φαρμάκη κατὰ τοῦ Βελῆ Πασσᾶ, ὥστε δὲν ἦτο πιθανὸν ὅτι ὁ Κολοκοτρώνης ἤθελε κινηθῇ σπουδαίως κατὰ τοῦ Λάλα. Ὀλίγον δὲ ὡσαύτως ἐπίφοβος ἦτο διὰ τοὺς Λαλιώτας ἡ ἐκστρατεία τῶν τυχοδιωκτῶν ἰονίων, οἵτινες ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ κόμητος Μεταξᾶ ἀπεβιβάσθησαν εἰς Ἠλίδα, καὶ αὐξήθέντες διὰ προσελεύσεων ἐκ Πατρῶν καὶ Καλαβρύτων εἰς 3,000 ἄνδρας, περιεχαρὰκώθησαν ἀπέναντι τοῦ Λάλα, ὀνομαζόμενοι πομπωδῶς «στρατὸς τῶν Ἰονίων νήσων». Ὅτε ὁμως κατὰ τὰς ἀρχὰς Ἰουνίου ἐφάνη πρὸ τῶν δυτικῶν παραλίων τῆς Πελοποννήσου στόλος ἐξ Ὑδρας καὶ Σπετσῶν, καὶ κατέστη πρόδηλον, ὅτι δὲν ἐπρόκειτο πλέον περὶ τοπικῆς ἀποστασίας ἀλλὰ περὶ κοινοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος, ἐνόμισαν φρόνιμον οἱ Λαλιῶται νὰ καταλίπωσι τὴν ἀκρόπολιν αὐτῶν, καὶ πέμψαντες πρεσβευτὴν εἰς τὸν Ἰουσοῦφ Πασσᾶν τῶν Πατρῶν, ἐζήτησαν παρ' αὐτοῦ συνοδείαν. Ὁ Πασσᾶς ἐπῆλθεν αὐτοπροσώπως, εἵλκυσεν ἠνωμένους μετὰ τῶν Λαλιωτῶν τοὺς Ἰονίους ἔξω τῶν χαρακωμάτων αὐτῶν, καὶ τοῖς ἐπήνεγκεν ἱκανὴν βλάβην· δὲν κατώρθωσεν ὁμως νὰ κυριεύσῃ τὰ ὑπὸ τοῦ Μεταξᾶ πεισματωδῶς

ὑπερασπισθέντα ὀχυρώματα. Τὴν ἐπομένην ἡμέραν 26 Ἰουνίου, ἐνέπρησαν οἱ Λαλιῶται τοὺς οἴκους των, καὶ ὁ Ἰουσοῦφ συνώδευσεν αὐτοὺς σὺν γυναίξιν καὶ τέκνοις εἰς Πάτρας (1). Πολλάκις βραδύτερον ἀνεπόλησαν πλήρεις πόθου τὰς ὁροσώδεις πηγὰς καὶ τὰ σκιερὰ δάση τῆς Ἀρκαδίας καὶ Μεσσηνίας, ἀλλὰ δὲν ἦτο πεπρωμένον αὐτοῖς νὰ ἐπανιδῶσι τὴν θετὴν αὐτῶν πατρίδα.

Ἐνῶ λοιπὸν καὶ εὐθαρσεῖς ἐχθροὶ ἀπηλπίζοντο οὕτω νὰ ἀντιταχθῶσι νικηφόροι κατὰ τῆς ἐπαναστάσεως, ἤρξαντο οἱ Ἕλληνες ἀσχολούμενοι εἰς τὴν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ στερῶσει τῶν ἐπιτυχιῶν αὐτῶν. Μέχρι τοῦδε εἶχεν ἐξακολουθήσει ἡ ἐν ταῖς κατ' ἰδίαν ἐπαρχίαις διοικήσις οὕτως, ὥς ἂν ὑφίστατο ἔτι ἡ τουρκικὴ δεσποτεία· οἱ φόροι εἰσεπράττοντο τακτικῶς καὶ αἱ κοινοτικαὶ ὑποθέσεις διεξήγοντο ἀδιαταράκτως· τὸ δὲ παλαιὸν δημοτικὸν σύστημα διετηρεῖτο κατὰ τοὺς κρισίμους ἐκείνους καὶ ταραχώδεις καιροὺς. Ἐκπεσούσης τῆς σουλτανικῆς ἀρχῆς, ἀνέλαθεν ἕκαστος τῶν προυχόντων εἰς ἑαυτὸν τὰς σουλτανικὰς προνομίας· ἀπετελέσθη δὲ οὕτω εἰδὸς τι αὐτοδιοικήσεως, στηριζόμενον πάντως ἐπὶ τῆς ἀτομικῆς αὐθαιρεσίας καὶ στερούμενον πάσης εὐθύνης. Οὕτω παρῆλθον οἱ πρῶτοι τῆς ἐπαναστάσεως μῆνες, χωρὶς νὰ σκεφθῶσιν οἱ Ἕλληνες περὶ ὀργανιστικῶν καὶ συντακτικῶν ζητημάτων· καὶ ἦν ἔσως εὐτύχημα, ὅτι δὲν περιέπεσον εἰς πολυτίμου χρόνου ἀπώλειαν διὰ θεωρητικῶν συζητήσεων περὶ τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς τριάδος τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἐν τούτοις ὅμως καθίστατο ἐπαισθητὴ ἡ ἀνάγκη κεντρικῆς τινος ἀρχῆς, διότι καὶ ἀπαραίτητον ἦτο νὰ γίνηται τακτικωτέρα μέριμνα περὶ προμηθείας τῶν εἰς ἐξακολούγησιν τοῦ πολέμου ἀναγκαίων. Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἐπομένως καὶ πολιτικοὶ προεστῶτες ὡς καὶ οἱ στρατιωτικοὶ ἀρχηγοὶ ἀπεφάσισαν νὰ μεριμνήσωσι περὶ τοῦ μέλλοντος διὰ τῆς ιδρύσεως γενικῆς ἐμπιστευτικῆς ἐπιτροπῆς. Εἶνε δὲ χαρακτηριστικώτατον, ὅτι δὲν ἐνόμισαν ἐπὶ τούτῳ ἀναγκαῖον νὰ λάβωσιν ὑπ' ὄψιν αὐτῶν τὸν λαόν, καὶ νὰ ἐρωτήσωσιν αὐτὸν περὶ τῆς γνώμης του· καὶ τοῦτο διότι ἐγνώριζον, ὅτι ὁ λαός, συνειθισμένος εἰς τὴν τάξιν καὶ τὴν σιγὴν, ἤθελεν ὑπακούσει, οὐδόλως διαλογιζόμενος νὰ

(1) Φιλῆμ. Δοκίμ. Τόμ. Δ'. σελ. 60, ἐπ.

αἰτιαθῇ τῶν προϋχόντων, ὅτι ἐκυβέρνων αὐτὸν αὐτοβούλως (1). Ἡ τάξις δὲ καὶ ἡ ὁμαλότης, μεθ' ὧν εἶχον τέως διοικηθῇ τὰ δημοτικὰ πράγματα, ἦσαν συγχρόνως ἐγγυήσεις, ὅτι δὲν ἤθελον προώρως ἀναφυῇ παρὰ τῷ λαῷ ὑπέρμετροι πολιτικοὶ πύθοι. Οὕτω συνῆλθον εἰς συμβούλιον οἱ ἐξέχοντες τῆς Πελοποννήσου ἄνδρες τὴν 7 Ἰουνίου 1821 ἐν τῇ μονῇ τῶν Καλτετσῶν, καὶ συνέταξαν ἐκεῖ πράξιν, ἣτις πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς τὸ πρῶτον δημοσίου δικαίου ἔγγραφον τοῦ νέου ἑλληνικοῦ κράτους. Ἐν ὀνόματι τῶν κοινοτήτων αὐτῶν καὶ τῶν ἐν τῷ στρατοπέδῳ τῶν Τρικόρφων ἔνεκεν ἀναγκαίων ἀσχολιῶν ἐμποδισθέντων ὀπλαρχηγῶν διώρισαν ἐξαμελὴ ἐπιτροπὴν, ἣτις ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ ἀρχιστρατήγου τῆς Πελοποννήσου Πετρόμπεη ὤφειλε νὰ λάβῃ τὰ ἀναγκαῖα εἰς ἀπελευθέρωσιν τῆς πατρίδος μέτρα, καὶ νὰ διαθέσῃ ἀπεριορίστως τὰ ὑπάρχοντα μέσα, μέχρις ἀλώσεως τῆς Τριπόλεως καὶ συνόδου νέας συνελεύσεως. Διὰ τῆς ιδρύσεως τῆς κεντρικῆς ταύτης ἐπιτροπῆς, τῆς Γερουσίας τῶν Καλτετσῶν, ἐγένετο βεβαίως τολμηρὸν βῆμα καὶ παρεσκευάζετο ἀπολυτοκρατικώτερον τὸ μέλλον· ἀλλ' ὅπωςδῆποτε δημιουργεῖτο καὶ ἀρχὴ τις κυβερνητικοῦ ὀργανισμοῦ, καὶ πᾶς τις ὤφειλε νὰ ὁμολογήσῃ, ὅτι ἡ ἐξαμελὴς ἐπιτροπὴ περιωρίζετο κυρίως εἰς τὴν διεύθυνσιν τῶν πολεμικῶν ἐργασιῶν καὶ τὴν προμήθειαν τῶν εἰς τὸν ἀγῶνα ἀναγκαίων, οὐδόλως μιγνυομένη εἰς πολιτικὰς λογομαχίας. Ἐξακολουθοῦσα δὲ τὴν ὑπάρχουσαν δημοτικὴν διοίκησιν, διέταξε νὰ πληρώνωνται τοῦ λοιποῦ εἰς αὐτὴν τὰ εἰς τὴν τουρκικὴν κυβέρνησιν καταβαλλόμενα τέως δέκατα, ἀπηγόρευσε τὴν ἐξαγωγὴν τροφῶν, διηύθυνε τὴν στρατολογίαν, καὶ διέταξε στρατιωτικὰς ἀσκήσεις παρὰ τῇ ἀξιωμαχῇ νεολαίᾳ.

Μετ' ὀλίγας ἐν τούτοις ἐβδομάδας ἐταράχθη ἡ ἡρεμος ἀνάπτυξις τῶν ἐν Καλτετσαῖς ὀργανισθέντων. Τῇ αἰτήσῃ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ Φιλικῶν, καὶ ἰδίως τοῦ Παπᾶ Φλέσα, εἶχεν ἀποφασίσει ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης νὰ στείλῃ εἰς Πελοπόννησον τὸν νεώτερον αὐτοῦ

(1) Ὁ Φίνλεϋ (Τομ. Α'. σελ. 283) βλέπει τὰ πράγματα δι' ἀγγλικῶν ὄλως διόπτρων, ἐσχυριζόμενος, ὅτι ἡ παράλειψις τῆς ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἐκλογῆς προσέβαλε βαθεῶς τὸ αἶσθημα τῶν Ἑλλήνων.

ἀδελφὸν Δημήτριον. Ἡ μήτηρ αὐτῶν Ἑλισάβετ καὶ ἡ ἀδελφὴ Μαρία προσήνεγκον χαίρουσαι χρυσὸν καὶ κειμήλια εἰς ὑποστήριξιν τῆς ἐκστρατείας, ὁ δὲ Δημήτριος, διαφυγὼν αἰσίως τὰς παγίδας τῆς αὐστριακῆς ἀστυνομίας, καὶ συναντήσας ἐν Τεργέστη τὸν Καντακουζηνὸν καὶ τὸν Κανδιώτην, ἀπέπλευσε μετ' αὐτῶν ταχέως εἰς Ὑδραν, ἃμ' ἀκούσας ὅτι ἡ Πελοπόννησος ἦν ἤδη ἐν ἐπαναστάσει. Ἀφικόμενος ἐκεῖ τὴν 20 Ἰουνίου, ἀπεβιβάσθη φέρων τὴν στολὴν τοῦ ἱερολοχίτου, κεκοσμημένην δι' ἀργυρῶν ἐπωμίδων, συμφώνως πρὸς τὸν ἐν τῷ ῥωσικῷ στρατῷ βαθμὸν αὐτοῦ. ἐγένετο δὲ δεκτὸς ὡς Ζεὺς σωτήρ, δοξολογία ἐψάλη εἰς τιμὴν του, καὶ ὅτε μετὰ ταῦτα μετέβη εἰς Ἄστρος, ὅπου ὑπεδέξαντο αὐτὸν οἱ Πελοποννήσιοι ἀρχηγοί, ἀνέκφραστος ἦν πανταχοῦ ἡ ἀγαλλίασις. Ὁ λαὸς ἐχαιρέτιζεν αὐτὸν ὡς Ἀφρότην, καὶ ἔκτακτος ὑπῆρξεν ἡ ἐντύπωσις, ὅτε βαρὺ τι κιβώτιον ἐξήχθη τοῦ πλοίου, κομιζόμενον ἐπιπόνως ἐπὶ τῶν ὤμων πολλῶν ἀνδρῶν. ἀπὸ στόματος εἰς στόμα περιέπητ' ὁ ἡδὺς λόγος, ὅτι ἑκατοντάδες χιλιάδων ῥωσικῶν βουβλίων ἐπλήρουν τὸ κιβώτιον. Ἰνα δὲ παράσχη τῷ νεήλυδι διδαχτικόν τι ἀπόγευμα τοῦ ἑλληνικοῦ βίου, παρεσκεύασε πάραυτα ὁ Κολοκοτρώνης ὑπαιθρον συμπόσιον, ἀποτελούμενον ἐξ ὀπτοῦ ἀρνίου, ἀλατισμένου τυροῦ, ξηροῦ ἄρτου καὶ ῥητινίτου ἐντὸς ἀσκοῦ. Οὔτε τράπεζα, οὔτε ἑδραι, οὔτε μαχαίρια, περόνια, ἢ βαυκάλεις ἦσαν ὀρατά. Ἄλλ' ὁ Ὑψηλάντης ὑπέστη καλῶς τὴν δοκιμασίαν· καθίσας χαμαὶ σταυροποδητί, ἔδραξε διὰ τῶν χειρῶν αὐτοῦ τὸ χρέας καὶ ἔσχισεν αὐτὸ διὰ τῶν ὀδόντων. Ὅτε δὲ ὁ Κολοκοτρώνης προσήνεγκεν αὐτῷ τὸν ῥητινίτην ἐντὸς φλασχίου, λέγων· «Ἐτσι, πρίντσηπα, θὰ τρῶς πλεῖα καὶ θὰ πίνης διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδας», ἀπήντησε προσηνῶς. Οὐχ ἤττον ὁμως, καὶ μετ' ὅλον αὐτὸ τὸ πατριαρχικὸν συμπόσιον, καὶ μετὰ τὴν πανηγυρικὴν δοξολογίαν, ἣτις ἐτελέσθη μετὰ δύο ἡμέρας ἐν Βερβένοις, οὐδεὶς συνεννοήσεως καὶ συμπαθείας δεσμὸς κατωρθοῦτο μεταξὺ τοῦ Ὑψηλάντου καὶ τῶν Πελοποννησίων. Ὁ Δημήτριος δὲν ἤτο τὸ κατάλληλον πρόσωπον ὅπως ἐπιβάλῃ εἰς τοὺς τραχεῖς ἐκείνους υἱοὺς τῆς φύσεως. Ἰσχνὸς καὶ χωρὶς παραστάσεως ἄνθρωπος, ἦν φαλακρὸς καὶ τοι νεώτερος ἢ τριακοντούτης. Ἰχυρὰ βεθαίως ψυχὴ ᾤκει ἐν τῷ μικρῷ ἐκείνῳ σώματι· ἀτρόμητος δὲ καὶ περιφρονῶν τὸν θάνατον ἐπὶ τοῦ

πεδίου τῆς μάχης, εἶχε συνάμα ὁ Δημήτριος σπουδαῖον πατριωτικὸν ζήλον, ἀφιλοκέρδειαν καὶ πίστιν, αἵτινες διέκρινον αὐτὸν ἀπὸ τοῦ ἀδελφοῦ του καὶ τῶν λοιπῶν φαναριωτῶν. Δὲν ἠδύνατο ὅμως νὰ ἐπιδείξῃ τὰς σπανίας ἐκείνας ἀρετάς· δειλὸς καὶ πῶς ἀδέξιός τοὺς τρόπους, ἐστερεῖτο ὁ φειδωλὸς λόγων καὶ σκεπτικὸς ἐκεῖνος ἀνὴρ τὸ δῶρον τοῦ λόγου, τοῦ σαγηνεύοντος τὰ πλήθη· πολλάκις δὲ ἐφαίνετο κύπτων ὑπὸ τὸν ζυγὸν ξένης ἐπιδράσεως. Φιλόδοξοι ραδιούργοι, αἵτινες ἤθελον νὰ διαδραματίσωσι σπουδαῖον πρόσωπον ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐφαντάζοντο ὅτι εἶχον γεννηθῇ πρὸς τὸ ἄρχειν, περιέβαλον αὐτὸν καὶ κατῴρθωσαν νὰ τῷ παραστήσωσι διὰ κολακειῶν, ὅτι ἔπρεπε νὰ καταλύσῃ τὰ ἐν Καλτετσαῖς ὀργανισθέντα, καὶ νὰ καταλάβῃ τὴν θέσιν τοῦ Πετρόμπεη, ἀφοῦ, ὡς πληρεξούσιος τοῦ ἀδελφοῦ του, εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ ἀναλάβῃ τὴν διεύθυνσιν τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, ἧς εἶχον ἀντιποιηθῇ αἱ ἐν Καλτετσαῖς. Ἡ σαγήνην ἐπέτευχε, καὶ ὁ Ὑψηλάντης συνέταξε σχέδιον ὀργανισμοῦ τῆς Πελοποννήσου, καθ' ὃ πᾶσα ἡ στρατιωτικὴ δύναμις συνεκεντροῦτο εἰς χεῖράς του, διελύετο ἡ Γερουσία τῶν Καλτετσῶν καὶ ἀντικαθίστατο διὰ συμβουλίου ὑποτελοῦς. Ἐνῷ ὅμως ὁ Παπᾶ Φλέσας καὶ ὁ Ἀναγνώστῳρας παρίσαντο ἔνθερμοι ὑπερασπισταὶ τῶν ἐν ὀνόματι τῆς Ἑταιρίας καὶ τῆς μυστικῆς Ἀρχῆς ἀξιώσεων αὐτῶν τοῦ Ὑψηλάντου, καὶ ὁ Κολοκοτρώνης δ' αὐτὸς ἐφαίνετο συγκατατιθέμενος, ἡ πλειονοψηφία τῶν Πελοποννησίων προκρίτων ἀπόφασιν εἶχε νὰ ἐμμείνῃ σταθερὰ εἰς τὰ ἐν Καλτετσαῖς καλονισθέντα, ἅτινα ἐθεώρει ὡς τὴν μέχρι τῆς ἡμέρας ἐκείνης πολιτικὴν κατάκτησιν τῆς ἐπαναστάσεως. Συγκατετίθετο τὸ πολὺ, νὰ ἀνατελῇ ἡ ἀνωτάτη ἐξουσία εἰς τρεῖς ὑπὸ τῆς Γερουσίας ἐκλεκτέους ἄνδρας, ἐνεργοῦντας ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Ὑψηλάντου, ἀπῆτει ὅμως νὰ διατελῶσι καὶ οἱ τρεῖς ἐκεῖνοι καὶ ὁ πρίγκηψ ὑπεύθυνοι πρὸς τὸ ἔθνος. Ἀλλ' ὁ Ὑψηλάντης δὲν ἠνείχετο τοιοῦτους περιορισμούς· ὁ ἀπεσταλμένος δὲ μάλιστα αὐτοῦ Ἰταλὸς Κανδιώτης προέβη ἀπέναντι τῶν προκρίτων εἰς τὴν ἀπρεπῆ ταύτην ἀπειλήν: α" Ἡ ὑπογράφετε ἀμέσως τὸν ὀργανισμὸν τοῦ πρίγκηπος, ἢ ἐν περιπτώσει ἀρνήσεως ἀναχωρεῖ οὗτος, καὶ ἐντὸς ὀλίγου ἔρχονται 12,000 ῥῶσοι· τότε βλέπετε ποία τύχη σᾶς περιμένει.

Μετ' ἀγανακτικῆς ἀπήντησεν ὁ Ζαΐμης: α" Ἀς ἔλθωσιν οἱ Ῥῶ-

σοι καὶ ἄς φονεύσωσιν ἐμὲ πρῶτον· τὸ σπουδαῖον εἶνε νὰ σωθῇ ἡ πατρίς». Ἐγένετο δὲ σαφέςτατος πρὸς τὸν Κανδιώτην ὑπαινιγμός, ὅτι ὁ πρίγκηψ ἠδύνατο νὰ φύγῃ ὅταν ἤθελε. Οἱ ὁπαδοὶ τοῦ Ὑψηλάντου ἀπεδέξαντο τὸν ἀγῶνα, καὶ ἔπεισαν τὸν πρίγκηπα νὰ καταλίπῃ αἵφνης τὴν 9 Ἰουλίου ἐν ἀγνοίᾳ τῶν προκρίτων τὸ στρατόπεδον, καὶ νὰ μεταβῇ εἰς Καλάμας, ὅπου εἶχεν ἤδη μεταφέρει τὸν πρῶτον πυρῆνα τακτικοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, μικρόν τι σῶμα ἐνδεδυμένον καὶ ἡσκημένον κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ «Ἱεροῦ Λόχου», ὑπὸ τὸν γάλλον Βαλέσταν. Κατὰ τὴν ἀπουσίαν αὐτοῦ διωργάνισαν οἱ φίλοι καὶ ὁπαδοὶ του στρατιωτικὴν στάσιν κατὰ τῶν προκρίτων, οἱ δὲ στασιῶται, κραυγάζοντες: «θέλομεν τὸν αὐθέντην μας τὸν Ὑψηλάντην! ἦλθε νὰ σώσῃ τὴν πατρίδα, καὶ οἱ Κοτσαμπασῆδες θέλουν νὰ τὸν διώκουν· θάνατον εἰς τοὺς τυράννους!» συνηθροίσθησαν εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Βερβένων καὶ ἠπειλῆσαν νὰ φονεύσωσι τὸν Πετρόμπεην, τὸν Ζαῖμην καὶ τοὺς ἄλλους προκρίτους. Μετὰ κόπου μόλις κατῴρθησε τὸ δημοφιλὲς πρόσωπον τοῦ Κολοκοτρώνου νὰ σώσῃ τοὺς ἀπειλουμένους καὶ νὰ καταπαύσῃ τὴν ταραχὴν· ἀναβὰς ἐπὶ τινα βράχον, ἀνέκραξε διὰ τῆς βροντώδους αὐτοῦ φωνῆς: «Ζητεῖτε τὸν Ὑψηλάντην, Ἕλληνες! Θέλετε τὸν Ὑψηλάντην! καὶ ἐγὼ τὸν ζητῶ καὶ τὸν θέλω, καὶ θὰ κατορθώσω νὰ ἐπανεέλθῃ!» Εἶτα δὲ ἐπέπληξε σοβαρῶς τοὺς στασιώτας, ὅτι ἐζήτουν νὰ φονεύσωσι τοὺς ἀρχηγοὺς αὐτῶν, ἐνῷ ὁ ἐχθρὸς ἦν ἔτι ἀνίκητος ἐν Τριπόλει. Οἱ βασιλεῖς τῆς Εὐρώπης, εἶπεν, ἤθελον μορφώσῃ κακὴν περὶ τῶν Ἑλλήνων ιδέαν, ἤθελον ἐκλάβῃ αὐτοὺς ὡς Καρθονάρους, καὶ βοηθήσῃ τοὺς Τούρκους. Τέλος δὲ ἔδωκε τὸν λόγον αὐτοῦ, ὅτι ἤθελε γράψῃ εἰς τὸν πρίγκηπα, καὶ ὅτι οὗτος ἤθελεν ἐπιστρέψῃ. Οὕτω δὲ καὶ συνέβη· οἱ πρόκριτοι ὑπέκυψαν ἐντελῶς εἰς τὴν στιγμιαίαν πίεσιν τῆς βίας, συνυπέγραψαν τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Κολοκοτρώνου, ἐξώρκισαν τὸν πρίγκηπα ἐν εὐπειθείᾳ καὶ ὑποταγῇ νὰ ἐπανεέλθῃ, καὶ τὸ δυσάρεστον ἐπεισόδιον τῶν ῥαδιουργιῶν ἐφάνη περαιωθέν. Ὁ Ὑψηλάντης ἀνεκλήθη ἐν θριάμβῳ εἰς τὸ στρατόπεδον. Δὲν δύναται τις ὁμῶς νὰ μὴ παρατηρήσῃ, ὅτι ἡ μεταξὺ τῶν διαμαχομένων μερίδων θέσις τοῦ Κολοκοτρώνου ἐφαίνετο ἰκανῶς ἀμφίβολος, καὶ ὅτι σκοπὸς τῶν ἐνεργειῶν αὐτοῦ ἦν ἴσως νὰ ἀλιεύσῃ εἰς θολὰ ὕδατα. Ἐνῷ οἱ πρόκριτοι ἤριζον πρὸς τὰν

Ἐψηλάντην περὶ τῆς ἀρχηγίας, ἐκεῖνος ἴσως ἐπωφθαλμία ἤδη δι' ἑαυτὸν τὸ ἀξίωμα τοῦτο. Οὐδεν ὅμως ἀπέδειξεν, ὅτε ὁ Ἐψηλάντης ἀνέλαβε πράγματι τὴν ἀνωτάτην διεύθυνσιν τῶν στρατιωτικῶν ἐργασιῶν πρὸ τῆς Τριπόλεως, καὶ οἱ πρόκριτοι αὐτοὶ ὑπετάγησαν εἰς τὴν στιγμαίαν ἀνάγκην.

Μεταβαίνοντες οὗτοι ἀπὸ τῶν Βερβένων εἰς Ζαράκοβαν, ἐδήλωσαν διὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Γερμανοῦ, ὅτι ἦσαν ἔτοιμοι νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν ἀρχιστρατηγίαν τοῦ πρίγκηπος. Γονυπετὴς παρεκάλεσεν οὗτος τὸν πρίγκηπα νὰ ἐπιτρέψῃ σύμπραξιν τινα τῆς Γερουσίας εἰς τὰς στρατιωτικὰς ὑποθέσεις. Ἀλλ' οἱ ἐκ τῆς Ἐταιρίας φίλοι τοῦ Ἐψηλάντου ἀπεκώλυσαν αὐτὸν καὶ νῦν παντὸς συνδιαλλακτικοῦ διαθήματος ἡρνήθη λοιπὸν τὴν ἀναγνώρισιν τῆς Γερουσίας, καὶ τὸ χάσμα μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν προκρίτων καθίστατο εὐρύτερον ὅσημέραι. Πρώτη δὲ πρᾶξις τῆς ἀρχιστρατηγίας αὐτοῦ ἦν πρόσκλησις τις πρὸς τοὺς Τούρκους, ὅπως παραδοθῶσιν εἰς αὐτὸν ὡς πληρεξούσιον τοῦ ἀδελφοῦ του· καὶ ὑπῆρξε μὲν αὕτη ματαία, ἀλλὰ παρήγαγεν ὅπως δὴ ποτε ἐντύπωσιν παρὰ τοῖς πολιορκουμένοις, οἵτινες ἔθλεπον νῦν, ὅτι οἱ ῥαγιαῖδες εἶχον ἀρχηγόν. Ἐπειδὴ δὲ τὰ τῆς πολιορκίας εἶχον ἀφελῶς πάντη, ἀναμιμνήσκοντα τοὺς ὁμηρικὺς χρόνους, καὶ ἄλλοτε μὲν συνωμολογεῖτο ἀνακωχή χάριν τοῦ μεσημερίου ὕπνου, ἄλλοτε δὲ ἐγίνοντο συναλλαγαὶ καὶ ἐμπόριον, καὶ λόγοι ἀντηλλάσσοντο ἀπὸ τῶν τειχῶν, καὶ ἐμπαιγμοὶ καὶ ἀστειότητες, συνείθιζον οἱ Τούρκοι, ὅτε ἐφώνουν οἱ Ἕλληνες: « Προσκυνᾶτε βρὲ Τούρκοι, διὰ νὰ μὴ χαθῇτε! » νὰ ἀπαντῶσι: « Βρὲ Ῥωμηοί, ποιὸς εἶνε τὸ κεφάλι σας; » Ἡδὴ ἐφώνουν ἐν ἀγαλλιάσει οἱ πολιορκηταὶ « Αἶ! Τούρκοι, ὁ Ἐψηλάντης μας ἦλθε! » καὶ οἱ πολιορκούμενοι ἐσίγων κατὰπληκτοι.

Μᾶλλον ὅμως ἴσως κατέβαλλε τὸ θάρρος αὐτῶν ὁ κίνδυνος τῆς θέσεώς των ἢ τὸ ὄνομα τοῦ πολεμίου ἀρχηγοῦ. Ἄν οἱ Ἕλληνες εἶχον καλὸν πυροβολικόν, ὅπως καταπυροβολήσωσι τὴν πόλιν ἀπὸ τῶν μεσημβρινοδυτικῶν ὑψωμάτων ἅτινα κατεῖχον, παρεδίδοτο βεβαίως αὕτη ἀμέσως· διότι τὴν ὀχύρωσιν αὐτῆς πᾶσαν ἀπετέλει περιτεῖχισμα δεκατεσσάρων ποδῶν ὕψους καὶ ἐλεεινόν τι χαμηλὸν φρούριον, ὅπερ εἶχεν ἀνεγερθῇ ἀπέναντι τῶν Τρικόρφων. Μετὰ κόπον πολλοῦ καὶ κινδύνων διωχετεύετο τὸ ὕδωρ ἐκ τινος κοιλάδος,

πρὸς μεσημβρίαν τῆς πόλεως κειμένης· ζωοτροφίαι καὶ χόρτος ἔλειπον· ἀπὸ δὲ τῆς 22 Αὐγούστου, ὅτε ὁ Κολοκοτρώνης ἐν λαμπρᾷ μάχῃ παρὰ τὸν Μύτικαν (ἐγγὺς τῆς ἀρχαίας Μαντινείας) ἐνίκησε καὶ ἀπέκρουσε τὰ προβάντα εἰς ἔξοδον τουρκικὰ στρατεύματα, εἶχον ἀποκλεισθῆ στενωῶς καὶ αἱ πρὸς βορρᾶν καὶ ἀνατολὰς ἔξοδοι, οἱ δὲ Ἕλληνες κατῆλθον ἀπὸ τῶν ὁρέων εἰς τὴν πεδιάδα, καὶ τὸ τουρκικὸν ἱππικὸν δὲν ἐτόλμα πλέον μὴδ' ἐγγύτατα τῶν τειχῶν νὰ ἀφήσῃ βόσκοντας τοὺς ἵππους του. Ἐντὸς ὀλίγου ἐγεννήθη τυφος καὶ λοιμώδης νόσος ἐν τῇ στενῇ, νοσῶδι καὶ ρυπαρᾷ περιοχῇ. Ἡ ἐπὶ λύσει τῆς πολιορκίας ἐλπίς ἦν ἐλαχίστη· ὁ δὲ Σερασκέρης Χουρσίτ Πασσᾶς ἦν ἱκανῶς ἀπησχολημένος εἰς πολιορκίαν τοῦ Ἀλῆ ἐξ ἐνὸς καὶ ἐξ ἐτέρου εἰς περιστολὴν τῆς ἐπαναστάσεως, ἥτις ἐνέμετο ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ Ἰουνίου ὀλόκληρον τὴν εὐτικὴν Ἑλλάδα, καὶ ἠπέιλει ἐκ τῶν νώτων τὸ πρὸ τῶν Ἰωαννίνων πολιορκητικὸν σῶμα. Ἡκούσθη μὲν, ὅτι ὁ τουρκικὸς στόλος εἶχε συνέλθει ἐκ τοῦ τρόμου, ὃν εἶχαν ἐμπνεύσει αὐτῷ τὰ πυρπολικά, καὶ ἐξέπλευσε πάλιν τοῦ Ἑλλησπόντου περὶ τὰς ἀρχὰς Ἰουλίου· ἀλλ' ὁ τοῦρκος ναύαρχος Καρᾶ Ἀλῆς προσέκοφεν εὐθὺς πρὸ τῆς Σάμου κατὰ τῆς ἐνεργοῦ ἀντιστάσεως τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Σαμίων Λυκούργου Λογοθέτου, καὶ ἐπανεκάμψεν ἄπρακτος εἰς Ἑλλήσποντον. Μόλις δὲ ἀφοῦ ἔλαβε σοβαρὰ καὶ ἐπιτακτικὰ μηνύματα ἐκ Πελοποννήσου καὶ ἐνίσχυσιν αἰγυπτίων καὶ ἀλγερινῶν πλοίων ὑπὸ τὸν Ἰσμαήλ Γιβραλτάρ, ἀπεφάσισε νὰ ἀναχθῇ καὶ τρίτον, σκοπῶν νὰ σιταρκήσῃ τὰ παράλια πελοποννησιακὰ φρούρια καὶ εἰσπλέων εἰς τὸν κορινθιακὸν κόλπον νὰ ἐπιχειρήσῃ ἀντιπερισπασμὸν τινα ὑπὲρ τῆς Τριπόλεως. Δύο τῶν τουρκικῶν παραλίων φρουρίων, ἡ Μονεμβασία καὶ τὸ Ναβαρίνον, εἶχον ἤδη ἀναγκασθῇ ὑπὸ τῆς πείνης νὰ παραδοθῶσι τὴν 5 καὶ 21 Αὐγούστου· ἀπαίσια δὲ οἰωνίζετο καὶ διὰ τὴν Τρίπολιν ὁ τὰς φρουρὰς αὐτῶν λαχὼν οἰκτρὸς κλῆρος. Καὶ ἐνταῦθα, ὡς ἐκεῖ, μικρολόγοι διαπραγματεύσεις παρενέπεσον μεταξὺ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν προκρίτων τῆς Γερουσίας τῶν Καλτετσῶν καὶ τῶν ἐμπίστων, οὓς εἶχεν ἀποστείλει ὁ Ὑψηλάντης πρὸς ἐπιτήρησιν τῆς παραδόσεως καὶ παραλαβὴν τῶν κλειδῶν τοῦ φρουρίου. Αἱ συνῆλθαι τῆς παραδόσεως παρεβιάσθησαν, ἐν Ναβαρίνῳ ὅς ἰδίως ἐτελέσθησαν αἱ φοβερώταται

ἀκολασίαι κατ' αὐτῶν τῶν αἰχμαλώτων γυναικῶν καὶ παιδίων ὑπὸ τῶν λυσσώντων ἐλλήνων στρατιωτῶν. Οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ Ὑψηλάντου καὶ οἱ τῶν προκρίτων κατεμέμφοντο ἀλλήλων καὶ ἐπέριπτον οἱ μὲν ἐπὶ τοὺς δὲ τὴν εὐθύνην τῆς παρασπονδήσεως. Μεγάθυμον ἀφροσύνην ἔπραξεν ὁ Ὑψηλάντης, ἀρκεσθεῖς εἰς τὴν κατ' ἐπιφάνειαν ἐξωτερικὴν ὑποταγὴν τῶν ἐναντίων αὐτοῦ, ἀφείς πάντας αὐτῶν τοὺς πράκτορας καὶ τοὺς κομματάρχας ἐν τέλει, καὶ παρὰ τῶν αὐτοῖς οὕτω διαρκῆ εὐκαιρίαν ἀντιπράξεως κατὰ τῶν ἰδίων αὐτοῦ σχεδίων καὶ μέτρων. Ἐν τῷ πρὸ τῆς Τριπόλεως δὲ στρατοπέδῳ αὐτοῦ οὐδὲ τὴν φρόνησιν οὔτε τὴν δραστηριότητα ἐπεδείξατο, ἣν ἔδειξεν ὁ Οὐάσιγκτων τὸ 1775 πρὸ τῆς Βοστώνης. Ὡφεῖλε νὰ καταστήσῃ σεβαστὰς τὰς ὑπὸ τῶν ἀντιπροσώπων αὐτοῦ συναφθείσας συνθήκας, ἔστω καὶ ἀπαγχονίζων δωδεκάδα τινὰ ἐκ τῶν ῥαδιούργων τῆς ἐλευθερίας ἡρώων. Ἐλεγε μὲν τότε στενάζων: «φοβοῦμαι ὅτι ἡ ἡμετέρα ἀναρχία θέλει μᾶς ἀποξενώσει τῆς συμπαθείας πάντων τῶν ἐπιθυμούντων εἰλικρινῶς τὴν ἐλευθερίαν ἡμῶν», ἀλλ' αὐτὸς οὗτος προῆγε τὴν ἀναρχίαν ἐκείνην διὰ τῆς ἀδυναμίας του. Καὶ τοι δὲ ἐν περιπτώσει ἀλώσεως τῆς Τριπόλεως προεβλέποντο ὅμοιαι ἀκολασίαι πρὸς τὰς ἐν Ναβαρίνῳ, ἃς μόνον ἡ παρουσία γενναίου ἀρχιστρατήγου ἠδύνατο νὰ καταστείλῃ, οὐχ ἤττον κατεπεΐσθη ὁ Ὑψηλάντης νὰ καταλίπῃ τὸ πρὸ τῆς Τριπόλεως στρατόπεδον καὶ νὰ μεταβῇ εἰς τὰ βόρεια τῆς χερσονήσου, ὅπου ὑπῆρχε φόβος ἀποβάσεως τοῦ τουρκικοῦ στόλου. Διότι ὁ Καρᾶ Ἀλῆς εἶχε φανῇ κατὰ τὰς ἀρχὰς Σεπτεμβρίου εἰς τὰ παράλια τῆς Πελοποννήσου, ἐφορολόγησε τὴν Μεθώνην, τὴν Κορώνην καὶ τὰς Πάτρας, ἀπετέφρωσε τὸ Γαλαξείδιον, καὶ ἀνεβρίπισε τὸ θάρρος τῶν Τούρκων διὰ τῆς συλλήψεως καὶ καταστροφῆς τῶν ἐκεῖ ἐλληνικῶν πλοίων καὶ ναυπηγείων.

Δὲν ἦλθε μὲν εἰς ἐνίσχυσιν αὐτοῦ ὁ ἐκ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος ἀναμενόμενος ἐπικουρικός στρατός, διότι ἀπεκρούσθη περὶ τὰ Βασιλικὰ ὑπὸ τῶν ὀπλαρχηγῶν τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος, ἀλλ' οὐχ ἤττον εἶχε πάντοτε ἱκανὴν δύναμιν ὁ Καρᾶ Ἀλῆς, ὅπως ἀποκουφίσῃ πῶς τοὺς ἐν Τριπόλει ἀποκεκλεισμένους, δι' ἀποβάσεως αὐτοῦ πρὸς βορρᾶν τῆς Πελοποννήσου. Εἰς ἀποτροπὴν τοῦ κινδύνου τούτου ἀνεχώρησεν ὁ Ὑψηλάντης ἐκ τοῦ στρατοπέδου τῶν Τρικώρων πρὸς ἄρ-

κτον μετὰ 2,000 ἀνδρῶν, οἱ δὲ πολιορκηταὶ τῆς Τριπόλεως εἶδον μετὰ χαρᾶς αὐτὸν ἀπερχόμενον· διότι οὐδεὶς πλέον παρίστατο ὁ μέλλων νὰ υπογράψῃ ὡς ἀρχιστράτηγος εἰς τὴν περὶ παραδόσεως τῆς Τριπόλεως συνθηκολογίαν, νὰ ἐπιτηρήσῃ τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῆς, καὶ νὰ ἀποκωλύσῃ τὴν λεηλασίαν καὶ τὴν σφαγὴν. Ἀφῆκε μὲν ἀντιπροσώπους αὐτοῦ ὁ Ὑψηλάντης τὸν Μαυρομιχάλην ἐπὶ στρατιωτικῶν καὶ τὸν Ἀναγνωστόπουλον ἐπὶ πολιτικῶν ὑποθέσεων· ἀλλὰ τὰ πρόσωπα ταῦτα ἐστεροῦντο τῆς ἀναγκαίας ὑπολήψεως καὶ ἡθικῆς δυνάμεως εἰς χαλίνωσιν τῶν ἐκδικητικῶν τοῦ πλήθους ὁρμῶν. Ἡ τοῦ Ὑψηλάντου πρὸς ἄρκτον πορεία ἀπέβη πάντῃ ματαία, διότι ὁ Καρᾶ Ἀλῆς, παραιτηθεὶς τῆς ἰδέας τοῦ πρὸς ὄφελος τῆς Τριπόλεως ἀντιπερισπασμοῦ, καὶ χαίρων ἐπὶ τοῖς κατορθώμασιν αὐτοῦ, εἶχεν ἐπανακάμψει εἰς Κωνσταντινούπολιν, φέρων τρόπαια τῆς στρατείας αὐτοῦ τὰ ἐν Γαλαξειδίῳ συλληφθέντα 34 πλοῖα καὶ τριάκοντα περίπου ἑλληνας αἰχμαλώτους ἀπηγγονισμένους εἰς τὸν ἴστον τῆς φρεγάτας του. Ὁ ὑπολογισμὸς ὅμως τῶν προκρίτων ἀπεδείχθη ὀρθός, καθότι μόλις ἀναχωρήσαντος τοῦ Ὑψηλάντου πρὸς ἄρκτον καὶ ἀρικομένου εἰς τὸν Κορινθιακὸν κόλπον, ἐπῆλθεν ὀπισθεν αὐτοῦ ἡ πτῶσις τῆς Τριπόλεως.

Εἶχε δ' αὕτῃ βραδύνει τούτου μόνου ἔνεκα, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐξεμεταλλεύοντο παντοίως τὰς ἀνάγκας τῶν πολιορκουμένων, ἐπώλουν αὐτοῖς ἄρτον καὶ καρπούς εἰς ὑπερόγκους τιμὰς, καὶ παρέτεινον οὕτω τὴν ζωὴν ἀνθρώπων, οἵτινες θάττον ἢ βράδιον ἔμελλον νὰ ἀποθάνωσιν. Ἡ προσδοκία τῆς προσεχούς τῶν φρουρίων πτώσεως εἶχε συναγείρει σμῆνῃ ὅλα πατριωτῶν λείας ὀρεγομένων ἐκ πάσης γυνείας τῆς χερσονήσου, καὶ ὁ πολιορκητικὸς στρατὸς εἶχεν αὐξηθῇ εἰς 12,000 ἀνδρας, ὧν πάντων ἀπληστότεροι οἱ Μανιάται ἐσχέθουν ὑπ' αὐτὰ τῆς πόλεως τὰ τείχη. Καὶ νέος δέ τις Τυρταῖος, ὁ δύσμορφος νάνος Τσοπανάκος, ἦν ἐπίσης ἐν τῇ ἑλληνικῇ στρατοπέδῳ, κεντρίζων διὰ τῶν ποιητικῶν του αὐτοσχεδίων τὸν ἐνθουσιασμόν, ἃν ὑποτεθῇ οὗτος κέντρου ἔχων ἀνάγκην. Ἐξακόσιαι κλίμακες πρὸς ἔφοδον εἶχον μετακομισθῇ ἐκεῖσε· ἦσαν δὲ πρὸς τούτοις εἰς διάθεσιν τῶν πολιορκητῶν, ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Μονεμβασίας, παλαιὰ τινα πεδινὰ τηλεβόλα καὶ βομβιδοβόλα, ἅτινα, ἐννοεῖται, κατὰ τὴν

πρώτην αὐτῶν ἀδέξιον δοκιμασίαν ἀπεδείχθησαν κινδυνωδέστατα εἰς τοὺς ἐπιτραπέντας τὸν χειρισμὸν αὐτῶν. Τὸ κυριώτατον ἦτο, ὅτι οἱ Τούρκοι αὐτοὶ εἶχον ἀπελπισθῇ περὶ διατηρήσεως τῆς Τριπόλεως, καὶ μόνον περὶ τοῦ τρόπου τῆς δυνατῆς αὐτῶν σωτηρίας διεφώνουν. Τρεῖς γινῶμαι ἀνεφάνησαν· οἱ μὲν ἐντόπιοι τούρκοι τῆς Πελοποννήσου, ὧν ἡγεῖτο ὁ πλούσιος Κιαμὴλ Μπέης ἐκ Κορίνθου, προέτεινον γενικὴν συνθηκολογίαν, καὶ ἡλπίζον ὅτι αἱ παλαιαὶ αὐτῶν μετὰ τῶν πρῶτην ῥαγιαδῶν σχέσεις ἤθελον κατορθώσει ἐλαφροὺς τῆς παραδόσεως τοὺς ὄρους· οἱ δὲ ξένοι τούρκοι, καὶ πρῶτοι αὐτῶν ὁ τοῦ Χουρσὴτ ἐπίτροπος Μεχμέτ Σελέχ Ἀγᾶς, ὁ Κεχαγιᾶ Μπέη Μουσταφᾶς καὶ ἡ πρώτη τοῦ Χουρσὴτ εὐνοομένη ἐπεθύμουν ἔνοπλον ἔξοδον· καὶ τέλος οἱ ὑπὸ τὸν Ἑλμᾶς Μπέην Ἀλθανοὶ ἤθελον νὰ τύχωσιν ὠφελίμου συνθηκολογίας ὑπὲρ αὐτῶν μόνον, διαπραγματευόμενοι πρὸς τὸν Κολοκοτρώνην, καὶ νὰ καταλίπωσι τοὺς συμμαχητάς των, ἀφοῦ μάλιστα ὁ Ἀλῆ Πασσᾶς εἶχε μεσιτεῦσαι ὑπὲρ αὐτῶν ἐξ Ἰωαννίνων, καὶ ἔμελε βεβαίως εἰς τοὺς Ἕλληνας νὰ διατηρήσωσι κατ' ἐπιφάνειαν τὴν μετὰ τοῦ ἡπειρώτου τυράννου συμμαχίαν. Ἐφάνησαν δὲ ἀνυπότακτοι ἀπέναντι τοῦ Κιαμὴλ Μπέη καὶ τοῦ Μουσταφᾶ Μπέη, καὶ ἀπήτησαν αὐθαδῶς τοὺς καθυστερουμένους αὐτοῖς μισθοὺς. Ὡς τὼς εἰς τὰ λοιπὰ τῶν πολιορκουμένων δεῖνὰ προσετέθη καὶ ἡ στάσις καὶ ἡ διχόνοια.

Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων κατίσχυσε τέλος ἡ μικρόθυμος γνώμη τῶν ἐγχωρίων τούρκων, καὶ ὁ μὲν Κεχαγιᾶ Μουσταφᾶς καὶ Μεχμέτ Σελέχ Ἀγᾶς συγκατένευσαν ἀναγκασθέντες εἰς τὴν συνθηκολογίαν, οἱ δὲ Ἀλθανοὶ χολωθέντες ἀπέστησαν. Ἀπεφασίσθη δὲ ἐν πρώτοις, ἵνα καλυφθῇ ἡ εὐθύνη τῶν ἀρχῶν ἀπέναντι τοῦ Σουλτάνου, νὰ συναθροισθῇ ἡ εἰθιζομένη παρὰ τοῖς Τούρκοις ἐν κρίσιμους στιγμαῖς συνέλευσις τῶν γυναικῶν. Οὕτω τὴν 18 Σεπτεμβρίου στίφος γυναικῶν, τῶν πρεσβυτέρων ἡγουμένων, παρῆλθον πρὸ τῶν οἰκιῶν τοῦ Κεχαγιᾶ Μουσταφᾶ καὶ τοῦ Μεχμέτ Σελέχ, ὁλολύζουσαι ὅτι ἐπείνων καὶ ἐδίφων, καὶ αἰτοῦσαι ἐν ὀνόματι τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Σουλτάνου ἔλεος καὶ ταχεῖαν παράδοσιν τῆς πόλεως εἰς τοὺς Ἕλληνας. Αἱ ἀρχαὶ ἐνέδωκαν κατὰ τὰ προσυμπεφωνημένα· ἵνα μὴ προβῶσιν ὁμῶς αὐταὶ εἰς τὸ πρῶτον βῆμα ἀπέναντι τῶν καταφρονουμένων ῥαγιαδῶν, ἔκραξαν τοὺς ἀπ' ἀρχῆς τῆς ἐπαναστάσεως ἐν εἰρκτῇ κε-

κλεισμένους ἔλληνας ὁμήρους καὶ ἀνέθηκαν αὐτοῖς τὴν μεσιτείαν. Οἱ ἄνδρες οὗτοι, 18 κύριοι καὶ ἰσάριθμοι ὑπηρέται, εἶχον διαμείνει τέως ἐν ὑγρᾷ τινι ὑπογείῳ τρώγλῃ, προσδεδεμένοι διὰ κλοιῶν ἀπὸ τοῦ τραχήλου των, τρεφόμενοι ἐλεεινῶς καὶ παντοιοτρόπως κατα-
 τρυχόμενοι· ποδαλγοὶ καὶ πυρέσσοντες, ὠμοιάζον πρὸς βαδίζοντας σκελετούς, ὅτε ἐξήλθον εἰς τὸ φῶς τῆς ἡμέρας. Ἐνάγκασαν αὐτοὺς τότε νὰ γράψωσιν ὑπερήφανον, καὶ κατ' αὐτὰ ἔτη τὰ ἔσχατα, καὶ ἀπειλητικὴν ἐπιστολὴν πρὸς τοὺς πολιορκητάς, ἐν ᾗ νὰ ἐκτραγῶδῃσι τὴν ἰδίαν αὐτῶν ἐλεεινότητα καὶ νὰ ἐρωτῶσι, τί τέλος πάντων ἐπεθύμουν οἱ Ἕλληνες. Τὸ ἔγγραφον τοῦτο ἐρρίφθη ὑπὲρ τὰ τεῖχη, καὶ οἱ Ἕλληνες ἀπήντησαν προτείναντες συνέντευξιν· « θέλομεν, » ἐδήλουν οἱ πολιορκηταί, « νὰ παύσῃ ἡ τυραννία τῶν Τούρκων καὶ νὰ μᾶς παραδοθῇ ἡ πόλις ».

Τὴν 25 Σεπτεμβρίου — γλυκὺ διὰ τοὺς Ἕλληνας ἀλλὰ πικρότατον διὰ τοὺς Τούρκους ποτήριον! — ἐγένετο ἡ προταθεῖσα μεταξὺ τῶν ἀρχηγῶν τῶν πολιορκητῶν καὶ τῶν πολιορκουμένων συνέντευξις, ὑπὸ τὰ τεῖχη τῆς Τριπόλεως. Ὁ ἐπίτροπος τοῦ Ὑψηλάντου Ἀναγνωστόπουλος διηγήθη εἰς τοὺς Τούρκους, ὅτι ἡ Εὐρώπη καὶ ἡ Ῥωσία εἶχον βοηθήσει τέως τοὺς Ἕλληνας κρυφίως, ἀλλ' ὅτι νῦν ἀπεφάσισαν ἐν Βιέννῃ οἱ εὐρωπαῖοι βασιλεῖς νὰ πράξωσι τοῦτο ἀναφανδόν. Ἡ ἀνακοίνωσις αὕτη παρήγαγε μεγίστην ἐντύπωσιν· χαμαὶ δὲ προσβλέπων, ἀπήντησεν ὁ τοῦρκος Ἀγᾶς: « οἱ βασιλεῖς ἔπραξαν ἄδικον, ἂν ἀπεφάσισαν τοιοῦτόν τι· ἔπρεπε πρῶτον νὰ μᾶς ἐρωτήσωσι ».

Πλὴν βίᾳ πάσης τῆς τοῦ Ἀναγνωστοπούλου κομποῤῥημοσύνης καὶ τῶν ἀπειλῶν τοῦ Κολοκοτρώνου, εἰς οὐδὲν κατέληξεν ἡ ἐντευξις. Οἱ Τούρκοι ἀπήτησαν ἐλευθέραν ἔνοπλον ἐξοδον, ἀσφαλῆ προπομπὴν μέχρι λιμένος τινὸς καὶ μεταφορὰν εἰς τὴν πατρίδα αὐτῶν διὰ 40 πλοίων ὑπὸ ἀγγλικὴν σημαίαν. Οἱ Ἕλληνες ὅμως οὐδὲ νὰ ἀκούσωσιν ἤθελον ἔνοπλον ἐξοδον, καὶ ἀπήτησαν ὡς ἀποζημιώσιν διὰ τὰς γεγεννημένας πολεμικὰς δαπάνας 5,200,000 γροσίων. Τοῦτο ἐφάνη ὑπερβολικὸν εἰς τοὺς πολιορκουμένους, οὔτινες προσήνεγκον ἀντὶ χρημάτων τὰς γαίας αὐτῶν, ὧν ἠδύναντο βεβαίως εὐκόλως νὰ παραιτηθῶσιν, ἀφοῦ εἶχον ἤδη ἀπολέσει αὐτάς, καὶ ἀπήτησαν νὰ μείνωσι τοῦλάχιστον 500 Τούρκοι ὠπλισμένοι πρὸς συνοδείαν τοῦ γυ-

ναικωνίτου. Οὕτως ἐματαιώθησαν ὅλως αἱ γενικαὶ διαπραγματεύσεις, διεσπάρθησαν εἰς σειρὰν ἰδιαιτέρων διαπραγματεύσεων, καὶ ἐπῆλθεν, ὡς λέγει ὁ Φιλήμων, ἡ κορύφωσις τῆς ἀναρχίας. Οἱ Τοῦρκοι ἀντήλασσαν τὰ ὅπλα καὶ τὰ κειμήλια αὐτῶν ἀντὶ σύκων καὶ σταφυλῶν, καὶ ταχτικὴ ἀγορὰ ἐτελεῖτο ὑπὸ τῆς πόλεως τὰ τεῖχη· μάτην δὲ ὁ Κ. Μαυρομιχάλης, πρὸς περιστολὴν τοῦ κακοῦ, διέταξε νὰ πυροβολῶσι κατὰ τῶν μεταπρατῶν. « Ἀπὸ τὸ κεφάλι βρωμᾷ τὸ ψάρι », λέγει ἡ ἑλληνικὴ παροιμία, καὶ ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ οἱ ὅπλαρχηγοὶ παρῆσαν τὸ κακὸν παράδειγμα εἰς τοὺς Ἕλληνας στρατιώτας. Ἐκαστος πλούσιος τοῦρκος ἠγόραζεν ἀντὶ ἀφρόνων λύτρων ἀσφάλειαν ζωῆς καὶ τιμῆς παρὰ φίλου τινος πρωτοκλέφτου· ἰδίως δὲ ὁ Κολοκοτρώνης δὲν ἠμέλησε νὰ ὠφελῇ ἐκ τῆς παρεχομένης εὐκαιρίας. Διεξαγαγὼν ἰδιαίτερας μετὰ τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Ἀλθανῶν Ἐλμάς Μπέη διαπραγματεύσεις, ἡσφάλισεν αὐτοῖς ἐλευθέραν ἔξοδον, καὶ ἔλαθε παρ' αὐτῶν τὴν Α'. Ὁκτωβρίου πᾶσαν τὴν κινητὴν των περιουσίαν ἐντὸς 13 βαρέων κιβωτίων, ἅτινα ὅμως ἀπέδωκεν αὐτοῖς βραδύτερον ἀνέπαφα ἐν Μύτικῃ, ὡς ἰσχυρίζεται ὁ Φιλήμων.

Ἡ ἐκ κηδεστείας συγγενῆς τοῦ Κολοκοτρώνη, ἡ ἑλληνὶς ἀμαζὼν Μπουμπουλίνα, ἣν ἡ εὐκόλως ἐνθουσιῶσα Ἑσπερία ὑμνησε βραδύτερον ὡς πρότυπον γυναικειᾶς χάριτος καὶ ἡρωϊσμοῦ, ἥτις ὅμως περιγράφεται ὑπὸ τῶν αὐτοπτῶν ὡς γραία καὶ ὀστεώδης, ἥμιστα δὲ ἐπίχαρις ἀνδροφυῆς γυνή, ἦλθεν εἰς τὸ ἑλληνικὸν στρατόπεδον καὶ εἰς τὴν Τρίπολιν αὐτὴν ἔτι πρὸς τοῦτον ἰδίως τὸν σκοπόν, ὅπως διαπραγματευθῇ μετὰ τῶν πλουσίων Ἰουδαίων καὶ κολλυθιστῶν τῆς πόλεως, καὶ καταφορτισθῇ διὰ λαμπρῶν ὠρέων ὑπὸ τῶν συζύγων των, ἀντὶ ἀορίστων ἐπαγγελιῶν.

Τὸ πολὺ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἐφοβεῖτο, καὶ δικαίως, ὅτι ἤθελεν ἀπομείνει κενὰς ἔχον τὰς χεῖρας, ἡ ἀνυπομονησία τῶν στρατιωτῶν ἤρξανεν ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν, καὶ οὕτως ἐξηγῆται, ὅτι ἡ αἰσχροὶ ἐκεῖνη ἐμπορία διεκόπη δι' αἰφνιδίας καταστροφῆς.

Τὴν 2 καὶ 3 Ὁκτωβρίου συνέβησαν σπαραξικάρδιοι σκηναὶ ὑπὸ τὰ τεῖχη τῆς πόλεως, ὅποια συνήθως προηγούνται μεγάλου δυστυχήματος. Σμῆνος τετραχισχιλίων γυναικῶν καὶ παιδῶν ἐξώρμησε τῶν πυλῶν κραυγάζον « Ἐλεος! Ἀμάν! Ἀλλάχ ἰστούν! » ἡ πείνα

ὤθησεν αὐτάς εἰς τὸ ἐλληνικὸν στρατόπεδον, ἀλλ' ἐκεῖθεν μὲν ἀπεδιώχθησαν, κατεπευροβολήθησαν δὲ καὶ ἀπὸ τῶν τειχῶν ὑπὸ τῶν Τούρκων, οὔτινες δὲν ἤθελον οὔτε ἡδύναντο πλέον γὰ τὰς δεχθῶσι.

Ἦλθε, λέγει τὸ δημοτικὸν ᾄσμα,

*α Τρίτη, τετράδη θλιβερή, πέφτη φαρμακωμένη,
Παρασκευὴ ἔξημέρωρε, ποτὲ γὰρ μ' εἶχε γέζει ν.*

Τὴν Παρασκευὴν, ὃ Ὀκτωβρίου, εἶχε συγκαλέσει ὁ Κεχαγιᾶ Μπέης γενικὴν τῶν πολιορκουμένων συνέλευσιν ἐν τῷ σεραγίῳ του, ἵνα συσκεφθῶσι περὶ τῆς κρίσεως αὐτῶν θέσεως καὶ νέων προτάσεων συνθηκολογίας πρὸς τοὺς Ἑλληνας. Ἐνῷ πάντες συνέρρεον ἐκεῖσε, καὶ αὐτοὶ ἔτι οἱ Ἀλβανοί, ἠκούσθησαν αἰφνης περὶ τὴν 9 ὥραν πυροβολισμοὶ ἐξ ἀνατολῶν τῆς πόλεως, ὡς διηγεῖται ὁ αὐτόπτης Φωτάκος, διατρίβων τότε ὡς μεσίτης ἐν τῷ σεραγίῳ. Οἱ Ἕλληνες εἶχον ὠφελῆθαι ἐκ τῆς εὐκαιρίας, ἣν παρείχεν αὐτοῖς ἡ εἰς τὴν συνέλευσιν προσηλωμένη προσοχὴ τῶν πολιορκουμένων. Ἐπειδὴ δὲ ὁ κύριος τῆς πόλεως κίνδυνος προσεδόκατο ἀπὸ τοῦ βορειοδυτικοῦ μέρους, ἡ ἀνατολικομεσημβρινὴ τῶν τειχῶν πλευρὰ ἦν γυμνὴ πάντῃ φυλακῶν. Ἕλληνες στρατιῶται προσήγγισαν εἰς τὴν πύλην τοῦ Ναυπλίου, φέροντες ἄρτον καὶ καρπούς, Δούνας δὲ τις ἤρχισε λαλῶν μετὰ τοῦ προσωπικῶς εἰς αὐτὸν γνωστοῦ φρουροῦ, μέχρις οὗ παρατήρησας ὅτι ἐκεῖνος ἦτο μόνος, ἔδωκε σημεῖον εἰς τοὺς ἐταίρους του, οὔτινες ἐπιδραμόντες, ἀνέβησαν ὁ εἰς ἐπὶ τῶν ὤμων τοῦ ἄλλου εἰς τὰ τεῖχη, πεντήκοντα περίπου τὸν ἀριθμὸν· πῆξαντες δὲ ἐπ' αὐτῶν τὴν σημαίαν των, ἤνοιξαν τὴν πύλην τοῦ Ναυπλίου, καὶ ὁ Δούνας ἔστρεψεν ἐν τηλεβόλον κατὰ τῆς πόλεως. Ἐν ῥοπῇ ὀφθαλμοῦ διεδόθη ἀνὰ τὸ στρατόπεδον ἡ εἶδοσις, καὶ ῥεύματα λαφυροθηρῶν στρατιωτῶν εἰσώρμησαν διὰ τῆς ἀνοικτῆς πύλης· μετὰ μικρὸν διεῤῥήχθησαν ἀκόπως καὶ αἱ λοιπαὶ πύλαι, οἱ δὲ ἐκ τοῦ σεραγίου εἰς τὰς οἰκίας αὐτῶν εἰσβαλόντες Τούρκοι, αἰφνιδίως καταληφθέντες, εἶδον ἑαυτοὺς περιζωσθέντας ὑπὸ τῶν λυσσώντων ἐλλήνων στρατιωτῶν, πρὶν ἢ διαλογισθῶσι καὶ οἰανδήποτε ἀντίστασιν. Οἱ ἐγκριτώτεροι καὶ πλουσιώτεροι, ἐν οἷς καὶ ὁ Κεχαγιᾶς, ὁ Κιαμὴλ Μπέης καὶ ὁ Μεχμέτ Σελέχ Ἀγᾶς ἔτυχον προχείρως στιγμασίας ἀσφαλείας, διότι

ἡ ζωὴ αὐτῶν καὶ ἡ προσδοκία λύτρων ἐφάνησαν τοῖς Ἑλλήσι πολυτιμότεραι τοῦ θανάτου των. Κατὰ τῶν λοιπῶν ὅμως ἀτυχῶν χατοίκων τῆς πόλεως, τῶν μὴ δυναμένων νὰ εὐχαριστήσωσι τὰς ὀρέξεις τῶν πολιορκητῶν, ἔπесε φοβερά ἐκδικήσεως σπάθη. Ἦν δὲ τοῦτο ἡ ἑλληνικὴ ἀπάντησις εἰς τὸν φόνον τοῦ Πατριάρχου. Εἰς πᾶσαν γωνίαν ἀνεζητοῦντο θύματα, οὐδεμιᾶς δὲ τάξεως, οὔτε ἡλικίας, οὔτε φύλου ἐγίνετο φειδῶ· γυναῖκες καὶ παιδιὰ ἐβασανίζοντο πρὶν ἢ σφαγῶσι, κατὰ τῶν ἰουδαίων δὲ ἰδίως ἐτελέεσθησαν ἄρρητοι φρικωδία. οἱ σφαγεῖς δὲν ἠυκαίρουν νὰ φάγωσι μῆτε νὰ ἀναπαυθῶσι. Μετὰ ἐν δὲ ὅλον ἔτος κατεφαίνοντο ἐπὶ τῶν ὀμαμάτων οἴκων τινῶν τὰ ἔχνη τῶν βδελυγμιῶν ἐκείνων· αἷμα ἦν ἔτι κεκολλημένον ἐπὶ τῶν ἀπηνθρακωμένων τοίχων, καὶ δι' αἵματος εἶχον γράφει ἐπ' αὐτοὺς τὰ ὀνόματά των οἱ Ἕλληνες. Δὲν ὑπῆρξεν ὅμως πάντοτε εὐχερὲς τῶν φονέων τὸ ἔργον. Τοῦρκοί τινες, μὴ θέλοντες νὰ ἐπιζήσωσιν εἰς τὴν καταστροφὴν τῆς δεσποτείας αὐτῶν, ἔμενον ἀποκεκλεισμένοι ἐν ταῖς οἰκίαις των καὶ ἠτύοκτόνουν μᾶλλον. Γενναῖός τις ἀγᾶς ἐφόνευσε πρῶτον τὴν γυναῖκά του, εἶτα τὴν ὥραιαν εἰκοσαετίδα θυγατέρα του, καὶ τέλος ἑαυτόν· μικρὸς δὲ τις ὁμιλος ἀνδρείων, ἀποσυρθέντες εἰς τὴν δεσπόζουσαν τῆς πόλεως μεγάλην ἀκρόπολιν, ἡμύναντο τρεῖς ὅλας ἡμέρας καὶ παρεδόθησαν τέλος τὴν 8, ἀναγκασθέντες ὑπὸ τῆς πείνης καὶ τῆς δίψης. Μετ' ἀπογνώσεως ἐπίσης ἀντέστησαν οἱ Δερβίσαι, κλεισθέντες ἐν τῇ μεγάλῃ σχολείᾳ «Μοχτόπ»· οἱ δὲ Ἕλληνες ἠναγκάσθησαν, πρὸς κατανίκησιν τῆς ἀντιστάσεως τοιούτων φανατικῶν, νὰ προσφύγωσιν εἰς τὴν καταστρεπτικὴν δύναμιν τοῦ πυρός, καὶ τὴν πρώτην ἤδη νύκτα μετὰ τὴν ἔφοδον ἐξεῤῥάγη τὸ πῦρ εἰς μεμονωμένα σημεῖα, μὴδ' αὐτοῦ τοῦ σεραγίου διαφυγόντος, οὔτινος ὅμως αἱ κάτοικοι ἐπρόφθασαν νὰ σωθῶσιν. Ἀπὸ τῆς Παρασκευῆς μέχρι τῆς Κυριακῆς ἐνέμοντο πῦρ καὶ σίδηρος τὴν εἰς τὸν ὅλεθρον κληρωθεῖσαν πόλιν, ἥτις ἐφαίνετο ἡφαιστειον ἀναδίδον μέχρι νεφῶν τὰς φλόγας αὐτοῦ· πλὴν δὲ τούτων, ὁ ἀδιάκοπος τρισμὸς τῶν καταπιπτουσῶν δοκῶν, ὁ κρότος τῶν τηλεβόλων, καὶ οἱ πυροβολισμοί, καὶ ὁ ἔσχατος τῶν θνησκόντων στεναγμός! Τὰ πτώματα ἔκειντο οὕτω σεσωρευμένα ἐπὶ τῶν στενῶν ὁδῶν, ὥστε τοῦ Κολοκοτρώνου ὁ ἵππος «δὲν ἐπάτησε τὴν γῆν» ἀπὸ τῶν τειχῶν μέχρι

τοῦ σεραγίου. Οὐδὲ ἰδέα κἂν πειθαρχίας ἢ περιορισμοῦ παρὰ τοῖς βαρβάροις νικηταῖς. Ἄν δέ τις Ἑλλήν ἤθελε νὰ χαρίσῃ τὴν ζωὴν εἰς Τοῦρκόν τινα, ἐπικαλούμενον τὸν ἔλεον αὐτοῦ, ἐπερχόμενος ἕτερος ἐφρόνενε πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν του τὸν αἰχμάλωτον. Ὁ Κολοκοτρώνης αὐτὸς ἐξετέθη εἰς σπουδαῖον κίνδυνον ζωῆς, ἐπιλαβόμενος, κατὰ τὰ προσυμπεφωνημένα, νὰ προστατεύσῃ τοὺς Ἀλβανούς. Οἱ μισθοφόροι οὗτοι εἶχον κατορθώσει, προπεμπόμενοι ὑπὸ τοῦ Πλαπούτα, νὰ φθάσωσιν αἰσίως ἀπὸ τοῦ σεραγίου μέχρι τῆς πύλης τῶν Καλαβρύτων· ἐκεῖ ἀνέμενεν αὐτοὺς ὁ Κολοκοτρώνης, ὅστις παρακολουθήσας αὐτοὺς ἐφιππος, ἀπεμάχρυνε τοὺς πανταχόθεν ἐπερχομένους Ἑλλήνας. Παρὰ τὸν Μύτικαν ὅμως στῖφος ἐκμανῶν ἑλλήνων παρορμηθέντων ὑπὸ τοῦ Δεληγιάννη καὶ τοῦ Ἀναγνωσταρᾶ προσέβαλον τὴν ἐπιφυλακὴν τῶν Ἀλβανῶν· οὗτοι περιεστοίχισαν τὸν Κολοκοτρώνην, ὅστις εὗρίσκετο ὡς ὁμηρος οὕτως εἰπεῖν μεταξὺ αὐτῶν, καὶ ὁ Ἑλμᾶς Μπέης ἐδράξατο τῶν χαλινῶν τοῦ ἵππου του· τότε ὁ Ἕλληνας ὄπλαρχηγὸς ἐσώθη διὰ τῆς ἐτοιμότητος τοῦ πνεύματός του· «Ἑλληνες, » ἐβόησε πρὸς τοὺς προσβολεῖς, «ἂν ἐπιτεθῇτε κατὰ τῶν Ἀλβανῶν, φονεύσατε ἐμὲ πρῶτον!» καὶ οὕτως ἐκροβίσας ἀπεμάχρυνεν αὐτούς. Οἱ Ἀλβανοὶ τότε διέφυγον ἀκινδύνως εἰς Λεβίδι, Καλάβρυτα καὶ τὸν Κορινθιακὸν κόλπον· ἀφικόμενοι δὲ εἰς Ἡπειρον καὶ ἐν ἀσφαλείᾳ διατελοῦντες, ἔγραψαν εὐχαριστήριον πρὸς τὸν Πλαπούταν καὶ ἐξύμνουν τὸν Κολοκοτρώνην ὡς σωτῆρά των. Ἐννοεῖται ὅμως, ὅτι μετὰ τοῦ Κολοκοτρώνου καὶ τῶν ἀρχηγῶν, οἵτινες ἠθέλησαν νὰ παρεμποδίσωσι τὴν φυγὴν τῶν Ἀλβανῶν, ἐγέννησε τὸ γεγονὸς ἐκεῖνο διχοστασίαν καὶ χόλον. Ὁ Δεληγιάννης ἐξετράπη εἰς βιαίας ἀπειλάς, αἵτινες ὅμως ἤκιστα ἐτάραξαν τὸν Κολοκοτρώνην. «Τώρα ὅπου ὁ ἅγιος Θεὸς ἠθέλησε καὶ μᾶς ἐδυνάμωσε καὶ ἐπῆραμε τὴν Τριπολιτσάν, » εἶπεν εἰς τὸν Φωτᾶκον, «ἅς λέγουν ὅτι θέλουν... βλέπουν τούτους σκοτωμένους (καὶ ἔδειξε τὰ τουρκικὰ πτώματα), μὲ τοὺς ὁποῖους εἶχαν μαζὺ τὴν ἐξουσίαν· τώρα τὴν ἐπῆρε τὸ ἔθνος... Ἠλπίζαν νὰ κληρονομήσουν τοὺς Τούρκους καὶ νὰ μείνουν αὐτοὶ εἰς τὸν τόπον τους, ἀλλ' ἄργά τὸ ἐσυλλογίσθησαν.»

Ἴσως δὲ ἡ σωτηρία τῶν Ἀλβανῶν ἠῤῥησε τὴν διψάν τῆς ἐκδικήσεως κατὰ τῶν περιλειπομένων ἔτι ἐν χερσὶ τῶν Ἑλλήνων θυμάτων.

Ὁ ὡς διοικητὴς τοῦ ἑλληνικοῦ πυροβολικοῦ παρευρεθεὶς εἰς τὴν ἄλωσιν γάλλος Ῥεμπὼ ἀνετριχίασε προσβλέπων τὰ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν του γινόμενα. Ὁ Φιλήμων μεταχειρίζεται τὴν ἡπίαν φράσιν, ὅτι «ὁ ἔρως πρὸς τὴν πατρίδα μετεβλήθη εἰς πάθος ἀκράτητον παρὰ τοῖς Ἑλλησι», καὶ προσπαθεῖ οὕτω νὰ ὑπεραπολογηθῇ τῶν φοβερῶν σκηνῶν, αἵτινες ἐκηλίδωσαν τὸν θρίαμβον τῶν συμπατριωτῶν αὐτοῦ.

Οἱ στρήλατοι καὶ μαινόμενοι μέχρι τῆς Κυριακῆς, συνήγειραν κατόπιν οἱ Ἕλληνες, μεθύοντες ἐκ τοῦ πατριωτικοῦ αὐτῶν πάθους, δισχιλία πρόσωπα πάσης ἡλικίας καὶ γένους, ἰδίως δὲ γυναῖκας καὶ παῖδια, ἤγαγον αὐτὰ εἰς τινὰ χαράδραν παρὰ τὸ Μαίναλον καὶ τὰ κατέσφαξαν μέχρι τοῦ τελευταίου. «Τὰ ἔφαγε τὸ φεγγάρι,» κατὰ τὴν ἑλληνικὴν φράσιν. Ἐτη δὲ ὁλόκληρα μετὰ ταῦτα ἔβλεπεν ἔτι ἐκεῖ ὁ παρερχόμενος ὁδοιπὸρος σωρὸν ἀτάφων ὀστέων, λευκανθέντων ὑπὸ τὴν χειμερινὴν βροχὴν καὶ τὰς φλόγας τοῦ θερινοῦ ἡλίου. Αἱ ἀξιόπιστόταται μαρτυρίαι ἀναριθμῶσιν εἰς 12,000 τὸν ἀριθμὸν τῶν σφαγέντων τότε Τούρκων. Ὁ Κολοκοτρώνης, ὅστις διαρκούσης τῆς καταστροφῆς διετέλει ἐν ἀπαύστῳ ἐνεργείᾳ, ἡμέραν καὶ νύκτα ἔφιππος, καὶ μόλις μετὰ 20 ὥρας κατορθώσας νὰ φάγη ἐν τεμάχιον ἄρτου, ἰσχυρίζεται ὅτι ἐφονεύθησαν 32 χιλιάδες ἀπίστων. Ἐπειδὴ δὲ ἔλειπον νεκροθάπται, τὰ πλεῖστα τῶν πτωμάτων, σηπόμενα ἐν ὑπαίθρῳ, κατέστησαν λοιμώδη ὅλως τὸν ἤδη πλήρη θανατηφόρων μiasmάτων ἀέρα, καὶ φοβερὰ τύφου ἐπιδημία ἐνέσκηψεν ἐπὶ τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες εἶχον ἀπολέσει ἑκατοντάδας τινὰς μόνον ἀνδρῶν κατὰ τὴν ἔφοδον, ὥσανεὶ δάκτυλος Θεοῦ ἐτιμῶρει τὰς κακουργίας, δι' ὧν εἶχον κηλιδῶσει τὴν νίκην αὐτῶν. Ἡ τότε ἑλληνικὴ ἐκκλησία δὲν ἠθελε βεβαίως ἀναγνωρίσει οὔτε τὸ πταῖσμα οὔτε τὴν ποιήν, διότι αὐτὴ ἀκριβῶς εἶχεν ἀναρρίψει τὴν μανίαν τοῦ πλήθους, μεταβαλοῦσα τοὺς ἀνθρώπους εἰς τίγρεις. Ἀλλ' ἐπρόκειτο νὰ ἀποπλυθῇ ἡ κατὰ τῆς ἑλληνικῆς ὀρθοδοξίας διὰ τῆς σφαγῆς τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῆς προσγενομένη ὕbris· ὁ δὲ Ἀνθίμος ἐκεῖνος, ὁ Ἐλούς Ἐπίσκοπος, ὁ πᾶσαν Κυριακὴν πρὸ τῆς ἐκρήξεως τοῦ ἀγῶνος τὴν εὐλογίαν τοῦ οὐρανοῦ ἐπικαλούμενος ὑπὲρ τοῦ ἁγίου ἔργου τῆς ἐπανάστασεως, ἐξέδωκε νῦν ποιμαντορικὴν ἐπιστολὴν, καθ' ἣν τότε μὲν

νον ἐπετρέπετο εἰς πάντα στρατιώτην ἡ θεία μετάληψις, ὁσάκις οὗτος ἀπεδείκνυνεν ὅτι εἶχε φορεῦσαι ἓνα Τούρκον. Ἐκαστος λοιπὸν τῶν εἰς τὴν πόλιν εἰσβαλόντων Ἑλλήνων ἐθεώρει ὡς ἱερὸν αὐτοῦ καθῆκον τὴν σφαγὴν ἐνὸς τουλάχιστον ἢ πλειόνων ἀπίστων. Πρέπει δέ τις νὰ ἀναπολήσῃ τὴν ἐπιρρόην τῆς θρησκείας ἐπὶ τῶν ἡμιθαυράρων ἐκείνων τέκνων τῶν ὀρέων, καὶ νὰ ἀναλογισθῇ, τί σημαίνει ἡ εἰς ἀποστόλους μίσους καὶ πάθους μετατροπὴ τῶν ἱερέων τῆς ἀγάπης, ἵνα ἐννοήσῃ τὴν φοβερὰν, ὡσεὶ κεραυνοῦ, ἔκρηξιν τῆς τοῦ λαοῦ ἐκδικήσεως, καὶ τὴν ἀγρίαν καὶ ἐκμανῇ ἐν Τριπόλει σφαγὴν. Βεβαίως θέλει τις ἀναμνησθῇ τῶν χριστιανῶν σταυροφόρων, οἵτινες ἐξεπλήρουν ποτὲ ἐν Ἱερουσαλὴμ διὰ τοῦ πυρὸς καὶ τοῦ σιδήρου τὴν θείαν αὐτῶν ἀποστολήν.

Ἡ ἄλωσις τῆς Τριπόλεως ὑπῆρξε τὸ στρατιωτικὸν θεμέλιον καὶ κραταίωμα τῆς ἐπαναστάσεως. Ἐκ τοῦ λαφυραγωγηθέντος πλουσίου ὕλικου ὥπλισαν οἱ ἀρχηγοὶ τὰς ἀκολουθίας αὐτῶν, καὶ οἱ χωρικοί, ἀποβαλόντες τὰς σφενδόνας των, τὰς ἀλωνιστικὰς ράβδους καὶ τὰς μαχαίρας, ἔδραξαν τὰ πυροβόλα.

Τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Πελοποννήσου ἦτο νῦν πάντῃ ἐλεύθερον· μικρὰ ἔτι προσπάθεια, καὶ ἔπιπτον καὶ τὰ τελευταῖα παράλια φρούρια, ἐφ' ὧν ἐκυμαίνετο ἔτι ἡ τουρκικὴ σημαία. Ἡ λαμπρὰ τῆς ἐπαναστάσεως ἐπιτυχία εἶχε προξενήσει καὶ εἰς τοὺς Τούρκους αὐτοὺς βαθυτάτην αἵσθησιν. Ἀφ' οὗ δὲ πρῶτον ἤδη κατὰ τὰς πρὸ τῆς Τριπόλεως συνθηκολογίας ἠναγκάσθησαν νὰ ἀναγνώρισωσιν ἴσους των καὶ νὰ χαιρετίσωσι πρῶτοι δι' ἀναστάσεως τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν ἐπαναστατῶν τῶν περιφρονουμένων τέως βασιλιάδων, ἐμελλε νῦν καὶ ὁ τῶν Ἰωαννίνων ἀλαζῶν πολιορκητὴς Χουρσὶτ νὰ συγκαταβῇ ἐξαιτούμενος τὴν μεσιτείαν τοῦ Ὑψηλάντου ὑπὲρ τῶν αἰχμαλωτισθέντων οἰκείων αὐτοῦ. Κατὰ τὴν εἰς τὸ πεπωμένον πίστιν αὐτῶν, ἤρξαντο οἱ Τούρκοι θεωροῦντες τὴν ἐπανάστασιν ὡς λυπηρὰν μοῖραν, καὶ ὁμολογοῦντες μάλιστα τὸ δυνατόν τῆς ἐπιτυχίας. Ὅτε δὲ ὁ Ὑψηλάντης ἠρώτησε τὸν αἰχμάλωτον Κιαμὴλ Μπέην, τί ἐφρόνει περὶ τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως, ἀπήντησεν οὗτος: « Ἡ Τουρκία, καθόσον βλέπω, δὲν θὰ ἡμπορέσῃ νὰ σᾶς ὑποτάξῃ ὡς πρότερον, ἐὰν ἦσθε ἡνωμένοι καὶ ἓνα ἔχετε κεφάλι. Ἀλλὰ μὴ νομίσετε, ὅτι ἐνίκησατε

τὴν Τουρκίαν, διότι ἐκυριεύσατε τὴν Τριπολιτσάν. Ὀλόκληρος ἡ Τουρκία δὲν κόπτεται, καὶ κοιμωμένη, οὐδὲ εἰς πεντήκοντα χρόνους ».

Ὁ ὅρος ἀφ' οὗ ἐξήρτα τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐπαναστάσεως ὁ Τούρκος, δὲν ἔμελλε βεβαίως νὰ πραγματοποιηθῇ ταχέως. « Τὸ ἄν » ἔλεγεν ὁ Κολοκοτρώνης, « ἐσπάρθη πολλαῖς φοραῖς ἀλλὰ δὲν ἐφύτρωσε ». Πολὺ δὲ μᾶλλον ἢ ἄλλοτε ἀπεῖχον οἱ Ἕλληνες τῆς ὁμονοίας ἐκείνης, ἥτις ἰδίως ἠδύνατο νὰ ἀποβῇ ὀλεθρία εἰς τοὺς Τούρκους, οὔτε ἠδύνατο πλέον νὰ γείνη λόγος περὶ συγκεντρώσεως πάσης δυνάμεως ἐν ταῖς χερσὶ τοῦ Ὑψηλάντου. Ὅτε οἱ στρατιῶται αὐτοῦ ἤκουσαν ὅτι ἠλώθη ἡ Τρίπολις, ὀλίγου δεῖν ἐφόνεον τὸν ἀρχιστράτηγον αὐτῶν, ὅστις εἶχε στερήσει αὐτοὺς τῆς ἀμοιβῆς τῶν πατριωτικῶν τῶν ἀγώνων. « ἡμεῖς » ἐκραύγαζον « ἡμεθα ἐξ ἀρχῆς πρὸ τῆς Τριπόλεως, καὶ τώρα λαμβάνουν ἄλλοι τὰ λάφυρα ».

Ἄπας ὁ στρατὸς διελύθη, ὁ δὲ Ὑψηλάντης αὐτὸς, ἐπιστρέψας ἐν σπουδῇ εἰς Τρίπολιν, ἀπεπειράθη νὰ ἐπαναγάγῃ τὴν τάξιν, καὶ νὰ ἐξασφαλίσῃ μέρος τῶν λαφύρων ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ ταμείου. Πλὴν οὐδὲν ἄλλο ἀπέλαθεν, ἢ γέλωτα μόνον καὶ χλεύην, συγκαλυφθεῖσαν ὑπὸ τὸ πρόσχημα πανηγυρικῶν τιμητικῶν ἐκδηλώσεων. Ὁ Κεφάλας, εἰς τῶν πρώτων ἐκπολιορκητῶν τῆς Πύλης τοῦ Ναυπλίου, προσήνεγκεν αὐτῷ δέκα χαλκᾶ κοχλιάρια τῆς τραπέζης, λάφυρα τουρκικὰ, κατατεθέντα ὡς μόνον πρωτόλεια ἐπὶ τὸν βωμὸν τῆς πατρίδος. Οὕτω χειρίστη τῆς νίκης συνέπεια ὑπῆρξε παρὰ τοῖς νικηταῖς ἀκολασία καὶ ἀδιαφορία πρὸς τὰ κοινὰ, καὶ ὕπατος νόμος ἐφαίνετο καταστάς ἡ τῶν προσωπικῶν ὀρέξεων πλήρωσις. Σπουδαῖαι ἐπίσης διχοστασίαι ἐγεννήθησαν μεταξὺ τοῦ Κολοκοτρώνου καὶ τῶν προκρίτων, καταμεμορμένων αὐτοῦ τὴν διαφυγὴν τῶν Ἀλβανῶν. Κατανοῶν ὀρθῶς τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων, προέτεινεν ὁ Κολοκοτρώνης εἰς τὸ πολεμικὸν συμβούλιον τῶν Ἑλλήνων, νὰ ἐκμεταλλευθῶσι ταχέως τὴν ἐκ τῆς πτώσεως τῆς Τριπόλεως ἠθικὴν ἐντύπωσιν, καὶ νὰ ἐπιπέσωσι κατὰ τῆς καταπεπληγμένης φρουρᾶς τῶν Πατρῶν. Τοιοῦτος ἐκράτει ἐκεῖ τρόμος μετὰ τὴν μεγάλην τῶν Ἑλλήνων νίκην, ὥστε ἑκατοστὺς Τούρκων ἔδραμον εἰς τὸν αἰγιαλὸν καὶ ἐσώθησαν εἰς τὰ πλοῖα, οὐδενὸς διώκοντος. Μετὰ τῶν κατεχόντων τὴν ἀκρόπολιν Λαλιωτῶν συγγενεῖτο ἀνέκαθεν ὁ Κολοκοτρώνης, καὶ ἐγνώριζεν, ὅτι

ἦσαν διατεθειμένοι νὰ ἐκκενώσωσι τὸ φρούριον ὑπὸ ἐντίμους ὄρους· ὥστε ἦν ἀσφαλεστάτη εὐνοϊκὴ τῶν πραγμάτων ἔκθασις, ἅμα ὡς ἐφαίνετο μόνον ὁ Ἕλλην ὀπλάρχηγός. Ἦν δὲ καὶ ἔτοιμος ἤδη ὁ Κολοκοτρώνης νὰ κινηθῇ πρὸς τὰς Πάτρας, καὶ ἤρξατο συναθροίζων τοὺς ἀναγκαίους εἰς τὴν ἐκστρατείαν ἄνδρας. Οἱ ἄλλοι ὅμως ἐσκέφθησαν, ὅτι εἶχε πολὺ ἀναδειχθῇ κατὰ τὰ τελευταῖα γεγονότα, καὶ ἐξύφαναν οὕτω σκευωρίαν εἰς ματαίωσιν τοῦ σχεδίου. Οἱ πρῶτοι τῆς Ἀχαΐας, ἡγουμένου τοῦ ἀρχιεπισκόπου Γερμανοῦ καὶ τοῦ Ἀνδρέου Ζαίμης, ἔγραψαν πρὸς τὸν Ὑψηλάντην, δηλοῦντες, ὅτι ἀπέκρουον τὴν βοήθειαν τοῦ Κολοκοτρώνου, ἐπιθυμοῦντες νὰ ἀπαλλαγῶσι μόνοι τῶν ἐν Πάτραις Τούρκων. Ἠπέλιθσαν μάλιστα, ὅτι ἤθελον ἀντιταχθῇ ἐνόπλιος εἰς προσέλευσιν τοῦ Κολοκοτρώνου, καὶ παρεκάλεσαν τὸν κρύφιον αὐτοῦ πολέμιον Δεληγιάννην νὰ τοὺς βοηθήσῃ κατ' αὐτοῦ. Οὕτως ὁ μέχρι τοῦδε κατὰ Τούρκων μόνον πολέμῃσας τολμηρὸς πρωτοκλέφτης εὕρισκετο ἀπέναντι ἐνδεχομένου ἐμφυλίου πολέμου (1). Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἐφοβήθη τὴν εὐθύνην τῆς χύσεως ἑλληνικοῦ αἵματος, καὶ ὁ Ὑψηλάντης ἔκρινε φρόνιμον νὰ ἀποτραπῇ ἡ σύγκρουσις. Οὕτως ὁ Κολοκοτρώνης παρητήθη τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ, καὶ ἀπεφάσισαν ἀμφότεροι νὰ τραπῶσι πρὸς τὸ Ναύπλιον ἀντὶ τῶν Πατρῶν. Ἐντὸς ὀλίγου ὅμως ἐδόθη εἰς τὸν Κολοκοτρώνην λυπηρὰ ἱκανοποίησις· οἱ ἀξιώσαντες νὰ κυριεύσωσι μόνοι τὰς Πάτρας πρόκριτοι τῆς Ἀχαΐας ὑπέστησαν σπουδαιοτάτην ὑπὸ τῶν Ἀλλιωτῶν ζημίαν, καὶ τὸ ἑλληνικὸν πολιорχητικὸν σῶμα διεσχορπίσθη πανταχόσε ὡς κονιορτός. Ἀλλὰ καὶ πρὸ τοῦ Ναυπλίου ἀνέμενον τοὺς Ἑλληνας ὅμοια τῶν ἐν Πάτραις. Τὸ φρούριον εἶχε λάβει τροφὰς περὶ τὰς ἀρχὰς Νοεμβρίου, κατὰ τὴν κρίσιμον τοῦτέστι στιγμὴν, δι' ἑπτὰ ἔτι μῆνας, καὶ οὐδεμία ἀπελείπετο προσδοκία νὰ ἐξαναγκασθῇ εἰς παράδοσιν διὰ τῆς πείνης καὶ δίψης, ὡς ἡ Μονεμβασία

(1) Ὅτι ἡ ἀναχώρησις τοῦ Κολοκοτρώνου εἰς Γαστούνην καὶ ἡ αὔξησις τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ ἀπὸ 40 ἀνδρῶν εἰς 10,000 εἶνε μῦθος, ὑπὸ τοῦ Τρικούπη πρῶτον (Τόμ. Β'. σελ. 101) πιστευθεὶς, ἐκ παρεννοήσεως χωρίου τινὸς τῶν Ἀπομνημονευμάτων τοῦ Κολοκοτρώνου καὶ τοῦ Γερμανοῦ, καταφαίνεται ἐκ τοῦ Φωτάκου (σελ. 136) καὶ τοῦ Φιλήμονος (Τόμ. Δ'. σελ. 236). Ὁ Κολοκοτρώνης δὲν ἐξεστράτευσε, ἀλλ' ἐσκόπει μόνον νὰ ἐκστρατεύσῃ· ἄλλως δὲν ἔθελεν ἔσως ἐπανακάμψῃ.

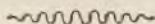
καὶ τὸ Ναβαρίνον. Βία δὲ τῆς φυσικῆς ὀχυρότητος τῆς θέσεως, ἀπεφάσισαν οἱ Ἕλληνες, ἐνθαρρυνόμενοι ἐκ τῆς κατὰ τῆς Τριπόλεως ἐπιτυχίας αὐτῶν, νὰ ἀλώσωσιν ἐξ ἐφόδου τὸ Ναύπλιον. « Προσκυνᾶτε, βρὲ Τούρκοι » ἐφώνουν αὐτοῖς, « γιὰτὶ θὰ σᾶς κάμωμε ρεσάλτο 'σὰν τὴν Τριπολιτσα! » — « Βρὲ Ῥωμηοί, » ἀπεκρίνοντο οἱ Τούρκοι, « σᾶς ἐσήκωσε ὁ Θεὸς τὸν νοῦ, καὶ δὲν διαβάζετε τοῦ Παλαμηδίου τὴν φυλλάδα! » Οἱ πολιορκούμενοι παρέπεμπον εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν Ἐνετῶν, καὶ ἀνεμίμνησκον ὁποίας αἱματηρᾶς θυσίας εἶχεν ἀπαιτήσῃ τότε ἡ ἄλωση τοῦ σχεδὸν ἀπροσίτου φρουρίου Παλαμηδίου, τοῦ ἀποτόμου ἐκείνου βράχου, τοῦ δεσπίζοντος τῆς πόλεως τοῦ Ναυπλίου καὶ τοῦ ὠχυρωμένου ἀκρωτηρίου Ἰτζκαλέ. Ὁ Ὑψηλάντης ὅμως, ὅστις ἀπὸ τῆς 14 Δεκεμβρίου εἶχεν ἀφίχθῃ πρὸ τοῦ Ναυπλίου μετὰ τοῦ Κολοκοτρώνου, τοῦ σώματος τῶν τακτικῶν καὶ τῶν φιλελλήνων, ἐφρόνει ἀναγκαῖον νὰ ἐξαλείψῃ διὰ περιφανοῦς τινος τολμήματος τὴν μνήμην τῆς τελευταίας ἀδόξου καὶ γελοίας αὐτοῦ ἐκστρατείας· συνάμα δὲ ἐφαίνετο εὐκαιρὸς ἢ περίστασις, ὅπως δοθῇ τοῖς Ἕλλησι δεῖγμά τι τῆς ὑπεροχῆς τῆς εὐρωπαϊκῆς πολέμικης, καὶ ἀναδειχθῇ ὁ ὑπὸ τὸν Βαλέσταν ἡσκημένος τακτικὸς στρατὸς καὶ οἱ φιλέλληνες. Εἰς αὐτοὺς δὲ ὠρίσθη καὶ ἡ δυσχερεστέρα κατὰ τὴν ἔφοδον θέσις. Οὗτοι ἔμελλον νὰ ἀναρρίχῃθωσιν εἰς τὰ τεῖχη τῆς πόλεως παρὰ τὴν ἡπειρωτικὴν πύλην κατὰ τὴν νύκτα τῆς 15 πρὸς τὴν 16 Δεκεμβρίου, ἐνῶ ὁ Κολοκοτρώνης ἤθελεν ἀποσπᾶσαι τὴν προσοχὴν τῶν Τούρκων ἀπὸ τοῦ ἀπειλουμένου σημείου διὰ πλαστῆς προσβολῆς τοῦ Παλαμηδίου. Ἀπὸ τῆς θαλάσσης δὲ δεκατρία ὑδραῖκά πλοῖα ἔμελλον νὰ ὑποστηρίξωσι τὴν ἔφοδον διὰ τοῦ κατὰ τῶν τουρκικῶν ὀχυρωμάτων πυρὸς αὐτῶν, καὶ δι' ἀποβάσεως παρὰ τὴν ἡπειρωτικὴν πύλην. Πάντα ἦσαν ἑτοιμα εἰς ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου, ἀλλὰ κατὰ τὴν κρίσιμον στιγμὴν βίαιος ἄνεμος ἐγερθεὶς ἐμπόδισε τὰ ὑδραῖκα πλοῖα νὰ πλησιάσωσιν εἰς τὴν ξηρὰν καὶ νὰ καταπυροβολήσωσι τὸ φρούριον. Οὐχ ἤττον ὅμως, καὶ τοι παρενέπεσε τὸ πρόσκομμα ἐκεῖνο, διέταξεν ὁ Ὑψηλάντης τὴν ἔφοδον. Ἀλλ' οἱ ὑπὸ τὸν Γιατράκον Ἕλληνες ἔρριψαν χαμαὶ τὰς κλίμακας, καὶ ἡρκέσθησαν πυροβολοῦντες μακρόθεν, ὅπισθεν ἀσφαλῶν βράχων καὶ κρυπτῶν. Μόνοι οἱ τακτικοὶ ὑπὸ τὸν Βαλέσταν καὶ οἱ φιλέλληνες ὑπὸ

τὸν γενναῖον βυρτεμβέργιον Λίνσιγγ προὔχωρσαν διὰ βήματος ἐφόδου κατὰ τῶν τειχῶν. Καταστρεπτικὸν πῦρ ὑπεδέξατο αὐτούς· ἐνδόξως δὲ ἔπεσεν ὁ Λίνσιγγ, ἡγούμενος τῶν ἰδίων, καὶ πεντήκοντα περίπου φιλέλληνες καὶ τακτικοὶ ἔπεσον νεκροὶ καὶ τραυματαῖαι. Οἱ προσβολαῖς ὑπεχώρησαν ἐν ἀταξία· οἱ δὲ Τούρκοι ἐξώρμησαν τῶν πυλῶν ἀγρίως ἀλαλάζοντες, ἀνέλαβον τὰς χαμαὶ κειμένας κλίμακας, ἀπέκοψαν τῶν νεκρῶν καὶ τραυματιῶν τὰς κεφαλὰς, καὶ ἀπέκομισαν ἐν θριάμβῳ καὶ ἀγαλλιάσει τὰ τρόπαιά των. Ὁ Ὑψηλάντης ἀπεχώρησε καταβεβλημένος εἰς Ἄργος, ὅπου ἐκῆδευσε πανηγυρικῶς τὸν νεκρὸν τοῦ ἀνδρείου Λίνσιγγ. Ἐπεφύλασσαν ὅμως ἡ μοῖρα μικράν τινα παρηγορίαν εἰς τὸν πρίγκηπα, διότι ἡ φρουρά τοῦ Ἀχροκορίνθου, ἐξαναγκασθεῖσα διὰ τῆς πείνης εἰς συνθηκολογίαν, ἐκάλεσεν αὐτὸν περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους πρὸς σύναψιν τῆς περὶ παραδόσεως συμβάσεως. Τὸ μῖσος ὅμως τῶν μυστικῶν αὐτοῦ πολιτικῶν ἐχθρῶν ἦν τοσοῦτον, ὥστε ἐκέντριζον οὗτοι κρύφα τοὺς Τούρκους εἰς περαιτέρω ἀντίστασιν, ἀποτυχούσης δὲ τῆς σκευωρίας αὐτῶν, καὶ γενομένης πραγματικῶς τῆς παραδόσεως τοῦ φρουρίου τὴν 26 Ἰανουαρίου, κατῴρθωσαν πάλιν νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τῆς στιγμῆς καθ' ἣν ἔκειτο πυρέσσων ὁ Ὑψηλάντης, ὅπως ἀμαυρώσωσι καὶ τὴν ἐπιτυχίαν διὰ παρασπονδίας. Ἐπιπεσόντες δὲ οὕτω κατὰ τῆς τουρκικῆς φρουρᾶς, ἣτις ἄοπλος ἀνέμενεν ἐν Λουτρακίῳ ὑπὸ τὸ φρούριον τὰ μέλλοντα νὰ μετακομίσωσιν αὐτὴν πλοῖα, κατέσφαξαν αὐτὴν προδοτικῶς. Ἐκ τῶν ἐν Ἀχροκορίνθῳ φυλασσομένων θησαυρῶν μισθὸν μόνον μέρος διετέθη ὑπὲρ τῶν κοινῶν. Ἐκτὸν χιλιάδες γροσίων ὠρίσθησαν διὰ τὴν πελοποννησιακὴν Γερουσίαν· τὰ κειμήλια κατέσχον οἱ νησιῶται, ζητοῦντες ἀποζημιώσιν διὰ τὰς μέχρι ἐκείνης τῆς ἐποχῆς πολεμικὰς αὐτῶν δαπάνας· πολῦτιμον δὲ πολεμικὸν ὕλικόν διεσκορπίσθη καὶ ἀπώλετο.

Τὸ εὐφρόσυνον τῆς ἐπαναστάσεως ἔτος εἶχε λήξει· κατωρθώθη δ' ἐν αὐτῷ πολὺ μείζον ἢ συνήθως κατορθοῦσι τὰ ὑπόδουλα ἔθνη κατὰ τὴν πρώτην αὐτῶν ὁρμήν. Ἡ ἰδέα τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας ἥτις ἐν ταῖς Κάτω Χώραις καὶ παρὰ τοῖς Ἑλβετοῖς μετὰ πολυετεῖς μόνον ἀγῶνας καὶ κόπους κατέστη ἀτομικὴ πάντων συνείδησις, ἦν σαφὴς ἐν τῇ ψυχῇ ἐκάστου Ἑλλήνος ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἐλληνικῆς

ἐπαναστάσεως. Νῦν ἦσαν οἱ Ἕλληνες ἐγγὺς τοῦ πρώτου των ἐκείνου σκοποῦ. Ἀλλὰ διὰ τῆς ἀποσείσεως τοῦ ξενικοῦ ζυγοῦ δὲν εἶχεν ἔτι ἀποκτηθῇ ἡ ἐλευθερία *εἰρήνη*, ἥτις περιστέλλει αὐτὴ ἑαυτὴν καὶ ἐπιβάλλει νόμους εἰς τὸν ἐγωϊσμόν.

BIBΛION TETAPTON.

ΕΤΗ ΔΟΚΙΜΑΣΙΑΣ 1822—1824.

Οἱ Ἕλληνες εἶχον κατορθώσει ἐν βραχεῖ μεγάλα διὰ μικρῶν, κα-
ταστάντες ἀνεξάρτητον ἔθνος ἐξ ὁμάδος δούλων ἀποστατῶν, ἀγεί-
ραντες στρατούς, ὀπλίσαντες στόλους, καὶ διεξαγαγόντες τακτικὸν
κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν ἀποκλεισμόν τῶν τουρκικῶν φρουρίων.
Ἡ δημοτικὴ αὐτῶν διοίκησις ὑποῦργει ἡσύχως ὡς καὶ ἐπὶ τουρκο-
κρατίας, καὶ ὀλίγαι ἠκούοντο δογματικαὶ ἔριδες περὶ συντάγματος
καὶ θεμελιωδῶν δικαίων. Ἡ ἐσωτερικὴ δὲ διχοστασία, ἥτις ἐγεννή-
θη ὀλεθρίως μικρὸν μετὰ τὴν νίκην, προήλθεν ἐκ προσωπικῶν μᾶλ-
λον συμφερόντων ἢ πολιτικῶν ἀρχῶν.

Οἱ μεγάλοι ἐθνικῆς κτήσεως θησαυροὶ καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἰδιω-
τικῶν καὶ δημοσίων κτημάτων, ἅτινα μετὰ τὴν ἔξωσιν καὶ καταστρο-
φὴν τῶν Τούρκων περιέπεσον εἰς ἑλληνικὰς χεῖρας, κατ' ἐλάχιστον
μόνον διετέθησαν εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ ἀγῶνος καὶ εἰς ὄφελος τοῦ
μέλλοντος νὰ ἰδρυθῇ νέου κράτους. Λίαν ἐσαγήνευον οἱ μαργαρίται,
αἱ βαρύτιμοι σισύραι καὶ τὰ κειμήλια τοῦ Χουρσέτ καὶ τοῦ Κιαμήλ
Μπέη, ἅτινα εἶχον λαφυραγωγηθῇ ἐν Τριπόλει καὶ Ἀκροκορίνθῳ.
Συνέβη δὲ πολλάκις ἀπλοῖ τῶν ὀρέων κάτοικοι νὰ πωλήσωσι μαρ-
γαρίτας κατὰ βάρος, ὡς κυάμους· ἀλλὰ ταχέως συνείθισαν καὶ οὗ-
τοι εἰς ἐκτίμησιν κειμηλίων καὶ χρυσοῦ. Ὁ Πετρόμπεης ἔστειλεν
ἐκ Τριπόλεως οἷκαδε δύο καμήλους καὶ εἴκοσιν ἡμιόνους βαρυ-
φόρτους, οἱ δὲ Μανιᾶται αὐτοῦ ἐφόρτωσαν τὴν ἀρπαγὴν αὐτῶν εἰς
τὰς γυναϊκάς των, αἵτινες εἶχον προσδράμει ἐκ τῶν ὀρέων. Οὐδὲν
κινήτὸν ἐνόμιζον οὗτοι ἀνάξιον λόγου, καὶ αὐτοὺς δὲ τοὺς παλαιούς
ἥλους ἀπέσπων ἐκ τῶν τοίχων καὶ ἀπεκόμιζον. Ἄν ὁ Πολύβιος

ἀνίστατο ἐκ νεκρῶν καὶ ἔβλεπε τὰς σκηνὰς ἐκείνας, ἤθελεν ἰδεῖ βεβαίως χωρὶς ἐκπλήξεως ἐπικυρούμενον τὸ παλαιὸν αὐτοῦ λόγιον, ὅτι οὐδεὶς Ἑλλήν δύναται νὰ τηρήσῃ ἀνέπαφα τὰ εἰς χεῖρας αὐτοῦ περιερχόμενα δημόσια χρήματα. Διότι οἱ Ἕλληνες πρόκριτοι ἔπραττον κατὰ τὸ ἀξίωμα: «Ὁ ζημιῶν τὸ ἔθνος οὐδένα ζημιοῖ». Τί προσφορώτερον αὐτοῖς ἢ ἐπικερδὴς ἐπανάστασις; Ἐλάβανον τοὺς φόρους τῶν ἑλλήνων χωρικῶν, οἵτινες εἰσέρρεον εἰς τὰ βαλάντια των τακτικώτατα ὡς ἄλλοτε εἰς τὰ τῶν Τούρκων, ἐλάβανον δὲ πρὸς τούτοις ἐξ ἐπιμέτρου καὶ τῶν Τούρκων τὰ χρήματα καὶ σκεύη. Ἦσκουν δὲ τὴν ἐρατεινὴν μεγαλοδωρίαν τοῦ πλουσίου ἀσώτου, ὅστις μόλις παρατηρεῖ τὴν φθίνουσαν ὁσημέραι πατρικὴν κληρονομίαν. Αἱ πλήρεις σίτου τουρκικαὶ ἀποθήκαι ἠνεῶχθησαν καὶ τὸ περιεχόμενον αὐτῶν διεφορήθη εἰς γελοίας τιμὰς. Χιλιάδες μερίδων διενεμήθησαν εἰς προμάχους τῆς ἐλευθερίας οὐδεμίαν ἔχοντας αὐτῶν ἀνάγκην, καὶ ἑκατομμύρια φυσεκίων ἐκάησαν ἀνωφελῶς εἰς τὸν ἀέρα, χωρὶς καὶ νὰ ἀκούωσιν οἱ Τούρκοι τὰς πατριωτικὰς ἐκείνας διαδηλώσεις. Οὕτω δὲ ἠδύνατο οἱ πρόκριτοι νὰ ἀποκτήσωσιν ὀπαδοὺς καὶ φίλους διὰ τῆς ἀλλοτρίᾳ δαπάνῃ γινομένης ἐκείνης μεγαλοδωρίας! Ἐκλιπόντος τοῦ κράτους τοῦ Σουλτάνου, ἕκαστος χωρίου προεστὼς ἤρχισε νομίζων ἑαυτὸν Σουλτάνον καὶ ἀντιποιοῦμενος πάσης Σουλτανικῆς προνομίας· οἱ χριστιανοὶ δὲ ἐκείνοι πασσάδες παρεσκευάζοντο νὰ ἐξακολουθήσωσιν ἀνενδύτως τὸ ἔργον τῶν τούρκων αὐτῶν προκατόχων. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐκμετάλλευσιν ἐκείνην τῶν δημοσίων ὑπὸ τῶν ἰδιωτικῶν συμφερόντων, προσέκρουσαν οἱ προὔχοντες κατ' ἀντιπάλου δυνάμει, μετ' ἧς ἔπρεπε νῦν νὰ συμβιβασθῶσιν. Ἐνῶ ἐκείνοι ἐνόμιζον, ὅτι ἠδύνατο νὰ διοικήσωσι κατὰ βούλησιν τὸν λαὸν καὶ νὰ κρατῶσιν αὐτοὶ μόνοι τὸ πηδάλιον, εἶχε μορφωθῇ καὶ κραταιωθῇ διαρκοῦντος τοῦ πολέμου ἡ στρατιωτικὴ ἐκείνη ὀλιγαρχία, ἧς ἰσχυρότατος ἀντιπρόσωπος παρίσταται ὁ Κολοκοτρώνης. Δὲν ἦτο δὲ πιθανόν, ὅτι οἱ ἄνδρες οὗτοι ἤθελον παραιτηθῇ οἰκειοθελῶς τῆς ἀνωτάτης δημοσίας ἐξουσίας, προσβλέποντες ἐν σιγῇ τοὺς ἐκ τῶν τουρκικῶν λαφύρων πλουτοῦντας καὶ κρατυνομένους προκρίτους. Τὸ σχίσμα κατεφάνη πρόδηλον, ὅτε ὁ Κολοκοτρώνης προϋστάτευσε τὴν ἐκ τῆς Τριπόλεως φυγὴν τῶν Ἀλβανῶν. Ἐκτοτε

νοντο οὗτοι τὴν φαναριωτικὴν πανουργίαν. Ἴσως δὲ ὁ Μαυροκορδάτος ἦν ἐτι ὀλιγώτερον τοῦ Ὑψηλάντου τὸ κατάλληλον πρόσωπον, ὅπως ἐπιβάλλῃ διὰ σωματικῆς μεγαλοπρεπείας καὶ ἐξωτερικοῦ ἡρωϊσμοῦ. Τὸ *φράκον* τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὰ δίοπτρα καθίστων αὐτὸν γελοῖον εἰς τὰ ὄμματα τῶν κλεφτικῶν ἐκείνων τέκνων τῆς φύσεως, ὃ δὲ Κολοκοτρώνης ἠσθάνετο ἀκατάσχετον ὀρεξιν νὰ ρίπτῃ φλοιούς λεμονίου κατὰ τῆς νέας εὐρωπαϊκῆς του ἐνδυμασίας.

Εὐχερέστερον τοῦ πεπειραμένου πρωτοκλέφτου ἠδύνατο νὰ προσελκυσθῇ ὁ Ὑψηλάντης. Οὗτος τὸ μὲν ἐξ ἀδυναμίας τὸ δὲ ἐξ ἱποτικῆς μεγαθυμίας παρεσκεύασε μόνος τὴν ὁδὸν τοῦ ἀντιπάλου του. Ἀναθέμενος αὐτῷ τὴν πολιτικὴν τῆς Στερεᾶς διοργάνωσιν, τῷ ἔδειξε μεγίστην ἐμπιστοσύνην, καὶ ἔδωκεν εἰς αὐτὸν τὰ θερμώτατα συστατικά γράμματα πρὸς τοὺς προκρίτους καὶ τοὺς ὀπλαρχηγούς τῆς Στερεᾶς. Μόνον τὸν διορισμὸν τοῦ Νέγρη, ὃν ἀπεκάλει ἀδιόρθωτον ῥαδιοῦργον, ἀπέκρουσεν ἐντελῶς, καὶ ὁ Μαυροκορδάτος μάλιστα ἠναγκάστη νὰ τῷ ὑποσχεθῇ, ὅτι ἤθελε τὸν μεταχειρισθῇ τὸ πολὺ εἰς ἀσημάντους ὑποθέσεις. Ἄλλ' ὁ Μαυροκορδάτος οὐδεμίαν εἶχεν ὀρεξιν νὰ καταστῇ ὄργανον τοῦ ἀρχιστρατήγου. Ἐποίει μὲν τὴν ἀνάγκην φιλοτιμίαν ἐνόσω εὐρίσκετο πλησίον του ἐν Τριχώροις, ἀλλ' ἅμα ὡς ἐπέστρεψεν εἰς Βυτίαν, ἀπέβαλε τὸ προσωπεῖον. Ἐκεῖθεν ἐξέδωκεν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Καρατζᾶ καὶ τοῦ Νέγρη ἐγκύκλιον πρὸς πάντας τοὺς Στερεοελλαδίτας, προσκαλῶν αὐτοὺς νὰ στείλωσι πληρεξουσίους εἰς Μεσολόγγιον καὶ Ἀμφισσαν, ὅπου ἔμελλον νὰ συνέλθωσι τὴν 26 Σεπτεμβρίου δύο γενικαὶ συνελεύσεις, ὅπως σκεφθῶσι περὶ τῶν πραγμάτων τῆς πατρίδος. Ἡ φαναριωτικὴ τριανδρία ἐτήρησε κατ' ἀρχὰς μυστικὸν τὸ κατὰ τοῦ Ὑψηλάντου προφανῶς τείνον ἐκείνο διάδημα· ἀλλὰ ὁ ἀρχιστράτηγος ἔμαθεν αὐτὸ ταχέως καὶ περιῆλθεν εἰς μεγίστην ἀγανάκτησιν: Διακηρύξας δέ, ὅτι μόνον τὴν τοῦ Μαυροκορδάτου ἀποστολὴν εἶχεν ἐγκρίνει, διεμαρτυρήθη κατ' ἀμροτέρων τῶν ἄλλων Φαναριωτῶν, καὶ ἐμήνυσε μάλιστα εἰς τοὺς προκρίτους τῆς Ἀμφίσσης καὶ τῶν Θηβῶν, νὰ μὴ ἐμπιστευθῶσιν εἰς τοὺς ἀπατεῶνας « Καρατζᾶν καὶ Νέγρη ».

Οἱ Φαναριῶται ἀπήντησαν εἰς αὐτὸν διὰ τετελεσμένων γεγονότων. Μεταθάντες εἰς Ἀμφισσαν καὶ Μεσολόγγιον, ἐπεχείρησαν

πολιτικὴν διαίρεσιν τῆς Στερεᾶς εἰς ἀνατολικὸν καὶ δυτικὸν ἥμισυ· τοῦ Καρατζᾶ δὲ οὐδὲν λέγοντος οὔτε λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν, ὁ μὲν Μαυροκορδάτος ἀνέλαβε τὴν διοργάνωσιν τοῦ δυτικοῦ μέρους, περιλαμβανομένης καὶ τῆς Ἡπείρου, ὁ δὲ Νέγρης, εἰς ὃν ἀπὸ τοῦ ἕαρος ἤδη εἶχον προορίσει οἱ Ἀθηναῖοι τὴν πολιτικὴν καὶ στρατιωτικὴν διεύθυνσιν τῆς ἐπαρχίας των, ἀνέλαβε τὴν διοργάνωσιν τοῦ ἀνατολικοῦ ἡμίσεος σὺν τῇ Μακεδονίᾳ. Ὀλίγας μόνον ἀπήνητησαν δυσχερείας· διότι οἱ μὲν τῆς Στερεᾶς πρόκριτοι ἦσαν ἤδη ὑπὲρ αὐτῶν, οἱ δὲ τῆς Πελοποννήσου ἐκ μίσους πρὸς τὸν Ὑψηλάντην ἔπραττον πᾶν τὸ δυνατόν εἰς προαγωγὴν τῶν κατ' αὐτοῦ γινομένων. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ τῆς Στερεᾶς ὀπλαρχηγοὶ ἀσμένως ἔβλεπον καθιέρουμένην πολιτικὴν τινα πραγμάτων τάξιν, δι' ἧς ἤθελον προμηθευθῇ τὰ εἰς ἐξακολούθησιν τοῦ πολέμου μέσα. Ἐγόγγυζε μὲν ὁ Ὀδυσσεύς κατὰ τῶν φαναριωτικῶν ἐνεργειῶν, ἀλλ' ἡ μεμονωμένη ἐκείνη φωνὴ ἐπνίγετο ὑπὸ τὴν γενικὴν ἐπιδοκιμασίαν, ἧς ἐτύγχανον πανταχοῦ ὁ Νέγρης καὶ ὁ Μαυροκορδάτος.

Ὁ ἀτομικὸς τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν χαρακτήρ κατεφαίνετο σαφέστατος ἐν τοῖς ὑπ' αὐτῶν δημιουργηθείσι πολιτικοῖς ὀργανισμοῖς. Ὁ Μαυροκορδάτος προσήρμοσεν ἐμφρόνως τὸ σύνταγμα τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος εἰς τὰς περιστάσεις καὶ τὰς τοπικὰς ἀνάγκας, καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ ἦν νηφάλιον καὶ μεμετρημένον, ἀλλ' οὐδαμῶς λαμπρόν. Τὸ νεογενὲς βρέφος περιέβαλεν ὁ Μαυροκορδάτος εἰς οὐχὶ μὲν πολυτελεῖ ἀλλὰ θάλποντα ὅμως σπάργανα. Ὁ Νέγρης τούναντίον δὲν κατώρθωσε νὰ ἀποφύγῃ τὸν πειρασμὸν τῆς ἐπιδείξεως πνεύματος καὶ συνταγματικῶν γνώσεων, καὶ κατεσκεύασε σύνταγμα ἀρμόζον εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα ὅσον καὶ εἰς τὴν Νεάπολιν ἢ τὴν Πορτογαλίαν· περιέβαλε τούτέστι τὸ νήπιον ἀνδρικὴν ἐσθῆτα.

Ἢ περὶ τὰ μέσα Νοεμβρίου συνελθούσα ἐν Μεσολογγίῳ ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Μαυροκορδάτου συντακτικὴ συνέλευσις διώρισε προσωρινὸν δεκαμελὲς συμβούλιον, ἐκλεγόμενον ἐκ προκρίτων καὶ ὀπλαρχηγῶν καὶ ὑπεύθυνον μόνον ἀπέναντι τῆς ἐθνικῆς συνελεύσεως. Τὰ κατήκοντα τῆς Γερουσίας ταύτης συνίσταντο εἰς τὴν προμήθειαν πάντων τῶν ἀναγκαίων εἰς ἀπελευθέρωσιν τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος μέσων· εἰς τοὺς ὀπλαρχηγούς δὲ ἐπεβάλλετο ὡς καθήκον ἡ

δὲ ἤδη προήγγειλεν ὁ ὀξυδερκὴς ὀπλαρχηγός, ὅτι τὸ ἔθνος ἤθελεν ἀντιταχθῆ εἰς τὰς ἀξιώσεις τῶν χριστιανῶν πασσάδων, ἦτοι τῶν *κοτσαμπασήδων*, καὶ ἐθεώρει ἑαυτὸν ὡς τὸν κήρυκα τῆς ἐθνικῆς ταύτης ἀποστολῆς. Τὰ πρὸ τῶν Πατρῶν, τοῦ Ἀκροκορίνθου καὶ τοῦ Ναυπλίου γεγόμενα παρέσχον νέαν τροφὴν εἰς τὴν ἀμοιβαίαν ἀντιπάθειαν. Καὶ οἱ μὲν στρατιωτικοὶ ἤθελον νὰ διοικῶσι μόνοι τὰ τοῦ πολέμου, εἰδικοί πρὸς τοῦτο ὄντες, καὶ νὰ καταλίπωσι τὸ πολὺ εἰς τοὺς προκρίτους τὰς ὑπηρετικὰς ἐργασίας, τὴν προμήθειαν τῶν ἀναγκαίων χρημάτων καὶ πολεμεφοδίων· οἱ δὲ πρόκριτοι τοῦναντίον ἤξιουν οὐ μόνον νὰ ἐπιμελῶνται τῆς ἐκ τῶν κοινοτήτων στρατολογίας καὶ τοῦ ὀπλισμοῦ, ἀλλὰ καὶ νὰ ὁδηγῶσιν αὐτοὶ οὗτοι τὸν στρατὸν κατὰ τοῦ ἐχθροῦ. Πρὸ τοῦ Ἀκροκορίνθου δὲ εἶχε καταδειχθῆ, ὅτι ἡ μικρολόγος αὕτη ἐκ προσωπικῶν συμφερόντων ἕρις ἡδύνατο νὰ καταλήξῃ καὶ εἰς προδοσίαν κατὰ τῆς πατρίδος. Ἄν ἐλαμβάνετο ὑπὸ λόγον ὁ ἀληθὴς πατριωτισμὸς καὶ ἡ ἀφιλοκέρδεια, ὁ Ὑψηλάντης ἦν τὸ μόνον πρόσωπον, ὅπερ ἡδύνατο νὰ μείνῃ ἀνώτερον τῶν ἐριζόντων κομμάτων. Ἀλλ' οὗτος εἶχεν ἤδη ἀναμιχθῆ εἰς τὴν ἔριν. Ἀποστάς τῶν προκρίτων, εἶχε προσεγγίσει εἰς τὸν Κολοκοτρώνην καὶ τὴν στρατιωτικὴν μερίδα, μὴ ἔχων δὲ αὐτοτέλειαν θελήσεως, περιέστη βαθμῆδόν, εἰς ἐντελῇ ἀπ' ἐκείνων ἐξάρτησιν, οὔτινες ἐθώπευον αὐτὸν, κατεφενάχιζον τὴν διάνοιάν του, ἥτις, κατὰ τὸ λέγειν τοῦ Κολοκοτρώνου, δὲν ἦτο ἀνάλογος πρὸς τὴν σπουδαιότητα τῶν πραγμάτων, καὶ ἐξεμεταλλεύοντο ἐπιδεξίως τὴν ὑπόληψιν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. Καί τοι δὲ ἡ αἴγλη τῆς μυστηριώδους ῥωσικῆς προστασίας εἶχε σπουδαίως ἀμαυρωθῆ διὰ τοῦ ἀγγέλλματος τῶν ἐν ταῖς Ἡγεμονείαις συμβεβηκότων, προσεπάθουν οὐχ ἥττον νὰ ἐξυφάνωσι περαιτέρω τὰ ὑπὸ τῶν περὶ τὸν Ὑψηλάντην διαδοδομένα φεῦδῃ, καὶ οἱ μονάρχικοι τοῦ λαοῦ πόθοι ἐφαίνοντο εἰς αὐτοὺς προσφορώτατοι. Πανταχοῦ ὅπου ἐφαίνετο ὁ Ὑψηλάντης, ἤκούετο ἔτι ἀπὸ τοῦ πλήθους ἡ φωνή: « Ζήτω ὁ αὐθέντης ». Τὸ ζήτημα λοιπὸν ἦτο νὰ χρησιμοποιοιθῇ ἡ δημοτικότης ἐκείνη πρὸς τὸ συμφέρον τῶν *κλεφτῶν*. Ὅτε δὲ ἡ σκευωρία τῶν προκρίτων κατὰ τῆς εἰς Πάτρας ἐκστρατείας τοῦ Κολοκοτρώνου ὠρίμασεν, εἶχεν ἤδη σταθμίσει ὁ τῶν κλεφτῶν ἀρχηγός ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Ὑψηλάντου τὴν ἀνάγ-

κην ἐκκλήσεως εἰς τὸ ἔθνος. Αὐτὸ ἔπρεπε νὰ ἀποφασίσῃ μεταξὺ κλεφτῶν καὶ προκρίτων. Διαλυθείσης δὲ κατὰ τὰ προσυμπεφωνημένα τῆς Γερουσίας τῶν Καλτετσῶν μετὰ τὴν πτώσιν τῆς Τριπόλεως, ἀνάγκη παρίστατο κατεπείγουσα νὰ ληφθῇ γενικωτέρα πρόνοια περὶ τοῦ πολιτικοῦ τῆς Ἑλλάδος μέλλοντος. Ἐτράπη ἐπομένως ὁ Ὑψηλάντης πρὸς τὸ ἔθνος, καὶ προσεκάλεσε διὰ δύο ἐγκυκλίων αὐτοῦ, ἀπὸ 18 καὶ 21 Ὀκτωβρίου 1821, εἰς γενικὴν ἐθνικὴν συνέλευσιν τὰς ἐπαρχίας τῆς Στερεᾶς, τῶν Νήσων καὶ τῆς Πελοποννήσου· ὠνόμαζε δὲ ἑαυτὸν πατέρα τοῦ λαοῦ, οὔτινος τοὺς στεναγμοὺς εἶχεν ἀκούσει ἐν μέσῳ τῆς Ῥωσίας, καὶ ὑπεγράφετο ὡς πληρεξούσιος τοῦ ἀδελφοῦ του. Ἐκ τούτου καταφαίνεται, πόσον ὀλίγον ἠδύνατο νὰ ἀποταχθῇ εἰς τὰ παλαιὰ ἐταιρικά μηχανήματα, ἅτινα τοσοῦτον εἶχον ἐξασθενήσῃ ὑπὸ τῶν πραγμάτων. Ἀντὶ νὰ ἐπιδιώξῃ τὸ ἀξίωμα αἵρετοῦ Προέδρου τῆς Ἑλλάδος, ἠρέσκετο καὶ νῦν ὡς καὶ πρότερον περιβαλλόμενος τὴν μυστηριώδη ἐντολήν, ἣτις ἐπήγαζε δῆθεν ἀπὸ τοῦ ἀδελφοῦ του καὶ τῆς *Ἀρχῆς*. Ἀλλὰ καὶ ἡ τῶν προκρίτων μερίς εἶχεν εὖρει ἐν τούτοις ἄνδρας καὶ εὐήχα ὀνόματα, ἅτινα ἠδύνατο νὰ ἀντιτάξῃ εἰς τὸν Ὑψηλάντην.

Τὴν 2 Αὐγούστου 1821 εἶχεν ἀποθιβάσθῃ εἰς Μεσολόγγιον ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος μετὰ τινων Φαναριωτῶν φίλων του καὶ φιλελλήνων ἀξιωματοικῶν. Ἡ φήμη μεγάλης πνευματικῆς μορφώσεως καὶ πολιτικῆς πείρας προηγεῖτο αὐτοῦ. Ἦν δὲ ἄξιος βλαστὸς οἰκογενείας, εἰς ἣν κατὰ μέγα μέρος ὀφείλεται ἡ παρ' Ἑλλήσιν ἐξέγερσις τοῦ πνευματικοῦ βίου. Ὁ λόρδος Βύρων ἀπεκάλει αὐτὸν ἄξιον τῶν καλλίστων χρόνων τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδος, καὶ πᾶς τις ἀντιποιοῦμενος ἀνωτέρας πολιτικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς παιδεύσεως ἠσθάνετο συμπάθειαν πρὸς αὐτόν. Ἐν τῇ πολιτικῇ ἐχαρακτήριζεν αὐτόν ἡ τοῦ μέτρου χρῆσις καὶ ἡ ἔμφρων τῶν κατορθωτῶν ἐπιβολή. Προὔτιμα νὰ ἄρχηται ἐκ τῶν κάτω, ἀπὸ τῶν μικρῶν καὶ ἀφανῶν, καὶ νὰ προβαίνη ἀσφαλῶς, ἀντὶ νὰ πυργοποιῇ ὅπως ἄλλοι ἐκ τῆς κορυφῆς· ὅτι ὁ Ὑψηλάντης ἤθελε νὰ *γαίρηται*, κατῶρθου ἐκεῖνος νὰ *ῥῖν*. Ἐξεμεταλλεύετο δὲ ἐπωφελέστατα τὰ σφάλματα τῶν ἀφρόνων αὐτοῦ ἀντιπάλων. Ἐγνώριζε νὰ παρατηρῇ καὶ νὰ ἀναμένη τὴν εὐκαιρίαν, ἀλλ' ἦν ἀνίκητος εἰς τὸ μετὰ τάχους καὶ δυνάμειος ἐνεργεῖν· ὡς πρὸς τοῦτο

δὲ ἔσφαλλον οἱ κόλακες αὐτοῦ, παραβάλλοντες αὐτὸν πρὸς τὸν Οὐάσιγκτων καὶ τὸν Βολιβάρ. Ἀμα ὡς πρῶτον ἐνεφανίσθη, ἤρχισεν οὕτως εἰπεῖν ἐνεδρεύων, ψηλαφῶν καὶ βολιδοσκοπῶν τὰς περιπλόκους περιστάσεις, ὧν ἐπεθύμει νὰ δεσπόσῃ. Ἐγράψε περιεσκεμμένην καὶ φιλικὴν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Ὑψηλάντην, ἐν ᾗ προσεφέρετο αὐτῷ ὡς ἔθνικὸς συμμαχητῆς, καὶ ὑπέσχετο ὅτι ἤθελεν εἶναι πιστὸς τῆς πατρίδος ὑπηρετῆς, ἅμα ὡς ὁ Ὑψηλάντης ἐξέδιδε τὰς ἀναγκαῖας διαταγὰς. Ἐν Μεσολογγίῳ, ἔγραφεν, ἔπρεπε νὰ ἰδρυθῇ τοπικὴ διοίκησις ἀνεξάρτητος τῆς πελοποννησιακῆς, καὶ αὐτὸς ἦν ἔτοιμος νὰ ἀναλάβῃ τὴν προεδρείαν αὐτῆς, ἐκτελῶν εὐλαβῶς τὰς διαταγὰς τοῦ Ὑψηλάντου, ἀλλ' οὐδεμίαν παραδεχόμενος σύμπραξιν. Μεταχειρισθεῖς δὲ ἐπιδεξίως τὰ θερμὰ συστατικὰ γράμματα, ἅτινα εἶχε δώσει αὐτῷ ὁ φίλος του Μητροπολίτης Ἰγνάτιος ὁ ἐν Πίσῃ, κατώρθωσε νὰ μορφώσῃ κόμμα καὶ φήμην οὐ μόνον ὑπὲρ ἑαυτοῦ ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ ἐκείνου, ὅστις ἀσμένως θὰ ἀπεδέχετο προσφερομένην τὴν ἐκκλησιαστικὴν τῶν Ἑλλήνων ἀρχηγίαν. Συνεδέθη μετὰ τοῦ Ἀλεξίου Νούτσου, τοῦ ἀχαρακτηρίστου μέν, ἀλλὰ πανούργου καὶ ἐπιδεξίου ὑπηρέτου τοῦ Ἀλῆ Πασσᾶ, ὅστις εὕρισκετο τότε ἀκριβῶς ἐν Μεσολογγίῳ ἐκλιπαρῶν τὴν βοήθειαν τῶν Ἑλλήνων ὑπὲρ τοῦ κινδυνεύοντος αὐθέντου του, καὶ προσεπάθησε νὰ διατηρήσῃ τὴν μεταξὺ Ἀλβανῶν καὶ Ἑλλήνων ψευδῆ συμμαχίαν. Ἐξ ἐτέρου δὲ ἀνέπτυσσεν ἐπιμελῶς τὰς σχέσεις αὐτοῦ μετὰ τῶν στερεοελλαδιτῶν καὶ πελοποννησιῶν προκρίτων. Ἐξ Ἀχαΐας ἐπέμφθη αὐτῷ πάραυτα ἀπεσταλμένος ὁ Ῥηγόπουλος, πρὸς χαιρετισμόν. Ὅτε δὲ ἐφάνη ἐν τῷ πρὸ τῶν Πατρῶν, παρὰ τὸ Πριναρόκαστρον, στρατοπέδῳ τῶν προκρίτων τῆς Ἀχαΐας, ὑπεδέξαντο αὐτὸν μετὰ πολλῶν τιμῶν, καὶ ὁ Ζαΐμης προσήνεγκεν αὐτῷ λαμπρὸν ἵππον ὡς ξένιον δῶρον. Ἐκεῖσε ἀφίκοντο συγγρόνως, τὴν 19 Αὐγούστου, δύο διχκεκριμένοι φαναριῶται, Κωνσταντῖνος ὁ υἱὸς τοῦ Θεοδώρου Καρατζᾶ καὶ ὁ Θεόδωρος Νέγρης, οἵτινες ὑπετίθετο ὅτι ἤθελον ὑποστηρίξει τὴν πολιτικὴν τοῦ Μαυροκορδάτου. Ἀμφότεροι ἦσαν πολέμιοι τοῦ Ὑψηλάντου. Ὁ μὲν Καρατζᾶς ἠξίου νὰ ἐκλεχθῇ ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἡγεμὼν τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἀπέδιδεν εἰς τὰς σκευωρίας τοῦ Ὑψηλάντου τὴν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἀποκρουσιν τῆς τοιαύτης ἀξιώσεως· ὁ δὲ Νέγρης ἡσθάνετο ἑαυτὸν

προσθεβλημένον, διότι ὁ Ὑψηλάντης εἶχεν ἀρνηθῆ αὐτῷ τὴν ἐν Κρή-
τη ἀρχηγίαν, ἐπιτρέψας εἰς τὸν ῥῶσον Ἀφεντούλην τὴν διεύθυνσιν
τῆς κρητικῆς ἐπαναστάσεως. Ἦν δὲ οὗτος ἐκ τῶν Φαναριωτῶν, οἵ-
τινες πρῶτοι προσήνεγκον τὰς δυνάμεις αὐτῶν ὑπὲρ τοῦ ἐλληνικοῦ
ἀγῶνος. Προωρισμένος εἰς γραμματέα τῆς ἐν Παρισίοις ὀθωμανικῆς
πρεσβείας, ἔρριψε τὰ ἔγγραφα του εἰς τὴν θάλασσαν, ἅμα μαθὼν τὴν
ἐπανάστασιν, καὶ ἔσπευσεν ἀπὸ τοῦ Ἀπριλίου ἤδη εἰς τὴν Ἑλλά-
δα. Ὅτε δὲ ἀπέβη εἰς Σπέτσας, ὀλίγου δεῖν ἐφόρευεν αὐτὸν ὁ ἐλ-
ληνικὸς ὄχλος, ὑπολαβὼν τοῦρκον κατὰσκοπον τὸν μικρόσωμον ἐκεῖ-
νον κύριον, τὸν ἰσχυρὸν ὥς ἄτρακτον καὶ κατὰ τὸν συρμὸν ἐνδεδυμέ-
νον. Ἡ παρέμβασις τοῦ Ν. Βάμβα ἐσωσεν αὐτοῦ τὴν ζωὴν. Ὁ Νέ-
γρης ὑπερεῖχε πολὺ τοῦ ματαίου καὶ ἐπὶ γένει κομπάζοντος Κα-
ρατζᾶ, κατὰ τε τὴν ὀξυδέρκειαν καὶ τὴν πρακτικὴν δεξιότητα καὶ
ἱκανότητα· ἀλλ' ἀνῆσυχος φιλοδοξία παρήγεν αὐτὸν πολλάκις εἰς
βιαίας ἀποφάσεις καὶ εἰς σφάλματα, ἅτινα θὰ ἀπέφευγε βεβαίως
ἢ ἡρεμος τοῦ Μαυροκορδάτου περίσκεψις. Μετ' ἀνυπομονησίας προσε-
δόκων νῦν πάντες νὰ ἴδωσιν, ὅποιαν ἤθελον λάβει μορφήν αἱ σχέσεις
τοῦ Μαυροκορδάτου πρὸς τὸν Ὑψηλάντην καὶ τοὺς ὀπλαρχηγούς. Αἱ
ἐν Πριναροκάστρῳ γενόμεναι μεταξὺ τῆς φαναριωτικῆς τριανδρίας
διασκέψεις δὲν ἦσαν βεβαίως βοηθητικαὶ τῆς πρὸς τὸν Ὑψηλάντην
προσεγγίσεως. Τὴν 26 Αὐγούστου μετέβη ὁ Μαυροκορδάτος εἰς τὸ
ἐν Τρικόρφοις στρατοπεδαρχεῖον, οἱ δὲ ἄλλοι δύο Φαναριῶται ἀπέ-
μειναν εἰς Βυτιῖναν, ἀναμένοντες τὸ ἀποτέλεσμα τῆς συνεντεύξεως.
Αὐτόθι ἔτυχεν εὐκαιρίας ὁ Μαυροκορδάτος νὰ ἀσκήσῃ τὴν περὶ τοὺς
ἀνθρώπους ἐμπειρίαν αὐτοῦ καὶ τὴν καραδοκοῦσαν αὐτοῦ φρόνησιν.
Παρετήρησε τὰς ἀδυναμίας καὶ τὰ ἐλαττώματα τοῦ Ὑψηλάντου,
ἐσπούδασε τὴν μεταξὺ προκρίτων καὶ ὀπλαρχηγῶν ἀνακλαδουμένην
διχόνοιαν, ἀπέφυγεν ὅμως νὰ σχετισθῇ στενότερον μετὰ τῶν Πε-
λοποννησιῶν καὶ νὰ ἀντιπολιτευθῇ ἀμέσως ἡδη τὸν Ὑψηλάντην.

« Ἦκουε, » λέγει ὁ Φιλῆμων, « ἔβλεπεν, ἐστάθμιζεν, ἡδὺ καὶ μει-
λίχιον προσλαλῶν τοῖς πᾶσι καὶ περὶ πάντων ». Ἡ προσηγής καὶ
ἄβρᾶ αὕτη πολιτικὴ δὲν ἦτο βεβαίως κατάλληλος ὅπως προσελκύ-
σῃ τὴν συμπάθειαν τῶν κλεφτῶν καὶ τὴν ὑπόληψιν τοῦ Κολοκοτρῶ-
νου· ὑπὸ τὴν γλυκὺν μειδιῶσαν ἐκείνην μεσιτικὴν μορφήν ὠσφραΐ-

εἰς τὴν Γερουσίαν ὑπακοή. Τοιούτον ὅμως σφοδρὸν περιορισμὸν δὲν ἐνέκρινεν ὁ Νέγρης. Ἡ τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος συντακτικῆς, συνελθούσα περὶ τὰς ἀρχὰς Δεκεμβρίου ἐν Ἀμφίσση, ἐξέδωκε σειρὰν ψηφισμάτων, δι' ὧν ἡ Ἀνατολικὴ Ἑλλάς ἐτάσσετο ὡς ἀνεξάρτητον κράτος ἀπέναντι τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος, καὶ συνεχέετο οὕτω τὸ μέρος μετὰ τοῦ ὅλου. Ἀνεύθυνον τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος ἡγεμόνα διώρισε δωδεκαμελὲς ἐπιτροπὴν ὑπὸ τὸν πομπῶδη καὶ ἡχηρὸν τίτλον: « Ἀρειος Πάγος », εἰς ἣν ἀντίθετο πᾶσα ἡ πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ ἐξουσία, καὶ εἰδίδετο συνάμα ῥητῶς τὸ δικαίωμα τῆς ἐν ἀνάγκῃ ἀντιστάσεως κατὰ τῆς γενικῆς ἐθνικῆς συνελεύσεως τῶν Ἑλλήνων. Ὁ Ἀρειος Πάγος ὥφειλε νὰ παρακωλύσῃ τὴν εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ἑλλάδα εἰσέλασιν τουρκικῶν στρατευμάτων, καὶ ἐδικαιούτο νὰ συλλάβῃ καὶ καταδικάσῃ πάντα Ἑλληνα ὕποπτον εἰς τὸ μῖσός τοῦ κατὰ τοῦ τυράννου, καὶ εἰς τὴν ἀφοσίωσίν του πρὸς τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλλάδος », ὡς ἐπίσης καὶ νὰ ἀντιταχθῇ εἰς τὰς περὶ φόρων διατάξεις τῆς μελλούσης ἐθνικῆς ἀντιπροσωπείας. Ἀνεγράφετο δὲ προσέτι ὡς προσδοκωμένη ἡ ἐν ἀπωτέρῳ μέλλοντι συνένωσις τῶν τριῶν κατὰ μέρος κρατῶν τῆς Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Πελοποννήσου εἰς ἓν γενικὸν κράτος, ὅτε ἑθνικὴ Γερουσία ἔμελλε νὰ καταστή τὸ ἀνώτατον διοικητικὸν σῶμα, συμπράττον μετὰ συνταγματικοῦ βασιλέως ἐλευσομένου ἐξ Εὐρώπης.

Ὡς βλέπει τίς, παρὰ πᾶσαν θεωρητικὴν φαντασιοκοπίαν ὑπῆρχε καὶ ἡ τάσις πρὸς θεραπείαν τοῦ τοπικοῦ πατριωτισμοῦ τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος καὶ διαιωνίσιν τοῦ ἐθνικοῦ καταμερισμοῦ. Ὅπως δὲ τις καὶ ἂν θεωρήσῃ τὴν ἀντίθεσιν τῶν δύο νεογενῶν τοπικῶν ὀργανισμῶν, τοῦτο ἔχουσιν ἀμφοτέρω κοινόν, ὅτι πολιτικοὶ ἄνδρες ἀνελάμβανον τὴν διεύθυνσιν στρατιωτικῶν πραγμάτων, καὶ προσεδάλλετο σκληρῶς, εἰ καὶ ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς προσωρινότητος, ἡ αὐθεντεία τῶν ὀπληρχηγῶν καὶ τοῦ Ὑψηλάντου. Ἡ ἐκ τούτου δὲ ἀναγκαιῶς ἐπομένῃ διχوستασία μετὰ τοῦ ἀρχιστρατήγου καὶ τοῦ Μαυροκορδάτου κατεδηλώθη ἀμέσως διὰ πικρῶν καὶ προκλητικῶν ἐπιστολῶν. Ὁ Μαυροκορδάτος κατεμέμφετο τοῦ Ὑψηλάντου τὴν ἀδυναμίαν αὐτοῦ καὶ τὴν ἑλλειψὶν αὐτοβοουλίας· γράφων δὲ πρὸς αὐτόν, ὅτι τὸ σύστημα τῶν ὀπαδῶν του ἦν ἀπάτη, ψεύδος καὶ σφαγή,

διέδωκε συγχρόνως ἐπιστολάς τινας διακεκριμένων ἐν τῇ ἄλλοδαπῇ Ἑλλήνων, ἐν αἷς οὗτοι ἐξέφραζον ἐντόνως τὴν ἀγανάκτησιν αὐτῶν κατὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου, καὶ ἐξεμεταλλεύθη οὕτω τὴν ἀποτυχίαν τῆς κατὰ τὰς Ἰγερμονείας ἐπαναστάσεως.

Αἱ βίαιαι τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ ἀντιπράξεις, εἰς ἃς ἔβλεπεν ἑαυτὸν ἐκτεθειμένον ὁ Ὑψηλάντης, ἡ δραστήριος αὐτῶν ἐνέργεια, ἣτις ἀπεξένου ἤδη αὐτοῦ καὶ τὴν Στερεάν, ἀφοῦ οἱ πρόκριτοι τοῦ εἶχον ἀποξενώσει τὴν Πελοπόννησον, ταῦτα πάντα ἔπρεπε νὰ ἐξοτρύνωσι τὸν ἀρχιστράτηγον εἰς ταχέα καὶ τολμηρὰ μέτρα, πρὸς ἀνάκτησιν τῆς ἀπολεσθείσης αὐτοῦ ὑπολήψεως. Ἀλλ' ὁ ἀγαθὸς τὴν γνώμην καὶ χρηστὸς τὸ φρόνημα ἐκεῖνος ἀνὴρ εἶχε τοσοῦτον βαθέως μισήσει, κατὰ τοὺς ὀλίγους μῆνας τῆς ἐν Ἑλλάδι διαμονῆς αὐτοῦ, τὸν φατριασμὸν καὶ τὰς πολιτικὰς ἔριδας, ὥστε, καίτοι κινδυνεύων νὰ ὑποσκάψῃ τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ θέσιν, διετέλει ἀπρακτῶν, καὶ προσέβλεπεν ἡρεμὸς τοὺς ἄλλους, λαμβάνοντας τὴν πολιτικὴν πρωτοβουλίαν καὶ ἀσφαλιζομένους τὴν εὐνοίαν τοῦ λαοῦ. Τὸ μόνον δέ, ὅπερ κατῴρθησε νὰ ἀποφασίσῃ, ἦν ἡ ἐκλογή τοῦ Ἀργούς ὡς ἑδρας τῆς ἐθνικῆς τῶν Ἑλλήνων συνελεύσεως, ἀντὶ τῆς νοσώδους καὶ πλήρους λοιμωδῶν μiasmátων Τριπόλεως. Ἐν τούτοις μεθ' ὅλας αὐτοῦ τὰς ἐπανειλημμένας προσκλήσεις, βραδεῖς μόλις καὶ ὀκνοῦντες συνήλθον ἐκεῖσε οἱ Ἑλληγες πληρεξούσιοι. Οἱ πρόκριτοι τῆς Ἀχαΐας δὲν προσήλθον, ἀναμένοντες τὸν Μαυροκορδάτον καὶ τὸν Νέγγριν. Οὗτοι ὅμως καθυστέρουν, ἀσχολούμενοι ἔτι περὶ τὴν διεύθυνσιν τῶν ἐκλογῶν τῶν πληρεξουσίων, αἵτινες κατὰ τοὺς νέους πολιτικούς ὀργανισμοὺς ἔπρεπε νὰ γείνωσιν ὑπὸ τῆς Γερουσίας καὶ τοῦ Ἀρείου Πάγου. Ταραχὴ μεγάλη ἐγένετο περὶ τούτου παρὰ τοῖς ἐν Ἀργεὶ συνηγμένοις, οἱ δὲ Πελοποννήσιοι ὀπλαρχηγοὶ καὶ οἱ τῆς Ἰδρας πρόκριτοι κατεμέμφοντο τῶν βραδυνόντων, καὶ παρώρμησαν τὸν Ὑψηλάντην νὰ διατάξῃ τὴν

14 Δεκεμβρίου εἰδὸς τι τελετῆς κοινοβουλευτικῶν ἐναρχτηρίων ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου, καί τοι βεβαίως διελογίζετο οὗτος καθ' ἑαυτὸν, ὅτι χωρὶς τῶν πληρεξουσίων τῆς Στερεᾶς καὶ τῆς Ἀχαΐας μόνον περὶ κωμικοῦ τινος κολοβοῦ κοινοβουλίου ἡδύνατο νὰ γείνη λόγος. Ὁ Βάμβας ἐξεφώνησε τὸν ἐναρχτήριον, ἐν ᾧ ὑπέδειξεν, ὅτι τὰς μέχρι τοῦδε διοργανωτικὰς πολιτικὰς ἐργασίας εἶχε ματαιώσει ὁ

πόλεμος καὶ ἡ ἀναρχία, εἶτα δὲ ὠρκίσθησαν οἱ παρεστῶτες πίστιν εἰς τὴν πατρίδα. Εὐθὺς ὁμῶς μετὰ ταῦτα ἀφίκετο ὁ Νέγρης μετὰ τῶν προκρίτων τῆς Ἀχαΐας καὶ τῶν πληρεξουσίων τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος, καὶ ὁ Μαυροκορδάτος μετὰ τῶν ἐκ τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος. Ἡ σύγκρουσις οὕτω παρίστατο ἄφευκτος. Οἱ νησιῶται, διατεθειμένοι τέως ὑπὲρ τοῦ Ὑψηλάντου, ἤρξαντο κλίνοντες ὑπὲρ τῶν προκρίτων, παρ' οἷς κυριώτατα ἐξεπροσωποῦντο ἡ πολιτικὴ πείρα καὶ ἡ παιδεία, ὁ δὲ λésθιος Βενιαμὶν ἐτύρβαζε φωνάζων πανταχοῦ, « ὅτι ἵνα ἡσυχάσῃ ἡ πατρίς καὶ προκύβῃ ὁ ἄγών, ἔπρεπε νὰ ἐξορισθῇ ὁ Ὑψηλάντης καὶ νὰ ἀπαγχονισθῇ ὁ Βάμβας ». Καὶ ἡδύνατο μὲν πάντοτε βεβαίως, ἐν περιπτώσει αἱματηρᾶς συγκρούσεως, νὰ κλίνη ἡ πλάστιγξ ὑπὲρ τοῦ ἀρχιστρατήγου καὶ τῶν ὀπλαρχηγῶν· ἀλλ' ὁ Ὑψηλάντης, βαρυνθεὶς τὰς ἀδιακόπους φατριαστικὰς ἐριδας, ὑπεχώρησεν ἐκὼν εἰς τοὺς ἐναντίους του, καὶ μετέβη εἰς τὸ πρὸ τῆς Κορίνθου στρατόπεδον, ὅπου ἠκολούθησεν αὐτῷ ὁ Κολοκοτρώνης· οὕτω δὲ ἡ πολιτικὴ μερίς ἔμεινεν ἐπικρατοῦσα ἐν τῇ συνελύσει τοῦ Ἄργους Ἀπεφάσισται τότε νὰ ἰδρῦσῃ καὶ ἐν Πελοποννήσῳ Γερουσίαν κατὰ μίμησιν τῶν ὑπὸ τοῦ Μαυροκορδάτου καὶ τοῦ Νέγρη ἐν τῇ Στερεᾷ συνεστημένων κυβερνήσεων. Ἐδόθη δὲ αὐτῇ ἡ ἐξουσία τοῦ ἐλέγχου τῶν στρατιωτικῶν καὶ οἰκονομικῶν μέσων τῆς Πελοποννήσου καὶ τὸ δικαίωμα τῆς ἐκλογῆς τῶν πληρεξουσίων, οἵτινες ἔμελλον νὰ ἀντιπροσωπεύωσι τὴν Πελοπόννησον ἐν τῇ ἐθνικῇ συνελύσει. Ἡ στρατιωτικὴ μερίς, ἣτις προκειμένου περὶ συντακτικῶν ἐργασιῶν, ἠναγκάζετο νὰ καθομολογῇ τὴν παντελῆ αὐτῆς ἄγνοιαν, οὐδεμίαν ἐξήνεγκεν ἀντίρρησην. Ἐντὸς ὀλίγου μάλιστα ἐξέφυγεν ὅλως τῆς κλεφτικῆς ἐπιδράσεως ἡ ἐθνικὴ συνέλευσις. Ἐπειδὴ οἱ ἐκ Ναυπλίου ἐλθόντες καὶ πληροῦντες τὰς ὁδοὺς τοῦ Ἄργους ὀπλοφόροι ἐκώλυον καὶ ἐτάραττον πᾶσαν εἰρηνικὴν καὶ εὐταχτον ἐνέργειαν, μετέβη ἡ Συνέλευσις τὴν 1 Ἰανουαρίου τοῦ 1822 εἰς τὴν παρὰ τὸν Σαρωνικὸν κόλπον κειμένην Πιάδαν, βορειοδυτικῶς τῆς θέσεως τῆς παλαιᾶς Ἐπιδαύρου, ὅπου μακρὰν τοῦ πολεμικοῦ ταραχοῦ ὑπῆρχε συνάμα καὶ ἀσφάλεια κατ' ἐνδεχομένου πραξικοπήματος τῆς στρατιωτικῆς μερίδος. Ἐν τῷ μικρῷ καὶ νοσῶδι ἐκείνῳ χωρίῳ, ὅπου οὐδ' οἰκήματα ὑπῆρχον ἵνα καταλύσωσιν οἱ πληρεξούσιοι, συνήλθεν ἡ ἐθνικὴ συνέ-

λευσις. Ἀπεκάλεσεν ἑαυτὴν α *Συνέλευσις* τῆς Ἑπιδαύρου,» συμφώνως πρὸς τὸ παραδεδεγμένον ἔθος τῆς διὰ μεγάλων ὀνομάτων ἱστορικῆς ἐπιδείξεως, ἣν δὲ λίαν ἀτάκτως καὶ ποικίλως συντεθειμένη. Περὶ ἐκπροσωπήσεως τοῦ λαοῦ κατὰ τὴν στενὴν τῆς λέξεως σημασίαν οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ γείνῃ λόγος, διότι οἱ προὔχοντες εἶχον στερήσει τὸν λαὸν τοῦ ἐκλογικοῦ δικαιώματος, ἰδιοποιηθέντες ὡς φυσικώτατον καὶ ἄφ' ἑαυτοῦ ἐννοούμενον πρᾶγμα τὸ δικαίωμα τοῦ διορισμοῦ τῶν πληρεξουσίων. Ἡ Πελοπόννησος καὶ ἡ Δυτικὴ Ἑλλάς ἀντεπροσωπεύοντο σχετικῶς δι' ὀλίγων, 20 μολὶς πληρεξουσίων· διὰ πλειόνων δὲ, 26 τὸν ἀριθμόν, ἐξεπροσωπεῖτο ἡ ἐγγὺς κειμένη Ἀνατολικὴ Ἑλλάς, καὶ ἐκ τῶν νήσων μόναι ἡ Ὑδρα, αἱ Σπέτσαι, τὰ Ψαρά, ἡ Κάσος καὶ ἡ Σκόπελος εἶχον στείλει ἀντιπροσώπους. Ἡ διεύθυνσις τῶν συζητήσεων ἀνετέθη εἰς τὸν Μαυροκορδάτον, ὅστις ἔδρεπε νῦν τοὺς καρπούς τῶν σφαλμάτων τοῦ Ὑψηλάντου. Ὁ ἰταλὸς Γαλλίνης, ὁ Νέγρης, καὶ πάντες οἱ εὐρωπαϊκῶς μεμορφωμένοι Ἕλληνες ὑπεστήριζον τὸν Πρόεδρον· ἐκμηδενισθέντος δὲ τοῦ Ὑψηλάντου καὶ τῶν Φιλικῶν, οὐδεμία ὑπῆρχεν ἀντιπολίτευσις. Μετὰ τὴν ψήφισιν τοῦ ἐσωτερικοῦ κανονισμοῦ, ἐξέδωκεν ἡ Ἐθνοσυνέλευσις τὴν 13 Ἰανουαρίου πανηγυρικὸν κήρυγμα περὶ ἀνεξαρτησίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, εἴτα δὲ ἀμέσως ἐγένετο δεκτὸν ὁμοφώνως τὸ σχέδιον, ὅπερ εἶχε παρασκευάσει ἡ ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Μαυροκορδάτου συντακτικὴ Ἐπιτροπὴ.

Ἐν 7 τμήμασι, 10 κεφαλαίοις καὶ 107 παραγράφοις, τὸ προσωρινὸν πολίτευμα τῆς Ἐπιδαύρου (1) ἐκήρυσσεν ἐπικρατοῦσαν θρησκείαν τὴν ἀνατολικὴν ὀρθόδοξον, συνάμα ὅμως καὶ ἀνοχὴν πάσης ἄλλης θρησκείας. Μωαμεθανοὶ καὶ Ἰουδαῖοι ἀπεκλείοντο τῶν δημοσίων δικαιοματίων. Εὐχαρίστως δὲ τις ἀναγνωρίζει τὴν ἐπιρροὴν φιланθρώπων καὶ πεφωτισμένων φρονημάτων ἐν τοῖς περὶ καταλύσεως τῆς δουλείας καὶ τῶν βασάνων ὀρισμοῖς. Εἰς τοὺς Ἕλληνας ἡσφαλίζετο ἰσότης ἐνώπιον τοῦ Νόμου καὶ τὸ δικαίωμα τῆς ἐπὶ ἐγγυήσει ἀποφυλακίσεως, οὐδεὶς δὲ ἠδύνατο νὰ φυλακισθῇ, χωρὶς νὰ γνωστοποιηθῇ αὐτῷ ἐντὸς 24 ὥρων ἡ τῆς φυλακίσεως αἰτία, καὶ

(1) Α. Μάμουκα, τὰ κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος, 1834. Τομ. Β'.

νὰ εἰσαχθῇ εἰς δίκην ἐντὸς τριῶν ἡμερῶν. Ὡς πρὸς τὸ ἐμπορικὸν δίκαιον ἐκηρύσσεται ἰσχύων ὁ γαλλικὸς ἐμπορικὸς Κώδῃξ, κατὰ τὰ λοιπὰ δὲ ἢ ἐκ τῶν Βασιλικῶν συλλογῇ τοῦ Ἀρμενοπούλου. Ἡ ἐλευθερία τοῦ τύπου ὑπεβάλλετο εἰς τινὰς μόνον περιορισμούς, ἀπαγορεύοντας τὰς ἀσεβεῖς προσβολὰς κατὰ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, τὰ εἰς τὴν δημοσίαν ἠθικὴν ἀντιβαίνοντα, καὶ τὰς χυδαίας προσωπικὰς ὕβρεις. Πᾶς δὲ Ἑλλήν, χωρὶς διακρίσεως τάξεως ἢ περιουσίας, ἐκηρύσσεται ἐκλέξιμος. Ἐπὶ τοῦ ζητήματος, τί τῶν ἐν τῇ τριάδι τοῦ Ἀριστοτέλους περιεχομένων εἰδῶν πολιτείας ἦν προτιμητέον, ἢ δημοκρατία, ἢ ἀριστοκρατία ἢ ἡ μοναρχία, ἢ πλειονοψηφία τῆς συντακτικῆς ἐπιτροπῆς, ὁμοφώνους ἔχουσα τὰς διαθέσεις τοῦ ἔθνους, ἔκλινε πρὸς τὴν μοναρχίαν. Κατ' αὐτὴν δὲ τὴν ἀποτυχίαν τοῦ Ὑψηλάντου εἶχε καταδειχθῇ πόσον δημοτικὴ ἦτο ἡ τῆς βασιλείας ἔννοια ἐν Ἑλλάδι, καὶ πόσον τότε, ὡς καὶ βραδύτερον ἐν ἄλλοις κρίσιμοις καιροῖς, ἐκ τῆς ἐλεύσεως ἡγεμόνος προσεδόκα πᾶν ἀγαθὸν ἢ ζωντὰ τοῦ λαοῦ φαντασία. « Πότε θὰ μᾶς ἔλθῃ ὁ ἀφέντης » ; ἡρώτων κατὰ τὸ 1821, ὡς καὶ κατὰ τὸ 1863, ἀπὸ ἄκρου εἰς ἄκρον τῆς Ἑλλάδος. Ἄν μὲν ἀπεφάσιζον ὑπὲρ τῆς δημοκρατίας, ὑπῆρχε φόβος, ὅτι ἤθελον μεγάλως σκανδαλισθῇ οἱ εὐρωπαῖοι μονάρχαι, καὶ ὁ ἑλληνικὸς ἀγὼν ἤθελεν ἐκληφθῇ καρθοναρισμοῦ ἀπόζων· ἂν δὲ πάλιν ἐξέλεγον τὴν ἀριστοκρατίαν, διηγωνίζοντο αἱ φαστριστικαὶ ἐριδὲς καὶ ὁ κομματισμὸς, ὅστις εἶχεν ἤδη σπουδαίως ἀνακλαδωθῇ κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ ὑπὲρ ἐλευθερίας πολέμου. Ἀρ' ἐτέρου ὁμως ἔλειπεν ἐξέχον ἐν Ἑλλάδι πρόσωπον, δυνάμενον νὰ κάμψῃ πρὸ αὐτοῦ τὴν ὑπερηφάνειαν καὶ τὸν φθόνον τῶν προκρίτων, τῶν ὀπλαρχηγῶν καὶ τῶν κληρικῶν.

Ὁ μὲν Ὑψηλάντης δὲν ἐλογίζετο ἤδη πλέον μετὰ τῶν ζώντων, ὁ δὲ Μαυροκορδάτος ὀλίγον ἐνέπνεεν εἰς τοὺς στρατιωτικοὺς σεβασμόν, καὶ ἐξ ἐτέρου ἐλαχίστη ἡδύνατο νὰ ὑπάρχῃ τότε ἀσφαλὲς προσδοκία, ὅτι ξένος τις ἡγεμὼν ἤθελεν εὐρεθῇ πρόθυμος νὰ δεχθῇ τὸ ἑλληνικὸν στέμμα. Ἐνεκα τούτου ἀπεφασίσθη νὰ διαμορφωθῇ οὕτω τὸ πολίτευμα, ὥστε νὰ ὑπάρχῃ ἐν αὐτῷ πάντοτε κενὴ θέσις διὰ μέλλοντα μονάρχην, νὰ ἀφεθῇ δὲ ἐν τούτοις ἐκκρεμὲς τὸ προσωπικὸν ζήτημα, καὶ νὰ σχηματισθῇ μόνον προσωρινὴ Κυβέρ-

νησις. Ἄλλ' ὑπῆρχε πάντοτε φόβος, ὅτι ἡ προσωρινότης ἤθελεν εἶναι σύμφωνος πρὸς τὰς ἐπιθυμίας τῶν δημοκρατικῶν καὶ ὀλιγαρχικῶν. Κατ' αὐτὴν δὲ τὴν ἰσοστάθμισιν καὶ τὸν ἔλεγχον τῶν δημοσίων ἐξουσιῶν ἐφάνη κρατοῦσα ἡ δημοκρατικὴ ζηλοτυπία. Ὁ « Ὁργανικός Νόμος » ἀνεγνώριζε δύο ἐξουσίας, τὴν ἐκτελεστικὴν καὶ βουλευτικὴν, ὧν ἦσαν ἀκριβῶς διακεχωρισμένα καὶ ἀμοιβαίως περιοριζόμενα τὰ δικαιώματα. Τὴν ἐκτελεστικὴν ἀπετέλουν πέντε μέλη, τὴν δὲ βουλευτικὴν ἐβδομήκοντα ἀντιπρόσωποι τῶν κατ' ἰδίαν ἐπαρχιῶν. Καὶ εἰς μὲν τὴν ἐκτελεστικὴν ἀπέκειτο ἡ γενικὴ τῆς διοικήσεως διεύθυνσις, ὁ διορισμὸς τῶν Ὑπουργῶν, ὁ ὀργανισμὸς τοῦ στόλου καὶ τοῦ στρατοῦ, καὶ μιᾶς ψήφου δικαίωμα κατὰ τὴν ψήφισιν τῶν Νόμων, εἰς τὴν βουλευτικὴν δὲ τὸ δικαίωμα τῆς ἐπεξεργασίας τοῦ ἀπολογισμοῦ καὶ προϋπολογισμοῦ, τὸ τῆς ἐπιβολῆς τῶν φόρων, καὶ τὸ τῆς προτάσεως καὶ ἀπορρίψεως τῶν Νόμων. Ἀμφότεραι αἱ ἐξουσίαι εἶχον κοινὴν τὴν ἐπὶ ἓν μόνον ἔτος διάρκειαν αὐτῶν. Τὸ βραχύδιον δὲ τοῦτο ἦν συνέπεια τοῦ παρὰ τοῖς φιλοδόξοις προκρίτοις ἐπικρατοῦντος φόβου, μὴ χρονίζον θεμελιωθῇ τὸ κράτος ἀντιζήλου τινος. Ὁ ὀλιγαρχικὸς φθόνος εἰργάζετο οὕτω εἰς ὄφελος τῆς δημοκρατίας, καὶ ἀναγκαῖον ἐκρίνετο νὰ υποβάλληται πᾶσα ὑπόθεσις κατὰ μικρὰ διαλείμματα εἰς τὴν ἀπόφασιν τοῦ λαοῦ, ἔστω καὶ πρὸς τὸ θεαθῆναι μόνον. Ὡς πρὸς τὸ οἰκονομικὸν ζήτημα, ἐγένετο κακίστη ἀρχή, ψηφισθείσης εὐθὺς κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος ἐξαιρέσεως τοῦ τακτικοῦ προϋπολογισμοῦ, καὶ ἀνατεθέντος εἰς τὸ βουλευτικὸν τοῦ καθήκοντος τῆς ἐξευρέσεως τῶν ἀναγκαίων χρημάτων χωρὶς προϋπολογισμοῦ. Διὰ τούτου δὲ ἀπεδεικνύετο ἐκ τῶν προτέρων ἡ ἰδέα ξένου δανείου καὶ τὸ δυνατόν τῆς ὑποθηκεύσεως τῶν ἐθνικῶν κτημάτων. Περὶ οἰκονομικῆς εὐθύνης τῶν δημοτικῶν ἀρχῶν, αἵτινες διεχειρίζοντο τὰ δημόσια χρήματα, οὐδὲ λόγος ἐγίνετο, εἰς τὴν λύσιν δὲ ἄλλης ὑστέρας ἐθνικῆς συνελεύσεως ἀφίνετο τὸ βαρύτατον ζήτημα τῆς διοικήσεως καὶ καλλιέργειας τῶν πολυπληθῶν τουρκικῶν δημοσίων καὶ ἰδιωτικῶν κτημάτων, ἅτινα εἶχον ἤδη καταστῇ ἐθνικὴ ἰδιοκτησία. Καθόλου δ' εἰπεῖν κατεσκευάσθη λαμπρόν τι μᾶλλον καὶ ἐνάεριον διὰ θεωριῶν οἰκοδόμημα ἢ χρήσιμον καὶ πρακτικὸν οἶκημα, ὃ δὲ Νόμος τῆς Ἐπιδιόρου ἐσκόπει νὰ προξενήσῃ ἐντύπωσιν ἐν Εὐρώ-

πη μᾶλλον ἢ νὰ φέρῃ πρακτικὸν ἐν Ἑλλάδι ἀποτέλεσμα. Αἱ τρεῖς τοπικαὶ κυβερνήσεις τῆς Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Πελοποννήσου εἶχον ἤδη προλάβει τὴν αὐθεντικὴν ἐνέργειαν τῶν κεντρικῶν ἀρχῶν, τὸ δὲ δικαίωμα τῆς κατὰ τῆς Κυβερνήσεως ἀντιστάσεως, ὅπερ ὁ Νέγρης εἶχε θεσπίσει διὰ τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα, ἐξησκήθη πράγματι ἐν Πελοποννήσῳ μετὰ τὴν ψήφισιν τοῦ Νόμου τῆς Ἐπιδαύρου, διότι ἡ Γερουσία ἤρξατο διοχετεύουσα εἰς τὰ ἴδια αὐτῆς βαλάντια τὰς χρηματικὰς εἰσπράξεις, καὶ ἀντιστρατευομένη ἐν φορολογικοῖς ζητήμασιν εἰς τὰς διατάξεις τῆς νέας Κυβερνήσεως. Πρόεδρος τοῦ ἐκτελεστικοῦ ἐξελέχθη ὁ Μαυροκορδάτος, οὗτος δὲ διώρισεν ὑπουργεῖον, ὅπερ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς περιλαμβάνον τὸ ἄνθος τῆς τότε ἑλληνικῆς νοημοσύνης· ὁ Νέγρης ἀνέλαβε τὰ Ἐξωτερικά, ὁ Κωλέττης τὰ Στρατιωτικά, ὁ Μεταξᾶς τὰ Ἐσωτερικά, ὁ Θεοτόκης τὴν Δικαιοσύνην, ὁ Βούλγαρης τὰ Ναυτικά, καὶ ὁ Νοταρᾶς τὰ Οἰκονομικά. Εἰς τὸν Ὑψηλάντην ἐδόθη ὡς ἄρτος ἐλέους ἡ προεδρεία τοῦ Βουλευτικοῦ· ἐδέησε δὲ νὰ καταπύῃ οὗτος καὶ τὸ πικρὸν καταπότιον τῆς ὑπὸ τῆς Συνελεύσεως πανηγυρικῆς καταργήσεως τῶν συμβόλων καὶ τῶν χρωμάτων τῆς Ἐταιρίας, καὶ τῆς ἐπισήμου οὕτως εἰπεῖν ἀποδοκιμάσεως τοῦ ἀδελφοῦ του καὶ τῶν ῥωσικῶν τάσεων τοῦ μυστικοῦ ἐκείνου δεσμοῦ. Ἀντὶ τοῦ Φοίνικος καὶ τοῦ μέλανος χρώματος, ἅτινα, μᾶτην ἀντιστρατεύμενος, ἀνεστήλωσεν ἔτι ἅπαξ τότε ὁ Ὑψηλάντης, παρεδέξατο ἡ Συνέλευσις ὡς ἐθνόσημον τὴν γλαῦκα τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τὴν κυανόλευκον σημαίαν. Τὴν 28 Ἰανουαρίου ἐκήρυξεν ὁ Μαυροκορδάτος τὴν λήξιν τῶν συζητήσεων, ἡ δὲ Κυβέρνησις μετένεγκε τὴν ἔδραν αὐτῆς εἰς Κόρινθον, ἣτις μέχρι ἀλώσεως τῶν Ἀθηνῶν εἶχεν ἐκλεχθῇ ὡς ἑλληνικὴ πρωτεύουσα. Τὴν προτεραίαν τῆς διαλύσεως αὐτῆς ἐξέδωκεν ἡ Συνέλευσις, κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς βορείου Ἀμερικῆς, προκήρυξιν δικαιολογοῦσαν τὴν ἐπανάστασιν, δηλοῦσαν ὅτι ἡ νέα Κυβέρνησις ἦν ἡ μόνη νόμιμος καὶ ἐθνικὴ, καὶ προτρέπουσα εἰς ὁμόνοιαν. «Ὁ κατὰ τῶν Τούρκων πόλεμος ἡμῶν» ἔλεγεν αὕτη, «μακρὰν τοῦ νὰ στηρίζεται εἰς ἀρχὰς τινὰς δημαγωγικὰς καὶ στασιώδεις ἢ ἰδιωφελεῖς μέρους τινος τοῦ σύμπαντος ἑλληνικοῦ ἔθνους σκοπούς, εἶνε πόλεμος ἐθνικός. . . τοῦ ὁποίου μόνη αἰτία εἶνε ἡ ἀνάγκη τῶν δι-

καίῳ τῆς προσωπικῆς ἡμῶν ἐλευθερίας, τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τῆς τιμῆς ».

Ἐνῷ οἱ Ἕλληνες ἐχρησιμοποιοῦν τὴν νεαρὰν αὐτῶν ἐλευθερίαν ἀσκούμενοι εἰς συνταγματικά θεματογραφήματα καὶ ἡχηρὰς ῥητορικὰς ἀτκήσεις, ἐλάμβανεν ἡ Πύλη δραστήρια μέτρα, εἰς θριαμβευτικὴν ἐγκαίνισιν τῆς ἐκστρατείας τοῦ νέου ἔτους. Σπουδαιότατον δὲ γεγονός διὰ τὰς κατὰ τῆς Ἑλλάδος στρατιωτικὰς ἐνεργείας ἐπῆλθεν εἰς ἐπίκαιρον βοήθειαν τῶν σχεδίων τοῦ νέου ἐπὶ τῶν στρατιωτικῶν ὑπουργῶν τῆς Πύλης Μωχαμέτ Σαδίκ Ἡρένδη. Κατὰ τὰς ἀρχὰς Φεβρουαρίου τοῦ 1822 ἠλώθησαν τὰ Ἰωάννινα καὶ κατεβλήθη ὁ γηραιὸς λέων Ἀλῆ Πασσᾶς. Τὸ ἐκεῖ πολιορκητικὸν σῶμα ἦν οὕτως ἐλεύθερον, ἔμπειρος δὲ στρατάρχης καὶ στρατὸς ἐπιλεκτός εἶχον καταστῆ διαθέσιμοι. Εἰς τὸν νικητὴν τῶν Ἰωαννίνων Χουρσίτ Πασσᾶν ἀνετέθη ἡ ἀνωτάτη ἀρχηγία τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, καὶ ἠλπίζετο, ὅτι ἡ δραστηριότης αὐτοῦ καὶ τὸ ἄκαμπτον ἤθελον καταβάλει καὶ ἀποπνίξει εἰς αἷμα τὴν ἐπανάστασιν. Ἐκέντριζε δὲ πρὸς τούτοις τὸν στρατηλάτην πάθος προσωπικόν, καὶ ἐπιθυμία ἐκδικήσεως ἐπὶ τῇ διαρπαγῇ τῶν θησαυρῶν καὶ τοῦ χαρεμίου του. Ὡστε ὁ Μαυροκορδάτος εἶχεν ἀληθῶς κάλλιστα χρησιμοποίησει τὸν καιρὸν, ὅπως προικίσῃ διὰ συντάγματος τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα· διότι ἀφ' ἧς στιγμῆς δὲν ἀπησχόλει πλέον ὁ Ἀλῆ Πασσᾶς τὰς πολεμικὰς δυνάμεις τῶν Τούρκων, τὸ δυτικὸν τῆς Σταρεᾶς μέρος ἦν τὸ μᾶλλον εἰς κινδύνους ἐκτεθειμένον, καὶ πᾶσαι αἱ συνταγματικαὶ ἐργασίαι καὶ συζητήσεις κατέπαυσαν, ὡς προσβλέπετο, ὑπὸ τῶν ὅπλων τὸν κρότον. Ὁ Χουρσίτ ἐσκόπει κατὰ τὸ σχέδιον αὐτοῦ νὰ ἐπιδράμῃ τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα, προχωρῶν παραλίως ἀπὸ τῶν φρουρίων, ἅτινα κατεῖχεν ἐν τῷ κόλπῳ τῆς Ἀρτῆς, εἰς τὴν Αἰτωλίαν καὶ Ἀκαρνανίαν διὰ τῶν πόρων τοῦ Μακρυνόρους, νὰ ὑποτάξῃ πᾶσαν τὴν μέχρι τοῦ κόλπου τῆς Ναυπάκτου χώραν, καὶ νὰ διαβῇ παρὰ τὸ Ῥίον εἰς Πελοπόννησον, ἐνῷ συγχρόνως ἕτερος ἐξ ἐπιλεκτῶν στρατὸς ἤθελεν εἰσβάλει ἀπὸ τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος εἰς Πελοπόννησον διὰ τοῦ Ἰσθμοῦ. Ἀμφότεροι οὗτοι οἱ στρατοὶ ἤθελον τότε ἐνωθῇ, ὅπως καταπνίξωσι τὴν ἐπανάστασιν ἐν τῇ κοιτίδι αὐτῆς καὶ ἐκδικήσωσι τὴν ἄλωσιν τῆς Τριπόλεως. Ὁ Χουρσίτ προσεδόκx ἐν πρώτοις πολὺ

ἀπὸ τῆς συμπράξεως τοῦ στόλου, ὅστις ἔμελλε νὰ μεταγάγῃ τὸν δυτικὸν στρατὸν ἀπὸ τοῦ Ῥίου εἰς Πελοπόννησον, νὰ φορολογήσῃ τὰς Πάτρας καὶ τὸ Ναύπλιον, καὶ πρὸ παντὸς νὰ καταστρέψῃ προσβάλλων τὴν κατὰ θάλασσαν ἀμυντικὴν τῆς Ἑλλάδος δύναμιν, τὸν στόλον τῶν τριῶν ἀδελφῶν νήσων. Τὴν πεποιθήσιν τοῦ τούρκου στρατάρχου καὶ τοῦ Διδανίου συνεμερίζετο καὶ ἡ εὐρωπαϊκὴ διπλωματία. Ὁ πρίγκιψ Μέντερνιχ εἶχεν ἤδη ἀπὸ τοῦ Δεκεμβρίου διαβιβάσει εἰς τὴν Πύλῃν τὴν καλὴν συμβουλὴν, νὰ στείλῃ εἰς Πελοπόννησον πάντας αὐτῆς τοὺς στρατοὺς, καὶ ἐμποδίσῃ τὴν ἐκεῖ ἐπανάστασιν νὰ μεταβληθῇ εἰς σπουδαῖον γεγονός (*grande affaire*). νῦν δὲ ἀνήγγελλε μετὰ θριάμβου ἡ αὐστριακὴ διπλωματία, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἀπώλυντο, καὶ ὅτι ἡ ἔκθασις τοῦ πολέμου δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ ᾔνε ἀμφίβολος. Οἱ πρόσκοποι τοῦ τουρκικοῦ στόλου, ἀπὸ τοῦ Φεβρουαρίου ἤδη προαποπλεύσαντες εἰς Πελοπόννησον, εἰσήγαγον τροφὰς εἰς τὴν Μεθώνην καὶ ἐνίσχυσαν τὴν φρουρὰν τῶν Πατρῶν· προσβλήθέντες ὅμως τολμηρῶς παρὰ τὰς Πάτρας ὑπὸ τῶν στόλων τῶν τριῶν νήσων, ἀπεσύρθησαν εἰς Ζάκυνθον καὶ Ἀλεξάνδρειαν. Τότε, ἐγγὺς αὐτῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐδόθη εὐκαιρία εὐκόλου θριάμβου εἰς τὸν διοικοῦντα τὸ πολὺ τοῦ τουρκικοῦ στόλου Καπουδὰν Πασσὰν Καρὰ Ἀλῆν. Ὁ Ὑψηλάντης, μεθ' ὅλα τὰ παθήματα τοῦ παρελθόντος ἔτους, ἔσχε τὴν ἀφροσύνην νὰ παροτρύνῃ τοὺς Σαμίους εἰς ἀπόθασιν ἐπὶ τῆς Χίου. Ἐδῶκε δὲ εἰς τὸν χιὼν ἔμπορον Ῥάλλην τὴν πληρεξουσιότητα νὰ ἐπιχειρήσῃ, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Σαμίων Λυκούργου, ἐκστρατείαν εἰς τὴν νήσον ἐκεῖνην. Προσεπάθησε μὲν βραδύτερον νὰ καλύψῃ τὴν εὐθύνην αὐτοῦ, καὶ προβλέπων ὀρθῶς, ὅτι ἡ χιακὴ αὕτη ἐπιχειρήσεις δὲν ἤθελεν ἀρκούντως ὑποστηριχθῇ ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως, ἔγραψεν εἰς τὸν Λυκούργον τὴν 2 Ἰανουαρίου 1822, ὅτι κάλλιον ἦτο νὰ ἀναβληθῇ τὸ πρᾶγμα. Ὁ Λυκούργος ὅμως, οὐτινος εἶχεν ἅπαξ ἀφυπνισθῇ ἡ παράβολος καὶ ῥιψοκίνδυνος ὁρμή, δὲν ἀπετράπη διὰ τοῦτο τοῦ ἐπιχειρήματος. Τὴν 22 Μαρτίου ἀπέβη μετὰ 2500 ἀνδρῶν εἰς Κούταρι καὶ ἤρξατο καλῶν εἰς ἐλευθερίαν τοὺς κατοίκους τῆς νήσου. Καὶ ὁ χρόνος ὅμως καὶ ὁ τόπος τῆς ἐπιχειρήσεως ἦσαν ὅ,τι κάκιστα ἐκλεγμένοι. Ἐν χειμῶνι θὰ κατωρθοῦτο ἴσως ἀκινδυνότερον ἀναστά-

τωσίς τις τῶν Χίων· νῦν ὁμως ἐπέκειτο ἡ ἐκδρομὴ τοῦ μεγάλου τουρκικοῦ στόλου, καὶ ἦτο κατὰδηλον, ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἤθελον καταβάλει πᾶσαν προσπάθειαν, ὅπως καταλάβωσι τὴν ἐγγὺς τῆς ἀσιατικῆς παραλίας καὶ τῆς σπουδαίας Σμύρνης κειμένην νήσον. Ἡ Χίος εἶχε παραχωρηθῆ εἰς κάρπωσιν τῆς ἡγεμονίδος Ἑσμᾶς, ἀδελφῆς τοῦ Σουλτάνου, χάριν τῶν γυναικείων αὐτῆς δαπανῶν. Ἐκυβερνᾶτο δὲ τοσοῦτον ἡπίως, ὥστε οἱ κάτοικοι ἐλαχίστην ἡδύνατο νὰ αἰσθανθῶσι διάθεσιν, ὅπως ἀναμιχθῶσιν εἰς τὴν ἐπανάστασιν. Ἡκιστα ἴσως πάντων τῶν νησιωτῶν εἶχον ἀφορμὴν νὰ παραπονῶνται κατὰ φορολογικῆς πιέσεως· διότι οἱ ἄνθρωποι εὐκόλως ἀνέχονται τὸ βάρος, οὔτινος ἀφίεται αὐτοῖς ἡ ἐπιμέτρησις· ἡ δὲ εἰσπραξις τῶν φόρων καὶ ἡ διοίκησις τῶν κοινοτικῶν πραγμάτων ἀπέκειντο εἰς τοὺς χριστιανοὺς δημογέροντας. Οἱ Χῖοι ἦσαν μικρὸς τις φιλεργὸς καὶ εἰρηνικὸς λαός, χωρὶς τῆς ἰδιαζούσης εἰς τοὺς λοιποὺς Ἑλλήνας πνευματικῆς ἀνησυχίας καὶ ζωηρότητος, πρᾶοι καὶ τῆς βιωτικῆς ἀνέσεως φίλοι, ὑπέικοντες κατὰ τοῦτο εἰς τὴν γλυκύτητα τοῦ ἀσιατικοῦ κλίματος καὶ τὴν μαγευτικὴν δαψίλειαν τοῦ ἐδάφους. Προσκειμένοι ζηλοτύπως εἰς τὰ ἐπίγεια ἀγαθὰ, τοσοῦτον εἶχον φαιδρὰν καὶ ἐπίχαριν ἐν τούτῳ τὴν ἀπλότητα, ὥστε ἀπέκτησαν τὴν φήμην διανοητικοῦ περιορισμοῦ καὶ εὐθρείας, καὶ ἡξιώθησαν τῆς παροιμίας: « Εἶδες πρᾶσιν' ἄλογο, εἶδες χιώτη φρόνιμο ». Καὶ ὁμως εἶχε μετᾴσχει καὶ ἡ Χίος ἐπαξίως τῆς πνευματικῆς ἀναγεννήσεως τῆς πατρίδος, καὶ εἶχε γεννήσει ἄνδρας ὡς τὸν Κοραῆν, ὃν τὸ ὄνομα μόνον ἡδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς διαμαρτύρησις κατὰ πνευματικῆς ἀπραξίας. Ἀληθῶς δὲ δὲν ἡδύνατό τις δικαίως νὰ μεμψῆ τῶν Χίων ἀδιαφορίαν πρὸς τὸν ἐθνικὸν ἀγῶνα, καὶ ἔπρεπε νὰ λάβῃ τις τὴν θέσιν των, ἵνα ἐξηγήσῃ τὴν σιωπηρὰν μὲν συμπάθειαν ἄλλ' οὐχὶ καὶ ἐνεργὸν αὐτῶν συμμετοχὴν εἰς τὸν ἀγῶνα. Ὡς κατὰ τὸν Μάϊον τοῦ 1821, οὕτω καὶ κατὰ τὸν Μάρτιον τοῦ 1822 ἐπρόκειτο νὰ διακυβεύσωσι τὴν αὐτάρχη καὶ ἥσυχον αὐτῶν ὑπαρξιν καὶ νὰ ἀπολέσωσι πάντα χωρὶς μηδὲν νὰ κερδήσωσι.

Οἱ ὑπὸ τὸν Λυκοῦργον ἀποθάντες ἐλευθερωταὶ ἀπέδειξαν ἀράρυτα, ὅτι δὲν ἐκόμιζον προῖκα τὴν ἐλευθερίαν, καὶ ὅτι πολλὴν διάθεσιν εἶχον νὰ συνειθίσωσιν εἰς πατριωτικὰς στέρησεις τοὺς πλουσίους καὶ εὐπόρους νησιώτας. Ἐπειδὴ δὲ ἡ Τουρκικὴ φρουρά, νομίσατα κατὰ

τάς πρώτας τοῦ τρόμου αὐτῆς στιγμᾶς, ὅτι ἠπειλεῖτο ὑπὸ πενταπλῆς δυνάμεως, ἀπεσύρθη εἰς τὸ φρούριον, παρεδόθη ἡ νῆσος ἐν βραχεῖ εἰς τοὺς σαμίους κινδυνευτάς. Εἰσβαλόντες οὗτοι εἰς τὴν πρωτεύουσαν, κατέστρεψαν τὸ τελωνεῖον, ἐπυρπόλησαν τουρκικὰ τινὰ καφενεῖα καὶ τεμένη, καὶ διήρπασαν καὶ ἐλαφυραγωγῆσαν ὥς ἐν χώρα ἔχθρικῃ. Κατέσχον ἐν ὀνόματι τῆς πατρίδος τὰ εὐρεθέντα χρήματα, συνέλαβον τοὺς θέλοντας νὰ φύγωσι πλουσίους τῶν χίων, καὶ ἠνάγκασαν αὐτοὺς νὰ ἐξαγοράσωσι λίαν ἀκριβὰ τὴν ζωὴν αὐτῶν καὶ τὴν ἀσφάλειαν. Ὁ Λυκουργὸς ἐγκατέστη ἐν τῷ Ἐπισκοπέῳ, κατέλυσε τοὺς χίους δημογέροντας, διώρισεν ἐπαναστατικὴν ἐπιτροπὴν, καὶ παρεσκευάσθη εἰς πολιορκίαν τοῦ φρουρίου. Προσκαλέσας δὲ διὰ φοβερῶν ἀπειλῶν τοὺς Τούρκους εἰς παράδοσιν, ὑπεκρίθη ὅτι ἤθελε διατάξει ἔφοδον, ἔκοψε δένδρα εἰς πλήρωσιν τῶν τάφρων τοῦ φρουρίου, καὶ ἤρξατο βάλλων κατ' αὐτοῦ διὰ μικρῶν τηλεβόλων, ἅτινα εἶχε φέρει μεθ' ἑαυτοῦ· οὐδὲν ὁμῶς ἄλλο, ἐννοεῖται, κατάρθρωσεν ἢ νὰ μάθωσιν οἱ Τούρκοι τὴν σμικρότητα τῶν προσβλητικῶν μέσων τῶν Ἑλλήνων, καὶ νέον ἀναλαβόντες θάρρος νὰ ἐπιμείνωσι πεισματωδῶς ἀμυνόμενοι, ἐπὶ τῇ προσδοκίᾳ ταχείας ἐκ τῶν ἔξω λύσεως τῆς πολιορκίας. Ἐν Κωνσταντινουπόλει δὲ ὀργὴν μᾶλλον ἢ κατάπληξιν ἐξήγειρε τὸ ἄγγελμα τοῦ παραδόλου τολμήματος, τοῦ ὑπὸ τὰ ὅμματα οὕτως εἰπεῖν τοῦ τουρκικοῦ στόλου ἐπιχειρηθέντος. Ὁ Σουλτάνος ἡσθάνθη αὐτὸ ὡς προσωπικὴν τινὰ προσβολήν, ἣν ὤφειλε νὰ ἀποπλύνῃ, αἱ δὲ γυναῖκες τοῦ χαρεμίου του ἐφώνουν, ὅτι ἔπρεπε νὰ καταστραφῶσιν οἱ τοὺς ὡραίους αὐτῶν μαστιχοκῆπους ἐρημοῦντες ἐπαναστάται. Συμφώνως δὲ πρὸς τὸ παλαιοτουρκικὸν πνεῦμα, τὸ ἐκδικοῦν κατ' ἀθῶων τὸ γινόμενον κακόν, διετάχθη πάραυτα ἡ φυλάκισις πάντων τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει Χίων, καὶ ἡ ἀποκεφάλισις ἐξήκοντα περίπου εἰρηνικῶν ἐμπόρων, καὶ τριῶν ὁμήρων, οἵτινες εἶχον μετενεχθῇ νεωστὶ ἐκ τῆς νήσου. Ὁ στόλος διετάχθη νὰ ἀποπλεύσῃ ἀμέσως, καὶ στρατὸς ἐτοιμόπλους συνηρoίσθη εἰς πάντας τοὺς λιμένας τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Τὴν 11 Ἀπριλίου ἐπεφάνη ὁ Καρὰ Ἀλῆς μετὰ 46 πλοίων εἰς τὸ βόρειον τῆς νήσου στενόν, καὶ καταπυροβολήσας τὴν νύκτα τὰς θέσεις τῶν πολιορκητῶν, ἀπεβίβασε τὴν ἐπομένην ἡμέραν 7,000 ἀνδρῶν εἰς τὴν πρὸς μεσημβρίαν τῆς

πόλεως ἀκτὴν· σύγχρονος δὲ ἐξόδος τῆς φρουρᾶς ἐξηνέμωσεν ὅλως τὸ ἐλληνικὸν πολιορκητικὸν σῶμα. Ἡ πόλις καὶ τὰ περίχωρα ἐγένοντο παρανάλωμα τοῦ πυρός, ὃ δὲ Λυκοῦργος ἀντέστη μὲν ἐπὶ βραχὺ κρατερῶς ἐν ἀγ. Γεωργίῳ, ἀλλ' ἠναγκάσθη ἐντὸς ὀλίγου νὰ φύγῃ καὶ νὰ καταλίπῃ πάλιν τὴν νῆσον μετὰ τῶν πλείεστων αὐτοῦ ἐταίρων.

Οἱ Χῖοι ὑπέστησαν ὅ,τι ὑφίστανται συνήθως πάντες οἱ χρηστοὶ καὶ ἀγαπητοὶ ἄνθρωποι, οὔτινες ἐν καιρῷ βιαίων ταραχῶν εἰσὶ πάσχοντα μόνον οὐχὶ δὲ δρῶντα πρόσωπα. Φοβερὰ ἐκδικήσεως ἀντίποινα ἐπεκληρώθησαν εἰς τὴν ἀτυχῇ νῆσον. Εὐθύς ἀμέσως ἐπεραιώθησαν εἰς Χίον πάντα τὰ ἐπὶ τὴν μικρασιατικὴν παραλίαν συνδραμόντα, ἄρπαγῆς καὶ σφαγῶν γλιχόμενα σμήνη, ὧν τὴν λύσσαν ἐκέντριζον ἀπαύστως ἐκμανεῖς Δερβίσαι. Κατ' ἀρχὰς ἐχαλινώθη πρὸς στιγμὴν ὁ ζῆλος τῶν ἐθελοντῶν ἐκείνων φανατικῶν, διότι ἀνάγκη παρίστατο νὰ ἀποκοιμισθῶσιν ἐν ἀπατηλῇ ἀσφαλείᾳ οἱ ἐν μέρει εἰς τὰ ὄρη φυγόντες κάτοικοι. Ὁ Καπουδὰν Πασσᾶς ἐξέδωκε πρὸς τοῦτο ψευδῇ ἀμνηστείας ἐπαγγελίαν, δύο δὲ ἡπατημένοι ἀπατεῶνες, οἱ τῆς Αὐστρίας καὶ Γαλλίας πρόξενοι Νήκοβιτζ καὶ Διζών, διέδραμον τῇ παραγγελίᾳ αὐτοῦ τὴν νῆσον ὁλόκληρον, ἐλαίας φέροντες κλάδους καὶ προτρέποντες τοὺς κατοίκους νὰ καταθέσωσι τὰ ὄπλα, καὶ πεποιθότες εἰς τὸν σουλτανικὸν ἔλεον νὰ καταβῶσιν ἥσυχοι ἀπὸ τῶν κρυπτῶν αὐτῶν εἰς τὰς ἐστίαις των. Ἀνέπνευσαν οἱ ταλαίπωροι, καὶ καταθέντες τὰ ὄπλα παρεδόθησαν πληρεῖς πίστεως εἰς χεῖρας τῶν δημίων των. Τότε τέλος κατεῤῥάγη τὸ δολίως ἀνασταλὲν πραξικόπημα. Τὸ σμῆνος τῶν φανατικῶν ἐθελοντῶν διεχύθη ἀνὰ πᾶσαν τὴν νῆσον, καὶ ἡ τοῦ Πάσχα ἐβδομαὶς ἐγένετο αἱματηρὰ ἐν Χίῳ ἐπετηρὶς τῆς ἀπαγχονίσεως τοῦ Πατριάρχου. Οὐδεὶς ἱερὸς τόπος παρέσχε προστασίαν κατὰ τῆς μανίας τῶν φονέων· τὰ μοναστήρια τοῦ ἁγίου Μηνᾶ καὶ τῆς Νέας Μονῆς ἐξεδαφίσθησαν ἁλωθέντα, γυναικες καὶ παιδία προσευχόμεναι γονυπετεῖς ἐσφάγησαν, καὶ οἱ ἀσθενεῖς δ' αὐτοὶ κατεκτόπησαν ἐν τοῖς νοσοκομείοις, ἐν τῷ φρενοκομείῳ, ἐν τῷ θεραπευτηρίῳ τῶν τυφλῶν καὶ τῶν κωφαλάλων. Χιλιάδες φυγάδων Ἑλλήνων εἶχον καταφύγει εἰς τὸ δυτικὸν τῆς νήσου ἀκρωτήριον καὶ προσέβλεπον πλήρεις πόθου πρὸς τὰ Ψαρά, ὅθεν

ἤλπιζον σωτηρίαν· ἀλλ' αἱ σώτειραι νῆες, τὰ *δεληνία* τῶν Ψαριανῶν δὲν ἐφαίνοντο, καὶ πανταχόθεν ἐπῆρχοντο οἱ τοῦρκοι σφαγεῖς. Ἦρξατο ἐκεῖ τότε φόνος τοιοῦτος καὶ σφαγὴ τοσαύτη, ὥστε ἡ παρὰ τὸν αἰγιαλὸν ἐκεῖνον θάλασσα εὐρεῖα ἐβάφη πορφυρᾷ ἐκ τοῦ αἵματος. Ὁ τὰς φοβεράς ἐκείνας ἐν Χίῳ ἡμέρας ἰδὼν γάλλος Ζουρδαῖν οὐδέποτε ἠδυνήθη νὰ ἐκφυσήσῃ τοῦ νοῦ του τὴν φρικαλέαν αὐτῶν μνήμην· πάντοτε δὲ ἀνθρωποῦτο πρὸ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ ἡ φοβερὰ εἰκὼν τῆς ἀγρίας ἐκείνης ἀνθρωποθηρίας, τῶν δίκην θηρίων τοῦ ὄρυμυ διωκόντων Τούρκων, καὶ τῶν ἐν ἀπογνώσει πανταχόσε περιτρεχόντων Χίων. Τὴν σφαγὴν περιώρισε τέλος ἡ φυσικὴ τῶν δημίων κόπωση καὶ ἡ ἰδία αὐτῶν αἰσχροκέρδεια. Ἀλλὰ καὶ οἱ σωθέντες αὐτοὶ δὲν ἐχάρησαν ἐπὶ τῇ σωτηρίᾳ τῶν· εἰς πολλοὺς δὲ ὑπῆρξε φοβερωτέρα τοῦ θανάτου ἡ ἀναμένουσα αὐτοὺς ἔνδεια καὶ ταλαιπωρία. Χιλιάδες εὗρον σωτηρίαν παρὰ τοῖς ἁλλοδαποῖς προξένους, ἀλλὰ πολλὰ προξενεῖα ἐπώλησαν ἀντὶ ἀργυρίου τὴν προστασίαν αὐτῶν· ἐλέγετο μάλιστα βραδύτερον ἐν Ἑλλάδι, ὅτι ὁ τῆς Νεαπόλεως πρόξενος ἀντὶ ἐπονειδίστου τιμήματος προὔστάτευσε τὰς ἐλληνίδας. Ἐκεῖ κατεφάνη τότε ἡ ἐσχάτη τῆς ἀνθρωπίνης μοίρας τροπὴ· πλούσιαι γυναῖκες, χρυσοῦφῃ περιβεβλημέναι ῥάκη, τίκτουσαι ἐν ὑπαίθρῳ ὑπὸ τὸν καύσωνα τῆς ἡμέρας καὶ τὸ ψῦχος τῆς νυκτός· ἄνδρες διαγαγόντες τέως τὸν βίον αὐτῶν ἐν ἀνέσει καὶ δαφιλείᾳ, καὶ τρυχόμενοι νῦν ἐν τρώγλαις καὶ κρύπταις ῥυπαραῖς, ἡ κατορθοῦντές που σπανίως νὰ φθάσωσιν εἰς τὴν παραλίαν καὶ μὴ ἔχοντες νὰ πληρώσωσι τὸν ναῦλον αὐτῶν, ὅπως εὐχαριστήσωσι τὴν πειναλέαν πλεονεξίαν τῶν ἰδίων συμπατριωτῶν, τῶν ἐκμεταλλεομένων τὴν γενικὴν συμφοράν. Τῶν καθολικῶν μόνον καὶ τῶν κατοίκων τῶν μαστιχοχωρίων ἐγένετο λελογισμένη φειδῶ. Ὁ Καπουδᾶν Πασσᾶς αὐτὸς παρέσχεν αὐτοῖς πρῶτος προστασίαν, εἰ καὶ μετὰ κόπου, κατὰ τοῦ φανατικοῦ ὄχλου, ἐνῶ ἐξ ἐτέρου διέταξε νὰ φονευθῶσι καὶ ῥιφθῶσιν εἰς τὴν θάλασσαν οἱ πάντῃ ἀθῶοι ὁμηροὶ τῶν Χίων. Ἡ πόλις τῆς Χίου ἐγένετο ἔρειπίων σωρός, οἱ δὲ πρῶτῃν εὐανθεῖς καὶ σφριγῶντες λειμῶνες τῆς νήσου μετεβλήθησαν εἰς κοιμητήριον εὐρωτιῶν καὶ πτωμάτων ἀπόζον. Τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1822 εἶχεν ἡ Χίος ἐκαστὸν χιλιάδας κατοίκων, τὸν Αὐγούστον δὲ μόλις δύο. Ὁ Τρικούπης ἀναβιάζει

τὸν ἀριθμὸν τῶν σφαγέντων εἰς 23,000, τὸν δὲ τῶν αἰχμαλωτισθέντων εἰς 47,000. Ὀλόκληρα πλοίων φορτία ἐκ γυναικῶν καὶ παιδίων ἐστοιβάχθησαν ὡς κτηνὴ καὶ ἐπωλήθησαν δοῦλοι εἰς Αἴγυπτον καὶ Τύνιδα. Πανηγυρίζων δὲ ὁ Φίνλεϋ, ἀπέναντι τῶν γεγονότων τούτων, τὰ ἐμπνέοντα δῆθεν τὸν Καπουδᾶν Πασσᾶν καὶ τοὺς ἀξιωματικούς αὐτοῦ φιλάνθρωπα αἰσθήματα, καὶ λυπούμενος μόνον, ὅτι ἐστερεῖτο οὗτος ἐπαρκῶν χωροφυλάκων εἰς προστασίαν τοῦ ταιλαιπώρου λαοῦ τῆς Χίου, καταδεικνύει καὶ πάλιν σαφέστατα διὰ τῆς παραδόξου ταύτης δικαιολογίας τὴν πρὸς φιλάνθρωπον ἐνέργειαν ἀδυναμίαν τῆς τουρκικῆς διοικήσεως. Οὐδεὶς ἀρνεῖται βεβαίως, ὅτι καὶ μεταξὺ τῶν φονέων κατεδηλώθη που παροδική τις μετανόιας καὶ οἴκτου ὁρμή· πάντως ὅμως ἡ ὁσμανικὴ φυλὴ παρέσχεεν ἐν Χίῳ νέαν ἀναμφήριστον ἀπόδειξιν, ὅτι ἤτο ἀσυμβίβαστος πρὸς τὸν εὐρωπαϊκὸν πολιτισμόν, καὶ δὲν ἠδύνατο πλέον, ὡς εἶχεν ἰσχυρισθῇ ἡ Ῥωσία, νὰ συνυπάρξῃ ἐν Εὐρώπῃ. Οὕτω δὲ — καὶ αὕτη εἶνε ἡ βαθυτέρα τῶν γεγονότων ἐκείνων σημασία — ἐπέδρασεν ἐπὶ τῆς Εὐρώπης ἡ ἐν Χίῳ σφαγὴ, καὶ ἐνισχύσασα τὴν ἐντύπωσιν, ἣν εἶχε προξενήσει ἡ ἀπαγχόνισις τοῦ Πατριάρχου καὶ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει, Σμύρνῃ καὶ Κυδωνίαις παντελὴς ἀφηνίασις τοῦ λυσσῶντος ὄχλου, κατέστησεν ὥριμον πλέον τοῦ γεγονότος τούτου τὴν διάγνωσιν, ὅτι ἐν Εὐρώπῃ ὑπῆρχον ἀνάστατοι καὶ ἀντιμέτωποι ἀλλήλων δύο φυλαί, οὔτε διὰ τοῦ λόγου οὔτε διὰ τῆς βίας δυνάμεναι πλέον νὰ συνδιαλλαγῶσιν. Ἡ ἐντύπωσις δέ, ἣν προὔξεν, σεν ἐν Εὐρώπῃ ἡ ἐν Χίῳ καταστροφὴ, ἐνισχύθη ἔτι μᾶλλον ὑπὸ τῶν λαμπρῶν κατορθωμάτων ἐλληνικῆς ἐκδικήσεως καὶ ἡρωϊσμοῦ, ἅτινα συνδέονται πρὸς τὰ γενόμενα.

Ὁ ἐλληνικὸς στόλος συμποσωθεὶς παρὰ τὰ Ψαρά εἰς 56 ἰστιοφόρα πλοῖα, ἅμα ἀγγελθείσης τῆς συμφορᾶς, ἐτράπη πρὸς τὴν Χίον, ὅπως ἐπενέγκῃ καίριον τραῦμα κατὰ τοῦ Καπουδᾶν Πασσᾶ. Ἐμελλε δὲ νῦν νὰ κυρωθῇ τὸ ἀραβικὸν ἀπόφθεγμα: «Ὁ Θεὸς ἔδωκε τὴν γῆν εἰς τοὺς Μοσλήμ, ἀλλ' ἀφῆκε τὴν θάλασσαν εἰς τοὺς ἀπίστους.» Καὶ τῶν Ψαριανῶν μὲν ἤγειτο ὁ Ν. Ἀποστόλης, τῶν Σπετσιωτῶν δὲ ὁ Ἀνδρουττος, καὶ τῶν Ὑδραίων ὁ Α. Βῶκος ἢ Μιαούλης. Καί τοι δὲ ἡ ἀντιζηλία τῶν ἀδελφῶν νήσων δὲν ἐπέτρεπε νὰ δοθῇ τυπικῶς ἡ ἀρχηγία εἰς τὸν Μιαούλην, ἀπῆλαυνεν οὐχ ἤττον οὗτος τῆς ὑφί-

στης ἐμπιστοσύνης καὶ τῆς ἠθικῆς ὑπολήψεως ναυάρχου. Τὸ ὄνομα δὲ αὐτοῦ καὶ τὰ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος δείγματα τῆς ἐσκεμμένης αὐτοῦ γενναιοῦτος ἡγγυῶντο περὶ αἰσιωτάτης ἐκθάσεως τῆς ἐπιχειρήσεως. Ὁ Μιαούλης ἦν ἀληθῆς κυματοχαρὴς καὶ ἐρρωμένη ναυτικὴ φύσις, καὶ χαρακτήρ ἐφ' ὃν ἡδύνατό τις ἐν πάσῃ περιπετείᾳ νὰ ἔχῃ ἀσφαλῆ τὴν πεποίθησιν· ἑσπερεῖτο μὲν ἀνωτέρας παιδεύσεως καὶ οὐδεμίαν εἶχεν ἐπὶ μεγαλοφυΐᾳ ἀξίωσιν, ἀλλ' ἔτρεφεν ὅμως μύχιον τοῦ καθήκοντος αὐτοῦ τὴν συναίσθησιν — πρᾶγμα σπανίως ἀπαντώμενον παρὰ τοῖς μεσημβρινοῖς, — ἦν ἀδιάφυστος ὡς ὁ λόγος αὐτοῦ, καὶ μέχρι πείσματος καὶ ἰδιοτροπίας ἀκλόνητος ἐν τῇ ἐκπληρώσει τῆς ἐμπειπιστευμένης αὐτῷ ἀποστολῆς. Γιγάντειος τὸ σῶμα καὶ ποδalgός, εἶχεν ἡλιοκαῆ, αἰετοπετοῦ σοβαρὰν καὶ ζοφερὰν σχεδὸν τὴν ὄψιν. Αἱ θαυμασμῶς μετέχουσαι περιπέτειαι τοῦ βίου αὐτοῦ: ταχεῖα μετὰπτωσις ἀπὸ παντελοῦς πενίας εἰς πλοῦτον, αἰχμαλωσία αὐτοῦ καὶ προσέγγισις εἰς τὸν θάνατον, — ὅτε συλλαβὼν ποτὲ αὐτὸν ὁ Νέλσων ὡς πειρατὴν καὶ καταδικάσας εἰς τὴν ἀγχόνην, ἐχαρίσατο αὐτῷ τὴν ζωὴν, θαυμάσας τὸ ἀτρόμητον καὶ εὐπαρξήσιμον τοῦ ἥθους του — πᾶσαι αὗται αἱ τοῦ παρελθόντος ταλαιπωρίαι, ἃς ἀνωτέρα τις πάντοτε χεὶρ μετέτρεπεν ἐπ' ἀγαθῷ, εἶχον κρατύνει ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ Μιαούλη τοιαύτην ἀδιάσειστον πίστιν καὶ πεποίθησιν εἰς τὸν ἀγαθὸν αὐτοῦ ἀστέρα, ὥστε οὐδέποτε, οὐδ' ἐνώπιον τῶν κινδυνωδестаτάων ἐπιχειρήσεων ἐδείλιασε, καὶ τοι φύσει περιεσκεμμένος καὶ προμηθής. Ὅ,τι ἦν κατὰ ξηρὰν ὁ Κολοκοτρώνης, τοῦτο ἐμέλλε νὰ γείνῃ κατὰ θάλασσαν ὁ Μιαούλης. Πρὸ αὐτοῦ, διηγοῦντο εἰς ξένους Ἕλληγες ναυτικοί, ἐκαύσαμεν ὑπὸ τὸν Τομπάξην διὰ δόλου ἐχθρικά τινα πλοῖα, ἀλλ' ὁ Μιαούλης ἀπεκάλυψεν ἡμῖν πρῶτος τὰς ἀδυναμίας τοῦ τουρκικοῦ ναυτικοῦ, καὶ ἐξωκείωσεν ἡμᾶς διὰ τοῦ παραδείγματός του εἰς τὴν κατὰ τῶν Τούρκων ἀντίστασιν ἐν τῇ μάχῃ. Οἱ Ἕλληγες ἐλάτρευν τὸν ἄνδρα ἐκεῖνον, ὃν ἐσέβοντο ὡς τὸ ἰδεῶδες τοῦ ἐπαγγέλματός των. Θαυμάζομεν δὲ ἡμεῖς οἱ ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ, οἱ ἐκ παιδείας καὶ ἐξετάσεων πάντα ἐξαρτῶντες, μανθάνοντες ἐκ τῆς πρὸς τὸν Γόρδωνα διαθεβαιώσεως γχραιοῦ τινος Ἕλληγος πλοίαρχου, ὅτι ὁ Μιαούλης μόλις ἡδύνατο νὰ γράψῃ τὸ ὄνομά του, καὶ ὅμως ὑπερεῖχε κατὰ τὴν νοημοσύνην τῶν μᾶλλον πεπαιδευμένων ἀνδρῶν.

Ὁ ἑλληνικὸς στόλος ἀπέπλευσεν ἐκ Ψαρῶν τὴν 9 Μαΐου (27 Ἀπριλίου π. ἔ.). ἔμελλε δὲ νὰ εἰσπλεύσῃ νυκτὸς ἐκ μεσημβρίας εἰς τὸ στενὸν τῆς Χίου (1), ἀλλ' ἔνεκα τοῦ ἐναντίου βορείου ἀνέμου μόλις κατώρθωσαν ὀλίγα πλοῖα ὑπὸ τὸν Μιαούλην, τὸν Ἀποστόλην καὶ τὸν Ἀνδρουῦτσον, ὡς καὶ τρία πυρπολικά νὰ προσεγγίσωσιν ἐκ τῆς Στροβίλης εἰς τὸν ἐν τῷ λιμένι τῆς Χίου τουρκικὸν στόλον. Οὗτος ὅμως, εἰδοποιηθεὶς ὑπὸ τῶν προφυλακίδων αὐτοῦ, ἔκοψε τὰς ἀγκύρας, καὶ τραπείς ἀνατολικῶς πρὸς τὸ μέρος τῆς ξηρᾶς ἠνάγκασε διὰ σφοδροῦ κανονοβολισμοῦ τοὺς Ἑλληνας νὰ ὑποχωρήσωσιν εἰς Ψαρά. Δευτέρα, ὀλίγας ἡμέρας μετὰ ταῦτα ἐπιχειρηθεῖσα, ἀπόπειρα, ὅπως εἰσχωρήσῃ ὁ ἑλληνικὸς στόλος εἰς τὸ στενὸν ἀπὸ τῆς ἄρκτου, ἀπέτυχεν ἐπίσης, διότι ὁ τουρκικὸς στόλος, οὖριον ἔχων τὸν ἄνεμον, ἐπεχείρησε τὴν αὐτὴν στιγμὴν ἐπίδειξιν κατὰ τῶν Ψαρῶν, καὶ ἠνάγκασεν οὕτω τοὺς Ἑλληνας εἰς ὑποχώρησιν. Ἐπὶ τῆς νήσου τῶν Ψαρῶν ἐγένετο τότε συμβούλιον τῶν ἐλλήνων πλοιοάρχων, καὶ ἡ εὐκαιρία ἐκρίθη πρόσφορος εἰς τόλμημα, διότι τὴν 22 Μαΐου ἤρχιζε τὸ ῥαμαζάνιον, ἥτοι αἱ τουρκικαὶ ἀποκρέω, καθ' ἃς οἱ πιστοὶ Μουσουλμάνοι, εἰς ἀκόλαστα παραδεδομένα ὄργια, μόνον τῶν ἀσέμνων ἀστειολογημάτων τοῦ *Καραγκιόζ* δύνανται νὰ ἀντιληφθῶσι.

Δὲν ἦτο ἄρα δυνατόν — ἐσκέφθησαν — νὰ γείνη ἀπόπειρά τις χρήσεως πυρπολικῶν; Ὁ Μιαούλης ἀνέθετο τὸ τόλμημα τοῦτο εἰς τὸν Ὑδραῖον Α. Πιπῖνον, ἡ δὲ κοινότης τῶν Ψαρῶν εἰς τὸν Κανάρην. Τὸ ὄνομα Κανάρης ἦν εἰς ὀλίγους μόνον τῶς γνωστὸν, οὐδεὶς δὲ ἤθελεν ὑποθέσει ἥρωα τὸν μικρὸν ἐκείνον καὶ οὐδεμίαν προξενουῶντα ἐντύπωσιν ἄνδρα, τὸν δειλὸν τὸ ἦθος καὶ ἀδέξιον τοὺς τρόπους. Ἀπέφευγε πᾶσαν ἐπίδειξιν· ἡμεῖς δ' αὐτοὶ τὸν εἶδομεν πρὸ τινων ἐτῶν ἐρυθριῶντα ἐκ στενοχωρίας, ὅτε ἐγένετο λόγος περὶ τοῦ *μεγάλου Κανάρη*, καὶ ἤθελέ τις νομίσει, ὅτι ἐβάρυ-

(1). Ἐπειδὴ ἡ τοῦ Τρικούπη ἔκθεσις τῶν γεγονότων τούτων περιέχει πολυειδεῖς πλάνας, ἀρκεῖτω ἡμῖν νὰ κατονομάσωμεν ὡς πηγὰς τῆς ἡμετέρας ἀφηγήσεως, ἥτις ἀποκλίνει τῶν ὑπὸ τοῦ Τρικούπη καὶ τοῦ Γερβίνου ἐκτιθεμένων, τὰς δύο διατριβάς τοῦ Κανάρη αὐτοῦ ἐν τῇ Νέα Ἑλλάδι τοῦ 1838, ὡς καὶ τὰς ἐπισήμους ἀναφοράς τῆς νήσου Ψαρῶν πρὸς τὴν ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν, ἀπὸ 2 καὶ 23 Μαΐου (π. ἔ.) 1822 (παρὰ Νικοδήμῳ, Σελ. 171, 174).

γεν ἐπ' αὐτοῦ ἡ ἱστορική του δόξα. Ἀπλὴν καθήκοντος ἐκτέλεσιν ἐνόμιζε πᾶν ὅ,τι εἶχε πράξει, καὶ ἐθαύμαζε πάντοτε τὴν ἐπαν-
 θῆ στωμυλίαν, δι' ἧς ἐπανηγύριζον ἄλλοι τὰς πράξεις του. Τεσσα-
 ράκοντα δύο παραλαβὼν ἑταίρους (οὐχὶ δὲ 33, ὡς λέγουσιν ὁ Τρι-
 κούπης καὶ ὁ Γερβίνος) ἀφωσιώθη εἰς τὸν ὑπὲρ πατρίδος θάνατον
 ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς γενεθλίου του γῆς· εἶτα δὲ μεταλαβόντες ἅπαν-
 τες, ἐτράπησαν εἰς τὸ ἔργον αὐτῶν ἀτρόμητοι καὶ φαιδροί. Ἀλλ' αἰ-
 φνης κατέλαβε γαλήνη τὰ δύο πυρπολικά, ἐνῷ ἀκριβῶς εὐρίσκοντο
 πρὸς δυσμὰς τῆς Μυτιλήνης ὑπὸ τὰ τηλεβόλα δύο τουρκικῶν φρεγα-
 τῶν, αἵτινες εἶχον ἐκπεμφθῆ εἰς κατασκοπὴν. Τὸ περίφοβον πλή-
 ρωμα ἐξώρκισε τὸν Κανάρην νὰ ἐπιστρέψωσιν· ἐκεῖνος ὁμως κατα-
 σχύνας αὐτούς, τοὺς ἀνεκάλεσεν εἰς τὸ καθήκον, λέγων: «ἂν φοβῇ-
 σθε, πέσατε εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ δύνασθε νὰ σωθῆτε εἰς τὴν γῆν
 κολυμβῶντες· ἐγὼ θὰ καύσω τὸν Καπουδᾶν Πασσᾶν». Ἐξώτρυνεν
 αὐτὸν μυστικόν τι γόητρον καὶ ἡ μέθη ἐκείνη τοῦ ἐνθουσιασμοῦ, ἧς
 ἄνευ οὐδέποτε ἤθελον συμβῆ αἱ περιφανέστεραι τῆς παγκοσμίου ἱστο-
 ρίας πράξεις. Ὁ κίνδυνος παρῆλθε, καὶ τὰ πυρπολικά ἐφθασαν ἀπα-
 ρατήρητα εἰς τὸ στενὸν τῆς Χίου, κάμψαντα τὸ ἀκρωτήριο Καρα-
 βουρνοῦ καὶ παραπλεύσαντα τὰς Ἀγνούσας νήσους. Ὅτε δὲ ἐπλη-
 σίασαν εἰς τὸ Κάστρον, καὶ παρετήρησεν ὁ Κανάρης, ὅτι τὸ ἄλλο
 πυρπολικὸν ἔπλεε ταχύτερον, καὶ ἤθελεν ἴσως τοῦ ἀρπάσει τὴν δό-
 ξαν ὅλην, ἐφώνησε πρὸς τὸν Πιπῖνον: «Ἡ ἐπιχείρησις τοιουτοτρόπως
 θὰ ἐπιτύχῃ κατὰ τὸ ἥμισυ μόνον· ἄφες νὰ προπορευθῶ, καὶ ἔχεις
 πάντοτε καιρὸν νὰ ὀρμήσῃς κατὰ τῆς λείας». Ὁ Ὑδραῖος ὑπήκουσε,
 καὶ ἀμφότερα τὰ πυρπολικά ἐπλευσαν παραλλήλως κατὰ τῶν ἐχθρι-
 κῶν πλοίων.

Ἦν ἡ ἐσχάτη τοῦ ῥαμαζανίου νύξ τῆς 18 πρὸς τὴν 19 Ἰουνίου,
 καὶ καθ' ἅπαντα τὸν τουρκικὸν στόλον ἀντήχει ἡ ἀγαλλίασις καὶ ἡ
 κραιπάλη τοῦ βαϊραμίου· ὁ δὲ Καρὰ Ἀλῆς εἶχε καλέσει εἰς ἐορτά-
 σιμον ἐπὶ τῶν πλοίων δεῖπνον τοὺς ἀξιωματικούς τῶν στρατευμά-
 των τῆς ξηρᾶς. Ἀπῆστραπτε μακρὰν ἡ τουρκικὴ ναυαρχίς, κατὰ-
 κοσμος δι' ἐπισειόντων καὶ πολυχρῶμων φώτων ἀπὸ τῶν κορυφῶν
 τῶν ἱστῶν μέχρι τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης, ἀπὸ τῆς πρύμνης
 δὲ ἐκρέμαντο ἡ αἵμοσταγὴς κεφαλὴ καὶ αἱ ἀποκεκομμένα χεῖρες

Ἕλληνας ἀξιωματικοῦ ἀγρία ἀντήχει μουσική, καὶ τρισχίλιοι περίπου ἄνθρωποι ἦσαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ ὀργιάζοντες καὶ παταγοῦντες. Τότε διωλίσθησε τὸ μελανὸν τοῦ Κανάρη πλοῖον ὡς μαύρη τις σκιά διὰ τῶν τουρκικῶν νηῶν καὶ ἔπλευσεν εὐθὺ πρὸς τὴν ναυαρχίδα· ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ ἦν παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ τουρκικοῦ κολοσσοῦ καὶ προσεκολλήθη στερεῶς εἰς τὸν πρωραῖον ἱστόν. Πρὶν ἢ ἀφυπνισθῇ ἡ προσοχὴ τῶν Τούρκων, ἀνήψεν ὁ Κανάρης τὸ πυρπολικόν· εἶχε δὲ τοιοῦτοτρόπως τοποθετηθῇ, ὥστε ὁ ἄνεμος ὦθει τὰς φλόγας πρὸς τὸ ἐχθρικὸν πλοῖον. « Ἰδέτε, τί ὡραία φωτοχυσία! » ἀνέκραξεν, ὅτε τὸ πῦρ ἀνεδόθη ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τοῦ πυρπολικοῦ εἰς τὸ σανίδωμα τῆς ναυαρχίδος, καὶ ἐπήδησε τελευταῖος εἰς τὴν λέμβον. Μόλις καὶ μετὰ βίας διέφυγον οἱ τολμηροὶ ἐκεῖνοι ἄνδρες τὸν ὀλεθρον· κάλως τις εἶχε περιπλακῇ περὶ τὴν τρόπιν τῆς λέμβου καὶ παρεκώλυε τὴν κίνησιν αὐτῆς· τὰ πεπληρωμένα τηλεβόλα τοῦ τουρκικοῦ πλοίου ἔβαλλον ἀφ' ἑαυτῶν, θερμανθέντα ὑπὸ τῶν φλογῶν· τέλος δὲ ἀπηλλάγη ὡς ἐκ θαύματος ἡ λέμβος, καὶ ἀναφωνοῦντες τὸ βυζαντινὸν σύνθημα: *ἐν τούτῳ νίκα* ἀπέπλευσαν οἱ Ἕλληνες, θεωροῦντες μακρόθεν ἐν ἀσφαλείᾳ τὸ ἔργον αὐτῶν. Τὰ διὰ τερεθινθίνης καὶ πίσης ἡλειμμένα ἱστία τῆς τουρκικῆς ναυαρχίδος ἀνεφλέχθησαν πάραυτα, καὶ ἀχαλίνωτοι μετεδίδοντο πέριξ αἱ φλόγες, ῥιπιζόμεναι ὑπὸ τοῦ ἀνέμου, καὶ ἀνελισσόμεναι περὶ τοὺς ἰστούς καὶ τὰ ἱστία· ἡ συγκοινωνία μεταξὺ τῶν διαφόρων τοῦ πλοίου μερῶν διεκόπη καὶ ἐπ' αὐτοῦ δὲ τοῦ ὑποστρώματος ἦν ἀδύνατον νὰ σθεσθῇ τὸ πῦρ. Τὰ λοιπὰ τουρκικὰ πλοῖα ἀπεμακρύνθησαν ἐν τρόμῳ τοῦ θάνατον καὶ φλόγας ἐξερευγομένου ἡφαιστείου, ἀπελπι δὲ εἰσεπήδα τῆς ναυαρχίδος τὸ πλήρωμα εἰς τὰς λέμβους· δύο ὁμῶς ἐξ αὐτῶν ἀνετράπησαν ὑπὸ τὸ βάρος τῶν ζητούντων ἐν αὐταῖς σωτηρίαν καὶ ἐβυθίσθησαν. Ἀνημμένη τις κεραία κατέπεσεν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν τοῦ Καπουδάν-Πασσᾶ, προσπαθοῦντος νὰ σωθῇ διὰ τῆς τρίτης λέμβου, καὶ ἐτραυματίσεν αὐτὸν τοσοῦτον βαρέως, ὥστε μόλις μετακομισθεὶς εἰς τὴν ἀκτὴν, ἐξέπνευσεν ἐκεῖ, ὅπου εἶχε πρὸ μικροῦ διατάξει τὴν θανάτωσιν τῶν χίων ὁμήρων. Μετὰ μίαν ὥραν μετεδόθη τὸ πῦρ εἰς τὴν πυριτοθήκην, τὸ πλοῖον ἀνετινάχθη εἰς τὸν ἀέρα, καὶ ὁ Κανάρης ἠδύνατο νὰ καυχῇθῃ, ὅτι ἐξωλόθρευσε χιλιάδας ἀπίστων διὰ τοῦ ἐνός

αὐτοῦ βραχίονος. Δυστυχῶς εὐρίσκοντο καὶ χριστιανοὶ αἰχμάλωτοι ἐπὶ τῆς ναυαρχίδος καὶ αἱ ἀπελπιστικαὶ αὐτῶν κραυγαὶ συνανέμιγχαν μετὰ τῆς λυσσώδους ὠρυγῆς τῶν ἐκ τῶν ὀργίων τοῦ βαίραραμίου εἰς τὸν θάνατον μετακαλουμένων Τούρκων. Ὁ ὕδραϊς πυρπολιστῆς δὲν ὑπῆρξε τοσοῦτον εὐτυχής — ἴσως καὶ τοσοῦτον τολμηρὸς — ὥς ὁ Κανάρης· διότι ὁ τοῦρκος πλοίαρχος, εἰς ὃν προσεκολλήθη, ἔκασε τὴν πυρπολικὴν ἀρπάγην καὶ ἀπηλλάγη.

Τὴν λέμβον τοῦ Κανάρη ἀνέλαβον κατὰ τὸ βόρειον στενὸν δύο ψαριανὰ πολεμικὰ πλοῖα, τὴν δὲ τοῦ Πιπίνου δύο ὕδραϊκὰ παρὰ τὸ Βενέτικον· ἐπανήγαγον δὲ τοὺς τολμηροὺς πυρπολιστὰς εἰς Ψαρά, ὅπου ὁ λαός, ὅστις κατὰ τὴν ἀπουσίαν αὐτῶν ἐδέετο γονυπετῆς ἐν τοῖς ναοῖς, ἀπεδέξατο αὐτοὺς μετ' ἀγαλλιάσεως. Τιμᾶ ἁλθῶς τὴν ἀπλότητα αὐτῶν ἢ μετριοφροσύνη μετ' ἧς ἀπεδέξαντο τὸν θρίαμβόν των· ἀποβαλόντες τὰ σανδάλια αὐτῶν, εἰσῆλθον εἰς τὸν ναὸν καὶ ἠὺχαρίστησαν τῷ Ὑψίστῳ. Ἡ ἐκ τῆς πράξεως αὐτῶν ἐντύπωσις ὑπῆρξε καταπληκτικὴ. Ἄσπας ὁ τουρκικὸς στόλος, μὴ θεωρῶν πλέον ἀσφαλὴ τὴν παρὰ τὴν Χίον διαμονὴν αὐτοῦ, ἀνέκαμψε ὁρομαῖος εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, ἀφοῦ ἡ ἀτυχὴς νῆσος ὑπέστη καὶ πάλιν τὴν λύσσαν τῶν Ὀσμάνων, καὶ αὐτὰ τὰ ἀβλαβῆ τέως περὶσθέντα Μαστιχοχώρια κατεστράφησαν διὰ τοῦ πυρὸς καὶ τοῦ σιδήρου.

Ἦν ἀναγκαία ἡ σπαρακτικὴ τῆς Χίου καταστροφή, ὅπως ἀφύπνισεν τοὺς Ἑλλήνας ἐκ τῶν ἐσωτερικῶν αὐτῶν μικρολογιῶν, καὶ ἀναπτέρωσεν τὸν ἀγῶνα περὶ ὃν ἀμελῶς πάντῃ διέκειντο ἀπ' ἀρχῆς τοῦ ἔτους. Διχόνοια καὶ φατριασμός ἐφαίνοντο ἁλθῶς χαλαρώσαντες τὴν ἐλληνικὴν δραστηριότητα ἀπὸ τῆς συνελεύσεως τῆς Ἐπιδαύρου, βραδέως δὲ μόλις ἐχώρουν αἱ πολιορκίαι τοῦ Ναυπλίου, τῆς Κορώνης, τῆς Μεθώνης καὶ τῶν Πατρῶν. Ὁ Κολοκοτρώνης ἐντούτοις, ἐπιτραπείς νῦν ὑπὸ τῆς νέας Κυβερνήσεως τὴν κατὰ τύπους ἀρχηγίαν τοῦ πρὸ τῶν Πατρῶν πολιορκητικοῦ στρατοῦ, ἀνέπτυξε πάλιν εὐκαίρως τὴν ἐτοιμότητα τοῦ πνεύματος καὶ τὸ ἀτρόμητον αὐτοῦ ἐν μάχῃ συγκροτηθεῖσα τὴν 21 Μαρτίου παρὰ τὴν μονὴν τοῦ Γεροκομείου. Ἐνῷ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Γενναῖος ἦν περιεστοιχισμένος ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν, τὸ δὲ ἐλληνικὸν πολιορκητικὸν σῶμα, προσβλήθην αἴφνης, εἶχε διασκορπι-

σθῆ, ἀνεβόησε βροντωδῶς ὁ γηραιός: «Ἐμπρὸς Ἕλληνες, οἱ Τοῦρκοι φεύγουν!» μέχρις οὗ ἐνθαρρυνθέντες οἱ ἐκπεπληγμένοι Ἕλληνες, συνεσωματώθησαν πάλιν καὶ ἔτρεψαν τὸν ἐχθρὸν εἰς φυγὴν πρὸς τὰς Πάτρας. Ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης δὲν ἐτόλμησαν πλέον νὰ ἐξορμήσωσι πανστρατιᾷ οἱ πολιορκούμενοι τοῦρκοι, μόνον δὲ ἐν ὥρᾳ βροχερᾷ, ὅτε καθίσταντο ἄχρηστα τὰ στερούμενα λόγχης πυροβόλα τῶν Ἑλλήνων, ἀπετόλμα τὸ τουρκικὸν ἱππικὸν νὰ προβάλῃ διὰ τῶν πυλῶν εἰς τὴν δι' ἀναριθμητῶν μικρῶν χαρακωμάτων κεκαλυμμένην πεδιάδα· τότε ὅμως ἀπέσυρεν ἐμφρόνως καὶ ὁ Κολοκοτρώνης τοὺς στρατιώτας αὐτοῦ εἰς τὰς φάραγγας τῶν ὄρεων, ἅτινα περιβάλλουσιν εἰς εὐρείαν ἑκτασιν τὰς Πάτρας, καὶ ὅπου δὲν ἀπεθάρρουν νὰ παρακολουθήσωσιν αὐτὸν οἱ ἱππεῖς τοῦ ἐχθροῦ. Ἀμα δὲ ὡς ἐκόπαζεν ἡ βροχὴ, ἐξώρμων πάλιν οἱ Ἕλληνες εἰς τὴν πεδιάδα, ἀλαλάζοντες καὶ ὑβρίζοντες τοὺς τούρκους, κατελάμβανον ἐκ νέου τὰ ταμπούριά των, καὶ προὔχωρον ὑπὸ τὰ τηλεβόλα αὐτὰ τοῦ φρουρίου. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὸ μικροπολεμικὸν αὐτὸ σύστημα τοῦ Γέρου ἔμελλε νὰ ἐπιτύχῃ, καὶ τὸ φρούριον ἤθελε παραδοθῇ. ἀλλὰ κατῴρθωσαν καὶ πάλιν αἱ σκευωρίαι τῶν προκρίτων νὰ διαψεύσωσι τὰς ἐπὶ νίκῃ ἐλπίδας τοῦ ἐπιφόβου αὐτῶν ἀντιπάλου. Πομπωδέστατα διεκηρύχθη ἐκστρατεία εἰς τὴν Ἀνατολικὴν καὶ Δυτικὴν Ἑλλάδα, καὶ ἡ Κυβέρνησις παρήγγειλεν εἰς τοὺς ὀπλαρχηγοὺς νὰ στρατολογήσωσιν ἐπὶ τούτῳ ἐν ταῖς ἰδίαις ἐπαρχίαις. Ἦν εὐχάριστον δι' αὐτὴν θέαμα ἡ ἀλλαχού μᾶλλον ἢ ἐν Πελοποννήσῳ ἀπασχόλησις τῶν ἐπικινδύνων στρατιωτικῶν στοιχείων καὶ ἡ διάλυσις τοῦ πρὸ τῶν Πατρῶν πολιορκητικοῦ σώματος. Ὁ Κολοκοτρώνης περιηλθεν ἐκ τούτου εἰς ἐντελὴ πρὸς τὴν Κυβέρνησιν ῥῆξιν, καὶ διαλύσας τὴν πολιορκίαν μετέβη εἰς Τρίπολιν, ὅπου ἐνεποίησε φοβερὸν τρόμον εἰς τοὺς ἀποτελούντας τὴν πελοποννησιακὴν Γερουσίαν προκρίτους, διορίσας ἐν αὐτῇ ὁπαδοὺς τοῦ στρατιωτικοῦ κόμματος ἀντὶ τῶν ἐναντίων αὐτοῦ, καὶ ἐτοιμασθεὶς νὰ μεταβῇ εἰς Ἄργος μετὰ τῆς ἀποκεκαθαρμένης ἐκείνης Γερουσίας. Τὸ σχέδιον αὐτοῦ ἦτο νὰ συγκαλέσῃ ἐν Ἀργεὶ νέαν ἐθνικὴν συνέλευσιν, νὰ περιφρουρήσῃ ἐκεῖ δραστηρίως τὰ δικαιώματα τῶν ὀπλαρχηγῶν, καὶ νὰ διαμαρτυρηθῇ κατὰ τῆς ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου διαθέσεως τῶν πελοπον-

νησιακῶν στρατευμάτων. Πρὶν ἢ ὅμως κατορθωθῇ ἡ ἐκτέλεσις αὐτοῦ, ἐνέσκηψε μέγας κατὰ τῆς Στερεᾶς καὶ τῆς Πελοποννήσου κίνδυνος, καταπνίξας ἀναγκαιῶς πάντα τὰ μικρολόγια καὶ τοπικὰ συμφέροντα.

Ἐν τῇ Στερεᾷ εἶχον ἀκροσφαλῶς τὰ τῆς ἐπαναστάσεως. Ὁ δραστήριος τῆς Θεσσαλονίκης Πασσᾶς Ἀβδούλαβουδ, ἐξωμότης ἐκ Γεωργίας, ἀνατεθραμμένος δὲ ἐν τῇ σχολῇ τοῦ ἐκ Πτολεμαίδος ἀγρίου Τζεγγάρ Πασσᾶ, εἶχε καταπνίξει ἐντελῶς τὴν ἐν Μακεδονίᾳ καὶ κατὰ τὸν Ὀλυμπον ἐπανάστασιν μέχρι τοῦ Ἀπριλίου 1822, καὶ καταβάλων τὴν ἀντίστασιν τῶν μοναχῶν τοῦ Ἀγίου Ὁρους, εἶχε πληξέει κατὰ κεφαλῆς ἐπικουρικόν τι σῶμα, ὅπερ ὁ Ὑψηλάντης ἀπέστελλεν ὑπὸ τὸν Σάλλαν εἰς βοήθειαν τῶν ἐπαναστατῶν Ὀλυμπίων. Ἐπίσης καὶ κατὰ τὴν Ἀνατολικὴν Ἑλλάδα εἶχε χαλαρωθῇ ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ υἱοῦ τοῦ Μπέη τῶν Μανιατῶν Ἠλίου Μαυρομιχάλη, ὅστις εἶχε τοσοῦτον ἡρωϊκῶς ὑπερασπίσει κατὰ τοῦ Ὁμέρ Μπέη τὸν ἀνεμόμυλον τῶν Στούρων. Ἀφοῦ καὶ ὁ γενναῖος τῶν Βρυσακίων ὑπερασπιστής Ἀγγελῆς ἐφονεύθη ὡς ἥρως παρὰ τὴν Καστέλλαν, δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ κρατηθῇ ἡ σπουδαία Εὐβοία. Τὰ χεῖριστα δὲ προσιωνίζετο ἡ ἀμφίβολος τοῦ Ὀδυσσεύς θέσις ἀπέναντι τῶν ὑπερασπιστῶν τῆς Εὐβοίας καὶ τοῦ Ἀρείου Πάγου, καθ' ἣν περιπτῶσιν ἤθελεν ἀναγκασθῇ ὁ Κολοκοτρώνης οὗτος τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος νὰ ἐκλέξῃ μεταξὺ τῶν ἰδίων καὶ τῶν τῆς πατρίδος συμφερόντων. Ἐκστρατεία τις, ἣν οἱ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος ἐπεχείρησαν κατὰ τῆς Λαμίας, τῆς Ὑπάτης καὶ τῶν Κομποτάδων, ὅπως ἀνακουφίσωσι τοὺς περιπιεζομένους Ὀλυμπίους, ἀπέτυχεν ὀλοσχερῶς. Ὁ Ὀδυσσεὺς ἔδωκε τὴν παραίτησιν αὐτοῦ εἰς τὸν Ἀρειὸν Πάγον, οὗτος δὲ ἀποδεξάμενος αὐτὴν προσέβαλε σκληρῶς καὶ ἀφρόνως τὴν φιλοτιμίαν τῶν στρατιωτῶν καὶ τοῦ φιλοδόξου ὀπλαρχηγοῦ. Δύο ἀπεσταλμένους τῆς κεντρικῆς κυβερνήσεως, τὸν Α. Νοῦτσον καὶ τὸν Παλάσκαν, οἵτινες ἀπῆλθον ἵνα καλέσωσιν αὐτὸν νὰ ἐμφανισθῇ εἰς Κόρινθον, ἐφόνευσαν παρὰ τὴν Δρακοστηλιὰν οἱ λυσσῶντες ἕνεκα τῆς παύσεως τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν καὶ ὑπὸ τοῦ Ὀδυσσεύς αὐτοῦ ἐξηρεθισμένοι στρατιῶται. Ὁ Ἀρειὸς Πάγος ἔφυγεν εἰς Ἀμφισσαν, ἡ δὲ Κυθήρνησις ἐπεκήρυξεν ἀμοιβὴν χρηματικὴν

εἰς τὴν κεφαλὴν τοῦ « ἀποστάτου »· μὴ τολμῶσα ὅμως καὶ νὰ ἐκτελέσῃ τὴν διατάξιν αὐτῆς, κατέδειξε μόνον εἰς τὸν τολμηρὸν ὄπλαρχηγὸν τὴν ἰδίαν αὐτῆς ἀδυναμίαν καὶ ἀπορίαν.

Ἡ παράδοσις τῆς ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν, ἐπελθοῦσα τὴν 21 Ἰουνίου ἔνεκεν ἐλλείψεως ὕδατος, ἦν παροδικὴ μόνον ἐπιτυχία, συνοδευθεῖσα ἐπίσης ὑφ' ὄλων ἐκείνων τῶν προδοσιῶν καὶ παρασπόνδων ἀκολαστημάτων, ἅτινα εἶχον κηλιδώσει τὸν ἐλληνικὸν ἀγῶνα ἐν Κορίνθῳ καὶ Ναβαρίνῳ. Ἡ φρουρά, ἥτις ἐμελλε νὰ μετακομισθῇ εἰς Ἀσίαν, κατεσφάγη, μόνον δὲ ἡ φιλάνθρωπος γενναιοῦτης τοῦ αὐστριακοῦ προξένου Γροπίου ἔσωσε μέρος τῶν γυναικοπαίδων.

Κατὰ τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα ἐπέκειτο κίνδυνος ἔτι χείρονος τραπῆς τῶν κατὰ τὴν ἐπανάστασιν. Ἀφοῦ οἱ Τούρκοι κατῴρθωσαν νὰ καταστῶσι κύριοι τοῦ προτειχίσματος τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος Ὀλύμπου καὶ τῆς Εὐβοίας, ἤλθε νῦν ἡ σειρὰ τοῦ προμαχῶνος τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος Σουλίου. Ἀπὸ τῆς πτώσεως τῶν Ἰωαννίνων καὶ τῆς καταστολῆς τῆς ἐπαναστάσεως ἐν Ἀγράφοις καὶ ἐπὶ τοῦ Πίνδου, τὸ Σοῦλι ἦν πρὸ πάντων ἐκτεθειμένον εἰς τὴν προσβολὴν τῶν Τούρκων· πιθανώτατον δὲ ἦτο, ὅτι ὁ τοῦρκος στρατάρχης Χουρσίτ Πασσᾶς, ὅστις παρεσκεύαζεν ἐν Λαρίσσει τὴν σύγχρονον αὐτοῦ εἰσβολὴν εἰς τὴν Ἀνατολικὴν καὶ Δυτικὴν Ἑλλάδα, δὲν ἤθελε ριψοκινδυνεύσει νὰ ὀδηγήσῃ εἰς μεσημβρίαν τοὺς στρατοὺς αὐτοῦ, ἐνὸςφ ἔμενεν ὀπισθὲν τοῦ ἀνυπότακτος ὁ ἡρωϊκὸς τοῦ Σουλίου ὀρεινὸς λαός. Ὁ ἐπίπλαστος μετὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ Ἀλβανῶν δεσμὸς εἶχε λυθῇ, διότι μετὰ τὰ ἐν Τριπόλει συμβάντα εἶχον ἀνοίξει τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν οἱ Ἀλβανοί, ἀναγνωρίσαντες, ὅτι οἱ Ἕλληνες δὲν ἐμάχοντο ὑπὲρ τοῦ Ἀλῆ Πασσᾶ οὔτε ὑπὲρ ἀλβανικῶν συμφερόντων, ἀλλ' ὑπὲρ αὐτῶν τῶν ἰδίων. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐτήρουν περιεσχεμένην οὐδετερότητα· ἐπειδὴ ὅμως κατὰ βῆθος ἦσαν δυσμενεῖς πρὸς τὴν ἐλληνικὴν ἐθνεγεργίαν, ἠδύνατό τις μετ' ἱκανῆς ἀσφαλείας νὰ υποθέσῃ, ὅτι ἤθελον παραστῇ ἐντὸς ὀλίγου μαχόμενοι μετὰ τῶν Τούρκων κατὰ τῶν Ἑλλήνων. Ἐπελθούσης δὲ ἐντελοῦς τῶν φατριῶν ἀποσυνθέσεως, οἱ πρὸ μικροῦ ἔτι ὑπὲρ τοῦ Ἀλῆ Πασσᾶ ἀγωνισθέντες σύνοπλοι, καὶ τὸν ἐν Ἰωαννίνοις ἀποκεκλεισμένον γηραιὸν λέοντα ὑποστηρίξαντες εὐρέθησαν ἀντιμέτωποι ἐχθροὶ ἀλλήλων. Τὸ πλεῖστον

τῶν Ἀλθανῶν συνδιηλλάγη πρὸς τοὺς Τούρκους ἐξ ἀντιπαθείας πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἐλευθερίαν· μικρὰ δὲ μόνον μερίς ἐκ ριψοκινδύνων ὀρμωμένη ὀρέξεων, συνετάχθη τοῖς ἐπαναστάταις, οὐχὶ διότι ἦσαν Ἕλληνες, ἀλλ' ἀπλῶς μόνον διότι ἦσαν στασιῶται κατὰ τοῦ Σουλτάνου. Ἐν μέσῳ τῶν ἀπίστων Ἀλθανῶν αὐτῶν φίλων προσεπάθουν πάντοτε οἱ Σουλιῶται νὰ κρατῶσιν ὀρθίαν ὡς καὶ πρότερον τὴν σημαίαν τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος, ἀλλ' ὁ κίνδυνος προσήγγιζεν ὁλονὲν κατὰ τοῦ ἡρώϊκου ἐκείνου ὀρεσιβίου λαοῦ, ὅστις ἔμελλε νῦν νὰ ὑποστῇ τὰς συνεπειὰς τῆς ἐθνικῆς αὐτοῦ πολιτικῆς. Ἀμέριμνος ἡ ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ὡς ἐκ τῆς ἀσφαλείας, ἣς ἀπῆλαυνεν ἡ Δυτικὴ Ἑλλὰς ζῶντος τοῦ Ἀλῆ, ὥκνησε νὰ ἀποστείλῃ τὴν ὑπὸ τῶν Σουλιωτῶν ζητηθεῖσαν ἐπικουρίαν ἐκ πλοίων, τροφῶν καὶ πολεμευδίων· ὅτε δὲ τέλος ἀπεφάσισε νὰ ἐνεργήσῃ, εἶχεν ἤδη ἐκραγῇ ἡ ἀπὸ τῆς πτώσεως τοῦ Ἀλῆ ἐπικρεμαμένη κατὰ τοῦ Σουλίου καταιγίς.

Παρακινηθεὶς ὑπὸ τῶν Τσαμῶν, Ἀλθανῶν γειτόνων τοῦ Σουλίου, ἔγραψεν ὁ Χουρσίτ εἰς τοὺς Σουλιώτας, ὅτι ἡ Πύλη δὲν διετέλει ὀργισμένη κατ' αὐτῶν, ἀλλὰ τὸνναντίον μάλιστα, συγχωρήσασα αὐτοὺς, τοῖς ἀπέδιδε τὴν χώραν καὶ τὰ παλαιὰ αὐτῶν δικαίωματα, καὶ αὐτὸς δὲ ὁ ἴδιος, ἔλεγεν, ἦτο ἕτοιμος νὰ εἰσακούσῃ πάσης δικαιίας αὐτῶν αἰτησεως. Εἰς τὰς μελιχρὰς ταύτας προτάσεις ἀπήντησαν οἱ Σουλιῶται, ὅτι, ἐπειδὴ ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις προήλθεν ἐκ σκευωριῶν τοῦ Ἀλῆ, καλῶς ἤθελε πράξει ὁ Χουρσίτ, οὐχὶ στρατεύων νῦν κατὰ τῶν Ἑλλήνων, μετὰ τὴν πτῶσιν ἐκείνου, ἀλλὰ χορηγῶν αὐτοῖς ἀμνηστείαν· καὶ ἂν μὲν ἀπεδέχοντο αὐτὴν οἱ Ἕλληνες, ἦσαν καὶ αὐτοὶ ἕτοιμοι νὰ τὴν δεχθῶσιν· ἄλλως προϋτίμων νὰ ἀποθάνωσιν, ἢ νὰ ἀτιμάσωσι δι' ἀπιστίας τὸ ὄνομά των καὶ νὰ χωρισθῶσι τῶν ὁμοπίστων καὶ ἀδελφῶν αὐτῶν.

Ἡ ἀπάντησις αὕτη οὐδεμίαν παρεῖχεν ἐλπίδα συνδιαλλαγῆς, ὁ δὲ Χουρσίτ ἀπεφάσισε νὰ ἐξαφανίσῃ τὸ Σοῦλι ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς. Ὅτε ὅμως οἱ Ἀλθανοὶ ὀπλαρχηγοὶ διετάχθησαν νὰ κινηθῶσι κατὰ τῶν Σουλιωτῶν, προσεπάθησαν αὐτοβούλως νὰ μεσιτεύσωσι μεταξὺ τῶν ἀντιμάχων μερῶν· ἐλθόντες δὲ εἰς διαπραγματεύσεις μετὰ τῶν σουλιωτῶν ἀρχηγῶν ἐν τῷ χωρίῳ Δερβισιάνι, παρέστησαν αὐτοῖς, ὅτι ἔμελλον νὰ στερηθῶσι τὴν πατρίδα των καὶ νὰ πε-

ριαγάγωσιν εἰς δουλείαν τὰς γυναῖκας αὐτῶν καὶ τὰ τέκνα. Εἰς μά-
την ὅμως· ὁ σουλιώτης Δαγκλῆς ἀπήντησεν αὐτοῖς ἀγρίως· αἱ γυ-
ναῖκες καὶ τὰ τέκνα μας οὐδέποτε θὰ γίνουιν δοῦλοι· διότι ἂν κυριευ-
θῇ τὸ Σοῦλι, θὰ τὰ φονεύσωμεν. Οὕτως ἀπέβαλον οἱ Ἀλβανοὶ πᾶ-
σαν ἐλπίδα συμβιβασμοῦ, καὶ ὁ Χουρσίτ ἐκίνησε μετὰ 14 χιλιάδων,
ἐπιλέκτων Ἀλβανῶν κατὰ τὸ πλεῖστον, ἐναντίον τῆς ὀρεινῆς ἐκείνης
ἀκροπόλεως, ἣτις εἶχε τοσάκις ἀντιταχθῇ νικηφόρος κατὰ τοῦ Πασ-
σᾶ τῶν Ἰωαννίνων. Οἱ Σουλιῶται χιλίους μόνον ἄνδρας ἤδυνθησαν
νὰ ἀντιτάξωσι κατὰ τοῦ ἐχθρικοῦ ὄγκου, καὶ τούτους διεσκορπισμέ-
νους εἰς τρία σημεία. Τὴν 28 Μαΐου ἐξεβλήθησαν τῶν θέσεων αὐτῶν
Ἀγ. Νικολάου, Σαθρούχου καὶ Μομάκου, οἱ δὲ ἐχθροὶ προὔχωρσαν
ἀναβαίνοντες τὴν χαράδραν τοῦ Ἀχέροντος, ὅπου ὁ ἀρχηγὸς Δράκος
μετὰ 52 ἑταίρων ἀντέστη αὐτοῖς ἡρωϊκῶς ἐπὶ μίαν ὅλην ἡμέραν
παρὰ τὸν Ἅγιον Δονάτον. Μαθόντες ὅμως οὗτοι, ὅτι οἱ Τοῦρκοι
ἔμελλον νὰ παραιτηθῶσι τῆς κατὰ τοῦ Ἀγίου Δονάτου ἐπιθέσεως,
καὶ νὰ τραπῶσι κατὰ τῆς Κιάφας, ἐγκατέλιπον νυκτὸς τὴν τοσοῦ-
τον ἡρωϊκῶς ὑπερασπισθεῖσαν θέσιν, διότι πάντα ἐφρόνουν ἀπολ-
λυμένα τῆς Κιάφας ἀπολλυμένης. Ἐκεῖ ἦν τὸ ἔσχατον αὐτῶν κα-
ταφύγιον· ἐκεῖ εὐρίσκοντο αἱ γυναῖκες αὐτῶν καὶ τὰ τέκνα, τὰ κτή-
νη αὐτῶν καὶ ἡ κινητὴ των περιουσία. Διὰ τοῦτο οἱ πλεῖστοι τῶν
κατοίκων κατέλαβον τὴν Κιάφαν αὐτήν, ἕτερον δὲ σῶμα τὸ Ἀβαρί-
κον, τρία τέταρτα τῆς ὥρας ἀπέχον, καὶ τρίτον ἄλλο τὴν Χώνιαν.
Τὴν 17 Ἰουνίου προσέβαλον οἱ Τοῦρκοι τὰς ὑπολειπομένας ἔτι τοῖς
Σουλιώταις τρεῖς τελευταίας ἐκείνας θέσεις· ἀλλὰ καὶ ἄνδρες καὶ
γυναῖκες ἀντέστησαν μεθ' ἡρωϊσμοῦ ἀναμιμνήσκοντες τοὺς ἐνδόξους
κατὰ τοῦ Ἀλῆ Πασσᾶ ἀγῶνας· οἱ μὲν ἄνδρες ἐπυροβόλουν ἀπὸ τῶν
γνωστῶν αὐτοῖς ἀσφαλῶν ἐνεδρῶν, ὅθεν οὐδεμία σφαῖρα ἔπιπτε μα-
ταία κατὰ τῶν ἐπερχομένων πυκνῶν στιφῶν, αἱ δὲ γυναῖκες ἐκύλιον
λίθους ἀπὸ τῶν βράχων, μέχρις οὗ οἱ προσβολαῖς ὑπεχώρησαν ἐν
ἀτάκτῃ ταραχῇ. Ὁ Θεός, ἀνέκραξεν ὁ σερασκέρης Χουρσίτ ἐκπλη-
κτος καὶ ἀγανακτῶν, ἀφῆρσε τοὺς Μοσλήμ τὴν ἀνδρείαν αὐτῶν
καὶ τὴν ἔδωκεν εἰς τοὺς γκιαούρας. Ἀποβαλὼν δὲ τὴν ὑπομονήν,
ἀνέθηκε τὴν ἐξακολούησιν τῆς πολιορκίας καὶ τὴν διοίκησιν πάσης
τῆς κατὰ τὴν δύσιν ἐκστρατείας εἰς τὸν Ὀμέρ Βριώνην καὶ ἐπκνήδ-

θεν εἰς Λάρισσαν. Ὁ Ὅμηρ πρόβη πάραυτα εἰς στενὸν ἀποκλεισμὸν τῆς Κιάφας, ὁ λιμὸς δὲ ἐμελλε νὰ κατορθώσῃ καὶ πάλιν, ὡς καὶ κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετηρίδα τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ὅ,τι δὲν εἶχε κατορθώσει τὸ ξίφος.

Ἀναντίρρητον ἦτο, ὅτι τὸ μέγιστον τῶν Ἑλλήνων συμφέρον ἐπέτασσεν αὐτοῖς νὰ προστατεύσωσι καὶ ἀπαλλάξωσι τοῦ ἐχθρικοῦ ἀποκλεισμοῦ τὴν σπουδαίαν ἐκείνην ἐν Κιάφᾳ προφυλακὴν καὶ τὸν μικρὸν ἐκεῖνον ἀνδρεῖον λαόν, ὅστις πρῶτος εἶχε κηρύξει τὸν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνα. Σπουδαῖον ἐπίσης ἦτο νὰ προληφθῇ ἡ τῶν Τούρκων προσβολὴ καὶ νὰ μετατεθῇ ἀπὸ τῆς κυρίως Ἑλλάδος εἰς Ἡπειρον τὸ πεδῖον τοῦ ἀγῶνος. Ὁ Μαυροκορδάτος κατεῖδε πληρέστερα τὴν ἀνάγκην ἀντιπερισπασμοῦ τινος χάριν τοῦ Σουλίου· ἴσως ὅμως ὑπερέτιμήσῃ τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ πολεμικὴν ἱκανότητα, ἀποφασίσας νὰ ἀνταλλάξῃ τὰ καθήκοντα προέδρου τοῦ Ἐκτελεστικοῦ ἀντὶ τῶν ἔργων στρατιωτικοῦ δικτάτορος, καὶ νὰ ἀναλάβῃ αὐτὸς τὴν ἀρχηγίαν τῆς ἐπιχειρήσεως. Ἐν Κορίνθῳ εἶχε πρόχειρον μικρὸν τι τακτικὸν σῶμα, ὅπερ διελογίσαστο νὰ ὀδηγήσῃ μόνος εἰς τὸ βορειοδυτικὸν πεδῖον τῆς μάχης. Τὸ ὑπὸ τοῦ Βαλέστα ἀσκηθὲν τακτικὸν σῶμα διέτελει νῦν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ ἰταλοῦ Ταρέλλα καὶ ἐπεδείκνυτο ὡς τὸ πρῶτον τάγμα ἐλληνικοῦ πεζικοῦ, καίτοι μὴ ὑπερβαῖνον τοὺς 350 ἄνδρας (1). Ὑπῆρχε πρὸς τούτοις καὶ εὐρωπαϊκῶς ὀργανισμένον σῶμα Ἰονίων ὑπὸ τὸν Πανᾶν, ὡς καὶ ἀριθμὸς τις εὐρωπαϊῶν ἀξιωματικῶν ἐν Κορίνθῳ, οἵτινες ἐξ ἐνθουσιασμοῦ καὶ ῥιψοκινδύνου ὁρμῆς εἶχον σπεύσει εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅπως προσενέγκωσι τὰς ὑπηρεσίας αὐτῶν εἰς τὴν ἐλληνικὴν Κυβέρνησιν. Γερμανοί, Γάλλοι καὶ Πολωνοί, εἶχον ἔλθει ἵνα διατάξωσι μᾶλλον ἢ διαταχθῶσι. Μεταξὺ τῶν Πολωνῶν διεκρίνετο ἐπὶ ἀνδρεία καὶ πολεμικῇ πείρᾳ ὁ

(1) Περὶ τοῦ ὀργανισμοῦ τῶν τακτικῶν στρατευμάτων καὶ τῆς εἰς Πέταν στρατείας συνεβουλεύθη κυρίως τὸν Ἐλστερ (τὸ τάγμα τῶν Φιλελλήνων, Βάδεν, 1828), τὸν Γ. Φέλδχαρνς (Περιοδεῖαι ἐν Ἑλλάδι, Λειψία, 1822), τὸν Μωδελλιὼν (Περιηγήσεις γερμανοῦ ἀξιωματικοῦ τοῦ πυροβολικοῦ, Ἔσσεν, 1824) καὶ ἄλλας γερμανικὰς πηγὰς, ἐφ' ὅσον μολ ἐφάνησαν αὐταὶ μᾶλλον ἀμερόλητοι καὶ ἀξιόπιστοι ἢ αἱ ἐκθέσεις τοῦ Ῥαιμπώ, τοῦ Βουλτιέ, τοῦ Τρικούπη καὶ ἄλλων.

Μιζεύσκης, μεταξύ δὲ τῶν Γάλλων ὁ Μινιάκ, καὶ μεταξύ τῶν Γερμανῶν ὁ βυρτεμβέργιος στρατηγὸς κόμης Νόρμανν Ἐρενφελς, ὅστις εἶχε νὰ ἀποπλύνῃ ληστρικὴν τινα καὶ προδοτικὴν πράξιν κηλιδῶσασαν ἄλλοτε τὸν θυρεὸν τῆς τιμῆς αὐτοῦ, τὴν παρὰ τὸ Κίτσειν ἐπίθουσιν αὐτοῦ κατὰ τοῦ σώματος τοῦ Λύτσοβ.

Ἀποθιβάσθεις οὗτος τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1822 μετὰ 46 φιλελλήνων παρὰ τὸ Ναβαρίνον, ἔτυχεν εὐθὺς εὐκαιρίας νὰ ἐπιδείξῃ τὴν γερμανικὴν ἀνδρείαν, ὑπερασπίσας τὸ φρούριον κατὰ τοῦ τουρκικοῦ στόλου. Ἐκείθεν μετέβη διὰ τῆς Τριπόλεως εἰς Κόρινθον, ὅπου εἰργάσθη μετὰ πολλοῦ ζήλου εἰς καταρτισμὸν τάγματος φιλελλήνων, ὅπερ μετὰ τοῦ τάγματος τοῦ Ταρέλλα ἔμελλε νὰ ἀποτελέσῃ τρόπον τινὰ τὸ πρῶτον ἐπίλεκτον ἐλληνικὸν σῶμα. Ἡ δυσἀρέσκεια ὅμως φιλοδόξων τινῶν κινδυνευτῶν, τὸ μεταξύ Γάλλων καὶ Γερμανῶν ἀναπτυχθὲν ἔθνικόν μῖσος καὶ ἡ γλισχρότης τῶν μέσων ἐδυσχέραναν τὸν ὀργανισμὸν τοῦ σώματος ἐκείνου, καὶ ὅτε τὴν 18 Μαΐου 1822 ἐκηρύχθη ἐπίσημος ἡ σύστασις τοῦ πρώτου φιλελληνικοῦ σώματος, 180 μόνον ἐκ τῶν ἐν Κορίνθῳ εὕρισκομένων 300 ἄξιωματικῶν εὐρέθησαν διατεθειμένοι νὰ ὀρκισθῶσι πίστιν εἰς τὰς σημαίας. Καὶ ὠνομάσθη μὲν ἕκαστος φιλέλληνα ἀνθυπολοχαγὸς ἐν τῷ ἐπιλέκτῳ ἐκείνῳ σώματι· ἀλλ' ὁ μισθός, ἐλαττωθεὶς ἐν ἀρχῇ κατὰ τὸ τρίτον, καθυστέρησεν εἴτα ἐντελῶς. Περὶ τῆς ἐπηγγελμένης κυανῆς καὶ χρυσεπὶρῥάφου στολῆς οὐδὲ λόγος ἐγένετο· ἵνα δὲ φαίνωνται τοῦλάχιστον ἔχοντες εἶδός τι στολῆς, περιεζώσθη ἕκαστος ἐρυθρὰν ταινίαν, ἐνῶ κατὰ τὰ ἄλλα ὅτε ὀπλισμὸς καὶ ἡ ἐνδυμασία ἐγίνοντο κατ' ἰδίαν ἐκάστου ἀρέσκειαν, καὶ τὸ τάγμα εἶχε ποικίλην, κατεῤῥακωμένην καὶ παράδοξον ὅλως τὴν ὄψιν. Ἀνδρείος τις Ἰταλός, ὁ Δάννιας ἐξελέχθη διοικητῆς, καὶ τοῦ μὲν πρώτου λόχου, συγκειμένου ἐκ Γερμανῶν καὶ Πολωνῶν, ἡγεῖτο ὁ πολωνὸς Μιζεύσκης, τοῦ δὲ δευτέρου, ἐκ Γάλλων καὶ Ἰταλῶν ἀποτελουμένου, ὁ ἐλβετὸς Σεβαλιέ· ὁ Μαυροκορδάτος ἐπεφυλάξατο ἑαυτῷ τὴν γενικὴν ἀρχηγίαν ὡς συνταγματάρχης, ὁ δὲ Νόρμανν ἐτάχθη εἰς τὸ ἐπιτελεῖον αὐτοῦ ὡς ἀντισυνταγματάρχης. Τὴν 19 Μαΐου ἐκίνησεν ἐκ Κορίνθου τὸ σύνταγμα τοῦ Ταρέλλα καὶ τὸ ἰόνιον σῶμα, καὶ τὴν 20 τὸ τάγμα τῶν Φιλελλήνων· διεληθόντα δὲ τὸ κατεστραμμένον Ἀΐγιον

ἐθάδισαν ἐπὶ τῆς μεσημβρινῆς ὄχθης τοῦ κορινθιακοῦ κόλπου πρὸς τὰ μικρὰ Δαρδανέλλια καὶ τὰς Πάτρας. Τοσοῦτον ὅμως ἐλαττωματικῶς καὶ ἀνεπαρκῶς εἶχον διατεθῇ τὰ πράγματα, ὥστε οἱ Φιλέλληνες, ἐπὶ μακρὸν περιπλανηθέντες, περιέπεσαν ὑπὸ τὰ τηλεβόλα τῶν παρὰ τὸ Ῥίον τουρκικῶν φρουρίων, καὶ ἔφθασαν ἐντελῶς ἀποκεκμηκότες εἰς Πατρας. Ἦν δὲ παράδοξος ἀληθῶς, ὑπὸ ἀρχηγοῦ λεγομένη, ἡ ἐπὶ τῇ ἐσφαλμένῃ ἐκείνῃ πορείᾳ δικαιολογία τοῦ Μαυροκορδάτου, ὅτι δῆθεν τὸν εἶχον πληροφορήσει ἐπίτηδες ψευδῶς περὶ τοῦ μήκους τῆς ὁδοῦ.

Ἀπὸ τῶν Πατρῶν μετήχθησαν οἱ τακτικοὶ ἐπὶ ἕξ πολεμικῶν πλοίων εἰς Μεσολόγγιον, ὅπερ ἔμελλε νὰ ἀποτελέσῃ τὴν βάσιν τῆς κατὰ τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἡπειρον στρατείας. Ἐκεῖ συνήγώθησαν μετ' αὐτῶν ὁ Γενναῖος Κολοκοτρώνης καὶ ὁ Γιατράκος μετ' ἑκατοντάδων τινῶν Πελοποννησίων, ὥστε ὁ εἰς διάθεσιν τοῦ Μαυροκορδάτου στρατὸς συνεποσώθη εἰς 4,000 ἄνδρας. Ὁ Μάρκος Βύτσαρης, ἔλθων ἐκεῖσε ὡς ἀπεσταλμένος τῶν Σουλιωτῶν, καὶ περιγράφας τὴν στενοχωρίαν τῆς πόλεως, παρέστησε τὸ κατεπεῖγον ταχέων μέτρων πρὸς ἀπολύτρωσιν τῶν συμπατριωτῶν αὐτοῦ. Τμημὰ τι τότε ἐκ 500 Μανιατῶν ὑπὸ τὸν Κυριακούλῃν Μαυρομιχάλῃν, τὸν ἀνδρεῖον ὑπερασπιστὴν τοῦ Βαλτετσίου, προαπεστάλῃ εἰς Φανάρι, λιμένα ἀπέχοντα ἑπτὰ ὥρας τῆς Κιάφας πρὸς μεσημβρίαν, ἵνα προμηθεύσῃ τροφὰς εἰς τὴν ἀκρόπολιν. Ἀλλ' ἡ ἐκστρατεία ἐκείνη ἀπέτυχε τοῦ σκοποῦ αὐτῆς, καὶ μόνον ἐξασθένεισιν τοῦ κυρίου σώματος παρήγαγε· μόλις ἀποβάντες εἰς Φανάρι, προσεβλήθησαν οἱ Ἕλληνες ὑπὸ πολὺ ὑπερέρας τουρκικῆς δυνάμεως, καὶ ἠναγκάσθησαν μετὰ κρατερὸν ἀγῶνα νὰ ἐπιβιθασθῶσι πάλιν τὴν 16 Ἰουλίου· ὁ δὲ Πετρόμπεης ἐθρήνησε τὸ ἔτος ἐκεῖνο τὸν δεῦτερον ὑπὲρ πατρίδος πίπτοντα υἱὸν αὐτοῦ· διότι σφαῖρα ἔβαλε τὸν Κυριακούλῃν κατὰ τῆς καρδίας, ἐνῶ συγχρόνως ἐφονεύθη ἐν ταῖς τάξεσι τῶν ἐναντίων ὁ περυσινὸς αὐτοῦ ἐκ τοῦ Βαλτετσίου ἐχθρὸς, ὁ τοῦρκος ἀρχηγὸς Μουσταφᾶ Μπέης. Ὅτε τὸ πτώμα τοῦ πεσόντος Ἕλληνος ἥρωος ἐκομίσθη εἰς Μεσολόγγιον, παράδοξος διεδραματίσθη σκηνή· ἱερεὺς τις σουλιώτης ἐπιδραμὼν ὡς ἔκμανῆς, ἐκάλει τὸν λαόν, ὑπὸ τῶν γυναικῶν τοὺς θρήνους καὶ τοὺς κοπετούς, εἰς αἱματηρὰν ἐκδίκησιν τοῦ θανάτου τοῦ

ἥρωος κατὰ τῶν ἐχθρῶν τῆς πατρίδος. « Ἐνῶ σύ, ἀνόσιε λαέ, » ἐφώνει πρὸς τοὺς περιεστῶτας Ἑλληνας, « διὰ γαίης ἐν αἰσχρᾷ κραιπάλη καὶ βδελυρᾷ ὀκνηρία τὸν βίον, πίπτουσιν οἱ ἀδελφοί σου ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ ἐχθροῦ· οἱ ἥρωες ὅμως, οἵτινες ἐφονεύθησαν ὑπὲρ τῆς πατρίδος, θὰ ταχθῶσιν εἰς τοὺς ἁγίους, σεῖς δὲ οἱ μισροὶ θὰ πορευθῆτε εἰς τοὺς βαθυτάτους μυχοὺς τῆς κολάσεως. Ὑψιστε, παντοδύναμε Θεέ! ῥίψον τὸ πῦρ σου κατὰ τῶν ἀσεβῶν τούτων, ἵνα γνωρίσωσι τὴν ὀργὴν σου καὶ πράξωσι κατὰ τὴν φωνὴν τοῦ καθήκοντος ». Εἶτα δὲ ῥιφθεὶς ἐπὶ τὸ πτώμα, κατεφίλησε περιπαθῶς τὸ περικαλύπτον αὐτὸ ἐντάφιον, ἤγειρε τὸ βλέμμα πρὸς τὸν οὐρανὸν καὶ ἐξέβαλεν ὑπόκωφον στεναγμόν. Οἱ κατὰ πληκτοὶ περιεστῶτες εἶπον παράφρονα τὸν ὀχληρὸν ἱεροκήρυκα, καὶ διέταξαν αὐτὸν νὰ *ξεκουμβίχεται*. Ἄλλ' ὁ προφήτης, ἀπαθὴς πρὸς τὰς ἀπειλὰς καὶ τὴν χλεύην, « ὅλον αὐτὸ τὸ γένος τῆς Ἑλλάδος, » ἀνέκραξε, « θέλει καταστραφῆ, πρέπει νὰ καταστραφῇ, καὶ οὐδὲ σκιά σας θὰ μείνῃ! »

Τὰ συμβάντα ἔμελλον νὰ δικαιολογήσωσι τάχιστα τὴν φοβεράν προφητείαν, καὶ καθ' ὃν χρόνον ἀπεκρούετο ὁ Μαυρομιχάλης παρὰ τὸ Φανάρι, καταστρεπτικὴν ὑφίστατο προσβολὴν καὶ τὸ κύριον σῶμα τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ.

Ὁ ἀρχιστράτηγος ἐστερεῖτο στρατηγικοῦ βλέμματος· ὅσον δὲ ἐπιμελῶς καὶ ἄν ἐφαίνετο μελετῶν τὰ βαθύτατα τῶν σχεδίων, κεκυφώς ἐπὶ τοῦ χάρτου τῆς Ἡπείρου, οὔτε ἐνότης ὅμως οὔτε σύνδεσμος κατεφαίνοντο ἐν τοῖς κινήμασι τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Ὅτε ὁ Μαυροκορδάτος προσηγόρευεν ἐν Μεσολογγίῳ τὸ σῶμα τῶν Φιλελλήνων, παρελάσας πολλάκις ἄνω καὶ κάτω πρὸ τοῦ μετώπου τοῦ στρατοῦ, ὕψωσε τὴν κεφαλὴν, ὅπως ἴδῃ, φαίνεται, διὰ τῶν διόπτρων του, διέστειλε τοὺς ῥώθωνας, ἐμειδίασε, καὶ ἐπανέκαμψε ὁρμαῖος οἰκαδὲ μετὰ τῶν ὑπασπιστῶν αὐτοῦ Ῥαιμπώ, Ῥοδίου καὶ Γραλλιάρ. Οἱ γερμανοὶ Φιλέλληνες ἐγόγγυζον ἐπὶ τῇ προφανεῖ προτιμῇ-σει, ἥς ἀπῆλθον οἱ Γάλλοι παρὰ τοῦ ἀρχηγοῦ, οἱ δὲ ἡλιοκαεῖς κλέφται ἐμόρφαζον χλευαστικῶς, βλέποντες τὸν κομπῶς ἐνδεδυμένον καὶ διοπτροφόρον ἄνδρα, παρελαύνοντα ἔφιππον μετὰ στόμφου καὶ κρατοῦντα ἐν χερσὶ τὸ σκῆπτρον τῆς στρατιωτικῆς ἀρχῆς, κατὰ τὰ ἦθη τῶν εὐρωπαϊκῶν στρατηγῶν· τὸ φυσικὸν αὐτῶν πολεμικὸν ἔμφυτον τοῖς

ἔλεγε βεβαίως, ὅτι δὲν ἦτον ἐκεῖνος ὁ ἰκανὸς ἀνὴρ εἰς ἐκτέλεσιν τῆς διὰ πομπωδῶν κηρυγματῶν ἀγγελθείσης ἐπιχειρήσεως πρὸς λύσιν τῆς πολιορκίας τῆς Κιάφας. Τὴν 16 Ἰουνίου μετὰ μεσημβρίαν ἐκίνησεν ἐκ Μεσολογγίου τὸ σύνταγμα τοῦ Ταρέλλα καὶ τὸ τάγμα τῶν Φιλελλήνων. Καὶ πολλοὶ μὲν τῶν Ἑλλήνων ἐνόμιζον, ὅτι ἡ εὐρωπαϊκὴ τακτικὴ ἤθελε κατορθώσει θαύματα· ἀλλ' ἀπ' αὐτῆς ἤδη τῆς βραδείας καὶ ἀτάκτου πορείας διὰ τῆς κοιλάδος τοῦ Ἀχελφου διελύθη πιθανῶς ἡ πλάνη τῶν ἐνθουσιωδῶν ἐκείνων φύσεων. Κατὰ τὴν λίμνην τῆς Λάσπης ἐγένετο μάταιος τριήμερος σταθμός, ὃν οἱ Γερμανοὶ καὶ οἱ Ἄλλοι ἐδαπάνησαν εἰς αἱματηρὰς πρὸς ἀλλήλους ἔριδας. Μόλις δὲ τὴν 22 Ἰουνίου συνεκεντρώθη ὁ στρατὸς τοῦ Μαυροκορδάτου, συμποσούμενος εἰς 3,000 ἀνδρῶν, ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Κομποτίου. Τὸ Κομπότι κεῖται κατὰ διεσπαρμένας συστάδας οἰκιῶν ἐπὶ τῆς προσθίας κλιτύος ὄρους, οὗτινος ἡ βραχύδης κορυφὴ φέρει μικρὸν παρεκκλήσιον, ἐπισκοποῦν πόρρῳ τὴν κοιλάδα πρὸς τὸ μέρος τῆς Ἄρτης. Τὴν κορυφὴν αὐτὴν τοῦ ὄρους ἐξελέξατο εἰς στρατοπέδουσιν ἑαυτοῦ καὶ τῆς συνοδείας του ὁ Μαυροκορδάτος· κάτω δ' αὐτοῦ μέχρι τῆς καπνοφόρου πεδιάδος ἐσκήνωσαν οἱ Φιλέλληνες, τὸ σύνταγμα Ταρέλλα, οἱ Σουλιῶται καὶ τὰ ἐπικουρικὰ πελοποννησιακὰ στρατεύματα. Ὁ κόμης Νόρμανν, θελήσας νὰ κατασκοπήσῃ μετὰ τοῦ πρώτου λόχου τὴν μεταξὺ τοῦ αἰγιαλοῦ τοῦ κόλπου τῆς Ἄρτης καὶ τοῦ χωρίου Κομπότι χώραν, ἀπήντησε σύνταγμα τουρκικοῦ ἵππικοῦ, ὅπερ ὤρμησε κατὰ τῶν Γερμανῶν ἀλαλάζον ἐν θορυβῳδι καὶ διατόρῳ μουσικῇ, καὶ προσεπάθησε νὰ ἀποχωρίσῃ αὐτοὺς τοῦ στρατοπέδου των. Ἀλλ' ὁ γηραιὸς βυρτεμβέργιος μαχητὴς προέφθασε νὰ ἀποσυρθῇ ἔγκαιρως εἰς Κομπότι. Ἐκεῖ διετάξεν ἐν τάχει τὰ πράγματα πρὸς ἄμυναν, αἱ προσβολαὶ τοῦ τουρκικοῦ ἵππικοῦ ἀπεκρούσθησαν ἐν ἄκρᾳ ἀπαθείᾳ, ὁ δὲ Δάννιας, βοηθούμενος ὑπὸ τῶν Σουλιωτῶν, προσέβαλεν ἐν δέοντι τὸν ἐχθρὸν ἐκ πλαγίου, καὶ οἱ Τούρκοι περιπεσόντες εἰς ἀταξίαν, ἐκλονίσθησαν καὶ ἐτράπησαν φεύγοντες πρὸς τὴν Ἄρταν, διωκόμενοι μέχρι τῶν πυλῶν αὐτῆς ὑπὸ τῶν Φιλελλήνων καὶ τοῦ συντάγματος τοῦ Ταρέλλα. Ἡ πρώτη αὕτη λαμπρὰ ἐπιτυχία ἀνεπτέρωσε πάντων τὰς καρδίας· ὅτε δὲ ὁ Νόρμανν, κοινωσκοπέης καὶ κατὰσβολος ἐκ τῆς πυρίτιδος, εἰσῆλθεν ἔσχατος πάν-

των εἰς τὸ στρατόπεδον, προσηλάλαξαν αὐτῷ πάντες, οὐδὲ τῶν Γάλλων ἐξαιρουμένων: « Ζήτω ὁ ἀνδρεῖος Νόρμανν ». Τὸ σκῆπτρον τοῦ ἀρχηγοῦ ὀλίγον, ἐννοεῖται, κατεφάνη διαρκούσης τῆς μάχης· οἱ δὲ ἀπὸ τῆς καταδιώξεως ἐπανακάμπτοντες Γερμανοὶ ἀνεκάγχασαν κατὰ πρόσωπον τοῦ συνταγματάρχου Βουτιέ, δραμόντος εἰς ὑπάντησιν αὐτῶν καὶ ἀναφωνήσαντος: « Ὀλίγον ἔλειψε νὰ συλλάβω τὸν Πασσᾶν ».

Ὁ Μαυροκορδάτος ἤκουσε μετὰ μεγάλης χαρᾶς τὸ ἄγγελμα τῆς νίκης, καὶ ἐξέδωκε πάραυτα κήρυγμα πρὸς τὸ σύνταγμα καὶ τοὺς Φιλέλληνας, πανηγυρίζων τὴν ἀνδρείαν αὐτῶν. Ἄλλ' ὁ θρίαμβος ἐκεῖνος ἦν ἀπλῆ μόνον τῆς μοίρας παγίς. Τὴν ἐπομένην εὐθὺς ἡμέραν παρέστησαν ἀπεσταλμένοι τῶν ἐν Κιάφα πολιορκουμένων Σουλιωτῶν, ἐξαιτουμένων ταχεῖαν ἐπικουρίαν, καὶ δηλούντων ὅτι ἤθελον ὑποστηρίξει δι' ἐξόδου τὸ εἰς λύσιν τῆς πολιορκίας ἀποσταλησόμενον σῶμα. Ὁλεθρία ὅμως ἐλήφθη ὑπὸ τῶν περὶ τὸν Μαυροκορδάτον ἀπόφασις: ἀντὶ νὰ ὠφεληθῶσι ταχέως ἐκ τῆς νίκης τοῦ Νόρμανν καὶ τῆς καταπλήξεως τῶν Τούρκων, καὶ ἐπιχειρήσῃσι γενικὴν προσβολὴν κατὰ τῆς Ἄρτης, ἧς ἡ κατοχὴ ἡδύνατο νὰ περάνῃ τὴν ἐκστρατείαν, ἔδωκαν καιρὸν εἰς τὸν ἐχθρὸν νὰ ἐνισχύσῃ τὴν σπουδαίαν θέσιν, καὶ καταστρέψῃ τὸν μικρὸν στόλον τοῦ κόρσου Πασσᾶνου, ὅστις διετῆρει τὴν μετὰ τῆς Ἀκαρνανίας διὰ θαλάσσης συγκοινωνίαν. Ὡς ἂν μὴ ἤρκει δὲ ἡ ἀπόσπασις τοῦ Κυριακούλη Μαυρομιχάλη, διηρέθη καὶ πάλιν ἡ παρὰ τὸ Κομπότι συνηγμένη στρατιωτικὴ δύναμις· καὶ τοῦ ἐνὸς μὲν τμήματος ἡγούμενος ὁ Μ. Βότσαρης κατηυλύνθη πρὸς τὸ Σοῦλι διὰ τῶν Πέντε Πηγαδίων, τὸ δὲ ἕτερον καὶ ἰσχυρότερον σῶμα, ἐκ τῶν Φιλελλήνων καὶ τοῦ συντάγματος Ταρέλλα ἀποτελούμενον, ἐτράπη τὴν 4 Ἰουλίου ὑπὸ τὸν Νόρμανν ἀπὸ τοῦ χωρίου Κομπότι πρὸς τὸ δύο ἀγγλικά μίλια βορείως τῆς Ἄρτης κείμενον Πέτα. Ἦθελον οὕτω νὰ ἐπισκοπῶσι τοὺς ἐν Ἄρτῃ συνηγμένους Τούρκους καὶ ἐπίκεινται ἀπειλητικοὶ κατ' αὐτῶν. Ἐν Κομποτίῃ ἀπέμειναν 150 μόνον ἄνδρες, καίτοι ἡ θέσις ἐκεῖνη ἐδέσποζε τῆς ὑποχωρητικῆς τῶν Ἑλλήνων γραμμῆς καὶ τοῦ κινδυνώδους πόρου κατὰ τὸν κόλπον τῆς Ἄρτης. Ὁ δὲ Μαυροκορδάτος μετέβη εἰς Λαγκαδαν, ἐξ ὥρας ἀπέχουσιν τοῦ Πέτα, ἵνα φροντίσῃ περὶ τῶν ἀναγκαίων τοῦ στρατοῦ, ὅστις ἀληθῶς πάντων σχε-

δὸν ἑστερεῖτο, καὶ οὔτινος ἄλλως τὰς τάξεις εἶχε σπουδαίως ἀραιώσει ἢ συνήθης κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ θέρους λειποταξία. Τὸ χεῖριστον ὅμως ἦν ὅπωςδῆποτε, ὅτι δὲν εἶχον ὠφελήθῃ ἐκ τῆς κατὰ τὸ Κομποτί νίκης, καὶ ἀντὶ τολμηροῦ ἐπιχειρήματος κατέφευγον εἰς τὰ συνήθη τῆς ἀμυχανίας μέσα, εἰς ἐπιδείξεις καὶ κατασκοπήσεις. Ἡ κατάληψις τοῦ Πέτα ἦν ἐκ τῶν ἀτυχῶν ἐκείνων κινημάτων, ἅτινα ἐπιχειροῦσιν οἱ ἀβέβαιοι καὶ ἄπειροι στρατηγοί, ἀπλῶς μόνον ὅπως ἐπιχειρήσωσι τι· οὐδὲν ἄλλο τοὔτέστιν, ἢ ἐπιδείξεις τις ὑπὸ τὰ τηλεβόλα καὶ τοὺς προμαχῶνας ἰσχυρῶς φρουρουμένης ἐχθρικῆς πόλεως, ἦν καὶ αὐτὸς ὁ τοσοῦτον περιφρονούμενος τούρκος ἐχθρὸς δὲν ἠδύνατο νὰ ἀφήσῃ ἀτιμώρητον. Τούτοις προσθετέον, ὅτι πρὸς διατήρησιν τῶν προφυλακῶν τῶν ἐκείνων, εἶχε καταδειχθῇ ὡς ἀναγκαία τοῖς Ἑλλησιν ἡ σύμπραξις τοῦ ὀπλαρχηγοῦ τῆς Ἀρτης Γώγου Βακόλα. Οὗτος ἦν ἄπιστος καὶ κακομήχανος γέρων, ὑποχρεῖς μὲν τότε συγκινητικὴν τινα διαλλαγὴν σκηπὴν μετὰ τοῦ τέως ἐχθροῦ αὐτοῦ Μάρκου Βότσαρη, ἐν τῷ βάθει ὅμως τῆς ψυχῆς αὐτοῦ ἐχθρικῶς πρὸς τοὺς Σουλιώτας διατεθειμένος, καὶ πλήρης τῶν κατὰ τοῦ Μαυροκορδάτου καὶ τῶν φιλελλήνων ἀνατολικῶν προκαταλήψεων. Οἱ Τούρκοι εἶχον ἀναθέσει αὐτῷ τὸ *καπεταιάτορ* τῆς ἐπαρχίας Ἀρτης, καίτοι ἐν ἀρχῇ τοῦ ἀγῶνος ἐφαίνετο συμπαιῶν ὑπὲρ τοῦ ἐθνικοῦ ἑλληνικοῦ κινήματος· ἀλλ' ἐγνώριζον αὐτοὶ τὸν ἄνθρωπον. Τὸν Ἰούλιον τοῦ 1822 ὁ Γῶγος διετέλει εἰς σχέσεις πρὸς ἀμφοτέρους τὰ στρατόπεδα· καὶ ἀπέναντι μὲν τῶν Ἑλλήνων προὔφασίζετο, ὅτι ἡ πολιτικὴ ἐπέτασεν αὐτῷ νὰ διάκειται καλῶς πρὸς τοὺς Τούρκους, ἀπέναντι δὲ τούτων, ὅτι ἡ ἐθνικὴ συμπαθία τῷ ὑπηγόρευε φιλικὰς πρὸς τοὺς ἐπαναστάτας σχέσεις. Ὅτε δὲ οἱ Ἑλλήνες ἐσκήνωσαν ἐν Κομποτί, ἐμήνυσεν αὐτῷ ὁ Ὁμέρ Βριώνης, ὅτι καιρὸς ἦτο νὰ ἐπιπέσωσιν ἀπὸ κοινοῦ κατὰ τῶν κλεφτῶν· ἀλλ' ὁ Γῶγος ἀπήντησεν, ὅτι καλὸν ἦτο νὰ μὴ σπεύσωσι, καὶ παρεκάλει ἐν τούτοις νὰ τῷ ἀποσταλῶσι τροφαὶ καὶ πολεμεφόδια δι' ἑαυτὸν καὶ τοὺς στρατιώτας του. Οἱ Τούρκοι ἔπεμψαν τὰ ζητηθέντα καὶ ἐνέκριναν τὴν ἀναβολήν. Ὁ δὲ Γῶγος μέρος μὲν τῶν ζωοτροφῶν ἐδώκεν μέρος δὲ ἐπώλησεν εἰς τοὺς λιμώττοντας Ἑλληνας· συνάμα δὲ προέδωκεν αὐτοῖς πᾶσαν τὴν μετὰ τῶν Τούρκων ἀλληλογραφίαν αὐτοῦ, ἵνα ἀποκτήσῃ οὕτω

παρὰ τοῖς Ἑλλήσι πίστεως ὑπόληψιν. Σκοπὸς τῆς δολίας αὐτοῦ πολιτικῆς ἦτο βεβαίως οὐχὶ ἡ καταστροφὴ ὠρισμένου τινὸς ἀντιπάλου, ἀλλ' ἡ βοήθεια εἰς καταστροφὴν ἐκείνου, ὃν ἤθελε καταλίπει ἡ εὐνοια τῆς μοίρας. Ἄν οἱ Ἕλληνες ἐνίκων πρὸ τῶν πυλῶν τῆς Ἀρτης, ἠδύναντο νὰ ἐλπίζωσιν, ὅτι ὁ Γῶγος ἤθελε ταχθῇ μετ' αὐτῶν, καὶ οἱ στρατιῶταί του ἤθελον προσδράμει μετὰ τὴν μάχην, πιστολίζοντες τὰ τουρκικὰ πτώματα, καὶ ἀποκόπτοντες αὐτῶν τὰς ῥίνας, τὰ ὦτα καὶ τὰς κεφαλὰς, κολοβοῦντες αὐτὰ καὶ ληστεύοντες. Ἐν ἐναντίᾳ ὅμως περιπτώσει ὁ Γῶγος συνεδέετο βεβαίως μετὰ τοῦ Ὁμέρ Βριώνη καὶ ἐπετίθετο κατὰ τῶν ἡττημένων καὶ φευγόντων Ἑλλήνων. «Τοιοῦτος ἦτον ὁ Γῶγος,» λέγει ὁ Τρικούπης.

Ἐπὶ τῇ καταγγελίᾳ τοῦ Γῶγου ἔλαβον οἱ Τούρκοι τὰ μέτρα αὐτῶν, ὅπως τὸ μὲν πρῶτον παρακωλύσωσι τὴν εἰς Σουλὶ προέλασιν τοῦ Μάρκου Βότσαρη, εἶτα δὲ ἀποπνίξωσι τὸ παρὰ τὸ Πέτα ἐκτεθειμένον ὑπὸ τὸν Νόρμανν σῶμα. Ὁ Βότσαρης εὗρεν οὕτω τὸν πόρον τῶν Πέντε Πηγαδίων κατειλημμένον ὑπὸ ἰσχυρᾶς τουρκικῆς δυνάμεως, ἕτερον δὲ σῶμα δισχιλίων Τούρκων ἠπεύλει αὐτὸν ἐκ τῶν νώτων. Μετὰ πεισματώδη μάχην παρὰ τὴν Πλάκαν, τὴν 12 Ἰουλίου, ἡὐχαριστήθῃ βεβαίως κατορθώσας νὰ διανοίξῃ ἑαυτῷ δρόμον διὰ τῶν ἐχθρῶν, καὶ ἠναγκάσθῃ νὰ παραιτηθῇ τῆς λύσεως τῆς πολιορκίας τῆς Κιάφας. Τροφαὶ καὶ πολεμοφόδια ἔπεσον εἰς χεῖρας τῶν ἐχθρῶν, καὶ ἐν ἐλεεινῇ καταστάσει ἐπέστρεψεν εἰς Πέτα τὸ εἰς λύσιν τῆς πολιορκίας στρατεῦσαν σῶμα. Συγχρόνως δὲ μετ' αὐτοῦ ἐπανεκάμψαν ἐξηγνητῆται καὶ οἱ ὑπὸ τὸν Δάννιαν Φιλέλληνας ἐκ ματαίας πορείας, ἣν εἶχον ἐπιχειρήσει εἰς τὰ ὄρη πέραν τοῦ ποταμοῦ τῆς Ἀρτης, παραπλανηθέντες εἰκῇ ὑπὸ ψευδῶν ὁδηγῶν, ἐγκαθέτων ὑπὸ τοῦ Γῶγου. Ὁ ἄλθανὸς προδότης ἀνεκοίνωσεν ἐν τούτοις τὰ γινόμενα εἰς τοὺς Τούρκους, παρορμῶν αὐτοὺς νὰ ἐκθιάσωσι τὸ ἐγκαταλελειμμένον ὑπὸ τῶν Φιλελλήνων στρατόπεδον τοῦ Πέτα. Καὶ ἀνεκάλεσε μὲν ἐγκαίρως ἐκεῖσε τοὺς Φιλέλληνας ῥήτῃ τοῦ Νόρμανν διαταγῇ, ματαιώσασα οὕτω τὴν προδοσίαν· ἀλλὰ τοῦτο ἦν ἀπλῆ τις μόνον, ἐννοεῖται, τοῦ ὀλέθρου ἀναβολή.

Μόνον ἐγκαταλείποντες ταχέως τὸ ἀπολωλὸς ἤδη Πέτα, ὅπερ μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῶν κατὰ τοῦ Σουλίου στρατειῶν εἶχε κατα-

στῇ πάντῃ ἄσκοπον στρατιωτικὸν σημεῖον, καὶ ἐπανακάμπτοντες πρὸς τὸ Μακρυνόρος διὰ τοῦ Κομποτίου, ἠδύνατο νὰ ἐλπίσωσι σωτηρίαν οἱ Ἕλληνες· πάντα δὲ τοῦναντίον ἀπώλλυντο, ἐπιμενόντων αὐτῶν ἐν Πέτῃ καὶ ἀνατιθεμένων τὴν φρουρῶσιν αὐτοῦ εἰς τὸ περὶ τιμῆς αἶσθημα τοῦ Γώγου.

Τὸ χωρίον Πέτα κεῖται κατὰ τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ τῆς Ἀρτης, ἐπὶ χθαμαλοῦ τινος πεδίου μεταξύ δύο σειρῶν βουνῶν, ὧν ἡ πρὸς δυσμὰς ὑπερέχει τῆς ἄλλης. Καὶ ἡ μὲν ταπεινότερα εἶνε εὐκόλως ἐκ τῆς Ἀρτης προσιτή· τοὺς ἀριστεροὺς αὐτῆς πρόποδας περιβάλλει ἐλαιῶν, καὶ δεξιόθεν ῥοχθοῦσι τοῦ ποταμοῦ τὰ κύματα· ἡ ὑψηλότερα δὲ εἶνε ἀποτομωτέρα καὶ ὄχρωτέρα, καὶ μόνον ἀπὸ τῆς ὀπισθίας αὐτῆς πλευρᾶς φέρει εἰς Μετεπὶὸν στενὴ τις ἀτραπός. Ἡ πρὸς τὸ μέρος τῆς Ἀρτης κινδυνώδης θέσις κατείχετο ὑπὸ τῶν Φιλελλήνων, τοῦ συντάγματος Ταρέλλα καὶ τῶν Ἰονίων, μετὰ δύο τηλεβόλων· ὀπισθεν αὐτῶν ἐτάχθησαν ἐν μακρᾷ ἀλύσει οἱ λοιποὶ Ἕλληνες ἐπὶ τῆς κλιτύος τῶν βουνῶν, τὰ δὲ πλευρὰ τῶν Φιλελλήνων καὶ ὀρεινὴν τινα στενοπορίαν, δι' ἧς φθάνει τις ἐκ τῶν ὀπισθεν εἰς τὸ δεσπόζον τοῦ Πέτα ὕψωμα, κατεῖχεν ὁ Γώγος μετὰ 200 ἀνδρῶν. Ὁ Μάρκος Βότσαρης ἐτοποθετήθη ἀριστερᾷ παρ' αὐτῷ, ἐξ ἐλπίδος ἴσως, ὅτι ἡ ἀνδρεία αὐτοῦ καὶ ἡ πίστις ἤθελον κατασχύνει καὶ συγκρατήσῃ τὸν ὑποπτον Ἀλθανὸν ἐν τῇ χριστίμῳ στιγμῇ. Φρονιμώτερον ἴσως ἦτο, ἂν, κατὰ τὴν συμβουλὴν τοῦ Βότσαρη, ἐτάσσοντο πρῶτοι οἱ Ἕλληνες καὶ ὁ ἄτακτος στρατός, οἵτινες διὰ τῶν προκλήσεων καὶ ἀκροβολισμῶν αὐτῶν ἠδύνατο νὰ ἐμποδίσωσι τὴν πορείαν τοῦ ἐχθροῦ. Ἀλλ' ἡ στρατιωτικὴ πεποιθήσις τῶν τακτικῶν δὲν ἠνείχετο ἀλλοίαν τὴν τάξιν τῆς μάχης· ἤθελον οὗτοι νὰ ὑποστῶσι τὴν πρώτην τοῦ ἐχθροῦ προσβολήν, οἱ δὲ Φιλέλληνες ἐξ ὑπερβαλούσης φιλοτιμίας εἶχον ἀπαιτήσῃ τὴν κινδυνωδεστάτην θέσιν κατὰ τὴν ἄκραν ἀριστερὰν πτέρυγα τοῦ Πέτα.

Κατεῖδε μὲν ὁ Νόρμαν τὸ ἐπικίνδυνον τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ δὲν ἠδύνατο νὰ καταλίπη, χωρὶς διαταγῆς τοῦ Μαυροκορδάτου, τὴν ἀπειλουμένην θέσιν, διὰ δὲ τοῦ παραδείγματός του ἐνέπνεεν εἰς πάντας ἐνθουσιασμόν καὶ θάρρος. Κατὰ τὰς κατασκοπήσεις οὐδένα ἀπέφευγε κίνδυνον, παραβόλως δὲ μᾶλλον ἐφαίνετο παίζων μετ' αὐτοῦ.

Οἱ ἐχθροὶ τοῦ εἶπον βραδύτερον περὶ αὐτοῦ, ὅτι τὸ μένος τῆς ἀπελπισίας καὶ τῆς μέθης ἐνεφύχου αὐτόν.

Ὑπῆρχον βεβαίως πολλοὶ μεταξὺ τῶν Φιλελλήνων, ἐλθόντες εἰς Ἑλλάδα πρὸς ἀποφυγὴν βαρειῶν ὑποχρεώσεων, εἴτε ἐξ ἀπλοῦ μόνον πόθου συμπλοκῶν καὶ περιπετειῶν· ἁμαρτάνει τις ὅμως ἀληθῶς, κατακρίνων τὸ ἦθος τοῦ μικροῦ σώματος, ὅπερ καθωσιώθη εἰς τὸν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ὄλεθρον ἐν Πέτᾳ. «Ὅπου καὶ ἂν ἐπολέμησα,» ἀνεφώνει ὁ οὐλῶν ἀνάμεστος πολὺς ἥρως Μιζεύσκης, «ὑπὸ τὸν Ναπολέοντα καὶ τὸν Βολιβάρ, ἐν Ῥωσίᾳ, Γαλλίᾳ, Πεδεμοντίῳ, μεσημβρινῇ Ἀμερικῇ καὶ Νεαπόλει, οὐδὲν ἄλλο ἐκέρδησα εἰμὴ τὴν πεποιθήσιν, ὅτι πανταχοῦ τῆς γῆς κακῶς ἔχουσι τὰ πράγματα· μεπαρηγορεῖ δὲ μόνον ἡ συνειδήσις, ὅτι ἐκ νεότητος μέχρι τῆς παρούσης μου ἡλικίας ἠγωνίσθην, ὅπου ἐνόμισα προκείμενον ἀγῶνα περὶ τῶν ὑψίστων τῆς ἀνθρωπότητος δικαίων. «Ὅ,τι μόνον καὶ ἔσχατον ἐπιθυμῶ ἐλθὼν ἐδῶ, εἶνε τοῦτο: νὰ κατακτήσω, μαχόμενος πιστὸς εἰς τὴν ἰδέαν μου, ἔντιμον στρατιώτου τάφον ἐπὶ τῆς κλασικῆς τῶν Ἑλλήνων γῆς, ὅπου ἔπесον τόσοι ἥρωες, ἢ νὰ ἴδω ἀναθάλλουσιν ὑπὸ νέαν καλλιμόρφον ἐλευθερίαν τὴν ἡγιασμένην αὐτὴν γῆν, ὡς γηραιὸς αὐτῆς πολίτης». Οἱ Ἕλληνες ἐκπληκτοὶ τοιαῦτα ἀκούοντες, ἐσταύρουν τὰς χεῖρας αὐτῶν ἐπὶ τοῦ στήθους καὶ προσέκλινον ἐν σεβασμῷ πρὸ τοῦ πολωνοῦ φιλελλήνου. Ὁ Δάννιας ἔτεινε πρὸς αὐτόν τὴν χεῖρα καὶ εἶπεν: «Ἐδῶ ἐν Ἑλλάδι θὰ ἀναθάλη πάλιν ἡ ἐν Γαλλίᾳ καταστραφεῖσα πολεμικὴ ἡμῶν τύχη, καὶ ζέσεις νεαρὰ θὰ ζωογονήσῃ ἔτι ἅπαξ τὸ γῆρας ἡμῶν, ὡς κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ πολεμικοῦ ἡμῶν σταδίου· ὅταν δὲ οἱ Τούρκοι ἀποκόψωσι τῶν κατατραυματίστων ἡμῶν σωμάτων τὰς ρίνας καὶ τὰ ὦτα, καὶ αὐτὰς τὰς κεφαλὰς, καὶ τὰς στείλωσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν, λέγοντες ὅμως συγχρόνως πρὸς τὸν Σουλτάνον: «Ἰδοὺ δύο κεφαλαὶ γάλλων πολεμιστῶν, οἵτινες ἐφόνευσαν ἑκατὸν πιστούς, ἀλλ' ἔμειναν πιστοὶ μέχρι θανάτου εἰς τὴν τιμὴν αὐτῶν καὶ τὴν ἐλευθερίαν,» τότε ἅς στήσωσι τὰς πολιὰς ἡμῶν αὐτὰς κεφαλὰς ἐπὶ τὰ τεῖχη τῆς πρωτεύουσας, ὅπως οἱ βλέποντες παραδειγματίζωνται οὐχὶ τὸν θάνατον ἡμῶν ἀλλὰ τὸ ὑπὲρ πίστεως θνήσκειν».

Οὕτως ἐπεφώτιζεν ἔτι ἅπαξ τὸ μεμονωμένον τοῦ Πέτα στρατό-

πεδον τὸ ἡρωϊκὸν ἐκεῖνο πνεῦμα καὶ ἡ μνήμη τῶν ναπολεοντείων πολέμων, ὧν ἡ φήμη εἶχε πληρώσει τὸν κόσμον· ὁ δὲ χρηστὸς Φεῖδ-χανης, κράζων· « Ἀλλοίμονον εἰς τοὺς Τούρκους, οἵτινες ἔλθωσιν ὑπὸ τὴν βολὴν τῶν τηλεβόλων μου ! » ἀνεμιμνήσκετο τοῦ προστάγματος, ὅπερ ὁ μέγας ἐκεῖνος τῶν μαχῶν νικητὴς συνείθιζε νὰ ἀποτείνῃ εἰς τὸν Δρουό· « Ῥίψε καμμίαν ὠδεκάδα σφαιρῶν εἰς τοὺς ἀχρεῖους ἐκείνους ».

Τὴν ἰδέαν τῆς κατ' ἑλληνικὸν τρόπον μάχης ἀπέκρουσαν μετ' ἀγανακτήσεως οἱ φιλέλληνες. Διέταξε μὲν περιχαράκωσιν ὁ κόμης Νόρμανν, ἀναμένων ἀπὸ ὥρας εἰς ὥραν τὴν κρίσιμον τῶν Τούρκων ἐπίθεσιν· ἀλλ' ἐννοεῖται, ὅτι ὑπὸ τὸν φλογερὸν τοῦ Ἰουλίου ἥλιον οὐδεμίαν εἶχον ὅρεσιν οἱ εὐρωπαῖοι ἀξιωματικοὶ νὰ ἐργάζωνται διὰ τοῦ πτύου, οὔτε κατεδέχοντο ἄλλως νὰ κρυβῶσιν ὀπισθεν τῶν ἐλληνικῶν ταμπουρίων. Ὅτε δὲ οἱ Ἕλληνες ἐπήνουν τὴν πολεμικὴν αὐτῶν καὶ τὸν τρόπον τῆς ὀχυρώσεώς των, ἀπεκρίνατο ὁ Ταρέλλας· « Τὰ στήθη μας εἶνε ὁ προμαχὼν ἡμῶν ! » ὁ δὲ Δάννιας εἶπε μετὰ δικαίας πολεμικῆς ὑπερηφανείας· « γνωρίζομεν καὶ ἡμεῖς νὰ πολεμῶμεν ».

Ἰσως κρίνῃ τις λίαν αὐτάρκη τὴν πεποίθησιν τοιούτων ἀνδρῶν καὶ ὀλεθρίαν τὴν τόλμην αὐτῶν· ἡ μνήμη των ὅμως θέλει ζήσῃ τιμωμένη, οἱ δὲ ἐπιγενόμενοι σκοποῦσι τὸ φρόνημα μᾶλλον ἢ τὴν ἐπιτυχίαν αὐτῶν. Ἐν Ἀρτῇ ἀνώτατος στρατιωτικὸς ἀρχηγὸς ἦν ὁ Μεχμέτ Ῥεσίτ Πασσᾶς, πλήρης ζέσεως καὶ δραστηριότητος πολέμαρχος, ὃν οἱ Ἕλληνες ὠνόμαζον Κιουταγῆν, ὡς διοικήσαντά ποτε τὴν Κιουτάγιαν. Υἱὸς ἱερέως ἐκ Γεωργίας καὶ ἐκ παιδὸς τουρκισθεὶς, εἶχε ταχέως ἀνυψωθῇ διὰ τῆς εὐνοίας τοῦ Χοσρέφ, καὶ πρὸ τῶν Ἰωαννίνων ἐφημίσθη τὸ πρῶτον τὸ ὄνομά του. Εἶχε δὲ νῦν συνηγμένους ἐξακισχιλίους ἀνδρας, ἀριθμὸν ἱκανὸν εἰς κατανίκησιν τοῦ παρὰ τὸ Πέτα αἰωρουμένου, οὕτως εἰπεῖν, καὶ ἐκ δισχιλίων μόλις ἀνδρῶν συγκειμένου ἐλληνικοῦ στρατοῦ. Τὴν νύκτα τῆς 15 πρὸς τὴν 16 Ἰουλίου ἐγένετο πανσέληνος, πόλις δὲ καὶ πεδιάς, ποταμὸς καὶ ὄρη ἀντέλαμπον ὑπὸ γαληναῖον καὶ δίαιθρον φέγγος. Ὑπνωττον ἔτι βαθύ πάντες σχεδὸν οἱ φιλέλληνες, ὅτε ἠγνοίχθησαν αἱ πύλαι τῆς Ἀρτῆς καὶ ἐξώρμησαν τὰ πυκνὰ στίφη τῶν λευκαζόν-

των ὑπὸ τὸ φῶς τῆς σελήνης ἀλβανῶν. Καὶ ἰσχυρὰ μὲν ἀποσπάσματα ἐτράπησαν πρὸς τὴν ὁδὸν τοῦ Κομποτίου παραπορευόμενα τοὺς πρὸ τῶν φιλελλήνων κειμένους λόφους, ἄλλοι δὲ βαδίζοντες παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ ποταμοῦ τῆς Ἄρτης, κατηθύνθησαν πρὸς τὴν Πλάκαν. Οὕτω περὶ τὴν δευτέραν ὥραν, ἅμα τῆς ἡμέρας ὑποφαινούσης, ἐχθροὶ ἐκάλυπτον τοὺς πρὸ τῶν φιλελλήνων λόφους καὶ τὸ πεδίον, βαθμηδὸν δὲ ἀνεπύχθησαν τὰ τουρκικὰ πλήθη ἐν σχήματι ἡμισελήνου, ἥτις ἤρχισε περικλείουσα τὸν λόφον τοῦ Πέτα διὰ τῶν φοβερῶν καὶ εὐρέων αὐτῆς κεράτων. Ἄμα τῇ λυκόφωτι, προσήγγισε τὸ ἐχθρικὸν περικλὸν εἰς ἀπόστασιν ἑκατοντάδων τινῶν βημάτων ἀπὸ τῶν προφυλακῶν τῶν φιλελλήνων, καὶ ἐπυροβόλησεν ἐν μεγάλοις ἀλαλαγμοῖς κατὰ τῶν εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ὄρους τεταγμένων. Ὁ κόμης Νόρμανν, ἀφυπνίσας τοὺς κοιμωμένους, εἶχε παραινέσει αὐτοὺς νὰ ἐνθυμηθῶσι καὶ τηρήσωσιν ἀκλονήτως τὸ αὐτοπροαίρετον αὐτῶν σύνθημα: ἔνδοξον νίκην ἢ θάνατον. Ἐπειδὴ δὲ τὰ βραχέα τῶν φιλελλήνων ὅπλα μόνον ἐκ τοῦ σύνεγγυς ἠδύναντο νὰ φέρωσιν ἀποτέλεσμα, ἔμεινε χωρὶς ἀπαντήσεως ὁ πρῶτος τοῦ ἐχθροῦ χαιρετισμός. Ὅτε ὅμως οἱ Τούρκοι ἐκπλαγέντες ἤλθον ἐγγύτερον, καὶ ἀπειράθησαν νὰ ἀναβῶσι τοὺς πρόποδας τοῦ ὄρους, φονικὸν πῦρ ὑπέδεξατο αὐτοὺς, συνταράξαν αὐτῶν τὰς τάξεις. Συναθροισθέντες, προσέβαλον μετὰ νέας λύσσης καὶ ἐκ πλαγίου, ἀλλὰ καὶ δευτέρον ἀπεκρούσθησαν ἀίμοστα γαῖεις· τὸ σύνταγμα Ταρέλλα ἀνέμιχθη ἐπιτυχῶς εἰς τὴν συμπλοκὴν, καὶ αἱ βολαὶ τῶν δύο ἐλληνικῶν τηλεβόλων δὲν ἔσφαλον πίπτουσαι κατὰ τῶν πυκνῶν ἐχθρικῶν στιφῶν. Τοὺς πρόποδας τοῦ ὄρους ἐκάλυπτον ἤδη πανταχοῦ τουρκικὰ πτώματα, ἡ ἀριστερὰ τῶν Τούρκων πτέρυξ ἐκλονεῖτο, οἱ φιλέλληνες ἡτοιμάζοντο νὰ καταδιώξωσι τοὺς ὑποχωροῦντας διὰ τῆς λόγχης, καὶ ἡ μάχη ἐφαίνετο διακεκριμένη. Κατὰ τὰ νῦτα ὅμως καὶ τὰ πλευρὰ εἶχον λάβει ὀλεθρίαν τὰ πράγματα τροπὴν. Ἐνθ' ἡ κατὰ μέτωπον τουρκικὴ ἐπίθεσις ἐθραύετο κατὰ τῆς ἡρωϊκῆς ἀντιστάσεως τῶν τακτικῶν στρατευμάτων, ἡ προδοσία τοῦ Γιώγου εἶχεν ἀπογυμνώσει ὑπερασπιστῶν ὕψωμά τι, δεσπόζον πρὸς βορρᾶν τῆς θέσεως τῶν Ἑλλήνων. Ἐκεῖσε εἶχεν ἀποστείλει ὁ Ῥεσίτ Πασσᾶς ἀπ' ἀρχῆς τῆς μάχης ἰσχυρὸν Ἀλβανῶν σῶμα, οὗτινος τὴν πορείαν ἀπέκρυψαν

εἰς τὸν κόμητα Νόρμανν ἐπιπροσθούντες λόφοι, ἐνῶ ὁ Γῶγος παρετήρησεν αὐτὴν ἀκριβῶς ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς του. Ἀντὶ δὲ νὰ ὠφελῇ ἐκ τῆς εὐνοϊκῆς τοῦ ἐδάφους διαμορφώσεως, καὶ ἀνθιστάμενος δραστηρίως ἀποκημνίσῃ κάτω τῆς ἀποτόμου ἀτραποῦ τὸ προχωροῦν ἀλθανικὸν σῶμα, ἀφῆκεν ὁ ἄπιστος ὅπλαρχηγὸς νὰ διαβῇ ἀνενόχλητος ἢ ἐξ ὀγδοήκοντα περίπου εὐθαρσῶν στρατιωτῶν συγχειμένη προφυλακὴ τοῦ ἐχθροῦ, καὶ ὥρμησεν ἔπειτα κατὰ τῶν ἐπερχομένων, οὓς ἔτρεψεν, ἐννοεῖται, εἰς φυγὴν. Ἀλλ' ἐνῶ διεσκορπίζοντο καταδιώκοντες οἱ στρατιῶταί του, ἀνῆλθον οἱ ὀγδοήκοντα ἐκεῖνοι Ἀλθανοὶ εἰς τὸ ὕψωμα, ὅθεν ἔθλεπον τοὺς κάτω παρὰ τὸ Πέτα μαχομένους, ἔστησαν τὴν σημαίαν αὐτῶν, καὶ μόλις ἀνταποδοθέντος τοῦ συνθήματος ἀπὸ τῆς κοιλάδος, ἐξώρμησαν πάλιν ἐν βοῇ κάτω τοῦ ὄρους. Οἱ στρατιῶται τοῦ Γῶγου εἶχον γίνεαι ἄφαντοι, ἢ κραυγὴ: *προδοσία!* ἐκορύφωσε τὴν γενικὴν ἀγανάκτησιν, καὶ ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ ἐξηνεμώθησαν οἱ ἄτακτοι. Μάτην προσεπάθησεν ὁ Μάρκος Βότσαρης νὰ ἀναχαιτίσῃ τοὺς φεύγοντας, διατάξας μάλιστα καὶ νὰ πυροβολήσωσι κατ' αὐτῶν ὁ πανικὸς κατέλαβε πάντας. Οὕτω κατάρθωσε τὸ μικρὸν ἀλθανικὸν στῆφος νὰ διαδράμῃ τὰς πρὸ μικροῦ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων κατεχομένας θέσεις, καὶ νὰ καταλάβῃ τὰ νῶτα τῶν παρὰ τὸ Πέτα μαχομένων φιλελλήνων.

Ὁ τοῦρκος ἀρχηγός, κατιδὼν τὸ κρίσιμον τῆς στιγμῆς, διέταξε νέαν τοῦ πεζικοῦ ἐπίθεσιν κατὰ τῶν φιλελλήνων καὶ ὑπεστήριξεν αὐτὴν δι' ἰσχυρᾶ, τοῦ ἵππικοῦ προσβολῆς. Προσβαλλόμενοι ἔμπροσθεν καὶ ὀπισθεν, ἐρρίφθησαν οἱ φιλέλληνες εἰς τὸ χωρίον καὶ ἡρωϊκῶς ὑπερήσπισαν τὰ δύο αὐτῶν τηλεβόλα. Ὁ ἐκ τοῦ Βάιμαρ Δάϊς καθηλοῖ αὐτὰ καὶ τὰ κατακυλίνει κατὰ τῶν προσορμώντων στιφῶν τοῦ ἐχθροῦ. Ὁ Σμιδτ καὶ ὁ Βέρνδλυ ἔπεσον ἤδη· μάτην δὲ προσπαθεῖ τὸ σύνταγμα τοῦ Ταρέλλα νὰ διελάσῃ πρὸς τοὺς φιλέλληνας. Ὁ Ταρέλλας κεῖται νεκρός, ὁ Νόρμανν ἀποκομίζεται βαρέως τετραυματισμένος, καὶ πᾶσα ἀπόπειρα πρὸς ἀπαλλαγὴν τῶν φιλελλήνων ἐγκαταλείπεται ἀναγκαιῶς, διότι τὸ σύνταγμα καὶ οἱ ἰόνιοι ἀπωθοῦνται ἀνεπισχέτως ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ. Κατὰ τὴν διασταύρωσιν τῆς ὁδοῦ τοῦ Κομποτίου συντάσσονται πάλιν κραταιῶς εἰς ἀμυναν οἱ ὑποχωροῦντες, ἀποτελοῦσι τετράγωνον, καὶ ἀποκρούου-

σι τοὺς ἄλθανοὺς ἱππεῖς. Ἀλλὰ τὰ ἐφορμῶντα στίφη τοῦ ἐχθροῦ διασπῶσι τὰς τάξεις τοῦ συντάγματος· οἱ πλεῖστοι δὲ ζητοῦσι καὶ εὐρίσκουσι τότε ἐν τῇ συμπλοκῇ ἑνδοξόν στρατιώτου θάνατον, καὶ ὀλίγοι μόλις κατορθοῦσι νὰ ὑποχωρήσωσι πρὸς τὴν Λαγκάδαν, ἡγουμένου αὐτῶν, ἐσχάτου πάντων, τοῦ κόμητος Νόρμανν, συνελθόντος πῶς ἐκ τοῦ τραύματός του. Οὕτω φθάνουσι τὰ διασκορπισθέντα τῶν φυγᾶδων στίφη εἰς Λαγκάδαν, ὅπου ὁ Μαυροκορδάτος εὐρίσκεται ἀκριβῶς γευματίζων καὶ μαντευόμενος ὑπὸ τοῦ κλέφτου Γρίβα ἐκ τῆς ὁμοπλάτης ἀρνίου τὸ παρὰ τὸ Πέτα δυστύχημα. Φρίσσων ἀναπηδᾷ, βλέπων ἀληθεύουσιν τὴν προφητείαν, θερμὰ δάκρυα καταλείδονται τῶν παρειῶν του, καὶ κλαυθμὸς εἶνε ἡ μόνη ἀπάντησις τοῦ Ἑλλήνος ἀρχιστρατήγου πρὸς τὸν Νόρμανν, φωνησанта: «Πρίγκηψ, ἀπωλέσαμεν πάντα πλὴν τῆς τιμῆς».

Τὸ ἐν Πέτα ἀποχωρισθὲν σῶμα τῶν φιλελλήνων διεπράξατο ἔτι θαύματα ἀνδρείας. Ὁ σημαιοφόρος τῶν Γερμανῶν Τάϊχμανν ἔσθη κρατῶν τὴν εἰς μυρία τεμάχια κατερῥακωμένην σημαίαν, καιρίως τετραυματισμένος καὶ ἐστερημένος τῶν ὅπλων του· ὑπερήσπισε δ' αὐτὴν εἰς τέλος διὰ τῆς ῥάβδου τῆς σημαίας μέχρις οὗ κατέπεσεν ἡρωτηριασμένος καὶ ἄψυχος. Ὁ γάλλος λοχαγὸς Μινιάκ, ὅστις φονεύσας πρὸ μικροῦ ἐν μονομαχίᾳ τὸν ὑπολοχαγὸν Χόβε, εἶχε καταστῆ ἀντικείμενον μίσους καὶ ἀποστροφῆς εἰς πάντας τοὺς Γερμανοὺς, ἐγένετο αὐτοῖς ἐπὶ τέλους ἀντικείμενον θαυμασμοῦ καὶ ἀμίλλης· τραυματισθεὶς εἰς τὸν πόδα, ἔσθη στηρίζων τὰ νῶτα εἰς κορμὸν δένδρου, καὶ κατέβαλλε τοὺς ἐπερχομένους Τούρκους, μέχρις οὗ ἐρῥάγη ἡ σπάθη του καὶ πληγεὶς ἐκ τοῦ ὀπισθεν κατέπεσε νεκρός. Οἱ Πολωνοί, καταφυγόντες ἐπὶ τὴν στέγην τῆς ἐκκλησίας, κατεσφενδόνιζον ἐκεῖθεν κεράμους καὶ δοκοὺς, ξύλα καὶ λίθους, καὶ ὅτε τέλος κατέστησαν ἄχρηστα τὰ ξίφη αὐτῶν καὶ αἱ λόγχαι, ὑπερησπίσαντο διὰ τῶν πυγμῶν καὶ ὀδόντων κατὰ τῶν στιφιδὸν ἐφορμησάντων ἐχθρῶν.

Ἐκεῖ ἔπεσεν ὁ Μιζεύσκης· ἐπίσης δὲ καὶ ὁ Δάννιαις εὗρεν ὃν ἐπεθύμει στρατιωτικὸν θάνατον. Διπλῇ σφαῖρα διεσπάραξε τὸ στήθος τοῦ γενναίου διοικητοῦ, καὶ κατέπεσεν ἀναφωνῶν: «Νίκην ἢ θάνατον, φιλελλήνες!» Μόλις στίφός τι μικρὸν 25 φιλελλήν.

νων ὑπὸ τὸν Χέλμανν καὶ τὸν Χανναὶ διήλασαν ἐν λόγχῃ μέχρι Λαγκάδας.

Ἐκεῖ παραστὰς καὶ ὁ προδότης Γῶγος, προσεπάθησε νὰ δικαιολογηθῇ θρασέως πρὸ τοῦ Μαυροκορδάτου, παριστῶν τὴν ἀπώλειαν τοῦ δεσποζόντος τοῦ Πέτα ὑψώματος ὡς ἔργον ἀτυχοῦς συμπτώσεως, ὅπως περίπου ἔπραξεν ἐν ταῖς καθ' ἡμᾶς ὁ Τρικούπης. Ἀλλ' ἡ θέα τῆς ἐν Λαγκάδᾳ ἐπικρατούσης ταραχῆς καὶ ἡ πεποιθήσις περὶ τῆς ἀμετακλήτου πτώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος παρῳρῶρησαν αὐτὸν ταχέως νὰ καταλίπῃ τὴν Λαγκάδαν, νὰ ἔλθῃ εἰς διαπραγματεύσεις πρὸς τοὺς Τούρκους, καὶ νὰ μείνῃ αὐτοῖς συντεταγμένος μέχρι τέλους τοῦ ὑπὲρ ἐλευθερίας πολέμου. Παρηκολούθησαν δ' αὐτῷ αἱ ἀραὶ τῶν φιλελλήνων καὶ τῶν τακτικῶν.

Τετρακόσιοι τῶν καλλίστων πολεμιστῶν τῆς Ἑλλάδος ἔκειντο ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης. Ὅλον τὸ ὕλικόν τοῦ πολέμου, αἱ τροφαί, τὰ τηλεβόλα ἐγένοντο τρόπαια τῶν Τούρκων, οἵτινες ἐπανηγύρισαν ἐν Ἀρτῇ τὸν θρίαμβον αὐτῶν, ἀποκεφαλίσαντες τοὺς ὀλίγους αὐτῶν αἰχμαλώτους ἐν νικητηρίοις πυροβολισμοῖς.

Σχετικῶς ὅμως ἦν μικρὰ ἡ ὕλικὴ ἀπώλεια· πολὺ δὲ σπουδαιοτέρα ἦν ἡ ματαίωσις τοῦ σκοποῦ τῆς ὅλης ἐκστρατείας, τῆς λύσεως τῆς πολιτορκίας τοῦ Σουλίου. Ἡ δυτικὴ Ἑλλὰς ἀπώλλυτο οὕτω στρατιωτικῶς. Ἡ γενναία τοῦ Σουλίου φρουρὰ ἀντέστη μέχρι Σεπτεμβρίου· ἀλλ' ἡναγκάσθη τέλος νὰ συνθηκολογήσῃ, καὶ ἔτυχεν ἀνεκτῶν ὄρων παρὰ τοῦ Ὁμέρ Βριώνη. Σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις κατέλιπον οἱ Σουλιῶται τὴν ἀνδρικῶς ὑπερασπισθεῖσαν πατρίδα των, καὶ εὗρον ἄσυλον ἐπὶ τῶν ἰονίων νήσων.

Ὁ Μαυροκορδάτος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν εὐρωπαϊκῶς ἀνατεθραμμένοι ἄνδρες ὑπέστησαν καίριον τραῦμα διὰ τῆς ἀποτυχίας τῆς κατὰ τὴν Ἠπειρὸν ἐκστρατείας. Ἡ ἐπὶ τὴν εὐρωπαϊκὴν πολεμικὴν πίστις ἐξέλιπε, καὶ μετέπεσε τοῦναντίον εἰς βαθυτάτην περιφρόνησιν τῆς κατὰ κανόνας τακτικῆς τῆς Ἑσπερίας.

Ἐπειδὴ δὲ οἱ μὴ στρατιωτικοὶ καὶ ὁ Μαυροκορδάτος εἶχον ἔρρηγμα αὐτῶν τοὺς τακτικούς, ἀνεπτέρωθη νῦν ἡ στρατιωτικὴ μερίς, ἥτις ἀρχήθεν ἦν λίαν χλιαρά, ἀντίθετος μάλιστα, πρὸς τὴν κατὰ τὴν Ἠπειρὸν ἐπιχείρησιν. Ὁ Γενναῖος Κολοκοτρώνης εἶχε κατα-

λίπει τὸ στρατόπεδον τῶν φιλελλήνων ὀλίγον πρὸ τῆς ἐν Πέτα κρίσεως, ὁ μεγαλορρῆμων Γιατράκος εἶχεν ἀκολουθήσει αὐτῷ εἰς Πελοπόννησον, μετὰ κρυφίας δὲ χαιρεκακίας εἶδον οἱ κλέφται τὴν καταστροφὴν τῶν μισητῶν αὐτοῖς τακτικῶν. Οὕτως ἡ τοῦ Πέτα μάχη ἐπέδρασε καὶ ἐπὶ τὰ ἐσωτερικὰ τῆς Ἑλλάδος πράγματα, κλίνας τὴν πλάστιγγα ὑπὲρ τῆς στρατιωτικῆς μερίδος. Ἡ τοῦ Μαυροκορδάτου καὶ τῶν φιλελλήνων ἦττα ὑπῆρξε θρίαμβος τοῦ Κολοκοτρώνου καὶ τῶν κλεφτῶν· τοσούτῳ δὲ μᾶλλον, ὅσῳ σύγχρονα γεγονότα κατέλαμψαν τὴν τῶν κλεφτῶν πολεμικὴν. Ὅτι κατέστρεψαν ἐν Πέτα οἱ φιλέλληνες καὶ ὁ Μαυροκορδάτος, τοῦτο ἔμελλον νὰ ἐπανορθώσωσιν ἐν Ἀργεὶ ὁ Κολοκοτρώνης καὶ ὁ Ὑψηλάντης.

Τὸ σχέδιον τοῦ Σουλτάνου ἦτο νὰ ὑποστηριχθῶσιν αἱ κατὰ τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα πολεμικαὶ ἐργασίαι διὰ συγχρόνου εἰσβολῆς εἰς τὴν ἀνατολικήν, νὰ ριφθῇ μεγάλη στρατιωτικὴ δύναμις διὰ τοῦ ἱσθμοῦ εἰς τὴν Πελοπόννησον, καὶ νὰ ἀποπνιγῇ οὕτω ἡ ἐπανάστασις ἐν αὐτῇ τῆς τῇ κοιτίδι. Ὁ στόλος ἔμελλε νὰ βοηθήσῃ τὸν πρὸ τοῦ Ναυπλίου στρατὸν τῆς κατοχῆς, καὶ νὰ καταστήσῃ αὐτῷ δυνατὴν τὴν εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Πελοποννήσου εἰσχώρησιν. Ἰδρυμένου δὲ ἅπαξ τοῦ στρατοπεδαρχείου ἐν τῇ ἄρκαδικῇ πεδιάδι, ἐφαίνετο εὐκολος ἡ τῆς χερσονήσου εἰρηνopoίησις, ἡ πανταχόσε ἐκπομπὴ μεταβατικῶν ἀποσπασμάτων καὶ ἡ πρὸ τοῦ χειμῶνος ἐξανάγκασις τῶν Πελοποννησίων εἰς κατάθεςιν τῶν ὅπλων. Ὁ Μαχμούτ, ἐνστερνισάμενος τὰς συμβουλὰς τῆς αὐστριακῆς διπλωματίας, ἤλπιζε νὰ ἀνακτησῇ τὰ ἀπολεσθέντα διὰ τολμηροῦ πραξικοπήματος.

Αἱ ἐκ τῆς πτώσεως τῶν Ἰωαννίνων διαθέσιμοι καταστᾶσαι τουρκικαὶ στρατιωτικαὶ δυνάμεις συνεκεντρώθησαν ἐντὸς καὶ περὶ τῆς Λαρίσσης· ἀπὸ τοῦ ἔαρος δὲ ἐπεκράτει ἐν αὐτῇ ἀκατάπαυστος ἐνέργεια, τροφαί, πολεμευδία καὶ στρατὸς συνεσωρεύοντο ἐκεῖσε, καὶ μεγάλη τις ἐπιχείρησις παρεσκευάζετο. Πῶς ἔτι ἐν τούτοις τῆς ἐπιχειρήσεως ἔμελλε νὰ ᾔνε οὐχὶ ὁ τοῦ Ἀλῆ νικητῆς, ἀλλ' ἄλλος τις εὐσυμβολώτερος καὶ ἐπιφανέστερος ἀνὴρ, ὁ τῆς Δράμης Πασσᾶς Μαχμούτ. Δοξασθεὶς πρὸ μικροῦ διὰ τῆς αἵματηρᾶς καταπνίξεως τῆς ἐν Μαγνησίᾳ ἐπαναστάσεως, ὠνομάσθη ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου, εἰς ἀνύψωσιν τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ, Σερασκέρης· τὴν προτίμησιν δὲ

ταύτην δυσμενῶς εἶδεν ὁ Χουρσίτ. Ὁ ἥρως τῶν Ἰωαννίνων ἐπρωτίμα βεβαίως νὰ ἀναλάβῃ αὐτὸς τὴν ἀρχηγίαν, ἀφοῦ μάλιστα εἶχεν ἐργασθῇ μετὰ μεγίστου ζήλου εἰς παρασκευὴν τοῦ ἐν Λαρίσση στρατοῦ· ἔτρεφον δ' ἄλλως καὶ οἱ στρατιῶται μεγίστην εἰς αὐτὸν πεποίθησιν. Ἐκτὸς ὅμως τῆς ἀθουρύβου ζητολυπίας καὶ τῆς δυσαρεσκείας τοῦ Χουρσίτ, ἡ τοῦ Δράμαλη ἐκστρατεία προοιωνίζετο λαμπρὰ καὶ θριαμβευτική. Τετράκις καὶ εἰκοσακισχίλιοι πεζοί, ἑξακισχίλιοι ἵππεῖς καὶ εὐσταλὲς πυροβολικὸν ἀπετέλουν αὐτήν· ἀπὸ τοῦ ἔτους δὲ 1715, ὅτε ὁ Ἀλῆ Κουμουρτζῆς διέβη τὸν Σπερχειόν, ἀπερχόμενος ὅπως ἀναλάβῃ τὸν Μωρέαν ἀπὸ τῶν Ἑνετῶν (1), οὐδέποτε εἶχεν ἴδῃ ἡ Ἑλλὰς τοιαύτην ἀνάπτυξιν στρατιωτικῆς πομπῆς, ὅποια ἡ τοῦ Δράμαλη ἐκείνη στρατεία, ἣτις ἐκίνησε περὶ τὰς ἀρχὰς Ἰουλίου ἐκ Λαμίας πρὸς μεσημβρίαν, καὶ ἥς ἡ φήμη ἐδιπλασίαζεν, ἐδεκαπλασίαζε μάλιστα τὴν δύναμιν. Ἐνῶ πρὸς δυσμὰς ἐγίνοντο μάχαι πρὸ τοῦ Κομποτίου καὶ τῆς Ἀρτης, εἰσώρμησαν οἱ στρατοὶ ἐκεῖνοι διὰ τῶν Θερμοπυλῶν εἰς Βοιωτίαν, οὐδεμίαν ἀπαντήσαντες ἀντίστασιν· ἡ δὲ οἰκτρὰ κατάστασις τῶν ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἑλλάδι πραγμάτων ἠνέκλυνεν αὐτοῖς τὴν προέλασιν. Κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Ὀδυσσέως, πάντες σχεδὸν οἱ ὅπλαρχηγοὶ ἦσαν ἐμπεπλεγμένοι εἰς σκευωρίας, τὸ μὲν ὅπως ἀπαλλαγῶσιν ἀντιπάλου τινός, τὸ δὲ ὅπως δολιευθῶσι τῇ Κυβέρνησιν. Ὁ ἀπέναντι τοῦ Ὀδυσσέως πάντῃ ἀσθενῆς καταδειχθεὶς Ἀρειὸς Πάγος οὐδεμίαν πλεον εἶχε βαρύτητα· οὐδαμοῦ δὲ προσέκοφان κατὰ σπουδαίας ἀντιστάσεως οἱ Τούρκοι. Λεηλατήσας ὁ Δράμαλης τὸ πλούσιον καὶ γόνιμον περὶ τὴν Κωπαῖδα πεδῖον, καὶ πάραπορευόμενος τὸν Κιθαιρῶνα, εἰσεχώρησεν εἰς τὴν Ἀττικὴν, ὅπου ἔφθασε λίαν μὲν βραδέως πρὸς σωτηρίαν τῆς Ἀκροπόλεως, ἐγκαίρως ὅμως πάντοτε πρὸς ἐκδίκησιν τῆς ἐγκληματικῆς παρασπονδῆσεως, ἥς εἶχον γίνεαι ἔνοχοι οἱ Ἕλληνες. Οἱ τοῦρκοι στρατιῶται ἀνταπέδωκαν φοβερά τὰ ἀντίποινα, ὁ δὲ Δράμαλης δὲν ἦτο τὸ πρόσωπον, ὅπερ ἠδύνατο νὰ χαλιναγωγῇ θράσος καὶ ἀκολασίαν στρατιωτῶν. Ἐστερεῖτο τὴν ἀρχικὴν τοῦ Χουρσίτ αὐ-

(1) Journal de la campagne faite en 1715 pour la conquête de la Morée, publié d'après le manuscrit de Bruc. Paris, Thorin, 1870.

στηρότητα, οὐδὲ εἶχε σιδηρᾶν ἐν προσήκοντι τὴν θέλησιν, ἐνῷ τοῦναντίον ἐπὶ μικρῶν πραγμάτων κατεφαίνετο πλήρης μυωπούσης ἰδιοτροπίας. Ἄλλως δὲ ὁ μὲν διηρισμὸς αὐτοῦ εἰς Σερασκέρην εἶχεν ἐμπνεύσει αὐτῷ ἄμετρον ἀλαζονείαν, αἱ δὲ κατ' ἀρχάς ἐπιτυχίαι ἐτύφλωσαν αὐτὸν τοσοῦτον, ὥστε καὶ αὐτὴ ἡ μικρά του φρόνησις συνεκλονίσθη. Ὅτε καταλιπὼν τὰς Ἀθήνας ἐχώρησε πρὸς τὸν Ἰσθμόν, καὶ εἶδεν ἀνάνδρως ἐγκυαταλειμμένα ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων τὰ σπουδαῖα στενὰ τῶν Γερανείων καὶ αὐτὸ τὸ κραταῖον τοῦ Ἀκροκορίνθου φρούριον, καὶ τὸν τρόπον τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ καὶ τοῦ στρατοῦ του πανταχοῦ διαδεδομένον, ἐξηφανίσθη πρὸ τῆς ἀναφλεχθείσης αὐτοῦ φαντασίας πᾶν ἐμπόδιον, καὶ ὑπέλαβεν ἤδη ἑαυτὸν νικητὴν τῆς Πελοποννήσου καὶ καταστολέα τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Τὴν 17 Ἰουλίου κατέστησεν ἐν Κορίνθῳ τὸ στραταρχεῖον αὐτοῦ· ἐκεῖ δὲ ἐγένετο πολεμικὸν συμβούλιον, ἀφ' οὗ ἐξήρτητο πᾶσα τῆς ἐκστρατείας ἡ τύχη. Ἐμπειροπράγμονες ἄνδρες, καλῶς τὰ τοῦ τόπου γνωρίζοντες, ὡς ὁ ἐκ Πατρῶν προσδραμὼν Ἰουσοῦρ Πασσᾶς, συνεβούλευσαν τὸν Σερασκέρην νὰ καταστήσῃ τὸ μόνιμον αὐτοῦ στρατηγεῖον ἐν Κορίνθῳ, ἥτις ἦν ἡ κλεῖς τῆς Πελοποννήσου, καὶ νὰ ἰδρύσῃ ἐκεῖ μεγάλας ἀποθήκας εἰς ταμίευσιν πολεμεφοδίων· τῇ βοήθειᾳ δὲ τοῦ στόλου, διαπλέοντος τὸν κορινθιακὸν καὶ τὸν σαρωνικὸν κόλπον, ἤθελε καταστῆ δυνατόν νὰ μεταβληθῇ ἡ Πελοπόννησος εἰς ἀποκεκλεισμένην πανταχόθεν νῆσον, καὶ νὰ ἀποχωρισθῶσιν ἐντελῶς οἱ ἐν αὐτῇ ἐπαναστάται τῆς Στερεᾶς. Ἐκ τῆς Κορίνθου τότε, ἀσφαλοῦς ἀφειτηρίας τῶν πολεμικῶν ἐργασιῶν, ἠδύναντο νὰ ἐκπεμφθῶσι μεμονωμένα ἀποσπάσματα εἰς Πάτρας ἢ Τρίπολιν, καὶ βραδύτερον, μετὰ τὴν ὑποταγὴν τῆς Ἀρκαδίας καὶ Ἀχαΐας, νὰ καθυποταχθῶσιν ἐπίσης διὰ τῶν ὅπλων ἢ τῆς πείνης καὶ αἱ πρὸς μεσημβρίαν ὀρεῖναι ἐπαρχίαι, Μάνη, Μεσσηνία καὶ Λακωνία. Ἄλλ' αἱ φρόνιμοι αὗται συμβουλαὶ ἐφάνησαν δειλία εἰς τοὺς ἀνυπομονοῦντας ἥρωας τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, ὁ δὲ αἱματώδης τὴν κράσιν Δράμαλης, πεπεισμένος περὶ τῆς πολεμικῆς τῶν Ἑλλήνων ἀνικανότητος, καὶ οὐδεμίαν ἀκριβῆ ἔχων γνῶσιν τῶν δυσχερειῶν τοῦ πελοποννησιακοῦ ἐδάφους, ἀπεφάσισε νὰ προελάσῃ εὐθὺς εἰς Ναύπليون, ὅπως ἐνωθῶσιν ἐκεῖ μετὰ τοῦ στόλου, κατὰ τὸ μέγα πολεμικὸν σχέδιον, καὶ προχωρή-

ρωσιν εἶτα κατὰ τῆς Τριπόλεως διὰ τῶν ἀραδικῶν πόρων. Ἡ εὐνοία δὲ τῆς τύχης ἐφαίνετο ἐπινεύουσα εἰς τὴν παράβολον ταύτην ἀπόφασιν. Ἡ εὐθεΐα εἰς Ναύπλιον ὁδὸς ἤγε διὰ τῶν Δερβενακίων, τοῦ Τρητοῦ τῶν παλαιῶν. Ἀλλ' οἱ Ἕλληνες ἦσαν οὕτω καταπεπληγμένοι, ὥστε δὲν ἐσυλλογίσθησαν νὰ ὑπερασπίσωσι τὴν σπουδαίαν ἐκείνην θέσιν· ὁ Ῥήγας Παλαμίδης, ὁ Σέκερης καὶ ὁ Τσαλαφατῖνος οὐδεμίαν εἶχον διάθεσιν νὰ ὑποκριθῶσι τοῦ Λεωνίδου τὸ πρόσωπον, καὶ νὰ θυσιάσθωσιν ἀνωφελῶς μετὰ τῶν ὀλίγων αὐτῶν ἐταίρων, ὡς ἀφελέστατα ὁμολογεῖ τοῦτο καὶ ὁ Φωτάκος. Οὕτω διαβάς ὁ Δράμαλης ἀμαχητὶ τὰ στενά, κατέστησε τὴν 24 Ἰουλίου τὸ στραταρχεῖον αὐτοῦ ἐν Ἀργεῖ. Τοσοῦτον δὲ εἶχον ἐπιδράσει ἐπ' αὐτὸν αἱ τέως ἐπιτυχίαι, ὥστε ἀφῆκεν ἀφρούρητα τὰ Δερβένια καὶ τὰ δεσπόζοντα τῶν πλευρῶν αὐτῶν ἐκ πλαγίου χωρία Ἀγίον Γεώργιον καὶ Αἰνόριον, καὶ ἀνυπεράσπιστον οὕτω τὴν ὑποχωρητικὴν γραμμὴν καὶ τὴν μετὰ τῆς Κορίνθου συγκοινωνίαν. Ἡ προφυλακὴ αὐτοῦ, ὑπὸ τὸν ἀργεῖον Ἀλῆ Πασσᾶν, παρέστη ἀκριβῶς ἐν δέοντι ὑπὸ τὰ τείχη τοῦ Ναυπλίου, ὅπως ἐμπνεύσῃ νέον θάρρος εἰς τὴν φρουράν, ἣτις διεπραγματεύετο ἤδη περὶ παραδόσεως πρὸς τοὺς Ἕλληνας. Ὁ Ἀλῆς ἠκύρωσε τὴν μετὰ τῆς ἐλληνικῆς Κυβερνήσεως συναφθεῖσαν συνθήκην, ἥς ἡ ἐκτέλεσις εἶχεν ἀναβληθῆ μέχρ' ἐκείνης τῆς στιγμῆς διὰ τῆς ἀπιστίας κατωτέρων τινων ἐλλήνων ὑπαλλήλων. Μόνον ὁ «θαλασσόπυργος», ὅστις εἶχε παραδοθῆ εἰς τοὺς Ἕλληνας ὡς ἐνέχυρον οὕτως εἰπεῖν τῆς παραδόσεως, ἔμεινεν εἰς χεῖρας αὐτῶν, κατεχόμενος ὑπὸ μικρᾶς τινος ἐλληνικῆς καὶ φιλελληνικῆς φρουρᾶς. Ἐν τοῖς λοιποῖς φρουρίοις ἐγκατέστη ὁ Ἀλῆς, καὶ ὀχυρώσας προσεπάθησε νὰ σιταρχήσῃ αὐτά. Εἰς τοῦτο δὲ βεβαίως ὀλίγον ἡδύνατο νὰ βοηθήσῃ αὐτὸν ὁ Δράμαλης, ὅστις, τυφλῶς εἰς τὸν τουρκικὸν στόλον πεποιθώς, οὐδὲ περὶ τῶν ἰδίως αὐτῷ ἀναγκαιοῦντων εἶχε σκεφθῆ, καὶ ἤρχιζεν ἤδη πάσῃων ἑλλειψιν τροφῶν καὶ πολεμεφοδίων. Ἡ τροπὴ τῆς ἀγαθῆς τύχης τῶν τουρκικῶν ὅπλων ἦν ἐγγύς. Τὸ πολεμικὸν τοῦ Διθανίου σχέδιον εἶχε καθόλου τὸ θεμέλιον ἐλάττωμα, ὅτι ὑπέθετε ταχῆαν καὶ ἀρμονικὴν σύμπραξιν τῶν κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν δυνάμεων, καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον τοιαύτην τιμιότητα καὶ δραστηριότητα, ὅποια ἀπ' αἰώνων ἤδη κατέστησαν μῦθος ἐν Τουρκίᾳ.

Μόνον ἐμφανιζομένου ἐγκαίρως τοῦ στόλου πρὸ τοῦ Ναυπλίου, ἡδύνατο νὰ κρατηθῇ μακρότερον τὸ φρούριον, καὶ νὰ καταστῇ δυνατὴ ἢ εἰς τὴν Τρίπολιν, τὸν ὁμφαλὸν τῆς Πελοποννήσου, προέλασις τοῦ μεγάλου στρατοῦ.

Ἐπῆλθεν ὁμως γεγονὸς καταφαῖνον πλήρη τὴν τουρκικὴν ἀπειθαρχίαν. Ἀντὶ ὁ στόλος νὰ τραπῇ ἀμέσως εἰς Ναύπλιον, κατὰ τὰς δεδομένας αὐτῷ διαταγὰς, παρέπλευσε τὸν Ἀργολικὸν κόλπον, μετὰ τῶν εἰς Ναύπλιον πεμπομένων φορτηγίδων, καὶ περιπλεύσας τὴν Πελοπόννησον κατηυθύνθη εἰς Πάτρας, ὡς οὐδ' ἐπ' ἐλάχιστον μερμυρῶν περὶ τῆς ἐκστρατείας τοῦ Δράμαλη. Τὸ κίνημα τοῦτο ὑπῆρξεν ὀλέθριον διὰ τὸν εἰσβαλόντα εἰς Πελοπόννησον στρατόν. Ὁ Δράμαλης εὐρίσκετο ἐν Ἀργεῖ ὡς ἐν ἀδιεξόδῳ ἀτραπῷ, περικυκλούμενος ὑπ' ὀρέων, καὶ πρὸ αὐτοῦ μὲν ἔχων τὴν θάλασσαν, ὅπισθεν δὲ δυσδιαθάτους καὶ κινδυνώδεις στενοπορίας. Τὸ θέρος ἦν ἐκ τῶν θερμοτάτων, ἅτινα ἐνθυμοῦντο ἐν τῇ χώρᾳ ἐκεῖνη, ὁ σῖτος εἶχε κατακαῆ, καὶ τὸ πολυἀριθμὸν τουρκικὸν ἱππικὸν ἐστερήθη ἐντὸς ὀλίγου χορτονομῆς καὶ ποτισμοῦ. Μία ὁκτὶ χρέατος ἐπωλεῖτο κατὰ τὴν εἰσβολὴν τῶν Τούρκων ἀντὶ τῆς κωμικῆς τιμῆς τριάκοντα παρὰδων τότε ὁμως οὐδ' εὐρίσκετο πλέον. Οἱ τοῦρκοι στρατιῶται διεσκορπίζοντο εἰς τοὺς ἀμπελῶνας εἰς ἀναζήτησιν ἀώρων σταφυλῶν καὶ πεπόνων, ὧν ἡ ἀπόλαυσις συνεπήγετο πυρετὸν ἢ τὸν ἀπὸ τῶν πυροβόλων τῶν ἐνεδρευνόντων ἐλλήνων θάνατον. Ἦν δ' εὐτύχημα διὰ τὸν Δράμαλην, ὅτι οἱ Ἕλληνες δὲν παρετήρησαν κατ' ἀρχὰς τὸ πλεονέκτημα τῆς θέσεως αὐτῶν. Ἡ κυβέρνησις παραλύσασα ὅλως εἶχεν ἀπολέσει τὰς φρένας ἐκ τῆς προσεγγίσεως τῶν Τούρκων, οἱ δὲ ἀρπαγῆς ὀρεγόμενοι Μανιάται καὶ Μεσσήνιοι, πρὶν ἢ ἔτι φανῇ πρὸ τοῦ Ἀργους ὁ Δράμαλης, ἀνεβόησαν αἴφνης διὰ νυκτός, ψευδόμενοι: «οἱ Τούρκοι ἔρχονται!», καὶ ὑπουργοί, γερουσιασταὶ καὶ κυβερνητικοὶ ὑπάλληλοι ἔφυγον τοσοῦτον ὀρμαῖσι, ὥστε ἐγκατέλιπον τὰ ἀρχεῖα μετ' ὅλων τῶν ἐγγράφων, καὶ ἱκανὸν πλῆθος ἀργυρῶν σκευῶν, ἅτινα εἶχον συγκεκομισθῇ δι' ἐθνικὰς ἀνάγκας ἐκ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ μοναστηρίων. Ἐπίσης δὲ οἱ πολυπληθεῖς ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας καὶ Σμύρνης φυγάδες, οἵτινες εἶχον ἐλπίζει νὰ τύχωσιν ἀσύλου ἐν Ἀργεῖ, παρὰ τῇ ἑδρᾷ τῆς ἐλληνικῆς Κυβερνήσεως, ἀνεστατώησαν

ποτηθέντες ὑπὸ τοῦ μανιατικοῦ στρατηγήματος, καὶ ἐπὶ τὴν εἰς Λέρ-
νην καὶ Τρίπολιν ἄγουσαν συνωθεῖτο κραυγάζον καὶ περίφοβον πλη-
θος, ἐνῶ οἱ τοῦ θορύβου ὑποκινηταὶ ἐπέπεσον μετὰ τὴν λαμπράν
των ἐπιτυχίαν ἐπὶ τὰ καταλειφθέντα ἀγαθὰ, κατελήστευσαν δημό-
σια καὶ ἰδιωτικά κτίρια, καὶ ἐξέβαλον αὐτῶν γυμνοὺς τοὺς μὴ προ-
φθάσαντας νὰ φύγωσι δυστυχεῖς. Πᾶν ὅ,τι ἡδύνατο νὰ ἀποκομισθῇ
ἐφόρτωσαν ἐπὶ κλοπιμαίων ἡμιόνων καὶ βοῶν καὶ ἀπήνεγκον εἰς τὰ ὄρη
οἱ κατὰ τὴν αἰσχίστην τῆς λέξεως σημασίαν *κλέγται* ἐκεῖνοι. Μα-
νιάτης τις ἀπεκόμιζε τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Θεοδώρου Νέγρη· ἀποκα-
μόντος δὲ τοῦ φέροντος αὐτὴν ἵππου, ἀξιωματικός τις ἠγόρασεν αὐ-
τὸν ἀντὶ πέντε φλωρινίων εἰς ὕδρευσιν τῶν στρατιωτῶν αὐτοῦ, καὶ
ἐξεπλάγη τὰ μέγιστα, ἰδὼν ὅτι συναπέκτησε καὶ τὰ βιβλία τοῦ ἑλ-
ληνος ὑπουργοῦ.

Ὅσῳ μείζων ὑπῆρξεν ἡ ταραχή, ἣν παρήγαγον οἱ φανταστοὶ
καὶ οἱ πραγματικοὶ τοῦρκοι, τοσοῦτῳ ἀξιωτέρα πανηγυρισμοῦ εἶνε
ἡ πνευματικὴ ἐτοιμότης καὶ τὸ ἀτρόμητον τῶν μὴ καμφθέντων πρὸ
τοῦ κινδύνου ἀνδρῶν. Πρὸ παντός δὲ εἰς τὸν Κολοκοτρώνην καὶ τὸν
Ὑψηλάντην προσήκει ὁ ἔπαινος, ὅτι ἀνεστήλωσαν κατὰ τὴν κρίσι-
μον ἐκείνην περίστασιν τὸ καταπεπτωκὸς τῶν Ἑλλήνων θάρρος. Τὰ
μέλη τοῦ Νομοθετικοῦ, ὅτινα εἶχον ἀσφαλίσαι τὴν πολύτιμον αὐ-
τῶν ζωὴν ἐπὶ τινος πλοίου ἠγκυροβολημένου πρὸ τῆς Λέρνης, προσε-
κάλεσαν τὸν πρόεδρον αὐτῶν νὰ μεταβῇ ἐπίσης εἰς τὸ πλοῖον, ὅπως
ἦ ἀσφαλές· ἀλλ' ὁ Ὑψηλάντης ἀπέκρουσεν ἐντόνως τὴν εὐτελεῆ πρό-
τασιν. Μείνας δὲ ἐπὶ τῆς ξηρᾶς, συνήθροισεν ἑπτακοσίους γενναίους
ἄνδρας, καὶ κατέλαβε μετ' αὐτῶν τὸ ὄχυρὸν φρούριον τοῦ Ἀργους Λά-
ρισσαν, ὅπερ εἶχε τέως ὑπερασπίσει κατὰ τοῦ στρατοῦ τοῦ Δράμαλη
ὁ μανιάτης Καραγιάννης μετὰ μικροῦ τινος στίφους ἡρωϊκῶν ἐταίρων.
Ὁ τοῦρκος στρατάρχης κατεῖδε τὴν σημασίαν τοῦ ἀντιπερισπασμοῦ
ἐκείνου, καθότι δὲν ἡδύνατο νὰ συναισθάνεται ἑαυτὸν ἀσφαλῆ ἐν Ἀρ-
γει, καὶ πολὺ ὀλιγώτερον νὰ προελάσῃ εἰς Ἀρχαδίαν, ἐνόσφ' ὅπισθεν
αὐτοῦ κατεῖχον ἐχθροὶ τὴν Ἀκρόπολιν. Πάσας ἐπομένως τὰς ἐνεργείας
αὐτοῦ ἀπῆρθυνεν εὐθὺς κατὰ τοῦ Ὑψηλάντου· πολιώρκησε στενότατα
τὸ φρούριον, καὶ εἰς ὕψος ἀνδρικοῦ ἀναστήματος ἠγέρθησαν κύκλω, ὥς
λιθίνῃ ζώνῃ, τὰ ταμπούρια τῶν γέγωνι αὐτοῦ. Ἐννοεῖται, ὅτι αὐξή-

θείσης τῆς φρουρᾶς τῆς Ἀκροπόλεως διὰ τῆς ἐπελεύσεως τοῦ Ὑψηλάντου, ἡ τοῦ ὕδατος καὶ τῶν τροφίμων προμήθεια ἦν πάντῃ ἀνεπαρκής, καὶ ἡ πτώσις τοῦ φρουρίου ἀναπόφευκτος. Ἀλλ' ὁ κύριος ὅμως σκοπὸς τῶν καταλαβόντων τὴν ἀπληπισμένην ἐκείνην θέσιν ἐθέλοντων εἶχε πληρωθῇ. Ἐνῷ οἱ Τούρκοι κατεδαπάνων πολῦτιμον χρόνον εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς Λαρίσσης, ἡδύνατο νὰ συνταχθῇ ἑλληνικὸς τις στρατός, ἀρκούντως ἰσχυρός, ὅπως συμπλακῇ ἐν ἀναπεπταμένῳ πεδίῳ πρὸς τὰ διαλελυμένα πλήθη τοῦ Δράμαλι. Ὁ Κολοκοτρώνης δὲ ἦν ὁ ἀρμόδιος ἀνὴρ, ὁ δυνάμενος νὰ διοργανώσῃ αὐτὸν καὶ τῷ ἐμπνεύσῃ τὸν πόθον τῆς μάχης καὶ τὸ θάρρος. Ὅτε ἔμαθεν ἐν Καλαβρύτοις τὴν ὑπὸ τοῦ Δράμαλι διάβασιν τοῦ Ἰσθμοῦ, ἐφώνησε πρὸς τοὺς κομίσαντας τὴν κακὴν ἀγγελίαν: «Μὴ λυπησθε ὅτι φέρετε λυπηρὰν εἴδησιν· ἐλπίζω εἰς τὸν Θεὸν καὶ εἰς τοὺς Ἕλληνας, ὅτι θὰ ἔλθῃ πάλιν χαρὰ καὶ ἀγαλλίας εἰς αὐτὸν τὸν τόπον. Καθὼς ὁ Ἀθηναῖος ἔφερε τὴν ἀγγελίαν τῆς νίκης τοῦ Μαραθῶνος εἰς Ἀθήνας, οὕτω καὶ σεῖς πατριῶται θὰ φέρετε πάλιν εἰς τὸν τόπον σας τὴν καλὴν εἴδησιν τῆς νίκης!» Συγκινητικὴ πεποιθήσις εἰς θεὸν καὶ ἀφελὴς παιδὸς πίστις ἐνίσχυε καὶ ἀνεπτέρου τὸν γηραιὸν κλέφτην. Ἐπὶ τῶν ὁστῶν περιστερᾶς εἶχεν ἤδη ἐκ τῶν προτέρων ἀναγνώσει τὴν καταστροφὴν τοῦ Δράμαλι· ἦν δὲ βέβαιος περὶ τῆς νίκης, ὅταν γραία τις, ἀπαντήσασα αὐτῷ πορευομένῳ εἰς Ἀργος, τῷ προσεφώνησε: «Ἀπὸ τίνος καιροῦ, γέρον Κολοκοτρώνη, σμῆνος γυπῶν ἵπταται περὶ τὴν καλύβην μου, καὶ κρώζουσι καὶ ζιγοῦσιν αἷμα· πῆγαινε ὅπου τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ σὲ καλεῖ, καὶ οἱ τούρκοι ἄπιστοι θὰ ἐξολοθρευθῶσι». Παράδοξον ἴσως θέλει φανῇ, ὅτι κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην διὰ τὴν Ἑλλάδα στιγμὴν ὁ ἡρώισμός τῶν προμάχων αὐτῆς ἀνεστηλοῦτο διὰ γραφδῶν μυθολογημάτων· ἀλλ' ἐν τούτῳ ἀκριβῶς καταφαίνεται τὸ ἰδιάζον τοῦ ἐν τῇ πρωτογόνῳ περιόδῳ τοῦ πολιτισμοῦ διατελοῦντος λαοῦ ἐκείνου. Ὁ Κολοκοτρώνης ἐνόησεν, ὅτι ὁ ἀγὼν ἦτο περὶ τῶν ὅλων, καὶ ὅτι μεγάλη γενεὰ ἔπρεπε νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὴν μεγάλην στιγμὴν. *Ρίγας* διὰ τοῦτο εἰς τὴν θάλασσαν τὸ μῖσος καὶ τὴν ἔχθραν τῶν πρῶην ἡμερῶν, μετέβη εἰς Τρίπολιν, καὶ ἔτεινε τὴν χεῖρα εἰς αὐτοὺς τοὺς βιαιότατα πολεμήσαντας αὐτὸν προκρίτους. Δήλωσις δὲ ὑπογραφεῖσθαι ἀπὸ κοι-

νοῦ παρ' αὐτοῦ καὶ τῆς Γερουσίας διεκήρυξεν, ὅτι ἦσαν ἐντελῶς ὁμόφρονες ἐνώπιον τοῦ κοινού τῆς πατρίδος κινδύνου. Ἀνὰ πᾶσαν τὴν χερσόνησον ἐξέπεμψε διαταγάς, καθ' ἃς πᾶς Πελοποννήσιος ὥφειλε νὰ λάβῃ τὰ ὅπλα καὶ νὰ ἐμφανισθῇ εἰς τὸ στρατηγεῖον τοῦ Κολοκοτρώνου· ὁ δὲ μὴ ὑπακούων καὶ φοβούμενος τὸν κίνδυνον, ἔμελλε νὰ τουφεκίζεται ἐνεκεν ἀπειθείας. "Ὅ,τι δὲν κατῴρθωσεν ὁ ἐνθουσιασμός, κατῴρθωσεν ὁ φόβος· καὶ ἐντὸς ὀλίγου πλῆθος ὄλον ἐνόπλων συνήχθη εἰς Τρίπολιν παρὰ τῷ Κολοκοτρώνῃ, ὅστις ἐφαίνετο εἰς πάντας ὡς νέος Μωϋσῆς (1).

Ἀνάγκη ἄμεσος ἦτο νὰ δοθῇ ταχεῖα βοήθεια εἰς τὸ ἀπειλούμενον Ἄργος. Οὕτω τὴν 21 Ἰουλίου ἐκίνησεν ὁ στρατὸς τοῦ Κολοκοτρώνου, ἀφ' οὗ πρῶτον διεκηρύχθη ἐν Τριπύλῃ, ὅτι εἰς οὐδένα, ἔστω καὶ γέροντα, δυνάμενον νὰ φέρῃ ὅπλα, ἐπετρέπετο νὰ ἀπομείνῃ ἐν τῇ πόλει, καὶ ὅτι πᾶς εὐρεθισόμενος ἐν αὐτῇ μετὰ δύο ὥρας ἤθελε τουφεκισθῇ. Ἐννοεῖται ὅτι τὸ ἐκστρατεῦον πλῆθος ἐξωγκώθη σπουδαίως. Ἐν τῷ πανδοχείῳ τοῦ Ἀχλαδοκάμπου συνήντησεν ὁ Κολοκοτρώνης τοὺς ἐξ Ἀργους ἐρχομένους καὶ καταφόρτους λαφύρων Μανιάτας. — Διὰ ποῦ; ἐφώνησεν αὐτοῖς. — Πηγαίνομεν νὰ ξεφορτώσωμεν τοὺς ἀρρώστους μας καὶ τὰ πράγματά μας, καὶ ἔπειτα ἐπιστρέφομεν εἰς τὴν μάχην. « — Ὅ τοῦ διαβόλου τὴν μάνα νὰ πᾶτε Κακαβούλια, » ἀπήντησεν ὁ Κολοκοτρώνης, καὶ προήλασεν εἰς Ἄργος, ἡγούμενος τοῦ στρατοῦ του. Πανταχοῦ ὑπεδέχοντο αὐτὸν ὡς σωτῆρα ἐν κινδύνοις, ἡ δὲ ζωηρὰ καὶ φαιδρὰ αὐτοῦ ἐπὶ τῇ νίκῃ πεποιθήσις ἀνεπτέρου τοὺς καταπεπτοημένους, ὠχροὺς ἐκ τοῦ τρόμου καὶ βωβούς. « Ἄν οἱ ἄνδρες μας δὲν ἦνε παλληκάρια, ἃς βγάλουν τ' ἄρματα νὰ τὰ φορέσωμεν ἐμεῖς, » ἐφώνουν αἱ γυναῖκες πρὸς τὸν ἐρχόμενον ἥρωα. Διὰ τοῦ ἰδιάζοντος αὐτῷ φυσικοῦ στρατηγικοῦ ἐμφύτου ἀνεγνώρισεν ὁ Κολοκοτρώνης τὸ πρόσφορον τοῦ ἐδάφους. Ἐπειδὴ δὲ ἀνάγκη ἦτο νὰ ἐνασχοληθῇ ὁ Δράμαλης ὅ,τι πλεῖστον πρὸ τῆς Ἀκροπόλεως τοῦ Ἄργους, νὰ ἀποκοπῇ αὐτοῦ πᾶσα σιταγωγὴ καὶ συγκοινωνία, καὶ νὰ μείνῃ οὕτω λιμοκτονούμενος ἐν τῇ ἐξηντηλημένῃ καὶ γυμνῇ κοιλάδι τοῦ Ἰνάχου, κατέλαβεν ὁ Κολοκοτρώνης τὰς

(1) Ἀπομν. Φωτάκου, σελ. 181.

εἰς Κόρινθον ἀγούσας στενοπορίας, συνεκέντρωσε δὲ τὴν κυρίαν αὐτοῦ δύναμιν ἐπὶ τοῦ αἰγιαλοῦ, πρὸς μεσημβρίαν τοῦ "Αργους, ἐν ὄχυρᾳ καὶ δυσπροσμάχῳ θέσει παρὰ τοὺς Λερναίους μύλους. Ἐκεῖθεν κατέβαλλον ἀδιακόπους προσπάθειάς οἱ Ἕλληνες πρὸς σιτάρκῃσιν καὶ ἀπελευθερώσιν τῶν ἐν τῷ φρουρίῳ ἐγκεκλεισμένων. Καὶ προσβάλλοντες μὲν οὗτοι ἐντεῦθεν τοὺς πολιορκοῦντας τὴν Λάρισσαν Τούρκους, παρείχον ἐκεῖθεν εὐκαιρίαν διαφυγῆς εἰς τοὺς πολιορκουμένους· ἂν δὲ πάλιν οὗτοι ἀπετόλμων ἔξοδον ἐντεῦθεν, ἠδύναντο νὰ ἀποπειραθῶσιν ἐκεῖθεν οἱ φίλοι αὐτῶν, ὅπως διαθιβάσωσιν αὐτοῖς τροφὰς καὶ πολεμεφθδία. Ὅσακις τοιοῦτόν τι ἐπιχείρημα ἀπετύγγαγεν, ὁ ἀκάματος Κολοκοτρώνης παρῆν πάντοτε ἀναθαρρύνων τοὺς δειλιῶντας διὰ παρακλήσεων καὶ ἀπειλῶν, διὰ σπουδαιολογίας καὶ χονδρῶν ἀστείότητων. «Οἱ Τούρκοι εἶνε σαβοῦρα» ἔλεγε περιφρονητικῶς. Κατῶρθωσαν δέ, κατ' ἀρχὰς μὲν οἱ πλείστοι τῆς φρουρᾶς, εἶτα δέ, περὶ τὰς ἀρχὰς Αὐγούστου, καὶ οἱ λοιποὶ τῶν ἐν Λαρίσῃ ἐγκεκλεισμένων ἀνδρείων νὰ ἀπατήσωσι τὴν προσοχὴν τῶν Τούρκων καὶ νὰ φύγωσιν εἰς τοὺς Μύλους. Ὁ Μανιάτης Καραγιάννης ἐκαυχᾶτο ὅτι πρῶτος εἰσῆλθεν εἰς τὸ φρούριον καὶ τελευταῖος κατέλιπεν αὐτό. Ὁ σκοπὸς τῆς ὑπερασπίσεως αὐτῶν εἶχεν ἐπιτευχθῆ, ὁ δὲ Δράμαλῃς ἀπῆσχολήθη πρὸ τῆς Λαρίσσης, μέχρις αὐ συνετάχθη ἑλληνικὸς στρατὸς δυνάμενος νὰ ἀντιπαραταχθῇ κατ' αὐτοῦ. Ἦσαν δὲ ἤδη ὑπέρτεροι τὸν ἀριθμὸν τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ οἱ παρὰ τοὺς Μύλους καὶ ἐπὶ τῶν περὶξ ὁρέων συνηθροισμένοι Ἕλληνες, καὶ πιθανὸν ἦτο ὅτι αὐτοὶ πρῶτοι ἤθελον προσβάλει.

Μεταξὺ τῆς πόλεως τοῦ "Αργους καὶ τῶν Μύλων τῆς Λέρνης ἀνελίσσεται ἐν μέσῳ ἀμπέλων καὶ ὀρυζώνων καὶ ἐκβάλλει εἰς θάλασσαν ὁ Ἰναχος· ἄμμος δὲ καὶ χάλικες διπλασιάζουσι καὶ τριπλασιάζουσι τὸ σύνθηες εὖρος τῆς κοίτης αὐτοῦ καὶ καθιστῶσι τὸ ρεῦμα δυσδιάβατον εἰς στρατὸν ἔχοντα ἱππικὸν καὶ ἀποσκευάς. Κατὰ τὰς ὄχθας τοῦ ποταμοῦ καὶ τοὺς παρὰ τὰς ἐκβολὰς αὐτοῦ φράκτας τῶν ἀμπέλων ἐγίνοντο καθημερινοὶ ἀκροβολισμοὶ μεταξὺ τῶν ἀντιμαχομένων, κραταιοῦντες τὸ θάρρος τῶν Ἑλλήνων καὶ ἀσκοῦντες αὐτοὺς πολεμικῶς· οἱ δὲ τούρκοι ἱππεῖς *Δελήδες* οὐδὲν ἠδύναντο κατὰ τῆς ἀτάκτου ἐκείνης στρατιᾶς ἐπὶ τοιοῦτου ἀνωμάλου ἐδάφους. Οἱ Τούρκοι ἐνό-

μισαν, ὅτι ὁ στόλος των ἤθελε φανῇ ἔστω καὶ βραδέως πρὸ τοῦ Ναυπλίου, ἀπὸ τοῦ Παλαμιδίου δὲ εἶχον ἤδη σημανθῇ προσπλέοντα τουρκικὰ πλοῖα· ὅτε ὅμως ταῦτα, ἀδιαφόρως πρὸ τοῦ Ναυπλίου παρελθόντα, ἔπλευσαν περαιτέρω, οὐδόλως περὶ Δράμαλη ἐνδιαφερόμενα, διεκρίθη βεβαίως ἡ τύχη τῆς ἐκστρατείας, καὶ κατέστη ἀπαράιτητος ἡ ὑποχώρησις· προέκειτο δὲ μόνον νὰ ἀποκρυθῇ αὕτη εἰς τοὺς Ἑλληνας. Ὁ Δράμαλης ἐξέπεμψε πρὸς τοὺς ἐν Μύλοις στρατοπεδεύοντας Ἑλληνας τὸν γραμματέα αὐτοῦ, χριστιανὸν ὄντα, καὶ προέτεινεν αὐτοῖς ἀμνηστειάν· ὅτε δὲ ἐκεῖνοι κατεγέλασαν τῆς προτάσεώς του, συνεβουλεύσεν αὐτοῖς οὗτος φιλικῶς, καθ' ἃ εἶχε παραγγελθῇ, νὰ παρασκευασθῶσιν εἰς ἄμυναν ἐν ταῖς εἰς τὴν Τρίπολιν ἀγούσαις ὀρειναῖς στενοπορίαις, διότι σκοπὸς τῶν Τούρκων ἦτο νὰ προελάσωσιν ἐκεῖσε. Ὁ Κολοκοτρώνης ὅμως, κατανοήσας τὸ ἄτεχνον πανούργημα, παρετήρησεν εἰς τοὺς περὶ αὐτόν, ὅτι ἡ εἰς Τρίπολιν προέλασις τοῦ Δράμαλη εἶχεν ἤδη καταστῇ ἀδύνατος, καὶ ὅτι πάντων σπουδαιότατον ἦτο νῦν νὰ ἀποκοπῇ τοῖς Τούρκοις ἡ εἰς Κόρινθον ὑποχώρησις. Μὴ κατισχυσάσης ὅμως τῆς γνώμης αὐτοῦ ἐν τῷ πολεμικῷ συμβουλίῳ, κατέλιπεν εἰς Μύλους τὸ μέγα τοῦ στρατοῦ σῶμα, καὶ ἐτράπη μετὰ τῆς σωματοφυλακῆς αὐτοῦ πρὸς τὸ χωρίον Ἅγιος Γεώργιος, ὅπερ δεσπόζει τῶν στενῶν τοῦ Δερβενακίου μεταξὺ Ἀργους καὶ Ναυπλίου. « Πηγαίνει, » εἶπε τότε περιφρονητικῶς ὁ Πετρόμπεης, « νὰ γείνη κλέφτης εἰς τὰ βουνά ». Ἄλλ' ἡ στρατηγικὴ τοῦ γηραιοῦ κλέφτου ὀξυδέρκεια ἔμελλε νῦν νὰ καταφανῇ περιλαμπής. Τὴν πρωτὰν τῆς 6 Αὐγούστου ζωηρὰ κίνησις ἐφάνη ἐν τῷ στρατοπέδῳ τοῦ Ἀργους, καὶ ὁ Δράμαλης ἤρξατο ἀποσυρόμενος πρὸς τὴν Κόρινθον. Ὅτε δὲ οἱ ἀπὸ τῆς πεδιάδος πυροβολισμοὶ ἀνῆγγειλαν τὴν πρὸς τὰ στενὰ τοῦ Δερβενακίου πορείαν τοῦ ἐχθροῦ, ἀνέβη ὁ Ἕλλην ἀρχιστράτηγος ἐπὶ τὴν ὀροφὴν τῆς καλύβης, ἐν ᾗ εἶχε κοιμηθῇ, καὶ ἐξεφώνησε μίαν τῶν θερμῶν ἐκείνων προσλαλιῶν, αἵτινες ἐξήπτον συνήθως τοὺς κλέφτας. Διηγῆθῃ δέ, ὅτι ἐπιφανεῖσα καθ' ὕπνον ἡ τύχη, τῷ προεφῆτευσε τὴν καλλίστην νίκην, ὅποιαν οὔτε κατήγαγε οὔτε ἤθελε ποτε καταγάγει. « Ἐχω τόσῃν βεβαιότητα [εἶπεν αὐτοῖς, κατὰ τὸν Φωτάκον], νὰ σᾶς εἰπῶ νὰ μὴν πάρετε οὔτε τὰ ἄρματά σας, διὰ νὰ πάρωμεν τῶν Τούρκων.

Σήμερον ὁ καθείς ἀπὸ ἐμᾶς θὰ καταδιώκῃ πολλούς· θὰ πάρωμεν λάφυρα πολλά, καὶ τοὺς θησαυροὺς τοῦ Ἀλῆ Πασσᾶ θὰ τοὺς μοιράσσετε μὲ τὸ φέσι· τὰ φλωριά ὅπου τὰ ἔχουν οἱ Τούρκοι εἶνε χρήματα χριστιανικά· τὰ εἶχεν ὁ τύραννος τῆς Ἡπείρου παρμένα ἀπὸ τοὺς ἀδελφούς μας· ὁ ἅγιος Θεὸς μᾶς τὰ ἔστειλε, καὶ εἶνε κελεπούρι ὁ δικό μας. Αὐρίον αὐτὴν τὴν στιγμὴν θὰ σᾶς ἰδῶ ὅλους μὲ τ' ἄρματα τῶν Τούρκων, μὲ τ' ἄλογά των, λαμπροφορεμένους μὲ τὰ ρούχά τους. Ὁ Θεὸς εἶνε μὲ ἡμᾶς· νὰ μὴ σᾶς μέλῃ τίποτε. Πηγαίνετε νὰ ἐτοιμασθῆτε, καθὼς σᾶς εἶπα, καὶ νὰ ἐλθῆτε ὅλοι ἐδῶ νὰ ξεκινήσωμεν μαζί. Ἰνα κρύψῃ δὲ τὸν μικρὸν ἀριθμὸν τῶν κατὰ τὰς στενοπορίας τεταγμένων Ἑλλήνων — ὁ Φωτάκος ἐυπολογίζει εἰς 2350 ἄνδρας τὴν διαθέσιμον τοῦ Κολοκοτρώνου δύναμιν — ἐπενόησεν ὁ ἀρχιστράτηγος κλεφτικὸν ἀληθῶς στρατήγημα. Τάξας τὴν κυρίαν αὐτοῦ δύναμιν ἐν τῇ μυχῇ τῶν στενῶν παρὰ τὸν χεϊμαρρόν τοῦ Δερβενακίου, καὶ ἐπὶ τῆς ἀνωφερείας τοῦ Ἀγίου Σώστη, μετέβη αὐτὸς μετὰ τῶν γερόντων καὶ τῶν ἀμάχων ἐπὶ τὸ ἀντικρὺ τοῦ Ἀγίου Γεωργίου κείμενον ὄρος, συνήγαγεν ἐκεῖ ἵππους καὶ ἡμιόνους, καὶ ἐπὶ καταφανοῦς μακρόθεν θέσεως ἀνήρτησεν ἀπὸ ῥάβδων μανδύας, κλεφτικά φέσια καὶ σημαίας οὕτως, ὥστε νὰ ὑποθέσωσιν οἱ ἐπερχόμενοι ἐχθροί, ὅτι ἔθριβε τὸ ὕψωμα ἐκεῖνο ἀνυπομόνων μαχητῶν. Συγχρόνως δὲ ἀπέστειλε διαταγὰς εἰς Αἰνόρι πρὸς τὸν Νικήταν, εἰς Σπινόχωρι πρὸς τὸν Πλαπούταν, καὶ εἰς τὸν ἐν Στιμάγκᾳ Παπανίκαν, καλῶν αὐτοὺς νὰ σπεύσωσιν ὅσον τάχιστα εἰς ὑπεράσπισιν τοῦ Δερβενακίου καὶ τοῦ Ἀγίου Σώστη. Οἱ τὴν προφυλακὴν τῶν Τούρκων ἀποτελοῦντες χίλιοι Ἀλβανοί, ἐν περισκέψει προβαίνοντες καὶ ἐξετάζοντες τὸν χώρον διὰ τοῦ ἐμφύτου ὀρεσιβίων μαχητῶν, ἀνεγνώρισαν, ὅτι παρὰ τὸ Δερβενάκι ἦν ἀδύνατος ἡ διάβασις, καὶ τραπέντες ἐπομένως δυτικῶς πρὸς τὴν Νεμέαν, παρῆλθον πρὸ τοῦ ἐν Ἀγίῳ Γεωργίῳ τεταγμένου ἐπιπλάστου στρατοῦ τοῦ Κολοκοτρώνου, καὶ ἔφθασαν χωρὶς σπουδαίας ζημίας εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Κουρτέσης καὶ τὴν Κόρινθον. Χεῖρονα ἔπαθεν ἡ πρώτη τουρκικὴ μοῖρα, ἣν εἶχε προεκπέμψῃ ὁ Δράμαλης, ὅπως βιάσῃ τὰ στενὰ τοῦ Δερβενακίου.

Κατὰ τὴν παρὰ τὸ χεῖλος τοῦ χεϊμαρρόν ἐκτεινομένην καὶ εἰς τὸν μυχὸν τῆς χαράδρας φέρουσαν τρίβον εἶχε κρύψει ὁ Κολοκοτρώνης

τοὺς στρατιώτας αὐτοῦ ὅπισθεν θάμνων καὶ βράχων· φοβερόν δὲ ἀκροβολιστικὸν πῦρ ὑπεδέξατο τοὺς δελήδας, ἅμα εἰσελάσαντας εἰς τὸ στενόν. Ἀπὸ ἐκάστου λόφου ἀνεπήδων ἔνοπλοι Ἕλληνες, καὶ πυρίτιδος καπνὸς περιεκάλυψε πᾶσαν τοῦ ὄρους τὴν κλιτύν. Οἱ τουρκοὶ ἱππεῖς, ἀνακόψαντες τάχιστα, προσεπάθησαν νὰ ἀναβῶσι τὴν δεξιάν τοῦ χειμάρρου ὄχθην, ἐφ' ἧς ἀνελίσσεται ἡ τοῦ Ἀγίου Σώστη ἀνωφέρεια. Οἱ πεζοὶ παρηκολούθουν ὅπως ἡδύναντο, τὰ ὅπλα δὲ καὶ αἱ ἀποσκευαὶ καὶ πᾶν ὅ,τι παρεκώλυε τὴν πορείαν ἀπελείφθησαν. Ἀλλ' οἱ Ἕλληνες ἔσπευδον διώκοντες τοὺς φεύγοντας, καὶ τὸ λαμπρόν τοῦ Κολοκοτρώνου ὄνειρον ἤρχιζε πραγματοποιούμενον.

Οἱ διωκόμενοι τουρκοὶ ἤλπιζον, ὅτι ἤβελον δυνηθῆ νὰ ἀναπνεύσωσιν ἐπὶ τοῦ ὑψώματος τοῦ Ἀγίου Σώστη· οὐδεμίαν δὲ ἀπαντήσαντες ἐκεῖ ἑλληνικὴν φρουράν, εἶχον ἤδη φθάσει οἱ προτρέχοντες τουρκοὶ ἱππεῖς τὴν ὑπὸ τὸ χωρίον Ἅγιος Βασίλειος ἀναπεπταμένην κοιλάδα, καὶ ὁ τουρκικὸς στρατὸς ἐνόμιζεν ἑαυτὸν ἐκτὸς κινδύνου. Ἦν δὲ μία καὶ ἡμίσεια ὥρα πρὸ τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου. Ἄν ἐπεφαίνοντο ἐπὶ τῆς θέσεως ἐκείνης οἱ ὑπὸ τοῦ Κολοκοτρώνου προσκληθέντες τρεῖς ὀπλαρχηγοί, ὀλεθρία καταστροφή ἦθελεν ἐνσκήψει κατὰ τῶν Τούρκων. Ἀλλ' οὔτε ὁ Πλαπούτας, οὔτε ὁ Παπανίκας ἦλθον, μόνος δὲ ὁ Νικήτας ἐξεπλήρωσε τὸ καθήκον του. Ὁ ἀκάματος Παπᾶ Φλέσας καὶ ὁ Ὑψηλάντης διέταξαν τοὺς ἄνδρας τῶν νὰ ἐνωθῶσι μετὰ τῶν τοῦ Νικήτα· τοιαύτην δ' ἔχων οὗτος ἐνίσχυσιν, ἔσπευσεν ἀπὸ τοῦ Αἰνορίου, καὶ ἐπῆλθεν ἐν εὐκαίρῳ ἔτι στιγμῇ, ὅπως παρακώλυση εἰς τοὺς ἐχθρικοὺς ἱππεῖς τὴν εἰς Κόρινθον ἄγουσαν. Ἐνῶ μέρος τοῦ στρατοῦ του προσέβαλλε τοὺς Τούρκους ἐκ πλαγίου, κατέλαθεν οὗτος λόφον τινα ἀντιμέτωπον αὐτῶν, δεσπόζοντα τῆς συμβολῆς τῶν δύο ὁδῶν τοῦ Ἀγίου Σώστη καὶ τοῦ Δερβενακίου. Ἐκεῖσε ἐφώρμησαν οἱ Τούρκοι ἱππεῖς μεθ' ὅλης τῆς γενναιότητος τῆς ἀπογνώσεως καὶ ἐν ταραχῇ ἐπῆρχοντο κατόπιν αὐτῶν τὰ πλήθη τῶν πεζῶν. Ὁ ὑπὸ τοῦ Νικήτα καταληφθεὶς λόφος ἐπέκειτο χαράδρας, ὅθεν ἔμελλε νὰ διαθῇ ὁ ἐχθρὸς, ἀπεγνωσμένη δὲ πάλῃ ἐγένετο ἐν αὐτῇ. Οἱ Ἕλληνες παρεκώλυσαν τὴν δίοδον, πυροβολοῦντες ἐν πρώτοις κατὰ τῶν ἱππῶν τῶν Δελήδων, καὶ σωρεύοντες εἴτα ἐπ' αὐτοὺς τὰ πτώματα τῶν ἱππέων. Ἐπαναληφθείσης πολλάκις εἰς μάτην τῆς

προσβολῆς, τοσοῦτος ἐπὶ τέλους σωρὸς συνεφορήθη ἐκ τῶν ὀπισθεν, ὥστε ἡ ὑποχώρησις κατέστη ἀδύνατος, καὶ μικρόν τι σῶμα ἱππέων, διὰ τῆς φυσικῆς δυνάμεως τῆς τῶν ἀνθρώπων ὠλήσεως ἐπὶ τὰ πρόσω φερόμενον, κατῴρωσε τέλος νὰ ἀνοίξῃ δρόμον, καὶ διελάσαν πέραν τοῦ λόφου, νὰ φθάσῃ χωρὶς ἄλλου ἐμποδίου τὴν ἀναπεπταμένην πεδιάδα, τὴν Κουρτέσαν καὶ τὴν Κόρινθον. Μεταξὺ τῆς χαράδρας ὅμως ἐκείνης καὶ τοῦ Ἀγίου Σώστη διεδραματίσθη φρικώδης συγχύσεως σκηνή. Ἐμπροσθεν καὶ ἐκ πλαγίου προσέβαλεν ὁ Νικήτας· ἐκ τῶν ὀπισθεν προσέβαλεν ὁ Κολοκοτρώνης· πανταχόσε δὲ ἔφευγον διασκορπιζόμενοι οἱ Τοῦρκοι. Ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς ἐπερχομένης νυκτὸς διέφυγον οἱ μὲν εἰς Κόρινθον, οἱ δὲ ὀπίσω εἰς Ναύπλιον· πλείους ἐν τούτοις τῶν τρισχιλίων νεκρῶν — τετρακισχίλιοι κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ τούρκου Ἀβδουλλάμπεη — ἐκάλυψαν τὸ ἔδαφος, καὶ ἀπειροπληθῆ λάφυρα ἔπεσον εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων. Δόξα ἔστεφε τὸν Νικήταν. Ὁρμήσας οὗτος πρῶτος πάντων ξιφῆρης κατὰ τινος τετραγώνου τουρκικοῦ πεζικοῦ, προσπαθοῦντος νὰ προστατεύσῃ τὴν παρὰ τὸν Ἅγιον Βασίλειον ὑποχώρησιν, ἠξιώθη καὶ πάλιν τῆς προσωνομίας *Τουρκοφάγος*, δι' ἧς εἶχον προσαγορεύσει αὐτὸν παρὰ τὰ Δολιανὰ οἱ στρατιῶταί του.

Ὁ τουρκικὸς στρατὸς διεσπάσθη νῦν οὕτω εἰς δύο μέρη, ὧν τὸ μὲν προσεπάθει νὰ συνταχθῇ ἐν Κορίνθῳ, τὸ δὲ μείζον ἄλλο, ἀπομείναν ἐν Ναυπλίῳ, εἶχεν ἔτι ἐνώπιον αὐτοῦ τὰς φονικὰς στενοπορίας.

Ὁ Δράμαλης ἐφαίνετο παραλύσας ἐκ τοῦ τρόμου, καὶ ἔμεινεν ἐπὶ μίαν ἡμέραν ἀπρακτῶν ἐν Ἀργεῖ. Ἀλλ' ἦτο ἀδύνατον νὰ διατηρηθῇ ἐπὶ πλέον ὁ στρατὸς ἐν τῇ ἐξηντλημένῃ πεδιάδι τοῦ Ἀργους· ἐπειδὴ δὲ τοσαύτην εἶχεν ὑποστῇ συμφορὰν παρὰ τὸ Δερβενάκι ἢ πρώτη τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ μερίς, ἀπεφάσισεν ὁ τοῦρκος στρατάρχης νὰ ζητήσῃ εὐνοϊκωτέραν τὴν τύχην ἐπὶ τῆς πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Δερβενακίου ὁδοῦ, τῆς διὰ τοῦ Ἀϊνορίου ἀγούσης εἰς Κόρινθον. Οὕτω δὲ τὴν 8 Αὐγούστου ἤρξατο τῆς ὑποχωρήσεως μετὰ τοῦ λοιποῦ αὐτοῦ στρατοῦ, οὐχὶ ἄνευ κακοῦ τινος προαισθήματος. Καὶ πάλιν δὲ νῦν παρείχετο τοῖς Ἑλλήσιν εὐκαιρία εἰς ἐξολοθρευμὸν τῶν ἐχθρῶν αὐτῶν. Ὁ Κολοκοτρώνης συνεκάλεσεν ἐν Δερβενακίῳ πολεμικὸν συμβούλιον, οὗ συμμετέσχον ὁ Νικήτας, ὁ Μλαπούτας, ὁ Παπανίκας

καὶ οἱ ἐκ τῶν Μύλων ἐλθόντες ἐν σπουδῇ ἀρχηγοὶ Σέκερης, Για-
 τράκος καὶ Τσόκρης. Ἐν αὐτῷ δὲ ἐλήφθη ἡ μόνη ὀρθὴ ἀπόφασις,
 καθ' ἣν ὁ ἐν Μύλοις συγκεντρωμένος ἐλληνικὸς στρατὸς ἔμελλε νὰ
 κατευθυνθῇ εἰς Χαρβάτι (τὰς παλαιὰς Μυκήνας), καὶ νὰ μείνῃ ἐκεῖ
 καρδοκῶν, ἃν ὁ Δράμαλης ἤθελε τραπῇ τὴν διὰ Δερβενακίου ἢ δι'
 Ἀϊνορίου ὁδόν. Καὶ κατὰ μὲν τὴν πρώτην περίστασιν ὁ Κολοκοτρῶ-
 νης, κατὰ τὴν δευτέραν δὲ ὁ Νικήτας καὶ ὁ Παπᾶ Φλέσας ἤθελον
 προσβάλλει αὐτὸν ἐκ τῶν ἔμπροσθεν, ἐνῷ κατ' ἀμφοτέρας τὰς περι-
 πτώσεις ἤθελον ἐφορμήσει κατ' αὐτοῦ ἐκ τῶν νώτων οἱ ἐν Χαρβατίῳ
 συνηγμένοι Ἕλληνες, ὥστε « νὰ μὴ γλυτώσῃ οὔτε ρουθούνι » (1).
 Ἀλλ' ἡ ἐκτέλεσις τοῦ σχεδίου τούτου ἀπέτυχεν ὡς ἐκ τοῦ ἀπει-
 θαρχήτου τῶν Ἑλλήνων. Ἀντὶ νὰ τραπῶσιν οὗτοι ἀπὸ τῶν Μύλων
 εἰς Χαρβάτι, ἐπέπεσον, ἅμα ἀναχωρήσαντος τοῦ Δράμαλη ἐξ Ἀρ-
 γους, ἐπὶ τὴν ἐκεῖ καταλειφθεῖσαν λεῖαν τοῦ τουρκικοῦ στρατοπέδου.
 Οὕτω δέ, εἰσελθὼν ὁ Δράμαλης εἰς τὴν ὁδὸν τοῦ Ἀϊνορίου, εὔρε τὰ
 ἐνώπιον αὐτοῦ στενὰ μόνον ὑπὸ τοῦ ἀρχιμανδρίτου Φλέσα κατεχό-
 μενα. Ἐπῆλθον μὲν ὁ Νικήτας καὶ ὁ Ὑψηλάντης ἀπὸ τοῦ Ἀγίου
 Σώστη καὶ τοῦ Ἀγίου Βασιλείου κατὰ τῶν Τούρκων ἀναρριχωμένων
 τὴν ἀνωφερῆ ἀτραπὸν τῆς παλαιᾶς Κοιτοπορείας πρὸς τὸ Ἀϊνόρι,
 καὶ ἐπέπεσον κατ' αὐτῶν ἐκ πλαγίου· ὅπως ἐπέλθῃ ὅμως κρίσιμον
 ἀποτέλεσμα, ἣν ἀναγκαῖα προσβολὴ τις τῶν νώτων τοῦ τουρκικοῦ
 στρατοῦ, ἀπὸ τῆς ἀργολικῆς πεδιάδος ἤθελε δὲ ἀποβῇ αὕτη πολὺ
 ὀλεθριωτέρα, ἢ ἡ πρὸ δύο ἡμερῶν ἐξ Ἀγίου Σώστη εἰς Ἀγιον Βα-
 σίλειον καταδίωξις τοῦ Κολοκοτρώνου. Μὴ ἐπελθόντων ὅμως διω-
 κτῶν, καὶ τῶν προσβαλλόντων ἐλλήνων εἰς τὰς τουρκικὰς ἀποσκευὰς
 ἰδίως ἀφορώντων, ἵνα μὴ ὑπολειφθῶσι τῶν λαφυραγωγῶν τοῦ ἐν
 Ἀργεὶ στρατοπέδου κενὰς ἔχοντες τὰς χεῖρας, κατῴρθωσαν οἱ τούρ-
 κοι ἱππεῖς νὰ καθάρωσι τὴν μέχρι Κλεωνῶν ὁδόν. Τὰ ἐκεῖσε ἀπο-
 σταλέντα ὑπὸ τοῦ Κολοκοτρώνου σώματα ὑπὸ τὸν Πλαπούταν καὶ
 τὸν Γενναῖον ἀφίκοντο πολὺ βραδέως, οὕτω δὲ διεξέφυγε τὸν ὀλεθρον
 ὁ τουρκικὸς στρατὸς, πολλὰς μὲν ἀπολέσας ἀποσκευὰς, ἡμιόνους
 καὶ καμήλους, ὀλίγους δὲ ἄνδρας σχετικῶς, χιλίους μόνον, καθ' ὃ

(1) Ἀπομν. Φωτάκου, σελ. 230.

ὑπελόγιζεν ὁ Ἀβδουλλάμπεης. Ἀσθμαίνων, πεζός, σύρων ὀπισθεν αὐτοῦ τὰ ῥάκη τῆς πλουσίας του ἐνδυμασίας, — οὕτως ἐπανέκαμψεν εἰς Κόρινθον ὁ τοῦρκος στρατηλάτης, ὁ πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν ἐν θριαμβικῇ πομπῇ καὶ πλήρῃ ἐλπίδων εἰς κατάκτησιν τῆς Πελοποννήσου στρατεύσας.

Ὁ Κολοκοτρῶνης ἐδίδωκεν αὐτὸν κατὰ πόδας. Λαὸς δὲ καὶ στρατός ἀπέδιδον εἰς τὰ μέτρα τοῦ γηραιοῦ πρωτοκλέφτου τὴν λαμπρὰν ἐπιτυχίαν, καὶ κατ' ἀπαίτησιν τῶν ὀπλαρχηγῶν διώρισεν αὐτὸν ἡ Γερουσία Ἀρχιστράτηγον τῆς Πελοποννήσου. Ὡς τοιοῦτος δὲ αἰεταῖε τὰ προσήκοντα, ὅπως ἀποχωρίσῃ ἐντελῶς καὶ λιμοκτονήσῃ, ὡς ἐν Ἀργολίδι, τοὺς παρὰ τὴν Κόρινθον σεσωρευμένους ἡττημένους στρατοὺς τοῦ Δράμαλη. Τάξας τὸν Ὀδυσσεά, πρὸς ὃν ἀπὸ μακροῦ ἤδη ἐκοινῶνει φιλικώτατα δι' ἐπιστολῶν, κατὰ τὰ εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ἑλλάδα φέροντα στενὰ τῆς Μεγαρίδος, καὶ ἀφείς ἰσχυρῶς φρουρουμένας τὰς στενοπορίας, ἐν αἷς πρὸ μικροῦ εἶχε συγκροτηθῆ μάχη, ἐτάχθη αὐτὸς παρὰ τὸ Σοῦλι, ὅθεν ἐδέσπαζε τῆς κατὰ τὴν μεσημβρινὴν ἀκτὴν τοῦ κόλπου ὁδοῦ καὶ τῆς μεταξὺ Πατρῶν καὶ Κορίνθου συγκαινωνίας.

Ἐντὸς ὀλίγου στερήσεις παντοειδεῖς καὶ νόσοι ἤρχισαν κατατρύχουσαι τὸν ἐν Κορίνθῳ στρατὸν τοῦ Δράμαλη, ὡς πρῶην ἐν Ἀργεῖ. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Δράμαλης, ἀπειρηκὼς ἐκ τῶν κόπων, ἀπέθανε τὴν 9 Νοεμβρίου. Πᾶσα προσπάθεια πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς μετὰ τῶν Πατρῶν ἢ τοῦ Ναυπλίου συγκαινωνίας ἐματαιοῦτο· πρὸς τούτοις δὲ τὸ Ναύπλιον πολιορκεῖτο πάλιν στενότερα ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων. Καίρως ἦτο τέλος νὰ ἐπιφανῇ ὁ τουρκικὸς στόλος πρὸ τῶν ἀπειλουμένων φρουρίων, καὶ ὑποστηρίξῃ, κατὰ τὰς ὁδηγίας αὐτοῦ, τὰς ἐνεργείας τοῦ στρατοῦ τῆς ξηρᾶς. Ἀλλ' ὁ νέος αὐτοῦ, ἐπίσης ἀνίκανος καὶ δειλός, ναύαρχος Μεχμέτ ἔμεινεν ἐβδομάδας ὅλας ἀνωφελῶς ὀρμῶν πρὸ τῶν Πατρῶν, καὶ ἀπαθῶς προσβλέπων τὴν καταστροφὴν τοῦ Δράμαλη· ὅτε δὲ τέλος ἀπέπλευσε, Σεπτεμβρίου λήγοντος, εἰς τὸν Ἀργολικὸν κόλπον, οὐδεμίαν ἀπετόλμησε καιρίαν προσβολὴν κατὰ τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, φόβῳ τῶν ἑλληνικῶν πυρπολικῶν, οὐτ' ἐπεχείρησέ τι εἰς βοήθειαν τοῦ στενῶς πολιορκουμένου Ναυπλίου. Ἐλπίζων, ὅτι οἱ ἐπαναστάται ἤθελον σεβασθῆ τὴν αὐστριακὴν ση-

μαίαν, ἤρκεσθη μόνον ἀποστείλας εἰς Ναύπλιον αὐστριακόν τι ἐμπορικὸν πλοῖον, φέρον ἐπτακισχίλια κοιλὰ ἀλεύρων ἀραβοσίτου, ὅπερ οἱ Ἕλληνες συνέλαβον πάραυτα, καὶ κατηφυράνθησαν ἀναγινώσκοντες τὰς κομπορρήμονας ἐπιστολάς, ἃς ὁ Μεχμέτ ἀπέστελλε διὰ τοῦ αὐστριακοῦ πλοιάρχου εἰς τὸν διοικητὴν τοῦ Ναυπλίου.

Ὁ Κανάρης ἀνέλαθε νὰ καταδείξῃ εἰς τὸν Καπουδᾶν Πασσᾶν καὶ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, ὅτι δὲν ἦτο ἄτοπος ὁ τῶν πυρπολικῶν φόβος. Ὁ τουρκικὸς στόλος, ἀποπλεύσας εἰς Σουδᾶν, εἶχεν ἐπιστρέφει ἐκεῖθεν διὰ τοῦ Αἰγαίου εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, καὶ ὥρμει μετὰ τὴν Τενέδου καὶ Τρῳάδος. Ὁ ἀτρόμητος Ψαριανός, εὖνον ἔχων τὸ ρεῦμα τοῦ Ἑλλησπόντου, κατῴρῳσε νὰ πλησιάσῃ εἰς τὸν στόλον τὴν πρωτὴν τῆς 10 Νοεμβρίου μετὰ δύο πυρπολικῶν, χωρὶς νὰ παρατηρηθῇ ὑπὸ τῶν τουρκικῶν προφυλακίδων, καὶ ἀναφλέξας νὰ πυρπολήσῃ τὴν ὑπονauαρχίδα, ἐνῷ ἡ ναυαρχίς, ἥτις προώριστο λεία τοῦ ἄλλου πυρπολικοῦ, διέφυγεν ἐγκαίρως τὸν κίνδυνον. Ὅπως δὲ ποτε ὁ Καπουδᾶν Πασσᾶς δὲν ἐθεώρησε πλέον ἑαυτὸν ἀσφαλῆ ἐν πελάγει, καὶ ἔσπευσε νὰ ζητήσῃ ἄσυλον ἐντὸς τῶν Δαρδανελλίων.

Οἱ κάτοικοι τῶν μικρασιατικῶν παραλίων ἔμειναν οὕτω ἐκτεθειμένοι πάντῃ ἀπροστάτευτοι εἰς τὰς ληϊστικὰς ἐπιδρομὰς τῶν Ψαριανῶν καὶ Κασσίων. Οἱ τολμηροὶ οὗτοι ἐπιδρομεῖς προὔχωρσαν ἀποθρασυνθέντες μέχρις Αἰγύπτου, καὶ λαφυραγωγῆσαντες τὰ ἐν τῷ λιμένι τοῦ Δαμιατίου πλοῖα, ἀπήγαγον ὑπ' αὐτὰ σχεδὸν τὰ τηλεβόλα τοῦ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ὀρμουῦντος αἰγυπτίου στόλου τὰ τροφῶν καὶ ὀρύζης πεπληρωμένα αἰγύπτια σκάφη. Ἡ ἀδυναμία τοῦ τουρκικοῦ ναυτικοῦ εἶχε καὶ πάλιν ἀριδῆλως καταδειχθῇ. Τὸ ὑπὸ τοῦ Καπουδᾶν Πασσᾶ ἐπονειδίστως ἐγκαταλειφθὲν ἄλαζδον φρούριον τοῦ Ναυπλίου δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ κρατηθῇ, διότι ἀπὸ τοῦ Ὀκτωβρίου ἤδη οἱ πολιορκούμενοι ἔζων ἀπὸ τῶν τροφῶν, ὅσας οἱ πολιορκηταὶ αὐτοὶ λαθρεμπορικῶς εἰσῆγον εἰς τὸ φρούριον. Ὁ Κολοκοτρώνης εἶχεν ἀποκόψει ἐντελῶς τὴν μετὰ τῆς Κορίνθου συγκοινωνίαν, καὶ ἀθλιότης φρικτὴ ἐπεκράτει ἐν τῇ ἀτυχεῖ πόλει. Παιδιά νεκρὰ κατέκειντο ἐπὶ τῶν ὁδῶν, γυναῖκες δὲ περιεπλανῶντο εἰς ἀναζητήσιν τῆς βδελυρωτάτης τῶν τροφῶν. Οἱ πολιορκούμενοι εἶχον καταντήσῃ νὰ ἀποζώσιν ἐκ χόρτου, ἐβρασμένων δερμάτων καὶ τῶν ἄρῶν φύλλων

τῆς ἰνδοσυκῆς· οἱ στρατιῶται ἦσαν τοσοῦτον ἀσθενεῖς, ὥστε μόλις ἠδύναντο νὰ ἐκτελῶσι τὰς φυλακὰς αὐτῶν· ἡ δὲ βραχὺδης τοῦ Παλαμιδίου ἀκρόπολις ἔμενε γυμνὴ ὑπερασπιστῶν, διότι ἡ ἀποκεκμηκυῖα φρουρὰ δὲν εἶχε πλέον δυνάμεις εἰς ἀναρρίχῃσιν τῆς ἀνωφεροῦς ἐκεῖσε ἀτραποῦ. Οὕτως ἐδέησε νὰ ἐπαναληφθῶσιν αἱ μετὰ τῶν Ἑλλήνων διαπραγματεύσεις, αἵτινες, ἀρξάμεναι πρότερον, εἶχον διακοπῇ ὑπὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Δράμαλη. Ἀλλ' ἐνῶ προέβαινον αὗται, δύο νεαροὶ τοῦρκοι λειποτάχται, προσελθόντες εἰς τὸν διοικητὴν τῶν πολιορκητῶν Στάϊκον, προέδωκαν αὐτῷ καὶ τῷ Κολοκοτρώνη, ὅτι τὸ φρούριον τοῦ Παλαμιδίου ἦν πάντῃ ἀφρούρητον. Ὁ διοικητὴς διέταξε πάραυτα τὴν παρασκευὴν κλιμάκων, καὶ κατ' ἀσέλγηνόν τινα νύκτα, τὴν τῆς 11 πρὸς τὴν 12 Δεκεμβρίου, ἀνέβησαν οἱ στρατιῶται τοῦ χωρὶς τινος δυσχερείας εἰς τὸ γιγάντειον ἐκεῖνο φρούριον, καθ' οὗ προσέκρουσαν πρὸ ἐνὸς ἔτους αἱ τῶν φιλελλήνων προσπάθειαι. Πυροβολοῦντες δ' ἐκεῖθεν χαρμοσύνως κάτω εἰς τὴν πόλιν, ἐφώνησαν: « Καλῶς σὰς ἡῦραμεν, ἀγάδες! » Ἀμα τῇ ἡμέρᾳ ἐκυμάτιζεν ἡ ἐλληνικὴ σημαία ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων· ὁ δὲ Κολοκοτρώνης, σπεύσας πάραυτα ἀπὸ τοῦ Δερβενακίου, προσεχάλεσεν εἰς παράδοσιν τὴν τε πόλιν καὶ τὸ κάτω φρούριον Ἰτζ-Καλέν. « Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν, » ἐμήνυσεν αὐτοῖς, « μᾶς ἔδωκε τὸ Παλαμίδι· ἐντὸς τριῶν ὥρῶν νὰ ἐκκενώσετε τὴν πόλιν καὶ τὸν Ἰτζ-Καλέν, ἀλλέως θὰ σὰς ἐξολοθρεύσῃ τὸ πῦρ τῶν τηλεβόλων, πρᾶγμα τὸ ὅποιον δὲν ἐπιθυμοῦμεν ». Περίτρομοι ἐσυνθηκολόγησαν οἱ Τοῦρκοι· ὁ δὲ Κολοκοτρώνης ἐγγυήθη αὐτοῖς ἀσφαλὴ μεταβίβασιν εἰς Ἀσίαν καὶ ὑπεσχέθη νὰ ἀφήσῃ εἰς ἕκαστον μίαν ἐνδυμασίαν, μίαν σινδόνα καὶ ἓν εὐχολόγιον. Εἰς τοὺς πρὸ τῶν πυλῶν χάριν ἀρπαγῆς συρρέουσοντας καὶ εἰσβολὴν ἀπειλοῦντας στρατιώτας ἀπηγορεύθη ἡ εἰς τὴν πόλιν προσέλευσις, ὁ δὲ Κολοκοτρώνης καὶ ὁ ἄγγλος στόλαρχος Ἀμιλτων, ὅστις ἐν εὐκαίρῳ στιγμῇ εἶχε φανῇ πρὸ τοῦ Ναυπλίου μετὰ τοῦ πολεμικοῦ πλοίου του, ἠγγρύπνησαν ὑπὲρ τῆς πιστῆς ἐκτελέσεως τῆς συνθήκης, καὶ περὶ τὰ τέλη Δεκεμβρίου ἀπέπλευσαν οἱ αἰχμάλωτοι ἀνενόχλητοι εἰς Μικρὰν Ἀσίαν.

Δὲν ἀρκοῦσι δὲ μόνον ἡ ἀπραξία καὶ ἡ δειλία τοῦ τουρκικοῦ ναυτικοῦ εἰς ἐξήγησιν τῆς ἀποτυχίας τῆς λαμπρᾶς στρατείας τοῦ 1822,

διότι καὶ κατὰ τὰς κινήσεις τοῦ στρατοῦ τῆς ξηρᾶς καταφαίνε-
ται προδηλοτάτῃ ἡ ἔλλειψις συνδέσμου καὶ ἀκριβείας. Μετὰ τὴν
ἤτταν τοῦ Δράμαλη καὶ τὴν ἄλωσιν τοῦ Ναυπλίου, ἡδύνατο κάλ-
λιστὰ νὰ ἀπαλλαγῇ καὶ σωθῇ ὁ παρὰ τὴν Κόρινθον σεσωρευμέ-
νος τουρκικὸς στρατός, ὅστις εὐρίσκετο τότε ἐπὶ τοῦ Ἰσθμοῦ εἰς
οἶαν καὶ πρότερον ἐν Ἀργολίδι ἦσιν. Ποῦ ἦν ὁμως ὁ τοῦ Ἀλῆ
Πασσᾶ νικητῆς, ὁ σερασκέρης Χουρσίτ; Μή τοι πάθος προσωπι-
κὸν κατίσχυε τοῦ πατριωτισμοῦ τοῦ ἀνδρός; Μήπως ἔβλεπεν ἄρα γε
μυχίως χαιρεκακῶν τὴν ταχεῖαν καταστροφὴν τοῦ μεγαλοῦ ῥή-
μονος ἀντιπάλου του; Δὲν δύναται τις πάντως νὰ ἀρνηθῇ, ὅτι αἱ
κατὰ τὴν ἀνατολικὴν καὶ δυτικὴν Ἑλλάδα πολεμικαὶ ἐργασίαι,
αἵτινες ἡδύνατο νὰ ἀποκουφίσωσι τὸν Δράμαλην, διεξήγοντο το-
σοῦτον νωθρῶς καὶ ἐπισφαλῶς, ὥστε ἡδύνατο νὰ γεννηθῇ τοιαύτη
ὑπόνοια. Οὕτως, ἐνῶ ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ἑλλάδι ὑπῆρχεν ἀνάγκη
ταχυτάτης βοήθειας, ἠρκέσθη ὁ Χουρσίτ νὰ ἀποστείλῃ εἰς Ζητοῦνι
ὀκτακισχιλίους ἄνδρας ὑπὸ τὸν Μεχμέτ Πασσᾶν, ἵνα ἀσφαλίσῃ τὴν
γραμμὴν τοῦ Σπερχειοῦ. Ὁ ὑπαρχηγὸς οὗτος προὐχώρησε μέχρις
Ἀμφίσσης, καὶ προσβαλὼν ἐνίκησε τὴν 13 Νοεμβρίου παρὰ τὴν
Γραβιὰν τὸν Ὀδυσσεά, ὃν εἶχεν ἀνακηρύξει ἐν τῷ μεταξὺ ὁ λαὸς
ἀρχιστράτηγον τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος. Μόνον δὲ διὰ τῆς ὠκυπο-
δίας αὐτοῦ διέφυγε τὴν τουρκικὴν αἰχμαλωσίαν ὁ Κολοκοτρώνης τῆς
ἀνατολικῆς Ἑλλάδος· διολισθήσας ὡς ἄλθανὸς ἄγνωστος διὰ τῶν
τουρκικῶν ταγμάτων καὶ σωθεὶς, ἔδραμεν 8 ὥρας μακρὰν εἰς Ἀρά-
χובαν. Ἐκεῖθεν ὁμως συνέδεσε διαπραγματεύσεις μετὰ τοῦ τούρκου
ἀρχηγοῦ, δι' ὧν κατώρθωσε νὰ ἐπανορθώσῃ τὸ πρότερον ἀτύχημα
καὶ νὰ παρακωλύσῃ τὴν περαιτέρω πρόοδον τῶν τούρκων πρὸς τὴν
Ἀττικὴν καὶ τὸν Ἰσθμόν. Δηλώσας, ὅτι ἤτο ἕτοιμος νὰ ὑποταχθῇ
καὶ προσκυνήσῃ τῷ Σουλτάνῳ, ἐπὶ τῷ ὄρει ὁμως νὰ ἀναγνωρισθῇ
ἀρχιарματωλὸς τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος, ὑπεσχέθη νὰ πείσῃ καὶ
τοὺς λοιποὺς ὀπλαρχηγοὺς εἰς παραδοχὴν τῆς ἀνακωχῆς. Ὁ Μεχ-
μέτ Πασσᾶς ἠπατήθη ἐκ τῶν ἐπαγγελιῶν ἐκείνων· ἴσως δὲ καὶ ἀσμέ-
νως ἀπεδέξατο αὐτάς, ὡς πρόφασιν καλύπτουσιν τὴν ἰδίαν ἐαυτοῦ
ἀπροθυμίαν εἰς βοήθειαν τοῦ Δράμαλη. Αἴφνης τὸ ἄγγελμα τοῦ θα-
νάτου τοῦ προστάτου αὐτοῦ Χουρσίτ παρεκίνησεν αὐτὸν εἰς ταχεῖαν

ὑποχώρησιν· χαίρων δὲ ἐπὶ τοῖς πεπραγμένοις, ἐπανεκάμψεν εἰς Λάρισσαν, καὶ ὁ μὲν στρατὸς αὐτοῦ ἔμεινε διαχειριμάζων εἰς Λαμίαν, οἱ δὲ χωρικοὶ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος ἤρξαντο ἡσύχως σπεύροντες κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 1823, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι ἤθελον προφθάσει καὶ νὰ θερίσωσι, πρὶν ἢ παρελθούσης τῆς ἀνακωχῆς ἐπανεέλθῃ ὁ ἐχθρὸς.

Δραστηριώτερον ἄλλ' οὐχὶ καὶ εὐτυχέστερον προέβησαν οἱ Τοῦρκοι ἐν τῇ δυτικῇ Ἑλλάδι. Ἡ χώρα ἦν ἀναπεπταμένη αὐτοῖς ἐντελῶς μετὰ τὴν νίκην τοῦ Πέτα καὶ τὴν συνθηκολογίαν τοῦ Σουλίου. Ὁ Γῶγος καὶ οἱ ἰσχυρότατοι τῶν ἀρματωλῶν τῆς Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας, ὡς ὁ Βαρνακιώτης, ὁ Ἴσκος, ὁ Ῥάγκος, συνετάχθησαν αὐτοῖς, πεισθέντες περὶ τῆς ἀπέλπιδος καταπτώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος. Οἱ κάτοικοι ἔσπευδον ὀμιληθὲν εἰς τὴν νῆσον Κάλαμον, ἣν εἶχον ὀρίσει αἱ κατὰ τὰς Ἰονίους νήσους ἀγγλικαὶ ἀρχαὶ εἰς καταφύγιον τῶν ἀόπλων ἑλλήνων προσφύγων. Ἀφειθείσης δὲ τῆς στενοπορίας τοῦ Μακρυνόρους, τῶν Θερμοπυλῶν τούτων τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος, πάντῃ ἀφρουρήτου ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, διήλασεν ὁ Ὁμέρ Βριώνης ἀμαχητί, ἠνώθη μετὰ τοῦ νικητοῦ τοῦ Πέτα Κιουταγῆ, διαπεραιωθέντος ἐν τῷ μεταξύ διὰ τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου, καὶ μετ' ὀλίγον, κατὰ τὰς ἀρχὰς Νοεμβρίου, στρατὸς 11,000 Τούρκων ἐκάλυπτε τὸ βαθύπεδον Μεσολόγγιον, ἐνῷ ὁ Ἰουσοῦφ Πασσᾶς τῶν Πατρῶν ἀπέκλειεν ἀπὸ τῆς θαλάσσης τὴν πόλιν. Εἰς Μεσολόγγιον, τὴν ἑλληνικὴν Ἐνετίαν, εἶχον καταβῆ τὰ λείψανα τοῦ ἐν Πέτῃ ἡττηθέντος ὑπὸ τὸν Μαυροκροδάτον στρατοῦ· ἀνάγκη δὲ παρίστατο νὰ ἀνορθωθῶσι δι' ἀνδρικῆς ἀποφάσεως τὰ γενόμενα τέως σπουδαιότατα λάθη. « Ἐνόσω ὑπάρχει εἰς μόνος πρὸς πόλεμον ἀνὴρ, θὰ μείνω ἐν Μεσολογίῳ· ἐδῶ θὰ ἀποθάνω » εἶπεν ὁ Μαυροκροδάτος· « κ' ἐγὼ » προσέθηκεν ὁ Μάρκος Βότζαρης.

Κείμενον μετὰ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἀχελφου καὶ τοῦ Εὐήνου, ἐν μέσῳ τεναγῶδων ἐλῶν, ὡς σημαίνει καὶ τὸ ὄνομα (:), εἶχε τὸ Μεσολόγγιον μεγίστην στρατηγικὴν σημασίαν, καὶ ὡς γείτον τῶν ἰονίων νήσων καὶ τῆς Πελοποννήσου, καὶ ὡς κλεῖς τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος. Καὶ πᾶσαν αὐτὴν ἂν κατελάμβανον οἱ Τούρκοι, ἐνόσω τὸ Μεσολόγγιον ἀντεῖχε, ἠδύνατο πάλιν κατὰ πᾶσαν στιγμὴν ἡ χώρα νὰ ἀνακτηθῇ ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν.

Ἐννοεῖται ὅμως, ὅτι τὰ τεχνητὰ ἀμυντικὰ μέσα τοῦ Μεσολογγίου ἦσαν πάντῃ πενιχρά. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπαναστατῶν δὲν συνεποσοῦτο εἰς ἑξακοσίους, καί τοι ἡ ἑκτασις τῆς ἀμυντικῆς γραμμῆς ἀπῆτει φρουρὰν τοῦλάχιστον τετρακισχιλίων ἀνδρῶν. Ταπεινὸν ἐκ χώματος προτείχισμα καὶ τάφος πρὸ αὐτοῦ, τεσσάρων ποδῶν ἔχουσα βάθος, ἀπετέλουν τὰ μόνα πρὸς τὸ μέρος τῆς ξηρᾶς ὀχυρώματα, ἐνῶ πρὸς τὴν θάλασσαν προϋστατεύετο ἡ πόλις ἱκανῶς διὰ τοῦ ἀβαθοῦς τῶν ἐλῶδων ὑδάτων. Ἐπὶ τῶν τειχῶν ἦσαν δεκατέσσαρα παλαιᾶς κατασκευῆς τηλεβόλα, πολεμεφόδια δὲ καὶ τροφαὶ ὑπῆρχον δι' ἓνα μῆνα· ἔμφρονες αὐτόπται μάρτυρες ἐβεβαίωσαν, ὅτι εὐχερεστάτη ἦθελεν εἶναι τότε ἡ δι' ἐφόδου ἄλωσις τῆς πόλεως, ἥρκει μόνον οἱ Τούρκοι νὰ ἐπελαμβάνοντο χωρὶς ἀναβολῆς τοῦ ἔργου, πληροῦντες τὴν τάφρον διὰ φακέλλων καὶ ἐφορμῶντες εὐθὺς κατὰ τοῦ τείχους. Ἀντὶ τούτου ὅμως, ἀπώλεσαν πολύτιμον χρόνον εἰς ματαίους πρὸ τῶν τειχῶν ἀκροβολισμοὺς καὶ εἰς ἀψιμαχίας, αἵτινες ἀπέδωκαν θάρρος καὶ πεποίθησιν εἰς τοὺς μικροψυχήσαντας κατ' ἀρχὰς πολιορκουμένους. Οἱ ξένοι ἀξιωματικοὶ καὶ οἱ φιλέλληνες, ὡς ὁ Νόρμανν, ὅστις ἐντὸς ὀλίγου ἔπεσε θῦμα ὑπούλου πυρετοῦ, ἐβοήθουν τὸν Μαυροκορδάτον κατὰ τὴν διευθέτησιν καὶ τὸν χειρισμὸν τῶν τηλεβόλων· τὰ τουρκικὰ δὲ τοιαῦτα οὐδεμίαν προϋξένουν βλάβην, καθότι ἡ πόλις ἦν τοσοῦτον ἐπίπεδος καὶ τὰ οἰκήματα τῶν καλυβιωτῶν, τῶν ἀλιέων καὶ πορθημέων τοσοῦτον ταπεινά, ὥστε αἱ σφαῖραι παρήρχοντο ὑπεράνω αὐτῶν, αἱ δὲ τουρκικαὶ βόμβαι ἐβυλίζοντο πάντῃ ἀβλαβεῖς εἰς τὸν βόρβορον τῶν μὴ λιθοστρώτων ὁδῶν καὶ αὐλῶν.

Οἱ ἔχθρικοὶ ἀρχηγοὶ περιῆλθον εἰς διαφωνίαν· καὶ ὁ μὲν θερμὸς Ῥεσσὶτ Πασσᾶς ἤθελεν ἀνυπέρβητον ἔροδον, ὁ δὲ περιεσκεμμένος Ὁμέρ Βριώνης ἐξήτει νὰ παρατείνῃ τὴν κρίσιν καὶ νὰ προσελκύσῃ διὰ διαπραγματεύσεων τοὺς Ἑλληνας. Οἱ Ἀλβανοὶ αὐτοῦ ἐθεώρουν τὸν μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Τούρκων πόλεμον ὡς ἐπικερδῆ πρὸ πάντων ὑπόθεσιν, ὡς μέσον αὐξήσεως τοῦ μισθοῦ των, καὶ τὸ Μεσολόγγιον ἀπεκάλουν *σαράφ* (τραπεζίτην) αὐτῶν. Οἱ δὲ πολιορκούμενοι, ἐκμεταλλευόμενοι τὴν τῶν πολιορκητῶν ἀσυμφωνίαν, ἐνέπαιζον ἀμφοτέρους τοὺς τούρκους στρατηγούς, τὸν ἓνα διὰ τοῦ ἄλλου, καὶ συνάψαντες πλά-

στάς διαπραγματεύσεις μετὰ τοῦ Ὁμέρ, παρέσχον αὐτῷ τὴν προσδοκίαν προσεχοῦς παραδόσεως, ὅπως καθ' ὃν χρόνον ἤβηλον φιλονεικεῖ οἱ δύο τοῦ ἐχθροῦ στρατηγοὶ περὶ τῆς παραδοχῆς ἢ μὴ τῶν προτεινομένων ὄρων, κερδήσωσιν ἐκεῖνοι καιρόν, ἐλκύσωσι βοήθειαν ἐκ τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν νήσων, καὶ αὐξήσωσι διὰ τεχνηγῶν μέσων τὴν φυσικὴν τῆς πόλεως ὀχυρότητα. Περὶ τὰ τέλη Νοεμβρίου ἐφάνησαν πρὸ τοῦ ὄρμου τῆς πόλεως ὑδραῖκά πλοῖα, φέροντα τροφὰς καὶ πολεμεφόδια, ἔλυσαν τὴν πολιορκίαν τοῦ Ἰουσοῦφ καὶ ἀπεβίβασαν ἐπικουρικὸν σῶμα 1000 Πελοποννησίων ὑπὸ τὸν Πετρόμπεην, τὸν Ζαΐμην καὶ τὸν Δεληγιάννην. Τότε δέ, ἀποβαλόντες οἱ Ἕλληνες τὸ προσωπεῖον, ἐμήνυσαν εἰς τὸν Ὁμέρ Βριώνην: « Ἄν πραγματικῶς θέλῃ νὰ κυριεύσῃ τὸ Μεσολόγγι, ἃς ἔλθῃ νὰ τὸ πάρῃ! » Ἐπειδὴ δὲ μεταξὺ τῶν πολιορκητῶν ἐπῆλθον πεῖνα καὶ πολεμεφοδίων ἔλλειψις, ἡ δὲ σιταγωγὴ ἡπειλεῖτο ὑπὸ τῶν κλεφτῶν, οἵτινες ἤρχιζον πάλιν συναγειρόμενοι κατὰ τὰ νῶτα τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ ἐπὶ τῶν ὁρέων τῆς Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας, ἀπεφάσισεν ὁ Ὁμέρ νὰ ἐπιχειρήσῃ ἐν ἔτι κρίσιμον ἐπιχείρημα, καὶ ἐν ἀποτυχίᾳ αὐτοῦ νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν. Ὄρισεν οὕτω πρὸς γενικὴν ἔφοδον τὴν νύκτα τῶν Χριστουγέννων (6 Ἰανουαρίου 1823), καθ' ἣν ἐνόμιζεν, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἤθελον ἀσχολεῖσθαι εἰς τὰς ἐκκλησιαστικὰς των τελετάς. Ἄλλ' ἡ φρουρὰ ἔμαθε τοῦτο παρ' ἑλληνός τινος ὑπηρετοῦ τοῦ Ὁμέρ, ἀνδρὸς πιστοῦ καὶ ἀτρομήτου, ὅστις, καίτοι συνειδώς, ὅτι ἡ σύζυγος αὐτοῦ καὶ τὰ τέκνα ἦσαν ὑποχείρια τοῦ Πασσᾶ, δὲν ὤκνησεν οὐχ ἥττον εἰς ἐκπλήρωσιν τοῦ πρὸς τὴν πατρίδα καθήκοντος. Κρυβέντες οἱ Ἕλληνες ἐν σιγῇ ὑπὸ τὸ περιτείχισμα καὶ ἐν τοῖς ἐγγύτατα τῶν ἀγρῶν κειμένοις ταπεινοῖς οἰκίσκοις, ἀφῆκαν ἀπαθῶς νὰ πλησιάσωσι μέχρι βολῆς πιστολίου τὰ εἰς ἔφοδον τεταγμένα ἀλθανικὰ σώματα, καὶ ἤρξαντο τότε πυροβολοῦντες τοσοῦτον φονικῶς κατ' αὐτῶν, ὥστε μεγίστη κατέλαβε τοὺς ἐφορμήσαντας ταραχὴ, οἵτινες, ἀντὶ νὰ ἐπέλθωσιν ἀπροσδόκητοι, ἀπῆντων ἀπροσδοκήτους. Βίβ πάσης τῶν ἀξιοματικῶν παραινήσεως, διεσχορπίσθησαν φεύγοντες ἀκράτητοι, καὶ πλείους τῶν διακοσίων ἔπεσον νεκροί, ἐνῶ οἱ Ἕλληνες τέσσαρας μόνους ἀπώλεσαν ἄνδρας. Τὴν ἕκτην ἀπὸ τοῦ ἀποτυχόντος τούτου κινήματος ἡμέραν ἐλύθη ἡ

πολιορκία. Ἡ εἰδησις δέ, ὅτι ὁ Ὀδυσσεὺς ἐπὶ ἤρχετο ἐξ ἀνατολῶν εἰς λύσιν τῆς πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου, ἐπτέρωσε τοὺς πόδας τῶν Τούρκων, οἵτινες καταλιπόντες δέκα τηλεβόλα, τέσσαρας μυδροβόλους, σφαῖρας, καὶ πᾶσαν αὐτῶν τὴν ἀποσκευὴν, ἔφυγον δρομαῖοι εἰς Βραχῶρι. Ἄλλ' ὁ πλημμυρῆσας Ἀχελῷος παρεκώλυσε τὴν περαιτέρω αὐτῶν πορείαν· πενταχόσιοι Τούρκοι ἐπνίγησαν, ἡμίνεκροι δὲ ἐκ τοῦ φόβου καὶ τοῦ καμάτου οἱ περισωθέντες ἔφθασαν εἰς Κραθασαράν, καὶ ἐπεραιώθησαν ἐκεῖθεν εἰς Πρέβεζαν. Περὶ τὸν αὐτὸν χρόνον διεκρίνετο καὶ ἡ μοῖρα τῶν λειψάνων τοῦ στρατοῦ τοῦ Δράμαλη, ἅτινα οὗτος εἶχεν ἐπαναγάγει εἰς Κόρινθον μετὰ τὴν ἀποτυχούσαν πελοποννησιακὴν ἐκστρατείαν. Μικρὸν αὐτῶν ἀπόσπασμα ἔμεινεν ἐν Ἀκροκορίνθῳ, ἕτερον δὲ διεβιβάσθη διὰ θαλάσσης εἰς τὰ κατὰ τὴν εἰσοδὸν τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου φρούρια. Τὸ λοιπὸν μέρος τῶν ὑπὸ λοιμοῦ καὶ πείνης ἀραιωθέντων ἐκείνων ταγμάτων ἀπειραθῆναι νὰ φύγῃ διὰ ξηρᾶς εἰς Πάτρας, παραπορευόμενον τὴν μεσημβρινὴν ἀκτὴν τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου. Ἦσαν τετρακισχίλιοι μόλις ἄνδρες· ἀλλὰ παρὰ τὸ πανδοχεῖον τῆς Ἀκράτας παρεκώλυσαν αὐτοῖς τὴν ὁδὸν ἐνεδρεύοντες ὁ Ἀσημάκης Ζαΐμης, ὁ Χαραλάμπης καὶ ὁ Πετμεζᾶς, ἡ δὲ ὑποχώρησις τοῖς ἀπεκόπη ὑπὸ τοῦ Λόντου καὶ τοῦ Ἀνδρέου Ζαΐμη, ὥστε ἔμπροσθεν μὲν αὐτῶν καὶ ὅπισθεν εἶχον ἐχθρὸν ἀνελεήμονα, δεξιόθεν δὲ βράχους ἀποτόμους καὶ ἀριστερόθεν τὴν θάλασσαν. Εἶχον ἤδη σφαγιάσει καὶ φάγει τοὺς ἵππους των, καὶ εἰς τοιαύτην ἀπόγνωσιν διετέλουν, ὥστε ἤνοιγον τὰ κρανία τῶν νεκρῶν καὶ ἐρρόφωσαν τὸν μυελὸν των, ὅτε ἐπιφανεῖς ὁ Ἰουσοῦφ Πασσᾶς, ὡς σωτὴρ ἐν ἀνάγκῃ, μετήγαγε τοὺς ἐπιζῶντας δυστυχεῖς ὑπὸ τὸ πῦρ τῶν Ἑλλήνων εἰς τὰ πλοῖά του καὶ διεπεραίωσεν αὐτοὺς εἰς Πάτρας.

Ἐπὶ μακρὰ ἔτη ἐπλήρουν τὰ λευκανθέντα τῶν Τούρκων ὅστ' αὖ τὰς ὁδοὺς τῆς Κορίνθου. Τοιαύτην οἰκτρὰν ἔσχε τὴν ἔκβασιν ἡ ἐπιχείρησις τοῦ Δράμαλη. Δὲν ἐχάρη δὲ βεβαίως ὁ σερασκέρης Χουρσίτ ἐπὶ τῇ ἡττῇ τοῦ ἀντιζήλου του· διότι ἡ κακὴ τῶν τουρκικῶν ὅπλων μοῖρα καὶ ἡ τῶν ἐπελθόντων δυστυχημάτων εὐθύνη ἐβάρυνε μεγάλως ἐπ' αὐτόν. Ἀναφανδὸν κατεμέμφοντο αὐτοῦ, ὅτι καταλιπὼν τὸν Δράμαλην ἀβοήθητον, ἐπήνεγκε τὸν ὄλεθρον τῆς μεγαλοπρεποῦς

ἐκείνης στρατιᾶς. Ἐνόησε δὲ καὶ ὁ Χουρσίτ, ὅτι εἶχεν ἐμπέσει εἰς δυσμένειαν, καὶ προλαμβάνων ὀλεθρίαν τινὰ ἴσως ἀπόφασιν τοῦ Σουλτάνου, ἠτύοκτόνησε δηλητηριασθεῖς. Τὴν τρίτην ἡμέραν μετὰ τὴν πανηγυρικὴν αὐτοῦ κηδεῖαν, ἥς τὰς λεπτομερείας εἶχεν ἐκ προοιμίων ὀρίσει μετὰ μικρολόγου ματαιότητος, παρέστησαν ἄστυνομικοὶ ὑπάλληλοι ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, κομίζοντες φερμάνιον σουλτανικόν, καὶ ἀποκόψαντες τὴν κεφαλὴν ἀπὸ τοῦ κορμοῦ, ἔθηκαν εἰς ἀργυρᾶν λεκάνην καὶ ἐκόμισαν εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ὅπου ἐξετέθη κατὰ τὴν εἴσοδον τοῦ Σεραγίου. Οὕτως ἐξετέλει ὁ Σουλτάνος Μαχμουτ τὸ πρόγραμμα αὐτοῦ ἐν ἀπαρεγκλίτῳ συνεπείᾳ, καὶ οὐδενός, οὔτε ὑποτελοῦς οὔτε ὑπέρτερου, ἐπέτρεπε τὴν ὕψωσιν, οὕτινος ἡ ἰδιοτέλεια καὶ ἡ ἰδιοτροπία ἠδύναντο νὰ καταστῶσιν εἰς αὐτὸν ἐπικίνδυνοι. Ἐννοεῖται ὅμως, ὅτι ἐστερεῖτο πολλάκις οὕτω τῶν ἱκανοτάτων καὶ γενναιοτάτων αὐτοῦ ὀργάνων, ἡ δὲ προσδοκία τῆς καταστολῆς τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἀπέβαινεν ἀμυδροτέρα πάντοτε εἰς τὰ βᾶθη τοῦ μέλλοντος.

Ἀφοῦ αἱ μεμονωμένα συμπλοκαὶ καὶ αἱ διεσπασμένα στρατιωτικαὶ κινήσεις τοῦ πρώτου ἔτους τοῦ πολέμου εἰς οὐδὲν εἶχον φέρει σπουδαῖον ἀποτέλεσμα, ἀπετύγχανε νῦν καὶ ἡ τολμηρῶς σχεδιασθεῖσα συστηματικὴ ἐκστρατεία τοῦ 1822. Οἱ μέλλοντες νὰ ἀνακτήσωσι τὴν Ἑλλάδα στρατάρχαι ἔκειντο ἐν τῷ τάφῳ, ὁ δὲ ἐλληνικὸς ἀγὼν ἐθριαμβεῦεν οὐ μόνον διὰ τῶν ἐλληνικῶν κατορθωμάτων ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν σφαλμάτων τοῦ ἐχθροῦ.

Ἡ Πύλη ἦν τὰ μέγιστα καταβεβλημένη· ἀπατηθεῖσα ἐν ταῖς περὶ Ἑλλήνων ἰδέαις αὐτῆς, καὶ συνειθισμένη νὰ καταστέλλῃ ταχέως πᾶσαν ἐπανάστασιν, ἀποκόπτουσα αὐτῆς, ὡς καὶ τῶν ἀτόμων, ἐν συνόψει τὴν κεφαλὴν, ἵστατο νῦν ἀμήχανος ἐνώπιον τῆς φυσικῆς δυνάμεως ἐθνικῆς ἐπαναστάσεως, ἣν καὶ ὁ Σουλτάνος καὶ οἱ εὐρωπαῖοι φίλοι του εἶχον τέως ἐντελῶς ὑποτιμήσει.

Αἱ ἐν διπλωματικῷ πεδίῳ νίκαι τοῦ Σουλτάνου δὲν ἦσαν ἰσόρροποι τῶν στρατιωτικῶν αὐτοῦ ἀποτυχιῶν· ὅσον δὲ σαφέστερον κατεδηλοῦτο, ὅτι ὁ Μαχμουτ ἦν ἀνίκανος εἰς καταστολὴν τῆς ἐπαναστάσεως, τοσοῦτον εὐπιστότερον ἠδύνατο νὰ ἀκουσθῇ καὶ ἐν τοῖς διπλωματικοῖς συμβουλίαις ἡ φωνὴ τῆς καταπιεζομένης ἀνθρωπότητος

καὶ ἡ κοινὴ τῆς Εὐρώπης γνώμη. Ἄλλως δέ, ἡ Ῥωσία εἶχεν ἤδη ἐκσφενδονίσει εἰς τὸν κόσμον τὸ ἀπαίσιον ζήτημα περὶ τῆς παρατάσεως τοῦ βίου τῆς Τουρκίας, ἐξαρτήσασα τὴν ἐν Εὐρώπῃ συνύπαρξιν τῆς Πύλης ἀπὸ τῆς πιστῆς ἐκπληρώσεως τῶν συνθηκῶν καὶ τῆς ἀσφαλείας τῶν χριστιανῶν βασιλιάδων. Ἐν Πρωσίᾳ εἶχον γίνεαι μετὰ συμπαθείας ἀποδεχταὶ αἱ ἐπὶ τούτῳ προτάσεις τοῦ Τσάρου, καὶ ζωηρὰ ἐξεδηλώθη χαρά, ὅτι τὸ Ἀνατολικὸν ζήτημα ἔμελλεν οὕτως εἶπεῖν νὰ κριθῇ ἐνώπιον μεγάλου εὐρωπαϊκοῦ δικαστηρίου. Ὑπόμνημά τι τοῦ Ἀνσιλιών (1) ἐθεώρει τὴν ἐλληνικὴν ἐπανάστασιν ὡς δικαίαν ἀντίδρασιν κατὰ τῶν τουρκικῶν καταπίεσεων, καὶ ἀπήτει τὴν ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων ἀνάμιξιν τῆς Εὐρώπης. Ἐννοεῖται, ὅτι διὰ τούτου ἐξεφράζετο ἀπλῶς μόνον ἡ ἀτομικὴ γνώμη ἀνδρὸς οἰκείου τῇ πρωσικῇ αὐλῇ· ἀλλ' ὁ Καποδίστριας εἰς οὗ τὰς χεῖρας περιῆλθε τὸ ὑπόμνημα, ἐπέδειξε θριαμβευτικῶς εἰς τὴν αὐλὴν τῆς Βιέννης τὴν ταυτότητα τῶν πρωσικῶν καὶ ῥωσικῶν ἰδεῶν. Καὶ ἡ Γαλλία δὲ ἔκλινεν ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων. Διακοίνωσίς τις τοῦ Μέττερνιχ τῆς 6 Αὐγούστου, καταδεικνύουσα, ὅτι τὸ γαλλικὸν ἀνακτοβούλιον συντάσσειται τῷ ῥωσικῷ, παρατηρεῖ ὅτι « ἐνῷ οἱ βασιλόφρονες δρᾶττονται τοῦ ἐλληνικοῦ ἀγῶνος εἰς κήρυξιν σταυροφορίας κατὰ τῆς ἡμισελήνου, οἱ ἐπαναστατικοὶ ἐξ ἐτέρου ἐκμεταλλεύονται τὸν φιλελληνισμόν πρὸς ἀξιοποίνους σκευωρίας ».

Εἶνε δίκαιον, νὰ ὁμολογήσῃ τις, ὅτι οἱ εὐρωπαῖοι φίλοι τοῦ Διθανίου ἀνέπτυξαν μεγίστην δραστηριότητα πρὸς ἀποτροπὴν τῆς ἐπικειμένης διπλωματικῆς καταιγίδος. « Πρέπει νὰ πυκνώσωμεν τὰς τάξεις » (*il faut serrer les rangs*) ἀνέκραζεν ὁ Μέττερνιχ. Τὰ ἀνακτοβούλια τοῦ Λονδίνου καὶ τῆς Βιέννης συνεδέθησαν στενότερα πρὸς ἄλληλα, οἱ δὲ ἄγγλοι καὶ αὐστριακοὶ πολιτικοὶ προσεπάθουν νὰ μεταφέρωσι τὸν ἐλληνικὸν ἀγῶνα « ἀπὸ τοῦ πεδίου τῶν φιλελευθρικῶν ἰδεῶν, ἐν ᾧ ἡγωνίζοντο νὰ περικλείωσιν αὐτὸν ἄνθρωποι φατριασταί, εἰς τὸ πεδίον ἐλευθέρως καὶ ἀνεπηρεάστου πολιτικῆς, » καὶ ἐζήτουν νὰ πείσωσι τὸν ῥῶσον αὐτοκράτορα, ὅτι ἡ ἀνάμιξις εἰς τὰ ἐλληνικὰ πράγματα καὶ ὁ ῥωσοτουρκικὸς πόλεμος ἤθελον δώσει

(1) Οὐχὶ τοῦ κόμητος Βέρνστορφ, ὡς ἀναφέρει ὁ Γερβίνος. Σελ. 379.

τὸ σύνθημα εἰς ἀτελευτήτους δημαγωγικὰς ἀνατροπὰς καθ' ὅλην τὴν Εὐρώπην». Ὅτε δὲ ἰδιαιτέρα ἐπιστολὴ τοῦ Τσάρου παρεκάλει τὸν αὐτοκράτορα Φραγκίσκον νὰ ἐγγυηθῇ παρὰ ταῖς ἄλλαις εὐρωπαϊκαῖς δυνάμεσι περὶ τῶν ῥωσικῶν προθέσεων κατὰ τὸ Ἀνατολικὸν ζήτημα (*Jose espérer que V. M. J. ne balancerait pas à garantir mes intentions, si la Porte me forçoit d'adopter des mesures commandées par les traités*), ἤρκεσθη ὁ αὐτοκράτωρ Φραγκῖσκος ὑποσχόμενος εἰς τὸν ὑψηλὸν τοῦ σύμμαχον τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ συνδρομὴν καὶ διὰ σαφεστάτων ἐκφράσεων «παραινῶν αὐτὸν νὰ φυλάττηται τοὺς ἄνδρας ἐκείνους, οἵτινες προμαχοῦσι μὲν μετ' ἀσυνήθους ζήλου τῶν χριστιανικῶν δῆθεν συμφερόντων, ἀλλ' οὐδὲ εἰς Θεὸν πιστεύουσιν, οὔτε τὰ παραγγέλματα αὐτοῦ, οὔτε τοὺς ἀνθρώπινους νόμους σέβονται». Ἡ δὲ ἐπὶ ἐγγυήσει ῥωσικὴ παράκλησις ὑπὸ τοιούτους ὅρους ἐγένετο ἀποδεκτὴ ἐν ἀμφοτέροις τοῖς ἐκ Σάλτσπουργ ἀπὸ 23 Αὐγούστου χρονολογουμένοις ἀποκριτικοῖς γράμμασι τοῦ αὐτοκράτορος Φραγκίσκου, ὥστε ἡ ἀποδοχὴ ἰσοδυναμεῖ πρὸς ἄρνησιν. Συγχρόνως ἀπετάθη ὁ Μέττερνιχ πρὸς τὸν Νέσσελρωδ, ὃν ἤλπιζε πάντοτε νὰ κερδήσῃ ὡς ἀντίρροπον τοῦ Καποδιστρίου, προσέβαλλε πάσας τὰς προσφιλεῖς ἰδέας τῆς ῥωσικῆς πολεμικῆς μερίδος, τὴν ἀποδιώξιν τοῦτέστι τῶν Τούρκων καὶ τὴν μόρφωσιν ἐλληνικοῦ βασιλείου, παρέστησεν αὐτὰς ἀνεκτελεστοὺς, χωρὶς κολοσσιαίων θυσιῶν, καὶ ἐπέμεινεν ἰσχυριζόμενος, ὅτι ὁ μὲν θρίαμβος τῆς ἐπαναστάσεως ἤθελεν εἶναι ἥττα τῶν βασιλέων, ἐπονείδιστος δὲ πάντως ἡ ἐκ σφαλμάτων τῆς Πύλης διάλυσις τῆς καταβαλούσης τὸν Βοναπάρτην συμμαχίας.

Δὲν πλανᾶται τις καθορῶν ἐν τῇ πολιτικῇ τοῦ Μέττερνιχ δογματικὴν τινὰ ἀπόχρωσιν, ὁλεθρίως πολλάκις παράγουσιν τοὺς πολιτικούς. Ὁ αὐστριακὸς καγκελλάριος ἐσχόπει τὰ γεγονότα διὰ τοῦ πρίσματος ἐσχηματισμένης ἤδη θεωρίας, καὶ ἤκουε μόνον ὅσα ἠδύναντο νὰ κρατύνωσι τὰς ἰδέας αὐτοῦ. Ὅτε ἐξερράγη ἡ ἐλληνικὴ ἐπανάστασις, ἐμόρφωσε πάραυτα τὴν θεωρίαν ἐκείνην περὶ τῆς δαδὸς τῆς διχονοίας, ἣτις ἐρρίπτετο δῆθεν μεταξὺ Ῥωσίας καὶ Αὐστρίας, οὐδὲν δὲ τῶν ἐπελθόντων μεγάλων ἱστορικῶν γεγονότων, οὔτε τῶν Τούρκων αἱ καταστροφαί, οὔτε τῶν Ἑλλήνων ὁ ἡρωϊσμός, κατῴρωθ-

σαν νὰ ἀποσπᾶσωσιν αὐτὸν τοῦ θεωρητικοῦ του κατασκευάσματος. Τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν ἐθεώρει πάντοτε ὡς τετεχνημένον τι προϊόν, ὡς ἔργον ὀλίγων ἐπιφανῶν καὶ ἀφανῶν δημαγωγῶν· εἶτε δὲ ῥῶσοι ὑπουργοὶ καὶ στρατηγοὶ ἦσαν οὗτοι, ὡς ὁ Καποδίστριας, ὁ Γερμολωφ καὶ ὁ Ὑψηλάντης, εἶτε ἀνόσιοι γερμανοὶ καθηγῆταί, ὡς ὁ Κρούγ καὶ ὁ Θήρσιος, δι' αὐτὸν ἦτο ἀναμφέριστον, ὅτι σπεῖρα ταραξίων εἶχε παραγάγει καὶ ὑπέτρεφε τὴν ἐπανάστασιν. Οὕτω γεγονός, παγκόσμιον ἔχον ἱστορικὴν σημασίαν, ἀπέβη πρὸ τῶν ὁμμάτων τοῦ Μέττερνιχ εἰς παίγνιον ὀλίγων προσώπων, τὸ ἀναγκαῖον παρέστη ὡς ἔργον τύχης, καὶ τὸ γενικὸν ὑπελήφθη ἀτομικὴ ἐνέργεια.

Ὅσακις τῷ ἀνγγέλλετο, ὅτι τὰ ξένα ἀνακτοβούλια συνεμερίζοντο τὰς ἰδέας αὐτοῦ καὶ ἐθεώρουν τὸν ἑλληνικὸν ἀγῶνα ὡς γενικὸν ἐπαναστατικὸν κίνημα κατὰ τῶν ἐν Εὐρώπῃ καθεστώτων, ἐνόμιζεν ὅτι μεγάλην κατῆγε νίκην. Ἡ ἐπὶ τῇ ἰδίᾳ ὀξυδερけία χαρά του καὶ ἡ πεποίθησις αὐτοῦ περὶ τῆς ὑπεροχῆς τῶν διπλωματικῶν του ὑπολογισμῶν καταφαίνονται πανταχοῦ. Ὅτε ὁ κόμης Βέρνστορφ, πρὸς μεγίστην αὐτοῦ εὐχαρίστησιν, ἔχαρakterίσε τὸ φιλελληνικὸν ἐκεῖνο ὑπόμνημα τοῦ Ἀνσιλιῶν ὡς ἰδιωτικὸν ἔργον, καὶ τὴν διάδοσιν αὐτοῦ ὡς κατάχρησιν ἐμπιστοσύνης, δηλώσας συνάμα ὅτι ἤθελεν ἀποδοκιμάσει αὐτό, ὁ Μέττερνιχ ἐπήνεσε τὴν πρέπουσαν διαγωγὴν τοῦ βερολινείου ἀνακτοβουλίου, καὶ ἐδήλωσεν «ὅτι αἱ κάλλισται καὶ εἰλικρινέσταται τῶν προθέσεων ἐνέπνεον αὐτό». Αἱ λοιπαὶ γερμανικαὶ αὐλαὶ δὲν ἔτυχον, ἐννοεῖται, τοιούτων περιφανῶν ἐπαίνων· διότι ὁ ἐνθουσιασμός, μεθ' οὗ ἔχαιρετίσθη ἐν Γερμανίᾳ ἡ ἀναγέννησις τῆς Ἑλλάδος, εἶχεν ἀντιχῆσει καὶ ἐν τοῖς ἀνακτόροις τῶν βασιλέων, ὁ δὲ πρίγκηψ διάδοχος τῆς Βαυαρίας καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Βυρτεμβέργης ἐθεωροῦντο ὡς στηρίγματα τοῦ φιλελληνισμοῦ. Τοῦτου ἔνεκεν ἀπεφάσισεν ὁ Μέττερνιχ νὰ καταστείλῃ τὸν ἐρεθισμὸν ἐκεῖνον διὰ κοινοῦ ἐντόνου διαθήματος τῶν δύο μεγάλων δυνάμεων. «Ἡ ἀδυναμία τῆς βυραρχικῆς καὶ ἡ συνενοχὴ τῆς βυρτεμβεργικῆς αὐλῆς ἀπέναντι τῆς φιλελληνικῆς τύρβης καθίστῶσιν ἀναγκαῖον κοινόν τι καὶ ἔντονον διάθημα τῶν δύο μεγάλων δυνάμεων, ὅπως παύσῃ τέλος ἡ ἐπαναστατικὴ παιδιὰ τοῦ καθηγητοῦ Θηρσίου

καὶ τῶν περὶ αὐτόν, ἥτις ἤθελεν εἶναι γελοία ἂν δὲν ἦτο ἐγκληματική ».

Κατ'ὥρθωσε δὲ ὁ αὐστριακὸς ἀρχικαγκελλάριος, ὅπως ἡ Πρωσία ἐπιχειρήσῃ τὴν ἐκφόβισιν τῶν μικρῶν γερμανικῶν αὐλῶν, καὶ ἐπ' αὐτὴν βαρύνῃ οὕτω πᾶν ὅ,τι ἀπεχθὲς ἐνεῖχεν ἡ τοιαύτη ἀπόπειρα. Πρωσικὴ τις ἐγκύκλιος διακοίνωσις (1) πρὸς τὴν βυρτεμβεργικὴν καὶ τὴν βαυαρικὴν πρεσβείαν ἐπετίμα ὀριμύτατα τοὺς ἐν τῇ μεσημβρινῇ Γερμανίᾳ ἐστεμμένους τῶν Ἑλλήνων φίλους. Σαφέστατα ἐν αὐτῇ ἐξεφράζετο, ὅτι οἱ ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων τυρβάζοντες δὲν ὠρμῶντο ἐξ ἐπαινετῶν θρησκευτικῶν καὶ φιλανθρώπων αἰσθημάτων, ἀλλὰ — φοβερὸν εἰπεῖν! — ὑπηρετοῦν εἰς καθαρῶς πολιτικούς σκοποὺς, περιλαμβάνοντας κατὰ μέγιστον μέρος καὶ αὐτὴν τὴν Γερμανίαν. Οἱ ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος χρηματικοὶ ἔρανοι καὶ στρατολογίαι γερμανοπαίδων κατεκρίνοντο σφοδρότατα, διότι τοιουτοτρόπως, ἔλεγεν ἡ διακοίνωσις « ὑπὸ τὴν αἰγίδα καὶ τὸ πρόσχημα θρησκευτικῶν καὶ φιλανθρώπων αἰσθημάτων ἐμορφοῦτο ἐν αὐτοῖς τοῖς κόλποις τῆς Γερμανίας κέντρον ἠθικῶν καὶ φυσικῶν δυνάμεων, ὅπερ, ἂν δὲν κατεπνίγετο ἅμα προελθὼν εἰς φῶς, ἡδύνατο εὐκόλως νὰ λάβῃ προαγωγὴν, δύναμιν καὶ διεύθυνσιν, ὧν ἡ ἐπιτυχὴς καταπολέμησις ἤθελεν ἀποβῇ πολὺ ἀνωτέρα τῶν εἰς διάθεσιν τῶν Κυβερνήσεων εὐρισκομένων μέσων ». Ἡ αὐτόκλητος δὲ αὕτη ἀνάμιξις εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τῶν ἄλλων γερμανικῶν κρατῶν ἐδικαιολογεῖτο διὰ τῆς ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ καλοῦ τῆς Γερμανίας μερίμνης· διότι, ἐξηκολούθει ἡ διακοίνωσις, « τίς ἡδύνατο σήμερον νὰ ἀρνηθῇ ὅτι, ἐὰν ἐν ἐνὶ μόνον γερμανικῷ κράτει ἐξυφαίνετο καί, ἀκατάγγελτος ἢ ἀτιμώρητος, ὠρίμαζε μέχρις ἐκτελέσεως ἐπιχειρήσεώς τις ἐπικίνδυνος εἰς τὴν δημοσίαν ἀσφάλειαν καὶ τάξιν, δὲν ἤθελεν ἀποβῇ πάραυτα κοινὸς ὁ ἐξ αὐτῆς κίνδυνος εἰς πᾶσαν τὴν Γερμανίαν; » Τέλος δὲ ὁ καθηγητὴς Θήρσιος συνιστᾷτο εἰς τὴν εὐμενεῇ προσοχὴν τῆς βυρτεμβεργικῆς καὶ βαυαρικῆς ἀστυνομίας ὥς « εἰς τῶν θρασυτέρων ἀποστολῶν τῆς ἐλευθερίας ».

Ἐν τούτοις ἡ πάνοπλος αὕτη ἐκστρατεία τῶν μεγάλων γερμανι-

(1) Τῆς 29 Σεπτεμβρίου 1821. Πρὸς τὴν διακοίνωσιν τοῦ Ζισύ, ἀπὸ 22 Σεπτεμβρίου 1821 ἐν τῷ παραρτήματι.

κῶν δυνάμεων κατὰ τοῦ φιλελληνισμοῦ ἐξηρέθισε μόνον καὶ περιήγαγεν εἰς ἀγανάκτησιν τὴν τε κοινὴν γνώμην καὶ τοὺς προστατεύοντας τὸν ἑλληνικὸν ἀγῶνα ἡγεμόνας. Εὐτολμοὶ τινες φιλέλληνες, ὡς ὁ Θήρσιος, ὑπέστησαν ἀστυνομικὰς τινὰς ἐνοχλήσεις, ἀλλ' οὐδὲν ἄλλο ἀποτελεσματικώτερον κατωρθώθη.

Αἱ μικραὶ γερμανικαὶ αὐλαὶ εὖρον καὶ τότε, ὅπως βραδύτερον, ἰσχυρὸν στήριγμα παρὰ τῇ Ῥωσίᾳ· τὸ ὕψος δέ, δι' οὗ ἐλάλει τὸ ῥωσικὸν ἀνακτοβούλιον πρὸς τὴν Πύλην καὶ τὰς ἐν Εὐρώπῃ φίλας αὐτῆς, τὴν Ἀγγλίαν καὶ τὴν Αὐστροίαν, εἶχε καταστῆ πάλιν ἡκιστα εἰρηνικὸν καὶ ἡσυχίαν ἐμπνέον, ἀφ' ὅτου ὁ Ἀλέξανδρος εἶχεν ἐξέλθει τῆς ἀτμοσφαίρας τῶν μεττερνιχείων ἰδεῶν. Ὁ ἄγγλος ὑπουργὸς Λονδὸνδερρῦ εἶχεν ἀποτρέψει τὸν Τσάρον τῆς εἰς τὸ Ἀνατολικὸν ζήτημα ἀναμίξεως, συμβουλευὼν αὐτῷ μακροθυμίαν πρὸς τὸ ἡμιθάρβαρον τουρκικὸν κράτος· ἀλλ' ἡ ἀπὸ 29 Αὐγούστου 1821 ἀπάντησις τοῦ Τσάρου ἐνέφαινε μεγάλην τὸνναντίον πρὸς ἀνάμιξιν διάθεσιν. — Ὅκνῶν τις, ἔλεγεν αὕτη, ἀναλαμβάνει μεγίστην εὐθύνην, καὶ εὖνοεῖ μάλιστα τὴν ἐπανάστασιν, ἣν θέλει νὰ ἀποφύγῃ· διακηρύττουσα δὲ ἡ Πύλη, ὅτι ὁ τουρκικὸς λαὸς διατελεῖ ἐν νομαδικῇ καταστάσει, καθιστᾷ προφανῶς αὐτὸν εἰς ἐμπόλεμον θέσιν ἀπέναντι τῶν Χριστιανῶν· καὶ θέλει μὲν ὁ αὐτοκράτωρ μακροθυμήσει μέχρις ἐσχάτων, ἀλλὰ καὶ ἡ μακροθυμία ἔχει τὰ ὅριά της. —

Ἀπαντῶντες εἰς τὸ ἀπειλητικὸν τοῦτο ἥθος τῆς Ῥωσίας, συνήλθον ἐν Ἀννοβέρῳ κατὰ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1821 ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀγγλίας, ὁ Καστλερῆγ καὶ ὁ πρίγκηψ Μέττερνιχ· παρέστη δὲ οὗτος, καθ' ἃ ἔγραφεν ὁ Γέντζ πρὸς τὸν Α. Μύλλερ, « λαμπρότατα διατεθειμένος, παρεσκευασμένος εἰς πᾶσαν ἀγαθὴν ἐπιβολήν, πλήρης θάρρους ἐναντίον τῶν πολεμίων, κραταιότατα δὲ θεωρακισμένος πολιτικῶς τε καὶ διπλωματικῶς, καὶ ἀδιάσειστον ἔχων τὴν πεποίθησιν, ὅτι ἡδύνατο νὰ καταγάγῃ πολὺ περιφανεστέρας τῆς ἐν Λαῖβαχ νίκης ». Διὰ τῆς ἀτομικῆς αὐτοῦ ἐρασμιότητος κατάρθρωσε νὰ μαγεύσῃ τὸν βασιλέα τῆς Ἀγγλίας, καὶ ν' ἀξιωθῇ παρὰ τῆς ἐμπειροπράγμονος αὐτοῦ γλώσσης τὸν τίτλον χαριεστάτου ἀνδρὸς (*homme charmant*), γνωρίζοντος νὰ πραγματευῆται καὶ περὶ αὐτῶν τῶν ξηρῶν πολιτικῶν ὑποθέσεων ἐλαφρῶς καὶ εὐαρέστως. Μετὰ δὲ τοῦ Καστλε-

ρήγ συνεφώνησε κοινὰ διαθήματα, πρὸς διατήρησιν τῆς εἰρήνης ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὑπαρχουσῶν συνθηκῶν. Πρώτιστον αὐτῶν μέλημα ἦτο ἡ ἀποκατάστασις τῶν διπλωματικῶν σχέσεων μεταξὺ Ῥωσίας καὶ Πύλης. Πρὸς τοῦτο δὲ τὸ μὲν ἀγγλικὸν ἀνακτοβούλιον ἤθελε συστήσει μετριοπάθειαν εἰς Πετρούπολιν, ἐκ Βιέννης δὲ ἤθελον συμβουλεύσει συγκατάθασιν εἰς τὴν Πύλην, καὶ ἀμφοτέρω τὰ ἀνακτοβούλια ὑπέσχοντο εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξανδρον τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἡλικίαν αὐτῶν συνδρομήν, καθ' ἣν περίπτωσιν ἐπεθύμει καὶ οὗτος τὴν διατήρησιν τῆς εἰρήνης ἐπὶ τῇ βάσει τῶν συνθηκῶν. Τὸν δὲ πόλεμον οὐδ' ὡς ἐνδεχόμενον καὶ ἐθεώρησαν, καὶ διεκήρυξαν πρόωρον πᾶσαν περὶ αὐτοῦ συζήτησιν.

Εὐκόλως καθορᾷ τις, ὅτι καὶ οἱ ἄγγλοι καὶ οἱ αὐστριακοὶ πολιτικοὶ ὑπέλαβον ὡς πράγματα τὰς ἐπιθυμίας αὐτῶν. Τὸ ῥωσικὸν τουλάχιστον ἀνακτοβούλιον δὲν συγκατένευσε νὰ θεωρήσῃ τὰ πράγματα διὰ τῆς ῥοδόχρου διόπτρας τῶν δύο συμμάχων δυνάμεων, ἰσχυριζόμενον, ὅτι ὁ πόλεμος εἶνε πιθανός, καὶ ὅτι ἡ Πύλη, οὔτε δυναμένη, οὔτε θέλουσα νὰ καταλίπῃ τὸν αἱματηρὸν αὐτῆς ὁρόμον, εἰς σοβαρὰς μᾶλλον ἀπειλὰς ἢ εἰς λόγους κενοὺς δύναται νὰ ἐνδῶσῃ. Αἱ δυνάμεις ἠδύναντο, κατὰ τὴν Ῥωσίαν, νὰ ἐνεργήσωσιν ἀποτελεσματικώτερον ὑπὲρ τῆς εἰρήνης, ἐκφραζόμεναι δημοσίᾳ περὶ τῶν προθέσεων αὐτῶν ἐν περιπτώσει ῥωσοτουρκικοῦ πολέμου. Μάτην ἐξήντηλσε παρακλήσεις καὶ παραστάσεις ὁ Λονδόνδερρ· μάτην διεμαρτυρήθη κατὰ τῆς ἰδέας τῆς ἐξώσεως τῶν Τούρκων ἀπὸ τῆς Εὐρώπης, καὶ προσεπάθησε μάλιστα νὰ καταδείξῃ, ὅτι πολὺ συμφερώτερον ἦτο δι' αὐτὴν τὴν Ῥωσίαν, ἢ ἡ Τουρκία διετῆρει τὴν μέχρι τοῦδε θέσιν αὐτῆς ἐπὶ δύο ἡπείρων, τῆς Ἀσίας καὶ Εὐρώπης, καὶ ἔμενεν οὕτω ἀσθενής, ἢ ἂν ἐδιώκοντο οἱ Τούρκοι ἐκ τῆς Εὐρώπης, καὶ ἐπέεζον οὕτω ἀπὸ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας δι' ἀπάτης αὐτῶν τῆς δυνάμεως τὰ μεσημβρινοανατολικά τῆς Ῥωσίας. Καὶ ἴσως μὲν τὸ αἶσθημα, ἔλεγεν οὗτος, ἐλάλει ὑπὲρ τῶν ἀπογόνων τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων, οὓς ἀπὸ παιδὸς ἐδιδάχθησαν πάντες νὰ σέβωνται, ἀλλ' ὁ νοῦς, ὃν ὁ πολιτικὸς ἀνὴρ ὀφείλει νὰ τάσῃ πάντοτε ὑπεράνω τῆς καρδίας, ὑπαγορεύει νὰ ἀφελῶσιν οἱ Ἕλληνες εἰς τὴν μοῖραν των. Πλὴν βίᾳ πάσης τῆς σοφῆς ταύτης διδαχῆς, ὁ ἐκ Πετροπόλεως πνέων ἄνεμος

ἦν βίαιος πάντοτε καὶ πολεμικός· ὁ δὲ Λεβτσέλιτερν ἔγραφεν, ὅτι «τὰ πράγματα ἐδεινώθησαν καὶ ὁ Καποδίστριας ἐπικρατεῖ· ὁ δὲ Τσάρος ἀπαιτεῖ ἱκανοποίησιν ἐπὶ τοῖς γενομένοις καὶ ἀποκλειστικὴν ἐν τῷ μέλλοντι τὴν ἐν Τουρκίᾳ ὑπεροχὴν. Ἡ πρότασις τοῦ ἐκ τῆς Εὐρώπης διωγμοῦ τῶν Τούρκων προέρχεται ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἰδίου· αὐτὸς δὲ τέλος ὁ Νεσελρῶδ ἐδήλωσεν, ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος δὲν δύναται νὰ μένῃ ἀπλοῦς θεατῆς πέραν τοῦ Μαρτίου τοῦ 1822». Ὁ αὐστριακὸς ἀρχικαγγελλάριος κατ' οὐδένα τρόπον συγκατετίθετο νὰ πιστεύσῃ εἰς τὰς ἀπαισίους ἐκεῖνας τοῦ μέλλοντος εἰκόνας. Ἰσχυρίζετο δέ, ὅτι ὁ Τσάρος ἤθελε μόνον νὰ ἐξέλθῃ εὐπροσώπως τῆς περιπλοκῆς, «γνωρίζων κάλλιστα καὶ τὴν μικρὰν ἐσωτερικὴν ἀξίαν τῶν Ἑλλήνων καὶ τὴν εὐτελεῆ πάντως βοήθειαν, ἣν πρὸς τὸ ἴδιον αὐτῶν συμφέρον δύναται τις νὰ προσδοκᾷ παρ' αὐτῶν». Ὁ Ἀλέξανδρος ἐπιθυμεῖ, ἔλεγεν ὁ Μέττερνιχ, νὰ προκαλέσῃ γενικὴν σταυροφορίαν τῆς πεπολιτισμένης Εὐρώπης κατὰ τοῦ Ἰσλάμ· τοῦτο δὲ εἶνε ἀληθῶς «μεγάλῃ ἰδέᾳ» διὰ τὸν ἰδρυτὴν τῆς ἱερᾶς συμμαχίας· δυσηρεστήθη μὲν ὁ Τσάρος ἐκ τῆς ἀποτυχίας τοῦ σταυροφορικοῦ ἐκείνου σχεδίου του παρὰ ταῖς λοιπαῖς εὐρωπαϊκαῖς δυνάμεσιν, ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν εἶνε διατεθειμένος καὶ νὰ συμπλακῇ μόνος αὐτὸς πρὸς τὴν Τουρκίαν. «Ὁ δυνάμενος νὰ προσφέρῃ τὴν λέξιν πόλεμος», παρηγορεῖτο λέγων ὁ Μέττερνιχ, «οὐδεμίαν ἔχει πρὸς τοῦτο διάθεσιν, οἱ δὲ θέλοντες νὰ προσφέρωσιν αὐτὴν δὲν εἶνε κύριοι νὰ τὸ πράξωσιν». — «Οὐδ' ὁ Καποδίστριας αὐτὸς ἐπιθυμεῖ τὸν πόλεμον· θέλει δὲ μόνον νὰ μὴ καταστήσῃ χεῖρονα τὴν θέσιν τῶν πατριωτῶν αὐτοῦ, καὶ θεωρῶν ὡς σύμμαχόν του τὴν φορὰν τῶν πραγμάτων, ἐλπίζει ἀπὸ τῶν σφαλμάτων τῶν Τούρκων. Ἐκεῖ — ἐν Κωνσταντινουπόλει — πρέπει νὰ ἡττηθῇ».

Εἶχε μὲν ἴσως θεωρητικῶς πληρέστατα δίκαιον ὁ πρίγκηψ Μέττερνιχ, ἀλλ' ἀκριβῶς αἱ περὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει νίκης προσδοκίαι αὐτοῦ ἔμελλον νὰ διαφυσθῶσι. Τὸ σκληροτράχηλον τῶν Τούρκων παρεκώλυσε σπουδαίως τὰς συμβιβαστικὰς ἀποπειράς τοῦ αὐστριακοῦ ἐξάρχου· εἶχε δ' ἐπέλθει ἐν Κωνσταντινουπόλει αἰφνιδίως τις μεταβολή, καταδεικνύουσα ὅτι ἡ Πύλη εἶχε πλείονα τῆς ἐν Εὐρώπῃ πιστευομένης ζωικῆς δυνάμειν καὶ εὐστάθειαν. Ὡς ἐν Πε-

τρουπόλει ὁ Καποδίστριας, οὕτως ἐπεκράτει νῦν ἐν Κωνσταντινουπόλει καθαρῶς πολεμόφρων ὑπουργός, ὁ νέος Ῥεῖσης Σαδίκ Ἐφφένδης. Ἡ ὑπὸ τῶν εἰρηνοφίλων ἀπὸ σκοποῦ διαβοηθεῖσα εἰδῆσις, ὅτι τὸ Διθάνιον ἤθελε χορηγήσει γενικὴν εἰς τοὺς Ἑλληνας ἀμνηστειαν, ἀπεδείχθη καθαρὰ πλαστολογία· τοῦναντίον δὲ εἶχε κορυφωθῇ παρὰ τοῖς παλαιοτούργοις ἡ ἀγανάκτησις καὶ ἡ λύσσα μετὰ τὴν κοινολόγησιν τῆς ἐν Τριπόλει σφαγῆς. Ὁ αὐστριακὸς ἑξάρχος εἶχεν ἤδη πολυτάκως λάβει ἀφορμὴν νὰ μεμφθῇ τῆς δυσπιστίας, ἥτις ἐνεψύχου τὴν παθητικὴν τῆς Πύλης πολιτικὴν, καὶ τοῦ ψεύδους καὶ τῆς διγλωσσίας, ἥτις ἀπετέλει τὴν ἐνεργητικὴν. Ὅθεν ἀτόπως ἡλπίζετο, ὅτι ἦτο δυνατόν νὰ παρατεθῶσιν αἱ ἀπαιτήσεις τοῦ ῥωσικοῦ τελεσιγράφου ὡς εὐκατάποτον ὄψον εἰς τοὺς ἀδιορθώτους καὶ τετρημένους τούρκους διπλωμάτας. Εἰς τὴν μυστικὴν δὲ τοῦ Μέττερνιχ παραίνεσιν, ὅτι οἱ ῥῶσοι ὑπουργοὶ ἐξεμεταλλεύοντο τὰ λάθη τοῦ Διθανίου, οὐδεμία ἐδόθη προσοχή. Τὴν 26 Νοεμβρίου παρέστη ὁ κόμης Λύτζοβ ἐνώπιον τοῦ νέου ὑπουργοῦ τῆς Πύλης, φέρων τὰς ὑπὸ τοῦ Μέττερνιχ τροποποιηθείσας ῥωσικὰς ἀπαιτήσεις. Ἐκκένωσις καὶ ἀναδιοργάνωσις τῶν Ἡγεμονειῶν, ἀνοικοδόμησις τῶν ἐλληνικῶν ναῶν, ἐγύησις περὶ τῆς ἐν τῷ μέλλοντι προστασίας τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, καὶ πιστὴ τήρησις τῶν ἀνεγνωρισμένων ἀρχῶν τοῦ δικαίου πρὸς διάκρισιν τῶν ἀθῶν ἀπὸ τῶν ἐνόχων. — τοιοῦτοι ἦσαν οἱ τέσσαρες ὅροι, ὧν τὴν παραδοχὴν συνέστησε θερμότατα εἰς τοὺς διπλωμάτας τῆς Πύλης ὁ ἑξάρχος. Ἀλλ' οἱ Τοῦρκοι ἐζήτησαν παντοίας ὑπεκφυγὰς, ὡς προσυνθήκην δὲ πάσης περαιτέρω διαπραγματεύσεως ἀπῆτησαν τὴν παρὰ τῆς Ῥωσίας ἐκδοσιν τῶν ἐλλήνων προσφύγων. Καὶ περὶ μὲν τῆς ἐκκενώσεως καὶ ἀναδιοργανώσεως τῶν Ἡγεμονειῶν, οὐδεὶς, εἶπον, ἠδύνατο νὰ γείνη λόγος, ἐν ὅσῳ διετέλουν οἱ Ἑλληνες ἐν ἐπαναστάσει· ἡ δὲ τῶν ἐκκλησιῶν τῶν ῥαγιάδων ἀνοικοδόμησις ἤθελεν ἐπέλθει μετ' ἀποχρῶντα τῆς μετανοίας αὐτῶν δείγματα. Ὅτε δὲ λόγος ἐγένετο περὶ τῆς μεταξὺ ἐνόχων καὶ ἀθῶν διακρίσεως, ὑπέδειξαν οἱ Τοῦρκοι τὸν Διερμηνέα τῆς Πύλης, Ἑλληνα τὸ γένος, φέροντα ἔτι ἐπ' ὤμων τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ. Οὗτος ἔπεσε πάραυτα πρηνὴς κατὰ γῆς, εἰς ἔκφρασιν τῆς χαρᾶς αὐτοῦ ἐπὶ τῇ μεγαλοθυμίᾳ τοῦ Διθανίου. Οὕτω δὲ ἡ αὐστριακὴ

παρέμβασις ἐφάνη ἀποκρουομένη, καὶ ἡ ἐπίσημος ἀποκριτικὴ διακοίνωσις τῆς Τουρκίας τῆς 2 Δεκεμβρίου ἐδήλου, « ὅτι ὁ Σουλτάνος δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπινεύσῃ εἰς τὰς ῥωσικὰς ἀπαιτήσεις, ἐνόσφ οἱ Ἕλληνες ἔτρεφον τὴν ἐλπίδα τῆς ἀνιδρύσεως τοῦ προγονικοῦ αὐτῶν βασιλείου ».

Καὶ αὐτοῦ δὲ τοῦ λόρδου Στράγγφορδ αἱ δραστήριοι προσπάθειαι δὲν κατώρθωσαν νὰ κάμψωσι τὴν ἰσχυρογνωμοσύνην τῶν τούρκων διπλωματῶν. Ἡ ἀγγλικὴ Κυβέρνησις εἶχε παραχωρήσει αὐτῷ 50,000 λιρῶν, πρὸς διαφθοράν τῶν ἐπισημοτέρων μελῶν τοῦ Διθανίου, ἀλλὰ καὶ τὸ μέσον τοῦτο, τὸ τοσοῦτον ἄλλως ἐνεργὸν ἐν Τουρκίᾳ, ἀπέτυχεν. Ἐνόμιζον δὲ οἱ Τούρκοι, ὅτι προσέφερον σπουδαίαν εἰς τοὺς Ἀγγλους καὶ τοὺς αὐστριακοὺς ἐκδούλευσιν, καταδεικνύοντες τοὺς ἀπὸ τῆς ῥωσικῆς ἐπιρροῆς κινδύνους. « Διατί » ἡρώτα ὁ Τζεμίλ, « αἱ εὐρωπαϊκαὶ δυνάμεις, αἵτινες θέλουσι νὰ ᾔνε φίλαι μας, κύπτουσιν ἐνώπιον τῆς Ῥωσίας, καὶ τρέμουσι πρὸ τοῦ Τσάρου περισσότεραι ἢ ἄλλοτε πρὸ τοῦ Βοναπάρτου ; »

Οὕτω κατεδείχθη σφαλερὰ πάντως ἡ πολιτικὴ, ἥτις οὐδ' ἐπ' ἐλάχιστον ἐφρόνει δυνατόν τὸν πόλεμον. Μετὰ τὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει γενόμενα ἐδέχσε νὰ ὁμολογήσῃ καὶ ὁ Μέττερνιχ, ὅτι « ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος ἠδύνατο νὰ παρασυρθῇ ἄκων εἰς τὸν πόλεμον, » καὶ ὅτι ὁ πόλεμος ἔπρεπε νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐνδεχόμενος ὅσον καὶ ἡ εἰρήνη. Τοιοῦτος πόλεμος — ἐσυλλογίζετο — « δύναται νὰ σκοπῇ ἐν τῶν δύο: ἢ κατάκτησιν τῶν Ἡγεμονειῶν, πρὸς ἣν ὅμως ἀντιφάσκουσιν οἱ λόγοι αὐτοῦ τοῦ Τσάρου, ἢ τὸν ἐκ τῆς Εὐρώπης διωγμὸν τῶν Τούρκων ». Εἶνε δὲ χαρακτηριστικωτάτῃ ἡ ἐπὶ τούτῳ μετὰ στεναγμοῦ ὁμολογία τοῦ αὐστριακοῦ διπλωμάτου, ὅτι « οἱ Τούρκοι διέπραξαν μέγα λάθος ἐξεληθόντες τῆς Ἀσίας, καὶ ἐξασθενώσαντες τὴν πατρίδα αὐτῶν καὶ αὐτοὺς τοὺς ἰδίους διὰ κατακτήσεων καὶ τῆς ἐπεκτάσεως αὐτῶν ἐν Εὐρώπῃ, ὅπου θέλουσι διαμείνειν ξένοι πάντοτε πρὸς τὸν πολιτισμὸν ». Καί τοι δὲ προσεπάθει νὰ παραστήσῃ εἰς τὸ ἀνακτοβοῦλιον τῆς Πέτρουπόλεως ὅσον ἠδύνατο εὐπροσωποτέρας τὰς κατὰ τῆς τουρκικῆς ἰσχυρογνωμοσύνης ἀσημάντους ἐπιτυχίας τῆς Αὐστρίας καὶ Ἀγγλίας, συνησθάνετο ὅμως, ὅτι οἱ μεσίται πολὺ μικρὰν ἔπρεπε νὰ ἐλπίζωσι τὴν εὐγνωμοσύνην τοῦ Τσάρου ἐπὶ τοῖς

κόποις αὐτῶν. Πράγματι δὲ ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος ἐξέφρασε τὴν λύπην αὐτοῦ, ὅτι παριστῶντο σπουδαῖα τὰ ἀποτελέσματα τῶν διαπραγματεύσεων, ἐνφ' οὐδὲν ἄλλο ἐξ αὐτῶν κατεδηλοῦτο, ἢ τὸ τυφλῶς σκληροτράχηλον τῆς τουρκικῆς Κυβερνήσεως· οὕτω δέ, εἶπεν, εἰς σκληρὰν δοκιμασίαν ὑπεβάλλετο ἡ ὑπομονὴ αὐτοῦ· ἂν ἡ Πύλη ἔπραττέ τι, καὶ ἐξεκένου καὶ μόνον τῆς Ἡγεμονείας, δὲν ἤθελε φανῇ καὶ αὐτὸς δύσκολος· ἀλλ' οὐδὲν ὅμως ἐγένετο, καὶ παρὰ τῆς Αὐστρίας ἠλπιζε κρεῖττον αὐτῇ ἀμοιβὴν τῶν ὑπηρεσιῶν, ὅσας προσήνεγκεν αὐτῇ ἐν Ἰταλίᾳ.

Κατὰ τὰ ἄλλα δὲ αἱ ἀπὸ 2 καὶ 7 Φεβρουαρίου 1822 ῥωσικαὶ διακοινώσεις εἶχον ὑπομονητικὸν καὶ πολὺ ἡπιώτερον τοῦ προσδοκώμενου ὕψος. Εἰς τὸν ῥῶσον αὐτοκράτορα εἶχε διαβιβάσει ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Κωνσταντῖνος σοβαρωτάτους ὑπαινιγμοὺς περὶ τοῦ ἐν Πολωνίᾳ ἐπικρατοῦντος ἀναθρασμοῦ, διαβεβαιῶν αὐτόν, ὅτι ἐν περιπτώσει τουρκικοῦ πολέμου ἤθελεν ἐκραγῇ πολωνικὴ ἐπανάστασις· τοῦτο ἤρκει πρὸς καταπράυνσιν τῶν ῥωσικῶν πολεμικῶν ὀρέξεων, καὶ πρὸς μεγάλην τοῦ Μέττερνιχ ἱκανοποίησιν περιωρίσθη ὁ Ἀλέξανδρος εἰς τὰ παράπονα αὐτοῦ περὶ τῶν εὐτελῶν ἀποτελεσμάτων τῶν πρὸς τοὺς τούρκους διαπραγματεύσεων, χωρὶς νὰ προσθέσῃ τὴν συνήθη καὶ τοσοῦτον ἐπίφοβον τοῦ πολέμου ἀπειλήν. Ἐπιθυμῶν μάλιστα νὰ ἐξέλθῃ ἐκ παντὸς τρόπου τῆς περιπλοκῆς, ἀπέστειλεν εἰς Βιέννην κατὰ τὰς ἀρχὰς Μαρτίου τοῦ 1822 ὁπαδόν τινα τῆς εἰρηνικῆς μερίδος καὶ πολέμιον τοῦ Καποδιστρίου, τὸν βαίλην Τατίσεφ, ὅπως διαπραγματευθῇ μετὰ τοῦ αὐστριακοῦ ἀρχικαγκελλαρίου. Ἐφάνη διατεθειμένος νὰ μετριάσῃ οὐσιωδῶς τὰς ἀπαιτήσεις αὐτοῦ ἀπέναντι τῆς Πύλης, ἂν δὲ καὶ τοῦτο οὐδὲν κατώρθου, καὶ οἱ Τούρκοι ἐπέμενον πάντοτε σκληροτράχηλως ἀρνούμενοι, ἤρκειτο μόνον ἀπαιτῶν νὰ διαρρήξωσι καὶ αἱ λοιπαὶ εὐρωπαϊκαὶ δυνάμεις τὰς μετὰ τοῦ Διθανίου διπλωματικὰς αὐτῶν σχέσεις. Ἐννοεῖται, ὅτι τὴν ἔλευσιν τοῦ Τατίσεφ μετὰ χαρᾶς ἐχαιρέτισεν ὁ Μέττερνιχ, διότι τῷ παρεῖχετο εὐκαιρία νὰ καταδείξῃ λαμπρῶς διὰ τῶν πραγμάτων τὴν προσωπικὴν αὐτοῦ ὑπεροχὴν καὶ τὴν διπλωματικὴν στρατηγικὴν του. Οὕτω δὲ κατωρθώθη τέλος νὰ ὁμολογήσῃ ὁ Τατίσεφ, ὅτι σκοπὸς τῆς ἀποστολῆς αὐτοῦ ἦτο νὰ κερδίσῃ καιρόν, ἵνα μὴ φανῇ ὁ ῥῶσος

αὐτοκράτωρ κατὰ τὴν συγκροτουμένην τὸ φθινόπωρον σύνοδον τῶν ἡγεμόνων «ὡς δεσμευόμενος δῆθεν τὰς χεῖρας». «Ἡ ἄφρων τῆς Πύλης διαγωγή,» εἶπεν ὁ ῥώσος ἀπεσταλμένος, «ἡδύνατο νὰ δικαιώσῃ τὸν Τσάρον, νὰ προσενεχθῇ σκληρότατα πρὸς αὐτήν· δὲν τὸ πράττει ὅμως, φοβούμενος μὴ κρεουργηθῶσιν οἱ ἐν Ἀνατολῇ Χριστιανοί. Προτείνει δὲ ὡς ἐσχάτην θεραπείαν εἰς τὴν Πύλην τὴν ἐκατέρωθεν ἀναστολὴν πάσης ἐνεργείας, ὑπὸ τὸν ὅρον ὅμως τοῦ νὰ διορίσῃ ἡ Πύλη πληρεξουσίους, οἵτινες νὰ σκεφθῶσι περὶ τῶν ὑπὸ τῆς Ῥωσίας προτεινομένων συνδιαλλακτικῶν μέσων· ἂν δὲ ἡ Πύλη ἀρνηθῇ, τότε ὁ μὲν Τσάρος νὰ λάβῃ ὅσα μέτρα ὑπαγορεύει αὐτῷ ἡ ἀξιοπρέπειά του, αἱ δὲ δυνάμεις νὰ διακόψωσι τὰς μετὰ τῆς Πύλης διπλωματικὰς αὐτῶν σχέσεις». Ἡ ῥωσικὴ αὕτη πρότασις ἐνδεχομένης διπλωματικῆς ῥήξεως καὶ εἰρηνικῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει διαδηλώσεως ἐνεκρίθη ὑπὸ τοῦ Μέττερνιχ. Ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Αὐστρίας ἐδῆλωσεν, ὅτι ἦτο ἕτοιμος νὰ ἀνακαλέσῃ τὸν Ἐξάρχον αὐτοῦ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, καθ' ἣν περίπτωσιν ἤθελον πράξει τὸ αὐτὸ καὶ αἱ λοιπαὶ δυνάμεις· τοῦτο δὲ ἀπεδέξατο καὶ τὸ βερολίνειον ὡς καὶ τὸ γαλλικὸν ἀνακτοβούλιον. Μόνοι οἱ προμηθεῖς καὶ ἀκαμπτοὶ ἄγγλοι ἀπέκρουσαν καὶ αὐτὴν ἀπλῶς τῶν πρέσβων τὴν ἀνάκλησιν, θεωροῦντες αὐτὴν ὡς προσβολὴν τῆς οὐδετερότητος καὶ ἐπικίνδυνον συνηγορίαν ἀπέναντι τῆς Ῥωσίας· ἡ ἀγγλικὴ δ' αὕτη ἀκαμψία ὑπῆρξεν ὁμολογουμένως λίαν εὐχάριστος εἰς τὸν αὐστριακὸν καγκελλάριον, δι' ὃν τὸ σπουδαίότατον πάντων, καθ' ᾧ ἔλεγεν, ἦν ὁ χωρισμὸς τῶν ἐπιθυμιῶν τῆς Ῥωσίας ἀπὸ τῶν δικαιωμάτων αὐτῆς, καὶ ἡ διάκρισις μετὰ τὸν ἐλληνικοῦ ζητήματος καὶ τοῦ ζητήματος τῆς παραθέσεως τῶν μετὰ τὴν Ῥωσίας καὶ Τουρκίας ὑπαρχουσῶν συνθηκῶν. Ἀπορρίψας δὲ τὸ ὑπὸ τοῦ Τατίσεφ προταθὲν καὶ ἐξ ἐμπνεύσεως τοῦ Τσάρου αὐτοῦ προερχόμενον σχέδιον, καθ' ὃ ἡ Ἑλλὰς ἠθελεν ἀποτελέσει, κατὰ τὸ πρότυπον τῆς Σερβίας, ἡμικυρίαρχόν τι κράτος, ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς Πύλης διατελοῦν, προσεπάθησε τούναντίον νὰ ἐμπνεύσῃ εἰς τὸν Τατίσεφ τὰς περὶ Ἑλλήνων ἰδέας του, καὶ νὰ τὸν καταστήσῃ ἀπόστολον καὶ διαγγελέα αὐτῶν παρὰ τῷ κυρίῳ του. Ὅπως δὲ ὅποτε ὅμως ἀνεγνώριζεν, ὅτι οὐδὲν ἄξιον λόγου ἡδύνατο νὰ προκύψῃ ἐκ τῶν ἀτελευτήτων ἐκείνων ἐντεύξεων καὶ λόγων (des

pour parler sans fin), καὶ «σπουδαῖον ἀποτέλεσμα,» ἔλεγεν, «ἤθελεν εἶναι ὁ πόλεμος μόνον ἢ ἡ παῦσις τοῦ Καποδιστρίου». Ἀληθῶς δέ, τότε μόνον θέλει τις ἐκτιμῆσαι προσηκόντως τὰς μεταξὺ Τατίσεφ καὶ Μέττερνιχ συνδιασκέψεις κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 1822, ὅταν θεωρήσῃ ὡς ἓνα τῶν κυριωτάτων τοῦ Μέττερνιχ σκοπῶν, μετὰ πεισμονῆς καὶ περισκέψεως ὑπ' αὐτοῦ ἐπιδιωκόμενον, τὴν κρυφίαν κατὰ τοῦ Καποδιστρίου ἀντίδρασιν καὶ τὴν βραδείαν ὑπονούμευσιν τῆς σπουδαίας θέσεως, ἣν ὁ ἰόνιος εὐνοούμενος κατεῖχεν ἐν Πετρούπολει. Ὁ αὐστριακὸς καγκελλάριος οὐδόλως ἀπεσπάσθη τότε τοῦ Λονδόνδερχου καὶ τοῦ μετὰ τῆς Ἀγγλίας συνδέσμου, ἵνα συνταχθῇ τῇ Ῥωσίᾳ (1)· αἱ πρὸς αὐτὴν ὑποχωρήσεις τοῦτον μᾶλλον καὶ μόνον εἶχον τὸν σκοπόν, «να παράσχωσιν εἰς τὸν Τσάρον ἡθικόν τι στήριγμα κατὰ τῶν μηχανορραφῶν τοῦ Καποδιστρίου». Διακοίνωσίς τις δὲ λίαν ἐμπιστευτικῇ, γραφεῖσα ὑπὸ τοῦ Μέττερνιχ πρὸς τὸν Λονδόνδερχον τὴν 16 Μαΐου, οὐδεμίαν καταλείπει ἀμφιβολίαν περὶ τῶν μυστικῶν τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ λόγων.—«Τὴν ἐλληνικὴν ἐπανάστασιν, α λέγει, «ἐγέννησαν αἱ πλάναι μᾶλλον τῆς ῥωσικῆς πολιτικῆς, ἢ αἱ πλάναι τῶν Καρβονάρων. Αἱ δυνάμεις πρέπει νὰ συνενωθῶσι καὶ ἐξηγήσωσιν ἀπὸ κοινοῦ εἰς τὴν Πύλην, ὅτι οὐδεμία αὐτῇ ἐπιθυμεῖ ἄλλο τι ἢ ὅ,τι αὕτη ἡ ἰδίᾳ ἐπιθυμεῖ». Ἰδιαιτέρα δὲ τοῦ Μέττερνιχ ἐπιστολὴ ἐξέφραζε τὴν ζωηρὰν ἐπιθυμίαν, ὅπως ὁ Λονδόνδερχος παραστῇ αὐτοπροσώπως εἰς τὴν μελετωμένην συνέντευξιν τῶν ἡγεμόνων «ὡς ἀντίρροπον τοῦ Καποδιστρίου». Τὸ αὐστριακὸν ὑπόμνημα περὶ τῆς εἰρηνοποιήσεως τῆς Ἀνατολῆς (2), ὅπερ παρέλαβεν ὁ Τατίσεφ ἀναχωρῶν εἰς Πετρούπολιν, ἦν ἐπίσης κτύπημα κατὰ τοῦ Καποδι-

(1) Ὡς προσπαθεῖ νὰ καταδείξῃ ὁ Γερβίνος ἐν Σελ. 414. Μετὰ τὴν ἐπιτραπεύσαν μοι ἐξέτασιν τῶν μεταξὺ Τατίσεφ καὶ Μέττερνιχ διαπραγματεύσεων, δὲν δύναμαι ἐπίσης νὰ συμφωνήσω πρὸς τὸν Σπρίγγερ, ὅστις (ἐν Ἱστορ. τῆς Αὐστρίας, Τόμ. Α'. σελ. 373. Λειψία, Ἱρτσελ, 1863) φαίνεται παραδεχόμενος, ὅτι παρεκρούσθη ὁ Μέττερνιχ ὑπὸ τοῦ «πονηροῦ ῥώσου». Τὴν ὑπεροχὴν εἶχεν ὁ αὐστριακὸς πολιτικός, τὸν δὲ Τατίσεφ μετεχειρίσθη ἐπιδεξίως ὡς ὄργανον, ὅπως ὑποσχάψῃ τὴν θέσιν τοῦ Καποδιστρίου.

(2) Γραφὲν κατὰ τὰς ἀρχὰς Μαρτίου καὶ οὐχὶ τὴν 19 Ἀπριλίου, ὡς λέγει ὁ Γερβίνος, ἐν σελ. 412.

στρίου. Ἐπεκαλεῖτο ἰδίως «τὴν ἐκδηλωθεῖσαν ἀμετάκλητον ἀπόφασιν τοῦ Τσάρου, ὅτι οὐδέποτε ἤθελε χωρίσει τὰς ὑπὸ τοῦ Ἀνατολικοῦ ζητήματος ἐπιβαλλομένας αὐτῷ σκέψεις, ὅσῃν καὶ ἂν εἶχον σπουδαιότητα, τῶν ἀφορωσῶν τὴν ἀκεραιότητα τοῦ πολιτικοῦ συστήματος, ὅπερ ἀποτελεῖ σήμερον τὴν βάσιν καὶ τὸν μόνον ὅρον τῆς ἡσυχίας τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς διατηρήσεως τῆς κοινωνικῆς τάξεως». Διέκρινε δὲ μεταξὺ ἐκπληρώσεως συνθηκῶν καὶ ζητημάτων γενικοῦ συμφέροντος, καὶ κατέληγε πρακτικῶς εἰς τρία συμπεράσματα· τὸ Διθάνιον ὤφειλε: 1) νὰ ἐκκενώσῃ καὶ ἀναδιοργανώσῃ τὰς Ἡγεμονείας· 2) νὰ χορηγήσῃ ἀμνηστειάν, ἥς τὴν παραδοχὴν ἤθελον συστήσῃ μετ' ἐπιμονῆς αἱ σύμμαχοι δυνάμεις εἰς τοὺς ἐπαναστάτας, καὶ 3) νὰ διορίσῃ πληρεξουσίους, οἵτινες νὰ συσκεφθῶσι μετὰ τῶν τῆς Ῥωσίας καὶ τῶν συμμάχων περὶ τῶν καταλλήλων μέτρων πρὸς ταχεῖαν καὶ διαρκῆ εἰρηνευσιν τοῦ τουρκικοῦ κράτους. Ἐννοεῖται, ὅτι αἱ προτάσεις αὗται τοῦ αὐστριακοῦ ὑπομνήματος ἦκιστα συμφώνουν πρὸς τοὺς σκοποὺς τοῦ κόμητος Καποδιστρίου. Πᾶσαν αὐτοῦ ἐκφράσας τὴν ἀγανάκτησιν ἐπὶ τῇ ἀτυχεῖ ἀποστολῇ τοῦ Τατίσεφ, καὶ χαλεπαίνων, ὅτι ἐχωρίζοντο πάντοτε ὁ Ἀλέξανδρος καὶ οἱ ὑπουργοὶ του, ἐδήλωσεν «ὅτι δὲν ἐπρόκειτο κυρίως περὶ τῶν συνθηκῶν, ἀλλ' ὅτι ἡ Ῥωσία δὲν ἠδύνατο νὰ προσβλέπῃ ἀπαθῶς τὸν ἐξολοθρευμὸν τῶν Ἑλλήνων». Ἡ ἐπιρροὴ ὅμως τῆς πολεμικῆς μερίδος ἐν τῇ αὐλῇ τῆς Πετροπόλεως εἶχε καταπέσει, καὶ ὁ Καποδίστριας ἤναγκάσθη νὰ ἀνεχθῇ καὶ δευτέραν εἰς Βιέννην ἀποστολὴν τοῦ διπλωματικοῦ του ἀντιπάλου Τατίσεφ, κατὰ τὸν Ἰούνιον τοῦ 1822, πρὸς περαιτέρω διαπραγματεύσεις ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ αὐστριακοῦ ὑπομνήματος. Ἡ ἐκκένωσις τῶν Ἡγεμονειῶν καὶ ἡ ἀποστολὴ τοῦρκου πληρεξουσίου εἰς οἰονδήποτε μέρος τῆς Ῥωσικῆς χώρας ἦσαν αἱ μόναι ἀπαιτήσεις, ἂφ' ὧν ἐξήρτα ἡ Ῥωσία τὴν μετὰ τῆς Πύλης σύναψιν διπλωματικῶν σχέσεων. Οὕτω δὲ ἐν τῇ μεταξὺ Καποδιστρίου καὶ Μέττερνιχ διπλωματικῇ μονομαχίᾳ ἡττήθη ὁ ἰόνιος. Ἡ ἐπιρροὴ τῆς εἰρηνοφίλου μερίδος κατίσχυσε, καὶ μόνον παράδοξος τῆς Πύλης πεισμονὴ ἠδύνατο νὰ μεταλλάξῃ πάλιν τῶν πρωταγωνιστῶν τὰ πρόσωπα. Ἀλλὰ τοιαύτη εἶνε ἡ ὀλεθρία τῆς τουρκικῆς πολιτικῆς μοῖρα· νὰ παρέχῃ πράγματα διὰ τῆς δυσπιστίας καὶ διγλωσ-

σίας αὐτῆς καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς ἰδίους τῆς φίλους. Ὁ αὐστριακὸς ἀρχικαγκελλάριος ἀπέσυρεν εἰς τὸ βάθος τῆς σκηνῆς τὸν ἑξαρχὸν αὐτοῦ, μετὰ τὴν πρώτην ἐκείνην ἀποτυχοῦσαν ἀπόπειραν, καὶ προέβαλεν εἰς μέσον τὸν ἄγγλον πρεσβευτὴν Στράγγφορδ, ὅπως παρακινήσῃ οὗτος τὴν Πύλην εἰς παραδοχὴν τῶν ὑπὸ τῶν δυνάμεων ἐγκεκριμένων ῥωσικῶν ἀπαιτήσεων. Ἀλλὰ καὶ ὁ Στράγγφορδ αὐτός, ὅσον ἀνύποπτοι καὶ δεδοκιμασμένοι ἂν ἦσαν αἱ πρὸς τὸ Διβάνιον συμπάθειαι αὐτοῦ, συμπαρεσύρετο νῦν ὁμως καὶ αὐτὸς εἰς τὴν γενικὴν δυσπιστίαν, ἣν ἡσθάνοντο οἱ Τοῦρκοι πρὸς πάντας τοὺς Εὐρωπαίους μετὰ τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν. Ἠπείλησε τοὺς Τούρκους, ὅτι ἐντὸς μηνὸς ἤθελον ἐμπέσει εἰς πόλεμον πρὸς τὴν Ῥωσίαν καὶ ἀπολέσει συνάμα τὴν φιλίαν τῶν δυνάμεων, ἂν δὲν ἐπανέφερον τὴν τάξιν εἰς τὰς Ἡγεμονείας. Προφασιζομένων δὲ τῶν ὑπουργῶν τῆς Πύλης τὸ δυσχερὲς τῶν καιρῶν, ἠρώτησεν αὐτούς, ἂν τὸ δυσχερὲς τοῦτο ἡδύνατο νὰ συγχωρησῇ παράβασιν καθήκοντος· «τί θέλετε εἰπεῖ,» προσέθηκεν, «ἂν τις ἀρνῆται νὰ πληρώσῃ τὰ χρέη του, λέγων, ὅτι δὲν δύναται νὰ ἐξέλθῃ τῆς οἰκίας του ἔνεκα τοῦ κακοῦ καιροῦ;» Μάτην ὁμως· ἡ νίκη τοῦ Ἀλῆ Πασσᾶ εἶχεν ἐξάψει τὴν κεφαλὴν τοῦ Σουλτάνου, ὑπῆρχε δὲ πρὸς τούτοις καὶ ὁ φόβος, μὴ ἀναφανῇ καὶ πέμπτη ῥωσικὴ ἀπαίτησις, μετὰ τὴν παραδοχὴν τῶν τεσσάρων. Τὴν δευτέραν ἡμέραν μετὰ τὴν εἰς Κωνσταντινούπολιν μεταφορὰν τῆς κεφαλῆς τοῦ Ἀλῆ Πασσᾶ, ἐπίσημον παρὰ τῇ Πύλῃ συμβούλιον, εἰς ὃ παρῆσαν καὶ οἱ τῶν Γιαννιτσάρων ἀξιωματικοὶ καὶ οἱ Οὐλεμάδες, ἀπέκρουσε πᾶσαν περαιτέρω ὑποχώρησιν καὶ διεκήρυξεν, ὅτι ὁ λαὸς ἦν ἑτοιμὸς νὰ ἐγερθῇ ἀθρόος εἰς πόλεμον. Ἐμνηνύθη δὲ εἰς τὸν ἄγγλον καὶ εἰς τὸν αὐστριακὸν πρεσβευτὴν, ὅτι ἡ Αὐστρία δὲν ἐνέπνευσεν ἱκανὴν μετριοπάθειαν εἰς τὸν Τσάρον, καὶ ὅτι ἡ Τουρκία, ἐπιμένουσα εἰς τὴν ἔκδοσιν τῶν προσφύγων, ἀρνῆται τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ῥωσικῶν ἐπιθυμιῶν ὡς πρὸς τὰς ἡγεμονείας. Ὁ Λόρδος Στράγγφορδ ἐν τούτοις δὲν ἀπέβαλε τὸ θάρρος αὐτοῦ οὔτε ἐταράχθη ἐκ τῶν δυσμενῶν ἐκείνων προοιωνισμάτων· ἐξεμεταλλεύθη δὲ τοῦναντίον ἐπιδεξιότατα τὴν ἐπίπλαστον δυσἀρέσκειαν, ἣν ἐπεδείκνυτο ἡ αὐστριακὴ κυβέρνησις πρὸς τὸ Διβάνιον μετὰ τὴν τελευταίαν εἰς τὸν ἑξαρχὸν γενομένην ἀρνήσιν, κατεμémφθη τῶν Τούρ-

κων τὴν ἀχαριστίαν αὐτῶν πρὸς τὸ ἀγαθῶς διατεθειμένον γείτον αὐστριακὸν κράτος, καὶ παρέστησεν αὐτοῖς ὡς ὑπερτάτην ἀνάγκην τὴν ἀνάκτησιν τῆς φιλίας τοῦ καισαροβασιλικοῦ ἀνακτοβουλίου. « Πρέπει, » ἔφωνησε πρὸς τοὺς τούρκους ὑπουργούς, « νὰ γείνητε τώρα αὐστριακώτεροι παρά ποτε ».

Ἡ προσωπικὴ αὐτοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει θέσις ἦν τοσοῦτον ἀνώμαλος, ὥστε ἡδύνατο νὰ λαλῇ δίκην Μέντορος πρὸς τοὺς Τούρκους. Γνήσιος *τόρως* καὶ ἀδιάλλακτος πολέμιος τῶν φιλελευθέρων στοιχείων, ἅτινα ὑπεστήριζον τὸν ἐλληνικὸν ἀγῶνα, ἐλάλει πάντοτε περὶ τῶν Ἑλλήνων ὡς συναγελασθέντος συρφετοῦ, καὶ ἀναφανδὸν καθωμολόγει τὰς ὑπὲρ τῆς νίκης τῶν τουρκικῶν ὀπλων εὐχάς του. Ἀντὶ δὲ τούτου ἐδικαιούτο βεβαίως νὰ λαλῇ πως ἐλευθερώτερον πρὸς τὴν Πύλην, καὶ ἐγνώριζε νὰ ἀπολαμβάνῃ παρ' αὐτῆς πλέον ἢ πᾶς ἄλλος πρεσβευτῆς. Αἱ παραστάσεις αὐτοῦ περὶ τῆς πρὸς τὸν πρίγκηπα Μέττερνιχ καὶ τὸν αὐτοκράτορα Φραγκίσκον ἀχαριστίας τοῦ Διθανίου προϋξένησαν αἴσθησιν εἰς τοὺς Τούρκους, οἵτινες μετὰ καταδότηλου προθυμίας ἐπηγγείλαντο νὰ διορίσωσιν ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν Ὅσποδάρους εἰς τὰς Ἡγεμονείας, καὶ νὰ ἀποσύρῳσιν ἐκεῖθεν τὰ στρατεύματά των. Ἐν τῷ μεταξὺ δέ, ἐκπέμψας ὁ Στράγγφορδ ταχυδρόμον εἰς Βουκουρέστιον, εἶχε μάθει, ὅτι αἱ φρικώδεις βιαιοπραγαίαι, ὅσας κατηγόρουσιν οἱ Ῥῶσοι τῶν τούρκων στρατιωτῶν, εἶχον πραγματικῶς διαπραχθῆ, καὶ ὅτι οἱ Γιαννίτσαροι εἶχον ἐρημώσει ὡς ἄγρια θηρία τὴν Μολδαυίαν καὶ Βλαχίαν. Ἀποστείλας πάραυτα κεραυνοβόλον εἰς τὸ Διδάνιον διακοίνωσιν, ἀπήτησεν ἄμεσον τῆς ἀκολασίας καταστολήν. Οἱ περίτρομοι τῆς Πύλης ὑπουργοὶ διεβεβαίωσαν αὐτόν, ὅτι αἱ μὲν Ἡγεμονεῖαι ἤθελον κενωθῆ μέχρι τῆς 5 Μαΐου τουρκικῶν στρατευμάτων, Ὅσποδάροι δὲ ἔμελλον νὰ ἐκλεχθῶσι χωρὶς ἀναβολῆς. Καὶ πραγματικῶς ὁ στρατὸς ἀπεσύρθη, πλὴν δισχισίων ἀνδρῶν τὴν δὲ 19 καὶ 21 Ἰουλίου ἀνεκηρύχθησαν ἡγεμόνες οἱ Βογιάροι Γ. Γκίκας καὶ Ι. Στούρζας. Οὕτως αἱ διαπραγματεύσεις κατήντησαν διὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ Στράγγφορδ εἰς τὴν ὑπὸ τῆς Πύλης ἐκπλήρωσιν τῆς σπουδαιοτάτης τῶν τεσσάρων ῥωσικῶν ἀπαιτήσεων. Οἱ ἄλλοι τρεῖς ὅροι, οὐδέποτε γεννήσαντες δυσχερείας, εἶχον γείνει κατ' ἀρχὴν ἀποδεκτοὶ παρὰ τοῦ Διθανίου· δὲν ἐφαίνετο δὲ

πόρρω ἀπέχουσα εἰρηνική τις λύσις τῆς διαφορᾶς καὶ συνδιαλλαγὴ τῆς Ῥωσίας πρὸς τὴν Πύλην. Τὸ ζήτημα ὅμως ἦτο, ἂν ἡ ἐκπλήρωσις τῶν τεσσάρων ὅρων, ἥτις κατὰ τὸ 1821 ἤθελεν εὐχαριστήσῃ τὸν Τσάρον, ἡὐχαρίσται αὐτὸν ἔτι κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 1822, ἐνῷ ἀντήχουν δι' ὅλης τῆς Εὐρώπης αἱ εἰδήσεις τῆς ἐν Χίφ σφαγῆς καὶ τῆς πυρπολήσεως τῆς τουρκικῆς ναυαρχίδος. Τὰ γεγονότα ἐφώνουν γεγωνὸς κατὰ τοῦ Σουλτάνου, καὶ ἡ διπλωματία δὲν ἠδύνατο νὰ παρίδῃ αὐτὰ ἀλόγιστα. Ἡ Πύλη ἐνέδωκε λίαν βραδέως, οὐδεὶς ἔγνω αὐτῇ χάριτας ἐπὶ τούτῳ, καὶ πάντες συνησθάνθησαν, ὅτι δὲν ἦρκει πλέον ἢ ἀπλὴ ἐκπλήρωσις τῶν ἐκ συνθήκης ὑποχρεώσεων αὐτῆς, καὶ ὅτι ὁ πέμπτος ὅρος, ἡ λύσις τοῦ ἑλληνικοῦ ζητήματος, εἶχεν ἤδη καταστῆ πολὺ δεινότερος καὶ σπουδαιότερος, ἢ τῶν λοιπῶν τεσσάρων ὅρων ἢ ἐκπλήρωσις, ἦν μετὰ πολλοῦ κόπου εἶχε κατορθώσει ὁ λόρδος Στράγγφορντ. Διὰ τοῦτο δὲ ἡ ὑπὸ τοῦ αὐστριακοῦ ὑπομνήματος ἐκτίμησις τῆς σημασίας τοῦ πέμπτου ἐκείνου ὅρου καὶ ἡ ἐν αὐτῷ περιεχομένη πρότασις πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξανδρον περὶ κανονισμοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ ζητήματος δὲν πρέπει νὰ ἐκκληφθῶσιν ὡς σφάλμα τοῦ Μέττερνιχ καὶ παράκρουσις τῆς αὐστριακῆς πολιτικῆς ὑπὸ τῆς ῥωσικῆς, ἀλλ' ἀπλῶς μόνον ὡς λογικὴ ἀναγνώρισις τῶν κατὰ τὴν ἀνατολὴν στρατιωτικῶν καὶ πολιτικῶν γεγονότων· ἐπίσης δὲ δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἡ αἰφνίδιος ἀνάδυσίς τοῦ πέμπτου ἐκείνου ῥωσικοῦ ὅρου ὡς γνώρισμα ἰδιαιτέρας ῥωσικῆς πανουργίας ἀπέναντι τοῦ ταλαιπώρου ἀγαθοῦ Διβανίου. Ἄς ἐρωτήσῃ τις μᾶλλον, ἂν ἠδύναντο ἡ Ῥωσία, ἡ Αὐστρία, ἢ καὶ αὐτὴ ἡ Ἀγγλία νὰ παρέλθωσιν ἐν σιγῇ καὶ νὰ θάψωσιν ὡς νεκρὸν τὸ ἑλληνικόν ζήτημα κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1822. Τοὺς τέσσαρας ὅρους εἶχον ἤδη ὑπερακοντίσει τὰ γεγονότα· ὅτι δὲ ὁ Τσάρος ἐπέμενε ζωηρότατα ἐπὶ τοῦ πέμπτου ὅρου, καὶ ἔδωκε συμφώνους πρὸς τοῦτο ὁδηγίας εἰς τὸν Τατίσεφ, καὶ ἦν μάλιστα διατεθειμένος νὰ παραιτηθῇ τοῦ αὐστηροῦ γράμματος τῶν ἄλλων τεσσάρων ὅρων, π. χ. τοῦ διορισμοῦ Ὀσποδάρων, ταῦτα πάντα ἐξηγοῦνται κάλλιστα, χωρὶς προϋποθέσεως ῥωσικοῦ δόλου καὶ αὐστριακῆς ἀδυναμίας.

Ἐπιμένων ὁ πρίγκηψ Μέττερνιχ ἐν τῇ ἀπὸ 22 Ἰουλίου 1822 ἐπιστολῇ αὐτοῦ πρὸς τὸν Στράγγφορντ, ὅτι ἡ λύσις τῶν νομικῶν ζη-

τημάτων δὲν ἤρκει, ἀλλ' ὅτι τὸ ἐλληνοτουρκικὸν ζήτημα ἔπρεπε νὰ λυθῇ πρὸ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ δικαστηρίου, καταδεικνύων τὴν ἐπελθοῦσαν ἐξαγρίωσιν τοῦ ἀγῶνος, ἧς ἕνεκα δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ εὐχαριστήσῃ τοὺς Ἑλληνας ἀπλῆ τοῦ Σουλτάνου ἀμνηστία, ἀλλὰ καθίστατο τὸυναντίον ἀναγκαία ἐπέμβασις τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων, καί πως οὕτω προσοικειούμενος τὸν ἐλληνικὸν ἀγῶνα, προῦχῶρει συγχρόνως ἐν βῆμα ἀπὸ τῆς σκοτεινῆς θεωρίας εἰς τὴν ἀναγκαίαν τοῦ πολιτικοῦ βίου πραγματικότητα. Ἡ τέως διαγωγή τοῦ Διθανίου ἀπέναντι τοῦ αὐστριακοῦ ἐξάρχου δὲν ἦτο βεβαίως τοιαύτη, ὥστε νὰ δικαιολογήσῃ ἰδιαιτέραν τινα ὑπὸ τοῦ Μέττερνιχ περιποίησιν τῆς «δικαίας εὐαισθησίας» τῆς Πύλης, ἀφοῦ μάλιστα καὶ αὕτη ἡ Ἀγγλία ἤκιστα προσεῖχεν εἰς τὴν εὐαισθησίαν ταύτην, καὶ αἱ ὁδηγαί αἱ ἐλάμβανεν ὁ Στράγγφορδ παρὰ τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ ὁμόφρονος Λονδόνδεῖρβου συνεφώνουν πληρέστατα πρὸς τὰς ἰδέας τοῦ Μέττερνιχ. Πόθεν ἡ τροπή αὕτη; Ἐκ τούτου, ὅτι καὶ τὸ βρεττανικὸν Ὑπουργεῖον ἠναγκάσθη νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν πίεσιν τῆς ὑπὸ τῶν αἵματηρῶν τῆς Χίου σκηνῶν ἐξηρεθισμένης κοινῆς γνώμης, ἡ ἰδέα δὲ εὐρωπαϊκῆς ἐπεμβάσεως, ὅσῳ ἀνενδότης καὶ ἂν εἶχε πολεμηθῇ τὸ κατ' ἀρχάς, δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ ἀποχρυσθῇ. Ἐννοεῖται ὅμως, ὅτι κακῶς ἐγνώριζον τὴν Πύλιν οἱ ἐλπίζοντες, ὅτι ἤθελέ ποτε αὕτη ἀνεχθῇ οἰκειοθελῶς τὴν ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων ἀνάμειξιν τῶν δυνάμεων. Διὰ τοῦτο δὲ ὁ Στράγγφορδ εὕρισκετο ἐν μεγίστῃ ἀμηχανίᾳ, ἠναγκασμένος ὢν, ἀφοῦ μετὰ πολλοῦ κόπου εἶχεν ἐκδιάσει τὴν παραδοχὴν τῶν τεσσάρων ὅρων, νὰ ἐξηγήσῃ νῦν εἰς τὸ Διθάνιον, ὅτι ἡ πεπολιτισμένη Εὐρώπη ἀπῆται καὶ πέμπτον συνεπεῖα τῆς ἐν Χίφ σκηνῆς, τὴν εἰρηνοποιήσιν. Ὁ Ῥεῖς Ἐφφένδης ἡρνήθη ὀριστικώτατα ἐν τῇ συνδιασκέψει τῆς 27 Ἰουλίου τὴν ἀποστολὴν πληρεξουσίου, εἰς διαπραγμάτευσιν τοῦ ἐλληνικοῦ ζητήματος μετὰ τῆς Ῥωσίας. «Οὐ μόνον δὲν ζητοῦμεν τὴν ξένην ἀνάμειξιν,» εἶπεν, ἀλλὰ παρακαλοῦμεν τὸυναντίον θερμότερα νὰ μᾶς ἀπαλλάξωσι τῆς τοιαύτης προσφοράς. Γνωρίζομεν ἡμεῖς κάλλιστα, πῶς πρέπει νὰ προσενεχθῶμεν πρὸς τοὺς ὑπηκόους μας. Καὶ ἄλλοτε ἐγένοντο ἐπαναστάσεις ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων· ἀλλ' οὐδεμία χριστιανικὴ δύναμις ἀνέμειχθη, καὶ ἡμεῖς τὰς κατεστείλαμεν, ὡς καὶ τώρα θέλομεν καταστεῖλαι αὐτάς... Ὁ φίλος

ἡμῶν πρεσβευτῆς ἐξέφρασεν ἡμῖν πολλάκις παράπονα περὶ τῆς ἐν Χίῳ καταστροφῆς, ἀλλ' οὐδέποτε ἐξάνη συγκινούμενος ἐκ τῆς ἐπίσης λυπηρᾶς μοίρας τῶν ἀτυχῶν Μουσουλμάνων, οἵτινες ἐσφάγησαν ἐν Τριπόλει, Ναυαρίνῳ, Κορίνθῳ, καὶ ἐσχάτως ἔτι ἐν Ἀθήναις, κατὰ παράβασιν τῶν γενομένων συνθηκῶν. Ἐρωτῶμεν δὲ αὐτόν, ἂν τοιαῦται φρικωδαίαι δὲν ἔπρεπεν ἀναγκαίως νὰ ὠθήσωσι τὸν λαὸν ἡμῶν εἰς τὰ ἔσχατα, ἀναρρίπιζουσαι τὸ πνεῦμα τῆς ἐκδικήσεως». Μάτην εἶχεν ἐλπίσει ὁ Λόρδος Στράγγφορντ, ὅτι κατὰ τὴν μέλλουσαν σύνοδον τῶν εὐρωπαϊῶν ἡγεμόνων ἤθελε δυνηθῆ νὰ ὑποβάλῃ ὡς προϊόν τῶν ἐνεργειῶν αὐτοῦ τετελεσμένον τι γεγονός, τὴν περὶ ἀμνηστίας καὶ ἐπαγγελίαν τῆς Πύλης. Ἐφοβεῖτο δέ, ὅτι τὸ πείσμα τῶν Τούρκων ἤθελεν ἀποδῆ ἔτι αὐθαδέστερον ἐν ἐγγράφῳ διαπραγματεύσει ἢ ἐν προφορικῇ συζητήσει. «Οἱ Τοῦρκοι», ἔγραφεν εἰς τὸν Γόρδωνα, «εἶνε λογικοὶ λαλοῦντες καὶ ἄλογοι γράφοντες· εἰσὶ μὲν καλῶς ἐσκεμμένοι αἱ διακοινώσεις αὐτῶν, ἀλλ' αἱ δεύτεραι σκέψεις, αἱ *pentimenti* (μετάνοιαι) καλούμεναι ὑπὸ τῶν ζωγράφων, καταστρέφουσι πάντα. Οὕτω δέ, πρὶν ἢ ἀναχωρήσῃ εἰς Βιέννην ὁ πρεσβευτῆς, προσεπάθησεν ἐν τῇ τελευταίᾳ αὐτοῦ μετὰ τοῦ Ῥεῖς Ἐρφένδη συνδιαλλάξῃ νὰ διαλύσῃ τὴν πρὸς τὴν εὐρωπαϊκὴν ἐπέμβασιν ἀντιπάθειαν αὐτοῦ, καὶ ὑπέδειξεν αὐτῷ τὴν κινδυνώδη δραστηριότητα τῶν ἐν Εὐρώπῃ φιλελληνικῶν συλλόγων, ἵνα παραστήσῃ τῷ Ῥεῖς, ὅτι ἡ ἐν Τουρκίᾳ ἀποστασία καὶ οἱ ἐν Εὐρώπῃ δυσηρεστημένοι συνεδέοντο στενότατα, καὶ ὅτι τούτου ἕνεκεν αἱ δυνάμεις εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ ἀπαιτήσωσι τὴν κατάσθесιν τῆς ἐπὶ τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου ἐπαναστατικῆς πυρᾶς. Ὁ Ῥεῖς ἀντιπαρετήρησεν, ὅτι, ἂν ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις συνεδέετο πρὸς τὰς ἐν Εὐρώπῃ ἀνατρεπτικὰς σκευωρίας, ἱκανὸν μερίμνης βάρος εἶχον ἐπὶ τῆς ῥάχεως αὐτῶν αἱ δυνάμεις, καὶ ὤφειλον νὰ σκεφθῶσι περὶ ἑαυτῶν μᾶλλον ἢ περὶ ξένων. «Δὲν δυνάμεθα νὰ πράξωμεν,» ἠρώτησεν, «ἐντὸς τῶν τεσσάρων ἡμῶν τοίχων ὅ,τι θέλομεν, καὶ δὲν εἴμεθα κύριοι νὰ διοικήσωμεν τὴν οἰκογένειαν ἡμῶν ἡπίως ἢ αὐστηρῶς;» — «Μάλιστα,» ὑπέλαβεν ὁ ἐντρίβης περὶ τὸ γραφικὸν ὕψος τῆς Ἀνατολῆς ἄγγλος, «ἀλλ' ὅτε αἱ κραυγαὶ τῆς οἰκογενείας σας ταραττωσι τὴν οἰκιακὴν μου εἰρήνην, τότε θὰ σᾶς παρακαλέσω μὲν πρῶτον φιλικῶς νὰ θε-

ραπεύσγητε τὸ πρᾶγμα, ἐὰν δὲ ἀρνήσθῃτε νὰ τὸ πράξγητε, θὰ ἀπευθυνθῶ κατόπιν εἰς τὸν Καδῆν· τούτο γίνεται καθ' ἐκάστην ἐν Κωνσταντινουπόλει». Ὁ Ρεῖς ἐγέλασεν, ἀλλὰ τὸ ἀκαταμάχητον ἐπιχείρημα οὐδὲν παρήγαγεν ἀποτέλεσμα. Ὅτε δὲ ἐπὶ τέλους ὁ Στράγγφορδ ἐξέφρασε τὸν φόβον, ὅτι ἡ Τουρκία ὑπενομεύετο καὶ τὸ οἰκοδόμημα τοῦ τουρκικοῦ κράτους ἐκλονεῖτο, ἀπήντησεν ὁ Τοῦρκος: «Νὰ μὴ τὸ δώσῃ ὁ θεός! Ἀλλ' ἐν πάσῃ περιπτώσει τοῦτο ἀφορᾷ ἡμᾶς καὶ ὄχι σᾶς». «Ὁ θεός νὰ μὴ τὸ δώσῃ» ἐπανέλαθεν ὁ Στράγγφορδ, «διότι αὐτὸ ἀφορᾷ καὶ ἡμᾶς ὅσον σᾶς». Ὁ ἄγγλος πρεσβευτὴς κατέλιπεν ἄπελπις σχεδὸν τὴν Κωνσταντινούπολιν. Τὴν ἡμέραν δὲ τῆς ἀναχωρήσεώς του, ὁ Σεπτεμβρίου, ἐπέδωκεν ἔτι διακοίνωσιν ἡ Πύλη, προσκειμένην ἀμετατρέπτως εἰς τὸ ῥῆμα τῶν συνθηκῶν, καὶ ματαίαν καταδεικνύουσαν πᾶσαν ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων προσηγορίαν. «Θέλετε» ἔλεγε, «τὴν κατάπαυσιν τῆς ἐπαναστάσεως; Πολὺ καλὰ μὴν ἀναμιγνύσθε εἰς τὰ κατ' αὐτὴν οὔτε ἀναφανδὸν οὔτε κρυφίως». Ὅτε δὲ ὁ Στράγγφορδ ἔφθασεν εἰς Βιέννην, τὸ πενιχρὸν τοῦτο ἀποτέλεσμα κομίζων τῶν ἐνεργειῶν αὐτοῦ, ψυχρότατα ὑπεδέξατο αὐτὸν τὸ κατ' ἀρχὰς ὁ Τσάρος, καὶ οἱ Ῥῶσοι κατεμέμφθησαν τοῦ Λόρδου, ὅτι ἐπρόδωκε τὴν τιμὴν αὐτῶν. Ἀλλ' ὁ πρίγκηψ Μέττερνιχ προσεπάθησε νὰ κατορθώσῃ συνδιαλλαγὴν τινα, καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος, ἐπεικῶς τέλος σκεφθεὶς, ἔπαυσεν ἐπιβάλλων εἰς τὸν ἄγγλον διπλωμάτην τὴν ἀπότισιν τῆς τουρκικῆς πεισμονῆς. Ὁ ῥῶσος μονάρχης ἐξήρτητο πολὺ πλέον ἢ ἄλλοτε ἀπὸ τοῦ Μέττερνιχ· τὰ δὲ ἐν Ῥωσίᾳ ἀναφανέντα συμπτώματα μυστικῶν ἐταιριῶν, ὁ ἐν Πολωνίᾳ ἐκδηλούμενος ἀναθρασμός, τὸ ὑπερφίαλον τῶν ἐν Μαδρίτῃ ἐξημμένων, καὶ πρὸ παντός ἡ ἐπιθυμία τῆς ταπεινώσεως τῶν ἰσπανῶν δημοκρατῶν, ταῦτα πάντα συνετέλεσαν, ὅπως αὐξήσωσι τὴν στασιοφοβίαν τοῦ Τσάρου, ἔστω καὶ ἐπὶ στιγμιαίᾳ θυσίᾳ τῶν ἀνατολικῶν αὐτοῦ σχεδίων. Ἐλεγε δέ πως μεταμελόμενος καὶ δυσηρεστημένος, ὅτι ὀλίγου δεῖν ἐκίνει πόλεμον ἐν Ἀνατολῇ ὑπὲρ τῆς ἐπαναστάσεως. Ἐμφαντικώτατον ἄλλως ἦτο, ὅτι ὁ Καποδίστριας εἶχε καταλίπει τὸ στάδιον καὶ ζητήσῃ ἄδειαν, ἣν οἱ μὲν φίλοι του ἡσμένιζον θεωροῦντες ἀπεριόριστον, αὐτὸς ὅμως ἐχαρακτήριζεν, ὡς καὶ ἦτο ἀληθῶς, ὀριστικὴν ἀποχώρησιν. Ἀπεσύρθη δὲ εἰς τὰ λουτρὰ τοῦ Ἑμερ,

ἐνῶ ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος μετέβη εἰς Βιέννην. Αἱ μεγάλαι πολιτικαὶ ὑποθέσεις εἶχον λάβει κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνας φάσιν προσωπικῆς μονομαχίας μεταξὺ Μέττερνιχ καὶ Καποδιστρίου. Ἄν δὲ ὑποτεθῇ ἀντικείμενον τῆς διπλωματικῆς ἐκείνης πάλης ἡ τοῦ Τσάρου εὐνοια, ὁ Καποδιστριας βεβαίως εἶχεν ἡττηθῇ κατὰ τὸν ἀγῶνα. Ἐμελλεν ὅμως, ἐννοεῖται, νὰ καταδειχθῇ ταχέως, ὅτι τὰ διὰ τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως κινούμενα συμφέροντα εἶχον ἰσχυροτέραν πολὺ τὴν ἐνέργειαν, ἢ ἡ προσωπικὴ ἐπιρροὴ ἐνὸς ἀτόμου, ἔστω καὶ τοσοῦτον ἐχθρικῶς πρὸς τοὺς Ἑλλήνας διακειμένου. Καὶ αὐτὸς ὁ πρίγκιψ Μέττερνιχ, ὁ δυνάμενος νῦν νὰ ἐπηρεάσῃ τὸν Τσάρον χωρὶς νὰ ταράσσῃται ὑπὸ τῶν ἐχθρικῶν ἐπιδράσεων τοῦ ῥωσικοῦ ἀνακτοβουλίου, δὲν ἐπέμενε πλέον ἐντελῶς, ἀπὸ τοῦ ἔαρος τοῦ 1822 καὶ τοῦ αὐστριακοῦ ὑπομνήματος, εἰς τὰς ἀφηρημένας τοῦ Λαίβαχ ἀρχάς. Θίζας δὲ καὶ ἄλιν τὴν ἀδυναμίαν τοῦ Τσάρου καὶ τὸν πρὸς τὰς εὐρωπαϊκὰς ἐπαναστάσεις φόβον αὐτοῦ, τοσαῦτα ἐλάλησε περὶ μυστικῶν σκευωρημάτων καὶ πολιτικῶν συνωμοσιῶν, ὥστε καὶ ἄνδρες οἷος ὁ Νέσσελρωδ καὶ ὁ Βολκόνσκις δὲν ἦσαν πλέον βέβαιοι, ἂν ὁ αὐτοκράτωρ ἐθεώρῃ αὐτοὺς ἀδιάσειστον ἔχοντας τὴν πίστιν ἢ τοὺς ὑπώπτευσεν μᾶλλον ὡς μυστικούς Καρβονάρους. Τὸ ἥθος τῆς ῥωσικῆς διπλωματίας ἐν τῇ ἀνατολικῇ ζητηματι «ἦν τοιοῦτον, ὅποιον ἡδύνατό τις νὰ εὐχθῇ». Οἱ ῥῶσοι ὑπουργοὶ διεκήρυξαν ἐν Βιέννῃ, ὅτι ἦσαν ἔτοιμοι νὰ ἀνανεώσωσι τὰς μετὰ τῆς Πύλης διπλωματικὰς αὐτῶν σχέσεις, καθ' ἣν περίπτωσιν ἢ συνήνει ἡ Πύλη εἰς ἀπ' εὐθείας διαπραγματεύσεις περὶ τῶν ἐγγυήσεων, αἵτινες ἤθελον ἐξασφαλίσαι εἰς τοὺς ὑποτασσομένους Ἑλλήνας τὴν ἀπολαύσιν τῶν ἐν τῇ αὐστριακῇ ὑπομνήματι περιλαμβανομένων πλεονεκτημάτων, ἢ σειρὰ τις γεγονότων κατεδείκνυνεν, ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἐσκόπουν ἀληθῶς νὰ σεβασθῶσι τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν καὶ νὰ ἀποκαταστήσωσι τὴν ἐσωτερικὴν τῆς Ἑλλάδος ἡσυχίαν». Καὶ ὅμως ἡ ὑπὸ τοιοῦτους ὅρους δῆλωσις αὕτη ἐλάμβανε πολὺ πλέον ὑπ' ὅψιν τὰ γεγονότα καὶ τοὺς τέως ἀγῶνας τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ ἢ ὅσον ἡδύνατό τις νὰ ἐλπίσῃ ἀπὸ τῶν προτέρων περὶ νομιμότητος δογματικῶν θεωριῶν καθ' ὅλου δ' εἰπεῖν τὰ πράγματα ἦσαν πολὺ πλέον προκεχωρημένα τὸ φθινόπωρον τοῦ 1822 ἐν Βιέννῃ καὶ Βερώνῃ, ἢ τὸ ἔαρ τοῦ 1821 ἐν Λαίβαχ.

Κατὰ τὰ ἐν Λαϊδαχ προσυμπεφωνημένα ἡ ἀμέσως ἐπομένη εὐρωπαϊκὴ σύνοδος ἔμελλε νὰ συνέλθῃ ἐν Φλωρεντία· μετετέθη ὁμως αὕτη εἰς Βερώνην. Τὸ κυριώτατον ἀντικείμενον τῶν βερωναίων διαπραγματεύσεων ἦν ἡ Ἰσπανία· προέκειτο δὲ νὰ πεισθῇ ἢ ἀναγκασθῇ ἡ Γαλλία, ὅπως τιμωρήσῃ δίκην χωροφύλακος τῆς ἱερᾶς συμμαχίας τοὺς ἰσπανοὺς δημοκράτας. «Πλὴν ἐμοῦ καὶ τοῦ Στράγγφορντ,» γράφει ὁ Γέντζ τὴν 29 Ὀκτωβρίου ἐκ Βερώνης, «οὐδεὶς ὁμιλεῖ περὶ τῶν τουρκικῶν πραγμάτων· τὸ ἰσπανικὸν ζήτημα κατέπνιξε πάντα τὰ ἄλλα». Μόλις περὶ τὰ τέλη τῆς Συνόδου ἐπελήφθησαν τῶν ἀνατολικῶν ἐγένοντο δὲ ἐμπιστευτικαὶ συζητήσεις, ὧν μετέσχον ὁ Τσάρος, ὁ Νέσσελρωδ, ὁ Τατίσεφ, ὁ Μέττερνιχ, ὁ Γέντζ καὶ ὁ Λόρδος Στράγγφορντ. «Δὲν πιστεύω,» γράφει ὁ Γέντζ, «νὰ δημοσιευθῇ τι περὶ τούτου, καὶ νομίζω ἐπομένως, ὅτι αἱ μυρία προσδοκίαι καὶ ὑποθέσεις περὶ τοῦ ἐλληνικοῦ ζητήματος, ὡς ἀντικειμένου τῆς συνόδου, θέλουσι διαλυθῇ εἰς πομφόλυγας· τοῦτο δὲ μοὶ προξενεῖ ἐνδόμυχον χαράν».

Ἡ πορεία τῶν περὶ τῶν ἐλληνικῶν πραγμάτων συζητήσεων, αἵτινες εἶχον τέως διαμείνει μυστικάι, ἀνταπεκρίθη εἰς τὰς προσδοκίας τοῦ Γέντζ. Ὁ Αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος «ἐπεκαλέσατο τὴν φιλικὴν παρέμβασιν τῶν χριστιανῶν αὐτοῦ συμμάχων» πρὸς διάλυσιν τῆς ῥωσοτουρκικῆς διαφορᾶς.

Ἐν τῇ συνεδριάσει τῆς 9 Νοεμβρίου διετύπωσεν ὁ Τατίσεφ τὰς κατὰ τοῦ Διβανίου ῥωσικὰς αἰτιάσεις· ἡ Ῥωσία ἐδῆλωσεν, ὅτι ἦτο διατεθειμένη νὰ ἐπαναλάβῃ τὰς μετὰ τῆς Τουρκίας διπλωματικὰς αὐτῆς σχέσεις, α.) εἰάν ἡ Πύλη διεκήρυττεν, ὅτι συγκατετίθετο νὰ διαπραγματευθῇ μετὰ τῆς Ῥωσίας καὶ τῶν συμμάχων περὶ τῆς εἰς τοὺς Ἑλληνας χορηγητέας ἐγγυήσεως βελτίονος μέλλοντος, ἢ σειρὰ γεγονότων κατεδείκνυνεν, ὅτι ἡ Πύλη σέβεται τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν καὶ ἐπιθυμεῖ νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν εἰρήνην ἐν Ἑλλάδι· β.) εἰάν ἐξεκένου αὕτη τὰς Ἡγεμονείας καὶ διώριζε τοὺς Ὀσποδάρους, καὶ γ.) εἰάν ἀνεκάλει τὰ παρακαλύοντα τὴν ξένην γαυτιλίαν μέτρα. Αἱ λοιπαὶ δυνάμεις ἐπεκρότησαν εἰς τὴν μετριοπάθειαν τῆς Ῥωσίας, ὁ δὲ Μέττερνιχ παρετήρησεν, ὅτι πολὺ πρὸ τῆς ἐκρήξεως τῆς ἐπαναστάσεως εἶχεν ἡδὴ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν τῆς

Πύλης ἐπὶ τῶν ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἰῶμου ἐπαναστατικῶν ἐνεργειῶν, καὶ αὐστριακῇ τις διακοίνωσις ἐκήρυξεν, ὅτι ἡ ἱστορία ἤθελε ποτε ἀναγράψει τὰς εἰς τὴν συντηρητικὴν πολιτικὴν τοῦ Τσάρου ὀφειλομένης ὑπὸ τῆς Εὐρώπης χάριτας, ἐν τῇ πολιτικῇ ἐκείνῃ κρίσει, καθ' ἣν ὑψηλότεραι σκέψεις ἐμετρίασαν τὸ συναίσθημα τῆς ἰσχύος. Ἐν τῇ συνδριάσει τῆς 26 Νοεμβρίου ἐδήλωσαν αἱ δυνάμεις, ὅτι ἦσαν πρόθυμοι νὰ ὑποστηρίξωσι διὰ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβων αὐτῶν τὰς βῶσικὰς ἐπιθυμίας, τὴν δὲ 27 κατέγραψεν ὁ Τατίσεφ ἐν πρωτοκόλλῳ τὰς εὐχαριστίας τοῦ Τσάρου, δηλώσας, ὅτι αἱ φιλικαὶ διαθέσεις τῶν συμμάχων αὐτοῦ ἐνέπνεον τσαύτην πεποίθησιν εἰς τὸν βῶσον αὐτοκράτορα, ὥστε ἀνέθετεν εἰς τὴν φρόνησιν αὐτῶν τὴν διεύθυνσιν τῶν περαιτέρω διαπραγματεύσεων.

Ἡ κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 1822 δυσχερὲς θέσις τῆς Ἑλλάδος εἶχεν ἐμπνεύσει εἰς τοὺς Ἕλληνας τὴν ἰδέαν τῆς ἐπικλήσεως εὐρωπαϊκῆς συνδρομῆς. Καὶ τὸν μὲν Ἰούνιον τοῦ 1822, ὅτε ἡ εἰσβολὴ τοῦ Δράμαλι διέσπειρε φρίκην πανταχόσε, οἱ ἀδελφοὶ Ζαφειρόπουλοι ἐξύφαναν σκευωρίαν τινά, ἵνα τάξωσι τὴν Πελοπόννησον ὑπὸ ἀγγλικὴν προστασίαν· τὸ φθινόπωρον δὲ ἠναγκάσθη ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις νὰ ἐκπέμψῃ πρεσβείαν εἰς τὴν σύνοδον τῆς Βερώνης, ἵνα πείσῃ αὐτήν, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις οὐδὲν εἶχεν ἐξωτερικῶς ἢ ἐσωτερικῶς κοινὸν μετὰ τῆς ἰσπανικῆς καὶ νεαπολιτικῆς. Ὁ κόμης Μεταξᾶς καὶ ὁ γάλλος Ζουρδαὶν ἔλαβον τὴν πληρεξουσιότητα νὰ ὑποβάλωσιν εἰς τὴν σύνοδον τὰς ἐξηγήσεις καὶ τὰ παράπονα τῆς Ἑλλάδος.

«Οἱ Ἕλληνες», ἔλεγεν ἡ πρὸς τοὺς Ἡγεμόνας ἐπιστολή, «οὐδεμίαν θέλουσιν ἀναγνωρίσει περὶ τῆς τύχης αὐτῶν ἀπόφασιν, ἄνευ τῆς συμπράξεως αὐτῶν γενησομένην. Ἄν μᾶς ἀποβάλῃτε, θέλομεν τραπῇ πρὸς τὸν οὐράνιον κριτὴν, καὶ θὰ νικῶμεν ἢ θὰ ἀποθάνωμεν». Αἱ διαθέσεις τῶν ἐν Βερώνῃ συνηγμένων ἡγεμόνων καὶ πολιτικῶν καθιστῶσιν εὐνόητον, ὅτι ἡ ἀποστολὴ τοῦ Μεταξᾶ οὐδεμίαν ἀπήντησεν εὐμενῇ ὑποδοχῇ. Αἱ ἑλληνικαὶ ἐπιστολαὶ ἐφάνησαν εἰς τὴν Σύνοδον αὐθάδεις· εἰς δὲ τοὺς ἀπεσταλμένους οὐδ' ἐπετράπη καὶ νὰ προσέλθωσιν. Ὁ Πάπας προσελλήθη νὰ ἀποπέμψῃ αὐτοὺς ἀπὸ τῆς ἐν Ἀγκῶνι καθάρσεως, ἀνακαινῶν αὐτοὺς

συγχρόνως, ὅτι οὐδεμίαν εἶχον νὰ περιμένωσιν ἀπάντησιν· ἔπραξε δὲ τοῦτο βαρυθυμῶν, διότι κατ' ἐκείνην ἀκριβῶς τὴν ἐποχὴν ἑλληνική πρεσβεία εἶχε παραστήσει αὐτῷ σαγηνευτικώτατα ὡς ἐνδεχομένην ἐκκλησιαστικὴν τινα προσέγγισιν τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν Ἑδραν. « Οἱ ἡγεμόνες μᾶς ἐγκαταλείπουσιν, » ἔγραψεν ὁ Μεταξᾶς πρὸς τὴν ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν, « καὶ εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς μόνον ἔχομεν νὰ ἐλπίζωμεν ». Δὲν ἔπρεπε δὲ τῇ ἀληθείᾳ νὰ λυπηθῇ τοὺς Ἕλληνας τὸ πρὸς αὐτοὺς περίφρον ἦθος τῆς συνόδου· διότι καθ' ἣν ἐποχὴν ἡ ἀλαζονεία τῶν ἀνακτοβουλίων οὐδ' ἐνὸς καὶ βλέμματος ἡξίου τοὺς ἀπεσταλμένους τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἐδοκίμαζετο οὗτος τὴν πυρίνην τοῦ κινδύνου δοκιμασίαν. Ἐκπληκτοὶ καὶ ἔντρομοὶ ἔμαθον οἱ ἐν Βερώνῃ τὴν καταστροφὴν τῆς τοσοῦτον πομπῶδως ἡγγελμένης πελοποννησιακῆς ἐκστρατείας καὶ τὴν ἤττην τοῦ Δράμαλη! Πῶς ἦτο δυνατόν νὰ πιστευθῇ, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἀποστάται ἤθελόν ποτε ἀντιπαραταχθῇ ἀντιμέτωποι τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, καὶ ὅτι οἱ αὐτοὶ ἐκεῖνοι Τοῦρκοι, οἱ τοσάκις κατανικήσαντες τοὺς στρατοὺς τοῦ Τσάρου, ἤθελον ἡττηθῇ ὑπὸ στιφῶν ἑπαναστατῶν ἑλλήνων! Ὁ Γέντζ ἐτρόμαξε, καὶ ὡμολόγησεν, ὅτι τὸ θέαμα ἦτο λίαν λυπηρὸν (*very gloomy*)· παρηγορεῖτο δέ, ὅτι ἐν Ἑλλάδι ὑπερίσχυσαν πάλιν οἱ στρατιωτικοί, τοῦτέστιν οἱ παλαιοὶ λησταί, οἵτινες οὐδόλως περὶ τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ πολίτου μεριμνῶντες, ἤθελον σφάζει καὶ κλέπτει μόνον, ὡς ὁ ἄλλοτε κύριος καὶ διδάσκαλος αὐτῶν Ἀλῆ Πασσᾶς ». — « Ἡ κατάστασις τῶν Ἑλλήνων, » ἔγραφε τὴν 8 Δεκεμβρίου ἀπὸ Βερώνης, « εἶνε τοσοῦτον ἀπελπιστικὴ, ὥστε καὶ ἐπὶ ἐξ ὅλων μῆνας ἂν δὲν προσεβάλλοντο ὀθενδῆποτε, οὐδὲν πάλιν ἤθελον κατορθῶσαι δυνάμενον νὰ κραταιώσῃ τὸν ἀγῶνά των καὶ νὰ στενοχωρήσῃ καὶ μόνον τὴν λοιπὴν Εὐρώπην. Ἐκτὸς δὲ τούτου ἀπεκρούσθησαν ἤδη ὀριστικῶς ὑφ' ὅλων τῶν μεγάλων δυνάμεων, καὶ οὐδεὶς πλέον σήμερον θέλει προτείνει ἐνέργειάν τινα ὑπὲρ αὐτῶν. Δὲν θέλουσι δὲ βεβαίως συλλογισθῇ καὶ νὰ εὐρύνωσι τὸν κύκλον τῆς ἐνεργείας αὐτῶν δι' ἐπιθετικῶν τινος ἐγχειρήματος. Καὶ ἂν λοιπὸν ὑποτεθῇ τὸ χεῖριστον πάντων, ὅτι δηλ. οἱ Τοῦρκοι μένουσιν ἄπρακτοι μέχρι τοῦ προσεχοῦς ἔαρος, τίς ἢ ἐκ τούτου ζημία; μόνον ὅτι τὸ ζήτημα μένει

ἔτι ἐκκρεμές ἐπὶ ἑξ μηνας Ἐν τῷ μεταξύ δὲ θέλουσι πιθανῶς συντριβῇ μὲν οἱ ὅπλαρχηγοί, ὑποταχθῇ δὲ οἱ μικρότεροι. Περί ὀργανισμένης αὐτῶν Κυβερνήσεως οὐδείς πλέον δύναται νὰ γείνη λόγος ». (1)

Δὲν ἦσαν ἐντούτοις οἱ Ἕλληνες ἐπαναστάται τοσοῦτον ἐγκαταλελειμμένοι οὐδ' ἀπόβλητοι ὑπὸ τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων. Ἐνῷ ὁ Γέντζ κατεσκεύαζεν ἄρθρα « ἐκ Ζακύνθου » διὰ τὸν Αὐστριακὸν Παρατηρητήν, καὶ ἠγωνίζετο νὰ παραστήσῃ ὑπὸ τὸ πρόσχημα μεγίστης ἀμεροληψίας τὴν παντελῆ μιαιρότητα τοῦ κλεφτικῷ συμφετοῦ καὶ τὸ ἀπελπι τοῦ ἐλληνικοῦ ἀγῶνος, προσεγένετο αἴφνης τοῖς Ἕλλησι διπλωματικὴ βοήθεια, πολὺ σπουδαιότερα τὴν ἐνέργειαν τῆς μέχρι τοῦδε ἀμφιβόλου ῥωσικῆς συνδρομῆς. Τὸ ἰσχυρότατον στήριγμα τῆς ἐν Ἀνατολῇ ἀγγλοαυστριακῆς συμμαχίας, ὁ στύλος τῆς ἀρχῆς τῆς νομιμότητος, ἡ, ὡς ἀπεκάλει αὐτὸν ἤττον κολαευστικῶς ὁ λόρδος Βύρων, ὁ εὐνοῦχος τὸ πνεῦμα Καστλερῆγ δὲν ὑπῆρχε πλέον ἐν τοῖς ζῶσι. Καθ' ἣν ἐποχὴν ἀνέμενεν αὐτὸν εἰς Βιέννην ὁ πρίγκηψ Μέττερνιχ, μεγάλα προσδοκῶν ἀπὸ τῆς συναδελφικῆς αὐτοῦ συνεργασίας ἐν τοῖς Ἀνατολικῷς πράγμασιν, ἔκοψε τὴν 12 Αὐγούστου 1822 διὰ καλαμογλυφίδος τὴν καρωτίδα αὐτοῦ ἐν παροξυσμῷ πνευματικῆς ταραχῆς. « Ἀνάστροφος Κάτων! » ἐπεφώνησε χλευαστικῶς ὁ λόρδος Βύρων, « αὐτοκτονῶν ἐξ ἀγανακτήσεως οὐχὶ ἐπὶ τῇ δουλείᾳ ἀλλ' ἐπὶ τῇ ἐλευθερίᾳ τῆς πατρίδος του ». Διάδοχος ὅμως αὐτοῦ ἐγένετο ὁ Κάνιγγ ἐκεῖνος, ὅστις ἀπὸ τῆς ἐν Ἐτόνῃ σχολῆς ἤδη εἶχεν ἐκβάλει ποιητικὸν στεναγμὸν ἐπὶ τῇ δουλείᾳ τῆς Ἑλλάδος. Οἱ ἡπειρωτικοὶ διπλωμάται δικαίως ἐφοβοῦντο, ὅτι ὁ ἄνθρωπος οὗτος ἤθελε μεταφέρει εἰς τὸ στάδιον τῆς μεγάλης εὐρωπαϊκῆς πολιτικῆς τοὺς ἐνθουσιασμοὺς καὶ τὰ ὠραῖα αἰσθήματα τῆς νεανικῆς του ἡλικίας. Καί τοι δὲ ἐν Βερῶνῃ, ὅπου ὁ σιδηροῦς δούξ ἀντεπροσώπευε τὴν Ἀγγλίαν, ὀλίγον ἔτι εἶχον συναισθανθῇ τροπὴν τινα τῆς βρεττανικῆς πολιτικῆς ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων, δὲν ἦτο ἐν τούτοις πιθανόν, ὅτι ὁ Κάνιγγ ἤθελεν ἐξακολουθῆσαι τὴν ἀτυμπαθῇ πολιτικὴν τοῦ Λονδόνδερχου ἐν τοῖς ἀνατολικῷς

(1) Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Πιλάτ τῆς 8 Δεκεμβρίου ἐκ Βερῶνης. Βλέπ. Ἐπιστολὰς τοῦ Γέντζ πρὸς τὸν Πιλάτ. Τόμ. Β'. σελ. 131.

πράγμασι, ἐγκαταλείπων ἡσύχως εἰς τοὺς Αὐστριακοὺς καὶ τοὺς Ῥώσους τὴν εἰρηνοποίησιν τῆς Ἀνατολῆς. Νέον, ἀσταθὲς καὶ βίαιον στοιχεῖον κατεδηλοῦτο ἐν τῇ ἀνατολικῇ πολιτικῇ. Βαρύτατα δὲ πάντων ἡσθάνθη τοῦτο ὁ λόρδος Στράγγφορντ, ὅστις εἶχεν ἐπανακάμψει ἐκ Βερώνης εἰς τὴν θέσιν αὐτοῦ, νεαρὰς συναποφέρων ἐλπίδας. Τί ἡδύνατο πλέον οὗτος νὰ ἀποσπάσῃ ἀπὸ τῆς βλακώδους ἰδιοτροπίας τῶν Τούρκων, ὅταν καὶ ἡ κυβέρνησίς του αὐτῇ τοῦ ἐδέσμευε τὰς χειράς; Κατεφάνη μὲν συνδιαλλακτικωτέρα τις καὶ ἡπιωτέρα πολιτικὴ ἐπικρατήσασα ἐν τῇ Διβανίῳ, διὰ τῆς πτώσεως τοῦ τέως μισορώσου εὐνοουμένου Χαλὲτ καὶ τῆς ἀναβάσεως τοῦ Ἀβδουλλάχ, τοῦ Χαλίβ, καὶ τῶν ἄλλων. « Ἡ Πύλη, » ἔλεγεν ὁ νέος Ῥεΐσης, « ἔσχε καὶ αὐτῇ τὸν Καποδίστριάν της ὡς ἡ Ῥωσία· πλὴν δόξα τῇ Θεῷ ἀπηλλάγημεν αὐτῶν ἀμφοτέροι ». Τῇ αἰτήσῃ δὲ τοῦ λόρδου Στράγγφορντ ἀνεκοινώθη τῇ Ῥωσίᾳ ὁ διορισμὸς τῶν Ὀσποδάρων, καὶ τὸ πρῶτον οὕτω βῆμα πρὸς ἀποκατάστασιν τῶν διπλωματικῶν σχέσεων ἐγένετο ὑπὸ τῆς ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον δυσπειθοῦσης Πύλης. Ἐν ἄλλοις ὅμως κατεδηλοῦτο προφανὲς καὶ παρ' αὐτῶν ἔτι τῶν ἐμφρόνων καὶ εὐρωπαϊκῶς ἀνατεθραμμένων ὑπουργῶν τῆς Πύλης τὸ ἔμφυτον μῖσος καὶ ἡ δυσπιστία τῶν βαρβάρων κατὰ τῆς πεπολιτισμένης Εὐρώπης. Ὁ νέος αὐστριακὸς ἑξαρχος Ὁττενφελς, εὐσύμβολος καὶ εὐχολος ἀνὴρ, περὶ οὗ ὁ Γέντζ ἔλεγεν, ὅτι ἐγεννήθη ὑπὸ αἵσιον διὰ τὸν πρίγκηπα Μέντερνιχ ἀστέρα, ἐγένετο μὲν δεκτὸς παρὰ τοῦ Διβανίου μετὰ μεγίστων περιποιήσεων, ἀλλὰ δὲν ἤκουσε παρὰ πάντων τῶν Τούρκων λεγόμενον ἄλλο, ἢ: « Μὴ ἀναμιγνύεσθε εἰς τὰ καθ' ἡμᾶς ». Οἱ ὑπὸ τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως ἐκδοθέντες ἐμπορικοὶ καὶ νομισματικοὶ ὀργανισμοί, οἱ κατὰ τῆς πολυτελείας νόμοι, οἵτινες ἔμελλον δῆθεν νὰ ἐπαναγάγωσιν ὡς διὰ μαγικῆς ράβδου τὴν παλαιὰν ὀσμανικὴν ἀπλότητα καὶ ἐγκράτειαν, καὶ νὰ πληρώσωσι τὰ κενὰ τοῦ δημοσίου ταμεῖα, ἀπεδοκιμάσθησαν αὐστηρῶς καὶ παρ' αὐτοῦ τοῦ Γέντζ, κατιδόντος ὅτι ἡ ἀπαγόρευσις τῶν σισυρῶν καὶ τῶν περιωμιῶν (*σαλιῶν*) ἀπηυθύνετο ἰδίως κατὰ τῆς Ῥωσίας καὶ τῆς Ἀγγλίας, ὡς μικροπρεπῆς τις ἐκδίκησις προσβάλλουσα τὴν βιομηχανίαν τῶν χωρῶν ἐκείνων, καὶ οἷονεὶ τιμωροῦσα τὰς κυβερνήσεις των αὐτὰς διὰ τὴν πρὸς τοὺς Ἕλληνας συμπα-

θειάν των. Ἄν δὲ ὁ λόρδος Στράγγφορδ ἦν διατεθειμένος νὰ παραβλέπη πολλὰς τοιαύτας μικρολόγους τουρκικὰς ἀγροικίας, ὁ νέος ὅμως πηδαλιούχος τῆς βρεττανικῆς πολιτικῆς οὐδεμίαν εἶχε πρὸς τοῦτο διάθεσιν. Ἐπὶ τινα καιρὸν ἐφάνη, ὅτι ἡ ὑποστήριξις τῆς ἰσπανικῆς ἐπαναστάσεως ἀπησχόλει ἐντελῶς τὸν Κάνιγγ· εἰς τὰς ὑποκινήσεις δὲ τῶν Βρεττανῶν ἀπεδίδοτο κυρίως ἡ ἀλαζὼν ἐκείνη πεποιθήσις, ἣν ἐπεδείκνυσον οἱ Ἴσπανοὶ ἀπέναντι τῶν ἡπειρωτικῶν δυνάμεων. Ἀρῶν ὅμως αἱ γαλλικαὶ λόγχοι διέλυσαν ταχέως τὰ ὄνειρα τῆς ἰσπανικῆς ἐλευθερίας, πιθανώτατον ἦτο ὅτι ὁ Κάνιγγ ἤθελε στρέψει τὰς δυνάμεις αὐτοῦ πρὸς Ἀνατολὰς. Τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1823 ἐξέφρασεν ὁ Μέττερνιχ τὸν φόβον, «ὅτι ἡ ἐν Ἰσπανίᾳ συμπεριφορὰ τῆς Ἀγγλίας ἡδύνατο νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τῆς Ἀνατολῆς, καὶ ὅτι ἡ πρὸς πάσας τὰς ἐπαναστάσεις διαγωγὴ τοῦ Κάνιγγ ἤθελε περιπλέξει τὰ πράγματα».

Καθ' ἃ ὁρῶς προεῖδεν ὁ αὐστριακὸς ἀρχικαγκελλάριος, ὁ Κάνιγγ ἐδράξατο εὐχαρίστως τῆς εὐκαιρίας, ἣν παρεῖχον αὐτῷ ἐξ ἑνὸς μὲν ἡ ἰδιότροπος τῶν Τούρκων πεισμονή, ἐξ ἑτέρου δὲ ἡ ἐπαγωγὸς τῶν Ἑλλήνων προθυμία, ἐφιεμένων ἀγγλικῆς προστασίας. Αἱ ἀποσταλεῖσαι δὲ παρ' αὐτοῦ ὁδηγίαι τὴν 14 Φεβρουαρίου 1823 πρὸς τὸν Στράγγφορδ καταφαίνουσι τὴν ἐντελὴ τῆς βρεττανικῆς πολιτικῆς τροπὴν. Ὁ Στράγγφορδ ἐπεφορτίζετο νὰ ἐξηγήσῃ εἰς τὴν Πύλην, ὅτι ἡ Ἀγγλία δὲν ἡδύνατο πλέον νὰ διάκειται φιλικῶς καὶ οἰκείως πρὸς αὐτήν, ἃν ἡ Πύλη δὲν ἐξεπλήρου τὰς περὶ τῶν χριστιανῶν ὑποσχέσεις αὐτῆς· παρεῖχετο δὲ μάλιστα αὐτῷ πληρεξουσιότητος νὰ ἀπειλήσῃ τὴν Πύλην, ὅτι ἡ Ἀγγλία ἤθελε καταλάβει νήσους τινὰς τοῦ Αἰγαίου. Εὐκόλως δύναται τις νὰ φαντασθῇ, ὅτι ὁ γνήσιος ἐκεῖνος *Τόρος*, ὁ πρὸ μικροῦ ἔτι ἐν Βερῶνῃ ἀνακοινώσας εἰς τὸν ὁμόφρονα αὐτῷ Φρειδερίκον Γέντζ τὰ μύχια τῆς καρδίας αὐτοῦ αἰσθήματα περὶ τῆς ἐλεεινότητος τῶν Ἑλλήνων καὶ τῆς χρηστότητος τῶν Τούρκων, ἐγένετο ἐκτὸς ἑαυτοῦ, λαβὼν τὰς ὁδηγίας ἐκεῖνας. Πικρὰ δὲ ἐξέφρασε παράπονα, ὅτι «ἡ Ἀγγλία νῦν αὕτῃ ἐθεώρει τὸ ἀνατολικὸν ζήτημα ἐκ τῆς θρησκευτικῆς ἐκείνης ἐπόψεως, ὅθεν αὐτὸς μετὰ πολυλοῦ κόπου εἶχεν ἀποτρέψει τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξανδρον», καὶ ὑπὸ τὴν σφραγίδά βαθυτάτου μυστηρίου ἀνεκοίνωσεν ἐμπιστευτικῶς

τὸν νέον αὐστριακὸν ἑξαρχον, ὅτι ἐν τῇ βρεττανικῇ πολιτικῇ ἐπῆλθεν ἐντελὴς τροπὴ, ἣτις ἤθελεν ἀναγκάσει αὐτὸν νὰ καταλίπη τὴν θέσιν του. Ὁ Κάνιγγ δὲν ἀνεκόπη ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὁρόμου του. Τὴν 25 Μαρτίου 1825 ἀνεγνώρισε τὸν ἐλληνικὸν ἀποκλεισμόν, αἱ δὲ ἰόνιοι ἀρχαί, αἵτινες, προάρχοντος τοῦ τραχέος Θωμᾶ Μαίτλανδ, — τοῦ βασιλέως Τόμ, ὡς ἀπεκαλᾶτο, — εἶχον προσενεχθῇ τέως σκληρότατα πρὸς τοὺς Ἕλληνας ἐπαναστάτας, διετάχθησαν νῦν νὰ προσφέρωνται πρὸς αὐτοὺς ὡς πρὸς ἐμπόλεμον δύναμιν, καὶ ἡ νῆσος Κάλαμος παρεχωρεῖτο αὐτοῖς εἰς ἄσυλον συνάμα καὶ στρατιωτικὸν ὀρμητήριον. Τὴν 29 Ἀπριλίου ἐπέστειλεν ἡ ἀγγλικὴ Κυβέρνησις πρὸς τὸν γραμματέα τῆς Ἀνατολικῆς Ἑταιρίας ἔγγραφον, δι' οὗ αὐστηρότατα ἐπετιμᾶτο ἡ διαγωγὴ ἁγγλῶν ὑπηκόων, ὡς π. χ. τοῦ προξένου Γκρήν, τολμησάντων νὰ βοηθήσωσι τοὺς Τούρκους καὶ νὰ παραδιάσωσι τὸν ἐλληνικὸν ἀποκλεισμόν. Καὶ ἐδήλωσε μὲν ὁ Κάνιγγ πρὸς τὰ λοιπὰ ἀνακτοβούλια τὸν Μάϊον τοῦ 1823, ὅτι αὐτὸς δὲν ἤθελε χωρισθῇ ἀπ' αὐτῶν, » ἀλλ' ἡ καταπραϊντικὴ αὕτη φράσις ὀλίγον ἐβάρυνεν ἀπέναντι τῶν πραγμάτων, καὶ ὁ Μέττερνιχ ἐδικαιούτο πληρέστατα κρίνων τὰ πράγματα ἐκ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἐπόψεως, καὶ παρατηρῶν, ἐν ἰδιαιτέρᾳ πρὸς τὸν Ἑστερχάζην ἐπιστολῇ: « Ἄν ὁ Κάνιγγ συμβαδίζει ὡς ὑπουργὸς μετὰ τῶν ἀνακτοβουλίων, ἐλευθεροφρονεῖ ὅμως ὡς ἄτομον μετὰ τῶν πολλῶν, καὶ οἱ φιλέλληνες θεωροῦσιν αὐτὸν ὡς ἄνθρωπον τῆς μερίδος των ».

Ὁ αὐστριακὸς ἀρχικαγκελλάριος ἠσθάνη μετ' ἄλγους τὴν στέρησιν τοῦ ἰσχυροτάτου συμμάχου τῆς Ἀνατολικῆς αὐτοῦ πολιτικῆς. Ὅσοι δὲ κινδυνωδέστεραι ἠδύναντο νὰ ἀποβῶσιν ἡ ἀπόστασις τῆς Ἀγγλίας καὶ ἡ ἀδιοφορία τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Πρωσίας, τοσούτω σφιγκτότερον ἦν ἀνάγκη νὰ κρατῇται ὁ ῥῶσος αὐτοκράτωρ. Ὁ Μέττερνιχ ἐθεώρησε σπουδαιότατον αὐτοῦ μέλημα νὰ ἐξαλείψῃ πᾶσαν διπλωματικὴν δυσχέριαν ὑφισταμένην μεταξὺ Ῥωσίας καὶ Πύλης, ὡφελούμενος ἐκ τῶν συνδιαλλακτικῶν διαθέσεων, αἷς εἶχεν ἐκδηλώσει ὁ Τσάρος ἐν Βερώνῃ. Πρῶτον δὲ πάντων ἔπρεπε νὰ ἀρθῶσιν ἐκ μέσου τὰ εἰς τὸ Ῥωσικὸν ἐμπόριον παρεμβαλλόμενα ὑπὸ τῆς Πύλης ἐμπόδια. Ἐνῶ ἡ Ῥωσικὴ σημαία ἐκάλυπτε πρότερον πλοῖα ξένης ἐθνικότητος, ἐπεβάλλετο νῦν αὐστηροτάτη αὐτῶν ἐρεμ-

να. Τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1823 ἐδόθη εἰς τὰ τουρκικὰ πλοῖα προνόμιον κατὰ τὴν φόρτωσιν καὶ ἐκφόρτωσιν, καὶ διετάχθη ἡ αὐστηροτάτη ἐκτέλεσις τοῦ παλαιοῦ φερμανίου, καὶ ὁ τὰ φορτία τῶν εὐρωπαϊκῶν πλοίων μόνον εἰς τουρκικὰ πλοῖα ἐπετρέπετο νὰ μεταφορτωθῶσιν. Ὁ Τσάρος εἶχεν ἤδη ἐν Βερώνῃ καταμεμφθῆ τῶν τουρκικῶν ἐμπορικῶν ὀργανισμῶν· ὁ δὲ Νέσσελρωδ διεκδῖνωσε κατὰ τὸν Μάϊον τοῦ 1823 εἰς τὸν Ρεῖς καὶ εἰς τὸν λόρδον Στράγγφορδ, ὅτι τὸ ῥωσικὸν ἐμπόριον ἐκινδύνευε νὰ περιέλθῃ εἰς πλήρη ἀπραξίαν, ἐὰν ἔμενεν ἰσχύον τὸ ὑπὲρ τοῦ τουρκικοῦ ἐμπορικοῦ ναυτικοῦ ὑπάρχον φερμάνιον. Ἐξέφρασε δ' ἐπίσης παράπονα, ὅτι ἀνεβάλλετο ἀδιακόπως ἡ ἐκκένωσις τῶν Ἡγεμονειῶν, καὶ νεκρική ἐπεκράτει σιγὴ περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ζητήματος (1), ὅπερ ἐν τούτοις εἶχε καταταχθῆ ἐν Βερώνῃ μεταξὺ τῶν τριῶν ὄρων. Ὁ Μέττερνιχ ἐθεώρησεν ὡς πρώτιστον αὐτοῦ μέλημα τὴν ὑποστήριξιν τῆς «ἡκιστα σπουδαίας» ῥωσικῆς ἀπαιτήσεως, καὶ ὑπέδειξεν εἰς τὸν Λόρδον Στράγγφορδ, ὅτι ὁ μόνος ἀπαραίτητος ὅρος τοῦ συμβιβασμοῦ ἦν ἡδη ἡ ἀπαλλαγὴ τοῦ ἐμπορίου πάντων τῶν παρενοχλούντων αὐτὸ ἐμποδίων καὶ ἡ ἀποκατάστασις τῆς ἐλευθεροπλοΐας τοῦ Εὐξείνου. Εἰς τὸν Τσάρον δὲ προέτεινε τὴν 7 Αὐγούστου 1823 «νὰ διακρίνῃ μεταξὺ πολιτικῆς καὶ ἐπαναστατικῆς ἐπόψεως», καὶ ἐδικαιολόγει τὴν πρότασιν αὐτοῦ λέγων, ὅτι ἡ Πύλη ἐδήλωσεν ὅτι ἤτο πρόθυμος νὰ παραδεχθῇ πᾶν ὅ,τι ἀπέβλεπε τὰ πολιτικὰ ζητήματα. Πράγματι δὲ κατωρθώθη διὰ τῶν συνηγμένων προσπαθειῶν τοῦ Στράγγφορδ καὶ τοῦ Ἐξάρχου νὰ ἀνακαλέσῃ ἡ Πύλη τοὺς κανονισμούς, οἵτινες ἐπεβάρυνον τὴν εὐρωπαϊκὴν καὶ ἰδίως τὴν ῥωσικὴν ναυτιλίαν· τὴν 30 δὲ Αὐγούστου ἀπεδέξατο τὸ Διβάνιον τὸν διορισμὸν μικτῆς Ἐπιτροπῆς, ἥτις νὰ διασχεφθῇ περὶ τῶν παραπόνων τοῦ ἐμπορίου, καὶ ἐπέτρεψε τὴν εἰς τὸν Εὐξείνου διάπλουν εἰς πάσης δυνάμειος σκάφη, πλὴν τῶν τῆς Ἀμερικῆς, «διότι ὁ Σουλτάνος,» εἶπε, «δὲν ἀγαπᾷ τοὺς δημοκράτας». Καὶ δὲν παρέλειψε μὲν ὁ Λόρδος Στράγγφορδ νὰ πανηγυρίσῃ προσηκόντως τὸ συγκαταβατικὸν πνεῦμα τῆς Πύλης, ἀλλ' ἔμενον

(1) Ὁ Γερβίνος ἐν σελ. 462 δὲν ἀναφέρει, ὅτι ὁ Νέσσελρωδ ἐπραγματεύετο καὶ περὶ τῆς εἰρηνοποιήσεως ἐν τῇ ἀπὸ 6 Μαΐου διακοινώσει αὐτοῦ.

ὅμως πάντοτε ἄλута τὰ σπουδαιότερα ζητήματα, τοὔτέστιν ἡ ἐκκένωσις τῶν Ἡγεμονειῶν καὶ ἡ εἰρηνοποίησις τῆς Ἑλλάδος.

Ἀποδεξαμένου τοῦ Τσάρου τὴν μεταξὺ πολιτικοῦ καὶ ἐπαναστατικοῦ ζητήματος διάκρισιν, παρήγγειλεν ὁ Μέττερνιχ τὴν 13 Σεπτεμβρίου εἰς τὸν Ἐξάρχον, νὰ ἐπιμείνη ἐν πρώτοις ἀπαιτῶν ἀνενδότως πλήρη τῶν Ἡγεμονειῶν ἐκκένωσιν. Παρεσκεύασε δ' αὐτὸς προσωπικὴν συνέντευξιν τῶν Μοναρχῶν τῆς Ῥωσίας καὶ Αὐστρίας, ὅπως κατὰ τὴν εὐκαιρίαν ταύτην λυθῶσιν αἱ ἐκκρεμεῖς ἐτι μένουσαι διπλωματικαὶ δυσχέρειαι μεταξὺ Ῥωσίας καὶ Τουρκίας, καὶ γένηται σκέψις περὶ τῆς πολιτικῆς, ἣν ἔπρεπε νὰ μετέλθωσιν ἀπέναντι τοῦ Κάνιγγ. «Πρόκειται περὶ ἀνυπολογίστων συμφερόντων» ἔγραφεν ὁ Γέντζ, «καὶ οὐ μόνον περὶ τῆς ὑπάρξεως ἢ μὴ ὑπάρξεως τοῦ τουρκικοῦ κράτους, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς διατηρήσεως αὐτῆς ἢ ἀποσυνθέσεως ὁλοκλήρου τοῦ ἰσχύοντος πολιτικοῦ συστήματος». Κατὰ τὰς ἀρχὰς Ὀκτωβρίου ἐγένετο ἡ προεσκεμμένη αὐτῇ σύνοδος τῶν Μοναρχῶν ἐν Τσέρνοβιτζ· ὁ δὲ Μέττερνιχ, ἀναγκασθεὶς νὰ μείνῃ ἀσθενῶν ἐν Λέμβεργ, ἐμήνυσεν εἰς τὸν Σατωβριάν, ὅτι μόνον τοὺς πονηροὺς ἠδύνατο νὰ ταραξῇ ἡ σύνοδος δύο ἡγεμόνων, ὧν ἦσαν τοσοῦτον γνωσταὶ αἱ ἀρχαί. Εἰς αὐτὸν δὲ ἐπέστειλεν ὁ Κύμης Μερσὺ ἐκθέσεις περὶ τῶν συνδιαλέξεων τῶν δύο Μοναρχῶν. Τῶν ἐκθέσεων αὐτῶν ἦν ἱκανῶς εὐάρεστον τὸ περιεχόμενον. Ὁ Τσάρος εἶχε δηλώσει, ὅτι ἦτο ἕτοιμος νὰ ἀναλάβῃ τὰς μετὰ τῆς Πύλης διπλωματικὰς αὐτοῦ σχέσεις, καὶ νὰ πέμψῃ πληρεξούσιον αὐτοῦ, τὸν Κ. Μινσιάκην, εἰς Κωνσταντινούπολιν, κυρίαν ἔχοντα ἀποστολὴν τὴν προστασίαν τοῦ ῥωσικοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς ῥωσικῆς ναυτιλίας. Μεγίστην δὲ ἀπέδιδε σπουδαιότητα ἡ Ῥωσία εἰς τὴν ἐκκένωσιν τέλους πάντων τῶν Ἡγεμονειῶν. Περὶ τῶν Ἑλλήνων τούναντίον ἐλάλησεν ὁ Τσάρος περιφρονητικῶς σχεδόν. «Κατέστησαν ἕνεκα τῶν ἀρχῶν αὐτῶν ἀνάξιοι συμπαθείας,» παρετήρει τὴν 7 Ὀκτωβρίου, «καὶ εὐχομαι μάλιστα νὰ νικήσωσιν οἱ Τούρκοι». Τὸν δὲ πόλεμον ἐθεώρει ὡς ἀληθὲς διὰ τὴν Εὐρώπην δυστύχημα. Καίτοι ὅμως οὐδεὶς περὶ εἰρηνοποιήσεως ἐγένετο λόγος κατὰ τὰς ἐν Τσέρνοβιτζ διαπραγματεύσεις, ἡ Ῥωσία οὐχ ἤττον δὲν εἶχε διαγράψει αὐτὴν ἐκ τοῦ προγράμματός της· τὴν ἐχώρισε μόνον ἀπὸ τῶν

εἰδικῶς ῥωσοτουρκικῶν διαφορῶν, καὶ παρέστησεν αὐτὴν ὡς ἀντικείμενον εὐρωπαϊκῆς μερίμνης. « Ἄν ποτε ἡ συμμαχία νομίση, » ἔγραφεν ἡ Ῥωσία, « ὅτι ἐπῆλθεν ἡ στιγμή τῆς ἐκ τῆς Εὐρώπης ἀποπομπῆς τῶν Τούρκων, ἡ Α. Μ. ὁ Αὐτοκράτωρ τῆς Ῥωσίας εἶνε πρόθυμος νὰ συμπράξῃ εἰς τοῦτο· οὐδέποτε ὅμως θέλει προσβάλλει μόνος τοὺς Τούρκους ».

Ἄλλ' ὅσον ἐνθαρρυντικαὶ καὶ ἀνῆσαν αἱ διαβεβαιώσεις αὗται, δὲν δύναται τις νὰ ἀρνηθῇ, ὅτι ἀκριβῶς διὰ τῶν ἐν Τσέρνοβιτζ διαπραγματεύσεων εἶχε προσεγγίσει κατὰ ἐν βῆμα ἡ πιθανότης τοῦ πολέμου. Ἡ τοῦ Μινσιάκῃ ἀποστολὴ μικρὰν εἶχε κατὰ βάθος σημασίαν· πέμπουσα μάλιστα ἡ Ῥωσία εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀπλοῦν « ἀπεσταλμένον δι' ἐμπορικὰς ὑποθέσεις » καὶ οὐχὶ πρεσβευτὴν, ἐπεριποιεῖτό πως τοὺς Ἕλληνας ἐκείνους, οὓς ἤθελε νὰ φανῇ θεωροῦσα ὡς ἀναξίους συμπαθείας ἀνθρώπους. Δὲν παρητήθη δὲ καὶ τοῦ τῆς εἰρηνοποιήσεως ζητήματος, ἀλλὰ τούναντίον μάλιστα εἶχεν ἐξασφαλίσαι τὴν ἐπ' αὐτοῦ συνδρομὴν τῆς Αὐστρίας. Ἐν Τσέρνοβιτζ ἠνεψύχθη ἡ ὁδὸς τῆς εἰς τὸν ἐλληνικὸν ἀγῶνα ἀναμίξεως τῶν δυνάμεων, καὶ ὑπὸ τὸ πρόσχημα ἐντελοῦς ἀδιαφορίας πρὸς τοὺς Ἕλληνας ἐγένετο τὸ πρῶτον διπλωματικὸν βῆμα εἰς ὠθηρίαν αὐτῶν. Ἐπρόκειτο δὲ συγχρόνως ἐν Τσέρνοβιτζ — καὶ τοῦτο εἶνε ἡ βαρυτέρα σημασία τῶν ἐκεῖ γενομένων διαπραγματεύσεων — νὰ ἐπενεχθῇ κτύπημα κατὰ τοῦ ἀνακτοβουλίου τοῦ Ἀγίου Ἰακώβου, ὅπως μὴ ὑπερακοντισθῶσιν ὑπὸ τοῦ Κάνιγγος οἱ δύο σύμμαχοι, μῆτε ἀφήσωσι τὸν τολμηρὸν ἄγγλον διπλωμάτην ἐνεργοῦντα κατ' ἰδίαν καὶ μόνην βούλησιν ἐν Ἀνατολῇ. Ὅτε ὁ Νέσσελρωδ ἠρώτησε τὸν πρίγκηπα Μέττερνιχ, ἂν ἤθελεν ἀνεχθῇ ἐπαναστατικὴν κυβέρνησιν ἐν Ἑλλάδι, καθ' ἣν περίπτωσιν οἱ Ἕλληνες ἀπέκρουον τὰς τῶν συμμάχων προτάσεις, ἀπήντησε μὲν οὗτος, ὅτι « ἡ φυσικὴ αὐτῶν τιμωρία ἤθελεν εἶναι νὰ τοὺς ἐγκαταλείψωσιν εἰς τὰ κτυπήματα τῶν Τούρκων », ἀλλ' ὅμως αὐταὶ καὶ μόναι αἱ περὶ εἰρηνοποιήσεως προτάσεις — εἴτε ἀπεδέχοντο εἴτε ἀπέβαλλον αὐτάς οἱ Ἕλληνες — περιεῖχον τροπὴν τινα ὑπὲρ αὐτῶν. Διότι ἐκ προοιμίων ἦτο γνωστόν, ὅτι δυσκόλως ἤθελον ἀποδεχθῇ αὐτάς οἱ Τούρκοι, ἀποκρούοντες οἵανδήποτε ἀνάμειξιν εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τοῦ κράτους αὐτῶν. Ἀπο-

φασίζοντες λοιπὸν οἱ ἐν Τσέρνοβιτζ νὰ διατυπώσωσι προτάσεις, καὶ ἀσχολούμενοι ἤδη εἰς σχέδια μελλούσης τακτοποιήσεως τῆς θέσεως τῶν Ἑλλήνων ἀπέναντι τῆς Πύλης, ἔπραττον συνάμα τὸ πρῶτον βῆμα, ὅπερ ἤγαγε κατόπιν εἰς τὴν αἵματηρὰν τοῦ Ναυαρίνου καταστροφὴν. Μικρὸν δὲ μετὰ τὸ πέρας τῶν ἐν Τσέρνοβιτζ διαπραγματεύσεων προσεκάλεσεν ὁ Τσάρος τὰς λοιπὰς δυνάμεις εἰς Πετρούπολιν, ὅπως συνδιασκεφθῶσι περὶ τοῦ ἐλληνικοῦ ζητήματος.

Ὁ πάγος εἶχε ῥαγῇ πλέον. Ὅποῖαι δὲ σκέψεις ἐπεκράτουν περὶ τοῦ πολιτικοῦ μέλλοντος τῆς τοῦ Αἰμου χερσονήσου, καταφαίνεται ἐκ τοῦ γνωστοῦ ῥωσικοῦ ὑπομνήματος τῆς 9 Ἰανουαρίου 1824, ὅπερ διὰ γαλλικῆς ἀκριτομυθίας — τῆς τοῦ Σατωβριάν, κατ' ἂ ὑπόπτευεν ὁ Κάνιγγ — παρεδόθη μετ' ὀλίγον εἰς τὴν δημοσιότητα. Ἡ συνοδεύουσα τὸ ὑπόμνημα διακοίνωσις πρὸς τὸν Αἰθὲν παρίστα αὐτὸ ὡς ἀποτέλεσμα τῶν ἐν Βερώνῃ τεθείσων ἀρχῶν, καὶ προέτεινεν, ὅπως αἱ καθησυχάσασαι τὴν Ἰσπανίαν καὶ Ἰταλίαν δυνάμεις περάνωσι καὶ τὴν ἐν Ἀνατολῇ τριετῇ αἵματοχυσίαν. Ἡ Πύλη, ἔλεγε, θέλει πλήρη τὴν ἐπάνοδον εἰς τὴν προτέραν τῶν πραγμάτων κατάστασιν, οἱ δὲ Ἕλληνες θέλουσι πλήρη ἀνεξαρτησίαν· πρέπει λοιπὸν νὰ ἐκλεχθῇ μέση τις ὁδός. Αἱ ἐλληνικαὶ νῆσοι πρέπει νὰ διατηρήσωσι τὸν μέχρι τοῦδε δημοκρατικὸν αὐτῶν ὀργανισμόν· ἐκ δὲ τοῦ ἀνατολικοῦ μέρους τῆς Στερεᾶς (Θεσσαλίας, Βοιωτίας καὶ Ἀττικῆς), ἐκ τοῦ δυτικοῦ (Ἠπείρου, Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας) καὶ ἐκ τῆς Πελοποννήσου καὶ Κρήτης θέλουσι σχηματισθῇ τρεῖς ἡγεμονεῖαι, διατελοῦσαι ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ Σουλτάνου, ὧν τὸν ἐσωτερικὸν ὀργανισμόν καὶ τὴν δημοσίαν διοίκησιν θέλει ἀσφαλίσαι ἡ Εὐρώπη, διατηροῦντος τοῦ Σουλτάνου τὸ δικαίωμα τῆς κατοχῆς φρουρίων τινῶν καὶ τὸ τοῦ φόρου τῆς ὑποτελείας. Οἱ νησιῶται τοῦ Αἰγαίου θέλουσιν ἀποτελέσει ἴδιον κράτος κατὰ τὸ παλαιὸν αὐτῶν κοινοτικὸν σύστημα. Ἐδικαιολογεῖτο δὲ ἡ ῥωσικὴ αὕτη πρότασις διὰ τῆς σκέψεως, ὅτι οἱ Τούρκοι δύνανται νὰ ἐννοήσωσι τοιαῦτα πολιτικὰ κατασκευάσματα, ὡς αἱ τῆς Βλαχίας καὶ Μολδαβίας ἡγεμονεῖαι, προνοίας ὅμως λαμβανομένης κατὰ τῶν καταχρήσεων, αἵτινες κατατρύχουσι τοὺς τόπους ἐκείνους. Ἀλλὰ κατὰ βάθος φαίνεται πρόδηλον, ὅτι ἡ ῥωσικὴ πρότασις δὲν ἐπεθύμει ἰσχυρὰν καὶ

ἀνεξάρτητον ἀλλ' ἀδύνατον καὶ κατατετμημένην Ἑλλάδα. Οἱ μέλλοντες Ὀσποδάροι ἤθελον εἶναι σκόλοψ τῇ σαρκὶ τῶν Τούρκων, ἔχοντες ἰσχύν, ἱκανὴν μὲν ὅπως ἀπασχολῶσι τὴν Τουρκίαν δι' ἀπαύστων σκευωρημάτων, καὶ γεννῶσι ταραχάς, καὶ προκαλῶσι ξένην ἐπέμβασιν, ἀνεπαρκῆ ὅμως εἰς ἐθνικὴν διαβίωσιν καὶ πολὺ ὀλιγώτερον εἰς πραγματοποίησιν τῆς περὶ παλινορθώσεως τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους ιδέας. Ἡ δημοσίευσίς τοῦ ὑπομνήματος καὶ ἡ ἀποκάλυψις τῶν περὶ τοῦ μέλλοντος τῆς Ἀνατολῆς ῥωσικῶν σχεδίων προὔξενησαν ἐντύπωσιν ἐν Εὐρώπῃ, τὰ δὲ ἀνακτοβούλια ἠναγκάσθησαν νὰ ἐξέλθωσι τοῦ σκιόφωτος, δι' οὗ εἶχε περικαλυφθῇ τέως τὸ Ἀνατολικὸν ζήτημα, καὶ νὰ διευκρινήσωσι τὴν θέσιν αὐτῶν. Χαρακτηριστικωτάτῃ ἰδίως ὑπῆρξεν ἡ διαγωγὴ τοῦ Μέττερνιχ. Οὐδόλως καταπλεγείς ἐκ τῶν ῥωσικῶν ιδεῶν (1), ἐδήλωσε τουναντίον, ὅτι συνεφώνει πληρέστατα πρὸς αὐτάς, ἀλλ' ὅτι τὰς ἐθεώρει ἀπραγματοποιήτους, φοβούμενος ὅτι ἤθελον προσκρούσει κατὰ τῆς διπλῆς ἀρνήσεως τῶν τε ἐπαναστατῶν καὶ τῆς Πύλης. Οἱ Ἕλληνες, εἶπε, διαφωνοῦντες ἐν παντί, καθ' ἐν καὶ μόνον ὁμοφωνοῦσι, τὴν ἰδέαν τῆς ἐντελοῦς αὐτῶν ἀπὸ τῆς Τουρκίας ἀνεξαρτησίας. Κρυφίως δὲ παρήγγειλεν αὐστηρότατα εἰς τὸν Λεβτσέλτεν νὰ ἐκφρασθῇ κατὰ τῆς ἐλληνικῆς σημαίας καὶ τοῦ περιορισμοῦ τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας. Ἐμάντευε, τίνας εἶχε λόγους τὸ ἀνακτοβούλιον τῆς Πετρούλεως ὑποστηρίζον τοσοῦτον θερμῶς τὴν ἰδέαν τῆς ἐπικυριαρχίας τῆς Πύλης, καὶ ἤρξατο ἀναγνωρίζων, ὅτι ἡ μόνη ὀρθὴ ἀπάντησις εἰς τὸ ῥωσικὸν ὑπόμνημα καὶ τὸ προσφορώτατον κατ' αὐτοῦ ἀντιμνηχάνημα ἦν: α *πλήρης* τῆς Ἑλλάδος ἀνεξαρτησία».

Ἄλλ' ἐννοεῖται, ὅτι ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων ἐν πρώτοις ἐξήρητο ἡ ἐλευθέρωσις ἢ μὴ τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἀπὸ τῶν πολεμικῶν γεγονότων ἢ ὑπὲρ αὐτῶν μείζων ἢ ἐλάσσων τροποποιήσις τῶν σχεδίων τῆς διπλωματίας. Ὁ Θωμᾶς Μαίτλανδ εἶχεν ἐκθέσει, διαρκούσης τῆς ἐν Βερῶνῃ συνόδου, εἰς τὸν λόρδον Βάθωρστ καὶ τὸν δοῦκα Οὐέλ-λιγκτων τὴν κατάστασιν τῶν ἐν Ἑλλάδι πραγμάτων, καὶ οὕτω

(1) Ὁ Γερβῖνος λέγει ἐν Σελ. 479: «Πόσον κατέπληξεν ἄρα γε τὸν πρίγκηπα Μέττερνιχ ἡ πάντῃ διάφορος αὕτη γραφὴ τῆς ἀθῆρας αὐτοῦ περὶ εἰρηνοποιήσεως προτάσεως!»

ζοφερὰν εἶχε παραστήσει τὴν εἰκόνα αὐτῶν, ὥσανεὶ μόνον ἐκ διασταγμοῦ τῶν δυνάμεων ἢ ἐκ παντελοῦς τῶν Τούρκων ἀνικανότητος ἠδύνατο νὰ ἀποκερδήσῃ βραχὺν ἔτι βίον ἢ ἐπανάστασις, ἣν, ὡς ἔλεγεν, ἀπίστευτοι πλάναι εἶχον ὑποθρέψει ἕως τότε. Ἀληθῶς δὲ τοιαύτην ἔλαβον φάσιν ἐν τῷ μεταξὺ τὰ πράγματα, ὥστε ἠδύνατό τις νὰ παραδεχθῇ, ὅτι ἤρκει μόνον νὰ καταλίπη ὁ Σουλτάνος τοὺς Ἑλληνας εἰς ἑαυτοὺς καὶ τὰς ἐσωτερικάς των διαμάχας, ἵνα ἐκπνεύσῃ ἡ ἐπανάστασις. Αἱ ἐπιτυχίαι τοῦ 1822 εἶχον ἐπιδράσει ναρκωτικῶς ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ὅπερ, μέγα ἐν τῇ συμφορᾷ, ἐξ ἐλαχίστης μόλις περιλαμποῦς ἐπιτυχίας διεφθείρετο καὶ κατετέμνετο εἰς φατρίας. Αἱ νικηφόροι κατὰ τοῦ Δράμαλι καὶ τοῦ Ὁμέρ Βριωνῆ μάχαι εἶχον ἐμπνεύσει εἰς τοὺς ὅπλαρχηγοὺς μέγιστον φρόνημα περὶ τῶν ἰδίων κατορθωμάτων καὶ βαθυτάτην περιφρόνησιν πρὸς πάντα τὰ μὴ πολεμικὰ στοιχεῖα. Αἱ ἀρχαὶ εἶχον ἀπολέσει τὴν ὑπόληψιν αὐτῶν ἔνεκα τῆς ἐλεεινῆς διαγωγῆς, ἣν εἶχον δεῖξει πρὸ τοῦ ἔχθρου· ἡ δειλὴ φυγὴ τῆς Κυβερνήσεως ἐκ τοῦ Ἀργους ἐφέρετο ἔτι δι' ὅλων τῶν στομάτων, κακίστη δ' ἐπίσης ἦν ἡ ὑπόληψις τοῦ Νομοθετικοῦ· γνωστὸν εἶνε, πῶς ἠναγκάσθη νὰ καταισχύνη αὐτὸ ὁ Ὑψηλάντης κατὰ τὴν ὥραν τοῦ κινδύνου, ἀναμιμνήσκων αὐτῷ τὸ καθήκον. Διόρθωσιν τῶν κακῶν ἀνέμενον πάντες ἀπὸ τῆς κατὰ τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1822 συγκληθείσης δευτέρας ἐθνικῆς συνελεύσεως, καὶ αὕτη δὲ ἡ Κυβέρνησις, ἥς ἡ ἀρχὴ εἶχε παραταθῇ νομοθετικῶς μέχρι τέλους Φεβρουαρίου, ἐπεθύμει μεταβολὴν τινα τοῦ καθεστῶτος. Τοσοῦτον εἶχεν ἐκπέσει αὕτη ἐν τῇ κοινῇ γνώμῃ, ὥστε ὁ γαμβρὸς τοῦ Κολοκοτρώνου ἀπετόλμησε νὰ τῇ κλείσῃ τὰς πύλας τοῦ Ναυπλίου, λέγων ὅτι παρῆλθεν ὁ χρόνος τῆς ἀρχῆς αὐτῆς· μετέβη λοιπὸν αὕτη εἰς Ἀστρος, ὅπου ἀνεμένοντο οἱ Ἕλληνες πληρεξούσιοι.

Περὶ τὰ τέλη Μαΐου ἀφίκοντο οὗτοι ἄθροοι, τριπλάσιοι τὸν ἀριθμὸν ἢ ἐν Πιάδῃ. Ἡ Θεσσαλία, ἡ Κρήτη καὶ αἱ Κυκλάδες ἔστειλαν ἀντιπροσώπους, πολλοὶ δέ, οὐδενὸς ὄντες νόμιμοι ἐντολοδόχοι, ἦλθον ὡς ἑαυτῶν τῶν ἰδίων πληρεξούσιοι, καὶ ἄλλοι, ἀνήκοντες εἰς τὴν πρώτην ἐθνικὴν συνέλευσιν, ἐθεώρησαν ὡς φυσικώτατον νὰ μετάσχωσι καὶ τῆς δευτέρας. Πάντες δὲ ἔφερον μεθ' ἑαυτῶν τὰ παλαιὰ των συμφέροντα, τὰς ῥαδιουργίας καὶ τὰς μικροφιλοτιμίας αὐ-

τῶν, καὶ ἀπλῇ μόνον μετάθεσις ἐφαίνετο γενομένη ἐκ Πιάδας εἰς Ἄστρος (1). Οἱ πολιτικοὶ καὶ οἱ στρατιωτικοὶ εἶχον ἤδη ἐκτὸς τῆς συνελεύσεως χωρισθῇ εἰς δύο στρατόπεδα, στήσαντες ἐγγὺς τοῦ αἰγιαλοῦ δύο συστάδας χειμαδίων χωριζόμενας ἀπ' ἀλλήλων διὰ τοῦ ῥύακος Τάνου. Οἱ πολιτικοὶ συνεσκέπτοντο καθ' ἑαυτοὺς καὶ ὑπέβαλον μετὰ ταῦτα τὰς ἀποφάσεις αὐτῶν εἰς τὴν ἔγκρισιν τῶν στρατιωτικῶν, οὔτινες, ὁδηγούμενοι ὑπὸ τοῦ Κολοκοτρώνου, ἦσαν βεβαίως ἀνίκανοι εἰς νομοθετικὴν πρωτοβουλίαν, διότι οὔτε γνώσεις εἶχον οὔτε κοινοβουλευτικὴν πείραν. Τοσοῦτῃ βιαιότερον ὅμως προσέκειντο εἰς τοὺς τύπους καὶ εἰς τὸ γράμμα, καὶ τοσοῦτῃ ἀπηνέστερον ἐπέκρινον πᾶσαν πρότασιν τοῦ ἀντιπάλου στρατοπέδου, ἰσχυριζόμενοι, ὅτι οὐδὲν ἀγαθὸν διὰ τὴν Ἑλλάδα ἡδύναντο νὰ παραγάγωσιν οἱ *καλαμαράδες*, οἱ πολιτικοὶ καὶ οἱ Εὐρωπαῖοι. Τὸ προεδρεῖον ἐγένετο ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν πολιτικῶν. Ὁ Πετρόμπεης ἐξελέχθη πρόεδρος, ὁ ἐπίσκοπος Θεοδώρητος ἀντιπρόεδρος καὶ ὁ Νέγρης γραμματεὺς τῆς ἐθνικῆς συνελεύσεως. Οἱ στρατιωτικοὶ ὑπέκυψαν γογγύζοντες, ἀλλ' ἡ ὑπομονὴ αὐτῶν ὑπέστη ἔτι σκληροτέρας δοκιμασίας. Τὴν 10 Ἀπριλίου ἀπεφασίσθη ἡ ἐπικύρωσις τῶν θεμελιωδῶν διατάξεων τοῦ Συντάγματος τῆς Ἐπιδαύρου. Ὁ τίτλος τοῦ ἀρχιστρατήγου, ὃν ἔφερεν ὁ Κολοκοτρώνης, κατηργήθη, ἡ δὲ διεύθυνσις τῶν κατὰ ξηρὰν στρατιωτικῶν πραγμάτων ἀνετέθη εἰς τριμελῆ ἐπιτροπὴν, καὶ πρὸς θεραπείαν τῶν τοπικῶν ἀντιζηλιῶν ἐλήφθησαν ὑπ' ὅψιν κατὰ τὴν συγκρότησιν αὐτῆς εἰς Πελοποννήσιος, εἰς Μανιάτης καὶ εἰς Στερεοελλαδίτης. Αἱ περὶ χρεῶν ἀπαιτήσεις τῶν τριῶν νήσων ἐξητάσθησαν, καὶ προθεσμίαι ἐτάχθησαν πρὸς πληρωμὴν αὐτῶν. Ἀνεγνωρίσθη ἡ ἀνάγκη ἐξωτερικοῦ δανείου, καὶ προσπάθεια ἐγένετο πρὸς κατάρτισιν προϋπολογισμοῦ καὶ σύνταξιν ποινικοῦ Νόμου. Ὡς πρὸς τὸν ὀργανισμόν δὲ τῶν ἐπαρχιῶν, ἐπεκυρώθη νομοθετικῶς ἡ διάταξις τοῦ Μαυροκορδάτου, κατ' ἣν ὁ ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως διοριζόμενος Ἐπαρχος δὲν ἡδύναντο νὰ ᾔη ἐντόπιος. Αἱ τοπικαὶ τῆς Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Ἑλλάδος διοικήσεις, ὡς

(1) « Ἡ ῥαδιουργία, ἡ διχόνοια καὶ ἡ ἰδιοτέλεια ἔφθασαν εἰς τὸν ὑπέρτατον βαθμόν ». Ὁρλάνδου, Ναυτικά, Ἀθήν. 1869. Τομ. Α'. σελ. 352.

καὶ ἡ πελοποννησιακὴ Γερουσία, αἵτινες εἶχον δυσχεράνει μέχρι τοῦδε τὴν ἐνιαίαν τῆς διοικήσεως πορείαν διελύθησαν. Ἡ ἀντιπολίτευσις τῶν στρατιωτικῶν, ἣτις μόλις καὶ μετὰ βίας εἶχε κατασταλῆ μέχρῃς ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, κατεδηλώθη νῦν πεισματωδεστάτῃ, ἅμα ἐπιστάσης τῆς ἐκλογῆς τῆς μελλούσης Κυβερνήσεως. Ταύτην ἔμελλον νὰ ἀποτελέσωσιν ὡς πρότερον δύο σώματα, τὸ μὲν βουλευτικὸν τὸ δὲ ἐκτελεστικόν. Τούτου δὲ πρόεδρος ἐγένετο ὁ Πετρόμπεης, καὶ παρ' αὐτῷ ἐξελέχθησαν ὁ Χαραλάμπεης, ὁ Ζαΐμης καὶ ὁ Μεταξᾶς. Ἡ πέμπτη θέσις ἐπεφυλάχθη εἰς νησιώτην· ἀλλ' ὁ Κολοκοτρώνης κατῴρθωσε διὰ σκευωριῶν καὶ ἀπειλῶν νὰ δοθῇ εἰς αὐτὸν «χάριν τῆς πατρίδος». Μὴ ἄρκεσθεις δὲ εἰς τὴν ἐπιτυχίαν ταύτην, διελογίσατο νὰ κατακτήσῃ καὶ ἐν τῷ νομοθετικῷ θέσιν διὰ τοῦς ὁπαδοὺς αὐτοῦ, καὶ προσεπάθησε νὰ καταστήσῃ πρόεδρον αὐτοῦ τὸν Ἀναγνώστην Δεληγιάννην, μεθ' οὗ εἶχε συνδιαλλαγῇ ἐν τῷ μεταξὺ καὶ συγγενεύσει μάλιστα ἐκ κηδεστείας. Ἐξεμάνῃ δέ, ὅτε ἡ θέσις αὕτη ἐδόθη διὰ τῶν προσπαθειῶν τῆς πολιτικῆς μερίδος εἰς τὸν Μαυροκορδάτον. — «Πρὸ ὀλίγου,» εἶπεν εἰς τὸν ἐπίσκοπον τῆς Ἀρτης, «μouλεγεσ τόσα διὰ τὸν Μαυροκορδάτον.. πῶς εἰς ἓνα μῆνα ἔγεινε καλός;» — «Ὁ καλὸς εἶνε καὶ κακός·» ἀπεκρίθη ἐκεῖνος. — «Ἐὰν τὸν ἔκλεξες γιὰ καλόν, πάρ' τον εἰς τὴν Ἀρταν... καὶ μὴ μοῦ βροντᾶς τὸ πόδι, γιατί βροντῶ τὸ σπαθὶ καὶ σοῦ κόβω τὸ κεφάλι!» Δρομαῖος ἔφυγεν ὁ ἐπίσκοπος μακρὰν τοῦ ἐκμανοῦς· ἀλλὰ καὶ ὁ Μαυροκορδάτος ἔπαθε τὰ αὐτά. — «Σοῦ λέγω νὰ μὴ καθίσῃς πρόεδρος» ἐφώνησεν ὁ Κολοκοτρώνης πρὸς τὸν κομφῶς ἐνδεδυμένον ἀντίπαλόν του, «διότι ἔρχομαι καὶ σὲ διώχνω μὲ τὰ λεμόνια, μὲ τὴν βελάδα ποῦ ἔλθεις!» Ὁ Μαυροκορδάτος τοσοῦτον ὀλίγον ἀσφαλῆ ἐνόμισε τὴν ζωὴν αὐτοῦ ἐν μέσῳ τῶν παταγούντων στρατιωτῶν, ὥστε ἔφυγεν εἰς Ἰδραν, ὅπως εὖρη στήριγμα ἐν τῷ μέλλοντι παρὰ τοῖς πλουσίοις καὶ συντηρητικοῖς πολίταις τῆς νήσου. Ἡ νέα νομοθετικὴ συνέλευσις ἀφῆκε τὴν θέσιν του κενήν, μεταβᾶσα εἰς δὲ Ἀργος, ἠρνήθη, βίᾳ τῶν ἀπειλῶν τῶν στρατιωτικῶν, νὰ ἀπέλθῃ εἰς Ναύπλιον, ὅπου ὁ Κολοκοτρώνης εἶχεν ἐλκύσει τὴν κυβέρνησιν ἐντὸς τοῦ κύκλου τῆς ἰσχύος αὐτοῦ. Ἐνφ δὲ ἡ μεταξὺ πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν διχόνοια μετετίθετο ἐντὸς τῆς

κυβερνητικῆς περιφερείας, καὶ τὸ μὲν βουλευτικὸν μάτην ἐκάλει τὸ ἐκτελεστικὸν εἰς Ἄργος, τοῦτο δὲ μάτην ἐκεῖνο εἰς Ναύπλιον, ἐνῷ ὁ φατριασμὸς καὶ ἡ ἀναρχία ἐπαγιοῦντο παρὰ τοῖς Ἑλλησι, πρόσφορος βεβαίως παρείχετο εὐκαιρία εἰς τὸν Σουλτάνον, ὅπως ἐπανορθώσῃ τὰς ἀποτυχίας τοῦ παρελθόντος ἔτους. Τὸ ἀκόλαστον ὅμως καὶ τὴν ἀποκτίνωσιν τῶν Ἑλλήνων ἀντεστάθμιζε πλέον ἢ ἐπαρκῶς ἡ ὕλική ἀδυναμία καὶ ἀνικανότης τῶν Τούρκων. Δὲν ἐστερεῖτο μὲν ὁ Σουλτάνος εὐφυῶν στρατηγικῶν σχεδίων, διότι καὶ ἐπὶ στρατιωτικῶν πραγμάτων εἶχε πάντοτε, ὡς ἐπὶ διπλωματικῶν, καλλίστους συμβούλους τὰς φίλας αὐτῷ εὐρωπαϊκὰς δυνάμεις· ἀλλ' ἡ ἐκτέλεσις αὐτῶν ἀπέκειτο εἰς χεῖρας ἀνικάνων καὶ δειλῶν λειτουργῶν, οὔτινες, ἀντὶ νὰ ὑποστηρίζωνται ἀμοιβαίως, προὔτιμων νὰ μάχωνται κατ' ἀλλήλων μᾶλλον ἢ νὰ στρατεύωσι κατὰ τῶν Ἑλλήνων.

Οἱ κατὰ τῆς πολυτελείας νόμοι δὲν ἐπανήγαγον τὴν παλαιὰν ἐκείνην πολεμικὴν πειθαρχίαν καὶ ἀνδρίαν δι' ὧν εἶχόν ποτε καταστῆ φοβεροὶ οἱ Ὀσμανλήδες. Χαρακτηριστικώτατον δὲ αὐτύχημα παρέλυσεν εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τὰς παρασκευὰς τῆς ἐκστρατείας τοῦ 1823. Τὸ ὅπλοστάσιον τοῦ Τοπχανᾶ ἐπυρπολήθη, ὁλόκληρος δὲ ἡ πυροβολικὴ παρασκευὴ τοῦ θεσσαλικοῦ στρατοῦ, χίλια διακῆσια τηλεβόλα, ὠρισμένα εἰς ὅπλισμόν τοῦ στόλου, ἄπειρα πολεμεφόδια καὶ ὕλικόν πολέμου ἀξιολογώτατον κατεστράφησαν. Ἡ πυρκαϊὰ ἐκείνη ἦν ἐκ τῶν φοβερωτάτων, ὅσας ἐνθυμοῦντο οἱ κάτοικοι τῆς συνειθισμένης ἄλλως εἰς τοιαῦτα ἀπαίσια πρωτευούσης· πλὴν δὲ τοῦ ὅπλοστασίου κατέφαγον ἔτι αἱ φλόγες 50 τεμένη καὶ ἑξακισχιλίας οἰκίας.

Ἡ φήμη ὑπεδείκνυνεν ὡς πυρπολητὰς τοὺς προωρισμένους εἰς τὴν κατὰ τῆς Ἑλλάδος στρατείαν γιαννιτσάρους, οὔτινες οὐδεμίαν εἶχον διάθεσιν νὰ στρατεύωσι κατὰ τῶν ἀπίστων, προὔτιμων δὲ στάσιν τινα ἐν Κωνσταντινουπόλει μᾶλλον καὶ σφαγὴν τῶν ἀόπλων γκιαουρῶν. Δὲν ἦσαν δὲ ὑψιχαρακτημένοι ἐκ τοῦ Σουλτάνου, ὃν ὑπώπτειον κληρονομήσαντα τὰ σχέδια τοῦ Σελήμ. Τὰ γεγονότα προβάλλουσι συνήθως τὴν σκιὰν αὐτῶν πρὶν ἢ συμβῶσιν· ἡ δὲ τῆς Κωνσταντινουπόλεως πυρκαϊὰ ἦν προμήνυμα τῆς ἀγροίας ἐκείνης στρατιωτικῆς

στάσεως ἥτις μικρὸν μετὰ ταῦτα ἔμελλε νὰ ἀπειλήσῃ τὸν θρόνον καὶ τὴν ζωὴν τοῦ Μαχμούτ.

Οἱ πραιτωριανοὶ τῆς πρωτεύουσας κακῶς ἐγνώριζον τὸν ἡγεμόνα αὐτῶν, τὸν μικρὸν ἔχοντα τὸ ἀνάστημα καὶ μελαγχολικὸν μὲν ἀλλὰ καὶ διάπυρον συνάμα τὸ βλέμμα, ἂν ἐπίστευον, ὅτι ἤθελον τρομάξῃ αὐτὸν διὰ πυρπολήσεως τοῦ ὀπλοστασίου του. Ὁ Μαχμούτ ὑδόδῳς ἐταράχθη ἐν ταῖς προπαρασκευαῖς τῆς ἐκστρατείας· ἐξαρτίσας δὲ τὸν Μάιον μικρὸν τινα στόλον διὰ τοῦ περισωθέντος ὕλικου, ἔταξε διοικητὴν αὐτοῦ τὸν Χοσρέφ, ἐπικαλούμενον Τοπάλ (χωλὸν) Πασσᾶν, καὶ σωφρονισθεὶς ὑπὸ τῆς πείρας τῶν τελευταίων ἐτῶν τοῦ πολέμου, ἀπεφάσισε νὰ μὴ ἐπιχειρήσῃ τι σπουδαῖον κατὰ θάλασσαν, ἀλλὰ νὰ κρατῇ ἀδιακόπως τοὺς Ἑλληνας ἐν ταραχῇ διὰ μεμονωμένων προσβολῶν. Ὁ νέος ναύαρχος ἦν ὕπουλος καὶ ἐπιδέξιος ἀνὴρ, ἀλλ' ἐπίσης τοῦλάχιστον ἀπόλεμος καὶ δευλὸς ὡς ὁ πρῶν· ἦν δὲ πολὺ ἀρμοδιώτερος εἰς διεξαγωγὴν διπλωματικῶν ὑποθέσεων, ἢ εἰς ὑποταγὴν τῶν τολμηρῶν πελαγοδρομῶν τοῦ Αἰγαίου. Οὕτω δέ, ἀντὶ πάσης ἄλλης ἐνεργείας, ἠρκέσθη ἀποβιβάσας τὴν 4 Μαΐου ἀσιατικὸν στρατὸν παρὰ τὴν Κάρυστον, παραπλεύσας εὐλαβῶς πρὸ τῶν Σπετσῶν καὶ τῆς Ὑδρας, ἐπισιτίσας τὴν Κορώνην, τὴν Μεθώνην καὶ τὰς Πάτρας, καὶ ἐπιστρέψας περὶ τὰς ἀρχὰς Σεπτεμβρίου εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, αἵτινες τὸ ἔτος ἐκεῖνο ἦσαν μᾶλλον ἐκτεθειμέναι εἰς τὰς ληϊστικὰς ἐπιδρομὰς τῶν Κασσίων καὶ τῶν Ψαριανῶν. Τὸν δὲ Νοέμβριον ἀνέπλευσεν ἀδόξως εἰς Ἑλλάσποντον. Ὁρμῶν πρὸ τῶν Πατρῶν, ἤθελε τύχει βεβαίως εὐκαιρίας νὰ ὑποστηρίξῃ τὰς κατὰ τοῦ Μεσολογγίου καὶ Ἀνατολικοῦ ἐνεργείας τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων· ἀπολιπὼν ὅμως ἐκεῖ ὀλίγα μόνον πλοῖα, ἐμακρύνθη χαίρων μετὰ τοῦ πλείστου μέρους τοῦ στόλου του τῆς δυσαρέστου γειτονίας τῶν ἐλληνικῶν πυρπολικῶν. Ἀλλὰ καὶ τῶν Ἑλλήνων ὁ στόλος δὲν εἶχε δρέφει ἐξικρέτους δάφνας τὸ θέρος ἐκεῖνο. Πρὸς ἀπελπισίαν τοῦ Μιαούλη, οἱ ἴδιοι αὐτοῦ πατριῶται Ὑδραῖοι δὲν συγκατένευσαν νὰ κινηθῶσι, πρὶν ἢ ἀπεζημιῶντο διὰ τὰς προτέρας αὐτῶν πατριωτικὰς δαπάνας. Οἱ ναῦται ἐδείχθησαν φιλόρπακες, ἀπειθεῖς καὶ στασιασταί· αἱματηραὶ συγκρούσεις ἐγένοντο μετὰ τῶν Ὑδραίων ἐξ ἑνὸς καὶ Σπετσιωτῶν

καὶ Ψαριανῶν ἐξ ἐτέρου· διεδίδετο δὲ μεταξὺ τῶν νησιωτῶν τοῦ Αἰγαίου ἡ ἰδέα τῆς εἰς τὸν Σουλτάνον ὑποταγῆς, πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ἀναρχικῆς τύρβης, τῶν πολυδαπάνων ἐξαρτίσεων στόλων καὶ τῆς φορολογίας τῆς ἐλληνικῆς κυβερνήσεως. Ἡ Σάμος ἐπίστευσε μάλιστα, ὅτι ἠδύνατο νὰ ἀποτελέσῃ καὶ ἑαυτὴν ἀνεξάρτητον κράτος ὑπὸ τὸν Λυκοῦργον, καὶ νὰ χωρισθῇ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος. Οἱ Σάμιοι διεμαρτυρήθησαν κατὰ τοῦ ὑπὸ τῆς ἐλληνικῆς Κυβερνήσεως ὠρισμένου Ἐπαρχου, καὶ ἐπυροβόλησαν κατὰ τῶν πλοίων τῶν Ψαριανῶν· οὗτοι δὲ ἀπέκλεισαν τὴν Σάμον διὰ τῶν πλοίων αὐτῶν. «Οὐδέποτε» γράφει ὁ νεώτατος ἱστορικός τοῦ ἐλληνικοῦ ναυτικοῦ (1) «τὰ πράγματα τῆς Ἑλλάδος εἶχον περιέλθει εἰς τοιαύτην... οἰκτρὰν κατάστασιν, ἔνεκα τῆς ἐνυπαρχούσης ἀπολύτου ἀχρηματίας καὶ τῶν ἐσωτερικῶν διχονοιῶν».

Ἡ κυρία κρίσις ἐμελλε νὰ γείνη κατὰ ξηράν, κατὰ τὸ περὶ τῆς ἐκστρατείας σχέδιον τοῦ Σουλτάνου. Δύο στρατοὶ ἐμελλον νὰ εἰσελάσωσιν εἰς Ἑλλάδα ἐξ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν, καὶ ὁ μὲν τούτων, ἐξ ἱππικοῦ κυρίως ἀποτελούμενος, νὰ εἰσβάλῃ ἐκ Θεσσαλίας εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα ὑπὸ τὸν Ἰουσοῦφ Βερκοφτσαλῆν, ὁ δὲ ἕτερος, τὸ κύριον τοῦ στρατοῦ σῶμα, νὰ εἰσχωρήσῃ ὑπὸ τὸν Πασσάν τῆς Σχοδρας Μουσταῆν καὶ τὸν Ὁμέρ Βριώνην εἰς τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα διὰ τοῦ Μακρυνόρου. Ἡθέλον δὲ νὰ ἀποφύγῃ τὸν Ἰσθμόν, ἐντρομοὶ ἔτι ἐκ τῆς ἀναμνήσεως τοῦ Δράμαλης, καὶ σκοπὸν εἶχον, ἐνουμένων τῶν δύο στρατῶν παρὰ τὴν Ναύπακτον ἢ τὰς Πάτρας, νὰ καταστήσωσιν αὐτὰς ὀρμητήριον τῶν κατὰ τῆς Πελοποννήσου κινήσεων αὐτῶν. Αἱ πεδιάδες τῆς Ἡλίδος καὶ τῆς Μεσσηνίας ἦσαν πρόσφοροι εἰς χρησιμοποίησιν τοῦ τουρκικοῦ ἱππικοῦ· ἐγγὺς δὲ καὶ κατὰ τὰ νῶτα αὐτῶν εὐρισκομένων τῶν ἀφθόνων ζωοτροφῶν τῶν Ἰονίων νήσων, εἰς τὸν στόλον ἀπέκειτο νὰ τηρῇ τὴν μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν Πατρῶν συγγκοινωνίαν.

Συμφώνως πρὸς τὸ σχέδιον, ἐμηνύθη τὸν Ἀπρίλιον ἤδη ἡ λήξις τῆς μετὰ τοῦ Ὀδυσσεῶς συμπεφωνημένης ἀνακωχῆς, καὶ τὰ ἱππικὰ σμήνη ἐξεχύθησαν διὰ τῶν θεσσαλικῶν πόρων εἰς τὴν Φω-

(1) Ὑρλάνδου Ναυτικά, Ἀθήναι 1869. Τομ. Α', σελ. 398.

κίδα καὶ τὴν Βοιωτίαν. Ἀλλ' ἐν ἀρχῇ ἤδη κατεφάνη ἐπαισθητῶς ἡ ἑλλειψις προσηκούσης πειθαρχίας ἐν τῷ συνόλῳ. Οὕτως, ἀντὶ νὰ τραπῇ πρὸς τὴν Ἀμφισαν καὶ ἀσφαλίσῃ τὴν μετὰ τῆς Ναυπάκτου συγκοινωνίαν, κατέστησεν ὁ Ἰουσοῦφ τὸ στρατοπεδαρχεῖον αὐτοῦ ἐν Θήβαις, καὶ διατάξας τὸν στρατόν του νὰ προσέλθῃ πρὸς ἀνατολὰς, ἵνα ἐκβάλῃ τὸν Ὀδυσσεά ἐκ τοῦ Ἑλικῶνος, προὔχωρῃσεν αὐτὸς πρὸς τὴν Ἀττικὴν, καὶ εἰσήλασε λεηλατῶν εἰς Ἀθήνας· μάτην ὅμως περιέζωσε τὴν Ἀκρόπολιν. Ὁ Ὀδυσσεὺς εἶχε καταλίπει ἐν αὐτῇ τὸ πρωτοπαλλήκαρον αὐτοῦ τὸν Γκούραν μετὰ 200 ἀνδρῶν καὶ ἀφθόνων πολεμεφιδίων· αὐτὸς δὲ προσέβαλε τὸ περικλὸν τοῦ Ἰουσοῦφ παρὰ τὴν Κάρυστον, καὶ ἐξηκολούθησεν ἀνησυχῶν αὐτὸν ὅτε μὲν ἐκ πλαγίου ὅτε δὲ ἐκ τῶν νώτων, βιηθούμενος ὑπὸ τῶν παρὰ τοῦ Νικητὰ διοικουμένων Πελοποννησίων.

Ἐν τούτοις ὁ ὑπὸ τὸν Μουσταῦ Πασσᾶν τῆς Σκόδρας κύριος τουρκικὸς στρατὸς εἶχε συναθροισθῇ ἐν Ἠπειρῷ, καὶ ὁ ἀρχηγὸς αὐτοῦ εἰσήλασε διὰ τῆς κοιλάδος τοῦ Ἀχελῷου εἰς τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα μετὰ ὀκτακισχιλίων Ἀλβανῶν. Τὴν λογάδα αὐτοῦ στρατιὰν ἀπετέλουν οἱ ἀδιάλλακτοι τῶν Ἑλλήνων ἐχθροὶ Μιρδῖται, καθολικοὶ ἄλβανοί, ὧν ἡ φυλὴ ἐτίμα μὲν ἄλλοτε τὸν Σκεντέρμπεην ὡς ἔθνικόν αὐτῆς ἥρωα, ἀπ' αἰώνων ὅμως εἶχε συνδεθῇ στενῶς μετὰ τῶν Μωαμεθανῶν διὰ συγγενικῶν δεσμῶν. Ὁ ἀρχηγὸς τῆς κατὰ τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα Κυβερνήσεως Μαυροκορδάτος ἀπῆν εἰς Ἀργος, ὁ δὲ τοποτηρητὴς αὐτοῦ Μεταξᾶς ὀλίγην εἶχεν ἔτι καταδείξει στρατιωτικὴν καὶ πολιτικὴν ἱκανότητα. Οἱ πρόκριτοι καὶ οἱ ὀπλαρχηγοὶ τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος ἐβοήθουν μᾶλλον τοὺς Τούρκους διὰ τῶν πράξεων αὐτῶν, διότι ἕκαστος σχεδὸν ὀπλαρχηγὸς τῆς Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας διετέλει ἐρίζων πρὸς τοὺς γείτονας αὐτοῦ. Πολλάκις δὲ συνεχροῦντο, ἵνα ἀποφασίσωσι τίς ἤθελεν ἐκστρατεύσει κατὰ τοῦ Πασσᾶ τῆς Σκόδρας, καὶ τῆς νίκης τὸ γέρας ἦτο, ὅτι ὁ νικητὴς ἔμενεν οἶκοι καὶ ἐλαφυραγῶγει τοὺς χωρικοὺς. *Ἐν μέσῳ τῆς ἀνηκέστου ἐκείνης ἀναρχίας ἐπιφαίνεται ἡ ἡρωϊκὴ τοῦ Μάρκου Μπότσαρη μορφή ὡς παρηγορία καὶ καύχημα τοῦ ἔθνους.*

Ἦν οὗτος ἐκ τῶν σπανίων ἐκείνων τῆς ἐλευθερίας προμάχων, οἵτινες ὑπέταξαν τὸ ἴδιον ὄφελος εἰς τὸ κοινῇ συμφέρον, ἀνδρείας

ὁ καὶ πιστὸς ἀνὴρ, οὗ διέμεινεν ἀγία παρὰ τοῖς Ἑλλησιν ἡ μνήμη. Οὐδεὶς εἶχε τὴν ἀφιλοκεροῦν αὐτοῦ ἀφοσίωσιν ὑπὲρ τοῦ ἐλληνικοῦ ἀγῶνος, οὐδεὶς τὴν δραστηριότητα αὐτοῦ καὶ τὴν ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης γενναιότητα. Ὅτε ὁ Χουρσὴτ Πασσᾶς κατεμέμφθη ποτὲ τῶν Ἀλθανῶν, ὅτι ἦσαν δειλοί, ἀνάξιοι νὰ τρώγωσι τὸν ἄρτον τοῦ βασιλέως των, διότι δὲν κατῴρθουν νὰ καταβάλωσι τοὺς Σουλῳάτας, ἀπήντησεν αὐτῷ γηραιὸς τις πολεμιστὴς, οὐλῶν ἀνάμεστος, ὁ Χασὰν Ἀρούνης: «"Ὁχι, αὐθέντα! οἱ Ἀλθανοὶ ἔδειξαν πάνποτε ὅτι δὲν στεροῦνται γενναιότητα, καὶ ὅτι ἀξίως τρώγουσι τὸν ἄρτον τοῦ βασιλέως· ἀλλὰ πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν χάριν τῆς ἀληθείας, ὅτι οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ εἶνε ἔκτακτα παλληκάρια, καὶ ὁ Μάρκος μάλιστα εἰς τῶν ἀηττήτων ἀνδρείων τοῦ καιροῦ μας. Ἄν ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἦτο Μουσουλμάνος, θὰ ἐπιστεύομεν ἀδιστακτως, ὅτι ὁ προφῆτης Ἀσρετ Ἀλῆς ἐπανῆλθεν εἰς τὴν γῆν ». Αἱ κατὰ τοῦ Χουρσὴτ μάχαι καὶ ἡ ὑπεράσπισις τοῦ Μεσολογγίου εἶχον περιβάλλει τὸ μέτωπον τοῦ Μάρκου δάφνας, ὑπὸ παντὸς ἐν Ἑλλάδι, κατὰ τὸ σύνθηρες, φηνουμένας. Ἴσως δὲ τὸ μόνον αὐτοῦ ἐλάττωμα ἦτο, ὅτι συνησθάνετο ἑαυτὸν πολὺ ὑπέρτερον τοῦ χαμαιζήλου φθόνου τῶν περὶ αὐτόν, καὶ δὲν ἀνελογίζετο ἐπαρκῶς τὴν ἀληθῆ τῶν πραγμάτων κατάστασιν. Ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος, ὅστις ἔσχισε τὸ παρσκευασμένον αὐτῷ δίπλωμα στρατηγοῦ, ἅμα ἀκούσας τὰς ἐπὶ τούτῳ φηνοεῖρας παρατηρήσεις τῶν συμπατριωτῶν αὐτοῦ, καὶ εἶπε τοὺς μετρίοφρονας μὲν τούτους ἀλλὰ καὶ τολμηροὺς λόγους: «"Ὅστις εἶνε ἄξιος, λαμβάνει αὖριον τὸ δίπλωμά του ἐνώπιον τοῦ ἐχθροῦ, καὶ ὀλίγον βεβαίως ἐσυλλογίζετο, ὅτι περιστοίχιζον αὐτὸν ῥαδιοῦργοι, αἵτινες χαίροντες ἔβλεπον αὐτὸν ἐμπλεκόμενον εἰς κινδύνους, ἵνα καταλίπωσιν αὐτὸν ἔπειτα ἔρμαιον εἰς τὴν μοῖραν του.

Ὁ Μάρκος ἀνέλαβε μετὰ χαρᾶς νὰ ἀρχηγῇ τῆς πρώτης προσβολῆς κατὰ τῶν Ἀλθανῶν τοῦ Πασσᾶ τῆς Σκόδρας, καὶ νὰ ἀναρρίψῃ διὰ τολμηροῦ ἐγχειρήματος τὰ καταπεπτωκὸς θάρρος τῆς φρουρᾶς τοῦ Μεσολογγίου. Τετρακισχίλια Μιρδῖται καὶ Γέγαι ὑπὸ τὸν Τσελαλεδῆν Μπέην ἀπετέλουν τὴν προφυλακὴν τοῦ ἐχθροῦ, σκηνοῦντες παρὰ τὸ Καρπενῆσι, ἐγγὺς πηγῆς σκιαζομένης ὑπὸ γηραιῶν ἱπεῶν. Ἐκεῖ ἀπεφάσισεν ὁ Μάρκος Μπότσαρης νὰ ἐπιπέσῃ κατ' αὐτῶν τὴν

νύκτα τῆς 23 Αὐγούστου 1823. Ἐσκόπει δὲ νὰ εἰσπορήσῃ ἐκ τῆς πεδιάδος εἰς τὸ ἐχθρικὸν στρατόπεδον μετὰ 350 Σουλιωτῶν, ἐνῶ σῶμα Αἰτωλῶν καὶ Ἀχαρνάνων ἤθελε προσβάλει ἐκ τῶν ὀρέων, ἦτοι τῶν χωρίων Νόστιμο καὶ Τρανὸ Χωριό. Μάτην ὅμως ἀνέμεινε κατὰ τὴν ὀρισμένην ὥραν μετὰ τῶν πιστῶν αὐτοῦ ἐταίρων· οὐδεὶς ἐκινήθη ἀπὸ τῶν ὀρέων, οὐδαμοῦ ἐφάνη ἡ ἐπιγγελημένη ἐπικουρία. Μὴ κατὰρθῶν δὲ τέλος νὰ χαλινώσῃ τὴν ἀνυπομονησίαν αὐτοῦ καὶ τὸν πρὸς τὴν μάχην πόθον, ὥρμησεν ἡγούμενος τοῦ μικροῦ αὐτοῦ στίφους κατὰ τοῦ ἐχθρικοῦ στροτοπέδου. Κατὰπληκτοὶ ἀφύπνωσαν οἱ Μιρδῖται, καὶ οἱ πλείστοι αὐτῶν, ῥίψαντες χαμαὶ τὰ ὅπλα, ἐτράπησαν εἰς φυγὴν πρὸ τῶν θάνατον καὶ τρόμον ἐκπεπόντων Σουλιωτῶν. Ἄν ἔσπευδον ἐκεῖσε τότε καὶ οἱ λοιποὶ Ἕλληνες, ἀντὶ νὰ ἀκούωσιν ἐν σχολῇ τὸν πυροβολισμόν, λαμπρὰ βεβαίως κατήγετο νίκη. Ὁ τοῦρκος στρατηλάτης εἶχε πῆξει τὴν σκηνὴν αὐτοῦ ἐνδὸν μάνδρας, ἦτοι περιφράκτου μέρους, χρησιμεύοντος εἰς προφύλαξιν τῶν προβάτων κατὰ τῶν τρόχων καὶ τῶν ἀλωπέκων. Ὁ Μπότσαρης ἔδραμε πρὸς τὴν μάνδραν, καὶ μὴ εὐρίσκων εἴσοδον, ὕψωσε τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ ὑπὲρ τὸ τεῖχος, ἵνα ἴδῃ πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ εἰσέλθῃ τις. Ἄλλ' οἱ γηραιοὶ τοῦ Τζελαλεδὴν μαχηταί, οὓς δὲν εἶχε θορυθήσει ἡ κενὴ ταραχὴ, καὶ οὔτινες ἐσκόπευον ἤδη ὅπισθεν τοῦ τοίχου, ἐπυροβόλησαν ἅμα ἰδόντες ἀνθρωπίνην μορφὴν διαγραφομένην ἐπὶ τοῦ ἀμαυροῦ οὐρανοῦ, σφαῖρα δὲ ἔβαλε τὸν ἀρχηγὸν τῶν Σουλιωτῶν εἰς τὸ μέτωπον, ἄνωθεν τοῦ δεξιοῦ ὀφθαλμοῦ, καὶ ὁ Μάρκος ἔπεσε κατὰ χώραν νεκρός. Οἱ Σουλιῶται ἀπεκόμισαν ἐκεῖθεν τὸ πτώμα τοῦ ἀρχηγοῦ των, καὶ πλούσια φέροντες λάφυρα ἐτράπησαν πρὸς τὸ Μικρὸ Χωριό, μὴ τολμήσαντος τοῦ ἐχθροῦ νὰ παρενοχλήσῃ τὴν ὑποχώρησιν αὐτῶν. Ἠλαυνον δὲ πρὸ αὐτῶν τοὺς λαφυραγωγηθέντας ἡμιόνους, φέροντας βαρύτατα φορτία ἐκ γιαταγανίων, ἀργυροτεύκτων πιστολίων, κιθωτίων μεστῶν πολεμεφοδίων καὶ δέσμας ὅλας μακρῶν ἀλθανικῶν πυροδόλων. Οἱ Τούρκοι ἀπώλεσαν διςχιλίους ἄνδρας, ἀλλ' ὁ θάνατος τοῦ Μάρκου Μπότσαρη ἦν ἰσοβαρὺς πρὸς τὴν ἀπώλειαν ταύτην. Πολλοὶ τῶν Σουλιωτῶν, οὔτινες μετὰ τὴν πρὸς τὸν Καρπενησιεῖς ἔφερον πλούσια καὶ κατὰκοσμη ὅπλα, κατιρῶντο τῆς νεκρός, καθ' ἣν

εἶχον συλήσει αὐτά, καὶ ἔλεγον: Καλλίτερον θὰ ἦτο δι' ἡμᾶς καὶ διὰ τὴν Ἑλλάδα ἂν ἔζη ὁ Μάρκος, καὶ εἵχομεν καὶ ἡμεῖς ἀκόμη τὰ παλαιὰ ἀπλᾶ τῶν πατέρων μας ὄπλα.

« Ἔρα πονεὶ ἀραστέρᾳξε »

λέγει τὸ δημοτικὸν ᾄσμα

μέσα 'ς τὸν Ἀἰ Νικόλα,

κ' ἐμαραθήκαν τὰ κλαδιά, ὅλα τὰ περιβόλια
 'ς τοὺς κάμπους ὅπ' ἀκούστηκε μαράθηκαν τὰ χόρτα.
 Τ' ἀκοῦσαν καὶ δυὸ Ἑλληγες, δυὸ Ἀνατολικιώταις:
 « Τ' ἔχεις πονεῖ μὲν καὶ κλαῖς 'ς τὸν ἥλιο καὶ μαδιέσαι; »
 — « Ἀντίπροχθες ἐδιάβαινα ἀπὸ τὸ Καρπενηῖσι,
 Κι' ἀκουσα γὰρ συνομιλοῦν 'ς τοῦ Σκόδρα τὸ τσαρτήρι.
 Κ' ἐλέγαν 'ς τὸ συμβούλιον τὸ κάτω τὸ χαμπέρι.
 Ὁ Μάρκος ἐσκοτώθηκε μὰ ἔσφαξε χιλιούς.

Μετὰ τὴν νυκτερινὴν μάχην παρὰ τὴν πηγὴν καὶ τὴν γηραιὰν ἱτέαν τοῦ Καρπενησίου ἔθαψαν οἱ Μιρδῖται τοὺς νεκροὺς αὐτῶν, καὶ προὐχώρησαν ἀνυπομονοῦντες νὰ ἐκδικήσωσι τὴν ἡττάν των. Οἱ Ἑλληγες ἀπεπειράθησαν ἀσθενῶς νὰ ὑπερασπίσωσι τὴν χαράδραν τοῦ Προουσὸς μετὰ τῶν θέσεων Χελιδόνι καὶ Καλιακουῶδα, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τοῦ Μάρκου δὲν ἐξωγόνοι αὐτοὺς πλέον, καὶ μετὰ μικρὰν ἀφισμαχίαν ὑπεχώρησαν, ἀφέροντες ἀναπεπταμένην εἰς τὸν ἐχθρὸν τὴν εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Βραχωρίου ἄγουσιν. Ὁ Μουσταῆς κατεῖχε τότε τὴν μετὰ τῶν λιμνῶν καὶ τῶν πόρων τοῦ ζυγοῦ ἐπίχωσιν· ἐνῶ θέντος δὲ μετ' αὐτοῦ τοῦ Ὁμέρ Βριώνη καὶ τῶν τετρακισχιλίων αὐτοῦ ἀνδρῶν, ἐξώρμησαν συνηνωμένοι αἱ τουρκικαὶ δυνάμεις περὶ τὰς ἀρχὰς Νοεμβρίου τοῦ 1822 κατὰ τοῦ Μεσολαγγίου καὶ τοῦ Ἀνατολικοῦ. Φρονούντες δὲ εὐχερέστερον τὸν κατὰ τοῦ Ἀνατολικοῦ ἀγῶνα, ἐτράπησαν νῦν οἱ Πασσάδες κατ' αὐτοῦ. Ἡ τελματόπολις αὕτη, κατὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἀχελφου κειμένη καὶ προσιτὴ μόνον εἰς ἀβαθὴ ἀκάτια, κυβερνώμενα ὑπὸ ἐμπείρων τοῦ τόπου ἀνδρῶν, ἦτο μὲν φυσικῶς ὀχυρά, ἀλλ' οὔτε τείχη οὔτε τάφρους εἶχεν, ἐν δὲ καὶ μόνον ἐκ πηλοῦ τηλεβολοστάσιον καὶ ἐξ σιδηρᾶ ναυ-

τικὰ τηλεβόλα, ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ ἄρχου λειποτάκτου Μαρτί-
νου, ἀπετέλουν πᾶσαν αὐτῆς τὴν ἀμυντικὴν παρασκευήν. Ἀπὸ τῆς
θαλάσσης ἦν ἀποκεκλεισμένον τὸ Ἀνατολικὸν ὑπὸ τῶν αἰγυπτιακῶν
πλοίων, ἅτινα εἶχε καταλίπει ὁ Χοσρέφ. διετηρεῖτο ὅμως πάντοτε
ἡ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Μεσολογγίου συγκοινωνία δι' αὐλακος δια-
σχίζοντος τὸ τέναρος. Ἡ φρουρά του συνεποσοῦτο εἰς 600 ἄνδρας.

Ἐν τούτοις κατὰ τῶν ἀνεπαρκῶν ἐκείνων ἀμυντικῶν μέσων
ἐθραύσθησαν οἱ ἀγῶνες τῶν πολιορκητῶν τοῦ Ἀνατολικοῦ, ὥς τὸ
παρελθὸν ἔτος πρὸ τοῦ Μεσολογγίου. Ὁ Μαρτίνος κατεκρῆμισε
διὰ τῆς ἐλσεινῆς αὐτοῦ κανονοστοιχίας τὸ μόνον χρήσιμον τηλεβό-
λον τῶν Τούρκων· οὕτω δὲ οἱ Πασσάδες περιωρίσθησαν εἰς βομ-
βιδοδόλῃσιν τῆς πόλεως, στήσαντες βομβιδοδόλους τινὰς ἐκτὸς τῆς
βολῆς τῶν Ἑλληνικῶν κανονίων. Ἀλλ' αἱ βόμβαι ὀλίγην ἐπροξέ-
νησαν βλάβην· ἐφόνευσαν μόνον καὶ ἐπλήγωσαν ἀνθρώπους τινάς,
συνετέλεσαν δὲ μᾶλλον διὰ τῆς ἐνεργείας αὐτῶν εἰς κραταίωσιν
τῆς ἐπὶ θείᾳ ἀντιλήψει ἐλπίδος τῶν πολιορκουμένων. Μεγάλης
ὑπαρχούσης ἐλλείψεως ὕδατος ἐν Ἀνατολικῷ, εὐτυχῆς τις σύμπτω-
σις, ἡ θαῦμα, ὥς λέγουσιν ὀρθόδοξοι ἱστορικοί, ἐπήνεγκε θεραπείαν τοῦ
κακοῦ. Βόμβα τουρκικὴ, πεσοῦσα εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἀγίου Μι-
χαήλ, διέρρηξε τὸ ἔδαφος, καὶ ἄφθονος ὕδατος πηγὴ ἀνεπήδησεν ἐξ
αὐτῆς. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ διελύθη ταχέως καὶ ὁ ἐκ θαλάσσης ἀπο-
κλεισμός. Συνεπεῖα τῆς εἰδήσεως, ὅτι ἡ Ἀγγλία παρεσκευάζεν ἐν
Μελίτῃ ἐκστρατείαν κατὰ τῆς Τύνιδος, ἀπέπλευσαν οἵκαδε ἐν
σπουδῇ τὰ ὑπὸ τοῦ Χοσρέφ καταλελειμμένα βαρβαρικὰ πλοῖα·
ἐπιφανέντος δὲ στολίσκου ἐξ ὑδραϊκῶν καὶ σπετσιωτικῶν πλοίων
πρὸ τῶν Στροφάδων, ἔλξηεν ἡ στενοχωρία τῶν πολιορκουμένων.
Ἐν τῷ ἀλθανικῷ στρατοπέδῳ τούναντίον καθίστατο ἐπαισθητὴ ἡ
ἐλλειψις τακτικοῦ σιτισμοῦ καὶ χρημάτων, φόβος δὲ ὑπῆρχε μὴ
ἀποκόψωσιν ἐκ τῶν νάτων οἱ Ἕλληνες πᾶσαν σιταγωγὴν. Ὁ Μου-
σταῆς αὐτὸς δὲν διετέλει εἰς λίαν φιλικὰς σχέσεις μετὰ τοῦ συνα-
δέλφου του Ὁμὲρ Βριώνη, καὶ αἱματηραὶ συγκρούσεις συνέβαινον
μεταξὺ Τόσκων, Γέγων καὶ Μιρδιτῶν. Ἐπελθόντος δὲ καὶ τοῦ χει-
μῶνος μετ' ἀσθενειῶν καὶ βροχῶν καὶ φύχους, καὶ οὐδὲ λόγου ἂν
γινομένου περὶ βοηθείας τοῦ Ἰουσοῦφ ἢ τοῦ στόλου, ἔλυσεν ὁ Μου-

σταῆς τὴν πολιορκίαν ἐν θυελλώδει τοῦ Δεκεμβρίου νυκτί, ἀπολέσας ἤδη δισχιλίους ἄνδρας ὑπὸ τῆς πείνης καὶ τοῦ σιδήρου, καὶ ρίψας χιλιάδας τινὰς ἀχρήστων βομβῶν κατὰ τοῦ Ἀνατολικοῦ, καὶ ἐπανάκαμψε ὁρομαῖος εἰς Ἡπειρον διὰ τῶν πόρων τοῦ Ζυγοῦ καὶ τοῦ Μακρινόρους. Ἔθαψε δὲ τὰ τηλεβόλα αὐτοῦ, καὶ περιτειχίσας τὸ μέρος διὰ γθαμαλοῦ τοίχου, κατεκόσμησεν αὐτὸ δίκην τουρκικοῦ κοιμητηρίου. Οἱ Ἕλληνες ἠπατήθησαν ἐκ τούτου, καὶ μεθ' ὑπερφηφάνειας ἐπεδείκνυνον κατόπιν τὸν χώρον, λαλοῦντες περὶ τῶν μπέηδων, οἵτινες ἔπεσον ὑπὸ τὸ φονικὸν αὐτῶν πῦρ. Ὅτε ὅμως ὁ Κιουταχῆς πολιώρκησε τὸ Μεσολόγγιον κατὰ τὸ 1825, πρῶτον αὐτοῦ ἔργον ὑπῆρξε νὰ ἐξαγάγῃ τῆς σκοτεινῆς αὐτῶν κρύπτης τὰ τεθαρμένα πυροβόλα τοῦ Πασσᾶ τῆς Σκόδρας.

Οὕτω τὸ σχέδιον τῆς τουρκικῆς ἐκστρατείας ἀπέτυχεν ἐντελῶς. Πρὶν ἢ λύσωσιν οἱ Ἀλβανοὶ τὴν πολιορκίαν τοῦ Ἀνατολικοῦ, ὁ Ἀκροκόρινθος εἶχε περιέλθει πάλιν εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων. Τὸ φρούριον ἐσυνθηκολόγησε τὴν 7 Νοεμβρίου, ἡ εὐστάθεια δὲ τοῦ Νικήτα ἐφύλαξε τὴν συνθήκην καὶ τὴν τιμὴν τοῦ ἑλληνικοῦ πολιορκητικοῦ σώματος. Ἀλλὰ, καὶ τοι τὸ τρίτον τοῦ πολέμου ἔτος κατέδειξεν ἐπίσης, ὅτι ὁ Σουλτάνος δὲν ἠδύνατο νὰ κρατήσῃ τῆς ἐπαναστάσεως, οὔτε κατὰ γῆν οὔτε κατὰ θάλασσαν, δὲν εἶχεν ὅμως βελτιωθῇ διὰ τοῦτο ἡ κατάστασις τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος. Ἐξαντλήσεως συμπτώματα κατεφαίνοντο πρόδηλα ἐκατέρωθεν. Ἡ δὲ μάχη τοῦ Καρπενησίου, καθ' ἣν Μιρδῖται μὲν καὶ Σουλιῶται ἐμάχοντο κατ' ἀλλήλων, Τοῦρκοι δὲ καὶ Ἕλληνες ἴσταντο μακρόθεν θεωροί, ὡς ἤκιστα περὶ τοῦ ἀγῶνος ἐνδιαφερόμενοι, εἶνε φαινόμενον χαρακτηριστικώτατον. Ἀμφότεροι οἱ ἀντίπαλοι συνησθάνοντο τὸ ἀνεπαρκές τῶν δυνάμεων αὐτῶν εἰς ἐξακολούθησιν τοῦ ἀγῶνος, ἀμφότεροι περιεζήτουν συμμάχους. Καὶ ὁ μὲν Σουλτάνος ἐσκέφθη νὰ μεταχειρισθῇ τὸν Αἰγύπτιον αὐτοῦ ὑποτελῆ ὡς ὄργανον κατὰ τῶν Ἑλλήνων, οὗτοι δὲ, ἀποβληθέντες ὑπὸ τῶν ἡγεμόνων, ἐζήτησαν καὶ εὔρον ἰσχυρὸν ἔρεισμα παρὰ τῇ κοινῇ τῆς Εὐρώπης γνώμῃ.

Αἱ ἐνέργειαι τῶν γερμανῶν καθηγητῶν Κροῦγ, Φόσς καὶ Θηρσίου δὲν ἦσαν πλέον « γελοῖαι καὶ ἐγκληματικάι, » ὡς ἔλεγον οἱ διπλωμάται, ἀλλ' ἀληθῶς « κινδυνώδεις, » διότι ὁ φιλελληνισμὸς εἶχε

καταστή δύναμις. Συνδιαλλάξας οὗτος τὰς μεγίστας τῶν πολιτικῶν ἀντιθέσεων, καὶ συνενώσας ἐν κοινῷ ἐνθουσιασμῷ ἔχθρὰς ἄλλως μερίδας, ἐνέργησεν ὡς ἐνεργοῦσι συνήθως τὰ θρησκευτικὰ κινήματα, καὶ κατέρριψε τὰ μεσότοιχα τῶν κοινωνικῶν τάξεων καὶ τῶν ἐθνικοτήτων. Οἱ ἀριστοκράται ἔτειναν ἐν φιλελληνισμῷ τὴν χεῖρα εἰς τὸν ὄχλον, οἱ ριζοσπάσται εἰς τοὺς συντηρητικούς καὶ ἡ γερμανικὴ νεολαία καὶ οἱ γερμανοὶ σοφοὶ εἰς τοὺς γάλλους νομιμόφρονας, ὡς ὁ Σατωβριάν, ὁ Φισελιέ καὶ ὁ Βιλλέλ. Πάντες ἐνθουσίῳν ὑπὲρ τῆς αἰμοσταγοῦς ὀρφανῆς τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Ἀλλ' ὁ ἐνθουσιασμός τότε μόνον εἶχε σημασίαν, ὅσῳ περὶ τῶν ἀπλῶν λόγων ἐνεσαρκούτο εἰς ἔργα. "Εμελλε δὲ ὁ φιλελληνισμός τὰ ἀποκτήσῃ οὐ μόνον πιστοὺς πάσης τάξεως καὶ ἐθνικότητος ἀλλὰ καὶ ἀποστόλους ἐτι καὶ μάρτυρας. Κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ ἐν θέρει τοῦ 1821 σχηματισθέντος καὶ ὑπὸ τῆς ὑψηλῆς πολιτικῆς προγραφέντος γερμανικοῦ βοηθητικοῦ συλλόγου, ἐμορφώθησαν ὅμοιοι ἑλβετικοί, γαλλικοὶ καὶ ἀγγλικοὶ ἐτι. Συνελέγοντο φιλόανθρωποι ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων προσφοράι, ὠργανίζοντο φιλελληνικαὶ παραστάσεις καὶ συναυλίαι, ἐστρατολογοῦντο ἀξιωματικοὶ καὶ στρατιῶται, καὶ ἡγοράζοντο ὅπλα καὶ πολεμεφόδια στελλόμενα εἰς Ἑλλάδα διὰ Μασσαλίας καὶ Λιβόρνου. Μάταιαι ἦσαν πλέον αἱ τῆς ἀστυνομίας καὶ τῶν Κυβερνήσεων ἀπαγορεύσεις, μάτην ἀπέτρεπεν ἡ προμηθὴς φρόνησις ὀλίγων «γερόντων», μάτην ἔσειεν ἀποδοκιμάζων ὁ Γκαίτε τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ, ὡς ὀλύμπιός τις Ζεὺς. Πόθος μέγλης καὶ παγκοσμίου ἐπιχειρήσεως εἶχεν ἑξαφθῇ, στχυροφορικαὶ ἰδέαι διέτρεχον τὸν κόσμον, καὶ ὁ φιλελληνισμός εἶχε καταστῇ θρησκεία νέων καὶ γερόντων.

Καὶ αὐτὸς ὁ λογιστικὸς ἐμπορικὸς νοῦς τοῦ βρεττανικοῦ νησιωτικοῦ λαοῦ δὲν κατώρθωσε νὰ ἀντιστῇ ἐπὶ μακρόν κατὰ τῆς ἰσχυρᾶς ἐκείνης φορᾶς τῶν καιρῶν. Ἀπὸ τοῦ φθινοπώρου τοῦ 1823 αἱ φιλελληνικαὶ ἐνέργειαι ἔσχον ἀσφαλεστέραν τὴν διεύθυνσιν καὶ μᾶλλον ἐνιαῖον τὸ διεθνὲς αὐτῶν κέντρον ἐν τῷ λονδινεῖ συλλόγῳ, οὗτινος προϊστάτο ὁ λόρδος Ἔρσκιν. Κατ' ἐντολὴν δὲ αὐτοῦ ὁ μὲν λοχαγὸς Βλακίερ περιῆλθε τὴν Ἑλλάδα, διεγείρων πανταχοῦ τὴν ἐλπίδα προσεχοῦς βροχῆς ἀγγλικοῦ χρυσίου, ὁ δὲ Στάνωπ τὴν Γερμανίαν

καὶ τὴν Ἑλβετίαν, ἵνα παρορμήσῃ τοὺς ἐκεῖ συλλόγους εἰς κοινὴν ἐνέργειαν.

Αἱ φιλελληνικαὶ διαθέσεις τοῦ βρεττανικοῦ ὑπουργείου εὗρον ἰσχυρὸν στήριγμα παρὰ τῇ δημοσιογραφίᾳ καὶ τῇ κοινῇ γνώμῃ τῆς μεγάλης Βρεττανίας. Μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐπρόβαλλον πάντοτε οἱ Ἕγγλοι τὸ ἐμπορικὸν αὐτῶν συμφέρον εἰς ὑποστήριξιν τοῦ ἐν Τουρκίᾳ καθεστῶτος, καὶ ὅπως ἐθεώρουν ὡς εὐτύχημα τὴν ἐν Τουρκίᾳ ὑπαρξίν ἀνθρώπων κατεχόντων ἀνωφελῶς τὰς καλλίστας τοῦ κόσμου χώρας, οὕτως ἐπὶ τινα χρόνον ἐφοβοῦντο μὴ ἀπολέσωσι τοὺς νωχελεῖς ἐκείνους καὶ εὐκόλους ἐμπορικοὺς των πελάτας καὶ συναντήσωσιν ἀντ' αὐτῶν τοὺς πανούργους καὶ φιλοκερδεῖς Ἑλληνας. Ἀλλ' ἡ καπηλικὴ αὕτη ἔποψις ἐξέλιπε νῦν, καὶ ὁ λόρδος Βύρων ἰδίως, ὁ μάρτυς οὗτος τῆς νεωτέρας κοινωνίας, συνετέλεσε διὰ τοῦ παραδείγματός του εἰς καταστροφὴν αὐτῆς καὶ εἰς ἐξευγένισιν τοῦ φιλελληνισμοῦ πρὸ τῶν ὁμμάτων τῆς Ἀγγλίας καὶ τοῦ κόσμου ὁλοκλήρου.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ.

Η ΚΡΙΣΙΣ.

“Ὅσον καὶ ἂν προπηλακίζῃ τὴν μνήμην αὐτοῦ ἡ ψευδολογία γυναικείων γλωσσῶν μεστῶν ὑποκρισίας, ὁ λόρδος Βύρων ἦν μέγας ὡς ἄνθρωπος, ὅπως ὑπῆρξε μέγας ὡς ποιητής. Τοῦτο δὲ κατέδειξεν ἐν Ἑλλάδι.

Ἐγνώριζε καὶ τὴν χώραν καὶ τοὺς ἀνθρώπους, καὶ οὐδεμία ποιητικὴ πλάνη ἐθάμβου αὐτοῦ τὰ ὄμματα. Σπανίως δὲ μετέβη εἰς Ἑλλάδα φιλέλλην τοσοῦτον ἐλεύθερος προκαταληψεων ὡς αὐτός.

Οὐδὲ περὶ τοῦ χαρακτῆρος τῆς ἐπαναστάσεως πλανώμενος, ἐγνώριζε κάλλιστα, ὅτι ἡλείφετο εἰς ἀτυχὴ καὶ ἀπεγνωσμένον νομιζόμενον ἄγῳνα. Οὐχ ἥττον ἀνέλαβεν ἀταράχως τὴν ἐντολὴν τοῦ νὰ μεταβῇ εἰς τὴν Ἑλλάδα ὡς πληρεξούσιος τοῦ λονδινείου φιλελληνικοῦ συλλόγου.

Φαίνεται δέ, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐνόμισαν καθήκον αὐτῶν νὰ τῷ καταδείξωσιν εὐθὺς ἐν πάσῃ ἀφελείᾳ τὴν φιλαυτίαν καὶ τὸν φατριασμόν αὐτῶν. “Ὅτε τὸ φθινόπωρον τοῦ 1823 διέτριβεν ἐν Κεφαλληνίᾳ, ἦλθον πρὸς αὐτὸν ἀπεσταλμένοι παντὸς ἐξέχοντος ὀπλαρχηγοῦ καὶ προκρίτου, καὶ ἐναμίλλως ἐθήρευσαν αἱ φατρίαι τὴν εὐνοίαν αὐτοῦ.

Ὁ Κολοκοτρώνης προσεκάλει αὐτὸν νὰ παραστῇ εἰς μέσον τῶν πελοποννησιῶν ὀπλαρχηγῶν, μηνύων ὅτι, ἂν ὁ Μαυροκορδάτος δὲν παρητεῖτο τῶν μηχανορραφιῶν του, ἤθελε καθίσει αὐτὸν ἐπὶ ὄνου καὶ διώξει τῆς Πελοποννήσου διὰ μαστιγώσεων. Ὁ Μαυροκορδάτος ἐξ ἑτέρου καὶ ὁ Μεταξᾶς προσεκάλουν αὐτὸν νὰ ἔλθῃ πρὸς αὐτούς, ὁ δὲ Ὀδυσσεὺς ἰσχυρίζετο, ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἤθελε καταστραφῇ, ἂν ὁ

Λόρδος δὲν ἀπῆρχετο εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα. Ὁ Πετρόμπεης, ἀφελέστατος πάντων, ὡς συνήθως, ἀνεκοίνωσεν εἰς τὸν « Μυλόρδον, » ὅτι τὸ μόνον εἰς σωτηρίαν τῆς Ἑλλάδος μέσον ἦτο νὰ δανείσῃ εἰς αὐτόν, τὸν Μπέην τῆς Μάνης, χιλιάδας τινὰς λιρῶν στερλινῶν. Ἐκαστος δὲ ὅπλαρχηγὸς ἐπανηγύριζεν ἑαυτὸν, ὀνειδὴ κατὰ τοῦ γείτονος αὐτοῦ ὑπαινισσόμενος. « Μέχρι τοῦδε, » ἔγραφεν ὁ Λόρδος Βύρων « δὲν δύναμαι νὰ εἶπω πολλὰ καλὰ περὶ τῶν Ἑλλήνων, καὶ δὲν ἐπιθυμῶ νὰ εἶπω κακὰ περὶ αὐτῶν, καίτοι οὗτοι λέγουσι τὰ χεῖριστα κατ' ἀλλήλων ». Δὲν ἀπώλεσεν ἐντούτοις ἐν μέσῳ τῆς δυσαρέστου ἐκείνης τῶν πραγμάτων καταστάσεως τὴν ἀπάθειαν τῆς παρατηρήσεως καὶ κρίσεως αὐτοῦ. Ἐχρησιμοποίησε μὲν τὴν ἐν Κεφαλληνίᾳ διαμονήν του, ἵνα καταμάθῃ τι περὶ τῆς θέσεως καὶ τῶν σκοπῶν τῶν κομμάτων, ἀπέφυγεν ὅμως ἐπιμελῶς πάντα στενότερον σύνδεσμον μεθ' οἰουδήποτε τῶν ἀρχηγῶν. « Ἄν ἀπὸρχομῃ ἐνωρίτερον ἐντεῦθεν, » ἔγραφε τὴν 7 Δεκεμβρίου 1823 ἐκ Κεφαλληνίας πρὸς τὸν γραμματεὰ τοῦ Λονδινείου φιλελληνικοῦ συλλόγου Βλακιέρ, « ἤθελον ἐξαγαγκασθῇ νὰ συνταχθῶ εἰς ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν μερίδα· ἀμφιβάλλω δὲ καὶ τώρα, ἂν δὲν θέλει συμβῇ τὸ αὐτό· ὅπωςδήποτε θὰ πράξωμεν ὅ,τι δυνάμεθα ». Κατὰ βᾶθος ὅμως ἔκλινεν ὁ Λόρδος Βύρων μᾶλλον πρὸς τοὺς πολιτικούς ἢ πρὸς τοὺς κλέφτας, μᾶλλον πρὸς τὸν εὐρωπαϊκῶς ἀνατεθραμμένον Μαυροκορδάτον ἢ πρὸς τὸν Κολοκοτρώνην. Ἐπεμψε δὲ μάλιστα καὶ τὸν συνταγματάρχην Στάνωπ μετὰ κολακευτικωτάτης ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Μαυροκορδάτον, βεβαιῶν, ὅτι « ἐθαύμαζε τὸ θάρρος καὶ τὴν ἱκανότητα ἀλλὰ πρὸ πάντων τὴν τιμιότητά του, » καὶ ὀνομάζων αὐτὸν « Οὐάσιγκτων ἢ Κοςτσιούσκον τῆς Ἑλλάδος ».

Ἐπειδὴ δὲ ὁ Μαυροκορδάτος, μεταβάς περὶ τὰ τέλη τοῦ 1823 εἰς τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα, ὑπέδειξεν εἰς τὸν Λόρδον τὴν σποδοδιότητα τοῦ Μεσολογγίου, καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Στάνωπ παρώτρυνεν αὐτὸν θερμῶς νὰ μεταβῇ ἐκεῖσε, ἀπεφάσισεν ὁ Βύρων νὰ ἀπέλθῃ κατὰ πρῶτον εἰς τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα, καὶ οὐχὶ εἰς Πελοπόννησον ὡς ἐπεθύμει ὁ Κολοκοτρώνης.

Τὴν πρῶταν τῆς 5 Ἰανουαρίου 1824, διαφυγὼν ὡς ἐκ θαύματος τὴν τρικυμίαν καὶ τοὺς Τούρκους, ἐράνη ἐπὶ τῆς προκυμαίας τῆς

πόλεως. Μετὰ μεγίστων δὲ τιμῶν ὑπεδέξαντο αὐτὸν καὶ ὡς πολιτικὸν Μεσσίαν τὸν ἑχαίρετσαν. « Σὲ ἀνεμένομεν, » τῷ εἶπον, « ὡς αἱ νεαραὶ χελιδόνες ἀναμένουσι τὴν μητέρα των ». Ἐννοεῖται ὅμως, ὅτι αἱ τοιαῦται διαβεβαιώσεις ἦσαν ἡκιστα συγκινητικαί, ὁ δὲ λόρδος Βύρων ἐγίνωσκε κάλλιστα, ὅτι πᾶσα ἐκεῖνη ἡ τιμητικὴ θεραπεία εἶχε λίαν ὑλικὴν κατὰ βάθος τὴν ἀφορμὴν, καὶ ὅτι ὁ πανοῦργος ἐκεῖνος λαὸς ἐβλεπεν ὀπίσω τοῦ « Μυλόρδου » τοὺς χρηματικούς τῆς Ἀγγλίας πόρους καὶ τὸ ἀργύριον ἀγγλικῶν δανείων, καὶ ὑπελάμβανεν ἀνεξάντλητα τὰ θυλάκια αὐτοῦ.

Ἐν θαυμασίᾳ ἀληθῶς τροπῇ κατέδειξε διὰ μιᾶς ὁ Βύρων, ὅτι εἶχεν ἀποδυθῆ τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον, τὸν ἀεροδρομοῦντα ἰδεολόγον, καὶ ἡδύνατο νὰ γείνη ἀληθῶς πρακτικὸς ἀνὴρ. Ὁ ἀλκιβιάδειος αὐτοῦ χαρακτὴρ ἐφάνη ἀναστομωθείς οὕτως εἰπεῖν, ἅμα ὡς ἀνέλαβε νὰ ἐνεργήσῃ καὶ πράξῃ ὑπὲρ μεγάλου σκοποῦ, ὁ δὲ πρακτικὸς τοῦ Ἀγγλοῦ νοῦς ἀνέβλυσεν ὡς δροσῶδες καὶ ὑγιὲς νᾶμα ἐν τῇ ἀναμενούσῃ αὐτὸν πλήρει δοκιμασιῶν καὶ στερήσεων ἀγρία ζωῇ. Ἐξ ἀρχῆς οὐδὲν ἄλλο ἐσχόπησεν ἢ διάνοιά του ἢ τὸ δυνατόν καὶ ἐφικτόν. Προσεπάθησε νὰ καταστήσῃ ἀνθρωπινότερον τὸν πόλεμον, καὶ νὰ καταλύσῃ τὰς βασιάνους καὶ τὸν φόνον τῶν αἰχμαλώτων. Ἐγραψεν δὲ εἰς τὸν τούρκον διοικητὴν τῶν Πατρῶν Ἰουσοῦφ, συνιστῶν αὐτῷ ἡπιωτέραν τὴν ἐνέργειαν, καὶ ἐπέστρεψεν εἰς αὐτὸν τούρκους αἰχμαλώτους. Ἐσπούδασε νὰ συνδιαλλάξῃ τὰ ἀντίμαχα καὶ ὑπὲρ τῶν ἰδίων ἐνεργοῦντα ἑλληνικὰ στοιχεῖα, ἰστάμενος αὐτὸς ὑπεράνω τῶν ἐρίδων καὶ ἀποφεύγων πᾶσαν πρὸς τοὺς ἐρίζοντας οἰκειότητα. Εἰς πάντας συνεβούλευεν ὁμόνοιαν· ὅσakis δὲ τις Ἑλλήν ἀπεπειράτο νὰ διαβάλλῃ παρ' αὐτῷ τὸν ἀντίπαλόν του, ἔφερεν εὐθὺς τὸν κατήγορον πρὸ τοῦ κατηγορουμένου, καὶ ἀνεκοίνου εἰς τοῦτον ἀπροκαλύπτως τὰ ὑπ' ἐκείνου λεγόμενα. Προσῆνεγκεν εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ Μαυροκορδάτου ὅσα εἶχε φέρει μεθ' ἑαυτοῦ μετρητά, καὶ εἰς σιτηρέσια μόνον κατέβαλλε δισχίλια τάλληρα καθ' ἐβδομάδα. Μισθοδοτήσας δ' ἐπίσης τοὺς στρατιώτας τοῦ Μάρκου Μπότσαρη, ἀπετέλεσεν ἐκ τῶν λειψάνων τῶν μαχητῶν τοῦ Καρπενησίου σουλιωτικὴν σωματοφυλακίαν, καὶ προσεπάθησε νὰ συνειθίσῃ αὐτὴν εἰς εὐρωπαϊκὴν πειθαρχίαν, παρασκευαζόμενος νὰ στρατεύσῃ ὡς ἀρχιστράτηγος· αὐτῶν κατὰ τῆς

Ναυπάκτου. Ἡ μετὰ νοημοσύνης καὶ εὐσταθείας ἐπέμβασις αὐτοῦ εἰς τὸν ἑλληνικὸν ἀγῶνα ἀπετέλεσαν εὐάρεστον ἀντίθεσιν πρὸς τὰς βιαίαις νεωτεριστικὰς ὁρμὰς τῶν ἀπὸ τῆς δύσεως ἐκπολιτιστῶν, οἵτινες κατήρχοντο εἰς τὴν Ἑλλάδα, παντοῖα ὑπὲρ τῆς εὐτυχίας αὐτῆς προτείνοντες. Ἐμειδία σαρκαστικῶς πρὸς τοὺς ἐκπολιτιστικούς ἀγῶνας τοῦ φίλου του Στάνωπ, ὃν προσωνόμαζε α τυπογραφικὸν συνταγματάρχην, » καὶ ἡμφισβήτει περὶ τῆς χρησιμότητος ἐλευθεροῦ τύπου ἐν πάντῃ νηπιάζοντι πολιτισμῷ. Ἰσχυρίζετο δὲ μετ' ἐπιμονῆς, *ὅτι ἐν Ἑλλάδι ἔπρεπε νὰ προπορευθῇ ἡ τάξις τῆς ἐλευθερίας*, καὶ ἐδυσφόρει καὶ ἡγανάχτει βλέπων τὴν φοβεράν πλημμύραν προῶρων ὅλως βενθαιμίων ἐκπολιτιστικῶν μέσων, τυπογραφικῶν πιεστηρίων, ἀλληλοδιδασκτικῶν σχολείων καὶ ἱερῶν γραφῶν, ἣν ἐξέπεμπεν εἰς Ἑλλάδα ὁ λονδίνειος σύλλογος. Καλῶς ἡσκημένος στρατὸς ἐφαίνετο αὐτῷ πολὺ σπουδαιότερος καλῶς συντεταγμένων ἐφημερίδων. « Ἡ Ἑλλάς, » ἔλεγεν ὁ Βύρων, « θέλει ἔχει ἀσφαλῆ τὴν νίκην, ἔχουσα ἔμπειρόν τινα τραπεζίτην προϊστάμενον τῶν οἰκονομικῶν αὐτῆς, ἱκανὸν στρατηγὸν ἀρχηγοῦντα τακτικοῦ στρατοῦ, καὶ τὸν ἄγγλον Ἀστιγῆ διοικοῦντα ὠπλισμένον ἀτμήρη στολίσκον ». Οὐδεὶς τῶν ξένων φιλελλήνων ἐσκέπτετο τοσοῦτον ἐπωφελῶς, πράγματι, οὔτ' ἐνῆργει τοσοῦτον λογικῶς ὡς αὐτός. « Ἦθελε καταστῇ Σόλων ἢ Λυκοῦργος τῆς νέας Ἑλλάδος » εἶπε περὶ αὐτοῦ καὶ ὁ Γκαίτε, ὅστις ἐξεφράζετο πρὸς τὸν γραμματέα Μύλλερ ἐναντίον τῆς φιλελληνικῆς ἐπιχειρήσεως τοῦ Βύρωνος, *ἰδιοτελῇ αὐτὴν ὑπολαμβάνων*. Ἄλλ' ἀκριβῶς ἡ δύναμις αὕτη ἐμελλε νὰ θρασυθῇ, καὶ τοῦ θανάτου ἡ μοῖρα ἐπέπρωτο νὰ καταλάβῃ τὸν μεγαλοφυῆ ἄνδρα ἀκριβῶς καθ' ἣν στιγμὴν ἐνεκαίνιζε νέον βίον. Αἱ ἀπὸ τῆς εἰς Μεσολόγγιον ἀφίξεώς του ἀλλεπάλληλοι δυσαρέσκειαι καὶ ἀπογοητεύσεις ἠδύναντο νὰ συνταράξωσι καὶ καρδίαν ἥττον λεπτοτέρας ἔχουσαν τῆς εὐαισθησίας αὐτῆς τὰς χορδὰς.

Τὰ πρῶτα ἐξολισθήματα τῆς νεαρᾶς τῶν Ἑλλήνων ἐλευθερίας ἐτελοῦντο ἐγγὺς αὐτοῦ καὶ ὑπ' αὐτά του τὰ ὅμματα. Οἱ Σουλῶται, ἀποπύσαντες πάντα χαλινόν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μπότσαρη, ἤριζον ἀπαύστως πρὸς τοὺς Μεσολογγίτας καὶ τοὺς λοιποὺς Ἑλληνας. Ἦξιουν νὰ λάβῃ ἕκαστος αὐτῶν τρίτος βαθμὸν ἀξιωματικοῦ καὶ νὰ

ὑπηρετῆται ἐν τοῖς καφενείοις τοῦ Μεσολογγίου ὑπὸ ἀκολούθου, φέροντος τὴν καπνοσύριγγά του· ἀπῆλθον δὲ διπλοῦς μισθοὺς καὶ τριπλᾶ σιτηρέσια, καὶ στασιάσαντες ἐφόνευσαν τὸν σουηδὸν φιλέλληνα Σάς, προτρέψαντα αὐτοὺς νὰ ἡσυχάσωσι. Θορυβοῦντες εἰσώρμησαν εἰς τὸ οἶκημα τοῦ Λόρδου Βύρωνος, καὶ προὔγερσαν μέχρι τῆς κλίνης, ἐφ' ἧς κατέκειτο ἀσθενῶν ὁ ποιητής· ἀλλ' οὗτος τοὺς ἀπέπεμψεν ἀξιοπρεπῶς, καὶ ἀπολύσας αὐτοὺς τῆς ὑπηρεσίας του παρητήθη τῆς κατὰ τῆς Ναυπάκτου ἐκστρατείας. Οἱ ἀδιάκοποι ὅμως νευρικοὶ ἐρεθισμοὶ καὶ τὸ δηλητηριῶδες κλίμα τοῦ Μεσολογγίου ἠπειλοῦν νὰ ἐξαντλήσωσιν αὐτὸν παντελῶς καὶ νὰ ὑποσχάψωσιν ὅλως τὴν ἐξυσθενημένην ἄλλως ὑγίαν του. Τὴν πρωΐαν τῆς 22 Ἰανουαρίου 1824 ἀπήγγειλεν εἰς τοὺς ἐν τῇ αἰθούσῃ αὐτοῦ συνηγμένους φίλους του τὸ ποίημα ἐκεῖνο: «Εἰς τὴν ἕκτην καὶ τριακοστὴν ἐπέτειον τῆς γεννήσεώς μου, » ἐν ᾧ τοσοῦτον στενωῶς εἶνε συνυφασμένη ἡ προσωπικότης τοῦ ποιητοῦ, ὅπως ἐν παντὶ ὅ,τι ἔγραψεν ὁ Βύρων.

α *Ἄν θρηνηῖς χαμμένην νειάτα, γιατί θέλεις πλεὺν γὰ ζῆς;
 » τῆς τιμῆς ἐδῶ εἶτε ὁ τάφος! τρέξε αὐτοῦ γὰ σκοτωθῆς!
 » Δὲρ σοῦ μένει παρὰ ταῦτης ὅ,τι ἐγύρευες παντοῦ
 » καὶ γὰ τωῦρης δὲν μποροῦσες, μνημ' ἀνδρὸς πολεμικοῦ (1).*

Ἡ ἕκτη καὶ τριακοστὴ ὑπῆρξεν ἡ τελευταία ἐπέτειος τῆς γεννήσεως τοῦ Βύρωνος, καὶ τὸ ποίημα ἐκεῖνο ἦν τὸ κύκνειον αὐτοῦ ᾄσμα. Ἐξελθὼν ἔφιππος εἰς περίπατον τὴν 7 Ἀπριλίου μετὰ τοῦ κόμητος Γάμβρα, τρία μίλια μακρὰν τοῦ Μεσολογγίου κατελήφθη ὑπὸ αἰφνιδίου θυέλλης καὶ καταιγίδος, ὅποῃα εἰσὶ συνηθέσταται ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὸ ἔαρ. Ὅτε δὲ διάβροχοι καὶ ἀσθμαίνοντες ἔφθασαν πρὸ τῶν πυλῶν τοῦ Μεσολογγίου, δὲν συνήνεσεν ὁ Βύρων νὰ μεταβῇ πεζὸς οἴκαδε, ἀλλὰ, καί περ τοῦ Γάμβρα ἀποτρέποντος, ἐπέβη ἀκατίου καὶ διεπεραιώθη οὕτω διὰ τοῦ τενάγους εἰς τὴν οἰκίαν του, ὅπου σφοδρότατον ῥῆγος πυρετοῦ τὸν κατέλαβεν. Ὁ ἰατρός αὐτοῦ Βροῦτος διέταξεν ἀφαίμαξιν, ἀλλ' ἐκεῖνος ἀντίστη πεισμόνως ἐπὶ τινὰς ἡμέρας, καὶ ἐνέδωκε μόνον ἐπὶ τῇ ἀπειλῇ, ὅτι ἡδύνατο νὰ

(1) Κατὰ μετάφρασιν τοῦ Κ. Σ. Τρικοῦπη. Σ. τ. Μ.

τῷ ἐπέλθῃ παραφροσύνη, ἣν ἰδίως ἐφοβεῖτο. Ἀλλ' ἡ ἐγχείρησις ἦτο βραδεῖα πλέον. Ὁ πυρετός ἐπῆλθε σφοδρότερος ἢ πρότερον, συμπτώματα ἐγκεφαλίτιδος ἀνεφάνησαν, καὶ τὴν 17 Ἀπριλίου πάντες ἐν Μεσολογγίῳ προσεδόκων τὰ χεῖριστα. Μετὰ μεσημβρίαν τῆς 18 ἐξέστη παντελῶς τῶν φρενῶν, καὶ ἀσυνάρτητοι μόνον φράσεις ἐξήρχοντο τῶν χειλέων αὐτοῦ, ἐλάλει δὲ περὶ τῶν φιλτάτων αὐτῷ συγγενῶν καὶ περὶ τῆς Ἑλλάδος. « Ἑλλάς! » ἔκραζε· « σοὶ ἔδωκα πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ δώσῃ ἄνθρωπος· τὴν περιουσίαν μου, τὸν καιρὸν μου, τὴν υἱείαν μου, καὶ αὐτὴν τόρα τὴν ζωὴν μου· εἴθε ἡ θυσία μου ἀποβῇ εἰς ἀγαθὸν σου! » Περὶ τὴν ἕκτῃ τῆς ἐσπέρας ὥραν εἶπεν εἰς τὸν πιστὸν ὑπηρέτην, ὅστις ἐκράτει κλαίων τὰς χεῖράς του· « Τόρα πηγαίνω νὰ κοιμηθῶ, » καὶ στραφεὶς ἐβυθίσθη εἰς βαθὺν ὕπνον. Ἦνοιξε δὲ ἅπαξ ἔτι τὴν ἐσπέραν τῆς 19 τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ τοὺς ἔκλεισε πάλιν εὐθύς. Ἐκεῖνο ἦν τὸ ἔσχατον τῆς ζωῆς του σημεῖον, καὶ ἡ καρδιά ἣτις εἶχε πάλαι τοσοῦτον θερμὴν ὑπὲρ παντός μεγάλου καὶ ὠραίου δὲν ἔπαλλε πλέον.

Ἐν Μεσολογγίῳ ἀνεμένετο ἀνησύχως ἡ ἑκθασίς τῆς ἀσθeneίας· τὴν 18 δὲ Ἀπριλίου, Κυριακὴν τοῦ Πάσχα, μόλις ἤκούετο, ἐκπνέων εἰς τὰ χεῖλη τῶν Ἑλλήνων, ὁ σωτήριος χαιρετισμός· « Χριστὸς ἀνέστη ». Πρὶν ἢ συγχαρῶσιν ἀλλήλοις ἐπὶ τῇ ἐπανόδῳ τῆς χαρμολογίας ἡμέρας, ἡρώτων ἐναγωνίως· Πῶς ἔχει ὁ Λόρδος Βύρων;

Γενικὴ ὑπῆρξεν ἡ κατάπληξις καὶ τὸ πένθος, ἅμα τοῦ θανάτου ἀγγελλέντος. Πάντῃ δὲ περιττὰ ἦσαν, εἰς τροφὴν τῆς γενικῆς λύπης, καὶ τὰ ἐπισήμως ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως διαταχθέντα, καὶ οἱ 37 ἐπικήδειοι πυροβολισμοί, καὶ τὸ κλείσιμον τῶν ἐργαστηρίων καὶ τοῦ Τριχουπῆ ὁ ἐπιτάφιος λόγος. Διότι ἦν ἀληθῶς πένθους ἄξιος ὁ ἐπτακαίτριακοντούτης θανών· οὐχὶ δι' ὅσα ἔζησεν ὀλίγα ἔτη, ἀλλὰ διὰ τὸ εὐρὺ μέλλον, ὅπερ ἠγνοίγετο ἐνώπιόν του, ἂν ἐξηκολούθει ὅπως εἶχεν ἀρχίσει ἐν Μεσολογγίῳ. Ἐπιπτε δυστυχῶς ἐν πλήρει τῆς δυνάμεως αὐτοῦ ἀκμῇ, μόλις ἐπιβαλὼν τὴν χεῖρα εἰς διαμόρφωσιν τῆς πάντῃ ἀκατασχεύου καταστάσεως τῆς Ἑλλάδος. Τὸ ὑπ' ἀθανάτου ὅμως ὀνόματος δημιουργούμενον ἀγαθὸν ἐκτείνεται καὶ πέραν τοῦ νήματος τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς· τὸ δὲ πένθος ἐπὶ τῇ προῶρῳ ἀπωλείᾳ διαλύεται, ὅταν τις ἀναλογισθῇ, ὅτι

ἠτύχησεν ὁ πολὺ διαβοηθεὶς καὶ πολὺ περιλαληθεὶς ἐκεῖνος ἀνὴρ νὰ ἀποθάνῃ ἀξιοπρεπῶς καὶ ἐν συνειδήσει τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ.

Ἀφοῦ ὁ θάνατος καταλαμβάνει ἡμᾶς ἐν μέσῳ τῶν σπουδαιωτάτων ἐπίσης καὶ τῶν ἀσημοτάτων ἀσχολήσεων, ἐξαίρει ἀληθῶς τὸν νοῦν ἡ μεγαλεία ἰδέα, ὅτι ὁ Βύρων δὲν κατελήφθη ἐν μικροῖς, ἀλλὰ θυσιάζων τὴν περιουσίαν καὶ τὴν ζωὴν αὐτοῦ ὑπὲρ τοῦ μεγίστου ἀνθρωπίνου ἀγαθοῦ, τῆς ἐλευθερίας.

Τὴν ἐν Ἑλλάδι ἐνέργειαν αὐτοῦ ἐξωμοίωσε πρὸς τὸ κῆμα, ὅπερ θραύεται καὶ ἐκπνέει εἰς τὴν ἀκτὴν, πρὶν ἢ ἐξωθήσασα αὐτὸ πλημμυρὶς φθάσῃ εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς. Ἐπὶ τοῦ ποιητοῦ τοῦ ἀειπλανοῦς Σίλδ-Ἀρολδ «τοῦ φεύγοντος τὴν ἰδίαν αὐτοῦ σκοτεινὴν ψυχὴν» εὔμαρτο νὰ λυθῇ τὸ μέγα τῆς ἐπιγείου ὑπάρξεως αἰνιγμα· εἰς αὐτὸν ἔμελλε νὰ ἀποκαλυφθῇ, ὅτι πᾶς τοῦ κόσμου τούτου ὁδοιπόρος εὐρίσκει σωτηρίαν «ἀγωνιζόμενος», καὶ ὅτι ἡ ἀληθὴς τοῦ βίου εὐδαιμονία τότε μόνον ἐπέρχεται, ὅταν ὁ ἀτομικὸς ἐκεῖνος ἀγὼν εὐρύνεται εἰς γενικὸν ὑπὲρ πάντων ἀγῶνα. «Προαισθάνομαι τὴν ὑπερτάτην ἐκείνην εὐδαιμονίαν ἐν τῇ ὑπερτάτῃ αὐτῇ στιγμή» ἠδύνατο νὰ εἴπῃ καὶ ὁ Βύρων, ὁ Φάουστ αὐτὸς τῆς νεωτέρας κοινωνίας, ὅτε μακρὰν τῆς πατρίδος αὐτοῦ κατήρχετο εἰς τὸν τάφον ἐπὶ τῆς ἐρήμου ἀκτῆς τοῦ Μεσολογγίου, ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἔθνους παλαίοντος κατὰ τῶν δυναστῶν αὐτοῦ.

Ἦν δὲ ἀναγκαία ἡ τοιαύτη θυσία καὶ ἡ φαινὴ αἴγλη τοιούτου ὀνόματος, ὅπως μὴ ἀποπλανηθῶσιν οἱ φίλοι τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τῶν ἀκολαστημάτων τῆς ἐλληνικῆς ἐλευθερίας, μήτε ἀποτραπῇ ἡ κοινὴ τῆς Εὐρώπης γνώμη ἀγῶνος, ὃν ἐκηλίδουν φατριασμός καὶ αἰσχυρὰ ἰδιοτελεία. Ὁ Βύρων εἶχε κατίδῃ ζῶν τὴν πλήρη ἐλεεινότητα τῶν ἐλληνικῶν πραγμάτων, καὶ ἡ ἀφοσίωσις αὐτοῦ εἰς ἀγῶνα θεωρούμενον ὡς ἀπεγνωσμένον καθιστᾷ ἔτι τιμιωτέραν τὴν θυσίαν αὐτοῦ.

Ἐνῷ ὁ Βύρων ἐπάλαιε πρὸς τὸν πυρετὸν ἐπὶ τῆς θανάσιμου του κλίνης, ἐν Πελοποννήσῳ παρὰ τὴν Τρίπολιν ἴσταντο ἔνοπλοι ἀντιμέτωποι οἱ ὁπαδοὶ τοῦ Κολοκοτρώνου καὶ τοῦ Βουλευτικοῦ. Αἶμα εἶχε ρεύσει, καὶ τῶν φατριῶν αἱ διχόνοιαι εἶχον μετατραπῇ εἰς ἐκφανῆ ἐμφύλιον πόλεμον. Ὁ Κολοκοτρώνης, ἐκμεταλλεὺς τὴν ἐπὶ τῶν λοιπῶν μελῶν τῆς Κυβερνήσεως ἐπιρροήν του, ἐξώθει αὐτὰ

εἰς ἀποτομώτερα πάντοτε μέτρα κατὰ τῶν ἐν Ἀργεὶ συνεδριαζόντων βουλευτῶν, ἡ δὲ μεταξὺ πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν διάστας ἐξήφθη βιαιοτέρα ἢ πρότερον ἐν τῇ συγκρούσει τῶν ἐν Ἀστρεὶ σχηματισθέντων δύο νομοτελεστικῶν σωμάτων. Ἀμφότερα διεκηρύχθησαν ἀμοιβαίως παράνομα καὶ ἐκνόμως καθεστηκότα. Ὁ Γέρος ἐπεχείρησε τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1823 διὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ Πάνου πραξικόπημά τι κατὰ τῶν βουλευτῶν· ἔνοπλοι δέ, εἰσβαλόντες εἰς τὸ βουλευτήριον, ἐλήστευσαν τοὺς βουλευτὰς καὶ διεσκόρπισαν αὐτούς. Οἱ πλεῖστοι αὐτῶν, μὴ τολμῶντες πλέον νὰ ἐπανακάμψωσιν εἰς Ἀργος, συνήχθησαν εἰς Κρανίδι, ἐγγὺς τῆς φιλικῶς πρὸς αὐτοὺς διακειμένης Ὑδρας· ὑποστηριζόμενοι δὲ θερμότατα ὑπὸ τῶν νησιωτῶν, ἐκήρυξαν καὶ αὐτοὶ καθηρημένον τὸ νομοτελεστικὸν σῶμα, καὶ διώρισαν νέαν Κυβέρνησιν ἀποτελουμένην ἐκ φίλων των, ἧς πρόεδρος μὲν ἐγένετο ὁ Κουντουριώτης, μέλη δὲ ὁ Μπότσης, ὁ Λόντος, ὁ Κωλέττης καὶ ὁ Σπηλιωτάκης. Συνάμα δὲ προσεκλήθησαν εἰς νέας ἐκλογὰς αἱ ἐπαρχίαι, ὧν οἱ ἀντιπρόσωποι εἶχον ἀποχωρήσει. Ἡ ἐν Ναυπλίῳ Κυβέρνησις ἀφ' ἐτέρου, τὰ ἴσα ἀνταποδίδουσα, προὐκήρυξεν ἐκλογὰς ἀντιπροσώπων διὰ νέαν ἐθνοσυνέλευσιν καὶ μετέθηκε τὴν ἑδραν αὐτῆς εἰς Τρίπολιν.

Εἰς τοιοῦτον λοιπὸν σημεῖον εἶχον προχωρήσει τὰ πράγματα: μία ἐν Τριπόλει Κυβέρνησις καὶ ἕτερα ἐν Κρανιδίῳ ἴσταντο ἀπέναντι ἀλλήλων, κατελεγχόμεναι ἀμοιβαίως ὡς ἔκνομοι. Οἱ πολιτικοὶ ἀπεκάλουν τοὺς ἐναντίους αὐτῶν *κλέφτας* καὶ *ἀντάρτας*, οἱ δὲ τοῦ Κολοκοτρώνου ὁπαδοὶ ὠνείδιζον τοὺς ἄλλους ὡς *καλαμαράδες* καὶ *φαντασιωτικὸν σκυλολόγιον*. Ἀλλ' ἡ πλάστιγξ ἔκλινεν ὑπὲρ τῆς νέας Κυβερνήσεως, ἣν ἰσχυρῶς ὑπεστήριζον οἱ ὑδραιοσπετισῶται πλοίαρχοι καὶ οἱ ὑπὸ τοῦ Κωλέττου κυβερνώμενοι στερεοελλαδίται ὀπλαρχηγοί. Πάντες οἱ δυνάμενοι ν' ἀντιποιεῖν νοημοσύνης καὶ μορφώσεως, ὁ ἑλληνικὸς καὶ ὁ ἄλλοδαπὸς τύπος καὶ οἱ φιλέλληνες ἐκηρύχθησαν ὑπὲρ τοῦ Κουντουριώτου καὶ τῶν πολιτικῶν. Καὶ ὁ Βύρων αὐτὸς ἔκλινεν ὑπὲρ ἐκείνων. Ὁ δὲ Κολοκοτρώνης μόνον ἰδίως ἐπὶ τῶν ὀλίγων πιστῶν ὁπαδῶν ἠδύνατο νὰ ἔχη πεποιθήσιν, οἵτινες πρὸ δύο ἐτῶν εἶχον ἀποβιβασθῇ μετ' αὐτοῦ εἰς Μάνην, ἐπὶ τῶν υἱῶν καὶ τῶν συγγενῶν αὐτοῦ, ἐπὶ τοῦ ἐντίμου καὶ ἀνδρείου ἀλλὰ

μικρόνου Νικήτα καὶ ἐπὶ τοῦ παραφόρου Ἀρχιμανδρίτου Παπαῖ Φλέσσα. Ὁ Πετρόμπεης, ὅστις συνετάσσετο αὐτῷ ὡς μέλος τῆς παλαιᾶς Κυβερνήσεως, δὲν ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς πιστὸς συμμαχική. Καὶ κατεῖχε μὲν ὁ Γέρος τὰ φρούρια τοῦ Ἀκροκορίνθου καὶ τοῦ Ναυπλίου, ὧν ἡρνήθη νὰ παραδώσῃ τὰς κλεῖδας εἰς τὴν νέαν Κυβέρνησιν. Ἀλλ' ἡ μὲν Κόρινθος περιήλθε κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους 1824 εἰς χεῖρας τῶν ἀντιπάλων του, τὸ δὲ Ναύπλιον, ἐν ᾧ ἐφρουράρχει ὁ υἱὸς αὐτοῦ Πάνος, γαμβρὸς τῆς Βουβουλίνης, ἦν τοσούτῳ στενωῶς ἀποκεκλεισμένον, ὥστε ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν ἀνεμένετο ἢ παράδοσις αὐτοῦ. Πρὸ τῆς Τριπόλεως ἐπῆλθε τὴν 13 Ἀπριλίου 1824 σπουδαία πῶς ἄλλ' ἀναίμακτος ἄλλως ἀψιμαχία μεταξὺ τοῦ Κολοκοτρώνου αὐτοῦ καὶ τῶν προκρίτων, καὶ ἱκανὴ μὲν κατεσπαταλήθη πυρῖτις, ἥτις ἠδύνατο νὰ χρησιμεύσῃ πολὺ κάλλιον κατὰ τῶν Τούρκων, ἀλλ' ἀπέφυγον οἱ ἀντίμαχοι νὰ βλάψωσιν ἀλλήλους. Οἱ δὲ πρόκριτοι, κάκιστα τὴν ὑπεροχὴν αὐτῶν καρπούμενοι, κατηχηριστήθησαν, ὅτε τέλος κατώρθωσαν νὰ καταλάβωσι τὴν Τρίπολιν, καὶ ἀφῆκαν τοὺς ἐναντίους αὐτῶν νὰ ἀναχωρήσωσιν ἐκείθεν ἀνενόχλητοι. Μαθὼν ὁ Γέρος, ὅτι ἐδόσις τις τοῦ ἀνυπομονῶντος προσδοκώμενου ἀγγλικοῦ δανείου εἶχεν ἤδη φθάσει εἰς Ζάκυνθον, διπλᾶς κατέβαλε προσπαθείας, ἵνα δράξῃ καὶ ἀπάλιν τὸ πηδάλιον. Παρορμήσας τὸν Πετρόμπεην νὰ καταλάβῃ τὰς Καλάμας, τὴν κλεῖδα τῆς Μεσσηνίας, ἐστράτευσεν αὐτὸς ἐκ νέου μετὰ δυνάμεως ἐν τάχει στρατολογηθείσης κατὰ τῆς Τριπόλεως, καὶ προσεπάθησε νὰ λύσῃ διὰ τοῦ Πλαπούτα καὶ τοῦ Γενναίου τὸν ἐν Ναυπλίῳ ἀποκεκλεισμὸν τοῦ Πάνου. Ἀλλ' οἱ ἐναντίοι αὐτοῦ ἐγρηγόρουν πανταχοῦ. Ὁ Γενναῖος καὶ ὁ Πλαπούτας ἀπέτυχον ἐντελῶς, ὁ δὲ Γέρος ἠναγκάσθη νὰ προτείνῃ εἰρήνην, φοβούμενος ἄλλως, μὴ ἑξακολουθῶν τὸν ἐμφύλιον πόλεμον, ἀπομείνῃ κενὰς ἔχων τὰς χεῖρας κατὰ τὴν διάθεσιν τῶν χρημάτων τοῦ δανείου. Αἱ προτάσεις αὐτοῦ ἐγένοντο δεκταὶ ἐπὶ ἡπίοις ὅροις· καὶ παρ' αὐτοῦ μὲν ἀπητήθη ὑπόσχεσις ὑποταγῆς καὶ ἡσυχίας, εἰς δὲ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Πάνον, ὅστις εἶχε κηρυχθῇ ἐνοχὸς ἐσχάτης προδοσίας, ἐδόθη ἀμνηστία, ἀφοῦ πρῶτον παρέδωκε τὴν 4 Ἰουνίου 1824 τὰς κλεῖς τοῦ Ναυπλίου, ὅπου κατέστησεν εὐθὺς τὴν ἔδραν αὐτῆς ἡ νέα καὶ πανταχόθεν πλεόν ἀναγνωρίζομένη

Κυβέρνησις. Οὕτως ὁ πρῶτος ἐμφύλιος πόλεμος ἔληξεν αἰσίως καὶ ταχέως, νικήσαντος τοῦ συνασπισμοῦ τῶν τριῶν μερίδων, προκρίτων, νησιωτῶν καὶ στερεοελλαδιτῶν.

Ἡδύνατό τις ὅμως νὰ προΐδῃ, ὅτι οἱ νικηταὶ ἤθελον ταχέως ἐρίσει πρὸς ἀλλήλους. Ὁ Κουντουριώτης καὶ οἱ περὶ αὐτὸν δὲν ἐγνώριζον νὰ τηρήσωσι τὸ μέτρον καὶ νὰ καρπωθῶσι τὴν νίκην αὐτῶν, ἥτις ἔπρεπε νὰ ἀποβῇ εἰς νίκην τῆς τάξεως κατὰ τῆς αὐθαιρεσίας. Ὁ νέος τῆς Κυβερνήσεως πρόεδρος ἦν ἀπειροπόλεμος καὶ κακῶς συνειλησμένος ἔμπορος, ὅστις εἶχε μὲν θυσιάσει χρήματα ὑπὲρ τοῦ ἔθνικοῦ ἀγῶνος, ἀλλ' ὑπελείπετο τοῦ ἀδελφοῦ του ὡς πρὸς τὴν πατριωτικὴν πίστιν, καὶ οὔτε ἰσχὺν θελήσεως οὔτε κρίσιν ἱκανὴν εἶχεν, ὅπως διαμεῖνῃ ὑπέρτερος τῶν κομμάτων κατὰ τὰς ἐσωτερικὰς ἐκείνας ἔριδας καὶ περιπλοκάς. Ὁ ὀρίζων αὐτοῦ ὅλος δὲν ἐξετείνετο πέραν τῆς βραχύδους νήσου, ἐφ' ἧς εἶχε γεννηθῇ. Ἐπειδὴ δὲ ὁ πόλεμος εἶχε παραλύσει πάσας τὰς ἐμπορικὰς ἐπιχειρήσεις, καὶ αἱ συναλλαγαὶ εἶχον παντελῶς διακοπῇ, βαρεῖα δὲ βιωτικὴ κρίσις ἠπέλει τὴν Ὑδραν, πρῶτον τοῦ Κουντουριώτου μέλημα ὑπῆρξε, νὰ ἀνακουφίσῃ τὰς ἀνάγκας τῆς γενεθλίας αὐτοῦ νήσου, καὶ νὰ ἀνυψώσῃ τὴν Ὑδραν εἰς τὴν πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως περιωπὴν αὐτῆς. Πρὸ τοῦ περιωρισμένου τοπικοῦ αὐτοῦ πατριωτισμοῦ ἦν δευτερεῦον πάντῃ τὸ γενικὸν τῆς Ἑλλάδος συμφέρον. Ἐστῶ δὲ εἰς ἀπόδειξιν τούτου, ὅτι τοσοῦτον προέβη χαριζόμενος εἰς τὰς συλητικὰς ὀρέξεις τῶν Ὑδραίων, ὥστε ἐξέδωκε τὴν 27 Μαΐου διάταξιν, καθ' ἣν ἡ σημαία δὲν ἐκάλυπτε πλέον τὸ ἐμπόρευμα, καὶ οὐ μόνον ἐπετρέπετο ἡ ἀπὸ τῶν οὐδετέρων πλοίων ἀφαίρεσις τοῦ ἐχθρικοῦ φορτίου ἀλλὰ καὶ ἡ καταβύθισις αὐτῆ τῶν πλοίων ἐκείνων. Μόλις αἱ ἔντονοι παραστάσεις τοῦ λόρδου ἀρμοστοῦ τῶν Ἰονίων νήσων κατῴρθωσαν νὰ πείσωσι τὸν Σεπτέμβριον τὴν ἐλληνικὴν Κυβέρνησιν εἰς ἀνάκλησιν τῆς διατάξεως ταύτης καὶ συμμόρφωσιν αὐτῆς πρὸς τὸ γενικὸν διεθνὲς δίκαιον.

Πλὴν τοῦ ἐμπαίγμου τούτου πρὸς τὰ διεθνή νόμιμα, ὅστις ἀναγκαιῶς ἐβλάψε τὴν ὑπόληψιν τῆς Κυβερνήσεως, ἀξιόποινος ἐπεκράτει ἀδράνεια περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν πατριωτικῶν καθηκόντων. Αἱ κατὰ τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ, τῶν Τούρκων καὶ τῶν Αἰγυπτίων, παρα-

σκευαί τοσοῦτον νωχελῶς ἐγίνοντο, ὥσανεῖ πλαστός μόνον ἦτο ὁ πόλεμος καὶ ἰδανικὸς ἀπλῶς ὁ κίνδυνος.

Καὶ ὅμως ἡ Κυβέρνησις τοῦ Κουντουριώτου εἶχεν εἰς διαθέσειν αὐτῆς ἀσφαλεῖς καὶ τακτικοὺς πόρους, οἷους ἐστεροῦντο αἱ προκαταχοὶ αὐτῆς. Τὸ ὑπὸ τῆς δευτέρας ἐθνικῆς συνελεύσεως ἀποφασισθὲν δάνειον εἶχε συνομολογηθῆ αἰσίως ἐν Λονδίῳ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1824· τὸ ὄνομα δὲ μᾶλλον τοῦ Λόρδου Βύρωνος ἢ πᾶσα ἄλλη ἐγγύησις, οἷον ὁ λόγος τῆς ἐλληνικῆς Κυβερνήσεως καὶ ἡ ὑποθήκευσις τῶν ἐθνικῶν κτημάτων, τῶν τελωνείων, ἀλυσκῶν καὶ ἰχθυοτροφείων, εἶχον ἐλκύσει τὸν χρυσὸν ἐκ τῶν βαλαντίων τῶν περὶ τὰς συναλλαγὰς πεπειραμένων αὐτοῦ πατριωτῶν. Ἐβοήθησε δὲ πλὴν τούτου τοὺς ἔλληνας πληρεξουσίους Ὁρλάνδον καὶ Λουριώτην κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 1824 ἡ εὐνοϊκὴ σύμπτωσις, ὅτι τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὀλόκληρον τὸν ἐμπορικὸν τῆς Ἀγγλίας κόσμον συνεκίνει ὁ πόθος ἐμπορικῶν ἐπιχειρήσεων εἰς μεμακρυσμένας χώρας. Τὸ δάνειον συνομολογήθη ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Λόρδου δημάρχου μετὰ τοῦ ἐμπορικοῦ οἴκου τῶν Ῥικάρδων, κατόπιν δείπνου, εἰς ὃ παρευρίσκετο ὁ δοῦξ τοῦ Σώσσεξ καὶ τὰ μέλη τῆς ἀντιπολιτεύσεως. Εἶχε δὲ ὀνομαστικὴν ἀξίαν 800,000 λιρῶν στερλινῶν. Δεύτερον ἄλλο, περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1825 συνομολογηθέν, δάνειον παρέσχεν εἰς τὴν Κυβέρνησιν τοῦ Κουντουριώτου δύο ὅλα ἑκατομύρια λιρῶν. Ἐκ τῶν χρημάτων ὅμως τούτων ὀλίγιστα, ἐννοεῖται, ἔφθασαν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Οἱ δύο τῆς ἐλληνικῆς κυβερνήσεως ἐπίτροποι ἐνέπεσον εἰς χεῖρας ἄγγλων κολλυβιστῶν, οἵτινες κατῴρθωσαν διὰ διαφενάκισωσι προσηκόντως τὴν ἀκαλλιέργητον καὶ μὴ ἀνεπτυγμένην ἐλληνικὴν ἀτιμίαν. Τὰ δάνεια συνεφωνήθησαν πρὸς 59 καὶ 55 $\frac{1}{2}$ $\frac{0}{10}$, εἰς χεῖρας δὲ τῆς ἐλληνικῆς Κυβερνήσεως περιήλθον ἐκ μὲν τῷ πρώτῳ ὀλίγον τι πλεόν τῶν 300,000, ἐκ δὲ τοῦ δευτέρου οὐδὲ 600,000 ἀκριβῶς, ἦτοι 920,000 ἐν συνόλῳ. Τὰ λοιπὰ ἐκρατήθησαν ἢ προαφηρέθησαν ὑπὸ διαφόρους λόγους καὶ ἀφορμάς· διότι ἐδέχετο νὰ πληρωθῶσι μεσιτικά, προμήθειαι, τόκοι τῶν πρώτων ἐτῶν, χρεωλύσια, καὶ ὅπως ἄλλως ὀνομάζονται συνήθως εὐσχήμως τὰ μέσα, δι' ὧν ὁ τραπεζικὸς κόσμος καλύπτει τὸ ἴδιον κέρδος καὶ καρποῦται τὴν ἀμάθειαν τοῦ πλήθους. Ἀνάγκη ἐπίσης ὑπῆρξε νὰ διανεμηθῶσι δῶρα εἰς πρί-

λους τῆς Ἑλλάδος σπουδαίας αὐτῇ προσεεγκόντας ὑπηρεσίας, καὶ νὰ ὑπολογισθῶσιν ἐξοδα τῆς ὁδοιπορίας, ναῦλοι καὶ ἐφημερίδες. Ὁ λόρδος Κόχραν προσελήφθη εἰς τὴν ἐλληνικὴν ὑπηρεσίαν ὡς ναύαρχος καὶ ἐμισθοδοτήθη· μόνη δὲ ἡ πρόσληψις αὐτοῦ, θαυματουργήσαντος ἄλλοτε ἐν Βρασιλίας, ἔμελλε νὰ ὑψώσῃ τὰ ἐλληνικὰ χρεώγραφα, κατὰ τὰς κερδοσκοποῦς τῶν Ῥικάρδων ιδέας. Ὑπετίθετο ὅτι ὁ Κόχραν δι' ἐνὸς μικροῦ μόνον ἀτμοκινήτου στόλου ἤθελε καταστρέφει τὸν τουρκικόν, καταπυροβολήσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ καταστήσῃ πάντῃ περιττὴν πᾶσαν ἄλλην πολεμικὴν τῶν Ἑλλήνων ἐνέργειαν. Ἐν τούτοις ὅμως ἔλαθεν ὁ μέγας ἐκεῖνος θαλάσσιος ἥρως 37,000 λιρῶν ἐκ τοῦ δευτέρου ἐλληνικοῦ δανείου, καὶ παρηγγέλθησαν δι' αὐτὸν παρὰ μηχανουργῶ τινι, χάκιστα καὶ βραδύτατα καὶ ἀντὶ ὑπερόγκων τιμῶν ἐργαζομένῳ ἕνεκεν τῶν μετὰ τῆς Αἰγύπτου σχέσεων αὐτοῦ, ἐξ ἀτμόπλοια, δι' ὧν ἔμελλε νὰ καταστραφῇ καὶ βυθισθῇ ὁ τουρκικὸς στόλος. Τιμαὶ αὐτῶν συνεφωνήθησαν 130,000 λιρῶν, ἐπὶ τῷ ὅρῳ νὰ καταπλεύσωσιν εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὰ τέλη τοῦ ἔτους 1825. Ἀλλ' εἰς μόνος δρόμων « ἡ Καρτερία » κατέπλευσε τὸ φθινόπωρον τοῦ 1826, ἕτερα δὲ δύο ἀτμόπλοια κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος, ὅτε ἦσαν πλέον ἄχρηστα, καὶ τὰ ἕτερα τρία κατεστράφησαν ἐπὶ τῶν νεωρίων τοῦ Δανδίνου· ὁ δὲ λόρδος Κόχραν, ὁ ἀνυπομόνως προσδοκώμενος, ἐβράδυνε τὴν ἄφιξιν αὐτοῦ μέχρι τοῦ ἔαρος τοῦ 1827. Πλὴν τούτου ἐστάλη καὶ εἰς Ἀμερικὴν γάλλος τις στρατηγὸς τοῦ ἱππικοῦ, Λαλλεμάν καλούμενος, ὅστις, καίτοι παντελῶς τῆς ναυτικῆς ἀδαῆς, ἔλαθεν ἐντολήν, ἀδρότατα πληρωθεὶς, νὰ παραγγείλῃ ἐκεῖ δύο φρεγάτας εἰς χρῆσιν τῆς ἐλληνικῆς Κυβερνήσεως. Καίτοι δὲ τιμὴ αὐτῶν ὠρίσθησαν 160,000 λιρῶν, οἱ ληστρικοὶ ὅμως οἴκοι, οἱ τὴν κατασκευὴν αὐτῶν ἀναλαβόντες, ἀπήτησαν τὸ διπλοῦν, ὅτε βραδέως μόλις ἡτοιμάσθησαν τὰ πλοῖα. Ἐπεὶ δὲ, πρὸς τούτοις, εἷς τῶν οἰκῶν ἐκείνων ἐκινδύνευε νὰ διακόψῃ τὰς πληρωμὰς του, κατηνυχαιστήθησαν βεβαίως ὁ Λαλλεμάν καὶ ὁ εἰς ἀναπλήρωσιν αὐτοῦ ἀποσταλὴς Κοντόσταυλος, ὅτε, τῇ μεσιτείᾳ διακεκριμένων προσώπων τῆς Οὐάσιγκτων, κατῴρθωσαν τὴν ἐξάρτισιν καὶ παράδοσιν μιᾶς τοῦλάχιστον τῶν φρεγατῶν, τῆς « Ἑλλάδος », ἥτις περὶ τὰ τέλη τοῦ 1826 κατέπλευσεν εἰς Ἑλλάδα.

Ἄλλ' οὐδ' αὐτὸ τὸ εἰς τὴν ἐλληνικὴν Κυβέρνησιν περιελθὼν ὑπόλοιπον τῶν τοῦ δανείου χρημάτων, μεθ' ὅλας ἐκεῖνας τὰς προφαιρέσεις, ἐπληρώθη ταχέως καὶ προθύμως. Ἡ πρώτη τοῦ δανείου ὁσὶς ἐξ 80,000 λιρῶν, ἣν εἶχε κομίσει μεθ' ἑαυτοῦ ὁ Βλακιέρ εἰς Ζάκυνθον, ἔμενεν ἐκεῖ ἄχρηστος καὶ δὲν παρεδίδετο εἰς τὴν Κυβέρνησιν, διότι ὁ μὲν Βύρων, οὔτινος ἀπητεῖτο ἡ ἐντολὴ πρὸς πληρωμὴν, εἶχεν ἐν τῷ μεταξύ ἀποθάνει, ἡ δὲ ἰόνιος Κυβέρνησις παρενέβαλλε προσκόμματα εἰς τὴν ἐξαγωγὴν τοῦ χρήματος. Μόλις κατὰ τὰ τέλη Ἰουλίου τοῦ 1824 ἐστάλη ἐκ Λονδίνου ἡ ἄδεια νὰ παραδοθῇ τὸ ποσὸν εἰς τὴν ἐλληνικὴν Κυβέρνησιν. Ἄλλ' ὑπῆρχε καὶ νῦν ἡ ἐλπίς, ὅτι τὸ ἐκ τῶν ὀνύχων τῶν τοκογλύφων περισωθὲν ὑπόλοιπον τοῦ δανείου, ἤθελε δαπανηθῇ εἰς ὄφελος τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ; Ὁ Βύρων αὐτὸς εἶχεν ἀνησυχήσει ἐπὶ τῆς ἐσχάτης θανασίμου του κλίνης, ἂν τὰ δάνεια ἤθελον πέσει εἰς ἀγαθὰς χεῖρας, φοβούμενος, ὅτι ἡ ἰδιοτέλεια μᾶλλον φατριαρχῶν τινων ἢ τὸ ἔθνος ὀλόκληρον ἤθελε καρπωθῇ τὰ ἐξ αὐτῶν χρήματα.

Ἡ κρίσις τοῦ στρατηγοῦ Γόρδων περὶ τῶν ἐπιτραπέντων τὴν διαχείρισιν τῶν δανείων ἀνδρῶν ἦτο τοιαύτη: « τοῦ Ζαΐμη ἴσως μόνου ἐξαίρουμένου, τὰ μέλη τῆς ἐλληνικῆς Κυβερνήσεως κατ' οὐδὲν διαφέρουσι ληστῶν ». Ὅπωςδὴποτε δέ τις καὶ ἂν κρίνῃ περὶ τῆς τότε Κυβερνήσεως τῆς Ἑλλάδος, δὲν δύναται δυστυχῶς νὰ ἀρνηθῇ, ὅτι ὁ Κουντουριώτης καὶ οἱ ὁπαδοὶ αὐτοῦ κατώρθωσαν νὰ κατασπαταλήσωσι τὰ ἀπὸ τῶν ἀγγλικῶν δανείων εἰσπραχθέντα ὀλίγα χρήματα εἰς δεύτερον ἐμφύλιον πόλεμον, ἐνῶ ἡ Κρήτη, ἡ Κάσος καὶ τὰ Ψαρά, ἔρμαιον εἰς τὸν ἐθνικὸν ἔχθρὸν ἀφειμέναι, κατεβάλλοντο, οἱ δὲ Αἰγύπτιοι παρεσκευάζοντο νὰ κατενέγκωσιν ὀλέθρου πληγὴν κατὰ τῆς Πελοποννήσου. Τῆς μομφῆς ταύτης δὲν δύναται τις νὰ ἀπαλλάξῃ τοὺς ἀγαθοὺς μὲν πως τὴν γνώμην ἀλλὰ περιορισμένους τὸν νοῦν ἐκείνους ἄνδρας. Τὸ ἐξοχώτατον τῆς Κυβερνήσεως μέλος ἦν ὁ Κωλέττης· ὁ δὲ πρόεδρος Κουντουριώτης καὶ ὁ ἀντιπρόεδρος Μπότσης ὑπελείποντο πολὺ τοῦ δεξιοῦ ἐκείνου πολιτικοῦ. Ἡ τε μορφὴ καὶ ὁ χαρακτήρ τοῦ Ι. Κωλέττου κατῆλεγχον τὴν καταγωγὴν αὐτοῦ ἐκ τῆς αἰνιγματώδους ἐκείνης ἰνδικῆς φυλῆς τῶν Ἀθιγγάνων, ἥτις, συμπαρασυρθεῖσα εἰς τὴν Εὐρώπην συνεπεῖα μογγολικῆς εἰσβολῆς,

κατωκίσθη ἐν ἀφθονίᾳ κατὰ τὴν τελευταίαν πεντηκονταετηρίδα τοῦ ΙΔ'. αἰῶνος ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ταῖς ἡπειρωτικαῖς ἀκταῖς (1). Καιροσκόπος φρόνησις καὶ νηφάλιος ἀπάθεια εἶχον καταστῆ δευτέρα φύσις τοῦ ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Ἀλῆ Πασσᾶ παιδευθέντος ἐκείνου ἀνδρός· δὲν διέφυγε δὲ νῦν τὴν ὀξυδέρκειαν αὐτοῦ, ὅτι ἀμφοτέροι οἱ Ὑδραῖοι ἦσαν ἀκατάλληλοι εἰς τὰς ὑψηλὰς θέσεις, ἃς κατεῖχον. Ὁ Κωλέττης εἶχε πολὺ μᾶλλον τοῦ Μαυροκορδάτου τὸ προτέρημα τοῦ νὰ καρποῦται τὰς ἀδυναμίας τῶν πολιτικῶν αὐτοῦ ἀντιπάλων, καὶ νὰ κινῇ ὑπὲρ ἑαυτῶν τὰ ἐλαττώματά των. Θεωρῶν δὲ ἀπαθῶς τὸν ὕδραϊον ἔμπορον ἀποξενούμενον τῶν ἰδίων αὐτοῦ ἐπαδῶν διὰ τῆς ἰδιοτροπίας καὶ σοφιστικῆς αὐτοῦ λεπτολογίας, ὑπεστήριξε μάλιστα τὰς μικροτοπικὰς καὶ ὑπὲρ τῶν ἰδιαιτάτων τῆς Ὑδρας συμφερόντων ἐνεργείας αὐτοῦ, καὶ ἠνέχθη ἀδιάφορος τὴν ἀμφίλοξον ἐκείνην περὶ λειῶν διάταξιν τοῦ Κουντουριώτου, ἣτις ἐπέσυρεν ἐπ' αὐτὸν θύελλαν ὄλην εὐρωπαϊκῆς ἀγανακτήσεως. Προσέβλεπε δὲ ἀπαθέςτατα τὴν διὰ τῆς ἀδεξιότητος τοῦ Κουντουριώτου ἀφυπνιζομένην μεταξὺ τῶν νήσων καὶ τῆς Πελοποννήσου ἀντιζηλίαν, ἐξ ἧς ἔμελλε βεβαίως νὰ κερδησῇ αὐτὸς ὡς ἀντιπρόσωπος τῶν Στερεοελλαδιτῶν.

Ταπεινωθέντος τοῦ ἐν Πελοποννήσῳ στρατιωτικοῦ κόμματος, ἔμελλον νῦν νὰ ταπεινωθῶσι καὶ οἱ πολιτικοί, οἱ τὴν νέαν Κυβέρνησιν κατὰ τοῦ Κολοκοτρώνου ὑποστηρίζαντες, καταβαλλομένης τῆς ἀλαζονείας τῶν προκρίτων, καὶ διακρινομένης ὀριστικῶς τῆς ὑπεροχῆς τῶν νησιωτῶν καὶ Στερεοελλαδιτῶν. Μεταξὺ τῶν προκρίτων ἐξεῖχον νῦν οἱ δύο Ἀνδρέαι, Λόντος καὶ Ζαΐμης, ὡς καὶ ὁ πλούσιος ἐκεῖνος ἡλείος γαιοκτῆμων Σισίνης, ὃν ὥφειλον νὰ προσαγορεύωσι γονυπετεῖς οἱ χωρικοὶ αὐτοῦ· ἀνὴρ εὐχόμενος νὰ ἀποθάνῃ ὡς ὁ Κλάρενς, πίνων οἶνον τῆς Μονεμβασίας, καὶ ἐπιθυμῶν πρὸ παντὸς ἄνετον ἐξακολούθησιν τοῦ τουρκικοῦ πασσαδικοῦ βίου, τρέμοντας ἐνώπιον αὐτοῦ δούλους καὶ δούλας, καὶ ὥραϊα ἀγροτικὰ κτήματα μετὰ κήπων καὶ μεγαλοπρεπῶν ἱππῶνων. Πάντες οἱ τοῦ πολιτικοῦ κόμματος

(1) Πρβλ. "Ὁπφ, Ἡ εἰς Εὐρώπην μετανάστευσις τῶν Ἀθιγγάνων. Ἐν Γότθῃ, 1870, σελ. 12 ἐπ. — Ἐκ παρεννοήσεως βεβαίως ὁ εἰδήμων συγγραφεὺς θεωρεῖ τοὺς θαλασσίους ἥρωας τῶν Ψαρῶν (ἐν Σελ. 25) ὡς ἀπογόνους τῶν Ἀλβανῶν.

ἡσθάνοντο ἑαυτοὺς παρηγκωνισμένους καὶ προσβεβλημένην τὴν φιλοτιμίαν αὐτῶν ὑπὸ τῆς ἀντιπελοποννησιακῆς πολιτείας τοῦ Κουντουριώτου. Βοηθήσαντες εἰς τὴν πτῶσιν τοῦ Κολοκοτρώνου, ὅπως καταλάβωσιν αὐτοὶ τὴν ἀρχήν, οὐδαμῶς ἡρέσκοντο νῦν βλέποντες εἰς χεῖρας τῶν Στερεοελλαδιτῶν οὐ μόνον τὴν ἐξουσίαν ἀλλὰ καὶ τὴν ἀποκλειστικὴν τῶν ἀγγλικῶν χρημάτων διάθεσιν. Διὰ τοῦτο ἡ δυσἀρέσκεια αὐτῶν ἐξετραπή εἰς προφανῆ ἀντίστασιν, ὅτε τὸν Ὁκτώβριον τοῦ 1824, κατὰ τὴν νέαν τῆς Κυβερνήσεως ἐκλογὴν, ἐξελέχθησαν πάλιν οἱ δύο Ὑδραῖοι, ὁ Κωλέττης, ὁ Σπηλιωτάκης καὶ εἰς μόνος Πελοποννήσιος, ὁ ἐκ Καλαβρύτων Φωτίλας. Πρόδηλον καθίστατο πλέον, ὅτι ἡ Πελοπόννησος ἐποδοπατεῖτο καὶ πυριϋθρίζετο ὡς δορυάλωτος χώρα ὑπὸ τῶν αὐθαδῶν νησιωτῶν καὶ στερεοελλαδιτῶν. Ὁ Φωτίλας παρητήθη· ἐν Ἀρκαδίᾳ ἡρνήθησαν πάντες τὴν πληρωμὴν τῶν φόρων, καὶ ἀπέκρουσαν τὸν εἰς ἐκτέλεσιν τῶν κυβερνητικῶν διαταγῶν ἀποσταλέντα στρατόν· ὁ δὲ γέρων Κολοκοτρώνης, κατηχηριστήμενος ὅτι οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ διεπληκτίζοντο, μετέβη πάραυτα παρὰ τοῖς ἀντάρταις καὶ ἀνερρίπισε τὴν παραφορὰν αὐτῶν διὰ τῶν στασιωτικῶν του σκευωριῶν. Ἀποστείλας τὸν Νικήταν κατὰ τοῦ Ναυπλίου, ἤλασεν αὐτὸς μετὰ τῶν υἱῶν του κατὰ τῆς Τριπόλεως, ἐνῷ ὁ Νοταρᾶς καὶ ὁ Λόντος ἐκινήθησαν κατὰ τοῦ Ἀκροκορίνθου. Ἀλλὰ καὶ ὁ δευτερος αὐτὸς ἐμφύλιος πόλεμος ἐπερατώθη ταχύτερον καὶ ὀριστικώτερον ὑπὲρ τῆς Κυβερνήσεως ἢ ὁ πρῶτος. Ἡ Κυβέρνησις, ἥς τὸ ὄνομα μόνον ἦτο ὁ Κουντουριώτης, ὁ Κωλέττης δὲ ἡ ψυχὴ, ἀνέπτυξε δραστηριότητα, ὁποῖαν δὲν προσεδόκων παρ' αὐτῆς οἱ ἀντάρται. Ἐντὸς ὀλίγων ἐβδομαδῶν κατήγαγεν ὁ Κωλέττης σπουδαίαν στρατιωτικὴν δύναμιν ἐκ τῆς Στερεᾶς ὑπὸ τὸν Γούραν καὶ τὸν Καραϊσκάκην, καὶ ἐξέπεμψεν αὐτὴν κατὰ τῶν ἐπανεστηχότων μερῶν τῆς χερσονήσου. Οἱ *Ρουμ-Λιῶται* δὲ οὗτοι κατετρόπωσαν τὰ στρατεύματα τοῦ Ζαΐμη, τοῦ Λόντου καὶ τοῦ Σισίνη, καὶ ὁ Πάνος Κολοκοτρώνης ἐφονεύθη ὡς ληστής ἐν μικρᾷ τινι παρὰ τὴν Τρίπολιν ἀψιμαχίᾳ.

Οἱ δύο Ἀνδρέαι ἔφυγον εἰς τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα, ὅπου ὑπεδέξατο καὶ παρέσχεον αὐτοῖς ἄσυλον ὁ Μαυροκορδάτος· ὁ δὲ Σισίνης κατέφυγεν εἰς Ζάκυνθον, ὅθεν ὅμως παρέδωκεν αὐτὸν εἰς τὸν Κουντου-

ριώτην ἢ ἰόνιος Κυβέρνησις. Ὁ δὲ γηραιὸς Κολοκοτρώνης τοσοῦτον κατεβλήθη ὑπὸ τοῦ θανάτου τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, ὥστε ἐπεκαλέσατο καὶ δεύτερον τὴν ἀμνηστειὰν τῆς Κυβερνήσεως, καὶ παρεδόθη μάλιστα παρὰ πάντα νόμον φρονήσεως εἰς χεῖρας τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ, ἀπαιτούντων ἐπιμόνωσ τὴν προσωπικὴν αὐτοῦ ἐμφάνισιν· μετηνέχθη δὲ μετὰ τριῶν ἄλλων πρωτανταρτῶν εἰς Ὑδραν κατὰ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1825, καὶ κατείρχθη μετ' αὐτῶν ὡς πολιτικὸς δεσμώτης ἐν τῇ μονῇ τοῦ Προφῆτου Ἡλιοῦ. Ἐκεῖ κατήμενος μόνος ὁ γέρον κλέφτης ἐπὶ τῆς ἐχθρικῆς αὐτοῦ νήσου, ἐσκόπει μακρὰν τὴν θάλασσαν ἡμέραν μεθ' ἡμέραν, βοήθειαν ἀπὸ τῶν πατρίων ὁρέων προσδοκῶν. Μετὰ λελογισμένης δὲ ἀδιαφορίας παρημέλησε τὸ ἐξωτερικὸν αὐτοῦ, ἀφῆκε νὰ αὐξήσωσιν οἱ ὄνυχες καὶ ὁ πῶγων του, καὶ οἱ ἐκ περιεργείας τὴν Ἑλλάδα ἐπισκεπτόμενοι ξένοι εὕρισκον αὐτὸν πρὸς ζῶον ὁμοιάζοντα μᾶλλον ἢ πρὸς ἄνθρωπον. Παντὸς τῆς Ἑλλάδος δυστυχήματος καὶ πάσης νίκης τῶν Τούρκων ἀφορμὴν ἔλεγε τὴν κάθειρξιν αὐτοῦ, καὶ προεφῆτευεν, ὅτι ταχέως πάλιν ἤθελε καταστῆ ἀναγκαῖος καὶ κληθῆ εἰς μεγίστας τιμάς.

Ἐπὶ τοῦ παρόντος ὅμως δὲν ἐφαίνετο μέλλουσα νὰ ἀληθεύσῃ ἡ προφητεία του. Ἡ τοῦ Κουντουριώτου Κυβέρνησις ἦν ἐπὶ τοῦ κολοφῶνος τῆς ἰσχύος αὐτῆς· στηριζομένη δὲ ἐπὶ τῆς εὐπόρου ἐμπορικῆς τάξεως, ἐπὶ τῶν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος πεπαιδευμένων, καὶ πρὸ παντὸς ἐπὶ τῆς ὕλικῆς βοηθείας τῶν ἀγγλικῶν δανείων, κατάρθωσε νὰ καταπνίξῃ πάσας τὰς ἰδιοβούλους καὶ μικροτοπικὰς ἐνεργείας τῶν ἀντιπάλων αὐτῆς. Οὕτω δὲ ἐν μὲν τῇ δυτικῇ Ἑλλάδι κατέβαλε τὸν πρωτοκλέφτην Μακρῆν, ἐν τῇ ἀνατολικῇ δὲ τὸν ἰσχυρὸν τοῦ Κολοκοτρώνου σύμμαχον Ὀδυσσεά.

Κατὰ τὰ τελευταῖα τοῦ πολέμου ἔτη εἶχε προδηλότερον καταφανῆ, ὅτι ὁ φιλόδοξος ὀπλαρχηγὸς προσεπᾶθει νὰ καταστήσῃ κράτος ἐν κράτει, καὶ νὰ καρπωθῇ τὸν ἐλληνικὸν ἄγωνα, ἵνα ἰδρύσῃ ἐαυτῷ ἰδίαν ἡγεμονεῖαν ἐκ τῆς Εὐβοίας καὶ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος. Ἀποπειραθεὶς δὲ νὰ σαγηνεύσῃ τὸν λόρδον Βύρωνα, εἶχε τοῦλάχιστον κατορθώσει νὰ διαθέσῃ τοὺς γίλους του Στάνωπ καὶ Τρελῶνεϋ εἰς τοσοῦτον βαθμὸν ὑπὲρ ἑαυτοῦ, ὥστε πᾶσαν οὗτοι τῆς Ἑλλάδος σωτηρίαν ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ὀδυσσεῶς μόνον ἔβλεπον ἐνσαρκου-

μένην. Ὁ παράδοξος μάλιστα ψευδευλαβῆς Τρελώνει· εἰς τοσοῦτον προήλθε θαυμασμοῦ πρὸς τὸν Ὀδυσσεά, ὥστε ἐνυμφεῦθη τὴν ἀδελφὴν τοῦ ῥωμαντικοῦ ἐκείνου ἥρωος, καὶ κατῴκησε μετ' αὐτῆς ἐν σπηλαίῳ τινι τοῦ Παρνασοῦ παρὰ τὸ Καστρί. Ἄλλως ὅμως ἐσκέπτετο ἡ Κυβέρνησις, ἥτις μὴ ἀποδεξαμένη τὴν συνδρομὴν, ἣν μεθ' ἱκανῆς ἐπιμονῆς προσέφερεν αὐτῇ κατὰ τῶν πελοποννησιακῶν ἀνταρτῶν ὁ ὀπλαρχηγὸς τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος, προὔτιμησε τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Γούρα καὶ τοῦ Καραϊσκάκη. Ἡ ἀνακωχὴ ἤδη ἐκείνη, ἡ συνωμολογηθεῖσα μετὰ τῶν Τούρκων κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1822, εἶχεν ἐγείρει ὑποφίας κατ' αὐτοῦ, καὶ τοι κατόπιν ἐθεωρήθη ὡς πατριωτικὸν στρατήγημα, χάριν προστασίας τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος γενόμενον. Τὸν Δεκέμβριον ὅμως τοῦ 1824 ἀπεκαλύφθησαν ἐν πάσῃ αὐτῶν τῇ μελανότητι τὰ σχέδια τοῦ ἀνδρός, ὅστις διεπραγματεύετο νέαν συνθήκην μετὰ τοῦ Ὁμέρ Βριώνη, ἀπαιτῶν δὲ ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὴν ὀπλαρχηγίαν τῆς Ἑλλάδος, ὡμολόγει εἰρήνην πρὸς τὸν Σουλτάνον, καὶ ὠφελούμενος ἐκ τῆς ἀπουσίας τῶν κατὰ τῶν πελοποννησιακῶν ἀνταρτῶν στρατευσάντων ῥουμελιωτῶν, ἐκάλει τοὺς Τούρκους ἀπὸ τῆς Εὐβοίας εἰς Ἀττικὴν. Ἄλλ' ἡ προδοσία ἀπέτυχεν. Ὁ Γούρας ἐστράτευσεν ὡς ἐκδικητὴς τῆς πατρίδος κατὰ τοῦ προτέρου κυρίου καὶ διδασκάλου του, καὶ ἐπανακάμφας ἐκ τῆς Πελοποννήσου τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1825, προσέβαλε παρὰ τὴν Δωρίδα τὸν Ὀδυσσεά καὶ τὸν τοῦρκον στρατηλάτην Ἀββάς Πασσᾶν, καὶ ἀπέκρουσεν αὐτοὺς μέχρι Χαιρωνείας. Παρὰ τὰς Λιβανάτας ἠναγκάσθη ὁ Ὀδυσσεὺς νὰ παραδοθῇ ἄνευ ὅρων εἰς τὸ παλαιὸν αὐτοῦ πρωτοπαλλήκαρον. Ἀλυσίδετον παρήγαγον αὐτὸν πρὸ τοῦ ἐν τῷ Παρνασῷ σπηλαίου, ἐν ᾧ εἶχεν ὀχυρωθῆ ἡ οἰκογένεια καὶ ὁ γαμβρὸς αὐτοῦ Τρελώνει· ἀποτυχούσης δὲ τῆς πρὸς παραδόσιν αὐτῶν γενομένης ἀποπείρας, ἐκόμισαν τὸν δεσμώτην εἰς Ἀθήνας. Ἡ ὑπόληψις αὐτοῦ παρὰ τῷ λαῷ καὶ τοῖς στρατιώταις εἶχε παντελῶς ἐκπέσει, καὶ οἰκτρὰν πλεον μόνον εἰκόνα πεπτωκότος μεγαλείου παρίστα ὁ Ὀδυσσεύς. Αἱ γυναῖκες ἐρῶσιν αὐτόν, τὸ δὲ πλῆθος ὀλίγου δεῖν ἐλιθοβόλει καθ' ὁδὸν τὸν ἥρωα τοῦ Χανίου τῆς Γραβιάς. Ἀφοῦ ἐβασάνισαν αὐτόν, ἵνα δηλώσῃ ποῦ εἶχε κρύψει τοὺς θησαυροὺς του — τὸ τίμημα τῆς προδοσίας αὐτοῦ, — ἤγαγον αὐτὸν τέλος εἰς τὴν

Ἀκρόπολιν, καὶ καθεῖρξαν αὐτὸν ἐν τῷ δεξιᾷ τῶν Προπυλαίων ἐνε-
τικῷ πύργῳ. Ἐκεῖ, παρὰ τὰ ἐρείπια τοῦ ναοῦ τῆς Ἀπτέρου νί-
κης, εὗρέθη χαμαὶ τὴν 16 Ἰουλίου 1825, συντετριμμένα ἔχων τὰ
μέλη, καὶ ὁ λαὸς διηγεῖτο εἰς τοὺς ἐρωτῶντας ξένους, ὅτι ἐκρημνί-
σθη ἀποπειραθεὶς νὰ δραπετεύσῃ. Οἱ μεμνημένοι ὁμως ἐγίνωσκον,
ὅτι εἶχε πνιγῇ καὶ ριφθῇ ἀπὸ τῶν ἐπάλξεων τοῦ πύργου κατὰ δια-
ταγὴν τοῦ Γούρα, καὶ ὅτι ἡ Κυβέρνησις τοῦ Κουντουριώτου ἔκλεισε
τοὺς ὀφθαλμοὺς, ὅτε ὁ πιστὸς θεράπων ἀπηλλάγη βιαίως τοῦ κιν-
δυνώδους αὐτοῦ ἀντιπάλου (1).

Ἡ ὑπὲρ τοῦ Ὀδυσσεὺς συμπάθεια τῶν ἁγγλων αὐτοῦ φίλων ὀλί-
γον ἔλειψε νὰ ἀποβῇ αὐτοῖς ὀλεθρία. Καὶ ὁ μὲν Στάνωπ εἶχεν ἀσφα-
λισθῇ ἐν καιρῷ· ἀλλ' ὁ Τρελώνεϋ εὗρέθη στενότατα συνδεδεμένος
μετὰ τῆς τύχης τοῦ πενθεροῦ αὐτοῦ, ἡ δὲ Κυβέρνησις δὲν ἠσχύνθη
νὰ παραδεχθῇ τὴν πρότασιν Σκώτου τινός, ἀναδεξαμένου νὰ ἀνέυρῃ
καὶ ὁλοφονήσῃ τὸν Τρελώνεϋ. Ἀλλ' ὁ Ἄγγλος ἡμύνατο ἐπιτυ-
χῶς κατὰ τῶν μισθοφόρων ληστῶν, καὶ μόνον κατόπιν, ὅτε, ἐπὶ τῷ
ἀκούσματι ὅτι ὁ Τρελώνεϋ ἐφύλασσε τοὺς θησαυροὺς τοῦ πενθεροῦ
του, ἠῤῥησεν ὁ ἀριθμὸς τῶν προσβολέων καὶ ἐπέκειτο τακτικῇ
τοῦ σπηλαίου πολιορκία, κατέλιπεν οὗτος τὸ ἄσυλον αὐτοῦ καὶ
ἔφυγεν αἰσίως εἰς Κεφαλληνίαν μετὰ τῆς συζύγου αὐτοῦ καὶ τῆς
περιουσίας του.

Ἡ Κυβέρνησις, ὡς βλέπει τις, ἐκαρποῦτο ἀμειλίκτως τὴν νίκην
αὐτῆς. Ἐν Πελοποννήσῳ διῆγον οἱ παρὰ τοῦ Κωλέττου μεταπεμ-
φθέντες Ῥουμελιῶται ὡς ἐν χώρᾳ ἐχθρικῇ. Ἐλυον τὰ κτήνη τῶν
χωρικῶν ἀπὸ τῶν ἀρότρων, ἐληΐζοντο καὶ κατηρῆμον τοὺς ἀγρούς,
ἡ δὲ γῆ ἔμενεν ἄσπορος καὶ ὁ λαὸς ἐκτεθειμένος εἰς λιμοκτονίαν.
Οἱ ὀπλαρχηγοὶ ἐπληρώνοντο παρὰ τῆς Κυβερνήσεως μισθοὺς καὶ
σιτηρέσια διὰ στρατοὺς οὐδέποτε ἐπιθεωρουμένους, ὁ δὲ Γούρας, ἐν
παραδείγματι, ἐλάμβανε σιτηρέσιον διὰ 12,000 ἄνδρας, καὶ τοι
τρισχιλίους μόνον ἔχων ὑπὸ τὰς σημαίας αὐτοῦ. Αὐτὸ ἦν τὸ ἀνοι-
κτὸν καὶ ἀκόρεστον χάσμα, ὅπερ κατέπιε τὸ ὑπόλοιπον ἀμφοτέρων τῶν

(1) Κατὰ τοῦ Σουρμελῆ (Ἱστορ. τῶν Ἀθηνῶν, 1834) ὑπερασπίζει τὸν Ὀδυσσεῶ
ὁ Παππαδόπουλος ἐν τῇ «Ἀνασκευῇ τῶν εἰς τὴν Ἱστορίαν τῶν Ἀθηνῶν ἀναφερομέ-
νων περὶ τοῦ στρατηγοῦ Ὀδυσσεὺς». Ἀθ. 1837.

δανείων· καὶ ὅσα δὲν εἶχεν ἤδη πληρώσει ὁ Κουντουριώτης εἰς ἀποζημιώσεις τῶν πατριωτῶν αὐτοῦ δι' ἀνύπαρκτα ὑδροαῖκὰ πυρπολικὰ, οὐδαμῶς βλάψαντα τὸν ἐχθρόν, ἐδαπανῶντο νῦν εἰς προμήθειαν κεντημένων ἐνδυμάτων καὶ ἐπαργύρων ὅπλων, δι' ὧν κοσμούμενοι ἐπόμεπουν οἱ τὸν δεύτερον ἐμφύλιον πόλεμον καταπνίξαντες πιστοὶ ἀξιωματικοὶ καὶ στρατιῶται. Οἱ περὶ τὸν Κουντουριώτην ἄνθρωποι τῆς τάξεως εἶχον καταστῆ ὄργανα ἀταξίας. Κατασπατάλησις τῶν ἐπὶ τοσοῦτον ἐπαχθέσιν ὕροις ληφθέντων δημοσίων χρημάτων, ἀσυνείδητος τῆς νίκης κάρπωσις κατὰ τῶν ὑποταχέντων ἀνταρτῶν, μικρόθυμος τῆς Ὑδρας προτίμησις, διανομὴ τῶν θέσεων καὶ ἀξιωματῶν εἰς ἐξωλέστατα πρόσωπα — ὅποιοι οἱ τὰς ὁδοὺς τοῦ Ναυπλίου πληροῦντες συνταγματάρχαι ἀπὸ φαρμακοποιῶν καὶ λοχαγοὶ ἀπὸ θαλαμηπόλων — ταῦτα πάντα εἰσὶν ἀναντιρρήτως βαρύντατοι φόγοι καὶ διττῶς βραεῖς ἐν καιρῷ φοβεράς ἐθνικῆς κρίσεως. Διότι μετ' ἐκπλήξεως ἐρωτᾷ ὁ βλέπων τὴν εἰκόνα τῆς ἐν Ἑλλάδι ἐπικρατούσης ἀναρχικῆς τύρβης ὑπὸ τὴν Κυβέρνησιν τοῦ Κουντουριώτου: — ποῦ ἦσαν λοιπὸν οἱ Τούρκοι; δὲν ὠφελήθη ὁ Σουλτάνος Μαχμούτ ἐκ τῆς παρεχομένης αὐτῷ διὰ τῶν ἐρίδων τῶν ἀνταρτῶν λαβῆς;

Αἱ πολεμικαὶ τῶν Τούρκων ἐργασίαι ἐγένοντο κατὰ τὸ ἔτος 1824 τοσοῦτον χαλαρῶς καὶ νωχελῶς, ὥστε ἐφαίνετο οὕτως εἰπεῖν, ὅτι ὁ Μαχμούτ ἤθελε νὰ παράσχη καιρὸν εἰς τοὺς στασιώτας γκιαούρας νὰ σπαράξωσιν ἀλλήλους. Κατὰ τε τὴν ἀνατολικὴν καὶ δυτικὴν Ἑλλάδα οὐδὲν σχεδὸν ἐγένετο, ἐκτὸς τῶν συνήθων θερινῶν ἐπιδρομῶν, αἵτινες ὅμως ἐπεχειρήθησαν διὰ τοσοῦτον ὀλίγων δυνάμεων, ὥστε οἱ Ἕλληνες δὲν κατέβαλον πολὺν κόπον εἰς ἀπόκρουσιν τῶν προσβολέων. Ὁ Γούρας καὶ ὁ Πανουριᾶς ἀπέκρουσαν παρὰ τὸν Μαραθῶνα καὶ τὴν Ἀμπλιανὴν τὸν εἰσβαλόντα εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα ἐχθρόν, ἐνῷ ὁ Μαυροκορδάτος ὑπερήσπιζεν ἐν τῇ δυτικῇ Ἑλλάδι τῆς θέσεως τοῦ Λυγοβιτισίου κατὰ τοῦ Ὁμὲρ Βριώνη. Ἀφορμὴ ὅμως τῶν χαλαρῶν ἐκείνων κινήσεων τῶν Τούρκων δὲν ἦτο ἐξάντλησις μόνον, ἀλλὰ καὶ παντελὴς μεταβολὴ πολεμικοῦ σχεδίου.

Ὁ Σουλτάνος, παραιτηθεὶς τῆς ἰδέας τοῦ νὰ καταπαύσῃ τὴν ἐπανάστασιν δι' εἰσβολῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐσκέφθη μᾶλλον νὰ στε-

ρήση τὸν ἐχθρὸν τῶν ἔξωθεν βοηθημάτων, πρὶν ἢ προσβάλῃ αὐτὸν ἐν τῷ κέντρῳ τῆς δυνάμεώς του. Οὕτω δὲ ἤθελε νὰ καταστρέψῃ τὸν ἑλληνικὸν στόλον, οὗτινος στερουμένη τὴν βοήθειαν ἡ ἐπανάστασις ἤθελε σθεσθῇ ἀφ' ἐαυτῆς· καὶ ἀνάγκη πρὸ παντός ἦτο νὰ ὑποταχθῶσιν αἱ τρεῖς ἡγεμονίδες νῆσοι, Ἐδρα, Σπέτσαι καὶ Ψαρά, ὡς καὶ ἡ Κάσος καὶ Σάμος, ὧν οἱ ναῦται ἀπετέλουν τὴν ζύμην τοῦ ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ. Πρὸς ἐπίτευξιν ὅμως τοῦ σκοποῦ τούτου δὲν ἐπῆρ-
 κουν — ὡς κάλλιστα συνησθάνετο ὁ Μαχμουτ — αἱ ἰδία αὐτοῦ δυνάμεις. Ὅθεν, συνεπῆς πρὸς τὴν πολιτικὴν, ἤτις παρορᾷ μικρὸν κα-
 κὸν πρὸς μείζονος ἀποφυγὴν, ἐρρίφθη ὁ Σουλτάνος εἰς τὰς ἀγκάλας τοῦ ἰσχυροῦ αὐτοῦ Αἰγυπτίου ὑποτελοῦς, οὗτινος μόνου ἡ συνδρομὴ ἠδύνατο νὰ κατισχύσῃ κατὰ θάλασσαν τῶν Ἑλλήνων. Δὲν ἡπατᾶτο δὲ ὁ Μαχμουτ περὶ τῶν κινδύνων τῆς τοιαύτης συμμαχίας. Διότι ἐφαίνετο νῦν ἐνισχύων οὕτω καὶ ἐπικυρῶν τὰς πρὸς ἰδίαν καὶ ἀνεξάρτητον ὑπαρξίν τάσεις τῶν μεγάλων αὐτοῦ ὑποτελῶν, αὐτὸς ὁ εἰς κατάπνιξιν αὐτῶν ἀνέκαθεν ἐργασθεῖς. Ἀλλὰ τὰ τελευταῖα ἔτη εἶχον διδάξει τὸν Σουλτάνον, ὅτι οἱ Ἕλληνες δὲν ἦσαν ἀξιοκα-
 ταφρόνητοι ἐχθροὶ ἐπὶ τῆς ὀρεινῆς καὶ φύσει ὀχυρᾶς των χώρας· ἄλ-
 λως τε δὲ ἤλπιζεν ἴσως νὰ καταβάλῃ πρῶτον τὸν βέβαιον ἐχθρὸν διὰ τοῦ ἀβεβαίου φίλου, καὶ νὰ ἐκκαθαρίσῃ βραδύτερον τοὺς μετὰ τούτου λογαριασμοὺς αὐτοῦ. Ὁ Χοσρέφ Πασσᾶς, ἔμπιστος τοῦ Μαχμουτ καὶ θανάσιμος τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ ἐχθρὸς, εἰσηγγήσατο εἰς τὸν Σουλτάνον, ὅτι ὁ κατὰ τῶν Ἑλλήνων πόλεμος ἤθελεν ἐξαντλήσει τοὺς χρηματικούς καὶ πολεμικοὺς πόρους τοῦ Αἰγυπτίου καὶ κατα-
 στρέψει τὸν εὐρωπαϊκῶς ἡσκημένον καὶ ὀργανισμένον στρατὸν αὐ-
 τοῦ. Ἄν δὲ τὸυναντίον ὁ στρατὸς οὗτος κατέβαλλε τοὺς Ἕλληνας, ἐδικαιολογεῖτο ἐπὶ μᾶλλον ἡ εἰσαγωγὴ ὁμοίου στρατιωτικοῦ συστή-
 ματος ἐν Τουρκίᾳ, ἡ ἐφαρμογὴ τῶν « νέων διατάξεων » τοῦ Σουλ-
 τάνου Σελήμ, καὶ ἡ διὰ τοῦ μέσου τούτου περιστολὴ τοῦ ὑπερφιά-
 λου τῶν Γιαννιτσάρων. Εἴτε λοιπὸν κατεσυντρίβετο ὁ λιάν ἰσχυρὸς καὶ ἐπιφοβὸς ὑποτελῆς ἐν τῇ κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως πάλῃ, εἴτε τούλάχιστον ἐπερατοῦτο ἡ ἐπανάστασις αὕτη καὶ κα-
 τελύοντο συγχρόνως οἱ τοῦ Ἰσλάμ πραιτωριανοὶ Γιαννίτσαροι, κατ' ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις ἐβελλτιοῦτο ἡ τέως θέσις τῆς Τουρκίας.

Οὕτως ἀπέστειλεν ὁ Μαχμούτ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1824 πράκτορά του τινα εἰς Αἴγυπτον καὶ προσήνεγκεν εἰς τὸν αἰγύπτιον σφετεριστὴν τὴν κατὰ γῆν καὶ θάλασσαν ἀρχηγίαν τοῦ κατὰ τῶν Ἑλλήνων πολέμου.

Ὁ Μεχμέτ Ἀλῆς, σκεπόμενος ὑπὸ τοῦ θορύβου τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, εἶχεν ἱκανῶς κραταιωθῆ μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐν τῇ δεσποτείᾳ τῆς Αἰγύπτου, ἣν εἶχε σφετερισθῇ, καὶ ἦν πράγματι ὅ,τι ὁ Σουλτάνος ἠδύνατο νὰ ἦνε. Τὸ μυστήριον τῆς ἰσχύος αὐτοῦ εἶνε ὁ ἐξευρωπαϊσμός τῆς Ἀνατολῆς, καὶ ἡ χρησιμοποίησις τῶν ἀφθόνων πολιτικῶν καὶ ὕλικῶν μέσων, ἅτινα παρέχει εἰς τὸν ἰσχυρὸν ὁ εὐρωπαϊκὸς πολιτισμός. Ἐκ Μακεδονίας καταγόμενος, εἶχεν ἀπολέσει ἐνωρὶς τὸν πατέρα αὐτοῦ, Ἀγᾶν τῶν ὁδοφυλάκων. Ὁ δὲ διοικητὴς τῆς Καβάλας, ἐκπλαγεὶς τὴν ἀσυνήθη τοῦ παιδὸς εὐφυΐαν, παρέλαβεν αὐτὸν οἶκαδε καὶ τὸν ἀνέθρεψε διὰ τὸ ἐμπόριον. Οὕτω δὲ ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος, ὅστις ἔμελλε βραδύτερον νὰ δεσπόσῃ ἰσχυροῦ κράτους καὶ νὰ κρατῇ ἀνῆσυχον καὶ ἀγωνιώσαν τὴν εὐρωπαϊκὴν διπλωματίαν, ἴστατο νέος παρὰ τὴν τράπεζαν ἐργαστηρίου, καπνὸν καὶ σιγάρα πωλῶν.

Ἡ εἰς Αἴγυπτον ἐστρατεία τοῦ Βοναπάρτου, ἥτις πολλὰ ζωῆς σπέρματα ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐξήγαγεν εἰς φῶς, ἐσήμανεν ἐπίσης καὶ τὴν ἐκ τοῦ σκότους καὶ τῆς ἀφανείας ἔξοδον τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ. Ἡ Πύλη ἐστρατολόγησεν ἐν Μακεδονίᾳ, ἵνα πολεμήσῃ τοὺς Γάλλους, τὸ δὲ διαπνέον τότε τὸν κόσμον στρατιωτικὸν πνεῦμα ἐξωογόνησε καὶ τὸν παρὰ τὴν τράπεζαν τοῦ ἐργαστηρίου μαθητευόμενον. Ὁ Μεχμέτ Ἀλῆς ἔλαβε βαθμὸν δεκανέως, καὶ τριακοσίων ἡγούμενος Ἀλβανῶν ἀπῆλθεν εἰς Αἴγυπτον. Νέος ἐκεῖ κόσμος ἠνεψύχθη πρὸ αὐτοῦ. Ἡ Αἴγυπτος ἦν τότε σφαῖρα παιδιᾶς τῶν ποικιλοτάτων μερίδων καὶ ἐθνῶν. Τοῦρκοι, Μαμελοῦκοι καὶ Γάλλοι ἡμφισβήτησαν τὴν κατοχὴν τῆς κοιλάδος τοῦ Νείλου· ὁ δὲ λαὸς ἔπασχεν ἀναγκαίως ἐκ τῶν ἐρίδων τῶν ἰσχυρῶν, ὑπὸ βαρυτάτους στενάζων φόρους. Μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν Γάλλων καθίστατο προδηλότερον ὁσημέραι, ὅτι οἱ Μαμελοῦκοι, οἱ ὡς ἀντιῤῥοποι τῶν Γιαννιτσάρων κληθέντες ὑπὸ τοῦ Σελῆμ εἰς τὴν Αἴγυπτον κερκάσιοι ἐκείνοι μισθοφόροι, ἐπωφθαλμίων τὴν κυριαρχίαν τῆς χώρας. Ὁ τὴν τουρκικὴν ἀρχὴν ἐν Καῖρῳ ἐκ-

προσωπῶν Πασσᾶς εἶχε παντελῶς ἐξουθενωθῆ. Ὑποτελὲς κράτος ἐν οἰκτροτάτῃ διατελοῦν διαφθορᾷ, κατακτητικῇ στρατιᾷ ἐπανισταμένη κατὰ τοῦ ἡγεμόνος αὐτῆς, ἐκπεπτωκὸς καὶ πάντῃ ἀποκεκτηνωμένος πληθυσμός, πωλούμενος ἀναισθήτως εἰς τὸν ἰσχυρότερον τοιαύτῃ ἦν ἡ γενικὴ παραλυσία καὶ ἀναρχία, ἣτις ἐνέπνευσε τὰς λαμπροτάτας ἐλπίδας εἰς τὴν ἐπίμονον καὶ ἐπιδέξιον τοῦ Μεχμέτ φιλοδοξίαν. Οὕτω δὲ ἀπεφάσισε νὰ καταστῇ δεσπότης τῆς ἀδеспότου Αἰγύπτου. Ἐρρίφθη λοιπὸν εἰς μέσον τῶν ἐρίζοντων, ὅτε μὲν εἰς τὴν μίαν ὅτε δὲ εἰς τὴν ἄλλην τῶν μερίδων κατὰ τὸ φαινόμενον συντασσόμενος, κατὰ βάθος ὅμως προσπαθῶν νὰ καταστρέψῃ τοὺς μὲν διὰ τῶν δέ. Πάσης ἐν Καῖρῳ γινομένης ἐπαναστάσεως μετεῖχε καὶ αὐτὸς μετὰ τῆς πιστῆς ἁλβανικῆς του σωματοφυλακῆς, καὶ συνεμάχει μὲν μετὰ τῆς Πύλης, ὅσάκις ἦτο ἀνάγκη νὰ ταπεινωθῶσιν οἱ Μαμελοῦκοι, συνεδέετο δὲ μετὰ τούτων, ἵνα κλονήσῃ τὴν δύναμιν τῶν προτέρων αὐτοῦ συμμάχων. Ἐντὸς ὀλίγου κατῴρρωσε νὰ ἐξολοθρεύσῃ ἀλληλοδιαδόχως τοὺς μᾶλλον διακεκριμένους τούρκους Πασσάδες καὶ μπέηδες τῶν Μαμελούκων. Ἀφοῦ δὲ κατέστησεν ἄβλαβεῖς τοὺς μὲν διὰ τῶν δέ, ἐδέξατο προσενεχθὲν παρὰ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ τὸ ἀξίωμα τοῦ Πασσᾶ, μετὰ πολλὴν ὅμως προσπεποιημένην ἀντίστασιν καὶ οἰονεὶ εἰς τὴν βίαν μόνον ὑπέικων. Κατορθώσας δὲ διὰ τῆς δραστηριότητος τῶν πρακτέρων αὐτοῦ καὶ τῆς γαλλικῆς προστασίας νὰ λάβῃ ἐν ἔτει 1806 τὴν Σουλτανικὴν ἀναγνώρισιν, ἔσχε τάχιστα τὴν εὐκαιρίαν νὰ παράσχῃ εἰς τὸν Σουλτάνον ἀναμφήριστον ἀπόδειξιν τῆς ὑποταγῆς καὶ πίστεως αὐτοῦ. Τὸν Μάρτιον τοῦ 1811 προσεχάλεσε τοὺς Μπέηδες τῶν Μαμελούκων, 470 ἐφίππους, εἰς τὴν Ἀκρόπολιν τοῦ Καῖρου, ἵνα μετάσχωσιν ἑορτῆς ὀδομένης πρὸς τιμὴν τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Τουσούν. Φιλοξενήσας δὲ πρότερον καὶ ἐστιάσας αὐτοὺς, περιέζωσεν εἶτα καὶ ἐφόνευσε πάντας πρὸ τῆς στενῆς βραχέδους εἰσόδου τῆς ἀκροπόλεως. Εἰς μόνος διέφυγεν ὡς ἐκ θαύματος διὰ τολμηροῦ πηδήματος, πρὶν ἢ κλεισθῶσιν αἱ ἀπαίσιτοι τοῦ φρουρίου κιγκλίδες. Συγχρόνως δὲ εἶχε διατάξει ὁ Μεχμέτ νὰ συλληθῶσι καὶ φονευθῶσιν οἱ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις διασπαρμένοι Μαμελοῦκοι, ὁ δὲ λαὸς ἐπέπεσε χαίρων κατὰ τῶν μισητῶν δυναστῶν αὐτοῦ, καὶ κατὰ σωροὺς ἐστάλησαν αἱ κεφαλαί

των εἰς Καῖρον. Οὕτως, ἐνῶ αἱ «*ρέαι διατάξεις*» τοῦ Σελήμ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπήγαγον τὴν κραταίωσιν τῶν πραιτωριανῶν καὶ τὴν πτώσιν τοῦ ἀναμορφωτοῦ Σουλτάνου, κατέδειξεν ὁ Μεχμέτ μετὰ φοβεράς πειστικότητος, διὰ τοῦ ἐξολοθρευτικοῦ ἐκείνου πραξικοπήματος κατὰ τῆς στασιαστικῆς σπείρας τῶν Μαμελούκων, πῶς πρέπει νὰ γίνωνται αἱ ἀναμορφώσεις ἐν Ἀνατολῇ. Συνέβη πολλάκις νὰ συζητήσωσιν εὐρωπαῖοι περιγῆταί μετὰ τοῦ Μεχμέτ περὶ τῆς αἰγυπτιακῆς ἐκείνης νυκτὸς τοῦ ἁγίου Βαρθολομαίου· ἐλάλει δ' οὗτος περὶ αὐτῆς τοσοῦτον ἀπαλῶς, ὥσανεὶ προέκειτο περὶ σεισμοῦ ἢ περὶ ἄλλης τινὸς τοιαύτης φοβεράς φυσικῆς ἀνάγκης. Ἄν τις σφοδρῶς τῷ ἐπετίθετο, ἀπῆντα προσφυῶς, ὅτι αἱ πράξεις αὐτοῦ ἤθελον πολὺ εὐκολώτερον συγχωρηθῇ ὥς ἀναγκαῖαι πρὸ τοῦ κριτηρίου τῆς ἱστορίας, ἢ ὁ φόνος τοῦ δουκὸς τοῦ Ἑγγιέν, ὃν δὲν ἤθελε βεβαίως δυνηθῇ ὁ Ναπολέων νὰ δικαιολογήσῃ τόσο ἐυκόλως.

Ἀπὸ τῆς σφαγῆς τῶν Μαμελούκων ἄρχεται ἰδίως ἡ κυριαρχία καὶ ἡ διοικητικὴ ἐνέργεια τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ. Ἀντὶ νὰ ἀρκεσθῇ οὗτος εἰς τὴν ἐπιτευχθεῖσαν νίκην, προσεπάθησε νὰ ἀσφαλίσῃ αὐτὴν εἰς αἰεὶ. Οἱ πόροι τῆς χώρας εἶχον ἐξαντληθῇ ὅλως ὑπὸ τῶν ἀπαύστων πολέμων καὶ τῶν ἐσωτερικῶν σαραγμῶν, οἱ δὲ τακτικοὶ φόροι μόνον ἐξήρκουν εἰς πληρωμὴν τοῦ ἐτήσιου εἰς τὴν Πύλην τέλους. Ὁ Μεχμέτ ἐπεχείρησε τότε τολμηροτάτην καὶ βιασιωτάτην πρᾶξιν, εἰς καθίδρυσιν ἰσχυρᾶς διοικήσεως ἐν μέσῳ τῆς γενικῆς ἀμηχανίας. Καταλαβὼν πᾶσαν τὴν γῆν ἐν Αἰγύπτῳ, ἰδιοποιηθῇ τήν τε δημόσιον καὶ ἰδιωτικὴν περιουσίαν, τῶν τε Μαμελούκων καὶ τῶν Τούρκων τὰς κληρονομίας. Ἐκβαλὼν δὲ ἀνεξαίρετως καὶ ἀνελεημόνως τοὺς τέως κυρίους, ἐγένετο πάντων διάδοχος, φυσικώτατα οὕτως εἰπεῖν καὶ ὥσανεὶ ἐνοεῖτο τοῦτο ἀπ' ἐαυτοῦ. Μετὰ δὲ ταῦτα, μεταβαλὼν τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς, ἐκάλυψε διὰ βαμβακοφυτειῶν τὴν σιτηρὰ τέως μόνον παράγουσαν χώραν. Κατέστησε κτήματα καὶ ὄργανα αὐτοῦ παραγωγικὰ πάσας τὰς ὕλικας δυνάμεις, τὴν τε φύσιν καὶ τοὺς ἀνθρώπους, καὶ συνεκέντρωσεν εἰς ἑαυτὸν διὰ μονοπωλίων τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν βιομηχανίαν. Μετεποίησεν οὕτω πᾶσαν τὴν Αἰγυπτὸν εἰς μέγα ἐργοστάσιον γεωργῶν καὶ βιομηχάνων, ὑπηρετούντων εἰς τὴν θέλησιν αὐτοῦ καὶ τὴν φιλοδοξίαν. Ἐραρμύσας δὲ ἐν τῇ

Ανατολῇ τὰς ὑπ' αὐτοῦ μεγάλως θαυμαζομένας ναπολεοντείους κυβερνητικὰς θεωρίας, κατέστησεν ἑαυτὸν ἀπεριόριστον κύριον τῆς ζωῆς καὶ τῆς τύχης τῶν ὑπηκόων αὐτοῦ, ὧν ἄλλους μὲν ἐνέδυσσε τὴν στρατιωτικὴν στολὴν, ἄλλους δὲ ἀπησχόλησεν ἐν τοῖς ἐργοστασίοις ἢ ἐν τοῖς νεωρίοις τῆς Ἀλεξανδρείας. Ὁ λαὸς ὥφειλε νὰ γεωργῇ τὴν γῆν καὶ νὰ χορηγῇ εἰς αὐτὸν εὐθηνὰ προϊόντα, ἅτινα ἡδύνατο οὗτος νὰ πωλῇ ἐπὶ σπουδαίῳ κέρδει. Οὕτως ἡδύνατό τις ἀληθῶς νὰ εἴπῃ, ὅτι ὁ Μεχμέτ ἦν ὁ μόνος κτηματίας, ὁ μόνος βιομήχανος καὶ ὁ μόνος ἔμπορος τῆς Αἰγύπτου. Εἶχε δὲ ἀπομιμηθῇ πάντα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ καισαρισμοῦ τὰ τεχνάσματα, δι' ὧν, ἔστω καὶ πρὸς ζημίαν τῆς μελλούσης ἐθνικῆς εὐημερίας, αὐξάνονται αἱ ἀμυντικαὶ δυνάμεις χώρας τινός, καὶ ἐντείνεται μέχρι ἐσχάτων ἡ φορολογικὴ παραγωγικότης τῶν ὑπηκόων. Μόνον ἐπὶ τοῦ φοίνικος, τοῦ φλοιοῦ καὶ τῶν φύλλων αὐτοῦ, τῶν καρπῶν του καὶ τῶν πυρῆνων των ἐβάρυνε φόρος πεντήκοντα τοῖς ἑκατόν.

Ὅπως ὅμως φρόνιμός τις καλλιεργητῆς αὐξάνει τὴν ἐργατικότητα καὶ τὴν προθυμίαν τῶν δούλων αὐτοῦ δι' ἐκτάκτων ἀμοιβῶν καὶ διασκεδάσεων, καὶ ἐμπνέει αὐτοῖς ἐνδιαφέρον ὑπὲρ τῆς προαγωγῆς ξένης ἐπιχειρήσεως, οὕτω κατέρθωσεν ὁ Μεχμέτ Ἀλῆς νὰ συνειθίσῃ τοὺς Αἰγυπτίους εἰς τὰ ἐν πολλῷ ἰδρωτὶ παρεχόμενα ἀγαθὰ τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀγωγῆς. Κατέχων καὶ καρπούμενος τὴν κοιλάδα τοῦ Νείλου, τὸν μαργαρίτην αὐτὸν τῆς γῆς, ὡς μόνος ἔλεγε, ἤλπιζε νὰ αὐξήσῃ τοσοῦσον τὰς προσόδους καὶ τὸ κράτος αὐτοῦ, ὥστε νὰ καταστῇ ἡ Αἴγυπτος ἡ ἕκτη μεγάλη δύναμις. Ἐμενεν ὅμως, ἐννοεῖται, μεγάλη τις ἔτι δυσχέρεια, ἥτις ἔπρεπε νὰ νικηθῇ: ἡ τῶν σχέσεων αὐτοῦ πρὸς τὴν Πύλην. Διότι δέν ἦτο πιθανόν, ὅτι ὁ Σουλτάνος ἤθελε προσίδει ἀταράχως τὴν προαγωγὴν ὑποτελοῦς πολλῷ ἰσχυροτέρου καὶ κινδυνωδεστέρου τοῦ Ἀλῆ Πασσᾶ. Εἶνε δὲ ἀκριβῶς φαινόμενον μεγάλης σημασίας ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἀνατολῆς καὶ σπουδαιοτάτη συνέπεια τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως, ὅτι παρεκώλυεν αὕτη οἰονδήποτε κίνημα τοῦ Σουλτάνου κατὰ τοῦ αἰγυπτίου ὑποτελοῦς του καὶ ἐβοήθησεν οὕτω ἐμμέσως τὴν προαγωγὴν ἐκείνου. Ὁ Μεχμέτ Ἀλῆς ἐγνώριζε κάλιστα νὰ ὠφελῇται ἐκ τῶν πολιτικῶν συμπτώσεων· δὲν παρεσύρθη δὲ οὔτε ὑπὸ τῆς ἀποστασίας τοῦ Ἀλῆ, οὔτε

ὑπὸ τῆς ἐπαναστάσεως τῶν Ἑλλήνων, ἀλλ' ἐξιχνολούθει πληρώνων ἡσύχως τὰς χρηματικὰς αὐτοῦ εἰς τὴν Πύλην εἰσφοράς, καὶ ἀμετάπτωτον πρὸς αὐτὴν πίστιν ἐξωτερικῶς ἐπιδεικνύμενος. Περιοριζόμενος ὅμως εἰς τοῦτο καὶ ἀταράχως προσβλέπων τὸν ἄπελπιν ἀγῶνα τοῦ Σουλτάνου κατὰ τῶν Ἑλλήνων, μόνον λόγον εἶχε τῆς καιροσκόπου ταύτης οὐδετερότητος τὴν ἐνδόμυχον αὐτοῦ ἐπιθυμίαν, ὅπως ταπεινώσῃ τὸν Σουλτάνον. Ἐμελλε δὲ τέλος νὰ ἀναγνωρίσῃ ὁ Μαχμούτ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἀδυναμίαν καὶ τὴν ἀνάγκην αἰγυπτιακῆς συνδρομῆς. Ἐμελλεν αὐτὸς νὰ ἀποταθῇ πρῶτος εἰς τὸν ὑπερίσχυρον αὐτοῦ ὑποτελῆ, καὶ παραδίδων αὐτῷ τὴν Κρήτην, τὴν εἰς Ἑλλάδα ἄγουσαν γέφυραν, νὰ ἀνοίξῃ αὐτῷ μόνος τὴν εἰς Εὐρώπην — ἴσως καὶ εἰς Κωνσταντινούπολιν — φέρουσαν ὁδόν.

Οὕτω συνηνητῆθαι τὸ σχέδιον τοῦ Χοσρέφ Πασσᾶ καὶ τοῦ Μαχμούτ πρὸς τὸ σχέδιον τοῦ Αἰγυπτίου. Ἐνῷ ὁ Σουλτάνος ἤλπιζε νὰ ἐξασθενώσῃ καὶ ἐξαντλήσῃ τὸν ὑποτελῆ αὐτοῦ διὰ τοῦ κατὰ τῆς Ἑλλάδος πολέμου, οὗτος τὸν ἀντίον προσεδόκα ἐξ αὐτοῦ προαγωγὴν. Ἀμα δὲ παραστάντος ὡς ἰκέτου τοῦ Σουλτάνου, δὲν ἐσκέφθη πολὺ ὁ Μεχμέτ, ἀλλ' ἐδράξατο πάραυτα τῆς παρεχομένης αὐτῷ εὐκαιρίας ὅπως ῥιζώσῃ καὶ ἐν Εὐρώπῃ. Ἀποποιηθεὶς τὴν ἀρχιστρατηγίαν δι' ἑαυτόν, ἀπεδέξατο αὐτὴν διὰ τὸν υἱόν του Ἰβραῖμ, καὶ μετεβίβασεν αὐτῷ πανηγυρικῶς τὴν ἐπιτραπείαν παρὰ τοῦ Σουλτάνου ἐξουσίαν. Ὁ κατάλογος τῶν προβιθασμῶν τῶν ἀνωτέρων τουρκικῶν ὑπαλλήλων φέρει ἐν ἔτει 1824 τὸν Ἰβραῖμ ὡς διοικητὴν τῆς Ἀβυσσινίας καὶ τοῦ Μωρέως, ἔμελλον δὲ νῦν οἱ Ἕλληνες νὰ καταμάθωσιν, ὅποιον φοβερόν ὄγκον ἰσχύος παρεῖχον εἰς τὸν νέον αὐτῶν πολέμιον εὐρωπαϊκὰ πολεμικὰ μέσα καὶ διοικητικὰ ὄργανα. Ὁ Μεχμέτ παρεσκεύασε στόλον ἐκ 54 πολεμικῶν καὶ 400 φορτηγῶν πλοίων, καὶ ἠῤῥῆσε τὸν στρατὸν αὐτοῦ ἀπὸ 19 εἰς 90 χιλιάδας ἀνδρῶν. Διέταξε τὴν ἄσκησιν χιλιάδων αἰχμαλώτων μαύρων ἀποδειχθέντων δ' αὐτῶν ἀνικάνων εἰς τοιαύτης φύσεως κόπους, κατέταξε δι' ἀναγκαστικῆς στρατολογίας τριάκοντα χιλιάδας Φελλάχων εἰς τὸν τακτικὸν αὐτοῦ στρατόν. Οὐδὲ χρημάτων οὔτε κόπου ἐφείσθη, ὅπως καλέσῃ εἰς ὑπηρεσίαν αὐτοῦ εὐρωπαίους καὶ ἰδίως τῆς ναπολεοντείου σχολῆς ἀξιωματικούς, προσεκτῆσατο δὲ πεπειραμένον διαχειριστὴν διὰ

τὸν στόλον αὐτοῦ τὸν γάλλον Λεττελλιέ, καὶ παρορμήσας τὸν ἰκανώτατον συνταγματάρχην Σέβ νὰ ἀσπασθῇ τὸν Ἰσλαμισμὸν, κατέστησεν αὐτὸν στρατηγόν. — Ἡ τελετὴ τῆς ἐξωμοσίας σου, εἶπεν αὐτῷ γελῶν εἰς τὸ οὖς, θὰ μείνῃ μυστικὸν ἡμῶν τῶν δύο. Ὁ δὲ Σουλεϊμὰν Μπέης — οὕτως ἐκαλεῖτο ἔκτοτε ὁ συνταγματάρχης — ἐπινε μὲν τὸν οἶνον αὐτοῦ ἐν τῷ κρυπτῷ, συνεστήσατο ὅμως ἀναφανδὸν χαρέμιον, καταδεικνύων, ὅτι ὁ γνήσιος Γάλλος εἶνε ἀνώτερος τῶν ἀπαιτήσεων τῆς θετικῆς θρησκείας (1). Ὑπῆρξε δὲ ἡ δεξιὰ χεὶρ, καὶ ὁ δεξιώτατος τοῦ Ἰβραῖμ ὑπαρχηγός, ἡ δὲ πολεμικὴ αὐτοῦ πείρα καὶ ἀνδρεία πολλάκις ἐπήνεγκον ἐπικαίρως τὴν κρίσιν τῆς μάχης ἀπέναντι τῶν Ἑλλήνων. Ὁ ἄμεσος τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ σκοπὸς ὑπῆρξεν ἀναγκαίως ἡ Κρήτη, ἄνετος σταθμὸς μεταξὺ Ἀλεξανδρείας καὶ Πελοποννήσου, καὶ κάλλιστον πάντων στρατηγικὸν ὁρμητήριον οἰκισθῆποτε κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἐπιθέσεως.

Καὶ ἐν Κρήτῃ δὲ εἶχεν ἤδη καταδείξει εἰς τὸν Σουλτάνον ὁ τῶν γεγονότων βροῦς, ὅτι ἦν ἀνίκανος νὰ ὑποτάξῃ τὴν νῆσον ἐξ ἰδίας δυνάμεως. Ἀφ' ἧς στιγμῆς οἱ Σφακιανοί, οἱ πολεμικοὶ τῶν Λευκῶν Ὀρέων κάτοικοι, ἡσπασθήσαν τὴν ἐπανάστασιν, ἀλλεπάλληλοι ἐπῆλθον αἱ κατὰ τὸ Θέρισον, τὴν Κρέπαν καὶ τὴν Ἀλιαχὴν ἤτται (2). Οἱ Τούρκοι περιωρίσθησαν ἐντὸς ὀλίγου εἰς τὰ τρία βόρεια παράλια φρούρια, ἡ δὲ πεδιάς καὶ τὰ ὄρη ἀνῆκον εἰς τοὺς ἐπαναστάτας.

Ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς Κρήταις ἀνεφάνη μετὰ τὰς πρώτας ἐπιτυχίας ἡ πρὸς τὴν διχόνοιαν καὶ τὸν φατριασμὸν κλίσις, ἡ ἔθνικὴ αὕτη τῶν Ἑλλήνων ἁμαρτία. Οἱ Σφακιανοὶ περιέστησαν εἰς ἔριδας πρὸς τὸν ὑπὸ τοῦ Δημητρίου Ὑψηλάντου ἀποσταλέντα εἰς Κρήτην διοικητὴν ῥῶσον Ἀφεντούλην, καὶ τοὺς πεδινοὺς Κρήτας, οἵτινες δὲν ἔστεργον νὰ ἀναγνωρίσωσι τὰς ἐπὶ ἡγεμονεῖα ἀξιώσεις τῶν ὀρειῶν. Ὁ ἰκανώτατος ἀρχηγὸς τῶν πεδινῶν Κρητῶν Μελιδώνης ἐδολοφονήθη γευματίζων κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 1822 ὑπὸ τοῦ σφακιανοῦ Ρούσου. Ἐξ ἄλλου δὲ κατηγορεῖτο ὁ Ἀφεντούλης ὡς σκοπεύων νὰ

(1) Γερβίνου, Ἱστορία τοῦ 19. αἰῶνος, Τομ. 5'. σελ. 42.

(2) Τὰ περὶ τῶν μαχῶν τούτων βλέπε λεπτομερῶς ἐν τῇ «Περὶ τῆς νήσου Κρήτης» διατριβῇ (τοῦ συγγραφέως) ἐν τοῖς «Καθ' ἡμᾶς Κειρῶς», Ἔτ. 1889, σελ. 489, ἐπ.

καταστήσῃ τὴν Κρήτην ἀνεξάρτητον ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος ἡγεμονεῖαν ὑπὸ τὸ ἴδιον αὐτοῦ σκῆπτρον· καὶ ἀφορμὴν εἰς τὰς ὑποψίας ταύτας τῶν Κρητῶν πατριωτῶν παρεῖχον αἱ πρὸς τὴν Ῥωσίαν σχέσεις τοῦ ἀνδρὸς καὶ ἡ προστασία τοῦ Ἰψηλάντου. Ἀλλ' αἱ ἐσωτερικαὶ διαμάχαι ἐξηκολούθησαν καὶ μετὰ τὸν Νοέμβριον τοῦ 1822, ὅτε ἐκβληθέντος τοῦ «ῥώσου προδότη» ἀπεστάλη αὐτῷ ὑπὸ τῆς πελοποννησιακῆς Γερουσίας νέος διοικητής, ὁ ὕδραϊος Τομπάζης. Πολύτιμος χρόνος ἡσωτεύθη εἰς ἀνωφελεῖς περὶ πολιτεύματος συζητήσεις καὶ τοπικὰς συνελεύσεις, ἀντικείμενον ἔχουσας τὰ θεμελιώδη δίκαια τοῦ κρητικοῦ λαοῦ· ἐννοεῖται δὲ κάλλιστα, ὅτι ὁ διὰ τοπικῶν συμφερόντων καταμεριζόμενος καὶ αἰωνίως ἐρίζων λαὸς ἐκεῖνος, καίτοι ἀντασσομένης εἰς τοὺς Τούρκους, δὲν ἦτο ὅμως ἱκανὸς νὰ ἀντιστῇ εἰς τοὺς ἐν ἐνότῃτι καὶ συνδέσμῳ συντεταγμένους Αἰγυπτίους. Ἐνῶ οἱ Κρήτες ὠμίλουν, ἔπραττεν ὁ Μεχμέτ Ἀλῆς. Ταχθείσης δὲ ἅπαξ τῆς νήσου ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν αὐτοῦ, ἄλλεπἄλληλοι αἰγύπτιοι στρατοὶ ἀπεβιάσθησαν εἰς τὸν λιμένα τῆς Σούδας, τὰ σπουδαιότερα ἐπαναστατικὰ στίφη, ἅτινα εἶχε συγκεντρώσει ὁ Ἑλλην διοικητής Τομπάζης παρὰ τοὺς πρόποδας τῆς Ἰδης, διεσκορπίσθησαν ὑπὸ τῶν λογχῶν τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ, καὶ μετ' ὀλίγον ἤρξατο ἡ εἰρήνευσις τῆς νήσου κατὰ τρόπον ἀναμιμνήσκοντα τὸν ἐξολοθρευμὸν τῶν Μαμελούκων. Δισχίλιοι ἄνδρες καὶ γυναῖκες εἶχον καταφύγει εἰς τὸ σπήλαιον τοῦ Μελάτου, ἀλλ' ὁ γαμβρὸς τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ Χασσάν Πασσᾶς καταφθάσας τοὺς φυγάδας προσέβαλεν αὐτοὺς καὶ τοὺς ἡνάγκασεν εἰς παράδοσιν. Καὶ οἱ μὲν ἄνδρες πάντες κατεσφάγησαν πλὴν τριάκοντα, ἀχθέντων δεσμίῳ εἰς Σπιναλόγκαν, οἱ δὲ αἰχμαλωτισθέντες ἱερεῖς, συνδεθέντες πρὸς ἀλλήλους ὡς κτήνη, ἐρρίφθησαν εἰς μεγάλην πυρᾶν καὶ ἐκάησαν ζῶντες, καὶ ἐκ τῶν γυναικῶν αἱ μὲν πρεσβύτεραι ἐλακπατήθησαν ὑπὸ τῶν ἱππέων καὶ ἐφονεύθησαν, αἱ δὲ νεώτεραι ἐπωλήθησαν δοῦλαι εἰς Ἀσίαν καὶ Αἴγυπτον. Νεαρά τις καὶ θάλλουσα κόρη, λαχοῦσα ὡς λεία εἰς ἄλθανόν τινα, καὶ μετενεχθεῖσα παρ' αὐτοῦ εἰς Σπιναλόγκαν, ἐπήδησε καθ' ὁδὸν ἐντὸς δεξαμενῆς καὶ ἐπνίγη. Καὶ εἶνε μὲν πιστευτὸς ὁ ἄγγλος περιηγητὴς Σπράττ, λέγων, ὅτι οἱ κάτοικοι τοῦ Μελάτου σήμερον ἔτι, διηγούμενοι τὰς φρικώδεις ἐκείνας σκηνάς, δὲν ἀποκρύ-

πτουσι τὴν ἐκδίκητήριον αὐτῶν δίψαν· μόνον ὅμως λίαν ἀναίσθητοι ψυχαὶ δύνανται νὰ συμμερισθῶσι τὴν ἡπιότητα τῶν φρονημάτων τοῦ εὐλαβοῦς βρεττανοῦ ναυτικοῦ, ἐλαχίστην αἰσθανομένου ἔκπληξιν πρὸς τὰς φρίκας ἐκεῖνας, καὶ ἰσχυρίζομένου ἐν ἀπαθεί σοφία, ὅτι κάλλιστον πάντων εἶνε νὰ καλύπτῃ τις διὰ τοῦ πέπλου τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης καὶ νὰ λησμονῇ τοιαῦτα *μικρολογήματα*. Ἐτι ἀπαισιωτέραν παρέχει τὴν ἀνάμνησιν τὸ παρὰ τὸ χωρίον Μελιδόνι σπήλαιον. Ἐκεῖ εἶχον καταφύγει, ἅμα ἀποθάντων εἰς Σούδαν τῶν πρώτων ἐξ Αἰγύπτου ἐπικουρικῶν στρατευμάτων, 370 ἄνδρες, γυναῖκες καὶ παιδία, ἐν οἷς καὶ τριάκοντα ἔνοπλοι, οἵτινες, χάρις εἰς τὸ πρόσφορον τοῦ ἐδάφους καὶ τὴν στενὴν τοῦ σπηλαίου ἐξοδον, ἀπέκρουσαν μετ' ἐπιτυχίας πᾶσαν ἐχθρικὴν προσβολήν. Τὸ σπήλαιον πολιορκηθὲν τακτικῶς καὶ κατεπυροβολήθη διὰ τηλεβόλων, ἀλλ' οἱ πολιορκηταὶ οὐδὲν κατώρθωσαν. Τότε ἐπενόησε διαβολικόν τι μέσον ὁ ἀρχηγὸς Χουσεῖν Πασσᾶς, προλαμβάνων τὰς ἐκπολιτιστικὰς ἰδέας, ὅσας ἐφήρμοσε βραδύτερον ὁ Πελισσιὲ κατὰ τῶν Καθύλων τῆς Ἀφρικῆς. Ἀνευρὼν ὁπὴν τινα πρὸς τὰ ἄνω, κατὰ τὴν ὁροφὴν οὕτως εἶπεῖν τοῦ σπηλαίου, ἀπέφραξεν ἐντελῶς τὴν εἴσοδον διὰ ξύλων καὶ λίθων, καὶ ἀνῆψε συγχρόνως καυσίμους ὕλας ἐν τῇ ὀπῇ ἐκείνῃ. Οἱ δυστυχεῖς ἐκεῖνοι, οἱ ζῶντες ἔτι ταφέντες, ἔφευγον ἀπὸ γωνίας εἰς γωνίαν τοῦ σπηλαίου, ἀλλὰ τὸ ὀλέθριον τοῦ καπνοῦ νέφος κατέφθανεν αὐτοὺς καὶ τοὺς ἀπέπνιξε τέλος πάντας. "Οτε δὲ οἱ Ἕλληνες, μετὰ πολλὰς τοῦ ἀγῶνος περιπετείας, ἀνέκτησαν τὸ Μελιδόνι καὶ τὸ σπήλαιον, σπαρακτικὴ ὑπῆρξεν ἡ σκηνή, καθ' ἣν ἀνεγνώρισαν ἐν αὐτῇ τὰ ὅσα τῶν φιλτάτων αὐτῶν οἰκείων. Κατησπάσαντο τὰ ὑπὸ τοῦ καπνοῦ μελανωθέντα ἐκεῖνα λείψανα καὶ φοβεράν ὤμοσαν ἐκδίκησιν κατὰ τῶν ἀπίστων βαρβάρων. "Οστις ἐπιθυμεῖ πιστὴν εἰκόνα τῆς ὑπὸ τῶν Τουρκοαιγυπτίων εἰρηνεύσεως τῆς Κρήτης, ἅς διατρέξῃ τὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ Βαρῶνος Πρόκες—"Οστέν, ἀνδρὸς ἀναμφέριστον ἔχοντος τὸν φιλοτουρκοισμὸν. Αὐτὸς οὗτος ὑπῆρξεν ἐν ἔτει 1824 μάρτυς παιδιᾶς τινος, ἣν *ἐπαιζον* οἱ Αἰγύπτιοι πρὸ τοῦ στρατοπέδου αὐτῶν, ἀκοντίζοντες πρὸς διασκέδασιν τὰ ἐγχειρίδιά των κατὰ νεαροῦ τινος Ἑλλήνος, ἀσφαλῶς εἰς τὸν τοῖχον προσδεδεμένου. Συνοδεία αἰχμαλώτων παρέρχεται τὴν στιγμὴν ἐκείνην πρὸ τῆς

τῆς σκηνῆς, περικαλλῆς δὲ νεᾶνις ὄρμῃ ἐκ μέσου αὐτῶν, καὶ σπαρ-
κτικὴν ῥηγνύουσα κραυγὴν ἀπελπισίας περιβάλλει τὴν ἀγκάλην αὐ-
τῆς περὶ τὸν ὑπὸ τῶν τουρκικῶν ἐγχειριδίων ἀπειλούμενον, ὃν ἀνα-
γνωρίζει ὡς ἴδιον αὐτῆς ἀδελφόν. Οἱ Αἰγύπτιοι ἀνακαγχάζουσι σαρ-
δόνειον, φοβερὰ γεννᾶται ἔρις μεταξύ τοῦ ἀγοραστοῦ τῆς Ἑλλη-
νίδος καὶ τῶν βαρβάρων στρατιωτῶν, καὶ τέλος ἡ ἀτυχὴς κόρη, θύ-
μα γενομένη τῶν κτηνωδῶν ὀρμῶν τῆς συμμορίας, συνδέεται μετὰ
τοῦ αἰμάσσοντος σώματος τοῦ ἀδελφοῦ αὐτῆς καὶ ῥίπτεται εἰς τὴν
θάλασσαν. Τοιαῦτα ἐπεισόδια κατέπληξαν καὶ αὐτὸν τὸν συντηρητι-
κώτατον Πρόκες, καὶ ἐνέπνευσαν αὐτῷ ἀπαρέσκειν κατὰ τῆς τουρ-
κοαιγυπτιακῆς πολεμικῆς. Ἀλλ' ἡ ἀδιάπτωτος τῶν τουρκοαιγυπτίων
βαρβαρότης ἤγαγεν εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ ἐπιδιωκόμενον
σκοπὸν. Μάτην παρώτρυνον τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν αἱ ἐπιστολαὶ
τοῦ Τομπάζη, νὰ θεωρήσῃ ὡς ἴδιον ἀγῶνα καὶ νὰ ὑποστηρίξῃ κρα-
ταιῶς τὴν κρητικὴν ἐπανάστασιν· διότι ὁ πελοποννησιακὸς ἐμφύ-
λιος πόλεμος ἐχαλάρου πᾶσαν ἰσχυρὰν πρὸς τὰ ἔξω ἐνέργειαν. Τὸν
Ἀπρίλιον τοῦ 1824 ἠναγκάσθη ὁ Τομπάζης νὰ καταλίπῃ τὴν νῆ-
σον, ἀπογνοὺς πάσης τακτικῆς ἀντιστάσεως, καὶ μόνον ἐν ταῖς
ἀπροσίτοις χαράδραις καὶ ἐπὶ τῶν ὀροπεδίων τῶν Λευκῶν Ὅρεων
ἀπέμενεν ἔτι ζῶσα ἡ ἠθικὴ τῶν Κρητῶν ἀντίστασις δίκην ληστρι-
κοῦ μικροπολέμου. Ἡ κρητικὴ ἐπανάστασις ἐπνίγη εἰς αἶμα, ὁ δὲ
δῆμιος τοῦ Μελιδονίου Χουσεῖν Πασσᾶς κατῴρῳσε τὸν Ἰούνιον τοῦ
1824 νὰ ὑποτάξῃ καὶ τὴν πρὸς ἀνατολὰς τῆς Κρήτης κειμένην βρα-
χώδη νῆσον Κάσον, ἧς οἱ ναυτικοὶ κάτοικοι ἤσκουν τέως πειρατείαν
μετὰ μεγίστης ἐπιτυχίας ἐν ὀνόματι τῆς ἐλευθερίας, καὶ εἶχον συν-
δράμει οὐσιωδῶς τὴν κρητικὴν ἐπανάστασιν διὰ σιταγωγῆς καὶ
ἀποκλεισμοῦ τοῦ Ρεθύμνου καὶ τῶν Χανίων. Δεκατέσσαρα μεγάλα
καὶ τριάκοντα μικρὰ πλοῖα περιῆλθον εἰς τοὺς Αἰγυπτίους, οἱ ἀξιό-
μαχοι ἄνδρες καὶ αἱ γραῖαι γυναῖκες ἐσφάγησαν, αἱ δὲ νεαραὶ γυ-
ναῖκες καὶ τὰ παιδιὰ διενεμήθησαν καὶ ἐπωλήθησαν εἰς Ἀλε-
ξάνδρειαν.

Ἡ τύχη τῆς Κρήτης καὶ Κάσου ἠδύνατο νὰ χρησιμεύσῃ ὡς σπου-
δαία εἰς τοὺς Ἑλληνας νουθεσία, διότι καιρὸς ἦτο πλέον νὰ ἀφυ-
πνώσῃ ἡ τοῦ Κουντουριώτου Κυβέρνησις. Τὰ βραδέα ὅμως καὶ ἀνε-

παρκῇ αὐτῆς μέσα ἀναμιμνήσκουσι δυστυχῶς τὸν ἀδέξιον ἐκεῖνον πυγμάχον, περὶ οὗ λέγει ὁ Δημοσθένης, ὅτι « αἰ τῆς πληγῆς ἔχεται, καὶ ἐτέρωσε πατάξῃ τις, ἐκεῖσέ εἰσιν αἱ χεῖρες ». Κατὰ τὰ τέλη Ἰουνίου ἀπέπλευσαν εἰς Κάσον 18 ὑδραῖκα καὶ 12 σπετσιωτικὰ πλοῖα ὑπὸ τὸν Μπουκουβάλαν καὶ τὸν Σαχτούρηγ, ἀλλ' ἔφθασαν μόνον ἐγκαίρως ὅπως παραστῶσι μάρτυρες τῆς νίκης τῶν Αἰγυπτίων. Παρηγορήσαντες δὲ τοὺς διαφυγόντας τὸν ὄλεθρον καὶ ἐπὶ τῆς ἀκτῆς πλαυμένους Κασίους, συνεβούλευσαν αὐτοὺς νὰ μεταναστεύσωσιν εἰς τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα· οἱ δυστυχεῖς ὅμως ἐκεῖνοι οὐδεμίαν εἶχον διάθεσιν νὰ καταλίπωσι τοὺς πατέριους αὐτῶν βράχους, εἶπον ὅτι ἦσαν παρὰ πολὺ πτωχοί, καὶ προτίμησαν ἀσφαλῆ δούλου μοῖραν τῆς ἐν τῇ ἐλευτέρᾳ Ἑλλάδι βεβαίαις ὑπάρξεως..

Ἀπὸ τῆς Κάσου ἔπλευσαν οἱ ὑδραϊσπετσιῶται εἰς Σάμον, νομίζοντες ὅτι ὁ Καπουδᾶν Πασσᾶς ἐσκόπει καιρίαν προσβολὴν κατὰ τῆς νήσου ἐκείνης. Παλαιόντες ὅμως παρὰ τὴν Θῆραν κατ' ἐναντίων ἀνέμων, συνήντησαν αὐστριακὸν ἐμπορικὸν πλοῖον, καὶ ἔμαθον παρ' αὐτοῦ, ὅτι ὁ τουρκικὸς στόλος δὲν εἶχε τραπῇ κατὰ τῆς Σάμου, ἀλλ' εἶχε προσβάλει καὶ καταστρέψει τὰ Ψαρά.

Ἐκ τῶν τριῶν ἡγεμονίδων νήσων τὰ Ψαρά πρὸ πάντων ἐμίσουν οἱ Τοῦρκοι, καθότι οἱ κάτοικοι αὐτῶν καθίστων ὀλόκληρον τὴν παραλίαν τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἐπισφαλῆ διὰ τῶν τολμηρῶν αὐτῶν ληϊστικῶν ἐπιδρομῶν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Σουλτάνος Μαχμουτ ἀπέβλεπε νῦν πρὸ παντὸς εἰς τὴν καταστροφὴν τοῦ ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ, φόβος ὑπῆρχεν, ὅτι τὴν πρώτην αὐτοῦ προσβολὴν ἤθελε διευθύνει κατὰ τῶν Ψαρῶν, ἅτινα ἄλλως ἦσαν καὶ μᾶλλον ἐκτεθειμένα εἰς τὸν κίνδυνον, ἔνεκα τῆς θέσεως αὐτῶν. Ὁ Σουλτάνος εἶχε συμφωνήσει μετὰ τοῦ Αἰγυπτίου αὐτοῦ συμμάχου, νὰ γείνη σύγχρονος καὶ κοινῇ ἡ κατὰ τῶν Ψαρῶν καὶ τῆς Κάσου προσβολή, ὅπως ὁ ἐκ τῆς συγχρόνου καταστροφῆς τῶν δύο ληστρικῶν φωλεῶν τρόμος παραλύσῃ ἐντελῶς τοὺς Ἕλληνας. Ἀλλ' ἡ ταχύτης καὶ ἀνυπομονησία τοῦ Αἰγυπτίου προέδραμε, καὶ ὁ αἰγύπτιος στόλος ἦν ἤδη ἑτοιμος εἰς ἐνέργειαν, πρὶν ἢ δυνηθῇ νὰ ἐκπλεύσῃ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὁ τουρκικὸς· οὕτω κατεστράφη ἡ Κάσος, πρὶν ἢ φανῇ καὶ πρὸ τῶν Ψαρῶν ὁ Καπουδᾶν Πασσᾶς.

Οὐχ ἤπτον ὁμῶς δὲν ἡδύναντο οἱ Ψαριανοὶ νὰ ὑποτιμήσωσι τὸν ἐπικείμενον αὐτοῖς κίνδυνον. Διότι χωρὶς τῆς βοήθειας τῶν δύο ἁλ-
λων ἡγεμονίδων νήσων ἦσαν ἀνίκανοι εἰς ἐπιτυχῇ κατὰ τοῦ τουρ-
κικοῦ στόλου ἀντίστασιν. Εἶχε μὲν αὐξήσει ὁ πληθυσμὸς τῆς νή-
σου εἰς τριάκοντα χιλιάδας ψυχῶν, διὰ τῶν ἐκ Χίου, Κυδωνιῶν καὶ
Σμύρνης συρφευσάντων εἰς Ψαρὰ φυγάδων, ἀλλὰ τὰ ἄμαχα ἐκεῖνα
καὶ εὐπτότητα στίφη ἀπετέλουν ἄχρηστον ἔρμα, δυσχεραῖνον μάλ-
λον τὴν ἄμυναν. Οἱ ἰδίως ἀξιόμαχοι ἄνδρες συνεποσούντο εἰς τρισ-
χιλίους, ἐν οἷς 1027 ξένοι, Μακεδόνες τὸ πλεῖστον, μισθοφόροι·
ἐπὶ δὲ τῶν παραλίῶν ὀχυρωμάτων εἶχον τοποθετηθῇ 170 τηλεβόλα.
Δὲν δύναται τις νὰ ἀρνηθῇ, ὅτι οἱ Ψαριανοὶ εἶχον ὑπερφρονήσει ἐκ
τῆς μέχρι τοῦδε ἀγαθῆς αὐτῶν τύχης. Τὸν Σουλτάνον ἐθεώρουν ὡς
τρελλὸν καὶ τὸν Καπουδὰν Πασσᾶν ὡς φοφοδεῇ· πεποιθότες δὲ εἰς
τὰ πυρπολικά αὐτῶν, δὲν ἀνελογίζοντο, ὅτι εἰς οὐδὲν ταῦτα ἡδύ-
ναντο νὰ χρησιμεύσωσιν ἐν κακοκαιρίᾳ καὶ ἐναντίου πνέοντος ἀνέ-
μου. Τὴν 20 Ἰουνίου, ἡμέραν Κυριακὴν, συνελθόντες ἐν τῷ ναῷ τοῦ
ἁγ. Νικολάου, ἀπεφάσισαν ὁμοφώνως νὰ ἀντιστῶσι μέχρις ἐσχάτων,
καὶ εἰς τοσοῦτον μάλιστα προέβησαν τόλμης, ὥστε ὀρμίσαντες ἐπ’
ἀγκυρῶν τὰ πλοῖα, ἀφῆρσαν αὐτῶν τὰ πηδάλια, πλὴν τῶν πυρπο-
λικῶν καὶ πέντε βρικίων, ἵνα καταστήσωσιν ἐκ τῶν προτέρων ἀδύ-
νατον πᾶσαν σωτηρίας ἀπόπειραν (1). Πρέπει τις ὁμῶς νὰ ὁμολο-
γήσῃ χάριν τῆς δικαιοσύνης, ὅτι ἔπραξαν πᾶν ὅ,τι δυνατόν, ὅπως
ἀναγγείλωσι τὰ κατ’ αὐτοὺς εἰς τοὺς ὑδραῖους καὶ σπετσιώτας
ἀδελφούς αὐτῶν καὶ καλέσωσι τὴν βοήθειαν τῆς ἐλληνικῆς Κυβερ-
νήσεως. Ἀπὸ τοῦ Φεβρουαρίου τοῦ 1824 ἐζήτουν ἐπανειλημμένως
συνδρομὴν, ἀλλ’ ἐννοεῖται ὅτι κενὰς μόνον παρηγορίας καὶ ὑπεκ-
φυγὰς ἔκρουον παρὰ τῆς κυβερνήσεως Κουντουριώτου. Ὅτε δὲ
ἠῤῥησαν τὰ προμηνύματα ἐχθρικῆς ἐπιθέσεως, ἀπῆλθον ἐπιμο-
νώτατα νὰ ἀποσταλῶσιν αὐτοῖς εἰς βοήθειαν οἱ στόλοι τῆς Ὑδρας
καὶ τῶν Σπετσῶν, ὡς καὶ οἱ κατὰ τὴν δευτέραν ἐθνικὴν συνέλευσιν

(1) Ὑπόμνημα τῆς νήσου Ψαρῶν ὑπὸ Κ. Νικαδῆμου, Ἀθ. 1862, Τόμ. Α'. σελ. 438· καὶ: Ναυτικά, ὑπὸ Ὁρλάνδου, Ἀθ. 1869, Τόμ. Β'. σελ. 33 καὶ ἐπ. Διὰ τού-
των ἀνασχευάζεται ἐπαρκῶς ἡ κακέντρεχis τῶν γεγονότων παράστασις ὑπὸ τοῦ
Φίνλεϋ (Β'. σελ. 49, ἐπ.) καὶ τοῦ Τρικυπῆ.

τοῦ Ἀστρους ἐπαγγελθέντες αὐτοῖς χίλιοι στρατιῶται. Ἀλλ' οἱ ὑδραιοσπετσιῶται δὲν ἤθελον νὰ ἀποπλεύσωσι χωρὶς χρημάτων, ἢ δὲ Κυβέρνησις, ὁχυρώσασα τὴν ὑπνηλὴν αὐτῆς ἀπάθειαν ὀπισθεν τῆς προφάσεως, ὅτι τὰ χρήματα τῶν ἑλληνικῶν δανείων δὲν ἠδύναντο νὰ χρησιμοποιηθῶσι, παρεδέξατο τέλος τὴν εἰς Κάσον ἐκστρατεῖαν, ἣτις ὅμως καὶ ἐκεῖσε, ὅπως εἰς Ψαρά, ἔφθασε λίαν βραδέως.

Ὁ Σουλτάνος εἶχε δώσει ῥητὴν διαταγὴν εἰς τὸν ἔμπιστον αὐτοῦ «χωλὸν» Χοσρέφ, νὰ ὑποτάξῃ ἐκ παντὸς τρόπου τὰ Ψαρά. Ἡ δὲ εὐρωπαϊκὴ διπλωματία ἐγίνωσκεν ἤδη κάλλιστα κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1824, ὅτι ἐμελετᾶτο καιρία κατὰ τῶν Ψαρῶν προσβολή. Ἐν τούτοις ὁ τοῦρκος ναύαρχος, περιεσκεμμένος πάντοτε καὶ περίφοβος, κατεσπατάλησεν εἰς παρασκευὰς πολύτιμον χρόνον, ὃν ἠδύνατο κάλλιστα νὰ ἐπωφεληθῇ ἡ ἑλληνικὴ Κυβέρνησις εἰς σωτηρίαν τῶν Ψαρῶν.

Καταλιπὼν τὸν Ἑλλήσποντον, ἐμνηχανεῦθη ἐν πρώτοις ἀπατηλόν τι στρατήγημα, μέρος μὲν τῶν φορτηγίδων αὐτοῦ καταλιπὼν εἰς Μιτυλήνην, ἀποστείλας δὲ τὰς λοιπὰς εἰς τὸν Θερμαϊκὸν κόλπον, καὶ τραπεῖς αὐτὸς περὶ τὰς ἀρχὰς Μαΐου κατὰ τῆς Σκοπέλου καὶ Εὐβοίας μετὰ 33 μεγάλων καὶ μικρῶν πολεμικῶν πλοίων. Οὕτω δὲ κατώρθωσε πράγματι νὰ τρέψῃ ἐκεῖσε τὴν προσοχὴν τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, ἣτις ἔτι ἀμεριμνοτέρα περὶ τῆς τύχης τῶν Ψαρῶν γενομένη, ἔθηκεν ἥσυχος εἰς τὰ ἀρχεῖα τὰς ἱκετηρίους τῶν Ψαριανῶν ἀναφοράς. Ἐξ Εὐβοίας ἔπλευσεν ὁ Χοσρέφ εἰς τὸν Θερμαϊκὸν κόλπον, ἐπεβίβασεν εἰς τὰ πλοῖα του 6000 Ἀλβανῶν, καὶ ἐπανέκαμψεν εἰς Μιτυλήνην κατὰ τὰς ἀρχὰς Ἰουνίου. Ὡς βλέπει τις, ὁ ναύαρχος δὲν ἔσπευδεν. Ἐν τούτοις ὅμως εἶχον ἐπιβίβασθῇ καὶ οἱ συνηθροισμένοι ἐπὶ τῆς μικρασιατικῆς παραλίας στρατιῶται, ὥστε ὁ Χοσρέφ εἶχε πάντοτε εἰς διάθεσιν αὐτοῦ, ἂν οὐχὶ 28,000 ἢ 14,000 ὡς ἀναφέρουσιν ὁ Νικόδημος καὶ ὁ Ὀρλάνδος, πάντως ὅμως πλείονα μυρίων ἀνδρῶν δεδοκιμασμένον στρατὸν ἀποβάσεως. Ἀφοῦ ἐπὶ ἐβδομάδας ὅλας ἔμεινε κατασκοπῶν πρὸ τῆς Μιτυλήνης, ἐνόμισε τέλος εὐκαιρον τὴν στιγμὴν περὶ τὰ τέλη Ἰουνίου, εἰς αποτόλμῃσιν τῆς μεγάλης αὐτοῦ ἐπιχειρήσεως. Ἐπὶ ἡμέρας ὅλας εἶχεν ἐπικρατήσῃ γαλήνῃ, καὶ πυκνῇ ὀμίχλῃ ἔσκεπε τὸν ὀρίζοντα,

« ὡς εἰ προεμήνυε, » λέγει ὁ αὐτόπτης Νικόδημος « τὸ πένθος τὸ ὁποῖον ἔμελλε νὰ καλύψῃ τοὺς Ψαριανούς ». Τὴν 2 Ἰουλίου ὅμως (20 Ἰουνίου π. ἔ.) ἔπνευσεν ἀσθενῆς τις βορεία αὔρα (μελτέμι), καὶ ἐντὸς ὀλίγου ἀνήγγειλεν ὁ τηλεγράφος τῶν Ψαρῶν, ὅτι ὁ ἐχθρικός στόλος, καταλιπὼν τὸ ἀκρωτήριον τῆς Μιτυλήνης Σίγγρι, ἔπλεε πρὸς τὰ Ψαρά· ἡριθμήθησαν δὲ 235 πλοῖα, μικρὰ καὶ μεγάλα. Μὴ γνωρίζοντες οἱ Ψαριανοί, ποῦ ἐσκόπει νὰ ἐνεργήσῃ ἀπόβασιν ὁ Καπουδᾶν Πασσᾶς, ἠναγκάσθησαν νὰ διασκορπίσωσι τὸν ὀλιγάριθμον αὐτῶν στρατόν. Προσδοκῶντες δὲ μᾶλλον τὸν ἐχθρὸν ἐπὶ τῆς μεσημβρινῆς καὶ δυτικῆς πλευρᾶς τῆς νήσου, ὅπου εἶνε εὐκολωτάτη ἢ ἀπόβασις πνέοντος βορείου ἀνέμου, ἔταξαν ἐκεῖ τὸ πλεῖστον τῆς δυνάμεως αὐτῶν, εἰς προστασίαν τῆς πόλεως καὶ τῶν πλοίων.

Ἐκεῖ ὑπῆρχον καὶ τὰ ἰσχυρότατα αὐτῶν τηλεβολοστάσια καὶ ὀχυρώματα, ἐνῶ ἐπὶ μὲν τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς οὐδὲν εἶχε κατασκευασθῇ ὀχύρωμα, κατὰ τὴν βορείαν δὲ ὀλίγιστα μόνον ἐγγὺς τῆς Πύργου τοῦ Ῥούσου καὶ τοῦτο διότι ἡ ἀνατολικὴ καὶ βορεία πλευρὰ τῆς νήσου προασπίζονται φυσικῶς δι' ἀποτόμων βράχων, καθ' ὧν τοσοῦτον παταγῶδως θραύονται τὰ ἐξηγριωμένα κύματα, ὥστε ἀδύνατος καθίσταται ἡ ἀπόβασις, πνέοντος μάλιστα βορείου ἀνέμου.

Πεποιθότες εἰς τὰ τοπικὰ ἐκεῖνα πλεονεκτήματα, κατέλιπον οἱ Ψαριανοὶ ἀφρουρήτους τοὺς πρὸς ἀνατολὰς καὶ ἄρκτον βράχους τῆς νήσου. Δεκαοκτῶ δὲ μόνον ὀπλίζεται καὶ τινες χωρικοὶ ἐφύλασσον τὸ ἀκρωτήριον τοῦ Μαρκάκη πρὸς βορρᾶν, ὡς καὶ τὴν πρὸς ἀνατολὰς αὐτοῦ ἀπὸ τῆς ἀγκάλης τοῦ Ἐρινοῦ πρὸς τὸ ὕψωμα ἄγουσαν ἀτραπὸν. Ἐκ τούτου ὠφεληθέντες οἱ Τοῦρκοι, προέβησαν εἰς τὰς ἐνεργείας αὐτῶν μετὰ καταπληκτικῆς δεξιότητος καὶ ταχύτητος. Προσεγγίσαντες δὲ περὶ τὸ ἑσπέρας εἰς τὴν νήσον ἐκ τοῦ στενοῦ, ἤρχισαν σφοδρότατα πυροβολοῦντες, καὶ κρατοῦντες οὕτω ἐν ἀπαύσῳ ἀγωνίᾳ τοὺς Ψαριανούς. Ὁ πυροβολισμὸς οὗτος διήρκεσε μέχρι τῆς τρίτης ὥρας τῆς νυκτός. Τοσοῦτῃ δὲ ὀλιγώτερον ἐπίστευον οἱ Ψαριανοί, ὅτι ἤθελεν ἐπιχειρήσει ἀπόβασιν ὁ ἐχθρὸς κατὰ τὴν ἀνατολικὴν ἢ βόρειον τῆς νήσου πλευράν, ὅσῃ ἡ νύξ εἶχεν ἐπέλθει μετὰ τῶν συνήθων προμηγνυμάτων βορείου ἀνέμου, ἥτοι ἀστραπῶν

καὶ ἀδιακόπου πτώσεως διαττόντων ἀστέρων. « Ἄλλ' ἡ νύξ κατὰ δυστυχίαν » διηγεῖται ὁ Νικόδημος, « παρῆλθε μὲ γαλήνην, ἴσως διὰ τὸ πληρωθῆ τὸ πεπρωμένον ». Περὶ τὸν ὄρθρον ἤρξατο πάλιν μετὰ νέας σφοδρότητος ὁ ἐχθρικός κανονοβολισμός. Αἱ τῶν Ψαριανῶν κανονοστοιχίαι ἀπήντων κρατερῶς, ἀλλ' ἐνῶ ἡ προσοχὴ τῶν νησιωτῶν ἦν ἐστραμμένη πρὸς τὴν δυτικὴν πλευρὰν καὶ τὴν ἀπειλουμένην δῆθεν πόλιν, μέρος τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου, περικάμφαν τὴν *Πούνταν τοῦ Ρούσου*, ἐτράπη πρὸς τὴν βόρειον πλευρὰν τῆς νήσου, καὶ αἱ τουρκικαὶ λέμβοι, εὐνοούμεναι ὑπὸ τῆς νηνεμίας, ἐνῆργησαν ἀπόβασιν περὶ τὴν ὀγδόην ὥραν κατὰ τὴν πρὸς ἀνατολὰς τοῦ ἀκρωτηρίου Μαρκάκη ἀγκάλην.

Οἱ στρατιῶται ἀνέβησαν τὴν ἀτραπὸν, κατέβαλον τὴν ὑψηλὰ τεταγμένην μικρὰν φρουράν, καὶ ἐντὸς ὀλίγου τουρκικὰ στίφη ἀνεπτύχθησαν ἐπὶ τῶν κατὰ τὰ νῶτα τῆς πόλεως ὑψωμάτων. Καὶ μέρος μὲν τῶν προσβολέων ἐτράπησαν πλαγίως κατὰ τῶν παρὰ τὸ Φτελιὸ ἰδρυμένων τριῶν ψαριανῶν κανονοστοιχιῶν, τὸ κύριον δὲ σῶμα ὥρμησεν εὐθὺ κατὰ τῶν Ψαρῶν. Ὅτε οἱ Ψαριανοὶ παρετήρησαν, ὅτι εἶχον περικυκλωθῆ καὶ εὐρίσκοντο μεταξὺ δύο πυρῶν, ἠέλησαν νὰ χρησιμοποίησωσι τὸ ἔσχατον αὐτῶν βοήθημα, τὰ πυρπολικά, καὶ τὰ παρὰ τὸ Φτελιὸ ὀρμούντα πέντε τοιαῦτα διετάχθησαν νὰ ἐκπλεύσωσι πάραυτα κατὰ τοῦ ἐχθροῦ. Ἄλλ' ὥς ἂν εἶχε συνομόσει καὶ ἡ τύχη κατὰ τῶν δυσμοίρων νησιωτῶν, ἤρθη πάλιν ὁ βόρειος ἄνεμος, τὸ *Μελέμι*, καὶ παρεκώλυσε τὴν ἐλευθέραν κίνησιν τῶν πυρπολικῶν. Ἀπεγνωσμένος ἄγων συνεκροτήθη τότε περὶ τὰς κανονοστοιχίας τοῦ Φτελιοῦ. Οἱ Ψαριανοὶ ἀπέκρουσαν τρεῖς ἐπιθέσεις τοῦ ἐχθροῦ, εἶτα δὲ ἀνετινάχθησαν εἰς τὸν ἀέρα καὶ ἀπέλιπον εἰς τὸν ἐχθρὸν τὰ καπνίζοντα συντρίμματα. Ἡ πόλις ἐπίσης εἶχεν ἄλωθῆ ὑπὸ τῶν ἀποθάντων καὶ παραδοθῆ εἰς τὰς φλόγας. Ἐπὶ τοῦ αἰγιαλοῦ δὲ συνωθοῦντο μετὰ τῶν γυναικοπαίδων τῶν Ψαριανῶν οἱ Χῆοι καὶ οἱ ἀπὸ τῆς μικρᾶς Ἀσίας πρόσφυγες, οἵτινες παρίσταντο καὶ πάλιν μάρτυρες ὀλέθρου, ὃν εἶχον ἤδη ἅπαξ ὑποστῆ.

Τὸ πλῆθος εἰσώρμησεν εἰς τὰ χωρὶς πηδαλίου ἡγχυροβολημένα πλοῖα, πολλὰ δὲ τῶν ὑπερπληρωθέντων ἀκατίων ἀνετράπησαν, καὶ οἱ διώκοντες τουρκοὶ ἐφάνησαν ἐντὸς ὀλίγου ἐπὶ τῆς ἀκτῆς. Πολλὰ

τῶν γυναικῶν ἐρρίφθησαν τότε μετὰ τῶν τέκνων αὐτῶν εἰς τὰ κύματα, πρὸς ἀποφυγὴν τῆς τουρκικῆς αἰχμαλωσίας. Καὶ τινὰ μὲν τῶν ψαριανῶν πλοίων ἀντέταξαν ἀνδρικὴν ἀντίστασιν κατὰ τῶν τουρκικῶν φρεγατῶν, αἵτινες προσέπλεον νῦν ἀπὸ τῆς μεσημβρινῆς καὶ δυτικῆς πλευρᾶς· ἀλλὰ μέγα μέρος τοῦ ψαριανοῦ στόλου, ἐν οἷς 12 βρίκια καὶ 2 πυρπολικά, περιέπεσον εἰς χεῖρας τοῦ Καπουδᾶν Πασσᾶ, καὶ μόνον 16 βρίκια καὶ ἑπτὰ πυρπολικά διέφυγον.

Οἱ λοιποὶ μάχιμοι Ψαριανοὶ καὶ ὁμάς τις γυναικοπαίδων εἶχον ἀποσυρθῆ εἰς τὸ κατὰ τὴν ἐσχάτην μεσημβρινοδυτικὴν ἄκραν τῆς νήσου κείμενον « Παλαιόκαστρον »· ἐκεῖ δὲ ἀντέστησαν γενναίως οἱ τελευταῖοι οὗτοι Ψαριανοὶ μέχρι τῆς Κυριακῆς 4 Ἰουλίου εἰς τὰς ἐφορμώσας κατ' αὐτῶν πολὺ ἀνωτέρας δυνάμεις τοῦ ἐχθροῦ. Ἀλλ' ἡ ἀνδρεία αὐτῶν ἐνδοξον μόνον θάνατον ἠδύνατο νὰ τοῖς ἀσφαλίσῃ. Τὸ πῦρ τοῦ τουρκικοῦ στόλου ἠραίωσε τὰς τάξεις αὐτῶν, καὶ ἐξωτερικῆς βοήθειας οὐδεμία ὑπῆρχεν ἐλπίς. Πῶς ἦτο δυνατόν νὰ ἀντιστῶσιν 150 ἄνδρες εἰς τὴν ὀρμὴν ὀλοκλήρου τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ; Ὁ Καπουδᾶν Πασᾶς εἶχε δώσει ῥητὴν πρὸς ἄλλωσιν τοῦ Παλαιοκάστρου διαταγὴν· ἐσχημάτισε δ' ἐπιφυλακὴν ἐξ ἐπιλέκτων, ὅπως ὠθῇ αὕτη τὸν λοιπὸν στρατὸν κατὰ τῶν τηλεβόλων τοῦ Παλαιοκάστρου. Τάχιστα ἐπληρώθησαν οἱ Ψαριανοὶ πυροβολισταί, οἱ δὲ Τοῦρκοι εἰσώρμησαν εἰς τὸ πυροβολοστάσιον καὶ συνεπλάκυσαν πρὸς τοὺς ὑπερασπιστάς. Οὗτοι, κοινωνήσαντες τὴν προτετραίαν νύκτα, εἶχον ἀποφασίσει ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Κοτζιά, νὰ θέσῃ πῦρ ὁ Ἀντώνιος Βρατσάνος εἰς τὴν πυριταποθήκην, καθ' ἣν περίπτωσιν οὐδεμία πλέον ὑπελείπετο ἐλπίς. Ἀποχαιρετίσας οὗτος τὸν μαχόμενον πατέρα του, ἔδραμεν εἰς τὴν πυριταποθήκην, ἣν εὔρε περικυκλουμένην ὑπὸ γυναικοπαίδων, ἀνακραζόντων ἐν ὀλολυγμοῖς: προτιμῶμεν νὰ καῶμεν, παρὰ νὰ πέσωμεν εἰς τὰς χεῖρας τῶν Τούρκων. Ὁ Βρατσάνος ἐξετέλεσεν εὐθὺς τὴν ἀποστολὴν αὐτοῦ, καὶ φοβερὰ ἐκπυρσοκρότησις ἐκλόνησε τὴν νῆσον καὶ μακρὰν τὴν κύκλῳ θάλασσαν. Οἱ ὑπερασπισταὶ τοῦ Παλαιοκάστρου καὶ δισχίλιοι περίπου τῶν προσβολέων ἐτάφησαν ὑπὸ τὰ ἐρείπια· μόνον δὲ Ἑλληνίδες τινὲς διέφυγον, καὶ διηγήθησαν τὰ ἐν Παλαιοκάστρῳ γενόμενα.

Ἡ καταστροφή τῶν Ψαρῶν διήγειρε μέγιστον παρὰ τοῖς Τούρκοις ἐνθουσιασμόν, ὧν κακοὶ ἀληθῶς δαίμονες εἶχον καταστῆ οἱ Ψαριανοὶ διὰ τῶν ταχέων αὐτῶν καταδρομικῶν πλοίων. Στίφη ὅλα στρατιωτῶν λείας ὀρεγομένων ἐξεχύθησαν τότε πρὸς τὸν ἐπὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας Κολοφῶνα, ἐλπίζοντα ὅτι ἡ αὐτὴ τῶν Ψαρῶν μοῖρα ἀνέμενε τὴν ἀντικρὺ κειμένην Σάμον, καὶ προσδοκῶντα, ὅτι ὁ Καπουδὰν Πασσᾶς ἤθελεν ὠφελῆθαι ἐκ τοῦ πρώτου τρόμου τῶν Ἑλλήνων, ἵνα τραπῇ κατὰ τῆς Σάμου, πρὶν ἢ ἐξυπνήσῃ ἐκ τοῦ ληθάργου τῆς ἡ ἐλληνικῆς κυβέρνησις καὶ προφθάσωσιν οἱ Ὑδραιοσπετσιῶται πρὸς ἐκδίκησιν τῶν Ψαριανῶν ἀδελφῶν των.

Ἄλλ' ὁ *χωλὸς* Χοσρέφ δὲν ἦτο φίλος τοιούτων γοργῶν ἀποφάσεων· ἐφάνη καταπλαγείς πρὸς τὸν ἴδιον ἑαυτοῦ θρίαμβον, καὶ ἱκανὴν χρήζων σχολῆς, ὡς ἀληθῆς Μουσουλμάνος, ὅπως σκεφθῇ περὶ αὐτοῦ. Καταλιπὼν δὲ 600 Ἀλβανούς εἰς Ψαρά, ἐπέπλευσε μετὰ τῶν συληθέντων Ψαριανῶν πλοίων εἰς Μιτυλήνην, ὅπου ἐώρτασε τὸ Βαϊράμ, καὶ ἐπέστειλεν εἰς τὸ Διβάνιον κομπορρήμονα περὶ τῶν γενομένων ἔκθεσιν, ἐν ᾗ δὲν ἠδέσθη ὑποτιμῶν τοὺς ἀνδρείους αὐτοῦ ἀντιπάλους, καὶ ἰσχυρίζομενος, ὅτι οἱ ἀρχηγοὶ τῶν Ψαριανῶν, ἀρνηθέντες πρῶτον νὰ παραδοθῶσι, ἔφυγον εἴτα διαρκούσης τῆς μάχης καὶ ἐγκατέλιπον τοὺς πατριώτας αὐτῶν εἰς τὴν μοῖραν των.

Ὁ Μέττερνιχ καὶ ὁ Γέντζ εὐρίσκοντο ἐν Ἰσχλ, ὅτε τὴν 30 Ἰουλίου ἀφίκετο ἐκεῖσε τὸ ἄγγελμα τῶν γενομένων. «Ὁ πρίγκηψ (γράφει ὁ Γέντζ) εἶχεν ἐξέλθει πεζὸς εἰς περίπατον, εἰς ὃν δυστυχῶς δὲν ἠδυνήθη νὰ τὸν ἀκολουθήσω· ἔστειλα ὅμως εὐθὺς τὸν Φράντζ εἰς ἀναζήτησιν αὐτοῦ, καὶ τῷ ἔπεμψα τὴν σπουδαίαν αὐτὴν ἐπιστολήν, ἣν ἔλαβεν εἰς μέρος τι, ὅπου οὐδέποτε βεβαίως ἐγένετο λόγος περὶ Καπουδὰν Πασσᾶ. Ὁ πρίγκηψ ἦλθε μετ' ὀλίγον πρὸς με, καὶ (ἡσυχότατα, ἵνα μὴ ἀκούσωσιν οἱ ἐλληνοφίλοι,) ἐχάρημεν ἀπὸ κοινοῦ ἐπὶ τῷ ἁγγέλματι, ὅπερ δύναται εὐχερέστετα νὰ καταστῇ ἡ ἀρχὴ τοῦ τέλους τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως».

Ἡ πτώσις τῶν Ψαρῶν ἦν ἀληθῶς ὀλέθριον κατὰ τοῦ ἐλληνικοῦ ἁγῶνος κτύπημα. Τίς εἶχε καταδείξει λαμπρότερον τῶν Ψαριανῶν, τί δύνανται νὰ κατορθώσωσι κατὰ θάλασσαν ἀνδρικὸν θάρρος, γοργότης καὶ δεξιότης; Τίς ἠδύνατο νὰ παραβληθῇ ὡς πυρπολητῆς πρὸς

τὸν Παπανικολῆν καὶ τὸν Κανάρην; Νῦν ἡ ἀκμάζουσα ψαριανὴ νεο-
λαΐα ἔκειτο ἐν τάφῳ, οἱ δὲ ἐκ τοῦ ὀλέθρου τῆς πατρίδος αὐτῶν περι-
σθέντες ὀλίγοι Ψαριανοὶ ἦσαν ἡναγκασμένοι νὰ ζῶσιν ὡς φυγά-
δες ἀπὸ τοῦ ἐλέου τῶν συμπατριωτῶν των. Οἱ πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν
ἐζήτησαν καὶ εὖρον ἄσυλον ἐν Σπέτσαις, ἄλλοι δὲ κατέφυγον εἰς
Ἵδραν, Σύρον καὶ Αἰγίναν. Γυναῖκες καὶ παιδιὰ, στερηθεῖσαι τοὺς
συζύγους καὶ τοὺς τροφεῖς αὐτῶν, ἐπλανῶντο ἐπὶ τοῦ αἰγιαλοῦ τῆς
θαλάσσης καὶ ἐπλήρουν θρήνων τὸν ἀέρα κατατίλλουσαι τὰς κόμας.
Ἡ ἀκτὴ τῆς Αἰγίνης παρίστα, καθ' ἣ ἐκτίθησιν ὁ Ὀρλάνδος, εἰκόνα
ὀμηρικοῦ ἀλγῆως κοπετοῦ.

Οἱ Σπετσιῶται καὶ οἱ Ἵδραῖοι ἠσθάνθησαν βαθυτάτην λύπην καὶ
ἡ Κυβέρνησις ἠσχύνθη ἐπὶ τοῖς γενομένοις· κεντριζόμενοι δὲ πάντες
ὑπὸ τοῦ πατριωτικοῦ ἄλγους, ἀνέπτυσαν νῦν τοιαύτην δραστηριό-
τητα, ὅποια ἤθελεν ἀρκεσεῖ πρό τινων ἡμερῶν εἰς σωτηρίαν τῶν Ψα-
ρῶν. Ὁ Μισούλης ἀπέπλευσε μετὰ 16 πολεμικῶν πλοίων καὶ 4
πυρπολικῶν ἐξ Ἵδρας εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ δυστυχήματος, καὶ ὁ Ἀπο-
στόλης ἐπίσης ἐκ Σπετσῶν μετὰ 5 ἐκ τῶν σωθέντων ψαριανῶν πο-
λεμικῶν πλοίων καὶ τεσσάρων πυρπολικῶν. Ἠνώθησαν δὲ παρὰ τὴν
Χίον μετὰ τοῦ ὑπὸ τὸν Μπουκουβάλαν καὶ Σαχτούρην ὕδραιοσπε-
τισιωτικοῦ στόλου, καὶ τὴν 15 Ἰουλίου ἐπεφάνη ὀλόκληρος ὁ ἐλ-
ληνικὸς στόλος πρὸ τῶν Ψαρῶν. Ἐπιχειρήσαντες ἐπιτυχῶς ἀπό-
θασιν, ἠνάγκασαν μετὰ πεισματώδη ἀντίστασιν ἄλλους μὲν τῶν
Ἀλβανῶν νὰ καταφύγωσιν εἰς τὰ ἐν τῷ λιμένι ὑπολειφθέντα πλοῖα,
ἄλλους δὲ νὰ κλεισθῶσιν ἐντὸς ὀχυρῶν τινων οἰκιῶν τῆς πόλεως,
ὅπου ἡμύναντο ὡς ἀπεγνωστές. Ὅτε ὅμως ὁ ἐλληνικὸς στόλος
προσέβαλε τὰ τουρκικὰ πλοῖα, ἐτράπησαν ταῦτα εἰς φυγὴν, καὶ ἐν
μὲν βρίκιον μετὰ τεσσάρων κανονιοφόρων διέφυγεν εἰς Μιτυλήνην,
τὰ δὲ λοιπὰ προσηπάθησαν νὰ σωθῶσιν εἰς Χίον· ἀλλὰ τινὰ μὲν
ἐξ αὐτῶν κατέφθασαν καὶ ἐβύθισαν οἱ Ἕλληνες, ἄλλα δὲ ἐπυρπό-
λησαν οἱ Τοῦρκοι αὐτοὶ παρὰ τὰς χιακὰς ἀκτὰς.

Νῦν δὲν ἡδύνατο βεβαίως πλέον ὁ χῳλὸς Χοσρέφ νὰ ἐπιμένῃ
κοιμώμενος τοῦ θριάμβου τὸν ὕπνον· διότι προδηλότατα κατεφαί-
νετο, ὅτι τὸ εἰς τοὺς Ψαριανοὺς δοθὲν μάθημα ἦν ἀνεπαρκές. « Δυσ-
τυχῶς » ἐμολογεῖ τουρκικὴ τις ἔκθεσις, « ἐν παρήγαγε τὴν προσ-

δοκωμένην ἐπὶ τῶν ἐπαναστατῶν ἠθικὴν ἐντύπωσιν ἢ ὑποταγὴ τῆς νήσου τῶν Ψαρῶν».

Οὕτως ὁ Καπουδᾶν Πασσᾶς διέκοψε τὰς διασκεδάσεις τοῦ Βαϊράμ, καὶ ἀναχθεὶς πάλιν ἐπεφάνη τὴν 19 Ἰουλίου μετὰ σύμπαντος τοῦ στόλου τοῦ ἐνώπιον τῶν τολμηρῶν ἀποστατῶν, οἵτινες ἀπετόλμων ἐκδίκησιν τῆς καταστροφῆς τῶν Ψαρῶν. Ἐπειδὴ δὲ ἔπνεε βορειοδυτικὸς ἄνεμος, καὶ κίνδυνος ὑπῆρχε νὰ παραδράμῃ τὰ ἐλληνικὰ πλοῖα ὁ τουρκικὸς στόλος, ἀνέκαμψαν οἱ Ἕλληνες πρὸς τὴν Σκύρον καὶ τὸν Καφηρέα, ὅπως ἀναλάβωσιν εὐκαιρότερον τὴν προσβολήν. Ὁ Καπουδᾶν Πασσᾶς ὅμως, ἀποβάς εἰς Ψαρὰ καὶ ἀναλαβὼν τοὺς ἐν ταῖς οἰκίαις τῆς πόλεως ἐγκατακλείστους τέως Ἀλβανούς, ἀνέπλευσεν εἰς Μιτυλήνην. Οὕτω δὲ ἀπέπλευσαν καὶ οἱ Ἕλληνες οἵκαδε πρὸς ἐπισιτισμόν, διότι εἶχον ἀναχθῆ τὸ πρῶτον παντελῶς σχεδὸν ἀνεφοδιάστοι. Περὶ τῶν ἐκ Ψαρῶν λαφυραγωγηθέντων τηλεβόλων καὶ ἄλλων πολεμεφοδίων ἡγέρθη ἕρις γυνισία ἐλληνικὴ μετὰ τῶν Ψαριανῶν ἐξ ἑνός, διεκδικούντων τὴν λείαν ὡς ἰδιοκτησίαν αὐτῶν, καὶ τῶν Ὑδραίων ἐξ ἑτέρου, ἐνισταμένων, ὅτι χωρὶς τῆς βοηθείας αὐτῶν ἤθελον ἀπομείνει πάντα εἰς τοὺς Τούρκους. Οἱ Σπετσιῶται προσεπάθησαν νὰ μεσιτεύσωσι πρὸς διαλλαγὴν· ἀλλ' ὅμως, καὶ τοι ἦτο πικρὰ εἰρωνεία ὁ ἐκ τῆς ἰδιοκτησίας τῶν Ψαριανῶν πλουτισμὸς τῶν εἰς σωτηρίαν τῶν Ψαρῶν ἐκπλευσάντων πλοίων, δὲν ἀπεδόθη δίκαιον εἰς τοὺς ληστευθέντας, ἢ δὲ ἀπόγνωσις αὐτῶν ἐξετράπη τάχιστα εἰς αὐτοδικίας, καὶ ἡ τῶν Ψαρῶν καταστροφή ἀνεπτέρωσε φοβερώς τὴν πειρατείαν. Ἐν τῇ Ἑρμουπόλει δέ, ἣν ἴδρυσαν οἱ Ψαριανοὶ ἐπὶ τῆς Σύρου, ἀνεπτύχθη ἀχμαιοτάτη ἐμπορία διὰ τῆς πωλήσεως τῶν πειρατικῶν λειῶν.

Ὁ τουρκικὸς στόλος εἶχεν ἐκλέξει τὴν Σάμον ὡς σκοπὸν τῆς πρώτης αὐτοῦ ἐπιθέσεως· ὑποτασσομένης δ' αὐτῆς, ἐσχεδίαζεν ὁ Χοσεφ νὰ τραπῇ ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Αἰγυπτίων κατὰ τῆς Ὑδρας καὶ τῶν Σπετσῶν. Ἐν Σάμῳ ἐπεκράτει μέγας ἀναθρασμός. Ἀποφασίσαντες δὲ οἱ Σάμιοι νὰ ἐκπέμψωσιν εἰς τὰ ὄρη τὰ γυναικόπαιδά των καὶ νὰ ἀντιστῶσιν αὐτοὶ κατὰ τῶν Τούρκων, μέχρι τῆς ἐμφανίσεως ἐλληνικοῦ στόλου, ἤθελον ἀφεύκτως πάθει τὰ τῶν Ψαρῶν, ἂν ἐγκατελείποντο ὑπὸ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος. Νῦν ὅμως

ἐγρηγόρουν οἱ Ὑδραίοι σπετσωμένοι, καὶ τὴν 8 Αὐγούστου ἤδη σπετσωτικὸς τις στολίσκος, ἐκ 15 πολεμικῶν πλοίων συγκεῖμενος καὶ ἐνὸς πυρπολικοῦ, ἠγκυροβόλησε πρὸ τῆς Σάμου. Μετὰ τέσσαρας δὲ ἡμέρας ἐφάνησαν μετὰ 20 πολεμικῶν πλοίων καὶ 4 πυρπολικῶν ἐν τῷ μεταξὺ Σάμου καὶ τῆς μικρᾶς Ἀσίας στενῷ οἱ Ὑδραῖοι ὑπὸ τὸν Σαχτούρην, καὶ ἀκριβῶς ἐν δεόντι καιρῷ, ὅπως παρακωλύσωσι τὴν ἀπὸ τῆς μικρασιατικῆς παραλίας εἰς τὴν νῆσον μεταγωγὴν ἀποβατικοῦ στρατοῦ. Αἱ τουρκικαὶ φορηγίδες διεσχορπίσθησαν καὶ κατεβυθίσθησαν, οἱ δὲ Σάμιοι ἀνέπνευσαν. Προσῆγγιζε μὲν ἀληθῶς νῦν καὶ ὁ τουρκικὸς στόλος, ἐκ Μιτυλήνης πλέων, ἀλλ' ἡ προεκπομπὴ μόνη σπετσωτικῶν καὶ ὑδραϊκῶν πυρπολικῶν ἤρκεσεν ὅπως χαλαρώσῃ πᾶσαν τοῦ Χοσρέφ ἐπιθετικὴν ὁρμήν. Τὴν 15 Αὐγούστου, συγκροτήσαντες οἱ Ἕλληνες πολεμικὸν συμβούλιον ἐπὶ τῆς ναυαρχίδος, ἀπεράσισαν νὰ μείνωσιν ὁρμοῦντες ἐπ' ἀγκύρας μεταξὺ Σάμου καὶ τῆς μικρᾶς Ἀσίας, καί, ἀναμένοντες ἐκεῖ τὸν ἐχθρὸν, νὰ κινήσωσι μὲν κατ' αὐτοῦ τὰ πυρπολικά, τὰ δὲ πολεμικὰ πλοῖα νὰ ἐκπέμψωσιν ἐν ἐσχάτῃ μόνον ἀνάγκῃ, ἵνα μὴ εὕρῃ εὐκαιρίαν ὁ ἐχθρὸς, ὅπως μετακομίσῃ εἰς Σάμον τοὺς ἐπὶ τῆς ἡπείρου ἀναμένοντας στρατιώτας. Ἦν δὲ τοῦτο τὸ φρονιμώτατον πάντων. Ὁ Χοσρέφ ἀπεπειράθη τὴν 16 καὶ 17 Αὐγούστου νὰ ἐκδιᾷσῃ τὸν πορθμὸν, νὰ προκαλέσῃ εἰς ναυμαχίαν τοὺς Ἕλληνας καὶ νὰ ἀποθῇ εἰς Σάμον· ἀλλ' ἐκεῖνοι ἔμειναν ὁρμοῦντες ἀτάραχοι, καὶ ἐξέπεμψαν μόνον κατὰ τοῦ ἐχθροῦ τὰ πυρπολικά αὐτῶν, συνοδευόμενα ὑφ' ἐνὸς πολεμικοῦ πλοίου. Ὁ Κανάρης ἐξεδίκησε τότε τὴν καταστροφὴν τῆς πατρίδος του.

Τὸ πυρπολικὸν αὐτοῦ καὶ τὸ τοῦ σπετσωίτου Λέκκα Ματρώζῃ ἀπεμάκρυναν φοβίσαντα τὸν ἐχθρὸν διὰ μόνης αὐτῶν τῆς ἐμφανίσεως, τὴν δὲ 17 ἀνετίναξεν ὁ Κανάρης εἰς τὸν ἀέρα μίαν τουρκικὴν φρεγάταν, καὶ ὁ Λέκκας ἐπυρπόλησε τὴν τυνησίαν ναυαρχίδα, ἐνῷ ὁ ὑδραῖος πυρπολητὴς Βατικιώτης ἔκαιεν ἄλλο τυνήσιον βρίκιον. Ἡ ἔκθεσις τοῦ σπετσωίτου ναυάρχου Ἀνδρούτσου ἀναβιβάζει τὴν ἀπώλειαν τῶν Τούρκων εἰς πλείους τῶν δισχιλίων ἀνδρῶν (1). « Δῶμεν δόξαν τῷ Θεῷ » λέγει αὕτης, « καὶ ἀγαλλώμεθα πάντες κοινῶς, ... διότι

(1) Βλ. Ὁρλάνδον (Τόμ. Β'· σελ. 99), ἀναιροῦντα τὴν ἀνακριθεῖ ἔκθεσιν τοῦ Τρικούπη.

τὸ σχέδιον (τοῦ ἐχθροῦ) παντελῶς διελύθη... Ἡ Σάμος σχεδὸν ἀπηλλάγη τοῦ ἐπικειμένου κινδύνου». Ὁ Ἀνδρουττος καὶ ὁ Σαχτούρης ἀπέδωκαν τὴν νίκην αὐτῶν εἰς τὰ πυρπολικά, καὶ ὁμοφώνως παρεκάλεσαν τοὺς προκρίτους τῶν πατρίων νήσων, νὰ παρασκευάσωσι τάχιστα ἔτι πλείονα τοιαῦτα ἐμπρηστικά πλοῖα, «διότι αὐτὰ μόνον» ἔγραφον «εἶνε ἡ σωτηρία τῆς Ἑλλάδος».

Ἀληθῶς δὲ ὁ *χωλὸς* Χοσρέφ παρητήθη τῶν κατὰ τῆς Σάμου σχεδίων του, καὶ ὁ τουρκικὸς στόλος, τρέμων τὰ ἑλληνικά πυρπολικά, κατέφυγεν ὑπὸ τὰ τηλεβόλα τῆς Κῷ καὶ τῆς Ἀλικαρνασοῦ. Ἀλλ' ὁ κίνδυνος δὲν εἶχεν ἔτι παρέλθει. Διότι ἐν τῇ μεταξύ τούτῳ εἶχεν ἐκπλεύσει ὁ ὑπὸ τὸν Ἰβραῖμ πασσᾶν αἰγυπτιακὸς στόλος, μετὰ 56 πολεμικῶν πλοίων, 150 φορτηγίδων, δεκαεξὶ χιλιάδων ἀνδρῶν πεζικοῦ καὶ δισχιλίων ἱππέων, ἵνα μετὰσχῃ τῶν κατὰ τῶν ἑλληνικῶν νήσων ἐπιχειρήσεων. Ἐν τῇ ἐρήμῳ καὶ ὡς διὰ μαγικῆς ῥάβδου ζωογονηθέντι νῦν ὄρμῳ τῆς Μάχρης, ὑπὸ τοὺς τάφους τῆς ἀρχαίας Τελμησσοῦ, ἐώρταζον οἱ Αἰγύπτιοι τὸ Βαῖράμ. Τὴν Α' δὲ Σεπτεμβρίου ἠγνώθησαν μετὰ τοῦ τουρκικοῦ στόλου παρὰ τὸ Βουδροῦμι ἀπέναντι τῆς Κῷ.

Σπουδαία δύναμις ἦν οὕτω συνηγμένη ἐπὶ τῇ αὐτῇ. Τριακόσιαι ἡριθμοῦντο φορτηγίδες, τεσσαράκοντα βρίκια καὶ μουσάρωνες, εἰκοσιπέντε κορβέται, εἴκοσι φρεγάται καὶ ἓν πλοῖον τῆς γραμμῆς, φέρον τὴν σημαίαν τοῦ *χωλοῦ* Χοσρέφ. Ἀλλὰ καὶ οἱ Ἕλληνες εἶχον λάβει ἐπικουρίας ἐξ Ὑδρας καὶ Σπετσῶν. Τὴν 5 Σεπτεμβρίου συνεκεντρώθησαν μετὰ τῶν νήσων Λέσβου, Λειψοῦς καὶ Πάτμου, καίτοι δὲ μόλις ἠδύναντο νὰ ἀντιτάξωσιν 80 περίπου πλοῖα μετὰ 850 τηλεβόλων καὶ 5,000 ναυτῶν κατὰ τῆς πολὺ ὑπερέρας ἐχθρικῆς δυνάμεως, ἀπεφάσισαν οὐχ ἥττον νὰ προσβάλωσι τὸν ἐχθρὸν ἐν τῇ ὄρμῳ τοῦ Βουδρουμίου, καὶ ἐνῷ τὸ κύριον τοῦ στόλου αὐτῶν μέρος ἔμενε παρὰ τὴν Κάλυμνον, ἐξέπλευσαν ἐξ πυρπολικά, ὑπὸ 20 πολεμικῶν πλοίων συνοδευόμενα, εὐθὺ κατὰ τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου. Ἐκθαμβοὶ ἀπέμειναν οἱ παρόντες εὐρωπαῖοι ἀξιωματικοὶ τοῦ ναυτικοῦ καὶ οἱ αἰγύπτιοι, βλέποντες τὸ πρῶτον τὰ πυρπολικά, περίτρομος δὲ ὁ *χωλὸς* Χοσρέφ, ὅστις εἶχεν ἤδη γνωρίσει αὐτά. Λίαν εὐκαίρως δι' αὐτὸν ἐβλάβη κατὰ τὴν ἀρχὴν εὐθὺς τῆς μάχης ἡ κε-

ραία τοῦ μεσαίου αὐτοῦ ἱστοῦ, καὶ ἐπὶ προφάσει ἐπισκευῆς κατέλιπεν οὗτος τὴν τάξιν καὶ ἐζήτησεν ἄσυλον ὑπὸ τὰ τηλεβόλα τοῦ Βουδρουμίου. Αἱ τάξεις τῶν τουρκικῶν πλοίων περιέστησαν πάραυτα ἔνεκα τῆς φυγῆς τοῦ ναυάρχου εἰς μεγίστην σύγχυσιν· ἀλλ' οἱ Αἰγύπτιοι δὲν ἐταράχθησαν τοσοῦτον εὐκόλως· ἐχαιρέτισαν τοὺς Ἑλλήνας διὰ σφοδροτάτου κανονοβολισμοῦ, 4 δὲ τῶν φρεγατῶν αὐτῶν προσεπάθησαν νὰ γειώσιν ὑπερδέξιοι τῶν ἑλληνικῶν πλοίων, καὶ νὰ ἐξωθήσωσιν αὐτὰ ὑπὸ τὸ πῦρ τοῦ φρουρίου τῆς Κω. Καὶ ἑματαίωσε μὲν τὸ κίνημα τοῦτο τῶν Αἰγυπτίων ἡ ναυτικὴ δεξιότης τῶν ὀδραισπετσιωτῶν, ἀλλ' ἐν τῶν πυρπολικῶν περιέπεσεν ὑπὸ τὰ τουρκικὰ τηλεβόλα καὶ ἐδέχσεν ἔνεκα τούτου νὰ ἐγκαταλειφθῇ ὑπὸ τοῦ πληρώματός του. Ἐτερον πυρπολικόν, διευθυνόμενον κατὰ τῆς φρεγάτας τοῦ Ἰβραήμ, δὲν κατώρθωσε νὰ φθάσῃ εἰς τὸν σκοπὸν αὐτοῦ, καὶ ἐκὰθ' ἀβλαβῶς ἐν μέσῳ τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου· τὸναντίον δὲ τουρκικὴ τις πολεμικὴ λέμβος ἐπυρπολήθη ὑπὸ τῶν σπετσιωτῶν Δεμπέση καὶ Ξάνθου. Ἡ νύξ τέλος καὶ ὁ ἄνεμος ἐχώρισαν τοὺς μαχομένους. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς πρώτης ταύτης ναυμαχίας παρὰ τὸ Βουδρουμί δὲν ὑπῆρξέ τι ἔκτακτον, διότι κινήματα μᾶλλον ἐγένοντο ναυτικὰ ἢ καθαυτὸ μάχη, καὶ εἰς μάτην ἐκὰθ' ἀπὸ μακρᾶς ἀποστάσεως ἀβλαβῆς πυρῖτις. Ἀλλ' ὅπωςδῆποτε, ἀντὶ τῆς ἀπωλείας τῶν δύο ἑλληνικῶν πυρπολικῶν, κατεδείχθη ἡ δυνάμει ὑπεροχὴ τῶν Ἑλλήνων ἀπέναντι τοῦ Καπουδὰν Πασσᾶ.

Τὴν 9 Σεπτεμβρίου ὅμως συνεκροτήθη παρὰ τὰ Τσάταλα (I), πρὸς βορρᾶν τοῦ Βουδρουμίου, δευτέρα σπουδαιοτέρα ναυμαχία. Οἱ τουρκοαἰγύπτιοι εἶχον κατ' ἀρχὰς ὑπὲρ αὐτῶν τὸν τε καιρὸν καὶ τὸν ἄνεμον. «Αὐτοὶ μὲν εἶχον τὸ σοφράνο,» γράφει ὁ Ἀνδρουτσος, «ἡμεῖς δὲ τὸ στοποβέντο· αὐτοὶ ἀέρα, ἡμεῖς γαλήνην». Οἱ Ἕλληνες ἐκινδύνευον οὕτω νὰ ἀποχωρισθῶσι τῆς ἀκτῆς καὶ νὰ περιζωσθῶσι· δὲν ἀπώλεσαν ὅμως τὸ θάρρος των, καὶ κινήσαντες ἐπιτυχῶς τὰ πλοῖα των διὰ τῶν λέμβων, ἐπωφελήθησαν αἰφνίδιον ἐλαφρὰν αὔραν

(1) Ὁ Τρικοῦπης μεταφέρει ταχέως τὴν σκηνὴν εἰς Ἀττάλειαν, ἀπέχουσαν ἑκατὸν περίπου ἀγγλικά μίλια· ἄλλως δέ, ἐν γένει ἡ γεωγραφία του δὲν εἶνε λίαν ἀξιόπιστος. Ὁ Φίνλεϋ γράφει (B'. 58) «Ἀτάνκη» ἡμεῖς ἐπόμεθα τῷ Ὁρλάνδῳ (B'. 113).

πνεύσασαν ἐξ ἀνατολῶν, ὅπως παραπλεύσωσι τὰ ἐχθρικά πλοῖα καὶ τύχωσιν ἰσχυροτέρου ἀνέμου. Τότε ἐξέπεμψαν τὰ πυρπολικὰ των. Αἰγυπτιακόν τι βρίκιον προσεβλήθη ὑπὸ τεσσάρων ἀλληλοδιαδόχως πυρπολικῶν, καὶ ἐπὶ στιγμὴν ἐφάνη οἰοεὶ κεκαλυμμένον ὑπὸ τῶν φλογῶν· ἡ πρῶρα του ἐκαίετο πράγματι, καὶ οἱ Ἕλληνες ἐθεώρησαν αὐτὸ ὡς ἀπολωλός. Ἀλλὰ τὸ πλήρωμα αὐτοῦ κατέρωθισε νὰ σθέσῃ ταχέως τὸ πῦρ, καὶ τὸ βρίκιον ἐξῆλθεν ἀβλαβὲς ἐκ τῶν φλογῶν, θυσιασθέντων ἀνωφελῶς τῶν τεσσάρων πυρπολικῶν. Ἀλαλαγμὸς θριάμβου ἤρθη ἐκ μέσου τοῦ τουρκοαιγυπτίου στόλου, ὅστις προὐχώρησεν, ἀσφαλῆ πλέον τὴν νίκην λογιζόμενος· καὶ οἱ μὲν Αἰγύπτιοι προέβησαν πρὸς ἀνατολάς, οἱ δὲ Τούρκοι πρὸς δυσμὰς, προσπαθοῦντες ἀμφοτέροι νὰ περιζώσωσι τοὺς βραδέως ὑποχωροῦντας Ἕλληνας. Οὕτως ἡ μάχη παρεσύρθη πρὸς βορρᾶν μέχρι σχεδὸν τοῦ ὅρμου τοῦ Γέροντος. Νῦν ὅμως κατέρωθσαν δύο ὑδραῖα πυρπολικὰ νὰ προσκολληθῶσι δεξιόθεν καὶ ἀριστερόθεν εἰς τυνησίαν τινὰ φρεγάταν 4½ τηλεβόλων, ἀπερισκέπτως προδραμοῦσαν τῶν ἄλλων, καὶ ἀναφλέξαντα ἐπυρπόλησαν αὐτήν. Πανικὸς τρόμος κατέλαβε τότε τοὺς προσβολεῖς, οἵτινες ὑπεχώρησαν ἐν ἀταξίᾳ πρὸς τὴν Κω καὶ τὴν Ἀλικαρνασόν, διωκόμενοι ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων. Ὁ τῆς Ἑρεσοῦ νικητῆς Παπανικολῆς, ὁ σπετσιώτης Δεμπέσης καὶ οἱ ὑδραῖοι Βατικιώτης καὶ Παπαντώνης ὑπῆρξαν οἱ ἥρωες τῆς ἡμέρας. Οὐχ ἥττον δύσκολον ἦθελεν εἶναι διὰ τοὺς Ἕλληνας νὰ κινηθῶσι νικηφόροι κατὰ τῆς ὑπερτέρας δυνάμεως τῶν ἐχθρῶν αὐτῶν, ἂν ἡ μεταξὺ τούτων ἐγερεῖσα ζηλοτυπία καὶ διχόνοια δὲν παρέλυε τὴν ἐνεργητικότητά των. Ὁ Καπουδὰν πασσαῶς ἐβλεπε τὸν Ἰβραῖμ ὡς υἱὸν τοῦ ἀντιπάλου του καὶ ἐχθροῦ του· αὐτὸς δὲ πάλιν ἐκόμπαζεν, ὅτι ἦν ἀνώτερος ἐκείνου τὸν βαθμόν. Ὁ Ἰβραῖμ οὐδεμίαν εἶχε διάθεσιν νὰ θυσιάσῃ τὰ ὠραῖα αὐτοῦ αἰγυπτιακὰ πλοῖα ὑπὲρ τοῦ τούρκου ναυάρχου, ὅστις ἐφρόντιζε πάντοτε φρονίμως νὰ μένῃ ἐκτὸς τῆς βολῆς τῶν ἐλληνικῶν σφαιρῶν. Ἀμφοτέροι δὲ ἐπέρριπτον κατ' ἀλλήλων τὴν αἰτίαν τῆς νέας ἀποτυχίας. Χάριν ὁμως τῆς ἐπιτυχίας τῆς ἐπιχειρήσεως, συγκατένευσε τέλος ὁ Ἰβραῖμ νὰ παρᾶσχη ἔτι ἅπαξ τὰ αἰγυπτιακὰ πλοῖα εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ Καπουδὰν Πασσᾶ, πρὸς νέαν κατὰ τῆς Σάμου ἐπιχείρησιν, ἐνῶ αὐτὸς ἀποβι-

βασθεῖς παρά τὸ Βουδρουῖμι, ἐστρατοπέδευσε μετὰ τῆς τακτικῆς αὐτοῦ στρατιᾶς.

Μαντεύει τις ὁμῶς εὐκόλως, ὅτι ὁ χωλὸς Χοσρέφ, ἐνεργῶν μόνος κατὰ τῆς Σάμου, δὲν ὑπῆρξεν εὐτυχέστερος ἢ ὑπὸ τὰ ὄμματα τοῦ Αἰγυπτίου.

Τὴν 18 Σεπτεμβρίου ἀπέπλευσε κατὰ τῆς Σάμου μετὰ διακοσίων μεγάλων καὶ μικρῶν σκαφῶν· κινητὸν δὲ δάσος πλοίων ἐφάνη καλύψαν τὴν μεταξὺ Κῶ καὶ Ἀγαθονήσου θάλασσαν. Ἀλλ' οἱ Ἕλληνες ἐγένοντο αὐτοῦ ὑπερδῆξιοι, καὶ ὅτε εἶδεν αὐτοὺς ὁ Χοσρέφ πρόσφορον κατέχοντας θέσιν καὶ ἐτοιμοὺς εἰς μάχην πρὸ τοῦ μεσημβρινοῦ στομίου τοῦ πορθμοῦ τῆς Σάμου, ἀνέκαμψε ταχέως πρὸς τὴν νῆσον Ἀρκίους. Οὐδὲ τὴν ἐπαύριον ὑπῆρξεν εὐτυχέστερος, διότι βιαία τρικυμία ἐπελθοῦσα ἐσκόρπισε τὸν στόλον του καὶ ἐξώθησεν αὐτὸν πρὸς τὰ παράλια τῆς Χίου. Παραιτήσας οὕτω πᾶσαν κατὰ τῆς Σάμου ἐπιθετικὴν ἐπιχείρησιν, ἀπέπλευσε κατὰ τὰς ἀρχὰς Ὀκτωβρίου εἰς Ἑλλήσποντον μετὰ μέρους τινὸς τῶν πλοίων του, ἡγχαριστημένος ἐκ τῆς γενομένης αὐτῷ ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων συνοδείας· κατέλιπε δὲ τὸ ὑπόλοιπον τοῦ στόλου αὐτοῦ μετὰ τῶν αἰγυπτιακῶν πλοίων εἰς Μιτυλήνην, ἀφείς τὸν Ἰβραῖμ κύριον νὰ ἐξακολουθήσῃ τὰς πολεμικὰς ἐργασίας. Οἱ Ἕλληνες, ὑπολαβόντες, ὅτι ἐγένετο τοῦτο, ἵνα μὴ ἐννοήσῃ ὁ Σουλτάνος τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀπολεσθέντων πλοίων καὶ τὰς καταστροφὰς ὅσας εἶχεν ὑποστῇ ὁ Χοσρέφ, ἐνεθάρρυνθησαν ἔτι μᾶλλον, καὶ ἀπεφάσισαν νὰ προσβάλωσι τὸν Ἰβραῖμ ὅπου ἂν εὑρισκον αὐτόν. Ὁ Αἰγύπτιος ἀπέπλεεν ἀκριβῶς ἀπὸ τῆς Μιτυλήνης εἰς Βουδρουῖμι, ὅτε οἱ ὑδραιοσπετσιῶται κατέλαβον αὐτόν παρά τὸ ἀκρωτήριον Καραμπουρνοῦ, καὶ διώξαντες διὰ τῶν πυρπολικῶν των ἠνάγκασαν αὐτόν νὰ ἀνακάμψῃ εἰς Μιτυλήνην. Δύο αἰγυπτιακαὶ φρεγάται καταφθασθεῖσαι ἐπυρπολήθησαν. « Ἄν εἴχομεν » γράφει ὁ Ἀνδρουῦτσος, « περισσότερα πυρπολικά, ... ὅλα τοῦ ἐχθροῦ τὰ πλοῖα ἦτο δυνατόν, ἄλλα μὲν νὰ πυρπολήσωμεν, καὶ ἄλλα νὰ ἐπισωρεύσωμεν εἰς τοὺς βράχους τοῦ Καραμπουρνοῦ. Δύο μόνον πυρπολικά ἐναπομείναντα φειδωλευόμενοι τὰ ἐμποδίσαμεν, διὰ νὰ μὴ ῥιψοκινδυνεύσωμεν εἰς ἄλλην περίστασιν ». Τὴν ἐπομένην ἡμέραν ἐξεπέμφθη ἀπέναντι τῆς Μιτυλήνης καὶ τὸ προτελευ-

ταῖον ἐλληνικὸν πυρπολικὸν κατὰ αἰγυπτιακῆς τιнос φρεγάτας, ἀλλ' ἐγένετο παρανάλωμα τοῦ πυρός, μόνον ἐν μέρει κατορθώσαν νὰ ἀναφλέξῃ τὸ ἐχθρικὸν πλοῖον. Εὐκόλως ἐννοεῖ τις, ὅτι ὁ Ἄνδρουτσος καὶ ὁ Μιαούλης ἀπέτεινον εἰς Σπέτσας καὶ Ὑδραν τὰς θερμοτάτας παρακλήσεις, ὅπως ἀποσταλῶσιν αὐτοῖς νέα πυρπολικά, πρὸς ματαίωσιν τῶν περαιτέρω ἐνεργειῶν τοῦ Αἰγυπτίου. Ὁ Ἰβραῖμ ἐμάνῃ ἐκ λύσσης κατὰ τῆς ἀδρανείας καὶ τῆς ἀδεξιότητος τῶν ναυτικῶν του. Ἐνα τῶν κυβερνητῶν ἀπηγγόνισε, ἄλλον δὲ κατεδίδασκεν εἰς βραδισμόν. Ἄλλ' ἡ λῖαν προκεχωρημένη ὥρα τοῦ ἔτους δὲν ἐπέτρεπε πλέον αὐτῷ νὰ σκεφθῇ περὶ ἀντιποίνων κατὰ τῶν τολμηρῶν ὑδραισπετσιωτῶν, καὶ ἡῤ'χαριστήθῃ ἀναγκαίως, δυνηθεὶς νὰ καταλίπῃ τὴν Μιτυλήνην τὴν 20 Ὀκτωβρίου, τυχὼν οὐρίου ἀνέμου, καὶ νὰ ἀναπλεύσῃ εἰς Βουδρουμί, ἀνενόχλητος παρὰ τῶν Ἑλλήνων. Ἐπιβιβάσας δὲ τὸν ἀπολειφθέντα ἐκεῖ καὶ σκληρῶς ὑπὸ νόσων καὶ κακοκαιρίας δεκατισθέντα στρατόν του, ἀνήχθη πάλιν πλέων πρὸς τὸν λιμένα Σοῦδαν τῆς Κρήτης, ὅπου ἐσχόπει νὰ διαχειμάσῃ. Οἱ Ἕλληνες βραδέως μόλις παρηκολούθουν αὐτόν· διότι εἶχον μὲν ἐνωθῇ μετ' αὐτῶν νέα τινὰ πυρπολικά, ἐν οἷς καὶ τὸ τοῦ Κανάρη, ἀλλ' ἐπελθόντος τοῦ χειμῶνος, ἐπῆλθε, κατὰ τὴν λυπηρὰν συνήθειαν τῶν νησιωτῶν, γενικὴ τῶν πλοίων λειποταξία. Οὕτω δὲ ὁ Μιαούλης καὶ ὁ Ἄνδρουτσος ἡρίθμουν μόλις τριάκοντα πλοῖα, ὅτε κατέφθασαν τὴν 13 Νοεμβρίου τὸν ἐχθρὸν κατὰ τὰ ὕδατα τοῦ Μεγαλοκάστρου. Τοῦ αἰγυπτίου στόλου προέπλεε μετὰ τῶν φρεγατῶν ὁ Ἰβραῖμ, εἶποντο δὲ εἰς μεγάλην ἀπόστασιν αἱ φορτηγίδες καὶ ἔσχατα πάντων τὰ μικρότερα πολεμικὰ πλοῖα. Οἱ Ἕλληνες, ὠφεληθέντες ἐκ τῆς διαιρέσεως τοῦ ἐχθροῦ καὶ τοῦ οὐρίου δι' αὐτοὺς βορείου ἀνέμου, ἐπέπεσον κατὰ τῶν φορτηγίδων καὶ αἰγυπτιακῆς τιнос φρεγάτας, ἥτις ἔπλεεν ὑπερδέξις τοῦ λοιποῦ στόλου. Καὶ τὰ μὲν πυρπολικά ὀλίγην βλάβην προὔξενῃσαν, διότι δύο ἐξ αὐτῶν ἀνεφλέχθησαν εἰς μάτην καὶ περίτρομος μόνον διέφυγεν αὐτὰ ἡ ἐχθρικὴ φρεγάτα· καὶ ὁ Κανάρης δ' ἐπίσης δὲν κατάρθωσε νὰ φθάσῃ τὸ ταχύτερον αὐτοῦ θαλασσοδρομοῦν αἰγυπτιακὸν πλοῖον, ὅπερ κατεδίωκε. Κατάρθωσαν ὅμως οἱ Ἕλληνες νὰ ἐπιφέρωσι σύγχυσιν καὶ ἀταξίαν εἰς τὸν ἐχθρικὸν στόλον, ὅστις, νυκτὸς ἐπελθοῦ-

σης καὶ τριχυμίας, διεσκορπίσθη πανταχόσε. Αἰγυπτιακά τινα πλοῖα κατέφυγον εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ἄλλα ἐξώκειλαν κατὰ τῶν ἀκτῶν τῆς Κρήτης καὶ τῆς Κάσου, καὶ ἄλλα τέλος συνελήφθησαν τὴν ἐπομένην ἡμέραν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων παρὰ τὴν Κάσον. Τὸ πλεῖστον ὅμως αὐτῶν ἐξεβλήθησαν πρὸς τὰ ὕδατα τῆς Ῥόδου, καὶ μὴ ἐχούσης τῆς νήσου ἀσφαλῆ ὁρμητήρια διὰ τὸν χειμῶνα, κατέφυγον τέλος εἰς τὸν ἀντικρὺ ἐπὶ τῆς ἀσιατικῆς παραλίας κείμενον ὄρμον Μαρμάρι, ὅπου καὶ πάλιν ὁ Ἰβραῖμι ἐτιμώρησεν αὐστηρότατα τοὺς ἀνικάνους καὶ τοὺς δειλοὺς. Οἱ Ἕλληνες, παθόντες καὶ αὐτοὶ σκληρῶς ὑπὸ τῆς τριχυμίας, ἐθέωρησαν τὴν ναυτικὴν αὐτῶν ἐκστρατείαν ὥς περατωθεῖσαν, καὶ ἀνέπλευσαν μετὰ τῶν λαφύρων των, πιστεύοντες ὅτι ὁ Αἰγύπτιος οὐδεμίαν εἶχε πλέον διάθεσιν νὰ παραχειμάσῃ ἐν Κρήτῃ. Ἦγνόουν ὅμως τὸ σκληροτράχηλον τοῦ Ἰβραΐμ. Μόλις ἰδὼν ὁ Πασσᾶς τὸ πέλαγος ἐλεύθερον ἐχθρῶν, κατέλιπε τὴν 5 Δεκεμβρίου τὸν ὄρμον Μαρμάρι καὶ κατῴρθησε νὰ μεταβιβάσῃ ἀνενόχλητος εἰς Κρήτην τὸν τε στρατὸν αὐτοῦ καὶ τὸν στόλον. Ὅτε δὲ εἶδεν ἑαυτὸν ἀσφαλῆ ἐν τῇ λιμένι τῆς Σούδας, παρετήρησεν εἰς ἓνα τῶν εὐρωπαϊῶν αὐτοῦ ἀξιωματικῶν: α Ὑπερτέρησαντες τοὺς Ἕλληνας κατὰ τὰς ναυτικὰς κινήσεις, δὲν θέλομεν δυσκολευθῆ νὰ νικήσωμεν αὐτοὺς καὶ κατὰ ξηράν.

Ἴσως τοιαύτη τις ἔκφρασις ἤλεγχεν ὑπερφίλαυτον μᾶλλον κομπορρημοσύνην ἢ ἀληθῆ τῶν γεγονότων ἐκτίμησιν· ἴσως δ' ἀληθῶς αἱ ναυτικαὶ ἐπιχειρήσεις τοῦ ἔτους 1824, πλὴν τῶν κατὰ τὴν Κάσον καὶ τὰ Ψαρὰ ἐπιτυχιῶν, ὀλίγον κατὰ βάθος ἀνταπεκρίνοντα εἰς τὰς μεγάλας τῶν Τούρκων καὶ Αἰγυπτίων προσδοκίας. Ἦν ὅμως ἐπίσης ἀναντίρρητος ἀλήθεια, ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶχον νῦν ἀπέναντι αὐτῶν ἐπιμονώτερον ἢ προτοῦ καὶ πολὺ κινδυνωδέστερον ἀντίπαλον. Εἶχον μὲν κατορθώσει νὰ σώσωσι τὴν Σάμον καὶ νὰ ἀποτρέψωσι πρὸς ὦραν τὸν ἀπειλοῦντα τὴν Ὑδραν, τὰς Σπέτσας καὶ τὴν Πελοπόννησον κίνδυνον· ἐπίσης δὲ καὶ τὰ κυρπολικὰ αὐτῶν εἶχον εὐδοκίμησει παρὰ τὸ Βουδρουμί καὶ τὸ Καραμπουργοῦ· ἀλλ' 22 ἐξ αὐτῶν εἶχον ἀπολεσθῆ ἐν μιᾷ μόνῃ ἐκστρατείᾳ, καὶ ἡδυνάτο τις νὰ προῖδῃ, ὅτι ἡ περιβάλλουσα αὐτὰ φοβερὰ αἴγλη ἤθελε κατ' ὀλίγον ἐξαφανισθῇ. Ὁ δὲ πάντων μέγιστος φόβος ἦτο, ὅτι ὁ Ἰβραῖμι δὲν ἤθελε μείνει

ἀπρακτῶν ἐν Κρήτῃ, ἀλλ' ἤθελε τὸνναντίον ἐπωφεληθῇ τὴν πρόσφορον τοῦ χειμαδίου αὐτοῦ θέσιν, ἵνα τολμήσῃ τι κατὰ τῆς Πελοποννήσου.

Νῦν δὲ ἔμελλε νὰ καταδειχθῇ, ὅποσον μεγάλην στρατιωτικὴν σπουδαιότητα ἔχει ἡ τῆς Κρήτης κατοχὴ διὰ τὸν θέλοντα νὰ προσβάλῃ τὴν Ἑλλάδα.

Ὁ Ἰβραῖμ εὐρίσκετο ἐν Σούδα, ὅθεν οὐρίου πνέοντος ἀνέμου ἠδύνατο νὰ μεταβιβάσῃ ἐν διαστήματι 48 ὥρων τοὺς στρατοὺς αὐτοῦ εἰς Πελοπόννησον. Βλέπων μακράν, ἐν αἰθρίᾳ, τὰς χιονοσκεπεῖς τοῦ Ταύγέτου κορυφάς, εἶχεν οὕτω καὶ τὴν καθημερινὴν αὐτῶν θεάν κέντρον τῆς φιλοδοξίας του, ἃν ὑποτεθῇ ὅτι ἔχρηζε τοιοῦτον ὁ Πασσᾶς. Καίτοι πάσχων τὴν ὑγείαν, εἰργάζετο ἀπαύστως. Ἐκάθητο, ὡς εἶδον αὐτὸν εὐρωπαῖοι περιηγηταὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ἐπὶ τῆς πρύμνης τοῦ πλοίου του, καὶ ἀνεκούριζε τὴν ἐσωτερικὴν αὐτοῦ λύσσαν καὶ ἀνυπομονησίαν λακπατῶν, δέρων καὶ πυροβολῶν τοὺς ἀτυχεῖς αὐτοῦ ὑποτεταγμένους. Εἶχεν ὁμόσει νὰ μὴ πατήσῃ πλέον ξηράν, ἢ μόνον ἐν Πελοποννήσῳ, καὶ γνωστὸν ἦτο, ὅτι δὲν ἐκομποῖρῃμόνοι εἰς μάτην. Ἦτο ἀναντιρρήτως ὁ κινδυνωδέστατος ἐχθρὸς, ὅστις εἶχεν ἀναστῇ κατὰ τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Ἄν δὲ ὁ θετὸς αὐτοῦ πατὴρ Μεχμέτ Ἀλῆς ὑπερέβαλλεν αὐτὸν κατὰ τὴν πανουργίαν καὶ τὴν δεξιότητα τοῦ πνεύματος, ὑπερεῖχεν ὅμως οὗτος ἐκείνου κατὰ τὸ πολεμικὸν μένος καὶ τὴν τόλμην. Ἐλέγετο, ὅτι νέος ὢν διεσκέδαζε πυροβολῶν κατὰ τῶν σάκκων τῶν παρερχομένων ὑδροφόρων, ἵνα ἱδῇ ἂν ἐτρύπων αὐτοὺς αἱ σφαῖραι. Σκληρὸς δὲ φύσει καὶ διαθέσει, οὐδὲν μέσον ἀπετροπιάζετο, ὡς πάντες ἐγνώριζον, ὑπηρετικὸν τῆς φιλοδοξίας αὐτοῦ. Ἦν πεπεισμένος, ὅτι ἡ ἐλληνικὴ ἐπανάστασις ἀπὸ πολλοῦ ἤδη ἤθελεν εἶναι καταβεβλημένη, ἂν οἱ Τοῦρκοι ἐπελαμβάνοντο δεξιώτερον τῆς ἐπιχειρήσεως, καὶ ἐσκόπει νὰ εἰρηνεύσῃ τὴν Ἑλλάδα δι' ἀμειλίκτου κατὰ τῶν ἀποστατῶν αὐστηρότητος, διὰ τοῦ πυρὸς καὶ τοῦ σιδήρου, ὡς εἶχεν ἤδη εἰρηνεύσει τὴν Κρήτην. Ἡ Πελοπόννησος καὶ ἡ Στερεὰ εἶχον ἀραιότατον πληθυσμόν, καὶ πάντῃ ἀδιάφορον ἦτο εἰς τὸν Αἰγύπτιον τὸ νὰ μεταφέρῃ εἰς Αἴγυπτον τοὺς ἐκ τῶν νόσων καὶ τοῦ πολέμου περισωζομένους κατοίκους, καὶ νὰ μεταφυτεύσῃ ἀντ' αὐτῶν εἰς Ἑλ-

λάδα τοὺς Ἀραβας καὶ τοὺς Φελλάχους αὐτοῦ, μεταβάλλων ἐν ἄλλοις λόγοις εἰς πολιτείαν ἀφρικανῶν Βαρβάρων τὴν Ἑλλάδα. Τὸ φοβερόν τοῦτο σχέδιον δὲν ἠδύνατο νὰ πιστεῦσῃ ἡ εὐαίσθητος ἑσπερία, καὶ ἡ ἀγγλικὴ Κυβέρνησις ἀπήτησε τὴν 25 Νοεμβρίου ἀληθινὴν αὐτοῦ διάψευσιν, ὅπως καθησυχάσῃ τὴν κοινὴν γνώμην. Ἡκιστα ὑπώπτευν οἱ Ἕλληνες, τίνες ἔσταντο ἀπέναντι αὐτῶν, καὶ ἥδιστα ἐβαυκαλῶντο δι' ἀκόπου φανταστικῆς ἀπάτης περὶ τῆς πολεμικῆς ἀνικανότητος τῶν Αἰγυπτίων, περὶ ὧν εἶχον συνειθίσει νὰ ὀμιλῶσι λίαν περιφρονητικῶς, μετὰ τὰς περιγραφὰς τῶν ναυμαχιῶν τοῦ ἔτους 1824. Ἡ Κυβέρνησις, χαίρουσα ἐπὶ ταῖς νίκαις αὐτῆς κατὰ τῶν ἐσωτερικῶν τῆς ἐχθρῶν, οὐδ' ἐπ' ἐλάχιστον εἶχε μεριμνήσει περὶ παρασκευῶν, οὔτε πλοῖα εἶχε διατάξει νὰ περιπλέωσι μετὰ τὸν Πελοποννήσου καὶ Κρήτης, οὔτε τὰ φρούρια ἐξώπλισεν εἰς ἄμυναν, ὅσα, ὡς τὸ Ναβαρίνον, ἦσαν μᾶλλον ἐκτεθειμένα εἰς προσβολήν. Αἶφνης ἀντήχησε τὸ ἄγγελμα, ὅτι ὁ Ἰβραῖμ ἀνήχθη ἐν μέσῳ χειμῶν ἐκ Σούδας καὶ ἀπέβη εἰς Πελοπόννησον. Ἡ ἐλληνικὴ ἀμεριμνησίᾳ εἶχεν εὐκολύνει τὴν ἐπιχείρησιν αὐτοῦ. Οὐδὲν ἐχθρικὸν συναντήσας πλοῖον, ἔπλευσε τὴν 24 Φεβρουαρίου 1825 πρὸς τὴν μεσημβρινοδυτικὴν τῆς Πελοποννήσου ἄκραν, καὶ ἀπεδίβασε παρὰ τὴν Μεθώνην 4000 πεζικοῦ καὶ πεντακοσίους ἵππεῖς. Ἐκεῖ στρατοπεδεύσας εὐθὺς περιεχαρὰκώθη, αἱ δὲ φορτηγίδες αὐτοῦ, ἐκπλεύσασαι πάλιν εἰς Σοῦδαν, μετεκόμισαν τάχιστα δευτέραν αἰγυπτιακὴν μοῖραν, 6,000 πεζικοῦ, 500 ἵππεῖς καὶ ἰσχυρὰν σκευὴν πυροβολικοῦ. Τότε ὁ Ἰβραῖμ ἀνέλαβεν εὐθὺς τὴν ἐπίθεσιν, καὶ ἐτράπη κατὰ τῶν φρουρίων Ναβαρίνου καὶ Πύλου, ὧν ἐκεῖνο μὲν περιεῖχε φρουρὰν 1600, τοῦτο δὲ 800 μόνον ἀνδρῶν. Ἡ Κυβέρνησις τοῦ Κουντουριώτου διέμεινε πιστὴ εἰς ἑαυτὴν καὶ ἥκιστα συνησθάνθη τῆς θέσεως αὐτῆς τὰ καθήκοντα. Κρατοῦσα πάντοτε τοὺς πελοποννησιακοὺς ὅπλαρχηγοὺς καθεῖρκτους ἐν Ἰδρᾷ, ἐστερεῖτο οὕτω τῶν φυσικωτάτων αὐτῆς στηριγμάτων. Τὸ ἀγγλικὸν δάνειον εἶχε χρησιμεύσει εἰς μισθοδοσίαν στρατοῦ ἐκ τρισμυρίων φανταστικῶν στρατιωτῶν· προκειμένου δὲ νῦν νὰ στρατεύσωσιν οὗτοι κατὰ τοῦ Αἰγυπτίου, μόλις εὐρέθησαν ὑπὸ τὰς σημαίας τῆς Κυβερνήσεως ὀκτακίχλιοι, στερεοελλαδῖται τὸ πλεῖστον καὶ μακεδόνες μισθοφόροι. Ὁ

πρόεδρος Κουντουριώτης κατεπείσθη δυστυχῶς ὑπὸ τῶν κολάκων του, ὅτι αὐτὸς ἰδίως ἦτο προωρισμένος νὰ κατατροπώσῃ τὸν Ἰβραῖμ, καὶ ἐν μεγάλῃ πομπῇ, κανονοβολούντων πλοίων καὶ φρουρίων, ἐκίνησεν ἐκ Ναυπλίου τὴν 28 Μαρτίου. Μὴ δυνάμενος δέ, ὡς ἀληθῆς νησιώτης, νὰ ἱππεύσῃ καλῶς, ἐδαπάνησε τρεῖς ὅλας ἡμέρας, ἵνα φθάσῃ εἰς Τρίπολιν, κρατούμενος ἔνθεν καὶ ἔνθεν ὑπὸ δύο ὑπηρετῶν, ὡς ἀγκαλὶς τις ἀχύρου, ἐπὶ τοῦ πλουσίως κεκοσμημένου ἵππου. Σμηνὸς χρυσοστόλων ὑπηρετῶν, καπνοσυριγγοφόρων καὶ γραμματέων συναπετέλει τὴν πομπήν. Τοσοῦτον ἀσαφὴ ἰδέαν εἶχε περὶ τῶν σχεδίων τοῦ ἐχθροῦ, ὥστε ἤθελε νὰ τραπῇ πρὸς βορρᾶν, πιστεύων, ὅτι κατὰ τῶν Πατρῶν ἰδίως ἐσκόπει νὰ στρατεύσῃ ὁ Ἰβραῖμ. Μαθὼν δέ, ὅτι ἡ καταιγὶς εἶχεν ἐκραγῇ πρὸς μεσημβρίαν τῆς χερσονήσου, ἐστράφη μὲν πρὸς τὸ Ναβαρίνον, ἀλλὰ διὰ τοῦ μακρυτέρου περιδρόμου καί, ὅτε τέλος ἡ συνοδεία ἔφθασεν αἰσίως εἰς Καλάμας, ἀδυνατῶν νὰ ὑποφέρῃ ἐπὶ πλέον τοὺς κόπους τῆς ἵππασίας, ἀνέκαμψεν εἰς τὴν πάτριον αὐτοῦ νῆσον, οὐδὲ συναντήσας κ' ἂν τὸν ἐχθρόν. Ἐπέθηκε δὲ τὴν κορωνίδα εἰς τὴν ἔνδοξον αὐτοῦ ἐκστρατείαν, διορίσας ἀρχιστράτηγον τοῦ στρατοῦ τὸν ἀγαθὸν αὐτοῦ φίλον πλοίαρχον Σκούρτην, γενναῖον μὲν ναυτικὸν ἀλλ' ἄδαῃ πάντως τοῦ κατὰ γῆν πολέμου.

Ὁ Σκούρτης ἀπεπειράθη νὰ διακόψῃ τὴν μεταξὺ τοῦ αἰγυπτιακοῦ στρατοπέδου καὶ τῆς Μεθώνης συγκοινωνίαν. Καταλαβὼν δὲ θέσιν παρὰ τὸ Κρεμμύδι, δύο ὥρας ἀπέχον τῆς Μεθώνης, ἔταξε τοὺς στρατιώτας αὐτοῦ ἐν ἡμικυκλίῳ, οὕτινος τὰ κέρατα κατεῖχον οἱ στερεοελλαδίται καὶ οἱ Σουλιῶται. Οὕτω δὲ δεξιᾷ μὲν παρὰ τὸ Κρεμμύδι ἴσταντο ὁ Καραϊσκάκης καὶ ὁ Τσαθέλας, ἀριστερᾷ δὲ ὁ Μπότσαρης καὶ ὁ Καρατάσος. Ἀλλὰ ὁ Ἰβραῖμ δὲν ἀφῆκεν αὐτὸν ἡσυχον. Τὴν 19 Ἀπριλίου προσέβαλε ζωηρῶς τὰς θέσεις τοῦ ὑδραίου στρατηγοῦ, καὶ κρατερὰ διὰ τῆς λόγχης ἐπίθεσις τῶν Αἰγυπτίων διέσπασε τὸ κέντρον, ὅπερ διεσκορπίσθη πάραυτα. Αἱ πτέρυγες τῆς τάξεως ἀντέστησαν μακρότερον, ἀλλ' ἐπὶ τέλους τὸ ὑπὸ τὸν Κώσταν Μπότσαρην ἀριστερόν κέρας, προσβληθὲν ἐκ πλαγίου ὑπὸ τοῦ ἱππικοῦ τοῦ Ἰβραῖμ, ἐνέδωκε, καὶ ἡ ἥττα κατέστη γενική. Ἀγανακτοῦντες οἱ Στερεοελλαδίται ἐπὶ τῇ ἀδεξίῳ διενθύνσει, ἥς ἐγένοντο

θύματα, καὶ περὶ τῆς ἰδίας αὐτῶν πατρίδος μεριμνῶντες, κατέλιπον τὴν Πελοπόννησον, καὶ ἐπέστρεψαν, τρισχίλιοι τὸν ἀριθμόν, εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα. Οὕτως ὁ Ἰβραῖμ ἠδύνατο νῦν ἀνενόχλητος νὰ προσβάλῃ τὰ φρούρια τοῦ Ναβαρίνου καὶ τῆς Πύλου, ὧν ἡ κατοχὴ εἶχε κρισιμωτάτην ἀληθῶς τὴν σπουδαιότητα. Διότι, κατέχων οὗτος, πλὴν τῆς Μεθώνης καὶ Κωρώνης, καὶ τὰ δύο ταῦτα φρούρια, ἀπέκτα ἐν τῷ ὀχυρῷ τούτῳ τετραγώνῳ ἀσφαλέστατον ἐπὶ τῆς παραλίας ὀρμητήριοιον πάσης αὐτοῦ κατὰ τῆς Μεσσηνίας καὶ τῆς ὅλης Πελοποννήσου ἐπιχειρήσεως.

Οὕτω συνεκεντρώθη ὁ πόλεμος ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς «ἡμαθοέσεως Πύλου», ὅπερ κατ' αὐτὴν ἤδη τὴν ἀρχαιότητα εἶχε βαφῇ δι' αἷματος. Μεταξὺ τῶν δύο φρουρίων τοῦ Παλαιοῦ καὶ Νέου Ναβαρίνου ἐκτείνεται βαθὺς ἡμιστροφύλλος ὄρμος, οὔτινος τὸ πρὸς τὴν θάλασσαν στόμιον καλύπτει ἐντελῶς σχεδὸν ἡ βραχώδης νῆσος Σφακτηρία.

Πρὸς ἄλωσιν τοῦ παλαιοῦ Ναβαρίνου κατέλαβόν ποτε οἱ Λακεδαιμόνιοι τὴν Σφακτηρίαν, ἀλλὰ τάχιστα κατεῖδον, ὅτι παρεδίδοντο οὕτω μόνοι εἰς τῶν ἐχθρῶν αὐτῶν τὰς χεῖρας. Καθότι καὶ εὐκολος ἂν ὑποτεθῇ εἰς τὸν δεσπύζοντα τῆς νήσου ἡ ἄλωσις τοῦ ταπεινότερου χειμένου παλαιοῦ Ναβαρίνου, μένει ὁμως πάντοτε ἀκροσφαλῆς ἡ τῆς Σφακτηρίας κατοχὴ, ἐνόσω τις δὲν διαθέτει ἱκανὴν ναυτικὴν δύναμιν εἰς προάσπισιν τῆς νήσου· διότι αὕτη, περιβαλλομένη ὑπὸ βαθέων πλωτῶν ὑδάτων δύναται εὐκολώτατα νὰ περιζωσθῇ καὶ κυριευθῇ ὑπὸ στόλου. Ὅμοιον λάθος πρὸς τὸ τῶν Λακεδαιμονίων ἔπραξαν οἱ Ἕλληνες κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 1825, ῥίψαντες ἐπὶ τὴν νῆσον 800 ἄνδρας μετὰ τινων τηλεβόλων, φρουρὰν ἱκανὴν εἰς φύλαξιν αὐτῆς, ἐνόσω εἶχον οὗτοι τὴν κατὰ θάλασσαν ὑπεροχὴν. Ἀλλὰ πρὸ τῆς νήσου ὥρμουν πέντε μόνον ἐλληνικὰ πλοῖα, — προστασία λίαν ἀσθενής, — ἡ δὲ κυρία τῶν ὑδραιοσπετσιωτῶν δύναμις ἔλειπε πάλιν κατὰ τὴν κρίσιμον ὥραν. Διὰ τοῦτο δέ, ἅμα ὡς ἐπεφάνη πρὸ τοῦ Ναβαρίνου ὁ ἐξ 90 σκαφῶν αἰγύπτιος στόλος, κατέστη ἀναγκαίως ἀπεγνωσμένη ἡ θέσις τῶν ἐν Σφακτηρίᾳ εὕρισκομένων. Μεταξὺ αὐτῶν ἦσαν ὁ Μαυροκορδάτος, ὁ Σαχτούρης καὶ ὁ Τσαμαδός, ὁ παλαιὸς κλέφτης Ἀναγνωσταρᾶς καὶ ὁ φιλέλληγν Σάντα-Ρόζας. Καί τοι μὴ ἀναγνοὺς τὸν Θουκυδίδην, ὁ ἀλάστωρ τοῦ Μελιδονίου

δαίμων Χουσσείν εἶχε κατανοήσει τὴν στρατηγικὴν τῆς νήσου ση-
μασίαν, καὶ ὑπέδειξεν εἰς τὸν Ἰβραῖμ, ὅτι ἡ Σφακτηρία ἦν ἡ
κλείς τοῦ Ναυαρίνου. Οὗτος ἀνέθηκεν αὐτῷ τὴν διεύθυνσιν τῆς προσ-
βολῆς, καὶ τὴν 8 Μαΐου κατώρθωσεν, ἐνῷ ὁ στόλος ἤρξατο βιαίως
κανονοβολῶν κατὰ τῆς Σφακτηρίας, νὰ ἀποβιάσῃ εἰς τὴν ἀκτὴν
ὑπὸ τὸν πυκνὸν τοῦ πυροβολισμοῦ καπνὸν χιλιάδας τινὰς Ἀράβων,
οἵτινες ἐν βραχυτέρῳ ἔτι χρόνῳ ἢ ποτε οἱ Ἀθηναῖοι κατέβαλον τοὺς
ὑπερασπιστὰς τῆς νήσου. Τὸν βυρσοδέψην Κλέωνα καὶ τὸν Δημο-
σθένην ὠφέλησε πυρκαϊὰ δάσους τινός, στερήσασα τοὺς Λακεδαι-
μονίους τῆς ἀσφαλοῦς κρύπτης, ἐν ᾗ ἠδύναντο νὰ κρύψωσι τὴν ὀλι-
γάριθμον αὐτῶν δύναμιν, καὶ νὰ ἐνισχύωνται ἐκάστοτε ἀναλόγως
τοῦ κινδύνου. Οὕτω δ' ἐπίσης ὠφέλησε τοὺς αἰγυπτίους προσβολαῖς
ἡ φαλακρὰ καὶ ἄδενδρος κατάστασις τῆς βραχύδους Σφακτηρίας.
Ἀναβρίχθέντες εἰς τοὺς βράχους ὡς αἴλουροι οἱ τοῦ Χουσσείν
στρατιῶται, ἀπεδίωξαν τῶν τηλεβόλων αὐτῶν τοὺς Ἕλληνας, καὶ
κατατροπώσαντες αὐτούς, ἐγένοντο τάχιστα κύριοι τῆς ὅλης νήσου.
Τριακόσιοι πεντήκοντα Ἕλληνες ἔπесον νεκροὶ καὶ διακόσιοι ἡχμα-
λωτίσθησαν· οἱ δὲ λοιποί, ἐν οἷς καὶ ὁ Σαχτούρης καὶ ὁ Μαυρο-
κορδάτος, — ὅστις διαρκούσης τῆς μάχης ἐκράτει ἀπαύστως ὑψω-
μένον τὸν λύκον τοῦ πιστολίου του, ἵνα μὴ πέσῃ ζῶν εἰς χεῖρας
τῶν ἐχθρῶν — κατέφυγον εἰς τὰ πέντε ἐκεῖνα πολεμικὰ πλοῖα, ἅτινα
κατώρθωσαν εὐτυχῶς νὰ διαφύγωσιν ὡς ἐκ θαύματος τὸν αἰγυπτια-
κὸν στόλον. Ὁ Τσαμαδὸς καὶ ὁ Ἀναγνωσταρᾶς ἐφονεύθησαν ἐνδό-
ξως, ἐπίσης δὲ καὶ ὁ εὐγενὴς ἀλλ' ἀτυχὴς Σάντα-Ρόζας, ὁ ὡς
ἀπλοῦς ἐβελοντὴς καταταχθεὶς ἐν τοῖς προμάχοις τῆς Σφακτηρίας,
εὗρε μαχόμενος τὸν ποθούμενον θάνατον.

Οὕτω κατεδείχθη ἡ στρατηγικότης τοῦ βλέμματος τοῦ Χου-
σεῖν. Ἡ ταχεῖα κατὰ τῆς Σφακτηρίας νίκη διέκρινε τὴν μοῖραν τοῦ
φρουρίου τοῦ Ναβαρίνου, καὶ τὴν μὲν 11 Μαΐου κατέθετο τὰ ὅπλα
ἡ φρουρά τοῦ παλαιοῦ Ναβαρίνου, τὴν δὲ 23 τοῦ αὐτοῦ παρεδόθη
τὸ ὑπὸ τοῦ πεδεμοντίου Κολλέγγου μετ' ἐπιμονῆς καὶ γενναιότητος
ὑπερασπισθὲν Νέον Ναβαρίνον. Ἀφθονον πολέμου ὕλικόν περιῆλθεν
εἰς χεῖρας τῶν νικητῶν, ἡ δὲ φρουρά, ἐλαττωθεῖσα εἰς 1200 ἄν-
δρας, μετηνέχθη ἐπὶ αὐστριακῶν πλοίων εἰς Καλάμας. Ὁ ἐπιμό-

ως κατὰ τῆς παραδόσεως ἀντιστὰς Γεώργιος Μαυρομιχάλης ἔμεινε μετὰ τοῦ Γιατράκου ὡς ὄμηρος εἰς χεῖρας τῶν Αἰγυπτίων, ἀντὶ τῶν ἐν Ναυπλίῳ αἰχμαλωτισθέντων παρὰ τῶν Ἑλλήνων Σελήμ καὶ Ἀλῆ Πασσᾶ. Ἄλλως δὲ ὁ Ἰβραῖμ κατῴρθωσε νὰ καταισχύνη τοὺς Ἑλληνας διὰ πιστῆς τηρήσεως τῆς συνθήκης καὶ νὰ τύχη τῆς ἐπιδοκιμασίας τῶν συνοδεούντων αὐτὸν Εὐρωπαίων.

Ὁ ἐλληνικὸς στόλος ἐπεφάνη, ὡς συνήθως, εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ δράματος μόνον μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς Σφακτηρίας. Ἐπηνώρωσεν ὅμως τὴν βραδύτητά του διὰ τολμηροῦ ἐπιχειρήματος κατὰ τῶν πρὸ τῆς Μεθώνης ὁρμούντων Αἰγυπτίων. Ὁ Μιαούλης ἐξέπεμψε τὴν 12 Μαΐου περὶ τὴν ὀγδόην ὥραν τῆς ἑσπέρας ἐξ πυρπολικὰ κατὰ τοῦ αἰγυπτιακοῦ στόλου, ἐκτελέσαντα ταχέως καὶ τολμηρῶς τὴν ἀποστολὴν αὐτῶν. Ἡ Ἀσία, λαμπρὰ φρεγάτα ἐν Δέπτορδ ναυπηγηθεῖσα, δύο βρίκια καὶ ἐξ φορτηγίδες ἀνετινάχθησαν εἰς τὸν ἄερα, καὶ ἀποθήκη τις ἐπὶ τῆς ξηρᾶς ἐπυρπολήθη ἐπίσης. Ἡκούσθη δὲ ἡ ἐκπυρσοκρότησις ἐν τῷ πρὸ τοῦ Ναβαρίνου στρατοπέδῳ τοῦ Ἰβραῖμ. Ἀλλ' ὁ Αἰγύπτιος δὲν ἐταράχθη διὰ τοιούτων μεμονωμένων ἀτυχημάτων ἐν ταῖς ἐργασίαις αὐτοῦ. Εἶχε ῥιζώσει πλέον ἐν Πελοποννήσῳ, καὶ ἀδιάφορον ἦτο εἰς αὐτόν, ὅτι διέπραττον ἀνδραγαθήματα τὰ ἐλληνικὰ πυρπολικὰ, ὅτι ὁ μὲν Σαχτούρης διεσκόρπιζε τὴν Α'. Ἰουνίου παρὰ τὴν Εὐβοίαν τὸν στόλον τοῦ Χοσρέφ καὶ ἀνετίνασεν εἰς τὸν ἄερα τὴν ναυαρχίδα, ὁ δὲ Μιαούλης προσέβαλλε μετὰ δύο ἐβδομάδας παρὰ τὴν Σούδαν τὸν αἰγυπτιακὸν στόλον καὶ ἔκαιε μίαν αἰγυπτιακὴν κορβέταν, ὁ δὲ Κανάρης αὐτὸς τέλος προέβαινε εἰς τοσοῦτον θράσους, ὥστε νὰ ἀποπειραθῇ τὴν διὰ τριῶν πυρπολικῶν ἐν αὐτῇ τῇ Ἀλεξανδρείᾳ καταστροφὴν τῶν παρασκευῶν τοῦ Αἰγυπτίου, ἀποτυχούσαν ἄλλως ἔνεκεν ἐναντίου ἀνέμου. Κατέχων τὸ ὄχυρόν τετράγωνον, ὅπερ ἀπετέλουν ἡ Μεθώνη, ἡ Κορώνη, τὸ παλαιὸν καὶ τὸ νέον Ναβαρίνον, ἔχων τὸν λαμπρότατον τοῦ κόσμου λιμένα εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ, ἐδικαιούτο προσδοκῶν ὁ Ἰβραῖμ, ὅτι οἱ Ἑλληνες, πειθόμενοι κατ' ὀλίγον περὶ τοῦ ἀδυνάτου τῆς περαιτέρω ἀντιστάσεως αὐτῶν, ἤθελον οἰκισθελῶς ὑποταχθῇ.

Αἱ κατὰ τὸ Κρεμμύδι καὶ τὴν Σφακτηρίαν μάχαι εἶχον παρα-

γάγει βαθυτάτην ἐντύπωσιν, ἥ δὲ ὑπεροχὴ τῆς εὐρωπαϊκῆς πολεμικῆς εἶχε σκληρότατα καταδειχθῆ εἰς τὰ ὄμματα τῶν κλεφτῶν. Ὡς τείχη ἴσταντο πρὸ αὐτῶν αἱ λόγχαι καὶ τὸ ἵππικὸν τῶν Αἰγυπτίων, ἐνῶ τὰ ἴδια αὐτῶν ὄπλα τοῖς ἐφαίνοντο βεβαίως ὥσει καλάμια. Ἀπέναντι τῆς ἐνιαίας συντάξεως τῶν ἐχθρῶν ἐκείνων ἔτι προδηλότερον κατεφαίνοντο τὰ μειονεκτήματα τῆς ἐλληνικῆς ἀπομονώσεως καὶ διαιρέσεως. Πικραὶ κατηγορίαι ἤκούοντο, καὶ μεταξὺ τῶν ὑποχωρούντων στερεοελλαδιτῶν τοῦ Καραϊσκάκη ἰδίως ἀντήχει ἀθυροστομώτερον ἢ κακὴ γλῶσσα. Ἡ Κυβέρνησις κατέβαλλε ματαίως προσπάθειας, ὅπως παρακωλύσῃ τὴν ἀποχώρησιν τῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως, ἐφ' ἧς εἶχε τέως στηριχθῆ, καὶ ὁ Κουντουριώτης ἐξέδωκε μάλιστα διαταγὴν, ὅπως μηδαμοῦ γεῖνῃ δεκτὸν τὸ σῶμα τοῦ Καραϊσκάκη, ἀλλὰ προσβληθῇ μάλιστα καὶ καταστραφῇ. Τοιαῦτα ὅμως εὐκολώτερον διετάσσοντο ἢ ἐξετελοῦντο, ἀφοῦ μάλιστα ὁ φυσικὸς τοῦ Καραϊσκάκη προστάτης Κωλέττης ἔπραξε πᾶν τὸ δυνατόν πρὸς ματαίωσιν τῆς κυβερνητικῆς διαταγῆς. Ἡ θέσις τοῦ Κουντουριώτου περιπλέκετο ὁσημέραι, καὶ ὀργιλοτέρα πάντοτε ἤκούετο ἡ μομφή, ὅτι ἡ κυβέρνησις εἶχε δεσμεύσει τοὺς ὀπλαρχηγούς, παρ' ὧν μόνον ἠδύνατο νὰ προσδοχᾷ βοήθεια. Ἐν αὐτῇ τῇ Ὑδρᾷ ἐξετράπη ὁ λαὸς εἰς ἀπειλὰς ἐνώπιον τοῦ Λαζάρου Κουντουριώτου, κράζων: ἂν δὲν τοὺς ἐλευθερώσετε, τοὺς ἐλευθερώνομεν ἡμεῖς διὰ τῶν ὀπλων. Καὶ παρ' αὐτοῖς δὲ τοῖς οἰκειοτάτοις τοῦ Κουντουριώτου ἠκούοντο σπουδαῖαι φωναὶ ὑπὲρ τῶν δεσμωτῶν. Ὁ Παπᾶ Φλέσας (1), ὅστις διαρκούντων τῶν ἐμφυλίων πολέμων πολέμων εἶχε συνταχθῇ τῇ Κυβερνήσει καὶ διατέλει νῦν ὑπουργὸς τῶν

(1) Βλ. Βίον τοῦ Παπᾶ Φλέσα, ἈΘ. 1863, σελ. 42. — Τὸν Φλέσαν παρώρμησε φαίνεται εἰς τὰς ἐνεργείας αὐτοῦ οὐ μόνον ἡ πρὸς ἀπελευθέρωσιν τοῦ Κολοκοτρώνου ἐπιθμία, ἀλλὰ καὶ ἡ ραδιοουργία τῆς πρὸς ἐκλογὴν βασιλέως ἐργαζομένης γαλλικῆς μερίδος· ἤθελε δὲ οὕτω νὰ ἐπιδειχθῇ εἰς τὸν ἐλευσόμενον ξένον βασιλέα ὡς πρωτοεργὸς τῆς κατὰ τοῦ Ἰβραῖμ νίκης. — Ἡ τοῦ Φωτάκου ἔκθεσις περὶ τῆς παρὰ τὸ Μανιάκι μάχης βασίζεται ἐπὶ τῶν διηγήσεων τοῦ ἐπιζώντος Μ. Σταϊκοπούλου καὶ τοῦ Ζαφειροπούλου. — Ὁ Πρόξες (τομ. Α'. σελ. 362) λαλεῖ ἐσφαλμένως περὶ θέσεως « κελῶς προπεφυλαγμένης » παρὰ τὸ Μανιάκι. — Ὅτι δὲ ὁ Ἰβραῖμ ἐφίλησε τὴν κεφαλὴν τοῦ νεκροῦ Ἀρχιμικηδρίτου (Γερβῆνος, 5'. σελ. 86), δὲν φαίνεται πιθανόν.

Ἑσπερικῶν παρὰ τῷ Κουντουριώτῃ, εἶχεν ἱκανὸν πολιτικὸν ἔμφυτον, ὅπως κατίδῃ τοὺς κινδύνους τῆς ἐπισήμου ἐκείνης διχοστασίας, καὶ ἐπέμεινε παρὰ τῷ προέδρῳ τῆς Κυβερνήσεως, προτρέπων αὐτὸν νὰ ἐλευθερώσῃ τοὺς δεσμώτας, καὶ συνδιαλασσόμενος πρὸς ἀμφοτέρους τοὺς Ἀνδρέας καὶ τὸν Κολοκοτρώνην, νὰ κηρύξῃ γενικὴν ἀμνηστειάν. Ἵνα δὲ κρατύνη ἔτι μᾶλλον τὰς παραστάσεις αὐτοῦ, ἀπεφάσισε νὰ στρατεύσῃ ὁ ἴδιος κατὰ τοῦ Ἰβραῖμ, καί, καθ' ἣν περίπτωσιν ἐνίκα τὸν Αἰγύπτιον, νὰ ζητήσῃ ὡς ἀμοιβὴν τῆς νίκης αὐτοῦ τὴν ἐλευθέρωσιν τῶν δεσμωτῶν. Ἡ Κυβέρνησις εὐχαρίστως εἶδεν ἐκστρατεύοντα τὸν φιλοτάραχον ἱερέα, ὅπως ποτὲ οἱ Ἀθηναῖοι ἐπεμψαν εἰς μάχην τὸν Κλέωνα, ἐλπίζοντες νὰ ἀπαλλαγῶσιν ὅπωςδῇποτε ἐνὸς τῶν δύο κακῶν, εἴτε τοῦ ἐχθροῦ εἴτε τοῦ ἰδίου αὐτῶν στρατηγού.

Περὶ τὰ τέλη Ἀπριλίου ἐκίνησεν ὁ Ἀρχιμανδρίτης ἐκ Ναυπλίου μετὰ στρατιᾶς συγχειμένης ἐκ παλαιῶν μαχητῶν, εἰς ἀναζήτησιν τοῦ Αἰγυπτίου. Ἀλλ' οὐδὲν ἄλλο ἀπήντησε καθ' ὁδὸν ἢ ὄκνον μόνον καὶ λειποταξίαν. Καὶ πολλοὶ ἔτι δόκιμοι κλέφται, ὡς ὁ Καρατάσος, ἦσαν παραλειμμένοι οὕτως εἰπεῖν ὑπὸ τῆς αἰγυπτιακῆς ὑπεροχῆς. Ὁ Πετρόμπεης ἐδικαιολόγησε τὴν ἀπουσίαν αὐτοῦ, προφασίζόμενος ποδαλγίαν, καὶ ἔγραψεν ἐπιστολὴν εἰς τὸν Παπᾶ Φλέσαν, ἐν ἣ ὠνόμαζε τὸν Ἰβραῖμ ἄλλον Ναπολέοντα ἢ ἡπειρώτην Πύρρον, καὶ παρετήρει, ὅτι ὁ αἰγυπτιακὸς στρατὸς δὲν ἠδύνατο νὰ συγκριθῇ πρὸς τὸν τοῦ Δράμαλη, διότι ἦν εὐρωπαϊκῶς ἡσκημένος καὶ ἐδιοικεῖτο ὑπὸ εὐρωπαϊῶν ἀξιωματικῶν. Ἐν Φουρτσάλα ἔμαθεν ὁ Ἀρχιμανδρίτης, ὅτι ὁ σκοπὸς τῆς ἐκστρατείας αὐτοῦ, ἂν τοιοῦτος ἦτο ἡ τῶν δεσμωτῶν ἀπελευθέρωσις, εἶχεν ἤδη ἐπιτευχθῆ. Ἄλλος προήρπασεν αὐτοῦ τὴν δόξαν τοῦ εἰρηνοποιού. Τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ Κωλέτου ἡλευθερώθη τὴν 22 Μαΐου ὁ γέρων Κολοκοτρώνης, καὶ τοι ὁ ἀνὴρ «εἶχε πολλὰ νὰ ἐκδικήσῃ», ὡς ἔλεγεν ὁ Κουντουριώτης, τὴν δὲ 30 Μαΐου ἐκηρύχθη γενικὴ ἀμνηστεία, καὶ ἐν παντὶ ναῶ ἐφάλησαν δοξολογίαι, ὅτι ὁ θεὸς ἐκίνησεν εἰς πραότητα τὰς καρδίας τῶν διοικούντων τὴν Ἑλλάδα. Καὶ τοι ὅμως προσεβλήθη πως οὕτω ἡ φιλοτιμία του, ἀπεφάσισεν οὐχ ἥττον ὁ Ἀρχιμανδρίτης νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν κατὰ τοῦ ἐχθροῦ πορείαν αὐτοῦ, ἔστω καὶ κινδυνεύων νὰ θυσια-

σθῆ ὑπὲρ τῆς ἀγνώμονος Κυβερνήσεως. Ὁ τολμηρὸς ἱερεὺς ἐν μόνον εἶχε στρατιωτικὸν προτέρημα: γενναιότητα. Ἀφικόμενος εἰς τὸ ὄρος Μάλια κατὰ τὰ μεσημβρινοδυτικὰ τῆς Πελοποννήσου, ἠρώτησε τοὺς χωρικοὺς, τίς θέσις ἡ ὁρος ἦν ἀρκετὰ ὑψηλόν, ὅπως κατοπτρευθῇ ἐκεῖθεν τὸ Ναβαρίνον. Ἐπεδείχθησαν δὲ αὐτῷ αἱ θέσεις *Πεδεμέρου* καὶ *Μαριάκι* κατὰ τὴν ἀνατολικὴν τοῦ ὄρους κλιτύν. Ἐκεῖ διέταξε τὴν κατασκευὴν τριῶν ταμπουρίων, κατέλαβεν ὁ ἴδιος τὸν βόρειον καὶ μᾶλλον ἐκτεθειμένον προμαχῶνα, καὶ κατεσχόπησε τὰς κινήσεις τοῦ Ἰβραΐμ. Ἡ θέσις ὅμως ἦν κακῶς ἐκλελεγμένη, τὰ δὲ ὀχυρώματα ἦσαν τοσοῦτον χθαμαλά, ὥστε τάχιστα καὶ εὐκόλως ἠδύνατο νὰ εἰσβάλῃ ἐντὸς αὐτῶν ὁ ἐχθρὸς, ὅστις ἄλλως δὲν ἐβράδυνε νὰ φανῇ. Τὴν Α'. Ἰουνίου ἐπεφάνη ὁ Ἰβραΐμ ἐρχόμενος μετὰ ἑξακισχιλίων ἀνδρῶν ἀπὸ τοῦ Σκάρμιγκα ἐκ μεσημβρίας καὶ τοῦ Κεφαλοβρύσου ἐκ δυσμῶν, καὶ παρεσκευάσθη εἰς περιζῶσιν τῶν θέσεων τοῦ Ἀρχιμανδρίτου. Ἰδόντες οἱ Ἕλληνες τὴν τε πεδιάδα καὶ τὰ ὄρη, ἐφ' ὅσον ἐξικνεῖτο ἀνθρώπου βλέμμα, κεκαλυμμένα ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν, ἤρχισαν γογγύζοντες, καὶ λέγοντες πρὸς ἀλλήλους: Ἐχετε ἱππους; ἰππεύσατε καὶ φύγετε!

Ὁπλαρχηγὸς τις Σταυριανὸς Καπετανάκης κατήρξατο πρῶτος τῆς φυγῆς, καὶ ἐντὸς ὀλίγου ἠραιώθησαν αἱ τάξεις τοῦ Ἀρχιμανδρίτου. Ὁ Παπᾶ Φλέσας ὅμως εἶχεν ἀποφασίσει νὰ ἐμμείνη ὀπισθεν τοῦ ἐλεεινοῦ λιθίνου του προμαχῶνος καὶ νὰ ἐκλέξῃ ἐνδοξον θάνατον ἀντὶ αἵσχους καὶ φυγῆς. Ἀγριον δὲ καὶ πικρὸν μειδιῶν προσέβλεπε τοὺς αἰγυπτίους ἱππεῖς διώκοντας τοὺς φεύγοντας, καὶ τὸν Ἰβραΐμ περιβάλλοντα σιδιρᾶν ζώνην περὶ τοὺς τρεῖς προμαχῶνας καὶ καθιστῶντα ἀδύνατον πλέον τὴν φυγὴν. Τότε ἐστράφη πρὸς τὰ λείψανα τοῦ στρατοῦ του, μὴ ὑπερβαίνοντα τοὺς χιλίους ἄνδρας, ἀνέμνησεν αὐτοῖς τὰς νίκας τοῦ Βαλτετσίου, τοῦ Λεβιδίου καὶ τῶν Δολιανῶν, τὴν ἄλωσιν τῆς Τριπόλεως καὶ τὴν ἥτταν τοῦ Δράμαλη, καὶ ἐπηγγείλατο αὐτοῖς θαρρύντως τὴν νίκην, καίτοι οὐδ' αὐτὸς πλέον ἐνδομύχως ἠλπίζε τοιαύτην. « Ἄν νικηθῶμεν, » εἶπεν εἰς τὸν Κεφάλαν καὶ τὸν Παπαγεώργην, « θὰ ἀδυνατίσωμεν τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ, πολλοὺς Τούρκους θὰ χάσῃ, καὶ τὴν μάχην μας θὰ τὴν ὀνομάσουν ἱστορικῶς *Λεωτίδειοι μάχη* ». Ἀληθῶς δὲ συνεκροτήθη

τότε μία τῶν πεισματωδεστάτων καὶ μάλλον αἵματηρῶν μαχῶν ὅλου τοῦ πολέμου. Εἰσώρμησαν μὲν ταχέως τὰ τακτικὰ στρατεύματα τοῦ Ἰβραΐμ εἰς τὰ ἀσθενῆ καὶ ταπεινὰ ταμπούρια τῶν Ἑλλήνων, ἀλλ' ἐντὸς αὐτῶν ἐγένετο φοβερὰ καὶ ἀπεγνωσμένη μάχη ἐν λόγχῃ καὶ ξίφει, ἐπενεγκοῦσα τὸν θάνατον εἰς ὀκτακοσίους Ἑλλήνας καὶ οὐχ ἥττονας Αἰγυπτίους. Ἐντὸς σωρείας τουρκικῶν πτωμάτων εὐρέθη ὁ ἀκέφαλος τοῦ ἀρχιμανδρίτου κορμός. Ὁ δὲ Ἰβραΐμ, διατάξας νὰ ἀνευρεθῇ ἡ κεφαλὴ του, ἐπέθηκεν αὐτὴν ἐπὶ τοῦ πτώματος, καὶ ἀνεστῆλωση αὐτὸ ἐπὶ ξύλου οὕτως, ὥστε ὁ Παπᾶ Φλέσας ἐφαίνετο ζῶν ἔτι καὶ ὀρθίος ἰστάμενος. Ὁ πολέμιος στρατηλάτης, θεωρήσας αὐτὸν ἀκίνητος καὶ σιωπηλός, εἶπεν εἰς τοὺς ἀξιωματικούς του: Ἀληθῶς οὗτος ἦτο ἱκανὸς καὶ γενναῖος ἀνὴρ· κάλλιον ἤθελεν εἶναι, ἀντὶ διπλῆς ζημίας νὰ συνελαμβάνομεν αὐτὸν ζῶντα· διότι ἤθελε μᾶς χρησιμεύσει πολὺ.

Ἡ προαίσθησις τοῦ Παπᾶ Φλέσα κατὰ τὴν ὥραν τοῦ θανάτου του ἐπληρώθη. Ἡ παρὰ τὸ Μανιάκι μάχη ἀνήγειρε τὸ πεπτωκὸς ἐθνικὸν αἶσθημα τῶν Ἑλλήνων, περιεποίησεν αὐτοῖς δόξαν καὶ τοὺς ἐνέπνευσε θάρρος.

Ὁ Ἰβραΐμ οὐδεμίαν ἀπώλεσε στιγμήν πρὸς κάρπωσιν τῆς νίκης του. Ἦλασεν ἐρημῶν καὶ καταστρέφων διὰ τῆς κοιλάδος τοῦ Παμίσου πρὸς τὸ Νησί καὶ τὰς Καλάμας, αἱ ἐπυροπόλησε, κατεσκόπησε τὰ ὄρη τῆς Μάνης μέχρι τῶν Κιτρῶν, καὶ παρεσκευάσθη νὰ εἰσχωρήσῃ ἀριστερόθεν εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Πελοποννήσου πρὸς τὴν Τρίπολιν. Νῦν ὅμως παρέστη ἀντιμέτωπος αὐτοῦ ὁ Κολοκοτρώνης, ὅστις, ἀπελευθερωθεὶς, εἶχε διορισθῇ τὴν Α'. Ἰουνίου, ἡμέραν τῆς παρὰ τὸ Μανιάκι μάχης, δικτάτωρ μετ' εὐρείας πληρεξουσιότητος, πρὸς διάσωσιν τῆς πατρίδος. Ὁ Γέρος εἶχε γίνεαι δεκτὸς ἐν Ναυπλίῳ μετ' ἀγαλλιάσεως. Ἀκούσας δέ, ὅτι οἱ κάτοικοι εἶχον σκάψει ἀναζητοῦντες θησαυρόν, ἐδήλωσεν αὐτοῖς, ὅτι εἶχε ῥίψει εἰς τὴν θάλασσαν πᾶσαν αὐτοῦ μνησικακίαν, καὶ ὅτι τὸ αὐτὸ ἔπρεπε νὰ πράξωσι καὶ ἐκεῖνοι, θάπτοντες τὸ παλαιὸν των μῖσος· τοῦτο δὲ ἦτο ὁ κάλλιστος θησαυρὸς ὃν ἠδύναντο νὰ εὕρωσι. Τὸ σχέδιον αὐτοῦ ἦτο νὰ ἐρμώσῃ μάλλον τὴν ὅλην χώραν, ἢ νὰ καταλίπῃ αὐτὴν ἔρμαιον εἰς τοὺς Αἰγυπτίους, καὶ νὰ καταστρέψῃ πᾶσαν θέσιν, δυναμένην

νά χρησιμεύσῃ αὐτοῖς ὡς ἔρεισμα, οἷον ἡ Τρίπολις, «ὁ ἄχρηστος ἐκεῖνος σταῦλος». Τοιαύτη φοβερὰ ἐνεργητικότης ἤθελεν εἶναι ἀναντιρρήτως ἢ μᾶλλον ἀνταποκρινομένη πρὸς τὸ κρίσιμον τῶν περιστάσεων. Ἀλλ' ἡ Κυβέρνησις ἐτρόμαξε τὰ ἔσχατα ταῦτα μέτρα τοῦ ἀρχιστρατήγου, καὶ φοβηθεῖσα ἴσως, ὅτι ἀποτέλεσμα αὐτῶν ἡδύνατο νὰ ᾔῃ οὐ μόνον ἡ ἀπόκρουσις τοῦ Ἰβραΐμ ἀλλὰ καὶ ἡ ἀνάδειξις τοῦ Κολοκοτρώνου ἀπολύτου κυρίου τῆς Πελοποννήσου, μετέγνω τὴν προτέραν αὐτῆς συγκατάβασιν. Οὕτω δὲ ἀτελὴς μόλις ἐνέργεια ἐπετράπη εἰς τὸν *Γέρον*, καθ' ἣν στιγμὴν πλήρης μόνον καὶ ἀπεριόριστος ἡδύνατο νὰ ὤφελήσῃ. Οὐχ ἤττον οὐδεμιᾶς στρατιωτικῆς παρασκευῆς ὠλιγόρησεν οὗτος, δυναμένης νὰ παρακωλύσῃ τὴν πρόοδον τοῦ Ἰβραΐμ. Τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἔσκει πάντοτε τὸ παλαιὸν ἐκεῖνο γόητρον τοῦ ὀνόματος τοῦ Βαλλενσταῖν, χιλιάδες δὲ ἐνόπλων ἔδραμον ὑπὸ τὰς σημαίας του. Ὡς τόπον συναθροίσεως τῶν δυνάμεων αὐτοῦ ὥρισε τὸ κατὰ τὸ Μακρυπλάγι πανδοχεῖον, ἐπὶ τῶν μεταξὺ τῆς κοιλάδος τοῦ Ἀλφειοῦ καὶ τοῦ Παρίσου ὑψωμάτων, ὅπως φυλάξῃ τὴν ἐκ Μεσσηνίας εἰς τὸ ὁροπέδιον τῆς Τριπόλεως προσχώρησιν. Ἀλλ' ὁ Ἰβραΐμ, ὀδηγούμενος ὑπὸ δωροδοκηθέντων ἐμπείρων ὀδηγῶν, ἐξελέξατο τὸν ὑψηλότερον κείμενον πόρον τῆς Πολιανῆς, καὶ ἐπεφάνη τὴν 18 Ἰουνίου πρὸς ἀριστερὰν τῶν Ἑλλήνων μετ' 8000 ἀνδρῶν πεζικοῦ, σύμπαντος τοῦ ἱππικοῦ καὶ τῶν ὀρεινῶν αὐτοῦ τηλεβόλων (1). Κατὰ διαταγὴν τοῦ *Γέρον* προσέδραμον ὁ Γενναῖος καὶ ὁ Κ. Δελιγιάννης, κατέλαβον τὸ δύο ὥρας ἀπέχον τῆς Πολιανῆς χωρίον Ἀκοθον, καὶ ὠχυρώθησαν ἀπέναντι τοῦ χωρίου παρὰ τὴν Δραμπάλαν· βραδύτερον κατελήφθη ὑπὸ τοῦ Γιατράκου καὶ τὸ πρὸς ἀνατολὰς τῆς Πολιανῆς κείμενον Διράχι, ἐκ δὲ τοῦ χωρίου Μακρυπλάγι ἦλθον ἐπικουραὶ ὑπὸ τὸν Πλαπούταν, Τζώκρην καὶ Κ. Μαυρομιχάλην, οὓς ἔστειλεν ὁ Γέρος εἰς τὴν ἀπειλουμένην θέσιν. «Εἵμεθα σφαλισμένοι εἰς τὸ θεόκτιστον ταμποῦρι, λεγόμενον Δραμπάλα,» ἔγραφον τὴν 18 Ἰουνίου εἰς τὴν Κυβέρνησιν, ἅμ' ἀρξαμένης τῆς μάχης, ὁ Δελιγιάννης καὶ ὁ Κολοκοτρώνης· «οἱ Ἕλληνες εἶνε

(1) Ἑλληνικὰ ὑπομνήματα, - ὑπὸ Ι. Θ. Κολοκοτρώνη, Ἀθ. 1836, σελ. 154, ἐν οἷς εὐρίσκεται καὶ ἡ χαρακτηριστικωτάτη ἐπιστολὴ τοῦ Δελιγιάννη καὶ Κολοκοτρώνου, γραφεῖσα κατὰ τὴν παρὰ τὸ Ἀκοθον μάχην.

ὥς λέοντες, ... ἐλπίζομεν εἰς τὸν Θεὸν νὰ δώσωμεν τοὺς Αἰγυπτίους τῷ Διαβόλῳ. Νὰ μᾶς προφθάσετε ἐφόδια, τροφὰς καὶ ἱμιτάτι... κινήσατε πάντα λίθον, διότι τὰ μαῦρα ἀνδράποδα ἔρχονται αὐτοῦ καὶ ἄλλου καὶ τότε τετέλεσται ». Πράγματι· δὲ ἡ ἐν Ἀκόβῳ μάχη ἤρξατο ὑπὸ ἀγαθοὺς διὰ τοὺς Ἑλλήνας οἰωνούς. Ἀλλ' ἐνῶ οἱ γενναῖοι τῆς Δραμπάλας πρόμαχοι ἀντετάσσοντο ἐπιτυχῶς κατὰ τῆς ὁρμῆς τῶν Αἰγυπτίων, ὁ Γιατράκος ἐτίμα καὶ πάλιν τὴν ἐπωνυμίαν αὐτοῦ *Μεγαλορόήμων*. Τεταγμένος εἰς ὑπεράσπισιν δυσχεροῦς τινος θέσεως καὶ πληγωθεὶς εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τῆς μάχης, ἔδωκε πρῶτος τὸ αἰσχρὸν παράδειγμα τῆς φυγῆς. Ὁ ἐχθρὸς ἠδύνατο νῦν νὰ καταβῇ εὐθὺ ἀπὸ τοῦ Διραχίου εἰς τὸ βαθύπεδον τοῦ Ξερίλλου πρὸς τὸ Λεοντάρι, ἡ δὲ ἐν Ἀκόβῳ θέσις δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ κρατηθῇ. Οὐχ ἥττον ἐπέμειναν ὁ Γενναῖος καὶ ὁ Δελιγιάννης δι' ὅλης τῆς νυκτὸς ὀπισθεν τῶν λιθίνων αὐτῶν ὀχυρωμάτων. Τὴν ἐπομένην ἡμέραν προσεπάθησε νὰ ἀνακουφίσῃ αὐτοὺς ὁ γέρον Κολοκοτρώνης, διατάξας κρατερὰν καθ' ὅλης τῆς αἰγυπτιακῆς γραμμῆς ἐπίθεσιν διὰ τοῦ Πλαποῦτα καὶ τῶν Ἀρχάδων. Ἀλλ' ὁ Ἰβραΐμ ἀπέκρουσε τοὺς προσβολαίς, τὰ ὀρεῖνὰ αὐτοῦ τηλεβόλα καὶ αἱ βομβιδοβόλοι ἤρξαντο φοβεροῦ πυρὸς κατὰ τῶν παρὰ τὸ Ἀκοβον ταμπουρίων, καὶ τὴν ἐσπέραν τῆς 19 ἠναγκάσθησαν οἱ γενναῖοι ὑπερασπισταὶ νὰ καταλίπωσι τὰς θέσεις αὐτῶν. Ἡ εἰς Τρίπολιν ἄγουσα ἦν οὕτω ἀναπεπταμένη ἐλευθέρα ἐνώπιον τῶν Αἰγυπτίων. Συνήθροισε μὲν καὶ πάλιν τοὺς στρατιώτας αὐτοῦ ὁ Κολοκοτρώνης παρὰ τὸ Χρυσοβίτσι, καὶ διέταξε νὰ πυρποληθῇ ἡ Τρίπολις· ἀλλὰ μόλις ἀρξαμένης τῆς ἐκτελέσεως τῆς διαταγῆς αὐτοῦ, ἔφθασαν εἰς τὴν πόλιν οἱ στρατοὶ τοῦ Ἰβραΐμ.

Ὁ Ναπολέων ἦν ἀληθῶς τὸ πρότυπον τοῦ αἰγυπτίου στρατηλάτου, ὡς πρὸς τὴν ἀστραπιαίαν ταχύτητα τῶν κινήσεων. Διότι, μόλις ἀφείς μικρὰν εἰς τοὺς στρατιώτας αὐτοῦ ἀνάπαυλαν ἐν μέσῳ τῶν καπνίζόντων ἐρειπίων τῆς Τριπόλεως, ἐκίνησεν αὐτοὺς πάλιν εὐθὺς πρὸς ἀνατολάς, καὶ τὴν 24 Ἰουνίου τὸ Ναύπλιον καὶ τὸ Ἄργος εἶδον τὰς λόγχας τῶν Αἰγυπτίων ἀκτινοβολούσας ἐπὶ τῶν ὑψωμάτων, δι' ὧν διέρχονται αἱ εἰς Τρίπολιν ἄγουσαι ὁδοί. — Ἄ! μικρὰ Ἀγγλία! πόσον καιρὸν θὰ μοῦ διαφύγῃς! ἀνέκραξεν ὁ Ἰβραΐμ, προσιδὼν τὴν Ὑδραν καὶ τὰς νήσους τοῦ ἀργολικοῦ κόλπου.

Ἡ αἰφνίδιος τοῦ Ἰμβραΐμ ἐμφάνισις προὔξενεψε φοβεράν ἐν Ναυπλίῳ κατάπληξιν. Ὑπετίθετο γενομένη προδοσία, ἐνῶ πάντα ἐξηγουῦντο φυσικώτατα διὰ τῆς στρατιωτικῆς ὑπεροχῆς καὶ τῆς περὶ τὰς πολεμικὰς κινήσεις δεξιότητος τῶν Αἰγυπτίων. Γεώργιός τις Ὀρφανίδης, φίλος τοῦ Κωλέττου, κατηγορηθεὶς ὡς ἀλληλογραφήσας μετὰ τοῦ Αἰγυπτίου καὶ ἐμπνεύσας αὐτῷ τὸ κατὰ τοῦ Ναυπλίου σχέδιον, ὑπεβλήθη εἰς ἀνάκρισιν ἀλλ' ἠθψώθη ὑπὸ τοῦ δικαστηρίου. Ὅτε δὲ ὁ Ἰβραΐμ, ὑπὸ 80 μόνον ἱππέων συνοδευόμενος, προήλασε μέχρις αὐτῆς σχεδὸν τῆς πύλης τοῦ Ναυπλίου, μόλις ἐπρόφθασαν ἐν τῇ ταραχῇ των νὰ κλείσωσιν αὐτὴν οἱ Ἕλληνες. Διεδραματίσθησαν σκηναὶ ἀγωνίας καὶ παντελοῦς ἐκστάσεως, ὅποιαί καὶ ἄλλοτε κατὰ τὴν προσέλευσιν τοῦ Δράμαχης· ἀλλὰ καὶ νῦν, ἐπὶ ξυροῦ ἀκμῆς ὄντων τῶν πραγμάτων, εὗρέθησαν πάλιν γενναῖοι ἄνδρες παρελθόντες εἰς μέσον ὑπὲρ τῆς πατρίδος. Ὁ πατριωτισμὸς ἀφύπνωσεν ἴσος πρὸς τὸν ἀπειλοῦντα κίνδυνον· ἅμα δὲ κατελθόντων τῶν αἰγυπτιακῶν ταγμάτων ἀπὸ τῶν λόφων εἰς τὴν πεδιάδα ἔσπευσαν ὁ Μακρυγιάννης καὶ ὁ Κωνστ. Μαυρομιχάλης μετὰ 350 στρατιωτῶν πρὸς τοὺς λερναίους Μύλους, ὅπου ἔκειντο αἱ ἀποθήκαι τοῦ Ναυπλίου. Ἡ ἀσφάλεια τοῦ φρουρίου ἐξήρτητο ἀπὸ τῆς καταλήψεως καὶ κατοχῆς αὐτοῦ. Ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης καὶ τινες Φιλέλληνες ἔδραμον ἐπίσης εἰς τὴν ἀπειλουμένην θέσιν· ὅτε δὲ ὁ γάλλος πλοίαρχος Δερινὺ παρετήρησεν εἰς τὸν πρίγκηπα, ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ κινδυνεύσῃ ἀνωφελῶς τὸν ἔσχατον τῶν κινδύνων, ἀπήντησεν οὕτως: «Ὁχι! τὸ καθήκον μας εἶνε νὰ ἀποθάνωμεν ἐδῶ».

Τὸ βαθὺ ἔλος τῆς Λέρνης καὶ λίθινός τις τοίχος ἀπετέλουν τὰ μόνα ὀχυρώματα τῆς παρὰ τῶν Ἑλλήνων καταληφθείσης θέσεως· ὥρμουν δ' ἐπίσης, εἰς βολῆς ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς ἀκτῆς, δύο ἑλληνικαὶ κανονιοφόροι. Τὸ πεζικὸν τοῦ Ἰβραΐμ ἀπεπειράθη νὰ εἰσχωρήσῃ διὰ μικροῦ τινος ῥήγματος τοῦ λιθίνου τοίχου, ὅπερ οἱ Ἕλληνες εἶχον ἀμελήσει νὰ καταλάβωσιν· εἶχον δὲ ἤδη φθάσει εἰς τὴν ἐκείθεν τοῦ τοίχου αὐλὴν αἱ προφυλακαὶ τῶν ἐφορησάντων αἰγυπτιακῶν ταγμάτων, καὶ κατεγίνοντο νὰ συνταχθῶσιν, ὅτε ὥρμησαν κατ' αὐτῶν ὡς λυσσῶντες οἱ ὑπερασπισταί, ἀπέκρουσαν αὐτοὺς ξιφῆρεις, καὶ ἔφραξαν τὸ ῥήγμα.

Τοῦ Ἰβραΐμ σκοπὸς ἦτο νὰ ἐπιχειρήσῃ τόλμημά τι μόνον, ὅπως καταλάβῃ ἐξ ἀπροόπτου, εἰ δυνατόν, τὸ Ναύπλιον. Ἰδὼν ὅμως, ὅτι οἱ ὑπερασπισταὶ τῶν Μύλων εἶχον ἀπόφασιν νὰ ἀντιστῶσι μέχρις ἐσχάτων, καὶ στερούμενος τοῦ ἀναγκαίου εἰς τακτικὴν πολιορκίαν βαρέος πυροβολικοῦ, ἀπεφάσισε νὰ παραιτηθῇ τῆς κατὰ τῶν Μύλων καὶ τοῦ Ναυπλίου προσβολῆς, καὶ ἀρκεσθεὶς εἰς πυρπόλησιν τοῦ Ἄργους, ἐπανέκαμψε τὴν 27 Ἰουνίου διὰ τοῦ Παρθενίου εἰς Τρίπολιν.

Ἴσως εἰς τὴν ταχέϊαν τοῦ Ἰβραΐμ ὑποχώρησιν συνετέλεσεν ἐπίσης ἐξ ἑνὸς μὲν ἡ φήμη, ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶχον τὴν ἄδειαν νὰ ὑψώσωσιν ἐν ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ ἐπὶ τῶν τειχῶν τοῦ Ναυπλίου τὴν ἀγγλικὴν σημαίαν καὶ νὰ θέσωσιν ὑπὸ τὴν ἀγγλικὴν προστασίαν τὴν πόλιν, τὰ περίχωρα καὶ τὰς νήσους, ἐξ ἐτέρου δὲ ἡ εἰς τὸν γάλλον Φαβιὲ μεταβίβασις τῆς ἀρχιστρατηγίας ἐν Ναυπλίῳ καὶ ἡ παρουσία τοῦ ἄγγλου καὶ γάλλου πλοιάρχου Ἀμιλτων καὶ Δερινύ, οἵτινες ἀμφότεροι δὲν ἀπέκρυπτον τὰς ὑπὲρ τοῦ ἐλληνικοῦ ἀγῶνος συμπαιθείας αὐτῶν, καὶ ἐφαίνοντο ἐπιθυμοῦντες νὰ ὑπερασπίσωσιν αὐτοὶ τὸ Ναύπλιον. Ἴσως, ἐν ἐνὶ λόγῳ, ἐπέδρασεν ἐπὶ τῆς ἀποφάσεως τοῦ Ἰβραΐμ ὁ φόβος διεθνοῦς ἔριδος καὶ συγκρούσεως πρὸς τὰς δυτικὰς δυνάμεις. Κυρία ὅμως καὶ κατὰ βάθος ἀφορμὴ τῆς ὑποχωρήσεως τοῦ Ἰβραΐμ ὑπῆρξεν ἡ ἔγκαιρος τῶν Μύλων κατάληψις καὶ ἡ προκινδύνευσις τῶν ὑπερασπιστῶν αὐτῶν, καθ' ἧς προσέκοψεν ἡ ὁρμὴ τῶν Αἰγυπτίων.

Ὁ Κολοκοτρώνης, ἐπελθὼν λίαν βραδέως, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπαναλάβῃ κατὰ τῶν ὑποχωρούντων Αἰγυπτίων ἐν ταῖς στενοπορίαις τοῦ Παρθενίου ὅ,τι εἶχεν ἐπιχειρήσει ἄλλοτε κατὰ τοῦ Δράμαλη ἐν τοῖς Δερβενίοις. Ἐπανελάθεν ὅμως τὴν παλαιὰν αὐτοῦ κατὰ τῆς Τριπόλεως τακτικὴν, καὶ καταλαβὼν τὰ περιβάλλοντα αὐτὴν ὄρη, ἤλπισε νὰ λιμοκτονήσῃ τοὺς περιζωσθέντας Αἰγυπτίους. Ἀλλ' αἱ ταχέϊαι κινήσεις τοῦ ἐχθροῦ ἐματαιώσαν τὸ σχέδιον αὐτοῦ. Τὴν 6 Ἰουλίου προσέβαλεν ὁ Ἰβραΐμ μετὰ πολὺ ὑπερτέρας δυνάμεως τὰ πρὸς τὴν Τρίπολιν προκεχωρημένα στίφη τοῦ Γενναίου, καὶ ἐξώθησεν αὐτὰ μετὰ πεισματώδῃ ἀγῶνα ἐκ τῶν ταμπουριῶν των, ἐνῶ τὰ λοιπὰ σώματα, τὰ παρὰ τὰ Βέρβена καὶ τὸ Λεβίδι εὐρίσκόμενα, ἡμέλησαν τῆς εὐκαίρου πρὸς ἐπιβοήθειαν στιγμῆς. Εἶτα δέ, γενόμενος

κύριος τῶν Μύλων τῆς Πιάνης, Ζαρακόβας καὶ Δαβιάς, ἐξ ὧν ἐπορίζετο τὸν ἄρτον αὐτῆς ἢ τῆς Τριπόλεως φρουρά, ὡχύρωσεν αὐτοὺς καὶ ἠσφάλισε τὴν μετ' αὐτῶν συγκοινωνίαν διὰ σειρᾶς σταθμῶν καὶ ξυλοπύργων. Τὴν 8 Αὐγούστου προσέβαλε τὸν Μαυρομιχάλην καὶ τὸν Ὑψηλάντην παρὰ τὰ Βέρβενα, οἱ δὲ Μανιάται διεσκορπίσθησαν ἅμα τυμπανίσαντος μόλις τοῦ πρώτου αἰγυπτιακοῦ τάγματος. Ἐπίσης δὲ παρὰ τὴν Ἀλωνίσταιναν καὶ τὰ Μαγούλιανα ἐνέδωκαν εὐθὺς τὰ στρατεύματα τοῦ Κολοκοτρώνου, καὶ ὁ Ἰβραῖμ ἤλαυε νικηφόρος πανταχοῦ δι' ὅλης τῆς χερσονήσου, ἀπ' ἄκρων ἀνατολῶν — τῆς Μονεμβασίας, μέχρις ἄκρων δυσμῶν — τῶν Γαργαλιάνων καὶ τῆς Μεθώνης, ἔχων τὴν Τρίπολιν κέντρον τῶν κινήσεων αὐτοῦ καὶ σιταποθήκην. Οἱ Αἰγύπτιοί του κατηρήμωσαν πανταχοῦ τὴν χώραν, ἀφανίσαντες καὶ τοὺς ἐσχάτους πόρους τῶν ἀπεγνωκότων κατοίκων, ὃ δὲ φεύγων τὸ ξίφος τοῦ ἐχθροῦ ἔθνησεν ἐκ λιμοῦ. Ἀντὶ τῶν ταραχοποιῶν Ἑλλήνων ἤρχετο ἴσως τότε νὰ κατοικήσῃ τὴν Ἑλλάδα εὐαγωγότερός τις λαὸς Φελλάχων ἢ Κοπτῶν. Ὡς ἄλλοτε οἱ τῆς Ἀνατολῆς τύραννοι Σαγχερίβ καὶ Ναβουχοδονόσωρ ἐξωλόθρευον αὐτοπρέμνους ὀλοκλήρους λαοὺς καὶ μετεφύτευον ἀντ' αὐτῶν ἄλλους, οὕτως ἐσκόπεε καὶ ὁ Ἰβραῖμ νὰ ἐκτελέσῃ ἀγρίως καὶ ἀμειλίκτως τὸ σχέδιον αὐτοῦ, ἄγων πόλεμον ἐξολοθρευμοῦ, εἰς ὃν οἱ Ἕλληνες μόνον διὰ ληστρικοῦ μικροπολέμου καὶ ἀρπαγῶν ἠδύνατο νὰ ἀπαντήσωσιν. Οὕτω δὲ περιωρίσθησαν εἰς τὸ νὰ κατασκοπῶσι μόνον ἐκ τῶν ὁρέων τὰς κινήσεις αὐτοῦ, καὶ νὰ ἐπιπίπτωσιν ἐκ τῶν νώτων ἢ ἐκ πλαγίου κατὰ σιταγωγῶν τινος ἀμάξης, ἢ συνοδείας πολεμεφοδίων. Ἀπὸ τῆς παρὰ τὰ Τρίκορφα μάχης δὲν κατάρθωσε πλέον ὁ Κολοκοτρώνης νὰ συναγάγῃ στρατόν, καὶ νὰ τάζῃ αὐτὸν ἐν ἀναπεπταμένῳ πεδίῳ ἀπέναντι τῶν ἐπιφύων λογχῶν καὶ ξιφῶν τῶν Αἰγυπτίων. τοῦτο δέ, οὐχὲ διότι ἐχαλαρώθη ἡ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ ἐλαστικότης μετὰ τὴν ἐν Ὑδρᾷ κάθειρξιν, ἀλλὰ διότι ἡ μοῖρα μᾶλλον φαίνεται καταλιπούσα αὐτὸν ἀπέναντι τοῦ Αἰγυπτίου, καὶ πάντῃ κατακεπτωκυῖα παρίσταται ἡ πρὸς ἀντίστασιν ἐθνικὴ δύναμις τῶν Ἑλλήνων. Ἡ Κυβέρνησις δεικνύται ἀνίκανος εἰς βοήθειαν αὐτοῦ· καὶ ἂν δ' ἐκεῖνος ἠδύνατο νὰ ἀναστήσῃ στρατιώτας χτυπῶν τὴν γῆν διὰ τοῦ ποδός του, δὲν δύναται ὅμως νὰ συγκρατήσῃ καὶ θρέψῃ αὐτοὺς ἄνευ μέσων. Ἀπὸ

τῆς αἰφνιδίου ἐμφανίσεως τῶν Αἰγυπτίων πρὸ τοῦ Ναυπλίου, εἶχον ἀπολέσει παντελῶς τὰς φρένας οἱ ἐν αὐτῷ. Ἀποφασίσαντες τὴν 20 Ἰουλίου, ἐν τῇ ἐσχάτῃ αὐτῶν ἀμηχανίᾳ καὶ ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Μαυροχορδάτου, τὴν σημαντικωτάτην ἀπόφασιν τοῦ νὰ ἐμπιστευθῶσιν εἰς τὴν προστασίαν ξένης δυνάμεως, τῆς Μεγάλης Βρεττανίας, ἐλησμόνησαν ὅμως τὴν ἰδίαν αὐτοτέλειαν καὶ παρητήθησαν οὕτως εἰπεῖν ἑαυτῶν. Οὔτε τὴν ἐξακολούησιν τοῦ πολέμου διελογίζοντο πλέον, οὔτ' ἐπὶ τὴν προστασίαν τοῦ ἀκαταπονήτου ἀρχιστρατήγου ἐθάρρουν.

Περὶ τὰ τέλη Σεπτεμβρίου 1825 ὁ Ἰβραῖμ εἶχε σχεδὸν ἐκπληρώσει τὴν ἀποστολὴν αὐτοῦ, ὑποτάξας πᾶσαν τὴν Πελοπόννησον, ἐκτὸς τῶν ἀπροσιτοτάτων ὀρέων καὶ παραλίων τινῶν φρουρίων, ὡς τὸ Ναύπλιον, ἅτινα παρίστων τὴν εἰκόνα ἐσχάτης ἐλεεινότητος. Τότε ἐκάλεσεν αὐτὸν ἡ παραγγελία τοῦ πατρός του εἰς ἄλλο στάδιον κινδύνου καὶ δόξης, ὅπως στέψη τὰς ἐπὶ τῆς στερεᾶς τουρκικᾶς πολεμικᾶς ἐργασίας διὰ τῆς ἀλώσεως τοῦ Μεσολογγίου.

Ὁ Σουλτάνος Μαχμούτ, μὴ θέλων νὰ ὑπολειφθῇ τῶν λαμπρῶν κατορθωμάτων τοῦ αἰγυπτίου αὐτοῦ ὑποτελοῦς, εἶχεν ἤδη αἰσθανθῇ τὴν ἀνάγκην νὰ εἰρηνεύσῃ τὴν Στερεάν ὅπως εἰρήνευσε τὴν Πελοπόννησον ὁ Ἰβραῖμ. Ἔταξε λοιπὸν ἀρχηγὸν τοῦ ἐπιδρομικοῦ αὐτοῦ στρατοῦ τὸν διάπυρον τοῦ Πέτα νικητὴν Μεχμέτ Ῥεσίτ Κιουταγὴν, τὸν μόνον τοῦρκον στρατηλάτην, ὅστις ἠδύνατο νὰ ταχθῇ πάριςος τοῦ Ἰβραῖμ. Ἡ δραστηριότης καὶ ἡ ἰκανότης τοῦ νέου στρατάρχου εἶχον ἤδη πολλάκις δοκιμασθῇ ἐν αἵματι· ἂν δὲ προσέτι ἀνάγκη παρίστατο νὰ γοητευθῶσι σκληροτράχηλοι πολέμιοι διὰ φρονίμων ψευδεπαγγελιῶν καὶ συμφώνου πρὸς τὰς περιστάσεις πολιτικῆς, καὶ ἀπλῶς εἰπεῖν νὰ κερδηθῶσι πολιτικαὶ νίκαι κατὰ τῶν ἀποστατῶν βασιλῶν, ὁ Κιουταγὴς παρίστατο ἱκανὸς πρὸς τοῦτο πειρασμός, ὅσον καὶ ὁ Ἰβραῖμ.

Ἀσφαλίσας τὴν ἄλθανικὴν τιμιότητα διὰ τῶν νενομισμένων δώρων, ἐστράτευσεν ἐξ Ἰωαννίνων ἡγούμενος διςμυρίων στρατιωτῶν καὶ εἰσέβαλε τὴν 6 Ἀπριλίου 1825 διὰ τοῦ Μακρονόρους, τῆς βραχέως ταύτης πύλης τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος. Ἡ Κυβέρνησις εἶχε τάξει ἐκεῖσε ἀσθενές τι μόνον ἐπιτηρητικὸν σῶμα ὑπὸ τὸν Νότην Μπότσαρην, ὅπερ διεσκορπίσθη ἅμα προσεγγίσαντος τοῦ ἐχθροῦ. Οὐδεμίαν ἀπαν-

τοῦ Μεσολογγίου, ἵνα διώξῃ τὸν ὑδραϊκὸν στολίσκον καὶ φέρῃ εἰς τοὺς πολιορκητὰς ἐν ἀφθονίᾳ τροφάς, πολεμεφόδια καὶ χρήματα.

Ὁ Ἰουσοῦφ Πασσᾶς τῶν Πατρῶν εἶχε χορηγήσει πρὸς τοῦτοις εἰς τὸν Καπουδᾶν 36 ἀλιτενῇ σκάφῃ, ἅτινα ἤρξαντο διατρέχοντα τὰ ἀβαθῆ τενάγη καὶ καταπυροβολοῦντα τὴν πόλιν ἀπὸ τῆς θαλάσσης. Συγχρόνως κατέλαβεν ὁ Κιουταγῆς τὰ ἐν τῇ τενάγῃ κείμενα νησύδρια· ἡ Σκύλλα καὶ ὁ Προκοπάνιστος περιῆλθον εἰς χεῖράς του, τὸ δὲ προτείχισμα Βασιλαδί ἦν τοσοῦτω στενοχωρημένον, ὥστε ἡ πόλις ἦν ἐντελῶς ἀποκεκλεισμένη ἀπὸ τε γῆς καὶ θαλάσσης.

Ἡ ἐμφάνισις τοῦ τουρκικοῦ στόλου ἐξέπληξε μὲν δυσαρέστως τοὺς πολιορκουμένους, ἀλλ' οὐδόλως ἐκλόνησε τὴν θάρρος αὐτῶν. Ὅτι ὑψηλὸν καὶ μέγα ἀπέμενε τοῖς Ἑλλήσι μετὰ τὴν οἰκτρὰν ἐκείνην περίοδον τοῦ ἐμφυλίου πολέμου καὶ τῆς ἀναρχίας, ἡ ἀκατάβλητος τοὔτέστι σταθερότης καὶ πίστις τοῦ λαοῦ ἀπέναντι τοῦ ἐγωῖσμοῦ καὶ τῆς διχονοίας τῶν ἀρχηγῶν του, ἐξεδηλώθη περιφανέστατα κατὰ τὴν πολιορκίαν ταύτην. Ὁ ἐλληνικὸς πατριωτισμὸς εἶχε καταφύγει ἐντὸς τῶν τειχῶν τοῦ Μεσολογγίου. Ἐνῶ δὲ ἡ ἐπανάστασις ὑπνωπτεν ἀλλαχοῦ, καὶ ὁ πόλεμος μετετρέπετο εἰς ληστρικὰς ἐπιδρομὰς κατὰ τὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν στερεὰν Ἑλλάδα, ἦν ἐξ Εὐβοίας καὶ Ἀμφίσσης ἐπέτρεχον οἱ Τοῦρκοι, τὸ δραματικὸν ἐνδιαιφέρον τοῦ ὅλου κινήματος συνεκεντρώθη ἐν Μεσολογγίῳ. Ἡ Εὐρώπη συνηθάνετο ἤδη τοῦτο, καὶ οἱ μὲν τουρκόφιλοι προσέβλεπον μετ' ἀπίστου ἐκπλήξεως, οἱ δὲ τῶν Ἑλλήνων φίλοι μετ' ἐναγωνίου ἐλπίδος τὴν τεναγόπολιν ἐκείνην. «Ὅτι καὶ ὅπως ἂν φρονῇ τις περὶ τῶν Ἑλλήνων» ἔγραφεν ὁ Γέντζ τὴν 21 Σεπτεμβρίου 1825 πρὸς τὸν πιστὸν αὐτοῦ Πιλάτ, «οὐδεὶς δύναται νὰ ἀναγνώσῃ χωρὶς ἐνδιαφέροντος, χωρὶς τινος συμπαθείας μάλιστα, τὰ ἀποσπάσματα τοῦ ἡμερολογίου τῆς πολιορκίας, διότι οὔτε φίλοι οὔτε ἐχθροὶ δύνανται νὰ ἀρνηθῶσιν, ὅτι ἡ ὑπεράσπισις τοῦ Μεσολογγίου, οἰαδήποτ' ἂν ᾖ ἡ ἔκβασις αὐτῆς, εἶνε ἀληθὲς ἡρώων ἔργον».

Μετὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ τουρκικοῦ στόλου δὲν ἐκρατεῖτο πλέον τὸ πολεμικὸν μένος τοῦ Κιουταγῆ. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἀποκλεισμὸς τῆς πόλεως ἦν ἤδη τετελεσμένος, καὶ οἱ πολιορκηταί, σκεπόμενοι ὑπὸ ταχυσκαφῶν συρίγγων προσήγγιζον ἤδη εἰς τὸ στηθαῖον τῆς προπεφυλαγ-

μένης ὁδοῦ, ἀπεφάσισεν οὗτος νὰ προβῇ εἰς τὴν ἔφοδον. Πρόκλησις εἰς συνθηκολογίαν, ἀπευθυνθεῖσα εἰς τοὺς πολιορκουμένους ὑπὸ τοῦ Ταχῆρ Ἀμπᾶ, παλαιοῦ ὁπαδοῦ τοῦ Ἀλῆ Πασσᾶ, ἀπέβη ματαία. Ἀπὸ τῆς 23 Ἰουνίου εἶχε καταστῇ ὁ κανονοβολισμὸς βιαιότερος ἀπὸ τε τῆς ξηρᾶς καὶ ἀπὸ τῶν εἰς τὸ τέναγος εἰσχωρησάντων σκαφῶν. Ἐνώπιον δὲ τῶν κατὰ τὸ κέντρον καὶ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν κανονοστοιχιῶν ἄπαυστος σχεδὸν ἐγένετο ἡμέρας καὶ νυκτὸς ὁ πόλεμος, καὶ πάντα κατεδήλουν, ὅτι ἐπέκειτο γενικὴ ἔφοδος. Τὴν 20 Ἰουλίου ἀνετίναξαν οἱ Τοῦρκοι ὑπόνομόν τινα ὑπὸ τὸν προμαχῶνα τοῦ Μπότσαρη, καὶ καταστρέψαντες μέρος αὐτοῦ, ἀπεπειράθησαν νὰ εἰσβάλωσιν εἰς τὴν πόλιν διὰ τοῦ ἀνοιχθέντος ῥήγματος. Τὴν ἐπομένην εὐθὺς ἡμέραν ἔπηξαν τὰς σημαίας αὐτῶν ἐπὶ τῶν ἑρειπίων, ἀλλ' οἱ πολιορκούμενοι ἀντέστησαν, οἱ πολῖται ὥρμησαν ἀθρόοι πρὸς τὸ ἀπειλούμενον μέρος, καὶ οἱ προσβολεῖς ἀπεκρούσθησαν αἰμοσταγεῖς. Δευτέρα περὶ συνθηκολογίας πρότασις τοῦ Κιουταγῆ ἀπεκρούσθη ἐπίσης χωρὶς πολλῶν φράσεων, οἱ δὲ Ἕλληνες ἔπεμψαν πρὸς χλευασμὸν εἰς τὸν πολέμιον στρατάρχην φιάλας τινὰς ῥουμίου διὰ τοὺς ἐφορμῶντας σημαιοφόρους του. Τὴν ἐσπέραν τῆς Α'. Αὐγούστου παρετήρησαν γενικὴν προσευχὴν ἐν τῷ ἑχθρικῷ στρατοπέδῳ, τὴν δὲ 2 Αὐγούστου, ἅμα τῇ ἡμέρᾳ, ὥρμησαν οἱ Τοῦρκοι εἰς ἔφοδον κατὰ τοῦ προμαχώνος τοῦ Φραγκλίνου, ἐνῷ ὁ προμαχὼν τοῦ Μπότσαρη καὶ τὰ ἀνατολικά ὀχυρώματα προσεβάλλοντο ἐπίσης μετὰ νέας σφοδρότητος. Ἀλλὰ καὶ νῦν πάλιν ἦσαν οἱ πολῖται εἰς τὰς θέσεις αὐτῶν. Κατῶρθωσαν μὲν νὰ πῆξωσιν οἱ προσβολεῖς τὰς σημαίας των ἐπὶ τῶν ἑρειπίων τῶν ἑλληνικῶν προμαχώνων, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ κρατήσωσιν αὐτούς, καὶ μετὰ μάχην τριῶν ὥρων καὶ ἡμισείας ἠναγκάσθησαν νὰ ἀποχωρήσωσι, πεντακοσίους ἀπολέσαντες νεκροὺς. Ὁ Κιουταγῆς τοσοῦτον ἡγανάκτησεν ἐπὶ τῇ ἀποτυχίᾳ ταύτῃ, ὥστε ἀγαγὼν ἀπεκεφάλισε πρὸ τῶν τειχῶν τοὺς εἰς χεῖρας αὐτοῦ περιπεσόντας αἰχμαλώτους. Ἐννοεῖται ὅμως, ὅτι ἂν ἐγνώριζε τὴν κατάστασιν τῆς πολιορκουμένης πόλεως, δὲν ἤθελεν ἐκφοβισθῇ διὰ τῆς ἀποτυχίας του, ἀλλὰ διατάζει τάχιστα νέαν ἔφοδον, καθότι ἡ στενοχωρία τῆς πόλεως εἶχε κορυφωθῇ εἰς τὸν ἔσχατον βαθμόν, τὰ τρόφιμα καὶ πολεμεφόδια εἶχον δαπανηθῇ, μόλις δὲ δύο μικροὺς

πίθους πυρίτιδος εἶχον ἔτι οἱ πολιορκούμενοι. Δυσκόλως ἤθελον ἀντιστῆ εἰς νέαν ἔφοδον, καὶ ἡ στιγμή ἦτο χρισιμωτάτη. Ἀφνης τὴν νύκτα τῆς τρίτης Αὐγούστου ἐσημάνθη ἀπὸ τῶν πύργων τοῦ Μεσολογγίου ἡ ἄφιξις τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου. Οἱ ναυτικοὶ τῆς Ὑδρας καὶ τῶν Σπετσῶν εἶχον ἀρνηθῆ καὶ πάλιν ὑπηρεσίαν, ἀπαιτοῦντες διπλοῦν καὶ προπληρωτέον τὸν μισθὸν αὐτῶν. Ἀλλ' ἡ ἔγκαιρος ἄφιξις τῶν ἐκ τῶν ἀγγλικῶν δανείων χρημάτων ἀνεθέρμανέ πως τὸν πατριωτισμὸν τῶν γενναίων ἐκείνων, καὶ τὴν 20 Ἰουλίου ἀνήχθησαν οἱ μὲν Σπετσιῶται ὑπὸ τὸν Ἀνδροῦτσον, οἱ δὲ Ὑδραῖοι ὑπὸ τὸν Μιαοῦλην καὶ οἱ Ψαριανοὶ ὑπὸ τὸν Ἀποστόλην. Ἐμποδισθεὶς ὅμως ὑπὸ κακοκαιρίας, μόλις τὴν 2 Αὐγούστου κατῴρθωσεν ὁ ἑλληνικὸς στόλος, ἐκ 40 πλοίων συγκείμενος, νὰ φανῇ παρὰ τὸ ἀκρωτήριο Σκρόφας, ἐκωλύθη δὲ καὶ πάλιν ὑπὸ βορείου ἀνέμου καὶ τρικυμίας νὰ προβῇ ἀμέσως εἰς προσβολὴν τοῦ Καπουδὰν Πασσᾶ. Τὴν ἐπομένην ὅμως ἡμέραν ἐπλευσαν τολμηρῶς οἱ Ἕλληνες κατὰ τῆς ἐχθρικῆς τάξεως· μετ' ἐναγωνίου δὲ προσδοκίας παρετήρουν οἱ ἐπὶ τῶν τευχῶν τοῦ Μεσολογγίου τὰς κινήσεις ἀμφοτέρων τῶν στόλων. Οἱ Τούρκοι ἐκινοῦντο μετὰ τῆς ἐμφόβου περισκέψεως, ἥτις ἐχαρακτήριζε τὸν ναύαρχον αὐτῶν, παρετήρησαν δὲ βεβαίως, ὅτι οἱ Ἕλληνες ναυτικοὶ προσεπάθουν νὰ καταστῶσιν αὐτῶν ὑπερδέξιοι, ὅπως ἐκπέμψωσι τὰ πυρπολικά των. Μετὰ τινων ὥρων λοξοδρομίας, ἐγένοντο τέλος οἱ Ἕλληνες προσήνεμοι ἀπέναντι τῶν προφυλακίδων τοῦ ἐχθροῦ, καὶ ἀπέστειλαν πάραυτα τρία πυρπολικά κατὰ τῆς ναυαρχίδος· ἐνώπιον αὐτῶν ὑπεχώρησεν εὐλαδῶς ὁ Χοσρέφ, καὶ νομίσας ὅτι ἱκανῶς εἶχε σώσει τὴν τιμὴν αὐτοῦ, ἔδωκε τὸ σύνθημα πρὸς γενικὴν ὑποχώρησιν. Μέρος τῶν ἑλληνικῶν πλοίων κατεδίωξαν αὐτὸν μέχρι Κεφαλληνίας, ἀλλ' ὁ Καπουδὰν δὲν ἀνέκοψε τὴν φυγὴν αὐτοῦ, ἢ μόνον ὅτε ἔφθασεν εἰς Ἀλεξάνδρειαν. Ἐκεῖ ὑπέλαθεν ἑαυτὸν νικητὴν, διότι οὐδεμίαν ἀκόμη ἀληθῶς εἶχεν ὑποστῆ ἄλλην βλάβην, ἐλησμόνησε δέ, ὅτι ὁ μικρὸς τοῦ Ἰουσοῦφ Πασσᾶ στολίσκος εἶχεν ἀπολειφθῆ ἐν τῷ τενάγει τοῦ Μεσολογγίου ἔρμαιον εἰς τοὺς Ἕλληνας, καὶ ὁ συνάδελφος αὐτοῦ Κιουταγῆς ἀπέμενεν ἐγκαταλελειμμένος ἐν μεγίστῃ ἀμυχανίᾳ καὶ ἀνάγκῃ. Μέρος μόνον τῶν κανονιοφόρων κατῴρθωσεν ὁ Κιουταγῆς νὰ σώσῃ ἀνέλκων εἰς τὴν ξηράν· αἱ δὲ

λοιπαὶ συνελήφθησαν καὶ κατεστράφησαν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων τὴν 6 Αὐγούστου, ἐνῶ νυκτερινὴ προσβολὴ τοῦ τουρκικοῦ στρατοπέδου ὑπὸ τῶν ὀπλαρχηγῶν τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος, ἡγουμένου τοῦ Καραϊσκάκη, καὶ συμπεφωνημένη σύγχρονος ἐξόδου τῆς φρουρᾶς τοῦ Μεσολογγίου προὐκάλουν μεγίστην ταραχὴν παρὰ τῇ τουρκικῇ στρατῷ. Μέρος τῶν τουρκικῶν πολιορκητικῶν ἔργων καὶ τάφρων κατεστράφη, ὁ Κιουταγῆς ἀπώλεσε τὰς ἐπὶ τῶν τεναγόνῃσιν θέσεις αὐτοῦ, ὁ δὲ ἀποκλεισμός τῆς πόλεως διασπασθεὶς ἐλύθη.

Ἀρῶν ἐπετεύχθη οὕτω περιφανῶς ὁ σκοπὸς τῆς ἐλληνικῆς ναυτικῆς ἐκστρατείας, καὶ ἄφθονοι ἐπορίσθησαν τῇ πόλει τροφαὶ καὶ πολεμεφόδια, ἀπέπλευσαν πάλιν ὁ Ἀνδρούτσος, ὁ Μιαούλης καὶ ὁ Ἀποστόλης, καταλιπόντες πρὸ τοῦ Μεσολογγίου στολίσκον ἐξ 7 πολεμικῶν πλοίων πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς πρὸς τὴν Στερεάν καὶ τὴν Πελοπόννησον συγκοινωνίας. Παρηκολούθησαν τὰ ἔχνη τοῦ Καπουδὰν Πασσᾶ μέχρι Ταινάρου, δὲν ἡδυνήθησαν ὅμως, ἐννοεῖται, νὰ τὸν φθάσωσι πλέον.

Πρὸ τοῦ Μεσολογγίου δὲ ἤρξαντο νῦν ἐντελῶς μεταβαλλόμενα τὰ πράγματα, καὶ τοῦ Κιουταγῆ ἡ θέσις ἦν δυσχερεστάτη, ὡς πρὸ μικροῦ ἢ τῶν Ἑλλήνων. Χωρὶς πολεμεφοδίων πρὸς σύντονον ἐξακολούθησιν τοῦ κανονοβολισμοῦ, χωρὶς τροφῶν καὶ χρημάτων, πρὸς συγκράτησιν τῶν πειναλέων καὶ δυσηρεστημένων Ἀλβανῶν ὑπὸ τὰς σημαίας, ἐφοβέιτο ἀναγκαίως, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἤθελον ἀποκόψει αὐτοῦ ἐκ τῶν νώτων τὴν σιταγωγὴν καὶ τὴν διὰ τῶν ὀρεινῶν πόρων συγκοινωνίαν. Τότε δὲ ἡδύνατο νὰ καταστῇ ἀπὸ πολιορκητοῦ πολιορκούμενος.

Ἡ ἐπίθεσις τῆς 6 Αὐγούστου εἶχε καταδείξει πόσον εἶχε προβῇ τὸ θράσος τῶν Ἑλλήνων. Ἀλλ' ἐν τῇ ἀτρομήτῃ τοῦ Κιουταγῆ στρατιωτικῇ καρδίᾳ δὲν εἰσεχώρουν δειλίας δισταγμοί. Ἀναγκασθεὶς νὰ παραιτηθῇ τῆς δι' ἀποτελεσματικοῦ κανονοβολισμοῦ καὶ διὰ θαλασσίου ἀποκλεισμοῦ ἀλώσεως, ἐπεδόθη μετὰ μείζονος ἔτι ζήλου εἰς τὴν ἀπὸ τῆς ξηρᾶς περιζῶσιν αὐτῆς. Τὰ ὑπὸ τῶν ἐλλήνων καταστραφέντα ἔργα ἀνηγέρθησαν ἐν πάσῃ σπουδῇ, καὶ ὁ στρατάρχης ἐφαίνετο νῦν προσκεκολλημένος οὕτως εἰπεῖν εἰς τὴν σκαπάνην. Πρὸ τοῦ προμαχῶνος τοῦ Φραγκλίνου κατεσκεύασεν ἰσχυρότατον γεώ-

τοιχον, ὃν προσεπάθει νὰ ἀσφαλίσῃ καὶ νὰ ἀνυψώσῃ ἀδικίᾳ διὰ πασσαλωτῶν διαδρόμων, μέχρις οὗ ὑπερβῇ τὸν ἐλληνικὸν προμαχῶνα καὶ καταστήσῃ ἀδύνατον τὴν ὑπεράσπισιν αὐτοῦ. Οἱ Ἕλληνες ἐχλεύαζον τὴν παράδοξον ἐκείνην ἀνανέωσιν τῆς παλαιᾶς πολιорκητικῆς τέχνης, ὃ δὲ μηχανικὸς Κοκκίνης ἐθάπτισε τὸ τουρκικὸν ἐκεῖνο τέρας "Γύψωμα τῆς Ἐνώσεως, εἰς ἱστορικὴν ἀνάμνησιν τοῦ κατὰ τὴν πολιορκίαν τῆς Τύρου προχώματος Ἀλεξάνδρου τοῦ Μεγάλου. Οὐχ ἥττον ἠναγκάσθησαν οἱ χλευάζοντες νὰ ἐκκενώσωσι τὸν προμαχῶνα τοῦ Φραγκλίνου, ὅτε, προσεγγίζοντος ὁλονὲν τοῦ ὑπερέχοντος κολοσσίου γεωτοίχου, ἐπληρώθη ἡ τάφρος πολιορκητῶν. Οἱ τοῦρκοι εἰσεχώρησαν εἰς τὸ τοσοῦτον πεισματωδῶς ὑπερασπισθὲν ὀχύρωμα, ἀλλ' εὐθὺς κατεδείχθη, ὅτι οὐδὲν διὰ τούτου κατώρθωσαν. Διότι οἱ Ἕλληνες εἶχον κατασκευάσει νέας τάφρους καὶ νέα ὀχυρώματα ὅπισθεν τοῦ αὐχένος τοῦ προμαχῶνος, καὶ δυσχεράνει οὕτω τὴν εἰς τὴν πόλιν περαιτέρω προέλασιν τοῦ ἐχθροῦ. Ἐρχισαν δὲ κανονοβολοῦντες ἐκ τῶν ὑψηλοτέρων αὐτῶν θέσεων τὸν προμαχῶνα τοῦ Φραγκλίνου, καὶ ταχέως μετεβλήθησαν αἱ ἀμοιβαῖαι τῶν μαχομένων θέσεις. Οἱ Τοῦρκοι εὐρέθησαν πολιορκημένοι καὶ πανταχόθεν προσβαλλόμενοι ἐπὶ τοῦ κυριευθέντος ὀχυρώματος καὶ τοῦ ἰδίου αὐτῶν γεωτοίχου. Μετὰ μακρὸν δὲ καὶ πείσμονα ἀγῶνα κατώρθωσαν οἱ Ἕλληνες τὴν 31 Αὐγούστου καὶ τὴν Α'. Σεπτεμβρίου νὰ καταλάβωσιν οὐ μόνον τὸν ἀπολεσθέντα χώρον καὶ τὸν προμαχῶνα τοῦ Φραγκλίνου πάλιν, ἀλλὰ καὶ μέρος τοῦ Ὑψώματος τῆς Ἐνώσεως. Οὕτω δὲ κατεστράφη πᾶν ὅ,τι μετὰ πολλοῦ κόπου εἶχον κατασκευάσει οἱ ἐχθροὶ ἐντὸς τριῶν ἡμερῶν.

Δὲν κατεβλήθη ὅμως ἔτι τὸ θάρρος τοῦ Κιουταγῆ, καὶ νέαν παρεσκευάσεν οὗτος γενικὴν ἔφοδον. Ἀλλ' οὐδὲν πλέον μέγα ἡδύνατό τις νὰ προσδοκᾷ παρὰ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ, ὃν εἶχεν ἐξασθενήσει ἡ πείνα, ἡ νόσος καὶ ἡ λειποταξία. Ἐνῶ δ' ἐκεῖνος ἐκαιροφυλάκτει τὴν πρόσφορον εἰς ἔφοδον στιγμήν, προέλαβον αὐτὸν οἱ Ἕλληνες τὴν 21 Σεπτεμβρίου διὰ γενικῆς ἐξόδου, καὶ προσέβαλον τοσοῦτον λυσσωδῶς τὸ στρατόπεδον αὐτοῦ, ὥστε ἐπὶ τινὰς στιγμὰς δὲν ἤξευρε πῶς νὰ προφυλαχθῇ. Τὸ ἄκρον τοῦ γεωτοίχου κατεστράφη δι' ἐλληνικῆς ὑπονόμου· ἐνῶ δ' ἐμαίνετο ἔτι ὁ ἀγὼν ἐν τῷ τουρκικῷ στρα-

τοπέδῳ, καὶ μὲλις κατάρθουν οἱ Τούρκοι νὰ ἀποκρούσωσι τὴν προσβολὴν καὶ νὰ προφυλάξωσι τὰ τηλεβόλα αὐτῶν ἀπὸ τῆς καθηλώσεως, νέοι καὶ γέροντες προσέδραμον ἐκ Μεσολογγίου μετὰ σκαπανῶν, ὅπως ἀποκομίσωσι τὸ πρόχωμα καὶ καθαρίσωσι τὰ ὀρύγματα. Δευτέρα ἔξοδος, ἐπιχειρηθεῖσα ὑπὸ τῆς φρουρᾶς τὴν 13 Ὀκτωβρίου, ἐπέτυχεν ἐπίσης. Τὰ λείψανα τοῦ Ὑψώματος τῆς Ἐνώσεως κατεστράφησαν, οἱ τουρκεῖοι ὀχυρωματικοὶ κόφινοι ἐπυρπολήθησαν, φθινοπωρινὴ δὲ βροχὴ καὶ κακοκαιρία συνεπλήρωσαν τὴν καταστροφὴν πάντων τῶν κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο ὀχυρωματικῶν ἔργων τῶν Τούρκων.

Ὁ Κιουταγῆς ἐδέησε νὰ παραιτηθῇ εὐθὺς παντὸς ἐπιθετικοῦ σχεδίου, καὶ νὰ σκεφθῇ περὶ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἀσφαλείας. Ἀποχώρησιν ἐντελὴ οὔτε ἤθελεν οὔτε ἠδύνατο νὰ ἐπιχειρήσῃ, διότι ἐγνώριζε κάλλιστα τὴν θετικὴν τοῦ Σουλτάνου θέλησιν, καὶ συνησθάνετο, ὅτι ἀνάγκη ἦτο ἢ νὰ ἀλώσῃ τὴν πόλιν ἢ νὰ ἀποθάνῃ πρὸ τῶν τειχῶν αὐτῆς. Ἐτάφη λοιπὸν ἐν τοῖς ἀκροτάτοις αὐτοῦ χαρακώμασι, παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ ὄρους Ζυγοῦ, διέταξε τὸ ἱππικὸν αὐτοῦ νὰ διατηρῇ τὴν πρὸς τὸ Κρυονέρι συγκοινωνίαν, δύο ὥρας ἀπέχον ἀνατολικῶς τοῦ Μεσολογγίου, καὶ διετέλει τῶν ἀπαρεγκλίτως τὴν ἀμυντικὴν αὐτοῦ θέσιν. Ἐναγωνίως ἀνέμενε τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Καπουδὰν Πασσᾶ καὶ τὰς βοηθείας, ὅσας ἔμελλε νὰ κομίσῃ αὐτῷ. Ὁ ὑπερήφανος αὐτοῦ στρατὸς εἶχεν ἐλαττωθῇ εἰς τρισχιλίους ἄνδρας, ἐνῷ τὸνναντίον οἱ Ἕλληνες ἐνεδυναμοῦντο ἀπαύστως διὰ προσελεύσεων ἐκ τε τῆς Στερεᾶς καὶ τῆς Πελοποννήσου. Οἱ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος ὀπλαρχηγοί, ἐν οἷς ὠνομάζετο νῦν ὁ Καραϊσκάκης μετ' αὐξούσης ὑπερηφανείας καὶ φήμης, κατεῖχε τὰ ὅπισθεν τοῦ τουρκεικοῦ στρατοπέδου ὄρη· ἂν δὲ ἡ τοῦ Μεσολογγίου φρουρὰ συνεφώνει μετ' ἐκείνων κοινὴν τινα κατὰ τῶν θέσεων τοῦ Κιουταγῆ προσβολὴν, πάντῃ ἀπίθανον, ἦτο ὅτι οἱ λιμώττοντες καὶ ῥιγοῦντες Τούρκοι ἤθελον δυνηθῇ νὰ ἀντιστῶσι κατὰ τῆς ὑπερτέρας ἐλληνικῆς δυνάμεως. Οἱ Ἕλληνες ὅμως δὲν ὠφελήθησαν ἐκ τῆς δοθείσης αὐτοῖς κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνας τοῦ ἔτους 1825 εὐκαιρίας πρὸς τοιοῦτον κρίσιμον ἐπιχείρημα. Ἐβόσκοντο διὰ τῶν κομπορῆμόνων ἐκθέσεων, ἃς κατεχώριζον τὰ *Ἑλληνικά Χρονικά* περὶ τῶν ἀνδραγαθημάτων τῶν

ὑπερασπιστῶν τοῦ Μεσολογγίου, τῆς νέας αὐτῆς Σαραγόσσης, καὶ ἐν τῇ γενικῇ νικητηρίῳ χαρᾷ δὲν ἐσχέποντο καὶ περὶ ἐπαρκούς διὰ τὸ μέλλον σιτισμοῦ καὶ περὶ μετακομιδῆς τῶν κατὰ τὰς δυτικὰς ἀκτὰς τῆς Πελοποννήσου σεσωρευμένων σιτηρῶν. Οὐδεὶς ἐμάντευε, πόσον ταχέως ἔμελλε νὰ ἐνσκήψῃ νέα κατὰ τοῦ Μεσολογγίου καταιγίς.

Πρῶτον τοῦ κινδύνου σημεῖον ὑπῆρξεν ἡ ἐκ νέου ἐμφάνισις τοῦ τουρκικοῦ στόλου. Τὴν 18 Νοεμβρίου ἀνέκαμψεν ὁ Καπουδὰν Πασσᾶς ἐξ Ἀλεξανδρείας εἰς Μεσολόγγιον, ἄφθονον φέρων προμήθειαν ζωαρκειῶν καὶ χρήματα, ἔφθασε δὲ ἐγκαίρως, ἵνα σώσῃ τῆς λιμοκτονίας τὸν παρὰ τὸν Ζυγὸν ἐσκηνωμένον στρατὸν τοῦ Κιουταγῆ. Κατεδίωξε μὲν αὐτὸν εὐθὺς ὑδραῖκός τις στολίσκος ὑπὸ τὸν Μιαούλην, καὶ συνεκρότησε μετ' αὐτοῦ παρὰ τὸ ἀκρωτήριον τοῦ Πάπα μικράς τινας ἄλλεπαλλήλους ἐντίμους μάχας, ἀλλ' ὁ στολίσκος ἐκεῖνος ἦν λίαν ἀσθενής, καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ τολμήσῃ κρίσιμον συμπλοκήν. Ἦρκεσθῃ μεταγαγὼν τροφὰς τινας καὶ πολεμεφόδια εἰς Μεσολόγγιον καὶ ἀποκαταστήσας τὴν μετὰ τῶν Ἰονίων νήσων συγκοινωνίαν· εἶτα δὲ ἐπανεκάμψε περὶ τὰς ἀρχὰς Δεκεμβρίου εἰς Ὑδραν, ἀναγκασθεὶς νὰ καταλίπῃ τὸν τουρκικὸν στόλον κύριον τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου καὶ τῆς θαλάσσης τοῦ Μεσολογγίου.

Εν τούτοις ὅμως εἶχε φανῇ πρὸ τοῦ Μεσολογγίου ὁ Ἰβραῖμ, νέος φοβερώτερος ἐχθρός. Ὁ Σουλτάνος θυσιάζων καὶ τὰ ἔσχατα τῆς ὑπερφηφανείας αὐτοῦ λείψανα, εἶχε ζητήσει τὴν βοήθειαν τοῦ ἐμπειροπολέμου αὐτοῦ ὑποτελοῦς πρὸς καθυπόταξιν τοῦ Μεσολογγίου, ὁ δὲ Μεχμέτ Ἀλῆς οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν ἐδίστασε νὰ ἐκδηλώσῃ τὴν καλῶς λελογισμένην δουλικὴν αὐτοῦ πίστιν, καὶ πέμψας ἐπικουρίαν μυρίων ἀνδρῶν εἰς Ναβαρίνον, διέταξε τὸν υἱὸν του νὰ ἐνώσῃ τὰς ἐνεργείας αὐτοῦ μετὰ τοῦ Κιουταγῆ.

Ἀναμφισβήτητον εἶνε, ὅτι ὁ Ἰβραῖμ ὑπετίμησε τὴν πρὸς ἀντίστασιν δύναμιν καὶ τὸν ἡρωισμόν τοῦ Μεσολογγίου. Οὕτω δὲ ἐσκέφθη νὰ κατορθώσῃ διαρκούντος τοῦ χειμῶνος ὅ,τι δὲν ἠδυνήθη νὰ πράξῃ κατὰ τὸ θέρος ὁ Κιουταγῆς, καὶ ὁ πόθος τοῦ νὰ ὑπερακοντίσῃ τὸν Τοῦρκον αὐτοῦ ἀντίπαλον ἐκέντρισεν αὐτὸν εἰς πυρετώδη δραστηριότητα. Ἐπιβιβάσας καὶ ἀποστείλας εἰς Πάτρας τὸ πυροβολικὸν αὐ-

τοῦ καὶ μέρος τοῦ πεζικοῦ του, ἐκίνησεν αὐτὸς ἐκ τοῦ Ναβαρίνου πρὸς βορρᾶν μετὰ τῶν λοιπῶν πεζῶν καὶ τοῦ ἱππικοῦ· οὐδὲν δὲ σπουδαῖον ἐμπόδιον ἀνέκοψε τὴν πορείαν αὐτοῦ. Τὸ σπουδαῖον στενὸν Κλειδί εἶχεν ἀφεθῆ ἀφρούρητον ὑπὸ τῶν ἀμερίμων Ἑλλήνων· μάτην δὲ εἶχε στενοχωρήσει τὴν Κυβέρνησιν ὁ Κολοκοτρώνης, ὅπως ἐπιτρέψῃ αὐτῷ νὰ ἀποκομίσῃ εἰς Μεσολόγγιον τὰ ἐν Πύργῳ καὶ Γαστούνῃ συνηγμένα σιτηρά. Μετ' ἀξιοποίνου ἀληθῶς ἀπαθείας ἔβλεπον οἱ ἐν Ναυπλίῳ τοὺς Αἰγυπτίους κυριεύοντας τὸν διὰ τὸ Μεσολόγγιον προωρισμένον ἐκείνον σῖτον, ὅστις καὶ βραδύτερον ἔτι ἐμελλε νὰ χρησιμεύσῃ αὐτοῖς τὰ μέγιστα. Ἐκ τοῦ Ῥίου, ὅπου εἶχεν ἤδη στρατοπεδεύσει ὁ διὰ θαλάσσης ἑλλῶν στρατὸς του, ἐπεραιώθη ὁ Ἰβραὶμ εἰς Ναύπακτον, καὶ συνεκρότησεν ἐκεῖ τὴν 27 Νοεμβρίου πολεμικὸν συμβούλιον μετὰ τοῦ Κιουταγῆ καὶ τοῦ Ἰουσσούφ. Τὸν Δεκέμβριον μῆνα διήγαγεν οἰκοδομῶν ἀποθήκας κατὰ τὸ Κρουνέρι, μετακομίζων στρατεύματα καὶ πολεμεφόδια, καὶ ἰδρύων στρατόπεδον παρὰ τὸ τοῦ Κιουταγῆ. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ βοχὴ εἶχε κατακλύσει πᾶσαν τὴν μεταξὺ τῶν τειχῶν τῆς πόλεως καὶ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Εὐήνου πεδιάδα, οὐδεμία κατὰ τὰς τάφρους ἡδύνατο νὰ γείνη ἐφγασία. Αἱ μεταξὺ Ἰβραὶμ καὶ Κιουταγῆ σχέσεις πᾶν ἄλλο ὑπῆρξαν, ἐννοεῖται, ἢ φιλικαί. Ἡ δραστηριότης καὶ τάξις, αἵτινες ἐπεκράτουν ἐν τῷ αἰγυπτιακῷ στρατοπέδῳ, ἡ αὐτόθουλος τοῦ αἰγυπτίου ἐνέργεια, ὅστις οὐδεμίαν συμβουλὴν ἡξίου ἀποδοχῆς, καὶ ἐφαίνετο λέγων ἀδιακόπως, ὅτι σφάλματα μόνον εἶχον τέως διαπραχθῆ, καὶ ἀπὸ τοῦ νῦν ἰδίως ἤρχιζεν ἡ κυρίως πολιορκία, πάντα ταῦτα ἤρεθισαν ἀναγκαίως τὸν Κιουταγῆν, καὶ ἔτρωσαν βαρέως τὴν φιλοτιμίαν αὐτοῦ. Κατὰ τὴν πρώτην εὐθὺς συνέντευξιν ἠρώτησεν ὁ Ἰβραὶμ χλευαστικῶς τὸν τούρκον στρατηλάτην, πῶς συνέβη νὰ μείνῃ ἐπὶ ὀκτῶ ὅλους μῆνας ἐνώπιον τοῦ φράκτου ἐκείνου, ἐνῷ αὐτὸς εἶχεν ἀλώσει τὸ Ναβαρίνον ἐντὸς 8 μόνον ἡμερῶν· ἐπηγγείλατο δὲ νὰ ἐκπορθῇ τὴν πόλιν μόνος ἐντὸς δύο ἑβδομάδων. Ὁ Κιουταγῆς ἀπεδέξατο, ἴσως μετὰ τινος κρυφίας χαιρεκακίας, τὴν προσφοράν, ἀπέξεδύσατο πάσης εὐθύνης ἀπέναντι τοῦ Σουλτάνου, καὶ παρεχώρησεν εἰς τὸν αἰγύπτιον αὐτοῦ ἀντίζηλον τὰς κανονοστοιχίας του καὶ τὰς προκεχωρημένας αὐτοῦ θέσεις ἀπέναντι τῆς πόλεως. Πρὸ τοῦ Μεσολογ-

γίου ἐσπάρη τὸ πρῶτον ἢ μεταξύ τῶν δύο ἐκείνων βιαίων ἀνδρῶν ἐχθροπάθεια, ἥτις κατεδηλώθη κατόπιν, μετὰ τινα ἔτη, ἐν τῷ κατὰ τὴν Κόνιαν πεδίῳ τῆς μάχης. Ὁ Κιουταγῆς ἦν τοσούτῳ ἐκμανέστερος, ὅσῳ ἠναγκάζετο νὰ καταστέλλῃ καὶ κρύπτῃ τὴν ὀργὴν αὐτοῦ· ταύτην δὲ ἀπέτινον οἱ δυστυχεῖς αἰχμάλωτοι: εἷς ἱερεὺς, δύο γυναῖκες καὶ τρεῖς παῖδες ἀνεσκολοπίσθησαν τῇ διαταγῇ αὐτοῦ πρὸ τῶν τειχῶν τοῦ Μεσολογγίου.

Κατὰ τὰ πρότερα τῆς ἐπαναστάσεως ἔτη ὁ ἐχθρὸς εἶχεν ἐπιχειρήσει μόνον θερινὰς κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἐκστρατείας· νῦν δὲ ἔβλεπον αὐτὸν οἱ Ἕλληνες μετὰ τινος ἐνδομύχου ἀνησυχίας παρασκευαζόμενον νὰ διαχειμάσῃ ἐπὶ τῆς χώρας των. Ἡ Κυβέρνησις ἤρξατο καθορῶσα, ὅτι ἡ ὑπεράσπισις τοῦ Μεσολογγίου εἶχε τέως διεξαχθῇ λίαν ἀμελῶς, καὶ ὅτι φοβεράν πλάνην εἶχον πλανηθῇ οἱ Ἕλληνες, νομίσαντες, ὅτι ὁ Κιουταγῆς ἤθελεν ἀποχωρῆσαι ἅμα ἐπερχομένου τοῦ χειμῶνος. Τὰ ἀγγλικά χρήματα εἶχον κατασπαταληθῇ, χωρὶς δὲ σπουδαίων χρηματικῶν μέσων οὐδεμία ἡδύνατο νὰ ἐλπισθῇ δραστηρία τοῦ στόλου ἐνέργεια πρὸς ἀπαλλαγὴν τοῦ Μεσολογγίου. Ἐγένετο μὲν ἡ ἀφελεστάτη πρότασις νὰ πωληθῶσι τὰ ἐθνικὰ κτήματα, ἅτινα εἶχον ἤδη ὑποθηκευθῇ διὰ τὰ ἀγγλικά δάνεια, ἀλλ' εὐτυχῶς ἀντέκειτο ῥητὴ ἀπαγόρευσις τῆς ἐθνικῆς συνελεύσεως τοῦ Ἀργους εἰς τὸ ὑπὸ διπλὴν σημασίαν τολμηρὸν ἐκείνο μέτρον. Τότε δὲ προταθείσης ἐκουσίας συνεισφορᾶς, κατεδείχθη περιφανῶς ἡ αὐταπάρνησις καὶ ἡ μετὰ χαρᾶς ὑπὲρ τῶν κοινῶν θυσία πατριωτῶν τινων. Ὁ καθηγητὴς Γεννάδιος ἔρριψε τὸ βαλάντιον αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς, λέγων: « Ἰδοὺ ὅ,τι ἔχω· τὸ οἶδω εἰς τὴν πατρίδα μου ὡς εἰς τὸ ἰδιόν μου τέκνον· εἶμαι ἕτοιμος νὰ ὑπηρετήσω εἰς οἵανδῆποτε θέσιν ἐπὶ ἓν ἔτος καὶ νὰ παραχωρήσω ὁλόκληρον τὸν μισθόν μου εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον ». Οἱ θεαταὶ αὐτοῦ συνεκινήθησαν μέχρι δακρύων, τὸ παράδειγμα του εὔρε μιμητάς, καί, ἐνῷ δάνειον ἐνὸς ἑκατομυρίου διστῆλων, προκηρυχθὲν ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως, ἀπέτυχεν, ἐνῷ πολλοὶ ὑπουργοὶ καὶ ἀνώτεροι ὑπάλληλοι, πλουτισθέντες ἐκ τοῦ ἀγγλικοῦ δανείου, ἔσφιγγον ἐναγωνίως τὰ θυλάκιά των, ἡ ἰδιωτικὴ μεγαλοδωρία εἰσήνεγκε τοσοῦτον πλουσίως, ὥστε ὁ Μιαούλης ἡδυνήθη περὶ τὰς ἀρχὰς Ἰανουαρίου τοῦ 1826 νὰ πλεύσῃ πάλιν εἰς Μεσολόγγιον μετὰ 20

ὕδραϊκῶν καὶ 4 Ψαριανῶν πλοίων. Ὑποστὰς καθ' ὁδὸν τρικυμίας, ἀλλ' ἐνισχυθεὶς διὰ τριῶν Σπετσιωτικῶν πλοίων, ἅτινα συνήτησε κατὰ τὸν πλοῦν αὐτοῦ, ἐφάνη τὴν 21 Ἰανουαρίου ὁ ὕδραϊς Ναύαρχος πρὸ τοῦ ὅρμου τῆς πολιορκουμένης πόλεως, ὅπου ποθεινότατα ἀνεμένετο ἡ ἄφιξις αὐτοῦ. Διότι ἀπὸ τοῦ στενοῦ τῶν Αἰγυπτίων ἀποκλεισμοῦ τοσοῦτον ἐπαισθητὴ εἶχε καταστῇ ἡ τῆς πόλεως ἀμηχανία, ὥστε, ἀφοῦ ἐσφάγησαν πᾶσαι αἱ κάμηλοι, οἱ ἡμίονοι καὶ οἱ ὄνοι, ἐδέεσε νὰ καταβιβασθῇ ἡ ἡμερησία τοῦ ἄρτου μερὶς ἀπὸ 50 εἰς 30 δράμια, καὶ ἤρξαντο τέλος καταβιβρωσκόμενα παντὸς εἶδους ῥυπαρὰ ζῶα. Ὁ Μιαούλης ἀπεβίβασεν ἐν πρώτοις εὐθὺς τροφάς τινας διὰ τοὺς πολιορκουμένους παρὰ τὴν νῆσον Βασιλάδι. Τὴν ἐπομένην ἡμέραν προσέβαλον αὐτὸν οἱ τουρκοαιγύπτιοι, βοηθούμενοι ὑπὸ σφοδροῦ ἀνέμου, καὶ τὸν ἠνάγκασαν νὰ ὑποχωρήσῃ μέχρι τῶν *Σχροθῶν*. Τὴν νύκτα ὅμως τῆς 27 πρὸς τὴν 28 Ἰανουαρίου κατῴρθωσεν ὁ πυρπολῆτης Πολίτης νὰ καύσῃ ἐχθρικὴν τινα φρεγάταν 24 κανονίων καὶ 300 ἀνδρῶν ἔχουσα πλήρωμα, ἣτις εἶχε καθίσει παρὰ τὸν Προκοπάνιστον, καὶ νὰ ἐμπνεύσῃ πάλιν τοσοῦτον τρόμον εἰς τοὺς πολέμιους ναυτικούς, ὥστε εὐθὺς μετὰ ταῦτα μοῖρά τις 20 ἐχθρικῶν πλοίων ἐτράπη εἰς φυγὴν παρὰ τὸ ἀκρωτήριο τοῦ Πάπα ἐνώπιον ἐνὸς μόνου πυρπολικοῦ τοῦ σπετσιώτου Λεμπέση, καὶ ὅτε τὴν 28 ἐπῆλθε σπουδαιότερα τῶν δύο στόλων συμπλοκή, ὁ τουρκοαιγύπτιος στόλος ἐγκατέλιπεν αἰσχρῶς μετὰ τριήμερον μάχην δύο τῶν πυρπολικῶν αὐτοῦ καὶ ἔφυγεν εἰς Πάτρας. Τότε κατῴρθωσεν ὁ Μιαούλης νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὴν πολιορκουμένην πόλιν τροφάς καὶ πολεμεφόδια διὰ δύο μῆνας· παραλαβὼν δὲ ἀπεσταλμένους τινάς, ἐπιτετραμμένους νὰ παραστήσωσιν εἰς τὴν Κυβέρνησιν τὴν κατὰστασιν καὶ τὰς ἀνάγκας τοῦ Μεσολογγίου, ἀνέκαμψεν εἰς τὰ ἴδια κατὰ τὰς ἀρχὰς Φεβρουαρίου.

Τὸ Μεσολόγγιον ἐκέρδησεν οὕτω ἀναβολὴν τινα μόνον τῆς καταστροφῆς αὐτοῦ. Μετὰ τρεῖς ἐβδομάδας ἀπὸ τοῦ ἀπόπλου τοῦ Μιαούλη ἤρξατο ὁ Ἰβραΐμ τῶν δραστηρίων αὐτοῦ ἐνεργειῶν κατὰ τῆς πόλεως, ἀφοῦ πολλάκις κατ' ἐπανάληψιν προσεκάλεσεν εἰς παράδοσιν τοὺς ἀτρομήτους αὐτῆς ὑπερασπιστάς. Ἐνῶ δὲ ὁ Κιουταγῆς ἔσπευδεν εἰς τὰ ὄρη, ὅπως ἀποδιώξῃ τὸν Καραϊσκάκην καὶ εὐρύνη

τὸν περὶ τοὺς πολιορκητὰς κύκλον, δισμύριοι Αἰγύπτιοι προσέκειντο εἰς τὰ τείχη τῆς πόλεως, ὑπονομεύοντες αὐτὰ καὶ καταपुरοβολοῦντες. Ἐφ' ὅσον ἔφθανε τὸ βλέμμα τῶν Ἑλλήνων, ἡ ἡμισέληνος μόνον ἐφαίνετο· τὴν πέραν πεδιάδα ἐκάλυπτον αἱ σκηναὶ καὶ αἱ σημαῖαι τοῦ ἐχθροῦ, ὃ δὲ θόρυβος τῶν ἐργατῶν κατὰ τὴν Ἀσπρην Ἀλυκὴν καὶ κατὰ τὴν ὄχθην τοῦ τενάγους, ὅπου ἔκειντο τὰ συντρίμματα τῶν τουρκικῶν κανονοφόρων, καὶ τὰ προστάγματα τῶν Ἀράβων ἀπὸ τοῦ πεδίου, ἐφ' οὗ ἐγυμνάζοντο, ἀντήχουν μέχρι τῆς πόλεως ὥσεί φοβερά τις κατὰ τῶν πολιορκουμένων ἀπειλή. Ἐπὶ τῆς θέσεως τῶν παλαιῶν τουρκικῶν κανονοστοιχιῶν ἀνηγέρθησαν νῦν ὑπὸ ἐμπειροτέρων χειρῶν πολυάριθμοι νέαι, κινδυνωδέστεραι καὶ ἐγγύτατα τῆς πόλεως. Τὴν 25 Φεβρουαρίου ἀνήγγειλεν ἡ αὐξουσα σφοδρότης τοῦ πυροβολισμοῦ τῶν Αἰγυπτίων, ὅτι ἐπέκειτο ἔφοδος. Ὁκτακισχίλιαι σφαῖραι καὶ βόμβαι ἔπεσον εἰς τὴν πόλιν ἐντὸς τριῶν ἡμερῶν, τὰ δὲ ἐρείπια τῶν οἰκιῶν αὐτῆς ἐξηφανίσθησαν παντελῶς ὑπὸ τὴν σιδηρᾶν ἐκείνην χάλαζαν. Τὴν 28 ἐγένοντο κύριοι οἱ Αἰγύπτιοι ἐξωτερικοῦ τινος ὀχυρώματος, ἐνώπιον τοῦ προμαχῶνος τοῦ Μπότσαρη, αἱματηρὸς δὲ ἀγὼν συνεκροτήθη πάραυτα περὶ αὐτά. Καὶ αὐτὸ τοῦ Ἰβραῒμ τὸ ἡσχημένον πεζικὸν κατεῖδε νῦν, ὅτι εἶχε πρὸς κρείττονας αὐτοῦ τὸν ἀγῶνα, οἱ δὲ Αἰγύπτιοι ὑπεχώρησαν πρὸ τῆς ἀκατασχέτου ὁρμῆς τῶν Μεσολογγιτῶν, ὅτε ξιφῆρεις οὗτοι ὥρμησαν ὥσεί μαινόμενοι κατ' αὐτῶν. Ὁ αἰγύπτιος στρατάρχης παρώρμησε τὴν σωματοφυλακὴν αὐτοῦ εἰς νέαν ἔφοδον· καὶ δις ἐφορμήσαντες κατέλαβον τὸ ὀχύρωμα οἱ Αἰγύπτιοι, ἀλλὰ καὶ δις ἐξεβλήθησαν αὐτοῦ. Κατάπληκτος δὲ καὶ λυσσῶν εἶδε τέλος περὶ τὴν μεσημβρίαν ὁ Ἰβραῒμ ἀπομένουσαν εἰς τοὺς Ἑλλήνας τὴν τοσοῦτον πεισματωδῶς ἀμφισβητηθεῖσαν θέσιν. Ἦν δὲ καὶ ὁ τοῦρκος ὄπλαρχηγὸς μάρτυς τοῦ ἀγῶνος ἐκείνου, ὅστις ἐδικαίου νῦν αὐτὸν περιφανῶς. «Φρονεῖς ἀκόμη καὶ σήμερον ὅπως πρὸ μικροῦ περὶ τοῦ φράκτου ἐκείνου;» ἠρώτησε τὸν ἀντίπαλον αὐτοῦ· κατησχυμένος δὲ οὗτος ἠναγκάσθη νὰ ζητήσῃ τὴν περιφρονηθεῖσαν πρότερον τουρκικὴν συνδρομήν, καὶ νὰ γράψῃ μάλιστα εἰς αὐτὸν τὸν Σουλτάνον, ὅτι εἶχεν αὐτῆς ἀνάγκην.

Ἡ ἡρωϊκὴ τῶν πολιορκουμένων ἀντίστασις κατέδειξεν, ὅτι ἔφα-

θός τις ἤθελεν ἀπαιτήσῃ τὰς μεγίστας τῶν θυσιῶν, ἐνὸσφ δὲν προσεβάλλετο ἡ πόλις ἀπὸ τῆς γῆς συνάμα καὶ τῆς θαλάσσης. Διὰ τοῦτο δὲ ἀμφότεροι οἱ πολέμιοι στρατάρχαι ἔτρεψαν νῦν ἰδίως τὰς ἐνεργείας αὐτῶν κατὰ τῶν τεναγονήσων. Ὁ Ἰβραῖμ διέταξε νὰ διορθωθῇ καὶ ἐπισκευασθῇ ὁ παρὰ τὴν Ἀσπρην Ἀλυκὴν καθίσας καὶ ἡμισεσηπῶς σχεδὸν στολίσκος τοῦ Ἰουσσούφ, καὶ ἀφῆρεσεν αὐτοῦ τοὺς ἱστοὺς καὶ τὰς τρόπεις, ὥστε νὰ πλὴν εἰς τὰ ἀβαθέστατα τῶν ὑδάτων. Τὰ ἀτμόπλοια αὐτοῦ ἐρυμούλκησαν ἐκ Πατρῶν ἱκανὰ ἔτι ἀλιτενῇ σκάφῃ καὶ σχεδίας, τὴν δὲ 9 Μαρτίου ἐξέπεμψε διὰ 40 τοιούτων πλοιαρίων, ὧν ἕκαστον εἶχε καὶ ἓν τηλεβόλον, 1200 τῶν ἀράθων αὐτοῦ κατὰ τοῦ Βασιλαδίου, τῆς κλειδὸς τοῦ ὅλου τενάγους. Ὁ ἰταλὸς Γιακομούτσης ἀντέστη ἀνδρικῶς μετὰ 14 τηλεβόλων καὶ μιᾶς δρακὸς μαχητῶν, ἀλλ' ἡ δύναμις τοῦ ἐχθροῦ ἦτο πολὺ ὑπερτέρα, ὁ ἐκ κορμῶν δένδρων προμαχῶν καὶ τὰ τηλεβόλα ἠλώθησαν, ὁ δὲ γενναῖος φιλέλλην καὶ ἡ φρουρὰ ἐσώθησαν εἰς τὴν πόλιν πληθοβατοῦντες διὰ τοῦ τενάγους. Τὴν 12 ἐγένετο ἐπτάωρος μάχη περὶ τῆς κατοχῆς τοῦ νησιδίου Ντολμᾶ, ὅπερ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς προμαχῶν τοῦ Ἀνατολικοῦ· ἡ ἀσθενὴς δὲ φρουρά του, ἐξ 120 ἀνδρῶν συγκειμένη ὑπὸ τὸν ἀρχηγὸν Λιακατᾶν, ἐνέδωκε τέλος εἰς τὴν δεκαπλάσιαν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ. Τὴν ἐπαύριον οἱ τρισχίλιοι κάτοικοι τοῦ Ἀνατολικοῦ, ἀποβαλόντες τὸ θάρρος αὐτῶν ἐκ τῆς πτώσεως τοῦ Βασιλαδίου καὶ τοῦ Ντολμᾶ, ἐσυνθηκολόγησαν ὑπὸ τὸν μόνον ὄρον τοῦ νὰ σωθῇ ἡ ζωὴ αὐτῶν, καὶ μετεκομίσθησαν εἰς Ἀρταν μετὰ μικροῦ τινος μέρους τῆς περιουσίας των.

Τότε ἤρξαντο πλέον καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Μεσολογίῃ καθορῶντες τὸ πάντῃ ἄπελπι τῆς θέσεως αὐτῶν. Τὸ πλήρες πεποιθήσεως πρότερον ὕψος τῶν ἐλληνικῶν ἐπιστολῶν καὶ ἐφημερίδων ἐνέφαινε νῦν βαθύτατον πένθος καὶ ἐγκαρτέρησιν. Σκέψεις φιλανθρωπίας παρεκίνησαν τὸν λόρδον ἀρμοστήν τῶν Ἰονίων νήσων στρατηγὸν Ἀδάμς, εὐρισκόμενον ἀκριβῶς τότε κατὰ τὰ ὕδατα τῆς Ζακύνθου, νὰ πλεύσῃ πρὸς τὸ Κρουονέρι, καὶ νὰ προσφέρῃ τὴν μεσιτείαν αὐτοῦ εἰς τοὺς διαμαχομένους. Ἡναγκάσθη ὅμως νὰ ἀποπλεύσῃ ἄπρακτος, καθότι ὁ μὲν Ἰβραῖμ καὶ ὁ Κιουταγῆς, ἀσφαλεστάτην τὴν λείαν αὐτῶν νομίζοντες, ἀπέφυγον τὴν μετὰ τοῦ Ἀγγλοῦ συνέντευξιν, οἱ δὲ Ἑλ-

λῆνες οὐδὲ νὰ ἀκούσωσι καὶ ἤθελον τὰς προτάσεις αὐτοῦ. αὐτοῦ καταδεικνύει, » παρατηρεῖ ὁ Φίνλεϋ, « ὅτι εἶνε παραφροσύνη ἢ μετὰ πολλοῦ ζήλου ἐνέργεια ὑπὲρ ξένων ὑποθέσεων ». Ἀποχωρήσαντος τοῦ Ἀγγλου, ἔπεμψαν οἱ πολιορκηταὶ πρὸς τοὺς Ἕλληνας ἔγγραφον πρόσκλησιν, προφασιζόμενοι ὅτι ἐκεῖνοι εἶχον ἐκφράσει τὴν ἐπιθυμίαν νὰ μάθωσι τοὺς ὅρους τῆς παραδόσεως. Ὁφείλον δέ, κατ' αὐτοὺς, οἱ Ἕλληνες νὰ καταθέσωσι τὰ ὅπλα καὶ νὰ καταλίπωσιν ἀνενόχλητοι τὴν πόλιν, ἥ, ἂν ἤθελον, νὰ διαμείνωσιν ἐν Μεσολογγίῳ μεθ' ὅλης αὐτῶν τῆς περιουσίας ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Σουλτάνου.

Ἀδάμαστοι τὸ φρόνημα, ἀπήντησαν οἱ Μεσολογγίται, ὅτι ἡπόρουν, πῶς ἐπῆλθε τοιαύτη ἰδέα εἰς τὸν νοῦν τοῦ Πασσᾶ, ἀφοῦ αὐτοὶ οὐδέποτε διελογίσθησαν νὰ συνθηκολογήσωσι. « Δὲν ἠλπίζαμεν » ἔγραψαν, « ποτὲ νὰ σᾶς περάσῃ μία τέτοια φαντασία, ὅπου ὀκτῶ χιλιάδες ἄρματα αἱματωμένα νὰ ζητήσετε καὶ νὰ σᾶς τὰ δώσωμεν μὲ τὰ χέρια μας, τὰ ὅποια ἄρματα συμφωνοῦν μὲ τὴν ζωὴν. Ὅθεν, καθὼς βλέπομεν τὸν σκοπὸν σας καὶ τὴν ἀπόφασιν ὅπου ἔχομεν ἡμεῖς, θὰ γένη ἐκεῖνο ὅ,τι ἀπεφάσισεν ὁ Θεός, τὸ ὅποιον δὲν τὸ ἤξεύρετε οὔτε ἡ Ὑψηλότης σας οὔτε ἡμεῖς, καὶ ἃς γείνη τό θέλημα τοῦ Θεοῦ ».

Τὸ μόνον σημεῖον, ὅπερ κατεῖχον ἔτι οἱ Ἕλληνες ἐντὸς τοῦ τεναγούς ἦν ἡ μικρὰ νῆσος Κλείσοβα, ἐν τέταρτον τῆς ὥρας μεσημβρινοανατολικῶς ἀπέχουσα τῆς πόλεως. Εἶχον δὲ περιβάλει τὰ ἐκεῖ εὕρισκόμενον μοναστήριον τῆς Ἀγίας Τριάδος διὰ πασσαλωτῶν ὀχυρωμάτων, καὶ ἡ ἐκκλησία ἐχρησίμευεν αὐτοῖς ὡς ἀποθήκη τροφῶν καὶ πολεμεφοδίων. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ὑπερασπιστῶν αὐτῆς ἀνῆρχετο εἰς 131 μαχητάς, μεθ' ὧν ὁμῶς ἠνώθησαν ἐθελονταὶ ἐκ τῆς πόλεως κατὰ τὴν στιγμὴν τοῦ κινδύνου ὑπὸ ἀτρόμητόν τινα ἀρχηγόν, τὸν Κίτσον Τσαβέλλαν. Τὴν 6 Ἀπριλίου προσέβαλεν ὁ Κιουταγῆς τὴν νῆσον διὰ δισχιλίων Ἀλβανῶν αὐτοῦ. Τὰ περὶ τὴν νῆσον τεναγώδη ὕδατα ἦσαν τοσοῦτον ἀβαθῆ, ὥστε καὶ αὐτὰ τὰ ἀλιτενῆ τῶν Τούρκων πλοίαρια δὲν ἠδύναντο νὰ προσεγγίσωσιν, οἱ δὲ προσβολεῖς ἠναγκάσθησαν νὰ πηδήσωσιν εἰς τὸ ὕδωρ καὶ νὰ πεζεύσωσι διὰ τοῦ τεναγούς πρὸς τὴν ὄχθην. Ἀμα παρατηρήσαντες τοῦτο οἱ Ἕλληνες, οὔτινες εἶχον προφυλαχθῇ κατὰ τοῦ πυρός τῶν τουρκικῶν κανονο-

φόρων, πτήσσοντες ὀπισθεν τῶν ὀχυρωμάτων αὐτῶν, ἀνεπήδησαν αἰφνης, ἔθηκον τὰ μακρὰ των τηλεβόλα ἐπὶ τοῦ στηθαίου τῶν προχωμάτων των, καὶ ἀπέστειλαν εἰς τοὺς ἔχθρους τοσοῦτον εὐσκοπον χαίρετισμόν, ὥστε οἱ πρόσθιοι προσβολεῖς ἐφονεύθησαν ἢ ἐπληγώθησαν, οἱ δὲ λοιποὶ ἐτράπησαν ἔμφοβοι εἰς φυγὴν. Οἱ ἀξιωματικοί, οἵτινες ἴσταντο ὄρθιοι ἐπὶ τῶν ἀλιτενῶν σκαφῶν, διευθύνοντες τὴν ἀπόβασιν, καὶ παρείχον οὕτω εὐδιάγνωστον σκοπὸν εἰς τοὺς ἔλληνας πυροβολιστάς, ἔπεσον οἱ πλεῖστοι, καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Κιουταγῆς ἐτρώθη διὰ σφαίρας εἰς τὴν κνήμην.

Ἀμιλλώμενοι πρὸς τοὺς Ἀλβανούς, ἀπεπειράθησαν τῆς τύχης αὐτῶν καὶ οἱ Αἰγύπτιοι, ἀλλ' ὁμοία ὑπῆρξε καὶ τούτων ἡ ἐπιτυχία. Ὁ Ἰβραῖμ, θέλων νὰ καταδείξῃ διὰ πάσης θυσίας τὴν ὑπὲρ τοὺς Ἀλβανούς τοῦ Κιουταγῆ ὑπεροχὴν τοῦ τακτικοῦ αὐτοῦ στρατοῦ, διέταξε καὶ δευτέραν καὶ τρίτην ἐφοδὸν τῆς τρίτης δὲ ταύτης ἡγεῖτο ὁ τοῦ Μελιδονίου ὀλέθριος δαίμων Χουσσεῖν. Τότε εὗρεν αὐτόν, ἐνῶ διέτασεν ἐκ τοῦ σκάφους του τὸν σχηματισμὸν τῶν πρὸς ἐφοδὸν ταγμάτων, ἡ ἐκδικητήριος σφαῖρα, καὶ θανασίμως πληγωθεὶς κατέπεσε χαμαί. Ὁ ἐπίμονος αἰγύπτιος παρέτεινε τὸν ἀγῶνα μέχρι τῆς νυκτός, ἀλλὰ τὸ εὐστοχον τῶν Ἑλλήνων πῦρ ἐμπόδιζεν ἐκάστοτε τοὺς προσβολεῖς νὰ συνταχθῶσι, καὶ ἠνάγκασε τέλος αὐτοὺς νὰ ἀποχωρήσωσιν ἐν ταραχῇ, πεζεύοντες πάλιν διὰ τῶν ὑδάτων. Ἐπὶ τέλους δέ, ἐπιχειρήσας ἐξοδὸν ὁ Τσαβέλας, κατέκτησε 12 πλοῖα-ρια καὶ ἀνήγειρε τρόπαιον ἐκ δισχιλίων περίπου λαφυραγωγηθέντων εὐρωπαικῶν ὀπλων. Καὶ αὐτὸς μὲν ἀπώλεσε 35 μόνον νεκροὺς καὶ τραυματίας, ὁ δὲ ἀριθμὸς τῶν τουρκοαιγυπτίων πτωμάτων, ἅτινα ἐπορφύρωσαν τὸ ὕδωρ τοῦ τενάγους, ἔφθασε χαθ' ἑλληνικὰς μὲν πηγὰς εἰς 3000, κατὰ τουρκικὴν δὲ ὁμολογίαν εἰς 500 σχεδόν, καὶ κατὰ τὴν διαβεβαίωσιν τοῦ Γόρδωνος, τηροῦντος τὸ μέσον, εἰς χιλίους.

Ὁ ἐπὶ τοῦ νησυδρίου τῆς Κλεισόδης ἀγὼν ὑπῆρξεν ὁ ἔσχατος τοῦ Μεσολογγίου θρίαμβος. Ἠδύναντο οἱ Ἕλληνες, ὠφελοῦμενοι ἐκ τοῦ τρόμου, ὃν ὁ ἀγὼν ἐκεῖνος εἶχε προξενήσει εἰς τοὺς πολιορκητάς, νὰ ἀποπειραθῶσιν, ὅπως διὰ τολμηρᾶς τινας ἐξόδου διελάσσωσιν ἐν μέσῳ αὐτῶν· ἀλλ' ὁ οὐρανὸς εἶχε σώσει τέως τὸ Μεσολόγγιον,

τὸ παλλάδιον ἐκεῖνο τῆς ἐλληνικῆς ἐλευθερίας, ὡς οἱ Ἕλληνες αὐτοὶ τὸ ὠνόμαζον, τοσοῦτον θαυμασίως ἀπὸ παντὸς κινδύνου, ὥστε ἐλπίζοντες οἱ ἐν αὐτῷ ἐπὶ τὴν θεῖαν προστασίαν, προὔτιμήσαν νὰ ἐγκαρτερήσωσι καὶ νὰ μείνωσιν. Ἐν τῇ γενναίᾳ τῶν πολιορκουμένων καρδίᾳ ἔζη ἀμετάπτωτος πάντοτε ἡ ἐλπίς βοηθητικῆς τινος ἐκστρατείας τῆς Κυβερνήσεως, ἡ γενικῆς ἀναστάσεως τῆς Πελοποννήσου πρὸς ἐλευθέρωσιν τῆς πόλεως, ἡ σωτηρίου ἀνδραγαθήματος τοῦ ἐλληνικοῦ στόλου. Ἀλλ' ἡ ἐλπίς ἐκεῖνη ἦν ἐλπίς ἀπατηλῇ.

Καί τοι ἀπαλλαγεῖσα τῆς φορτικῆς παρουσίας τοῦ Ἰβράιμ, ἡ Πελοπόννησος δὲν ἐκινεῖτο. Τὸ ὑπὸ τὸν συνταγματάρχην Φαβιέ σῶμα τακτικοῦ στρατοῦ, ὅπερ εἶχεν ἀποσταλῇ ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως εἰς τὴν Εὐβοίαν, ὅπως ἐπιχειρήσῃ ἀντιπερισπασμὸν τινα, ἔστω καὶ μεμακρυσμένον, εἰς ὄφελος τοῦ Μεσολογγίου, κατεστρέφετο σχεδὸν ὑπὸ τοῦ Ὁμέρ Πασσᾶ παρὰ τὴν Κάρυστον, καθ' ὃν χρόνον ἐμαίνετο πρὸ τῆς Κλεισούης ὁ πόλεμος. Τὴν ἐπιδρομὴν ἐπαρκοῦς στόλου εἰς λύσιν τῆς πολιορκίας ἐκώλυεν ἡ χρηματικὴ τῆς Κυβερνήσεως ἀμυχανία· μόλις δὲ καὶ μετὰ βίας συνήχθησαν τέλος 30 περίπου πλοῖα, ἅτινα ἀπέπλευσαν τὴν 31 Μαρτίου ἐξ Ὑδρας καὶ Σπετσῶν πρὸς ἐλευθέρωσιν τοῦ Μεσολογγίου. Ἀλλ' ὅτε ὀπλισμὸς καὶ τὰ πληρώματα αὐτῶν ἦσαν πτωχότερα παρὰ ποτε, καὶ τινα μάλιστα ἐξ αὐτῶν μόλις ἠρίθμουν περὶ τοὺς εἴκοσι ναύτας· ἄλλως τε δὲ ἔστεροῦντο ἀλίτενεῖς κανονοφόρους, δι' ὧν καὶ μόνον ἠδύνατο νὰ κατορθωθῇ τι ἐπὶ τῶν ἀβαθῶν ἐκείνων ὑδάτων. Ὅτε τὰ ἐλληνικὰ πλοῖα προσήγγισαν εἰς τὴν θάλασσαν τοῦ Μεσολογγίου, ἐφάνη ὁ ἐχθρικός στόλος ἀποκλείων ἐν μακρᾷ γραμμῇ πᾶσαν εἰς τὸ τέναγος προσέλευσιν ἀπὸ τῶν Σκροφῶν μέχρι τοῦ ἀκρωτηρίου τοῦ Πάπα. Ἐματαιώθη δὲ ἡ γενομένη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἀπόπειρα, ὅπως εἰσχωρήσωσι πρὸς τὴν πολιορκουμένην πόλιν διὰ τοῦ μικροῦ πόρου τοῦ Πεταλᾶ, ὃν ἔκρυπτον οἱ ἐπὶ τῶν ὀχθῶν αὐτοῦ πεφυκότες θάμνοι, διότι οἱ Τοῦρκοι, ἀγρυπνότεροι τοῦ συνήθους, συνέλαβον καὶ ἀπήγαγον τὰ ζητοῦντα νὰ παρεισέλθωσι ζακύνθια πλοῖαρια, καὶ ἀπηγγόνισαν τὰ πληρώματά των. Οὕτως ἀπεκόπη πᾶσα συκοινωνία τῶν πολιορκουμένων μετὰ τοῦ Μιαούλη. Τὴν 15 Ἀπριλίου ἐξεπέμφθησαν πυρπολικά τινα κατὰ τοῦ ἐχθροῦ, ὅπως συνταράξωσι καὶ διασπά-

σωσιν εἰ δυνατόν τὰς τάξεις αὐτοῦ, ἀλλ' αἱ ἀπειλούμεναι τουρκικαὶ φρεγάται διετήρησαν ἐπιμελῶς τὴν προσήνεμον αὐτῶν θέσιν, τὰ δὲ πυρπολικά ἐπανέκαμψαν βεβλαμμένα ἢ ἐκάησαν ἀνωφελῶς. Ἀγὼν κατὰ τοῦ ὑπερδιπλασίου τουρκοαιγυπτίου στόλου ἐφαίνετο πάντῃ μάταιος, διότι, καὶ ἐν περιπτώσει νίκης, ἀδύνατον ἦτο νὰ εἰσθιασθῶσιν οἱ διὰ κανονοστοιχιῶν καὶ κανονοφόρων φυλασσόμενοι πόροι τοῦ τενάγους· οὕτω δὲ ἀπεφάσισε βαρυθύμως ὁ ἑλληνικὸς στόλος νὰ καταλίπη τὴν πόλιν εἰς τὴν μοῖραν αὐτῆς, καὶ νὰ ἐπανακάμψῃ ἄπρακτος εἰς τὰ ἴδια.

Ἀπὸ τριχὸς δὲ πράγματι εἶχε κρεμασθῇ ἡ τύχη τοῦ Μεσολογγίου. Ἄν ὁ ἑλληνικὸς στόλος εἶχε μεθ' ἑαυτοῦ ἀλιτενῇ πλοιάρια, ἤθελε κατορθώσει νὰ εἰσχωρήσῃ εἰς τὸ ἀβαθὲς τέναγος, καὶ ἐπισιτίζων τὴν πόλιν νὰ μετατρέψῃ ὅλως τὴν θέσιν τῶν πραγμάτων. Τότε δὲ βεβαίως οἱ πολιορκηταὶ ὤφειλον νὰ ἀπελπισθῶσι. « Βλέπεις πῶς τήκεται ἡ χιὼν ἐκείνη ἐπὶ τῶν ὀρέων; » εἶπεν ὁ Ἰβραὶμ πρὸς τὸν γάλλον Δερινύ· « τοιουτοτρόπως ἐτηχόμεθα καὶ ἡμεῖς, ἂν τὸ Μεσολόγγιον ἐλάμβανε τροφὰς ἐπὶ τρεῖς ἔτι ἐβδομάδας ».

Καθ' ἣν ὁμῶς ἔλαβον τὰ πράγματα τροπὴν, τὸ Μεσολόγγιον, μὴ δαμασθὲν ὑπὸ τῶν ὅπλων, ἐδαμάσθη ἀναγκαιῶς ὑπὸ τῆς πείνης.

Ὅτε ὁ ἑλληνικὸς στόλος ἀπέπλευσεν, εὐρίσκοντο ἐν ταῖς ἀποθήκαις τῆς πόλεως σιτηρέσια διὰ δύο ἔτι μόνον ἡμέρας. Τὸ χρέας τῶν μυῶν εἶχε καταστῇ σπάνιον καὶ περιζήτητον ὄψον. Ἰχθῦς καὶ καρκῖνοι ἡγρεῦοντο ἐν κινδύνῳ ζωῆς, ἡ δὲ βρῶσις φυκίων, σκωλήκων καὶ δερμάτων ἐπέφερε νόσους καὶ θάνατον. Πολλοὶ κατέπιπτον ἐν ταῖς ὁδοῖς, ὑπὸ αἰφνιδίων σπασμῶν καταλαμβανόμενοι, οἱ δὲ ὑγιεῖς ἐπλανῶντο κοίλους ἔχοντες τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ πελιδνοὶ ὥσει φάσματα. Παρόντες ἰατροὶ ἀπεικόνισαν φοβεράν καὶ φρίκην ἐμποιοῦσαν τὴν κατάστασιν τῶν ἀσθενῶν, οἵτινες ἀπεριποίητοί καὶ γυμνοί, ῥυπαρίας ἀνάμεστοι καὶ φθειριῶντες, ἐσήποντο ζῶντες ἔτι. Αἱ οἰκίαι· πᾶσαι εἶχον καταρρεῦσαι, ὁ δὲ κανονοβολισμὸς τῶν Αἰγυπτίων εἶχε μεταβάλει τὴν πόλιν ἅπασαν εἰς ἓν καὶ μόνον ἄστεγον ἐρείπιον. Ἀλλ' οἱ μὲν ἄνδρες ἀνεγίνωσκον εἰς τοὺς ἐσθεςμένους κοίλους ὀφθαλμοὺς τῶν γυναικῶν αὐτῶν, αἱ δὲ γυναῖκες εἰς τοὺς τῶν συζύγων τῶν τὴν σταθεράν καὶ ἀκλόνητον ἀπόφασιν, τοῦ νὰ ὑπα-

στῶσι τὰ ἔσχατα μᾶλλον ἢ νὰ παραδοθῶσι. Πᾶσα πρόσκλησις τοῦ ἐχθροῦ, ὅστις κάλλιστα ἐγνώριζε τὴν ἐλεινὴν τῶν πολιορκουμένων κατάστασιν, ἀπεκρούετο μεθ' ὑπερηφανείας καὶ χλεύης. — « Περὶ ἡλθομεν εἰς τὴν ἀνάγκην, » γράφει ὁ ἐκδότης τῶν *Ἑλληνικῶν Χρονικῶν* περὶ τὰ μέσα Ἀπριλίου, « νὰ τρεφώμεθα ἐκ τῶν πλέον ἀκαθάρτων ζώων, ὑποφέρομεν φοβερά ἐκ τῆς πείνης καὶ δίψης, τὰ δὲ νοσήματα αὐξάνουσιν ἐτι τὴν ἀθλιότητα ἡμῶν. 1740 τῶν ἡμετέρων ἀπέθανον ἤδη, 100,000 σφαῖραι καὶ βόμβαι κατέστρεψαν τοὺς οἴκους καὶ τοὺς προμαχῶνας ἡμῶν, στερούμεθα δὲ ξύλων, ὅπως ἀνάψωμεν πῦρ, καὶ τὸ ψῦχος κατατρύχει ἡμᾶς δεινῶς. Ἐν τούτοις εἶνε φαιδρὸν θέαμα ὁ ζῆλος καὶ ἡ ἀφοσίωσις τῆς φρουρᾶς ἐν μέσῳ τοσούτων στερήσεων. Μετ' ὀλίγας ἐτι ἡμέρας οἱ ἥρωες οὗτοι θέλουσιν εἶναι ἀσώματα πνεύματα! Ἐν ὀνόματι τοῦ γενναίου ἡμῶν στρατοῦ, τοῦ Νότη Μπότσαρη, τοῦ Παπαδιαμαντοπούλου καὶ ἐμοῦ αὐτοῦ, εἰς ὃν ἡ Κυβέρνησις ἐνεπιστεύθη τὴν ἀρχηγίαν ἐνὸς σώματος, διακηρύττω, ὅτι ὠρκίσθημεν εἰς τὸν Θεόν, νὰ ὑπερασπισθῶμεν σπιθαμὴν πρὸς σπιθαμὴν τὸ Μεσολόγγιον, νὰ μὴ ἀκούσωμεν οἰανδῆποτε περὶ συνθηκολογίας πρότασιν, καὶ νὰ ταφῶμεν ἡμεῖς αὐτοὶ ὑπὸ τὰ ἐρείπια. Ἡ τελευταία ἡμῶν ὥρα πλησιάζει. Ἡ ἱστορία θέλει μᾶς δικαιώσει, καὶ οἱ μεταγενέστεροι θέλουσι κλαῦσαι τὴν μοῖραν ἡμῶν! »

Εἰς τὴν ἡρωϊκὴν τοῦ Μεσολογγίου φρουρὰν ἔμενε νῦν ἡ ἐκλογὴ: ἢ νὰ λιμοκτονήσῃ ἐν τῇ πόλει, ἢ νὰ ἀποπειραθῇ — ὡς ἄλλοτε ἐν ὁμοίᾳ ἀνάγκῃ ἔπραξαν οἱ Πλαταιεῖς — ἂν ἦτο δυνατόν νὰ διελάσῃ ξιφήρης διὰ τῶν ἐχθρῶν. Δημοσίᾳ συνέλευσις ἀπεφάσισε τὸ δεύτερον. Καὶ τοι δὲ ἐδυσχέραινον οἱ πολῖται νὰ χωρισθῶσι τοῦ ἐδάφους ἐκείνου, εἰς ὃ προσέκειτο ἡ μνήμη τοῦ ἱεροῦ αὐτῶν ἀγῶνος καὶ τὸ αἶμα τῶν πεσόντων αὐτῶν ἀδελφῶν, καὶ τοι ἀβέβαιος καὶ σκοτεινὴ ἐφαίνετο ἡ ἔκβασις τῆς ἐπιχειρήσεως, ἀπόφασις οὐχ ἤττον ἐγένετο νὰ καύσῃσι πᾶσαν κινητὴν περιουσίαν, καὶ περιφρουροῦντες ἐν μέσῳ αὐτῶν τὰς γυναῖκας καὶ τὰ παιδιά νὰ διελάσῃσι διὰ τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοπέδου τὴν νύκτα τῆς 22 Ἀπριλίου. Ἴσως μικρὸν μόνον μέρος κατῴρθου νὰ διαφύγῃ, οἱ δὲ λοιποὶ κατεστρέφοντο κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην ἔξοδον· ἀλλὰ τοῦτο ἦν ἀδιάφορον· διότι καὶ οἱ σωζόμενοι καὶ οἱ πίπτοντες ἠλευθεροῦντο.

Ἠλπίζετο, ὅτι ὁ Καραϊσκάκης καὶ οἱ παρὰ τὸν Πλάτανον στρατοπεδεύοντες στερεοελλαδῖται ὀπλαρχηγοὶ ἤθελον ἀποτρέφει τοῦ Μεσολογγίου τὴν προσοχὴν τοῦ ἐχθροῦ ἀντιπερισπῶντες αὐτὸν συγχρόνως ἐκ τῶν νώτων. Οὕτω δὲ ἀπεσταλμένοι ἐκ τῆς πόλεως διωλίσθησαν διὰ τῶν πολιορκητικῶν γραμμῶν πρὸς τὸν Πλάτανον, ἵνα ἀνακοινώσωσι τὸ πρᾶγμα εἰς τὸν Καραϊσκάκην. Οὗτος ὁμως, τρυχόμενος ὑπὸ πυρετοῦ, συνήγαγε περὶ ἑαυτὸν τοὺς ὀπλαρχηγούς του καὶ ἀνεκοίνωσεν αὐτοῖς, ὅτι αὐτὸς μὲν δὲν ἤτο εἰς κατὰστασιν νὰ συμπράξῃ προσωπικῶς εἰς σωτηρίαν τοῦ Μεσολογγίου, συνεβούλευεν ὁμως αὐτοῖς νὰ βαδίσωσι πάντες πρὸς τὰς κρημνωρείας τοῦ Ζυγοῦ, καὶ προσβάλλοντες τοὺς Τούρκους, νὰ ἀποκουφίσωσι τοὺς ἐν Μεσολογγίῳ ἀδελφούς. Ἡ ἀσθένεια ὁμως τοῦ ἀρχηγοῦ, ὅστις ἀπῆλause τῆς ἀπεριορίστου τῶν στρατιωτῶν αὐτοῦ ἐμπιστοσύνης, παρέλυσεν ἀναγκαιῶς πᾶσαν ἐνέργειαν κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην στιγμὴν. Ἐκ τῶν ἐν Πλατάνῳ συνηγμένων δισχιλίων Ἑλλήνων ἑκατοντάδες τινὲς μόλις εὐρέθησαν πρόθυμοι νὰ στρατεύσωσιν ὑπὸ τὸν Κώσταν Μπότσαρην. Ὑπεραναβάντες δὲ τὰς πρὸς ἀνατολὰς κορυφὰς καὶ φθάσαντες εἰς τὸν δασώδη Καρβασαράν, κατῆλθον τὴν 22 Ἀπριλίου εἰς τὴν πεδιάδα, μικρὸν πρὸ τῶν δυσμῶν τοῦ ἡλίου, καὶ πυροβολήσαντες παρὰ τὸν Ἅγιον Συμεῶνα, ἔδωκαν εἰς τοὺς πολιορκουμένους τὸ πρῶτον μετ' αὐτῶν συμπεφωνημένον σύνθημα. Πλὴν ἐκείνων ὁμως, κατενόησαν καὶ οἱ Τούρκοι πάραυτα τὴν σημασίαν τῆς ἐμφανίσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἐκείνου στίφους. Ὁ Ἰβραὶμ καὶ ὁ Κιουταγῆς εἶχον μάθει παρὰ τινος βουλγάρου προδότου τὸν σκοπὸν τῶν Μεσολογγιτῶν· καὶ τοι δὲ μόλις πιστεύοντες, ὅτι πάντες οἱ τῆς πόλεως κάτοικοι ἤθελον ἀποπειραθῆ νὰ διασπάσωσι τὰς τουρκικὰς τάξεις, ἔλαβον οὐχ ἥττον τὰ ἀναγκαῖα μέτρα πρὸς ἀπόκρουσιν πάσης ἐνδεχομένης ἐξόδου, συνεκέντρωσαν ἐν τῷ στρατοπέδῳ ὅσους στρατιώτας ἠδύναντο νὰ ἀποσπάσωσιν ἐκ τοῦ Κρυονέρου, τῆς Στάμματος καὶ τοῦ Ἀνατολικοῦ, ἔταξαν ἱππικὸν εἰς ἐνέδραν ἡμίσειαν ὥραν μακρὰν τῆς πόλεως, καὶ ἀπέστειλαν δισχιλίους Ἀλβανοὺς κατὰ τοῦ σώματος τοῦ Κώστα Μπότσαρη, ὅπερ ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ ταχέως ἐνώπιον τῆς ὑπερτέρας ἐκείνης δυνάμεως.

Οἱ πολιορκούμενοι δὲν ἐνόησαν, — ἴσως πρὸς εὐτυχίαν των — ὅτι

ὁ ἐξωτερικὸς ἀντιπερισπασμὸς εἶχεν ἤδη ματαιωθῆ. Ταχθέντες δὲ παρὰ τοὺς τοίχους τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς, ἐγγὺς τῶν προμαχῶνων τοῦ Μονταλαμπέρ καὶ τοῦ Ῥήγα, ἤκουσαν παρὰ τοῦ πρεσβυτέρου τῶν Μεσολογγιτῶν ὀπλαρχηγῶν Νότη Μπότσαρη τὸ σχέδιον τῆς ἐξόδου. Οὗτος διέταξε τοὺς ἀξιομαχοτέρους τῶν ἀνδρῶν νὰ διολισθήσωσιν ἐν πάσῃ σιγῇ πρὸ τῶν προμαχῶνων καὶ νὰ ταχθῶσιν ἐκεῖ κατὰ γῆς ἐν τῇ τάφρῳ· εὐθὺς δὲ ὡς ἤθελον ἀναγγεῖλει νέοι ἐκ Ζυγοῦ πυροβολισμοί, ὅτι τὰ πρὸς ἐλευθέρωσιν αὐτῶν ἐλληνικὰ στρατεύματα συνεπλάκησαν μετὰ τῶν πολιορκητῶν, νὰ ἀναπηδήσωσιν οἱ μαχηταί, καὶ νὰ διαιρεθῶσιν εἰς δύο τμήματα, ὧν τὸ μὲν ἐν τὰ τραπῇ κατὰ τοῦ στρατοπέδου τοῦ Κιουταγῆ, τὸ δὲ ἕτερον μετὰ τῶν γυναικῶν, παιδίων καὶ γερόντων, κατὰ τοῦ στρατοπέδου τοῦ Αἰγυπτίου. Ὡς τόπον οὐ συγκεντρώσεως ὥρισεν ὁ Μπότσαρης τὴν μίαν καὶ ἡμίσειαν ὥραν ἀπέχουσαν ἄμπελον τοῦ Κότσικα παρὰ τὸν Ἅγιον Συμεῶνα.

Δὲν ἔμελλεν ὅμως τὸ σχέδιον τοῦτο νὰ ἐκτελεσθῇ τοσοῦτον ταχέως καὶ εὐτυχῶς, ὅπως εἶχε συλληφθῇ. Ἐριθμοῦντο μὲν πάντοτε οἱ ἐν τῇ πόλει εὐρισκόμενοι εἰς 9,000, ἀλλ' ὁ ἀριθμὸς τῶν ὑπὸ τὸν Νότην Μπότσαρην, Κίτσον Τσαβέλαν καὶ Μακρὴν ἀξιωμαχῶν ἀνδρῶν μόλις ἔφθανεν εἰς τρισχιλίους, ἐνῶ ὁ τῶν γυναικῶν ὑπερέβαινε τὰς 5,000. Οἱ βαρέως πληγωμένοι ἔπρεπε νὰ ἀπολειφθῶσι, πολλοὶ δὲ τῶν ἄλλων δὲν ἔστεργον νὰ ἀφήσωσι κατὰ τὴν κρίσιμον στιγμήν τὸ πάτριον ἔδαφος. Σπαρακτικὴ σκηνὴ διεδραματίσθη, ὅτε οἱ ἀπομένοντες ἔμελλον νὰ χωρισθῶσι τῶν ἀναχωρούντων ἀδελφῶν των. Ὁ ἀποχαιρετισμὸς παρετείνετο, οἱ δὲ πολῖται τοῦ Μεσολογγίου ἐβράδυνον φυσικῇ τῇ λόγῳ πλέον τῶν ἄλλων.

Ἐν τούτοις οἱ Τούρκοι εἶχον καταστῆ προσεκτικώτεροι διὰ τοῦ ἀπὸ τῆς πόλεως ἀντηχοῦντος συγκεχυμένου θορύβου, καὶ ἐπυροβόλουν κατὰ τῶν προμαχῶνων τῆς ἀρκτικῆς πλευρᾶς, ὅθεν ἀνεμένετο ἡ ἐξόδος, ὑπὲρ τὰς κεφαλὰς τῶν χαμαὶ ἐξηπλωμένων παλληκαρίων.

Μεσονύκτιον ἦλθεν, ἀλλ' ἐπὶ τῶν κορυφῶν τοῦ Ζυγοῦ, ὅθεν ἀνεμένετο ἡ ἐπανάληψις τοῦ συνθήματος καὶ ἡ ἐκ τῶν νώτων προσβολὴ τῶν Τούρκων, πλήρης ἐπεκράτει σιγή. Τότε ἡ ἀνυπομονησία τῶν μαχητῶν κατέστη πλέον ἀκατάσχετος, ψιθυρισμοὶ καὶ γογγυσμοὶ

ἤκούοντο ἐν μέσῳ αὐτῶν, καὶ ὅτε ἡ Σελήνη ἀνέτειλε πασιφαῆς, ἀνεπήδησαν αἰφνης πάντες ἐκ τῆς τάφρου, καὶ ὤρμησαν ὁμοφώνως κράζοντες: *ἐμπρός!* κατὰ τῶν ἐχθρικῶν χαρακωμάτων καὶ κανονοστοιχιῶν. Ὁ Μπότσαρης ἐτράπη δεξιᾷ, ὁ Μακρῆς ἀριστερᾷ, καὶ ὁ Τσαβέλλας πρὸς τὸ μέσον. Ἡ πρώτη αὐτῶν ἔφοδος ὑπῆρξεν ἀνυπόστατος. Ἀλλ' ἐνῆ οὗτοι ἀκράτητοι ὑπερεπήδων ὀχυρώματα, τάφρους καὶ λόγγας, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ τηρηθῇ ὀπισθεν αὐτῶν ἡ συμπεφωνημένη τάξις. Ἐν σιγῇ τὸ πρῶτον εἶτα δὲ ἐν θρήνοις καὶ ὀλολυγμοῖς ἐξώρμησαν διὰ τῆς πύλης καὶ τῶν ῥηγμάτων ὑπὲρ τὴν τάφρον τοῦ τείχους οἱ πολλοὶ τῶν κατοίκων, γυναῖκες μετημφισμέναι καὶ ὥπλισμέναι ὡς ἄνδρες, παιδία φέροντα πιστόλια καὶ ἐξωσμένα ξίφη, γέροντες, ὧν ἔτρεμον αἱ κατεσκληκυῖαι χεῖρες κρατοῦσαι τὰ ὅπλα. Τάχιστα ὅμως κατεσπαράχθη τὸ πυκνὸν ἐκεῖνο στίφος διὰ τῶν μύδρων τῶν τουρκικῶν κανονοστοιχιῶν, ὧν μία μόλις ἀπείχεν αὐτοῦ τριάκοντα βήματα. Αἱ τέσσαρες ὑπὲρ τὴν τάφρον ἐρρίμεναι ξύλιναι γέφυραι ἐγένοντο σκηναὶ τῆς φοβερωτάτης συγχύσεως. Ἐκ μέσου δὲ αἰφνης τοῦ συνταρασσομένου ἐκείνου πλήθους ἦρθη ἡ περὶτρομος κραυγὴ: *Ὀπίσω! ὀπίσω! εἰς τὰς κανονοστοιχίας καὶ τὰ τηλεβόλα μας!* Ἀγνωστον, ἂν προδότης ἐξέβαλε τὴν κραυγὴν ἐκείνην, ἢ ἀπηλπισμένος τις ὥστιζόμενος ἐντὸς τῆς τάφρου, ἢ Μεσολογγίτης μὴ θέλων νὰ ἐπιζήσῃ εἰς τὴν καταστροφὴν τῆς πόλεως του. Ὅπωςδὴποτε τὸ σχέδιον τῆς ἐξόδου ἐματαιώθη, διότι ἀπατηθέντες ὑπὸ τῆς κραυγῆς ἐκείνης οἱ Μεσολογγῖται, ὤρμησαν πάλιν πρὸς τὴν πόλιν κατὰ διεσπασμένους καὶ ἀτάκτους ὀμίλους, προτιμῶντες νὰ πέσωσι παρὰ τὴν πάτριον ἐστίαν ἢ νὰ συντελέσωσι τὸ φρικῶδες τῆς ἐξόδου τόλμημα. Συγχρόνως δὲ μετ' αὐτῶν ἐχύθησαν καὶ τῶν πολιορκητῶν τὰ σμήνη, φονεύοντα καὶ πυρπολοῦντα, κατὰ τῆς ἀτυχοῦς πόλεως, ἧς μοῖρα ἦν ὁ ὀλεθρος πλέον.

Ὁ βρόντος τῶν τηλεβόλων καὶ τῶν θνησκόντων οἱ ὀλολυγμοί, ὁ τρισμὸς τῶν κρημνιζομένων δοκῶν καὶ ὁ πολυτάραχος τῶν Μουσουλμάνων ἀλαλαγμὸς ἀνήγγελλον περίξ ἀπανταχοῦ τὴν αἵματηρὰν δίκην τῆς ἀπαισίας ἐκείνης νυκτός.

Ἀλλὰ καὶ νῦν ἀντὶ μεγάλων θυσιῶν ἡγόρασαν τὴν νίκην αὐτῶν οἱ πολιορκηταί. Οἱ Μεσολογγῖται ἠμύναντο ὡς ἀπεγνωχότες. Γέρων

τις τραυματίας, ἀφελείς παρὰ τὸν προμαχῶνα τοῦ Μπότσαρη, ἀνέμεινε τὴν στιγμὴν καθ' ἣν εἰσώρμησαν οἱ ἐχθροί, καὶ ἐμβαλὼν πῦρ εἰς τὴν πλήρη πυρίτιδος ὑπόνομον ἀνετινάχθη μετ' ἐκείνων εἰς τὸν ἀέρα. Ὁ μηχανικὸς τοῦ φρουρίου Κοκκίνης, ὁ ἐκδότης τῶν Ἑλληνικῶν Χρονικῶν Διδάκτωρ Μάγερ, οἱ γερμανοὶ φιλέλληνες Ρέζερ, Κλέμπ, Σήπαν, Διτμάρ, Λύτσοβ καὶ Σπιτσελβέργ, ὁ βαρὼν Ρηδέζελ, ὁ ἐπίσκοπος Ρόστων Ἰωσήφ, οἱ ὅπλαρχηγοὶ Α. Γρίβας, Στουρνάρης, Σηδῆμας, καὶ οἱ πρόκριτοι Τρικούπης καὶ Παπαδιαμαντόπουλος ἀπέθανον ἡρώων θάνατον. Ἡ ποίησις ἐλάμπρυνε τὴν ἀρχαϊκὴν αὐταπάρνησιν τοῦ γηραιοῦ προκρίτου Καψάλη. Ἰδὼν οὗτος ἄδακρυς θνήσκουσιν τὴν σύζυγόν του τὴν προτεραίαν τῆς ἐξόδου, παρηγόρησε τὸν υἱὸν αὐτοῦ, λέγων ὅτι ἔπρεπε νὰ χαρῇ, διότι ἡ μήτηρ του διέφευγε τὴν αἰχμαλωσίαν, καὶ τὸν προέτρεψε νὰ σωθῇ μετὰ τῶν ἀναχωρούντων, μὴ συγκατανεύων ὅμως αὐτὸς νὰ καταλίπῃ τὴν πάτριον γῆν καὶ τῶν πατέρων αὐτοῦ τοὺς τάφους. Οἱ Τοῦρκοι, βλέποντες ὅτι πλήθος γυναικῶν κατέφευγον εἰς τὸ κατάστημα τοῦ φυσεκοποιείου, καὶ ἐλπίζοντες νὰ εὕρωσιν ἐν αὐτῷ πλούσια λάφυρα, ἀνερρῆχθήσαν εἰς τὴν στέγην καὶ προσεπάθησαν νὰ εἰσέλθωσιν ἄνωθεν· ἐντὸς ὅμως τοῦ οἰκοδομήματος ἀνέμενεν αὐτοὺς ὁ Καψάλης, ἀνημμένον τὸ ἔναυσμα κρατῶν εἰς τὴν χεῖρα. Μέλπων τὸ «Μνήσθητί μου Κύριε» προσήγαγε τὸ ἔναυσμα εἰς τὴν πυρίτιδα, καὶ ἔκρηξις φοβερά συνέθαψε πιστοὺς καὶ ἀπίστους, καὶ τῆς θαλάσσης τὰ κύματα ἐρρόχθουν μετ' ὀλίγον ὑπὲρ τὰ συντρίμματα τῆς οἰκοδομῆς. Οὕτως εὔρον οἱ κατακτεταὶ θάνατον ἀντὶ λαφύρων. Ὅτε δὲ ὁ ἥλιος ἀνέτειλε τὴν 23 Ἀπριλίου, ἐφώτισε τὴν καιομένην ἔτι πόλιν καὶ χιλιάδας πτωμάτων καλυπτόντων τὸ ἔδαφος. Ὁ Ἰβραῖμ εἶπε καυχώμενος, ὅτι οἱ αἰγύπτιοι αὐτοῦ μόνοι συνήγαγον τρισχιλίας κεφαλὰς. Τὰ ἐπιζήσαντα γυναικόπαιδα ἀπήχθησαν εἰς δουλείαν.

Ἐπὶ τῆς μεσημβρινοδυτικῆς τῆς πόλεως κειμένης νήσου Ἀνεμομούλου ἔμενεν ἔτι τὴν 24 Ἀπριλίου μικρὸν τι στίφος Ἑλλήνων. Ὅτε δὲ κατέστη ἀδύνατος πᾶσα ἀντίστασις, προὔτιμησαν οἱ πρόμαχοι αὐτῆς τὸν θάνατον τῆς αἰχμαλωσίας καὶ ἀνετινάχθησαν εἰς τὸν ἀέρα.

Ἐν τούτοις δὲ ταχέως ἐτελέσθη καὶ ἡ μοῖρα τῶν ὑπὸ τὸν Μπότσαρην, Κ. Τσαβέλλαν καὶ Μακρὴν ἐξορμησάντων σιτιῶν, ἅτινα εἰ-

χον διασπάσει τὰς ἐχθρικὰς γραμμάς. Ἐνῷ ὑπέθετον ἑαυτοὺς ἀσφαλεῖς πλέον, ὡς ἔχοντες ὀπισθεν αὐτῶν τὸ ἐχθρικὸν στρατόπεδον, ἐξώρμησε τὸ κατὰ διαταγὴν τοῦ Ἰβραΐμ ἐνεδρεῦον ἱππικὸν εἰς καταδίωξιν τῶν φευγόντων, οὓς κατεπρόδιδε τὸ φῶς τῆς σελήνης, καὶ φοβερά ἐπ' αὐτῶν ἐτελέσθη σφαγή. Ἑλληνίς τις νεανίς, φέρουσα τὸν ἀσθενῆ ἀδελφόν της, εἶδε τοῦρκον ἱππέα ἐπελαύνοντα· ἀποθεῖσα πάραντα χαμαί, χωρὶς τινος δισταγμοῦ, τὸν ἀσθενῆ, ἔλαβε τὸ πυροβόλον του, καὶ ἀντιστᾶσα εἰς τὸν πυροβολισμὸν τοῦ τούρκου, ἀντεπυροβόλησε κατ' αὐτοῦ, τὸν ἐκρήμνισε νεκρὸν ἐκ τοῦ ἵππου του, καὶ ἀπῆλθεν ἀναλαβοῦσα τὸν ἀδελφὸν αὐτῆς. Καὶ ἡ γενναία δὲ τῆς Κλεισθῆς φρουρά, πεζεύσασα διὰ τοῦ τενάγους, μετέσχε τοῦ κατὰ τοῦ ἐχθρικοῦ ἱππικοῦ ἀγῶνος. Ἄλλ' εἰς οὐδὲν δυστυχῶς ὠφέλησεν ὁ ἡρωϊσμὸς καὶ ἡ αὐταπάρνησις. Τὰ ὑπὸ τὸν Μακρὴν ἀριστερεᾶ πρὸς τὸ Ἀνατολικὸν τραπέντα στίφη, ἅτινα ἰδίως ὑπέστησαν τὴν βιαιοτέραν τῶν ἱππέων προσβολήν, κατεστράφησαν ἐξ ὀλοκλήρου· καὶ τὰ δύο δὲ ἄλλα ἑλληνικὰ σώματα ὑπέστησαν μεγάλας ἀπωλείας, καὶ μόλις κατῴρθωσαν νὰ συνταχθῶσι πάλιν, ὅτε τὸ κατὰ τοὺς πρόποδας τοῦ Ζυγοῦ διατεμνόμενον ἔδαφος ἀνέστειλε τὰς κινήσεις τῶν διωκόντων ἱππέων. Ἐκεῖ ἀναπνεύσαντες, ἤλπισαν νὰ συναντήσωσι τὸν ἐπικουρικὸν στρατὸν τοῦ Καραϊσκάκη.

Ἄντ' ἐκείνου ὅμως εὔρον τὸ ὑπὸ τοῦ Κικυταγῆ προαποσταλὲν εἰς Ἅγιον Συμεῶνα σῶμα, ὅπερ ἔρπον σιγά, ἐπλησίασεν εἰς ἐλαχίστην ἀπόστασιν καὶ κατεπυροβόλησεν αὐτοὺς θανασίμως. Ἡ ἀπώλεια τῶν Ἑλλήνων ὑπῆρξε πολὺ μεγαλειτέρα ἢ πρότερον ἐπὶ τῆς πεδιάδος. Ἐμβρόντητοι ἐτράπησαν εἰς φυγὴν πρὸς τὴν κορυφὴν τοῦ ὄρους, διωκόμενοι κατὰ πόδας ὑπὸ τῶν ἀλθανῶν, εἰς οὓς εἶχε προκηρυχθῆ μεγίστη ἀμοιβὴ δι' ἐκάστην κεφαλὴν. Αἱ πλεῖσται τῶν γυναικῶν καὶ παιδιῶν, αἵτινες εἶχον μὲν φθάσει μέχρι τοῦ μέρους ἐκείνου συρόμεναι οὕτως εἰπεῖν, δὲν ἠδύναντο ὅμως πλέον νὰ προχωρήσωσι περαιτέρω, ἔπεσον εἰς χεῖρας τῶν Ἀλθανῶν κατὰ τὴν ἀγρίαν ἐκείνην ἀνθρωποθηρίαν. Τέλος εἶδον οἱ φυγάδες ἑαυτοὺς ἀσφαλεῖς ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Ζυγοῦ, ὅπου εὔρον δράκα τινὰ ἀνδρῶν ἐκ τοῦ σώματος τοῦ Μπότσαρη καὶ ὀλίγας τροφάς. Μακρὰν ἐν τῇ κοιλάδι ἀπεσθῆννυτο ὁ θόρυβος τῶν διωκτῶν· ἀπὸ δὲ τῆς πεδιάδος ἔλαμπον αἱ φλόγες τῆς

καιομένης πόλεως. Οἱ διασωθέντες, πεινῶντες καὶ γυμνοί, διήγαγον τρομερὰν νύκτα ἐπὶ τῶν κορυφῶν τοῦ ὄρους. Τὴν ἐπαύριον πρωτὴν ἀφίκοντο εἰς τὴν ἔρημον Δερβέκισταν, καὶ τὴν ἐπομένην ἡμέραν εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Πλατάνου, ὅπου διέμειναν μίαν ἐβδομάδα, ἵνα συναγάγῃσι τοὺς διεσπαρμένους φυγάδας. Παρὰ τοῖς ἐκεῖ ὀπλάρχῃσι ὀλίγην, ἐννοεῖται, εὖρον προστασίαν καὶ περίθαλψιν. Οὕτω δὲ τὰ λείψανα τῆς φρουρᾶς τοῦ Μεσολογγίου — 1300 μόλις, ἐξ ὧν 7 γυναῖκες καὶ τινα κοράσια καὶ παῖδες ἀνήθοι — ἐσύρθησαν περὶ τὰς ἀρχὰς Ἰουνίου, οἰκτρὰ καὶ ἐλεεινά, εἰς Ἀμφισσαν, ὅπου εὖρον ἀναψυχὴν καὶ βοήθειαν. Οἱ σωθέντες ἄνδρες, οἱ γέροντες Νότης Μπότσαρης, ὁ Τσαβέλλας καὶ ὁ Φωτομάρας ἐθεωροῦντο μετὰ καταπλήξεως ὡς θαύματα ἀνδρείας· μύχιόν τι δὲ συναίσθημα ἐγεννᾶτο ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ ἀτυχοῦς καὶ κατεσπαραγμένου λαοῦ, ὅτι τὸ Μεσολόγγιον εἶχε θυσιασθῇ ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος, καὶ ὅτι ἡ Ἑλλὰς ὤφειλε νὰ φανῇ ἀξία τῆς θυσίας.

“Ὅτε τὸ ἀλγεινὸν ἄγγελμα ἔφθασεν εἰς Ἐπίδαυρον, ὅπου ἀκριβῶς τότε εἶχε συνέλθει ἡ τρίτη ἐθνικὴ συνέλευσις ἐν μέσῳ μεγίστης ἀμηχανίας, σιγὴ τάφου ἐπεκράτησεν ἐπὶ ἡμίσειαν ὥραν, καὶ « ἐμέτραε καθένας, » λέγει ὁ Κολοκοτρώνης, « μὲ τὸ νοῦ του τὸν ἀφανισμόν μας ». Ἐαυτοὺς βεβαίως ὤφειλον νὰ αἰτιῶνται, ὅτι ἐβράδυναν καὶ ὤκνησαν σκεπτόμενοι καὶ ἐρίζοντες, ἐνῶ ὁ ἐχθρὸς ἵστατο πρὸ τῶν πυλῶν. Ὁ Κολοκοτρώνης ὠμίλησεν ἐνθαρρύνων τοὺς παρεστῶτας, καὶ παρώτρυνεν εἰς νέας παρασκευὰς καὶ εἰς σχηματισμὸν νέας Κυβερνήσεως ἐν Ναυπλίῳ.

Ὁ Κουντουριώτης καὶ οἱ περὶ αὐτὸν μικρόθυμοι ἐγωῖσται εἶχον καταστῇ ἄχρηστοι πλέον καὶ ἀσυμβίβαστοι πρὸς τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων· διότι μόνον ἰσχυρὸς καὶ οὐδενὸς φειδόμενος πατριωτισμὸς ἠδύνατο νὰ σώσῃ τὴν Ἑλλάδα. “Ὅπως δὲ ἐν Ἑλλάδι, οὕτω καὶ ἐν Εὐρώπῃ ἐξηγέρθη ἡ κοινὴ γνώμη κατὰ τῶν ἡπίων καὶ φρονίμων ἀνδρῶν, οἵτινες, ἰστάμενοι μακρόθεν, συνεβούλευον μόνον, ὅτε ἐσήμαινε τοῦ θανάτου ὁ κώδων.

Διὰ τῆς πολιορκίας ἐκείνης, τῆς τοσοῦτον ἀξιομνημονεύτου ὡς ἡ τῆς Ζαχάνης κατὰ τοὺς παλαιούς καὶ ἡ τῆς Σαραγόσσης κατὰ τοὺς νέους χρόνους, διὰ τοῦ ἡρώϊκου ἐκείνου ἀγῶνος, ὅστις θέλει μείνει

ἄθάνατος, ἐνὸς ὃ ἄνθρωπος ἀγαπᾷ τὴν πατρίδα του καὶ δύναται νὰ θυσιάσῃ ὑπὲρ αὐτῆς τὴν ζωὴν αὐτοῦ, διὰ τῆς ἐνδόξου ἐκείνης καταστροφῆς τοῦ Μεσολογγίου εἶχε πλέον ἀναγραφῇ διὰ μεγάλων αἱματηρῶν γραμμάτων ἡ ἀδιάλλακτος ἀντίθεσις μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Τούρκων· εἶχε δὲ προδήλως καταδειχθῇ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ὀκνοῦσαν καὶ πτωχὴν ἐνθουσιασμοῦ διπλωματίαν, ὅτι ἔπρεπε νὰ γείνη τί ἐν Ἀνατολῇ, καὶ ὅτι τὸ ἐλληνικὸν κίνημα δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ συγκαλυφθῇ οὔτε νὰ ταφῇ ἐν σιγῇ.

Τὸ ῥωσικὸν ὑπόμνημα τῆς 9 Ἰανουαρίου 1824 εἶχεν ἀποτελέσει νέαν σπουδαίαν περίοδον ἐν ταῖς περὶ ἀνατολικοῦ ζητήματος διαπραγματεύσεσιν. Ἡ Ῥωσία εἶχεν ἐκδηλώσει τὴν γνώμην αὐτῆς, καὶ αἱ ἰδέαι τῆς ἦσαν γνωσταὶ πλέον εἰς τὸν κόσμον· τὸ δὲ ἀνακτοβούλιον τῆς Πετροπόλεως ἤλπιζεν, ὅτι ἤθελε κατορθώσει νὰ καταστήσῃ αὐτὰς ἀποδεχτὰς παρὰ τοῖς Ἑλλησι καὶ τοῖς Τούρκοις ὡς καὶ παρὰ ταῖς δυνάμεσιν αὐταῖς.

Δὲν ἤθελεν εἶναι ἄρά γε εὐχάριστος καὶ ἐπιθυμητὴ εἰς τὴν Πύλῃν ἡ δι' ἐκουσίας τῶν ἐπαναστατῶν ὑποταγῆς περάτωσις ἀπέλπιστος πολέμου, καὶ ἡ ἐπὶ ἐγγυήσει τῆς Εὐρώπης ἐξασφάλισις τῆς ἐν Ἑλλάδι κυριαρχίας τοῦ Σουλτάνου; Καὶ τίνος ἔνεκεν δὲν ἤθελον παραδεχθῇ τοῦτο οἱ Ἕλληνες; τίνος ἔνεκεν ἤθελον προτιμήσῃ τὸ τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτῶν ὄνειροπόλημα τῶν μεγάλων πλεονεκτημάτων τοῦ ῥωσικοῦ σχεδίου;

Ἐπίστευε δὲ τέλος ἡ Ῥωσία, ὅτι εἶχεν ἀσφαλῆ καὶ τῶν δυνάμεων τὴν συναίνεσιν, διότι ἡ ῥωσικὴ πρότασις ἦτο κατάλληλος ὅπως παραλύσῃ τὰς μηχανορραφίας τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπαναστατικῆς μερίδος, καὶ στερήσῃ τοὺς δημαγωγοὺς τῆς εὐπροσώπου δικαιολογίας, ὅτι ἐσχόπευον δῆθεν οἱ ἡγεμόνες νὰ βυθίσωσι καὶ πάλιν τὴν Ἑλλάδα εἰς τὴν ἀναρχίαν καὶ τὴν βαρβαρότητα, καθιστώντες ἐν ἴσῃ μοῖρᾳ τὸν Χριστιανισμόν καὶ τὸν Μωσαμεθανισμόν. Ἀληθῶς δὲ ἡ ἐκτέλεσις τοῦ ῥωσικοῦ σχεδίου ἤθελε τάχιστα ψυχράνει τὸν ὑπὲρ Ἑλλάδος ἐνθουσιασμόν καὶ ἀποτρέψῃ τὸ ἐνδιαφέρον τῆς κοινῆς ἐν Εὐρώπῃ γνώμης ἀπὸ τοῦ ἐλληνικοῦ ἀγῶνος.

Ἀλλ' ὅμως ἐπέπρωτο νὰ λάβωσι τὰ πράγματα μορφήν.

Τὸ ῥωσικὸν ὑπόμνημα οὔτε τῶν διαμαχομένων οὔτε τῶν δυνά-

μεων τὴν ἐλπίζομένην ἐπιδοκιμασίαν ἀπήντησεν. Ὅτε δὲ ὁ Λόρδος Στραγγφορδ προσεπάθησε νὰ μετριάσῃ τὴν ἐντύπωσιν, ἣν εἶχε παραγάγει τὸ ὑπόμνημα ἐν Κωνσταντινουπόλει, καὶ νὰ καταστήσῃ ὑποποτον τὴν ἀκρίβειαν τοῦ ἀντιγράφου, ὅπερ εἶχε λάβει ἡ Πύλη, ἠρώτησεν αὐτὸν ὁ Ῥεΐσης: «Εἰς ποίαν συνθήκην εἶνε γεγραμμένον, ὅτι οἱ εὐρωπαῖοι ἡγεμόνες ἔχουσι τὸ δικαίωμα νὰ παίζωσι κατ' ἀρέσκειαν κυριάρχου πρόσωπον ἐν Τουρκίᾳ, διότι ἦλθεν ἡ ὀρεξις εἰς χριστιανούς ὑπηκόους τῆς Πύλης νὰ ἐπαναστατήσωσι; πῶς δικαιολογοῦσι τὴν τοιαύτην αὐτῶν ἀξίωσιν; μήπως διότι τὰ ὅπλα ἡμῶν δὲν καθυπέταξαν τοὺς ἀποστάτας; Ἀλλὰ τίς ὁ πταίων; Πολεμοῦμεν ἄρα γε μόνους τοὺς Ἑλληνας, ἢ πλὴν τῶν κεκρυγμένων τούτων ἐχθρῶν, καὶ ἄλλους ἔτι μυστικούς, οἵτινες παρέχουσι μὲν εἰς ἡμᾶς γλυκεροὺς λόγους φιλίας, εἰς τοὺς ἐπαναστάτας ὅμως παρέχουσιν ὅπλα, χρήματα, συμβουλὰς καὶ παντοειδῆ συνδρομήν; Ἄν ἀπητοῦμεν ξένην βοήθειαν, θὰ εἶχέ τις ἴσως τῶν δυνάμεων τὸ δικαίωμα νὰ ἀντιταχθῇ εἰς τοῦτο. Ἀλλ' ἡμεῖς οὐδὲν ἄλλο ἀπαιτοῦμεν ἢ σεβασμὸν τῆς ἡμετέρας ἀνεξαρτησίας. Εἰς οὐδενὸς ξένου ὑποθέσεις ἀναμιγνυόμεθα, καὶ ἀπόφασιν σταθερὰν ἔχομεν νὰ μὴ ἀνεχθῶμεν τὴν ἀνάμιξιν ἄλλων εἰς τὰς ἡμετέρας». Ταχέως δὲ κατεφάνη, ὅτι καὶ οἱ Ἑλληνες ἐπίσης οὐδὲν ἠθελον νὰ ἀκούσωσι περὶ τῶν ῥωσικῶν προτάσεων. Ὁ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν Ἑλλην γραμματεὺς Ῥόδιος διεμαρτυρήθη ἐπισημότατα, ἐν τῷ ἀπὸ 12 Αὐγούστου 1824 ἐγγράφῳ αὐτοῦ πρὸς τὸν Κάνιγγ, κατὰ πάσης σκέψεως ἥς ἠθελον ἀξιῶσαι αἱ δυνάμεις τὰς ῥωσικὰς προτάσεις, ἐζήτησε δὲ τοιαύτην παρὰ τῆς Ἀγγλίας βοήθειαν, ὁποῖαν εἶχε παράσχει αὕτη εἰς τὰς ἐν Ἀμερικῇ ἰσπανικὰς ἀποικίας. Πόσον εἶχεν ἐκπέσει παρὰ τρεῖς Ἑλλησιν ἡ ῥωσικὴ ἐπιβρόχῃ συνεπείᾳ τοῦ ὑπομνήματος ἐκείνου, κατεφάνη πρόδηλον, ὅτε, ἐλθὼν τὸ φθινόπωρον τοῦ 1824 ἐξ Ὀδησοῦ εἰς Ἑλλάδα ὁ ὀγδοηκοντούτης πλούσιος Βαρθάκης, κατέκρινε μετὰ θερμότητος τὰς πρὸς τὴν Ἀγγλίαν χρηματικὰς ὑποχρεώσεις τῆς Ἑλλάδος, συνέστῃσε τὸν Καποδίστριαν ὡς πρόεδρον Κυβερνήσεως, καὶ προσεπάθησε νὰ προσηλυτήσῃ ὑπὲρ τῆς Ῥωσίας. Ἀπεδέξαντο μὲν οἱ Ἑλληνες τὰ χρήματα, ὅσα ἐδώρησεν οὗτος ὑπὲρ τῶν Ψαριανῶν καὶ πρὸς γενικοὺς κοινωφελεῖς σκοποὺς, ἀπέφυγον ὅμως δυσ-

πίστως πᾶσαν στενοτέραν μετ' αὐτοῦ σχέσιν καὶ προσηνέχθησαν πρὸς αὐτὸν ὡς πρὸς ὕποπτον. Γυμνὸς οὕτω πάσης ἐπιρροῆς, ἀπέθανε μετ' ὀλίγον ἐν Ζακύνθῳ. Διὰ τὸν Κάνιγγ ὅμως ἡ ὑπὸ τῆς ἐλληνικῆς Κυβερνήσεως γενομένη βοθηείας ἐπίκλησις ἦν ἐπιθυμητὴ λαβή, πρὸς κραταίωσιν τῆς ἀγγλικῆς ἐπιρροῆς ἐν Ἑλλάδι· ἀπεκάλεσε δὲ τὴν σταλεῖσαν αὐτῷ ἀναφορὰν «τὴν λογικωτάτην τῶν Ἑλλήνων πρᾶξιν ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἑπαμεινώνδα». — «Ὁ Κάνιγγ φαίνεται, » ἔγραφεν ὁ Μέττερνιχ, «θεωρῶν τὸ γεγονός ὡς θρίαμβον κατὰ τῆς Ῥωσίας». Εἰς δὲ τὸν πρίγκηπα Ἑστερχάξην, ἐκπληττόμενον, ὅτι ἀπεδίδeto σημασία εἰς ἔγγραφα Κυβερνήσεως, μηδεμίαν ἐχούσης πρὸς τοῦτο ἐντολὴν τοῦ ἔθνους, ὠμολόγησεν ὁ ἄγγλος πρωθυπουργὸς «μετὰ τινος στενοχωρίας» — ὡς ἐνόμισεν ὅτι παρέτῃρσεν ὁ Ἑστερχάξης, «ὅτι οὐδέποτε ἠδύνατο νὰ θεωρήσῃ τοὺς Ἑλληνας ὡς ἀποστάτας, ἡ δὲ κοινὴ ἐν Ἀγγλίᾳ γνώμη, ἀρκούντως ἤδη ἡρεθισμένη, ἤθελεν ἔτι βιαίτερον ἐξεγερθῇ, ἂν ἀπεπειράτο ἡ Κυβέρνησις νὰ ἐπιβάλῃ οἰανδήποτε παρέμβασιν παρὰ τὴν θέλησιν ἀμφοτέρων τῶν διαμαχομένων μερῶν».

Ὑπὸ τοιαύτην ἔννοιαν ἀπήντησεν ὁ Κάνιγγ τὴν Α'. Δεκεμβρίου 1824 εἰς τὸ ἔγγραφον τοῦ Ἑλλήνος γραμματέως τοῦ Κράτους. Τοῦτο δὲ μόνον ἀπλῶς, ὅτι ἐγένετο ἀπάντησις, ἦν ἤδη ἀναγνώρισίς τις, ἀνυπολογίστους ἔχουσα τὰς συνεπείας. Ὁ ἄγγλος ὑπουργὸς διεφιλονέικησε τὴν γνησιότητα τῶν ῥωσικῶν προτάσεων, καὶ ἐθεώρησεν ὡς ἀναμφήριστον γεγονός, ὅτι οἱ Ἑλληνες οὐδένα ἤθελον ἀποδεχθῇ συμβιβασμόν, μὴ βασιζόμενον ἐπὶ τῆς ἀνεξαρτησίας των, ὅπως καὶ τὸ Διβάνιον ἤθελεν ἀπορρίψει πάντα τοιοῦτον, μὴ διαφυλάσσοντα ἀκεραίαν τὴν ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος κυριαρχίαν αὐτοῦ. Ἐν μέσῳ τοσούτων ἀντιθέτων ἐπιθυμιῶν, ἔγραφεν ὁ Κάνιγγ, ἦν ἀπίθανος ἐν γένει μεσιτεία τις, ὁποίας ἀναντιρρότως περιελάμβανε τὰ στοιχεῖα τὸ ῥωσικὸν δῆθεν ὑπόμνημα. Διεκέρυττε δὲ ἐπὶ τέλους, ὅτι θέλησιν μὲν εἶχε νὰ τηρήσῃ αὐστηρὰν οὐδετερότητα, δὲν ἐπέθυμε ὅμως νὰ συμπράξῃ εἰς οἰονδήποτε συμβιβασμόν, ἀντιβαίνοντα εἰς τὴν θέλησιν τῶν Ἑλλήνων. Τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ ἐγγράφου τούτου, ὅπερ παρεχολούθησεν ἡ ἀναγνώρισις τοῦ ἐλληνικοῦ ἀποκλεισμοῦ, ὑπῆρξε καταπληκτικόν. Οἱ Ἑλληνες εἶδον, ὅτι ἀνε-

γνωρίζετο ἡ πολιτικὴ αὐτῶν ὑπαρξίς, καὶ ἐτάσσοντο ὡς δύναμις ἐν ἴσῃ μοίρᾳ πρὸς τὴν Πύλῃν. Ὁ δὲ πρίγκηψ Μέντερνιχ δὲν κατώρθωσε νὰ χρύψῃ τὴν ἐπὶ τούτῳ ἔκπληξιν αὐτοῦ, καὶ ἔγραψεν, ὅτι ὁ Κάνιγγ ἀνεγνωρίζεν ἐπισήμως ὡς Κυβέρνησιν τὰ ἐν Ναυπλίῳ κυριαρχοῦντα ἄτομα». Ὑποθέτων δέ, ὅτι τὸ παράδοξον διάδημα τοῦ ἁγγλοῦ πρωθυπουργοῦ προὐκάλεσεν ἡ ἀντιπάθεια μᾶλλον τοῦ Κάνιγγ κατὰ τῶν ῥωσικῶν σχεδίων ἢ ἡ κατ' αὐτῶν ἑλληνικὴ διαμαρτύρησις, παρηγορήθη διὰ τῆς ἐλπίδος, ὅτι ὅσα ἐπαναστατικώτερον προέβαινεν ὁ Κάνιγγ, τοσούτῳ ἐνωρίτερον ἤθελεν ἀναγκασθῇ ἡ Ῥωσία νὰ ἐνεργήσῃ πάλιν ὑπὲρ τῆς εἰρήνης καὶ τῆς νομιμότητος».

Ἄλλ' ὅπως συνήθως, αὐτῷ καὶ νῦν τοῦ Μέντερνιχ ὁ ὀφθαλμὸς ἐβλεπεν ὀξυδερκέστερον τὸ παρελθὸν ἢ τὸ μέλλον.

Ὁ κίνδυνος τῶν ῥωσικῶν προτάσεων ἐκέντρισε τὸν Κάνιγγ εἰς αὐτόβουλون ὅλως καὶ αὐτοτελεῖ ἐνεργεῖαν ἐν Ἀνατολῇ. Ἀνεγνώρισε μὲν εὐγενῶς, ὅτι ἐν τῷ ῥωσικῷ ὑπομνήματι περιείχετο πολῦτιμος ὕλη καὶ ἀξιόλογος βάσις πρὸς περαιτέρω ἐνεργείας, συμφωνῶν ὅμως πρὸς τὰς ῥωσικὰς ἰδέας, διανοήθη νὰ μετατρέψῃ αὐτὰς ἐν τῇ ἐφαρμογῇ πρὸς ὄφελος τῆς Ἀγγλίας, καὶ νὰ κερδήσῃ ἐπιρροὴν ἐν Ἑλλάδι. Διὰ τοῦτο προσεπάθησε νὰ ματαιώσῃ τὴν συνδιάσκεψιν, ἣν συνεκάλει ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος εἰς Πετροῦπολιν, καὶ ἥς ἀντικείμενον ἔμελλε νὰ ᾔηνε ἡ περὶ ἐκτελέσεως τοῦ ῥωσικοῦ ὑπομνήματος συζήτησις. Ἐδῆλωσε δέ, ὅτι ὁ ἀπεσταλμένος αὐτοῦ δὲν ἠδύνατο νὰ μετάσχῃ τῆς συνδιασκέψεως ἐκείνης, καὶ ὅτι ἡ Βιέννη ἦν κρείττων συνδιασκέψεως τύπος ἢ ἡ Πετροῦπολις.

Ἡ κατὰ τῶν ῥωσικῶν σχεδίων ἀθόρυβος ἀντίπραξις τοῦ Κάνιγγ ἔμελλε ταςοῦτῳ μᾶλλον νὰ ἐπιτύχῃ, ὥσθ καὶ τὰ λοιπὰ ἀνακτοβούλια, καίτοι κατ' ἐπιφάνειαν καλῶς ἀποδεξάμενα τὸ ὑπόμνημα, δὲν εἶχον ὅμως ἐντελῶς εὐχαριστηθῇ ἐκ τῶν περὶ τοῦ μέλλοντος τῆς Ἑλλάδος ῥωσικῶν ἰδεῶν. Συμφωνήσαντα δὲ πάντα ὡς πρὸς τὴν βᾶσιν τῶν ῥωσικῶν προτάσεων, ἐπεφυλάξαντο νὰ ἐκθέσωσι τὰς περὶ τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῆς διαφερούσας γνώμας των. Ὅτε ἐν τούτοις ἤρξαντο ἐν Πετροπολίει τὴν 17 Ἰουνίου 1824 αἱ συνδιασκέψεις, καὶ ὁ Κόμης Νέσσελρωδ ὑπέβαλε τὸ ὑπόμνημα τῆς 9 Ἰανουαρίου, ὅπως ἐκφρασθῶσιν οἱ ἄλλοι πρέσβεις περὶ τε τῶν βάσεων καὶ τῆς ἐκτελέ-

σεως τῆς εἰρηνεύσεως, ἐφάνησαν μὲν ἐκεῖνοι πρόθυμοι νὰ ἀποδώσωσι δικαιοσύνην εἰς τὰς εὐγενεῖς προθέσεις τῆς Ῥωσίας, ἐδήλωσαν ὅμως, ὅτι ἦσαν ἀναρμόδιοι νὰ ἀποστείλωσιν εἰς τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβεις ὁδηγίας περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ζητήματος, καὶ νὰ προβῶσιν ἐν γένει εἰς διαθήματα πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν ῥωσικῶν σχεδίων.

Κατὰ τὸν Αὐγουστον διέκοψεν ἐφ' ἱκανὸν τὰς συνδιασκέψεις ἡ παρεμπεισοῦσα ἑλληνικὴ διαμαρτύρησις καὶ περιοδεῖα τις τοῦ Τσάρου κατὰ τὰς μεσημβρινὰς ἐπαρχίας. Ὁ δὲ Κάνιγγ, ἐπικαλούμενος τὸ ἔγγραφον τοῦ Ῥοδίου καὶ τὴν σύγχρονον διαμαρτύρησιν τῆς Πύλης, ἐδήλωσεν, ὅτι ἡ κατάστασις τῶν πραγμάτων ἦτο τοιαύτη, ὥστε τὸ βρεττανικὸν ἀνακτοβούλιον οὐδεμίαν εἶχε διάθεσιν νὰ μεσιτεύσῃ παρὰ τὴν θέλησιν τῶν διαμαχομένων μερῶν. Ἦτο καταφανέστατον, ἔλεγεν, ὅτι ὁ ἀγὼν εἶχε καταστῇ πόλεμος πεισματώδης, πόλεμος ἐξολοθρευμοῦ· τούτου ἕνεκεν ὅμως δὲν ἦτο ἔτι καιρὸς πρὸς διπλωματικὴν ἐνέργειαν, ἀλλ' ἔπρεπε νὰ ἐξαντληθῶσι πρότερον οἱ διαμαχόμενοι, πρὶν ἢ καταστῇ δυνατὴ ξένη παρέμβασις. Κατέκρινε δὲ τὸν πρεσβευτὴν αὐτοῦ Βάγοτ, ὅτι μετέσχεν ἐν γένει τῶν συνδιασκέψεων. Ὁ ἐξάδελφος αὐτοῦ Στράτφορντ δὲν ἠρνήθη εἰς τὸν Μέττερνιχ, ὅτι ἡ Ἀγγλία δυσaréστως ἔβλεπε διπλωματικὴν σύνοδον ἀνακαλοῦσαν τοὺς τύπους τῆς Ἱερᾶς Συμμαχίας. « Συμπαθοῦντες » παρετήρησεν εἰρωνικῶς αἰς τὴν Ἱερὰν Συμμαχίαν ὅσον καὶ ὁ πρίγκιψ Μέττερνιχ, δὲν ἠθελήσαμεν νὰ βεδηλώσωμεν τὸ ἅγιον ἐκεῖνο σῶμα ».

Ὁ Αὐστριακὸς ἀρχικαγκελλάριος διεμαρτυρήθη, ἰσχυριζόμενος ὅτι ὁ Κάνιγγ δὲν ἐγνώριζε τὴν Ἱερὰν Συμμαχίαν, καὶ ἐπανηγύρισεν αὐτὴν διὰ μακρῶν. Εἶχε δέ, εἶπεν, αὕτη τοῦτο τὸ πλεονέκτημα, ὅτι δὲν ἠναγκάζοντο αἱ δυνάμεις νὰ ἀναζητῶσιν ἀλλήλας, ὅπως εὐρεθῶσι σύμφωνοι ἐπὶ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς· ἐκ τούτου ἡ διαγωγὴ αὐτῶν ἐν Ἀνατολῇ καὶ αἱ κατὰ τῆς συμμαχίας προσβολαὶ τῶν ταραχοποιῶν. Ἄν ἡ ἀγγλικὴ Κυβέρνησις, προσέθηκε, συμβαδίζῃ μετὰ τῆς Αὐστριακῆς, ἃς ὀπισθοχωρήσῃ μὲν ἀφ' ἐνὸς ὀλίγα βήματα, ἃς προβῇ δὲ ἀφ' ἑτέρου ἐν μόνον, ἦτοι ἃς θωπεύσῃ μὲν ὀλιγώτερον τοὺς ἐπαναστάτας, ἃς ἐκτιμήσῃ δὲ τὰς ἀρχάς, ἐφ' ὧν ὀρμῶνται.

Οὐχ ἦττον ἔβλεπε κάλλιστα ὁ πρίγκηψ Μέττερνιχ, πόσον εὐστόχως εἶχεν ὑπαινιχθῆ ὁ ἄγγλος διπλωμάτης τὴν μεταξύ Ῥωσίας καὶ Αὐστρίας ἀντίθεσιν. ἦν δὲ καὶ αὐτὸς ἥκιστα ὑψοχαριστημένος ἐκ τοῦ ῥωσικοῦ ὑπομνήματος, ὡς καὶ ὁ κατὰ τὴν *Downing-Street* διπλωματικὸς αὐτοῦ ἀντίπαλος. Ἦκουσεν ὁμολογουμένως μετ' εὐχαριστήσεως τὴν κατὰ τοῦ ὑπομνήματος διαμαρτύρησιν τῶν Ἑλλήνων, καὶ εἶχεν ἤδη προειπεῖ, ὅτι καὶ ἡ Πύλη ἤθελεν ἀποκρούσει τὰς ῥωσικὰς προτάσεις. Ὅτε δὲ ὁ Λεβτσέλιτερν ἔγραφεν, « ὅτι τὸ ῥωσικὸν ἀνακτοβούλιον περιῆλθε διὰ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ ὑπομνήματος εἰς μεγίστην ἀμηχανίαν, ἐξ ἧς ἠλπίζεν ὅ,τι τάχιστα νὰ ἐξέλθῃ, ἄλλως ἤθελεν ἀναγκασθῆ νὰ τολμήσῃ πολιτικόν τι πραξικόπημα, » ὁ Μέττερνιχ οὐδόλως ἐξενίσθη.

Ὁ αὐστριακὸς ἀρχικαγκελλάριος διανοήθη νὰ προβῇ εἰς τὰς περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ζητήματος ἐνεργείας αὐτοῦ ἀνεξαρτήτως τοῦ ἀγγλικοῦ καὶ τοῦ ῥωσικοῦ ἀνακτοβουλίου.

Αἱ ἐνεργεῖαι τῶν κομμάτων ἐν Ἑλλάδι παρετηροῦντο ὑπὸ τῆς βιενναίας αὐλῆς μετὰ μεγίστης προσοχῆς· κάλλιστα δὲ κατενόουν οἱ ἐν Βιέννῃ, πόσον ἀποτόμως οἱ τοῦ Κουντουριώτου καὶ Μαυροκορδάτου ὁπαδοὶ ἴσταντο ἀντιμέτωποι τῶν ὁπαδῶν τοῦ Κολοκοτρώνου καὶ Ὀδυσσεύς, πόσον ἀρίσταντο τῶν κλεφτῶν οἱ εὐρωπαϊκῶς μεμορφωμένοι. Ἀπεφάσισαν λοιπὸν νὰ καρπωθῶσι τὴν κομματικὴν ἐκείνην διάστασιν, πρὸς ἀπόκτησιν αὐτοτελοῦς πολιτικῆς καὶ ἐπιρροῆς ἐν Ἑλλάδι. Ἐνῶ δὲ ὁ Κάνιγγ ἐστηρίζετο ἐπὶ τῶν εὐρωπαϊκῶς ἀνατεθραμμένων καὶ πεπολιτισμένων, ἡ αὐστριακὴ Κυβέρνησις ἠθέλησε νὰ στηριχθῇ ἐπὶ τῶν ἀμορφῶτων μὲν καὶ ἀπαιδεύτων ἀλλὰ γνησίως ἐθνικῶν στοιχείων. Ἀπεφάσισε δὲ οὕτω νὰ μεταχειρισθῇ τοὺς κλέφτας, ὅπως κρημνίσῃ τὴν δημοκρατικὴν μερίδα, « τὸ νόθον αὐτὸ τέκνον τοῦ πνεύματος τοῦ αἵωνος, τὸ προκαθήμενον τῆς ἐν Ἑλλάδι Κυβερνήσεως, » καὶ ἤθελε νὰ στηρίξῃ τὴν ἀρχὴν τῆς νομιμότητος διὰ τοῦ Κολοκοτρώνου καὶ Ὀδυσσεύς, οἵτινες βεβαίως ἥκιστα ἐμάντευον, ὅτι εἶχον κατὰσθῆ ἀντικείμενον πολιτικῆς κερδοσκοπίας ἐν τῇ βιενναίᾳ αὐλῇ. « Καὶ ἐκῷ ὡς καὶ ἐνταῦθα, » λέγει ὑπόμνημά τι, ὑπὸ τοῦ Γέντς γεγραμμένον, « πρέπει νὰ χρησιμεύσῃ ἡμῖν εἰς νοουθεσίαν καὶ μᾶθημα ἡ ὑπὸ τὴν σημερινὴν διεύθυνσιν πα-

ρεία τῆς ἀγγλικῆς Κυβερνήσεως, οὐχὶ δὲ ὅπως μιμηθῶμεν αὐτήν, ἀλλ' ὅπως τραπῶμεν τὴν ὅλως ἀντίθετον ὁδόν. Ἡ Ἀγγλία θεωρεῖ ὡς Ἑλλάδα τοὺς δημαγωγούς τοῦ Ναυπλίου καὶ τῆς Ὑδρας· οἱ ἐπιθυμοῦντες ὅμως τὴν ἀληθῆ τῆς Ἑλλάδος εὐτυχίαν, πρέπει νὰ ἀναζητήσωσιν αὐτήν παρὰ τῇ ἄλλῃ μερίδι· ἄλλως ἐπικεῖται ναυάγιον». Ὁ πρίγκηψ Μέττερνιχ, ἔχων καλλίστας πληροφορίες παρὰ τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ πρακτόρων αὐτοῦ περὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι ἐπικρατουσῶν διαθέσεων, δὲν ἠδύνατο νὰ ἐλπίζῃ ἐντελῇ ἀποκατάστασιν τοῦ *Status quo*. Θεωρῶν δὲ σπουδαιότητα τὴν διαρρήμεισιν τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων, ἐδήλωσεν ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ζήτημα ἔπρεπε νὰ συζητηθῇ, καὶ ὅτι οὐδ' αὐτὴ τοῦ αὐτοκράτορος ἡ αὐθεντεία ἠδύνατο νὰ παρεμποδίσῃ τὴν τοιαύτην συζήτησιν.

Κατὰ τὰ τέλη τοῦ ἔτους 1824 εἶχε κατορθώσει οὗτος νὰ λυθῇ τὸ ζήτημα τῶν Ἡγεμονειῶν, ἀντικείμενον πολυετοῦς διενέξεως μεταξὺ Ῥωσίας καὶ Τουρκίας. Ἀφοῦ εἶχεν ἤδη δοθῇ εἰς τὸν Λόρδον Στράγγφορντ, πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως αὐτοῦ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ἡ ὑπόσχεσις τῆς ἐκκένωσης τῶν Ἡγεμονειῶν, αἱ ὀριστικαὶ τοῦ Μέττερνιχ παραστάσεις πρὸς τὸ Διβάνιον ἀποτελέσμα ἔσχον νὰ ἐπέλθῃ καὶ πράγματι ἡ ἐκκένωσις. Οὐδὲν δ' ἐφαίνετο πλέον κωλύον τὴν ἐπανάληψιν τῶν μετὰ τῆς Ῥωσίας διπλωματικῶν σχέσεων καὶ τὴν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀποστολὴν τοῦ Ῥώσου πληρεξουσίου Ριβωπιέρ. Ἀλλὰ τὰ εἰς τὴν φιλανθρωπίαν ἀναγόμενα ζητήματα εἶχον προσλάβει νῦν πολὺ πλεῖονα σπουδαιότητα τῶν ἀφορώντων τὴν παρὰ θάλασσαν τῆς περὶ εἰρήνης συνθήκης τοῦ Βουκουρεστίου. Ὁ δὲ Μέττερνιχ εἶχεν ἐντελῶς κατανοήσει — καὶ αὕτη εἶνε ἡ παραγνωρισθεῖσα μέχρι σήμερον θετικὴ ὄψις τῆς τότε πολιτικῆς τοῦ αὐστριακοῦ ἀνακτοβουλίου — ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ζήτημα ἔχρηζε πλήρη καὶ οὐχὶ ἡμιτελῆ τὴν λύσιν. Οἷαςδὴποτε δέ, νομιμόφρονος ἢ δημοκρατικῆς, πολιτικῆς καὶ ἂν ἦσαν ὅργανα τὰ δύο κόμματα, ὧν τὴν ἀπότομον ἀντίθεσιν εἶχε παρατηρήσει ἐν Ἑλλάδι, οὐχ' ἤττον ὅμως καὶ κλέφται καὶ πρόκριται συνεφώνουν κατὰ τὸ πρὸς τοὺς Τούρκους μῖσος αὐτῶν, καὶ περὶ τούτου ἱκανὰς εἶχε λάβει πληροφορίες ὁ πρίγκηψ Μέττερνιχ. Οὔτε οἱ μὲν οὔτε οἱ δὲ ἐπεθύμουν τὴν ἀνανέωσιν τῆς προτέρας καταστάσεως ὑπὸ ἄλλην μορφήν, τοῦτέστι σχέσιν ἑξαρτήσεως ἀπὸ τῆς Πύλης.

Ἀμφοτέρωι ἤθελον πλήρη αὐτονομίαν. Καίτοι δὲ ἡ ἑλληνικὴ Κυβέρνησις διὰ τοῦ περὶ λειῶν ψηφίσματος αὐτῆς τῆς 27 Μαΐου καὶ διὰ τῆς συλλήψεως καὶ γυμνώσεως αὐστριακῶν ἐμπορῶν εἶχε περιέλθει εἰς ἰδίως ἐχθρικὴν θέσιν ἀπέναντι τῆς αὐστριακῆς αὐτοκρατορίας, ἐνόμισεν οὐχ ἥττον κατάλληλον ὁ Μαυροκορδάτος νὰ διαμαρτυρηθῇ ἐπισήμως ἐνώπιον καὶ τοῦ αὐστριακοῦ ἀνακτοβουλίου, ὅπως ἐνώπιον τοῦ ἀγγλικοῦ, κατὰ τῶν ῥωσικῶν σχεδίων. Ἀπηυθύνθη δὲ τὴν 17 Δεκεμβρίου 1824 πρὸς τὸν Φρειδερίκον Γέντζ, ὑπομιμνήσκων, ὅτι ὁ ἔνδοξος ἀγὼν διήρκει τέσσαρα ἤδη ἔτη, καὶ ὅτι εἶχε διαλυθῇ πλέον ἢ πλάνῃ, ὅτι ἡ Τουρκία ἠδύνατο νὰ καταβάλῃ μόνη τὴν ἐπανάστασιν, ὡς ἐπίσης καὶ ἡ ἑτέρα περὶ τοῦ συνδέσμου δῆθεν τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος πρὸς τὰς εὐρωπαϊκὰς ἐπαναστατικὰς σκευωρίας. Τὸ ζήτημα τῆς ἑλληνικῆς αὐτονομίας, ἔλεγεν, ἦν πλέον χρόνου μόνον ζήτημα· ἔπρεπε δὲ νὰ ἐξετασθῇ, κατὰ πόσον ἡ αὐτονομία αὕτη ἤθελεν ὑπηρετήσῃ ἢ βλάψῃ τὰ συμφέροντα τῆς Εὐρώπης. Τὸ ῥωσικὸν σχέδιον σκοπὸν εἶχε, κατὰ τὸν Μαυροκορδάτον, νὰ διασπάσῃ τὴν Ἑλλάδα, καὶ νὰ καταστήσῃ τὰς ὑποτελεῖς τῆς Ἑλλάδος ἐπαρχίας τοσαύτας εὐαλώτους διὰ τὴν Ῥωσίαν χώρας, ἐνῶ μία αὐτόνομος Ἑλλὰς ἤθελεν ἀποβῇ ἡ φυσικὴ φίλη καὶ σύμμαχος τῆς Πύλης, κοινὴ δὲ μετ' αὐτῆς φρουρὸς κατὰ τῆς Ῥωσίας, καὶ πολὺ κρείττων μάλιστα ἢ μέχρι τοῦδε, ἐπομένως ἀξία τῶν εὐχῶν καὶ τῆς ὑποστηρίξεως τῶν Δυνάμεων διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους, δι' οὓς ὑπεστήριζον αὐταὶ τὴν Τουρκίαν. Τῆς Αὐστρίας μάλιστα τὰ ἰδιαίτατα συμφέροντα ἤθελον κερδήσει προδήλως ἐκ τῆς αὐτονομίας τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ ὀξυδέρκεια τοῦ αὐστριακοῦ πολιτικοῦ δὲν ἠδύνατο νὰ παρίδῃ τὸ εὐστοχον τῶν συλλογισμῶν τούτων. Καὶ ἀπέφυγε μὲν αὐτὸς νὰ ἀπαντήσῃ ἀπ' εὐθείας, ἀπεκρίθη ὅμως ἐν μεγαλοπρεπείᾳ διὰ τοῦ ἐν Κερκύρᾳ γενικοῦ προξένου τῆς Αὐστρίας Χαουενσίλδ, ὅτι: καίτοι ἐπιδεξιῶς συνηγόρησεν ὁ Μαυροκορδάτος ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς αὐτονομίας, διὰ τὰς δυνάμεις οὐχ ἥττον ὑπῆρχε ζήτημα ἀρχῶν πολὺ σπουδαιότερον τοῦ περὶ συμφερόντων ἐκείνου ζητήματος· καὶ ἀληθὲς μὲν ἦτο, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις εἶχεν ἐξ ἀρχῆς ἰδιόζοντα ἔθνικόν χαρακτῆρα, οὔτε ἔπρεπε νὰ συγχισθῇ πρὸς τὰς ἐπαναστά-

σεις, ὅσας ὑπεκίνησεν ἀλλαχοῦ φατριαστικὴ ἄνοια ἢ μοχθηρία· τὰ ζήτημα ὅμως ἔπρεπε νὰ κριθῇ ἐκ τῆς ἐπόψεως τοῦ ὀημοσίου δικαίου, ὅπερ ἦν ὁ μόνος κανὼν τῶν μεταξὺ Πύλης καὶ τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων σχέσεων· οὐδὲν δὲ ὑπῆρχε νόμιμον μέσον δυνάμενον νὰ παρακινήσῃ τὸν Σουλτάνον εἰς παραίτησιν τῆς ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος κυριαρχίας αὐτοῦ.

Οὐχ ἤττον ἠγαγκάσθη ὁ Γέντζ νὰ μεταχειρισθῇ ἐν τέλει τῆς ἀποστολῆς αὐτοῦ τὴν σημαντικωτάτην ταύτην φράσιν: « Ἐὰν οἱ μὲν Ἕλληνες ἐπιμένωσιν ἀπαιτοῦντες, οἱ δὲ Τούρκοι ἀρνούμενοι τὴν ἀπόλυτον τῆς Ἑλλάδος αὐτονομίαν, αἱ δὲ δυνάμεις δὲν δύναται νὰ ἐπιβάλωσι τὸ πρακτέον εἰς τὰ διαμαχόμενα μέρη, ἀπαρνούμεναι τὰς ἀρχὰς αὐτῶν καὶ διακυβεύουσαι τὴν εὐρωπαϊκὴν εἰρήνην, ἡ θεία πρόνοια μόνη δύναται νὰ λύσῃ τὸ προκείμενον πρόβλημα ».

Χαρακτηριστικωτάτη δὲ ἀληθῶς εἶνε τοιαύτη τις ὑπὲρ τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος ὁμολογία θερμοῦ τουρκοφίλου, οἷος ὁ Γέντζ.

Ἐν ἐμπιστευτικῷ ὑπομνήματι τῆς 10 Νοεμβρίου 1824 εἶχεν ἤδη ὁ Γέντζ θεωρήσει τὴν αὐτονομίαν αὐτὴν τῆς Ἑλλάδος ὡς τὸ ἐλάχιστον τῶν δυναμένων νὰ ἐνσκήψωσι κατὰ τῆς Εὐρώπης κακῶν. « Ἄν », ἔγραφεν εἰς τὸν πρίγκηπα Μέττερνιχ, « ἡ ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλάδος — διότι δὲν πρόκειται πλέον περὶ ἄλλου — φαίνεται ἡμῖν τοσοῦτῳ σπουδαῖον ἀγαθὸν ἢ τοσοῦτῳ πρόδηλος ἀνάγκη, ὥστε πρέπει νὰ ληφθῇ ἀπόφασίς τις περὶ τῆς μελλούσης ὑπάρξεως τοῦ τουρκικοῦ κράτους, τότε ἂς ἀναγνωρίσωμεν ἀπλῶς καὶ καθαρῶς τὴν ἀνεξαρτησίαν ἐκείνην, καὶ ἂς ἀναμείνωμεν νὰ μᾶς ζητήσῃ περὶ τούτου λόγον ἡ Πύλη ». Αἱ ἐκφράσεις τοῦ Γέντζ ἐπέχυσαν νέον, ζωηρόν φῶς ἐπὶ τὴν ἀνατολικὴν πολιτικὴν τοῦ αὐστριακοῦ ἀνακτοβουλίου· βλέπομεν δὲ τέλος καθαρώτατα περὶ τίνος πρόκειται. Οἱ ἐν Αὐστρίᾳ ἀντιπαρετάχθησαν συγχρόνως κατὰ τοῦ Κάνιγγ καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου, κατὰ τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Ῥωσίας· προσπαθοῦντες δὲ νὰ ἀντιτάξωσι κατὰ τοῦ προστατεύοντος τὸν ἑλληνικὸν ἀγῶνα ἀγγλικὸν ἐγγράφον τὸν μετὰ τῶν κλεφτῶν συνδυασμόν, καὶ « ἀναγκάσωσι τὸ ἀγγλικὸν ἀνακτοβούλιον νὰ ἐπανεέλθῃ εἰς τὸ καθήκον αὐτοῦ, » ἀντέταξαν συνάμα τὴν ἰδέαν τῆς αὐτονομίας τῆς Ἑλλάδος εἰς τὰ ἐν τῷ ὑπομνήματι τοῦ Ἰανουαρίου κατὰδεηλα γενόμενα ῥωσι.

κὰ σχέδια. Ἐπειδὴ ἡ Ῥωσία ἀπέκρουε τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλλάδος, διὰ τοῦτο ἀκριβῶς ἀναγκαῖον ἐνόμιζε νὰ προμαχήσῃ αὐτῆς ἡ Αὐστρία. Ἐπρεπε νὰ ἀποκαλυφθῇ ὁ ἐγωϊσμός, ὁ θεωρῶν τοὺς Ἑλληνας ὡς ὄργανα τοῦ πανσλαβισμού, καὶ ἐκ τῶν ὑποτιθεμένων ὑποτελῶν τῆς Ῥωσίας νὰ σχηματισθῇ πρόχωμα κατὰ τῶν κατακτητικῶν ὁρέξεων τῆς μοσχοβίας. Ὁ ἐλληνικὸς ἀγὼν εἶχε περιβληθῇ νέαν αἴγλην διὰ τοῦ ὑπὲρ αὐτοῦ γενομένου θανάτου τοῦ λόρδου Βύρωνος, καὶ εἶχεν ἀποκτήσει σπουδαίαν ὕλην ὑποστήριξιν διὰ τῆς ὑπὲρ αὐτοῦ διαθέσεως ἀγγλικῶν κεφαλαίων. Ἐξ ἐτέρου ὁμως ἡπείλει αὐτὸν σπουδαίως ὁ κίνδυνος τῆς διὰ τοῦ Αἰγυπτίου ὑποταγῆς, ὅστις ἐγκαταστὰς ἐν Ναβαρίνῳ, εἶχεν ἀρχίσει τὰς νικητηρίους καὶ ληϊστικὰς αὐτοῦ στρατείας διὰ τῆς Πελοποννήσου. Οὕτω παρέστη σαφὲς πρὸ τῆς διανοίας τοῦ αὐστριακοῦ καγκελλαρίου τὸ δίλημμα « αὐτονομία ἢ ὑποταγή », καὶ ἀνεγνώρισεν οὗτος, ὅτι τὸ ἐλληνικὸν ζήτημα ἔχρηζεν ἐντελῇ καὶ πλήρῃ τὴν λύσιν. Ὅτε ἐπομένως αἱ διακοπεῖσαι ἐν Πιερρουπόλει συνδιασκέψεις ἐπανελήφθησαν περὶ τὰ τέλη Φεβρουαρίου τοῦ 1825, διεβίβασεν ὁ Μέττερνιχ εἰς τὸν πρεσβευτὴν αὐτοῦ Κόμητα Λεβτσέλτερον τὴν μυστικὴν ἐντολήν, ὅτι, ἐν περιπτώσει ἀποτυχίας τῆς ὑποταγῆς, μόνον ἡ αὐτονομία τῶν Ἑλλήνων ἔπρεπε νὰ γείνη παραδεκτὴ ὡς ἐτέρα διλήμματος πρότασις· παρηγγέλλετο δὲ ὁ Λεβτσέλτερον νὰ παραστήσῃ τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἐλληνικῆς αὐτονομίας ὡς τὴν μόνην ἀπειλήν, ἥς ἔπρεπε νὰ γείνη χρήσις πρὸς ἐξαναγκασμὸν τοῦ Διθανίου.

Ἐκ τούτων ἐπῆλθε σπουδαία τῶν πραγμάτων τροπὴ, μεγίστων συνεπειῶν ἐγκύμων. Τὸ αὐστριακὸν ἀνακτοβούλιον εἶχεν ἀνεχθῇ κατὰ τὰς συνδιασκέψεις — ὡς ἐνδεχομένην ἴσως περίπτωσιν — τὸ πρόγραμμα τῶν ἐν Εὐρώπῃ φιλελευθέρων. Ἐν Πιερρουπόλει δὲ ἀνεγνώριζον, ὅτι μεσιτεία τις μεταξὺ τῶν διαμαχομένων μερῶν καὶ ἀναχωρῇ εἶχον καταστῆ ἔτι δυσχερέστεραι μετὰ τὴν ἀπόβασιν τοῦ Αἰγυπτίου. Τούτου ἕνεκα ἐν ἀρχῇ τῶν διαπραγματεύσεων — ὧν μόνον τῶν τεσσάρων μεγάλων Δυνάμεων οἱ πρέσβεις μετέσχον ἐπισήμως, ἐνῶ ὁ τῆς Ἀγγλίας ἀντιπρόσωπος Στράτφορντ Κάνιγγ ἔλαβεν ἀνεπισήμως μόνον γινῶσιν τῶν ἀποφασισθέντων — ἐξέφρασεν ἡ Ῥωσία τὴν ἐπιθυμίαν, ὅπως ἡ Αὐστρία παράσχῃ τὴν φιλικὴν αὐτῆς

σύμπραξιν, καθ' ἣν περὶ πτωσιν τὰ μέσα τῆς πειθοῦς ἀπέβαινον μάταια παρὰ τῇ Πύλῃ. Ἐγένετο ἐπίσης πρότασις νὰ ἀποσταλῶσι διπλωματικοὶ πράκτορες εἰς Ἑλλάδα, οἵτινες νὰ ὑποσχεθῶσιν εἰς τοὺς Ἕλληνας διοικητικὴν αὐτονομίαν ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ Σουλτάνου· τὴν δὲ Πύλην ἐσκόπουν νὰ φοβίσωσιν, ἐπισειόντες κατ' αὐτῆς τὴν ἀπειλὴν τῆς διακοπῆς τῶν διπλωματικῶν σχέσεων. Τότε ὁμῶς ἐδράξατο τῆς στιγμῆς ὁ αὐστριακὸς ἀπεσταλμένος, ὅπως πολεμήσῃ τὰ ὑπὸ τῆς Ῥωσίας προταθέντα καταναγκαστικὰ μέτρα, καὶ ὑποστηρίξῃ τὸ νέον πρόγραμμα τῆς Κυβερνήσεως αὐτοῦ. « Τὸ κατ' ἐμέ, » εἶπε τῇ 24 Φεβρουαρίου 1825, « εἰμὶ πεπεισμένος, ὅτι ἡ αὐλή μου δὲν ἐπιθυμεῖ νὰ γίνηται λόγος περὶ ὀπλων, καταλήψεως χωρῶν καὶ στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων. Ἐν Βιέννῃ ἐπιθυμοῦσι βεβαίως νὰ εὐαρεστήσωσι τῇ Ῥωσίᾳ, καὶ ἡ ἐπιθυμία αὕτη δύναται νὰ ἐξαλείψῃ τὴν διαφορὰν τοῦ φρονήματος ἐν πολλοῖς, οὐχὶ ὁμῶς καὶ ἐν περιπτώσει κινδύνου τῶν συμφερόντων τῆς Ῥωσίας καὶ τῆς ὅλης Εὐρώπης. Ἄλλως δέ, οὐδὲν ἔτι ἐπείγει εἰς ἀπόφασιν περὶ τῶν ἐν ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ ληπτέων μέτρων. Πρὸς τί νὰ διατυπώσωμεν σήμερον ἀποφάσεις, ὧν ἡ ἀπαγγελία μόνῃ ἤθελεν εἶναι ἐχθροπραξία κατὰ τῆς Πύλης, ἥς ἐν τούτοις θέλομεν νὰ ἀποκτήσωμεν τὴν ἐμπιστοσύνην, καὶ ἰσχυρὰ τῆς ἐπαναστάσεως ὑποστήριξις, ἥς προτιθέμεθα τὴν καταστολήν; Ἡ αὐλή μου ἤθελε προτιμήσῃ, — τὸ λέγω ἐλευθέρως — νὰ υπερπηδῶμεν δι' ἐνὸς ἄλματος τὴν τάφρον, ἥτις καὶ μεθ' ὅλας τὰς στρατιωτικὰς ἐνεργείας καὶ καταλήψεις χωρῶν ἤθελε μένει χαίνουσα πρὸ τῶν ποδῶν ἡμῶν, καὶ ἀναγνωρίζοντες σαφῶς καὶ καθαρῶς τὴν ἑλληνικὴν αὐτονομίαν νὰ κόψωμεν προρρήζους τὰς ἐν οἰαδῇ ποτε λύσει τοῦ ζητήματος τούτου ἀναφυομένας δυσχερείας ». Ἡ ἀνυπόκριτος αὕτη γλῶσσα τοῦ Λεβτσέλετερν παρήγαγε βαθυστάτην ἐντύπωσιν εἰς πάντας τοὺς ἐν Πετρουπόλει συνηθροισμένους διπλωμάτας, ὁ δὲ Κόμης Νέσσελρωδ δὲν ἠδύνατο νὰ συνέλθῃ ἐκ τῆς ἐκπλήξεως αὐτοῦ, ὅτι τοσοῦτον ῥιζοσπαστικὴ ἰδέα ἀνεφύη ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς ἄλλως τοσοῦτον συντηρητικῆς πολιτικῆς τοῦ αὐστριακοῦ ἀνακτοβουλίου. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Λεβτσέλετερν ἐστενοχώρει αὐτὸν ἐπὶ μᾶλλον, καὶ ἀπῆτει νὰ μάθῃ παρ' αὐτοῦ, ἂν ἡ αὐτονομία τῆς Ἑλλάδος δὲν ἦτο προτιμητέα τοῦ πολέμου, ὡς ἐσχάτης ἀνάγκ-

κῆς μέτρον, δὲν ἐδυσκολεύθη ὁ ῥώσος διπλωμάτης νὰ δηλώσῃ, ὅτι αἱ Ῥωσία οὐδέποτε ἠδύνατο νὰ θελήσῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν Ἑλλήνων, ἤθελε δὲ αὐτοὺς διοικητικῶς μόνον αὐτονόμους, ἀλλ' ὑποτελεῖς εἰς τὸν Σουλτάνον καὶ ἀπολαύοντας τῶν δυνατῶν προνομίων». Οὕτως ἐνήργησεν εὐθὺς ἡ τολμηρὰ γλῶσσα, ἣν ἐλάλησεν ὁ κόμης Λεβτσέλτερν ἐν ὀνόματι οὕτως εἰπεῖν τῆς κοινῆς γνώμης τῆς Εὐρώπης· ἡ Ῥωσία ἠναγκάσθη νὰ δηλώσῃ τὸ φρόνημα αὐτῆς, καὶ νὰ καθομολογήσῃ, ὅτι προσέκειτο πάντοτε ἐν τῷ ἀνατολικῷ ζητήματι εἰς τὰς παραδόσεις τοῦ Μεγάλου Πέτρου καὶ τῆς Αἰκατερίνης, ὅτι κύριον αὐτῆς μέλημα ἦν νὰ κρατύνη τὴν ῥωσικὴν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου, καὶ νὰ τάμῃ εἰς λύσιν τοῦ ζητήματος ἐκείνην τὴν ὁδόν, καθ' ἣν αὕτη μόνη ἠδύνατο νὰ βαδίσῃ ἐμπρὸς ἡγουμένη τῶν ἄλλων.

Αἱ συνδιασκέψεις ὀλίγου δεῖν διελύοντο· διότι ἐξ ἑνὸς μὲν οἱ Ῥώσοι διπλωμάται οὐδὲν ἤθελον νὰ ἀκούσωσι περὶ ἀναγνώσεως τῆς *χρυσῆς* ἐκείνης τῆς ἐλληνικῆς αὐτονομίας, ὡς ἀπεκάλει αὐτὴν ὁ Αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος, ὁ δὲ κόμης Λεβτσέλτερν ἐξ ἐτέρου ἀπέχρουεν οἰονδήποτε καταναγκασμὸν τῆς Πύλης πρὸς παραδοχὴν τῆς ἐπεμβάσεως, καὶ πᾶσαν κατ' αὐτῆς κοινὴν ἀπειλήν «περὶ δυσαρέστων συνεπειῶν» (*fâcheuses conséquences*), δι' ἧς ἤλπιζον οἱ Ῥώσοι νὰ κάμψωσι τὸ σκληροτράχηλον τῶν Τούρκων. Τέλος συνεφώνησαν πάντες τὴν 7 Ἀπριλίου εἰς σύνταξιν πρωτοκόλλου, κατελέγχοντος πρόδηλον τὸ ἀσύμφυλον τῶν ἀντιμαχομένων ὅλως γνωμῶν τῶν υπογραφάντων αὐτὸ καὶ τὴν μυστικὴν μεταξὺ αὐτῶν διάστασιν. Ἡ Πύλη κατ' αὐτὸ ἔμελλε νὰ προτραπῇ «ὅπως ἐπιτρέψῃ ἐξ οἰκείας θελήσεως τὴν ἐπέμβασιν τῶν αὐλῶν»:—ἡμιτελὲς καὶ σφαλερὸν μέτρον, οὗτινος τὴν μηδαμινὴν πολιτικὴν σημασίαν κάλλιστα συνήσθανοντο ἔν τε Βιέννῃ καὶ Περουπόλει. Οὕτω δὲ ἐκ νέου διεχωρίσθησαν αἱ ὁδοὶ τοῦ αὐστριακοῦ καὶ τοῦ ῥωσικοῦ ἀνακτοβουλίου. Ἀλλ' ἡ βιενναία πολιτικὴ εἶχε καὶ τοῦτο τὸ πλεονέκτημα, ὅτι διέγνω ὀρθῶς τὸ προκείμενον πολιτικὸν νόημα. «Ἐγνώσθη μὲν,» ἔγραφεν ἡ Λεβτσέλτερν, «τὶ δὲν θέλει ἡ Ῥωσία, ἐμαντεύθη δὲ τὶ θέλει Ἡ Ῥωσία ἐπιθυμεῖ νὰ ὑποδυθῇ τὸ πρόσωπον, ὅπερ ἔπαιξεν ἡ Γαλλία ἐν Ἰσπανίᾳ, Αὐστρίᾳ καὶ Ἰταλίᾳ, καὶ ὑποστηριζομένη ὑπὸ τῆς Ἰε-

ρᾶς Συμμαχίας νὰ ἀνακτήσῃ διὰ στρατιωτικῶν ἐπιδείξεων τὴν παλαιὰν αὐτῆς ἐπιρροήν ». Ἔτι δριμύτερον ἔκρινεν ὁ Μέττερνιχ περὶ τῶν « ἡθικῶν ἀποπλανήσεων (*aberrations*) » τῆς Ῥωσίας, ὡς ἀπεκάλει αὐτάς.

Οὗτος μετέβη εἰς Παρισίους κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 1825, χάριν μὲν τῆς ὑγείας τῆς συζύγου αὐτοῦ, ὡς προεφασίζετο, πράγματι ὁμῶς ἔνεκα πολιτικῶν λόγων. Σκοπὸς τῆς μεταβάσεως ἐκείνης ἦν νὰ προσελκυσθῇ ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας καὶ ὁ Βιλλέλ, ὅπως ἄνευ ὄρων συνταχθῶσι τῇ αὐστριακῇ πολιτικῇ. Δὲν ὑπῆρξε δὲ δύσκολον τὸ ἔργον τοῦ Μέττερνιχ ἐν τῇ ἀπολυτοφρονούσῃ τότε αὐλῇ τοῦ Κεραιμεικοῦ, καὶ ἀνεχώρησεν οὗτος τῶν Παρισίων μετὰ τῆς πεποιθήσεως, ὅτι ἡ Γαλλία ἤθελε συμβαδίσαι τοῦ λοιποῦ μετὰ τῆς Αὐστρίας ἐν πᾶσι τοῖς μεγάλοις ζητήμασι. Ὅτε ἐπανεῖδε τὸν αὐτοκράτορα Φραγκίσκον ἐν Μιλάνῳ, ἐξέφρασε τὴν πληρεστάτην αὐτοῦ εὐχαρίστησιν ἐκ τῆς ἐν Γαλλίᾳ διαμονῆς του, καὶ ὁ Γέντζ εἶπε: « Μεγίστην ἔχει τὴν σπουδαιότητα τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ὁδοιπορίας ταύτης, διότι κρατύνει ἡμᾶς μεγάλως ἀπέναντι τῆς Ῥωσίας, καὶ παρέχει ἀφορμὴν μερίμνης εἰς τοὺς Ἀγγλοὺς, καὶ τοι ὑπερφίαλα διανοούμενους ». Πράγματι δὲ τὸ ἔρεισμα, ὅπερ ἐπίστευεν ὅτι εὔρε παρὰ τῇ Γαλλίᾳ ἡ Αὐστρία, ἐνέπνευσε μέγιστον θάρρος εἰς τὸ ἀπέναντι τῆς Ῥωσίας καὶ Ἀγγλίας ἦθος αὐτῆς, καὶ ὅτε τὴν 16 Ἀπριλίου Ῥωσικὴ τις ἐγκύκλιος διακοίνωσις προέτεινε πάλιν ἐξαναγκαστικὰ κατὰ τοῦ Διθανίου μέτρα καὶ περίστα ὡς ἀναγκαίαν τὴν εὐρωπαϊκὴν ἐπέμβασιν, ἀπήντησεν ἐντόνως περὶ τὰ τέλη Μαΐου ὁ αὐστριακὸς ἀρχικαγκελλάριος, ὅτι ἡ Αὐστρία θέλει πάντως προτιμήσῃ τὸν ἡθικὸν ἐξαναγκασμόν, π. χ. τὴν ἀναγνώρισιν τῆς αὐτονομίας τῆς Ἑλλάδος, ἀποδοκιμάζουσα ἄλλως πᾶσαν ὕλικὴν βίαν. Ἐκ τούτου βλέπει τις, πόσον ἐπιμελῶς προσεπάθει ὁ Μέττερνιχ νὰ καρπωθῇ τὴν εὐνοϊκὴν θέσιν, ἣν εἶχε κερδῆσαι διὰ τοῦ κηρύγματος τῆς ἑλληνικῆς αὐτονομίας. « Τὸ Ῥωσικὸν ἀνακτοβούλιον, » παρετῆρει, « δὲν θέλει νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν λυπηρὰν ἀλήθειαν, ὅτι ἡ ἐπιρροὴ αὐτοῦ ἐπὶ τῶν Ἑλλήνων ἀπετρίβη· καὶ εἶνε μὲν βεβαίως λυπηρὰ εἰς τὸν ἄνθρωπον πάντοτε ἡ ὁμολογία δυσαρέστου ἀληθείας, ἀλλὰ τοιαύτη εἶνε σήμερον ἡ θέσις τοῦ Ῥωσικοῦ ἀνακτοβουλίου. Δὲν πείθεται δὲ

νὰ ἀναγνωρίσῃ, ὅτι ὁ χρόνος, τὰ γεγονότα, καὶ ἡ ἰδίᾳ αὐτοῦ πορεία κατὰ τὰ πρῶτα ἔτῃ τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως συνετάραξαν πάντων τὰς ἀμοιβαίας θέσεις. Ἡ Ῥωσία οὐδέποτε ἐπεθύμησεν, οὔτε ἠδύνατο νὰ ἐπιθυμήσῃ ἐν τῷ συμφέροντι αὐτῆς, τὴν αὐτονομίαν τῶν Ἑλλήνων. Σήμερον ὁμως ἡ ἐπανάστασις εἶνε ἀγὼν περὶ αὐτονομίας, καὶ τὸ πρῶτον ἀποτέλεσμα τῆς τροπῆς ταύτης εἶνε τὸ ἀσυμβίβαστον τῆς ἐπιρροῆς, ἣν ἤσκει ἄλλοτε ἡ Ῥωσία ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος, πρὸς τὰ σημερινὰ τῶν Ἑλλήνων συμφέροντα· τοῦτο δὲν θέλει νὰ ἀναγνωρίσῃ ἡ Ῥωσία, καὶ φρονεῖ, ὅτι ὀφείλει νὰ μὴ μείνῃ ξένη τῶν τυχῶν τῆς χώρας ἐκείνης, ὅπου ἐπὶ μακρὸν ἐπεκράτησεν ἡ ἐπιρροή αὐτῆς. Ἐξ ἐτέρου δὲ ἡ Ῥωσία εἶνε τοσοῦτον στενωῶς συνδεδεμένη μετὰ τῶν δυνάμεων, ὥστε οὐδὲν δύναται νὰ ἐπιχειρήσῃ χωρὶς τῆς συναινέσεως καὶ συμπράξεως αὐτῶν. Ζητεῖ πανταχόθεν διέξοδον καὶ οὐδεμίαν εὐρίσκει. Ὅτι θέλει εἶνε ἀδύνατον· τὸ δὲ δυνατόν δὲν τὸ θέλει. Ἰδοὺ ὁ κύριος δεσμὸς πασῶν τῶν δυσχερειῶν».

Ὅσῳ ἀπαθέστερον ἐτρύφα ὁ πρίγκηψ Μέττερνιχ βλέπων τὴν ἀμνηχανίαν τοῦ ῥωσικοῦ ἀνακτοβουλίου, τοσοῦτω μᾶλλον ἐξήπτετο ἡ ὀργὴ τοῦ Τσάρου· ἡ δὲ τεταμένη τῶν πραγμάτων κατάστασις ἐδεινούτο ὅσημέραι, ἀφ' ἧς στιγμῆς εἶχεν ἀποπειραθῇ ἡ Αὐστρία νὰ καρπωθῇ τὰ πλεονεκτήματα φιλελληνικῆς πολιτικῆς, ὑποσκελίζουσα τὸ ῥωσικὸν ἀνακτοβούλιον. Ἐκτὸς δὲ τούτων ἐπῆλθον καὶ προσωπικοὶ λόγοι, δεινῶσαντες ἔτι μᾶλλον τὰ πράγματα. Εἰς τὸν Τσάρον ἀνεκοινώθη, ὅτι ὁ Μέττερνιχ εἶχε παραστήσει ἐν Παρισίοις τὰς ῥωσικὰς πολεμικὰς ἀπειλὰς ὡς μὴ σπουδαίως γενομένας, λόγος δὲ τις κομपाστικὸς τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει γάλλου πρεσβευτοῦ κόμητος Γκιλιεμινώ, ὅτι «ἤρκει μόνον νὰ ἀλυσιδεθῇ ἡ ἄρκτος τοῦ βορρᾶ καὶ αὐτὸς ἠγγυᾶτο περὶ τῶν λοιπῶν,» ἐκορύφωσε τὴν ἀγανάκτησιν ἐν Πετροπόλει, ὅπου, δυσχεραίνοντες ἐπὶ τῷ ἀσχημάντῳ ἀποτελέσματι τῶν συνδιασκέψεων, ἤρξαντο ἀναμιμνησκόμενοι τῆς προφητείας τοῦ Καποδιστρίου: «Τὸ ἐλληνικὸν ζητήμα οὐδέποτε θέλει λυθῇ τῇ συμπράξει τῆς Ἱερᾶς Συμμαχίας, καθότι ἡ Αὐστρία εἶνε ἐναντία, καὶ θέλει ἀπατήσῃ τὴν Ῥωσίαν». Συμφώνως δὲ πρὸς τὰς διαθέσεις ταύτας τῆς αὐλῆς τῆς Πετροπόλεως, ἐδήλωσε ῥωσικῇ τις ἐγκύκλιος διακοίνωσις τῆς 18 Αὐγούστου, ὅτι ἡ Ῥωσία

θέλει τοῦ λοιποῦ προβῇ μόνη ἐν τῷ Ἀνατολικῷ ζητήματι, λαμβάνουσα ὑπὸ λόγον τὸ δίκαιον αὐτῆς μόνον καὶ τὰ συμφέροντά της. Ὁ Πότσο Διθόργο ἐκέντριζεν ἐκ Παρισίων πρὸς πόλεμον, καὶ μὴ θεωρῶν λίαν σπουδαῖον τὸν κίνδυνον τῆς διαταράξεως τῆς εἰρήνης ἐν τῇ ἀπὸ 16 Ὀκτωβρίου διακοινώσῃ αὐτοῦ, ἀνέπτυσσεν ὅτι παρ' οὐδεμιᾶς τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων ἔπρεπε νὰ προσδοκᾶται ἔνοπλος ἀντίστασις, καὶ ὅτι ἐπομένως ὁ Τσάρος ἠδύνατο μόνος νὰ λάβῃ καταναγκαστικά κατὰ τῆς Πύλης μέτρα, καὶ νὰ καταλάβῃ ὡς ἐνέχυρον τὰς Ἑγεμονείας· ἂν δὲ ἀνθίστατο ὁ Μέττερνιχ, ὑπαγόρευσις τῆς ῥωσικῆς πολιτικῆς ἦτο νὰ ἀπειλήσῃ τὴν φοβερωτάτην καταιγίδα κατὰ τῆς Αὐστρίας. Εἶχε μὲν ἡ Πύλη συγκατατεθῇ νὰ ἐνδύσῃ ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῶν Ἑγεμονειῶν, συνεπεῖα τῶν ἐπιμόνων προτροπῶν τοῦ αὐστριακοῦ ἐξάρχου, ἀλλ' εἶχεν ὅμως μετ' ἀγανακτήσεως καὶ δριμύειας χλεύης ἀποκρούσει εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὰς γενομένας αὐτῇ ἐμπιστευτικὰς παραστάσεις περὶ ἐπεμβάσεως εἰς τὸ ἑλληνικὸν ζήτημα. Οὕτω δὲ ἡ παρακελευστικὴ τοῦ Πότσο Διθόργο φωνὴ ἀντήχησεν ἀποτελεσματικῶς ἐν Πετροπόλει παρὰ τοῖς περὶ τὸν Τσάρον, καὶ ἥ τε θρησκεία καὶ ἡ πολιτικὴ, ἥ τε πίστις καὶ ἡ δεισιδαιμονία ὑπῆρξαν ἀναγκαῖοι τῆς πολεμικῆς μερίδος ὑπηρέται. Αὕτῃ ἡ τοῦ Νέβα πλημμύρα κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦ 1824 πρὸς τὸ 1825 ὑπελήφθη ὡς μήνυμα τοῦ ἐξωργισμένου θεοῦ, οὗτινος εἶχεν ἐξαντληθῇ πλέον ἡ μακροθυμία διὰ τῆς ἐγκαταλείψεως τοῦ σταυροῦ. Ὁ πολιτικὸς καὶ θρησκευτικὸς φανατισμὸς ἀνέγνω οὕτως εἰπεῖν ἐν τῷ γεγονότι ἐκεῖνῳ τὰς ἐπὶ τοῦ τοίχου τοῦ Ἀσσυρίου χαραχθεῖσας ποτὲ φλογεράς λέξεις: « Μενέ, Θεκέλ ». Μελανά προαισθήματα κατέκλυσαν τὴν ψυχὴν τοῦ Τσάρου, ἡ μνήμη δὲ τοῦ αἵματρουῦ τέλους τοῦ πατρὸς αὐτοῦ κατεδίωκεν αὐτὸν ἐγρηγοροῦντα καὶ ὑπνώττοντα. Εὐπαθέστερος ἢ ποτε καὶ μελαγχολικώτερος, ἔκλινε νῦν μᾶλλον ἢ ἄλλοτε νὰ κόψῃ διὰ τοῦ ξίφους τὸν διπλωματικὸν Γόρδιον δεσμόν, ἐνδίδων εἰς θρησκευτικὰς μόνον παρορμήσεις ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ζητήματος.

« Ὁ ἐρεθισμὸς ἐν Πετροπόλει », ἔγραφον εἰς τὸν πρίγκηπα Μέττερνιχ, « ἐκορυφώθη τοσοῦτον, ὥστε οἱ πρέσβεις τῆς Αὐστρίας, τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας ἠναγκάσθησαν νὰ τείνωσι τὴν χεῖρα εἰς

τὸ ῥωσικὸν ἀνακτοβούλιον». Ἦν ὁμως ζήτημα, ἂν ἡ προσέγγις αὕτη ᾔθελε πλεον καρποφορήσει. Ἐνῶ δὲ αἱ συνδιαλλακτικαὶ προσπάθειαι ἀνεπετεροῦντο ἐντε Πετροπόλει καὶ Κωνσταντινουπόλει, χωρὶς τινος ὁμως ἐλπίδος ἐπιτυχίας, ἐρράγη αἴφνης τὸ ἔδαφος ὑπὸ τοὺς πόδας τῶν μεσιτῶν.

Γνωστὸν ἦτο, ὅτι ὁ τσάρος εἶχε μεταβῆ εἰς τὰς μεσημβρινὰς ἐπαρχίας, συνοδευόμενος ὑπὸ ὁπαδῶν τῆς πολεμικῆς μερίδος, οἷον τοῦ συνταγματάρχου Δήβιτς. Δύσφορον βάρος πνιγνῆς ἀτμοσφαίρας ἐπέεζε τότε τὴν Εὐρώπην, ταλαντευόμενοι δὲ μεταξὺ ἐλπίδων καὶ φόβων ἠτένιζον οἱ εὐρωπαῖοι διπλωμάται πρὸς ἀνατολάς. Αἴφνης ἦλθε τὸ ἐκπληκτικὸν ἄγγελμα, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἀπεβίωσε τὴν Α'. Δεκεμβρίου ἐν Ταϊγανίφ κατὰ τὴν Κριμαίαν, καὶ μετὰ μικρὸν ἡκούσθη, ὅτι ἐν Πετροπόλει ἐξερράγη αἵματηρὰ στρατιωτικὴ στάσις, καὶ ὅτι ὁ νεώτερος τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀδελφὸς Νικόλαος ἔταμε διὰ πτωμάτων τὴν εἰς τὸν θρόνον ἄγουσαν.

Ἴσως ἡ βαρυνθυμία, ἐν ἣ ἐπεχείρησε τὴν ὁδοιπορίαν αὐτοῦ ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος, ἦν προαίσθημά τι τοῦ ἐγγίζοντος τέλους του. Ποίαν ὁμως ἄλλως ἠδύναντο νὰ ἐμπνεύσωσιν αὐτῷ εὐθυμίαν τὰ παθήματα τῆς Κυβερνήσεως αὐτοῦ; Πολέμου κίνδυνοι ἐπέκειντο ἐξωτερικῶς, ὑπόκωφος βρασμὸς ἐνέμετο ἐσωτερικῶς τὸ κράτος του, περίφροντις δὲ καὶ ἐσκεμμένος προσέβλεπε τὴν κατάστασιν αὐτοῦ ὁ αὐτοκράτωρ.

Ἐν τῷ δημοσίῳ πνεύματι τῆς Ῥωσίας εἶχεν ἐπέλθει φοβερὰ τροπὴ μετὰ τὰς ναπολεοντεῖους ἐκστρατείας καὶ τὸν συγχρωτισμὸν τῶν Ῥώσων μετὰ τῆς Εὐρώπης. Ὁ στρατός, ὁ πρῶτος ἀντιπρόσωπος τῆς ἰσχύος τοῦ ῥωσικοῦ κράτους, εἶχε καταληφθῇ ὑπὸ τῶν δυτικῶν ἰδεῶν, οἱ δὲ νέοι ῥῶσοι ἀξιώματικοί, ἐκθέντες γενναίως τὰ στήθη αὐτῶν εἰς τὰς ἐχθρικὰς σφαίρας, εἶχον παύσει ὄντες τοσοῦτον θυπεθεῖς, ὥς ἄλλοτε, καὶ εὐτυχεῖς ἐν τῇ ὑποταγῇ νομίζοντες ἑαυτούς. Μετασχόντες ζωηρῶς τῶν πολιτικῶν ἀγώνων τῆς χώρας, ἦν εἶχον στρατεύσει ὅπως καταπολεμήσωσι, μετήγαγον εἰς Ῥωσίαν τὰς περὶ ἀστυκῆς κοινωνικῆς τάξεως (*bourgeoisie*), συνταγματικοῦ δικαίου καὶ ἐλευθερίας ἰδέας, καὶ ἀπλῶς εἰπεῖν τὴν φιλελευθερον Γαλλίαν.

Ὁ ῥωσικὸς λαὸς δὲν ἐτύφλωτε πλεον πρὸς τὰς ἐσωτερικὰς ταῦ

κράτους πληγὰς· γογγύζων δὲ κατὰ τῆς διαφθορᾶς τῆς ἐγχωρίου διοικήσεως καὶ τῆς ἀστυνομικῆς πιέσεως, ἣν ὑπελάμβανε πρότερον ὡς ἀνάγκην, ἀπῆτει μονίμους ἐγγυήσεις πολιτικῆς ἀναμορφώσεως, καὶ θεσμούς ἀντὶ ἀτόμων. Ἐν τοῖς πλείστοις τῶν καλλίστων ῥωσικῶν συνταγμάτων ἐσχηματίσθησαν ἔδραι ἐλευθέρων τεκτόνων, καὶ κατόπιν, ὅτε αὗται διελύθησαν καὶ ἀπηγορεύθησαν, μυστικάι ἐταιρίαι σκοποῦσαι τὴν εἰς συνταγματικὴν μεναρχίαν μεταβολὴν τῆς Ῥωσίας. (1)

Ἀπὸ τοῦ Φεβρουαρίου τοῦ 1817, ὅτε ὁ Παῦλος Πέστελ ἱδρυσεν τὴν πρώτην μυστικὴν πολιτικὴν ἐταιρίαν, «τὸν Σύλλογον τῆς Σωτηρίας,» μετὰ τοῦ συνταγματάρχου τῆς σωματοφυλακῆς Μουραβιέφ, τοῦ Τρουβετσκόη καὶ ἄλλων, τὸ ἄνθος τῆς ῥωσικῆς νεολαίας, τῆς ἀριστοκρατίας καὶ τοῦ στρατοῦ εἶχον ἀσπασθῆ τὰς τάσεις τῶν νεωτεριστῶν. Οἱ δὲ δισταγμοὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐν τῇ ἀνατολικῇ πολιτικῇ καὶ ἡ ἀπὸ τοῦ πρίγκιπος Μέττερνιχ ἐξάρτησις αὐτοῦ ἐξήπλωσαν τὴν δυσαρέσκειαν εἰς κύκλον εὐρυνόμενον ὁσημέραι. Ὁ Σύλλογος ἔλαβε τὴν πολὺσημον ἐπωνυμίαν «Ἐταιρία τῆς κοινῆς εὐμερίας,» καὶ δημοκρατικαὶ τάσεις ἀνεφύησαν παρὰ ταῖς συνταγματικαῖς. Πέστελ, ὁ ὀρμητικώτατος καὶ εὐφύεστατος τῶν συνωμοτῶν, ἐδήλωσεν ὅτι προὔτιμα πάντων τῶν ὑπαρχόντων πολιτευμάτων τὴν δημοκρατίαν, κατὰ δὲ τὰς διαπραγματεύσεις, αἵτινες ἐγένοντο τὸ 1825 μετὰ τῶν ῥωσικῶν καὶ τῶν πολωνικῶν μυστικῶν ἐταιριῶν ἐξεπροσώπησε μεθ' ὅλου τοῦ θάρρους τὴν ιδέαν τῆς δημοκρατίας. Ἦν ἐκ τῶν ἀγρίων ἐκείνων καὶ οὐδὲν εὐλαβουμένων φύσεων, αἵτινες φαίνονται προσωρισμέναι ἢ διὰ τὸν ὕπατον κολοφῶνα τοῦ ἀνθρωπίνου μεγαλείου, ἢ διὰ τὴν εἰρκτὴν καὶ τὸ κάτεργον· ὀλίγον δὲ ἔλειψε νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ πρώτου. Τὸ μυστικὸν τῆς ἐταιρίας ἐφυλάχθη κάλλιστα· καὶ τοι δὲ ὑπόνοιά τις περὶ ἐπικρατούσης δυσαρεσκείας ἐτάραξε τοὺς κυβερνητικοὺς κύκλους, δὲν ἀνεκαλύφθησαν ὅμως τὰ ἀληθῆ ἔχνη τῶν συνωμοτῶν. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος, ὅστις πανταχοῦ ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ εἶχεν ἰχνηλατήσει καὶ καταδιώξει τὴν ἐπανάστασιν, καὶ

(1) Ἐκ τῶν ἀπομνημονευμάτων ῥώσου Δεκεμβριανιῦ. Ἐν Λειψία, παρὰ τῷ "Irrtzel, 1869, σελ. 32.

ὅπου ἔτι αὕτη περιεβάλλετο τὸν ἀθῶον τύπον τῶν γερμανικῶν μαθητικῶν συλλόγων, μόλις περὶ τὰ τέλη τοῦ βίου αὐτοῦ ἔμαθεν ἐν Ταϊγανίῳ, ὅτι εὐρεία συνωμοσία εἶχεν ἐξυφανθῇ ἐπὶ τοῦ ἰδίου αὐτοῦ κράτους, ὅτι μέγα μέρος τοῦ στρατοῦ του εἶχε μολυνθῇ ὑπὸ τῶν νέων ἰδεῶν, καὶ ὅτι οἱ τῆς μεσημβρίας συνωμόται εἶχον ἀποφασίσει ἐν συμβουλίῳ νὰ δολοφονήσωσιν αὐτόν. Ἐπὶ τῆς θανασίμου του κλίνης ἔγνω τὸ ἔωλον τῶν τέως ἐνεργειῶν αὐτοῦ, καὶ ἐνόησεν ὅτι ἢ ἐπανάστασις, ὃ διαρκῆς τῆς ζωῆς του τρόμος, ἠδύνατο νὰ καταλάβῃ καὶ αὐτὴν τὴν ἁγίαν Ῥωσίαν. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς οὗτος εἶχε παράσχει ἀφορμὴν καὶ πρόφασιν εἰς ἔκρηξιν στάσεως, ἀφείς ἐν ὁλεθρίᾳ ἀβεβαιότητι κυμαίνόμενον τὸ ζήτημα τῆς διαδοχῆς, καὶ οὐδὲ κατ' αὐτὰς τὰς ἐσχάτας στιγμὰς του ὑποδείξας τὸν μέλλοντα αὐτοκράτορα μετὰ τοῦ πρεσβυτέρου ἀδελφοῦ του Κωνσταντίνου καὶ τοῦ Νικολάου.

Ὁ Κωνσταντῖνος, διατελὼν ὑπὸ τὸ κράτος ἀνυπολογίστων καὶ βαρυθύμων χιμαιρικῶν ἰδεῶν, εἶχεν ἤδη ἐπανειλημμένως ἐκφράσει καὶ βεβαιώσει τὴν ἀποστροφὴν αὐτοῦ πρὸς τὸ ἀγνώμον ἔργον τοῦ κυβερνή. Διαζευχθεὶς τῆς ἐκ Κόβουργ πρώτης αὐτοῦ συζύγου, εἶχε νυμφευθῇ τὴν πολωνίδα Ἰωάνναν Γρουτζίνσκαν, ἐνῶ αὐτοκρατορικὸν διάταγμα ἀπέκλειε ῥητῶς τῆς διαδοχῆς τὰ τέκνα τοιοῦτου ἀσυμφύλου γάμου· τέλος δὲ εἶχεν ἐπισημότατα παραιτηθῇ τοῦ ῥωσικοῦ στέμματος δι' ἐπιστολῆς αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον, ἀπὸ 14 Ἰανουαρίου 1822. Ἀλλὰ τὸ παράδοξον αὐτὸ διάβημα τοῦ μεγάλου δουκὸς δὲν εἶχε γείνει γνωστὸν οὔτε παρὰ τῷ λαῷ οὔτε ἐν τῇ αὐτοκρατορικῇ οἰκογενείᾳ, ὃ δὲ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος, ἀναποφασίστος ὡς ἦτο, ἀνέβαλε πλέον τοῦ ἔτους τὸ νὰ καταστήσῃ ἐπίσημον τὴν ὅλως ἰδιαιτέραν δηλωσιν τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ. Μόλις τὸ θέρος τοῦ 1823 διέταξε νὰ συνταχθῇ ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Φιλαρέτου ἐπίσημον ἔγγραφον περὶ τῆς παραιτήσεως τοῦ Κωνσταντίνου καὶ νὰ κατατεθῇ ἐν τῷ μητροπολιτικῷ ναῷ τῆς Μόσχας· καὶ ὅτε ὁ Φιλάρετος ὑπέδειξε τὸ σπουδαῖον τοῦ γεγονότος καὶ τοὺς ἐκ τῆς μυστικότητος κινδύνους, συνήνεσεν ὁ Τσάρος νὰ κατατεθῶσιν ἀντίγραφα τοῦ σπουδαιοτάτου ἐγγράφου εἰς τρία ἔτι ἄλλα μέρη, ἧτοι εἰς τὰ ἀρχεῖα τῆς Γερουσίας, τοῦ Συμβουλίου τοῦ Κράτους καὶ τῆς

Συνόδου. Τὸ παραδοξότατον ὁμῶς πάντων ἦτο, ὅτι ὁ εἰς διαδοχὴν προωρισμένος μέγας δοῦξ οὐδόλως εἶδε τὸ περὶ τοῦ μέλλοντος αὐτοῦ ἀποφασίζον ἔγγραφον. Εἶχε μὲν ἤδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1819 ὑπαι- νιχθῆ ὁ Τσάρος μεταξὺ λόγων, ὅτι ὁ νεώτερος αὐτοῦ ἀδελφὸς ἤθε- λεν εἶναι ὁ διάδοχός του· ἀλλ' ὁ Νικόλαος, ἀνατεθραμμένος διὰ τὸ στρατιωτικὸν στάδιον καὶ οὐδόλως τέως σκεφθεὶς περὶ ἔργων κυβερ- νήτου, ἐταράχθη μᾶλλον ἢ ἐχάρη ἐκ τῆς ἀποκαλύψεως ἐκείνης, ἀνί- κανον ἑαυτὸν ὑπολαμβάνων πρὸς τὸ ὑψηλὸν αὐτὸ ἔργον. Τὰ πράγ- ματα ἔμειναν οὕτως ἔχοντα μετὰ τοὺς ὑπαινιγμοὺς ἐκείνους. Τὸ ἀγαπῶν τὴν μυστικότητα πνεῦμα τοῦ Ἀλεξάνδρου ἠρέσκετο εἰς τὴν ἐπικρατοῦσαν ἀβεβαιότητα, ὅτε δὲ ὁ πρίγκηψ Γάλιτσιν παρέστησεν αὐτῷ μετὰ παρρησίας, πόσον ἀκροσφαλὴς ἦτο ἡ ἐν τῷ κρυπτῷ διά- θεσις τῆς τύχης ὀλοκλήρου κράτους, ἀπήντησεν ὁ Τσάρος: « Ἄς ἀφήσωμεν τὰ περὶ τούτου εἰς τὸν θεόν· θὰ διατάξῃ βεβαίως τὰ πράγ- ματα κάλλιον ἡμῶν τῶν ἀσθενῶν θνητῶν ».

Ἀλλ' ἦτο πάντῃ ἄτοπος ἡ εἰς τὸν θεὸν ἐκείνη πεποίθησις, καὶ αἱ πρῶται εὐθὺς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξάνδρου ἡμέραι κατέδει- ξαν, ὅποیان σύγχυσιν καὶ ταραχὴν προῦξένισεν ὁ ἄγγελος ἐκεῖνος, εἰς οὗ τὰ θυλάκια εὐρέθησαν δύο ἰδιόγραφοι προσευχαί μετὰ γραφι- κῶν ῥητῶν. Μόλις ἀφίχθέντος τοῦ πενθίμου ἀγγέλου εἰς Βαρσο- βίαν, ἔσπευσεν ὁ Κωνσταντῖνος νὰ προσφέρῃ ὄρκον πίστεως εἰς τὸν Νικόλαον· ὅτε δὲ μετὰ δύο ἡμέρας ἔφθασεν ἡ εἰδησις εἰς Πητρούπο- λιν, ἔσπευσε πάραυτα ὁ Νικόλαος νὰ ὁμώσῃ ἐπίσης πίστιν εἰς τὸν ἀδελφόν του Κωνσταντῖνον. « Ὅστις δὲν μὲ μιμηθῇ, » εἶπε, « καὶ δὲν ὁμώσῃ πίστιν εἰς τὸν πρεσβύτερόν μου ἀδελφόν, εἶνε ἐχθρὸς μου καὶ ἐχ- θρὸς τῆς πατρίδος ». Ἐξήχθη τότε τῶν ἀρχείων τοῦ Συμβουλίου τοῦ κράτους τὸ ἀποδεικνύον ἐπισήμως τὴν παραίτησιν τοῦ Κωνσταντίνου ἔγγραφον· ἀλλ' ὁ Νικόλαος οὐχ ἤττον ἐπέμεινε μὴ πιστεύων εἰς τὴν παρεχομένην αὐτῷ ἀρχήν, καὶ δηλώσας ἐγγράφως τε καὶ προφο- ρικῶς ἐνώπιον τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας, ὅτι τὰ ἔγγραφα ἐκεῖνα ἦσαν ἤδη αὐτῷ πρὸ πολλοῦ γνωστά, διέταξε τὸ Συμβούλιον καὶ τὸν στρατὸν καὶ τὴν ὑπαλληλίαν νὰ ὁμώσωσι πίστιν εἰς τὸν ἀδελφόν του Κωνσταντῖνον, ἐκδούς ἐπίσης ῥητὴν διαταγὴν, ὅπως τὸ αὐτὸ γείνη πανταχοῦ τοῦ κράτους. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Κωνσταντῖνος εὐ-

ρίσκετο ἔτι ἐν Βαρσοβία, ἤρξατο περιεργός τις διαπραγματεύσεις μεταξὺ τῶν δύο ἀδελφῶν, καὶ «διεδραματίσθη,» κατὰ τὴν ἐπίσημον ἔκθεσιν τοῦ βαρῶνος Μοδέστου Κόρφ, α πρῶτοφανές τι φαινόμενον, καθ' ὃ οἱ δύο εὐγενεῖς ἀδελφοὶ ἤριζον περὶ παραιτήσεως τῆς ἀρχῆς, ἐνῶ συνήθως περὶ καταλήψεως αὐτῆς ἀναγράφει αἱματηροὺς ἀγῶνας ἡ ἱστορία ».

Ὁ Νικόλαος ἐξώρκιζε τὸν πρεσβύτερον αὐτοῦ ἀδελφὸν νὰ ἀποφασίσῃ τέλος περὶ τῆς τύχης του· ὁ δὲ Κωνσταντῖνος ἀπαντῶν μετὰ τινος ὑπεφυγῆς, ἐδῆλωσεν ὅτι ἐπέμενεν εἰς τὴν ἀπόφασίν του, ἤρνεϊτο ὅμως νὰ μεταβῇ εἰς Πετρούπολιν. Ἐν τούτοις ὁ τρίτος ἀδελφὸς Μιχαὴλ μετέβαινεν ἐκ Πετρουπόλεως εἰς Βαρσοβίαν καὶ ἐντεῦθεν εἰς Πετρούπολιν, ἤκιστα κατὰ βάθος γινώσκων τί νὰ σκεφθῇ καὶ τί νὰ πράξῃ· μέριμνα δὲ πανταχοῦ, καὶ ἄσκοποι ὁδοιπορίαι, καὶ οὐδεὶς ὁ καθορῶν τί τὸ πρακτέον. Ἐνεκα τῶν μακρῶν ἀποστάσεων καὶ τῶν κακῶν συγκοινωνίας μέσων παρετάθη ἡ σύγχυσις ἐκείνη τῆς μεσοβασιλείας ἐπὶ τέσσαρας ὅλας ἐβδομάδας, αἵτινες ἐξηλείφθησαν πάντως μετὰ ταῦτα διὰ προκηρύξεως, διατασσούσης ὅτι ἡ Α'. Δεκεμβρίου, ἡμέρα τοῦ θανάτου τοῦ Ἀλεξάνδρου, ᾗν καὶ ἡ τῆς ἀναβάσεως τοῦ Νικολάου εἰς τὸν θρόνον. Μόλις δὲ τὴν 24 Δεκεμβρίου μετὰ μεσημβρίαν ἀφίκετο τοῦ Κωνσταντίνου τὸ τελεσίγραφον εἰς Πετρούπολιν, περιλαμβάνον ἐπίσημον καὶ ὀριστικὴν παραίτησιν.

Ὁ Νικόλαος ἀπεφάσισε τότε νὰ θέσῃ ἐν τάχει τέρμα εἰς τὴν ὀλεθρίαν ἐκείνην ἔντασιν τῶν πραγμάτων· ἐγνώριζε δέ, ὅτι τὰ πνεύματα ἦσαν λίαν ἡρεθισμένα ἐν Πετρουπόλει. Τὴν πρωτὴν τῆς 24 ἦλθεν ἐπιστολὴ τοῦ Δήβιτς, ἐμπίστου τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἐπιγραφομένη «λίαν κατεπεύγουσα,» ἐν ᾗ κατηγγέλλετο ἡ ὑπαρξὶς τῆς ἐπανάστασεως, ἐχούσης τὸ κέντρον αὐτῆς ἐν Πετρουπόλει, ἐν τῇ Β'. στρατιᾷ. Ἡ κατάθεσις δὲ συνωμότης τινός, ἐνόματι Ῥοστόφτσωφ, ὃν ἀποκαλεῖ «εὐγενὴ νέον» ὁ Κόρφ, ἠΰξησεν ἔτι μᾶλλον τοὺς περὶ τῶν ἐσχάτων φόβους, καὶ κατέδειξε μείζονα τὴν ἀνάγκην ταχείας ἀποφάσεως. Ὁ Σπεράνσκης διετάχθη νὰ συντάξῃ νέαν προκήρυξιν, ἀναπτύσσουσαν τοὺς λόγους τῆς παραιτήσεως τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τῆς διαδοχῆς τοῦ Νικολάου, ἡ πρωτὰ δὲ τῆς 26 ὠρίσθη ὡς ἡμέρα τῆς νέας τοῦ στρατοῦ ὀρκωμοσίας.

Οἱ συνωμόται ἐν τούτοις εἶχον προσπαθήσει νὰ καρπωθῶσι τὰ εὐνουν τῶν περιστάσεων. Καὶ ἡ μὲν πλειονόψηφία ἐφοβήθη νὰ προβῇ εἰς τὰ ἔσχατα, εἰς δολοφονίαν τοῦ αὐτοκράτορος Νικολάου, εἰς δὲ τῶν ἀγριωτέρων συνωμοτῶν ὁ Καχόφσκης ἀνέκραξε δυσθύμως: «Μετὰ τῶν φιλανθρώπων τούτων οὐδὲν δύναται νὰ γείνη· πρέπει ἀπλούστατα νὰ φονεύσωμεν, καὶ οὐδὲν ἄλλο!» Οὐχ ἤττον ὅμως συνεφωνήθη τὴν 24 Δεκεμβρίου παρὰ τῷ πρίγκηπι Ὁβολένσκη νὰ ἀρνηθῶσιν ὅρκον πίστεως εἰς τὸν μέγαν δοῦκα Νικόλαον, ἐπὶ προφάσει σεβασμοῦ πρὸς τὰ δίκαια τοῦ Κωνσταντίνου, νὰ συναγάγῃσι τὸν ἐπαναστατικὸν στρατὸν εἰς τὴν πλατεῖαν τῆς Γερουσίας, καὶ κηρύττοντες τὸν θρόνον χηρεύοντα νὰ ἀνακηρύξωσι πενταμελῆ προσωρινὴν κυβέρνησιν. Ἀνώτατος ἀρχηγὸς τῆς ἐνόπλου δυνάμεως ἐξελέχθη ὁ πρίγκηψ Τρουβετσκόη. Κατὰ κακὴν τῆς ἐπαναστάσεως μοῖραν ὁ τὴν ψυχὴν αὐτῆς ἀποτελῶν κραταιὸς ἀνὴρ Πέστελ διέμενε μακρὰν ἐν Μεσημβρίᾳ, ὁ δὲ Τρουβετσκόη οὔτε κατὰ τὴν ψυχικὴν δύναμιν οὔτε κατὰ τὴν μεγαλοφυΐαν ἡδύνατο νὰ μετρηθῇ πρὸς αὐτόν. Τὰ ληφθέντα μέτρα κατήλεγχον ἀβεβαιότητα, σύγχυσιν καὶ ἀνυπομονησίαν, πανταχόθεν δὲ ἠκούετο ἡ φωνή: «Πρέπει τέλος νὰ ἀρχίσωμεν! πρέπει καὶ νὰ πράξωμεν».

Ἀλλὰ μόνη αὐτῶν πράξις ὑπῆρξεν ἡ ἄσκησις τῶν στρατιωτῶν εἰς χειρισμὸν τῆς λόγχης. Ὁ Νικόλαος δὲν ἦτο ἀγαπητὸς παρὰ τοῖς κοινοῖς τῶν ἀνθρώπων ἔνεκα τῆς στρατιωτικῆς αὐτοῦ αὐστηρότητος. Παρέστησαν δὲ οἱ συνωμόται εἰς τὸ εὐπιστον πλῆθος, ὅτι ἦτο σφετεριστής, καὶ ὅτι διέταξε τὴν κάθειρξιν τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ Κωνσταντίνου καὶ Μιχαήλ. Περί χρημάτων καὶ τοῦ ἐν Ῥωσίᾳ παντοδυνάμου ἐλατηρίου — τοῦ οἰνοπνεύματος — ἀρχοῦσα εἶχε γείνει φροντίς· ἵνα δὲ πληρωθῇ καὶ διὰ τινος συγκεκριμένης εἰκόνης ἡ περιωρισμένη τῶν κοινῶν στρατιωτῶν διάνοια, παρεστήθη αὐτοῖς, ὅτι τὸ ζητούμενον σύνταγμα ἦν ἡ σύζυγος τοῦ μεγάλου δουκὸς Κωνσταντίνου. Αἱ σκευωρίαι αὗται δὲν ἔμειναν χωρὶς ἀποτελέσματος. Τὴν πρωτὴν τῆς 26 ἀνεγνώσθη ἡ προκήρυξις τοῦ Σπεράνσκη, καὶ ἤρξατο ἡ ὀρκωμοσία. Καὶ μέρος μὲν τοῦ στρατοῦ ὤμοσεν ἡσύχως· τὸ σύνταγμα τῆς Μόσχας ὅμως ἠρνήθη νὰ ὁμόσῃ τὸν νέον ὅρκον, προφασιζόμενον τὴν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον πίστιν, καὶ ὠηγούμενον ὑπὸ

τῶν συνωμοτῶν κατηνύθη εἰς τὴν πλατεῖαν τῆς Γερουσίας. Σχηματισθὲν ἐκεῖ εἰς τετράγωνον, ἀπέκρουσεν ἐπίθεσίν τινα τῆς ἐφίππου φρουρᾶς· οἱ δὲ στρατιῶται τοῦ ναυτικοῦ καὶ τρεῖς λόχοι τῶν ἐπιλέκτων σωματοφυλάκων ἔσπευσαν πάραυτα ἐκεῖσε, ἵνα βοηθήσωσι τοὺς στασιώτας.

Πλείους τῶν δισχιλίων στρατιωτῶν καὶ πολλὸς ὄμιλος παταγούντων πολιτῶν εἶχον συναθροισθῇ ἐπὶ τῆς πλατείας, ἀλλ' ὁ ἐκλεχθεὶς δικτάτωρ οὐδαμοῦ εὐρίσκετο· ἐκστάς πάντῃ τῶν φρενῶν, εἶχε κρυβῇ. Οὕτως ἐστερήθησαν οἱ ἐπαναστάται ἐνιαίας διευθύνσεως, καὶ ἐνῶ πάντες διέτασσον καὶ ἐφώναζον συγχρόνως, ἡμέλησαν τῆς δοθείσης αὐτοῖς εὐκαιρίας, ὅπως προσβάλωσι τὰ χειμερινὰ ἀνάκτορα· οἱ δὲ στρατιῶται, οἵτινες ἴσταντο κατ' ἀνάγκην ὄρθιοι, τὴν στολὴν αὐτῶν μόνον φέροντες, ἐνῶ τὸ φύχος ἦν δέκα βαθμῶν ὑπὸ τὸ μηδὲν καὶ δριμύτατος ἔπνεεν ὁ ἐξ ἀνατολῶν ἄνεμος, ἠρκέσθησαν ἀποκρούοντες τὰς προσβολὰς τῆς ἐφίππου φρουρᾶς διὰ τῶν ἀκτηρίδων καὶ τῆς λόγχης, ἢ ζητωκραυγούντες ὑπὲρ τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τῆς συζύγου του.

Ἐν τῇ μεταξὺ τούτῃ ἐκέρδησε καιρὸν ὁ αὐτοκράτωρ Νικόλαος, ὅπως συναθροίσῃ τὸν πιστὸν στρατὸν πρὸ τῶν χειμερινῶν ἀνακτόρων καὶ τοῦ μεγάρου τῶν Γενικῶν ἐπιτελῶν. Τὸ σύνταγμα τοῦ Πρεοβράσενσκη ἐσχημάτισε τετράγωνον πρὸ τῆς λεωφόρου τοῦ Ναυαρχείου, παριστῶν, κατὰ τὸ λέγειν αὐτοῦ τοῦ Νικολάου, «τὴν γρανίτειον ἔκφρασιν τοῦ βαθυτάτου συναισθήματος τοῦ καθήκοντος». Οἱ στασιῶται ἔβλεπον ἑαυτοὺς περικυκλουμένους βαθμυδὸν ὑπὸ πυκνῶν στρατιωτικῶν σωμάτων, ἡ δὲ πλάστιγξ ἔκλινεν ὑπὲρ τοῦ Τσάρου. Οὐχ ἤττον πᾶσα περὶ συνδιαλλαγῆς πρότασις ἀπεκρούετο ὑπ' αὐτῶν πεισματωδῶς, καὶ μάταιαι ὑπῆρξαν αἱ παραστάσεις τοῦ στρατηγοῦ Σουχάσονετ καὶ τοῦ μεγάλου δουκὸς Μιχαήλ, οἵτινες, διακινδυνεύοντες τὴν ζωὴν αὐτῶν, ἔππευσαν πρὸς τὸ τυρβάζον καὶ φωνοῦν πληθὸς καὶ προσεφώνησαν αὐτό. Ὁ στρατηγὸς Μιλοράδοβιτς, γηραιὸς στρατιώτης, οὕτινος εἶχον φεισθῇ αἱ σφαῖραι κατὰ τὸν πρὸς τὸν Ναπολέοντα πόλεμον, ἐπυροβολήθη ἐκ τῶν νώτων ὑπὸ τοῦ Καχόφσκη, ἀποπειραθεὶς νὰ ὑπομνήσῃ εἰς τοὺς στασιαστὰς τὸ καθήκον αὐτῶν· εἰς δὲ τὸν μητροπολίτην Σεραφεῖμ, ὅστις κρατῶν τὸν τίμιον σταυρόν, ἐπορεύθη πρὸς τοὺς στρατιώτας καὶ ἰκέτευσεν αὐτοὺς νὰ

ἐπανέλθωσιν εἰς τοὺς στρατῶνάς των, δεχόμενοι τὴν συγχώρησιν τοῦ αὐτοκράτορος, προσεφώνησαν ἐκεῖνοι: « Πήγαινε εἰς τὴν οἰκίαν σου, πάτερ, καὶ δέου ὑπὲρ ἡμῶν καὶ πάντων· ἐδῶ δὲν εἶνε ἡ θέσις σου! »

Ἦτο πρόδηλον, ὅτι μόνον ἡ λογικὴ τῶν τηλεβόλων ἡδύνατο νὰ παραγάγῃ ἐντύπωσιν, ἀλλ' ὁ αὐτοκράτωρ Νικόλαος ἐδίσταζε, καὶ ἐπὶ μακρὸν δὲν κατῴρθου νὰ ἀποφασίσῃ τὴν χρῆσιν τῶν ἐσχάτων μέτρων. Κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην ἡμέραν οὐδόλως ἐφάνη ὁ ἀρχαῖος ἥρωας, ὁποῖον παριστᾷ αὐτὸν ἡ ἐπίσημος τοῦ Κόρφ ἔκθεσις. Εἶχεν ἤδη διατάξῃ μυστικῶς νὰ παρασκευασθῶσι τὰ ὀχήματα πρὸς φυγὴν τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας· συγκίνησιν δὲ μᾶλλον καὶ ἐγκατέρησιν ἢ ἡρωϊσμὸν ἠσθάνετο, ὅτε, μικρὸν πρὶν ἢ καταλίπῃ τὰ χειμερινὰ ἀνάκτορα, παρίστα αὐτὸς ἑαυτὸν ὡς θυμα ἐνώπιον τῆς μεγάλης δουκίσσης Μαρίας. « Προσεύχου εἰς τὸν Θεὸν ὑπὲρ ἐμοῦ », ἔλεγεν αὐτῇ, « ἀγαπητῇ μου καλῇ Μαρία. Λυπήθητι τὸν ἀτυχῆ σου ἀδελφόν, ὃν ὥρισαν θυμα ἡ θέλησις τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν δύο του ἀδελφῶν. Ἐφ' ὅσον ἡδυνήθην νὰ ἀπομακρύνω ἀπ' ἐμοῦ τὸ ποτήριον τοῦτο, ἰκέτευσα πρὸς τοῦτο τὴν θεῖαν πρόνοιαν, καὶ ἔπραξα ὅ,τι μοὶ ὑπηγόρευεν ἡ καρδία μου καὶ τὸ καθήκον μου. Ὁ αὐτοκράτωρ μου Κωνσταντῖνος ἀπέβαλε τὸν ὄρκον, ὃν ὤφειλον αὐτῷ ἐγὼ καὶ πᾶσα ἡ Ῥωσία· ἀλλ' ἤμην ὑπήκοός του καὶ χρέος εἶχον νὰ ὑπακούσω. Ὁ ἄγγελος ἡμῶν θὰ εἶνε βεβαίως ἡὐχαριστημένος, ὅτι ἐγένετο τὸ θέλημά του, ὅσῳ καὶ ἂν ᾔνε δι' ἐμὲ πικρὸν καὶ φοβερόν. Προσεύξου, προσεύξου εἰς τὸν Θεὸν ὑπὲρ τοῦ δυστυχούς σου ἀδελφοῦ, διότι ἔχει ἀνάγκην αὐτῆς τῆς παρηγορίας, καὶ οἴκτειρε αὐτόν! » Τοιαῦτα φρονήματα ἦσαν βεβαίως πάντῃ ἀκατάλληλα, ὅπως ἐπιβάλωσιν εἰς ἐξηγριωμένον στρατιωτικὸν ὄχλον.

Ἡμέρα Δεκεμβρίου εἶνε λίαν βραχεῖα κατὰ τὰς ὑπερβορείους χώρας, περὶ τὴν τρίτην δὲ ὥραν μετὰ μεσημβρίαν εἶχεν ἤδη ἀρχίσει ἐπερχόμενον τὸ σκότος. Οἱ στασιασταὶ στρατιῶται ἦσαν πάντοτε συνηθροισμένοι περὶ τὸ μνημεῖον Πέτρου τοῦ Μεγάλου· ὁ δὲ κατὰ τὴν προσέγγισιν τοῦ πιστοῦ στρατοῦ διαλυθεὶς ὄχλος ἐπανέκαμψεν ἅμα τῷ σκότει. Οὕτως εἶχεν ἔτι πιθανότητος ἐπιτυχίας ἡ στάσις. Ὅτε τέλος ἀπεφάσισεν ὁ Τσάρος νὰ διατάξῃ τὴν προσέλα-

σιν τῶν τηλεβόλων, ἔλειπον σφαῖραι, καὶ ὅτε προσηγέχθησαν τὰ πολεμεφόδια, δὲν κατώρθωσε πάλιν ὁ Νικόλαος νὰ δώσῃ τὸ ὀριστικὸν πρὸς πυροβολισμόν πρόσταγμα. Οἱ στρατιῶται ἐγόγγυζον, παρὰ τοῖς πυροβολισταῖς κατεφαίνοντο ὑποπτα συμπτώματα, καὶ τινες αὐτῶν συνετάχθησαν τοῖς ἐπαναστάταις. Δραστήριοι ὅμως καὶ ἐνεργοὶ ἄνδρες ἐπετέθησαν τότε εἰς τὸν Τσάρον, παρακαλοῦντες αὐτὸν νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὸ κινδυνῶδες ἐκεῖνο θέαμα, καὶ νὰ μὴ χαρίσῃ πλέον καιρὸν σκέψεως εἰς τὸν λαόν. Ὁ πρίγκιψ Εὐγένιος τοῦ Βύρτεμβεργ κατετρύχετο ὑπὸ ἀνυπομονησίας ἐπὶ τῷ περιφθῶ ἐκείνῳ δισταγμῇ τοῦ Τσάρου· ὁ δὲ στρατηγὸς Τόλλ ἀνέκραξε: « Μεγαλειότατε, ἢ διατάξατε νὰ καθαρισθῇ διὰ μύδρων ἢ πλατεῖα, ἢ παραιτηθῇτε τοῦ θρόνου! » Καὶ ὅμως ἅπαξ ἔτι διέταξεν ὁ Τσάρος νὰ προτραπῇ εἰς διάλυσιν τὸ πλῆθος· ὅτε δὲ ὁ στρατηγὸς Σουχάσονετ ἀνήνεγκεν αὐτῷ, ὅτι: « οἱ παράφρονες ἀπαιτοῦσι σύνταγμα, » ἀνύψωσε τοὺς ὦμους καὶ ἔδωκε τὸ πρόσταγμα εἰς πυροβολισμόν, ἀλλὰ καὶ πάλιν ἀνεκάλεσεν αὐτό. Τέλος διέταξε νὰ γεμίσωσιν ἄνευ σφαιρῶν, καὶ ἀντήχησεν ὁ πρῶτος τῶν τηλεβόλων κρότος· ἀλλ' οἱ στασιῶται δὲν ἠπατήθησαν, καὶ ὅτε ἔτι αἱ πρῶται σφαῖραι, ἱπτάμεναι ὑπὲρ τὰς κεφαλὰς των, ἐνεπήχθησαν εἰς τοὺς τοίχους τοῦ μεγάρου τῆς Γερουσίας, ἀπήντησαν διὰ βροντώδους ἀλαλαγμοῦ! Τότε ἐγέμισαν διὰ μύδρων καὶ ἐσκόπευσαν κατὰ μέσον τοῦ τετραγώνου τοῦ συντάγματος τῆς Μόσχας. Πυροβολιστὴς τις ἠρνήθη σταυροκοπούμενος, ἀλλ' ὁ λοχαγὸς Βακούνιν ἔλαβεν αὐτοῦ τὸ ἔναυσμα ἀπὸ τῆς χειρός, ὁ Νικόλαος προσέταξε: Πῦρ! καὶ οἱ μύδροι ἐχαλαζοδόλησαν τὰ πυκνὰ πλῆθη. Τὸ ἀποτέλεσμα ὑπῆρξε στιγμιαιὸν καὶ φοβερόν. Οἱ στασιασταὶ διεσκορπίσθησαν ὡς κονιορτός, φεύγοντες διὰ τῆς ὁδοῦ τῶν Κατέργων καὶ ὑπεράνω τοῦ Νέβα, ἀλλὰ τὸ ἱππικὸν ἐδίωκεν αὐτοὺς κατὰ πόδας, αἱ δὲ σφαῖραι τοῦ ἐπελαύνοντος πυροβολικοῦ διέθρανον τὸν πάγον τοῦ ποταμοῦ καὶ παρεῖχον ὕγρὸν τάφον εἰς τοὺς φυγάδας. Ἐντὸς ὀλίγου ἦν ἡρεμος πάλιν ἡ πόλις, κοί ὁ Νικόλαος ἀνεγνωρισμένος αὐτοκράτωρ πασῶν τῶν Ῥωσιῶν. Δικαίως δὲ ἡδύνατο νῦν, φρονεῖ ὁ Κόρφ, νὰ προσαρτήσῃ τὴν φράσιν: *Ἐλέω Θεοῦ* εἰς τὸ ἀξίωμα του, διότι ὁ δάκτυλος τοῦ Θεοῦ εἶχε μεγάλως φρουρήσει αὐτὸν κατὰ τὴν περίστασιν ἐκείνην. Τὸ μέλλον καταπληκτικοῦ κράτους

ἔσται ἐπὶ ξυροῦ ἀκμῆς· ἂν δὲ ὁ Πέστελ κατεῖχε τὴν θέσιν τοῦ Τρου-
βετσκόη, κρυβέντος κατὰ τὴν στιγμήν τοῦ κινδύνου, οἱ στυγνοὶ τοῦ
Τσάρου φόβοι ἤθελον ἀληθεύσει, ὁ δὲ Κύριος Κόρφ οὐδεμίαν ἤθελε
λάβει ἀφορμὴν νὰ ἐκφέρῃ τὰς εὐλαβεῖς αὐτοῦ ἱστορικοφιλοσοφικὰς
σχέψεις.

Δυσκόλως ὅμως δύναται τις νὰ λυπηθῇ ἐπὶ τῇ ἀποτυχίᾳ τῆς ἐπα-
ναστάσεως. Ἡ τύχη τῶν Δεκεμβριανῶν, τῶν νέων ῥώσων εὐγενῶν
καὶ στρατιωτικῶν, οἵτινες εἶχον μετὰσχει τῆς ἐπαναστάσεως, ὑπῆρ-
ξε βεβαίως σκληροτάτῃ· διότι ἔπεσον εἰς χεῖρας δυνάμεως ἥκιστα
μεγαλοθύμου, καὶ ὁ Τσάρος δὲν ἐσυγχώρησεν αὐτοῖς, ὅτι ἐπὶ μίαν
στιγμὴν τοὺς ἐτρόμαξεν. Οὕτω δὲ ἀπέτισαν ἐπὶ τῆς ἀγχόνῃς καὶ ἐν
τῇ εἰρκτῇ, ἐν ἐλεεινότητι καὶ ἐξορίᾳ τὸν ὑπὲρ τοῦ ἰδανικοῦ ἐνθουσια-
σμὸν αὐτῶν. Ἀλλὰ θὰ ἦσαν ἄρά γε ἱκανοὶ νὰ περιβάλωσι σάρκα
καὶ μορφὴν εἰς τὴν πολιτικὴν ἰδέαν, ἣν ἐπεδίωκον; εἶχον ἄρά γε
ἀσφαλές τι ἔρεισμα παρὰ τῷ λαῷ, βαθέως ἐρριζωμένῃν δυσaréσκεϊαν
τοῦ ῥωσικοῦ ἔθνους, δικαιολογοῦσαν τὴν ἀνατροπὴν τῶν καθεστῶτων;
Ὅταν τις ἀναλογισθῇ, ὅτι τὰ πλήθη ἔμειναν ἡρεμα, ἀντὶ νὰ ἐγερ-
θῶσιν ὡς εἰς ἀνὴρ κατὰ τῆς δεσποτικῆς καὶ αὐθαιρέτου ἐκείνης πρά-
ξεως, ἥτις καθίστα αὐτὰ ἀντικείμενον ἐμπορικῆς συναλλαγῆς μεταξὺ
τοῦ γαληνοτάτου αὐτοκρατορικοῦ ζεύγους τῶν δύο ἀδελφῶν, ὅταν τις
ἀναπολήσῃ τὸ εὐάριθμον σμῆνος πεινῶντων καὶ ριγούντων ταραχο-
ποιῶν, τὸν μέγαν ὄμιλον περιέργων, ἀτόλμων καὶ δειλῶν συνω-
μοτῶν, καὶ τὸ πολυάριθμον τέλος εὐλαβὲς πλῆθος λαοῦ καὶ στρα-
τιωτῶν, ὅπερ συνωθεῖτο τὴν 26 Δεκεμβρίου περὶ τὸν τσάρον, ζητοῦν
νὰ ἀσπασθῇ τὴν στολὴν αὐτοῦ ἢ καὶ αὐτὰ του μόνον τὰ πέδιλα, θέ-
λει βεβαίως ὁμολογήσει, ὅτι οἱ Δεκεμβριανοὶ οὔτε τὸν καιρὸν αὐτῶν
εἶχον ἐννοήσει οὔτε τὸν λαόν των ἐγνώριζον, καὶ ὅτι εἶχον ἀπατηθῇ
πιστεύσαντες ἀναγκαίαν τὴν συνταγματικὴν μεταπολίτευσιν ἐν Ῥω-
σίᾳ. Τὸ δυστύχημα αὐτῶν ἦν τὸ ἄωρον ἔτι τῶν περὶ αὐτούς. Περὶ
θετικῶν σκοπῶν τῆς ἐπιχειρήσεώς των εἶχον τὴν αὐτὴν ἀσαφεῖ ἐν-
νοιαν, οἷαν καὶ οἱ στρατιῶται, οἱ ὑπὲρ τοῦ συντάγματος ζητωκραυ-
γοῦντες καὶ φανταζόμενοι ὅτι ἦτο ἡ σύζυγος τοῦ Κωνσταντίνου.

Εἷς μόνος σκοπὸς ὑπῆρχε τότε, δυνάμενος νὰ προσηλώσῃ τὴν
στρατιωτικὴν καὶ θρησκευτικὴν φιλοδοξίαν τοῦ ῥωσικοῦ λαοῦ· ἀλλὰ

καὶ εἰς μόνος ὑπῆρχε μεταξὺ τῶν συνωμοτῶν, ὁ καθαρῶς αὐτόν συνειδώς. "Οτε ὁ Πέστελ, συλληφθεὶς τὴν 26 Δεκεμβρίου ἐν Τουλτσίν, ἀνεκρίθη περὶ τῆς μελετωμένης προσωρινῆς Κυβερνήσεως, ἐδήλωσεν, ὅτι τὸ σκοπούμενον αὐτῆς μέλημα ἦτο ἡ δι' ἐξωτερικῶν πολέμων προσήλωσις τῶν συντεταραγμένων πνευμάτων, καὶ ἡ ἐν Ἑλλάδι ἀνιδρυσις τῶν παλαιῶν δημοκρατιῶν.

Δὲν πλανᾶται δέ τις, παραδεχόμενος, ὅτι τοιαύτη δήλωσις ἐνεποίησε βαθυτάτην ἐντύπωσιν εἰς τὸν νικητὴν τῆς 26 Δεκεμβρίου· καθότι ἐν αὐτῷ περιείχετο μομφή τις κατὰ τῆς παρελθούσης καὶ νοθεσία περὶ τῆς μελλούσης ἀνατολικῆς πολιτικῆς τοῦ Τσάρου.

Οὕτω μετὰ τὴν καταστολὴν τῆς στρατιωτικῆς στάσεως ἐν Πετροπόλει ἀνεφύη τὸ φοβερόν ζήτημα, πῶς ὁ Νικόλαος ἤθελε χρησιμοποίησει ἐν τῇ ἐξωτερικῇ αὐτοῦ πολιτικῇ τὰ ἐκ τῶν παθημάτων διδάγματα. Ἡ στάσις αὕτη, εἶπεν ὁ Νικόλαος εἰς τὸ διπλωματικὸν σῶμα, «εἶνε οἰκογενειακὴ ὑπόθεσις, κατ' οὐδὲν ἐνδιαφέρουσα τὴν Εὐρώπην (*c'est une affaire de famille avec la quelle l'Europe n'a rien à démêler*),» ἀλλ' ὁξυδερεκεῖς ὅμως πολιτικοὶ κατενόουν, ὅτι αἱ συνέπειαι τοῦ γεγονότος ἐκείνου ἤθελον ὑπερβῇ τὰ ἐσωτερικὰ τῆς Ῥωσίας πράγματα. Ἄν ὁ Τσάρος ἐπεθύμει νὰ προλάβῃ ἐπανάληψιν τῆς στάσεως, ὧφειλε νὰ ἐκτελέσῃ τὸ ναπολεόντειον πρόγραμμα, ὅπερ ὁ Πέστελ εἶχε καθομολογήσει πρὸ τῶν δικαστῶν αὐτοῦ, ἀντιπερισπῶν διὰ δόξης καὶ ἐξωτερικῶν πολέμων τὸν ἐν Ῥωσίᾳ ἀναθρασμόν.

Ὁ Νικόλαος δὲν ἦτο ἐλεύθερος φιλοδοξίας. Τὸ ἀμφιταλαντευόμενον καὶ διστάζον ἦθος τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἡ ἀπὸ τοῦ Μέττερνιχ ἐξάρτησις αὐτοῦ εἶχον πολλάκις διεγείρει τὴν δυσαρέσκειάν του· ἦν δὲ προσωπικῶς προκατελιημμένος κατὰ τοῦ αὐστριακοῦ ἀρχικαγκελλαρίου, οὗτινος οἱ παλαιοὶ ἐχθροί, ὡς ὁ Καποδίστριας καὶ ὁ Πότσο Διθόργου, ἤρξαντο πάλιν δραστηρίως ἐνεργοῦντες. Ὁ Μέττερνιχ, ἐλπίζων ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἤθελεν εἶναι ὁ διάδοχος τοῦ Ῥωτικοῦ θρόνου, ἦν πάντῃ ἀμέριμνος περὶ τῆς Ἀνατολικῆς πολιτικῆς τῆς Ῥωσίας· γνωρίζων τὸν μέγαλον ἐκείνον δοῦκα, ἦν πεπεισμένος, ὅτι ἡ πολιτικὴ αὐτοῦ ἤθελε σκοπῆσαι ἐξωτερικῶς μὲν τὴν διατήρησιν τῆς εἰρήνης, ἐσωτερικῶς δὲ τὴν τῆς μοναρχικῆς ἰδέας καὶ τὴν βελτίωσιν τῆς διοικήσεως. «Διὰ τὴν Ῥωσίαν,» ἔλεγε πεποιθό-

τως, « ἄρχεται νῦν ἡ ἱστορία, ἀφοῦ ἔληξε τὸ μυθιστόρημα ». Ἄλλ' ἡ ἐν Πετρούπολει ἐπανάστασις καὶ ἡ εἰς τὸν θρόνον ἀνάβασις τοῦ Νικολάου κατέστρεψαν τὰς ἐλπίδας του. Ἡ βιενναία αὐτὴ ἀπέστειλεν εἰς Πετρούπολιν τὸν ἀρχιδουκὰ Φερδινάνδον τῆς Ἑσθίας, ἵνα συγχαρῇ τῷ αὐτοκράτορι ἐπὶ τῇ ἀναβάσει αὐτοῦ εἰς τὸν θρόνον· ὁ δὲ πρίγκηψ Μέττερνιχ ἔδωκεν αὐτῷ τῇ 11 Ἰανουαρίου 1826 ὁδηγίας περὶ τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος, καθ' ἃς κύριος σκοπὸς προϋτίθετο αὐτῷ « ἡ ὁμοφωνία τῶν δύο αὐλῶν καὶ ἡ συντήρησις καὶ ὁ σεβασμὸς τοῦ καθεστῶτος »· συγχρόνως δὲ ἔλαβεν ὁ ἀρχιδουκὲς μεθ' ἑαυτοῦ μακρὰν ἱστορικὴν ἔκθεσιν, ὅπως ἐπανορθώσῃ τὰς ἐν τῷ ἀνατολικῷ ζητήματι ἐσφαλμένας ἰδέας τοῦ Τσάρου. Ὁ τουρκόφιλος λόρδος Στράγγφορντ, ὁ ζῶντος ἔτι τοῦ Ἀλεξάνδρου διορισθεὶς ἄγγλος πρεσβευτὴς ἐν Πετρούπολει, εἶχεν ὑποβάλει ἐγγράφους προτάσεις εἰς τὸν πρίγκηπα Νέσσελρωδ, εὐχόμενος, ὅπως ἡ μὲν Ῥωσία ἀποστείλῃ πάλιν τὸν πρεσβευτὴν αὐτῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν, αἱ δὲ εὐρωπαϊκαὶ αὐλαὶ μεσιτεύσωσιν ἡνωμέναι μεταξὺ τῆς Πύλης καὶ τῶν Ἑλλήνων, χωρὶς ὅμως ἀπειλῆς ἐξαναγκαστικῶν μέτρων. « Ἄν δὲ ἡ Πύλη δὲν ἐνέειδε, τότε ὁ μὲν τῆς Ῥωσίας πρεσβευτὴς νὰ καταλίπῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν, οἱ δὲ λοιποὶ πρέσβεις νὰ δηλώσωσιν, ὅτι ἐγκατέλειπον εἰς τὴν Πύλην τὰς συνεπείας τῆς δευτέρας ἀναχωρήσεως τοῦ ῥώσου πρεσβευτοῦ ». Εἰς τὰς ἡπίας πάντως προτάσεις ταύτας τοῦ Στράγγφορντ ἐπένευσεν ὁ Μέττερνιχ, καὶ συνέστησεν εἰς τὸν ἀρχιδουκὰ νὰ ὑποστηρίξῃ αὐτάς θερμότατα.

Εἰς δὲ τὸν κόμητα Λεβτσέλτερν ἔδωκε τὴν ἐντολὴν « νὰ συσπειρώσῃ περὶ ἑαυτὸν τοὺς συναδέλφους του, συνεπεία τοῦ ἀξιοβρηνήτου ἐν Ταϊγανίφ γεγονότος ». Ὁ πρίγκηψ Τρουβετσκόη, ἡ κατὰ τὴν κρίσιν στιγμὴν ἀφανὲς γενομένη ὑπερτάτη κεφαλὴ τῆς στρατιωτικῆς συνωμοσίας, εἶχε κρυβῇ ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ γαμβροῦ του πρεσβευτοῦ Αὐστρίας· τοῦτο δὲ ἡδύνατο νὰ δεινῶσῃ ἔτι τὰς μεταξὺ τῶν δύο αὐτοκρατορικῶν αὐλῶν ἀκροσφαλεῖς ἡδὴ σχέσεις. Ἄλλ' ὁ κόμης Λεβτσέλτερν, ἐκδούς τὸν φυγάδα, προσεπάθησε νὰ ἐξαλείψῃ, διὰ διπλῆς προθυμίας ἀπέναντι τῆς ῥωσικῆς Κυβερνήσεως, τὰς κακὰς ἐντυπώσεις, ἃς εἶχεν ἴσως παραγάγει ἡ μετὰ τῶν ἀποστατῶν σχέσις αὐτοῦ. Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων ἀνησύχως ἀνεμένετο ἡ

ἄριζις τοῦ ἀρχιδουκὸς Φερδινάνδου. Οὗτος ἔτυχε μὲν ἐξαιρέτου ὑποδοχῆς, ὅποίας καὶ οἱ ἑκτακοὶ ἀπεσταλμένοι τῆς Πρωσίας καὶ Ἀγγλίας, ὁ πρίγκηψ Γουλιέλμος καὶ ὁ δούξ Οὐέλλιγκτων· ἀλλ' ἐν τοῖς εἰρηνικοῖς καὶ καθησυχαστικοῖς λόγοις τοῦ Νικολάου ὑπεφαίνετο πικρά τις δυσπιστία, ἥτις ἐνεποίησε βεβαίως ἐντύπωσιν εἰς τοὺς βαυτερον μεμυημένους τὰ πράγματα. Τὸν Τσάρον οὐδόλως εἶχον διαλάβει αἱ σχέσεις τῆς βιενναίας αὐλῆς πρὸς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, καὶ αἱ ἐπὶ τῇ ἀναβάσει τοῦ Κωνσταντίνου ἐλπίδες τῆς Αὐστρίας. Αἱ προθέσεις αὐτοῦ, εἶπεν, ἐν τῷ Ἀνατολικῷ ζητήματι παρεγνωρίσθησαν, ἐνῷ αὐτὸς ἐπεθύμει νὰ συμπράξῃ μετὰ τῶν δυνάμεων. «Καὶ ὅμως πρέπει τὸ πρᾶγμα νὰ τελειώσῃ· ἂν δὲ ἡ ἀπὸ κοινοῦ ἐνέργεια δὲν εἴνε δυνατή, ἃς μὲ ἀφῆσωσιν, εἶπε, νὰ ἐνεργήσω μόνος· ἔχω τὰ πρὸς τοῦτο μέσα, καὶ εὐκόλως θὰ συνετίσω τοὺς ἀχρείους ἐκείνους.» Κατόπιν δὲ τοιούτων βιαίων ἀπειλῶν, οὐδὲν βεβαίως ἐσήμαινε κατὰ βάθος, ὅτι ὁ Τσάρος ἀπέδιδε σπουδαιότητα «ἐνεκα τῶν συνωμοσιῶν» εἰς τοὺς στενοὺς οἰκογενειακοὺς δεσμοὺς τοῦ πρὸς τὴν Αὐστρίαν καὶ τὴν Πρωσίαν, αἵτινες μόναι ἠδύναντο νὰ ἀσφαλίσωσι τὴν ἡσυχίαν τῆς Εὐρώπης, ὅτι ἀμφέβαλλε περὶ τῆς *τιμιότητος* τῆς Ἀγγλίας, καὶ ἐξέφρασε περὶ τῶν Ἑλλήνων ἰδέας καθαρῶς νομιμόφρονος πολιτικῆς.

Ὅτε ὁ ἀρχιδούξ προέφερε τὴν λέξιν *Ἑλληνας*, διέκοψεν αὐτὸν ὁ Τσάρος, λέγων: «Ὅχι, δὲν ὀνομάζω αὐτοὺς Ἑλληνας, ἀλλ' ἀποστάτας, καὶ ὡς τοιούτους οὐδέποτε θέλω βοηθήσει αὐτοὺς, διότι οὐδ' ἔχω τὸ πρὸς τοῦτο δικαίωμα. Ἀλλὰ μεταξὺ ἐμοῦ καὶ τῆς Πύλης ὑπάρχουσιν ἄλλου εἶδους δυσκολίαι. Σήμερον, ὅτε γνωρίζω, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Αὐστρίας κατ' οὐδένα λόγον πιστεύει, ὅτι ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἀσκήσῃ βίαν κατὰ τῆς δυνάμεως ταύτης, θέλω ἐκκαθαρίσει μόνος μου τὴν ὑπόθεσιν ταύτην· καὶ ἂν δ' ἐπέλθῃ ρῆξις, ὁ ἀγὼν τῆς Ἑλλάδος οὐδέποτε θέλει ἀναμιχθῇ εἰς τὰς μεταξὺ ἐμοῦ καὶ τῆς Πύλης συμφωνίας.» Πλὴν μεθ' ὅλας ἐκείνας τὰς εὐήχους ὑποσχέσεις, ὁ ἀρχιδούξ Φερδινάνδος ἀνεχώρησε μετὰ τῆς πεποιθήσεως, ὅτι ἐν Πετρούπολει «ἐκ ματαιότητος καὶ περιφρονήσεως τῶν Τούρκων» ἐπεθύμουν ἂν ὅχι τὸν πόλεμον, ἀλλὰ στρατιωτικὴν τινα τοῦλάχιστον διαδήλωσιν κατὰ τῆς Πύλης, ὅπως ἐξαναγκάσωσιν αὐτὴν εἰς εἰρήνευσιν τῆς Ἑλλάδος. Ἦν δὲ ὀρθὴ ἡ πεποίθησις τοῦ αὐτοῦ.

Οἱ περιφρονητικοὶ λόγοι τοῦ Τσάρου περὶ τῆς πολιτικῆς τοῦ Κάνιγγ καὶ τῆς ἀποστολῆς τοῦ Ουέλλιγκτων, ἣν ἀπεκάλεσε κωμωδίαν (*farce*), δὲν ἐγένοντο βεβαίως ἐν σπουδαιότητι, σκοπὸν δὲ μᾶλλον εἶχον νὰ κρύψωσιν ἀπὸ τῆς αὐστριακῆς αὐλῆς τὴν ἐν τῇ Ῥωσικῇ πολιτικῇ τελουμένην σπουδαίαν τροπὴν. Οἱ Ῥῶσοι ὑπουργοὶ ἀπήντησαν εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ ἀρχιδουκὸς Φερδινάνδου ἐπιδοθεῖσαν ἱστορικὴν ἔκθεσιν τοῦ Μέττερνιχ δι' ὁμοίου ἐγγράφου, ἐν ᾧ, στηριζόμενοι ἐπὶ τῶν ἀπὸ τοῦ 1821 διαφορῶν μεταξὺ Πύλης καὶ Ῥωσίας, κατεδείκνυσαν, ὅτι οὐδὲν κατωρθώθη ἐν τῇ Ἀνατολῇ, διότι ἡ βιενναία αὐλὴ δὲν ἀφῆκε τὸν Τσάρον Ἀλέξανδρον νὰ ἐξέλθῃ τοῦ κύκλου ματαίων συζητήσεων. Ἀναφέροντες δὲ περιφρονητικῶς τὰς τοσοῦτον θερμῶς ὑπὸ τῆς Αὐστρίας συνιστωμένας προτάσεις τοῦ Στράγγφορντ, παρετήρουν λίαν αὐταρέσκως, ὅτι ἡ Ἀγγλία ἦν ἐτοίμη νὰ διαπραγματευθῇ *μέτρη* μετὰ τῆς Ῥωσίας περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ζητήματος.

Οὕτω δὲ πραγματικῶς ἐγένετο. Ὁ Κάνιγγ εἶχεν ἀποδοκιμάσει τὰ διαθήματα, εἰς ἃ εἶχε προβῇ ὁ Στράγγφορντ ἐπὶ τῇ ἐλπίδι αὐστριακῆς συμπράξεως, καὶ ἀπηγόρευεν αὐτῷ νὰ ἐπιληφθῇ διαπραγματεύσεων μετὰ τοῦ γάλλου καὶ τοῦ αὐστριακοῦ αὐτοῦ συναδέλφου. Τὸ «τραγικὸν γεγονός τοῦ θανάτου τοῦ Ἀλεξάνδρου,» ἐγγράφεν αὐτῷ, «ἡδύνατο νὰ ἐξαλείψῃ τὰ ἔχνη προηγουμένων συμφωνιῶν καὶ νὰ ἐπιτρέψῃ νέους συνδυασμούς· τοῦτο δὲ ἐξήρτητο ἐκ τῆς φρονήσεως τοῦ Στράγγφορντ. Δὲν ἔπρεπε νὰ παράσχη εἰς τὴν Αὐστρίαν καὶ τὴν Γαλλίαν τὴν εὐχαρίστησιν τῆς μετ' αὐτῶν συμπράξεώς του, καθότι αἱ κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἀντιπάθειαι τῆς Αὐστρίας καὶ αἱ σκευωρίαι τῆς Γαλλίας ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Ἑλλάδι ἀντέκειντο ἀντικρὺς εἰς τὴν ἀγγλικὴν πολιτικὴν. Ὁφείλε μᾶλλον, καθ' ἃ παρηγγέλλοντο αὐτῷ, νὰ ἐκφράσῃ πρὸς τὸν Νέσσελρῶδ τὴν ἐπιθυμίαν ἀμοιβαίας ἐμπιστοσύνης, καὶ νὰ ἀρκεσθῇ εἰς τὴν πρότασιν ἰδιαιτάτης συνεννοήσεως μεταξὺ Ῥωσίας καὶ Ἀγγλίας». Ἡ ἐπελθοῦσα νῦν τροπὴ, μεθ' ἣν εἶχον λάβει φάσιν τὰ ἀνατολικά πράγματα, ἔμελλε νὰ καταστῇ κρίσιμος· διότι προσήγγιζον ἀλλήλαις αἱ δυνάμεις ἐκεῖναι, αἵτινες, ἀπόφασιν ἔχουσαι νὰ ἐνεργήσωσι καὶ προβῶσι τολμηρῶς ἐν Ἀνατολῇ, ἥσαν διατεθειμέναι νὰ θυσιάσωσι τὰς ἀπὸ τοῦ Ναπολέοντος διεπούσας τὴν Εὐρώπην ἀρχάς.

Ὁ Κάνιγγ παριστᾶται συνήθως ὑπὸ τοῦ Μέττερνιχ ὡς «ἀπλοῦς ῥήτωρ καὶ ἀμαθὴς πολιτικός». «Δὲν εἶνε πολιτικός ἀνὴρ,» παρατηρεῖ ὁ αὐστριακὸς ἀρχικαγγελλάριος, «καὶ οὐδέποτε θὰ γείνη τοιοῦτος· διότι τὸ πνευμά του ἀρέσκειται ἐπανιστάμενον κατὰ τῶν κανόνων τῆς πείρας. Εἶνε ὅμως στωμύλος καὶ ἐπαγωγός, καὶ γνωρίζει νὰ ἀποφεύγῃ τὰ ὀχληρά· διὰ τοῦτο δὲ ἔκυψε πρὸ τῆς ἀντιπολιτεύσεως καὶ θωπεύει αὐτήν. Ἄλλ' ἔπραξε τοσαῦτα ὑπὲρ τῆς φιλελευθέρου μερίδος, ὥστε αὕτη ἔχει ἀξιώσεις ἔτι μειζόνων παραχωρήσεων». Ἡ ιδέα δὲ αὕτη, περὶ τῆς συγκαταβάσεως τοῦ Κάνιγγ ἀπέναντι τοῦ πνεύματος τῶν καιρῶν, ἐπαναλαμβάνεται πολλάκις ἐν τῇ μεταξὺ τοῦ Μέττερνιχ καὶ τοῦ παρὰ τῇ αὐλῇ τοῦ Ἀγ. Ἰακώβου αὐστριακοῦ πρεσβευτοῦ ἀλληλογραφία, καὶ μετὰ μελαγχολικοῦ ὕφους γίνεται ἐν αὐτῇ λόγος περὶ τῆς ἀπομακρύνσεως τῆς Ἀγγλίας ἀπὸ τῶν συντηρητικῶν ἀρχῶν τῶν ἡπειρωτικῶν δυνάμεων καὶ τῆς περὶ τὴν εὐνοίαν τῶν ἐλευθεροφρόνων σπουδῆς τοῦ Κάνιγγ. Αἱ κατὰ τῆς παλινορθωτικῆς ἐν Ἰσπανίᾳ πολιτικῆς ἔντοναι ἐνέργειαι τοῦ ἁγγλοῦ πολιτικοῦ καὶ ἡ ἀναγνώρισις τῶν δημοκρατικῶν τῆς μεσημβρινῆς Ἀμερικῆς ἐνεποίησαν φρίκην εἰς τοὺς νομιμόφρονας πολιτικούς· ἡ δὲ διάσκημος πρόποσις κατὰ τὸ ἐν Ἀρουϊτς συμπόσιον: «Πολιτικὴ καὶ θρησκευτικὴ ἐλευθερία καθ' ὅλον τὸν κόσμον!» διηγείρεν ἀπροκάλυπτον ἀγανάκτησιν. Νῦν ἐπήρχοντο καὶ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν ἀγγλικαὶ ἐνέργειαι· ἦν δὲ καὶ τῷ τυφλῷ, δῆλον ὅτι ἡ ἐπὶ τῆς σκηνῆς ἐμφάνισις τοῦ Κάνιγγ, ὡς καὶ ἡ τοῦ Λόρδου Βύρωνος, εἶχον ἀνυψώσει πολὺ τὸ ἀγγλικὸν ὄνομα ἐν Ἑλλάδι.

Μετὰ τὴν διαμαρτύρησιν κατὰ τοῦ ῥωσικοῦ ὑπομνήματος καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ Ῥοδίου γενομένην αἴτησιν ξένης προστασίας, ἐπῆλθε τὸν Αὐγούστον τοῦ 1825, τῇ συνεργείᾳ καὶ ἐπινεύσει τοῦ Λόρδου ἀρμοστοῦ τῶν Ἰονίων νήσων Ἀδάμς, καθ' ἣν ἐποχὴν ἡπείλει τὸ Ναύπλιον ὁ Ἰβραΐμ, ἡ πρᾶξις ἐκείνη, δι' ἧς ὁ ἐλληνικὸς λαὸς ἐνεπιστεύετο τὸ κειμήλιον τῆς αὐτονομίας, ἐλευθερίας καὶ πολιτικῆς αὐτοῦ ὑπάρξεως εἰς τὴν ἀποκλειστικὴν προστασίαν τῆς μεγάλης Βρετανίας. Οἱ ὁπαδοὶ τῶν ἄλλων δυνάμεων εἶχον ἡττηθῇ. Κατὰ τὸ ἔτος 1823 σκέψις εἶχε γείνει νὰ παρακληθῇ ὁ Δὸν Μιχαήλ τῆς Πορτογαλλίας ὅπως δεχθῇ τὸ ἐλληνικὸν στέμμα· τὸ 1824 εἶχεν ἐμφανισθῇ

ἐν Μεσολογγίῳ Διδάκτωρ τις Βιτάλης, ἐνεργῶν ὑπὲρ τοῦ δευτέρου υἱοῦ τοῦ Δουκὸς τῆς Αὐρηλίας· ἀπὸ δὲ τοῦ Ἀπριλίου 1825 ἐνήργει ὑπὲρ τῆς αὐρηλιανῆς οἰκογενείας ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ ἐν Παρισίοις ἐλληνικοῦ συλλόγου στρατηγὸς Ῥὸς (*Roche*)· ἀλλὰ πάντων αὐτῶν τῶν ἀνακτοποιῶν αἱ ἐνεργεῖαι ἀπέβησαν ἔωλοι καὶ φροῦδαι. Καίτοι ὁ Ῥὸς δὲν ἐφείδετο χρυσῶν καὶ ἀργυρῶν ὥρολογίων, εἰκόνων τῶν αὐρηλιανῶν πριγκήπων καὶ χρήματος ἱκανοῦ, δὲν κατώρθωσεν ὅμως νὰ ἐξαπατήσῃ τοὺς ἐμφρόνως λογιζομένους καὶ πονηροὺς Ἕλληνας. Ἐλαβὼν μὲν τὰ δῶρά του, ἀλλ' ἀφῆκαν αὐτόν τε καὶ τὸν ἀμερικανὸν ἀπεσταλμένον Τάουνσενδ Οὐάσιγκτων διαμαρτυρομένους ἐμπαθέστατα κατὰ τῆς ἐπικαλουμένης τὴν ἀγγλικὴν προστασίαν πράξεως. Ἐν χρυπτῷ δὲ ἐχαίροντο ἐπὶ τῇ ἐνεργείᾳ, ἣν παρήγαγε· τὸ ἔγγραφον ἐκεῖνο, καὶ τὸ ὑπέγραφον χωρὶς δισταγμοῦ. Χιλιάδες ὑπογραφῶν ἐκάλυψαν αὐτό. Καὶ αὐτὸς ὁ τῶν Γάλλων ὀπαδὸς Γούρας, σφοδρῶς ἐν ἀρχῇ ἀντιστάς, κατεπείσθη τέλος ὑπὸ τῆς συζύγου του, ὅτι πάντῃ ἀβάσιμος ἦτο ἡ διαδιδομένη κατηγορία, ὅτι ἐπρόκειτο δῆθεν νὰ μεταβληθῇ διὰ τῆς ἀναφορᾶς ἐκείνης ἡ Ἑλλὰς εἰς ἀγγλικὴν ἀποικίαν. Οἱ ὀπαδοὶ τῆς Γαλλικῆς ὑποψηφιότητος, ὡς ὁ Ὑψηλάντης καὶ ὁ Κωλέττης, προσέβλεπον μετὰ δυσθύμου ἐγκαρτερήσεως τὴν αὐξουσαν δημοτικότητα τῆς Ἀγγλίας, οἱ δὲ πατριωτικῶς φρονοῦντες ἠλπίζον, ὅτι ἡ εἰς τὴν Ἀγγλίαν προσφορὰ τῆς προστασίας ἤθελεν ἐξαγάγει τέλος τὰς δυνάμεις τῆς πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἀδιαφορίας αὐτῶν. Οὕτω πραγματικῶς ἔμελλε νὰ συμβῇ.

Καὶ ἀπῆντησε μὲν ἀρνητικῶς ὁ Κάνιγγ εἰς τὸν κομιστὴν τοῦ περὶ προστασίας ἐγγράφου υἱὸν τοῦ Μιαούλη, δηλώσας αὐτῷ ὅτι ἡ ἐλληνικὴ αἵτησις ἤθελεν ἐμπλέξει τὴν Ἀγγλίαν εἰς πόλεμον κατὰ τῆς Τουρκίας, αἱ δὲ δυνάμεις ἤθελον θεωρήσει τὴν ὑπερίσχυσιν τῆς Ἀγγλίας ὡς παραβίασιν τῶν συνθηκῶν· προσέθηκεν ὅμως τὴν χαρακτηριστικωτάτην συμβουλήν, τοῦ νὰ μὴ τραπῶσιν οἱ Ἕλληνες πρὸς ἄλλην δύναμιν, καὶ ὅσῳ ἐπιμελέστερον ἐφαίνετο ἀποκροῦν ἐπισήμως τὴν ἐμπιστοσύνην τῶν Ἑλλήνων, τοσοῦτ' αὖ ζωηρότερον ἔχαιρεν εὐδομύχως ἐπὶ τῇ θριάμβῳ ἐκείνῃ τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ. Ἐδῶκε δὲ πληρεξουσιότητα εἰς τὸν ἀντὶ τοῦ Στράγγφορντ διορισθέντα ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβευτὴν ἐξάδελφόν του Στράτφορντ νὰ διαπραγ-

ματευθῇ καθ' ὁδὸν μετὰ τῶν ἀρχηγῶν τῶν Ἑλλήνων. Κατὰ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1826 ἠγκυροβόλησεν ὁ ἄγγλος διπλωμάτης ἀντικρὺ τῆς Ὑδρας παρὰ τὰ Περιβολάκια, καὶ ἤρξατο συνδιασκέψεων μετὰ τοῦ Ζωγράφου καὶ τοῦ Μαυροκορδάτου. Κατεδείχθη δέ, ὅτι οἱ Ἕλληνες, ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς οἰκτρᾶς αὐτῶν τότε καταστάσεως, ἦσαν διατεθειμένοι νὰ ἐπικαλεσθῶσι τὴν μεσίτευσιν τῆς Ἀγγλίας παρὰ τῇ Πύλῃ, καὶ παραιτούμενοι μάλιστα ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τῆς ἀπαιτήσεως τῆς πλήρους αὐτῶν ἀνεξαρτησίας, νὰ ἀρκεσθῶσιν εἰς ἐλευθερωτέραν τινὰ πολιτικὴν κατάστασιν, ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῆς Πύλης. Οὕτω δὲ ἠδύνατο νὰ ἐλπίζῃ ὁ Κάνιγγ, ὅτι ἤθελε διεξαγάγει αἰσίως τὴν μεσιτείαν χωρὶς συνδιασκέψεων καὶ ὀχληρῶν συμπρακτόρων. Ὁσημέραι καθίστατο προδηλότερον, εἰς πόσον εὐνοϊκὴν θέσιν εἶχε περιέλθει τὸ ἀγγλικὸν ἀνακτοβούλιον διὰ τῆς περὶ προστασίας ἑλληνικῆς αἰτήσεως. Καὶ ὁ Μέττερνιχ δ' αὐτὸς ἀνεγνώριζεν, ὅτι ἡ λύσις τοῦ ἑλληνικοῦ ζητήματος ἔπρεπε πλέον νὰ ζητηθῇ οὐχὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ Περτρούπολει, ἀλλ' ἐν Λονδίνῳ, καὶ ὅτι ἡ Ἀγγλία « εἶχε κερδήσει ἐν Ἑλλάδι τὴν θέσιν, ἣν οἱ μὲν σύμμαχοι δὲν κατέλαθον οἱ δὲ Τούρκοι δὲν κατῴρθωσαν νὰ κατακτήσωσιν ». Ἐνῶ δὲ προσεπάθει νὰ χωρίσῃ ἀπ' ἀλλήλων τὰ δύο ἀνακτοβούλια, ὧν κυρίως ἐφοβεῖτο τὴν ἐν Ἀνατολῇ ἐνέργειαν, ἐκεῖνα προσήγγιζον καθ' ἐκάστην ἐπὶ μᾶλλον πρὸς ἄλληλα. Ἐν μυστικαῖς διαλέξεσι μεταξὺ τοῦ Κάνιγγ καὶ τοῦ ῥώσου πρεσβευτοῦ Λῆβεν εἶχε γεννηθῇ περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους 1825 ἡ ῥωσοαγγλικὴ συμμαχία, τὸ « τερατῶδες ἐκεῖνο προῖόν, » οὗτινος τὴν πραγματικότητα δὲν ἠδύνατο νὰ πιστεύσῃ τὸ κατ' ἀρχὰς ὁ Μέττερνιχ. Ὁ Λῆβεν ἀπὸ μακροῦ ἤδη εἶχεν ἐργασθῇ ὑπὲρ τοιαύτης τῶν πραγμάτων τροπῆς, τῇ εἰσηγήσει τῆς πνευματώδους καὶ ἔμφρονος αὐτοῦ συζύγου. Τῇ δὲ 24 Ὀκτωβρίου 1825 προέβη εἰς τοιοῦτον ἐμπιστοσύνης δεῖγμα πρὸς τὸν ἄγγλον ὑπουργόν, ὅποιον ἀπὸ πολοῦ ἤδη χρόνου δὲν εἶχε λάβει ἡ Ἀγγλία παρ' ἡπειρωτικῆς τινος δυνάμεως, καὶ ἐξέφρασεν αὐτῷ τὴν ἐπιθυμίαν, « ὥπως ἐπιληφθῇ ἐκεῖνος τῆς ὑποθέσεως, διότι ἡ Ἀγγλία ἦν ἡ μόνη δύναμις, ἥτις ἠδύνατο νὰ διεξαγάγῃ αὐτὴν κατ' εὐχὴν. « Τὰ μέλη τῆς Ἱερᾶς Συμμαχίας, » ἔγραφεν ὁ Κάνιγγ πρὸς τὸν ἐν Παρίσις φίλον αὐτοῦ Γρανβίλλ τὴν 8 Νοεμβρίου 1825, « δηλοῦσιν ἄλλη-

λοδιαδόχως, ὅτι ἡμεῖς μόνοι δυνάμεθα νὰ ἐξαγάγωμεν αὐτὰ τῆς δυσκόλου των θέσεως ». Διὰ τοῦ θανάτου δὲ τοῦ Τσάρου καὶ τῆς δεκεμβριανῆς ἐπαναστάσεως εἶχεν αὐξήσει ἔτι ἡ ζωνηρότης τῶν μεταξὺ Ἀγγλίας καὶ Ῥωσίας σχέσεων. Ὁ Τσάρος Νικόλαος ἐδήλωσε διὰ τοῦ Νέσσελρωδ, «ὅτι ἀνεγνώριζεν, ὅτι ἡ εἰρήνευσις τῆς Ἀνατολῆς μόνον διὰ τῆς μεταξὺ Ἀγγλίας καὶ Ῥωσίας συνεννοήσεως ἦτο δυνατή, καὶ ὅτι, ἐλπίζων ἐπὶ τὴν δικαιοσύνην τῆς Ἀγγλίας, ἀπέκρουε τὴν πολιτικὴν τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Αὐστρίας ». Ὁ Κάνιγγ συνεφώνησε μετὰ τοῦ Ἀῆθεν ἐπὶ τῶν ἐξῆς τριῶν ὅρων: « Ἀθήτη τοῦ παρελθόντος· ἐνδόμυχος ἐμπιστοσύνη μεταξὺ τῶν δύο δυνάμεων· μυστικότης ». Ἐν τούτοις κεῖται ἡ γένεσις τῆς ῥωσοαγγλικῆς συμμαχίας. Στενότερος δέ τις σύνδεσμος μεταξὺ Πετροπόλεως καὶ Λονδίνου ἐπήρχετο οὕτως εἰπεῖν ἐξ ἑαυτοῦ καὶ τῶν πραγμάτων. Ἐν μόνον πρὸς τοῦτο διάβημα ἐδέησε νὰ πράξῃ ὁ εἰς προσαγόρευσιν τοῦ νέου Τσάρου ἀποσταλὲς εἰς Πετρούπολιν δούξ Ουέλλικτων, καὶ οἱ ῥῶσοι πολιτικοὶ ἀπήντησαν αὐτῷ φιλικώτατα. Ὡστε ἡ ἀποστολὴ αὐτοῦ δὲν ἦτο « πάντῃ ἀλώας φύσεως, » ὡς ἐξέλαθεν ὁ Μέττερνιχ. Ὁ σιδηροῦς δούξ ὑπέβαλε τῷ Τσάρῳ τὴν 23 Μαρτίου ὑπόμνημά τι περὶ Ἑλλάδος, καθ' ὃ « ἡ εἰρήνευσις ἤθελεν ἐπιτύχει, ἂν ἡνοῦτο ἡ Ῥωσία μετὰ τῆς Ἀγγλίας· αὕτη δὲ ἀνελάμβανε νὰ ἀσφαλίσῃ τὰ ἀποφασισθησόμενα διὰ τῆς ἐγγυήσεως τῶν ἄλλων τεσσάρων δυνάμεων. Ὁ Τσάρος ὑπεκρίνατο πρὸς τὸν ἄγγλον πληρεξούσιον τὴν αὐτὴν περὶ τῶν Ἑλλήνων ἀδιαφορίαν, ἣν εἶχεν ἐπιδείξει καὶ πρὸς τὸν ἀρχιδούκα Φερδινάνδον, τὸν πρίγκηπα Γουλιέλμον καὶ τὸν Λαφερονναί. Δὲν ἐπίστευεν, ὅτι ἤθελεν εἶναί ποτε δυνατόν νὰ δοθῇ πολιτικὴ ὑπαρξίς εἰς τοὺς στερουμένους πολιτισμοῦ Ἑλλήνας. Τούναντίον δὲ ἐφαίνετο ἰδίαν ὅλως ἀποδίδων σημασίαν εἰς τὴν ταχέϊαν λύσιν τῶν λοιπῶν αὐτοῦ πρὸς τὴν Πύλην διαφορῶν, καὶ ἐπιθυμῶν νὰ ἐξαναγκάσῃ ἐκ παντὸς τρόπου τὴν διευθέτησιν τῶν ῥουμουνικῶν καὶ σερβικῶν πραγμάτων. « Ἀφετέ μας νὰ ἐνεργήσωμεν, » εἶπε, « καὶ θέλετε εὐχαριστηθῇ παρ' ἡμῶν ». Ἡ φιλοδοξία τοῦ Νικολάου ἐσκόπει προδῆλως νὰ ἐπιτύχῃ ταχέως, ὡς ὁ Κάνιγγ, πολιτικὰ ἀποτελέσματα ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Πεισισμένος δέ, ὅτι ἤρκει σοβαρότης ἥλους μόνον, ὅπως ἐκφοβίσῃ τὴν Πύλην, εἶχεν

ἤδη τὴν 17 Μαρτίου ἀποστέλλει τελεσίγραφον εἰς τὴν Πύλην, δι' οὗ ἀπῆται ἐντὸς 6 ἑβδομάδων διευθέτησιν τῶν ρουμουνικῶν καὶ σερβικῶν πραγμάτων, καὶ ἀποστολὴν τουρκικῶν πληρεξουσίων εἰς τὰ ῥωσικὰ σύνορα, ὅτινες νὰ κανονίσωσι τὰς ἀπὸ τοῦ 1816, συνεπεῖα τῆς περὶ εἰρήνης συνθήκης τοῦ Βουκουρεστίου, μεταξὺ Ῥωσίας καὶ Πύλης ἐκκρεμεῖς διαφοράς. Ἀπηγγέλλετο δέ, ὡς συνέπεια μὲν τῆς ἀρνήσεως ὁ πόλεμος, ὡς τῆς παραδοχῆς δὲ συνέπεια ἡ μετὰ τῶν ἄλλων δυνάμεων ἔνωσις τῆς Ῥωσίας πρὸς ἐπιδίωξιν τῆς εἰρηνεύσεως τῆς Ἑλλάδος. Πεντακόσiai χιλιάδες λογχῶν, ἐλέγετο ἐν ἐπομένῳ ὑπομνήματι τῆς ῥωσικῆς πρεσβείας, εἰσὶν ἔτοιμοι εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θελήματος. Ἡ ἀπειλητικὴ γλῶσσα τοῦ νέου Τσάρου δὲν ἔμεινεν ἄγονος ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ὁ Μέττερνιχ εἶχεν ἤδη παραστήσει εἰς τὴν Πύλην, ὅτι «ὁ νόμος τῆς ἀνάγκης» ἐβίαζεν εἰς ὑποχώρησιν, καὶ ὅτι οὐδεὶς περὶ ἀντιπαθείας ἠδύνατο νὰ γείνη λόγος, προκειμένου ζητήματος πολιτικῆς ὑπάρξεως. Τούτοις δὲ προσετέθη καὶ ἡ εὐάρεστος ἱκανοποιήσις, ἣν ἔσχε τὸ Διθάνιον διὰ τῆς πτώσεως τοῦ Μεσολογγίου. Οὕτω τὴν 30 Ἀπριλίου ἀπεφάσισεν ἡ Πύλη τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν τριῶν ἀπαιτήσεων τοῦ ῥωσικοῦ τελεσιγράφου, καὶ ἐξεδίκησε τὴν ὑπὸ τῆς Ῥωσίας ἐπιβαλλομένην ταπείνωσιν, λακτίζουσα τὸν παλαιὸν καὶ νῦν ἀποστάντα σύμμαχον αὐτῆς, τὴν Ἀγγλίαν. Ἡ μετὰ τῶν Ἑλλήνων συνέντευξις τοῦ Στράτφορντ εἶχε τὰ μέγιστα δυσαρεστήσει τὸ Διθάνιον, καὶ ἰταμῶς ἀπεκρούσθησαν αἱ μεσιτευτικαὶ προτάσεις τοῦ ἁγγλοπρεσβευτοῦ. «Ἐκ τῶν τριῶν στηριγμάτων,» ἐξεφράσθη θριαμβευτικῶς ὁ Ῥεῖς πρὸς τὸν Κύριον Ὅττενφελς, «ἐφ' ᾧ ἠλπίζον οἱ Ἕλληνες, τοῦ Μεσολογγίου, τῆς Ῥωσίας καὶ τῆς Ἀγγλίας, τὰ δύο πρῶτα ἔλειψαν, τὸ δὲ τρίτον, ἡ Ἀγγλία, δὲν θέλει ὠφελῆσαι αὐτοὺς μεγάλως τοῦ λοιποῦ». Οὕτως ἡ μὲν Ῥωσία κατήγαγε νίκην, ἡ δὲ Ἀγγλία ὑπέστη ἥτταν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀπετίνετο δὲ καὶ ἐπὶ νορθοῦτο ἡ ἐν Ἑλλάδι νίκη μὲν τῆς Ἀγγλίας ἥττα δὲ τῆς Ῥωσίας. Ἡλπιζεν ἴσως τὸ Διθάνιον, ὅτι ἐνδίδον εἰς τὴν Ῥωσίαν, ἀνέβαλεν ἐπὶ μῆκιστον τὸ δυσάρεστον τῆς εἰρηνεύσεως ζήτημα. Ἀλλ' ἐσφάλλετο, τοιαῦτα ἐλπίζον.

Διότι ἐν Πετροπόλει εἶχεν ἤδη ὠριμάσει ὁ καρπὸς τῶν μεταξὺ

τοῦ ῥωσικοῦ καὶ ἀγγλικοῦ κοινοβουλίου μυστικῶν διαπραγματεύσεων. Ὁ ἄγγλος πληρεξούσιος εἶχε κατανοήσει, ὅτι ὁ νέος Τσάρος ἀπόφασιν εἶχε νὰ προβῇ μονομερῶς ἐν τῇ Ἀνατολῇ, καὶ ὅτι τοῦτου ἕνεκα φρονιμώτερον ἦτο νὰ συμβαδίσωσι μετ' αὐτοῦ, ἢ νὰ τὸν ἀφῆσωσι βαίνοντα μόνον. Ὑπέθαλψε δὲ ἐπιτηδείως τὴν μεταξὺ Αὐστρίας καὶ Γαλλίας δυσπιστίαν, ἥ, ὡς ἐξεφράσθη ὁ Μέττερνιχ, αὐπεκρίνατο ὅτι ἔβλεπε προσέγγισιν μεταξὺ Αὐστρίας καὶ Γαλλίας, » ἵνα καταδείξῃ τὴν κατεπείγουσαν ἀνάγκην ἰδίας ῥωσοαγγλικῆς συνεννοήσεως. Ὁ Τσάρος ἐξ ἐτέρου εἶχεν ἐννοήσει ἐπίσης, ὅτι ἡ Ἀγγλία ἠδύνατο νὰ ἐμποδίσῃ ἢ νὰ καταστήσῃ δυσχερῇ μεμονωμένην τινὰ τῆς Ῥωσίας ἐνέργειαν ἐν Ἀνατολῇ. « Ὁ φόβος » ἔλεγε βραδύτερον εἰς τὸν Κύριον Λαφερρόναί, « μὴ ἡ Ἀγγλία παρενοχλήσῃ τὴν Ῥωσίαν, κατίσχυσε τῆς ἀντιπαθείας, ἣν τῷ ἐνέπνεεν ἡ ὑπογραφὴ συμφωνίας περὶ μονομεροῦς ἐνεργείας τῆς Ῥωσίας καὶ Ἀγγλίας. Ἐνέδωκε δέ, διότι ἔβλεπε, πόσον ἐπιμόνως ἐπεύμει ἡ Ἀγγλία τὴν διαρρήθμισιν τοῦ ἐλληνικοῦ ζητήματος, καὶ διότι παρετήρει συνάμα, ὅτι ὁ Οὐέλλιγκων, χωρίζων τὴν Τουρκίαν ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου, ἠδύνατο νὰ κινήσῃ πόλεμον κατ' αὐτῆς χωρὶς νὰ προβῇ εἰς ῥῆξιν πρὸς ἐκείνην. Ἄλλως δέ, ἡ Ῥωσία ἐδέσμευε διὰ πρωτοκόλλου τὰς χεῖρας τοῦ ἀγγλικοῦ ἀνακτοβουλίου, καθ' ἣν περίπτωσιν ἤθελεν ἐκείνη νὰ ἀσκήσῃ βίαν». Οὕτω, ἐμπεφορημέναι πάντοτε τὴν παλαιὰν αὐτῶν δυσπιστίαν, καὶ ἔτοιμαι νὰ ἀδεσμεύσωσι καὶ ἐξαπατήσωσιν ἀλλήλας κατὰ πᾶσαν στιγμὴν, συνηνῶθησαν αἱ δύο ἀντίπαλοι δυνάμεις καὶ τὰ ἐκπροσωποῦντα αὐτὰς αὐτοδύναμα πρόσωπα, καὶ τὴν 4 Ἀπριλίου 1826 ὑπεγράφη ἐν Πეტρουπόλει ἐν ἄκρᾳ μυστικότητι πρωτόκολλον, ἐν ᾧ ἀμφότεραι αἱ δυνάμεις ἀνελάμβανον τὴν ὑποχρέωσιν νὰ μεσιτεῦσωσι πρὸς συνδιαλλαγὴν τῆς Πύλης μετὰ τῶν Ἑλλήνων· ἐν τῇ δικαιολογίᾳ δὲ αὐτοῦ, ὁ μὲν Οὐέλλιγκων ἀνέφερε τὰς περὶ βρεττανικῆς προστασίας αἰτήσεις τῶν Ἑλλήνων, ὁ δὲ Τσάρος τὴν ἐπιθυμίαν αὐτοῦ περὶ περατώσεως τοῦ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν πολέμου. Αἱ προτάσεις, αἷς ἐσχόπουν νὰ ἀποτείνωσιν εἰς τὴν Πύλην, συνεφώνουν πρὸς τὰς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἐν Περιβολακίοις γενομένας. Κατ' αὐτὰς ὁ Σουλτάνος ἔμελλε νὰ διατηρήσῃ ὡς πρότερον εἰδός τι κυριαρχίας, ἡ δὲ Ἑλλάς,

ὡς ὑποτελὲς κράτος νὰ μείνῃ συνδεδεμένη μετὰ τῆς Τουρκίας διὰ τοῦ προσωπικοῦ μόνον δεσμοῦ τοῦ κυριάρχου· τούναντίον δὲ παρεχωρεῖτο τοῖς Ἑλλήσιν ἐλευθερία συνειδήσεως, ἐμπορίου καὶ διοικήσεως, καὶ ἐλευθέρᾳ ἐκλογῇ τῶν ἀρχῶν αὐτῶν, οἱ δὲ Τοῦρκοι ὤφειλον νὰ ἐκκενώσωσιν ὅσῃ ἔτι κατεῖχον ἐλληνικὴν χώραν ἐπὶ ἀποζημιώσει ἢ πωλήσει τῶν κτημάτων αὐτῶν. Ἄν δὲ τὸ Διβάνιον ἀπέβαλλε πεισμόνως τὴν μεσιτείαν, ἥς τὰ πρῶτα διαθήματα ἔμελλε νὰ ἐπιχειρήσῃ ἡ Ἀγγλία, συνεφώνουν ἀμφοτέραι αἱ δυνάμεις νὰ διατηρήσωσι τὴν βάσιν τοῦ πρωτοκόλλου, « οἰαιδῆποτε καὶ ἂν ἀπέβαινον, » λέγει ἡ πολύσημος φράσις, « αἱ πρὸς τὴν Πύλῃν σχέσεις τῆς Ῥωσίας ».

Ὁ δούξ Οὐέλλιγκτων ἰσχυρίσθη βραδύτερον, ὅτι ὁ Κάνιγγ ἠθέλησε νὰ ἀποδοκιμάσῃ αὐτὸν ἔνεκα τοῦ ἰδιοβούλου ἐκείνου διαθήματός του, καὶ ἔγραψεν αὐτῷ ἀπρεπῇ ἐπιστολῇ· ἀλλὰ βεβαίως ἡ δυσαρέσκεια τοῦ Κάνιγγ δὲν ἦτο λίαν σπουδαία, διότι εὐθὺς τὴν 15 Μαΐου ἀπεδέξατο καὶ ἐνέκρινε τὸ πρωτόκολλον. Εἶπε δὲ καυχώμενος πρὸς τὸν Ἑστερχάζην, « ὅτι τὸ ἔγγραφον ἐκείνο ἐδέσμευε τὴν Ῥωσίαν, ἐνῶ ἡ Ἀγγλία ὑπεχρεώθη μόνον ὡς φίλη, καὶ οὐδεμίαν ἤθελεν ἀναγνωρίσει ὑποχρέωσιν, ἅμα ὡς μετεβάλλετο τῆς Ῥωσίας τὸ ἦθος· ἄλλως δὲ ἡ Ῥωσία δὲν εἶχε σκοπὸν νὰ μεγαλυνθῇ δι' εὐρωπαϊκῶν κατακτήσεων, ἐν περιπτώσει πολέμου ». Καὶ ἡ Ῥωσικὴ δὲ αὐλὴ δὲν ἀπέκρυφεν ἐξ ἑτέρου τὴν εὐχαρίστησιν αὐτῆς ἐπὶ τοῖς γενομένοις. Ἵνα δὲ βεβαιωθῇ οὕτως εἰπεῖν ἐπισήμως, ὅτι ἡ Ῥωσία, πλὴν τῶν ἰδιαιτέρων αὐτῆς διαφορῶν πρὸς τὸ Διβάνιον, δὲν παρεῖδε καὶ τὸ γενικὸν τῆς εἰρηνεύσεως ζήτημα, οὔτε σκοπὸν εἶχε νὰ ἐγκαταλίπῃ τὴν ὑπόθεσιν τῆς Ἑλλάδος, ἀνεκοινώθη τὸ πρωτόκολλον ἐμπιστευτικῶς καὶ εἰς τὰ ἄλλα ἀνακτοβούλια, προστεθείσης ἐν αὐταρχείᾳ τῆς φράσεως, ὅτι « μόνῃ ἡ ἑνωσις τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Ῥωσίας ἠδύνατο νὰ κατισχύσῃ τῆς ἐναντιότητος τῆς Πύλης ». Ἡ ἑκπληξὶς καὶ ἡ δυσαρέσκεια τῆς Αὐστρίας, Γαλλίας καὶ Πρωσίας, αἵτινες ἔβλεπον νῦν ἑαυτὰς παραγκωνιζομένας καὶ τιθεμένας αἴφνης καὶ ἀποτόμως ἀπέναντι τετελεσμένου γεγονότος, κατεδηλώθησαν πάραυτα ἐμφαντικώτατα. Ὁ Μέττερνιχ ἀπεκάλεσε τὸ πρωτόκολλον « ἄπεπτον προῖον ἀντιμάχων ἰδεῶν καὶ συμφερόντων, λέγων, ὅτι ἀμφοτέρα τὰ ἀνακτοβούλια

ἤθελαν δι' αὐτοῦ νὰ ἐξουδετερωθῶσιν ἀμοιβαίως, καὶ ἐκ τούτου ἔπα-
 θεν ἀναγκαίως τὸ γενικόν. Ἀπέμενε δέ, κατ' αὐτόν, ἀσύγνωστος
 προσβολὴ κατὰ τῆς Ἱερᾶς Συμμαχίας, πολιτικὸν ἔγκλημα δια-
 πραχθὲν κατ' αὐτῆς· καθότι αἱ μέγιστον ἀλλήλων ἀποκλίνουσαι ἐν τῷ
 ἀνατολικῷ ζητήματι δύο μερίδες συνηνώθησαν, παραδεχθεῖσαι τὴν
 ἀρχὴν τοῦ πολέμου. Τὸ ῥωσικόν δὲ κοινόν καὶ ἡ κοινὴ τῆς Εὐρώ-
 πης γνώμη ἤθελον ἀναπτρωθῇ πάλιν, ἄφου ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Ῥω-
 σία συνέθεντο σχέδια συμβάσεως ἐπὶ σκοπῷ ἐγκλήματος. Ἀπλῶς
 εἰπεῖν, ἔλεγεν ὁ Μέττερνιχ, τὸ πρωτόκολλον ἐκεῖνο ἦν νεκροτό-
 κιον, οἰκτρὰν ἔχον τὴν μέλλουσαν ὑπαρξιν· ἐθεώρει δὲ ἐν γένει
 τὴν Ῥωσίαν ὡς μᾶλλον ἐξ αὐτοῦ ὠφελουμένην. Περὶ Κάνιγγ ἔλε-
 γεν, ὅτι δὲν ἦτο μὲν ἐμπρηστής, ἀλλ' ἅμα ἐκρηγνυμένης πυρκαϊᾶς,
 εὐρίσκετο πάντοτε βεβαίως μεταξὺ τοῦ πυρὸς καὶ τῆς ἀντλίας. Ὁ
 δούξ Οὐέλλιγκτων, κατὰ τὸν Μέττερνιχ, προσεπάθησε νὰ σώσῃ
 τὴν ἀγγλικὴν μεσιτείαν ἐν τῷ ἑλληνικῷ ζητήματι, ἀλλ' εἶδεν ἔπει-
 τα, ὅτι ὁ Τσάρος ἐθεώρει ὡς πάντῃ δευτερεύον τὸ ἑλληνικὸν ζή-
 τημα· οἱ δὲ «φιλέλληνες» Λῆβεν καὶ Νεσσελρῶδ ἐτρόμαξαν, ὅτι
 ὁ κύριος αὐτῶν ἐγκατέλιπε τοὺς Ἑλληνας, καὶ προσεπάθησαν νὰ
 συνδιαλλάξωσι τὸ ἀγγλικόν μετὰ τοῦ ῥωσικοῦ συμφέροντος· οὕτω
 δὲ ὁ φόβος, μὴ περιέλθῃ ἡ Πελοπόννησος ὑπὸ τὴν ἀγγλικὴν προ-
 στασίαν, καὶ ἡ ἀπειρία τοῦ Τσάρου συνετέλεσαν ὥπως ὁ Νικόλαος
 ἀνεχθῇ τὴν συντέλεσιν ἔργου ἀσθενοῦς καὶ γελοίου. Ἀλλ' ἡ Ἀγ-
 γλία, προσέλεγεν ὁ Μέττερνιχ, ἤθελε μετανοήσῃ ἐπὶ τῇ διαγωγῇ
 αὐτῆς. Ἐν περιπτώσει δὲ πολέμου ἔβλεπεν ὑπὲρ τῶν Ῥώσων κλί-
 νουσιν τὴν πλάστιγγα ὁ αὐστριακὸς ἀρχικαγκελάριος. «Ἄν ἐπέλ-
 θῃ πόλεμος,» ἔλεγε προφητεύων, «ἡ Ῥωσία θέλει ἀποφασίσει
 περὶ τῆς τύχης τῆς Ἑλλάδος». Τὴν βαθυτάτην ὁμως ἐντύπωσιν
 παρήγαγε τὸ πρωτόκολλον ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅπου, μετὰ τὴν
 πτώσιν τοῦ Μεσολογγίου καὶ τὰς γενομένας εἰς τοὺς Ῥώσους πα-
 ραχωρήσεις ὡς πρὸς τὴν Σερβίαν καὶ Ῥουμουνίαν, ἐφαντάζοντο, ὅτι
 οὐδεὶς πλέον ἤθελε γείνει λόγος περὶ εἰρηνεύσεως καὶ Ἑλλάδος. Ὁ
 Μέττερνιχ συνεβούλευσε νὰ ἐξουδετερωθῶσιν αἱ τερατώδεις προθέ-
 σεις τῆς Ῥωσίας καὶ Ἀγγλίας διὰ ταχείας συνδιαλλακτικῆς ἀπο-
 φάσεως· ἐπαινέσας δὲ τὸ Διθάνιον ἐπὶ τῇ συγκαταβάσει αὐτοῦ πρὸς

τὸ ῥωσικὸν τελεσίγραφον, παρετήρησεν, ὅτι ὁ μὲν Τσάρος ἐχάρη ἐκ τούτου, τὸ δὲ ῥωσικὸν ὑπουργεῖον ἐξεπλάγη, καθότι προσεδόκα παν-τελεῖ ἄνοιαν ἐκ μέρους τῆς Πύλης.

Ἄλλ' ἐν Κωνσταντινουπόλει ἡ ἀνακοίνωσις τοῦ πρωτοκόλλου ἐξήγειρε μόνον πάντῃ τὰ παλαιὰ πάθη καὶ ὥρίμασε βίαια μέτρα. Ὁ Σουλτάνος ἀπεφάσισε νὰ ἀπαντήσῃ εἰς τὸ πρωτόκολλον τῆς Περσουλόμεως καὶ τὴν περὶ τῆς ἀπερχοῦς ἐπεμβάσεως ἀπειλὴν διὰ μέτρου, ὅπερ ἔμελλε νὰ μεταμορφώσῃ τὸ μέλλον σύμπαντος τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους, καὶ νὰ καταδείξῃ εἰς τοὺς ἀμφιβάλλοντας, ὅτι ἡ Τουρκία ἦν ἔτι βιώσιμος.

Ἀπὸ τοῦ Σουλτάνου Σελίμ ἤδη ἔτρεφε σταθερῶς τὴν ἰδέαν νὰ ἀπαλλαγῇ τῶν Γιανιτσάρων, τῶν ἀκολάστων ἐκείνων πραιτωριανῶν τοῦ Ἰσλάμ. Ὡς δὲ ἡ Ῥωσία, καταβαλοῦσα τὴν στρατιωτικὴν στάσιν, ἀπέβη ἰσχυροτέρα, οὕτως ἠλπιζεν ὁ Σουλτάνος Μαχμούτ, καταστρέφων τοὺς ἐσωτερικοὺς ἐκείνους ἐχθροὺς, νὰ πατάξῃ συγχρόνως τοὺς ἐξωτερικοὺς αὐτοῦ πολεμίους, τοὺς Ἑλληνας καὶ τοὺς προστάτας αὐτῶν. Ἐνα τῶν φοβερωτάτων ταραχοποιῶν μεταξὺ τῶν Γιανιτσάρων, τὸν Ἀγᾶν Χουσσεῖν, ἄγριον ἄνδρα, ἀθλητικὴν ἔχοντα τὴν ἀναβολήν, εἶχεν ἤδη προσελκύσει καὶ καταστήσει ἀβλαβῆ ἀπὸ τοῦ θέρους τοῦ 1823, ὀνομάσας αὐτὸν Πασσᾶν μὲ τρεῖς ἱππούριδας, καὶ διορίσας αὐτὸν διοικητὴν τοῦ Βοσπόρου. Ὅτε δὲ ἠρώτησεν αὐτόν, ἂν ἐσώζοντο ἔτι πολλοὶ τοῦ παλαιοῦ συρφετοῦ μεταξὺ τῶν Γιανιτσάρων τῆς πρωτευούσης, ἀπήντησεν ὁ ἀξιότιμος ἐκεῖνος ἀνὴρ τῷ Σουλτάνῳ: « Ὁχι, αὐθέντα, εἶμαι ὁ τελευταῖος τοῦ εἵδους μου! » Ὁ Χουσσεῖν ἐφάνη τὸ προσφορώτατον ὄργανον εἰς ἐντελεῖ ἀναμόρφωσιν ἢ καταστροφὴν τοῦ σωματείου τῶν ἐταίρων αὐτοῦ. Πάσας τὰς σπουδαίας θέσεις ἀξιωματικῶν ἐπλήρωσε διὰ πιστῶν καὶ ἀφωσιωμένων εἰς τὸν Σουλτάνον ἀνδρῶν, εἶτα δέ, καταλιπὼν τὴν θέσιν αὐτοῦ ὡς Γιανιτσάρ-Ἀγᾶ εἰς ἀσήμαντόν τινα ἀλλ' ἀσφαλὴ τὸ φρόνημα διάδοχον, τὸν Τσελαλεδῖν, ἀνέλαβεν αὐτὸς τὰς διοικήσεις τῆς Νικομηδείας καὶ Προύσης, ὅπου διωργάνωσεν ἐτοιμὴν ἤδη πρὸς καταπολέμησιν τῶν παλαιῶν αὐτοῦ συντρόφων στρατιωτικὴν δύναμιν.

Ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀπὸ μακροῦ ἤδη κατηλέγχετο ἡ ἀπέ-

ναντι τῶν Ἑλλήνων πολεμική τῶν Γιαντισάρων ἀνικηνότης, καὶ λόγος ἐγένετο περὶ τῶν ἐπιτυχιῶν τῶν εὐρωπαϊκῶς ἡσχημένων στρατῶν τοῦ Ἰβραΐμ καὶ τῆς πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου Σελίμ τοῦ Γ'. ἀνάγκης. Τὴν 22 Μαΐου ἀνήγγειλεν ὁ Στράτηρχορδ Κάνιγγ εἰς τὸ Διβάνιον, ὅτι ἡ Ῥωσία καὶ ἡ Ἀγγλία ἤθελον μεσιτεύσει ἐν τῇ ὑποθέσει τῆς Ἑλλάδος. Τὴν δὲ 29 συνεκάλεσεν ὁ Σουλτάνος ἑκτακτον Διβάνιον ἐν τῷ μεγάρῳ τοῦ Ἀγᾶ, ἐν ᾧ, ἐπεξεληθὼν ὀργίλως κατὰ τῆς οἰκτρᾶς καταστάσεως τῶν πολεμικῶν τῆς Τουρκίας, καὶ τοῦ ἀγόνου τέως πολέμου κατὰ τῶν Ἑλλήνων, « τῶν ἀσθενῶν ἐκείνων καλάμων, οὓς ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ ἔπρεπε νὰ κατασυντρίψῃ ἡ ἀνυπόστατος ὁρμὴ τῆς ὁσμανικῆς ἀνδρίας, » προσεκάλεσε τὸ συνέδριον νὰ σκεφθῇ περὶ τῶν καταλλήλων μέσων καὶ τρόπων πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς στρατιωτικῆς ἰσότητος τῶν Τούρκων πρὸς ἄλλα ἔθνη. Γενικὴ ἐπευφημία ὑπεδέξατο τοὺς λόγους τοῦ Παδισᾶ· οἱ οὐλεμάδες ἀνέμνησαν τὸ ἱερὸν λόγιον: « πολεμήσατε τὸν ἐχθρόν σας διὰ τῶν ἰδίων αὐτοῦ ὅπλων, » τὰς ἐν Πελοποννήσῳ νίκας τῶν Αἰγυπτίων, καὶ τὴν ἐπονείδιστον διοίκησιν τῶν Τούρκων κατὰ τὸν τελευταῖον πρὸς τοὺς Ῥώσους πόλεμον· τέλος δὲ ἀπεφασίσθη ὁ σχηματισμὸς τακτικοῦ στρατοῦ ὑπὸ τὸ ὄνομα: *Μουαλέμ Ἰσχερτζί,* « ἡσχημένη χεὶρ ».

Τὸ ἀπὸ τῶν τελευταίων ἐπαναστάσεων δύσφημον ὄνομα *Νιζάμι-ἰ-Τζεθιδ* ἐγκατελείφθη, κατὰ δὲ τὰ ἄλλα ὠρίσθη, συμφώνως πρὸς τὰ ἀναμορφωτικὰ σχέδια τοῦ Γ'. Σελίμ, ὅτι ἕκαστος τῶν 15 Ὁρτάδων τῶν Γιαντισάρων ἤθελε συνεισφέρει 150 ἄνδρας εἰς τὸν νέον στρατόν (1).

Οἱ Γιαντίσαροι κατεῖδον, ὅτι τὰ μέτρα ταῦτα κατ' αὐτῶν ἰδίως ἀπηυθύνοντο· ἠνέχθησαν δὲ γογγύζοντες τὴν διαταχθεῖσαν στρατολογίαν, καὶ προσεῖδον τὴν πρὸς ἐμπαιγμὸν αὐτῶν ἐνώπιον τοῦ κυρίου στρατῶνός των γενομένην πανηγυρικὴν ἐγκαθίδρυσιν τῶν νέων στρατευμάτων, καὶ παρέλασιν αὐτῶν ὑπὸ τὴν διοίκησιν αἰγυπτίων ὑπαξιωματικῶν. Ὁ Σουλτάνος δι' ἐγκαθέτων σκανδαλοποιῶν ὑπεκίνησε χυφίως τοὺς δυσηρεστημένους εἰς στάσιν, διότι ἦν ἤδη το-

(1) Ῥόζεν, Ἱστορία τῆς Τουρκίας, Α'. 166, σελ. 10 ἐπ.

σοῦτον καλῶς παρεσκευασμένος εἰς καταστολὴν αὐτῆς, ὥστε τῇ ἤτο ἐπιθυμητὴ ἡ ἐκρηγίς. Τὴν νύκτα τῆς 14 πρὸς τὴν 15 Ἰουνίου εἶχον συναθροισθῇ 20,000 ἀνδρῶν ἐπὶ τοῦ Ἀτμεϊδάν, τῆς κατὰ τὸ κέντρον τῆς Κωνσταντινουπόλεως κειμένης ἐκείνης πλατείας, ἣτις ὑπῆρξε πάντοτε ἡ ἀφετηρία πάσης ἐπαναστάσεως τῆς πρωτευούσης. Σκοπὸν εἶχον οἱ στασιῶται νὰ συλλάβωσι τὸν Σουλτάνον, καὶ νὰ ἀναγκάσωσιν αὐτὸν εἰς ἐπίσημον ἀναγνώρισιν γιαντισαρκῆς τρομοκρατίας, ἐπὶ τῇ ἐλαχίστῃ δὲ ἀντιστάσει νὰ φονεύσωσιν αὐτὸν καὶ τοὺς ὑπουργοὺς του, ὡς καὶ τὸν μουφτὴν καὶ τοὺς οὐλεμάδες. Πλείους τῶν 100 πασσάλων εὐρέθησαν ἔν τινι στρατῶνι, φέροντες καὶ τὰ ὀνόματα τῶν μελλόντων νὰ ἀνασκοποπισθῶσιν ἐπ' αὐτῶν, ἐν ἐπιτυχίᾳ τοῦ τολμήματος. Ἀποσπάσματα τῶν στασιαστῶν ἐτράπησαν πρὸς τὴν Πύλην καὶ τὸ μέγαρον τοῦ Γιαντισάρ-Ἀγᾶ, ἵνα συλλάβωσιν ὡς ὁμήρους τὸν μέγαν Βεζύρην καὶ τὸν Τσελαεδίν. Ἐπειδὴ ὅμως οἱ ἀπειλούμενοι ἔφυγον ἐγκαίρως διὰ τοῦ Κερατίου κόλπου, οἱ στασιῶται κατεδήλωσαν καὶ ἐλήστευσαν τὰς οἰκίας αὐτῶν ὡς καὶ τὴν τοῦ πράκτορος τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ, ὃν ἐμίσουν ἐπὶ τῇ εἰσαγωγῇ τῶν εὐρωπαϊκῶν πολεμικῶν ἀσκήσεων, καὶ διαρρήξαντες τοὺς γυναικωνίτας, ἐκακοποίησαν τὰς γυναῖκας καὶ τοὺς ὑπηρέτας.

Αὗται ὅμως ὑπῆρξαν αἱ μόναι τῶν ἐπαναστατῶν νίκαι. Οἱ τοῦ ἔτους 1807 συνεργοί, οἱ ὑπερασπισταὶ τῶν φρουρίων τοῦ Βοσπόρου Γιαμάκαι, καὶ οἱ τοῦ Τοπχανά πυροβολιστὰι τοπτζήδες ἠρνήθησαν πᾶσαν συνδρομήν, καὶ ὁ ὄχλος τῆς πρωτευούσης ἔμεινεν ἀπαθέστατος. Ἐνῶ δὲ οἱ κατὰ τὸ Ἀτμεϊδάν συναθροισθέντες στασιῶται ἀφῆκαν νὰ παρέλθωσιν εἰς μάτην δύο πολῦτιμοι ὦραι, ἕνεκα τῆς πανουργίας τοῦ δευτέρου ἀνωτάτου ἀξιωματικοῦ αὐτῶν Κουλ-Ἀγᾶ, συμβουλευσάντος αὐτοῖς νὰ ἀποταθῶσιν ἐγγράφως εἰς τὸν Σουλτάνον, ὁ Μαχμουτ εὗρε καιρὸν νὰ ἀντιπαρτάξῃ αὐτοῖς σπουδαίαν υπερτέραν δύναμιν. Τὰ στρατεύματα τοῦ Χουσσεῖν Πασσᾶ καὶ τοῦ Μεχμέτ ἐκ Βεϊκὸς ἔφθασαν ἐκ τοῦ Βοσπόρου διὰ μεγάλων ἀκάτων ἑτοιμον δὲ εἰς μάχην ἤτο τὸ πυροβολικὸν καὶ τὸ ναυτικὸν πεζικόν. Τὸ Χύρκα-ἰ-Σερίφ, ἡ ἱερὰ τοῦ προφήτου σημαία, ἀνεπετάσθη, καὶ κήρυκες διατρέχοντες τὴν πόλιν καὶ τὰ προάστεια, ἐκάλουν τὸν λαὸν νὰ συναθροισθῇ « περὶ τὴν πρασί-νῃν σημαίαν τοῦ προφήτου, τὴν μεγαλοπρεπῆ κυπάρισσον ἐν τῇ κήπῳ

τῆς νίκης v. Συνέρρυσαν οὕτω εἰς τὸ ἵπποδρόμιον Οὐλεμάδες καὶ Σοφτήδες, καθιγῆται καὶ μαθηταί, πιστοὶ μουσουλμάνοι κατὰ χιλιάδας, καὶ αὐτὰ ἐκεῖνα τὰ πλήθη, παρ' ὧν ἤλπιζον συνδρομὴν οἱ Γιανίτσαροι, ἀπετέλεσαν σώματα φρουρᾶς ἐξ ἐθελοντῶν, ὅπως ὑπερασπισθῶσι τὴν τάξιν κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν. Ὅτε τέλος ἡ πρεσβεία τῶν Γιανιτσάρων ἐνεφανίσθη πρὸ τοῦ Σουλτάνου, ἀπαίτουσα διάλυσιν τοῦ νέου στρατοῦ καὶ τὰς κεφαλὰς πάντων τῶν μισητῶν αὐτοῖς ἀνωτέρων ἀρχόντων, ἀπέβαλεν αὐτοὺς χλευαστικῶς ὁ ἄγριος Χουσσεῖν, λέγων, ὅτι ἤθελε στείλει νὰ λάβῃ τὰς κεφαλὰς των, ἃν δὲν παρεδίδοντο αὐθωρεὶ καὶ ἄνευ ὄρων. Ὁ πιστὸς τοῦ Σουλτάνου στρατὸς προὔχώρησε τότε κατὰ τοῦ Ἀτμεϊδάν, καὶ σιδηρᾶ ζώνῃ περιέβαλε τὴν πλατεῖαν καὶ τὸν παρακείμενον στρατῶνα. Προσκληθέντες νὰ παραδοθῶσιν, ἀπήντησαν ὑλακτοῦντες οὕτως εἰπεῖν καὶ ἀλαλάζοντες οἱ Γιαννίτσαροι· ὅτε ὁμως ἐβρόντησαν τὰ τηλεβόλα κατὰ τοῦ ἀποτελοῦντος τὴν εἴσοδον τῆς πλατείας ὑψηλοῦ πυλῶνος, καὶ αἱ τάξεις τῶν στασιωτῶν κατεσυντρίβησαν εἰς ἔδαφος ὑπὸ τῶν μύδρων, ὥρμησαν πάντες προτροπάδην πρὸς τὸν στρατῶνα, οἰκοδόμημα εὐρὺ μὲν ἀλλὰ κατεσκευασμένον, ὡς ἔθος ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐξ ξυλίνων δοκῶν καὶ φατνωμάτων, ὅπου δυσκόλως ἠδύναντο νὰ εὗρωσιν ἀσφάλειαν ἐπὶ μακρόν. Ὁ Χουσσεῖν Πασσᾶς διέταξε νὰ περιζωσθῇ καὶ κατόπιν νὰ πυρποληθῇ τὸ οἰκοδόμημα, οἱ δὲ πρεσβευταὶ τῶν στασιαστῶν, οἵτινες ἐζήτουν νὰ ἐπικαλεσθῶσι τὸν ἔλεον τοῦ Σουλτάνου, κατεκόπησαν πάντες. Ὁ Μουφτής ἀπήγγειλε κατ' αὐτῶν ἀνάθεμα, καὶ ἐκήρυξε θεάρεστον μὲν ἔργον τὴν καταστροφὴν αὐτῶν, μαρτύριον δὲ ὑπὲρ πίστεως τὸν ἐν τῷ κατ' αὐτῶν ἀγῶνι θάνατον. Οἱ εἰς φυγὴν τραπέντες ἐσφάγησαν, οἱ πλεῖστοι δὲ κατεκάησαν οἰκτρῶς μετὰ τῆς οἰκοδομῆς. Κατὰ τῶν λοιπῶν, οἵτινες συνελήφθησαν ζῶντες, καὶ τῶν ὑπόπτων, οὓς συνέλαβον οἱ ἐντιμοὶ αὐτοκαλούμενοι σωματοφύλακες, ἐτελέσθη τὴν ἐπιούσαν λίαν συνοπτικὴ στρατιωτικὴ κρίσις. Ἦρκει ἡ προσαγωγὴ αὐτῶν ἵνα καταδικασθῶσιν· ὁ δὲ Χουσσεῖν Πασσᾶς καὶ ὁ Μέγας Βεζύρης ἐξετέλεσαν μετὰ ψυχροτάτης ἀπαθείας τὸ ἔργον τοῦ Φουκιέ Τενβίλ καὶ τοῦ Ἑρμανν. Οἱ λέβητες τῶν Γιανιτσάρων, τρόμος τέως τῶν ῥαγιαδῶν καὶ σέβασμα τῶν Μουσουλμάνων, προὔπηλακίσθησαν δη-

μοσία, αἱ σημαῖαι αὐτῶν κατεπατήθησαν καὶ διεσχίσθησαν, οἱ πῖ-
λοι αὐτῶν διεσύρθησαν διὰ τῶν ὁδῶν, καὶ φερμάνιον πρὸς τὸν Καδῆν
ἐξεδόθη, ἐξαγγέλλον τὴν δικαιολογίαν τῆς αἵματηρᾶς πράξεως καὶ
τὴν ἀντικατάστασιν τῶν Γιαντισάρων διὰ νέων στρατευμάτων,
« τοῦ νέου νικηφόρου μωαμεθανικοῦ στρατοῦ ». Λύσσα ἠγέρθη ἐν
Κωνσταντινουπόλει καὶ κατ' αὐτοῦ ἀπλῶς τοῦ ὀνόματος τῶν Για-
ντισάρων, ὅπερ δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ ῥηθῇ μεγαλοφώνως ἐν ταῖς
ὁδοῖς, καὶ κατ' αὐτῶν τῶν ἐν τοῖς κοιμητηρίοις μαρμαρίνων ἐπιτυμ-
βίων λίθων, οἵτινες διεκρίνοντο ὡς τύμβοι Γιαντισάρων ἐκ τοῦ ἐπ'
αὐτῶν γεγλυμμένου πύλου. Τὸ σῶμα τῶν Βεχτασίδων, ὁ πνευμα-
τικὸς τῶν Γιαντισάρων ἀνάδοχος, κατελύθη, ὁ Σέχλιν αὐτῶν ἀπε-
κεφαλίσθη, τὰ τεμένη αὐτῶν κατεστράφησαν καὶ οἱ Δερβῖσαι ἐπνί-
γησαν. Οἱ δὲ πυροσθέσαι καὶ οἱ ἀχθοφόροι τῆς πρωτευούσης, οἵ-
τινες εἶχον συνταχθῇ τοῖς Γιαντισάροις, ἐφονεύθησαν ἢ ἐξωρίστη-
σαν εἰς Μικρὰν Ἀσίαν. Ἀπὸ τῆς ἀναβάσεως αὐτοῦ εἰς τὸν θρόνον
εἶχε διατάξει ὁ Μαχμούτ νὰ συνταχθῶσι κατάλογοι πάντων τῶν ὑπό-
πτων ἢ δυσαρέστων αὐτῷ προσώπων, καὶ κατ' αὐτοὺς ἐγίνοντο νῦν αἱ
συνλήψεις καὶ αἱ θανατικαὶ ἐκτελέσεις. Τρέμων δὲ ὠνόμαζεν ὁ λαὸς
τὸν φοβερὸν Σουλτάνον: « Χουνκιάρ » (αὐθέντην) καὶ προσεφώνει
αὐτῷ τὴν παραδεδομένην εὐλογίαν: « Μπὶν Γιασσά! » (Ζῆθι χίλια
ἔτη!). Αὐτὸς οὗτος ἐφαίνετο ὑψηλότερον ἀναβάς καὶ ἀλαζονέστερος
ἢ πρότερον, ὡς ἄνθρωπός τις διαρρήξας πολυετῇ δεσμὰ καὶ διὰ τολ-
μηρᾶς ἀποφάσεως καταβαλὼν ἑαυτὸν τε καὶ τοὺς συγχρόνους του.
Θριαμβευτικῶς δὲ ἠρώτησεν ὁ Χουσσεῖν Πασσᾶς τὸν γάλλον διερμη-
νέα Δεγκράντζ: « Πόσον διήρκεσεν ἡ ἐπανάστασίς σας ἐν Γαλλίᾳ; » καὶ
ἀπαντήσαντος ἐκείνου: « 25 — 40 ἔτη », ὑπέλαθεν: « Γράψατε λοιπὸν
εἰς Παρισίους, ὅτι ἡμεῖς ἐτελέσαμεν ἐπανάστασιν ἐντὸς 20 λεπτῶν
τῆς ὥρας ». Μὴ ταρασσόμενος ὑπὸ τῶν μετὰ ταῦτα σπασμῶν τῆς κα-
ταβληθείσης στάσεως, καὶ τῶν ὑπὸ τῶν δυσηρεστημένων ἐνεργηθει-
σῶν πυρκαϊῶν, αἵτινες περὶ τὰ τέλη Αὐγούστου ἀπετέφρωσαν τὸ
ἐν ὄγδοον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐξηκολούθησεν ὁ Σουλτάνος
Μαχμούτ μετ' ἀμειλίχτου αὐστηρότητος κολάζων τὸν ἀναρχικὸν
ὄχλον, καὶ ἐγκαινίζων διὰ ρείθρων αἵματος τὸ ἔργον τῆς τουρκικῆς
ἀναγεννήσεως. Οἱ κόλακές του διεσάλπιζον, ὅτι δι' αὐτοῦ ἐκυροῦτο

τὸ λόγιον τοῦ προφήτου, καθ' ὃ ἐν ἀρχῇ ἐκάστου αἰῶνος στέλλει πάντοτε ὁ θεὸς ἓνα ἄνδρα, ἐπιτετραμμένον τὴν ἀνθρώπῳ τῆς πίστεως.

Ἡ Ἑσπερία ὁμως ὑπῆρξε φειδωλοτέρα ἐπαίνων, καὶ ζήτημα ἦν δι' αὐτήν, ἃν ὁ Μαχμούτ ἐξελέξατο τὴν εὐκαιρον εἰς ἐκτέλεσιν τῶν φοβερῶν του σχεδίων στιγμὴν, ἥ ἂν ἐξησθένωσε μᾶλλον ἑαυτὸν δι' ἀνωφελούς ἐπιδείξεως ἰσχύος. Ὡμολογεῖτο μὲν ἐν τῇ δύσει ὅτι ὁ ἐξολοθρευμὸς τῶν Γιαντισάρων ἦν ἀναγκαῖος, ὅπως ἀπὸ τιμαριωτικοῦ κράτους μεταβληθῇ εἰς νεωτέραν μοναρχίαν ἡ Τουρκία, ἀμφίβολον ὁμως παρίστατο, ἃν ἡ ἐπανάστασις τῆς 16 Ἰουλίου ἦν ἡ προσήκουσα εἰς τὸ πρωτόκολλον τοῦ Ἀπριλίου ἀπάντησις, καὶ ἃν ὁ Σουλτάνος Μαχμούτ ἤθελε καταβάλλει εὐκολώτερον τοὺς Ἑλλήνας καὶ τὴν κοινὴν τῆς Εὐρώπης γνώμην, ἀπλῶς καὶ μόνον διότι κατέπνιξε τὴν ἐν τῷ Ἀτμεϊδάν στρατιωτικὴν στάσιν. Ὁ αὐστριακὸς ἑξαρχος παρετῆρει ἔμφροντις, ὅτι «τὴν πρώτην ἐλπίδα κρείττονος μέλλοντος καὶ βαθμιαίων ἀναμορφώσεων ἐν Τουρκίᾳ παρηκολούθησε γενικὴ δυσἀρέσκεια» ὃ δὲ Μέττερνιχ δὲν ἠδύνατο νὰ καταστείλῃ τὸν φόβον, μὴ ἡ Ῥωσία, ἐκμεταλλευσομένη πολιτικῶς τὸν ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου Μαχμούτ προξενηθέντα ἀναθρασμόν, καρπωθῇ τὴν στιγμιαίαν ἀδυναμίαν τῆς Τουρκίας, καὶ διακόψῃ διὰ πολέμου τὴν παλιγγενέσιον αὐτῆς πορείαν.

Ἐφαίνετο μὲν ἀληθῶς, τό γε νῦν ἔχον, ἐκλιπούσα πᾶσα ἀγορμὴ ῥωσικῶν αἰτιάσεων διὰ τῆς παραδοχῆς τοῦ τελεσιγράφου τῆς 17 Μαρτίου, καὶ συμφώνως πρὸς τὴν ἐπιθυμίαν τῆς Ῥωσίας ἦλθον τοῦρκοι πληρεξούσιοι εἰς τὸ Ἀκκερμαν τῆς Βασαραβίας, πρὸς κανονισμόν τῶν ἀπὸ τοῦ 1816 ἐκκρεμῶν διεθνῶν διαφορῶν. Ἐγένοντο δὲ οὗτοι δεκτοὶ μετ' ἰδιαζούσης φιλοφροσύνης, εὔρον τὰ καταλύματα αὐτῶν ἡτρεπισμένα πολυτελῶς κατὰ τὸν ἀνατολικὸν τρόπον, καὶ ἔξιπποι δημόσιοι ἄμαξαι ἐτέθησαν ὑπὸ τὰς διαταγὰς των, καὶ τιμητικὴ φρουρὰ ἐδόθη αὐτοῖς εἰς συνοδείαν. Ἀλλ' ἐνῷ προσεπᾶθουν οἱ Ῥῶσοι νὰ πνίξωσιν αὐτοὺς κατὰ γράμμα διὰ τῶν περιποιήσεων, παρέστησαν αὐτοῖς συνᾶμα διὰ τῶνπραγμάτων, ὅτι ὤφειλον νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς τὰς ὑπαγορεύσεις τῆς Ῥωσίας. Πολεμικαὶ παρασκευαὶ ἐγένοντο θορυβωδῶς ὑπὸ τὰ ὄμματά των, ἐνδεικνύουσαι ὅτι ὁ Τσάρος

σκοπὸν εἶχε νὰ λάβῃ διὰ τῶν ὅπλων, ὅ,τι δὲν ἤθελε παραχωρηθῇ αὐτῷ διὰ τῶν διαπραγματεύσεων. Οἱ αὐστριακοὶ διπλωμάται ἀπεκάλεσαν κωμῆδιάν τὴν σειρὰν πᾶσαν τῶν κατὰ τὸν Αὐγούστον τοῦ 1826 ἀρξαμένων ἐν Ἀκκερμαν διαπραγματεύσεων. Ἀντὶ πάσης ἐλευθέρας συζητήσεως, ἐπέδωκεν ὁ κόμης Βόροντζωφ εἰς τοὺς Τούρκους τελεσίγραφον, καὶ ἔταξεν αὐτοῖς προθεσμίαν παραδοχῆς μέχρι τῆς 7 Ὀκτωβρίου. Ἀπῆτει δ' ἐν αὐτῷ: ἐπιβεβαίωσιν τῆς συνθήκης τοῦ Βουκουρεστίου, διόρθωσιν τῶν κατὰ τὴν Βασαραβίαν συνόρων, κύρωσιν τῶν παρακεχωρημένων εἰς τοὺς Ῥουμούνους καὶ Σέρβους δικαιωμάτων καὶ προνομίων, ἐκχώρησιν φρουρίων τινῶν ἐπὶ τῶν κρικασιανῶν καὶ ἀβασγικῶν παραλίων, ἐλευθερίαν ἐμπορίου ὑπὸ ῥωσικὴν σημαίαν, καὶ ἐκκαθάρισιν τῶν ἀπαιτήσεων ῥώσων τινῶν ὑπάρχων. Ὁ κόμης Βόροντζωφ δὲν ἠδύνατο νὰ ἐκλέξῃ στιγμὴν εὐκαιροτέραν εἰς τοσοῦτον ἐξωγκωμένας ἀπαιτήσεις. Ἐν Κωνσταντινουπόλει ἔτρουσαν ἐκ θυμοῦ τοὺς ὀδόντας, ἀλλ' ἤσθάνοντο πόσον εἶχον ἐξασθενήσει διὰ τοῦ πραξικοπήματος τῆς 15 Ἰουνίου, καὶ πόσον ἀνίκανοι ἦσαν νὰ ἀντιταχθῶσιν εἰς τὰ ῥωσικὰ στρατεύματα διὰ τοῦ ἐπὶ τοῦ χάρτου μόνον εὐρισκομένου « νέου νικηφόρου ὀθωμανικοῦ στρατοῦ. » Οὕτω δὲ ἀπεφάσισαν, μίαν ἡμέραν πρὸ τῆς λήξεως τῆς τεταγμένης προθεσμίας, νὰ ἐνδώσωσιν εἰς τὰς ῥωσικὰς ἀπαιτήσεις, καὶ ὑπογράφοντες τὴν συνθήκην τοῦ Ἀκκερμαν, νὰ ἀρκεσθῶσι μόνον εἰς τὴν ἐνιαχοῦ μετρίασιν τοῦ ἀποτόμου ὕφους αὐτῆς, ἐν τῷ διὰ τὴν Πύλῃν προσωρισμένῳ ἀντιγράφῳ.

Ἡ Ῥωσία ἀπέκτεσεν οὕτω διὰ μιᾶς μονογραφῆς ἐν Ἀκκερμαν ὅ,τι νικηφόρος μόνον στρατεία ἠδύνατο ἄλλως νὰ περιποιήσῃ αὐτῇ. Δὲν ἀπέκρουσαν ὅμως, ἐννοεῖται, οἱ τούρκοι διπλωμάται, ὅτι εἶχον ὑπογράψει ὑπὸ τὴν πίεσιν ἀναποδράστου ἀνάγκης, καὶ οἶονεῖ ὑπὸ τὴν μάχαιραν οὕτως εἰπεῖν εὐρισκόμενοι. Ὁ Ρεῖς ὑπεσῆμανεν εἰς τὰς δυνάμεις, τὶ ἔπρεπε νὰ ἀναμένωσι καὶ αὐταὶ παρὰ νέου καὶ ἰσχυροῦ ἡγεμόνος, καταχρωμένου τῇ δυνάμει αὐτοῦ κατὰ φίλης χώρας· ἐδήλωσε δὲ κατ' ἐπανάληψιν, ὅτι ἡ εἰρήνη ὠρείλετο εἰς τὴν καταστροφὴν τῶν Γιανιτσάρων, τοὔτέστιν εἰς τὴν ἐξασθένεωσιν τῆς πολεμικῆς δυνάμεως τῆς Τουρκίας, καὶ εἰς τὴν μετριοπάθειαν, ἣν τὸ γεγονός ἐκείνο ἐπέβαλλε πρὸς ὥραν ὡς καθῆχον εἰς τὸν Σουλτάνον, καὶ

ὑπηνίξατο, ὅτι κατελήφθη μὲν ἐξαίφνης ὑπὸ τῆς Ῥωσίας ἢ τουρκικῇ κυβέρνησις, ἐνῶ ἡσχολεῖτο περὶ τὴν ἀναδιοργάνωσιν τοῦ κράτους, καὶ ἡναγκάσθη νὰ ἐνδώσῃ, ἀλλ' ὅτι ὅμως ἤθελεν ὠφελήθῃ τῆς πρώτης εὐκαιρίας, ἵνα δράξῃ τὰ ὅπλα.

Περὶ τῆς τύχης δὲ τῆς Ἑλλάδος οὐδεμία ἔτι ἀπόφασις. Ἡ Ῥωσία συνῆψε μὲν τὰς διπλωματικὰς αὐτῆς σχέσεις μετὰ τῆς Πύλης, καὶ ἀπέστειλεν εἰς Κωνσταντινούπολιν πληρεξούσιον αὐτῆς τὸν Κ. Ῥίβωπιέρ· ἀλλ' ἐν ταῖς ὁδηγίαις τοῦ διπλωμάτου τούτου οὐδόλως εἶχε λησμονηθῇ τὸ ἐλληνικὸν ζήτημα, καὶ θερμῶς εἶχε συστηθῇ εἰς αὐτὸν νὰ σώσῃ τοῦ ἐπικειμένου ὀλέθρου τὸν ἐλληνικὸν λαόν, οὔτινος ἡ καταστροφὴ ἤθελε προσβάλλει τὰς θρησκευτικὰς ἰδέας καὶ τὰ ἐμπορικὰ συμφέροντα τῆς Ῥωσίας. Ὡφειλε δὲ νὰ ἀφήσῃ πάντοτε πρωταγωνιστοῦντα τὸν ἄγγλον πρεσβευτὴν, ὅπως φαίνεται ὁ Κάνιγγ ἔχων πάντοτε τὴν διεύθυνσιν. Ἀλλ' ἡ Πύλη ἀντέταξεν ἀπότομον πείσμα καὶ ἀπόλυτον ἄρνησιν εἰς τὰς πρώτας εὐθὺς ἐταστικὰς ἐρωτήσεις τοῦ Στράτφορντ Κάνιγγ, καὶ ὅταν ὁ ἄγγλος, ὑποστηρίζομενος ὑπὸ τοῦ Ῥίβωπιέρ, ἀνεκοίνωσεν εἰς τὴν Πύλην, τὸ μὲν πρῶτον ἐμπιστευτικῶς κατὰ τὸν Μάρτιον τοῦ 1827, εἰτα δὲ ἐπισήμως τὴν 4 Ἀπριλίου, ἡμέραν τοῦ νέου ἔτους, τὸ πρωτόκολλον τῆς Περουπόλεως καὶ τὴν περὶ ἀναχωχῆς ἐπιθυμίαν, ὁ τὴν 23 Μαρτίου ἀντὶ τοῦ Σεῦδὰν Ἐφένδῃ διορισθεὶς Ῥεῖς Περτέβ Ἐφένδης, ἀδιάλλακτος παλαιότουρκος, ὠνόμασε τὸ πρωτόκολλον ἐκεῖνο, « ἐν ᾧ δύο δυνάμεις ἀπεφάσιζον αὐτογνωμόνως περὶ τῶν δικαιωμάτων ἄλλης τρίτης, » ἀσήμαντον λευκὸν τεμάχιον χάρτου, οὔτινος τὴν ἡμιεπίσημον μὲν ἀνακοίνωσιν δυσaréστως ἀπεδέξατο, τὴν ἐπίσημον ὅμως ὦφειλε νὰ θεωρήσῃ ὡς ὕβριστικὴν προσβολὴν τὸ Διβάνιον. « Προτιμῶμεν, εἶπε, νὰ ἐπιστρέψωμεν εἰς τὴν Ἀσίαν ἢ νὰ πολεμήσωμεν, παρὰ νὰ ἀποδεχθῶμεν τὰς ρωσοαγγλικὰς προτάσεις ». Ἡ σιγή, ἣν εἶχε τηρήσει ἐν Ἀκκερμαν ἡ Ῥωσία περὶ τοῦ ἐλληνικοῦ ζητήματος, καὶ ἣν οἱ Ῥῶσοι ἐθεώρουν ὡς σημεῖον τρυφεράς πρὸς τὴν Πύλην θεραπείας, ὑπελήφθη ὡς ὑποχώρησις ὑπὸ τῶν τούρκων, οὔτινες καὶ ἰσχυρίσθησαν μάλιστα τολμηρῶς, ὅτι ἡ Ῥωσία παρητήθη ἐν Ἀκκερμαν πάσης ἐν τῷ μέλλοντι ἀναμίξεως εἰς τὸ ἐλληνικὸν ζήτημα. Τὸν ἰσχυρισμὸν τῶν τοῦτον προσεπάθησε κατ'

ἐπανάληψιν νὰ καταδείξῃ ψευδῇ ὁ Κ. Ριθωπιέρ, ὑποδεικνύων τὸ ῥῆμα τῶν πρωτοκόλλων. Ἀλλ' αἱ ἐπὶ τοῦ πολεμικοῦ πεδίου νίκαι καθίστων τὴν Πύλην « ἐτι δυσκολωτέραν πρὸς πᾶσαν διαπραγματεύσιν », παρὰ δὲ τῇ τουρκικῇ διπλωματίᾳ ἐπεκράτει κεκορυφωμένη εὐπάθεια καὶ νευρικός ἐρεθισμός, οἵτινες ἠδύναντο νὰ δώσωσι λαβὴν εἰς τὸν ἐλλοχῶντα βόρειον ἐχθρόν. Ὁ κύριος τῶν Τούρκων κίνδυνος ἔκειτο ἀκριβῶς ἐκεῖ, ὅπου οὔτοι ἐπέμενον οὐδένα διορῶντες. Αἱ παραχωρήσεις, εἰς ἃς εἶχεν ἀναγκασθῇ ἐν Ἀκκερμαν ἡ Τουρκία, ἦσαν ἀπλοῦν προανάκρουσμα τῶν θυσιῶν, ἃς προσεδόκα παρὰ τοῦ Διθανίου ἡ εὐρωπαϊκὴ διπλωματία ἐν τῷ ἑλληνικῷ ζητήματι. Ὁ Τσάρος εἶχε κάλλιστα κατανοήσει, πόσον ἰσχυρὰ εἶχε καταστῇ ἡ θέσις αὐτοῦ, ἀφότου ὑπέσθιζον αὐτὸν ἡ κοινὴ γνώμη καὶ ἡ Μεγάλῃ Βρεττανία. Ὑποκρινόμενος δὲ ἀδιαφορίαν καὶ περιφρόνησιν μάλιστα πρὸς τὸν Κάνιγγ καὶ τοὺς Ἕλληνας ἐπαναστάτας, ἐδράξατο ὅμως τῆς λαβῆς, ἣν παρέσχεν αὐτῷ κατὰ τῆς Τουρκίας καὶ τῶν εὐρωπαϊῶν τῆς προστατῶν τὸ πρωτόκολλον τοῦ Ἀπριλίου. Αἱ διαθέσεις τῆς βιενναίας αὐλῆς ἦσαν αὐτῷ γνωσταί· ἤξευρε κάλλιστα, ὅτι ὁ πρίγκηψ Μέττερνιχ οὐδέποτε ἤθελε συγκατανεύσει εἰς καταναγκαστικά μέτρα πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ πρωτοκόλλου, καὶ ἠδύνατό τις νὰ προΐδῃ, ὅτι καὶ τὸ πρωσικὸν ἀνακτοβούλιον, θεραπεύον τὴν Αὐστρίαν, ἤθελεν ἀπόσχει τῆς ἀγγλορωσικῆς συμβάσεως, ἥ ὅτι ἐν Πρωσίᾳ, ὡς ἔλεγεν ὁ Μέττερνιχ, ἤθελον ὑπερισχύσει αἱ περωτισμέναι ἰδέαι τοῦ πρὸς τὴν Ῥωσίαν φόβου». Τόσφ θερμότερον ὅμως ἡγωνίζοντο ἡ Ῥωσία καὶ ἡ Ἀγγλία, ὅπως προσελκύσωσι τὸ ἀνακτοβούλιον τοῦ Κεραμεικοῦ εἰς τὴν μελετωμένην ἐπέμβασιν αὐτῶν εἰς τὸ ἑλληνικὸν ζήτημα.

Ὁ φιλελληνισμὸς ἐδέσποξε τῆς κοινῆς γνώμης ἐν Γαλλίᾳ, καὶ τὰ δημόσια φύλλα ἐξεφφάζοντο ἐνθουσιωδῶς ὑπὲρ τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος. Κάρολος ὁ Ι'. εἶχεν εὐχαριστηθῇ, ὅτι ἀπέτυχον ἐν Ἑλλάδι αἱ αὐρηλιαναὶ σκευωρίαι, καὶ ὁ ἑλληνικὸς ἀγὼν ἀνταπεκρίνετο εἰς τὰς ἱπποτικὰς καὶ θρησκευτικὰς αὐτοῦ διαθέσεις· ὀλίγα δὲ ἔσως ζητήματα ὑπῆρχον τότε ἐν Γαλλίᾳ, ἐφ' ὧν ἐπεκράτει τοσοῦτον πλήρης ὁμοφωνία μεταξὺ ἔθνους καὶ βασιλείας, ὡς ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ. Ἡρκεῖ μόνον νὰ θεραπευθῇ ἡ ἐθνικὴ περιπελαυτία καὶ φιλοδοξία τῶν

Γάλλων, καὶ νὰ βαυκαληθῶσιν οὗτοι διὰ τῆς ἐλπίδος, ὅτι ἤθελον πρωταγωνιστήσῃ ἐν τῷ μελετωμένῳ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν μεγάλῳ διπλωματικῷ καὶ στρατιωτικῷ ἀγῶνι, ὅπως κερδηθῶσιν ἐντελῶς ὑπὲρ τοῦ ἐλληνικοῦ ζητήματος. Ἐπὶ τοιούτῳ σκοπῷ ἐνήργησεν ὁ Πότσο Διθόργο καὶ ὁ Κάνιγγ, ὅτε οὗτος μετέβη εἰς Παρισίους τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1826, ἕνεκα μὲν τῆς ἰσπανοπορτογαλλικῆς ἔριδος ἀλλὰ καὶ τοῦ Ἀνατολικοῦ συνάμα ζητήματος. Μάτην συνεβούλευε τῇ γαλλικῇ Κυβερνήσει ὁ Μέττερνιχ νὰ μὴ ἀποδώσῃ θρησκευτικὴν ἔννοιαν εἰς τὰς ῥωσοαγγλικὰς προτάσεις, καὶ προσεπάθει νὰ καταδείξῃ αὐτῇ, ὅτι, ἀντὶ θρησκευτικοῦ πολέμου πρὸς ὄφελος τῶν Ἑλλήνων, ἤθελον ἀπλῶς ἐπιχειρήσῃ πόλεμον συμφερόντων πρὸς ὄφελος τῆς Ἀγγλίας. Μάτην ἐτρέφετο διὰ τῆς ἐλπίδος, ὅτι ὁ Κάνιγγ ἀκροθιγῶς μόνον ἤψατο ἐν Παρισίοις τοῦ ἐλληνικοῦ ζητήματος. Ἐντὸς ὀλίγου ἔσχεν ἀφορμὴν νὰ ἐλέγξῃ πικρότατα τὴν ἀξιοθρήνητον ἀδυναμίαν τοῦ γαλλικοῦ ἀνακτοβουλίου, ἀποκινδυνεύοντος ἕνεκα τοῦ φιλελληνισμοῦ του· διότι ἐνῷ ὁ Βιλλέλ καὶ ὁ Δαμὰς ἐξεφράζοντο πρὸς τὸ βιενναῖον ἀνακτοβούλιον περιφρονητικῶς περὶ τοῦ Κάνιγγ, προέβησαν ἐντούτοις εἰς τοσοῦτον ἀρεσκείας πρὸς τὸν ἄγγλον πολιτικόν, ὥστε ἐδῆλωσαν αὐτῷ, ὅτι εὐχαρίστως ἤθελον ἶδει μεταβαλλόμενον τὸ πρωτόκολλον τοῦ Ἀπριλίου εἰς σύμβασιν, καὶ ὑπέβαλον αὐτῷ μάλιστα καὶ σχέδιον τιαύτης (*canevas*), πρὸς εἰρήνευσιν τῆς Ἀνατολῆς. Αἱ παρὰ τὸν Σηκουάναν ἐνεργητικαὶ διαθέσεις ἀντήχησαν τάχιστα εἰς τὸν Νέβαν. Ὁ Τσάρος ἐδῆλωσε τὴν 26 Ἰανουαρίου 1827, ὅτι ἦν πρόθυμος νὰ ἀποδεχθῇ τὴν γαλλικὴν πρότασιν, περιάπτων ἐπισημότερον χαρακτῆρα εἰς τὸ πρωτόκολλον τοῦ Ἀπριλίου, διὰ τῆς εἰς σύμβασιν μεταβολῆς αὐτοῦ, ἀλλ' ὅτι ὅμως πρὸ παντὸς ἔπρεπε νὰ ληφθῇ φροντίς, ὅπως καταστῇ δυνατὸς ὁ εἰς παραδοχὴν αὐτοῦ ἐξαναγκασμὸς τῆς Πύλης, καὶ ὅτι δὲν ἔπρεπε πλέον νὰ φανῶσιν ἐπαρκῆ τὰ ἀτελῆ μέτρα. Τούτου ἕνεκα προέτεινεν ὁ κόμης Λῆβεν εἰς τὴν ἀγγλικὴν Κυβέρνησιν, ὅπως, μετὰ τὴν εἰς σύμβασιν τροπὴν τοῦ πρωτοκόλλου, ταχθῇ εἰς τὴν Πύλιν ὠρισμένη προθεσμία πρὸς ἀπόφασιν, οἱ δὲ σύμμαχοι στόλοι, λαμβάνοντες ἐν τούτοις θέσιν ἀρνητικῶς ἐχθρικῆς, παρακολύσωσι πᾶσαν περαιτέρω ἐνίσχυσιν τοῦ Ἰβραὶμ ἐν Πελοποννήσῳ. — « Πρέπει τέλος

πάντων νὰ δοθῇ ἔν τέλος, εἶπεν ὁ Νέσσελρωδ πρὸς τὸν Κύριον «Οττενφελς».

Ἡ πρότασις περὶ λήψεως καταναγκαστικῶν μέτρων κατὰ τῆς Πύλης παρήγαγε φυσικῶς μεγίστην ἐν Βιέννῃ ταραχήν. Ὁ πρίγκιψ Μέντερνιχ εἶδεν ἐπικειμένην φοβερὰν περιπλοκήν, καθ' ἣν περὶπτωσιν «παρεβιάζοντο τὰ περὶ τοῦ δικαιώματος τῆς ἐπεμβάσεως φρονίμως ὀρισθέντα ἐν Ἀχεν (ἄρθρ. 4) τὴν 15 Νοεμβρίου 1818». ἐδήλωσε δέ, ὅτι ἦν μὲν πρόθυμος καὶ αὐτὸς νὰ συντελέσῃ εἰς εἰρήνευσιν τῆς Ἀνατολῆς καὶ νὰ καταστήσῃ τὸ Λονδίνον «ἐστίαν συνεννοήσεως,» δὲν ἠδύνατο ὅμως νὰ ἀποδεχθῇ σύμβασιν ἐπιτρέπουσαν τὴν χρῆσιν πολεμικῶν καταναγκαστικῶν μέτρων. Ἐπεθυμεῖτο μὲν εἰρήνευσις, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐπέμβασις. «Πῶς εἶνε δυνατόν,» ἀνέκραξεν ὁ Μέντερνιχ, «νὰ εἰρηνεύσῃ τις διὰ πολέμου;» Ἐθεώρει δὲ τὸ βιενναῖον ἀνακτοβούλιον τὸν ῥωσοτουρκικὸν πόλεμον ὡς τὴν μεγίστην τῶν δυναμένων νὰ ἐνσκήψωσι κατὰ τῆς Εὐρώπης συμφορῶν, καὶ τὸ μόνον καταναγκαστικὸν μέτρον, εἰς ὃ συνήνει ὁ Μέντερνιχ ἐν τῇ εἰς Λονδίνον ἀποσταλείσῃ τὴν 25 Μαρτίου 1827 διακοινώσῃ αὐτοῦ, ἣν ἡ κοινὴ ἀπειλὴ καθαρᾶς καὶ συγχρόνου ῥήξεως τῶν πέντε δυνάμεων. Ἄν δὲ καὶ πάλιν ἤρνεῖτο σκληροτράχηλος ἡ Πύλη, ἐδήλου ὅτι ἦτο διατεθειμένος εἰς νέαν συνεννόησιν περὶ τῆς ἀμοιβαίας θέσεως τῶν συνεργασθησομένων δυνάμεων. Ὡς πρὸς τὸ μέλλον τῆς Ἑλλάδος, προέτεινε χωρισμὸν τῶν Χριστιανῶν ἀπὸ τῶν Τούρκων, κατάληψιν τῶν ἐλληνικῶν φρουρίων, αὐτοδιοίκησιν τῶν Ἑλλήνων καὶ ἐτήσιον αὐτῶν φόρον εἰς τὴν Πύλην· τοὔτέστι τὰ αὐτὰ κατὰ βάθος, ὅσα περιέχοντο καὶ ἐν τῷ πρωτοκόλλῳ τοῦ Ἀπριλίου. Συμφωνῶν ὡς πρὸς τὸν σκοπὸν τῶν ὑπογραψάντων αὐτό, ἰσχυρίζετο ὁ αὐστριακὸς ἀρχικαγκελλάριος, ὅτι ὤφειλε νὰ διαφωνήσῃ ὡς πρὸς τὰ μέσα. Ἐλπίζων δὲ πάντοτε νὰ χωρίσῃ τοὺς ὑπογράφαντας τὸ πρωτόκολλον, προέβαλεν εἰς τὸν Τσάρον τοὺς κινδύνους τῆς ἐκ τοῦ βρεττανικοῦ ἀνακτοβουλίου ἐξαρτήσεως, μεθ' οὗ «δὲν ἠδύνατό τις νὰ συνδεθῇ, χωρὶς νὰ καταστῇ συνένοχος τῶν ἀποπλανήσεων καὶ τῶν ἐπαναστατικῶν αὐτοῦ δογμάτων,» καὶ ἐξέφρασε πᾶσαν αὐτοῦ τὴν ἀγανάκτησιν κατὰ τοῦ Κάνιγγ, οὔτινος αἱ πολιτικαὶ καὶ κοινωνικαὶ ἀνατρεπτικαὶ ὁρέξεις εἶχον πρὸ μικροῦ ἔτι ἐκδηλωθῇ

φοβεραὶ ἐν τῇ περὶ Πορτογαλλίας ἐκείνῃ λόγῳ τῆς 12 Δεκεμβρίου 1826. Ἐν αὐτῷ ὁ ἐπὶ τοῦ ὑπουργικοῦ ἐδωλίου καθήμενος, ἀφηρημένος πλέον τὸ προσωπεῖον, « Ἰακωβίνος » παρέβαλλεν ἑαυτὸν πρὸς τὸν Αἰόλον, τὸν δυνάμενον νὰ ἀνοίξῃ τὸν ἀσκὸν τῶν ἐπαναστατικῶν καταγιγδῶν, καὶ ἔλεγε καυχώμενος: « Ἀνεχάλεσα τὸν νέον κόσμον εἰς τὴν ζωὴν, ὅπως ἀποκαταστήσω ἰσὸρροπον τὸν παλαιόν ». Ἡ Αὐστρία παρέστηκεν τὴν διαγωγὴν τοῦ Κάνιγγ ὡς ἄφρονα καὶ ἐμπαθεῖ, καὶ προσεπάθησε νὰ ὑπονομεύσῃ τὴν θέσιν αὐτοῦ, διαβάλλουσα αὐτὸν παρὰ τῷ βασιλεῖ. Πλὴν πάντα εἰς μάτην! « Καίτοι περιεξωσμένος γύρωθεν ὑπὸ τοῦ κατακλυσμοῦ, » ἔλεγε παραπονούμενος ὁ Μέττερνιχ, « ἀσκεῖ οὐχ ἥττον ὁ Κάνιγγ εἰδὸς τι τρομοκρατίας ἐπὶ τοῦ βασιλείως καὶ τοῦ ὑπουργείου » μετὰ μελαγχολικοῦ δέ τινος πόθου ἀνεμιμνήσκετο ὁ αὐστριακὸς ὑπουργὸς τῆς σφύρονος πολιτικῆς τοῦ Λονδόνδερχου, οὗτινος ὁ θάνατος εἶχε διαλύσει τὰ ἐν Εὐρώπῃ καθεστῶτα, καὶ κατὰστήσῃ τὴν Ἱερὰν Συμμαχίαν ἀπλῆν ἀφηρημένην ἔννοιαν καὶ ὄνομα μόνον ψιλόν. Ἡ σκοπούμενη τριπλῇ σύμβασιν μεταξύ Ἀγγλίας, Ῥωσίας καὶ Γαλλίας παρίστατο εἰς τὸν Μέττερνιχ ὑπὸ τὰ μελανώτατα χρώματα. « Ἐν Λονδίνῳ, » ἔλεγε, « νομίζουσιν ὅτι ἠπάτησαν τὴν Ῥωσίαν, ἐν Πητρούπολει δὲ πιστεύουσιν ὅτι ἠπάτησαν τὴν Ἀγγλίαν, καὶ ἐν Παρισίοις ἀπεδέξαντο τὴν σύμβασιν διὰ τὸν τύπον μόνον, ὅπως ἀπατήσωσιν ἀμφοτέρας, καὶ ματαιώσωσι τοὺς κινδυνώδεις αὐτῶν σκοπούς ». Ἐνῷ ὅμως ὁ αὐστριακὸς ἀρχικαγκελλάριος κατεδείκνυνεν, ὅτι ἀπὸ τοῦ 1815 ἡ Αὐστρία καὶ ἡ Πρωσία μόναι εἶχον μείνει ἐπὶ τῆς εὐθείας ὁδοῦ, καὶ ἐξήγγελλεν ἀποδεικτικῶς, ὅτι τὸ ἀπαίσιον πρωτόκολλον ἤθελεν ἔχει τὴν ἥτταν ὡς συνέπειαν αὐτοῦ, ὅτι ἦτο ἀπλοῦν « φάντασμα, » καὶ ὅτι ἐκ τῆς συγχύσεως ἣν ἐνομιμοποιεῖ, οὕτως εἰπεῖν, οὐδεμίαν πλέον διαρρήθιμιν τῶν πραγμάτων ἡδύνατο νὰ προέλθῃ, ἀλλὰ τερατῶδές τι ἀποκύημα ἄξιον τῆς καταγωγῆς αὐτοῦ, » ὡμολόγει ἐν κρυπτῷ, ὅτι καὶ « ἡ ἰδίᾳ αὐτοῦ εὐθεῖα ὁδὸς δὲν ἤθελεν ἀποθῆ εὐτυχέστερα », καὶ εἶδε τέλος, ὅτι αἱ προσπάθειαι αὐτοῦ πρὸς διαιρέσιν τῆς τριπλῆς συμμαχίας οὐδὲν ἄλλο παρήγαγον ἀποτελέσμα, ἢ τὴν ἀπομόνωσιν τῆς Αὐστρίας. Ἐν Παρισίοις ἐξέφρασεν ὁ Δαμὰς χλευαστικῶς τὴν λύπην αὐτοῦ, ὅτι ἡ Αὐστρία ἀπεχωρίσθη τῆς συμμα-

χίας· ὅτε δὲ ὁ Ἑστερχάζης ἐν Λονδίῳ προσήνεγκε τὴν σύμπραξιν τῆς Αὐστρίας εἰς τὴν μελετωμένην συνθήκην, ἀπέβαλεν αὐτὴν ψυχρῶς τὸ ἀγγλικὸν Ὑπουργεῖον, προσθέν, ὅτι ἡ Ἀγγλία ὑπέγραψεν ἤδη τὴν μετὰ τοῦ γαλλικοῦ ἀνακτοβουλίου συνεννόησιν, ἀφοῦ ἡ μὲν Αὐστρία ἐν μέρει μόνον συνεφώνει, τῆς δὲ Πρωσίας αἱ διαθέσεις ἦσαν πάντῃ ἀβέβαιαι. Ὁ κόμης Λῆβεν κατεμέμφθη τοῦ αὐστριακοῦ πρεσβευτοῦ, ὅτι αἱ ὁδηγίαι αὐτοῦ ἦσαν ἀτελεῖς, καὶ ὅτι ἐν περιπτώσει ἐφαρμογῆς καταναγκαστικῶν μέτρων δὲν ἦτο δυνατόν νὰ προσδοκᾶται ἡ τῆς Αὐστρίας σύμπραξις. Καὶ παρ' αὐτοῦ δὲ τοῦ «ἄλλως τοσοῦτον εὐαρέστου» Τατίσεφ ἔλαβεν ὁ Μέττερνιχ τὴν 29 Μαΐου τὴν μεγάλως συνταράξασαν αὐτὸν ἀνακοίνωσιν, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Νικόλαος ἐθεώρει τὰς αὐστριακὰς ὁδηγίας ὡς ἀπόπειραν ἀναβολῆς τῆς κρίσεως, καὶ ἤθελεν ἐπομένως προβῆ μόνος. «Ὁμολογῶ,» παρετῆρει ὁ αὐστριακὸς διπλωμάτης, «ὅτι δὲν δύναμαι νὰ ἐννοήσω τὴν ἠθικὴν θέσιν τοῦ αὐτοκράτορος Νικολάου· παλαιὰ πείρα μοὶ κατέδειξεν, ὅτι ὅσakis μεγάλαι ἢ μικραὶ ὑποθέσεις παράγουσι τοιαύτην σύγχυσιν, ὅποιαν νῦν τὸ ἐλληνικὸν ζήτημα, τὸ σκοπούμενον δὲν ἐπέρχεται· καὶ τοιαύτη θὰ ἦνε καὶ ἡ τύχη τῶν ῥωσοαγγλογαλλικῶν ἰδεῶν. Θέλει δὲ ἔλθει ἡμέρα, καθ' ἣν θέλουσιν ἐκτιμηθῇ ἐπαξίως αἱ σκέψεις τῆς βιενναίας αὐλῆς, καὶ ὅ,τι σήμερον θεωρεῖται ὡς φειδῶ πραγμάτων καὶ προσώπων καὶ κενὴ ἰδεολογία, θέλει τότε ἀποκτήσει τὸ κύρος πράγματος προῤῥηθέντος».

Ὅτε τὸ γαλλικὸν ἀνακτοβούλιον ἔστειλε κατὰ τὸν Μαΐον πανταχοῦ τὸ σχέδιον τῆς συνθήκης, καὶ ἐξέφρασε τὴν ἐπιθυμίαν, ὅπως γεῖνῃ τοῦτο δεκτὸν, ἐν Βιέννῃ διεμαρτυρήθη ἐντονώτατα ὁ Μέττερνιχ κατὰ τῆς ὑποθέσεως, ὅτι ἦτο δυνατόν νὰ μετὰσχη ἀορίστου κινδυνώδους ἐπιχειρήσεως, καὶ νὰ ἐπισφραγίσῃ τὸν θρίαμβον νέας ἐν Εὐρώπῃ ἐπαναστάσεως διὰ τῆς χειραφεσίας τῶν Ἑλλήνων. Ἐφαίνετο δὲ οἷονεὶ χλευάζουσα καὶ πάλιν ἡ γαλλικὴ διπλωματία, ὅτε αὕτη ἀνεγνώριζε μὲν ἐντελῶς τὴν φρόνησιν τῶν σκέψεων τοῦ ἀρχικαγκελαρίου, καὶ συνωμολόγει, ὅτι ἐκινδύνευεν ἡ Εὐρώπη νὰ ἀμαρτήσῃ κατὰ τῶν νομιμοφρόνων ἰδεῶν, προσέθετεν ὁμῶς ἐν τούτοις, «ὅτι ἔπρεπε τις νὰ συνθηκολογήσῃ μετὰ τοῦ κακοῦ, ἵνα ἐπιτύχῃ τὸ ἀγαθόν».

Ὁ τῶν νομιμοφρόνων ἰδεῶν πρόμαχος δὲν ἡμέλῃσει τῆς εὐκαιρίας, ὅπως ἐπιτιμήσῃ τοιαύτας θρασείας ἐκφράσεις. «Θὰ αὐξήσωσι μόνον τὸ κακόν,» παρετήρησεν, «οἱ ὑποθάλλοντες τὴν ῥωσοαγγλικήν συμμαχίαν· προσθέτων δέ τις σύγχυσιν εἰς τὴν σύγχυσιν, καὶ ῥιπτόμενος εἰς τὴν ἀταξίαν ὅπως αὐξήσῃ αὐτήν, οὐδόλως κατορθοῖ νὰ προφυλαχθῇ κατὰ τῶν ἐξ αὐτῆς κινδύνων, ὧφελεῖ δὲ μᾶλλον τοὺς μένοντας ἔξωθεν». Ἐκφρασθεῖς ἐπίσης βιαϊότατα πρὸς τὴν βερολίνοιον αὐλὴν κατὰ τῶν περιωρισμένων ἐπόψεων τῶν γάλλων, ἐπετίμησε τὸν ἐπαναστατικὸν πυρπολητὴν Κάνιγγ, οὔτινος, ἔλεγε, κύριος σκοπὸς ἦτο νὰ καταδείξῃ ἐνώπιον ὅλου τοῦ κόσμου τὴν διάλυσιν τῆς Ἱερᾶς Συμμαχίας, νὰ ὠθήσῃ μέχρις ἐσχάτων τὴν σύγχυσιν ἐν τῇ Ἀνατολῇ, καὶ νὰ ἀποκτήσῃ τὴν ἐπὶ τοῦ Μορέως προστασίαν· ὑπέδειξε δέ, ὅτι ὁ Τσάρος ἦν ἄπειρος νέος, μὴ ἀκούων τὰς ἀγαθὰς συμβουλὰς, καὶ τὴν ἰδιότροπον αὐτοῦ κατὰ τῆς Αὐστρίας ἀντιπάθειαν ἐξωμοίωσε πρὸς τὴν διαγωγὴν τῶν γάλλων παραφρόνων τοῦ 1793, οἵτινες εἶχον ὀνομάσει Πίττ καὶ Κόβουργ τὰς δυσχερείας τῆς ἐποχῆς αὐτῶν, ἃς αὐτοὶ οἱ ἴδιοι εἶχον δημιουργήσει. Οὕτω καὶ ὁ Τσάρος, ἔλεγε, βαδίζων τὴν ὁδὸν τοῦ πρωτοκόλλου, ἀπῆντα ἀδιακόπως ἐμπόδια, ἅτινα ἀπέδιδεν εἰς τὸν Μέττερνιχ καὶ τὴν αὐστριακὴν κυβέρνησιν.

Αἱ παραστάσεις τοῦ αὐστριακοῦ ἀρχικαγκελαρίου ἐνεποίησαν βαρυτάτην ἐντύπωσιν εἰς τὸν Φρειδερίκον Γουλιέλμον τὸν τρίτον, ὅστις, προσωπικῶς διατεθειμένος ὑπὲρ τοῦ ἐλληνικοῦ ἀγῶνος καὶ εὐαρέστως ἰδὼν τὰς προσπάθειάς τοῦ Ἀνσιλλιὼν καὶ τὸ ὑπὲρ αὐτῶν κήρυγμα τοῦ Οὐφελανδ, εἶχε καὶ αὐτὸς σπουδαίας χορηγήσει συνδρομὰς ἐν τῷ κρυπτῷ εἰς τοὺς φιλελληνικοὺς συλλόγους. Ὁ δὲ παρὰ τῇ ἀγγλικῇ αὐλῇ πρῶσος πρεσβευτὴς Κ. Μπύλω πᾶσαν κατέβαλε προσπάθειαν, ὅπως κατορθώσῃ τὴν εἰς τὴν τριπλὴν συμμαχίαν προσχώρησιν τῆς Πρωσίας.

Ὡς κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1821, ἐπὶ τῇ ἐμφανίσει τοῦ ὑπομνήματος τοῦ Ἀνσιλλιὼν, οὕτω καὶ νῦν ἐφαίνετο πάλιν ταλαντευομένη ἡ Πρωσία ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων· ἀλλὰ καὶ πάλιν ἐσαγηνεύθη ὡς τότε ὁ Φρειδερίκος Γουλιέλμος ἐν τῇ κρίσει στιγμῇ ὑπὸ τοῦ Μέττερνιχ. Ἦκουε μετὰ τινος κρυφίου σεβασμοῦ τὸν Μέττερνιχ παραβάλλοντα

ἑαυτὸν πρὸς βράχον ἐν μέσῳ ταραχώδους θαλάσσης. « Ἐσυνηθέψαμεν, ἔλεγεν ὁ αὐστριακὸς πρωθυπουργός, νὰ ἀποκρούωμεν τὰ κύματα, καὶ εἶδομεν αὐτὰ συντριβόμενα καθ' ἡμῶν, χωρὶς τὸ παράπαν νὰ μεταβληθῶμεν· αὐτὸ τοῦτο πρόκειται καὶ πάλιν νὰ γείνη ». Ἡ μεγαλοπρεπὴς αὕτη εἰς ἑαυτὸν πεποιθήσις ἐπέβαλεν εἰς τὸν βασιλέα τῆς Πρωσίας, ὅστις ἐν κατῳρθῷ νὰ ἀποφασίσῃ, ὅπως ἀπομονώσῃ τὴν Αὐστρίαν ἐνώπιον τοῦ κόσμου, προσχωρῶν εἰς τὴν ἀγγλορωσικὴν συμμαχίαν. Ὅτε δὲ βραδύτερον ὁ Τσάρος διεδίδασσε παραστάσεις εἰς τὸν Κ. Μπέρνστορφ ἕνεκα τῆς μὴ ἀποδοχῆς τῆς συνθήκης ὑπὸ τῆς Πρωσίας, ἐδικαιολόγησεν ὁ πρῶτος διπλωμάτης τὴν πολιτικὴν τοῦ βασιλέως αὐτοῦ, λέγων ὅτι ἡ Πρωσία οὐδὲν εἶχεν ἄμεσον συμφέρον ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἀλλ' ἐξεπροσώπει μόνον ἠθικὴν τινα ἀρχήν, καὶ παρετήρησεν, « ὅτι ἡ συνθήκη συνέδεε δι' ἀπλοῦ ἐξωτερικοῦ τύπου ἀντίθετα συμφέροντα καὶ στοιχεῖα ».

Οὕτως αἱ δύο μεγάλαι γερμανικαὶ δυνάμεις ἔμειναν ὀριστικῶς μακρὰν τῆς μεγάλης διπλωματικῆς ἐνεργείας, ἥ, ὡς ὁ Μέττερνιχ ἔλεγεν ἐγκαυχώμενος, διετήρησαν ἐλευθερίαν συμπράξεως.

Τὴν ἕκτην Ἰουλίου 1827 ὑπεγράφη ἐν Λονδίνῳ ὑπὸ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Ῥωσίας, Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας ἡ τὴν εἰρήνευσιν τῆς Ἀνατολῆς σκοποῦσα σύμβασις. Ὁ Κάνιγγ, προσπαθήσας νὰ συμβιβάσῃ τὸ γαλλικὸν σχέδιον μετὰ τῶν προτάσεων τῆς Ῥωσίας καὶ τῶν ἐπιθυμιῶν τῆς Ἀγγλίας, εἶχε συντάξει νέον σχέδιον τοσοῦτον μυστικῶς, ὥστε οὐδ' αὐτὸς ὁ ἐν Λονδίνῳ γάλλος πρεσβευτὴς Πολλινιάκ ἔμαθέ τι περὶ αὐτοῦ. Ὁ λόρδος Γρανβίλλ ἔφερε τὸ ἔργον εἰς Παρισίους· γενόμενον δὲ τοῦτο ἀποδεκτὸν παρὰ τοῦ βασιλέως Καρόλου τοῦ Ι'. καὶ τοῦ Τσάρου Νικολάου, ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τῆς συνθήκης τοῦ Ἰουλίου. Ἐν αὐτῇ τῇ δικαιολογίᾳ τῆς πολυσήμου ἐκείνης πολιτικῆς πράξεως καταφαίνονται εὐθὺς αἱ ἀγγλικαὶ ἰδέαι· διότι ἐν αὐτῇ λέγεται, ὅτι αἱ ζημίαι, ἃς ὑπέστη τὸ ἔμπροσθεν τῶν τριῶν δυνάμεων ἐκ τοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ μακροῦ πολέμου καὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι ἀναρχίας, παρεῖχον εἰς τὰς τρεῖς κυβερνήσεις τὸ δικαίωμα νὰ λάβωσι μέτρα πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς εἰρήνης. Εἰς ἀμρότερα τὰ διαμαχόμενα μέρη ἔμελλε νὰ προταθῇ συμβιβασμὸς καὶ ἀναγκωχὴ· ἂν δὲ τὸ Διθάνιον δὲν ἀπεδέχετο τὰς

προτάσεις τῶν τριῶν δυνάμεων, τότε ἤθελον αὐται ἐπιδιώξει τὰς ἀμέσους συνεπείας τῆς ἀνακωχῆς, ἐξαναγκάζουσαι τὴν εἰρηνοποίησιν, χωρὶς νὰ διαταράξωσι διὰ τοῦτο τὰς εἰρηνικὰς αὐτῶν πρὸς τὴν Πύλῃν σχέσεις. Εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐδίδετο διὰ τῆς συνθήκης αὐτόνομος διοίκησις ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ Σουλτάνου. Χριστιανοὶ δὲ καὶ Τοῦρκοι ἔμελλον τοῦ λοιποῦ νὰ χωρισθῶσιν ἐντελῶς, ἀποξενουμένων τῶν Ὀθωμανῶν, ἐπὶ ἀποζημιώσεις, τῶν κτημάτων αὐτῶν. Ἐκάστη τῶν τριῶν κυβερνήσεων—καὶ ἐν τούτῳ δ' ἐπίσης καταφαίνεται ἡ προμήτης τοῦ Κάνιγγ χεῖρ — παρητεῖτο πάσης ἀξιώσεως μείζονος ἐπιβροῆς καὶ ἰδιαιτέρων ἐμπορικῶν προνομίων ἐν Ἀνατολῇ. Διὰ τριῶν δὲ μυστικῶν ἄρθρων ὠρίζετο ἡ διαγωγὴ τῶν δυνάμεων ἐν περιπτώσει ἀρνήσεως τῆς Πύλης. Κατ' αὐτὰ ἤθελον συνδέσει αἱ κυβερνήσεις τῶν δυνάμεων ἐμπορικὰς σχέσεις μετὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ ἀνταλλάξει μετ' αὐτῶν προξένους· ἂν δὲ ἡ ἀνακωχὴ δὲν ἐγίνετο δεκτὴ ἐντὸς ἐνὸς μηνός, « ἤθελον λάβει τὰ προσήκοντα εἰς τὰς περιστάσεις μέτρα, καὶ ἂν καὶ ταῦτα ἀπεδεικνύοντο ἀνεπαρκῆ, ἤθελον ἐξακολουθήσει τὸ ἔργον τῆς εἰρήνης κατὰ τὰς ὀρισθείσας ἀρχάς ». Τὸ σπουδαῖον ὅμως ἦτο νὰ δοθῇ σημασία εἰς τὰς ἀορίστους πῶς ἐκείνας ἀπειλὰς διὰ σπουδαίας στρατιωτικῆς διαδηλώσεως. Οὕτω δὲ ῥωσικὸς στόλος εἴκοσι ἱστιοφόρων πλοίων ὑπὸ τὸν ναύαρχον Σινιάβιν ἀπέπλευσεν ἐκ τοῦ Κρόνστατ εὐθὺς μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τῆς Ἰουλιανῆς συμβάσεως, ἐντολὴν ἔχων νὰ ἐκπέμψῃ εἰς τὸ Αἰγαῖον ἐκ τοῦ Πλύμουθ τὸν ἀντιναύαρχον Ἐϋδεν μετὰ τεσσάρων πλοίων τῆς γραμμῆς, τεσσάρων φρεγατῶν καὶ τεσσάρων βρικίων. Οἱ ὑπὸ τὸν Κόδριγκτων καὶ Δερινὺ ἐν Μεσογείῳ ἤδη εὐρισχόμενοι ἀγγλικοὶ καὶ γαλλικοὶ στόλοι ἐνισχύθησαν, ἐν δὲ ταῖς ὁδηγίαις τῶν τριῶν στολάρχων περιελαμβάνετο — καὶ τοῦτο ἀποτελεῖ τὴν κλειδὰ τῶν ἐπ' ἐλθόντων γεγονότων — ἡ χρῆσις βιαίων μέτρων κατὰ τῶν Τοῦρκων ὡς ἐνδεχομένη ἀνάγκη. Ἄν οἱ μὲν Ἕλληνες ἀπεδέχοντο τὴν εἰρηνευσιν, οἱ δὲ Τοῦρκοι ἀπέκρουον αὐτήν, οἱ ναύαρχοι εἶχον τὴν ἄδειαν οὐ μόνον νὰ συνάψωσι σχέσεις φιλίας μετὰ τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀποκωλύσωσι πᾶσαν διὰ τουρκικῶν καὶ αἰγυπτιακῶν πλοίων ἀποστολὴν ὀπλων καὶ ἀνδρῶν, ἐν ἀνάγκῃ δὲ νὰ ἀσκήσωσι καὶ βίαν. « Αἱ ὑμέτεραι ὁδηγαί, » ἐλέγετο εἰς τοὺς ναυάρχους, « δὲν δύνανται

βεβαίως νὰ προῖδωσι πᾶσαν δυνατὴν περίπτωσιν, καὶ ἀνάγκην ἔχετε ἐλευθερίας τινός· ὁ βασιλεὺς χορηγεῖ ὑμῖν αὐτὴν πλήρη » (1).

Παρὰ τῇ εὐρείᾳ ταύτῃ πληρεξουσιότητι κατεφαίνετο βεβαίως ὡς εἰρωνεῖα σχεδὸν τὸ νὰ συνιστᾶται μεγίστη προσοχὴ εἰς τοὺς ναυάρχους, ὅπως μὴ τυχὸν τὰ πρὸς εἰρήνευσιν ἀναγκαῖα μέτρα ἐκτραπῶσιν εἰς ἐχθροπραξίας. « Μήπως νομίζουσιν », ἡρώτων οἱ ἀξιωματικοὶ τοῦ ἀγγλικοῦ ναυτικοῦ, « ὅτι οἱ Αἰγύπτιοι τοῦ Ἰβραῖμ θέλουσιν εἰρηνεύσει ῥαντιζόμενοι μὲ *ζαχαρόρερον καὶ πορτοκαλλάδαρ*; »

Ἡ ἐγγύτης τοῦ κινδύνου δὲν διέφυγε τὸν πρίγκηπα Μέττερνιχ· ὅσον δὲ περιφρονητικῶς καὶ ἂν ἐξεφράζετο περὶ τῆς Ἰουλιανῆς συμβάσεως, ὀνομάζων αὐτὴν ἀπερίσκεπτον κατασκευάσμα, βρῖθον ψεύδους καὶ ἀοριστίας, ὅπερ *ὀλίγον* ὃν κατ' ἀρχὰς κατήντησε *σχεδὸν μηδέν*, οὐχ ἤττον δὲν ἠδύνατο νὰ καταστείλῃ ἀπέναντι τοῦ βερολινείου ἀνακτοβουλίου τὸν φόβον αὐτοῦ, « μήπως αἱ σοβαρὰν μορφὴν περιβεβλημέναι ἀργολογίαι ἐκεῖναι ἐπενέγκωσι τέλος μέγα δυστύχημα ». Ὅτε δὲ ἡ σύμβασις ἐδημοσιεύθη ἐν μέρει, καὶ φοβερὸν παρήγαγε θόρυβον, καὶ γενικὸν ὠσαννά! ἀντήχησεν ἐκ τῶν τάξεων τῶν φίλων τῆς Ἑλλάδος, ὁ αὐστριακὸς πολιτικὸς παρετήρησεν, ὅτι οὐδόλως ὑπωπτεύετο τὸν Ἀγγλον ὑπουργὸν ὡς μετασχόντα τοῦ πολιτικοῦ ἐγκλήματος τῆς δημοσιεύσεως τῆς συμβάσεως, ἀλλ' ὅτι ἔζη δυστυχῶς οὗτος ἐν μέσῳ τοσοῦτον διεφθαρμένου κύκλου, ὥστε καθ' ἐκάστην ἔτρεχε κίνδυνον νὰ ἐκτεθῇ εἰς ἄλλα ἔτι ἐξολισθήματα.

Ἡ κυρία τοῦ Μέττερνιχ προσοχὴ ἐστράφη νῦν πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Τὸ ἄγγελμα τῆς ἐπικειμένης ἐπεμβάσεως τῶν δυνάμεων εἶχεν ἐντέίνει ἐτι μᾶλλον τὴν τρυχικὴν περιφιλαυτίαν· ὁ Σουλτάνος, ἀλαζών ἔτι ἐπὶ τῇ θριάμβῳ αὐτοῦ κατὰ τῶν Γιαντισάρων, εἶχε πεισθῇ δι' εὐνοϊκῶν εἰδήσεων ἐκ Πελοποννήσου καὶ Ἀττικῆς, ὅτι εἰς μόνος ἔτι κτύπος ἤρκει κατὰ τῆς ναυτικῆς δυνάμεως τῶν ἀποστατῶν, τῆς Ὑδρας, ὅπως ἀποπνιγῇ ἐντελῶς ἡ ἐπανάστασις. Καὶ ἔπρεπε λοιπὸν νὰ ἀνεχθῇ ματαιούμενον διὰ διπλωματικῆς ἐνεργείας τὸν καρπὸν

(1) Παράρτημα εἰς τὸ πρωτόκολλον τῆς συνεδριάσεως τῆς 12 Ἰουλίου 1827. — Ἐγγραφα περὶ τῶν ἐλληνικῶνπραγμάτων, ἐν Λονδίνῳ, 1830, παρὰ τῷ Ἀρρίσσω.

τῶν νικῶν αὐτοῦ; «Διατί φοβεῖσθε περὶ ἡμῶν;» ἔλεγεν ὁ Ῥεῖς εἰς διπλωμάτην τινά, παριστῶντα τὸν ἀπειλητικὸν χαρακτῆρα τῆς περιπλοκῆς· «ἡμεῖς αὐτοὶ δὲν φοβούμεθα, καὶ θέλομεν ἀντιστῆ μέ-
χρις ἐσχάτων». Εἰς τοὺς πληρεξουσίους τῆς Ἀγγλίας, Ῥωσίας καὶ Γαλλίας, ἐπιμένοντας κατ' ἐπανάληψιν ὑπὲρ τῆς παραδοχῆς τοῦ πρωτοκόλλου τοῦ Ἀπριλίου καὶ τῆς ἀνακωχῆς, ἐπεδόθη τὴν δε-
κάτην Ἰουνίου *Bağlar Namēs* (Δήλωσις Δικαίων), ἀποκρούων πᾶ-
σαν ἀνάμιξιν τῶν δυνάμεων, ὡς ἀντικειμένην εἰς τὰς ἀποφάσεις τῆς
θείας προνοίας, εἰς τὴν θρησκείαν καὶ τὸν νόμον τῶν Μουσουλμά-
νων. Ἀφορμή, ἔλεγε, τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἦτο, ὅτι οἱ Ἑλ-
ληνες διετέλεσαν πάντοτε εἰς λίαν εὐάρεστον κατάστασιν· δὲν ἔληξε
δὲ αὕτη εἰσέτι, διότι ἐγένοντο πάντοτε εἰς τὴν Πύλην ἄσκοποι καὶ
ἀνωφελεῖς διπλωματικαὶ προτάσεις, καὶ αἱ δυνάμεις ἀνemieχθησαν εἰς
τὰ ἐσωτερικὰ τῆς Τουρκίας· οὐδέποτε ὅμως ἤθελεν ἡ Πύλη «εἰσα-
κούσει ὁμοίας προτάσεις, σκοπούσας μόνον τὴν εἰς κράτος συμπα-
γίωσιν ληστρικῆς ὁμάδος.» «Εἰρήνη καὶ εὐλογία εἰς τὸν πορευόμε-
νον τὴν ὁδὸν τῆς δικαιοσύνης!» Ὁ Ῥεῖς ἐκαρύκευσε τὴν πρὸς τοὺς
διερμηνεῖς δήλωσιν αὐτοῦ δι' ἀπείρων τοῦ Κορανίου ῥητῶν, καὶ ὅτε
τῷ παρατηρήθη, ὅτι ἦσαν μάταια τὰ λόγια ἐκεῖνα διὰ τοὺς μὴ ἐν-
νοοῦντας αὐτὰ χριστιανοὺς ἡγεμόνας, ὁ πιστὸς Μουσουλμάνος ἀπήν-
τησε: «Βεβαίως δὲν τὰ ἐννοοῦσι, διότι ἂν τὰ κατενόουν, θὰ ἦσαν
ἡδὴ πάντες Μουσουλμάνοι.» Ἡ τελευταία τοῦ λέξις πρὸς ἕκαστον
διερμηνέα ἦτο: «Γεννηθήτω τοῦ Θεοῦ τὸ θέλημα! ἡ Ὑψηλὴ Πύλη
εἶνε εἰς πάντα ἔτοιμος.»

Τὴν τραχύτητα τῶν Τούρκων ἐνίσχυσε τὸ ἦθος τοῦ αὐστριακοῦ
ἐξάρχου. Ἐνῷ ὁ πρῶτος πρεσβευτὴς Κ. Μίλιτις μετέσχε τοῦ κοινοῦ
διαθήματος, εἰς ὃ προέβησαν κατὰ τὰς ὁδηγίας αὐτῶν τὴν 16 Αὐ-
γούστου οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν τριῶν συμμάχων δυνάμεων, ὅπως
πεῖσωσι τὴν Πύλιν εἰς παραδοχὴν τῆς Ἰουλιανῆς συμβάσεως, ὁ Κ.
Ὅττενφελς ἡρνήθη προσκληθεὶς τὴν σύμπραξιν αὐτοῦ, προφασίζόμε-
νος τὸ ἐλλειπὲς τῶν ὁδηγίων του. Ὁ Ῥεῖς οὐδὲ καὶ ἐδέχθη τὴν
ἀπαίσιον διακοίνωσιν, καὶ οἱ διερμηνεῖς τῶν δυνάμεων ἠρκέσθησαν
ἐκόντες ἄκοντες νὰ καταλίπωσιν αὐτήν, ἀπερχόμενοι, ἀσφράγιστον
ἐπὶ τοῦ ἀνακλιντροῦ. Ὁ τοῦρκος διπλωμάτης, μεγαλαυχῶν πρὸς τὸν

Κ. Οὐσσάρ μεθ' ὅλης τῆς δυνάμεως τῆς ὁσμανικῆς φιλαυτίας, κατηνέχθη βιαίότατα κατὰ τῶν προτάσεων τῶν «μικρῶν ἐκείνων καὶ μεγάλων Κάνιγγ», αἵτινες σκοπὸν εἶχον νὰ διώξωσι τοὺς μουσουλμάνους ἐκ τῆς ἐν Πελοποννήσῳ ἐστίας αὐτῶν, νὰ δώσωσι τεμένη καὶ προικοδοτήσεις εἰς τοὺς ἀπίστους, καὶ νὰ ἀντικαταστήσωσι τοὺς Καδῆδες διὰ τῶν παππάδων. Ὅτε δὲ οἱ τρεῖς πρέσβεις, ὀργισθέντες ἐπὶ τῇ τουρκικῇ αὐθαδεῖα, ἀφῆρσαν δύο ἐβδομάδας ἐκ τῆς ὀρισμένης εἰς τὸ Διθάνιον μηνιαίας προθεσμίας, καὶ ἀπήτησαν ἀπροφασίστως ἀπάντησιν, ἐδόθη αὐτοῖς τὴν 30 Αὐγούστου ἢ ἀγέρωχος ἀπόκρισις: «Ἡ ὀριστική, ἀπόλυτος, τελευταία, ἀμετάβλητος καὶ αἰωνία ἀπάντησις τῆς Πύλης εἶνε, ὅτι οὐδεμίαν δέχεται πρότασιν περὶ τῶν Ἑλλήνων». Πάραυτα καὶ συμφώνως πρὸς τὴν σύμβασιν τοῦ Ἰουλίου ἐπέδωκαν οἱ ἀντιπρόσωποι τὴν 31 τοῦ μηνὸς δευτέραν κοινὴν διακοίνωσιν, λέγοντες ὅτι, παρελθούσης πλέον τῆς δοθείσης εἰς τὴν Πύλιν προθεσμίας, οἱ σύμμαχοι ἤθελον λάβει «τὰ εἰς τὴν φρόνησιν αὐτῶν ὑπὸ τῶν περιστάσεων ὑπαγορευόμενα μέτρα, ὅπως ἐπέλθῃ ἀνυπερθέτως ἢ ἀνακωχή.» Ἀλλ' οὔτε οἱ τὴν διακοίνωσιν συντάξαντες εὐρωπαῖοι πρέσβεις, οὔτε οἱ τοῦρκοι διπλωμάται ἐγνώριζον, πόσον κινδυνώδη ἦσαν τὰ ἐν χερσὶν αὐτῶν ὅπλα, καὶ πόσον ἤγγιζεν ἡ αἵματηρὰ ἐκτέλεσις «τῶν ὑπὸ τῆς φρονήσεως ὑπαγορευομένων μέτρων». Ὅτε δὲ ὁ Περτέβ ἠρώτησε τὸν γάλλον διερμηνέα, περὶ τίνων μέτρων προέκειτο, καὶ ἂν ὡς τοιοῦτόν τι ὑπενοεῖτο κήρυξις πολέμου, ἀπήντησεν ἐκεῖνος, ὅτι αἱ δυνάμεις ἔτρεφον τὰ εἰρηνικώτατα καὶ εὐμενέστατα ὑπὲρ τῆς Πύλης αἰσθήματα· ἀλλ' ὁ τοῦρκος διπλωμάτης παρετήρησε, σείων τὴν κεφαλὴν: «αὐτὰ εἶνε πῦρ καὶ βάμβαξ πλησίον ἀλλήλων· δὲν ἤξεύρω τί νὰ ἐννοήσω ἐκ τῶν κενῶν αὐτῶν φράσεων, ἃς μοὶ δίδετε εἰς ἀπάντησιν». Ὁ τῆς Αὐστρίας ἑξαρχος ἐξηκολοῦθει πάντοτε συντασσόμενος τοῖς Τούρκοις· διότι, καίτοι ἐπετιμήθη ὑπὸ τοῦ Μέττερνιχ, ὡς μὴ μετασχὼν τοῦ πάντη ματαίου διαδήματος τῶν ἄλλων δυνάμεων, καὶ ἐπραξέ τοῦτο βραδύτερον, οὐχ ἤττον αἱ ἐκ Βιέννης στελλόμεναι αὐτῷ μυστικάι ὁδηγίαι ἦσαν τοσοῦτον εὐνοϊκαὶ ὑπὲρ τῆς Πύλης καὶ «τοῦ δικαίου τοῦ Σουλτάνου,» ὥστε οὐδόλως ἐδίσταζεν ὑποθάλπων καὶ ἐντεινὼν τὸ τουρκικὸν πείσμα. Ἀνεκοίνωσε δὲ ἐμπιστευτικῶς εἰς τὸν Ρεῖς, ὅτι ἡ

αὐτοκρατορικὴ αὐλὴ «ἐνέκρινε τὴν ἀπόφασιν τῆς Τουρκίας, ἥρκει μόνον νὰ ἐσκέφθῃ ὠρίμως ἡ Πύλη περὶ τῶν συνεπειῶν, καὶ νὰ ἡσθά- νετο ἐν αὐτῇ τὴν δύναμιν εἰς ὑπεράσπισιν τοῦ δικαίου της».

Τὸ ἦθος τοῦ Μέττερνιχ καὶ ἡ κρυφία αὐτοῦ χαρὰ ἐπὶ τῇ ἀντιστά- σει τῶν Τούρκων ἤθελον φανῇ ἀνεξήγητα ἀπέναντι τοῦ ἐπικειμένου κινδύνου, ἂν ἡ τύχη τοῦ αὐστριακοῦ διπλωμάτου, ἀπαλλάττουσα αὐτὸν ἀκριβῶς τότε τοῦ κινδυνωδεστάτου αὐτοῦ ἀντιπάλου, δὲν ἐνέ- πνεεν εἰς αὐτὸν νέαν περὶ τοῦ μέλλοντος πεποίθησιν. Τὴν 8 Αὐγού- στου, πρὶν ἢ καὶ ἐπικυρώσῃ τὴν ἰουλιανὴν Σύμβασιν, τὸν ἔσχατον τῆς ζωῆς αὐτοῦ θρίαμβον, ἀπέθανεν ὁ Κάνιγγ, καταπονηθεὶς ὑπὸ τῶν μεριμνῶν καὶ τῶν σπασμωδικῶν ἀγώνων ἔργου τὸν κόσμον ὅλον περιλαμβάνοντος.

«Ὅτε πρὸ δύο ὥρων ἔκλειον τὴν πρὸς ὑμᾶς ἐπιστολήν μου,» ἔγραφεν ὁ Γέντς τὴν 13 Αὐγούστου πρὸς Πιλὰτ ἐκ τοῦ Μεγάρου Κένιξθαρτ, «δὲν ἐπίστευον ὅτι μετ' ὀλίγον ἤθελον λάβει ἀφορμὴν νὰ σᾶς γράψω δευτέραν, καὶ ὁποῖαν! Ἐκαθήμεθα εἰς τὴν τράπεζαν, ὅτε ἐλάβομεν τὴν μεγάλην εἰδῆσιν τοῦ θανάτου τοῦ Κάνιγγ· δύνα- σθε δὲ νὰ φαντασθῆτε, ὁποῖαν παρήγαγε ταραχήν. Πάντες κατέλιπον τὴν τράπεζαν πρὶν ἢ περάνωσι τὸ γεῦμα. Τὸ αἰσχρὸν ἄρθρον τοῦ Χρό- νου περὶ τῆς τουρκικῆς διακηρύξεως τῆς 9 Ἰουνίου μὲ εἶχε τοσοῦτον κακῶς διαθέσει σήμερον, ὥστε ἡ πρώτη ἐντύπωσις τοῦ θανάτου τοῦ Κάνιγγ ὑπῆρξεν εὐχάριστος· ἄλλως τε δὲ εἶνε βέβαιον, ὅτι ὁ θάνατος οὗτος πρέπει ἐν γένει νὰ θεωρηθῇ ὡς θεία χάρις. Ἐχει ὅμως ὡς πᾶν μέγα συμβεβηκὸς πολλὰς ὀφείας, καὶ πάντῃ προβληματικὸν εἶνε, ὅποια θέλει ἔχει ἀποτελέσματα ἐπὶ τῶν καθ' ἕκαστον πραγμάτων».

Ἔτι μᾶλλον κατεσταλμένην ὀργὴν ἐξέφραζον οἱ λόγοι τοῦ Γέντς πρὸς τὸν δοῦκα τοῦ Κόβουργ: «Ἀγαθὴ τύχη!» ἀνέκραξε κατ' ἀρ- χάς, «ἀπηλλάγημεν τοῦ ἀπαισίου ἀνδρός· ἀνυπολόγιστον εἶνε, ποῦ ἠδύναντο νὰ παραγάγωσιν αὐτὸν αἱ ἀνόητοι φιλάνθρωποι καὶ φιλε- λεῦθεροι αὐτοῦ ἰδεαί! Καὶ ὅμως,» προσέθετο ἐσκεμμένως μετὰ τινα παῦσιν, «τίς οἶδε τί ἐπιφυλάσσει τὸ μέλλον! ὅπως ἔχουσι νῦν τὰ πράγματα, εἶνε ζήτημα πάντοτε, ἂν ὁ κατ' αὐτὴν τὴν στιγ- μὴν θάνατος τοῦ Κάνιγγ δὲν εἶνε δυστύχημα μᾶλλον· διότι πρέπει νὰ ἀναγνωρίσῃ, ὅτι ἦν ὁ μόνος ἄνθρωπος, ὅστις συνεκράτει τὸν

Ῥῶσον, οὐδεὶς δὲ δύναται πλέον νὰ ὑπολογίσῃ, ποῦ θέλει νῦν οὗτος ἐξωθήσῃ ἡμᾶς, καὶ ὅποια θέλει παράσχει ἡμῖν πράγματα». (1)

Ἐπὶ τοῦ πρίγκηπος Μέττερνιχ, λίαν εὐαρέστως διατεθειμένου τότε ἔνεκα τοῦ ἐπικειμένου γάμου του μετὰ τῆς Ἀντωνίας Λεύκαμ, ὀλίγην παρήγαγον ἐντύπωσιν αἱ μελαγχολικαὶ σκέψεις τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ ὁμόφρονος· συνέλαβε δὲ μᾶλλον τὴν ἐλπίδα, ὅτι ἤθελε καὶ πάλιν δράξῃ τὸ πηδάλιον τῶν ἀνατολικῶν πραγμάτων. Ὁ θάνατος τοῦ Κάνιγγ, » ἔγραφεν εἰς Παρισίους, « εἶνε συμβὰν ἀπείρου σπουδαιότητος, καὶ σύμπαν τὸ ἰκρίωμα, οὔτινος ἦτο ἐκεῖνος στύλος, θέλει νῦν καταπέσει. Ἡ διοίκησις τοῦ Κάνιγγ ὠμοίαζε πρὸς κατακυλισμένην χιονοστοιβάδα, ἣτις συμπαρασύρει τὰ πάντα ἐν τῇ ὀρμῇ αὐτῆς, μετ' ἣν ὅμως πολλοὶ ἄνθρωποι καὶ πολλὰ πράγματα πάλιν ἀνορθοῦνται· οὕτω δὲ θέλουσι νῦν αἰσθανθῇ μεγαλεῖον οἱ ἐν Παρισίοις καὶ χειραφεσίαν οἱ ἐν Περουπόλει. Ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις, ἣτις ἐξ ἐλαφρίας ὑπεβοήθησε τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ κακοῦ, ἤθελε πράξῃ κάλλιστα ὠφελουμένη ἐκ τῆς στιγμιαίας εὐκαιρίας, ὅπως συνδράμῃ νῦν τὸ βιενναῖον ἀνακτοβούλιον εἰς καταστολὴν αὐτοῦ ». Ἐπειδὴ ὅμως ἡ κυβέρνησις τοῦ Βιλλέλ δὲν συγκατένευε νὰ δεσμευθῇ ὑπὸ τοσούτων προτάσεων, οὔτε νὰ χωρισθῇ ἀπὸ τῆς συμμαχίας, ἀπεφάσισεν ὁ Μέττερνιχ νὰ δοκιμάσῃ, ὅπως στερήσῃ τὴν ὅλην συμμαχίαν τοῦ ἀντικειμένου αὐτῆς. Συνέλαβε δὲ τὸ σχέδιον « νὰ ἀφοπλίσῃ τὰς δυνάμεις », καὶ νὰ καταπέσῃ τὴν Πύλην « νὰ διατάξῃ πρόσκαιρον ἀναστολὴν τῶν ἐχθροπραξιῶν », πράττουσα χάριν τῆς Αὐστρίας ὅτι τέως εἶχε πεισμόνως ἀρνηθῇ εἰς τὰς λοιπὰς δυνάμεις. Παρετήρησεν εἰς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἑξαρχον, ὅτι πρὸ παντὸς νῦν προέκειτο πολιτικὸς ἀγὼν μετὰ τῶν δυνάμεων καὶ τῆς Πύλης, καὶ ὅτι οὐδὲν φρονιμώτερον ἡδύνατο αὕτη νὰ πράξῃ, ἢ νὰ τραπῇ μετ' ἐμπιστοσύνης πρὸς τὴν Αὐστροίαν, ὡς τρίτην δύναμιν ἐντελῶς ἀνεξάρτητον, καὶ νὰ ζητήσῃ τὴν φιλικὴν μεσιτείαν τοῦ αὐστριακοῦ ἀνακτοβουλίου παρὰ ταῖς δυνάμεσιν, αἵτινες εἶχον ὑπογράψει τὴν Ἰουλιανὴν σύμβασιν. « Πᾶσα ξηρὰ ἄρνησις πρὸς τὰς δυνά-

(1) Φ. Γέντς, ὑπὸ Κ. Μενδελσῶνος Βαρθόλδην ἐν Λειψία, παρὰ τῷ Ἰρτσελ, 1867, σ. 99.

μεις,» ἔγραφεν, « ἤθελεν ἐπιφέρει τὸν πόλεμον, ἐνῷ πᾶσα ὑπεκφυγῇ, δι' ἧς ἡδύνατο ἡ Πύλη νὰ ἐξέλθῃ τοῦ λαβυρίνθου, ἤθελεν ὠφελήσῃ αὐτὴν τὰ μέγιστα ». Ἵνα δὲ διατηρήσῃ τὴν φήμην ἐντελοῦς ἀμεροληψίας μεταξὺ τῶν διαμαχομένων μερῶν, ἐπέστειλεν ὁ Μέτερνιχ καὶ πρὸς τοὺς Ἑλλήνας ἡπιώτερα ἢ ἄλλοτε λόγια. Ὁ διοικητὴς τοῦ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν αὐστριακοῦ στόλου διετάχθη νὰ διαβεβαιώσῃ τοὺς Ὑδραίους, « ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Φραγκῖσκος ἡδόκησεν ἐκ τοῦ ὕψους τοῦ περιφανοῦς αὐτοῦ θρόνου νὰ ῥίψῃ βλέμμα ἐλέου ἐπὶ τοὺς Ἑλλήνας, καὶ δὲν ἐπεθύμει νὰ βλέπῃ αὐτοὺς ὁμοιουμένους πρὸς τοὺς Νεαπολίτας, τοὺς Πεδεμοντίους καὶ τοὺς Ἰσπανοὺς ». Αὐστριακός τις πλοίαρχος παρέστη ἐνώπιον τῆς ἐν Αἰγίνῃ ἐλληνικῆς κυβερνήσεως, συμβουλευὼν αὐτὴν νὰ ἀποταθῇ εἰς τὴν εὐμένειαν καὶ τὴν εὐσπλαγχνίαν τοῦ αὐστριακοῦ μονάρχου· εὐκόλως δὲ ἡδύνατό τις νὰ διακρίνῃ τὸν σκοπὸν τῆς αἰφνιδίου ἐκείνης ἡπιότητος. Ἡ Αὐστρία ἤλπιζεν, ὅτι ἡδύνατο νὰ πείσῃ τοὺς Ἑλλήνας ὅπως καὶ τοὺς Τούρκους, ἵνα ἀναγνωρίσωσιν αὐτὴν ὡς τὸν πιστότατον καὶ ἀγαθότατον φίλον καὶ ἐπικαλεσθῶσι τὴν αὐστριακὴν μεσιτείαν· ἡ ἐλπίς δὲ αὕτη, σφαλεῖσα ἐν Αἰγίνῃ, ἡλῆθευσεν ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἐνῷ οἱ Ἑλλήνες ἀπέβαλον ἐντελῶς τὴν ἀπροσδόκητον ἐκείνην αὐτοκρατορικὴν εὐμένειαν καὶ ἐξηκολούθησαν εἰς τὴν Ἀγγλίαν μόνην ἐμπιστευόμενοι, οἱ Τούρκοι ἐθεώρησαν τὰς προτάσεις τοῦ Μέτερνιχ « ὡς εὐαπόδεκτον ὑπεκφυγὴν, ὅπως ἐξέλθωσι τοῦ λαβυρίνθου ». Αἱ προτάσεις ἐκεῖναι ἐθεράπευσαν τὴν φιλοτιμίαν αὐτῶν· οὕτω δὲ ἀπεφάσισαν νὰ προβῶσιν εἰς παραχωρήσεις τινάς, ἐξ ὧν ἔμελλεν, ὡς ἐφρόνουν, νὰ καταδειχθῇ ἡ συνδιαλλακτικὴ αὐτῶν διάθεσις. Ὁ πατριάρχης παρέστη καὶ πάλιν ἀναγκαῖον εὐπειθὲς ὄργανον τῆς τουρκικῆς πολιτικῆς, καὶ ἐπεκαλέσθη τὸν ὑπὲρ τῶν ἐπαναστατῶν ἔλεον τοῦ Σουλτάνου, ἐπιδούς τὴν 18 Σεπτεμβρίου πρᾶξιν ὑποταγῆς τῶν πέντε ἐπαρχιῶν: Τρικάλων, Ἰωαννίνων, Ἀχαρνανίας, Ναυπάκτου καὶ Εὐρίπου, ὑπογεγραμμένην ὑπὸ 31 ὀπλαρχηγῶν, ὧν ἡγεῖτο ὁ Βαρνακιώτης, καὶ ἀποπνέουσιν δουλικὴν μετάνοιαν ἐπὶ τοῖς γενομένοις καὶ κυνικὴν ταπείνωσιν. Ἐπὶ τούτοις ἤρθη ὁ κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν ἐκείνων ἀφορισμός, καὶ ὁ Μαχμούτ ἐκήρυξεν ἀμνηστείαν ὑπὲρ τῶν πέντε αὐτῶν ἐπαρχιῶν. Ἀπητηῖτο δὲ πᾶσα ἡ τουρκικὴ τύ-

φλωσις, ὅπως φαντασθῇ ἡ Πύλη, ὅτι ξματαίου διὰ τοιούτων παραχωρήσεων τὴν ἐνέργειαν τῶν δυνάμεων καὶ κατῳρῶν πραγματικῶς τὴν εἰρήνευσιν.

Ὅτε ὁ μέγας βεζύρης συνέταξε τὴν 20 Ὀκτωβρίου ἐμπιστευτικὴν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν πρίγκηπα Μέττερνιχ, καὶ στηριζόμενος ἐπὶ τῶν συνδιαλλακτικῶν διαβημάτων τοῦ Σουλτάνου, ἐξήτειτο παρὰ τῆς αὐστριακῆς αὐλῆς, «τῆς φίλης καὶ προσφιλοῦς γείτονος τῆς Πύλης», τὴν ἀγαθὴν αὐτῆς μεσιτείαν παρὰ ταῖς δυνάμεις, τὰ συμβεβηκότα εἶχον καταστήσει ἄσχοπον πλέον καὶ ματαίαν τὴν μεσιτείαν ἐκείνην, καὶ ὁ Μέττερνιχ ἠναγκάσθη νὰ ὀνομάσῃ νεκροτόκιον τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Περτέβ. Διότι τὴν αὐτὴν ἐκείνην ἡμέραν ἀπεφασίζετο ἡ τύχη τῆς Ἑλλάδος ἐν τῷ ὄρμῳ τοῦ Ναβαρίνου. Οἱ κώδωνες ἐσήμαινον καὶ τὰ πυροκρόταλα ἐθρόντων ἐπὶ τῷ γάμῳ τοῦ πρίγκηπος Μέττερνιχ μετὰ τῆς Ἀντωνίας Λέϋκαμ, ὅτε, καθ' ἣν στιγμὴν ὁ πρίγκηψ ἠτοιμάζετο νὰ ἐπιβῇ τῆς ἀμάξης, ὅπως μεταβῇ εἰς τὸ Ἐτσενδορφ πρὸς τέλεσιν τοῦ γάμου του, ἀφίκετο ταχυδρόμος ἀγγέλων τὸ συμβεβηκός, ὅπερ κατέστρεφε πάσας αὐτοῦ τὰς διπλωματικὰς προσπαθείας, ἀνέτρεπε πρὸρρόζον τὴν Ἱερὰν Συμμαχίαν, καὶ ἐθεμελίωσεν τὴν ἀναμόρφωσιν τῆς Ἀνατολῆς. Τὸ ῥόδιον φῶς, ὑφ' ὃ εἶχεν ἰδεῖ ὁ Μέττερνιχ τὸν θάνατον τοῦ Κάνιγγ, ἦν ἀπατηλὴ φωσφορίζουσα ἀτμός, ἡ δὲ ἀπαίσιος προφητεία τοῦ Γέντς ἐπραγματοποιεῖτο, καὶ ἐν Ἀνατολῇ ἤρχετο νέα τοῦ λοιποῦ ἐποχῆ, ἀφ' ἧς ἐπρόκειτο πλέον νὰ πολεμηθῇ ἡ Ῥωσία ἀντὶ τῆς Ἀγγλίας.

Ἐκθεσις τοῦ Πρόκες τῆς 2 Αὐγούστου 1827 λέγει: «Ἡ Ἑλλάς, ὑπὲρ ἧς θέλουσι νὰ ἐπεμβῶσιν, οὐδαμοῦ εὐρίσκεται. Ἡμεῖς οἱ ἐπὶ τόπου εὐρισκόμενοι δὲν θὰ ἡδυνάμεθα δι' ὅλων τῶν φανῶν τοῦ κόσμου νὰ ἀνακαλύψωμεν τὴν Ἑλλάδα ἐκείνην, ὑπὲρ ἧς ζητοῦσι νὰ λαλήσωσι τὴν γλῶσσαν τῶν ὀπλων.» Ἡ πορεία δὲ τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Μεσολογγίου παρέχει λυπηρὰν ἀληθῶς τὴν κύρωσιν τῆς παρατηρήσεως ταύτης.

Μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς «ἱερᾶς πόλεως» τοῦ Μεσολογγίου, ὁ Κιουταγῆς καὶ ὁ Ἰβραῖμ εἶχον πάλιν χωρισθῇ καὶ ὁ μὲν τοῦρκος στρατηλάτης ἐτράπη πρὸς τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα, ὁ δὲ Αἰγύπτιος ἀνέκαμψεν εἰς Πελοπόννησον, ὅπως ὑποτάξῃ ἐντελῶς τὸ μέλλον αὐ-

τοῦ Πασσαλίκιον. Οἱ Ἕλληνες μόλις ἦσαν εἰς κατάστασιν νὰ ἀντιστῶσιν εἰς τὰ πρὸ τοῦ Μεσολογγίου ἐλαττωθέντα στίφη τῶν ἐναντίων αὐτῶν. Ἡ δὲ ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς ἐσχάτης ἀνάγκης εἰς Πιάδαν συγκληθεῖσα ἐθνικὴ συνέλευσις ἡσυχολήθη πρὸ πάντων, — πρὸς οἰκτρὸν τῆς ἀμηχανίας αὐτῆς μαρτύριον — συζητοῦσα τὴν περὶ ἀγγλικῆς προστασίας αἴτησιν.

Συνεπεῖα τῶν ἐν Περιβολακίοις διαπραγματεύσεων μεταξὺ Μαυροκορδάτου, Ζωγράφου καὶ Στράτφορδ Κάνιγγ, ἡ ἐλληνικὴ Κυβέρνησις εἶχε ῥητῶς παρακαλέσει τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἄγγλον πρεσβευτὴν, νὰ ἐνεργήσῃ παρὰ τῷ Σουλτάνῳ, ὅπως ἡ Ἑλλὰς τύχῃ ἐλευθερωτέρας τινὸς καταστάσεως ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ Σουλτάνου. Ἡ δὲ πτῶσις τοῦ Μεσολογγίου τοσοῦτον κατέπληξε καὶ παρέλυσε τὴν ἐθνικὴν Συνέλευσιν, ὥστε ἐνέκρινεν αὕτη σχεδὸν ὁμοθυμῶς τὸ διάβημα τῆς Κυβερνήσεως, καὶ διεβίβασε συγχρόνως πρὸς τὸν Στράτφορδ Κάνιγγ τὴν παράκλησιν, ὅπως πρὸ πάντων κατορθωθῇ ἀνακωχή τις. Ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης, ὅστις διεμαρτυρήθη ἐντονώτατα κατὰ τῆς ἐπικλήσεως οἷαςδὴποτε μεμονωμένης εὐρωπαϊκῆς δυνάμεως, ἐκηρύχθη διὰ ψηφίσματος τῆς Συνελεύσεως ἐκπεπτωκὸς τῶν δικαιωμάτων αὐτοῦ ὡς Ἕλληνας πολίτου. Μικροψυχία καὶ ἐγκαρτέρησις εἶχον καταστῇ τότε πολιτικὰ καθήκοντα, καὶ ἂν ἡ Πύλη ἀπεφάσιζε νὰ καρπωθῇ τὴν παρὰ τοῖς πολεμίοις αὐτῆς μικρὰν ἐκείνην παροδικὴν ἀδυναμίαν, ἤθελε κατορθώσῃ τότε νὰ περάνῃ συμφόρως τὴν ἐλληνικὴν ἐπανάστασιν, καὶ νὰ διατηρήσῃ τὴν ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος ἰδίαν αὐτῆς κυριαρχίαν. Ἀλλὰ τοσοῦτον βεβαία ἦτο περὶ τῆς νίκης καὶ τοσοῦτον σκληροτράχηλος, ὥστε δὲν ἦτο δυνατόν νὰ δεχθῇ τὰς προτάσεις τοῦ Στράτφορδ· οὕτω δὲ ἔμελλε νὰ προφυλάξῃ τοὺς Ἕλληνας κατὰ τῶν συνεπειῶν τῆς ἰδίας αὐτῶν μικροψυχίας ἢ τῶν πολεμίων αὐτῶν τύφλωσις.

Ὁ Κουντουριώτης εἶχε καταστῇ ἄχρηστος πλέον καὶ πάντῃ ἄσυμβίβαστος πρὸς τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ Μεσολογγίου. Κατεμέμφοντο δὲ αὐτοῦ, ὅτι ἐπρόδωκε τὴν ἱεράν πόλιν, κατεσπατάλησε τὰ ἀγγλικά χρήματα, καὶ ἐθυσίασε τὴν πατρίδα εἰς τὴν ἐγώϊστικὴν αὐτοῦ ἰδιωφείαν. Οὕτω δὲ προέβησαν εἰς τὸν σχηματισμὸν νέας Κυβερνήσεως, ἣν ἔμελλε νὰ ἐπιτηρῇ

διαρκῆς ἐπιτροπὴ τῆς ἐθνικῆς ἀντιπροσωπείας, καὶ ἡ τοπικὴ ἀντι-
 ζηλία δὲν ἐλησμονήθη κατὰ τὴν ἐκλογὴν τῆς ἐνδεκαμελοῦς Κυβερ-
 νήσεως. Πρόεδρος αὐτῆς ἐγένετο ὁ Ζαΐμης· καὶ τὴν μὲν Πελο-
 πόννησον ἐξεπροσώπουν ὁ Πετρόμπεης, ὁ Σαχίνης καὶ ὁ Δελιγιάν-
 νης, ὁ δὲ Τρικούπης τὸ Μεσολόγγιον, οἱ δὲ Βλάχος καὶ Ζῶτος
 τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα, καὶ οἱ Τσαμαδός, Ἀνάργυρος, Δημη-
 τρακόπουλος καὶ Μοναρχίδης τὰς νήσους. Ἡ τοιαύτη συγκρότη-
 σις ἐξήγειρεν, ἐννοεῖται, τὴν πικρόχολον λύσσαν τῶν ἀποκλει-
 σθέντων, ὁ δὲ Κουντουριώτης καὶ ὁ Κολοκοτρώνης συνδεθέντες πρὸς
 κοινὴν ἀντιπολίτευσιν, παρενέβαλλον προσκόμματα εἰς πᾶν τοῦ
 Ζαΐμη βῆμα. Οὕτω δὲ οἱ μὲν ἠῤῥξανον τὴν ἐλευσιότητα τῶν δέ, ὡς
 ἂν μὴ ἤρκει ἡ ὑπάρχουσα. Ὅτε ἡ νέα Κυβέρνησις εἰσῆλθεν εἰς
 τὸ Ναύπλιον περὶ τὰ τέλη Ἀπριλίου τοῦ 1826, εὔρε 16 μόνον
 γρόσια ἐν τῷ ταμείῳ· νόσον δὲ πανταχοῦ καὶ πείναν καὶ ἀναρχίαν.
 Οἱ Σουλιῶται καὶ Ῥουμελιῶται ὑπὸ τὸν Φωτομάραν καὶ τὸν Θ. Γρί-
 θαν εἶχον καταλάβει τὰ φρούρια τοῦ Ἰτσαλῆ καὶ τοῦ Παλαμιδίου,
 καὶ συνεῖχον ὑπὸ τρομοκρατίαν τὴν πόλιν, ἡ δὲ Κυβέρνησις ἡνα-
 γκάσθη νὰ ζητήσῃ ἄσυλον ἐν τῷ θαλασσοπύργῳ, ἅσημον ἐκεῖ καὶ
 ἀσθενικὸν διάγουσα βίον. Ἐν Κορίνθῳ ἤριζον οἱ δύο Νοταράδες περὶ
 τὴν συγχομιδὴν τῆς Κορινθιακῆς σταφίδος καὶ τὴν χεῖρα πλουσίας
 κληρονόμου, ὁ δὲ ἐμφύλιος πόλεμος ἐλυμαίνετο τὰς ἐπαρχίας, ὧν
 εἶχε φεισθῇ ὁ αἰγύπτιος. Ὁ φόβος προσβολῆς τοῦ Ἰβραῖμ ἦν παν-
 ταχοῦ τοσοῦτον μέγας, ὥστε οἱ Σπετσιῶται, οἵτινες δὲν ἤσθάνοντο
 πλέον ἑαυτοὺς ἀσφαλεῖς ἐπὶ τῆς νήσου των, ἔφυγον εἰς Ὑδραν, ἧς
 ὅμως οἱ κάτοικοι, τὴν μοῖραν φοβούμενοι τῶν Ψαρῶν, ἡτοιμάζοντο
 ἐπίσης νὰ πλεύσωσιν εἰς Ἀμερικὴν. Ὁ Τρικούπης διηγεῖται, ὅτι
 ὁ Λάζαρος Κουντουριώτης, πλήρης πατριωτισμοῦ ἀδελφὸς τοῦ
 πρῶην προέδρου τῆς Κυβερνήσεως, προσεφώνησεν εἰς τοὺς μετανά-
 στευσιν ἐπιθυμοῦντας: « Πράξατε, ἀδελφοί μου ὅ,τι θέλετε· ἀλλ' ἐγὼ
 καὶ οἱ ἀδελφοί μου καὶ ὅλοι οἱ ἰδικοί μας θὰ ἀποθάνωμεν ἐδῶ ὅπου
 ἐγεννήθημεν ». Τότε δὲ μετεβλήθησαν αἱ διαθέσεις, καὶ πάντες ἐν-
 θουσιῳδῆς συνάμα καὶ κατησχυμένοι ἀνέκραξαν: « Καὶ ἡμεῖς! καὶ
 ἡμεῖς! ».

Κατὰ τοὺς καιροὺς αὐτοὺς τῆς ἐσχάτης ἀμνηχανίας, καθ' οὓς οἱ

μὲν ἀσθενεῖς ἐλάλουν περὶ μεταναστεύσεως ἢ παραδόσεως, οἱ δὲ ἰσχυροὶ ἀπέθνησκον καθ' ὁδὸν ὑπὸ τῆς πείνης, καὶ ἡ Κυβέρνησις εἶχε καταστῆ ἀσώματος πάντῃ σκιά, ἢ τῆς Ἑσπερίας ἐνεργὸς βοήθεια ἔμελλε νὰ σώσῃ τῆς ἀσφυξίας τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν. Οἱ ἐν Γαλλίᾳ καὶ Γερμανίᾳ φιλελληνικοὶ σύλλογοι διετέλουν ἐν πυρετῶδεϊ δραστηριότητι ἀπὸ τῆς πτώσεως τοῦ Μεσολογγίου. Ἡσθάνοντο πάντες οἰοῦναι ἐξ ἐμφύτου, ὅτι μία ἔτι τελευταία προσπάθεια ἦν ἀναγκαία, ὅπως διατηρηθῇ ἐπὶ μικρὸν ἡ ζωὴ τῆς ἐπαναστάσεως, μέχρις οὗ παρενέβαινεν ἡ Εὐρώπη μέχρις οὗ αἱ μεγάλαι δυνάμεις ἤρχοντο εἰς βοήθειαν τῆς ἐξηντημένης Ἑλλάδος. Τὸν Μάϊον τοῦ 1826 ἀντήχησε, διαδοθὲν ὑπὸ τοῦ Ἑὐναρδ, τὸ κήρυγμα τοῦ Ἐπισκόπου τῆς Ἀρτης, παρακαλοῦντος τὴν Εὐρώπην νὰ λάβῃ ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτῆς τὰ αἰχμαλωτίζόμενα ἑλληνικὰ γυναικόπαιδα, πωλούμενα ὡς σφάγια, καὶ οὐδέποτε πλέον μέλλοντα νὰ ἐπανακάμψωσιν, ἅμα ὡς μετεφέροντο εἰς Αἴγυπτον. Τὸ σχέδιον τοῦ Ἰβραὶμ περὶ μεταβολῆς τῆς Ἑλλάδος εἰς κράτος Βαρβάρων ἐξήγγειρε φρίκην καὶ ἀγανάκτησιν, βαθεῖα δὲ συμπάθεια πρὸς τὰ δεινὰ τῶν δυστυχῶν θυμάτων τοῦ πολέμου διέδραμε πάντα τὰ στρώματα τῆς εὐρωπαϊκῆς κοινωνίας. Ἐν Παρισίοις ἐνήργουν αἱ γυναῖκες οἰκιακοὺς ἔρανους ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων· ὁ δὲ φιλελληνικὸς σύλλογος ἤρξατο σειρᾶς περιοδικῶν δημοσιεύσεων, δι' ὧν ἡγείρετο κραυγὴ διαμαρτυρήσεως ἐν ὀνόματι τῶν πεπολιτισμέων λαῶν ὑπὲρ τῆς «αἰμοσταγοῦς ὀρφανῆς τοῦ πολιτισμοῦ». Ἐν Μονάχῳ εἰργάζετο ὁ βασιλεὺς Λουδοβίκος ταραχῶδως μὲν ἀλλ' ἀποτελεσματικῶς ὅπωςδῆποτε ὑπὲρ τοῦ φιλελληνισμοῦ. Ἐν Βερολίνῳ τὸ κήρυγμα τοῦ Οὐφέλανδ παρήγαγε λαμπρὰ ἀποτελέσματα, καὶ κατώρθωσεν ἱκανὰς συνεισφορὰς πρὸς ἀνακούρισιν τῆς ἐλεεινότητος καὶ ἐξαγορὰν τῶν αἰχμαλώτων· ἀπ' αὐτῶν δὲ τῶν μελῶν τοῦ βασιλικοῦ οἴκου μέχρι τῶν ὑπηρετῶν καὶ τῶν χειρωνάκτων ἐπροθυμήθησαν πάντες ἐναμίλλως νὰ συντελίσωσι τὸν ἔρανον αὐτῶν. Ὁ I. Πρὸς συνεισέφερεν ἐκ τῆς μικρᾶς αὐτοῦ περιουσίας, ἣν ἀπετέλει πενιχρὰ σύνταξις, 1000 φλωρίνια, «ὡς μικρὸν ἔρανον ἀντὶ τῆς μεγάλης ὀφειλῆς τῆς ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος προσγενομένης παιδεύσεως». Αἱ ἐκούσiai συνεισφοραί, ἃς προσήνεγκεν ἡ Ἑσπερία μέχρι τέλους τοῦ 1826 ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων

ὑπερέβαινον τὰ δύο καὶ ἥμισυ ἑκατομμύρια φράγκων. Περὶ τὰς ἀρχὰς δὲ τοῦ ἔτους 1827 ὁ Ἑὐναρδ προὐκάλεσε μηνιαίας καὶ ἐβδομαδιαίας συνεισφοράς, καὶ ἔρανοι καθ' ἐβδομάδα ὀργανίσθησαν μεταξὺ τῶν τεχνιτῶν καὶ ἐργατῶν. Τοσοῦτῳ δὲ ἐξωγκώθη τὸ φιλελληνικὸν βεῦμα, ὥστε καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Βιέννῃ δὲν ἠδυνήθησαν ἐπὶ τέλους νὰ ἀρνηθῶσι τὴν ἄδειαν, ὅπως ἐνεργηθῶσιν ἔρανοι « ὑπὲρ ἀγαθοεργῶν σκοπῶν », καὶ ἐσχηματίσθη ἐν τῇ αὐστριακῇ πρωτευούσῃ φιλελληνικὸς σύλλογος, οὗτινος προΐστατο ὁ Σίνας. Οὐ μόνον δὲ χρηματικαὶ συλλογαὶ ἀλλὰ καὶ ἀποστολαὶ σιτηρῶν, τροφῶν καὶ πολεμεφοδίων ἐνεργοῦντο συγχρόνως, καὶ πᾶσα κατεβλήθη δυνατὴ φροντίς, ὅπως τὰ προϊόντα τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀγαθοεργίας μὴ περιπέσωσι καὶ πάλιν ὅπως πρότερον εἰς ἀναξίους χεῖρας. Φιλέλληνες ὅποιοι ὁ Δρ. Ῥός, ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ Ἑὐναρδ, ὁ Κέριγγ, ὁ κόμης Πόρρρ καὶ ὁ Ἀϋδεγ ἀνέλαβον τὴν ἐν Ἑλλάδι αὐτῇ ἐφορείαν τῆς διαχειρίσεως τῶν χρημάτων· ὁ δὲ στρατηγὸς Γόρδων, ἐλθὼν κατὰ τὸν Μάϊον τοῦ 1826 μετὰ μικροῦ τινοῦ λειψάνου τοῦ ἐλληνικοῦ δανείου, συμποσούμενου εἰς 14000 λιρῶν, ἃς εἶχε κατορθώσει νὰ σώσῃ ἐκ τῶν ὀνύχων τῶν κολλυθιστῶν τοῦ Λονδίνου, ἔφθασεν ἐγκαίρως, ὅπως πληρῶσῃ τὰ ἐντελῶς κενὰ ταμεῖα τῆς νέας κυβερνήσεως, καὶ ζωογονήσῃ πῶς τὰς πολεμικὰς ἐργασίας. Ἀναδιωργανώθη τὸ πρὸ μικροῦ παρὰ τὴν Κάρυστον διασπαραχθὲν σῶμα τῶν τακτικῶν ὑπὸ τὸν Φαβιέ, ἐτίθη ἡ νῆσος Ὑδρα εἰς κατάστασιν ἀμύνης, καὶ 60 πολεμικὰ πλοῖα, 21 πυρπολικά καὶ 9000 στρατιῶται τῆς ξηρᾶς καὶ τοῦ ναυτικοῦ ἦσαν ἔτοιμοι νὰ ὑπερασπίσωσιν αὐτὴν κατὰ τῶν τουρκοαιγυπτίων. Ἀλλ' ἡ προσδοκωμένη κατὰ τῆς Ὑδρας προσβολὴ δὲν ἐγένετο, ἀντὶ δὲ ταύτης ἐπῆλθον κατὰ τῶν Ἑλλήνων αἱ ἐχθροπραξίαι τοῦ αὐστριακοῦ στόλου, ὅστις ἐπεφάνη κατὰ τὸν Μάϊον τοῦ 1826 ἐν τῷ Αἰγαίῳ ὑπὸ τὸν Μαρκήσιον Παυλούτσην, ὅπως καταστείλῃ τὰς πειρατικὰς κακουργίας, καὶ ἀπαιτήσῃ ἱκανοποιήσιν ἐπὶ τῇ συλλήψει διαφόρων αὐστριακῶν ἐμπορικῶν πλοίων, ὧν κατὰ μόνον τὸ ἔτος 1826 εἶχον συλλάβει 102 τὰ ἐλληνικὰ καταδρομικά.

Ἀπὸ τῆς καταστροφῆς τῆς Κάσου καὶ τῶν Ψαρῶν εἶχε λάβει καταπληκτικὰς διαστάσεις ἡ πειρατεία ἐν τῷ Αἰγαίῳ, καὶ δὲν δύναται τις νὰ ἀρνηθῇ, ὅτι μετ' ἰδιαιτέρου ὄλως ζήλου ἐπετίθεντο οἱ πειραταὶ

κατὰ τῶν αὐστριακῶν ἐμποροπλοιάρχων. Ἴσως δὲ ἐνόμιζον τοῦτο οἱ καταδρομεῖς καὶ πατριωτικόν πως καλῆγον, διότι οἱ αὐστριακοὶ παρεβιάζον ἀδιακόπως τὴν οὐδετερότητα, εἰσῆγον πολεμικὰ λαθρεμπόρια, καὶ διέσπων τοὺς ἑλληνικοὺς ἀποκλεισμούς. Ὁ μαρκήσιος Παυλούτσης ὅμως ὠφελήθη ἐκ τῆς εὐκαιρίας, ὅπως καταστήσῃ ὅλον τὸ ἑλληνικὸν ναυτικὸν ὑπεύθυνον ἐπὶ ταῖς κακουργίαις τῶν πειρατῶν· οὕτω δὲ συνέλαβε παρὰ τὴν Μύκωνον καὶ Τήνον τὰ πρῶτα τυχόντα ἑλληνικὰ πλοῖα, ἐμυδροβόλησε τὴν Νάξον καὶ τὴν Κύθον, ὅπως ἐκβιάσῃ χρηματικὰς ἀποζημιώσεις, καὶ μόλις μετὰ σοβαρὰς ἀπειλὰς τοῦ Ἀγγλοῦ Ἀμιλτων καὶ ἐχθρικὰς προσβολὰς κατὰ τῶν ἰδίων αὐτοῦ πλοίων ἐπείσθη νὰ γείνη ἡπιώτερος. Καὶ ὁ Γέντς αὐτὸς ὠμολόγησεν, ὅτι ἔβλεπε δυσπίστως τὰς τε πράξεις καὶ τὰς ἐκθέσεις τοῦ Παυλούτσης, ἡ δὲ αὐστριακὴ Κυβέρνησις ἔπραξε τέλος φρονίμως, ἀνακαλέσασα τὸν τραχὺν καὶ βίαιον ναυτικόν, καὶ ἀντικαταστήσασα αὐτὸν διὰ τοῦ μετριοπαθεστέρου Δανδόλου, οὔτινος αἱ ὁδηγίαι ὑπηγόρευον τὸν σεβασμὸν παντὸς πραγματικοῦ ἀποκλεισμοῦ, τούτεστι σιωπηρῶς τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ κατὰ θάλασσαν πολέμου τῶν Ἑλλήνων.

Ἐκφ' ἡ ἑλληνικὴ Κυβέρνησις, πρὸς τοῖς ἄλλοις αὐτῆς περισπασμοῖς, ἠναγκάζετο νὰ ὑποφέρῃ καὶ τοῦ Παυλούτσης τὰς βιαιοπραγίας, δὲν ἡμέλησεν ἐν τούτοις οὐδὲ μιᾶς στιγμῆς, ὅπως προστατεύσῃ τὴν Σάμον, ἣν ἡπείλει προσβολὴ τοῦ τουρκικοῦ στόλου ὑπὸ τὸν Ταχίρ Ἀβάς. Τὴν 22 καὶ 23 Ἰουλίου ἐπλευσαν ἐκεῖσε 15 ὑδραῖκά, 12 σπετσιωτικά καὶ 6 ψαριανὰ πολεμικὰ πλοῖα μετὰ 8 πυρπολικῶν, ὑπὸ τὸν Σαχτούρην, τὸν «ναύαρχον» Ἀνδρουῆστον καὶ τὸν Ἀποστόλην. Μετὰ τινὰς δὲ χωρὶς ἀποτελέσματος μάχας, καθ' ἃς ὁ Κανάρης, ἀπολέσας τὸ πυρπολικὸν αὐτοῦ, ἐπληρώθη καὶ ἐκινδύνευσε τὰ ἔσχατα, ἀπεσύρθη ὁ τουρκικὸς στόλος εἰς Μιτυλήνην, ἐνῷ οἱ Ἕλληνες ἡγχυροβόλησαν πρὸ τῆς Ἰκαρίας. Μόλις ἐν τούτοις ἀποτραπέντος τοῦ κατὰ τῆς Σάμου ἐπικειμένου κινδύνου, ἠναγκάσθησαν οἱ ἐλευθερωταὶ τῆς αὐτοὶ νὰ ἀσκήσωσι βίαια μέτρα κατὰ τῶν Σαμίων, ὅπως εἰσπράξωσι παρ' αὐτῶν 45,000 γροσίων, ὑπόλοιπον τῆς ἐξ 120,000 γροσίων συνεισφορᾶς τῆς νήσου, ὀφειλόμενον τῇ ἑλληνικῇ Κυβερνήσει. Περὶ τὰς ἀρχὰς Σεπτεμβρίου ἐφάνη δεύτερος ἑλληνικὸς στόλος, συγκεῖμενος ἐκ 13 ὑδραῖκῶν ὑπὸ τὸν Μιαούλην καὶ 8 σπε-

τσιωτικῶν πλοίων, ἅτινα ἐτέθησαν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Ἀνδρούτσου. Οἱ ἑλληνικοὶ στόλοι ἐπλευσαν οὕτω ἠνωμένοι εἰς Μιτυλήνην, καὶ συνήντησαν τὴν ἐσπέραν τῆς 10 Σεπτεμβρίου τὸν Ταχίρ Ἀβάς, ὀρμούντα μετὰ 24 μεγάλων πολεμικῶν πλοίων ὑπὸ τὰ τηλεβόλα τοῦ φρουρίου. Κατὰ τὴν ἀνατολικὴν δὲ πλευρὰν τοῦ στενοῦ, μεταξὺ Μιτυλήνης καὶ τῆς μικρασιατικῆς ἀκτῆς, ἠγκυροβόλουν 7 ἔτι τουρκικαὶ φρεγάται ὑπὸ τὸν Τοπάλ Πασσᾶν. Μέχρι τοῦ μεσονυκτίου σχεδὸν περιωρίσθησαν ἀμφότερα τὰ μέρη, ἔνεκα τῆς ῥαγδαίας βροχῆς, εἰς ἀμοιβαῖον πυροβολισμόν. Τὴν ἐπομένην ἡμέραν ἤρξατο πλαγιάζων ὁ τουρκικὸς στόλος πρὸς σφοδρότατον ἐνάντιον ἄνεμον, καὶ διευθυνόμενος ἀρκτικῶς πρὸς τὸ μεταξὺ Μιτυλήνης καὶ τοῦ ἀκρωτηρίου Μπαμπᾶ στεγόν· ἐπειδὴ δὲ ὀλίγα μόνον ἑλληνικὰ πλοῖα, προπλέοντα τῶν ἄλλων, εἶποντο αὐτοῦ, ἐπέπεσε κατ' αὐτῶν ταῦτα ὅμως ἀντέσχον, καὶ ἐπελθόντος ὀλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, συνεκροτήθη πεισματωδεστάτη ναυμαχία, διαρκέσασα μέχρι νυκτὸς καὶ ἐπαναληφθεῖσα πάλιν τὴν πρωΐαν τῆς 12 Σεπτεμβρίου. Οἱ Γάλλοι Δερινὺ καὶ Γκυλλιερμινώ, θεαταὶ τοῦ ἀγῶνος, κατεπλάγησαν ἐπὶ τῇ τόλμῃ, μεθ' ἧς τὰ μικρὰ ἑλληνικὰ σκάφη προσέβαλλον τὰς μεγίστας τῶν φρεγατῶν. Ἀλλ' οἱ Τοῦρκοι, καὶ ἰδίως τὸ πλήρωμα τῆς φρεγάτας τοῦ Ταχίρ Ἀβᾶ, ἡμύναντο μετὰ μεγίστης δεξιότητος, κατὰ τὴν μαρτυρίαν αὐτοῦ τοῦ Μιαούλη. Ὑδραϊκὸν τι πυρπολικὸν ἐβυθίσθη διατρυπηθέν, καὶ ἄλλα κατεκάθησαν ἀνωφελῶς, ἢ ἐβλάβησαν βαρέως. Ἀλλὰ τέλος περὶ τὴν μεσημβρίαν τῆς 12 Σεπτεμβρίου ἐτράπησαν ὑποχωροῦσαι πρὸς τὴν Σμύρνην αἱ μεγάλαι τουρκικαὶ φρεγάται, περιεζωσμέναι καὶ κατενοχλούμεναι ὑπὸ τῶν μικρῶν ἑλληνικῶν πλοίων. Οἱ Ἕλληνες ἐπηνώρθησαν τὰς βλάβας αὐτῶν ἐν τῇ νήσῳ τῶν Ψαρῶν, μέγα δὲ μέρος τῶν ὑδραϊκῶν πλοίων ἀνέπλευσαν οἷκαδε τὴν 15 Σεπτεμβρίου, κατὰ τὴν λυπηρὰν ἑλληνικὴν συνήθειαν, ὥς στερούμενα χρημάτων καὶ ἐπιτηδείων. Οἱ Σπετσιῶται παρηκολούθησαν τὴν 20 Σεπτεμβρίου· μόνον δὲ ὁ Μιαούλης καὶ ὁ Ἀποστόλης ἔμειναν παρὰ τὰ Ψαρά μετὰ 8 πολεμικῶν πλοίων καὶ δύο πυρπολικῶν, καὶ ἐπιχειρήσαντες τολμηρὸν κατασκόπιον πλοῦν κατὰ τοῦ ἀνακάμπτοντος εἰς τὸν Εὐξείνιον ἐχθρικοῦ στόλου, ἀπέπλευσαν εἰς Ὑδραν περὶ τὰ μέσα μόλις Ὀκτωβρίου, ἀφοῦ περῶ-

τον ἐβεβαιώθησαν, ὅτι οὐδεὶς πλέον ἐπέκειτο κατὰ τῆς Σάμου κίνδυνος.

Ὅπως κατὰ θάλασσαν, οὕτω καὶ κατὰ ξηρὰν οὐδὲν παρίστων ὀριστικὸν ἀποτέλεσμα αἱ πολεμικαὶ ἐργασίαι τοῦ ἔτους 1826. Ὁ Ἰβραὶμ, λίαν ἐξησθενημένος ἐκ τῶν πρὸ τοῦ Μεσολογγίου ἀπωλειῶν αὐτοῦ, οὐδὲν ἡδύνατο νὰ ἐπιχειρήσῃ σπουδαῖον καὶ κρίσιμον. Ὅτε δὲ ἐπεθεώρησεν ἐν Πάτραις τὸν στρατὸν αὐτοῦ, μόλις ἡρίθμει οὗτος τετρακισχιλίους πεζοὺς καὶ ἑξακοσίους ἵππεῖς. Πρῶτον μέλημα τοῦ αἰγυπτίου στρατηλάτου ὑπῆρξε νὰ φορολογήσῃ τὴν Τρίπολιν. Πορευόμενος δ' ἐκέισε, κατεσχόπησε τὴν 7 Μαΐου τὸ ἐν ἀποτόμῃ χαράδρᾳ κείμενον μοναστήριον τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου· ἀλλὰ πεισθεὶς, ὅτι οἱ μοναχοὶ ἀπόφασιν εἶχον νὰ ὑπερασπίσωσι μέχρις ἐσχάτων τὴν φύσει ὀχυρὰν αὐτῶν θέσιν, ἀπέσχε τῆς προσβολῆς, καὶ ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τοὺς ἐν τῇ μονῇ νὰ πλάσωσι θαῦμα, διηγούμενοι περὶ ὑψηλοῦ τινοῦ τοίχου, ὅστις ἀπεκάλυψε δῆθεν τὴν πορείαν τῶν Αἰγυπτίων, ἀνεγερθεὶς αἴφνης πρὸ αὐτῶν. Ὁ Ἰβραὶμ προὔχωρησε τότε περαιτέρω διὰ τῶν Καλαθρύτων, διεσκόρπισε τοὺς ἐπὶ τῶν ὑπωρείων λόφων τοῦ Χέλμου ὠχυρωμένους κατοίκους τῆς πόλεως, καὶ ἐδίωξεν αὐτοὺς εἰς τὰ χιονοσκεπῆ ὄρη, ὅπου κατεστράφησαν ὑπὸ τοῦ ψύχους καὶ τῆς πείνης. Τὴν 22 Μαΐου ἦν ἐν Τριπόλει, καὶ ἤρξατο πάλιν, κατὰ τὸ παλαιὸν αὐτοῦ σύστημα, διελαύνων τὴν χώραν κατὰ πᾶσαν διεύθυνσιν, καταστρέφων τὰ θέρη, καίων τὰ πρὸς ζώαρκειαν, καὶ προσπαθῶν νὰ εἰρηνεύσῃ διὰ τοῦ τρόμου τοὺς κατοίκους. Ἡ Ἀχαΐα, ἡ Ἥλις, ἡ Ἀρκαδία, ἡ Μεσσηνία καὶ ἡ Λακωνία κατηρημώθησαν, καὶ χωρία ὅλα ἐγένοντο τέφρα· οἱ δὲ συλληφθέντες κάτοικοι ἐφονεύθησαν ἢ ἐπωλήθησαν ὡς δοῦλοι. Οἱ πλεῖστοι ὅμως αὐτῶν κατέλιπον, ἅμα προσεγγίσαντος μόλις τοῦ ἐχθροῦ, τὰς ἐστίας αὐτῶν, καὶ δραμόντες εἰς τὰς χαράδρας καὶ τοὺς βράχους τῶν ὀρέων, συνετάχθησαν εἰς τὰ σώματα τοῦ γέροντος Κολοκοτρώνου, ὅστις παρακολοιῶν τὰς κινήσεις τοῦ Ἀφρικανοῦ, περιέβαλλεν αὐτὸν πανταχοῦ, καὶ ἠνώχλει καὶ κατεπόνει αὐτὸν διὰ μικροπολέμων. Δὺς ἀπεπειράθη ὁ Ἰβραὶμ νὰ εἰσχωρήσῃ εἰς τὴν Μάνην· τὸν Ἰούλιον ἐκ δυσμῶν διὰ τῆς στενοπορίας τοῦ Ἀρμυροῦ, καὶ τὸν Σεπτέμβριον ἐξ ἀνατολῶν διὰ τῆς Κακῆς Σκάλας τοῦ Πενταδακτύλου.

ἀλλ' οἱ Μανιάται ἐκύρωσαν τὴν παλαιὰν αὐτῶν ἐπὶ ἀνδρεία φήμην, ὑπερασπίσαντες τῆς πατρίου γῆς, καὶ ἀπέκρουσαν ἐξ ἑκατέρου μέρους μετὰ πολλῆς ζημίας τὸν ἐπελαύνοντα ἐχθρόν.

Ὅτε ὁ Ἰβραῖμ ἐγκατέστη τὸν Νοέμβριον τοῦ 1826 πρὸς διαχειρίσασιν ἐν Μεθώνῃ, αἱ τάξεις τῶν Αἰγυπτίων εἶχον φοβερῶς ἀραιωθῆ ὑπὸ κακουχίας καὶ νόσου. Οἱ ἐλαφρῶς ἐνδεδυμένοι Ἀφρικανοὶ καὶ Ἀσιᾶται δὲν ἀντεῖχον εἰς τὸ δριμύ κλίμα τῆς Πελοποννήσου, αἱ δὲ συνέπειαι τοῦ ἀγρίου καταστρεπτικοῦ συστήματος, ὅπερ εἶχεν ἐφαρμόσει ὁ Ἰβραῖμ, ἀπέβησαν καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς καταστροφεῖς ἐπαισηταί, διότι ἐντὸς ὀλίγου ἐστερήθησαν ζωαρκειῶν καὶ τροφῆς. Ἐν δίπυρον ἐτιμᾶτο ἰσοβαροῦς ἀργύρου. Ἐξ Αἰγύπτου δὲ γλίσχρα μὲν ἐστέλλοντο βοηθήματα, διότι ὁ ἀντιβασιλεὺς, δαπανήσας ἤδη πλεόν τῶν 25 ἑκατομμυρίων ἰσπανικῶν ταλλήρων εἰς τὸν κατὰ τῆς Ἑλλάδος πόλεμον, ἤρξατο σκεπτόμενος καθ' ἑαυτόν, ἂν τὸ κέρδος ἔμελλε νὰ ἀνταμείψῃ τὰς γενομένας θυσίας. Αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν οὐδέποτε ἦν διατεθειμένος νὰ θυσιασθῇ ἀνωφελῶς ὑπὲρ τοῦ Σουλτάνου· νῦν δὲ πολλοὺς ἐνέπνεεν αὐτῷ δισταγμοὺς καὶ φόβους τὸ ἦθος τῶν Δυνάμεων. Ἐβλεπεν ὅτι πάντες οἱ ἀγῶνες ἀπέβαινον μάταιοι, ἅμα ὡς ἀνεμίγνυτο ἡ Εὐρώπη, καὶ ἀπόφασιν εἶχε νὰ τηρήσῃ μὲν, ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, πᾶσαν κατ' ἐπιφάνειαν τὴν ὑποτελῆ αὐτοῦ ἀφοσίωσιν, νὰ ἀποσύρῃ ὅμως, ὅτι τάχιστα τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ἐλληνικοῦ βρόχου. Τούτου ἕνεκα διέκοψε τὴν εἰς Πελοπόννησον ἀποστολὴν στρατευμάτων, καὶ ὁ Ἰβραῖμ ἠναγκάσθη νὰ μένῃ ἀργὸς ἐν τῇ λοιμῶδι Μεθώνῃ μέχρι τοῦ Ἀπριλίου 1827, βλέπων ἑαυτὸν ἐπισκιάζόμενον ὑπὸ τῆς δραστηριότητος τοῦ ἀντιζήλου του Κιουταγῆ.

Οὗτος προσεπάλησεν ἐπιτυχῶς, μετὰ τὴν ἄλωσιν τοῦ Μεσολογίου, νὰ ἀνορθώσῃ τὴν κυριαρχίαν τοῦ Σουλτάνου κατὰ τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα· πολλοὺς δὲ τῶν μᾶλλον ἐξεχόντων ὀπλαρχηγῶν, οἷον τὸν Βαρνακιώτην, τὸν Ἴσκον, τὸν Ῥάγκον, τὸν Δουδοιγιώτην, καὶ τὸν Κοντογιάννην, παρῶρμησεν εἰς ὑποταγὴν. Θεωροῦντες οὗτοι τὸν ὑπὲρ ἐλευθερίας πόλεμον ὡς περαιωθέντα πλεόν μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς ἱερᾶς πόλεως, συνδιηλλάγησαν πρὸς τὸν Σουλτάνον. Οὕτω δὲ ὁ Κιουταγῆς, ἀσφαλίσας τὴν ἡσυχίαν ἐν τῇ δυτικῇ Ἑλλάδι, καὶ

ἀναπληρώσας τὰ κενὰ τοῦ στρατοῦ του, ἐκίνησε περὶ τὰς ἀρχὰς Ἰουλίου πρὸς τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα, κατέλαβε τὰς διὰ τῆς Οἰτῆς, τῆς Κνημίδος, τοῦ Παρνασοῦ καὶ τοῦ Πάρνηθος στενοπορίας, ἐνίσχυσε τὴν φρουρὰν τῶν Θηβῶν, καὶ ἐνωθεὶς μετὰ τοῦ ἐν Εὐβοίᾳ Ὅμηρ Βριώνη ἀφίκετο εἰς Ἀττικὴν, πρὶν ἢ ἔτι συγκομισθῇ τὸ θέρος τοῦ ἔτους, ὀκτακισχιλίους ἄγων ἄνδρας, ἐξαίρετον ἱππικὸν καὶ **26** τηλεβόλα.

Ὅτε οἱ τῆς Ἀττικῆς χωρικοὶ εἶδον τὰς προφυλακὰς τοῦ Κιουταγῆ κατὰ τὸ Κατάδεμα, ἤτοι τοὺς μεταξὺ Πάρνηθος καὶ Εὐβοίας λόφους, ἐχαιρέτισαν ὥς ἐλευθερωτὰς τοὺς προσεγγίζοντας Τούρκους. Τοσοῦτον ὀλίγον εἶχε κατορθώσει ὁ Γούρας νὰ γείνη δημοτικὸς μετὰ τὸν φόνον τοῦ Ὀδυσσέως. Ὁ Κιουταγῆς εἴλκυσε ὑπὲρ ἑαυτοῦ τοὺς χωρικοὺς, καταλιπὼν αὐτοῖς τὴν καλλιέργειαν ὀθωνικῶν δημοσίων κτημάτων, καὶ συνέστησε μάλιστα ἐξ αὐτῶν σῶμά τι χωροφυλακῆς, πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν ἐλλήνων ληϊστῶν. τὴν **28** Ἰουνίου ἐστρατοπέδευσε ἐν Πατησίοις, παρὰ τὰ τεῖχη τῶν Ἀθηνῶν, κατεσκεύασε τηλεβολοστάσια ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ Μουσείου, ὑπὲρ τὴν Πνύκα καὶ παρὰ τὸ παρεκκλήσιον τοῦ Ἀγίου Δημητρίου, καὶ ἤρξατο καταपुरοβολῶν τὴν πόλιν. Ὁ Γούρας εἶχεν ἀποσυρθῇ εἰς τὴν Ἀκρόπολιν μετὰ μικρᾶς τιнос σωματοφυλακῆς ἐκ **400** μισθοφόρων, **17** τηλεβόλων καὶ ἀφθόνων ζωοτροφιῶν· ὥς ἔχθρὸς δὲ μᾶλλον ἢ ὥς φίλος ἐκεῖ παριστάμενος, ἡρνεῖτο εἰς τοὺς κατοίκους τῆς πόλεως τὴν εἰς τὴν Ἀκρόπολιν εἰσοδόν. Ὁ Κιουταγῆς, μαθὼν ὅτι ἐπικουρικὸν σῶμα συνηθοίζετο παρὰ τὴν Ἐλευσίνα, ἐδιπλασίασε τὴν ἐνεργητικότητά του, διέταξεν ἐπὶ **24** ὥρας γενικόν, δι' ὧν αὐτοῦ τῶν τηλεβόλων, πυροβολισμόν κατὰ τῆς πόλεως, καὶ ἤγαγε τὴν **25** Αὐγούστου τὸν στρατὸν αὐτοῦ εἰς ἔφοδον. Οἱ τῆς πόλεως πρόμαχοι, μὴ δυνάμενοι νὰ ὑπερασπίπωσι τῶν εἰς μῆκος ἐκτεινομένων καὶ ἀφρουρήτων τειχῶν, ἀσθενῇ μόνον ἀντέταξαν εἰς τοὺς ἐφορμῶντας ἀντίστασιν, καὶ ἐτράπησαν ἀθρόοι πρὸς τὴν Ἀκρόπολιν, ἥς τὸ ἄσυλον ἐν ἐτόλμησε πλέον νὰ ἀρνηθῇ ὁ Γούρας. Οὕτω δὲ ὁ Κιουταγῆς ἔμεινε κύριος τῆς πόλεως.

Ἀλλ' ὁ τοῦρκος στρατηλάτης δὲν ἠδύνατο νὰ θεωρήσῃ ὡς ἀσφαλὴ τὴν ἐπιτυχίαν αὐτοῦ, ἐνόσφ' ἀνθίστατο ἡ Ἀκρόπολις, ἀφοῦ μάλιστα ἤπειλε τοὺς ἐκ πλαγίου καὶ ἐκ τῶν νώτων ὑπὸ ἐλληνικῶν στρατευμάτων.

Ἄμα ἀγγελθείσης τῆς εἰσβολῆς τοῦ Κιουταγῆ εἰς τὴν Ἀττικὴν, ἐπικουρικὸν σῶμα εἶχε συγκεντρωθῆ ἐν Ἐλευσίνι, συγκεῖμενον ἐκ χιλίων τακτικῶν ὑπὸ τὸν ἀνδρεῖον μὲν ἀλλ' ἀτυχῇ πάντοτε συνταγματάρχην Φαβιὲ καὶ δισχιλίων ἀτάκτων ὑπὸ τὸν Καραϊσκάκην. Ἀναβάντες δὲ οὗτοι ἀπὸ τῆς Ἐλευσίνος διὰ στενῆς τινος ἀτραποῦ, διηκούσης ἀριστερόθεν τῆς ἱερᾶς ὁδοῦ καὶ τῆς Μοῆς τοῦ Δαφνίου, ὠχυρώθησαν παρὰ τὸ Χαϊδάρι, 1 ¹/₂ ὥραν ἀπέχον τῶν Ἀθηνῶν, ἐν περιφράκτῳ τινι κήπῳ, ὅπου ἀπέκρουσαν περιφανῶς, τὴν 18 Αὐγούστου, τὴν προσβολὴν τουρκικοῦ ἱππικοῦ σώματος. Ἀντὶ ὅμως νὰ προχωρήσωσι νῦν εἰς τὸν ἐλαιῶνα καὶ καταλάβωσιν ἐν μέσῳ τῶν ὀζωδῶν κορμῶν καὶ ῥιζῶν τῶν ἐλαιοδένδρων καὶ ὅπισθεν τῶν αἵμασι τῶν ἀμπελώνων τοιαύτας θέσεις, ὅποῃαι ἤθελον εἶναι ἀπρόσβλητοι πάντῃ ὑπὸ τοῦ ἐχθρικοῦ ἱππικοῦ καὶ πυροβολικοῦ, ἤριζον οἱ Ἕλληνες ἀρχηγοὶ περὶ τοῦ πρακτέου. Καὶ οἱ μὲν ἄτακτοι ἀνῆγειραν ταμπύρια, οἱ δὲ τακτικοὶ παρημέλησαν τὴν κατασκευὴν τοιούτων, ἐξ ὑπερφηφείας καὶ ὀκνηρίας. Οὕτω δὲ ἔμειναν ἐν Χαϊδαρίῳ, μέχρις οὗ ὁ Σερασκέρης ἐπετέθη τὴν 20 Αὐγούστου μεθ' ὅλης αὐτοῦ τῆς δυνάμεως κατὰ τῆς ἀνεπιτηδείου ἐκείνης καὶ ἐν λεβητοειδεῖ κοιλότητι κειμένης θέσεως. Τετράγωνόν τι τῶν τακτικῶν, ὅπερ εἶχε σχηματίσει ὁ Φαβιὲ πρὸ τοῦ κήπου, διεσπάρθη ὑπὸ τῶν Δελήδων, καὶ αὐτὸς δὲ ὁ κῆπος ἐπὶ τέλους ἐχυριεύθη, ἐνῷ οἱ ἄτακτοι ἀριστερόθεν ἐπολέμησαν ἐπιτυχῶς δι' ὅλης τῆς ἡμέρας ὅπισθεν τῶν ταμπουρίων των. Τὴν νύκτα ὅμως ἀπεσύρθησαν καὶ τακτικοὶ καὶ ἄτακτοι εἰς Ἐλευσίνα, ἀπολιπόντες τὴν ἀποσκευὴν αὐτῶν καὶ τὰ τηλεβόλα. Ὁ Φαβιὲ καὶ ὁ Καραϊσκάκης κατεμέμφοντο ἀλλήλων ἐπὶ τῇ ἀποτυχίᾳ· καὶ ἐκεῖνος μὲν ἔλεγεν, ὅτι τῆς ἡττης ἡ ἀφορμὴ ὑπῆρξε τὸ πάντῃ ἀπειθάρχητον τῶν Ῥουmeliωτῶν, οὗτος δὲ ἐνίστατο λέγων, ὅτι οἱ στρατιῶται αὐτοῦ εἶχον καρτερήσει ὅπισθεν τῶν ὀχυρωμάτων των. Ὅπωςδὴποτε σύμπραξις τῶν δύο ἀρχηγῶν ὅεν ἦτο πλέον δυνατὴ, καὶ ὀλίγου δεῖν προῦχώρει μέχρι χειρῶν ἢ ἔρις των. Ἀλλ' ὁ Κιουταγῆς ἐπέστρεψεν εἰς Ἀθήνας, καὶ περιέζωσε τὴν Ἀκρόπολιν, ἥς ἡ φρουρὰ εἶχε πολὺ ἀποβάλει τοῦ θάρρους αὐτῆς, ἐνεκα τοῦ παρὰ τὸ Χαϊδάρι ἀτυχήματος. Ὡς δὲ πρότε-

ρον τὸ Μεσολόγγιον, οὕτω νῦν ἡ ἄλωσις ἢ διατήρησις τῆς Ἀκροπόλεως ἀπετέλει τὸ κύριον ἐνδιαφέρον τοῦ ὅλου πολέμου.

Ἄλλ' οἱ μισθοφόροι τοῦ Γούρα δὲν ἦσαν Μεσολογγῖται. Καί τοι δὲ ἡ φυσικὴ ὀχυρότης τῆς Ἀκροπόλεως ἦν πολὺ ἰσχυρότερον προτείσσισμα τοῦ χθαμαλοῦ γεωτοίχου τοῦ Μεσολογγίου, καί τοι οἱ τουρκοὶ μύδροι καὶ ὁ δι' ὑπονόμων πόλεμος τοῦ Κιουταγῆ ὀλίγην προὔξενουν ζημίαν, οἱ τῆς Ἀκροπόλεως πρόμαχοι ὀλίγον ἐφαίνοντο διατεθειμένοι νὰ ἀντιστῶσι μέχρις ἐσχάτων. Ἐστασίαζον δὲ τούναντίον καὶ ἐλειποτάκουν, καὶ πολλοὶ κατῶρθουν νὰ διολισθαίνωσιν ἐν τῷ σκότει δια τῶν ἐχθρικῶν τάξεων. Οὕτω δὲ ἠναγκάζετο ὁ Γούρας νὰ διανυκτερεύῃ ἐν ταῖς προφυλακαῖς, καὶ νὰ διατάσῃ συχνάκις ἐγερτήριον πυροβολισμόν, ὅπως ποιῇ ἀναστάτους τοὺς Τούρκους καὶ παρακωλύῃ οὕτω τὴν λειποταξίαν. Κατ' αὐτοὺς τοὺς ἐν ταῖς προφυλακαῖς ἀκροβολισμοὺς ἔτυχεν αὐτὸν θανατηφόρος σφαῖρα τὴν νύκτα τῆς 13 Ὀκτωβρίου· ὁ ἐχθρικός πυροβολιστὴς ὠφελήθη ἐκ τῆς στιγμῆς καθ' ἣν ἐξήστραψεν ἡ πυρίτις ἐκ τοῦ πυροβόλου τοῦ Γούρα.

Ἡ ἡρώϊκὴ τοῦ Γούρα σύζυγος καὶ ὁ ἀτρόμητος τῶν Λερναίων Μύλων ὑπερασπιστὴς Μακρυγιάννης ἀνέλαβον τότε τὸ ἀξίωμα τοῦ διοικητοῦ. « Τί κλαίετε ; » ἀνέκραξεν ἡ χήρα, ἐπιτιμῶσα τοὺς θρηνοῦντας τὸν θάνατον τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῶν μισθοφόρους· « ἡ ἰδική σας λειποταξία ὑπῆρξεν ἀφορμὴ τοῦ θανάτου του· ἂν θέλετε τώρα νὰ δείξετε τὴν συμπάθειάν σας, μὴ φονεύετε καὶ ἐμὲ δια τοῦ αὐτοῦ τρόπου ». Οἱ ἐκ γυναικείου στόματος γενναῖοι ἐκεῖνοι λόγοι κατήσχυναν καὶ ἐνεθάρρουν τοὺς καταπεπληγμένους, οἱ δὲ στρατιῶται ὤμοσαν ἐπὶ τοῦ Εὐαγγελίου νὰ ἐγκαρτερήσωσι πιστῶς, καὶ ἐκύρωσαν τὸν ὅρκον αὐτῶν ἀποκρούσαντες ἡρωϊκῶς τὴν 18 καὶ 19 Ὀκτωβρίου δύο ἐφόδους τῶν Ἀλβανῶν κατὰ τοῦ ἐνώπιον τῆς Κλεψύδρας, τῆς μόνης πηγῆς τῆς ἀκροπόλεως, ἐγειρομένου προμαχῶνος.

Ἡ Ἑλλάς ὅλη ἠτένιζε πρὸς τὴν Ἀκρόπολιν· ἡ δὲ κυβέρνησις τοῦ Ζαΐμη ἔτρεμεν ἀναλογιζομένη τὸ λάθος, ὅπερ εἶχε πράξει ὁ Κουντουριώτης ἐγκαταλιπὼν ἀβοήθητον τὸ Μεσολόγγιον. Ἐκ Βρεττανίας μάλιστα εἶχεν ὑποδείχῃ αὐτῇ, ὅτι, ἂν ἐπιπτεν ἡ Ἀκρόπολις, ἀδύνατον ἦθελε καταστῆ νὰ συμπεριληφθῇ ἡ Στερεὰ εἰς τὸ μέλλον ἐλληνικὸν κράτος.

Ὁ Καραϊσκάκης, ὁ Φαβιέ καὶ ὁ Κριεζώτης συνεφώνησαν σχέδιον τι πρὸς λύτρωσιν τῶν πολιορκουμένων. Κατ' αὐτὸ δέ, ἐνῶ ὁ μὲν Καραϊσκάκης, κινούμενος κατὰ τῆς Ἑλευσίνος καὶ τοῦ Χαϊδαρίου, ὁ δὲ Φαβιέ, τρεπόμενος πρὸς τὰς Θήβας, ἤθελον ἀντιπερισπάσει τὴν προσοχὴν τοῦ ἐχθροῦ, ἔμελλεν ὁ Κριεζώτης νὰ ἀποβιβάσῃ εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἰλισσοῦ μετὰ τριακοσίων ἀνδρῶν, καὶ νὰ εἰσβάλῃ εἰς τὴν Ἀκρόπολιν ὑπεραναβαίνων τὸν λόφον τοῦ Μουσείου. Τὸ σχέδιον τοῦτο ἐν μέρει μόνον ἐπέτυχεν· καθότι ὁ μὲν Κριεζώτης κατῴρθησε πραγματικῶς νὰ εἰσέλθῃ ἀβλαβῆς εἰς τὴν Ἀκρόπολιν τὴν 23 Ὀκτωβρίου, ἐνῶ ὁ Καραϊσκάκης, κινηθεὶς πρὸς τὸ Χαϊδάρι, ἀπέτρεψεν ἐκεῖσε τὸν Κιουταγῆν κατὰ τοῦ Φαβιέ ὅμως ἐνέσκηψε καὶ πάλιν ἡ παλαιὰ ἀτυχία. Οἱ ἄτακτοι αὐτοῦ στρατιῶται κατέλιπον τὰς τεταγμένας αὐτοῖς θέσεις ἐν ταῖς χαράδραις τοῦ Κιθαιρῶνος, ὑποκινημένοι, ὥς ἐνόμισεν ὁ Φαβιέ, ὑπὸ τοῦ ζηλοτύπου Καραϊσκάκη, καὶ οὕτως ἠναγκάσθη ὁ γάλλος συνταγματάρχης νὰ ἀποσυρθῇ εἰς τὰ ἐν Μεθαινοῖς σκιγώματά του, ὅπως σώσῃ τὸν στρατὸν αὐτοῦ παντελοῦς διαλύσεως· ἀπέβηκε δὲ κεχολωμένος τὴν προσφορὰν τοῦ Καραϊσκάκη, προτείναντος αὐτῷ νὰ ἐξακολουθήσῃσι τολμηρότερον τὸν ἐπιθετικὸν πόλεμον, ὃν εἶχον ἤδη ἐπιχειρήσει, διὰ χειμερινῆς κατὰ τὴν στερεὰν ἐκστρατείας.

Οὕτω παρέσχεν εὐκαιρίαν εἰς τὸν ἀντίπαλον αὐτοῦ νὰ προέλθῃ μόνος εἰς μέσον, καὶ νὰ ἐλκύσῃ ἐφ' ἑαυτὸν τὰ βλέμματα τοῦ γενικοῦ θαυμασμοῦ. Ἀπὸ τοῦδε συνδέεται περιλαμπρῶς τοῦ Καραϊσκάκη τὸ ὄνομα μετὰ τῆς δόξης τῆς ὑπερασπίσεως τῆς Ἀττικῆς, καὶ ἐν καιρῷ ἐκλυομένων καὶ καταπιπτουσῶν δυνάμεων ἀναμιμνήσκει ὁ ἀνὴρ οὗτος τὴν ἀρχέγονον ἀκμὴν καὶ τὸ σφρῖγος τοῦ ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνος.

Ὁ Γεώργιος Καραϊσκάκης (*), γεννηθεὶς τὸ 1782 ἐν Σκουλικαριᾷ τῇ ἐπαρχίᾳ Ἀρκτης, ἦν υἱὸς μοναχῆς καὶ ἀγνώστου πατρός. Ἡ μήτηρ αὐτοῦ ἀνῆκεν εἰς διακεκριμένην οἰκογένειαν, ἐξαδέλφη οὖσα τοῦ Γώγου Βακόλα. Ὁ Καραϊσκάκης ἠρέσκετο ἐγκαυχώμενος ἐπὶ τῷ ἀμφιβόλῳ αὐτοῦ γένει: « Καλῶς τὰ ἐγκεντριζόμενα δένδρα, »

(*) Γεώργιος Καραϊσκάκης, ὑπὸ Κ. Παπαρρηγοπούλου, ἐν Ἀθ. 1867. Διορθοῦ καὶ συμπληροῦ τὰς πληροφορίας τοῦ Βράνδης (Β'. 225) καὶ τοῦ παλαιοῦ ἀνώνυμου βιογράφου. Βλ. Χρονικὰ τῆς Ἑιδελθέγγης, 1870, ἀριθ. 13. σελ. 119.

ἔλεγεν, « εἶνε ὡραιότερα τῶν συνήθων, τοιουτοτρόπως καὶ οἱ νόθοι εἶνε καλλίτεροι τῶν γνησίων ». Τὰ Ἰωάννινα δὲ ὑπῆρξαν καὶ δι' αὐτόν, ὥς καὶ διὰ πολλοὺς ἄλλους ἥρωας τοῦ ὑπὲρ ἐλευθερίας πολέμου, ἀνώτατον πολιτικὸν καὶ πολεμικὸν σχολεῖον. Καὶ ὅτε μὲν ἦτο ἔμμισθος τοῦ Ἀλῆ ὑπηρέτης, ὅτε δὲ κλέφτης αὐτοῦ πολέμιος. Ἐν ἔτει 1798 παρηκολούθησε τὸν Σατράπην τῶν Ἰωαννίνων στρατεύσαντα κατὰ τοῦ Πασθάν Ὀγλού, ἠυτομόλησε πρὸς τοὺς ἀποστάτας, καὶ συλληφθεὶς προσεδέθη εἰς κορμὸν καὶ ἐρραβώσθη. Ἄλλοτε, συλληφθεὶς μεταξὺ τῶν κλεφτῶν καὶ προσδοκῶν θανατικὴν ποινὴν, ἔλαβε μὲν χάριν τῆς ζωῆς αὐτοῦ παρὰ τοῦ Ἀλῆ, χαρισθέντος εἰς τὴν μητέρα του, καθεύχθη ὅμως, καὶ μόλις μετὰ δύο ἔτη κατάρθρωσε νὰ δραπετεύσῃ. Τότε κατετάχθη εἰς τὴν συμμορίαν τοῦ Κατσαντώνη, καὶ διεκρίθη διὰ τῶν τολμηροτάτων κλεφτικῶν ἐπιχειρήσεων· ἦναγκάσθη ὅμως καὶ πάλιν νὰ ὑποταχθῇ κατὰ τὸ 1815, ἀφοῦ ὁ ἀρχηγὸς αὐτοῦ καὶ ὁ ἀδελφὸς του ἐνέπεσον εἰς χεῖρας τοῦ Ἀλῆ καὶ ἐφονεύθησαν. Ὁ Ἀλῆς ἐσυγχώρησε τὸν μετανοοῦντα ἁμαρτωλόν, προσέλαβεν αὐτὸν εἰς τὴν σωματοφυλακὴν του, καὶ ἐπεδείξατο αὐτῷ τοῦ λοιποῦ διαρκῆ εὐμένειαν, ὁποίας ἄλλως σπανίως ἦν ἐπιδεκτικὴ ἢ πανοῦργος αὐτοῦ ψυχὴ. « Τί χάριν θέλεις νὰ σοῦ κάμω, μωρὲ Καραϊσκάκη; » τὸν ἠρώτησέ ποτε. « Ἄν μὲ νομίζεις » ἀπήντησεν ἐλευθερόστομος ὁ Ἑλληγ, « καλὸν δι' αὐθέντην, κάμε με αὐθέντην· ἂν διὰ δοῦλον, κάμε με δοῦλον· ἂν δὲν μὲ νομίζεις καλὸν διὰ τίποτε, ῥίψε με εἰς τὴν λίμνην τῶν Ἰωαννίνων ». Κατὰ τὴν κρίσιμον μεταξὺ Ἀλῆ καὶ Πύλης ἀγῶνα συνετάχθη ὁ Καραϊσκάκης τοῖς Τούρκοις· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον πάλιν κατέλιπε τὴν αὐτοκρατορικὴν ὑπηρεσίαν, ὥς πλεῖστοι ἄλλοι τῶν πατριωτῶν αὐτοῦ. Ὁ τρόπος δὲ καθ' ὃν ἔσωσεν ἐκ τῶν οὐνυχῶν τοῦ Ἀλῆ τὴν σύζυγόν του, ἦν ἐνθέρμως ἡγάπα, καὶ ἡγαγεν αὐτὴν ἐξ Ἰωαννίνων εἰς Κάλαμον, εἰς ἄστυλόν ἀσφαλές, ἠΰξησεν ἔτι τὴν ἐπικρατοῦσαν περὶ τῆς τόλμης αὐτοῦ φήμην. Ἠρέσκετο ἰδίως ἀπαγγέλλων τὸ τρίστιχον:

Νέος νέος ὑπανδρεύθηκα, ὡραῖαν γυναικα πῆρα,

Ζεύκια πολλὰ ἐτράβηξα, δόξαν μεγάλην ἤδρα,

Καὶ γρόδια ἐκαζάντισα, ὅσα μοῦ ἦσαν χρεῖα.

Καί τοι δὲ ἄλλως ὠνόμαζε « μέγιστον τῆς ζωῆς του θησαυρὸν » τὴν σύζυγόν του, ἣν νέος εἶχε νυμφευθῇ, τοῦτο δὲν ἐκώλυεν αὐτὸν νὰ ζητῇ πάντοτε γυναικεῖον ἀντικαταστάτην, ὅσάκις ἡ μάχη ἐκάλει αὐτὸν μακρὰν ἐκείνης. Κατὰ τὰς ἀπὸ τοῦ 1821 στρατείας ἡ ἁμαζὼν Μαριώ, στολὴν καὶ ὅπλα φέρουσα στρατιώτου, ἦν ὁ διαρκὴς αὐτοῦ ὑπασπιστής. Ἐκλελυμένος πῶς τὰ ἦθη καὶ ἀρεσκόμενος εἰς τὸν ἀνατολικὸν τοῦ χαρεμίου βίον, ἐφαίνετο τοῦρκος μᾶλλον κατὰ τοῦτο ἢ Ἕλλην· τοῦναντίον δὲ ἡ ζωηρότης αὐτοῦ, ἡ τοῦ πνεύματος παρουσία καὶ ἡ στωμυλία του κατῆλεγχον αὐτὸν γνήσιον Ἕλληνα. Ἦν μικρὸς τὸ ἀνάστημα, ἱσχνὸς καὶ εὐκίνητος· διαυγῆς δέ, ζωηρὸς καὶ πλήρης ἐκφράσεως ὀφθαλμὸς διέλαμπε τὴν σκοτεινὴν αὐτοῦ φυσιογνωμίαν. Ὅσάκις ἡρέμει, τὸ πρόσωπον αὐτοῦ εἶχεν ἀλγεινὴν τινα ἔκφρασιν, ἣν παρηκολούθει συνήθως σπασμὸς τῆς ἀνησυχίας· ἀνυπομονησία δὲ καὶ ἀκοίμητος ἐνεργητικότης ἐφαίνοντο ἀναλίσκουσαι πᾶσαν αὐτοῦ τὴν ὑπαρξιν. Κατ' ἀρχὰς ἐκτουτοῖς ἡ φιλοδοξία αὐτοῦ εἰς μέτρια μόνον ἀπέβλεπεν· ἐπεθύμει νὰ λάβῃ τὸ ἄρματωλίκιον τῶν Ἀγράφων, ἵνα διώξῃ ἐξ αὐτοῦ τοὺς ἀναξίους ἀπογόνους τοῦ κλέφτου Μπουκουβάλα. Πρὸς τοῦτο πᾶν μέσον ἐνόμιζε καλόν, καί, ὥς ὁ Ὀδυσσεύς, ἐφάνη καὶ αὐτὸς ἱκανὸς νὰ πωλήσῃ τὴν πατρίδα του ἀντὶ προσοδοφόρου ἀξιώματος. Κατ' ἀρχὰς συνεπολέμησε μετὰ τῶν ἐπαναστατῶν, καὶ τὸν Ἰούλιον τοῦ 1821, ἐν μικρᾷ τινι παρὰ τὸ Κομπότι ἀψιμαχίᾳ, ἐτρώθη βαρέως εἰς τὸν μηρόν, ἐνῶ, ἀναβὰς αὐθαδῶς, ὥς ἐσυνείθιζεν, εἰς ὕψωμά τι, ἐδείκνυε πρὸς ἐμπαιγμὸν εἰς τοὺς Τούρκους τὰ ὀπίσθιά του. Κατὰ τὸ ἔτος 1823 μετέβη πρὸς θεραπείαν εἰς Ἰθάκην, ὅπου οἱ ἰατροὶ ὀλίγας παρέσχον περὶ ἰάσεως αὐτοῦ ἐλπίδας. Ἀλλ' ἀδρανὴς ἡσυχία ἦν δηλητήριον εἰς τὴν διαβρωτικὴν τοῦ ἀνδρὸς φιλοδοξίαν, καὶ ἐντὸς ὀλίγου ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Στερεάν, καὶ ἤρξατο νέα μηχανώμενος πρὸς ἐπίτευξιν τῶν Ἀγράφων. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ νεώτατος βιογράφος καὶ ἀπολογητὴς τοῦ Καραϊσκάκη ὁμολογεῖ ὡς πιθανόν, ὅτι ἀπογοιτευθεὶς οὗτος καὶ ἀγανακτήσας ἐπὶ τῇ παραχωρήσει τοῦ ἄρματωλικίου εἰς τὸν ὀπλαρχηγὸν Ῥάγκον, ἐτράπη πρὸς τὸν Ὁμέρ Βριώνην, καὶ συνῆψε μυττικὴν ἀλληλογραφίαν μετὰ τῶν Τούρκων, ὑποσχόμενος εἰς τοὺς ἐχθροὺς τὴν παράδοσιν τοῦ Μεσολογγίου καὶ Ἀνατολικοῦ. Βέβαιον ὅπωςδὴποτε εἶνε,

ὅτι ἡ προδοτικὴ φλέψ, ἣν τοσοῦτον ἐξόχως ἐξεπροσώπει ὁ Γῶγος ἐν τῇ μητρικῇ τοῦ οἰκογενείᾳ, ὑπῆρχε καὶ παρὰ τῷ Καραϊσκάκῃ, καὶ ὅτι ἡ αὐστηρὰ « Διάταξις, » ἣν ἐξέδωκε κατ' αὐτοῦ τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1824 ἡ πρωτοῦρινή τοῦ Μεσολογγίου Κυβέρνησις ἦν δεδικοιολογημένη. Στερηθεὶς τὴν θέσιν αὐτοῦ ὡς ὀπλαρχηγός, διετάχθη νὰ καταλίπη πάραυτα τὸ Ἀνατολικόν, ὅθεν εἶχε διαπραγματευθῇ μετὰ τοῦ Ὁμέρ Βριώνη, καὶ ἐν οἰκτρᾷ ὅλως καταστάσει μετηνέχθη ἐπὶ φορείου εἰς Καρπενήσιον, διὰ μέσου τῶν ὁρέων, ὁ φυσικῶς καὶ ἠθικῶς πάσχων ἀνὴρ, διατελὼν ὡς ἐλέγετο, εἰς τὸ τρίτον τῆς φθίσεως στάδιον. Ἡ δοκιμασία ἐκείνη ἦν σωτήριος ψυχικὴ διδασκαλία. Ὁ Καραϊσκάκης ἤρξατο καθορῶν, ὅτι δὲν προέκειτο μόνον περὶ τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας ἀνδρείων τινῶν ὀπλαρχηγῶν, οὔτε περὶ τῆς διοικήσεως μιᾶς ἐπαρχίας, ἀλλὰ περὶ τῆς ἐλευθερίας ὁλοκλήρου λαοῦ. ἤρκεσθαι δὲ βραδύτερον συμμερισθεὶς μετὰ τοῦ Ῥάγκου τὴν ἐν Ἀγράφοις ἐπιρροήν, καὶ κατέδειξεν οὐ μόνον κατὰ τοὺς ἐμφυλίους πολέμους, ἀλλ' ἰδίως κατὰ τὴν δευτέραν πολιορκίαν τοῦ Μεσολογγίου, ὅτι εἶχεν ἀφυπνώσει ἐν τῇ καρδίᾳ του ὁ εὐγενὴς πατριωτικὸς σπινθήρ. Ἐμεινε σαρκαστὴς τοὺς λόγους καὶ ἀκόλαστος, ἀλλ' ἐγένετο μέγας καὶ σπουδαῖος ἐν τοῖς ἔργοις. Ὅσῳ μᾶλλον ἐπετεινέτο ἡ ἀμνηχανία μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Μεσολογγίου, ὅσῳ μᾶλλον ἀναμφίβολος ἐφαίνετο ἡ ὑποταγὴ τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τὴν σιδηρᾷν τοῦ Κιουταγῆ καὶ Ἰβραῖμ θέλησιν, τοσοῦτ' ἀγερωχοτέραν καὶ μᾶλλον ἄκαμπτον ἤγειρε τὴν κεφαλὴν ὁ Καραϊσκάκης. Πάντων τὰ βλήματα ἠτένιζον πλήρη ἐλπίδων ἐπ' αὐτόν, καὶ ἐθεωρεῖτο ὡς ὁ μόνος Ἕλλην, ὅστις ἠδύνατο νὰ ἀντιστῇ εἰς τὸν Κιουταγῆν. Ἡ δὲ Κυβέρνησις ἐνδίδουσα εἰς τὴν πίεσιν τῆς κοινῆς γνώμης, διώρισεν αὐτὸν τὸν Ἰούλιον τοῦ 1826 γενικὸν διοικητὴν τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος. Ὁ Πρόεδρος Ζαΐμης, ὅστις ἦτο προσωπικὸς αὐτοῦ ἐχθρὸς ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἤδη ἐμφυλίου πολέμου, συνήνεσεν εἰς τὸν διορισμὸν αὐτοῦ, λέγων: « Ἄς σωθῇ ἡ Πατρίς, καὶ ἄς ὑψωθῇ ὁ ἐχθρὸς μου ». Συγκινητικὴ δὲ βεβαίως ὑπῆρξε σκηνή, ὅτε ὁ Καραϊσκάκης καὶ ὁ Ζαΐμης ἐνηγκαλίσαντο ἀλλήλους ἐν τῷ θαλασσοπύργῳ τοῦ Ναυπλίου, ἐπαγγελλόμενοι λήθην τῶν παρελθόντων κακῶν. Ὁ ὕδραϊς Βουδούρης, στραφεὶς τότε πρὸς τὸν νεοχεροτόνητον ἀρχηγόν, εἶπεν

αὐτῷ: « Ἐως τώρα, Καραϊσκάκης, δὲν ἐξεπλήρωσες ὅπως ἔπρεπε τὸ πρὸς τὴν πατρίδα καθήκόν σου· ὁ Θεὸς νὰ σέ φωτίσῃ, νὰ τὸ ἐκπληρώσῃς εἰς τὸ μέλλον! »

« Δὲν ἀρνοῦμαι, » ἀπήντησεν ὁ Καραϊσκάκης διὰ τῆς συνήθους αὐτῷ ἐλευθεροστομίας, « ὅτι ὅταν θέλω, γίνομαι ἄγγελος, καὶ ὅταν θέλω διάβολος· εἰς τὸ μέλλον ἀπεφάσισα νὰ γείνω ἄγγελος! » Τὴν ἐπαύριον τῆς παρὰ τὸ Χαϊδάρι μάχης συνηντήθη ἐκ τύχης ὁ Ἕλλην ἀρχιστράτηγος μετὰ τοῦ Κιουταγῆ ἐν οὐδετέρῳ πεδίῳ, ἐπὶ τῆς φρεγάτας τοῦ Δερινῦ. Ὁ γάλλος ναύαρχος, ὅστις πρὸ μικροῦ μόλις δεξάμενος εἰς ἐπίσκεψιν τὸν Φαβιέ, εἶχε κατορθώσει εὐτυχῶς νὰ μὴ φανῇ οὗτος, εὐρέθη εἰς μεγίστην στενοχωρίαν, ὅτε ὁ Ἕλλην στρατηγὸς εἰσῆλθεν εἰς τὸν θάλαμον. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ δύο ἀντίπαλοι ἐξεπλάγησαν καὶ ἐταράχθησαν συνάμα κατὰ τὴν πρώτην στιγμὴν. Ὁ Καραϊσκάκης, χαιρετίσας κατὰ τὸ τουρκικὸν ἔθος, ἐκάθισεν, ὁ δὲ Κιουταγῆς, ἀπαντήσας δι' ἐλαφρᾶς κινήσεως τῆς κεφαλῆς, ἠρώτησε: « Τί κάμνεις Καραϊσκάκης; ἤλπιζα, ὅτι θὰ ἤρχεσο εἰς τὰ Β. τῶλια, νὰ προσκυνήσῃς, καὶ θὰ σοῦ ἔδιδα ὡς βιλαέτι ὅλην τὴν χώραν ἀπο τὰς Ἀθήνας ἕως τὴν Ἄρταν! » — « Ἐγὼ νὰ προσκυνήσω εἰς σέ; » ἀπεκρίθη ὁ Καραϊσκάκης· « ἂν ἦσαι σὺ Βαλεσῆς τῆς Ρούμελης, καὶ ἐγὼ εἶμαι τῆς Ρούμελης Βαλεσῆς· καὶ ἂν ἡ Κυβερνησίς μου ἐμάνθανεν, ὅτι ἔχομεν μαζὺ συνομιλίαν, θὰ διέταττε νὰ κρεμάσουν εἰς τὴν Ἐλευσίνα καὶ ἐμὲ καὶ τὰς 15,000 στρατιώτας μου. Σὲ δὲν σὲ κρεμᾷ τὸ Διβάνιον, ὅταν θέλῃ; Ναὶ ἢ ὄχι; » — « Ναί, διότι εἶνε βασιλεὺς μου », ὑπέλαβεν ὁ Κιουταγῆς. — « Τοιουτοτρόπως κρεμᾷ καὶ ἐμὲ ἡ Κυβέρνησίς μου, » ἀπήντησεν ὁ Καραϊσκάκης, « διότι εἶνε βασίλισσά μου ». Ἐν ἐπιστολῇ δὲ ἣν ἔγραψε πρὸς τὸν Κολοκοτρώνην τρεῖς ἡμέρας μετὰ τὴν χαρακτηριστικωτάτην αὐτὴν συνέντευξιν, συνοψίζει ὡς ἑξῆς τὸ περιεχόμενον τῆς συνομιλίας αὐτοῦ: « Ὁμιλήσαμεν πολλά, ἐκεῖνος μὲν μὲ τὴν ιδέαν ὅτι οἱ Ἕλληνες ἦσαν πλέον ῥαγιάδες, ἐγὼ δὲ μὲ τὴν ιδέαν ὅτι εἴμεθα πλέον ἐλεύθεροι ».

Ὡς βλέπει τις, εἶχε πλέον μεταβληθῇ ἐσωτερικῶς ὁ Καραϊσκάκης, καὶ ὁ πατριωτισμὸς αὐτοῦ ἦν ἤδη ἐστομωμένος κατὰ παντὸς πειρασμοῦ. Τὸ πολεμικὸν αὐτοῦ σχέδιον κατὰ τοῦ Κιουταγῆ σκοπὸν εἶχε νὰ ἀποκόψῃ πανταχόθεν τὴν συγκοινωνίαν τοῦ ἐν Ἀττικῇ

διαχειμαζόντος ἐχθροῦ. Σειρὰ ἐλληνικῶν σταθμῶν, βοηθούντων ἀλλήλοις, ἔμελλε νὰ καταλάβῃ τὰ νῶτα τῶν Τούρκων, ἀρχομένη ἀπὸ τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου καὶ ἐκτεινομένη ἐκ τοῦ Ἑλικῶνος μέχρι τοῦ βορείου στενοῦ τῆς Εὐβοίας· ἡ Ἀταλάντη δὲ καὶ ἡ Δομβραῖνα ἤθελον εἶναι οἱ τελικοὶ σκοποὶ τῶν ἐλληνικῶν κινήσεων. Διότι ἡ μὲν Ἀταλάντη ἐδέσποζε τῆς ἀπὸ τῆς θαλάσσης σιταγωγῆς, καὶ ἐκεῖ εὐρίσκοντο αἱ σιταποθῆκαι τοῦ Κιουταγῆ· τὴν δὲ Δομβραῖναν εἶχε καταλάβει καὶ ὀχυρώσει ὁ πολέμιος στρατάρχης, ὅπως ἀσφαλίσῃ τὴν μετὰ τῆς Θεσσαλίας συγκοινωνίαν. Εἶχε δὲ συμφωνηθῇ νὰ συναγάγῃ ὁ Κωλέττης τοὺς ἐπὶ τῶν *Διαβολορήσων* διεσκορπισμένους ὀλυμπίους μισθοφόρους, καὶ νὰ ἀποβιβάσθῃ μετ' αὐτῶν εἰς Ἀταλάντην, ὅπως καταστρέψῃ τὰς τουρκικὰς ἀποθήκας, ἐνῷ ὁ Καραϊσκάκης ἔθελε τραπῇ ἐξ Ἐλευσίνος πρὸς τὸν Ἑλικῶνα μετὰ 2,500 ἀνδρῶν καὶ ἐπιτεθῇ κατὰ τῆς Δομβραίνης. Ἀλλ' ἡ ἐκστρατεία τοῦ Κωλέττου ἀπέτυχεν. Ὁ Κιουταγῆς εἶχεν ἀποστείλει ἐγκαίρως εἰς τὴν ἀπειλουμένην θέσιν δισχιλίους ἐπιλέκτους Ἀλβανούς ὑπὸ τὸν Μουστάμπεην, οἱ δὲ ὀλύμπιοι, ἡττηθέντες τὴν 20 Νοεμβρίου 1826, ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπιβιβάσθωσι πάλιν ἐν πάσῃ σπουδῇ. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ὁ Καραϊσκάκης δὲν ὑπῆρξε πολὺ εὐτυχέστερος πρὸ τῆς Δομβραίνης. Ἡ πολιορκία τῶν τριῶν ὀχυρῶν πύργων, οὓς κατεῖχον οἱ Τούρκοι, παρετείνετο ἐπὶ μακρόν. Πλαστή δὲ τις φυγὴ, ἣν διέταξεν εἰς τοὺς στρατιώτας αὐτοῦ ὁ Ἕλλην ἀρχηγός, ἐγένετο ἀληθής, καὶ μόλις καὶ μετὰ βίας κατῴρθωσεν ἐκεῖνος νὰ συναθροίσῃ πάλιν τοὺς διασκορπισθέντας. Οἱ στρατιῶται ἐτρύχοντο ὑπὸ τοῦ ψύχους καὶ τῆς κακοκαιρίας, ἔφθασε δὲ ἐπὶ τούτοις καὶ τὸ ἄγγελμα τοῦ ἐν Ἀταλάντῃ ἀτυχήματος. Ὁ Καραϊσκάκης ὁμως οὐδόλως ἐταράχθη ἐκ τῆς κακῆς ἀπαρχῆς, καί, καθορῶν ὅτι ὤφειλε νὰ παραιτηθῇ τῆς πολιορκίας τῆς Δομβραίνης, ἀπεφάσισεν ἀντὶ τούτου νὰ κωλύσῃ τὴν ὑποχώρησιν τοῦ νικητοῦ τῆς Ἀταλάντης Μουστάμπεη. Ἐνάμιλλος δὲ τότε κατέστη ὁ ἀγὼν μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Τούρκων, τὶς πρῶτος νὰ φθάσῃ τὰς μετὰξὺ Παρνασσοῦ καὶ Κίρρεως στενοπορίας. Τὴν 30 Νοεμβρίου ἦν ὁ Καραϊσκάκης ἐν Διστόμῳ· μοναχός τις δὲ προέδωκεν αὐτῷ, ὅτι ὁ Μουστάμπεης, βαδίζων πρὸς τὴν Ἀμφισαν, εὕρισκετο ἤδη ἐν τῷ παρὰ τὴν Δαλύϊαν μοναστηρίῳ. Ταχέως ἐξέπεμψεν ὁ Ἕλλην ἀρχη-

γὸς εἰς Ἀράχωβαν τὴν ἐκ 500 ἀνδρῶν προφυλακὴν αὐτοῦ ὑπὸ τὸν Γρίβαν, διατάξας τὸν δεδοκιμασμένον ὑπαρχηγὸν νὰ παρακωλύσῃ ἐκεῖ τὴν περαιτέρω πορείαν τοῦ ἐχθροῦ. Μόλις δὲ εἶχε φθάσει τὴν Ἀ. Δεκεμβρίου εἰς Ἀράχωβαν ὁ Γρίβας, ὅτε ἐφάνησαν εὐθὺς πρὸ τῆς πόλεως αἱ λόγγαι τοῦ ἐχθρικοῦ πεζικοῦ καὶ προέβησαν πάραυτα εἰς προσβολήν. Ὁ Μουστάμπεης εἶχεν ἐνισχυθῆ δι' ἱκανῆς ἐκ Λεβαδείας ἐπικουρίας, καὶ κατέβαλε πᾶσαν προσπάθειαν, ὅπως ἀλώσῃ τὴν πόλιν, πρὶν ἢ προσδράμῃ ἐκ Διστόμου ὁ Καραϊσκάκης μετὰ τοῦ κυρίου αὐτοῦ στρατοῦ. Ἀλλ' ὁ Γρίβας ἀντέστη ἀτρόμητος εἰς τὴν τετραπλασίαν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ, καὶ ὁ Καραϊσκάκης ἠδυνήθη νὰ διατάξῃ ἐν τῷ μεταξὺ τοσοῦτον ἐμφρόνως τὰ πράγματα, ὥστε ὁ ἐχθρὸς περιεζώσθη ἐν Ἀραχώβῃ ὡς ἐν μυάγρα. Καταλαβὼν δι' ἰσχυροῦ σώματος τὴν Τρίοδον, ὅπως καταστήσῃ ἀδύνατον τὴν εἰς Λεβαδεῖαν ὑποχώρησιν, ἀπέστειλεν ἕτερον σῶμα διὰ τῆς Κίρφεως εἰς τοὺς Δελφούς, ὅπως κρύψῃ οὕτω εἰς τοὺς ἐχθροὺς τὴν εἰς Ἀμφισαν προχώρησιν, καὶ ἔμεινε κύριος τῆς συμβολῆς τῶν τριῶν κοιλάδων, εἰς ὧν τὴν συνένωσιν κεῖται ἡ Ἀράχωβα. Οἱ Τοῦρκοι εἶδεν ἑαυτοὺς αἰφνης προσβαλλομένους ἔμπροσθεν καὶ ὀπίσθεν, καὶ ἀποκρουσθέντες πρὸς τινα λόφον ὑπὲρ τὴν πόλιν, ἀφοῦ ἀπόλεσαν τὰς ἀποσκευὰς αὐτῶν καὶ τὰς τροφάς, περιεζώσθησαν ἐντὸς ὀλίγου πανταχόθεν. Ἐπειδὴ δὲ ματαίᾳ ὅλως ἦτο πᾶσα αὐτῶν ἀπόπειρα πρὸς διέλασιν ἢ πρὸς ἀποστολὴν ἀγγέλων εἰς τὸν Κιουταγῆν, ἠναγκάσθησαν οἱ ἀποκεκλεισμένοι νὰ ζητήσωσι συνθηκολογίαν. Ἀλλ' ὁ Καραϊσκάκης ἀπήτησεν ἔκδοσιν τῶν πολεμίων ἀρχηγῶν, τῶν χρημάτων καὶ τῶν ὅπλων, καὶ παράδοσιν τῶν πόλεων Ἀμφίσης καὶ Λεβαδείας· οἱ δὲ ὄροι οὗτοι ἐφάνησαν λίαν σκληροὶ εἰς τοὺς νικητὰς τῆς Ἀταλάντης, καὶ ἀπεφάσισαν νὰ ἐγκαρτερήσωσιν, ἀναμένοντες νὰ ἐλευθερώσῃ αὐτοὺς ὁ Κιουταγῆς.

Ἀλλ' ὁ γενναῖος αὐτῶν ἀρχηγὸς Μουστάμπεης ἐπληγῶθη θανάσιμως τὴν 4 Δεκεμβρίου. Κατόπιν δὲ βραγδαίας βροχῆς, ἐπῆλθε τὴν 5 Δεκεμβρίου νιφετώδης χειμὼν ἐξ ἐκείνων, οἵτινες καθιστῶσι τὴν χώραν ἐκείνην ἄξενωτέραν καὶ χαλεπωτέραν καὶ αὐτῆς τῆς Λαπωνίας. Ἐνεκα τῆς παχείας χιόνος, οὐδὲ περὶ ταφῆς καὶ τῶν πεσόντων ἠδύνατο νὰ γείνη σκέψις, πολλοὶ δὲ ἀπέθνησκον ἐκ πείνης καὶ ψύχους. Τότε ἀπεφάσισαν οἱ ἐπιζῶντες νὰ φύγωσι τὴν νύκτα

τῆς 6 Δεκεμβρίου διὰ τῶν φεράγων τοῦ Παρνασσοῦ πρὸς τὴν μονὴν τῆς Ἀγ. Ἱερουσαλὴμ. Ὁ ἀσυνήθης χειμὼν, κατακλείσας τοὺς Ἑλλήνας ἐν ταῖς οἰκίαις τῆς Ἀραχώθης, εἶχε λύσει τὴν ἄλυσιν τῶν σταθμῶν αὐτῶν, καὶ ἡ πρὸς φυγὴν ἀπόπειρα τῶν Τούρκων ἐπέτυχεν πράγματι κατ' ἀρχάς. Ἀλλὰ τὸ διάστημα, ὅπερ εἶχον προφθάσει νὰ διατρέξωσιν οἱ φεύγοντες, ἦν ἐλάχιστον, καὶ ἐξηντλημένοι ὤρμησαν πρὸς τὰς κρημνώδεις καὶ χιονοσκεπεῖς ἀτραπούς, ὅπου καὶ τὸ θέρος ἔτι ὁ ποιμὴν μετὰ κόπου μόλις κατορθοῖ νὰ παρακολουθῇ τὰς αἰγὰς του. Ἀλλ' οἱ Ἑλληνες, μόλις παρατηρήσαντες τὸ γινόμενον, ἐπέπεσον διώκοντες τοὺς φεύγοντας, καὶ παρὼντες τοὺς πάντη ἀμάχους, κατέφθانون καὶ προσέβαλλον τοὺς ῥωμαλέους. Ἐπειδὴ δὲ ἡ χιὼν εἶχε καταστήσει ἄχρηστα τὰ πυροβόλα, εἰργάσθη τὸ ξίφος ἀντ' αὐτῶν, καὶ οὕτως ἐν βαθεῖα σιγῇ ἐτελέσθη ἡ φονικὴ ἐργασία. Ὁ ἐν Ἀραχώθῃ μείνας Καραϊσκάκης ἐνόμισεν κατ' ἀρχάς, μὴ ἀκούων πυροβολισμούς, ὅτι οἱ Τούρκοι κατῴρθωσαν νὰ διαφύγωσιν· ἀλλὰ ταχέως ἔμαθε τὴν ἀλήθειαν. Ἐκ δισχιλίων φευγόντων τριακόσιοι μόλις ἐσώθησαν· οἱ τέσσαρες αὐτῶν ἀρχηγοὶ ἐφονεύθησαν· ὁ δὲ θανασίμως τρωθεὶς Μουσταμπεης διέταξε τὸν ἴδιον αὐτοῦ ἀδελφὸν νὰ τοῦ ἀποκόψῃ τὴν κεφαλὴν, ἵνα μὴ πέσῃ ζῶν εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων. Εἰς τοὺς κομίσαντας τὰς κεφαλὰς τοῦ Μουσταφᾶ καὶ τοῦ Κεχαγιάμπεη ἔδωκεν ὁ Καραϊσκάκης τέσσαρα ἰσπανικὰ δουβλόρια· πᾶσα δὲ ἐν γένει Τούρκου κεφαλὴ ἐπληρώθη ἀντὶ φλωρινίου, καὶ ἐπὶ τινος ὑψώματος πρὸ τῆς πόλεως ἀνηγέρθη ἐξ ἀνθρωπίνων κεφαλῶν μία τῶν φρικωδῶν ἐκείνων πυραμίδων, ἐφ' ἧς ὁ Καραϊσκάκης διέταξε νὰ τεθῇ ἡ ἐπιγραφή: « Τρόπαιον τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν βαρβάρων ».

Μετὰ τὰς παρὰ τὴν Ἀταλάντην καὶ τὴν Δομβραΐναν τουρκικὰς ἐπιτυχίας ἡ καταστρεπτικὴ αὕτη ἤρτα παρήγαγεν ἀναγκαίως διπλῶς φοβεράν ἐντύπωσιν. Ὁ Ζαΐμης διέταξε νὰ ψαλῶσι δοξολογίαι ἐν παντὶ ναῷ. Ἡ φρικώδης χειμερινὴ τῆς Ἀραχώθης νύξ ἦν ἀπότισις τῆς καταστροφῆς τοῦ Μεσολογγίου, ὁ δὲ Καραϊσκάκης ἐθεωρήθη ὡς ἐλευθερωτὴς τῆς Στερεᾶς, ἧτις ὀλίγου δεῖν ἐκάμπετο ὑπὸ τὸν σιδηροῦν τοῦ Κιουταγῆ βραχίονα. Πανταχοῦ ἀνεβίωσεν ἡ ἐθνικὴ ἀντίστασις· καὶ ὅτε τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1827 κατῴρθωσεν ὁ τολμηρὸς στρατάρ-

χης νὰ ἀποκρούσῃ ἐν τῇ παρὰ τὸ Δίστομον ὠχυρωμένη αὐτοῦ θέσει τὰς προσβολὰς τοῦ Ὁμέρ Πασσᾶ καὶ νὰ ἀναγκάσῃ αὐτὸν εἰς φυγὴν, μετ' ἀπώλειαν τῶν ἀποσκευῶν αὐτοῦ καὶ τηλεθόλων, τὸ ὄνομά του μεθίπτατο ἀπὸ χεῖλους εἰς χεῖλος, καὶ κατέστη τὸ εἶδωλον τῶν ἐλλήνων στρατιωτῶν. Περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1827 εἶχεν ἀποδώσει πάλιν ὁ Καραϊσκάκης εἰς τοὺς Ἑλληνας πᾶσαν τὴν Στερεάν, πλὴν τῶν πόλεων Μεσολογγίου, Ἀνατολικοῦ, Ναυπάκτου καὶ Βονίτσης. Ὁ Φαβιὲ κατετήκετο ἐκ φθόνου καὶ ὀργῆς, ἀκούων τὰς περιφανεῖς τοῦ ἀντιζήλου του ἐπιτυχίας, καὶ μετὰ πολλῆς τῆς ἐπιθυμίας ἐζήτηε εὐκαιρίαν, ὅπως ἐπισκιάσῃ τὸν Καραϊσκάκην, καὶ καταδείξῃ τὴν ὑπεροχὴν τῶν εὐρωπαϊκῶς ἡσυχμένων τακτικῶν αὐτοῦ ὑπὲρ τὸ ἄτακτον στίφος τοῦ τυχεροῦ στρατηγοῦ. Ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ, διολισθῆσας ὁ ἀτρόμητος Μακρυγιάννης τὴν 29 Νοεμβρίου διὰ τῶν τουρκικῶν τάξεων, ἐντολῇ τῶν ἐν τῇ Ἀκροπόλει ἐγκεκλεισμένων Ἑλλήνων, εἶχε κομίσει· λίαν ἐκφοβιστικὰς εἰδήσεις εἰς τὴν Κυβέρνησιν περὶ τῆς καταστάσεως τῆς Ἀκροπόλεως, λέγων, ὅτι πολεμιφοδία ἔλειπον, ὅτι δὲν ἠδύναντο πλέον οἱ Ἕλληνες νὰ ἐξακολουθήσωσι τὸν ὑπόγειον δι' ὑπονόμων πόλεμον κατὰ τοῦ Κιουταγῆ, καὶ ὅτι ἀναρχία καὶ ἀποθάρρυνσις ἐνέμοντο τὴν φρουράν. Αὐτὸς οὗτος εἶχε πληρωθῇ πολλάκις κατὰ τὰς ἐξόδους, καὶ πάσχων ἔτι ἐκ τῶν πληγῶν αὐτοῦ παρέστη πρὸ τῆς ἐν Αἰγίνῃ Κυβερνήσεως, ὅπως κατασχύνη τοὺς ἀπαθεῖς καὶ διεγείρῃ συμπάθειαν καὶ ἄμιλλαν. Οὕτως ἀπεφασίσθη νὰ παρασκευασθῇ νέα ἐκστρατεία πρὸς βοήθειαν τῶν πολιορκουμένων, καὶ νὰ ἀνατεθῇ ἡ διοίκησις αὐτῆς εἰς τὸν μετ' ἐπιμονῆς ζητοῦντα τοῦτο Φαβιέ, καὶ τοι ζῆλον μᾶλλον ἢ δεξιότητα ἠδύνατό τις νὰ προσδοκᾷ ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἔργων τοῦ γάλλου Φιλέλληνος.

Εἶχε μὲν ἀποδειχθῇ ἀκατάλληλος μέχρι τοῦδε ὁ Φαβιέ, ὅπου ἀνάγκη ἦτο ὑπομονῆς καὶ φρονήσεως· νῦν ὅμως παρίστατο ὅπωςδὴποτε ὡς ὁ προσφωρώτατος ἀνὴρ, πρὸς ταχεῖαν καὶ γενναίαν ἐπιχείρησιν πολεμικοῦ τολμήματος. Τὴν νύκτα τῆς 12 Δεκεμβρίου 1826 ἀπεβιβάσθη μετὰ 650 ἐκλεκτῶν στρατιωτῶν πρὸς ἀνατολὰς τῆς Μουνυχίας· ἕκαστος δὲ στρατιώτης ἔφερε δερμάτινον σάκκον πλήρη πυρίτιδος ἐπὶ τῶν ὤμων αὐτοῦ. Πρὸς ἀποφυγὴν ἀσκόπου πυρὸς καὶ ἀκροβολισμῶν, οἵτινες ἠβελον ἀναστείλει μόνον τὴν πορείαν αὐτῶν, εἶχε διατάξει

ὁ ἀρχηγὸς νὰ ἀφαιρεθῶσιν ἐκ τῶν ὄπλων οἱ πυρόλιθοι, οὕτω δὲ ἐν βαθύτῃ σιγῇ κατηυθύνθησαν διὰ σεληνοφεγγυῶς νυκτὸς πρὸς τὴν Ἀκρόπολιν. Κατὰ τὴν διασταύρωσιν τῆς ὁδοῦ τοῦ Φαλήρου πρὸς τὴν τοῦ Σουνίου συνήντησαν τοὺς τουρκικοὺς σταθμούς· ἐπιπεσόντες δὲ κατ' αὐτῶν διὰ τῆς λόγχης, διήλασαν διὰ μέσου αὐτῶν, ἐνῶ ἀπὸ τῆς Ἀκροπόλεως ἀντήχουν συνθηματικοὶ τυμπανισμοί, ὅπως ἐλκύσωσι τὴν προσοχὴν τῶν πολιορκουμένων.

Ὑπὸ φοβεράν χάλαξαν μύδρων καὶ σφαιρῶν ἤγαγε ταχέως ὁ Φαβιᾶ τὸ σῶμα αὐτοῦ πρὸς τὸ θέατρον Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ· τοσοῦτον δὲ ταχέως, ὥστε οἱ ἐχθρικοὶ πυροβολισταὶ ἀπετύγχανον καὶ τοι ὑπὸ τὸ φέγγος τῆς σελήνης σκοπεύοντες. Οὕτω, ὀλιγίστην σχετικῶς ὑποστάντες βλάβην, ἔφθασαν οἱ τολμηροὶ ἄνδρες εἰς τὴν Ἀκρόπολιν. Ἀλλ' οὐδὲν ἄλλο εἶχον κομίσαι μεθ' ἑαυτῶν ἢ πυρίτιδα καὶ ὅπλα, εἶχον δὲ μάλιστα ἀπολίπει καὶ τοὺς μανδύας αὐτῶν, διότι σκοπὸς τοῦ Φαβιᾶ ἦτο νὰ ἐπανακάμψῃ εἰς Φάληρον, ἅμα ἐπιτυχάνων τοῦ σκοποῦ του. Ἡ φρουρὰ ἦτο νῦν ἱκανῶς πολυάριθμος διὰ τὸ μικρὸν φρούριον, ἴσως δὲ μάλιστα καὶ ἄγαν πολυάριθμος ἐν ὥρᾳ, καθ' ἣν ἤρχιζον ἐλαττούμεναι αἱ ζωοτροφίαι, ἐνῶ ἠῤῥξανον τὸναντίον οἱ νεήλυδες τὸν ἀριθμὸν τῶν φρουρούντων. Οἱ ὑπὸ τὸν Κριεζώτην ἄτακτοι ἀσμένως ἤθελον καταλίπει τὴν ἀπειλουμένην Ἀκρόπολιν, ἀφίνοντες εἰς τὸ σῶμα τοῦ Φαβιᾶ τὴν περαιτέρω ὑπεράσπισιν. Ὁ δὲ Γόρδων ἰσχυρίζεται, ὅτι εἶχον ἔλθει ἀπὸ τῆς ἐν Αἰγίνῃ Κυβερνήσεως μυστικαὶ διαταγαί, παραγγέλλουσαι νὰ ματαιωθῇ ἢ εἰς Φάληρον καὶ Μέθαινα ἐπιστροφὴ τοῦ Φαβιᾶ. Ὅπωςδὲποτε, εἴτε προδοσία παρενέπεσεν, εἴτε ἕνεκα τῶν γενομένων κατέστησαν ἀγρυπνότεροι οἱ Τοῦρκοι, τὸ σῶμα τοῦ Φαβιᾶ ἀπέτυχεν ἐπανειλημμένως, ἀποπειραθὲν νὰ διέλθῃ νυκτὸς τὰς ἐχθρικὰς τάξεις, καὶ ὁ γάλλος Φιλέλλην ἠναγκάσθη νὰ ἐγκατερῇσῃ μετὰ τῶν τακτικῶν αὐτοῦ μέχρι λύσεως τῆς πολιορκίας, αὐξάνων τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐν τῇ Ἀκροπόλει πεινόντων στομάτων καὶ τὰ δεινὰ τῆς φρουρᾶς, οὕτω· ὥστε καὶ τὸ εὐτυχὲς αὐτοῦ ἐπιχείρημα μετέβαλεν εἰς ἀτυχίαν ὁ ἀπαίσιος αὐτοῦ διὰ τὴν Ἑλλάδα ἀστὴρ.

Ἐνῶ ὁ Κιουτχγῆς ἐξηκολούθει τὴν πολιορκίαν τακτικῶς μὲν ἀλλὰ δραστηρίως, τὰ δὲ δεινὰ τῶν πολιορκουμένων ἠῤῥξαν ὁσημέραι διὰ τῆς νόσου καὶ τῆς ἀναρχίας (τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1827 εἶχε φονεuth

καὶ τοῦ Γκούρα αὐτὴ ἡ ἡρωϊκὴ σύζυγος ὑπὸ βόμβας, ταφεῖσα ὑπὸ συντρίμματα τοῦ Ἑρεχθείου), ἡ Κυβέρνησις τοῦ Ζαΐμη ἐσκέπτετο περὶ νέας ἐκστρατείας πρὸς λύσιν τῆς πολιορκίας. Ἀντὶ ὅμως νὰ ἀσφαλίσῃ πρὸ παντὸς τὴν συνδρομὴν τοῦ Καραϊσκάκη, νὰ ἀποκόψῃ τὴν ἐκ θαλάσσης σιταγωγὴν τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, καὶ νὰ περιζώσῃ τὸν πολέμιον στρατάρχην ἐν τῷ πρὸ τῆς Ἀκροπόλεως στρατοπέδῳ του διὰ σειρᾶς σταθμῶν ἐκτεينوμένων ἀπὸ τῶν Μεγάρων μέχρι Ῥαμνοῦντος διὰ τῆς Φυλῆς καὶ Δεκελείας, ἀπεφάσισε νὰ τολμήσῃ στρατηγηματικὴν τινα ἐπιχείρησιν, ἥτις, καὶ ἐπιτυχάνουσα, ἤθελεν ἀποφέρει τὸ πολὺ ἀλλαγὴν μόνον τῆς ἐν Ἀκροπόλει φρουρᾶς καὶ παράτασιν τῶν δεινῶν τῶν πολιορκουμένων. Ὁ ἄγγλος φιλέλλη γόρδων ἔμελλε, κατὰ τὸ σχέδιον αὐτό, νὰ ἀποθιβάσθῃ εἰς τὸν φαληρικὸν ὄρμον καὶ συγχρόνως νὰ ἐπιχειρισθῇ ἐξ Ἑλευσίνος ἀντιπερισπασμὸς πρὸς τὸ Χαϊδάρι καὶ Μενίδι. Ἡ ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἐφαίνετο οὕτω κατ' οὐδένα τρόπον θέλουσα νὰ διδαχθῇ ὑπὸ τῶν παθμάτων τῶν προτέρων ἀντιπερισπασμῶν.

Οὕτω τὴν 5 Φεβρουαρίου τοῦ 1827 ἀπεθιβάσθη ὁ γόρδων μετὰ 2300 ἀνδρῶν καὶ 15 τηλεβόλων ἐκεῖ, ὅθεν ὁ Θρασύβουλος εἶχε διώξει ποτὲ τοὺς Τριάκοντα. Ὁ Κιουταγῆς εἶχε καταλάβει διὰ 500 Γέγων τὴν μονὴν τοῦ ἁγ. Σπυρίδωνος, ἥτις δεσπόζει τοῦ λιμένος τοῦ Πειραιῶς· ἄλλως δὲ οὐδαμοῦ ἀπήντησεν ἐχθρόν τινα ὁ ἄγγλος στρατηγός, καὶ ἐν πάσῃ σχολῇ ὠχύρωσε τὸν ἔρημον τῆς Μουνυχίας λόφον. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως τούτῳ ἠδυνήθη ὁ Κιουταγῆς νὰ μεταχειρισθῇ πᾶσαν αὐτοῦ τὴν διαθέσιμον δύναμιν κατὰ τοῦ δευτέρου ἑλληνικοῦ σώματος, ὅπερ ἔμελλε νὰ κινηθῇ ἀπὸ τῆς Ἑλευσίνος κατὰ τοῦ Χαϊδαρίου καὶ Μενιδίου. Ὁ κεφαλὴν Βούρβαχης, ὅστις πρὸ μικροῦ μόλις εἶχεν ἐπιστρέφει εἰς τὴν πατρίδα του ἐκ τῆς ἐν τῷ γαλλικῷ στρατῷ ὑπηρεσίας αὐτοῦ, εἶχεν ἤδη προχωρήσει εἰς τὴν πεδιάδα μέχρι τοῦ παρὰ τὸ Μενίδι Καματεροῦ, ἡγούμενος 800 ἀτάκτων· τὰ δὲ σώματα τοῦ Βάσσου καὶ τοῦ Π. Νοταρᾶ, ἐκ δισχιλίων ἀνδρῶν συγκεῖμενα, ἦσαν ἔτι ἐν ἐπιφυλακῇ. Τότε αἰφνης προσβολὴ ἀνυπόστατος τοῦ τουρκικοῦ ἱππικοῦ διέσπασε τὸ σῶμα τοῦ Βούρβαχης, πρὶν ἢ ἔτι δυνηθῇ νὰ φθάσῃ εἰς τὸν ἐλαιῶνα καὶ ἐπιχειρήσῃ ἀκροβολιστικὸν πόλεμον. Ὁ Βούρβαχης ἔπεσεν ἐν χώρᾳ, ὁ δὲ Βάσσος καὶ ὁ Νοταρᾶς

ἔφυγον πρὶν ἢ καὶ προσεγγίσῃ ὁ ἐχθρός. Ὁ ἀντιπερισπασμὸς ἀπέ-
 τυχεν οὕτω ἐντελῶς. Ὁ Κιουταγῆς ἐστράφη τότε πάλιν ταχέως πρὸς
 τὸν Πειραιᾶ, ἵνα ῥίψῃ εἰς τὴν θάλασσαν τὸ σῶμα τοῦ Γόρδωνος, καὶ
 κατέλαβε τὴν 11 Φεβρουαρίου μετὰ τετρακισχιλίων ἀνδρῶν τὰ ὄχυ-
 ρώματα τῆς Μουνυχίας. Ἐνῷ δὲ αἱ βομβιδοβόλοι αὐτοῦ κατεपुरο-
 βόλουν ἐκ τοῦ Ἀγ. Σπυρίδωνος τοὺς ἐπὶ τοῦ λόφου Ἑλληνας, οἱ
 Τοῦρκοι, διεσπαρμένοι εἰς εὐρὺ ἡμικύκλιον περὶ τοὺς πρόποδας τοῦ
 λόφου, ἀνεῖρηχθήσαν εἰς τὰς πλευρὰς αὐτοῦ μέχρι τῶν ἐλληνικῶν
 προχωμάτων, προφυλασσόμενοι ὅσῳ τὸ δυνατόν κατὰ τοῦ ἐλληνικοῦ
 πυρὸς ὀπισθεν τῶν κρημνωρειῶν. Οἱ Ἑλληνες ἀντέστησαν ἀτρό-
 μητοι ὑπὸ τὸν Μακρυγιάννην καὶ τὸν Καλλέργην ἐπὶ 5 ὥρας καὶ
 ἀπέπλυναν οὕτω τὴν ἐν Καματερῷ ἤτταν. Ὁ φιλέλλην Ἀστιγξ,
 εἰσελθὼν μετὰ τῆς ἀτμοκινήτου «Καρτερίας» εἰς Πειραιᾶ, μετέσχεν
 εὐκαίρως τῆς μάχης, καὶ τὰ τηλεβόλα αὐτοῦ τῶν 28 λιτρῶν ἔχα-
 λαζοβόλησαν διὰ μύδρων τὴν ἐπιφυλακὴν καὶ τὸ πυροβολικὸν τοῦ
 Κιουταγῆ. Ἐν τουρκικὸν τηλεβόλον ἀπεκρημίσθη τοῦ κιλλίβαντος
 αὐτοῦ, ὁ δὲ Κιουταγῆς ἠναγκάσθη νὰ εὐχαριστηθῇ, παραιτηθεὶς τῆς
 κατὰ τῆς Μουνυχίας προσβολῆς καὶ διώξας τοῦ Πειραιῶς διὰ τῶν
 βομβιδοβόλων αὐτοῦ τὸν τολμηρὸν προσβολέα. Ἠρκέσθη δὲ μετὰ
 τοῦτο εἰς ὀχύρωσιν τῆς κατὰ τὸν Ἀγ. Σπυρίδωνα θέσεως αὐτοῦ,
 ἀποκώλυσιν πάσης σιταγωγῆς τῶν ἐπὶ τοῦ λόφου Ἑλλήνων, καὶ
 ἀποκοπὴν τῆς μετὰ τῆς Ἀκροπόλεως συγκοινωνίας. Ἀπέστειλε δὲ
 εἰς Κωνσταντινούπολιν τὴν κεφαλὴν καὶ τὸ κράνος τοῦ Βούρβαχης,
 τὴν 28 λιτρῶν σφαῖραν τῆς Καρτερίας, ἥτις εἶχεν ἀποκρημίσει τὸ
 τηλεβόλον αὐτοῦ, καὶ δεῖγμά τι λευκοῦ ναυτικοῦ διπύρου ἐξ Ἀγκῶ-
 νος, ὅπερ διενέμετο συνήθως ὡς σιτηρέσιον εἰς τοὺς Ἑλληνας, ὅπως
 ἐκτιμηθῶσι καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει αἱ δυσχέρειαι καθ' ὧν ἐπά-
 λαιεν ἐνώπιον τῆς Ἀκροπόλεως.

Ἡ ἀποτυχία τοῦ κατὰ τοῦ μετώπου τοῦ Κιουταγῆ συμπεφωνη-
 μένου κινήματος ἠνάγκασε τὴν ἐλληνικὴν Κυβέρνησιν νὰ ἀποπειραθῇ
 πάλιν νέων ἐπιθέσεων κατὰ τῶν νώτων αὐτοῦ. Ὁ βρυαρὸς φιλέλλην
 στρατηγὸς Ἀἶδεκ ἀπεστάλη εἰς Ὠρωπὸν μετὰ 500 ἀνδρῶν, ὅπως
 καταστρέψῃ τὰ ἐξ Εὐβοίας μετενεχθέντα ἐκεῖσε διὰ τὸν Κιουταγῆν
 ἐπιτήδεια τοῦ πολέμου. Ἀντὶ ὅμως νὰ ἐπιπέσῃ αἴφνης νυκτὸς κατὰ

τῶν Τούρκων, συμφώνως πρὸς τὴν συμβουλὴν τοῦ Μιαούλη, ἀπεβιβάσθη ἐκεῖ ὁ Αἰδεκ ἐν πλήρει ἡμέρᾳ, εὔρε πάντα ἔτοιμα πρὸς πόλεμον, καὶ τοσοῦτον ἐτρόμαξεν ἐκ τῆς ἐμφάνισεως ἱππικοῦ τινος σώματος, ἐκπεμφθέντος ὑπὸ τοῦ Κιουταγῆ, ὥστε διέταξε πάραυτα νὰ ἐπιβιθασθῶσιν ἐκ νέου οἱ στρατιῶταί του, καὶ ἐπανέκαμψε μετ' αὐτῶν ἀδόξως εἰς Μουνυχίαν. Αἱ καταπεπτωκυῖαι τῶν Ἑλλήνων ἐλπίδες ἀνεπετρώθησαν πάλιν, ὅτε ὁ Καραϊσκάκης, τῇ ἐπιμόνῳ αἰτήσῃ τῆς Κυβερνήσεως, ἐφάνη περὶ τὰς ἀρχὰς Μαρτίου ἐν Σαλαμῖνι. Ταχθεὶς μετὰ 1000 ἀνδρῶν παρὰ τὸ Κερατσίνι, πρὸς δυσμὰς τοῦ Πειραιῶς, ἀπέκρουσεν ἐκεῖθεν ἐπιτυχῶς τὰς ἐπανειλημμένας ἐφάδους τοῦ Κιουταγῆ. Ἐπειδὴ δὲ τὸ ὄνομα αὐτοῦ καθ' ἑαυτὸ ἦν δύναμις μεγάλη, προσεῖλκυσε πανταχόθεν ἐπικουρικὰς προσελεύσεις, καὶ ἐκ Πελοποννήσου μόνον ἐπῆλθεν ὁ Ι. Κολοκοτρώνης, ὁ Πετμεζᾶς καὶ ὁ Σισίνης μετὰ δισχιλίων. Οὕτω δὲ οἱ ἐν Κερατσινίῳ Ἕλληνες ἦσαν ἐντὸς ὀλίγου πάνοπλοι καὶ κατάφρακτοι. Καί τοι δὲ μὴ ἐπιτυχὼν ὁ Καραϊσκάκης νὰ συνάψῃ συγκοινωνίαν μετὰ τοῦ στρατοπέδου του καὶ τοῦ ἐν Μουνυχίᾳ, εἰργάζετο οὐχ ἥττον δραστηρίως, ὅπως παρασκευάσῃ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο καί, προχωρῶν εἰτα βαθμιδῶν πρὸς τὴν Ἀκρόπολιν, συνδέσῃ αὐτὴν μετὰ τῆς θαλάσσης, καὶ ματαιώσῃ βραδείως μὲν ἀλλ' ἀσφαλῶς τὰς πολιορκητικὰς ἐργασίας τοῦ Κιουταγῆ. Ἡδύνατό τις δὲ νὰ προσδοκᾷ τὰ κάλλιστα ἐκ τῆς ἀνεκδότου καὶ ἔμφρονος αὐτοῦ διευθύνσεως. Ἀλλὰ ξέναι δυστυχῶς δυνάμεις ἔμελλον νὰ παρεμβῶσιν ὀλεθρίως εἰς τὸν ἀττικὸν ἀγῶνα, καὶ αἱ στρατηγικαὶ τῶν φιλελλήνων τέχναι νὰ διακόψωσι τὴν ἄτεχνον τοῦ Καραϊσκάκη πολεμικὴν.

Εἶχεν ἀναντιρρήτως δίκαιον ὁ Κιουταγῆς, ὑποδεικνύων εἰς τὸν Σουλτάνον, ὅτι ἡ Τουρκία δὲν ἐπολέμει πλέον πρὸς τοὺς Ἕλληνας, ἀλλὰ πρὸς τὴν Εὐρώπην. Καθότι ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ἔτους 1826 εἶχεν ἀρχίσει ἐνεργῶν ὁ φιλελληνισμός· οἶονεὶ δὲ θέλων νὰ προλάβῃ τὴν παρέμβασιν τῶν δυνάμεων, εἶχεν ἀποστείλει εἰς τοὺς Ἕλληνας οὐ μόνον χρήματα, ὅπλα καὶ πλοῖα, ἀλλὰ καὶ στρατηγούς καὶ ναυάρχους. Τὴν 15 Σεπτεμβρίου 1826 ἐφάνη ἐν τῷ λιμένι τοῦ Ναυπλίου ἡ ἐκ τῶν χρημάτων τοῦ δανείου ναυπηγηθεῖσα ἀτμήρης κορβέττα «Καρτερία». ὁ δὲ γενναῖος Ἀστιγῆς διορίσθη ὑπὸ τῆς Κυβερ-

νήσεως πλοίαρχος καὶ ἀνέλαβε τὴν διοίκησιν αὐτῆς. Τὸν Δεκέμβριον κατέπλευσε καὶ ἡ μετὰ τοσαύτας περιπετείας ἐν Νέᾳ Ὑόρκῃ κατασκευασθεῖσα ὠραία φρεγάτα « Ἑλλάς. » Ἀμα ἐμφανισθέντος τοῦ Ἀστιγῆς πρὸ τοῦ Ναυπλίου, ἤρξατο διηγούμενος θαυμάσια ὁ λαὸς περὶ τῶν μαγικῶν δυνάμεων τοῦ ἀτμοῦ, ὅστις ἔμελλε νῦν νὰ μεταβάλῃ πᾶσαν τὴν πολεμικὴν, καὶ νὰ παραγκωνίσῃ ὡς πάντῃ ἄχρηστα τὰ πυρπολικά. Ἐμυθολογεῖτο δέ, ὅτι ὁ Ἀστιγῆς εἶχεν ἀναβῆ μετὰ τοῦ θαυμαστοῦ του ἱπλοῦ εἰς τὴν κορυφὴν τῶν ἀποτόμων βράχων τοῦ Παλαμιδίου. Αἱ ἐλπίδες ἐκορυφώθησαν εἰς ἄμετρον, ὅτε, πλὴν τῶν πολυαριθμῶν γερμανῶν, ἁγγλῶν καὶ γάλλων φιλελλήνων, ὡς τοῦ Ἀΐδεκ, τοῦ Γόρδων καὶ τοῦ Φαβιέ, οὓς εἶδομεν ἡγουμένους τῶν ἐλληνικῶν στρατῶν, ἐνεφανίσθησαν τὸ ἔαρ τοῦ 1827 εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ ἀγῶνος ὁ ἐν τοῖς νεαπολιτικοῖς πολέμοις διακριθεὶς στρατηγὸς Τσώρτς καὶ πρὸ πάντων ὁ ἀπὸ μακροῦ ἤδη ποθοῦμενος καὶ περιλάλητος ναύαρχος Κόχραν. Ὁ βρεττανὸς θαλάσσιος ἤρως δὲν ἡμέλησε νὰ ἐπιτείνῃ ἔτι τὰς ἱκανῶς ἤδη μεγάλας προσδοκίας τοῦ θερμοῦ τὸ αἷμα ἐλληνικοῦ λαοῦ. Ἦτο γνωστόν, ὅτι εἶχε συμφωνηθῇ διὰ τὸν ἐλληνικὸν ἀγῶνα ὑπὸ τοῦ φιλελληνικοῦ συλλόγου τοῦ Λονδίνου, καὶ ὅτι, ὡς φρόνιμος κερδοσκόπος, εἶχε ζητήσῃ καὶ λάβῃ ἱκανῶς μεγάλην τὴν τιμὴν τῶν ὑπηρεσιῶν αὐτοῦ· μακρὰ δὲ αὐτοῦ βραδύτης καὶ ματαῖα τῶν ἀναμενόντων προσδοκία ἔμελλον ἀναγκαιῶς νὰ αὐξήσωσιν ἔτι μᾶλλον τὸν πόθον τοῦ πόρρωθεν σωτῆρος. Οὕτω, ἐνῶ αὐτὸς περιέτρεχε τὸ Αἰγαῖον ἐπὶ τῆς θαλαμηγοῦ του, προηγέθησαν αὐτοῦ μεγαλοῤῥήμονες ἐπιστολαί, δι' ὧν προσεκαλεῖτο ὁ Μεχμέτ Ἀλῆς νὰ ἀποστῇ τῆς κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἐπιχειρήσεως, καὶ « νὰ ἀνοίξῃ εὐγενέστερον στάδιον εἰς τὴν ἰσχὺν αὐτοῦ, διότι ἦν ἐπονεϊδίστον ὅ,τι ἔπραττεν ἐν Ἑλλάδι, ὁ δὲ Κόχραν ἐκάλει εἰς μονομαχίαν τοὺς εἰς διαιώνισιν τῆς βαρβαρότητος ἐργαζομένους ». Χαίρων ἐπὶ τοιαύταις ὑπερβολαῖς, ἐπίστευεν ὁ ἐλληνικὸς λαὸς εἰς πᾶν τοῦ ἥρωος ἐκείνου ὀνειροπολούμενον θαῦμα, καὶ πλήρης ἐλπίδος ἠτένιζεν εἰς ἄποπτον τὰ βλέμματα.

Τὸ ἀτύχημα ὅμως τῶν εὐγενῶν φιλελληνικῶν προσπαθειῶν ὑπῆρξεν, ὅτε ἠνέωξαν παρ' αὐτοῖς τοῖς Ἑλλήσιν εὐρὺ τὸ στάδιον τῆς δυσπιστίας καὶ τοῦ φατρισμοῦ, καὶ οὕτως, ἀντικατωπρίσθησαν τοῦ

λοιποῦ ἐν Ἑλλάδι αἱ διάφοροι ἀποχρώσεις καὶ ἔθνικαὶ διακρίσεις τῆς Εὐρώπης.

Καὶ μετὰ τὴν ἀπὸ τῆς Τουρκίας ἀπαλλαγὴν αὐτῆς ἔμελλε νὰ διατηρήσῃ ἡ Ἑλλάς, ὡς ὀλέθριον τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ κληρονόμημα, τὴν ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς ἐξάρτησιν αὐτῆς. Οὕτως ἐμορφώθη ἀγγλικόν, γαλλικόν καὶ ῥωσικόν κόμμα. Αἱ παλαιαὶ ἀντιθέσεις μεταξὺ πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν, μεταξὺ φίλων τῆς τάξεως καὶ φιλοταράχων ἐλησμονήθησαν· τούναντίον δὲ τοσούτῳ ἀποτομωτέρα ἐξεδηλώθη ἡ τοπικὴ ἀντίθεσις καὶ ἡ ἀδιάλλακτος πάντοτε διαίρεσις μεταξὺ Νήσων, Στερεᾶς καὶ Πελοποννήσου, ὅσῳ ἐκθυμότερον ἐζητεῖτο ἔρεισμα καὶ ἀντίληψις παρὰ τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης τῶν τριῶν προστατίδων τῆς Ἑλλάδος δυνάμεων. Καὶ ἀπῆλθε μὲν ἡ Ἀγγλία, μετὰ τὴν περὶ προστασίας πρᾶξιν, μείζονος παρὰ τοῖς πλείστοις ὑπολήψεως· ἀλλ' ἡ ἀγγλικὴ ἐπιβρῶθ' ἐπεκράτει ἰδίως ἐν ταῖς νήσοις παρὰ τῷ Μιαούλῃ, τῷ Μαυροκορδάτῳ καὶ ἄλλοις, ἐνῶ ἐν μὲν τῇ Στερεᾷ ἡ Γαλλία, ἡ Ῥωσία δὲ παρὰ τοῖς Πελοποννησίοις ἦσαν τῶν ἐλπιδῶν ὄλων αἱ ἄγκυραι. Οἱ εἰς ταύτην δὲ ἡ ἐκείνην τὴν μερίδα ἅπαξ ταχθέντες οὐδὲ τὸν ἐμφύλιον αὐτὸν πόλεμον ἀπετροπιάζοντο ἕνεκα τῆς πρὸς τὴν ξένην σημαίαν συμπαθείας αὐτῶν, καὶ τοι· πρόθυμοι πάντοτε νὰ ἀποκρούσωσι διὰ τῶν διαθεβαιώσεων φλογερωτάτου πατριωτισμοῦ πᾶσαν ὑποψίαν ξενικῆς αὐτῶν ἐξαρτήσεως. «Οὔτε ἀγγλοφάγος εἶμαι, οὔτε ῥωσολάτρης,» ἔλεγεν ὁ Κολοκοτρώνης, «ἀλλὰ φίλος ἐκείνου, ὅστις θέλει τὸ καλὸν τῆς πατρίδος μου». Οὐχ ἤττον ὁ Γέρος, ἕνεκα τῆς ἔχθρας αὐτοῦ πρὸς τὸν ἀγγλόφρονα Μαυροκορδάτον καὶ τοὺς νησιώτας, οὔτινες εἶχον κρατήσῃ αὐτὸν δεσμώτην ἐπὶ τῆς Ὑδρας, ἦν ἐκπεφρασμένος ἀντίθετος τῆς ἀγγλικῆς ἐπιβρῶθ'· ἐπειδὴ δέ, ἐξαντληθέντων τῶν ἰδίων μέσων, ἀνάγκη ὑπῆρχε ξένης βοήθειας, εἶχεν ἀναγκασθῇ καὶ αὐτὸς νὰ ἐξαρτηθῇ ἀπὸ τῆς Ῥωσίας. Ἐγνώριζεν, ὅτι τὸ ἀνακτοβούλιον τῆς Πετροπόλεως ἀσμένως ἤθελεν ἶδει τὸν κόμητα Καποδίστριαν ἀνακηρυσσόμενον Κυβερνήτην τῆς Ἑλλάδος, καὶ εἶχε προτείνει αὐτὸν μάλιστα ῥητῶς εἰς τὴν ἀγγλικὴν Κυβέρνησιν κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦ 1826 πρὸς τὸ 1827. Τὸ ἀγγλικόν ὑπουργεῖον, ὅπερ δὲν ἤθελε νὰ ἀποκαλύψῃ τὰς φατριαστικὰς αὐτοῦ ἐνεργείας, συνήνεσε κατ' ἐπιφάνειαν εἰς τὴν ῥωσικὴν πρῶτασιν, καίτοι φρίττον

αὐτὴν ἐνδομύχως. Ὁ δὲ Κολοκοτρώνης, ὅπως γένηται ἀρεστός εἰς τὴν ῥωσικὴν Κυβέρνησιν, εἰργάζετο μετὰ μεγίστου ζήλου ὑπὲρ τῆς ἐκλογῆς τοῦ κόμητος καὶ τῆς εἰς Γενεύην ἀποστολῆς τοῦ Περρούκα, κηρύττων διαπρυσίως τὰς μεγάλας τοῦ *Ἰωάννου* ἀρετάς. Πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν εἰργάζετο καὶ ὁ *Φούριξ*, μυστικὸς πολιτικὸς σύλλογος γεννηθεὶς ἐκ τῆς τέφρας τῆς Ἑταιρείας. Ἐν Πελοποννήσῳ δὲ ἐκυκλοφόρει ἀναφορά, ὑπογεγραμμένη ὑπὸ 117 ὁμοφρόνων τοῦ Κολοκοτρώνου, ἥτις δὲν ὠνόμαζε μὲν τὸν Καποδίστριαν, ἀλλ' αὐτὸν προδήλως ὑπενόει ὡς μέλλοντα τῆς Ἑλλάδος Κυβερνήτην.

Ἐνῷ ὁ Μαυροκορδάτος καὶ ὁ Κολοκοτρώνης ἐθεωροῦντο ὡς ἀρχηγοὶ τῆς ἀγγλικῆς καὶ ῥωσικῆς μερίδος, ὁ Κωλέττης προσεπάθει νὰ προαγάγῃ τὴν γαλλικὴν ἐπιρροήν, ἥτις ἀπ' ἀρχῆς ἤδη τῆς ἐπαναστάσεως εἶχε γείνει καταφανὴς ἐν τοῖς νομικοῖς πράγμασι τῆς Ἑλλάδος, καὶ νὰ ἐξυφάνῃ περαιτέρω τὴν ὀρλεανικὴν σκευωρίαν, ὑπὲρ ἧς ὁ στρατηγὸς Ῥὸς εἶχε μάτην σπαταλήσει ἐν ἔτει 1825 τοσαῦτα μνηστήρια δῶρα. Ἀλλ' αἱ γαλλικαὶ ἐνέργειαι δὲν ἠνυπόθηκον βεβαίως ὑπὸ τῆς τύχης. Ὁ Λουδοβίκος Φίλιππος ἐπέστειλε τὴν παραλύσασαν πάσας τὰς ἐνεργείας ἀπάντησιν, ὅτι ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας ἤθελεν ἀπορρίψει τὴν ἐκλογὴν ὀρλεανίδου πρίγκηπος ὡς ἡγεμόνος τῆς Ἑλλάδος· αἱ δὲ ἀποτυχίαι τοῦ Φαβιὲ ἐξημίωναν τὴν γαλλικὴν ὑπόληψιν καὶ κατέβαλον τοὺς πανηγυριστὰς τοῦ *μεγάλου ἔθνους*. Οὐχ ἥττον ἡ φιλοδοξία καὶ ἡ ἀκμαία τοῦ Κωλέττου περὶνοια δὲν ἔμενον ἀργαί, καὶ ἡ μερίς, ἥς ὑπῆρχεν ἀρχηγός, προσέλαβε νέας δυνάμεις, ἀφ' οὗτου συνετάχθη αὐτῇ καὶ ὁ πρῶν πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως Κουντουριώτης, χολωθεὶς ἐπὶ τῇ ἐντελεῖ αὐτοῦ παραγκωνίσει. Μεταξὺ τῶν τριῶν αὐτῶν κυρίων κομμάτων, εἰς ἃ ἐδιχάσθη καὶ διεσχίσθη ἡ Ἑλλάς, ἐταλαντεύετο ἐπὶ τινι χρόνον ἔθνη κακείμενα, χωρὶς ἐρείσματος καὶ δυνάμεως, ἡ ὑπὸ τῆς ἐπαναστάσεως δημιουργηθεῖσα προσωρινὴ Ἀρχή, ἥ τε Κυβέρνησις δηλαδὴ καὶ ἡ νομοθετικὴ ἐπιτροπή. Μὴ δυνάμενοι ἐν τούτοις ὅ,τε Ζαΐμης καὶ οἱ συνάδελφοι αὐτοῦ νὰ ὑπερκύψωσι καὶ μείνωσιν ἀνώτεροι τῶν κομμάτων, παρεσύρθησαν ὁσημέραι πλειότερον καὶ συνετάχθησαν τέλος *μὰ μόνη*, τῇ ἀγγλικῇ μερίδι. Καταλιπόντες δὲ τὸν Νοέμβριον τοῦ 1826 τὴν ἐν τῷ θαλασσοπύργῳ τοῦ Ναυπλίου ἔδραν αὐτῶν, ὅπου μεταξὺ τῶν βομβῶν τοῦ

Παλαμιδίου καὶ τοῦ Ἰσκαλέ, μεταξύ τοῦ πυρός τῶν Σουλιωτῶν καὶ Ῥουμελιωτῶν, τοῦ Φωτομάρα καὶ τοῦ Γρίβα, εἶχον διαγάγει ἐλεεινὸν βίον, μετέβησαν εἰς τὴν νῆσον Αἴγιναν.

Ἦλπιζον οὕτω νὰ ἀπαλλαγῶσι τοῦ ἀκολάστου στρατιωτικοῦ συρφετοῦ, καὶ νὰ διαφύγῃσι συγχρόνως τὰς χεῖρας τοῦ τε Κωλέττου καὶ τοῦ Κολοκοτρώνου. Ἀπηγόρευσαν εἰς πάντα στρατιωτικὸν νὰ πατήσῃ τὴν νῆσον χωρὶς ἀδείας, καὶ ἔταξαν ἴδιον στολίσκον εἰς ἐκτέλεσιν τῆς διαταγῆς ταύτης. Ἡ νομοθετικὴ ἐπιτροπὴ εἶχε κατ' ἀρχὰς συγκαλέσει τὴν 13 Σεπτεμβρίου εἰς Πόρον τὴν ἐθνικὴν συνέλευσιν, ἐπὶ προφάσει περαιώσεως τῶν ὑποθέσεων ὅσαι εἶχον μείνει ἐκκρεμεῖς ἐν Πιάδᾳ· ἀνανεώσασα δὲ νῦν τὴν εἰς μάτην τότε γενομένην πρόσκλησιν, συνεκάλει τοὺς πληρεξουσίους τὴν 27 Νοεμβρίου εἰς Αἴγιναν, ὡς μέρος ἐλεύθερον τῆς ἐπιρροῆς τοῦ ὄχλου καὶ τῶν στρατιωτῶν. Ἦν δὲ τοῦτο ἀπόπειρα ἐκκλήσεως κατὰ τῶν φατριῶν εἰς τὴν ψῆφον τοῦ λαοῦ.

Τοιοιτοτρόπως ὁμως προεκλήθησαν μόνον αἱ φατρίαι, ὅπως ἀντιπαχθῶσι κατὰ τῆς Κυβερνήσεως. Ὁ Κολοκοτρώνης ἐδήλωσεν ἐν Ναυπλίῳ καθαρῶς, ὅτι ἡ ἐθνικὴ συνέλευσις δὲν ἔπρεπε νὰ γείνῃ ἐν Αἰγίνῃ, διότι « αὐτὸς εἶχεν ὀρκισθῇ νὰ μὴ πλεύσῃ πλέον θάλασσαν ». Εἰς τὸν Ζαΐμην δὲ παρέστησεν, ὅτι « ἡ Πελοπόννησος ἤθελε ψυχρανθῇ, ἂν ἐγκατελείπετο ». ἄλλ' ὁ Ζαΐμης ἔβλεπε διὰ τοῦ παραθύρου, καὶ οὐδὲν ἀπεκρίθη. « Ὑγίαινε, ἀδελφέ, » εἶπε τότε ὁ Κολοκοτρώνης, « δὲν ὁμιλοῦμεν πλέον περὶ αὐτῆς τῆς ὑποθέσεως ». Οὕτως ἐχωρίσθησαν οἱ δύο Πελοποννήσιοι· ἀπελθόντος δὲ τοῦ Ζαΐμη εἰς Αἴγιναν, μετέβη ὁ Γέρος εἰς Ἑρμιόνην, καὶ προεκήρυξεν ἐκεῖθεν ἐθνικὴν Σύνοδον, ἐπιτρέπων εἰς τὰς Ἐπαρχίας, παρὰ τὸ Σύνταγμα τῆς Ἐπιδαύρου, νὰ στείλῃσι τοὺς προτέρους αὐτῶν ἢ καὶ ἄλλους νέους ἀντιπροσώπους Ἐντὸς ὀλίγου συνήλθον πολυάριθμοι οἱ ὁπαδοὶ αὐτοῦ. Ὅτε δὲ ἡ νομοθετικὴ ἐπιτροπὴ προσεκάλεσεν αὐτοὺς νὰ μεταβῶσιν εἰς Αἴγιναν, συμφώνως πρὸς τὸν ὅρκον αὐτῶν, ἀπήντησαν ἐκεῖνοι καλοῦντες ἐπίσης τοὺς ἐν Αἰγίνῃ συνηγμένους νὰ μεταβῶσιν εἰς Ἑρμιόνην. Οὕτω ἴστατο Συνέλευσις ἀντιμέτωπος Συνελεύσεως, καὶ ὁ μεμυημένος τὰ πράγματα ἠδύνατο νὰ πιστεύσῃ, ὅτι ἡ Ἑλλάς εὗρίσκετο διηρημένη εἰς δύο στρατόπεδα, ὧν τὸ μὲν ἐν Ἑρμιόνη ἤθελε περιορισμὸν τοῦ μέλλον-

τος ἑλληνικοῦ κράτους εἰς μόνην τὴν Πελοπόννησον, τὸ δὲ ἕτερον ἐν Αἰγίνῃ ἐλευθέρωσιν πάντων τῶν κατὰ τῶν Τούρκων ἐξεγερθέντων, καὶ ἰδίως τῆς Στερεᾶς. Ἡ τελευταία αὕτη μερίς ἐφαίνετο πρὸς τοῦτοις ἡ νόμιμος, διότι, στηριζομένη ἐπὶ τῶν μέχρι τοῦδε κυβερνητικῶν ὀργάνων καὶ τοῦ Συντάγματος, ἀπῆπει συνέλευσιν τῶν προτέρων ἀντιπροσώπων, ἡ δὲ πρώτη παρίστατο ὡς μερίς τῶν ταραχοποιῶν καὶ ἀνταρτῶν, διότι, παρὰ τὸ Σύνταγμα, ἐπέτρεπε νέας ἐκλογάς. Δι' οὗδερεκέστερον ὅμως ὀφθαλμὸν ἢ βαθυτέρα ἀφορμὴ τῶν περὶ τόπου καὶ μορφῆς προφάσεων ἦν ἡ ἀνομολόγητος ἀντίθεσις μεταξὺ ἀγγλικῆς καὶ ῥωσικῆς μερίδος, εἰς ᾧν τὸ μέσον εἶχε ῥιφθῇ ὡς ἔριδος μῆλον ἢ ἐθνικῇ συνέλευσις. Τὸ ἦθος τῆς τρίτης γαλλικῆς μερίδος, τῆς τοῦ Κουντουριώτου καὶ Κωλέττου, ἔμελλε νὰ κλίνη τὴν πλάστιγγα. Θωπευθέντες οὗτοι ἐπιδεξιῶς ὑπὸ τοῦ Κολοκοτρώνου, ἤρξαντο ῥέποντες πρὸς τοὺς Ῥώσους. Ὁ δὲ Κουντουριώτης, οὐδὲν τιθέμενος προνοίας καὶ φρονήσεως ὄριον εἰς τὴν προσωπικὴν αὐτοῦ κατὰ τοῦ Ζαΐμη ἔχθραν, εἶχεν ἐπιτιμῆσει αὐτὸν διὰ τοῦ ὑδραϊκοῦ τύπου, κατηγορῶν αὐτοῦ, ὅτι ἤθελε νὰ μεταβάλῃ εἰς Ἑγεμονεῖαν τὴν Ἑλλάδα, συνεννοούμενος προδοτικῶς μετὰ τῶν Ἀγγλων. Ἐν Ὑδρᾷ ἐπεκράτει φοβερὰ ἀναρχία, ὃ δὲ ὄχλος μαινόμενος κατὰ τῶν ἀγγλοφρονούντων, ἤθελε νὰ πυρπολήσῃ τὰς οἰκίας τοῦ Μιαούλη καὶ Τομπάζη. Τὰ βίαια καὶ τοι δίκαια μέτρα, ἅτινα ἠναγκάσθη νὰ λάβῃ ὁ ἄγγλος ναύαρχος Ἀμιλτων κατὰ τῶν νησιωτῶν, χάριν προστασίας τοῦ ἐμπορίου τῶν οὐδετέρων, ἐξώθησαν ἐντελῶς τὸν διότροπον καὶ ἀλαζόνα Κουντουριώτην εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς ῥωσικῆς μερίδος, καὶ καρπὸς τοῦ γαλλορωσικοῦ συνδέσμου ἔμελλε νὰ προέλθῃ ἡ ἐκλογὴ τοῦ Καποδιστρίου. Ὁ Κουντουριώτης, μεταβάς εἰς Ἑρμιόνην, ἐκόμισεν εἰς τὸν συνηγμένον ἐκεῖσε ὑπὸ τοῦ Κολοκοτρώνου ὄμιλον στρατιωτῶν καὶ Πελοποννησίων ἀντιπροσώπων τὴν ἀναγνώρισιν τῶν τριῶν νήσων, ὡς καὶ τῶν πληρεξουσίων τῆς Κρήτης, Σάμου καὶ Ἀνδρου.

Ὁ ἡλεῖος γαιοκτήμων Σισίνης, ὅστις ἐπὶ μακρὸν εἶχε ταλαντευθῇ ἀναποφάσιτος μεταξὺ τῶν κομμάτων, μετέβη ἐπίσης εἰς Ἑρμιόνην, καὶ ἐξελέχθη πρόεδρος τῆς ἐθνικῆς συνελεύσεως, ἥτις ἤρξατο τῶν συνεδριάσεων αὐτῆς τὴν 23 Φεβρουαρίου 1827. Ἀποβαλόντες οἱ ἀγ-

γλόφρονες τὸ θάρρος ἕνεκα τῆς γενικῆς αὐτῶν ἀποτυχίας, εἶχον ἀποστείλει τὴν 31 Ἰανουαρίου ἐξ πληρεξουσίων εἰς Ἑρμιόνην, ἐντεταλμένους νὰ προτρέψωσιν εἰς ὁμόνοιαν καὶ ἀπὸ κοινοῦ λύσιν τῶν ὑπαρχουσῶν διαφορῶν. Προέτειναν δὲ οὗτοι νὰ ἐκλεχθῇ τοιοῦτός τις συνελεύσεως τόπος, « ὅθεν, ἂν δὲν ἐθλέπετο τὸ πῦρ, νὰ ἀκούεται τοῦλάχιστον ὁ κρότος τῶν τηλεβόλων τῆς ὑπὸ τοῦ Κιουταγῆ ἀπειλουμένης Ἀκροπόλεως ». Πλὴν εἰς μάτην· πᾶσα διαλλαγὴ ἀπερρίφθη ἀγερώχως, καὶ ἀποτόμως ἐδηλώθη, ὅτι ἡ Ἑρμιόνη ἦν τόπος ἀρεστός εἰς τὴν πλειονοψηφίαν τοῦ ἔθνους. Ὁ Κολοκοτρώνης, μεθ' οὗ διέκειτο φιλικώτατα ὁ τὴν διανομὴν τῶν φιλελληνικῶν βοηθημάτων ἐπιτετραμμένος Δρ. Βαλῆ, συνήθροισε δισχιλίους ἄνδρας, « εἰς προστασίαν τῆς Ἑρμιόνης, » καὶ ἐφάνη διατεθειμένος νὰ ἀποκρούσῃ τὴν βίαν διὰ τῆς βίας. Ὁ Καραϊσκάκης τὸναντιὸν εἶχε κηρυχθῇ ὑπὲρ τῶν ἁγγλοφρόνων, οἵτινες ἐνώπιον σχεδὸν τῶν ῥωσοφρονούντων καὶ γαλλοφρονούντων, ἤνοιξαν ἐπίσης τὴν ἀντισυνέλευσιν αὐτῶν ἐν Αἰγίνῃ. Οὕτως εὐρίσκοντο καὶ πάλιν οἱ Ἕλληνες εἰς τὰ πρόθυρα τοῦ ἐμφυλίου πολέμου, ὅτε ἡ ἄφιξις τοῦ στρατηγοῦ Ἰωάννου καὶ τοῦ λόρδου Κόχραν ἐπέβαλον ἀναστολὴν εἰς ἀμφοτέρω τὰ μέρη. Προσεπάθησαν τότε νὰ σύρῳσιν οἱ μὲν εἰς Αἶγιναν οἱ δὲ εἰς Ἑρμιόνην τοὺς ἀπὸ πολλοῦ μετὰ πόθου προσδοκωμένους φιλέλληνας, ἀλλ' οὐδὲν ἄλλο κατῴρθωσαν ἢ νὰ ἐκφρασθῶσιν ἀμφοτέροι κατὰ τῆς ὁλεθρίας διαιρέσεως. Ὁ Κόχραν, ὑποδεξάμενος τὸν Κολοκοτρώνην, ἤλεγξεν αὐτόν, ὅτι τὸν εὕρισκεν ἀρχηγὸν κόμματος ἀντὶ ἀρχηγοῦ τοῦ στρατοῦ· ἐπετίμησε δὲ καὶ τοὺς Πελοποννησίους δριμύτατα ὁ βρετανὸς θαλάσσιος ἥρως ἐπὶ τῇ ἀντιπατριωτικῇ αὐτῶν ἰδιοτελείᾳ, ὑποδεικνύων τὰς καταστρεπτικὰς προόδους τοῦ κοινοῦ ἔχθρου καὶ τὴν στενοχωρίαν τῆς Ἀκροπόλεως. « Ἡ τῆς Ὀλύμπου πτώσις ἐπείκειται, » εἶπε, « καὶ οἱ Ἕλληνες σπαταλῶσι τὸν χρόνον αὐτῶν εἰς κοινοβουλευτικὰς συζητήσεις. Ἄν τοῦ Δημοσθένους ἡ σκιά ἀνεζωογονεῖ τὴν σποδὸν τῆς τῆς Αἰγίνης, ἠθέλετε ἀκούσει ἀπὸ τοῦ στόματός του τὸν πρῶτον αὐτοῦ Φιλιππικόν. Ἀνάγνωτε αὐτόν ἐν πληρῇ συνελεύσει, καὶ διδάχθητε παρὰ πεπειραμένου πατριώτου τὸ καλῆκον ὑμῶν ». Ἡ ἐκκλησις αὕτη εἰς τὰς μεγάλας τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδος μορφὰς ἐπέτυχε. « Χάριν τοῦ κοινοῦ καλοῦ » παρητήθη πρὸς ὥραν ὁ Κολοκοτρώνης

τῶν φιλοδόξων αὐτοῦ σχεδίων, καὶ συνεννόησις ἐγένετο μετὰ τῶν ἐν Αἰγίνῃ, ὅπως συγκληθῇ ἡ συνέλευσις εἰς τρίτον τι μέρος· τοιοῦτον δὲ ἐξελέχθη τὸ χωρίον Δαμαλᾶς, $\frac{3}{4}$ τῆς ὥρας ἀπέχον τῆς παλαιᾶς Τροιζήνος. Ἐπειδὴ δὲ οὐδὲν ὑπῆρχεν ἐκεῖ οἰκοδόμημα, δυνάμενον νὰ περιλάβῃ 200 ἀνθρώπους, ἐγίνοντο αἱ συνεδριάσεις ἐν ὑπαίθρῳ, ἔνδον λεμονῶνς, ἀρδευομένου ὑπὸ τῆς κλασικῆς Ἱπποκρήνης. Ὁ Κολοκοτρώνης ἐσχήνου μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν ἐν Δαμαλᾷ, ὁ Κουντουριώτης κατῴκει εἰς Καλενδέρει, ὁ Μαυροκορδάτος ἐν Πόρῳ, καὶ ὁ Λόρδος Κόχραν διέμενεν ἐπὶ τῆς θαλαμηγοῦ του. Τὴν 30 Μαρτίου μετέβη ἐπίσης ἡ Κυβέρνησις τοῦ Ζαΐμη ἐξ Αἰγίνης εἰς Πόρον, ὅπου ἀπέθηκεν, ἐννοεῖται, τὴν ἀρχὴν αὐτῆς εἰς χεῖρας τῆς ἐθνικῆς Συνελεύσεως. Μία τῶν πρώτων πράξεων τῆς Συνελεύσεως ταύτης ὑπῆρξεν ἡ ἐπικύρωσις τοῦ εἰς τὸν λόρδον Κόχραν ὑπὸ τῆς πρώην Κυβερνήσεως δεδομένου ἤδη ἀξιώματος τοῦ στολάρχου. Τὴν 9 Ἀπριλίου ἔδωκεν οὗτος τὸν ὄρκον, ὁμῶς νὰ μὴν ἐγκαταλίπη τοὺς Ἕλληνας, ἐνόσφ οὔτοι δὲν ἐγκατέλειπον ἑαυτοὺς. Ὁ γενναῖος Μιαούλης παρέδωκεν αὐτῷ τὴν φρεγάταν « Ἑλλάδα, » καὶ πάσης μικροφιλοτιμίας ἐλεύθερος ἐτάχθη πρῶτος ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ βρεττανοῦ θαλασσομέδοντος. Τὴν 15 Ἀπριλίου ἐπῆλθεν ὁ διορισμὸς τοῦ Τσώρτς ὡς ἀρχιστρατήγου τοῦ κατὰ ξηρὰν στρατοῦ, εἰς ὃν ὅμως, ἐννοεῖται, ὁ Κολοκοτρώνης δὲν ὑπετάχθη μεθ' ὅσης ὁ ὕδραϊς ναύαρχος προθυμίας καὶ εἰλικρινείας. Ταραχώδεις ἡμέραι παρενέπεσον μεταξὺ τοῦ διορισμοῦ τοῦ στολάρχου καὶ τοῦ ἀρχιστρατήγου, διότι προέκειτο περὶ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Κυβερνήτου, καὶ φλογερὸς πάλιν ἀνεῖρπιπίσθη ὁ φατριασμός. Ὁ μεταξὺ ῥωσοφρόνων καὶ γαλλοφρόνων σύνδεσμος ἐκινδύνευσε νὰ διασπασθῇ, προσελθόντων εἰς φῶς τῶν μυστικῶν σχεδίων τῆς ῥωσικῆς μερίδος. Μόλις ἀκουσθέντος τοῦ ὀνόματος τοῦ Καποδιστρίου, ἠγέρθησαν οἱ Ὑδραῖοι ὑπὸ τὸν Κουντουριώτην πρῶτον καὶ ἐξώρμησαν ἐν ὀργῇ καὶ ταραχῇ τοῦ κήπου. Ἀλλ' ὅπως τότε ἐν τῇ μεγάλῃ εὐρωπαϊκῇ πολιτικῇ ὑπῆρέτησεν ἐπὶ τέλους ἡ Γαλλία, καὶ τοι δυσανασχετοῦσα, τὰ σχέδια τοῦ ῥώσου αὐτῆς συμμάχου, οὕτω καὶ ἐν τῇ μικρᾷ αὐτῇ γωνίᾳ τῆς παγκοσμίου σκηνῆς ἐξεκρούσθη καὶ ἐχλευάσθη ἡ γαλλικὴ μερίς. Ἄν ὁ Κουντουριώτης συνεδέετο ἀρχῇθεν στενῶς μετὰ τῶν ἄγγλων, ἤθελε δυνηθῇ νὰ παρακωλύσῃ τὴν ἐκλογὴν τοῦ ῥώ-

σού ὑπουργοῦ. Νῦν ὅμως ἀπήντησε βαθυτάτην ἐκ μέρους τοῦ Μαυροκορδάτου καὶ τοῦ Ζαΐμη δυσπιστίαν, οἱ δὲ ἄγγλοι φιλέλληνες ἐπεδείκνυν ἐν τῷ περὶ ἡγεμόνος ζητήματι καιροσκόπον τινα ῥαθυμίαν, ἐξυπηρετοῦσαν κάλλιστα τὰ σχέδια τοῦ Κολοκοτρώνου. Ἐδοθήθη δὲ πρὸς τούτοις τὰ μέλη τοῦ *Φοίνικος* ἀόριστός τις πεποίθησις τοῦ λαοῦ εἰς τὸ ὄνομα Καποδίστριας, ἀναγκαῖος καρπὸς τῆς μέχρι τοῦδε παντελοῦς ἀποτυχίας πάντων τῶν ἐγχωρίων κορυφαίων ἀνδρῶν. Αἱ ἐσωτερικαὶ διαμάχαι ἦσαν τόσον πρόσφατοι εἰς τῶν ἀνθρώπων τὴν μνήμην, ὥστε, ἂν ἀπεποιεῖτο ὁ Καποδίστριας, ἤθελον ἀναζητήσει πάντα ἄλλον, ἐκτὸς ὅμως πάντοτε τῆς Ἑλλάδος. Τὸ γεγονὸς τοῦτο ἐξεμεταλλεύθη ὁ Κολοκοτρώνης. « Ἐγνωρίζομεν, ὅτι πάντα τὰ μέχρι τοῦδε κυβερνητικὰ πειράματα εἶχον χειροτερεύσει τὴν θέσιν ἡμῶν. Διὰ τοῦτο δὲ ἐξεφράσθη ὑπὲρ τῆς ἐκλογῆς ἡγεμόνος, » εἶπεν ὁ *Γέρος*, ἀποβλέπων πάντοτε πλαγίως εἰς τὸν Ζαΐμην καὶ Μαυροκορδάτον, τοὺς ἀνδρας τῆς περὶ προστασίας πράξεως τοῦ 1825, « ὅπως ἀποδείξωμεν εἰς τὴν Ἀγγλίαν τὴν ἀνεξαρτησίαν ἡμῶν ». Οἱ Ὑδραῖοι ἀπεπειράθησαν τότε τελευταίαν τινὰ ἀπόπειραν, ὅπως ἀντιπράξωσι κατὰ τοῦ δυσαρέστου αὐτοῖς γεγονότος διὰ τοῦ ὄγκου σημαντικοῦ τινος ὀνόματος. Ὁ Κουντουριώτης ἐπισκεφθεὶς τὸν Κολοκοτρώνην, ἐξέφρασε γνώμην, ὅτι καλὸν ἦτο νὰ ἐρωτήσωσι τὸν ναύαρχον Ἀμιλτων, πρὶν ἢ προβῶσιν εἰς τὴν ἐκλογήν. Πρὸς μεγάλην ὅμως αὐτοῦ ἐκπληξίν προσηνέχθη ἡ γηραιὰ ἀλώπηξ νὰ μεταβῇ αὐτὸς ὁ ἴδιος, ὅπως συνομιλήσῃ μετὰ τοῦ ἄγγλου, ἵνα μὴ *τυχοδιώκτης τις χαλάσῃ τὴν ὑπόθεσιν*, » ὡς αὐταρέσκως εἶπεν ὁ Κολοκοτρώνης. Οὕτω δὲ μετέβη κρυφίως εἰς Πόρον, λησμονήσας τὸν ὄρκον ὃν εἶχεν ὁμώσει κατὰ τῆς θαλασσοπλοΐας, καὶ ἐπισκεφθεὶς τὸν ναύαρχον, προσεπάθησε νὰ ἀποσπάσῃ τὴν συναίνεσιν αὐτοῦ. « Ἐντὸς ὀλίγου, » διηγεῖται, « ἐμβῆκα εἰς τὴν ὑπόθεσιν· εἶπον εἰς αὐτὸν πόσον τὸν ἐσεβόμην ὡς εὐεργέτην τῆς Ἑλλάδος, καὶ ὅτι τὸν παρεχάλουν νὰ μᾶς συμβουλευέτῃ, ποῖον ἔπρεπε νὰ ἐκλέξωμεν ἡγεμόνα. Μᾶς δίδει, ἠρώτησα, ἡ Ἀγλία ἡγεμόνα ἢ βασιλέα; — Ὁχι. — Ἡ Γαλλία; — Ὁχι. — Ἡ Ῥωσία, ἢ Πρωσία, ἢ Νεάπολις ἢ Ἰσπανία; — Ὁχι. ζητήσατε νὰ εὕρητε Ἕλληνα. — Ἕλληνα δὲν ἔχομεν ἀξιώτερον τοῦ Καποδιστρίου ». Τὸ ὄνομα τοῦ

το ἀκούσας ἐπεστράφη ταχέως ὁ Ἀμιλτων, ὅστις ἔστρεφε τέως ἀλλαχόσε τὸ πρόσωπον, καὶ ἠτένισε τὸν λαλοῦντα. Πρὸ ὀλίγων ἐτι στιγμῶν ὁ Γέρος εἶχε ζωηρότατα διαμαρτυρηθῆ, ὅτε ὁ Ἀμιλτων εἶπεν αὐτῷ κατὰ πρόσωπον, «ὅτι εἶχεν ἀκούσει, ὅτι ἤθελον νὰ καλέσωσι τὸν Καποδίστριαν». — «Ὅστις εἶπε τοῦτο,» ἀνεφώνησε τότε ὁ Κολοκοτρώνης, «ἠθέλησε νὰ σᾶς ἐμπαίξῃ. Ὁ Καποδίστριας εἶνε βῶσος Ὑπουργός, καὶ δὲν εἶνε συμφέρον νὰ κηλέσωμεν τοιοῦτον ἄνθρωπον». Ἡ ἐπὶ ἀλλαγῇ φρονήματος μομφή τοῦ Ἀμιλτων ἐφαίνετο ἐπιτυχής· ἀλλ' ὁ Κολοκοτρώνης, ἐτοιμόλογος πάντοτε, ὁσάκις προέκειτο νὰ καλύψῃ ἀμφίβολα καὶ διφορούμενα, προεφασίσθη τὴν μεταβολὴν τῶν καιρῶν. «Ἡ Ἀγγλίς,» εἶπεν, «εἶνε ἡ σκέπη ἡμῶν· ἔχομεν κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν ἄγγλον ἀρχηγόν, καὶ ἠθέλομεν δεχθῆ καὶ ἄγγλον ἡγεμόνα, ἂν μᾶς ἐδίξετο τοιοῦτος. Ἀλλ' ἄφου, ὡς λέγεis, δὲν ἐυνάμεθα νὰ λάβωμεν Ἀγγλον, μᾶς χρειάζεται ὁ Καποδίστριας». — «Λοιπόν,» ἀνέκραξεν ὁ Ἀμιλτων, στενοχωρηθεὶς καὶ πλήρης δυσαρεσκείας, «ἐκλέξατε τὸν Καποδίστριαν ἢ ὅποιον διάβολον θέλετε, διότι ἀλλέως ἐχάθητε». «Τοῦτο ἤθελα νὰ ἀκούσω, καὶ ἀνεχώρησα,» λέγει θριαμβευτικῶς ὁ Κολοκοτρώνης, συμπεραίνων τὴν ἀφῆγησιν αὐτοῦ. Εὐκόλως δὲ ἠδύνατο νῦν νὰ προσελκύσῃ τοὺς ἀμφιταλαντευομένους, τὸ κύρος τῶν βρεττανικῶν λόγων ἐπικαλούμενος. Ὁ Κόχραν καὶ ὁ Τσώρτς ἐξεφράσθησαν ὑπὲρ τῆς ἐκλογῆς· λαβόντες αὐτοὶ τὰ ἀνώτατα κατὰ γῆν καὶ θάλασσαν ἀξιώματα, δὲν ἤθελον νὰ φαίνωνται ἀποκλειστικῶς ἀγγλίζοντες. Οὕτως ἐξελέχθη ὁ Καποδίστριας τὴν 11 Ἀπριλίου 1827 ἀρχηγός τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας ἐπὶ ἑπτὰ ἔτη. Ὁ Ζαΐμης, ὁ Μαυροκορδάτος καὶ οἱ ἀγγλοφρονούντες ἔκυψαν τὴν κεφαλὴν· ὅτε δὲ ὁ Κουντουριώτης καὶ οἱ ὁπαδοὶ αὐτοῦ ἀνέβησαν τὸν λόφον τοῦ Δαμαλαῶ, πορευόμενοι εἰς ψηφοφορίαν, ὡμοιάζον πρὸς κακούργους βαδίζοντας εἰς τὸν τόπον τῆς ἐκτελέσεως. Ὁ Κολοκοτρώνης μόνον καὶ οἱ ῥωσόφρονες ἐθριάμβευσαν. Ὁ Καποδίστριας ἔλαβε τὸν τίτλον Κυβερνήτης, ἔμελλε δὲ νὰ κυβερνήσῃ «τὸ ἐλληνικὸν κράτος κατὰ τοὺς ἰσχύοντας νόμους». Μέχρι τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ ἀνετίθετο ἡ διοίκησις εἰς ἀντικυβερνητικὴν ἐπιτροπὴν. Παράδοξος ἀτοπία, ὁποίας συνήθως ὑπαγορεύει ὁ δημοκρατικὸς φθόνος, ὑπῆρξεν, ὅτι ἡ ἐκπροσώπησις τοῦ συν-

ταγματικοῦ προέδρου ἀνετέθη εἰς τρεῖς πάντη ἀνικάνους ἄνδρας, τὸν νέον Γεώργιον Μαυρομιχάλην, τὸν φαριανὸν Μιλαίτην καὶ τὸν λεβαδέα Νάκον, ὃν τούτέστι, ὅπερ ἔνεκα τῆς ἡλιθιότητός του ἦτο καὶ τῶν παιδίων αὐτῶν χλεύη· ὥρκισθησαν δὲ οὗτοι καὶ ἀνέλαβον τὰ καθήκοντά των συγχρόνως μετὰ τοῦ στρατηγοῦ Τσώρτς.

Ἐν πρώτοις ἀπερρόφησαν ἀναγκαίως τὰ τοῦ πολέμου πᾶσαν ἄλλην μέριμναν, ἀφοῦ μάλιστα ἐπρόκειτο νὰ ἀπαλλαγῇ τῶν ἐχθρῶν ἡ Ἀττική. Ἡ δὲ συνέλευσις, ἵνα διαφεύσῃ πᾶσαν συκοφαντικὴν φήμην περὶ ἀποσπάσεως τῆς Στερεᾶς, εἶχε διακηρύξει ἐπισήμως, ὅτι τὸ ἀδιαίρετον ἑλληνικὸν βασίλειον ἀπετέλουν πᾶσαι αἱ δράξασαι τὰ ὅπλα Ἑπαρχίαι.

Ὁ Κόχραν καὶ ὁ Τσώρτς προέτειναν ἀμέσως μεγάλην στρατείαν πρὸς λύσιν τῆς πολιορκίας τῆς Ἀκροπόλεως· τὴν 12 δὲ Ἀπριλίου ἐξέδωκεν ἀπὸ τῆς «Ἑλλάδος» ὁ στόλαρχος κήρυγμα πρὸς τοὺς Ἕλληνας, δι' οὗ ἀπήγγελλε τὴν κατάπνιξιν πάσης διχονοίας, καὶ ἐβεβαίουν ὡς ἀσφαλῆ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς κλασικῆς τῶν Ἀθηνῶν γῆς. Οἱ Μουσουλμάνοι, ἔλεγεν, οὐδὲ σπιθαμὴν ἔπρεπε νὰ κατέχωσι τῆς ἱερᾶς γῆς, ἣτις ἀνῆκέ ποτε εἰς τοὺς Ἕλληνας· ὁ Ἑλλησποντος ἔπρεπε νὰ κλεισθῇ, ὁ πόλεμος νὰ μετενεχθῇ ἐπὶ τουρκικοῦ ἐδάφους, καὶ τὸ κράτος τῶν Μουσουλμάνων νὰ καταστραφῇ· ἡ δὲ σημαία τοῦ σταυροῦ ἔμελλε πάλιν νὰ κυματίσῃ ἐπὶ τῆς Ἀγίας Σοφίας.

Ἐνθαρρυνθέντες ὑπὸ τῆς πεποιοθήσεως καὶ μεθυσθέντες ὑπὸ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀνδρός, ὅστις ἐν Βρασιλίᾳ εἶχεν ἰδρύσει καὶ διατηρήσει αὐτοκρατορίαν ὅλην, παίζων οὕτως εἰπεῖν καὶ τῇ βοηθείᾳ ὀλίγων ναυτοπαίδων, ἄθροοι συνέρρευσαν πρὸς αὐτὸν ἐθελονταί. Χίλιοι Ὑδραῖοι καὶ διακόσιοι Κρήτες ἐμισθώθησαν ὑπὸ τοῦ Κόχραν αὐτοῦ, καὶ τεθέντες ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ ἀνεψιοῦ του ταγματάρχου Οὐρκουαρτ μετεκομίσθησαν εἰς Φάληρον. Ὅστις ἤθελε κατακτήσει τὴν σημαίαν τοῦ Κιουταγῇ ἔμελλε νὰ λάβῃ 1000 τάλληρα, τοσαῦτα δὲ καὶ ὅστις ἤθελε πῆξαι ἐπὶ τὴν πύλην τῆς Ἀκροπόλεως τὴν σημαίαν τοῦ Κόχραν· πλούσιαι δ' ἐπίσης ἀμοιβαὶ προεκηρύχθησαν διὰ τοὺς ἑκατὸν ἄνδρας, οἵτινες ἤθελον πρῶτοι εἰσορμήσει εἰς τὴν Ἀκρόπολιν. Ἐκστασις ἐλπίδος εἶχε καταλάβει σύμπασαν τὴν χώραν, καὶ μέχρι τέλους Ἀπριλίου ὁ ἐν τῇ Ἀττικῇ ἑλληνικὸς στρατὸς εἶχεν αὐξήσει εἰς δεκακισχι-

λίους ἄνδρας. Ὁ Ἀστιγὺς εἶχεν ἀποσταλῆ μετὰ τῆς Καρτερίας καὶ τεσσάρων μικροτέρων πλοίων εἰς τὸν κόλπον τοῦ Βόλου, ἵνα ἀποκόψῃ τὴν σιταγωγὴν τοῦ Κιουταγῆ· συνέλαβε δὲ καὶ κατέστρεψεν ὁ γενναῖος ναυτικός τὴν 20 Ἀπριλίου δέκα τουρκικὰ σιταγωγὰ πλοῖα, ὑπὸ τὸ διασταυρούμενον πῦρ τῶν ἐν τῷ λιμένι ἐχθρικῶν πυροβολείων. Μετὰ δύο ἡμέρας συνήντησε κατὰ τὸ βόρειον στενὸν τῆς Εὐβοίας πολεμικόν τι βρίκιον, ὁρμοῦν παρὰ τὸ Τρικέρι καὶ προστατευόμενον ἐπίσης ὑπὸ τῶν κανονοστοιχιῶν τῆς ἀκτῆς, καὶ ἀποτυχὼν νὰ τὸ συλλάβῃ διὰ νυκτὸς ἐπυρπόλησεν αὐτὸ διὰ φλεγουσῶν σφαιρῶν. Ἀναπλέων δὲ εἰς Πόρον, ἐκένωσε τὰς ἐν Κύμῃ σιταποθήκας τοῦ Κιουταγῆ, καὶ ἀπήγαγεν ἑλληνικὰ τινα βρίκια, λαθρεμποροῦντα ἐν πάσῃ ἀταραξίᾳ ὑπὲρ τῶν Τούρκων. Αἱ περιφανεῖς αὐταὶ ἐπιτυχίαι παρέστησαν ἀναμφήριστον τὴν ἀνάγκην τῆς ἐν τῷ ἑλληνικῷ πολεμικῷ ναυτικῷ ῥιζικῆς ἐκείνης ἀνατροπῆς, ἣν ἀπὸ τοῦ 1823 ἤδη εἶχεν ἐπιμόνω· ἀπαιτῆσει ὁ Ἀστιγὺς. Οἱ Ἕλληνες ναῦται εἶχον μετὰ μεγίστης ἀταραξίας καὶ δεξιότητος μεταχειρισθῆ τὰ 68 λιτρῶν τηλεβόλα τῆς Καρτερίας, καὶ πυρακτοῦντες τὰς κενὰς σφαῖρας ἔφερον αὐτάς ἐπὶ τοῦ καταστρώματος εἰς πλήρωσιν τῶν τηλεβόλων, ἐνῷ τὸ πλοῖον ἐκινεῖτο ὑπὸ τὸ πῦρ τῶν ἐχθρικῶν κανονοστοιχιῶν. Ἐφαίνετο λοιπὸν πολὺ συμφορώτερον νὰ ἀντικαταστήσωσι τὰ πυρπολικά διὰ τοῦ ἀτμοῦ καὶ τῶν φοβερῶν καταστρεπτικῶν μέσων τῶν νέων χρόνων.

Ἐνῷ ὁ Ἀστιγὺς εἰργάζετο ἐπιτυχῶς κατὰ τὰ νῶτα τοῦ ἐχθροῦ, οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ νέοι αὐτῶν φιλέλληνες ἀρχηγοὶ ἤριζον ἔτι περὶ τοῦ σχεδίου τῆς ἐκστρατείας. Ὁ Καραϊσκάκης ἔσχε συνέντευξιν κατὰ τὸ Κερατσίνι μετὰ τοῦ Τσώρτς καὶ τοῦ Κόχραν· ἀνεγνώσθησαν δὲ κατ' αὐτὴν ἐπιστολαὶ ἐξ Ἀκροπόλεως, ἐν αἷς ἐλέγετο, ὅτι ὁ Φαβιὲ καὶ ἡ φρουρὰ δὲν ἠδύναντο νὰ ἀντιστῶσι πλέον ἐπὶ μακρόν. Οὐχ ἤττον ἀπεφάνητο ὁ Καραϊσκάκης, ὅτι ἔπρεπε νὰ παραιτηθῶσ πάσης ἀμέσου ἀποτείας πρὸς λύσιν τῆς πολιορκίας, καὶ νὰ ἐνεργήσωσι μᾶλλον πρὸς τὰ νῶτα τοῦ Κιουταγῆ, καταλαμβάνοντες τὰς Θερμοπύλας καὶ τὸν Ὠρωπόν. Πρὸς τὴν γνώμην ταύτην, ἥτις ἐπὶ τοπικῆς πολεμικῆς πείρας βασιζομένη, ἐθυσίαζε χάριν ἐξασφαλίσεως τοῦ μέλλοντος τὴν ἐπιτυχίαν τῆς στιγμῆς, ἐκλινε καὶ ὁ συνταγματάρχης Γόρδων· καθότι τοιοῦτοτρόπως ὑπῆρχεν ἐλπίς νὰ λιμοκτονή-

σῶσι μὲν, στερούμενοι πάσης συγκοινωνίας, οἱ Τοῦρκοι, νὰ ἀνακτηθῇ δὲ πάλιν ταχέως, καὶ ἂν ἐπιπτεν, ἡ Ἀκρόπολις. Ἀλλ' ὁ ἄγγλος ναύαρχος ἐπέμεινεν ἰσχυρίζομενος, ὅτι ἔπρεπε νὰ πατάξῃ κατὰ κεφαλῆς τὸν ἐχθρόν, καὶ νὰ ἐλευθερώσῃ τὴν Ἀκρόπολιν, ἐπιτιθέμενοι ἀμέσως κατὰ τοῦ Κιουταγῆ. Αἱ ἡχηραὶ αὐτοῦ φράσεις συμπαρέσυρον πάντας, ὁ Καραϊσκάκης ἐνέδωκε παρὰ τὴν ὀρθοτέραν αὐτοῦ πεποίθησιν, καὶ οὕτως ἀπεφασίσθη νὰ προσβληθῇ τὸ πρὸ τῆς Ἀκροπόλεως στρατόπεδον τοῦ Κιουταγῆ.

Τὴν 20 Ἀπριλίου εἶχεν ἀρχίσει ἐν Μουνυχίᾳ ἡ ἀπόβασις τοῦ σώματος τοῦ Οὐρκουαρτ. Ἐνωθὲν δ' αὐτὸ μετὰ τῶν Ἀθηναίων ὑπὸ τὸν Μακρυγιάννην ἠχοβολίζετο καθ' ἐκάστην πρὸς τὰς προφυλακὰς τοῦ Κιουταγῆ. Τὴν 25 Ἀπριλίου συνεκροτήθη πεισματώδης μάχη ὑπὸ τὰ βλέμματα τοῦ Κόχραν. Ὁ ναύαρχος, δραξάμενος εὐκαιροῦ στιγμῆς, καθ' ἣν τολμηρὰ τις προσβολὴ ἤδυνάτο νὰ ἐπιτύχῃ, ἐνεθάρρυνε τὰ περὶ αὐτὸν στρατεύματα, καὶ προήγαγεν αὐτά, τὸ τηλεσκοπίον του μόνον κρατῶν, κατὰ τῶν παρὰ τὴν μονὴν τοῦ Ἀγίου Σπυρίδωνος τουρκικῶν προμαχώνων. Μεγάλῃ ἤρθη τότε κραυγὴ ἀπὸ τῶν τάξεων τῶν Ἑλλήνων, διαδραμοῦσα ἀπὸ τοῦ Φαλήρου μέχρι τοῦ Κερατσινίου. Ἐξ ὅλης τῆς γραμμῆς ἐγένετο σύγχρονος κατὰ τοῦ Πειραιῶς ἔφοδος, καὶ ἐννέα τουρκοὶ προμαχῶνες ἠλώθησαν· ἡ δὲ τουρκικὴ προφυλακὴ ἀπεκρούσθη ἄλλη μὲν εἰς τὸ μοναστήριον τοῦ Ἀγίου Σπυρίδωνος, ἄλλη δὲ εἰς τὸν λόφον τῆς Ξυπέτης, πέραν τοῦ Πειραιῶς. Οὕτω συνηνώθησαν τὰ ἑλληνικὰ στρατόπεδα ἀπὸ τοῦ Φαλήρου μέχρι τοῦ Κορυδαλοῦ, καὶ ἡ τοῦ Κιουταγῆ προφυλακὴ ἀπεκλείσθη εὐτυχῶς ἐπὶ τῆς πειραϊκῆς χερσονήσου. Ἀλλὰ τὸ εὐτυχὲς ἐκεῖνο ἐπιχείρημα ἔσχε τὴν κακὴν συνέπειαν, ὅτι ἀνεπτέρωσεν εἰς ἄμετρον τὴν πεποίθησιν καὶ τὴν ὑπερφροσύνην αὐτῇ τῶν φιλελλήνων ἀρχηγῶν. « Ἀπὸ τῆς σήμερον, » ἀνέκραξε μεγαλορῶμον ὁ Κόχραν, « χρονολογεῖται νέα ἐποχὴ ἐν τῇ πολεμικῇ τῆς Ἑλλάδος ». Ἐπηγγείλατο δὲ μάλιστα παραβόλως νὰ λύσῃ εὐθὺς τὴν ἐπαύριον τὴν πολιορκίαν τῆς Ἀκροπόλεως.

Ἀνάγκη ὅμως παρίστατο νὰ ἀπαλλαγῶσι πρότερον οἱ Ἕλληνες τῶν ἐπὶ τῆς χερσονήσου ἀποκεκλεισμένων Τούρκων, ἵνα μὴ ἀπολίπωσιν ἐχθροὺς ὅπισθεν αὐτῶν· ἡ ἐκεῖ δὲ γενομένη ἀντίστασις ἔμελλε νὰ περ-

ση τὸν Κόχραν, ὅτι πάντα ἄλλους εἶχεν ἐνώπιόν του ἐχθροὺς ἢ ἐν Βάχια καὶ Περναμπούκφ. Οἱ ἐν τῷ μοναστηρίῳ τοῦ Ἀγίου Σπυρίδωνος 300 Γέγοι ἦσαν πάντα ἀπρομήθευτοι, καὶ ἐστερεοῦντο ὕδατος καὶ πολεμεφοδίῳ. Τὴν 21 Ἀπριλίου ἤρξατο κατ' αὐτῶν φοβερός βομβιδόβολισμός ἀπὸ τῆς θαλάσσης. Αἱ 32 λιτρῶν σφαῖραι τῆς «Ἑλλάδος» κατεκρήμνισαν τὰ τεῖχη τῆς μονῆς, καὶ τὸ οἰκοδόμημα κατήντησεν ἐπὶ τέλους οἶονεὶ σωρὸς ἐρειπίων. Ὅτε ὅμως οἱ Ἕλληνες ἀπεπειράθησαν νὰ ἐφορμήσωσιν, ἀνεπήδησαν οἱ ἡρωϊκοὶ ὑπερασπισταὶ ἐκ τῶν θολωτῶν ὑπογείων, εἰς ἃ εἶχον καταφύγει, ἐχαιρέτισαν τοὺς ἐφορμῶντας δι' εὐστόχου πυρὸς καὶ ἀπέκρουσαν αὐτοὺς. Τότε ἀπεπειράθησαν οἱ Ἕλληνες διαπραγματεύσασθαι πρὸς συνθηκολογίαν, ὑποθέτοντες ὅτι ἡ πείνα εἶχε δαμάσει τοὺς Γέγους· ἀλλ' ὁ κομιστὴς τῶν περὶ παραδόσεως προτάσεων Ἕλληνα ἐφονεύθη, καὶ ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ ἐξετέθη πρὸ τοῦ τεύχους· ἀκάτιόν τι δὲ, ἐκπεμφθὲν ὑπὸ σημαίαν ἀνακωχῆς ἀπὸ τῆς θαλαμηγοῦ τοῦ Κόχραν, ἐχαιρετίσθη διὰ σφαιρῶν, καὶ ἄγγλος τις ναύτης ἐπληρώθη βαρέως. Οὕτως ἤρξατο πάλιν ἡ «Ἑλλάς» τὴν 27 βάλλουσα τὰς 32 λιτρῶν σφαῖρας τῆς κατὰ τοῦ μοναστηρίου, χωρὶς τινος ἀποτελέσματος κρισιμωτέρου τοῦ τῆς προτεραίας. Οἱ Γέγοι εὔρον ἄσυχρον ἐντὸς λάκκου, ὃν εἶχον ἀνορύξει ὅπισθεν τῶν ἐρειπίων τοῦ ἐξωτερικοῦ τοίχου, καὶ τὸ θάρρος αὐτῶν ἠῤῥησεν, ὅταν παρετήρησαν πόσον ὀλίγην προὔξενει ζημίαν τὸ φοβερόν πῦρ τῆς ἐχθρικῆς φρεγάτας. Χίλια περίπου σφαῖραι ἔπεσον κατὰ τῆς μονῆς, καὶ ὅμως ἡ δεκάκις κρημινισθεῖσα ὑπὸ τῶν σφαιρῶν τουρκικῇ σημαίᾳ ἐκυμάτιζεν ἔτι δύνοντος τοῦ ἡλίου ἐπὶ τῶν ἐρειπίων. Ἡ θέσις βεβαίως ἐκείνη δὲν ἠδύνατο νὰ κρατηθῇ μακρότερον, διότι ἡ δίψα ἦν ὁ χείριστος τῶν πολιορκουμένων πολέμιος. «Τρία μόνον βαρέλια ὡς αὐτά,» εἶπε κατόπιν ὁ συνταγματάρχης των, παρελθὼν ἐνώπιον πηγῆς, παρ' ἣν ἴσταντο κάδοι τινὲς πρὸς ὕδρευσιν, «καὶ ἠθέλομεν πολεμήσει τρεῖς ἡμέρας ἀκόμη». Οἱ ἀρχηγοὶ τῶν Ἑλλήνων διεφώνουν τὴν γνώμην, καὶ ὁ μὲν Τσώρτς ἤθελε μᾶλλον διαπραγματεύσασθαι μετὰ τῶν πολιορκουμένων, ὁ δὲ Κόχραν ἔφοδον, καὶ ἀπέκρουε πᾶσαν συνθηκολογίαν, ἥτις, ἔλεγεν, ἐνεθάρρυνε πάντοτε τοὺς ἀπέλπιδας εἰς πείσμονα ἀντίστασιν. Ἐπιτιμήσας δὲ δειλίαν εἰς τοὺς Ἕλληνας ὀπλαρχηγούς, κατώρθωσε νὰ ὀρίσῃ πρὸς ἔφοδον κατὰ τοῦ μο-

ναστηρίου ἢ πρώτη τῆς 28. Ὁ Τσῶρτς ἐφάνη συμφωνήσας, καὶ παρασκευάσας τὰ δέοντα, διέταξε τὸ ὑπὸ τὸν Γόρδωνα πυροβολικὸν νὰ ὑποστηρίξῃ τὸ κίνημα. Μεταγνοὺς ὅμως αἰφνης κακῇ μοίρᾳ, παρεπίσθη ὑπὸ τῶν περὶ αὐτὸν συμβούλων ὅπως συνθηκολογήσῃ μετὰ τῶν Γέγων, χωρὶς καὶ νὰ ἀνακοινώσῃ τοῦτο εἰς τὸν λόρδον Κόχραν καὶ εἰς τὸν Γόρδωνα· ὑπεσχέθη δὲ εἰς τοὺς γενναίους τῆς μονῆς προμάχους ἐλευθέραν ἔξοδον μετ' ὅπλων καὶ ἀποσκευῶν· τὸ χεῖριστον ὅμως ἦτο, ὅτι οὐδὲν ἔλαβε προνοητικὸν μέτρον, ὅπως τηρηθῇ ἡ συνθήκη καὶ συγκρατηθῇ τὸ ἄγριον στίφος, ὅπερ συναθροισθὲν πρὸ τοῦ μοναστηρίου ἀνέμενεν αἰμοδιψὲς τοὺς Ἀλβανούς. Ἰσχυρίζετο μὲν βραδύτερον ἐν τῇ πρὸς τὴν ἐλληνικὴν Κυβέρνησιν ἐκθέσει αὐτοῦ, ὅτι «οὐδὲν παρημελήθη, ὅπως προληφθῇ ἡ ἐπελθοῦσα φοβερά καταστροφή»· ἀλλὰ τὸ μόνον αὐτοῦ προληπτικὸν μέτρον ὑπῆρξεν, ὅτι διέταξε νὰ συνοδευθῶσιν οἱ Γέγοι ὑπὸ τοῦ Καραϊσκάκη, τοῦ Τσαβέλλα καὶ τινων ἄλλων ἐλλήνων ὅπλαρχηγῶν, οἵτινες παρίσταντο οὕτω δίκην ὁμηγνων. Μόλις ὅμως ἐγκατέλιπον οἱ δυστυχεῖς ἐκεῖνοι τὸ τοσοῦτον ἀνδρικῶς ὑπερασπισθὲν μοναστήριον καὶ προέβησαν ἑκατὸν περίπου βήματα διὰ τοῦ πρὸ τῆς εἰσόδου συνηθροισμένου πυκνοῦ σμήνους ἐνόπλων, ὅτε ὤρμησαν οἱ Ἑλληγες, ὅπως ἀφαιρέσωσιν αὐτῶν τὰ ὅπλα· ἐρρίφθησαν δὲ καὶ πυροβολισμοὶ τινες, ὧν ἀμφισβητεῖται καὶ ἀβεβαία πάντῃ εἶνε ἡ ἀφορμὴ, ὡς συνήθως συμβαίνει ἐν τοιαύταις περιπτώσεσι. «Φονεύσατέ με, ὅπως σᾶς φονεύω,» ἀνέκραξεν ἄπελπις ὁ Καραϊσκάκης πρὸς τοὺς Ἀλβανούς, μὴ κατορθώσας ὅμως νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἐπελθοῦσαν φρικώδη σκηνήν. Οἱ Τοῦρκοι, καταπεπονημένοι ὑπὸ τῆς δίψης, τῆς αὐπνίας καὶ τῆς μάχης, ἐν ἡδύναντο νὰ διαλογισθῶσι καὶ ἐπιτυχῇ ἀντίστασιν· φοβερά δ' ἐπῆλθε σφαγὴ, ἧς ὁ συνταγματάρχης καὶ 60 μόλις ἄνδρες διέφυγον, ἐκ τῶν καταλιπόντων τὸν Ἅγιον Σπυρίδωνα 270 Γέγων· ὁ Καραϊσκάκης καὶ ὁ Τσαβέλλας ἀπέσπασαν αὐτοὺς ἐν κινδύνῳ ζωῆς ἀπὸ τῶν λυσσώντων αὐτῶν συμπατριωτῶν. Οἱ φονευθέντες ἐγυμνώθησαν καὶ ἐλθστεύθησαν αὐθωρεῖ, οἱ δὲ μαινόμενοι στρατιῶται συνεπλάκησαν πρὸς ἀλλήλους ἐπὶ τοῖς αἰμοφύρτοις λαφύροις. Τὸ ἐλληνικὸν στρατόπεδον μετετράπη εἰς σκηνὴν φρικώδους ἀναρχίας, ὃ δὲ στρατηγὸς Γόρδων, ὅστις εἶχεν ἤδη ἅπαξ παραστῇ ἀγανακτῶν μάρτυς τῆς ἐν Τριπόλει αἱματηρᾶς καταστρο-

φῆς, κατέλιπε νῦν ἀλγῶν καὶ φρίσων τὴν θέσιν αὐτοῦ καὶ τὴν χώ-
ραν. Ὁ Κόχραν ἐξεβρόάγη εἰς φοβεράς ναυτικές βλασφημίας, καὶ ὁ
ἀρχιστράτηγος Τσώρτς, ἐφ' ὃν, καίτοι ἐπιστήμως διαμαρτυρηθέντα,
ἐβάρυνεν ἡ κυρία ἐπὶ τῷ δυστυχήματι μομφή, ἔθαψε τὴν αἰσχύνην
αὐτοῦ καὶ τὸν θυμὸν ἐπὶ τῇ *προδοσίᾳ* τῶν Ἑλλήνων — ὡς ἀπεκά-
λεσε τὸ γεγονός — ἐν τῇ ἡμιολίᾳ αὐτοῦ, ὅπου εἶχεν ἰδρύσει τὸ ἔκι-
στα μὲν στρατιωτικὸν ἀλλ' ἀναπαυτικώτατον ὅμως στραταρχεῖόν
του. Ἐκεῖθεν ἐξέδωκεν ἐντονωτάτην διαμαρτύρησιν, ἣν πάντῃ ἀστό-
χως διεθίβασεν εἰς τὸν Καραϊσκάκην. Οὗτος ἐξέστη σχεδὸν τῶν φρε-
νῶν ἀναγνοὺς αὐτήν. « Ἀπὸ τῆς » γολέταν του λοιπόν, » ἀνέκραξεν,
« ὅθεν βλέπει ἡσύχως τὸν πόλεμον, διαμαρτύρεται ἐναντίον ἡμῶν,
οἵτινες ἔχομεν νὰ παλαίσωμεν μὲ τόσους διαβόλους »· καὶ ἡσθέ-
νησεν ἐκ τῆς παραχῆς καὶ τοῦ θυμοῦ του.

Ὅτε ὁ τοῦρκος στρατηλάτης ἔμαθε τὰ γενόμενα, ἀνέστη καὶ ἐφώ-
νησε πανηγυρικῶς: « Ὁ θεὸς δὲν θέλει ἀφήσει τὴν ἀπιστίαν αὐτὴν ἀτι-
μώρητον. Θὰ συγχωρήσῃ τὰς ἁμαρτίας τῶν σφαγέντων καὶ θὰ τι-
μωρήσῃ φοβερὰ τοὺς φονεῖς ».

Οἱ προφητικοὶ οὔτοι λόγοι ἔμελλον νὰ πληρωθῶσι. Μετὰ τὴν κα-
ταστροφὴν τῆς 27 Ἀπριλίου οἱ ἄγγλοι φιλέλληνες ἐπέμενον πεισμα-
τωδέστερον παρὰ ποτε, ὅπως προσβληθῇ δι' ἐφόδου τὸ στρατόπεδον
τοῦ Κιουταγῆ, ὁ δὲ Κόχραν ἠπεῖλει νὰ ἀποπλεύσῃ πάραυτα, ἂν ὁ
Καραϊσκάκης παρενέβαλλε δυσκολίας. « Ὅπου ἐγὼ ἄρχω, » ἀνέκρα-
ξεν ἐπιτακτικῶς, « παύει πᾶσα ἄλλη ἀρχή ». Ὁ Καραϊσκάκης ἠναγκά-
σθη νὰ ὑποτάξῃ τὴν κρείττονα αὐτοῦ γνώμην, καὶ νὰ παραιτηθῇ τοῦ
σχεδίου τῆς πρὸς τὸν Ὀρωπὸν καὶ Μαραθῶνα, κατὰ τῶν νώτων τοῦ
Κιουταγῆ, ἐνεργείας. Μόλις δὲ μετὰ κόπου κατῴρθησε νὰ ἀποφασί-
σθῃ, ὅπως ἡ κατὰ τοῦ Κιουταγῆ ἐπίθεσις γείνη διὰ δύο κεχωρισμέ-
νων σωμάτων. Οἱ Ἄγγλοι προὔτιμων νὰ καταλίπωσιν ἀριστερόθεν
τὸν ἑλαιῶνα καὶ νὰ ὀρμήσωσιν ἐν ἐνὶ σώματι κατὰ τῆς Ἀκροπόλεως
ἐκ τοῦ Φαλήρου, πιστεύοντες, ὅτι ἐν ἀναπεπταμένῳ πεδίῳ ἡδύναντο
κάλλιον νὰ συκρατήσωσι τὸν στρατὸν ἢ ἐν τῷ ἑλαιῶνι. Νῦν ὅμως
ἀπεφασίσθη, ὅπως κινήσωσι κατὰ τῆς Ἀκροπόλεως, μία μὲν μοῖρα
τετρακισχιλίων ἀνδρῶν δεξιόθεν ἐκ τοῦ Φαλήρου, ἑτέρα δὲ ἰσοδύνα-
μος ἀριστερόθεν διὰ τοῦ ἑλαιῶνος, καὶ ἀμφότεραι προμηθευθῶσι τρο-

φὰς καὶ πολεμεφόδια δι' 8 ἡμέρας. Ὁ Καραϊσκάκης ἠθέλησε νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἀρχηγίαν τῆς μοίρας ἐκείνης, ἥτις εἶχε τὴν δυσχερεστέραν ἀποστολὴν, καθότι ἡ ὁδὸς τῆς ἀπὸ τοῦ Φαλήρου εἰς τὴν Ἀκρόπολιν ἀδένδρου ἀνωφερείας παρείχεν εὐκαιρότατον πεδῖον εἰς τὰς προσβολὰς τοῦ ἐχθρικοῦ ἱππικοῦ. Ἀλλ' οἱ Σουλιῶται, φιλόδοξοι ὡς πάντοτε, ἐπέμειναν ἀπαιτοῦντες τὴν τιμητικὴν τοῦ κινδύνου θέσιν, καὶ ὁ Καραϊσκάκης ἐνέδωκε καὶ πάλιν. Ἡ 5 Μαΐου ὠρίσθη εἰς προσβολὴν, καὶ «τὴν 5 Μαΐου λοιπόν,» ἀνέκραξεν ὑπερφρόνως ὁ Κόχραν, «θέλομεν γευματίσει εἰς τὴν Ἀκρόπολιν».

Ἡ καταστελλομένη ὁργὴ ἐπὶ τῇ πολυπράγμονι καὶ ἀνωφελεῖ ἀναμίζει τῶν ξένων, ἡ δὲ δύθυμος προαίσθησις ἀτυχήματος καὶ αἰ κατ' ἡμέραν συγκρούσεις πρὸς τὸν Τσώρτς, τὸν Κόχραν καὶ τοὺς ἰδίους αὐτοῦ δυσυποτάκτους συμπατριώτας εἶχον τοσοῦτον πιέσει τὴν ψυχὴν τοῦ Καραϊσκάκη, ὥστε ἐπεθύμει τὸν θάνατον. «Τοιουτοτρόπως θὰ ἡδυνάμην,» εἶπεν εἰς φίλον του, «νὰ σώσω τοῦλάχιστον τὸ ὄνομα, ὅπερ ἀπέκτησα διὰ τῶν μέχρι τοῦδε ἀγώνων μου». Ἡ ἐκ τῶν τελευταίων ἡμερῶν ταραχὴ ἐπενήργησεν ἐπὶ τοῦ ἀσθενοῦς αὐτοῦ σώματος, καὶ σφοδρὸς πυρετὸς κατέλαβεν αὐτὸν τὴν 4 Μαΐου. Κατέχειτο δὲ ἀγρίως παραληρῶν, ὅτε μετὰ μεσημβρίαν ἤκουσεν ἀπὸ τοῦ Ἰλισσοῦ τὸν θόρυβον μάχης. Καί τοι ἦν αὐστηρῶς ἀπηγορευμένον εἰς τοὺς στρατιώτας νὰ συμπλακῶσι πρὸ τῆς ἡμέρας τῆς μεγάλης προσβολῆς, Κρητές τινες μεθύοντες ἤρξαντο ἀκροβολιζόμενοι πρὸς τοὺς Τούρκους, καὶ πυροβολοῦντες κατὰ τοῦ πλησίον αὐτῶν, παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἰλισσοῦ, κειμένου ἐχθρικοῦ ὀχυρώματος. Μάτην ἐφώνουν αὐτοῖς οἱ ἀρχηγοὶ νὰ παραιτηθῶσιν ἀνωφελοῦς ἀγῶνος· ὁ προμαχὼν ἠλώθη, ἐντὸς ὀλίγου ὅμως ἀπόσπασμα τουρκικοῦ ἱππικοῦ, ἐξορμήσαν τοῦ ἐλαιῶνος, ἐπέπεσε πλαγίως κατὰ τῶν Κρητῶν καὶ ἀπέκρουσεν αὐτοὺς πρὸς τὸ Φάληρον. Τότε ἀφυπνοὶ ὁ Καραϊσκάκης ἐκ τῶν πυρετωδῶν αὐτοῦ ὀνείρων βλέπει τοὺς Ἕλληνας φεύγοντας, πηδᾷ ἐπὶ τὸν ἵππον, ἀρπάζει τοῦ πρώτου τυχόντος τὸ γιαταγάνιον, ὁρμᾷ κατὰ τῶν ἐχθρῶν ἡγούμενος τῶν περὶ αὐτὸν ἀπλαρχηγῶν, καὶ ἀπωθεῖ αὐτοὺς εἰς τὰ ὀχυρώματά των. Ἐν τῇ ἐξάψει ὅμως τοῦ πυρετοῦ λησμονεῖ τὴν συνήθη αὐτοῦ περίσχεψιν, καὶ προχωρεῖ πέραν τοῦ δέοντος· τὸ μικρὸν στίφος, περικυκλωθὲν ἀμέσως ὑπὸ τῶν Δελήδων, ἀναγ-

κάζεται νὰ ὑποχωρήσῃ. Ὁ Καραϊσκάκης μένει, ὅπως καλύψῃ τελευταῖος τὴν ὑποχώρησιν, ἀλλὰ τοῦρκος ἱππεὺς πυροβολεῖ κατ' αὐτοῦ εἰς τὴν κοιλίαν διὰ τῆς καρβίνας του, καὶ ὁ Ἕλλην ἀρχηγὸς πίπτει ἐκ τοῦ ἵππου. Ἐσχατον καταβάλλων ἀγῶνα, ἱππεύει πάλιν, καὶ διὰ συγκεκομμένης φωνῆς παροτρύνει τοὺς περὶ αὐτὸν εἰς ἀντίστασιν. Οἱ ἱππεῖς συνασπίζονται ἐκ νέου, οἱ πεζοὶ Κρήτες καὶ οἱ Ὑδραῖοι κατορθοῦσι νὰ ὑποχωρήσωσι, βαρέως δ' ἀναπνέοντα φέρουσι τὸν ἥρωα εἰς τὸν αἰγιαλὸν καὶ ἐπιβιβάζουσιν αὐτὸν εἰς τὴν ἡμιολίαν τοῦ Τσώρτς. Ὁ χειρουργὸς ἀποκρύπτει αὐτῷ τὸν κίνδυνον, ἀλλ' ὁ Καραϊσκάκης ἐννοεῖ, ὅτι ὀλίγαι ἔτι τῷ ὑπολείπονται ὥραι ζωῆς. Ζητήσας δὲ συγχώρησιν παρὰ τῶν παρισταμένων, μεταλαμβάνει τῶν ἀχράντων μυστηρίων, ὑπογράφει τὴν διαθήκην του, καὶ διατάσσει μετ' ἀπαθoῦς καὶ σταθερᾶς φωνῆς τὴν ἐν Σαλαμῖνι ταφὴν του. Παρηγορεῖ δὲ τοὺς κλαίοντας συναγωνιστὰς αὐτοῦ Χατζῆ Πέτρον καὶ Γρίβαν, καὶ, τὸ ὕστατον αὐτοὺς ἐναγκαλιζόμενος, παραινεῖ αὐτοῖς νὰ κρατήσωσι τὰς θέσεις των, καὶ νὰ λύσωσι τῆς Ἀκροπόλεως τὴν πολιορκίαν: «Σεῖς πρὸ πάντων οἱ παλαιοὶ ἀγωνισταὶ δὲν πρέπει νὰ ὑποχωρήσητε. Ἴδου ἡ διαθήκη μου. Εἰς τὸν υἱόν μου ἀφίνω τὸ ὄπλον μου, τὸ μόνον μου κτῆμα αὐτὴν τὴν στιγμήν· τὴν δὲ θυγατέρα μου παραδίδω εἰς σᾶς, παλαιοὶ μου σύντροφοι... Τόσα δι' ἐμέ· τί νὰ εἶπω δὲ τώρα διὰ σᾶς! Ἦθελα νὰ εἶχα τὸ ἔθνος ὁλόκληρον ἐμπρὸς μου, διὰ νὰ τοῦ εἶπω τί ἀξίζετε. Χαιρετίσατέ μου ὅλους τοὺς ἀξιωματικούς, καὶ ἐπιστρέψατε αὔριον τὸ πρῶτ' νὰ σᾶς ἴδω καὶ πάλιν».

Ἀπεχώρησαν οἱ φίλοι, ἀλλὰ τὴν πρωΐαν δὲν εὗρον πλέον ἐν τοῖς ζῶσι τὸν στρατηγόν, ὅστις τοσάκις εἶχεν ὀδηγήσει αὐτοὺς εἰς τὴν νίκην. Τὴν τετάρτην μετὰ τὸ μεσονύκτιον ὥραν εἶχεν ἀποθάνει, καὶ ἐν Σαλαμῖνι ἐγένετο ἡ πανηγυρικὴ αὐτοῦ κηδεία.

Εἰς τὸν στρατὸν ἐγκατέλιπε πένθος καὶ ἀπόγνωσιν· μετ' ἀπιστίας δὲ καὶ δισταγμοῦ ἠκούοντο νῦν αἱ παρηγορίαι καὶ αἱ ἡρωϊκαὶ φράσεις τοῦ Τσώρτς, καὶ μάτην ὑπέσχετο ὁ Ἀγγλὸς νὰ ὀδηγήσῃ αὐτὸς ἀντὶ τοῦ πεσόντος τὰ πρὸς ἔφοδον σώματα. Ἡ φωνὴ αὐτοῦ δὲν ἦτο ἡ φωνὴ ἐκείνη, ἥτις εἶχεν ἀντηχήσει εἰς Χαϊδάρι, εἰς Ἀράχωβαν, εἰς Δίστομον, εἰς Κερατσίνι καὶ ἀπὸ τοῦ μοναστηρίου τοῦ Ἀγίου Σπυρίδωνος, ἥτις εἶχεν ἀναπτερώσει τὴν ἐλευθερίαν ἀπὸ τοῦ Μακρυνόρους μέ-

χρη τοῦ Φαλήρου, καὶ ἐμπνεύσει εἰς τῶν ἀσθενῶν τὰ στήθη τὸ ἱερόν πυρ πατριωτικῆς φιλοδοξίας.

Ἦσαν μὲν πάντες διατεθειμένοι νὰ πολεμήσωσι καὶ νὰ ἐκληρώσωσι τὸ καθήκον των, ἀλλ' ἐξεπλήρουν αὐτὸ χωρὶς ἐνδομύχου εὐχαριστήσεως καὶ μετ' ἀορίστου τινὸς προαισθήματος, ὅτι ἔδεινον εἰς ὄλεθρον. Οἱ δὲ Τούρκοι ἠγαλλίασαν, ὅτε αἰγύπτίος τις λειποτάκτης, αὐτομολήσας πάλιν πρὸς τὸν Κιουταγῆν, ἐκόμισεν αὐτοῖς τὴν μεγάλην εἰδήσιν. «Ὁ Καραϊσκάκης δὲν ὑπάρχει πλέον,» ἀνέκραξαν ἀπὸ τῶν ὀχυρωμάτων αὐτῶν πρὸς τὰς ἑλληνικὰς προφυλακὰς, «καὶ πρέπει νὰ πενήησετε!» Παρὰ τοῖς Τούρκοις εἶχε καταντήσῃ παροιμία, ἐπὶ τῶν ταχέως φευγόντων λεγομένη: *Ποῦ τρέχεις μωρέ, ὅαν νὰ σὲ κυνηγοῦσε ὁ Καραϊσκάκης;* » «Ἐχομεν», ἔλεγον τότε οἱ Τούρκοι, «ἓνα Κιουταγῆν, καὶ οἱ Ἕλληνες ἔχουν ἓνα Καραϊσκάκην. Δύο λέοντες παλαίουν διὰ νὰ φάγῃ ὁ εἰς τὸν ἄλλον· οἱ Ἀλβανοὶ δὲν φοβοῦνται ἄλλον βρωμὴν καπειτάριον ὡς τὸν Καραϊσκάκην». Ἡ ἐχθρική αὐτὴ ἐκτίμησις εἶνε τὸ κάλλιστον μνημεῖον τοῦ Ἑλλήνος ἥρωος. Ὅποία ἀληθῶς ἀπόστασις μεταξὺ τῆς στιγμῆς, καθ' ἣν ὁ Καραϊσκάκης ἐρραβείσθη διαταγῇ τοῦ Ἀλῆ Πασσᾶ, καὶ τῆς στιγμῆς καθ' ἣν ἔπεσε πρὸ τῶν Ἀθηνῶν ἡ ψυχὴ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ! Τοῦτο διδάσκει περιφανῶς, πόσον δύναται νὰ μεταβάλῃ τὸν ἄνθρωπον ἡ ἐλευθερία.

Τὰ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Καραϊσκάκη συμβάντα ἔμελλον νὰ δικαιώσωσι φοβερῶς τὴν τε ἀγαλλίασιν τῶν Τούρκων καὶ τὴν ἀθυμίαν τῶν Ἑλλήνων. Οὐδεὶς ὑπῆρχε πλέον, ὅπως ἀντιτάξῃ ἱκανὸν κύρος γνώμης κατὰ τοῦ ὀλεθρίου σχεδίου τῶν Ἀγγλων, ἢ ἐπανορθώσῃ τοῦλάχιστον τὰ λάθῃ αὐτῶν διὰ τολμηρᾶς πνευματικῆς ἐτοιμότητος. Ὅτε ὁ Κόχραν συνεκίλεσε τὴν 4 περὶ ἑαυτὸν τοὺς ἑλληνας ὀπλαρχηγοὺς εἰς συμβούλιον, πάντων τὰ βλέμματα ἐτράπησαν πρὸς τὸ μέρος, ὅθεν ἠκούετο συνήθως ἡ ἡχηρὰ καὶ εὐθαρσὴς τοῦ Καραϊσκάκη φωνή· πρὸς τὴν ἐρώτησιν δέ: «ἂν ἦσαν ἔτοιμοι διὰ τὴν αὔριον,» ἀπήντησε πένθιμος σιγὴ, καί, μετ' ἐπιμονῆς ἐρωτήσαντος καὶ πάλιν τοῦ Κόχραν: «Ὅχι!» ἀπεκρίθησαν πάντες, λέγοντες ὅτι ὁ στρατὸς διετέλει ἐν ἀταξίᾳ, καὶ ὅτι ἤθελον νὰ μείνωσι πλησίον τοῦ θνήσκοντος ἀρχηγοῦ των, ἐνέσω ἢ ψυχὴ αὐτοῦ δὲν εἶ-

χεν ἔτι καταλίπει τὸ σῶμα. Ὁργισμένος μετέβη ὁ Κόχραν εἰς τὴν ἡμιολίαν του, ἀπειλῶν ὅτι ἤθελεν ἀποπλεύσει, ἂν οἱ *δελιοὶ Ἕλληνες* ἐν ἀπετόλμων τὸ κατὰ τῆς Ἀκροπόλεως κίνημα. Τότε ἀπεφάσισαν οἱ ὅπλαρχηγοὶ νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς τὴν θέλησιν τοῦ παραβόλου ἄγγλου, καὶ νὰ κινηθῶσιν, « ὅσον ὑπερβολικὸν καὶ ἂν ἐφαίνετο τὸ ἐπιχειρήμα ». Ἀνεβλήθη δὲ μόνον ἐπὶ μίαν ἡμέραν ἡ ἐκτέλεσις, καὶ ὠρίσθη, ὅτι τὴν 6 Μαΐου τρισχίλιοι ἄνδρες μετὰ 9 τηλεβόλων ἤθελον προελάσει ἐκ τοῦ Φαλήρου κατὰ τῆς Ἀκροπόλεως, ἐνῷ ὁ λοιπὸς στρατὸς ὑπὸ τὸν Τσαβέλλαν ἤθελε κινήσει ἐκ τοῦ ἐλαιῶνος. Τὴν ἑσπέραν τῆς 4 ἐπεβιβάσθησαν τὰ τάγματα τῶν τακτικῶν, οἱ Φιλέλληνες, οἱ Σουλιῶται, τὰ σώματα τοῦ Νοταρχᾶ, τοῦ Μακρυγιάννη καὶ τοῦ Βάσσου, καὶ διαπεράσαντα τὸν κόλπον πρὸς τὴν Κωλιάδα ἄκραν, ἤρξαντο περὶ τὸ μεσονύκτιον ἀποβιβαζόμενα. Ἀλλ' ἡ ἀποβίβασις πάντων παρετάθη μέχρι τῆς αὐγῆς, καὶ παρῆλθεν οὕτω ἡ εὐκαιρος στιγμή πρὸς νυκτερινὴν ἐπιχείρησιν, ἂν τοιαύτη ἐσκοπεῖτο. Ὁ ναύαρχος Κόχραν ἠρέσθη ἀποβιβάσας τοὺς Ἕλληνας, ὁ δὲ Τσῶρτς τοσοῦτον ἐλησμόνησε τὰς ἡχηρὰς καὶ ἐνθουσιώδεις φράσεις, ἃς εἶχεν ἐμπνεύσει αὐτῷ ὁ θάνατος τοῦ Καραϊσκάκη, ὥστε ἔμεινεν ἐπὶ τῆς ἡμιολίας του, οὐδόλως περὶ τῶν περαιτέρω μεριμνῶν. Ἀμφότεροί οἱ φιλέλληνες δὲν ἡσχύνθησαν οὕτω ἐγκαταλιπόντες τοὺς ἀποβάντας εἰς τὴν τύχην αὐτῶν.

Ἄμα τοῦ ἡλίου ἀνατείλαντος ἤρξατο ἡ ἄτακτος καὶ διεσκορπισμένη πορεία, οἱ δὲ ὅπλαρχηγοί, ἀνεξάρτητοι ἀπ' ἀλλήλων καὶ ἴσοι, ἀνέστελλον τὴν πορείαν αὐτῶν ὅπου ἕκαστος ἤθελε. Οὕτω ἐξετάθη τὸ ἑλληνικὸν σῶμα ἐπὶ χώρου τεσσάρων μιλίων, καὶ ἡ προφυλακὴ συγκεντρωμένη ἐκ τῶν τακτικῶν φιλελλήνων καὶ τῶν Σουλιωτῶν, εἶχε προχωρήσει μέχρι τοῦ λόφου τοῦ Μουσείου, εἰς ἀπόστασιν βολῆς τηλεβόλου ἀπὸ τῶν Ἀθηνῶν, ἐνῷ ἡ ἐπιφυλακὴ εὐρίσκετο ἔτι ἐπὶ τῆς ἐρήμου ἀκτῆς τοῦ Φαλήρου. Ἐπειδὴ δὲ οὔτε σκαπάναι οὔτε φάκελοι ὀχυρωματικοὶ εἶχον δοθῆ εἰς τοὺς στρατιώτας, ἀνέσκαπτον οὗτοι τὴν γῆν διὰ τῶν μαχαίρων των, ὅπως προφυλαχθῶσι διὰ τῶν αὐτοσχεδίων ἐκείνων *ταμπουρίων* κατὰ τῆς πρώτης ἐφόδου τοῦ ἐχθρικοῦ ἱππικοῦ. Δύο ἴλαι ἑλληνικοῦ ἱππικοῦ ὑπὸ τὸν συνταγματάρχην Ἀλμειῖδαν καὶ τὸν Χατζῆ Μιχάλην εἶχον ἐντελῶς λησμονηθῆ, κατα-

λειφθεῖσαι ἐν Πειραιεῖ. « Ἐὰν τὸ σχέδιον μόνον καθ' αὐτό, » λέγει ὁ στρατηγὸς Γόρδων, « εἶνε ἄξιον ἀδυσωπήτου καταδίκης, τί πρέπει νὰ εἴπῃ τις περὶ τῆς ἐλεεινῆς αὐτοῦ ἐκτελέσεως; » Ὁ Κιουταγῆς δὲν ἦτο ἐξ ἐκείνων τῶν ἀνδρῶν, οὔτινες ἠδύνατο νὰ ἀφήσωσιν ἀνεκμετάλλευτα τὰ ἐλεεινὰ τῶν ἐναντίων των μέτρα. Ἐθράδυνε μόνον τὴν προσβολήν, διότι δὲν ἠδύνατο νὰ πιστεῦσῃ εἰς τὴν ἐντελῇ ἀνοίαν τοῦ Τσῶρτς καὶ τοῦ Κόχραν, καὶ διότι ἄλλως ἐφοβεῖτο σύγχρονον ἔξοδον ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ προσβολὴν ἐκ τοῦ Πειραιῶς. Οὕτω δὲ ἠρκέσθη τὸ κατ' ἀρχὰς κατασκοπῶν διὰ τῶν Δελήδων αὐτοῦ τὰς κινήσεις τοῦ ἐχθρικοῦ σώματος.

Πεισθείς ὁμως, ὅτι οἱ πολέμιοι ἐκεῖνοι δὲν ἦσαν ἐπίφοβοι, διέταξε τὰ προσήκοντα μετὰ τῆς ἀπαθoῦς ἐκείνης ταχύτητος, ἥτις εἶχεν ἤδη περιποιήσει αὐτῷ τὴν νίκην ἐν Πέτῃ, Χαϊδαρίῳ καὶ Καματερῷ. Τάξας τὸ πεζικὸν αὐτοῦ μετὰ τοῦ ναοῦ τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς καὶ τοῦ λόφου τοῦ Μουσειοῦ, διέταξεν ἐν σῶμα 800 Δελήδων νὰ τραπῇ ἀριστερᾷ, ὅπως ἀπαρατήρητον ἐπιπέσῃ κατὰ τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς τῶν Ἑλλήνων. Συνάμα δὲ διέταξε βομβιδοβόλησιν τῶν ἀσθενῶν ταμπουρίων, ἅτινα εἶχε κατασκευάσει ἡ ἐλληνικὴ προφυλακή, καὶ κατὰ μὲν τὴν δεκάτην ὁγδόην βολὴν ἤρξαντο μεγαλοφῶνως προσευχόμενοι οἱ Τοῦρκοι, κατὰ δὲ τὴν εἰκοστὴν ἐφόρμησαν ἀκράτητοι κατὰ τῶν ἐλληνικῶν ὁχυρωμάτων. Δύο κατὰ μέτωπον προσβολαὶ ἀπεκρούσθησαν γενναίως ὑπὸ τῶν τακτικῶν καὶ τῶν Σουλιωτῶν, ἀλλ' ἡ ἐκ πλαγίου προσβολὴ τῶν Δελήδων ἐπήνεγκε τὴν κρίσιν· τὸ ἱππικὸν ἐπέδραμε καλπάζον τοὺς ἐλεεινοὺς γεωτοίχους καὶ κατέκοψε τοὺς ἀμυνομένους. Ἐκ τῶν ἐν τῷ προχώματι εὕρισκομένων 350 Ἑλλήνων 25 μόνον ἔμειναν ζῶντες· τριάκοντα δὲ μόνοι ἐκ τῶν 186 τακτικῶν καὶ 4 μολὶς ἐκ τῶν φιλελλήνων διέφυγον. Τότε ὤρμησεν αὐτὸς ὁ Κιουταγῆς, ἡγούμενος τῶν ἱππέων αὐτοῦ, κατὰ τοῦ κυρίου ἐλληνικοῦ σώματος, ὅπερ ὁμως οὐδόλως ἀνέμεινε τὴν προσβολήν, ἀλλὰ στρέψαν τὰ νῶτα καὶ καταλιπὼν τὰ τηλεβόλα του, ἔδραμε φεῦγον πρὸς τὴν θάλασσαν. Ὁ Κόχραν καὶ ὁ Τσῶρτς εἶχον πρὸ μικροῦ ἀκριβῶς ἀποβιθασθῇ, ὅπως ἐπισκοπήσωσι τὴν μάχην, καὶ μὴ μένωσιν ἐπὶ πολὺ μακρὰν τοῦ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως νικητηρίου γεύματος· ὁ δὲ ναύαρχος συνέχαιρεν ἥδη τῷ ἀρχιστρατήγῳ ἐπὶ τῇ

νίκη του, ὅτε ἐτάραξεν αὐτοὺς ὁ θόρυβος τῶν φευγόντων καὶ τοῦ ἐπελαύνοντος ἐχθρικοῦ ἱππικοῦ. Τότε ἀμφότεροι οἱ μύωπες ἥρωες ἐπήδησαν εἰς τὸ ἄλμυρὸν νῆμα, ἐπέξευσαν ἐν τάχει, βρεχόμενοι μέχρι τοῦ λαιμοῦ, πρὸς τὰς λέμβους των, καὶ ἐπλευσαν πάραυτα πρὸς τὰ πλοῖα, οὐδόλως μεριμνῶντες περὶ τῶν ὀπισθεν αὐτῶν συμβαινόντων. Μάτην δ' ἐξέτεινον ἀπὸ τῆς ἀκτῆς ἰκέτιδας χεῖρας πρὸς τὰ πλοῖα οἱ ὑπὸ τῶν Δελήδων διωκόμενοι φυγάδες· πλείους τῶν ἑκατὸν ἐπήδησαν εἰς τὴν θάλασσαν καὶ ἐπνίγησαν, οἱ δὲ λοιποὶ ἐκυλίνοντο θρηνοῦντες κατὰ γῆς καὶ ὠρυόμενοι. Μετὰ κόπου πολλοῦ ἐπανήγαγέ πως αὐτοὺς εἰς τάξιν ὁ Σουλῳῆτης Ν. Ζέρβας, ὁ μόνος ἀνὴρ, ὅστις ἐπέδειξεν ἐτοιμότητα πνεύματος καὶ θάρρους. Οὐχ ἥττον ὅμως ἤθελον κατακόψει αὐτοὺς πάντας οἱ Δελήδες, ἂν τὰ πλοῖα, πλησιάσαντα ὅσον τὸ δυνατόν εἰς τὴν ἀκτὴν, δὲν ἤρχιζον πυροβολοῦντα σφοδρῶς, καὶ ἀποκωλύοντα τοὺς διώκτας νὰ καταβῶσιν ἀπὸ τῶν ἀπορρώγων πετρῶν εἰς τὸν αἰγιαλόν. Τότε ὁ Κόχραν προέτεινεν εἰς τοὺς "Ελλήνας πλοιάρχους τὴν ἀπιστεύτως ἄπρακτον πρότασιν, ὅπως σχηματισθῇ γέφυρα λέμβων ἀπὸ τῆς ἀκτῆς μέχρι τῶν πλοίων, καὶ δυνηθῶσιν οὕτω οἱ φυγάδες νὰ σωθῶσι, πηδῶντες εἰς τὴν προσγειοτάτην λέμβον καὶ ἐκείθεν διὰ τῶν ἄλλων εἰς τὰ πλοῖα. Ἐδέησε δὲ νὰ παρατηρήσῃ αὐτῷ ὁ σπετσιώτης Α. Σωτηρίου, ὅτι τοιοῦτοτρόπως αἱ ἐγγύταται εἰς τὴν παραλίαν λέμβοι ἤθελον κινδυνεύσει νὰ ἀνατραπῶσιν ὑπὸ τὸ πλῆθος τῶν ἐπιβαινόντων· καὶ προέτεινεν αὐτὸς νὰ κωπηλατῇ ἐκάστη λέμβος μεμονωμένη ἐγγὺς τῆς ἀκτῆς, καὶ ῥίπτουσα σχοινίον πρὸς τοὺς φυγάδας νὰ ἀναλαμβάνῃ τοσοῦτους μόνον, ὅσους ἡδύνατο νὰ χωρήσῃ. Μετὰ τινας ἐναντίας παρατηρήσεις ἀπεδέξατο ὁ Κόχραν τὴν ἔμφρονα πρότασιν, καί, ἐνῶ τὰ πλοῖα ἐξηκολούθουν πυροβολοῦντα κατὰ τῶν ἐχθρικῶν ἱππέων, προσήγγισαν αἱ λέμβοι εἰς τὴν ἀκτὴν, καὶ μέχρις οὗ ἐπέλθῃ ἡ νύξ εἶχον ἤδη εὖρει ἀσφάλειαν ἐπὶ τῶν πλοίων οἱ φυγάδες, οὓς ἤθελεν ἄλλως καταλίπει ἐκθέτους εἰς τὰ τουρκικὰ στίφη ἢ ἀνόητος ἰδέα τοῦ στολάρχου.

Ἐνῶ ἡ ἀπὸ τοῦ Φαλήρου ἐπιχειρήσις ἀπετύγχανεν οἰκτρῶς, ὁ Κίτσος Τσαβέλλας εἶχε διατηρήσει παθητικὴν ὅλως θέσιν κατὰ τὸ κέντρον καὶ τὴν ἀριστερὰν τῶν Ἑλλήνων πτέρυγα, οὐδὲ σπιθαμὴν προχωρήσας, οὔτε τὴν ἐλαχίστην καὶ ἐπιχειρήσας πολεμικὴν δια-

δήλωσιν. Καί τοι δὲ οἱ στρατιῶται αὐτοῦ οὐδόλως μετέσχον τοῦ ἀγῶνος, συνεμερίσθησαν ὅμως τὴν ἥτταν, καθότι κατέλιπον εὐθὺς ἅμα διακριθείσης τῆς μάχης τὰς ἐν τῷ ἐλαιῶνι θέσεις αὐτῶν, καὶ ἡσύχασαν μόνον ὅτε εἶδον τὸν ἰσθμὸν μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν ἐχθρῶν. Τοῦρκοι δέ τινες, ἀλέθοντες σῖτον ἐν τινι μύλῳ κατεδίωξαν τοὺς φεύγοντας καὶ ἐφόνευσαν ὅσους κατέφθασαν. Κατ' αὐτὴν ἰδίως τὴν περὶστασιν παρίστατο ἐπαισθητὴ τοῦ Καραϊσκάκη ἡ ἔλλειψις. Αἱ ἐν Πειραιεῖ κατεχόμεναι θέσεις ἐγκατελείφθησαν χωρὶς μηδὲ εἰς ἐχθρὸς νὰ φανῇ. Τουρκικόν τι σῶμα ἀπετόλμησε μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου νὰ ἀλώσῃ ἐξ ἐφόδου τὴν ἐν Μουνυχίᾳ θέσιν· εἶχε δὲ ἀναβῆ σκεδὸν ἤδη εἰς τὸν λόφον, καὶ ἡ φρουρὰ ἐτράπη εἰς φυγὴν, ὅτε ὁ ταγματάρχης Οὐρκουαρτ, ἡγούμενος τῶν Ὑδραίων, ἐβρίβη ἐγκαίρως κατὰ τοῦ ἐχθροῦ καὶ τὸν ἀπεδίωξε. Χιλιάδες ἐλειποτάκτησαν, καὶ ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν τὸ σῶμα δι' οὗ κατεῖχεν ἔτι ὁ Τσῶρτς τὴν Μουνυχίαν περιεστάλη εἰς δισχιλίους ἄνδρας, ἐν οἱκτρᾷ διατελοῦντας καταστάσει.

Ἡ ἥττα αὕτη ὑπῆρξεν ἡ αἰματηροτάτη ἐξ ὧσων ὑπέστησαν οἱ Ἕλληνες καθ' ὅλον τὸν ὑπὲρ ἐλευθερίας αὐτῶν ἀγῶνα, ἐξηλείφθησαν δ' ἀπέναντι αὐτῆς τὸ Πέτα καὶ τὸ Κρεμμύδι. Ἡ κατὰ τὴν 6 Μαΐου ζημία τῶν Ἑλλήνων ἀνέβη κατ' ἐλάχιστον ὑπολογισμὸν εἰς 1500 ἐκλεκτοὺς μαχητάς, 9 τηλεβόλα καὶ πολλὰς σημαίας. Πάντες σχεδὸν οἱ Σουλιῶται καὶ οἱ Κρηῖτες ἔπεσον· οἱ ὀπλαρχηγοὶ Ι. Νοταρᾶς, Λ. Βεῖκος, Γ. Τσαβέλλας, Φωτομάρας καὶ ὁ ταγματάρχης Ἰγγλέσης ἔκειντο νεκροί, ὁ δὲ Δημήτριος Καλλέργης καὶ ὁ Δράκος ἔπεσον τραυματαῖα εἰς χεῖρας τοῦ ἐχθροῦ. Καὶ ὁ μὲν Δράκος ἠτύοκτόνησεν, ἵνα στερήσῃ τοὺς ἀπίστους τὸν θρίαμβον τῆς αἰχμαλωσίας του, ὁ δὲ Καλλέργης ἤχθη μετὰ συντετριμμένου ποδὸς πρὸ τοῦ Κιουταγῆ, ὅστις, ἐρωτήσας αὐτὸν περὶ τῶν σχεδίων τῶν Ἑλλήνων, τῷ προσεφώνησεν: «Ἴδὲ τὴν δύναμιν τοῦ θεοῦ! ἐνόμιζον ὅτι ἐγὼ ἤμην κατεστραμμένος, καὶ ὅμως ἰδοὺ! ἡ πρόνοια σὲ ἔρριψεν εἰς τὰς χεῖράς μου!» Μετὰ τοῦτο διέταξεν ὁ στρατάρχης τὴν ἀποκεφάλισιν τοῦ Γκιαούρη ἀλλ' ὁ αἰχμαλωτίσας τὸν Καλλέργην Τοῦρκος ἐζήτησεν ἀποζημιώσεις διὰ τὰ πεντακισχίλια τάλλητρα, ἅτινα ὁ αἰχμάλωτος εἶχεν ὑποσχεθῆ αὐτῷ ὡς λύτρα, καὶ ἐπειδὴ τὸ πολεμικὸν τουρκικὸν ταμεῖον ἐν ἐπάρκει εἰς τοιοῦτον βαρύτιμον ἐξαγορὰν μιᾶς μόνης κεφαλῆς,

ὁ μὲν Κιουταγῆς ἠρξέσθη εἰς ἀποκοπὴν ἐνὸς ὥτιου τοῦ Ἑλληνος ὀπλαρχηγοῦ, οἱ δὲ συγγενεῖς τοῦ Καλλέργη ἐξηγόρασαν αὐτόν, καὶ ἔζησεν οὕτω, ἵνα διαπρέψῃ ὡς ὄρων πρόσωπον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς πατρίδος αὐτοῦ, καὶ μετὰ σκη σπουδαίως τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1843. Πάντες οἱ λοιποὶ Ἕλληνες αἰχμάλωτοι, 240 τὸν ἀριθμόν, ἐτάχθησαν κατὰ σειρὰν καὶ ἀπεκεφαλίσθησαν εἰς ἐξίλασμον τῆς κατὰ τὸν Ἀγ. Σπυρίδωνα παρασπονδῆσεως.

Ἡ ἀπώλεια τῶν μωαμεθανῶν ὑπῆρξεν ἀσήμεντος· ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ἱππικοῦ αὐτῶν ἐφονεύθη, ὁ δὲ Κιουταγῆς αὐτὸς ἐτρώθη ἐλαφρῶς κατὰ τὴν χεῖρα. Ἀμέσως μετὰ τὴν νίκην ἀπηύθυνεν οὗτος πρόσκλησιν εἰς συνθηκολογίαν πρὸς τοὺς ὑπερασπιστὰς τῆς Ἀκροπόλεως, ὅπου παραμεληθείσης τῆς πρὸς ἔξοδον εὐκαιροῦ στιγμῆς, εἶχον νῦν τὰ μέγιστα καταπέσει αἱ ἐλπίδες, μετὰ τὸ τελευταῖον ὀλέθριον ἀτύχημα τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος. Ὁ Φαβιὲ εἶχεν ἐκμανῇ ἐνδομούχως, βλέπων ἑαυτὸν ταχύνετα ὑποδεέστερον τοῦ Τσώρτς, καὶ κατενόει νῦν, ὅτι τὸν εἶχον κλείσει ἐν τῇ Ἀκροπόλει ὡς ἐν μυάγρα, ἐπιφορτίσαντες τὸν Κριεζώτην νὰ ἀποκωλύσῃ αὐτῷ τὴν ἔξοδον. Ἦτο λοιπὸν διατεθειμένος νὰ ὑπογράψῃ πάντα εὐπρόσωπον συνθηκολογίας ὅρον, ὅπως δυνηθῇ μόνον νὰ καταλίπῃ τὸν βράχον, ἐφ' οὗ κατέτηκεν αὐτὸν ἡ δεσμῶτις φιλοδοξία του. Ἡ φρουρὰ τῆς Ἀκροπόλεως οὔτε παρὰ τοῦ Τσώρτς οὔτε παρὰ τοῦ Κόχραν ἠδύνατο πλέον νὰ ἀναμένη ἀξίαν τινα λόγου βοήθειαν· οὗτος μὲν εἶχεν ἤδη ἀποπλεύσει τὴν 7 Μαΐου, ἀπελθὼν νὰ κρύψῃ ἐν Ὑδρᾷ τὴν αἰσχύνην αὐτοῦ ἐπὶ τοῖς γενομένοις· ὁ δὲ Ἀγγλὸς ἀρχιστράτηγος παρέμεινε κατέχων ἐπὶ τρεῖς ἔτι ἐβδομάδας τὴν Μουνυχίαν, χάριν τῆς τιμῆς αὐτοῦ, μέχρις οὗ οἱ στρατιῶταί του, ἀπειρηκότες ἐκ τοῦ καύσωνος καὶ τῆς δίψης, ἠρνήθησαν νὰ μείνωσι μακρότερον ἐπὶ τοῦ φαλακροῦ λόφου. Ἀποκομίσαντες δὲ τὰς κανονοστοιχίας αὐτῶν, καὶ ῥίψαντες ἔνδον φρέατος τὰ βαρέα αὐτῶν τηλεβόλα, ἐπεθιβάσθησαν τὴν νύκτα τῆς 27, ἐνῷ ὁ Ι. Κολοκοτρώνης καὶ ὁ Νικήτας ἔσκαπον τὴν ὑποχώρησιν αὐτῶν. Ὁ Κιουταγῆς ἀνέβη ἔφιππος τὸν λόφον τὴν πρωίαν τῆς 28 Μαΐου, καὶ προσεῖδε μετ' ἐνδομύχου εὐχαριστήσεως τὰ ἱστία τῶν ἀποπλεόντων ἐχθρῶν του.

Πρὶν ἢ καταλίπῃ τὸ Φάληρον ὁ Τσώρτς, εἶχε στείλει διαταγὴν εἰς τὴν φρουρὰν τῆς Ἀκροπόλεως, ὅπως συνθηκολογήσῃ. Ὁ δὲ πλοίαρ-

χος τῆς γαλλικῆς φρεγάτας « Ἡρα, » ὀνόματι Λεβλάν, εἶχε παρακληθῆ ὑπὸ τοῦ ἀρχιστρατήγου καὶ τοῦ στολάρχου νὰ διαπραγματευθῇ μετὰ τοῦ Κιουταγῆ, καὶ πείσῃ αὐτὸν ὅπως συναινέσῃ εἰς τὴν ἐπὶ ὅροις παράδοσιν τῆς φρουρᾶς. Ὁ Κιουταγῆς ἐφάνη πρόθυμος νὰ παράσχω ἑλευθέραν ἔξοδον εἰς τοὺς πολιορκουμένους, ἂν κατέθετον οὗτοι τὰ ὅπλα· ἀλλ' ἡ φιλοτιμία αὐτῶν ἐξανέστη καὶ πάλιν, ἅμα ὡς ἔμαθον τὴν μικρόθυμον τοῦ Τσῶρτς διαταγὴν. Μὴ δὲν εἶχον ἤδη τολμήσει νὰ παραστῶσιν ἐφάμιλλοι τῶν ἡρώων τοῦ Μεσολογγίου κατὰ τὸ θάρρος καὶ τὴν αὐταπάρνησιν; Ἐνῶ ὁ Φαβιὲ ἐφώνει δυσανασχετῶν ἀπὸ τοῦ τείχους, ὅτι ἡ ἐν τῇ Ἀκροπόλει παρουσία αὐτοῦ ἦν ἀπλῶς τυχαία, καὶ ὅτι οὐδεμίαν αὐτὸς εἶχε νὰ δώσῃ γνώμην περὶ τῆς παραδόσεως, οἱ Ἕλληνες ὀπλαρχηγοὶ ἀπέκρουον ἐπανειλημμένως καὶ μετ' ἀγανακτήσεως τὰς προτάσεις τοῦ πλοίαρχου Λεβλάν. « Εἰμένα Ἕλληνες », ἀπήντων, « καὶ ἀπόφασιν ἔχομεν νὰ ζήσωμεν ἐλεύθεροι ἢ νὰ ἀποθάνωμεν. Ἄν ὁ Ῥεσίτ Πασᾶς θέλῃ τὰ ὅπλα μας, ἃς ἔλθῃ νὰ τὰ λάβῃ ». Ἀλλὰ τοὺς ὑπερφάνους αὐτοὺς λόγους δὲν ἐκύρωσαν ἔργα. Μόλις ἐκλιπόντος ἀπὸ τῆς Μουνυχίας τοῦ στρατοπέδου τοῦ Τσῶρτς, ἤρξαντο οἱ πολιορκούμενοι μετανοοῦντες ἐπὶ τῇ τόλμῃ αὐτῶν καὶ τὴν παράδοσιν ἐπιθυμοῦντες. Ὁ πεδεμόντιος Ῥοκκαβίλλα, διαφυγὼν κρυφίως ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως, καὶ κατορθώσας νὰ ἐπιβιβάσθῃ εἰς πλοῖόν τι ἀποπλέον εἰς Αἴγιναν, ἀνεκοίνωσεν εἰς τὸν ἐκεῖ ναυλοχοῦντα εὐρωπαϊκὸν στόλον τὰς διαθέσεις καὶ ἐπιθυμίας τῆς φρουρᾶς. Ὁ αὐστριακὸς πλοίαρχος κορβέτας Κόρνερ προσήνεγκε τὴν μεσιτείαν αὐτοῦ, καὶ ὅτε ἡ φρουρὰ ἐξέφρασε τὴν ἐπιθυμίαν, ὅπως εἰς τὰς διαπραγματεύσεις παρίστανται καὶ ἄλλων δυνάμεων πλοῖα, ἀνέλαβεν ὁ γάλλος ναύαρχος Δερινὺ νὰ ὑποστηρίξῃ τὸν αὐστριακὸν παρὰ τῷ τούρκῳ στρατάρχῃ. Τρεῖς ἡμέρας διήγαγεν οὗτος ἐν τῷ τουρκικῷ στραταρχεῖῳ, αἱ δὲ διαπραγματεύσεις παρετείνοντο, διότι οἱ μὲν Ἕλληνες ἐπέμενον ἀπαιτοῦντες ἑλευθέραν ἔξοδον μεθ' ὅπλων καὶ ἀποσκευῶν, ὁ δὲ Κιουταγῆς εἰς τοὺς ἀρχηγούς μόνον καὶ τὴν ἀκολουθίαν αὐτῶν παρεῖχε τὴν εὐνοϊκὴν ταύτην ἐξαίρεσιν, ἥθελε δὲ καὶ νὰ ἀποκλείσῃ τῆς συνθήκης τοὺς γηγενεῖς Ἀθηναίους. Αἰφνης ὅμως εὐτυχῆς τις σύμπτωσις κατέστησεν εὐχερέστερον τὸν συμβιβασμόν. Διεδόθη φήμη, ὅτι ὁ

Ἰθραῖμ Πασσᾶς ἐπῆρχετο ἐκ τῆς Πελοποννήσου· φοβούμενος δὲ ὁ Κιουταγῆς, μὴ ὁ φιλόδοξος αὐτοῦ ἀντίζηλος ἀρπάσῃ αὐτοῦ, ὡς ἐν Μεσολογίῳ, τὴν τιμὴν τῆς νίκης, ἐφάνη πρόθυμος νὰ ἀποδεχθῇ τὸν παρὰ τοῦ Δερινῦ προτεινόμενον συμβιβασμόν, καὶ προῦμῆθευσε μάλιστα εἰς τὴν φρουράν 75 ἵππους πρὸς ἀποκομιδὴν τῶν ἀποσκευῶν αὐτῆς. Ἀνταλλαγέντων δὲ ὁμήρων καὶ ἀπολυθέντων τῶν ἐν τῇ Ἀκροπόλει τούρκων αἰχμαλώτων, ἐξῆλθον τὴν 5 Ἰουνίου τῆς Ἀκροπόλεως οἱ πολιορκούμενοι, δισχίλιοι πάσης ἡλικίας καὶ γένους, ἀσθενεῖς οἱ ἡμίσεις καὶ ἐξηγτημένοι τῆς πείνης. Ὁ Δερινῦ ἡγεῖτο αὐτῶν, ἐν μέσῳ δὲ ἐπορεύοντο οἱ τούρκοι ὄμηροι. Ὁ Κιουταγῆς, ἀποσύρας πάσας τὰς μεταξὺ τῆς πόλεως καὶ τῆς Κωλιάδος ἄκρας φυλακὰς αὐτοῦ, περιεπόλει μετ' ἀποσπάσματος ἵππικου, ὅπως καταστήσῃ ἀδύνατον πᾶσαν προδοσίαν, καὶ κατέκοψεν ἰδίᾳ χειρὶ δύο δυσαγῶγους ἀρχαυτάς, οἵτινες ἐξηρέθιζον τοὺς πατριώτας αὐτῶν, ὅπως ὀρμήσωσι κατὰ τῶν *Γκιαουρῶν*.

Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ Ἕλληνες διετήρουν τοσοῦτον ζωηρὰν τὴν μνήμην τῶν φρικωδῶν σκηνῶν τῆς 27 Ἀπριλίου, καὶ τοσοῦτον ἀπίστευτον τοῖς ἐφαίνετο νὰ τηρήσῃ Μωαμεθανὸς τὸν λόγον αὐτοῦ, ὥστε μέρος αὐτῶν ἀνέστειλαν τὴν πορείαν των, καὶ μόνον διὰ ῥητῶν ἀπειλῶν ἐπέστησαν νὰ προχωρήσωσι. Ὁ τῆς σφαγῆς τοῦ Ἰουλίου 1822 μετασχὼν Λέκκας, μόλις ἐξελθὼν, ἐπτέρνισε τὸν ἵππον του καὶ κατῆλθε καλπάζων πρὸς τὸ Φάληρον. Ἀλλ' ὁ φόβος ἦτο μάταιος, διότι ἡ σιδηρὰ τοῦ Κιουταγῆ θέλησις ἐχαλίνου τὸν τουρκικὸν στρατιωτικὸν συρφετόν, οὕτω δὲ ἀπρόσβλητος πάντῃ ἔφθασεν ἡ φρουρὰ εἰς τὴν ἀκτὴν, ὅθεν μετεχομίσθη ἐπὶ γαλλικῶν καὶ αὐστριακῶν πλοίων εἰς Πόρον ἢ Αἴγιναν. Τὴν αὐτὴν ἡμέραν κατέλαβεν ὁ ἐχθρὸς τὴν ὑπὸ πτωμάτων καὶ ἐρειπίων κεκαλυμμένην Ἀκρόπολιν, ἧς τὰ μνημεῖα περιέστησαν ἐκ τῶν σφαιρῶν καὶ βομβίδων εἰς τὴν σημερινὴν αὐτῶν ἐλλεινὴν κατάστασιν.

Ἡ ἀνατολικὴ Ἑλλὰς ἐπανῆλθεν οὕτω ἐντελῶς ὑπὸ τὴν ὀθωμανικὴν κυριαρχίαν, αἱ κατὰ τὴν Στερεὰν κατακτήσεις τοῦ Καραϊσκάκη ἀπώλοντο, καὶ ἐν τῇ διπλωματικῇ προσελάμβανε νέον κύρος ἡ γνώμη, ἥτις ἤθελε νὰ περιορίσῃ τὸ μέλλον κράτος εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ τὰς Νήσους, ἀποκλείουσα τὴν Στερεάν. Ἡ πτωσίς

τῆς Ἀκροπόλεως εἶχε προδήλως καταδείξει τὴν παντελῆ ἔκπτωσιν τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων τῆς ἐπαναστάσεως, προσθεῖσα εἰς τὰ κακὰ τῆς ἀναρχίας καὶ τοῦ ἀπειθαρχήτου τὴν μεταξύ αὐτοχθονισμοῦ καὶ φιλελληνισμοῦ διαμάχην. Ἀφοῦ οἱ μὲν Ἕλληνες ὀπλαρχηγοὶ διὰ τῆς πρὸ τοῦ Ἀγ. Σπυρίδωνος παρασπονδήσεως αὐτῶν, ὁ δὲ Κόχραν καὶ ὁ Τσώρτς διὰ τῆς ἀνοήτου αὐτῶν διευθύνσεως εἶχον φανῇ τοσοῦτον ἀξιόμειμπτοι καὶ κατακριτέαι, ἐτόλμων νῦν ἐπὶ τούτοις νὰ ἐπιρρίπτωσι κατ' ἀλλήλων τὴν εὐθύνην τῶν γενομένων. Ἐγνώσθη δὲ προσέτι, ὅτι ἡ φρουρὰ ἠδύνατο εὐκόλως νὰ ὑπομείνῃ ἐπὶ μακρότερον, καθότι εἶχε μὲν ὑποστῇ ἀλγεινὴν στέρησιν κρέατος, ξύλων καὶ οἰκημάτων, ἀλλ' εἶχεν ἔτι σῖτον ἐπὶ τέσσαρας μέχρι πέντε μηνῶν.

Πόσον εὐχερὲς ἤθελεν εἶναι δι' αὐτήν, ἂν πράγματι ἐξήλου τὸ ἡρωϊκὸν τοῦ Μεσολογγίου παράδειγμα, νὰ ὑπομείνῃ ἔτι μέχρι τῆς στιγμῆς καθ' ἣν ἡ διπλωματικὴ τῶν μεγάλων δυνάμεων ἐπέμβασις μετεβλήθη εἰς στρατιωτικὴν, οἱ δὲ φίλοι τῶν συμμάχων ἐφάνησαν πρὸ τοῦ Πειραιῶς ἐπιτάσσοντες παῦσιν τῆς αἵματοχυσίας! Οἱ Ἕλληνες ὀπλαρχηγοὶ Κριεζώτης, Λέκκας καὶ Εὐμορφόπουλος διεκοίνωσαν ἔγγραφόν τι, ἐν ᾧ ἐπιρρίπτοντες κατὰ τοῦ συνταγματάρχου Φαβιὲ τὸ σφάλμα τῆς παραδόσεως, κατηγοροῦν αὐτοῦ, ὡς ἐνσπείραντος τὴν ἀναρχίαν μεταξύ τῶν στρατιωτῶν αὐτῶν καὶ ἐμψυχώσαντος τὴν δειλίαν. Ὁ ὄχλος ἤθελε νὰ λιθοβολήσῃ ἐν Πόρῳ τὸν γάλλον φιλέλληνα, καὶ ἡ Κυβέρνησις ἠναγκάσθη νὰ διατάξῃ τὴν σύλληψιν αὐτοῦ χάριν τῆς ἰδίας του ἀσφαλείας. Ὁ Φαβιὲ ἀντέταξε περιφρόνησιν εἰς τὰς κατ' αὐτοῦ μομφάς, καὶ δὲν ἠρνήθη μὲν, ὅτι εὐχαρίστως αὐτὸς κατέλιπε τὴν Ἀκρόπολιν, ἰσχυρίσθη ὅμως, ὅτι καὶ οἱ κατ' ἡγήτορες τοῦ ἐπεθύμουν ὡς αὐτὸς τὴν ἔξοδον. Διαμαρτυρηθεὶς μετὰ ταῦτα κατὰ τῆς ἀρχῆς τοῦ στρατηγοῦ Τσώρτς, ἀπεσύρθη εἰς Μέθαινα, ὅπου προσεπάθησε νὰ ἀναδιοργανώσῃ τὸ ἐκ τακτικῶν σῶμά του. Ἐπειδὴ δὲ οὐδεμίαν ἐδέχετο διαταγὴν τοῦ ἁγγλου, ἔπαυσε καὶ ὁ Τσώρτς νὰ τῷ στέλλῃ τοιαύτας, πρὸς ἀποφυγὴν δυσαρέστων συγκρούσεων. Ὁ ἀρχιστράτηγος τούναντίον παρεπονεῖτο πικρῶς, λέγων, ὅτι εἶχον ἀπατήσῃ αὐτὸν περὶ τῆς καταστάσεως τῆς φρουρᾶς, καὶ ὅτι οἱ Γάλλοι ἀντέπραπτον αὐτῷ ἐξ ἔθνικῆς ζηλοτυπίας καὶ μνησικακίας. Ἐλη-

σμόνει ὅμως, ὅτι διὰ τῆς πρὸς τὴν φρουρὰν διαταγῆς αὐτοῦ περὶ παραδόσεως εἶχε στερηθῇ τὸ δικαίωμα τῆς αὐστηρεᾶς τῶν γενομένων ἐπικρίσεως, καὶ ὅτι ἦτο τοῦλάχιστον ἄδικον νὰ ἐπιβρίπτῃ εἰς ἄλλους τὴν εὐθύνην τῶν συνεπειῶν τῆς ἰδίας αὐτοῦ μικροψυχίας. Οὕτως ἡ πτώσις τῆς Ἀκροπόλεως ὑπῆρξε τὸ μῆλον τῆς ἔριδος, ὅπερ διήρесе τοὺς Ἑλληνας καὶ φιλέλληνας, ὥς καὶ τοὺς φιλέλληνας μεταξὺ των, σκληρὰ δ' ἀφύπνωσις διεδέχθη ταχέως τὴν μέθην τοῦ ἐνθουσιασμοῦ καὶ τὴν εὐέλπιδα μακαριότητα, ἃς εἶχον γεννήσει ἐν Τροϊζῇνι τὰ ὀνόματα μόνα τοῦ Κόχραν καὶ Τσώρτς.

Ἐν μέσῳ δεινῶν πολεμικῶν περιπετειῶν εὗρον οἱ Ἑλληνες καιρὸν νὰ ἀσχοληθῶσιν εἰς θεωρητικὰ περὶ πολιτεύματος ζητήματα καὶ εἰς προβλήματα συνταγματικά. Καθ' ὃν χρόνον ἑλληνικὸν αἶμα ἐλίπαινε βαθέως τὴν ἀττικὴν γῆν, συνεζήτουν ἐν Τροϊζῇνι περὶ τῶν ὀρίων τῆς μοναρχικῆς ἐξουσίας. Τὸν Μάιον δὲ τοῦ 1827 ἐφάνη τὸ ὑπὸ 171 πληρεξουσίων ὑπογεγραμμένον καὶ ἐξ 150 ἄρθρων ἀποτελούμενον Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος, ὅπερ μένει πάντοτε ἔγγραφον ἄξιον μεγάλης προσοχῆς, καίτοι ὀλίγον εὐθὺς μετὰ τὴν δημοσίευσιν αὐτοῦ περιωρίσθη καὶ περιεκόπη ἡ πρακτικὴ αὐτοῦ ἐνέργεια.

Ἡ τῆς ἀνατολικῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας ἐκηρύσσεται δι' αὐτοῦ θρησκεία τῆς Ἐπικρατείας, εἰς πάντα δὲ τὰ ἄλλα θρησκευματα παρείχεται ἐλευθερία ἐξάσκησις καὶ προστασία. Ἡ ἑλληνικὴ ἐπικράτεια ἔμελλε νὰ ᾔη μία καὶ ἀδιαίρετος, καὶ νὰ περιλάβῃ πάσας τὰς ἐπαρχίας, ὅσαι εἶχον λάβῃ ἢ ἔμελλον ἔτι νὰ λάβωσι τὰ ὅπλα κατὰ τῆς ὀθωμανικῆς δυναστείας.

Τὸ μέλλον ἑλληνικὸν κράτος, λέγει τὸ Σύνταγμα, θεμελιούται ἐπὶ τῆς κυριαρχίας τοῦ λαοῦ, πᾶσα δ' ἐξουσία πηγάζει ἐξ αὐτοῦ καὶ ὑπάρχει ὑπὲρ αὐτοῦ. — Ἑλληνες εἶνε: 1) ὅσοι αὐτόχθονες τῆς ἑλληνικῆς ἐπικρατείας πιστεύουσιν εἰς Χριστόν. 2) ὅσοι ἐκ τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους ἔρχονται εἰς Ἑλλάδα, ἵνα συναγωνισθῶσιν, ἢ κατοικήσωσιν ἐν αὐτῇ. 3) πάντες οἱ ἐν ξέναις ἐπικρατείαις ἐξ Ἑλλήνων γεννηθέντες. 4) οἱ εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐπικράτειαν ὄρκον ὀμνύοντες, καὶ 5) οἱ πολιτογραφούμενοι ξένοι.

Ἐν Ἑλλάδι πάντες εἰσὶν ἴσοι πρὸ τοῦ Νόμου, ἐπίσης δεκτοὶ εἰς τὰ δημόσια ἀξιώματα καὶ ἐπίσης φορολογητέοι. Οὐδεὶς φόρος εἰς-

πράττεται χωρίς προηγουμένου Νόμου, καὶ οὐδεὶς τοιοῦτος νόμος ἰσχύει πλέον τοῦ ἔτους. — Οἱ Νόμοι προστατεύουσι τὴν προσωπικὴν ἐλευθερίαν, τὴν ζωὴν, τὴν τιμὴν καὶ τὴν περιουσίαν. Ἀπαγορεύονται αἱ βάσανοι, ἡ δήμευσις καὶ ἡ δουλεμπορία, ἡ δὲ τῆς ιδιοκτησίας στέρησις ἐπιτρέπεται μόνον μετὰ προσηκόντως ἀποδεδειγμένην ἀνάγκην καὶ ἀντὶ ἀποζημιώσεως. Οὐδεὶς δύναται νὰ μείνῃ ἐν τῇ φυλακῇ πλέον τῶν 24 ὥρῶν, χωρίς νὰ μάθῃ ἐπισήμως τὰς αἰτίας τῆς φυλακίσεώς του, οὔτε πλέον τῶν τριῶν ἡμερῶν, χωρίς νὰ ἀρχίσῃ ἡ ἀνάκρισις. — Ἡ ἐλευθερία τοῦ τύπου ἀνακηρύσσεται, καταργοῦνται δὲ ἡ εὐγένεια καὶ οἱ τίτλοι, καὶ μόνον ὁ Κυβερνήτης καλεῖται *Ἐξοχώτατος* διαρκοῦντος τοῦ ἀξιώματός του. Οἱ ἐπὶ τριετίαν ἐν τῷ ἑλληνικῷ κράτει διαμείναντες, μὴ καταδικασθέντες· δὲ κατ' αὐτὸ τὸ χρονικὸν διάστημα ἔνεκεν κακουργήματος, καὶ ἀποκτήσαντες ἀκίνητον περιουσίαν ἀξίας 100 τοῦλάχιστον ταλλήρων, ὅπως ἐπίσης καὶ οἱ διὰ μεγάλων ἐκδουλεύσεων διακριθέντες, ἐθνωφελῇ καταστήματα ἰδρύναντες ἢ διετίαν ἐν πολέμῳ ὑπηρετήσαντες, δύνανται νὰ πολιτογραφηθῶσιν· ἡ δὲ Κυβέρνησις ἐπιφυλάσσεται τὸ δικαίωμα νὰ συντέμνῃ μέχρις ἑνὸς ἔτους τὸν εἰς πολιτογράφησιν ἀπαιτούμενον χρόνον. Ἡ Κυριαρχία τοῦ ἔθνους διαιρεῖται εἰς τρεῖς ἐξουσίας, τὴν νομοθετικὴν, νομοτελεστικὴν καὶ δικαστικὴν· καὶ ἡ μὲν πρώτη ἀπόκειται εἰς τὴν Βουλὴν, ἡ δευτέρα δὲ εἰς τὸν Κυβερνήτην, καὶ ἡ τρίτη εἰς τὰ δικαστήρια. Ἡ Βουλὴ σύγκεται ἐκ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν ἐπαρχιῶν, καὶ εἶνε ἀπαραβίαστος, ἐν συνόλῳ θεωρουμένη· ἐκλέγει δὲ μόνῃ τὸ προεδρεῖον αὐτῆς, οὔτινος ἡ ἀρχὴ εἶνε ἐνιαύσιος· Ὁ Πρόεδρος ὀφείλει νὰ συγκαλῇ συνεδριάσιν ἐπὶ τῇ αἰτήσῃ εἴκοσι βουλευτῶν, τὰ δύο δὲ τρίτα τῆς Βουλῆς ἀποτελοῦσιν ἀπαρτίαν. Οἱ βουλευταὶ ἐκλέγονται ἐπὶ τριετίαν, καὶ κατ' ἔτος ἀνανεοῦται τὸ τρίτον αὐτῶν. Οὐδεὶς βουλευτὴς δύναται νὰ ἐκλεχθῇ δις κατὰ συνέχειαν. Οἱ βουλευταὶ λαμβάνουσιν ὠρισμένον μισθόν, ἀσφαλίζεται δὲ αὐτοῖς ἡ προσωπικὴ των ἐλευθερία καὶ τὸ ἀπαραβίαστον καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῶν συνεδριάσεων, τέσσαρας ἐβδομάδας πρὸ αὐτῶν καὶ τέσσαρας μετ' αὐτάς, ἐξαίρειται τῆς καταδίκης εἰς κεφαλικὴν ἢ ἀτιμωτικὴν ποινὴν. Οὐδεὶς εὐθύνεται δι' ὅσα ὠμίλησεν ἐν τῇ Βουλῇ. Τὰ προβουλευόμενα τῆς Βουλῆς στέλλονται εἰς τὸν Κυβερνήτην, ὅστις

ἐντὸς 15 ἡμερῶν ἐπικυροῖ καὶ δημοσιεύει αὐτά· οὕτω δὲ καθίστανται ταῦτα Νόμοι· ἄλλως ἐπιστρέφει αὐτὰ μετὰ τῶν ἐνστάσεών του εἰς τὴν Βουλὴν. Ἄν δέ, μετὰ διπλὴν ἀποστολὴν πρὸς τὸν Κυβερνήτην καὶ διπλὴν παρ' αὐτοῦ ἐπιστροφὴν, ἡ Βουλὴ ἐπιμένουσα ἀποστείλῃ καὶ πάλιν τὸ Νομοσχέδιον, ὁ Κυβερνήτης ὀφείλει νὰ κυρώσῃ αὐτὸ καὶ νὰ τὸ δημοσιεύσῃ ὡς νόμον. Σχέδιον Νόμου ὑποβληθὲν τρίς παρὰ τοῦ Κυβερνήτου εἰς τὴν Βουλὴν καὶ μὴ ἐγκριθέν, πίπτει. Εἰς τὴν Βουλὴν ἀπόκειται ὁ προσδιορισμὸς τῶν ἐσόδων καὶ ἐξόδων τοῦ ἐπιόντος ἔτους, ἡ ἐγκρισις τῶν πρὸς τοῦτο ἀναγκαίων χρηματικῶν πόρων, καὶ ἡ ἐξέτασις τοῦ ἀπολογισμοῦ τοῦ παρελθόντος ἔτους. Αὕτη φροντίζει περὶ τῆς πληρωμῆς τῶν τόκων καὶ τῆς ἀποσθέσεως τοῦ ἐθνικοῦ χρέους, περὶ προσδιορισμοῦ τῶν φόρων, τῶν τελωνιακῶν δασμῶν, τῶν ἐθνικῶν δανείων, περὶ ἐκποιήσεως ἐθνικῶν κτημάτων, καὶ ἐπιτηρήσεως τῶν δημοσίων δαπανῶν. Κανονίζει προσέτι τὸ νομισματικὸν σύστημα καὶ τοὺς μισθοὺς τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων, ἐπαγρυπνεῖ εἰς τὴν δημόσιον παιδείαν, τὸν τύπον, τὴν γεωργίαν, τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν βιομηχανίαν, μεταβάλλει τοὺς καθεστώτας νόμους, καταργεῖ αὐτοὺς καὶ συντάσσει νέους. Χωρὶς τῆς ἐγκρίσεως αὐτῆς δὲν δύναται ὁ Κυβερνήτης οὔτε πόλεμον νὰ κηρύξῃ, οὔτε εἰρήνην, οὔτε συνθήκας νὰ συνάψῃ. Ἡ Βουλὴ ὀφείλει νὰ φροντίσῃ περὶ συντάξεως Κωδίκων ἐπὶ τῇ βάσει τῆς γαλλικῆς Νομοθεσίας. Ὁ Κυβερνήτης εἶνε ἀπαραθίαστος, ἔχει ὅμως παρ' ἑαυτῷ ὑπευθύνους Γραμματεῖς τῆς Ἐπικρατείας. Δύναται νὰ συγκαλῇ τὴν Βουλὴν εἰς ἐκτάκτους συνεδριάσεις καὶ νὰ παρατείνῃ αὐτὴν ἐπὶ πλέον τῶν τεσσάρων μηνῶν. Αὐτῷ ἀπόκειται σύμπασα ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία· ἔχει δὲ τὸ δικαίωμα τῆς χάριτος, καὶ δύναται νὰ εἰσαγάγῃ Νόμον περὶ συστάσεως ἐθνοφυλακῆς. Οἱ γραμματεῖς τῆς Ἐπικρατείας κατηγοροῦνται ἐν ἀνάγκῃ καὶ καταλύονται ὑπὸ τῆς Βουλῆς. Πλὴν τῶν εἰρηνοδικείων, τῶν ἐπαρχιακῶν δικαστηρίων καὶ τῶν ἀνεκκλητῶν, θέλει συστηθῇ καὶ Ἀνώτατον ἀκυρωτικὸν Δικαστήριον. Εἰσάγονται δὲ οἱ Ὁρκωτοί, καὶ τὸ νῦν ἔχον ἰσχύουσιν ὁ Ἀρμενόπουλος, τὸ παρὰ τῆς ἐν Ἀστρεὶ Συνελεύσεως συναχθὲν Ἀπάνθισμα ἐγκλημητικῶν νόμων, οἱ ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως δημοσιευόμενοι Νόμοι, καὶ ἐν ἐμπορικῇς ὑπαθέσεσιν ἡ γαλλικὴ Νομοθεσία.

Εὐκόλως αναγνωρίζει τις ἐκ τῶν ἀνωτέρω διατάξεων πόσον σπουδαίως διεξεδίκησε κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην τὰ δικαιώματα αὐτῆς ἡ δημοκρατικὴ ζηλοτυπία· ὅτι ἔδωκαν διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς οἱ Ἕλληνες πληρεξούσιοι τὴν 11 'Απριλίου, προσεπάθησαν νῦν νὰ κρατήσωσι διὰ τῆς ἄλλης. 'Εν τῷ συντάγματι τῆς Τροιζήνος ἐκπροσωπεῖται σύσσωμος ἡ δυσπιστία πρὸς τὸν προσωρινὸν τοῦ κράτους ἀρχηγόν, τὸν Κυβερνήτην, οὕτινος σκοπὸν εἶχον νὰ δέσωσιν ἐκ τῶν προτέρων τὰς χεῖρας. 'Η εἰς τὴν Βουλὴν δοθεῖσα εὐρεῖα δικαιοδοσία, κατ' ἀναλογίαν τῶν Ἰσπανικῶν Βουλῶν (*Cortes*), ἐνέφαινε προδήλως, ὅτι ἤθελον νὰ καταστήσωσιν αὐτὴν φρουρὸν τῶν ἐπαναστατικῶν κατακτήσεων. 'Αλλ' ἤθελεν ἄρά γε ὑποστῆ ὁ μέλλων Κυβερνήτης τὸν ἐμβαλλόμενον αὐτῷ χαλινόν, καὶ ἀποδεχθῇ πολιτεύμα τοσοῦτον πλήρες δημοκρατικοῦ δηλητηρίου; 'Εκ τούτου ἤρτηντο πάντα. "Αλλως τε δὲ τὸ σύνταγμα τῆς Τροιζήνος ἐξημίου σπουδαίως καὶ τὰς μεγάλας εὐρωπαϊκὰς δυνάμεις καὶ τὰς ἀποφάσεις αὐτῶν. 'Απαιτοῦν, βίᾳ πάντων τῶν μέχρι τοῦδε πολεμικῶν ἀτυχημάτων, τὴν εἰς τὸ μέλλον ἑλληνικὸν κράτος προσάρτησιν τῆς Στερεᾶς, τῆς 'Αλβανίας, τῶν νήσων Σάμου καὶ Κρήτης, προέβαλλεν ὑπὲρ πάντα τὴν ἐθνικὴν ἰδέαν μετ' ἀδιατάραχτου ἀληθῶς τόλμης. Καὶ ὅμως ἦτο ἤδη γνωστόν, ὅτι ἡ πρῶην Κυβέρνησις εἶχε προέλθει εἰς ὑποχωρήσεις τινὰς ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς πλήρους ἀνεξαρτησίας, καὶ ὅτι εἶχεν ἐπιφορτίσει τὸν Στράτηρον Κάνιγγ νὰ διαπραγματευθῇ πρὸς τοῦτο μετὰ τῆς Πύλης ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐπικυριαρχίας τῆς Τουρκίας. Παρερχόμενοι δὲ νῦν οἱ Ἕλληνες ὑπὸ σιγὴν ἐν τῷ Συντάγματι τὰς παραχωρήσεις ἐκεῖνας, καταργοῦντες αὐτὰς μάλιστα δι' ἐναντίας ἀποφάσεως, καὶ θεωροῦντες τὴν τῆς αὐτονομίας προηγουμένην παραίτησιν ὡς αὐτόθουλον πρᾶξιν ἀνεπισήμων τινῶν προσώπων, προὐκάλουν οὕτως εἰπεῖν παρὰ βούλως εἰς πόλεμον τὰ ἀνακτοβούλια, ὅσα εἶχεν ὑπογράψει τὸ πρωτόκολλον τῆς Πετροπούλεως, ὑποτελῇ 'Ελλάδᾳ ἔχοντα πρὸ ὀφθαλμῶν, ὅπως ἴσως ἐπίσης ἡγείρον φραγμὸν κατὰ τῶν διαθέσεων τοῦ μέλλοντος Κυβερνήτου, καθ' ἣν περίπτωσιν οὗτος ἤθελεν ὑποστηρίξει τὴν ἰδέαν ὑποτελοῦς 'Ελλάδος. Τοιαύτη εἶνε ἡ πολὺ βαθυτέρα σημασία τοῦ Συντάγματος τῆς Τροιζήνος, ἥτις βεβαίως ὑπὸ τὰς τότε περιστάσεις ἐφαίνετο εἰς πολλοὺς κενὴ τις, ἐπὶ τοῦ χάριτος μόνον γενο-

μένη κατάρκτησις καὶ σχολαία ἀπλῶς παιδιὰ δημοκρατικῶν διδασκάλων (1). Ἦτο διαμαρτύρησις ὑπὲρ τῆς αὐτονομίας καὶ φρουρήσις τῶν ἐθνικῶν δικαίων κατὰ πάσης ἔξωθεν παραχωρήσεως.

Ἀλλ' ἦσαν ἄμετροι αἱ δυσχέρειαι καθ' ὧν εἶχε τοῦ λοιποῦ νὰ παλαίσῃ πᾶσα ἐν Ἑλλάδι νόμιμος τάξις. Ὅτε ἡ ἐθνοσυνέλευσις ἐκήρυξε τὴν 17 Μαΐου τὸ πέρασ τῶν ἐργασιῶν αὐτῆς καὶ διελύθη, ἀνήκεστος ἀναρχία ἐπεκράτει πανταχοῦ. Οἱ χρηματικοὶ πόροι εἶχον ἐξαντληθῇ, ἐκ τῶν τελωνιακῶν δασμῶν οὐδὲν εἰσепράττετο, τὰ δὲ δύο ἑκατομμύρια γρόσια, ἀνθ' ὧν εἶχον ἐκμισθωθῇ οἱ ἔγγειοι φόροι τοῦ 1827, εἶχον δαπανηθῇ, καὶ μόνα μέσα συντηρήσεως ἦσαν τὰ ἐλέη τοῦ φιλελληνισμοῦ, ἅτινα εἶχον καταστῇ καὶ αὐτὰ ἀντικείμενον ὑπεξαίρέσεων καὶ ἐρίδων. Ἡ προσωρινὴ Κυβέρνησις, εἰς ἣν εἶχεν ἀνατεθῇ ἡ διεύθυνσις τῶν τῆς πολιτείας μέχρι τῆς ἐλεύσεως τοῦ Καποδιστρίου, οὐδὲ τοῦ ὀνόματος κ' ἐν τῇ Κυβερνήσεως ἦν ἀξία· ὁ Μηλαΐτης καὶ ὁ Γ. Μαυρομιχάλης ἦσαν ἠθικῶς ἐξηχρεωμένοι ὅσον ὁ Νάκος ἦτο πνευματικῶς ἀνάπηρος. Οὐδεὶς ὑπέκρουεν αὐτοῖς, μὴ θέλων ἢ μὴ ἀναγκαζόμενος· οὐδένα δέ, γνωρίζοντα τὸν χαρακτῆρα καὶ τὸ παρελθὸν τῶν αἰσχυρῶν ἐκείνων ἀγγελίων, ἐξένιζεν ὁ μετὰ τῶν πειρατῶν συνεταιρισμὸς αὐτῶν καὶ ἡ κακοήθης καπηλεία καταδρομικῶν ἀδειῶν, ἣν ἐνήργουν διὰ τοῦ γραμματεῶς των. Οἱ Ὑδραῖοι καὶ Σπετσιῶται ἦσαν αὐτόδουλοι πάντοτε καὶ αὐτόδικοι, ἐν Αἰγίνῃ ἐκυριάρχουν οἱ Ψαριανοί, τὰς δὲ μικρὰς Κυκλάδας ἐληΐζοντο οἱ φυγάδες Κρήτες. Ἐκ τῶν φρουρίων τὴν μὲν Μονεμβασίαν εἶχε μεταβάλει ὁ Ἰωάννης Μαυρομιχάλης εἰς πειρατῶν φωλεάν, τὸν δὲ Ἀχροκόρινθον καὶ τὸ Ναύπλιον εἰς ἑδρας ἀρπαγῆς καὶ αἱματοχυσίας ὁ Κ. Τσαβέλλας, ὁ Φωτομάρας καὶ ὁ Γρίβας. Τὸ νομοθετικὸν σῶμα, ἡ Βουλὴ, ἥτις κατὰ τὸ νέον Σύνταγμα ὤφειλε νὰ ἐπιτηρῇ τὴν Κυβερνητικὴν Ἐπιτροπὴν, ἀπεδείκνυτο ἀνεπαρκὴς εἰς ἐκπλήρωσιν τῶν καθηκόντων αὐτῆς. Ὁ Πρόεδρος Δρ. Ῥενιέρης ἦν γηραιὸς τις κωφὸς Κρῆς, ὅστις

(1) Δὲν μνημονεύεται ὑπὸ τοῦ Γερβίνου, τοῦ Γόρδωνος καὶ τοῦ Ἑρτσβεργ (Ἑγκυκλοπαίδεια τοῦ Ersch καὶ Gruber, Μέρος 87, Σελ. 178, ἐν Λειψία 1869). Βλέπε τὸ κείμενον: Constitutions, Lois, Ordonnances des assemblées nationales, des corps législatifs et du Président de la Grèce; Athènes, Imprim. Royale, 1835, Σελ. 170, ἐπὶ μ.

τοσοῦτον ὀλίγην ἀπέδιδε σημασίαν εἰς τὴν προσγενομένην αὐτῷ τιμῇ, ὥστε προσεπάθει νὰ κρυβῇ ὀπισθεν λεμονέας, ὅτε ὁ Κολοκοτρώνης ἐν Τροιζῆνι ὑπέδειξεν αὐτὸν ὡς τὸ κατάλληλον διὰ τὴν τιμητικὴν ἐκείνην θέσιν πρόσωπον. Ὅτε δὲ τὴν 15 Ἰουνίου μετέβη μετὰ τῆς Βουλῆς καὶ τῆς κυβερνητικῆς Ἐπιτροπῆς ἐκ Πόρου εἰς Ναύπλιον, ἡ ἀφίξις αὐτῶν ἐπανηγυρίσθη διὰ σκηνῶν ἐρίδων καὶ παρεκτροπῶν, αἵτινες ἐπεσκίασαν πάσας τὰς προγενεστέρας. Οἱ ὀπλαρχηγοὶ Γρίβας καὶ Φωτομάρας, οἵτινες ἐπείζον τέως διὰ τοῦ τρόμου τὸ φρούριον, εἶχον σιωπηρῶς συμφωνῆσαι νὰ μερισθῶσι τὴν κυριαρχίαν τοῦ Ναυπλίου. Ἐκάτερος αὐτῶν ἐφορολόγει κατὰ τὸ δοκοῦν, καὶ ἐξηνάγκαζε τὴν πληρωμὴν διὰ τῶν πειστικωτάτων λόγων τοῦ ῥαβδισμού καὶ τῆς εἰρ-
κτῆς. Αἴφνης ὅμως παρῆλθεν εἰς μέσον καὶ τρίτη μερίς. Οἱ Πελοπον-
νήσιοι ἀπὸ μακροῦ ἤδη ἐδυσφόρουν, ὅτι τὸ κάλλιστον καὶ ἐχυρώτατον
φρούριον τῆς Πελοποννήσου εὕρισκετο ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῶν Στε-
ρεοελλαδιτῶν· ἰδίως δὲ ἐπωρθαλμίων τὸ Παλαμίδι οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Κο-
λοκοτρώνου, καὶ ἀπεφάσισαν νὰ ἀρπάσωσι τοῦ Γρίβα τὸ βραχῶδες
ἐκεῖνο φρούριον. Προσεταιρισάμενοι ἐν πρώτοις τὸν Φωτομάραν,
ὅστις ἐφάνη ἔτοιμος νὰ κλείσῃ τοὺς ὀφθαλμούς, ἅμα προκειμένου νὰ
ζημιωθῇ ὁ ἀντιζηλὸς του, προσεπάθησαν μετὰ τοῦτο οἱ Κολοκοτρω-
νισταὶ νὰ δωροδοκῇσιν ἀξιωματικόν τινα τοῦ Γρίβα δι' ἐνὸς ζεύγους
χρυσοτεύκτων καὶ διαλίθων πιστολιῶν· οὗτος ὅμως διαβουκολήσας
αὐτοὺς δι' ὠραίων ὑποσχέσεων, προέδωκε πάντα εἰς τὸν ἀρχηγὸν
αὐτοῦ, ὁ δὲ Γρίβας, χαίρων ὅτι ἡδύνατο νὰ στήσῃ παγίδα εἰς τοὺς
Πελοποννησίους, παρήγγειλεν αὐτῷ νὰ παρατείνῃ τὴν ἀπάτην των.

Τὴν νύκτα τῆς 9 Ἰουνίου εἰσῆλθεν ἡσύχως ὁ Κολοκοτρώνης μετὰ
250 ἀνδρῶν εἰς τὴν κάτω πόλιν διὰ μικρᾶς τινος θύρας, ἣν ὁ Φωτο-
μάρας ἀφῆκεν ἐπίτηδες ἀνοικτήν. Συγχρόνως δὲ ἄλλος τοῦ Κολοκο-
τρώνου ὀπαδός, ὁ Τσώκης ἀνέβη εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ Παλαμιδίου,
καὶ εὔρεν, ὡς προσεδόκα, τὴν εἴσοδον ἀνοικτήν ἐπίσης. Μόλις ὅμως
διαβάσα ἡ προφυλακὴ αὐτοῦ τὴν φλιάν τῆς πύλης, ἐχαιρετίσθη ὑπὸ
παρατεταμένου πυροβολισμοῦ καὶ ἀπεδιώχθη μετὰ πολλῆς τῆς ζη-
μίας. Ὁ Τσώκης κατῆλθε καλπάζων τοῦ βουνοῦ, τετρωμένος εἰς
τὴν χεῖρα, οἱ δὲ ὀπαδοὶ του ἐτράπησαν κατόπιν αὐτοῦ εἰς ἄτακτον φυ-
γὴν. Ὁ Ἰωάννης Κολοκοτρώνης ἐκλείσθη ἐν τινι μεγάλῃ οἰκίᾳ, ἥναγχ-

κάσθη ὅμως νὰ παραδοθῇ, καὶ ἐξηγόρασε παρὰ τοῦ Γρίβα τὴν ἄδειαν νὰ μεταβῇ εἰς Ἄργος, ὑπογράφας χρεωστικὸν ὁμολογὸν 60,000 γροσίων. Ἐπὶ τῶν τοίχων τοῦ φρουρίου ἴστατο παρατεταγμένον στῖφος ὅλον παίδων τῶν τριόδων καὶ ἐχαιρέτισε τὴν ἀποχώρησιν τῶν Κολοκοτρωνιστῶν διὰ κραυγῶν καὶ συριγμῶν. Ὁ δὲ Γρίβας ἤσθανετο ἰδιαιτέραν τινὰ εὐχαρίστησιν, φέρων τοῦ λοιποῦ εἰς τὴν ζώνην αὐτοῦ τὰ λαμπρὰ πιστόλια, ἅτινα εἶχεν ἀπολέσει φενακισθεὶς ὁ Γέρος (1).

Ἡ μετὰ τὸν Γρίβα καὶ Φωτομάρα ὁμόνοια δὲν διήρκεσεν ἐπὶ πολὺ. Κατηγορία δέ τις τῆς προσωρινῆς Κυβερνήσεως κατὰ τοῦ Κωλέττου, ὡς δωροδοκηέντος ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς νέας ἔριδας. Οἱ μὲν ἐκηρύχθησαν φανατικῶς ὑπὲρ τοῦ Κωλέττου, οἱ δὲ κατ' αὐτοῦ· οἱ πελοποννησιακοὶ ὀπλαρχηγοὶ συνεδαύλιζον τὴν ἔριν, τὸ δικαίωμα τοῦ Γρίβα εἰς φορολογίαν τῆς πόλεως ἐφιλονεικεῖτο, οἱ δὲ ὀπαδοὶ ἐκατέρου τῶν ἀντιζήλων ὀπλαρχηγῶν ἤλθον εἰς χεῖρας, καὶ αἱ κανονοστοιχίαι τοῦ Παλαμιδίου ἤρξαντο καταपुरοβολοῦσαι τὸν Ἰτσακαλέ, ὅθεν ἀμέσως ἐδόθη ζωηρὰ ἡ ἀπάντησις. Ἐπὶ ἐννέα ὅλας ἡμέρας διήρκεσεν ἡ βομβιδοβόλησις, καὶ τὴν 13 Ἰουλίου μόνον ἀντηλλάγησαν πλέον τῶν 220 βομβίδων καὶ σφαιρῶν. Ἡ πόλις ἀνεφλέχθη, ἀκόλαστος δὲ στρατιωτικὸς συρφετὸς εἰσῆλauen εἰς τὰς οἰκίας καὶ ἐλήστευε τοὺς κατοίκους, ὡς καὶ τοὺς χωρικοὺς, οἵτινες μετὰ τῶν οἰκογενειῶν αὐτῶν εἶχον ζητήσῃ ἄσυλον ὑπὸ τὰ τείχη τοῦ Ναυπλίου. Πλείους τῶν ἑκατὸν ἀνθρώπων ἐγένοντο θύματα τοῦ πυρός, τὴν δὲ 14 Ἰουλίου σφαῖρα ἐκ τοῦ Παλαμιδίου ῥιφθεῖσα ἐνέσκηψεν εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ βουλευτηρίου πληγώσασα τρεῖς βουλευτάς, καὶ τὴν 16 ἐφονεύθη ὁ ἀμερικανὸς φιλέλληλιν Τάουνσενδ Οὐάσιγκτων ὑπὸ σφαίρας τηλεβόλου. Οὕτω δὲ αἱ φλόγες, ἃς ἀνῆψεν ἡ ἀφροσύνη τῆς Κυβερνήσεως, ὑπερῆραν τὴν κεφαλὴν αὐτῆς. Δύο τῶν μελῶν της, ὁ Νάκος καὶ ὁ Μηλαΐτης, κατέφυγον εἰς τὸν θα-

(1) Ἡ ὑπὸ τοῦ Κολοκοτρώνου ἔκθεσις τῶν γεγονότων τούτων ἀπολήγει παριστῶσα, ὅτι ὁ Γρίβας καὶ οἱ Στερεοελλαδίται εἶχον δῆθεν ἀρνηθῇ νὰ συμπράξωσιν εἰς τὸν κατὰ τοῦ Ἰβραὴμ πόλεμον, καὶ ὅτι ἐπαμένως ὑπῆρξε πατριωτικὸν καθῆκον νὰ κεντριθῶσιν εἰς μέζονα δραστηριότητα. (Ἑλληνικά Ἱστορήματα, ὑπὸ Ι. Κολοκοτρώνου, Σελ. 403).

λασσόπυργον, μετ' ὀλίγον δὲ ἠκολούθησεν αὐτοὺς καὶ ὁ Γ. Μυρσομιχάλης, ἀφοῦ μάτην προσεπάθησε νὰ πραύνη τὴν λύσσαν τῶν μαχομένων. Ἀπεσταλμένοι ἐξεπέμφθησαν πρὸς πάντας, ὧν ἡ ἐπιρροὴ ἠδύνατο πιθανῶς νὰ ἐπαναγάγῃ τὴν εἰρήνην καὶ νὰ συνδιαλλάξῃ τὰς φατρίας· ὁ δὲ ναύαρχος Κόδριγκτων, ὅστις μάτην εἶχε ζητήσει ἐν Πόρῳ τὴν ἐλληνικὴν Κυβέρνησιν, προσωρμίσθη τυχαίως εἰς Ναύπλιον, ὅπως παραστῇ μάρτυς τῆς ἐλεεινότητος ἐκείνης, καὶ τὰ ἀκατία τοῦ ἐβοήθησαν τὴν φυγὴν τῆς Κυβερνήσεως ἐκ τῆς καιομένης πόλεως εἰς τὸν θαλασσόπυργον. Ἐπεισε δ' ἐπίσης τοὺς Στερεοελλαδίτας, ὅπως ἀφήσωσι καὶ τοὺς κατοίκους καὶ τοὺς χωρικοὺς νὰ φύγωσιν εἰς τὴν πεδιάδα καὶ τὰς νήσους, καθότι οἱ στρατιῶται ἐκράτουν τέως κεκλεισμένας τὰς θύρας καὶ ἐπώλουν ἀντὶ χρήματος τὴν ἄδειαν τῆς ἐξόδου. Μόλις ἐπιτραπείσης ταύτης, ἐξώρμησαν πάντες οἱ κάτοικοι τῶν πυλῶν, καὶ μόνος ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης ἔσχε τὴν γενναιότητα νὰ παραμείνῃ ἐν τῷ διατρήτῳ ὑπὸ τῶν σφαιρῶν οἴκῳ αὐτοῦ.

Τὴν 19 Ἰουλίου κατώρθωσε διὰ τῶν παραστάσεων αὐτοῦ ὁ ἄγγλος πλοίαρχος Ἀμιλτων στιγμιαίαν ἀναχωχὴν. Τὸ πῦρ ἔπαισε, καὶ οἱ δύο ἀντίζηλοι Γρίβας καὶ Φωτομάρας συντλήθον ἐπὶ τοῦ πλοίου « Καμβριάν », ὅπως συνδιαλλαγῶσι, κατὰ τὰ φαινόμενα. Καί τοι δὲ ὁ Κόδριγκτων εἶχε διὰ γενικῶν ἐκφράσεων λαλήσει περὶ τῆς βοήθειας τῶν Δυνάμεων, ὁ Ἀμιλτων ἐδήλωσεν, ὅτι ἡ παρέμβασις τῶν μεγάλων Δυνάμεων ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ἦν ἀδύνατος, ἂν δὲν κατέπαυον πάραυτα οἱ ἐμφύλιοι σπαραγμοί, διότι, εἶπεν, οὐδεμία διαπραγματεύσις ἠδύνατο νὰ γείνῃ μετὰ Κυβερνήσεως εὐρισκομένης ὑπὸ τηλεβόλα στασιαστῶν.

Καίτοι δὲ αἱ ἀπειλαὶ αὗται παρήγαγον ἐντύπωσιν τινα, οὐδεμία ἐντούτοις ὑπῆρχεν ἐγγύσις περὶ διαρκοῦς ἡσυχίας, ἐνόσφ δὲν κατέλειπον οἱ στερεοελλαδίται ὅπλαρχηγοὶ τὰ ὑπ' αὐτῶν κατεχόμενα φρούρια. Πρὸς τοῦτο ὅμως οὐδεμίαν ἀμφοτέροι ἐδείκνυσαν διάθεσιν. Ἡ Κυβέρνησις μετεπέμψατο εἰς Ναύπλιον τὸν στρατηγὸν Τσώρτς, ὅπως ἐπαναγάγῃ διὰ τῆς αὐθεντείας αὐτοῦ εἰς ὑποταγὴν τοὺς στασιώτας· ὁ δὲ ἄγγλος στρατηγὸς προσῆλθε μετὰ τῶν ὀλίγων ἑκατοστάδων μαχητῶν, οὓς εἶχεν ἀπολίπει αὐτῷ ἡ πρὸ τῶν Ἀθηῶν ἤττα,

καὶ ἐστρατοπέδευσεν ἐν τινὶ κήπῳ τοῦ πρὸ τοῦ Ναυπλίου χωρίου "Αρεια. Ὁ Γρίβας καὶ ὁ Φωτομάρας ὑπεδέξαντο αὐτὸν διὰ τιμητικῶν πυροβολισμῶν, καὶ ἐξέφρασαν τὴν προθυμίαν αὐτῶν, ὅπως ὑποταγῶσιν εἰς τὴν ἀπόφασίν του. Ἄλλ' ὁ Φωτομάρας μόνος ὑπετάγη ἀληθῶς, καὶ οὐχὶ διὰ λέξεων μόνον· βλέπων ἤδη, ὅτι ἡ ἐπιβροχὴ αὐτοῦ ἐξέπιπτε, παρεδόθη μετὰ τῶν 50 ἀκολούθων του εἰς χεῖρας τοῦ Ἀρχιστρατήγου. Ὁ Γρίβας ὅμως ἐφάνη πάντῃ ἀνυπότακτος. Ἐπιτρέψας εἰς τὸν Ἀγγλον νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ Παλαμίδιον, ὑπὸ τὸν ὄρον νὰ μὴ παραλάβῃ μετ' ἑαυτοῦ στρατόν, ἤγαγεν αὐτὸν εἰς περίπατον ἐπὶ τῶν τειχῶν, καὶ ὁ Τσῳρτς ἠναγκάσθη, ἀφοῦ δύο ὅλῃς ἡμέρας διήγαγεν ἐπὶ τοῦ φρουρίου ὡς αἰχμάλωτος μᾶλλον ἢ ὡς ἀρχηγός, καὶ ὡς θέαμα χρησιμεύσας, νὰ ἐπανακάμψῃ κατησχυμένος εἰς τὴν ἐν Ἀρείᾳ σκηνὴν του. Ὁ δὲ Γρίβας ἐκλείσει πάλιν τὰς πύλας, καὶ ἐδήλωσεν, ὅτι δὲν παρέδιδε τὸ φρούριον, πρὶν ἢ ἐμετρεῖτο αὐτῷ ἐν ἑκατομμύριον γροσίων. Ἐπίσης ἀπέτυχεν ὁ Φαβιέ, ὁ Ἀἰδεκ καὶ ὁ Κόχραν, καὶ πάντῃ ἀνωφελὲς κατεδείχθη ἡ παρουσία των. Οἱ δὲ ἀρχιστασιῶται παρέτρισον κρύφα τὰς χεῖρας, καὶ φαιδρὰ χρόνου διατριβὴ ἐφαίνετο αὐτοῖς ὁ ἐμφύλιος πόλεμος καὶ ἡ ἐλευνότης τοῦ ἔθνους. «Ὅλα ταῦτα εἶνε κωμῳδία μόνον», ἔλεγεν ὁ Φαβιέ. «οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ εἶνε τόσον ὀλίγον ἐχθροί, ὅσον ἡμεῖς· μόνος σκοπὸς των εἶνε ἡ λαφυραγωγία!»

Ὀλόκληρος ἡ Ἀργολὶς ἠσθάνθη τὰ ἐκ τῆς ναυπλιακῆς ἀναρχίας κακά. Στίφη ρουμελιωτῶν διέτρεχον τὴν χώραν ληστεύοντες τοὺς χωρικοὺς, οἵτινες κατέλιπον ἐν ἀπογνώσει τὰ χωρία των, καὶ ἀπασυρόμενοι εἰς τὰς χαράδρας τῶν ὄρέων, ὑπεδέχοντο διὰ πυροβολισμῶν τοὺς ληϊστῆρας. Ἐν Ἀργεὶ ἐφραξεν ὁ λαὸς τὰς εἰς τὴν πόλιν ἀγούσας παρόδους, καὶ ἐπυροβόλει κατὰ παντὸς προκύπτοντος στρατιώτου.

Ἀπορεῖ τις ἀληθῶς, πῶς οἱ ἐχθροὶ τῆς Ἑλλάδος δὲν ἐκαρπώθησαν τὴν παντελεῖ ἑκείνην ἐκλυσιν τῶν ἐλληνικῶν πραγμάτων. Ἄν ὁ Κιουταγῆς ἔτεινε τὴν χεῖρα πρὸς τὸν αἰγύπτιον αὐτοῦ ἀντίζηλον, οὔτε ἡ Πελοπόννησος βεβαίως οὔτε ἡ Στερεὰ ἡδύναντο νὰ σκεφθῶσι πλέον περὶ ἀντιστάσεως. Τὰ ὑπὸ τοῦ Τσῳρτς καὶ τοῦ Φαβιέ συνταχθέντα σχήδια ἐκστρατείας εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα ἔμενον

μόνον ἐπὶ τοῦ χάρτου· ὁ δὲ τοῦρκος στρατηλάτης, οὕτινος αἱ προφυλακαί, μετὰ τὴν παρὰ τὰς Ἀθήνας μάχην, ἦσαν προκεχωρημέναι μέχρι τοῦ ὄρους Γερανείας, ἣν πάντῃ ἐλεύθερος νὰ διαβῇ τὸν Ἰσθμὸν καὶ νὰ περάνῃ ἀποτόμως τὰς ἐν Ναυπλίῳ διαδραματιζομένας σκηνάς. Ἀλλ' ἐν μέσῳ πάσης αὐτῶν τῆς ἀθλιότητος ὑπῆρξεν εὐτύχημα διὰ τοὺς Ἕλληνας, ὅτι ἡ πείρα τῆς συναδελφικῆς συμπράξεως, ἣν εἶχεν ἀποκτήσει ὁ Κιουταγῆς πρὸ τοῦ Μεσολογγίου, ἐφόδισε καὶ ἀπέτρεψεν αὐτὸν τοῦ νὰ δράμῃ ἐπίκουρος τοῦ Ἰβραήμ. Ἡ Πελοπόννησος ἔθεωρεῖτο ὡς ἴδιον τοῦ Αἰγυπτίου κτῆμα, καθόσον, ἄλλως, καὶ αὐτὸς ὁ αὐτῶν διοικητῶν κατάλογος τοῦ Μαΐου 1824 ἀνέφερε τὸν Ἰβραήμ ὡς Πασσᾶν τοῦ Μωρέως, καὶ ὁ Σουλτάνος τὸ 1825 εἶχε κυρώσει τὸν τοιοῦτον αὐτοῦ διορισμόν. Πυχαριστημένος δὲ ὁ σερασκέρης, ὅτι εἶχεν ἀνακτήσει ὁλόκληρον τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ ἐπαρχίαν, ἡσχολήθη εἰς ἐμπέδωσιν τῶν ἐσωτερικῶν πραγμάτων τῆς Στερεᾶς καὶ ἀπόλυσιν τῶν Ἀλβανῶν του μισθοφόρων, ὧν τὸ ἀνήσυχον πνεῦμα πολλὰ παρεῖχεν αὐτῷ πράγματα. Διαγαγὼν δὲ μέρος τοῦ θέρους ἐν Θήβαις, μετέβη τὸν Αὐγουστον διὰ Λαρίσσης εἰς Ἰωάννινα, ὥσανεὶ οὐδ' ἐπ' ἐλάχιστον ἔμελεν αὐτῷ ἡ ἐξακολούθησις τοῦ κατὰ τῶν Ἑλλήνων ἀγῶνος, καὶ ἀφῆκε μετὰ τινος χαιρεκάκου εἰρωνείας εἰς τὸν ἀντίζηλον αὐτοῦ τὴν φροντίδα, ὅπως ἐγκατασταθῇ ἀσφαλῶς ἐν τῷ Πασσαλικίῳ τοῦ Μωρέως καὶ καταβάλλῃ ἐντελῶς τὴν ἀντίστασιν τοῦ Κολοκοτρώνου.

Ἐπὶ πέντε ὅλους μῆνας εἶχε μένει ἄπρακτος ὁ Αἰγύπτιος ἐν Μεθώνῃ. Ἀμα δὲ τοῦ ἔαρος ἀρχομένου ἐκινήθη πάλιν πρὸς βορρᾶν, διέβη τὴν 18 Ἀπριλίου τὸν Ἀλφειόν, καὶ εἰσῆλσεν εἰς τὴν Ἥλιδα. Οἱ κάτοικοι κατέφυγον εἰς τὰ συνήθη αὐτῶν ἄσυλα, τὰς ἐν τῷ ἔλει τοῦ Ἀνίγρου, τοῦ Ἀλφειοῦ, καὶ ἐν τῷ ὄρμῳ τοῦ Κατακώλου νήσους. Ἀλλ' ὁ Πασσᾶς εἶχε διατάξει στόλον ἐκ μικρῶν πολεμικῶν πλοίων νὰ παρακολουθῇ τὰς κινήσεις αὐτοῦ, παραπλέων τὴν ἀκτὴν· αἱ νῆσοι οὕτω κατελήφθησαν, καὶ οἱ Ἥλεῖοι, οἵτινες ἀπεπειράθησαν νὰ διαφύγωσιν ἐπ' ἀκατίων, συνελήφθησαν οἱ πλεῖστοι. Χίλιοι ὀκτακόσιοι φυγάδες ὑπὸ τὸν δεύτερον υἱὸν τοῦ Σισίνῃ ὤρμησαν εἰς τὸ φρούριον Χλεμοῦτσι, κατὰ τὴν δυτικωτάτην ἄκραν τῆς Πελοποννήσου, καὶ ἀνέβιβασαν ἐπὶ τὰ τείχη αὐτοῦ ὀκτὼ τηλοβά, ἅτινα εἰ-

χον λάβει ἐκ τουρκικοῦ τινος βρικήου ἐξωκείλαντος παρὰ τὴν Κλαρένταν· ἤθελον δὲ ἐπιτυχῶς ἀντιστῆ εἰς τὸν Πασσάν, προασπιζόμενοι ὑπὸ τῶν παχέων λιθίνων τοίχων τοῦ φρουρίου, ἂν αἱ δεξαμεναὶ αὐτοῦ δὲν ἦσαν κατεστραμμέναι καὶ ἄνυδροι. Οὕτως ἡ τοῦ ὕδατος στέρησις ἠνάγκασεν αὐτοὺς μετὰ τρεῖς ἐβδομάδας νὰ παραδοθῶσιν ἄνευ ὄρων. Ὁ Ἰβραῖμ προσηνέχθη εὐπρεπῶς πρὸς τὸν Μιχαὴλ Σισίνην, τοὺς δὲ ἄσημοτέρους αἰχμαλώτους ἐκατέρου φύλου ἐπώλησεν ὡς δούλους. Ἀπὸ τοῦ Χλεμουτσίου ἐτράπη πρὸς τὰς Πάτρας, καὶ ἐκεῖθεν τὴν 6 Ἰουνίου πρὸς τὸ Ῥί ν, ὅπως παραλάβῃ ἐκεῖ φορτίον τρισχιλίων ἵππων, συλληχθέντων ἐν Ἀλβανίᾳ καὶ διαβιθασθέντων διὰ τοῦ κόλπου πρὸς ἀνανέωσιν τοῦ ἵππικοῦ αὐτοῦ. Αἱ ἐρμωτικαὶ αὐτοῦ στρατεῖαι ἐφαίνοντο τέλος παράγουσαι τὸ ποθοῦμενον ἀποτέλεσμα ἐπὶ τοῦ λαοῦ, τὸ δὲ ἄγγελμα τῆς παρὰ τὰς Ἀθήνας ἥττης κατέβαλε τὸ θάρρος τῶν ἐν Ἀχαΐᾳ καὶ Ἡλιδι πατριωτῶν. Ὑποδεέστερός τις ὄπλαρχηγός τῆς ἐπαρχίας Πατρῶν, *καπεταρίσκος* τις, ὡς λέγουσι περιφρονητικῶς οἱ Ἕλληγες ἱστορικοί, ὁ ἐκ Ζουμπάτης Νενέκος, ἔδωκε τὸ παράδειγμα τῆς ἀπὸ τοῦ πατρίου ἀγῶνος ἀποστάσεως. Μιμηθεῖς τοὺς στερεοελλαδίτας ὄπλαρχηγούς, ὑπετάγη εἰς τὸν Ἰβραῖμ, καὶ ἐσχημάτισε μάλιστα ἴδιον ἀνεξάρτητον σῶμα, ὅπερ ἔμελλε νὰ ὑπηρετήσῃ ὡς μεταβατικὸν ἀπόσπασμα κατὰ τῶν πατριωτῶν. Ἐπειδὴ δὲ συγχρόνως ὁ Αἰγύπτιος ἐνεδύθη τὴν ἀλωπεκῆν ἀντὶ τῆς λεοντῆς, καὶ ἤρξατο φειδόμενος τῶν σπαρτῶν καὶ πληρόνων τὰ εἰς τὸν στρατὸν αὐτοῦ ἀναγκαῖα, συνετάχθη αὐτῷ τὸ πολὺ πλῆθος, ὅπερ εἶχεν ἀπελπισθῇ περὶ τοῦ πατρίου ἀγῶνος, καὶ αἱ ἐπαρχίαι Πατρῶν, Πύργου, Γαστούνης, Βοστίτσης καὶ Καλαβρύτων ὑπετάγησαν αὐτῷ. Εἶνε δὲ ἀναμφισβήτητος ἐκδούλευσις τοῦ γέροντος Κολοκοτρώνου, ὅτι κατεπολέμησε κραταιῶς τὴν ἐπιδημικὴν ἐκείνην δουλοφροσύνην. Ἐκδὸς διαταγὴν, ὅπως πάντες οἱ ἀπὸ 15 μέχρις 60 ἐτῶν ἡλικίας δράξωσι τὰ ὄπλα, ἠπέλγησε διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου τοὺς εἰς τοὺς Τούρκους ὑποταγέντας, καὶ ἀπέστειλεν ἀπόσπασμα ὑπὸ τὸν Πετμεζάν εἰς Πάτρας, ὅπως συλλάβῃ ζῶντα ἢ νεκρὸν τὸν προδότην Νενέκον. Ὁ Νικήτας διετάχθη νὰ κινηθῇ πρὸς τὴν Μεσσηνίαν, ἵνα ἀπειλήσῃ τὴν βάσιν τῶν ἐργασιῶν τοῦ Ἰβραῖμ, ὁ Γενναῖος καὶ ὁ Πλαπούτας ἐστάλησαν εἰς τὸ κέντρον τῆς Πελο-

ποννήσου, ὃ δὲ Γέρος αὐτὸς ἐκίνησε μεθ' ὅλης τῆς διαθεσίμου δυνάμεως εἰς Κόρινθον, καὶ ἐτράπη κατόπιν ἀριστερὰ πρὸς τὴν λίμνην τοῦ Φενεοῦ, ὅπως παραλάβῃ ἐκεῖ τοὺς ὑπὸ τὸν Νοταρᾶν Κορινθίους καὶ ἐπιτηρῇ τὰς κινήσεις τοῦ ἐχθροῦ. Πορευόμενος δ' ἐκεῖσε καὶ ἐν Ζαχόλῃ εὕρισκόμενος, ἤκουσε τὴν ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου ἀντηχοῦσαν φωνὴν τῶν μοναχῶν, αἰτουμένων βοήθειαν· διότι ὁ Ἰβραΐμ, ἀπολιπὼν ἐν Πάτραις ἰσχυρὸν σῶμα ὑπὸ τὸν Δελῆ Ἀχμέτ, εἶχε στραφῇ κατὰ τῆς μονῆς μετὰ ἐξακισχιλίων ἀνδρῶν καὶ τοῦ σώματος τοῦ Νενέκου. Ὁ Κολοκοτρῶνης ἀπέστειλε ἀράματα πρὸς τοὺς ἀπειλουμένους τὸ σῶμα τοῦ Πετμεζᾶ καὶ 100 ἄνδρας τῆς σωματοφυλακῆς του ὑπὸ τὸν Χρυσανθόπουλον, καὶ ἔγραψεν αὐτοῖς τὴν 20 Ἰουνίου λόγους παρηγορίας καὶ ἐνθαρρύνσεως: « Ἐγὼ κατὰ χρέος μου καὶ κατὰ τὸν ὅποιον ἔδωσα ἱερὸν ὄρκον μου νὰ θυσιάσω ὑπὲρ τῆς πατρίδος μου καὶ τὴν τελευταίαν ῥανίδα τοῦ αἵματός μου, δὲν ἀπελπίζομαι, ἀλλὰ θαρρῶ εἰς τὸν προστάτην τῆς Ἑλλάδος Θεόν, ἐνεργῶ πᾶν ὅ,τι δύναμαι, γράφω, παρακινῶ, καὶ προσκαλῶ ὅλους τοὺς συναγωνιστάς· καὶ καθ' ὅς ἔχω εἰδήσεις κατ' αὐτάς συρρέουν ἀρκετὰ στρατεύματα, ὥστε ἂν ὁ ἐχθρὸς ἀποφασίσῃ νὰ πολεμήσῃ τὸ ἱερὸν τοῦτο καταγώγιον, ἐλπίζω εἰς τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ νὰ κάμωμεν εἰς αὐτὸ τὸν τάφον του καὶ τοὺς αἰσχυρῶς ὑποταγέντας ὡς ἐκ τῶν περιστάσεων νὰ ἐλευθερώσωμεν. Γενναϊότης, προθυμία καὶ δραστήριος ἀπόφασις χρειάζονται, καὶ ἐκερδήσαμεν τὸ πᾶν — Σταθῆτε μὲ καρτερίαν, καὶ χωρὶς νὰ σᾶς δειλιάσωσι διόλου τὰ ἀπελπισμένα κινήματα τοῦ Ἰμπραΐμη». Ἡ πεποίθις τοῦ Γέρου δὲν τὸν ἠπάτα. Ὁ Ἰβραΐμ, εὐρὼν τηλεβόλα παρατεταγμένα πρὸ τοῦ ἱεροῦ καταγωγίου, καὶ πολίτας καὶ μοναχοὺς ἀπτοήτως εἰς ἄμυναν παρεσκευασμένους, παρητήθη τῆς κατὰ μέτωπον προσβολῆς· ἀπέστειλε δὲ ἀπόσπασμα τοῦ στρατοῦ του μετὰ τοῦ προδότου Νενέκου εἰς Διάκοφτον, ὅπισθεν τοῦ μοναστηρίου, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖθεν ἦτο ἀπρόσιτον τὸ σπήλαιον. Οἱ μοναχοί, ὠφεληθέντες τοῦ παρεμπεσόντος χρονικοῦ διαστήματος, ἐπεχείρησαν εὐτυχῇ ἔξοδον, ὃ δὲ Ἰβραΐμ, οὐδεμίαν ἔχων διάθεσιν νὰ θυσιάσῃ τοὺς στρατιώτας του, προσβάλλων δι' ἐφόδου τὴν φύσει ὀχυρὰν θέσιν τῆς Μονῆς, ἐπανέκαμψε καὶ τὸ ἔτος τοῦτο ἄπρακτος εἰς Καλάβρυτα, καὶ παρεσκευάσθη ὅπως ὑποτάξῃ τὴν ἐπαρχίαν Κα-

ρυταίνης. Πλησίον τῆς Κατσάνης διήρесе τὸν στρατὸν αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς μὲν, εὐρὼν τὰς πρὸς τὴν Καρύταιναν στενοπορίας κατεχομένης ὑπὸ τοῦ Γενναίου καὶ τοῦ Πλαπούτα, ἐστράφη πρὸς τὴν Τρίπολιν, ἥ δὲ ἄλλη ἰσχυροτέρα μοῖρα τῶν Αἰγυπτίων προὔχωρσε μέχρις Ἀκκόβου καὶ Δημητσάνης. Ἄλλ' ὁ Γενναῖος καὶ ὁ Πλαπούτας ἔδραμον ταχέως εἰς τὸ ἀπειλούμενον μέρος, καὶ μετὰ σφοδρὸν παρὰ τὴν Δημητσάναν ἀκροβολισμόν ἀπεχώρησαν οἱ Αἰγύπτιοι, διευθυνόμενοι βορειοανατολικῶς πρὸς τὴν Τρίπολιν, ὅπου ἠνώθησαν μετὰ τῶν στρατευμάτων τοῦ Ἰβραήμ. Οὕτω δὲ ἐματαιώθη καὶ ἡ κατὰ τῆς Καρυταίνης ἐκστρατεία, ὡς ἡ τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου προσβολή. Ὁ λαὸς ἀνέπνευσε πάλιν· ἐνῶ δὲ ὁ Αἰγύπτιος ἐπανέκαμπτεν ἀδόξως εἰς Μεσσηνίαν, ἐπυροβόλουν αὐτὸν ἔνοπλοι ἐκ πλαγίου καὶ ἐκ τῶν νώτων, ὡς μύκητες ἐκ τῆς γῆς ἀναδύοντες. Τὴν μεταξὺ Μεσσηνίας καὶ Καρυταίνης συγκοινωνίαν ἐκώλυεν ὁ Νικήτας, κατέχων παρὰ τὸ Λεοντάρι τὰ μεσσηνιακὰ *Δερβέρια*.

Ὁ Κολοκοτρώνης ἀνέπτυξεν ἀκάματον δραστηριότητα, ὅπως πολέμησῃ τὸ μῖασμα τῆς ὑποταγῆς. Παρὰ τὸν Ἅγιον Βλάσην καὶ τὸ μοναστήριον τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Βονίτσης ἐγένοντο τὴν 15 καὶ 29 Ἰουλίου αἱματηραὶ συμπλοκαὶ μεταξὺ τῶν πατριωτῶν καὶ τοῦ ὑπὸ τοῦ Ἀχμέτ Πασσᾶ βοηθουμένου σώματος τοῦ Νενέκου. Κατῴρθωσε δὲ ὁ Γέρος νὰ ἀποκρούσῃ πρὸς τὰς Πάτρας τοὺς τουρκοφίλους, καὶ νὰ ἐπαναγάγῃ μέρος τοῦλάχιστον τῶν ἀποστάντων ὑπὸ τὰς ἑλληνικὰς σημαίας, καὶ ἤθελε προσβάλει καὶ αὐτὸν τὸν ἐν Πάτραις αἰγύπτιον ὑπαρχηγόν, ἃν δὲν ὑφίστατο παντοίας στερήσεις. Ἀκαταπαύστως ἔγραφεν εἰς τὴν Κυβέρνησιν, ζητῶν παρ' αὐτῆς μετ' ἐπιμονῆς νὰ τῷ ἀποστείλῃ πολεμεφύδια καὶ τροφάς, ἀφοῦ δὲν ἤθελεν, ἔλεγε, νὰ τῷ πέμψῃ μηχανὴν τινα τρέφουσαν τοὺς στρατιώτας διὰ τοῦ ἀέρος, καὶ μεταβάλλουσαν τὸ χῶμα εἰς πυρίτιδα καὶ τὰς πέτρας εἰς μολύβδον. Παρεπονεῖτο δέ, ὅτι εἶχε στείλει σωρείας ὅλας ἀναφορῶν καὶ αἰτήσεων εἰς Ναύπλιον, αἵτινες οὐδὲ καὶ ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψιν. « Καὶ τὸ λεοντάρι, τὸ μεγαλείτερον θηρίον τῆς γῆς, » ἔγραφε πρὸς τὸν ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν Γραμματέα τῆς Ἐπικρατείας, « καὶ ἐκεῖνο εἰς πέντε δραμιῶν φουσέκι δὲν ἡμπορεῖ νὰ ἀντισταθῇ. Ἐτιμήθην παρὰ τοῦ Ἀχιστρατήγου εἰς τὴν Γενικὴν Ἀρχηγίαν τῶν Πελο-

ποννησιακῶν στρατευμάτων, ὅχι διὰ νὰ φάγω ἢ νὰ σκοτώσω μόνος μου τὸν ἐχθρόν, ἀλλὰ διὰ νὰ ὁδηγήσω κατ' αὐτοῦ τὰ πελοποννησιακὰ στρατεύματα. Τὰ στρατεύματα αὐτὰ συνίστανται ἀπὸ ἀνθρώπους καὶ ὅχι ἀπὸ πέτρας. Ἀλλὰ τί λέγω; καὶ αἱ πέτραι αὐταὶ ὑποτάσσονται εἰς τὴν δύναμιν τοῦ μπαρουτιοῦ. Δύο τώρα περίπου μῆνας δὲν ἔπαυσα καθημέραν οὐδὲ στιγμὴν νὰ ἐπικαλοῦμαι τὴν πρόνοιαν τῆς Κυβερνήσεως κατ' εὐθείαν καὶ διὰ τοῦ ἀρχιστρατήγου, διὰ τὰ διὰ τὴν ἐκστρατείαν μου ἀναπόφευκτα τροφὰς καὶ πολεμεφόδια· ἀλλ' ὅχι μόνον πρόβλεψιν καμμίαν δὲν εἶδον, ἀλλ' οὔτε ἀποκρίσεως καὶν ἡξιώθην διὰ παρηγορίαν μου καὶ μέχρι μὲν τινος ἡ Κυβέρνησις ἐδικαιολογεῖτο, ὅτι αὐτὰ δὲν εὐρίσκονται, μ' ὅλον ὅτι ἂν ἤθελεν εὐρίσκοντο ὅλα· ἀλλὰ τώρα, ὅτε βεβαιουμαι, ὅτι ἔφθασαν τροφαὶ καὶ πολεμεφόδια σταλμένα ἀπὸ τοὺς φιλανθρώπους φιλέλληνας τῆς Εὐρώπης, διατί δὲν μὲ στέλλει; μὴ τάχα νομίζει, ὅτι τρώγονται πέτραι διὰ νὰ ζήσουν συνερχόμενα τὰ στρατεύματα; μὴ τάχα γνωρίζει, ὅτι ὁ Γενικὸς Ἀρχηγὸς ἡμπορεῖ νὰ τὰ θρέψῃ μὲ ὑπερφυσικὴν τινα δύναμιν; Ἔστω τὴν τροφὴν των ἡμπορεῖ ὅπως οὖν νὰ προβλέψῃ ἀρπάζων τοῦ πτωχοῦ πολίτου τὰ πρόβατα, τὴν ζωοτροφίαν του, τὸ ψωμί του ἀπὸ τὸ στόμα του· μπαρουτὶ ὅμως πόθεν νὰ τὸ ἀρπάσῃ; ἢ μήπως ἔχει τὴν ἐπιτηδειότητα νὰ μεταβάλλῃ τὸ χῶμα εἰς μπαρουτὶ; αὐτὰ εἶνε ἀδύνατα κοντὰ εἰς τὸν Κολοκοτρώνην Γενικὸν Ἀρχηγόν, ἀγνοοῦντα καὶ χημείαν καὶ κάθε ἄλλην ἐπιστήμην· εἰς ἄλλον δὲν εἶνε παράξενον νὰ ᾔνε εὐκόλα» (1). Συμπεραίνων δὲ ἐπεμαρτύρετο ὁ Γέρων τὸν Θεὸν καὶ τὸ ἔθνος, ὅτι ἤθελεν ἀναγκασθῇ νὰ προβῇ εἰς ἰδιοθούλους πράξεις, ἂν δὲν ἐστέλλετο εἰς αὐτὸν συνδρομή. Ἀλλὰ καὶ ἀπειλαὶ καὶ χλεύη οὐδὲν κατάρθουν κατὰ τῆς ἀδυναμίας καὶ ῥαθυμίας τῆς Κυβερνήσεως. Οὔτε ἡδύνατο οὔτε ἤθελε νὰ βοηθήσῃ, καὶ τοὺς εὐτελεῖς αὐτῆς πόρους εἶχεν ἐξαντλήσει ἢ ἐν Ναυπλίῳ ἐμφύλιος διαμάχη· οὕτω δὲ τὸ μέγα τοῦ πολέμου βάρος, ἢ διατροφή τῶν πατριωτικῶν στιφῶν τοῦ Κολοκοτρώνου, ἔπεσε καὶ πάλιν ὡς πρότερον ἐπὶ τοὺς ὧμους τοῦ πτωχοῦ χωρικοῦ. «Οἱ χωρικοί» γράφει ὁ ναύαρχος Δερινῦ, «ἐδιώκοντο, ἐγυμνοῦντο καὶ ἐληστεύοντο ἐναλλάξ ὅτε μὲν ὑπὸ τῶν Τούρκων ὅτε δὲ

(1) Ἑλλήν. Ὑπομνήματα, σελ. 481.

ὑπὸ τῶν παλληκαρίων». Ὅτε ὁ Ἰβραῖμ ἤκουσεν, ὅτι ὁ Κολοκοτρῶνης ἠπείλει τὰς πρὸς βορρᾶν τῆς Πελοποννήσου ὑποτεταγμένας χώρας, καὶ ἀπῆτει τὰ τῆς ὑποταγῆς ἔγγραφα, διεβίβασε διὰ θαλάσσης ἐπικουρίας εἰς τὸν ἐν Πάτραις ὑπαρχηγὸν αὐτοῦ Ἀχμέτ Πασσᾶν, οὗτος δέ, τῇ παρακινήσει τοῦ Νενέκου, ἐπεχείρησε περὶ τὰς ἀρχὰς Σεπτεμβρίου (1) ἐπιδρομὴν κατὰ μῆκος τῆς ἀχαικῆς παραλίας, ὅπως ἀποταμιεύσῃ τὴν συκομιδὴν τῆς κορινθιακῆς σταφίδος.

Ὁ προδότης Νενέκος ἐχρησίμευεν ὡς ὁδηγός· ἀλλ' ὁ Κολοκοτρῶνης εἶχεν ἐγκαίρως προνοήσει τὰ εἰκότα. Ἐγγύς τῆς Βονίτσης παρὰ τὴν Καυκαρίαν ἀπεκώλυσεν ὁ Πλαπούτας εἰς τοὺς ἐχθροὺς τὴν ὁδόν, καὶ ἀπώθησεν αὐτοὺς μέχρι Πατρῶν. Φρουρῶν ὁ Γενναῖος ἐπὶ τῆς νοτιοανατολικῆς κλιτύος τῆς Ὠλέντου παρὰ τὸ Λιβάρτσι, συνήντησε κατὰ τοὺς ἀμπελῶνας τῆς Δίβρης τοὺς Τούρκους, προσπαθοῦντας νὰ προελάσωσιν εἰς Λιοδῶραν, καὶ μετὰ σφοδρὸν ἀκροβολισμόν ἠνάγκασεν αὐτοὺς νὰ ὀπισθοδρομήσωσι μέχρι Πύργου. Οἱ ἐν Ἡλιδι ὑποτεταγμένοι ἐπέστρεψαν οὕτω ὑπὸ τὰς ἐθνικὰς σημαίας. Ἀλλὰ κατὰ τῆς μεσημβρινοδυτικῆς χώρας τῆς χερσονήσου ἐπέκειτο νῦν ὁ μέγιστος κίνδυνος. Ὁ Ἰβραῖμ κατέβαλλε πᾶσαν προσπάθειαν, ὅπως ὑποτάξῃ ὀριστικῶς τοὺς κατοίκους τῆς Ἀρκαδίας καὶ Μεσσηνίας· ὁ δὲ Νικήτας μόλις ἠδύνατο νὰ κρατήσῃ ἔτι τὴν παρὰ τὸ Λεοντάρι θέσιν αὐτοῦ. Ὁ γέρον Κολοκοτρῶνης πάλιν, ἐγκαίρως πάντοτε τὸν κίνδυνον προαισθανόμενος, ἔδραμε τότε πρὸς τὴν ἀπειλουμένην χώραν, ἐνίσχυσε τὸν πιστὸν αὐτοῦ Νικήταν, καὶ ἀνεπτέρωσεν εἰς ἐσχάτην ἀντίστασιν τὸ θάρρος τοῦ μεσσηνιακοῦ λαοῦ. Καλέσας δὲ ἐπικουρικὸν στρατὸν ἐκ Μάνης, συνεκέντρωσε παρὰ τὸν Ἀλμυρὸν τὰς μανιατικὰς καὶ λακωνικὰς στρατιωτικὰς δυνάμεις. Ὅποῖον δὲ βίον διῆγον οὗτοι ὑπὸ τὰς περιπετείας τοῦ ἀγῶνος, δύναται τις κάλλιστα νὰ κατανοήσῃ ἐκ τῶν ἐν Μιστρᾷ γινομένων. Ἐν ὧρα νυκτὸς κοιμητηρίου σιγῇ ἐξετείνετο ἐπὶ τῆς χώρας· οὐδεὶς ἐτόλμα νὰ κοιμηθῇ ἐν τοῖς ἐρείπιοις. Μόλις ὅμως ὑποφωσκούσης τῆς αὐγῆς, κατήρχετο ἐκ τῶν πλησιοχώρων

(1) Ὁ Γερβίνος (Τόμ. 6, σελ. 334) ἀναφέρει ἀρχὰς Αὐγούστου· ἀλλ' ὁ Ι. Κολοκοτρῶνης (Ἰπομν. σελ. 532) λέγει: Περὶ τὰ τέλη Αὐγούστου (παλ. ἔτ.). Βλέπε (αὐτόθι σελ. 537) καὶ τὰς ἐκθέσεις περὶ τῆς παρὰ τὴν Καυκαρίαν μάχης τῆς 30 Αὐγούστου (παλ. ἔτ.).

βράχων εἰς τὴν ἀγορὰν στίφος ὅλον ἀνδρῶν ὠπλισμένων ἀπὸ κεφαλῆς μέχρι ποδῶν, ἀντήλασσον τὰς πραγματείας των καὶ ἐφρόντιζον περὶ τῶν ὑποθέσεων αὐτῶν. Λαὸς δυνάμενος νὰ ἀνταλλάξῃ τὰς γλυκείας ἀνέσεις τοῦ βίου ἀντὶ τοσοῦτων κινδύνων καὶ περιπετειῶν καὶ πόνων, εἶνε τεθωρακισμένος πρὸς πάντα μικροφυχίας πειρασμόν.

Ἀρτοῦ ὁ τοῦ Ἰθραΐμ τοποτηρητῆς εἰς μάτην ἐσπατάλησε τὴν πανουργίαν αὐτοῦ καὶ τοὺς μελιτώδεις τοῦ λόγου, ἐξέδωκε περὶ τὰς ἀρχὰς Ὀκτωβρίου προκλήρουν πρὸς τὸν λαὸν τῆς Μεσσηνίας, δι' ἧς ἠπείλει νὰ ἐκδικήσῃ καὶ κατ' αὐτῶν τῶν ἀψύχων ἀντικειμένων πᾶσαν περαιτέρω ἀντίστασιν. Κατ' ἐντολὴν τοῦ κυρίου μου, ἔλεγε, «ἦλθα εἰς τὰ ἐνταῦθα διὰ νὰ κατακόψω, κατακαύσω, καὶ σχεδὸν νὰ ἀφανίσω ὅλα τὰ δένδρα σας, ὅσα εἶνε χρήσιμα καὶ ἀναγκαῖα πρὸς τροφήν σας· λυπούμενος τὸν πτωχὸν λαὸν νὰ μὴ δοκιμάσῃ τὴν αὐτὴν ζημίαν καὶ ἀφανισμόν τῶν ἀναγκαίων δένδρων σας, ἔκρινα εὐλογον νὰ σᾶς εἴπω, ὅτι χωρὶς ἀναβολὴν καιροῦ νὰ συσχεφθῇτε καλῶς καὶ νὰ παραιτηθῇτε ἀπὸ τὰ τῆς ἀποστασίας φερσίματα, καὶ καθὼς σᾶς συμβουλεύω νὰ ἐλθῇτε νὰ προσκυνήσετε, διὰ νὰ ἀπαντήσετε τὴν ὀργὴν αὐτὴν καὶ τὸν ἀφανισμόν, ὅπου θέλει δοκιμάσῃ ὅλην ἢ πτωχολογίαν σας· εἶδὲ καὶ δὲν ἐλθῇτε, ἅς ᾔην ἡ ἁμαρτία εἰς τὸν λαιμόν σας, καὶ ὅψεσθε ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως». Ἄλλ' οἱ Μεσσηνιοὶ ἀπήντησαν ἀτρομήτως, συμβουλεύοντες τὸν αἰγύπτιον στρατάρχην νὰ πολεμήσῃ κατὰ τοῦ Κολοκοτρώνου μᾶλλον ἢ κατ' ἀψύχων δένδρων, καὶ ἐπαναλαμβάνοντες, ὅτι ἀπόφασιν εἶχον νὰ ἀποθάνωσι μέχρις ἐσχάτων ἐλεύθεροι Ἕλληνες.

Ἐνῶ οὕτως ὁ πόλεμος καὶ ἡ μέλλουσα κρίσις περιωρίζοντο ἐπὶ τῆς μεσημβρινοδυτικῆς τῆς Πελοποννήσου ἄκρας, ὁ λόρδος Κόχραν εἶχε καταβάλλει ἐναγωνίους προσπάθειάς, ὅπως συγκαλύψῃ τὴν πρὸ τῶν Ἀθηνῶν ἀποτυχίαν αὐτοῦ διὰ τινος τῶν ἡρωϊκῶν ἐκείνων κατορθωμάτων, ἅτινα εἶχεν ἐπιτυχῶς τολμήσει ἀλλαχοῦ τῆς γῆς. Ἐπειδὴ δὲ ὑπῆρχε φόβος, ὅτι ὁ ἐχθρὸς ἠθελεν ἐπιχειρήσει κατ' αὐτὸ τὸ ἔτος κρίσιμόν τινα προσβολὴν τοῦ ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ καὶ τῆς νήσου Ἰθάρας, πρῶτον καὶ ἀνγκαιότατον μέλημα τοῦ βρεττανοῦ ἥρωος ἠθελεν εἶναι νὰ παρακωλύσῃ τὴν ἑνωσιν τοῦ τουρκικοῦ καὶ αὐγυπτιακοῦ στόλου.

Τὰ τοιαῦτα ὁμως ἐφρόνει λίαν ἀπλᾶ καὶ ἄτεχνα ἢ εἰς μεγάλα ἀποβλέπουσα διάνοια τοῦ Κόχραν. Ἀντί, πραγματοποιῶν τὰς μεγαλοῦς ῥήμονας αὐτοῦ προκηρύξεις, νὰ συλλάβῃ ἅμα ἐξερχόμενον κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ Ἑλλησπόντου τὸν τουρκικὸν στόλον, ὃν, ἐν μεγάλῃ θυσίᾳ τῇ ιδίᾳς αὐτοῦ φιλοτιμίας, εἶχε τάξει ὁ Σουλτάνος ὑπὸ τὴν ἀνωτάτης διοίκησιν τοῦ αἰγυπτίου τοῦ ὑποτελοῦς, ἀφῆκεν αὐτὸν νὰ περιπλεύσῃ τὴν Πελοπόννησον, ἐξ 28 μεγάλων πολεμικῶν πλοίων συγκείμενος, καὶ νὰ τεθῇ τὴν 24 Μαΐου ἐν Ναβαρίνῳ ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Ἰβραΐμ. Συνέλαβε δὲ τούναντίον παράβολόν τι σχέδιον, ὅπως συλλάβῃ τὸν Ἰβραΐμ Πασσᾶν πρὸ τοῦ Χλεμουτσίου, διότι εἶχε μάθει, ὅτι ὁ αἰγύπτιος ἐπέβαινε συνήθως βρικίου τινὸς διευθύνων τὸν ἀποκλεισμόν τοῦ φρουρίου. Ἐπεφάνη δὲ πραγματικῶς ἐκεῖ τὴν 27 Μαΐου μετὰ τῆς « Ἑλλάδος » καὶ τῆς « Καρτερίας, » ἀλλ' εἶδεν, ὅτι ὁ ἐχθρὸς στρατάρχης εἶχεν ἐγκαίρως ἀσφαλισθῇ, ἀποβάς εἰς τὴν ξηράν, καὶ ἠναγκάσθῃ νὰ ἀρκεσθῇ ἀπαγαγὼν αἰγυπτιακά τινα φορτηγὰ πλοῖα, ὁρμουῖντα παρὰ τὴν Κλαρέντσαν. Ταχέως ὁμως εἴλκυσε τὴν διάνοιαν τοῦ ἀστάτου ἀνδρὸς ἑτέρα φαινοτέρα φωσφορικὴ ἀτμίς. Ἐμφορηθεὶς τὴν ιδέαν τοῦ Κανάρη, ἀπεφάσισε νὰ πλεύσῃ εἰς Ἀλεξανδρείαν, καὶ νὰ καταστρέψῃ οὐ μόνον τὴν ἀπὸ τοῦ ἔαρος ἤδη παρασκευαζομένην ὑπὸ τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ μεγάλην ἐκστρατείαν, ἀλλὰ καὶ τὸν ναύσταθμον αὐτὸν τοῦ Αἰγυπτίου. Μόλις ἐπανακάμψας εἰς Σπέτσας, κατῴρθωσε νὰ κεντρίσῃ διὰ πλουσιωτέρων ὑποσχέσεων τὸν ζῆλον τῶν ἐλλήνων ναυτῶν, οἵτινες πρὸ μικροῦ ἔτι εἶχον ἀρνηθῇ ἐν Πόρῳ νὰ ὑπηρετήσωσιν ὑπ' αὐτὸν ἀντὶ προκαταβολῆς δεκαπενθήμερου μισθοῦ, καὶ συναγαγὼν 22 πλοῖα καὶ 8 πυρπολικά, ἀνήχθη τὴν δεκάτην Ἰουνίου μετ' αὐτῶν καὶ τῆς « Ἑλλάδος ». Ὁ Μιαούλης συνῶδευσε αὐτόν, μὴ γνωρίζων ὁμως ποῦ· μόλις δὲ πέραν τῆς Κρήτης ἀπεκάλυψεν ὁ Λόρδος τὸν σκοπὸν αὐτοῦ. Τὸ ἑσπέρας τῆς 16 ἀφίκετο πρὸ τοῦ ὅρμου τῆς Ἀλεξανδρείας, καὶ ἀνεπέτασε τὴν αὐστριακὴν σημαίαν, ὅπως ἐκλήφθῃ ἡ « Ἑλλάς » ἀντὶ τῆς φρεγάτας « Ἐνυοῦς, » ἥτις συνῶδευε τότε συνήθως ἐμπορικὰ πλοῖα εἰς Ἀλεξανδρείαν. Τὸ τόλμημα τοῦ Κανάρη ἐφαίνετο λησμονηθέν· πραγματικῶς δὲ κατ' ἀρχὰς ἐξελήφθη ἡ « Ἑλλάς » ὡς αὐτοκρατορικὸν σκάφος. Ἀλλ' ἅμα ὡς προσήγγισεν, ἐτρόμαξαν οἱ ἐκτὸς τοῦ λιμένος εὐρι-

σκόμμενοι διαδρομεῖς, οἱ πλοηγοὶ ἀνεγνώρισαν τὴν πρώτην τῆς 17 τὸν ἔχθρόν, καὶ αἰγυπτία τις φυλακίς, βρίκιον 22 τηλεβόλων, σπεύσασα νὰ ἐπιστρέψῃ διὰ τῆς στενῆς εἰσόδου τοῦ λιμένος, ἐξώκειλεν. Ἰδὼν ὁ Κόχραν, ὅτι ἀνεγνώρισθη, ἐξέπεμψεν ἐν πυρπολικὸν κατὰ τοῦ βρικίου, καὶ μετ' ὀλίγον, καέντος αὐτοῦ ἀνωφελῶς, καὶ δεύτερον, ὅπερ κατώρθωσε τέλος τὴν 9 ὥραν τῆς πρώτας νὰ ἀνατινάξῃ εἰς τὸν ἄερα τὸ ἐγκαταλελειμμένον σκάφος. Ἡ «Ἑλλάς» ἠγκυροβόλησεν ἐκτὸς τῆς εἰσόδου. Τότε ἔπρεπε νὰ εἰσέλθωσι τὰ λοιπὰ ἑλληνικὰ πλοῖα εἰς τὸν λιμένα καὶ νὰ προσβάλωσι τὸν ἀπαράσκευον εἰς μάχην στόλον τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ. Ἀλλὰ κατὰ τὴν κρίσιμον στιγμὴν ἐξέλιπε τὸ θάρρος· ἐπελθούσης δὲ καὶ γαλήνης, ἔμειναν ἀκίνητα τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα μέχρι τῆς πρώτας τῆς 18 Ἰουνίου. Ἐν τῷ μεταξύ τούτῳ ἦλθεν ἐν σπουδῇ ὁ Ἀντιβασιλεὺς ἀπὸ τινος πλησιοχώρου ἐξοχικοῦ οἴκου, καὶ μεταβιβάσας ἐν πάσῃ δραστηριότητι πολεμικοῦ εἰς τὰ πλοῖά του, ἐρρυμούλησεν αὐτὰ εἰς τὸ πέρατος. Εἶδον δὲ αὐτὸν τὴν πρώτην τῆς 18 ἰστάμενον ἐπὶ τῆς πρύμνης πολεμικοῦ βρικίου, νεωστὶ ἐν Μασσαλίᾳ ἀγορασθέντος, μένεα πνέοντα ἐπὶ τῇ προσγενομένῃ αὐτῷ ὕβρει, πάλλοντα τὴν ῥάβδον, βιαίως χειρονομοῦντα καὶ τίλλοντα τὸν πώγωνά του. Ἡγούμενος σύμπαντος τοῦ στόλου τοῦ ἐξέπλευσε τοῦ λιμένος εὐθὺς κατὰ τῶν ἑλλήνων τυχοδιωκτῶν· καίτοι δὲ τὰ αἰγυπτιακὰ πλοῖα, ὧν τὰ πλεῖστα εἶχον αἰφνιδίως καταληφθῇ ἐπισκευαζόμενα, οὐδόλως ἠδύναντο νὰ θεωρηθῶσιν ὡς φοβεροὶ ἀντίπαλοι, ὁ Κόχραν δὲν ὑπέμεινεν αὐτά, ἀλλ' ἀνέκαμψεν εἰς Ῥόδον καὶ Πόρον, συνοδευόμενος ἐν ἀποστάσει πληρεὶ σεβασμοῦ ὑπὸ τοῦ στόλου τοῦ Μεχμέτ.

Τὸ γεγονός τοῦτο ἐπήγαγε τὴν ὀριστικὴν αὐτοῦ πτῶσιν ἐν τῷ φρονήματι τῶν ἑλλήνων· ὁ δὲ χωρὶς τινος ἀξιώσεως καὶ ἐν πάσῃ μετριοφροσύνῃ ὑποταγείς εἰς τὸν ξένον ναυτικὸν Μισαούλης ἐθεώρει αὐτὸν τοῦ λοιποῦ ὡς ἥρωα μόνον ἐν μεγαλορρημοσύνῃ. Αἱ βρασιλιαναὶ αὐτοῦ δάφναι εἶχον ἐντελῶς φυλορρόησει ἐν Ἑλλάδι. Ὅτε τὴν 12 Ἰουλίου ἀνήχθη πάλιν ἐκ Πόρου καὶ περιέπλευσε τὸ Αἰγαῖον ὅπως συγκεντρώσῃ τὴν τῶν νήσων διοίκησιν καὶ εἰσπράξῃ ὑπὲρ τοῦ ταμείου τοῦ ναυαρχείου τὰς προσόδους αὐτῶν, ἀπήντησε πανταχοῦ ἀπείθειαν καὶ ἀπροκάλυπτον ἀντίστασιν. Οἱ Ἑλληγες ἐθεώ-

ρουν συμφερώτερον νὰ ὑπηρετῶσιν ἐπὶ καταδρομικῶν πλοίων ἢ νὰ πεινῶσιν ὑπὸ τὴν ἐθνικὴν σημαίαν, ἥ δὲ πειρατεία εἶχε λάβει καταπληκτικὰς διαστάσεις· τὸ τέταρτον τοῦ ἀνδρικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐπεδίδετο τότε εἰς τὴν αὐτόφωτον αὐτὴν ἐργασίαν, κατὰ τὰς εὐφημιστικὰς τοῦ Ἀριστοτέλους λέξεις. Ὁ Θεατὴς τῆς Ἀνατολῆς παρετήρει κακεντρεχῶς, ὅτι «ἡ πειρατεία εἶνε ἀληθῶς ὁ μόνος πλήρης καὶ τακτικὸς ὀργανισμός, ὃν παρήγαγε μέχρι τοῦδε ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1821»· ὁ δὲ Δερινῦ γράφει, ὅτι «ἐφ' ἐκάστης νήσου τοῦ Αἰγαίου ἐπιβάλλει νόμους συμμορία τις ληστῶν ἢ πειρατῶν». Ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς «Παναγίας τῆς Κλεφτρίνας» ἰδρύθη ἐπὶ τῆς βραχύδους νήσου Γραβούσης λαμπρὰ καὶ πυκνῶς κατοικημένη πόλις, ἣτις ἤσκει τὴν πειρατείαν ὥς μετοχικὴν ἐπιχείρησιν. Τίς, ἔχων πρὸ αὐτοῦ τὸ ἄκοπον καὶ ἔντιμον αὐτὸ ἐπάγγελμα, ἠδύνατο νὰ τείνῃ τὸ οὖς εἰς τὰ αὐστηρὰ τοῦ καθήκοντος παραγγέλματα καὶ εἰς τοῦ Κόχραν τὴν πρόσκλησιν, ἀφοῦ μάλιστα ὁ Ἄγγλος δι' ἀπαύστων ἀποτυχιῶν εἶχε τοσοῦτον ἐκπέσει ἐν τῇ κοινῇ ὑπολήψει, ὅσον μικρὸν πρῶην ὁ γάλλος Φαβιέ;

Ἄλλ' ἡ τύχη παρέσχε καὶ μικρὸν τινα θρίαμβον εἰς τὸν τοσοῦτον ἀποτόμως ἀπὸ τοῦ βάρους αὐτοῦ κρημνισθέντα. Ἀφοῦ περὶ τὰ τέλη Ἰουλίου περιέπλευσε τὴν Πελοπόννησον μετὰ τῆς «Ἑλλάδος» καὶ τοῦ ὑπὸ τοῦ πλοιάρχου Θωμᾶ διοικουμένου ἐθνικοῦ βρικίου «ὁ Σωτήρ», καὶ κατεσκόπησε τὸ Ναβαρίνον, παρετήρησε πρὸς τὴν διεύθυνσιν τῆς Ζακύνθου πέντε ἐχθρικά πλοῖα, ἅτινα κατεδίωξεν ἀμέσως. Τὴν δὲ Α'. Αὐγούστου κατέφθασε μετὰ τὸ Κλαρέντσας καὶ τοῦ Κάβο-Παπᾶ μίαν αἰγυπτιακὴν κορβέταν 38 τηλεβόλων καὶ μίαν τυνησίαν ἡμιολίαν, αἵτινες ἀμφότεραι, μετὰ μιᾶς ὥρας μόλις, πείσμονα ὅμως μάχην, ἠναγκάσθησαν νὰ καταβιβάσωσι τὴν σημαίαν αὐτῶν, ἡ μὲν κορβέτα πρὸ τῆς «Ἑλλάδος», ἡ δὲ ἡμιολία πρὸ τοῦ «Σωτήρος».

Ὁ Κόχραν δὲν εἶχε διατάξει πῦρ ἢ μόνον ὅτε ἐπλησίασε τὰ ἐχθρικά πλοῖα εἰς ἀπόστασιν βολῆς πιστολίου· τότε ὅμως φοβερὰν ἐπὶ νηγεκον εἰς αὐτὰ καταστροφὴν οἱ μύδροι τῶν τηλεβόλων τῆς «Ἑλλάδος», ἐλκόντων σφαίρας 42 λιτρῶν. Τοσοῦτον δ' ὀλίγον ἦτο ἡ ἡτταριστὴν ὁ Ἄγγλος ἐκ τῆς διαγωγῆς τοῦ ἐλληνικοῦ του πληρώμα-

τος, ὥστε, ὅτε πρὸ τῶν βολῶν τῆς τουρκικῆς κορβέτας ἔδραμον οἱ ναῦταί του εἰς τὴν ἄλλην ἄκραν τοῦ καταστρώματος, ὥρμησεν εἰς μέσον αὐτῶν καὶ ἤρξατο κατὰ τὸ πάτριον ἔθος γρονθοκοπῶν αὐτούς. « Ἡ Ἑλλάς » ὅσο μόνον ἔσχε τραυματίας· ἀλλ' ὁ ἀγέρωχος ἀνὴρ ἔλυπεῖτο, ὅτι τοσοῦτον ἀσήμαντον πλοῖον, ὡς τὸ αἰγυπτιακόν, εἶχεν ἀπασχολήσει αὐτὸν ἐπὶ μίαν ὥραν. Οὕτω δὲ δυσθυμῶν μεθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν νίκην ἐπεσκεύασε τὰ συλληφθέντα πλοῖα, καὶ ῥυμουλκῶν αὐτὰ ἐπανέκαμψεν εἰς Πόρον τὴν 14 Αὐγούστου. Τὴν ἐπὶ τῶν Ἑλλήνων ἐντύπωσιν τῆς ὀφίας ταύτης νίκης ᾗῃξησεν ἔτι μᾶλλον ἢ ἐν τῇ διπλωματίᾳ τῶν μεγάλων Δυνάμεων ὑπὲρ τῆς ἐπαναστάσεως ἐπεληθοῦσα τροπή.

Τὴν 11 Αὐγούστου ταχύπλουν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐκόμισε τὴν εἰδησιν τῆς Ἰουλιανῆς συμβάσεως εἰς τοὺς ἐν Σμύρῃν ναυλοχοῦντας ναυάρχους τοῦ ἀγγλικοῦ καὶ γαλλικοῦ στόλου. Ὁ Κόδριγκτων καὶ ὁ Δερινῦ ἐγνώριζον νῦν, ὅτι ὤφειλον νὰ παρεμβῶσι μεταξὺ τῶν διαμαχομένων μερῶν, καί, κατὰ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ ἄγγλου πρεσβευτοῦ Στράτφορντ Κάνιγγ, νὰ ἀναγκάσωσιν αὐτὰ εἰς εἰρήνευσιν ἔστω καὶ διὰ τῆς σάλπιγγος, ἔστω καὶ διὰ τηλεβόλου ἐν ἀνάγκῃ. Ὅρισαντες δὲ τὴν Μῆλον ὡς τόπον συναθροίσεως τῶν δυνάμεων αὐτῶν, μετέβησαν ἀμέσως εἰς Ναύπλιον, ὅπως ἀναικονώσωσι τὰ γενόμενα εἰς τὴν ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν. Ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀμιλτων ἐκ τῶν προτέρων ἤδη διαδεδομένη καὶ ἐκμεταλλευθεῖσα εἰδησις παρήγαγε νῦν αὐθεντικῶς ἐπιβεβαιουμένη, ἀληθῆ ἔκστασιν χαρᾶς καὶ ἀγαλλιάσεως παρὰ τοῖς Ἑλλησιν. Ἡ περὶ τῆς ταχείας αὐτῶν σωτηρίας βεβαιότης τοτούτῳ μᾶλλον ἐξωογόνει αὐτούς, ὅσῳ ἡ παντελής τῶν μέσων ἐξάντλησις καὶ ἡ ἀπόλυτος ἀναρχία οὐδέποτε καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ἐπαναστάσεως εἶχον ἐκδηλωθῇ τοσοῦτον ἀπελπιστικαί, ὅσον κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1827. Οὐδεμία δὲ παρίστατο εὐλογος ἀνησυχίας ἀφορμὴ περὶ τοῦ μέλλοντος τῆς σωτηρίας ταύτης τιμήματος. Διότι, καίτοι ἡ Ἰουλιανὴ σύμβασις ἐφαίνετο παραδεχόμενη πως τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς Πύλης, καὶ προσκρούουσα οὕτω εἰς τὰς ἐλπίδας τῶν πατριωτῶν καὶ τὰς μέχρι τοῦδε κατακτήσεις τῆς ἐπαναστάσεως, τίς ἠδύνατο ὅμως νὰ βεβαιώσῃ, ὅτι αἱ δυνάμεις ἤβελον ἐμμείνειν ἀκλόνητοι εἰς τὰς περὶ τοῦ μέλλοντος

τῆς Ἑλλάδος ἀποφάσεις αὐτῶν, καὶ δὲν ἤθελον τοῦναντίον, ἅμα ὡς ἐφαίνετο σκηροτράχηλος ἡ Πύλη, καὶ ἡ ἐπέμβασις μετεβάλλετο εἰς αἵματηρὸν τετελεσμένον γεγονός, παρασυρθῆ πέραν τῶν ἀρχικῶν στενῶν ὁρίων τοῦ εἰρηνικοῦ αὐτῶν σχεδίου, ἀναγκάζόμεναι ὑπὸ τῶν συμβάντων νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν ἐντελῆ καὶ πλήρη αὐτονομίαν τῆς χώρας, ὑπὲρ ἧς εἶχον παρεμβῆ; Ἡ ἐπέμβασις ἐγένετο τοῦτο ἦν τὸ οὐσιῶδες, πάντα δὲ τὰ λοιπὰ ἦσαν δευτερεύοντα. Ἡ ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἀπεδέξατο τὴν σύμβασιν καὶ τὴν ἀνακωχὴν τοσοῦτω εὐχαριστότερον, ὅσῳ ἐκ τῶν ἤδη προσυμβεβηκότων ἠδύνατο μετ' ἀσφαλείας νὰ προσδοκᾷ τὴν ἀντίστασιν τῆς Πύλης, καὶ νὰ ἦνε βεβαία συνάμα, ὅτι τὸν καρπὸν τῆς πολιτικῆς ἐκείνης περιπλοκῆς ἤθελε δρέψει ἡ συμβιβαστικώτερα τῶν μερίδων. Ὅσῳ δὲ ἀσθενεστέραν καὶ ἀθλιωτέραν εἶχεν αἰσθανθῆ ἑαυτὴν μέχρι τοῦδε, τοσοῦτω προθυμότερον ἔδραξε τῆς σωτηρίας τὴν ἄγκυραν. Ἐκδοῦσα προκλήρυσεν τινα, δι' ἧς ἀνεκοίνου εἰς τὸν λαὸν τὸ χαρμόσυνον γεγονός, καὶ προέτρεπεν αὐτὸν εἰς ὁμόνοιαν, μετέβη, τῇ συμβουλῇ τοῦ Κόδριγκτων, εἰς Αἴγιναν περὶ τὰς ἀρχὰς Σεπτεμβρίου, ὅπως ἀποφύγῃ τὴν πνιγερὰν ἀτμοσφαῖραν τοῦ φατριασμοῦ, ἧτις ἐβάρυνεν ἐπὶ τοῦ Ναυπλίου. Οὕτως ἡ « μετὰ τῶν Ἑλλήνων ὑπόθεσις » εὐκόλως ἐπεραιώθη· ἀλλ' οἱ μεσάζοντες ναύαρχοι κατεῖδον, ὅπως ἐκ τῶν προτέρων ἠδυνάτο τις νὰ προσδοκᾷ, ὅτι παρὰ τοῖς Αἰγυπτίοις ἦσαν αἱ κύριαι δυσχέρειαι. Διότι ἡ ἑλληνικὴ Κυβέρνησις, ἧς καὶ ἡ ὑπόληψις καὶ ἡ ἰσχὺς εἶχον ἐκπέσει μέχρι τοῦ μηδενός, ἠδύνατο κάλλιστα νὰ ἀποδεχθῇ μετ' εὐχαριστήσεως τὴν προτεινομένην αὐτῇ διέξοδον καὶ τὴν ὠφελούσαν αὐτῇ ἀνακωχὴν. Πῶς ἦτον ὅμως δυνατόν οἱ ἐπὶ τοῦ κολοφώνους τῆς ἰσχύος ἱστάμενοι Μαχμούτ καὶ Μεχμέτ Ἀλῆς, οἱ δι' ἐνός ἔτι μόνοις ἐσχάτου ἀγῶνος ἐτοιμαζόμενοι νὰ κατασυντρίψωσι τὴν ἐπανάστασιν, νὰ ἀνεχθῶσι τὴν Εὐρώπην κωλύουσαν τὸν ὑψωμένον αὐτῶν βραχίονα;

Δὲν ἠδύναντο νὰ πιστεύσωσιν, ὅτι ἡ πρὸς τοὺς Ἕλληνας συμπάθεια, ἦν ὑπελάμβανον ὡς αἰσθηματικὴν τινα ἰδιοτροπίαν τοῦ κατὰ τὴν ἐσπερίαν χριστιανικοῦ κόσμου, εἶχε καταστῇ πολιτικὴ δύναμις. Διὰ τοῦτο δὲ ὑπετίμησαν τὸν κίνδυνον καὶ περιεφρόνησαν πᾶσαν σῶφρονα νοουθεσίαν: « Θὰ περιμείνωμεν νὰ ἰδῶμεν, » εἶπεν ὁ Ρεῖς, « ἕως ποῦ

προχωρεῖ τὸ θράσος τῶν ἐχθρῶν ἡμῶν. Ἑλλάς, ἐλευθερία, παῦσις αἱματοχυσίας, εἶνε προφάσεις μόνον· θέλουν νὰ μᾶς διώξωσι τῆς Εὐρώπης. Δι' ἡμᾶς οὐδὲν πλέον ὑπάρχει ζήτημα, καὶ ὅσα ἀκούομεν οὐδεμίαν μᾶς προξενοῦσιν ἐντύπωσιν». Ἐνῷ δ' ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐβόσκοντο διὰ τῶν ἐξ Ἑλλάδος πεμπομένων ἀναφορῶν ὑποταγῆς, καὶ εἶχον τὴν εὐκολον καὶ ἀδάπανον μεγαθυμίαν νὰ ἐπαγγέλλωνται ἀμνηστειάν εἰς τοὺς ὑποτασσομένους, καὶ ὑπεκρίνοντο ὅτι ἐθεώρουν τὴν ἐπανάστασιν ὡς περατωθεῖσαν πλέον, ἐξηκολούθουν ἐν τούτοις ἀνενδότης αἱ παρασκευαί πρὸς μεγάλην κρίσιμον ἐπιχείρησιν. Τὸ κυριώτατον τάντων ἦτο νὰ καταστραφῇ ἡ ἔδρα τῆς μέχρι τοῦδε ναυτικῆς τῶν Ἑλλήνων ἀντιστάσεως, αἱ νῆσοι δηλ. τῆς Ὑδρας καὶ τῶν Σπετσῶν, ὡς εἶχον καταστραφῇ τὰ Ψαρά, καὶ νὰ προληφθῶσιν οὕτω διὰ τετελεσμένου γεγονότος αἱ εὐρωπαϊκαὶ δυνάμεις, ὅπως δοθῇ εἰς αὐτάς, παρεμβαινούσας ὑπὲρ τῶν βασιλέων, ἡ δεδικοιολογημένη ἀπάντησις, ὅτι ἡ ἐπανάστασις δὲν ὑπάρχει πλέον. Ἀτρομος, καὶ σφοδρότερον μάλιστα ἐρεθισθεὶς ὑπὸ τοῦ παραβόλου πλοῦ τοῦ Κόχραν εἰς Ἀλεξάνδρειαν, παρεσκεύασεν ὁ Μεχμέτ Ἀλῆς μεγαλοπρεπῆ ἐκστρατείαν, ὅπως παράσχη εἰς τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὰ μέσα πρὸς κατανίκησιν τῆς ἐν τῷ Ἀργολικῷ κόλπῳ «Μικρᾷ Ἀγγλίας».

Ὁ αἰγύπτιος οὗτος στόλος ἀπετελεῖτο ἐξ 92 πλοίων, ὧν 51 πολεμικά. Ἐφερε δὲ ἐν σύνταγμα τακτικοῦ πεζικοῦ καὶ ὀλίγους ἱππεῖς, ἀλλ' ἀφθόνους τροφάς καὶ πολεμεφόδια, καὶ ἐν ἑκατομμύριαν ταλλήρων μετρητῶν. Εἰς δύο μοίρας διηρημένους, τὴν μὲν ὑπὸ τὸν Καπιτανὰ Μπέην τὴν δὲ ὑπὸ τὸν Μοχαρέμ Μπέην, ἀνήχθη κατὰ τὰς ἀρχὰς Αὐγούστου, καὶ ἔφθασε διὰ Ῥόδου καὶ Κρήτης εἰς Ναβαρίνον τὴν 7 Σεπτεμβρίου.

Ἡ διπλωματία εὐχαρίστως ἤθελε παρεμποδίσει τὸν ἀπόπλουν τοῦ φοβεροῦ ἐκείνου στόλου, καὶ παραλύσει οὕτω τὰ τουρκικὰ σχέδια. Ὁ Ἀγγλος συνταγματάρχης Κράδοκ εἶχεν ἐπιφορτισθῇ μυστικὴν πρὸς τὸν ἀντιβασιλέα ἀποστολήν. Ἐντολήν δὲ εἶχε νὰ ἀνακοινώσῃ αὐτῷ τὴν Ἰουλιανὴν σύμβασιν, νὰ προσκαλέσῃ αὐτὸν ἐν ὀνόματι τῶν τριῶν δυνάμεων, ὅπως ἀνακαλέσῃ τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐκ τῆς Πελοποννήσου, καὶ νὰ τῷ ὑποσχεθῇ ὡς χάριτος ἀπόδοσιν τὴν ἀναγνώρισιν τῆς αὐτονομίας τῆς Αἰγύπτου. Ὁ ἄγγλος ἀπεσταλμέ-

νος, ἀφικόμενος εἰς Κέρκυραν τὴν 31 Ἰουλίου, ἔφθασεν εἰς Ἀλεξάνδρειαν λίαν βραδέως, καὶ δὲν ἠδυνήθη νὰ παρακωλύσῃ τὸν ἔκπλουον τοῦ στόλου, οὗτινος τὰ τελευταῖα σκάφη εἶχον ἤδη τὴν 8 Αὐγούστου καταλίπει τὸν λιμένα. Ὁ Μεχμέτ Ἀλῆς δέ, ὑποστηριζόμενος ὑπὸ τοῦ Αὐστριακοῦ ἐξάρχου καὶ τοῦ Κυρίου Πρόξες, ἀπέκρουσε τὰς σαγηνευτικὰς προτάσεις τοῦ Ἀγγλου, καὶ πρόσχημα ποιούμενος τὴν πίστιν αὐτοῦ ὡς ὑποτελοῦς, ἐδήλωσεν, ὅτι «ἤτο πιστὸς ὑπηρέτης τῆς Πύλης καὶ Τοῦρκος, ὅτι πάντες οἱ ἀξιωματικοί, στρατιῶται καὶ ὑπηρέται του ἦσαν τὸ αὐτό, καὶ ὅτι ἀπόφασιν ἐπομένως εἶχε νὰ ἀπολέσῃ ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ Σουλτάνου πλοῖα, ἀνθρώπους, ὅπλα, καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐν ἀνάγκῃ». Τὰ ἐπελθόντα γεγονότα ἔμελλον λίαν ταχέως νὰ ἀπαιτήσωσι τὴν μέχρι λέξεως ἐκπλήρωσιν τῶν λόγων του.

Οὐδείς ἀμφεβάλλε πλέον περὶ τοῦ προορισμοῦ τῆς φοβεραῆς θαλασσίας δυνάμεως, ἥτις 126 ἀριθμοῦσα πλοῖα, εὐρίσκετο νῦν ἐν τῷ λιμένι τοῦ Ναβαρίνου ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Ἰβραΐμ, ἡ δὲ τύχῃ τῆς Ὑδρας καὶ τῶν Σπετσῶν ἤθελε τάχιστα διακριθῇ φοβερά, ἂν δὲν μετεβάλλοντο εἰς πράγματα αἱ λέξεις τῆς Ἰουλιανῆς συμβάσεως.

Ὁ ναύαρχος Κόδριγκτων ἠθέλησε νὰ προσβάλῃ τὸν αἰγύπτιον στόλον κατὰ τὸν εἰς Ἑλλάδα πλοῦν αὐτοῦ, καὶ νὰ ἀποδιώξῃ αὐτόν εἰς Ἀλεξάνδρειαν. Διὰ τοῦτο δέ, ἅμα τὸν ἀπόπλουον αὐτοῦ μαθὼν, ἐξέπλευσε πρὸς τὸν Μαλέαν, μὴδὲ τὸν συνάδελφον αὐτοῦ Δερινῷ ἀναμείνας· ἀλλ' ἀφίκετο λίαν βραδέως ἐκεῖσε, καὶ ὅτε, τὴν 12 Σεπτεμβρίου ἔφθασε πρὸ τοῦ Ναβαρίνου, εὔρε τὸν στόλον οὐχὶ μόνον ἡγκουροβλημένον ἤδη, ἀλλ' ἐν μέρει καὶ ἑτοιμον πάλιν εἰς πλοῦν, ὅπως κινήθῃ κατὰ τοῦ Ναυπλίου καὶ τῆς Ὑδρας. Ὁ Κόδριγκτων οὐδεμίαν ἀπώλεσε στιγμήν, ὅπως ἀνακοινώσῃ εἰς τὸν διοικητὴν τῆς ὁθωμανικῆς θαλασσίας δυνάμεως τὰ τῆς Ἰουλιανῆς συμβάσεως, καὶ ἀποτρέψῃ αὐτόν παντὸς κινήματος, δυναμένου νὰ ἐπιφέρῃ σύγκρουσιν πρὸς τοὺς συμμάχους, λέγων, ὅτι ἡ πρώτη κατὰ τῆς βρεττανικῆς σημαίας βολὴ ἤθελεν ἀποβῇ ὀλεθρία εἰς τὸν ὁθωμανικὸν στόλον. Ὁ Καπιτανὰ Μπέης, τρέμων πρὸ τῆς εὐθύνης, παρέπεμψε τὸν κομιστὴν τοῦ ἀποτόμου ἀγγέλματος πρὸς τὸν Ἰβραΐμ Πασσᾶν αὐτόν, ὅστις, ἐκφράσας τὴν ἐκπληξίν του, ἐζήτησε καιρὸν σκέψεως.

Ἐν τῷ μεταξύ τούτῳ ἐφάνη καὶ ὁ γάλλος ναύαρχος Δερινῦ, καὶ ἤνωσε τὰς παραστάσεις αὐτοῦ μετὰ τῶν τοῦ Κόδριγκτων. « Αἱ διαταγαὶ ἡμῶν, » λέγει ἔγγραφόν τι κοινόν τῶν δύο ναυάρχων πρὸς τὸν Ἰβραῖμ, τῆς 22 Σεπτεμβρίου, « εἶνε τοιαῦται, ὥστε μᾶλλον θέλομεν προβῆ εἰς τὰ ἔσχατα, ἢ παραιτηθῇ τῆς ὑποθέσεως, ὑπὲρ ἧς συνεμάχισαν οἱ ἡγεμόνες ἡμῶν. Ἄν λοιπὸν κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην μία μόνη βολὴ τηλεβόλου ριφθῇ κατὰ τῶν σημαιῶν ἡμῶν, θέλει ἀποβῇ ὀλεθρία εἰς τοὺς ὀθωμανικοὺς στόλους. » Ὁ Δερινῦ ἔσχε μακρὰν ἰδιαιτέραν συνέντευξιν μετὰ τοῦ Ἰβραῖμ, ὃν ἐπιμόνως προσεπάθησε νὰ πείσῃ περὶ τῆς ἀνάγκης ἀνακωχῆς. Ὁ Αἰγύπτιος ἐλάλησεν ἀπαθῶς καὶ ἐμφρόνως, ὡμολόγησε δέ, ὅτι ἡ θέσις αὐτοῦ ἦν λίαν ἀμήχανος, καὶ ὅτι, πλὴν τῶν ἄλλων, ἐπάλαιε καὶ κατὰ τῆς δυσπιστίας τῶν τούρκων ἀξιωματικῶν τοῦ στόλου. Τὴν 15 Σεπτεμβρίου ἐπεσκέφθησαν ἐπισήμως τὸν Αἰγύπτιον οἱ δύο σύμμαχοι ναύαρχοι, καὶ συμβούλιον ἐγένετο ἐν τῷ λιμένι, οὗτινος μετέσχον κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ Κόδριγκτων πάντες οἱ ἀνώτεροι τοῦρκοι καὶ αἰγύπτιοι ἀξιωματικοί. Ὁ Κόδριγκτων καὶ ὁ Δερινῦ ἐλάλησαν κατ' ἀρχὰς ἀγερώχως καὶ ἀπειλητικῶς· βλέποντες ὅμως, ὅτι δὲν ἐπῆρχετο τὸ ἐλπιζόμενον ἀποτέλεσμα, κατέστησαν ἡπιώτεροι. Κατέδειξαν τὴν ἀδυναμίαν τῆς Πύλης καὶ τὴν λυπηρὰν ἀνάγκην εἰς ἣν ἡδύναντο οὗτοι νὰ εὐρεθῶσι, τοῦ νὰ καταστρέψωσι δηλ. ἢ συλλάβωσι τὸν σουλτανικὸν στόλον. Ἐτόλμησαν δὲ νὰ ἐπιληφθῶσι διὰ τινων διφορουμένων φράσεων καὶ τῆς ὑψηλῆς πολιτικῆς, παριστῶντες εἰς τὸν Πασσᾶν, ὅτι ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Γαλλία, συμπαθοῦσαι κρυφίως πρὸς τὴν Τουρκίαν, μετέσχον τῆς Ἰουλιανῆς συμβάσεως, μόνον ὅπως προφυλάξωσι τὴν Πύλην μείζονος βλάβης ἐκ μέρους τῆς Ῥωσίας, καὶ ἐμποδίσωσι τὴν πραγματοποιήσιν τῶν φιλοδόξων τοῦ Νικολάου σχεδίων, ἅτινα ἐσχόπουν τὴν ἀνίδρυσιν τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Ὁ Ἰβραῖμ κατενόησεν ὡς ἐξ ἐμφύτου τὸ ἀσθενὲς τῶν συλλογισμῶν αὐτῶν· ἀπήντησε δέ, ὅτι οὐδὲν ἐγνώριζεν οὔτε κατενόει περὶ τῆς τριπλῆς συμμαχίας, καὶ ὅτι δὲν ἦτο ἔργον αὐτοῦ νὰ ἐξετάσῃ τὰς ἀφορμὰς τῆς κατὰ τοῦ Σουλτάνου συμμαχίας· ἥσθάνετο ὅμως, ὅτι ὁ Σουλτάνος ἡδικοῖτο, καὶ συνετάσσετο αὐτῷ οὐ μόνον ἐκ καθήκοντος ἀλλὰ καὶ ἐκ πεποιθήσεως. Ὁ τουρκικὸς στόλος, εἶπεν, ἡδύνατο

νὰ καταστραφῇ ἀλλ' οὐχὶ καὶ νὰ συλληφθῇ. Ὅπωςδὴποτε ὁμοῦς ὑπεσχέθη ὁ αἰγύπτιος στρατηλάτης, νὰ ἀπόσχη πάσης σπουδαίας ναυτικῆς ἐπιχειρήσεως, καὶ ἰδίως τῆς κατὰ τῆς Ὑδρας ἐκστρατείας, καὶ νὰ ἀφήσῃ τὸν στόλον ὁρμουῖντα ἐν Ναυπλίῳ, μέχρις οὗ ἔφθανε θετική περὶ τοῦ πρακτέου διαταγὴ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως· ὑπελογίσθησαν δὲ πρὸς τοῦτο ἀναγκαῖαι 25 ἡμέραι. Ἐπεφυλάξατο ὁμοῦς τὴν ἐλευθερίαν νὰ στείλῃ μικρὰ ἀποσπάσματα ἐκ 5 πλοίων τὰ πολὺ εἰς Πάτρας καὶ Σούδα μετὰ ζωοτροφίων, χρημάτων καὶ πολεμοφοδίων, ὡς καὶ ταχυδρόμους εἰς Κωνσταντινούπολιν.

Ἄμα ὡς ἐστέλλοντο παρὰ τοῦ Διβανίου ὁδηγίαι περὶ τοῦ πρακτέου, ἔμελλε νὰ ἀποφασισθῇ ἂν ὁ Ἰβραῖμ ἤθελεν ὑποταχθῇ εἰς τὰς διαταγὰς τῶν ναυάρχων, ἢ ἤθελε προβῇ ἰδιοθούλως καὶ αὐτογνωμόως. Ἐγγράφως οὐδὲν συνεφωνήθη. Καὶ ἐπεισθὲν μὲν ὁ γάλλος ναύαρχος ἐκ τε τῶν ἐκφράσεων καὶ τοῦ ἥθους τοῦ Ἰβραῖμ, ὅτι οὐδεμίαν εἶχεν οὗτος διάθεσιν νὰ προκινδυνεύσῃ ὑπὲρ τοῦ Σουλτάνου, ὅτι, καὶ ἂν διετάσσετο ἐκ Κωνσταντινουπόλεως νὰ ἀποκρούσῃ τὴν βίαν διὰ τῆς βίας, ἤθελε χαρακωθῇ ὅπισθεν τῆς ἀντιθέτου θελήσεως τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, καὶ ὅτι ἐπομένως μικρὰ τις μόνον διαδήλωσις τῶν συμμάχων ἤθελεν ἀρκέσει, ὅπως ἀποπεμφθῇ πάντῃ ἀβλαβῆς εἰς Ἀλεξάνδρειαν ὁ ἐν Ναβαρίνῳ ὁρμῶν φοβερός στόλος. Ἀλλ' αἱ πρὸς τὸν Αἰγύπτιον συμπάθειαι τοῦ Γάλλου ἀπεπλάνησαν αὐτόν. Διότι τοσοῦτον ὑπῆρχεν, ἐν τῇ ἀτμοσφαίρᾳ οὕτως εἰπεῖν, ἀμοιβαῖον πείσμα καὶ τοσοῦτος πολεμικὸς ἐρεθισμὸς, ὥστε ἀδύνατον ἦτο νὰ ἀποτρέψῃ τὴν καταιγίδα εἰρηνικὴν τις διαδήλωσις. Τὸ κατ' ἀρχὰς τὰ πράγματα ἔλαβον εἰρηνικὴν τινὰ καὶ ἐπιεικῆ πάντως τροπὴν. Οἱ ναύαρχοι κατέλιπον τὸν λιμένα, καὶ ἀποπλέοντες ἐχαιρέτισαν κατὰ τὰ νενομισμένα τὸν Ἰβραῖμ· ἀφῆκαν δὲ δύο σημαντήρια πλοῖα, τὴν Δάρτμουθ καὶ τὴν Ἀρμίδα πρὸ τοῦ Ναβαρίνου καὶ τῆς Μεθώνης. Ὁ Δερινῦ μετέβη εἰς Ἐλαφόνησον, ὅπου εἶχε καταλίπει πλοῖόν τι χρησιμεῦον ἀντὶ ἀποθήκης, καὶ ὅθεν ἠδύνατο νὰ ἐπισκοπῇ πᾶν τυχόν κατὰ τῆς Ὑδρας κίνημα. Ὁ δὲ Κόρυγχτων ἐξέπεμψε μέρος τοῦ στόλου του εἰς Μελίτην πρὸς προμήθειαν, καὶ μετέβη μετὰ τριῶν πλοίων εἰς Ζάκυνθον, ὅπως ἐπιτηρῇ τὰς πρὸ τῶν Πατρῶν καὶ τοῦ Μεσολογγίου ἐργασίας τοῦ Κόχραν.

Ἄλλ' ἐκεῖ ἀκριβῶς ἔμελλε νὰ σφιγχθῇ τοσοῦτον περίπλοκος ὁ δεσμός, ὥστε μόνον τὸ ξίφος ἡδύνατο πλέον νὰ κόψῃ αὐτόν. Ὁ Ἰβραΐμ εἶχε παρατηρήσει κατὰ τὴν συνομιλίαν τῆς 25 Σεπτεμβρίου, πόσον ἀδικον ἦτο νὰ παρέχεται μὲν ἐλευθερία ἐνεργείας εἰς τοὺς Ἑλληνας καὶ εἰς τὰς κατὰ τῶν Πατρῶν ἰδίως ἐνεργείας τοῦ Κόχραν, νὰ δεσμεύωνται δὲ οἱ Τοῦρκοι. Οἱ ναύαρχοι ὁμως ἀντι-παρετήρησαν αὐτῷ, ὅτι ἡ συνθήκη τοὺς ὑπεχρέου νὰ συνταχθῶσιν εἰς τὴν ἀποδεξαμένην τὴν ἀνακωχὴν μερίδα. Καὶ ἀπεφάσισαν μὲν κατ' ἀρχάς, κατ' ἐξαιρετικὴν τινα χάριν, νὰ παρακινήσωσι τὸν Κόχραν, ὅπως μὴ ἐπιχειρήσῃ τι κατὰ τῶν Πατρῶν· ἀλλ' εὐθὺς τὴν ἐπομένῃν ἡμέραν ἀνεκάλεσαν τὴν παραχώρησιν ταύτην, δηλοῦντες, ὅτι ἤθελον μὲν παρακωλύσει πᾶσαν προσβολὴν ἐκείθεν τῆς σκηπῆς τοῦ πολέμου, ἐντὸς αὐτῆς ὁμως δὲν ἡδύνατο νὰ ταχθῶσι πολέμιοι τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες εἶχον ἀποδεχθῇ τὴν ἀνακωχὴν. Ἐρωτήσαντος δ' αὐτοὺς τοῦ Ἰβραΐμ, ἂν τῷ ἐπετρέπετο νὰ στείλῃ πολεμικὴν δύναμιν εἰς Πάτρας, ἐδόθη αὐτῷ ὀριστικῶς ἀρνητικὴ ἀπάντησις.

Ὁσημέραι κατεφαίνετο προδηλότερον, ὅτι οἱ καιροὶ ἦσαν εὐνοϊκοὶ εἰς τοὺς Ἑλληνας. Οἱ Τοῦρκοι παρεπονοῦντο, ὅτι οἱ ἐπαναστάται, ἀποδεξάμενοι τὴν ἀνακωχὴν, παρήγον ἐκ τῆς ἀποδοχῆς αὐτῶν ταύτης τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ παραβαίνωσιν ἀτιμωρητὴ τὴν ἀνακωχὴν· ἐλθισμόνουν ὁμως ὅτι, ἀποκρουσθείσης ὑπὸ τῶν Τούρκων τῆς ἀνακωχῆς, καὶ ἐξακολουθοῦντος ἐπομένως τοῦ πολέμου, οὐδεὶς καὶ διὰ τοὺς Ἑλληνας ὑπῆρχε λόγος, ὅπως ἀπέχωσι πάσης πολεμικῆς ἐργασίας, καὶ ὑφίστανται ἀπαθῶς τὰς προσβολὰς τῶν Τούρκων. Ὡς εἶχον τὰ πράγματα, οἱ Ἕλληνες, ἀποδεξάμενοι τὴν ἀνακωχὴν, εἶχον μόνον ἐκδηλώσει τὴν ἀγαθὴν αὐτῶν θέλησιν, καὶ προσελκύσει τὴν συνδρομὴν τῶν συμμάχων, χωρὶς ἐν τούτοις νὰ δεσμεύσωσιν ἑαυτοὺς τὸ παράπαν.

Ἴσως ἡ τοιαύτη τῶν Ἑλλήνων πολιτικὴ δύναται νὰ ὀνομασθῇ τολμηρά· εἶνε ὁμως ἀκατανόητον πῶς ὑπῆρξε δυνατόν νὰ καταλογισθῇ αὐτοῖς ἀντίφασις καὶ παρασπόνδῃσις, καὶ πῶς ἄνθρωπος ἔχων πνεῦμα καὶ γνώσεις, οἷας ὁ Φουὰτ Πασσᾶς, ἡδυνήθη νὰ μεγαλοποιήσῃ τοσοῦτον εἰς βάρος αὐτῶν τὴν ἐνώπιον τοῦ Ναβαρίνου ἐκδήλωθεῖσαν παράδοξον πανουργίαν. Ἡ ἐπὶ δολιότητι μομφὴ δύναται

μᾶλλον νὰ στραφῇ κατὰ τῶν συμμάχων ναυάρχων· καὶ ὁμῶς πρέπει τις νὰ ὁμολογήσῃ, ὅτι καὶ αὐτοὶ οὗτοι, ἐὰν ἀπόφασιν εἶχον νὰ σεβασθῶσι τὰς διαταγὰς τῆς Συμβάσεως, δὲν ἠδύναντο νὰ πράξωσιν ἄλλως ἢ ὡς ἔπραξαν, ἀφ' ἧς στιγμῆς ἀπέκρουσαν οἱ Τούρκοι τὴν ἀνακωχὴν. Πρωτόκολλόν τι δὲ τῆς 4 Σεπτεμβρίου 1827, ὑπογεγραμμένον ὑπὸ τῶν τριῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβειων, ἀνεκούφισέ πως τὴν συνειδήσιν αὐτῶν ὡς πρὸς τὴν διαγωγὴν, ἣν ὤφειλον νὰ τηρήσωσι, παρέχον αὐτοῖς τὴν ἄδειαν νὰ ἐπιβάλωσι διὰ τῶν *πραγμάτων* τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀποκρουομένην ἀνακωχὴν, νὰ ἀποκωλύσωσι πᾶσαν τῶν παραλίῶν προσβολήν, καὶ ἀποπέμποντες εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ Ἀλεξάνδρειαν τὰ τουρκοαιγυπτιακὰ πολεμικὰ πλοῖα, νὰ ἀσκήσωσι βίαν κατὰ τῶν ἐν Ναβαρίνῃ καὶ Μεθώνῃ ἀπολειφθέντων. «Ὡς πρὸς τὰ ἐν Ναβαρίνῃ καὶ Μεθώνῃ εὐρισκόμενα τουρκικὰ πολεμικὰ πλοῖα,» ἔλεγε, «τὰ ἐπιπλέοντα αὐτόθι, ὀφείλουσι καὶ αὐτὰ νὰ ὑποστῶσιν, ὡς τὰ φρούρια, πάσας τὰς περιπετείας τοῦ πολέμου (1)».

Τὰ πράγματα εἶχον ἐντελῶς μεταβληθῇ ἀπὸ τῆς γνωστοποιήσεως τῆς Ἰουλιανῆς Συμβάσεως. Αἱ ἐλπίδες τῶν Ἑλλήνων ἀνεπετρώθησαν ἐν τάχει. Ἀνάγκη δὲ παρίστατο νὰ ἀναρρίπισθῇ πάλιν, ὅπου ἦν ἐσθεςμένον, τὸ πολεμικὸν πῦρ, ὅπως δυνήθωτιν οἱ Ἕλληνες, ἐν τῇ ἐπικειμένῃ διπλωματικῇ διαρρήθμισεῖ τοῦ ζητήματος αὐτῶν, νὰ προτείνωσιν ἁξιώσεις ἐφ' ὅτι μείζονος ἐκτάσεως χώρας.

Ἡ Κυβέρνησις ἀπεδέχετο τὰ παραβολώτατα τῶν σχεδίων, ἤρκει μόνον νὰ ἐσχόπουν εἰς διάδοσιν τῆς ἐπαναστάσεως, καὶ κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ ἀγῶνος ἀνέταλον πάλιν αἱ κατὰ τὸ ἔαρ αὐτοῦ βλαστήσασαι ιδέαι. Οὕτω δὲ παρεσκευάσθη ἐκστρατεία ὑπὸ τὸν Φαβιέ, ὅπως ἀναξωογονηθῇ ὁ ἀγὼν ἐπὶ τῆς τεταλαιπωρημένης Χίου, ἐτέρᾳ ὑπὸ τὸν Κριεζώτην καὶ τὸν Καρατάσσον πρὸς ἀναστάτῳσιν τῆς Θεσσαλίας καὶ Μακεδονίας, ἀπεκλείσθῃ ἡ Κρήτη, καὶ ἐστάλησαν δισχίλιοι ἄνδρες εἰς τὴν ληστοφωλεὰν Γραβούσαν, ὅπως ἀναφυσιθῇ ἐκεῖθεν εἰς φλόγας πυρὸς ὁ ὑποδόσκιον πάντοτε σπινθὴρ τῆς κρητι-

(1) Βλ. Ἔγγραφα ὑποβληθέντα εἰς τὸ Κοινοβούλιον τὸ 1830 (Parl. papers presented 1830), ἐν σελ. 129.

κῆς ἐπαναστάσεως. Ἦτοιμάσθησαν ἐπίσης νὰ πέμψωσιν ἐπικουρίαν ὑπὸ τὸν Κόχραν καὶ τὸν Τσῶρτς εἰς τοὺς ἀπὸ τοῦ Ἰουλίου ἀναλαβόντας τὰ ὅπλα ἀρχηγούς τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος Τζόγκαν, Ῥάγκον καὶ Τσέλιον, νὰ ἀνακτήσωσι τὸ Μεσολόγγιον καὶ νὰ προσβάλωσι μάλιστα καὶ αὐτὴν τὴν Ἀλβανίαν. Οὕτως ἀνεπτερώθη πάλιν ἡ πολεμικὴ τῆς ἐπαναστάσεως δραστηριότης. Ἀλλ' αἱ μὲν ἐπιχειρήσεις τοῦ Φαβιέ καὶ τοῦ Κριεζώτη ἔμελλον, μετὰ τὰς ἀρχικὰς αὐτῶν ἐπιτυχίας, νὰ ἀπολήξωσιν εἰς διαίρεσιν καὶ ἀναρχίαν, ὁ δὲ τουρκικὸς ἀγὼν νὰ ἐπιφέρῃ φοβερὰν καὶ ἄσκοπον αἱματοχυσίαν, καὶ μόνῃ ἡ τοῦ Κόχραν καὶ Τσῶρτς ἐκστρατεία νὰ παράσχω ἔμμεσον ἀφορμὴν εἰς τὴν ἀπὸ μακροῦ ποθουμένην ἀνάμιξιν τῶν δυνάμεων.

Ἐνῶ ὁ Τσῶρτς προὔχῳρει διὰ ξηρᾶς ἀπὸ τοῦ Ἰσθμοῦ παρὰ τὴν μεσημβρινήν τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου ἀκτὴν μετὰ 1400 ἀνδρῶν, ὁ Κόχραν, ἀθροίσας παρὰ τὰς Σπέτσας 23 πλοῖα καὶ περιπλεύσας τὴν Πελοπόννησον, συνέλαβεν ἐμπορικὰ τινα πλοῖα παρὰ τὴν Ζάκυνθον καὶ ἐνεφανίσθη τὴν 10 Σεπτεμβρίου πρὸ τοῦ Μεσολογγίου. Ὁ Κόδριγκτων ἐμήνυσεν αὐτῷ, ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιτρέψῃ ἀποβάσιν εἰς Ἀλβανίαν. Ἦν δὲ τοῦτο παραχώρησίς τις εἰς τοὺς Τούρκους, δι' ἧς οἱ σύμμαχοι ναύαρχοι ἤθελον νὰ ἐξαγοράσωσι τὴν ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων μεροληψίαν αὐτῶν. Ὁ Κόχραν ἐπομένως ἠρκέσθη νὰ βομβιδοβολήσῃ τὸ Βασιλάδι ἀπὸ τῶν κανονιοφόρων αὐτοῦ καὶ τινος προχείρως κατασκευασθείσης ὀλμοσχεδίας, ἐπανάκαμψε δὲ μετὰ 17 πλοίων εἰς Σύρον, βλέπων ὅτι ἡ μὲν βομβιδοβολήσις ἀπέβαινε χωρὶς ἀποτελέσματος, οἱ δὲ ὕδραῖοι αὐτοῦ ναῦται ἤρχιζον γογγύζοντες καὶ ἀπαιτοῦντες προκαταβολὴν μισθοῦ. Οὕτως ἐματαιώθη ἡ κατὰ τῆς Ἀλβανίας προσβολή. Ἀλλ' ὁ Κόχραν ἀπέλειπεν ἐν ταῖς θαλάσσαις τοῦ Μεσολογγίου στόλον ἕξ πλοίων: τὴν «Καρτερίαν», καὶ τὸν «Σωτῆρα» ὑπὸ τὸν πλοίαρχον Θωμᾶν, δύο ἡμιολίας καὶ δύο κανονιοφόρους· τὸ δὲ πρόσωπον τοῦ διοικοῦντος αὐτὸν ἀτρομήτου Φράγκ Ἀστιγξ ἦν ἱκανὴ ἐγγύησις, ὅτι πρὸς τὸ μέρος ἐκεῖνο δὲν ἤθελον ἡσυχάσει τοσοῦτον ταχέως οἱ Τούρκοι. Ὁ Ἀστιγξ εἶχε λάβει ἐντολὴν νὰ πλεύσῃ εἰς τὸν Κορινθιακὸν κόλπον καὶ νὰ συμπράξῃ μετὰ τοῦ Τσῶρτς.

Καί τοι καταπυροβολούμενος ἀπὸ τῶν φρουρίων τοῦ 'Ρίου, διέπλευσεν οὐχ' ἦτον ὁ πλοίαρχος Θωμᾶς τὴν 21 Σεπτεμβρίου ἐν πλήρει μεσημβρίᾳ τὸ στενὸν μετὰ τοῦ « Σωτῆρος », μιᾶς κανονιοφόρου καὶ δύο ἡμιολιῶν· τὴν δὲ 23 προσέβαλε τουρκικὸν τινα στολίσκον ὁρμούντα ἐν τῇ Σκάλᾳ τῆς 'Ἀμφίσσης, ἀπεκρούσθη ὁμως, μὴ βοηθηθεὶς ὑπὸ τῶν ἡμιολιῶν, καὶ σφοδρὸς ἄνεμος ὥλησεν αὐτὸν πρὸς τὸ Λουτράκι. Ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ εἶχεν ἀποπειραθῆ καὶ ὁ "Ἀστιγῆς νὰ διαβῇ τὸ στενὸν μετὰ τῆς « Καρτερίας »· ἐπειδὴ δὲ εἰς ἀπόστασιν βολῆς ἀπὸ τῶν φρουρίων κατέλαβεν αὐτὸν γαλήνη, ἔσυρεν αὐτὸν κανονιοφόρος τις διὰ τοῦ στενοῦ. Κατασκοπήσας τὸν ἐν τῇ Σκάλᾳ τῆς 'Ἀμφίσσης, ὑπὸ τὴν προστασίαν ἐνὸς πυροβολείου καὶ ἑκατοστάδων τινῶν μεταξὺ τῶν βράχων τεταγμένων καλῶν σκοπευτῶν, ὁρμούντα ἐχθρικὸν στόλον, ἠρίθμησεν ἑνδεκα πλοῖα: δύο ἐμπορικὰ αὐστριακὰ βρίκια, φορτόνοντα σταφίδα, δύο ὥπλισμένα σκευαγωγὰ, δύο κανονιοφόρους, καὶ πέντε μεγαλείτερα πολεμικά, ἐξ ὧν μίαν ἡμιολίαν δεκαεὺς καὶ ἐν βρίκιον δεκατεσσάρων τηλεβόλων, ὅπερ ἔφερε καὶ τὴν σημαίαν τοῦ Ναυάρχου. Ἄνεμος ἐναντίος καὶ τρικυμία ἐμπόδισαν τὸν "Ἀγγλον Φιλέλληνα νὰ προβῇ ἀμέσως εἰς προσβολήν. Οἱ Τοῦρκοι ὁμως τοσαύτην εἶχον πεποίθησιν εἰς τὴν ὑπέροχον αὐτῶν δύναμιν, ὥστε, ὅταν ὁ "Ἀστιγῆς προσήγγισε τέλος εἰς αὐτοὺς τὴν 30 Σεπτεμβρίου μετὰ τῆς « Καρτερίας », τοῦ « Σωτῆρος » καὶ δύο κανονιοφόρων, ἡτοιμάσθησαν νὰ αἰχμαλωτίσωσι τὸν ἑλληνικὸν στολίσκον, καὶ δὲν ἐπυροβόλησαν πρὶν ἢ ἀγκυροβολήσῃ ἡ « Καρτερία, φοβούμενοι ὅτι ὁ ἐχθρὸς ἤθελεν ἀποστῆ τῆς προσβολῆς, ἂν λίαν ἐνωρὶς προέειδον αὐτῷ τὴν δύναμιν των. Ἄλλ' ὁ "Ἀστιγῆς δὲν ἐσυνείθιζε νὰ μετρῇ ἐπὶ μακρὸν τοὺς ἐχθρούς, καὶ ἡγκυροβόλησεν εἰς ἀπόστασιν ἑκατοντάδων τινῶν βημάτων μακρὰν τῶν τουρκικῶν πλοίων καὶ κανονοστοιχιῶν, χαιρετισθεὶς παρ' αὐτῶν διὰ σφοδρότατου πυρός· ὁ δὲ « Σωτῆρ » καὶ αἱ κανονιοφόροι ἠναγκάσθησαν νὰ ἡγκυροβολήσωσι τριακοσίας ὑάρδας ὀπίσθεν τῆς « Καρτερίας. » Ὁ "Ἀστιγῆς ἤρξατο τοῦ ἔργου μετὰ τῆς συνήθους αὐτοῦ ἀπαθείας. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν διέταξε νὰ πυροβολήσωσι τὰ διὰ στρογγύλων σφαιρῶν πεπληρωμένα τηλεβόλα, ὅπως καταμετρήσῃ οὕτω τὴν ἀπόστασιν· εἴτα ὁμως ἐξέπεμψαν τὰ μακρὰ αὐτοῦ τηλεβόλα καὶ αἱ καρο-

νάδαι πεφυρακτωμένους κενὰς σφαίρας καὶ βομβίδας. Τὸ ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ἀκαριαῖον καὶ φοβερόν. Ἡ ναυαρχὸς ἀνετινάχθη εἰς τὸν ἀέρα· ἡ μεγάλη ἡμιολία, ἐν ᾗ ἐξεβράσθη μία βόμβα, εὗρισκομένη λίαν πλησίον τῆς ἀκτῆς, κατελείφθη ὑπὸ τοῦ πληρώματος καὶ ἀνεφλέχθη· ἕτερον δὲ βρίκιον ἐβυθίσθη καὶ μία ἡμιολία ἐκάη.

Οὕτως ἐν ἡμισεῖα ὥρα κατέστρεψεν ὁ Ἀστιγὺς τὰ τέσσαρα μέγιστα πολεμικὰ πλοῖα, πρὶν ἢ δυνηθῶσι νὰ βλάψωσι σπουδαίως τὴν «Καρτερίαν» τὰ ἐπὶ τῆς παραλίας τηλεβόλα. Ὁ «Σωτὴρ» καὶ αἱ ἑλληνικαὶ κανονιοφόροι ἐπλησίασαν τότε εἰς τὴν ξηρὰν καὶ ἠνάγκασαν εἰς σιγὴν τὸ πῦρ τοῦ τηλεβολοστασίου· κατεστράφησαν δὲ καὶ τὰ λοιπὰ ἐχθρικά πλοῖα, πλὴν δύο, καὶ συνελήφθησαν τὰ αὐστριακὰ ἐμπορικά. Ἐκ τῆς ἀντίπεραν ἀχαικῆς ἀκτῆς εἶχε παρατηρήσει ὁ στρατὸς τοῦ Τσώρτς τὸν εἰς τὴν Σκάλαν εἰσπλουν τοῦ ἑλληνικοῦ στολίσκου, μέχρις οὗ ἐγένετο οὗτος ἀφανὴς ὅπισθεν τοῦ ἀκρωτηρίου· ὁ κρότος δὲ τῆς ἐκρήξεως, τὸ πῦρ καὶ τὰ ἀνυψωθέντα μαῦρα σύννεφα καπνοῦ ἀνήγγειλαν εἰς αὐτὸν τὰ γενόμενα.

Ἡ περιφανὴς αὕτη νίκη ἀνεζωογόνησε βεβαίως τοὺς Ἑλληνας μετὰ τὰς ἤττας τοῦ Μεσολογγίου καὶ τῶν Ἀθηνῶν. Ἀνεκτῆθη δὲ οὕτω ἡ ἐπὶ τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου κυριαρχία καὶ ἡ συγκοινωνία μεταξὺ Πελοποννήσου καὶ δυτικῆς Ἑλλάδος, καὶ ὁ Ἀστιγὺς ἠδυνήθη νὰ μεταδιβάσῃ ἀκωλύτως εἰς τὴν Στερεὰν τὸν στρατὸν τοῦ Τσώρτς, καὶ νὰ ἐπιστέψῃ τὰ ἔργα του περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους, τὴν 29 Δεκεμβρίου 1827, διὰ τῆς βομβικοβολήσεως καὶ ἀλώσεως τοῦ Βασιλαδίου.

Ἐτι σπουδαιότεραι ὑπῆρξαν αἱ πολιτικαὶ συνέπειαι τῆς παρὰ τὴν Ἀμφισαν ναυμαχίας, κορυφωσάσης τὴν μεταξὺ τῶν συμμάχων ναυάρχων καὶ τοῦ Ἰβραὶμ Πασσᾶ διάστασιν. Ἀφοῦ, πρὸ αὐτῆς ἡδῆ, κατεμέμφετο ὁ Αἰγύπτιας τῆς λίαν ἐλευθέρας ἐρμηνείας, ἣν ἔδιδον οἱ σύμμαχοι εἰς τὴν Ἰουλιανὴν σύμβασιν χάριν τῶν Ἑλλήνων, περιτλῆε νῦν εἰς ἀληθινὸν λύσσης παροξυσμόν, ἅμα μαθὼν τὸ τέλος τοῦ Ἀστιγῆ. Πῶς λοιπόν; οἱ σύμμαχοι ἐπέτρεπον εἰς τὸ ἐν τῶν διαμαχομένων μερῶν τὴν ἐξακολούησιν τῶν ἐχθροπραξιῶν, καὶ ἀπηγόρευον αὐτὰς εἰς τὸ ἕτερον; καὶ οἱ μὲν Ἕλληνες ἠδύναντο πάντα νὰ τολμῶσιν ὑπὸ τὴν σκέπουσαν αἰγίδα τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων,

ὁ δὲ Ἰβραΐμ ἦτο δεδεμένος ; Ἐθεώρησεν οὗτος τὸ γενόμενον ὡς παρὰ βίαν τῆς ἀναχωρῆς, καὶ ἐκήρυξεν ἑαυτὸν ἐλεύθερον πάσης προηγουμένης ὑποχρεώσεως, νομίζων ὅτι οὐδόλως ἐδέσμευον αὐτὸν τὰ κατὰ τὴν 25 Σεπτεμβρίου συνωμολογημένα. Ἀπεφάσισε δὲ νὰ λάβῃ πάραυτα μέτρα πρὸς τιμώρησιν τοῦ Ἀστιγῆ, ἐλπίζων ὅτι ἡδύνατο νὰ καταστρέψῃ διὰ τῆς ὑπερέρας αὐτοῦ δυνάμεως τὸν ἑλληνικὸν στολίσκον. Ὁ Κόδριγκτων ὥρμει μετὰ τοῦ πλοίου τῆς γραμμῆς « Ἀσία », τῆς φρεγάτας « Τάλθοτ » καὶ τοῦ βρικίου « Ζέβρα » ἐν τῷ λιμένι τῆς Ζακύνθου, ὅτε ἡ πρὸ τοῦ Ναβαρίνου καταλειφθεῖσα φρεγάτα « Δάρτμουθ » ἀνήγγειλε τὸν ἔκπλουν τοῦ μωαμεθανικοῦ στόλου. Τὴν ἐσπέρην δὲ τῆς Α'. Ὁκτωβρίου παρετηρήθησαν ἀπὸ τῶν κορυφῶν τῆς Ζακύνθου τριάκοντα πολεμικὰ καὶ σκευαγωγὰ πλοῖα οὐριοδρομοῦντα καὶ βορειοδυτικῶς διευθυνόμενα. Ἀπετέλουν δὲ ταῦτα τὴν πρώτην μοῖραν τοῦ τουρκοαιγυπτιακοῦ στόλου ὑπὸ τὸν Πατρονάμπεην Μουσταφᾶν, ἐκπεμφθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ἰβραΐμ πρὸς τιμώρησιν τῆς ὑπερφροσύνης τοῦ Ἀστιγῆ καὶ ἀνάκτησιν τῆς ἐπὶ τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου κυριαρχίας (1). Καί περ τρικυμιώδους οὐσῆς τῆς θαλάσσης, ὁ Κόδριγκτων κατέλιπε πάραυτα τὸν λιμένα, καὶ τὴν πρωίαν τῆς 2 Ὁκτωβρίου εὐρίσκετο μετὰ τὸν τουρκικὸν στόλον καὶ τοῦ στομίου τοῦ κόλπου τῶν Πατρῶν. Ἐμήνυσε δὲ εἰς τὸν Πατρονάμπεην διὰ τοῦ κυβερνήτου τοῦ « Τάλθοτ » Σπένσερ, ὅτι « ἀφοῦ οἱ Τοῦρκοι παρέβησαν τὴν ὑπόσχεσιν αὐτῶν, σκοπὸν εἶχε, χωρὶς πολλῶν περιτροπῶν καὶ περιφράσεων, νὰ πυροβολήσῃ κατὰ τοῦ πρώτου πλοίου, ὅπερ ἤθελεν ἀποπειραθῆ νὰ παρέλθῃ, καὶ ἐν περιπτώσει ἀντιπυροβολισμοῦ νὰ καταστρέψῃ ὁλόκληρον τὸν στόλον ». Ὁ Μπέης προσεπάθησε νὰ δικαιολογηθῇ, προφασιζόμενος, ὅτι σκοπὸν μόνον εἶχε νὰ εἰσγάγῃ τροφὰς εἰς τὰς Πάτρας· ἀλλ' αἱ παραστάσεις τοῦ Κόδριγκτων ἦσαν τοσοῦτον ἐντονοι, ὥστε μετὰ τινα δισταγμὸν ἐνέδω-

(1) Ὅτι ἡ ἐκδίκησις τοῦ Αἰγυπτίου ἀπέβλεπε τὸν Λόρδον Κόχραν, εἶνε πλάνη παρεισφρήσασα εἰς τὰς πλείστας τῶν γεγονότων ἐκείνων ἀφηγήσεις. Ὁ Κόχραν εἶχεν ἤδη ἐπιστρέψει, ὡς γνωρίζομεν, εἰς Σύρον πρὸ τῆς 20 Σεπτεμβρίου. Ὁ Ἰβραΐμ λοιπὸν δὲν ἡδύνατο νὰ ἐπιχειρήσῃ καταδιώξιν αὐτοῦ τὴν Α'. Ὁκτωβρίου, ὡς ἀναγινώσκεται παρὰ τῷ Ῥόζεν (Ἱστορία τῆς Τουρκίας, 1866, σελ. 48) καὶ παρὰ τῷ Πρύκτες (Τομ. Β'. σελ. 171.)

κεν εἰς τὴν ἀπαίτησιν αὐτοῦ καὶ ἡτοιμάσθη εἰς ἀνάπλουν. Τὰ ἀγγλικά πλοῖα συνώδευσαν αὐτὸν μέχρι τῆς μεσημβρινῆς ἄκρας τῆς Ζακύνθου, ὅτε πάλιν, τὴν ἐσπέραν τῆς 3 Ὀκτωβρίου ἐσημάνθη ἐν τῷ στενῷ τῆς Κεφαλληνίας ἄλλος στόλος, συγκείμενος ἐκ τριῶν φρεγατῶν, τεσσάρων κορβετῶν καὶ ἑπτὰ βρικίων, καὶ ἀποτελῶν τὴν δευτέραν μοῖραν τοῦ τουρκοαιγυπτιακοῦ στόλου. Ὁ Ἰβραῖμ αὐτὸς εὕρισκετο ἐπὶ τῆς μιᾶς φρεγάτας, αἱ δὲ ἄλλαι δύο ἔφερον τὰς σημαίας τοῦ Ταχίρ Πασᾶ καὶ τοῦ Μοχαρέμ Μπέη ἐπὶ τοῦ κυρίου ἱστοῦ. Ἀνταλλάξασα συνθήματά τινα μετὰ τοῦ στόλου τοῦ Παδρονάμπη, ἐφάνη καὶ ἡ δευτέρα αὕτη μοῖρα διατεθειμένη νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Ναβαρίνον. Ὁ κίνδυνος συγκρούσεως ἐφάνη οὕτω παρελθόν. Τὴν νύκτα ἐντούτοις ἡγέρθη σφοδρότατος νοτιοανατολικὸς ἄνεμος παρακωλύσας τὸν ἀνάπλουν, καὶ τὴν πρωΐαν τῆς 4 Ὀκτωβρίου εὕρισκοντο αἱ τρεῖς φρεγάται καὶ ἱκανὰ τῶν μεγαλειτέρων τουρκικῶν πλοίων ἔξωθεν τοῦ Κάβο Πάπα καὶ ἡτοιμάζοντο νὰ πλεύσωσιν εἰς Πάτρας. Οὐδόλως προσέχων τότε εἰς τὸν νῦν ὑπέρτερον τῶν Τούρκων ἀριθμὸν, ἀνήχθη πάλιν ὁ Κόδριχτων μετὰ τοῦ μικροῦ αὐτοῦ στολίσκου, κατέφθασε τοὺς ὀθωμανοὺς τὴν ἐσπέραν ταύτην, παλαιῶν κατὰ ἐναντίου ἀνέμου καὶ κυμάτων, καὶ ἀπεκώλυσεν αὐτοῖς τὸν περαιτέρω εἰς Πάτρας πλοῦν. Κατεμέμφθη αὐτῶν ἀπειλητικώτατα, ὅτι παρεβίασαν τὴν ἀνακωχήν, καὶ ἐδήλωσεν, ὅτι δὲν ἤθελε πλέον πιστεῦσαι οὔτε τὸν Ἰβραῖμ οὔτε τοὺς ὑπαρχηγοὺς αὐτοῦ. Ὁ Ταχίρ Πασσᾶς ἀπήντησεν, ὅτι περὶ Πατρῶν οὐδεμία εἶχε δοθῇ ὑπόσχεσις, καὶ ὅτι αἱ ὑποσχέσεις τῆς 25 Σεπτεμβρίου ἀπέβλεπον τὴν Ὑδραν μόνον. Ἀλλ' ὁ Ἀγγλος οὐδεμίαν παρέσχεεν ἀκρόασιν εἰς τοὺς ἰσχυρισμοὺς ἐκείνους· ἡ δὲ « Ἀσία » καὶ ὁ « Τάλβοτ » ἐπυροβόλησαν κατὰ τῶν πρώτων τουρκικῶν πλοίων, ἅτινα δὲν εἶχον ὑψώσει τὴν σημαίαν αὐτῶν, καὶ ἔτρεψαν αὐτὰ περίτρομα εἰς ὀπισθοχώρησιν.

Τὴν νύκτα ἡγέρθη τρικυμία, καὶ λαῖλαψ φοβερά ἐνσκήψασα τὴν πρωΐαν τῆς 5 διεσκόρπισεν ἀμφοτέρους τοὺς στόλους. Κακοπαθὼν ὑπὸ τῆς τρικυμίας καὶ ἐκφοβισθεὶς ὑπὸ τοῦ ἀνενδότου ἤθους τοῦ Ἀγγλου, ἐτράπη ὁ Ἰβραῖμ πρὸς μεσημβρίαν, οὐδόλως προσεγγίσας εἰς Πάτρας, καὶ ἐπέστρεψεν εἰς τὸν λιμένα τοῦ Ναβαρίνου. Τὴν

ἔσπεραν τῆς 6 Ὀκτωβρίου ἠναγκάσθη πάλιν ὁ Κόδριγκτων νὰ ἐκπλεύσῃ κατὰ εἴκοσι περίπου τουρκικῶν πλοίων, ἅτινα ὑστερήσαντα τοῦ Ἰβραῖμ, εἶχον συνέλθει παρὰ τὸν Κάβο-Πιπᾶν, καὶ ἠναγκάσθη καὶ πάλιν νὰ μεταχειρισθῇ τὴν λογικὴν τῶν τηλεβόλων, ὅπως ἀποδιώξῃ αὐτὰ εἰς Ναβαρίνον.

Ἴσως ἰσχυρισθῇ τις ὅτι τὴν 25 καὶ 26 Σεπτεμβρίου μόνον πορτοκαὶ ὑποσχέσεις εἶχον ἀνταλλαγῇ, ὧν τὸ περιεχόμενον ἐπεδέχτο διαφύκτους ἐρμηνείας, καὶ εὗρητις ἐπομένως εὐεξηγῆτον, ὅτι ὁ Ἰβραῖμ, μαινόμενος κατὰ τοῦ Ἀστιγξ, οὐδένα πλέον δεσμόν ἀνγνώριζεν. Ὅπωςδὲποτε ὅμως ἀναμφήριστος προέκειτο παράθασις ὑποσχέσεως, καὶ ἄξια πάντως ἐπαίνου εἰς τὸ ἀνδρικὸν θάρρος καὶ ἡ σταθερότης, δι' ὧν κατώρθωσεν ὁ Κόδριγκτων τὴν τήρησιν τῶν ὑποσχέσεων ἐκείνων καὶ τὴν ἐπιβολὴν σεβασμοῦ εἰς τὸν ὑπερίσχυρον ἐχθρόν.

Ὁ βρεττανὸς ναυτικὸς ἐλυπεῖτο σφοδρῶς, ὅτι ἦτο μόνος. Ἄν εἴχεν ὑποστηρικτὰς τοὺς συναδέλφους αὐτοῦ γάλλον καὶ ρώσον, τότε ἀπαγορεύων εἰς τὸν Αἰγύπτιον τὸν εἰς Ναβαρίνον ἀνάπλουν, ἔθελε λάβει ἀφορμὴν ἐκ τῆς παραβάσεως τῆς ὑποσχέσεως αὐτοῦ νὰ τὸν ἀναγκάσῃ ὅπως ἐπανακάμψῃ εὐθὺ εἰς Ἀλεξάνδρειαν.

Ἐν Ναβαρίνῳ εὗρεν ὁ Ἰβραῖμ ὁδηγίαν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ἀπὸ 21 Σεπτεμβρίου, ἀνακρινούσας αὐτῷ, ὅτι ἡ Πύλη ἐπέμενεν ἀποκρούουσα πᾶσαν ἀνάμειξιν ξένων δυνάμεων εἰς τὰ ἐσωτερικὰ αὐτῆς. Ἐδίδετο δὲ αὐτῷ παραγγελία νὰ διπλασιάσῃ τὰς πρὸς καθυπόταξιν τῆς Πελοποννήσου προσπαθείας αὐτοῦ, καὶ τῷ ὑπεδεικνύετο πιθανὴ ἡ τοῦ Κιουταγῆ σύμπραξις, συνάγοντος παρὰ τῇ Λαμίᾳ στρατόν, προωρισμένον κατὰ τῆς Πελοποννήσου. Ἡ ὑπόδειξις αὕτη, ἐν τῇ ὑπαρχούσῃ τότε μεταξὺ Ἰβραῖμ καὶ Κιουταγῆ διαστάσει καὶ ζηλοτυπίᾳ, ὑπῆρξε διὰ τὸν Αἰγύπτιον τὸ ἀποτελεσματικώτατον πρὸς ἐνέργειαν κέντρον. Τότε ἐξέδωκεν οὗτος τὰς φοβεράς ἐκείνας διαταγὰς, αἵτινες ἠπέλουν νὰ τιμωρήσωσι καὶ κατ' αὐτῶν τῶν ἀψύχων πραγμάτων πᾶσαν περαιτέρω ἀντίστασιν τῶν Ἑλλήνων· τότε, ματαίας ἀποδειχθείσης πάσης διαταγῆς, ἐνέσκηψε φοβερὰ καὶ βάρβαρος ἐρήμωσις καθ' ὅλης τῆς χώρας. Μεταβατικὰ σώματα διέδραμον τὴν Μεσσηνίαν καὶ Ἀρκαδίαν, τὰ μέχρι τοῦτε ἀβλαβῇ περισωθέντα

χωρία ἐπυρπολήθησαν, 60,000 συκῶν καὶ 25,000 ἐλαίων κατεκόπησαν, καὶ ἐκ τῶν προτέρων ἐξεμηδενίσθη ἡ συντήρησις τῶν μελλουσῶν γενεῶν. Μεϊζόν τι σῶμα τετρακισχιλίων ἀνδρῶν ἐτράπη βορείως πρὸς τὰς Πάτρας, δεύτερον δὲ ἐξακισχιλίων ἀνδρῶν ἄγων ὁ Ἰβραΐμ αὐτὸς κατηυθύνθη πρὸς τὸ Λεοντάρι, καὶ τρίτον, ἐξ ἑπτὰ χιλιάδων ἀνδρῶν ἀποτελούμενον, ἐξέπεμψεν εἰς Καλάμας, ὅπου ὁ βρεττανὸς πλοίαρχος Ἀμιλτων ἠδυνήθη νὰ πεισθῇ ἰδίους ὁμᾶσαι περὶ τῆς λύσεως καὶ τῶν καταστροφῶν τῶν Αἰγυπτίων. « Ἄν ὁ Ἰβραΐμ μείνῃ ἐν Ἑλλάδι, πλεόν τοῦ ἑνὸς τρίτου τῶν κατοίκων θέλουσιν ἀποθάνει ἀναγκαίως τῆς πείνης, » ἔγραφεν ὁ βρεττανὸς ναυτικός ἐκ Κιτρῶν.

Ταῦτα πάντα ἦσαν χλευαστικῆς οὕτως εἰπεῖν ἀπάντησις εἰς τὴν Ἰουλιανὴν σύμβασιν καὶ πείσμων πρόκλησις πρὸς τὰς συμμάχους δυνάμεις, τὰς σκοπούσας τὴν « εἰρήνευσιν » τῆς Ἀνατολῆς. Οὕτω τοῦλάχιστον ἐξέλαβεν αὐτὰ ὁ Κόδριγκτων.

Τὴν 13 Ὀκτωβρίου ἠνώθησαν μετ' αὐτοῦ ὁ ῥώσος ἀντιναύαρχος κόμης Αὐδεν καὶ ὁ ἀντιναύαρχος Δερινῦ. Ὁ ἀγγλικὸς στόλος ἤρθημεν 11 σκάφη, ἐξ ὧν τρία πλοῖα τῆς γραμμῆς καὶ τέσσαρες φρεγάται, ὁ γαλλικὸς ἑπτὰ, ὧν τρία τῆς γραμμῆς καὶ δύο φρεγάται, ὁ δὲ ῥωσικὸς ὀκτώ, ὧν τέσσαρα τῆς γραμμῆς πλοῖα καὶ τέσσαρες φρεγάται, φέροντα πάντα 1270 τηλεβόλα. Οἱ τρεῖς ναύαρχοι κατεῖδον πόσον δύσκολον ἦτο νὰ ἐκπληρώσωσι τὴν δεδομένην αὐτοῖς διπλωματικὴν ἐντολήν, καὶ νὰ κρατήσωσι μακρὰν ἀλλήλων τὰ διαμαχόμενα μέρη. Ἡ τοῦ χειμῶνος προσέγγισις ἤρχιζεν ἤδη καθισταμένη δυσaréστως ἐπαισθητή, εἰδήμονες δὲ πλοηγοὶ καὶ τοῦ ναυτικοῦ ἀξιωματικοὶ ἐδῆλουν, ὅτι διαρκοῦντος τοῦ χειμῶνος πάντῃ ἀδύνατος ἦν ὁ τοῦ τουρκικοῦ στόλου ἀποκλεισμός, διότι ἡ ἐπιτηρητέα θαλασσία ἔκτασις ἦν ἐκτεθειμένη εἰς τοὺς ἀπὸ δυσμῶν καὶ νότου τρικυμῳάδεις ἀνέμους. Οὕτω δὲ ἐξέλειπε τὸ προσφορώτατον μέσον εἰς ἐξαναγκασμὸν τοῦ ἀπώλου τοῦ Ἰβραΐμ, οὗτινος τὸ πείσμα κάλλιστα κατεδείκνυνον τὰ καπνίζοντα χωρία τῆς Μεσσηνίας. Ἐπρεπε λοιπόν, ἀπέναντι τοιούτων γεγονότων, νὰ ἐπιμένωσιν οἱ ναύαρχοι σεβόμενοι τοὺς εἰρηνικοὺς τῆς συμβάσεως λόγους καὶ προσπαθοῦντες νὰ εἰρηνεύσωσι χωρὶς αἱματοχυσίας, ἣ ἔπρεπε νὰ εἰρηνεύσωσιν ἐκ παντὸς τρόπου ; Ὁ Κό-

δριγκτων ἦν ἐκ τῶν σπανίων κατὰ τὸν ἡμέτερον αἰῶνα χαρακτήρων, οἵτινες οὐδαμῶς πτοοῦνται πρὸ τῆς εὐθύνης. "Ασκοπα δὲ καὶ ἄχρηστα πάντα εἶνε τὰ παλλὰ καὶ ποικίλα ἀνέκδοτα, δι' ὧν ἡ ἱστορικὴ ἐποποιΐα περιεκάλλυνε καὶ ἐξήγγισε τὸ μέγα τοῦ Ναβαρίνου γεγονός· οὔτε ὑπῆρξεν ἀνάγκη, ὡς ἀνεκδοτικῶς ἐρρέθη, νὰ σημειώσῃ ἰδιοχείρως ὁ πρῶτος τοῦ Ναυαρχείου λόρδος — ὁ μετὰ ταῦτα βασιλεὺς Γουλιέλμος — ἐπὶ τοῦ περιθωρίου τῶν ὁδηγίων τοῦ φίλου του: « Ἐπρός, Νέλλ! » ἤ: α τοῦτο δὲν σὲ ἐμποδίζει, φίλτατε Ἐδουάρδε, νὰ μεταχειρισθῇς πυρίτιδα, ἂν ἡ εὐκαιρία τὸ καλέσῃ! » Αἱ ὁδηγίαι τοῦ Ναυάρχου παρεῖχον αὐτῷ τὴν ἄδειαν, καίτοι ὠραίους περιέχουσαι λόγους περὶ εἰρήνης καὶ εἰρηνεύσεως, νὰ ἀσκήσῃ καὶ βίαν ἐν ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ· οὗτος δέ, ὡς ἀληθῆς θυελλοχαρὴς ναύτης, ἀπεφάσισεν ἐν τάχει νὰ κόψῃ διὰ τοῦ ξίφους τὸν γόρδιον τῆς διπλωματίας δεσμὸν (1). Καὶ οἱ συνάδελφοι δὲ αὐτοῦ ἔκριναν ὡς στρατιῶται, ὅτι ἀνάγκη πρὸ πάντων ὑπῆρχεν ἰσχυροῦ τινος κτύπου, ὅπως καταστῇ εὐάγωγος ἡ Πύλη. Οὕτω δὲ δραξάμενοι τῆς εὐκαιροῦ προφάσεως τῶν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τῆς χερσονήσου διατεταγμένων στρατιωτικῶν κινήσεων τῶν Αἰγυπτίων καὶ τῆς ἐρημώσεως τῆς Μεσοσηνίας, ἐδῆλωσαν εἰς τὸν τοποτηρητὴν τοῦ ἀπόντος Ἰβραΐμ, « ὅτι ἡ παραβιασθεῖσα ὑπόσχεσις ἠνάγκαζε τοὺς ναάρχους νὰ ζητήσωσιν ἄλλας ἐγγυήσεις· τούτου δ' ἕνεκεν ὁ μὲν τουρκοαιγυπτιακὸς στόλος ἔπρεπε νὰ ἀναχωρήσῃ πάραυτα εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ Ἀλεξάνδρειαν, νὰ ἀνασταλῶσι δὲ αἱ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τῆς χερσονήσου ἐχθροπραξίαι

(1) Ἡ ἀπὸ 12 Ἰουλίου 1827 προσθήκη εἰς τὰς δευτέρας ὁδηγίας τῶν διοικητῶν τοῦ στόλου (: Εἶνε πρόδηλον, Κύριε, ὅτι αἱ ὁδηγίαι αὗται δὲν δύνανται νὰ προῖδωσι πάσας τὰς δυνατὰς περιπτώσεις, καὶ ὅτι ἀνάγκη ἔχετε ἐλε.θερίας τινός, ἣν πλήρῃ σὰς παρέχει ὁ βασιλεὺς. Βλ. "Εγγρ. ὑποβληθ. εἰς τὸ Κοινοβούλιον τὸν Μάϊον τοῦ 1830, σελ. 8), ὡς καὶ τὸ κείμενον τοῦ πρωτοκόλλου τῆς 4 Σεπτεμβρίου (αὐτόθ. σελ. 129), ἐξηγοῦσι, μοι φαίνεται, ἀρκούντως τὰ γενόμενα. Διὰ τοῦτο ἡ περὶ τοῦ: « Ἐμπρός, Νέλλ! » (go on Nell!), γραφέντος δῆθεν ὑπὸ ὑψηλῆς χειρὸς ἐν τῷ περιθωρίῳ διηγήσεις δὲν πρέπει νὰ πιστευθῇ, ἐνόσω δὲν πιστοποιεῖται δι' ἐμφανίσεως τοῦ πρωτοτύπου, ὡς ἐπίσης καὶ ἡ εἰς τὸν Δερινῷ ἀποδιδομένη κχολογία, ὅτι δῆθεν ἡ φάσις τοῦ ἔργου ἐξήρτητο ἐξ ἐνὸς ποτηρίου, ὅπερ ἔθιλε πῖει περισσότερον ἢ ὀλιγώτερον ὁ Κόδριγκτων. Ταῦτα πάντα φέρουσι τὸν τύπον νεωτέρας ἐρμηνείας τῶν γεγονότων, καὶ μ.βυλογούσης; πάντως περιεργείας.

καὶ νὰ ἐκκενωθῇ ἡ Πελοπόννησος». Εἰς τὴν πανηγυρικὴν ταύτην καὶ ῥητὴν ἀπαίτησιν ἐδόθη ἡ ἀπάντησις, ὅτι ὁ Ἰβραῖμ ἦν ἀπὼν, ὁ δὲ τούρκος διερμηνεὺς ὠρκίζετο, ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ τὸν εὕρῃ, καὶ ὅτι οὐδὲν ὑπῆρχε μέσον, ὅπως διαβιβάσθῃ αὐτῷ ἡ ἐπιστολή. Ταῦτα πάντα ἦσαν ἱκανῶς ὑποπτα, ἡ δὲ αὐστριακὴ ἐρμηνεία, ὅτι ὁ Πασσᾶς δῆθεν ἀπεμακρύνθη, ὅπως ἔλθῃ εἰς συνέντευξιν μετὰ τοῦ Κιουταγῆ, ἦν ἀπίστευτος εἰς τοὺς μεμνημένους τὰς μεταξὺ Ἰβραῖμ καὶ τοῦ τούρκου ἀντιζήλου του σχέσεις. Πιστευτότερον μᾶλλον παρίστατο, ὅτι ὁ Αἰγύπτιος εἶχε μακρυνθῇ, μόνον ὅπως ἀποφύγῃ τὰς ἀπαιτήσεις τῶν ξένων, καὶ μὴ διαταραχθῇ ὑπ' αὐτῶν τὸ εἰρηνευτικόν του σύστημα. Οἱ σύμμαχοι διέταξαν τότε τὴν 17 Ὀκτωβρίου κατασκόπησιν τοῦ λιμένος καὶ τῆς θέσεως τοῦ τουρκοαἰγυπτιακοῦ στόλου, τὴν δὲ 18 Ὀκτωβρίου, ἐπέτειον τῆς παρὰ τὴν Λεϊψίαν μεγάλης μάχης, συνεκρέτησαν οἱ τρεῖς ναύαρχοι ἐν πελάγει πολεμικὸν συμβούλιον, καὶ συνεζήτησαν τὴν ἀνάγκην μάχης.

Ἀνελογίσαντο, ὅτι ὁ Ἰβραῖμ «εἶχε παραβῇ τὸν λόγον αὐτοῦ, ὅτι οἱ στρατοὶ του ἐξηκολούθουν δεινότερον παρὰ ποτε τὸν ἐξολοθρευτικὸν αὐτῶν πόλεμον, φονεύοντες γυναῖκας καὶ παιδιὰ, καίοντες κατοικίας, ἐκρίζουντες τὰ δένδρα τῆς χώρας, καὶ ὅτι πρὸς ἀναστολὴν τῶν φρικωδῶν ἐκείνων σκηνῶν, αἵτινες ὑπερέβαινον πάντα τὰ τέως γεγόμενα, εἰς μάτην εἶχον ἀποβῇ καὶ παίγνιον ἀπλοῦν ἐθεωρήθησαν τὰ τε πειστικά καὶ συνδιαλλακτικὰ μέτρα, καὶ αἱ εἰς τοὺς τούρκους ἀρχηγοὺς δοθεῖσαι συμβουλαὶ καὶ αἱ εἰς τὸν Μεχμέτ Ἀλῆν καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ γενόμεναι νουθεσίαι, ἐνῷ ὁ Ἰβραῖμ δι' ἐνὸς μόνου λόγου του ἠδύνατο νὰ ἀνακόψῃ τὸ ρεῦμα τῶν βαρβαροτήτων ἐκείνων». Πῶς ἤθελεν ἐπιτευχθῇ, οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ὁ σκοπὸς τῆς λονδινείου συμβάσεως, καὶ ἡ πραγματοποίησις τῆς μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Τούρκων ἀναχωχῆς; Ὁ Κόδριχτων αὐτὸς ὠμολόγησε βραδύτερον, ὅτι μετὰ τὴν τουρκικὴν ἀπιστίαν καὶ τὴν ἐρήμωσιν τῆς χώρας, εἶχεν αἰσθανθῇ τὴν ἐπιθυμίαν νὰ τιμωρήσῃ τοιαύτας προσβολὰς (*j'avoue que j'ai senti le desir de punir de telles offenses*). Ἀνελογίσαντο δὲ προσέτι οἱ ναύαρχοι, ὅτι ἡ ἐξακολούθησις τοῦ ἀποκλεισμοῦ καθ' ὅλον τὸν χειμῶνα ἤθελεν εἶναι δυσχερές, πολυδάπανον καὶ μάταιον ἔργον, διότι ἡ τρικυμία ἤθελε διασκορπίζει

τούς στόλους καὶ παρέχει εἰς τὸν Αἰγύπτιον τὴν εὐκαιρίαν ὅπως μεταβιβάσῃ τὸν ἐρημωτικὸν αὐτοῦ στρατὸν εἰς διάφορα μέρη τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν νήσων. Τούτων πάντων ἔνεκεν ἀπεφάσισαν νὰ εἰσέλθωσι μετὰ τῶν στόλων αὐτῶν εἰς τὸν λιμένα τοῦ Ναβαρίνου, καὶ ἐπαναλάβωσιν οὕτω εἰς τὸν αἰγύπτιον ἀρχηγὸν αἱ προτάσεις, αἵτινες, σύμφωνα οὖσαι πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς Συμβάσεως, ἤθελον εἶναι προδήλως συμφέρουσαι τῇ Πύλῃ». Συνωμολόγησαν δὲ ὁμοφώνως, «ὅτι τοιαύτη σπουδαία διαδήλωσις ἤθελε φέρεи ἀσφαλέστατα εἰς τὸν σκοπὸν, χωρὶς αἱματοχυσίας καὶ ἐχθροπραξιῶν». Ἄλλ' ἦτο πλέον ἄρά γε δυνατὴ ἢ δι' ἀπλῆς κινήσεως στόλου ἐπίτευξις μεγάλων πολιτικῶν ἀποτελεσμάτων; ἢ μήπως ἡ ἐνδόμυχος κρυφία καὶ σταθερὰ ἀπόφασις διέψευδε τοὺς εἰρηνικοὺς τῶν χειλέων λόγους; Πῶς ἐθεώρει τὴν τῶν πραγμάτων κατάστασιν ὁ Κόδριγκτων, ὅστις, ὡς ἀρχαιότερος ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ, εἶχε καὶ τὸ ἀνώτατον πρὸς ταγμα, καταφαίνεται ἐκ τῶν ὁδηγιῶν, ἃς ἔδωκε τὴν 19 Ὀκτωβρίου εἰς τοὺς συναδέλφους αὐτοῦ, τὸν ῥῶσον καὶ γάλλον.

«Ἐπιθυμῶ,» ἔλεγον αὐται, «ὅπως ἡ Α. Ἐξ. ὁ ἀντιναύαρχος Δερινῦ τάξῃ τὸν στόλον αὐτοῦ ἀπέναντι τῶν κατὰ τὸ μεσημβρινονατολικὸν μέρος τοῦ λιμένος αἰγυπτιακῶν πλοίων. Τὸ μετ' αὐτὰ πλοῖον φαίνεται ὅτι εἶνε τὸ πλοῖον τῆς γραμμῆς, ὅπερ φέρεи τὴν σημαίαν τοῦ ναυάρχου ἐπὶ τοῦ κυρίου αὐτοῦ ἴστοῦ· ἀπέναντι αὐτοῦ θέλω τάξαι τὴν «Ἀσίαν», ὅπισθεν δὲ καὶ πλησίον τῆς «Ἀσίας» τὴν «Γενούην» καὶ τὴν «Ἀλβιῶνα». Ἐπιθυμῶ δὲ προσέτι, ὅπως ἡ Α. Ἐξ. ὁ ἀντιναύαρχος κόμης Ἀῖδεν διατάξῃ νὰ ἀγκυροβολήσῃ ὁ στόλος αὐτοῦ ὅπισθεν τῶν ἀγγλικῶν πλοίων, ὅπως αἱ ῥωσικαὶ φρεγάται δυνηθῶσι νὰ ἀπασχολήσωσι τὰ ὅπισθεν καὶ πλησίον τῶν ῥωσικῶν πλοίων τῆς γραμμῆς εὐρισκόμενα τουρκικά. Αἱ ἀγγλικαὶ φρεγάται θέλουσιν ἀποτελέσει μίαν γραμμὴν πρὸ τῶν ἐν τῇ δυτικῇ μέρῃ τοῦ λιμένος εὐρισκομένων τουρκικῶν σκαφῶν, ἀπέναντι τῶν ἀγγλικῶν πλοίων τῆς γραμμῆς, ὁμοίαν δὲ θέσιν θέλουσι καταλάβει αἱ γαλλικαὶ φρεγάται, ὅπως ἀπασχολήσωσι τὰς ἀπέναντι τῶν γαλλικῶν πλοίων τῆς γραμμῆς εὐρισκόμενας τουρκικὰς φρεγάτας. Ἄν δὲ δοθῇ καιρὸς, πρὶν ἢ ἀρχίσωσιν οἱ Τοῦρκοι τὰς ἐχθροπραξίας, πρέπει τὰ πλοῖα νὰ προμηθευθῶσιν ἀμφιθετικὰς ἀγκύρας. Ὁ σύμμαχος

στόλος οὐδεμίαν θέλει βάλει βολήν, πρὶν ἢ δοθῇ τὸ πρὸς τοῦτο σημεῖον· ἂν δὲ τουρκικόν τι σκάφος πυροβολήσῃ, πρέπει πάραυτα νὰ ἀντιπυροβοληθῇ καὶ καταστραφῇ ἀνυπερθέτως. Αἱ κορβέται καὶ τὰ βρίκια διατελοῦσιν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ κυβερνήτου τῆς «Δάρτμουθ», ὅπως ἐπιτηρῶσι τὰ πυρπολικά, μὴ τυχὸν ἀνησυχήσωσι τὸν σύμμαχον στόλον. Ἐὰν ἡ μάχη καταστῇ γενικὴ, καθ' ἣν ταραχὴ καὶ σύγχυσις εἶνε ἀναπόφευκτοι, ὅς ἐνθυμῶνται πάντες τοὺς λόγους τοῦ λόρδου Νέλσωνος: «Οὐδεὶς Κυβερνήτης ἔχει κρείττονα θέσιν ἢ ὅταν τὸ πλοῖον αὐτοῦ εὐρίσκεται ἀντιμέτωπον ἐχθρικοῦ πλοίου».

Τάχιστα ἔμελλε νὰ θεραπευθῇ ἡ ἐν ταῖς λόγοις τούτοις διαφλέγουσα μάχης ἐπιθυμία. Τὴν 20 περὶ τὴν μεσημβρίαν ἔπνευσεν οὐριος αὖρα, ἐδόθησαν τὰ προπαρασκευαστικὰ συνθήματα, καὶ ὁ στόλος τῶν συμμάχων προσήγγισεν εἰς τὸν λιμένα τοῦ Ναβαρίνου. Ἡ ἀγγλικὴ ναυαρχὴς «Ἀσία», προηγούμενη τῶν ἄλλων, διέβη τὸ στενὸν πρὸς μεσημβρίαν τῆς Σφακτηρίας καὶ ἡγχυροβόλησεν ἀπέναντι τοῦ τουρκοαἰγυπτιακοῦ στόλου· ἐπόμεναι αὐτῇ ἡ «Γενοῦη» καὶ ἡ «Ἀλβίων» ἐτάχθησαν ἀριστερὰ τῆς «Ἀσίας»· δεξιὰ δὲ προῦχώρησαν τὰ γαλλικὰ πλοῖα «Τρίαινα» καὶ «Σκηπίων», καὶ ἡ φρεγάτα «Σειρὴν», φέρουσα τὴν σημαίαν τοῦ Δερινῦ, ἡγχυροβόλησε κατὰ τὸ ἀκρότατον δεξιὸν μέρος. Ἐν δευτέρᾳ γραμμῇ ἐτάχθησαν ἐκ δεξιῶν πρὸς ἀριστερὰ ἡ ἀγγλικὴ κορβέτα «Ῥόδον», ἡ φρεγάτα «Δάρτμουθ», καὶ ἡ ἡμιολία «Δάφνη». Τὰ λοιπὰ πλοῖα, καὶ ἰδίως τὰ ῥωσικά, ἅτινα ἔμελλον νὰ ἀποτελέσωσι τὴν οὐραγίαν, βραδύτατα μόλις ἐπῆλθον, κοπᾶσαντος τοῦ ἀνέμου. Ἀπητεῖτο δὲ πᾶσα ἡ ἀμβλύνους ἀπάθεια καὶ ἡ παντελὴς τῶν Τούρκων ἄνοια, ὅπως μὴ καρπωθῶσι τὴν περίστασιν ταύτην. Αἱ κινήσεις τῶν προπλεόντων συμμάχων πλοίων οὐδὲν ἀπῆντησαν πρόσκομμα, καίτοι ἡ στενὴ τοῦ λιμένος εἴσοδος ἔκειτο ὑπὸ τὸ διασταυρούμενον πῦρ τοῦ φρουρίου τοῦ Ναβαρίνου καὶ ὑπὸ τὰς βολὰς βαρεῖας κανονοστοιχίας κατὰ τὸ μεσημβρινὸν τῆς Σφακτηρίας ἀκρωτήριον. Ἐνόησαν μὲν πάντως οἱ Τούρκοι, ὅτι τὰ πράγματα ἐγίνοντο σοβαρά, καὶ ὅτε ὁ Καπουδὰν Μπέης εἶδε τὸν Κοδριγκτῶνα πλέοντα πρὸς αὐτόν: «ὁ κύβος ἐρρίφθη», εἶπε πρὸς τοὺς συναδέλφους του· «σᾶς εἶπον ἐγώ, ὅτι ὁ Ἀγγλος δὲν δέχεται ἀστείότητας». Οὐχ ἤττον ὅμως ὁ τούρκος στόλαρχος

Μουχαρέμ Μπέης ἠρκέσθη διαβιβάσας εἰς τὸν ἄγγλον ναύαρχον τὰς παρακλήσεις αὐτοῦ, ὅπως μὴ εἰσπλεύσῃ μεθ' ὅλου τοῦ στόλου εἰς τὸν λιμένα· ἀλλ' ὁ Κόδριγκτων ἀπήντησεν ἀποτόμως· « Ἦλθον νὰ δώσω, οὐχὶ δὲ νὰ λάβω διαταγὰς! » Οὕτω δὲ τὰ προπλέοντα πλοῖα τῶν συμμάχων ἔσχον πλήρη καὶ ἄνετον καιρὸν ὅπως διὰ πλαγιοδετῶν στρέψωσι τὰς πλευρὰς αὐτῶν κατὰ τοῦ ἐχθροῦ.

Ὁ τουρκοαιγυπτιακὸς στόλος ὥρμει ἔχων ἰσχύδας εἰς τὰ πείσματα αὐτοῦ, ἐπλήρου δὲ ἐν σχήματι πετάλου τὸν εὐρὺν λιμένα μεταξὺ Ναβαρίνου καὶ Σφακτηρίας. Καὶ τὴν μὲν ἀριστερὰν πλευρὰν τοῦ πετάλου προϋστάτευσεν τὸ φρούριον τοῦ Ναβαρίνου, τὴν δὲ δεξιὰν αἱ κανονοστοιχίαι τῆς Σφακτηρίας, καὶ τὸ κέντρον ἦν ἡγκυροβολημένον ἐνώπιον τοῦ ἐν μέσῳ τοῦ λιμένος εὐρισκομένου σκοπέλου Χελωνακίου. Δεξιᾷ τοῦ νησιδίου τούτου εἶχε τὴν διοίκησιν ὁ Καπουδὰν καὶ ὁ Μοχαρέμ, ἀριστερᾷ δὲ ὁ Ταχίρ Πασσᾶς καὶ ὁ Πατρονάμπεης. Τὰ πλοῖα ἦσαν τεταγμένα εἰς τρεῖς σειράς, οὕτως ὥστε τὰ τηλεβόλα τῶν ἐν τῇ δευτέρᾳ καὶ τρίτῃ σειρᾷ τεταγμένων πλοίων ἐδέσποζον πάντων τῶν ἐν τῇ πρώτῃ γραμμῇ κενῶν διαστημάτων. Ἡ πρώτη γραμμὴ ἀπετελεῖτο ἐξ 22 βαρέων σκαφῶν, ἐν οἷς τρία πλοῖα τῆς γραμμῆς καὶ πέντε δίκροτοι φρεγάται· ἡ δευτέρα ἠρίθμει 26 μικροτέρας φρεγάτας καὶ κορβέτας, ἡ δὲ τρίτη τὰς μικροτέρας κορβέτας, βρίκια καὶ ἡμιολίας· κατὰ τὰ ἄκρα δὲ τοῦ πετάλου ὥρμουν 6 πυρπολικά. Ἐν συνόλῳ ἀπετελεῖτο δύναμις ἐξ 82 πολεμικῶν πλοίων φερόντων πλείω τῶν 2,000 τηλεβόλων, ἀναμένουσα ἐν προσφορωτάτῃ θέσει τὴν προσβολὴν τῶν συμμάχων· εἴκοσι δὲ χιλιάδες τουρκοαιγυπτίων στρατιωτῶν ἴσταντο ἐπὶ τῶν κύκλῳ δεσποζόντων τοῦ λιμένος ὑψωμάτων, οἷοναί θεαταὶ ἐν θεάτρῳ περικαλλήμενοι. Μεθύοντες ἐν τῷ θεάματι τῆς ἀριθμητικῆς αὐτῶν ὑπεροχῆς, ἐπορίζοντο ἐξ αὐτοῦ τοιαύτην περὶ τῆς νίκης πεποιθήσιν, ὅποιαν βεβαίως οὔτε ἡ κατασκευὴ τῶν πλοίων αὐτῶν ἐδικαιολόγει οὔτε ἡ διοίκησις αὐτῶν. Διότι εἰ καὶ ἠρίθμουν οἱ σύμμαχοι 26 μόνον πλοῖα μετὰ 1270 τηλεβόλων, ὧν μάλιστα πολλὰ δὲν εἶχον ἔτι παραταχθῆ καὶ δὲν ἠδύναντο ἐπομένως νὰ μετάρχωσιν ἀμέσως τῆς μάχης, οὐχ' ἤττον ὅμως τὸ βρύτερον αὐτῶν πυροβολικὸν καὶ ἡ ὑπεροχὴ αὐτῶν διοικήσεως ἐμελλον ἀναγκαιῶς νὰ κλίνωσι τὴν πλάστιγγα.

Ἦν μὲν ἔτι βεβαίως εἰρήνη, καὶ ἴσω τις τῶν ἐπὶ ῥωσικῆς κορβέτας, ὅπισθεν τῆς Σφακτηρίας, ἀναμενόντων τὴν ἔκβασιν τῶν πραγμάτων διπλωματικῶν πρακτόρων ἐθαυκαλᾶτο ἔτι, εἰρηνικὴν τινα μόνον διαδῆλωσιν ὀρεινοπολῶν. Ἀφ' ἧς ὅμως στιγμῆς ὁ σύμμαχος στόλος εἰσέπλευσεν εἰς τὸν λιμένα παρατεταγμένος εἰς μάχην, οὐδεὶς ἔμψρων ἠδύνατο πλέον νὰ ἀμφιβάλλῃ, ὅτι τὰ πράγματα ἔτεινον εἰς λύσιν αἱματηράν. Μεγάλη τις μάχη ἐκυφορεῖτο, οὕτως εἶπεῖν, ἐν τῇ ἀτμοσφαίρᾳ, καὶ σχολαία πάντως συζήτησις εἶνε, τίς τῶν δύο ἐναντίων ἐπυροβόλησε πρῶτος κατὰ τοῦ ἄλλου, καὶ κατήρξατο οὕτω τῆς μάχης. Ἡ ἐπὶ τῇ αἵματοχυσίᾳ εὐθύνη κεῖται πολὺ βαθύτερον, καὶ τὸ ἐν Ναβαρίνῳ γεγονὸς εἶνε τόσον μέγα, ὥστε δὲν δύναται νὰ ἐξηγηθῇ διὰ τῆς τυχερᾶς συμπτώσεως. Ἀλλως δὲ καὶ αὐτὴ ἡ ἐξωτερικὴ τυχερὰ ἀφορμὴ εἶνε σαφὴς πλέον σήμερον καὶ καθαρὰ πρὸ τῶν ὁμμάτων τοῦ ἱστορικοῦ (1).

Ἡ ὥρα ἦν δευτέρα καὶ ἡμίσεια· τὰ δὲ προσθιώτατα τῶν συμμάχων πλοῖα ὤρμουν εἰς ἀπόστασιν βολῆς πιστολίου ἀπὸ τῶν τουρκοαἰγυπτίων, ὅτε ὁ τῆς Ἀάρτμουθ κυβερνήτης Φέλλως προσεκάλεσε τὰ

(1) Κατὰ τὰς ἐκθέσεις τοῦ Βανδιέρα, ὅς εἶδον ἐν Βιέννῃ, ὡς καὶ κατὰ τὰς ἐκθέσεις τῶν τριῶν ναυάρχων, οὐδεμία μένει ἀμφιβολία, ὅτι οἱ τουρκοαἰγυπτιοὶ ἔβαλον πρῶτον ἀπὸ τε τῶν πυροβόλων καὶ τῶν τηλεβόλων αὐτῶν. Τὸ γεγονὸς δὲ τοῦτο, νομίζω, δὲν ἐπισκοτεῖ οὐδ' αὐτὴ ἡ πρὸς τὸν Μεχμέτ Ἀλῆν ἐκθεσις τοῦ Μοχαρέμ Μπέης· καθότι λέγεται μὲν ἐν αὐτῇ, ὅτι ἐγεννήθη ἔρις μεταξὺ τῆς λέμβου τῆς « Ἀάρτμουθ » καὶ τοῦ κυβερνήτου τοῦ αἰγυπτιακοῦ πυρπολικοῦ, καὶ ὅτι τὸ πυρπολικὸν ἐπυροβολήθη ἀπὸ τῆς ἐγγύτατα αὐτοῦ εὐρισκομένης ἀγγλικῆς φρεγάτας, δὲν λέγεται ὅμως, ὅτι οἱ πυροβολισμοὶ οὗτοι ἦσαν οἱ πρῶτοι, τοῦναντίον δὲ ῥητῶς ὁμολογεῖται, ὅτι ἡ πρώτη τηλεβόλου βολὴ ἐρρίφθη παρὰ τῶν Αἰγυπτίων. « Ὁ Μοχαρέμ Μπέης, » λέγει ἡ ἐκθεσις, « διέταξε τὸν διερμηνέα αὐτοῦ νὰ μεταβῇ εἰς τὴν ἀγγλικὴν ναυαρχίδα, καὶ διέταξε συνάμα νὰ ἦνε πάντα ἑτοιμα εἰς μάχην. Δὲν εἶχε δ' ἔτι φθάσει ὁ διερμηνεύς εἰς τὴν ναυαρχίδα, ὅτε, εἰς ἔνδειξιν ἴσως ἀποδοκιμασίας τῶν γενομένων, ἐρρίφθη τηλεβόλου σφαῖρα κατὰ τῆς ἀγγλικῆς φρεγάτας, ἣτις εἶχε πυροβολήσει τὸ πρῶτον ». Σαφηνιζομένης οὕτω τῆς ἐξωτερικῆς ἀφορμῆς, πρέπει τις ἐξ ἐτέρου νὰ παραδεχθῇ, ὅτι, ἂν οἱ Τούρκοι ὑπῆρξαν οἱ φυσικοὶ, οἱ Σύμμαχοι ὅμως ὑπῆρξαν οἱ ἥθικοι αὐτουργοὶ τῆς αἱματηρᾶς συγκρούσεως. Ὁ Βανδιέρας παρατηρεῖ, ὅτι πρώτη προσβολὴς πρᾶξις ὑπῆρξεν ὁ εἰς τὸν λιμένα ἐισπλους, ὅτι τὰ λοιπὰ πάντα ὑπῆρξαν ματαίᾳ πρόφασιν, καὶ ὅτι οἱ Τούρκοι ἐγένοντο θύματα τῆς τιμιότητος αὐτῶν ». Πρέπει δὲ νὰ προστεθῇ φρονούμεν, ὅτι ἡ τομὴ τοῦ ἀγκυρίου κάτω τοῦ αἰγυπτιακοῦ πλοίου ἦν ἀναντιρρήτως πρᾶξις δικαιολογουσα ὡς διεθνῇ ἄμυναν τοὺς πυροβολισμούς.

δεξιόθεν αὐτοῦ ὁρμοῦντα προσήνεμα πυρπολικὰ νὰ καταλίπωσι τὴν θέσιν αὐτῶν καὶ νὰ ἀγκυροβολήσωσιν ὑπὲρ αὐτά. Ὁ κυβερνήτης αὐτῶν ἀπήντησεν, ὅτι δὲν ἦτο χρέος αὐτῶν, πρὸ πολλοῦ ἤδη ἠγκυροβολημένων, νὰ παραχωρήσωσι τὴν θέσιν των εἰς τοὺς βραδύτερον ἐρχομένους, οἵτινες ἱκανὸν χῶρον ἠδύναντο νὰ εὗρωσιν ἐν τῷ μεγάλῳ ἐκεῖνῳ λιμένι. Τότε λέμβος τις τῆς Δάρτμουθ ἐπλησίασεν εἰς τὸ ἐγγύτατα εὐρισκόμενον πυρπολικόν, ἵνα κόψῃ αὐτοῦ τὸν ἀγκύριον κάλων. Κατὰ τῆς πράξεως ταύτης ἡμύνατο διὰ πυροβολισμοῦ τὸ πληρωμα τοῦ πυρπολικοῦ, καί τινες τῶν ἐν τῷ ἀκατίῳ Ἀγγλων ἐφονεύθησαν. Ἡ Δάρτμουθ ἀπήντησε, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Κόδριγκτων, « εἰ ἂμυντηρίον πυροβολισμοῦ ». Ὁ Δερινῦ, ὅστις μετὰ τῆς Σειρῆνος ἦν τοσοῦτον ἐγγὺς τοῦ πυρπολικοῦ, ὥστε ἠδύνατο νὰ διατρύπησῃ καὶ βυθίσῃ αὐτό, ἂν δὲν ἐκινδύνευεν ἐκ τούτου ἡ ἀγγλικὴ λέμβος, ἐφώνησε διὰ τῆς σάλπιγγος πρὸς τὸ αἰγυπτιακὸν δίκροτον Ἑσνίνα, ἰστάμενον ἀπέναντι αὐτοῦ κεραίαν πρὸς κεραίαν, ὅτι ἂν ἐκεῖνο δὲν ἐπυροβόλει, οὐδ' αὐτὸς δὲν ἤθελε πυροβολήσῃ κατ' αὐτοῦ. Κατὰ τὴν αὐτὴν ὁμῶς στιγμὴν ἐρρίφθησαν ἀπὸ τινος τῶν ὀπισθεν τῆς Σειρῆνος ὁρμούντων αἰγυπτιακῶν πλοίων αἱ πρῶται βολαὶ τηλεβόλου κατὰ τῆς Δάρτμουθ καὶ τῆς Σειρῆνος, « πρὸς ἀποδοκιμασίαν ἴσως τῶν γενομένων, » ὡς λέγει ἡ πρὸς τὸν Μεχμέτ Ἀλῆν αἰγυπτιακὴ ἔκθεσις. Ὁ Κόδριγκτων δὲν διέταξεν ἔτι πῦρ ἀπὸ τῶν τηλεβόλων, ἀναμμένων νὰ ἴδῃ μήπως ἡ πρὸς τὴν Δάρτμουθ σύγκρουσις ἦτο « ἀτυχὴς τις παρεννόησις, » καὶ ἔστειλε διὰ τοῦτο λέμβον τινὰ πρὸς τὴν ναυαρχίδα τοῦ αἰγυπτίου στολάρχου Μοχαρέμ Μπέη, μὲνῶν αὐτῷ, ὅτι « ἐπεθύμει νὰ ἀποφύγῃ τὴν αἵματοχυσίαν καὶ νὰ μὴ πυροβολήσῃ ». Ἀλλ' ὁ οἰακιστὴς τῆς λέμβου τοῦ Μικέλης ἐφονεύθη, ἐνῶ προσήγγιζεν εἰς τὸ αἰγυπτιακὸν πλοῖον, πυροβοληθεὶς ὑπὸ τοῦ πληρώματος τοῦ Μοχαρέμ Μπέη, ἄγνωστον ἂν τῇ διαταγῇ αὐτοῦ ἢ οὐχί. Τὰ τηλεβόλα τῆς αἰγυπτιακῆς ναυαρχίδος ἔβαλλον κατὰ τῆς Ἀσίας, καὶ ὁ Κόδριγκτων ἔδωκε τὸ σημεῖον εἰς προσβολήν. Πάντα τὰ παρατεταγμένα πλοῖα τῶν συμμάχων ἐπυροβόλησαν καὶ ἡ μάχη ἤρξατο. Τὸ εἰσπλέον τότε γαλλικὸν πλοῖον τῆς γραμμῆς « Βρεσλαυία » ὑπὸ τὸν Λαβρετοννιέρ, ἀποφυγὸν τὰς ἐπὶ τῆς Σφακτηρίας κανονοστοιχίας, ἔπλευσε πρὸς ἀριστερά, παρακολουθούμενον ὑπὸ τῆς γαλλικῆς

φρεγάτας Ἀρμίδος, τῆς ἀγγλικῆς κορβέτας Τάλβοτ καὶ τεσσάρων ἀγγλικῶν βρικίων, ἅτινα περιεκυκλώθησαν ὑπὸ τῶν κατὰ τὸ δεξιὸν ἄκρον τοῦ ἔχθρου πυρπολικῶν. Ὁ ῥωσικὸς στόλος, πυροβολούμενος ἀπὸ τοῦ φρουρίου, βραδέως μόλις εἰσέπλευσε καὶ ἐτάχθη εἰς μάχην μεταξὺ Βρεσλαυίας καὶ Τάλβοτ, ἀλλ' ἀνέπτυξε τότε σφοδρότατον πῦρ· ἐπῆλθε δὲ ἐγκαίρως καὶ ἡ ἔνεκα γαλήνης ὑπὸ τὸ διασταυρούμενον πῦρ τῆς εἰσόδου ἀποκωλυθεῖσα ἀγγλικὴ φρεγάτα «Καμβριὰν» μετὰ τοῦ Ναυάρχου Ἀμιλτων, ὅπως μετὰσχῃ τῆς ἀρξαμένης βραχείας μέν, ἀλλὰ φοβεράς πάλης.

Οἱ μαχόμενοι ἀντίπαλοι ἦσαν τοσοῦτον ἐγγὺς ἀλλήλων, ὥστε οὐδεμία βολὴ ἐκ τῶν μυρίων ἐκείνων ἡφαιστειῶν στομάτων ὑπῆρξε ματαία. Φοβερός ἀντήχει ὁ βρόντος τῶν τηλεβόλων ἐν τῇ στενῇ ἐκείνῃ καὶ ὑπὸ ὀρέων περιβαλλομένη λεκάνῃ. Πυκνῶς παρατεταγμένοι, ἀδέξιοι καὶ βαρέως κινούμενοι, κάκιστα δὲ διοικούμενοι καὶ ἀνοήτως, ἡμύναντο ὡς ἀπεγνωκότες οἱ Τουρκοαἰγύπτιοι, καὶ δι' ἀτάκτου μὲν καὶ ἐπισφαλοῦς, ἀλλὰ πείσμονος πυρὸς ἀπῆνταν εἰς τὸ διαρκὲς καὶ εὐστοχον πῦρ τῶν συμμάχων. Ἡ αἰγυπτία φρεγάτα «Πολεμιστής» ἀντιτάχθη πρώτη εἰς τὸν ἀέρα καὶ ἐκάλυψε διὰ τῶν συντριμμάτων αὐτῆς τὴν γαλλικὴν ναυαρχίδα· μετὰ φοβεράς δὲ ταχύτητος ἐπῆνεγκε τὴν κρίσιν ἢ κατὰ βαρέα πλοῖα ὑπεροχὴ τῶν συμμάχων, ἢ πειθαρχία αὐτῶν καὶ ἡ ἀπάθεια. Εἷς μόνος γενικὸς πυροβολισμὸς τῆς «Ἀσίας» κατεσπάραξε τοσοῦτον τὴν αἰγυπτίαν ναυαρχίδα, ὥστε κατέπεσεν αὕτη προσήνεμος ὡς διάτρητός τις σκελετός. Ὅμοιά ὑπῆρξεν ἡ τύχη τοῦ ὑπὸ τοῦ Καπουδὰν Μπέη κυβερνωμένου πλοίου τῆς γραμμῆς, ὅπερ, προσβαλὼν τὴν «Ἀσίαν» δεξιόθεν, κατεστράφη ἐντὸς ὀλίγων στιγμῶν ὑπὸ τὰς βολὰς αὐτῆς. Ὁ Μοχαρέμ καὶ ὁ Καπουδὰν Μπέης ἐτρώθησαν βαρέως, φοβερός δὲ ὄλεθρος ἐνέσκηψε κατὰ τῶν πληρωμάτων αὐτῶν. Ἐμεινε μὲν νῦν ἐκτεθειμένη καὶ ἡ «Ἀσία» εἰς τὸ φοβερὸν καὶ διασταυρούμενον πῦρ τῶν πλοίων τῆς δευτέρας καὶ τρίτης γραμμῆς· ὁ τοῦ ἐπιδρόμου ἱστός ἀπεκόπη, τῶν τηλεβόλων τῆς τινὰ ἀπεκρημνίσθησαν, καὶ ἐν τῇ περιβαλοσῇ αὐτὴν κατ' ἀρχὰς νεφέλῃ καπνοῦ ὑπελήφθη ὡς καταστραφεῖσα. Ἀλλὰ προέκυψε καὶ ἄλιν νικηφόρος ἐκ μέσου τοῦ καπνοῦ, καίτοι τὰ μέγιστα βεβλαμμένη. Πᾶν ἐχθρικὸν πλοῖον, καθ' αὖ

ἔβαλλε δι' ὄλων αὐτῆς τῶν τηλεβόλων μετεφορφοῦτο εἰς σκελετόν συντετριμμένον. Τὸ αὐτὸ δὲ συνέβαινε καὶ ἀπὸ τῶν λοιπῶν ἀγγλικῶν, γαλλικῶν καὶ ῥωσικῶν πλοίων. Αἱ κατὰ τὸ ἀριστερόν ἄκρον τοῦ πετάλου τεταγμέναι φρεγάται « Ἀρμὶς » καὶ « Τάλβοτ » ἀντέστησαν νικηφόροι κατὰ τοῦ πυρὸς πέντε τουρκικῶν φρεγατῶν καὶ καταπυροβολήσασαι τὰς ἐθύθισαν τέλος τῇ βοηθείᾳ τῶν Ῥώσων. Ὁ ὑπὸ τὸν κυβερνήτην Μύλιον « Σκηπίων », οὔτινος ὁ πρόβολος ἱστός εἶχεν ἀναφλεχθῆ ὑπὸ πυρπολικοῦ, ἔσβεσε τετράκις τὸ πῦρ ἐπὶ τοῦ καταστροφῆς, καὶ ἐξηκολούθει μαχόμενος, βάλλων ἐξ ἀμφοτέρων τῶν πλευρῶν κατὰ τῶν ἐχθρικῶν πλοίων καὶ τοῦ φρουρίου. Ἡ Δάρτμουθ, ἡ Ἀλκυὼν καὶ ἡ Δάφνη κατέστρεψαν πέντε πυρπολικά καὶ ἀπέτρεψαν αὐτὰ τοῦ νὰ προσκολληθῶσιν εἰς τὴν ναυαρχίδα. Ἀφ' ἧς δὲ στιγμῆς τὰ βαρέα τουρκικὰ πλοῖα εἶχον βυθισθῆ, δὲν ἐγένετο πλέον μάχη ἀλλὰ καταστροφή. Τὴν δευτέραν καὶ ἡμίσειαν ὥραν εἶχε ῥιφθῆ ἡ πρώτη βολή, τὴν δὲ πέμπτην εἶχεν ἤδη ἀνατιναχθῆ εἰς τὸν ἀέρα ἡ καταστραφῆ τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ τουρκοαἰγυπτίου στόλου, τοῦτέστιν ἓν πλοῖον τῆς γραμμῆς, δώδεκα φρεγάται, 22 κορβέται καὶ 25 μικρότερα πλοῖα. Μέχρι Ζακύνθου καὶ Κυθήρων ἠκούσθη ἡ βροντὴ τῶν ἐκπυρσοκροτήσεων, ὅλος δὲ ὁ λιμὴν ἐπληρώθη σκελετῶν καὶ συντριμμάτων. Τὰ ἄμαχα πλοῖα ἐπυρπολήθησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων αὐτῶν, ἅμα τοῦ σκότους ἐπελθόντος. Καθ' ὅλην τὴν νύκτα ἐκπυρσοκροτήσις διεδέχετο ἐκπυρσοκροτήσιν, καὶ ὁ Κόδριγκτων ἐθεώρησεν ὡς θαῦμα, ὅτι οἱ σύμμαχοι διέφυγον τὴν ἐξ αὐτῶν βλάβην. Ἐκ τῶν 82 πλοίων τοῦ τουρκοαἰγυπτίου στόλου 27 μόνον ὑπελείποντο τὴν πρωΐαν τῆς 21 Ὀκτωβρίου· οὐδὲν δὲ συνελήφθη αἰχμάλωτον. Μέγιστον ὑπῆρξε τὸ πείσμα, ὅπερ ἐπεκράτησε κατὰ τὴν ἐν μέσῃ εἰρήνῃ συγκροτηθεῖσαν ἐκείνην μάχην. Πάντες οἱ τρόφιμοι τῶν αἰγυπτιακῶν στρατιωτικῶν σχολῶν ἐφονεύθησαν. Ἐξακισχίλια δὲ ὑπῆρξαν τὰ ἕκ τε τῶν Τούρκων καὶ Αἰγυπτίων θύματα τῆς μάχης. Αἱ ἀπώλειαι τῶν συμμάχων ὑπῆρξαν πολλῶ μικρότεραι, 470 μόνον πληγωθέντων καὶ 172 πεσόντων. Τὰ πλοῖα ὅμως αὐτῶν εἶχον πάθει σπουδαίως, καὶ τὰ μὲν ἀγγλικά καὶ ῥωσικά ἠναγκάσθησαν νὰ ἀποπλεύσωσιν εἰς Μελίτην, τὰ δὲ γαλλικά εἰς Τουλῶνα πρὸς ἐπισκευήν. Μόνον τὰ μι-

κρότερα πλοῖα ἔμειναν εἰς τὰ ἑλληνικὰ παράλια, πρὸς ἐποπτεῖαν τῶν περαιτέρω κινήσεων τοῦ Ἰβραΐμ.

Ὁ Αἰγύπτιος, ἐπανακάμφας τὴν 21 Ὀκτωβρίου ἀπὸ τῆς ἀπαισίας αὐτοῦ ἐκδρομῆς, ἦλθεν ἐγκαίρως, ὅπως παραστῇ μάρτυς τῆς γενομένης καταστροφῆς καὶ ἴδῃ τὰ συντετριμμένα καὶ καπνίζοντα λείψανα τῆς θαλασσίας αὐτοῦ δυνάμεως. Ἀναφέρει δὲ ἡ παράδοσις, ὅτι οὐδεμίαν ἡσθάνθη βαθεῖαν ἐπὶ τῷ θεάματι συγκίνησιν, καὶ ὅτι ἐγέλασε μᾶλλον ἐπὶ τῇ καταστροφῇ, ἥτις βεβαίως ἦν διὰ τὸν πατέρα του μᾶλλον καὶ τὸν Σουλτάνον λυπηρὸν γεγονὸς ἢ δι' αὐτὸν τὸν ἴδιον. Ὁ Ἰβραΐμ ἀπηλλάσσετο νῦν τοῦ ὀχληροῦ διλήμματος, ἐν ᾧ τέως ἐταλαντεύετο μετὰ τῶν διαταγῶν τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτοῦ καὶ τῶν διαταγῶν τῶν τριῶν ναυάρχων, ὁ δὲ στόλος αὐτοῦ ἐγένετο τὸ ἰλαστήριον θῦμα τῆς ἐπικρατούσης πολιτικῆς περιπλοκῆς. Περὶ τοῦ κατὰ ξηρὰν αὐτοῦ στρατοῦ οὐδεμίαν εἶχε μέριμναν, καὶ ἦν διατεθειμένος, οὐ μόνον νὰ μὴ διαστείλῃ τοὺς ὄνυχας, δι' ὧν εἶχε θράξει τὴν Πελοπόννησον, ἀλλὰ καὶ νὰ διατηρήσῃ μάλιστα τὴν ἐπ' αὐτῆς θέσιν του.

Οἱ ναύαρχοι ἐδῆλωσαν αὐτῷ τὸ κατ' ἀρχὰς διὰ τραχέος καὶ ἐπιτακτικοῦ ἥθους, ὅτι ἐν περιπτώσει νέων ἐχθροπραξιῶν ἤθελον καταστρέφει καὶ τὸν ἐπίλοιπον αὐτοῦ στόλον καὶ τὰ φρούρια· ὁ δὲ κόμης Ἄϋδεν μάλιστα προέτεινε νὰ ἀποκλείσωσι τὴν Κορώνην καὶ Μεθώνην, καὶ νὰ ἀποβιβάσωσι στρατόν. Ἄλλ' ἡ ἀπειλὴ οὐδεμίαν ἔσχε σπουδαίαν συνέπειαν, καὶ ἡ πρότασις τοῦ Ἄϋδεν ἀπεκρούσθη ὑπὸ τῶν συναδέλφων αὐτοῦ. Τὴν 24 ἀπέπλευσαν οἱ νικηταὶ τοῦ λιμένος, χωρὶς νὰ ἐξαναγκάσωσι τὴν ἐκκένωσιν τῆς χερσονήσου. Ὁ Ἰβραΐμ ἤθελε νῦν ἀποθάνει τῆς πείνης αὐτὸς καὶ ὁ στρατός του ἐν μέσῳ τῆς παντελῶς ἐξηντλημένης χώρας, ἃν δὲν μετεκόμιζε τροφὰς ἐκ τῶν Ἰονίων νήσων, καὶ δὲν ἀπηλλάσσετο τῶν τραυματιῶν, τῶν ἀμάχων καὶ τῶν ἀχρήστων στοματιῶν, ἀποπέμπων αὐτοὺς τὴν 22 Δεκεμβρίου εἰς Ἀλεξάνδρειαν διὰ τοῦ λοιποῦ του στόλου. Ἡ ἀποστολὴ δ' αὕτη συμπεριελάμβανε καὶ πολλὰς χιλιάδας ἑλλήνων δούλων, μεγάλη δ' ἔλλειψις κατελογίσθη εἰς τοὺς συμμάχους ναάρχους, ὅτι δὲν ἀπεκώλυσαν τὴν ἀποστολὴν ἐκείνην ἀθρόου πλῆθους χριστιανῶν. Πλὴν τί ᾔδυναντο νὰ πράξωσιν; Εὐθὺς μετὰ τὴν ἐν Ναβαρίνῳ ναυμαχίαν εἶχον διαβιβάσει ἔντονον διαμαρτύρησιν εἰς τὴν ἑλληνικὴν Κυβέρνη-

σιν κατὰ τῆς ἐν Μεσογείῳ κορυφουμένης πειρατείας, ἀπειλοῦντες τὰ πράξωσι κατὰ τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου ὅμοια ὧν εἶχον πράξει κατὰ τοῦ τουρκοαιγυπτιακοῦ ἐν Ναβαρίνῳ. Ἦν δὲ τὸ πρὸς δεξιὰ τοῦτο βῆμα ἀντίρροπον οὕτως εἰπεῖν τοῦ προτέρου πρὸς ἀριστερὰ βήματος αὐτῶν. Ὅπως ὅμως ἐπιχειρήσωσι σπουδαῖόν τι κατὰ τῶν πειρατῶν καὶ διατηρήσωσι συνάμα ἀποτελεσματικὸν ἀποκλεισμόν κατὰ τῶν Αἰγυπτίων, δὲν ἐπέρχουν αἱ εἰς διάθεσιν τῶν ναυάρχων στρατιωτικαὶ δυνάμεις.

Ἡ ἐν Ναβαρίνῳ μάχῃ ὑπῆρξε θρίαμβος τῶν ἐθνῶν κατὰ τῶν βασιλέων. Τίς τῶν τριῶν συμμάχων ἡγεμόνων ἤθελε τολμήσει νὰ δώσῃ εἰς τὸν ναύαρχον αὐτοῦ διαταγὴν πρὸς μάχην; Καὶ αὐτὸς ὁ Νικόλαος, φρονοῦμεν, ἤθελεν ἀποδειλιάσει πρὸς τὴν εὐθύνην. Ἡ κοινὴ τῆς Εὐρώπης γνώμη παρώτρυνε τὸ πρῶτον τὰς ἀνθισταμένας αὐλὰς εἰς εἰρηνικὴν μεσιτείαν μεταξὺ τῶν διαμαχομένων μερῶν, καὶ παρέσχε τέλος τοὺς ναυάρχους, ὅτε ἡ μεσιτεία ἐκείνη παρέστη ὡς ἄλλοτος ἀντίφασσις, εἰς τὴν αἵματηρὰν ἀντίφασιν τοῦ Ναβαρίνου. Ὁ φιλελληνισμὸς εἶχε καταδείξει, ὅτι δὲν ἦτο μόνον ὄνειροπόλημα ἀκάκων ἐνθουσιῶδων ψυχῶν, ἀλλὰ δυνάμεις πραγματικῆς, οἱ δὲ Τούρκοι εἶχον μάθει διὰ καταστροφῆς, ἥς ὁμοίαν δὲν εἶχον ὑποστῆ ἀπὸ τῆς Ναυπλίου ναυμαχίας, ὅτι δὲν ἠδύναντο νὰ ἐμπαίζωσιν ἀτιμωρητὶ τὰ αἰσθήματα τῆς χριστιανωσύνης. Καθ' ἣν στιγμήν ὁ Σουλτάνος ἡτοιμάζετο νὰ πατήσῃ πάλιν ἐπὶ τὸν τράχηλον τῶν προτέρων αὐτοῦ δούλων, αἱ δὲ Ἑλλήνες ἐφαίνοντο εἰς ἀφανισμόν καταδύοντες, μετέστρεψεν ἐλπίδας καὶ φόβου τὸ καταπληκτικὸν ἐκεῖνο γεγονός. Βαθὺ ἐκ χαρᾶς ἀνέπνευσεν ἡ χριστιανωσύνη, τὰ ἔθνη ἠγάλαξαν ἐν ἀγαλλιάσει, καὶ τὰ ἀνακτοβούλια ἐσίγησαν κατάπληκτα. Καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς αὐλαῖς τῆς Πετροπόλεως καὶ τῶν Παρισίων, ὅπου ὑπῆρχε μείζων πρὸς εὐχαρίστησιν λόγος, ἐνόμισαν ἀναγκαῖον νὰ καταστείλωσί πως ἐπισήμως τὸ αἶσθημα τῆς ἐνδομύχου εὐαρεσκείας. Ὁ Τσάρος ἐδῆλωσεν εἰς Λονδῖνον καὶ Παρισίους, ὅτι ἐλυπεῖτο ἐπὶ τῇ αἵματοχυσίᾳ, ἣτις ὑπῆρξε ξένη τῆς προθέσεως τῶν Δυνάμεων, καὶ ἀνεπαύετο μόνον συναισθανόμενος, ὅτι οἱ Τούρκοι ὑπῆρξαν παραίτιοι τῶν γενομένων, ἐνεκα τῆς ὁμότητος αὐτῶν καὶ ἀπιστίας. Ἐννοεῖται ὅμως, ὅτι κρύφα οὐδόλως κατεστέλλετο ἡ ἐπὶ τοῖς γενομένοις χαρά.

« Τί θὰ εἶπῃ τόρα ὁ φίλος μας Μέττερνιχ, » ἔγραφεν ὁ Νέσσελρωδ εἰς τὸν Τατίσεφ, « περὶ τοῦ θριάμβου τούτου τῆς βίας κατὰ τῶν ἀρχῶν; Οἱ ναύαρχοι εἶνε ἄξιοι νὰ ταχθῶσιν ἡγήτορες τῶν ἀνακτοβουλίων, ὅπως διευθύνωσι τὴν πολιτικὴν αὐτῶν ». Ἠκούοντο δὲ καὶ ἀπειλητικοὶ κατὰ τῆς Αὐστρίας λόγοι, ἧς κακίστην ἐντύπωσιν εἶχε προξενήσει ἡ ἐπὶ μεσιτεία παρὰ τοῖς Τούρκοις ἀπόπειρα. « Ὁ Τσάρος, » ἐλέγετο, « θέλει ἐπιδιώξει τὴν ἐκτέλεσιν τῆς συμβάσεως, χωρὶς νὰ ἐμποδισθῇ ὑφ' οἰουδήποτε κωλύματος· εἰς δὲ τὴν Αὐστρίαν οὐδὲν ἄλλο μένει, ἢ νὰ παροτρύνῃ τὴν Πύλην εἰς ἀποδοχὴν τῶν ἀπαιτήσεων τῶν συμμάχων, καθότι ἐν πάσῃ ἄλλῃ περιπτώσει θέλει προκαλέσει πόλεμον. Ματαίᾳ εἶνε πᾶσα προσπάθεια πρὸς διαίρεσιν τῶν δυνάμεων· ὁ δὲ Μέττερνιχ εἰς κίνδυνον μόνον καὶ ψευδῇ θέσιν περιήγαγε τὴν Πύλην διὰ τῆς μεσιτευτικῆς αὐτοῦ ἀποπείρας ».

Ἐν τῇ αὐτῇ δὲ τοῦ Κεραμικοῦ οὐδὲ προσεπᾶθῃσαν καὶ νὰ κρύψωσι τὴν εὐχαρίστησιν αὐτῶν ἐπὶ τῇ ναυμαχίᾳ τοῦ Ναβαρίνου. Ἐν τοῖς κατορθώμασι τοῦ Δερινῦ καὶ τῶν ἀξιωματικῶν αὐτοῦ ἔβλεπον, φυσικῇ τῇ λόγῳ, ἀνατέλλουσαν ἀκτῖνά τινα τῆς ναπολεοντείου δόξης, ἧς πρὸ πάντων ἐνόμιζεν ἡ τοῦ Γ'. Καρόλου Κυβέρνησις ὅτι εἶχεν ἀνάγκην, ὅπως πολεμήσῃ τοὺς συνταγματικούς. Ἐδιδάσκετο τότε ἐν τοῖς γαλλικοῖς σχολείοις, ὅτι ὁ Ναπολέων Βοναπάρτης ὑπῆρξε τοῦ νομίμου βασιλέως στρατηγός, καταγαγὼν, ἐν τυχαίᾳ ἐκείνου ἀπουσίᾳ, περιφανεῖς κατὰ τῶν ξένων νίκας. Ἡ ἐθνικὴ ὑπερηφανία παντοιοτρόπως ἐκολακεύετο, καὶ οὐδὲν βεβαίως ἦτο εὐχαριστότερον εἰς τοὺς ἀπογόνους τῆς αὐτοκρατορικῆς Γαλλίας ἢ ἡ δόξα, δι' ἧς περιέβαλλε τὴν βασιλικὴν Γαλλίαν ἡ ἐν Ναβαρίνῳ ναυμαχία. Ἡ Κυβέρνησις ἐσκόπει νὰ ἐκμεταλλευθῇ τὸ γεγονός ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν προσεχῶν ἐκλογῶν, καὶ ὁ βασιλικὸς λόγος ἀπεκάλει αὐτὰ « παραίτιον δόξης τῶν γαλλικῶν ὅπλων καὶ περιφανῇ ἐγγύησιν τῆς συμπνοίας τῶν τριῶν δυνάμεων ». Ὅσῳ δὲ εἰλικρινῶς καὶ ἂν ὑπετάσσετο ὁ Βιλλέλ ἐν παντὶ ἄλλῳ ζητήματι εἰς τὸ πολιτικὸν εὐαγγέλιον τοῦ πρίγκηπος Μέττερνιχ, ὡς πρὸς τὸ Ναβαρίνον ὅμως ἦτο ἰκανῶς Γάλλος, ὅπως μὴ αἰσθανθῇ ἄλλο τί ἢ τὸν στιγμιαῖον γαργαλισμὸν τοῦ στρατιωτικοῦ θριάμβου. « Πᾶσαι τοῦ Ἀππόνη αἱ προσπάθειαι, » ἔγραφον τὴν 14 Νοεμβρίου ἐκ Παρισίῳ εἰς τὸν αὐστριακὸν ἀρχικαγκελλάριον,

« ὅπως ἀνανήψῃ ἐκ τῆς ἐλαφρονοίας αὐτοῦ τὸ γαλλικὸν ἀνακτοβούλιον, ἀπέτυχον. Ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις ἐφρόνει, ὅτι ἡ ἐν Ναθαρίνφ ναυμαχία ἤθελε συντελέσει, ὅπως μὴ ὑπερβῇ ὁ Τσάρος τὰ ὅρια τῆς Συμβάσεως ».

Διὰ τὴν ἀγγλικὴν κυβέρνησιν τούναντίον ὑπῆρξε κεραυνὸς τὸ ὑπὸ τοῦ Κόδριγκτων παραχθὲν τετελεσμένον γεγονός. Μάτην ἐπέμενεν ἡ ἔκθεσις τοῦ νικητοῦ παριστῶσα τὴν ἀνάγκην τῆς μάχης, μάτην ἐξέφραζεν οὗτος « τὴν ἐνδόμυχον αὐτοῦ πεποιθήσιν, » ὅτι ὁ εἰς τὸν λιμένα τοῦ Ναθαρίνου εἰσπλους « ὑπῆρξεν ἀναπόφευκτος, ὅπως μὴ καταστῇ φαντασιώδης ὅλως ἡ Σύμβασις, » καὶ διεβεβαίον, ὅτι οὐδέποτε ἤθελε προβῇ εἰς τὸ ἔσχατον ἐκεῖνο διάθημα, ἂν ἡδύνατο νὰ πράξῃ ἄλλως ». Ὁ ἀσθενὴς τοῦ Κάνιγγ διάδοχος λόρδος Γόδεριτς ἐφρίσσε πρὸ τοῦ φοβεροῦ καὶ γιγαντιαίου ἔργου, ὅπερ ἐπυργούτο νῦν πρὸ αὐτοῦ. Οἱ Τόρεις διεῖρράγησαν φωνοῦντες ἐξ ἀγανακτήσεως, ὅτι προσεβάλλετο καὶ ἀνεπηροῦτο δύναμις νομίμως καθεστηκυῖα καὶ ἀνέκαθεν εἴλη τῆς Ἀγγλίας, ἐμποδιζομένη νὰ ὑπερασπίσῃ ἑαυτὴν κατὰ τοῦ ἀπὸ βορρᾶ ἀπειλοῦντος κολοσσοῦ. Καὶ αὕτη ἡ Ἰουλιανὴ σύμβασις παρίστατο νῦν ὡς βαρὺ πολιτικὸν ἁμάρτημα, τὸ δὲ σχέδιον τοῦ Κάνιγγ, « ὅπως δεσμευθῇ ἡ Ῥωσία », κατηγορεῖτο νῦν ὡς ἐπικίνδυνος καὶ ὑπέρφρων πλάνη. Ἰδοῦ, ἔλεγον, πού παρήγαγεν ἡμᾶς ἡ παραφροσύνη τοῦ πρὸς θεατρικὴν ἐπίδειξιν ἐργαζομένου ὑπουργοῦ ἐκείνου! ἐπετέθημεν κατὰ τῶν πιστῶν ἡμῶν τούρκων συμμάχων, ἐνωθέντες μετὰ τῶν χειρίστων αὐτῶν ἐχθρῶν, ὅπως τοὺς παραδώσωμεν ἀπροστάτευτον ἔρμαιον εἰς τὴν Ῥωσίαν! Τότε παρῆλθον εἰς μέσον οἱ ἐναγώνιοι τῶν ἐμπόρων φόβοι, δι' οὓς μεγίστη σιτηρῶν ποσότης εἶχεν ἀγορασθῇ ἐν τῇ μεσημβρινῇ Ῥωσίᾳ, μέλλουσα μετ' ὀλίγον νὰ φορτωθῇ εἰς ἀγγλικά πλοῖα. Ἡ ἐμπορικὴ τάξις ἐφοβεῖτο τὴν ὑπὸ τῆς Τουρκίας κατάσχεσιν, καὶ ἐν γένει ἐφοβεῖτο τὸν πόλεμον.

Ἐκ τῶν ἐπερωτήσεων, ἃς ἀπέτεινεν ὁ λόρδος Δῶδλεϋ εἰς τὸν ὑπουργὸν τῶν Ναυτικῶν, κατεφαίνετο ὁ φόβος μὴ οἱ ναύαρχοι ὑπερέβησαν τὰς ὁδηγίας αὐτῶν· οὕτω δὲ ἡρνήθησαν εἰς τὰ πληρώματα τοῦ στόλου τὴν διδομένην αὐτοῖς συνήθως κατόπιν νίκης ἀμοιβήν, καὶ ἀμφέβαλλον ἂν ἔπρεπε νὰ ἀνταμείψωσι τὸν ναύαρχον, ἢ νὰ

τιμωρήσωσιν αὐτοῦ τὸ ἰδιόβουλون. Ἡ κοινὴ γνώμη ἐξεφράσθη, ὅτι τοῦτο μόνον ὑπελείπετο: ἢ νὰ δοθῇ αὐτῷ τὸ παράσημον, ἢ νὰ παραπεμφθῇ εἰς στρατοδικεῖον. Ἀπεφασίσθη μὲν ἀληθῶς τὸ πρῶτον, καὶ τὴν 13 Νοεμβρίου ἤδη ἀπενεμήθη εἰς τὸν νικητὴν ναύαρχον ὁ μεγαλόσταυρος τοῦ Λουτροῦ· ἀλλὰ τὸ ἀπενεμήθην αὐτῷ δεῖγμα δημοσίου ἐπιδοκιμασίας ἔφερε μᾶλλον τὸν χαρακτῆρα ὑπερασπίσεως αὐτοῦ. Κατόπιν ἀπεστάλη εἰς τὴν Μεσόγειον ὁ Ι. Γκρῆ, ὅπως « συλλέξῃ πληροφορίας περὶ τῶν γενομένων, » ἡ ἀποστολὴ δ' αὕτη ἐφαίνετο οἷον εἰς ἐπίτηδες εἰς προσβολὴν τοῦ Κόδριγκτων γινομένη· καὶ ὅτε τὸ ὑπουργεῖον Γόδεριτς ἔπεσε περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους, ἀντικατασταθὲν ὑπὸ τοῦ ὑπουργείου Βέλλιγκτων, εὗρέθη ταχέως μικροπρεπὴς τις ἀφορμή, ὅπως τιμωρηθῇ ἐπὶ τῇ νίκῃ αὐτοῦ ὁ νικητὴς τοῦ Ναβαρίνου. Κατηγορήσαν αὐτοῦ, ὅτι εἶχεν ἐπιτρέψει τὴν ὑπὸ τοῦ Ἰβραῖμ ἀπαγωγὴν ἐλλήνων δούλων, καὶ ἀφῆρεσαν αὐτοῦ τὴν ἐν Μεσογείῳ στόλαρχίαν. Οὕτως ἐδόθη ἐν θυμῷ εἰς τὴν μῆνιν τῶν Τούρκων. « Ὁ βασιλεὺς », ἔγραφεν ὁ Ἑστερχάζης τὴν 11 Νοεμβρίου εἰς τὸν πρίγκηπα Μέντερνιχ, « δὲν θεωρεῖ ὡς θρίαμβον τὸ ἐν Ναβαρίνῳ γεγονός, ἀλλ' ὡς ἀτυχῇ, ἀναπόφευκτον συνέπειαν τῆς τουρκικῆς πεισμονῆς ». Ἐγένετο δὲ συνάμα πρὸς τὸν αὐστριακὸν πρέσβυν ὁ ὑπαινιγμός, ὅτι ἠναγκάσθη ἡ Ἀγγλία νὰ συμβαδίσῃ μετὰ τῆς Ῥωσίας, ἵνα ἐπιτιγρῇ αὐτήν. « Πλὴν τῆς κατ' ἐπιφάνειαν ἀφορμῆς τοῦ πράγματος, τῆς κατὰ τοῦ ὀλέθρου τοῦτέστι προστασίας χριστιανοῦ λαοῦ, » ὡμολόγησεν ὁ Δῶδλεϋ, ὅτι τὴν Ἀγγλίαν παρώρμησε καὶ ἄλλο σπουδαιότατον πολιτικὸν συμφέρον, ὅπερ εἶχε κοινὸν πρὸς τὴν Αὐστροίαν, τοῦ νὰ θέσῃ δηλονότι φραγμὸν εἰς πᾶσαν περαιτέρω αὐξήσιν τῆς ἰσχύος καὶ τῆς ἐπιρροῆς τῆς Ῥωσίας. Ἡ Ἀγγλία δὲν ἐπεθύμει, οὔτε τὴν ἀπόλυτον τῶν Ἑλλήνων αὐτονομίαν, οὔτε τὴν καταστροφὴν τῶν Τούρκων· ἤθελε δὲ πράξει πᾶν τὸ δυνατόν, ὅπως ἀποτρέψῃ τὴν ἐναντίαν εἰς τὰ συμφέροντα τῆς Αὐστρίας κατάληψιν τῶν Ἡγεμονειῶν ὑπὸ τῶν Ῥώσων. Ὁ Ἑστερχάζης ὁμως δὲν ἠδυνήθη νὰ καταστείλῃ τὴν παρατήρησιν, ὅτι « πολιτικὴ τῆς Ἀγγλίας ἦτο νὰ ἀναμένῃ τὴν ὥριμανσιν τοῦ κακοῦ, ὅπως πολεμῇσιν αὐτό, καὶ ὅτι εἰς τὴν Ῥωσίαν ἱκανῶς εὖνουν παρεσκεύασαν θέσιν οἷ τε δύο αὐτῆς σύμμυχοι καὶ ἡ Πύλη ».

Μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἐξεφράζετο ἔτι ταπεινότερον καὶ δειλότερον ὁ ἄγγλος διπλωμάτης, ὁμολογῶν εἰς τὸν αὐστριακόν, ὅτι, ἀφοῦ ἄπαξ εὐρέθη ἐν κακῇ ὁδῷ ἡ Ἀγγλία, ὥφειλε καὶ νὰ παραμείνῃ ἐν αὐτῇ, πράξασα δὲ ἤδη ἀδικήματα, ἠναγκάζετο νὰ πράξῃ καὶ ἄλλα, ἐπιτρέπουσα τὴν ὑπὸ τῶν Ῥώσων κατάληψιν τῶν Ἡγεμονειῶν.

Ὁ βασιλεὺς ἐξεφράσθη ἐν ἡθεί ἐγκαρτερήσεως πρὸς τὸν Ἑστερ-χάζην, ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀποφύγῃσι τὴν ἐσχάτην τοῦ πολέμου ἀνάγκην, καὶ ὅτι ἡ Ἀγγλία ἤθελεν ἀναζητήσῃ ἐν Αἰγύπτῳ ἀντίρροπον κατὰ τῆς κολοσσιαίας τῆς Ῥωσίας δυνάμεως.

Ὡς βλέπει τις, ἡ ἀγγλικὴ πολιτικὴ, αἰφνιδίως ὑπὸ τῶν γεγονότων καταληφθεῖσα, ἐταλαντεύετο ἀσταθῆς μεταξὺ ῥωσοφοβίας καὶ φιλοτουρκισμοῦ, καὶ πρὸς οὐδετέραν μερίδα τολμῶσα νὰ παραστῇ εὐσταθῶς ἀντιμέτωπος, πᾶσαν αὐτῆς τὴν σωτηρίαν ἀνεζήτηε ἐν τῇ ὀμαλῇ καὶ εὐχερεὶ μέσῃ ὁδῷ. Ἄν ἤθελον ἐν Ἀγγλίᾳ νὰ βαδίσωσιν ἐπὶ τὰ ἔχνη τοῦ Κάνιγγ, δὲν ἔπρεπε μετὰ τὸ Ναβαρίνον νὰ σταματήσωσιν ἐν μέσῳ τῆς ὁδοῦ, οὔτε ἔπρεπε νὰ ἀφήσωσι τὴν Ῥωσίαν νὰ κάμψῃ μόνη τὸ πείσμον θράσος τοῦ Διβανίου. Ἀντὶ ἐζητημένων περιφράσεων καὶ ὑπεκφυγῶν, ἔπρεπε νὰ δείξῃσι πράξεις εἰς τοὺς Τούρκους, καὶ νὰ σωφρονήσωσιν αὐτούς, ἀποστέλλοντες τοὺς στόλους των ἐν ἀνάγκῃ μέχρις Ἑλλησπόντου καὶ μέχρι Κερατίου, καὶ ἀποκλείοντες καὶ αὐτὴν τὴν Κωνσταντινούπολιν. *Ἡ ἄφροτος εἰμαρμένη* ἔπρεπε νὰ ἔλθῃ εἰς τοὺς Τούρκους ἐκ τῶν χειρῶν οὐχὶ τῆς Ῥωσίας, ἀλλὰ τῆς Ἀγγλίας. Τοιαύτη ὅμως πολιτικὴ ἦν ἄγαν μεγαλοφυής, διὰ τοὺς ἐπιγόνους τοῦ Κάνιγγ.

Τὰς μερίμνας αὐτῶν καὶ τοὺς δισταγμοὺς ἐξέφρασε κάλλιστα ὁ βασιλικὸς λόγος τοῦ 1828, ἐν ᾧ βαθεῖα ἐξεφράζετο λύπη, ὅτι ἐγένετο σύγχρονοις ἐν τῷ λιμένι τοῦ Ναβαρίνου, καὶ κατεπολεμήθη « ἡ θαλασσία δύναμις παλαιοῦ συμμάχου ». Ἐπαρηγόρει δ' ἐπὶ τούτῳ τὴν Κυβέρνησιν ἡ ἐδραία πεποιθήσις, ὅτι « τὸ ἀτυχὲς ἐκεῖνο συμβεβηκὸς δὲν ἤθελε συνεπαγάγῃ ἄλλας ἐχθροπραξίας, οὔτε ἤθελεν ἐμποδίσῃ τὴν φιλικὴν διάλυσιν τῶν μεταξὺ τῆς Πύλης καὶ τῶν Ἑλλήνων ὑπαρχουσῶν διαφορῶν ». Καὶ εἶνε μὲν ἀληθές, ὅτι σπουδαῖαι ἠγέρθησαν ἐν τῷ κοινобουλίῳ φωναὶ κατὰ τῶν φράσεων τούτων, αἵτινες παρίστων ὡς ἀτυχῇ σύμπτωσιν συμβεβηκὸς κοσμοϊστορικὴν ἔχον

σημασίαν. Ὁ λόρδος Ὀλλανδ καὶ ὁ Βρούμ κατέκριναν τὴν ἐκφράσιν « αὐτυχὲς συμβεβηκός, » ἥτις εἶχεν ὡς ἀναγκαίαν αὐτῆς συνέπειαν τὴν μομφὴν ἢ τῆς πολιτικῆς τοῦ Κάνιγγ ἢ τοῦ Κόδριγκτων. Θέλουν λοιπόν, εἶπον, οἱ νικηταί, κατόπιν ἐνδόξου, περιφανοῦς καὶ ἀθανάτου ἀνδραγαθήματος, νὰ ἀποσπάσωσι τὴν δάφνιν ἀπὸ τοῦ μετώπου αὐτῶν, καὶ νὰ φυτεύσωσιν ἀντ' αὐτῆς κυπαρίσσους; Ὅπωςδὴποτε ὅμως ἢ μετ' ἐγκαρτερήσεως χλιαρότης, δι' ἧς ὁ βασιλικὸς λόγος ἐμνημόνευε τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ συμβεβηκόντων, ὑπεδείκνυε κάλλιστα, ὅτι ἢ Ἀγγλία παρητεῖτο πάσης αὐτοθελοῦς ἐνεργείας ἐν τῇ Ἀνατολῇ, καὶ προὔτιμα, ἀντὶ πάσης θυσίας, τὴν εἰρήνην τῆς τολμηρᾶς τοῦ Κάνιγγ πρωτοβουλίας.

Ἐπὶ τῶν ἀνακτοβουλιῶν τοῦ Βερολίνου καὶ τῆς Βιέννης παρήγαγεν ἀναγκαίως τὸ « αὐτυχὲς συμβεβηκός » τοσοῦτῃ ἀλγεινότεραν ἐντύπωσιν, ὅσῃ αἱ δυνάμεις αὗται εἶχον ἐν ἐπιγνώσει ἀπόσχει τῶν διπλωματικῶν διαβημάτων, ἅτινα ἔμελλον νὰ εἰρηνεύσωσι τὴν Ἀνατολήν. Ἐν Βερολίῳ καὶ Βιέννῃ ἐθεώρουν τὰς δυτικὰς δυνάμεις ὡς ὄργανα τῆς ῥωσικῆς φιλοδοξίας καὶ τῶν ῥωσικῶν κατακτητικῶν ὀρέξεων. « Ἡθελήσατε, » ἔλεγον αὐταῖς, « τὴν εἰρήνην, καὶ ἐκ τῆς σπορᾶς ὑμῶν ἀνεφύῃ πόλεμος· κατεστρέψατε τὸ ἐν τῷ Εὐξείνῳ φυσικὸν ἀντίρροπον τῆς αὐξούσης πάντοτε θαλασσίου δυνάμεως τῶν Ῥώσων, καὶ ταχέως θέλει ἐπέλθῃ ἢ κατὰ τῆς Τουρκίας ἐπίθεσις τῆς Ῥωσσίας ». Ἐν Βιέννῃ δὲ φυσικῶ τῷ λόγῳ ἦσαν πολὺ μείζονες ἢ ἐν Βερολίῳ ἡ λύπη καὶ ἡ ἀγανάκτησις. Ὁ αὐτοκράτωρ Φραγκίσκος ἐθεώρησε τὴν πρᾶξιν τῶν ναυάρχων ὡς φέρουσαν πάντα τὰ χαρακτηριστικὰ δολοφονίας· ὁ Ἐστερχάκης ἐξωμοίωσεν αὐτὴν πρὸς τὴν διανομὴν τῆς Πολωνίας· ὁ δὲ Μέττερνιχ ἔβλεπε διαρρήγνυμενον τὸν ἀραχναῖον ἱστὸν μακρᾶς διπλωματικῆς ἐργασίας, χάος ἐπὶ θύραις καὶ πόλεμον, καὶ τὴν θυσίαν τῆς Τουρκίας τετελεσμένην. Τὸ ὄνειρον αὐστριακῆς μεσολαβήσεως μεταξὺ Τουρκίας καὶ τῶν ὑπογραψάντων τὴν Σύμβασιν τοῦ Λονδίνου εἶχε καταστραφῇ διὰ τραχείας χειρὸς, καὶ ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Μεγάλου Βεζύρου πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Αὐστρίας εἶχε καταστῇ ματαία πάντα καὶ ἄσκοπος. Εἰς τί, ἄλλως, ἤθελεν ὠφελῆσαι ἢ κενὴ ἐκείνη πρότασις, ἧς οὐδ' αὐτὴ καὶ ἡ τῆς ἀνακωχῆς παραδοχὴ ὑπῆρχε βᾶσις;

Ὁ Μέττερνιχ, γράφων εἰς τὸν Ἐξάρχον, ἀπεκάλεσε τὸ διάβημα τοῦ Διθανίου νεκροτόκιον, καὶ ἐξέφρασε τὴν λύπην αὐτοῦ, ὅτι ἡ πεισμονὴ τῆς Πύλης οὐδὲν ἄλλο ἐνέπνευσεν αὐτῇ, μετὰ τὴν ἀπ' ἀγαθῆς γνώμης συμβουλὴν τῆς Αὐστρίας, ἣ νεκρὰν μόνον λέξιν. Μόνη τῆς ἀνακωχῆς ἡ παραδοχὴ, ἔλεγεν, ἡδύνατο νὰ παραγάγῃ ὠφέλιμόν τι τελικὸν ἀποτέλεσμα. Ὁ αὐτοκράτωρ, ἐξηκολούθει, κατεδίκαζε τὸ φρικῶδες ἐν Ναθαρίνῳ κακούργημα, καὶ ἀνεκοίνωσεν ἡδὴ εἰς τὰς αὐλὰς τὴν δυσαρέσκειάν του· διεβίβασε δὲ αὐταῖς καὶ τοῦ Μεγάλου Βεζύρου τὴν ἐπιστολήν. Καὶ ἐν Πετροπόλει μὲν ἐθεώρησαν αὐτὴν λίαν δυσαρέστως, ἐν Παρισίοις δὲ καὶ Λονδίνῳ οὐδ' ἔλαβον καὶ αὐτὴν ὑπ' ὄψιν. Ἡ μετὰ τῶν Δυνάμεων διαίρεσις, ἐπέλεγεν ὁ αὐστριακὸς ἀρχικαγκελλάριος, ἤθελεν ἐξαγάγει τὸν Σουλτάνον τῆς ἀλγεινῆς αὐτοῦ θέσεως. Καὶ ἴσως μὲν τὸ ἦθος τῆς αὐτοκρατορικῆς βασιλικῆς αὐλῆς ἤθελε φανῇ μικρόφυλον εἰς τὴν Πύλιν· ἀλλ' οὐκ ἦν ἄλλως γενέσθαι.

Οὕτω δὲ ἤρξαντο πάλιν ἐν Βιέννῃ, ἅμα ἀναλαβόντες ἐκ τοῦ πρώτου τρόμου, ὃν εἶχον προξενήσειν τὰ γενόμενα, ἐργαζόμενοι εἰς διαίρεσιν τῆς τριπλῆς συμμαχίας, καὶ μετὰ βαθυτάτης εἰρωνείας διεβίβασεν ὁ Μέττερνιχ εἰς Λονδῖνον τὴν ἐρώτησιν· ποῖον μέσον εἶχεν ἡ Ἀγγλία, ὅπως ἐμποδίσῃ τὴν ἐπὶ ζημίᾳ τῆς Τουρκίας ἐπαύξῃσιν τῆς Ῥωσίας, καὶ πῶς ἐσκέπτετο περὶ τῶν ὀρίων καὶ τῆς θέσεως τῆς Ἑλλάδος; « Οἱ αὐτοκράτορες τῆς Ῥωσίας, » παρετῆρει μετ' ἀποφθεγματικῆς κατανύξεως, « τότε μόνον καθιστῶσι καὶ ἄλλους τῶν ὑποθέσεων αὐτῶν κοινωνούς, ὅταν βλέπωσιν, ὅτι εἶνε ἀδύνατον νὰ φθάσωσι μόνοι εἰς τὸν σκοπὸν των, ἢ ὅταν δύνανται νὰ διανείμωσιν εἰς πολλοὺς τὰ βάρη, καὶ νὰ κρατήσωσιν αὐτοὶ τοῦ λέοντος τὴν μερίδα ». Ἡ καταφανὴς στενοχωρία τοῦ ἀνακτοβουλίου τοῦ Ἀγ. Ἰακώβου ἠῦξανε τὴν αὐτάρκη εὐχαρίστησιν τοῦ Μέττερνιχ, καὶ « ἔχαιρεν οὗτος, ὅτι ἔμεινε μακρὰν τοῦ ἔργου τῆς ἀδικίας », « Ὁ κόσμος, » ἔλεγε, « δισεπάσθη ἐντελῶς, καὶ οὐδ' αὐτοὶ οἱ ἰθύντορες αὐτοῦ ἔχουσι νόμον τινα ὀρίζοντα τὴν πορείαν των. Λυπηρὸν εἶνε τὸ θέαμα τῆς Ἀγγλίας, ἀλλ' οὐχὶ τοσοῦτον ὅσον τὸ τῆς Γαλλίας. Ἀμφοτέρων αἱ Κυβερνήσεις διατελοῦσιν εἰς ἀποσύνθεσιν, οἱ δὲ ὑπουργοὶ των ὁμοιάζουσι πρὸς ἀνθρώπους πνιγομένους, οἵτινες

προσεκολλήθησαν εἰς τὴν ἀνατολικὴν περιπλοκὴν, ὡς εἰς σανίδα σωτηρίας. Ἐν Γαλλίᾳ τὸ ἀνατολικὸν ζήτημα εἶνε ἀπλὴ φαντασμηγορία, χρησιμεύουσα εἰς ἀντιπερισπασμὸν τῆς κοινῆς γνώμης· ἐν Ἀγγλίᾳ δέ, ὅπου ἐκμεταλλεύονται αὐτὸ χάριν τῶν ἀπαιτήσεων τῆς στιγμῆς, θέλει ταχέως παράσχει ἀφορμὴν εἰς σφοδρὰς κατὰ τοῦ ὑπουργείου προσβολὰς. Ἀμφότερα τὰ κράτη ὁμοιάζουσιν ὡς πρὸς τὴν θέσιν αὐτῶν καὶ τὴν ἐπικρατοῦσαν σύγχυσιν· ἀλλ' ἐν Ἀγγλίᾳ μὲν ἔχει ὁ βασιλεὺς ἡγεμὼν τοὺς Τόρεις, ὡς μέσον πρὸς καταπράυνσιν τῶν πνευμάτων, ἐν Γαλλίᾳ ὅμως οὐδεμία ὑπάρχει μερίς ἱκανὴ νὰ κατανοήσῃ τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ ἀπλουστάτου κοινοῦ τοῦς ».

Ὁ αὐστριακὸς ἀρχικαγγελλάριος ἐράνη λίαν αἰσθανθεὶς τὴν ὑπὸ τῆς Ῥωσίας ἐκφρασθεῖσαν μομφήν, ὅτι ἡ Αὐστρία, διὰ τῶν προσπαθειῶν αὐτῆς πρὸς διαίρεσιν τῶν δυνάμεων καὶ τῆς παρὰ τῷ Διθανίῳ ἀτυχοῦς φιλικῆς αὐτῆς μεσολαβήσεως, εἶχε δεινώσει τὴν κρίσιν καὶ καταστῆ συνένοχος τῶν συμφορῶν τῶν Τούρκων. Κατέφυγε δὲ εἰς ἀρνήσεις, καὶ ἐτόλμησε μάλιστα νὰ ἀρνηθῇ ἐντελῶς, ὅτι εἶχε παρακινήσει τὸν Μέγαν Βεζύρην εἰς σύνταξιν τῆς ἐπιστολῆς ἐκείνης τῆς 24 Ὀκτωβρίου! Ἐν Λονδίνῳ καὶ Πέτροπόλει ὑπεκρίναντο ὅτι ἠρκέσθησαν εἰς τὴν διάψευσιν ταύτην, γυμνασθήθησαν ὅμως καταλαλοῦντες ἐν κρυπτῷ τὸν παγιδευθέντα μηχανορῥάφον. Ὁ Μέττερνιχ ἠναγκάσθη νὰ καταβιβάσῃ εἰς τὴν παλαιστραν καὶ αὐτὸ τοῦ ἡγεμόνος τὸ πρόσωπον, ὅπως καλυφθῇ ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς αὐτοκρατορικῆς αὐθεντείας. Οὕτω δὲ ὁ αὐτοκράτωρ Φραγκίσκος ἐδήλωσεν εἰς τὸν ῥῶσον πρεσβευτὴν ἐν τῇ ἀκροάσει τῆς 27 Δεκεμβρίου 1827, ὅτι δὲν ἦτο ἀληθὴς ἡ εἰς τὴν Πύλην προσφορά τῆς μεσολαβήσεως τῆς Αὐστρίας, καὶ ὅτι παρέστησε μὲν αὐτῇ ὁ Ἐξάρχος, ὅποιους ἔτρεχε κινδύνους ἀποβάλλουσα τὰς αἰτήσεις τῶν δυνάμεων, ἀλλ' ὅτι ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις ὑπῆρξεν ἄκαμπτος, θεωροῦσα τὰς συμμαχικὰς ἀπαιτήσεις ὡς θανατικὴν αὐτῆς καταδίκην. Περαιτέρω, εἶπε, δὲν ἠδύναντο νὰ προχωρήσῃ, διότι δὲν ἠδύνατο νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸ δικαίωμα, οὔτινος ἀντεποιοῦντο οἱ σύμμαχοι εἰς διαβρύμεισιν τῶν σχέσεων ἡγεμόνος τινὸς πρὸς τοὺς ὑπηκόους αὐτοῦ.

Διὰ τοιούτων ὅμως τετεχνημένων ὑπεκφυγῶν δὲν ἀπέτρεπε βε-

θαίως ἢ Αὐστρία τὸν κίνδυνον, ὃν ἤθελε νὰ διαφύγῃ. Οὔτε τὴν βαθεῖαν τῆς Ῥωσίας δυσπιστίαν διέλυε, οὔτε τὴν τουρκικὴν πεισμονὴν κατεπράυνε, ἣν εἶχεν ἔτι ἐπαυξήσει τὸ ἄγγελμα τῆς μάχης τοῦ Ναβαρίνου. Κατῶρθωσε δὲ μόνον νὰ ἀπολέσῃ πᾶσαν αὐτοῦ τὴν παρὰ τῇ Πύλῃ ἐπιρροὴν ὁ αὐστριακὸς Ἐξάρχος, καὶ ὅτε πάλιν τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1828 συνέστησεν αὐτῇ ὁ Κ. Ὁττενφελς, κατὰ διαταγὴν τοῦ Μέττερνιχ, ἀμνηστείαν καὶ παραδοχὴν τῆς ἀναχωρήσεως, ἠναγκάσθη οὗτος νὰ ἀκούσῃ πικρὰς παρατηρήσεις παρὰ τοῦ Ῥεῖς Ἐφφένδῃ, λέγοντος, ὅτι τὸ βιενναῖον ἀνακτοβούλιον ὑπεκίνει μὲν πρῶτον ἐν τῷ κρυπτῷ εἰς ἀντίστασιν, συνετάσσετο δὲ μετὰ ταῦτα τοῖς ἐχθροῖς τοῖς Τούρκοις.

Ἐν Κωνσταντινουπόλει ἔμειναν ἀτάραχοι τὸ κατ' ἀρχάς, ὅτε ἀφίκετο ἡ εἰδησις τῆς ἐν Ναβαρίνῳ ναυμαχίας, καὶ ἀπεδέξαντο τὴν βαρεῖαν ἐκείνην κατὰ τοῦ κράτους πληγὴν μετὰ τῆς εἰς τὸ πεπωμένον ἀπαθοῦς ἀφοσιώσεως, ἥτις χαρακτηρίζει τοὺς ἀληθεῖς ἀνατολίτας. Οἱ τρεῖς πρέσβεις τῶν συμμάχων δυνάμεων ἔμαθον τὸ γεγονός πρὸ τοῦ Διβανίου αὐτοῦ τὴν 30 Ὀκτωβρίου διὰ ταχυπλόων ἐκ Σμύρνης. Δεινὴν δὲ ἀμηχανίαν καὶ πῶς ἔνοχον συνεῖδησιν κατελέγχουσιν αἱ τρεῖς ἐκεῖναι ἐρωτήσεις, ἃς διετίθασαν πάραυτα εἰς τὸν Ῥεῖς Ἐφφέντην, τοὔτεστι: Ποίας ὁδηγίας ἀπέστειλεν ἡ Πύλη εἰς τὸν Ἰβραῖμ Πασσᾶν; Πῶς ἤθελε θεωρήσῃ ἡ Πύλη ἐχθρικὴν τινα πράξιν κατὰ τοῦ τουρκοαιγυπτίου στόλου, καθ' ἣν περίπτωσιν ὁ Ἰβραῖμ δὲν εἶχεν ὑποταχθῇ εἰς τὸ θέλημα τῶν τριῶν Δυνάμεων; Ἐπιμένει πάντοτε ἡ Πύλη ἀποβάλλουσα τὴν παρέμβασιν αὐτῶν;

Οὐδεμίαν ἔχων ἔτι τῶν γενομένων εἰδήσιν, ἀπήντησεν ὁ Ῥεῖς Ἐφφέντης, ὅτι ἡ Πύλη δὲν ἐθεώρει ἑαυτὴν ὑπόχρεω νὰ γνωστοποιήσῃ τὰς εἰς τὸν Ἰβραῖμ δοθείσας ὁδηγίας· ὅτι οὐδὲ καὶ ὡς δυνατὴν ἐθεώρει ἐχθροπραξίαν οἰανδὴποτε, καὶ ἐπομένως ἀπεῖχε νὰ ἐκφρασθῇ περὶ τοῦ πῶς ἤθελε θεωρήσῃ αὐτήν, καθότι παιδίον, ὅπερ δὲν ἐγενήθη καὶ οὔτινος ἀγνοεῖται τὸ γένος, δὲν ἔχει ἔτι ὄνομα· καὶ ὅτι τέλος ἡ Πύλη οὐδέποτε θέλει μακρυνθῇ τῆς ἐκατοντάκις παρ' αὐτῆς γενομένης δηλώσεως περὶ τῆς τῶν Δυνάμεων παρεμβάσεως.

Ἐν τῷ μεταξὺ τοῦτῃ ἀφίκετο εἰς τὸν Ῥεῖς Ἐφφέντην τὸ μέγα ἄγγελμα διὰ τατάρου τινός, ἐκπεμφθέντος ἐκ Σμύρνης ὑπὸ τοῦ

Χουσσείν Πασσᾶ. Τὴν 2 Νοεμβρίου συνεκάλεσεν ἐκεῖνος περὶ ἑαυτὸν τοὺς διερμηνεῖς τῶν τριῶν Δυνάμεων, καὶ εἶπε: «Νῦν, ὅτε τὸ παιδίον ἐγεννήθη καὶ τὸ γένος αὐτοῦ εἶνε γνωστόν, δύναμαι νὰ ἀπαντήσω εἰς τὴν πρὸ τριῶν ἡμερῶν προταθεῖσάν μοι δευτέραν ἐρώτησιν· πράττω δὲ τοῦτο, ἀπαιτῶν ἐπισημως λόγον τῆς κατὰ τοῦ σουλτανικοῦ στόλου γενομένης φρικώδους βαιοπραγίας». Οἱ διερμηνεῖς ἠθέλησαν νὰ παραστήσωσι τὸ πρᾶγμα ὡς ἀβεβαίαν ἰδιωτικὴν εἴδοσιν, ὃ δὲ Ῥώσος μάλιστα ἔσχε τὴν τόλμην νὰ ἰσχυρισθῇ, ὅτι ὁ ῥωσικὸς στόλος δὲν εἶχε βεβαίως μετάρχει τῆς μάχης, καὶ ἀπεπειράθη νὰ παρηγορήσῃ τὸν Ῥεῖς Ἐφφέντην, λέγων ὅτι ἡ ζημία τῶν Γάλλων καὶ Ἀγγλων ὑπῆρξε φοβερά. Ὁ Ῥεῖς ὅμως οὐδόλως προσέσχεν εἰς τὰς καθησυχαστικὰς ἐκεῖνας διαβεβαιώσεις, οἱ δὲ πρέσβεις αὐτοί, φοβούμενοι μὴ ἐκτεθῶσι διὰ τῆς μωροπονήρου σοφίας τῶν διερμηνέων αὐτῶν, ἀπέστειλαν αὐτοὺς πάλιν εἰς τὴν Πύλιν τὴν ἐσπέραν εὐθὺς τῆς 2 Νοεμβρίου, ὅπως ἀνακοινώσωσι καθαρῶς καὶ χωρὶς περιφράσεων, ὅτι ὁ σουλτανικὸς στόλος δὲν ὑπῆρχε πλέον, ὅτι ὁ Ἰβραὴμ Πασσᾶς εἶχε παραδιδάσει συμφωνίαν δεκτὴν παρ' αὐτοῦ γενομένην, ὅτι εἶχε πυροβοληθῇ κήρυξ τῶν συμμάχων, καὶ ὅτι εὐθὺς μετὰ τοῦτο ἤρξατο ἡ μάχη, ἥτις κατέληξεν εἰς τὸ προῤῥηθὲν ἀξιολύπητον ἀποτέλεσμα. Ἡλπιζον ὅμως οἱ πρέσβεις, ὅτι τοῦτο δὲν ἤθελε διαταράξει τὰς μεταξὺ τῶν τριῶν αὐτῶν καὶ τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους εἰρηνικὰς σχέσεις. Ὁ Ῥεῖς Ἐφφέντης ἠρκέσθη πρὸς ταῦτα ἐρωτήσας, «Ἐν τίνι δικαίωματι εἰσέπλευσαν οἱ τρεῖς στόλοι εἰς τὸν λιμένα τοῦ Ναβαρίνου;» ἤκουσε δὲ εἰς ἀπάντησιν: «Ἐν τῷ δικαίωματι, ὅπερ εἶχον οἱ στόλοι νὰ εἰσπλεύσωσιν οὐ μόνον εἰς ἐκεῖνον ἀλλὰ καὶ εἰς πάντα ἄλλον τοῦ κόσμου λιμένα».

Τότε ἔμαθε καὶ ὁ Σουλτάνος τὸ γεγονός, καὶ δυσχερέστατον ὑπῆρξε τὸ ἔργον τοῦ Περτέβ, προσπαθοῦντος νὰ καταστείλῃ τὰς λυσώδεις παραφοράς τοῦ ἐμπαθοῦς ἀνδρός. Κατωρθώθη ὅμως ἡ δὲ Πύλη ἠρκέσθη διατάξασα γενικὸν ἐξοπλισμὸν τῆς Ῥωμυλίας, κατασχοῦσα τὰ ἐν τῷ λιμένι εὐρισκόμενα πλοῖα, καὶ δηλώσασα, ὅτι ἐθέλωρε· ὡς ἐσχισμένην τὴν βδελυρὰν συνθήκην τοῦ Ἀκχερμαν. Ἐλήφθησαν δὲ πρὸς τούτοις μέτρα πρὸς χαλίνωσιν τοῦ ὄχλου τῆς πρωτευούσης, ὅστις πᾶσαν εἶχε διάθεσιν νὰ ἐπιπέσῃ καθ' ὅλων τῶν

Χριστιανῶν, καί ἀνγγέλλθη μάλιστα, ὅτι οὐδ' εἰς αὐτοὺς τοὺς Πρέσβεις ἤθελον δοθῇ διαθατήρια, ὅτι ἡ Πύλη δὲν ἤθελε κηρύξει τὸν πόλεμον, ἀλλ' ὑπερασπίσει μόνον ἑαυτὴν προσβαλλομένην πάσῃ δυνάμει. Τὴν 4 Νοεμβρίου διεβίβασαν οἱ τρεῖς πρέσβεις εἰς τὸν 'Ρεῖς Ἐφφέντην τὴν ἐρώτησιν, ἂν ἡ Πύλη ᾔτο διατεθειμένη νὰ ἀποσοβῇ ἐν τῷ μέλλοντι τὴν ἐπανάληψιν γεγονότων ὁμοίων πρὸς ἐκεῖνο, ὅπερ ἡ Πύλη μὲν καὶ οἱ στρατηγοὶ αὐτῆς ὤφειλον νὰ προλάβωσιν, οὔτινος ὅμως οὐχ ἦττον οἱ πρέσβεις πρῶτοι ὥκτειρον τὴν τε ἀφορμὴν καὶ τὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα, καὶ ἂν ἦτο ἐμπεπορημένα εἰρηνικῶν διαλέψεων. Ὁ Περτέβ Ἐφφέντης διέκοψε τὰς φιλικὰς τῶν διερμηνέων διαθεβαιώσεις, ἀνακραυγάσας: « Πῶς προφέρετε ἀκόμη τὴν λέξιν: φιλία; Λυπεῖσθε διὰ τὸ ἐν Ναβαρίνῳ γεγονός; εἶνε τὸ αὐτό, ὡς ἂν ἔθραυε τις ἄλλου τὸ κρανίον καὶ τὸν διεβεβαίου κατόπιν περὶ τῆς βαθείας τοῦ ὑπολήψεως ». Τὴν ἐπαύριον συνεκροτήθη μέγα συμβούλιον προεδρεύοντος τοῦ Σουλτάνου. Πάντες ἦσαν ἔνοπλοι, ὡς ἐν καιρῷ τῆς ἐκρήξεως τῆς ἐπαναστάσεως. Ἀπεφασίσθη δὲ νὰ θεωρηθῶσιν ὡς διακεκομμένα αἱ πρὸς τὰς Δυνάμεις σχέσεις, καὶ νὰ γείνωσι παρασκευαί· συνάμα δὲ νὰ ἀπαιτηθῇ παρὰ τῶν συμμάχων, ὡς τιμὴ τῆς συνδιαλλαγῆς, ἀποζημίωσις διὰ τὸν καταστραφέντα στόλον, ἀποδοκιμασία τῆς διαγωγῆς τῶν τριῶν ναυάρχων, καὶ ἀποχὴ τοῦ λοιποῦ πάσης ἀναμίξεως εἰς τὰ ἑλληνικὰ πράγματα. Τὴν 8 Νοεμβρίου ἀνεκοίνωσεν ὁ 'Ρεῖς εἰς τὸν ἄγγλον διερμηνέα τοὺς τρεῖς τούτους ὅρους τῆς εἰρήνης, καὶ ἐπανελάθεν αὐτοὺς τὴν 9 εἰς τοὺς τρεῖς διερμηνεῖς ὁμοῦ· εἰς δὲ τὸν Ἐξάρχον, ὅστις εἶχε τέως μάτην προσπαθῆσαι νὰ πραύνη, μεσολαβῶν, ἀμφοτέρω τὰ μέρη, ἀνεκοίνωσεν, ὅτι ἡ Πύλη ἠναγκάζεται νὰ παρασκευασθῇ πολεμικῶς, καὶ νὰ διαρρήξῃ πρὸς στιγμήν τὰς πρὸς τὰς δυνάμεις διπλωματικὰς αὐτῆς σχέσεις. Τὸ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν ἔθνων ἀπαράδειγμάτιστον κακούργημα τοῦ Ναβαρίνου παρέχει βεβαίως, εἶπεν, εἰς τὴν Ὑψηλὴν Πύλιν τὸ δικαίωμα πρὸς ἐκφανῆ ρῆξιν καὶ κήρυξιν πολέμου· ἀφοῦ ὅμως οἱ πληρεξούσιοι τῶν Δυνάμεων ἐδήλωσαν, ὅτι λυποῦνται οὐχ ἦττον ἐπὶ τῷ γεγονότι, καὶ ἐπιθυμοῦσι διαρκῇ εἰρήνην, ἀφοῦ ὁ « φίλος ἡμῶν » Ἐξάρχος μᾶς παρεκάλεσε νὰ μὴ καταστρέψωμεν δι' ἐσπευσμένης ἀποφάσεως τὴν ἐνέργειαν τῆς αὐστριακῆς μεσολα-

θήσεως, καὶ ἀφοῦ, δόξα τῷ ὑψίστῳ, ἡ Πύλη ἔσχε πάντοτε ὁδηγὸν αὐτῆς τὸ ἱερὸν Κοράνιον, εἷς τε τὸν πόλεμον καὶ τὴν εἰρήνην, δὲν ἀρνεῖται νὰ συνάψῃ πάλιν τὰς φιλικὰς αὐτῆς σχέσεις, ἂν αἱ τρεῖς Δυνάμεις παραδέχωνται νὰ ἀποζημιώσωσιν ἐντελῶς πᾶσαν τὴν ὑπὸ τῶν στόλων αὐτῶν προξενηθεῖσαν βλάβην, ἀπέχῳσι πάσης ἀναμείξεως εἰς τὰς ὑποθέσεις Τούρκων ὑπηκόων, καὶ παρέχῳσιν ἀρκοῦσαν ἱκανοποίησιν.

Ἐννοεῖται, ὅτι οἱ πληρεξούσιοι τῶν Δυνάμεων ἀπέκρουσαν ὡς ἀπαραδέκτους τὰς ἀξιώσεις ταύτας. Ἐδῆλωσαν δέ, διὰ κοινῆς διακοινώσεως ἀπὸ 10 Νοεμβρίου, ὅτι ἐπέμενον ἀπαρεγκλίτως εἰς τὴν λονδίνειον σύμβασιν. Ἀποζημιώσεις, εἶπον, δὲν εἶνε δυνατὴ, καθότι ἡ Πύλη εἶχε τὸ ἄδίκον τοῦ πρώτου προσβαλόντος· ὅσον δὲ ἀξιολύπητον καὶ ἂν ἦτο τὸ ἐν Ναβαρίνῳ συμβάν, ἡ Πύλη δὲν ἔπρεπε νὰ ἀμφιβάλλῃ τὸ παράπαν περὶ τῶν ἀφιλοκερδῶν προθέσεων τῶν Δυνάμεων. Αἱ προπαρασκευαί τῆς Πύλης, προσέθηκαν οἱ πρέσβεις, ἀνησύχουν αὐτοὺς, καὶ ἀπῆλθον ἐπομένως οὗτοι ἀνυπέρβητον αὐτῶν ἀναστολὴν καὶ ὑποταγὴν εἰς τὰς διατάξεις τῆς λονδινείου συμβάσεως.

Οὕτω δὲ εἰς τὴν ἀπόφασιν τοῦ Διθανίου ἀντετάχθη ἄλλη οὐχ ἤττον εὐσταθὲς ἀπόφασις. Οἱ διερμηνεῖς ἀνεκοίνωσαν εἰς τὸν Ῥεῖς, ὅτι οἱ προῖστάμενοι αὐτῶν ἤθελον καταλίπει τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ μάταιαι πάντῃ ἀπέθησαν αἱ προσπάθειαι τῶν τούρκων πολιτικῶν πρὸς διάλυσιν τῆς συμπαχοῦς ἐνότητος τῶν ἀντιπάλων των, καὶ ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ αὐτῶν δι' ἰδιαιτέρων μετὰ τῶν δυτικῶν δυνάμεων διαπραγματεύσεων, ἥ διὰ μεσιτείας τοῦ αὐστριακοῦ Ἐξάρχου. Ἀφοῦ δ' ὁ Ῥεῖς προσεπάθησε, τὴν 11, νὰ μεταπέσῃ τὸν Γκιλλεμινῶ, ἐν νυκτερινῇ μετ' αὐτοῦ συνδιαλλέξει, ἐπεχείρησε τὴν 15 νὰ πράξῃ τὸ αὐτὸ πρὸς τὸν Στράτφορντ Κάνιγγ. Ἀλλ' οὐδέτερος αὐτῶν συγκατένευσε νὰ παραιτήσῃ πὸ ἑλληνικὸν ζήτημα, καίτοι ὁ Ῥάγγλος, καθ' ὃ ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ, προέβη εἰς εὐρυτάτας τυπικὰς τε καὶ οὐσιαστικὰς παραχωρήσεις, καὶ — συμφώνως πρὸς τὰς μεττερνικεῖας ἰδέας — ἐδῆλωσεν, ὅτι ἦν ἐντελῶς γυμνασθεὶς, ἂν ἡ Πύλη ἀπεδέχετο τὴν ἀναχωρῆσιν καὶ παρεχώρει εἰς τοὺς Ἕλληνας οἰκιοθελῶς τοιαῦτα προνόμια, ὅποια ὠρίζοντο ἐν τῇ συμβάσει.

Δυσκόλως τις ἐννοεῖ, ποῦ πεποιθυῖα ἡ Πύλη ἀπέβαλε τὰς ἐμпи-

στευτικὰς τοῦ Στράτοφορδ προσφοράς, καὶ ἐξηκολούθει σκληροτραχή-
λως ἀνθισταμένη εἰς οἰανδήποτε ἀνάμειξιν εἰς τὸ ἑλληνικὸν ζήτημα.
« Ὑπερέβημεν », ἔγραφεν ὁ ἄγγλος πρεσβευτῆς πρὸς τὸν Ἑρρίκον
Οὐέλλεσλεϋ, « τὰς ὁδηγίας ἡμῶν, ὅπως κατορθώσωμεν συμβιβασμὸν
τινα· ἐπείσθημεν ὅμως ἀδιστακτῶς, ὅτι ἡ ἀντίστασις τῆς Πύλης ἀφορᾷ
θετικῶς τὴν τε οὐσίαν καὶ τὸν τύπον τῶν περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ζητή-
ματος προτάσεων ἡμῶν. Δὲν θέλετε δὲ ἐκπλαγῆ, ὅτι, οὕτως ἐχόν-
των τῶν πραγμάτων, ἐζητήσαμεν τὰ διαβατήρια ἡμῶν ». Τὴν 24
Νοεμβρίου ἐρρήθη ἡ τελευταία λέξις μεταξὺ τῆς Πύλης καὶ τῶν ἀν-
τιπροσώπων τῶν τριῶν Δυνάμεων, καὶ ἐν πενταώρῳ συνδιαλέξει ἐξηγ-
τλήθησαν πάλιν πᾶσαι αἱ παραστάσεις καὶ οἱ λόγοι, οἵτινες ἠδύναν-
το νὰ λύσωσι τὴν μεταξὺ τῶν συμφερόντων [τῆς Εὐρώπης καὶ τοῦ
Διθανίου ἀναφυεῖσαν διαφοράν. Πλὴν εἰς μάτην πάντα· ὁ Περτέθ
ἐπέμενε λέγων, ὅτι ἡ εἰρήνευσις τῆς Ἑλλάδος ἦν ἔργον τῆς Πύλης,
καὶ οὐδεμία περὶ αὐτῆς ἦτο δυνατὴ συζήτησις. Τὸ μόνον δὲ καὶ
ἔσχατον, ὅπερ ἐφάνη πως ἐμπιστευτικῶς ἐπαγγελλόμενος, ἦν νὰ
συγχωρήσῃ ὁ Σουλτάνος τοὺς κακουργήσαντας, νὰ μὴ ἐξασκήσῃ τὸ
δικαίωμα αὐτοῦ τῆς δι' ἄλλων φύλων, οἷον Ἀλβανῶν, ἐποικίσεως
τῆς Ἑλλάδος, καὶ νὰ ἀναθέσῃ τὴν διοίκησιν τῆς Πελοποννήσου εἰς
δίκαιόν τινα τοποτηρητὴν. Ὅτε δὲ αἱ παραχωρήσεις αὗται ἐθεω-
ρήθησαν ὑπὸ τῶν τριῶν διπλωματῶν ὡς ἀνεπαρκεῖς πρὸς ἀποφυγὴν
νέας ἐκρήξεως ἐπαναστάσεως ἐν Ἑλλάδι, παρετήρησεν ὁ Ῥεῖς, ὅτι
ἦσαν τούναντίον ἐντελῶς ἐπαρκεῖς, καὶ ὅτι ἴσως ἄλλως ἐν τῇ μέλ-
λοντι ἤθελε δαφιλεύσει νέας χάριτας εἰς τοὺς Ἕλληνας ὁ Σουλτά-
νος. « Ὅμιλοῦμεν περὶ τῶν μετὰ τὴν ὑποταγὴν συμβησομένων », ἀνε-
φώνησεν ἀνυπομόνως ὁ ἄγγλος πρεσβευτῆς· « ἀλλ' ἅς σκεφθῶ-
μεν πρὸ τούτου, πῶς θέλει κατορθωθῇ ἡ ὑποταγὴ αὕτη ». « Ὁρθό-
τατον, » ἀπήντησεν ὁ Περτέθ· « καὶ ὡς πρὸς τοῦτο τόσον μόνον λέ-
γω, ὅτι ἡ ὑποταγὴ θέλει ἐπέλθῃ ἀφ' ἑαυτῆς, ἅμα ὡς αἱ Δυνάμεις
καταλίπωσιν ὅλην τὴν περὶ τούτου φροντίδα εἰς τὴν Πύλην ».

Ἡ τῆς λονδινείου συμβάσεως ἐπίκλησις οὐδόλως ἐκλόνισε τὸν
πεῖσμονα τοῦρκον. Εἰπὼν, ὅτι ἡ Τουρκία οὐδόλως ἠδύνατο νὰ λάβῃ
ὑπ' ὄψιν σύμβασιν συναρθεῖσαν ἐν ἀγνοίᾳ καὶ ἐναντίον αὐτῆς, ἠρώ-
τησεν, ἐν τίνι δικαιώματι αἱ Δυνάμεις εἶχον συνομολογήσει τὴν

σύμβασιν ἐκείνην;» — « Ἐκ μερίμνης ὑπὲρ τῆς εὐημερίας τῆς Εὐρώπης! » ἀπήντησεν ὁ κόμης Γκιλλιεμινώ. — « Καὶ χάριν λοιπὸν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ συμφέροντος πρέπει νὰ συναινέσῃ ἡ Πύλη εἰς τὴν ζημίαν ὁλοκλήρου τοῦ μουσουλμανικοῦ λαοῦ; » — « Τὸ κράτος τοῦ Σουλτάνου, ὡς μέρος τῆς Εὐρώπης, θέλει ὠφεληθῇ ἐπίσης! » — « Περὶ τούτου ἄφετε νὰ κρίνῃ ἡ Πύλη. Ὁ κύριος γνωρίζει κάλλιον τοῦ ξένου τὸν οἶκον αὐτοῦ. Ὅταν οἱ "Ἕλληνες δι' ἐγκλήματος ἐσχάτης προδοσίας καὶ ἐπαναστάσεων ἐπιτυγχάνωσι προνόμια, πῶς θέλει ἐπιδράσῃ τοῦτο εἰς τοὺς λοιποὺς βασιλᾶδες; καὶ ἂν δὲ τοῦτο δὲν γείνη, ἡ ἡμετέρα ὑποχώρησις δὲν θέλει ἐνθαρρύνει τοὺς φίλους ἡμῶν εἰς νέας καθ' ἡμέραν ἐπεμβάσεις; » Ἡ συνδιάλεξις ἐσφοδρύνθη, ὁ δὲ ἀντιπρόσωπος τῆς Ῥωσίας ἠρώτησεν, ἂν ἡ Πύλη ἤθελε νὰ ἀφήσῃ τὰ πράγματα νὰ καταντήσωσιν εἰς ῥῆξιν πρὸς τὰς Δυνάμεις. Πάντες ἐπέμειναν παρὰ τῷ Περτέβ, παρακαλοῦντες αὐτὸν νὰ νικήσῃ τὴν κατὰ τῆς ῥυθμίσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ζητήματος ἀντιπάθειαν τοῦ Σουλτάνου, καὶ ἠπέλυσαν, ὅτι ἤθελον ζητήσῃ τὰ διαβατήριά των, ἂν ὁ Σουλτάνος δὲν εἰσέχουεν ἐντὸς τριῶν ἡμερῶν τῶν περὶ τῶν Ἑλλήνων πραρακλήσεων τῶν τριῶν πρέσβων. Παρελθούσης τῆς προθεσμίας ταύτης, προσῆλθον τὴν 27 Νοεμβρίου οἱ τρεῖς διερχομενῆς εἰς τὴν Πύλην, καὶ ἀπήτησαν, μὴ ἐκπληρωθείσης τῆς παρακλήσεως τῶν τριῶν ἀντιπροσώπων, τὰ διαβατήρια αὐτῶν. Ἀλλ' ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις ἠρνήθη αὐτά, λέγουσα ὅτι οὐδεὶς ὑπῆρχε πρὸς ἀναχώρησιν λόγος. Ὁ Μέγας Βεζύρης ἔπεσεν εἰς τοὺς πόδας τοῦ Σουλτάνου τὴν 29 Νοεμβρίου, ἐν ὥρᾳ ἐπισήμου ὑποδοχῆς, καὶ παρεκάλεσεν αὐτὸν νὰ δηλώσῃ τίνα παρεῖχε τοῖς "Ἑλλῃσι δικαιώματα ἐπὶ τῇ παρακλήσει τῶν Δυνάμεων. Ὁ Σουλτάνος Μαχμούτ σκεφθεὶς ἀπήντησε: « Χάριν τῆς μεσιτείας τῶν τριῶν αὐλῶν χαρίζω εἰς τοὺς ἀποστάτας τὸν ἀπὸ ἑξ ἑτῶν καθυστεροῦντα κεφαλικὸν φόρον, ὡς καὶ τὴν ἀπόδοσιν τῶν ἐξόδων τοῦ πολέμου· ὑπόσχομαι δὲ εἰς αὐτοὺς καὶ ἐνὸς ἔτους γενικὴν ἀτέλειαν ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς ὑποταγῆς των ».

Αἱ παραχωρήσεις αὗται τοῦ Σουλτάνου ἤθελον εἶναι πρόσφοροι πραγματικῶς, ἂν προέκειτο περὶ χάριτος κακούργων. Ἀλλ' οἱ πρέσβεις τῶν Δυνάμεων συνηθάνοντο τοσοῦτον βαθέως τὴν πολιτικὴν σημασίαν τῆς ἀποστολῆς αὐτῶν, ὥστε δὲν ἤτο δυνατόν νὰ ἀρκεσθῶσιν εἰς

τοσοῦτον πενιχρὸν χορήγημα. Ἐδήλωσαν ἐπομένως, ὅτι αἱ παραχωρήσεις τοῦ Μαχμούτ ἦσαν ἀνεπαρκεῖς, ἐπέμειναν εἰς τὰς ἀπαιτήσεις αὐτῶν, καὶ ἀπαιτήσαντες ἀσφαλῆ προπομπήν, καθ' ἣν περίπτωσιν δὲν ἐδίδοντο αὐτοῖς τὰ διαβατήριά των, ἀνεκοίνωσαν ὅτι κατέλειπον τοὺς ὑπηκόους αὐτῶν ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ πρεσβευτοῦ τῶν Κάτω Χωρῶν. Τότε συνεκάλεσεν ὁ Σουλτάνος τὴν 2 Δεκεμβρίου τὸ μέγα συμβούλιον τοῦ Διβανίου, σῶμα ὅπερ εὐκόλως ἠδύνατο νὰ φανατισθῇ, προκειμένου περὶ ἐθνικῆς τιμῆς, ὅπως ἐκθέσῃ αὐτῷ τὴν κατάστασιν τοῦ Κράτους. Χιλιάδες συνήχθησαν περὶ τὴν Πύλῃν, ὅπως ἀκούσωσι τὸ ἀποτέλεσμα· εὐκόλως δὲ ἠδύνατό τις νὰ προείπῃ τὸ ἀποφασισθόμενον. Πᾶσα περαιτέρω παραχώρησις εἰς τὰς Δυνάμεις ἐκηρύχθη ἀδύνατος, φιλία καὶ συνήθεια ἐθεωρήθησαν ὡς μὴ ὑπάρχουσαι πλέον, καὶ ὁ μωαμεθανικὸς λαὸς προσεκλήθη νὰ δράσῃ τὰ ὅπλα καὶ νὰ συναίρεισθῇ πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς θρησκείας καὶ ἐλευθερίας του. Ἠρνήθη δὲ ἡ Πύλη καὶ τὴν παρὰ τῶν πρέσβειων ζητηθεῖσαν προπομπήν, καὶ ἀνήγγειλεν, ὅτι μόνον κατ' ἰδιαιτέραν χάριν παρητεῖτο τοῦ νενομισμένου ἔθους τῆς ἀποπομπῆς τῶν ὑπηκόων ἐχθρῶν δυνάμεων, καὶ ἡδύοκει νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τοὺς ἐν Τουρκίᾳ ἐγκατεστημένους ἄγγλους, γάλλους καὶ ῥώσους, ὅπως διαμείνωσιν ἐν αὐτῇ ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν τουρκικῶν νόμων· ἀπερρίψε δὲ τὴν προστασίαν τοῦ πρεσβευτοῦ τῶν Κάτω Χωρῶν. Ἀφοῦ δὲ τέλος ὁ Σουλτάνος συγκατένευσε νὰ ἐκδώσῃ τὸν Ἰζνί-Σεφινέ, τοῦτέστι τὴν ἄδειαν ἀπόπλου διὰ τὰ πλοῖα τῶν τριῶν διπλωματῶν, κατέλειπον ὁ κόμης Γκιλλιεμινὼ καὶ ὁ Στράτφορδ Κάνιγγ τὴν 8 Δεκεμβρίου τὴν πρωτεύουσάν, κατευθυνόμενοι εἰς τὸ Αἰγαῖον καὶ τὴν Κέρκυραν. Ὁ κόμης Ριβωπιερ παρέμεινεν ἐν Βουγιούκ-Δερὲ μέχρι τῆς 17, κωλυόμενος ὑπὸ ἐναντίου ἀνέμου· ἦτο δ' ἔτοιμος νὰ ἀποπλεύσῃ εἰς Ὀδησόν, ὅτε διαταγὴ τοῦ Τσάρου παρήγγειλεν αὐτῷ νὰ ἀκολουθήσῃ τοὺς συναδέλφους αὐτοῦ εἰς Μεσόγειον, ὅπου «ἡ συνένωσις τῶν τριῶν πληρεξουσίων ἠθέλεν ἐκπροσωπεῖ τὴν ἐνιαίαν πάντοτε πολιτικὴν τῆς τριπλῆς συμμαχίας, καί, μὴ δυναμένη πλέον νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τῶν Τούρκων, ἤθελε φωτίσει τοὺς Ἕλληνας, καταπαύσει τὸν φατριασμόν αὐτῶν, καὶ ἐπιταχύνει τὴν ἐκτέλεσιν τῆς Ἰουλιανῆς συμβάσεως v. (1)

(1) Ἐπιστολὴ τοῦ Νέτσσελφρὼ πρὸς τὸν Λήβεν, τῆς 6 Ἰανουαρίου 1828.

Ὁ Ῥιθωπιέρ ὑπῆρξεν ἔτι μάρτυς τῶν βιαίων μέτρων, δι' ὧν ἡ Πύλη συνώδευσε τὴν διπλωματικὴν ῥῆξιν. Αἱ πολεμικαὶ προπαρασκευαὶ ἐγένοντο μετὰ πυρετώδους σπουδῆς, ἐκ παντὸς μέρους τοῦ κράτους ἐβάδιζον στρατοὶ πρὸς τὸν Βόσπορον, ἐν Ἀδριανουπόλει δὲ κατεσκευάζετο τὸ αὐτοκρατορικὸν μέγαρον, καὶ ἡ προσεχὴς τοῦ Σουλτάνου ἐκστρατεία διεδόθη πανταχοῦ. Ὁ Χουσσεῖν Πασσᾶς διωρίσθη ἀρχηγὸς τοῦ μέλλοντος νὰ συγκροτηθῇ παρὰ τὴν Ἀδριανουπόλιν γενικοῦ στρατοπέδου. Οἱ ἀγάδες, οἱ τῶν χωρίων προεστῶτες, καὶ οἱ τῆς Ἀνατολῆς καὶ Ῥωμυλίας ὑποτελεῖς συνεκλήθησαν εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ὅπως γείνη μετ' αὐτῶν σύσκεψις περὶ γενικῆς στρατολογίας. Ἐνεχειρίσθη δὲ αὐτοῖς *Βαγιὰν-Ναμές* τις ἦτοι *Δήλωσις δικαίων*, ἐν ᾗ κατωπτρίζετο πᾶσα ἡ ἀδιάλλακτος κατὰ τοῦ πολιτισμοῦ ἔχθρα καὶ ὁ θρησκευτικὸς τοῦ Ἰσλάμ φανατισμός. « Πᾶς ἄνθρωπος ἔχων νοῦν καὶ γνώσεις » — οὕτως ἀρχίζει οὗτος, ὡς καὶ ὁ ἀπὸ 10 Ἰουνίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἕτερος Βαγιὰν-Ναμές — « ὀφείλει νὰ ἀναγνωρίσῃ, ὅτι, ὅν τὸ ἔθνος τῶν Μουσουλμάνων εἶνε φύσει ἡθικὸς, ἐχθρὸς πάσης ἄλλης θρησκευτικῆς κοινότητος, οἱ ὁπαδοὶ πάσης ἄλλης θρησκείας εἶνε κατ' ἀνάγκην ἐχθροὶ τῶν Μουσουλμάνων. Πρὸ πάντων ὅμως ἡ Ῥωσία ἐφάνη πάντοτε ὠρκεμένη τοῦ Ἰσλάμ ἐχθρά, καθ' οὗ χαλκεύει ἀπαύστως τὰ κακουργότατα τῶν σχεδίων, καὶ ἀπὸ 50 ἢ 60 ἐτῶν δράττεται τῶν κενοτάτων εἰς πόλεμον προφάσεων. Ὁ κακὸς τῶν Γιαννιτσάρων ὁργανισμὸς ἐβοήθησε τὰς Ῥωσικὰς προόδους, καὶ κατὰ τὰς ἀνεξερευνήτους βουλὰς τοῦ Θεοῦ κατελάμβανον οἱ Ῥῶσοι τὴν μίαν μετὰ τὴν ἄλλην ὀθωμανικὴν ἐπαρχίαν, καὶ αἱ ἀξιώσεις αὐτῶν ἠῤῥξανον ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν. Τέλος, πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν καταχθονίων αὐτῶν σχεδίων, ὑπεκίνησαν τοὺς ὁμοπίστους αὐτῶν λαοὺς τῆς Ἑλλάδος εἰς ἐπανάστασιν, καὶ συνέθεντο μετ' αὐτῶν, ὅπως προξενήσωσιν ὅτι πλεῖστα κακὰ εἰς τὸν μουσουλμανικὸν λαόν. Οἱ Ῥῶσοι ἔμελλον πρὸς τοῦτοις νὰ προσβάλωσι τὰς ὀθωμανικὰς ἐπαρχίας, νὰ ἐξολοθρεύσωσιν — ὃ μὴ γένοιτο — πάντας τοὺς ἀληθεῖς πιστοὺς, καὶ νὰ ἐξαλείψωσιν ἐκ τοῦ καταλόγου τῶν κρατῶν τὴν τουρκικὴν αὐτοκρατορίαν ».

Οὕτως ἅπας ὁ Βαγιὰν-Ναμές πνέει θρησκευτικὸν φανατισμὸν καὶ μῖσος κατὰ τῆς Ῥωσίας. « Ἡ Ῥωσία, κατ' αὐτόν, ἐκώλυσε τὴν

Πύλην ἀπὸ τοῦ νὰ τιμωρήσῃ καὶ καταπνίξῃ τὴν ἀποστασίαν τῶν Ἑλλήνων· αὐτὴ μετέδωκε τὴν μανίαν αὐτῆς καὶ εἰς τὰς ἄλλας δυνάμεις καὶ ἔπεισεν αὐτὰς εἰς σύναψιν συμμαχίας πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῶν βασιλέων ἀπὸ τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας. Αὐτὴ ὑπῆρξεν αἰτία τῆς μάχης τοῦ Ναβαρίνου, τῶν κακουργημάτων καὶ ἐπονειδίστων πράξεων, ὧν θυμὰ ἐγένετο ὁ αὐτοκρατορικός στόλος. Αὐτὴ ὑπεκίνησε τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβεις νὰ ἐπιμείνωσιν εἰς τὰς ἀγερώχους αὐτῶν προτάσεις περὶ τῆς ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων, καὶ νὰ καταλίπωσι τέλος τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἄλλ' ὁ νόμος ἀπαγορεύει εἰς τὸν λαὸν τοῦ Ἰσλάμ νὰ ἀφήσῃ βεβηλουμένην τὴν θρησκείαν αὐτοῦ ἐκ φόβου πολέμου, καὶ νὰ ἐγκαταλείψῃ εἰς τοὺς ἀπίστους τὴν χώραν αὐτοῦ καὶ τὴν περιουσίαν, τὰς γυναῖκας αὐτοῦ καὶ τὰ τέκνα· διότι οὗτος δὲν ἀριθμεῖ τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ. Καὶ πάντες δὲ οἱ ἄπιστοι ἄν συνασπισθῶσι κατ' αὐτοῦ, κατὰ τὸ ῥητόν: «Ἕνα μόνον λαὸν ἀποτελοῦσι», θέλομεν ἡμεῖς ἐγερθῇ ὑπὲρ τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν ὑπάρξεως, πάντες πλούσιοι καὶ πτωχοί, μεγάλοι καὶ μικροί, θεωροῦντες τὸν ἀγῶνα αὐτὸν ὡς ἱερὸν ἡμῶν καθήκον. Ὁ Θεὸς εἶνε τὸ στήριγμα ἡμῶν!»

Ὅτε δὲ ὁ πρῶτος πρεσβευτὴς ἀπέτεινε παρατηρήσεις εἰς τὸν Ῥεῖς ἕνεκα τοῦ ἀνηκούστου ὕψους τοῦ Βαγὲν-Ναμὲ ἐκεῖνου, ἀπήντησεν αὐτός: «παρ' οὐδενὸς ἔχομέν τι νὰ ἐλπίσωμεν· τίνος χάριν λοιπὸν ἠθέλομεν μεταβάλλει τὴν γλῶσσαν ἡμῶν;»

Τοιαύτη μόνον ἄπελπις πολιτικὴ ἡδύνατο νὰ ὑπαγορεύσῃ τὴν κατὰ πνίξιν πάσης φιланθρώπου σκέψεως περὶ τῶν *φράγκων*, καὶ τὴν συστηματικὴν «ἀποκάθαρσιν τοῦ φραγκικοῦ στοιχείου». Οἱ εἰρηνικώτατοι ἄγγλοι καὶ γάλλοι ἐδιώκοντο ἀπανθρώπως, καὶ εἰς γινομένας τυχὸν παρατηρήσεις ἐδίδοτο ἡ ὁμοίομορφος πάντοτε ἀπάντησις, ὅτι οἱ ἄγγλοι καὶ γάλλοι ναύαρχοι δὲν εἶχον δεῖξει ἐπίσης ἐν Ναβαρίνῳ οὔτε δικαιοσύνην οὔτε φιλανθρωπίαν. Φοβερά τιμωρὸς σπάθη ἐνέσκηψε κατὰ τῶν καθολικῶν ἀρμενίων 12,000 αὐτῶν ἐξωρίσθησαν ἐκ τῆς πρωτευούσης ἐν μέσῳ χειμῶνι εἰς Ἀγκυραν, οὐδόλως δ' ἐτάραξε τὸν Ῥεῖς, ὅτι ἑκατοντάδες αὐτῶν ἀπέθανον καθ' ὁδὸν ἐκ τοῦ ψύχους καὶ τῆς πείνης. «Ἡ Ἀγκυρὰ δὲν εἶνε Σιδηρία,» παρέτῃρησε μετὰ ξηρᾶς κακεντρέχειας. Ὅτε δὲ ὁ Ἐξαρχὸς τῆς Αὐστρίας

ἠθέλησε νὰ προστατεύσῃ τοὺς δυστυχεῖς αὐτοὺς, ἐγένετο πρὸς αὐτὸν ὁ ὑπαινιγμός, ὅτι ἀφορμὴ τῶν κατὰ τῶν καθολικῶν ἀρμενίων αὐστηρῶν μέτρων τοῦ Σουλτάνου ὑπῆρξεν ἡ ἀπὸ ξένου ἡγεμόνος, τοῦ Πάπα, ἐξάρτησις αὐτῶν. Ὁ ὑπουργὸς τοῦ Μαχμουτ εἶχε παραστήσει αὐτῷ, πόσον ἦτο πολιτικῶς ἐπικίνδυνος εἰς τὴν Τουρκίαν ὁ καθολικισμός. « Ἐπειδὴ », λέγει ἔκθεσίς τις τοῦ Περτέβ πρὸς τὸν Σουλτάνον, γραφεῖσα κατ' ἐμπνευσιν τῶν ὀρθοδόξων Ἀρμενίων (1), « κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ χοίρου Πάπα αἱ γυναῖκες τῶν καθολικῶν ἐξέρχονται χωρὶς καλύπτρας, ἐπειδὴ ἐπιτρέπεται αὐτοῖς νὰ τρώγωσι κατὰ τὰς νηστείας ἰχθῦς, παντοειδῆ θαλάσσια ζῶα καὶ πολλὰ τούτοις ὅμοια, ἐπειδὴ ὁ Πάπας παρέχει ἀφέσεις καὶ μεγάλας τῆς συνειδήσεως ἀνακουφίσεις, ὅπως προσελκύσῃ εἰς ἑαυτὸν τὸ ἀρμενικὸν δόγμα, ἐπειδὴ βλασφημώτατα ἀξιοῖ, ὅτι εἶνε ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ προφήτου Ἰησοῦ — ᾧ εὐλογία! — ἐπειδὴ, κατὰ τὸ δόγμα τοῦ καθολικισμοῦ, δύναται ὁ Πάπας νὰ συγχωρῇ εἰς πάντας τοὺς τεθνεῶτας ἤδη ἀπίστους τὰ ἁμαρτήματα αὐτῶν, καὶ νὰ χορηγῇ αὐτοῖς εἰσιτήρια διὰ τὸν Παράδεισον, — διὰ τοῦτο πολλοὶ τοῦ ἀρμενικοῦ ἔθνους ἐγείναν κατ' ὀλίγον καθολικοί. Ὅταν τις λοιπὸν τῶν εἰς τὸν Πάπαν ὑποταγμένων λαῶν, τῶν Γερμανῶν π. χ. ἢ Ἑγεντῶν, διατελῇ εἰς πόλεμον κατὰ τοῦ ὀθμανικοῦ κράτους, τότε οἱ καθολικοὶ βραγιάδες πράττουσι πᾶν τὸ ἐπ' αὐτοῖς, ὅπως διὰ προδοσίας ὠφελήσωσι τοὺς ἐχθροὺς τῆς Πύλης, διότι ἄλλως ἤθελον θεωρεῖ ἑαυτοὺς θρησκευτικῶς ἀνάρτας κατὰ τοῦ προφήτου Ἰησοῦ. Ἡ διαγωγὴ τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους καταδεικνύει ἀρκούντως τὴν ἀλήθειαν τοῦ ἰσχυρισμοῦ τούτου, ἐνῷ οἱ εἰς τὴν πίστιν τῶν πατέρων αὐτῶν πιστοὶ διαμείναντες Ἀρμένιοι, οἱ οὔτε ὑπὲρ τῶν μὲν οὔτε ὑπὲρ τῶν δὲ ἐνδιαφερόμενοι, εἰσὶν ἀνκνιρρόητως πιστῶς ἀφωσιωμένοι εἰς τὴν Πύλην ».

(1) Ῥόζεν, Ἱστορία τῆς Τουρκίας, Τόμ. Α'. σελ. 60. Ἀναντιρρήτως πρόκειται μηχανορραφία τις τῶν ὀρθοδόξων Ἀρμενίων. Ἀντὶ δὲ τῆς ὑπονοίας τοῦ Γερβίνου (ΣΤ'. 376), ὅτι ἡ Πύλη διέταξε τὰ τρομοκρατικὰ ἐκεῖνα μέτρα ὡς ἐκ τῆς δυσπιστίας αὐτῆς πρὸς τὰς ῥωσικὰς σχέσεις τοῦ ὀρθοδόξου Πατριάρχου τῷ Ἐτσμιαζίν, δύναται τις μᾶλλον νὰ ὑπονοήσῃ, ὅτι οἱ ὀρθόδοξοι Ἀρμένιοι, ὅπως ἀποτρέψωσιν ἀπ' ἑαυτῶν πᾶσαν ὑπόψιν, προσεπάθησαν νὰ ρίψωσι τὴν ὀργὴν τοῦ Περτέβ καὶ τοῦ Σουλτάνου κατὰ τῶν χωρισθέντων ἀπ' αὐτῶν καθολικῶν ἀρμενίων, οὓς τοσαῦτον ἐμίσουν.

Οὕτως ἐξηκολούθει δονουμένη ἡ διὰ τοῦ Βαγιάν-Ναμὲ τῆς 20 Δεκεμβρίου 1827 κινηθεῖσα χορδῇ. Εἰρηνικὸς καὶ ἄκακος λαὸς ἐξελέχθη ἱλαστήριον θυμα τοῦ ἐπὶ τῇ ναυμαχίᾳ τοῦ Ναβαρίνου σουλτανικοῦ θυμοῦ, ἀνεῖργετο δ' ἐκ τοῦ τάφου τὸ μῖσος καὶ ὁ ὑπὲρ πίστεως ζήλος τοῦ ἰδρυτοῦ τοῦ Ἰσλαμισμού. Ὁ θρησκευτικὸς φανατισμὸς τῶν πιστῶν ἐτράπη πλέον οὐχὶ μόνον κατὰ τῆς Ῥωσίας, ἀλλὰ κατὰ τῆς χριστιανωσύνης ἐν γένει.

"Ἐκλινέ τις ἀληθῶς νὰ πιστεύσῃ, ὅτι δαίμων ὀλέθρου ἐμώραινε καὶ συνεβούλευε τὸν Σουλτάνον. "Ἀπαξ ἔτι εἶχεν ἀναρτηθῇ ἀπὸ τριχὸς τὸ ἐλληνικὸν ζήτημα, καὶ εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων ἀπέκειτο ἡ ματαίωσις τοῦ ἐλληνικοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος. "Ἄν οὗτοι ἀπεδέχοντο τοὺς ὅρους τοῦ Στράτφορντ Κάνιγγ, ἀντὶ ἐλευθέρας Ἑλλάδος ἀνιδρύετο ὑποτεταγμένη Ἑλλάς, ἐν ᾗ ὁ Σουλτάνος ἐμερίζετο τὴν ἀρχὴν μετὰ τῶν Κοτσαμπασήδων, ἐνῷ ὁ λαὸς ἀπέμενε ἐστερημένος τῶν καρπῶν τῆς αἱματηρᾶς αὐτοῦ πάλης. Ἡ τύφλωσις ὅμως τοῦ Μαχμουτ ἔδωκεν ἀλλοίαν εἰς τὰ πράγματα τροπὴν, καὶ εἰς τὴν τύφλωσιν αὐτὴν ὀφείλουσιν εἰλικρινῇ εὐγνωμοσύνην οἱ "Ελληνες.

Τὴν ἐν Ναβαρίνῳ ναυμαχίαν ἀπεδέξαντο ὡς σωτηρίαν οἱ "Ελληνες. « Χαίρετε, » ἔγραφεν ὁ Νικήτας τὴν 21 Ὀκτωβρίου ἐκ τοῦ πεδίου τοῦ ἀγῶνος εἰς τὸν Κολοκοτρώνην, ὅτι σήμερον ἀνεστήθη ἡ πολλὰ παθοῦσα φίλη μας πατρίς Ἑλλάς, καὶ τὰ ἀφόρητα δεινὰ της παύουν ». Πραγματικῶς δὲ ἡ Κρίσις εἶχεν ἐπέλθει. Μόνον ὁ αἰφνης θεία εὐδοκία ἐκ βαρείας δοκιμασίας σωζόμενος δύναται νὰ ἐννοήσῃ τὴν ἀγαλλίασιν, ἣν τὸ μέγα ἐκεῖνο γεγονός παρήγαγε παρὰ τοῖς "Ελλήσι. Μεθύων ἐκ χαρᾶς ἐπλήρωσεν ὁ λαὸς τοὺς ναοὺς, καὶ ἀνέμελψεν ἐν θερμαῖς προσευχαῖς τὴν εὐχαριστίαν αὐτοῦ.

"Οτε ὅμως ἡ μέθη παρῆλθε, καὶ ἔστρεψε περὶ ἑαυτὸν τὰ βλέμματα, εἶδε πτωχεῖαν πανταχοῦ καὶ ἀπείρους χαινούσας πληγὰς.

Ἐδύνατο δὲ ἀληθῶς ὁ κατὰ τὸ 1827 εἰς Ἑλλάδα ἐρχόμενος περιηγητὴς νὰ ἐρωτήσῃ: « Ποῦ εἶνε τὸ ἔθνος, ὑπὲρ οὗ παρενέβησαν αἱ Μεγάλαι Δυνάμεις ; »

Ἐπτά ὅλα ἔτη ἐμάνη ὁ φοβερὸς ἀγὼν. Οἱ ἥρωες, οἵτινες εἶχον κρατήσῃ ὑψηλὰ τὴν σημαίαν τοῦ σταυροῦ, ὁ Γερμανός, ὁ Μάρκος Μπότζαρης, ὁ Καραϊσκάκης, ἔκειντο ἐν τῷ τάφῳ· τὸ δὲ πῦρ ἐκεῖνο

τοῦ πάθους, ὅπερ εἶχε παρορμήσει εἰς ἀνδραγαθήματα φοβεροῦ μεγαλείου, ἣν ἐσθεσμένον ἐν ταῖς καρδίαις αὐταῖς τῶν μαχητῶν. Ἴσχνά μόνον, κοιλόφθαλμα καὶ εἰδωλοφανῆ ὄντα ἐπλανῶντο διὰ τῶν καπνίζόντων ἐρειπίων καὶ τῶν ἡρημωμένων ἀγρῶν, καὶ μετὰ πόθου ἐτρέπετο τὸ βλέμμα αὐτῶν πρὸς δυσμάς, ὅθεν ἀνεμένετο ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος, ὅστις ἔμελλε νὰ περάνῃ τὴν ἐπανάστασιν, καὶ νὰ σώσῃ ἐκ διχονοίας, ἀπογνώσεως καὶ ψυχοῤῥαγίας.

Ὁ Λόρδος Βύρων ἐξωμοίωσεν ἐν τῷ *Γκισοῦρ* τὴν Ἑλλάδα πρὸς ἄνθρωπον πρὸ μικροῦ μόλις θανόντα:

... «Τοσοῦτον εἶνε ὠραῖον καὶ ἡρέμον, τοσοῦτον γλυκεῖαν φέρει σφραγίδα τὸ πρῶτον ἐκεῖνο καὶ ἔσχατον θέαμα, ὅπερ ἀποκαλύπτει ὁ θάνατος! Τοιαύτη εἶνε ἡ θέα τῶν παραλίων αὐτῶν! Εἶνε ἡ Ἑλλάς,... ἀλλ' οὐχὶ ζῶτα Ἑλλάς!! Ψυχρὰ καὶ γλυκεῖα, νεκρὰ καὶ ὠραῖα — ἐμπνέει φρίκην, διότι δὲν ἔχει πλέον ψυχὴν. Ἐχει τὸ θέλγητρον τοῦ θανόντος, ὅπερ δὲν φεύγει μετὰ τῆς φευγούσης πνοῆς, καὶ ἡ καλλονὴ αὐτῆς εἶνε τὸ ἀπαίσιον ἐκεῖνο ἄρωμα, ἡ προάγγελος ἐκείνη τοῦ τάφου χροιά, ἐσχάτη ἀναλαμπὴ τῆς σβεννυμένης ζωῆς, χρυσῆς αἴγλης στέφανος περιαυγάζων ἐρείπια, ἀκτὶς ἀποχαιρετισμοῦ τοῦ ἐκπνέοντος αἰσθήματος! — Σπινθὴρ τῆς φλογὸς ἐκείνης, ἣτις ἀνέθορεν ἴσως ἐξ οὐρανοῦ, φωτίζων μὲν ἔτι ἀλλὰ μὴ θερμαίνων πλέον τὸν πεφιλημένον αὐτοῦ χοῦν!» (1)

Εἰς τὸ ἐν ἔτει 1827 θέαμα τῆς Ἑλλάδος ἀρμόζει ἰδίως ἡ μελαγχολικὴ αὕτη παραβολή. Ἰδωμεν νῦν, ἂν ὁ Καποδίστριας ὑπῆρξεν ὁ πολιτικὸς Μεσίας, ὁ δυνηθεὶς νὰ εἴπῃ πρὸς τὸν νεκρόν: «Ἀνάστα καὶ περιπάτει».

(1) Μετεφράσαμεν ἐκ τοῦ ἀγγλικοῦ πρωτοτύπου, οὐχὶ δὲ ἐκ τῆς στιχηρᾶς γερμανικῆς μεταφράσεως, ἣν παρατίθησιν ὁ συγγραφεὺς, καὶ ἣτις, ἐλευθέρᾳ καθόλου, σφάλλει ἐν πολλοῖς. Σ. τ. Μ.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α'.

Διακηρύξις τις τῶν συμμάχων δυνάμεων, ἐκ Λαίτσαχ ἀπὸ 12 Μαΐου 1821 χρονολογουμένη, ὀνομάζει σκοπὸν τῆς συμμαχικῆς πολιτικῆς τὴν διατήρησιν τῆς αὐτονομίας καὶ τῶν δικαιῶν παντὸς κράτους, ὡς ἡσφάλισαν αὐτὰ αἱ ὑπάρχουσαι συνθήκαι.

Τὴν διακήρυξιν ταύτην συνώδευσε τὸ αὐστριακὸν ἀνακτοβούλιον δι' ἐγκυκλίου διακοινώσεως τῆς 12 Μαΐου 1821, καθ' ἣν «οἱ σύμμαχοι ἡγεμόνες, σεβόμενοι τὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ τὰ δικαιώματα πάσης νομίμου ἐξουσίας, ἐθεώρουν ὡς νομικῶς μὴ οὔσαν καὶ ἀποδοκιμαζομένην ὑπὸ τῶν ἀποτελουσῶν τὸ δημόσιον τῆς Εὐρώπης δίκαιον ἀρχῶν πᾶσαν δῆθεν ἀναμόρφωσιν, γινομένην διὰ τῆς ἐπαναστάσεως καὶ τῆς ἐκφανοῦς βίας. Τὰς ἀρχάς δὲ ταύτας, ἔλεγεν ἡ ἐγκύκλιος, ἔσχον οἱ ἡγεμόνες κανόνα τῆς διαγωγῆς αὐτῶν κατὰ τὰ ἐν Νεαπόλει καὶ Πεδεμοντίῳ συμβάντα, καὶ κατ' ἐκεῖνα ἔτι, ὅσα, ὑπὸ πάντῃ μὲν διαφόρους περιστάσεις, ἀλλὰ διὰ τῶν αὐτῶν ἐνόχων ἐνεργειῶν, συνετάραξαν ἀνυπολογίστως τὸ δυτικὸν μέρος τῆς Εὐρώπης».

Τὸ πρῶτον ἄγγελμα τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Ὑψηλάντου ἔφθασεν εἰς Λαίτσαχ διὰ τῶν ἀπὸ 9 καὶ 29 Φεβρουαρίου ἐκθέσεων τοῦ ἐν Βουκουρεστίῳ αὐτοκρατορικοῦ πράκτορος Φλαίσχάκελ.

Συμφώνως πρὸς τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου συνεδύασεν ὁ πρίγκιψ Μέττερνιχ τὰς περὶ τοῦ γεγονότος τούτου σκέψεις καὶ ἐκφράσεις τοῦ Τσάρου μετὰ τῶν τοῦ αὐτοκράτορος Φραγκίσκου, ἐν τῷ ἀπὸ 7 Μαΐου 1821 ἐν Λαίτσαχ γραφέντι Ὑπομνήματι αὐτοῦ περὶ τῶν πραγμάτων τῆς Ἑλλάδος.

«Ὅσον συνδεδεμένη, ἔλεγε, καὶ ἂν ᾔνε ἡ ἐπανάστασις αὕτη πρὸς τὴν ἐν Εὐρώπῃ γενικὴν κίνησιν τῶν πνευμάτων, ὅσον παρσκευασμένη καὶ ἂν ᾔνε πρὸς ἐθνικὸν καὶ μόνον σκοπόν, καὶ ὅσον φυσικὴ καὶ ἂν ᾔνε ἡ ἐξέγερσις λαοῦ πιεζομένου ὑπὸ τῆς φρικωδεστάτης δεσποτείας, ἡ ἔκρηξις αὕτη εἶνε ἀναντιρρήτως ἄμεσος συνέπεια σχεδίου προεσκεμμένου καὶ ἀποτεينوμένου ἀπ' εὐθείας κατὰ τῆς ἐπιφοδωτέρας εἰς τὰς στασιαστικὰς πατρίδας δυνάμεως, κατὰ τοῦ ἐπὶ σκοπῷ συντηρήσεως καὶ ἐπανορθώσεως συνδέσμου τῶν δύο μοναρχῶν. Ἡὼς ἦτο δυνατόν νὰ ἀποβλέπῃ ἡ ἀναστάσις αὕτη εἰς τὰ συμφέροντα τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους, περιελθόντος ἀπὸ πολλῶν ἤδη αἰώνων εἰς ἐσχάτην πάρα-

φθοράν; Ἐἵνε δαυλὸς ριπτόμενος μεταξὺ Αὐστρίας καὶ Ῥωσίας, μέσον σκοπὸν εἶχον νὰ ὑποθάλῃ τὰς ἐμπρηστικὰς φλόγας τῶν ἐλευθέρων ἰδεῶν, νὰ περιαγάγῃ εἰς ἀμηχανίαν τὸν ἰσχυρότατον μονάρχην τοῦ ἑλληνικοῦ δόγματος ἀπέναντι τῶν ὁμοπίστων αὐτοῦ, νὰ συνταράξῃ τὸν ῥωσικὸν λαὸν ἀντιθέτως πρὸς τὴν πολιτικὴν τοῦ ἡγεμόνος του, καὶ νὰ ἀναγκάσῃ τοῦτον ὅπως ἀποστρέψῃ τὰ βλέμματά του ἀπὸ τῆς Δύσεως καὶ προσηλώσῃ αὐτὰ ἐντελῶς εἰς τὴν Ἀνατολήν.

Ἐν τῇ τελευταίᾳ συνδιαλέξει μεταξὺ Μέντερνιχ καὶ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου ἐν Λάϊπαχ (13 Μαΐου) ὠρίσθησαν ἀσφαλῶς ἀπὸ κοινῆς συνεννοήσεως δύο τιναί: (Διακοίνωσις Μέντερνιχ εἰς Λονδίνον τῆς 14 Μαΐου).

1) Νὰ μὴ ἀπομακρυνθῶσι ποτὲ τῶν ἐν τῷ προηγουμένῳ ὑπομνήματι ἐκτεθειμένων ἀρχῶν.

2) Καθ' ἣν περίπτωσιν ἤθελε παγιωθῇ ἡ ἀναρχία ἐν τῇ Εὐρωπαϊκῇ Τουρκίᾳ καὶ ἀπειλήσῃ τὴν ἡσυχίαν τῶν δύο κρατῶν, πᾶν ληπτέον μέτρον νὰ γείνη μετὰ προηγουμένης ἐξηγήσεως καὶ νὰ ὑποβληθῇ εἰς τὴν ἀπ' εὐθείας συνεννόησιν τῶν μεγάλων αὐλῶν τῆς Εὐρώπης.

Ὁ Λύτσοβ διετάχθη νὰ συμβαδίσῃ μετὰ τῆς Ῥωσίας, νὰ ἀποφύγῃ ὅμως τὸν τύπον τῆς κοινῆς διακοινώσεως, ὃν ἀποστρέφεται ἡ Πύλη.

Ὁ Μέντερνιχ ἔγραφε τὴν 29 Ἀπριλίου, ὅτι ἔχαιρε βλέπων τὴν Πύλην ἀναγνωρίζουσαν τὰς εἰλικρινεῖς προθέσεις τοῦ αὐτοκρατορικοῦ βασιλικοῦ ἀνακτοβουλίου (Τουρκ. Διακοίν. τῆς 24 Μαρτίου), ἐλυπεῖτο ὅμως, ὅτι δὲν εἰσήκουσεν αὕτη πρότερον τῶν περὶ τῶν ἐπαναστατῶν λόγων αὐτοῦ. Ἐκ τῆς καταστροφῆς δὲ ταύτης, ἔλεγε, προέκυψεν ἡ δυσπιστία τῆς Πύλης πρὸς τὴν Ῥωσίαν, ὅπερ ἐκράτυνεν ἔτι ἡ τῆς θρησκείας ταυτότης, τούτου δ' ἔνεκεν ἔπρεπεν ἡ Πύλη νὰ θεωρήσῃ τὴν διακήρυξιν τοῦ Λάϊπαχ ὡς ἀρκοῦσαν ἐγγύησιν τῶν μεγαθύμων προθέσεων τοῦ αὐτοκράτορος.

Ὅτε ὁ Στρόγωνφ ἐλάλησε περὶ τῆς χρησιμότητος τῆς ἀμνηστείας, ὁ αὐστριακὸς Ἐξάρχος παρετήρησεν, ὅτι ὁ Σουλτάνος ἐφώνει ζητῶν ἐκδίκησιν, ὅτι τὸ αἶσθημα τοῦτο μόνον ἐνέπνεε σύμπαντα τὸν λαόν, καὶ ὅτι ἀδύνατον ἦτο νὰ πεισθῶσιν οἱ Μουσουλμάνοι περὶ τῆς μὴ συνενοχῆς τῆς Ῥωσίας. Ἐκ τούτου δὲ ὁ μέγας αὐτῶν ἐρεθισμὸς καὶ αἱ παρεκτροπαί των. Διὰ τοῦτο ὁ Σουλτάνος ἠναγκάσθη, πρὸς καθσύχασιν τοῦ λαοῦ, νὰ προβῇ εἰς παραδειγματισμούς τινας, ὡς τὸν διὰ τοῦ θανάτου τοῦ Πατριάρχου. (Λάϊπαχ, 25 Ἀπριλίου. Ἐκθ. ἐκ Κωνσταντινουπόλεως 86).

Οὕτω δὲ ἀπεκρούσθη ἡ περὶ ἀμνηστείας αἵτησις τοῦ Στρόγωνφ καὶ ἡ παράκλησις αὐτοῦ περὶ τακτικῆς ταχυδρομικῆς θαλασσοπλοίας μεταξὺ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ὁδησοῦ, καὶ ὁ Ῥεῖς ἐδήλωσεν, ὅτι οἱ πυροβολισταὶ τοῦ Βοσπόρου ἤθελον πυροβολῆσαι κατὰ τῶν πλοίων, καὶ ὅτι ἡ ἀξιοπρέπεια τῆς Πύλης ἐπέτασεν ἐκδίκησιν τῶν ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν προσγενομένων αὐτῇ προσδολῶν. (Ἐκθεσις τῆς 18 Μαΐου).

Παρενέβαλε δὲ προσκόμματα εἰς τὴν ὑπὸ τῶν ῥωσικῶν σιταγωγῶν πλοίων διάβασιν τοῦ Βοσπόρου, καὶ ὁ Στρόγονωφ διεμαρτυρήθη κατὰ τοῦ κωλύματος ἐκείνου τοῦ προσγινομένου εἰς τὸ ἐμπόριον, καὶ ἐδήλωσεν ὅτι ἡ ἐκτέλεσις αὐτοῦ ἦν προσβολὴ τῆς φιλίας τῶν Ἀδῶν (4 καὶ 12 Μαΐου).

Ὁ Ῥεῖς ἀπήντησε καταμενόμενος τοῦ ἐν Πάτραις ῥώσου προξένου ἐπὶ ἐπαναστατικαῖς ἐνεργείαις. (Ἐκθέσεις τῆς 19 καὶ 23 Μαΐου, 84.)

Ἡ Πύλη, κατ' αὐτόν, ἐθεώρει τὴν Ἱερὰν Συμμαχίαν ὡς μέλλουσαν σταυροφορίαν κατὰ τοῦ Ἰσλάμ.

Τὴν 17 Μαΐου διακοίνωσις τις τοῦ Μέντερνιχ παρέστησεν εἰς τὸν Λύτσοβ, ὅτι ἡ Πύλη δὲν ἔπρεπε νὰ πολεμήσῃ ἐξολοθρευμοῦ πόλεμον κατὰ τῶν Χριστιανῶν, διότι τὸ δημόσιον τῆς Εὐρώπης φρόνημα ἡδύνατο νὰ παρασύρῃ τὰς εὐνοϊκωτάτας αὐτῇ Κυβερνήσεις εἰς μέτρα, ἅτινα ἔθελον εἶναι κινδυνώστερα δι' ἐκείνην ἢ δι' αὐτάς.

Κατὰ δὲ τὴν ἀπὸ 3 Ἰουνίου 1821 διακοίνωσιν τοῦ Μέντερνιχ πρὸς τὸν Λύτσοβ, ἡ Πύλη ἐξελάμβανεν ὡς ἰσχὺν ὅ,τι ἦν ἀπλῶς μόνον ἀπερίσκεπτος τρόμου ἔκρηξις· οὐδὲν θελήσασα νὰ προλάβῃ, ἐνέπεσεν εἰς ἀσκόπους καὶ ἐπικινδύνους περιπλοκάς.

Ὁ Μέντερνιχ ἔγραφεν εἰς Λονδῖνον τὴν 14 Ἰουνίου, παριστῶν ὡς ἀναγκαίαν τὴν μετὰ τοῦ ἀγγλικοῦ ἀνακτοβουλίου συνεννόησιν, ἀφοῦ ἡ Τουρκία, ἔλεγε, πιέζει τὴν Ῥωσίαν, καὶ συγχέει τὸ παρελθὸν καὶ τὸ παρόν, τὰ κινήματα τῶν αἰρεσιωτῶν καὶ τὴν ἐνεστῶσαν διάθεσιν τοῦ αὐτοκράτορος.

Ὁ Μέντερνιχ ἀπεφαίνετο δογματικῶς, γράφων εἰς Βερολῖνον (1 Ἰουνίου 1821), ὅτι ἡ πολιτικὴ τῆς αὐτοκρατείας Αἰκατερίνης ἦν κατακτητικὴ, καὶ ὅτι μέσον αὐτῆς ὑπῆρξαν οἱ Ἕλληνες· ἐδημιούργησε δὲ αὕτη πολλὰ ἐπαφῆς σημεῖα μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων καὶ τοῦ ῥωσικοῦ ἔθνους. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος ὅμως δὲν εἶχε κατακτητικὴν πολιτικὴν· ἤθελε δὲ, ἀπὸ τῆς κατὰ τὸ 1812 εἰρήνης τοῦ Βουκουρεστίου, νὰ παρασκευάσῃ δι' ἡθικῆς ἐπιρροῆς φυσικῆν τινα ἀφομοίωσιν ἐν ταῖς ἡγεμονείαις.

Ὁ Μέγας Βεζύρης διεδίδασε διὰ τοῦ Ἐξάρχου εἰς Πετρούπολιν διακοίνωσιν πλήρη παραπόνων κατὰ τοῦ Στρόγονωφ, ἧτις ἀπέδιδεν αὐτῷ πάντα, ἐφ' οἷς ἀπὸ μακροῦ ἤδη κατεμέμφετο τῆς Ῥωσίας ἡ Πύλη. (Ἐκθέσεις 6, 2 Ἰουλίου 1821).

Νέον πολεμικὸν Χάτι ἐκδίδεται τὴν 2 Ἰουλίου.

Ῥωσικὴ διακοίνωσις πρὸς τὸν Ῥεῖς (ἐπιδοθεῖσα τὴν 18 Ἰουλίου) ἀπαιτεῖ ἀνοικοδόμησιν τῶν ἐλληνικῶν ἐκκλησιῶν, ἐγγυήσεις τοῦ ἀπαράβιάστου τῆς λατρείας, καὶ ἔμφρονα διάκρισιν μεταξὺ ἐνόχων καὶ ἀθώων. Ἄν δὲ τὰ γενόμενα ᾔσαν ἀποτέλεσμα συστήματος, εἰς ὃ φανατικοὶ τινες ἐξηνάγκασαν τὴν Πύλην, ἅς ἀποκηρύξῃ αὐτά, ἔλεγεν ἡ διακοίνωσις. Ἄν ἡ Πύλη συναινῇ εἰς τοῦτο, ὁ Στρόγονωφ θέλει ἀναλάβει πάλιν τὰς διαπραγματεύσεις, ὅπως κατορθώσῃ τὴν εἰρήνευσιν τῶν ἡγεμονικῶν καὶ τὴν βαθμιαίαν ἀφρόπλιν τῶν Ἑλλήνων.

Ἄν ὅμως ἀποκρούη τοὺς ὄρους αὐτοὺς, οὔτινες συμφωνοῦσι πρὸς τὴν συνειδή-
σιν τοῦ αὐτοκράτορος, καὶ δύνανται νὰ παρατείνωσι τὴν συνύπαρξιν τοῦ τουρ-
κικοῦ κράτους μετὰ τῶν Χριστιανικῶν Κυβερνήσεων, τότε θέλει περιέλθει
εἰς ἐκφρανῶς ἐχθρικὴν θέσιν, καὶ ὁ πρεσβευτὴς θέλει καταλίπει τὴν Κων-
σταντινούπολιν.

Ὁ αὐτοκράτωρ ἐδήλωσεν εἰς Βιέννην τὴν 22 Ἰουνίου, ὅτι ἐπεθύμει νὰ
μείνῃ σύμφωνος μετὰ τῶν συμμάχων αὐτοῦ. Ἐπειδὴ ὅμως προεβλέπετο ῥή-
ξις πρὸς τὴν Πύλην, ἥτις, ἔνεκα τοῦ καταστρεπτικοῦ αὐτῆς συστήματος, δὲν
ἠδύνατο πλέον νὰ συμδιώσῃ μετὰ τῶν χριστιανικῶν Κυβερνήσεων, διὰ τοῦτο
ὁ αὐτοκράτωρ ἐφρόνει, ὅτι ὤφειλε νὰ ἐξηγηθῇ λεπτομερέστερον πρὸς τοὺς
συμμάχους αὐτοῦ περὶ τῶν ἀπαιτητέων ὥρων. — — —

Ἄν ἡ Πύλη δὲν ᾔθελεν ἢ δὲν ἠδύνατο νὰ μεταβάλῃ τὸ σύστημα αὐτῆς,
ἡ Εὐρώπη ὤφειλε νὰ προβῇ εἰς μεγάλην τινὰ ἀπόφασιν, καθότι ἡ Ῥωσία δὲν
ἠδύνατο νὰ ἐνεργήσῃ μόνη.

Κατηγορεῖ ἐπίσης τὴν διαγωγὴν τοῦ Στρόγονωφ, ὅστις καὶ αὐτὸς παρεπο-
νεῖτο κατὰ τοῦ ἄγγλου πρεσβευτοῦ.

Συνδιαλεγόμενος μετὰ τοῦ Βάγιου καὶ τοῦ Λεβτσέλτερν (3 Ἰουλίου) ὁ Ἀλέ-
ξανδρος, ἐδήλωσεν ὅτι ἐπεθύμει τὴν εἰρήνην, ἀλλ' ὅτι ἡ κοινὴ τῆς Ῥωσίας
γνώμη ἐξεφράζετο τοσοῦτον βιαίως κατὰ τῆς Πύλης, ὥστε δὲν ἠδύνατο αὐ-
τὸς νὰ μείνῃ ἀπλούς θεατὴς. Ἐπάλαιε δὲ διὰ τοῦτο μεταξὺ τῶν ἀρχῶν τοῦ
Λαίψαχ καὶ τῶν ἰσχυρῶν πρὸς ῥῆξιν ὠθήσεων τῆς κοινῆς γνώμης.

Ἰδιαίτερα τις ἔκθεσις τοῦ Λεβτσέλτερν (τῆς 4 Ἰουλίου) λέγει: Ὁ αὐτοκρά-
τωρ δὲν ἐστάθμισεν ἴσως τὰς συνεπειὰς τῆς Ῥωσικῆς ἐκστρατείας τῆς 16 Ἰου-
νίου, ἥτις παρέσυρεν αὐτὸν περαιτέρω τῆς θελήσεώς του, καὶ ἦν ἔργον τοῦ
Καποδιστρίου.

Ὁ Μέττερνιχ ὑποδεικνύει διὰ τοῦ Λύτσοφ (17 Ἰουλίου) εἰς τὴν Πύλιν τὰ
εἰλικρινῆ καὶ εὐγενῆ φρονήματα τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου· παρατηρεῖ
ὅμως, ὅτι ὁ κατὰ τῆς χριστιανωσύνης ἐξολοθρευτικὸς πόλεμος τῆς Πύλης
ἠδύνατο νὰ παρασύρῃ αὐτόν, καὶ ὅτι ἐπὶ τέλους οὐ μόνον ἡ ἑλληνικὴ ἀλλὰ
καὶ πᾶσα χριστιανικὴ θρησκεία ἠδύνατο νὰ παρασυρθῇ. Ἡ Πύλη ἔπρεπε νὰ
σύρῃ γραμμὴν μεταξὺ παρελθόντος καὶ παρόντος, νὰ συνδυάσῃ τὴν αὐστη-
ρότητα μετὰ τῆς ἡπιότητος, νὰ εἰρηνεύσῃ τοὺς ἐπαναστάτας, καὶ νὰ διάκῃ-
ται καλῶς πρὸς τοὺς γείτονας αὐτῆς.

Μένουσα δὲ ἡ Πύλη ἄκαμπτος ἀπέναντι τῶν Ῥωσικῶν ἀπαιτήσεων, ἠδύ-
νατο νὰ προκαλέσῃ βαρεῖς περιπλοκάς, καὶ ἡ Αὐστρία δὲν ᾔθελε δυνηθῇ
πλέον νὰ μείνῃ συντασσομένη τῇ Πύλῃ.

18 Αὐγούστου. Προκήρυξις, ὅτι ἡ Πύλη θέλει δώσῃ ἀμνηστειαν, πρᾶγμα
πρωτάκουστον εἰς τὰ χρονικὰ αὐτῆς. (Κατόπιν ὅμως ἀπεδείχθη, ὅτι ἡ δια-
κήρυξις ἐκείνη ἦν ποιμαντορικὴ τις τοῦ Πατριάρχου ἐπιστολῇ, ἀνακαλοῦσα
τοὺς πεπληγμένους εἰς τὸ καθῆκον αὐτῶν). (Διακοίνωσις τοῦ Μέττερνιχ εἰς

Λονδίνον, τῆς 16 Ἰουλίου.)—Ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις πρέπει νὰ χωρισθῇ ἀπὸ τῆς ῥωσοτουρκικῆς ἑριδος.

Ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος, ἔλεγε, δὲν θέλει τὸν πόλεμον, ἀλλ' οἱ Ῥῶσοι τὸν θέλουσι. Πρόκειται λοιπὸν ζήτημα, ἂν οὗτος θέλει θεωρήσῃ τὴν ὑπόθεσιν ὡς ῥωσικὴν μόνον, ἢ ὡς γενικοῦ εὐρωπαϊκοῦ συμφέροντος. Πρέπει δὲ νὰ ἐνισχυθῇ οὗτος ἀπέναντι τοῦ φιλοπολέμου ἀνακτοβουλίου του: *renforcer l'attitude de sa Majesté* (Ἰδιαιτέρα τῆς 18 Ἰουλίου).

Ἀπλὴ φατριαστικὴ ἐπιχειρήσις ἐν ἔπρεπε νὰ καταλήξῃ εἰς εὐρωπαϊκὸν πόλεμον.

Ἡ δὲ σωτηρία τοῦ κόσμου ἐξηρτάτο ἐκ τῆς αὐστηρᾶς τηρήσεως τῶν ἀρχῶν τοῦ Λαΐδαχ. (3 Αὐγούστου).

Ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀγγλίας ἔγραψε πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἔννοϊαν, λέγων ὅτι ἔπρεπε νὰ περιμείνωσι, μέχρις οὗ ἡ σκέψις νικήσῃ παρὰ τοῖς Τούρκοις τὸν φανατισμόν.

Τὸ πρωσικὸν ἀνακτοβούλιον ἐδήλωσε (Πρωσικὴ Διακοίνωσις πρὸς τὸν Ἀλοπατόν τῆς 27 Ἰουλίου, ὅτι πόλεμος κατὰ τῆς Πύλης ἦν θανατικὴ καταδίκη τοῦ συστήματος τῆς ἀλληλεγγύης· πολιτικὸς πόλεμος, ἔλεγεν, ἐθεράπευσέ ποτε ἐσωτερικάς πληγάς;

Συνδιαλεγόμενος μετὰ τοῦ ἄγγλου πρεσβευτοῦ, δηλοῖ ὁ Ἀλέξανδρος (τὴν 2 Αὐγούστου. Ἐκθεσις ἐκ Πετροπόλεως τῆς 6.), ὅτι θέλει μακροθυμήσῃ ἀπέναντι τῆς Πύλης ἐφ' ὅσον ἐπιτρέπει τοῦτο ἡ ἀξιοπρέπεια τοῦ βασιλείου του.

Ὁ Καποδίστριας λέγει εἰς τὸν Βάγιον, ὅτι ἡ Ῥωσία εἶνε «μέρος ἐνδιαφερόμενον», καὶ ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ διώξῃ τοὺς Τούρκους ἐκ τῆς Εὐρώπης.

Ὁ Νέσσελρωδ δὲν δύναται νὰ καταπολεμήσῃ τὸ ταραχοποιὸν πνεῦμα τοῦ ἀντιπάλου του.

Ἡ ἀπάντησις τῶν αὐτῶν, αἵτινες πᾶσαι ἐπεθύμουν νὰ θεωρηθῇ τὸ ἑλληνικὸν ζήτημα ἐξ εὐρωπαϊκῆς ἐπόψεως, ἠὲ χαρίστηκε τὸν αὐτοκράτορα, πλὴν τῆς τοῦ Λονδὸνδερβύ, ἥτις ἤθελεν αὐτὸν ἀπλοῦν θεατὴν.

Ἐν μέσῳ ἀπολιτίστου πληθυσμοῦ, λέγει ὁ Μέττερνιχ (Διακοίνωσις Ἰδιαιτέρα εἰς Λονδίνον τῆς 14 Ἀπριλίου), ἀνάγκην ἔχει ὁ Αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος τοῦ ἠθικοῦ στηρίγματος τοῦ λονδινεῖου ἀνακτοβουλίου. Ἄν δὲ αἱ δυνάμεις ἐξῆγον τὸ ζήτημα ἐκ τοῦ κύκλου τῶν φιλανθρωπῶν ἰδεῶν, εἰς ὃν προσεπάθουν νὰ εἰσαγάγωσιν αὐτὸ οἱ φατριασταί, καὶ τὸ ἐθεώρουν ἐκ καθαρᾶς καὶ ἀνυποκρίτου πολιτικῆς, ἡ καταιγὶς ἤθελε παρέλθῃ, καὶ πάντα ἡδύναντο νὰ ἀποβῶσιν εἰς ἀγαθόν· ἄλλως οὐδὲν ἡδύνατο νὰ ἀσφαλίσῃ τὰ κράτη κατ' ἀπαύστων ἀνατροπῶν. Πρέπει λοιπὸν νὰ πυκνωθῶσιν αἱ τάξεις (*serrer les rangs*).

Ὁ Αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος ὁμολογεῖ, ὅτι ὁ Στρόγονωφ (Ἐκθ. ἐκ Πετροπόλεως τῆς 7 Αὐγούστου) παρεσύρθη ὑπὸ τοῦ θυμοῦ του, διότι αἱ

ἀπὸ 46 Ἰουλίου ὁδηγαί αὐτοῦ παρήγγελλον αὐτῷ νὰ μεταβάλῃ γλώσσαν κατὰ τὰς περιστάσεις.

Ἀφυπνούμενον ὅμως τὸ ἔθνικόν τῶν Ῥώσων αἴσθημα, ἔπρεπε νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν.

Τὴν 41 Ἰουλίου ἀπήτησεν ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος, ἐν ἰδιαιτέρᾳ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Φραγκίσκον ἐπιστολῇ, ὅπως ἐγγυηθῇ οὗτος πρὸς τὰς ἄλλας δυνάμεις περὶ τῶν ἐν τῷ ἀνατολικῷ ζητήματι προθέσεων τῆς Ῥωσίας (Κείμενον παρὰ Πρόκες—Ὅστεν, Ἱστορ. τῆς ἀποστάσεως τῶν Ἑλλήνων, ἐν Βιέννῃ, 1867, Τομ. Γ'. σελ. 124.)

Ἀπάντησις τῇ 22 Αὐγούστου. Μεγάλη λύπη ἐπὶ τῇ ἀναχωρήσει τοῦ Στρόγωνωφ. Ὁ αὐτοκράτωρ Φραγκίσκος συναινέει νὰ ἐγγυηθῇ τὸ ἐνεστός, ὡς ἡγγυήθη κατὰ τὸ παρελθόν, καίτοι ἡ ἐπὶ τοσοῦτον ἀορίστων γεγονότων ἐγγύσις αὕτη ἀπαιτεῖ νὰ προληφθῶσι πάντα ὅσα ἡδύνατο νὰ ἀπαιτήσῃ τὸ σύστημα. (Κείμενον παρὰ Πρόκες, τομ. Γ'. σελ. 156).

Ὁ Ἐξάρχος ὀφείλει νὰ πείσῃ τὴν Πύλν (Διακοινώσεις τῆς 3, 17, 19 Αὐγούστου), ὅπως χωρίσῃ τὸ παρελθόν ἀπὸ τοῦ παρόντος, καὶ φανῇ συνδιαλλακτικὴ· διότι ἤθελε πάντα διακινδυνεύσει, προτιμῶσα κινδυνώδη ἀγῶνα μᾶλλον ἢ συμβιβασμὸν βασιζόμενον ἐπὶ τῆς εὐγενείας τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου.

Πρότασις περὶ εἰρηνευτικῆς συνδιασκέψεως ἐν Βιέννῃ, δι' ἔγκυκλίου Διακοινώσεως τῆς 24 Αὐγούστου.

Ἰδιαιτέρα ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Λεβτσέλτερν: Πρέπει νὰ χωρισθῇ τὸ παρὸν ἀπὸ τοῦ παρελθόντος, διότι πᾶσα ὑποστήριξις τῶν φατριαστικῶν ἀγῶνων εἶνε ἀφετηρία μεγάλων ἀνατροπῶν.

Ἡ Πύλη, ἔλεγεν, ἡ ἐπιστολή, ἀπαιτεῖ ἐπιμόνως ἔκδοσιν τῶν φυγάδων· ἀλλὰ τὸ ἐκ συνθήκης δικαίωμα τοῦτο προσκρούει εἰς τὸ πράγματι ἀδύνατον. Ὁ Σουλτάνος συνετάραξε τὰ πράγματα, ἐπικαλεσάμενος τὴν θρησκείαν (Διακοινώσεις πρὸς τὸν Λύτσοβ, τῆς 4 Σεπτεμβρίου).

Πρέπει δὲ νὰ παραιτηθῇ τοῦ εἰς ἀπαίτησιν τῶν φυγάδων δικαιώματός τοῦ. Αἱ δυνάμεις δύνανται μᾶλλον νὰ στείλωσιν ἐν ἑκατομμύριον στρατιωτῶν εἰς Τουρκίαν, ἢ νὰ ἐπιμείνωσιν ὑπὲρ τοῦ γράμματος τῶν συνθηκῶν. Ἄλλως δέ, ἡ Πύλη φαίνεται ἤδη πρᾶνόμενη, καὶ ἐπιζητεῖ τὴν παρὰ τῷ Τσάρῳ αὐστριακὴν μεσιτείαν.

Ἄλλ' ἕκα ὡς ἡ Αὐστρία καὶ ἡ Ἀγγλία ἐδείχθησαν φιλικὰς ἔχουσαι διαθέσεις, καὶ προέτειναν προκήρυξιν εἰς τοὺς Ἕλληνας πρὸς ἀποφυγὴν τῶν ὁμοτήτων τοῦ πολέμου, ἡ Πύλη ἐφάνη πάλιν ἀνένδοτος. Ἐκλιπόντος τοῦ φόβου τῆς πρὸς τὴν Ῥωσίαν ῥήξεως, ἐξέλιπε καὶ τὸ πρὸς τοὺς μεσίτας σέβας.

25 Σεπτεμβρίου. Λύτσοβ: Ἀριθ. 407, I. α. Ἐν πάσῃ μετὰ τῆς Πύλης διαπραγματεῖται ὁ ξένος διπλωμάτης ἔχει νὰ παλαίσῃ οὐ μόνον κατὰ τῆς δυσπιστίας αὐτῆς, ἥτις ἀποτελεῖ τὴν ψυχὴν τῆς παθητικῆς πολιτικῆς τῆς, ὡς

τὸ ψεῦδος καὶ ἡ διπροσωπία εἶνε τὰ ὄπλα τῆς ἐνεργοῦ αὐτῆς πολιτικῆς, ἀλλὰ καὶ κατὰ τοῦ μουσουλμανικοῦ φανατισμοῦ, ὅστις περιφρονεῖ πᾶν τὸ χριστιανικόν. Εἶνε δ' ἐκτός τούτου ἡ Πύλη ἀσθενὴς καὶ παραλελυμένη ὑπὸ τοῦ φανατικοῦ συρφετοῦ τῶν γιαννιτσάρων .

Ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος γράφει πρὸς τὸν Λονδόνδερρυ (25 Αὐγούστου), ὅτι εἶνε διατεθειμένος νὰ σεβασθῇ τὰς διαθέσεις τῶν συμμάχων αὐτοῦ, καὶ τοι ὁ γενικὸς ἐξοπλισμὸς τῶν Τούρκων καταδεικνύει, ὅτι ἐξετράπησαν οὗτοι τῶν ἀρχῶν τοῦ Λαΐδαχ.

Ὁ Λεβτσέλτερν ἀνγγεῖλεν, ὅτι τὸ ῥωσικὸν ἀνακτοβούλιον δὲν θέλει νὰ παραδεχθῇ τὸ σχέδιον τῆς Συνόδου (29 Αὐγούστου), καὶ ὅτι ἡ τοῦ Νέσσελ-ρωδ ἐπιστολὴ τῆς 29 Αὐγούστου πρὸς τὸν Μέγαν Βεζύρην κρύπτει τὴν ἀπό-φασιν τοῦ πολέμου ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς μετριοπαθείας.

Αὕτη ἐπέμενε τῷ ὄντι κατηγορικῶς εἰς πάσας τὰς ῥωσικὰς ἀπαιτή-σεις, ἡ δὲ ῥωσικὴ ἐγκύκλιος διακοίνωσις τῆς αὐτῆς ἡμερομηνίας λέγει, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ δὲν δύναται πλέον νὰ ἐλπίζῃ μεταβολὴν τῆς διαγωγῆς τῆς Πύλης, καὶ λυπεῖται, ὅτι αὕτη περιποιεῖ οὕτω εἰς τὴν ἐπανάστασιν τῶν Ἑλ-λῶν τὸν χαρακτῆρα νομίμου ἀμύνης.

Ἡ ἀπάντησις τοῦ αὐτοκράτορος Φραγκίσκου, ἥτις περιωρίζετο (Ἐκθεσις τῆς 11 Σεπτεμβρίου ἐκ Πετροπόλεως) προσφέρουσα τὴν ἠθικὴν του συν-δρομὴν εἰς τοὺς ὑψηλοὺς συμμάχους, δυσηρέστησεν αὐτόν, προσδοκῶντα μάλ-λον ἀπειλητικὸν τι κατὰ τῆς Πύλης διάδημα.

Τὸ αὐστριακὸν ἀνακτοβούλιον (Μέττερνιχ εἰς Λονδῖνον, 7 Σεπτεμβρίου) ἐκθέτει, ὅτι κανὼνα τῆς διαγωγῆς αὐτοῦ ἔχει νὰ βοηθῇ καὶ ἐνθαρρύνῃ τοὺς ἀσθενεῖς, νὰ μὴ ἐρεθίσῃ τοὺς ἰσχυροὺς, καὶ νὰ ἀφαιρῇ αὐτῶν τὰς πρὸς πό-λεμον εὐκολίας.

Ἀναγκάζεται ἐν τούτοις ὁ πρίγκηψ Μέττερνιχ (Ἐπιστολαὶ εἰς Παρισίους, 5 Αὐγούστου, Α'. Ὁκτωβρίου) νὰ ὑποδείξῃ τὴν ἐκ τοῦ ῥωσικοῦ ἀνακτοβου-λίου ἐξάρτησιν τοῦ γαλλικοῦ. Οἱ βασιλικοί, λέγει, ἐδράξαντο τοῦ ἐλληνικοῦ ζητήματος, ὅπως κηρύξωσι σταυροφορίαν ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων, οἱ δὲ ἐπανα-στατικοὶ ὅπως ἐξυφάνωσι σκευωρίας.

Τοῦναντίον δ' ἐπαινεῖ τὸ ἀνακτοβούλιον τοῦ Βερολίνου, ὡς ἔχον τὰς εἰλι-κρινεστάτας καὶ καλλίστας διαθέσεις (Ἐπιστολ. τῆς 14, 15, 24 Αὐγούστου, 4, 16, 26 Σεπτ. Ἐκθεσις ἐκ Βερολίνου τῆς 22, 29 Σεπτεμ.), διότι ἐν ταῖς ἐξηγήσεσιν αὐτοῦ τείνει ἀπροκαλύπτως τὴν χεῖρα εἰς τὰ λοιπὰ ἀνακτοβού-λια καὶ τὰς γερμανικὰς αὐλὰς.

Ἡ ἐπανάστασις τῶν Ἑλλήνων ἡῤῃξε λιαν ἐν Γερμανίᾳ τὸν πνευματικὸν ἐρεθισμὸν.

Ἡ δὲ ἀσθένεια τῆς βαυαρικῆς καὶ ἡ συνενοχὴ τῆς βυρτεμβεργικῆς αὐλῆς ἀπέναντι τῶν ἐπαναστατικῶν ἐνεργειῶν ἐπέβαλλον ὡς ἀναγκαῖον κοινόν τι διάδημα τῶν δύο μεγάλων δυνάμεων, ὅπως τιθῇ πέρας εἰς τὸ ἐπαναστατι-

κὸν παίγνιον τοῦ καθηγητοῦ Τήρης καὶ τῶν ἐταίρων αὐτοῦ, ὅπερ θὰ ἦτο γε-
λοῖον ἂν δὲν ἦτο ἐγκληματικόν.

Βερολίνον, 22 Σεπτεμβρίου, 4.

• Αἱ τελευταῖαι ἐκθέσεις τοῦ Ἐξάρχου, ἃς ἡ Υ. Ψ. εὐηρεστήθη νὰ μοι
συναποστείλῃ, μοι κατέστησαν δυνατόν νὰ καταδείξω σαφέστατα εἰς τὸν
Ἵπουργόν τοῦ Βασιλέως (τὸν Κ. Βέρνστορφ), ὅτι ἡ Πύλῃ εὐρίσκεται νῦν
εἰς ὁδὸν σώφρονα καὶ συνδιαλλακτικὴν, καὶ ὅτι ὑπὸ τὴν ἐποψιν ταύτην αἱ
προσπάθειαι ἡμῶν ἐστέφθησαν ὑπὸ τῆς καλλίστης ἐπιτυχίας· οὕτως, ὥστε
οὐδὲν ἄλλο δυνάμεθα νῦν νὰ ἐπιθυμήσωμεν, ἢ νὰ ἴδωμεν τοὺς ἀντιπροσώ-
πους τῶν 4 αὐλῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει τηροῦντας πάντοτε τὴν διαγω-
γὴν, ἥτις ὑπῆρξεν ἤδη ἀφορμὴ τοσοῦτων ἀγαθῶν ἀποτελεσμάτων.

Ἀνεκοίνωσα ἐπίσης εἰς τὸν κόμητα Βέρνστορφ τὴν ἀπὸ 4 Σεπτεμβρ. ἔκ-
θεσιν τοῦ ἐν Παρισίοις ἡμετέρου πρεσβευτοῦ, ἣν ἡ Υ. Ψ. εὐηρεστήθη νὰ
μοι ἐμπιστευθῇ πρὸς τοῦτο, καὶ ὅπως παράσχῃ αὐτῇ νέαν ἀπόδειξιν τῆς
ἀσθενοῦς καὶ ἀμφιταλαντευομένης πορείας, ἣν βαδίζει πάντοτε ἡ γαλλικὴ
Κυβέρνησις πρὸς βλάβην τῶν κοινῇ συμφερόντων. Ὁ Ἵπουργός τῶν Ἐξω-
τερικῶν δὲν ἐδίστασε νὰ συνομολογήσῃ, ὅτι ἔκρινε τὴν διαγωγὴν τοῦ γαλλι-
κοῦ ὑπουργείου κατὰ τὸν αὐτὸν ἐντελῶς τρόπον ὡς καὶ ἡμεῖς, ἀλλ' ὅτι τοῦτο
πολύ ὀλιγώτερον τὸν ἐξέπληττε, διότι πάντοτε σαφῶς κατείδεν, ὅτι ὁ δοῦξ
Ῥισελιὲ καὶ ὁ Κ. Πασκιὲ ἤθελον πρὸ παντός νὰ ρυθμίσωσι τὴν περὶ τῶν
ἀνατολικῶν πραγμάτων διαγωγὴν αὐτῶν κατὰ τὰς διαθέσεις τοῦ ἀνακτοβού-
λιου τῆς Πιερρουπόλεως, καὶ ὅτι βιαζόμενοι νὰ ἀποφανθῶσι σαφῶς καὶ καθα-
ρῶς πρὶν ἢ γνωρίσωσι τὰς προθέσεις τῆς Ῥωσίας, πολὺ φυσικῶς κατέφευγον
εἰς πᾶσαν δυνατόν ὑπεκφυγὴν, ὅπως ἀποφύγῃσι καθαρὰν τινα καὶ ἀκριβῆ ἔκ-
φρασιν τῶν σκοπῶν αὐτῶν.

Ἐξετέλεσα μετὰ τῆς αὐτῆς ἀκριβείας τὰς διαταγὰς, ἃς μοι διεβίβασεν ἡ
Ἵμετέρα Ὑψηλότης ἐν τῇ κυρίᾳ αὐτῆς ἐπιστολῇ ὡς πρὸς τὴν χρῆσιν ἣν τὸ
Ῥωσικὸν ἀνακτοβούλιον ἐποίησατο τοῦ Ὑπομνήματος τοῦ Κ. Ἀνσιλιῶν.

Κατέστησα προσεκτικὸν τὸν πρῶσον Ἵπουργόν εἰς τὰς συνεπείας, αἵτινες
ἤθελον ἐπέλθῃ ἐν τῇ μέλλοντι, ἂν ἐπέτρεπε νὰ μεταβάλληται οὕτω αὐθαίρε-
τως ὁ χαρακτὴρ τῶν διακοινώσεων αὐτοῦ. Τὸ ἔργον μου τοῦτο δὲν ὑπῆρξε
δύσκολον. Ὁ Κ. Βέρνστορφ κατείδεν, ὅτι πολὺ καλλίτερον ἤθελεν εἶναι,
νὰ μὴ ἀνεκοινοῦτο τὸ ἔγγραφον ἔκεινο εἰς τὸ Ῥωσικὸν ἀνακτοβούλιον. Μὲ
διαβεβαίωσεν, ὅτι ἐξεφράσθη λίαν ἐντόνως καὶ μετὰ πάσης δυνατῆς εἰλικρινείας
πρὸς τὸν Κ. κόμητα Ἀλοπαῖον, ἀναμνησάσκων αὐτῷ, ὅτι, ὅτε τῷ ἐνεχείρισε
τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ὑπόμνημα, εἶχεν εἰπεῖ αὐτῷ κατ' ἐπανάληψιν, ὅτι ἦν ἔργον
ἀνθρώπου ἀγαθὰ φρονούντος καὶ ὠφέλιμα περιλαμβάνον, ἀλλ' ὅτι τὸ ἀνακτοβού-
λιον τοῦ Βερολίνου οὐδόλως υἱοθέτει τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ, οὔτε παρεῖχεν
αὐτῷ ἐπίσημόν τινα κύρωσιν. Εἶνε λοιπόν, μοι εἶπε, κατάχρησις ἐμπιστοσύ-
νης ἢ εἰς Παρισίους ἐπίσημος αὐτοῦ ἀποστολή, ἀλλ' ἐκ τούτου οὐδὲν ἄλλο

προκύπτει δι' ἡμᾶς δυσάρεστον, ἢ τὸ νὰ ἀποκηρύξωμεν τὸ ἔγγραφον αὐτὸ δαάκις περὶ αὐτοῦ πρόκειται καὶ νὰ δηλώσωμεν, ὡς ἐπράξαμεν ἤδη, ὅτι δὲν εἶνε προϊόν ὑπουργικοῦ καλάμου. (ὕπογ.) ΖΙΧΗΣ.

29 Σεπτεμβρίου 1821.

• Οὐδὲν παρημέλησα, ὅπως πείσω τὸν κόμητα Βέρνοτορφ, ὅτι ἀνάγκη ἦτο νὰ ἀποταθῶσιν ἔντονοι παραστάσεις εἰς τὰ ἀνακτοβούλια τοῦ Μονάρχου καὶ τῆς Στουτγάρτης, ὡς πρὸς τὰ ὑπέρβολα κηρύγματα, ἅτινα καθηγηταὶ τινὲς γερμανοὶ ἐτόλμησαν νὰ ἀπευθύνωσιν εἰς τὴν νεολαίαν ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων.

Ἐπάρχει δὲ ἐλπίς, ὅτι αἱ ἡνωμένοι ἡμῶν προσπάθειαι θέλουσι κατορθώσῃ ὅ,τι ἐκώλυσαν μέχρι τοῦδε ἡ ἀδυναμία καὶ ἡ κακὴ πρόθεσις, πρὸς ζημίαν τῶν νομίμων Κυβερνήσεων.

Πρωτικὴ ἐγκύκλιος πρὸς τὴν βαυαρικὴν καὶ βυρτεμβεργικὴν Πρεσβείαν (Σεπτέμβρ. 1821).

• Ἡ Ὑ. Ἐξ. ἐπέστησεν ἤδη ἀπ' ἑαυτῆς τὴν προσοχὴν τῆς ἐπὶ τῶν γενομένων ἀποπειρῶν, ὅπως τὸ μὲν διὰ δημοσίου κηρύγματος τὸ δὲ διὰ κρυφίων ἐνεργειῶν σχηματισθῶσι Σύλλογοι βοήθειας ὑπὲρ τῶν ἐν ἐπαναστάσει κατὰ τῶν Τούρκων διατελούντων Ἑλλήνων.

Τὸ φαινόμενον τοῦτο ἐθεωρήθη καὶ ἐκρίθη διαφόρως ὑπὸ τῶν γερμανικῶν Κυβερνήσεων.

Τινὲς αὐτῶν ἐθεώρησαν αὐτὸ ὡς στιγμιαίαν ἐξ ἐπαινετῶν θρησκευτικῶν καὶ φιλανθρωπῶν αἰσθημάτων προελθοῦσαν ἐξέγερσιν τῶν πνευμάτων, ἣτις, ἀνίκανος εἰς παραγωγὴν μεγάλων ἀποτελεσμάτων, ἐμελλε νὰ καταπέσῃ ταχέως ἐξ ἑαυτῆς. Ἄλλαι δὲ ἐνόμισαν, ὅτι αἱ ἐνέργειαι ἐκεῖναι πρὸς ἐξέγερσιν συμπαθείας ἐν Γερμανίᾳ ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων εἶχον καθαρῶς πολιτικούς καὶ τὴν Γερμανίαν αὐτὴν κατὰ μέγιστον μέρος ἀποβλέποντας σκοπούς.

Τὸ καθ' ἡμᾶς δὲν ἠδυνήθημεν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς νὰ μὴ συμμερισθῶμεν τὴν τελευταίαν ταύτην ἰδέαν, καὶ ἐκ τῆς ἐπόψεως ταύτης ἐλάβομεν τὰ μέτρα ἡμῶν.

Δὲν εἶνε ἐνταῦθα κατάλληλον νὰ ἐρευνήσωμεν, ὁποίας ἀξιώσεις δύνανται νὰ ἔχωσιν οἱ Ἕλληνες ἐπὶ τῆς συμπαθείας τῶν λοιπῶν εὐρωπαϊκῶν αὐλῶν, ἐξ ἐπόψεως τῶν μέχρι τοῦδε σχέσεων αὐτῶν πρὸς τὴν Τουρκίαν, καθόσον εἶνε πρόδηλον, ὅτι ἡ ἐπανάστασις αὐτῶν προέρχεται πολὺ ὀλιγώτερον ἐκ τοῦ ἰδίου αὐτῶν αἰσθήματος ἢ ἐκ τῶν προσπαθειῶν καὶ τῶν ὑπολογισμῶν ἐκείνων, οἵτινες ἐξεμεταλλεύθησαν τὸ αἶσθημα αὐτὸ πρὸς ἰδίους, ξένους τοῖς Ἕλλησι σκοπούς, καὶ κατέστησαν αὐτοὺς ὄργανα καὶ κατὰ μέγα μέρος ἤδη θύματα τῶν ιδεῶν αὐτῶν.

Ἀλλὰ καὶ ἐκτὸς πάσης ἐρεύνης περὶ τῆς ἀξίας ἢ ἀπαξίας τοῦ ἐλληνικοῦ ἀγῶνος, οἱ κεκλημένοι καὶ ἀφορμὴν ἔχοντες νὰ ἐξετάζωσι τὴν διεύθυνσιν τῶν πνευμάτων καὶ τὴν φύσιν τοῦ ἀναδρασμοῦ τῶν ἐν Γερμανίᾳ διαφωνου-

σῶν γυνῶν δὲν δύνανται βεβαίως νὰ παραγνωρίσωσι, ποῦ θέλει τὸ πρᾶγμα καταλήξει, ἂν αἱ γερμανικαὶ κυβερνήσεις οὐ μόνον ἄνεχονται ἀστυνομικῶς ἀσυγχωρήτους συνεισφορὰς πρὸς ἐξωτερικοὺς σκοποὺς καὶ στρατολογίας νέων γερμανῶν πρὸς ἐξωτερικὸν ἀγῶνα, ἀλλὰ καὶ ἐπιτρέπουσιν, ὅπως, καθ' ἣν στιγμὴν ὁ ἐν Ἀνατολῇ ἐκραγεῖς καὶ βαθέως ἐπηρεάζων τὰ πολιτικὰ πράγματα τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν ἀγὼν ἐπιφέρει κρίσιν ἀνυπολογίστων συνεπειῶν καὶ διὰ τὰ ἰδιαίτερα ἐκάστου κράτους συμφέροντα, ἐκφράζονται ὑπὸ τινων ἰδιωτῶν μονομερεῖς συμπάθειαι διὰ δημοσίῳν κηρυγμάτων, καταβάλλωνται προσπάθειαι πρὸς ἐπιτυχίαν αὐτῶν, προλαμβάνωνται τὰ μέτρα τῶν Κυβερνήσεων, δίδονται εἰς τὴν κοινὴν γνώμην διεύθυνσις ἀντίθετος ἴσως πρὸς τὸ συμφέρον τῶν κρατῶν, καὶ μορφῶται τοιοιτοτρόπως ὑπὸ τὸν πέπλον καὶ τὸ πρόσχημα θρησκευτικῶν καὶ φιλανθρωπῶν αἰσθημάτων ἐν αὐτοῖς τοῖς κόλποις τῆς Γερμανίας κέντρον συνδέσμου ἠθικῶν καὶ φυσικῶν δυνάμεων, ὅπερ, ἂν δὲν καταστραφῇ κατ' αὐτὴν αὐτοῦ τὴν γέννησιν, εὐχερέστατα ἤθεθεν ἀποκτήσει ἰσχύιν, ἀνάπτυξιν καὶ διεύθυνσιν, ἃς δὲν ἤθελον ἐπαρκέσει νὰ καταπολεμήσωσιν ἐπιτυχῶς αἱ Κυβερνήσεις·—καὶ εἰς τοῦτο, καθ' ὅλα τὰ φαινόμενα, στηρίζει πάσας αὐτῆς τὰς ἐλπίδας ἡ ἐπιχείρησις.

Αἱ σκέψεις αὗται οὐ μόνον ἐρρύθμισαν τὰς ἐνεργείας τῆς ἰδίας ἡμῶν Κυβερνήσεως, ἀλλὰ προσελίχυσαν καὶ τὴν προσοχὴν αὐτῆς ἐπὶ τὴν διαγωγὴν καὶ τὰ μέτρα ἄλλων Κυβερνήσεων ὡς πρὸς τὸ ἀντικείμενον τοῦτο. Διότι τίς ἠδύνατο σήμερον νὰ ἀρνηθῇ, ὅτι, σκευωρουμένης ἐν γερμανικῇ τιμῇ κράτει καὶ ἀκωλύτως ἡ ἀτιμωρήτως ὀριμαζούσης ἐπιχειρήσεώς τινος ἐπικινδύνου εἰς τὴν δημόσιον ἡσυχίαν καὶ τάξιν, δὲν θέλει ὁ κίνδυνος οὗτος καταστῆ πάραυτα κοινὸς εἰς πᾶσαν τὴν Γερμανίαν;

Μεταξὺ τῶν ἀποστολῶν τῆς ἐλευθερίας οὐδεὶς, καθόσον γνωρίζομεν, ἐπεδείξατο τοσοῦτον θράσος καὶ τοσαύτην παραγνώρισιν τῶν καθηκόντων καὶ τῆς θέσεως αὐτοῦ, ὅσον ὁ ἐν Μονάχῃ καθηγητὴς Τήρς, ὅστις ἐμπαίζων τὰ νόμιμα ἐμπόδια, ἅτινα ἡ ἐμπαθὴς αὐτοῦ ἐνέργεια ἀπῆντησεν εἰς τὰ δημόσια τῆς χώρας τοῦ φύλλα, δὲν ἠδέσθη νὰ καταχρησθῇ τὴν ἀδυσώπητον αὐστηρότητα, ἣτις ἐπικρατεῖ κατὰ τὴν σύνταξιν καὶ λογοκρισίαν τῶν ἐφημερίδων τῆς Βυρτεμβέργης, καὶ αὐτῶν τῶν ἐπισήμων, ὅπως προκαλέσῃ τὴν γερμανικὴν νεολαίαν εἰς μὀρφωσιν ἐνόπλου συλλόγου, εἰς ὃν καὶ ὤρισε, χωρὶς τινος δισταγμοῦ, τόπον ἐντεύξεως τὴν καθέδραν τοῦ ἰδίου αὐτοῦ ἡγεμόνος.

Ἐπειδὴ τὸ παρίδοξον αὐτὸ φαινόμενον διήγειρεν ἐπ' ἴσης ἡμῶν καὶ τῆς βασιλικῆς αὐτοκρατορικῆς Αὐλῆς τὴν προσοχὴν καὶ τὴν μέριμναν, δὲν διστάζω νὰ παράσχω εἰς τὴν Ὑ. Ἐξ. τὴν ἐντολήν, ὅπως διαλεχθῇτε ἐμπιστευτικῶς περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου μετὰ τῆς ἐν Μονάχῃ καὶ Στουτγάρτῃ αὐτοκρατορικῆς Πρεσβείας, καὶ συμμορφωθῇτε πρὸς τὰ διαβήματα καὶ τὰς παραστάσεις, εἰς ἃς ἡ πρεσβεία αὕτη ἤθελε διαταχθῇ νὰ προβῇ.

Ἡ ἐπίτευξις τῆς εἰρήνης ἤθελεν εἶναι ὁ ἐνδοξότατος θρίαμβος τοῦ αὐστριακοῦ ἀρχικαγκελλαρίου, ἔγραφε τὸ βερολίνειον ἀνακτοδοῦλιον. (Πρωσ. Διακοίν. εἰς Βιέννην, 29 Σεπτεμ.) Τὸ Ὑπόμνημα τοῦ Ἀνσιλλίων παρίστα ψευδῶς τὰ φρονήματα τοῦ πρωσικοῦ ἀνακτοδοουλίου (Ἰδιαιτέρα Ἐκθ. ἐκ Περτροπόλεως, 20 Αὐγούστου).

Ὁ κόμης Βέρνστορφ εἶχεν ἐπιδώσει αὐτὸ εἰς τὰς συμμάχους αὐλάς, παρτηρῶν ὅτι οὐδαμῶς ἐξέφραζε τὴν γνώμην τῆς Αὐλῆς, ἀλλ' ἦν ἀπλῶς ἰδιώτου γνώμη, καὶ ὅτι ὁ Ἀνσιλλίων ἐνεχείρισεν αὐτὸ εἰς τὸ Ὑπουργετον. Ἀφοῦ δὲ περιτλήθεν εἰς χεῖρας τοῦ Καποδιστρίου διὰ τοῦ Ἀλοπαίου, κατηχαριστήθη οὗτος· ἐπὶ τῇ ὁμοιότητι τῶν περιεχομένων ἐν αὐτῇ ιδεῶν. (Πρωσ. Διακοίν. τῆς 17 Ἰουλίου 1821).

Ὁ Μέττερνιχ παρέστησεν, ὅποια σπουδαῖα ἄτοπα προήρχοντο ἐκ τοῦ ὑπομνήματος ἐκεῖνου (Ἐπιστολ. εἰς Βερολῖνον, τῆς 16 Σεπτ.), εἰς ὃ οὐδὲ σιωπηρᾶς κἄν συναινέσεως ὑποστήριξιν ἠδύνατο νὰ παράσχη ἡ Πρωσία. Ὁ Βέρνστορφ παρεπονέθη ἐπὶ καταχρήσει ἐμπιστοσύνης, καὶ ἐδήλωσεν ὅτι ἦν ἠναγκασμένος νὰ ἀποκηρύξῃ τὸ ἔγγραφον.

Ὁ Λονδόνδερβυ κατέκρινεν ὡσαύτως τὸ Ὑπόμνημα (Ἐκθ. ἐκ Λονδίνου, 13, 15 Σεπτεμβρίου).

Ἀλλὰ ἀπέκρουεν ἐπίσης τὴν ἰδεάν Συνόδου ἐν Βιέννῃ.

Ὅτε ὁ Καποδιστριας (Διακοίν. Α'. Ὁκτωβ.) παρέστησεν, ὅτι ἡ Πύλη ἤθελεν ἐπιμείνει ἐν τῇ τυφλῇ αὐτῆς λύσει, ὁ Μέττερνιχ ἐκαυχήθη (Μυστική Διακοίν. 6 Ὁκτωβ.) ἐπὶ τοῖς ἐπιτευχθεῖσι τέως ἀποτελέσμασιν, ἐπιλέγων, ὅτι ὁ Τσάρος μόνον διὰ μακρῶν διαπραγματεύσεων ἠδύνατο νὰ ἀποτραπῇ πολέμου εἰς ὃν ἤθελον ὑποστηρίξει αὐτὸν οἱ φατριασταὶ πάσης τῆς Εὐρώπης.

Ὁ Καποδιστριας ὑποστηρίζει καὶ θέλει δύο ἀντίθετα πράγματα:

Θέλει ῥωσικὴν συνδρομὴν ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων· ἀνιδρυόμενον δὲ τὸ ἑλληνικὸν βασίλειον, θέλει θεωρήσει τὴν Ῥωσίαν ὡς τὸν μόνον ἐπικίνδυνον αὐτοῦ ἐχθρόν.

Εἰς Κωνσταντινούπολιν γράφει ὁ Μέττερνιχ (Μυστικὴ Διακοίν. 5 Ὁκτωβρ.), ὅτι ἡ Πύλη πρέπει νὰ προσπαθῇ, ὅπως ἔχῃ πάντοτε δίκαιον, καὶ νὰ στηρίζεται διὰ τοῦτο πάντοτε εἰς τὸ γράμμα τῶν συνθηκῶν· οὕτω θέλει στενοχωρεῖ τὸν ἀντίπαλον αὐτῆς.

Ῥωσικόν τι ὑπόμνημα λέγει, ὅτι ἡ δῆλωσις τῆς Πύλης οὐδεμίαν ἐμπνέει ἐμπιστοσύνην εἰς τὸ ῥωσικὸν ἀνακτοδοῦλιον, ἀνάγκη δὲ ὑπάρχει πραγμάτων τοῦτέστι τῆς ἐκτελέσεως τῶν τεσσάρων ὅρων. Ὁ Μέττερνιχ ἀπαιτεῖ παρὰ τοῦ Ἐξάρχου (14 Ὁκτωβρ.) τοὺς τέσσαρας ὅρους. Ἐν ἰδιαιτέρῳ δὲ διακοινώσει (13 Ὁκτωβρ.) καθιστᾷ τὴν Πύλην προσεκτικὴν εἰς τοῦτο, ὅτι αἱ ὑπουργοὶ τῆς Ῥωσίας προσδοκῶσι νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τῶν σφαλμάτων τῆς Πύλης.

Ὁ Μέττερνιχ ἀπέστειλεν ἄλλην διακοίνωσιν εἰς Πετρούπολιν, λέγων ὅτι ἐλήφθη ἤδη πρόνοια περὶ τῶν πραγμάτων τῆς ἡμέρας (affaires du jour)

ὡς πρὸς τὸ μέλλον δέ, ἀπαιτεῖτο πλήρης συμφωνία τῶν πέντε δυνάμεων, ἥτις ἠδύνατο νὰ καταστή ἑυχερεστέρα διὰ τῆς προταθείσης αὐτῇ ὑπὸ τοῦ βασιλέως τοῦ Ἀννόδερ Συνεντεύξεως.

Τὸ ἀγγλικὸν ἀνακτοβούλιον ἦν ἡὐχαριστημένον ἐκ τῶν διαδημάτων τοῦ Μέττερνιχ (Διακοίν. τοῦ Λονδόνδεῖρου εἰς Βιέννην Α΄. Ὁκτωβ.). Τὸ κακόν, ἔλεγε, θέλει καταστραφῇ ἐκ τῆς ἰδίας αὐτοῦ βιαιότητος, καὶ ἀρκεῖ μόνον νὰ ἀφήσωσιν αὐτὸ νὰ ἀποπνιγῇ ἀφ' ἑαυτοῦ. Ὁμοίᾳ δέ, ἀλλὰ κεχωρισμένη, ἐνέργεια παρὰ τῇ Διβανίῳ ἤθελε φέρεי κάλλιον εἰς τὸν σκοπόν, ἢ τυπικὴ ἀπὸ κοινοῦ διαπραγματεύσεις.

Εἰς τὸ πρωσικὸν ἀνακτοβούλιον (Ἐκθεσις ἐκ Βερολίνου 9 Ὁκτωβ.) ἐφάνη ἡ τελευταία ῥωσικὴ δήλωσις ἥκιστα εἰρηνικὴ καὶ καθησυχαστικὴ· μετέβαλλε μόνον καὶ παρίστα ὑπὸ ἄλλην μορφήν τὰς ἰδέας τοῦ Μέττερνιχ.

Ἀπήτησε νὰ γνωρίσῃ ἀκριβῶς τὴν ἔκτασιν τῶν ῥωσικῶν ἀπαιτήσεων (Ἀλοπατος, 10 Ὁκτωβ.), ὅπως ὑποστηρίξῃ αὐτά· ἐν Κωνσταντινουπόλει, προσήνεγκε τὴν παρέμβασιν αὐτοῦ ἐν περιπτώσει πολέμου, καὶ ἐδήλωσεν ὅτι ἦν ἔτοιμον νὰ μετᾶσχῃ συνδιασκέψεώς τινος ἐν κεντρικῇ τινι σημείῳ.

Τὸ γαλλικὸν ἀνακτοβούλιον (Ἐκθ. ἐκ Παρισίων, 5 Νοεμβ.), μὴ εὐχαριστηθὲν ἐπίσης, διέδλεπεν ὡσαύτως τὸ δυνατόν τοῦ πολέμου.

Ὁ Μέττερνιχ ὅμως εἶπεν εἰς τὸν βαρῶνα Βενσάν (Ἐπιστολὴ ἰδιαιτέρα εἰς Παρισίους, 9 Νοεμβ.), ὅτι, παραδεχόμενός τις τοιαύτην τινὰ δυνατότητα, ἀπεδέχετο τὸ ἀσφαλέστατον πρὸς παραγωγὴν τοῦ πολέμου μέσον· ὅτι ὁ Ῥισελιὲ ἦν ἐμπεφορημένος ῥωσικῶν ἰδεῶν, καὶ ὅτι αἱ φατρίαι ἐν Γαλλίᾳ ἐπεθύμουν ἐξ ἐγωϊστικῶν ἀφορμῶν τὸν πόλεμον.

Ὁ Μέττερνιχ συνέταξεν ὑπόμνημα, ἐν ᾧ προσεπάθει νὰ καταδείξῃ τὴν ἀνάγκην, ὅπως αἱ δυνάμεις ἐν Πετρούπολει (Ἵπομν. Μυστικά, Ἀννόδερον, 22 Ὁκτωβ.) καὶ Κωνσταντινουπόλει ὀρίσωσιν:

α.) Ὅτι ἦσαν ἔτοιμοι νὰ διατηρήσωσι τὴν εἰρήνην, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὑπαρχουσῶν συνθηκῶν, δι' ὅλου τοῦ βάρους τῆς ἡθικῆς ἰσχύος.

β.) Ὅτι ἦσαν διατεθειμέναι νὰ λάβωσιν ὑπὸ σκέψιν τὰς προθέσεις τῆς Ῥωσίας περὶ τῶν μέσων, ἅτινα νομίζει αὕτη προσφορώτατα πρὸς παγίωσιν τῆς μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς Πύλης εἰρήνης.

Τὸ μέλλον δύο παρέχει ἐνδεχομένας περιπτώσεις, ἔγραφεν εἰς τὸν Λεβ-τσέλτερον (Ἐπιστολὴ εἰς Πετρούπολιν τῆς 31 Ὁκτωβρίου):

Τὸν πόλεμον, ὃν ἀπέκρουεν ὡς διακινδυνεύοντα τὴν γενικὴν ἡσυχίαν.

Καὶ τὴν διατήρησιν τῆς εἰρήνης ἐπὶ τῇ βάσει τῶν συνθηκῶν.

ὑπὲρ τῆς τελευταίας· ταύτης ὑπέσχοντο ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Γαλλία εἰς τὸν Αὐτοκράτορα Ἀλέξανδρον τὴν ἡθικὴν αὐτῶν συνδρομὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει.

Ἐν τῇ ζητήματι τούτῳ, περιελάλει ὁ Μέττερνιχ (Ἰδιαιτέρα ἐπιστολὴ εἰς Πετρούπολιν τῆς 31 Ὁκτωβρίου), οὐδεὶς ἐμπορικὸς ὑπολογισμὸς ἐνόθευεν, ὡς συνήθως, τὴν ἀγγλικὴν πολιτικὴν.

Ῥωσικὴ διακοίνωσις τῆς 7 Ὀκτωβρίου πρὸς τὸν Λήβεν θεωρεῖ πᾶν εἰρηνευτικὸν μέτρον ὡς ἄσκοπον, ἂν δὲν συμμετέλῃ αὐτοῦ ἡ Ῥωσία.

Κατ' ἐπιστολὴν τοῦ Λονδὸνδεῖν τῆς 28, αἱ Ῥωσικαὶ προτάσεις τῆς 22 Ἰουνίου εἰσὶν ἄκαιροι.

Καθ' ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν βελτίωσιν τῆς καταστάσεως τῶν Ἑλλήνων, ἀδύνατον εἶνε, ἔνεκα τοῦ χαρακτῆρός των, νὰ ἰδρυθῇ δι' αὐτῶν, μετὰ τὴν ἔξωσιν τῶν Ὀσμάνων, τακτικώτερον τοῦ ὑπάρχοντος κυβερνητικὸν σύστημα· ὁ χαρακτήρ τοῦ ὀσμаниκοῦ λαοῦ δὲν εἶνε λόγος πρὸς ἀνατροπὴν αὐτοῦ· ἡ ἀρχὴ δὲ τοῦ νὰ ἀναλαμβάνῃ δύναμις τις τὴν προστασίαν τῶν ὑπηκόων ἄλλης, εἶνε πλήρης δυσχερειῶν.

Ὁ πόλεμος δύναται νὰ ἔχῃ χείρωνας συνεπείας τοῦ ὑπάρχοντος κακοῦ.

Ὁ Λεβιτσέτερν ἔγραφεν (5 Ὀκτωβ.), ὅτι ἡ τῶν πραγμάτων κατάστασις ἐδεινώθη, ὁ δὲ Καποδίστριας ὑπερισχύει.

Ὅτι ὁ Τσάρος, λέγων ὅτι θέλει τὴν εἰρήνην, ἐννοεῖ νὰ παράσῃ αὐτῇ ἡ Πύλη ἱκανοποίησιν μὲν διὰ τὸ παρελθόν, διὰ τὸ μέλλον δὲ ἀποκλειστικὴν ὑπερίσχυσιν ἐν Τουρκίᾳ.

Ὅτι, ἐπειδὴ προβλέπεται, ὅτι τοῦτο δὲν θέλει γίνεαι δεκτόν, προλέγεται ἡ ῥῆξις.

Ὅτι ἡ ὁμόφωνος ἀπορρίψις τῆς συμπράξεως (Ἐκθεσις ἰδιαιτέρα 2 Νοεμβρ.) τῶν συμμάχων ἐπέειράξε τὸν Τσάρον, οὕτως ἰδίᾳ ἦτον ἡ πρότασις τῆς ἐκ τῆς Εὐρώπης ἀποπομπῆς τῶν Τούρκων.

Ὅτι ὁ Νέσσελρωδ ἐδήλωσεν (Ἐκθ. ἐκ Πετροπόλεως τῆς 12 Νοεμβρ.), ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ δὲν ἠδύνατο νὰ μείνῃ πέραν τοῦ Μαρτίου ἀπλοῦς θεατῆς· ἀπαιτεῖται δὲ ἐντελής ἀλλαγὴ συστήματος παρὰ τῆς Πύλης (Ἐκθ. ἐκ Πετροπόλεως τῆς 9 Ἰανουαρ. 1822). Ὁ αὐτοκράτωρ θεωρεῖ τὴν ἐνότητα τῶν Δυνάμεων ὡς τοσοῦτον ἀδιάρρηκτον, ὥστε θέλει ἐνεργῇσει ὑπὲρ τῶν συμφερόντων πασῶν ἐν περιπτώσει πολέμου, καὶ ὥστ' ἐπεστοιχίζετο ὑπὸ τῶν ἀντιπροσώπων αὐτῶν.

Ὁ Μέττερνιχ ἔκρινεν, ὅτι ὁ Τσάρος ἤθελε νὰ ἐξέλθῃ ἐντίμως τῆς περιπλοκῆς (Μυστικὴ Διακοίν. εἰς Πετρούπολιν τῆς 3 Δεκεμβρ.), ὅτι ἐγνώριζε τὴν ἐλαχίστην ἐσωτερικὴν ἀξίαν τῶν Ἑλλήνων καὶ τὸ ἀσήμαντον στηρίγμα, ὅπερ ἠδύνατό τις νὰ εὕρῃ παρ' αὐτοῖς πρὸς τὸ ἴδιον αὐτῶν συμφέρον.

Ὅτι πάντα ἦσαν ἀντιφατικὰ ἐν ταῖς διακοινώσεσι τῆς Πετροπόλεως, καὶ οἱ συντάκται αὐτῶν οὔτε πρὸς ἀλλήλους οὔτε πρὸς ἑαυτοὺς ὁμοφώνουν.

Ὅτι οἱ δυνάμενοι νὰ προσφέρωσι τὴν λῆξιν πόλεμος δὲν θέλουσι καὶ οἱ θέλοντες δὲν δύνανται. Ἀλλ' ὅτι ἐν τούτοις ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος ἐπεθύμει συμμαχικὸν πόλεμον, σταυροφορίαν κατὰ τοῦ Ἰσλάμ, ὅπερ ἦτο λαμπρὰ ἰδέα διὰ τοὺς ἰδρυτάς τῆς Ἱερᾶς Συμμαχίας. Ὅτι ἡ ἀπαίτησις τῆς ἐγγυήσεως ἦν παγίς στηθεῖσα παρὰ τοῦ Καποδιστρίου· καὶ ὅτι ἐν Ῥωσίᾳ ἠθελον νὰ στρέψωσι καὶ ἐκμεταλλευθῶσι κατὰ τῶν Τούρκων τὴν ὕλικήν ὄψιν τοῦ πράγματος.

"Οτε ὁμως ἡμεῖς, ἔλεγε, προὔτειναμεν τὴν ἠθικὴν συνδρομὴν, εἶδον τὴν ἀπάτην αὐτῶν. Καὶ ὁ Καποδίστριας δὲν θέλει τὸν πόλεμον, ἀλλὰ θέλει νὰ μὴ καταστήσῃ χεῖρονα τὴν θέσιν τῶν πατριωτῶν αὐτοῦ. Θεωρεῖ δὲ ὡς σύμμαχον αὐτοῦ τὴν φορὰν τῶν πραγμάτων, καὶ πέποιθεν εἰς τὰ σφάλματα τῶν Τούρκων. Ἐκεῖ, ἐν Κωνσταντινουπόλει, πρέπει νὰ καταβάλλῃ τις αὐτόν.

Συνδιάλεξις τοῦ αὐστριακοῦ ἐξάρχου μετὰ τοῦ νέου Ῥεῖς Σαδικ Ἐφφέντη, τὴν 26 Νοεμβρίου.

Τέσσαρες ὅρους ὑπέβαλεν ὁ Λύτσοβ:

α.) Ἐκκένωσιν καὶ ἀναδιοργάνωσιν τῶν Ἡγεμονειῶν.

β.) Ἀνοικοδόμησιν τῶν ἐλληνικῶν ναῶν.

γ.) Ἐγγύησιν περὶ τῆς μελλούσης προστασίας τῆς θρησκείας.

δ.) Πιστὴν τήρησιν τῶν ἀνεγνωρισμένων ἀρχῶν, πρὸς διάκρισιν μεταξὺ ἐνόχων καὶ ἀθώων.

Οἱ Τούρκοι ἐζήτησαν πᾶσαν δυνατὴν ὑπεκφυγὴν, καὶ ἀπήντησαν τέλος (Τουρκ. Διακοίν. τῆς 2 Δεκεμβρίου), ὅτι ὁ Σουλτάνος δὲν δύναται νὰ ἀποδεχθῇ τὰς ῥωσικὰς ἀπαιτήσεις, ἐνόσφ οἱ Ἕλληνες ἐλπίζουν εἰς νὰ ἀνιδρύσῃσι τὸ βασιλεῖον τῶν προγόνων αὐτῶν.

Ὁ Ἐξάρχος προσεπάθησε νὰ ἐκβάλῃ ἀπὸ τῆς Πύλης τὸν φόβον τῆς Ἱερᾶς Συμμαχίας (10 Δεκεμ.), λέγων ὅτι τάσις αὐτῆς ἦτο σεβασμὸς τῶν νόμων καὶ συνθηκῶν, καὶ ὅτι τοιοῦτοτρόπως ἡ πολιτικὴ θέσις τῆς Πύλης ἦν ἡσφαλισμένη.

Ὁ Στράγγφορδ προσπαθεῖ εἰς μάτην νὰ δωροδοκῇ τὸ Διδάνιον (29 Δεκ.)

Ὁ Μέττερνιχ γράφει εἰς Πετρούπολιν (23):

"Οτι οἱ τρεῖς ὅροι ἐγένοντο δεκτοί, καὶ ὅτι ἡ Ῥωσικὴ δύνατο νὰ δηλώσῃ, ὅτι θέλει ἀπομακρύνει τοῦ Προῦθου τοὺς φυγάδας, ἅμα ὡς ἡ Πύλη παρεδέχετο τὰς προτάσεις τῆς. Καὶ ἂν μὲν ἡ Πύλη ἀρνηθῇ, πᾶσα δύναμις δηλοῖ, ὅτι ἐγκαταλείπει αὐτὴν εἰς τὴν τύχην τῆς, καὶ ὅτι πρέπει νὰ παρασκευασθῇ εἰς πόλεμον· ἂν δὲ ἐνδώσῃ, τότε ἐπιμένουσιν ὅπως ἀποσταλῇ τοῦρκος ἐπίτροπος εἰς τὰ σύνορα, ὅστις μετὰ ῥώσου ἐπιτρόπου νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν παλαιὰν Κυδέρνησιν ἐν ταῖς Ἡγεμονείαις.

Ἐν μυστικῇ τινι Διακοινώσει (τῆς 31 Δεκεμβρίου) ὡμολόγησεν ὁ Μέττερνιχ, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος ἡδύνατο ἄκων νὰ παρασυρθῇ εἰς τὸν πόλεμον, καὶ ὅτι ἐπομένως ἔπρεπε νὰ θεωρηθῇ καὶ αὐτὸς ἐνδεχόμενος ὡς ἡ εἰρήνη.

Εἰς τὸν Μέττερνιχ ἐφάνη ἡ πρὸς τὸν Λῆβεν ῥωσικὴ διακοίνωσις (Μυστικὴ Διακοίν. τῆς 31 Δεκεμβ.) οἰκτρά, οὐδὲ ἀπαντήσεως ἀξία. Εἶνε, ἔγραφε πρὸς τὸν Γόλωκιν, εἰς ἀντίφασιν πρὸς τὰ πράγματα καὶ πρὸς ἑαυτήν, καὶ ἡ πιστοτάτη, ὡς πρὸς τοῦτο, εἰκὼν τῆς ἐν Πετροπόλει καταστάσεως. Ἐσυμβούλευε δὲ εἰς τὸ ἀγγλικὸν ἀνακτοβούλιον μὴδὲ νὰ ἀπαντήσῃ κἂν εἰς τοιαύτας τοῦ Καποδίστριου ῥαδιουργίας. Ὁμολόγησεν ἐντούτοις ὁ Μέττερνιχ εἰς

τὸν αὐστριακὸν πρεσβευτὴν Λεβτσέλτερν (1 Δεκεμβρ.), ὅτι πόλεμός τις δύο σκοποὺς ἠδύνατο νὰ ἔχῃ:

α.) Κατάκτησιν τῶν Ἑγεμονειῶν· ἀλλ' εἰς τοῦτο ἀντέφασκον τὰ λόγια αὐτὰ τοῦ αὐτοκράτορος.

β.) Ἐξωσιν τῶν Τούρκων ἐκ τῆς Εὐρώπης.

Οἱ Τοῦρκοι, κατ' αὐτόν, ἔπραξαν μέγα σφάλμα, ἐξελθόντες τῆς Ἀσίας, καὶ ἐξασθενώσαντες τὴν τε πατρίδα των καὶ ἑαυτοὺς διὰ κατακτήσεων καὶ ἐξαπλώσεως ἐν Εὐρώπῃ, ὅπου ἤθελον μείνει πάντοτε ξένοι εἰς τὸν πολιτισμόν.

Τὸ ἀγγλικὸν ἀνακτοροῦλιον δηλοῖ (Ἐκθ. τῆς 14 Δεκεμβρ. ἐκ Λονδίνου), ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος εἶνε ἐλεύθερος νὰ βελτιώσῃ τὴν τύχην τῶν Ἑλλήνων κατ' ἀσφαλῆ τρόπον, ἀλλ' οὐχὶ δι' ἐπαναστατικῶν μέσων.

1822.

4 Ἰανουαρίου. Ὁ πρίγκηψ, συνοψίζων τὴν θέσιν τῶν πραγμάτων, παρατηρεῖ, ὅτι ἡ Πύλη θέλει νὰ ἐξακολουθήσῃ ἐτι διαπραγματευομένη, ἀλλ' ἡ θέσις αὐτῆς ἀποβαίνει χεῖρων ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν. Ἡ Αὐστρία, λέγει, εἶνε φίλη ἀμφοτέρων τῶν αὐτῶν, ἀλλὰ μάλλον φίλη τῆς δικαιοσύνης· ἡ δὲ σμερινὴ περιπλοκὴ προήγαγεν εἰς φῶς λίαν ἀκάθαρτα στοιχεῖα. Ἑλλήν ὑπουργὸς ἐδείκνυσε τὰ πράγματα· ῥῶσος δὲ ὑπουργὸς ἤθελεν ἐξωθήσει εἰς πόλεμον, ὅπως ἐπιτύχῃ κατακτήσεις. Οὕτω περὶ πλέκεται ἡ θέσις τοῦ Τσάρου, ὅστις, ὡς πεπολιτισμένος εὐρωπαῖος, θεωρεῖ βεβαίως μετ' ἀποστροφῆς τὰς χώρας ἐκείνας ἃς ἐπωφθαλμίων οἱ πρόγονοί του.

Ἡ Πύλη, παρετῆρει, (Διακοίν. τῆς 19 Ἰανουαρ. εἰς Κωνσταντινούπολιν) πρὸ πολλοῦ ἔπρεπε νὰ χωρίσῃ τὸ ζήτημα τῶν Ἑγεμονειῶν τοῦ ζητήματος τῆς Πελοποννήσου.

Ἡ δὲ πρὸς βορρᾶν, ἔλεγε, ῥωσικὴ ἐπανάστασις εἶνε ἀκίνδυνος. Ἡ Πύλη ὤφειλε νὰ στείλῃ ὅλον αὐτῆς τὸν στρατὸν εἰς Πελοπόννησον, καὶ νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἐν αὐτῇ ἐπανάστασιν τοῦ νὰ λάβῃ διαστάσεις μεγάλου γεγονότος. Ἡ ἰδέα αὕτη πρέπει νὰ ὑποδειχθῇ ἐμφρόνως, καθὼ κωλύουσα τὴν κατὰ τοὺς ἐξημμένους ἀνδρῶν κατεστραμμένου κράτους.

Τὴν 28 Φεβρουαρίου ἀπήντησεν ἡ Πύλη, λέγουσα, ὅτι ἡ Αὐστρία δὲν ἐνέπνευσεν ἀρκοῦσαν μετριοπάθειαν εἰς τὴν Ῥωσίαν. Παρῆσαν δὲ ἀξιωματικαὶ γιαννιτσαίων, ὅπερ παρεῖχε μείζονα ἐπιστημότητα καὶ σημασίαν εἰς τὸ πρᾶγμα.

Ὁ Τσάρος ἐδήλωσεν (2 Φεβρουαρ.), ὅτι εἰς σκληρὰν δοκιμασίαν ὑπέβαλλον τὴν ὑπομονὴν αὐτοῦ· ἂν ἡ Πύλη ἔπραττε τι καὶ ἐξέκένου κἂν τὰς Ἑγεμονείας, δὲν ἤθελε φανῇ καὶ αὐτὸς δύσκολος. Παρὰ τῆς Αὐστρίας δὲ ἤλπιζεν ἀνταπόδοσιν τῶν ὑπηρεσιῶν, ὅσας εἶχε παράσχει αὐτῇ ἐν Ἰταλίᾳ.

Ὁ Νέσελρωδ ἔγγραφεν εἰς τὸν Λεβτσέλτερν (Ἐκθ. ἐκ Πετροπόλεως τῆς 7 Φεβρουαρ.), ὅτι ἡ Ῥωσία δὲν ἤθελε τὸν πόλεμον, ἀλλὰ δὲν ἤθελε καὶ τὴν ὁδὸν ἣν ὑπεδείκνυνεν ἡ Αὐστρία.

Τοῦναντίον δὲ αὐστριακῇ διακοίνωσις τῆς 28 Ἰανουαρίου ἐξέθετεν, ὅτι ἡ Αὐστρία δὲν ἠθέλησε νὰ μεταχειρισθῇ ἀπειλὰς ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἵνα μὴ περιαγάγῃ τὴν Δύσιν εἰς περισπασμούς, τοῦθ' ὅπερ ἐπεθύμουν οἱ ταραχοποιοί.

Εὐκταῖον δὲ ἦθελεν εἶναι, ἂν ἡ Ῥωσία διέκρινε μεταξὺ δικαιωμάτων αὐτῆς καὶ ἐπιθυμιῶν. Τὰ μὲν πρῶτα εἶνε εὐσυμβίβαστα, αἱ δὲ δευτέραι συνεδέοντο πρὸς τὴν ἡτυχίαν τῆς Ἀνατολῆς καὶ εἶνε τῆς δικαιοδοσίας τῶν Δυνάμεων.

Μάτην ἐπέδωκαν ὁ Αὐτοσὶ καὶ ὁ Στράγγφορδ κοινὴν διακοίνωσιν. Ὁ Τσάρος, ἐπιθυμῶν νὰ ἐξέλθῃ τῆς περιπλοκῆς, ἀπέστειλε τὸν Τατίσεφ εἰς Βιέννην (Ἐκθ. ἐκ Πετρούπολεως τῆς 40 Φεβρ).

Φαίνεται, παρετῆρει ὁ Γέντζ μετὰ τὴν συνδιάλεξιν τῆς 8 Μαρτίου, ὅτι ὁ μεσίτης οὗτος ἦλθε χωρὶς ὠρισμένου σχεδίου, καὶ ὅτι οἱ ἐν Πετρούπολει ἐνεπιστεύθησαν εἰς τὴν φιλίαν τῆς αὐτοκρατορικῆς αὐλῆς καὶ τὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ Μέττερνιχ, προσδοκῶντες παρ' αὐτοῦ λύσιν τοῦ προβλήματος.

Τὸ τῆς προστασίας δικαίωμα, ὅπερ ἀπαιτεῖ ἡ Ῥωσία (Δευτέρα συνδιάλεξις τῆς 12 Μαρτίου), μὴ γνωρίζουσα τι νὰ ζητήσῃ ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων, δὲν εὐρίσκεται ἐν ταῖς συνθήκαις, καὶ ἐπομένως αἱ δυνάμεις δὲν ἠδύναντο νὰ ὑποστηρίξωσιν αὐτὸ ὡς νόμιμον δικαίωμα.

Ὁ Τατίσεφ ὡμολόγησεν, ὅτι σκοπὸς τῆς ἀποστολῆς αὐτοῦ ἦτο νὰ κερδήσῃ καιρὸν μέχρι τῆς μελλούσης συνόδου τῶν Ἡγεμόνων, καὶ ὑπεσχέθη νὰ ἀνακοινώσῃ εἰς τὸν αὐτοκράτορα τὰς ἰδέας τοῦ Μέττερνιχ.

Ἡ παράφρων, εἶπε, διαγωγή τῆς Πύλης ἠδύνάτο νὰ παράσχῃ εἰς τὸν αὐτοκράτορα τὸ δικαίωμα νὰ προσενεχθῇ εἰς αὐτὴν χωρὶς ἐλέους, ἀλλ' ὁ φόβος σφαγῆς τῶν χριστιανῶν ἐν Ἀνατολῇ ἀπεκώλυσεν αὐτόν. Προτείνει δὲ ὡς ἐσχάτην ἀπόπειραν εἰς τὴν Πύλην, νὰ ἀνασταλῇ ἐκατέρωθεν πᾶν διάδημα, ὑπὸ τὸν ὅρον τοῦ νὰ διορίσῃ ἡ Πύλη πληρεξουσίου, οἵτινες νὰ συσκεφθῶσι περὶ τῶν ὑπὸ τῆς Ῥωσίας προτεινομένων συνδιαλλακτικῶν μέσων. Ἄν δὲ ἡ Πύλη ἀρνηθῇ, τότε ὁ Τσάρος θέλει λάβει τὰ ὑπὸ τῆς ἀξιοπρεπείας αὐτοῦ ὑπαγορευόμενα μέτρα, καὶ αἱ δυνάμεις διακόπτουσι τὰς μετὰ τῆς Πύλης διπλωματικὰς αὐτῶν σχέσεις.

Ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Αὐστρίας ἐδήλωσεν ἐπίσης (Ἐγκύκλιος Διακοίνωσις τῆς 4 Ἀπριλίου), ὅτι ἦν ἔτοιμος νὰ ἀνακαλέσῃ τὸν Ἐξάρχον, ἂν ἔπραττον τοῦτο καὶ αἱ λοιπαὶ δυνάμεις.

Τὸ ῥωσικὸν ἀνακτοβούλιον, ἔλεγεν ἔκθεσις ἐκ Πετρούπολεως τῆς 9 Ἀπριλίου, ἐκινήθη ἐξ ἀρχῆς ἐντὸς ἐλαττωματικοῦ κύκλου.

Ὁ Μέττερνιχ, περιελάλει, ὅτι δὲν κατάρθωσε μὲν νὰ φθάσῃ μετὰ τοῦ Τατίσεφ εἰς ὠρισμένον τινα σκοπὸν, ἀλλὰ κατάρθωσε ὅμως νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ῥῆξιν, καταστήσας αὐτὴν ἔτι παραλογωτέραν· τὸ ἐπιτυχέστατον ἀποτέλεσμα ἦσαν ἀτελεύτητοι διαπραγματεύσεις· πραγματικὸν δὲ ἀποτέλεσμα ἦτο ὁ πόλεμος ἡ ἡ παραίτησις τοῦ Καποδιστρίου.

Ὁ Καποδίστριας δὲν ἦτο τῷ χαριστημένος ἐκ τῆς ἀποστολῆς τοῦ Τατίσεφ. Τὸ κύριον, κατ' αὐτόν, δὲν ἦσαν αἱ συνθήκαι, ἀλλὰ τοῦτο: ὅτι ἡ Ῥωσία δὲν ἠδύνατο νὰ προσβλέπῃ ἡσυχῶς τὸν ἐξολοθρευμὸν τῶν Ἑλλήνων. Παρεπονέτο δ' ἐπίσης, ὅτι ὁ Μέττερνιχ ἐχώριζε πάντοτε τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξανδρον ἀπὸ τῶν ὑπουργῶν αὐτοῦ. Ἡναγκάσθη ὁμοῦ νὰ ἀνεχθῇ καὶ δευτέραν ἀποστολὴν τοῦ Τατίσεφ εἰς Βιέννην, μετὰ τῆς ἐντολῆς ὅπως διαπραγματευθῇ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὑπομνήματος τοῦ Μέττερνιχ.

Ὁ Λονδόνδερρυ ἐξέφρασε τὸν φόβον (24 Ἀπριλ.), ὅτι οἱ τάσσαρες ὅροι δὲν ἦσαν ἡ ὀριστικὴ τῆς Ῥωσίας ἀπόφασις, καὶ ὅτι βραδύτερον ἴσως ἤθελον προταθῇ παρ' αὐτῆς καὶ ἄλλα ἀδύνατα πράγματα, ὡς π. χ. δικαίωμα προστασίας ἐπὶ τῶν Ἑλλήνων κλ., τὸν δὲ ἄγγλον πρεσβευτὴν, εἶπε, δὲν ἠδύνατο νὰ ἀνακαλέσῃ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, διότι τοῦτο ἀντέβαινεν εἰς τὴν οὐδετερότητα.

Τὴν ἀγγλικὴν ταύτην ἀκαμψίαν ἐχαίρεισεν ὁ Μέττερνιχ ὡς σπουδαιοτάτην διὰ τὴν ἀγαθὴν μερίδα. Ἀνέπτυξε δὲ ἐν λεπτομερείᾳ τὰς διαφορὰς μεταξὺ τῆς ἰταλικῆς καὶ ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, (λίαν μυστικῇ διακοίνωσις πρὸς τὸν Λονδόνδερρυ τῆς 16 Μαΐου) λέγων ὅτι ἡ ἑλληνικὴ δὲν προήρχετο ἐκ σφαλμάτων τοῦ ἰταλικοῦ κινήματος, ἀλλ' ἐκ σφαλμάτων τῆς Ῥωσικῆς πολιτικῆς· τὸ ἰταλικὸν ζήτημα ἤθελε μεταβάλλει ὄψιν, ἅμα ὡς ἀνεγνώριζεν ἡ Αὐστρία, ὅτι ὑπῆρχον ἐν αὐτῇ πολλὰ τὰ συνδεόμενα μετὰ τῆς ἰδιαιτέρας αὐτῆς πολιτικῆς. Ἡ Ῥωσοτουρκικὴ ἔρις, ἔλεγεν ὁ Μέττερνιχ, εἶχε πολλὰ σημεῖα ἐπαφῆς μετὰ τῆς πολιτικῆς πάσης· Δυνάμεις καὶ τῆς πολιτικῆς τῆς ἑρᾶς, συμμαχίας.

Αἱ Δυνάμεις, κατ' αὐτόν, ἔπρεπε νὰ συνενωθῶσιν, ὥπως πείσωσι τὴν Πύλην, ὅτι οὐδεμίᾳ αὐτῇ ἐπιθυμεί ἄλλο τι ἢ αὐτὴ ἡ ἰδίᾳ. Ἐπρεπε δὲ νὰ συνταχθῇ εἰς τοῦτο καὶ ἡ Ἀγγλία. Ἡλπίζεν, ἔλεγε, νὰ κατορθώσῃ τὸ ἀγαθὸν καὶ συμπέρον ὡς ἐν ἔτει 1821.

Ἐν ἰδιαιτέρᾳ ἐπιστολῇ (6 Ἰουνίου) ἐκφράζει ὁ πρίγκηψ τὴν ζωηρὰν αὐτοῦ ἐπιθυμίαν, ὅπως ὁ Λονδόνδερρυ παραστῇ εἰς τὴν Σύνοδον, ὡς ἀντίρροπον τοῦ Καποδίστριας.

Κατὰ παρισιανὴν ἔκθεσιν, ὁ Μομμορανσὴ εἶνε κατηχοριστημένος ἐκ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν διεξήγαγε τέως τὴν ἀνατολικὴν πολιτικὴν ὁ πρίγκηψ Μέττερνιχ.

Ἡ Πύλη, ἔλεγε διακοίνωσις εἰς Κωνσταντινούπολιν τῆς 27 Μαΐου, πλανᾶται περὶ τοῦ χαρακτῆρος τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, ἥτις ἐγεννήθη ἐν ἀγνοίᾳ τῆς Ῥωσίας. Ἀλλ' ἡ Πύλη δὲν ἦτο ἀρκούντως εὐρωπαϊκά, ὅπως προῶν εἰς τοιοῦτους ὑπολογισμούς.

Οἱ Τοῦρκοι καταδεικνύουσιν ὕγιᾳ κρίσιν ἐν ταῖς διαπραγματεύσεσι, καὶ ἀπειθοῦσιν, ὅπως, κενουμένων τῶν Ἡγεμονειῶν, πράξῃ τι καὶ ἡ Ῥωσία.

Προκειμένου περὶ τῆς κατοχῆς σημείων τινῶν ἐν τῇ Ἐρυθρᾷ ὑπὸ τῶν Ἀγ-

γλων, εἶπεν ὁ Γιαννῆ-Ἐφέντης, ὅτι ἐγνώριζε κυδέρνησιν τινα σφετεριστικῶν ὅσον καὶ ἡ ῥωσική: τὴν τῶν ἀνατολικῶν Ἰνδιῶν.

Ἐν τῇ πρώτῃ μετὰ τοῦ Τατίσεφ συνεντεύξει, τῆς 28 Ἰουνίου, λέγει οὗτος, ὅτι θέλει μὲν τὴν εἰρήνην, ἀλλ' ἐπιφυλάσσεται καὶ τὴν πρὸς πόλεμον ἐλευθερίαν.

Ἀποποιεῖσθαι καὶ ἀναμένειν, λέγει ὁ Μέττερνιχ, εἴνε ἡ μυστικὴ ἱστορία τῶν μεταξὺ τῶν ἀνακτοδουλίων Βιέννης καὶ Πετροπόλεως διαπραγματεύσεων.

Ἐγραψε δὲ εἰς τὸν Στράγγφορδ (31 Ἰουλίου), ὅτι ἡ ἐκκένωσις τῶν Ἡγεμονειῶν ἔπρεπε νὰ γείνη ἐντελῆς.

Πρὸς ἀποκατάστασιν, ἔλεγε, τῆς κυριαρχίας τοῦ Σουλτάνου πρέπει νὰ δοθῇ ἀμνηστία καὶ νὰ χορηγηθῶσιν ἀποδεκτοὶ ὑπάρξεως ὅροι εἰς τοὺς Ἕλληνας: ὀφείλει δὲ πρὸς τοῦτοις ἡ Πύλη νὰ πέμψῃ πληρεξούσιον.

Τὸ δύσκολον, παρετήρει ἐν τῇ μυστικῇ αὐτοῦ Διακοινώσει, ἦτο νὰ ἐξηγηθῇ εἰς τοὺς Τούρκους, ὅτι αἱ Δυνάμεις θέλουσι μόνον τὸ συμφέρον αὐτῶν, ἐκεῖνο ὅπερ καὶ αὐτοὶ ὤφειλον νὰ θέλωσι.

Πᾶσαι αἱ ἄλλαι δυσχέρειαι, ἔλεγε, ἐξηλείφθησαν διὰ τῆς ἀπομακρύνσεως τοῦ Καποδιστρίου (7 Αὐγούστ.), καὶ αἱ ὑπολειπόμεναι ἦσαν ἐν Κωνσταντινουπόλει.

Ἀρνούμενης τῆς Πύλης νὰ στείλῃ πληρεξούσιον, ἔπρεπεν ὁ Στράγγφορδ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἀμνηστείαν. Ὄφειλε δὲ, ἔγραφεν αὐτῷ ὁ Μέττερνιχ τὴν 9 Αὐγούστου, μόνον ὡς κομιστὴς λογικῶν ἀποφάσεων τῆς Πύλης νὰ ἐμφανισθῇ εἰς Βιέννην.

Ὁ θάνατος τοῦ Λονδόνδερβυ (27 Αὐγούστου) ἐστέρησε τὸν Μέττερνιχ φίλου καὶ συνεργάτου, πληρεστάτην ἔχοντος εἰς αὐτὸν ἐμπιστοσύνην.

Κατὰ τὴν μετὰ τοῦ Στράγγφορδ συνδιάλεξιν τῆς 26 Αὐγούστου, ἐπέμενεν ὁ Ῥεῖς ἀπαιτῶν πλήρη καὶ ἀπεριόριστον τὴν κυριαρχίαν τοῦ ἡγεμόνος αὐτοῦ. Ἡρνήθη δὲ καὶ εἰς τὸν Λύτσοβ νὰ δώσῃ εἰς τὸν Στράγγφορδ συνδιαλλακτικὴν τινα εἰς Βιέννην ἐπιστολήν.

Ἡ Πύλη, ἀρνηθεῖσα ὀριστικῶς εἰς τὸν Στράγγφορδ, περιεχαρακώθη ἀπέναντι τοῦ Ἐξάρχου ἐν σιγῇ, συμφώνως πρὸς τὴν ἀρχὴν αὐτῆς τοῦ νὰ φαίνεται κατ' ἐπιφάνειαν ἀθῶα καὶ νὰ κρύπτῃ τὴν ἀμνηχανίαν αὐτῆς δι' ἀγερῶν ἐξωτερικῶν τύπων. Σύγκατένευσε δὲ τέλος νὰ ἀφήσῃ 2000 ἄνδρας ἐν Βλαχία καὶ 4000 ἐν Μολδαυίᾳ.

Ὅτε ὁ Ὅττενφελς ἦλθε τὴν 15 Ὀκτωβρίου εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἤκουσε παρὰ πάντων: μὴ ἀναμιγνύεσθε εἰς τὰ καθ' ἡμᾶς.

Μετὰ τοῦτο ἐπέρχεται ἡ ὀριμετὰ διακοινώσεις τοῦ Νέσσελρωδ τῆς 14 Σεπτεμβρίου, ἐκθέτουσα τὴν δυσἀρέσκειαν τοῦ Τσάρου καὶ τοὺς ὅρους αὐτοῦς:

α.) Εἰρήνευσιν.

β.) Ἐκκένωσιν.

γ.) Ἀνάκλησιν τῶν προσκομμάτων τοῦ ἐμπορίου.

Ὁ Μέττερνιχ θεωρεῖ ταῦτα ὡς ἐμφαίνοντα συνδιαλλακτικόν πνεῦμα (30 Σεπτεμβρίου).

Κατὰ τὴν Σύνοδον τῆς Βερώνης ἐπέδωκεν ὁ Τατίσεφ (9 Νοεμβρ.) τὴν δῆλωσιν, ὅτι ἡ Ῥωσία ἐπέμενε ἐν τοῖς τρεῖς ἐκείνοις ὅροις.

Ὁ Μέττερνιχ ἀπήντησεν, ὅτι πολὺ πρὸ τῆς ἐκρήξεως τῆς ἐπαναστάσεως κατέστησε τὴν Πύλην προσεκτικὴν εἰς τὰς ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἰμοῦ ἐπαναστατικὰς ἐνεργείας.

Ἐκ Βενετίας προσεῖλκυσε ὁ Μέττερνιχ (21 Δεκεμβρίου) τὴν προσοχὴν τοῦ Ἐξάρχου ἐπὶ τῆς μακροθυμίας καὶ τῆς μετριοπαθείας τοῦ Αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου.

Ὁ Μαίτλανδ ἔγραφεν εἰς τὸν Οὐέλλιγκτον (ἐκ Κερκέρας, 4 Δεκεμ.), ὅτι ἡ ἐπανάστασις ἐντὸς ὀλίγου λήγει, ἂν ἄτοπα μέτρα τῆς Πύλης δὲν ἀναζωογονήσωσιν αὐτήν· εἰς τοῦτο δὲ θέλει συντελέσει ἡ ἀπομάκρυνσις τοῦ Καποδιστρίου· διότι ἡ ἐπανάστασις ἐτράφη διὰ τῶν μάλλον ἀπιστεῦτων ἀποπλανήσεων.

Ὁ Ὄττενφελς παραγγέλλεται (Διακοίν. τῆς 21 Δεκεμβρ.) νὰ ἐξάρῃ παρὰ τῷ Διδανίῳ τὴν ἀποπομπὴν τοῦ κόμητος Μεταξᾶ, καὶ πρὸ πάντων νὰ κατορθώσῃ τὴν παραδοχὴν τῶν περὶ θαλασσοπολείας ὄρων.

Ὁ Καπουδὰν Πασσᾶς ἰσχυρίζετο, ὅτι ἡδύνατο νὰ ἐρημώσῃ τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου, ἂν αἱ περὶ διακρίσεις ἐνόχων καὶ ἀθώων διαταγαὶ τοῦ Διδανίου δὲν ἐδέσμευον αὐτοῦ τὰς χεῖρας.—Δίδονται διαταγαὶ ἡπιώτεραι καὶ παρασκευαί γίνονται πρὸς κατάπνιξιν τῆς ἐπαναστάσεως.

Ὁ Σουλτάνος, ἐλπίζει ὁ Ὄττενφελς, θέλει εὔρει παρὰ τῷ ἀριστοκρατικῷ στοιχείῳ τῶν Οὐλεμάδων ἀντίρροπον τῶν δημοκρατικῶν τάσεων τῶν Γιαννιτσάρων.

1823.

Ὁ Ῥεῖς Ἐφένδης χαίρει, ὅτι ἀπηλλάγη τοῦ Καποδιστρίου (Ἐχθεσις ἰδιαιτέρα τῆς 25 Ἰανουαρ.), καὶ ἔννοεῖ, ὅτι ἡ Αὐστρία ὑποκρίνεται διπλοῦν πρόσωπον, ὅπως δυνηθῇ νὰ ὠφελήσῃ κάλλιον τὴν Τουρκίαν.

Ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὸν Νέσσελρωδ (28 Φεβρ.) ἐξέφρασεν ἡ Πύλη τὴν ἐπιθυμίαν αὐτῆς περὶ ἀνανεώσεως τῶν μετὰ τῆς Ῥωσίας σχέσεων, ἀλλ' ἐν τέλει ἐμνημόνευε καὶ τῶν ἰδίων αὐτῆς ἀξιώσεων.

Ὁ Μέττερνιχ παρετήρει ἐν τῇ ἐπιστολῇ αὐτοῦ πρὸς τὸν Τσάρον (30 Μαρτίου), ὅτι ἡ ἀνατολικὴ φύσις τοῦ Διδανίου κατίσχυσε τῆς φρονήσεως, καὶ διὰ τοῦτο ἀνεμίχθη ἐν ταῖς ἀνακοινώσεσιν αὐτοῦ τὸ περὶ τῶν ἀξιώσεών του ζήτημα.

Κατὰ τὸν Λεβτσέλτερν ἡ ἀπάντησις τοῦ Νέσσελρωδ (6 Μαΐου) εἶνε μίγμα ξηρότητος, ἀγανακτήσεως καὶ φιλίας, ἐν ᾧ διεφαίνετο ἡ ἐπιθυμία πρὸς ἀνανέωσιν τῶν παλαιῶν σχέσεων.

Ἄλλ' ὁ Νέσσελρωδ ἐδήλωσεν εἰς τὸν Στράγγγορδ, ὅτι πρῶτον πρέπει νὰ

λυθῇ τὸ ἐλληνικὸν ζήτημα, περὶ τῶν ἀξιώσεων δὲ τῆς Πύλης οὐδεὶς ὑπάρχει λόγος.

Ὁ Μέττερνιχ ἔταξεν ἐν δευτέρῳ λόγῳ τὸ ἐλληνικὸν ζήτημα (21 Ἰουνίου), καὶ διεβίβασεν εἰς τὸν Ρεῖς τὴν διαβεβαίωσιν, ὅτι, ἅμα λυομένου τοῦ περὶ τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς ναυτιλίας ζητήματος, ἤθελεν ἔλθαι εἰς Κωνσταντινούπολιν ῥῶσος πρεσβευτῆς. Ἐξεφράσθη δὲ τὴν 9 Μαΐου περὶ τοῦ «ἀνοήτου» ναυτιλιακοῦ ὀργανισμοῦ τῆς Πύλης.

Ἐφοβέσθη, ὅτι ἡ ἐν Ἰσπανίᾳ διαγωγὴ τῆς Ἀγγλίας ἤθελεν ἐπιδράσει εἰς τὴν Ἀνατολήν, καὶ ὅτι τὸ πρὸς πάσας τὰς ἐπαναστάσεις ἦθος τοῦ Κάννιγγ ἤθελε περιπλέξει τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων. (Μυστικὴ διακοίνωσις τῆς 18 Ἰανουαρ. 1823).

14 Φεβρουαρίου. (Ὁδηγαί πρὸς τὸν Στράγγφορντ.) Ἡ Ἀγγλία δὲν δύναται πλέον νὰ διατελῇ εἰς φιλικὰς καὶ οἰκείας πρὸς τὴν Πύλην σχέσεις, ἀν αὕτη δὲν ἐξεπλήρου τὰς περὶ τῶν χριστιανῶν ὑποσχέσεις αὐτῆς.

Ὁ Στράγγφορντ ἀγανακτεῖ, βλέπων ὅτι ἡ Ἀγγλία θεωρεῖ τὸ ζήτημα ὑπὸ θρησκευτικῇ ἔποψιν, καὶ ὅτι πράττει τοῦτο, ἀφοῦ προσεπάθησε πρὶν νὰ ἀποτρέψῃ αὐτοῦ τὸν Τσάρον.

Ὁ Στράγγφορντ, ἐπιστρέφων ἐκ Βερώνης, εἶχε συμβουλευτέαι εἰς τοὺς Ἕλληνας διὰ τῆς Ἰονικῆς Κυβερνήσεως νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς τὸ Διδάνιον. Ἀλλ' οὗτοι ἀπέτειναν εἰς τὴν ἀγγλικὴν Κυβέρνησιν τὴν ἐπαγωγὸν καὶ κολακευτικὴν δι' αὐτὴν πρότασιν νὰ τεθῶσιν ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτῆς. Ὁ Ἀδάμς ἔστειλε τὴν αἴτησιν αὐτῶν εἰς Λονδίνον, ἐν τῇ μεταξὺ δὲ ἀνεγνώρισαν αἱ ἰόνιοι ἀρχαὶ τὸν ἐλληνικὸν ἀποκλεισμόν, καὶ παρέσχον τοῖς Ἕλλησιν ὡς ἄσυλον τὸν Κάλαμον.

Ὁ Κάννιγγ δηλοῖ πρὸς τὸν Στράγγφορντ (6 Μαΐου), ὅτι δὲν οἶλει νὰ χωρισθῇ τῶν ἄλλων δυνάμεων.

Ἐν ἰδιαιτέρᾳ αὐτοῦ ἐπιστολῇ πρὸς τὸν Ἑστερχάξην (7 Ἰουλίου) παρειτήρει ὁ Μέττερνιχ, ὅτι ὁ Κάννιγγ, συμβαδίζων ὡς ὑπουργὸς μετὰ τῆς Κυβερνήσεως, ἐλευθεροφρονεῖ μετὰ τῶν πολλῶν ὡς ἄτομον, οἱ δὲ φιλέλληνες ὑπελόγιζον αὐτὸν ὡς ὁμόφρονά των.

Εἰς τὸν Τσάρον διεβίβασε τὴν πρότασιν (Διακοίνωσις εἰς Πετρούπολιν τῆς 7 Αὐγούστου), ὅπως χωρισθῇ τὸ πολιτικὸν ζήτημα τοῦ ἐπαναστατικοῦ. Ἐν μυστικῇ δὲ διακοινώσῃ (τῆς 7 Αὐγούστου) ἐξήγει ὡς λόγον αὐτοῦ, ὅτι ἡ Πύλη ἐδῆλωσεν, ὅτι ἦν ἐτοιμὴ νὰ παραχωρήσῃ πᾶν τὸ ἀφορῶν τὰ πολιτικὰ ζήτημα.

Ἐν τῇ μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος Φραγκίσκου συνεντεύξει αὐτοῦ ἐξήτησεν ὁ Τσάρος στήριγμα (Α'. Σεπτεμβρ. πρὸς τὸν Ἐξάρχον) κατὰ τῆς ἐν Ῥωσίᾳ ὑπὸ τοῦ Καποδιστρίου ἐξημιμένης κοινῆς γνώμης.

Παραδεξαμένου δὲ τοῦ Τσάρου τὸν χωρισμὸν τῶν ζητημάτων (13 Σεπτεμβρ.), παρήγγειλεν ὁ Μέττερνιχ εἰς τὸν Ἐξάρχον, νὰ κατορθώσῃ ἐντελῶς

τῇν ἐκκένωσιν, καὶ νὰ ἐπιμείνη πύσῃ δυνάμει, ὅπως ἐν καιρῷ τῆς συνεντεύξεως τῶν δύο αὐτοκρατόρων τὸ ζήτημα τοῦτο ᾗ ἐντελῶς λελυμένον.

Μόνον οἱ πονηροί, ἐμήνυσεν εἰς τὸν Σατωδρίαν, ἠδύναντο νὰ δυσχερασθῶσιν ἐκ τῆς συνεντεύξεως, δύο ἡγεμόνων (Ἐκθ. εἰς Πετροῦπολιν τῆς 23 Σεπτ.), ὧν αἱ ἀρχαὶ ἦσαν τοσοῦτον γνωσταί.

Ἡ Περσία, κατορθωθείσης βρετανικῇ μεσιτείᾳ τῆς εἰρήνης ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ status quo ante bellum, προσήνεγκε συμμαχίαν καὶ ἐπιμαχίαν εἰς τὸ Διδάνιον κατὰ τῆς κοινῆς ἐχθρᾶς Ῥωσίας, ἀλλ' ἡ Πύλη δὲν ἀπεδέξατο τοῦτα.

Ἡ Ἀγγλικὴ διακοίνωσις τῆς 11 Αὐγούστου εἶνε συμφωνοτάτη πρὸς τὰς Ῥωσικὰς ἰδέας· πρέπει, λέγει, νὰ τεθῶσιν ἐκποδῶν πάντα τὰ παράλογα ἐμπόδια, ἡ δὲ Πύλη πρᾶττει ὅτι οἱ ἐχθροὶ τῆς ἤθελον τῇ συμβουλευέσει.

Ἐν τῇ συνδιασκέψει τῆς 30 Αὐγούστου ἐνέδωκεν ἡ περίτρομος Πύλη, καὶ ἐπηγγείλατο ἐλευθερίαν εἰς τὰς ἀποκλεισθείσας σημαίας, πλὴν τῆς ἀμερικανικῆς, διότι ὁ Σουλτάνος δὲν ἠγάπα τοὺς δημοκρατικούς.

Ὁ Ἐξάρχος ἐμήνυσεν τὸ ἀποτέλεσμα εἰς Τσέρνοβιτς (24 Σεπτεμ.), λέγων πρὸς τοῦτους, ὅτι ἡ Πύλη δὲν συνέδεε πλέον πρὸς ταῦτα τὰς περὶ τῶν ἐν Ἀσίᾳ φρουρῶν ἀξιώσεις τῆς. Ἰσχυρίζετο δὲ μόνον τὸ Διδάνιον, ὅτι ἦν ἀναγκαῖος ἐν ταῖς Ἠγεμονεῖαις μικροὶ τις ἀριθμὸς στρατευμάτων, καὶ ὁ Ρεῖς ὑπεδείκνυνεν, ὅτι αἱ καταλαβοῦσαι τὸ Πεδεμόντιον καὶ τὴν Ἰσπανίαν δυνάμεις δὲν ἐφαίναντο ἐπικεῖται, ζητοῦσαι ἐκκένωσιν τῶν Ἠγεμονειῶν.

Ὁ Μερσὺ ἐπέστειλε διὰ Τσέρνοβιτς εἰς τὸν ἐν Λέμβεργ ἀσθενοῦντα Μέττερνιχ, ὅτι ὁ Νέσσελρωδ ἦν ὑψοχρησθημένος ἐκ τῆς ἐμπορικῆς ἐπιτοχίας· ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος ἐχώρισε τὸ περὶ εἰρηνεύσεως ζήτημα, καὶ δὲν ἐξήρτα ἐξ αὐτοῦ τὴν ἀποστολὴν πρέσβεως. Δὲν πρέπει, παρητῆρε ὁ Τσάρας τὴν 7 Σεπτεμβρίου, νὰ ἐπιμείνη τις πολὺ εἰς τὴν εἰρήνευσιν. Οἱ Ἕλληνες εἶχον καταστῆ ἄξιοι οὐχὶ πολλῶν συμπαθειῶν, ἔνεκα τῶν ἀρχῶν αὐτῶν, καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος ἐπεθύμει τὴν νίκην τῶν Τούρκων. Ὑπέσχετο δὲ νὰ στείλῃ τὸν Μινσιάνην εἰς Κωνσταντινούπολιν.

Εἰς τὸν Μερσὺ ἐχαρκτήρισεν ὁ Αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος ἐνδεχόμενον τινὰ πόλεμον (14 Ὀκτωβρ.) ὡς ἀληθὲς δυστύχημα διὰ τὴν Εὐρώπην. Ἄν ἐν τοῦτοις ἡ συμμαχία νομίσῃ ποτέ, ὅτι ἦλθεν ἡ ὥρα νὰ ἐξωστῶσι τῆς Εὐρώπης οἱ Τούρκοι, ἡ Α. Μ. ὁ Αὐτοκράτωρ τῆς Ῥωσίας ἦν διατεθειμένος νὰ συμπράξῃ πρὸς τοῦτο· μόνος, ὅμως οὐδέποτε ἤθελε προσβάλει αὐτούς. Ἡ εἰρήνευσις, ἐγράφετο πρὸς τὸν Στράγγφορντ, δὲν ἔπρεπε νὰ παραμεληθῇ. Ἀπεφασίσθη δὲ νὰ ἀναμιχθῶσιν αἱ δυνάμεις εἰς τὸ ἐλληνικὸν ζήτημα.

Ὁ Νέσσελρωδ ὑπέβαλεν εἰς τὸν Μέττερνιχ ζητήματά τινα ἐν Λέμβεργ. (Ἀπάντησις τοῦ Μέττερνιχ εἰς τὸν Νέσσελρωδ τῆς 20 Ὀκτωβρ.). Ἄν τούτεστι, μὴ ἀποδεχομένων τῶν Ἑλλήνων τὰς προτάσεις τῶν συμμάχων, ἤθελον ἀνεχθῇ ἐπαναστατικὴν Κυβέρνησιν ἐν Ἑλλάδι. Ἡ φυσικωτάτη τιμωρία, ἀπῆντησεν ὁ Μέττερνιχ, ἤθελον εἶναι νὰ ἐγκαταλειφθῶσι μόνον εἰς τὰς προσδόχας

τῶν Τούρκων. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος, ἔλεγε καυχώμενος, ἀνταπεκρίθη εἰς πάσα· αὐτοῦ τὰς ἐπιθυμίας. Ὁ δὲ Ἐξάρχος ἔλαβε διαταγὴν (16 Ὀκτωβ.) νὰ ἐπιμελῇ εἰς τὴν ἐκκένωσιν.

Ὁ Μέττερνιχ ἐξέφρασε (16 Ὀκτωβ.) παράπονα κατὰ τῆς μακρᾶς ἀναβολῆς τῆς Πύλης, λέγων ὅτι ἡ διαμαρτύρησις τῆς Ῥωσίας ἀπηυθύνετο κατὰ τῆς διαρκείας παρανόμου καὶ ταραχοποιοῦ ἐπιβροῆς.

Ὁ ὑπὲρ τοῦ πολέμου ἐνθουσιασμός ἐξηλείφθη (26 Νοεμβ.), δυσαρέσκεια ἐπικρατεῖ παρὰ τοῖς Ὀθωμανοῖς, μέρος δὲ τῶν Οὐλεμάδων προσδοκᾷ τὴν σύμπραξιν τῶν Γιαννιτσάρων, καὶ θέλει νὰ περιορίσῃ τὴν ἐξουσίαν τοῦ Σουλτάνου.

Δυστύχημα πρὸ τοῦ Μεσολογγίου ἐπηύξησε τὴν ἀλαζονείαν τῶν Ἑλλήνων.

Ὁ Τσάρος προσεκάλεσε τὰς ἄλλας Δυνάμεις εἰς Πετρούπολιν πρὸς συνδιασκέψεις (Ἐκθ. ἐκ Παρισίων καὶ Λονδίνου τῆς 11 Νοεμβ., ἐκ Βερολίνου τῆς 13 Νοεμβ.)

Ὁ Λεβτσέλτερν καὶ ὁ Βάγιος κατώρθωσαν (Διακοίνωσις εἰς Πετρούπολιν τῆς 30 Νοεμβρ.) νὰ δοθῇ ἡ ἄδεια εἰς τὸν Στράγγφερδ, ὅπως ὑποσχεθῇ εἰς τὸ Διθάνιον τὴν ἐπάνοδον πρεσβευτοῦ, ἅμα ἐπανερχομένης εἰς τὰς Ἡγεμονείας τῆς ἀρχαίας τῶν πραγμάτων καταστάσεως.

1824.

Ὁ Μινσιάκης ἀφίκετο, περιώρισε τὰς ἐνεργείας αὐτοῦ εἰς τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν ναυτιλίαν, ἔλαβε τὸν τίτλον «Ἀπεσταλμένος δι' ἐμπορικὰς ὑποθέσεις», καὶ ἡνέφξε τὴν 24 Μαρτίου ἐπιστήμω· τὸ ἐμπορικὸν αὐτοῦ δικαστήριον.

Οἱ ἀρχηγοὶ τῶν Ψαριανῶν, ἀρνηθέντες νὰ ὑποταχθῶσιν (Ἐκθ. ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τῆς 10, 26 Ἰουλίου), ἔφυγον διαρκούσης τῆς μάχης, καὶ κατέλιπον τοὺς πατριώτας αὐτῶν εἰς τὴν μοῖραν των. Ἀλλ' ἡ ὑποταγὴ τούτων δὲν παρήγαγε τὴν ἐλπίζομένην ἐπὶ τοὺς ἐπαναστάτας ἐντύπωσιν.

Τὸ ῥωσικὸν ὑπόμνημα, τροποποιηθὲν ὑπὸ τοῦ Λεβτσέλτερν, περιέχει ἐν μὲν τῇ πρώτῃ μέρει σκέψεις περὶ τῆς θέσεως τῆς Ῥωσίας ὡς πρὸς τὸ ἑλληνικὸν ζήτημα, ἐν δὲ τῇ δευτέρῃ τὰς ιδέας τοῦ ἀνακτοβουλίου περὶ εἰρηνεύσεως.

(Παραδεκτὸν ἄλλ' ἀνεκτέλεστον, κατὰ τὸν Μέττερνιχ.)

Ἐν τῇ συνοδευούσῃ αὐτὸ διακοινώσει πρὸς τὸν Λήβεν, τῆς 9 Ἰανουαρίου, παριστάτο αὐτὸ ὡς ἀποτέλεσμα τῶν ἐν Βερῶνῃ θεμιστῶν ἀρχῶν.

Ὁ Μέττερνιχ συνεφώνησε τὸ κατ' ἀρχὰς πρὸς τὸ ὑπόμνημα (Διακοίν. εἰς Πετρούπολιν τῆς 7 Φεβρουαρίου, εἰς Βερολίνον τῆς 23 Ἀπριλίου), λέγων ὅτι ἐκ δύο μερῶν ἔπρεπε νὰ προσδοκᾷ τις ἀντίστασιν· ἐκ τῆς Πύλης καὶ τῶν ἐπαναστατῶν. Οὗτοι, διαφωνοῦντες ἐν παντί, συνεφώνουν μόνον ὡς πρὸς τὴν ιδέαν τῆς ἐντελοῦς αὐτῶν ἀπὸ τῆς Πύλης ἀνεξαρτησίας.

Ἐν μυστικῇ τινι διακοινώσει πρὸς τὸν Λεβτσέλτερν (17 Ἀπριλίου) ἔγραψε πρὸς αὐτόν, νὰ ἐκφρασθῇ ἀρνητικῶς ὡς πρὸς τὴν ἑλληνικὴν σημαίαν.

καὶ κατὰ παντός· δυναμένου νὰ ἐλαττώσῃ τὴν κυριαρχίαν τοῦ Σουλτάνου.

Ὁ Κάννιγγ ἐθεώρησεν ὡς πρακτικόν τὸ ῥωσικὸν ὑπόμνημα, καὶ ὡς ἐξαίρετον βίαιον προσεπάθησεν ὁμως νὰ ἀναβάλῃ τὴν ἀπάντησίν του, καὶ ἐδήλωσεν, ὅτι ὁ Βάγιος δὲν ἤθελε συμμετάσχει τῆς συνδιασκέψεως, καὶ ὅτι ἡ Βιέννη ἦν κρείττων συνεντεύξεως τόπος.

Ἐν Παρίσι· καὶ Βερολίνῃ ἔτυχε τὸ ὑπόμνημα καλῆς ὑποδοχῆς.

Α΄. Συνδιάσκεψις τῇ 17 Ἰουνίου.

Β΄. Συνδιάσκεψις τῇ 2 Ἰουλίου.

Ὁ Νέσσελρωδ ἐπρότεινε νὰ μετατεθῇ ἡ Σύνοδος εἰς Κωνσταντινούπολιν.

Ὁ Κάννιγγ ἀπέδωκε τὴν δημοσίευσιν τοῦ Ὑπομνήματος εἰς ἀκριτομυθίαν τοῦ Σατωόριαν, ἀπεδοκίμασε τὴν ἐν τῇ Συνδιασκέψει παρουσίαν τοῦ Βάγιου, καὶ διώρισε τὸν Στράγγφορδ ἀντιπρόσωπον ἐν Πετροπόλει.

Τὴν 27 Ἀπριλίου ἀπήτησεν ὁ Στράγγφορδ ἀναγνώρισιν κατ' ἀρχὴν τῆς πρὸς ἐκκένωσιν ὑποχρεώσεως. Ὑπέδειξεν ὁμως συνάμα, ὅτι ἔπρεπε νὰ ἱκανοποιηθῶσιν οἱ Τοῦρκοι ἐν δικαίῳ ζητήματι, ἵνα μὴ εὐρεθῶσι κωφοί, προκειμένου περὶ ζητήματος φιλανθρωπίας καὶ γενικοῦ τῆς ἀνθρωπότητος συμφέροντος.

Ὁ Στράγγφορδ ἐθεώρησεν ὡς κακὸν αἰωνόν τὸν ἐν τῇ ῥωσικῇ ἐγκυκλίῳ τῆς 16 Αὐγούστου σύνδεσμον τῆς ἀποστολῆς τοῦ Ῥιθωπιέρ πρὸς τὸ ἐλληνικὸν ζήτημα.

Μυστικῇ ἐπιστολῇ τοῦ Μέττερνιχ πρὸς τὸν Ὅττενφελς (3 Ὀκτωβ. 1824) λέγει, ὅτι ὁ Αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος ἀνεγνώρισε τὸν δίκαιον χωρισμὸν μεταξὺ ζητημάτων, ὧν τὰ μὲν ἀνεφέροντο εἰς τὴν παράδασιν τῆς Συνθήκης τοῦ Βουκουρεστίου, τὰ δὲ εἰς τὴν φιλανθρωπίαν. Τὸ ἐλληνικὸν ὁμως ζήτημα πρέπει νὰ συζητηθῇ, καὶ οὐδ' αὐτὴ τοῦ αὐτοκράτορος ἡ αὐθεντεία ἠδύνατο νὰ ἐμποδίσῃ τοῦτο.

Εὐτυχῶς οἱ Ἕλληνες δὲν ἤθελον εἰσακούσει τῶν προτάσεων τῶν συμμάχων.

Ταῦτα μαθοῦσα ἀπεφάσισεν ἡ Πύλη τὴν ἐκκένωσιν. Τέλος ὁ στρατὸς περιωρίσθη εἰς 500 ἄνδρας, καὶ ὁ Μινσιάκης ἐπέδωκε τὰ διαπιστευτήριά του.

Ὁ Μέττερνιχ συνεβούλευσε τῇ Πύλῃ (4 Δεκεμβρίου) νὰ ἀκούῃ πάντοτε τοιοῦτους ἀφιλοκερεῖς φίλους, οἷος ἡ Αὐστρία. Παρετήρησε δὲ περὶ τοῦ Κάννιγγ (Μυστικῇ Διακοίν. τῆς 17 Ὀκτωβρ. εἰς Λονδίνον), ὅτι δὲν ἦτο πολιτικός· οὕτε ἤθελε γίνεαι ποτὲ τοιοῦτος, ὅτι τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἠρέσκετο ἀποτασσόμενον εἰς τοὺς κανόνας τῆς πείρας, ὅτι ἦτο εὐγλωττος καὶ παραπειστικός, καὶ ἐγνώριζε νὰ ὑπεκφεύγῃ ὀχληρὰ ζητήματα. Τούτου ἕνεκα ἐκλίνε πρὸ τῆς ἀντιπολιτεύσεως καὶ ἐθώπευεν αὐτήν· ἔπραξε δὲ τόσα ὑπὲρ τῶν φιλελευθέρων, ὥστε οὗτοι εἶχον τὴν δικαίαν ἀξίωσιν νὰ ἀπαιτῶσι καὶ ἄλλα παρ' αὐτοῦ.

Τὰς εὐνοϊκάς τοῦ Κάννιγγ διαθέσεις μετέβαλεν ἡ περὶ προστασίας ἐλληνικῆς ἔκθεσις. Μετὰ τινος δὲ ἀμηχανίας παρετήρησεν οὗτος εἰς τὸν Ἑστερχά-

ζην τὴν 10 Νοεμβρίου, ὅτι ἀντὶ μιᾶς ἡρνοῦντο δύο μερίδες, καὶ ἀνάγκη ἦτορ νὰ προσφύγῳσιν εἰς ἐκδισατικὰ μέτρα, ἂν ἤθελον νὰ ἐπέμβωσιν· ὅτι ὅμως ἡ Ἀγγλία δὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ τοῦτο.

Ὁ Ἑστερχάζης ἐθεώρησε ταῦτα ὡς ὑπεκφυγὴν. Τὸ ἔγγραφον, εἶπε, Κυβερνήσεως, οὐδεμίαν ἐχούσης νόμιμον ἐντολήν, οὐδεμίαν εἶχεν ἀξίαν, οὕτω ἔπρεπε νὰ ἀπαντήσῃ ἡ ἀγγλικὴ Κυβέρνησις μεμονωμένη εἰς τοὺς Ἕλληνας· ἡ διαφορὰ δὲ εἶνε, ὅτι ἡ πρότασις τῆς Ῥωσίας ἐθεώρει αὐτοὺς ὡς ἐπαναστάτας καὶ οὐχὶ ὡς νόμιμον ἐξουσίαν. Ἀλλ' ὁ Κάννιγγ ὡμολόγησεν, ὅτι οὐδέποτε ἠδύνατο νὰ θεωρήσῃ τοὺς Ἕλληνας ὡς ἀποστάτας ὑπηκόους (*sujects rebelles*), ἡ δὲ ἀρκούντως ἤδη ἡρεθισμένη κοινὴ γνώμη τῆς Ἀγγλίας ἤθελεν εἶτε μᾶλλον ἐξαφθῇ, ἂν ἐγίνετο βιαία παρέμβασις παρὰ τὴν θέλησιν ἀμφοτέρων τῶν διαμαχομένων μερῶν.

Φαίνεται πρὸς τούτοις θεωρῶν τὸ παρεμπесὸν τοῦτο γεγονὸς ὡς θρίαιμον κατὰ τῆς Ῥωσίας (Ἐκθ. τῆς 15 Νοεμβρ.)

Καὶ ὁ Μίττερνιχ δὲ ἡσάσατο τὴν γνώμην τοῦ πρεσβευτοῦ του (Ἐκθ. τῆς 5 Δεκεμβρ.), καὶ ἐθεώρησε τὸ γεγονὸς ὡς παίγνιον τοῦ Κάννιγγ.

Ἐν μυστικῇ τινι Δίακοινώσει (5 Δεκεμ.) ὠνόμασεν οὗτος τὸ γεγονὸς λίαν εὐτυχές, ἀλλ' οὐδόλως ἀπροσδόκητον. Ἡ διαμαρτύρησις κατ' αὐτὸν ὑπεδείκνυαν, ὅτι αἱ μέγισται δυσχέρειαι, ἃς ἀπῆντων αἱ Δυνάμεις κατὰ τὸ σωτήριον αὐτῶν ἔργον, προήρχοντο ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ οὐχὶ ἀπὸ τῶν Τούρκων. Ἐπεθύμει δὲ ταχέϊαν τὴν διεκπεραίωσιν τῶν πραγμάτων αὐτῶν, καὶ ὁ Ἑστερχάζης ὤφειλεν, ἔγραφε, νὰ ἐκφρασθῇ κατὰ τοῦ ἀναβλητικοῦ συστήματος τοῦ Κάννιγγ.

Εἰς ταῦτα προστετέθη ἡ ὑπὸ τῆς ἀγγλικῆς Κυβερνήσεως ἀναγνώρισις τοῦ ἐλληνικοῦ ἀποκλεισμοῦ.

Ἐν τῇ μετὰ τοῦ Σράτφορντ-Κάννιγγ συνδιαλέξει (24 Δεκεμβρ.) προῆλθον εἰς μέσον αἱ ἀμοιβαῖαι αἰτιάσεις. Τὸ βρεττανικὸν ἀνακτοδοῦλιον, ἰσχυρίζεται ὁ Μίττερνιχ, προσπαθεῖ νὰ κερδήσῃ καιρὸν, θέλει νὰ ἐμπνεύσῃ εἰς τὸν Τσάρον ἐλπίδα, ἣν αὐτὸς δὲν ἔχει, ὅπως ἐμπνεύσῃ αὐτὴν οὗτος κατόπιν εἰς τοὺς Ῥώσους.

Σαφῆς διακήρυξις περὶ ἐπεμβάσεως ὑπὲρ τοῦ ἀγαθοῦ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν καὶ ἀποκτήρυξις πάσης βίας ἠδύναντο, ἔλεγε, νὰ πείσῳσι τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην μερίδα, ὅπως ἀποδεχθῶσι τὴν μεσιτείαν, ἣν ἀπέβριπτον.

Πρὸς τούτοις ἐκηρύχθη ὁ Κάννιγγ ἐναντίονπάσης δικτατορίας, ὡς ἐν Λάιβαχ καὶ Βερῶνῃ· ἡ ἐπέμβασις, εἰς ἣν ἤθελε συναινέσει ἡ Ἀγγλία, ἔπρεπεν, εἶπε, νὰ ᾖ καθαρώς φιλική. Ἐν πρώτοις δὲ ἔπρεπε νὰ ἐξηγηθῇ, μέχρι τί-νος ἐσκόπει νὰ προβῇ ἡ Συμμαχία, ὅπως ἀναγκάσῃ εἰς συμπίδασμόν τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην τῶν μερίδων.

Ἡ δημοσίευσις τοῦ Ῥωσικοῦ ὑπομνήματος, προτέθετον, οἶονεῖ πρὸς ματαίωσιν τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ γενομένη, παρώτρυνεν ἀμφοτέρα τὰ μέρη εἰς

ἀντίστασιν· διακήρυξις δὲ τις τῶν δυνάμεων, βεβαιούσα ὅτι δὲν ἐσκόπουν νὰ ἀσκήσωσι βίαν, ἤθελε παρορμήσει αὐτὰ εἰς παραδοχὴν. Ὑπὸ τοιοῦτο δὲ πνεῦμα ἦτο καὶ ἡ πρὸς τὴν ἐλληνικὴν Κυβέρνησιν ἀπάντησις τῆς Ἀγγλίας·

α.) ἀπολογία τῶν ῥωσικῶν προθέσεων·

β.) ἀπόφασις τῆς ἀγγλικῆς Κυβερνήσεως νὰ μὴ ὑπερασπισθῇ ἐκθύμως τοὺς Ἕλληνας.

Ὁ Μέττερνιχ ἡρνήθη νὰ ἐκφέρῃ κρίσιν περὶ τῆς ἀπάντησεως, εἶπε δὲ μόνον, ὅτι ἀνεγνώριζεν αὐτὴ ὡς Κυβέρνησιν τὰ ἐν Ναυπλίῳ κρατοῦντα ἄτομα.

Ὁ Στράτφορντ ἐδῆλωσεν, ὅτι ἀποστολὴ αὐτοῦ ἦτο νὰ πείσῃ τὸ αὐστριακὸν ἀνακτοβούλιον, ὅπως ἐνωθῇ μετὰ τοῦ ἀγγλικοῦ, πρὸς ἀναβολὴν τῆς Συνόδου ἕνεκα τῆς παρεμπεσοῦσης ἐλληνικῆς διαμαρτυρήσεως.

Ὁ Μέττερνιχ παρετήρησεν αὐτῷ καθαρῶς, ὅτι ἡ ἐλληνικὴ διαμαρτύρησις ἦτο πρόφασις, πραγματικὴ δὲ ἀφορμὴ ἦτο, ὅτι ἡ Ἀγγλία δὲν ἤθελε νὰ στείλῃ ἀντιπρόσωπον εἰς Σύνοδον, ἥτις ἐμελλε νὰ ἀνακαλέσῃ τὸν τύπον τῆς Ἰερᾶς συμμαχίας. Ὁ Στράτφορντ Κάννιγγ δὲν ἡρνήθη τοῦτο.

Παρετήρησεν, ὅτι ὁ Κάννιγγ, συμπαθὼν εἰς τὴν συμμαχίαν ὅσον καὶ ὁ Μέττερνιχ, ἠθέλησε μόνον νὰ μὴ βεβηλώσῃ τὸν ἱερὸν αὐτὸν συνεταιρισμόν. Ἐθεωρεῖτο δὲ, εἶπεν, ἐν Ἀγγλίᾳ πολλὰκις ὡς θεσμός τῆς Ἰερᾶς Συμμαχίας, ὅ,τι ἦν ἀπλουστάτη συνέπεια τῶν ἀξιωματικῶν ὑγιоῦς πολιτικῆς· οὕτω καὶ ἡ Αὐστρία ἤθελε πάντοτε ἀποδοκιμάσει τὴν Ἰσπανικὴν καὶ ἰταλικὴν ἐπανάστασιν, καὶ οὐδέμιν ἀν ἐπῆρχε Συμμαχία.

Ὁ αὐτοκράτωρ, εἶπεν, ἐκφράζεται πάντοτε ὑπὲρ τῶν ἀρχῶν τῆς ἡσυχίας, καὶ ἐνεργεῖ μόνον ὅπου τὸ καθῆκον αὐτοῦ ἐπιτάσσει.

Ἡ συμμαχία ἔχει τοῦτο τὸ πλεονέκτημα, ὅτι δὲν ἀναγκάζονται αἱ Δυνάμεις νὰ ἀναζητῶσιν ἀλλήλας, ὅπως συναντηθῶσιν ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς· τοῦτο δὲ ἦν ἀφορμὴ τῆς ἐν Ἀνατολῇ φάσεως τῶν πραγματικῶν καὶ τῶν κατὰ τῆς συμμαχίας προσβολῶν τῶν ταραχοποιῶν.

Ἀν ἡ ἀγγλικὴ Κυβέρνησις ἀπῆντησεν ὁ Μέττερνιχ, συμβαδίζῃ, ὡς ἰσχυρίζεται ὁ Στράτφορντ Κάννιγγ, μετὰ τῆς αὐστριακῆς, τότε ἄς προβῇ μὲν ἐπὶ ἐν βῆμα ἐπὶ τὰ πρόσω, ἄς ὀπισθοδρομήσῃ δὲ ἐν ἄλλο, ὀλιγώτερον μὲν τὰ ἐπαναστάτα κράτη θωπεύουσα, ἀναγνωρίζουσα δὲ τὰς ὁδηγούσας αὐτὰ ἀρχάς.

Ὁ Στράτφορντ Κάννιγγ προεφασίσθη τὰς κοινοβουλευτικὰς δυσχερείας.

Ὡς πρὸς τὴν ἀγγλικὴν Διακοίνωσιν τῆς 31 Δεκεμβρίου, ἥτις ἐδικαιολόγει ἐκ φιλανθρωπικῆς ἐπόψεως τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ ἐλληνικοῦ ἀποκλεισμοῦ, ὅπως καταστήσῃ τὸν πόλεμον τῶν Ἑλλήνων πόλεμον πεπολιτισμένου ἔθνους, παρετήρησεν ὁ Μέττερνιχ, ὅτι ἦν αὕτη καρπὸς τῶν φιλελευθέρων ἰδεῶν. Ὁ Κάννιγγ, εἶπε, θέλει νὰ ἐμποδίσῃ τὴν συνένωσιν τῶν διεσπαρμένων φύτων, ἣν θεωροῦσιν αἱ Δυνάμεις ὡς μόνην σωτηρίαν, καὶ νὰ κερδήσῃ καιρόν, ὃν ἀπὸλλουσιν ἡ Αὐστρία· προσπαθεῖ δὲ μόνον νὰ καταστῇ αὐτὸς προσωπικῶς ἀγαπητὸς διὰ τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος. Ἀνάγκη, προσέθετεν, εἶνε νὰ ἀναγ-

κασθῇ τὸ ἀγγλικὸν ἀνακτοβούλιον νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν ὁδὸν τοῦ καθήκοντος.

Ὁ Μέττερνιχ πανταχοῦ εὑρίσκει φράσεις κενάς, καὶ μόνον παρὰ τῇ Τσάρρῳ σκέψιν· προσεπάθει δὲ νὰ καταδείξῃ εἰς τὰς Δυνάμεις, ὅτι εἶχεν ἀρχίσει δεύτερον στάδιον τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος, καὶ ὅτι ἡ Κωνσταντινουπόλις ἡδύνατο νῦν νὰ ἀμεριμνῇ, μέχρις οὗ ἐδίδετο νέα ὥθησις ἀπὸ τῆς ἐν Πετροπόλει Συνόδου.

1825.

Ἀνάγκη ὑπάρχει, ἔλεγεν ἡ ἀπὸ Α'. Ἰανουαρίου 1825 Διακοίνωσις εἰς τὸν Ἑστερχάζην, κεντρικοῦ τινος σημείου τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐνώσεως. Ἐν τῇ πολιτικῇ τοῦ Κάννιγγ πάντα ἦσαν ἄτοπα. Ἐνφ' προσεπάθει νὰ χωρίσῃ τὴν Αὐστρίαν ἀπὸ τῶν ἄλλων Δυνάμεων, διεμαρτύρετο ἐντούτοις ὅτι ἐπεθύμει ὅ,τι καὶ ἡ Αὐστρία.

Τὸ καλὸν τῆς πολιτικῆς τοῦ ἀγγλικοῦ ἀνακτοβουλίου εἶνε, ὅτι ἡ Ῥωσία ὠθεῖται πρὸς τὴν εἰρήνην καὶ τὴν νομιμότητα, διότι ὁ Κάννιγγ ὑπερασπίζεται τὴν ἐλληνικὴν ἐπανάστασιν. Θέλει νὰ μᾶς ἐκθέσῃ ἐν Πετροπόλει (3 Ἰανουαρ.)· ἀλλὰ θέλει ὅμως εὑρεῖ ἡμᾶς ἐν μέσῳ τῶν ἡπειρωτικῶν ἡμῶν συμμάχων, ὅπου οὐδὲν πλέον θέλομεν ἔχει νὰ τῇ ἐμπιστευθῶμεν, οὔτε νὰ ἀπαιτήσωμεν παρ' αὐτοῦ.

Ὁ παράδοξος χαρακτὴρ τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως, ἔγραφεν ὁ Μέττερνιχ ἐν ταῖς πρὸς τὸν Λεβτσέλτερν ὁδηγίαις αὐτοῦ, εὐκολύνει τὴν πρόθεσιν τῶν Δυνάμεων. Εἰς μὲν τοὺς Τούρκους θέλουσι γείνει αἱ πρῶται προτάσεις, εἰς δὲ τοὺς Ἑλλήνας ἐξηγήσεις μόνον.

Ἡ ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλάδος, ἔλεγεν ἡ ἀπὸ 15 Ἰανουαρίου μυστικὴ Διακοίνωσις, οὐδὲ εἰς τὸ Ῥωσικὸν ἀνακτοβούλιον δύναται νὰ ᾔη σύμφορος, καὶ ἤθελε τὰ μέγιστα προσβάλει τὰ συμφέροντά του.

Ἐν Πετροπόλει ἦσαν λίαν ὠργισμένοι κατὰ τῆς Ἀγγλίας (Ἐκθ. τῆς 31 Δεκεμβρίου)· ὡς πρὸς τὴν Αὐστρίαν δὲ συνώψιζε τὸ Ῥωσικὸν ἀνακτοβούλιον τὰς ἰδέας αὐτοῦ ἐν τοῖς ἐξῆς: Ἐξαγάγετε ἡμᾶς ὅ,τι τάχιστα τῆς ἀμνηχανίας, εἰς ἣν περιήγαγεν ἡμᾶς ἡ δημοσίευσις τοῦ ὑπομνήματός μας, ἵνα μὴ ἀναγκασθῇ ὁ αὐτοκράτωρ νὰ καταφύγῃ εἰς πραξικόπημά τι, ὅπως σώσῃ τὴν τιμὴν αὐτοῦ καὶ τὴν ἀξιοπρέπειαν.

Εἰς τὸν Ἑστερχάζην παρήγγειλεν ὁ Μέττερνιχ, νὰ μὴ ἔλθῃ εἰς διαπραγματεύσεις μετὰ τοῦ Κάννιγγ (10 Φεβρουαρ.), ἀλλὰ νὰ δώσῃ ἐξηγήσεις μόνον πρὸς αὐτόν, καὶ νὰ τῇ ἐκφράσῃ τὴν λύπην του, ὅτι ἡ Ἀγγλία ἔχωρζετο ἀπὸ τῶν ἄλλων Δυνάμεων καὶ ὑπενόμειεν οὕτω τὰς βάσεις τῆς κοινο-νικῆς τάξεως.

Ὁ Νέσελρωδ ὠμίλησε περὶ τῶν δυσχερειῶν τῆς ἀναχωχῆς (Ἐκθ. ἐκ Πετροπόλεως τῆς 22 Φεβρουαρ.) μετὰ τὴν ἀπόδασιν τῶν Αἰγυπτίων, καὶ ἐξέφρασε τὴν ἐπιθυμίαν αὐτοῦ περὶ συμπράξεως τῆς Αὐστρίας, καθ' ἣν περίπτωσιν ἀπέβαινον μάταια τὰ μέσα τῆς διὰ λόγων πειθοῦς.

Α'. Συνεδρίασις τὴν 24 Φεβρουαρίου. Πρότασις περὶ ἀποστολῆς διπλωματικῶν πρακτῶρων εἰς τὴν Ἑλλάδα, οἵτινες νὰ ὑποσχεθῶσιν αὐτοῖς ἐθνικὴν ὑπαρξιν καὶ πλήρη διοικητικὴν ἀνεξαρτησίαν· εἰς τὴν Πύλῃν δὲ νὰ διατηρηθῇ ἐπικυριαρχία, ἥτις οὐδεμία καθ' αὐτὸ ἤθελεν εἶναι πραγματικὴ ἐξουσία. (Ἐκθ. ἐκ Πιερρουπόλεως τῆς 8 Μαρτίου 1825).

Κατὰ τῆς ῥήξεως τῶν διπλωματικῶν σχέσεων προέτεινεν ἐπιδεξιῶς ὁ Λεβτσέλτερν τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλλάδος. Ὁ Νέσσελρωδ ἐδῆλωσεν, ὅτι τοῦτο δὲν ἤρεσκε τῇ Ῥωσίᾳ, ἥτις ἤθελε νὰ διαμείνωσιν οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ Σουλτάνου.

Β'. Ὁ Λεβτσέλτερν ἐπολέμησε τὰ ῥωσικὰ καταναγκαστικὰ μέτρα (Α'. Μαρτίου).

Γ'. Ὁ Νέσσελρωδ ὡμολόγησεν, ὅτι τὰ καταναγκαστικὰ αὐτοῦ μέτρα ἡδύναντο νὰ συνεπαγάγῃσι πόλεμον, ἀλλ' οὗτος, εἶπεν, ἡδύνατο νὰ ἐπέλθῃ καὶ χωρὶς αὐτῶν. (4 Μαρτίου).

Δ'. Ἐπέμεινεν εἰς τὴν ἀποστολὴν ῥώσου πρεσβευτοῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα (6 Μαρτίου).

Κατὰ τὸ πρωτόκολλον τῆς 13 Μαρτίου, ἡ Πύλη ἔπρεπε νὰ ἀναγκασθῇ νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπεμβάσεως, καὶ νὰ παραδεχθῇ ἀνακωχὴν πρὸς τοὺς Ἕλληνας.

Ἐν περιπτώσει ἀρνήσεως αὐτῆς, ἤθελον ἐπιδοθῇ τῇ Πύλῃ κοιναὶ διακοινώσεις, ἐν περιπτώσει δὲ ἐπανειλημμένης ἀρνήσεως διακοινώσεις ὑποδεικνύουσαι αὐτῇ τὰς λυπηρὰς τῆς ἀρνήσεώς της συνεπείας.

Ἡ ἀπὸ 13 ῥωσικὴ διακήρυξις κηρύσσει τὸ εἰρηνόφιλον καὶ τὴν αὐταπάρησιν τοῦ Τσάρου, προστίθῃσιν ὅμως, ὅτι ἀποτυχάνεται ὁ σκοπὸς χωρὶς καταναγκαστικῶν μέτρων.

Ὁ Τσάρος, παρετῖρει ὁ Λεβτσέλτερν (Ἐκθ. μυστικὴ τῆς 4 Αὐγούστου) ἐπέμεινεν εἰς τὴν ἀνακωχὴν, ἵνα φανῇ ὅτι κατώρθωσέ τι ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων. Ἡ ἀπαίτησις ὅμως ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν αὐξάνει τὴν ἀμηχανίαν αὐτοῦ. Θέλει μὲν ὁ Τσάρος νὰ θεωρηθῇ ὡς προστάτης τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ δὲν θέλει νὰ θριαβεύσῃ ἢ ἐπανάστασις, οὔτε νὰ ἐξασθενώσῃ αὕτη τὰ πολιτικὰ καὶ ἐμπορικὰ συμφέροντα τῆς Ῥωσίας, προάγουσα τὰ ἴδια αὐτῆς συμφέροντα. Θέλει πάντα καὶ οὐδὲν, καὶ οὐδ' ἡξυρεῖ ἀληθῶς· τί θέλει.

Τοῦτου ἕνεκα ἐν τῇ Θ'. συνεδρίᾳ διελύοντο σχεδὸν τὰ πάντα. Ὁ Νέσσελρωδ ἐδῆλωσεν, ὅτι ὁ Τσάρος παρετήρησε τὴν περὶ τῶν ἀναγκαστικῶν μέτρων διαφορὰν τῶν γνωμῶν, δὲν ἡδύνατο δὲ νὰ ἐκτεθῇ εἰς τὴν ἄρνησιν τῆς Πύλης, χωρὶς νὰ λάβῃ διὰ τοῦτο ἐκδίκησιν· καὶ προὔτιμα νὰ διακόψῃ πᾶσαν διαπραγματεύσιν, μέχρις οὗ γένη ἀπόφασις νὰ μὴ ὀπισθοδρομησῶσιν αἱ Δυνάμεις πρὸ οἵαδήποτε συνεπείας.

Ἀλλ' ὁ Λεβτσέλτερν ἀπεδοκίμαζε καὶ αὐτὴν τὴν περὶ λυπηρῶν συνεπειῶν ἀπειλήν. Ἐλεγε δὲ (Ἐκθ. ἐκ Πιερρουπ. τῆς 13 Ἀπριλ.) εἰς τὸν Νέσσελρωδ

ἐμπιστευτικῶς, ὅτι ἀνατολικός τις πόλεμος ἦν πολὺ κινδυνωδέστερος ἢ ἐκεῖνος, ὃν ἤθελον νὰ ἀποφύγῃσι διὰ τῆς εἰρηνεύσεως. Ἡ Αὐστρία, προσέθετε, ἤθελε τὴν εἰρήνην δι' ἔμφρονος τρόπου· καὶ αὕτη μὲν ἐλάλησε πάντοτε πρὸς τὴν Τουρκίαν τὴν γλῶσσαν τοῦ ὀρθοῦ λόγου, ἡ δὲ Ῥωσία παρέσχεν αὐτῇ πάντοτε ἀφορμὰς ἀδικῶν ἐρίδων. Πῶς ἦτο δυνατόν νὰ ἀσκηθῇ βία κατὰ δύο διαπραχόμενων μερῶν, ἅτινα ἀνεγνωρίζοντο ὡς ἔχοντα δίκαιον;

Ἐν τῇ ΙΑ'. συνεδριάζεται τῇ 7 Ἀπριλίου ὑπεγράφη τὸ πρωτόκολλον, ὅπερ ὡς συνέπεια τοῦ ἀπὸ 13 Μαρτίου ὑπεχρέου τὴν Πύλην νὰ παραδεχθῇ τοῦ λοιποῦ τὴν ἐπέμβασιν.

Κατὰ τὴν ἀπὸ Α'. Ἀπριλίου Ῥωσικὴν διακοίνωσιν, ἡ Ῥωσία δὲν ἠδύνατο νὰ παραιτηθῇ τῆς διατηρήσεως· ἀνακωχῆς, ὅπως διαπραγματευθῇ μετὰ τῆς Πύλης, τῇ βοηθείᾳ ἀντιπροσώπων Ἑλλήνων, μεθ' ὧν ἤθελον ὁμιλήσει...

Ἐκ τούτου ἐγνώσθη, λέγει ὁ Λεβτσέλτερν, τί ἡ Ῥωσία δὲν θέλει καί, ἐκ συμπερασμοῦ, τί θέλει. Θέλει νὰ ὑποδυθῇ τὸ πρόσωπον, ὅπερ διεδραμάτισεν ἡ Γαλλία ἐν Ἰσπανίᾳ καὶ ἡ Αὐστρία ἐν Ἰταλίᾳ, θέλει νὰ κερδίσῃ, τῇ βοηθείᾳ στρατιωτικῶν ἐπιδείξεων, τὴν παλαιὰν αὐτῆς· ἐπιβρόχην. Ἐμποδίζετο ὅμως τὸν Ἀλέξανδρον ἡ πρὸς τὴν συμμαχίαν συμπάθεια αὐτοῦ, καὶ τὸ αἶσθημα ὅτι θέλει ἀπολέσει δι' ἀνατολικοῦ τινος πολέμου τὴν ἐν τῇ δύσει ὑπερρίχυσιν αὐτοῦ.

Ὁ Μέττερνιχ, λαλῶν περὶ τῶν ἡθικῶν ἀποπλανήσεων τῆς Ῥωσίας (11 Ἀπριλίου), παρατηρεῖ, ὅτι τὸ Ῥωσικὸν ἀνακτοβούλιον δὲν γνωρίζει πλέον τί θέλει, καὶ δὲν θέλει νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν λυπηρὰν ἀλήθειαν, ὅτι ἡ ἐπὶ τῶν Ἑλλήνων ἐπιβρόχη αὐτοῦ παρήκμασε, καὶ ὅτι οἱ Ἕλληνες δὲν θέλουσι πλέον νὰ διατελῶσιν ὑπὸ ἐπιτροπείαν, ἥτις ἤθελεν ἐπὶ μακρὸν παραβλάψει τὴν ἐθνικὴν αὐτῶν ὑπαρξιν. Τὸ Ῥωσικὸν ἀνακτοβούλιον, λέγει, ἐπιθυμεῖ τὰ ἀδύνατα· ἐπιδιώκει πράξιν δι' ἣν λείπουνσι τὰ μέσα, καὶ πολεμεῖ μορφήν, ἥτις εἶνε συνέπεια τῆς βάσεως, ἣν αὐτὸ τοῦτο ἔθετο· προσπαθεῖ δὲ νῦν νὰ κερδίσῃ ἐπιβρόχην δι' ἄλλης· ὁδοῦ, ἣν δὲν δύναται νὰ εὕρῃ (Μυστικὴ διακοίνωσις εἰς Πετρούπολιν τῆς 18 Ἰουνίου).

Αἱ Δυνάμεις δύνανται μᾶλλον νὰ σταθμίσωσι καὶ ὑποστηρίξωσι τὰ ἀπέναντι τῆς Τουρκίας δίκαια τῆς Ῥωσίας, ἢ νὰ παρέμβωσιν εἰς τὸ ἐλληνικὸν ζήτημα, ὅπερ ἔπρεπεν ἀποκλειστικῶς νὰ ρυθμίσῃ ἡ πολιτικὴ φρόνησις.

«Ὅσάκις ἂν πρόκειται,» λέγει ἡ διακοίνωσις, «περὶ τοῦ μέλλοντος τῆς Ἀνατολῆς, θέλομεν ἐκλεῖξει μεταξὺ δύο κακῶν τὸ μὴ χεῖρον, ὅπερ εἶνε ἡ διατήρησις τῆς ἐνεστώσης τῶν πραγμάτων καταστάσεως, καίτοι πλημμελοῦς».

Ἡ ἰδέα τῆς Ῥωσίας, λέγει διακοίνωσις εἰς Παρισίου τῆς 16 Ἰουνίου, εἶνε κατάληψις τῶν Ἡγεμονικῶν διὰ Ῥώσων καὶ Αὐστριακῶν· πῶς ὅμως ἦτο δυνατόν νὰ ἐκτελεσθῇ τοῦτο, μετὰ τὴν ἐπανάληψιν τῶν πρὸς τὴν Τουρκίαν διπλωματικῶν σχέσεων;

Ἄμα ὡς ὁ Τσάρος ἐξῆλθε τοῦ κύκλου τῆς ἐκ Λάτβαχ Διακηρύξεως (16 Ἰουνίου), τὸ ἀνατολικὸν ζήτημα ἔλαβε κακίστην τροπὴν.

Αἱ εἰς Πετροῦπολιν σταλεῖσαι πρῶσαι καὶ ὁδηγαί (27 Ἰουνίου) δὲν ἴσαν ὅμοιαι· ἐφαίνοντο μὲν ἀσπαζόμεναι τὴν βίαν τῶν καταναγκαστικῶν μέτρων, ἀλλ' ὁ βασιλεὺς τῆς Πρωσίας μετέβαλε ταχέως γνώμην (Ἐκθ. ἐκ Βερολίνου τῆς 20 Ἰουλίου).

Θέλει γίνεαι λόγος, ἀνεκοίνου ὁ Μέττερνιχ εἰς τὸν Ἐξάρχον, περὶ τῶν Ἑλλήνων. Ἡ δὲ Πύλη ἔχει ἔτι καιρὸν, καὶ πρέπει νὰ συναγάγῃ ἐν τῇ μεταξὺ πίσας· αὐτῇ τὰς δυνάμεις, νὰ κερδήσῃ τοὺς κορυφαίους τῶν ἐπαναστατῶν καὶ νὰ καταβάλῃ τὴν ἐπανάστασιν.

Ἡ πρὸς τοὺς φιλέλληνας, προσέθετεν, ἀπόκλις· τῆς Ἀγγλίας παραδίδει πάλιν εἰς χεῖρας ἡμῶν τὴν Ῥωσίαν· ἃς ἀκολουθήσῃ λοιπὸν ἡμᾶς τὸ Διδάνιον καὶ ἃς μᾶς ἀκούσῃ.

Τὸ αὐστριακὸν ἀνακτοδοῦλιον, λέγει μυστικῇ τις εἰς Πετροῦπολιν διακοίνωσις τῆς 4 Σεπτεμβρίου, προσπαθεῖ νὰ θέλῃ ὅ,τι ἐπιτρέπουσιν αὐτῇ ὁ λόγος· καὶ τὸ δίκαιον· ὁ δὲ Τσάρος ἐπέμεινεν ἰδίως ἐκφράζων τί δὲν θέλει. Οὕτως· ἐκεῖνο μὲν ἦτο θετικόν, οὗτος δὲ ἀρνητικός.

Ὁ Μέττερνιχ ἐπιμένει, ὡς ὑπὲρ αὐστριακῆς ὑποθέσεως, ζητῶν τὴν ἐκκένωσιν καὶ τὴν ἀποπομπὴν τῶν Βεσλήδων (Διακοίν. εἰς Κωνσταντινούπολιν τῆς 30 Σεπτεμβρίου). Ὁ Τσάρος, λέγει, εὐρίσκεται ἐν Μεσημβρίᾳ μεταξὺ ἡρεθισμένων ἀνθρώπων, εἰς οὓς δυσκόλως θέλει δυνηθῇ νὰ ἀντιστῇ. Ἄν δὲ ἡ Πύλη ἦν τετυφλωμένη, δὲν δυνάμεθα ἡμεῖς νὰ ὑποστηρίξωμεν σῶμα ὅπερ δὲν δύναται πλέον νὰ κρατηθῇ ἀφ' ἑαυτοῦ.

Ὁ Ρεῖς ὑψίστησε τὸν Μέττερνιχ ἐπὶ τῇ Διακοινώσει τῆς 4 καὶ 25 Ἰανουαρίου, καὶ ἤλπιζεν, εἶπεν, ὅτι αἱ παρασκευαί τῆς Πύλης καὶ ἡ βοήθεια τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ ἤθελον ἀρκέσει πρὸς καταστολὴν τῆς στάσεως, ἥτις τοσοῦτον τῦξῃσε διὰ τῆς συνδρομῆς τῶν Ἀγγλῶν. Αἱ ἀπὸ τοῦ θεάτρου τοῦ πολέμου εἰδήσεις εἶνε τοιαῦται, ὥστε δύναται τις νὰ πιστεύσῃ, ὅτι οἱ Ἕλληνες δὲν θέλουσιν ἀντιστῇ. (Ἑπόμνημα τῆς 4 Φεβρ. Φύλλον ἀπλοῦν).

Δύο μερίδες διηφισδῆτουν τὴν ὑπερίσχυσιν ἐν Ἑλλάδι·

Ἡ μὲν δημοκρατικὴ, πολυάριθμος, καλῶς ὀργανισμένη, ὑπὲρ ξένου ἡγεμόνος.

Ἡ δὲ ἀντιδημοκρατικὴ, ἐκ τῶν κλεφτῶν καὶ τῶν προϋχόντων συγκειμένη, θεωρεῖ ἑαυτὴν ὡς διάδοχον τῶν Τούρκων, καὶ ἀπατεῖ ὀλιγαρχικὴν ὁμοσπονδίαν. Ἐνεκα προσωπικῶν καὶ τοπικῶν συμφερόντων δυσκόλως κατανοεῖ τις τοὺς σκοποὺς αὐτῆς.

Ἀμφότεραι αἱ μερίδες εἰσὶν ἐναντίαι πάσης ξένης ἐπιβροχῆς, καίτοι ἡ πρώτη φαίνεται πῶς κλίνειν πρὸς τὴν Ἀγγλίαν. Ἡ δευτέρα ἐξ αὐτῶν ἤθελεν εὐκολώτερον παραδεχθῇ τὴν ἰδέαν τῆς ἐξαρτήσεως καὶ ὑποταγῇ ἐκουσίως, ὅπως κατορθωθῇ ἡ εἰρήνευσις. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἔπρεπε νὰ γίνωσιν ἐνέργειαι. Ἀλλ' ἡ μερίς αὕτη ἦν ὑποδεστέρα τῆς ἄλλης.

Ὁ Πρόκες ἀνήγγειλε δι' ὑπομνήματος ἀπὸ 14 Φεβρουαρίου, ὅτι ὁ ἀγὼν δὲν ἦτο ἐθνικός, καὶ ἐγίνετο μόνον πρὸς ὄφελος ἀρχηγῶν τινῶν· οἱ δὲ Ἑλληνες ἤθελον νὰ στρατεύσῃσι μᾶλλον κατὰ τῶν προϋχόντων αὐτῶν ἢ τῶν Τούρκων. Ὁ Ἰβραὴμ, προσέθετο, εἶχε πλείστους ὁπαδούς, καὶ ἤλπιζε νὰ διατηρήσῃ τὴν Κρήτην καὶ τὴν Πελοπόννησον.

Τὴν 28 Μαΐου ἔλαβον οἱ πρέσβεις τὰς ὁδηγίας τῆς Συνόδου. Ἀπεφάσι-
σαν δὲ νὰ μεταχειρισθῶσι τὴν ἔκφρασιν μεσιτεῖαν (*bons offices*) ἀντὶ ἐπεμβάσεως, ἥτις, συνώνυμος τῆς *médiation*, ἤθελεν ἔχει ὡς σιωπηρὰν αὐτῆς συνέπειαν τὴν ἀναγνώρισιν τῶν ἀντιμαχομένων μερῶν.

Τὴν 17 Ἰουνίου ἀπήντησεν ἡ Πύλη ἀρνητικῶς.

Ὁ Ὅττενφελς παρετήρησεν, ὅτι τὸ Διδάνιον, μαθὼν τὴν ὑπὸ τῆς Ῥω-
σίας γενομένην ἐν τῇ Συνόδῳ πρότασιν, ἐφοβήθη μὴ αἱ τῶν πρέσβων αἰ-
τήσεις ἦσαν ὁ πρῶτος μόνον τῆς ἀλύσεως· κρῖκος, καὶ διὰ τοῦτο ἡρνήθη.
Πρὸς τούτοις δὲ ἡ δημοσιότης τοῦ διαθήματος προσέβαλε τὴν φιλοτιμίαν
τοῦ Διδανίου.

Βαθυτάτην προϋξίνησε λύπην εἰς τὸ Διδάνιον ἡ ἀπὸ 22 Ἰουλίου πράξις
(Ἐκθ. ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, 10, 23 Αὐγούστου). Ἡ ἐπαναστατικὴ κυ-
βέρνησις παρωρμήθη εἰς τοῦτο ὑπὸ τῶν Ὑδραίων καὶ Σπετσιωτῶν, οἵτινες
ἠσθάνοντο τὴν ἀνάγκην ναυτικῆς προστασίας, καὶ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς σκευω-
ρίας ἄγγλου ναυάρχου Ἀμιλτων. Φοβούμενος οὗτος, μὴ οἱ γάλλοι ἀπόστο-
λοι ὠθήσῃσι τὴν Ἑλλάδα εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς Γαλλίας, ἐνεθάρρυνε τοὺς
Ἕλληνας εἰς ἀντίστασιν κατὰ τῆς Τουρκίας, εἰς μῖσος κατὰ τῆς Αὐστρίας
καὶ εἰς δυσπιστίαν κατὰ τῆς Γαλλίας (Πρόκες, 27 Ἰουλίου).

Τέλος ἐνέδωκε τὸ Διδάνιον ὡς πρὸς τοὺς Βεσλήδας, καὶ ὁ Μέττερνιχ
παρετήρησεν εἰς τὸν ἐν Βιέννῃ ἄγγλον πρεσβευτὴν, ὅτι, ὅπως αὐτὸ ἐνέδω-
κεν ἐξ ἀνωτέρου πολιτικοῦ λόγου, οὕτω καὶ αἱ Δυνάμεις ἡδύναντο ἐξ ἐλευ-
θέρας καὶ εἰλικρινοῦς συμφωνίας νὰ κατορθώσῃσι συμβιβασμὸν τινα ἐν τῷ
ἐλληνικῷ ζητήματι.

Τὸ ὑπολειπόμενον μέγα ἔργον, παρετήρει χαίρων ὁ Μέττερνιχ, ἦτο νὰ
πινίγῃ ἡ ἐν Πελοποννήσῳ ἐπανάστασις. Αἱ νῆσοι ἐζήτουν μόνον ὅ,τι εἶχον
ἤδη πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως.

Ὁ Τσάρος ἐξεφράσθη, ὅτι ἡ Αὐστρία δὲν παρεῖχεν αὐτῇ πλέον ἐμπιστο-
σύνην· καὶ ὁμως εἶχεν ἐξωθῆσαι ἤδη αὐτὸν τοσοῦτον διὰ τῆς δυσπιστίας καὶ
ἀντιζηλίας αὐτῆς.

Ὁ Μέττερνιχ, λέγει μυστικῇ διακοίνωσις τῆς 13 Αὐγούστου ἐξ Ἰσλ εἰς
Πετρούπολιν, ἐξεφράσθη ἐν Παρισίοις ἐντονώτατα κατὰ τῶν ῥωσικῶν ἰδεῶν,
καὶ ἠθέλησε νὰ χωρίσῃ ἐντελῶς τὴν Γαλλίαν ἀπὸ τῆς Ῥωσίας. Οὕτω δὲ
ἠνάγκαζον τὴν Ῥωσίαν αἱ Δυνάμεις νὰ προβῇ μόνῃ εἰς πόλεμον, ἀντὶ νὰ
κινήσῃ αὐτὸν ἀπὸ κοινοῦ, καὶ ὁ Τσάρος, μετὰ τὴν πρώτην εὐθὺς αὐθάδειαν
τῆς Πύλης, δὲν θέλει στραφῇ πρὸς τοὺς συμμάχους αὐτοῦ ἵνα τὴν τιμωρήσῃ.

Ὁ Μέττερνιχ κατεπολέμησε τὴν πρόληψιν, ὅτι ἡ πρώτη ἄρνησις τῆς Πύλης ἦν ἥττα, ἥ ἐγένετο συμφώνως πρὸς τὰς ἐπιθυμίας τῆς Αὐστρίας. Μόνον τὸ ῥωσικὸν ἀνακτοβούλιον, εἶπε, δὲν ἐλυπεῖτο ἐπὶ τούτῳ. Ἡ στιγμή δέ, καθ' ἣν ἡ Ῥωσία ἐποιήσατο προτάσεις ἐν Κωνσταντινουπόλει εἶχε τι σχεδὸν τὸ γελοῖον, καθότι ἡ κρυφία τοῦ πράγματος ὅψις κατέστη προδηλοτάτη. Ἡ Ῥωσία διεπραγματεύθη τοιοῦτοτρόπως τὴν ὑπόθεσιν, ὥστε βλέπει τις, ὅτι ἐπεθύμει τὴν ματαίωσιν αὐτῆς. Ἄν δὲ ὁ Τσάρος παρέρυετο ὑπὸ τῆς διαθέσεως τοῦ λαοῦ εἰς τὸν πόλεμον, κατεφαίνετο προδήλως, ὅτι τὰ ἐν Πετροπόλει ὡς καταναγκαστικά δῆθεν μέτρα παριστανόμενα οὐδὲν ἄλλο ἦσαν ἢ ὁ πόλεμος. Καὶ δὲν ἠδύνατο μὲν ἡ Αὐστρία νὰ ἀποκωλύσῃ τοῦτο τὴν Ῥωσίαν· δὲν ἔπρεπεν ὅμως νὰ λάβῃ ὁ πόλεμος χαρακτῆρα συμμαχικῆς ἐπιχειρήσεως. Πᾶσα οἰαδήποτε ἐπιχειρήσις κατὰ τῆς Τουρκίας ἀντεστρατεύτο εἰς τὴν συνειδήσιν τοῦ αὐτοκράτορος.

Τὸ ἀληθὲς δὲ ἐνδιέφερον, ὅπερ ἡ Αὐστρία ἔτρεφεν ὑπὲρ τῆς Ῥωσίας δὲν ἀπεδεικνύετο ἐνδιδούσης αὐτῆς εἰς τῆς Ῥωσίας τὰς φαντασιοπληξίας καὶ θωπευούσης· τὰς ψευδεῖς καὶ κινδυνώδεις ιδέας τῆς.

Μυστικῇ διακοίνωσις τῆς 15 Αὐγούστου ἐξηγεῖ τὴν δυσάρεστον ἀφορμὴν τῆς μεταβάσεως αὐτοῦ εἰς Ἰσλ.

Εἰς τὰς ῥωσικὰς ἰδιοτροπίας, ἔλεγε, πρέπει νὰ ἀντιταχθῇ ἀπόλυτος ἀταξία, καὶ ἡ κρίσις· θέλει παρέλθῃ. Ἡ Αὐστρία εἶνε ἐμποδὼν τῆς Ῥωσίας, οὐχὶ δὲ καὶ αὐτὴ ἐκείνης· διότι ἡ Αὐστρία οὐδὲν ἔχει νὰ ζητήσῃ ἐν Ἀσίᾳ, ἐνῷ ἡ Ῥωσία ἔχει πολλὰ νὰ ζητήσῃ ἐν Εὐρώπῃ. Ἡ Γαλλία δὲ ἀκολουθεῖ, ὡς ἡ Ῥωσία, τὴν φιλοδοξίαν, καὶ διὰ τοῦτο ἔχει ἐπίσης ἐμποδὼν αὐτῆς τὴν Αὐστρίαν.

Ὁ Λεοτσέλτερν ἐδήλωσεν, ὅτι ἡ Αὐστρία δὲν ἠδύνατο νὰ προσδάλῃ φιλὴν δύναμιν, ὡς τὴν Πύλην (Ἐκθ. ἐκ Πετροπόλεως τῆς Α'. Σεπτεμβρίου).

Ὁ Νέσσελρωδ ἐδήλωσεν, ὅτι ἡ καταστροφὴ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ εἶνε κηλὶς προσαπτομένη εἰς τὴν Ἱερὰν Συμμαχίαν ἀπέναντι τῶν μεταγενεστέρων. Δὲν εἶχε δέ, εἶπεν, ἐντολὴν νὰ λαλήσῃ περὶ τῶν σκοπῶν τοῦ Τσάρου, ἀλλ' ἦν ἀποδεδειγμένον, ὅτι δὲν ἤθελε κατορθώσει οὗτος νὰ συμφωνήσῃ περὶ τοῦ ζητήματος μετὰ τῆς Αὐστρίας.

Ἐπειδὴ δὲ οἱ ἐν Γαλλίᾳ καὶ Ἀγγλίᾳ ταραχοποιοὶ συνταράσσονται καθ' ὃν χρόνον αἱ Δυνάμεις ἐγκατέλειψαν τὸ ζήτημα εἰς ἑαυτὸ, ὁ Μέττερνιχ καθιστᾷ προσεκτικὸν τὸ γαλλικὸν ὑπουργεῖον εἰς τὰ ἐπαναστατικὰ ἐκείνα σκευωρήματα (Μυστικῇ Διακοίν. εἰς Παρίσιους τῆς 2, 5 Σεπτεμβρίου), καὶ ἐπερωτᾷ τὸν Κάννιγγ ἐν ὀνόματι τῆς Αὐστρίας (Διακοίνωσις εἰς Λονδὶνον, τῆς 8 Σεπτεμβρίου).

Ὁ Τατίσεφ ἐπέδωκε διακοίνωσιν πλήρη μομφῶν κατὰ τῆς Αὐστρίας, περιέχουσαν τὴν ἀπειλήν, ὅτι ὁ Τσάρος ἤθελε πράξει κατὰ τὰ συμφέροντά του, ἐμπνεόμενος ὑπὸ τοῦ Πότσου.

Ὁ Μίττερνιχ προσεπάθησεν (Ἐκθ. τοῦ Τατίσεφ εἰς Νέεσελρωδ, 40 Σεπτεμβρίου) νά ἀποδείξῃ αὐτῷ, ὅτι ἡ ἐπέμβασις τῶν Δυνάμεων ἤθελε φανῇ εἰλικρινεστέρα καὶ ἀμεροληπτοτέρα εἰς τὴν Πύλιν τῆς ἐπεμβάσεως τῆς Ἀγγλίας.

Ἡ Πύλις ὤφειλε, κατ' αὐτόν, νά δώσῃ ἀμνηστίαν καὶ νά συντάξῃ νέον ὄργανισμὸν διὰ τὰς ἐπαναστάσας ἐπαρχίας, ματαιοῦσα οὕτω τὰς σκευωρίας τῶν φιλελλήνων, καὶ ἐμποδίζουσα τὴν Ἀγγλίαν νά συμπληρώσῃ τὸ φιλόδοξον αὐτῆς ἔργον.

Εἰς τὸν Λεβτσέιτερν ἐμήνυσεν ὁ Μίττερνιχ (6 Ὀκτωβρ.), ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἀνεγνώρισεν πάντοτε, ὅτι τὸ ἀνατολικὸν ζήτημα ἐνέβαλλε τὸν Τσάρον εἰς ὀχληρὸν δίλημμα, καὶ ἦν διαλυτικὸν στοιχεῖον, διευθυνόμενον κατὰ τῆς Συμμαχίας καὶ τῶν ἀρχῶν αὐτῆς. Τὸν πόλεμον, ἔλεγε, δὲν ἠδύνατο νά θέλῃ ὁ Τσάρος, ἀφοῦ ἤθελεν οὗτος ἀποβῇ εἰς ὄφελος τῶν ἀπειλουσῶν τὸ κοινωνικὸν σῶμα φατριῶν· ἀλλ' οὔτε τὴν χειραφέτησιν τῶν Ἑλλήνων, διότι αὕτη ἦν ἐναντία εἰς τὰ συμφέροντα τῆς Ῥωσίας καὶ ἤθελεν ἀποβῇ εἰς ὄφελος ἄλλης Δυνάμεως. Τὸ ζήτημα μετεβλήθη τοπικῶς, οὐχὶ δὲ κατ' οὐσίαν, καὶ εὐρίσκεται σήμερον ἐν Λονδίνῳ. Πρὸς τὴν Ἀγγλίαν ἀπηύθυνεν ἐντόνους· μὲν παραστάσεις ἡ Αὐστρία, ἥτιον δὲ σαφεῖς ἡ Γαλλία. Ἐπρεπε δὲ νά ἐμποδισθῇ ὁ θρίαμβος τῆς πολιτικῆς τοῦ ἀγγλικοῦ ὑπουργείου, ὅστις ἤθελε καταστρέψει τὰ στηρίγματα τῆς ἡσυχίας καὶ τῆς κοινῆς τάξεως.

• Ἐπειδὴ ἡ πολιτικὴ τοῦ ἀγγλικοῦ Ὑπουργείου • ἔλεγεν ἡ εἰς Λονδίνον διακοίνωσις ἀπὸ 7 Αὐγούστου 1825, «ἐμπεσόντος εἰς παντελῇ ἀοριστίαν, εἶνε τοσοῦτον ἀνήσυχος, ὥστε συνταράσσει τὰ πάντα, καὶ τοσοῦτον ἀναποφάτιστος, ὥστε οὐδὲν λαμβάνει μέτρον, στενοχωρεῖ πάσας τὰς ἐπιθυμούσας τὴν ἡσυχίαν Δυνάμεις». Ὁ Ἑστερχάξης παρηγγέλλετο νά ἐπερωτήσῃ τὸν Κάννιγγ, τί θέλει ἐν τῇ Ἀνατολικῇ περιπλοκῇ, νά παραστήσῃ εἰς τὸν Λῆβεν, ὅτι ἡ Αὐστρία προέβαινε πανταχοῦ εἰς τὰ πρῶτα καὶ δυσχερῆ διαβήματα, καὶ ἐν Λονδίνῳ, Κωνσταντινουπόλει, Παρισίοις καὶ Βερολίνῳ προήσπιζε τῶν ἀρχῶν τοῦ ἀπαραισάστου τῶν συνθηκῶν. Παρηγγέλλετο δὲ προσέτι νά κατακρίνῃ ζωηρῶς τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Κόχραν.

Εἵτα (τὴν 8 Σεπτεμβρίου) παρηγγέλλετο νά ἐρωτήσῃ:

α. ἂν ἡ Ἀγγλία παρεδέχετο τὴν παρέμβασιν τοῦ Ἀμιλτων, καὶ τὴν προστασίαν τῆς Ἑλλάδος.

β. ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει, ποτὸν μέτρον ἤθελε λάβει πρὸς λῆξιν τῆς κινδυνώδους αὐτῆς ἀταξίας;

Ὁ Κάννιγγ ἀπήντησεν (Ἐκθ. ἐκ Λονδίνου τῆς 24 Σεπτεμ.), ὅτι ἡ Ἀγγλία οὐδόλως ἀπεδέχετο τὴν ἐλληνικὴν προσφοράν, ἐζήτει δὲ μόνον μέσον ὅπως ἀρνηθῇ, χωρὶς νά προσβάλλῃ τὴν κοινὴν γνώμην, καὶ χωρὶς νά ἐξωθήσῃ εἰς ὀλιγώτερον φιλανθρώπους χεῖρα· τὸν λαόν, οὗτινος ἤθελεν ἀρνηθῇ τὴν προστασίαν. Ἡ Ἀγγλία εἶπε, δὲν ἐπεθύμει νά μεγεθυνθῇ, καὶ ἐξωρῇ μᾶλλον ὡς ἄδωρον δῶρον τὰς δοθείσας αὐτῇ Ἰονίους νήτους.

Ἐδικαιολόγησεν ὁ Κάννιγγ τὸν Ἀμιλτων (3 Ὀκτωβ. πρὸς τὸν Οὐέλ-
λεσλεῦ, 25), καὶ παρστήρησεν, ὅτι ἡ μόνη μεταξὺ Ἀγγλίας καὶ Αὐστρίας δια-
φορὰ ἦτο, ὅτι ἡ Αὐστρία δὲν ἤθελε νὰ ἀναγνωρίσῃ τοὺς Ἑλλήνας ὡς ἐμ-
πόλεμον δύναμιν.

Ὁ Ἐστερχάζης παρστήρησεν, ὅτι ἡ πολιτικὴ τῆς Ἀγγλίας ἐτροποποιήθη
μὲν ἀλλὰ δὲν μετεβλήθη· ὁ δὲ Κάννιγγ ἐν πάσῃ αὐτοῦ πράξει ὠδηγεῖτο ὑπὸ
τῆς διψῆς τῆς δημοτικότητος καὶ ἐνεπνέετο ὑπὸ τῆς πρὸς τὴν Γαλλίαν
ἀντιζηλίας.

Εἰς τὸν γάλλον πρεσβευτὴν, προβάντα εἰς παραστάσεις κατὰ τοῦ Κόχραν
(Ἐκθ. τῆς 8 Ὀκτωβρίου), ἀπήντησεν ὁ Κάννιγγ διὰ σκέψεων περὶ τοῦ ἐν
Παρίσοις φιλελληνικοῦ συλλόγου, καὶ τῶν γάλλων πρακτόρων, οἵτινες πε-
ριεφέροντο ἐν Παρίσις, φέροντες στολὰς γάλλων στρατηγῶν, ἐπιλέγων, ὅτι
ἦν τὰ μέγιστα ἡγχαριστημένος, ὅτι ἀπέσχε μέχρ' αὐτοῦ, καὶ δὲν ἠναγκάσθη
νὰ ἐκφρασθῇ εἴτε ὑπὲρ τῶν φιλελληνικῶν ἰδεῶν τῆς Ῥωσίας εἴτε ὑπὲρ τῶν
φιλοτουρκικῶν τῆς Αὐστρίας.

Ὁ Κάννιγγ προσπαθεῖ, ἔγραφεν ὁ Ἐστερχάζης νὰ σπείρῃ διχόνοιαν μεταξὺ
τῶν αὐτῶν, καὶ δὲν ἐπιθυμεῖ ἐγκάρδιον αὐτῶν συνέντευξιν.

Ἡ ἀπὸ 3 Δεκεμβρίου Μυστικὴ διακοίνωσις πρὸς τὸν Ἐξάρχον ἔλεγεν,
ὅτι, ἀποκαταστάσης τῆς διπλωματικῆς σχέσεως μεταξὺ Ῥωσίας καὶ τῆς Πύ-
λης ἀπεσύρθη ὁ Κάννιγγ εἰς τινα κατ' ἐπιφάνειαν οὐδετερότητα, ὑπεστήριξεν
ἡμῶς ἐν τούτοις, συμφώνως πρὸς τὰς συμπαθείας αὐτοῦ, τοὺς Ἑλλήνας
τοιουτοτρόπως, ὥστε αἱ προσπάθειαι τῆς Πύλης ἀναγκαιῶς ἐναυάγησαν.

Νῦν δέ, ἐνῷ μετέβαινον ὁ μὲν Στράγγφορντ εἰς Πετρούπολιν, ὁ δὲ Στράτ-
φορντ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀπεσύρθη καὶ ὁ Τσάρος, καὶ μεμονωμένη ἡ
Αὐστρία ἤθελεν ἐξαλείψῃ καὶ τὴν τελευταίαν δυσχέρειαν, ἥτις ἐκώλυε τὴν
ὀριστικὴν τῆς ὑποθέσεως διαρρύθμισιν· τούτου συνέπεια ἦν, ὅτι ἠναγκά-
σθη νὰ ὀπισθοχωρήσῃ ἡ Ἀγγλία, ὅπως συναντήσῃ πάλιν τὰς ἡπειρωτικὰς
δυνάμεις. Ὁ δὲ Στράτφορντ δὲν ἐβράδυνε τὴν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀφίξιν
αὐτοῦ, καὶ τὰ ἐλάχιστα αὐτὰ φοβούμενος.

Ὁ Τσάρος, ἔλεγε διακοίνωσις ἀπὸ 11 Δεκεμβρίου, ἐπέμενεν εἰς τὰς εἰρη-
νικὰς αὐτοῦ διαθέσεις.

Ὁ Ἐξάρχος ἐκέντησε τὸν Ῥεῖς (30 Σεπτεμβρίου) εἰς διαμαρτυρήσεις
κατὰ τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς ἐκστρατείας τοῦ Κόχραν.

Μετ' ἀνησυχίας εἶδεν ἡ Πύλη τὴν Ἀγγλίαν μετέχουσαν τῶν ἐν Πετρο-
πόλει συνδιασκέψεων. Τὰ πληρεξούσια τῶν Ἐπιτρόπων, οὓς ἔπεμψεν εἰς
Ναῦδαρτνον, ὅπως διαπραγματευθῶσι μετὰ τῶν ἐπαναστατῶν, ἦσαν λίαν εὐ-
ρέα, ἀλλὰ δυστυχῶς τὰ πνεύματα ἐν Ἑλλάδι δὲν εἶνε διαθεθειμένα εἰς συμ-
βιβασμόν, ὥστε μόνον ἀτομικὰς τὸ πολὺ ὑποταγὰς ἡδύνατό τις νὰ ἐλπίσῃ
(Ἐκθ. τῆς 10 Νοεμβρ.).

Τὸ ῥωσικὸν ἀνακτοδοῦλιον δυσηρεστήθη μεγάλως (Μυστικὴ Ἐκθ. ἐκ Πε-

τρομπόλεως τῆς 18 Ἰουλίου), ὅτι καὶ ἡ Αὐστρία (ἐν τῇ ἀπὸ 18 Ἰουνίου ἀνακοινώσει αὐτῆς) καὶ αἱ ἄλλαι δυνάμεις ἀπέκρουσαν ἐντελῶς τὰ καταναγκαστικά μέτρα. Ἀπέκρουσε δὲ τοῦναντίον τὴν ὑπὸ τῶν συμμάχων ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐξέτασιν τῶν νομικῶν αὐτοῦ παραπόνων.

Αἱ πρόοδοι τῶν Αἰγυπτίων ἀνησυχοῦν τὸ ῥωσικὸν ἀνακτοβούλιον, καθότι ἢ δι' αὐτῶν εἰρήνευσις ἡπείλει νὰ καταστρέψῃ ἐντελῶς τὴν ῥωσικὴν ἐπιβροήν. Αἱ περιζόμεναι δὲ μομφαὶ τῶν σχέσεων τοῦ Τσάρου μετὰ τῆς αὐστριακῆς Αὐλῆς περιῃγον αὐτὸν εἰς ἀμηχανίαν. Ἐντούτοις ἐδήλωσεν ὁ Νέσσελρωδ, ὅτι ὤφειλον νὰ ἀναμείνωσι τὴν πορείαν τῶν γεγονότων. Παρέστησε μάλιστα εἰς τὸν Λεβτσέλτερν, ἐμπιστευτικῶς μετ' αὐτοῦ διαλεγόμενος, ὅτι ὁ Τσάρος ἐθεώρει ὡς λελυμένον τὸ ἑλληνικὸν ζήτημα· ὅτι, ὅσα καὶ ἂν κατεμέμφοτο αὐτοῦ, ἦν πάντοτε σταθερῶς ἀφωσιωμένος εἰς τὰ κοινὰ συμφέροντα τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν· ἄλλ' ὅτι προσέβαλλεν αὐτὸν ἡ διαγωγὴ τῆς Αὐστρίας.

Κατὰ τὴν ἀπὸ 6 Ὀκτωβρίου 1825 Μυστικὴν Διακοίνωσιν εἰς Πετρούπολιν, ὁ Νέσσελρωδ ἐξεφράσθη δι' ἐγκυκλίων κατὰ τῆς κακῆς διαγωγῆς (*mauvais procédés*) τῆς Αὐστρίας· τοῦτο δὲ ἤθελον ἐκμεταλλεῦθαι οἱ ταραχοποιοὶ κατὰ τῆς Ῥωσίας. Ὁ Τσάρος καὶ ὁ Νέσσελρωδ, ἐλέγετο, ἦσαν πλήρεις προλήψεων, καὶ οὕτω ἔκρινον περὶ τῆς Αὐστρίας. Αἱ δὲ ἐκφράσεις τοῦ Γκιλλιεμινώ, ὅτι «ἔρκει νὰ δεσμευθῇ ἡ ἄρκτος τοῦ βορρᾶ, καὶ αὐτὸς ἡγγυσάτο περὶ τῶν λοιπῶν» (Ἐκθ. Μυστ. ἐκ Πετρούπολεως τῆς 19 Ὀκτωβρ.) ἠύξησαν τὴν ἀμηχανίαν τοῦ Τσάρου, ἡρέθισαν αὐτὸν καὶ τὸ ἀνακτοβούλιόν του, καὶ ἡ ἀγανάκτησις ἐστρέφετο ἰδίως κατὰ τῆς Αὐστρίας. Οἱ τελευταῖοι προφητικοὶ λόγοι τοῦ Καποδιστρίου: «τὸ ἑλληνικὸν ζήτημα οὐδέποτε θέλει ρυθμισθῇ τῇ συνδρομῇ τῆς Συμμαχίας, διότι ἡ Αὐστρία δὲν θὰ τὸ θελήσῃ, καὶ θὰ ἀπατήσῃ τὴν Ῥωσίαν» προὐκάλεσαν ἴσως ἀπότομόν τινα ἐξήγησιν πρὸς τὸν Νέσσελρωδ, καὶ ὁ Τσάρος ἀπόφασιν εἶχε νὰ ἀποβάλῃ τὴν προσποίησίν του.

Ὁ ἐν Πετρούπολει ἐρεθισμὸς κατέδειξεν εἰς τοὺς πρέσβεις τῆς Αὐστρίας, Ἀγγλίας καὶ Ῥωσίας, ὅτι κατεπεῖγον ἦτο νὰ τείνωσι τὴν χεῖρα εἰς τὸ ῥωσικὸν ἀνακτοβούλιον.

Ὁ αὐστριακὸς πρεσβευτὴς καὶ ὁ γάλλος ἐνεχείρισαν προφορικὴν τινα διακοίνωσιν (*Note verbale*), ὁ δὲ Στράγγφορδ ἔγγραφον, ἀλλὰ τοσοῦτον ἀοριστως συντεταγμένας, ὥστε ὁμοίᾳζον πρὸς ἀπειλὴν (Ἐκθ. τῆς 6 Δεκεμβρ.).

Ἡ Ῥωσία, ἔλεγον, καλὸν ἤθελεν εἶναι νὰ ὑποστηρίξῃ διὰ τῆς ἠθικῆς αὐτῆς ἐπιβροῆς τὰς ἄλλας δυνάμεις, πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς εἰρήνης ἐν Ἀνατολῇ, νὰ παραιτηθῇ τῶν παραπόνων τῆς, νὰ ἀποστελῇ τὸν πρεσβευτὴν αὐτῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν, καὶ οὕτω νὰ ἀκουσθῇ ἐκεῖ ἡ συνηνωμένη φωνὴ πάντων τῶν συμμάχων περὶ Ἑλλάδος. Ἦθελε δὲ ὑποβληθῇ ἡ πρότασις καὶ εἰς τοὺς Ἑλλήνας χωρὶς ἀπειλῆς καταναγκαστικῶν μέτρων, ἂν ἀπεδέχετο αὐτὴν ἡ Πύλη.

Ἄν δὲ ἡ Πύλη δὲν ἀποδεχθῇ αὐτήν, τότε ὁ ῥώσος πρεσβευτὴς καταλείπει τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ οἱ ἄλλοι πρέσβεις δηλοῦσιν, ὅτι ἀφίνουσι τὴν Πύλην ὑπὸ τὸ βάρος τῶν συνεπειῶν τῆς δευτέρας ἀναχωρήσεως τοῦ ῥώσου πρεσβευτοῦ. Δὲν κατεστρέφετο δὲ διὰ τῶν μέτρων τούτων ἡ περὶ εἰρήνης ἐλπίς, καθότι τὸ τελικὸν ἀποτέλεσμα ἀπέκειτο εἰς τὸν Τσάρον καὶ τὴν ἀπόφασιν αὐτοῦ.
1826.

Ἄλλ' ὁ Κάννιγγ ἀπέκρουσε τὴν πρότασιν ταύτην τοῦ Στράγγφορδ (Ἀγγλικὴ Διακοίνωσις πρὸς τὸν Στράγγφορδ, Ἑκθ. ἐκ Λονδίνου τῆς 7 Φεβρ.), καὶ παρήγγειλεν αὐτῷ νὰ ἀποφύγῃ πᾶν τὸ δυνάμενον νὰ δεσμεύσῃ ἐν τῇ ἑλληνικῇ ζητήματι τὴν Ἀγγλίαν ἀπέναντι τῆς ῥωσικῆς Κυβερνήσεως, καὶ νὰ μὴ προξενήσῃ εἰς τὴν Αὐστρίαν καὶ τὴν Γαλλίαν τῆς ἐκ τῆς συμπράξεώς του χαράν, ἀφοῦ ἡ κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἀντιπάθεια τῆς Αὐστρίας καὶ αἱ ἐν Ἑλλάδι καὶ Αἰγύπτῳ σκευωρίαι τῆς Γαλλίας ἐναντιοῦνται εἰς τὴν πολιτικὴν τῆς Ἀγγλίας.

Ὁ Νέσσελρωδ, ἔλεγεν ὁ Κάννιγγ, ἐδήλωσεν, ὅτι ὁ Τσάρος ἀνεγνώριζεν, ὅτι ἡ εἰρηνοποίησις τῆς Ἀνατολῆς μόνον διὰ συνεννόησεως μεταξὺ Ῥωσίας καὶ Ἀγγλίας ἦτο δυνατὴ, καὶ ὅτι πεποιθήσιν εἶχεν εἰς τὴν δικαιοσύνην τῆς Ἀγγλίας, ἀλλ' ἀπέκρουε τὴν πολιτικὴν τῆς Αὐστρίας καὶ Γαλλίας.

Διατὶ λοιπόν, ἀπέναντι τοιούτων γεγονότων, δὲν περιωρίσθη ὁ Στράγγφορδ νὰ προτείνῃ ἐμπιστευτικὴν συνεννόησιν μεταξὺ Ἀγγλίας καὶ Ῥωσίας;

Ἔπρεπε δέ, ἐξηκολούθει, νὰ εὐκολυνθῇ ἡ κατ' ἰδίαν συμφωνία μεταξὺ τῶν δύο Κυβερνήσεων, νὰ δοθῇ μεγάλη σπουδαιότης, ἀπέναντι τοῦ αὐστριακοῦ καὶ γάλλου πρεσβευτοῦ, εἰς τὴν βραδύνουσαν ἀναχώρησιν τοῦ Ῥιθωπιέρ, ὅπως δικαιολογηθῇ ἡ ἄρνησις τῆς συμμετοχῆς εἰς τὴν ἀπὸ κοινοῦ μεσιτείαν.

Συνεφώνησεν, ἔλεγε, μετὰ τοῦ Αἰθβεν ἐπὶ τῶν τριῶν τούτων ὁρων:

1) λήθης τοῦ παρελθόντος.

2) ἐγκαρδίου ἐμπιστοσύνης μεταξὺ τῶν δύο κυβερνήσεων, καὶ

3) μυστικότητος.

Τὴν συμφωνίαν ὅμως ταύτην μεταξὺ Κάννιγγ καὶ Αἰθβεν διεκινδύνευσαν αἱ ἀνακοινώσεις τοῦ Στράγγφορδ. Τὸ τραγικὸν γεγονὸς τοῦ θανάτου τοῦ Ἀλεξάνδρου ἠδύνατο νὰ ἐξαλείψῃ τὰ ἔχνη προηγουμένων συμφωνιῶν καὶ νὰ ἐπιτρέψῃ νέους συνδυασμούς. Τοῦτο ἐξήρτητο ἐκ τῆς φρονήσεως τοῦ Στράγγφορδ. Ὡρεῖλε δὲ νὰ μὴ προβῇ εἰς οὐδεμίαν διαπραγματεύσιν μετὰ τοῦ γάλλου καὶ αὐστριακοῦ αὐτοῦ συναδέλφου, ἀλλὰ νὰ ἐκφράσῃ εἰς τὸν Νέσσελρωδ τὴν ἐπιθυμίαν τῆς ἀμοιβαίας μεταξὺ τῶν δύο Κυβερνήσεων ἐμπιστοσύνης, καὶ νὰ ἐπαναλάβῃ τὰς μεταξὺ Ῥωσίας καὶ Ἀγγλίας διαπραγματεύσεις περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ζητήματος.

Ἄλλ' ὁ Μέττερνιχ ἐνέκρινε τὴν πρότασιν τοῦ Στράγγφορδ, καὶ προσέθηκεν, ὅτι ὁ Λεβτσέλτερν ὥφειλε, συνεπεῖα τοῦ ἐν Ταϊγανίφ ἀξιοθρηνήτου γεγονότος, νὰ συσπειρώσῃ περὶ ἑαυτὸν τοὺς συναδέλφους του.

Ἐν Πετρούπολει, λέγει ἰδιαιτέρα διακοίνωσις εἰς Λονδῖνον ἀπὸ 23 Δεκεμβρίου, οὐδέποτε ἀνελογίσαντο τὴν δύσφωρον καὶ ἀμήχανον θέσιν ἐν ᾗ εὐρέθησαν, καὶ ἀνεζήτησαν τὴν ἀφορμὴν αὐτῆς ἐν ἐξωτερικοῖς τύποις· ἂν δὲ ἠδύναντο, ἤθελον ἔλθαι εἰς διάστασιν πρὸς τὴν Αὐστρίαν, καὶ ἀπειραθῆσαν μάλιστα νὰ φέρωσιν εἰς διάστασιν τὸν Νέσσελρωδ καὶ τὸν Λεβτσέλτερν, ὡς ἐζήτησαν νὰ κατορθώσωσι τοῦτο μεταξὺ τοῦ Μέττερνιχ καὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου.

Ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος οὐδέποτε ἠθέλησε τὸν πόλεμον, λέγει Διακοίνωσις ἐκ Βερολίνου τῆς 31 Δεκεμβρίου. Ἐσύγχυσε μόνον τὴν ἐπανάστασιν τῆς Νεαπόλεως, τῆς Ἰσπανίας καὶ τοῦ Πεδεμοντίου, καὶ ἡ ψευδὴς καὶ πλημμελὴς πορεία τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς ἐδικαιολόγησε τὴν περὶ τούτου ἀμφιβολίαν.

Ἄλλ' ὁ Ἀλέξανδρος εὐρέθη μεταξὺ δύο ἀδυνάτων πραγμάτων: τῆς φιλικῆς διαρρυθμίσεως τοῦ ζητήματος, καὶ τῆς ἐπιχειρήσεως πολιτικοῦ πολέμου.

Καὶ ὁ Κάννιγγ αὐτὸς ἐθεώρει τὸν Ἀλέξανδρον ὡς παλλάδιον εἰρήνης (Ἐκθ. ἐκ Λονδίνου τῆς 27 Δεκεμβρίου). Τὸ ἐπιβάλλον ἥθος τῆς Ῥωσίας θέλει νῦν, ἔλεγεν, ἀπολέσει πολὺ τῆς ἰσχύος αὐτοῦ, καὶ ἡ Συμμαχία θέλει περιορισθῇ εἰς στενότερα ὅρια.

Εἰς τὸν Ἐξαρχον ἔγραφεν ὁ Μέττερνιχ (Μυστικὴ Διακοίνωσις τῆς 18 Δεκεμβρίου): Τὰ γεγονότα θέλουσι βεβαίως προξενήσει ζωηράν ἐντύπωσιν ἐν Κωνσταντινουπόλει. Τὸ Διβάνιον θέλει εὔρει ἐν πάσῃ αὐτοῦ πράξει στήριγμα παρὰ τῇ Αὐστρίᾳ, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἀποφύγῃ πᾶσαν πρὸς τὴν Ῥωσίαν στρεψοδικίαν. Ἡ Πύλη πρέπει νὰ περάνῃ ὅτι τάχιστα τὸν ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς χερσονήσου πόλεμον, νὰ προσενεχθῇ φιλανθρωπῶς εἰς τοὺς ὑποτασσομένους τῶν Ἑλλήνων, καὶ νὰ θεραπεύσῃ τὴν κοινὴν τῆς Εὐρώπης γνώμην, καθόσον ἀφορᾷ τοὺς Ἕλληνας· «καθότι, ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει, δύναμις ἰσχυροτέρα πάσης θελήσεως θέλει κατισχύσει τῶν ἐνθερμοτέρων φίλων τῆς πολιτικῆς εἰρήνης.» Ἡ Πύλη ἄς ἀκούῃ τὰς Δυνάμεις λαλούσας αὐτῇ περὶ διοικητικῶν πραγμάτων, καὶ ἄς ἀπαντᾷ αὐταῖς: «Βλέπω, ὅτι εἴσθε φίλοι μου· διότι ὅ,τι σεῖς μὲ συμβουλευέτε, ἐγὼ τὸ ἐπραξα ἤδη.» Ἄς μὴ ἀμφιβάλλῃ δὲ τέλος περὶ τῆς ἐνότητος τῶν Δυνάμεων..

1826.

Οὐχὶ τὸ σύστημα ἀλλ' ἡ ἐνέργεια τῆς Ῥωσίας, ἔγραφεν ὁ Μέττερνιχ, ἠδύνατο νὰ μεταβληθῇ, δηλ. νὰ καταστῇ ὀριστικωτέρα.

Ὁ ἀρχιδούξ Φερδινάνδος, ὅστις ἔμελλε νὰ συλληπηθῇ καὶ συγχαρῇ συνάμα τῇ Τσαρίᾳ, ἔλαθεν ὁδηγίας (ἀπὸ 11 Ἰανουαρίου 1826), παραγγελλούσας τὴν ἐνότητα τῶν δύο αὐτοκρατόρων ἐπὶ τῇ βάσει καὶ τῇ σεβασμῇ τῶν νομίμως καθεστώτων, καὶ ἱστορικὴν ἔκθεσιν, πρὸς ἐπανάρθωσιν τῶν ἐσφαλμένων ὁδηγιῶν τοῦ Τσαρού.

Εἰς τὸν ἐκ Βιέννης ἀπερχόμενον Ῥιθωπιέρ συνέστησεν ὁ Αὐτοκράτωρ

(Διακοίνωσις εἰς Πητρούπολιν τῆς 14 Φεβρουαρίου), ὅπως ὁ Τσάρος καθάρσῃ ἰδίως ἐν ταῖς σχέσεσιν αὐτοῦ, τί θέλει καὶ τί δὲν δύναται νὰ θέλῃ ἐν τῇ ἀνατολικῇ ζητήματι. Δύναται βεβαίως, εἶπεν ὁ αὐτοκράτωρ νὰ κινήσῃ πόλεμον, ἀλλ' ἐν τίνι δικαίωματι; οὐδ' αὐτὸς ἠδύνατο νὰ ἀξιώσῃ ὅτι εἶχε τοιοῦτον δικαίωμα, διότι τὸ κράτος ἐκεῖνο ἦν εἰρηνικὸς γείτων, ἐκπληρῶν τὰς ὑποχρεώσεις αὐτοῦ. Ἄν ὁ Τσάρος θέλῃ νὰ ἐιρηνεύσῃ τὴν Ἑλλάδα, ὁ αὐτοκράτωρ θέλει συνταχθῇ αὐτῇ, ἀλλὰ πρέπει νὰ γείνη πρότερον συνεννόησις περὶ τοῦτου, καὶ νὰ μὴ ἐπιβρίπτηται κατὰ τῶν Τούρκων ὅτι εὐθύνει καὶ τοὺς Ἕλληνας ἐπίσης.

Ὁ ἀρχιδούξ Φερδινάνδος ἐμήνυσεν τὰς εἰρηνικὰς διαθέσεις τοῦ Τσάρου (4 Φεβρουαρίου, 1826). Τὴν ἀποστολὴν δέ, ἔλεγε, τοῦ κόμητος Βομβέλ εἰς Βαρσοβίαν, ὅπως συγχαρῇ τὸν μέγαν δοῦκα Κωνσταντῖνον, ἐξεμεταλλεύθη οὗτος, ὅπως ἀποδείξῃ εἰς τὸν Τσάρον τὸ σέβας αὐτοῦ καὶ τὴν ὑποταγὴν.

Ὁ Τσάρος ἔδειξεν εἰς τὸν ἀρχιδούκα ἐπιστολὴν τοῦ ἀδελφοῦ του καὶ ἐξέφρασε δυσπιστίαν τινα, ὅτι ἐγίνετο ἐν αὐτῇ λόγος περὶ πολιτικῆς ὑποθέσεως, περὶ ἧς δὲν ἐλάλησεν αὐτῷ ὁ ἀρχιδούξ.

Αἱ προθέσεις αὐτοῦ, εἶπεν ὁ Τσάρος, ἐν τῇ ἀνατολικῇ ζητήματι παρεγνωρίσθησαν. Αὐτὸς ἐπεθύμει νὰ πράξῃ ἐκ συμφώνου μετὰ τῶν Δυνάμεων. Ὡς πρὸς τὴν ἀποστολὴν δὲ τοῦ Οὐέλλιγκτων, εἶπε, προσκληθεῖς ὑπὸ τοῦ ἀρχιδουκός, ὅτι αὕτη ἠδύνατο νὰ εὐκολύνῃ τὴν μεταξὺ τῶν Δυνάμεων συμφωνίαν, ἀλλ' ἐπίστευεν, ὅτι ἦτο καὶ αὕτη νέα τις πάλιν κωμῶδα.

Τὸ ὑπόμνημα εὔρε συμφωνον πρὸς τὸ ἀνακοινωθὲν ἐν Βαρσοβίᾳ εἰς τὸν ἀδελφόν αὐτοῦ.

Λαλῶν δὲ περὶ τῆς συνωμοσίας, εἶπεν (10 Νοεμβρίου), ὅτι πολὺ πλέον τῶν φιλικῶν δεσμῶν ἐπεθύμει στενοὺς οἰκογενειακοὺς δεσμοὺς μετὰ τῆς Αὐστρίας. Ἡ Αὐστρία, ἡ Πρωσία καὶ ἡ Ῥωσία ἦσαν εἰς θέσιν νὰ ἀσφαλίσωσι τὴν ἡσυχίαν τῆς Εὐρώπης. Ἡγνότεί ἂν ἦσαν πᾶσαι εἰλικρινεῖς, . . ἂν θὰ ἦτο εἰλικρινὴς καὶ ἡ Ἀγγλία, ἂν δὲν εἶχεν αὕτη σκοποὺς ἰδίους περὶ Ἑλλάδος (2 Μαρτίου). Καὶ ὅμως τὸ πρᾶγμα πρέπει νὰ λάβῃ τέλος. Ἄν δὲν ἦνε δυνατὴ συμφωνία, εἶπεν, ἃς μὲ ἀφήσωσι νὰ ἐνεργήσω μόνος. Ἐχω τὰ πρὸς τοῦτο μέσα, καὶ ταχέως θέλω ἐκκαθαρίσει τοὺς λογαριασμοὺς μου μετὰ τῶν φαύλων (coquins) ἐκείνων.

Ἡ ματαιότης τῶν Ῥώσων, προσετίθει ὁ ἀρχιδούξ, καὶ ἡ τῶν Τούρκων καταφρόνησις ἐγέννησαν ἐν Πητρούπολει τὴν πίστιν, ὅτι ἀρκεῖ μία μόνη στρατιωτικὴ ἐπίδειξις, ὅπως ἀναγκασθῶσιν οὗτοι εἰς εἰρηνεύσιν τῆς Ἑλλάδος.

Ὅτε ὁ ἀρχιδούξ ἐμνημόνευσε τῶν «Ἑλλήνων», διέκοψεν αὐτὸν ὁ Τσάρος, λέγων: «Ὅχι, δὲν ὀνομάζω αὐτοὺς Ἕλληνας, τοὺς ὀνομάζω ἀποστάτας, ὡς τοιούτους; δὲ οὐδέποτε θέλω τοὺς ὑποστηρίξειν δὲν ἔχω πρὸς τοῦτο δικαίωμα. Ἀλλ' ὑπάρχουσιν ἄλλης φύσεως δυσχέρειαι μεταξὺ τῆς Πύλης καὶ ἐμοῦ.

Σήμερον, ὅτε γνωρίζω, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Αὐστρίας δὲν παραδέχεται ὅτι ἔχει δικαίωμα νὰ ἀσκήσῃ βίαν κατ' αὐτῆς τῆς Δυνάμεως, θέλω ἐκκαθαρίσει μόνος μου τὴν ὑπόθεσιν. Ἄν δὲ ἐπέλθῃ ῥῆξις, οὐδέποτε θέλει ἀναμειχθῇ εἰς τὰς μετὰ τῆς Πύλης συμφωνίας μου τὸ ἑλληνικὸν ζήτημα.

Ὁ Τσάρος ὡμολόγησεν εἰς τὸν γάλλον πρεσβευτὴν (7 Ἰουνίου), ὅτι ὁ φόβος, μὴ ἡ Ἀγγλία περιαγάγῃ εἰς στενοχωρίαν τὴν Ῥωσίαν, κατενίκησε τὴν πρὸς ὑπογραφὴν μονομεροῦς πράξεως ἀντιπάθειαν αὐτοῦ. Ἐνέδωκε, διότι ἔβλεπε μετὰ πόσης ἐπιμονῆς ἐπεθύμει ἡ Ἀγγλία νὰ ῥυθμίσῃ τὰ ἑλληνικὰ πράγματα, καὶ πῶς ὁ Οὐέλλιγκτων διέκρινε μεταξὺ Τουρκίας καὶ Αἰγύπτου; λέγων, ὅτι ἡδύνατο νὰ κινήσῃ πόλεμον κατὰ τῆς Αἰγύπτου, χωρὶς νὰ προβῇ εἰς ῥῆξιν πρὸς τὴν Τουρκίαν. Διὰ τοῦ πρωτοκόλλου δέ, εἶπεν, ἐδέσμευεν ἡ Ῥωσία τὰς χεῖρας τῆς Ἀγγλίας, καθ' ἣν περίπτωσιν ἤθελε νὰ ἀσκήσῃ βίαν.

Ὁ Οὐέλλιγκτων ἐξ ἐτέρου ἔγραφεν (Ἐκθ. ἐκ Πιερουπόλεως, 40 καὶ 47 Ἰουλίου), ὅτι οὐδεμίαν κατῴρθωσε νὰ λάβῃ ἔγγραφον ὑπόσχεσιν περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Τσάρου τηρήσεως τῆς εἰρήνης. Ἐπαίχθη δέ, ἔλεγε, κωμῳδία τις, καθ' ἣν ὑπέθεσαν ψευδῶς ὑπάρχουσιν προσέγγισιν τινα μεταξὺ Αὐστρίας καὶ Γαλλίας, κωλύουσιν τὸν Τσάρον νὰ προβῇ εἰς οἰανδήποτε ἔγγραφον συνεννόησιν.

Ὁ Τσάρος ὑπεσχέθη, ὅτι οὐδόλως ἐσκόπει ἐπέκτασιν οὔτε εἶχε πρόθεσιν τινα κατὰ τῆς πολιτικῆς ὑπάρξεως τῆς Τουρκίας.

Ὁ Οὐέλλιγκτων πιστεύει, ὅτι διὰ τοῦ πρωτοκόλλου ὑπηρετήσε καλῶς τὴν Αὐστρίαν. Ὁ Κάννιγγ ἠθέλησε κατ' ἀρχὰς νὰ ἀποδοκιμάσῃ αὐτόν, καὶ τῷ ἔγραψε περὶ τούτου ἀπρεπῇ ἐπιστολὴν, ἣτις ἀνεκλήθη μετὰ ταῦτα. Σκοπὸς αὐτοῦ ὑπῆρξεν (Ἐκθ. ἐκ Λονδίνου τῆς 20 Μαΐου) νὰ ὀρίσῃ ἀκριβῶς τὸ ἑλληνικὸν ζήτημα καὶ τὴν ἔκτασιν αὐτοῦ, καὶ νὰ ἀφαιρέσῃ αὐτὸ ἐκ τῶν χειρῶν τῆς Ῥωσίας. Τοῦτο ἀποδεικνύει, ὅτι τὸ πρωτόκολλον εἶνε ἔργον τοῦ Οὐέλλιγκτων.

Ὁ Κάννιγγ ὡμολόγησεν, ὅτι τὸ ἀγγλικὸν ἀνακτοβούλιον ἐγνώρισε τὸν σκοπὸν τῆς Ῥωσίας, καὶ ἠθέλησε νὰ περιορίσῃ αὐτόν πρὸς τὸ γενικὸν συμφέρον· περίστασις τις ὅμως ἐμπόδισε τὸν δοῦκα Οὐέλλιγκτων, καὶ δὲν κατῴρθωσεν οὗτος νὰ λάβῃ ἄλλο τι, ἢ προφορικὴν μόνον ὑπόσχεσιν.

Ὁμολόγησεν, ὅτι τὸ ῥωσικὸν ἀνακτοβούλιον ἐζήτησεν ἐγγυήσεις διὰ τὴν ἐνδεχομένην ταύτην περίστασιν, καὶ τὴν διαβεβαίωσιν περὶ συνδρομῆς τῆς μεσιτείας τῆς Ἀγγλίας, τοῦτο δὲ ἠνάγκασε τὸν Οὐέλλιγκτων νὰ παραιτηθῇ τῆς αἰτήσεώς του καὶ νὰ συναινέσῃ εἰς τὴν τῆς Ῥωσίας, ἕνεκα τῆς γειτονίας τῶν Ἰονίων νήσων καὶ τῆς ἐν τῇ Μεσογείῳ παρουσίας τοῦ ἀγγλικοῦ στόλου.

Ἀλλ' ἡ Ἀγγλία ἐδεσμεύθη μόνον ὡς φίλη. Αἱ ὑποχρεώσεις αὐτῆς παύουσιν ἅμα ὡς μεταβλήθῃ τὸ ἥθος τῆς Ῥωσίας, ἐν ᾧ τὸ πρωτόκολλον ἔχει πάντοτε δεδεμένην τὴν Ῥωσίαν.

Ἡ Ῥωσία δὲν θέλει νὰ ἐπεκτείνῃ τὸ κράτος της ἐν Εὐρώπῃ, ἀπῆντησε

ὁ Κάννιγγ εἰς τὴν αὐστριακὴν ἐρώτησιν περὶ πολεμικῆς ἀποζημιώσεως, ἀλλ' ἐν Ἀσίᾳ, ὡς παρεδέξατο ὁ Οὐέλλιγκτων.

Ὁ Ἑστερχάζης ἐμήνυσεν, ὅτι οὐδεμία ἀναλογία συμφερόντων ἀλλὰ προφανῆς ἀμοιβαία ἀντιπάθεια ὑπάρχει μεταξύ τοῦ Τσάρου καὶ τοῦ Κάννιγγ. Ὅταν πλησιάζωσιν ἀλλήλους, ἐρωτᾷ ἕκαστος ἑαυτόν, τίς τῶν δύο ἐνέπαιξε κάλλιον τοῦ ἄλλου τὰ σχέδια.

Τὴν ὑπόθεσιν τῆς ἰδρύσεως ἀνεξαρτήτου Ἑλλάδος ἐχαρκτήρισεν ὁ Μέττερνιχ (8 Ἰουνίου, 1826) ὡς συνώνυμον τῆς ἐξώσεως τῶν Τούρκων ἐκ τῆς Εὐρώπης. Ἡ Τουρκία, ἔλεγεν, εἶνε εὐκολος καὶ σύμφορος γείτων διὰ τὴν Αὐστρίαν, καὶ παρέχει αὐτῇ πάντα τὰ ἀρνητικὰ πλεονεκτήματα θαλασσίου ὁρίου. Ἄν δὲ χριστιανικόν τι κράτος ἀντικαταστήσῃ αὐτήν, θέλει ἐπιζητήσῃ καὶ αὐτὸ τὴν φιλίαν τῆς Αὐστρίας. Δὲν πρόκειται ὁμως περὶ ἀνεξαρτήτου Ἑλλάδος, ἀλλὰ περὶ εἰρήνης μεταξύ τοῦ Σουλτάνου καὶ τῶν ἐπαναστάντων αὐτοῦ ὑπηκόων.

Ὁ Ρεῖς ἐδήλωσεν εἰς τὸν Ἐξάρχον (Ἐκθ. ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τῆς 15 Ἰανουαρ.), ὅτι κάλλισται ὑπῆρχον ἐλπίδες περὶ προσεχοῦς λήξεως τῆς ἐπαναστάσεως, ἀλλ' ὅτι ὁ Σουλτάνος ἀπόφασιν εἶχε νὰ μὴ ἀνεχθῇ οἰανδήποτε ἐπέμβασιν εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τοῦ κράτους του πράγματα.

Ἡ συνέντευξις τοῦ Κάννιγγ καὶ τοῦ Μαυροκορδάτου ἐν Σπέτσαις, πρὸς παραδοχὴν τῆς μεσιτείας ὑπὸ τῆς ἀγγλικῆς Κυβερνήσεως, καὶ ὁ θάνατος τοῦ Ἀλεξάνδρου ἠῤῥῆσαν τοσοῦτον τὰς ἐλπίδας τῶν Ἑλλήνων (Ἐκθεσις τῆς 10 Φεβρουαρ.), ὥστε διέκοψαν διαπραγματεύσιν τινα, ἣν εἶχον ἀρχίσει μετὰ τοῦ Βανδιέρα, ὅπως ὑποταχθῶσιν εἰς τὴν Πύλην ἐν περιπτώσει πτώσεως τοῦ Μεσολογγίου, καὶ ἐπέμειναν εἰς τὴν ἀπόλυτον αὐτονομίαν.

Ὁ Κάννιγγ ἐζήτησε ῥητὴν διάψευσιν (Ἐκθεσις ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, τῆς 25 Ἀπριλίου) τῆς προθέσεως περὶ μετοικισμοῦ Ἀφρικανῶν καὶ Ἀσιατῶν εἰς Πελοπόννησον καὶ Πελοποννησίων εἰς Ἀσίαν, καὶ προσεπάθησε νὰ ἐμπνεύσῃ εἰς τὴν Πύλιν τὸν τῆς Ῥωσίας φόβον. Οἶκται ἀληθῶς ἔργον!

Ὁ Ὄττενφελς κατέδειξεν εἰς τὴν Πύλιν, ὅτι πρέπει νὰ φανῇ συμβιβαστικὴ μὲν πρὸς τὴν Ῥωσίαν αὐστηρὰ δὲ πρὸς τὴν Ἀγγλίαν.

Τὰ ἐν Ῥωσίᾳ γενόμενα ἐχαρκτήρισεν ὁ Μέττερνιχ (πρὸς τὸν Ὄττενφελς, 4 Φεβρουαρίου) ὡς ἀποτελέσματα τῶν 15 πρώτων ἐτῶν τῆς Κυβερνήσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ἐξ αὐτῶν ἐν τούτοις ἔλεγεν, ἡδύναντο νὰ γεννηθῶσιν τῇ Ῥωσικῇ Κυβερνήσει δυσχέρειαι πολὺ ἰσχυρότεραι τῆς θελήσεως αὐτοῦ. Ὁ Τσάρος δὲν θέλει νὰ παραιτηθῇ τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος· καὶ περὶ τούτου δὲν πρέπει νὰ πλανᾶται ἡ Πύλη.

Ὁ Ἐξάρχος ὑπεστήριξε τὸν Μινσιάκην, ὅστις τῇ 5 Ἀπριλίου ἐπέδωκε τὸ τελεσίγραφον αὐτοῦ.

Ὁ Μέττερνιχ εἶχεν ἐκφράσει τὸ φρόνημα, ὅτι ἦτο δυνατόν νὰ χρησιμοποιοθῇ ἡ ἐν Πιερουπόλει παρουσία τοῦ Οὐέλλιγκτων πρὸς τὸ συμφέρον τῶν ἀνατολικῶν πραγμάτων.

Ἐγραψε δὲ αὐτῷ διὰ τοῦ Λεβτσέλτερν, ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ ἐγκαταλειφθῇ ὁ Τσάρος εἰς τὸ συναίσθημα τῆς ἀπομονώσεως (14 Φεβρουαρίου).

Εἰς τὸν Λεβτσέλτερν ἔγραφεν, ὅτι ἡ Ἀγγλία κατέλαβεν ἐν Ἑλλάδι τὸ ἔδαφος, ὅπερ οἱ μὲν σύμμαχοι δὲν ἡδυνήθησαν νὰ καταλάβωσιν, οἱ δὲ Τούρκοι νὰ κατακτήσωσιν. Ὁ Τσάρος ἔπρεπε νὰ παρακαλέσῃ τὸν δούκα Οὐέλ-λιγκτων, ὅπως τὸ ἀγγλικὸν ἀνακτοβούλιον ἐνωθῇ μετὰ τῶν ἄλλων αὐλῶν. Ἡ ἀποστολὴ τοῦ Οὐέλλιγκτων, καθ' ἃ ἔγραφον αὐτῷ ἐκ Λονδίνου, ἦν λίαν ἀθῶα.

Ἡ Αὐστρία, ἔλεγε, πολλὰ ἐθυσίασεν, ὅπως εὐχαριστήσῃ τὸν Αὐτοκράτορα Ἀλέξανδρον, δὲν ἡδυνήθη ὁμως νὰ ὑποταχθῇ τυφλῶς εἰς τὰς ἐξάλλους ἐθέας τοῦ ἀνακτοβουλίου του.

Προσεπάθει δὲ νῦν νὰ μάθῃ παρὰ τοῦ Ἑστερχάξ, τίνα σχέσιν εἶχεν ἡ τοῦ Οὐέλλιγκτων ἀποστολὴ πρὸς τὴν τοῦ Στράτφορντ. Κατὰ βάθος, ἔλεγεν, ἡ Ἀγγλία θέλει ὅ,τι καὶ ἡ Αὐστρία. (Μυστικὴ διακοίνωσις εἰς Λονδίνον, τῆς 2 Μαρτίου).

Ὁ Ἑστερχάξ ἀπήντησεν, ὅτι τὸ βρεττανικὸν ἀνακτοβούλιον περιεκαλύπτετο διὰ μυστικότητος, ἥτις ὑπέφαιεν ἰδιαίτερόν τι σχέδιον, προκειμένου περὶ ὑποθέσεως τοσοῦτον γενικοῦ συμφέροντος. Δὲν ἐσκόπει ὅμως πάντως εἰς ἐντελῇ τῆς Ἑλλάδος αὐτονομίαν.

Ὁ Οὐέλλιγκτων κατεπλάγῃ ἐκ τῆς περὶ τῶν Ἑλλήνων ἀδιαφορίας τοῦ Τσάρου (6 Μαρτίου), ὑπέβαλε δ' αὐτῷ ὑπόμνημα τι περὶ Ἑλλάδος (23 Μαρτίου), λέγων ὅτι ἡ εἰρήνευσις ἤθελεν ἐπιτευχθῇ, ἂν ἡνοῦντο ἡ Ῥωσία καὶ ἡ Ἀγγλία. Ἡ Ἀγγλία δὲ ἀνελάμβανε νὰ περιβάλῃ τὴν γενησομένην συμφωνίαν διὰ τῆς ἐγγυήσεως τῶν ἄλλων τεσσάρων αὐλῶν. Ἐπειδὴ ὁ Τσάρος οὐδὲν πλέον ἤθελε νὰ ἀκούσῃ περὶ τοῦ ἐλληνικοῦ ζητήματος, διεβεβαίωσεν ὁ Οὐέλλιγκτων, ὅτι ἤθελε προσπαθῆσαι νὰ φέρῃ εἰς ἔμφρονά τινα λύσιν τὴν ῥωσοτουρκικὴν διαφωνίαν ὅπως προλάβῃ ῥῆξιν, καὶ ἀνεγνώρισε τὰς ῥωσικὰς ἀξιώσεις περὶ τῶν Ἡγεμονεῖδων καὶ τῶν σέρβων ἀπεσταλμένων ἡμφισβήτησεν ὁμως τὰς ἀξιώσεις τῆς Ῥωσίας, ὡς πρὸς τὸ δικαίωμα τῆς παρεμβάσεως αὐτῆς ἐν Σερβίᾳ.

Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Οὐέλλιγκτων, γράφει ὁ Λεβτσέλτερν, ὁ κόμης Νέσσελρωδ ἀπαιτεῖ τὴν εἰρήνευσιν τῆς Ἀνατολῆς διὰ τῆς Ῥωσίας συμπρατοῦσης καὶ τῆς Συμμαχίας.

Ὁ Οὐέλλιγκτων κατέστησε τὸν Τσάρον προσεκτικὸν εἰς τὰς συνεπείας στρατιωτικῆς τιнос ἐπιδείξεως, λέγων, ὅτι ἡ δύνατο ὁ αὐτοκράτωρ νὰ παρασυρθῇ.

Ἐμέμφθη δὲ τῆς ἐλαφρότητος, μεθ' ἧς διεξήγοντο αἱ ὑποθέσεις ἐν Πετροπόλει. Ὁ κόμης Νέσσελρωδ ἀνεκοίνωσεν εἰς τὸν Λεβτσέλτερν (23 Μαρτίου), ὅτι ὁ Τσάρος ἐτράπη νέαν ὁδόν, καὶ ὅτι τὸ ἐλληνικὸν ζήτημα ἀνεβλήθη. Ὁ Οὐέλλιγκτων ἀνεκοίνωσεν ἐμπιστευτικῶς εἰς τὸν Λεβτσέλτερν, ὅτι ὁ Τσάρος ἐδυσπῖσται πρὸς τὴν Αὐστρίαν.

Ῥωσικὴ διακοίνωσις, ἐπιδοθεῖσα τὴν 5 Ἀπριλίου, ἀπαιτεῖ ἐντός ἑξ ἑβδομάδων:

α.) ἐπαναγωγὴν τῆς παλαιᾶς τῶν πραγμάτων καταστάσεως ἐν ταῖς Ἡγεμονεαῖς.

β.) ἀπελευθέρωσιν τῶν σέρβων πληρεξουσίων.

γ.) ἀποστολὴν τούρκων πληρεξουσίων εἰς τὰ σύνορα πρὸς κανονισμὸν πασῶν τῶν ἀπὸ τοῦ 1816 διαφορῶν.

Καὶ ἂν μὲν ἡ Πύλη δέχεται, τότε συνενοῦται ἡ Ῥωσία μετὰ τῶν ἄλλων Δυνάμεων, πρὸς ἐπιδίωξιν τῆς εἰρηνεύσεως· ἂν δὲ ἀρνήται, καὶ ἡ Ῥωσία δράξῃ τὰ ὄπλα, τότε θέλει συμπεριλάβει καὶ αὐτὴν εἰς τὸν γενικὸν συμβιβασμὸν.

Ὁ αὐτοκράτωρ θέλει νὰ προλάβῃ τὴν κατηγορίαν, ὅτι παρήγαγεν ἐξ ἐπαναστάσεως ἀξιώσεις καὶ διαμαρτυρήσεις, ὧν συνέπεια δύναται νὰ ᾔηνε ὁ πόλεμος, καὶ δὲν θέλει νὰ δώσῃ ἀφορμὴν εἰς τοὺς ταραχοποιοὺς νὰ ἐλπίσωσιν ἀπὸ τοῦ πολέμου.

Ὁ Μέττερνιχ συνεβούλευσεν εἰς τὴν Πύλην (14 Ἀπριλίου πρὸς τὸν Ὁττενφελς), νὰ δεχθῇ τὰς ῥωσικὰς προτάσεις. Ἄν ἀρνήθῃ, ἔλεγε, τότε μόνη τῆς ἠθέλησε τὸν πόλεμον. Ὁ νόμος τῆς ἀνάγκης ἐπιτάσσει τὴν ὑποχώρησιν, καὶ δὲν δύναται νὰ γείνῃ λόγος περὶ ἀντιπαθείας, προκειμένου περὶ ὑπάρξεως.

Ἡ ὁμόφωνος γλῶσσα τῶν Δυνάμεων, ἔλεγεν ἡ ἀπὸ 14 Ἀπριλίου μυστική Διακοίνωσις, θέλει παραγάγῃ ἐντύπωσιν ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἄλλως δὲ ἡ μὲν Πύλη δὲν εἶνε παρεσκευασμένη, ἡ δὲ Ῥωσία εἶνε, καὶ αἱ Δυνάμεις οὔτε ἠθικῶς, οὔτε ὑλικῶς ἠδύνατο νὰ βοηθήσωσι τὴν Πύλην.

Ὁ Στράτφορντ Κάννιγγ, προσετίθει, ἀπέτυχεν ἐν Ὑδρᾷ, ὅπου ἐκρημνίσθη τὸ ἐπαναστατικὸν ἐργαστήριον, μάτην προσπαθήσας νὰ φανῇ συνεννοηθεῖς μετὰ τῶν ἀποστατῶν, καὶ νὰ δέσῃ οὕτω τὰς χεῖρας τῆς Πύλης, ὅπως τὸ κατόρθωμα τῆς εἰρηνεύσεως ἀποδοθῇ οὕτω εἰς τὸ βρεττανικὸν ὑπουργεῖον. Ἐπίσης δὲ ἀπέτυχεν ὁ Κάννιγγ ἐν Κωνσταντινουπόλει.

Ὁ Μέττερνιχ ἐβεβαίωσεν τὰς εἰρηνικὰς διαθέσεις τοῦ Τσάρου. Ἄν ὁμως, ἔλεγε, δὲν γείνῃ δεκτὸς ὁ ὑπὸ τοῦ Μινσιάκη προταθεὶς συμβιβασμός, θέλει θετικῶς ἐπέλθῃ ὁ πόλεμος.

Ὁ Τσάρος, λέγει ἡ ἀπὸ 17 Ἀπριλίου μυστικὴ Διακοίνωσις, ἐγκατέλειπεν τὴν ὑποκριτικὴν πορείαν τοῦ προκατόχου του.

Ὁ Νέσελρωδ ὠμολόγησεν εἰς τὸν Λεβτσέλτερν (26 Μαΐου), ὅτι ἡ Ῥωσία δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ ἀναμιχθῇ εἰς τὸ ζήτημα (δι' ὃ προσωπικῶς λίαν ἐλυπεῖτο), ἂν ἐδέχετο ἡ Πύλη.

Διὰ τῆς βιενναίας παραστάσεως τῆς 14 Ἀπριλίου ἐπέισθη ὁ Ρεῖς νὰ συναινέσῃ ἐν τῇ ἀπὸ 5 Μαΐου διακοίνώσει αὐτοῦ εἰς τὰς ῥωσικὰς ἀπαιτήσεις, προσθεῖς, ὅτι ἐδόθησαν ἤδη αἱ πρὸς ἐκτέλεσιν ἀναγκαφαὶ διαταγαί.

Ὁ Μινσιάκης ἐδήλωσεν, ὅτι ἦν ἐντελὴς ἡ ὑχαριστημένος.

Ὁ Ρεῖς, ἀγγέλλων εἰς τὸν Ὁττενφελς, τὴν 22 Ἀπριλίου, τὴν ἄλωσιν τοῦ

Μεσολογγίου, προσέθετο, ὅτι ἐκ τῶν τριῶν στηριγμάτων, ἐφ' ἃ ἤλπιζον οἱ Ἕλληνες, τοῦ Μεσολογγίου τοὔτεστι, τῆς Ῥωσίας, καὶ τῆς Ἀγγλίας, τὰ μὲν δύο πρῶτα τοῖς ἔλειπον ἤδη τὸ δὲ τρίτον δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ τοῖς χρησιμεύσῃ πολύ.

Ὁ Στράγγφορντ Κάννιγγ, ὅπως στηρίξῃ τὴν κοινοβουλευτικὴν θέσιν τοῦ θείου αὐτοῦ, διετῆρει ἀλληλογραφίαν πρὸς τοὺς Ἕλληνας, ὡμολόγει ὅμως ὅτι καὶ ἐν Ὑδρᾷ καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει εἶχεν ἀποτύχει, προσενεγκῶν τὴν ἐν ὀνόματι τῆς Κυβερνήσεως αὐτοῦ μεσιτείαν.

Ὁ Μέντερνιχ παρητήρησεν εἰς τὴν Πύλν (12 Ἰουνίου), σχετικῶς πρὸς τὴν ὑποχώρησιν αὐτῆς, ὅτι ὁ μὲν Τσάρος ἠὲ χαριστήθη, τὸ δὲ ὑπουργεῖον αὐτοῦ ἐξεπλήξη, διότι προσεδόκα ἀπόλυτον ἄνοιαν ἐκ μέρους τῆς Πύλης.

Ὡς πρὸς τὴν ἐκλογὴν τοῦ τύπου τῆς συνεντεύξεως καὶ τὴν κάθαρσιν ἐδέησε νὰ ἐνδύσωσιν οἱ τοῦρκοι πληρεξούσιοι.

Ὁ Σουλτάνος, λέγεται ἐν τῇ ἀπὸ 40 Ἰουλίου καὶ 40 Αὐγούστου Ἐκθέσει, θέλων νὰ ἀπαλλαγῇ τοῦ τοσοῦτον κινδυνώδους καὶ τοσοῦτον ὀλεθρίου εἰς τοὺς προκατόχους αὐτοῦ ζυγοῦ τῶν Γιαννιτσάρων, κατώρθωσε νὰ καταστρέψῃ τὸ φανατικὸν καὶ ταραχῶδες αὐτὸ σῶμα τὴν πρώτην ὅμως ἐλπίδα κρείττονος μέλλοντος καὶ βαθμιαίων μεταρρυθμίσεων διεδέχθη γενικὴν δυσἀρεσκείαν, ἕνεκα τῆς ὑπερβολικῆς αὐστηρότητος, ἣν ἀναπτύσσει ἡ Κυβέρνησις πρὸς ἐξολοθρευμὸν καὶ τοῦ τελευταίου τῶν Γιαννιτσάρων.

Ἦ ἐν Ἀκκερμαν «Κωμῳδίᾳ». Ὁ Τσάρος ἐδήλωσεν ὅτι προέκειντο θετικὰ καὶ ἀπαράτητοι ἀπαιτήσεις. Ὁ Σουλτάνος διέταξε νὰ ὑπογραφῇ ἡ Σύμβασις, ἀφοῦ οἱ πληρεξούσιοι ἐπήνεγκον ὅσον πλείστας ἡδυνήθησαν τροποποιήσεις, κατώρθωσαν δὲ νὰ μετριάσωσι τὸ ἀπότομον αὐτῆς ὕψος, καὶ ἡ Πύλη ἔσχε τὴν φρόνησιν νὰ ἐκτελέσῃ χωρὶς ἀναβολῆς τὴν Σύμβασιν, ἐν ᾗ ὠρίζετο παραίτησις τῶν ἀσιατικῶν φρουρίων, ἐκανονίζοντο τὰ κατὰ τὸν Δούναβιν ἔρια, διατάσσετο ἐλευθέρᾳ ἐμπορία ὑπὸ ῥωσικὴν σημαίαν, ἐρρυθμίζοντο τὰ τῶν Ἡγεμονειῶν καὶ τὰ Σερβικὰ, καὶ ὠρίζετο ἡ ἐντὸς 15 μηνῶν πληρωμὴ τῶν ἀπὸ τοῦ 1821 ἰδιωτικῶν ἀπαιτήσεων.

Ὁ Ρεῖς ὑπέδειξεν εἰς τὰς Δυνάμεις, τί ἔπρεπε νὰ ἀναμένωσιν ἀπὸ νεαροῦ καὶ κραταιοῦ ἡγεμόνος, ὅστις κατεχρᾶτο τὴν ἰσχὺν αὐτοῦ κατὰ φίλης Δυνάμεως.

Ὁ Ἐξάρχος διεβίβασεν αὐτῇ τὴν ἀπάντησιν, ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ λησμονήσῃ, ὅτι τῇ ἐσυμβούλευσε προσωπικῶς νὰ ὠφελθῇ ἐκ τῶν συνδιαλλακτικῶν διαθέσεων τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου.

Τότε, ἀνταπήντησεν ὁ Ρεῖς, ἀπεκώλυσεν αὐτόν ἢ τοῦ Διβανίου ἀντιπολίτευσιν.

Ἡ εἰρήνη ὠφείλετο νῦν εἰς τὴν καταστροφὴν τῶν Γιαννιτσάρων, ἥτις ἐπέτρεπεν εἰς τὸν Σουλτάνον μετριοπάθειαν. Οὐχ' ἤττον ἐπίστευεν ὁ Ὅττεν-φελς, ὅτι ἤθελεν οὗτος ὠφελθῇ ἐκ τῆς πρώτης παρουσιασθησόμενης εὐκαιρίας, ὅπως δρᾷ τὰ ὅπλα.

Ὁ Μινσιάκης λαμβάνει ἐντολὴν νὰ δηλώσῃ (Ἐπιστολὴ τοῦ Ὅττενφελς τῇ 29 Σεπτεμβρίου), ὅτι ὑποψία ὑπάρχει, ὅτι ἡ Τουρκία ὑπεκίνησε τὴν Περσίαν εἰς πόλεμον.

Ἐκ τούτου καταφαίνεται ἡ κακὴ πρόθεσις τῆς Ῥωσίας, λέγει ὁ Ρεϊς. Ἀντί, ἅπειρα θυσιάσαντες, νὰ κερδήσωμεν αὐτὴν, ἠνοίξαμεν τὴν θύραν εἰς νέας στρεψοδικίας. Ἀλλ' ἡ Πύλη, προστεθισιν, ἠθέλησε μόνον νὰ κερδήσῃ καιρόν, διότι κατελήφθη αἰφνης ἐν τῇ ἀναδιοργανώσει τοῦ κράτους, καὶ ἠναγκάσθη νὰ ἐνδώσῃ εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς Ῥωσίας.

Ὁ Τσάρος εἶπεν εἰς τὸν γάλλον πρεσβευτὴν (Ἐκθ. λίαν μυστικῇ τῆς 3 Ἀπριλίου), ὅτι ἤθελε νὰ συνεχίσῃ τὸ βασίλειον τοῦ ἀδελφοῦ του, οὐχὶ δὲ ν' ἀρχίσῃ ἄλλο. Ἄν εἰσῆρχετο εἰς τὰς Ἡγεμονίας, οὐδὲ σπιθαμὴν γῆς ἐσκόπει νὰ διατηρήσῃ· ἤθελε δὲ διαδοῖ τὸν Δούναδιν, ἂν οἱ Τοῦρκοι διέβαινον αὐτὸν ἐρχόμενοι εἰς ἀναζήτησίν του. Δὲν παρήτησεν, εἶπε, τὸ ἑλληνικὸν ζήτημα, ἀλλὰ κατέδεν ὅτι ἦν ἀδύνατον νὰ προχωρήσῃ ἐν τῇ ὑποθέσει ταύτῃ, ἐνόσφ ὑφίστατο ἡ πρὸς τὴν Πύλην διαφορὰ αὐτοῦ, καὶ ὁ πρεσβευτὴς του δὲν εἶχεν ἐπιστρέψῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἦθελε δὲ προβῆ, εἶπεν, εἰς τὴν εἰρήνευσιν ἐκ συμφώνου μετὰ τῶν συμμάχων.

Ἦτο, προσέθηκεν, ὑποχαρακτηρισμένος ἐκ τῶν παραστάσεων τοῦ δουκὸς Οὐέλ-λιγκτων, δι' ἑαυτὸν τε καὶ τοὺς συμμάχους του, ὧν ἦτο συνήγορος. Ἡ Ἀγγλία ἦτο εἰς πάντῃ διάφορον θέσιν, διότι δὲν ἐθεώρει τὴν Αἴγυπτον ὡς μέρος τῆς Τουρκίας, οὔτε τὴν Τύνιδα οὔτε τὴν Ἀλγερίαν. Ἡ δύνατο ἐπομένως, ὅπως ἀναγκάσῃ εἰς συμβιβασμὸν τὴν Πύλην, νὰ καταφύγῃ εἰς μέσα, ἅτινα αἱ ἄλλαι Δυνάμεις δὲν θέλουσι νὰ ἐφαρμόσωσι.

Ἡ τὸ πρωτόκολλον συνοδεύουσα Ῥωσικὴ διακοίνωσις (14 Ἀπριλίου) ἔλεγεν, ὅτι ἡ Ἀγγλία, ἣτις εἶχε τῶς ἀρνηθῇ νὰ συνεννοηθῇ μετὰ τῶν Δυνάμεων ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης, ἐδήλωσεν ὅτι ἤθελε νὰ συμπράξῃ· οἱ δὲ Ἕλληνες ἦσαν διατεθειμένοι νὰ συγκατανεύσωσι. Μόνον ἡ ἑνωσις τῆς Ἀγγλίας καὶ Ῥωσίας ἡδύνατο νὰ κατισχύσῃ τῆς ἀντιστάσεως τῆς Πύλης.

Ὁ Μέττερνιχ παρετήρησεν ἐπικρίνων, ὅτι ἡ Ῥωσία ἐγκατέλιπε τὴν ἀπὸ 29 Αὐγούστου δῆλωσιν αὐτῆς (Παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς ἀπὸ 14 Ἀπριλίου Ῥωσικῆς διακοινώσεως), ὅπως περιορίσῃ τὴν ἐν Ἑλλάδι ἀγγλικὴν ἐπιβρόχην. Ὅτι ἦτο ἑλλειψὶς ἀβρότητα νὰ ἀνακοινῶνται εἰς ἄλλας αὐλὰς ἔγγραφα, ἐν ἀγνοίᾳ αὐτῶν ὑπογραφέντα. Ὅτι τὸ πρωτόκολλον ἦτο ἄπεπτον προτὶν ἀντιμάχων θεωριῶν καὶ συμφερόντων· ὅτι ἀμφότερα τὰ ἀνακτοβούλια ἠθέλησαν νὰ ἐξουδετερώσωσιν ἄλληλα (Ἰδιαίτερα Διακοίνωσις τῆς 16 Μαΐου πρὸς τὸν Λεβτσέλερν), καὶ ὅτι ἐκ τούτων ἔπαθε τὸ γενικόν, ἡ δὲ Ῥωσία ἦν ἡ τοῦ κακοῦ παρὰίτιος.

Ἡ Ἀγγλία, εἶπεν, ἠθέλησε νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸ παίγνιον αὐτῆς ἐν ταῖς ἐπαναστατικαῖς ἐκείναις χώραις.

Ὁ Οὐέλλιγκτων ὤφειλε νὰ ἀποτρέψῃ ἐν Πετροπόλει ἐνδεχομένην ῥῆ-

ξιν ἢ κατακτητικὸν πόλεμον, καὶ νὰ κατορθώσῃ τὴν παραδοχὴν τῆς μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Τούρκων μεσιτείας τῆς Ἀγγλίας.

Ἀλλὰ τὸ μὲν πρῶτον ἀπέτυχε, τὸ δὲ δεύτερον κατέληξεν εἰς τὸ πρωτόκολλον.

Ὁ Νέσσελρωδ, ἔλεγεν ἐπίσης, μετὰ λύπης αὐτοῦ εἶδεν, ὅτι διὰ τῆς ἀνυποκρίτου ἀποφάσεως τοῦ Τσάρου, περὶ χωρισμοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ ἀπὸ τοῦ ῥωσοτουρκικοῦ ζητήματος, τὸ ἑλληνικὸν ἐξεμηδενίζετο· οὕτω δὲ κατέληξαν τὰ πράγματα εἰς τὸ πρωτόκολλον.

Ἀλλὰ τὸ ἔγγραφον αὐτὸ οὐδὲν θέλει εἶναι, ἂν ἱκανοποιηθῶσιν ἐντελῶς τὰ παράπονα τῶν Ῥώσων.

Ἄν δ' ἐπέλθῃ πόλεμος, ἡ Ῥωσία θέλει ἀποφασίσῃ περὶ τῶν τυχῶν τῆς Ἑλλάδος.

Ἀπομένει ὅμως πάντοτε ἀσύγνωστος προσβολὴ κατὰ τῆς Ἰσραῆς Συμμαχίας (Διακοίνωσις μυστικὴ τῆς 19 Μαΐου), καὶ πολιτικὸν κακούργημα διαπραχθὲν κατ' αὐτῆς.

Ὁ Μέττερνιχ ἔγραφε παραπονούμενος εἰς Λονδὶνον, τὴν 29 Ἀπριλίου, ὅτι τὰ δύο μᾶλλον ἀντιδοξοῦντα πρὸς ἄλληλα μέρη ἠνώθησαν ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν τοῦ πολέμου, τοῦτο δὲ ἤθελεν ἀναπτερώσει τὸ ῥωσικὸν κοινὸν καὶ τὴν κοινὴν τῆς Ἀγγλίας γνώμην.

Ἄν δὲ ὁ Κάννιγγ, ἔλεγε διακοίνωσις εἰς Λονδὶνον τῆς 29 Ἀπριλίου, φοβεῖται τὸν πόλεμον, πῶς πράττει πᾶν τὸ δυνάμενον νὰ προκαλέσῃ περιπλοκὰς;

« Ἡ κατ' ἀποκοπὴν, οὕτως εἰπεῖν, καὶ ἐπ' ἀορίστοις συναφθεῖσα μεταξὺ
 » Ἀγγλίας καὶ Ῥωσίας ὑποχρέωσις, δι' ὑπόθεσιν ἀκατόρθωτον, πρέπει νὰ
 » ἐμπνεύσῃ αὐτῇ τρόμον πρὸ τῶν ἰδίων τοῦ ἔργων καὶ νὰ καταστήσῃ αὐ-
 » τὸν βεβαίως λίαν περιφροντίν ».

Ἡ Ῥωσία ἔπραξε τυπικὰ λάθ· ἄλλος ὁ λόγος περὶ τοῦ Κάννιγγ, ἀπὸ μακροῦ ἤδη ἐπιθυμοῦντος τὴν διάλυσιν τῆς συμμαχίας. Οὗτος συμφωνεῖ μὲν μετὰ τοῦ Τσάρου ὡς πρὸς τὰ μέσα, ἀποκλίνει δ' αὐτοῦ ὡς πρὸς τὸν σκοπὸν.

Ἡ Αὐστρία ἔχει ἀνάγκην ἀκριβοῦς διαφωτίσεως ἐκ μέρους τῆς Ἀγγλίας.

Ὁ ἐπελθὼν συνδυασμὸς εἶνε τερατώδης, λέγει ἡ πρὸς τὸν Ὄττενφελς διακοίνωσις τῆς 24 Ἀπριλίου, καὶ ἡ Πύλη πρέπει νὰ ἀφοπλίσῃ διὰ ταχείας συνδιαλλακτικῆς ἀποφάσεως τὰς προθέσεις τῶν δύο δυνάμεων.

Ὁ Οὐέλλιγκτων, λέγει ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Ὄττενφελς ἀπὸ 19 Μαΐου, ἐνόμισεν ὅτι ὁ Τσάρος ἐθεώρει τὸ ἑλληνικὸν ζήτημα ὡς δευτέρου λόγον ἄξιον, καὶ ἠθέλησε νὰ σώσῃ τὴν ἐν αὐτῇ μεσιτείαν τῆς Ἀγγλίας. Ὁ δὲ Λαίβεν καὶ ὁ Νέσσελρωδ, τρομάξαντες μὴ καταλίπῃ ὁ κύριος αὐτῶν τοὺς Ἕλληνας, προσεπάθησαν νὰ συμβιβάσωσι τὰ ῥωσικὰ καὶ τὰ ἀγγλικὰ συμφέροντα. Ὁ φόδος, μὴ οἱ ἄγγλοι ἐπιτύχωσι τὴν προστασίαν τῆς Πελοποννήσου καὶ ἡ

ἀπειρία τοῦ Τσάρου συνετέλεσαν, ὅπως ἀνεχθῇ οὗτος τὴν συμπλήρωσιν ἔργου ἀσθενοῦς καὶ γελοίου.

Τὸ ἔργον τοῦτο, ἐγράφετο ἐπίσης εἰς τὸν Ὅττενφελς ἀπὸ 18 Ἰουνίου, εἶνε νεκροτόκιον, ὅπερ οἰκτρὸν θέλει ζήσει βίον.

Ὁ Λεβτσέλτερν αὐτὸς παρέστησεν εἰς τὸν Νέσσελρωδ, ὅτι τὰ γενόμενα ὑπηρετοῦν τὰ σχέδια τοῦ Κάννιγγ, ὅστις κατώρθωσεν οὕτω νὰ ἐξαγάγῃ τὴν Ῥωσίαν τῆς παλαιᾶς συμμαχικῆς ὁδοῦ. Ὁ Τσάρος, εἶπεν, ἀνεγνώριζεν οὕτω τὴν μεσιτείαν, καὶ τοὺς Ἕλληνας ὡς ἐμπόλεμον δύναμιν.

Ὅτε ὁ ἀνακληθεὶς Λεβτσέλτερν ἔσχεν ἀκρόασιν ἀποχαιρετισμοῦ παρὰ τῷ Τσάρῳ (Ἐκθ. τοῦ Λεβτσέλτερν, Βερολ. 22 Ἰουνίου), παρέστησεν αὐτῷ οὗτος, ὅτι ἐνόμισεν ὅτι ἡὐχαρίσται τὴν Αὐστρίαν, συνδέων τὴν Ἀγγλίαν μετὰ τῆς κοινῆς ὑποθέσεως, καὶ χαλινῶν οὕτω τὴν φιλοδοξίαν αὐτῆς. Ὅταν δὲ, εἶπε, διαῤῥυθμισθῶσιν αἱ πρὸς τὴν Πύλην διαφοραὶ αὐτοῦ, οὐδὲν πλέον ἄλλο ἀποτελεσμα θέλει ἔχει τὸ πρωτόκολλον· αὐτὸς δὲ θέλει πάντοτε ἐνεργῆσαι ἐν τῷ συμφέροντι τῆς συμμαχίας. Χωρὶς τῆς ἀκαταμαχίτου ἀντιπολιτεύσεως τοῦ Οὐέλλιγκτων, ἤθελεν, εἶπε, ἀνακοινῶσαι τὰ πάντα εἰς τοὺς πληρεξουσίους τῶν ἄλλων αὐλῶν, ἀντὶ ἐμπιστευτικῶν μόνον ἐξηγήσεων, καθ' ὧν ἤδη πικρῶς παρεπονεῖτο ὁ Κάννιγγ.

Ὁ Νικόλαος ἐξεφράσθη (Ἐκθ. ἐκ Πετροπολεως τῆς 9 Ὀκτωβρ.), ὅτι ὁ συμβιβασμὸς τοῦ Ἀκκερμανν ἤθελεν ἐπιφέρει μεγάλας δυσχερείας διὰ τὴν εἰρήνευσιν τῆς Ἑλλάδος.

Ὁ Νέσσελρωδ ὡμολόγησεν, ὅτι ἡ ὑπὸ τῆς Πύλης παραδοχὴ τῶν ῥωσικῶν ἀπαιτήσεων μετέβαλε τὸ ἦθος τῆς Ῥωσίας καὶ ἀπὸ πρωταγωνιστοῦ κατέστησεν αὐτὴν δευτεραγωνιστήν.

Ἡ τῶν Γιαντισάρων καταστροφὴ ἐνεποίησε μεγίστην ἐντύπωσιν εἰς τὸν Κάννιγγ. Ἐνεχείρισεν εἰς τὸν Ἑστερχάζην (Ἐκθ. ἐκ Λονδίνου, τῆς 20 Σεπτεμ.) τὸ περὶ εἰρηνεύσεως σχέδιον αὐτοῦ, ὅπερ ἔδωκεν οὗτος εἰς τὸν Λήβεν τὴν 10 καὶ 29 Αὐγούστου. Αὐτὸς δὲ ἐπέμεινε λέγων, ὅτι ἐκ παντὸς τρόπου ἔπρεπε νὰ ἀπαλλαγῶσι τοῦ πρωτοκόλλου.

Ὁμολόγησεν ὅτι τολμηρὸν παιγνίδιον ἐπαίχθη, ἀλλ' ὅτι ἐν τούτοις ἡ Ἀγγλία ἐκέρδησεν ἐξ αὐτοῦ πλέον τῆς Ῥωσίας.

᾿Ωφελήθη δὲ ἐκ τῆς ἐν Παρισίοις διαμονῆς αὐτοῦ, ὅπως κερδήσῃ τὸν γάλλον ὑπουργὸν ὑπὲρ τοῦ εἰρηνευτικοῦ αὐτοῦ σχεδίου.

Ὁ Μέττερνιχ ἔμαθε τὴν κοινὴν βρεττανωρυσικὴν ἐνέργειαν τὴν Α'. Σεπτεμβρίου ἐν Γιοάννιςδεργ.

Ἐν μυστικῇ τινι διακοινῶσαι εἰς Παρισίους (30 Ὀκτωβρ.) εἶπεν, ὅτι δὲν ἤλθεν ἔτι ἡ στιγμή, ὅπως ἐκφρασθῇ ἡ Αὐστρία. Ἡ Γαλλία ἀπεδέξατο, ἔγραφε, μετ' ἐλαφρότητος τὴν φράσιν τῆς ῥωσοαγγλικῆς ἀνακοινώσεως, ὅτι προέκειτο δῆθεν ἐνέργεια ὑπὲρ τοῦ συμφέροντος τῆς θρησκείας· ἐνῷ αἱ ἡθικαὶ διαθέσεις ἐκατέρου ἀνακτοβολίου ἦσαν πάντῃ διάφοροι. Τοῦ

Κάννιγγ ὁ κρύφιος διαλογισμὸς ἦν νὰ ἀσφαλίσῃ ἑαυτῇ τὴν ὀριστικὴν προστασίαν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν νήσων· ἤλπιζε δὲ πρὸς τοῦτο τὴν συνδρομὴν τῶν ὑλικῶν προσπαθειῶν τῆς Ῥωσίας καὶ τὴν ἠθικὴν βοήθειαν τῆς Αὐστρίας καὶ Γαλλίας· ἤθελε νὰ ἀφήσῃ εἰς τὰς ἄλλας δυνάμεις τὴν περὶ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος ἐγγύησιν, εἰς ἑαυτὸν ὅμως ἤθελε νὰ ἐπιφυλάξῃ ἐλευθερίαν ἐνεργείας. Ἐπειδὴ δὲ τὸ ἰδρυτέον κράτος ἐστερεῖτο πάσης πρὸς αὐτοδιοίκησιν ἀναγκαίας συνθήκης καὶ ἤθελεν ἐγκαταλειφθῆ ἔρμαιον εἰς τὰς ἐλληνικὰς ἐσωτερικὰς διχονοίας, ἡ ἀνυπόστατος τῶν πραγμάτων δύναμις ἤθελε περιποιήσῃ ἀσφαλῶς εἰς τὴν Ἀγγλίαν τὴν ἐπὶ ῥοτὴν, ἣν ἐπωφθαλμία ὁ Κάννιγγ. Τοιοῦτόν τι ὅμως οὔτε ἡ Γαλλία θέλει, οὔτε ἡ Ῥωσία· ἡ δὲ Αὐστρία θέλει δυνηθῇ νὰ προφυλαχθῇ κατ' αὐτοῦ.

Ἐν μυστικῇ τινι εἰς Πετρούπολιν διακοινώσῃ (Ἐκθ. ἐκ Πετροπόλεως τῆς 13 Νοεμβρίου) ἔγραφεν, ὅτι ὁ Αὐτοκράτωρ οὐδέποτε ἤθελε συγκατανεύσει νὰ ὀνομασθῇ ἡ ἐλληνικὴ ἐπανάστασις θρησκευτικὸς πόλεμος, καὶ οὐδεὶς εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ ἀπαιτήσῃ, ὅπως ὁ Σουλτάνος ἀνταλλάξῃ τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ ἀντὶ ἐπικυριαρχίας.

Γράφων ὁ Κάννιγγ πρὸς τὸν ἐν Βερολίνῳ Τέμπλ (Ἐκθ. ἐκ Βερολίνου, τῆς 5 Δεκεμβρ.), ἀπῆτει νὰ παραδεχθῶσιν οἱ σύμμαχοι τὰς ἀρχὰς τῆς Ἀγγλικῆς Κυβερνήσεως, καὶ νὰ συνταχθῶσιν εἰς τὸ πρωτόκολλον!

Ἐπὶ τούτου ἔγραφεν ὁ Μέττερνιχ, ἐλέγχων αὐτόν, ὅτι αἱ ἰδέαι του δὲν ἐδελιώθησαν (Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Ἀπόννη, τῆς 8 Νοεμβρίου), καὶ ὠρμῶντο πάντοτε ἀπὸ ἐπαναστατικῶν ἀρχῶν, ἀνατρεπτικῶν πάσης κοινωνικῆς τάξεως.

Ἡ ἀνήσυχος αὐτοῦ δραστηριότης, ἔλεγεν, ηὔξανε τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει φόβους, ἡπατώντο δὲ οἱ ἐν Παρίσις (Πρὸς τὸν αὐτόν, 29 Νοεμβρίου) ἀποδίδοντες πολεμικὰς ὁρέξεις εἰς τὸν Αὐτοκράτορα Νικόλαον.

Ὁ Βιλλέλ συνεφώνησε πρὸς ταῦτα, πρὸς εὐχαρίστησιν τοῦ Μέττερνιχ (Ἐκθ. ἐκ Πετροπόλεως, τῆς 29 Νοεμβρ.), λέγων ὅτι ὁ Κάννιγγ διεξῆγε τὰς ὑποθέσεις ὡς ῥήτωρ, ἐπιζητῶν χειροκροτήματα, οὐχὶ δὲ ὡς πολιτικός. Ἡ Ἀγγλία θέλει τὸ πολὺ προβῇ εἰς ἀπειλὰς κατὰ τῆς Πύλης, καὶ εἰς οὐδὲν πλέον.

᾿Υνόμασε τὴν ἀγγλωρωσικὴν συμμαχίαν τερατώδη καὶ πρόσκαιρον (εἰς Βιέννην, 9 Δεκεμβρίου), λέγων ὅτι αἱ ἄλλαι δυνάμεις ἠδύναντο νὰ ἐργασθῶσι πρὸς ἐξασφάλισιν τοῦ status quo τῆς Τουρκίας.

Ὁ Βομβέλ ὅμως ἀνήγγειλεν ἐκ Πετροπόλεως (2 Δεκεμβρ.), ὅτι ὁ Κάννιγγ ἠναγκάσθη, ἕνεκα τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει οἰκτρᾶς διαγωγῆς τοῦ βρεττανοῦ πρεσβευτοῦ, νὰ παραστήσῃ ὡς ἐπικειμένῃν τὴν χρῆσιν καταναγκαστικῶν μέτρων, τὴν ἀνάκλησιν τῆς πρεσβείας, κ. λ. καὶ νὰ στείλῃ μάλιστα στόλου, εἰς τὴν Μεσόγειον.

Ὁ Μέττερνιχ ἔγραφεν εἰς Παρίσιος τὴν 11 Δεκεμβρίου, κατακρίνων

ὅτι ἐν ταῖς διακοινώσεσι τῶν δυνάμεων τὸ τῆς ἐπεμβάσεως δικαίωμα, ἐμ-
φρόνως ὀρισθὲν τὸ 1818 ἐν Ἀχεν, ἐξετάθη πρὸς ὄφελος πάντων τῶν τα-
ραξιών, οἵτινες ἤρκει οὕτω νὰ ἀποτείνωνται εἰς τὰς δυνάμεις ζητοῦντες χειρα-
φεσίαν. Καὶ ὅτε μὲν, ἔλεγε, ὠνομάζετο ἡ ἐπιστολὴ τῶν Ἑλλήνων βάσις,
ὅτε δὲ εὐτυχὲς συμβιβασμοῦ μέσον.

Ἄν ἀπεσκοραχίζετο ἡ χρῆσις καταναγκαστικῶν μέτρων, ἦν πρόθυμος,
ἔλεγε, νὰ συμπράξῃ (Διακοίν. τῆς 22 Δεκεμβρ. πρὸς τοὺς ἐν Ῥωσίᾳ καὶ
Ἀγγλίᾳ αὐστριακοὺς πρέσβεις).

Εἰς Βερολίνον παρτεῖρη, ὅτι ἐν Πετρούπολει ἐπλανῶντο μεγάλως περὶ
τοῦ Κάννιγγ (19 Δεκεμβρίου), καὶ ἐνόμιζον ὅτι ἐκυβέρνην αὐτόν, ἐνφ
οὗτος μετεχειρίζετο τὴν Ῥωσίαν, ὅπως φέρῃ τὰ πράγματα εἰς σημεῖον μὴ
ἐπιθυμητὸν τῇ Ῥωσίᾳ.

Ἄπεπτον ἔργον ἀποκαλεῖ τὴν ἀγγλορωσικὴν πρότασιν (Μυστικὴ
διακοίνωσις εἰς Πετρούπολιν, τῆς 24 Δεκεμβρ.), τεχθεῖσαν ἐν ὀλίγαις ὥραις,
ἐνφ αἱ λοιπαὶ δυνάμεις ἐπὶ ἔτη ὅλα μάτην προσεπάθησαν νὰ μεσιτεύσωσι
πρὸς συμβιβασμόν· ἡ ῥωσοαγγλικὴ μεσιτεία, λέγει, ἔχει τὴν δυσπιστίαν μό-
νον ὡς βάσιν αὐτῆς, καὶ δὲν θέλει διαρκέσει.

1827

Ἐπανειλημμένως καὶ μετὰ ζήλου ἔγραφεν ὁ Μέττερνιχ περὶ τῆς οἰκτρᾶς
ἀδυναμίας τοῦ γαλλικοῦ ἀνακτοβουλίου, ὅπερ παρηκολούθει πᾶσαν τοῦ Κάν-
νιγγ ὥθησιν. Ἐχαιρε δὲ τὸν ἀντίον ἐπὶ τοῖς ἀγαθοῖς φρονήμασι τοῦ πρω-
σικοῦ ἀνακτοβουλίου (Ἐπιστ. τῆς 3 Ἰανουαρ. 1827 εἰς Βερολίνον καὶ Πε-
τρούπολιν), ὅπερ ἀπέβριπτεν ἐπίσης τὴν χρῆσιν καταναγκαστικῶν μέτρων.

Ὁ Στράτφορντ Κάννιγγ μόλις ἠδύνατο νὰ καταστείλῃ ἐν Κωνσταντι-
νουπόλει τὴν ἀνυπομονήσαν αὐτοῦ, διότι ἐθεώρει τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν
Ἑλλήνων ὡς ἰδίαν ἑαυτοῦ καὶ τοῦ θεοῦ του ὑπόθεσιν.

Ὁ Μινσιάκης κατέκρινε τὴν ὑπερβολικὴν αὐτοῦ σπουδὴν.

Ὁ Πρόξες ἐνεθάρρυνε τὸν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἀντιβασιλέα (25 Νοεμβρίου),
λέγων, ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ παραιτηθῇ τῆς ἀποπερατώσεως τῆς ἐν Πελοπον-
νήσῳ ἐπιχειρήσεώς του.

Μυστικὴ ἐπιστολὴ τῆς Α'. Ἰανουαρίου πρὸς τὸν Ὅττενφελς λέγει, ὅτι,
ὁ Σουλτάνος πρέπει νὰ πράξῃ οἰκεία βουλήσει ὅ,τι οἱ ἄλλοι θέλουσι νὰ ἐκ-
διάσωσι παρ' αὐτοῦ. Τῆς ῥωσικῆς αὐτῆς αἱ ἐνέργειαι ἔπρεπε νὰ ἀποδοθῶσιν
εἰς προσωπικοὺς λόγους· αἱ προθέσεις τοῦ Αὐτοκράτορος Νικολάου ἦσαν
ἀγαθαί, ἀλλ' ὁ Νέστελρωδ παρέσυρεν αὐτόν εἰς τὸ πρωτόκολλον.

Ἐν Ἀγγλίᾳ, ἔγραφεν ὁ Μέττερνιχ, ἀσχετὸ Κάννιγγ τρομοκρατίαν ἐπὶ
τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ ἀνακτοβουλίου, καὶ ἡ χώρα διάκειται ἐν ἡθικῇ ἐπα-
ναστάσει· ὁ Κάννιγγ θέλει τὸν θρίαμβον τῶν κινδυνωδῶν αὐτοῦ δοξασίῶν, καὶ
φέρει μετ' αὐτοῦ κατακλυσμόν. Ἡ Γαλλία εἶνε ἀσθενής· καὶ ἐκτεθειμένη ὑπὸ
τοῦ φιλελληνισμοῦ. Ἐν Πρωσίᾳ ὑπάρχουσι δύο τάσεις· πεφωτισμένα ἰδέαι

περὶ τοῦ πρωτοκόλλου, καὶ φόβος τῆς Ῥωσίας. Ἡ Αὐστρία μένει ἀμετάπτωτος ἐν τῇ πολιτικῇ αὐτῆς, καὶ ἡ πορεία τῆς εἶνε πρέπουσα καὶ σταθερά. Ἄν ὁ Σουλτάνος πράξῃ ὅ, τι ὑπαγορεύει ὁ κοινὸς νοῦς, καταστρέφεται ῥωσοαγγλική συμμαχία.

Τὸ Διδάνιον ἀνθίσταται εἰς τὰς αὐστριακάς, ῥωσικὰς καὶ ἀγγλικὰς παραστάσεις.

Ἀνακοινῶς εἰς τὸν Ῥιβωπιέρ (28 Φεβρουαρίου 1827), ὅτι προτιμᾷ νὰ ἐπανακάμψῃ εἰς τὴν Ἀσίαν ἢ νὰ πολεμήσῃ μάλλον, παρά νὰ δεχθῇ τὰ ῥωσικὰ ἀπαιτήσεις.

Ἡ Γαλλία κατακρίνει τὸ ἀπὸ 14 Ἀπριλίου ἐγγραφον τοῦ Μέττερνιχ καὶ ἐπαινεῖ τὸ μετριοπαθὲς ἦθος τῆς Πρωσίας.

Αἱ πολεμικαὶ ἐπιτυχίαι κατέστησαν τὴν Πύλην ἔτι ὀλιγώτερον συμβασιτικὴν (25 Μαΐου).

Τὴν 9 Ἰουνίου ὁληστὸς ὁ Ῥεῖς, ὅτι ἀποκρούει πᾶσαν παρέμβασιν, καὶ ἡ εἰρήνευσις εἶνε ἀποκλειστικὸν δικαίωμα τοῦ Σουλτάνου.

Ὁ Μέττερνιχ οὐχ' ἤττον ἐξηκολούθησε συμβουλευῶν (Διακρίν. εἰς Κωνσταντινούπολιν τῆς 20 Ἰουνίου), λέγων, ὅτι ὁ Αὐτοκράτωρ Νικόλαος ἤνατο νὰ παρασυρθῇ ἄκων εἰς πόλεμον.

Ἡ Πύλη, προσέθετο, πρέπει νὰ ἀναγνωρίσῃ, ὅτι τὸ δίκαιον μόνον ἀρκεῖ νὰ προσπατεῦσῃ ὑπόθεσιν τινα, ἐναντίον ἀντιπάλων πανούργων ἡκιστα δισταζόντων περὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν ἐπιθετικῶν αὐτῶν μέσων, καὶ πρέπει τις νὰ γνωρίζῃ προσέτι νὰ ὑποστηρίξῃ τὸ δίκαιον καὶ νὰ καστήσῃ αὐτὸ ἰσχυρόν.

Ἡ Αὐστρία, λέγει ὁ Μέττερνιχ, καθορᾷ ὡς ἀναπόφευκτον ἀνάγκη νὰ παραχωρήσῃ ἡ Πύλη εἰς τοὺς Ἕλληνας δικαίον τινα εἰρηνεύσεως τῶν Οἱ στόλοι ἐν Βρέστη καὶ Κρόνστατ εἰσὶν ἐτοιμοὶ εἰς ἀπόπλουν· ἡ δὲ Πύλη πρέπει νὰ προσδάλῃ τὸν ἐχθρόν ἐκεῖνον, ὅστις εὐκολώτερον ἡδύναται ἀποπλανηθῆ τῆς ὁδοῦ αὐτοῦ καὶ νὰ παραλυθῇ ἐντελῶς (Ἐπιστολὴ πρὸς Ὀττενφελς, τῆς 20 Ἰουνίου), οὐ μόνον ἕνεκα τῆς ὑπουργικῆς εὐθύνης, καὶ τῆς διακινδυνεύσεως τῶν ἀγγλικῶν ἐμπορικῶν κεφαλαίων, ἀλλὰ καὶ τῆς ραβιάσεως τῆς οὐδετερότητος.

Ὡμολόγησε δέ, ὅτι ἡ ἀπάντησις τῆς Πύλης (Ἐπιστολὴ εἰς Κωνσταντινούπολιν τῆς 4 Ἰουλίου) ἦν πολὺ λογικωτέρα τῆς τριπλῆς συμμαχίας.

Ἐν Λονδίνῳ, εἶπε, ἰσχυρίζοντο ὅτι ἠπάτησαν τὴν Ῥωσίαν, καὶ ἐν Πάρισι τὴν Ἀγγλίαν. Ἐν Παριείοις δὲ προσεχώρησαν τῇ συμβάσει νον κατὰ τύπον, ὅπως ἐξαπατήσωσιν ἀμφοτέρας, καὶ ἀντιπράξωσιν εἰς τὴν κινδυνώδη αὐτῶν σκοπὸν.

Τὸ ῥωσικὸν ἀνακτοβούλιον προέτεινεν εἰς τὸ ἀγγλικὸν βαθμιαίαν τινὰ πρὸς τὰν καταναγκαστικῶν μέτρων (9 Ἰανουαρίου 1827, πρὸς τὸν Ληβέν), ἀρκεμένων ἀπὸ τῆς ἀπειλῆς ἀμέσου προσεγγίσεως εἰς τοὺς Ἕλληνας, καὶ ληφέντων